

శ్రీరస్తు.
 శ్రీసురుభ్యోనమః.
 కృష్ణయజుర్వేద
 తైత్తిరీయసంహితాయాం.

(౪) శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్యమునిప్రణీత
 వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసంహితాయాం.

ప్రపాతకాష్టకసహితః,
 ప్రథమకాండః.

బెంగళూరు
 బ్రహ్మశ్రీసింధాంతి,
 సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిష్కృతః.

ములుకుట్లవిశ్వనాథశాస్త్రిణా.
 చావలిరామస్వామిశాస్త్రిణాచ.

ముద్రాపయిత్వాప్రకటికృతశ్చ
 విజయతేతరామ్.

సంపుటాని ౨౮.

మదరాస్

ఆదికలాధిముద్రాయంత్రేముద్రితః.

౧౮౮౨ సం॥

విషయాః	పుటసంఖ్యాః	విషయాః
పణ్యస్య గాయత్రీ సంబంధః	౧౩	బ్రాహ్మణవిషయా
పశాధ్యాహారః	"	విప్రపరివ్రాజకన్య
మంత్రాంతర వియోగ మాహా	} ౧౪	ఇతిహాసాదీనాంప
బాధాయనః		ధర్మస్వరూపవిచా
గవాంప్రస్థాపనం	౧౫	వస్త్రస్యాపవీతత్వ
గోగ్రాసః	"	విధారణవ్యాయః
గోరక్షణం	౧౬	అవధూతన్యాయః
ప్రథమ-నువాకవినియోగ సంగ్రహః	"	విధిరలౌకికధర్మబో
అగ్న్యైష్ఠానవిషయవివాదవిచారః	౧౭	ఉపవేశంకరోతి
పంచావయవాధికరణం	"	అభావాదవిచారా
కన్యానుష్ఠానకర్తవ్యతా	౧౮	కామ్యపశుకాండేవి
చీయ మానస్యాగ్నేఃఅధోముఖత్వ	} ౧౯	బేదుంబరాధికణన
మూర్ధ్వ ముఖత్వం వెతి విచారః		సామాన్యవిశేషవిచ
హూనవిచారః	"	వ్యాకరణసామాణ
మీమాంసా	"	వ్యాకరణవిగీతత్వా
ధర్మే ప్రమీయమాణేహి	౨౦	వ్యాకరణస్య సము
అపరాధర్మోపదేశంచ	"	గీతత్వం సభ
యశ్చవ్యా కురుతేవాచం	"	రత్యోహి గమ లఘు
ధర్మబ్రహ్మవిచారః	"	వ్యాకరణ ప్ర
బ్రహ్మతత్వవిచారః	౨౧	మ నైస్వరావశ్యకః
వైదికప్రామాన్యవాదః	"	ఇషేత్స్వత్యాదిస్వరః
వైదికపద పదార్థాలౌకికాభ్యాం	} ౨౨	స్వరప్రక్రియా.
భిన్నా		స్వరవైదికసూత్రోద
వైదికపాదుషేయత్వాక్షేపః	"	అద్యానువాకసమా
కాస్త్రయోనిత్వవిచారః	౨౩	౧. ద్వితీయా
ంత్రలక్షణవిచారః	"	ద్వితీయానువాక
లోకవేదాధికరణం	"	సస్వర
యగాదిలక్షణపూర్వపక్షసిద్ధాంతౌ	౨౪	బహిరారాహరణం
యప్రథస్వేతిమంత్రాధాః	౨౫	అగ్న్యైష్ఠానప్రణిమ
పదార్థోనమానాంతరగమ్యః	౨౬	అన్నేనాస్థ్యాద్యుపపద

వేదార్థప్రకాశవిషయానుక్రమణికా.

ప్రథమకాండప్రథమప్రపాఠకే.

పుటసంఖ్యాః	విషయాః	పుటసంఖ్యాః
మంగళం	౧ మంత్రబ్రాహ్మణాత్మకోవేదః	౧
గురునమస్కారః	౧౧ మంత్రవ్యాఖ్యానరూపం బ్రాహ్మణం	౧౧
ఉపోద్ఘాతః	౧౧ మంత్రాదినాసమామూతాః	౧౧
గ్రంథకర్తా	౧౧ మంత్రాస్త్రీవిధాః	౧౧
రచనాక్రమః	౧౧ ఆధ్వర్యవాణామూడాపాఠః	౧౧
ప్రతిజ్ఞా	౧౧ శిష్యే త్యైత్యాదిత్రయోదశానువా	౧౧
వేదలక్షణం	౧౧ కవిషయాః	
అనుబద్ధచతుష్టయం	౨ త్రయో దశాను వాక వినియోగ	౨
వేదాధికారి	౧౧ సంగ్రహః	
వేదపాఠపీఠ్యత్వనిరాసః	౧౧ వత్సపాకరణప్రాథమ్యం	౧౧
వేదనిత్యత్వం	౩ దశాయాగప్రధానహవీంషి	౩
వేదోవ్యాఖ్యాతవ్యః	౧౧ పూణామాసప్రధానహవీంషి	౧౧
స్వతస్సిద్ధంప్రామాణ్యం	౧౧ ప్రతిపదిదధిహూహః	౧౧
స్వాధ్యాయోద్దేశ్యతవ్యః	౧౧ అమాయాంరాత్రాగోదోహనం	౧౧
వేదసంఘలాఠిశయః	౪ మంత్రస్యపిఠ దేవతా వ్యుత్పదో	౪
అథవాదత్యేసిస్వాధ్యైప్రామాణ్యం	౫ బ్రాహ్మణాని జ్ఞేయూని	
వేదవిషయస్పృహకరణం	౧౧ నవాహుతికస్యతిద్విదః	౧౧
కాండ్యైయాత్మకోవేదః	౧౧ బ్రాహ్మణ కల్ప సూత్రా ది భిః	౧౧
పూర్వకాణ్డే చతు ర్విధం కర్మ	౧౧ మంత్రాథానా యోజనం	
ప్రతిపాద్యం	౧౧ ప్రథమోనువాకః	౧౧
కాండఫలం	౬ పలాశశాఖాశ్చేదః	౬
వికృత్యుతిదేశకర్మవిచారః	౭ మంత్రభేదపత్నీజైమినివాస్వీకృతః	
గర్వా కర్మస్వరూపం	౭ పలాశశాఖాప్రాశస్త్యం	౭
జుజుర్వేదప్రాధాన్యం	౧౧ వేదార్థేషుతైకానాచోదనీయం	
శాస్త్రార్థమాసేప్తిః	౮ చవైహి శబ్దా దయః లోకక	౮
	౧౧ ప్రసిద్ధిసూచకాః	

విషయాః

పుటసంఖ్యాః

విషయాః

శ్రీమద్విశ్వకర్మసంక్రమణ్య మర్థస్మరణం } ౧౨
కర్మసోఽర్థం }

సర్వశేషవ్యాయః } ౧౩

అపాఽప్రణయనం } ౧౩

ఏకఏవనివాహపోఽర్థః } ౧౪

జ్యోతిష్టోమోపసద్ధోమ విచారః } ౧౪

నిర్వాపస్తావక సవిత్రాది శబ్దా } ౧౬
సాం డోహవానాస్తే }

అగ్నే జప్త మిత్యాదౌ డోహస్య } ౧౭
కర్తవ్యః }

డోహమిమాంసా } ౧౭

చతుర్థానువాకవ్యాకరణం } ౧౮

౫. పశ్చిమానువాకే.

సస్వరమూలం } ౧౯

తుషాపనయవార్థోప్రీత్యవఘాతః } ౨౦

ఉదకసారంద్వివిధం } ౨౦

ఆపాంప్రాణతప్తం } ౨౧

ఆపోదేక్షప్రాధనం } ౨౧

వజ్రగోసక్తాప్రాచయచ్ఛత్ } ౨౩

అద్భిహావీగోపిప్రోక్షతి } ౨౩

ఉత్తానానిప్రోక్షతి } ౨౪

కృష్ణాజినంపశ్చిమశిరస్కం } ౨౪

యజ్ఞపురుషతిరోధానం } ౨౪

ప్రీహి సమూహస్యో లూఖలే } ౨౪
ప్రత్యేషః }

ముసలమవదధాతి } ౨౬

అపడిపస్పృశతిమేధ్యత్వాయ } ౨౮

పశ్చిమానువాక వినియోగ } ౨౮
సంగ్రహః }

హవిష్యాదేహిత్యాదివిచారః } ౨౯

సౌమ్య చర్వాదిషుపుః }
రాహ్వీసంసా

ప్రీత్యవఘాతవిధిః } ౨౯

అవఘాతోపక్రమేసకృదేవః } ౩౦

అపకృష్టంఽతిపాతః } ౩౦

ప్రీత్యవఘాతవిచారః } ౩౦

ప్రీత్యవఘాతవిచారః } ౩౦

ముసలాభ్యుక్షణాదిః } ౩౦

పశ్చిమానువాకవ్యాకరణం } ౩౦
౬. పశ్చిమానువా

సస్వరపశ్చిమానువాకమూలం } ౩౦

తంతులపేషణం } ౩౦

ధాన్యముసేషినుహి } ౩౦

పీగేపత్రిప్రాణాయత్వా } ౩౦

పశ్చిమానువాకవినియోగసంగ్ర } ౩౦

తత్త్రగతిసామాన్యవిచారాః } ౩౦

పశ్చిమానువాకవ్యాకరణం } ౩౦

సస్వరసప్తమానువాకమూ } ౩౦

కపాలోపధానం } ౩౦

లోకమాంసాదననిషేధః } ౩౦

అంగారస్థాపనం } ౩౦

కపాలోపధానస్తుతిః } ౩౦

అష్టాకపాలంపురుషస్మృతిః } ౩౦

కపాలసంఖ్యాస్తుతిః } ౩౦

లోకబుద్ధ్యాః పాలస్థాపనం } ౩౦

సప్తమానువాక వినియో } ౩౦
సంగ్రహ

సప్తమానువాకమీమాంస } ౩౦

సప్తమానువాకవ్యాకరణం } ౩౦

౮. అష్టమానువా

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసం
స్వరాష్ట్రమానువాకమూలం	౧౧౭	నవమానువాక మీమాంసా	౧
రోడాశశ్రవణం	౧౧౭	నవమానువాకవ్యాకరణం	౧
లబ్ధిదకభేదాఃరక్షసాంశోధనం	౧౨౦	౧౦దశమానువాకే.	
శ్లోకరోతి	౧౨౦	సస్వరదశమానువాకమూలం	౧
ల్ఘుకైర్లప్రతపతి	౧౨౧	వెద్యామాసాదనీయస్య ఆజ్య	}
స్తిమిరవైపురోడాశః	౧౨౨	స్యహవిషోగ్రహణం	
స్ననానంపకః	౧౨౩	సృక్స్పవాదినంసాగరః	౧
పలేపగ్గపరంపరయా జీవ	}	అప్రత్యోళిత దధాన్ క్రమణే	}
గతిని పురుషే పర్యవసితః		పశూనాం రోగోగోత్పత్తిః	
గార్యాభ్యుదితత్వాదిదోషః	౧౨౪	యజ్ఞేయద్రవ్యస్య ఉత్కారే	}
ఖవక్రత్వాదయోరోగవిశేషః	౧౨౪	పరిత్యాగో దూషితః	
ప్రోబ్రహ్మహాణంసాతిక్రామతి	౧౨౪	యోక్త్రైణపత్నీసన్నహనం	౧
ప్రమాను వాక వినియోగ	}	దిద్వైశంవిధత్తే	౧
సంగ్రహః		యోగక్షేమశబ్దార్థః	౧
ప్రమానువాకమీమాంసా	౧౨౫	పూర్ణపాత్రధారణం	౧
ప్రమానువాకవ్యాకరణం	౧౨౬	యోక్త్రవిమోకః	౧
౯. నవమానువాకే.		గోప్రస్తుతిః	౧
సస్వరనవమానువాకమూలం	౧౨౭	ఆజ్యావెక్షణం	
వేదికరణం	౧౨౮	ఆజ్యోత్పవనం	
స్థ్యమాదత్తే	౧౨౮	హవిరభిఘారః	
అరురపహతః	౧౨౯	దశమానువాక వినియోగనం	}
అనురాణాంవాగ్నియమగ్రాసీత్	౧౩౨	గ్రహః	
మూలంభిసత్తి	౧౩౪	దశమానువాకమీమాంసా	
వెదిదేవెభ్యోనిలాయత	౧౩౪	దశమానువాకవ్యాకరణం	
కావిషస్సత్యత్వం	౧౩౫	౧౦ ఏకాదశమానువాకే.	
వెదిసమీకరణం	౧౩౭	సస్వరైకాదశమానువాకమూలం	
ప్రోక్షణేబాహుశ్యం	౧౩౭	ఇధాబహిర్గల్గ పూర్వకంవె	}
స్థ్యంప్రత్యోళయతి	౧౩౮	ద్యాం హవిరాసాదనం	
ప్రాగగ్ర ముపసాదయేత్	౧౩౯	ఇత్థంవిప్రస్యప్రోక్షతి	
నవమానువాక వినియోగ	}	ప్రత్యుక్షణం	
సంగ్రహః		యజ్ఞోవైవిధ్యః	

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ
యజమాన్యప్ర స్తరః	౧౭౦	అర్థి నోదేవాయా గాదిషు ప్ర	౧౮
ఆఘారసమిధావాదధాతి	౧౭౧	వ రైరక్ష	
ప్ర స్త రేజుహూగ్ సాదయతి	౧౭౨	ఆ ర్హి జ్యం బ్రాహ్మణవైష్ణవ	౧౮
ఏకాదశానువాక వినియోగ	౧౭౩	ప్రతిగ్రహాధిరో విప్రో యాజవా	౧౮
సంగ్రహః		ధ్యావ నేతథా	
యజమానఃప్ర స్తరశ్చత్యత్రమీమాంసా	౧౭౪	దేవానామప్యాధానాధికారః	౧౮
ఏకాదశానువాకస్వరవ్యాకరణం		అగ్ని హూత్రం జుహూతీ	
౧౨ ద్వాదశానువాకే.		త్యత్రవిచారః	౧౮
సస్వరద్వాదశానువాకమూలం	౧౭౫	అగ్ని హూత్రాఘారవాక్యం	౧౯
ఆఘార హూతుః	,,	ఆఘారేద్రవ్యదేవతే ఉన్నేత	౧౯
పంచదశేద్వదాహుణి	౧౭౬	వ్యేయజమాన వైష్ణవఫలం	
అగ్నిప్రజ్ఞాపయనావాయా	౧౭౭	ద్వాదశానువాక స్వరవ్యాకరణం	౧౭
త్వాదనం		౧౩ త్రయోదశాను వాకే.	
త్రయోవై ప్రాణాః	,,	సస్వరత్రయోదశానువాకః	౧౯
ప్రాణః ప్రాణాపత్యః	,,	సృగ్మ్యూహ నాదిమన్త్రాః	౧౯
ఆఘారోయజ్ఞ స్యముఖం	,,	కృతాభక్షణం	౧౯
అత్యక్రామకజపతి	౧౭౮	పురోడాశస్యబహిష్కాపిష్ఠాపనం	౧౯
ఆఘారయక సర్వాణీర్థకా	౧౭౯	చతుర్థాకరోతి	౧౯
ప్రాణిసగ్ స్పర్శయతి		భాగనిదేశశః	౧౯
కృంద్రశబ్దార్థః	౧౮౦	జుహ్వపరిధీననక్తి	౨౦
ఆఘార శేవః	౧౮౧	ప్ర స్తర హూతుః	౨౦
నియోగసంగ్రహః	౧౮౨	మధ్యమంపరిధిషునుప్రహరతి	౨౦
అపూర్వస్యఫలతామిమాంసా	౧౮౩	జుహ్వముపభృతంసగ్ ప్రావయతి	౨౦
దేవతాధికరణం	౧౮౪	వేదిదేశే జ్యేష్ఠానిలాయత	౨౦
దేవతానామాకారవిచారః	౧౮౫	ఫలీకరణ హూతుః	౨౦
మృగత్యుష్ఠాంభసీస్నాతః	,,	అవిచ్ఛిన్నోయజ్ఞః	
౧౭౮ప్రత్యయః	,,	వాయోర్యజ్ఞముపక్రమతే	౨౦
కైమినివ్యాసమతవివేకః	౧౮౬	యోక్త్రవి మోకమంత్రవివరణం	౨౦
సేవానామయోగ సామర్థ్యా	౧౮౭	ఆదిత్యాజ్ఞాయతేవృష్టిః	౨౦
యోగపదనేకశరీరప్రాప్తిః		అంజలౌపూణకపాత్రమానయతి	౨౦
		శూద్రాఃస్వామినఃపురస్తాదవతిష్ఠన్తై	౨౦

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ్యా
శత్రునిరాసనం	౨౧౧	వినియోగసంగ్రహః	౨౪౨
వినియోగసంగ్రహః	,,	కాలాథకస్సంయోగః	౨౪౩
శత్రుపయ క్షమీమాంసాః	౨౧౨	ఇష్టిసోమయోగిపార్యవర్యం నని	} " యతం
స్త్రీణామధికారవిచారః	౨౧౫		
నంపత్యోస్సహాధికారః	౨౧౬	ఇష్టి పూర్వత్వ సోమపూర్వ	} ౨౪౪
స్త్రీయాలవ్యధికారః	౨౧౬	త్వవికల్పః	
సందోవిచారః	౨౧౭	సంస్తా రాంగంగీభావాదివిచారః	౨౪౬
౧౪ చతుర్దశానువాకే.		ఋత్విజామపిసంసారః	౨౪౬
పిష్టరచతుర్దశానువాకమూలం	౨౧౮	ఘదాంసి	౨౪౮
కామ్యేష్టి నాంయాజ్ఞాపురో	} ౨౧౯	ద్వితీయానువాకః	,,
నువాక్యాః		దీతౌ	౨౪౯
శిష్టిః	౨౨౦	కృష్ణాజినారోహణం	౨౫౫
ద్వితీయామిష్టింవిధతై	౨౨౩	దీక్షితస్యగర్భదూపత్వం	౨౫౬
శిశ్రుత్వయః	,,	కృష్ణ విమాణా	౨౫౮
వినియోగసంగ్రహః	౨౨౭	క్రీతేసోమమైతావరుణాయ	} ౨౬౦
కామ్యేష్టిమీమాంసా	౨౨౮	దండం ప్రయచ్ఛతి	
వైధవదైస్త్ర త్రదైవతాభిధానం	౨౩౦	వాడ్నియమః	౨౬౧
యాజ్ఞాకాండంవైశ్వదేవం	౨౩౧	వినియోగసంగ్రహః	,,
ఋషిచ్ఛందోదేవతా అనుష్ఠా	} ౨౩౨	ఇష్ట్యేవదీతౌసిధ్యతి	౨౬౨
సకాలే స్మరణీయాః		ప్రథానాథకాం దీతౌదికం	౨౬౩
ద్వితీయ ప్రపాఠకే.		తృతీయానువాకః	౨౬౫
పథమానువాకః	౨౩౩	దేవయజనస్వీకారః	౨౬౫
రోమారంభః	౨౩౪	ప్రతపానాదిః	౨౬౬
శ్నిష్టోమః	,,	చంద్రమసిమమభోగాయభవ	౨౬౯
వినియోగసంగ్రహః	౨౩౫	రథేనప్రయాతి	౨౭౦
కాలాప్రవేశః	,,	దీక్షితస్యదేవతా	౨౭౧
ఘోరం	౨౩౬	వినియోగసంగ్రహః	౨౭౨
శిష్టానంతహతంవాసఃపరిధతై	౨౩౭	స్వప్ననద్యత్తరణాదికాంతిః	,,
వనీతేవాభ్యక్షై	౨౩౮	చతుర్థానువాకః	౨౭౩
శంజతే	౨౩౯	సోమక్రయణీవిషయం	} ౨౭౪
మజమానంవాచయతి	౨౪౧	మాదికం	

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ్యా
పంచదేశకాయజతి	౨౭౫	ఆతిధ్యేఽష్టైః	౩౧
వ్రజాసంఘఃకల్ప్యతే	౨౭౬	వినియోగసంగ్రహః	౩౨
నాంతరాయస్సంఘశక్యతే	౨౭౭	తదుపయుక్తమీమాంసా	౩౩
సోమాహరణంసోపాఖ్యానం	౨౭౮	అశక్తస్య క్షీరవ్రతాదాగ్ధ్య	౩౪
పక్షిరూపాగాయత్రీ	౨౮౦	మాహారమల్పమనుజానాత్	
కన్యారూపిణీవాక్	౨౮౧	యజ్ఞపురుషస్తీరోధానాయ	
కన్యాంతప్తితరోదదతి	౨౨	వైష్ణవందూపం కృత్వాస్మధి	౩౫
సోమక్రయణం	౨౮౨	వీరిపావిశత్	
నిష్ఠకృతంబధ్నాతి	౨౮౩	ఆనీకానోభారమాదస్తే	౩౬
వేదసస్యవ్రతంసనం	౨౮౪	త్రుతాగ్రేవ్రతం	౩౭
వినియోగసంగ్రహః	౨౨	ఏవవైష్ణవ్యః కులశౌచః	౩౮
ఉదనీయస్యసంసాగరః	౨౮౫	సంచేపాహేతురపవాదాదిః	౩౯
ఆరుణ్యగుణఃక్రయహేతు మే	౨౮౬	వినియోగసంగ్రహః	౪౦
కహాయనీంభజతే		తదుపయుక్తమీమాంసా	౪౧
పంచమానువాకః	౨౮౭	పయవీవవ్రతయేత్	౪౨
సప్తమపదసంగ్రహః	౨౨	ద్వాదశమానువాకః	౪౩
వినియోగసంగ్రహః	౨౮౮	ఉత్తరవేదిః	౪౪
గోద్వారాతదా నయనమపి	౨౮౯	వినియోగసంగ్రహః	౪౫
క్రయార్థం		త్రయోదశమానువాకః	౪౬
వస్త్రమానువాకః	౨౯౦	హవిధానం	౪౭
సోమోన్యానం	౨౯౧	వినియోగసంగ్రహః	౪౮
వినియోగసంగ్రహః	౩౦౦	అమేహాలామూత్రనిరోధః	౪౯
సప్తమానువాకః	౩౦౧	విశేషశాస్త్రేణసామాన్యశా	
లక్ష్ణావసరఃసోమక్రయః	౩౦౩	స్త్రంబాధ్యతే	
వినియోగసంగ్రహః	౩౦౪	దేశలక్షణం	౫౦
అష్టమానువాకః	౩౦౫	శకటాంతరేధిర్వాపః	౫౧
సోమస్యశకటారోపణం	౩౦౬	ఛందాసి	౫౨
నవమానువాకః	౩౦౭	చతుర్దశమానువాకః	౫౩
సోమగమనం	౩౦౮	కామ్యాస్సమిధేన్యః పురోమ	౫౪
వినియోగసంగ్రహ	౩౦౯	వాక్యాంతాంత్య	
దశమానువాకః	౩౧౦	వినియోగసంగ్రహః	౫౫

యాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ్యా
తృతీయప్రపాతకే.		వశూపాకరణం	౪౨౯
ప్రథమానువాకః	౩౭౯	వినియోగసంగ్రహః	౪౩౩
మోక్షసూత్రము	౩౮౦	అష్టమానువాకః	౪౩౪
వాక్యార్థాః	„	వశువిశేషసం	౪౩౫
విధినిర్ణయపరిమాణాణాదిః	౩౮౧	వినియోగసంగ్రహః	౪౪౩
మోగసంగ్రహః	౩౮౫	వశావైష్టికౌవిధ్యంతః	౪౪౪
స్వజ్యోతిషఫలము స్వీతిమీమాంసా	౩౮౬	ప్రయాజాపకక్షణానినూయా	} ౪౪౫
ద్వితీయానువాకః	౩౮౭	జ్యోతిర్గ్రహః	
నిమాణామస్త్రాః	౩౮౮	నవమానువాకః	౪౪౬
వశాఖనామి	„	వశాక్షేదః	౪౪౭
మోగసంగ్రహః	౩౯౩	వినియోగసంగ్రహః	౪౫౧
పయుక్తమీమాంసా	౩౯౪	దశమానువాకః	౪౫౨
తృతీయానువాకః	౩౯౬	వశాహూమః	౪౫౩
యాః	౩౯౭	వినియోగసంగ్రహః	౪౬౧
సుగానముపగానంచ	౪౦౧	తత్తదుపయుక్తమీమాంసా	౪౬౨
మోగసంగ్రహః	౪౦౨	ఏకాదశానువాకః	౪౬౬
చతుర్థానువాకః	„	గుదకాండేన ఉపయత్సజ్జకా	} ౪౬౭
జ్ఞానహూమః	౪౦౪	హూమాః	
మోగసంగ్రహః	౪౦౯	ద్వాదశానువాకః	౪౭౦
పంచమానువాకః	౪౧౧	వనతీవర్యుపాదానం	౪౭౧
అవచ్ఛేదసం	„	వినియోగసంగ్రహః	౪౭౫
అపస్యప్తావశ్రయః	౪౧౫	త్రయోదశానువాకః	౪౭౬
మోగసంగ్రహః	„	సోమస్యశకటాదుపావరోహః	౪౭౭
తేణయావస్థంపాదనీయః	౪౧౬	యజ్ఞశబ్దప్రయోగః	౪౮౧
నిధిస్సంస్కృతోపపరిత్యాజ్యః	౪౧౭	వినియోగమీమాంసాదిః	౪౮౨
నియోజనంనపునఃకార్యం	„	చతుర్దశానువాకః	౪౮౩
షష్ఠానువాకః	౪౧౮	కామ్యయాజ్ఞాః	౪౮౬
అష్టాసం	౪౧౯	వినియోగసంగ్రహః	౪౯౭
మోగసంగ్రహః	౪౨౬	భందః	౪౯౮
కడేశోయాపాంగం	౪౨౭	చతుర్థప్రపాతకే.	
సప్తమానువాకః	౪౨౮	ప్రథమానువాకః	౪౯౯

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ్యా
అనువాకాః	౫౦౦	చతుర్వత్సారింశోనువాకః	౫౦౧
ఉపావహృతసోమస్యాభిషవః	౫౦౧	సమిష్టయజుఃకావ్యానః	౫౦౨
ద్వితీయానువాకః	౫౦౫	పంచవత్సారింశోనువాకః	౫౦౩
ఉపాగ్ శుగ్రహః	౫౦౬	అవభృథిః	౫౦౪
తృతీయానువాకః	౫౦౭	వినియోగసంగ్రహః	౫౦౫
గ్రహః	౫౦౮	బ్రాహ్మణశేషా ఆహుతమహాకా	౫౦౬
చతుర్థానువాకః	౫౦౯	పురుషస్యపిహాస్వయినః	౫౦౭
ఐంద్రవాయవః	౫౧౦	స్త్రీయాఃపిహాస్వయినః	౫౦౮
ద్విరైంద్రవాయవస్యభక్షయతి	౫౧౧	విశ్వైకాదశినీ	౫౦౯
పంచమానువాకః	౫౧౨	పాత్రీనైవతీయః	౫౧౦
షష్ఠానువాకః	౫౧౩	తత్తమపయుక్తమీమాంసా	౫౧౧
అష్టమసవమానువాకా	౫౧౪	ప్రతిపత్తిర్నాచారః	౫౧౨
తదుపయుక్తమీమాంసా	౫౧౫	గుణవిధివిచారః	౫౧౩
దశమైకాదశానువాకా	౫౧౬	గ్రహవిచారః	౫౧౪
ద్వాదశానువాకః	౫౧౭	వట్సర్వార్థింశోనువాకః	౫౧౫
త్రయోదశానువాకః	౫౧౮	కామ్యేష్టియాజ్ఞాః	౫౧౬
చతుర్దశానువాకః	౫౧౯	వినియోగసంగ్రహమీమాంసా	౫౧౭
పంచదశషోడశానువాకా	౫౨౦	పంచమ ప్రపాతః	౫౧౮
సప్తదశాద్యైక వింశాం	౫౨౧	ప్రథమానువాకః	౫౧౯
తానువాకాః	౫౨౨	ఉద్వాస్యపునరాదధీత	౫౨౦
సప్తవింశానువాకః	౫౨౩	ద్వితీయానువాకః	౫౨౧
అష్టావింశానువాకః	౫౨౪	ద్రవ్యవిధిమనూద్యప్రశంసతి	౫౨౨
ఏకోనత్రింశాది ద్విచత్వారిం	౫౨౫	తృతీయానువాకః	౫౨౩
శాంతాః చతుర్దశానువాకాః	౫౨౬	ఆధానమంత్రాః	౫౨౪
ఏతేషాంవినియోగసంగ్రహః	౫౨౭	వినియోగసంగ్రహః	౫౨౫
త్రిచత్వారింశోనువాకః	౫౨౮	చతుర్థానువాకః	౫౨౬
దక్షిణా	౫౨౯	పూర్వోక్తమస్త్రాణాం వ్యాఖ్యానం	౫౨౭
వినియోగసంగ్రహః	౫౩౦	పంచమోనువాకః	౫౨౮
ఆర్త్విజ్యంగభృతిః	౫౩౧	అగ్న్యపస్థానం	౫౨౯
గోదక్షిణావిచారః	౫౩౨		
దక్షిణావిభాగః	౫౩౩		

నామము	పుటసంఖ్య	విషయము	పుటసంఖ్య
వస్త్రోనువాకము	౬౭౬	చతుర్థోనువాకము	౭౪౧
పత్య హవనీయయో	౬౭౮	శేషాహుతి నామాయాజ్ఞా	౭౪౩
రుపస్థానంసపరికరం		దీనామనుమంత్రణం	
సప్తమోనువాకము	౬౮౨	పంచమోనువాకము	౭౮౭
మోనువాకమంత్రాణాం	౬౮౪	అప్యాయ నాదమన్తాః	౭౮౮
వ్యాఖ్యానం		వస్త్రోనువాకము	౭౮౯
అష్టమోనువాకము	౬౮౭	సూర్యోపస్థానాదమన్తాః	౭౮౯
నువాక్తోక్తామంత్రావ్యా	౬౮౯	వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౭౮౯
ఖ్యాత్యంతే		సప్తమోనువాకము	౭౮౭
సయుక్తమీమాంసా	౬౯౦	యాజమాన బ్రాహ్మణే దేవ	౭౮౮
నవమోనువాకము	౬౯౨	తాపరిగ్రహాదివిధిః	
గ్రాస స్యా గ్ని హేమా	౬౯౫	మీమాంసా	౭౯౧
త్రాంగత్వం		అష్టమోనువాకము	౭౯౨
దశమోనువాకము	౬౯౮	యజ్ఞాయుధసంభృతిః	౭౯౩
స్వితో యజ మానస్య	౬౯౯	ప్రాసంగికవిచారాః	౭౯౪
గ్నూపస్థాన మంత్రాః		నవమోనువాకము	౭౯౦
చ్యుత్యం	౭౦౧	ద్వాదశద్వంద్వసంపత్తిః	౭౯౧
వాగసంగ్రహః	౭౦౩	తదుపయుక్తమీమాంసాదిః	౭౯౪
ఏకాదశానువాకము	౭౦౪	దశమోనువాకము	౭౯౯
యజ్ఞీయాజ్ఞాః	౭౦౭	హవిస్సాదనం	౭౯౧
వాగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౭౦౭	ఏకాదశోనువాకము	౭౯౫
షష్ఠప్రపాతకే.		అత్రావణాదిమంత్రవిధిః	౭౯౮
ప్రథమోనువాకము	౭౭౧	సూన్యతావాక్	౭౯౯
వ్యావినియోగసంగ్రహః	౭౭౨	ప్రతిషేధకాభావాన్న వికల్ప	౭౯౩
గ్రహణానుమన్త్రాణామన్తాః	౭౭౩	శృంక్ష్యః	
ద్వితీయోనువాకము	౭౭౭	ద్వాదశోనువాకము	౭౯౪
గ్రహానుమన్త్రాణం	౭౭౮	యాజ్ఞాః	౭౯౫
వాగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౭౭౭	వినియోగసంగ్రహః	౮౦౫
తృతీయోనువాకము	౭౭౬	సప్తమప్ర పాతకే.	
షోడాదిభాగస్యానుమ		ప్రథమోనువాకము	౮౦౬

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ
ద్వితీయోనువాకః	౧౧౭	బ్రాహ్మణైకకర్తృత్వయంవిధీయతే	౯౧
ఇడాద్రశంసనం	౧౧౮	వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౯౧
తృతీయోనువాకః	౧౧౯	ద్వితీయోనువాకః	౯౧
అన్యోహేర్యః	౧౧౮	చాతుర్థ్యస్యప్రథమపర్వపావి	౯౧
చతుర్థోనువాకః	౧౨౦	రష్టకం	
శేషాహుతీనా మనుమంత్రణ	౧౨౩	తదఃపయః క్తమీమాంసా	౯౨
మంత్రాఃవ్యాఖ్యాయంతే		తృతీయోనువాకః	౯౩
పంచమోనువాకః	౧౨౪	పరుణప్రథమాసాఖ్యంద్వితీయపర్వ	౯౩
ఆప్యాయనాదిమంత్రవ్యాఖ్యానం	౧౨౭	ఓనియోగసంగ్రహమీమాం	౯౩
షష్ఠోనువాకః	౧౨౯	సాదికం	
ఉపస్థానాదిమంత్రవ్యాఖ్యానం	౧౩౦	చతుర్థోనువాకః	౯౪
సప్తమోనువాకః	౧౩౪	సాకమేధాఖ్యంతృతీయపర్వ	౯౪
చాబిషేయాధ్వర్యవమంత్రే	౧౩౪	వినియోగ సంగ్రహమీమా	౯౪
మరథవిషయాః		మాంసాద	
వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౧౪౧	పంచమోనువాకః	౯౪
అష్టమోనువాకః	౧౪౯	తదీయ శేషాః పితృ యజ్ఞః	౯౪
రథన్యథావసమంత్రాః	౧౬౧	వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౯౬
నినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౧౭౦	షష్ఠోనువాకః	౯౬
నవమోనువాకః	౧౭౨	శ్రవ్యంబక పురోడాశాః సాక	౯౭
యూపారోహణం	౧౭౩	మేధశేషాః	
వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౧౭౮	సప్తమోనువాకః	౯౭
దశమోనువాకః	౧౮౦	ఋణాశీర్యం ఇంద్ర తూర్యం	౯౭
ఋన్నహూమాః	౧౭౧	పంచోద్నియమంత్రాః అపా	
ఏకాదశోనువాకః	౧౮౬	మార్గహూనుమంత్రాశ్చ	౯౮
కజ్జితమంత్రాః	౧౮౭	అష్టమోనువాకః	
ద్వాదశోనువాకః	౧౮౮	దేవికాది కర్తృషుకమేకదిన	౯౮
తిగ్రాహ్యమంత్రాః	౧౮౯	కర్తృవ్యం	
త్రయోదశోనువాకః	౧౯౨	నవమోనువాకః	౯౮
ఋమ్యయాజ్ఞా	౧౯౪	రత్నివాంహవీంషి అను దినం	౯౮
అష్టమప్రపాతకే.		క్రమేణ కర్తవ్యాని	
దశమోనువాకః	౧౯౭	తద్విచారః	౯౯

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ
దశ మోనువాకః	౯౯౪	తదుపయు క్తమీమాంసా	౧౦:
దేవసువాంహవీంషి	౯౯౫	ఏ కౌనవింశోనువాకః	౧౦:
తదుపయోగినీమీమాంసా	౧౦౦౦	దిశామ వేష్టయః దూతానాం	} ౧౦:
ఏ కాదశోనువాకః	౧౦౦౧	హవీంషిచ	
అభిషేకాథా జల విషయా	} ౧౦౦౨	వింశోనువాకః	౧౦:
మన్తాః		ప్రయుజాంహవీంషి	౧౦:
వినియోగసంగ్రహః	౧౦౦౪	ఏకవింశోనువాకః	౧౦:
త్రయోదశానువాకః	౧౦౦౫	సాత్రామణ్యామన్తాః పశవోహ	} ౧౦:
సిగ్ధాభిసాపనమన్తాః	౧౦౦౬	వీంషిచ	
చతుర్దశోనువాకః	౧౦౦౭	ద్రవ్యతారతమ్యం	౧౦:
అభిషేకః	౧౦౦౮	ఉపాన్తై గాయతానరః	౧౦:
వినియోగసంగ్రహః	౧౦౦౯	సువణస్వతైజసత్వం రజత	} ౧౦:
పంచదశోనువాకః	౧౦౧౦	మదక్షిణ్యంచ	
రథేనవిజయః	౧౦౧౧	తదుపయు క్తమీమాంసా	౧౦:
షోడశోనువాకః	౧౦౧౨	ద్వావింశోనువాకః	౧౦:
ఆసనేఉపవిష్టస్మైస్త్వేవ్యః	౧౦౧౩	కామ్యయాజ్ఞాః	౧౦:
వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౧౦౧౪	ప్రత్యభిచారాః	౧౦:
సప్తదశోనువాకః	౧౦౧౫	దృష్టిపాటవేష్టిః	౧౦:
సంస్కృత్యహవీంషి దశసంఖ్యా	} ౧౦౧౬	రుద్రోదుఃఖం ద్రావయతి	౧౦:
కాని		అగ్నిప్రజనయితా	౧౦:
తస్మీమాంసా	౧౦౧౭	రోగచికిత్సోపపత్తిః	౧౦:
అష్టాదశోనువాకః	౧౦౧౮	వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౧౦:
దశపేయః	౧౦౧౯	అనువాకాథాః	౧౦:

శ్రీ గణేశాయనమః.

వేదార్థప్రకాశః.

వాగీశాద్యాస్సుమనస స్సర్వాథానాముపక్రమే |
యంనత్వాకృతకృత్యాస్సుస్తస్మమామిగజాననం || ౧ ||
యస్యనిశ్చయంతవేదా యోవేదేభ్యోభిజగత్ |
నిర్మమేతమహంవందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం || ౨ ||
యతఃటాక్షేణతద్రూపం దధద్భుక్తావహీపణః |
అదిశంతాధవాచార్యం వేదార్థస్యప్రకాశనై || ౩ ||
యేషుర్వోత్తరమీమాంసే తేవ్యాఖ్యానాత్సర్వహితే |
కృపాశుర్తాధవాచార్యో వేదార్థంవత్తుముద్యతః || ౪ ||
బ్రాహ్మణంకల్పసూత్ర ద్వేమీమాంసాంవ్యాకృతంతథా |
ఉదాహృత్యాభతైస్సర్వైర్వర్తంతార్థః స్పష్టమీర్యతే || ౫ ||

ననుకొయింపెదోనామ, కేవాస్యవిషయప్రయోజన సమృద్ధాధికారిణః,
‘భంజా తస్యప్రామాణ్యం’నఖిలైవతస్మింతస్సర్వస్మిన్నసతివేదోవ్యాఖ్యానయో
గ్యభవతి | అత్రోచ్యతే | ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టపరిహారయోరలౌకికముపా
యయోగ్రంథౌ వేదయతిసవేదః | అలౌకికపదేన ప్రత్యక్షానుమానేవ్యా
కర్త్యైతే | అనుభూయమానస్య స్రక్చన్దన వనితాదేరిష్టప్రాప్తిహేతుత్వం,
‘విషదానవాదే రసన్దపరిహార హేతుత్వంచప్రత్యక్షసిద్ధం | స్వేనానుభవీవ్య
హణస్య పురుషాంతరగతస్య చ తథాత్వమనుమానగమ్యం | ఏవంతహీ
నావిజస్సగతసుఖాదీకమపి అనుమానగమ్యమితిచేత్ | న | తద్విశేషస్యానవగ
మాత్ | నఖిలు జ్యోతిష్టోమాదిరిష్టప్రాప్తిహేతుః | కళింజభక్షణ వర్జనాదిరని

ష్టపరిహార పాతురిత్యముషర్థం వెదస్యతి రైకానానుమానసహ స్రాజాపితా
రికశామి మణిరప్యస్యావగన్తుశక్నోతి తస్మాదతాకికౌపాయ బాధశాపె
దఇతి లక్షణస్యనాతివ్యాప్తం అతఏవాక్తం

..ప్రత్యక్షేకానుమిత్యావాయస్తూ పాయోనబుధ్యతే

ఏతంవిదన్తివేదనతస్మాద్వేదస్యపదతా || ఇతి ||

సఏవాపాయోవేదస్యవిషయః తద్బోధఏవప్రయోజనం తద్బోధా
ర్థీచ అధికారిః తేనసహాపకార్యోపకారకభావస్సంబంధః | నన్వేవంసతిస్త్రీ
శూద్రసహితాస్యర్వేదేదాధికారిణః స్యుః, ఇష్టంయేస్యాదనిష్టం మాఘాదితి
ఆశిషః సార్వజనీనత్వాత్ | జైవం! స్త్రీశూద్రయోస్సత్యపాదేబాధార్థి త్వే
హేత్వంతరేణవేదాధికారస్య ప్రతిబద్ధత్వాత్ | ఉపసీతస్యైవాధ్యయనాధీ
కారంబ్రువచ్ఛ్రమనుషసీతయోః స్త్రీశూద్రయోర్వేదాధ్యయన మనిష్ట
ప్రాప్తి హేతురితిబాధయతికథం తహికతయోస్తుదుపాయావగమః | పురా
ణాదిభిరితిబ్రూమః | అతఏవాక్తం

..స్త్రీశూద్రద్విజబన్ధూనాం త్రయాశశ్రుతిగోచరా

ఇతిభారతమాఖ్యానం మునినాక్యపయాక్చతం, || ఇతి ||

తస్మాదుపసీతై రెవ త్రైవణికై ర్వేదస్య సంబంధః | తత్ప్రమాణ్యం
తుబాధకత్వాత్సత్తవససీద్ధం పారుషేయవాక్యంతు బాధకమపిసత్ పురుష
గతభ్రాన్తి మూలత్వసమ్భావనయా తత్పరిహారాయ మూలప్రమాణమపే
క్షతే, నతు వేదస్తస్యరిత్యత్వేన వక్తృ దోషశఙ్కానుదయాత్ | ఏత
దేవ జైమినీనా సూత్రితం తత్ప్రమాణం బాదరాయణస్యాన పక్షీ
తత్వాత్, ఇతి ||

నశువేదో ౭ పికాళిదానూది వాక్యవత్పేరుషేయఏవ, బ్రహ్మకార్యత్వ
శ్రవణాత్ | యుజస్సామానిజిజ్ఞీతే | ఛన్దాగ్ంసీజిజ్ఞీతే తస్మాద్బ్రుస్తస్మాద

* కర్తృభి తై.

యతః, ఇతి శ్రుతేః | అత ఏవ బాదరాయణః “శాస్త్రయోనిత్వాత్, ఇతి
 గాత్రేణ బర్హణోజేదకారణత్వమహితమ్ | మైవం | శ్రుతిస్త్పతిభ్యాం ని
 యత్వావగమాత్ | “వాచావిరూపసత్యయా, ఇతి శ్రుతేః | “అనాదినిధనాని
 యావాగుత్సృష్టాస్వయంభువా, ఇతి స్త్పలైచ్చబాదరాయణః | పిదవతా
 కరణేనూత్రయామాస | “అత ఏవ చ సత్యత్వం, ఇతి తహిః పరస్పరవిరో
 ఇతిచైత్, న | నిత్యత్వస్య త్యావహరికత్వాత్, సృష్టేరూర్ధ్వం సంహరా
 న్నార్థం వ్యవహర కాలస్తస్తిశ్చుత్పత్తి వినాశాదర్శనాత్ | కాలాకాశాద
 హయథానిత్యావేవం వేదోఽపి వ్యవహర కాలేకాళిదాసాదివాక్యవత్స్వరూప
 రచితత్వాభావాన్నిత్యః | ఆదిసృష్టేతే కాలాకాశాదీవదేవబ్రహ్మణః సకా
 ాద్యేదోత్పత్తిరామ్నాయతే అతావీషయభేదాన్నపరస్పరవిరోధః | బ్రహ్మ
 గోనిర్దోషత్వేన వేదస్య వక్తృ దోషాభావాత్సత్వస్సిద్ధం ప్రామాణ్యంతదవ
 ం | తస్మాల్లక్షణ ప్రమాణ సద్భూతాద్విషయ ప్రయోజనసంబధాధికారిస
 ఙ్భూతాత్ ప్రామాణ్యస్య సుస్థితత్వాచ్చ వేదోవాగ్యాభ్యాతవ్యవేషః | యథోక్త
 షయాది సద్భూతమభిప్రేత్యస్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనం విధీయ
 తే | పాఠమాత్రస్యాధ్యయనశబ్దశాచ్యత్వేనార్థావబాధస్యావిపీతత్వాద్య
 వ్యాఖ్యాన మయ్యుక్తమితిచైత్, న | విధేర్బోధపర్యవసాయిత్వాత్ | ఏత
 యభట్టగురుమతాను సారిభిర్బహుధాప్రపఞ్చితం | అమ్నాయతేచ “యద
 తమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవశబ్ద్యతే | అనగావివశుష్టేన్ద్రానతజ్జ్వలతికహిం
 తే, “స్థాణురయంభారహరిగ్గిలాఘాత్ | అధీత్యవేదం న విజానాతియో
 ర్థం | యోఽర్థజ్ఞ ఇత్యకలం భద్రమశ్నుతే | నాకమతిజ్ఞానవిధూతపాప్తా ||
 బాప్తాణేన నిషాఠరణోధర్మస్థ డంగావేదోఽధ్యేయోజ్ఞేయశ్చ, ఇతి ఏవం
 హింజ్ఞానస్య పునశ్చిధానాదధ్యయనం పారమాత్రమితిచైత్ | అస్తునామ, వ
 య నైవకాజరదర్శనాన సారిణః | క్రతువిధిభిరేవానుష్ఠానాన్యథాను
 సపత్యావేదార్థజ్ఞానస్య ప్రాపీతత్వాన్నైతద్విధేయమితిచైత్, తహిః తద్వి
 షయాద్యదనమాత్రేణ స్వతస్క్రియకీర్తన పూర్వమస్తు | క్రూయతేహ్యను

స్థాన జ్ఞానయోస్వతస్త్రంపుథక్కులం | సర్వంపాప్తానంతరతితరతిబ్రహ్మ
హత్యాంయోఽశ్వమేధవయజతేయఉచైనమెవంవెద,, ఇతిఅల్పప్రయాససా
ధ్యవవేదవనతస్సిద్ధా బహ్వయాససాధ్యమనుష్ఠానం వ్యర్థంస్యాదితిచేత్ | న |
తరణీయాయా బ్రహ్మహత్యాయా మానసికకాయకత్వాది భద్రవతారత
మ్యాపపత్తైః | మనసాసజుల్పితా వాచాభ్యనుజ్ఞాతావాపరహస్తైసకారి
తాస్వయంకృతా వునల్లవునల్లకృతాచెత్సేవం తారతమ్యేనావస్థితా బ్రహ్మ
హత్యా అనేకవిధా, అత స్తరణమహ్యనేకవిధం, యథాస్వగ్గోబహువిధస్త
ద్వత్ | అగ్ని హోత్రంజుహుయాత్స్వగ్గ కామః,, అవర్ణపార్ణ మాసాభ్యాం
స్వగ్గకామోయశేత,, | జ్యోతిష్టామేన స్వగ్గకామోయశేత,, ఇత్యాదా
వుచ్చావచకర్తృణామేకవిధ ఫలాసంభవాత్ స్వగ్గోబహువిధః | యత్తుకర్తా
నుష్ఠాన కాలీనం వేదనం తత్కర్మఫల ఏవాతిశయం దర్శయతి | “ఉభౌ
కురుతోయత్యైతదెవంవెదయశ్చనవెద,, ఇతి విద్వదవిద్వత్ప్రయోగా ప్రస్తు
త్య, “యదెవవిద్యయాకరోతితదెవవీర్యవత్తరంభవతి,, ఇత్యామ్నానాత్ |
అంగీపాస్తీవిషయ మేతద్వాక్యమితిచేత్, న | న్యాయస్యసమానత్వాత్ |
అస్తీహ్యస్యార్థస్యాపౌద్బలకంలింగం | ప్రజాపతిగ్గిలసోమయాగభ్యోఽర్వా
చీనానగ్నిహోత్ర పార్ణమాస్యామావాస్య నామకాన్తరస్పరముచ్చావచా
న్యజ్ఞాంతస్సనర్థ | సోమయాగాంశ్చాగ్నిహోత్రాదిభ్యః ప్రాధానగ్నిష్టామో
క్త్యాతిరాత్రనామ కాన్తరస్పరముచ్చావ చాంతస్పష్ట్యా ప్రథమస్పష్టేష్వగ్ని
హోత్రాదిష్వభిమానవిశేషేణవర్గద్వయంతులయేదంమిమీతే | ఏతద్వ్యత్రా
న్తంవిజానతోఽగ్నిహోత్రాదిభిరగ్నిష్టామాదిఫలంభవతి | తథాచబ్రాహ్మణ
మామ్నాయతే | “ప్రజాపతిర్యజ్ఞానస్సజత| అగ్నిహోత్రంచాగ్నిష్టామభ్య |
పార్ణ మాసీభౌక్త్యంవ | అమావాస్యాభౌతిరాత్రభ్య | తానుదమిమీత |
యావదగ్నిహోత్రమాసీత్రావానగ్నిష్టామః | యావతీపార్ణ మాసీతావాను
క్త్యః | యావత్యమావాస్యాతావానతిరాత్రః | యఏవంవిద్వానగ్నిహోత్రం
జుహోతి | యావదగ్నిష్టామనోపాహ్నోతి | తావదుపాహ్నోతి | యఏవంవి

స్వస్వార్థమాసీంయజతే । యావదుక్త్యేనా పాపృతి । తావదుపాపృతి
 । యవీవంవిద్వానమావాస్యాంయజతే । యావదతిరాత్రేణాపాపృతి ।
 తావదుపాపృతి, ఇతి । తదతద్వేదనస్య సర్వత్రస్వత స్త్రీఫలకత్వంబిక్లం ।
 ద్భుతత్తద్విధిసమీపేయవీవంజేదతి వచనాని వేదనాథవ ఫలంబ్రువతే । తా
 ర్థవాదరూపాణీతిచేత్ । అస్తునామ, సహేమహ్యేవైసమపరాధంతేషాం
 దశానాం విధేయార్థ ప్రశంసాపరత్వాత్ । తహిః యత్పరశ్శబ్దస్సశ
 ర్థః, ఇతిన్యాయేనస్వాత్మై ప్రామాణ్యంనాస్తీతిచేత్, న । మహాతాత్పర్య
 విధేయవిషయత్వేనైష్యవాస్తర తాత్పర్యస్య స్వాత్మవిషయతానివారణా
 ,, గ్రావాణిష్టవస్త ఇత్యర్థవాదస్యాపి స్వాత్మప్రామాణ్యం ప్రసక్త్యేతేతిచే
 । న । ప్రమాణాస్తరబాధితత్వాత్ । ద్విస్సంబత్సరస్యసన్యంజచ్యత ఇ
 యద్యర్థ వాదస్యతు బాధాభావేనైష్యను వాదత్వాన్నస్వాత్మై ప్రామా
 ణ్యం । వేదనఫలవచనానితు నానువాదకాని, నాపిబాధ్యాని । తస్మాదర్థవా
 త్వేనైష్యస్యైషాం స్వాత్మప్రామాణ్యం । అన్యథా మన్తార్థ వాదాదిభ్యో
 వాదీనాంవిగ్రహణి మత్త్వంనసిద్ధ్యేత్ । అతఏవాక్తం ।

“నిరౌఢగుణవాదస్స్యా దనువాదోఽవధారితే ।

భూతార్థవాదస్సిద్ధానా మర్థవాదస్త్రిధామతః॥ ఇతి॥

కింబళునా । విద్యతఏవవాశక్యం వేదనమాత్రాదపూర్వం । అతోపే
 నాయవేదోవ్యాఖ్యాయతే । యోఽయంవిషయరూప ఇష్టప్రాప్త్యనిష్ట
 రిహారౌ పాయస్సామాన్యతొనిర్దిష్టస్సవిశేషేణ సృష్టిక్రియతే । వేదస్తా
 తాంబ్దవ్యయాత్తకః । తత్రపూర్వస్తి నాంజ్ఞేనిత్యనైమిత్తిక కామ్యసిద్ధ
 యం చతుర్విధంకర్తృప్రతిపాద్యం । యావజ్జీవమగ్నిహేమాత్రంజుహేమా
 ,, ఇత్యాదికంనిత్యం తస్యనియతనిమిత్తత్వాత్ । “యస్యగృహస్త హత్యగ్న
 కుతామవతే వురౌడాశవష్టాకపాలం నిర్వపేత్,, ఇత్యాదికంనైమిత్తికం
 స్యానియత నిమిత్తత్వాత్ । చిత్రయాయశేతపశుకామః,, ఇత్యాదికంకా

యం । తస్మాన్ అవద్వాససానసంవదత న సహసీత, ఇత్యాదికంసిద్ధం ।
తేషునైమిత్తికానుష్ఠానాదకరణే ప్రత్యకాయరూప మనిష్ఠంపరిపీయతే ।
సచప్రత్యవాయోయాజ్ఞ వల్యోన్మర్శతే ।

ఎవిహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దితస్యచసేవనాత్ ।

అనిగ్రహచ్చేస్త్రియాణాం నరగపతనమృచ్ఛతి, ||ఇతి||

యావజ్జీవాది వాక్యేష్యనక్రొఽవ్యవర్జనీయతయా స్వాభీష్టఃస్వర్గఃప్రా
ప్యతే । తథాచాపస్తమ్భః । తద్యధాకలాద్ధైర్నితే ఛాయాగన్ధ ఇత్య
నూత్పద్యతే । ఎవం ధర్మైఃపిచర్యమాణైర్థా అనూత్పద్యతే, ఇతి కామ్య
స్యోష్టస్రాప్తిహేతుత్వం తద్విధివాక్య ఏవస్పష్టం । ఇష్టవిఘాతమనిష్ఠంచా
ర్థాత్పరిపీయతే । నిషిద్ధవర్జనైన రాగప్రాప్తసిద్ధానుష్ఠానజన్యానరకపా
తంపరిపీయతే । నకేవలంసిత్యనైమిత్తికాభ్యామానుషజ్గీకస్వర్గప్రాప్తిః,
కిన్తుధీశుధ్యాదివివిదిషాత్పాదనద్వారా బ్రహ్మజ్ఞానహేతు త్వమపీతయోర
స్తి । తథాచవాజసనైయిన స్సమామనన్తి తేమతంవేదానువచనైనబ్రాహ్మ
ణావివిదిషన్తి యజ్ఞేకదానైన తపసా నాశకేన, ఇతి । ఏవంతహిఃపూర్వ
కాణ్డ ఏవాశేషపురుషార్థసిద్ధికిముత్తరకాణ్డే నేతిచేత్ । న । అవునరావృ
త్తిలక్షణస్యాశ్యన్తిక పురుషార్థస్యతత్రాసిద్ధః । అతఏవాథర్వణికాకర్మ
ణోదక్షిణమార్గేణ చస్త్రాప్రాప్తిం పునరావృత్తిం చామనన్తి, సోదలూక
విభూతి మనుభూయ పునరావర్తతే, ఇతి । అతఉత్తరకాణ్డ ఆరభవ్యః । ఆ
త్యన్తికపురుషార్థసిద్ధిశ్చద్వివిధా, సద్యోముక్తిగక్రమముక్తిశ్చేతి । వర్తమాన
దేహపాతానన్తరమేవ సిద్ధ్యతి సద్యోముక్తిః । ఉత్తరమార్గేణబ్రహ్మలూక
చిరంభౌగాననుభూయ తత్రోత్పన్నజ్ఞానస్య బ్రహ్మలూకావసానే సిద్ధ్యతి
క్రమముక్తిః । తస్మాదుత్తరకాణ్డేబ్రహ్మపదేశో బ్రహ్మపాప్తిశ్చైత్యుభయం
ప్రతిపాద్యతే । బ్రహ్మపాప్తిప్రసక్తౌద్భ్రష్టదృష్ట్యాప్రతీకముపాస్యత్వేన
సాంసారికఫలకామిన ముద్దిశ్యప్రతిపాద్యతే । బ్రహ్మపాసకప్రతీకౌపాస
కయోస్సమానోఽవ్యుత్తర మార్గైఃప్రతీకౌపాసకశ్శ్రవిద్యల్లాకాదూర్ధ్వంబ్ర
హ్మలూకగమనాభావేన క్రమముక్తతప్యభావాదస్తిపునరావృత్తిః । ఏతచ్చ

శ్రీరస్తు.

శ్రీసురుభ్యోనమః.

కృష్ణయజుర్వేద

తైత్తిరీయసంహితాయాం.

(౪) శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్యమునిప్రణీత
వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసంహితాయాం.

ప్రపాతకాష్టకసహితః,

ప్రథమకాండః.

బెంగళూరు

బ్రహ్మశ్రీసింధాంతి,

సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిష్కృతః.

ములుకుట్లవిశ్వనాథశాస్త్రిణా.

చావలిరామస్వామిశాస్త్రిణాచ.

ముద్రాపయిత్వాప్రకటికృతశ్చ

విజయతేతరామ్.

సంపుటాని ౨౮.

మదరాస్

ఆదికలాధిముద్రాయంత్రేముద్రితః.

౧౮౮౨ సం॥

విషయాః	పుటసంఖ్యాః	విషయాః
పరాస్య గాయత్రీ సంబంధః	౧౩	బ్రాహ్మణవిషయావి
పరాధ్యాహరః	"	వివ్రవరివ్రాజకన్యాయ
మంత్రాంతర వియోగ మాహా	} ౧౪	ఇతిహాసాదీనాంపుథ
బాధాయనః		ధర్మస్వరూపవిచారః
గవాంప్రహవనం	౧౫	వస్త్రస్యోపవీతత్వం
గౌగ్రాసః	"	విధారణవ్యాయః
గోరక్షణం	౧౬	అవఘాతన్యాయః
ప్రథమానువాకవినియోగ సంగ్రహః	"	విధిరలౌకికధర్మబోధః
అస్మ్యుపస్థానవిషయవివాదవిచారః	౧౭	ఉపవేశంకరోతి
పంచావయవాధికరణం	"	అథవాదవిచారాః
కర్మానుష్ఠానకర్తవ్యతా	౧౮	కాన్యపశుకాండేవిధ్య
చీయమానస్యాగ్నేఅధోముఖత్వం	} ౧౯	దేదుంబరాధికణవ్యా
మూర్ధ్వముఖత్వం వెతి విచారః		సామాన్యవిశేషవిచార
హూనవిచారః	"	వ్యాకరణసామాన్యత్ర
మీమాంసా	"	వ్యాకరణవిగీతత్వాది
ధర్మేశ్వరమీయమాణేహి	౨౦	వ్యాకరణస్య సమూల
అపరాధర్మోపదేశంచ	"	గీతత్వం సఫల
యశ్చవ్యా కురుతేవాచం	"	రత్యోహ గమ లస్సు
ధర్మబ్రహ్మవిచారః	"	వ్యాకరణ ప్రయ
బ్రహ్మతత్వవిచారః	౨౧	మన్వైస్వరావశ్యకత్వ
వేదప్రామాణ్యవాదః	"	ఇషేత్వేత్వాదిస్వరవిచ
వైదికపద పదార్థాలౌకికాభ్యాం	} ౨౨	స్వరప్రక్రియా.
భిన్నా		స్వరవైదికసూత్రోదాహ
వేదపాదుషేయత్వాక్షేపః	"	అద్యానువాకసమాప్తిః
శాస్త్రయోనిత్వవిచారః	౨౩	౨. ద్వితీయాను
మంత్రలక్షణవిచారః	"	ద్వితీయానువాకమ
లౌకికవేదాధికరణం	"	సస్వరచి
ఋగాదిలక్షణపూర్వపక్షసిద్ధాంతౌ	౨౪	బహిరారామరణం
యదప్రభస్యేతిమంత్రాధః	౨౫	అగ్న్యభిమన్త్రణమ్
వేదార్థోనమానాంతరగమ్యః	౨౬	అన్నేనాస్థ్యమ్యపదయః

వేదార్థప్రకాశవిషయానుక్రమణికా.

ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే.

విషయాః	పుటసంఖ్యాః	విషయాః	పుటసంఖ్యాః
మంగళం	౧	మంత్రబ్రాహ్మణాత్మకోవేదః	౨
గురునమస్కారః	౨	మంత్రవ్యాఖ్యానరూపం బ్రాహ్మణం	౩
ఉపోవాతః	౩	మంత్రాదౌసమామానతాః	౪
గ్రంథకర్తా	౪	మంత్రాస్త్రీవిధాః	౫
రచనాక్రమః	౫	అధ్వర్యవాణామూదాపాఠః	౬
ప్రతిజ్ఞా	౬	ఇషీత్వేత్యాదిత్రయోదశానువా	౭
వేదలక్షణం	౭	కవిషయాః	
అనుబంధచతుష్టయం	౮	త్రయోదశానువాక వినియోగ	౯
వేదాధికారి	౯	సంగ్రహః	
వేదపాఠపీఠ్యత్వనిరాసః	౧౦	వత్సాపాకరణప్రాథమ్యం	౧౧
వేదనిత్యత్వం	౧౧	దశాయాగప్రధానహవీంషి	౧౨
వేదోవ్యాఖ్యాతవ్యః	౧౨	పూణామాసప్రధానహవీంషి	౧౩
స్వతస్సిద్ధంప్రామాణ్యం	౧౩	ప్రతిపదిదధిహూతః	౧౪
స్వాధ్యాయోద్యేతవ్యః	౧౪	అమాయాంత్రాగోదోహనం	౧౫
వేదసఫలాతిశయః	౧౫	మంత్రస్యపిదేవతాచ్ఛబ్దో	౧౬
అథవాదత్వేపిష్టాద్భైప్రామాణ్యం	౧౬	బ్రాహ్మణానిజ్ఞేయాని	
వేదవిషయస్పృహకర్తవ్యం	౧౭	నవాహుకస్యతిద్విదః	౧౭
కాండధ్యయ్యాత్మకోవేదః	౧౮	బ్రాహ్మణ కల్ప సూత్రా ది భిః	౧౮
పూర్వకాండో చతుర్విధం కర్తవ్యః	౧౯	మంత్రాథానామోజనం	
ప్రతిపాద్యం	౨౦	ప్రథమోనువాకః	౨౦
కాండఫలం	౨౧	పలాశశాఖాచ్ఛేదః	౨౧
వికృత్యతిదేశకర్తవ్యచారః	౨౨	మంత్రభేదపక్షజైమినివాస్వీకృతః	౨౨
గర్వాకర్తవ్యరూపం	౨౩	పలాశశాఖాప్రాశస్త్యం	౨౩
జుజుర్వేదప్రాథమ్యం	౨౪	వేదార్థేమంత్రానామోదనీయం	౨౪
పూర్వమాసేష్టిః	౨౫	చవైహి శబ్దాదయః లోకక	౨౫
		ప్రసిద్ధిసూచకాః	

విషయాః	పుటసంఖ్యాః	విషయాః
శక్తిమంత్రజన్య మర్థస్వరణం	౫౨	సౌమ్య చ ర్వాది ము పు రాహ్వసం నా
సర్వశేషవ్యాయః	౫౩	ప్రీహ్యవహూతవిధిః
అపాఽప్రణయనం	౫౩	అవహూతోపక్రమేసక్యదేవః
ఏకఏవనివాహపోఽర్థః	౫౪	అసక్యత్వంత్రిపాతః
జ్యోతిష్తోమోపసర్థోమ విచారః	౫౪	ప్రీహ్యవహూతవిచారః
నిర్వాపస్తావక సవిత్రాది శబ్దా	౫౬	ప్రీహ్యవహూతసవిచారః
నాం ఊహనానాస్తే		ముసలాభ్యుత్తకాదిః
అగ్నేయే జుష్ట మిత్యాదౌ ఊహన	౫౭	పశ్చిమానువాకవ్యాకరణం
కర్తవ్యః		౬. పస్తానువా
ఊహమిమాంసా	౫౮	సస్వరపస్తానువాకమూలం
చతుర్థానువాకవ్యాకరణం	౫౮	తంజులపేషణం
౫. పశ్చిమానువాకే.		ధాన్యమసేధినుహి
సస్వరమూలం	౫౯	పిగ్పత్రిప్రాణాయత్నా
తుషావసయవార్థోప్రీహ్యవహూతః	౬౦	పస్తానువాకవినియోగసంక్ర
ఉదకసారంద్వివిధం	౬౦	తత్తగతిసామాన్యవిచారా
ఆపాంప్రాణత్వం	౬౧	సస్తానువాకవ్యాకరణం
ఆపోదేహీప్రార్థనం	౬౨	సస్వరసప్తమానువాకమూ
వజ్రగోసక్తాప్రాయచ్ఛతే	౬౩	కపాలోపధానం
ఆద్భిహాపేగోషిప్రోక్షతి	౬౩	లొకికమాంసాదననిషేధః
ఉత్తానానిప్రోక్షతి	౬౪	అంగారస్థాపనం
కృష్ణాజినంపశ్చిమశిరస్కం	౬౪	కపాలోపధానస్తుతిః
యజ్ఞపురుషతిరోధానం	౬౪	అస్తాకపాలంపురుషవ్యశిరః
ప్రీహీ సమూహసోఽలూఖలే	౬౪	కపాలసంఖ్యాస్తుతిః
ప్రక్షేపః		లోకబుద్ధ్యాకపాలస్థాపనం
ముసలమవదధాతి	౬౬	సప్తమానువాక వినియో
అపడిపస్పృశేతిమేధ్యత్వాయ	౬౮	సంగ్రహ
పశ్చిమానువాక వినియోగ	౬౮	సప్తమానువాకమీమాంస
సంగ్రహః		సప్తమానువాకవ్యాకరణం
హవిష్కూడేహీత్యాదివిచారః	౬౯	౮. అష్టమానువా

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ్యా
సస్వరాష్టమానువాకమూలం	౧౧౭	సవమానువాక మీమాంసా	౧౪
పురోడాశశ్రవణం	౧౧౭	సవమానువాకవ్యాకరణం	౧౪
జ్వలిద్భిదకభేదాఃరక్షసాంశోధనం	౧౨౦	౧౦దశమానువాకే.	
పిణ్డంకరోతి	౧౨౦	సస్వరదశమానువాకమూలం	౧౪
ఉల్లుకైల్లప్రతపతి	౧౨౧	వేద్యామాసాదనీయస్య ఆజ్య	} ౧౪
మస్తేహావైపురోడాశః	౧౨౨	స్యహవిషోగ్రహణం	
భన్తనానంపకః	౧౨౩	స్యకృన్వాదిసంసారః	౧౪
పాపలేపల్లపరంపరయా జీవ	} ౧౨౪	అప్రత్యోళిత దధాన్ క్రమణే	} ౧౪
ఘాతీని పురుషే పర్యవసితః		పశూనాం రోగోగోత్పత్తిః	
సూర్యాభ్యుదితత్వాదిదోషాః	౧౨౪	యజ్ఞీయద్రవ్యస్య ఉత్కారే	} ౧౪
నఖవక్రత్వాదయోరోగవిశేషాః	౧౨౪	పరిత్యాగో దూషితః	
లేపోబ్రహ్మహణంనాతిక్రామతి	౧౨౪	యోక్త్రైణపత్నీసన్నహనం	౧౫
అష్టమానువాక వినియోగ	} ౧౨౫	దిద్దేశంవిధత్తే	౧౫
సంగ్రహః		యోగయైమశబ్దార్థః	౧౫
అష్టమానువాకమీమాంసా	౧౨౫	పూణాపాత్రధారణం	౧౫
అష్టమానువాకవ్యాకరణం	౧౨౬	యోక్త్రవిమోకః	౧౫
౯. సవమానువాకే.		గోప్రస్తుతిః	౧౫
సస్వరసవమానువాకమూలం	౧౨౭	ఆజ్యావేక్షణం	౧౫
వేదికరణం	౧౨౮	ఆజ్యోత్సవసం	౧౫
స్థ్యమాదత్తే	౧౨౮	హవిరభిఘారః	౧౫
ఆరురపహతః	౧౨౯	దశమానువాక వినియోగనం	} ౧౬
అసురాణాంవాభియమగ్రాసీత్	౧౩౨	గ్రహః	
మూలంభిసత్తి	౧౩౪	దశమానువాకమీమాంసా	౧౬
వేదిదేవేభ్యోనిలాయత	౧౩౪	దశమానువాకవ్యాకరణం	౧౬
హవిషస్సత్వత్వం	౧౩౫	౧౧ ఏకాదశమానువాకే.	
వేదిసమీకరణం	౧౩౭	సస్వరైకాదశమానువాకమూలం	౧౬
ప్రోక్షణీబాహుశ్యం	౧౩౭	ఇద్ధాబహిర్వాగ్ల పూర్వకంవె	} ౧౬
స్థ్యంప్రత్యోశయతి	౧౩౮	ద్యాం హవిరాసాదనం	
ప్రాగగ్ర ముపసాదయేత్	౧౩౯	ఇత్థంవిస్రస్యప్రోక్షతి	౧౬
సవమానువాక వినియోగ	} ౧౪౦	ప్రత్యుక్షణం	౧౬
సంగ్రహః		యజ్ఞోవైవిష్ణుః	౧౬

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ
యజమాన్యప్ర స్తరః	౧౭౦	అర్థినోదేవాయాగాదిషు ప్ర	౧౮
ఆఘారసమిధావాదధాతి	౧౭౧	వరైరక	
ప్ర స్తరేజుహూగ్ సాదయతి	౧౭౨	ఆర్విజ్యంబ్రాహ్మణవైష్ణవ	౧౮
ఏకాదశానువాక వినియోగ	౧౭౩	ప్రతిగ్రహాధిరో విప్రో యాజవా	౧౮
సంగ్రహః		ధ్యావ నేతథా	
యజమానఃప్ర స్తరశ్చత్యత్రమీమాంసా	౧౭౪	దేవానామప్యాధానాధికారః	౧౮
ఏకాదశానువాకస్వరవ్యాకరణం		అగ్నిహూత్రం జుహూతీ	
౧౨ ద్వాదశానువాకే.		త్యత్రవిచారః	౧౮
సస్వరద్వాదశానువాకమూలం	౧౭౫	అగ్నిహూత్రాఘారవాక్యం	౧౯
ఆఘారహూతుః	,,	ఆఘారేద్రవ్యదేవతే ఉన్నేత	౧౯
పంచదశేద్వదాహుతి	౧౭౬	వ్యేయజమాన వైష్ణవఫలం	
అగ్నిప్రజ్ఞాపయనావాయా	౧౭౭	ద్వాదశానువాక స్వరవ్యాకరణం	౧౯
త్వాదనం		౧౩ త్రయోదశాను వాకే.	
త్రయోవైప్రాణాః	,,	సస్వరత్రయోదశానువాకః	౧౯
ప్రాణఃప్రాణావత్యః	,,	సృగ్మ్యూహనాదిమన్త్రాః	౧౯
ఆఘారోయజ్ఞస్యముఖం	,,	కృతాభక్షణం	౧౯
అత్యక్రామకజపతి	౧౭౮	పురోదాశస్యబహిష్కాపిష్ఠాపనం	౧౯
ఆఘారయక సర్వాణీర్థకా	౧౭౯	చతుర్థాకరోతి	౧౯
స్థానిసగ్ స్పర్శయతి		భాగనిదేశశః	౧౯
కింద్రశబ్దార్థః	౧౮౦	జుహ్వపరిధీననక్తి	౨౦
ఆఘార శేషః	౧౮౧	ప్ర స్తరహూతుః	౨౦
నియోగసంగ్రహః	౧౮౨	మధ్యమంపరిధిమనుప్రహరతి	౨౦
అపూర్వస్యఫలతామిమాంసా	౧౮౩	జుహ్వముపభృతంసగ్ స్రావయతి	౨౦
దేవతాధికరణం	౧౮౪	వేదిదేశేభ్యానిలాయత	౨౦
దేవతానామాకారవిచారః	౧౮౫	ఫలీకరణహూతుః	౨౦
మృగత్యుష్ణాంభసస్నాతః	,,	అవిచ్ఛిన్నోయజ్ఞః	
౧౭౮ప్రత్యయః	,,	వాయోర్వజ్ఞముపత్రమతే	౨౦
కైమినివ్యాసమతవివేకః	౧౮౬	యోక్త్రవిమోకమంత్రవివరణం	౨౦
సేవానాంయోగ సామర్థ్యా	౧౮౭	ఆదిత్యాజ్ఞాయతేవృష్టిః	౨౦
యోగపదనేకశరీరప్రాప్తిః		అంజలౌపూణకపాత్రమానయతి	౨౦
		శూద్రాఃస్వామినఃపురస్తాదవతిష్ఠన్తే	౨౦

యాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ్యా
సునిరాసనం	౨౧౧	వినియోగసంగ్రహః	౨౪౨
వినియోగసంగ్రహః	,,	కాలాభాససంయోగః	౨౪౩
శ్మశానము క్రమీమాంసాః	౨౧౨	ఇష్టిసోమయోఃపౌర్వావర్త్యం నని	} " యతం
శ్మశానాధికారవిచారః	౨౧౫	ఇష్టి పూర్వత్వ సోమపూర్వత్వ	
వత్సోస్సహాధికారః	౨౧౬	త్వవికల్పః	౨౪౪
యాఅవ్యధికారః	౨౧౬	సంస్తారాంగాంగీభావాదివిచారః	౨౪౬
దోవిచారః	౨౧౭	ఋత్విశామపిసంసారః	౨౪౬
౧౪ చతుర్దశానువాకే.		భందాంసే	౨౪౮
శ్మశానమువాకమూలం	౨౧౮	ద్వితీయానువాకః	,,
మ్యేష్టిసాంయాజ్యపురో	} ౨౧౯	దీక్షా	౨౪౯
నువాక్యాః		కృష్ణాజినారోహణం	౨౫౫
శ్మశానమువాకమూలం	౨౨౦	దీక్షితస్యగర్భదూపత్వం	౨౫౬
శ్మశానమువాకమూలం	౨౨౩	కృష్ణ విషాణా	౨౫౮
ఇష్టయః	,,	క్రీతేసోమమైత్రావరుణాయ	} ౨౬౦
యోగసంగ్రహః	౨౨౭	దండం ప్రయచ్ఛతి	
మ్యేష్టిమీమాంసా	౨౨౮	వాజ్మీయమః	౨౬౧
పదైస్తత్తద్దేవతాభిధానం	౨౩౦	వినియోగసంగ్రహః	,,
యాజ్ఞాకాండంవైశ్వదేవం	౨౩౧	ఇష్టేవదీక్షాసీధ్యతి	౨౬౨
పచ్చందోదేవతా అనుష్ఠా	} ౨౩౨	ప్రథానాథాందీక్షాదికం	౨౬౩
నకాలే స్మరణీయాః		తృతీయానువాకః	౨౬౫
ద్వితీయ ప్రపాఠకే.		దేవయజనస్వీకారః	౨౬౫
మానువాకః	౨౩౩	ప్రతపానాదిః	౨౬౬
పూరంభః	౨౩౪	చంద్రమసిమమభోగాయభవ	౨౬౯
పూర్వోమః	,,	రథేనప్రయాతి	౨౭౦
యోగసంగ్రహః	౨౩౫	దీక్షితస్యదేవతా	౨౭౧
ప్రాప్రవేశః	,,	వినియోగసంగ్రహః	౨౭౨
రం	౨౩౬	స్వప్నసద్యత్తరణాదికాంతిః	,,
స్నానంఅహతంవాసఃపరిధ త్తై	౨౩౭	చతుర్థానువాకః	౨౭౩
తేవాభ్యజ్ఞై	౨౩౮	సోమక్రయణీవిషయం	} ౨౭౪
జలే	౨౩౯	మాదికం	
మానంవాచయతి	౨౪౦		

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ్యా
పంచదేశకాయజతి	౨౭౫	ఆతిధ్యేఽష్టైః	౩౧
వ్రజాసంఘఃకల్పితే	౨౭౬	వినియోగసంగ్రహః	౩౨
నాంతరాయస్సంఘశక్యతే	౨౭౭	తదుపయుక్తమీమాంసా	౩౩
సోమాహరణంసోపాఖ్యానం	౨౭౮	అశక్తస్య క్షీరవ్రతాదాగ్ధ్య	౩౪
పక్షిరూపాగాయత్రీ	౨౮౦	మాహారమల్పమనుజానాత్	౩౫
కన్యారూపిణీవాక్	౨౮౧	యజ్ఞపురుషస్తిరోధానాయ	౩౬
కన్యాంతప్తితరోదదతి	౨౮౨	వైష్ణవందూపం కృత్వాస్మధి	౩౭
సోమక్రయణం	౨౮౩	వీరిపావిశత్	౩౮
నిష్ఠకృతంబధ్నాతి	౨౮౪	అనీకానోభారమాదత్తే	౩౯
వేదసస్యవ్రతంసనం	౨౮౫	త్రుతాగ్రేవ్రతం	౪౦
వినియోగసంగ్రహః	౨౮౬	ఏవవైష్ణవ్యః కులశౌచః	౪౧
ఉదనీయస్యసంసారః	౨౮౭	సంచేపాహేతురపవాదాదిః	౪౨
ఆరుణ్యగుణఃక్రయహేతు మే	౨౮౮	వినియోగసంగ్రహః	౪౩
కహాయనీంభజతే	౨౮౯	తదుపయుక్తమీమాంసా	౪౪
పంచమానువాకః	౨౯౦	పయవీవవ్రతయేత్	౪౫
సప్తమపదసంగ్రహః	౨౯౧	ద్వాదశమానువాకః	౪౬
వినియోగసంగ్రహః	౨౯౨	ఉత్తరవేదిః	౪౭
గోద్వారాతదా నయనమపి	౨౯౩	వినియోగసంగ్రహః	౪౮
క్రయార్థం	౨౯౪	త్రయోదశమానువాకః	౪౯
వృషానువాకః	౨౯౫	హవిధానం	౫౦
సోమోన్యానం	౨౯౬	వినియోగసంగ్రహః	౫౧
వినియోగసంగ్రహః	౩౦౦	అమేహాలామూత్రనిరోధః	౫౨
సప్తమానువాకః	౩౦౧	విశేషశాస్త్రేణసామాన్యశా	౫౩
లక్ష్ణావసరఃసోమక్రయః	౩౦౨	స్త్రంబాధ్యతే	౫౪
వినియోగసంగ్రహః	౩౦౩	దేశలక్షణం	౫౫
అష్టమానువాకః	౩౦౪	శకటాంతరేధిర్వాపః	౫౬
సోమస్యశకటారోపణం	౩౦౫	ఛందాసి	౫౭
నవమానువాకః	౩౦౬	చతుర్దశమానువాకః	౫౮
సోమగమనం	౩౦౭	కామ్యాస్సమిధేన్యః పురోమ	౫౯
వినియోగసంగ్రహః	౩౦౮	వాక్యాంతాంత్య	౬౦
దశమానువాకః	౩౦౯	వినియోగసంగ్రహః	౬౧

యాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ్యా
తృతీయప్రపాఠకే.		వశూపాకరణం	౪౨౯
ప్రథమానువాకః	౩౭౯	వినియోగసంగ్రహః	౪౩౩
మోక్షమీయవశుః	౩౮౦	అష్టమానువాకః	౪౩౪
వాక్యార్థాః	„	వశువిశేషసం	౪౩౫
నిధిగోనముఁటపనిమాణాణాది	౩౮౧	వినియోగసంగ్రహః	౪౪౩
మోగసంగ్రహః	౩౮౫	వశోవైష్టికౌవిధ్యంతః	౪౪౪
స్వజోపిఫలమస్త్యతిమీమాంసా	౩౮౬	ప్రయాజాపకదళాఃఅనూయా	} ౪౪౫
ద్వితీయానువాకః	౩౮౭	జోగ్రహణః	
నిమాణాణమస్త్రాః	౩౮౮	నవమానువాకః	౪౪౬
వశాఖనామి	„	వశోత్తేదః	౪౪౭
మోగసంగ్రహః	౩౯౩	వినియోగసంగ్రహః	౪౫౧
వయక్తమీమాంసా	౩౯౪	దశమానువాకః	౪౫౨
తృతీయానువాకః	౩౯౬	వశాహూమః	౪౫౩
యాః	౩౯౭	వినియోగసంగ్రహః	౪౬౧
సుగానమువగానంచ	౪౦౧	తత్తదుపయక్తమీమాంసా	౪౬౨
మోగసంగ్రహః	౪౦౨	ఏకాదశానువాకః	౪౬౬
చతుర్థానువాకః	„	గుదకాండేన ఉపయత్తుజ్జకా	} ౪౬౭
జగన్హూమః	౪౦౪	హూమాః	
మోగసంగ్రహః	౪౦౯	ద్వాదశానువాకః	౪౭౦
పంచమానువాకః	౪౧౧	వనతీవర్యుపాదానం	౪౭౧
పచ్చేదనం	„	వినియోగసంగ్రహః	౪౭౫
పస్యాష్టవశ్రయః	౪౧౫	త్రయోదశానువాకః	౪౭౬
మోగసంగ్రహః	„	సోమస్యశకటాదుపావరోహః	౪౭౭
తేణయావస్సంపాదనీయః	౪౧౬	యజ్ఞశబ్దప్రయోగః	౪౮౧
నిధిస్సంస్కృతోపివరిత్యాజ్యః	౪౧౭	వినియోగమీమాంసాదిః	౪౮౨
నియోజనంనపునఃకార్యం	„	చతుర్దశానువాకః	౪౮౩
షష్ఠానువాకః	౪౧౮	కామ్యయాజ్యాః	౪౮౬
షష్ఠానం	౪౧౯	వినియోగసంగ్రహః	౪౯౭
మోగసంగ్రహః	౪౨౬	భందః	౪౯౮
కడేశోయాపాంగం	౪౨౭	చతుర్థప్రపాఠకే.	
చతుర్థానువాకః	౪౨౮		

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ్యా
అనువాకాః	౫౦౦	చతుర్వత్పాఠానిశోనవాకాః	౫౦౧
ఉపావహృతసోమస్యాభిషవః	౫౦౧	సమిష్టయజుఃపాఠానాః	౫౦౨
ద్వితీయానువాకః	౫౦౫	పంచవత్పాఠానిశోనవాకాః	౫౦౩
ఉపాగ్ శుగ్రహః	౫౦౬	అవభృథిః	౫౦౪
తృతీయానువాకః	౫౦౭	వినియోగసంగ్రహః	౫౦౫
గ్రహః	౫౦౮	బ్రాహ్మణశేషా ఆహుతానువాకాః	౫౦౬
చతుర్థానువాకః	౫౦౯	పురుషస్యపిపాహస్వయ్యుషిః	౫౦౭
ఐంద్రవాయవః	౫౧౦	స్త్రీయాఃపిపాహస్వయ్యుషిః	౫౦౮
ద్విరైంద్రవాయవస్యభక్తయతి	౫౧౧	విశ్వైకాదశినీ	౫౦౯
పంచమానువాకః	౫౧౨	పాత్రీనైతివయః	౫౧౦
షష్ఠానువాకః	౫౧౩	తత్తమపయుక్తమీమాంసాః	౫౧౧
అష్టమసప్తమానువాకా	౫౧౪	ప్రతిపత్తిర్నామచారః	౫౧౨
తదుపయుక్తమీమాంసా	౫౧౫	గుణవిధివిచారః	౫౧౩
దశమైకాదశానువాకా	౫౧౬	గ్రహవిచారః	౫౧౪
ద్వాదశానువాకః	౫౧౭	వక్ష్యతానిశోనవాకాః	౫౧౫
త్రయోదశానువాకః	౫౧౮	కామ్యేష్టియాజ్ఞాః	౫౧౬
చతుర్దశానువాకః	౫౧౯	వినియోగసంగ్రహమీమాంసాః	౫౧౭
పంచదశషోడశానువాకా	౫౨౦	పంచమ ప్రపాఠః	౫౧౮
సప్తదశాద్యేక వింశాం	౫౨౧	ప్రథమానువాకః	౫౧౯
తానువాకాః	౫౨౨	ఉద్వాస్యపునరాదధిత	౫౨౦
సప్తవింశానువాకః	౫౨౩	ద్వితీయానువాకః	౫౨౧
అష్టావింశానువాకః	౫౨౪	ద్రవ్యవిధిమనూద్యప్రశంసతి	౫౨౨
ఏకోనత్రింశాది ద్విచత్వారిం	౫౨౫	తృతీయానువాకః	౫౨౩
శాంతాః చతుర్దశానువాకాః	౫౨౬	ఆధానమంత్రాః	౫౨౪
ఏకేషాంవినియోగసంగ్రహః	౫౨౭	వినియోగసంగ్రహః	౫౨౫
త్రిచత్వారింశోనువాకః	౫౨౮	చతుర్థానువాకః	౫౨౬
దక్షిణా	౫౨౯	పూర్వోక్తమస్త్రాణాం వ్యాఖ్యానం	౫౨౭
వినియోగసంగ్రహః	౫౩౦	పంచమోనువాకః	౫౨౮
ఆర్తిజ్యోంగభృతిః	౫౩౧	అగ్న్యపస్థానం	౫౨౯
గోదక్షిణావిచారః	౫౩౨		
దక్షిణావిభాగః	౫౩౩		

నూఁ	పుటసంఖ్య	విషయాఁ	పుటసంఖ్య
వస్త్రోనువాకః	౬౭౬	చతుర్థోనువాకః	౭౪౧
వస్త్రో హవనీయయో	౬౭౮	శేషాహుతి నాఅమాయాజా	౭౪౩
దుష్టస్థానంసపరికరం		దీనామనుమంత్రణం	
సప్తమోనువాకః	౬౮౨	పంచమోనువాకః	౭౮౭
మోనువాకః	౬౮౪	అప్యాయ నాదమస్త్రాః	౭౮౮
వాఖ్యానం		షష్ఠోనువాకః	౭౮౧
అప్తమోనువాకః	౬౮౭	సూర్యోపస్థానాదమస్త్రాః	౭౮౨
నువాకోక్తానంత్రావ్యా	౬౮౯	వినియోగసంహితామీమాంసాదిః	౭౮౫
ఖ్యాతయంతే		సప్తమోనువాకః	౭౮౭
సయుక్తమీమాంసా	౬౯౦	యాజమాన బ్రాహ్మణే దేవ	౭౮౮
నవమోనువాకః	౬౯౨	తాపరిగ్రహాదివిధిః	
సాన స్యా గ్ని హేమా	౬౯౫	మీమాంసా	౭౯౧
త్రాంగత్వం		అప్తమోనువాకః	౭౯౨
దశమోనువాకః	౬౯౮	యజ్ఞాయుధసంభృతిః	౭౯౩
స్వితో యజ మానస్య	౬౯౯	ప్రాసంగికవిచారాః	౭౯౮
గుప్తపస్థాన మంత్రాః		నవమోనువాకః	౭౯౦
చ్యవైర్థిః	౭౦౧	ద్వాదశద్వంద్వసంప్రతిః	౭౯౧
హాగసంగ్రహః	౭౦౩	తదుపయుక్తమీమాంసాదిః	౭౯౪
ఏకాదశానువాకః	౭౦౪	దశమోనువాకః	౭౯౯
యజ్ఞియాజ్యః	౭౦౭	హవిస్సాహసం	౭౮౧
హాగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౭౧౭	ఏకాదశోనువాకః	౭౮౫
షష్ఠప్రపాతకే.		అశ్రావణాదిమంత్రవిధిః	౭౮౮
ప్రథమోనువాకః	౭౭౧	సూన్యతావాక్	౭౮౯
ద్వావినియోగసంగ్రహః	౭౨౨	ప్రతిషేధకాఖావాన్న వికల్ప	౭౯౩
గ్రహణానుమన్త్రానుస్త్రాః	౭౨౩	శృంక్ష్యః	
ద్వితీయోనువాకః	౭౨౭	ద్వాదశోనువాకః	౭౯౪
హోమోనుమన్త్రాణం	౭౨౮	యాజ్యః	౭౯౫
హాగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౭౩౩	వినియోగసంగ్రహః	౮౦౫
తృతీయోనువాకః	౭౩౬	సప్తమప్ర పాతకే.	

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ
ద్వితీయోనువాకః	౮౧౭	బ్రాహ్మణైకకర్తృత్వయంవిధీయతే	౯౧
ఇడావ్రకంసనం	౮౧౮	వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౯౧
తృతీయోనువాకః	౮౧౯	ద్వితీయోనువాకః	౯౧
అన్వాహార్యః	౮౧౮	చాతుర్త్యస్యప్రథమపర్వపావని	౯౧
చతుర్థోనువాకః	౮౨౦	రప్తకం	
శేషాహుతీనా మనుమంత్రణ	౮౨౩	తదఃపయః క్తమీమాంసా	౯౨
మంత్రాఃవ్యాఖ్యాయంతే		తృతీయోనువాకః	౮౩
పంచమోనువాకః	౮౨౪	పరుణప్రహుసాఖ్యంద్వితీయపర్వ	౯౩
ఆప్యాయవాదిమంత్రవ్యాఖ్యానం	౮౨౭	ఓనియోగసంగ్రహ మీమాంసాదికం	౯౩
షష్ఠోనువాకః	౮౨౯		
ఉపస్థానాదిమంత్రావ్యాఖ్యానం	౮౩౦	చతుర్థోనువాకః	౯౪
సప్తమోనువాకః	౮౩౪	సాక మేధాఖ్యంతృతీయపర్వ	౯౪
వాజపేయోధ్వర్యవ మంత్రైః	౮౩౪	వినియోగ సంగ్రహమీమాంసా	౯౪
ఘరథవిషయాః			
వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౮౪౧	పంచమోనువాకః	౯౪
అష్టమోనువాకః	౮౪౯	తదీయ శేషాః పితృ యజ్ఞః	౯౪
రథన్యధావసమంత్రాః	౮౬౧	వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౯౬
నినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౮౭౦	షష్ఠోనువాకః	౯౬
నవమోనువాకః	౮౭౨	శ్రవ్యంబక పురోడాశాః సాక	౯౭
యూపారోహణం	౮౭౩	మేధశేషాః	
వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౮౭౮	సప్తమోనువాకః	౯౭
దశమోనువాకః	౮౮౦	శునాశీర్యం ఇంద్ర తూర్యం	౯౭
సన్నహూమాః	౮౮౧	పంచోద్నియమంత్రాః అపా	
ఏకాదశోనువాకః	౮౮౬	మార్గహూనుమంత్రాశ్చ	
ఋజుతిమంత్రాః	౮౮౭	అష్టమోనువాకః	౯౮
ద్వాదశోనువాకః	౮౮౮	దేవికాది కర్తృపట్రమేకదిన	౯౮
త్రిగ్రాహ్యమంత్రాః	౮౮౯	కర్తృవ్యం	
త్రయోదశోనువాకః	౮౯౨	నవమోనువాకః	౯౮
ఋగ్యుయాజ్ఞా	౮౯౪	రత్నివాంహవీంషి అను దినం	౯౮
అష్టమప్రశాతకే,		క్రమేణ కర్తవ్యాని	
దశమోనువాకః	౯౦౩	తద్విచారః	౯౯

విషయాః	పుటసంఖ్యా	విషయాః	పుటసంఖ
దశ మోనువాకః	౯౯౪	తదుపయుక్తమీమాంసా	౧౦౦
దేవసువాంహవీంషి	౯౯౫	ఏకేనాసవింశోనువాకః	౧౦౧
తదుపయోగినీమీమాంసా	౧౦౦౦	దిశామవేష్టయః దూతానాం	} ౧౦౨
ఏకాదశోనువాకః	౧౦౦౧	హవీంషిచ	
అభిషేకార్థ జల విషయా	} ౧౦౦౨	వింశోనువాకః	౧౦౬
మంత్రాః		ప్రయుజాంహవీంషి	౧౦౬
వినియోగసంగ్రహః	౧౦౦౪	ఏకవింశోనువాకః	౧౦౬
త్రయోదశానువాకః	౧౦౦౫	సాత్రామణ్యామంత్రాః పశవోహ	} ౧౦౭
సిగ్వాప్యస్థాపనమంత్రాః	౧౦౦౬	వీంషిచ	
చతుర్దశోనువాకః	౧౦౦౭	ద్రవ్యతారతమ్యం	౧౦౬
అభిషేకః	౧౦౦౮	ఉపాస్తై గాయతానరః	౧౦౭
వినియోగసంగ్రహః	౧౦౦౯	సువర్ణస్యతైజసత్వం రజత	} ౧౦౮
పంచదశోనువాకః	౧౦౧౦	మదక్షిణ్యంచ	
రథేనవిజయః	౧౦౧౧	తదుపయుక్తమీమాంసా	౧౦౯
షోడశోనువాకః	౧౦౧౫	ద్వావింశోనువాకః	౧౦౯
ఆసనేఉపవిష్టస్సర్వైస్సేవ్యః	౧౦౧౭	కామ్యయాజ్ఞాః	౧౦౯
వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౧౦౧౮	ప్రత్యభిచారాః	౧౦౯
సప్తదశోనువాకః	౧౦౧౯	దృష్టిపాటవేష్టిః	౧౦౯
సంస్మవ్యహవీంషి దశసంఖ్యా	} ౧౦౪౫	రుద్రోదుఃఖంధ్రావయతి	౧౦౯
కాని		అగ్నిప్రజనయితా	౧౦౯
తస్మిమాంసా	౧౦౪౭	రోగచికిత్సోపపత్తిః	౧౦౯
అష్టాదశోనువాకః	౧౦౪౮	వినియోగసంగ్రహమీమాంసాదిః	౧౦౯
దశపేయః	౧౦౪౯	అనువాకార్థాః	౧౦౯

శ్రీ గణేశాయనమః.

వేదార్థప్రకాశః.

వాగీశాద్యాస్సుమనస స్సర్వాత్థానాముపక్రమే |
 యంనత్వాకృతకృత్యాస్సుస్తస్మమామిగజాననం || ౧ ||
 యస్యనిశ్చయంతవేదా యోవేదభౌతికజగత్ |
 నిర్మమేతమహంవందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం || ౨ ||
 యతః-టాక్షేణతద్రూపం దధద్భుక-షహీపః ||
 ఆదిశంతాధవాచార్యం వేదార్థస్యప్రకాశనే || ౩ ||
 యేషుర్వోత్తరమీమాంసే తేవ్యాఖ్యానాతిసంస్కృతాః |
 కృపాశుర్తాధవాచార్యో వేదార్థంవత్తుముద్యతః || ౪ ||
 బ్రాహ్మణంకల్పసూత్రద్వేమీమాంసాంవ్యాకృతంతథా |
 ఉదాహృత్యాభతైస్సర్వైర్వర్తంతాగ్రః స్పష్టమీర్యతే || ౫ ||

ననుకొయింపెదోనామ, కేవాస్యవిషయప్రయోజన సమృద్ధాధికారిణః,
 'భంజా తస్యప్రామాణ్యం'నఖిలైవతస్మింతస్సర్వస్మిన్ననతివేదోవ్యాఖ్యానయో
 గ్యభవతి | అత్రోచ్యతే | ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టపరిహారయోరలౌకికముపా
 నుయోగ్రంథౌ వేదయతిసవేదః | అలౌకికపదేన ప్రత్యక్షానుమానేత్యా
 ర్యైతే | అనుభూయమానస్య స్రక్ష్మన వనితాదేరిష్టప్రాప్తిహేతుత్వం,
 'విషధసేవాదే రసప్తపరిహారహేతుత్వంచప్రత్యక్షసిద్ధం | స్వేనానుభవీవ్య
 హణస్య తురుషాంతరగతస్య చ తథాత్వమనుమానగమ్యం | ఏవంతహీ
 ణావిజస్సగతసుఖాదీకమపి అనుమానగమ్యమితిచేత్ | న | తద్విశేషస్యానవగ
 నూత్ | నఖిలు జ్యోతిష్టేమాదిరిష్టప్రాప్తిహేతుః | కళంజభక్షణ వర్జనాదిరని

ష్టపరిహార హేతురిత్యముషర్థం వెదస్యతి రైకాణానుమానసహ స్రాజాపితా
రికశ్శో మణిరప్యస్యావగన్తుశక్నోతి తస్మాదతాకికౌపాయ బాధశోవె
దఇతి లక్షణస్యనాతివ్యాప్తం అతఏవాక్తం

..ప్రత్యక్షేణానుమిత్యావాయస్తూపాయోనబుధ్యతే

ఏతంవిదన్తివేదనతస్మాద్వేదస్యవేదతా || ఇతి ||

సఏవాపాయోవేదస్యవిషయః తద్బోధఏవప్రయోజనం తద్బోధా
ర్థీచ అధికారిః తేనసహాపకార్యోపకారకభావస్సంబంధః నన్వేషంసతిస్త్రీ
శూద్రసహితాస్యర్వేదేదాధికారిణః స్యుః, ఇష్టంయేస్యాదనిష్టం మాఘాదితి
ఆశిషః సార్వజనీనత్వాత్ జైవం! స్త్రీశూద్రయోస్సత్యపాదేబాధార్థి త్వే
హేత్వంతరేణవేదాధికారస్య ప్రతిబద్ధత్వాత్ ఉపసీతస్యైవాధ్యయనాధీ
కారంబ్రువచ్ఛ్రమనుషసీతయోః స్త్రీశూద్రయోర్వేదాధ్యయన మనిష్ట
ప్రాప్తి హేతురితిబాధయతికథం తహికతయోస్తుదుపాయావగమః పురా
ణాదిభిరితిబ్రూమః అతఏవాక్తం

..స్త్రీశూద్రద్విజబన్ధూనాం త్రయాశశ్రుతిగోచరా

ఇతిభారతమాఖ్యానం మునినాక్పపయాక్చతం, || ఇతి ||

తస్మాదుపసీతై రెవ త్రైవణికై ర్వేదస్య సంబంధః తత్ప్రమాణ్యం
తుబాధకత్వాత్సత్తవససీద్ధం పారుషేయవాక్యంతు బాధకమపిసత్ పురుష
గతభ్రాన్తి మూలత్వసమ్భావనయా తత్పరిహారాయ మూలప్రమాణమపే
క్షతే, నతు వేదస్తస్యరిత్యత్వేన వక్తృ దోషశఙ్కానుదయాత్ ఏత
దేవ జైమినీనా సూత్రితం తత్ప్రమాణం బాదరాయణస్యాన పక్షీ
తత్వాత్, ఇతి||

నశువేదో ౭ పికాళిదానూది వాక్యవత్పేరుషేయఏవ, బ్రహ్మకార్యత్వ
శ్రవణాత్ ౮ ఋషస్సామానిజిజ్ఞీః ౯ ఛందాగ్ంసీజిజ్ఞీః ౧౦ తస్మాద్బ్రుస్తస్మాద

* కర్తృభి తై.

యతః, ఇతిశ్రుతేః | అతఏవచాదరాయణః “శాస్త్రయోనిత్వాత్, యతః
 త్రైణ బహుణామదకారణత్వమవచత్ | మైవం | శ్రుతిస్త్పతిభ్యాం
 గౌవగమాత్ | “వాచావిరూపసిత్యయా,, ఇతిశ్రుతేః | “అనాదినిధనా
 వాగుత్సృష్టాస్వయంఘవా,, ఇతిస్త్పత్యైచ్ఛబాదరాయణాః పిదవత
 జేసుత్రయామాస | “అతఏవచసిత్యత్వం,, ఇతి | తహిహపరస్పరవిర
 ిచేత్, న | సిత్యత్వస్య త్యావహరికత్వాత్, స్వప్నేరూర్ధ్వం సంహార
 యం వ్యవహార కాలస్తస్మిన్నుత్పత్తి నినాశాదర్శనాత్ | కాలాకాశా
 యథానిత్యావవంవెదోఽపివ్యవహారకాలేకాళిదాసాదివాక్యవత్పురు
 షతత్వాభావాన్నిత్యః | ఆదిస్వప్నేతు కాలాకాశాదివదేవబ్రహ్మణఃస
 వ్యదోత్పత్తిరామ్నాయతే అతోవిషయభేదాన్నపరస్పరవిరోధః | బ్ర
 నిర్దోషత్వేనవేదస్యవక్తృ దోషాభావాత్స్వతస్సిద్ధంప్రామాణ్యంతద
 తస్తాల్లక్షణ ప్రమాణ సద్భావాద్విషయ ప్రయోజనసంబద్ధాధికార
 వాత్ప్రామాణ్యస్య సుస్థితత్వాచ్చ వెదోవ్యాఖ్యాతవ్యవచ | యథో
 యాది సద్భావమభిప్రేత్యస్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనంవిధీ
 పాతమాత్రస్యాధ్యయనశబ్దశాచ్యత్వేనార్థావబోధస్యావిహితత్వా
 యఖ్యాన మయుక్తమితిచేత్, న | విధేచ్ఛోధపర్యవసాయిత్వాత్ | •
 గుర్బగురుమతాను సారిభిర్బహుధాప్రపఞ్చితం | ఆమ్నాయతేచ ‘య
 మవిజ్ఞాతం నిగదేనైవశబ్ద్యతే | అనగ్నావివశుశ్చైన్ద్రానతజ్జ్వలతికహి
 ,, “స్థాణురయంభారహరగ్గిలాఘాత్ | అధీత్యవేదం న విజానాతిదె
 ౦ | యోఽర్థజ్ఞ ఇత్యకలం భద్రమశ్నుతే | నాకమితిజ్ఞానవిధూతపాప
 మ్నాతేన నిష్కారణాధర్మప్రదంగావేదోఽధ్యేయోజ్ఞేయశ్చ,, ఇతిఏ
 ాజ్ఞానస్యపుకగ్విధానాదధ్యయనంపారమాత్రమితిచేత్ | అస్తునామ
 యస్త్యైవశామరదర్శనాన సారిణః | క్రతువిధిభిరేవానుష్ఠానాన్యథా
 త్రాప్యవేదార్థజ్ఞానస్య ప్రాపితత్వానైతత్త్విధేయమితిచేత్, తహిహ
 బాద్వేదనమాత్రేణ స్వతస్త్రాగిజ్ఞేద పూర్వమస్తు | క్రూయతేహ్య

ష్టాన జ్ఞానయోస్వ తస్త్రంపుభక్త్యలం, సర్వంపాష్టానంతరతితరతిబ్రహ్మ
 హత్యాంయోఽశ్వమేధేనయజతేయఉచైనమేవంవేద, ఇతిఅల్పప్రయాససా
 ధ్యేనవేదనెనతస్మిన్ బహ్వయాససాధ్యమనుష్ఠానం వ్యర్థంస్యాదితిచేత్ | న |
 తరణీయాయా బ్రహ్మహత్యాయా మానసికకాయకత్వాది భద్రవతారత
 మ్యాపపత్యైః | మనసాసజుల్పితా వాచాభ్యనుజ్ఞాతావాపరహస్తేనకారి
 తాస్వయంకృతా పునర్లపునర్లకృతాచేత్యేవం తారతమ్యేనావస్థితా బ్రహ్మ
 హత్యా అనేకవిధా, అతస్తరణమశ్వనేకవిధం, యథాస్వగ్గోబహువిధస్త
 ద్వత్ | అగ్నిహోత్రంజుహుయాత్స్వగ్గ కామః, | యర్థపార్థ మాసాభ్యాం
 స్వగ్గ కామోయశేత,, | జ్యోతిష్టామేన స్వగ్గ కామోయశేత,, ఇత్యాదా
 పుచ్చావచకర్తృణామేకవిధ ఫలాసంభవాత్ స్వగ్గోబహువిధః | యత్తుకర్తా
 నుష్ఠాన కాశీనం వేదనం తత్కర్మఫల ఏవాతిశయం దర్శయతి | “ఉభౌ
 కురుతోయశ్చైతదవంవేదయశ్చనవేద,, ఇతి విద్వదవిద్వత్ప్రయోగా ప్రస్తు
 త్య, “యదేవవిద్వయాకరోతితదేవవీర్యవ త్తరంభవతి,, ఇత్యామ్నాత్ |
 అంగిపాస్త్రీవిషయ మేతద్వాక్యమితిచేత్, న | న్యాయస్యసమానత్వాత్ |

అస్త్రీహ్యస్యార్థస్యోపాద్యలకంలిక్లం | ప్రజాపతిర్గ్రిలసామయాగభ్యోఽర్వా
 చీనానగ్నిహోత్ర పార్థ మాస్యామావాస్య నామకాన్వరస్వరముచ్చావచా
 న్యజ్ఞాంత్యసర్జ | సామయాగాంశ్చగ్నిహోత్రాదిభ్యః ప్రాధానగ్నిష్టామో
 క్థ్యాతిరాత్రనామ కాన్వరస్వరముచ్చావ చాంత్యష్టాప్రథమసృష్టేష్వగ్ని
 హోత్రాదిష్వభిమానవిశేషేణవర్గద్వయంతులయేదంమిమీతే | ఏతద్వృత్తా
 న్తంవిజానతోఽగ్నిహోత్రాదిభిరగ్నిష్టామాదిఫలంభవతి | తథాచబ్రాహ్మణ
 మామ్నాయతే | “ప్రజాపతిర్యజ్ఞానసృజత | అగ్నిహోత్రంచాగ్నిష్టామచ్చ |
 పార్థ మాసీహ్యోక్త్యంవ | అమావాస్యాఞ్చౌతిరాత్రచ్చ | తానుదమిమీత |
 యావదగ్నిహోత్రమాసీత్తావానగ్నిష్టామః | యావతిపార్థ మాసీతావాను
 క్త్యః | యావత్యమావాస్యాతావానతిరాత్రః | యఏవంవిద్వానగ్నిహోత్రం
 జుహోతి | యావదగ్నిష్టామనోపాపౌతి | తావదుపాపౌతి | యఏవంవి

స్వార్థమాసీంయజతే । యావదుక్త్యేనా పాపీతి । తావదుపాపీ
యవంవిద్వానమావాస్యాంయజతే । యావదతిరాత్రేణాపాపీతి ।
దుపాపీతి, ఇతి । తదేతద్వేదనస్య సర్వత్రస్వతస్త్రీఫలకత్వంబిక్తం ।
తత్త్వద్విధిసమీపేయవంజేదతి వచనాని వెదనాదేవ ఫలంబ్రువతే । తా
వాదయాపాణీతిచేత్ । అస్తునామ, స హేమ హ్యేవైవమపరాధం తేషాం
గానాం విధేయాన్థ ప్రశంసాపరత్వాత్ । తహిః, యత్పరశ్శబ్దస్య
ః, ఇతిన్యాయేనస్వాధైప్రామాణ్యంనాస్తీతిచేత్, న । మహతాత్పర్య
ధేయవిషయత్వైః పృథాన్తర తాత్పర్యస్య స్వాధైవిషయతానివారణా
గ్రావాణిఃప్లవంత ఇత్యర్థవాదస్యాపి స్వాధైప్రామాణ్యం ప్రసక్యతేతిచే
న । ప్రమాణాన్తరబాధితత్వాత్ । ద్విస్సంఖతృసస్యసస్యంజ్యోత ఇ
ద్యర్థ వాదస్యతు బాధాభావైః పృథు వాదత్వాన్నస్వాధైప్రామా
। వెదనఫలవచనానితు నానువాదకాని, నాపిబాధ్యాని । తస్మాదర్థవా
ఽప్యన్వైషాం స్వాధైప్రామాణ్యం । అన్యథా మన్తార్థ వాదాదిభ్యో
దీనాంవిగ్రహాది మత్త్వంనసిద్ధ్యేత్ । అతఏవాక్తం ।

‘నిరౌధగుణవాదస్స్యా దనువాదోఽవధారితే ।

భూతార్థవాదస్సిద్ధానా మర్థవాదస్త్రిధామతః॥ ఇతి॥

బహునా । విద్యతఏవావశ్యం వెదనమాత్రాదపూర్వం । అతావే
యవేదోవ్యాఖ్యాయతే । యోఽయంవిషయరూప ఇష్టప్రాప్త్యనిష్ట
హిం పాయస్సామాన్యతొనిర్దిష్టస్సవిశేషేణ స్పష్టీక్రియతే । వెదస్తా
కాన్దవ్యయాత్మకః । తత్రపూర్వస్తి నాకాన్దైనిత్యనైమిత్తిక కామ్యసిద్ధ
ం చతుర్విధంకర్తృప్రతిపాద్యం । యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహో
ఇత్యాదికంనిత్యం తస్యనియతసిమత్తత్వాత్ । ‘యస్యగృహాన్త హత్యగ్న
దామవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇత్యాదికంనైమిత్తికం
నియత సిమత్తత్వాత్ । చిత్రయాయశేతపశుకామః, ఇత్యాదికంకా

య్యం । తస్మాన్మతవద్వాససానసంవదేత న సహసీత,, ఇత్యాదికం నిషిద్ధం
తేషు నైమిత్తికానుష్ఠానాదకరణే ప్రత్యవాయరూప మనిష్ఠం పరిహీయతే
సచప్రత్యవాయోయజ్ఞ వల్యోనస్తర్యతే ।

„విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిధితస్యచ సేవనాత్ ।

అగ్రహాచ్చేస్త్రియాణాం నరగపతనమృచ్ఛతి,, || ఇతి ||

యావజ్జీవాది వాక్యేష్వనక్తోఽప్యవర్జనీయతయా స్వాభీష్టఃస్వర్గఃప్రా
ప్యతే । తథాచాపస్తమ్భః । తద్యధాగలాధైరిర్నితే ఛాయాగన్ధ ఇత
నూత్పద్యతే । ఏవం ధర్మైఃపిచర్యమాణైర్థా అనూత్పద్యతే, ఇతి కామ
స్యేష్టప్రాప్తి హేతుత్వం తద్విధివాక్య ఏవస్పష్టం । ఇష్టవిఘాతమనిష్ఠంఽ
ర్థాత్పరిహీయతే । నిషిద్ధవర్జనై న రాగప్రాప్తసిద్ధానుష్ఠానజన్యోనరకపా
త్యపరిహీయతే । నకేవలం నిత్యనైమిత్తికాభ్యామానుషక్తి కస్వర్గప్రాప్తి
కిన్తుధీశుధ్యాదివిదిషోత్పాదనద్వారా బ్రహ్మజ్ఞానహేతు త్వమపితయో
స్తి । తథాచవాజసనైయిన స్సమామనన్తి, తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ
ణావిదిషన్తి యజ్ఞేకదానై న తపసా నాశకేన, ఇతి । ఏవంతహిఃపుర
కాణ్డ ఏవాశేషపురుషార్థసిద్ధికిముత్తరకాణ్డే నేతిచేత్ । న । అపునరాః
త్త్రైత్యుస్యాశ్యోన్తిక పురుషార్థస్యతత్రాసిద్ధైః । అతఏవాధర్వణికాఃక
ణాదక్షిణమార్గైః చన్ద్రప్రాప్తిం పునరావృత్తిం చామనన్తి, సోషలా
విభూతి మనుభూయ పునరావర్తతే, ఇతి । అతఉత్తరకాణ్డ ఆరభ్యవ్యః
త్యన్తిక పురుషార్థసిద్ధిశ్చచ్ఛివిధా, సద్యోముక్తిగ్రక్రమముక్తిశ్చేతి । వర్తమా
దేహపాతానస్తరమేవ సిద్ధ్యతి సద్యోముక్తిః । ఉత్తరమార్గైఃబ్రహ్మలూ
చిరంభోగాననుభూయ తత్రోత్పన్నజ్ఞానస్య బ్రహ్మలూకావసానే సిద్ధ
క్రమముక్తిః । తస్మాదుత్తరకాణ్డేబ్రహ్మపదేశో బ్రహ్మపాప్తిశ్చైత్యుభయ
ప్రతిపాద్యతే । బ్రహ్మపాప్తిప్రసక్త్యాద్భ్రష్టదృష్ట్యాప్రతీకముపాస్యతే
సాంసారికఫలకామిన ముద్దిశ్యప్రతిపాద్యతే । బ్రహ్మపాసకప్రతీకొపా
కయోస్సమానోఽప్యృత్త మార్గైఃప్రతీకొపాసకశ్యోవిద్యుల్లాకాదూర్ధ్వం
హ్రాలాకగమనాభావేన క్రమముక్తతవ్యభావాదన్తిపునరావృత్తిః । ఏత

ప్రతికాలమ్బునా స్మయతీత్యధికరణేద్రష్టవ్యం । నన్వస్యైవం పూర్వోత్త
 రాండయోస్తత్ర తత్రోచితప్రయోజనం ఘటవిశేషశ్చ, తథాపిపూర్వకాణ్డ
 యాదౌ కర్తూతరంపరిత్యజ్య దర్శపూర్ణమాసేష్టిరేవ కతః ప్రతిపాద్యత
 త్రిచెత్ । ప్రకృతిత్వాన్నిరపేక్షత్వాచ్చేతిబ్రూమః । ప్రకర్షణ అంగోపద
 యిత్రక్రియతే సా ప్రకృతిః । కృత్సాక్షివిషయత్వముపదేశస్యప్రకర్షః ।
 కృతిమతువిశేషాజ్ఞ మాత్రస్యోపదేశగక్రియతే । అక్తో నైరాణిత్రకృతే
 దిశ్యంతే । అతలలిదేశస్య ప్రకర్షాభావః । ప్రకృతిస్త్రివిధా । అగ్నిహో
 తమిష్టిసామశ్చేతిత్రివ్యప్యేతేషుఅన్యనైరపేక్ష్యేణస్వాజ్ఞ జాతసర్వముప
 ష్టం । తత్రసామయాగస్యస్వరూపేణాన్యనైరపేక్ష్యేన్యంగమదీక్షణీయా
 పాయణీయాదిషు దర్శపూర్ణమాసేష్టిసాపేక్షత్వాన్న పూర్వభావిత్యం
 యుక్తం । ఇష్టైస్తుసామయాగనైరపేక్ష్యేత్సామాత్పాచీనత్వం యుక్తం ।
 మద్యప్యగ్నిహోత్రస్యస్వరూపేణాంగమచనాన్యరూపేతాతథాప్యగ్ని
 ధ్యపేక్షత్వా దాహవనీయాద్యగ్నినాశ్చ పవమాసేష్టి సాధ్యత్వాత్, పా
 మాసేష్టిరాం దర్శపూర్ణ మాసవికృతిత్వాత్తరమృతయాగ్ని హోత్రస్య
 దర్శపూర్ణ మాసాపేక్షాస్తీతి ప్రథమభావిత్యంనయుక్తం । దర్శపూర్ణ మా
 యోరగ్నిసాధ్య త్యాదగ్నిసాధక మాధానంప్రథమతో వక్తవ్యమితికెత్ ।
 ౨వం । నాధానమాత్రేణాగ్నయస్సిధ్యంతిస్తుపవమాసేష్టిభిరపి । తాశ్చ
 ష్టయోదర్శపూర్ణమాస వికృతిత్వాత్సాక్షాదేవదర్శపూర్ణ మాసావపేక్ష
 వై । దర్శపూర్ణ మాసాతు అగ్నిద్వారాపావమాసేష్టి సాపేక్షావపినసా
 నాత్పవమాసేష్టిరపేక్ష్యతే, అతోనిరపేక్ష త్యాద్దర్శపూర్ణమాసేష్టిరేవప్ర
 మంవక్తవ్యాబుగ్గదసామవేదయోరాదౌ దర్శపూర్ణమాసేష్టిత్వాన్న
 ా, ఇతిచెత్, బాధం । యజుర్వేదమపేక్ష్య దర్శపూర్ణ మాసయోరాదిత్వ
 యుక్తం, కర్మకాణ్డవిషయేయజుర్వేదస్యైవ ప్రాధాన్యాత్ । ఆనపూర్వాన్య
 స్సాహంస్వరూపం యజుర్వేదే సమామూతం । తత్రతత్రవిశేషాపేక్షా

ప్రతికాలమ్బునా న్మయతీత్యధికరణేద్రవ్యవ్యం । నన్వస్వైవం పూర్వోత్త
 గాండయోస్తత్ర తత్రోచితప్రయోజనం ఘటిశేషశ్చ, తథాపిపూర్వకాణ్డ
 యాదౌ కర్తాంతరంపరిత్యజ్య దర్శపూర్ణమానెష్టిరేవ కుతః ప్రతిపాద్యత
 త్రిచేత్ । ప్రకృతిత్వాన్నిరపేక్షత్వాచ్చేతిబ్రూమః । ప్రకర్షణ అంగోపద
 యత్రక్రియతే సా ప్రకృతిః । కృత్సాక్షివిషయత్వముపదేశస్యప్రకర్షః ।
 కృతిమనువిశేషాజ్ఞ మాత్రస్యోపదేశగక్రియతే అక్తో న్నరాణిత్రైక్యతేర
 దిశ్యంతే । అతలతిదేశస్య ప్రకర్షాభావః । ప్రకృతిస్త్రివిధా । అగ్నిహో
 తమిష్టిసామశ్చైతి । త్రైవ్యప్యేతేషు అన్యనైరపేక్ష్యైస్సాక్షిజాతసర్వముప
 వ్యం । తత్రసామయాగస్యస్వరూపేణాన్యనైరపేక్ష్యైః శృంగమదీక్షణీయా
 పాయణీయాదిషు దర్శపూర్ణమానెష్టిసాపేక్షత్వాన్న పూర్వభావిత్యం
 ముక్తం । ఇష్టైస్తుసామయాగనైరపేక్ష్యైశ్చమాతృచీనత్వం యుక్తం ।
 మద్యప్యగ్నిహోత్రస్యస్వరూపేణాన్యనైరపేక్ష్యైః తథాప్యగ్ని
 ధ్యైపేక్షత్వా దాహవనీయాద్యగ్నినాశ్చ పవమానెష్టి సాధ్యత్వాత్, పా
 మానెష్టిరాం దర్శపూర్ణ మానవికృతిత్వాత్పరమృతయాగ్ని హోత్రస్య
 ర్శపూర్ణ మాసాపేక్షాస్తీతి ప్రథమభావిత్యంనయుక్తం । దర్శపూర్ణ మా
 యోరగ్నిసాధ్య త్వాదగ్నిసాధక మాధానంప్రథమతో వక్తవ్యమితిచేత్ ।
 ౨వం । నాధానమాత్రేణాగ్నయస్సిధ్యంతిస్తుపవమానెష్టిభిరపి । తాశ్చ
 వ్యయోదర్శపూర్ణమాన వికృతిత్వాత్సాక్షిదేవదర్శపూర్ణ మాసాపేక్ష
 వై । దర్శపూర్ణ మాసాతు అగ్నిద్వారాపావమానెష్టి సాపేక్షావపినసా
 నాత్పవమానెష్టిరపేక్ష్యతే, అతోనిరపేక్ష త్వాద్దర్శపూర్ణమానెష్టిరేవప్ర
 మంవక్తవ్యాః । ఋగ్వేదసామవేదయోరాదౌ దర్శపూర్ణ మానెష్టిత్వాన్న
 ా, ఇతిచేత్, బాధం । యజుర్వేదమపేక్ష్య దర్శపూర్ణ మానయోరాదిత్వ
 యుక్తం, కర్మకాణ్డవిషయేయజుర్వేదస్యైవ ప్రాధాన్యాత్ । అనపూర్వార్వ
 స్వణాంస్వరూపం యజుర్వేదే సమామూతం । తత్రతత్రవిశేషాపేక్షా

యామపేక్షితాయాం యాజ్ఞా భురోసు వాక్యావయోయజుర్వేదే *
 మ్నాయన్తై, స్త్రాత్రాదీనితు సామవేదే । తథాసతిభిత్తిస్థానీయో య
 దః, చిత్రస్థానీయావితరా, తస్మాత్సర్వసు యజుర్వేదస్య ప్రాధాన్య
 స్సంశ్చ దర్శపూర్ణమాసేష్టిరాదౌ సమామ్నతా । యద్యపిమన్త
 త్తాత్రకాశ్చదః తథాపి బ్రాహ్మణస్య మన్తవ్యాఖ్యాన రూపత్వాన్త
 ఏవాదౌసమామ్నతాః । మన్తాశ్చప్రీతివిధాః, ఋచస్సామాని యజ్ఞా
 తి । తత్రయజుషామధ్వర్యు వేదోఽతిబహుళత్వా తత్వచిత్వచిద్యు
 ద్భావోఽపి యజుర్వేద ఇత్యేవాఖ్యాయతే, అధ్వర్యువేదత్వ ఇచ్చిస్యా
 సిద్ధయాజ్ఞిక సమాఖ్యాబలాదవగన్తవ్యం । అస్మిన్వేదే సమాఖ్యాతా
 పూర్ణమాసేష్టి మన్తాశ్చప్రీతివిధాః, ఆధ్వర్యజ్ఞాయాజమానా పశాత్రక
 తి । ఇషే, ఇత్యాదౌప్రపాతకే పరితా ఆధ్వర్యవాః । శున్తావసిచ్చిమి
 త్యాదౌ పతితాయాజమానాః । సత్యంప్రపద్యే, ఇత్యాదౌపరితాః
 త్రాతాః । ఏతేషాంమధ్యయాజమానానాం పశాత్రాణాం చిత్రస్థానీయః
 ద్భిత్తిస్థానీయానామాధ్వర్య వాణామేవాదౌ పారోయుజ్యత ఇతి । తే
 ధ్వర్యవాః ఇషేత్వా, ఇత్యాదిషుత్రయోదశస్వసు వాకేషు ఆమ్నతాః
 త్రప్రథమేఽనువాకేవత్సాపాకరణార్థామన్తాః । ద్వితీయేబహిఃస్సంప
 నార్థాః । తృతీయేదోహనార్థాః । చతుర్థేహవిర్నిర్వాపార్థాః । పంచమేవ్రీః
 వఘాతార్థాః । షష్ఠేతజ్జులపేషణార్థాః । సప్తమేకపాలాపధానార్థ
 అష్టమేభురోజాశనిష్పాదనార్థాః । నవమేవేదీకరణార్థాః । దశమేప్రా
 న్యేనాజ్యగ్రహణార్థాః, ప్రసక్తాత్పత్నీసన్నహనార్థాః । ఏకాదశేప్రా
 న్యేనెద్ధసన్నహనార్థాః, భర్హిరాస్తరణాద్యర్థాశ్చ । ద్వాదశేఆఘాతార్థ
 అత్రసామిధేనిప్రయాజాజ్య భాగప్రధానయాగాది మన్తాశ్చాంప్రాప్త
 వసర త్వేపి తేషాంపశాత్రత్వాత్తాను షెట్వీపరితసప్రయోగాగ్లభరాతా

* ఋగ్వేదే, ఇతి కా.

† వాధ్వర్యత్వేపి-ఇతి-కాం.

కాం-౧||ప్ర-౧||అ-౧]

వేదార్థప్రకాశే.

౯

స్వర్యవాఃస్రుగపూహనాది మంత్రాస్త్రయోదశేనమామూతాః। తదేతత్స
వ్యంవినియోగసక్తహికారణైత్తంసక్తహీతం॥

“యేదర్శపూర్ణమాసాజ్ఞ మంత్రావీతేనమాసతః।

ఇషేత్వాఽఽద్యనువాకేషు త్రయోదశసువర్జితాః॥

వత్సాపాకరణంబహిర్దోహునిర్వాపఖట్టనై

పేషణిచ్చకపాలాని పురోదాశశ్చవేదకా॥

ఆజ్యగ్రహేష్టసన్నాహం వాఘూరోపరితస్త్రీకా।

ఇత్యుక్తాతనువాకార్థాగ్నిప్రతిమస్త్రీంక్రయోచ్యతే,॥ఇతి॥

కేమిదం వత్సాపాకరణం, కథువాతస్య ప్రాథమ్యమితిశేత్। ఉచ్యతే
సన్దిదర్శయాగ్నేతీణిప్రధానమావీంపి, పూర్ణ మాసయాగేవతీణిఆగ్నయో
ఽష్టాకపాల, ఐన్ద్రీందధి, ఐన్ద్రీంపయ ఇతిదర్శయాగ్నిఆగ్నయోఽష్టాకపా
లఆజ్యేనప్రాజాపత్యఉపాంశుయాగ అగ్నీషామీయవీకాదశకపాల ఇతిపూ
ర్ణమాసే।తత్రప్రతిపద్ధి నేదధిహేతుందధిసమ్పదనాయామావాస్యాయాం
రాత్రౌ గాహదోగ్ధవ్యాః।తద్దోహనార్థం ప్రాతర్గకాలేలౌకిక దోహనాదు
ర్ద్వం స్వమాతృభిస్సహ సచ్చరన్తోవత్సమాతృభ్యోఽపాకరణీయాః। త
దంవత్సాపాకరణం యథోక్తరీత్యా, తస్యప్రాథమ్యచ్ఛ। తత్రవత్సాపాక
రణం సద్యశ్చిన్నయా పరాశశాఖయాక ర్వమితి।తచ్ఛేదనార్థోఽయమివే
త్వైతి మస్త్రీఆదౌ సమామూయతే। అస్యచమస్త్రీస్య తచ్ఛేదనాజ్ఞత్వ
బ్రాహ్మణేద్రష్టవ్యం। అతఏవ సబ్రాహ్మణౌ మన్త్రోజ్ఞాతవ్యఇతి। ఛన్దోగా
భిధీయన్తే“యోహవాఅవిదితాన్వైయచ్ఛన్దోదైవత బ్రాహ్మణేనమన్త్రేణయ
తియాజయతి వాధ్యౌపయతి వాస్థాణంవచ్ఛతిగ రైవాపత్యతే ప్రవాపీ
యతేపాపీయాన్భవతి। తస్మాదేతానిమన్త్రే మన్త్రేవిద్యాత్“ఇతి। ఆ
యముషిసంబంధః। అతీంద్రియార్థ ద్రష్టాహ్నిముషయః।తేషాంవేదద్రష్టృత్వ
స్వర్యతే॥

ఓం త త్స త్.

తైత్తిరియ సంహితా.

• ఓం॥ ఇషే త్వోజే త్వవాయవస్థా పాయవస్థ దేవోవస్థ నితా ప్రాపకాయ
తు శ్రేష్ఠతమాయకర్త గాత్రపాయధ్వమఘ్నియా దేవభాగమూజే స్వతీగః ప
యస్వతీగ ప్రజావతీరనమీవా అయత్త్వ మావస్తేన ఈశతమాఘశగ్ సోరు
ద్రస్య హేతిగ పరివోవృణ క్తుధ్రువా అస్తిన్గో పతాస్యాత బహ్వర్యజమానస్య
పశూన్పాహి॥ ౧ ॥ ఇషే త్రిచత్వారిగ్ శత॥ ౧ ॥

ఇతి తైత్తిరియ సంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠక ప్రథ
మోఽనువాకః॥

భాష్యం.

దశయాగం చికిషుర మావాస్యాయాం ప్రాతర్నిత్యాగ్నిహోత్రం
కృత్వా తతో దశయాగార్థం “మమాగ్నేవచణః” ఇత్యాది భర్గ్యక్త్రైర
గ్నిషుసమిదాధానరూపమన్వాధానం కృత్వా వత్సాపాకరణార్థం మస్త్రై
ణపలాశశాఖాం చిన్ద్యాత్ తదాహ బోధాయనః “తా ఇచ్చిన త్రీషే త్వోజే
త్వా” ఇతి అప స్తమ్బస్తుత దేతదభిధాయ మస్త్రభేదక్షమపిక ఇచ్చి దాక్షిణ్య
వినియోగ భేదమాహ, “ఇషే త్వోజే త్వేతి తామాచ్చినత్యపి వేషే త్వేత్యా
చ్చినత్యూజే త్వేతి సన్నమయత్యనుమాప్తేవా” ఇతి సన్నమన మృజూ
కరణం అనుమార్జన మానులోమ్యేన సంలగ్న ధూళ్యాద్యవసయనం సోఽ
యం మంత్ర భేదపక్షో జైమినీనాద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమపాదే స్వీకృతః తత్ర
పలాశశాఖాయాః ప్రాశ స్త్యం బ్రాహ్మణే సమామూలం “తృతీయస్యామి

స్థాపనైపిశాఖాంవినియుక్తైః గాయత్రోవై పర్ణః | గాయత్రాగ్లపశః
తస్మాత్త్రీణీత్రీణీపర్ణస్యపలాశాని | త్రిపదాగాయత్రీ | యత్పణఃశాఖా
గాగ్లప్రాపకాయతి | స్వయైవైనాదేవతయాప్రాపకాయతి,, ఇతి (బ్రా |
కాం | ౨ | ప్ర | ౧ | అ) | పణఃస్య గాయత్రీ సంబన్ధావేదగమ్యః సామాః
ర్ణదావరజః | సవపూర్వముదాహృతః | అనుమానగమ్యైః ప్యపరస్య
స్థాస్త్రిగాయత్రీపాదెష్వివ పలాశపణేషు త్రిత్వావగమాత్ | పశూః
ఞ్చగాయత్రీదేవతేత్యయషర్థైః స్యతద్రష్టవ్యః | ఛేద్యాయాగ్లపలాశశా
యాః బహుపర్ణత్వప్రాగగ్రత్వావిగుణాన్వధత్తైః “యజ్ఞామయే తాప
స్సాన్యదితి | అపర్ణాంతస్సైశుషాగ్రామామారేత్ | అపశురైవభవతి | య
కామయేత పశుమాంతస్సాన్యదితి | బహుపర్ణాంతస్సైబహుశాఖామామారేత్
పశుమస్తమైవైవనంకరోతి | యత్పాచీమామారేత్ | దేవలూకమభిజయే
యదుదీచీమనుష్యలూకం | ప్రాచీముదీచీమామారేత్ | ఉభయోర్లోకయోరి
జిత్రైః, ఇతి (బ్రా | ౩ కాం | ౨ | ప్ర | ౧ | అ) | యంయజమానముద్దిశ
ధ్వర్యుగ్ల కామయేత | స్పష్టమన్యత్ | యథోక్తశాఖాచ్ఛేదనకంమస్త్రంప
దిత్యాశజ్యోదాహరతి “ఇషేత్వోశేత్వైత్యాహ,, ఇతి (బ్రా | ౩ కా
౨ | ప్ర | ౧ | అ) | అస్త్రిన్తస్త్రి వినియోగానుసారేణ భిచ్ఛీతి పదమధా
హృత్యవాక్యంపూరణీయం | యదన్నంసర్వైగ్లప్రాణిభిరిష్యమాణత్వాద్
హేతూరసః, హేజః బలప్రాణనయో,, ఇతి ధాతుః | ఉజః తేబలంసంపాద్య
అనయారసరూపయేత్కూరీ | హేపలాశశాఖైః దేవాన్మరూపదధ్య
త్వామాచ్ఛినద్ధి | తస్య దేవస్యబలప్రదరసార్థం త్వామాచ్ఛిన్దీతివాక్యా
మస్త్రద్వయపక్షేవినియోగానుసారేణాశేత్వామనుమాద్ధీత్యధ్యాహుత
వ్యంఏతన్నస్త్రస్తావకమర్థవాదమాహ “ఇషేత్వోశేత్వైవయజమానైదధా
(బ్రా | ౩ కాం | ౨ | ప్ర | ౧ | అ) | ఏతన్నస్త్రం షతన్నధ్వర్యుః భౌజ

* దేవానాంభాగత కాచీపుస్తకే.

తోదివిసోమఅసీత్ | తంగాయత్రాహరత్ | తస్యపణకమచ్ఛిద్యత్ | తత్ప
 గ్లోభవత్ | తత్పర్ణస్యపర్ణత్వం'' ఇతి (బ్రా | కాం ౩ | ప్ర ౨ | అ ౧) |
 ద్యుశబ్దస్యాకాశేప్రసిద్ధత్వాత్ తత్పరిత్యాగేన స్వర్గలోకవివక్షాందర్శయితు
 మితః పృథివీత ఆరభ్య గణనయాత్మతీయస్యాం దివిసోమలతా సూర్యమాసీ
 దిత్యుక్తం గాయత్ర్యాః సోమాహరణం , కద్రూశ్చవైశుపణీవః, ఇతి(సం-
 ౬ కాం - ౧ ప్ర - ౬ అనువాక) |, సోమోవై రాజాగంధర్వే ష్వాసీత్ ,
 ఇత్యస్తిన్నవ్వృచ బ్రాహ్మణేవ ప్రపంచితం | తదాహరణాభిఘాతేనసోమ
 స్యపర్ణంఘామాపతితం | పక్షిరూపాయాగాయత్ర్యాగ్లపక్ష్యపతితఇతికచి
 త్, పతితస్యపర్ణస్యపలాశవృక్షరూపేణావిర్భవాత్తస్యవృక్షిస్యపర్ణనామస
 మ్మన్నంసచాస్యపర్ణస్య కథువృక్షత్వమితివిస్మయితవ్యః, సిధాతురీశ్వరస్యా
 చిన్త్యశక్తత్వాత్ | అన్యధాబీజాద్వృక్షఇత్యత్రాపిక్వనీజంకుత్రవావృక్షఇత్య
 యంవిస్తయగ్ కేనవార్యేత | సర్వత్రపర్ణభౌవృక్షగప్రసజ్యతేత్యయమతిప్ర
 సజ్గ ఈశ్వరసజుల్పాభావేనపరిహతఃవ్యః | సచసజుల్పగికారైక్యక సమభిగ
 మ్యః | తస్మాద్వేదార్థే కుతక్షేనకచాదనీయం | శాఖయా వత్సాపాకర
 ణంవిధత్తే ''బ్రహ్మవైపర్ణః | యత్పర్ణశాఖయావత్సానపాకరౌతి | బ్రహ్మ
 ణైవైనానపాకరౌతి, (బ్రా | ౩ కాం | ౨ ప్ర | ౧ అ) | యథాజగన్ని
 ష్పాదకం బ్రహ్మప్రళస్తంతథాయాగనిష్పాదకస్యపలాశస్యప్రళస్తత్వాద్భ
 వ్వాత్వేనస్తుతిః | వైశదైసార్థవాదాంతరౌపపాదితా పలాశస్య బ్రహ్మసమ్మన్ధ
 ప్రసిద్ధిస్సూచ్యతే | దేవేషుపరస్పరంబ్రహ్మతత్త్వం నిరూపయత్సు పలాశవృ
 ఊతత్త్వమశృణోదిత్యేతాదృశౌ బ్రహ్మసమ్మన్ధః | ఔపానువాక్యకాణ్డేద్యు
 రూపంవణయిత్యావిధిశేషేర్థవాదేశూయతే, దేవావైబ్రహ్మన్నవదస్త
 తత్పర్ణ ఉపాశృణోత్ | సుశ్రవావైనామ | యస్యపణకమయాజుహూర్భ
 వతి | నపాపగ్ంక్లౌకగ్ంశ్రుణోతి, ఇతి | ఏవంయత్రయత్రార్థవాదేప్రసి
 ద్ధిసూచకావైశబ్ద హేతద్వాదయఃపత్యవైతత్రసవకత్రసతినమ్మవైతాకికప్రసి
 ద్ధిః, అన్యధాభావాదాస్తర ప్రసిద్ధిరితిద్రష్టవ్యం | వత్సాపాకరణఇవగాప్ర

యాన్తం బలాయరసజ్ఞ యజమానే సంపాదయత్సేవ । నచాత్రప్రత్యక్షవి
 రోధితకజనీయః, అగ్రవాణిల్లస్థవ నై, ఇత్యాదివదస్యాథకవాదస్యప్రశం
 సారూపగుణవాదత్వజ్ఞీ కారాత్మస్తాస్త్రవినియోగమాహబాధాయనః
 , తయావత్సంపాకరోతివాయవస్థాపాయవస్థ, ఇతివాన్తిగచ్ఛన్తీతివాయ
 వాగస్తారః, ఉపసమీపేయజమానగృహేభునరాయస్త్యాగచ్ఛన్తీత్యపాయ
 వః! హేవత్సాః త్వణభక్షణాయప్రథమంమాతృసకాకాదపేత్యస్వచ్ఛమైవా
 గజ్యేగస్తానాభవత సాయం భున్యజమానగృహే సమాగస్తానాభవ
 త । అథవావత్సానాం పరమృరయా వాయుదేవతాకత్వాదభేదవివక్షయా
 వాయురూపత్వంబ్రువన్తుధ్వక్యస్తద్రక్షార్థం వత్సాన్వాయుదేవతాయైవస
 మర్పయతి । అనైనైవప్రకారేణమస్త్రీస్యసూర్వభాగా బ్రాహ్మణైవవ్యా
 భ్యామితే “వాయవస్థేత్యాహ । వాయుర్వాఅంతరిక్షస్యాధ్యక్షః । అన్త
 రిక్షదేవత్యాగ్గఖిలువైవశవః! వాయవవీచై నాస్పరిదదాతి, ఇతి (బ్రా ౩ కాం
 ౨ ప్ర ౧ అ) । అధ్యక్షాఇతివచనవ్యత్యయః । వాయుస్స్వప్రచారణేకాం
 తరిక్షమధిపివతి, అన్తరిక్షేచవిసంభసజ్ఞౌరాయ బహుళమవకాశంప్రయ
 చ్ఛన్వత్సాన్వాలయతి సేయంప్రత్యక్షప్రసిద్ధిరర్థవాదాన్తరగతస్వస్వామిభా
 వావాచైఖిలశబ్దైర్వ్యత్యతే । తస్యైవమస్త్రీభాగస్యప్రకారాన్తరణాభి
 ప్రాయఅమ్నాయితేప్రవాహీనానతదాకరోతి । యదాహ! వాయవస్థేతి,
 (బ్రా ౩ కాం ౨ ప్ర ౧ అ) । అధ్వక్యరిమంభాగముచ్చరయతియదేతేనా
 చ్ఛరణైవవత్సాన్వాయుతాదాత్మ్యలక్షణప్రకృష్టాకారవతఃకరోతి । ఉత్త
 రభాగంవ్యావృష్టై “చపాయవస్థేత్యాహ! యజమానాయైవపశూనుపహ్వా
 యతే, ఇతి (బ్రా ౩ కాం ౩|ప్ర ౨|అ) । వినియోగమాహబాధాయనః! అ
 క్షేపాంమాతృగ్గ్రహేరయతి దేవావస్థవీతాప్రార్పయతుశ్చేతమాయక
 మకాణ ఆప్యాయధ్వపఘ్నియా దేవభాగమూజకస్వతీగ్గ పయస్వతీగ్గప్రజా
 సతీరసమీవాఅయత్తేక్షావస్తేనఈతమాఽఘశగ్గంసారుద్రస్యవేతిగ్గపరి

వాప్యణక్షుగ ఇతి । ఆపస్తమ్బస్తుత్రీనేతాన్తన్త్రానభిపెత్యవియోగత్రయ
 మాహ * దేవోవస్సవితా ప్రాపకయత్వితిశాఖయా గోచరాయగాః ప్ర
 స్థాపయతి, ప్రస్థితానామేకాగ్లశాఖయోవస్సశబ్దదైర్ఘ్యేర్ధర్మతృజ్జీతైర్వా
 “ఆప్యాయధ్వం” ఇతి, ఇదుద్రస్యపాతిగ పరివాప్యణక్తితి । ప్రస్థితాఅను
 మన్త్రయై, ఇతి । హే గావః ప్రెరకొదేవోఽన్తర్యామి పరమేశ్వరోఽ
 త్యన్తశ్చేష్టాయేన్ద్రాయదధిరూచాయకమణ్యేన్ద్రానరజ్యేమాసవత్తుః*
 ప్రాపకయతు ప్రథమమన్తస్యార్థః । తస్యమన్తస్యశూర్వభాగ స్థితస్యస
 వితృపదస్య తాత్పర్యంవ్యాచక్షే, దేవోవస్సవితాప్రాపకయత్విత్యామాప్ర
 సూత్యై (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । అ ౧) । ప్రెరకొయేత్యర్థః । ఉత్త
 రభాగం వ్యాచక్షే, శ్రేష్ఠతమాయకర్మణ్యత్యాహ । యజ్ఞోహిశ్రేష్ఠతమం
 కర్మ । తస్మాదేవమాహ, (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర ౧ । అ) ద్వితీయమన్త
 స్యాయమర్థః । హేఅఘ్నియాగావోదేవశ్చేన్ద్రస్యదధిరూపంభాగమాప్య
 యధ్వంప్రథూత ఘాసభక్షణేనప్రవృద్ధంకురుత । యుష్మానపహతేన్ద్రాన్సిన
 శ్చోరో మేకత శక్తౌమాఘాత్ । కిద్యశీర్యుష్మాక్ । అత్యన్తరసా అధికక్షీరా
 బవ్యపత్యాః క్రిమిదోషరహితా రోగాన్తరహీనాశ్చలఘుశంసాభక్షణాది
 నాతీవ్రపాపేన ఘాతకౌవ్యాఘ్నోదిరపి శక్తౌమాఘాదితి । అస్యమన్తస్య
 పథమభాగ దేవభాగమితి పదతాత్పర్యంవ్యాచక్షే, “ఆప్యాయధ్వమఘ్ని
 యాదేవభాగమిత్యాహ । వత్సేభ్యశ్చవావీతాగ్లపురా మనుష్యేభ్యశ్చాప్య
 యన్త । దేవేభ్య ఏవైనా ఇన్ద్రాయాప్యాయయై, ఇతి (బ్రా । ౩ కాం ।
 ౨ ప్ర ౧) । యాగార్థప్రవృత్తైశూర్వంగాగ్రసేనవత్సభాగమనుష్యభా
 గశ్చ ప్రవృద్ధోభవతి । ఉద్ధ్వంతుక్షీరాజ్యరూపా దేవాన్తరభాగా దధిరూప
 ఇన్ద్రభాగశ్చప్రపథకతే । ఏవకారేణ మనుష్యభాగవ్యావృత్తిః । ద్వితీయం
 భాగముపపాదయతి, “ఉద్ధ్వస్వతీగ్లపయస్వతీరిత్యాహ । ఉజగ్ంహిపయ
 స్సమ్భరన్తి, (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । ప్రథూతఘాసభక్షణేనరసా

* ప్రెరయత్వితి తై ।

ధిక్యసమ్పాదనంక్షీరాధిక్యసమ్పాదనచ్చలొకదామోప్రసిద్ధమిహిశబ్దస్యా
 ర్థః తృతీయభాగస్యప్రయోజనమాహ “ప్రజావతీరనమీవా అయత్తై ఇత్యా
 హప్రజాత్వై” (బ్రా. ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౧ అ) | వన్ధ్యాత్వైక్రిమిదోషేణ
 రోగాస్తరేజవాస్తీప్రజౌత్పత్తిః తదభావేతువిద్యతే చతుర్థభాగస్యప్రయో
 జనమాహ “మావస్తేనఈశతమాఘశగ్ంస ఇత్యాహగుప్త్యై” (బ్రా. ౩
 కాం. ౧ ప్ర. ౧ అ) | చూరవ్యాఘ్రాదేరశక్త్యాగావారక్షితాభవన్తి తృతీ
 యమన్త్రీస్యామయర్థః | రుద్రవామకస్యక్రూరదేవస్యాయుధంయుష్టాన్వరి
 హరత్వితివీతన్తన్త్రీపాతఫలమాహ “రుద్రస్య హేతిగిపరిహావ్యూక్తిత్యా
 హ | రుద్రాదేవై నాస్త్రీయతే” (బ్రా. ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౧ అ) | బాధా
 యనః “ధ్రువాఅస్మిన్లోపతేస్యాత బహ్వీరితియజమానమీక్షతే” ఇతి ఆప
 స్తంబి “ధ్రువాఅస్మిన్లోపతేస్యాతబహ్వీరితి యజమానస్యగృహానభిపర్యా
 వర్తతే” ఇతి హేగావాభవత్యోభవత్సాన్వినియజమానైస్థిరాభవత, న
 తుఅప్రీతిదానాపహారల్పాయుర్నిర్య జమానంపరిత్యజత, అపత్యపరంపర
 యాబహ్వ్యశ్చభవత | వీతన్తన్త్రీపాతం ప్రశంపతి “ధ్రువాఅస్మిన్లోపతే
 స్యాతబహ్వీరిత్యాహ | ధ్రువావీవాస్తిన్చహ్వీరికరోతే” ఇతి (బ్రా. ౩ కాం. ౧
 ప్ర. ౧ అ) | బాధాయనః “అత్తైతాంశాఖామగ్రణాహవనీయం పర్యా
 హత్యపూర్వయాద్వారా ప్రపాద్యజఘనై న గార్హపత్యమగ్నిమై నసి, ఉత్త
 రాధేవాఽగ్న్యగారస్యోద్గూహతి, యజమానస్య పశూన్వాహీ” ఇతి |
 ఆప స్తచ్ఛః “యజమానస్యపశూన్వాహీత్యగ్నిమై నస్యగ్న్యగారేవామృర
 స్తాత్ ప్రతీచీగ్ంశాఖాముపగూహతిపశ్చాత్పాచీంహ” ఇతి అగ్నిష్టంఅనఃప్రీ
 హీరూపస్యహవిషోవాహకంశకటం | మన్త్రీపాతప్రయోజనమాహ “య
 జమానస్య పశూన్వాహీత్యాహ | పశూనాం గోపీథాయితస్తాత్సాయం
 పవశ ఉపసమావతకంతే” (బ్రాం. ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౧ అ) | గోపీథారక్ష
 ణంతస్తాచ్చాఖయా రక్షితత్వాచ్చాఖాయా భూమాస్థాపనం నివార్యతే | త
 స్త్వివారణఫలమాహ “అనధస్సాదయతి | గర్భాణాంధృత్యాఅప్రపాదాయ |

తస్మాద్గర్భాల్లప్రజానామప్రపాదుకాః” (బ్రా|౩ కాం| ౨ ప్ర| ౧ అ)|
ఉచ్చ దేశస్థాపనం తత్ఫలశ్చిహ్నః, ఉపరీవనిదధాతి | ఉపరీవహిసువర్గాలూకః |
సువర్గస్యలూకస్య సమష్ట్యై” (బ్రా|౩ కాం| ౨ ప్ర| ౧ అ) | ఇవ శబ్ద
ఏవకారార్థః | సమష్టిః సమ్యగ్వ్యప్తిః | అస్మిన్ననువాకేస్థితానాం మంత్రా
ణాం వినియోగస్సంగృహ్యతే |

“ఇషే శాఖాం చ్చినత్త్యుజ్జై మాష్టికవా ఏతివత్సకాః |

అపాకృత్యాభ దేవాగల్గ ప్రస్థాప్యాశ్చైతి గాంక్ష్యశేత్ ||

రుద్రస్యైశ్యభి మన్తైశ్చ తాన్ధ్రైవేతి గృహమాప్రసత్ |

యశేతి శాఖా పగూహ ఇత్యష్టా వసువాక గాంక్ష్యశేత్ ||

సూత్రద్వయం బ్రాహ్మణం చ పిబాధార్థముదాహృతం |

సద్దేహస్యా పసుస్యైర్ధం మీమాంసాస్యైతే పాన్తికాః ||

అథమీమాంసా | లూకతావద్విహారోననైహసిన్యత్ప్రససిద్ధా, వె
దేఽపి తత్ర తత్ర తత్వవిచారపూర్వకం సన్దేహాపనయములభామహే |
తథాహ్యగ్న్యైపస్థాన విషయవివాద విచారిష్యధమనాజ్ఞే పశ్చాదప్రపా
తకే నవమేఽనువాకే వ్రూయతే | “ఉపస్థేయోఽగ్ని ౩ నోకపస్థేయో ౩
ఇత్యాహుమకనుష్యాయేఽన్వేయోఽహరహరా స్యాత్యాధైసంయోచతి స
ఇన్వేతముపార్చత్య థకౌదేవా నహరహర్యాచివ్యతతి తస్మాన్నోపస్థే
యోఽథో ఖిల్వాహురాశీమైవైకం యజమానోయజత ఇత్యేషాఖలు వా
ఆహితాగ్నైరాశీర్యదగ్ని ముపతిష్ఠతే తస్మాదుపస్థేయః” ఇతి | అస్యాయ
మర్థః | ప్రతిదినంసాయంప్రాత రగ్నిహోత్రమనుష్టాయో వప్రయన్తోఽధ్వ
రమిత్యాదిభిర్వై రగ్నిప్రార్థనలక్షణ ముపస్థానం కతకన్యం నవేతిసంక
యః | నకర్తవ్యమితితావత్పాప్రపం | కుతః | ఉపస్థానెనాగ్నేయపదవప్రసం
గాత్ | తథాహి “ఆయుర్దాఅగ్నైఽస్యాయుమేకదేహీ వర్చోదాఽగ్నైఽసి
వ ర్చోమేదేహీ తనూపా అగ్నైఽసి తనువం మేపాహి” ఇత్యాదిమాపస్థా

నమస్తైఃపుచాయురాదీని బహునియాచ్యంతే । తత్రయజమానస్సవ్యల్పం హః
 దత్వా బహుని యాచమానః కథమగ్నింనచాధేత । లూకైఽపి యగ్నకశ్చ
 ద్ధరిత్రో మనుష్యోఽనుతి-ంచిజ్జంభీరఫలాదికం మనుష్యామైవ రాజ్ఞే ప్రతిది-
 ముపాయనమానీయ దత్వా తంరాజానంప్రతి సహస్ర సఖ్యైకం ధనంయ
 చతి, స యాచక స్తం రాజానం పీడయత్యైవ సచరాజాతంకుప్యతి । యత
 మనుష్యేష్వప్యేవం తదాకొనామాగ్న్యదీ దైవాన్తపఃప్రభావా స్సృతి-
 నంయాచితుం ధృష్టాభావేత్తస్మాదగ్నిర్నొసన్ధేయ ఇతి పూర్వపక్షే ప్రా-
 రాధాన్తాఽభిధీయతే । ఇదంమేభూయా దిదంమేభూయాదిత్యైవంస్వాభీష్ట-
 ఖిలమాశాసితమేవ యజమానః ప్రజాపతిరూప మిమమగ్నింయజతే । ఆపి
 తాగ్నైర్యజమానస్య మస్తైరుపస్థాన మేతాశీః । నచాత్ర హవిషోఽల్పత్వ
 శఙ్క-నీయం, మస్త్రీసామధ్యైవ వధేమానత్వాత్ । తథాచక్రూయతే । “ధ
 న్యమసిధినుహిదే వానిత్యాహ । ఏతస్యయజుషోవీర్యేణ । యావదేకాదే
 తాకామయతేయావదేకా । తావదాహుతిగ్నప్రథతే । నహితద స్తీ । యత
 వదేవస్యాత్ । యావజ్జుహోతి” ఇతి (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౬ అ) ।
 స్తాన్తనుష్యాణాం క్రయవిక్రయావివ యజమానదేవతయోర్యాగతత్ప
 విస్తరేణ * వ్యవహర్తుంశక్యతే । అత ఏవ భగవద్గీతాయాం తృతీయాధ
 యోగర్తానుష్ఠాన కతవ్యతా ప్రసక్తనస్తర్యతే ।

“దేవాన్భావయతానెన తేదేవా భావయన్తువః ।

పరస్పరంభావయన్తః శ్రేయస్సపరమవాప్స్యథ” ॥ ఇతి ॥

తస్మాద్ధవిషో జమ్భీరఫలాది వైలక్షణ్యేనాక్త దోషాభావాదగ్నిం

స్థేయ ఏవైతిరాధాన్తః । ఏతదేవద్రధయతుం వాక్యశ్చైషేరాజ్ఞ ఇవదేవత
 యాః కొపప్రసక్తౌ నాస్తీత్యభిప్రేత్య క్రూయతే “నతత్రజామ్యస్తీత్యాహ
 ర్యోఽహరహరుపతిష్ఠతే” ఇతి । యథా పచ్చమకాణ్డస్య పచ్చమప్రపాత

ప్రథమానువాకేఽగ్ని చయనగతస్య కస్యచిత్పశోద్వేవతా విశేసోవిచారితః ।
 “వాయవ్యస్థాకార్యాః ప్రాజాపత్యాః ఇత్యాహుః” ఇతి । తత్రైవ తృతీ
 యానువాకే చీయమానస్యాగ్ని రథోముఖిత్వ మూర్ధ్వ ముఖత్వంవెతి విచా
 రితం । “బ్రహ్మవాదినో వ దన్తి స్యగ్నిశ్చైతవ్యాః ఉత్తానాః ఇతి” । షష్ఠకా
 ఙ్గస్య ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్థానువాకే హోమోవిచారితః । “బ్రహ్మవాది
 నో వదన్తి హోతవ్యం దీక్షితస్య గ్ర హాః ఇనహోతవ్యాః మితి” । తత్రై
 వనవమానువాకే కైతవ్యే సోమే పతిత తృతాదిక మపనయంవానవెతి విచా
 రితం । “బ్రహ్మవాదినో వదన్తి విచిత్యాః సోమాః న విచిత్యాః ఇతి” ।
 స్త్రీ నైవకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకేఽష్టమానువాకేఽధ్వ ర్యుయజమానయో
 పశు స్ప ర్శోవిచారితః । “బ్రహ్మవాదినో వదన్త్యన్వార భ్యుల్ల పశూః
 ర్శాన్వారభ్యాః ఇతి” । తత్రైవ పశ్చిమప్రపాఠకే నవమానువాకే సో
 మయాగస్య తృతీయసవన హరియోజననామకగ్రహంప్రతి హోమో విచ
 రితః । “తంవ్యచి కేతస్జ హవానీః మాహవాషాః మితి” । తత్రైవ షష్ఠ
 ప్రపాఠకేద్వితీయానువాకే దేవభాగనామకం మునింప్రతి సాత్య హవ్యనామక
 మునింప్రపచ్చ । యజ్ఞాణ్డే దేవాగాతువిద ఇత్యేతన్తన్త్రీ హోమే సో
 యాగం సమాపితవానసీ యజమానో వెతిప్రశ్నార్థః । సప్రశ్న ఏవంశ్రు
 యతే । “వాసిష్ఠో హ శాత్యహవ్యో దేవభాగం పప్రచ్చ యత్సృజ్ఞయాన్
 హుయాజినోఽయీ యజ్ఞో యజ్ఞేయజ్ఞం ప్రత్యతిష్ఠిపాః * యజ్ఞ పతా
 వితి సహవాచ” । సప్తమకాణ్డస్య ప్రథమప్రపాఠకే సప్తమానువాకే
 ర్గత్రిరాత్రి నామకస్యయాగస్య దక్షిణారూపే గోసహస్రే చరమధేనోరను
 మనం పురోగమనంవెతి విచారితం । “సహస్రగ్ం సహస్రతమ్యన్వేతీకసవ
 స్రతమీకగ్ం సహస్రాః మితి” । తత్రైవపశ్చిమప్రపాఠకే సప్తమానువా
 గవామయనవికృతిరూపస్యాత్సర్గిణామయనస్య సంబంధికిచ్చిదహః పరిత్యాజ్య

న వెతి విచారితం! “ఉత్సృజ్యాం3 నోత్సృజ్యామితి మీమాగ్ం సస్తేబ్రహ్మ
వాదినః” ఇతి ఏవంబ్రాహ్మణా నైర్వేషి విచారాడదాహరణీయాః! తదేవం
వెదవాదినాం విచారపూర్వకైర్థ నిర్ణయే తాత్పర్యాతిశయదర్శనాత్సర్వో
ఽపి వెదార్థోవిచార్య నిర్ణేతవ్య ఇత్యనుగమ్యతే! తథాసతి పునః సంశయో
నోదేవ్యతి, అన్యథా కదాచిత్సర్వబుద్ధౌ పూర్వపక్షయ క్తిప్రతిభానెనతి వి
పరీతనిర్ణయస్సంశయోవా ప్రసజ్యతే! అతఏవోక్తం “ధర్మై ప్రమీయమాణే
హివే దన కరణాత్తనా! ఇతికర్తవ్యతాభాగంమీమాంసా పూరయివ్యతి”
స్మృతిరపి!

“ఆర్షంధర్మోపదేశఞ్చ వెదశాస్త్రోవిరోధనా!
యస్తరేణానుసంధ్యతై సధర్మంవెదనై తరః” ||ఇతి||

ఆర్షంబ్రహ్మజ్ఞానం! తస్మాత్ * జైమిని బాదరాయణాభ్యాం మీమాం
సావర్ణితా ౩ | యేషవాక్యేషు సంశయోనాస్తి తేష్యపి మీమాంసయా
కించిదపూర్వం జ్ఞాన్యతే! అతఏవస్తర్మ్యతే!

“యశ్చవ్యాకురుతే వాచంయశ్చ మీమాంసతేఽధ్వరం!
తావుభౌ పుణ్యకర్తాణా పజ్జీ-పావన పావనా” ||ఇతి||

తస్మాదస్తా భిన్నత్వదనువాకేషు సమ్భావితా మీమాంసాదాహ్రీ
యతే! ప్రథమస్తావ త్సర్వవెదసాధారణాన్విచారానుదాహరిష్యామః! య
దుక్తమలౌ కికార్థ బోధకౌ వెద ఇతి! తత్రవెదార్థో ద్వివిధః! ధర్మో
బ్రహ్మచ! తయోర్ధర్మంప్రతివిచారితం!

“ప్రత్యక్షాదిభిరప్యేషగమ్యతేవిధినాఽథవా!
అక్షాదీనాం ప్రమాణత్వాన్వైయధర్మావభాసితా!
వర్తమానేకవిషయ మక్షధర్మస్తు భావ్యసౌ ౧!
అక్షమూలానుమానాన్యుస్సైనవిధ్యైకమేయతా” ||ఇతి||

* తస్య-ఇతి-కాం! ౩ ప్రవతి-తా-కా! ౧ తెదశ-ఇతి-కా!

స్పష్టార్థః । అత్ర బ్రహ్మ తత్త్వం ప్రత్యక్షేషం విచారితం ।

“అ స్త్యన్యమేయతాప్యన్య కిం వా వైదైకమేయతా ।

ఘటవత్సిద్ధవస్తుత్వాద్భ్రహ్మన్యేనాపి మీయతే॥

రూపలిక్ష్ణాదిరాహిత్యాన్నాస్యమా న్తరయోగ్యతా ।

తంత్యేషనిషదిత్యాదౌ ప్రోక్తా వైదైకమేయతా”॥ఇతి॥

“తంత్యేషనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి యజ్ఞసంఖ్యం శాకల్యః
పప్రచ్ఛ” । తత్ర ఉపనిషత్సేవాధిగతః పురుష ఓపనిషదః । ఆదిశబ్దేన
“నావేద విన్ననుతే తం బృహన్తం” ఇతిశ్రుతిర్నివక్షితా । తస్మాదనౌకికార్థ
బాధకౌ వేదః తస్య ప్రామాణ్యం విచారితం ।

“వేదవాక్యమమానంస్యాన్నానం వా నాస్య మానతా ।

పుథక్సజ్జితపీఠోయామనపేక్షత్వవర్జనాత్॥

వేదేఽపి లోకవన్నైవ వాక్యార్థే సజ్జతిల్లపుథక్ ।

గ్రహీతవ్యా తతో వాక్యం ప్రమాణం నైరపేక్ష్యతః”॥ఇతి॥

అగ్నిమీధేపురోహితం ఇషే త్వేత్యాది పదానాంపుథక్సజ్జితాపేక్షే
స్సాన్విధేసహ సజ్జతిః వృద్ధవ్యవహారే గృహీతేతి పదార్థాబుధ్యంతే । జ్యో
తిష్టామాదివాక్యస్య సత్యజ్ఞానాది వాక్యస్యచ సావధాన్యం ధర్మబ్రహ్మభ్యాః
సజ్జితైరగృహీతత్వాదస్తి పుథక్సజ్జితాపేక్షా, తస్మాదనపేక్షత్వలక్షణం ప్రా
మాణ్యం నాస్తీతి చైత్, మైవం, లోకే తావద్గవాదిపదానామేవ సాన్విధే
సజ్జతిర్గ్రహ్యతేనతు గామానయేతి వాక్యనాం, తదాఽపి వాక్యార్థాబుధ్యం
ఏవ, తద్వద్వేదేఽపి బాధసంభవాదస్మైవనైరపేక్షం వృద్ధవ్యవహారేనౌకి
యోరేవ పదపదార్థయోస్సజ్జతిర్గ్రహ్యతే । నతువైదికయోరితిశబ్దారోపా
యితం విచార్యతే-ఇదంవిచారితం ।

“లోకే పదపదార్థాయా న తౌ వేదేఽధవాఽత్రతౌ ।

రూపభేదాత్పదం భిన్నముత్తానాద్యభిధాన్సుటా॥

వదైకత్వాత్పదైకత్వం క్వాచితో రూపభిన్నతా।

ప్రాయికేణ పదైక్యేన పదార్థైక్యం తథాన్యత్రతం॥ ఇతి॥

వైదికా పదపదార్థా లౌకికాభ్యాం భిన్నా। కుతః। రూపభేదాత్ ।
 గాహ్యతా ఇతిలౌకిక పదస్య రూపం వేదే “బ్రాహ్మణాసుః” ఇత్యో
 గ్నాయతే । అర్థభేదోఽస్య స్తి । అర్వాభిప్రాయే లౌకికా గాహ్యమాస్తి వేదేతు
 ఉత్తానామై దేవగవా వహ స్తి” ఇతిశ్రుతం । అత్రోచ్యతే । య ఏవ లౌకి
 కపదపదార్థాస్త ఏవ వైదికాః । కుతః । ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । యథా ప్రయో
 గాం పురుషాణాం భేదోఽప్యేకైకపురుషస్య బహుకృత్వ ఉచ్ఛారణ
 దేఽపి త ఏవామీవ జ్ఞా ఇత్యుచాధితప్రత్యభిజ్ఞానాద్వైకత్వం తస్మిన్ప్రత్యవ
 భిరభ్యుపగతం తథాగవాత్వాదిపదానాం లౌకవేదయోరచాధిత ప్రత్యభిజ్ఞా
 నత్వదైకత్వం । క్వాచితో రూపభేదో బహుతరప్రత్యభిజ్ఞయా చాధ్యతే,
 త్రానవహనాద్యర్థభేదశ్చ క్వాచితోః । కింఞ్చిత్తానశబ్ద వహనశబ్దయోస్తద
 యోశ్చ భేదో నాస్తి తస్మాదభేదాద్వేదే పృథగ్స్వత్వత్తిర్నాపేక్షితా ।
 ధామా క్తం।

“లౌకావగతసామర్థ్యః శబ్దో వేదేఽపి బాధకః”॥ ఇతి॥

కర్తృదోషాదప్రామాణ్యంవారయితుమిదంవిచారితం।

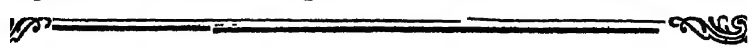
“పౌరుషేయం న వా వేదవాక్యం స్యాత్పౌరుషేయతా।

కాతకాదెస్సమాఖ్యానాద్వాక్యత్వాచ్చన్యవాక్యవత్॥

సమాఖ్యానం ప్రవచనాద్వాక్యత్వంతు సరాహతం।

తతఃత్రానుపలప్యేన స్యాత్తతోఽపౌరుషేయతా”॥ ఇతి॥

వాల్మీకీయం వైయాసీకీయమిత్యాది సమాఖ్యానా ద్రామాయణభా
 తాదికం యథా పౌరుషేయం తథా కాతకం కౌఠుమంత్రై త్తిరీయమి
 త్యాది సమాఖ్యానాద్వేదగ్గపౌరుషేయః । కింవ వేదవాక్యం పౌరుషేయం
 వాక్యత్వాత్ కాళిదాసాదివాక్యవదితి చైత్, మైవం, సంప్రదాయప్రవృ

త్యా సమాఖ్యాపపత్తేః । వాక్యస్వహేతు స్వసుపలభివిరుద్ధ కాలాత్యయాప
 ిష్టః । యథావ్యాసవాల్మీకి ప్రభృతయస్తద్గ్రన్థనిర్మాణావసరే కైశ్చిదుపల
 భాః, అన్యైరిప్యవిచ్ఛిన్నసంప్రదాయేనోపలభ్యంతే, న తథా వెదకర్తా వు
 రుషగ్గక్వచిదుపలభః । ప్రత్యుత వెదస్యనిత్యత్వం శ్రుతిస్త్పతిభ్యాం పూర్వ
 ముదాహృతం । పరమాత్మాతు వెదకర్తాఽపి న లోకీకపురుషః, తస్మాత్ క
 త్యుదోషా భావాన్నాస్త్యసామాఖ్యశఙ్కా తేష్వేతేషు బ్రహ్మణా మా
 నాంతరా గోచరత్వం వైయాసికే శాస్త్రే ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదే
 “శాస్త్రయోనిత్వాత్” ఇత్యస్య సూత్రస్య ద్వితీయవర్ణకైభిహితం, అవ
 వ్తనుజై మిసీయే । తత్రాపి లోకవేదాధికరణం ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయ
 పాదే, ఇతరత్ప్రథమపాదే । అన్యైతస్య ప్రమాణభూతస్య వెదస్య భా
 ద్వయం కల్పసూత్రకార ఆహ “మన్తబ్రాహ్మణయోర్వేదనామధేయం
 ఇతి । తయోర్కథ్యే మన్తసామాన్యస్య మన్తవిశేషాణాంమృగాదీనాం
 లక్షణం ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే విచారితం.

“అహే బుద్ధియ మన్త్రం మ ఇతి మన్త్రస్యలక్షణం ।

నాస్త్యస్తీ వాఽస్య నాస్తీహ వ్యాప్త్యా దెరనివారణాత్ ॥

యాజ్ఞికానాం సమాఖ్యానలక్షణం దోషవర్జితం ।

తేఽనుష్ఠానస్తారకావౌ మన్తశబ్దంప్రయుజ్యతే” ॥ ఇతి ॥

ఆధానప్రకరణ ఇదమామ్నాయతే “అహేబుద్ధియమన్త్రం మేగ
 పాయ” ఇతి తత్రమన్త్రస్య లక్షణం నాస్తీ । కుతః అవ్యాప్యతివ్యాప్తా
 ర్వారయితుమశక్యత్వాత్ । విహితార్థస్యాభిధాయకో మన్త్రఇత్యుక్తే “వ
 న్తాయకపిష్టలానాలభతే” ఇత్యస్య మన్త్రస్యవిధిరూపత్వాదవ్యాప్తిః । మనసవే
 తుర్తన్త్ర ఇత్యుక్తే బ్రాహ్మణైకవ్యాప్తిచేత్, మైవం, యాజ్ఞికసమాఖ
 న బలాన్నిర్దోషలక్షణత్వచ్చ సమాఖ్యానమనుష్ఠానస్తారకాదీనాం మ
 త్వం గమయతి । ఉరుప్రథస్వేత్యాదయాఽనుష్ఠానస్తారకాః । అగ్నిమీ

పురోహితమిత్యాదయఃస్తుతిరూపాః । ఇషేత్యేత్యాదయస్తావంతాః । అ

ఆయాహి వీతయ ఇత్యాదయ ఆమన్త్రణాపేతాః । ఏవమన్యైః ఫ్యదాహా
ర్యాః । ఈద్య శేషవత్సన్త విజాతీయేషు సమాఖ్యామన్తరేణ నాన్యైకశ్చిదను
గతో ధర్మోఽస్తి యస్య లక్షణత్వముచ్యేత, తస్మాత్సమాఖ్యానంమన్త్రీలక్షణం ।
ఋగాదిలక్షణేపూర్వోత్తరపక్షావాహ ।

“ఋక్సామయజుషాం లక్ష్యసాఙ్గర్యాదితి శబ్దేతి ।

పాదస్య గీతిగప్రశ్నిష్టా పాద ఇత్యన్త్యసఙ్కరః”॥ ఇతి॥

ఇదమామాయతే । “ఆహే బుద్ధియ మన్త్రీ మే గోపాయ ।

యమృషయస్త్రైవిదా విదుః । ఋచ సామాని యజుగ్ంషి” ఇతి । త్రిక్
వేదాక్ విదస్తీతి త్రివిదః । త్రివిదాం సంబద్ధినోఽధ్యేతారస్త్రైవిదాః । తేచ
యం మన్త్రీభాగం ఋగాదిరూపేణ త్రివిధం విదన్తి తం గోపాయేతి యో
జనా । త్రివిధానామృక్సామయజుషాం వ్యవస్థితం లక్షణంనాస్తి । కుతః ।
సాఙ్గర్యస్య దుష్పరిహరత్వాత్ । అధ్యాపక ప్రసీద్ధేషుఋగ్వేదాదిషు పతి
తో ఋగాదిరూపఇతి హి వక్తవ్యం, తచ్చ సజ్జీర్ణం । తథాహి, “అ
గ్నయే మధ్యమానా యానుబ్రూహి । హవిర్ధానాభ్యాం ప్రాహ్యమా
ణాభ్యామనుబ్రూహి” ఇత్యాదీనియజుగ్ంషి ఋగ్వేదే సమామూతాని ।

“దేవోవస్సవితోత్పునాత్వచ్చిద్రేణపవిత్రేణవసాన్సూర్యస్సరశ్చిభిః” ఇత్యయం
మన్త్రీ ఋగ్వేదే సంప్రతిపన్నః, యజుషాంమధ్యే చ పరితః । న చ తస్య
యజుష్వమస్తీ ఋగ్రూపత్వేన తద్భాగ్విత్తాణే వ్యవహృతత్వాత్ । “సావి
త్యైర్చేతి హి బ్రాహ్మణం । ఏతత్సామగాయన్నాస్తే” ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ
“హో3 పూహో3 పూహో3 వు” ఇత్యాదికం సామ యజుర్వేదే గీతం । “అ
క్షీతమస్య చ్యుతమసి ప్రాణగ్ం శంసీతమసి” ఇతి త్రిణి యజుగ్ంషి సామవేదే
సమామూయన్తే । తస్మాన్నాస్తీలక్షణమితి చెత్, న, పాదాదీనామస
జ్జీర్ణలక్షణత్వాత్ । పాదేనార్థరైనచాపేతా వృత్తబద్ధా మన్త్రీ

ఋచః, గీతిరూపా మన్త్రీః సామాని, వృత్తగీతివజ్జితత్వేన ప్రశ్నిష్టపతితా

మన్నా) యజాంపి, ఇతి వ్యవస్థితంబక్షణం । ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయ పాదే మన్తైస్వస్యద్విచారితం ।

“మన్నా) ఉరుప్రథస్వతి కిమదృష్టైక హేతవః ।

యాగేషు తు పురోడాశప్రథనాదేశ్వ భాసకాః॥

బ్రాహ్మణేనాపి తద్భూనాత్ మన్నా) ఏపుణ్యైక హేతవః ।

సతద్భూనస్య దృష్టత్వాద్దృష్టం పరమదృష్టతః॥ ఇతి॥

ఉరుప్రథస్వత్యయం కశ్చిన్నస్త్రస్తప్యాయమర్థః । భౌపురోడాశ త్వం ఉరు విపులం యథా భవతి తథా కపాలేషు ప్రసరతి శుద్ధశమన్నా) యాగప్రయోగేషాచ్చార్యమాణా అదృష్టమేవజనయన్తి, సత్వర్థప్రకాశనా యతదుచ్చారణం । పురోడాశప్రథనలక్షణార్థస్య బ్రాహ్మణవాక్యేనాపి భాసమానత్వాత్ । ఉరుప్రథస్వతి పురోడాశం ప్రథయతీతి హి బ్రాహ్మణ వాక్యమితి చెత్ । నైతద్యుక్తం । అర్థప్రత్యాయసస్య దృష్టప్రయోజనస్య సంభవే సతి కేవలాదృష్టస్య కల్పయితు మశక్యత్వాత్, తస్మాద్దృష్టార్థ మథానుస్మరణమేవ యాగప్రయోగే మన్త్రీచ్చారణస్య ప్రయోజనం॥ మన్త బ్రాహ్మణ వాక్యేనావ్యథానుస్మరణ సంభవే మన్త్రీజైవానుస్మరణీయమి యో నియమస్తస్యాదృష్టం ప్రయోజనమస్తు, న తు మన్త్రీణామనుష్ఠేయా ర్థస్మరకత్వం, క్వచిద్వ్యభిచరితం । తథాహి । “దివో వావిష్ణువుత వా వృ వ్యాను హూవా విష్ణువుత వా న్రిత్యార్థస్తే వృణస్య బహుభిర్వసవ్యైరా యచ్ఛదక్షిణా దోతసవ్యాత్” ఇత్యస్మిన్నన్త్రై ధనమాకాస్త ఇత్యయమర్థః । తీయతే॥ అనుష్ఠేయాధస్తు శకటస్థాపనాయాధారభూతకా స్థస్థాపనంతః బ్రాహ్మణేనవిధీయతే॥ “దివో వావిష్ణువుత వా వృభివ్యాత్వాశీర్వదనయచ్చద ణస్యచావిధానస్య మేధినిమాన్తి” ఇతి । వాయందోషః, అస్యాధికరణః విధివినియోగవిషయత్వాత్, ఉదాహృతమన్తః శ్రుత్యావినియుజ్యతే

ద్వితీయాధ్యాయస్యప్రథమపాదమన్తైస్వస్యద్విచారితం ।

‘దేవాంశ్చ యాభిర్యజత ఇత్యాఖ్యాతంతు మస్త్రీం’
విధాయకం న వాక్యేన * న మస్త్రీతద్విధాయకం॥
యచ్చబ్రాదేః క్షీణశక్తిర్నవిధిస్త్రీవిధస్తతః॥
అఖ్యాతమభిధానం ప్రధానగుణకర్తృణి॥ ఇతి॥

అయం మస్త్రీ అన్నయతే. “దేవాన్ శ్చ యాభిర్యజతేరదానిచ బో
గితాభిస్సుచతేనావతిస్సుచ” ఇతి । అయమర్థః । గోపతిగృహమనానా యా
గోభిదేవాన్యజతే యాశ్చ గాబ్రాహ్మణేభ్యోనదాతి చిరమేవ గాభిస్సుచ
లోకేవతిష్ఠత ఇతి । తత్రయథాబ్రాహ్మణగతనూఖ్యాతమనప్రధానగుణ
ణోరన్యతరవిధాయకంతథామస్త్రీగతమపీకనీత్, మైవం, యచ్చబ్రాదినా
శక్తేః క్షీణత్వాత్ । సతిహి యచ్చబ్రాతస్య వాక్యస్యామవాదకత్వం । ప్రాయ
నతు విధాయకత్వం । యచ్చబ్రాదేరిత్యాదిశబ్దేనామస్త్రీగోస్త్రగుపురుషా
యః । వాయవస్థేత్యానుస్త్రీణం అగ్నయజుష్టం నిర్వపామిత్వ్యుక్తిగు పుర
షః । తస్మాదాఖ్యాతస్య ప్రధానకర్తృ విధాయకత్వం గుణకర్తృవిధాయక
త్వాత్కేవం ద్వావేవ ప్రకారౌ న భవతః కిన్త్వభిధాయకత్వమపీశ్యస్త్రీ
తీయప్రకారః । తతోమస్త్రీగతమాఖ్యాతం నవిధాయకం । ప్రధానగుణ
కర్తృణాస్తు లక్షణం వక్యతే । ఏవమైతి విచారైరయం నిణాయః ప్రకృ
తమస్తుః । ఇషేత్వోజేత్వా, బ్రహ్మవిదాపౌతిపరం, ఇతికాణ్డ్యయి
ప్రతిపాద్యాహ్ని న మానానరగమ్యః । కాణ్డ్యయగతవాక్యస్య వాస్తవ్య
కృజ్ఞేతా వెత్తా । తత్రత్యోపదపదార్థౌ లోకికావేన తద్వాక్యం చ న పా
రుషేయం అభియుక్తనమాఖ్యానం మస్త్రీస్య లక్షణం । ప్రజ్ఞిష్టపారో మస్త్రీ
విశేషస్య యజుషో లక్షణం । నిర్దోషత్వాదితి మస్త్రీస్యస్వాధ్వామృతానకాల
స్వాధ్ధస్తరణం ప్రయోజనం । మస్త్రీగతం వాయవస్థ నవితాప్రార్పయస్వి
త్యాదికం న విధాయకమితి । ఇథం మస్త్రీసామాన్యం విచార్య విశేష
విచార్యతే ।

“ఇషేత్వాదిర్నన్త్రీపకా భిన్నోవైక్యక్రియాపదే।
 అసత్యథాస్తాగకత్వావేకాదృప్తస్యకల్పనాత్॥
 ఛేదనే మాన్యనే చైతా వినియుక్తా క్రియాపదే।
 అథ్యాహృతేస్తారకత్వాన్తన్త్రీభేదోఽథాభేదతః”॥ ఇతి॥

ఇషేత్వోద్భేత్వేత్యత్రక్రియాపదాభావేనౌరుప్రకస్యేతి మన్త్రీపదర్థస్తా
 రకత్వాభావాదదృప్తార్థత్వేసత్యేకాదృప్తస్య కల్పనాభావనాదేకపక్షమన్త్రీ
 ఇతిచేత్॥ మైవం॥ శాఖాన్తరే “ఇషేత్వేత్వాదిసత్త్వోద్భేత్వేత్యనుమాప్తిః”
 ఇతివినియోగభేదశ్రవణాత్॥ తదనుసారణేషేత్వాచ్ఛిన్నస్తి, ఉద్భేత్వాఽను
 మాచ్ఛిత్తి క్రియాపదేఽధ్యాపృతే సత్యర్థద్వయస్తారకత్వాభిన్నోయంమ
 న్త్రీః॥ అథ బ్రాహ్మణవిషయా విచారః॥ తల్లక్షణంద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమ
 పాదే విచారితం॥

“నాస్త్యైతద్బ్రాహ్మణైస్సత్ర లక్షణం విద్యతేఽథవా।
 నాస్తీయన్త్రో వెదభాగా ఇతిక్లృప్తైరభావతః॥
 మన్త్రీశ్చబ్రాహ్మణశ్చైతి ద్వాభాగౌ తేనమన్త్రీతా।
 అన్యద్బ్రాహ్మణమిత్యేతద్భవేద్బ్రాహ్మణలక్షణం”॥ ఇతి॥

చాతుర్థాస్య ఇదమామాయతే॥ “ఏతద్బ్రాహ్మణాన్యేషవజ్ఞహవీ
 గంపి” ఇతి॥ తత్ర బ్రాహ్మణస్య లక్షణం నాస్తి॥ కుతః॥ వెదభాగావా
 మియత్రానవధారణేన బ్రాహ్మణభాగైవస్యభాగేషు చ లక్షణస్యావ్యాప్త్య
 తివ్యాప్త్యాశోభయితుమశక్యత్వాదితి చేత్॥ న॥ భాగద్వయాన్త్రీకారణ
 మన్త్రీవ్యతిరిక్తో భాగో బ్రాహ్మణమితి లక్షణస్య నిర్దోషత్వాత్॥ ననుబ్రహ్మ
 యజ్ఞప్రకరణేమన్త్రీబ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తాఇతిహాసాదయోఽపిభాగా ఆమా
 యన్తే॥ “యద్బ్రాహ్మణా నీతిహాసాన్పురాణాని కల్పవృక్షాథా నారాశ
 గంసీః” ఇతి॥ మైవం॥ విప్రపరివ్రాజకన్యాయేన బ్రాహ్మణాద్యనారభే

* క్రియాభేదాత్ ఇతి కాంచీపాఠః.

సః స్వత ఏవ ప్రమాణం । స చ “వత్సానపాకరొతి” ఇత్యత్ర విధాయ
‘నాం లిజ్ లాట్ తవ్యవ్రత్యయానామఖావాదవిధిత్వమితి శబ్దసీయం,
త్వజ్ఞోపసీతపదపూర్వార్థ త్వేనపఞ్చమలకారాశ్రయణవిధిత్వసమ్భవాత్ ।
తచ్చతృతీయాధ్యాయ చతుర్థపాదే విచారితం ।

“ఉతన్యస్తే * 2నువాదో వా విధిర్వా 22ద్యోయతఃస్పృతౌ ।

ప్రాప్తం మైవ మపూర్వత్వాత్కృతౌలహాపదీయతే” § ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణైకత్వజ్ఞత్వేనవ ప్రస్తావవీతత్వమేవ సమా
న్వయతే “దేవానాముపవ్యయతే దేవలక్ష్మమేవతత్కురుత” ఇతితదిదం
గాక్ష్యముపవీతత్వస్యానువాదకం వా విధాయకం వేతి సంశయః, నిత్యో
కి నిత్యయజ్ఞోపవీతీతిస్పృత్యా ప్రాప్తత్వాత్ । విధాయకానాం లిజ్
నామఖావాచ్ఛాను వాదకమితిప్రాప్తే బ్రూహః । పురుషార్థస్యస్పృత్యా
ప్రాప్తావపి క్రత్వర్థస్య ప్రాప్త్యభావాత్ పఞ్చమలకారేణ దర్శపూర్ణమా
సాజితయా పదీయత ఇతి రాద్ధాంతః । తెనైవన్యాయేన వత్సానపాక
రొతీత్యయం స ప్రథమలకారగికిస్తు పఞ్చమలకారః । తస్య చ విధాయకత్వం
బద్ధే రెడితి సూత్రేణ సిద్ధాంతస్వేనమపి యత్పర్ణకాఖయేత్యనువాదకత్వగ
ుకేన యచ్ఛబ్దేన విధిశక్తిః ప్రతిపాద్యతే “దేవాగ్ శప్యయాభిర్యజతే” ఇతి
దతిశేత్ । మైవం । విధారణన్యాయేన యచ్ఛబ్దస్యబాధితత్వాత్ । స చ
న్యాయస్తస్మిన్నైవ పాదే2భిహితః ।

“ధారయన్త్యుపరిష్టాద్ధి దేవేభ్యఇతి సంస్తవః ।

విధిర్వా 24ధృతేనపిత్యై ప్రాక్తాయాగిపూర్వవత్స్తవః॥

ఉద్ధేష్వి విధారణాం ప్రాప్తం సమిధో నాన్యమానకః ।

అతా హిశబ్ద సన్త్యాగాదపూర్వార్థో పదీయతే” § ఇతి॥

ప్రత్యాగ్నిహోత్రే శ్రూయతే । అథప్రాత్యమిదం ధారయన్తుద్రవే

దానామవేతిహాసాదీనాంవృథగభిధానాత్ || "దేవాస్సురాసుంయుత్తాతసః"
 ఇత్యాదయ ఇతిహాసాః | "ఇదం వా అగ్రేనైవ కిష్కనాసీన్నద్యౌరాసీత్"
 ఇత్యాదికం జగతస్ప్రప్రాగవస్థాముపక్రమ్య సర్వప్రతిపాదకం వాక్యజాతం
 పురాణం | కల్పాంత్యైరుణ కేతుక చయనప్రకరణేసమామూయనై | "ఇతి
 మన్తాః | కల్పాంతకడార్థ్యం | యదిబలిగ్ంహరేత్" ఇతి | అగ్నిచయనై
 యమగాధాభిసరిగాయతీతి విహితా మన్త విశేషా గాథాః | మమవ్యవృ
 త్తాన్తప్రతిపాదకాముచా నారాశంస్యః | తప్తాన్తప్తబ్రాహ్మణ వ్యతిరిక్త
 భాగాభావాల్లక్షణం సుస్థం | తప్త బ్రాహ్మణం ద్వివిధం | విధిహవమర్థవా
 దహవచ్ఛేతి | "యత్పర్వశాఖయావత్సనపాకరోతి" ఇతి విధిః | "తృతీయ
 స్యామితోదివిసామసీత్" ఇత్యాదికొర్థవాదః | తత్ర విధేస్ప్రప్రామాణ్యం
 ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే విచారితం |

అబోధకో బోధకో వా నతావద్బోధకో విధిః |

శక్తై రతాకికై ధర్మై గ్రహణం దుర్వృటంయతః ||

సమభివ్యాహృతై ధర్మై శక్తిగ్రహణసమ్భవాత్ |

బోధకస్యవిధేఃసర్వసమనపేక్షతయాస్థితం || ఇతి ||

ధర్మోనామానుష్ఠాన జన్యమపూర్వం తథేతుర్యాగోవా, తస్యైతాకిక
 త్వేన గవాద్యర్థవద్వృద్ధవ్యవహారవిషయత్వాత్ సజ్జతిగ్రహణం నాస్తి
 ఆతా విధేరచోధకత్వాదప్రామాణ్యమితి యేత్ | మైవంప్రసిద్ధాక్షైప్రవర్ణశా
 ఖాదివదైస్సమభివ్యాహృతస్యాపాకరోతీతిపదస్యాపూర్వపర్యవసాయిన్యథే
 శక్తిగ్రహణసమ్భవాత్ | యథా ప్రభిన్నకమలాదరే మధూని మధుకరగిపి
 బతీత్యత్ర మధుకరపదస్యార్థమజానానఇతరపదార్థానామర్థమవగత్యతత్సమ
 భివ్యాహారాత్ కమలమధ్యగతే మధుపానంకుర్వతి భ్రమర మధుకరశబ్దస్య
 సజ్జతిం గృహ్లాతి, తద్వత్, ఆతో బోధకత్వాన్మూలప్రమాణానపేక్షత్వాచ్చ

ద్వ్యతేగుణస్తత్రప్రతీయేతతస్య ద్రవ్యప్రధానత్వాత్" యైస్తు ద్రవ్యం న
చిక్షేద్వ్యతే తాని ప్రధానభూతాని ద్రవ్యస్యగుణభూతత్వాత్" ఇతి॥ యై
స్తుకర్తృభిర్భివ్యముత్పాదయితుం సంసృర్తుం వేష్యతే తేషుకర్తృసు గుణ
త్వం । కుతః । తస్యకర్తృణా ద్రవ్యప్రధానత్వాత్ । ద్రవ్యం ప్రధానమస్యే
తి ఖముప్రీషాః । యూషం తక్షత్యాహవసీయమాదధాతీత్యాదౌ యూషా
హవసీయాదిద్రవ్యముత్పాదయితుమిష్యతే । ప్రీహీనవహ నితణ్డులాన్నిసప్తీత్య
త్ర ప్రీహ్యదిద్రవ్యం సంసృర్తుమిష్టం । ఆజ్యేనప్రయాజాఇశ్యంత ఇత్యాది
మాక్షవైషరీత్యాత్ ప్రధానకర్తృత్వం, అతో యజతి వైవమ్యాదవభూతో
౭పూగ్వజనకః । న చ విధివాక్యవైయర్థ్యం । నఖవిదళనాదినాపి తణ్డులనిష్ఠ
త్రిసన్భువెసతి ఆవభూతేనైవ తణ్డులానిష్ఠాదనీయా ఇతి తన్నియమజన్యము
పూర్వం బాధయితుం విధేరపేక్షితత్వాత్ । తద్వచ్చస్త్రీయాపాకరణేనై
వసాయందౌహ స్సమ్పాదనీయ ఇతి నియమవిధిరస్తు । ఉక్తేషు విధిసామాన్య
పిచారేష్వేతే నిర్ణయాస్సమ్పన్నాః । విధిరలౌకికధర్మబాధకః, పంచమలకా
రాశ్రయణేన విధాయకత్వం । అప్రాప్త్యర్థేయచ్ఛబ్దాదయో న విధిబాధ
కాః । సంసారకర్తృదృష్టార్థే సంభవేఽపినియమాపూర్వార్థమపీతి । శా
ఖాహరణే తు చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే కీర్ణ్యద్విచారితం ।

“ప్రాచీమాహరతీత్యత్ర దిక్సఖావాఽస్తు దిక్సృతేః ।

ఆహార్యత్వం దికోనాస్తి శాఖాతేనోపలభ్యతే” ॥ ఇతి॥

యత్ప్రాచీమాహరే దితివాక్యేప్రాచీనజ్ఞేన ముఖ్యార్థత్వాద్దిగ్వివక్షి
తేతి చెత్ । న । దిశఆహర్తు మశక్యత్వేన దిక్సమ్బద్ధిన్యాశ్శాఖాయాః ఉప
లక్షణీయత్వాత్ । తస్మిన్నెవపాదే న్యద్విచారితం ।

“శాఖాం చిత్వోపవేశ్య మూలె కుర్వీత శాఖయా ।

నుదేద్వత్సన్గపాలాని స్థాపయేదుపవేశతః॥

ద్వయం ప్రయోజనం చితైర్వత్సన్గపాకృతిరేవవా ।

ఆవృత్తమూలయోరత్రవిభజ్యవినియోగతః॥

ఉపవేషం కరోతీతి సాకాక్షోఽన్యార్థమూలతః॥

పూర్వతైత్తోఽనునిష్పదీసతస్తాద్యజ్యతైః ప్రకః॥౩౧॥

ఇదమామూయతే । మూలతత్కాఖాం పరివాస్యవవేషం కరోతీతి ।
తస్యామృతః । యేయ మిషేత్వేతిమదైశ్శావద్భిన్నాశానా తాం ఘన
త్వాలే చిత్వా తం మూలభాగముపవేషం కుర్యాదితి । అగ్రసయోగ్ధాలా
గ్రయోగిపుకగ్నియోగఆమ్నాయతేఉపవేషేణ కపాలాన్యవసధాన్ । తా
ఖయావత్సనపాకరోతీతి । తీత్రచవత్సపాకరణం కపాలోపధానంచెన్న
భయం శాఖాచ్ఛేదనస్య ప్రయోజకం । కుతః । అగ్రమూలయోగస్స మ్యేన
భజ్యవినయోగాదితి చెత్ । మైవం । ఉపవేషం కరోత్యయం కింకరణ
వస్య ప్రకృతిద్రవ్యమపేక్షతే । సాచాపేక్షా మూలసప్రూయతే । తద్వమూ
లం శాఖార్థం ఇషేత్వాత్వేత్వేతి । తామాచ్ఛినస్త్రీత్యగ్రాహనాయాః మూ
లాయాః శాఖాయాః సాకర్యార్థం పరివాసనవాస్యేన పునర్మూలసాచా
నకం ఛేదనం శూయతే । న చాసతి మూల మూలాపాదానకింకరణం
సమ్భవతి । తస్తాచ్ఛాఖార్థమేవ మూలం నరూపవేషార్థం । అగ్రోఽన్యార్థ
మూలానునిష్ప మోపవేషేణ క్రియమాణంకపాలాపధానం సకాఖాన్యవ
ప్రయోజకం, కిన్తు వత్సపాకరణమేవ తస్మై ప్రయోజకం । తథాసత్యగ్రాహ
ఖాయాన్యవధమ ఛేదవేదైవసాకర్యంసమూయతే । తస్మాత్తేవేషేన సాచా
ప్రయత్నేన మూలం న సమ్పాదనీయం, కింకరణం వేదైవ సాచాన్యవ
న కపాలాన్యవధేయానీతి విచారస్య ఫలం సిద్ధం । బ్రాహ్మణే విధిభాగస్య
సామాన్యవిశేషవిచారప్రదర్శితః । అధార్థవాసవిచారాన్యవధేయతే॥

వాయుర్వాత్యత్యేవమాదే రథవదస్యమానతా ।

నవిధేయోఽస్తిధర్మైకిం కింవాఽసతత్రవిద్యతే॥

విధ్యర్థవాదశబ్దానాం మిథోపేక్షాపరిత్యయాత్ ।

నాస్మైకనాక్యతాధమే ప్రామాణ్యంసమ్భవేతురేతి॥

విధ్యర్థవాదాసాక్షాత్ ప్రాశస్త్యపురుషార్థయోః।

తేనైకవాక్యతాతస్మాద్వాదానాంధర్మమానతా॥ ఇతి॥

కామ్యపశుకాణ్డే విధ్యర్థవాదా సూయేతే । “వాయవ్యస్య త్వేతమా
లభేతభూతికామః” ఇతివిధిః । “వాయురైవై యేపిసా దేవతా” ఇత్యయమర్థ
వాదః । తత్రవాయవ్యాదిశబ్దా అర్థవాదశబ్దనైరపేక్ష్యేణైవ విశిష్టమర్థం వి
దధతే । అర్థవాదశబ్దాశ్చైతరనైరపేక్ష్యేణైవ క్షీప్రగామిదేవతాలక్షణం సి
ద్ధార్థమన్వాచకతే । అత్రపవైకవాక్యత్వా భావాన్నాస్త్యర్థవాదానాం
ధర్మే ప్రామాణ్యమితి చెత్ । న । పదైకవాక్యత్వాభావేఽపివాక్యైకవా
క్యత్వాద్విధివాక్యేనపురుషప్రవృత్తిసిద్ధయోస్తావకమర్థవాదవాక్యమపేక్షతే ।
అర్థవాదవాక్యస్యాపి । పురుషార్థవర్తవసానాయ విధివాక్యాపేక్షా । అతా
వాక్యయోగివరస్పర మన్వయాదేకవాక్యత్వేసతి విధిభాగవదర్థవాదభాగో
ఽపిధర్మే ప్రమాణం । అనైనైవన్యాయోనత్వతీయస్యామితోవివిసామఅసీత్ ”
ఇత్యాద్యర్థవాదస్య “యత్పర్ణతాఖయావత్సానపాకరోతి” ఇత్యేతద్విధిస్తావ
కత్వాద్విధిగమ్యే నియమా పూర్వే ప్రామాణ్యమస్తి । నను అర్థవాదస్య వి
ధిస్తావకత్వం క్వచిద్వ్యభిచరతి । “ప్రాచీముదీచీమాహరతి । ఉభయోర్లోక
యోరభిజిత్యై” ఇత్యతఫలవిధిప్రతిభానాత్ ఇతి చెత్ । మైవం । ఔదుమ్బ
రాధికరణన్యాయోనస్తావకత్వాత్ । స చ న్యాయస్తస్మిన్నైవ పాదేఽభి
హితః ।

“ఉర్జోవరుధ్యాఇత్యేషవిధివన్నిగదా న కిం ।

యూపోదుమ్బరతాం స్తాతి స్తాతి వా తద్విధిప్రయా॥

చతుర్థ్యాఫలతా భానామ్యూపోదుమ్బరతా ఫలం ।

ఉర్జోవరోధంకథయన్కథంస్తుతికరోభవేత్ ॥

అస్తుతౌదుమ్బరత్వస్య విభానాత్కస్యతత్ఫలం ।

అర్థదైవధేవాక్యభేదస్తేనస్తావకవీవసః” ॥ ఇతి॥

ఇదమామూయతే । “ఔదుమ్బరాయూపోభవత్యూర్జోఉదుమ్బర

ఉర్వాశవఉద్భవస్తా ఉర్జంపమానాబోత్సూర్జ్వావరుధ్యై" ఇతిఅత్రా
వరొధనాశ్యేన కింఫలమేవ విధీయతే, కిం వా యూపామన్యురస్వనుపిస్తా
యతే । నాద్యః జేదుంబగవిభ్యభావేన తస్ఫలకథనాయోగాత్ । నచాత్రో
దున్యురత్వస్య ప్రశ్నయే విధిరస్తి, విజాన్యశ్రవణాత్ । అతస్తుత్యైవాత్రవిధి
రున్నైయః । న నాత్రస్తులిపిశ్లేకరోషి । నప్వితీయః । అథభద్రేనావృద్ధిల
క్షణవాక్యభేదాపత్తయైః । తస్మాదుర్జవరొధస్తానకః । తద్వదుభయలూకాభి
జయేనాప్యైకాన దిక్ష్వృప్యద్భాద్యశోషణాభిభి, ప్రవృత్తాశాఖావిధానాయ
ప్రాయతే । తదేవం వెదసామాన్యశబ్దిశేషయోర్న్యస్త్రీ బ్రాహ్మణయోర్
న్త్రీవిశేషాణామృగాదీనాంబ్రాహ్మణవిశేషయోర్విద్యర్థవాదయోర్బౌద్ధేతి
తాస్మామాన్యవిశేషవిచారా అస్తిన్ననునాకే ఉదాహృతాః, వక్యమాణా
నునాకేష్వపి తే సర్వే యథాయోగముదాహరణీయాః ।

“ఉదాహృత్యాశ్రమిమాంసాం ప్రకృతిప్రత్యయస్థితం ।

అథన్యాయకరణేసద్ధం బోధంతస్మక్రియోచ్చతే" ॥

న చ వ్యాకరణప్రామాణ్యే తత్ప్రియోజనేనా వివదితవ్యం తత్త్వ
మాన్యస్యస్త్యుతిపాదెన్ద్వితత్వాత్ ॥ తత్ప్రియోజనస్య చ కాత్యాయనేన ఆ
భిహితత్వాత్ । తథాహి ।

“గతాద్యాదిషుసాధుత్యై ప్రయోగే నా న కశ్చన ।

నియమోఽస్త్యస్తి వా నాస్తి న్యాకృత్యైర్జ్యోతిషైర్జనాల్" ॥

సాధూనైవ ప్రయుజ్జీత గతాద్యా ఏవ సాధుః ।

ఇత్యస్తి నియమగిపూర్వే తేన న్యాకృతి మూలతా" ॥ ఇతి ।

నిమూలత్యేన విగీతత్వాదయగిపూర్వపక్షహేతవోఽప్యుపలభ్యంతే ।

“ఇర్బులత్వాద్విగీతత్వానైర్నిష్ఫల్యాదేవనాదనాల్" ॥

పూర్వాపరవిరోధాచ్చ నాస్త్యప్రామాన్యసంభవః" ॥

ఇతి తే హేతవః ఉక్తాః | వ్యాకరణస్య పౌరుషేయత్వాన్ములప్రమా
ణమపేక్షితం | అతపవ బుద్ధ్యాదివాక్యానాం ప్రామాణ్యందూషితం ||

“ప్రామేణాన్మతవాదిత్వాత్పుంసాంభావ్యాదిసంభవాత్ ||

చోదనానుపలభ్యేన్న శ్రద్ధామాత్రాత్పరీక్షాణతా” || ఇతి ||

న తావత్పరిత్యక్తమూలం గవాదిశబ్దాపవ సాధవః | న తు గావ్యా
దిశబ్దాః | సాధూనైవ ప్రయుజ్యేతనాపశబ్దానిత్యస్యాన్ధవ్యస్య కేనాపింద్రి
యేణ గృహీతు మశక్యత్వాత్ | యోగిప్రత్యక్షస్యాత్పిద్వియత్వాత్తద్దాహ
కత్యమితీచేన్న |

“యత్రాస్యాతిశయోద్భవస్సస్వాధానతలజ్ఞునాత్ |

అయోగ్యేనేద్రియగ్రాహ్యేన యాపితోత్రపృత్తితా” || ఇతి ||

ఆచార్యైరుక్తత్వాత్ | విగతత్యమపి వ్యాకరణే బహుశ ఉప
లభ్యతే | అనాదిసంధేఽభియుక్తవ్యవహారే గృహీతసంబంధికా గవాదిశబ్దా పవ
సాధవ ఇతి భగవతో మతం | పాణినిస్తు శాస్త్రస్యాఽమూల * చూడం
తద్విపరీతానేనా పశబ్దాః జగౌ | “అఇఉణ్” (పా - ౧ | ౧ | ౧) |
“ఘేజిః” (పా - ౨ | ౩ | ౧౧౧) “స్తోః శ్చనాశ్చుః” (పా - ౪ | ౪ | ౪౦) ||
“హ్నువాహ్నుః” (పా - ౪ | ౪ | ౪౦) ఇత్యాదిప్రయోగాత్ | న చ ధర్మ
ధకామమోక్షాదిషు కిచ్చిత్యలం వ్యాకరణే పశ్యామః | వేదస్తు ప్రయత్నేన
వ్యాకరణం బాధతే | “తస్మాద్భావ్యేననన్తేచ్ఛితవైనాపభాషితవై | మ్నే
చ్ఛోహవాపవయదపశబ్దః” ఇతి | పరస్పరవిరోధశ్చ భూయానస్తి త్రిముని
వ్యాకరణమిత్యభ్యుపగచ్ఛతి | తత్రపాణినీయేఉక్తం | “ఇన్ధిభవతిభ్యాశ్చ”
(పా - ౧ | ౨ | ౬) : “కర్తృవర్తకృతాతుల్యక్రియః” (పా - ౩ | ౧ | ౪౨)
ఇతి | తత్కాత్యాయనైవదూషితం “ఇన్దైచ్ఛన్తోవిషయత్వాద్భువోవుకోని
త్యత్వాత్తాభ్యాంలిటగికిద్వచనమానర్థక్యం సేధన్తుప్రాకృతకర్తృత్వాత్” ఇతి

క్వచిత్పాణినిస్సోక్తంస్వయమేవదూషయామాస "తదశిష్యంసంక్షాప్తవ
 ణత్వాత్" ఇతితత్త్వాన్న వ్యాకరణంప్రమాణమిత్యేవం ప్రాప్తైబ్రాహ్మః|న
 వదిదం నిర్మూలం, పూర్వవ్యాకరణానామేవమూలత్వాత్ | సన్నిహి పూ
 వ్యాకరణాని, పాణినివైవతత్తన్వతానాముదాహృతత్వాత్ | "తృషిన్మృషి
 ష్షెన్తికాశ్యపస్య" (పా - ౧|౨|౨౫) "ఋతోభారద్వాజస్య" (పా.
 ౨|౬౩) "త్రివృతీషుకాకటాయనస్య" (పా - ౮|౪|౫౦) "లా
 శ్కాకల్యస్య" (పా - ౮|౩|౧౯) "ఓతోగార్గ్యస్య" (పా - ౮|౩|౨
 ఇతి హ్యుదాహృతంతత్త్వాకరణానాం పూర్వపూర్వవ్యాకరణము
 త్వేఽపి బిజాఙ్కురవదనాదిత్వేనమూలతయా భావాన్నానవస్థాదోష
 నచ "ఘర్జితి" ఇత్యాదెరవశబ్దత్వంసాజ్ఞేతికానామపి స్వస్వవిషయేగ
 దివదవత్ సుశబ్దత్వాత్ | అన్యథా "చవరఃప్రావాహణిరకామయత" ఇ
 డెరవశబ్దప్రసక్తాత్ | నాపినిష్ఫలత్వం | "వీకః శబ్దస్సమ్యక్జ్ఞాతఃస
 వ్రయుక్తః స్వగౌలోక కామధుగ్భవతి" ఇతిసాధుశబ్దావబోధతత్ప్ర
 గాభ్యాం ధర్మోత్పత్తిశ్రవణాత్ | నాపివేదబాధః | నష్టేద్భిత్వా ఇతా
 గ్ధావ్యాద్యవశబ్ద విషయత్వాత్ | "నానుభ్యాయాద్భవలూకశబ్దాన్యా
 విష్టాపనంహితత్" ఇత్యయన్తు విషేధస్సమాధినిష్ఠ బ్రహ్మయోగివిషం
 నాపివరస్సరవిరోధః, ఉక్తానుక్తదురుక్తచిన్తాయాపం వార్తికం కుర
 కాత్యాయనస్య క్వచిత్క్వచిద్భూషయితుముచితత్వాత్ | నాపి స్వోక్త
 హతిః, పూర్వోత్తరవత్సాభిప్రాయేణ తదుపన్యాసాత్ | తస్మాత్ప్ర
 భూత వ్యాకరణానుసారేణ గవాదిశబ్దా ఏవ సాధవః | తానేవ ప్రం
 తేతి నియమద్వయం సిద్ధం | ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగో జ్ఞాతవ్య ఇత్యనే
 భిప్రాయేణ వేదే తత్ర తత్ర శబ్దనిర్వచన ముదాహరియతే | తథాహి
 మ్నాదే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాతకే శ్రూయతే "ప్రజావతీ రోహి
 మగ్నిమస్సృజత | తందేవారోహిణ్యా మాదధత | తతోవైతే సర్వాన్ర
 నరోహాన్ | తదోహితైవ్య రోహిణీత్వం" ఇతితత్త్వేన తృతీయాను

ప్రజాపతిం ప్రస్తుత్య శ్రూయతే “సవరావేళా రూపంకృతోష్వపస్యమజ్జత్ ।
 స పృథివీమథ ఆర్భత్ । తస్యా ఉపహత్యోదమజ్జత్ । తత్సుష-రపల్లైఃప్ర
 థయత్ । యదప్రథయత్ । తత్పృథివ్యైపుథిపిత్వం । అభూద్వా ఇదమితి
 తద్భూమ్యై భూమిత్వం” ఇతి ఏవం సగ్వత్రోదాహార్యం । వ్యాకరణపూర్వ
 కస్య పదార్థజ్ఞానస్యావశ్యంభావిత్యాదేవ దేవైగప్రాథిత ఇన్ద్రో వ్యాకరణం
 నిర్తమే । ఏవం ఇచ్చి వక్తృకాణ్డే చతుర్థప్రపాతకే విన్ద్రీవాయవగ్రహబ్రాహ్మణే
 శ్రూయతే “వాగైవ సరాచ్యవ్యాకృతావదతైదేవా ఇన్ద్రీమబ్రువన్నిమాం
 నో వాచం వ్యాకుర్సితి సోబ్రవీద్వరంవృణై మహ్యంచైవైషవాయవే చసహ
 గృహ్యతా ఇతి తస్మాదైన్ద్రీవాయవస్సహ గృహ్యతే తామిదైన్ద్రీమధ్యతో
 ఽవక్రమ్య వ్యాకరోత్తస్మాదియం వ్యాకృతా వాగుచ్యతే” ఇతి । పరాచీన
 కృతి ప్రత్యయవిభాగ రహితామధ్యతో ఽవక్రమ్య విభాగం కృత్వేత్వర్థః ।
 ఆఖర్వణికాస్తు ఋగ్వేదాదివద్యాకరణమపి వేదితవ్యమిత్యామనస్తి “ద్యే
 విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హస్త యద్భూత్తావిదోవదన్తి । పరాచైవాపరాచాతతా
 పరా । ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సామ వేదో ఽధర్వణవేదశ్చిత్తాకలోప్యాకర
 ãంనిరుక్తంఛందో జ్యోతిషమితి । అథపరా । యయాతదక్షరమధికమ్యతే”
 ఇతి । కాత్యాయనోఽపి వ్యాకరణప్రయోజనాన్యదాజహర “రత్నోహాగమల
 ఘృసంస్తేహోల్లప్రయోజనం” ఇతి స్వరవర్ణవిపర్యాసరూపావిప్లవో నెదస్యమా
 భూదితి వ్యాకరణేన వేదో రక్షణీయః । విప్లవేతుబాధం పతన్తి ।

“ మన్తో హీనఃసర్వతో వర్ణతోవా

మిథ్యాప్రయుక్తోనతమర్థమాహ ।

సవాగ్వజ్ఞోయజమానంహినస్తి

యథేన్ద్రీశత్రుస్సర్వరతోపరాధాత్ ” ఇతి॥

విశ్వరూపనామానం త్వష్టేల్లపుత్రమిన్ద్రో జహాన । స చ త్వష్టాసోమ

యాగే తమిన్ద్రం నోపాహ్వయత । ఇన్ద్రీశ్చ యజ్ఞవిఘ్నం కృత్వాబలా

తోస్సమం పీత్వా జగామ । అవశిష్టేన సోమరసేన్ద్రీస్యాభిచారం కర్తుంస్యా

హేన్ద్రశత్రుర్వర్ధస్వేత్యనేన మన్తేణాజుహూత్ | తత్రశత్రుశబ్దోఘా
తకమాచక్షే | భో ఉత్పన్నమానపురుష ఇర్దస్య ఘాతకస్త్యం వర్ధస్వే
పివక్షీత్వా మన్తముచ్చారితవాః | తదానీం తత్పురుషసమాసత్వా దర్శ
దాత్రేనభవితవ్యం | ప్రమాదాత్త్వనేనాద్యుదాత్తోమన్తగ్రంథయ్యుక్తః | సచన్య
రో బహువ్రీహీసమాసలభ్యః | తతశ్చ ఇన్దోఽఘాతకాయస్వేత్యస్మిన్నర్థేవర్ధ
వసానాద్వైణి వధ్యోపుగ్రహదవద్యత | తస్మాచ్ఛేదస్యరత్యోః ర్తవ్యాకథా
ప్రవృత్తైదర్శపూర్ణమాసేహే.. అగ్నయేజుష్టం నిర్వపామి "ఇతి మన్త్రీ అమ్నా
తః | సచ వికృతావైన్ద్రోగ్నేష్టవతిదిష్టః | తత్రకర్తృసమవేతార్థ ప్రకాశ
రాయాగ్నయేజుష్టమితవదం పరిత్యజ్య "ఇన్ద్రోగ్నిభ్యాం జుష్టం నిర్వపామి"
ఇత్యుహసీయః | స చో హూవ్యాకరణానభిజ్ఞేన కర్తు మశక్యః | తథా
"వేదోఽధ్యయోజ్ఞేయశ్చ" ఇత్యాగమేనజ్ఞేయత్వం పిహితం | తచ్చప్రకృ
తిప్రత్యయాది నిర్ణయమన్తరేణ స సగ్భవతి | తథా బృహస్పతినా అధ్యే
ప్యమాణ ఇన్దోఽదివ్యం వర్ష సహస్ర మధీయానోఽపి యదా శబ్దానామ
న్తం న జగామ | తదానీమన్ద్రాదిభిద్ధాతు ప్రాతిపదిక ప్రత్యయా దేశాది
రూపాలమూపాయాగ్నితాః | ఉపాయమన్తరేణ సర్వేశద్భాగకథంబో
ఘం శక్యం | తే తథా "ఘాలపువతీమాలభేతి" ఇత్యత్ర ఘాలాచాసౌ పువ
తీచేతి విగ్రహే వశుశరీరగత స్థౌల్యముక్తం భవతి | ఘాలాని పువన్తి య
స్యామిత్వైశ శరీరగత వర్ణ విశేషరూపాణాం బింమానాం స్థౌల్యముక్తం
భవతి | సోఽయం సద్దేహస్వరనిర్ణయమన్తరేణ నావైతి | తస్మాద్రక్షోహః
దీని వజ్ఞప్రయోజనాని | తదేవం ప్రమాణత్వాత్ స ప్రయోజనత్వాచ్ఛ
వ్యాకరణమార్బవ్యం |

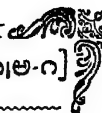
"ఇషేత్వైత్యాదిశబ్దానాం ప్రక్రియాం శబ్దసగ్ధిహే |

అనోచం స్వరమాత్రంతు వైశద్యాదు పునఃప్రవే" ||

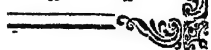
ఇషితి ప్రాతిపదికగత ఇకారః "ఫిహోన్త ఉదాత్తః" (సి - కా - ప -

3౨౧) ఇత్యుదాత్తః | ఫిడితి ప్రాతిపదికస్య సంజ్ఞా | ఇషిత్యత్ర వకారస్యా

నిమిత్తేపి స్వరవిధౌ వ్యజ్ఞాన మవిద్యమానపదిత్యుక్తత్వాదికార పవభిదంతి
 మః । ఏకారస్య సుప్తాత్ “అనుదాత్తై సుప్తితై” (పా - ౩ । ౧ । ౪)
 ఇత్యనుదాత్తత్వేప్రాప్తై తదవవాదః । “సావేకాచస్త్రోతీయాదిర్విభక్తిః”
 (పా - ౬ । ౧ । ౧౬౮) సప్తమీబహువచనై పరతస్మిన్ తే యత్స్యాతిపదిక
 మేకాచ-౦ తస్మాదుత్తరాత్యతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తభవతి । “అనుదాత్తం
 పదమేకవర్ణం” (పా - ౬ । ౧ । ౧౫౮) ఉదాత్తస్వరితో వాయస్యవర్ణస్య
 విధీయతే, తం వర్ణయిత్వా శీఘ్రం పదమనుదాత్తం భవతి । తత్రాప్తి స్పద
 ఏకారస్యాదాత్తత్వవిధానాదికారోఽనుదాత్తః । నన్వికారస్యాపి పూర్వము
 దాత్తత్వం విహితం । తతస్తం వర్ణయిత్వా విభక్తై రేవానుదాత్తత్వమస్మిన్
 చైత్ । మైవం । ప్రథమతః ప్రాతిపదికస్వరైః వస్థితైః సతి పశ్చాద్విధీయమాన
 త్వేన విభక్తిస్వరస్య ప్రబలత్వాత్ । సతి శీఘ్రస్వరోబలీయానితీహిమర్యాదా
 తస్మాదనుదాత్తాదికముదాత్తాన్తమివ ఇతి పదంస్థం । స్వేతి పదమనుదాత్తం
 యుష్మచ్ఛబ్దస్యాప్తమికాపాదాదావాదేశత్వాత్ । “అనుదాత్తం సర్వమపా
 దాదా” (పా - ౮ । ౧ । ౧౮) ఇతిహితత్రానువర్తతే । సంహితాయాం
 తూదాత్తాదేకారాదుత్తరత్వేన తస్య “ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితః” (పా -
 ౮ । ౪ । ౬౬) ఇతి స్వరితత్వం । తతస్వరితాన్తమివం వాక్యం । ఏవమూక్త
 త్వేతి వాక్యం యోజ్యం । తయోర్వాక్యయోగస్సంహితాయాం “అన్యః”
 (పా - ౬ । ౧ । ౮౭) ఇతి ఓకారే గుణే ప్రాప్తై “పూర్వతా”స్థం
 (పా - ౮ । ౨ । ౧) ఇతి స్వరితస్యాస్థత్వాదనుదాత్తయోగపూర్వోత్త
 వర్ణయోగస్సానై విహిత ఓకారోఽనుదాత్తః । తస్యాదాత్తాదుత్తరత్వేన స్వ
 రితత్వే ప్రాప్తై తదవవాదః, “ఉదాత్తస్వరిత పరస్య సన్నతః” (పా - ౧
 ౨ । ౪౦) । యస్మాదనుదాత్తాత్పరత ఉదాత్తః స్వరితో వావర్తతే తస్యాను
 దాత్తస్యాతీనీవోఽనుదాత్తభవతి । ఎతావతా యథామూలమిషేత్వా
 జ్ఞేత్వేతిస్థం । ఉదాత్తీన్యవ్యుత్పన్నప్రాతిపదికానీతిమతే వాయుశబ్దస్య
 బ్ధ్యురేణానాదాత్తత్వాదవశిష్ట ఆకారోఽనుదాత్తః । విభక్తేస్తుప్త్యాదయ

దాత్తత్వే సత్కుకాత్తాదుత్తరత్వేన స్వరితత్వం । ప్రశబ్దస్య “తిజతిజః” (పా - ౧ | ౧ | ౨౮) అతిజత్తాత్తరంతిజ న్ననిహస్యతే । నిఘాతో నామా నుదాత్తః । “స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానాం” (పా - ౧ | ౨ | ౩౯) ఇతి ప్రశబ్దగతానుదాత్తస్య స్వరితాదుత్తరత్వేనైకశ్రుతిర్భవతి । తాంప్రచయ ఇత్థ్యాచక్షుతేఽక్యావకాః । ఏవముపాయవస్థేతి వాక్యంయోజ్యం । తయోర్వాక్యయోస్సంహితాయా మోకారగిప్రచయః । యద్యవ్యయమోకారగిప్రచయానుదాత్తయోరుభయోః స్థాతే విహితః తథాపి ద్వైరూహ్యస్య యుగవదసంభవాత్ ఘర్మాణాంతదాత్వే స్థానివద్భవాదైవైకస్మిన్ప్రచయః । ఇత్యోవైతత్వస్థానివద్భవాభావాదనుదాత్తత్వే “స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానాం” (పా - ౧ | ౨ | ౩౯) ఇతి ప్రచయః । పాశబ్దస్య సన్నతరత్వం । దేవశబ్దస్య ఫిట్స్వరేణాన్తోదాత్తత్వాత్ సంహితాయామోకారోఽప్యదాత్తః యుష్మచ్ఛబ్దాదేశ ఇహనుదాత్తః సంహితాయాం స్వరితః “చిత్తః” (పా - ౬ | ౧ | ౧౬౮) చిత్ప్రీత్యయముక్తస్య సముదాయస్యాన్తఉదాత్తస్సాన్యత్ । తతఃసవిత్పశబ్దే తృప్రీత్యయస్య చకారేత్వాత్ సవిత్పశబ్దస్య క్షదన్తత్వేనప్రాతిపదికత్వాద్వా అన్తోదాత్తత్వం । సంహితాయాం స్యోత్యస్యప్రచయః విశబ్దస్యాదాత్తపరత్వాదికార సన్నతరః । “ఉపసర్గాశ్చాభివర్ణమ్” (సి-కా-ప - ౩౮౫) అభీశబ్దవ్యతిరక్తా ఉపసర్గా ఆద్యుదాత్తాస్సృః । ఇతి ప్రశబ్దఉదాత్తః । అర్పయత్వస్యనిఘాతే । “ఏకాదేశఉదాత్తై నోదాత్తః” (పా - ౮ | ౨ | ౫) । ఉదాత్తైనసహ య ఏకాదేశః స ఉదాత్తస్సాన్యత్ । ఇతి సవర్ణదీర్ఘఉదాత్తః । తస్మాదుత్తరేషాం స్వరితప్రచయా । తుశబ్దస్య సంహితాయాం సన్నతరత్వం । శ్రేష్ఠతమాయైత్యత్ర “జ్ఞిత్యాదిర్నిత్యం” (పా - ౬ | ౧ | ౧౯౭) । ఇతినితి చప్రత్యయే పరతఃపూర్వస్యాదిరుదాత్తస్సాన్యత్ ఇతి శ్రేష్ఠశబ్దగత స్యోష్టప్ ప్రత్యయస్య నిత్యాచ్ఛ్రేష్ఠశబ్ద ఆదిరుదాత్తః । శ్రేష్ఠీత్యస్యానుదాత్తస్వరితౌ తమవసపిత్యాత్వవిభక్తేః సుప్తాచ్చానుదాత్తత్వే సతి వశ్యాత్ప్రీత్యయస్య సన్నతరత్వంపూర్వవత్ ।

“నబ్ధిషయస్యానిసంతస్య” (సి - కా - ప - ౩౮౩) యనంత వ్యతిరిక్తస్యన
 పుంసకలిజ్జవిషయస్య ప్రాతిపదికస్యాదిరుదాత్తః స్యాదిత్యనేన కర్మశ్శ
 బ్దస్యాదిరుదాత్తః । ఉత్తరయోర్యధాయోగమనుదాత్తత్వే సతి స్వరిత
 ప్రచయకా సన్నతరత్వజ్ఞపూర్వవత్ । ఆప్యాయధ్వమిత్యత్రోపసర్గ ఉ
 దాత్తః । శిష్టస్య నిఘాతే సతి స్వరితప్రచయా । “ఆమన్త్రితస్యచ”
 (పా - ౮ - ౧ - ౧౯) వదాచుత్తరస్య సమోఽథా నైస్య సర్వస్యా ను
 దాత్తఃస్యాత్ । ఇత్యఘ్నియాశ్చస్య నిఘాతే సతి సంహితాయాం పూ
 ర్వాభ్యాం ప్రచయాభ్యాం సహప్రచయః । దేవభాగశబ్దే “సమాసస్య”
 (పా - ౬ - ౧ - ౨౨౩) ఇతి అన్తోదాత్తే సతి విభక్త్యాసమై కాదేశస్వరః ।
 స చ సంహితాయామాద్యో ద్వోప్రచయా । తృతీయస్సన్నతరః । ఉర్జ
 న్ పయన్ శబ్దయోర్నపుంసకత్వాదాద్యదాత్తత్వం । మతుసో బీషశ్చ
 పితృదనుదాత్తత్వం । తతోయథా యోగం స్వరితప్రచయసన్నతరః ।
 ప్రజాశబ్దేప్రాతిపదిక మన్తోదాత్తం టాబనుదాత్తః । తయోరేకాదేశఉ
 దాత్తః । శైవంపూర్వవత్ । “సంఘాసభ్యామ్” (పా - ౬ - ౨ - ౧౭౨)
 బహువ్రీహి సమాసే సఙ్గో సు ఇత్యేతాభ్యాముత్తరస్య పదస్యాంత ఉ
 దాత్తస్యాత్ । ఇత్యసమీచా అయశ్చశబ్దయోరన్తోదాత్తత్వే సతి శైవ
 మున్నేయం । సచతత్ర సమాసస్యేత్యన్తో దాత్తత్వం సిద్ధ్యతి । “బహు
 వ్రీహౌ ప్రకృత్యాపూర్వపదమ్” (పా - ౬ - ౨ - ౧) ఇత్యుక్తం । పూర్వ
 పదప్రకృతిస్వరత్వమపవదితుం సఙ్గో సుభ్యామితి సూత్రస్యా పెక్షితత్వా
 త్ । “నిపాతాఅమ్యదాత్తాః” (సి - కా - ప - ౩౮౪) ఇతి మాశబ్ద ఉదా
 త్తః । వ ఇత్యేతత్పూర్వవత్ । సైనశబ్దస్య ఫిట్ స్వరః । ఈశతేత్యస్య
 నిఘాతః । మెతిపూర్వవత్ । అఘేన క్రౌర్యైణశంసోవిశసనంపగ్నోయస్యసా
 యమఘశగ్గోసః । తతో బహువ్రీహి స్వరేణ అఘ ఇత్యన్తోదాత్తః । రు
 ద్రహేతిశబ్దయోః ఫిట్ స్వరః । పరిశబ్దౌ నిపాతత్వాదాద్యదాత్తః । వౌవృ
 ణక్తివితీశబ్దావనుదాత్తౌ । ద్రువశబ్దస్య ఫిట్ స్వరే సతి టాప్రత్యయేన విభ

క్త్యా నహేకాదేశ స్వరః। అస్మిన్నిత్యత్ర విభక్తైః “సావేకాచ స్తృతీయా
దిర్విభక్తీః” (పా-౬|౧|౧౬౨) సావితీసప్తమీబహువచనం, తత్ర యపకాచ్
తత్సంపరాత్వతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తా। ఇత్యుదాత్తత్వం। గోపతావిత్యత్ర
“వత్యావైశ్వర్యే” (పా-౬|౨|౧౦౨) విశ్వర్యాధైవతిశబ్దేపరతలపూర్వపదస్య
ప్రకృతిస్వరత్వం భవతి, తతో గోశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వే సతి శిష్టస్యానుదా
త్త స్వరితప్రచయాః। త్యాతేత్యస్య నిఘాతప్రచయా। బహ్వీరితి। అత్ర
జీమ్ ప్రత్యయస్యాదాత్తత్వేన సవర్ణదీర్ఘ పుష్పదాత్తః। యజమానస్యేత్య
త్ర “ధాతోః” (పా-౬|౧|౧౬౧) ధాతోరన్తఉదాత్తస్యాత్। ఇతిజకా
రాత్ పూర్వాకార ఉదాత్తః, శపర్షపిత్యాదనుదాత్తత్వం, శానచః “చిటః”
(పా-౬|౧|౧౬౩) ఇత్యన్తదాత్తత్వే ప్రాప్తై తదవవాదః। “తాస్యను
దాత్తై నిదమదేశాల్లసార్వధాతుక మనుదాత్తమహ్నిజ్ఞోః” (పా-౬|
౧|౧౦౬) తాసిప్రత్యయాదనుదాత్తే తో ధాతోర్జిత్ ధాతో రకారోప
దేశాచ్ఛాత్తరస్య లకారస్య స్థానె విహితం లసార్వధాతుక మనుదాత్తం
భవతి। హ్ను అపహ్నవే, ఇజ్ అధ్యయనై, ఇత్యేతాధాతు వర్జయి
త్వా అత్ర శబ్దస్తస్య యజేత్యస్యాదుపదేశత్వాత్తదుత్తరః శానచ్, అను
దాత్తః। పఘానిత్యత్ర ఫిట్ స్వర పకాదేశ స్వరశ్చ। పాహీత్యస్య నిఘా
తే సతి స్వరితప్రచయా॥

“సమృద్ధశ్చ శ్రుతివ్యాఖ్యామీమాంసావ్యాకృతిస్వరైః।

చతుష్ప్రకారై రాద్యోఽయ మనువాకస్సమాపితః” ॥౧॥

ఇతి శ్రీవిద్యాతీర్థమహేశ్వరావరావతార, శ్రీమద్రాజాధిరాజ పరమే
శ్వర శ్రీవీరబుక్క-మహారాజాజ్ఞాపరిపాలక శ్రీమాధవాచార్యవిరచితై తై
త్తిరీయసంహితాభాష్యే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠశ్లో
ప్రథమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

యజ్ఞస్య ఘోషదసి ప్రత్యుష్టగ్ంరక్షగప్రత్యుష్టా అరాతయగిప్రే
యమగార్థిషణా బహిరచ్ఛ మనునాక్పుతా స్వధయా వితేష్టత ఆవహ
న్తి కవయగిపురస్తా ద్వేవేభ్యో జుష్టమిహ బహిరరాసదే దేవానాం పరి
ఘాతమసి వర్షవృద్ధ మసి దేవబహిర్యా త్వా స్వజ్ఞాతిర్యక్పర్వతే రా
ధ్యాసమాచ్ఛేత్తాతే మారీషం దేవబహిః శతవత్సం విరోహ సహస్రవ
ల్కాః || ౧ ||

వివర్యగ్ంరుహేమ పృథివ్యాస్సంపుడగిపాహిసుసంభృతాత్వా సం
భరామ్యుడత్యై రాసాన్సీంద్రాణ్యైస్సహసంపుమాతే గ్రథింగ్రధా
తుసతే మాస్తాదిన్ద్రీస్య త్వా బాహుభ్యా ముద్యచ్ఛే బృహస్పతేమూ
ర్ధా హారామ్యుర్వస్తరీతు మస్విహిదేవంగమమసి || ౨ || సహస్రవల్కా అ
ష్టాత్రిగ్ంశచ్ఛ || ౨ ||

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే ద్వి
తీయోఽనువాకః ||

భాష్యమ్.

ప్రథమేఽనువాకే వత్సాపాకరణముక్తం । ద్వితీయేఽనువాకే బ
హ్నిరాహరణముచ్యతే । తయోరనుక్రమే పాఠ్యప్రమాణమితి మీమాంసి
వ్యతే । పార్థమాస్యాస్తు సాన్నాయ్యాభావే వత్సాపాకరణప్రయోజ
నాభావాదన్వాధానస్యానస్తరం అమావాస్యాయామసన్నయతోఽపి బ
హ్నిరేవ ప్రథమం సమ్పదనీయం । అత ఏవ బోధాయనః “యమ్యువై న

సన్నయతి బర్హిః ప్రతివదేవ భవతి" ఇతి అస్మిన్ననువాకే యజ్ఞస్య ఘోషదసీత్యయమాద్యోమస్త్రాః । బ్రాహ్మణేతు తస్మాత్పూర్వ మన్యోమస్త్రాః కాఘా న్తరాదిహసీయ యేన వ్యాఖ్యాతః తస్య వినియోగమాహ బోధయనః "అథ జఘనేన గార్హపత్యం తిష్ఠన్నసిదమశ్వపర్శుంవాఽఽదత్తే వస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్భాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామదదే" ఇతి । ఆపస్తంబుః "ఉత్తరేణ గార్హపత్యమసిదోఽశ్వపర్శు రసత్ పర్శుర్వానిహితో భవతి దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవ ఇతి అసిదశ్వపర్శుం వాఽఽదత్తే యాష్ఠీ మనమత్పర్శుం" ఇతి । అసిదో దర్శయేనసాధనం శస్త్రం పర్శుః పార్శ్వాస్థి తచ్చ ఖడ్గవస్త్రీక్ష్యధారత్వాల్లవ సమర్థం । మస్త్రస్యాయమర్థః । భో లవనసాధన స్రేరశ్వ దేవస్య రణే సతి దేవతాసమృద్ధిభ్యాం బాహుభ్యాం హస్తాభ్యాం త్వాం స్థిరోమితి । మణిబద్ధా దధస్తనా బాహూ । ఉపరితనా హస్తా । అత్ర హ్మణం "దేవస్యత్వాసవితుఃప్రసవ ఇత్యశ్వపర్శుమాదత్తే ప్రసూత్యై అశ్వినోర్భాహుభ్యామిత్యాహ । అశ్వినాహి దేవానామధ్వర్యాఅస్తా పూష్ణో హస్తాభ్యామిత్యాహ యత్యై" ఇతి (బ్రాం- ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౨ యతిర్నియతిః యజ్ఞసాధన ముపాదేయం । తత్సర్వం హోమకస్య దేవహస్తాభ్యామేవేతినియమః । అశ్వపర్శుణా సహ బర్హిఃప్రాప్యగచ్ఛేనసార్థవాదేన వాక్యేన విధత్తే "యోవా ఓషధీన పర్శ్వశోవేద । వైస్స హినస్తి । ప్రజాపతిర్వా ఓషధీనపర్శ్వశో వేద । స పనానహినస్తి" పర్శ్వా బర్హిరజైచితి । ప్రజాపత్యోవా అశ్వస్సయోనిత్వాయ । ఓధీనామహిగ్ంసాయై" (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ) ఇతి । ప్రజాపత్యపిణామోఽశ్వ ఇత్యశ్వమేధవిధాశ్రూయతే "ప్రజాపతేరశ్వశ్వయత్ । త్వరావతత్ । తదశ్వోఽభవత్ । యదశ్వయత్ । తదశ్వస్యాశ్వత్వం" ఇతి । తతోఽశ్వస్యప్రజాపత్యత్వాత్ ప్రజాపతే శ్చోషధీమ తత్తస్మిన్వాజ్ఞ త్వేన పర్శ్వణోః సద్ధా శేతుంప్రవృత్తస్య పర్శ్వభంజకర్వాభావేనా

పర్వా ప్రజాపతిరూపయాదర్శ్యభేదే హింసా న భవతి ఇతి । ద్రవ్యాంతర
 పరిత్యాగేనాశ్వపర్మ స్వీకారస్తద్యోని భూత ప్రజాపతి సాహిత్యార్థం ।
 అస్తి చ తత్ సాహిత్యం కారణస్య కార్యేఽనుగతత్వాత్ । తస్మాత్
 ప్రజాపతిద్వారేణ కర్తుర్నింసాదోషాభావ ఉపపద్యతే । అశ్వపర్మోర్విరభి
 మన్త్రణే ప్రథమమన్త్రం బోధాయనో వినియుక్తేః “ఆదాయాభిమ
 న్త్రీయతే । యజ్ఞస్యఘోషదసీ” ఇతి । ఆపస్తంబస్తుబ్రూతే “యజ్ఞస్య
 ఘోషదసీతి గార్హపత్య మభిమన్త్రీ” ఇతి । ఘోషదితి ధనస్య నామ ।
 భోఽశ్వ పర్మో త్వం యజ్ఞస్య సాధనం ద్రవ్యమసి । భోగార్హ పత్యేతి వా
 యోజ్యం । అత్ర బ్రాహ్మణం “యజ్ఞస్యఘోషదసీత్యాహ । యజమాన ఏష
 రయిందధాతి” ఇతి (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౨౭) । రయిం ధనం । బోధాయ
 నః “గార్హపత్యే ప్రతి తపతి ప్రత్యుప్త్యం రక్షః ప్రత్యుప్తా అరాతయః”
 ఇతి । ఆపస్తంబః “ఆహవనీయే గార్హపత్యే వాఽపిదం ప్రతితపతి న వ
 ర్యుం” ఇతి । అస్మిన్ లవనసాధనే నిగూఢం రాక్షసస్య వైరిణా ఇచ్చ స్వ
 రూపం అత్యంతం దగ్ధం భవతు । మన్త్రప్రయోజనమాహ “ప్రత్యుప్త్యం ర
 త్నః ప్రత్యుప్తా అరాతయ ఇత్యాహ । రాక్షసామపహత్యై” ఇతి (బ్రా । ౩
 కాం । ౨ ప్ర । ౨-౭) । బోధాయనః “అధాహవనీయ మభిప్రేతి । ప్రేయ
 మగాద్ధివణా బర్హిరచ్చ మనునాకృతా స్వధయా వితస్తా త అ వహన్తి
 కవయః పురస్తాద్దేవేభ్యో జుష్టం” ఇతి । స ఏవ మన్త్రీశేషం పృథగ్విని
 యుక్తేః “ఇహ బర్హిరాసదఇతి వేదిం ప్రత్యవేక్షతే” ఇతి । ఆపస్తంబస్తు
 కృత్స్నస్య మన్త్రీస్యైకమేవ వినియోగమాహ “ప్రేయమగాద్ధివ్యక్తిర్వ
 న్తరిక్షమన్విహీతి ప్రాచీముదీచీం వా దిశ మభిప్రవ్రజ్య యతః కుతశ్చిదన్త
 ర్భమయంబర్హిరాహరతి” ఇతి । ఇయమాశ్వ పర్మ ర్విద్యారూపత్వేనాభి
 జ్ఞా సతీ బర్హిః ప్రాప్తుం ప్రాచీం గచ్ఛతి । కీదృశీ సా । ప్రజాపతిరూపేణ
 మనునా స్వవతుషా విర్జితా । అశ్వభక్షితాన్నలక్షణయా స్వధయా
 విశేషేణ తీక్ష్ణీకృతా యస్మాత్ తే పూర్వే కవయో విద్వాంసోఽనుస్థా

తారః పూర్వస్యాదిశో బర్హిరానయన్తి తస్మాదియం ప్రాజ్ఞుభగచ్ఛతి ।
 వెభ్యో హవిర్భుగ్భ్యః ప్రియం బర్హిరిహ వెద్యామాసావయితవ్యం । అ-
 మన్త్రస్య ప్రథమభాగే పదార్థం తాత్పర్యశ్చాహ “ప్రేయసుగార్థిషః
 బర్హిరచ్ఛేత్యాహ । విద్యావై ధివణా । విద్యయై వై నదవై ఛతి” ఇతి (బ్ర-
 ౩ కాం । ౨ప్ర । ౨౨) । ద్వితీయభాగస్యాథే శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధి మనుమా-
 ప్రసిద్ధిశ్చాహ “మనునా కృతా స్వధయా వితప్తైత్యాహ । మానసీ హి-
 ర్ముస్సృధా కృతా” ఇతి (బ్రాం ౩ కాం ౨ప్ర । ౨౨) । అన్నేనాస్థ్యా ద్మ-
 చయోఽన్వయవ్యతిరేకసిద్ధః । తృతీయభాగే పదార్థం పురస్తాద్భుజా-
 ర్యశ్చాహ “తతవహన్తి కవయః పురస్తాదిత్యాహ । శుశ్రువాంసో వై-
 యః । యజ్ఞపురస్తాత్ । ముఖత పవయజ్ఞమారభతే” ఇతి (బ్రాం ౩ కా-
 ౨ప్ర । ౨౩) । హేమామాధారస్యాహవనీయస్య పూర్వ దిగ్బర్హిరా-
 ద్యజ్ఞపురస్తా ద్వర్తత ఇతి ఉచ్యతే తచ్ఛబ్దపాతేన పురస్తాదవ-
 జ్ఞ ఆరభ్యో భవతి । అపి చ తత్పాతే దిగన్తరప్రయుక్తం వైకల్యం-
 స్తీత్యాహ । “అథో యదేతదుక్త్వా యతస్యతత్త్వహరతి । తత్ప్రాచ-
 పవ దిశో భవతి” ఇతి (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౨౪) । చతుర్థభాగ అ-
 ద ఇతి పదస్య తాత్పర్యమాహ “దేవేభ్యోజుప్త మిహ బర్హిరాన-
 ఇత్యాహ । బర్హిషస్సమృత్యై । కర్తవ్యోఽనపరాధాయ” ఇతి (బ్రాం ।
 కాం । ౨ప్ర । ౨౫) । ఆసాదయి తవ్యమిత్యుక్తే యావద్వేద్యామూర్త-
 నాయ పర్యాప్తం తావత సూచితత్వాదేతత్పదోఽప్యరణం సవ్యవ్యై-
 మ్నవ్యతే । తతో మ్యానత్వ లక్షణాదికర్తవ్యోఽపరాధో న భవిష్యో । బ-
 థాయనః “దర్భస్తవ్పుం పరిగృహ్లాతి యావత్తవలం ప్రస్తాయ మన-
 తే దేవానాం పరిమాత మసీత్యజేన మున్నాస్త్రిక వర్షవృష్ణ హవతి”
 ఇతి । ఆపస్తవ్యస్తు ద్వయోరేకతన్త్రీత్వ మభిప్రేత్యైవ మేవ ద్వియో-
 గమాహ “దేవానాం పరిమాతమసి వర్షవృద్ధమసీతి దగ్ధానో హస్తా-
 ఇతి । భో దగ్ధ జాత త్వం దేవానామగ్ధే పరిగృహీత మసి నమ మయ-

స్వగృహం చాదనార్థే తతో న మే లవనదోషోఽస్తి । వర్షేణ పునఃవృద్ధి
సంభవాత్ తవాపి న హానిః । పరిగృహీతస్య కృత్సుల స్వాపి దేవార్థ
త్వం న త్వేకదేశస్యేత్యేతం మన్తాభిప్రాయం దర్శయతి । “దేవానాం
శరిషూతమసీత్యాహాయద్వా ఇదం కి ఇచ్ఛ । తద్దేవానాం పరి షూతమ్”
ఇతి (బ్రా । ౩కాం । ౨ప్ర । ౨౨) । అ పిచ । యథా లోకే కశ్చిత్ భృ
త్యో రాజనియోగాద్ధ్రామేషు గత్వాబలా స్తృహ్య మాణమిదం దధి
క్షీరాదిద్రవ్యం వసుమత్త మాయ రాజ్ఞే నతు మదర్థమితి ప్రజానాం అ
గ్రే ప్రతిప్రోచ్య నిర్భయః సర్వదేదం కృ హ్యమి ఇతి * బ్రూతే తద్వత్ ।
ఇదమిత్య భిప్రాయాంతర మాహ “అథో యథా వస్యసే ప్రతిప్రోచ్యా
హేదం కరిష్యామితి । పవమేవ తదధ్వర్యునిప్రతిప్రోచ్య బర్హి ద్దాతి । ఆ
త్మనోఽహిగ్ంసామై” ఇతి (బ్రాం । ౩కాం । ౨ప్ర । ౨౨) స్వీకార్యస్య
స్త ప్పుస్యైకత్వం కృత్సుల వసన్ ఇచ్ఛ విధత్తే “యావత్తస్తమ్బా స్పరిది
శేత్ । యత్తేషా ముచ్చిన్ష్యాత్ । అతి తద్యజ్ఞస్యరేచయేత్ । పకగ్న్స్త
వ్యం పరి దిశేత్ । తగ్ంసర్వందాయాత్ । యజ్ఞస్యానతి రేకాయ”
ఇతి (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౨౨) । యజ్ఞస్యసమ్బుద్ధి యద్యోవ్యం తస్య
యజ్ఞాత్ బహిర్భావోఽతిరేకః, సచాయుక్తః । అకృష్ట పచ్యానాం దర్భా
దీనాం తటాకా ద్యుదకమనపేత్య వషేణైవ వృద్ధిః ప్రసిద్ధే త్యాహ
“వర్షవృద్ధమసీత్యాహ । వర్షవృద్ధావా ఓషధయః” ఇతి (బ్రా - ౩కాం ।
౨ప్ర । ౨౨) । బోధాయనః “అసిదేనోప యచ్ఛతి దేవ బర్హి ర్వా త్వా
స్యజ్ఞా తిర్యక్పర్వతే గాధ్యానం” ఇతి । వినియోగద్వయమాహ పస్తం
ప్పుః “దేవబర్హి ర్వాత్వాస్య జ్ఞా తిర్యగితి సంయచ్ఛతి పర్వతేగాధ్యాన
మిత్యసిద మధి నిదధాతి” ఇతి । హేదేవ బర్హిస్త్యాం అన్వక్ తిర్య గపి
మాహింసిపం కింతు యేన తవ పర్వ పునః ప్రరోహస్థానం అ విసప్తం య
థా భవతి తథా స్థాపయామి హింసయా అన్వక్త్వం దై ఘ్నేణద్యైశీ

భావః । తిర్యక్త్వం ప్రాప్నోతాం ఖండానాం సమ్పాదనం । బర్హిషోదే
 వసమృద్ధస్తా దర్థరూప ఇత్య భిప్రాయమాహ “దేవ బర్హిరిత్యాహ । దే
 వేభ్య ఏవైనతః రోతి” ఇతి (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౨౭) । నిషేధోదోష
 పరి హారాయేత్యాహ “మాత్వాన్వ జ్ఞాతిర్యగిత్యా హః హిగ్ంసాయై” ఇ
 తి (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౨౭) । పునర్లప్రరోహరూపసమృద్ధ్యర్థంపర్వసా
 ధన మిత్యాహ “పర్వ తేరాధ్యాసమిత్యా హర్ధ్యై” ఇతి (బ్రా. ౩ కాం । ౨
 ప్ర । ౨౭) । బోధాయనః “ఆచ్చినత్యాచ్ఛేత్తాతే మారిషమితి” ఇతి । త
 ద్వదాపస్తమ్బోఽపి । ఇత ఊర్ధ్వంయత్రద్వయోర్వి శేషభావస్తత్ర అన్యత
 రన్యైవ వినియోగ ఉదా హరిష్యతే । హేదేవబర్హిస్తవాహమాచ్ఛేత్తా
 ఽపి మస్త్రసామధ్యన్తాహింసిషమ్ । అత్ర మారిషమిత్యేతంమస్త్రంప
 తతస్తదర్థాభిజ్ఞస్యచ స్వకీయంకిషపి నవినశ్యతీత్యాహ “ఆచ్ఛేత్తాతేమా
 రిషమిత్యాహ । నాస్యాత్క మోమీయతే । యపవంపేద” ఇతి (బ్రా । ౩
 కాం । ౨ప్ర । ౨౭) । కల్పసూత్రం “దేవబర్హిశ్శత వల్కంవిరోహేత్యాం
 వానభి మృశతి” ఇతి । లూనావశిష్టమూలాన్యాలవాః శతవల్కం శత
 శాఖం బర్హిషః పుత్రాదివచుపకారకత్వేన తత్ప్రరోహార్థే యమాశీఽఽ పు
 త్రోత్పత్త్యై భవతీతి వ్యాచక్షే “దేవబర్హిశ్శతవల్కం విరోహేత్యాహ । ప్ర
 జానాంప్రజననాయ” ఇతి (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౨౭) । కల్పః “సహస్ర
 వల్కావివయగ్ంరుహే మేత్యాత్తానం ప్రత్యభిమృశతీతి” మస్త్రస్యాశీఽఽ
 పరత్వం స్పష్టమిత్యాహ “సహస్రవల్కావివయగ్ంరుహేమేత్యాహ । ఆశీ
 షమేవైతామాశాస్తే” ఇతి (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౨౭) । కల్పః “పృథివ్యా
 స్సంపుచగిపాహీత్యనధోనిదధాతి” ఇతి । భోతృణ కాస్తాద్యాధార పృథి
 వ్యాస్సంపరాదిమందర్భంరక్ష । ద్రవ్యాస్తరస్యోపరిస్థాపనే ప్రయోజన
 మాహ “పృథివ్యా స్సంపుచగిపాహీత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై” ఇతి (బ్రా - ౩
 కాం । ౨ప్ర । ౨౭) । యది లూనమిమం దర్భం పృథివ్యాం నిదధ్యాత్ త
 దానీముచ్చిస్తాది సుర్యేన త్యాజ్యత్వే సతి దర్భోఽప్రతిష్ఠితస్సన్యత్ ।

పూర్వప్రస్తరాఖ్యస్య దర్శముష్టేః సమస్తక్రియలవసంప్రపజ్ఞితం ఇదానీం
ముష్ట్యస్తరాణాం మస్త్రీ మస్త్రేణైవ లవసంవిధతే “అయుక్తాయుక్తాన్ము
ష్టీన్ బునోతి । మిధునత్వాప్యప్రజాత్యై” ఇతి (బ్రా ౩ కా ౨ ప్ర ౨౨) ।
అయుంగత్వం యుగ్గురూప సమసంఖ్యారాహిత్యం । అత్రవిషమసంఖ్యాప
త్యైణాం బహువిధత్వాదశేషసజ్జిహోగ్ధావీపాన్ । తాఃపత్యైః దర్శయ
తి బోధాయనః “తూష్టినుతఙ్గార్థ్య మయుజోముష్టిస్థునోతి । త్రీన్వాపజ్ఞ
వా నవై కాదశవా” ఇతి అనుస్త్రీకలవనే బ్రాహ్మణా న్తరముదాజహరతి
పస్త్రహ్నిః “ప్రస్తరమేవ మస్త్రేణదాతితూష్టిమితరదిలి వాజసనేయకమ్”
ఇతి । సమస్త్రీకామస్త్రీకలవనయో ద్విత్వేన మిధునత్వం తేనచలాఃక
స్త్రీపురుష రూపమిధునస్తరణాత్ తద్వారాప్రజోష్పత్తయే లవనవ్యయం
సవప్యతే । అథ దర్శమయంశుల్బఽభూమా ప్రసార్య తస్మిన్ లూనా ము
ష్టయోనిధాతవ్యాః । తత్రపాతక్రమాదర్థక్రమో బలీయానితి నాయేన
మస్త్రీవ్యయస్య వ్యత్యాసేన వినియోగ్యత్వే దగ్గితః “అదిత్యైరాస్మా
సీత్యుదగగ్రం వితత్య సుసమ్భృతాత్వాసమ్భరామీతి తస్మిన్నిధనానిస
మ్భృత్య ” ఇతి । హేరాస్మా త్వం భూమ్యేకాచిన్మణస్థానీయారశ నాసి
హేదర్శముష్టినముదాయ త్వాం సుమ్మసజ్జిహీతుం యోగ్యయా రశన
యా సజ్జిహ్వోమి । బ్రాహ్మణఃతు పాతక్రమేణైవ వ్యాపత్తే “సుసమ్భృ
తాత్వా సమ్భరామిత్యాహ । బ్రహ్మణేవై సస్మమ్భరతి । అదిత్యైరాస్మా
సీత్యాహ । ఇయంవాదితిః । అస్యా ఏవైసద్రాస్మాగ్లో” (బ్రా-౩
కాం । ౨ ప్ర ౨౨) ఇతి । దర్శమయత్వేనప్రతస్తత్వా ప్రజ్ఞోబ్రహ్మత్వం ।
ఏనద్దర్శజాతమేనదేనాంరశ నామ్ । కల్పః “ఇన్ద్రాగ్జ్యేసన్నహనమితి స
న్నహ్యతి ” ఇతి । శుల్బమూలాగ్రయోర్ధ్వే భులూరూపం బన్ధనం సన్నహ
నమ్ । తస్యేన్ద్రాగ్జీప్రియత్వం విశదయతి “ఇన్ద్రాగ్జ్యేసన్నహనమిత్వా
హ । ఇన్ద్రాగ్జీవాఅగ్రేదేవతానాగ్ంసమనహ్యత । సార్ధోత్తమ్ । యుత్యైస
న్నహ్యతి ” (బ్రా ౩ కాం ౨ ప్ర ౨౨) ఇతి । యేయమిదానీ మస్త్రీవ్యపత్నీ
దేవతానాం మధ్యే శ్రేష్ఠావర్తతే సాపూర్వస్తి న్నస్తని శతసంఖ్యాకా

క్రతుం ననుతిష్ఠతా యజమానేన తత్తత్క్రితాయోక్తేణ బద్ధాభూ
తచ్ఛన్ధన సామధ్యాదిద్వాగీత్యంకూపసమృద్ధిం ప్రాప్తవతీ తస్మాత్ స
న్ధ్యర్థ మేవాధ్వర్య ద్వైత్సస్సహ్యేత్ కిచ్చ బహిషప్రజానూప
దిదం సన్నహనం ప్రజానామైభిల్యాయ * భవతి । తస్మాత్ప్రస్తాస్మ
వపి ప్రజా ధమనిభిర్వాస్తాజాయంత ఇత్యాహ “ప్రజావైహిన్యః । ప్ర
నామపరాభావాయ । తస్మాత్సన్నివసంతతాగిప్రజాజాయంతే ” (బ్రా.
కాం-౧|ప్ర-౧౨) ఇతి । కల్పః “పూషాతేగ్రస్థింగ్రధ్వాత్విత్రిగ్రస్థి
రోతి ” ఇతి । హేసన్నర్ధరజ్జోతవిగ్రస్థిపోవరోదేవగ్విరోతు । హే
తివాయోజ్యమ్ దేవతావివక్షయాపూషా శబ్దప్రవ ప్రయోగే శ్చ
యమాహ “పూషాతేగ్రస్థింగ్రధ్వాత్విత్రిగ్రస్థి ర్యాహ । పుష్టిమేవయజమా
ధాతి ” (బ్రా-౩కాం-౧|ప్ర-౧౨) ఇతి । కల్పః “నతేమాస్థాదిః
స్తాత్ప్రత్య ఙ్గింగ్రస్థి ముపగూహతి పశ్చాత్ప్రాప్యంనా ” ఇతి । హే
తవనిర్వననకారీ సరజ్జగ్రస్థిః చిరంమాతిష్ఠతు । దిరోవప్రపవరిహారో
షేధఫలమిత్యాహ “నతేమాస్థాదిత్యాహహింగంసామై ” (బ్రా-౩క
౧|ప్ర-౧౨) ఇతి । గూహనంవిధత్తే “పశ్చాత్ప్రాప్యముపగూహతి ।
శ్చాత్తై ప్రావీనగం రేతోధీయతే । పశ్చాదేవాస్తైప్రావీనగం రే
ధాతి ” (బ్రా-౩కాం-౧|ప్ర-౧౨) ఇతి । గ్రస్థిశేషోరగ్రాత్ గ్రా
శీకృత్య రజ్జువేష్టనస్యాన్త్యపశ్చాదాకృత్య యథాప్రాగ్రోభవతి త
గూహేత్ । పురుషోఽపి పశ్చాదవిస్థాయ ప్రావీనం రేతస్సన్ధ్యతి । త
దృశంగూహనముపల్యాధి యజమానాథం రేతస్సన్ధ్యసూపేదన్యః
కల్పః “ఇన్ద్రీయత్వా బాహుభ్యాముద్యచ్ఛిత్త్యుద్యచ్ఛతే ” ఇతి ।
శబ్దప్రయోగేజేన్ద్రీయత్వస్య సామర్థ్యసిద్ధిందర్శయతి । ఇన్ద్రీయ
హుభ్యాముద్యచ్ఛిత్త్యాహ । ఇన్ద్రీయమేవయజమానేధాతి ” (బ్రా
కాం-౧|ప్ర-౧౨) ఇతి । కల్పః “బృహస్ప లేన్ద్రాద్ధాహరామిని

న్నదినిధతే” ఇతి । ప్రశస్తత్వాద్భిక్షుత్వేనబృహస్పతింస్తాతి “బృహస్పతే
 ర్ముఖాహరామీత్యాహ | బ్రహ్మవై దేవానాంబృహస్పతిః । బ్రహ్మజైవై
 నద్ధరతి” (బ్రా. ౩ కా. ౧. ౨ ప్ర. ౨౭.) ఇతి కల్పః “ఉర్వస్తరిక్షమన్విహీతి ఏతి” ।
 గచ్ఛేదిత్యర్థః । హే దర్భ విస్తీర్ణత్వాదస్తరిక్షం గమనాయానుకూలం అ
 తస్తస్వం గచ్ఛ । ఇహీత్యసృశబ్దవివక్షాం దర్భయతి “ఉర్వస్తరిక్షమన్విహీ
 త్యాహ గత్వై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర. ౨౭.) ఇతి । కల్పః “పత్వోత్తరే
 ణ గార్హపత్యమనధస్సాదయతి దేవక్లమమసీతి” ఇతి । తస్యశబ్దస్యాభిప్రాయం
 దర్భయతి “దేవక్లమమసీత్యాహ । దేవానైవైతద్గమయతి” (బ్రా -
 ౩ కాం । ౨ ప్ర. ౨౭.) ఇతి పరాశరాభాయా ఇవ బర్హిష్ భూమా స్థాప
 నం నిషిద్ధ్యోచ్చప్రదేశస్థాపనం విధతే “అనధస్సాదయతి । గర్భాణాంధృ
 త్యాఅప్రపాదాయ । తస్మాద్గర్భాగిప్రజానామప్రపాదుకాః । ఉపరీవనిద
 థాతి । ఉపరీవ హి సువర్లోలాకః । సువర్గస్యలోకస్యసమత్వై” (బ్రా - ౩
 కాం । ౨ ప్ర. ౨౭.) ఇతి । అత్రవినియోగసర్వగ్రహః ।

“యజ్ఞస్యేత్యగ్నిమామస్త్యిప్రత్యుదాతస్యతాపనమ్ ।

ప్రేయజ్ఞపతిదేవానాం దర్భసీమాధముష్టితః॥

దేవేతిదర్భాన్తన్యమ్యుపర్వసంస్థాప్యదాత్రకమ్ ।

ఆచ్ఛేభిద్వ్యాక్షేపమూలంస్పృశేత్స్వఙ్చసహేత్యతః॥

పుథివ్యుపరిసంస్థాప్యదిత్యైరజ్జంప్రసారయేత్ ।

సుసవృద్ధదర్భాన్సమ్భార్యా ఇన్ద్రాణ్యాఇతిబధ్ననమ్ ॥

పూషాగ్రనిస్సతేగూహః ఇన్ద్రోన్యమ్యుబృహేత్యతః ।

మూర్ధ్నాధాయోరుగత్యుర్ధ్వం స్థాపయేద్దేవమిత్యతః॥

అనువాకేద్వితీయేఽస్మిన్నుక్తాపకోసవింశతిః” ॥

అథమీమాంసా.

అత్రపాతోఽనుష్ఠానక్రమేప్రమాణ్యమిత్యయమర్థః పశ్చిమాధ్యాయ

స్య ప్రథమపాదేవిచారితః ।

“ప్రయాజేషు క్రమో నాస్తి విద్యతే వా న విద్యతే ।
 శ్రుత్యథాభావతో మైవం క్రమసిపాతాన్నియమ్యతే” ॥ఇతి॥

అధాధ్యయ్యర్థహవతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణం దీక్షయితి గణ్యుగ్రా
 రారం తతో హేమారామిన్యత్ర క్షౌద్రశ్రుత్యా పశ్చాదీ శ్రుత్యాచక్రమః
 ప్రతీయతే న తథా ప్రయాజేషు శ్రుతిరస్తి । “సమిధోయిజతే” అతినాన
 పాతంయజతే” ఇత్యత్రసమిద్యాగ తనూనపాద్యాగయోగక్రిమవాచినః
 శబ్దస్య అదర్శనాత్ । యథానా అగ్ని హేమాత్రంజు హేమాతీయవాగూం
 పవత్యత్రయవాగ్నా హేమామసాధనత్వేన పూర్వభావిత్వమార్థిమ్
 న తథా సమిద్యాగస్యేతర యాగసాధనత్వమస్తి అలోక్త్యాపత్యైరవ్య
 థావాన్నాస్తిక్రమ ఇతిచేత్ । మైవం । వాక్యసారేన ప్రవితస్య క్రిమస్య
 బాధాభావేనాభ్యుపేయత్వా దనేనైవ న్యాయేన ప్రధమద్వితీయానువా
 కాభ్యా ముక్తయో ర్వత్సాపాకరణ బద్ధిస్సమ్పాదనయోగి క్రమో ద్రష్ట
 వ్యః । పాతాదర్థక్రమో బలీయానిత్యేతదపి తత్రైవవిచారిణమ్ ।

“అగ్ని హేమాత్రంజు హేమాతీయవాగూంపవచీలిత ।
 క్రమసిపాతాదర్థలోవా పాతాత్సర్వత్రదర్శనాత్ ।
 హేమామద్రవ్యసముత్పత్యైపూర్వంపాకోఽవగమ్యతే ।
 యవాగ్నేలిశులౌ హేమామద్రవ్యతా తోఽర్థతసిక్రమః” ॥ఇతి॥

యవాగ్నాగ్ని హేమాత్రంజు హేమాతీయవాగూంపద్రవ్యత్వం శ్రుతిమ్
 అనేనైవ న్యాయేన అవిత్యై రాస్మానీతి మన్తేణ రజ్జుప్రసారణంపూ
 ర్వభావి సుసమ్భృతా త్వా సమ్భరామితి మన్తేణ దర్శబద్ధసం పశ్య
 త్ఫావీతి ద్రష్టవ్యమ్ । ధిషణాబ్ధిరచ్ఛేత్యాదౌ బద్ధిశ్చబద్ధిని ప్రమాధ్యా
 యస్య చతుర్థపాదే విచారితః ।

“బద్ధిరాజ్యపురోడాశ శబ్దాస్సంసారవాచినః ।
 జాత్యథా వా శాస్త్రరూఢాస్తే స్యుస్సంసారవాచినః”

జాతింత్యక్త్వా సంసారే ప్రయుక్తాలోక వేదయోః ।

వినాపిసంస్కృతిం లోకే దృష్టత్వాజ్ఞాతివాచినః ॥ ఇతి ॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే బర్హిర్లునాతి । ఆజ్యంవిలాపయతి ।
పురోడాశం పర్యగ్ని కరోతి ॥ ఇతి । తత్ర బర్హిరాదిశబ్దానాం సర్వత్ర సం
స్కృతేష్వేవ తృణాదిషు శాస్త్రప్రయోగాత్, పీల్వాదిశబ్దేషు శాస్త్రీ
యరూఢిప్రాబల్యస్తావకత్వాచ్చ యూపాహవనీయాది శబ్దవత్సంసార
వాచినో బర్హిరాది శబ్దా ఇతి చేత్ । మైవం । అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం
జాతివాచిత్వాత్ । యత్ర యత్ర బర్హిరాదిశబ్దప్రయోగస్తత్ర తత్ర జాతి
రితివ్యాప్తేర్లోకే వేదే చ నాస్తివ్యభిచారః । సంసారవ్యాప్తేస్తు లౌకికప్ర
యోగే వ్యభిచారో దృశ్యతే । క్వచిద్దేశవివక్షాయాం లౌకిక వ్యవహారే
జాతిమాత్రముపజీవ్య వినా సంసారం తే శబ్దాప్రయుజ్యంతే బర్హిరాదా
య గావోగతాః, క్రయ్యమాజ్యపురోడాశార్థమేతాః, మాతా ప్రహేల
కం దదాతీతి । తస్మాజ్ఞాతివాచినః । విచారప్రయోజనస్తు బర్హిమా యూపా
వటమవ స్తృణాతీత్యత్ర వినా సంసారేణా స్తరణవిధిః ।

అధవ్యాకరణమ్.

యజ్ఞస్యేత్యత్ర ఫిట్ స్వరశేషమదాత్తస్వరితాః । ఘోషదిత్య
త్ర ఫిట్ స్వరానుదాత్త సన్నతరాః । అసీత్యత్రనిఘాతస్వరితప్రచయసన్న
తరాః ॥ అథ విశేషమేవవదామః । ప్రత్యుష్టమిత్యత్ర “సమాసస్య”
(పా - ౬ - ౧ - ౨౨౩) ఇత్యన్తోదాత్తత్వేప్రాప్తే తదవవాదే నావ్యయపూ
ర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంప్రాప్తమ్ । తస్యాప్యవవాదః । “గతికారకోపపదా
త్కూత్” (పా - ౬ - ౨ - ౧౩౯) తత్పురుషసమాసేగత్యేకారకాదుత్తర
పదాచ్ఛేదం కృత్ప్రీత్యయా న్తంపదం ప్రకృతిస్వరం భవతీత్యుత్తరపద
ప్రకృతిస్వరత్వేప్రాప్తే తస్యాప్యవవాదః । “గతిరసన్తరః” (పా - ౬ - ౨
౪౯) కర్తృవాచిని క్తావృత్తే తరపదే పరతల్లప్రత్యాసన్నసహృద్భావి గతి
సంజ్ఞికశబ్దః ప్రకృతిస్వరోభవతి । ప్రతిశబ్దస్య “ఉపసగ్ధాశ్చభివర్ణమ్”

(కా-ఫిట్-వ-౩౦౫) ఇత్యాద్యదాత్తం ప్రకృతిస్వరః । రక్షిత్యత్ర “న
 బ్విషయస్య” (కా-ఫిట్-వ-౩౦౩) ఇత్యాద్యదాత్తః । రాతయోధనస్య
 దాతారః తద్విపరీతా అగాతయోధనాపహారిణః శత్రవః । “తత్పురుషే
 తుల్యార్థతృతీయా సప్తమ్యపమానావ్యయ ద్వితీయాకృత్యాః” (పా-౬-
 ౨-౨) । తత్పురుషసమాసే తుల్యార్థం తృతీయాంతం సప్తమ్యస్తాత్పా ఉ
 పమానవాచకమవ్యయం ద్వితీయాంత జ్యోత్యప్రత్యయాస్తాత్పా యత్పు
 ర్వపదం తత్ప్రకృతిస్వరం భవతి । ఇతి న ఇగిపరస్యప్రకృతిస్వరత్వం త
 చ్చ సమాసస్వరస్యాపవాదో నభో స్వరః “నిపాతాద్యదాత్తః” (కా
 ఫిట్-వ-౩౦౫) ఇత్యాద్యదాత్తం । ధిషణేత్యత్ర “పుషాదరాదీని యధోప
 దిష్టమ్” (పా-౬-౩-౧౦౯) ఇతిమధ్యోదాత్తం । బద్ధిశ్శబ్దస్యేనంతత్వేన
 నపుంసక స్వరాభావాత్ । ఫిట్ స్వరపవ । అచ్చేతినిపాతస్వరః । మనునా
 శబ్దః “పుషాదీనాం” (పా-౬-౧-౨౦౩) ఇత్యాద్యదాత్తః । వితష్టేతిప్ర
 త్యుప్తవత్ । పురస్తాదిత్యత్ర “అద్యదాత్తశ్చ” (పా-౩-౧-౩) యప్రత్య
 యః స అద్యదాత్తో భవతి ఇత్యస్తాతిప్రత్యయస్యాదిరుదాత్తః । జుప్త
 శబ్దస్య “నిత్యమస్త్రే” (పా-౬-౧-౨౧౦) మస్త్రేపిపయే జుప్తార్పితశబ్దా
 నిత్యమాద్యదాత్తా భవతః । ఇహశబ్దే హప్రత్యయ ఉదాత్తః । ఆపద
 ఇత్యత్ర ఆసాదయితవ్యమిత్యస్త్రికృత్ప్రత్యయాథే విహితస్య కన్మిత్య
 యస్య నిత్వాత్ సదఇత్యేతత్పద మాద్యదాత్తం । తతః సమాసా
 న్తోదాత్తం బాధిత్యా తత్పురుషే పూర్వపద ప్రకృతిస్వరత్వేప్రాప్తే త
 దపోద్వ్యగతేరుత్తరస్య కృదంతస్య ప్రకృతిస్వరత్వం । పరిపూతమిత్యత్ర ప
 రిశబ్దో నిపాతత్వా దాద్యదాత్తః । పూతశబ్దః పూప్రేరణ ఇత్యస్తాద్ధా
 తోరుత్పన్నః క్తప్రత్యయాంతః । “ధాతోః” (పా-౬-౧-౧౬౨) ధాతోర
 న్తఉదాత్తః స్వాత్ । క్తప్రత్యయోపి “అద్యదాత్తశ్చ” (పా-౩-౧-
 ౩) ఇత్యదాత్తః । సతిశిష్టత్వాదయమేవ శిష్యతే । అతః “సమాసస్య”
 (పా-౬-౧-౨౨౩) ఇత్యన్తోదాత్తత్వేప్రాప్తేతదపవాదేన “తత్పురుషే తు

ల్యార్థః” (పా-౬-౨-౨) ఇతిసూత్రే శావ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం
 ప్రాప్తం । తదప్రద్య “గతికారక” (పా-౬-౨-౧౩౯) ఇతిసూత్రేణ కృదు
 త్తర పదప్రకృతిస్వరత్వం ప్రాప్నోతి । తన్నివార్య “గతిరసంతరః”
 (పా-౬-౨-౪౯) ఇతి పునః పూర్వపద ప్రకృతిస్వరే ప్రాప్తే తస్యావ్యవహ
 దః “పరేరభితో భావిమణ్డలం” (పా-౬-౨-౧౮౨) పరిశబ్దాదు త్తర మభితో
 భావ్యర్థవాచకం పదం మణ్డలపవళ్ళాన్తోదాత్తంస్యాత్ । పరితోఽభితః
 సర్వతః షూతం స్వీకృతమితి తస్యపదస్యార్థః । వర్షేణ వృద్ధం వర్షవృద్ధం
 తత్ర కారకాదు త్తరస్య కృదంతస్య తస్యప్రకృతిస్వరత్వే ప్రాప్తే తదవహ
 దః । “తృతీయాకర్తృణి” (పా-౬-౨-౪౮) కర్తృవాచిని క్తాంత ఉ త్తరపదే
 తృతీయాంతం పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరంస్యాత్ । దేవ బద్ధిరిత్యత్ర షష్ఠా
 ధ్యాయోక్తేన “ఆనుప్రితస్యచ” (పా-౬-౧-౧౯౮) ఇతిసూత్రేణాద్యు
 దాత్తః । పూర్వానువాకగతస్యాస్మియా ఇత్యస్య పదాత్ పరత్వేనాప్త
 మాధ్యాయోక్తేన “ఆనుప్రితస్యచ” (పా-౬-౧-౧౯) ఇతిసూత్రేణ ని
 ఘాతః । ఇహతువాక్యాపిత్వాన్త పదాత్ పరత్వం । ఆచ్ఛేత్తేతి కృదుత్త
 రపదప్రకృతిస్వరః । శతపత్నమిత్యత్ర “బహువ్రీహౌ ప్రకృత్యా పూర్వప
 దం” (పా-౬-౨-౧) ఇతిపూర్వపద ప్రకృతిస్వరత్వం । శతశబ్దస్య
 ఫిత్ స్వరః । సహస్రశబ్దః పృషోదరాదిత్వాన్తధ్యోదాత్తః । పృషివీశబ్దా
 త్ జీషః ప్రత్యయస్వరః “ఉదాత్తయనో హల్ పూర్వాత్” (పా-౬-
 ౧-౧౭౮) ఉదాత్తస్య స్థానే యాయనో హల్ పూర్వః తస్మాదుత్తర
 స్య నదీసంజ్ఞకప్రత్యయస్య జాతివిభక్తేశ్చోదాత్తస్వరత్వంస్యాత్ । సమ్మ
 చ ఇత్యత్ర క్విప్రుత్యయాన్తత్వేనకృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వం । తద్వల్
 సుసవ్యుతేతి శబ్దోఽపి । దిత్రిఖణ్డీతా । నదితిః అదితిః । “తత్పురుషేతు
 ల్యార్థః” (పా-౬-౨-౨) ఇత్యవ్యయపూర్వపద ప్రకృతిస్వరః । రా
 స్నాశబ్దోవృషాదిః । ఇన్ద్రాణ్యైశ్చ ఇత్యత్ర “ఉదాత్తయన” (పా-౬-
 ౧౭౮) ఇతివిభక్తిరుదాత్తా । సన్నహసమిత్యత్ర “లితి” (పా-౬-౨-౨౪౪) హసా

ఇన్సంజ్ఞక లకారోఽపేతే ప్రత్యయే పరతః పూర్వముదాహృతా స్యాత్ ।
సన్నహ్యతిథాతోరుపరి ల్యుప్తిశ్చయస్యానాదేకోఽపి ల్యుప్తాభవః । ఏ
తస్యకృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వం । ఇన్సంజ్ఞోవృషాదిః । బృహస్పతేరిన్య
త్ర “ఉభేవసస్వత్యాదిషు యుగవత్” (పా - ౬ - ౧ - ౧౮) ఏనస్స
త్యాదిషు సమాసేషు పూర్వోత్తరపదే ప్రకృతిస్వరేభావః । బృహస్ప
జ్ఞిః పతిశబ్దశ్చ వృషాదిః । మూర్ధ్వేత్యత్ర “అనుదాత్తస్వర యనోదాత్త
లోపః” (పా - ౬ - ౧ - ౧౯) యస్మిన్ననుదాత్తే సరిత ఉదాత్తే ల్యుప్త
తే తస్యానుదాత్తస్యోదాత్తః స్వాత్ భిః విభక్తిరన్యత్వం । ఉత్తర
శబ్దః పృషోదరాదిః । సర్వగ్రాహ్యః ఉహ్యగార్థః స్వయం రాజః । అగ్ర
మధ్యోదాత్తః పృషోదరాదిః । ప్రవ్రవ్యం । దేవగిరిసం ఇన్యత్ర ప్రాంత
దికత్వాత్ సమాసత్వాత్ కృదుత్తరపదత్వాద్వాద్యోదాత్తత్వమ్ ।

ఇతిశ్రీమదాభీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితా భాష్యేన్యసి
యోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

శుక్లధ్వంజైవ్యయి కర్మశేదేవయజ్ఞాన్యై చూగవిశ్వహోమైశ్చ
౭సి ద్యౌరసి పృథివ్యసి విశ్వహాయా అసి పరమేనై భాష్మాన్యై
హస్త్య మాహ్వోర్వసూనాం ప్రప్రీమసి శతధాగం విసూనాం ప్రప్రీ
సి సహస్రధారగం హుతస్తోతోహుతోప్రహ్సాగ్నదేసి బృహదే హుత
యి స్వాహా ద్యౌవాపృథివ్యాగ్ం సావిత్యయి సస్విర్వ్యయి సోమ
విశ్వకీర్త్య సమృచ్యధ్వ మృతాపరీ హుక్తిశీర్త్యమహిష్టయి మహి
ధనస్య సాతయే సోమేన త్వా తస్మిన్ప్రాయే నక్షత్ర్యో హుత్యగ్ం తేన

(పాల్వేనాప్టేచ॥ ౩॥ ఇతి ప్రథమప్రపాదితే శ్లోకే యో నువాకః

భాష్యమ్.

ద్వాభ్యామనువాకాభ్యా మమావాప్యాయామహని యత్ కర్త
వ్యం తదుక్తం । తృతీయేన రాత్రౌ కర్తవ్యోదోహ ఉచ్యతే । ఆహ తా
వద్భాగ్నిస్తాణేన బద్ధిపసికాలోవిధీయతే “పూర్వేద్య రిద్ధాబద్ధిస్సకరో
తి” । యజ్ఞ మేవారభ్యగృహీత్వోపవసతి” (బ్రా-౩కాం । ౨ప్ర । ౩అ) ఇ
తి । యవ్యపిదర్శపూర్ణమాసేష్టిః ప్రతిపది కర్తవ్యా తథాపి పర్వణ్యేవే
ర్ధ్వంబద్ధిశ్చ సమ్నాదయేత్ । తావతా యజ్ఞః ప్రారబ్ధః పవభవతి । నకేవ
లంప్రారవ్యః కిన్తు దేవతాశ్చ గృహీత్వా తాసాం సమీపే నివాసః కృ
తోభవతి । ఉనేన దేవతా పరిగ్రహస్యాపి పూర్వేద్యరేవ కాలఇతిసూ
చ్యతే । తత్ప్రకారస్తు యాజమానకాణ్డే వక్ష్యతే । ఇత్తమన్తాస్త్రుః “య
త్యస్తోరూపం కృత్వేత్వాదయః “తేచామూతత్వాత్ తత్రైవ వ్యా
ఖ్యాస్యతే । అథదోహసార్థంకుష్మీద్యయంవిధితే “ప్రజాపతిర్యజ్ఞసుస్మజతః ।
తస్యోభ అస్రగ్ంసేతామ్ । యజ్ఞేనైప్రజాపతిః । యత్సన్నాయోభేభ
వతః । యజ్ఞస్యైవతమథేఉపపదభాత్యప్రస్రగ్ంసాయ” (బ్రా ౩కాం । ౨
ప్ర । ౩అ) ఇతి । యజ్ఞోదర్శేష్టిః సాన్నాయ్యమితి దధిపయసోన్నామ్ । య
జ్ఞసమ్పద్ధి న్యోగికుమ్భ్యోర్నాశే యజ్ఞస్యసప్తత్వాత్ సప్తః ప్రజాపతే
రపినాశః । కుమ్భ్యోస్సమ్నాదనే యజ్ఞస్యసమ్పదితత్వాత్ప్రజాపతేరే
వావినాశాయైతత్ సమ్పద్యతే । యదుభేభవతఇతియదస్తి తత్రేనోభాస
మ్నాదనేనేతి యోజ్యమ్ । బోధాయనః “ఉత్తరేణగార్హవత్యం తృణాని
సగ్గ్ సీర్య తేషువతుప్తయగ్ంసంసాదయతి దోహనంపవిత్రం సాన్నాయ్య
తపన్యోస్థాల్యావితి ” । “అరై నాన్యస్థిప్రోక్షతి శుద్ధభ్యంవైవ్యాయకర్త
ణే దేవయజ్ఞాయాఇతిః ” ఇతి । ఆపస్తంబః “సాన్నాయ్యపాత్రాణి
ప్రత్యోత్తరేణ గార్హవత్యం దర్భాంత్యగ్గ్ సీర్య ద్వప్త్యస్య ఇచ్చి పా
త్రాణి ప్రయనక్తి కుమ్భిగ్ంశాఖాపవిత్ర మభిధానీం నిదానే దారుపా
త్రం దోహనమయస్సాత్రం దారుపాత్రంవా పిధానార్థ మగ్నిశాఖా

త్రహవణీ ముపవేషంపర్ణవల్కా ఇచ్చ తృణఇచ్చ । శున్ధధ్వందైవ్యాయకర్తృణ
 ఇతి త్రిక్రిప్రోక్షతి ”ఇతి । హేపాత్రాణి దేవయజ్ఞ్యాత్మనే దైవ్యాయ
 కర్తృణేశున్ధధ్వం శున్ధానిభవత । విశేషేణ ప్రయోజనమాహ “శున్ధధ్వం
 దైవ్యాయకర్తృణే దేవయజ్ఞాయా ఇత్యాహ । దేవయజ్ఞాయా ఏవై
 నానిశున్ధతి” (బ్రా-౩కాం.౨ప్ర. ౩అ) ఇతి । శోధయతీత్యర్థః । తే
 నదానవ్రతాదిరూపం స్మార్తముపి కర్తృదైవికమస్తి తస్మాద్భూదివిశేషేణ
 మ్ । బోధాయనః “అభజఘనేన గార్హపత్యముపవిశ్యోపవేషేణోదీపోఽక్తౌ
 రాన్నిరూపాతి మాతరిశ్వనో ఘర్షోఽసీతి తేషుసాన్మాయ్య తపనీమధిశ్ర
 యతి ద్యౌరసి పృథివ్యసి విశ్వధాయా అసి పరమేణధామ్నా దృగ్ంహ
 స్వమాహ్వః ”ఇతి । ఆపస్త్యుస్తు ఏకమన్త్రిత్యమాశ్రిత్యాహ “మాతరి
 శ్వనోఘర్షోఽసీతి తేషు కుమ్భిమధిశ్రయతి ”ఇతి । హేకుమ్భ వా
 యోస్య ఇచ్చారస్థానప్రదానేన వీషకోయమస్తరిక్ష లోకస్తద్రూపస్త్యమ
 సి । తపోదరేఽప్యస్తరిక్ష సద్భవాత్ । కింబ్బ ద్యులోకజన్య పృష్ఠ్యుద
 కాత్ భూలోకస్థ పృష్ఠికాయాశ్చ సమ్పాదితత్వేన లోకద్వయరూ
 పోఽసి । కింబ్బ విశదేన బహుక్షీరధారణ సామర్థ్యేన విశ్వధారక పృష్ఠి
 రూపోఽసి తతోద్భవోభవ భగ్నోమాభూః । యదోక్తార్థో బ్రాహ్మణేన
 విశదీక్రియతే ”మాతరిశ్వనోఘమోఽసీత్యాహ । అంతరిక్షంవై మా
 తరిశ్వనోఘర్షః । ఏషాంలోకానాంవిదృత్యై । ద్యౌరసి పృథివ్యసీత్యా
 హ । దివశ్చ హేషాపృథివ్యాశ్చ సమ్భృతా । యదుఖా । తస్మాదేవమా
 హ । విశ్వధాయా అసి పరమేణ ధామ్నేత్యాహ । పృష్ఠిరైవిశ్వధా
 యాః । పృష్ఠి మేవావరున్ధే దృగ్ంహస్వమాహ్వ ఇత్యాహర్థత్యై” (బ్రా
 ౩కాం.౨ప్ర. ౩అ) ఇతి । ద్యౌరసి పృథివ్యసీతి ద్వయోర్లోకయోర్వాచ
 కశబ్దే సోపాత్తత్వాత్ సాహచర్యేణ ఘర్షశబ్దేఽస్తరిక్షపరేనతి కుమ్భే
 త్రయాణాం లోకానాంవిశేషేణ ధారణం సిద్ధతి । విశ్వధాయా ఇత్యు
 చ్చారణాత్ పృష్ఠీరనవరోధస్యానధీనతా భవతి । కల్పః “తస్మాంప్రాగ్గ
 గ్ంశాఖాపవిత్రం నిదధాతి వసూనాం పవిత్రమసి శతధారం వసూనాం

పవిత్రమసి సహస్రధారం ”ఇతి । భోః శాఖాపవిత్ర కుమ్భిముఖే సం
స్థాపిత త్వం ప్రాణనివాసహేతునాం క్షీరాంశానాం పవిత్రంశోధకమ
సి । త్వద్వ్యవధానేన తృణవర్ణాదీనాం క్షీరేణ సహకుమ్భ్యంపతతాం
ప్రతి బధ్యమానత్వాత్ । నచ క్షీరమప్యేవం ప్రతిబధ్యేత ఇతి శశు-నీ
యమ్ । సూక్ష్మేః పవిత్రచ్ఛిద్రైః కుమ్భ్యంపతస్తీనాం శతసహస్రసం
ఖ్యానాం క్షీరధారాణాం సద్భావాత్ । శోధకత్వమాదర్శం వసూనాం
పవిత్రమసీతి ద్విరుక్తిః । వసుశబ్దార్థం వత్స్యభిప్రేతం సస్మన్భవిశేషశ్చ ఆ
హ “వసూనాంపవిత్రమసీత్యాహ । ప్రాణావైవసహః । తేషాంవా ఏత
ద్భాగధేయమ్ । యత్పవిత్రమ్ । తేభ్యఏవైనత-రోతి” (బ్రా - ౩కాం ।
౨ప్ర । ౩౭) ఇతి । ధనవాచినా వసుశబ్దేన సహశ్చ వివక్షితానాం క్షీ
రావయవానాం ప్రాణనివాసలక్షణ జీవనహేతుత్వాత్ । ప్రాణరూప
త్వంశోధకం పవిత్రమితి యదస్తి తత్ప్రాణానామేవసంబద్ధి కుతః । ప్రా
ణార్థమేవహి సర్వోజనః పిపీలికామక్షికాద్యపనయనేన క్షీరశోధనంకరో
తి । శతసహస్రబద్వయసూచిత మర్థందర్శయతి । “శతధారాంసహస్ర
ధారమిత్యాహ । ప్రాణేష్వేవాయుర్దధాతి సర్వత్వాయ” (బ్రా - ౩
కాం । ౨ప్ర । ౩౭) ఇతి । శతాయుర్భవ సహస్రాయుర్భవేత్యేవ మాశీ
ర్వాదో లోకేప్రసిద్ధః । సహపన్యతుపరిహారే శాయుషసకాన్త్యైవ
సమ్మద్యతే । గుణత్రయవిశిష్టం పవిత్రంవిధత్తే “త్రివృత్పలాశశాఖాయాం
దర్భమయం భవతి” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౩౭) ఇతి । క్రమేణ ప్రీనర్థవా
దానాహ “త్రివృద్వైప్రాణః । త్రివృతమేవప్రాణం మధ్యతో యజమానే
దధాతి । సౌమ్యవిపర్ణస్సయోనిత్వాయ । సాతౌత్పవిత్రందర్భాః” (బ్రా-
౩కా । ౨ప్ర । ౩౭) ఇతి । ప్రాణాపానవ్యాస నామకైరూర్ధ్వాధోమధ్య
పృత్తిలక్షణై రవాస్తరభేదైః ప్రాణవాయోస్త్రీప్రత్వం కార్యే పలాశే
కారణస్య సోమస్యానుగతి ర్యోజసహితత్వమ్ । తదర్థమేవాత్రపలాశశా
ఖాయామాదరః । దర్భాస్తు సాతౌదేవ శుద్ధిహేతవో న తు ద్రవ్యాస్తర
సమ్పాదనేన । ఏతచ్చ సద్భ్యావస్తనాదిశాస్త్రీసుప్రసిద్ధమ్ । శాఖాపవిత్రత్రిత్వ

స్య నిర్మాణప్రకారః సూత్రేనగ్నితః “అప్రవృద్ధస్థమయం పవిత్రం కృత్వా
 వసూనాంపవిత్రమసీతి శాఖాయాగ్ం శిధిల మవస్థజతి మూలే మూలా
 న్యగ్రేఽగ్రాణి సగ్రస్థిం కరోతి” ఇతి । తస్య శాఖాపవిత్రస్య కాలభేదేనకు
 మ్భిముఖే స్థాపనప్రకారభేదం విధత్తే “ప్రాక్సాయమధినిదధాతి । తత్ప్రా
 నాపానయోరూపమ్ । తిర్యక్పాతః । తద్దర్శస్యరూపమ్ । దార్శ్యగ్ం
 హ్యేతదహః । అన్నంవైచన్ద్రీమాః । అన్నంప్రాణాః । ఉభయమే వోపై
 త్యజామిత్వా య । తస్మాదయగ్ం సర్వతల్యవవతే” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర ।
 ౩ అ) ఇతి । అమావాస్యాది నే సాయన్దోహే కుమ్భాః ఉపరి శాఖాపవి
 త్రం ప్రాగగ్రం పశ్చాత్తులం నిదధ్యాత్ । తథాసతి ప్రాణాపానసగృ
 శం భవతి । ప్రాణవాయుః పూర్వరూపే ముఖద్వారే నివసతి అపాన
 వాయుః పశ్చిమరూపే గుడద్వారే మలం నిస్సారయతి తస్మాదస్తి సాదృ
 శ్యమ్ । ప్రతిపది ప్రాతర్దోహే తిర్యగ్నిదధ్యాత్ । ప్రాగగ్రత్వస్య దీర్ఘ
 త్వాదుదగగ్రత్వం తిర్యక్త్వం తచ్చ దర్శనవిషయేణ చన్ద్రేణ సదృశందృ
 శ్యతే । శుక్లపక్షద్వితీయాదిషు దక్షిణోత్తరవర్తి శృణ్వద్వయోపే తశ్చన్ద్ర
 మా యద్యపి ప్రతిపది సదృశ్యతే తథాప్యేకయా కలయా చన్ద్రోత్పత్తే
 శాస్త్రసిద్ధిత్వేన దర్శనయోగ్యత్వాదేత నహశ్చన్ద్రదర్శన సమ్బంధిభవత్ ।
 నచ చన్ద్రముసగిప్రాణరూపత్వేప్రయోజనాభావః తయోరన్నరూపత్వేన
 సప్రయోజనత్వాత్ । ఓషధీరనుగృహ్ణానశ్చన్ద్రమాస్తద్వారేణాన్నంభవతి ।
 ప్రాణస్యాప్యన్నేమోపవీయమానత్వాత్ అన్నత్వమ్ । తద్వ్యభియోర
 పి కాలయోః ప్రాగగ్రత్వమేవాస్తు తావత్తేవాన్నత్వసిద్ధితి శ్చేత్ ।
 మైవమ్ । అనాలస్యాయ విలక్షణయోః ప్రాగగ్రత్వో దగగ్రత్వయోః
 కర్తవ్యత్వాత్ । యస్తాదాలస్య మవశ్యం త్యాజ్యం తస్మాదేవాయం
 వాయురనాలస్యః సర్వేషుదేశేషు సర్వేషుకాలేషుపవతే । బోధాయ
 నః “దోహ్యమానా మనుమన్త్రీయతే హుతస్తోమో హుతో ద్రప్సోఽ
 గ్నయే బృహతేనాకాయ స్వాహాద్యావా పృథివీభ్యామ్” ఇతి । ఆ
 పస్తంబస్తు దుగ్ధస్యకుమ్భాః శాఖాపవిత్రే సేచనకాలే బహిఃపతతాం

విష్ణునామభినున్ద్రితే మన్తే వినియజ్ఞైః “హుతస్తోకా హుతోన్ద్ర
 పృథి విప్రహోఽనుమన్ద్రయితే” ఇతి । అల్పవిన్దస్తోకస్య ప్రాథోవిన్దః
 ద్రవ్యః తదుభయం నాకనామేస్వర్గవాసినే ప్రాథాయాగ్నయేహుతమ
 స్తు । తథాద్యావాపృథివీభ్యామపి స్వాహాహుతమస్తు । అత్ర హుతశబ్దప్ర
 యోగాద్ధవిష్టేన ప్రతితిష్ఠతి । తతః సున్నదోషోన భవతీత్యాహ “హు
 తస్తోకో హుతోద్రవ్య ఇత్యాహ ప్రోక్తిత్యై । హవిషోఽనుందాయ । నహి
 హుతగ్న్ స్వాహా కృత్యోఽనున్దతి” (బ్రా - ౩ కా । ౨ప్ర । ౩ అ) ఇతి । హవి
 షోఽగ్నో ప్రక్షిప్తత్వంహుతత్వమ్ । దేవతోద్దేశపూర్వక త్యాగవాచక
 స్వాహాశబ్దప్రయోగేణ విషయాకృతత్వమ్ । సచస్వాహాకరణమన్తరేణ
 హవిస్ప్రత్యేషో నాస్తితిశబ్దానీయమ్ । వపటాగ్న రేణాపి తత్ప్రత్యేషాత్ ।
 అతపవవాజసనే యినోవాగ్నే నోరుసాస్తా వామనన్తి “తస్యోద్వాస్తనాదే
 నావ్రువజేవన్తి స్వాహాకారశ్చవపటాగ్న రశ్చేతి” । వికల్పశ్చతయోః శాస్త్రే
 చిత్రితః । పవశ్చసతి ద్విధాపదేవతానాముపయుక్తయోర్హుతస్వాహాకృత
 యోర్హస్తినాశదోషః । నఖిలులోక కశ్చిదపి భుక్తమన్నంనప్తమితిబ్రూతే ।
 నాకాయ విప్రహం హువామమపాదయతి “దివినాకో నామాగ్నిః । తస్య
 విప్రహోభాగ భేయమ్ । అగ్నయే బ్రహతేనా కాయేత్యాహ । నాకమేవాగ్నిం
 భాగభేయేనసవర్ధయతి” (బ్రా - ౩ కా । ౨ప్ర । ౩ అ) ఇతి । నాకస్యభాగః క
 థంద్యావాపృథివీభ్యాంద్రత్యత్యాశబ్దానంతయోర్హుకవద్భీక్తృత్వమ్ ।
 కిన్తు స్థిత్యాధారత్వేన హుతత్వమిత్యాహ “స్వాహాద్యావాపృథివీభ్యా
 మిత్యాహ । ద్యావాపృథివ్యో రేవైనత్ ప్రతిష్ఠాపయతి” (బ్రా - ౩ కా ।
 ౨ప్ర । ౩ అ) ఇతి । సవవిత్తేమప్యే ఊరసేచనం విధత్తే “పవిత్రవత్త్వాన
 యతి । అపాఞ్చైవోపధీనాశ్చ రిసగ్ంసగ్ంసృజతి । అధో ఓపధీష్వవ
 పశున్సృజస్తాపయతి” (బ్రా - ౩ కా । ౨ప్ర । ౩ అ) ఇతి । వర్షధారాభిరాగతా
 నామహంరసోదర్భః । గోభిర్మక్షితాగామోపధీనాంరసః ఊరమ్ । తదుభ
 యమత్ర సంసృప్తంభవత్యేవ । కిన్చ దర్భోపలక్షితాస్వోపధీమ ఊరోపల
 క్షితాః ప్రతిష్ఠాపయత్యేవ । గోవోహనకాలే కుష్మన్పర్కపూర్వకం మా

నంవిధతే “అన్వారభ్యవాచయచ్ఛతి | యజ్ఞస్యధృత్యై” (బ్రా-౩కా|
 ౨ప్ర|౩౨) ఇతి | పవిత్రధారణం విధతే “ధారయన్నాస్తే | ధారయన్త
 ఇవహిదుమాన్తి” (బ్రా-౩కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి | లోకే దోగ్ధారో వామమా
 స్తేనవా జానుభ్యాంవా పాత్రంధారయన్త ఏవ దుమాన్తి | తథాత్రాపి
 పవిత్రం ధారయన్నేవాసేత | కుమ్భిస్పర్శన పవిత్రధారణయో ర్వికల్పః
 సూత్రైదర్శితః “కుమ్భిమన్వారభ్య వాచయచ్ఛతి పవిత్రంవా ధారయ
 న్నాస్తే” ఇతి | గాం దుగ్ధ్వా కుమ్భింప్రతి క్షీరమానయన్తం దోగ్ధారం
 పృచ్ఛేదితి విధతే “కామధుక్ష ఇత్యాహతృతీయస్త్యై | త్రయ ఇమేలో
 కాః | ఇమానేవలోకాన్యజమానోదువా” (బ్రా-౩కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి |
 విద్యమానానాంగవాంమధ్యేకాంకాం దుగ్ధవాసేతి | సోఽయంప్రశ్నస్తృ
 తీయసౌపర్యన్తః | గోహృగ్ధాదిలోకరూపత్వాత్ | గవాంత్రితేనలోక
 త్రయదోషేనా లభ్యతే దోగ్ధరుత్తరం విధతే “అమూమితి నామగృ
 హ్ణాతి | భద్రమేవాసాంకర్తావిష్కరోతి” (బ్రా-౩కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి |
 అమూమిత్యజ్ఞుశ్యానిర్దిశ్య తదీయం వ్యావహారికం నామ గృహ్ణాయాత్ |
 సన్తిహిగవాం వ్యవహారాయ తత్స్వామిభిః సజ్జాతితాని గర్జాయము
 వాసరస్వతీత్యాది నామానికృతాని | తన్నామగ్రహణే బహుక్షీరప్రదా
 నలక్షణమాసాం భద్రంకర్తావిష్కారం భవతి | అథవా మన్త్రీవ్యయమ
 భిద్రకాణ్డే సమామాతమ్ “కామధుక్షగిప్రణోబ్రూహి | ఇన్ద్రాయహ
 విరిన్ద్రీయమ్” ఇత్యమూమ్ | “యస్యాందేవానాం పయోహితమ్” ఇతి
 చ | తయోరత్రప్రశ్నోత్తర వాక్యాభ్యాం ప్రతీకగ్రహణమస్తు | ఆపస్త
 మ్బేన తయోనిపతితత్వాత్ | కల్పః “అధపురస్తాత్ ప్రత్యగానయన్తం
 పృచ్ఛతి కామధుక్షఇతి | అమూ మితీతరగిప్రత్యాహ | తామనుమన్త్రీ
 యతే సావిశ్వవ్యచాఇతి | ద్వితీయామానయన్తం పృచ్ఛతి | కామధుక్ష
 ఇత్యమూ మిత్యేవేతరః ప్రత్యాహ | తా మనుమన్త్రీయతే తావిశ్వవ్య
 చాఇతి | తృతీయా మానయన్తం పృచ్ఛతి | కామధుక్షఇతి | అమూ మి
 త్యేవేతరగిప్రత్యాహ | తామనుమన్త్రీయతే | సా విశ్వకర్తా” ఇతి |

విశ్వం కృత్యం ఆయుర్యస్యాః సా విశ్వాయుః । విశ్వస్యవ్యవో వ్యా
ప్తిర్యస్యాః సా విశ్వవ్యచాః । విశ్వాని కర్తాణి యస్యాః సా విశ్వక
ర్తా । పృథివ్యంతరిక్ష ద్యులోకాభిమాని దేవతానాం క్రమేణోక్త గు
ణోపేతత్వాత్ తదభేదేన గావః స్తూయంత ఇత్యముం మన్త్యాభిప్రా
యం దర్శయతి “సా విశ్వాయుః సా విశ్వవ్యచాసాని విశ్వకర్తే త్యాహ ।
ఇయంవై విశ్వాయుః । అంతరిక్షం విశ్వవ్యచాః । అసౌవిశ్వకర్తా । ఇ
మానేవై తాభిర్లోకాః యథా పూర్వం దుహే” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౩౨)
ఇతి । దుగ్ధఇత్యర్థః । కిచ్చ బహుక్షీరప్రదానేన సన్తుష్టా విశ్వాయుష్టాది
కమాశీర్వాదం ప్రయుజ్యై ఇత్యభిప్రాయాంతరమాహ “అథోయథాప్ర
దాత్రే పుణ్యమాశాస్తే । ఏవమేవై నా ఏతదుపస్తాతి । తస్మాత్ ప్రాదాది
త్యున్నీయ వన్దమానాఉపస్తవన్తపశూకదుహన్తి” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర
౩౨) ఇతి । యథా లోకే ప్రభూతం ధనందత్తవతేరాజ్ఞే చిరజ్జీవ త్విత్యా
ద్యాశీర్వాదం పురోధాగకరోతి । ఏవమేవై తేన మస్త్రేణ గాఃస్తాతి । య
స్తాచ్ఛాస్త్రీయదోహనే స్తుతిరామ్నాతా తస్మా ల్లాకికదోహనేఽపి ప్ర
భూతంక్షీరం పూర్వేద్దురదాదితి నిశ్చిత్య మాస్తేన వన్దమానావాచా మ
మ మాతా మమ భగినీత్యేవంగాః స్తువంతో దుహన్తి । ఏతత్ కాణ్డగతే
షు మస్త్రేషు అనామ్నాతం కఙ్గిన్నన్త్రముత్పాద్య వినియుజ్యై” బ
హుదుగ్ధీన్ద్రాయ దేవేభ్యో హవిరితి వాచంవిస్మజతే । యథాదేవతమేవ
ప్రస్తాతి । దైవ్యస్యచ మానుషస్యచ వ్యావృత్యై” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౩౨)
ఇతి । హేదోగ్ధస్త్యమిన్ద్రాయ తదనుచరేభ్యశ్చ దేవేభ్యః పర్యాప్తం బ
హుక్షీరం సమ్పాదయితుం తిస్రభ్య ఉత్తరా గాదోగ్ధి । తత్ర సమాన్త్రక
గౌత్రయ దోహనమిన్ద్రార్థం, అమన్త్రకమితర గౌదోహనం తదీయా
నుచరేభ్యఇతి యథాదేవతత్వం ప్రభూతత్వేన మానుషదోహనాద్వ్యా
వృత్తిః । కల్పేత్వచ్చిద్రకాణ్డోక్త ఏవ తత్సమానార్థో మన్త్రో వినియుక్తః
“బహుదుగ్ధీన్ద్రాయ దేవేభ్యో హవ్యమాప్యాయతాంపునః । వత్సేభ్యోమ
నుష్యేభ్యః పునర్దోహాయ కల్పతామితి త్రిర్వాచం విస్మజ్య” ఇతి । బ్రా

ప్నాణేఽప్యేతద్యైవ మస్త్రస్య ప్రతీకమస్తు । అర్థతో నిర్దేశాద్ధవరితీష
 త్పాతభేదః । మస్త్రస్యవృత్తిం విధత్తే “త్రిరాహాత్రిషత్వాహిదేవాః”
 (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । త్రిరుక్తే సత్యత్వబుద్ధి ర్యేహం తే త్రిషత్వాః
 మానం కుమ్భిస్పర్శనశ్చ విన్దైవ తిస్సభ్యోఽధికా గా దోహయేదితి విధ
 త్తే “అవాచం యమోఽనన్వారభ్యోత్తరాః । అపరిమితమేవావరున్ధే”
 (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । ఉత్తరాసామపి గవాందోహనే బహుదేవ
 సహితాయేద్ద్రాయాపరిమితంక్షీరం సమ్పాదితం భవతి । తూష్ణీముత్ర
 రా దోహయిత్వే త్యహస్త్రకదోహనం కల్పేదర్శితమ్ । పూర్వపక్షత్వే
 న దారుపాత్రం నిషేధతి “నదారుపాత్రేణ చహ్యత్” అగ్నిమద్వై దా
 రుపాత్రమ్ । యద్దారుపాత్రేణ చహ్యత్ । యాతయామ్నా హవిషాయ
 జేత” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । మన్తనేనాభివ్యజ్యమానోఽగ్నిః పూ
 ర్వందారుణి గూఢో వర్తేత ఇత్యగ్నిసహితం దారుపాత్రం తత్రత్యాగ్ని
 నా క్షీరస్య స్వీకృతత్వాద్ధవిషాగతసారత్వమ్ । సిద్ధాస్తరూపేణ తత్పా
 త్రం విధత్తే “అధోఖల్వాహుః । పురోడాశముఖానివైహవీగంషి । తేన
 ఇతిపురోడాశగ్ం హవిషాయామోఽస్తీతి । కామమేవ దారుపాత్రేణ
 చహ్యత్” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । పూర్వేనిషేధవాదినో హవి
 షస్తత్వం జానన్తి । అతస్తద్వ్యయ్యత్యర్థోఽయ మధోశబ్దః । అభిజ్ఞా
 స్త్వేవమాహుః । లోకే తావదపూపాదనాదీనాం తున్నివ ర్తకత్వాత్
 ప్రాధాన్యందృష్టమ్ । దధిక్షీరాదీనాస్తు సహకారత్వమేవ । తతోయాగే
 వ్యపి పురోడాశ చరుమాంసాన్యేవ సారవన్తిహవీంషి । నతు పురోడా
 శాదత్వాచీనస్య క్షీరాదహవిషః కశ్చిత్ సారోఽస్తియోఽగ్నినా స్వీక్రి
 యేత । తస్మాద్దారుపాత్రదోహనం నవిరుద్ధ్యతఇతి । “యదుపర్యుపరిశిరో
 హరేత్” అధోఽధశ్శిరో హరతి” ఇత్యాదావీవ ఇత ఇతఃపురోడాశమి
 తి వీష్నాద్వితీయావ । చరు పురోడాశాదత్యస్త మర్వాచీనస్వీత్యర్థః ।
 పునరప్యన్యం పూర్వపక్షమాహ “శూద్రపవనమహ్యత్” । అసతోవాపవ
 సమ్భూతః । యచ్ఛూద్రః । అహవిరేవతదిత్యాహుః । యచ్ఛూద్రోదోగ్ధితి” ।

(బ్రా - ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౩౨) ఇతి । అసతోఽధమావయవాత్ పాదాత్ జాతః । సిద్ధాంతమాహ “అగ్నిహూత్ర మేవనమహ్యేచ్ఛాద్ధః । తద్ధి నో త్సునన్తి । యదాఖలువైపవిశ్రమత్యేతి । అథ తద్ధవిరితి” (బ్రా. ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౩౨) । అగ్నిహూత్ర హవిషఉత్పవనా భావాన్నాస్తి శూద్రస్స ర్శేశున్ధిః । ఇదన్తు హవిరుత్పవనస్య త్రివృత్యా పవిత్రమతిశయేన ప్రా ప్నోతీతిశుద్ధమేవ । కల్పః “దోహనే అప అనీయ సంతౌశన మానయతి “సంపుచ్ఛ్యధ్వమృతావరీ రుక్మిణీర్మధుమత్తమా మన్ద్రాధనస్య. సాతయి ”ఇతి । ఋతశన్తేన సత్యవాచినా జలేనావశ్యమ్భువిత్తౌశన సామర్థ్యము పలక్ష్యతే । హే సామర్థ్యవత్య ఆపో యూయం కుమ్భిగతేన క్షీరేణ స మృతైభవత । కీదృశ్యోయూయమ్ । ఊర్మిమత్స్వేనాత్యన్త మాధుర్యేణ హర్ష హేతుత్వేనచ క్షీరసదృశ్యః । కిమర్థోఽయంసంస్పర్శః । సాన్నాయ్య లక్షణ ధనలాభార్థః । సామర్థ్యోర్ని మాధుర్య గుణోపన్యాసాదత్ర రసస మ్పరోఽవివక్షితో నతు ద్రవ్యమాత్రసంస్పర్శ ఇత్యాహ “సంపుచ్ఛ్య ధ్వమృతావరీ రిత్త్యాహ । అపాక్షౌచో వోపధీనాశ్చ రసగంసగంసృజతి । తస్మాదపాక్షౌచపధీనాశ్చ రసముపజీవామః” (బ్రా - ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౩౨) ఇతి । దోహనపాత్రత్వౌశనేన స్వాదుతమోఽపాంరసః । కుమ్భిగతక్షీర స్వరూపమేవ గోభిగ్భక్షితానామోపధీనాంరసస్తద్రసద్వయం కుమ్భాయం సంసృప్తమ్ । యస్మాదుభయమేళనంప్రశస్తం తస్మాద్వయం సర్వే తమభయ ముపజీవామః । ఏతచ్ఛలోకే ప్రసిద్ధమ్ । ధన్వోగాస్త్రాభయోరుపజీవనం వి శదీకృత్యామనన్తి । “అన్నమశితంతేథా విధీయతే తస్యయత్ స్థవిష్టో థాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్నాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్నః । ఆపల్ల పీతాస్త్రిధా విధీయన్తే తాసాం యత్ స్థవిష్టోథాతుస్తన్నాత్రం భ వతియో మధ్యమస్తన్నోహితం యోఽణిష్ఠ స్సప్రాణః” ఇతి । ధనలాభో క్తి ప్రయోజనం దర్శయతి “మన్ద్రాధనస్యసాతయిత్యాహ । పుష్టిమేవ యజమానే దధాతి” (బ్రా - ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౩౨) ఇతి । కల్పః “అక్షై నత్త

ప్రేక్ష్యదగుద్వాస్య శీతంకృత్వాతిరగ్గపవిత్రం దధ్యాతనక్తి సోమేనత్వాతన

చ్చీద్యాయదధీతి” । హేక్షీర దధియాపేణసోమేనత్వామాతనమ్ని । తేనాత
 ఇన్ద్రసేనసప్తన్నందధీద్యాయాచాయాప్యతేనస్వత్రసోమశబ్దేన ముఖ్యసోమం
 పరిత్యజ్యకుతోదధ్యుపలక్యతే । బ్రాహ్మణాన్తరబలాదితిబ్రూమః । తత్రహ్యత
 ఇన్ద్రనగ్రవ్యవిశేషైర్దేవతావిశేషాణాంప్రీతిం బ్రువతీశ్రుతిః దధ్విత్సప్రి
 యత్వందర్శయతి । “యత్పుతికైర్వా పర్ణవలైర్వాత్తజ్ఞాప్యత్యోన్య
 మ్ । తద్యతలౌరాక్షసమ్ । తద్యత్తణ్ణులైర్వైశ్వదేవమ్ । తద్యదాతఇన్ద్రసేన
 మానుషమ్ । తద్యద్దధాతతేన్ద్రమ్ । తద్యద్దధాతనక్తిసేన్ద్రీత్వాయ ”
 ఇతి ॥ అత్రాతఇన్ద్రసోమం ముఖ్యందధిశబ్దం పరిత్యజ్య గౌణస్యసోమశబ్ద
 స్యోపాదానేప్రయోజనమాహ “సోమేనత్వాతనచ్చీద్యాయదధీత్యాహ । సో
 మమేవైతరోతి” (బ్రా- ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౩ అ) ఇతి । సాన్ద్రాయస్యస
 మీకరణంప్రయోజనమ్ । తస్యాపి ప్రయోజనమాహ “యో వై సోమం
 భక్షయిత్వా । సంవత్సరగ్ సోమంనపిబతి । పునర్భుక్యోన్యస్య సోమపీఢో
 భవతి । సోమః ఖలువై సాన్ద్రాయమ్ । య ఏవం విద్వాన్సాన్ద్రాయం
 పిబతి । ఆపునర్భుక్యోన్యస్య సోమపీఢోభవతి” (బ్రా- ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౩ అ)
 ఇతి । సోమపీఢః పాతవ్యత్వేన విహితః సోమభిత్వర్థః । అగ్నిష్టోమమను
 స్థాయ సంవత్సరమతిపాహ్య సోమయాగం యో నకరోతి తేనావశ్యమ
 సాకర్తవ్యః । వసన్దేవసన్దేజ్యోతిష్టోమేన యజేతేతి తద్విధానాత్ । య
 ది ద్రవ్యాభావాదినిమిత్తేన ప్రతిబద్ధ్యేత తద్భావనయా సోమీకృతం । సా
 న్ద్రాయంపిబత స్తద్వైకల్యంపరిహీయతే । అస్తిహ్యమస్తాతుమశక్తస్య స
 ర్వత్రభావనయా తత్పుర్రః । అత ఏవబృహదారణ్యకే సృష్టిప్రకరణే బ్ర
 హ్మచారిణో గాహస్థ్యధర్మంవాంఛత స్తదసమ్భవేన త్యుపాసనయా త
 త్సమ్మూర్తిరామాయతే “ఏకాకీ కామయతే జాయా మేస్యాదథ స్ర
 జాయేయాథ విత్తం మేస్యాదథకర్తవ్యమేతి సయావదప్యేతేషామైకై
 కం సప్రాప్తోత్యకృత్సపవతావన్యతే తస్యాకృత్సతా । మనపవా
 స్యాత్ । వాగ్దాయా । ప్రాణగివ్రజా । చతుర్థానుషంవిత్తం । చతుషా
 హితద్విద్వతే । శ్రోత్రందైవంవిత్తం । శ్రోత్రేణైవహితచ్ఛృణోతి । ఆత్మే

వాస్యకర్తృ । అత్మనాహికర్తృకరోతి” ఇతి । అత్మాదేహేనా వేదగమ్యం
 మన్తాదికందైవం విత్తం । అతస్సోమభావనయా వైకల్యపరిహారో యుజ్య
 తే । సమన్వయోపిధానాయ పాత్రవిశేషం విధత్తే “సమన్వయేనాపిదధ్యా
 త్” । యన్మన్తయేనాపిదధ్యాత్ పితృదేవత్యగ్ స్యాత్ । అయస్పత్రేణ
 నా దారుపాత్రేణ వాపిదధాతి । తద్ధి సదేవం” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర ।
 ౩౮) ఇతి । పితౄణాం మృతృత్వప్రముదకుష్టుశ్చాద్ధాదౌ సిద్ధమ్ । దారుపా
 త్రస్య సదేవత్వం దోహనపాత్రేవగతమ్ । మన్తాన్తరాద్వా । తత్త్రైవ
 మామూయతే “అమన్తయం దేవపాత్రం యజ్ఞస్యా యుషిప్రయుజ్య
 తామ్” ఇతి । అయస్పత్రస్యా ప్యేతద్ద్రష్టవ్యమ్ । పిధానపాత్రస్య సోదక
 త్వం విధత్తే “ఉదస్వద్భవతి । ఆసోవైరక్షోఽఘ్నః । రక్షసామపహత్యై”
 (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౩౮) ఇతి । స్వాభిచూచిదేవతా ముఖేనాపాం ర
 త్తోఘ్నుత్వం । పిధానాయ మన్త్రముత్పాద్యవ్యాచక్షే “అదస్తమసి వి
 ఙ్గవేత్స్వేత్యాహ । యజ్ఞో వై విష్ణుః । యజ్ఞాయైవైనదదస్తజ-రోతి” (బ్రా-
 ౩కాం । ౨ప్ర । ౩౮) ఇతి । అదస్తమసుపక్షీణమ్ । కల్పేతు ప్రతీకమిదమి
 త్యభిప్రేత్యా చ్చిద్రక్తాణ్ణ గతో మన్త్రో వినియుక్తః “అదైనమదన్వతా క
 గ్ంసేన వా చమసేన వా పిదధాతి । అదస్తమసి విష్ణవేత్వా యజ్ఞాయా
 పిదధావ్యహం అద్భిరరిక్తేన పాత్రేణ యాగిసూతాగిపరిశేరతే” ఇతి ।
 ప్రథమపక్షే హే సాన్నాయ్య విష్ణవేత్వా పిదధామితి అధ్యాహారః । క
 ల్పః “తదుపరివ నిదధాతి యత్ర గుప్తశ్చుస్యతే విష్ణో హవ్యగ్ంరక్షస్వేతి
 ” ఇతి । అత్రరక్షణార్థమేవ విష్ణుసమ్బోధనమ్ । నత్విప్రప్రదధిః స్వీకారా
 యెత్య ముమభిప్రాయం విశదయతి “విష్ణోహవ్యగ్ం రక్షస్వేత్యాహ గు
 ప్త్యై” ఇతి । శాఖాబద్ధిపరివసాన్నాయ్యేఽపి విధత్తే “అనధస్నాదయతి ।
 గర్భాణాంధృత్యా అప్రపాదాయ । తస్మాన్గర్భాగిప్రజానా మప్రపాదుకాః ।
 ఉపరివనిదధాతి । ఉపరివహి సువర్గోలోకః । సువర్గస్యలోకస్య సమస్త్యై”

(బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౩౮) । ఇతి । అత్రవినియోగసంక్షిప్తాః ।

“శున్ధసాన్నాయ్యపాత్రాణి ప్రోక్ష్య మాతేతికుమ్భికా।
 సంస్థాప్యగ్నో వసూశాఖా పవిత్రం తత్రనిక్షిపేత్ ॥
 హుతవిహ్వానేతిగాశ్ప దుగ్ధాస్త్రీస్తోఽభిమన్త్రయేత్ ।
 సమ్మృసంతౌశసంక్షిప్త్వా సోమేదధ్వాతనక్తిహి ॥
 విష్ణోఽనధోదధాత్యస్త్రీక తృతీయేదశవర్ణితాః” ॥

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితమ్।
 “శున్ధధ్వమితిమన్త్రోఽయం పారోడాశికశోధనే ।
 సాన్నాయ్యపాత్రశుద్ధౌవా ప్రథమోఽస్తుసమాఖ్యయా॥
 పారోడాశికమిత్యత్ర ప్రకృత్యా తద్ధితేనవా ।
 సన్నిధ్యనుక్తితగకల్పన క్లృతత్వాద్ధృవమగిక్రమాత్” ॥ ఇతి॥

శున్ధధ్వందైవ్యాయకర్తృణే దేవయజ్ఞాయా ఇత్యయంనున్త్రీః పా
 రోడాశికమితి యాజ్ఞికైః సమాఖ్యలే కాణ్డే పరితత్వాత్ । సమాఖ్య
 యా పురోడాశకాణ్డోక్తానా ములూఖల జుహ్వోదీనాం శోధనేఽజ్ఞమితి
 చేత్ । మైవం । పారోడాశికమితి సమాఖ్యాయాం ప్రకృతిఃపురోడాశమ
 న్త్రీమభిధత్తే । తద్ధితప్రత్యయశ్చ తత్సమ్బద్ధికాణ్డమ్ । నచైతావతా పు
 రోడాశపాత్రాణాం మన్త్రసన్నిధిః ప్రత్యతౌ భవతి, కిం త్వద్ధాపత్యా
 కల్ప్యతే । యద్యుక్తసన్నిధిర్నస్యాత్ తథా మన్త్రగ్రన్థస్య పారోడాశిక
 సమాఖ్యా న స్యాత్ । సహ్యగ్నోవసన్నిహితానామిషేత్వాదిమన్త్రాణా
 మాగ్నేయకాణ్డసమాఖ్యాభవతి । సన్నిహితానాస్తు యుజ్ఞానః ప్రథమం
 మన ఇత్యాదిమన్త్రాణాం భవత్యేషా సమాఖ్యా । తస్మాత్ కాణ్డస
 మాఖ్యయా సన్నిధిం పరికల్ప్య తత్సన్నిధ్యస్యథా నుపపత్త్యా పరస్పగా
 కాంతౌరూపం పారోడాశిక పాత్రప్రకరణం కల్పయిత్వా తద్వారా
 వాక్యలిక్ష్ణశ్చితిం కల్పయిత్వా తయా శ్రుత్యా వినియోగ ఇతి సమాఖ్యా
 యా విప్రకర్షః । సాన్నాయ్యపాత్రాణాం శోధనమన్త్రీ సన్నిధిస్తు ప్రత్య

తు ఇథ్థాబ్ధిర్నిః సమాప్తదనస్య ముష్టినిర్వాపస్య చాన్తరాశం సాన్నాయ్య
పాత్రాణాందేశః । ఉక్తమన్త్రేచ్ఛేద్ధా బర్హిర్నిర్వాపవిషయయోర్ధ్వన్త్రా
నువాకయోర్ధ్వమేఽనువాకే వత్సతే । తేన చప్రత్యక్ష సన్నిధానాత్
ప్రకరణాదీనాం చతుర్థామేవ కల్పనాత్ సన్నిధిః సన్నికృప్యతే । తస్మా
త్ క్రమేణ సమాఖ్యాం బాధిత్యా సాన్నాయ్య పాత్రశోధనశేషామన్త్ర
ఇత్యయం చరమః పక్షోఽభ్యుపేతవ్యః । తస్మిన్నేవాధ్యాయే షష్ఠపా
దే విచారితమ్ ।

“శాఖాచ్ఛేదాదయోదోహ ధర్మాస్సాయంవ్యవస్థితాః ।

ప్రాతశ్చనన్దివాసాయం స్థానాత్తైపూర్వవత్స్థితాః॥

అనర్థకృప్రతిహతిస్థ పూర్వవనైవవిద్యతే ।

బలినాఽతస్సప్రకరణాత్ ప్రాతర్ద్వోఽహూఽపినన్తిత్”॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే పలాశశాఖాచ్ఛేదనంతయాశాఖయా వత్సా
పాకరణ మిత్యాదయో దోహధర్మాః సమామూతాః । దోహాచ ద్వా
విద్యేతే అమావాస్యాయాం రాత్రా వేకోదోహః । ప్రతిపది ప్రాతరప
రో దోహః । తత్రపూర్వన్యాయేన స్థానబలాత్ ప్రాథమికేసాయందో
హే ప్రథమ శ్రుతాస్తే ధర్మావ్యవస్థితా ఇతిచేత్ । మైవం । వైషమ్యాత్ ।
పూర్వత్రహిసోమే పశు విశసనాది కర్మణా మనన్వయాత్ ప్రకరణతల
నర్థక్యం ప్రతిహతమ్ । తతోఽగ్నిషోమీయపశౌ స్థానబలాత్ తే ధర్మావ్య
వస్థితాః । ఇహతు నాస్త్యోనర్థకృప్రతిహతిః । తతః ప్రకరణేనస్థానం బాధ
త్వా ద్వియోద్దోహయోస్తే ధర్మాభ్యుపేయాః । దశమాధ్యాయస్యాష్ట
మపాదే విచారితమ్ ।

“స్వాహేత్యుక్తిర్దర్శిహూమే సంహారస్సన్న్వాగ్రిమః ।

పూర్వన్యాయేనతన్త్రే స్వాహాకారావిధిత్వతః॥

విధిత్యేఽపీనియత్యైవ నబాధ్యాసవషట్కృతిః ।

హూమాస్తరేవషట్కార స్వాహాకారవికల్పనమ్”॥ఇతి॥

అనారభ్యశ్రూయతే । వషటాకరేణవా దేవేభ్యోఽన్నం ప్రదీయత
 ఇతి । దర్శి హూమవిశేషే శ్రూయతే । పృథివ్యైస్సాహా ద్విరిత్యాయస్వాహే
 తి । తత్రపూర్వాధికరణే యథా అనారభ్యవిహితస్య సాప్తదశస్యప్రాక
 రణికేన సాప్తదశ్య విధినా ఉపసంహారే సతి వికృత్యంతరే సాప్తదశ్యం
 నాస్తి తథా ఇహాప్యనారభ్య వాదేన విహితస్య స్వాహాకారస్య దర్శి
 హూమప్రకరణ పతితమన్త్రగతేన స్వాహాశబ్దేనోపసంహారే హూమా
 న్తరేషునాస్తి స్వాహాకార ఇతి ప్రాప్తే । బ్రూహః । పృథివ్యై స్వాహేతి
 మన్త్రపాఠోఽయమ్ । న త్వత్ర స్వాహాకారోఽనారభ్యాఽభీతబ్రాహ్మణ
 వాక్యేనైవ విధీయతే । సఖలు “యమాదిత్యా అగ్నిమాప్యాయయ
 న్తి” ఇత్యాదియాజ్ఞామన్త్రగతా ఆదిత్యాదిశబ్దాః కస్యచిదర్థస్య విధా
 యకాదృష్టాః । యథా సిద్ధార్థవాచక ఆదిత్యశబ్దో న విధత్తే, యథా క్రి
 యావాచిత్యేఽపి వర్తమానార్థ ఆప్యాయయన్తీతి న విధాయకః తథా
 వైదిక హవిర్విషయో దేవస్య దత్తమిత్యన్తిన్నర్థే వర్తమానః స్వాహా
 శబ్దో నోచ్ఛారణం విదధాతి । తథాస త్యుపసంహార్యోపసంహారకయో
 రేకవిషయత్వశఙ్కాయా అప్యభావాన్నాస్త్యే వాత్ర పూర్వన్యాయః ।
 నను ప్రకరణాదినా మన్త్రస్య హూమే వినియక్తత్వాత్ స్వాహాకా
 రవిధి రర్థాలభ్యత ఇతిచేత్, ఏవమపి బ్రాహ్మణవాక్యేన పత్యై ప్రాప్తః
 స్వాహాకారో నియమ్యతే । అస్మిన్నప హూమేస్వాహాకారేణైవాన్నం
 ప్రదీయతఇతి । తతః పాక్షికో వషటాకోఽర్థాన్నివర్తతే । కిచ్చి “పుర
 స్తాత్ స్వాహాకారా వా అన్యే దేవా ఉపరిష్టాత్ స్వాహా కృతయో
 ఽన్యే” ఇతి బ్రాహ్మణోక్తన్యాయేన స్వాహాపృథివ్యా ఇత్యపిపాఠః పత్యై
 ప్రాప్తోతి । తత్ర పృథివ్యై స్వాహేతివ పతేదితి నియమ్యతే । అథా
 ద్వ్యత్యాసో నివర్తతే । తస్మాదవిధిత్వ విధిత్వయో రుపసంహారాభావేన
 హూమాన్తరే ష్వనారభ్యవిహితో వషటాకర స్వాహాకార వికల్పః
 సుస్థితో భవతి । ఏవచ్ఛి సతి “హుతస్తోకః” “స్వాహాద్యావాపృథివీభ్యా
 మ్” ఇతి మన్తాగ్నిశాఖ్యాం సూచితస్య స్వాహాకార వికల్పస్య నకదా

చదవ్యసుపపత్తిః । ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయవాదే కీర్తిద్విచారితమ్ ।

“తేనహ్యన్నమితిప్రొక్తో వాదోహేతురుతస్తుతిః ।

హీనాశ్రుతా హేతుతాఽతః శూర్పాదన్యత్పాదనమ్ ॥

శూర్పసాధనతాశ్చోత నాశ్చోతీసావికిల్వ్యతే ॥

అతోనిరర్థకోహేతుః స్తుతిస్తుప్యాత్మవర్తికా” ॥ ఇతి ॥

ఇదమామూయతే “శూర్పేణ జుహూతి” “తేనహ్యన్నం క్రియతే” ఇతి । ఆయమర్థవాదో విధేయశూర్పే హేతుత్వేనాన్వేతి హీనశబ్దస్య హేతువాచిత్యాత్ । యస్తా దన్నసాధనం తస్తాచ్ఛూర్పేణ హేమా తవ్యమిత్యక్తే యద్యదన్నసాధనం దర్శిపితరాదికం తేనసర్పేణ హేమా తవ్యమితి లభ్యతే । తతః పితరాదయః శూర్పేణ సహ చికల్వ్యంత ఇతి ప్రాప్తే । బ్రూమః । శూర్పస్య హేమావసాధనత్వం శ్రోతం తృతీయయా తదవగమాత్ । పితరాదీనాం త్వానుమానికం । అతోఽసమానబలత్వాన్నవికల్పీయత్వః । తతో హేతుఃవ్యర్థః । స్తుతిస్తుప్రరోచనా యోషయిక్తా । తస్మాత్ స్తుతిత్వేనాన్వయః । అసేవైవ న్యాయేన ప్రకృతేఽపి “అగ్ని హేమాత్రమేవ సహహ్యేచ్ఛూద్రః । తద్ధిన్తోత్పనప్తి” ఇత్యత్ర హీనశబ్దస్య హేతుత్వా గ్యత్రయత్ర నాస్త్యత్పవనం తత్రతత్ర శూద్రస్పర్శో నిషిద్ధఇతి వ్యాప్తా సత్యాం ఉత్పవనరహితానాం వ్రీహీయవాదీనాం కదాచిచ్ఛూద్రేణ స్పృష్టానాం యాగయోగ్యత్వం నస్యాదితి పూర్వనిపత్యః । తద్ధిన్తోత్పనవ్రీహ్యర్థవాదస్య స్తావకత్వేన హేతుప్రతిపాదకత్వాభావానోక్తదోషఇతి రాద్ధాంతః ।

అథవ్యాకరణమ్.

శుద్ధధ్వమిత్యత్ర ధాతురుదాంతః । శబ్దప్రత్యయస్య పిత్యాదనుదాంతః । అనుపదేశాదుత్తరం లసార్పధాతుక మవ్యనుదాంతమ్ । నైవ్యశబ్దో యథా వ్రత్యేనః ష్టిత్యాదిరితి (పా-౬-౧-౧౯౭) ఆమ్యదాంతః । మాతరిశ్వశబ్దో ధిషణేతివత్సభ్యోదాంతః । ఘర్షోఽసీ త్యోకారస్యోదాంతా సుదాంత

యోరకారయోః స్థానే పఠితత్వదేకాదేశస్వరేణ నిశ్చయముగా నుత్తరస్వ
ప్రాప్తే తదవపాదః । స్వరితో వానుదాత్తేపదాహ్ (పా - ౮ - ౨ - ౧) । ఉ
త్తరపదస్యాదావనుదాత్తే పరత ఉదాత్తానుదాత్తయోః పికాదేశః స
వికల్పేనస్వరితః స్యాదిత్యోకారః స్వరితః । పునివ్యసేత్యత్ర ఉదాత్తస్వ
రితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్వ (పా - ౮ - ౨ - ౪) । ఉదాత్తస్వ వా
స్వరితస్వవాప్రానే యోయన్ తస్మాదుత్తరస్యానుదాత్తస్వ స్వనిశఃస్వ
త్ ఇత్యాకారః స్వరితః । విశ్వస్య ధాయోధారణం యస్యావృష్టి సా
విశ్వధాయాః, తత్ర పూర్వపదప్రకృతిస్వరప్రప్రాప్తః । విశ్వశాస్త్రే స్వరి
ఆద్యుదాత్తః “విశ్వేదేవా ఋతావృథ ఇత్యాదౌ త్వన్మనాన్” । ఇతా
తు” బహువ్రీహి విశ్వంసంజ్ఞాయామ్ (పా - ౬ - ౨ - ౧౦౬) ౧౧౧ విశ్వమి
త్యేతత్ పూర్వపదమస్తోదాత్తమ్ । పరమశబ్దో నపుంసకలిప్తో పిన్దరిత
పుంసకత్వాభావాత్ ఫిట్స్వరేణాస్తోదాత్తః । ద్యగ్ంహస్వేత్యత్ర పు
గ్వాక్యేన పదాల్ పరత్వాభావాన్న నిసూతః, కిన్తు ధాతుస్వర శబ్దస్వర
లసార్వధాతుకస్వరాః । పరమేణధామాన్ ద్యగ్ంహస్వేత్యేవం ఏక వా
క్యత్యేపి ద్యగ్ంహస్వమాహ్వః ఇతిసముచ్చయపిన్దరితాయాం పరిసన్న బు
త్తత్యేన” చాదిలోపే విభాషేతి (పా - ౮ - ౧ - ౬౩) నిఘాతస్వపిన్దరి
ద్రష్టవ్యః । మనుశబ్దోవృషాదిః । పవిగ్రమిత్యత్ర “పువస్సంజ్ఞాయామిన్దరిత (పా
౩ - ౨ - ౧౦౫) పూర్వోధాతోరితప్రత్యయే సకారాదుదాత్తః । శనిధాతశ
బ్దః శతవల్కశబ్దవత్ । ద్రష్తోఽగ్నయే ఇత్యత్ర ఘన్తోపరిపదోకాన్, స్వ
రితః । బృహన్తహతోరుపసంఖ్యానమ్ (పా - ౬ - ౧ - ౧౨౩) ౧౧౨ వి
బృహచ్ఛబ్దాదుత్తరస్యా లజాదివిభక్తేరుదాత్తగ్నమ్ । కం ముగ్ధమ్ ౧౧౩
దుకిఖం తన్నవిద్యతే యస్యాసా నాకః పూర్వపదప్రకృతిస్వరిః । స్వాహా
శబ్దో నిపాతః । ద్యావాపృథివీశబ్దస్య, దేవరాష్ట్రస్త్వేచ (పా - ౬ - ౨ - ౧౦౪) ఇత్యుభయపద ప్రకృతిస్వరల్పాదాశ్చనాల్పదాత్తా । విశ్వధాయా
ఇతి వత్ విశ్వాయు రిత్యాదయః । ఋతావరీ శబ్దస్య అమృతీరల్పాన్న
ఘాతః । ఊర్వికాశబ్దస్య ఫిట్స్వరః । జీ బనుదాత్తః । మనుశబ్దో వృషాదిః

మతుప్త మపావనుదాత్తై । ధనశబ్దోనపుంసకస్వరః । సోమేన్ద్రవిష్ణుశబ్దా
వృషాదిగతాః హవ్యస్య హిమమస్యయోగ్యం హవ్యం - ప్రత్యయస్వరః॥*

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే తృతీ
యోఽనువాకః॥*

తైత్తిరీయసంహితా.

కర్తృణేవాం దేవేభ్యః శకేయంవేషాయ త్వా ప్రత్యుప్యగ్ం రక్ష్య
ప్రత్యుప్యగ్ అతయోధూరసిధూర్వ ధూర్వత్తం ధూర్వతం యోఽస్మా
న్ ధూర్వతి తం ధూర్వయం వయఃధూర్వామస్త్యం దేవాసామసి స
స్మితమం పస్మితమం జప్తమం పస్మితమం దేవహూతమ మహృత
మసి హవిధానంధృగ్ంహస్త మాహ్వర్చిత్రస్య త్వా చతుషా ప్రేత్తే
మాభేర్వా సం విక్తా మా త్వా॥౧॥

హిగ్ంసేషమురు వాతాయ దేవస్యత్వా సభితుః ప్రసవేఽశ్వినో
ర్బహుభ్యం పూర్ణాహస్తాభ్యా మగ్నయే జప్తం నిర్వపామ్యగ్ంహమా
భ్యామిదం దేవానా మిద మనస్తహస్సాత్యైత్వానారాత్యై సువరభివి
భ్యేషం వైశ్వానరం జ్యోతిర్దృగ్ంహస్తాం దుర్యా ద్యావాపుద్రివ్యోరు
ర్వస్తరక్ష మన్విహ్య దిత్వాస్త్యేపస్థే సాదయామ్యగ్ంహమావ్యగ్ంరక్షస్వ॥

మాత్వా పట్ప్రత్యుగ్ంశచ్చ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్థో
ఽనువాకః॥

యం దర్శేషు సాదయిత్వా” ఇతి । ప్రణయనవిధే రథకవాదమాహ “శ్రద్ధావా ఆపః । శ్రద్ధామేవారభ్య ప్రణీయప్రచరతి” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౪౮) ఇతి । అపాంశ్రద్ధాజనకత్వేన శ్రద్ధాయాపత్వ ముపచర్యతే । తజ్జనకత్వం శ్రుత్యంతరే సమామాతమ్ “ఆపోఽహంశ్రద్ధాం సన్నమనైపుణ్యాయ కర్తవ్యే” ఇతి । దృశ్యతే సానాచమనోపేతస్య శుద్ధ్యతిశయః । పూర్వోక్తమేవ ప్రణయనవిధిం పునఃపునరనూద్య బహుధాస్తాతి “అపని ప్రణయతి । యజ్ఞో వాఽపివ” । యజ్ఞమేవారభ్య ప్రణీయప్రచరతి । అపని ప్రణయతి । వజ్రో వా ఆపః । వజ్రమేవభ్రాతృవ్యేభ్యః ప్రహృత్యప్రణీయప్రచరతి । అపని ప్రణయతి । ఆపోవై రక్షోఽఘ్నీః । రక్షసామపహత్యై । అపని ప్రణయతి । ఆపోవై దేవానాంప్రియంధామ । దేవానామేవప్రియం ధామ ప్రణీయప్రచరతి । అపని ప్రణయతి । ఆపోవై సర్వాదేవతాః । దేవతాపవారభ్య ప్రణీయప్రచరతి” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౪౮) ఇతి । యజ్ఞో యథాభీష్టస్వర్గసాధనం తద్వదపా మభీష్టప్రీత్యాదిసాధనత్వా ద్యజ్ఞత్వమ్ । ప్రణీతాభిరద్భిః పీష్టస్యసంయమనం ప్రచరణమ్ । యథావజ్రోవైరిణం వారయతి తద్వదావస్తృష్టాం వారయన్తి । రక్షోఽఘ్నత్వం పురైవోక్తమ్ । పృథ్వ్యదకస్య దేవప్రియథామో ద్యులోకామత్పన్నత్వానపాం తద్ధామత్వమ్ । దేవాస్తావదగ్నిం ప్రవిశ్య తద్భావంప్రాప్తాః । తథావశ్రూయతే “దేవాసురాస్సంయత్రా ఆసన్” । తేదేవా విభ్యతోఽగ్నింప్రావిశన్ । తస్మాదాహురగ్నిస్సర్వాదేవతా” ఇతి । “సచాగ్నిరపుప్రవిష్టః । సనిలాయత । సోఽపనిప్రావిశత్” ఇతి శ్రుతేః । తస్మాదపాం సర్వదేవతాత్వమ్ । బ్రాహ్మణాంతరాద్వాతథాత్వంక్షప్తవ్యమ్ । కల్పః “ఆదత్తే దక్షిణేనాగ్ని హూత్రహవణీంసవ్యేన శూర్పం వేషాయత్వేతి” ఇతి । తదేతనుభయం యజ్ఞాయుధుధ్యపాతి, తాని యజ్ఞాయుధాన్యన్యత్రైవ మామూతాని “స్థృశ్చకపాలాని చాగ్ని హూత్రహవణీవ శూర్పం కృష్ణాజినం శమ్యూహో బాఖిలం ముసలం దృవచ్ఛోపలా చ పతానై దశయజ్ఞాయుధాని” ఇతి । తేషాం ప్రయోగప్రకారః సూత్రేదర్శితః “ఉత్తరేణ గావోపత్యా

భాష్యమ్.

అనువాకత్రయేణ పర్వదినకర్తవ్యం సమాపితమ్ । ఉత్తరైర్దశభిర
 నువాకైఃప్రతిపద్దిన కర్తవ్య మభిధాతవ్యమ్ । తత్ర ప్రథమంతావదస్తింశ్చ
 తుర్థేననువాకే హవిర్నిర్వాహోఽభిధీయతే । బోధాయనః “అథ ప్రాత
 స్తుతేఽగ్నిహూత్రే ఘస్తాసవస్పృశతే కర్తవ్యేవాందేవేభ్యః శకేయమి
 తి” ఇతి । అపస్తవ్యః “కర్తవ్యేవాందేవేభ్య శ్శకేయమితి హస్తావవజ్ఞ్య”
 ఇతి । హే మాస్తా దేవానాంసవస్పృశినే కర్తవ్యే ప్రతౌశితౌ యువాం ప్ర
 యోక్షుం శక్తోభూయాసమ్ । వినాపి ప్రతౌశనం లోకకశక్తే సృష్టావా
 చ్చాస్త్రీయశక్త్యర్థోఽయం మన్తః ప్రతౌశనహేతురిత్యభిప్రేత్యాహ ।
 “కర్తవ్యేవాం దేవేభ్యః శకేయమిత్యాహ శక్త్యై” (బ్రా - 3 కాం । ౨ ప్ర
 ౮౮) ఇతి । కఞ్చిన్నన్త్రీముత్పాద్య తృణాస్తరణే వినియుజ్జే “యజ్ఞస్య
 వైసంతతిమను ప్రజాగివశవో యజమానస్యసంతాయతే । యజ్ఞస్యవిచ్ఛి
 త్తిమనుప్రజాగివశవో యజమానస్య విచ్ఛిద్యతే । యజ్ఞస్య సంతతిరసి య
 జ్ఞస్యత్వా సంతత్యై స్తృణామి సంతత్యై త్వా యజ్ఞస్యే త్యాహవనీయా
 త్ సంతసౌతి । యజమానస్యప్రజాయై పశూనాగ్ంసంతత్యై” । (బ్రా-
 3 కాం । ౨ ప్ర । ౮౮) ఇతి । యజ్ఞస్యత్వాసంతర్యా ఇత్యేహం పదానా
 మాదరాధేన ద్విరభ్యాసేన భూమిర్యధానదృశ్యతే తథాస్తరణీయమితి
 సూచయతి । అత ఏవాన్యత్రా మూతమ్ “అనతి దృశ్యగ్ంస్తృణాతి”
 ఇతి । స్తరణప్రదేశస్యాస్యస్తా కల్పే దర్శితౌ । “గార్హపత్యాత్ ప్రక్రమ్య
 సంతతాములపరాజీగ్ంస్తృణాత్యాహవనీయాత్” ఇతి । ఉలపరాజిస్తృ
 ణవిశేషః । ప్రణయనం విధత్తే “అపగ్ప్రణయతి” (బ్రా - 3 కాం । ౨ ప్ర
 ౮౮) ఇతి । తత్ప్రకారగకల్పే దర్శితః “అపరేణ గార్హపత్యముపదిశ్య కగ్ం
 సంవాచమసంవా ప్రణీతా ప్రణయనమానీయ తస్మిం స్తిరగివవిత్రమప అన
 యన్నాహ । బ్రహ్మన్నపగ్ప్రణేష్యామి యజమానవాచంయచ్ఛేతి సమ్మే
 య్యకా సమంప్రావైర్ధారయ మాణోఽవిషిష్టాహృత్వోత్తరేణాహవనీ

రోహణి "ఇతి॥ కల్పః "అథపురోడాశీయాః ప్రేక్షతే మిత్రస్యత్యా చ
 తుషాప్రేక్షే మాభేద్ధా సంవిక్థా మా త్వాహిగ్ంసిషమ్" ఇతి । హాప్రీ
 హిసమూహా జగన్మిత్రస్య సూర్యస్యచతుషా త్వాహవలోకయామి నతు
 వైరిచతుషా తతోమాభైః మిత్ర కమ్మిస్థాః అహస్త త్వాం స మా
 రయామి । అనుకూలోఽయమితి బుద్ధ్యత్వాదనాయ మిత్రశబ్దప్రయోగ ఇ
 త్యాహ "మిత్రస్య త్వా చతుషాప్రేక్షాఇత్యాహ మిత్రత్వాయ" (బ్రా-
 3 కాం । ౧ప్ర । ౪౮) ఇతి । భయకమ్మయోరపి హింసావాంతర భేదస్యను
 భిప్రేత్యాహ "మాభేద్ధాసంవిక్థామా త్వా హిగ్ంసిషమిత్యాహాహిగ్ం
 సాయై" (బ్రా - 3 కాం । ౧ప్ర । ౪౮) ఇతి । కల్పః "ఉరువతాయేతి పరి
 ణాహమపవాహ్య" ఇతి । హా కరిష్యమాణద్వార త్వమేతేన పిఠానభూ
 తత్యణాద్యపనయనేన వాయుప్రవేశార్థ విస్తీర్ణోభవ । వాయుప్రవేశే ప్ర
 యోజనమాహ "యద్యైకిజ్జివాతోనాభివాతి । తత్సర్వం పరుణదైవత్య
 మ్ । ఉరువతాయేత్యాహ । ఆవారుణమేవైనత్యురోతి" (బ్రా - 3 కాం ।
 ౧ప్ర । ౪౮) ఇతి । యద్ద్రీప్యమావృత త్వేన నాయుర్న స్పృశతి తస్యసర్వ
 స్యావరణో పరుణః స్వామీ తచ్చ స్వామిత్వం వాయునా నిపద్యతే । క
 ల్పః "అథ నిర్వపతి దేవస్యత్వానవితుప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూ
 ణ్ణోహస్తాభ్యామగ్నయేజుష్టం నిర్వపామి" ఇతి । తత్ప్రీకారః సూత్రైవర్క
 తః "శూర్వేపవిత్రం నిధాయ తస్మిన్నగ్ని హోమోహవత్త్యా హవీగ్ంసిని
 ర్వపతి తయావాపవిత్రవత్త్యా" ఇతి । వ్యాచక్షే "దేవస్యత్వానవితుప్రసవ
 ఇత్యాహ ప్రసూత్యై । అశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహ । అశ్వినాహిదే
 వానామధ్వర్యా ఆస్తామ్ । పూణ్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహయత్యై । అగ్న
 యేజుష్టం నిర్వపామిత్యాహ । అగ్నయపవై నాజుష్టం నిర్వపతి " (బ్రా-3
 కాం । ౧ప్ర । ౪౮) ఇతి । ఏతాః ప్రీహీః ప్రియంహవిర్యధా భవతి తథా
 నిర్వపతి । ఆవృత్తిం విధత్తే "త్రిర్యజుషా । త్రయశ్శిమేలోకాః । ఏహంలో
 కానామాత్యై । తూష్ణిం చతుర్థం । అపరిమితమేనావరుణే" (బ్రా - 3

కాం.౧|ప్ర.౧|౨|౪| ఇతి. ఆపస్తంబః “ఏవము త్తరం యథా దైవత వగ్నిషో
 మాభ్యామితి పార్థమాస్యామ్” ఇతి. తదిదంస్వప్తీచకార బోధాయనః”
 ఏతామేవప్రతిపదం కృత్వాగ్నిషోమాభ్యామితి పార్థమాస్యా మిన్ద్రాయ
 ప్రాచీనాయ చేన్ద్రాగ్నిభ్యా మిత్యుపావాస్యాయా మసన్నయత ఇన్ద్రా
 యేనసన్నయతో మహేన్ద్రాయేతి వా యదిమహేన్ద్రయాజీభవతే” ఇతి.
 దేవస్య త్వే త్వేవమేవ భాగముపక్రమం కృత్వా జుప్తం నిర్వపామీత్యుప
 సంహారం కృత్వా తయోర్మధ్యేగ్ని షోమాభ్యామితి ప్రయోక్తవ్యమ్ ।
 ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ “స ఏతమేవానుపూర్వగ్ంహవీగ్ంషినిర్వపతి”
 (బ్రా - ౩కాం. ౧|ప్ర. ౧|౨) ఇతి. కల్పః “ఇదం దేవానామితి నిరుప్తాన
 భివృశతీదమునః సహేత్యవశిష్టా” ఇతి. శూర్పే నిరుప్తమిదం దేవా
 నామేవ స్వం ఇన్ద్రస్థ శకటస్థం దేవైస్సహితానా మస్తాకం స్వం యా
 గాన్తరాణా మస్తాభిగిరివ్యమాణత్వా ద్భోజ్యమాసత్వాచ్చభాగయో
 రసాఙ్గరాయ మన్త్రీద్వయమిత్యాహ “ఇదం దేవానా మిదమునః స
 హేత్యాహ వ్యావృత్త్యై” (బ్రా-౩కాం. ౧|ప్ర. ౧|౨) ఇతి. కల్పః “స్ఫా
 త్యైత్వానారాత్యా ఇతి నిరుప్తాసేవాభిమన్త్ర్యై” ఇతి. హేహవిః అభి
 వృద్ధ్యై ల్వామభిమన్త్రీయామి । తత్రాభివర్ధనమదానాయ నభవతి కిన్త
 దేదేభ్యో దాతుమేవ । సోఽయం మన్త్రో హవిషోఽవసగ్నస్తేన త్తయో
 మఘాదిత్యేవం రత్నార్థిత్యాహ “స్ఫాత్యై త్వానారాత్యా ఇత్యాహ
 గుప్త్యై” (బ్రా-౩కాం. ౧|ప్ర. ౧|౨) ఇతి. బోధాయనః “అథాహవనీయ మీ
 త్తతేసువరభివిభ్యేషంవై శ్వానరంజ్యోతిః” ఇతి. ఆపస్తంబస్త్రిమన్త్రీభేదమ
 భిప్రేత్యాహ “సువరభివిభ్యేషమితి సర్వంవిహార మనువీక్షతే. వై శ్వానరం
 జ్యోతిరిత్యాహవనీయమ్” ఇతి. స్వర్గసాధనత్వాత్ స్వర్గరూపం సర్వయా
 గప్రదేశ మభితో విశేషణ పశ్యామి. ఆహవనీయాగ్నిం స్వర్గస్య ప్రకా
 శకం జ్యోతిః స్వరూపం పశ్యామి । శకటస్యోపరిభాగే పరితః కటవేష్టితే
 తమస్విని ప్రదేశేఽవస్థితస్య బహిరవలోకన మప్యపేక్షిత మిత్యాహ “త

మసీవ వా ఏషాఽన్తశ్చరతి | యగ్గవరీణహి | సువరభివిఖ్యానం వై శ్వాన
 రం జ్యోతిరిత్యాహ | సువరేవాభి విపశ్యతి | వై శ్వానరం జ్యోతిః | (బ్రా-
 ౩ కాం ౧౨ ప్రరళ) ఇతి | బోధాయనః “అధగృహనన్వీక్ష తే దృగ్ంహంతాం
 దుర్యాద్యావాపుధివ్యో” ఇతి | ఆపస్తంబః “దృగ్ంహంతాం దుర్యాద్యావా
 పుధివ్యోరితి ప్రత్యవరువ్య” ఇతి | ఇహలోక పరలోకయో రన్యగృహ
 దృశీభవన్తు | అదాధ్యక్షా-యాః సద్భవాద్దాధ్య మాశంసతీయ మి
 త్యాహ “ద్యావాపుధివీ హవిషి గృహీత ఉదవేపేతామ్ | దృగ్ంహంతాం
 దుర్యా ద్యావాపుధివ్యో రిత్యాహ | గృహీతాం ద్యావాపుధివ్యోర్ధ్వత్యై”
 (బ్రా-౩ కాం ౧౨ ప్రరళ) ఇతి | గృహీతహవిషః కింవోద్దిశ్య యత్కృత్య
 జ్ఞానాలోకయోర్భయేన కమ్యగప్రాప్తః | దృగ్ంహంతామిత్యుక్తై సత్యే త
 ద్విదాశ ఉద్దేశ్యే సభవతీతి నిశ్చయాద్దైర్వ్యం భవతి | కల్పః “ఉర్వన్తరి
 క్ష మన్విహీతి హరతి” ఇతి | వ్యాచక్షే “ఉర్వన్తరిక్ష మన్విహీత్యాహ
 గత్యై” (బ్రా-౩ కాం ౧౨ ప్రరళ) ఇతి | కల్పః “ఏత్యోత్తరేణ గార్హపత్య
 ముపసాదయత్యదిత్యా స్తోవస్థే సాదయామి” ఇతి | అదితశ్చన్యభూమి
 రర్థ ఇత్యాహ “అదిత్యాస్తోవస్థే సాదయామిత్యాహ | ఇయం వాలది
 తిః | అస్యా ఏవైనమవస్థే సాదయతి” (బ్రా-౩ కాం ౧౨ ప్రరళ) ఇతి | కల్పః
 “గార్హపత్య మభిమన్త్రయతే అగ్నే హవ్యగ్ంరక్షస్వేతి” ఇతి | అత్ర
 హవిషో రతౌమాత్రం వివక్షితమిత్యాహ “అగ్నే హవ్యగ్ంరక్షస్వేత్యా
 హనుత్యై” (బ్రా-౩ కాం ౧౨ ప్రరళ) ఇతి | అత్రవినియోగసక్త్యాహః ||

“తర్హణేహస్తయోశ్శుద్ధి ర్వేషశూర్వపరిగ్రహః |

ప్రత్యుప్తమితి సస్తప్య ధూస్ప శేచ్ఛకపేధురమ్ ||

త్వమీషాంసమ్మ శేడ్ధాంహ శకటంత్వధిరోహతి |

ఉర్వన్తరి మవచ్ఛాయం మిత్రేతిహవిరీక్ష తే |

దేవేతినిర్వపేదగ్ని త్వపిపూర్వానుపజ్ఞానాత్ |

ఇదంనిరు వ్రతచ్ఛేషా స్పృశేత్ స్ఫాత్యాభిమన్త్రణామ్ ||

సువర్ణిఘోరవీరౌధ వై శ్వాపూర్వాగ్నివీరుణమ్ ।
 ద్యౌంహోవరుఃపూర్వగుచ్ఛేనదిభూమహాహిసాదయేత్ ॥
 అగ్నేగ్నిమస్త్రీణంమస్త్రా ఉక్తావకోనవింశతిః॥

అథమీమాంసా.

'తత్రకేచిత్ సామాన్యవిచారా ఉచ్యంతే । యద్యపీషేత్వేత్యప్రవేశే
 వ కత్వాః తథాపి సత్త్వారప్రకృత్యై తయే తత్తదనువాకేషువర్ణ్యంతే । గ్వా
 దశాధ్యాయస్య తృతీయపాదే విచారితమ్ ।

“అనధ్యాయేమంత్రపారగక్రతౌనాస్త్యస్త్రీవానసః ।

తత్పాఠస్య సిద్ధత్వాదస్త్రీత్రానిషేధతః” ॥ ఇతి ॥

పర్వణి నాధ్యేత్యవమితి నిషిద్ధత్వాననధ్యాయేషు క్రతుప్రయోగే సు
 స్త్రీపాతో నాస్త్రీతి చేత్యైవమ్ । నిషేధస్యగ్రహణార్థాధ్యయన విషయ
 త్వాత్ క్రతుప్రయోగే తదభావాత్ । అన్యథా ప్రతిపద్యేషేష్యేషా
 తత్వేన మస్త్రీపాతాభావే తదధ్యయనమనర్థకం స్యాత్, తస్మాత్ ప్రతిప
 దికర్తణే నామిత్యాదయోమస్త్రీఃపతితవ్యాః । తత్రైవాన్యద్విచారితమ్ ।

“స్వరోషస్త్రోభాషికః కంస్యాత్ ప్రావచనకోఽధవా ।

బ్రాహ్మణోక్తేరాదిమోఽన్యస్తమస్త్రోర్గతుత్వతః” ॥

తత్తద్దేశీయబ్రాహ్మణస్వరో భాషికఇత్యుచ్యతే॥తదుక్తమాచార్యైః॥

“ఘన్తోగాబహ్మృచాత్యైవ తథావాజసనేయసః ।

ఉచ్యనీవస్వరంప్రాహు సువైభాషికఉచ్యతే” ॥ ఇతి ॥

సోఽయం భాషికగక్రతౌ మస్త్రేషు ప్రయోక్తస్యః । కుతః । బ్రాహ్మ
 ణేనోక్తత్వాత్ । † మస్త్రీనియోగస్యాజ్ఞేన సిద్ధతయా స్వరవిశేష వి
 ధానాయైవ బ్రాహ్మణే మస్త్రీఉపాదీయతఇతి ప్రాప్తే । బ్రాహ్మః । నహి

* తత్పారస్యానిషేధః స్వాదన్తి పాఠనిషేధతాఇతి వాచిపరః.

† మస్త్రీస్య లిక్లవినియోజ్యతయా ఇతికాంచపరః.

బ్రాహ్మణే మస్త్రీసపత్యతే । కింస్తు ప్రవచనప్రసిద్ధ స్వరామ్యుపేతం మస్త్రీ
కాణ్డే సమత్పన్నం మస్త్రీముపలక్షయితుం తమపఖక్షణ సమర్థాని మ
స్త్రోవక్రమసదృశాని కానిచిదక్షరాణ్యుచ్చార్యస్తే । తద్యథా “ఇమామ
గృజ్ఞానశనామృతస్యే త్యశ్శాభిధానీ మాదత్తే” ఇతి । పతమేవాభిప్రా
యం ద్యోతయితుం క్వచిత్ క్వచిత్ శబ్దాస్తరేణోపలక్ష్యస్తే । తద్యథా
“సావిత్రాణి జుహూతిప్రసూత్యై” ఇతియత్రలిక్ష్గసిద్ధోవినియోగ స్తత్ర
బ్రాహ్మణమనువాదకమస్తు । తస్మాత్ ప్రావచనికః స్వరః క్రతౌ కమణే
వామిత్యాది మస్త్రాణాం ప్రయోక్తవ్యః । తత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్ ।

“బ్రాహ్మణోత్పన్నమస్త్రీస్యత్రైస్వర్యంభాషికః” ౨ థ వా ।

అద్యోఽన్యమస్త్రీవస్తైవం స్వరాస్తరపివర్జనాత్” ॥ ఇతి ॥

వాసస్పత్యాసీత్యయం మస్త్రోబ్రాహ్మణ పవోత్పన్నః తస్యాన్యమస్త్రీ
వత్ ప్రావచనిక స్వరఇతిచేన్దైవమ్ । మస్త్రీకాణ్డే తదపాతన తత్స్వరా
భావాత్ । తస్మాద్భాషికస్వరః । యద్యపి యజ్ఞస్య సస్తతిరసీత్యయం తై
త్తిరీయ బ్రాహ్మణోత్పన్నో మస్త్రీస్త్రైస్వర్యేణైవామూయతే తథాపి
సోమాయరాజ్ఞే క్రితాయ ప్రోహ్యమాణాయాను బ్రూహీత్యైవ మాది
నాం బహ్వృచ బ్రాహ్మణోత్పన్న మస్త్రాణాం అయం భాషికః స్వరః ।
అన్యదపి తత్రైవచిన్తితమ్ ।

“యదాకదాచిన్తన్త్రాస్తే వా కర్తానియమాన్భవేత్ ।

అద్యోమైవంకృత్సజస్య స్మృతేరణ్డత్వతోఽన్తిమః” ॥ ఇతి ॥

ఇషేత్వేతిమస్త్రీః కాభాఢేదకరణమ్ । ఇమామగృజ్ఞాన్నితి రశనాదా
నే । తత్రతత్ర సుశయః । కిం మస్త్రాదౌ కర్తృకర్తవ్యమ్, ఉతాగృజ్ఞాన
శనేత్వేవం విధస్య కర్తృప్రకాశక మస్త్రీస్యోచ్చారణకాలే, కింవా యస్య
కస్యచిత్ పదస్యోచ్చారణకాలే, ఆహూస్వి న్తన్త్రాస్తే, అథవా తతో
౭పి కఙ్చిత్రాలం విలక్ష్మేనేతి । తత్ర నియామకాభావాద్యదాకదాచిది
తిప్రాప్తేబ్రూమః । కృత్సజస్య మర్థస్తరణం కర్తృణోఽజ్ఞమ్ । తచ్చ

మన్త్రసమాప్తేఽగి పూర్వం నోదేతి పిలవేత్తు తాత్పర్యాన్నిపివినశ్యతీతి తతః
పరిశేషాత్ కర్తవ్యే వామిత్యాదిమన్తాస్తే కర్తవ్యమేతత్ । తృతీయా
ధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిత్రితమ్॥

“హస్తాద్వావవనేని జ్యైః స్మృతాన్యులపరాజికామ్ ।

దర్శాస్తరణపవాగ్ం హస్తశుద్ధిరుతాఖలా॥

తన్నన్త్యాగ్త్యమన్త్రస్యా దానన్తర్యాత్కకాత్కమాత్ ।

లిజ్జప్రకరణాభ్యాస్త సర్వానుష్ఠానశేషతః”॥ ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే “హస్తావవనేని జ్యైః ఉలపరాజీగ్ం
స్మృతాతి” ఇతి । వేద్యామాస్తరితుం సమ్పాదితః స్తస్య ఉలపరాజీ త
త్రహస్తశుద్ధి దర్శాస్తరణ వాక్యయోరైర్విత్తర్యేణ పాతాత్ క్రమప్ర
మాణేన హస్తశుద్ధి రాస్తరణమాత్రస్యాగమితీచేత్ । మైవమ్ । అవనేజనం
హస్తసంసౌభ్యం । సంస్కృతౌచహస్తా సర్వానుష్ఠానయోగ్యా విత్యేతా
దృశం సామర్థ్యలిజ్జం దర్శపూర్ణమాసయోస్సుటమ్ । అతః ప్రబలాభ్యాం
లిజ్జప్రకరణాభ్యాం క్రమబాధాత్ సర్వశేషా హస్తశుద్ధిః । అయం న్యా
యో వాగ్యమేఽపి ద్రవ్యవ్యః । చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే విచిత్రి
తమ్॥

“మృన్మయే ప్రణయేత్ కామీ నిత్యేఽప్యేతమతేతరత్ ।

ఆకాంక్షాసన్నిధిశ్చస్తి తస్మాన్నిత్యేపి మృన్మయమ్ ॥

కామార్థత్వాదయోగ్యత్వం సామాన్యవిహితేనచ ।

ఆకాంక్షాయానివృత్తత్వాన్నిత్యార్థమితరద్భవేత్”॥ ఇతి॥

అవనిప్రణయలి ఇతి ప్రకృత్య శ్రూయతే । మృన్మయేన ప్రతిష్ఠాకామస్య
ప్రణయేదితి । తత్రాపాం ప్రణయనస్య నిత్యవ్రయోగేఽపి మృన్మయపా
త్రమేవ సాధనమ్ । కుతః । నిత్యేఽపి పాత్రస్యాకాంక్షితత్వాత్ - నచ
లోకసిద్ధం కిञ్చిత్ పాత్రం ఉపాదీయత ఇతి వాచ్యమ్ । శ్రౌతే కమ-
ణ్యశ్రుతాచ్ఛృతస్య సన్నిహితత్వాదితి ప్రాప్తే । బ్రూహః । కామార్థం మృ
న్మయమామూతమ్ । తచ్చ సతి కామే యోగ్యమ్ । సహి సాక్షికం కా

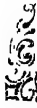

మం నిమిత్తీకృత్య ప్రవృత్తం నిమిత్తస్య యోగ్యంభవతి । పాత్రాకా
 తు సామాన్యతోఽవిహితేన నివర్తతే । అపరివ్రణయతీతి హి పాత్రవి
 పస్యస్యవిహితమ్ । తచ్చాన్యధానువపన్నం సత్పాత్రం కిచ్చిత సామా
 న కల్పయతి । తస్మాన్నిత్యప్రయోగే తత్కావ్యం మృన్మయం నాన్వేతి
 కిన్త్వితరత్ పాత్రం యతిశిచ్చిదుపాదేయమ్ । చమసేనాపః స్రణయే
 తి నిత్యే పాత్రం విధీయతఇతి చేత్ తస్మి కృత్వా చిన్తాస్తు । ద్విరీయ
 ధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్ ।

“దేవస్య త్వేతిమన్తస్య భిన్నత్వవధవైకతా ॥
 ఐక్యప్రయోజకస్యాత్ర దుర్బోధత్వేనభిన్నతా ॥
 విభాగేసతిసాకాంక్ష వైకార్థత్వంప్రయోజకమ్ ।
 తస్మాద్వాక్యైక్యమేతేన యజురన్తోఽవధార్యతే” ॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయో రామ్నాయతే “దేవస్యత్వా సమితుప్రస
 ౭శ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణోహస్తాభ్యామగ్నయేజుప్తం నిర్వపామి” ఇ
 తత్రవాక్యాని భిన్నాని భవతుమర్హంత । కుతః । ఏకత్వనియామకస్య
 ర్బోధత్వాత్ । అత్రైక్యం వాక్యైక్యే ప్రయోజకమితిచేత్ । నపకస్త
 న్నిదేఽతివ్యాప్తేః । పదసమూహస్య వాక్యత్వేనమూహనాపత్ర బహు
 నాం సంభవా * ద్వాక్యభేద ఇతిప్రాప్తేబ్రూమః । యద్విభాగే సాకా
 ణ్మవిభాగేచైకార్థం తదేకం వాక్యమితినియామకం । విభాగేసాకాంక్షవి
 త్యేవోక్తేఽతి వ్యాప్తిఃస్యాత్ । “స్యోనం లేసదనంకరోమిఘృతస్య ధారయా
 సుశేవం కల్పయామి తే” “తస్మిన్కాత్నీదామృతైప్రతితిష్ఠప్రీహితాం మేధస
 మనస్యమానః” ఇత్యత్ర తస్మిన్తీదేత్యాది పదసమూహస్యవిభాగేసతి ప్ర
 కృతవాచితచ్ఛబ్దస్య నిర్ణయాయ పూర్వపద సమూహస్య సాకాంక్షత్వ
 మస్త్రీతితత్త్వద్యవచ్ఛేత్తు మేకార్థత్వ మిత్యుక్తం । సహితత్రైకార్థత్వ వ
 స్తి । పూర్వసమూహస్య సదనకరణమర్థః । ఉత్తరసమూహస్య పురోదా

* వాక్యం నావధార్యత ఇతి కాం.

శత్రుత్వోపసంకర్థః స్యోనంసమీచీనం సుశేవం సుస్థుసేవితం మోగ్యమితి ప్రథమవాక్యసార్థః । ప్రీహీణాంమేధ ప్రీహీసారభూత పురోడాశఇత్యర్థః । అత్రద్వయోస్సమూహయోః వాక్యద్వయత్వ ముభయవాదిసిద్ధం త దేకార్థమిత్యనేన వ్యావర్త్యతే । ఏకార్థమిత్యుక్తే ద్రవ్యతివ్యాప్తిఃసార్థత్ । “భగోవాంవిభజతు” “పూషావాంవిభజతు” ఇత్యనయో ధ్విన్నమన్తై స్త్వేన సన్తుతయోనవదసమూహయో స్తాత్పర్యవిషయస్య ద్రవ్యభాగరూ పస్యార్థవైకత్యాత్ తద్వ్యవచ్ఛేత్తం విభాగే సాకాంక్షమిత్యుక్తం- ప్ర కృతేతు అగ్నయే జుప్తమిత్యాది సమూహే పృథక్కృతే పూర్వోదేవ స్యత్వేతి సమూహః సాకాంక్షోభవతి । ఏకీకృతేతు కృత్స్నవైకైకపవ ని ర్వాపోదధః । ఏతేనైక వాక్యత్వనిణాయే నానియతపరిమాణస్య య జుషోఽవసానం నిశ్చేతుంశక్యం-అత్రైవాన్యజ్ఞన్రితమ్ ।

“యాతేఅగ్నేరజేత్యధ్యా హరోయద్యాఽనుషజ్ఞనం ।

తనూరిత్యస్యశేషత్వా దధ్యాహరోఽత్రలోకికః॥

దేవాకాంతౌపూరణీయా వేదేనేత్యనుషజ్ఞనం ।

అస్యశేషాఽపిబుద్ధిస్తో లోకిక స్తునహీచృశః”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే ఉపసంధ్యోమేష్వేవ మామూయతే “యాతేఅగ్నే యా శయాతనూ ర్వవిస్తా గహ్వరేస్తాగ్రంవచో అపావధీం త్వేషం వచో అ పావధీగ్ంస్వాహా । యాతేఅగ్నే రజాశయా । యాతేఅగ్నే హరాశ యా” ఇతి । అయమర్థః । అయసారజలైస హిరణ్యేనచనిర్మితా అగ్నే స్తే స్రస్తనవః, తాస్వాద్యా యేయముక్తాసా అతిశయేన ప్రవృద్ధా గహ్వరే తీక్ష్ణద్రవ్యే లోహేచస్థితా, తయాతన్వా తుత్పిపాసే గౌవధా ద్యుప పాతకంపీరహత్యాదికళ్ళు మహాపాతకం హతవాసస్తీతి । తథాచబ్రాహ్మ ణం “ఉగ్రంవచో అపావధీం త్వేషంవచో అపావధీగ్ంస్వాహతి । అశ నాయాపిపాసే హవాఉగ్రంవచః । ఏనశ్చ వైరహత్యజ్ఞ త్వేషంవచః” ఇతి । అత్రయఃస్వాహాన్తః ప్రథమోమన్తః సపూర్ణవాక్యత్వాన్నిరా కాంక్షః । ద్వితీయతృతీయ మన్తయోరాకాంతౌ పూరయితుముచితో

తాకికో వాక్యశేషాఽధ్యాహారవ్యవస్థా - సహితనూర్వపిష్టేత్యాది భాగస్తయోరస్యేతుం యోగ్యః తస్య ప్రథమమన్తశ్చేషత్యాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః । వైదికయోర్మన్తయో రాకాంతౌ వేదికేనైవ వాక్యశేషేణస్పారణీయా । తతస్తనూర్వపిష్టేత్యాది భాగభిరతయోర్మన్తయోరనషజ్యతే । యద్యప్యసావస్యశేషః తథాపిబుద్ధిస్థస్య కల్పనీయాదధ్యాహారాత్ సన్నికృత్యతే, తస్మాదనుషజ్జగత్రవ్యవస్థాసతిప్రకృతేఽన్యగ్నిహూమాభ్యామిత్యస్త్రికమన్త్రైదేవస్యత్వేత్యాదిపూర్వభాగోజుష్టమిత్యావ్యత్తరభాగశ్చనుషజ్జనీయః । నవమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్ ।

“సావిత్రాస్యా దూహనీయంనవాఽర్థస్సకృతస్తతః ।

ఊహూనావికృతస్యైవనిర్వాహస్వయంసమ్భవాత్” ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోగశ్రూయతే “దేవస్యత్వాసమిత్యుప్రసవే” ఇత్యస్త్రిస్తేవమన్త్రై సవిత్రశ్చిపూర్వాశబ్దాః కర్తృణీసజ్జతందేవతానూపమర్థమభిధాతు మహాన్తి । తథాసతి దృష్టప్రయోజనాలాభోఽగ్నిశ్చకర్తృసమవేతా దేవతాతత్రకయాచిదపి పుతృత్వత్వానసవిత్రాది శబ్దైర్గ్నిరభిధీయతాం । అధోచ్యతే । అగ్నిశబ్దేనైవ అగ్నేరభిధానాత్ పునస్తదభిధానం వ్యర్థంఽగ్ని దేవతాన్తరేషు రూపాస్తే శబ్దానాగ్నిమభిధక్యంతి । ఏవం తహితాస్త్రిస్తోదేవతా అగ్నినా సహకర్తృణి వికల్ప్యంతాం । తతః ప్రాకృతస్య మన్త్రస్య వికృతిష్వతిదేశే సతి సవిత్రాదిబ్జస్థానే తత్తద్దేవతావాచకః శబ్దః ఊహనీయఇతిప్రాప్తే బ్రూమః । నాత్రోహగికర్తవ్యః । కుతః । అవికృతస్యైవ మన్త్రస్య నిర్వాహశేషత్వేనాస్వయం సమ్భవాత్ సహప్రకృతావగ్నినా సహసవిత్రాదిదేవతానాం వికల్పే వాక్యభేదాదిదోషప్రసక్తాత్ । తస్మాన్నిర్వాహస్తావకానాం సవిత్రాదిశబ్దానాం కర్తృణ్యసమవేతార్థత్వాన్నాస్త్యూహః । తత్రైవాన్యచ్ఛిన్తితమ్ ।

“తత్రాగ్నిశబ్దోమోహ్యస్సాన్యదూహేహ్యవాస్తావకత్వతః ।

సవిత్రాదివదాద్యో నో సమవేతార్థవర్ణనాత్” ॥ ఇతి ॥

తస్మిన్ పూర్వోక్త పవనుస్తే అగ్నయేజుష్ట మిత్యయమగ్నిశబ్దో వికృ
తిమ నోహనీయః । కుతః । దేవతాన్తరవాచినవిత్రాది శబ్దవదగ్నిశబ్దస్యా
వ్యత్ర నిర్వాపస్తావకత్వేన పాతాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః । విషమోదృష్టాస్తః ।
కర్తృణ్యసమవేతాగ్ధాః సవిత్రాదిశబ్దాః । అగ్నిశబ్దస్త్యాగ్నేయే కర్తృణీసమ
వేతమర్థం బ్రూతే । నన్వత్రజుష్ట శబ్దో సమవేతాగ్ధనిర్వాపాత్ పూర్వం
హవిషోజుష్టత్వాభావాత్, తద్యోగాదగ్నిశబ్దోఽపి తథాస్యా దితిచేత్ ।
మైవం । జుష్టంయథాభవతి తథా నిర్వపా మీతి క్రియావిశేషణత్వేన భా
వివృణ్ణోషణ వరత్వే సతి సమవేతార్థత్వాత్ । తస్మాత్ సౌర్యే యాగే
సూర్యా యజుష్టం నిర్వపామీత్యేవమూహనీయం । ఏవశ్చ సతి ప్రకృతే
ఽపీన్ద్రాయవైశ్చుధా యేత్యాన్యూహకర్తవ్యః । ద్వితీయా ధ్యాయస్య
ప్రథమపాదేచిన్దితం ।

“ఉహప్రవరనామ్నాంకిం మన్త్రితాన్త్యథవానవా ।

మన్త్రీస్తవైక వాక్యత్వాత్ * నతల్లక్షణవర్జనాత్,, ఇతి ॥

అగ్నయేజుష్టం నిర్వపామీత్యస్య సౌర్యచరౌ సూర్యా యజుష్ట మిత్యే
వం పదాన్త రప్రత్యేషఉహః । అదీక్షిష్టాయం బ్రాహ్మణ ఇత్యస్య మన్త్రీ
స్య శేషత్వేన ప్రయోగకారే దేవదత్తోఽయమితి బ్రాహ్మణనామధేయవి
శేషంతదీయప్రవర త్వావపరన్తి । అసౌ దేవదత్తోఽముష్య పుత్రోఽముష్య
పౌత్రోఽముష్యనప్తా, అముష్యసిపుత్రోఽముష్యసిపౌత్రోఽముష్యనప్తా,
దేవదత్తోఽయమితి బ్రాహ్మణనామధేయవిశేషం వరన్తి । తథా వరణమ
నైమి ఆక్లేరన బాహాన్సత్య భారద్వాజగోత్రం బ్రాహ్మణంత్యాం వృణీ
మహాఇత్యాది ప్రవరంపరన్తి । ఏతేషా మూహ ప్రవరనామధేయానాం మ
న్త్రీత్వ మస్తి । కుతః । మన్త్రీణనహైక వాక్యత్వాదితిచేత్ । మైవం । యా
జ్ఞికప్రసిద్ధరూపస్య మన్త్రీ లక్షణస్యోహాది వ్యభావాత్ । నహ్యధ్యేతార
ఉహాదికా మన్త్రీకాణ్డేఽభిధీయన్తే, తస్మాన్నాస్తీమన్త్రీత్వం । తథా సతి

* తదేకవాక్యత్వాదితి (తాతపత్ర)

వ్రాయ వైమృథాయ జప్తమిత్యాద్యాహస్య మస్త్రీత్వాభావాత్ స్వర
వైకల్పేపి మస్త్రీ హీన ఇత్యాదినా ఉక్తదోషో నభవిష్యతి । తదేవం మ
స్త్రీ సంభావితాచిహారా దర్శితాః ।

అధ్యాయకరణమ్

కర్తృశవామిత్యాది శబ్దేషు నవ్విషయస్యేత్యాది (కా - ప-౩౮౩
ఫిట్ సూత్రేణ సూర్యోక్తస్వరాదికం యథాయోగ మనుసంస్థేయం । వే
షశబ్దో వృషాదిః । ప్రళమద్వితీయయోర్జూర్వశబ్దయో ర్వాక్యాదిత్వేన
పదాత్ పరత్వం నాస్తీతి నిఘాతాభావః । తృతీయస్యతు తంధూర్వేత్వే
వం పదాదు త్తరత్వాదస్తినిఘాతః । యోఽస్మాద్ధూర్వతియంధూర్వామ ఇ
త్యనయో ర్యచ్ఛబ్దయోగాన్నిఘాతో నిషిద్ధః । నిఘాతైర్యద్యది హస్తకువి
నేచ్ఛేచ్ఛన్ కచ్చిద్యత్ర యుక్తం (పా - ౮ | ౧ | ౩౦) । ఏతైః పదాదిభి
ర్యుక్తం పదం నిహస్యతే । సన్ని పప్రిశబ్దయోఽక్ష్విన్ ప్రత్యయస్య నిత్వా
దాద్యుదాత్తః । జప్తశబ్దోఽదస్తాః । పహ్నిశబ్దోవృషాదిః । దేవానాహ్వయ
తీతి దేవహూరిత్యత్ర । తత్పురుషేతుల్యార్థగతి (పా - ౬ | ౨ | ౨) । ద్వితీ
యాస్తపూర్వపద ప్రకృతిస్వరఃప్రాప్తః స చ కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ
వార్యతే । అహృతమిత్యవ్యయ పూర్వపదప్రకృతిస్వరః । హవిర్దానమిత్య
త్ర ల్యుట్ ప్రత్యయాత్ పూర్వసోదాత్తత్వాల్ సమాసే కృదుత్తరప
దప్రకృతిస్వరః । ద్యౌంహస్వేతిగతం । ప్రేక్ష ఇత్యత్రోత్తరపదాదే రను
దాత్తత్వేఽపి స్వరితోవానుదాత్తే. (పా - ౮ | ౨ | ౬) । ఇత్యస్య వికిన్చి
తత్వాదేకాదేశ. (పా - ౮ | ౨ | ౫) । ఇత్యుదాత్తః । మాహ్వరిన్యైశ్చ
దిలోప. (పా - ౮ | ౧ | ౬౩) । ఇతిసూత్రేణ నిఘాతస్య వికిన్చిత్యాధాతుస్వ
రః । వాతశబ్దోవృషాదిః । సవితురిత్యత్రప్రాతిపదికాన్తోదాత్తస్యఽభిక్త్యా
సమోకాదేశే సత్కుకార ఉదాత్తః । ప్రసవ ఇత్యత్ర సూధాతోరప్రత్యయే
సతి తస్యపిత్యాధాతుస్వర ఏవవిష్యతే । తతః సమాసే కృదుత్తరపదప్ర
కృతిస్వరే ప్రాప్తే తదవవాదః । “ధాథ ఘభోక్తా జపిత్రకాణామ్”

పా-౬. ౨. ౧౮౮) గతేక్లకారకానుపపదా చోత్తరేషాంధాదీనా మహ్మ
 నాం ప్రత్యయానామస్త ఉదాత్తస్సృత్ ప్రాప్త్యిత్యత్ర “అనుదాత్తస్య
 యతోదాత్తలోపః” (పా - ౬. ౧. ౧౬౦) ఇతి విభక్తిరుదాత్తా అగ్ని
 గోమాభ్యామిత్యత్ర అగ్నిశబ్దస్యాన్తోదాత్తత్వాత్ సోమశబ్దస్యచాద్యదా
 త్తత్వాత్ సమాసే. దేవతాద్వంద్వేచ (పా-౬-౨-౧౮౮) ఇతి యుగప
 షభయోగిప్రకృతిస్వరత్వం. ఉశబ్దస్యా నుదాత్తత్వం స్వరాదిపా తెని
 గాతీతం. సహశబ్దస్య నిపాతత్వా భావేన ఫిట్స్వరః. స్ఫాత్యా ఇత్య
 త్ స్ఫాయీభాతోణ్యువ్రాదుత్తరస్యక్తిస్త్వయస్య నిత్యేన స్ఫాశబ్దస్య
 నాత్తత్వప్రాప్తావపిఉదాత్తస్య జీచోలుప్రత్వాదుదాత్తనివృత్తిస్వరేణవి
 క్తిరుదాత్తా. అరాతిశబ్దస్య సఖ తత్పురుషత్వాదవ్యయపూర్వపర ప్ర
 కృతిస్వరత్వం సువరితివృషాదిః. అభీతి ఫిట్స్వరః. వీత్యుపసర్గస్వరః. దృ
 ంహంతామితి వాక్యాదిత్వా నిఘాతాభావః. ద్యావాపృథివీరిత్యత్ర
 దాత్తయణః (పా-౬. ౧. ౧౮౮) ఇతివిభక్తిరుదాత్తా. ఉపస్థశబ్దసప్త
 రీదరాదిః॥ *॥ ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్ర
 గాథకే చతుర్థోఽనువాకః ॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

దేవోవస్సు వితోత్పన్నా త్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోసూర్యస్య ర
 భిరాపో దేవీరగ్రేపువో అగ్రేగువోఽగ్ర ఇమంయజ్ఞం సయతాగ్ర య
 పతిం ధత్త యుష్మానిష్టోవృణోత పృత్రతూర్వే యూయమిన్ద్ర మవృణో
 స్యం పృత్రతూర్వే ప్రోక్షితా స్థాగ్నయే వో జుప్తం ప్రోతూ వ్యగ్ని పో
 నాభ్యాగ్ం శున్ధత్వం దైవాయ కర్తవ్యే దేవయజ్ఞాయా అపహృత
 ం రక్షోవధూతా అరాతయోఽదత్త్యాస్త్యాగ్నిప్రతిత్వా ॥ ౧ ॥

ప్రథివీ వేత్త్వధి వవణమసి వానస్పత్యం ప్రతిత్వా దిగ్య ద్వి
 త్వగ్నే స్తనూంసి వాచో విసజ్జగం దేవవీతయే త్వా గృహ్యోమ్యద్ర

రసి వానస్పత్యః స ఇనం దేవేభ్యో హవ్యగ్ం సుశమీశమిష్వేషు మ
వదో ర్జమావద చ్యుమద్వదతవయగ్ం సజ్ఘాతం జేష్ఠ వర్షవృద్ధమసి
త త్వా వర్షవృద్ధం వేత్తు పరాపూతగ్ం రక్ష్య పరాపూతా అరాతయో
క్షసాం భాగోఽసి వాయుర్వ్యో వివినక్తు దేవోవస్సవితా హిరిణ్య పాణి
ప్రతిగృహ్లాతు || ౨ || || త్వాభాగ ఏకాదశచ || ౫ ||

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాతకే పञ్చ
మోఽనువాకః.

భాష్యమ్.

చతుర్థేఽనువాకే ప్రీహినిర్వాపలప్రోక్షః నిరుప్తే తుషస్య రక్షోభా
గత్వా త్తదపనయనార్థోఽవఘాతః పञ్చమానువాకేఽభిధీయతే । ప్రోక్షి
తానామేవప్రీహితామత్రావఘాత యోగ్యత్వాత్ । ప్రోక్షణస్యచోత్సా
తోదకసాధ్యత్వా దుత్పవనమస్త్రస్య చావఘాతస్యాగ్నిన్యత్పవనేన సా
కాక్ష్యత్వాదుత్పవనమస్త్రవ్యాఖ్యానాత్ ప్రాగేవోత్పవనంవిధత్తే “ఇన్ద్రో
వృత్రమహా ॥ సోఽపః ॥ అభ్యంమియత । తాసాంయవైధ్యం యజ్ఞియ
గ్ం సదేవమాసీత్ । తదహోదక్రామత్ । తేదర్పాలభవత్ ॥ యద్దర్పై
రపఉత్పనాతి । యా ఏవ మేధ్యాయజ్ఞియాస్సదేవా అపః । తాభిరైవై
నాఉత్పనాతి” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । ఇన్ద్రేణ హి తస్య
వృత్రస్యోదకాభి ముఖ్యేనమృతత్వాదుదకసారం నిర్గతం । తచ్చ సారంద్వి
విధందైవం మానుషఞ్చ । తత్రమలప్రయోశనోపయుక్తంమానుషం । దైవ
ఞ్చద్వివిధం । స్నానాదినాపాపశోధకంప్రోక్షణాదినాద్రవ్యశోధకఞ్చ । త
దుభయమత్ర మేధ్యాయజ్ఞియశబ్దాభ్యాం వివక్షితం । తచ్చనిర్గత్యభూమా
దర్భరూపేణావిర్భూవ । తస్మాద్దర్పైరుత్పనీయాత్ । దర్భసంఖ్యాంవి
ధత్తే “ద్యాభ్యాముత్పనాతి । ద్విపాద్యజమానగప్రతిష్ఠితైస్” (బ్రాం -
౩కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । అనేనవిధీయమానద్విత్వేన విరోధాత్ పూ
ర్వస్తివాక్యేదర్పైరితి బహువచనంజాత్యభిప్రాయంవ్యాఖ్యేయం । య

జమానోహ్య కేన పాదేనోత్తిష్టక ప్రతిష్ఠాం న లభతే, ద్వాభ్యాస్తు లభ
 తే । తతోదర్భద్విత్వమపిప్రతిష్ఠిత్యైభవతి । కల్పః “అతైతస్యామేవస్మ
 చితిరః పవిత్రమప ఆనీయఉదీచీనాగ్రా భ్యాం ప్రవిత్రాభ్యాంత్రిరుత్పన్నాతి
 దేవోవస్సవితోత్పన్నాత్పచ్చిద్రేణపవిత్రేణ వసోస్సూర్యస్యరశ్మిభిరితిపద్భః
 ఇతి । అత్రస్మక్ శబ్దేన నిర్వాపహేతురగ్ని హేమాత్రహవణీవివక్షితా । “స
 శూకాయా మగ్ని హేమాత్రహవణ్యామపఆనీయ ఇత్యన్యత్రాభిధానా
 త్ । హేఆపః అధ్వర్యుహృదయేఽవస్థిత ప్రేరకాన్తర్యామీయుష్మనూ
 ర్ధ్వంపునాతు । కేనసాధనేన । ఆదిత్యరూపత్వభావనా బలాదచ్చిద్రేణ
 దర్భపవిత్రేణ ! పునరపి కేన జగన్నివాసహేతో స్సూర్యస్య రశ్మిశబ్దేన
 భావితైర్దర్భావయజ్ఞైః । యథోక్తం మంత్రార్థం విశదయతి “దేవోవ
 స్సవితోత్పన్నా త్విత్వాహ । సవిత్ప్రసూత పవై నాఉత్పన్నాతి । అచ్చి
 ద్రేణపవిత్రేణేత్యాహ । అసౌవా ఆదిత్యోఽచ్చిద్రంపవిత్రం । తేనైవై నా
 ఉత్పన్నాతి । వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిరిత్వాహ । ప్రాణావా ఆపః । ప్రా
 ణాపసవః । ప్రాణారత్నయః । ప్రాణేనైవ ప్రాణాన్తస్సంపుణక్తి”
 (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । ఉదకేనాప్యాయితాః ప్రాణా ఇత్య
 పాంప్రాణత్వం । ఆదిత్యాద్యధిష్ఠాత్మ దేవతానుగ్రహై శ్చక్షురాదీనాం
 ప్రాణానాందేహే వాసితత్వాత్ వసుశబ్దాభిధేయానాం దేవతానుగ్ర
 హాణాం ప్రాణత్వం । ఆదిత్యరశ్మీనాం ప్రాణవ్యవహారోపకారిత్వాత్
 ప్రాణత్వం । తతః సూర్యరూపప్రాణత్వేన భావితైర్దర్భప్రాణై స్స
 హేమాదకరూపాః ప్రాణాఉత్పవనకాలెనంపుక్తా భవన్తి । మంత్రస్యస
 వితేత్యనేన లిక్లేనయత్ సావిత్రత్వం యచ్చ పాదబద్ధత్వాత్ ఋగ్రూప
 త్వంతదుభయ మత్రసప్రయోజనమిత్యాహ “సావిత్రీయర్చా । సవిత్
 ప్రసూతం మేకర్తృనదితి । సవిత్ప్రసూతమేవాస్య కర్తృభవతి । వచ్చి
 గాయత్రియాత్రిష్టమ్మగ్ధత్వాయ” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి ।
 మమేదం కర్తృసఖిలం సవిత్రాప్రేరిత మస్త్యిత్యభిప్రేత్య సావిత్రమ
 ప్రేరోత్పన్నీయాత్ । తేనతత్ తతైవసమ్మద్యతే । ఋగ్రూపత్వేన

తత్రత్యం ఛన్దోజ్ఞాతుంశక్యతే । ఛన్దసశ్చత్రలక్షణతో గాయత్రీత్వా
 గాయత్ర్యాశ్చత్రిపాత్వాత్ ప్రతిపాదము త్వవనే సతిత్రిరావృత్యాశ్చ
 తి । అతిశయేన కర్తృఫలం సమ్మద్ధంభవతి । ఆవృత్తిప్రకారః సూత్రే
 తః “దేవోవ సువితోత్పనాత్వితి ప్రథమం, అచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణేతి ద
 యం, వసోస్సూర్యస్య రక్షిభిరితి తృతీయం” ఇతి । బోధాయనః
 తైనా ఉన్నహయన్నుపోత్తిష్ఠతి ఆపో దేవీరగ్రేపువో అగ్రేగువోఽగ్ర
 మం యజ్ఞంనయతాగ్రే యజ్ఞపతిం ధత్తయుష్మానిన్దో వృణీతవృత్ర
 ర్యే యూయమిన్ద్రీమ వృణీధ్వం వృత్రతూర్య ఇత్యధ్విరేవాపః
 తుతి ప్రోక్షితాస్థ ఇతితిః ” ఇతి । ఆపస్తమ్బస్తు మన్తైక్యమభిప్రే
 హ “ఆపోదేవీరగ్రేపువ ఇత్యభిమన్త్యి” ఇతి । హే జలదేవ్యోయ
 యమిమంయజ్ఞమవిఘ్నేన పరిసమాప్తిం నయత యజమానఞ్చిన్ద్ర
 స్థాపయత । కీదృశ్యోయూయం । శుద్ధిహేతూనాం దర్శాదీనామపిప్రో
 ణేన శోధకత్వా దగ్రేపునస్తీ త్యగ్రేపువస్తేన యజ్ఞంసమాపయితుం
 థాః । పునరపీకీదృశ్యః । పునరిపునగప్రవాహరూపేణ శీఘ్రగామిత్వాద్గ
 భ్యో మనుష్యాదిభ్యోఽప్యగ్రే గచ్ఛస్తీ త్యగ్రేగువస్తేన యజమానం
 గ్లంనేతుంసమథాః । కిచ్చవృత్రాసుర వధేయుష్మాకమిన్ద్రీస్యచ పర
 రాపేక్షాజాతా । అత ఇన్ద్రీసమానాయూయం కిం నామకర్తు మస
 థాః । అస్య మన్త్రీస్య పూర్వభాగే తత్రత్య శబ్దస్వరూపమేవాప
 మహిమాన మభిధాయ ఆవృత్యా స్పష్టయతి । తతోనాత్రకి ఞ్చిదా
 భ్యేయ మస్తీత్యాహ । “ఆపోదేవీరగ్రేపువో అగ్రేగువఇత్యాహ । రావ
 వాసామెతన్నహిమానం వ్యాచష్టే” (బ్రా३ కాం । ౨ ప్ర । ౫౮) ఇ
 మధ్యమభాగే ప్రార్థితం కార్యమాపో నోపేక్ష్యన్తఇత్యాహ “అగ్రఇ
 యజ్ఞం నయతాగ్రేయ జ్ఞపతిమిత్యాహ । అగ్రపవ యజ్ఞంనయన్తి । అ
 యజ్ఞపతిం” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫౮) ఇతి । బ్రాహ్మణాన్తరప్రసి
 పరస్పరాపేక్షత్వమేవ తృతీయభాగే దర్శయతీత్యాహ “యుష్మానిన్ద్ర

వృణేత । వృత్రతూర్యేయాయ మిన్ద్రీమవృణేత్సం వృత్రతూర్యిత్యా
హ । వృత్రగ్ంహ హనివ్యన్నిన్ద్రీఆపోవవ్రే । ఆపోహేన్ద్రీంవవిరే । సం
జ్ఞామేవాసామేత త్సమానంవ్యాచష్టే” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౭)
ఇతి । ఆపోవవ్ర ఇత్యత్రచాన్ద్రసోదీర్ఘః । వృత్రాద్భీతాయేన్ద్రాయప్రజాప
తిర్వజ్రమధ్విః ప్రతూశ్యదదావిత్య సావిన్ద్రీస్యోదకాపేక్షత్వ ప్రసిద్ధివృ
త్రగ్ంహ ఇతిశబ్దేన సూచ్యతే । అత పవత్రూయతే “తస్మాద్విన్ద్రోఽవిభే
త్సప్రజాపతిముపాధావ చ్చుత్రుర్దేఽజనీతి. తస్మైవజ్రగ్ంసీక్తౌప్రాయచ్ఛ
దేతేన జహీతి తేనాభ్యాయత ” ఇతి । ప్రతూళితస్యాపి వజ్రహ్యేన్ద్రేణ
ప్రయోజ్యత్వాదపామిన్ద్రాపేతే త్యేషాప్రసిద్ధిరాపోహేత్యత్రహ శబ్దేన
సూచ్యతే । ఆపోమమ సహకారిణ్యిత్యేతదిన్ద్రీస్య సమ్యక్జ్ఞానం ఇన్ద్రో
ఽస్మాకం సహకారీత్యేతదుక్త దేవతానాం సమ్యక్జ్ఞానం । తామేతా
మపాం సంజ్ఞామిన్ద్రేణ సమానాం మన్త్రం ప్రఖ్యాపయతిదీర్ఘవ్యత్య
యశ్చాన్ద్రసఃమన్త్రీపాఠపవాసాంప్రోక్షణమిత్యాహ “ప్రోక్షి తాష్టేత్యా
హ । తేనాపగ్ప్రోక్షితాః” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౭) ఇతి । “అద్భి హ్యేవహ
వీగ్ంషిప్రోక్షతి । బ్రహ్మణాపఇద్ధాబర్హిగ్ప్రోక్షతి” ఇతిశ్రుత్యన్తరం । బ్రహ్మణా
అభిమన్త్రణంమన్ద్రేణేత్యర్థః । అగ్నయే వో జుష్టంప్రోతౌమ్యగ్నీషో
మాభ్యా మిత్యస్య శేషంపూరయిత్వావినియోగః కల్పేదర్పితః “అథపు
రోడాశీయాన్ ప్రోక్షతి దేవస్యత్వాసవితుః ప్రసవేశ్వీ మోర్భాహు
భ్యాం పూష్ణోహస్తాభ్యామగ్నయే వోజుష్టంప్రోతౌమ్యగ్నీషోమాభ్యామ
ముష్టా అముష్టాఇతియధాదైవతంత్రీః ” ఇతి । ఇదమేవతాత్పర్యం । వోజు
ష్టంప్రోతౌమ్యగ్నీషో మాభ్యామిత్యాహ । యధాదేవతమైవైనాన్ప్రోక్ష
తి” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౭) ఇతి । ఆవృత్తింవిధత్తే “త్రిగ్ప్రోక్షతి ।
త్ర్యావృద్ధి యజ్ఞః । అథోరక్ష సామపహత్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర ।
౫౭) ఇతి । తిస్ర ఆవృత్తయో యస్యయజ్ఞస్య అసౌత్యావృత్ । “త్రిగ్
ప్రథమామన్వాహ త్రిరు త్తమాం ” ఇత్యాదిశ్రేతప్రసిద్ధిం హిశబ్దో ద్యోత

యతి । రక్షోఘ్నత్వమహా మసకృదుక్తం । కల్పః “ఉత్తానాని పాతా
 ని కృత్వాప్రోక్షతి శుద్ధధ్వం దైవ్యాయకర్తృణే దేవయజ్ఞాయాఇతిత్రిః”
 ఇతి । పూర్వవద్వ్యాచక్షే “శుద్ధధ్వం దైవ్యాయకర్తృణే దేవయజ్ఞాయా
 ఇత్యాహ । దేవయజ్ఞాయాపవై నానిశుద్ధతి । త్రిగిప్రోక్షతి । త్ర్యావృద్ధి
 యజ్ఞః । అథోమేధ్యత్వాయ” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । మే
 ధ్యత్వం యజ్ఞార్హత్వం కల్పః “కృష్ణాజిన మాదాయావధూతగ్ం రక్షోఽవ
 ధూతా అరాతయ ఇత్యుతరే త్రిరవధు నోతి” ఇతి । అవధూతం వినా
 శితం । ప్రత్యుష్ట మితి యద్వ్యాచక్షే “అవధూతగ్ం రక్షోఽవధూతా అ
 రాతయ ఇత్యాహ । రక్షసామపహత్యై (బ్రాం ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇ
 తి । కల్పః “అదై నత్పురస్తాత్ ప్రతీచీనగ్రీవముత్తరలోమ ఉపస్తృణాత్య
 దిత్వాస్త్యగసి ప్రతి త్వా పృథివీవేతు” ఇతి । హే కృష్ణాజిన త్వం భూమిదే
 వతాయాస్త్యగ్రూపమసి తతో భూ మిస్త్యాప్రతి గృహ్యమదీయేయస్త్య
 గిత్యేవం జానాతు । మస్త్యసోక్తాథవరత్వం దర్శయతి “అదిత్వాస్త్య
 గసీత్యాహ । ఇయం వాఅదితిః । అస్యా పవై నత్ త్వచంకరోతి । ప్రతి
 త్వా పృథివీవేత్విత్వాహ ప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా-౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి ।
 యదిస్త్య కీయత్వ గూరీపణ న స్వీ కుర్యాత్ తదానీమపసారయేత్ త
 తోన ప్రతిష్ఠిత్యై అతః ప్రతిష్ఠార్థోఽయం స్వీకారః । జేశాదిగుణవిశిష్ట మా
 స్తరణం విధత్తే “పురస్తాత్ప్రతీచీన గ్రీవముత్తర లోమోఽపస్తృణాతి
 మేధ్యత్వాయ । తస్మాత్పురస్తా త్ప్రత్యుష్టః పశ వోమేధ ముపతిష్ఠన్తే ।
 తస్మాత్ప్రజామృగంగ్రాహుకాః” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ)
 ఇతి । యస్మాదాహవనీయస్య పూర్వభాగే కృష్ణాజినం పశ్చిమశిరస్కరమా
 ర్ధ్వలోమక మాస్తృతం తస్మాత్ తాదృశపవనన్తో యూపేబద్ధాః పశ
 వోయజ్ఞం సేవన్తే యస్మాదయం పశుభిః సేవ్యోయజ్ఞః । తస్మాదేవప్రత్య
 వాయ భయరహితాః సత్యః ప్రజాయజ్ఞార్థం మృగగ్రహణ శీలాభవన్తి ।
 కృష్ణాజినస్యై వోదరే హేతుం బ్రు వంస్తద్విశిష్ట మవధూతం విధత్తే
 “యజ్ఞోదే వేభ్యో నిలాయత । కృష్ణోహవంకృత్వా । యతః కృష్ణాజినేహ

విరధ్య వహన్తి । యజ్ఞాదేవ తద్యజ్ఞం ప్రయుక్తైః । హవిషాసగ్రంథాయ”
 (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । యజ్ఞపురుషః కేనాపిమిత్రేన దే
 వేభ్యాభిముఖోయ దాగచ్ఛత్ తదాతిరోధానాయ స్వయజ్ఞశ్రు
 మ్మగౌభూత్వా తదీయం రూపమాత్మనః సమ్పూర్ణాం కృతవాత్తతః
 కృష్ణాజినస్యోపరి హవిరవహన్తితియదస్తి తేనయజ్ఞ శరీరాత్ కృష్ణాజినా
 దాదాయ హవీరూపో యజ్ఞః ప్రయుక్తో భవతి, కిచ్చి దధః పతితమపి కృ
 ణ్ణాజినే నావరుద్ధత్వాత్ హవిరసగ్రంథమేవ భవతి । కల్పః “తస్మిన్ను
 లూఖల మధివర్తయతి అధివవణ మపివానస్పత్యం ప్రతిత్వా దిత్వాస్త్య
 గ్వేత్తు” ఇతిహ ఉలూఖల త్వం అధివవణస్యావఘాత స్యాధారభూతం
 వనస్పతి జన్యజ్ఞాపి । తాదృశ త్వాంకృష్ణా జినరూపేయం భూమే స్త్వక్
 ప్రతిగృహ్య మదీయమితి జానాతు । అవఘాతాధారం కర్తు మధివవణ
 విశేషణమిత్యాహ “అధివవణ మపివానస్పత్య మిత్యాహ । అధివవణ మే
 వైనత్యరోతి” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । అవిరోధేన
 సమ్మన్ధాయేయమాశీ రిత్యాహ “ప్రతిత్వాదిత్వాస్త్య గ్వేత్తిత్యాహసయ
 త్వాయ” (బ్రాం-౩ కాం|౨|ప్ర|౫|అ) ఇతిసయః సమ్మన్ధవాత్ । షిఞ్ బ
 న్ధన ఇత్యస్తాధ్ధాతో రుత్పన్నత్వాత్ । కల్పః “తస్మిన్నురోధాశీయానా
 వపతి । అగ్నేస్త నూరసి వాచోవిసర్జనం దేవవీతయే త్వా గృష్ణోమితి”
 భోగిపురాడాశీయ వ్రీహి సమూహత్వమగ్నేః శరీరమసి । యతోదా
 హ్యం కాన్తమివ త్వాం స్వీకృత్యో దరాగ్నిరాహవ నీయాగ్నిశ్చ పటుర్భ
 వతి, కిచ్చి వాచః ప్రవృత్తి కారణమసి, త్వదీయర సే సోప చితాయా
 వాచః శబ్దోచ్చారణే ప్రవృత్తత్వాత్, అతశ్చాదృశం త్వాందేవ భక్షణా
 య ఉలూఖలే ప్రక్షిపామి । యథోక్తం మన్తార్థం దగ్ధయతి “అగ్నేస్త
 నూరసీత్యాహ । అగ్నేర్వా పషాతనూః । యదోషధయః । వాచోవిసర్జన
 మిత్యాహ । యదాహిప్రజా ఓషధీనామశ్నన్తి । అథవాచంవిస్మజతే । దే
 వవీతయేత్వా గృష్ణో మిత్యాహ । దేవతాభిరే వైనత్యవర్ధయతి” (బ్రా -
 ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । దేవైర్భుక్యత్వేనతి “యావదేకాదేవతా

కామయతే యావదేకా । తావదాహుతిప్రథతే” ఇతి న్యాయేనా
 థిః । కల్పః “ముసలమవదధాతి అదిరసి వానస్పత్యః స ఇదం దేవే
 హవ్యగ్ం సుశమిశమిష్వ” ఇతి । హే ముసల పదార్థ త్వం వనస్ప
 న్యోఽపిదాధ్యేన పాషాణోఽసి । సత్యందేవార్థ మిదం హవ్యం భ
 విరోధ్యుగ్రతు మాన్యవనయనేన సుష్మశాస్త్రం యథాభవతి తథాశమం
 ఎతదేవాభిప్రేత్యాహ “అదిరసి వానస్పత్య ఇత్యాహ । గ్రావా
 వైసత్కరోతి । సఇదం దేవేభ్యో హవ్యగ్ం సుశమి శమిష్వత్యాహ
 త్వై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨౮ । ౫౮ ఇతి । మన్త్రముక్త్యాద్వ్య లిక్తన
 తం వినియోగం ప్రకటయతి । “హవిష్కృదేహీత్యాహ । యపవ దే
 నాగ్ం హవిష్కృతః । తాక్ హ్వయతి । త్రిర్హ్వయతి । త్రిషత్యాశి
 వాః” (బ్రా - ౩ కాం । ౨౮ । ౫౮) ఇతి । కల్పః “అథదృషదుపలే
 పారవేణోఽచ్చైః సమాహన్తి । ఇషమావదోర్జమావద ద్యుమద్వదః
 యగ్ం సజ్జాతంజేష్టు” ఇతి । తత్ప్రకారోన్యత్ర స్పష్టికృతః “అగ్నిర్ద
 శ్చా సమాదాయేషమావదేతి దృషదుపలేసమాహన్తి ద్విర్దృషది సక
 పలాయాం త్రిః సజ్జాతయన్నవకృత్వః సమ్పదయతి । హేపాషాణ
 విస్వరూప మిదమన్నం తదీయం స్వాదుతరం రసశ్చ యజమాన
 వ్యతీతి దేవేభ్యోవదహేయజ్ఞాయుధాని సర్వాణి యాయం రసా
 క్తీ మదిదంహవిరితి దేవేభ్యో వదత । వయంత్య నేనపాషాణఘోషే
 నీతం వైరిసంఘాతం జేష్యామ । అనేన మన్త్రేణేష్టప్రాప్త్య నిష్టపరిహ
 దర్శయతి । “ఇషమావదోర్జమావదేత్యాహ । ఇషమేవోర్జం యజమా
 థాతి । ద్యుమద్వదతవయగ్ం సజ్జాతం జేష్టుత్యాహ బ్రాతృవ్యాభి
 త్వై” (బ్రాం ౩ కాం । ౨౮ । ౫౮) ఇతి । ఉపాఖ్యానేన బ్రాతృవా
 ఖూతిం ద్రథయతి “మనోః శ్రద్ధాదేవస్య యజమానస్యాసురఘ్నీవా
 యజ్ఞాయుధేషుప్రవిష్టాఽఽసీత్ । తేఽసురాః । యావంతో యజ్ఞాయ
 నామద్వదతా ముపాశృణ్వకా । తేపరాభవకా తస్మాత్స్వానాం మధే

వసాయయజేత । యావన్తోఽస్య భ్రాతృవ్యా యజ్ఞాయథానామన్వ
 దతా ముపశృణ్వన్తి । తేవరాభవన్తి” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౮)
 ఇతి । శ్రద్ధాళుత్వేనయాగంకుర్వతో వనోః ప్రభావాదిదం సర్వసంప
 న్నం । తతోజ్ఞాతీనా మనుకూలానాం ప్రాకూలానాం మధ్యే య ఇ
 మం వృక్షాంతం నిశ్చిత్వ శ్రద్ధాళుర్యజేత తస్య భ్రాతృవ్యాః పరాభవన్తి ।
 ప్రైషః సత్త్రిమిత్వాన్యవినియోగం తాన్పర్యుత్పదశయతి “ఉచ్చైస్స
 మాహస్తవా అహ విజిత్యై । వృక్షా ఏషామిన్ద్రియం పీర్యం శ్రేష్ఠ ఏ
 షాం భవతి” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౮) ఇతి । హేతగ్నిధృ త్వచీయ
 హస్తగతేన పాషాణేనదృషదుపలాయుక్త ముచ్చైస్తాడనీయమితి సత్త్రి
 ధః । తం మత్త్రిమధ్వయః పరేత్ సచపాషాణధ్వనిర్విజయాయభవతి
 యజమానశ్చేషాం వైరిణామిన్ద్రియం బలఞ్చ వినాశయతి స్వయంజ్ఞా
 షాం జ్ఞాతీనాం మధ్యే శ్రేష్ఠోభవతి । కల్పః “అపహత్యవితుషా క్షిణ్వ
 త్తరతః శూర్పముపయచ్ఛతి । వర్షవృద్ధమసి ” ఇతి । హేతూర్పవనకృ
 ధ్ధవేణునిష్పన్నతయా త్వమపి వర్షవృద్ధమసి । కల్పః “పతన్తికృష్ణరోదా
 శీయానుద్వపతి । ప్రతిత్వా వర్షవృద్ధం వేత్తు ” ఇతి । హేద్రీహి సమూహ
 వర్షవృద్ధత్వాత్ స్వకీయత్వేనశూర్పమభిమన్యతాం । మత్త్రిద్వయే వృధ
 శజ్జేన సమృద్ధి దోష్కత్యత ఇత్యాహ । “వర్షవృద్ధమసి ప్రతిత్వా వర్షవృ
 ధ్ధం వేత్తి త్యాహ । వర్షవృద్ధావాటషధయః । వర్షవృద్ధా ఇషీకా స్సవృక్ష్యై”
 (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౮) ఇతి । ఇషీకాః వేణవః । కల్పః “అధోవిష్ట
 ర్యావృత్య పరాపునాతి పరాపూతగ్ంరక్ష్యపరాపూతా అరాతయః ”
 ఇతి । రక్షసోఽతప్రసక్త ముపశ్యన్త్య నుత్త్రం వ్యావశ్టే “యజ్ఞగ్ంరక్షా
 గ్ంస్యనుప్రావిశక । తాన్యత్సన్ని పశుభ్యో నిరవాద యన్త । ఉచ్చైరో
 వధీభ్యః । పరాపూతగ్ం రక్ష్యపరాపూతాలరాతయఇత్యాహ । రక్షసా
 మపహత్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౮) ఇతి । దేవాః పశుయాగము
 రుధిరం తద్భాగత్వేన బహిస్త్యక్త్వా పశుయాగేభ్యో రక్షాంసి నిసాంసి

తవస్తః తుషత్యాగేనచ ఓషధ్యుపలక్షితేభ్యః । కల్పః వాయుర్యోషోఽహో
 శకపాలే తుషానోప్య రక్షసాంభాగోఽసీతి, అథస్తాత్ స్వప్నోదనస్యోన
 వపత్యుత్తర మపర మవాస్తరదేశం వానిరస్య ఇతి వాస్తవేనాప వివేచిత
 బహ్వృచబ్రాహ్మణమితీ” సమాససార్థం భాగప్రదానమితి గర్భయతి, అథ
 తుషాంభాగోఽసీత్యాహ । తుషైశేవ రక్షాగోసేనిరవనయి శీ” (బ్రా - ౩
 కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । విధత్తే అపడు పస్పృశతిమేధ్యత్వాయ” (బ్రా
 ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । కల్పః “వాయుర్యోషో విజనన్త్వి విజన్య ఇతి
 హేతజ్జులాః వాయుర్యుష్మాక కణేభ్యసప్తభకః-రోతు । తుభ్యాసాదక
 త్వేన వాయూవాదరభిత్వాహ । “వాయుర్యోషోఽనిన్త్విత్వాహ । పవిత్రం
 వైవాయుః । పునాత్యేవైనాక్” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । క
 ల్పః “దేవోవస్సవితా హిరణ్యపాణిప్రతిగృహ్ణాత్స్వతి పాత్రాంతజ్జులాక్
 ప్రసూన్దయిత్వా” ఇతి । హిరణ్యపాణులీయకం పాణోయస్యాసా హిర
 ణ్యపాణిః । అన్తరిత్యాత్వతతాంవర్షోపలావీనా మివోచ్ఛస్థానస్థితా హ్య
 ర్పాత్ పతతాం తజ్జులానామిత స్తతప్రపాతే సన్యప్రప్తితత్వేనసంస్క్రి
 నాశో మాభూదిత్యభిప్రేత్య సవితుప్రతిగ్రహభిత్వాహ “అన్తరిత్యామ
 వా పతే ప్రసూన్దయి । యేశూర్పాత్ । దేవోవస్సవితాహిరణ్యపాణిః” స
 తిగృహ్ణాత్స్విత్యాహప్రతిష్ఠిత్యైహవిషోసున్దాయ” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర ।
 ౫౨) ఇతి । ప్రేషమన్త్రముత్పాదయతి “త్రిషులీకర్తవాఽహ । బ్రాహ్మణ్యై
 యజ్ఞః । అథో మేధ్యత్వాయ” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫౨) ఇతి । హే
 యజమానపత్ని త్వయా తజ్జులా (స్త్రీ)వారం ఫలికర్తవ్యాః । వైశ్వాన్య
 చ్చాదక దోషాపనయనం ఫలికరణం । అత్ర వినియోగసంభావః ॥

“దేవోవ ఉత్పూనాత్యంవై (స్త్రీ)భిరాహోఽనుమన్త్రయేత్ ।

అగ్నేయేఽగ్నేహవిగప్రోత్యుపస్థోత్యేద్యాగపాత్రకమ్ ।

అవచర్చితా రే ధుత్వా హ్యదిత్యాశ్చర్చనంస్త్యోః ।

అమ్యలూఖల మాదధ్యా దగ్నేస్తతహవిఃక్షిపేత్ ॥

అదిత్యుసలమాదస్త ఇషంద్యపది వాదగమ్ ।

వర్షశూర్ప ముపోహ్యత్ర ప్రతిత్వా హవిరావపేత్ ॥

పరావ్రీహీక్ పరాపూయ రక్షసామితచర్మణః ।

అథస్తుపం కపాలేన షిషేద్వాయుర్వివిచ్యతే ॥

దేవఃషిషేగవిగపాత్ర్యాం మస్త్రాస్సప్తదశేరితాః ॥

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిన్రితమ్ ॥

“హవిష్కృదేహీతిమస్త్రాస్త్రిరవఘ్నై సమాహ్వయేత్ ।

వినియోగోవఘాతేస్యాదాహ్వీనేహ౭వఘాతకే ॥

విద్వివన్నస్త్రామాహ్వీనం గౌణం హూతివృథాన్యథా ।

పాతేనప్రాపితంత్రిత్వం హ్వయతే రుపచారగః ॥

త్రిరభ్యాసో విధాతవ్యో నిత్యప్రాప్తే రభావతః ॥

హవ్తినాలక్ష్యతేకాలగప్రాప్తోసా హ్వయతిస్తథా ।

వినియోగే వాక్యభేదో లిక్తాదాహ్వీనశేషతా ।

విద్విన్యాయ శ్రుత్యభావాద్విద్విన్నాయేనముఖ్యగః” ॥ ఇతి ॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే “హవిష్కృదేహీతి త్రిరవ

ఘ్నన్నాహ్వయతి” ఇతిదేవానామర్థే యాహవిః సమ్పదయతి సా హ

విష్కృత్ తామేనాం సమోబధ్య అధ్వర్యురేహీతి బ్రూతే । తథా చా

యం మస్త్రాబ్రాహ్మణేన వ్యాఖ్యానతే “హవిష్కృదేహీత్యాహ । య

ఏవదేవానాగ్ం హవిష్కృతః । తాన్వాహ్వయతి ।” ఇతి । త మిమం మ

స్త్రముచ్చార్యాధ్వర్యుస్త్రీవార మవఘాతం కుర్వన్నాహ్వయతీత్యర్థః ।

అనేన వాక్యేన మస్త్రావఘాతే వినియుజ్యతే సత్వాహ్వీనే । ఏహీత్యేత

న్నస్త్రాగతం పదమాహ్వీనేసమర్థం సత్వవఘాత ఇతిచేత్ తస్యావఘాతల

క్షకత్వాత్ । యథా. పూర్వోదాహృతాయామైన్ద్యామృచీ స్త్రాభ్యో

గౌణః తద్వదేహీతిపదం మస్త్రాగతత్వే నావఘాతేగౌణం భవిష్యతి । అ

న్యథా మస్త్రాబ్రాహ్మణయో రాహ్వీన పరత్వాత్ శ్రూయమాణ మవ

ఘ్నన్తితి పదమనర్థకం స్యాత్ । ప్రాప్త హవమాతి ముద్విశ్య తత్ర మ
 న్త్రస్యత్రిత్వ విధౌ వాక్యభేద ఇతిచేత్ । న । త్రిత్వస్యప్రాప్త త్వే నాను
 వాదత్వాత్ । కస్యాశ్చి చ్చాఖాయామయంహంత్రో మన్త్రోకాశ్చేత్రివార
 మభ్యస్యామాతః । హ్యయతిపదం త్వేహీతివ దవఘ్నానపరశయోపచారే
 ణ నేయమితి ప్రాప్తే బ్రూమః । త్రిరభ్యాసస్య నిత్యవత్ ప్రాప్తేః పార
 మాత్రేణ ససిద్ధతి, కస్యాశ్చి చ్చాఖాయాం ద్విః పాతాత్ కస్యాశ్చి
 చ్చాఖాయాం సకృత్పాతాత్ అతోఽసౌ నిత్యవద్విధీయతే । స నానఘ్న
 నిత్యస్య వైయర్థ్యంతస్య కాలలక్షకత్వాత్ । కాలస్యాపిహ వాక్య
 భేద ఇతిచేత్ । న । అప్రాప్తత్వాత్ । సహ్యవసూతే సహాయాహ్వనం
 అన్యస్త్రికాతే భవతి, తతోర్థప్రాప్తః కాలః । అహ్వనమపి మన్త్రీసా
 మగ్ధ్యాదేవప్రాప్తత్వాన్నవిధేయం । సహ్యహి ఇతిమన్త్రీపాత అహ్వన
 మన్తరేణోప పద్యతే । మన్త్రీవ్యాఖ్యానశ్చోదాహృతం । తత్రాయం
 వాక్యార్థ స్సమ్పన్నః, అవమాతకాతే యదాహ్వనం తస్యత్రిరభ్యాసః క
 ర్తవ్య ఇతి । అతః శాఖాంతరే విస్పష్ట మాహ్వనానువాదేన అభ్యాసోవిధి
 యతే, “తిర్వ్యయతి । త్రిమత్యాహిదేవాః ” ఇతి । ఏవంసతిమన్త్రీస్యాపి వి
 నియోగేవాక్యభేద స్స్యాత్ । త్రిశ్చనర్వాహ్వనే వినియుజ్యతే నావమా
 తే । నచైద్విన్యాయోఽత్ర ప్రసరతి తృతీయాశ్రుత్యభావాత్ బహిర్దైవ
 సదనం దామిత్యత్రోక్తేనకున్యాయేనముఖ్య ఏవాహ్వనేనిశ్చేన మన్త్రీవిని
 యోగో న త్వవఘాతరూపేగౌణాహ్వనేతస్మాన్నావఘాతశేషోఽయమ్మ
 న్త్రీః ॥ ద్వాదశాభ్యాయస్యద్వితీయపాదే చిత్తితం ।

“సవనీయపురోడాశే స్యాదాహూతిహ విమర్శితః ।

స వాతిదేశాత్ స్యాన్వైవంపశ్వాహ్వనాత్ ప్రసక్తితః” ఇతి ॥

సవనీయపురోడాశస్యాగ్నేయపురోడాశ వికృతిత్వాత్ । ప్రకృతి
 వద్వికృతిగత ర్తవ్యేత్యతిదేశేన హవిష్కూదాహ్వనం తత్రకర్తవ్యమితిచే
 త్ । మైవం । పశౌకృతేన హవిష్కూదాహ్వనేన తత్కాలీనే పురోడా

శేఽపి ప్రసక్తినిర్ధత్వాత్ । యద్యప్యేషధార్య హవిష్యదాహ్వనం ప
శౌ నాస్తి తథాప్యేషా కృతాచిన్తా ॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్తితమ్ ॥

“అస్త్యైవహవిష్యరా సౌమ్యేనాస్తివాపశుపాకతః ।

ఏవృత్తత్వాదస్తిమైవమనివృత్తే పురోఽథితేః” ॥ ఇతి ॥

తృతీయసవనీయే సౌమ్యచర్వాదయః తేషు హవిష్యదాహ్వనం
పునఃకర్తవ్యమ్, పశౌవాహూతాయాస్తస్యాగ్నిపశుపాకే నివృత్తత్వాది
తిచేత్ । మైవం । సకృతో పత్నీసంయాజేభ్య ఉర్ధ్వం హవిష్యతగ్ని
పత్న్య ఉత్థాన కాలత్వేన పశావపి తతఃపూర్వం నివృత్యభావాత్ । త
స్మాత్ తతఃకాలేషు సౌమ్యచర్వాదిషు నాస్తి పునరాహ్వనమ్ ॥ ఏ
కాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్తితమ్ ।

“అవఘాతస్సకృద్భూయో వాఽసకృద్విధిసిద్ధితః ।

దృష్టాతఃస్థులనిష్పత్తిస్తదన్తోభ్యస్యతామయమ్” ॥ ఇతి ॥

ప్రీహీనపహస్తీత్యత్ర సకృన్ముసలఘాతమాత్రేణ విధిప్రయుక్తస్యాపూ
ర్వస్య సిద్ధేర్నాస్య వృత్తితిచేత్ । మైవం । తఙ్ములనిష్పత్తే గృప్త ప్ర
యోజనత్వేన తావత్పర్యంత స్యాభ్యాసస్యాశ్రుతస్యాపి కల్పనీయత్వా
త్ । ఏవం తఙ్ములపేషణాదావపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్తితమ్ ।

“సర్వాషధావఘాతగ్ని కిమావృత్తసకృదేవవా ।

ఆవృత్తినిపూర్వవస్తేవం దృష్టార్థస్యాత్రవర్జనాత్” ॥ ఇతి ॥

అగ్నిచయనేశ్రూయతే “ఉచుష్కరములూఖలగ్ం సర్వాషధస్య
పూరయత్వా పహస్యత్రేనదుపదధాతి” ఇతి । అత్రాదృష్ట మాత్రప్రయో
జనత్వాత్ సకృదేవావఘాతః ॥ ఏకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చి
న్తితమ్ ॥

“అవఘాతార్థమన్త్రగ్ని కిమసకృత్సకృదేవవా ।

ప్రహరభేదాదావృత్తిగ్ని కర్తౌ క్షేనసకృత్సకృదేవత్” ॥ ఇతి ॥

అవరక్షో దివస్సవత్సం వధ్యాస మిత్యవహా నీత్యవహాతే పహితోమ
న్త్రీ ఆవ ర్తనీయః | కుతః | అవహాతస్య ప్రహారహావత్వాత్ | ప్రహారా
ణాఞ్చ భిన్నత్వాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః | తణ్ణులనిష్పత్తి వర్యస్తత్వే నాక్షి
ప్త ప్రహారాభ్యాస యుక్తస్యావహాత వైకత్వాత్ తత్ర వినియుక్తస్యా
వహాతోవక్రమే సకృదేవపారః || తత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్ |

“నానాబీజేషుతన్తన్త్రీ సృక్యన్భుయోధవాసకృత్ |

చిక్షీషేక్యాత్ప్రయోగాణాం భిన్నత్వాదసకృన్భవేత్” || ఇతి ||

రాజసూయే నానాబీజేష్టి సముదాయేశ్రూయతే “అగ్నయే గృహ
వతయే పురోడాశమస్తాకపాలం నిర్వపతి కృష్ణానాంప్రీహీణాం సోమా
య వసన్తయే శ్యామాకఞ్చరుమ్” ఇత్యాది | తత్ర సోఽవహాతమన్త్రీ
సకృదేవ వక్తవ్యః | కుతః | సర్వావహాత పిషయాయావేకస్యాంచిక్షీ
ర్దాయాం ప్రవృత్తత్వాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః | సమన్త్రీవహాతశ్చోదకాతి
దేశేన బీజేషుయుజ్యతే తత్ర ద్వీజేషు తణ్ణులనిష్పత్తౌ స కృతార్థ సృష్టి
న్మగ్నిపు నర్బీజాన్తరే తణ్ణులనిష్పత్తయే సమన్త్రీస్యావహాతస్య ప్రయోక్త
వ్యత్వాదసకృన్తన్త్రీపారః || దశమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్ |

“అవహాతకృష్ణలానామస్తినో వాస్తిపాకవత్ |

ప్రత్యక్షోక్త్యాచరేత్సాక మవహాతేతునాస్తిసా” || ఇతి ||

వికృతిరూపాణాం కామ్యేష్టినాం కాణ్డే వర్యతే “ప్రాజావత్యం
ఘృతేచరుం నిర్వపేచ్ఛత కృష్ణలమాయుషాగమః” ఇతి కృష్ణలశబ్ద సువ
ర్ణశకలవాచీ | ప్రకృతోప్రీహీనవహానీతి పురోడాశ హేతునాం ప్రీహీ
ణామవహాతో విహితః | సోఽత్రచరుహేతునాం కృష్ణలానాఞ్చోదక
వశాదస్తినో వేతి సంశయః | అస్తీతి పూర్వవక్ష్యప్రతిజ్ఞా వితుషీకరణం
తత్కృతచరూపకారః | లుప్తేపుష్పకారే తత్సత్తాయాం పాకవదినిదర్శనం |
లుప్తేఽపి విక్షేదనోపకారే పాకగి ప్రతివాదినోఽభిమతః | తద్వదవహాతోఽ
వ్యుక్త | ఘృతే శ్రవయతీతి ప్రత్యక్షోక్త్యా పాకోఽభ్యుపగతః | అవహాతే

కు సోక్తిన్నాన్తీతి వైషమ్యవ దవఘాతో నాస్తి॥ ॥నవమాధ్యాయ
స్య ప్రథమపాదేచిన్రితం॥

“అవమాతే ప్రీహిరూపవివక్షోత న నా శ్రుతేః।

అద్యస్సాధనతామాత్రమవజ్యత్వాద్వివక్ష్యతే”॥ఇతి॥

ప్రీహీనవహన్తి త్యత్ర ప్రీహీణాం స్వరూపం శ్రూయమాణత్వాద్వి
వక్షితం । తథా సతి వైవారశ్చగుర్భవతీత్యత్ర నీవారాణా మప్రీహీ
త్వా దవఘాతో నాస్తీత్యూహయా నారభ్యేత । ప్రాకృతానా మవఘాత
విషయాణాం ప్రీహీణాం పరిత్యాగేన ప్రీహిస్థానోఽవఘాతవిషయత్వేన
నీవారాణాం ప్రయోగఙ్ఘాః । యదాప్రీహీష్టేవనియతోఽవఘాతోప్రీ
హిణవృత్తా నివర్తతే తదాకృతఙ్ఘాఃసర ఇతిప్రాప్తే బ్రూమః । ప్రీహీ
స్వరూపవివక్షాయాఽపి ప్రీహిగతోపూర్వసాధనత్వాకారో నవర్జయతుం
శక్యః । అన్యథావఘాతవైయగ్ధ్యాపక్షైః । తతోపూర్వసాధనత్వాకారోఽవ
శ్యంవివక్షితవ్యః । తత్రప్రీహిరూపస్యాపి వివక్షాయాం గౌరవంస్యాత్ । తదవి
వక్షాయాంతు నీవారాణామపి విహితత్వేన అపూర్వసాధనత్వాదాకార
సద్భానాదవఘాతవిషయత్వే నోపాస్సిశ్యతి॥ ॥తత్రైవాన్యచ్ఛిన్రితం ॥

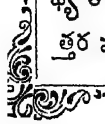
“ముసలాభ్యుక్షణంహత్వై స్సాదపూర్వాయవోక్షితః।

అద్యసే ప్రకరణాదన్యో వ్యర్థం తస్మాదిహాన్యథా”॥ఇతి॥

ప్రోక్షితాభ్యా ములూఖలముసలాభ్యా మవహన్తిప్రీత్రూయతే, తత్ర
ప్రోక్షణ ములూఖలముసలప్రవృద్ధా రావఘాతార్థంసుతః । వాక్యేనతచ్ఛే
షత్వప్రతీతేరితిచేత్ । మేవం । ప్రకరణేనాపూర్వశేషత్వావగమాత్ । న
చ వాక్యం ప్రకరణాన్భూతీయ ఇతివాచ్యం, అపూర్వశేషత్వాభావ వైయ
ర్థప్రసంగాత్ । పూర్వవత్తే యత్రావఘాతః తత్రైవప్రోక్షణం । తథా
సప్రవైర్ముతచరౌ కృష్ణానాం ప్రీహీణాన్నఖ నిర్భిన్నమితి శ్రుతేషు నభే
షు ప్రోక్షణం. నోహ్యతే । సిద్ధాస్తే త్వపూర్వస్య ప్రయోజకత్వాచస్తి త
త్తోహః । తదేవమవఘాత సవృద్ధా విచారా ఉదాహృతాః।

అధ్యాయకరణమ్.

దేవోవ ఇత్యాదిషు స్వరాగతాః । అచ్చిదేవత్యత్ర బహుప్రేహిః
 తే నక్షత్రభ్యామ్ (పా - ౬ - ౨ - ౧౭౨) ఇత్యుత్తరపదాన్తోదాత్తా
 ప్రాప్నోతి తతస్తత్పురుష పవకర్తవ్యః । ఛక్రంశేదనోపేతం నన్న భవ
 త్యచ్చిద్రం తత్రావ్యయపూర్వపద ప్రకృతిస్వరత్వం । పవిత్రశబ్దే ప్ర్యయ
 స్వరః । వసుసూర్యశబ్దౌ వృషాదీ । అపఇత్యత్ర వాక్యాదిత్వాన్నానాన్ది
 తస్య నిఘాతః । దేవీరిత్యాదీనాం సోఽస్తి యజ్ఞ పరిమిత్యగ్రహర్యాదైశ్చ
 ర్యే (పా - ౬ - ౨ - ౧౮) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరః । వృత్రంహార
 తే హింస్యతేఽస్తిన్నితి వృత్రహూర్యం యుద్ధమ్ । హారిభాతోః స్వా
 ణ్యంతస్యాజస్తత్వేన । అచోయత్ (పా - ౩ - ౧ - ౯౭) యత్ప్రత్యయే స
 ప్రత్యయస్వరం బాధిత్వా । లిప్యరితం (పా - ౬ - ౧ - ౧౮౫) ఇతి స్వరి
 ప్రాప్తౌ తదపవాదః । యతోఽనావః (పా - ౬ - ౧ - ౨౧౩) ఇతి నాశనా స్వ
 రిక్తస్య యత్ప్రత్యయాన్తస్యాది రుదాత్తో భవతితతో వృత్రేత్యసహ
 ద్భావాత్ సమాసాన్తోదాత్తత్వం బాధిత్వా । గతికారకోపపదానాం
 (పా - ౬ - ౨ - ౧౩౯) ఇత్యుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వం । ప్రోక్షిరా ఇన్యగ్ర
 తిరనన్తరః (పా - ౬ - ౨ - ౪౯) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం । అనన్తర
 త్యత్రాపి తద్వత్ । అధిషవణమిత్యత్ర సవనశబ్దస్య ల్యుప్త్యస్యయాన్తత
 న । లితి (పా - ౬ - ౧ - ౧౯౩) ఇతి ప్రత్యయాత్ పూర్వపదస్యాదాన్తోస్యే స
 సమాసే కృదుత్తరపదప్రకృతి స్వరత్వమ్ । వానస్పత్యమిన్యగ్ర సనస్ప
 ర్వికార ఇత్యస్తిన్నధే విహితస్తద్ధి తప్రత్యయ ఉదాత్తః । వాచ ఇన్య
 సావేకావః (పా - ౬ - ౧ - ౧౬౮) ఇతి విభక్తిరుదాత్తా । అధిషవణస్వర
 నమ్ । దేవవీతయ ఇత్యత్ర దాసీభారాదిర్వాత్ । దాసీభారాణామ్ (పా
 ౬ - ౨ - ౪౨) ఇతి సూత్రాంశేన పూర్వపదప్రకృతిస్వరే సలసమాసస్వరోఽ
 భ్యతే । సుశమీత్యత్రోత్తరపదస్యప్రత్యయ స్వరేణాన్తో దాత్తత్వా త
 త్తర పదత్వేనాపి తదేవప్రాప్తౌపరాదిశ్చన్తస బహులమ్ (పా - ౬ - ౨ - ౧౯౪)

ఇత్యుత్తరపదాద్యదాత్తత్వం । ద్యునుదిత్యత్ర మతుపగపిత్యాదనుదాత్త
 త్వే ప్రాప్తేతదవవాదః । హస్వనుడాభ్యమ్మతువ్ (పా-౬-౧-౧౭౬)
 హస్వానాను డాగమావోల్లరో మతుబుదాత్తస్యోత్ । అవధూత
 షత్. పరాపూతమ్ । హిరణ్యపాణిరిత్యత్ర బహుప్రీహిత్యాత్ పూర్వపద
 స్వరః । హిరణ్యశబ్దకృదాత్తేషు నిపాతితః॥*॥ ॥ఇతి శ్రీమూఢవీయే
 వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకేషశ్చ మోఽనువాకః॥*॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అవధూతగ్ం రక్షోఽవధూతా అరాతయోఽదిత్యా స్త్వసిప్ర
 తిత్వా పృథివీ వేత్తు దివసూమ్భునిసి ప్రతి త్వాదిత్యా స్త్వగ్నేస్తు దివ
 శాసి పర్వత్యా ప్రతిత్వా ది వసూమ్భుర్వేత్తు దివశాసి పార్వతేయీ
 ప్రతిత్వాపర్వతిర్వేత్తు దేవస్యత్వానవితుగ ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం
 పూర్ణో హస్తాభ్యా మధివపామిద్రాస్యమసి ధిస్తహి దేవాన్వాగ్రణాయ
 త్వాఽప్రానాయత్వా వ్యానాయత్వా దీర్ఘానును ప్రసేతిమాయుషేధాం
 దే వోవస్సవితా హిరణ్యపాణిగప్రతిగృహ్లాతు॥౧॥

ప్రాణాయత్వా పశ్చిదశచ॥౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే
 షష్ఠోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

పశ్చిమానువాకే వ్రీహ్యవఘాతఉక్తః । అవధూతానాశ్చ తణ్ణులా
 నాం పేషణాత్పూర్వం కపాలోపధానస్య నిష్క్రియోజనత్వేన తమప
 థానాత్పూర్వం షష్ఠేపేషణ మభిధీయతే । కల్పః “అథప్రోక్షితేషు
 త్రిషులీకృతేషుతదైవకృష్ణాజినమవధూనోత్పూర్ధ్వగ్రీవ ముదగావృత్యా,

అవధూతగ్ంరత్నోఽవధూతా అరాతయ ఇతి త్రిః, అదైనత్వరస్తాశ్చ
 తీచీనగ్రీవ ముత్తరలోమోపస్తృణాతి, అదిత్యాస్త్యగసి ప్రతిత్వా పృ
 వీవెస్తు” ఇతి । పూర్వవద్వాచప్తే, “అవధూతగ్ంరత్నోఽవధూతా అ
 రాతయఇత్యాహ । రక్షసామపహత్వై । అదిత్యాస్త్యగసిత్వాహ । ఇయ
 వాఅదితిః । అస్యావవైనత్వచం కరోతి । ప్రతిత్వాపృథివీవేత్త్విత్వాహ
 ప్రతిష్ఠిత్యై । పురస్తాత్పృతీచీనగ్రీవముత్తరలోమోపస్తృణాతి మేధ్యత్వా
 య । తస్మాత్పురస్తాత్పృత్యశ్చ య పశవోమేధముపతిస్యన్తే । తస్మాత్పృజ
 మృగంగ్రాహుకాః । యజ్ఞోదేవేభ్యోనిలాయత । కృష్ణోరూపంకృత్వా । య
 త్కృష్ణాజినే హవిరధిపిసేష్టియజ్ఞాదేవ తద్యజ్ఞంప్రయుజ్జే । హవిషోస్స
 ద్దాయ” (బ్రా - ౩ కాం । ౧౨ । ౬౨) ఇతి । అవధూతస్యేవాగ్ర పేషణ
 స్యవిశిష్టవిధిః । కల్పః “తస్మిన్నుదీచీన కుమ్భాగ్ం శమ్యాం నిదధాతి, ని
 సూన్మనిరసిప్రతిత్వాదిత్యాస్త్యగేస్తు” ఇతి । గదయాసమానాకారో వ్యా
 మార్థపరిమితగ్ కాస్తవిశేషః శమ్యా తాం కృష్ణాజినస్యోపమ్యుదీచీన శి
 సాగ్ం నిదధ్యాత్ । సా చ పేషణాద్ధేతోర్ద్వపద్యవశ్చాద్భాగధారణేన
 ద్భాగస్యోన్నత్యం కరోతి । హేశమ్యేత్వంమ్యలోకస్య ధారయిత్వస్మి ।
 స్తాత్ కృష్ణాజినరూపాయా భూమే స్త్యగీయం త్వావభిషన్యగాం ।
 మ్యాయామ్యలోకాధారకత్వ ముపపాదయతి, “ద్యావాపృథివీసహస్తామ్
 తేశమ్యామాత్ర మేకమహర్వైతాగ్ం శమ్యామాత్రమేకమహః । ని
 సూన్మనిరసి ప్రతి త్వాదిత్యాస్త్యగేత్విత్యైత్వాహ । ద్యావాపృథివ్యోగీ
 త్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౧౨ । ౬౨) । ఇతి । ప్రజాపతినాసృష్టే ద్యావాప్య
 వ్యా పూర్వం జగత్ కాస్తవత్ పరస్పరం సంలిప్తేత్రభూగాం రేవశా
 దేకస్త్వి దినే శమ్యాప్రమాణేన పరస్పరం వియుక్తే త్రభూగ్ం ప్ర
 దినంతథేతి వివక్షయా వీసీక్తా । తయోనిపునస్సంక్షేపేయాగస్యావక
 శో నస్యాత్ । తతో విశ్లేషార్థా దివసూన్మనిరీత్యుచ్యతే । కల్పః “
 స్యాంప్రాచీం దృషదమధ్యాహతి, ధిషణాసి పర్వత్యాప్రతిత్వా జవస్స
 మ్భునిర్వేస్తు” ఇతి । హేపేషణసాధనభూతే, దృషద్రూపే త్వంపేష్ట

మభిజ్ఞతయాధిషణాఽసి । దృఢతయా పర్వతావస్థామర్హసి । తాదృ
 శీం త్వాం ద్యులోకధారికా శమ్యా అభిమన్యతాం సేయం దృవద్దృఢత
 యా లోకద్వయధారణాయ కల్పత ఇత్యాహ “ధిషణాసిపర్వత్యాదివ
 స్థూఞ్మ నిర్వేత్తిత్యాహ । ద్యావాపృథి వ్యోర్విధృత్యై” (బ్రా - ౩ కాం ।
 ౨ ప్ర । ౬౨) ఇతి । కల్పః “దృవమ్యపలామధ్యాహతి, ధిషణాసిపార్వ
 తేయీ ప్రతిత్వాపర్వతిర్వేత్తు” ఇతి । పూర్వవత్ పర్వతిగపర్వతసమ్బంధి
 నీ దృవత్ । తదైవ వ్యాచక్షే “ధిషణాసి పార్వతేయీ ప్రతి త్వా పర్వ
 తిర్వేత్తిత్యాహ । ద్యావాపృథి వ్యోర్విధృత్యై” (బ్రా ౩ కాం ౨ ప్ర ౬౨) ఇతి ।
 బోధాయనః “తస్యాంపురోహశీయాన్ నిర్వపతి, దేవస్యత్వా సవతుగప్ర
 సవేన్విరోర్బాహుభ్యాం పూర్ణోహస్తాభ్యా మగ్నయేజుప్తమధివపామ్యగ్ని
 షోమాభ్యామ్, అముష్టా అముష్టా ఇతి యథాదేవతమధివపతి, ధాన్యమసి
 ధి నుహిదేవాన్” ఇతి । ఆపస్తమ్బస్త్రు ధాన్యమసీ త్యనేన సహైక మస్త్రీతా
 మాశ్రిత్యాహ “దేవస్య త్వేత్యనుమస్త్ర్యి, అగ్నయేజుప్తమధివపామీతి య
 థాదైవతం దృవది తద్బలనాధివపతి త్రిర్యజుషా తూష్ణీజ్ఞతుర్ధమ్” ఇతి ।
 త్రవాక్యపూరణాయాగ్నయఇత్యాదికమధ్యాహృతం । అతో యథా మ్నా
 యమేవానూద్యవ్యాచక్షే “దేవస్యత్వా సవతుగ ప్రసవఇత్యాహ ప్రసూ
 త్యై । అశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహ । అశ్వినౌహిదేవానా మధ్వర్యూత
 స్తామ్ । పూర్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహయత్యై । అధివపామీత్యాహ । యథా
 దేవతమైవై నానధివపతి” (బ్రా । ౩ కాం ౨ ప్ర ౬౨) ఇతి । దేవాన్ ప్రీణ
 యేతి యదు క్తం తస్య నాస్త్యనుపపత్తిః । ఆహుతీరూపస్య ధాన్యస్యా ల్ప
 త్వేఽపి మస్త్రీసామధ్వేన తదభివృద్ధిరిత్యాహ “ధాన్యమసి ధినుహిదేవాని
 త్యాహ । ఏతస్యయజుషోవీర్యేణ । యావదేకాదేవతాకామయతే యావ
 దేకా । తావదాహుతిగ ప్రథతే । న హి తదస్తి । యత్రావదేవస్యాత్ । యా
 వజ్ఞాహుతి” (బ్రా ౩ కాం ౨ ప్ర ౬౨) ఇతి । వీహ్న సర్వత్రానుగమా
 గ్ధా । యదిదంధ్రవ్యం యావజ్ఞాహుతి తావదేవ దేవాన్ ప్రాప్నుయా
 త్ తదా కథమిదం కల్పందేవాన్ ప్రీణయే దిత్వాశశ్చ్యత । న తు తావ

దేవేతి నియమోఽస్తికిన్తు యావత్ కామ్యతే తావత్ ప్రవర్ధతే తతః సం
భవత్యేవప్రీణనం । బోధాయనః- “పిగ్ంవతి, ప్రాణాయ త్వాఽపానాయ
త్వా వ్యానాయ త్వా” ఇతి । ఆపస్తవ్యః “ప్రాణాయ త్వేతి ప్రాచీముప
లాంప్రోహత్యపానాయ త్వేతి ప్రతీచీం వ్యానాయ త్వేతి మధ్యదేశేవ్యవ
ధారయతి ప్రాణాయ త్వాపానాయ త్వా వ్యానాయ త్వేతిస్తతం పిన
ష్టి” ఇతి । ఉచ్చాస్సనిశ్వాసతత్సంధిగతా వృత్తయః ప్రాణాపానవ్యానాః ।
అథయః ప్రాణవాయోస్సస్థిః స వ్యాన ఇతి శ్రుత్యైరంహే హఃః పృత్తి
త్రయం యజమానే చిరంస్థాపయితుంత్యాంపినష్టి । ఏతదేవదర్శయతి
“ప్రాణాయ త్వాఽపానాయ త్వేత్యాహ । ప్రాణానేవయజమానేనధాతి”
(బ్రా॥ ౩ కాం॥ ౨ ప్ర॥ ౬౮) ఇతి । బోధాయనః “అథబాహులన్వవేషుతే, దీ
ర్ఘామనుప్రసీతిమాయుషేధామ్” ఇతి । ఆపస్తవ్యః “ప్రాచీమస్తతోఽను
ప్రోహ్య” ఇతి । ప్రసీతిః ప్రబంధః కర్తృసంతానః । యజమానస్యాయురభి
వృద్ధ్యర్థ మిమామవిచ్ఛిన్న కర్తృసంతతి హేతుగూపాముపలాం ధారిత
వానస్తి । తదేతదాహ “దీర్ఘామనుప్రసీతి మాయుషేధామిత్యాహ । ఆ
యురేవాన్తికాదధాతి” (బ్రా॥ ౩ కాం॥ ౨ ప్ర॥ ౬౮) ఇతి । కల్పః “దేవోప
స్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్లాత్స్వితీ కృష్ణాజినేపిష్టానిప్రస-స్తయిత్వా”
ఇతి । పూర్వవద్వ్యాచక్షే “అన్తరితౌ దివవాపతాని ప్రస-స్తన్తి ।
యానిద్యవదః । దేవోప స్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్లాత్స్విత్యాసూప్రతిష్ఠి
త్యై । హవిషోస-ద్వాయ” (బ్రా॥ ౩ కాం॥ ౨ ప్ర॥ ౬౮) ఇతి । పల్నం దాసీం
వాప్రోప్రోషమస్త్రీముత్పాద్య వ్యాచక్షే “అసంవపన్తీ పిగ్ంవాణూని
కురుతాదిత్యాహమేధ్యత్వాయ” (బ్రా॥ ౩ కాం॥ ౨ ప్ర॥ ౬౮) ఇతి । సభా
చ సూత్రితం “సమ్ప్రేష్యతి దాసీ పినష్టి పత్నీవాపి వా పత్నీవహన్తి
శూద్రా పినష్టి” ఇతి । హే దాసి తణ్ణులేవ్యన్యద్రవ్యం కిమప్యప్రవేశయ
న్తీ పేవణం కురు తాని చ పిష్టాని సూక్ష్మాణికురు । తిమిమంప్రోష మిధ్య
ర్యుః పతేత్ । పిష్ట స్యసూక్ష్మ త్వే పురోడాశద్వాగా యజ్ఞయోగ్యతా భ
వతి । అత్రవినియోగసంక్షిప్తాః ।

“అవేతిపూర్వవత్ తత్ర శమ్యాం స్థాపయతే దివః ।

ధిషణాద్వే తథాశ్చైనా దేవేత్వధివపేగ్ధవిః ॥

ప్రాణాయతి త్రిభిర్న పిష్ట్య దీర్ఘేత్వస్త ఉపోహతి ।

దేవోఽజినే సుస్తయేత ప్రోక్తా పకా దశేహతు” ॥ ఇతి॥

అథమీమాంసా.

యద్య ప్యత్ర విశేషాకారేణ విచారా బహవో మోషలభ్యస్తే తథా
పి సామాన్యవిచారాగపూర్వోక్తా అనుసంధేయాః । ఇషే త్వేత్వత్ర వాక్య
పూర్తయే యథాధ్యాహారః తదైనాధి వహమీత్యత్రా ప్యగ్నయే జుష్టమి
త్యాదిక మధ్యాహరవ్య మధ్యాహ్నతస్య చానామ్నాతత్వేనామస్త్ర
త్వాదూహాదిషివస్వరాద్యపరాధోనా స్తి । కిచ్చ ॥ ॥నవమాధ్యాయస్య
ప్రథమపాదేచి చ్చితమ్॥

“నోహ్యఊహ్యూఽథ వా ధాన్యశబ్దోనాసంగతోక్తితః ।

ఊహ్యూలక్షణయార్థస్య గోపానస్యేవసజ్జతేః” ॥ ఇతి॥

దృషదిషేషణాయ తణ్ణులావాపేష్వయమ్మన్త్రోవిహితః । ధాన్యమ
సి ధినుహి దేవానితి । సోఽయం ధాన్యశబ్దః సమవేతమర్థంబ్రూతే నిస్తుషా
ణాం తణ్ణులానాం ధాన్యశబ్దార్థత్వాభావాత్ । తతస్సనిత్రాది శబ్దవనో
హనీయ ఇతిచేత్ । మైవం । లక్షణావృత్త్యా ధాన్యశబ్దస్య తణ్ణులరూపేఽర్థే
సమవేతత్వాత్ । యథా చగావగి పీయస్త ఇత్యత్ర ముఖ్యవృత్త్యాభావేఽపి
నాసమవేతార్థత్వం లోకావర్ణయన్తి, కిస్తుపయో లక్షయిత్వాఽర్థంసమ
వేతమేవ వ్రతీయన్తి తద్వత్ । తస్మాచ్ఛాక్యానామయనై షట్కీర్తిత్యం
వత్సరేధాన్యశబ్ద ఊహనీయః । తత్ర హ్యేవమామ్నాయతేసంస్థితేఽహ
ని గృహపతిర్మృగయాం యాతి స తత్ర యాన్ మృగాన్ హన్తి తే
షాం తరసా సవనీయాగి పురోడాశా భవన్తితి । తత్రదృషది షేషణాయ
మాంసమావహన్ మాంసమసి ధినుహి దేవాన్ ఇత్యేవం మన్త్రీమూహే
త్ । న చ ధాన్యశబ్దవల్లక్షణోమృగశబ్దఊహే ప్రయోక్తవ్యఇతివాచ్యమ్,

లక్షణావృత్తేః ప్రకృతార్థత్వేన అతిదేశాన్వృత్వాత్ । తస్మాన్మాంసమిత్యే
వ ధాన్యశబ్దసోహః ॥

అథవ్యాకరణమ్.

అవధూతమిత్యాదయోగతాః । పర్వత్యేత్యస్య పర్వతమన్వృత్తి ఇన్యో
స్త్రిన్నర్థే ఛన్దోవిషయే తకారరహితస్య యప్రత్యయస్య విధానాత్ ప్రత్య
యస్వరః । పార్వతేయాత్యత్రజీషదాత్తైః । పర్వలిరిత్యత్ర తదన్వృత్త్యప్త
నేవాన్ధే ఛాన్దస ఇకారప్రత్యయః ధాన్యశబ్దస్య । తిల్యశీకృమ ర్థ్యకార్థ్య
ధాన్యకన్యా రాజన్యమనుష్యాణామన్తైః (కా-ఫిట్-ప-౩౦౫) ఇత్యస్తస్వరి
తత్త్వం । ధినుహీత్యత్ర సెర్వ్యపిచ్చ (పా-౩-౪-౦౭) ఇతిసిచ్ఛానే అదిష్టస్య
హిశబ్దస్య పితృనపేధాత్ ప్రత్యయస్వరః । యద్యపి వికరణప్రత్యయస్య
ఉకారస్య స్వరః సతిశిష్టప్రధాపి వ్యత్యయో ద్రష్టవ్యః । ప్రసతిమిత్యత్రకృ
దుత్తరపదప్రకృతిస్వరేప్రాప్తే తదపవాదః । రాదాచ నిలికృత్యతా (పా-
౬|౨|౫౦) తుప్రత్యయవ్యతిరిక్తే తకారాదా నిలికృతిప్రత్యయేపరతస్మా
ర్వపదప్రకృతి స్వరో భవతి ॥ * ॥ ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థసకాశే ప్ర
మకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః ॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ధృష్టిరసి బ్రహ్మ యచ్ఛాపాగ్నేః స్విమామాదం జహి విష్ణుః)
వ్యాదగ్ం సేధాఽదేవయజం పహ నిర్దగ్ం రక్షో నిర్దగ్ం
యో ధ్రువమసి పృథివీం దృగ్ం హోయద్వగ్ం హ స్రజాం దృగ్ం హ స
జాతానస్తై యజమానాయ పర్యుహథత్రామస్యస్తరీతుం దృగ్ం హప్రా
ణం దృగ్ం హప్రాణం దృగ్ం హ సజాతానస్తై యజమానాయ పర్యుహ
ధరుణమసి దివం దృగ్ం హ చక్షుః ॥ ౧ ॥

దృగ్-హంసా శ్రోత్రీం దృగ్-హంసా సజాతానస్యై యజమానాయ ప
 ర్యుహా ధర్మసి దిశో దృగ్-హంసా యోసం దృగ్-హంసా ప్రజాం దృగ్-హంసా
 సజాతానస్యై యజమానాయ పర్యుహా చిత్తస్థ ప్రజామస్యై రయిమస్యై
 సజాతానస్యై యజమానాయ పర్యుహా భృగుణా మగ్గిరసాం తపసా
 తప్య త్వం యానిషుర్దే కపాలాన్యవచిన్వన్తి వేదసః । పూజ్యస్తాన్యపివ్ర
 త త్తద్వైవాయా విముఞ్చతామ్॥౨॥ ॥చతురర్హ్తాచత్వారిగ్-శచ్చ॥౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపారకే స
 ప్తమోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

షష్ఠానువాకే పేషణము క్తం । యద్యద్యనంతరం పురోడాశో ని
 ష్పాదనీయస్తథాప్యతప్తేషు కపాలేషు పురోడాశస్య శ్రవయితు మశక్య
 త్వాత్ సప్తమేకపాలోపధాన మభిధీయతే । కల్పః “ధృష్టిరసి బ్రహ్మ
 యచ్ఛేత్సువవేషమాదాయ” ఇతి । పలాశశాఖామూలే భిన్నం ప్రాదేశ
 పరిమిత ఉపవేషః । హే ఉపవేష త్వం అగ్నిరాణాం ధర్మణేనమర్థోఽసి ।
 అతోబ్రహ్మశబ్దోపి తం పురోడాశరూపం దేవానాంప్రయచ్ఛ । ధృష్టిశబ్దో
 వైర్యద్యోతనాయేత్యాహ “ధృష్టిరసి బ్రహ్మ యచ్ఛేత్సాహధ్యత్యై”
 (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౭౭) ఇతి । కల్పః “అపాగ్నోఽగ్నిమామాదజ్ఞ
 హీతి గార్హపత్యా దాహవనీయా ద్వాప్రత్యజ్ఞావక్తౌ రౌ ని ర్వర్త్య
 నిమగ్రీవ్యా దగ్-సేధేతి తయోరన్యతర ముత్తరపవర మవాంతరదేశం
 వానిరన్య, ఆదేవయజం వహతి దక్షిణమవస్థాప్య” ఇతి । హేగార్హప
 త్యాగ్నో యోఽగ్నిః శాస్త్రీయపాకఘృతరేణామం ద్రవ్యమై న్నిత్య సా
 కార్థస్థాపితస్య పాకం కరోతి తమవనయమారయ, యశ్చ లౌకికం
 మాంసమత్తి తమపినిషేధయ, యస్తుదేవా యజతి తామావహ । య

భోక్తస్యాగ్నానయసస్య కపాలోపధానార్థతాం దర్శయన్ప్రశంసతి
 “అపాగ్నోగ్నిమామాదజ్జహి నిష్క్రవ్యాదగ్ంసేధాఽఽ దేవయజం వ
 హేత్యహా । యవవామాత్రావ్యాత్ । తమపహత్య । మేధ్యోగ్నోక
 పాలముపదధాతి” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౭౨) ఇతి । “నిర్దగ్ం రక్షో నిర్ద
 గ్గా అరాతయోద్రువమసి పృథివీం దృగ్ంహోయ ర్ద్యగ్ంహ ప్రజాం దృ
 గ్ంహ సజాతానన్తి యజమానాయపర్యూహ” ఇత్యేతయోర్మన్త్ర

యోరర్థక్రమేణ వినియోగగకల్పేదర్శితః “ద్రువమసీతితస్మిన్ మధ్యమం
 పురోడాశ కపాల ముపదధాతి, నిర్దగ్ం రక్షో నిర్దగ్గా అరాతయః, ఇతి
 కపాలేఽక్షార మత్యాధాయ” ఇతి । హేకపాల త్వం ద్రువమసి అతః
 పృథివ్యాదీక దృశీకురు । అస్య యజమానస్యజ్ఞాతీక పరితస్సేవకాకకురు ।
 అస్మిన్కపాలేఽవస్థితం రక్షోనిశ్చేషేణ దద్ధమ్ । ఆమాన్తక్రమేణ నిర్దగ్
 మన్తమాదావ్యాచక్షే “నిర్దగ్ం రక్షోనిర్దగ్గా అరాతయ ఇత్యాహ । ర
 త్సాగ్ంసేవ నిర్దహతి” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౭౨) ఇతి । కపాలోప
 ధానందిధతై “అగ్నివత్ప్రపదధాతి । అస్మిన్నేవలోకేజ్యోతిర్ధతై । ”

(బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౭౨) ఇతి । యథోక్తాక్షారయంత్రేప్రదేవైకపాల
 ముపదధాతి । కపాలోపరి అన్యస్యాక్షారస్య స్థాపనం విధతై “అక్షారము
 ధివర్తయతి । అన్తరిక్షవజ్యోతిర్ధతై” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౭౨) ఇతి । కపా
 లస్యాధ ఊర్ధ్వశ్చ స్థితాభ్యామక్షారాభ్యాం లోకద్వయస్య సజ్యోతి
 పత్వే తతోప్యుర్ధ్వమక్షారస్థాపనానన్భవాత్ దివోజ్యోతిసస్యాది
 న శజగనీయమిత్యాహ “ఆదిత్యమేవాముష్మిన్లోకే జ్యోతిర్ధతై” (బ్రా-
 ౩కాం|౨ప్ర|౭౨) ఇతి । ఏతద్వృత్తాంతజ్ఞానం ప్రశంసతి । “జ్యోతిష్సవ్రో
 స్తా ఇమేలోకాభవన్తి । యవంవేదః” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౭౨)
 ఇతి । బోధాయనః “అధపూర్వార్ధ్య ముపదధాతి । ధర్మమస్యన్తరిక్షం
 దృగ్ంహప్రాణందృగ్ంహోపానం దృగ్ంహ సజాతానన్తి యజమానా
 యపర్యూహఇతి । అథాపరార్ధ్యముపదధాతి, ధరుణమసి దివందృగ్ంహ

మసీత్యనేనసహద్వేధరుణమసీత్యనేనసహచత్వారి. తతఃకేమాజ్ఞిన్తతే
 చితస్థేత్యనేనైవో పరితనానిచత్వారిత్యప్రభవన్తి. పురుషస్యాపి గర్భే
 ప్రథమం శిరోయావమఖణ్డం కపాలమత్పద్యతే. పశ్చాత్కామేణ రేఖా
 భిరష్టథా భిద్యతే. కపాలేషు సఖ్యాంస్తుత్పాతమపథానంస్త్రోతి, “యజే
 వంకపాలాన్యపదధాతి. యజ్ఞోవైప్రజాపతిః. యజ్ఞ మేవప్రజాపతిః సన్
 సు-రోతి. అత్సానమేవతత్సన్సు-రోతి. తగ్ం సన్సు సుతిహిన్సెమ్. అ
 ముష్టిన్లోకేఽనుపరైతి” (బ్రా-౩కాం.౨ప్ర.౨౨) ఇతి. ఉపధానేన కపాలే
 షు సంస్కృతేషుతద్వారా తత్సాధ్యోయజ్ఞస్సంస్కృతియై. యజ్ఞాద్వాం
 ప్రస్తుతిప్రజాపతేస్సంసారః. తేనకపాలయజ్ఞప్రజాపతిసంసారే. తే
 షాం సంస్కృత్యత్వా ద్యజమానస్స్వయంసంస్కృతో భవతి. తిజ్ఞ
 సంస్కృతంస్వగ్నేలోకే గచ్ఛన్తమను ఫలదానాయ యజ్ఞప్రజాపతిం
 పథారి కశ్చిద్దేవో గచ్ఛతి. అపరస్రప్రకారః, “యదష్టాపుపదధాతి. గాయ
 త్రియాతత్సమ్మితమ్. యన్నవ. త్రివృతాతత్. యద్దశ. విరాజాసత్. య
 దేకాదశ. త్రిష్టుభాతత్. యద్వాదశ. జగత్తాత్. ఛష్టస్సన్తి. సన్ ఉ
 పదధత్కపాలాని. ఇమాన్లోకాననుపూర్వం దిశోవిధృత్యై దృగ్ంహతి
 అధాయస్రప్రాణాన్సృజాం పశూన్యజమానే దధాతి. సజా రానన్తే అధి
 తోబహుశాన్సు-రోతి” (బ్రా-౩కాం.౨ప్ర.౨౨) ఇతి. త్రివృత్త్యై ప్రోమ
 వాచీనవస్తోమ ఉపాస్తై గాయతాం నరేత్యాద్యుక్తిరేవభి సుస్పద్య
 తే. ఛష్టశ్చష్టోమమప్యపలకుయతి. గాయత్రివిరాజ్జిష్టశ్చగోనాంగా
 ప్రత్వా ద్యక్షురసంఖ్యాప్రసిద్ధా. సంఖ్యాయాశ్చక్రస్సాన్సృజ్యం. నన్నగ్రా
 గ్నేయస్య అష్టాకపాలాని అగ్నిహోమీయస్య చైకాదశపతం నివాహిస్ఫ్య
 లభ్యతఇతిచేత్. బాధం. తథాపిసంఖ్యాన్యత్ర విద్యమానా ప్రస్థానా
 స్తూయతే. త్రయోదశాదిసఖ్యా నక్వాప్యస్తి. ఏకాదికానన్తపర్యన్తా సఖ్యా
 అన్యత్రాస్తీతిచేత్ తస్మితస్యాప్యనేనైవన్యాయేనస్తుత్తయన్నేయా. ఈషు
 శాని కపాలాన్యపదధానోఽధ్వర్యురనుక్రమేణ పునివ్యాజీక లోకా
 ప్రాగాదిదిశశ్చ దృశీకరోతి. లోకబుధ్యా కపాలానాం స్థాపితత్వా

అత ఇదముపధానం లోకవిధ్యత్యై భవతి । కీర్షియరాదీభ్రాతృపు
త్రాదీంశ్చ యజమానేసంపాది తవాభవతి । క్రమప్రాప్తమస్తే సుప్తా
ర్థత్వం దర్శయతి “చితస్థేత్యాహ । యథాయజురేవైతత్” (బ్రా-౩ కాం
౨ప్ర|౨౨) ఇతి । కల్పః “భృగూణామగ్నిరసాంతపసా తప్యధ్వమితి దేవేన
కపాలేష్వక్తారానభ్యూహ్య” ఇతి । హేకపాలాని దేవతాతపోహపేణా
నేనాగ్నినా తప్తానిభవత । ఇమమేనార్థం దర్శయతి “భృగూణామగ్నిర
సాం తపసా తప్యధ్వమిత్యాహ । దేవతానామేవైనాని తపసాతపన్తి”
(బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౨౨) “యానిఘర్తే కపాలాన్యవ చిన్వన్తి వేధసః ।
పూర్ణస్తన్యపి వ్రతగ్న్వై వాయూ విముఞ్చతామ్” ఇతి । అయన్మన్త్రోయ
ద్యపి యాగసమాప్తా పఠనీయస్తధాపి కపాలప్రసక్తాదిహోమూతః । త
ద్వినియోగస్సత్రేదర్శితః “యానిఘర్తే కపాలానీతి చతుష్పదయర్చాక
పాలాని విముచ్య సఖ్యయోద్వాసయతి సన్తిష్ఠేతే దర్శపూర్ణమా
సా” ఇతి । అధ్వర్యురూపా వేధసో యాని ఘర్తకపాలాని ఆదీప్తే ప
హ్నాఽధ్రువమసీత్యాదిమన్తైరుపస్థాపితవన్తః, పూజార్థంబహువచనం, తా
దృశాన్యపి కపాలాని విమోక్షం సమర్థావిన్ద్రీ వాయూపోషకస్య యజమా
నస్య యాగరూపే వ్రతేనమాప్తే నతి విముఞ్చతామ్ । అనేకగుణవిశిష్టం
విమోకంవిధత్తే “తాని తతస్సగ్ధీస్థితేయాని ఘర్తేకపాలాన్యవచిన్వన్తివే
ధస ఇతి చతుష్పద యర్చావిముఞ్చతి|చతుష్పదగ్రహణః । పశుష్వేవోపరి
ష్టాత్ ప్రతితిస్థతి” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౨౨) ఇతి ॥ అత్రవినియోగసగ్ధిహాః ॥

“ధృష్టి రాదాయోపవేషమపాంగారౌవియోజయేత్ ।

నిమోహసారయేదేకమాదేవాన్యన్తు కేషయేత్ ॥

ధ్రువంకపాలమాధాయ నిగ్ధాక్షారం తథోపరి ।

ధర్తృద్వితీయం ధరుణం తృతీయం ధర్మసప్తమం ॥

చిత్తోష్టమం భృగూతేషు సర్వేష్వ క్షారరోషణం ।

యానిస్వకాలే సమ్ప్రాప్తేకపాలాని విముఞ్చతి ॥

అనువాకేన ప్రమేలన్తిన్నక్తాద్వాదశమన్త్రకాః” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్॥

“శ్రవణంతుషవాపశ్చ కపాలస్య ప్రయోజకా ।

ఉతశ్రవణ మేవాద్యో వాపార్థత్వాత్ తృతీయయా ॥

పురోడాశకపాలేతి నామ్నాస్యా చ్ఛ్రివణార్థతా ।

ప్రయుక్తస్యప్రయుక్తిరో తస్యవాపే ప్రసజ్జనమ్” ॥ ఇతి ॥

కపాలేషుశ్రవయతీతి శ్రవణంపురోడాశస్యశ్రుతం । తథాపురోడాశకపాలే తుషానుషవపతీతి కపాలేతుషధారణం శ్రుతం । తే చతుషాః సకపాలా రక్షసాంభాగోఽసీతి మన్తేణ కృష్ణాజినస్యాదస్తాదవస్థాపనీయాః । తత్ర శ్రవణం యథాకపాలసమ్పాదనస్యప్రయోజకం ఏవంతుషావాపోపిప్రయోజకః । ఏకహాయస్యేతితృతీయయా యథాగోపిక్రయార్థత్వం ఏవంకపాలేనేతి తృతీయయా కపాలస్య తుషోపవాపార్థత్వావగమాదితీచేత్ । మైవం । నాత్రకపాలమాత్రస్య తుషోపవాపసాధనత్వం శ్రుతం । కింతహి । యతః పాలంపురోడాశస్యశ్రవణాయోపిస్థాపితమాసాదితశ్చ తస్యైవ కపాలస్యసాధనత్వం । ఏతచ్చపురోడాశకపాలేనేతి సపిశేషణ నామ్నాతద్విధానాదవగమ్యతే । తథాసతిప్రథమశ్రవణేన కపాలంప్రయుజ్యతే । నచప్రయుక్తస్య పునస్తుషవాపనప్రయుక్తిస్సన్భవతి, తస్మాచ్ఛ్రివణేనైవ ప్రయుక్తంకపాలంతుషోపవాపేప్రసజ్జాత్ సిద్ధ్యతి । ఛావృతమేవాన్యత్వంతృతీయాశ్రుత్యాబోధ్యతే ॥

అథవ్యాకరణమ్.

భృష్టిశబ్దః క్రిక్ ప్రత్యయాంతత్వా దాద్యుదాహరణః । అపాచ్ఛబ్దే కృస్వరః । తదైవదేవయజ్శబ్దః । నిర్దగ్ధమితిప్రత్యుప్తవత్ । సజాతా ఇత్యత్రసమానంజాతంజన్మయేషాం లేసజాతాః । వాజాతే (పాఠ. ౨౧౭౧) జాతశబ్ద ఉత్తరపదే బహువ్రీహా సమాసాంతోదాంతోభవతి । భృగ్వశోరశ్శబ్దావృషాది । ఉపదిస్వతీత్యత్రయాసీత్యనేన యచ్ఛబ్దేన యోగాన్నిహ

తాభావఃవికరణప్రత్యయ స్వరస్యసతిశిష్టత్వాత్ “ఉదాత్తయణ” (పా ౬|౧|౧౭౪) ఇతి | ఉపరితనస్యోకారస్యోదాత్తః | పూష్టఇత్యత్ర-అనుదాత్తస్య చ యత్రోదాత్తలోప (పా ౬|౧|౧౬౧) ఇతి | విభక్తిరుదాత్తా | ఇష్ట్రీవాయూ ఇత్యత్ర-దేవతాద్వంద్వేచ (పా ౬|౨|౧౮౧) ఇత్యుభయపద ప్రకృతిస్వరేప్రాప్తే తదాపవాదో, నోత్తరపదేనుదాత్తాదావపృథవీ రుద్ర పూషషన్ధిషు (పా ౬|౨|౧౮౨) అనుదాత్తాదౌ పృథివ్యాదివ్యతిరిక్తఉత్తరపదే దేవతాద్వంద్వస్వరసంభవతి | తతః, సమాసస్య (పా ౬|౧|౨౨౩) ఇత్యన్తోదాత్తః || ఇతిగ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డేప్రథమ ప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః ||

తైత్తిరీయసంహితా.

సంవపామి సమాహా అద్భిర్గృత సమోషధయో రసేన సగం
దేవతీర్ణగతి భిర్మధుమతీ ర్మధుమతీభిః సృజ్యధ్వమద్భ్యుని పరిప్రజాతాస్థ స
వాద్భిని పృచ్యధ్వంజనయత్యై త్వా సంయామ్యగ్నయే త్వాగ్నిషామూ
భ్యాం మఖస్య శిరోఽసి మురోఽసి విశ్వాయురురు ప్రథస్వరుతే యజ్ఞ
పతిని ప్రథతాం త్వ చం గృహ్నిష్యాన్తరితగ్ం రక్షోఽన్తరితా అరాతయో
దేవస్తాసవితాశ్రవయతు వర్షిష్టే అధి నాకేగ్నిస్తే తనువంమాఽతిధాఽగ
గ్ని హవ్యగ్ం రక్షస్వ సంబ్రహ్మణా పృచ్ఛన్వైకతాయ స్వాహా ద్వి
తాయ స్వాహా త్రితాయ స్వాహా || ౧ || సవితాద్వావిగ్ం శతిశ్చ || ౨ ||

ఇతితైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే అష్ట మోఽనువాకః ||

భాష్యమ్.

సప్తమేకపాలోపధానముక్తం | తతస్తతై షుకపాలేషు లభ్యావస
రత్వాదప్తమే పురోడాశశ్రవణమభీధీయతే | సంవపామీత్యస్యా మ్నాత

స్య మస్త్రస్య శేషం పూరయిత్వా వినియోగం కల్పేదర్శితః । అథోత్తరే
 గార్హపత్యముపవిశ్య వాచనియన్యతిరగ్గ పవిత్రం పాత్ర్యాంకృష్టాజినాత్
 పిష్టాని సంవపతి ॥ దేవస్య త్వా సవితుగ్ ప్రసవే ॥ శ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్టోప
 స్తాభ్యామగ్నయేజుప్తగ్ సంవపామ్యగ్నీషోమాభ్యామముష్కా అముష్కా ॥
 తిఅపేక్షితస్థానే ప్రయోక్తవ్య ఇత్యేవమర్థం దర్శయితుమేవ నిర్వాపపేః
 యోదేవస్య త్వేలి మస్త్రోద్విరామూతః ॥ తత్రామూతమప్య నేనైవాశీ
 ప్రాయేణ వ్యాచష్టే “దేవస్య త్వా సవితుగ్ ప్రసవ ఇత్యాహ ప్రసూత్యై
 అశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహ ॥ అశ్వినాహి దేవా నామధ్వర్యు ఆస్తామ్
 పూష్టోపస్తాభ్యామిత్యాహ యత్యై ॥ సంవపామీత్యాహ ॥ యథాదేవత
 మేవైనాని సంవపతి” (బ్రా-౩ కాం|౨|ప్ర|౧౮) ఇతి ॥ బోధాయనః “ప్ర
 నీతాధ్యుః స్రువేణోపహత్య దేవేనోపయమ్యపాణిం వాస్తగ్ధాయైవం మ
 దస్త్రీభ్యస్తాడుభయోరానీయమానాగ్ ప్రతిమస్త్రయితే, సమాపోఅద్భిరగ్న
 త సమోషధయో రసేన సగ్ం రే వతీర్జగతీభిర్నధుమతీర్జధుమతీభి స్సృజ్య
 ధ్వమితి” ఇతి ॥ పూర్వం వమసే సజ్జహీతా ఆవగ్ ప్రణీతా ॥ ౭వః తస్తా ఆహ
 మదస్త్రా ॥ ౭వః ॥ ఆపస్తమ్యేనతు ప్రణీతామాత్రే అయమ్మస్త్రో వినియోక్తః
 “స్రువేణ ప్రణీతాభ్య ఆదాయ దేవేనోపయమ్య, సమాపోఅద్భిరగ్న తే
 పిష్టేష్వానయతో” ఇతి ॥ ప్రణీతా ఆహ మదస్త్రీభిరద్భి స్సృజ్య తాం పిష్టయాపా
 ఓషధయో ద్వివిధోదకరసేన సజ్జచ్ఛతామ్ ॥ కిచ్చ హే ఆహ యూయం స
 ర్వసస్యాభివృద్ధి హేతుత్వాత్ తద్వారా ధనవత్యః స్వభావతోమాధుగ్య
 వత్యశ్చ ॥ ఓషధయో ॥ ౭వః జజ్ఞమరూపవత్స్వభివృద్ధి హేతుతయా వశురూప
 ధనయక్తాః స్వభావసిద్ధ స్వాదుత్వేన మాధుర్యవత్యశ్చ తత్తపిష్టసూపా
 భిస్తాభిరోషధీభిః సంస్పృష్టా భవత ॥ మస్త్రస్య పూర్వభాగే జలాషణిస్స
 మఫలమాహ “సమాపో అద్భిరగ్న త సమోషధయో రసేనేర్యాహ ॥ ఆ
 పోవా ఓషధీర్జిన్వన్తి ॥ ఓషధయో ॥ ౭వః జిన్వన్తి ॥ అన్యావా ఏతా సామన్యా
 ని జిన్వన్తి ॥ తస్తా దేవమాహ” (బ్రా-౩ కాం|౨|ప్ర|౧౮) ఇతి ॥ జిన్వన్తి ప్రీ
 ణయన్తి ॥ యద్యవ్యచేతనానామపామోషధీనాశ్చ నాస్తీప్రీతిః తథాపి పు

రోడాశరూపేణ దేవప్రియ హేతుత్వాత్ తమపచారః । న హి కేవ
లేన జలేన వా పురోడాశ స్సమ్భవతి కిన్త్వన్యోన్య మేకనరూపేణ ప్రీ
ణనేన । యస్మాత్తాసామపామోషధీనాఞ్చ మధ్యే అన్యాయా ఆపోఽన్యాయ
ఓషధీనిప్రీణయన్తి అన్యాయోషధయో అన్యాయస్య ప్రీణయన్తి తస్మాన్మ
న్త్రః సమోషధయో రసేనేత్యేవం బ్రూతే । ఉత్తరభాగే మాధుర్య
సమ్పాదనం ఫలమాహ “సగం రేవతీర్జగతీభి ర్మధుమతీ ర్మధుమతీభి స్సృ
జ్యధ్వమిత్యాహ|ఆపోవై రేవతీః|పశవోజగతీః| ఓషధయోమధుమతీః । ఆప
ఓషధీనివశూః । తానేవాస్మా ఏకధాసగంస్సృజ్య । మధుమతగ్గకరోతి”
(బ్రా-౩కాం|౧ప్ర|౮౮) ఇతి ౧ బోధాయనః “అధానుపరిష్లావయతి, అ
ధ్వనిగపరివ్రజాతా స్థసమధ్వనిపువ్యధ్వమితి ”ఇతి|ఆపస్తంబః “అధ్వని
పరివ్రజాతాఇతితప్తాభిరనుపరిష్లావ్య”ఇతిపరిష్లావనం పిప్లస్యసర్వతలక్రీ
కరణమ్|హిపిప్లరూపా ఓషధయో యూయంపూర్వమధ్వని ఉత్పన్నాన్త
తతోఽద్యావ్యధ్వని స్సంపృక్తాభవత|మన్త్రేణ పరిష్లావనంవిధత్తే “అధ్వని
పరివ్రజాతాన్త సమధ్వనిపువ్యధ్వమితి పర్యాష్లావయతి|యధానువృత్త ఇ
మామనువిసృత్య|ఆపఓషధీర్తహయన్తి| తాన్మగేవతత్” (బ్రా-౩కాం|
౧ప్ర|౮౮) ఇతి । యధావర్జన్యే సువృత్తైసత్వాపో భూమిమనుప్రవిశ్యఓ
షధీర్వర్ధయన్తి తథావిధ మిహ పరిష్లావనంజలేనపిప్లై సర్వతల స్లావితే
సతి పురోడాశ నిష్పత్తిః । కల్పః “సంయతీ, జనయత్యై త్వాసంయతీ
మి” ఇతి । హే పరిష్లావిత పిప్ల త్వాం హస్తాంగుళివర్దనేన సమ్యక్ మి
శ్రీకరోమి । ఏతచ్ఛ యజమానస్య శుక్రశోణిత మిశ్రణేన ప్రజోత్పత్తయే
సమ్మద్యతే । ఏతదేవవిశదయతి “జనయత్యై త్వాసంయతీమిత్యాహ । ప్ర
జా ఏవై లేన దాధార” (బ్రా - ౩కాం । ౧ప్ర|౮౮) ఇతి|కల్పః “సం
యత్య పూహ్య భిమృశతి, అగ్నయేత్వాగ్నిహోమాభ్యా మముష్మా
అముష్మా ఇతి యధాదేవతం” ఇతి । త్వాం అహం స్మృశామితి శే
షః । మన్త్రీ ద్వ యస్య వ్రయో జనమాహ “అగ్నయే త్వాగ్నిహోమా
భ్యామిత్యాహ వ్యావృత్త్యై” (బ్రా - ౩కాం । ౧ప్ర|౮౮) ఇతి|కల్పః

“పిణ్డంకరోతి, మఖస్య శిరోసీ” ఇతి । విశదీకృత్యవ్యాచక్షే “మఖస్య శిరోసీత్యాహ । యజ్ఞోవైమఖః । తస్యైతద్భిరః । యత్పురో ధాశః । తస్మాదేవమాహ” (బ్రా-౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧౨) ఇతి కల్పః “ఘర్వోసి విశ్వా యురిత్యాగ్నేయం పురోధాశమష్టా కపాలేష్వధిశ్రయత్యేవ ముక్తిరేషు” ఇతి । హే పురోధాశ త్వం తప్తకపాలస్థానేన దీప్తో దేవలాయోగ్యత్యేన కృత్యాను యుగ ప్రదశ్వాసి । విశ్వమాయుర్యస్యేతి బహువ్రీహే రాయుగప్రదత్వమేవాత్రార్థ ఇత్యాహ “ఘర్వోసి విశ్వా యురిత్యాహ । విశ్వమేవాయు ర్యజమానేదధాతి” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧౨) ఇతి । కల్పః “ఉరుప్రతస్వీరుతే యజ్ఞపతిగ్ల ప్రథతామితి పురోధాశం ప్రథయన్ సర్వాణి కపాలాన్యధిప్రథయత్యతుజ్జనునపూపాకృతిం కూర్త్వాస్యేవ ప్రతికృతిమశ్వశఫ మాత్రం కరోతి” ఇతి । హే పురోధాశ త్వంబుహు యథా భవతితథా విస్తీర్ణోభవ । త్వదీయో యజమానోపి ప్రజాదిభిః ప్రథితోఽస్తు యజ్ఞపతేర్విస్తారం దర్శయతి “ఉరుప్రతస్వీరుతేయజ్ఞపతిగ్ల ప్రథతామిత్యాహ । యజమానమేవప్రజయా పశుభిః ప్రథయతి” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧౨) ఇతి । కల్పః “త్వచంగృష్ణీష్వేత్యధ్విః శ్లక్షీకరోత్యనతితూరయన్” ఇతి । హే పురోధాశ త్వమధ్విః శ్లక్షీభూర్వా త్వచంస్వీకురు । నిమోన్నతభావ పరిహారేణ త్వక్సృజ్యత్యే సుఖపురోధాశస్సదేహూ భవతీత్యాహ । “త్వచంగృష్ణీష్వేత్యాహ । సర్వమేవైసగం సతనుంకరోతి” (బ్రా-౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧౨) ఇతి । శ్లక్షీ కరణంవిధత్తే “అథా వలనీయపరిమాప్తిః । మాగ్ంసపవత త్వచందధాలి । తస్మాత్త్వనామోగంసంఘన్నం” (బ్రా-౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧౨) ఇతి । తత్తేన మార్గనేన పిష్టరూప మాంసపవశ్లక్ష్యత్వరూపాం త్వచం స్థాపయతి తతోలోకేషి నిగా వృశ్యతే । కల్పః “అన్తరితగ్ం రక్షోంతరితా అరాతయ ఇనిసర్వానిహా క్షీంషిత్రిగ్ల పర్యగ్ని కృత్వా” ఇతి । జ్వలద్భిర్దైర్భైర్ద్రిష్టైః పురోధాశస్య పరితోరక్షసాం శోధనం పర్యగ్నికరణం అనేన పర్యగ్నికరణేన రాక్షసజాతిం వ్యవహితా శత్రవో వ్యవహితాః తదేతద్విధత్తే “ఘర్వో వా పశుశాస్త్రే ।

కమా సేధకమా సేప్రవృజ్యతే । యత్పురోడాశః । సశుశ్వరోయజ
 నగ్ం శుచాప్రవహః । పర్యగ్నికరోతి । పశుమేవై నమకః । శాస్త్ర్యా
 వదాహాయ” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౨౨) ఇతి । పురోడాశేయోఽస్తి స
 దీప్యమానోగ్నిర్భూత్వా నకదాచిదపి శావ్యతిప్రతిపక్షం తప్తకపా
 సస్తప్యమానత్వాత్ । సచతప్తేన యజమానం ప్రదగ్ధంసమర్థః । తత
 పశూపచారేణ పర్యగ్నికరణేన పురోడాశేపశూక్యతే సతిప్రదీప్తా గ్ని
 రూపపరిత్యాగేనశాంతో భూత్వా యజమానం సప్రవహతి । అవృత్తిం
 తే “త్రిః పర్యగ్ని కరోతి । త్యాగ్రవృద్ధియజ్ఞః । అధోరక్షసామపహ
 య” (బ్రా - ౩కాం|౨ప్ర|౨౨) ఇతి । మన్తస్త్రివ్యాచక్షే “అన్తరితగ్ం
 యన్తరితా అరాతయభిత్వాహారక్షసామన్తహిత్యై” (బ్రా-౩కాం|
 ప్ర|౨౨) ఇతి । బోధాయనః “పురోడాశగ్ం శ్రవయతి । దేవస్త్యా
 తాశ్రవయతు వహిష్మేఽధినాకే । అగ్నిస్తేతనువంమాఽతిధాక్” ఇతి
 స్తమ్యో మన్తస్త్రిభేదమాహ “దేవస్త్యా సవితా శ్రవయత్విత్పుల్కుతైఃప్ర
 పతి, అగ్నిస్తే తనువం మాతిధాగితి దర్భైరభిజ్వలయతి” ఇతి । హే పు
 డాశ అతిప్రచృద్ధేనాకనామగ్నిగ్ం త్వమధిశ్రేత్యసవితా దేవస్వ పక్వం
 తు । అయమగ్నిస్తవ శరీరస్య భస్మీభావరూప మతిదాహంకరోతు
 తృపదస్య నాకపదస్య మాతిధాగిత్యస్య చాభిప్రాయమాహ “పురో
 శం వా అధిశ్రేతగ్ం రతుగ్ంస్యజిఘ్ంసకా । దవినాకోనామాగ్ని
 యోహా । ససవాస్తాద్రతుగ్ంస్యపాహా । దేవస్త్యాసవితాశ్రవయ
 త్వాహ । సవితృప్రతాత ఏవై నగ్ంశ్రవయతి । వహిష్మేఽతిధినాకభి
 త్వహారక్షసామపహత్యై । అగ్నిస్తేతనువం మాఽతి ధాగిత్యాహసతిదా
 య” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౨౨) ఇతి । బోధాయనః “గాహవత్సమభి
 న్త్రీయతే, అగ్నేహవ్యగ్ం రక్షస్వ” ఇతి|అపస్తవప్రస్తు పూర్వమన్త
 వశేషంమన్యతే|పూర్వవద్వ్యాచక్షే “అగ్నేహవ్యగ్ంరక్షస్వత్యా
 సుప్త్యై” (బ్రా|౩కాం|౨ప్ర|౨౨) ఇతి । అగ్నిధం ప్రప్రప్రేషమన్త్రీమ

త్వాద్య వ్యాచక్షే “అవిదనాంత్రశ్రవయతేతి వాచంవిసృజతే। యజ్ఞ మే హవీగ్ం వ్యభివ్యాహృత్యప్రతనుతే । పురోరుచమవిదాహా యశ్రుత్యై రోతి” (బ్రా-౩కాం౧౨ప్ర౧౮౮) ఇతి। సంవపనకాలే యోవాజ్ఞీ యమ్ మిదానీం పరిత్యజేత్ । విశేషేణ దాహయా మపీభావో భస్మిభావభృ తం పరిత్యజ్య సమ్యక్పాకః శ్రవణం । ఆ తపవాన్యత్రామ్నాతం “యో విదగ్ధః సనైఋతో యోఽశ్రుతస్సరౌద్రో యఃశ్రుతః ససదేవ స్తస్మాన్ హతా శ్రుతంకృత్యః సదేవత్వాయ” ఇతి। అవిదహంత ఇలిబహువచనం ప్ర జార్థం। అస్మికాకాలే వాగ్విమోకేశతి యజ్ఞ మేవాభిలష్య తత్రాపి ప్రధా భూతాని హవీంవ్యభిలత్య వాచముచ్చార్య యజ్ఞం విస్తారితవాభవతి। ఇచ్చ విదాహాదోషనివృత్తయే సమ్యక్పాకగుణసిద్ధయే వైతత్వైషముద్ధా రయో హవిః స్వీకారాత్ పురైవదేవేభ్యో రుచింకృతవాభవతి। పురో డాశాచ్ఛాదనం విధత్తే “మస్తిహోవైపురోడాశః। తంయన్నాభివాసయే త్ । ఆవిర్త్వస్తిమఃస్సౌత్ । అభివాసయతి తస్మాద్గుహామస్తిమః” (బ్రా ౩కాం౧౨ప్ర౧౮౮) ఇతి । మస్తిమః శిరస్యవస్థితో మేదసఃస్వస్థోగుహాగృ థః, ఆచ్ఛాదిత్యిత్యర్థః । ఛాదనయోగ్యం ద్రవ్యంవిధత్తే “భస్మనాభివా సయతి । తస్మాన్నాగ్ం సేనాస్థిఘ్నం” (బ్రా-౩కాం౧౨ప్ర౧౮౮) ఇతి। య స్తావైదగ్ధస్థానీయః పురోడాశో మాంసస్థానీయేన భస్మనా ఛాదితః తస్మా న్లోకేఽప్యస్థి సంశ్లిష్టం మేదో మాంసేన ఘ్నంభవతి । పురోడాశస్యోసః భస్మనోద్ధాననే పాదనం విధత్తే “వేదేనాభివాసయతి తస్మా త్సైవైః శి రశ్ఘ్నం” (బ్రా-౩కాం౧౨ప్ర౧౮౮) ఇతి। రగ్భయస్త్రిన్కితో వేదీసమ్నాన్తస హేతుర్వేదః। అస్తిహిదర్భాణాం కేవైఃపాహ్యం । ఏతద్వేదనంప్రశంసతి “అఖలితిభావుకోభవతి । యపవంవేద” (బ్రా-౩కాం౧౨ప్ర౧౮౮) ఇతి। రహితశిరోయుక్తః ఖలితి, తద్భవనశీలో నభవతి కల్పః “సంబ్రహ్మణాస్య చ్యవ్య, ఇతి వేదేనపురోడాశే సాక్షారం భస్మాగ్న్యాహతి” ఇతి । భోపు రోడాశ మద్రేణ సమ్పృక్తం భవ । సహస్త్రిత్యప్రకాశకం మన్తము న్వయవృతిరేకాభ్యాం వ్యాచక్షే “యోవైస్సప్రమా పురోడాశః । సనా

యజుషః-మభివాన్యః|వృదైవస్యాత్ । ఈశ్వరా యజమానస్య పశవగిప్ర
 మేతోః । సంబ్రహ్మణాపుచ్యస్వేత్యాహ । సాణావైబ్రహ్మ । ప్రాణానిపశ
 వః । ప్రాణై రేవపశుత్సంవృణక్తి । సప్రమాయుకాభవన్తి” (బ్రా-౩ కాం
 ౨|ప్ర|౮౮) ఇతి । పర్యగ్నికరణేన పురోడాశస్య పశుకృతత్వాత్ పశో
 శ్చ మన్తసంసార్యత్వాద్యజుషా వినాభివాసనమనర్థకంస్యాత్ । న కేవ
 లంవైయర్థ్యం కిన్తు యజమానస్య పశవశ్చ మన్తం సమర్థాభవన్తిసోయం
 వ్యతిరేకః । ఉక్తదోషపరిహారాయమన్త్రేణ సమ్మృచ్యస్వేత్యేవమయం
 మన్త్రోబ్రూతే । తత్రసమ్మర్కప్రతియోగిమన్త్రః పశుకామరణాత్ పా
 లయతీతి ప్రాణస్వరూపః|పశవశ్చప్రాణాధారత్వాత్ ప్రాణస్వరూపః,
 అతోయోగ్యత్వాత్ తత్సమ్మర్కేనతిపశవో మరణశీలా న భవన్తి సోఽ
 య మన్తయమన్త్రేణ యథాసమ్మర్కస్తథా భన్తనాపి సమ్మర్కేయ
 క్తపవేత్యాహ “యజమానోవైపురోడాశః| ప్రజానిపశవగిపురీషం । యదే
 వమభివాసయతి|యజమానమేవ ప్రజయాపశుభి సమర్థయతి” (బ్రా-
 ౩ కాం|౨|ప్ర|౮౮) ఇతిపురీషంభన్తకల్పః “తత్రైతత్ పాత్రిసక్త్యాశనంగా
 హాపత్యాదంగారేణా భితప్య హృత్వాన్తర్వేది ప్రతీచీనం తిస్మషు లే
 భాసునినయతి, ఏకతాయస్వాహా ద్వితాయ స్వాహాత్రితాయ స్వాహా”
 ఇతి । తేభ్యఇదం పాత్రప్రత్యోశనోదకం హుతమస్తు । ఏకతాదీనాముత్ప
 త్తిప్రకారమాహ “దేవావై హవిర్భృత్వాబ్రువన్ । కస్త్రిన్నిదంప్రత్యో
 మహాఇతి । సోఽగ్నిరబ్రవీత్ |మయితనూస్సన్నిదధ్యం|అహంవస్తంజనయ
 మ్యామి|యస్త్రిన్మత్స్యధ్యఇతి| తేదేవా అగ్నేతనూ సస్యదధత । తస్మా
 దాహుః । అగ్నిస్సర్వా దేవతా ఇతి । సోక్తారేణాపః । అభ్యపాతయత్ ।
 తతపకతోఽజాయత । సద్వితీయమభ్యపాతయత్ । తతోద్వితోఽజాయ
 త । సతృతీయమభ్యపాతయత్ । తతస్త్రితోఽజాయత|యదద్యోజాయ
 త్త । తదాప్యానామాప్యత్వం|యదాత్వద్యోజాయత్త । తదాప్యానా
 మాత్వ్యత్వం” (బ్రా-౩ కాం|౨|ప్ర|౮౮) ఇతిదేవాగిపూర్వం ప్రీహ్యవహూ
 తాదినా హవిసమ్పద్య బీజవధాదిపాపలేపః కస్త్రికపురుషే మార్జనీయ

వహిదేవాః” (బ్రా ౩కాం౧౨ప్ర౧౨) ఇతి । శ్రుతంపక్షం । “యః శ్రుత
స్ససదేవః ” ఇతిపూర్వముదాహృతం॥ ॥అత్రవియోగసంగ్రహః॥

“సంపహమిహవిర్వాపః సమాతత్ర జలంక్షిపేత్ ।

అధ్యస్సంస్థావ్య తస్తాభిర్జలం సంయోత్యశేషతః॥

అగ్నీన్నిధిశేద్భాగౌ మఖిపిణ్డం కరోతిహి ।

ఘర్తః కపాలే నిక్షిప్యప్రథయేదురుమన్త్రితః॥

త్వచంశ్లక్షీకరోత్యభిరన్తపర్యగ్నయేకృతిః ।

శ్రవయత్యుల్కుకైర్దేవో హ్యగ్నిస్తేజ్వాల్మతేమతైః॥

సన్రువేదేనసాక్షార భన్తనాచ్ఛదయేద్ధవిః ।

ఏకాన్తర్వేదితేభాసుతూశనఃనినయేత్ త్రిభిః॥

అనువాకేఽష్టమే సప్తదశమన్త్రాః ప్రకీర్తితాః”॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

అత్రావిదహన్తశ్రవయతేతి కశ్చిన్నన్త్రీడుక్తుః । శ్రుతకామాభివహి
దేవా ఇత్యర్థవాదశ్చ । ఏతద్విషయే బ్రాహ్మణాన్తరవాక్యమపి యో విద
గ్ధ ఇత్యాదీకముదాహృతం॥ ॥తత్రకీర్ణేత్ తృతీయాధ్యాయస్య తృతీ
యపాదేచిన్దితమ్॥

“పరుషిచ్ఛిన్నమిత్యుక్త్వా బహిఃపన్తు సమూలతాం ।

ఘృతందైవంమన్తు పిత్రమిత్యుక్త్వానవనీతకం॥

యోవిదగ్ధ స్స ఇత్యుక్త్వా పురోడాశస్యవక్స్వతాం ।

స్తోతిపూర్వోత్తరౌపతౌయోజనీ యానివీతవత్”॥ఇతి॥

చాతుర్థాస్యేషు మహాపత్యయజ్ఞేశూయతే “యత్పరుషిదినం తదే
వానాం, యదన్తరా తన్ననుష్యాణాం, యత్ సమూలం తత్పితౄణాం, స
మూలంబహిర్భవతివ్యావృత్యై ” ఇతి । పరుః పర్వదినం ఖణ్డితం । జ్యోతి
ష్టోమే దీతౌభ్యక్షేశూయతే “ఘృతందేవానాం మన్తు పితౄణాం నిష్పక్ష్వః

ఇతి విచార్యాగ్నివచనేన స్వవీర్యమగ్నో స్థాపితవస్తవః । తతస్సోగ్నిఃసర్వ
దేవవీర్యధారిణాక్లాదేణాజ్జేవతా మభిలక్ష్మ్య తద్వీర్యమపాతయత్ । త
స్మాదుత్పన్నానామేకతాది నామకానాం దేవవిశేషాణాం ఆపోమాతరో
దేవా ఆత్మనః పితర ఇత్యాప్యనామకత్వ మాత్మ్యనామకత్వశ్చాయు క్తం ।
సచలేపః పరంపరయా జీవఘాతని పురుషే పర్యవసిత ఇత్యాహ “తేదే
వా ఆప్యేవ్యమృజత । ఆప్యాలమృజతసూర్యాభ్యుదితే । సూర్యాభ్యుది
తస్సూర్యాభినిముక్తే । సూర్యాభినిముక్తకుసఖనికుసఖీశ్చావదతి । శ్వావ
దన్నగ్రదిధిషా । అగ్రదిధిషుగివవిత్తే । పరివిత్తోవీరహణి । వీరహాబ్రహ్మహణి ।
తస్మైహ్మహణంనాత్యచ్యవత” (బ్రా-౩ కాం. ౨ ప్ర. ౮ అ) ఇతి । ఆప్యపక
తాదయః । ఉవయా స్తసయకాలయోః సుప్తాపురుషే అభ్యుదితాభినిము
క్తా । తథాచోక్తం ।

“సుప్తేయస్మిన్నస్తమేతి సుప్తేయస్మిన్నుదేతిచ ।

అంశుమానభినిర్ముక్తా భ్యుదితౌతౌయధాక్రమం” ఇతి ।

సఖవక్రత్వం దంతమానిస్యజ్ఞాత్ర రోగవిశేషకృతం । జ్యేష్ఠాయామ
నూథాయాం కనిష్ఠామూథ్వా ౭వస్థితో ౭ గ్రదిధిషుః । ఉధవతికనిష్ఠ సతి
వివాహరహితో జ్యేష్ఠః పరివిత్తః । వీరక్షత్రియస్యహంతా వీరహాబ్రహ్మహ
స్యహంతాబ్రహ్మహా । ఏతేష్వాప్యనామేకతాదీనాం దేవానాం పాపలేప
మూర్జనాయైవస్పష్టత్వాత్ । తేషుతన్మూర్జనముచితం । సూర్యాభ్యుదితాదీ
నాం బ్రహ్మహాంతానాం పాపప్రవణత్వాన్నిముగజలస్యేవ లేపస్యాపి
లేషుప్రవాహాయుక్తః । బ్రహ్మహత్యాయాః పాపాధిక్యతారతమ్య
విశ్రాంతి భూమిత్యాల్లేపో బ్రహ్మహణం నాతిక్రామతి । ప్రత్యుశనోదకస్య
రేఖాసు నియనం విధత్తే “అన్తర్వేది నియత్యవరుద్యై” (బ్రా-౩ కాం.
౨ ప్ర. ౮ అ) ఇతి । ఏతేననియనేన కర్తృఫలప్రతిబద్ధక పాపలేపస్యావసీ
తత్వాత్ ఫలసమ్పాదనాయేదం నియనంసమ్పద్యతే । తస్య జలస్యవ
హ్నితాపం విధత్తే “ఉల్కుకేనాభిగృహ్ణోతిశ్రుతత్వాయ । శ్రుతకామాఇ

మనుష్యాణాం తద్వాపతత్ సర్వదైవత్యం యన్నవసీతం యన్నవసీతే నా
భ్యక్తే సర్వాపవదేవతాగ్రహీణాతి" (స ౬ కాం-౧|ప్ర-౧|అ) ఇతి । మస్తుసది
భవంనుజ్ఞంనిష్కర్వంశిరసి ప్రయేస్తుం ఈషద్విలీనం నవసీతం తక్రం వా ద
ర్శపూర్ణమాసయోః పురోడాశశ్రవణే శూయతే "యో విదగ్ధ స్సనై
ఋణతోయోఽశ్రుత స్సరౌద్రోయః శ్రుతః ససదేవస్తస్మా దవిదమాతా శ్రు
తం కృత్యః సదేవత్వాయ" ఇతి । విదగ్ధోఽధికపక్వః । అశ్రుతోఽపక్వః ।
తత్రబహిఃపి సమూలచ్ఛేదనస్యాభ్యంగే నవసీతస్య పురోడాశేయథో
చితపాకస్యచ విధేయతయాసర్వమవశిష్టంస్తావకం । అత్రపూర్వోత్తరప
త్యో నప్రవశ్యతే । అస్యైవ పాదస్యప్రథమాధికరణేని వీతవాక్యే ప్రోక్త
యో రేవాత్రాపి యోజనీయత్వాత్ । తస్యైవాధికరణస్యోదాహరణబా
హుళ్యమనేనాధికరణేనప్రవశ్యతే॥

అధవ్యాకరణమ్.

సంవపామిత్యాదౌ స్వరాగతాః । ఆపభ్రత్యత్ర ఫిట్స్వరః । ఆ
ద్భిరిత్యత్ర "ఉతిదమ్మదాద్యపుమ్రేయ్యభ్యః" (పా ౬|౧|౧౭౧) ఇతి ఉతా
దేశాదిదంశబ్దాత్ పదన్నిత్యాద్యాదేశేభ్యః అప్పబ్దాత్ పుంశబ్దాత్ రైశబ్దా
త్ దిశశబ్దా చోత్తరమసర్వనామస్థానముదాత్తం భవతియద్యపి "సావే
కాచస్త్రీతీయాదిః" (పా ౬|౧|౧౬౮) ఇతి । సూత్రేణైతత్ సిద్ధం తథాపి
ద్వితీయాబహువచనాధామస్య సూత్రస్యావశ్యం వక్తవ్యత్వాదనేన విశే
షసూత్రేణోదాత్తోవిధేయః । రేవతీ రిత్యత్ర । రైశబ్దాచ్ఛేన్నతుపడదాత్త
త్వం వక్తవ్యం" (పా ౬|౧|౧౭౬|వా) ఇతి మతుబాద్యదాత్తః । ప్రజాతా
ఇత్యత్ర అస్తర్భావితణ్యధాత్ కర్తృణిస్థాయాం "గతిరనంతరః" (పా ౬
|౨|౮౯) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంజనయత్యాఇత్యత్ర క్తీప్రత్యయా
స్తత్వేన "జ్నిత్యాదినిత్యం" (పా ౬|౧|౧౯౭) ఇత్యాద్యదాత్తః ।
ఉరుశబ్దస్య నిత్యనపుంసకత్వాభావాత్ ఫిట్స్వరః । యజ్ఞపతిరిత్యత్ర
"పత్యావైశ్వర్యే" (పా ౬|౨|౧౦౮) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం । అస్త

రితమిత్యత్రా వ్రశ్శబ్దస్య గతిత్వాత్ “గతిరనంతరః” (పా ౬.౨.౮౯) ఇతి ।
 పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వమ్ । వర్షిణ్యభ్యత్యత్ర ఇష్టకప్రత్యయస్య నిత్వాదా
 ద్యుదాత్తః । పవంసర్వమున్నేయమ్ ॥ ఇతి శ్రీమాదవీయే వేదార్థ
 ప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే ౭ స్థమో ౭ నువాకః ॥

తైత్తిరీయ సంహితా.

అదంత ఇన్ద్రస్య బ్రాహ్మరసి దక్షిణ స్సహస్రభృష్టి శ్చ తతేజా నా
 యురసి త్క్వతేజాన్ పృథివి దేవయజ్ఞస్యోషధ్యాన్తేమూలం మా హిగం
 సిప్రమపహతో ౭ రరుగి పృథివ్యై వ్రజం గచ్ఛగోష్ఠానం వక్షతు తేద్యౌర్భద్రా
 న దేవ సవితరి పరమస్యాం పరావతి శతేన పాశైర్యో ౭ స్సాక ద్వేష్టి య
 ఞ్చ వయం ద్విష్ణుస్తమతో మా మాగపహతో ౭ రరుగి పృథివ్యై దేవయజ్ఞ
 వ్యై వ్రజమ్ ॥ ౧ ॥

గచ్ఛ గోష్ఠానం వక్షతు తేద్యౌర్భద్రాన దేవ సవితరి పరమస్యాం
 పరావతి శతేన పాశైర్యో ౭ స్సాక ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్ణుస్తమతో
 మా మాగపహతో ౭ రరుగి పృథివ్యా అదేవయజ్ఞో వ్రజం గచ్ఛ గోష్ఠానం
 వక్షతు తేద్యౌర్భద్రాన దేవ సవితరి పరమస్యాం పరావతి శతేన పాశైర్యో
 ౭ స్సాక ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్ణుస్తమతో మా ॥ ౨ ॥

మాగరరుస్తే దివం మా ౭ సాకా వసవస్తా పరిగృహ్ణాన్తు గాయ
 త్రేణ ఛన్దసా రుద్రాస్తా పరిగృహ్ణాన్తు తైష్ఠిభేన ఛన్దసా ౭ దిత్యాస్తా
 పరిగృహ్ణాన్తు జాగతేన ఛన్దసా దేవస్య సవితరు స్సవే కర్ష కృణ్వన్తి వేదస
 మ్ముతమస్యైత సదనమస్యైత శ్రీరసిధా అసిస్వధా అస్యర్విచాసి వస్వీ

మనుష్యాణాం తద్వాపతత్ సర్వదైవత్యం యన్నవనీతం యన్నవనీతేనా
భ్యక్తై సర్వాపవదేవతాగ్రీణాతి” (స ౬కాం౧౧ప్ర౧౮) ఇతి । మస్తుదధి
భవంమణ్ణానిష్పక్వంశిరస ప్రక్షేప్తుం ఈషద్విలీనం నవనీతం తక్రం వా ద
ర్శపూర్ణమాసయోః పురోదాశశ్రవణే శ్రూయతే “యో విదగ్ధ స్సరై
ఋణతోయోఽశ్రుత స్సకౌద్రోయః శ్రుతః సపదేవస్తస్మా దవిదహతా శ్రు
తం కృత్యః సదేవతాన్యై” ఇతి । విదగ్ధోఽధికపక్వః । అశ్రుతోఽపక్వః ।
తత్రబహిష్కీ సమూలచ్ఛేదనస్యాభ్యంగే నవనీతస్య పురోదాశేయధో
చితపాకస్యచ విధేయతయాసర్వమవశిష్టంస్తావకం । అత్రపూర్వోత్తరప
త్యో నప్రవక్ష్యితౌ । అన్యైవ పాదస్యప్రథమాధికరణే ని వీతవాక్యే ప్రోక్త
యో రేవాత్రాపి యోజనీయత్వాత్ । తస్యైవాధికరణస్యోదాహరణబా
హుళ్యమనేనాధికరణేనప్రవక్ష్యితే॥

అధవ్యాకరణమ్.

సంపపామిత్యాకౌ స్వరాగతాః । ఆవశ్యత్యత్ర ఫిట్స్వరః । ఆ
ద్భిరిత్యత్ర “ఊతిదమ్మదాద్యప్రమైద్యభ్యః” (పా౬||౧||౧౭౧) ఇతిఊతా
దేశాదిదంశబ్దాన్ పదన్నిత్యాద్యాదేశేభ్యః అప్యబ్దాత్ పుంశబ్దాత్ రైశబ్దా
త్ దిక్శబ్దా చ్చ్యేత్తరమసర్వనామస్థానముదాత్తం భవతియద్యపి “సావే
కాచస్తృతీయాదిః” (పా౬||౧||౧౬౮) ఇతి । సూత్రేణైతత్ సిద్ధం తథాపి
ద్వితీయాబహువచనాభామస్య సూత్రస్యావశ్యం వక్తవ్యత్వాదనేన విశే
షసూత్రేణోదాత్తోవిధేయః । రేవతీ రిత్యత్ర । రైశబ్దాచ్ఛేన్నతుపడుదాత్త
త్వం వక్తవ్యం” (పా౬||౧||౧౭౬||వా) ఇతి మతుబాహ్యదాత్తఃప్రజాతా
ఇత్యత్ర అన్తర్భావితన్యథాత్ కర్తృణినిసాయాం “గతిరనన్తరః” (పా౬ ।
౨||౮౯) ఇతిపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంజనయత్యాఇత్యత్ర క్షిప్రత్యయా
న్తత్వేన “ఞ్చిత్వాదినిత్యం” (పా౬ || ౧ || ౧౯౭) ఇత్యామ్యదాత్తః ।
ఉరుశబ్దస్య నిత్యనపుంసకత్వాభావాత్ ఫిట్స్వరః । యజ్ఞవతిరిత్యత్ర
“పత్యావైశ్వర్యే” (పా౬||౨||౧౮) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంఅన్త

చాసి పురాత్రూరస్య విస్మహోవిరష్ఠిన్నదాదాయ పృథివీం జీరదానుర్యా
మైరయశ్చన్త్రమసి స్వధాభిస్తాం ధీరాసో అనువృశ్య యజన్తే॥ ౩॥

దేవయజస్య వ్రజం తమనో మా ఏరప్సిన్నేకావశచ॥ ౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే నవ
మోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

అష్టమేపురోడాశ శ్రవణముక్తం । అథవక్యస్యహవిషో వేద్యానా
సాదనీయత్వాన్నవమే వేదిరుచ్యతే । ఆదద ఇత్యమాత్రస్య మన్త్ర
స్య శేషం పూరయిత్వావినియోగస్య కల్పేదగ్గితః “అథజమసేనవేద్యాస్త
ప్తా స్మృమాదత్తై, దేవస్యత్వాసవితుస్ ప్రసవేశ్వ మోర్బాహుభ్యాంపూ
ష్ణోహస్తాభ్యామాదదే” ఇతి । యథోక్తమాదానంవిధత్తై, “దేవస్యత్వాసవితుస్
ప్రసవఇతిస్మృమాదత్తైప్రమాత్వై । అశ్వినోర్బాహుభ్యామిర్యాహ । అశ్వినా
హిదేవానామధ్వర్యుఆస్తామ్ । పూష్ణోహస్తాభ్యామిర్యాహయత్వై” (బ్రా-
౩ కాం ౧, ౨ ప్ర ౯ అ) ఇతి । బోధాయనః “ఆదాయాభిమన్త్రీయతే, ఇన్ద్ర
స్య బాహురసి దక్షిణస్సహస్రభృష్టి శ్శతతేజా, ఇత్యుచైనం బహిఃషా
సగ్న్ స్పృశతి, వాయురసితిక్కుతేజాఇతి” ఇతి । సంస్పృశతి సమ్యక్ తనూక
రోతి । ఏకమన్త్రీతా మాహావస్తనబ్ధః “ఇన్ద్రస్యబాహురసి దక్షిణ ఇత్యభి
మన్త్రీయతే” ఇతి । హేస్మృత్యమిన్ద్రస్య దక్షిణలో బాహురివ సమ
ర్థోఽసి । కీదృశో బాహుః । సహస్రసంఖ్యానాం శత్రూణాంభృష్టిస్య పాకో
మారణం యస్యాసౌ సహస్రభృష్టిః । పునఃకీదృశః । శతసంఖ్యైకాన్యాయు
ధానితేజో యుక్తాని యస్యాసౌ శతతేజాః । నకేవలమిన్ద్రస్య బాహుస
దృశస్య కిన్తు వాయుసదృశోఽవ్యసి । యథా వాయుస్త్రీష్ణౌ మగ్నిజ్వాలా
ముత్పాదయంతిక్కుతేజాః తథా సోమస్య పక్ష్యమాణస్తనబ్ధః స్ఫురూపం
తీవ్రంకర్మ కుర్వంతిక్కుతేజా ఇన్యవ్యతే । మన్తస్యప్రథమభాగ ఇన్ద్ర

శబ్దస్య వివర్తమాహ “అదద ఇన్ద్రస్య బాహురసి దక్షిణఇత్యాహ ఇన్ద్రి
యమేవయజమానే దధాతి” (బ్రా-౩కాం । ౨ప్ర౯౮) ఇతి ॥ అత్రాద
ద ఇతిపదం పూర్వసున్ద్రస్యరూపం తచ్చస్మప్తార్థమ్ । ఇన్ద్రిస్యేతిషున్త్రా
ణి । ద్విత్వీయభాగే సున్ద్రగత శబ్దస్వరూపమేవ బాహునద్యశస్యస్వస్య
మహిమానం భ్యావయతిత్యాహ “సహస్రభృష్టిశ్శత తేజాఇత్యాహ । రూప
మేవాన్యైతన్మహిమానంవ్యాచక్షే” (బ్రా-౩కాం । ౨ప్ర౯౮) ఇతి తృతీయ
భాగే తేజోజనకతయా తేజోరూపేణ వాయునా బాహుతుల్య స్వరూప
ఉపమితే సతి యజమానే తేజోభవతీత్యాహ “వాయురసి తిక్న తేజా ఇ
త్యాహ । తేజోవై వాయుః । తేజసవాన్సికదధాతి” (బ్రా-౩కాం । ౨ప్ర
౯౮) ఇతి కల్పః “అథాన్తర్వేద్యదీచీనాగ్రం దర్శంనిధాయతస్మిన్ స్ఫు
నప్రహరతి, పృథివిదేవయజన్యోషధ్యాస్తే మూలం మాహిగ్ంసివం” ఇతి
హేదేవయాగాశ్రయభూతే పృథివిత్వదీయాయాఽఽషధ్యామూలమవినా
శయామి । అత్రదేవయజనీతి విశేషణేన వాన్తలోహితాభ్యా మాపాదిత
హరుదిత్వం నివారయతీత్యాహ “విషావై నామాఽనురసీత్ । సోఽ
విభేత్ । యజ్ఞేనమాదేనాభిభవిష్యన్తీతి । సపృథివీమభ్యవమీత్ । సాఽ
మేధ్యాభవత్ । అధోయదిన్ద్రోవృత్రమహా । తస్యలోహితంపృథివీ మను
ష్యధావత్ । సాఽమేధ్యాభవత్ । పృథివిదేవయజనీత్యాహ । మేధ్యామేవై
నాందేవయజనీజురోతి” (బ్రా-౩కాం । ౨ప్ర౯౮) ఇతి విషమస్తీతివిషాత్ ।
ఉన్తరభాగస్య స్రయోజనమాహ “ఽషధ్యాస్తేమూలం మాహిగ్ంసివ
మిత్యాహ । ఽషధీనానుహిగ్ంసామై” (బ్రా-౩కాం । ౨ప్ర౯౮) ఇతి । క
ల్పః “అపహతోరరుఃపృథివ్యా ఇతిస్ఫిన్యనసత్పితౄణాంపాగ్ం సూనపాదా
య” ఇతి । అరరునామకౌఽనురః సోఽత్ర రజోపనయనేన పృథివ్యాః
సకానాదపహతః । కల్పః “వ్రజంగచ్చగోస్థానమితిహరతి” ఇతి అస్తు శ్రౌ
షడిత్యనేన మప్రేణాగ్నిధరి ప్రత్యాశ్రవణంవక్తి । సేయం వాగత్ర గో
శబ్దేన వివక్షితా । తస్యావాచః స్థానభూత ఉత్తరదేశోవ్రజః । హెత్వణ
సహితపాంసో తంవ్రజంగచ్చ । అపహతోరరుః పృథివ్యా ఇత్యేవం పూ

ర్వమన్త్రం సుప్తార్థత్వాదుపేక్ష్యైతన్నన్త్రం వ్యాచష్టే ప్రజంగచ్ఛగోస్థా
 నమిత్యాహ । ఛందాగ్ంసివై వ్రజోగోస్థానః । ఛందాగ్ంస్యేవాన్తై ప్రజం
 గోస్థానంకరోతి” (బ్రా-౩కాం ౧౨ప్ర౯౮) ఇతి । గాయత్ర్యాదినివదాం
 స్యైవగోశబ్దాభిధేయానాం వాచామవస్థానయోగ్యో ప్రజశబ్దాభిధేయో
 దేశవిశేషః । తత్రార్థద్వయసాధారణశబ్దోపేతం మన్త్రం పరస్మత్తురదే
 శంఛన్దోరూపం సమావృతవార్తాభవతి । కల్పః “వషటుతేద్యారితివేదింప్ర
 త్యవేక్షతే” ఇతి హేవేదే తవావ్యసాయ ద్యుశబ్దోపలక్షితస్య పద్దన్యోవర్ష
 తు । పద్దన్యాధారతయా తద్రూపత్వోపచారో దివ్యత్యాహ “వషటుతే
 ద్యారిత్యాహావృష్టిర్వైద్యోఃపృష్టిమేవావరున్ధే” (బ్రా-౩కాం ౧౨ప్ర౯౮)
 ఇతి వషటుతీ పృష్టి రివర్జన్యః కల్పః హృత్వోత్పరే నివపతి, బధానదేవస
 విత్స పరమస్యాం పరావతి శతేనపాశైర్యోఽస్త్యాద్యేష్టి యజ్ఞవయం
 ద్విష్టస్తమతో మామాగితి” ఇతి । హే సవిత్తేవ ఆనేనసత్పథపాం
 సు రూపేణావస్థితం ద్వేష్టారంద్వేష్యజ్ఞ పాశశతేనాన్యన్త దూరదేశే
 ధానతత్ పురుషద్వయమతో బన్ధనాన్తాముజ్ఞా । అత్రయోఽస్త్యా యజ్ఞే
 తినపునరుక్తిః ద్వేషంప్రతికర్తుత్యేన కర్తుత్యేనపురుషభేదాదిత్యాహ “బ
 ధానదేవసవిత్స పరమస్యాం పరావతిత్యాహాద్వోవావపురుషాయైష్టావ
 ద్వేష్టి యజ్ఞేనంద్వేష్టి తాపుభా బధ్నతి । పరమస్యాంపరావతితేన
 పాశైః । యోఽస్త్యాద్యేష్టియజ్ఞవయం ద్విష్టస్తమతో మామాగిత్యా
 హానిముక్త్యై” (బ్రా-౩కాం ౧౨ప్ర౯౮) ఇతి । పరావతిదూరభూమా అని
 ముక్తి * రనిర్వోక్షః । వ్యాఖ్యాతాత్ మన్త్రితయాత్ పూర్వభాషీయోమ
 న్త్రః సుప్తార్థబుద్ధోపేక్షితః । తంపునః సిహ్వవలోకనవ్యాయేన అనిర్వోక్షః
 స్యాదితిస్మత్వా వ్యాచష్టే “అరరుర్వై నామాసురతసత్” । సప్తనివ్యా
 ముపన్లుప్తోఽశయత్ । తందేవాఅపహతోరరుగిప్తనివ్యా ఇతి పృథివ్యా అ
 పాఘ్నా । భ్రాతృవ్యోవాఅరరుః । అపహతోరరుః పృథివ్యా ఇతి యదా

హా । భ్రాతృవ్యమేవ పృథివ్యాఅపహన్తి” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|౪౯౮) ఇతి ।
ఉపస్తుప్తస్తి రోహితః । యజ్ఞవిఘాతాయ గూఢరూపేణభూమా శయా
నత్వాత్ । అత ఏవాయం భ్రాతృవ్యః శత్రుః । తద్భద్రేవాః తన్మన్త్రోన్మా
రణపూర్వ కేణ సతృణానాం పాంసూనామపనయ నేనఅపహన్తి ॥ కల్పః
“ద్వితీయంప్రహరతి, పృథివిదేవ యజన్యోషధ్యాస్తే మూలంమూహిగ్ంసి
షమితి, అపహతోరరుః పృథివ్యైదేవయజన్వే ఇత్యాదత్తే, ప్రజంగచ్ఛగో
స్థానమితిహరతి, వేదింప్రత్యవేక్షతే, వషణుతేవ్యరితి, హృత్వోత్క
రే నివపతి, బధానదేవసవిత్సర్వ పరమస్యాంపరావతి శతేన పాశైర్యోఽ
స్తాన్ద్యేష్టి యజ్ఞవయంద్విత్తుస్తమతో మామాగితి ’ ఇతి । అనయోః
ద్వితీయతృతీయయోః పృథివిదేవయజనీత్యయమాద్యమన్త్రోనామ్నాతః, త
ధాపిప్రథమపర్యాయాదనువజ్ఞనీయః । యధావాక్యస్య పుపూర్తయే శబ్దా
న్తరమనుషజ్యతే తథా ప్రయోగ పరిపూర్త్యథం మన్తానుషజ్ఞోన్య
య్యః । అరుశయ నేనోపహతా వేదిభూమిపాంసవక్రియన్తోపిప్రథమపర్య
యేఽవనీతాః । తావతావేదిభూమ్యైకదేశో యాగయోగ్యః సహ
న్నః । అనేనేవాభిప్రాయేణ ద్వితీయపర్యాయేఽపహతోరరుః పృథివ్యై
దేవయజన్యా ఇతిపృథివీ విశేష్యతే । తృతీయపర్యాయేత్వదేవయజన
త్యరరువిశేషణం । తదేవముపహతాస్తృణపాంసవో యజ్ఞభూమేనుద్ధృ
త్య యస్మిన్నుదగ్దేశే నిరస్యన్తే స దేశఉత్కరఇత్యుచ్యతే । కల్పః “అర
రుస్తేదివం మాసానితి స్యుప్తమాగ్నిహోఽజ్జులినాభి గృహ్ణాతి ” ఇతి ।
హే హంసు సమూహరూపోత్కర తవసహృద్భి యోయమరరుః స స్వ
గఁం మాగచ్ఛతు । ద్వితీయతృతీయపర్యాయయోగ ప్రథమపర్యాయవ
ద్బోధం శక్యతయా తావుపేక్ష్యమన్త్రమేతంవ్యాచక్షే “తేఽమస్యన్త ।
దివంవాఅయమితగపతివ్యతీతి । తమరరుస్తే దివంమాసానితిదివః పర్య
బాధన్త । భ్రాతృవ్యోవాఅరరుః । అరుస్తేదివం మాసానితియదాహ ।
భ్రాతృవ్యమేవ దివ్యపరిబాధతే” (బ్రా - ౩కాం|౨ప్ర|౪౯౮) ఇతి । తేదే
వాః కేనాప్యపాయేన అరరుర్బన్ధనం ఛిత్వాఫలవిఘాతాయస్వగఁం గమి

వ్యర్తితి మత్వానుస్త్రీణ బన్ధనం దృఢీకృత్య దివః సకాశం యథాపరి
తో బాధితోభవతి తథా యత్నం కృతవన్తః । తస్మాత్ ఆగ్నిధ్యోజ్ఞ
లినా పాంసురాశౌ నిరుద్ధే సతిభ్రాతృవ్యః స్వగ్ధాద్యగ్నిలో భవతి । పా
న్త్రాగ్ని వ్యాఖ్యానానుష్ఠానం విధత్తే :: స్తగ్ధయజుహవః ౧౦ । పుణ్యవ్యా
పవ భ్రాతృవ్య మపహన్తి । ద్విరీయగోంసారతి । అన్తరీయదేవైసపహ
హన్తి । త్వరీయగోంసారతి । దివపవైసపహన్తి । గౌష్ఠీంపహన్తి । హ
రతి । అపరిమితాదేవైస మపహన్తి ” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౧౨) ।
ఇతి । యజుర్నన్త్రీకోదర్భప్రస్థాయజుః తచ్చ స్తహరుంపంశ్చ్యవం
త్వోతరదేశేహరేత్ । త్రివారమేవం హరణేహాత్రియేబ్రహ్మవ్యోమం
భవతి । అమన్త్రీకేణ చతుర్థహరణేనాపరిమితం బ్రహ్మైత్యం సర్వమ్
త్ భ్రాతృవ్యస్యావఘాతః । కల్పః :: అథపూర్వంపరిగ్రాహం పరిగృహ్య
వసవస్త్యాపరిగృహ్యన్తు గాయత్రీం ఛన్దసేతి దక్షిణతో, సుదాస్యోగ్ధ
జ్ఞాన్తుత్రైస్తుభేన ఛన్దసేతి పశ్చాత్, ఆదిత్యాస్త్యా పరిగృహ్యన్తు బాహు
న ఛన్దసేత్యుత్తరతః ” ఇతి । ఆహవనీయగాహకపత్యయోత్త్యగ్నేశ్వరే
జనయితుం వేదినామోఽవబోధాయ వేదిమా నాయశ్చ్యవం దిక్ప్రసేద
ఖాత్రయం కర్తవ్యం సోఽయంవేదేః పరిగ్రాహం పరిగ్రహణాభ్యుదయ
క్రమేక్రమేణ భావనయా వస్వాదిరూపః పరిగ్రహణసాధనః స్యు
శ్చ ఛన్దస్త్రయరూపః । తమిమం పరిగ్రాహంవిధత్తే :: అమిత్యం
యమగ్రాహసేత్ । యావదాసీన్య పరావశ్యం । తావద్దేనానాం । తే
నాత్రబ్రువన్ । అస్త్యేవనోఽస్యామపీతి । క్యవోదాస్యశ్చ ౧౧ । య
వత్స్వయంపరిగృహ్యేధేతి । వసవస్త్యేతి దక్షిణతిరి వ్యగృహ్యన్ । స
ద్రాన్వైతిపశ్చాత్ । ఆదిత్యాస్త్యేత్యుత్తరతః । తేఽగ్నిరాహుభ్య
జయన్ । వసుభిర్దక్షిణా । రుద్రైఃప్రత్యభ్యుః । ఆపవ్యైరుద్యుః । య
వ్యైవంవిమహోవేదింపరిగృహ్యన్తి । భవత్యాత్మనా । పాంసుభ్రాతృవ్య
భవతి ” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౧౨) ఇతి । పురాణేనాం విధానా
కాం విజయేసత్యేషా వృధివీ కృత్యాపి తేనామేవస్వగూరూ ఆసేద, సేనా

నాస్తు కౌపి భూమ్యంశో నాభూత్ । కిన్తుయోదేవో యత్ర యదోపవి
 న్నో యావద్ధూరం పశ్యతి తత్ర తావాద్దేశస్తస్య తదా స్వాధీనోఽభవత్ । త
 నోదేవా అసురాన్ అయాచస్త । యుష్మదధీనాయామస్యాం కోఽవ్యం
 నోఽస్తాకం నియతోఽపేక్షితః తత్ర కియద్భూస్థాన మస్తభ్యం దాస్యభేతి ।
 తోసురైరనుజ్ఞాతా దేవామనైర్వేదిం స్వకీయత్వేన స్వీకృతవస్తః ।
 స్వాశ్చ వేదేన ప్రాచ్యం ఆహవనీయోఽగ్నిం పాలకః, దక్షిణాదిషు వ
 యోదయః, తతశ్చ తుద్దితు అవస్థితానాం దేవానామగ్న్యదిముఖేన వి
 యపవ । తస్మాదేవం విదుషో యస్య యజమానస్య అధ్వర్యవో యథోక్త
 ప్రేక్షా వేదిం పరిగృహ్ణీయః స యజమానః స్వేనైవ రూపేణాభిప్రఖ్యాతో
 వతి । తస్య భ్రాతృవ్యస వరాభవతి । పరిగృహ్ణా నీతి బహువచనం పూజా
 ప్రయోగ భేదాభిప్రాయావా । బోధాయనః “అధప్రాచీం స్థేన వే
 ముద్ధన్తి,” “దేవస్య స వితుస్స వేకర్తృకృణ్వన్తి వేధస ఇతి” ఇతి । ఆపస్త
 బ్బస్త తాఖ్యాంతరమప్రేక్షా భూమేః ఉపరిభాగావస్థితాయా స్త్రుణసహితా
 నామృదఉద్ధననసుభిధాయ బ్రూతే “దేవస్య స వితు స్సవ ఇతి ఖనతి ”
 తి । పరమేశ్వరస్యానుజ్ఞాయాం సత్యాం వేధసః సమానా అధ్వర్య
 ఇదముద్ధననరూపం ఖననరూపం హి కర్తృ కుర్వన్తి । ఈశ్వరానుజ్ఞ
 నాజనైః సాభీష్టభర్తృ క్రియత ఇత్యేతత్ విమూఢం ప్రసిద్ధమిత్యా
 “దేవస్య స వితుస్సవ ఇత్యాహ ప్రసూత్యై । కర్తృకృణ్వన్తి వేధస ఇత్యా
 “ ఇషితగ్ం హి కర్తృక్రియతే” (బ్రా-౩ కాం ౧౨ ప్రా ౮) ఇతి । వేదేన్ది
 ద్వయే నిష్కుతాం విధత్తే “పుధివ్యై మేధ్యజ్ఞా మేధ్యజ్ఞా వ్యుదక్రామ
 ణం । ప్రాచీనముదీచీనం మేధ్యమ్ । ప్రతీచీనం దక్షిణా మేధ్యమ్ । ప్రాచీము
 చీం ప్రవణాజగ్రోతి । మేధ్యా మేవై నాం దేవయజనీం కరోతి” (బ్రా-
 కాం ౧౨ ప్రా ౮) ఇతి । వ్యుదక్రామతాం విభాగమాప్నూతాం అంసాకారే
 శ్రోత్యాకారేణ చకోణేషు చతుర్ముఖైర్నైత్యం విధత్తే “ప్రాజ్ఞా వేద్య
 ంసా పున్నయతి । ఆహవనీయస్య పరి గృహీత్యై । ప్రతీచీ శ్రోణీ । గా
 సత్యస్య పరిగృహీత్యై । అథోమిధు నత్వాయ” (బ్రా-౩ కాం ౧౨ ప్రా ౮)

ఇతి । అంసయోః శ్రోణ్యోశ్చ ప్రత్యేకం యుగ్మతయా మిధునత్వం, య
ద్వాపుమానంసోస్త్రీశ్రోణీఇతి మిధునత్వం । భూమేరూర్ద్వభాగస్య త్వ
క్స్థానీయస్య స్థేనాపసారణం విధత్తే “ఉద్ధన్తి । యదేవాస్యా అమే
ధ్యం । తదవహన్తి” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|అ) ఇతి । తదేవం విధిమనూ
ద్యార్థవాదా న్తరమాహ “ఉద్ధన్తి । తస్మాదోషధయస్స పరాభవన్తి” (బ్రా-
౩కాం|౨ప్ర|అ) ఇతి । తస్మాదుద్ధననా ద్భూమిస్థాస్తృణస్తమ్బా బహిః
రా న్తరణ హవిరాసాదన విరోధినోవినశ్యన్తి । భూమావత్యంతం నిరూఢా
నాం తృణమూలనాం ఉద్ధనసమాత్రేణ అపగమాభావాత్ । పృథగ్గ
త్సేనభేదనం విధత్తే “మూలంఛినత్తి । భ్రాతృవ్యవైవములంఛినత్తి ।
మూలంవా అతిత్యక్తద్రక్ష్యోగ్ం స్యనూన్విబతే” (బ్రా - ౩కాం|౨ప్ర|అ)
ఇతి । వైరిణో మూలం నివాసాధికరణం గృహాదికం । యదితృణమూలం
భూమిమతీత్య కిజ్జీదవతిష్ఠేత తదా తదను రక్ష్యంస్యద్భవేయః । తస్మా
న్మూలం ఛేదనీయం । ఛేదనసాధనం విధత్తే “యద్ధస్తేనఛిన్వ్యాత్ । కునఖ
నీప్రజాస్సయః । స్థేనఛినన్తి । వజ్రోవైస్థయః । వజ్రేణైవయజ్ఞా ద్రక్ష్య
గ్ంస్యపహన్తి” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|అ) ఇతి । స్థేనస్య వజ్రత్వసున్యత్రా
పి స్ఫుప్తమామూతం “ఇన్ద్రోవృత్రాయవజ్రంప్రాహరత్ । సలేభౌ వ్యభ
జత్ । స్థేనస్తృతీయం । రధస్తృతీయం । యూషస్తృతీయం” ఇతి । ప్రా
దేశపరిమితం వేదిఖననం విధత్తే “పితృదేవత్యా నిఖాతా । ఇయతీం ఖన
తి । ప్రజాపతినాయజ్ఞ ముఖేన సమ్మితాం” (బ్రా-౩కాం|౨ప్ర|అ) ఇతి ।
యదేయంవేదేల్ల ప్రాదేశపరిమాణమతీత్య ఖాతాస్యాత్ తదాపితృదైవ
త్యత్వాత్ ఇయందైవికీ నభవేత్ । ఇయతీ మితి ప్రాదేశ పరిమాణస్యా
భిప్రాయః । ప్రజాపతిస్స పృథ్వీతయా ః తద్రూపం యజ్ఞపురుషస్యముఖం, త
చ్చప్రాదేశ పరిమితం అతస్తత్సమ్మితాంవేదిం ఖనేత్ । పత్యో న్తరం విధ
త్తే “వేదిర్దేవేభ్యోనిలాయిత । తాఞ్చతురణ్ణులేచవిన్దకా । తస్మాచ్చతురం

ఓలంభేయా” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|అ) ఇతి । కేనాపి నిమిత్తేన దేవేభ్యో
 యుఖా వేదీదేవతా భూమా నిలీనా సతీ చతురజ్జులమాత్రం ఖననేనల
 స్థా తస్మాచ్ఛతురజ్జులంభనేత్ । తం విధిమనూద్యార్థ వాదా న్తరమాహ
 చతురజ్జులంభనతి । చతురజ్జులే హ్య్యావధయన్ ప్రతితిష్ఠన్తి” (బ్రా-
 ౩ కాం|౨ప్ర|అ) ఇతి । ఓషధిమూలే భూమేరన్తస్పతురజ్జులం ప్రస్పృతేన
 తాఓషధయో న వాయునోన్మూల్యస్తే పత్యో న్తరంవిధత్తే । “ఆప్రస్థా
 మై ఖనంతి|యజమానమేవప్రస్థాం గమయతి” (బ్రా - ౩ కాం|౨ప్ర|అ)
 ఇతి । యదీచతురజ్జుల ప్రమాణేన ప్రాదేశప్రమాణేన వా సికతాదియక్త
 ల్యరహితా భూమిర్న లభ్యేత తదా తల్లాభపర్యంతం ఖనేత్ । దక్షిణ
 ప్యాందిశి ఔన్నత్యం విధత్తే “దక్షిణతో వర్షియసీజగ్రోతి । దేవయజన
 స్త్యైవయాపమకః” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|అ) ఇతి । ప్రాచీముదీచీమ్నోవనా
 జగ్రోతీత్యనైనైవ సిద్ధేప్యాన్నత్యే పునరపి కుడ్యాకారేణ మృత్తికాప్ర
 క్షే పోవిధీయతే అతః కృతవాక్ భవతి । లోష్ఠభావరహితాం సికతాస
 యశీం మృత్తికాంవేద్యాం సర్వత్ర వికిరే దిత్వాహ “పురిషవతీజగ్రోతి ।
 సజావై పశవగిపురిషం । ప్రజయేవై నంపశుభిగిపురిషవన్తజగ్రోతి” (బ్రా-
 ౩ కాం|౨ప్ర|అ) ఇతి । కల్పః । “ఉత్తరంపరిగ్రాహం పరిగృహ్ణాతి, ఋత
 మసీతిదక్షిణతః, ఋతసదనమసీతివశ్చాత్, ఋతశ్రీరసీత్యుత్తరతః ” ఇతి ।
 ఋతం సత్యం । తచ్చసత్యత్వంతిష్ఠస్తివేద్యాం హవిషిఫలేచ । అసురదా
 నాత్పూర్వ మాసీనో దేవో యావన్తం భూదేశం పశ్యతి తస్య దేవయజన
 త్వం నియతం, తతోఽన్యతత్వం వేదేరదత్తత్వాత్ తన్నవరావర్తత ఇత్యు
 త్వంతతోహి వేదేత్వం ఋతమసిహవిషః ఫలహేతుత్వం నకదాచిద్వ్య
 భిచరతి ఇత్యస్తీసత్యత్వంతచ్చసత్యం హవిరస్యాం వేద్యాం సీదతి|తతో
 హి వేదే త్వం ఋతసదనమసి, ఫలస్యావశ్యమృభివిత్వా దస్త్యుతత్వం ।
 తచ్చఫలం హవిర్ద్వారేణ వేద్యాంశ్రయతే । తతోహి వేదేత్వం ఋతశ్రీర
 త్స । విధత్తే “ఉత్తరం పరిగ్రాహం పరిగృహ్ణాతి । ఏతావతీవై పృథివీ । యా
 తీవేదిః । తస్యా ఏతావత ఏవ భ్రాతృవ్యం నిర్భజ్య । ఆత్మన ఉత్తరం

పరిగ్రాహం పరిసృజ్యతి” (బ్రా-౩|కాం|౧౨౮౯౮) ఇతి । వేది వ్యతిరిక్తా
 యా భూమేరాసురశ్వేన కర్కణ్యనుపయోగా దుష్ణయక్తా భూమిర్వేదే
 రేవ । తథాసతిపూర్వ పరిగ్రాహేణ మహాభూమి సమ్బంధినో వేదియా
 పాదేవ తావత్ప్రదేశాద్వైరిణం నిసాసర్య స్వార్థము త్తగపరిగ్రాహంకు
 ర్యాత్ । మన్తార్థోమన్త్రీవదేష్వే వాభివ్యక్త ఇత్యాహ “ ఋతము
 స్యృత సదనమస్యృత శ్రీరసీత్యాహాయథాయజురైవైతత్” (బ్రా-౩|కాం|
 ౧౨౮౯౮) ఇతి । బోధాయనః “అథవ్రతీచీం వేదిగ్ స్థేనయోయువ్యతే ।
 ధా అసిస్వధా అస్యూర్వీచాసి వస్వీచాసి పురాక్రూరస్య విసృపోవీరప్సిన్ను
 దాదాయప్యధివీంజీరదానుర్యామైరయః చన్ద్రీమసిస్వధాభిస్తాంధీరాసో
 అనుదృశ్యయజన్తై” ఇతి । అపస్తమ్బోమన్త్రీభేదమాహ “ధా అసిస్వధా అ
 సీతి వ్రతీచీం వేదిగ్ స్థేనయో యువ్యతే, ఉదాదాయప్యధివీం జీరదా
 నురితి వేదిమనువీక్షతే” ఇతి । యోయువ్యతేసమీకరోతి । వివిధం శూర
 ణంశబ్ద ముచ్చైరుపాంశుత్వాది భేదేన మన్త్రోచ్ఛారణంవిరప్సి తద్వన్తః
 ఋత్విజో విరప్కాః లోమశశబ్దవన్ద్రీప్రవ్యం । తేవిరప్కాః ఋత్విజో య
 స్యాంవేద్యాం సా వేదిర్విరప్సి తత్సం బోధనం ఛాన్దసంవిరప్సిన్తి । హేవే
 దేక్రూరస్యోక్త రేపాతైర్బద్ధస్యలరరోర్విసర్పణాన్నిర్గమనాత్ పురాత్వం
 దైవికహవిహం ధారయిత్వోసిస్వధాశబ్దేన పతతైతతయేచత్వామన్విత్వా
 దినోక్తంపైతృకపిణ్డాదికముపలక్ష్యతే । తేనాపియుక్తానిఅతపవకృష్ణధా
 రణాద్విస్తీణాఃచాసి । పురోడాశాదిరూప ధనవత్వాద్వస్వీ చాసిద్ర వ్య
 వత్యసి । జరాజీవనశీలా దానవోహవిహందాతారో యావజ్జీవాదిశా
 శ్రుప్రేరితా యజమానా యస్యాం పృథివ్యాం సాపృథివీజీరదానుః । ద్వి
 తీయాన్ధేవధమా । యద్వాజరాశ్చతేదానవశ్చ । ఛాన్దసోవచనవ్యత్యయః
 తాదృశాః పూర్వేయజమానా వేదిరూపత్వేనానీయ యాంపృథివీంకృ
 త్సభూమేరాసుర్యాదేః సకాశాత్ ఊర్ధ్వమూదాయ చన్ద్రీమస్యమృ
 త్కరణైః సార్థం స్థాపితవన్తః । ఇదానీన్తనాస్తధీమన్తస్తామిహాం వేదిం మ
 నసా విచిన్త్య తస్యాం యజన్తే । సమీకరణం విధత్తై “క్రూరమివ వాపతతే

కరోతి । యద్వేదిం కరోతి । ధాతసిన్వధాతసీతి యోయుష్యతేశాన్వై”
 (బ్రా-౩ కాం|౧|ప్ర|అ|౯) ఇతి । విశేషణద్వయేన కృత్సభూమిరూపత్వ ము
 శేషధనోపేతత్వశ్చ సమ్బాధ్యత ఇత్యాహ “ఉర్విచాసి వస్వీచాసీత్యా
 హః । ఉర్వి మేవై నాం వస్వీజా-రోతి” (బ్రా. ౩ కాం|౧|ప్ర|అ|౯) ఇతి । విస్మ
 వగి పురైత్యుక్త్వా క్రూరప్రయుక్త మశుచిత్వం నివార్యత ఇత్యాహ
 “పుగాక్రూరస్య విస్మపోవిరప్పిన్నిత్యాహ మేధ్యత్వాయ ” (బ్రా-౩ కాం|
 ౧|ప్ర|అ|౯) ఇతి । చన్ద్రీమన్వైరయన్నిత్యసుసన్ధానస్య ప్రయోజనమాహ
 “ఉదాదాయపుధివీంజీరదానుర్యామైరయన్ చన్ద్రీమసిన్వధాభిరిత్యాహ ।
 యదేనాస్యా అమేధ్యం । తదపహత్య । మేధ్యాం దేవయజనీంకృత్వా । య
 దదశ్చన్ద్రీమసిమేధ్యం । తదస్యామేరయతి” (బ్రా-౩ కాం|౧|ప్ర|అ|౯) ఇతి ।
 పరయత్యాసయతీత్యర్థః । అనుదృశ్యేతి సదస్యాభిప్రాయమాహ “తాంధీ
 రాసోఅనుదృశ్యయజన్త ఇత్యాహనుభ్యాన్వై” (బ్రా-౩ కాం|౧|ప్ర|అ|౯) ఇ
 తి । అనుసన్ధానాయేత్యర్థః । ఆగ్నిధ్రంప్రతిప్రేక్షమస్త్రీమత్పదయతి । “ప్రో
 త్తుణీరాసాదయ । ఇధ్వా బహ్నిరుపసాదయ । సృవశ్చసృవశ్చసమ్మృశ్చీ ।
 పత్నీగ్ంసన్నహ్య । ఆజ్యేనోదేహీత్యాహనుసూర్వతాయై” (బ్రా. ౩ కాం|
 ౧|ప్ర|అ|౯) ఇతి । బహ్వర్థవిషయ్యు ప్రేహసుక్ర మేణానుస్థానాయోపయుజ్య
 తే । ఆగ్నిధ్రస్యానుస్థానంవిధత్తే “ప్రోత్తుణీరాసాదయతి । ఆపోవైరత్తో
 ఘ్నీః । రక్షసామపహత్యై । స్ఫ్యస్యవర్తన్తాదయతి । యజ్ఞస్యసన్తత్యై”
 (బ్రా-౩ కాం|౧|ప్ర|అ|౯) ఇతి । ప్రోత్తుణీనామహం బాహుశ్యంవిధత్తే “ఉ
 వాచ హాసితో దేవలిః । ఏతావతీర్వాఅముష్టిక్ లోకాతపతసక్ । యావ
 త్ప్రేప్రోత్తుణీరితి । తస్మాద్భూమ్నీ రాసాద్యాః” (బ్రా-౩ కాం|౧|ప్ర|అ|౯) ఇతి ।
 అష్టిక్యాగే యావత్స్య ప్రోత్తుణ్య ఆసాద్యన్తే తావత్స ఏనాముష్టిక్
 లోకాతపో భవన్తీతి దేవలే మోక్షత్వాత్ । బాహుశ్యమత్ర కర్తవ్యం ।
 ఉతర-రే స్ఫ్యస్యపరిత్యాగం ధ్యానవిశిష్టం విధత్తే “స్ఫ్యముదస్యక్ । య
 ద్విష్యాత్ తం ధ్యాయేత్ । శుచైవైనామర్పయతి” (బ్రా-౩ కాం|౧|ప్ర|అ|౯)

ఇతియథోక్తప్రైవకాలేస్సస్మత్తీర్థ్యధారణం విధత్తే, “వజ్రోవైస్సస్మః” య
 దస్వత్సంధారయేత్ । వజ్రోఽధ్వర్యుఃకుణ్డీతః పురస్తాత్తీర్థ్యధారణం
 తివజ్రోవైస్సస్మః । వజ్రేణైవయజ్ఞస్య దక్షిణతోరయోగేఽస్యపహన్విఅగ్ని
 భ్యాంప్రాచశ్చప్రతీచశ్చ । స్పృశోదీచశ్చాధరాచశ్చ । స్పృశ న పాపష ప
 జ్జేణాన్యైపాప్తానంభ్రాతృవ్యమపహత్యుడతః రేధిప్రవృత్పతియథోపధా
 యవృత్పన్యైవం” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతిస్సస్మత్తీర్థ్యవజ్రత్వప్రతిపాద
 కశ్రుత్యవైరం పూర్వముదాహృతంఅస్వత్సముభిముఖంకుణ్డీతమియేత
 తత్పరిహరాయవేద్యం పూర్వభాగే తీర్థ్యధారణం ధారయేత్ । తథానతి
 దక్షిణాగ్రత్వేన వేదేర్దక్షిణ దిశ్యవస్థితాని రయోసి హతాని భవన్తి । ఆ
 హవనీయాగ్నినా పూర్వదిగవస్థితా అసురాహన్తి । గార్హపత్యాగ్ని
 నా పశ్చిమదిగవస్థితా । స్పృశ్యమూలేనఉత్తరదిగవస్థితా అసురా
 హన్తి । స్పృశ్యాధోధారణయా అధస్తనా । ఉర్ధ్వధారణయా ఉపరి
 తనా ఇత్యపిద్రష్టవ్యం । ఏవంతీర్థ్యధారణంధ్వర్యుః పాపరూపం వై
 రిణమస్య వేదేరపహ త్యోతః రేచినన్తి । యథా కాష్ఠం కస్త్తింశ్చిదాధా
 రేఽవస్థాప్య లోకాశ్చిన్తన్తితద్వత్ । హస్తప్రయోశనం విధత్తే “హస్తావవ
 నేనీక్షే । ఆత్మనమేవపవయతే” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । స్పృ
 శ్యాపితద్విధత్తే “స్పృశంప్రయోశయతిమేధ్యత్వాయ । అధోపాప్తనపవ
 భ్రాతృవ్యస్యస్యజ్జంభినన్తి” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ప్రయోశిత
 స్పృశ్య యజ్ఞయోగ్యోభవతి । కిష్కావేనపాపరూపస్యవైరిణః శరీరంభిన్నం
 భవతి । అగ్నిద్రస్యనుస్థానంవిధత్తే “ఇద్ధాబద్ధిరుపసాదయతియ్యక్త్యై య
 జ్ఞస్యమిభునత్వాయ|అధోపురోరుచమేవై తాందధాతి|ఉత్తరస్యకర్తృణోఽ
 నుఖ్యాత్త్యై” (బ్రా-౩ కాం|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి|ఇద్ధస్యబహిఃపశ్చోభయోః
 సహౌవసాధనం పరస్పరంయోగాయ|తేనచయోగేన యజ్ఞసమ్బద్ధి మిభు
 సంభవతి|కిష్కా ఏషాం ఉపసాదనరూపాం దీప్తింపురగ్గ కరోతి । తయా దీ
 ప్త్యోత్తరం కర్తవ్యం ఖ్యాపితంభవతి । తయోరుపసాదనేప్రాగగ్రత్వం విధ

తై “సపురస్తాత్ప్రత్యగుపసాదయేత్ | యత్పురస్తాత్ప్రత్యగుపసాదయేత్ | అ
 స్యత్రాహుతిపధాదిద్ధంప్రతిపాదయేత్ | ప్రజావై బర్హిః | అపరాధ్నయాద్బ
 ర్హిషాప్రజానాంప్రజననం | పశ్చాత్ప్రాగుపసాదయతి | అహుతిపథే నేద్ధం
 ప్రతిపాదయతి | సమ్ప్రత్యేవ బహిఃషాప్రజానాంప్రజననముపైతి” (బ్రా-
 ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౧౦౮) ఇతి | ఇద్ధస్యాహుతిపథః ప్రాగగ్రత్వం | ప్రత్యగగ్రేణ
 బర్హిషాప్రజానా ముత్పత్తిర్విసత్వేత్ | తతః స్వయం పశ్చాదవస్థాయుడ
 భయం ప్రాగగ్రముపసాదయేత్ | తథాసతి ఇద్ధస్యాహుతి పథో నాపైతి | స
 మ్ప్రత్యేవసమీచీనేన బర్హిషాప్రజోత్పత్తిం ప్రాప్నోతి | ఇద్ధాబర్హిః | పర
 స్పరందిగ్భేదం విధత్తై “దక్షిణమిద్ధం | ఉత్తరంబర్హిః | ఆత్మావాఇద్ధః |
 ప్రజాబర్హిః | ప్రజాహ్యేత్సనడ త్తరతరాతీర్థే | తతో మేధముపసీయ | య
 ధాదేవతమేవేనత్ప్రతిస్థాపయతి | ప్రతితిష్ఠతిప్రజయాపశుభిర్యజమానః”
 (బ్రా. ౩ కాం. ౧ ప్ర. ౧౦౮) ఇతి | పితుర్యజమానస్య దక్షిణభాగోయుక్తః |
 ప్రజాయాఉత్తరభాగః | తథాసత్పుభయంతీర్థే యోగ్యస్థానే సమ్పద్య
 తే | తతస్తదుభయం యజ్ఞంసీత్వా తత్తద్దేవతామనతిక్రమ్యస్థాపితవా
 భవతి | ఏతేనచయజమానస్య ప్రజాపశుసమృద్ధిర్భవతి |

అత్రవినియోగసర్గహః॥

“అదదేస్యం సమాదత్త ఇన్ద్రస్యే త్యభిషున్ద్రయేత్ |

పుధ్వీస్తస్యయజుశ్చిత్వాహ్యపగృహ్లాతి భూరజః॥

ప్రజం గచ్ఛేదుదగ్దేశం వర్షవేదింసమీక్షతే |

బధాధూళింక్షిపేదేవం పునస్తప్సు హరిద్వయం॥

అథాత్రపూర్వవత్సత్వా అరాగ్నిద్రాజ్జలౌధరేత్ |

వసత్రిభిర్గ్రహేవావేదైర్దేవవేదింఖనేదముం॥

ఋతోత్తరపరిగ్రాహేవాధాఅసీతిసమీకృతిః |

ఉదాదాయేతివేదీతౌమన్త్రోక్తౌ పశ్చవింశతిః॥ ఇతి॥

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్॥

“ముఖ్యాన్తలైవ వేద్యా దేనప్రయాజాద్యన్తతాపి చ

తద్వాక్యంప్రక్రియాయుక్తం ముఖ్యాన్తత్వస్యబోధకమ్॥

ముఖ్యాన్తస్యాపి వేద్యాది ప్రయాజాదిషు చాన్తతా।

ముఖ్యాధాత్వాత్ ప్రయాజాదేశ్చాపూర్వవ్యవధానతా”॥ ఇతి॥

దర్శపూర్ణ మాసయోః శ్రూయతే । వెద్యాంహవీంష్యాసాదయతి బ
ద్ధిహవీంష్యాసాదయతీ చ । తథా తద్ధర్మశ్రూయన్తే । వేదింభనతి బ
ద్ధిర్లునాతి ఇత్యానయః । ముఖ్యాని హవీంష్యాగ్నేయ పురోడాశాదీని ।
అముఖ్యహవీంషితుప్రయాజాద్యధాని । తత్రస్వ స్వధర్మ మహితానివె
ద్యాదీని ప్రకరణ బలాన్ముఖ్యహవిషమేవాన్తాని । వెద్యాం హవీంష్యాసా
దయతీతి వాక్యాత్ సర్వ హవిరన్తతేతిచేత్ । ప్రకరణేనవాక్యస్యసజ్ఞో
చనీయత్వాత్ । యదివాక్యంప్రకరణనైరపేక్ష్యేణస్వతంత్ర్యం స్యాత్ త
దా సాదనమాత్రపర్యవసానేన యాగాభావేవైయ్యర్థ్యంస్యాత్, సామి
క హవిషమప్యే తద్వేద్యాసాదనంప్రసజ్యేత, తస్మాన్ముఖ్యం హవిః అ
న్తంవెద్యాదికమితిప్రాప్తే బ్రూమః । అస్తువైయధ్యాత్మి ప్రసక్తపరిహారేణ
ప్రకృతాపూర్వసాధనభూత హవిష్షువెద్యాదే రన్తత్వం । ప్రయాజాదిహ
విష్షుపి స్వకీయాపూర్వద్వారా ముఖ్యాపూర్వసాధనాన్యేవెతితదన్త
త్వమపివెద్యాదేయ్యుక్తం । ఏవశ్చసతి వాక్యస్యాత్వన్త సజ్ఞోచోనభవి
ష్యతి॥ ॥పశ్చమాధ్యాయస్యప్రథమపాదే చిన్తితం॥

“పురోడాశాభివాసాన్త స్యాపకర్తోఽస్తిదర్శకే।

నవాద్యోస్త్యపకృష్టాయా వెదెర్వైగుణ్యహానయే॥

అభివాసాత్పరావెదితితత్క్రమబాధితః।

ప్రాగేవవిహితాదర్శ వెదిర్నాతోపకర్షణం”॥ ఇతి॥

దర్శపూర్ణ మాసయోః పురోడాశస్యకపాలేషు శ్రవితస్యాచ్ఛాదన
మామ్నాతంభస్తనాభివాసయతీతి । తతఃకర్షణంవెదిరామ్నాతా । తేనై

వక్రమేణ పార్థమాస్యే యాగేప్రతిపద్యనుష్ఠానం కృతం । దర్శయాగేతు
వెదేరపకర్ష ఆహ్వాతః । పూర్వేచ్యురమావాస్యాయాం వెదిం కరోతీతి ।
తత్రవేదేన పూర్వభావిన్-౭భివాసనా నైస్సాక్ష్యసమూహస్యాపకర్షన్ కర్త
వ్యః, అన్యథా వెదేర్వైగుణ్యప్రసక్తాదితి ప్రాప్తైబ్రూమః । యదిదర్శనపూర్ణ
మాసవికారః స్యాత్ తదాపార్థమాస్యాం క్లృప్తక్రమోదర్శే-౭తిదిశ్యేత, న
త్వసావికారః । తస్మాత్కాశ్చిత్కామో-౭త్రస్వాతంత్ర్యేణోన్నేయః । క్రమో
న్నయనశ్చ సర్వేషు పదార్థేషు ఆహ్వాతేషు పశ్యాత్పరాదిభిః సమ్మధ్య
తే । వెదిపదార్థశ్చాభివాసనాదూర్ధ్వం దశ-పూర్ణ-మాససాధారణ్యే
నాహ్వాతః, విశేషతస్తుదర్శయాగేవేది పూర్వేచ్యురేవాహ్వాతే । త
థాసన్యభివాసనవేద్యోఽక్రమాత్పాగేవదార్శికవేదేన పూర్వదినసమ్మ
ధావగమాత్ తదేవతస్యాః స్థానమితి వెదేరపి తావన్నాస్త్యపకర్షః । త
తో-౭భివాసనా నైస్సాక్ష్యసమూహస్యాపకర్షః ॥ ప్రథమాధ్యాయస్యచ
తుర్థపాదేచిన్దితం ।

॥ప్రోక్షణీసంస్కృతిర్జ్ఞాతీర్యోగోవాసర్వభూమిషు ।

తథోక్తేసంస్కృతిర్జ్ఞాతీః స్యాక్రూఢేనప్రబలత్వతః ॥

అన్యోన్యాశ్రయతోనాద్యోనజాత్యక్తస్తతః క్రితః ।

యోగస్యాక్తస్తతః క్రిత్యాత్ క్తప్తిర్వాక్యకరణార్థవత్ ॥ ఇతి ॥

దర్శనపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే ప్రోక్షణీరాసాదయతి తత్రప్రోక్షణీ
శబ్దస్యాభిషేక్త్రాణాసాదనాది సంస్కృతిప్రవృత్తినిమిత్తం కుతః । సర్వేషు
వైదికప్రయోగప్రదేశేషు సంస్కృతానామేవాపాం ప్రోక్షణీశబ్దేనోచ్య
మాసత్వాత్ । ఇత్యేవం లోకేజలక్రీడాయాం ప్రోక్షణీభిరుద్వేజితాస్త ఇత్య
సంస్కృతాస్తప్తు ప్రయోగదర్శనాత్ బర్హిరాదిశబ్దవజ్జాతౌరూఢిత్యాత్
ఉదకత్వజాతిప్రవృత్తినిమిత్తం నచ ప్రకర్షణోక్త్యతే సిచ్యతే అభిరితి యో
గో-౭త్రతజ-నీయః । రూఢేనప్రబలత్వాదితి, వయో న్తరం । తత్రనతావత్ సం
సా-రో యుక్తః, అన్యోన్యాశ్రయత్వాత్ । విహితేష్వభిషేక్త్రాణాదినం

సా-రేవనుష్ఠితేషువశ్చాత్ సంస్కృతాస్వపు ప్రోక్షణేశబ్దప్రవృత్తిః ।
తత్ప్రవృత్తేనత్యాంప్రోక్షణే శబ్దేనాపోఽనూద్యాభి మన్త్యాది విధిరిత్య
నోన్యాశ్రయత్వం । నాపి జాతిపక్షాయుక్తః । ఉదకజాతాప్రోక్షణేశబ్ద
స్య పృథగ్యవహారే పూర్వమక్యప్రత్యేనేతస్య పరం కల్పనీయత్వాత్ త
తోగోశబ్ద వ దశ్వకణశబ్దవచ్చ నూథోన భవతి । యోగస్తున్యాకరణే
క్యప్తః । సోపసగ్ధాధాతోఽ కరణేబ్యుత్ప్రత్యయేన వ్యుత్పాదనాత్ । త
స్మాత్ప్రోక్షణేశబ్దో యోగికః । ఘృతాదేని ప్రోక్షణత్వంప్రయోజనం ॥

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచి చ్చిత్తం ।

“ప్రోక్షణేరాసాదయేతి నిగదస్త్రీ విధాద్భూషిః ।

యజుర్వోచ్చైస్త్యధర్మస్యభేదాదస్యచతుర్థతా ॥

పరప్రత్యయనాథత్వాదుచ్చత్వంయజురేవనః ।

తల్లక్షణేన యుక్తత్వాత్త్రైవిధ్యమితిసుస్థితం ॥ ఇతి ॥

ప్రోక్షణేరాసాదయ । ఇద్వాబర్హిరుపసాదయ । అగ్నేదగ్నేస్విహ

రబర్హిస్త్రోణీహిత్యాదయో నిగదా ఆత్మాతాః । పరసమ్బాధనాథా మ
స్త్రానిగదాః । తేవపూర్వేభ్యః ఋగ్యజుస్సామభ్యో బహిర్భూతాశ్చతుర్థ
ప్రకారాః । కుతః । పాదగోత్యోఋక్ సామలక్షణయోరభావాత్ ప్ర
క్షిప్తపాఠస్య యజుర్లక్షణస్య సత్వేఽపి ధర్మభేదేన యజువ్యవర్థావాను
పవత్యైః । ఉపాంశుయజుషు ఉచ్చైర్నిగదేనేతిహి ధర్మభేద ఇతిప్రాప్తే
బ్రూమః । బహిర్భూత్యాణాభోజ్యంతాం పరివ్రాజకాస్త్యవ్ధిరిత్యత్ర స
త్వేవ పరివ్రాజకానాం బ్రాహ్మణత్వే చూజా నిమిత్తో విశేషో యథా త
థా నిగదానాం యజుర్లక్షణోపేతత్వేన యజుషామేవసతాం పరప్రత్యా
యననిమిత్త ఉచ్చత్వధర్మః । తతోమస్త్రాణాం త్రైవిధ్యంసుస్థితమ్ ।

అథవ్యాకరణమ్.

ఆదద ఇత్యాదౌ స్వర్యగి ప్రసిద్ధాః । దక్షిణ ఇత్యత్ర “స్వాక్షాఖ్యా
యా మాదిర్వా” (కా-ఫి-వ-౩౮౨) ఇత్యాద్యదాత్తః । పృథివీత్యత్ర

వాక్యాదిత్వేన షష్ఠికామన్వితా ద్యుదాత్తత్వం । అరరురిత్యత్ర ఆ
ర్తిథాతోః రరుప్రత్యయ ఆద్యుదాత్తః । గోఘానవిత్యత్ర కృదుత్తరపద
ప్రకృతిస్వరత్వే ప్రాప్తే తదవవాదః । “నుకక్తిక్ వ్యాఖ్యానశయనాసన
స్థాన యాజకాదిక్రీతాః” (పా-౬|౨|౧౫౧) ఇతి । మన్నంతం క్షీన్నంతం
వ్యాఖ్యానాది చతుష్టయం యాజకాదిగణః క్రితశబ్దశ్చోత్తర పదమన్తోదా
త్తం భవతీత్యన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్తే, “పరాదిశ్చన్తసిబహుళం” (పా-౬|౨|
౧౯౯) ఇతి । ఉత్తరపదాద్యుదాత్తః । వర్షత్ప్వితవాక్యాదిః । తథాబధా
నేత్యత్రాపి శానజాదేశస్య చిత్వాదన్తోదాత్తః । పాశశబ్దోఘనః । ద్వే
ష్టీత్యత్ర యచ్ఛబ్దయోగాన్ని నిఘాతః । గాయత్రశబ్దస్య ఘప్రత్యయాన్త
త్వాత్ ప్రత్యయస్వరః । త్రైప్లుభజాగత శబ్దయోర్ణ్యత్ప్రత్యయేసతి
ఆద్యుదాత్తః । ఉర్విశబ్దోదీపనః । వస్వీశబ్దోవృషాదిః । పురాశబ్దస్య ని
పాతత్వాభావాదన్తోదాత్తః । విసృప ఇత్యత్రోత్తరపదస్య క్వసుకా
ప్రత్యయాన్తత్వాదాదిరుదాత్తః । ఉదాదాయేత్యత్రల్యపసి పితృద్ధాతు
స్వగా వశేషే కృత్యస్వరః । జీరదానుశబ్దోదా సీభా రాదిః । ఏరయన్ని
త్యత్ర యచ్ఛబ్దయోగాన్ని ఘాతాభావేసతి ఆదాగమస్యవిహిత ముదా
త్తత్వం సతిశిష్టం । చన్ద్రీమసేతి పృషాదరాదిః । అనుదృశ్యేతికృత్యస్వరః॥

ఇతి శ్రీమూఢవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాతకే
సవమో2నువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ప్రత్యుష్టగ్ం రక్షుప్రత్యుష్టా అరతయో2గ్నే ర్వప్తేజ్జ్ఞైన్త తే
జసా నిష్టపామి గోష్ఠం మా నిమృతం వాజినం త్వసపత్న సాహగ్ం
సమ్మర్జ్మి వాచం ప్రాణం చతు శ్రోత్రం ప్రజాం యోనిం మా నిమృత
క్షం వాజినం త్వసపత్న సాహిగ్ం సమ్మర్జ్మ్య శాసానా సామన్తసం

ప్రజాగ్ంసాభాగ్యం తనూమ్. అగ్నేరనువ్రతాభూత్వా సన్నహ్యసుక్త
తాయ కమ్ । సుప్రజసస్త్యా వయగ్ం సువత్తు రుప॥౧॥

సేదిమా । అగ్నే సపత దన్భున మదభాసో అదాభ్యమ్. ఇమం
విష్యమి వరుణస్య పాశం యమబద్ధీత సవితా సుకేతి॥ ధాతుశ్చయో
నా సుక్తతస్య లోకే స్యోనం మే సహపత్యాకరోమి॥ సమాయుషా సమ్మ
జయా సమగ్నే వర్చసాపునః॥ సమ్మత్తి పత్యాహం గచ్ఛేసమాత్మా తను
వామమ్ । మహీనాం పయోస్యోషధీనాగ్ం రసస్తస్య తేక్షీయమాణ
స్య నిః॥౨॥

వచామి మహీనాం పయోస్యోషధీనాగ్ం రసోఽదభేనత్వా చతు
షాఽవేతే సుప్రజాస్త్యా య తేజోఽసి తేజోఽనుప్రే హ్యగ్నిస్తే తేజో
మా వినైదగ్నేర్జిహ్వశ్చ సుధూర్దేవానాం ధామే ధామేదేవేభ్యో యజు
షేయజుషేభవ శుక్రమసి జ్యోతిరసి తేజోఽసి దేవోవస్సవితోత్పనాత్వ
చ్చిదేణ పవిత్రేణ చసో సూర్యస్య రశ్మిభిః శుక్రన్త్యా శుక్రాం ధా
మే ధామేదేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృణ్ణోమి జ్యోస్త్యా జ్యోతి
వ్యచిప్త్యాచ్చిషి ధామే ధామే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృ
ణ్ణోమి॥౩॥ ॥ఉపనీ రశ్మిభిః శుక్రగ్ం యోజశచ॥౧౦॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాతకే గళ
మోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

సవమేవేదిరుక్తా । దశమే వేద్యామాసాదనీయస్యాజ్యస్య హ వి
పోగ్రహణ మభిధీయతే । బోధాయనః అతైతాశ్చ స్మచః సమాదత్తై ద

క్షిణేన స్రవంజుహూపభృతౌ సవ్యేన ధ్రువాం ప్రాశీతౌ హరణం వెద
 పరివాసనానీతి గార్హపత్యే ప్రతితపతి, ప్రత్యుష్టగ్ంరతుః ప్రత్యుష్టా అరా
 తయోఽగ్నేర్వస్తేజిష్ఠేన తేజసా నిష్టపామి” ఇతి । అపస్తవ్యస్యమతే
 ప్రత్యుష్టమగ్నేర్వ ఇత్యేతౌ ద్వామంత్రౌతౌచ సమ్మర్జనాత్ ప్రాక్పశ్చా
 చ్చక్ర మేణస్రుచావ్రాపనే వినియుజ్యేతే । ప్రత్యుష్టమన్త్రా వ్యాఖ్యాతః । హేస్య
 చోయుష్మానతి తీర్థ్యేనాగ్నేస్తేజసాని శ్శేషేణతపామి । అనిష్టపరిహారాయే
 ష్టసిద్ధయే చోభా మన్త్రా విత్యా హ “ప్రత్యుష్టగ్ం రతుఃప్రత్యుష్టా అరాత
 యిత్యాహ రతుసామపహత్యై । అగ్నేర్వస్తే జిష్ఠేన తేజసానిష్టపామీ
 త్యాహ మేధ్యత్వాయ” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౧౦) ఇతి । కల్పః “అథస్రవం
 సమ్మర్జ్యై గోష్ఠంమా నిర్మూతుం వాజినం త్వా సపత్నసాహగ్ం సమ్మ
 జ్జ్యైత్యధజుహూంసమ్మర్జ్యై, వాచంప్రాణంమా నిర్మూతుం వాజినీంత్వా
 సపత్న సాహిగ్ం సమ్మజ్జ్యైత్యధోపభృతం సమ్మర్జ్యై, చతుశ్రోత్రం
 మానిర్మూతుం వాజినంత్వా సపత్నసాహ గ్ం సమ్మజ్జ్యైత్యధధ్రువాం
 సమ్మర్జ్యైప్రజాంయోనిం మానిర్మూతుం వాజినీంత్వా సపత్నసాహి గ్ం
 సమ్మజ్జ్యై” ఇతి । హేస్రువ గవాం స్థానం మా వినాశయామిత్యభిప్రేత్య
 అన్నవన్తం వైరిణామభిభవితారం త్వాంసమ్యక్ శోధయామి । పవమస్యే
 షుయోజ్యం । ద్వితీయత్యలీయయోర్నన్త్రయోర్నానిర్మూతుమిత్యాదిరను
 వజ్యతే । మన్త్రాణాంస్పష్టార్థత్వమభిప్రేత్య తద్వ్యాఖ్యాన ముపేక్ష్యాను
 స్థానం విధత్తే “స్రుచః సమ్మర్జ్యై” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౧౦) ఇతి । తత్రక్ర
 మంవిధత్తే “స్రువమగ్రే పుమా గ్ంసమేవాభ్యః సగ్గ్శ్యతి మిథునత్వా
 య” (బ్రా - ౩కాం । ౩ప్ర । ౧౦) ఇతి । స్రువఃపుమా జుహ్వోద్యాః (స్త్రీ)
 యః । తతస్తాభ్యః పూర్వభావిత్వం స్రువస్యయుక్తం । సంశ్యతిసమ్యక్
 నూకరోతి వ్యవహారాథం సంస-రోతీత్యర్థః । జుహ్వోదీనాం పౌగ్వా
 పర్యం విధత్తే “అథజుహూం । అధోపభృతం । అథధ్రువాం” (బ్రా-
 ౩కాం|౩ప్ర|౧౦) ఇతి । ప్రశంసతి “అసౌవైజుహూః । అన్తరిక్షముపభృ
 త్ । పృథివీధ్రువా । ఇమే వైలోకాఃస్రుచః । వృష్టిస్సమ్మర్జనాని । వృష్టి

ర్వాత్తమాన్లోకాననుపూర్వం కల్పయతి । తేతతగి క్లప్తా సమేధస్తే”
 (బ్రా-౩కా|౩ప్ర౧౪) ఇతి । క్రమావస్థానసామ్యేనప్రచాంలోకత్వం । స
 మ్మజ్యంతైస్రచోయైర్వేదాన్తైస్తాని సమ్మర్జనాని । పూర్వందర్భైర్వే
 దం కృత్వాతదగ్రాణి పరివాస్యతాని వేదపరివాసనాని ప్రచాం సమ్మర్జ
 నాయస్థాపితాని । తేహం వృష్టిజన్యతయా వృష్టిరూపత్వం వృష్టిరూపై
 దర్భాన్తైర్లోకరూపాణాం జుహ్వదీనాం క్రమేణ సమ్మర్జనే సతి వృష్టిరే
 వానుక్రమవర్తితో లోకాన్ ధాన్యాదినమ్పన్నాన్ కరోతి । తతస్తేలో
 కాః సమ్పన్నాః సమ్యగభివర్ధస్తే । వేదసంప్రశంసతి “సమేధస్తేస్తాత్త
 మేలోకాగి ప్రజయా పశుభిః । య పవంవేద” (బ్రా-౩కా|౩ప్ర౧౪)
 ఇతి । వేదపరివాసనానామగ్రమూలభాగయో ర్వ్యవస్థాం దర్శయతి “య
 ది కామయేతవక్షుకగి పర్జన్య స్సాస్యదితి । అగ్రత సమృజ్యాత్ । వృ
 ష్టి మేవని యచ్ఛతి । అవాచీనాగ్రాహివృష్టిః । యది కామయేతావర్షకః
 స్సాస్యదితి । మూలత సమృజ్యాత్ । వృష్టి మేవోద్యచ్ఛతి” (బ్రా-౩కా|
 ౩ప్ర౧౪) ఇతి । నియచ్ఛతిస్యగ్భవేన ప్రవర్తయతి । ఉద్యచ్ఛతి ఉద్ధా
 కర్షణేన వారయతి । తస్మిన్నేవవిషయే సమ్ప్రదాయవిదాం మతమాహ
 “తదువా ఆహుః । అగ్రతపవోపరిష్టాత్సమృజ్యాత్ । మూలతోఽధ
 స్తాత్ । తదనుపూర్వంకల్పతే । వర్షకోభవతి” (బ్రా-౩కా|౩ప్ర౧౪)
 ఇతి । ఉపరిష్టాదితి స్రుచో బిలభాగః । అధస్తాదితి తదగ్రభాగః । పవంసతి
 పరివాసనానాం స్రువప్రచాం అగ్ర మగ్రేణసమృద్ధ్యతే, మూలం మూలే
 నేత్యనుపూర్వీ సమాభవతి । పర్జన్యశ్చవక్షతి । బిలభాగేని శ్లేషమాహ
 “ప్రాచీమభ్యాకారం । అగ్రైరస్తతః । ఏవమివహ్యన్నమద్యతే । అథో
 అగ్రా ద్వాఙ్మషధీనామూర్జం, ప్రజాఉపజీవన్తి । ఉర్జపవాన్నా ద్యస్యావ
 రుద్ధ్యే” (బ్రా-౩కా|౩ప్ర౧౪) ఇతి । బిలభాగే పశ్యేమోపక్రమాంప్రా
 గవసానాం సకృత్సమ్మర్జనక్రియాం కృత్వాబిలబిలస్యాభ్యంతరే సస్తతఆ
 కృత్యో కృత్య సమృజ్యాత్ । యథా భుజ్జానగి పూమాన్ హస్తం పుర

తః పాత్రే ప్రసార్యాభితో భోజ్యాన్యాకృప్య ముఖవిలే ప్రక్షిపతి తద్వ
త్ । కిచ్చప్రజాటషధీనావగ్రభాగా దానీయతంసముపజీవన్తి తద్వత్ । త
త్ర పరివాసనాక్రిసమ్మర్జనస్వరూపస్యాత్తుం యోగ్యస్యాన్నస్య సమ్మ
త్రైభవతి । దణ్ణభాగేవిశేషమాహ అథస్తాత్ప్రతిచీం । దణ్ణముత్తరతః ।
మూలేన మూలంప్రతిష్ఠితై” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౦౮) ఇతి । అథస్తాద
పస్థితం దణ్ణంప్రతి ప్రాగుపక్రమాం పశ్చిమావసానాం సమ్మర్జనక్రియాం
ఉత్తమేన దర్శ్యభాగేన కుర్యాత్ । తథాసతి దర్శములేనస్రచో మూ
లంసన్నభ్యతే । తచ్చప్రతిష్ఠాయైభవతి । బిలదణ్ణయో రుక్తం వ్యవస్థాం లౌ
కికలిగ్నేన ద్రవయతి తస్మాదరత్నప్రాశ్చిప్పరిష్టాల్లోమాని । ప్రత్యుజ్జ్వ
లస్తాత్ । స్పృహ్యః” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౦౮) ఇతి । మణి బధ్నామార్ధ్యం
సూక్ష్మలోమాని ప్రాశ్చుఖాని । అథస్తాత్ప్రత్యజ్జుఖాని । ఏషాహిలౌకిక
స్రక్ తస్మప్రాంతైన వైదిక్యాఅపి స్రచో యథోక్తప్రకారోద్రవ్యవ్యః । అ
త్రకేచిదాహుః, ఉద్ధ్వబిలత్పేన హస్తధృతాయాః స్రుచఉద్ధ్వాఢోభా
గా కృత్సన్నపవ్యుపరిష్టాదథస్తాచ్ఛబ్దాభ్యాంవివక్షితౌ । నతు బిలభాగద
ణ్ణభాగౌ । ఏవంధారకహస్తే పూర్వద్వాఢోదేశౌ । తథాసత్యుక్తం లోమ
లిగ్న హనుకులమితి । తస్మిత్తదేవాస్త్ర । స్రుచస్యప్రథమతః సమ్మజ్జనం
రూపకల్పనయోపపాదయతి ప్రాణోవైస్రవః । జహూర్దక్షిణోహస్తః ।
ఉపభృత్సవ్యః । ఆత్మాధ్రువా । అన్నగ్ంసమ్మర్జనాని । ముఖతోవేప్రా
ణోఽపానోభూత్వా । ఆత్మనమన్నంప్రవిశ్యవాహ్యతస్తనువగ్ం శుభ
యతి । తస్మాత్ స్రుచమేవాగ్రే సమ్మష్టే । ముఖతోహిప్రాణోఽపానో
భూత్వా । ఆత్మనమన్న మావిశతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౦౮) ఇతి । ఆత్మా
హస్తయోర్మధ్యవర్తి శరీరం । ముఖసృష్టారితోవాయోః ప్రాణాపానా
భిధే, ద్వేవృత్తి । ఉచ్ఛ్వాసరూపేణ బహిర్గచ్ఛన్నీప్రాణవృత్తిః, ని
శ్వాసరూపేణాన్యప్రవిశంత్యపానవృత్తిః । తత్రప్రాణ రూపోవాయుః ప్రా
ణతాంపరిత్యజ్య స్వయమపానోభూత్వాముఖేప్రక్షిప్తమన్నగ్రాసం మ
మధ్యశరీరేప్రవేశ్య హస్తాదిరూపం శరీరంపుష్ట్యోభితంకరోతి । తస్మాద

న్నరూపైర్వేదాగ్రైః ప్రాణరూపస్యస్మవస్యాదౌసమ్మార్జనంకర్తవ్యం । త
 ధాకృతేనతి ప్రథమతోన్నప్రవేశశ్శేషశ్చాద్భ్యాహస్త రూపస్యజహ్యదే
 శోభేత్యేతదుపపన్నం । ప్రసక్తాత్ ప్రాణాపానవేదనం ప్రశంసతి “తౌప్రా
 ణాపానా । అవ్యర్థగ్నిప్రాణాపానాభ్యాంభవతి । య ఏవంవేద” (బ్రా-
 ౩|కాం|౩|ప్ర|౧౮) ఇతి । ప్రకర్షేణ బహిరంతితిప్రాణః । అపకర్షేణాంతరంత
 త్యపానఇత్యేవం వృత్తిభేదాత్ తౌప్రాణాపానా సమ్మన్నాపితి నేదితు
 రకాలే ప్రాణాపానాభ్యాం వియోగోమృత్యు రూపో న భవతి । మన్త
 ముత్పాద్యవినియుక్తైః “దివ శ్శిల్పమవతతం పృథివ్యాగ్ కమభి శ్శ్రితం । తే
 న వయగ్ం సమాప్రవల్లేన సవత్సంనాశయామసి స్వాహేతిస్మక్సమ్మార్జ
 నాన్యగ్నోప్రహరతి” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౨౮) ఇతి । దివ స్సకాశాద్వృష్టి
 రూపేణాథః ప్రసృతమిదం దర్శరూపం చిత్రవస్తు భూమేరుపరిఽలీతం శత
 శాఖేన తేన దర్శేణ వయంవైరిణం నాశయామః । ఇదందర్శరూపం హు
 తమస్తు, అనేన మన్తేణ వేదపరివాసనాన్యగ్నోప్రక్షిపేత్ । అస్మిన్
 మన్తే సమ్మార్జనాని నప్రతీయంత ఇతి శబ్దాం వారయతి । “అసోవైద
 రాః । రూపమేవైషా మేతన్నహి మానం వ్యావప్తే । (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|
 ౨౮) ఇతి । అత్ర దివోవతతమిత్యనేన వృష్టి రూపాఽపః ప్రతీయంతే,
 అపాఞ్చ దర్శరూపేణోత్పత్తిస్త పూర్వమేవోత్పవనబ్రాహ్మణేన దర్శ
 తా । తస్మాదేతన్నన్త్రగత శబ్ద స్వ రూపమేవైషాం దర్శణాం దివః
 శిల్పత్వాదిలక్షణం మహి మానంప్రభావయతి । అస్యమన్త్ర స్యానుష్టు
 ప్పదస్త్య మృగ్రూపత్వశ్చానుసంధేయ మిత్యాహ । “అనుష్టుభార్చా”
 (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౨౮) ఇతి । సమ్మజ్యాదితిశేషః । విధేయమనుష్టుప్త్యం
 స్తాతి “అనుష్టుభగ్నిప్రజాపతిః । ప్రాజాపత్యోవేదః । వేదస్యాగ్రగ్ం (సుక్ష్మ
 మ్మార్జనాని । స్వేదైవై నా శస్తసా । స్వయా దేవతయా స మర్థయతి”
 (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౨౮) ఇతి జగత్సృష్టే ప్రజాపతే రనుష్టు ప్పహకారిణీ
 తి తాపనీయోపనిషది శ్రూయతే “సతదాతం మన్త్రీరాజం నారసింహ
 మానుష్టుభ మపశ్యత్ । తేనవై సర్వమిద మస్మజత” ఇతి । తస్మాత్

ప్రజాపతేరానష్టుభత్వం । “ప్రజాపతేర్వా ఏతాన్తశ్రూణి యద్వేదః”
 ఇతివత్సతి । తస్మాద్వేదస్య ప్రాజాపత్యత్వం । తథా సతి వేదాగ్రస్య
 స్వకీయంఛందః స్వకీయాచ దేవతేతుభయం సమృద్ధిహేతుర్భవతి । నకే
 వలం ఛందసః ప్రాశస్త్యం కిన్త్వచోఽపీత్యాహ “అథోరుగ్వావయోషా
 దర్శివృషా । తన్నిధుసం । మిధుసమేవాస్య తద్యజ్ఞై కరోతి ప్రజననాయ
 ప్రజాయతే ప్రజయా పశుభిర్యజమానః” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర-౨౨) ఇతి
 వృషా సేవనసమర్థం పుమాన్ । అత్ర సుకన్యార్హనానాముక్తమస్తే
 తాగ్నో ప్రతేష ఇత్యేకం పక్షః । అద్భిః ప్రత్యోగ్యోదకవిర్యజేదిత్య వర్య
 పక్షః । అతపవ సూత్రకారోఽగ్నో ప్రహరతేతుక్త్వా పునరప్యాహ “ఉ
 తగ్రేవాన్యస్యతి” ఇతి । ఇమంపక్షం విధత్తే “తాన్యేకేష్వతే నాపాన్య
 త్తి । తత్తథాన కార్యం । ఆరభస్య యజ్ఞి యస్య కర్తవ్యః స విదోహః
 యద్యేనాని పశవోఽభితిష్ఠేయః । న తత్పశుభ్యః కం । అద్భిర్హర్ష య
 త్స్వేతగ్రేన్యస్యేత్ । యద్వైయజ్ఞి యస్య కర్తవ్యోఽన్యత్రాహుతిభ్యః
 సన్తిస్థతే । ఉతగ్రే వా వ తస్య ప్రతిష్ఠా । ఏతాగ్ంహి తస్మైప్రతిష్ఠాం
 దేవా స్సమభరన్ । యదద్భిర్హర్షయతి । తేనశాన్తంయదుతగ్రేన్య
 స్యతి । ప్రతిష్ఠామేవైనాని తగ్రమయతి । ప్రతితిష్ఠతి ప్రజయా పశుభి ర్య
 జమానః” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర-౨౨) ఇతి । కేచిత్ప్రత్యోగన మకృత్వై వ
 యత్ర క్వాపి పరిత్యజన్తి తదయుక్తం । య ఏషోఽనుస్తానప్రకారః స
 కర్తవ్యో విపరీతఫలం దోద్ధి । అప్రత్యోగితదర్భాక్రమణే పశూనాం రోగో
 త్పత్యా సుఖంన భవేత్ । మార్జనేన తచ్ఛాన్తం భవతి । ఆహుతి వ్యతిరి
 క్తస్యయజ్ఞేయద్రవ్యస్యో తగ్రసమప్తి స్థానమితి దేవైః స మ్పాదిత
 త్వాత్ తత్రైవపరిత్యాగే ప్రతిష్ఠా భవతి । అగ్నో ప్రహరణ పక్షమేవ
 ద్రవ యతుం ఉతగ్రే పరిత్యాగం మాషయతి “అథోస్తన్బస్యవా ఏ
 తద్రూపం । యత్సుకన్యార్హనాని । స్తన్బ్యోఽవా ఓషధయః । తాసాం
 జరతగ్రేవశవోన రమస్తే । అప్రియో హ్యేషాం జరతగ్రాక్షః । యావద

ప్రియో హ వై జరత-క్షుగ పశూనాం । తావదప్రియగి పశూనాంభవతి ।
 యస్యై నాన్యస్యత్రాగ్నేర్దధతి” (బ్రా-౩కాం-౩|ప్ర-౧౨) ఇతి । అధోశబ్ద ఉ
 తరపక్షన్యావృత్త్యర్థః । ఓషధయో ద్వివిధాః । స్తన్బరూపా నవదావ్య
 రూపాశ్చ । కోమలతృణాభావా దస్వాదర్జరతర-క్షుః స్తన్బః । దావాగ్ని ద
 ధప్రదేశే వృష్ట్యాసముత్పన్నః కోమలః స్వాదుతర స్తృణ సమూహాన
 వదావ్యః । తత్ర స్రుక్సమ్మార్జనాని స్తమ్బే లూనతయా స్తన్బరూపాణి । య
 ద్యేతాన్యగ్నేరన్యత్రోతరే త్యజేరక తదా తత్ర తత్ర వికీర్ణాని తాని
 బహు స్తమ్బా ఓషధ యః సమ్పద్యంతే । తాసామోషధీనాం సమ్పద్యంతి
 జరత-క్షుప్రీత్యభావా త్ జరత-క్షు వద్యజమానోఽపి పశూనావప్రియ
 ఇత్యవశురేవ స్యాత్ । అగ్నేప్రహరణవచం ద్రధయతి । సవదావ్యాసువా
 ఓషధీషు పశవో రమంతే । నవదా వోహ్యేషాం ప్రియః । యావస్ప్రియోహ
 వేనవదావగిపశూనాం । తావత్ప్రియగిపశూనాంభవతి । తస్యైతాన్యగ్నేప్ర
 హరంతి । తస్మాదేతాన్యగ్నో వేవప్రహరేత్ । యతరస్మిం త్సంమృజ్యాత్ ।
 పశూనాంధృత్యై” (బ్రా-౩కాం-౩|ప్ర-౧౨) ఇతి । నవగప్రత్యాసన్న పూర్వ
 కాలభావీ దావాగ్నిర్యస్య కోమలస్యేషధి సమూహస్య సోఽయంనవదా
 వః, తాదృశేషధి వద్యజమానోఽపి సమ్మార్జనానామగ్నో ప్రహరణే స
 శూనాం ప్రియో భవతి । తస్మాదాహవనీయే గార్హపత్యేవా యస్మిన్న
 గ్నో స్రుచగి ప్రతితప్యసమ్మృష్టాస్తస్మిన్నేవ ప్రహరణం యజమానగృహే
 పశూనాం బహూనాం ధారణాయ భవతి । స్రుక్సమ్మార్జన ప్రసక్తో దగ్ని
 సమ్మార్జనానామపి కశ్చిన్నన్త్రముత్పాన్య వినియుక్తే “యోఘతానామ
 ధివతిః । రుద్రస్తన్దిచరోవృషా । పశూనస్తాకం మాహిగ్ంసీః । ఏతదస్తు
 హుతం తవన్వా హేత్యగ్నిసమ్మార్జనాన్యగ్నేప్రహరతి” (బ్రా-౩కాం
 ౩|ప్ర-౧౨) ఇతి । తస్మింకర్తృసన్తానం తత్రచరతీ తన్దిచరః । వృషాదేవేషు
 శ్రేష్ఠః । హేరుద్ర త్వ మస్తాకం పశూన్మాహిగ్ంసీః । ఏతదగ్ని సమ్మార్జన
 ద్రవ్యం తవహుతమస్తు । తస్యైవార్థస్యానువాదకః స్వాహాతిశబ్దః । యై
 ర్దైభిరిక్తస్సన్నద్ధస్తే రేవాగ్నిం సమ్మృజ్య స్వకాలే సమ్ప్రీత్యాతానిస

మూర్ఖానాన్యగౌప్రహరేత్ । ప్రథమతోఽగ్ని త్వరిదీనగ్నిః । త్రిస్త్రై సు
 మ్నృష్టే సతి ప్రధానయాగాదూర్ధ్వమన్వాహార్యరూపాయాం దక్షిణా
 యామృత్విగోభ్యో దత్తాయాం అనూయాజహేమామాత్ పూర్వం ద్వితీ
 యమగ్నౌ సమ్నృష్టే సతి తత్ప్రహరణకాలః । అగ్నిదగ్ధప్రదేశే పునరుత్పద్య
 సమ్య గ్వర్ధమానత్వాదగ్నౌ దర్భాణాం ప్రహరణం యుక్త మిత్యాహః । ఏ
 షావాపతేషాం యోనిః । ఏషా ప్రతిష్ఠా । స్వామేవేనానియోనిం । స్వాం
 ప్రతిష్ఠాంగమయతి । ప్రతితివృత్తిప్రజయా పశుభిర్యజమానః” (బ్రా-౩ కా-౧
 ౩ ప్ర-౨౨) ఇతి । ఏషా వహ్నిరూపా । న చాగ్నిప్రహరణేరుద్రవిషయోమ
 న్త్రో వ్యధికరణ ఇతి వాచ్యం, అగ్నే రేవాత్ర రుద్రత్వాత్, ,,రుద్రోవా
 ఏషః । యదగ్నిః” ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ । “సోఽరోదిద్యదరోది త్తద్రు
 ద్రస్యరుద్రత్వం” ఇతి నిర్వచనాచ్చ । కల్పః “అతై నాం పత్నిమన్తరేణ వే
 ద్యుతః-రౌ ప్రసాద్య జఘనేన దక్షిణేన గార్హపత్యముచీచీముపవేశ్య యో
 క్త్రేణ సన్నహ్యతి, ఆశానానాసామనసం ప్రజాగ్ సౌభాగ్యంతనూం । అ
 గ్నేరనువ్రతాభూత్వా సన్నహ్యేసుకృతాయకం ” ఇతి । యా పత్నివ
 హ్నేరనుసరణేభూత్వా సామనస్యాది ఫలాన్యాశానానా వర్తతే తామే
 తాం శోభనకర్తృణేసుఖంభవతి తథా బధ్నామి । యోక్త్రీబన్ధనాయ గా
 హాపత్యసమీపే పత్న్యా ఉపవేశనం విధత్తే “అయజ్ఞోవాపషః । యో
 పత్నీకః । న ప్రజాఽప్రజాయే రక్షా । పత్న్యన్వాస్తే । యజ్ఞమేవాకప్రజా
 నాం ప్రజననాయ” (బ్రా-౩ కా-౧ ౩ ప్ర-౨౨) ఇతి । అకః అసుకృతవాణభ
 వతి । బన్ధనకాలే పృథవీవేశనమేవ న తూర్థానమిత్యాహ “యత్త్రిస్త్రై సన్న
 హ్యేత । ప్రియంజ్ఞాతిగ్ం రుద్యాత్ । ఆసీనా సన్నహ్యతే । ఆసీనా హ్యేషా
 వీర్యం కరోతి” (బ్రా-౩ కా-౧ ౩ ప్ర-౨౨) ఇతి । రుద్యాత్ నాశయేత్ । చి
 రమవ్యవస్థాతుం శక్యత్వాదాసీనాయాః సామర్థ్యమస్తి । దిగ్దేశం విధత్తే
 “యత్పశ్చాత్పూర్వవ్యన్వాసీత । అనయా సమదందదీత । దేవా నాం పత్నియా
 సమదందదీత । దేశాద్దక్షిణతః సోదివ్యన్వాస్తే । ఆత్మనో గోపీధాయ” (బ్రా-౩
 కా-౧ ౩ ప్ర-౨౨) ఇతి । సమదంకలపః ః సా గార్హపత్యస్య పశ్చాద్భాగే ప్రాజ్యుఖ

త్వేనతిప్రాచీనప్రవణయా వేదిరూపయా వృధివ్యాసః కలహఃస్యాత్ । ప
 త్నిసంయాజహూమేషుతృతీయామలతేర్యా దేవతాదేవపత్నీ తస్యాఅ
 పితదేవస్థానమితి తయాసహ కలహంకుర్యాత్ । అతోదక్షిణదేశే స్వర
 ఊర్ధ ముదజ్జుభాతిష్ఠేత్ । ననుసర్వాఅపి యోషితః సౌమనస్యాదిక
 మాశాసతే తత్రకూచిశేషోఽస్యా ఇత్యాశఙ్క్య మస్త్రే పూర్వార్ధస్యా
 భిప్రాయమాహ “అశాసానా సౌమనసమిత్యాహ । మేధ్యామేవైనాం
 కేవలీంకృత్వా । ఆశిషాసమర్థయతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౩౨) ఇతి । దేవ
 యజనప్రవేశేన యజ్ఞయోగ్యాం పాపక్షయేణకేవలీంకృత్వా పశ్చాదా
 శాసానేతిబ్రువక సత్యయాఽఽశిషా సమృద్ధాంకరోతి । అనువ్రతసూచిత
 మర్థమాహ “అగ్నేరనువ్రతాభూత్వా సన్నహ్యేసుకృతాయకమిత్యా
 హ । ఏతద్వైపత్తియైవ్రతోపనయనం । తెనైవైనాంవ్రతము పనయతి”
 (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౩౨) ఇతి । పత్న్యాఃస్యాతస్త్రేణ కర్తాధికారాభావా
 త్ పత్న్యాసహ తదధికారే సత్యేతదేవయోక్త్రం తస్యా అనువ్రతస్వీ
 కారే లిङ్గం । యధావివాహే(స్త్రి)యాం కణ్ఠే వజ్రశసూత్రధారణం తద్వ
 త్ । అస్త్రికపక్షేవేదికలొకికప్రసిద్ధం దర్శయతి “తస్మాదాహుః । యశ్చై
 వంవేదయశ్చన । యోక్త్రమేవయతే । యమవాప్సై । తస్యాముష్కి
 లోకేభవతీతియోక్త్రేణ” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౩౨) ఇతి । యస్మాత్ సూ
 త్రధారణం లోకవేదయో నికాయమస్వీకారలిङ్గం । లోకేహి దూరదే
 శవర్తి దేవతాదర్శనం సజుల్పయంతః సూత్రకుర్నున్తి । వేదేపి ఉపనయ
 నవ్రతే మాజ్ఞోవృద్ధన్తి । తస్మాద్యోయాగంజానాతి యశ్చనజానాతితాదృ
 శాఃసర్వే ప్యేవమాహుః । ఇయంపత్నీయోక్త్ర మవశ్యంయతే మిశ్రయతి
 బధ్నాతి యం పతిమన్వేషావ్రతం స్వీకృత్యాస్తే తస్య సవృద్ధి నా వజ్రశ
 సూత్రేణాముష్కి లోకేయక్తాభవతీతి । ప్రకారాంతరేణ యోక్త్ర బధ్న
 నంస్తాతి “యద్యోక్త్రం । సయోగః । యదాస్తే । సత్తేమః । యోగతేమ
 స్యక్త్యై” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౩౨) ఇతి । అప్రాప్తస్యపస్తునః ప్రాప్తిర్యో
 గః, ప్రాప్తస్యరక్షణంయేమః । అతోయోక్త్రబధ్ననముదజ్జుభాసనశ్చోభయ

సిద్ధయేభవతి । మనసి కిమభిప్రేత్య అసౌఖ్యత ఇత్యాశంక్యాహ “య
 క్తంక్రియాతా ఆశీః కామేయజ్యోతా ఇతి ఆశిషస్సమృద్ధ్యై” (బ్రా-౩ కాం
 ౩ ప్ర ౩౨) ఇతి । మయా శాస్త్రీయం కర్మక్రియతే, అతః సౌమనస్యాదిహ
 హే మమేయ మాశీః ఫలేయజ్యతాం, అనేనాభిప్రాయేణాశీః సమృద్ధా
 భవతి । విధత్తే, గ్రన్థింగ్రహ్నాతి । ఆశిషపవాస్యాంపరిగృహ్ణాతి । పుమా
 వైగ్రన్థిః । స్త్రీపత్నీ । తన్నిధునం । మిధునమేవాస్యతద్యజ్ఞే కరోతి ప్రజన
 నాయ । ప్రజాయతే ప్రజయాపశుభిర్యజమానః । అధో అధ్ధోవా పషఅత్సః ।
 యత్పత్నీయజ్ఞస్యధృత్యా ఆశిధిలంభావాయ” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౩౨) ఇతి ।
 సౌమనస్యాద్యాశిషః సర్వా అపియోక్త్యా గ్రన్థినా తస్యాంపరిగృహీతాభవ
 త్నీ యజ్ఞకర్తురర్థస్వరూపభూతా పత్నీతతస్తదీయగ్రన్థి నా యజ్ఞోద్రియ
 తే నతుశిధిలోభవతి కల్పః “జఘనేన గార్హ పత్యముపవిశతి, సుప్రజనస్త్యా
 వయగ్ం సుపత్నీరుపసేదిమ । అగ్నే సపత్నదమ్భున మదభాసో అదాభ్యం”
 ఇతి । హే అగ్నే వయం త్వం ఉపసేదామః । కీదృశావయం । సుప్రజనః
 శోభనప్రజోపేతాః శోభనగ్లవతిర్యాసాంతాః సుపత్న్యః త్వత్ప్రసాదాత్
 అదభాసః కేనాప్యతిరస్కృతాః । కీదృశంత్వం సపత్నదమ్భునం వైరివినా
 శినం, అదాభ్యం కేనాప్యతిరస్కార్యం । పత్నా ఉపసేదనే ప్రయోజనం
 దర్శయతి “సుప్రజనస్త్యా వయగ్ం సుపత్నీరుపసేదిమేత్యాహ । యజ్ఞమే
 ష తన్నిధునీకరోతి । ఊనే తిరక్తంధ్రీయాతా ఇతి ప్రజాత్యై” (బ్రా-౩ కాం
 ౩ ప్ర ౩౨) ఇతి । శోభనగ్ల పతిర్యస్యా ఇత్యభిధానాద్యజ్ఞం మిధునవస్తం
 కరోతి । యస్మిన్నిధునే పత్నా కర్మణ్యనుష్ఠీయమానే సతి యద్యజ్ఞాణం తేన
 అననుష్ఠితం సమానం * భవతి తత్తో నప్రదేశేతదగ్లమతిరిక్తం తేనాననుష్ఠి
 తం అనయాపత్యాధియతే అనుష్ఠీయతే అతపవపత్నీకర్తవ్యం పూర్ణపా
 త్రధారణ మామూయతే † “అజ్ఞానౌ హుణాపాత్రమానయతి । రేతపవా
 స్యాం ప్రజాం దధాతి” ఇతి । పవమన్యదపి తతా ర్తవ్యముదాహర్యం । అత

ఊనంపత్నీపరిపూరయతీతిప్రయోజనేన పత్న్యాగ్నిప్రవేశనేనతి తన్నిధునం,
 ప్రజననాయసమ్మద్యతే । యథా సప్తమానువాకే కపాలోపధానప్రసజ్జేన
 తద్విమోచనమన్తో ప్యామ్నాతః ఏవమత్రాపి యోక్త్రబిన్ధనప్రసజ్జేన
 యోక్త్రవిమోకమన్త్రామ్నాయతే “ఇమంవిష్యామివరుణస్యపాశంయ
 మబధీతసవితాసుకేతః । ధాతుశ్చయోనా సృకృతస్యలోకే సోమం మేన
 హ పత్యాకరోమి ” ఇతి । విష్యామి ముఖ్యామి, సుకేతః సుజ్ఞానః, సవితా
 బధ్ధేన్ద్రియోక్త్రరూపేవరుణపాశే విముక్తే సతిధాతుః బ్రహ్మణోయో
 నాస్థానే అనుష్ఠితస్య కర్మణ్యఫలభూతేలోకేపత్యాసహ మెసుఖం కరో
 మి । అస్య చయోక్త్రస్య విమోకః స్వకాలేక ర్తవ్యః । పిష్టలేప ఫలీకరణ
 హమామాభ్యామూర్ధ్వంప్రాయశ్చిత్తహూమేభ్యః పూర్వమస్యస్వకా
 లః । అతపవ కల్పనూత్రకార స్తస్మిన్ప్రదేశే పఠతి “ఇమంవిష్యా మీతిపత్నీ
 యోక్త్రపాశంవిముఖ్యతే । తస్యాస్సయోక్త్రేంజతౌ పూర్ణపాత్రమానయ
 తి, సమాయుషాసమ్ప్రజయే త్యానీయమానే జపతి ” ఇతి । సోపి మన్తోత్త్రై
 వాన నైర మామ్నాతః “సమాయుషాసమ్ప్రజయా సమగ్నై వర్చసాపునః ।
 సమ్పత్నీవత్యాహంగచ్ఛే సమాత్మాతనువామమ ” ఇతి । హే అగ్నే అహమా
 యుషాసశ్చచ్ఛేప్రజయా సంగచ్ఛే పాతివ్రత్యలక్షణేన వర్చసాసశ్చచ్ఛే అనే
 నపత్యాపునః పునఃపత్నీభూత్వా సశ్చచ్ఛేవియోగగ్లకదాచిదపిమాభూదిత్య
 ర్థః । మమశరీరేణ జీవాత్తాచిరంసశ్చచ్ఛతాంకల్పః “మహీ నాం పయోసో
 షధీనాగ్ంరస స్తస్యతేక్షీయమాణస్య నిర్వపామి దేవయజ్ఞాయై ” ఇతి । త
 స్యాంపవిత్రాస్తహితాయా మాజ్యస్థాల్వామాజ్యం నిరూప్యేతి । యద్య
 ప్యత్రమన్త్రికాణ్డేదేవయజ్ఞాయై ఇతిపదంనామ్నాతం తథాపి బ్రాహ్మణాను
 సారేణ తత్పఠితం । మహీశబ్దస్యగౌరర్థః । అతపవనప్రమకాణ్డే గాంప్రస్తు త్యా
 మ్నాయతే । తస్యాఉపాత్తాయ కణమాజపే దిదే ర నైదితే సరస్వతిప్రి
 యేప్రే యసిమహివిశ్రుత్యేతాని తేలఘ్నియేనామాని ” ఇతి । హే ఆజ్య
 త్వం మహీనాంగవాం పయోసి సాతౌత్ తజ్జన్యత్వాదోషధీనాం రస
 శ్చాసి పరమ్పరయా తజ్జన్యత్వాత్ । తాదృశస్యక్షయరహితస్య తపస్వ

రూపందేవ యాగార్థం పాత్ర్యాం నిర్వపామి । ఇమం విష్యామి, సమా
 యుషేతి మస్త్రీద్వయస్యాత్రాప్రాసక్తికత్వాత్ తద్వ్యాఖ్యానముపేక్ష్య
 అనస్తరస్య మస్త్రీస్యపూర్వభాగేస్సప్తార్థ తాందర్యయతి “మహీనాం ప
 యోస్యోషధీనాగ్ంరసశ్చత్యాహ । రూపమేవాస్యై తన్నహిమానంవ్యాచ
 ష్టే” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౩౨) ఇతి । ఉత్తరభాగేత్వక్షీయ మాణస్యేతి ప
 దస్యాభిప్రాయమాహ “తస్యతేక్షీయమాణస్య నిర్వపామి దేవయజ్ఞా
 యా ఇత్యాహ । ఆశిషమేవైతామాశాస్తై” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౩౨) ఇతి ।
 ఆజ్యస్య యాగార్థతాం * విధత్తే “ఘృతజ్వువైమధు చప్రజాపతిరాసీత్ ।
 యతోమధ్వాసీత్ । తతస్ప్రజాఅస్యజత । తస్మాన్మధుషిప్రజనన మివాస్తిత
 స్మాన్మధుషానప్రచరన్తి । యాతయామహి । ఆజ్యేనప్రచరన్తి । యజ్ఞోవా
 ఆజ్యం । యజ్ఞేనైవయజ్ఞంప్రచరన్త్యయాతయామత్వాయ” (బ్రా-౩కాం|
 ౩ప్ర|౪౨) ఇతి । ప్రజాపతిః పూర్వంయాగసాధనం సృష్టిసాధనజ్ఞాభిప్రే
 త్య స్వయమేవ సత్యసజ్జల్పతయా ఘృతరూపేణ మధురూపేణచ పరిణ
 తోఽభూత్ । తస్మాదుత్పత్తిబీజత్వమభిప్రేత్య మధ్వభూత్తస్మాన్మధుబీజేన
 ప్రజాఅస్యజత । అతఏవ మధునినానాజన్తూ త్వాదనం † విద్యతే, తేనో
 త్వాదనేన యతోగతసారం తతోమధునాయాగం నకుర్వన్తి । సారవత్వా
 దాజ్యేనయాగం కుర్యుః । సర్వయజ్ఞ హేతుత్వాదాజ్యస్య యజ్ఞత్వం త
 ద్ధే తుత్వజ్వువక్ష్యతే “సర్వస్యైవా ఏతద్యజ్ఞాయగృహ్యతే” యద్భ్రువాయా
 మాజ్యం ” ఇతి । అతోయజ్ఞ యోగ్యసాధనేనైవ యజ్ఞస్యానుష్ఠానాన్నా
 స్తి గతసారత్వదోషః । కల్పః “అథై నామాజ్య మవేక్షయతి, మహీనాం
 పయోస్యోషధీనాగ్ంరసో దధ్నేనత్వా చతుషావేక్షేసుప్రజాస్త్యాయ” ఇతి ।
 అదధ్నేనరోగానుపహతేన । విధత్తే “పత్న్యవేక్షతే । మిధునత్వాయప్ర
 జాత్వై । యద్వైపత్నీయజ్ఞస్యకరోతి । మిధునంతత్ । అధోపత్నీయాప
 వైషయజ్ఞస్యాన్వారమ్భోఽనవచ్ఛిత్వై” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౪౨) ఇతి ।

* ఆజ్యభాగాంగతాంవిధత్త ఇతిపాతాంతరం. † మధునానాబీజోత్పాదనం.

యజ్ఞస్యపురుషత్వాత్ తేనసహపత్న్యో మిధునత్వం, కిచ్చపత్న్యో ఆజ్ఞా
 వేక్షణ రూప ఏవయజమానషను యజ్ఞారఘ్నిదమ్మతోర్వయోరప్యార
 మ్మేసతియజ్ఞో నవిచ్ఛిద్యతే । కల్పః “అదైసద్ధాన్వపత్యైఽధిశ్రయతి । తే
 జోఽసీతినమిధముపయత్య ప్రాగ్భురతి । తేజోసుప్రేహీత్యదై సదాహవనీ
 యేఽధిశ్రయతి । అగ్నిస్తే తేజోమావినైత్” ఇతి । హే ఆజ్యత్వం తేజో
 రూప మసి తేజోరూపమాహవనీయ మనుప్రవేష్టుం గచ్ఛ, అయమాహవ
 నీయోగ్నిస్త్యదీయం తేజోరూపంమాఽవనయతు । అనుష్ఠానవిధిపూర్వకం
 మంత్రాః వ్యాచక్షే “అమేధ్యంవా ఏతత్కరోతి । యత్ పత్న్యవేక్షతే ।
 గార్హపత్యేధిశ్రయతి మేధ్యత్వాయ । ఆహవనీయమభ్యుద్రవతి । యజ్ఞస్య
 సంతత్యై । తేజోసి తేజోఽనుప్రేహీత్యాహ । తేజోవాఅగ్నిః । తేజఆ
 జ్యం । తేజవైవతేజ సమర్థయతి । అగ్నిస్తే తేజోమావినై దిత్యా హ
 హిగ్ంసాయై” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౪౭) ఇతి । బోధాయనః “అదైసద్ధ
 ధా హృతం ప్రతిపరిహృత్యఉత్తరాధై వైద్యై నిధాయాధ్వర్యురవేక్షతే,
 ఆగ్నేర్జిహ్వసి సుఖూర్దేవానాంధామే ధామేదేవేభ్యో యజుషేయజు
 షేభవ” ఇతి । ఆపస్తంబః “అగ్నేర్జిహ్వసీతి స్ఫ్యస్య వర్తన్తానవయ”
 ఇతి । ఆహవనీయే స్థితస్యాజ్యస్యోదగ్దేశే సమానేతుం స్ఫ్యస కశ్చి
 ద్రైఖాం కృత్వాతస్యాం సాదయేత్ । హే ఆజ్య జ్వాలారూపాయా జ
 హ్వాయా ఉత్పాదకత్వాదగ్నేర్జిహ్వసి । దేవానాం సుఖాయ భవనీతి
 సుఖాః । ఈదృశస్త్యమసి । విధతై “స్ఫ్యస్యవర్తంతానవయతి । యజ్ఞస్య
 సంతత్యై” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౪౭) ఇతి । తత్తదాహుతిస్థానాయ తత్ర
 న్నన్త్రపూర్వకగ్రహణాయ పర్యాప్తంభవత్వీతి వ్యాచక్షే “అగ్నేర్జిహ్వ
 సి సుఖూర్దే వానామిత్యాహ । యధాయజురైవైతత్ । ధామేధామే
 దేవేభ్యోయజుషే యజుషే భవేత్యాహ । ఆగ్నిషమేవై తామాశాస్తే”
 (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౪౭) ఇతి । కల్పః “అదైస దుదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం
 పునరాహారముత్పన్నాతి, శుక్రమసీతిప్రథమం, జ్యోతిరసీతిద్వితీయం, తేజో
 సీతితృతీయం” ఇతి । శుక్రందీప్తిమత్ । ఆజ్యస్యోత్పవనంవిధతై “తద్వాఅతః

పవిత్రాభ్యామేవోత్పన్నాతి । యజమానోవా ఆజ్యం । ప్రాణాపానౌపవిత్రే । యజమాన ఎవప్రాణాపానౌ దధాతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౪౮) ఇతి । యతో యోషిద్వీక్షణేనా మేధ్యస్యాజ్యస్య మేధ్యత్వాయ గార్హపత్యాద్యధిశ్రయణం కృతం అత ఏవాత్యస్తశుద్ధ్యర్థముత్పన్నీయాత్ । ప్రకారవిశేషం విధత్తై “పునరాహారం । ఎవమివహిప్రాణాపానౌ సజ్జరతః” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౪౮) ఇతి । ఆజ్యేస్థాపితే పవిత్రే ప్రాహ్యాంప్రోహ్యపునః పశ్చాదా హృత్య మధ్యామార్ధ్యముత్పన్నీయాత్ । ఎవంత్రిహరమిత్యభిప్రాయేణ వీష్పార్థోణముల్పిత్యయ్యప్రయుక్తః । మత్ప్రాణాంస్పష్టార్థతాం దర్శయతి “శుక్రమసిజ్యో తిరసితేజోసీత్యాహ । రూపమేవావైతత్వహిమానం వ్యాచక్షే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౪౮) ఇతి । త్రిమన్త్రం పృథక్క్రియాం విధత్తై । “త్రిర్యజుషా । త్రయశ్చ మేలోకాః । ఏహంలోకానామాత్మై” (బ్రా - ౩ కాం ౩ ప్ర ౪౮) ఇతి । త్రిత్వమనూద్యార్థనాదా న్తరమాహ “త్ర్యావృద్ధి యజ్ఞః । అథోమేధ్యత్వాయ” (బ్రా - ౩ కాం ౩ ప్ర ౪౮) ఇతి । కల్పః “అధప్రోక్షణీరుత్పన్నాతి, దేవో వస్సవితోత్పన్నాత్పచ్చిద్రేణవ చిత్రేణ వసో స్సూర్యస్య గత్సిభిః” ఇతి । తదేతమ త్వవనం పవిత్రవిశిష్టం విధత్తై “అధాజ్యపతీభ్యామపః । రూపమేవాసామేతద్వర్ణం దధాతి । అపివా ఉతాహుః । యథా హవైయోషసువర్ణగ్ం హిరణ్యం పేతలం చిభ్రతీరూపేణాస్తే । ఎవమేతా ఎతహీతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౪౮) ఇతి । యాభ్యాం పవిత్రాభ్యామాజ్యముత్పాతం తాభ్యామేవాలిప్తాభ్యా మప ఉత్పన్నీయాత్ । వృత్యయేనస్త్రీలిజ్జత్వం । ఎతదాజ్యం స్వబిష్టుభిరాసామపాం వర్ణవిశేషోపేతం సురూపం సమ్పాదయతి । అధ చ తామ్రాదికాలుష్యరాహిత్యే న శోభనవర్ణోపేతం కటకాద్యాకారసౌకర్యేణ పేతలం హిరణ్యం చిభ్రతీ యోషేవేమా ఆప ఆజ్యబిష్టుయక్తా నేత్రప్రియాభవన్తి । మన్తగతచచ్ఛన్దస్ప్రభృతికమనుసంస్థేయతయావిధత్తై “ఆపోవై సర్వాదేవతాః ఏషా హి విశ్వేషాం దేవానాం తనూః । యదాజ్యం । తత్తోభయోర్మీమాగ్ంసా । జామిస్యాత్ । యద్యజుషాద్యం యజుషాప ఉత్పన్నీయాత్ । ఛన్దసాప ఉత్పన్నాత్యజామిత్యయి । అథో మిధునత్వయి । సావిత్రి యర్చా । సవితృప్రసూతం మేకర్తృసదితి । సవితృప్రసూతమేవాస్య కర్తృభవతి । పవో గాయత్రియాత్రి

ష్టమృద్ధత్వాయ । అద్భిరేవాషధీః సున్నయతి । ఓషధీభిః పశూన్ । పశు
భిర్యజమానం” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮) ఇతి । ఉదకరూపేణ వీర్యేణ దే
వతా శరీరముత్పాద్యతే ఆహుతిరూపేణాజ్యేనతత్ పోష్యతే తస్మాదాజ్యో
దకయోః సర్వదేవతా రూపత్వే సమేనతి కిమతదుభయం యజుషైవోత్పు
నీయాత్ । ఉత ఆప ఋచేతి మిమాంసాయాం ఆలస్యనివారణార్థమృచేతి
య్యుక్తం । ఋగ్యయూర్భూయం మిధునత్వమపి సమృద్ధ్యతే । త్రివారముత్పా
తాన్వచ్ఛాన్వదరాతిశయాత్ తాభిరద్భిః క్రమేణోషధిపశుయజమానాః స
మృద్ధాభవన్తి । కల్పః “ఆదత్తైదక్షిణేనస్రవం సవ్యేనజహూం వెదే ప్ర
తిస్తాప్య తస్యాం గృహ్లాతి * శుక్రంత్యా శుక్రాయాం ధామ్న ధామ్న
వేదేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్లా మిత్యేతేన యజుషా చతుగృహీతం
గృహీత్వా సమృశ్యోత్ప్రియచ్ఛతి । అధోవభృతిగృహ్లాతే, జ్యోతిస్త్యా జ్యో
తిషి ధామ్న ధామ్న దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్లామిత్యేతేన య
జుషాఽష్టగృహీతం గృహీత్వా భూయసోగ్రహా గృహ్లానః కనీయ ఆజ్యం
గృహ్లాతే, తదైవ సమృశ్యోత్ప్రియచ్ఛతి । అథధ్రువాయాం గృహ్లాతే, అర్చి
స్త్యర్చిషి ధామ్న ధామ్న దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్లామిత్యేతేన
యజుషా చతుగృహీతం గృహీత్వాభిపూర్య తదైవ సమృశ్యోత్ప్రియ
చ్ఛతి” ఇతి । అత్ర మధ్యమమన్త్రో ధామ్న ధామ్న ఇత్యాది కమనుషజ్యతే ।
హే ఆజ్య దీప్తం త్వాం దీప్తాయాం తత్తత్తన్త్రీపూర్వకగ్రహణాయ తత్త
ద్ధామ స్థానాయ పర్యాప్తం గృహ్లామి, ఏవమితరయోర్యోజ్యం । త్రిష్వపి
మన్త్రేషు ధామయజాః శబ్దయోర్విఘ్నాయా స్తా త్వర్యమాహ “శుక్రం
త్వా శుక్రాయాం జ్యోతిస్త్యా జ్యోతిష్యర్చిస్త్యా ర్చిషీత్యాహ సర్వత్వా
య । పర్యాప్త్యా అనన్తరాయాయ” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮) ఇతి । ఆహు
తిబాహుళ్యం సర్వ త్వం ఏతైకస్యా మాహుతా వాజ్యబాహుళ్యం ప
ర్యాప్తిః । ఆహుతేః కస్యా అప్యలోపోనన్తరాయః । యదేతదాజ్యావే
క్షణం పూర్వముక్తం, తత్ర విశేషం వక్తుం తత్ ప్రస్తాతి । “దేవాసురాస్సం

* గృహ్యతీతిశ్రమరపున్తకే.

యత్తా ఆసాఁ । సపతమిన్ద్ర ఆజ్య స్యావకాశమపశ్యత్ । తేనావైక్షత ।
 తతోదేవా అభవన్ । పరాసురాః । యపవవిద్వానాజ్యమవేక్షతే । భ
 వత్యాత్మనా । పరాస్యభ్రాతృవ్యోభవతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౫౭) ఇతి ।
 అవకాశః ప్రకాశకో మన్తః స చాగ్నేర్విహ్వోసీత్యాదికః అభిఘరణరూప
 త్వకథనేనావేక్షణం ప్రశంసతి । “బ్రహ్మ వాదినోపదన్వియదాజ్యేనాన్యా
 నివావీగ్ం వ్యభి ఘరయతి । అథకేనాజ్యమితి । సత్యేనేతి బ్రూ యాత్ ।
 చతుర్వైసత్యం । సత్యేనైవైన దభి ఘరయతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౫౭)
 ఇతి । వక్తు విప్రలబ్ధు సమ్భవాఞ్చ తోఽర్థః కదాచిద్వ్యభిచరత్వ పి ద్ర
 వ్యస్తు నతథేతి । ద్రవ్య శ్చతు సత్యం । శుక్తిరజితరజ్జ సర్వాది వ్యభిచా
 రస్తు కాచకామలాది దోషప్రయుక్తః । అవేక్షణేనిమిలనరూపం విశేషం
 విధత్తే “ఈశ్వరోవా ఏషోఽర్థో భవితోః । యశ్చతుషాజ్యమవేక్షతే । ని
 మీల్యావేక్షేత్ । దాధారాత్మంచతుషః । అభ్యాజ్యంధారయతి” (బ్రా-౩కాం
 ౩ప్ర౫౭) ఇతి । ఆజ్యస్యాదిత్య మణ్డలపత్తేజ స్విత్యాన్వైరన్తర్య వీక్షణే
 నార్థో భవितుంప్రభుర్భవతి । తత్ర ని మీలనేన స్వాత్మస్య వినష్టచతుషా
 * ధారణాదన్తో న భవతి । వీక్షణేనాజ్యమభిఘరయతి । విధత్తే “ఆజ్యం
 గృహ్లాతి । ఛన్దాగ్ంసినాఆజ్యం । ఛన్దాగ్ంస్యేవప్రీణాతి” (బ్రా-౩కాం
 ౩ప్ర౫౭) ఇతి । ఆజ్యస్యయజ్ఞ సాధనత్వేన ఛన్దస్సాదృశ్యం । స్రుగ్విశేషే
 ణావృత్తి విశేషంవిధత్తే “చతుర్జ్వహ్వంగృహ్లాతి । చతుష్పాదగవశవః । ప
 తూనేవావరుణే । అష్టావృషభృతి । అష్టాక్షరాగాయత్రీ । గాయత్రగ ప్రా
 ణః । ప్రాణమేవపశుషుదధాతి । చతుర్ధ్రువాయాం । చతుష్పాదగ వశవః ।
 పశుష్వేవో పరిష్టా త్పృతితిష్ఠతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౫౭) ఇతి । గాయ
 త్ర్యారక్షితత్వాత్ ప్రాణో గాయత్రః । తథా చ వాజసనేయనః సమా
 మనన్తి “ప్రాణావైగయాస్తత్ప్రాణాగ్ స్తత్రే తద్వర్ణయాగ్ స్తత్రే
 తస్మాద్దాయత్రీనామ” ఇతి । స్వాధీనత్వేనావరుణేషు పశుషు పశ్చాత్ప్ర
 యోగేన ప్రతితిష్ఠతి । గ్రాహ్యస్యాజ్యస్య స్రుగ్విశేషణ అల్పాధిక పరిమా

ణంవిధత్తే “యజమానదేవత్యా వైజుహూః । భాతృవ్యదేవత్యోపభృత్ ।
 చతుర్జుహ్వం గృష్ణాకా భూయో గృష్ణీయాత్ । అష్టాపుపభృతి గృష్ణాకా
 కనీయః । యజమానాయైవ భాతృవ్యముపస్తిం కరోతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర
 ౫౭) ఇతి । ఉపసమీపేభ్యత్యత్యేనాస్తి తిష్యతీభ్యుపభృత్ । సఙ్ఖ్యం పునః
 ప్రకాగా నైరేణస్తాతి “గౌర్వైస్రుచః । చతుర్జుహ్వం గృష్ణాతి । తస్మాచ్ఛ
 తుష్పదీ । అష్టాపుపభృతి । తస్మాదష్టాశఫా । చతుర్ధ్రువాయాం । తస్మాచ్ఛ
 తుస్సనా । గామేవతత్సగ్ సురోతి । సాన్తైస్సగ్ సుర్యతేషమూర్జండు హే
 (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౫౭) ఇతి । అభిమతదోహనాత్ స్రుచాంగోరూపత్వం
 సఙ్ఖ్యాయాతదవయవసావ్యంచ । తతః స్రుచామాజ్యపూర్తి రూపోయః
 సంసాగ రస్తేన గామేవసంసురోతి । సావగౌరీపయోరూపమన్నమాజ్య
 రూపంరసజ్ఞు దుగ్ధే । గృహీతస్యాజ్యస్య యథా చిత మాహుత్యగ్ధత్వం
 దర్శయతి “యజ్ఞహ్వం గృష్ణాతి । ప్రయాజేభ్యస్తత్ । యదుపభృతి । ప్ర
 యాజానూయాజేభ్యస్తత్ । సర్వస్తైవా ఎతద్యజ్ఞాయగృహ్యతే । య
 ద్ధ్రువాయామాజ్యం” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౫౭) ఇతి । వజ్ఞసుప్రయాజేషు
 త్రయం జౌహవాజ్యేన నిష్పాద్యం । ద్వయం తౌవపభృతార్థేన, శిష్టైన త్వ
 నూయాజాః । యత్రద్రవ్యాపేయౌ తత్ర సర్వత్ర ధౌవం॥

అత్రవినియోగసంగ్రహః॥

“సత్యుస్రుచస్తపేదగ్నేర్మృష్టేరూర్ధ్వం పునస్తపేత్ ।
 గోష్ఠం వాచం తథా చక్షుః ప్రజాంమాప్తిక్రమాత్పుచః ।
 జుహూపభృద్ధృవాఅశా పతీంయోక్త్రేణ నహ్యతి॥
 సుప్రేతిపత్నుపదిశేదిమంకాలవిమోచనం ।
 సమాయుషా * పూర్ణపాత్రం జపేదధమహిద్వయాత్ ॥
 ఘృతంనిరూప్యవీక్షేత్ తేజోధిశ్రిత్యవశ్చిమే ।
 వహ్నౌతేజో హరేదగ్నిః పూర్వాగ్నావధిసంశ్రయేత్ ॥

* పత్నీపూర్ణపాత్రమితి కాశీపాఠః.

అగ్నేస్త్వవర్తనిషీష్టా శుజ్యోతేత్రిభిరాజ్యకం ।
 ఉఘ్నాయదేవోజలముఘ్ననాత్యాజ్యపవిత్రతః ।
 శుజ్యోర్విస్త్రీభిరాజ్యస్య గ్రహణాజుహ్వోదికేత్రయే ॥
 దశమేత్వసువాకేస్త్వి త్రయోవింశతిరీరితాః ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిత్రితం ॥

“సమ్మార్జిస్తుచఇత్యత్రకిష్ప్రధానాఖ్యకర్తృతా ।

గుణకర్తృత్వమథవా దృష్టౌ భావేఽవఘాతవత్ ॥

గుణత్వంనహిసమ్భవ్యంప్రాధాన్యస్తుప్రయాజవత్ ।

అదృష్టకల్పనేనాపి గుణత్వంస్యాద్వితీయయా ॥ ఇతి ॥

దర్శపూర్ణమాసయో ర్జుహ్వోదీనాం దర్శైః సమ్మార్జనమామ్నాయ
 తే స్తుచస్సమ్మార్జితే । తత్రసమ్మార్జనంప్రధానకర్తృ । శుతః । గుణకర్తృ
 లక్షణరహితత్వాత్ । ప్రధానకర్తృలక్షణముక్తత్వాచ్చ । తథాపి । అవ
 ఘాతేన ప్రిహీణాంతుపవిమోకోదృష్ట స్సంసారః తథా సమ్మార్జనేనజు
 హ్వోదిషు క్షిప్తదతిశయంన వశ్యానుః । అతోఽవఘాతవస్థుణకర్తృత్వం నా
 స్తి । యైస్తు ద్రవ్యచ్ఛీర్ష్యేత గుణస్తత్రప్రతీయత ఇతిగుణకర్తృ లక్షణస్యాభా
 వాత్ ప్రయాజాదివదృష్టాథత్వేన ప్రధానకర్తృత్వమస్తి । యైస్తుద్ర
 వ్యంనచిక్షీర్ష్యేతే తానిప్రధానభూతానిఇత్యస్య ప్రధానకర్తృ లక్షణస్య సమ్భ
 వాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః । స్తుచ ఇతి ద్వితీయాకర్తృకారకవిహితా । కర్తృ
 త్వంఞ్చ ఊఘ్నితతమత్వే సతి భవతి । కర్తురీఘ్నితతమం కర్తృ (పాం. ౧. ౧. ౧౯)
 ఇతి । కర్తృసంజ్ఞావిధానాత్ క్రతుసాధనత్వేనచ స్తుచాం యుక్త మీఘ్నిత
 తమత్వం । అతఃప్రధానభూతాః స్తుచః । తథాసతిసమ్మార్జనక్రియాయా
 గుణకర్తృత్వ మవఘాతవద్భవిష్యతి । యదిస్తుతుదృష్టౌ ధోకాన స్యాత్
 తద్వ్యపూర్వంకల్పనీయం ॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిత్రితం ॥

“పత్నీసన్నమానంకార్యం చోదకాదితిచేన్నతత్ ।

బద్ధవాసోధారణయో ర్యోక్త్రీబద్ధసంధితః”॥ఇతి॥

దర్శపూజామానవికారేషు సామి కేషు ప్రాయశీయాదిషు చోదకా
తిదేశాత్ పత్నీసన్నమానంకార్యమితిచేత్ । మైవం । ప్రసజ్జసిద్ధత్వాత్ । య
ద్యద్యప్తాయబద్ధః, యదివాసోధారణం దృష్టప్రయోజనం, ఉభయధాపి
సామి కేన యోక్త్రీబద్ధనేనైవ తత్ సిద్ధతి, యోక్త్రీణపత్నీం సన్నహ్యతీ
తిహిసోమే విధీయతే । తస్మాదైష్ట్యం పత్నీసన్నమానం పృథక్ కార్యం॥ ॥
సమమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

“పత్నీమితి ద్విపత్న్యదాపూహ్యం నోవోహ్యతేర్థతః ।

నోపదేశస్యసామాన్యాదతిదేశాత్ ప్రవృత్తితః”॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమానయోర్మన్త్ర ఆమ్నాయతే పత్నీగ్ంసన్నహ్యతి । త
త్రైకపత్నీకస్య యజమానస్య ప్రయోగే సమవేతార్థ ఏకవచనాన్త్యపత్నీ
శబ్దః । స చ ద్విపత్నీకస్య బహుపత్నీకస్యచప్రయోగేర్థవశాదూహనీ
య ఇతిచేత్ । మైవం । కిముపదేశప్రాప్తస్యోహః, అతిదేశప్రాప్తస్యవా
నాద్యః । ఉపదేశస్య సర్వప్రయోగసాధారణత్వాత్ । యద్యేకపత్నీక
ప్రయోగార్థమేవాయం మన్త్రోపదేశఃస్యాత్ తదానీమేకవచనంవివక్ష్యే
త । సత్వేవమస్తి । అన్యధాద్విబహుపత్నీకప్రయోగయోర్మన్త్రప్రవనో
పదిశ్యేత । తత్ర కుతఊహానూహ చిన్తావకాశః । సాధారణోపదేశే సర్వ
ప్రయోగసమవేతార్థతయా పత్నీమితిపదేప్రాతిపదికం కర్తృకారక విభక్తి
శ్చేత్యుభయమేవ వివక్షితం । ఏకవచనం త్వదృష్టార్థతయా సర్వప్రయో
గేషు యథావస్థితమేవ పఠనీయం । నాప్యతిదేశప్రాప్తస్యోహ ఇతిద్వితీ
యనిపక్షః । ద్విబహుపత్నీకప్రయోగయో రవికృతిత్వేనాతిదేశా యోగా
త్ । తస్మాదత్రనాస్త్వాహః॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥

“ఉహ్యోనోవైష వికృతాఉహ్యో పాఠోనపాశవత్ ।

నాదృష్టభావసత్త్వాభ్యాం పాఠేభావసతా నహి”॥ఇతి॥

ఏకవచనాంతర్గతపత్నీమన్త్రో వికృతౌద్విబహుపత్నీ కప్రయోగయో
రథానుసారేణ ఊహనీయః । కుతః । పాతాభావాత్ । ప్రకృతావధాను
సారేణ ప్రాప్తోప్ర్యాహః సర్వప్రయోగసాధారణేన మన్త్రపాలేన బాధి
తః । వికృతౌతు బాధకస్య పాఠస్యాభావేన అస్తదాయతైప్రయోగే అ
థానుసారేణోఽపూయ్యుక్తః । అత ఏవ పూర్వత్రద్వివశు యుక్తాయాం
వికృతౌ “అదితిః పాశం ప్రముమోక్తు అదితిః పాశాన్ ప్రముమోక్తు” ఇ
త్యేకవచనాంతర్గతపత్నీమన్త్ర పాశమన్త్ర ఊహిత ఇతి చేత్ । మై
వం । పత్నీమిత్యేకవచన స్యావివక్షితత్వేన ప్రకృతావదృష్టార్థ తయా య
థావస్థితపాతే సతి వికృతావదృష్టార్థం యథావస్థితస్యైవ పరితప్య
త్వాత్ । అధోచ్యేత । ప్రకృతౌఛాస్తసత్వేనైకవచనమేవ, వ్యత్యయేన ద్వి
త్వబహుత్వయోరర్థయోర్వర్తత ఇతి । ఏవం తర్హి వికృతావప్ర్యాహా
మన్తరేణైవ ద్విత్వబహుత్వవాచి త్వాత్ భూదూహః । నచైవం పాశే
ప్ర్యాహూ మాభూ దితి శబ్ద-నీయం, ప్రకృతావేకవచన బహు వచన
యోరేకస్మిన్నేవ పాశేవైదికప్రయోగదర్శనాత్, ద్విత్వేతు తదభావా
త్ । తస్మాత్ పాశస్యోఽపూ వికృతా వస్తి నతు పత్నీశబ్దస్య । యద్య
ప్యస్మిన్ననునాకే పత్నీం సన్నహ్యేత్యయంత్రైషమన్త్రోనామ్నాతః తథా
పిపూర్వానువాక బ్రాహ్మణే తదా మ్నానాదిహపత్నీసన్నహనప్రసక్తేన వి
చారద్వయందర్శితం॥ చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చింతితం॥

“జుహూపభృష్టువాస్వాజ్యం సర్వార్థంవావ్యవస్థితం ।

సర్వార్థమవిశేషాత్ స్యాత్ ప్రయాజార్థంహిజౌహవం॥

ప్రయాజానూయాజహేతుఃస్యాదౌపభృతమాజ్యకం ।

ద్రౌవమన్యార్థమిత్యేహ వ్యవస్థావచనైర్మతా” ఇతి॥

“చతుర్జుహ్వోగృహ్ణాతి । అస్తానుపభృతి । చతుర్థృవాయాం” ఇత్యే
తేషు గ్రహణవాక్యేషు ఏతదర్థమితి విశేషనియామకస్యాశ్రవణాత్ పా
త్రత్రయగత మాజ్యం సర్వార్థమితిచేత్ । మైవం । “యజ్ఞహ్వోగృహ్ణాతి
ప్రయాజేభ్యస్తత్” ఇత్యాదిభిర్వాక్యై ర్వ్యవస్థా వగమూత్ ॥ తత్రై
వాన్యచ్ఛింతితం॥

“అష్టావృషభృతీత్యత్ర కేసుష్టై కగ్రహేవిధిః।

చతుర్ద్వయగ్రహేవాద్యః స్యాదప్తశ్రుతిముఖ్యతా॥

చతుర్గ్రహీతం హేమామాంశం ఫలవత్వాన్నబాధ్యతే।

చతుర్ద్విత్యం లక్ష్యతే౭తః సహానీత్యర్థమప్యతా॥ఇతి॥

గ్రహణవాక్యే చతుర్భువోన్గృహ్యతీత్యత్ర యథా చతు సృజ్య
విశిష్టమేక హవిర్గ్రహణం వివక్షితమ్ । తదైవఅష్టావృషభృతీత్యత్రాపి అ
ప్తసృజ్యవిశిష్టమేకహవిర్గ్రహణం విధాతవ్యం । తథాసత్యప్త త్వశ్రుతేన్న
ఖ్యత్వలాభాత్ అప్తసృజ్యవయవభూతయోశ్చతు సృజ్యయోద్విధా
నేనతి అప్తత్వశబ్దస్యావయవలక్షణా ప్రసజ్యతే, ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః।ప్ర
సజ్యతాం నామ లక్షణాముఖ్యార్థస్వీకారే హేమామ * వాక్యవిరోధా
వత్తైః । చతుర్గ్రహీతంజాహేమాతీత్యనారభ్యశ్రుతం వాక్యం హేమామమా
త్రోద్దేశేన చతుర్గ్రహీతంవిదధాతి।యద్యప్యేతత్ సర్వం హేమామవిషయ
తయా సామాన్యరూపం, ఔషభృతస్తు ప్రయాజానూయాజవిషయత
యా విశేషరూపం, తథాపి హేమామస్య ఫలవత్వేన ప్రాధాన్యాత్ గ్రహ
ణస్య హేమామార్థత్వే నోపసర్జనత్వాత్ ప్రధానానుసారేణ చతుర్గ్రహీ
తమేవయ్యుక్తం । న తూపసర్జ నానుసారేణాప్తగ్రహీతం । తస్మాదుపభృతి
చతుర్గ్రహీతద్వయం విధీయతే । తత్రైకం చతుర్గ్రహీతం హవిశ్చతుర్థ
వజ్చనుప్రయాజార్థం అవ శిష్టం త్వనూయాజార్థం । సన్వేపంసతి చతు
ర్గ్రహీతం న సిద్ధ్యేత్ । అథ తదపివాక్యాంతరేణ విధీయేత । తదానీముస
భృతప్రథమేన చతుర్గ్రహీతేనావరుద్ధత్వాత్ ద్వితీయస్తై పాత్రాంతర
మన్విష్యేత । యద్యుపభృతి చతుర్గ్రహీతంవిధీయేత తదా చతుర్గ్రహీ త
ద్వయస్య పృథగే వానుస్థాత్ ఉపభృత్యైకప్రయత్నానయనం నసిద్ధ్య
త్ । అతఉభయస్య సహేవాపభృత్యానయనార్థం అష్టావృషభృతీత్య

* హేమంవాక్యవిరోధావత్తైరితి కాశీపాఠః.

౩. తస్మాత్ సాహిత్యార్థ మప్తశబ్దప్రయోగేఽపి హవిష్వసిద్ధయే ద్వే
గృహీతే అప్రవిధియే తే॥

అథ వ్యాకరణమ్.

ప్రత్యుప్తమిత్యాదిషు స్వరాగతాః । వాజినమిత్యత్ర ప్రత్యయస్వరః ।
సహత ఇతి సవత్ససాహ ఇత్యత్రాణౌ ప్రత్యయాంత్యాత్ ప్ర
స్వరః । సవత్ససాహీమిత్యత్ర ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ జీ పఉదాత్త
। ఆశాసానేత్యత్ర శానచశ్చిత్వా దంతోదాత్తత్వే ప్రాప్తే । అసార్యధా
నుదాత్తత్వే (పా - ౬ । ౧ । ౧౦౬) ధాధాది (పా - ౬ । ౨ ।
) స్వరశేషసమాసే కృత్స్వరః । సౌభాగ్యశబ్దస్య యజ్ఞప్రత్య
యస్య ఇత్స్వరః । న్రతమనుగతా అనువ్రతే త్యత్రావ్యయ పూర్వ
కృతిస్వరః । సుకృతా యేత్యత్ర గతిరనంతరః (పా - ౬ । ౨ । ౧౦౯) ఇతి గ
త్వే ప్రాప్తే తదపవాదః । సూపమానాత్ క్తః (పా - ౬ । ౨ । ౧౧౦)
త్వే తస్మాదుపమానాత్ పరంతాంత ముత్తరపదమన్తోదాత్తం భవ
నుప్రజన ఇత్యత్రాసిచ్ ప్రత్యయాంతస్య చిత్స్వరే సమాసే కృత్స్వ
భనగి పతిర్యాసాం తాః సుపతీరిత్యత్రానజ్ సుభ్యాం (పా - ౬ । ౨ ।
) ఇత్యుత్తరపదాన్తోదాత్త స్యాపవాదః । ఆద్యదాత్తం ద్వ్యచ్ఛ
(పా - ౬ । ౨ । ౧౧౧) ఆద్యదాత్తం యద్వ్యచ్ఛం యదుత్తరపదం
సూప్రీహౌ సమాసే సోసుత్తర మాద్యదాత్తం భవతి । సుకేత ఇ
పి తద్వత్ । మహీనామిత్యత్ర । జ్యౌచ్ఛస్తసి బహుళం (పా - ౬ । ౧ ।
) జ్యంతాచ్ఛస్తసి విషయే బహుళం నామ్ ఉదాత్తోభవతి । ధా
ధామ్న ఇత్యత్ర । అనుదాత్తచ్ఛ (పా - ౮ । ౧ । ౩) ఇత్యాప్రేషిత
దాత్తం । జ్యోతిరిత్యస్య అనున్ ప్రత్యయాంత్యా నిత్స్వరః॥

ఇతి శ్రీమూఢవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే
౧౭నువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

కృష్ణోఽస్యాఽఖరేష్టోఽగ్నే త్వాస్వాహా వేదరసి బహిష్ త్వా
 స్వాహా బహిరసి స్రుగ్భ్యస్తాస్వాహా దివే త్వాస్తరితాయ త్వాపృథి
 వైత్వా స్తపా పితృభ్య ఊర్ధ్వ బహిష్పదభ్య ఊర్జా పృథివీం గచ్ఛ
 త విష్ణోః స్తూపోఽస్యాణ్ణామృదసం త్వా స్తృణామి స్వాస్త్యం దేవేభ్యో
 గచ్ఛరోసి విశ్వావసు ర్విశ్వస్తాదీషతో యజమానస్య పరిధిరిడ ఈడిత
 ఇన్ద్రేస్య బ్రాహ్మరసి॥౧॥

దక్షిణో యజమానస్య పరిధిరిడ ఈడితో మిత్రావరుణౌ త్వోత్త
 రతరి పరిధతాం ద్రువేణ ధర్మణా యజమానస్య పరిధిరిడ ఈడిత సూర్య
 స్తా పురస్తాత్పాతుకస్యాశ్చిదభిశస్త్యా వీతిహహిత్రం త్వాకవేద్య
 మస్తగం సమిధీమహ్యగ్నే బ్రహ్మస్తమధ్వరే విశో యస్త్రే స్థో వహా
 నాగం రుద్రాణామాదిత్యానాగం సదసి సీద జుహూరుప్రభృన్మృవాసి
 శ్చుతాచీ నామ్నా ప్రియేణ నామ్నా ప్రియే సదసి సీదైతా ఆసదస్తు
 కృతస్య లోకే తా విష్ణో పాహి పాహి యజ్ఞం పాహి యజ్ఞ పతిం సా
 హిమాం యజ్ఞ నియం॥౨॥ ॥బ్రాహ్మరసి ప్రియేసదసిప్రశ్చ దశచ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమ ప్రపాఠకే
 ఏకాదశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

దశమేఽనువాకే ఆజ్యహవిషోర్గ్రహణము క్తం । ఏకాదశే ఇధా
 బహిరసిపూర్వకం వేద్యాం హవిరాసాదనముచ్యతే । తత్ర కృష్ణోఽస్యాఖరేఽ

శ్చ ఇతి ఆద్యో మస్త్రః । తతః పూర్వనూపా దేవీర్యయముదకాభి మ-
స్త్రణమస్త్ర అమూతవ్య ఇత్యభిప్రేత్య పూర్వవద్వ్యవహే “అపోదే
వీరగ్రేపువోఅగ్రేగువఇత్యాహ । రూపమేవాసామేతన్తహిమానంవ్యాచ-
హే । అగ్ర ఇమం యజ్ఞం నయతాగ్రే యజ్ఞపతిమిత్యాహ । అగ్రపవయ-
జ్ఞం నయతి । అగ్రేయజ్ఞపతిం । యష్టానిద్వోవృణీతవృత్రతూర్యేయాయ
మిన్ద్రమివృణీధ్వంవృత్రతూర్య ఇత్యాహ । వృత్రగంహ హనివ్యనిన్ద్ర
అపోవవ్రేఅపోహేన్ద్రంవవిరేనంజ్ఞామేవాసామేతత్సామానంవ్యాచహే ।
ప్రోక్షితాస్థేత్యాహ । తేనావగప్రోక్షితాః” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౬౭) ఇతి క-
ల్పః “అథేద్మంవిస్రస్యప్రోక్షతి, కృష్ణోఽస్యా ఖరేష్టోఽగ్నయే త్వా స్వాహా”
ఇతి । హే ఇక్షు వహి । ప్రియతమత్వాత్ తదభేదోపచారేణ కృష్ణో
మృగోఽసి । తథా వసస్పతిస్థోఽసి । అతోఽగ్నయే ప్రియం త్వాం ప్రో-
క్షామి, తదేతత్ కర్తవ్యమితి స్వకీయా సరస్పతీబ్రూతే । సోఽయమర్థః
స్వాహాశబ్దవాచ్యః అత ఏవాగ్నిహూత్ర బ్రాహ్మణేప్రజాపతేః స్వకీయ-
యా వాచాసహ సంవాదే ఏవ మామూయతే “తం వాగభ్య వదజ్ఞ హు-
ధీతి । సోఽబ్రవీత్ । కస్త్యమసీతి । నైవ తేవాగిత్యబ్రవీత్ । సోఽహూ-
త్స్వాహేతి । తత్స్వాహాకారస్యజన్త” ఇతి । అధనానానార్థవాచీ స్వా-
హాశబ్దోఽత్రప్రోక్షణంబ్రూతే । అథోక్తమన్తార్థం దర్శయతి “అగ్నిర్దేవే
భ్యోనిలాయత । కృష్ణోరూపంకృత్వా సవసస్పతిః ప్రాచీశత్ । కృష్ణోఽ-
స్యా ఖరేష్టోఽగ్నయే త్వా స్వాహేత్యాహ । అగ్నయ పవైసంజుష్టజగ్రో-
తి । అథో అగ్నేరైవమేధమవరున్దే” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౬౭) ఇతి కల్పః
“వేదింప్రోక్షతి, వేదిరసి బర్హిషేత్వాస్వాహా” ఇతి । హేవేదే త్వం ల-
భాసి । “తదిమామవిన్దన్త యదిమామవిన్దన్తతద్వేద్యేవేదిత్వం” ఇతి శ్రు-
తేః । అథో బర్హిధార్ధాయతుం త్వాం ప్రోక్షామి । రూపకేణాధారా ధేయ-
భావం దర్శయతి । “వేదిరసి బర్హిషేత్వాస్వాహేత్యాహ । ప్రజావై బ-
ర్హిః । పృథివీవేదిః । ప్రజాపవపృథివ్యాం ప్రతిష్ఠాపయతి” (బ్రా-౩కాం|
౩ప్ర|౬౭) ఇతి కల్పః “బర్హిఃప్రోక్షతి । బర్హిరసి ప్రుగ్భ్యస్తా స్వాహా”

ఇతి । హేదర్భత్వం వేదేబృహదాహుని । అత స్త్యయిస్రుచః స్థాపయతుం
త్వాం ప్రోతూమి । పూర్వవదాధారత్వం దర్శయతి “బర్హిరసిస్రుగ్భ్య
స్త్యాస్త్యాహేత్యాహ । ప్రజావై బర్హిః । యజమానఃస్రుచః । యజమాన
మేవప్రజాసుప్రతిష్ఠాపయతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । కల్పః “అత
ర్వేదిపురోగ్రన్ధి బర్హిరాసాద్య, దివెత్వా ఇత్యగ్రంప్రోక్షతి, అన్తరితూ
యత్వా ఇతీ, మధ్యం, పృథివ్యైత్వా ఇతిమూలం” ఇతి । బర్హిష్యేవలో
కత్రయం భావయిత్వాలోకార్థతా ప్రోక్షణస్యేత్యాహ “దివె త్వాన్తరి
తూయ త్వా పృథివ్యై త్వేతి బహిర్ రాసాద్య ప్రోక్షతి । ఏభ్య ఏవైనం
లోకేభ్యగ్ ప్రోక్షతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । విధతై “అథ తతః
సహ స్రుచా పురస్తాత్ వ్రత్యజ్ఞం గ్రన్ధిం ప్రత్యుక్షతి । ప్రజావై బర్హిః ।
యథా సూత్యై కాల ఆపగ్ పురస్తాద్యన్తి । తాదృగేవతత్” (బ్రా-౩ కాం
౩ ప్ర ౬౭) ఇతి । అగ్రాదిత్రయప్రోక్షణానన్తరం యః శేషస్తేన ప్రోక్షణశే
షేణోదకేనస్వయం హ స్తస్థిత ప్రోక్షణపాతేణ సః బర్హిషః పురస్తాద్ధ
స్తం ప్రసార్య ఉదకం యథా వ్రత్యక్ సిచ్యతే తథోక్షితైత్ । యథా మ
నుష్యాణాం గవాదీనాం ప్రసూతికాలే ప్రథమతపా నిర్గచ్ఛన్తి తస్మై
త్యుక్షణం * తాదృగేవభవతి । కల్పః “అతిశిష్టాగ్ ప్రోక్షణార్హతాన్యై
శ్రోణేన తరస్యాః శ్రోణేః సన్తతం నినయతి, స్వధాపితృభ్య ఊర్గభవ
బర్హిషద్భ్య ఊర్జా పృథివీం గచ్ఛత ” ఇతి । హేజల మయా త్వం పితృ
భ్యో దత్తమసి, అతో బర్హిష్యవస్థితేభ్యగ్ పితృభ్యోరసరూపం భవ । హే
జలావయవా భవదీయేన రసరూపేణ పృథివీం గచ్ఛత । మన్త్రీవ్యా
ఖ్యానపూర్వకం విధతై “స్వధా పితృభ్య ఇత్యాహ । స్వధాకారోహి సి
తృణాం । ఊర్గభవ బర్హిషద్భ్య ఇతి దక్షిణాన్యై శ్రోణేరో తరస్యై నయ
తి సన్తత్యై । మాసావై పితరో బర్హిషదః । మాసానే వ ప్రీణాతి । మా
సావాటపధీర్వర్ధయన్తి మాసానిపచన్తి సమృద్ధ్యై । అనతిసంక్షాప్తా హ వర్ణ
న్యో వర్జిత । యత్రైతదేవం క్రియతే ఊర్జాపృథివీం గచ్ఛతేత్యాహ । పృ

* తత్ప్రోక్షణం ఇతిశ్రీమతపస్తకే.

ధివ్యామేవోర్జం దధాతి । తస్మాత్పృథివ్యా ఉజ్జగ్భజ్జతే” (బ్రా-౩ కాం| ౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । స్వధాకారగపితృణాం ప్రియ ఇత్యయమధోకవాజస నేయి శాఖాయాం ప్రసిద్ధః “దేవాఉపజీవన్తిస్వాహా కారణ్చ వషటాక రణ్చ హస్తకారంనునుష్యాః స్వధాకారంపితరః” ఇతిశ్రుతిః । పూర్వ ముదాహృతా వేదేర్దక్షిణశ్రోణీమారభ్యోత్తరశ్రోణీ పర్వదైన నినయనేన యజమానస్య అవిచ్ఛిన్నా ప్రజా భవతి । మాసాభిమానిమోదేవా ఏవబ ద్విషదగి పితరఇతి । తత్ప్రీతౌ సత్యామభిమన్తవ్యాః కాలాత్మకా మాసా ఓషధీర్వర్షయిత్వా ఫలంసమ్పదయన్తి । తతోన్నసమృద్ధిః । యస్మిన్దేశేని నయనమేవం క్రియతే తస్మిన్దేశే పర్జన్యోఽతివృష్ట్యా సస్య మవినాశ యన్ యథా కాలం యధోచితం వర్షతి । ఉదకసస్యయోః పృథివీగత త్వాత్ పృథివీజస్యేన అన్నరసేన భోగం సమ్పదయన్తి । శైధిల్యం విధ త్తే “గర్భింవిస్రగ్ంసయతి । ప్రజనయత్యేవతత్” (బ్రా-౩ కాం| ౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । బన్ధనరూపగర్భేఽవస్థితస్య బర్హిషోవిస్రంసనమేవోత్పాదనం । శిధిలస్య విమోచనం విధత్తే “ఉర్ధ్వంప్రాశ్చముగ్ధూఢం ప్రత్యుత్పానా యచ్ఛతి । తస్మాత్ప్రాచీనగ్ంరేతో ధీయతే । ప్రతీచీగ ప్రజాజాయన్తే” (బ్రా-౩ కాం| ౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । పశ్చాత్ప్రాశ్చముపగూహతీతిహి పూర్వం విహితస్య ప్రాశ్చ ఉపగూఢస్య గ్రణైరగ్రం ధృతోన్వర్ధ్వముత్పృవ్య ప్రత్యుత్పాత్యే నకర్షైత్ । కల్పః “విష్ణోస్తూపోఽసి, ఇతి కర్షన్నివాహవ నీ యం ప్రతిప్ర స్తరముపాదత్తే” ఇతి । హే ప్రస్తర త్వం వ్యాపిమో యజ్ఞస్య సజ్ఞాత రూపో ధారకోఽసి । తదేతద్దర్శయతి “విష్ణోస్తూపోఽసీత్యాహ । యజ్ఞోవై విష్ణుః । యజ్ఞస్య ధృత్యే” (బ్రా-౩ కాం| ౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । విధత్తే “పుర స్తాత్ ప్రస్తరం గృహ్ణాతి । ముఖ్యమేవైనం కరోతి” (బ్రా - ౩ కాం| ౩|ప్ర| ౬౮) ఇతి । వేదేః పూర్వభాగే బ్రహ్మ యజమానో వా ప్రస్తరంధార యేత్ । తచ్ఛసూత్రైఽభిహితః “బ్రహ్మప్రస్తరంధారయతియజమానోవా” ఇతి । ధారణాయ సుఖసమానాన్నత్యం హస్తేనాభినీయవిధత్తే “ఇయన్తం గృహ్ణాతి । ప్రజాపతీనాయజ్ఞముఖేనసమ్మితం” (బ్రా-౩ కాం| ౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । వే

దిభసనవాక్య ఇవా య మభినయః ప్రాదేశమాత్రపరత్వేన వాఖ్యేయః।
 తదేవానూద్యప్రశంసతి “ఇయంతం గృహ్లాతి। యజ్ఞ పరుషాసమ్మితం। ఇ
 యంతంగృహ్లాతి। ఏతావద్వైపురుషేవీర్యం। వీర్యసమ్మితం” (బ్రా-౩కాం।
 ౩ప్ర।౬౭) ఇతి। పరుః పర్య। తచ్చ యజ్ఞ పురుషస్య హస్తకూర్పరయో
 రుభయతస్ ప్రాదేశమాత్రం భవతి। ప్రసారితయో రఙ్గుష్ట కక్షికియో
 రఙ్గుళ్యోర్యావన్నద్యం తావదేవ పురుషే సామర్థ్యం। హాసూపాదా
 నా ద్యశేషవ్యాపారాణాం తత్రైవనిష్పత్తేః పత్యంతరంవిధత్తై “అపరిమి
 తంగృహ్లాతి అపరిమితస్యావరుద్ధై” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬౭) ఇతి। యావదౌ
 న్నత్యేస్వస్యసాకర్యంతావదేవగృహ్లాత్యాత్। తత్రాపరిమితఫల సన్నత్య
 యేభవతి ఉత్పవనహే త్వోగి పవిత్రయోగి ప్రస్తరే స్థాపనంవిధత్తే “తస్మిన్
 పవిత్రే అపి సృజతి యజమానోవై ప్రస్తరః। ప్రాణా సానా పవిత్రే యజమా
 న ఏవ ప్రాణా పానా దధాతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬౭) ఇతి। ప్రస్తరస్య
 యజమానపద్యజ్ఞసిద్ధే రైశ్చత్వాత్త దభేదోపచారః। కల్పః “బర్హిషే
 ద్యాగ్ంస్తృణాతి, వేదబర్హిః, ఊర్ణా మ్రదసం త్వాస్తృణామి స్వాస
 స్థం దేవేభ్యః” ఇతి। అత్ర శాఖాంతరానుసారేణ దేవబర్హిరిత్యేత
 త్ పదం పూరితం। హే దేవబర్హిః త్వం కవ్యశ వన్మదురోమ రూపః
 దేవానాంసుఖే నాసితుం స్థాన భూతం త్వాం వేద్యాంస్తృణామి। వ్యా
 చక్షే “ఊర్ణామ్రదసం త్వాస్తృణామిత్యాహ। యథా యజురైవైత
 త్। స్వాసస్థందేవేభ్యః ఇత్యాహ। దేవేభ్యపవైన త్వాస్వాసస్థంకరోతి”
 (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬౭) ఇతి। విధత్తే “బర్హిస్తృణాతి। ప్రజావైబ
 ర్హిః। పృథివీవేదిః। ప్రజాపవపృథివ్యాం ప్రతిస్థాపయంతి” (బ్రా-౩కాం।
 ౩ప్ర।౬౭) ఇతి। తత్రైవ విశేషం విధత్తే “అనతిదృశ్ంస్తృణాతి।
 ప్రజయైవైనం పశుభిరనతిదృశ్ం కరోతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬౭)
 ఇతి। భూమిస్వరూప మత్యంతం యథా న దృశ్యతే తథా బహుళంస్తృ
 నీయాత్। బహుప్రజాపశ్వాపృతో యజమానోఽపివై దేశికైరదృశ్యః

ప్రభుర్భవతి । కల్పః “అథవస్తరపాణిః ప్రాగభిసృత్య పరిధీన్ పరి
దధాతి । గన్ధర్వోఽసి విశ్వావసు ర్విశ్వస్తాదివతో యజమానస్యపరిధిరిడ
కుడిత ఇతిమధ్యమం, ఇన్ద్రస్య బాహురసిదక్షిణో యజమానస్య పరి
ధిరిడకుడితఇతిదక్షిణం, మిత్రావరుణౌ త్వోత్తరతః పరిధత్తాం ధ్రువేణ ధ
ర్మణా యజమానస్య పరిధిరిడ కుడిత ఇత్యుత్తరం, ఇతి । హే మధ్యమవ
రిధే త్వం విశ్వావసు నామకోగన్ధర్వోఽసి తద్వద్రక్షకత్వాత్ । తేన స
ర్వస్తాద్ధింసకాద్యజమానస్య పరిసోషకోఽన్న రూపస్తు తోభవ, ఏవము త్త
రయోర్వ్యభ్యంధ్రువేణ ధర్మణానుష్ఠీయమాననిత్యకర్తృనిమిత్తంవిధిపూర్వ
కం వ్యాచక్షే “ధారయ స్మిన్ద్రం పరిధీన్పరిధధాతియజమానోవైప్రస్త
రఃయజమాన ఏవ తత్స్వయం పరిధీన్ పరిదధాతిగన్ధర్వోఽసి విశ్వావసు
రిత్యాహ । విశ్వమేవామృత్యజమానే దధాతి । ఇన్ద్రస్యబాహురసిదక్షిణ
ఇత్యాహ । ఇద్రియమేవయజమానేదధాతి । మిత్రావరుణౌత్వోత్తరతఃపరి
ధత్తామి త్యాహ । ప్రాణాపానౌ మిత్రావరుణౌప్రాణాపానౌవే వాప్రీక్షద
ధాతి” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౬౨) ఇతి । బోధాయనః “అథసూర్యేణ పుర
స్తాత్ పరిదధాతి । సూర్యస్తాపురస్తాత్పాతు కస్యాశ్చిదభిశస్త్యై” ఇతి ।
ఆవస్తమ్భః । “అహవనీయమభిమంత్ర్య, కస్యాశ్చిదభిశస్త్యై” । ఇతి ।

సర్వస్యా అపి హింసాయా అనేనైవాభిప్రాయేణ వ్యాచక్షే “సూర్యస్తా
పురస్తాత్పాత్విత్యాహ । రక్షసామపహత్యై । కస్యాశ్చి దభిశస్త్యై ఇ
త్యాహ । అపరిమితమేవైనం పాతి” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౬౨) ఇతి । కల్పః
“ఊర్ధ్వేఆహారసమిధావాదధాతి । వీతి-ఘోత్రంత్యా కవేద్యమన్తగ్ం
సమిధీ మహ్యగ్నే బృహన్త మధ్వరే” ఇతి । హే విద్వన్నగ్నే త్యామధ్వ
రం నిమిత్తీకృత్య సమిధీమహి । కీదృశంత్యాం । వీతయే వ్యాప్తయే సమృ
ద్ధయే ఘోత్రం-ఘోత్రం మోయస్యతంవీతి-ఘోత్రంఏవమేవార్థందర్శయ
తి । “వీతి-ఘోత్రం త్యాకవ ఇత్యాహ । అగ్నిమేవఘోత్రేణ సమర్థయ
తి । ద్యునున్తగ్ంసమిధీమహిత్యాహ సమిద్వై । అగ్నేబృహన్త మధ్వర
ఇత్యాహపుద్వై” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౬౨) ఇతి । కల్పః “అన్తర్వేద్యుదీచీ

“కృష్ణ ఇక్షుం వేదివేదిం బర్హిర్బర్హిః సముక్షతి।
 దివే త్రిభిర్బర్హిషోఽగ్రమధ్య మూలానిచోక్షతి॥
 స్వధాశేషం క్షిపేమ్భూమౌ విష్ణోఽప్రస్తరమున్నయేత్ ।
 ఊర్ణా బర్హిస్తృతి ర్గథ త్రిభిస్త్రీణా పరిధీక్షిపేత్ ॥
 సూర్యోఽభిమన్త్యై పూర్వాగ్నిం వీత్యాఘరసమిత్ స్థితిః।
 విశో ఆధాయ విధృతీ వసూప్రస్తరసాదనం॥
 జుహూపద్రుభిరాసాద్య స్రుచపతాస్తు మన్త్యయేత్ ।
 ఏకాదశానువాకేస్త్వి స్మిరితా మన్త్యివింశతిః”॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదేచిన్వితం॥
 “యజమానస్య ప్రస్తరోఽత్ర గుణోవానామవాస్తుతిః।
 సామానాధికరణ్యేన స్యాదేకస్యాన్యనామతా॥
 గుణోవాయజమానోస్తు కార్యేప్రస్తరలక్షితే।
 అంశాంశిత్యాద్యభావేన పూర్వవన్నాత్ర సంస్తుతిః॥
 అర్థభేదాదనామత్వం గుణశ్చేత్ప్రహిత్యేతసః।
 యాగసాధకశాద్వారా విధేయస్యప్రస్తరస్తుతిః”॥ఇతి॥

ఇదమామూయతే యజమానస్య ప్రస్తర ఇతి।

అత్ర యజమానస్య ప్రస్తరశబ్దో నామధేయం ప్రస్తరస్య వాయజమా
 నశబ్దో నామధేయమ్ । కుతః । ఉద్భిద్యాగే నేత్యాదావివ సామానాధిక
 ణ్యాదిత్యేకగపక్షః । గుణ విధి రేష ఇత్యపరః । తథాపి యజమానకార్యే
 పాదా ప్రస్తరస్యాచేతనస్య సామర్థ్యాభావాత్ ప్రస్తరగుణకార్యే స్రుద్ధ
 రణాదా యజమానస్య శక్తత్యాద్యజమానరూపా గుణోవిధీయతే । ఏవ
 సతివశ్యాచ్ఛ్చుతస్య ప్రస్తరశబ్దస్య కార్యాలక్షకత్వేపి ప్రథమశ్చుతౌ య
 జమానశబ్దోముఖ్యవృత్తిర్భవిష్యతి । నచాత్ర పూర్వన్యాయేనస్తుతి స్పష్ట
 తి । అష్టాకపాలద్వాదశకపాలయోరివ ప్రస్తర యజమానయోరంశాం
 త్యాభావాత్ । “వాయుర్వై యేపిస్తా దేవతాఊర్జోఽవరుద్ధ్యై ” ఇత్యా

వత్ స్తుతిరితిచేత్ । న । ఓప్రత్వాదిధర్మవత్ కన్యదిదుత్క-షణ్సాప్ర
తీతః । తస్మాన్నామగుణయో రన్యతరత్వమితిప్రాప్తేబ్రూమః । గోమహిష
యో రివార్థభేదస్యాత్యస్తప్రసిద్ధత్వాన్న సామత్వం యుక్తం । గుణపక్షే
త్వగ్నోనహరణస్య ప్రస్తరవిషయత్వా ద్యజమానే ప్రహృతే సతి కర్తృ
లోపః స్యాత్ । తస్మాద్విధేయః ప్రస్తరో యజమానశబ్దేన స్తూయతే । య
ధాసిం హూదేవదత్త ఇత్యత్ర సిహ్నుగుణేనశౌర్యాదిసోపేతో దేవదత్తః
సింహశబ్దేన స్తూయతే తథాయజమానగుణేన యాగసాధనత్వేన యుక్తః
ప్రస్తరో యజమానశబ్దేన స్తూయతే । ఏవంయజమానో వా ఏకకపాలఇ
త్యాదిషు ద్రప్తవ్యమ్॥

అధ్యాయకరణమ్.

కృష్ణస్యామృగాఖ్యాచేత్ (సి - కా-ఫి-౩౮౨వ) ఇతి కృష్ణశబ్ద ఆ
ద్యుదాత్తః । ఆఖరేష్టఇత్యత్ర ప్రాతిపదికస్వరే ణ వా సమాసస్వరే
ణవా, కృత్స్వరణవా, కృత్స్పృత్యయాంతత్వేన ధాధాదిస్వరే ణ వా
అన్తోదాత్తత్వం । వేదిశబ్ద ఇన్ప్రత్యయాంతత్వేననిత్స్వరః । విష్ణుశబ్దా
నుప్రత్యయాంతః । స్తూపశబ్దావృషాదిః । ఉర్ణాశబ్దస్య వృషాదిత్వాదా
ద్యుదాత్తత్వేనతి ఉపమానపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం । స్వాసస్థమిత్య
త్ర “నఞ్ సుఖ్యాం” (పా-౬ । ౨ । ౧౭౨) ఇత్యన్తోదాత్తః । విశ్వా
వసురిత్యత్ర ‘బహుప్రీహోవిశ్వంసజ్జాయాం’ (పా-౬ । ౨ । ౧౦౬) ఇతి
పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం । ఈషతోయజమానస్య త్యుభయత్రలసార్వధా
తుకస్వరః । మిత్రామరుణావిత్యత్రదేవతాద్వద్వస్వరః । ఉత్తరత ఇత్యత్ర అ
తసుప్ప్రత్యయాంతత్వేన చిత్స్వరః । ధర్మణేత్యత్ర మనిన్ప్రత్యయాంతత్వా
నిత్స్వరః । సూర్య శబ్దో నిపాతత్వా దాద్యుదాత్తః । కస్యా ఇత్యత్ర ‘సా
వేకాచ’ (పా-౬ । ౧ । ౧౬౮) ఇతి । విభక్తే రుదాత్తత్వే ప్రాప్తే ‘నగో
శ్వన్సావర్ణ’ (పా-౬ । ౧ । ౧౮౨) ఇతి । ప్రథమైక వచనే సా వర్ణాంత
త్వేన నిషిధ్యతే । అభిశస్త్యా ఇత్యత్ర తా దాచనితి (పా-౬ । ౨ । ౫౦) ।

కరోతి, భవనమసి విప్రథస్వాగ్నే యష్ట రిదం నమః” ఇతి । జుహూపభృ
 డ్భ్యం పూర్వస్త్విదేశే ఆహ వనీయం ప్ర త్యయశుజ్జలిః । హే యాగ
 నిష్పద కాగ్నే త్వం భవనమసి, భవన్త్యస్మాద్భూతానీతి భవనం, అతో
 భూతకారణత్వా ద్విస్త్రతో భవ । తుభ్యమిదమజ్జలిరూపం నమోఽస్తు ।
 అస్యమన్త్రస్య ద్వితీయాఘార శేషత్వా దమన్త్రకస్య ప్రథమాఘారస్య
 పూర్వమనుష్టే యత్వాత్ తంవిధిశ్శుః తతః పూర్వం హూతారం
 ప్రతిప్రేషమన్త్రముత్పాదయతి । “అగ్నినావై హూతా దేవా అసు
 రానభ్యభవత్ । అగ్నేయే సమిధ్య మానాయానుబ్రూహీత్యాహాధా
 త్వవ్యా భిభూత్వై” (బ్రా-౩ । కా । ౩ ప్ర । ౭౭) ఇతి । హే హూత రి
 త్తకాష్ఠేః సమిధ్య మానస్యాగ్నే రనురూపా మన్త్రాబ్రూహి । తమి
 మం ప్రేషమధ్వర్య బ్రూయాత్ । దేవాః పూర్వం స్వకీయేషు యా
 గేషువహ్నిం హూతారం కృత్వా తన్ముఖే నాసురానజ యన్ । అతోఽ
 ద్యాపి వైరి తిరస్తారాయ సమన్త్రైకైకాష్ఠైర్గ్నిం ప్రజ్వలితం కార్యః ।
 సంఖ్యా విశిష్ట మిత్థం విధత్తే । ఏకవిగ్ం శతీర్థ దారూణిభవన్తి । ఏకవి
 గ్ం శోవైపురుషః । పురుషస్యాత్వై” (ప్రా - ౩ కాం । ౩ ప్ర । ౭౭)
 ఇతి । “దశహస్త్యా అజ్ఞుశయో దశపద్యా ఆత్మైక విగ్ంశః” ఇత్యస్య
 త్రామ్నాతమ్ । హూతావ్ర వోవాజా అభిద్యవ ఇత్యాదిషు ఋతు సా
 మిధేనీ సంజ్ఞకాస్వనూచ్యమానాసుకాస్థానామగ్నో ప్రత్యేషం విధత్తే
 “షష్ఠదశేర్థ దారూణ్యభ్యా దధాతి । షష్ఠదశవా అర్థమాసస్యరాత్ర
 యః । అర్థమాసశ స్సంవత్సర ఆవ్యతే” (బ్రా-౩ కాం । ౩ ప్ర । ౭౭) ఇతి । కియ
 త్సప్తైర్ధర్థమానైశ్చతుర్వింశతి సప్త్యైకైరిత్యర్థః । అవశిష్టానాం షణ్ణాం
 కాస్థానాం విని యోగమాహ “త్రీక పరిధీక పరిదధాతి । ఊర్ధ్వే సమిధా
 వాదధాతి । అనూయాజేభ్య స్సమిధమతిశినస్తి । షట్పవప్యస్తే । షడ్వా
 ఋతవః । ఋతూ నేవప్రీతాతి” (బ్రా-౩ కాం । ౩ ప్ర । ౭౭) ఇతి । గర్భరోఽగ్నే

త్యాదయగి పరిధి మన్తాగిః పీఠి హూత్రమిత్యాది రూర్ధ్వసమిన్ద్రంత్రాః తే
 చ పూర్వానువాకేభిహితాః । అగ్నిప్రజ్వాలనాయ వాయూత్వాదనం
 విధత్తే “వేదేనోపవాజయతి । ప్రాజాపత్యోవై వెదః । ప్రాజాపత్యగి
 ప్రాణః । యజమానఆహవనీయః । యజమాన ఏవప్రాణందధాతి” (బ్రా-
 ౩|కాం|౩|ప్ర|౭౮) ఇతి । వెదస్యప్రజాపతి సృష్టత్వాత్ ప్రాజాపత్యత్వం ।
 ప్రాణవాయోగినప్రజాపతి సృష్టతయాప్రాజాపత్యత్వం । ఆహవనీయస్య ప్ర
 స్తరన్యాయేన యజమానత్వం । ఆవృత్తింవిధత్తే “తిరుపవాజయతి । త్రయో
 వై ప్రాణాః । ప్రాణానేవాస్మిన్దధాతి” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౭౮) ఇతి । ప్రా
 ణోఽపానో వ్యానశ్చేతి ప్రాణానాంతిత్వం । అనేకగుణవిశిష్టం ప్రథమా
 ఘరం విధత్తే “వేదేనోపవాజయత్య స్రువేణ ప్రాజాపత్యమాఘరమాఘర
 యతి । యజ్ఞోవైప్రజాపతిః । యజ్ఞ మేవప్రజాపతిం ముఖతఃపరభ్రతే । అథో
 ప్రజాపతిస్సర్వాదేవతాః । సర్వా ఏవదేవత్రాగ్నిప్రీణాతి” (బ్రా-౩|కాం|
 ౩|ప్ర|౭౮) ఇతి । ఉపయత్య వెదస్యోపరిస్రువమపస్థాప్యేత్యర్థః । ఆహుతీనా
 మాదిత్వాదయమాఘరో యజ్ఞస్యముఖం । తస్మిన్ముఖేయజ్ఞానప్రప్త్యేన
 యజ్ఞరూపంప్రజాపతి మేవారబ్ధవాకభవతి । ప్రజాపతేస్సర్వదేవతారూ
 పత్యోపపాదనం వాజనసేయినపవమామనన్తి “తద్వదిదమాహురముంయ
 జాముం యజేత్యేకైకందైవమెతస్యైవ సావిస్తృప్తి రేష ఉ హ్యేవ సర్వే
 దేవాః” ఇతి । అగ్నిధంప్రతి ప్రైవమన్త్రముత్పాదయతి “అగ్నిమగ్నిత్త్రి
 స్త్రి సున్ముఖీత్యాహ । త్ర్యావృద్ధియజ్ఞః । అథోరక్షసామపహత్యై”
 (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౭౮) ఇతి । యైర్దైర్భృగిర్భగిపూర్వం సన్నద్ధః తైర్గి
 జ్వాలాయాం సమ్మర్జనమభినే తవ్యం । హేఅగ్నిదితి సమ్మోఘ్యతత్రా
 సాప్రేవ్యతే । త్రిస్త్రిరితి వీప్సాపరిధిసమ్మర్జనాపేక్షా । తద్విధత్తే “పరి
 ధీంత్సమ్మప్తిః । పూనాత్యేవైనాః” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౭౮) ఇతి । ప్రతి
 పరిధిత్రిరావృత్తింవిధత్తే “త్రిస్త్రిస్సమ్మప్తిః । త్ర్యావృద్ధియజ్ఞః । అథో
 మేధ్యత్యాయ । అథోఏతేవైదేవాశ్వాః । దేవాశ్వానేవతత్సమ్మప్తిః ।
 సువర్గస్యలోకస్యనమప్యై” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౭౮) ఇతి । దేవాశ్వత్వేన

త్యాదయన్ పరిధి మన్తాః పీఠి హూత్రమి త్యాది రూర్ధ్వసమిత్తంతః తే
 చ పూర్వానువాకేభిహితాః । అగ్నిప్రజ్వాలనాయ వాయూత్పాదనం
 విధత్తే “వేదేనోపవాజయతి । ప్రాజాపత్యోవై వెదః । ప్రాజాపత్యగ్ని
 ప్రాణః । యజమానఆహవనీయః । యజమాన ఏవప్రాణందధాతి” (బ్రా-
 ౩|కాం|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । వెదస్యప్రజాపతి సృష్టత్వాత్ ప్రాజాపత్యత్వం ।
 ప్రాణవాయోగప్రజాపతి సృష్టతయాప్రాజాపత్యత్వం । ఆహవనీయస్య ప్ర
 స్తరన్యాయేన యజమానత్వం । ఆవృత్తింవిధత్తే “త్రిరుపవాజయతి । త్రయో
 వైప్రాణాః । ప్రాణానేవాస్త్రిన్దధాతి” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । ప్రా
 ణోఽపానో వ్యానశ్చేతి ప్రాణానాంతిత్వం । అనేకగుణవిశిష్టం ప్రథమా
 ఘరం విధత్తే “వేదేనోపయత్య స్రువేణ ప్రాజాపత్యమాఘరమాఘర
 యతి । యజ్ఞోవైప్రజాపతిః । యజ్ఞ మేవప్రజాపతిం ముఖతఃరభతే । అథో
 ప్రజాపతిస్సర్వాదేవతాః । సర్వా ఏవదేవత్రాప్రీణాతి” (బ్రా-౩|కాం|
 ౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । ఉపయత్య వెదస్యోపరిస్రువమవస్థాప్యేత్యర్థః । ఆహవనీనా
 మాదిత్వానయమాఘరో యజ్ఞస్యముఖం । తస్మిన్మథేయజ్ఞస్రప్తృత్వేన
 యజ్ఞరూపంప్రజాపతి మేవారభవత్భవతి । ప్రజాపతేస్సర్వదేవతారూ
 పత్వోపపాదనం వాజసనేయినపవమానునన్తి “తద్వదిదమాహురముంయ
 జాముం యజేత్యేకైకం దైవమెతస్యైవ సావిసృష్టి రేవ ఉ హ్యేవ సర్వే
 దేవాః” ఇతి । అగ్నిధంప్రతి ప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి “అగ్నిమగ్నిత్రి
 స్త్రి సృష్టుంధీత్యాహ । త్ర్యావృద్ధియజ్ఞః । అథోరక్ష సామపహత్యై”
 (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । యైర్దైర్భౌరిక్షగపూర్వం సన్నద్ధః తైర్గ్ని
 జ్వాలాయాం సమ్మర్జనమభినే తవ్యం । హోఅగ్నిదితి సమ్మోఽభ్యతత్రా
 సాప్రేవ్యతే । త్రిస్త్రిరితి వీష్నవరిధిసమ్మర్జనాపేక్షా । తద్విధత్తే “పరి
 ధీంత్రిన్మృష్టిః । సూనాత్యేవైవా” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । ప్రతి
 పరిధిరావృత్తింవిధత్తే “త్రిస్త్రిస్సమ్మృష్టిః । త్ర్యావృద్ధియజ్ఞః । అథో
 మేధ్యత్వాయ । అథోపతేవైదేవాశ్వాః । దేవాశ్వానేవతత్సమ్మృష్టిః ।
 సువర్గస్యలోకస్యసమప్త్యై” (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । దేవాశ్వత్వేన

భావితాః స్వర్గప్రాప్తయేభవన్తి ద్వయోరాఘారయోగిక మేణగుణభేద
విధత్తే “అసీనోఽన్యమాఘారమాఘారయతి తిష్ఠన్నన్యం । అధాఽనో
రథం వాయుజ్ఞాత్ । ఏవమేవ తదధ్వర్యుర్యజ్ఞం యునక్తి । సువర్గస్యలో
స్యాభ్యాధ్యై” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౮) ఇతి । శకటస్య ప్రాథమికం బలీ
ర్దయగమపరిఅసీనేన ప్రేర్యతే ద్వితీయతృతీయాదికన్తు భూమా స్థితేన
తద్వదాఘారరథః స్వర్గలోకమభిలక్త్య వహనాయభవతి । ఏతద్రథవేదన
ప్రశంసతి “వహత్యేనం గ్రామ్యాగి పశవః । య ఏవం వేద” (బ్రా-౩ కాం
౩ ప్ర ౭౮) ఇతి । బలీవదాశ్చైవయో గ్రామ్యాః । తిష్ఠన్నన్యమితి విహీ
తస్య ద్వితీయాఘారస్య సమ్భుద్ధిషు మస్త్రేషు ప్రథమమన్త్రం వ్యాచక్తే
“భువనమసి విప్రథస్వేత్యాహ । యేజ్ఞోవైభువనం । యజ్ఞ ఏవ యజమాన
ప్రజయావశుభిగిప్రథయతి । అగ్నేయప్థరిదం నమ ఇత్యాహ । అగ్నిర్వై
వానాం యష్టా । య ఏ వదే వానాం యష్టా । తస్మా ఏవ నమః సర్వోతి”
(బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౮) ఇతి । పూర్వోక్తనిర్వచనేన భూతోత్పత్తికారణ
త్వా దగ్భ్యభినోయజ్ఞోభువనం యష్టాదేవపూజకః అగ్నిశ్చ హవ్యః
హనేన దేవాన్సుజయతి । కల్పః “అధాదత్తే దక్షిణేన జుహూం, జుహ్వే
హ్యగ్నిస్తాప్తవ్యయతి దేవయజ్ఞాయై” ఇతి । “సవ్యేనోపభృతం, ఉపభృత
హి దేవస్తాప్త సవితాహ్వయతి దేవయజ్ఞాయై” ఇతి । అనయోర్మన్త్రయోర్
గ్ని సవితృవ్యవస్థా యుక్తేత్యాహ “జుహ్వేహ్యగ్నిస్తాప్త వ్యయతి దేవయ
జ్ఞాయా ఉపభృదేహి దేవస్తాప్త సవితా హ్వయతి దేవయ జ్ఞాయా ఇ
త్యాహ । అగ్నేయావై జుహూః । సావిత్రుపభృత్ । తాభ్యామైవై నే
ప్రసూత ఆదత్తే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౭౮) ఇతి । అగ్నిసవితారౌ జుహూ
పభృతోః స్రుచోరభి మానిదేవతే । బోధాయనః “అత్యక్రావణజపతి,
అగ్నావిష్ణూ మావామవక్రమిషం విజిహాధాం మామాసంతాప్తం లోకం
మెలోకకృతౌ కృణుతం” ఇతి । అత్యాక్రమణప్రకార ఆపస్తమ్బేన దర్శి
తః “అగ్నావిష్ణూ మావామవక్రమిషమిత్యగ్రేణ స్రుచోఽపరేణ మధ్య
మం పరిధి మనతిక్రామణ ప్రస్తరం దక్షిణేన పదా దక్షిణాతి కామ త్యు

దక్షవ్యేన “మధ్యమపరిధేన పురతోఽవస్థితః ఆహవనీయోఽగ్నిః । తతః
 పశ్చాత్ స్రుచామగ్రభాగేన శాస్త్రదృష్ట్యాఽవస్థితో యజ్ఞాభి మానీవిష్టుః ।
 హే అగ్నో విష్టు ఆహారః ఖామామార్థం యవయోర్మధ్యే గచ్ఛన్న పృ
 హంపాదేనయువాం మావక్రమిపంమమగమనావకాశాయ యువాంవియు
 క్తౌ భవతం । మాం ప్రతిసంతాపం మా కురుతః । క్షిప్తాన్ స్థానకారిణౌ యువాం
 మమగమనస్థానం కురుతం । యథోక్తమర్థం దర్శయతి । అగ్నో విష్టు మావా
 మవక్రమిపమిత్యాహ । అగ్నిపురస్తాత్ । విష్టుర్యజ్ఞగపశ్చాత్ । తాభ్యామేవ
 ప్రతిప్రోచ్యాత్యాక్రామతి । విజిహాధాం మామానంతా వ్రమిత్యాహః హిగ్ం
 సామైలోకం మేలోక కృతౌ కృణుతమిత్యాహ । ఆశిష మేవై తామాశాస్తే”
 (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౭౭) ఇతి । బోధాయనః “స్థానం కల్పయతి, విష్టుస్థాన
 మసి” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “విష్టుస్థానమసీ త్యవతిష్ఠతే నైర్వేది దక్షిణస్థా
 దోభవత్యవక్రః స వ్యోర్ధ్వస్థితః దక్షిణంపరిధి సద్ధి మన్వవహృత్య” ఇ
 తి । హేభూప్రదేశ త్వంయజ్ఞపురుషస్థుస్థానమసి । యజ్ఞపరుషప్రయుక్త
 మతిశయందర్శయతి “విష్టుః స్థానమసీ త్యాహ । యజ్ఞోవైవిష్టుః । పతత్యేలు
 వై దేవానామపరాజిత మాయతనం । యద్యజ్ఞః । దేవానామేవాపరాజిత ఆ
 యతనే తిష్ఠతి” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౭౭) ఇతి । దేవయజనభూవ్యతిరిక్త
 భూమెరసురాధీనతయా తత్రదేవానాం పరాజయేఽపి యజ్ఞప్రదేశోఽప
 రాజితః । బోధాయనః “అన్వారజే యజమానేమధ్యమే పరిధౌ సంస్మృ
 త్వా ఋజుతిష్ఠత్ ఋజుమాఘారయతి సంతంప్రాశ్చ మవ్య వచ్చిన్వత్,
 ఇత ఇన్ద్రో అకృణోద్వీర్యాణి సమారభ్యోఽర్ధ్వో అధ్వరో దివి స్మృత మ
 హుతో యజ్ఞో యజ్ఞ పతేరిద్వావాక్ త్వాహః” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “స
 మారభ్యోఽర్ధ్వో అధ్వర ఇతి ప్రాశ్చముదశ్చ మృజుంసంతతం జ్యోతిష్క
 త్యాఽఽఘార మాఘరయత్ సర్వాణీత్తకాష్ఠానిగ్ం స్పర్శయతి” ఇతి ।
 అస్యమతే ఇత ఇన్ద్ర ఇతివాక్యం పూర్వమన్త్రశేషః । ఇతో దేవయజన
 స్థానబలాదిన్ద్రోఽసురవధరూపాణి వీర్యాణి అకరోత్ । యజ్ఞపతే ర్యజ
 మానస్య యజ్ఞ ఆహారః స్వాహా దేవతాయై దత్తః । కీదృశో యజ్ఞః । ఇన్ద్ర

దేవతాకత్వేన ఇన్ద్రవాణానైర్ముతీం రాక్షసీ ద్విశంసమారభ్యోర్ధ్వో దీ
 ణ్ణో అధ్వరోహింసా రూపేణ విచ్ఛేదేన రహితః ఐశానీం దైవికీం దిశం
 స్పృశతి । అహుతోఽకుటిలః । ఇన్ద్రశబ్దసూచితం దర్శయతి “ఇత ఇన్ద్రో అ
 కృణోద్వీర్యాణీత్యాహ ఇన్ద్రియమేవ యజమానేదధాతి” (బ్రా-౩ కాం|
 ౩ ప్ర|౭౨) ఇతి । ఉర్ధ్వశబ్దేన వృద్ధిస్సూచితే త్యాహ “సమారభ్యో ర్ధ్వో
 అధ్వరోదివిస్పృశమిత్యాహ వృద్వై” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౭౨) ఇతి । స
 మారభ్యేతి పదసూచితం * దర్శయతి “అఘరమాఘర్యమాణ మనుస
 మారభ్య । ఏతస్మిన్ గా-లేదేవాః సువర్గం లోకమాయత్ । సాతూ దేవయజ
 మానస్సువర్గం లోకమేతి । అధోసమృద్ధేనైవ యజ్ఞే న యజమానస్సువర్గం లో
 కమేతి” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౭౨) ఇతి । దేవాస్త్వయం యాగం కుర్వంతౌ
 ఽధ్వర్యమను తమాఘరం స్పృష్ట్యా విలక్ష్మమస్తరేణ స్వర్గ జ్ఞతాః సాతూ
 దేవా విలక్ష్మనైవ । కింఞ్చ సవ్యగారభ్యేత్యనేన సమృద్ధిస్సూచితా । అ
 హుతశబ్దార్థం దర్శయతి “అహుతో యజ్ఞో యజ్ఞ పతేరిత్యాహ నాన్వై”
 (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౭౨) ఇతి । ఇన్ద్రశబ్దార్థమాహ “ఇన్ద్రివాస్థాన్వహీ
 త్యాహ । ఇన్ద్రియమేవ యజమానేదధాతి” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౭౨)
 ఇతి । కల్పః “బృహద్భా ఇతి స్రుచముర్ధ్వ స్థోతి” ఇతి । అనేనాఘరేణ
 జ్వాలారూపం యథా బృహద్భవతి తథాయనుగ్ని ర్భాసతే తతో జు
 హూర్తాదవ్యా తామి త్యుర్ధ్వస్థోతి । అధికభాసనేన స్వర్గం ప్రాప్య త ఇ
 త్యాహ “బృహద్భా ఇత్యాహ । సువర్గో వై లోకో బృహద్భాః । సువర్గః
 స్య లోకస్య సమస్త్యై” (బ్రా-౩ కాం|౩ ప్ర|౭౨) ఇతి । కల్పః “అధానగ్ం
 స్పర్శయంతస్మి చా వుదఙ్మిత్యాక్రమక జపతి, పాహిమాగ్నే దుశ్శరితా
 దామా సుచరితేభజ” ఇతి । భజ స్థాపయ । జుహూపభ్యుతోః పరస్పర
 మస్పర్శయత్ విశిష్టం ప్రతి నివృత్యాగమనం విధత్తై “యజమానదేవత్యా
 వై జుహూః । బ్రాతృవ్య దేవత్యోపభృత్ । ప్రాణా ఆఘారః । యత్సగ్ం

* సువర్గపదసూచితమితి కాశీపుత్రకే.

స్పర్శయేత్ । భ్రాతృవ్యేఽస్య ప్రాణాదధ్యాత్ । అసగ్ంస్పర్శయన్ ప్ర
త్యాక్రామతి । యజమానపవ ప్రాణం దధాతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౨౭) ఇతి ।
యజమానపద్యాగే ప్రత్యాసన్నత్వాత్ జుహూః యజమానోఽభిసన్య
తేదే పభృతస్యాజ్యస్య జుహూద్వారా హూమ ఇతి వ్యవహితత్వముప
భృతః । తతోభ్రాతృవ్యోదేవతా । అర్థవాదాంతరేవా ఏతదేవద్రష్టవ్యం ।
మస్త్రీస్య పదార్థవాక్యార్థౌ దర్శయతి “పా హి మాఽగ్నే మశ్చరితాదా
మాసు చరితేభజేత్యాహ । అగ్నిర్వావపవిత్రం । వృజిన మన్వతం మశ్చ
రితం । ఋజుకర్మగ్ం సత్యగ్ం సుచరితం । అగ్నిరేవైనం వృజినాదన్వతా
న్వశ్చరితాత్పాతి । ఋజుకర్మై సత్యే సుచరితేభజతి । తస్మాదేవమాశాస్తే ।
ఆత్మనోఽగ్నేపీధాయ” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౨౭) ఇతి । కాయికం నిషిద్ధాచర
ణం వృజినం విహితాచరణమృజుకర్మ । వాచికే సత్యాన్వతే । కల్పః
“జుహ్వేద్ధ్రువాం సహసక్తి, మఖస్య శిరోసి సంజ్యోతిషా జ్యోతి రక్షా
మితితిః” ఇతి । హే ఆఘారశేష త్వం యజ్ఞస్య శిరోవదుత్తమ మజ్ఞమ
సి । అతస్తద్రూపేణజ్యోతిషా ద్రౌవాజ్య రూపం జ్యోతిః సమక్షాం
సంయుజ్యతాం । సమజ్ఞనం విధత్తే “శిరోవా ఏతద్యజ్ఞస్య । యదాఘా
రః । ఆత్మాధ్రువా । ఆఘారమాఘార్య ధ్రువాగ్ంసమనక్తి । ఆత్మనేవ
యజ్ఞస్య శిరగిప్రతిదధాతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౨౭) ఇతి । గ్రీవాదధస్త
నోదేశ ఆత్మా । పూర్వపక్ష త్వేన ద్విరావృత్తింవిధత్తే । “ద్విస్సమనక్తి
ద్వాహిప్రాణాపానా” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౨౭) ఇతి । సిద్ధాంతమాహ
“తదాహుః । త్రిరేవసమజ్ఞ్యాత్ । త్రిధాతుహి శిర ఇతి । శిరపవైతద్య
జ్ఞస్య । అధోత్రయోవైప్రాణాః । ప్రాణానేవాస్మిన్ దధాతి” (బ్రా-౩కాం
౩ప్ర౨౭) ఇతి । త్వగస్యగస్థిరూపా విష్ణుస్తాస్త్రీయో ధాతవోయస్యసత్రి
ధాతుః । మస్త్రీగతజ్యోతిశ్శబ్ద వివక్షాందర్శయతి “మఖస్యశిరోసి సం
జ్యోతిషా జ్యోతిరక్షామిత్యాహ । జ్యోతిరేవాస్మా ఉపరిష్టాద్దధాతి । సు
వర్గస్యలోకస్యానుఖ్యాత్వై” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౨౭) ఇతి । అస్యధౌ
వాజ్యశేషస్యోపరిస్థాపితేనాఘారశిష్టాజ్యేనాత్మజ్ఞులం సత్ ప్రదీపేనేవస్వ
ర్గలోకగిప్రకాశితోభవతి ॥

అత్రవినియోగసర్వహః ॥

“భువోఽగ్నిరజ్జులింకృత్వా జూపద్వా భ్యాంతయోగ్గ్రహః।

అగ్నాదక్షిణదిగ్గామి ఓష్ణోస్థిత్యాసమాహృతిః॥

బృహదభ్యంసృజముద్భవ్యాసాహిస్రుతివర్తతే।

మఖిధ్రువామనక్తిత్రినావమస్త్రా ఇహేరితాః”॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

“అగ్నే యష్ట రిదం నమః” “అగ్నిరైవ దేనానాం యస్తా”
ఇత్యనయోర్మస్త్రీబ్రాహ్మణయో రగ్నిదేవతాయా యాగాధికారస్య ప్రతీ
యతే । తదయుక్తం । నవమాధ్యాయ సప్తమపాదోక్త దేవరాధికిరణ
విరోధప్రసక్తోత్ । తత్ర హ్యేవం చిత్తితమ్॥

“దేవగిప్రయోజకోపూర్వం నాద్యోస్యఫలదత్వణః।

నవిధేయోగుణోహ్యేషో పూర్వస్యఫలతోచితా”॥ఇతి॥

అగ్నేయోఽష్టకపాల ఇత్యాదిషు కర్మసు మన్తశ్రుత్సాహచారా
మనుష్టేయానామక్షానామగ్నౌదిదేవగిప్రయోజకః । కృతః । యాగే
న పూజితాయా దేవ తాయాఃఫలప్రదత్వాత్ సంభవతి ఫలప్రసక్త్యం
మన్తార్థవాదాదిభ్యో విగ్రహాది పశ్చికావగమాత్ । విగ్రహాలూహాపిః
స్వీకారస్త ద్యోజనం తృప్తికి ప్రసాదశ్చేత్యేతచ్ఛ్రేయసస్యోచితం పశ్చికం।
‘సమాసాత్తో గోత్రభిద్వజ్రబాహురితి విగ్రహః, అగ్నిరిదం హవిరజు
షతేతి హవిస్స్వీకారః, అగ్నాదిన్ద్రప్రథితే మాహపీంషీతి హవిరోష్ణజ
నమ్, ‘తృప్తపవైసమిన్ద్రానప్రజయా పశుభిస్తర్పయతీతి తృప్తి ప్రసాదా,
తత స్సేవితరాజాది పర్షణజితదేవతాయాః ఫలప్రదత్వేనసాధాన్యాత్
తేనైవాక్షానాం ప్రయోజకతేతిప్రాప్తేబ్రూమః । కిం దేవతాయాఃఫల
ప్రదత్వలక్షణంసాధాన్యం శబ్దాదాపాద్యతే వస్తుసావధ్యాద్యన్తాద్యః।
స్వర్గకామాయజేతేతి శబ్దవిధేయస్య యాగస్యైవ ఫలప్రదత్వావగమా
త్ । ద్రవ్యదేవతేతు సిద్ధత్వేన విధ్యనర్హే । తత్ర యథాద్రవ్యస్యవిధేయం

ప్రతిగుణభావః తథాదేవతాయాఅపి । యదియాగస్య కాలాంతరభావి
 ఫలప్రతి వ్యవహితత్వం తర్హి తత్సాధనభూతా దేవతా తతోఽపి వ్యవ
 హితా । కా తర్హి ఫలస్యగతిః । అపూర్వమితి వదాహః । తచ్చ శ్రుత్యా
 శ్రుతార్థా పత్యా వా ప్రతీయమానత్వాచ్ఛాబ్జమితి తస్య ఫలప్రదత్వ
 ముచితం । న హి * వస్తుసామర్థ్యాద్దేవస్య ఫలప్రదత్వం । విగ్రహాది పశ్య
 కప్రతిపాదకయోర్వైత్తార్థ వాదయోః స్వార్థే తాత్పర్యా భావాత్ ।
 అన్యథా 'చనస్థుతిభ్య స్సాన్విహా' 'మూలేభ్యస్సాన్విహా' 'తూలేభ్యస్సాన్వి
 హా' ఇత్యాదిమ ప్రోవృపి దేవత్వం విగ్రహాదియ క్తం కల్ప్యేత । తచ్చ
 ప్రత్యక్షవిరుద్ధం । అతో న రాజాదివత్ఫలప్రదత్వం । కింబిదిగ్రహాదిమ
 దేవతాయా అపి వినాకర్తృణాఫలమభ్యవగచ్ఛతి । తతస్ ప్రాప్తా ప్రాప్త
 విధికేన ఉభయవాదిసిద్ధస్య యాగస్యైవ ఫలప్రదత్వమస్తు । కింబి
 తా పితృ గుర్యాదిశుశ్రూషాయా దేవతాం వినైవ ఫలప్రదత్వముభ
 యవాదిసిద్ధంతస్మాత్ ఫలప్రదత్వ మపూర్వమేవాక్తానుష్ఠానే ప్రయోజ
 కం । దేవస్యప్రయోజకత్వే సతి ఆగ్నేయ యాగే ఉపదిష్టాని ప్రయా
 జాద్యక్షాని సౌర్యాదియాగేష్వగ్న్యభావాదనూహ్యేని । అపూర్వస్యప్ర
 యోజకత్వే తత్సత్త్వా దూహ్యేనీతిపిశేషః । తది గం దేవతాధికరణ మ
 గ్నాదిదేవానాంకర్తృధికారే విరుద్ధతే । అత ఏవ వైయాసికదేవతా
 ధికరణసూత్రేషు జైమినిపక్ష ఉపముపస్యస్తః "మధ్వాదివ్వసమ్భవాదనధి
 కారం జైమినిరితి" । అస్యాయమర్థః । అస్తి హి కాచిన్నధువిద్యా ఛన్దో
 గైగా మ్నాతత్వాత్ । తస్యామాదిత్యో మధుత్యైనధ్యాతవ్యః । వసవో
 రుద్రా ఆదిత్యా మరుతస్సాధ్యాశ్చైత్యై దేవగణాః । పరిత ఉపవిశ్య తన్న
 ధూపజీవన్తి । క్షుద్యశేనోపాసనేన వస్వా దిమహిమానం ప్రాపున్వనీతి
 శ్రూయతే । తస్యాం విద్యాయాం మనుష్యాణామధికారః సమ్భవతి । వ
 స్వాదిదేవతాస్తు కానన్యాన్ వస్వాదీనుపాసీరక కల్పాన్యం వస్వాదిమ

హిమానం ప్రాపుయ్యః । ఆదిత్యశ్చ కమన్యమాదిత్యం మధుత్వే నౌపా
 సీత । తస్మాద్దేవానామనధికారం జైమినిర్మనుత ఇతి । తస్మి విద్యాన్తరే
 ధికారోఽస్తి ఇత్యాశఙ్క్య ఉత్తరమేవం సూత్రితం । “జ్యోతిషిభావా
 చ్చేతి” । సఖిల్వాదిత్యో నామకశ్చిచ్ఛేతనో విగ్రహవాణ్ దేవోఽస్తి కిన్ద్య
 స్త్రిక దృశ్యమానే జ్యోతిర్మణ్డలే భవత్యాదిత్యశబ్దప్రయోగః । పవన్యారే
 ష్వగ్నిశబ్దః యదివిగ్రహవతీదేవతా స్యాత్తదానీ మృత్విగాది వత్కర్మణ్య
 పలభ్యేత । కీర్ణైకస్య యజమానస్య యాగే మావిస్సీకర్తృత్వాత్ త
 దానీమేవ అన్యేషాం యాగేషు గన్తుం న శక్నుయాత్ । అత ఏవాహ్మాయ
 తె । “కస్య వా మాదేవా యజ్ఞ మాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహూనాం యజ
 మానానాం” ఇతి । కీర్ణ । విగ్రహవత్సు దేవేషు మృతేషు వైదికానామ
 గ్నిద్రాది శబ్దానామభి ధేయా భావః స్యాత్ । వేదస్యాప్రామాణ్యం ప్రస
 జ్యేత । తస్మాత్ మృగతృష్ణాది వాక్యేష్వివ సహస్రాత్ గోత్రభిదిత్యాది
 వాక్యేషు కశ్చి ద్వి కల్ప ప్రత్యయోజాయ లేశబ్దజ్ఞానానుపపత్తి వస్తు మా
 న్యో వికల్ప ఇతి తల్లక్షణం ॥

“మృగతృష్ణా మ్భసిస్మాతగ్ని ఖపుష్పకృత శేఖరః ।

పవన్ధ్యాసుతో యాతి శశశృణ్ణధనుర్ధరః ॥ ఇతి ॥

అత్రపినైవ బాహ్యవస్తు నా యథా కశ్చిదాకారవిశేషో మనసి ప్రతిభా
 సతే తత్రైవదేవతావాక్యేషు తస్మా దగ్నిర్వైదేవానాం యద్వైతి వాక్యబ
 లాద్దేవానాం యాగాధికారం వస్తుం న శక్యతే । అత్రోచ్యతే । దేవానామధికా
 రాభావగతుత ఇతి వక్తవ్యం । దేహేద్యభావాద్వా సత్యపిదేహాదా వర్ధిష్యు త్వ
 సామర్థ్యవిద్యారూపాణా మధికార హే తూనామభవాత్ । సస్త్వపి తేషు
 శాస్త్రేణ నిషిద్ధత్వాత్ । ప్రధనుపత్యైఽపి దేహేద్యభావగతుత ఇతి వాచ్యం । ప్ర
 మాణాభావాద్బాధక సదృశవాద్వా । నాద్యః । మన్తార్థవాదేతిహాసపు
 రాణ యాగిక ప్రత్యక్షలోకప్రసిద్ధీనాం తత్ప్రమాణత్వాత్ । “దేవో
 వ స్సవితాప్రాపకయతు” “రుద్రస్య హేతిగ్ని పరివో వృణక్తు” ఇత్యాదయః

యశ్చేతనోచిత వ్యవహారాభిధాయినో బహవోమన్త్రాః పూర్వముదా
హృతాః । “అగ్నేయష్టరిదం నమః” । “ఇత ఇన్ద్రో అకృణోద్వీర్యాణి”
ఇత్యాదయ ఉదాహరియ నై “అధాసపత్నానిన్ద్రాగ్ని మే విమూచీనాన్
వ్యోన్యతాం” “అగ్నేత్వగ్ం సుజాగృహి” ఇత్యాదయ ఉదాహరిష్య నై ।
“తం గాయత్ర్యా హరత్” “పురుషంవై దేవాగి పశుచూలభన్త” “దేవా
సురా స్సంయత్రా ఆసన్” ఇత్యాదయోఽర్థవాదాః ఇతిహాసో భారతాదిః ।
పురాణం బ్రాహ్మపాద్మవైష్ణవాదిః । యోగిప్రత్యక్షం యోగశాస్త్ర ప్రసిద్ధ
మూర్ధ్నా జ్యోతిషమిత్యాదిసూత్రేషు ప్రసిద్ధం । లోకప్రసిద్ధిశ్చ చిత్ర
కారాదిషు తత్తన్మూర్తిలేఖనాదిభిర్ద్రిష్టవాః । న ద్వితీయః । బాధకస్యా
నుపలబ్ధ్యాత్ । వనస్పతితన్మూలాదీనామపి విగ్రహోదిమత్స్వ ప్రసక్తోబాధ
క ఇతిచేత్ తన్న । తస్యేష్టత్వాత్ । ప్రత్యక్షవిరోధఇతిచేత్ । న । స్థావ
రరూపస్య ప్రత్యక్షత్వేఽపి తదభిమానిదేవతానా మప్రత్యక్షత్వాత్ । స
న్నిహి సర్వేషు వస్తుష్యభిమానిదేవతాః । అతపవక్షాయతే । “అన్తరిక్షదే
వత్యాగి ఖలువైపశవః” । “యజమానదేవత్యావైజుహవాః” “భ్రాతృ
వ్యదేవత్యోపభృత్” ఇతి । నాత్ర దృశ్యమానా అన్తరిక్షయజమానభ్రాతృ
వ్యానవివక్షితాః । కిన్తుతదభిమానిదేవతాః । ఏవశ్చ సత్యభి మానినీభిః సహ
భేదవివక్షయా “వాయవస్థోపాయవక్త” “జుహ్వోహ్యగ్నిస్తాప్తహ్వ యతి
దేవయజ్ఞాయా ఉపభృదేహి దేవస్తా సవితాహ్వయతి” ఇత్యా దిని చేత
నోచితాని సమ్యోధనా న్యుపపద్యంతే । కిన్నిమిత్రోయం దేవతాభక్త్యభి ని
వేశ ఇతిచేత్ । తవ కిన్నిమిత్రోఽయం దేవతా ప్రద్యేషాభినివేశః । “జ్యోతిషి
భావాచ్చ” ఇతిజైమినిమతస్య సూత్రితత్వా దితిచేత్ । కిం బాదరాయణస్య
మాతం సపశ్యతి సహ్యేవం సూత్రయా మాన “అభిమానివ్యవదేశస్తు విశే
షానుగతిభ్యాం” ఇతి । అస్యాయమర్థః । వాక్యత్మరాద్విన్దియాణాం పరస్పర
కలహశ్రుతిషు “గృధబ్రహ్మత్” “ఆపోఽబ్రువన్” ఇత్యాదిశ్రుతిషు చాభి
మానిదేవతా వ్యపదిశ్యంతే । ఇన్ద్రియసమ్మతవాక్యస్యాదావేవాహౌతా
దేవతా ఇతిదేవతాశబ్దే సవిశేషితత్వాత్ అన్యత్రచ “అగ్నిర్వాగ్భుత్వా

ముఖంప్రావిశత్, వాయుగ్రస్రాణోఽఘాత్యానాసికేప్రావిశత్ । ఆదిత్యశ్చ
 క్షుర్భూత్యాక్షిణీప్రావిశత్ ” ఇత్యాదినా సర్వేషు ఇన్ద్రియేషు దేవ
 తానుగతిశ్రవణాదితిబాధకాంతరస్తు బావరాయణపవాశజ్యనిరాచక్షే!
 తదీయం సూత్రమేతత్ “విరోధగర్భణితీచేన్నానేకప్రతిపత్తిదర్శనాత్”
 ఇతిఃఖుత్విద్వష్టాస్తేన యః కర్తవీ విరోధః సోఽపినాస్తి । ఏకస్యయుగపద్మ
 యుగృహభోజనా సప్తవేపి బహు కర్తృకసమసాకరస్వీకారః సప్తవ
 తీత్యనేకప్రకారదర్శనాత్ । ఇహ చ యాగస్యోద్దేశత్యాగాత్కత్యా స
 మసాకరన్యాయేన బహవో యజమానా యుగపదేకాం దేవతాముద్ది
 శ్యమావీంషి త్యజేయుః । అథవాదేవతానాంయోగసామర్థ్యాద్యుగపదనేక
 శరీరప్రాప్తిశ్శ్రుతిస్త్రుత్యోద్వేష్యతే । తైశ్చశరీరైర్యుగపద్మము యాగే
 షుయుగపద్మచ్ఛేయః । న చానుభవవిరోధః తాసామస్తద్ధానాది శక్తిమ
 త్వేన అయోగ్యానుపలభ్యైః । నాపివిగ్రహవతీషు దేవవ్యక్తిషు మృతాసు
 వైదికశబ్దస్యాధావాః । జాతేరేవశబ్దార్థత్వాత్ । అతో వనస్పతిమూలక
 జుహూపభృదాద్యచేతన ద్రవ్యేషు సర్వేష్వభిమానినీనాం విగ్రహవతీనాం
 చేతనానాం దేవతానామభ్యుపగమేఽపి నబాధః । కశ్చిన్మృగతృష్ణికా ఖ
 పుష్పాదిష్వపి వనస్పత్యాదిష్వివ దేవతాభ్యుపగమగ్రహణేతేతిచేత్ । య
 దా ఖపుష్పాయస్వాహా మృగతృష్ణాయైస్వాహేతి వేదవాక్యం దర్శయ
 వ్యసి తదాభ్యుపగమిష్యామః । అతగిప్రమాణసద్భావాద్భాధకాభావా
 చ్చసన్దేయ దేవతానాం విగ్రహాదయః । నాప్యర్థిత్యాద్యధికారికారణా
 భావాదితి ద్వితీయగవత్కోయక్తః । ఆదిత్యవస్వాదీనాం స్వస్వపదస్యప్రా
 ప్తత్వేన తత్ప్రాప్తిహేతా పుషాసనేయాగేవాఽర్థిత్యాభావేఽపి ఫలా
 న్తరహేతా తత్సద్భావాత్ । సత్యసజ్జల్పానాం తేహం సజ్జల్పాదేవ
 ఫలసిద్ధానయాగాదిప్రవృత్తిరితి చేత్ । న । సజ్జల్ప ఇవ యాగాదావపి
 ప్రాయో బుధ్య భావేనప్రవృత్తిసమ్భవాత్ । శ్రూయ నైహి బహు శో వే
 దవాక్యాని “అగ్నిష్టోమేనవైప్రజాపతిగిప్రజా అస్మజత్” “అగ్నిష్టోమేనై
 వపర్యగృహ్లాత్” ఇతి “బృహస్పతిరకామయతశ్రన్తేదేవా దధీరకాచ్చే

యం పురోధామితి సపతంచతుర్విగ్ంశతి రాత్రమపశ్య త్త మాహారత్రేనా
 యజత తతోవై తస్మై శ్రద్ధేవా అదధతా గచ్ఛన్పురోధా” ఇతి | ఇదానీం
 ముఖ్య * పవ సకాభావిన్యాసంజ్ఞయా ప్రజాపతి బృహస్పత్యాదిశబ్దైరుచ్య
 త ఇతిచేత్ | అస్త్యేవం నక్షత్రైస్తే | తత్రహియజమానోదేవతా చేత్యు
 భయం పశేనైవ శబ్దేన వ్యవహృతం | “అగ్నిర్వా అకామయత అన్నా
 దో దేవానాగ్ంస్యామితి | స పతమగ్నేయే కృత్తికాభ్యగిపురోధాశ మ
 స్తాకపాలంధర్వత” ఇతి | ఇహతుబాధకాభావాత్ ముఖ్య పవ ప్రజా
 పతిబృహస్పత్యాదయః | అన్యథా వసిష్ఠవిశేషణం విరుద్ధేతత్తస్మై వ మా
 మ్నాయతే “వసిష్ఠోహతపుత్రో కామయతవిద్వేయప్రజామ్” ఇతి తస్మా
 దగ్ధిసోదేవా యాగాదిషు ప్రవర్తేరక | సామర్థ్యమపి ధనవత్త్వం లేషా
 మస్త్యేవ ఉపనయనపూర్వ కాధ్యయనాభావేఽపి స్వయముచ్ఛతదేవానా
 మపౌరుషేయత్వ మస్త్యేవనిషేధచ్ఛ సవశ్యామః | తస్మాచ్ఛాచ్ఛద్రోయజ్ఞే
 ౭నవక్లృప్త ఇతివద్దేవా అనవక్లృప్తా ఇత్యశ్రవణాత్ | ప్రత్యుత “దేవా
 వైయద్యజ్ఞైఽకుర్వత తదనురా అకుర్వత” ఇతి | బహుశశ్చుతం | ఆహూ
 రప్రాప్తాఽణేపిప్రదేశాన్తర పవంశ్రూయతే “దేవావైసామిధేనీరనూచ్య
 యజ్ఞం నాన్వపశ్యన్ప్రజాపతి స్తూష్ణీమాఘారమాఘారయ త్త తోవైదే
 వా యజ్ఞ మన్వపశ్యన్” ఇతి | “అను రేషు వైయజ్ఞ ఆసీత్తందేవాస్తూష్ణిగ్ం
 హూమెనా వృజ్జిత” ఇతి | సర్వోఽప్యయ మగ్ధవాన ఇతిచేత్ | బాధంసఖలు
 వయమప్యేత మనగ్ధవాదం బ్రూమః | మహాతాత్పర్యేణవిధింప్రశంసకా అవా
 న్తర తాత్పర్యేణ స్వాధేఽపి ప్రామాణ్యాత్ భూతార్థవాదత్వేకాతవహానిః |
 యదా ప్రజాపతిరమన్త్రక్రంప్రధమచూఘారం ప్రాజాపత్యమనుతిస్థతి తదా
 క మన్యం ప్రజాపతిం మనసాధ్యాయేదితి చేత్ పూర్వకల్పేఽతీతం బ్రహ్మ
 ణ్ణాన్తరే వర్తమానం వా ధ్యాయతు | యథాదేవదత్తః స్వయమన్యప్యపితా
 పినక విద్యాధనదానాదిభిః స్వపిత్రా సమానోఽపినకస్సపితరం నమసక

* మనుష్యఇతి కాశీపాఠః.

రోతి యథావాబ్రాహ్మణకర్తృకే శ్రాద్ధే బ్రాహ్మణాన్తరంభోజ్యతే తద్యత్
 త్తయదితత్ర స్వసమానస్య పితృర్బ్రాహ్మణాన్తరస్యచపూజయా తుష్ట్యుప
 రమేశ్వరగి ఫలందద్యాత్ తర్హిసహ ప్రజాహరిగిఫలదానే విస్మరివ్యతిక్రదా
 స్యతివా । “తృప్తవై నమిన్ద్రగిప్రజయాపశుభిస్తర్హయితే” ఇతిత్రాపీన్ద్ర
 విగ్రహేఽవస్థితోఽన్తర్యామ్యేవ ఫలప్రదాతా । అతఏవ బావరాయణః
 “ఫలమత ఉపవత్తే” ఇతిసూత్రయామాస । ఈశ్వరస్యఫల గాతృత్వేఽ
 పినాన్తర్యవైయర్థ్యం । ఫలవిశేషే తత్తారతమ్యేవా అన్తర్యవైవ ని
 యామకత్వాత్ । జైమినిశ్చాపూర్వాక్షికారేణ పరితుష్టానదేవతాం ద్వేష్టి
 తావతైవ స్వాపేక్షితో హ్యధ్యాయస్యారమ్భసిద్ధేః । నచప్రజాపతి కర్తృ
 కే యాగే ఋత్విజామభావః, దేవాన్తగాణామృత్విక్త్వాత్ । నన్వార్హి
 జ్యం విప్రస్యైవ । తథాచ॥ ॥ద్వాదశాధ్యాయస్యారంభానే చిన్త్రితమ్॥

“ఆర్హిజ్యం కిం త్రినర్ణస్థం విప్రగామ్యేవనాగ్రిమః ।

విద్యావత్వాన్న తద్యక్తం బ్రాహ్మణస్యైవతత్సృతే” ఇతి॥

ప్రతిగ్రహాధికోవిప్రో యాజనాధ్యపనేతధేఃస్మృతిః । నాయందో
 షః । తత్ర త్మత్రియవైశ్యయోరా ర్హిజ్యం నాస్తీత్యేతావదేవ వివక్షితం
 నతుదేవానాం తన్నివార్యతే, మన్తగ్రాహ్మణయోస్తదవగమాత్ । “పు
 ధివీహూతా । ద్యౌరధ్వర్యుః । రుద్రోఽగ్నిత్ । బృహస్పతిరుపవక్తా” ।
 “అగ్నిర్హోతా । అశ్వినాధ్వర్యుః । త్వష్టాగ్నిత్ । మిత్రఉపవక్తా” ఇతిమ
 త్రై, “అశ్వినాహిదే వానా మధ్వర్యుఆస్తామ్” ఇతిబ్రాహ్మణం । త్రైవ
 ర్ణికానామేవ వసంతాదికాలేష్యధానవిధానాద్దేవానాం వర్ణాశ్రమాభా
 వా న్నాస్త్యధాన మితిచేత్ । న । తద్విధానస్య మనుష్యవిషయత్వాత్ ।
 వర్ణాశ్రమప్రయుక్తవిధయో మనుష్యాణామేవ సన్తి దేవాస్తు న వర్ణాశ్రమ
 ధర్మమనుతిస్త్వన్తి । కిన్తు కామ్యకర్తృణి ఆధానమపిదేవానా మ్మామాతం ।
 “ప్రజాపతీ రోహిణ్యా మగ్నిమసృజత్రతందేవారోహిణ్యామాదధత । తం
 పూషాధత్త । తంత్వష్టాధత్త । తంమనురా ధత్త । తంధాతాధత్త” ఇతిదే
 వానాంయాగాధికారే విఘ్నాభావాత్ “అగ్నిరైవదేవానాం యష్టా”

ఇత్యేతదిహ సుస్థితం । సర్వత్రచమస్త్రైబాహ్యణేహాస పురాణాదివా
దాః సుతరాముజ్జీవితాః ॥ ॥ప్రథమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచిత్తమ్।

“అగ్నిహూత్రంజుహూత్యాహూరమాహూరయతీత్యమూ।

విధేయాగుణసంసాగరావాహూస్విత్కర్తనామనీ॥

అగ్నేయేహూత్రమత్రేతి బహువ్రీహిగతోఽనలః।

గుణోవిధేయోనామత్వే రూపసంస్కారోక్షరస్థుతే॥

సంస్క్రియాహూరమాహూరయతీత్యక్తాద్వితీయయా।

అహూరేత్యగ్నిహూత్రేతి యాగికేకర్తనామనీ॥

అగ్నిజ్యోతిరితిప్రోక్తో మస్త్రైదేవస్తథాఘృతం।

చతుర్థహీతవాక్యోక్తం ద్వితీయాయాస్త్వీయంగతిః॥

నాసాధితేహిధాత్వర్థేకరణత్వంతతోఽస్యసా।

సాధ్యతాం వత్తీసంసాగరోనైవాశఙ్క్యగిక్రియాత్వతః”॥ఇతి॥

అగ్నిహూత్రంజుహూతీత్యత్రాగ్నిహూత్రశబ్దస్యకర్తనామ
త్వేద్రవ్యదేవతయో రభావాద్యాగస్యస్వరూపమేవ న సిద్ధ్యేత్ । తతోఽ
గ్నిదేవతా రూపోగుణోఽనేన దర్శిహూమే విధీయతే । ఆహూరశబ్దశ్చ
ఘృతరణదీప్త్యాదిత్యస్తాద్ధాతోరుత్పన్నః ష రద్భుతమాచక్షే । తస్మింశ్చ
ఘృతే ద్వితీయా విభక్త్యా సంసాగర్యత్వం ప్రతీయతే । తచ్చ సంస్కృ
తం ఘృతముపాంశుయాగేద్రవ్యం భవతి । తస్మాదగ్నిహూత్రాహూరశ
బ్దాగుణసంసాగరయో ర్విధాయకావీతి ప్రాప్తే బ్రూమః । “అగ్నిర్జ్యోతి
ర్జ్యోతిరగ్నిస్సాహా” ఇతిసాయంజుహూతి “సూర్యోజ్యోతిర్జ్యోతి సూ
ర్యస్సాహా” ఇతిప్రాతరితివిహితేన మన్తేన ప్రాప్తత్వాద్దేవతాన
విధేయా । తతోఽగ్నిసూర్యదేవతాకస్య సాయంప్రాతర్గికాలయోనిక
యమేనానుష్ఠేయస్య కర్తృణోఽగ్నిహూత్రమితి యాగికం నామ
ధేయం । యోగశ్చ బహువ్రీహిణా దర్శితః । చతుర్థహీతం వా ఎతద
భూత్ తస్మాహూర్య మాహూర్యేత్యాజ్యద్రవ్యస్యప్రాప్తతయా తురద్భుత
సంసాగరస్య విధేయత్వాత్ । ఆహూరశబ్దోఽపి యాగికంకర్తనామధే

యం । యస్మిన్ కర్తృణి వైర్ ఋతీం దిశమారభ్యే శానీం దిశమవధిం కృత్వా
 సప్తత్యా ఘృతం త్యైర్యతే తస్య కర్తృణ ఎతన్నామ । నను నామ త్వే సతి,
 “ఉద్భిదా యజేత” । “జ్యోతిష్తోమేన యజేత” ఇత్యాదావప ధాత్వర్థే
 నకరణేన సామానాధికరణ్యా యాగ్నిహోత్రేణ జుహోతీత్యాహారేణా
 ఘరయతీతి తృతీయయా భవితవ్యం । వైషదోషః । అనుస్థానాదూర్ధ్వం
 ధాత్వర్థస్యాసిద్ధత్య కారణకరణ త్వేపి తతః పూర్వం సాధ్యత్వాకారం వ
 త్తు మగ్నిహోత్రం ఆఘారమితి ద్వితీయాయా యుక్త త్వాత్ । నచాత్ర
 ద్వితీయానుసారేణ ప్రీహితాప్రోక్షతీత్యాదావప సంసారశృంఖలీయః ।
 ప్రీహితజ్జవదగ్నిహోత్రామారశబ్దయోగి ప్రసిద్ధద్రవ్యవాచకత్వా భావేన
 క్రియావాచిత్యాభ్యుపగమాత్ । తస్మా దగ్నిహోత్రాఘారశబ్దౌ దర్శి
 హోమోసాంశుయాగయో ర్గుణసంసార విధాయినౌ నభవతః కిన్తు
 కర్తాన్తరయో నాకామనీ ॥ ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిత్రితమ్ ।

“అగ్నిహోత్రాఘారవాక్యమనువాదోఽథవావిధిః ।

అరూపత్వా త్తు దధ్యాదివాక్యేనోక్తమనూద్యతే ॥

గుణసిద్ధౌ న దధ్యాదిగుణో దుష్టో విశిష్టతా ।

కూపందధ్యాదిమత్తాభ్యామతోఽసాగుణినోవిధిః” ॥ ఇతి ॥

ఇదమామూయతే “అగ్నిహోత్రం జుహోతి” । “పయసా
 జుహోతి” । “దధ్నా జుహోతి” । ఇదమపరమామూయతే “ఆ
 మారమాఘారయతి” । “ఊర్ధ్వమాఘారయతి” । ఋజుమాఘారయతి”
 ఇతిచ । తత్రాగ్నిహోత్రవాక్యం దధ్యాదివాక్య విహితస్య కర్తృసము
 దాయస్యానువాదః । ఆఘారవాక్యం ఊర్ధ్వదివాక్యవిహితస్య తస్యేతి ।
 సహితద్వాక్యద్వయం కర్తృవిధాయకం । కుతః । ద్రవ్యదేవతాలక్షణస్య
 యాగరూపస్యా భావాదితి చేత్ తత్ర వక్తవ్యం । కిం దధ్యాదివాక్యేన
 గుణమాత్రం విధీయతే, కిం వాగుణవిశిష్టం కర్తృనాద్యః । అగ్నిహోత్రా
 దివాక్యస్య త్వన్మతే కర్తృవిధాయకత్వా భావేన గుణినగి కస్యచిదసిద్ధౌ
 గుణ్యనువాదపురస్సరస్య గుణమాత్ర విధానస్యా సంభవాత్ । ద్వితీయే

విధిగౌరవం స్యాత్ । తచ్చసత్కాజ్ఞతావయుక్తం । అతోఽగ్నిహేమాత్రా
దివాక్యం కర్తవీధాయకం, తత్రద్రవ్యం దధ్యాది వాక్యైర్దగ్ధ్యతే । దేవ
తాతు మాన్త్రవిశేషాః ఆహారేఽప్యేవంద్రవ్యదేవతే ఉన్నేతవ్యే ॥ ద
శమీధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితః ॥

“హిరణ్యగర్భఆహారే పూర్వస్త్రిన్దుత్తరేఽథవా ।

లిక్ష్ణదాద్యేనమంలిక్ష్ణం క్లృప్తకార్యత్వతోన్తియః” ॥ ఇతి ॥

వాయవ్యపశౌ “హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే” ఇతి । “ఆహార
మాహారయతి” ఇతిశ్రుతోమన్త్రగి పూర్వస్త్రిన్నాహారే స్యాత్ । కు
తః । మన్తలిక్ష్ణాత్ । ప్రకృతౌ ప్రాజాపత్యగిపూర్వఆహారః । అస్మిన్న
పిమన్త్రే హిరణ్యగర్భ శబ్దేన ప్రజాపతిరభిధీయతే । ప్రజాపతిర్వై హిర
ణ్యగర్భఇతి వాక్యశేషాది ప్రాప్తేబ్రూహః । అస్తిమ ఆహారేఽయంమ
న్త్రః । కుతః । క్లృప్తకార్యత్వాత్ । ప్రకృతావమన్త్రగి స్రథమఆహారగి
ప్రజాపతిం మనసా ధ్యాయ ఆహారమాహారయతీతి ధ్యానమాత్రస్యా
ఽభిధానాత్ చూష్ణిమాహారయతీత్య మన్త్రీత్వం సాక్షాదవశ్రుతంద్వి
తీయేత్యాహారే “సమారభ్యోద్ధ్వోఽధ్వరః” ఇత్యాద్యైస్త్రి మన్త్రై
విహితః । అతో మన్త్రకార్యం తత్ర క్లృప్తం, తస్మాద్ద్వితీయాహారే హి
రణ్యగర్భమన్త్రవిధిః । యస్తుప్రజాపతి దేవతా లిక్ష్ణం తదిన్ద్రేఽపి సమా
నం । ఇన్ద్రోఽపి హి ప్రజానాం పతిః । తస్మాద్ధ్వోఽధ్వర ఇతి మన్త్రం
బాధిత్యా హిరణ్యాది మన్త్ర స్తత్ర విధీయతే ॥ తృతీయాధ్యాయ
స్యాప్తమపాదే చిన్తితమ్ ॥

“మామాసంతాప్తమిత్వేతత్ కస్త్వికస్వామిని * పూర్వవత్ ।

అధ్వర్యోర్వస్తుతత్వేనస్వామికర్తౌ పయోగతః” ॥ ఇతి ॥

మామేతిమన్త్రోక్తం సంతాపాభావరూపం ఫలంయజమానై స్యాత్
అధ్వర్యా వేతిసంక్షేపః । పూర్వాధికరణే మమాగ్నే వర్చ ఇత్యధ్వర్యుణా

* స్యాదథేతిమూలపుస్తకే

పర్యమానేఽపి మస్త్రే మమేతి శబ్దోఽధ్వర్యుస్వామినం యజమానం
 లక్షయతి । స్వర్గకామో యజేతేత్యాత్మనే పదే సాక్షయాగఫలస్య స్వర్గ
 స్యయజమానగామీత్యవగమాత్ । తతో యథా వరోఽపి యజమానే భవతి
 తథా సంతాపాభావోఽపి యజమానగామీతి । పాపై బ్రూమః । అధ్వర్యావ
 సంతపై సత్యవిఘ్నై న స్వామినగి కర్తునమాప్యతే, తస్మాదధ్వర్యు గతోఽ
 పి సంతాపాభావో యజమానస్యైవ ఫలమితి నాత్ర పూర్వవదస్యోపచారః॥

అథవ్యాకరణమ్.

భువనశబ్దో నియతనపుంసకలిక్లవత్వాదా ద్యుదాత్తిః । అగ్న ఇత్యత్ర
 వాక్యాదిత్వాన్ననిఘాతః । ఆమన్త్రితం పూర్వ వచిద్యమానవత్ (పా-
 ౮|౧|౨౨) ఇతి తస్య అవిద్య మానవద్భావాద్యప్త రిత్యేతస్య పదాత్ ప
 రత్వాభావాన్న నిఘాతః । కిన్తు షాఢ్వికమామన్త్రితాద్యుదాత్తత్వం । అ
 గ్నా షష్ఠా ఇత్యత్రాపి తద్వత్ । నవిద్య తేఽధ్వరో విఘ్నో హింసావా
 యస్యసోఽధ్వరగి నశ్చ సుభ్యామ్ (పా-౬|౨|౧౨౨) ఇత్యుత్తరపదాన్తోదా
 త్తత్వం । విదిష్టుశమిత్యత్ర కృత్స్వరః । అహు త ఇత్యత్ర అవ్యయపూర్వప
 దప్రకృతిస్వరః । దుశ్చరితా దిత్యత్రాఽపి తద్వత్ ॥ ఇతిశ్రీమాధవీయే వే
 దార్థప్రకాశే కృష్ణయజు స్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠశే
 ద్వాదశోఽనువాకః ॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

వాజస్య ప్రసవేనో గ్రాభేనోఽగ్రభీత్ । అథా సప్తత్నాం ఇ
 స్తో మే నిగ్రాభేనాథరాగ్ం అకః । ఉగ్రాభిఞ్చ నిగ్రాభిఞ్చ బ్రహ్మదే
 వా అవీవుధా । అథా సప్తత్నా నిన్దాగ్నిమే విమూచీనాః వ్యస్యతా
 మ్ । వసుభ్యస్త్యా రుద్రేభ్యస్త్యాఽఽ దిత్యే భ్యస్త్యాఽఽ క్తగ్ం రిహాణా వి
 యస్తవయః । ప్రజాయోనిం మాని ర్భృక్ష మాప్యాయన్తా మాప్త ఓష
 థయో మరుతాం పృషతయస్త దివమ్ ॥౧॥

గచ్ఛతతో నో వృష్టిమేరయ । ఆయుష్యాతగ్నే స్యాయుర్తేపా
హి చతుష్యా అగ్నేఽసి చతుర్తే పాహి ధ్రువాసి యంపరిధిం పర్యధ
త్వా అగ్నేదేవ ప్రణిభీర్వియమాణః । తం తపత మను జోషం భరామి నే
దేష త్వదేవ చేత యాతైయజ్ఞస్య పాథ ఉపసమితగ్ం సగ్ంస్రావభా
గాస్తేహ బ్రహ్మస్తప్రస్తరైష్టా బర్హిషదశ్చ॥౨॥

దేవా ఇమాం వాచమభి విశ్వే గృణంత ఆసద్యాస్త్యై బర్హిషి
మాదయభ్యమగ్నేర్వామ పన్నగృహస్య సదసి సాదయామి సుమ్నయి
సుమ్నసి సుమ్నమాథ తం ధురి ధుర్యో పాతమగ్నేఽదభ్యా యోఽశీతత
నో పా హి మాఽద్య దివగపాహి ప్రసిత్యై పాహి దురైష్ట్యై పాహి
దురైష్ట్యై పాహి దుశ్చరితా దపిషం నగపితుం కృణుసుషదా యోని
గ్ం స్వాహో దేవా గాతువిదో గాతుం విత్వా గాతుమిత మససస్పత
ఇనుంనో దేవ దేవేషు యజ్ఞగ్ం స్వాహో నాచి స్వాహో వాతేభాః॥౩॥

దివజ్ఞు విత్వా గాతుం త్రయోదశచ॥౧౩॥

ఇతి త్రైత్తిరియ సంహితాయాం ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాఠకే
త్రయోదశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ద్వాదశేఽనువాకే అఘారావుక్తా । అథపఞ్చప్రయాజాః । ద్వా
వాజ్యభాగౌ । త్రియగప్రధానయాగాః । పకస్విష్టకృత్ । ఇడాభాగభతు
ణం । త్రయోఽనుయాజాః । ఇత్యేతావద్వక్తవ్యమ్ * । తన్నన్త్రాస్తు హా
త్రత్వాదధర్మకాణ్డ పతన్తిన్నామ్నాతాః । ఉపరితనాస్తు స్రుగ్వాహ

* ఇత్యేతావదనుష్ఠాతవ్యం, ఇతి కాశీపరః.

సువాక ముపహూతం రథస్తరమిత్యాది పఠేత్ । తన్నభ్యేఽధ్వర్యు ర్యజ
మానశ్చ ప్రత్యుపహ్వనరూపం మన్తాస్తరం పఠేత్ । తదిదం విధత్తే “ము
ఖమివ ప్రత్యుపహ్వయేత । సమ్ముఖా నేనపశూనుపహ్వయతే” (బ్రా-
౩కాం౩ప్ర౧౨) ఇతి । హూతుర్ముఖమేవ అభిషీత్య పఠేదిత్యర్థః । ఆ
ధ్వర్యుయజమానయోర్హోత్యహస్తగతే డా స్పర్శనం విధత్తే “పశవోవా
ఇడా । తస్మై సాఽన్వారభ్యా । అధ్వర్యుణాచయజమానే నచ” (బ్రా-
౩కాం౩ప్ర౧౨) ఇతి । పాత్యంతన్నన్తాస్తరముత్పాదయతి “ఉపహూతగ
పశు మానసా నీత్యాహ । ఉపహ్వనౌ హ్వయతే హూతా । ఇడాయై
దేవతానామపహవే” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౨) ఇతి । అహమధ్వర్యుర్దే
వైరనుజ్ఞాతః । తత ఇడాభక్షణేనపశుమూభవాని । యజమానేహ్యేవం
యోజ్యం । కన్తికాకాలేతియం మన్త పారః । ఇడార్థం దేవతానామను
జ్ఞాపనే హూత్రాక్రియమాణేనతి తన్నధ్వపవాధ్వర్యు యజమానాయదో
పహ్వయతే తదా పఠేత్ । “దైవ్యాఅధ్వర్యవ ఉపహూతాః । ఉప
హూతోఽయం యజమానః ” ఇతి మన్తావయవాభ్యా మాభ్యాం త
యోరుపహవః తదనస్తరం పఠేదిత్యర్థః । వేదనం ప్రశంసతి “ఉపహూతగ
పశుమూభవతి । య ఏవం వేద” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౨) ఇతి । అవాన్త
రేడాయా అపదానం తదుపాహ్వనశ్చ వాక్పాణదేవతయోగి ప్రియ
మితి స్తోతి “యాంవైహస్త్యామిడా మాదధాతి । వాచస్పాభాగధేయం
యా ముపహ్వయతి । ప్రాణానాగ్ంసా వాచశ్చైవప్రాణాగ్ంశ్చావరు
న్ధే” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౨) ఇతి । పురోడాశస్య బర్హిషిస్థాపనం విధా
తుం ప్రస్తోతి “అథవా ఏతద్వ్యుపహూతాయా మిడాయాం । పురోడాశ
వైవ బర్హిషదోమీమాగ్ంసా” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౨) ఇతి । ఇడావ
దానానస్తరం హూత్రా తస్మామిడాయా ముపహూతాయాం స
త్యాం అవశిష్టస్య పురోడాశవైవతస్మిన్నేవకాలే బర్హిస్థాపన సమ్మన్ధినీ
కాచిన్ధీమాంసాభవతి । కింపురోడాశోబర్హిషి స్థాపనీయోనవేతి । తత్రప్ర
యోజనాభావాదస్థాపనమితిప్రాప్తే ప్రయోజనం దేవతానాం సభాగత్వ

నాదిమస్త్రా ఆధ్వర్యవత్పాదిహ త్రయోదశేఽనువాకే అన్నయన్తే ।
 కల్పః “అధోదక్షధ్వర్యుగ ప్రత్యాక్రమ్య యథాయతనం స్రుచోసాదయ
 త్వా వాజవతీభ్యాంస్రుచో వ్యూహతి, వాజస్యమాప్రసవే సోద్ధాగ్రీభే
 నోదగ్రభీదితి దక్షిణేనజహూ ముగ్ధృష్ణోతి । అధాసపత్నాన్ ఇన్ద్రోమే
 నిగ్రాభేణాధరాన్ అకరితి సవ్యే సోపభృతం నిగృష్ణోతి । ఉద్ధ్రాభం
 చేతి జహూముద్యచ్ఛతి । నిగ్రాభంచే త్యుపభృతం । బ్రహ్మదేవా అవీవృ
 ధన్నితిప్రాచీం జహూ మూహతి । అధా సపత్నాన్ ద్వాగ్నీమే వి షూ
 చీనాన్ వ్యస్యతామితి ప్రతీచీముపభృతం ప్రత్యూహతి” । అన్నస్య స్ర
 సవహేతునాఽముష్యా జహ్వీ ఉర్ధ్వగ్రహణేనేన్ద్రో మామూర్ధ్వమ
 గ్రహీత్ । అధోపభృతో నీచగ్రహణేన మమవైరిణో నికృష్టా బధానక
 రోత్ । పూర్వంబ్రహ్మదేవాశ్చ వైరిణో నికర్షంశ్చమమోతార్షం వర్ధి
 తవన్తః । అథే ద్వాగ్నీ మమసపత్నాన్ విప్వ గతయా స్వస్థానబ్రహ్మాయ
 ధాభవన్తి తథా విశేషేణ ప్రవర్తయతాం । పతన్తన్త్రీ వ్యాభ్యానాత్
 పూర్వమిడాభక్షణాదికం విధీయతే తస్య స్రుగ్వ్యాహనాత్ ప్రాగనుస్యే
 యత్పాత్ । తత్రేడాభాగస్య పురోడాశా దవచ్ఛేదంవిధతే “ధిష్ణియా
 వా పతే న్యుప్యన్తేయచ్ఛ్రీష్ణే । యద్ధౌతా । యదధ్వర్యుః । యదగ్నీత్ ।
 యద్యజమానః । తాన్ యదన్తేరే యాత్ । యజమానస్యప్రాణాన్తస్స
 జగర్హేత్ । ప్రమా యకస్స్యత్ । పురోడాశమపగృహ్యసజ్జ్వరత్వధ్వ
 ర్యుః । యజమానామైవ తల్లోకగ్ంసిగ్ంవతి । నాస్యప్రాణాన్తస్సజగర్హేత్ । స
 ప్రమాయుకౌభవతి” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౧౨) ఇతి । ధిష్ణియా నామకాగ్ని
 కేచనదేవాః సోమస్యరక్షకాః । తథావశ్రూయతే “ధిష్ణియావా అము
 ష్టిన్ద్రోకేసోమమరక్షా” ఇతి । తేచ ధిష్ణియాః సోమయాగేవేదికాసదృ
 శా పృథ్వియాగ్నిక్రియన్తే * “చాత్వాలా ధిష్ణియా నుపవపతి” “ఇతిశ్రు
 తేః । తేషాంధిష్ణియా నామతిక్రమణం తత్త్రైవనిష్ఠం “ప్రాణావాపతే ।
 యధిష్ణియాః । యదధ్వర్యుగప్రత్యధిష్ణియానతి సర్వేత్ । ప్రాణాన్తస్సజగర్హే

* పృథ్వియాఅన్నయన్తే ఇతికాంచీపున్తకే.

[కాం-౧|ప్ర-౧|అం౩] వేదార్థప్రకాశే.

త్” ఇతి తద్వదత్రా పీడాభాగ భక్షణార్థం వేద్యా ఉత్తరభాగే స్థితానాం
 బ్రహ్మాదీనాం మధ్యే సజ్జారే ప్రాణాపహారం బాధక ముపస్యస్య తత్పరిహా
 రాయ భక్త్యంపురోడాశభాగ మవచ్ఛిద్య తేభ్యనిప్రదానాయ హస్తేభ్య
 తస్య సజ్జారే దితి విధీయతే తేన యజ్ఞ పిఘ్నభానాద్యజమానస్యస్వర్గ
 లోక మవశేషయతి । ఇహలోకే ప్రాణబాధో నభవతి । అత్ర సూత్రం
 “ఇడాపాత్ర ఉపస్తీర్యసర్వేభ్యో హవిర్య్య ఇడామవద్యతి” । అవాన్త
 రేడాం విధత్తే “పురస్తాత్ ప్రత్యజ్ఞాసీనః । ఇడాయా ఇడామాదధాతి ।
 హస్త్యాగ్ం హూత్రే । పశవో వా ఇడాపశవనిపురుషః । పశుష్వేవ ప
 శూకా ప్రతిష్ఠాపయతి । ఇడామైవా ఏషాప్రజాతిః । తాంప్రజాతిం యజ
 మానోఽనుప్రజాయతే” (బ్రా-౩|కాం౩|ప్ర౧౨) ఇతి । పాత్రస్థితాయా
 ఇడాయాని పూర్వభాగే ప్రత్యజ్ఞుఖ ఉపవిశ్య సర్వసాధారణ్యా ఇడా
 యాః సకాశా ధ్యోత్రే విభజ్య ప్రదాతుం తద్గస్తయోగ్యా మల్పా మిడా
 మవదాయ హూతుర్వాన్త ఆదధ్యాత్ । గౌర్యా అన్యై శరీరమితి ఇడా
 భిమాని దేవతాకూప శ్రవణాత్ పశుత్వం । నరమేధే పురుషస్యాలభ్య
 త్వాత్ సోఽపిపశుః । మహత్యా ఇడాయా ఏషా అవాన్తరేడాప్రజాతా ।
 తతోయజమానస్య ప్రజాభవతి । అత్ర సూత్రమ్ “పురస్తాత్ప్రత్యజ్ఞాసీన
 ఇడాయా హూతుర్వాన్తేఽవాన్తరేడా మవద్యతి” ఇతి । హూతునిప్రదేశి
 న్యాః ద్వయోనిపర్వణారాజ్యే నాజ్ఞానం విధత్తే “ద్విరక్లు లావనక్రిప
 ర్యణోః । ద్విపాద్యజమాననిప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా-౩|కాం౩|ప్ర౧౨) ఇతి ।
 ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం స్థైర్యణావస్థానం ప్రతిష్ఠితిః । అవాన్తరేడా
 యాం ప్రకారవిశేషంవిధత్తే “సకృదుపస్తృణాతి ద్విరాదధాతి । సకృదభి
 ఘారయతి । చతుస్స మ్పద్యతే । చత్వారివై పశోనిప్రతిష్ఠానాని । యావా
 నేవపశుః । త ముపహ్వయతే” (బ్రా-౩|కాం౩|ప్ర౧౨) ఇతి । ప్రతిష్ఠానంపా
 దః । అనేనచతురవత్తైసత ఇచ్ఛతుమ్పదం పశుముపాహ్వయతే । ఇడా భా
 గ భక్షణాయ అను జ్ఞా పితవాకాభవతి । అత్ర చతురవత్తం పురోడాశ
 భాగం హూతా హస్తేభ్యత్వా భక్షణానుజ్ఞార్థం హోత్రకాణ్డే పఠితమ

నువాక ముపహూతం రథస్తరమిత్యాది పఠేత్ । తన్మధ్యేఽధ్వర్యు ర్యజ
 మానశ్చ ప్రత్యుపహ్వనరూపం మన్తాస్తరం పఠేత్ । తదిదం విధత్తే “ము
 ఖమివ ప్రత్యుపహ్వయేత । సమ్ముఖా నేనపశూనుపహ్వయతే” (బ్రా-
 ౩కాం|౩ప్ర|౨) ఇతి । హూతుర్ముఖమేవ అభివీక్ష్య పఠేదిత్యర్థః । ఆ
 ధ్వర్యుయజమానయోద్వోత్సహస్తగతే డా స్పర్శనం విధత్తే “పశవోవా
 ఇడా । తస్మాల్ సాఽన్వారభ్యా । అధ్వర్యుణాచయజమానే నచ” (బ్రా-
 ౩కాం|౩ప్ర|౨) ఇతి । పాఠ్యంతస్తన్తాస్తరముత్పాదయతి “ఉపహూత్య
 పశు మానసా నీత్యాహ । ఉపహ్వనో హ్వయతే హూతా । ఇడామై
 దేవతానాముపహవే” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౨) ఇతి । అహమధ్వర్యుర్దే
 వైరనుజ్ఞాతః । తత ఇడాభక్షణేనపశుమాభవాని । యజమానేష్యేవం
 యోజ్యం । కన్తికాకాలేఅయం మన్తః । ఇడార్థం దేవతానామను
 జ్ఞాపనే హూత్రాక్రియమాణేనతి తన్మధ్యే వాధ్వర్యు యజమానాయదో
 పహ్వయతే తదా పఠేత్ । “దైవ్యాఅధ్వర్యవ ఉపహూతాః । ఉప
 హూతోఽయం యజమానః ” ఇతి మన్తావయవాభ్యా మాభ్యాం త
 యోరుపహవః తదనన్తరం పఠేదిత్యర్థః । వేదనం ప్రశంసతి “ఉపహూత్య
 పశుమాభవతి । యపవంవేద” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౨) ఇతి । అవాన్త
 రేడాయా అపదానం తదుపాహ్వనశ్చ వాక్పాణదేవతయోగి ప్రియ
 మితి స్తూతి “యాంవైహస్త్యామిడా మాదధాతి । వాచస్పాభాగధేయం
 యా ముపహ్వయతి । ప్రాణానాగ్ంసా వాచశ్చైవప్రాణాగ్ంశ్చావరు
 ణే” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౨) ఇతి । పురోడాశస్య బర్హిషిస్థాపనం విధా
 తుం ప్రస్తూతి “అథవా పతన్యప్రహూతాయా మిడాయాం । పురోడాశ
 న్యైవ బర్హిషదోమీమాగ్ంసా” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౨) ఇతి । ఇడావ
 దానానన్తరం హూత్రా తస్యామిడాయా ముపహూతాయాం స
 త్యాం అవశిష్టస్య పురోడాశన్యైతస్మిన్నేవకాలే బర్హిస్థాపన సమ్ప్రదీనీ
 కాచిన్తీమాంసాభవతి । కింపురోడాశోబర్హిషి స్థాపనీయోనవేతి । తత్రప్ర
 యోజనాభావాదస్థాపనమిప్రాప్తై ప్రయోజనం దేవతానాం సభాగత్వ

మితి మత్వా విధత్తే “యజమానందేవా అబ్రువన్ | హవిన్ో నిర్వపే
 తి | నాహమభాగో నిర్వప్స్యమీత్యబ్రవీత్ | నమయాభాగయానువత్స్యధేతి
 వాగబ్రవీత్ | నాహమభాగాపురోసువాక్యాభవిష్యామితి పురోసువాక్యా |
 నాహమభాగాయాజ్ఞ్యాభవిష్యామితి యాజ్ఞ్యానమయాభాగేనవషట్ర
 రివ్యధేతి వషట్రాః | యద్యజమానభాగం నిధాయ పురోడాశం బర్హి
 షదం కరోతి | తానేవ తద్భాగినగకరోతి” (బ్రా-౩ కాం. ౩ ప్ర. ౮౮)
 ఇతి | యజమానభాగాద్యభిమాని దేవతా భాగరహితాః స్వస్యవ్యా
 పారం నకుర్వన్తి | తతోయజమానస్తైకం పురోడాశభాగం పృథజ్ఞి
 థాయా వశిష్టం పురోడాశం బర్హి షిస్థాపయేత్ | తేనస్థాపనమాత్రేణ
 వయం భాగిన ఇతి దేవానాం తుష్టిర్భవతి | స్థాపితస్య విభాగం విధత్తే
 “చతుర్థా కరోతి | చతస్రోదశః | దిక్ష్యే వసతి తిష్ఠతి” (బ్రా - ౩ కాం.
 ౩ ప్ర. ౮౮) ఇతి | పునగి పూర్వవిధి మనూద్య ప్రశంసతి “బర్హిషదం
 కరోతి | యజమానో వై పురోడాశః | ప్రజాబర్హిః | యజమానమేవ ప్ర
 జాసు ప్రతిష్ఠాపయతి | తస్మాదస్థాన్యగి ప్రజాగి ప్రతితిష్ఠన్తి | మాగ్ంసే
 నాన్యాః” (బ్రా - ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౮౮) ఇతి | యస్తాతగ్రాతినస్య బర్హి
 షిస్థాపితస్య పురోడాశస్య మృదుసో బర్హిషశ్చసంయోగః | తస్మాత్
 కృతదేహగి కాశ్చిత్తతినే నాస్థాన్ ప్రతితిష్ఠంతి | స్థూలకాయాస్తు మాం
 సేన | ప్రకారాంతరేణ తమేవవిధిం ప్రశంసతి “అథో ఖల్వాహుః |
 దక్షిణావా ఏతా హవిర్యజ్ఞస్యాన్తర్వే ద్యవరుధ్యవై | యత్పురోడాశం
 బర్హిషదం కరోతి” (బ్రా - ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౮౮) ఇతి | పురోడాశహ
 విహో హవిర్యజ్ఞః | యస్యబర్హిషి పురోడాశస్థాపనం యత్ ఏతా ఋత్వి
 జో వేదిమధ్యే దక్షిణా ఏవ అవరుద్ధాః | విధ్యన్తర మనూద్య ప్రశంసతి
 “చతుర్థా కరోతి | చత్వరోహితే హవిర్యజ్ఞ స్యర్త్విజః | బ్రహ్మహూ
 తాధ్వర్య రగ్నీత్” (బ్రా - ౩ కాం. ౩ ప్ర. ౮౮) ఇతి | తత్తద్భాగ
 స్య నిర్దేశంవిధత్తే “తవభి మృశేత్ | ఇదంబ్రహ్మణః | ఇదగ్ం హూ

తుః । ఇదమధ్వర్యోః । ఇదమగ్నిధ ఇతి । యథేవాదస్సమ్యే ౭ ధ్వరే
 ఆదేశమృత్వి గౌఘ్య దక్షిణానీయస్తే । తాదృగేవతత్” (బ్రా-౩ కాం
 ౩|ప్ర౧౮౨) ఇతి । యథాసోమయాగే మాధ్వన్నిససవనే గక్షిణాద్ధానిద్ర
 వ్యాణి వేద్యాం కృష్ణాజినే ప్రసార్యేదమస్యేద మస్యేత్పాద్యాదిశ్యాదిశ్యేద
 షిణానీయస్తే తద్వదిదం నిర్దేశనం ద్రష్టవ్యం । నిర్దిష్టానాం భాగానాం యా
 గవద్వినివారణాయ క్రమంవిధత్తే “అగ్నిధే ప్రధమాయా దధాతి । అగ్ని
 ముఖాహ్యృద్ధిః । అగ్ని ముఖామేవద్ధిం యజమాన ఋహ్నోతి” (బ్రా -
 ౩ కాం ౩|ప్ర౧౮౨) ఇతి । అగ్నేగ్నికృత్సృయాగనిష్పాదకహేతుత్వాత్ స
 మృద్ధిహేతుః । తమగ్నిం ఇన్ధ ఇత్యగ్నిత్ । అతో ౭స్యప్రాధమ్యం యుక్తం ।
 అగ్నిద్రస్య హస్తే భాగాధానప్రకారం విధత్తే “సకృదుపస్తీర్యద్విరాదధ
 త్ । ఉపస్తీర్యద్విరభి ఘరయతి । షట్సన్మద్యస్తే । షడ్వాఙ్ముతవః । ఋతూ
 నేవప్రీణాతి” (బ్రా-౩ కాం ౩|ప్ర౧౮౨) ఇతి । అస్య విధేస్తాత్పర్యం బోధా
 యన ఏకశ్రకారేణాహ “ఉపహూతాయామిడాయా మగ్నిధ ఆనధా
 తి షడవత్త ముపస్తృణాత్యాదధా త్యభిఘరయతి” ఇతి । ఆపస్తమ్బస్త
 అస్యధాబ్రూతే “ద్విరుపస్తృణాతి । ద్విరాదధాతి । ద్విరభిఘరయతి”
 ఇతి । విధత్తే “వేదేనబ్రహ్మణేబ్రహ్మభాగం పరిహరతి । ప్రాజాపత్యోవై
 వేడిః । ప్రాజాపత్యోబ్రహ్మ । సవితా యజ్ఞస్యప్రసూత్యై” (బ్రా-౩ కాం
 ౩|ప్ర౧౮౨) ఇతి । పరిహరణప్రదానం । యథా ప్రజాపతిరన్తర్యామితయా
 ప్రేరక ఏవం బ్రహ్మపితదనుజ్ఞయా యజ్ఞస్య ప్రవర్తక ఇణిబ్రహ్మణఃప్రా
 జాపత్యత్వం । వేదవ్యతిరిక్తసాధనేన యేనకేనాపి ప్రక్రాంతపాత్రేణ భాగా
 న్తరం దేయమిత్యాహ “అథకామమస్యేన” (బ్రా - ౩ కాం । ౩|ప్ర
 ౧౮౨) ఇతి । హూతుర్బ్రహ్మణోనన్తర్యం విధత్తే “తతో హూత్రే ।
 మధ్యంవా ఏతద్యజ్ఞస్య । యద్ధౌతా । మధ్యత ఏవ యజ్ఞంప్రీణాతి” (బ్రా-
 ౩ కాం ౩|ప్ర౧౮౨) ఇతి । సామిధేనీరారభ్యోపరిష్టా దేవహూతర్వాప్రా
 రాద్యజ్ఞమధ్యత్వం । అధ్వ ర్యో ద్విత్తానన్తర్యం విధత్తే “అధాధ్వర్యవే ।
 ప్రతిష్ఠావా ఏవా యజ్ఞస్య । యదధ్వర్యుః” (బ్రా-౩ కాం ౩|ప్ర౧౮౨) ఇతి ।

ప్రతిష్ఠాసమాప్తిః । సమిష్టయజుర్వైమవర్యవంతం యజ్ఞ మధ్వర్యుః సమాప
యతి । అగ్నిధ్రువారభ్యాధ్వర్యు పర్యవంతం క్రమమన్వాహార్యాది దక్షిణా
యా మతిదిశతి “తస్మాద్ధ విర్యజ్ఞస్యైతా మేవావృతమను । అన్యాదక్షిణా
నీయన్తే । యజ్ఞస్యప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౮౮) ఇతి । ఆవృత్తి
కారః । అగ్నిధ్రంప్రతిప్రేషమన్త్రముత్పాదయతి । “అగ్నిమగ్నిత్యకృత్యకృ
త్యమృగ్ధీత్యాహ । పరా జీవహ్యేతస్మి యజ్ఞః” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౮౮)
ఇతి । వీషయా పరిధిసమ్మర్జనమపి లభ్యతే । అస్మిన్ కాశేసమాప్తప్రా
యత్వా ద్యజ్ఞగి పరాఙ్ముఖి ఇవవర్తత ఇతి సకృత్సమ్మర్జనం పర్యాప్తం ।
అధహూతారంప్రత్యస్తి కశ్చిత్ ప్రేషమన్త్రః “ఇషితాదైవ్యాహూ
తారో భద్రవాచ్యాయప్రేషితో మానుషః సూక్తవాకాయ సూక్తాబ్రూ
హి” ఇతి । భద్రం ఫలం తస్యవాచ్యం వచనం । తదర్థమగ్నిర్హౌతా । పృ
థివీహూతా ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధాదైవ్యాహూతారగ్ని పరమేశ్వరేణప్రే
రితాః । ఇదంద్యావాపృథివీ భద్రమభూదిత్యాద్యనువాకస్సూక్తం । తస్య
వాక్యోవచనం । తదర్థంమానుషోహూతా ప్రేషితః । అతోహేతోః హే
హూతస్తత్ సూక్తంబ్రూహి । తమిమమన్త్రముత్పాద్య తత్రేషితపద
స్యభద్రవాచ్యయేతి పదస్యచ అభిప్రాయంవ్యాచక్షే “ఇషితాదైవ్యా
హూతార ఇత్యాహ । ఇషితగ్ం హికర్తృక్రియతే । భద్రవాచ్యాయప్రే
షితోమానుషస్సూక్తవాకాయ సూక్తాబ్రూహీత్యాహ । ఆశిషమేవైతా
మాశాస్తే” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౮౮) ఇతి । అస్మిహూతారం ప్రత్యపరగ్ని
ప్రేషమన్త్రః “స్వగాదైవ్యాహూతృభ్యః స్వస్తిర్హనుషేభ్యశ్శంయో
ర్బుహి” ఇతి । దైవ్యానాం హూతృణామయం యజ్ఞస్సాన్విధీసూ
మానుషేభ్యోహూతృభ్యః స్వస్తిస్త । హే హూతస్త్యంశంయుదే
వస్య సమృద్ధినం తచ్చంయోరావృణీమహ ఇత్యనువాకం బ్రూహి । అ
స్మిన్ మన్త్రే స్వగాశబ్ద స్వస్తి శబ్ద శంయుశబ్దానా మభిప్రాయం క్రమే
ణదర్శయతి । “స్వగాదేవ్యాహూతృభ్య ఇత్యాహ । యజ్ఞమేవ తత్స్వ
గాకరోతి । స్వస్తిర్హనుషేభ్యఇత్యాహ । ఆశిషమేవైతామాశాస్తే । శం

యోర్బు హీత్యాహ । శంయుమేవ బార్హస్పత్యం భాగధయేనసమర్థ
యతి” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౧౩) ఇతి । శంయుః బృహస్పతేనపుత్రః । ఇ
త్థ మిడా భాగా ద్యనుష్ఠానం విధాయాస్తికా కాణ్డే ఆత్మాతాభ్యాం
వాజస్యమేత్యే తాభ్యా మృగ్భ్యం సృశ్వాహనం విధత్తే “అధస్రచీ
వనుష్టుగ్భ్యంవాజవతీభ్యాం వ్యూహతి । ప్రతిష్ఠావాలనుష్టుక్ । అన్నం
వాజస్యప్రతిష్ఠితైః । అన్నాద్యస్యావరుద్యై” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౧౩) ఇతి ।
చతుర్భిగపాదైర్గవాదీనాం ప్రతిష్ఠితత్వాత్ తద్వదనుష్టుగ్భ్యంప్రతిష్ఠాహే
తుత్వం । వాజశబ్దస్యాన్నవాచిత్యాత్ తద్వత్వా వృచావత్తుం యోగ్యస్యా
న్నస్యా వరోధాయ భవతః । సామాన్యాకారేణ విహితం స్రుశ్వాహ
నం విశేషాకారేణ విశదయతి “ప్రాచీంజుహూ మూహతి । జాతానేవ
భ్రాతృవ్యాక ప్రణద తే । ప్రతీచీముపభృతం । జనిష్యమాణానేవప్రతినుద
తే । సవిహూచ ఏవాపోహ్య సపత్నాన్ యజమానః । అస్తిక లోకేప్రతి
తిష్ఠతీ” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౧౩) ఇతి । వైరిణి పరస్పర వియక్తా వివిధది
క్ పలాయితా ఏవ యథా భవన్తి తథాతానపోహ్య ప్రతితిష్ఠతి । వాజవ
తీభ్యా మిత్యేతద్వివచనార్థ మనూద్యప్రశంసతి । “ద్వాభ్యాం ద్విప్రతిష్ఠో
హి” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౧౩) ఇతి । ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం ప్రతిష్ఠాయ
స్యాసా ద్విప్రతిష్ఠః । కల్పః “జుహ్వ పరిధీననక్తి । వసుభ్యస్త్యా ఇతిమధ్య
మం । రుద్రేభ్యస్త్యా ఇతిదక్షిణం । ఆదిత్యే భ్యస్త్యా ఇత్యుత్తరం ” ఇతి । త్రి
వ్యప్యనక్షీత్యభ్యాహారః । సుష్టార్థతాందర్కయతి “వసుభ్యస్త్యా రుద్రేభ్య
స్త్యాఽఽదిత్యేభ్యస్త్యేత్యాహా । యథా యజురేవైతత్” (బ్రా-౩ కాం|
౩|ప్ర|౧౩) ఇతి । బోధాయనః “స్రుత్యుప్ర స్తరమనక్తి । అక్తగ్ంరిహాణా
ఇతి జుహ్వమగ్రాణి । వియన్తు వయ ఇత్యుపభృతి మధ్యానిప్రజాంయో
నింమానిర్మృత్యమితి ధ్రువాయాంమూలని” ఇతి । ఆపస్తంబస్త్యాద్య ద్వి
తీయ మస్త్రావేకీకృత్యాహ “అక్తగ్ంరిహాణా వియన్తు వయ ఇతిజుహ్వ
మగ్రంప్రజాంయోనిం మానిర్మృత్యుపభృతి మధ్యం । ఆప్యాయస్తామా
పటపథయ ఇతి ధ్రువాయాంమూలం ” ఇతి । ఆజ్యేనాక్తం ప్రస్తరాగ్రం

లేలిహానా వివిధం మార్గం గచ్ఛన్తు । అహంతు ప్రజాంతతా-రణఞ్చ
మా వినాశయామి । ఆజ్యరూపా ఆపః ప్రస్తరమూల రూపాఽపధీరా
ప్యా యయన్తు । విభత్తే “సుతసుప్రస్తరమనక్తి । ఇమేవైలోకాః స్రుచః ।
యజమానప్రస్తరః । యజమానమేవ తేజసానక్తి । త్రేధానక్తి । త్రయ ఇమే
లోకాః । పభ్య పవై నం లోకేభ్యోనక్తి । అభిపూర్వమనక్తి । అభిపూర్వమేవ
యజమానం తేజసానక్తి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్రా ౮) ఇతి । అభిముఖమగ్రం
పూర్వం యథా భవతి తథా ప్రస్తరమజ్ఞాత్ । యజమానోపి ముఖ పవ
సభాసు వక్తృత్వేన తేజస్వీ భవతి । మన్తే గతస్యాక్త శబ్దస్యాభిప్రా
యమా హ “అక్తగ్ం రిహాణా ఇత్యాహ । తేజో వా ఆజ్యం । యజమా
నస్య ప్రస్తరః । యజమానమేవ తేజసానక్తి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్రా ౮)
ఇతి । విశబ్దసూచితం దర్శయతి “వియన్తు వయ ఇత్యాహ । వయ పవై నం
కృత్వా । సువర్గం లోకంగమయతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్రా ౮) ఇతి । మన్తే
ప్రథమా బహు వచనాన్తో విశబ్దః పక్షివాచీ । బ్రాహ్మణే తు ద్వితీయైకవచ
నాన్తో వయ శ్శబ్దః । మాని మృత్యుమిత్యే తస్యాభిప్రాయం దర్శయతి
“ప్రజాం యోనిం మాని మృత్యు మిత్యాహ । ప్రజాయై గోపీధాయ ”
(బ్రా-౩ కాం ౩ ప్రా ౮) ఇతి । ఓషధయ ఇతి ద్వితీయా వివక్షితేత్యాహ
“ఆప్యాయన్తా మాప ఓషధయ ఇత్యాహ । ఆప పవోషధీ రాప్యాయ
యతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్రా ౮) ఇతి । అత్ర బహువచనం ద్రష్టవ్యం । బో
ధాయనః “తము పరీవ ప్రహరతి నాత్యగ్రంప్రహరతి న పురస్తాత్ ప్రత్య
స్యతి న ప్రతి శృణోతి న విష్వజ్ఞం వి యాత్యుర్ధ్వ మద్యోతి ఆప్యాయ
యన్తామాప ఓషధయో మరుతాం పృషతయః స్థపవంగచ్ఛ తతోనో వృ
ష్టి మేరయేతి ” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “అనూచ్యమానే సూక్తవాకే మరు
తాం పృషతయః స్థేతి సః శాఖయా ప్రస్తరమాహవసీయే ప్రహరతి ” ఇతి ।
అత్ర ప్రస్తప్రహృతౌ నాత్యగ్రమిత్యాదయో నియమవిశేషాః । ఆహ వ
సీ యాత్యయః ప్రస్తరాగ్రస్య న కార్యః । ప్రస్తరస్య పురస్తా దన్యత్ కి
మపి న ప్రక్షిపేత్ । దర్భస్య కస్యచిచ్ఛేదరూపా హింసానకార్యా । దర్భా

ణాం పరస్పరవియోగో న కార్యః । కిన్తు కృత్సం ప్రస్తర ముద్యచ్ఛేత్ ।
 ఆపస్తమ్బస్యతు మరుతామితి ప్రస్తరమస్త్రాదిః సః శాఖయా వత్సా పా
 కరణహేతు భూతయా హే ప్రస్తరావయవా దర్భా యూయం వాయు
 ప్రేరితో వృష్టిజస్య తయా వాయూనాం బిన్దవః స్థః । హేప్రస్తరత్వం దివం
 గత్వా వృష్టిం ప్రేరయ । వ్యాచష్టే మరుతాం పృషతయః స్థేత్యాహ ।
 మరుతోవై వృష్ట్యా ఈశతే । వృష్టిమేవావరుద్ధే । దివంగచ్ఛ తతోనో
 వృష్టిమేరయే త్యాహ । వృష్టిర్వైద్యోః । వృష్టిమేవావరుద్ధే” (బ్రా -
 ౩|కాం|౩|ప్ర|౯౭) ఇతి । కల్పః “అధోపాత్థాయా హవనీయము పతిష్ఠతే ।
 ఆయుష్షా అగ్నేఽస్యాయుర్దే పాహి । చతుష్షా అగ్నేఽసి । చతుర్దే
 పాహి” ఇతి । ఆయుశ్చతుషోః పాలనీయతాం దర్భయతి “యావద్వా
 అధ్వర్యుః ప్రస్తరం ప్రహరతి తావదస్యాయుర్తీయతే । ఆయుష్షా అగ్నే
 స్యాయుర్దేపాహీత్యాహ । ఆయురేవాత్మకథతే । యావద్వా అధ్వర్యుః
 ప్రస్తరం ప్రహరతి । తావదస్య చతుర్తీయతే । చతుష్షా అగ్నేఽసిచ
 తుర్దేపాహీత్యాహ । చతురేవాత్మకథతే” (బ్రా - ౩|కాం|౩|ప్ర|
 ౯౭) ఇతి । కల్పః “ధృవాసీత్యన్తర్వేది పృథివీమభిమృశతి । వ్యాచ
 ష్టే “ధృవాసీత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా - ౩|కాం|౩|ప్ర|౯౭)
 ఇతి । కల్పః “మధ్యమంపరిధి మనుప్రహరతి । యం పరిధిం పర్యధత్థా అ
 గ్నేదేవ పణిభీర్వియమాణః తంతపతమను జోషంభరామి నెదేవత్పదప
 చేతయాతై । ఇత్యథేతరావుపసమస్యతి । యజ్ఞస్యపాథఉపసమితం” ఇతి ।
 హే అగ్నే దేవ స్తుతిభిః ప్రాప్యస్త్యం స్వయం యం మధ్యమపరిధిం ప
 శ్చిమభాగే స్థాపితవాససి తవానుకూలతయా ప్రియంతమేతం పరిధిం త్వ
 యి భరామి । పవత్వత్తోపరక్తో నైవ । హే దక్షిణోత్తరపరిధీ యజ్ఞస్య
 ఫలరూపమన్నం యవా ముపసమ్ప్రా ప్నోతంపర్యధత్థా ఇత్యేతత్ సత్య
 మిత్యాహ “యం పరిధిం పర్యధత్థా ఇత్యాహ । యథాయజురై వైతత్”
 (బ్రా-౩|కాం|౩|ప్ర|౯౭) ఇతి । పరిధావగ్నేః ప్రీత్యుత్పాదనా యాగ్నిస
 మ్బాధన మిత్యాహ “అగ్నేదేవ పణిభీర్వియమాణ ఇత్యాహ । అగ్నే

య ఏవైనంజుష్టం కరోతి" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౯౮) ఇతి । అనుశబ్దేన జ్ఞాతీ
 నామ మరక్షత్వం సూచ్యత ఇత్యాహ "తంతపత మనుజోపం భరామీ
 త్యాహ । సజాతానేవాస్మా అనుకాఙ్ కరోతి" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౯౮) ఇతి । అపరాధనిషేధ ఆనుకూల్యార్థ ఇత్యాహ । "నేదేష త్వదపతేత
 యాతా ఇత్యా హనుఖ్యాత్యై" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౯౮) ఇతి । అనేక
 యోః పరిధ్యోః సహ కథనం బహువిద్యానుమాలాయేత్యాహ "యజ్ఞస్య
 పాథ ఉపసమిత మిత్యాహభూమానమెవోపైతి" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౯౮) ఇతి । విధత్తే "పరిధీకప్రహరతి । యజ్ఞస్యసమిష్టై" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర
 ౯౮) ఇతి । సమిష్టిః సమ్మూర్తిః । కల్పః "అదై నాఙ్ సగ్గ్సావేణాభిజు
 హోతి । జుహ్వో ముపభృతం సగ్గ్సావయతి । సగ్గ్సావభాగాః స్థే
 హ బృహన్త్య ప్రస్తరేస్తా బర్హిషదశ్చదేవా ఇమాం వాచమభివిశ్వే గృ
 ణన్త ఆసద్యాస్త్రిః బహిఃషిమాదయధ్వం" ఇతి । హేవిశ్వేదేవాయా
 యం సంస్రావ భాగాన్ । జుహూపభృద్భ్యం సేచ్యమాన ఆజ్యశేషః సం
 స్రావః । సపవభాగో యేహంతే సంస్రావభాగాః । కీదృశా దేవాః । తం
 భాగం లబ్ధమిచ్ఛావంతో బృహంతో మహాంతః । సర్వైరారాధనీయాః । త
 త్రకేచిత్ ప్రస్తరముష్టే తిష్ఠన్తి । అన్యేత్వాస్తీర్ణే బహిఃషి సేదన్తి । అ
 స్మాభిఃక్రియ మాణామిమాంస్తుతిమభిలక్ష్య సమీచీనేయమితి గృణన్తో
 యాయమస్త్రి యజ్ఞే ఉపవిశ్య హృష్టా భవత । విధత్తే" (సుచా సమ్మ
 స్రావయతి । యదేవతత్రహారం । తత్తేన శమయతి । జుహ్వో ముపభృతం
 యజమానదేవ త్యావైజుహూః । భ్రాతృవ్యదేవత్యోపభృత్ । యజమా
 నాయైవ భ్రాతృవ్యముపస్తింకరోతి" (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౯౮) ఇతి । వ్యాచ
 స్థే "సగ్గ్సావ భాగా స్థేత్యాహ । వసవోవైరుద్రా ఆదిత్యా సగ్గ్సా
 వభాగాః । తేహం తద్భాగధేయం । తానేవ తేనప్రీణాతి" (బ్రా-౩కాం
 ౩ప్ర ౯౮) ఇతి । అస్మిన్ప్రతే దేవతాసమ్బంధ మృచశ్చనోవిశేషః ప్ర
 శంసతి "వైశ్వదేవ్యర్చా । పతేహి విశ్వేదేవాః । త్రిష్టుగ్భవతి । ఇన్ది

యంవైత్రిప్తుక్ । ఇద్వియమేవయజమానేదధాత్ (బ్రా-౩కాం | ౩ప్ర
౯౨) ఇతి । పతేవస్వాదిరూపాః । బోధాయనః “అథప్రదక్షిణమావృత్య
ప్రత్యజ్ఞావృత్య ధురిస్రుచౌ విముఞ్చతి|అగ్నేర్వామపన్నగృహస్య సదసి
సాదయామి|సుమ్నాయ సుమ్నీనీసుమ్నే మాధత్తం ధురి ధుర్యోపాతం”
ఇతి| హేజహూపభృతో యువాంతవినశ్వ రగృహస్య పృథి వ్యభిమానినో
వహ్నీః స్థానేశకటరూపే యజమానస్య సుఖాయస్థాపయామి|హేసుఖ
వత్యో సుఖే మాం స్థాపయ తం యజ్ఞభారవాహనావేతౌ దష్వతీ రక్ష
తం | యథోక్తం మత్స్యార్థం దర్శయతి “అగ్నేర్వామపన్నగృహస్యసదసి
సాదయామీత్యాహ । అయంవా అగ్ని రపన్నగృహః । అస్యా పవై
నే సదనేసాదయతి । సుమ్నాయసుమ్నీనీసుమ్నే మాధత్త మిత్యాహ|
ప్రజావై పశవ స్సుమ్నం । ప్రజామేవ పశూనాత్కన్ధత్తే । ధురిధుర్యో పా
తమిత్యాహ । జాయాపత్యో ర్గోపీధాయ” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర-౯౨) ఇతి|
అత్రాపస్తమ్బౌమత్స్యభేదమాశ్రిత్యాగ్నే ర్వామితి శకటస్య పూర్వ
భాగే స్రుచౌ సాదయిత్యా ధురిధుర్యావితి యుగధురోగ్నిప్రోహదితి మన్య
తే । కల్పః “అపరంచతుర్వృహీతం గృహీత్వా అన్వాహార్యపచనపవేద్య
ప్రప్రశ్చనాన్యభ్యాధాయ ఫలీకరణా నౌప్య ఫలీకరణంజుహోతి । ఆ
గ్నేదధ్వాయోఽశీతతసౌ పాహి మాద్య దివః పాహి ప్రసిత్త్యై పాహి
దురిష్ట్యై పాహిదురత్కన్త్యై పాహి దుశ్చరితాదవిషం నః పితుం కృణుసు
షదా యోనిగ్ంస్వాహా” ఇతి| తణ్ణులేఘగృహ క్రియమాణే ష్వపనేయా
మాలిన్యాంశాః ఫలీకరణాః । హే అగ్నే మాం దివః పాహి ద్యులోక
వాసిनో దేవా మయ్యపరాధం యథా నగృష్టాన్తి తథా మరు । అదధ్వా
యో అహింసిత జీవిత|అశీతతనో ఉష్ణశరీర । ప్రసిత్త్యై ప్రకృష్టాత్ బద్ధా
త్ ఫలవిఘ్నాత్ పాహి|దురిష్ట్యై దుష్టాత్ అయధాశాస్త్రాన్సుష్టానాత్
పాహి । దురత్కన్త్యై యాగాధికారవిరోధి దుష్టహేతుభోజనాత్ పాహి|
దుశ్చరితాత్ నిషిద్ధాచరణాత్ పాహి । పితుం అన్నం అన్నదీయం అ

విషం అమృతం కురు | సుషడా సుఖోపవేశనేన నిమిత్తేన యోనిం స్థానం
కురు | ఇదం ఫలీకరణద్రవ్యం తుభ్యం స్వాహా హుతమస్తు | మన్తస్య వ్యా
ఖ్యాన పూర్వకం హేమామం విధత్తే “అగ్నేదధ్వాయోఽశీతతనో ఇత్యా
హా | యథా యజురేవైతత్ | పాహి మాద్యుదివః పాహి ప్రసీత్యై పా
హి దురిత్యై పాహి దురద్యుత్యై పాహి దుశ్చరితాదిత్యాహా | ఆశీషమేవై
తామాశాస్తే | అవిషం నన్యపితుం కృణు సుషడా యోనిగ్ం స్వాహే
తీర్థసంప్రశ్చనాన్యన్వాహార్య పవనేభ్యాథాయ ఫలీకరణ హేమామం జు
హూతి | అతిరిక్తాని వా ఇర్థసంప్రశ్చనాని | అతిరిక్తైః ఫలీకరణైః |
అతిరిక్తమాజ్యోచ్ఛేషణం | అతిరిక్త పవాతిరిక్తందధాతి | అథా అతిరిక్తే
స్తే వా తిరిక్త మాప్త్యాఽవరున్ధే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮౭) ఇతి | ఇత్థే శా
స్త్రోక్తప్రమాణేన ఛిన్నే సతి తచ్ఛేషకాష్టాని ఇర్థసంప్రశ్చనాని | తాని
దక్షిణాగ్నౌ ప్రక్షిప్య తేషా ముపరి జుహూగతాజ్యే స్థాపితాకా ఫలీకర
ణాకా జుహుయాత్ | యాగోపయుక్తద్రవ్యాదధితత్వ వాతిరిక్తత్వం |
అధికద్రవ్య హేమామేనాధికం ఫలం ప్రాప్యతత్సాన్వధీనం కరోతీత్యర్థః | ఇ
ర్థం ఫలీకరణ హేమామే నిష్పన్నే సత్యనన్తరం పత్వ్యాః సమీపే వేద
ప్రాసనం విధాతవ్యం | తద్విధౌ బుద్ధిస్థే సతి తత్ప్రసక్తాద్వేదస్య ప్రశం
సకః కశ్చిన్నన్త్ర ఉత్పాద్యతే సచ ప్రదేశాన్తరవిషయతయా వినియుజ్య
తే “వెదిర్దైవేభ్యోనిలాయత | తాం వెదేనాన్వవిన్దకా | వెదేన వేదిం వివి
దుః పృథివీం | పాపప్రభే పృథివీపార్థివాని | గర్భం బిభర్తి భువనేష్వన్తః |
తతోయజ్ఞో జాయతే విశ్వదానిరితి పురస్తాత్ స్తవ్యుయజుషో వెదేన వెది
గ్ం సమూర్జ్యనువిత్త్యై | అథో యద్వేదశ్చ వెదిశ్చ భవతః | మిథున
త్వాన్యప్రజాత్వ్యై” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౮౭) ఇతి | కేనాపి కారణేన దేవే
భ్యస్తే రోహితాం వేద్యభిమానిదేవతాం వెదాభిమానిదేవతాముభేనదేవా
అలభన్త | తమేతం వెదస్యనుహిమానం వెదేనేత్యాదిగో మన్తస్త్రిప్రకా
శయతి | అస్యాయమర్థః | అనురైర్దత్తాం పృథివీదేవాః పూర్వోత్తరభా

గాభ్యాం సంస్కృత్య వెదిమకుర్వత్ । తాంబవేదిందేవాః పునర్వేదేనాల
 వ్యుత్త । సావవేదిః పృథివీరూపా సతీపార్థివాని ప్రహ్యోదీని విస్తారితవతీ ।
 కింఞ్చ సా పృథివీదేవతా సర్వేషుభువనేవ్యుత్త రుదరా నైర్యం గర్భంబిభ
 ర్తి । తస్మాక్సర్వాత్ సర్వస్య ఫలస్య వాతా యజ్ఞపురుష ఉత్పన్న ఇతి ।
 అనేన మస్త్రేణాష్ట మానువాకౌక్తాత్ పురోడాశనిష్పాదనా దూర్ధ్వం
 సవమానువాకే వత్సమూణాత్ స్తవ్యయజ్ఞర్హరణాత్ పురస్తాద్ధర్మమ
 యేన వెదేనవేదిస్థానం సమ్మృజ్యాత్ తచ్చవేదిలాభాయ । కింఞ్చ వేదవేది
 రూపం మిధునం ప్రజననాయ భవతి । ప్రాసజ్జికంసమాప్య ప్రకృతమనుస
 రతి “ప్రజాపతేర్వా ఏతానిశ్చత్రాణి । యద్వేదః । పత్నియా ఉపస్థ
 ఆస్యతి । మిధునమేవకరోతి । విస్తతేప్రజాం” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్రా ౧) ఇతి ।
 పత్నిసమీపే ప్రాస్తస్య వేదస్య పునరాస్తరణం విధత్తై “వేదగ్ం హూ
 తాఽఽహ వసీయాత్ స్మృణన్నేతి । యజ్ఞమేవతత్సన్త సౌతోయోత్తరస్సా
 దర్ధమాసాత్ । తగ్ంసన్తతముత్తరేర్ధమాస ఆలభతే । తం కాలేకాల
 ఆగత్యైవజతే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్రా ౧) ఇతి । దేవస్యబన్ధనం విముచ్య
 గార్హపత్య మారభ్యాహవనీయపర్యవ్తాస్తరణేన ఆగామిపర్య పర్యవ్తం
 యజ్ఞః సన్తతో భవతి । పునగి పర్యవ్యన్వా ధానాదికం కృత్వా ప్రతిపది
 తంసన్తతం యజ్ఞం కర్తుమారభేత । ఏవంపునః పునస్తత్తత్కాలే సమా
 గతే సతీయజత ఇత్యవిచ్ఛిన్నో యజ్ఞో భవతి । బోధాయనః “అధోత్థా
 య దక్షిణేన పదా వేదిమవక్రమ్య ధ్రువయా సమిష్ట యజ్ఞర్హహూతి,
 మధ్యమే స్వాహాకారే బహిరనుప్రహరతి, దేవా గాతువిదో గాతుం
 విత్వా గాతుమిత మనసస్పత ఇమంనో దేవదేవేషు యజ్ఞగ్ం స్వాహా
 వాచి స్వాహా వాతే ధాః స్వాహా” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “దేవాగా తువి
 ద ఇత్యన్తర్వేద్యూర్ధ్వ స్తిశక్ ధ్రువయా సమిష్టయజ్ఞర్హహూతి మధ్య
 మెస్వాహాకారే బహిరనుప్రహరతి ।” ఇతి । అన్తోఽపి బోధాయ
 నేన స్వాహా కారస్యాభ్యావృ తత్వాత్ తేనావశిష్టం సర్వం హూ
 తవ్యమితి లభ్యతే । జుహ్వో దీని తు యజమానేన యావదాయః

సన్ధార్యాణి । తమాహితాగ్ని మగ్నిభిర్దహన్తి యజ్ఞసాత్రైశ్చేతిశా
 స్త్రాత్ హ గాతువిదో మార్గవిదో దేవాఃపూర్వం యం గాతుంమా
 ర్గం లభ్యా సమాగతాః పునః ప్రతినివృత్త్యతంగాతుం మార్గంగచ్ఛతః హ
 మనసస్పతే దేవ భవతోక్తేషు దేవేషు ఇమంనోయజ్ఞం నిధేహి ఇదమా
 జ్యంపంతుమస్తు । సర్వక్రియాప్రవర్తకే వాయూనిధేహి ఇదమాజ్యం హు
 తమస్తు । వాయువిషయేణానేన మస్త్రేణ యజ్ఞసమాప్తి ముపపాదయతి ।
 “బ్రహ్మవాదిసోవదన్తి సత్వా అధ్వర్యుః స్యాత్ । యోయతోయజ్ఞం
 ప్రయుజ్తే । తదేనం ప్రతిష్ఠాపయతీతి వాతాద్వా అధ్వర్యుర్యజ్ఞం ప్రయు
 జ్తే । దేవాగాతువిదో గాతుం విత్వా గాతుమితేత్యాహ । యతపవయ
 జ్ఞం ప్రయుజ్తే । తదేనంప్రతిష్ఠాపయతి । ప్రతిష్ఠివృత్తి ప్రజయాపశుభి ర్య
 జమానః” (బ్రా-౩ కాం-౩ ప్ర-౧౩) ఇతి । యోధ్వర్యుర్యస్తా దేవాన్యజ్ఞ
 ముపక్రమతే తస్మిన్నేవ దేవేయజ్ఞం యది సమాపయేత్ తహిణం ఏవ
 ముఖ్యోధ్వర్యుః స్యాదితి బ్రహ్మవాదినాముక్తిః । అత్రాప్యధ్వర్యుః సర్వక్రి
 యాప్రవర్తకాద్వా యోరేవ యజ్ఞముపక్రమతే “దేవాగాతువిదో గాతుం
 యజ్ఞాయ విస్తత । మనసస్పతినాదేవేన వాతాద్యజ్ఞనిప్రయుజ్యతాం” ఇత్యే
 తస్యాన్విద్రకాణ్ణి గతస్య మన్తస్య ప్రథమంజపితత్వాత్ అతః సమాప్తా
 వపి దేవాగాతువిద ఇత్యేష వాయువిషయో మన్త్రోయుక్తః । యద్యప్యే
 తావతా త్రయోదశానువాకౌక్తానాం మన్త్రాణాం వ్యాఖ్యానం సమా
 ప్తం తథాపి దశమానువాకే పత్నీసన్నహసప్రసక్తేన పత్నీవిషయాద్వా మ
 న్త్రా వామ్నాతౌ । తదానీ మనుషయాగాత్ బ్రాహ్మణేనతౌ తత్రన
 వ్యాఖ్యాతౌ ఉపవేషత్యాగార్థం మన్త్రోత్పత్తిరపి కర్తవ్యేతితమభయమ
 త్ర వ్యాక్రియతే । ప్రథమం తావద్యోక్త్రీ విమోకమన్త్రస్య పూర్వా
 ధకం వ్యాచక్షే “యో వా అయధాదేవతం యజ్ఞముపచరతి । ఆదేవ
 తాభ్యోవృశ్చ్యతే । పాపీయాభవతి । యో యధాదేవతం । న దేవ
 తాభ్య ఆవృశ్చ్యతే । వసీ యాభవతి । వరుణోవైపాశః । ఇమంవి
 ష్యామి వరుణస్య పాశమిత్యాహ । వరుణపాశాదేవై నం ముఞ్చతి । నవి

తృప్రసూతో యథా దేవతం న దేవతాభ్య ఆవృశ్య తే వసేయా భవతి”
 (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి యోక్తృపాశస్య వరుణో దేవతా తద్భవస్య
 చ సవితా దేవతా । తతో “వరుణస్య పాశం యమబద్ధిత సవితా”
 ఇతి । పదాభ్యాం యథా దేవతం యజ్ఞోపచారాన్న దేవతాభ్య ఆవృశ్య
 తే । న విచ్ఛిన్నో భవతి । నాపి దరిద్రాభవన్తి । సవితృప్రసూతో యథా
 దేవతముపవరతీతి శేషః । తృతీయపాదే పదార్థవాక్యాద్ధౌ దర్శయతి “ధా
 తుశ్చ యోనా సుకృతస్య లోక ఇత్యాహ । అగ్నిరైవ ధాతా । పుణ్యకర్మసు
 కృతస్య లోకః । అగ్నిరైవై నాంధాతా । పుణ్యే కర్మణి సుకృతస్య లోకే
 దధాతి” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి । దుఃఖనాశాయ సుఖపాత్రయే
 చ తుర్థపాదోక్తి రిత్యాహ । “స్యోనం మే సహ పత్యాకరోమిత్యాహ ।
 ఆత్మనశ్చ యజమానస్య చానాత్మ్యే శస్త్రాయ” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮)
 ఇతి । పత్నయః పూర్ణపాత్రవిమోకాధో యో మన్త్రస్తంభ్యాచ
 ష్టే “సమా యమా సమ్ప్రజయే త్యాహ । ఆశిషమేవైతామాశాస్తే పూ
 ర్ణపాత్రే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి । సమానీయమానే ఇతి శేషః ।
 మన్త్రగతం ఛందః ప్రశంసతి “అన్తతోఽనుష్టుభా చతుష్టుద్వా ఏతచ్ఛ
 న్దః ప్రతిష్ఠితం పఠియై పూర్ణపాత్రేభవతి । అష్టిక లోకే ప్రతిష్ఠిస్తానీతి ।
 అష్టిన్నేవ లోకే ప్రతిష్ఠిత” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి । పత్నీకర్త
 వ్యస్యావసానే విహితం యదిదం పూర్ణపాత్రాభిమన్త్రణం అనుష్టుభా
 క్రియతే తదిదం ఛందః పాదచతుష్టయోపేతత్వా క్షౌరివప్రతిష్ఠితం భవతి ।
 కష్టిక విషయే । పత్నీసహస్థాని పూర్ణపాత్రే విషయే । మన్త్రజప
 న్యైః కౌఽభిప్రాయః । ఇహ లోకే ప్రతిష్ఠితాస్యా మిత్యభిప్రాయః । త
 త్రమన్త్రసామర్థ్యాత్ సాప్రతిష్ఠిత్యేవప్రకాగాన్తరణప్రశంగతి । “అ
 ధోవాగ్వా అనుష్టుక్ । వాజ్ఞీధునం । ఆహారేణః ప్రజననం । ఏతస్మాదైవ
 మిభునాద్విద్యోతమానః స్తనయా వర్షతి । రేతస్సచ్చక్ । ప్రజానప్రజన
 య” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి । న కేవలమనుష్టుభః ఛందోహవత్వం
 కీన్తు వాక్రూపత్వ మవ్యన్తి । సా చ వాగ్వాపి చ్ఛందోహవేణ పురుషేణ

సహ మిధునంసప్పద్యతే । యాస్తుపూర్ణపాత్రగతా ఆపస్తాస ప్రజోత్పత్తి
సాధనంరేతః । ఏతస్మాదేవ యాగానుష్ఠా నగతాన్నిధునాదుత్పన్న ఆదిత్య
ప్రేరితోమేఘా వృష్టిద్వా రేణప్రజోత్పత్తౌ పర్యవస్యతి । తథాచస్త్యర్థతే ।

“అగ్నౌప్రాస్తాహుతి సుమ్య గాదిత్యముపత్తితే ।

అదిత్యాజ్ఞాయతేవృష్టి వృక్షైరన్నంతతగ్గప్రజాః ” ఇతి ।

విముక్తయోక్త్రస్య పూర్ణపాత్రోదకస్య చసహకారః పత్యా క
ర్తవ్యత్యాహ “యద్యైవ్యజ్ఞస్యబ్రహ్మణాయజ్యతే । బ్రహ్మణావైతస్యవి
మోకః । అన్నిశ్చాన్యైః విముక్తంవాపతహియోక్త్రం బ్రహ్మణా । ఆదాయై
నత్ పత్నీ సహవ ఉపగృహ్ణీతేశాన్త్యై” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి ।
యథామస్త్రేణోపహితానాంకపాలానాం మస్త్రేణైవవిమోకగ్గ కర్తవ్యః
తథా యోక్త్రస్యాపియోగవిమోకవత్త్యా రజ్వా కృతస్యోపద్రవస్య అన్ని
శ్చాన్యైర్వృక్షైః యోక్త్రేచ్ఛేదానీం మస్త్రేణముక్తం అతోఽజ్ఞలొతద్యోక్త్ర
మాదాయతేన సహాపౌ గృహ్ణీయాత్ తద్గ్రహణాయానయనం విధత్తే “అ
జ్ఞలొపూర్ణపాత్రమానయతి । రేతపవాస్యాంప్రజాందధాతి । ప్రజయాహి
వనుష్యగపూర్ణః” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి । శోభత ఇతిశేషః । పూ
ర్ణపాత్రోదకేన పత్యా ముఖప్రత్యోశనంవిధత్తే “ముఖంవిమృష్టై । అవ
భృతస్యైవరూపం కృత్వోత్తితే” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి । ఉత్తి
ష్టేపితివిధిః అధోపవేషో మస్త్రేణ పరిత్యక్తవ్యః । అతః ప్రస్తాతి । “పరివే
షోవాపషవనస్పతీనాం । యదుపవేషః” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి ।
పలాశశాఖామూలే త్యక్తభాగ ఉపవేషః । సచసర్వేషాం వనస్పతీనాం
పరితో వ్యాప్తోతి । వనస్పతిభిస్తుస్సాధ్యస్యాక్రూరవియోజన తక్షకపాలో
పథానాదెరనేన కృతత్యాక్ । వేదనంప్రశంసతి “య ఏవంవేదవిన్దతే పరివే
ష్టారం” (బ్రా-౩ కాం ౩ ప్ర ౧౦౮) ఇతి । సేవకజనమిత్యర్థః । మస్త్రోత్పాద
నపురస్సరముపవేషత్యాగం విధత్తే “తముత్ర-రే । యందేవామనుష్యేషు ।
ఉపవేషమధారయత్ । యేఅన్త్యభ్య మపచేతసః । తానన్త్యభ్యమిహాకురు ।
ఉపవేషోపకర్షిణః । ప్రజాంపుష్టిమతోధనం । ద్విపదోన చతుష్పదః । ధ్రువా

ననపగాఁకుర్పితి పురస్తాత్ ప్రత్యక్షముపగూహతి । తస్మాత్ పురస్తాత్
 ప్రత్యక్షశూద్రాటవస్యన్తి” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । తముత-
 రముపగూహతీత్యన్వయః । యమిత్యాదిర్నన్తః । యంపలాశశాఖామూల
 భాగం దేవా మనుష్యసమ్మన్ది యజ్ఞేషు కపాలోపధానా ద్యుగ్రకర్తృకారే
 ణ ముపవేషమకల్పయన్ హే ఉపవేషసత్త్వం యే పుత్రభార్యాదయోఽన్య-
 త్తోఽపరక్తాస్తానన్త దర్థమిహాసీయానురక్తాఁకురు । హే ఉపవేష అస్మా-
 కం సమీపే ప్రజాదికం విధి వ్యాప్తంకురు । మనుష్యాన్ పశూంశ్చ
 చిరజీవినో వియోగ రహితాంశ్చకురు । అనేన మన్త్రేణ ఉపవేషము
 తు-రే మృత్యునాదిరూపే తృణాదిత్యాగస్థానే పూర్వభాగే ప్రత్యక్షుఖం
 గూఢంకుర్యాత్ । యస్మాదేవం తస్మాల్లాకేపి ఉపవేషవత్ కర్తృకరాః
 శూద్రాః స్వామ్యభిముఖాః స్వామినఃపురస్తాత్ సర్వదా ఆవతిష్ఠన్తే । ని-
 శ్చేషేణ గూహనంవిధత్తే “స్థవిమతఉపగూహతి । అప్రతి వాదినపై నాఁ-
 కురుతే” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అగ్రముత-రేప్రవేశ్యమూలంబ
 హినాన్వశేషయేత్ కిన్తుస్థవిస్తాన్ మూలాదారభ్య కృత్సంప్రవేశయే-
 త్ । తథాసత్యేతాన్ భృత్యాన్ అప్రతివాదినః ఉక్తకారిణః కురుతే ।
 అభిచారాయ మన్త్రాన్తరముత్పాదయితుం ప్రస్తాతి “ధృష్టిర్వా ఉపవేషః
 శుచర్తో వజ్రో బ్రహ్మణాసగ్గోఽఽతిః” (బ్రా-౩ కాం|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అ-
 యముపవేషః స్వత ఏవధార్మ్యయుక్తః । తతఃకర్థ్యం వహ్నిసన్తాపేన యు-
 క్తః । పునరపి మన్త్రేణ తీక్ష్ణీకృతత్వాద్వజ్రః సమ్పన్నః । అతోభిచారయో-
 గ్యః । తత్రమన్త్రముత్పాద్యవినియుక్తై “యోవవేషేశుక్ । సాఽమున్మ-
 చ్ఛతు యం ద్విష్ట ఇతి । అధాస్తైనామ గృహ్యప్రహరతి” (బ్రా-౩ కాం|
 ౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । శుక్సన్తా పః అముమిత్యత్ర యోద్వేష్యః తస్యనామ
 గృహీత్వా తముపవేషమగ్నౌ ప్రహరేత్ । పునరప్యచాం త్రయమభి-
 చారాథఃమేవోత్పాదయతి । ధిరముం సుదఙ్కసః । సపతోయస్య పృ-
 తస్యతినిర్బాఙ్గేనహవిషా । ఇన్ద్రో ఏణంపరాశరీత్ । ఇహి తిస్రః పరావతః ।

ఇహి పశ్చజనాన్ అతి । ఇహి తిస్రోఽతిరోచనా యావత్ । సూర్యోఽ
సద్దివి । పరమాంత్యా పరావతం । ఇన్ద్రోనయతువృతహా । యతోనపున
రాయసి । శాశ్వతీభ్యగ్గసమాభ్యుత్థి ” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౦౧) ఇతి ।
యః శత్రుర్యుయుత్యతి అముం స్వగృహాత్ త్వంని సానయనిశ్శేషేణ
జగద్భ్యం యేన తన్నిర్భాభ్యంతాదృశం హవిరుపవేషరూపం తేన ఇన్ద్ర
ఏనంశత్రుం పరావృత్య హింసితవాః । పరావృచ్ఛబ్ధో దూరదేశవాపీ (స్త్రీ)
లిజ్ఞః । హేతతో త్వంతిభ్యో లోకేభ్యో నిర్గత్యత్రీ దూరదేశవాః బ్రా
హ్మణాదీనతిక్రమ్య చణ్డాలాదిషు గచ్ఛ । యావత్ సూర్యో దివ్యస్తి తా
వంతంకాలం అగ్నిసూర్య చన్ద్రరూపా స్తిస్రో దీప్తీరతిక్రమ్య మహత్యర్థకా
రే గచ్ఛ । వృతహేన్ద్రస్త్యామత్యన్తదూరదేశం నయతు । దూరదేశం
యస్తాత్ । దూరదేశాదనేకేభ్యః సంవత్సరేభ్యః ఊర్ధ్వమపి న పునరాగ
మిష్యసి । ఏతాభి స్తీస్రభిః ఋగ్నిరుపవేషంగృహాత్ దూరతోనిరస్యేత్ ।
ఇత్యేవం విధిస్తావకేనాథా వాదే సోన్నయతి । “త్రివృద్వా ఏవ వజ్రో బ్ర
హ్మణా సగ్ంశితః । శుచైవైనంవిధ్యా । ఏభ్యో లోకేభ్యో నిర్ణవ్య । వజ్రేణ
బ్రహ్మణ స్త్రణుతే ” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౦౧) ఇతి । మన్త్రీత్రయేణ తీక్ష్ణీ
కృత ఏవ ఉపవేశరూపో వజ్రస్త్రిగుణో భవతి । ఏతన్నిష్ఠేన శోకేన ఏనం
వైరిణం లోకత్రయాత్ నిసార్గమన్త్రాత్తుకేన వజ్రేణ అభిహింసతి । త్రిర్భూ
మిం ఖాత్వా తత్రోపవేశం ప్రయేస్తుం యజుర్ద్వయరూపం మన్తముత్పా
దయతి “ హతో సావవధిష్టాముమిత్యాహ స్రుత్యై ” (బ్రా - ౩కాం
౩ప్ర | ౧౦౧) ఇతి । స్తుతిష్ఠింసా । అత్ర సూత్రం “ పశ్చభిర్నిర
స్యేన్నిఖినేద్వా ” ఇతి । ఉపవేశస్యాగ్నా ప్రహరణే చూరదేశే నిరసనే
భూమాభిననేచ ధ్యానంవిధత్తై “యంద్విష్యాత్తంధ్యాయేత్ । శుచైవైన
మర్షయతి” (బ్రా-౩కాం౩ప్ర౧౦౧) ఇతి ॥ అత్రవినియోగసజ్జహః ॥

“వాజద్వాభ్యాం స్రుచోవ్యాహా వస్వజ్యాత్ పరిధీం (స్త్రీ)భిః ।

అక్షప్రాస్యాత్త్రిభిః స్రుయు ప్రస్తరాగ్రాదికాంజనం ॥

మదుప్రస్తరఘోమోయ మాయురగ్న్యభిమన్త్రణం |
 ధ్రువాభూమింస్పృశేద్యహు మధ్యస్యపరిధేహుః ||
 యజ్ఞాన్యయోర్ద్వయోద్వోమః సంస్రావంస్రావకాహుతిః |
 అగ్నేస్రచాసాదయత్వా ధురితౌప్రోహయేత్ స్రచా ||
 అగ్నేఘోరీకృతేద్వోమో దేవాఇష్టయజాహుః ||
 వాచిబర్హిష్టుతిర్వాతే సర్విద్వోమోత్రవింశతిః || ఇతి ||

అథమీమాంసా.

దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్రితం ||

“క్రియాయాగప్రతిపత్యైవా చమసేదాదిభక్షణం |
 క్రియాయాగపూర్వవన్నైవం యాగీయేస్వత్వవర్జనాత్ ||
 అక్రీతయజమానస్య భక్షసత్వాచ్చతేనసా |
 ప్రతిపత్యైస్సంస్కృతత్వాత్ సత్రేషునపవర్తతే” || ఇతి ||

అస్తిసోమే చమసభక్షణం అస్తిచేష్టా ఇడాప్రాశిత్రాదిభక్షః | తత్ర
 భక్షేణ ప్రీతానామృత్విజాం స్వాధీనత్వసమ్భవాత్ దక్షిణేనక్రయార్థం
 భక్షణమితి పూర్వనివృత్తిః | యాగదేవతాయై సజగల్పితేపిద్రవ్యే స్వ
 త్వమలభమానో యజమానోనతేనక్రేతుం శక్నోతి | కిచ్చ యజమానప
 ఞ్చమాః సముపహూయేదాం భక్షయన్తీ త్యక్రీతస్యాపి యజమానస్యభ
 క్షః శూయతే | తత్సాహచర్యాదృత్విజామపి భక్షణంనక్రయార్థ మితి
 గమ్యతే | తస్మాత్ప్రీతిపత్యర్థో భక్షఇతి | తేనక్రయార్థత్వాభావేన పరిశి
 వ్యమాణాసా ప్రతిపత్తిర్యాగోపయుక్తద్రవ్య సంస్కారత్వేన సత్రేషున
 బాధ్యతే || తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే * చిన్రితం ||

“చతుర్థాకార్య ఆగ్నేయః పురోడాశఇతీరితం |

చతుర్థాకరణంసర్వ శేషోవాఽఽగ్నేయమాత్రగః ||

ఉపలక్షణతాఽఽగ్నేయే యుక్తాఽతస్సర్వ శేషతా ।

అగ్నిమీమీయవిద్వాగ్నే యతోస్త్యాగ్నేయతాతతః ॥

నాగ్నేయత్వంతయోర్ముఖ్యం కేవలాగ్నీనుపాశ్రయాత్ ।

తేనైకస్త్రికపురోడాశే చతుర్థాకరణస్థితిః” ఇతి ॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే “ఆగ్నేయంచతుర్థా కరోతి ”

॥ ఇతి ॥ తత్రాగ్నేయ వదైద్వాగ్నీమీమీయయోరపి పురోడాశయో
రగ్నిసమ్బద్ధత్ ఆగ్నేయశబ్దేన పురోడాశత్రయముపలక్ష్యతే । తతస్త్రి
యాణాం శేష ఇతిచేత్ । మైవం । న హ్యగ్నేయఇత్యయం తద్ధితః సమ్బ
ద్ధమాత్రేఽభిహితః కిన్తు దేవతాసమ్బద్ధే అగ్నిశ్చ కేవలః । ద్విదేవత్యయోః
పురోడాశయోరైకదేవతాత్వం । అతోదేవతైకదేశేన కృత్సదేవతో
పలక్షణాభావాదాగ్నేయత్వం తయోర్ముఖ్యమితి ముఖ్యపవాగ్నేయే
చతుర్థాకరణంవ్యవత్తిత్యతే ॥ ॥ తత్రైవచతుర్థపాదేచిన్దితం ॥

“ఇదంబ్రహ్మణఇత్యుక్తిగి క్రయార్థంభక్షణాయవా ।

భక్షాశ్రుతేగిక్రయార్థోఽతో యథేష్టంతైరియజ్యతాం ॥

దేవతాయోసమస్తస్య కృత్యత్వాత్ స్వామితానహి ।

శేషస్యప్రతిపత్యర్థం భక్షణంతత్రయజ్యతే” ఇతి ॥

చతుర్థాకృతస్య పురోడాశస్య భాగాయజమాన పవనిదిశేత్
“ఇదంబ్రహ్మణః, ఇదంహూతుః, ఇదమధ్వరోఽః, ఇదమగ్నిధః, ” ఇతి ।
సోయంనిర్దేశోన భక్షణార్థః భక్షణస్యాశ్రుతత్వాత్ । తతోభృతిదానేన
తాన్మత్స్విజగి పరిక్రేతుమయంనిర్దేశః । క్రయశ్చ తదగ్నేకారానుసారేణ స్వ
త్సేనాప్యవద్యతే । తస్మాత్ స్వకీయభాగస్తై రిచ్ఛయోపయోక్తుం శ
క్యఇతిప్రాప్తే బ్రూమః । “అగ్నేయేజుష్టంనిర్వపామి ” ఇతి కృత్సదేవతా
విషా దేవతార్థంసజ్ఞా వితత్యేనతత్రయజమానస్య స్వామిత్యాభావాన్న
యక్తగి పరిక్రయః । భక్షణస్తుప్రతిపత్యర్థత్వాద్యుక్తం । అవశిష్టస్యయం
కోప్యవయోగః ప్రతిపత్తిః । పురోడాశస్యభక్షణార్హత్వాద్భక్షణేనకర్త

క రాణాము తస్మాజననాచ్చ తద్భుతాణాంసద్దేశోఽయుజ్యతే॥ తత్రై
ష్టమపాదే చిన్తితం॥

“వాజస్య మేత్యముఁబ్రూయా దేకౌద్వైక్యతార్థతః।

ఎకగికాణ్డద్వయే పాఠాదధ్వర్యుస్వామినాపుభా” ॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోర్వాజస్య మేత్యయం మన్త్రాధ్వర్యుకాణ్డే య
జమానకాణ్డే చామ్నాతః । తత్రైకేనపతనే సతిమన్త్రస్యచరితార్థత
దితరస్తంనపతేదితిచేత్ । తైవం । కాణ్డాన్తరపాఠవైయ్యధ్యప్రస
త్ । తస్మాదుభాభ్యాంపఠనీయః । తయోఃపఠతోరాశయభేదోఽస్తి । అ
మన్త్రైణయజమానప్రకాశితమర్థం అనుష్ఠానస్వామిత్యధ్వర్యుర్మనుతే ।
త్రనప్రమదిష్యామీతి యజమానః॥చతుర్థాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేచిన్తిత

“ప్రస్తరంశాఖయాసార్థం ప్రహుతిగిప్రహృతిస్త్వీయం।

శాఖాయామర్థకర్తృస్యాత్ ప్రతిపత్తిరథోచితా॥

ప్రహృతిగిప్రస్తరేయాగః శాఖాయాస్సహచర్యతః।

తథాస్యాదర్థకర్తృత్వై ఋతేశాఖాంప్రయోజయేత్ ॥

హరితిర్యాగవాచీనో ప్రతిపత్తిస్తతోభవేత్ ।

పౌణ్యమాస్యాంతతోనైవ హృతిశ్శాఖాంప్రయోజయేత్” ॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే “సహశాఖయాప్రస్తరంప్రహ
తి” ఇతి । తత్రశాఖాహరణమర్థకర్తృకః, ప్రహరతిశబ్దేన యాగస్యాభిధ
నాత్ । కుతః । సూక్తవాకేన ప్రస్తరం ప్రహరతీత్యేత ద్వాక్యముడ
హృత్య చిన్తితం । ప్రస్తరప్రహరణస్య యాగత్వై తత్సహచర్యా చ్చాఖ
ప్రహరణమపి యాగ ఎవేత్యర్థకర్తృ స్యాత్ । అర్థాయక్రతుసాకల్యప్రయో
జనాయ క్రియమాణమర్థకర్తృ । తతః ప్రహరణేన పార్ణమాస్యామపి పల
శశాఖా ప్రయుజ్యత ఇతిప్రాప్తేబ్రూమః । సూక్తవాకేనప్రస్తరం ప్రహ
తీత్యత్ర హరతిథాతోర్యాగవాచిత్వం నోక్తం, కిన్తు మాన్త్ర వర్ణికదేః
తాముపలభ్య ద్రవ్యదేవతాభ్యాం యాగగ్లకల్పితః । శాఖాప్రహరణే తు న
స్తి దేవతాతతోయాగస్య కల్పయితుమశక్యతయా హరతిథాతురత్ర స్య

వాచ్యార్థపరిత్యాగమేవాచక్షేతధాసతి వత్సాకరణోపయుక్తాయాః
 పలాశశాఖాయాః ఉపయోగాన్తరాభావాత్ యాగదేశేవకాశలాభా
 య్యత్రత్వాప్యవశ్యం పరిత్యాగే ప్రాప్తౌ శాస్త్రేణాహవనీయే త్యాగో
 నియన్యతే తేనచ శాస్త్రీయత్యాగేన శాఖాయాం ప్రతిపత్తిర్భవతి | ప్రతి
 పత్తిర్నామ సంసారరూపోద్భవార్థః | యథా రాజ్ఞా చర్మితస్య తా
 మ్బూలస్యసావర్ణ్యే వత్సగ్రహే ప్రత్యేకస్తవ్యత్ | తతస్స ప్రహరణం ప్రతిప
 త్తికర్తృతయా తనభావేపి క్రతువై కల్యా భావాత్ | పార్థమీయాం
 స్వసిద్ధ్యహేతుభూతాం శాఖాంన ప్రయోజయతి |

పక్షాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్త్రితం ||

“స్త్రీయానాస్తిస్వామిభావః పుల్లిజ్జనతదీరణాత్ |

ప్రకృత్యర్థతయాలింగం సఖ్యోపనామవివక్షితం ||

అన్యుద్దేశగతత్వేన సఖ్యాయాసదృశత్వతః |

తద్విభక్తి వికారాదే * రర్థస్తత్ ప్రకృతేర్నతు” || ఇతి ||

స్వర్గకామో యజేతేతి పుల్లిజ్జనజ్ఞేనాధికారిణో విధానాత్ సోధి
 కారః స్త్రీయానాస్తి | నచగ్రహేకత్వ వల్లిజ్జ మవివక్షిత మితివాచ్యం |
 ఏకత్వవల్లిజ్జస్య ప్రత్యయార్థత్వాభావాత్ ప్రకృత్యర్థతయా తు గ్రహత్వ
 వద్వివక్షితం పుల్లిజ్జ మితి ప్రాప్తౌ బ్రూమః | అస్తిస్త్రీయాః కర్మణ్యధి
 కారః | కుతః | పుల్లిజ్జస్యావివక్షితత్వాత్ | నహి ఏక త్వస్యప్రత్యయా
 ర్థత్వ మవివక్షాయాం నిమిత్తం, కిన్తు ఉద్దేశ్యగతత్వం ఇహాపి యదీయ
 స్వర్గకామః సయజేతేతి వచనవ్యక్తా పుల్లి జ్ఞసోద్దేశ్యగతత్వే నైకత్వస
 దృశత్వాత్ నాస్తి వివక్షితత్వం | నచప్రకృత్యర్థో లింగం | స్త్రీలిజ్జత్వా
 చ్చ టా బాదిభిః స్త్రీప్రత్యయైరభిధీయతే | పుల్లిజ్జంతు వృత్యానిత్యస్త్రికా
 ద్వితీయాబహు వచనే విభక్తివికారేణ నకారా దేశలక్షణేనాభివ్యజ్యతే |
 ఏవం కులమిత్యస్త్రికా ప్రధమైకవచనే నపుంసకా భివ్యక్తిః | తస్మాల్లిజ్జస్య

ప్రకృత్యథాత్వాభానా దుద్దేశ్యగతత్వేనా వివక్షితత్వాచ్చస్త్రీయా అ
స్యధికారః॥ తత్రైవాన్యద్విత్తితం ॥

“దమ్పతీభ్యాం పృథక్కార్థం సహవాఖ్యాతసంఖ్యయా!

పృథగేవమవైగుణ్యాత్ కత్రైక్యాద్దేవతైక్యవత్”॥ఇతి॥

యజేతేత్యాఖ్యాతగతప్రత్యయ గతాయాః సంఖ్యాయా ఉద్దేశ్య
గతత్వాభావేన వివక్షాయా వారయితు మశక్యత్వాత్ । ఎకకర్తృత్వా
య దమ్పతీభ్యాంపృథగేవ కర్తానుష్ఠేయమితిచేత్ । మైవం । వైగుణ్యప్ర
సక్త్యాత్ । కర్తృణితత్రతత్ర పతన్యవేక్షణం యజమానావేక్షణం చేత్యుభ
యమప్యమ్నాతం । తత్రయజమానప్రయోగే పతన్యవేక్షణం లుప్యేత,
పత్నిప్రయోగే యజమానావేక్షణం లుప్యేతేత్యవైగుణ్యాయ ద్వయోః
సహాధికారః । సచయజేతేత్యేకత్వం విరుద్ధం । అగ్నిషోమా దేవతేత్య
త్రయథా వ్యాసక్తయోద్విత్త్వా దేవతైక్యం తథా దమ్పత్యోరేకమేవం
కర్తృత్వ మిత్యగ్రీకారాత్ । తస్మాద్దసన్యోః సహాధికారః । తథా స
త్యునేతిరిక్తంధీయ్యాతా ఇతివాక్యేన కర్తృణి ఊనాజ్ఞపూరణం ప
త్నీక్రియత ఇతియదుక్తం తత్సస్థితం॥

అధవ్యాకరణమ్.

వాజస్యేత్యత్ర వజప్రజగతౌ ఇత్యేతస్మాద్ధాతోరు త్పన్నః కర్తృణి
ఘృణన్తః తతో శిత్వాదాద్యదాత్తః । ప్రసవశబ్దో ప్రత్యయాన్తః । తత
స్తత్ర థాథాదిస్వరః । ఎవంసర్వంయథాయోగ్యమున్నేయం.

ధండాంసి.

“ఇషేత్వాద్యా యజుర్కన్త్రాః కావిత కాదిద్వగీరితా ।

తాంతామృచం వివిచ్యాత్ర వన్తిచన్దోఽవబుద్ధయే”॥ఇతి॥

సావిత్ర్యర్చా అనుష్టుభర్చా వైశ్వదేవ్యర్చేతి బ్రాహ్మణేన వ్యా
ఖ్యాతత్వాత్ సర్వయజుషాం మధ్యే సమామ్నాతాఋచః । దేవో వః స
వితాప్రార్పయత్వితి ద్విపదా విరాట్ గాయత్రీ । అప్యాయధ్వ మితిమధ్యే

తైత్తిరీయసంహితా.

ఉభా వామిన్ద్రాగ్ని ఆహువధ్యే ఉభా. రాధసః సహ మాద
యద్యై । ఉభా దాతారా విషాగ్ం రయీణాముభా వాజస్య సాత
యే హువే వాం । అశ్రవగ్ంహి భూరి దావత్తరా వాం విజామాతురు
త వాఘా స్వాలాత్ । అధా సోమస్త్య ప్రయతీ యు వభ్యా మిన్ద్రాగ్ని
స్తోమం జనయామి నవ్యం । ఇన్ద్రాగ్ని నవతిం పురోదాసపత్నీరధానుతం
సాక మేకేన కర్మణా । శుచిం సుస్తోమం నవజాతమద్యైన్ద్రాగ్ని వృతహ
ణా జుషేధాం॥౧॥

ఉభాహి వాగ్ం సుహవా జోహవీ మితావాజగ్ం సద్యఉశతే
ధేష్టా । వయముత్వా వధస్పతే రథం నవాజసాతయే । ధియే పూషం న
యుజ్మహి । వధస్పతేః పరిపతింవచస్యా కామేనకృతో అభ్యానక్షరం
స సో రాసచ్చురుధ శ్చద్రాగ్నిధియం ధి యగ్ం సేషధాతి ప్రపూషా
తేత్రస్త్య పతివా వయగ్ంహితేనేవ జయామసి । గామశ్వంపోషయి
త్వాససః॥౨॥

మృదాతీద్యశే తేత్రస్త్యపతే వధు మస్త మూర్కింధైమరీవపయో
అస్మాసు ధుక్షు । మధు శ్చ్యుతం ఘృతమివ సుపూత మృతస్య నః ప
తయో మృడయన్తు । అగ్నే న య సుపథా రాయేఅస్మా విశ్వనిదేవ
వయసాని విద్వాన్ । యయోధ్యస్తజ్జహురాణమేనో భూయిస్తాస్తే స
మ ఉక్తింవిధేమ । ఆ దేవానామపి పథా మగన్త యచ్ఛక్నవామ తద
ను ప్రవోధుం । అగ్నిర్వి ద్వాన్తన్యజాత్॥౩॥

సేదు హూతా సో అధ్వరాణ సముతూ కల్ప యాతి,
 యద్వాహీప్తం తదగ్నేయే బ్రహ్మదర్ప విభావసో మహీషీవ త్వద్రయ
 స్త్వద్వాజా ఉదీరతే | అగ్నే త్వం పారయా నవో అసా స్తస్య
 స్తీభిరతిధుర్గాణివిశ్వా | పూశ్చప్రథీవీ బహు లాస ఉర్వి భవాతోకా
 య తసయా యశంయోః | త్వ మగ్నేవ్రతపా అసిదేవ ఆ మత్త్యేష్వా,
 త్వం యజ్ఞేష్యీఙ్యః | యదో వఙ్మం ప్రమినామ వ్రతాని విదుషాం దవా
 అవిదుష్టరాసః | అగ్నిప్రద్విత్వమాప్నోతాతి విద్వాక్ యేభిర్దేవాగ్ం ఋ
 తుభిః కల్పయాతి॥౪॥

జుషేధా మాససో యజాదాత్ త్రయో విగ్ంశతిశ్చ॥౧౪॥

ఇషేత్వా యజ్ఞస్యశుభ్రత్వం కర్తుణేవాండేవోపధాతం ధృష్టిః
 సంపప్తాన్యాదదే ప్రత్యుష్టం కృష్ణోఽసి భువనఘనీ వాజస్యేభా వాం చ
 తుర్దశ॥౧౪॥

ఇషే ద్యగ్ంహ భువనమస్తావిగ్ంశతిః॥ హరిఃఓం॥ ౨౨॥

ఇతితైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే చతు
 శోఽనువాకః॥ ఇతి ప్రథమ ప్రపాఠకః సమ్పూర్ణః॥ ఓంతత్సత్॥

భాష్యమ్.

త్రయోదశ భిరనువాకేదక్షర్మపూర్ణమాసమన్త్రాగ్ంసమాపితాః | అథ
 తద్వికృతిమన్త్రాగ్ం వక్తవ్యాః | వికృతిమచ ఆధ్వర్యవమన్త్రాగ్ంసమతిదేశే
 వైధప్రాప్తత్వాద్ధాత్రా ఏవానుశిష్యస్తే | తతః ప్రపాఠకానా మంత్రాను
 వాకేషు కామ్యేష్టినాం యాజ్ఞాపురోనువాక్యాః క్రమేణోచ్యస్తే | తా
 శ్చేష్టయోద్వితీయకాణ్డస్య ద్వితీయ తృతీయచతుర్థప్రపాఠకేషు క్రమేణ

విధీయతే । తత్రాస్మిన్ననువాకే ద్వితీయకాణ్డస్థద్వితీయప్రపాఠకస్య సా
ర్థప్రథమానువాకోక్త కామ్యేష్టి నాం యాజ్ఞాపురోనువాక్యాఉచ్యతే । కా
మ్యా యాజ్ఞాఇతి యజ్ఞికసమాఖ్యాబలాదిష్టికాణ్డస్య యాజ్ఞాకాణ్డ
స్య చ పరస్పరం సమ్బంధః । ఇష్టివిశేషమన్త్రవిశేషసమ్బంధస్తు విజ్ఞక్రమా
భ్యామవగంతవ్యః । యద్యప్యేకైక పవమన్త్రః స్వస్వదేవతా ప్రకాశకః
తథాపి దర్శిహోమమత్వవ్యావృత్తయే ప్రతీష్ఠిమన్త్రీద్వయం ప్రయోక్త
వ్యం । పతచ్ఛవాస్తోష్పతి హోమప్రస్తావేనమామూస్యతే “యదేకయా
జుహుయాద్దర్శి హోమం కుర్యాత్ । పురోనువాక్యామనూవాచ్య యా
జ్యయా జుహోమిసదేవత్వాయ ” ఇతి । పతయోశ్చ లక్షణమాజ్యభా
గభ్రాహ్మణే పరివ్యతే “పురస్తాల్లత్సాపురోనువాక్యాభవతి । జాతానేవ
భ్రాతృవ్యాకప్రణుదతే । ఉపరిష్టాల్లత్సాయాజ్యా । జనివ్యమాణానేవప్ర
తినుదతే ” ఇతి । యస్యాఋచః పూర్వాఝేదేవతాలిక్లం సా పురోనువా
క్యా । ఉత్తరాఝే తల్లిక్లంచేత్ సాయాజ్యా భవతి పతస్య లక్షణ
స్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ । క్వచిత్ క్వచిత్ వ్యభిచరతి । తత్రసర్వత్రా
మూనక్రమోనియామకః । పురస్తాదామూతాపురోనువాక్యా । ప
శ్చాదామూతాయాజ్యా । తస్మాదిష్టిక్రమం మన్త్రీక్రమఞ్చ పరీక్ష్యై
కైకస్యామిష్టే పక్షైకం మన్త్రీయుక్తం ప్రయోజ్యంనను యత్ర యుక్తా
దధికస్తవ్యుక్తసమానలిక్లకౌ మన్త్రీకమూయతే తత్రక్రమాను సారే
ణోత్తరేష్టా మన్త్రీయోజనే లిక్లం బాధ్యతే । పూర్వేష్టా తద్యోజనే
క్రమో బాధేదితీచేత్ । న బాధ్యతాం నామక్రమస్యదుర్బలత్వాత్ । య
దిపూర్వేష్టా తృతీయమన్త్రీస్య పృథక్ప్రయోజనాభావః తస్మింత్రయా
జ్యావికల్ప్యతాం । యత్రతు యుక్తాంతరం పూర్వయుక్తేనసమాలింగంతత్ర
యాజ్ఞాపురోనువాక్యా యుక్తవైవ వికల్పీస్తు । యద్యదిష్ట్యై క్యే
మన్త్రీయుక్తాధిక్యే యుక్తవికల్పః తద్వన్నన్త్రీయుక్తవైవ్యకత్వే సతితదీయ
దేవతా విషయాణామిష్టి నామాధిక్యే తాత్పర్యమోఽపివికల్ప్యంతాం । త

ద్యుతాం ఇహైవతావత్ తాదృశముపలభ్యతే । ఉభావామిన్ద్రాగ్నిత్యాదయం ఇన్ద్రాగ్నిలిక్తకాశ్చత్వారోమన్తాః । విన్దాగ్నిప్తయస్తు ఫలభేదేన షడామ్నాతాః । తత్రప్రథమమన్త్రీయగ్నవిషయే తిస్ర ఆద్యాఇప్తయో వికల్ప్యతే । తాను తిస్రషు ప్రథమామిప్త్యం విధాతుంప్రస్తోతి “ప్రజాపతిః ప్రజా అన్యజత తాఃసృష్టా ఇన్ద్రాగ్ని అపాగూహతాన్ సోఽచాయత్ ప్రజా పతిన్ద్రాగ్నివై మేప్రజా పాథ్యక్ష తామితి స పతమైన్ద్రాగ్ని మేకాదశక పాలమవశ్యత్ తంనిరవపత్ తావన్ప్రజాఃప్రాసాధయతాం” (సం-౨కాం|

౨ప్ర|౧౮) ఇతి । “అపాగూహతామాచ్ఛాదితవన్తే । అచాయత్ అచింతయత్ । ప్రాసాధయతాంప్రకటికృతవన్తే । ప్రస్తుతామిష్టింవిధత్తే । ఇన్ద్రాగ్నివా పతస్యప్రజాముషగూహతో యోలంప్రజాయై సకప్రజాం న విన్దత విన్దాగ్ని మేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ ప్రజాకామిన్ద్రాగ్నిపవస్వేనభాగధేయే నోపధావతి తావేవాన్ప్రజాం ప్రసాధయతో విన్దతేప్రజాం” (సం-౨కాం|

౨ప్ర|౧౮) ఇతి । యః పురుషోయావనాదినా ప్రజోత్పాదనసమర్థోఽపి సకప్రజాంసలభతే తస్యేన్ద్రాగ్నిప్రతిబద్ధకా । తయోర్భాగఉక్తః పురోడాశస్తేనతాసేవతే । ద్వితియామిష్టింవిధత్తే “విన్దాగ్ని మేకాదశక పాలంనిర్వపేత్ స్పర్ధమానః యేత్రేవా సజాతేషువైన్ద్రాగ్ని పవస్వేన భాగధేయే నోపధావతి తాభ్యామేవేద్రియం వీర్యం భాతృవ్యస్య వృక్షైవిపాత్సనా ధాతృవ్యేణజయతే” (సం-౨కాం|౨ప్ర|౧౮) ఇతి । సజాతాఃసమాసజన్తానో బంధుభృత్యాదయః । అచేతనంయేత్రవిషయం చేతనం భృతృవిషయం । వైరిణోయ తానుగ్ధ్యంతమభయమిన్ద్రాగ్ని బలాద్వి నాశయతః స్వయంభుపాపిష్ఠేనైవవైరిణాపిరుద్యమానో జయంప్రాప్నోతి । తృతీయామిష్టింవిధత్తే “అవవాపతన్తాన్దిండియం వీర్యంక్రామతియ స్సక్తానుముషప్రయాత్యైన్ద్రాగ్ని మేకాదశకపాలంనిర్వపేత్ సక్తానుముషప్రయాస్యన్నిద్రాగ్ని పవస్వేనభాగధేయోపధావతి తావేవాన్ప్రసిద్ధిర్వియం వీర్యంధత్త స్సహేద్రియేణకీర్త్యణోపప్రయాతి । జయతితన్సక్తానుం” (సం-౨కాం|౨ప్ర|

౧౮) ఇతి యుద్ధార్థం పరస్పరసమీపం ప్రయాన్యతో భయావేశాద్ధస్త పాదా
 ద్విద్రియగతా శక్తిరపక్రామతి ఇన్ద్రాగ్నితస్యచైర్యముత్పాద్య ఇన్ద్రియ
 శక్తిం సమాధత్తః । ఏతాసుతిసృష్టిష్టిషు పురోనువాక్యా మాహ । “ఉభా
 వామిన్ద్రాగ్నితహువధ్యా ఉభారాధనః సహమాదయన్త్యై । ఉభా
 దాతారా విహగ్ంరయూణాముభావాజస్యసాతయేకువె వాం ” ఇతి ।
 హే ఇన్ద్రాగ్నియువాముభౌ హువెతహ్వయామి । కిమర్థం । ఆహువన్త్యై
 సాక త్యేన హుమాతుం సచాత్రాశ్వ మేధపురుష మేధాదావ శ్వాదేరివ యు
 వయో హుమానుద్రవ్యత్వం శక్య నీయుం । అస్త్రహ్యత్రరాధ శబ్దవాచ్యం
 పురోడాశద్రవ్యరూపమన్నం । తేనాన్నేనయువాముభౌ పరస్పరంయుక్తై
 భోజయితుం హన్వయితుం ఆహ్వయామి । హృష్టాభ్యామావాభ్యాం కింత
 వెతిచేత్ । యువాముభావన్నానాం ధనానాన్బుదాతారౌ అఖోన్నస్య
 లాభాయయువాముభావాహ్వయామి । అధయాజ్యామాహ “అశ్రవగ్ం
 హి భూరిదావత్తరావాం విజామాతురుతవాఘాస్యాలాత్ । అధాసో
 మస్యప్రయతీ యువభ్యామిన్ద్రాగ్నిస్తోమంజనయామినవ్యం” ఇతి । లోకేహి
 స్వదుహితురత్యన్తప్రియవిశిష్టోజామాతాదాహిత్రరూపాబహ్విగప్రజాఃప్ర
 దదాతిస్యాలశ్చస్వయందతో భగినీన్నేహేన గృహధనరక్షణాయ దాస
 దాసీరూపా బహ్విఃప్రజాఃప్రదదాతి తాభ్యామపివాం భూరిదావత్తరా
 అతిశయేన బహుప్రజాప్రదౌ యువామిత్యశృణవం । అథాఅతోహే ఇన్ద్రా
 గ్నియువభ్యాంయువాభ్యాంస్తోమస్యప్రయతీ స్తోమనదృశస్యాస్య పురోడా
 శస్యప్రదానేన భవదీయేచిత్రై నూతనంహర్ష రూపచిత్రవృత్తీనాంస్తోమం సా
 రం సమ్పాదయామి । అత్రోదాహృతయోరద్యో మన్త్రగ్నిపురోనువాక్యా
 యాగాత్ పురస్తాద్దేవతాహ్వనాయ అధ్వర్యుప్రేషమను హుమాత్రావక్త
 వ్యత్వాత్ । ఇన్ద్రాగ్నిభ్యామనుబ్రూహీత్యేతాదృశోధ్వర్యుప్రేషః ద్వితి
 యోమన్త్రీయాజ్యా ఇజ్యతేఅనయేతి తద్వ్యుత్పత్తిః । అతపవాత్రయజ్ఞే
 తిప్రేషఃవత్యతే । ఉత్తరాసుతిసృష్టిష్టిషు వ్రథమాంబిధత్తై “వివాఎషఇన్ద్రి
 యేణ వీర్యేణధ్యతేయః సక్లామంజితేన్ద్రాగ్ని ఏవస్వేనభాగధేయే

సౌవధావతి తావెవాస్మిన్నిద్రియం వీర్యంధత్తోనేద్రియోణ వీర్యేణవ్యు
 ధ్యతే" (సం-౨కాం-౨౭౧౨) ఇతి । యుద్ధశ్రమేణేద్రియగతస్య వీర్య
 స్య వృద్ధిః । ద్వితీయామిష్టిం విధత్తై అపవాపతస్త్వాద్దిద్రియం వీర్యంకా
 మతి యపతిజనతామైద్వాగ్న మేకాదశకపాలం నిర్వపేజ్జనతామేష్య
 నిద్వాగ్నీ ఏవస్సేన భాగధేయోనోపధావతి తావెవాస్మిన్నిద్రియంవీర్యం
 ధత్త సృహేద్రియోణ వీర్యేణ జనతామేతి" (సం-౨కాం-౨౭౧౨) ఇతి ।
 విజగీషుఃకథానుస్వవిద్యాప్రకటనాయ వా సఖాం జగ మిషాద్ధైర్యభంశ
 రూపం వీర్యాపక్రమణంభవతి । తృతీయాత్వైద్వాగ్నేష్టిః పాణ్ణవరుత్తైత్ర
 వత్యచరుభ్యామూర్ధ్వంవిధాన్యతే తానులిసృష్టిష్టిమపురోనువాక్యామా
 హా "ఇన్ద్వాగ్నేనవతిం పురోదాసపల్నిరధానుతం । సాకమేకేనకర్తృణా"
 ఇతి । దాసాఃప్రజానాముపక్షపయితారః తస్కరప్రభవాః, తెపతయో
 యాసాం నారీణాం పురీణాం వాతాదాసపత్న్యః । హే ఇన్ద్వాగ్నేతా
 దృశీర్నవతిం నవతిస్థ్యాకాః పురోయుగవదైకైవైవ ప్రహరేణకర్తృణాయ
 వాం అధానుతంపక్షపయితంయాజ్యామాహా "శుచింనుస్తానుంనవజాతమ
 ద్యైద్వాగ్నేవృత్రహణాజుషేధాం । ఉభాహివాగ్ంసుహవా జోహదీమి
 తావాజగంసవ్యుతతేధేనా" ఇతి । హేవృత్రహణౌ ఇన్ద్వాగ్నేఅద్యస్తా
 నుం జుషేధాంసేనాం । దృశం శుచిం । నిర్దోషంనవజాతం నవైఃఅన్నవి
 శేషైర్జననం ? సవ్యుతే నవజాతం । సుహవా రోషగర్వాదిరహితత
 యా సుగీనాంయంశవ్యా యువాముభాయస్తాత్ జోహదీమి ఆహ్వా
 యామి సస్తాగ్ంబోడౌ యువాంకానుయమానాయ యజమానాయ
 వాజంసవ్యోనవ్రం వ్రంసవ్యుత్రాద్ధోక్తంనూతనంఅన్నంనస్తోత్రంయ
 నోక్తికర్తృప్రయోగాత్ సాతినవవరం యాగంవిధత్తై "పాణ్ణంచరుమను
 నిర్వపే భాషావాగ్నియస్య వీర్యస్యానుప్రదాతా పూషణమేవస్సేన
 భాగధేయోనోపధావతిసపవాస్తా ఇన్ద్రియం వీర్యమనుప్రయచ్ఛతి" (సం-
 ౨కాం-౨౭౧౨) ఇతి । వీర్యం ప్రదదానా ఇన్ద్వాగ్నేఅనుపూషాప్రయచ్ఛ

తి । తత్రపురోనువాక్యామాహ “వయముత్వాపథస్పతే రథంసవాజసాత
యో ధియేపూషన్నయజ్ఞసి” ఇతి । హసన్తార్థవతే పూషణ వయమేవ
త్వాం రథమివయోజయాముఃకిమర్థం । ధియేధీయతేఽనుష్ఠీయత ఇతీధీక
ర్మకీద్యత్యైధియే । పాజస్యాన్నస్యసాతిర్లోభోయస్యాస్సవాజసాతిః తస్యై
యాజ్ఞామాహ “పథస్పతః పరిపతింపచస్యాకామేనకృతౌ అభ్యాసడర్శం ।
ససౌరాసచ్చురుధత్వద్వాగ్రాధియంధియగ్ం సీషధాతి ప్రచూషా” ఇతి ।
కామేనకృతఃఫలకామేనపేరితౌహం తస్య తస్య మార్గస్య పరిపతింపరిపా
తకం పూషాపరపర్యాయమర్శం వచస్యాస్త్రోత్రయాపేణ వచసా అభ్యా
సత్ అభివ్యాప్తవానస్తి । సః సౌస్తభ్యం శురుధః శోకనిరోధికా రాస
త్ ప్రయచ్ఛతు । కాస్తాః । చద్వాగ్రాః చద్వైవదాహ్లాదనసాధనమగ్రం
యాసాంతాఃషధీః । కిచ్చపూషా ధియంధియం తత్తద్విషయాం ప్రజ్ఞాం
ప్రసీషధాతి ప్రకర్షేణసాధయతు । ఇష్ట్యంతరంవిధత్తే “త్రైత్రపత్యం చరుం
నిర్వపేజ్జనతామాగత్యేయంవైత్రైత్రస్య పతిరస్యామేవప్రతితిస్తతి” (సం-
౨కా|౨|ప్ర|౧౪) ఇతి । తైత్త్రాణాం భూభాగత్వాద్భూమేఃత్రైత్రపతిత్వం
అర్థవాదగతప్రతిష్ఠాకామోఽత్రాధికారీ । తత్రపురోనువాక్యామాహ “త్రై
త్రస్యపతినావయగ్ంహితేనేవ జయామసి । గామశ్వంపోషయిత్వాసనో
మృడాతీద్యశే ” ఇతిహితేనపుత్రాదినాయధాగవాదిజయస్తథాత్రైత్రస్య
పతినాగామశ్వం పోషకమన్నాదికచ్ఛవయంతసమంతాజ్ఞ యామఃసఃత్రై
త్రస్యపతిఃకుర్యశే గవాదౌనఃమాంమృడాతిసుఖయతు । యాజ్ఞామాహ
“త్రైత్రస్యవతే మధుమస్తమూర్క్తిం ధేనురివపయోఅస్తాసు ధుక్షు । మధు
శ్చ్యుతంఘృతమివ సుపూతమృతస్యనఃపతయోమృడియన్తు ” ఇతి । హేత్రై
త్రస్యవతేధేనుః పయఇవత్వమస్తాసు మధుమస్తం మాధుర్యరసోపేతమూ
ర్క్తివత్పునః పునరావృత్యుపేతం ద్రవ్యాన్తరేష్వపి స్వమాధుర్యస్రావి
ణం ఘృతమివపయ్యపితత్వదోహభావేన సుపూతం నారికేళఫలేషు ద
ణ్ణగుడాదిభోగ్యవదార్థసమూహం ధుక్షు । యజ్ఞస్యపతయోస్తాకామృడయ
న్తు సుఖయన్తు అవశిష్టామైంద్రాగ్నిష్ఠింవిధత్తే “వింద్రాగ్నమేకాదశకపాల

ముపరిష్టా నిర్వపేదస్య మేవప్రతిష్ఠాయోన్మీయం. వీర్యముపరిష్టాదాత్మ ఘో
 తై” (సం-౨కాం.౨ప్ర.౧౦౮) ఇతిత్తైత్రవత్యపరోహర్ధ్యమేవేయమిష్టిః అ
 త్రాపివీర్యకామోధికారీజనతామాగత్యేతిత్తైత్రవత్యప్యకాలః ఉపరిష్టాది
 త్యస్యకాలః|అత్రయాజ్ఞానువాక్యేపూర్వమేవోక్తే|ఇష్ట్యంతరంవిధతై “అ
 గ్నయే పధిక్యతే పురోదాశమష్టాకపాలనిర్వపేద్యోధర్మపూర్ణమాసయా
 జీ సన్నమావాస్యాంవాపార్ణమాసీంవా౨తిపాదయత్ పథోవాపిషోధ్య
 పధేనైతి యోదర్మపూర్ణమాసయాజీసన్నమావాస్యాంవాపార్ణమాసీంవా
 తిపాదయత్యగ్నిమేవ పధిక్యతగ్న్ స్వేన భాగధేయేమోపధావతి సపతైన
 మపధాత్ పథామపి నయత్య సద్వాన్ దక్షిణావహీ హ్యేషసమృద్ధ్యై
 (సం-౨కా.౨ప్ర.౨౨) ఇతి । పర్వణిపర్వణ్యప్రసాదేన తదిష్టైరనుష్ఠానం వి
 ద్యమానగ్రంథాః । కస్త్వింశ్చిత్ పర్వణి ప్రసాదేనానుష్ఠానాభావో౨వధః|త
 స్త్వి విషయే ప్రాయశ్చిత్తరూపేయమిష్టిః యస్తాదేహోనద్వాన్ భారం వ
 హతి తస్మాత్ సమృద్ధ్యైభవతి । తత్ర పురోసువాక్యామాహ “అగ్నే న
 య సుపధా రాయే అస్తాన్ విశ్వానిదేవ వయునానివిద్వాన్ । యయో
 ధ్యస్తజ్జహురాణమేనోభూయిష్ఠాంతే నమ ఉక్తిం విధేమ । ”ఇతి । హే
 అగ్నేత్వం దర్మపూర్ణమాసేష్టి ఫలరూపాయరాయే ధనాయఅస్తాన్ అతి
 పాదదోషరహితేనసుపథా సుమార్గేణనయ|హేదేవ త్వం విశ్వాన్వయు
 నానిమార్గాన్ విద్వాన్వేత్సి । నరకహేతుత్వేన జుహురాణం కుటిలమ
 తిపాదరూపం ఏనః పాపం అస్త్యత్ అస్త్యత్తో యయుధి వియోజయ భూయి
 ష్ఠాంబహుతమాం నమఉక్తిం నమసాగ్రోక్తిం తేతవవిధేమ కరవామ|త
 త్రయాజ్ఞామాహ “అదేవానామపి పథామగన్త్య యచ్ఛక్నవామ తదమ
 ప్రవోధుం । అగ్నిర్విద్వాన్త్ర యజాత్సేదుపహతా సోఅధ్వరాన్త్ర
 ఋతూన్ కల్పయాతి ”ఇతి । యస్తాత్ పథో వయంపూర్వం బ్రహ్మః త
 మపిదేనాం పథాంపథానం ఇదానీంఅగన్త్యఅగతాః । క్షి కర్తుం । యత్ర
 ర్వానుష్ఠాతుం శక్నవామశక్నువామః తదనుక్రమేణప్రవోధుం అవిచ్ఛేదే

హనుస్థానంప్రవాహః యద్యవ్యహం నజానామి తథావ్యయం పథిక్కుద
గ్నిరవరాధంసమాభాతుం విద్వాన్ వేత్తి । అతః అన్యదర్థం యజాత్ య
త్వతి । స ఇత్ ఉస పవ హేమాతా దేవాసామాహ్వాతా । స పవాతిష్ఠ
న్నాకలద్వరాకయజ్ఞాన్ స ఋతూన్ క్రత్యాదికాలాంశ్చ కల్పయాతి
కల్పయన్వతి । ఇన్వ్యన్తరం విధత్తే “అగ్నే ప్రతపతయే పురోదాశమష్టాద
శశపాలం నిర్వపేద్య ఆహితాగ్నిః పన్నప్రత్యమివ చరేదగ్నిమేవ ప్రతప
తిగ్ సేన భాగధేయోనోపధావతి సపవైసం ప్రతమాలప్యయతి ప్రత్యో
భవతి ” ఇతి । అప్రత్యం యాగప్రతవిరోధ్యన్యతవదనాదికం సోగ్నిరేవైస
మప్రత్యచారిణం ప్రతంప్రాపయతి । తత ఉత్తరేషు యాగప్రతేషు యో
గ్యోభవతి । అత్ర మన్త్రకాణ్డేపథిక్కుల్లిజ్జకం మన్త్రీయుక్తం పూర్వమా
మూతముదాహృతం । ప్రతలిజ్జకముపయ్య దాహరిష్యతే । ఉద్యవ ర్షిసంతు
యుక్తే విశేషలిజ్జాభావేఽపుభయ సాధారణాల్లిజ్జదర్శనాత్ కేచిత్పూర్వ
త్ర వికల్పితమిదమిత్యాహుః । అపరేతుఉత్తరత్ర వికల్పితమితి మన్యన్తే ।
ఆచార్యాస్తు పూర్వత్రైవస్సిష్టకృతః సంయాజ్యే ఇతి మన్యన్తే । తత్ర పురో
నువాక్యామాహ “యద్వాహిష్ఠం తదగ్నేబృహదర్పవిభావసోమహిషీవ
త్వద్రయిస్త్యద్వాజా ఉదీరతే” ఇతి । యత్పావనీయం హవిః తదగ్నేబృ
హద్భవతు హే అర్చ్యపూజ్యవిభావసో ఫలప్రదాసేన మాంపూజయ, య
ధా మహిషీ మయాదత్తం కార్పాసవీజం తిలపిష్టాదికం ఖాదిత్వా బహు
క్షీరాదినా పూజయతి తద్వత్ । తథానతి త్వదనుగ్రహధనం లభ్యతే । అ
న్నానిచోతా వ్రేణసమ్మద్యన్తే । యాజ్ఞామాహ “అగ్నేత్వంపారయా న
వ్యోలస్తాంత్వస్తి భిరతిదుగ్ధాణివిత్వా । పూశ్చపృథ్వీ బహులాన ఉదీర్ష
భవాతోకాయతనయాయశంయోః ” ఇతి । హే అగ్నే మదీయాపరాధ
పరిహారాయేదానిం ప్రవృత్తత్వాత్ సవ్యోనూతనస్త్యమస్త్యాఫలపర్యం
తానాం కర్తృణాం పారయాపారం నయకిం కృత్వా । స్వస్తిభిర్యథా శా
స్త్రానుష్ఠానైరతి పాదరూపాణ్యప్రత్యరూపాణి వాదుగ్ధాణి పాపాని వి
శ్వాన్యతి అతిక్రమయ । కేజ్ఞాస్తాకం నివాసార్థం పూశ్చనగరిపృథివీస్తు

తా భవతు సస్యనిష్పత్సర్థముర్వి బహులా భవతు । కిచ్చత్వ మస్తదీయా
య తనయాయ పుత్రాయతోకాయ చుహిత్యరూపాపత్యాయ చశంయోః
సుఖప్రదో భవ । అథవ్రాతవత్సయాగస్యాసాధారణేయస్తే పురోసువా
క్యామాహ “త్వమగ్నేవ్రతపా అసి దేవ ఆమ త్యేష్యాత్వంయజ్ఞేష్విద్యుః
” ఇతి । హే అగ్నే త్వమాగత్యమనుష్యేషు । వ్రతపావ్రతపాలకోదేవోఽ
సి । ఆసమంతాద్యజ్ఞేషు త్వంస్తుత్యోఽసి । యాజ్ఞామాహ “యద్యోవ
యం వ్రమినామవ్రతాని విదుషాందేవా అభిదుష్టరాసః । అగ్నిష్టద్విశ్వ
మాపుణాతి విద్వాక్యేభిర్దేవాన్ ఋతుభిః కల్పయాతి ” ఇతి । హేదే
వా విదుషాయుష్టాకంసస్పృశీ న్యస్తకసుష్టేయవ్రతాని అభిదుష్టరాసః అ
త్యన్తమవిద్వాంసో వయంవ్రమినామ పక్షక్షేణ వినాశయామ ఇతి యత్
తద్విశ్వం తత్సర్వం విద్వాన్గ్నిః ఆపుణాతి ఆచూరయతు । యేభిః యైః
ఋతుభిః ఋతూపలక్ష్మితకాల విశేషైర్దేవాకాహవిర్భృత్తం కల్పయాతి క
ల్పయతితైః కాలవిశేషైర్వ్రతంపూరయతు॥ అత్రవినియోగసక్తగ్రహః॥

“అంత్యానువాకే యాజ్ఞానువాక్యాః కామ్యేష్టిసక్తతాః ।

కాణ్డస్య తు ద్వితీయస్య ద్వితీయేప్రశ్న ఇష్టయః॥

ఉభైంద్రాగ్నత్రయే యుగ్మమింద్రైంద్రాగ్నత్రయే తథా ।

వయం పౌష్ణే చరాక్షేత్రైత్రైత్రపత్యే చరాతథా॥

అగ్నేపథిక్వతేయద్వా వ్రాతపత్యైద్వియగ్నకం ।

వికల్పేనేతి మంత్రాస్య రనువాకే చతుర్దశైః ” ఇతి ।

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్త్రితం॥

“విద్వాగ్నాదీష్టయః కామ్యా యాజ్ఞాఅప్యనితాః క్రమాత్ ।

కాణ్డయోస్తాయథాలిక్లం సజ్ఞాన్యాయమోఢవాః

లిక్లంక్రమసమాఖ్యాభ్యాం ప్రబలంతద్వశోదమూః ।

అకామ్యాస్వామ్నసజ్ఞాన్యాయాజ్ఞాస్సర్వత్రకాక్షుః॥

దర్శపూర్ణమాసయోయేఁ నిగమాస్తేష్వగ్నోదిదేవతాః కిం పావ
కశుచ్యాది నాయేనకేనాపి పర్యాయేణాభిధాతవ్యాః కిం వాతత్తద్విధ్యుద్దే
శగతేన యాగేనఅగ్నోదిపదేనైవేతి సంశయః । తత్రశబ్దార్థప్రత్యాయ
నార్థత్వాత్ పర్యాయాణాం స్వరూపేణ భేదేఽవ్యధాభేదాద్యేనకేనాప్య
భిధానమితి పూర్వపక్షః । యత్రవ్యాధౌ కార్యమాసాద్యతే తత్రశబ్దోఽర్థప్ర
త్యయనాథో భవతి । యత్ర పునః శబ్దపవకార్యం తత్రకార్యసమ్బంధార్థం
శబ్దపవప్రత్యాయితవ్యః । తద్విధా । దేవదత్తైశారవాతిశయమాసాదయి
తుం రాజసభాయామాచార్యోపాధ్యాయాదిశబ్దైస్తం వ్యవహరన్తి పితృ
మాతృమాతులూదయశ్చతత్తత్సమ్బంధవిశేషవాచిత్యజ్ఞేన యథాతుప్యన్తి త
థా తస్మాదుగ్రహణేన ప్రత్యుతకుప్యన్త్యైవ । తద్విదత్రాపి అగ్నోది
వైధశబ్ద ఏవకార్యమాసక్తం, విధింవి నాయాగదేవతయోః సమ్బంధాభా
వాత్ । విధిక్యతే థ తత్సమ్బంధేవైధశబ్దస్య ప్రయోజకత్వంమర్యాం । ఆ
తఏవలయాట్ స్వాహాకారోజ్ఞిత్యాది నిగమేషు నియమేనవైధా ఏవా
గ్నోదిశబ్దాఃప్రయుజ్యన్తే “అయాడగ్నేగిప్రిగియాధామాని”, “అయా
ట్సోమస్యప్రియాధామాని”, “స్వాహాగ్నింస్వాహాసోమం”, “అగ్నేర
హముజ్జితమనూజ్ఞేషం”, “సోమస్వాహముజ్జితమనూజ్ఞేషం”, ఇత్యాదినా ।
తస్మాదైవైధవదైరేవ తత్తద్దేవతాభిధానం ॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం ॥

“నియమేపావకాగ్నోగిమగ్నిః స్వాదధవోభయం ।

అగ్నిశ్చోదకతోమైవంవైధోఽగ్నిః సగుణోయతః” ॥ ఇతి ॥

అథానే శ్రూయతే “అగ్నయేపవమానాయ పురోడాశ మష్టక
పాలం నిర్వపేదగ్నయే పావకాయాగ్నయే శుచయే” ఇతి । తత్ర గుణ
గుణినోః పావకాగ్నోర్మధ్యేఽగ్నిశబ్ద ఏవనిగమేషు ప్రయోక్తవ్యః । కు
తః । తస్యైవచోదకప్రాప్త మప్త్రపతితత్వాత్ । మైవం । పావకగుణ
యక్తస్యాగ్నేరైవధత్వేన సర్వప్రయోగేషు తథైవప్రాప్తత్వాత్ । త
స్మాచ్ఛబ్దద్వయం పతితవ్యం । అనేనన్యాయేన ప్రకృతేప్యైద్వాగ్నయా

గే ఇష్టాగ్నిశబ్దేనైవ నిగదేషు దేవతాభిధాతవ్యా, పాథిక్యతయాగే
త్వగ్నిపథిక్యచ్చ బిద్వయేనేతిద్రష్టవ్యం॥

అథవ్యాకరణమ్.

ఉభేత్యత్ర టాస్వరై కాదేశస్వరౌ । ఇష్టాగ్నిశబ్దే త్వాష్టమి
కా మన్త్రితనిఘాతః । ఆహవధ్యా ఇత్యత్ర తుమధే విహితస్య కక్ష్యై
ప్రతయస్యాదిరకార ఉదాత్తః । తతః సమాసేక్యత్వరః । ఎవంసర్వమ్ము
న్నేయం॥ అస్మిన్ప్రథమప్రపాతకేశబ్జస్వరప్రక్రియా లే శతఃప్రదర్శితాసా
కల్పేనతుప్రకృతి ప్రత్యయవికరణతత్త దాదేశాది పరిజ్ఞానమన్తరేణ చ
ర్యోభిధత్వాత్ తస్యచ సర్వస్యాస్మాభిర్వైదిక శబ్దప్రకాశే నిదూపితత్వా
దత్రాపి తన్నిరూపణే గ్రన్థగౌరవప్రసక్తాత్ తత్త్రైవసర్వమవగతవ్యం॥
తదిదంయాజ్ఞాకాణ్డం వైశ్వదేవం॥ తథాచానుక్రమణికాయాముక్తం॥

“రాజసూయస్సబ్రాహ్మణః పశుబన్ధస్సహేష్టికః॥

ఉపానువాక్యం యాజ్ఞాశ్చ అశ్వమేధఃసబ్రాహ్మణః॥

సత్రాయణఞ్చ హుమాశ్చ సూక్తానిచసహేష్టిభిః॥

సౌత్రామణీ సహచ్చిద్రైః పశుర్వేధశ్చహేడశః” ఇతి॥

అనుమత్యై పురోడాశ మిత్యాదికో మన్త్రికాణ్డస్థోఽప్తమ ప్రపాత
కోరాజసూయః । అనుమత్యా ఇత్యాదికా విధికాణ్డస్థాః షష్ఠసప్తమాప్తమ
ప్రపాతకాన్త్రయోపి రాజసూయఃసబ్రాహ్మణః । వాయవ్యగ్ శ్వేతమా
లభేతేత్యాది ప్రపారకోక్తాః పశుబన్ధాః । ప్రజాపత్యై ప్రజాలస్పజతతాః
సృష్టా ఇత్యాది ప్రపారకత్రయోక్తా ఇప్తయః । ప్రజాపతిరకామయత ప్ర
జాఃస్రుజేయేత్యాదికముపానువాక్యం । ఉభావామిష్టాగ్ని ఇత్యాదయో
యాజ్ఞాః । జీమూతస్యేత్యాదికస్తత్ర తత్రోక్తోఽశ్వమేధః । సాక్షిహ
ణ్యేష్ట్యా ఇత్యాదికం తద్బ్రాహ్మణం । ప్రజనసంజ్యోతి రిత్యాదిప్రపా
రక పచ్చికం సత్రాయణం । జుష్టోదమూనా ఇత్యాదిప్రపారకద్వయో
క్త మన్త్రిహుమాః । పీవోన్నాగ్ం రయివృధః సుమేధా ఇత్యా

ది సార్థప్రపాతకౌత్తాని సూక్తాని । అగ్నిర్వా అకామయతేత్యాద్య
 ధప్రపాతకోక్తా ఇష్టయః । స్వాద్వింత్యా స్వాదు నేత్యాదిః సాత్రామణిః ।
 సర్వా వా పమోగ్నో కామూ ప్రవేశయతీత్యాదీన్య చ్చిద్రాణి । అజ్ఞ
 న్ని త్యామిత్యాదికః పశుః । బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణమాలభత ఇత్యాదిర్నర
 మేధ ఇతి ॥ అత్రయాజ్ఞానాం విశ్వేదేవా ఋషయః ॥ ఉభావామితి ద్వే
 త్రిష్టుభా । ఇద్వాగ్ని సవతిమితి గాయత్రీ । శుచిన్ముస్తోమమితిత్రిష్టుప్ । వ
 యముత్వేతిగాయత్రీ । పథస్పత ఇతిత్రిష్టుప్ । త్రేతస్యపతి నేత్యనుష్టుప్ ।
 త్రేతస్యపత ఇతితిస్రః త్రిష్టుభః । యద్వాహిప్యమిత్యనుష్టుప్ । అగ్నేత్వ
 మితిత్రిష్టుప్ । త్వమగ్నేవతపా ఇతి గాయత్రీ । యద్వోవయమితిత్రిష్టుప్ ॥
 దవతాస్తు తత్తన్నన్త్ర్యాఖ్యానేనైవ ప్రకాశితాః । తావతాముషిచ్ఛం
 దో దేవతా అనుష్ఠానకాలే స్మరణీయాః ॥ ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్ర
 కాశే ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాతకే చతుర్దశోఽనువాకః ॥

వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహార్దం నివారయన్ ।

పుమధ్వాంశ్చతురో దేయాద్విద్యా తీర్థమహేశ్వరః ॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థ మహేశ్వరా పరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ
 పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞాపరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య శ్రీ
 విద్యారణ్యమని విరచితే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
 ప్రథమకాండే ప్రథమప్రపాతకః సమ్పూర్ణః.....*

హరిః ఓంతత్సత్ బ్రహ్మార్పణమస్తు.

శ్రీ

శ్రీ వేదవ్యాసాయనమః.

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం

ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

— శ్లోహ రి ఁ - ఓం, శ్లో —

అప ఉద్ధన్తు జీవసే దీప్తాయుత్వాయ వర్చస ఓషరైత్రాయస్వై
నగ్ం స్వధతే మైనగ్ం హిగ్ంసీర్దేవసూ రేతానిప్రవపేస్వప్యత్తరా
ణ్యశీయాఽఽపః అస్మా న్తాతర శ్శుద్ధన్తు మృతేనోఘృతపువగి పున
న్తు విశ్వమన్త త్వవిహన్తు రిద్రముదాభ్య శ్శుచిరా పూత పమి సోమ
స్య తనూంసీ తనువం మే పాహి మహీనాం వయోఽసి వర్చోభా తస్మి
వర్చః॥౧॥

మయి ధేహి వృత్రస్య కనీకాసి చతుష్పాతస్మి చతుర్దై పా
హి చిత్వతిస్త్యా పునాతు వాక్పలిస్త్యా పునాతు దేవస్త్యా సవితా పునా
త్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసో సూర్యస్య రశ్మిభిస్తస్య తేపవిత్రపతే పవిత్రే
ణయస్తేకంపునే తచ్ఛ కేయమావో దేవాన ఈమహేసత్యధర్మాణో
అధ్వరే యవోదేవాన ఆగురే యజ్ఞియాసో మాహామహ ఇన్ద్రాగ్ని
ద్యావాపృథివీ అప ఓషధీస్త్యం దీప్తాణామధిపతిరసిహమానస్తం పా
హి॥౨॥వర్చఃఓషధీ రస్త్రా చ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయ ప్రపాఠకే
ప్రథమోఽనువాకః॥

నాం ప్రకృతిః, సత్రమాపేణ త్రయోదశః కాత్రాదీనాం । తస్య చద్వాదశౌ
హస్య ఏకాహరూపో జ్యోతిష్తోమః, ప్రకృతిః । అతపవామ్నాయతే, “ఏ
ష వాపప్రథమోయజ్ఞోయజ్ఞానాంయజ్ఞోత్పిష్తోమః” ఇతి । యద్యపి సప్తసం
ఖ్యోజ్యోతిష్తోమః, అగ్నిష్టమోత్యగ్నిష్టమ ఉక్థ్యష్టోదశ్యతిరాత్ర అప్రోగ్యా
మో వాజపేయశ్చేతి, తథాప్యగ్నిష్టమే కృతస్సంకశాతస్సోపదిష్టత్వా
త్ సపవతరేమాంప్రకృతిః । అతః ప్రథమంస ఏవాభిధీయతే । తత్ర
ప్రపాతకత్రయస్సానువాకానాం చార్థభేదోఽనియోగసజ్జహే దర్శితః॥

“ద్వితీయప్రశ్నమూరభ్య ప్రశ్నప్రయతాదీర్యతే।

సోమయాగేమన్త్రజాతం తత్రావాన్తరభేదతః॥

క్రయగపశుగ్రహశ్చేతి ప్రశ్నభేదోపగమ్యతాం।

క్రయప్రశ్నైనువాకాఃస్య రథ-భేదాచ్చతుర్దశః॥

ప్రాగ్మంతావేశనందీతూ స్యాద్దేవయజన్గ్రహః॥

సోమ-క్రయశ్యానయనం తదీయపదసక్తృహః॥

సోమోన్మానంక్రయస్తస్య శకటారోపణంగతిః।

ఆతిథ్యోపనందస్తవ్య ధృవేదుజ్జగవేదికా॥

హవిర్దానం కామ్యయాజ్యా ఇత్యథాఽనువాకః”॥ ఇతి॥

తత్రప్రథమానువాకే యోరాదిభిః సంస్కృతస్య యజమానస్యప్రా
చీనవంశాఖ్య శాలాప్రవేశోభిధీయతే । అపఉన్దన్ద్విత్వాచయః యోరమ
న్త్రాః । యోరాత్ ప్రాగేవశాలా నిర్మితవ్యా । తతోబోధాయనో దీతౌ
సాధనద్రవ్యసమ్పాదనపూర్వకం శాలానిర్మాణమాహ “అగ్నిష్టోమేన య
త్యమాణోభవతి స ఉపకల్పయతే కృష్ణజనశ్చ కృష్ణవిషాణశ్చ వాసశ్చ
మేఖలాశ్చ ” ఇతి । “ఋష్టేదేవయజనే శాలాకారితా భవతి ” ఇతిచ ।
అపస్తంబ్యైః “సోమేనయత్యమాణో బ్రాహ్మణానామేయా ఋ
త్విజో వృణోతే ” ఇత్యుపక్రమ్యవరణం దేవయజనాద్యవసానం దీక్షణీయే
ష్టిశ్వాభిధాయేదమాహ “సాచీనవగ్ శంకరోతి పురస్తాదన్మతం వశ్వా

నిన్నతగ్ం సర్వతః పరిశ్రితం" ఇతి । ఏతదేవాభిప్రేయే వసుమత్యైర్వా
 ర్వంశాలాంవిధత్తే "ప్రాచీనవగ్ంశంకరోతి దేవసుమ్యామితో" సృభిగా
 స్తప్రాచీందేవాదక్షిణా పితరఃప్రతీవీంకుసుమ్యా ఆచీవీనగ్ంరుగ్రా య
 త్ప్రాచీనవగ్ంశంకరోతి దేవలోకమేనతద్యజమాన ఉపావస్తతో" (సం-
 ౬కాం౧౧౩౧౦౭) ఇతి । ప్రాగాయతః పుస్తవంతో యస్యసృహవిశేషస్య
 సప్రాచీనవంశః । కేచిత్తు యస్యదేవయజనస్యేతి విగృహ్య కృత్సమదేవ
 యజన విధిమేతమాహుః । దేవయజనైకదేశ యావగృహసంస్పృష్టో వంశో
 దేవయజనసంస్పృష్టో భవతి । వంశస్యప్రాగ్రత్వేన తద్యహంయజయానో
 దేవలోకంకరోతి । గృహస్యకుడ్యస్థానీయమావరణంవిధత్తే "పరిశ్రయత్య
 న్తహికతో హి దేవలోకో మనుష్యలోకాత్" (సం-౬కాం౧౧౩౧౦౮) ఇతి ।
 స్యర్థస్యమనుష్యై రదృశ్యత్వా దత్రాపి తదర్థం పరిశ్రయణం ద్వారాణి
 విధత్తే "నాస్తాగ్లోకాత్ స్వేతవ్యమివ త్యాహుఃకోహితజ్వేదయద్యము
 ప్త్తికలోకేస్తి వాన వేతి దిక్ష్యతీకాశాక కరోత్యుభయోర్లోకయోంభి
 జిత్యై" (సం-౬కాం౧౧౩౧౦౯) ఇతి । ఇహలోకే తావత్ సుఖంప్రత్యక్షమసి
 ధ్ధం, గృహయేత్ర పుత్రమిత్రాదిభిస్తమత్పదాత్ । స్వగ్నేమసన్ధిగ్ంయ్యుప
 ఘ్నేనెదం కర్తృసాక్షంసమాప్యేతతదాసుఖమస్తి నాన్యథా తపః తయ్యుఖం
 నేదానీంభవతి, కిన్తుమరణాదూర్ధ్వం । తథాపిప్రవిలేనకేనచిన్నరకప్రదేశక
 ర్తృణాప్రతిబద్ధై సతితతోపి విలమ్యేత । తస్మాదిదానీ మేవాస్తాగ్లోకాత్
 న సర్వాన్తనా నిర్గతవ్యమితి బుద్ధిమన్తతహుః । తత ఏతల్లోకం దర్శనాయ
 ద్వా రేషుకృతేషు లోకద్వయజయోభవతి । కల్పః "అథాస్యప్రాజ్యుభిస్య
 దక్షిణంసూదానమద్భిరనుబధ్య, ఆపడన్తస్తజీవసే దీప్తాయత్వాయనస్య
 సే" ఇతి । గోదానంశిరసోభాగః । జీవనాయుర్వృద్ధిబ్రహ్మచర్యసేభ్యుత
 షః శిరఃపద్మీపుర్వస్తు । కల్పః "ఉద్ధావగ్రంబుద్ధిరనుచ్ఛ్రయం ఓమధే
 త్రాయన్వైసం" ఇతి । "స్వధితింతిర్వృత్తానిధిధాతి "స్వధితిమైన
 గ్ంహిగ్ంహి" ఇతి । "ప్రవషతేదేవతూరేతానిప్రవషే" ఇతి । స్వ
 ధితిఃకురుః దేవేషు ప్రసిద్ధత్వేనసూయత ఇతి దేవతూః దేవనాపితః

తస్మాదాహం వషణంకుర్వే ఏతాని కేశాదని । బోధాయనః “స్వస్త్వత్త
 రాణ్యశీయిత్యుక్త్యంతప్రత్యభిన్నతే ।” అవస్తస్యః “స్వస్త్వత్తరాణ్య
 శీయేలయజమానోజపతి ఇతి । అఽఘ్నోమోత్తరాణి కర్తాణిప్రాప్ను
 యాం । విధత్తై “కేశశ్చత్రవవతే నఖాని నికృంతతే మృతా వాపమాత్వగ
 మేధ్యాయతే-శశ్చశుష్కలామేవ త్వచమమేధ్యమపహత్య యజ్ఞియో
 భూత్వామేధముపైతి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౧౨) ఇతి । బోధాయనః “అరై
 నమస్థిరభిషిజ్ఞాతిఅపోఅస్తామాతరః శుష్కస్థుః ఘృతేనమోఘృతపువః పు
 నస్తు” ఇతి । “సస్పృహవ్యరజః ప్రత్యౌశయతి షత్సమస్తత్ ప్రవహన్తురి
 ప్రమితి” ఇతి । అవస్తస్పృష్ట్యేకమన్త్రితాంమన్యతే । అస్తానస్తదీయాన్
 యజమానాన్ । త్వరచదకమత్రఘృతం । తేనపునన్దివర్జన్యాదయోఘృ
 తపువః । రిప్రంపాపం । ఇమాఅపః సర్వం పాపం అస్తత్తోఽవసయన్తు ।
 కల్పః “ఉదాభ్యఃశుచిరాశూతపమి ఇశ్యద్దాహమామో జపతి ।” స్నా
 నావమనాభ్యాంబహిరన్తశ్చ శుద్ధః సకాల్భ్య ఉగ్ధమ్యాగచ్ఛామి । విధ
 తై “అగ్నిరస స్సవర్గంలోకం యన్తొప్పు దీతౌ తపసీప్రావేశయన్నపుస్నా
 తి సాతౌదేవ దీతౌ తపసీ అవరున్ధే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౧౩) ఇతి । ముం
 డనాదిసంస్కారోదీతౌ । ఆహారాదనియమస్తపః । అపుస్నానేన తమభ
 య మవ్యవధానేనైవస్రాపోతి । అవతరణప్రదేశం విధత్తై “తీర్థేస్నాతి
 తీర్థే హితే లాం ప్రావేశయన్” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౧౪) ఇతి । తామేవది
 తౌఁఉక్తమేవార్ధననూద్యస్తైతి “తీర్థేస్నాతి తీర్థమేవసమానానాం భవ
 తి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౧౫) ఇతి । జ్ఞాతసభ్యాదీనాం సమానానాంతీర్థవత్
 సేవ్యోభవతి । అచమనంవిధత్తై “అపోశ్చాత్యంతరత పవమేధ్యోభవతి”
 (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౧౬) ఇతి । కల్పః “అగ్రవదక్షిణమూతం
 వాసనిపరిధత్తై “సోమస్యతనూరసి తనువంమెపాహి” ఇతి । యో
 మవస్త్రీస్యసోమోఽభిమానీదేవఇతితస్య వస్త్రంశరీరం । విధత్తై “వాస
 సా దీక్షయతిసోమ్యంవైయోమం దేవంతయాసోమమేష దేవతాముపైతి
 యోదీక్షతే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౧౭) ఇతి । దీక్షయతిసంస్కారోతి । మ

స్త్రీస్యపూర్వోత్తరభాగా వ్యాపత్తే । “సోమస్య తనూరసితనువంమె
పాహీత్యానా స్వామేవదేవతాముపైత్యథా ఆశిషమైవైతానూశాస్తే ”
(సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౧౮) ఇతి । వస్తుపరిహితస్యసోమ ఏవస్వాదేవతా ।
ప్రకాస్తరేణప్రస్తౌతి “అగ్నేస్తూషాధానం వాయోర్వాతపానం పితృణాం
నీలిరోషధీనాంప్రఘాత ఆదిత్యానాం ప్రాచీనతామో విశ్వేషాందేవానా
మోతుర్మక్షతాణా మతీకాశాస్తద్వా పతత్సర్వదైవత్యం యద్వాసో
యద్వాససా దీక్షయతి సర్వాభిరేవైనం దేవతాభిర్దీక్షయతి ” (సం-
౬కాం-౧౧ప్ర-౧౮) ఇతి । శలాకౌపధానంతూషాః । తత్రతన్తూనాం
పూరణం తూషాధానం । వాయునాశోషణం వాతపానం । నీలిర్బల్లనవిశే
షః । ప్రఘాతోదజ్జేన శలాకోపధానేన వాప్రహరః । ప్రాచీనతానోద్విగ్ధ
తన్తుప్రసారణం । ఓశుః తిర్యక్తన్తుప్రసారణం । అతీకాశాశ్చిద్రాణిపతే
మక్రిమేణాగ్నోదయోభిమానిదేవతాఃభోజనంవిధత్తే “హవిస్ప్రప్రాణో
వైషనువ్యస్తస్యాశనం ప్రాణోఽక్నాతి సప్రాణ ఏవదీక్షతే” (సం-
౬కాం-౧౧ప్ర-౧౮) ఇతి । ప్రాణస్థితి హేతుత్వాదశనస్యప్రాణత్వంమిత్రబద్వా
దిభిః ప్రార్థితోబహు భుజ్జీతేతి । విధత్తే “ఆశితోభవతి యానానేవాస్య
ప్రాణస్తేనసహమేధముపైతి” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౧౮) ఇతి । బోధాయనః
“అధావ్యైతన్నవనీతం విచితముదశరావ ఉపశేరతే తస్య పాశేభ్యాం
సస్పృహాయ ముఖమేవ ప్రథమమభ్యజ్జే మహీనాంపయోసి వర్చోభా
అసివర్చోమయిధేహి ఇత్యనులోమ మాపాదాభ్యాం ” ఇతి । ఆపస్త
మౌనుస్త్రీభేదమాహ “మహీనాం పయోసీతిదర్భపుజ్జీలాభ్యాంనవనీత
మద్యోతివర్చోభా అసీతితేనపరాచీనం త్రిరభ్యక్షే ” ఇతి । హే నవనీత
త్వం గవాం పయఃకార్యమసి । సిన్ధుతాహుపం వర్చోభా అసి ధార
యసి అతో మయి బ్రత్వవర్చసుధేహి । అభ్యజ్ఞంవిధత్తే “ఘృతందేవా
నామన్తు పితృణాంనిష్పక్వంమనుష్యాణాం తద్వా ఎతత్సర్వదైవత్యం
యన్నవనీతంయన్నవనీతే నాభ్యక్షేసర్వా ఏవదేవతాగిప్రీణాతి” (సం-
౬కాం-౧౧ప్ర-౧౮) ఇతి । నవనీతస్య పాకజన్యాప్తిస్రోఽవస్థాః-పక్వం, ఈ

షత్పక్షం, నిశ్చేషపక్షం । ద్రవ్యాస్తరప్రత్యేపేణసురభి నిశ్చేషపక్షం । అ
తపవబహ్వృచః పతన్తి , ఆజ్యంవైదేవానాం సురభిఘృతం మనుష్యా
ణామాయతం పితౄణాం నవనీతంగర్భాణాం” ఇతి । ప్రకారాస్తరేణ న
వనీతా భ్యజ్జనంస్తాతి । “ప్రచ్యుతోవా ఏషోస్తా ల్లోకాదగతో దేవలో
కం యోదీక్షితో స్తరేవ నవనీతం తస్మాన్నవనీతేనాభ్యజ్జే” (సం-౬ కాం
౧|ప్ర|౧౦) ఇతి । దీక్షితస్య స్వర్గసాధనే ప్రవృత్తత్వాదేతల్లోకప్రచ్యు
తిః । యాగస్యాసమాప్తత్వా దేవలోకప్రాప్త్యభావః । నవనీతమపిక్షీర
భావాత్ ప్రచ్యుత్యఘృతభావం నప్రాప్నోతి । అతోన్తరాశ్వపరిత్య సా
మ్యాత్ తేనతస్యాభ్యజ్ఞోయ్యుక్తః । గుణద్వయంవిధతై “అనులోమంయ
జుషావ్యావృత్యై” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౧౦) ఇతి । మనుష్యాణాంనాస్త్వా
నులోమ్యేనియమః । నచాభ్యజ్ఞేమన్తోస్తీ । తస్మాద్వ్యావృత్యైతమభ
యమత్రేతినియమ్యతే । కల్పః “అథాస్యైతచ్ఛాజ్జనం పిప్లం దృశమవతే
సతూలయాచ శరేషీకయా చాస్యప్రాజ్ఞుశిస్య ప్రత్యజ్ఞుశిఉపవిశ్య స
వ్యేసపాణినాదక్షిణమక్ష్యంతీ “వృతస్యకనీనికాసి చతుష్పాలసి చతు
ర్వేపాహి” ఇతి । మన్తార్థం విశదయన్నంజనం విధతై “ఇన్ద్రోవృతమ
హా తస్యకనీనికా పరాపత త్తదాజ్జనమభవద్యదాక్షే చతురేవప్రా
త్యవ్యస్యవృజ్జే” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౧౦) ఇతి । వినాశయతీత్యర్థః । క్రమేణ
గుణాన్ విధతై “దక్షిణంపూర్వమాక్షే సవ్యంహిపూర్వం మనుష్యా
ఆజ్ఞతేన నిధావతే నీవ హి మనుష్యాధావనై పఞ్చకృత్వా ఆక్షే పఞ్చ
క్షరాపక్షిః పాక్షిర్ యజ్ఞో యజ్ఞమేవావరుణే ౭వరిమితమాక్షే ప
రిమితంహిమనుష్యా ఆజ్ఞతే సతూలయాక్షే ౭సతూలయాహి మను
ష్యాఆజ్ఞతేవ్యావృత్యై” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౧౦) ఇతి । మనుష్యేషు యో
షిత్సు ఆజ్ఞనే వామభాగపూర్వత్వం ప్రసిద్ధం । ఆజ్ఞనోపే తాజ్ఞులేః చ
తుషిసహసా పునరి పునరి పర్యావర్తనం నిధావనం తచ్చమనుష్యేషు కు
ర్వన్తి । యజ్ఞేసవనీయపురోడాశద్రవ్యాణాం సవనీయసమ్బద్ధినాం పఞ్చ
సంఖ్యకత్వాత్ పక్షిచ్ఛన్దోగతాక్షర సామాద్యజ్ఞస్యపాక్షిత్వం । త

ధావపశ్చిమప్రపాతకేవశ్యతే “బ్రహ్మవాదినోవదన్తి నర్చా న య జ
మా వజ్జీరాప్యలైక కింయజ్ఞస్య పాక్షాత్వమితి ధానాః కరస్ఫుటప
రివావగి పురోడాశప్రపయస్యా తేన వజ్జీరాప్యతే తద్యజ్ఞస్యపాక్షా
త్వం” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౧౨) ఇతి పరిమితమల్పం పశ్చిమజ్ఞానియమో
వా । న త్వయం నియమో మనుష్యేష్యస్తి । అగ్రసహిత శరేషికా
సతూలా । మనూష్యాణామిషికానియమ ఏవనా స్తిమతః సతూలత్వని
యమః । ఏవతేనాథకపూర్వకం స్వపక్షం నిగమయతి । “యదవతూల
యాఽజ్ఞోత వజ్రభవస్యా త్సతూలయాఽజ్ఞై మిత్రత్వాయ (సం-౬కాం-
౧౧ప్ర-౧౨) ఇతి । తూలరహిత శరకాశ్యస్య తీర్ణాగ్రత్వాద్వజ్రసమత్వం
కల్పః “అతైనమేకవిగ్ంశత్యా దర్భపుజ్జీలైః పవయతిచి త్పరిస్త్యాపునాతు
వాక్పతిస్త్యా పునాతుదేవస్త్యాసవితాపునాత్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసో సూ
ర్యస్యరశ్మిభిః” ఇతి ప్రథమ ద్వితీయమస్త్రీయో రచ్ఛిద్రేణ త్యనుషజ్యతే
హేయజమానచితాం జ్ఞానానాంపత్తితోదేవస్త్యాంశోధయతు వాచాంశ
ద్భానాం పతిః సరస్వతీ అసావాఆదిత్యోచ్ఛిద్రం పవిత్రం తద్రూపోయం దర్భ
స్తోమః జగన్నివాసహేతో సూర్యస్యరశ్మియాపాదర్భాః దర్భస్తోమవిశిష్టం
మార్జనం విధతే “ఇన్ద్రోవృతమహంతో3 ఓపో3భ్యం మ్రియత తాసాం
యస్తేధ్యంయజ్ఞియగ్ంసదేవమాసీత్ తదపోద్రకామతైదర్భా అభవత్ య
దర్భపుజ్జీలైః పవయతియా ఏవ మేధ్యాయజ్ఞియాసదేవా ఆపస్తాభిరేవైనం
పవయతి” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౧౨) ఇతి మేధ్యం శుద్ధంయజ్ఞియంయజ్ఞాహం
సదేవం దేవతాప్రియం ఉత్పవనబ్రాహ్మణే దర్భోత్పత్తిర్వా యిఖ్యాతా దర్భ
స్తోమస్యసజ్ఞ్యావిశేషా విధతే “ద్వాభ్యాం పవయత్యహూరాత్రాభ్యా
మేవైనం పవయతిత్రిభిః పవయతిత్రయ ఇషేలోకా ఏభిరేవైనంలోకైః ప
వయతిపశ్చిభిః పవయతి పశ్చాత్తూరావజ్జీ-గి పాక్షో-యజ్ఞోయజ్ఞాయై
వైనం పవయతి పశ్చిః పవయతిషడ్వా ఋతవఋతుభిరేవైనం పవయతిస
ప్తభిః పవయతిసప్తభందాగ్ంసి ఛన్దోభిరేవైనంపవయతి నవభిః పవయతి
నవవైపురుషేప్రాణాః సప్రాణమైవైనం పవయత్యేకవిగ్ంశత్యా పవయతి

దశహస్త్యా అణ్ఘులయోదశపద్యా ఆత్మైకవిగ్ంశోయావానేవ పురుషస్త
 వ.పరివర్గం పవయతి” (సుం - ౬ కాం | ౧ప్ర | ౧౨) ఇతి । గాయ
 త్రీత్రిష్టుప్ జగత్యనుష్టుప్ పక్ష్యానమా బృహత్యుష్ణిహకకుప్ సూచీ
 భిః శమ్యన్తుత్వా ఇత్యశ్వమేధే కశ్చిత్తంత్ర ఆమ్నాయతే తత్రోష్ణిగృకు
 భోరవాన్తరభేద పరిత్యాగేన సప్తభుదాగ్ంసి సజ్ఞార్థస్థానభూత భి
 ద్రాభిప్రాయేణ ప్రాణానాఞ్చనవత్వం । అపరివర్గనిశ్చేషం । ఏకవిగ్ం
 శత్యా దర్శపృజ్జీలైః పవయతీతి బహ్వృచబ్రాహ్మణే ఆమ్నాతత్వాత్
 ప్రశంసార్థమితరే పతౌ అవయుత్యానువాదాః । మన్త్రీవ్యాచక్షే
 “చిత్పతిస్తా పునాత్విత్యాహ మనోవైచిత్పతిమనవైవైసం పవయతి
 వాక్పతిస్తా పునాత్విత్యాహ వాచైవైసం పవయతి దేవస్తా స వి
 తా పునాత్విత్యాహ సవితృప్రసూత పవైసం పవయతి” (సుం-౬ కాం|౧ప్ర|
 ౧౨) ఇతికల్పః “యజమానం వాచయతి తస్య తేపవిత్రపతే పవిత్రేణ
 యన్తైకంపునే తచ్ఛకేయం” ఇతి । ఆదిత్యకూపస్యాచ్చిద్ర పవిత్రస్యపతిః
 ప్రేరకోఽన్తర్యామీ । హే పవిత్రపతే తాదృశస్య తేపవిత్రేణ యన్తై అ
 గ్నిష్టోమకర్తృణే కం ఆత్మానం శోధయామి తత్కర్తుం శక్తోభూయాసం ।
 ఏతదభిప్రాయందర్శయతి “తస్య తేపవిత్రపతే పవిత్రేణ యన్తైకంపునే
 తచ్ఛకేయమిత్యాహశిషమేవైతామాశాస్తై” (సుం-౬ కాం|౧ప్ర-౧౨)
 ఇతి । బోధాయనః “ అదైసంసవ్యేపాణావభిపాద్య శాలా మాసయతి ఆ
 వోదేవాన ఈమహే సత్యధర్మాణా అధ్వరే యద్వోదేవాన ఆగురే
 యగ్నియాసో హవామహే” ఇతి । ఆపస్తంబః “ఆవోదేవాన ఈమ
 హ ఇతి పూర్వయా ద్వారా ప్రాగ్స్వంశే ప్రవిశ్య” ఇతి । హేదేవాయు
 ష్టాకం సమృద్ధిస్యస్త్రిన్నధ్వరే వయం సత్యధర్మాణాఽవశ్యం భావ్యనుష్టా
 నపరా ఆగచ్ఛామః । హే యజ్ఞసమృద్ధిసోదేవాయస్తాత్ ఆగురే కర్వో
 ద్యమే యుష్మానాహ్వీస్యామః తస్మాద్వయమత్రాగచ్ఛామః । బోధాయ
 నః “ పూర్వయా ద్వారా శాలాం ప్రపాదయతి ఇన్ద్రాగ్ని ద్యావాపృ

ధివీ ఆప ఓషధీః” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “ఇన్ద్రాగ్నిద్యావాపృథివీ ఆపఓష
ధీః ఇత్యవరేణాహవనీయం దక్షిణాతిక్రమ్య” ఇతి । హే ఇన్ద్రాదయ
ఎనమనుజానన్ద్వితీశేషః । బోధాయనః “అగ్నేననుగ్రేణాహవనీయం
పర్యాణీయదక్షిణత ఉదక్ ముఖ ముపవేశ్య ఆహవనీయ మీక్షయతి”
ఇతి । త్వందీతౌణామధిపతిరసీహ మాసంతం పాహి” ఇతి । ఆపస్త
మ్బః “త్వందీతౌణా మధిపతిరసి ఇత్యాహవనీయముపోషవిశతి” ఇతి ।
హే ఆహవనీయత్వం దీతౌరూపాణాం నియమానాం పాలకోఽసి అ
తస్త్వత్యమీపస్థితం మాం పాలయ । పూర్వోక్తపూతత్వప్రశంసాపూర్వ
కం ప్రాచీనవంశప్రవేశంవిధత్తే “యావన్దావైదేవా యజ్ఞాయాపున తత ప
వాభవన్ యఎవంవిద్వాన్ యజ్ఞాయపునీతే భవత్యేవ బహిః పవయ
త్వాన్తః ప్రపాదయతి మనుష్యలోక ఎవైనం పవయత్వా పూతందెవలో
కం వ్రణయతి” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । అభవన్తైశ్శ్వర్యంప్రాప్తా
భవత్యేవ ఐశ్వర్యం ప్రాప్నోత్యేవ॥ ॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥ ॥

“ఆపశ్శిరఉనత్యోష దర్భౌఽత్రాన్తర్హితఃస్వధి।

తురంనిధాయదేవశ్రూర్వ పేత్స్వస్తితదాజపేత్॥

ఆపస్నాయామదాజవ్యం సోమవస్త్రపరిగ్రహః।

మహీతినవనీతస్య గ్రహణావర్చేతిలేపనం॥

వృత్రేత్యాజే-చిత్పతిస్తా త్రిభిర్ధర్మేణపావయేత్।

తస్యేతివాచనంస్వామి హ్యవఃప్రాగ్వంశవేశనం॥

ఇన్ద్రాగ్నిదక్షిణేగత్వా త్వమిత్కుపవిశేదిహ।

ప్రథమేహ్యనువాకేఽస్తి మన్తాఽప్తాదశేరితాః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

చతుర్థాధ్యాయస్యతృతీయపాదే చిన్వితం॥

“కిందర్కపూర్ణమాసాభ్యా మిష్టాసోమనయాగకః।

అక్తాక్లితావాకాలోవా హ్యపారాధాయచాజ్ఞతా॥

దర్శాదిలక్షితేకాలే సోమయాగోవిధీయతే।

స్వతంత్రస్థలవత్సేన నయుక్తాఽక్షాణ్ణీతాతయోః” ॥ఇతి॥

. ఇదమామూయతే “దర్శపూర్ణమాసాభ్యావిష్ట్యా సోమేనయజేత”
ఇతి । తత్ర ఉభయోరాగ్నిమారుతానూయాజవదన్యాధీనత్వాభావా
ద్దర్శపూర్ణమాసోక్తేః పారార్థ్యపరిహారాయ సోమస్యదర్శపూర్ణమాసాక్ష
త్వబోధకోఽయం సంయోగ ఇతి చేత్ । మైవం । స్వతంత్రస్థలవతః సోమ
యాగస్యాజ్ఞత్వాసమ్భవాత్ । ఫలవత్ తన్నిధానఫలం తదజ్ఞమితి న్యాయా
త్ । నచాత్ర బృహస్పతిసవన్యాయేన సోమధర్మకమఫలంకర్తా న్తరం విధీయ
త ఇతిశక్యంవత్తుం । సోమశబ్దస్యబృహస్పతి సవశబ్దవన్నామత్వాభావేన ధ
ర్మాతిదేశకత్వాభావాత్ । క్వాప్రత్యయస్తు అసత్యక్షాణ్ణీభావే కత్త్రైక్య
మాత్రేణోపపద్యతే । తస్మాద్దర్శపూర్ణమాస శబ్దస్యపారార్థ్యమభ్యుపే
త్యాపి తదిష్ట్యఫలక్షితఉత్తరకాలే సోమవిధిరయం । ఏతదేవాభిప్రేత్యర
థరూపకమామూయతే “ఏషవై దేవరథోయద్దర్శపూర్ణమాసా యోదర్శ
పూర్ణమాసా విష్ట్యాసోమేనయజతేరధస్పష్టపవావసానే వరేదేవానామవ
స్యతి” (స-౨కాం । ౫ప్ర । ౬౭) ఇతిఅవసానే నిర్జితవరే మార్గేయధారణేన
యుజ్ఞేమార్గైః కణ్ణకపాషాణాదిబాధరాహిత్యేనసుఖంభవతి తథాప్రథ
మందర్శపూర్ణమాసావిష్టవతః ఉత్తరకాలే తదిష్టివికృతిషుసోమాజ్ఞానూతదీ
క్షుణీయా ప్రాయణీయాదిషుకర్తానుస్తానంసుకరంభవతీత్యర్థః । తస్మా
త్కాలాధానంయోగః॥ ॥పశ్చిమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచిన్దితం॥ ॥

“దర్శావిష్ట్యాసోమయాగ క్రమోయంనియతోనవా।

ఉక్తేరాద్యోనసోమస్యా ధానానన్తరతాశ్రుతేః” ॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసావిష్ట్యా సోమేనయజేతేతిక్వాప్రత్యయేనావ గమ్య
మానః క్రమోయత ఇతిచేత్ । మైవం । “సోమేనయజ్మమాణోఽగ్ని
నా దధిత ” ఇతిఅథానానన్తరతాయా అపిప్రవణాత్ । తస్మాదిష్టిసోమ
యోః పార్యావర్యం ననియతం॥ ॥తత్త్రైవాన్యచ్ఛిన్దితం॥ ॥

“విప్రస్యసోమపూర్వత్వం నియతంవానవా ౭గ్రిమః।

ఉత్కర్షతోనైవమగ్నిహోమీయస్యైవతచ్చ్రతేః” ఇతి॥

ఇష్టిపూర్వత్వంసోమపూర్వత్వంపి కల్పితమితి యదుక్తంతత్రబ్రాహ్మణస్యసోమపూర్వత్వమేవనియతం। సుతః । ఉత్కర్షశ్రవణాత్ । “ఆగ్నేయోబ్రాహ్మణోదేవతయానుసోమేనేష్ట్యా అగ్నిహోమియో భవతి యదేవాదః పార్థమాసం హవిస్తత్ తర్హ్యనునిర్వపేత్ తహి=సఉభయదేవతో భవతి” ఇతి । అస్యాయవర్ధః । ప్రజాపతేర్ముఖాదగ్నిర్బ్రాహ్మణశ్చేత్యుభావుత్పన్నా । తతోబ్రాహ్మణస్యైకైవదేవతేతి ఆగ్నేయపవబ్రాహ్మణో నతుసామ్యః సోమస్యతద్దేవతాత్వాభావాత్ । యదా సబ్రాహ్మణః సోమేన యజేత తదా సోమోఽప్యస్య దేవతేతి అగ్నిహోమియో భవతి తస్మాగ్నిహోమీయస్య బ్రాహ్మణస్యానురూపం పార్థమాసం అగ్నిహోమియపురోడాశరూపం హవిస్సోమోదూర్ధ్వమేవానునిర్వపేత్ । తదా సబ్రాహ్మణో దేవతాద్వయసవ్యభీ భవతీతి । యద్యప్యత్ర కర్మాంతరం కిచ్చిద్విధీయత ఇతి కచ్చిన్త్యేత తథాపి పార్థమాసం హవితి విస్పష్టం ప్రత్యభిజ్ఞానాన్నకర్మాంతరం । కిన్తు దర్శపూర్ణమాసయోః సోమోదూర్ధ్వముత్కరణః । తస్మాద్విప్రస్య సోమపూర్వత్వమేవ నియత మితిప్రాప్తైబ్రామః । నాత్ర దర్శశబ్దః పూర్ణమాస శబ్దో వా కచ్చిద్ద్యగవాచీశ్రూయతే । పార్థమాసమిత్యేష తద్ధితాన్తో హవిర్విశేషణత్వే సోమస్యస్యతే । తచ్చ హ విరగ్నిహోమీయపురోడాశరూపమితి దేవతాద్వయేన సంప్రవాదవగమ్యతే । తస్మాదేకస్యైవ హవిషఉత్కర్షో న తు కృత్సన్యోర్ద్వయోర్దేశపూర్ణమాసయోః । తథాసతి బ్రాహ్మణస్యైకస్మిన్నేవాగ్నిహోమీయపురోడాశే సోమపూర్వత్వనియమః ఇతరత్రక్షత్రియవైశ్యయో రివాశ్రాపీష్టి పూర్వత్వసోమపూర్వత్వే వికల్పేతే॥

తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చ నిత్యం॥

“దిశంప్రతీచీం మనుజా వ్యభజన్తేత్యసా విధిః

వాదోనాత్ర పుథాకల్పస్తు త్యర్థోవిధి మహాతి॥

ప్రాచీనవంశ వాక్యైర్విధావస్యైకవాక్యతా।

దిగ్విధావర్థవాదోయ ముపవీతే నివీతవత్”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “ప్రాచీనవంశంకరోతి దేవమనుష్యాదిశో
వ్యభజన్త ప్రాచీం దేవాదక్షిణా పితరః ప్రతీచీం మనుష్యా ఉచీచీనగ్ంరు
ద్రా యత్ప్రాచీనవంశం కరోతి దేవలోకమేవతద్యజమాన ఉపావర్త
తే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౧౦) ఇతి । తత్రదేవాదీనాం కర్మాసధికారాన్న
తత్ర విధి శఙ్కా । మనుష్యాః ప్రతీచీం విభజేయురిత్యేవ విధిః స్యాత్ ।
కుతః । పుగాకల్పరూపేణార్థవాదేన స్తూయమానత్వాత్ । పూర్వపురు
షాచరితత్వాభిధానం పురాకల్పః । వ్యభజన్తేత్యనేన శ్రుతార్థ వాచినా
తదభిధీయతే తస్మాద్విధిరయమితి పూర్వస్య పక్షః । యస్యవజ్ఞ పవిత్రేష
సోపరి వంశాని ప్రాగగ్రా భవన్తి సప్రాచీనవంశః । తద్విద్యైకవాక్య
త్వా భ్యుపగమాదర్థ వాదః సాయజ్ఞాల్లీ నాన్ధ్యాదౌ ప్రతీచీంప్రాప్తా॥

తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదేచి న్నితం॥

“పవతీత్యుపకారః కిం ద్వ యోర్ముఖ్యాంగయోరుత।

ముఖ్యపవద్వయోరస్య కృత్సృజకర్తృగతత్వతః॥

యక్షశ్శాస్త్రీయసంసారో ముఖ్యేస్య ఫలభోగినః।

వినాపిసంసృతింధృష్టం కర్తృత్వం తస్యనా స్తినః”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే కేశశ్శ్రువపన పయోవ్రతాదయో యజమాన సం
సారా ఆత్మాతాః । గ్రహైః సోమహూమో జ్యోతిష్టోమే ముఖ్యః।
అగ్నిషోమీయ పశ్వాదికమజ్ఞం తత్రద్వయోర్ముఖ్యాజ్జయోరేతే వపనాద
య ఉపకుర్వన్తి । కుతః । కర్తృభర్తృత్వాత్ । యజమానోహి కర్తృత
యా వపనాదిభిః సంసారీయతే । కర్తృత్వస్వయంధా ముఖ్యంప్రతి తస్య
విద్యతే తథాజ్ఞం ప్రత్యవ్యస్తి తస్మాదుభయోరుపకార ఇతిచేత్ । మైవం
ద్వోహి యజమానస్యాకారౌ క్రియాకర్తృత్వం ఫలభోక్తృత్వంచేతి త
యోరధృష్టః ఫలభోగః క్రియానిష్పత్తిశ్చదృష్టా । తథాసతివపనాది కృత్
పకారస్యా వ్యదృష్టత్వాద్భోక్తృశేషా వపనాదయః ఫలభోగసాధనేముఖ్యే

ఏవ వర్చవస్యతి | వపనాదిసంసారరహితై ఋత్విస్థిః కృషీవలాదిభిశ్చ
నిష్పద్యమానాదృశ్యతే | తతస్తత కర్తృత్వాకారే వపనాదికృతః స ఉప
కారోనాస్తి | తస్మాదదృష్ట ఫలభోజనో యజమానస్యయోయమదృష్టరూ
పః శాస్త్రీయసంసారః సోఽయం ముఖ్యే కర్తృణీయుక్తోనాశ్లేషః | నాత్ర
పూర్వవద్వాక్యమస్తి యేన పరమృరయా ఫలసాధనాశ్లేషు వపనాద్యప
కారః శజ్యేత | ప్రకరణస్తు ముఖ్యవైవ నత్వక్తానాం తస్మాన్న తేమా
పకారః || తత్రైవాప్తమపాదేచిన్రితం ||

“సంసారా వపనాద్యాః కిమధ్వర్యోఃస్వామినోధవా |

అధ్వర్యోస్తతశక్తత్వాత్ తద్వేదోక్షేచ్ఛతస్యతే |

సంసారైర్యోగ్యతాంప్రాప్య స్వకార్యంకర్తుమృత్విజః |

క్రీణాత్సన్యాక్రియాతేషాం సంస్క్రియాయజమానగా” || ఇతి ||

అపఉన్దన్తజీవసభిత్యాద్యాః సంసారమన్త్రాః తద్విధయశ్చాధ్వ
ర్యువేదే సమామూతాః | కేశత్తశ్రవపతే సఖాని నికృన్తత్యతి | శక్త
శ్చాధ్వర్యుర్వపనాదౌ తస్మాత్ తస్యాధ్వర్యోర్వపనాది సంసారా ఇతిచే
త్ | మైవం | వపనాదిసంసారాః యజమానగతమాలిస్యమపనీయయా
గయోగ్యతా ముత్పాదయితుంక్రియన్తే తథాచబ్రాహ్మణం “కేశత్తశ్రవప
తేసఖానినికృన్తతే మృతావా ఏషాత్వగమేధ్యా యతే- శత్తశ్రవమృతా
మేవ త్వచమమేధ్యామపహత్య. యజ్ఞయో భూత్వామేధముపైతి”
(సం-౬కాం|౧|ప్ర|౧౦౨) ఇతి | సహ్యాధ్వర్యువపనేన యజమానగతా మృతా
త్వగజైతి యోగ్యస్యహి కర్తృధికారే సతి వశ్చాత్ ప్రయాసరూపేషు
వ్యాపారేషు స్వయమశక్తః సకా కర్తృకరాన్మృత్విజః పరిక్రీణాతి | లోకేప
రోగిణః స్వామిన బేషధానయన ఏవ భృత్యోపజీవనదానేన పరిక్రియన్తే |
సతుతదౌషధంభృత్యాః సేవన్తే తస్మాదితరా క్రియా, ఋత్విజాంసంస్తారస్తు
యజమానస్య క్వచిత్తు వచనాదృత్విజామపిసంసారోస్తు || చతుర్థాధ్యా
యస్యతృతీయపాదేచిన్రితం ||

“జుహ్వ్యోపర్ణమయీ త్వేన నపాపశ్రుతిరజ్ఞానాత్ ।
 వైరిద్యగ్వర్జనంవర్త ప్రయాజైఃపురుషాయకిం॥
 క్రతవేచాగ్రిమోభాగాత్ ఫలస్యనహిసాధ్యతా ।
 విభాతిక్రతవేతస్మా దర్థవాదఃఫలంభవేత్ ”॥ ఇతి॥

ఇద మామ్నాయతే “యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి నపాపగ్ం
 శ్లోకగ్ంశ్రుతోతి । యదాత్మైః । చతురేవభ్రాతృవ్యస్యవృక్షేః । యత్ప్ర
 యాజాగ్రజ్యైః । వర్తవైతద్యజ్ఞాయక్రియతే । వర్తయజమానాయభ్రాతృ
 వ్యాభిభూత్యైః” ఇతి । తత్రయజ్ఞహూః ప్రకృతిభూతం పర్ణద్రవ్యం య
 చ్చాంజనేన చతుః సంసారః యచ్ఛప్రయాజానూయాజహూపం కర్త
 తత్క్రితయం పురుషార్థత్వేనవిధీయతే । కుతః । పాపశ్లోకశ్రవణ రాహి
 త్యాదేః పురుషసమ్బంధిఫలస్య ప్రతిభానాదితీచేత్ । మైవం । ఫలంహి సా
 ధ్యంభవతి, నచాత్రసాధ్యతాప్రతిభాసతే । నశ్రుతోతివృక్షైః వర్తక్రియ
 తఇతి వర్తమానత్వనిర్దేశాదయః క్రత్వర్థా ఏతే విధయః తత్ర పర్ణమయీ
 త్వస్యానారభ్యాధీతస్యాపి వాక్యేన క్రతుసమ్బంధః । సంసారకర్తృణో
 స్తు ప్రకరణేన క్రత్వర్థానాం క్రతునిష్పాదన వ్యతిరేకేణ ఫలాకాక్షాయా ఆ
 సంభవాద్వర్తమాననిర్దేశస్య విపరిణామం కృత్వాపిఫలం కల్పయితుం న
 శక్యం । తస్మాత్ఫలత్వభ్రమహేతుః పాపశ్లోకశ్రవణరాహి త్యాదిరర్థవాదః॥

ద్వితీయాధ్యాయస్యప్రథమపాదేచిన్వితం॥ ॥

“నానుపజ్ఞోనుపజ్ఞోవా చ్ఛిదేణేత్యస్యశేషిణౌ ।

చిత్పతిస్త్యేత్యనాకాక్షా వతోనాత్రానుపజ్యతే॥

కరణత్వంక్రియాపేక్షం క్రియాపైకాపునాత్వితి ।

మన్త్రద్వయేతత్తద్వారా సర్వశేషోనుపజ్యతే”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టామేదీత్యాప్రకరణే పవ్యతే । “చిత్పతిస్త్యేపునాతు వాక్పతి

స్త్యైపునాతుదేవస్త్యై సవితాపునాత్వచ్చిదేణ పతేణవసోస్సూర్యస్యర

త్తిభిః”ఇతితత్రతృతీయమన్త్రశేషోచ్చిదేణేత్యాది భాగః॥ప్రథమద్వితీయ

మన్త్రయోనానుపజ్యతే । కుతఃనహిచిత్పతిస్త్యైపునాతు వాక్పతిస్త్యా

పునాత్విత్వన యోర్నన్త్రయోః శేషిణోః పూర్వవాక్యయోః కాచిచ్చే
షాకాక్షాస్తీతిప్రాప్తేబ్రూహః । మాభూచ్ఛేషిణోఽకాక్షాతధాపిశేష
స్యాకాక్షాస్తీ, పవిత్రేణరశ్మిభిరిత్యుక్తం । కరణత్వం క్రియామపేక్షతే క్రి
యాచపునాతు ఏషా త్రిప్వపి మన్త్రేష్వకా తథా చక్రియయాసమ్స
స్థః శేషక్రియాద్వారాత్పతీయమన్త్రే నిరపేక్షేఽపి యథాన్వేతి తథా
పూర్వయోరప్యన్వేతు తస్మాదనువక్తాః॥

ధండాంసి.

అపడన్వత్పితి ద్విపదాగాయత్రీ । అపోస్తానితి ద్విపదావిరాట్ । విశ్వ
మిత్యేకపదావిరాట్ । ఉదాభ్యాఇతి తద్వత్ । చిత్పటీత్యనువక్తేనతి లి
ప్రో గాయత్య్రీః । అవోదేవాన ఇత్యనుష్టుప్ ॥ * ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే
ప్రథమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అహుత్యై ప్రయుజేఽగ్నయే స్వాహా మేధాయై మనసేఽగ్న
యే స్వాహా దీతాయై తపసేఽగ్నయే స్వాహా సరస్వత్యై పూష్ణేఽ
గ్నయే స్వాహాఽఽహా దేవీర్భుహతీ ర్విశ్వశంభువో ద్యాపాప్యగ్నివీ ఉర్వ
న్తరక్షం బృహస్పతిర్హోహవిషా వృధాతు స్వాహా విశ్వేదేవస్య వేతుర్వ
తో వృణీత సఖ్యం విశ్వే రాయ ఇమధ్యసి ద్యుమ్నం పృణీత పుత్యసే
స్వా హాక్నామయోః శిల్పేన్తస్తే వైమారభ తేమా॥౧॥

పాతమాస్య యజ్ఞస్యోద్భవ ఇహం ధి యం శిక్షమాణస్య దే
వక్రతుం దక్షం వరుణ సగం శిశాధియయాతి విశ్వ మరి తా తరేమ
మతవ్వాణచధి వావగ్ం రుహేమోర్ధస్యాగ్నిరస్మాగ్గం మ్రదా ఉర్జం మే

యచ్చ పాహి మా మా మా హిగ్ంసీ ర్విష్ణోః శర్మసి శర్మ య
జమానస్య శర్మ మే యచ్చ నక్షత్రాణాం మాతీకాశాత్ పాహీష్వీస్య
యోగీరసి॥౨॥

మా మా హిగ్ంసీః కృష్యై శ్వా సుసస్యాయై సుపిష్టలాభ్యై
స్తౌషధీభ్యః సూప్తస్థా దేవో వనస్పతిర్హృద్ధి మా పాహ్యూద్యచః
స్వాహా యజ్ఞం మనసా స్వాహా ద్యా వా పృథివీభ్యాగ్ం స్వాహా
రోరన్తరి త్తాత్స్వాహా యజ్ఞం వా రాదాశభే॥౩॥

మాయోనిరసి త్రిగ్ంశచ్చ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయ ప్రపాఠకే
ద్వితీయోఽనువాకః॥ * ॥

భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే ప్రాచీనవంశప్రవేశోఽభిహితః । అథ ప్రవిష్టస్య దీ
త్యోనియహరూపేణ తపసా శరీరశుద్ధౌ సత్త్వాం పశ్యచ్ఛేదేవయజనస్వీకా
రాదియోగ్యతేతి ద్వితీయానువాకేదీత్యో విధీయతే । తత్రదీక్షణీయేష్టా
అధ్వర్యవమన్త్రాణామతిదేశతః ప్రాప్తత్వాత్ దీత్యాహుత్యాది మన్తా
ఏవోచ్యంతే । కల్పః “ఆజ్యస్థాల్యాస్రవేనోపహతం దీత్యాహుతిష్ట హూ
తి, ఆహుత్యైప్రయుజేగ్నయే స్వాహా మేధాయై మనసేగ్నయే స్వాహా
దీత్యాయై తపసేగ్నయే స్వాహా సరస్వత్యై పూష్టేగ్నయే స్వాహా ఇత్య
ధస్రవివతుర్ధృహీతం గృహీత్వాస్రవాపశ్చమీంజు హూతి, ఆహోదేవీర్భృ
హతీర్విశ్వశమ్భువో ద్యావాపృథివీ ఉర్వంతరిక్షం బృహస్పతిర్హవిషా
వృధాతు స్వాహా ” ఇతి । యజ్ఞం కరిష్యామిత్యేవంవిధో నూనసఃసజ్జ
ల్పకూటః । తత్సమ్మూత్యర్థకమవిఘ్నన మాప్రచేరయతే పహ్నయే
హవిరిదం హుతమస్తు । శ్రుతయోః ఫలసాధనయోగ్ధారణా శక్తిర్దేహా,

తత్సద్విధ్యర్థం మదీయమనోఽభిమానినే వహ్నయే హుతమస్తు । దీక్షా వ్రత
నియమః, తత్సద్విధ్యర్థం మదీయశరీర తపోభిమానినే వహ్నయే హుతమ
స్తు । మంత్రోచ్ఛారణశక్తిః సరస్వతీ, తత్సద్విధ్యర్థం వాగ్నియపోషకాయ
వహ్నయేహుతమస్తు । బృహస్పతిరస్తాకం హవిషా వర్ధతాం । హే ఆపో
భవత్యోఽపి వర్ధంతాం । ద్యావాపృథివ్యౌవర్ధతాం । విస్తీర్ణమస్తరితృణ్యవర్ధ
తాం । కీదృశ్యలపః । దేవీః పృష్టిరూపేణ ద్యులోకా దాగతాః । బృహ
తీః బహులాః । విశ్వశమ్భవః సస్యపాచనేన సర్వస్య జగతః సస్యంకుర్వ
న్త్యః । ఆహుతీర్విధతే “అదీక్షితపకయాఽహుత్యే త్యాహుప్రసవేణ
చతస్రోజుహూతి దీక్షితత్వాయస్రుచా వఞ్చమిం వఞ్చాత్కరావస్త్రీః
పాక్ష్యాయజ్ఞోయజ్ఞమేవావరున్ధే” (సం-౬కాం|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । ప్రథమే
మంత్రోక్తకూత్యుపయోగమాహ “ఆకూత్యైప్రయుజేఽగ్నయే స్వాహే
త్యాహాకూత్యాహి పురుషో యజ్ఞమభిప్రయుజ్జేయజేయతి” (సం-
౬కాం|౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । యదా మనసాఽఽకూతిర్భవతి తదాపురుషః ఋ
త్విజామగ్రే యజ్ఞమభిలత్య యజేయతి వాచంప్రయుజ్జే । ద్వితీయే
మంత్రేమి ధోవ యోగమాహ “మేధాయేమనసేఽగ్నయే స్వాహే త్యా
హమేధయాహిమనసా పురుషో యజ్ఞమభిగచ్ఛతి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౨౨)
ఇతి । శ్రుతయోః ఫలసాధనయోరవిస్తరణేన ధృతయోర్మనసా యజ్ఞకర్త
వ్యతాం ప్రతిపద్యతే । తపోఽభిమానినో వహ్నిరనుగ్రహేణ దీక్షాసిద్ధిః
స్పష్టే తృభిప్రేత్య తృతీయమంత్రో నవ్యాఖ్యాతః । చతుర్థమస్త్రీషవ
క్యయోరధికమాహ “సరస్వత్యైపూష్ణేఽగ్నయే స్వాహే త్యాహ వా
న్వైసరస్వతీ పృథివీ పూషా వాచైవ పృథివ్యా యజ్ఞంప్రయుజ్జే” (సం-
౬కాం|౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । వాచామంత్రోచ్ఛారణసిద్ధిః పృథివ్యా యజ్ఞస్య దేవ
యజనప్రీహ్యేది ద్రవ్యసిద్ధిః । పఞ్చమమంత్రస్య పూర్వభాగే బహువిశేష
ణా భిప్రాయమాహ “ఆపోదేవీర్భృహతీర్విశ్వశంభవ ఇత్యాహయావై
వర్ష్యాస్తా ఆపోదేవీర్బృహతీర్విశ్వశమ్భవః” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౨౨) ఇతి ।
వర్షేభవావర్ష్యాః । విపత్నేబాధమాహ “యదే తద్యజుర్నబ్రూయాద్ది

వ్యా ఆపోఽశాంతా ఇమం లోకమాగచ్ఛేయః” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౨౪) ఇతి ।
 దివ్యత్వాదశనివదహా మశాంతత్వం । యస్తాత్ వన్త్రోక్తగుణస్తుత్యా జల
 దేవతాయాః శాంతిస్తస్మాచ్ఛాంతాః సుఖకారిణ్య ఇతి । తం స్వప్రశ
 ముపసంహరతి “ఆపో దేవీర్బృహతీర్విశ్వ శమ్భువ ఇత్యాహాస్తా ఏ
 వైనాలోకాయశమయతి తస్మాచ్ఛాంతాఇమం లోకమాగచ్ఛన్తి” (సం-
 ౬కాం | ౧|ప్ర | ౨౪) ఇతి । మన్తస్యద్వితీయ తృతీయ భాగయోగుప
 యోగమాహ “ద్యావాపృథివీ ఇత్యాహ ద్యావాపృథివ్యోర్హియజ్ఞఉర్వ
 స్తరితమిత్యాహాన్తరిక్షేహియజ్ఞః” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౨౪) ఇతి । భూ
 మాదేవయజనం । తన్తరిక్షేఽనుస్తానాయ సజ్చారః । దివిఫలమితి యజ్ఞస్య
 లోకత్రయవర్తిత్వం । మన్తస్యచతుర్థభాగాభిప్రాయమాహ “బృహస్పతి
 ర్హోషవిషావృధా త్విత్యాహాబ్రహ్మవై దేవానాం బృహస్పతిబ్రహ్మణైవా
 త్తై యజ్ఞమవరున్ధే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౨౪) ఇతి । దేవానాంమధ్యే బృహ
 స్పతేర్గురుత్వేన పరబ్రహ్మస్వరూపత్వం । హవిషావిధేరితి శాఖాన్తరే మ
 న్త్రీపాతః । తం నిన్దిత్వాస్వపారంప్రశంసతి “యదబ్భయాద్విధేరితి
 యజ్ఞస్థాణువృచ్ఛేద్వృధా త్విత్యాహ యజ్ఞస్థాణుమేవ పరివృణక్తి”
 (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౨౪) ఇతి । బృహస్పతి ర్విదధాత్విత్వృక్తై సతి అభివృద్ధే
 రసూచితత్వాద్యజ్ఞవిఘ్నం యజమానఃప్రాప్నుయాత్ । వృధాత్విత్వృక్త్యా
 తత్పరిహారః । బోధాయనః “అపరంచతుర్వహీతం గృహీత్వాజ్యపూర్ణే
 న స్రుచాదౌర్ధ్రహణం జూహూతి విశ్వేదేవస్య నేతుర్మతోవృణీత స
 ఖ్యంవిశ్వేరాయ ఇమధ్యసి ద్యుమ్నం వృణీతపువ్యసే స్వాహా” ఇతి ।
 అపస్తంబః “ద్యాదశగృహీతేనస్రుచం పూరయిత్వా విశ్వేదేవస్య నేతు
 రితి పూర్ణాహుతిగ్ం వక్ష్యే” ఇతి । విశ్వేవిశ్వాత్మకస్య నేతుర్జగన్నిర్వాహ
 కస్య దేవస్యసఖ్యామనుగ్రహం మర్తోమరణవాక్ యజమానః సహసావృ
 ణీతే తచ్చ సఖ్యమీదృశేన స్తోత్రేణలభ్యతే । విశ్వేహ విశ్వాత్మకరాయోధ
 నస్యఇమధ్యసిఋశిషే స్తుత్వాపువ్యసే యజ్ఞపోషణాయ ద్యుమ్నంధనం

యాచత ఇదంహవిస్త వ హుతమస్తుతమిమ మాగ్ధ్రహణహూమంవిధా
 స్యన్నాఖ్యాయికయా పదం నిర్వక్తి, ప్రజాపతిర్వజ్ఞమసృజత సోఽస్మాత్సృ
 ప్తః పరాజై త్సప్రయజారస్థీనాత్ ప్రసామ తమృగుదయచ్ఛద్య రృగుదయ
 చ్చత్తదౌగ్ధ్రహణస్యాగ్ధ్రహణత్వం” (సం-౬కాం|౧౧|ప్ర|౨౨) ఇతిపఠా
 యమానం యజ్ఞ పురుషం గృహీతుం ప్రజాపతినాప్రేరితానాం త్రివిధమ
 స్త్రీపురుషాణాం మధ్యే యజుస్సామపురుషే సయజ్ఞగ్ని ప్రకర్షణాస్థీనాత్
 ఆపృణోత్ । ఋద్ధేవతాతుతం యజ్ఞముదగృహ్లాత్ తస్మాదే తదృక్సాగ్ధ్య
 మనుస్థానమాగ్ధ్రహణం । తదేతద్విధతే “ఋచాజుహూతి యజ్ఞస్సో
 ద్యత్యై” (సం-౬కాం|౧౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । తదీయంఛందః ప్రశంసతి “అను
 ఘ్టుచ్ఛందసాముదయచ్ఛ దిత్యాహు స్తస్మాదనుఘ్టుభా జుహూతి య
 జ్ఞస్సోద్యత్యై” (సం-౬కాం|౧౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । పతన్తన్త్రగతమృక్త్యంఛ
 ద్దశ్చయథా ప్రశస్తం తదేవ పదసంఖ్యనుపి ప్రశంసతి “ద్వాదశవాత్స
 బధౌ స్యుదయచ్ఛనిత్యాహు స్తస్మా ద్ద్వాదశ భిర్వాస్స బద్ధవిదో దీక్ష
 యన్తి” (సం-౬కాం|౧౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । యథావస్స పకేనపాశేన బధ్యతే
 తథా విశ్వే దేవస్యేత్యాదిమ ద్వాదశపదేషు పక్షేన పదేన యజ్ఞో
 బధ్యతే అతస్తాని పదాని వాత్సబధ్ధాని । వత్సస్యేవ బద్ధౌ వాత్సబద్ధః, అది
 యాని పదాని యజ్ఞముగృహ్లాన్తీ త్యాహుః, పూర్వేఽభిజ్ఞాస్తద్విదోఽగ్ధ్య
 ర్యవ ఇదానీమపి తైః పక్షైః జహ్వతి । పూర్వమభిజ్ఞానసిద్ధ్యా ఛస్తసః ప్ర
 శంసాకృతా । ఇదానీం నాగాత్మకత్వేన ఛస్తః స్తూయతే “సావాపష
 గనుఘ్టుగ్వా గనుఘ్టు గ్యదేతదర్చా దీక్షయతి వాచైవైసగ్ంసర్వయాది
 క్షయతి” (సం-౬కాం|౧౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । అనుఘ్టుభోవాగ్నిశేషత్వేన వా
 స్రూపత్వం । ఛన్దోఽన్తరస్యాపి తత్సమమితిచేత్, తద్విప్రసజై సతి తదపి
 తథాస్తోతవ్యం । లిङ్గోపజీవనేనమన్త్రంస్తాతి “విశ్వేదేవస్య నేతురిత్యాహ
 సావిత్వైతేన మర్తా వృణీత సఖ్యమిత్యాహ పితృదేవత్యైతేన విశ్వేరా
 య ఇమధ్యసీత్యాహ విశ్వదేవ్యైతేన ద్యమృంవృణీత పుష్యసిత్యా
 హ పాణ్యైతేన సావా పషర్కసర్వదేవ త్యాయదేతదర్చా దీక్షయతి స

ర్వాభిరేవైనం దేవతాభిర్దీక్షయతి" (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । ప్రథమ
 పాదే సవితృవర్యాయస్య సేత్యశబ్దప్రయోగేణ సావిత్రి త్వం ద్వితీయపా
 దే మర్తశబ్దేన మృతపితృసూచనాత్ పితృదేవత్యత్వం । తృతీయపాదే వి
 శ్వశబ్దస్యప్రయోగాదైశ్వర్యదేవత్యం । చతుర్థపాదే పువ్యస ఇత్యుక్తత్వా
 త్ పాణ్యత్వం । అక్షరసభ్య ముపజీవ్యస్తేతి "సప్తాక్షరం ప్రథమం పద
 మష్టాక్షరాణీత్రీణి యానిత్రీణి తాన్యష్టాడప యన్తి యాని చత్వారితా
 న్యష్టా యదష్టాక్షరాతేన గాయత్రీ యదేకాదశాక్షరాతేన త్రిష్టుగ్యద్వా
 దశాక్షరాతేన జగతీసావా ఎషక్సర్వాణి ఛస్తాగ్ంసి యదేతయ
 ర్చా దీక్షయతి సర్వేభిరేవైనం ఛన్దాభిర్దీక్షయతి" (సం-౬కాం|౧|ప్ర|
 ౨౨) ఇతి । ప్రథమంపదమృచి ప్రథమఃపాదః । ద్వితీ యాదిషు త్రిషుపా
 దేషుఅస్తి ప్రత్యేకవాక్షరగతా అష్టత్వసభ్య । ద్వితీయపాదేసఖియ
 మితి అక్షరత్రయేణాష్టత్వం పూరణీయం । ప్రథమపాదం ద్వేధా విభజ్య
 త్రీణ్యక్షరాణి తృతీయపాదేచత్వారి చతుర్థపాదే గణనీయాని । తథాసతి
 ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ పాదా అక్షరసభ్యభిగ్గాయత్ర్యాది సమాఖితి
 ఛన్దస్త్రయస్సమ్మత్తిః గాయత్ర్యాదీనాం త్రయాణాం సవనత్రయేప్రాధా
 న్యాత్ సర్వఛన్దస్సమ్మత్తిఃసప్తసభ్యముపజీవ్యస్తేతి "సప్తాక్షరంప్రథమం
 పదగ్ం సప్తపదాశక్వరీ పశవః శక్వరీ వహు నేవావరున్ధే" (సం-౬కాం|
 ౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । విశ్వేదేవస్య నేతురిత్యత్ర సప్తాక్షరాణి । ప్రోష్యంతై పురోరధ
 మిత్యస్యాంచ శక్వర్యామృచి సప్తపాదాః శక్వర్యాః పశుప్రదత్వాత్ పశు
 రూపత్వం । అశేష జగద్వ్యవహార సమత్వేన మన్త్రంస్తేతి "ఏకస్తాద
 ష్టాక్షరాదనాప్తం ప్రథమంపదం తస్మాద్యద్వాహో౭ నాప్తం తన్మనుష్యాడపజీవ
 స్తి పూర్ణయా జుహోతి పూర్ణఇవహి ప్రజాపతేః ప్రజాపతేరాప్యై
 న్యూనయాజుహోతిన్యూనాద్ధిప్రజాపతేః ప్రజా అస్పజత ప్రజానాగ్ం సృ
 ష్యై" (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । యస్మాదస్యామృచి ప్రథమపాద ఏకే
 నాక్షరేణ న్యూనస్తస్మాన్మనుష్యా వాచః స్వరూప మనాప్తమసమ్పూర్ణ

ముపజీనన్తి । మూలాధారాదుత్పన్నోవా యః మూర్ధా పర్యంతం ప్రస్ఫు
తో వక్రత్వాత్ తత్తత్ స్థానేషు వగ్ధా నుత్పాదయతి । తదిదం వగ్ధాభివ్యక్తి
లక్షణం వాచశ్చతుర్థం పదం । పూర్వాణి తు త్రిణికణ్డాదథ ఏవ గూఢత్వా
న్నా భివ్యజ్జయితుం శక్యతే । తథాచామ్నాయతే “గుహాత్రిణి నిహితా
నేజ్జయన్తి తురీయం వాచో మనుష్యావదన్తి ” ఇతి । ఏతేనాసమ్ముణావా
గ్వ్యవహారసామ్యందర్శితం । కిష్కేయమృగుత్తరేషు పాదేష్యక్షరపూ
ణ్ణాతేనస్మష్టి పూర్ణప్రజాపతిసామ్యాత్ తత్ప్రాప్తయేభవతి । ప్రథమసా
దే యదక్షరమ్యానత్వం తేనస్మష్టి శూన్య జగద్భీజసామ్యాత్ ప్రజోత్ప
త్తయే భవతి । కల్పః “అథయజమానాయతనే కృష్ణాజినం ప్రాచీన
గ్రీవము త్తరలోమో వస్త్రణాతి తస్య శుక్లకృష్ణే సమ్మృశతి శుక్లేఽ
ఙ్ఘ్రోభవతి కృష్ణేఙ్ఘ్రులిః ఋక్సామయోః శిల్పేస్తస్యే వాపాతమాస్య యజ్ఞ
సోద్యచః” ఇతి । హే శుక్లకృష్ణే రేఖే యువాం ఋక్సామయోః సస్ప
ర్ధినీ చిత్రే భవతః, ఏతచ్ఛ బ్రాహ్మణే స్మష్టిభవిష్యతి, తాదృశౌ తేయు
వాంస్సృశౌమి । అస్యయజ్ఞస్య యేయమృగుత్త మాతయోపలక్ష్ఠితాయా
ఆకర్మసమాప్తే న్తత్పర్యంతం తేయు వాంపాతం పాలయతం । ఇమం మన్త
మవతారయన్ ఆఖ్యాయికయా శిల్పత్వం విశదయతి “ఋక్సామే వై
దేవేభ్యోయజ్ఞాయాఽఽతిష్ఠ మానే కృష్ణోరూపం కృతోష్ఠపక్రమ్యాతిష్ఠతాం
తేఽమస్యన్త యంవాఇమే ఉపావత్స్యన్త తః న ఇదం భవిష్యతీతి తే ఉ
పామన్త్రయన్త తే అహూరాత్రయోర్మహిమానమపనిధాయ దేవాను
పావరేతామేష వాఋచోవర్ణో యచ్ఛుక్లం కృష్ణాజినస్యైషసామ్నోయ
త్సౌన్ద్రం” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౩౭) ఇతి । ఋక్సామేదేవతేకేనాపి నిమి
త్తేన దేవయజ్ఞార్థ మాత్మాన మప్రకా శయమానే ఆత్మతిరో ధానాయ
కృష్ణమృగోభూత్వా తదీయం సమ్ముణా రూపం కృత్వా దేవేభ్యోఽపక్ర
మ్య క్వచిద్గూఢేఽతిష్ఠతాం । దేవా విచారితవన్తః యంపురుషమిమే ఋ
క్సామే ప్రాప్సుయతః న ఇదం యజ్ఞఫలం ప్రాప్సుయతీతి । దేవాస్తే ఋక్సామే
రహసి కేనాప్యపాయేన ఉపవిన్తి తవన్తః । తే ఉభే అహూరాత్రమ

హిమానం శుక్లకృష్ణవర్ణద్వయం స్వకీయే మృగశరీరే స్థాపయిత్వా దేవ
సమీప మాగచ్ఛతాం । కృష్ణాజినస్యయచ్ఛుక్లం సపష ఋచా స్వీకృతోఽ
హోమోవర్ణః, యత్యృష్ణం సపషసామ్నా స్వీకృతో రాత్రేర్వర్ణః । శి
ల్పిత్వముపపాద్య మన్త్రీంవ్యాచక్షే “ఋక్సామయోః శిల్పేష్ట ఇత్యా
హ ఋక్సామే ఏవావరుణే (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౨) ఇతి । న కేవలమృక్సా
మప్రాప్తిః కిన్త్వ హోమారాత్ర సారప్రాప్తిశ్చేత్యాహ “ఏషవా అ
హోమో వర్ణో యచ్ఛుక్లం కృష్ణాజినస్యైషరాత్రియా యత్యృష్ణం యదే
వైనయోస్తత్రస్యక్తంతదేవావరుణే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౨) ఇతి । ఏన
యోరహోమారాత్రయోః సమ్బంధియత్సారం తత్ర ఋక్సామయోర్భాధం
తదపిప్రాప్తోతి । విధత్తే “కృష్ణాజినేన దీక్షయతి బ్రహ్మణోవా ఏతద్రూ
పం యత్యృష్ణాజినం బ్రహ్మణేవైనం దీక్షయతి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౨)
ఇతి । బ్రహ్మదేవః, తద్రూపత్వం కృష్ణాజినస్య, ఋక్సామశిల్పధారిత్యాత్
తదుపపన్నం । దీక్షయతి కృష్ణాజినేన యజమానం యోజయతి యోజనం
ద్వివిధం । ఆస్తరణం ఆస్తీర్ణస్య కృష్ణాజినస్యారోహణమస్యస్య కృష్ణా జిన
స్యప్రావరణఞ్చ । తత్ప్రకార ఆపస్తమ్బేన దర్శితః “కృష్ణాజినేన యజ
మానం దీక్ష యతి ద్వాభ్యాగ్ం సమస్య దీక్షేతాంతర్వాగ్ం సా
భ్యాం బహిర్లోమాభ్యాం యద్యేకగ్ం స్యాద్దక్షిణం పూర్వంపాదం ప్ర
తిషీ వ్యేదిత్యస్తం” । కల్పః “అథదక్షిణం జాన్వాచ్యాభి సర్పతి, ఇమాం
ధియగ్ం శిక్షమాణస్య దేవక్రతుందక్షం వరుణగ్ం శిశాధియయాఽతివి
శ్వా దురితా తరేమసుతర్కాణమధినావగ్ం రుహేమ” ఇతి । హే వ
రుణదేవ ఇమామగ్నిష్టోమ విషయాం ధియముపాదదానస్య యజమాన
స్యసమ్బంధినం దక్షం సమ్బంధమగ్నిష్టోమం క్రతుంసంశిశాధిసమ్యగుపదిశ్య
పారంసయ!వయపిపారంగస్తుంసర్వాణి విష్ణురూపమరితాని యయా
నావా అత్యస్తం తరేమతాం సుఖేన తరణే సమర్థామిమాం కృష్ణాజిన
రూపాం నావమధి రుహేమ । మన్త్రీస్యస్పష్టార్థతామాహ “ఇమాం
ధియగ్ం శిక్షమాణస్య దేవే త్యాహ యథా యజురైవైతత్” (సం-

౬కాం|౧|ప్ర|౩౨) ఇతి । బోధాయనః “ప్రదక్షిణాం మేఖలాం పర్యవస్యతి । ఊర్ధ్వస్యాగ్నిరసోర్ధ్వం మెయచ్చపాహి మా మామా హిగ్ంసీరితి” । “అభియజమానం వాససా ప్రోర్ణతి । విష్ణోః శర్వాసి శర్మయజమానస్య శర్మ ఘేయచ్చ” ఇతి । “వసనస్యాతీకాశేష యజమానం వాచయతి, నక్షత్రాణాం సాఽతీకాశాత్ పాహి” ఇతి । హేమేఖలేత్వం అగ్నిరసాం సమస్యస్య స్మరసమాపాకమ్బులవత్ప్రదురసి అతోఽన్నరసం మేవ యచ్చ । మాంపాలయ హింసాం త్వద్భుత్తనేన వేదనాగూపాం మామరుహే వస్త్ర త్వం విష్ణోః సుఖప్రదమసి, యజమానస్య సుఖంప్రయచ్చ, మమాపి సుఖంప్రయచ్చ । సే వస్త్రమాం నక్షత్రప్రకాశాత్ పాహి । శాఖాంత రాసు సారేణ హే ఉష్ణీ షేతి వ్యాఖ్యేయం । తదినం బోధాయనేన మన్తక్రమ మను సృత్యోక్తం । ఆపస్తమ్బస్తు బ్రాహ్మణక్రమమనుస్మత్య వస్త్రమేఖలయోః పార్వాపర్యమామా “విష్ణోః శర్వాసీత్యనేన వాససా గక్షిణ మగ్ంసం యజమానః ప్రోర్ణతే । నక్షత్రాణాం మాఽతీ కాశాత్ పాహితి శిర ఉష్ణీ షేణ ప్రదక్షిణం వేష్టయతి ఇతి వాజసనేయకం” “శరమయీ మాజ్ఞేవామేఖలా త్రివృత్ పృథ్వ్యన్యతరతః పాశా తయాయజమానం దీక్షయతి యోక్త్రేణ పత్నీం ఊర్ధ్వసీతి” । రజునదృశీమేఖలా । జటాసదృశం యోక్త్రీం । వస్త్రప్రావరణం విధత్తే “గర్భేవాపవయస్వీతి ఉల్బంవాసః ప్రోర్ణతే తస్మాత్ గర్భాః ప్రావృతాజాయంతే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౨) ఇతి” దీక్షితస్య గర్భరూపత్వం బహ్వృచబ్రాహ్మణే ప్రపక్షితం “పునర్వా ఎతమృత్విజో గర్భం కుర్వన్తియం దీక్షయన్తి” ఇతి । పటసదృశం గర్భ నేష్టనముల్బం । విపత్నై బాధకపురస్సరం ఆచ్ఛాదనస్యాపనయనకాలం విధత్తే “నపురాసోమస్య క్రయా దపోఽన్వీతయత్పురా సోమస్య క్రయా దపోఽన్వీతగర్భాః ప్రజానాం పరాపాతుకాస్య్యః క్రీతే సోమే ప్రోర్ణతే జాయతే వ తదథో యథా వసీయాగ్ంసం ప్రత్యప్రోర్ణతే తాదృగేవ తత్” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౨) ఇతి । సోమే క్రీతే తత్తదేవ జాయతే తతో వస్త్రాపనయనం యుక్తం । కిచ్ఛాత్యన్తధనవస్త్రం రాజాదికం

ప్రతి జనానాం దిదృక్షోయాం పార్శ్వస్థైర్యాప్తికాదిభిః సభాయా ఆవర
ణపటో యథాపనీయతే తాదృగేవ తదితిద్రష్టవ్యం । ఊర్ధ్వస్థాజరసేత్వ
స్థూర్ధ్వమాఖ్యాయికయా దర్శయన్ మేఖలాం విధత్తే “అగ్గిరసః సువర్గం
లోకిం యస్త ఊర్ధ్వం వ్యభజన్త తతో యదత్య శిష్యత తేశరా అభవ
న్నుర్వై శరా యచ్ఛరమయా మేఖలా భవత్యుర్జమేవావరున్ధే”
(సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౭) ఇతి । అగ్గిరసో నామకానామృషీణాం పరస్పర
సన్నరసే విభజ్యమానే యదవశిష్టం తచ్ఛరనామక తృణవిశేషరూపే
ణాపిచ్ఛూతం తస్మాదూర్ధ్వస్థ్యాదిమన్త్రో ఉపవన్నః । మేఖలా బన్ధనప్రదే
శం విధత్తే “మధ్యతః సన్నహ్యతి మధ్యతపవాస్మాఊర్ధ్వం దధాతి తస్మా
న్మధ్యత ఊర్ధ్వాభుజ్జతే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౭) ఇతి । అస్యయజమానస్య
శరీరసుధ్యై రసంస్థాపయతి । తస్మాత్సర్వేఽపి మధ్యే ఊర్ధ్వా భుజ్జతేరసం
ధారయన్తీత్యర్థః । త్రికారాన్తరేణ మధ్యదేశంస్తాతి “ఊర్ధ్వం వైపురు
షస్యనాభ్యై మేధ్యమవాచీనమమేధ్యం యన్మధ్యతః సన్నహ్యతి మేధ్యం
వై వాస్యైఽమేధ్యం వ్యావర్తయతి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౭) ఇతి । శర
మయత్వం ప్రశంసతి “ఇన్ద్రో వృత్రాయ వజ్రం ప్రాహరత్ సత్రేధా
వ్యభవత్ స్ఫృష్టతీయగ్ం రథస్తతీయం యూపస్తతీయం యేఽన్తః
శరా ఆశీర్యన్తతే శరాలభవన్ తచ్ఛరాణాగ్ం శరత్వం వజ్రోవైశరః
క్షుత్ ఖలువై మనుష్యస్య భ్రాతృవ్యో యచ్ఛరమయా మేఖలా భవతి
వజ్రేణైవ సాక్షాత్ క్షుధంభ్రాతృవ్యం మధ్యతోఽపహతే” (సం-౬కాం|
౧|ప్ర|౩౭) ఇతి । యేవజ్రస్యాన్తః శీర్ణాఃక్షుద్రావయవాః తే శరాఖ్యాస్తృ
ణరూపాః శరాలభవన్ । గుణంవిధత్తే “త్రివృద్భవతి త్రివృద్వై ప్రాణ
స్త్రివృతమేవప్రాణం మధ్యతో యజమానే దధాతి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|
౩౭) ఇతి । ప్రాణాపానవ్యాసవృత్తిభిః ప్రాణస్య త్రిగుణత్వం । గుణాన్త
రం విధత్తే “పృథ్వీ భవతిరజ్జానాం వ్యావృత్త్యై” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౩౭)
ఇతి । రజ్జానాం సూక్ష్మేణాం ఖట్వా దిస్థితానాం మేఖలా యోక్త్రయో

ర్వవస్థాం విధత్తై “మేఖలయా యజమానం దీక్షయతి యోక్తైః ప
 త్నిం మిధునత్వాయ” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౩|౨) ఇతి । మేఖలా యజమాన
 స్యస్త్రీ, యోక్తగ్రహాః పత్నీః పుమాశ్చ ప్రత్యేకం మిధునత్వం ।
 బోధాయనః “అథాప్యేషా కృష్ణవిషాణా త్రివళిః పశ్చిమదిగ్వా శాణ్యా
 రజ్జాపరితృణాం తాం యజమానాయస్రయచ్ఛతి ఇన్ద్రస్య యోగిరసి
 మామా హిగంసీరితి యజమానః ప్రతిగృన్హతి” ఇతి । ఆపస్తమ్బో మ
 నైక్యం మేనే । కృష్ణవిషాణాయా ఇన్ద్రయోనిత్వ మాభ్యాయికయా పి
 శదయకవిధత్తై “యజ్ఞోదక్షిణామభ్యధ్యాయత్ తాగ్ం సమభవత్ త
 దిన్ద్రోచాయత్ సోఽమన్యత యోవా ఇతో జనిష్యతే స ఇదం భవిష్యతీ
 తి తాంప్రావిశత్ తస్యా ఇన్ద్ర పనాజాయత సోఽమన్యతయో వై మ
 దితోపరో జనిష్యతే స ఇదం భవిష్యతీతి తస్యా అనుమృత్యో యోగిమా
 చ్చినత్ సా సూతవశా భవత్ తర్హుతవశాయై జన్మతాగ్ం హస్తే న్య
 వేష్టయత తాం మృగేషు న్యదధాత్ సాకృష్ణ విషాణా భవదన్ద్రస్యయో
 గిరసి మామాహి గంసీరితి కృష్ణవిషాణాం ప్రయచ్ఛతి సయోగిమేవ య
 జ్ఞంకరోతి సయోనిదక్షిణాగ్ం సయోనిమిన్ద్రగ్ం సయోనిత్వాయ”
 (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౩|౨) ఇతి । యజ్ఞదేవస్య దక్షిణాదేవ్యాసహ సంయో
 గమిన్ద్రోఽవగత్య తతోజాతః, సర్వమిదమైశ్వర్యం ప్రాప్సురీతి నిశ్చిత్వ
 న్వయమేవ దక్షిణాం ప్రవిశ్య తతోఽజాయత । పునరపిస్వస్త్వాపరస్త
 యా జనిష్యమాణః సర్వం ప్రాప్సురీతి మత్వా మాతుర్యోనిమాచ్ఛినత్ ।
 సావమాతా సకృత్ప్రసూతా పశ్చాద్వియోగితేన వన్ధ్యాభవత్ । త
 తో లోకే పశ్చాన్నప్తబీజాసూతవశా సమ్పన్నా । తతస్తాం యోనిం హ
 స్తే వేష్టయత్వా పశ్చాద్బలిభిర్యుక్తాం తాం యోనిం కృష్ణ మృగేషుని
 వధా । తత ఇయం కృష్ణవిషాణాయజ్ఞస్య భోగ్యయోగిః దక్షిణాయా
 అవయవభూతా యోనిః, ఇన్ద్రస్యకారణభూతా యోనిః । కల్పః “కృ
 మ్యైత్వాసుసన్యామై ఇతి తయావేదే గ్లోష్ట ఘృధన్తి” । హేలోష్ట శోభ
 నసన్యోపేత కృష్యధికంత్యాముద్ధన్తి । మన్త్రసామర్థ్యం దర్శయతి “కృ

“వాన్వైదేవేభ్యోసాక్రామ ద్యజ్ఞాయాతిష్ఠమానా సావనస్పతీక్ ప్రా
విశత్ నైషా వాగ్విసస్పతిషు వదతి యాదున్దభౌ యా తూణవే యా వీ
ణాయాం యద్వీక్షితదణ్డంప్రయచ్ఛతి వాచమేవావరున్ధే” (సం-౬ కా. ౧౧ప్ర
రళ) ఇతి । తూణవో వేణుః । క్రమేణగుణౌవిధత్తే “దౌమన్యరోభవత్యూ
ర్వాఉద్బురడార్జ్జమేవావరున్ధే ముఖేనసమ్మితోభవతి ముఖతపవాస్కాడార్జ్జం
దధాతి తసాన్ముఖతడార్జ్జాభుజ్జతే” (సం-౬ కా. ౧౧ప్రరళ) ఇతి । యజమానస్య
దంషపరిత్యాగం విధత్తే “క్రీతేసోమేమైత్రావరుణాయదణ్డంప్రయచ్ఛతి మై
త్రావరుణోహిపురస్తాదృత్విగ్భ్యో వాచంవిభజతి తామృత్విజో యజమా
నే ప్రతిష్ఠాపయన్తి” (సం-౬ కా. ౧౧ప్రరళ) ఇతి । మైత్రావరుణ స్తత్ర తత్ర
మైమైదైభ్యదైభ్యో ఋత్విగ్భ్యో మన్త్రాక్ విభజతి । తేచ ఋత్విజో య
జమానార్థం తాక్మన్త్రాక్పఠన్తి ఆతోమైత్రావరుణస్య వాగ్రూపోదణ్డో
యన్తః । బోధాయనః “అత్రైసం యజ్ఞస్యాన్వారంభరవాచయతి । స్వా
హా యజ్ఞం మనసాస్వాహా ద్యావాపృథివీభ్యాగ్ంస్వాహూరోరన్తరిత్యౌ
త్ స్వాహాయజ్ఞం వాతాదారభే” ఇతి । ఆపస్తంబః “అథాశ్చలీన్యక్ ఇ
తి । స్వాహా యజ్ఞం మనసే తిద్వేస్వాహా దివ ఇతిద్వేస్వాహాపృథివ్యా
ఇతిద్వేస్వాహూరోరన్తరిత్యౌ దితిద్వేస్వాహా యజ్ఞం వాతాదారభ
ఇతి ముష్టికరోతి వాచం యచ్ఛతి” ఇతి । స్వాహా శబ్దేనావ్యయేన
యథా బ్రాహ్మణమగ్ధా ఉపలక్షణీయాః । మనసాయజ్ఞమభిగచ్ఛామిద్యా
వాపృథివ్యోరన్తరిత్యౌ చయజ్ఞఆశ్రితః సాత్యోదేవ యజ్ఞం వాయోప్రసా
దాదారభే సోఽయముపలక్షణ ప్రకారః । తేదేతద్దర్శయతి “స్వాహా య
జ్ఞం మనసేత్యాహ మనసాహిపురుషోయజ్ఞ మభిగచ్ఛతి స్వాహా ద్యావా
పృథివీభ్యామిత్యాహ ద్యావాపృథివ్యోహియజ్ఞః స్వాహూ రోరన్తరి
త్యౌ దిత్యాహన్తరిత్యౌ హియజ్ఞః స్వాహా యజ్ఞం వాతాదారభ ఇత్యాహ
యంవాచ యః పవతే యజ్ఞస్తమేవ సాత్యోదారభతే” (సం - ౬ కా.
౧౧ప్ర. రళ) ఇతి । వాతస్యక్రియా హేతుత్వాత్ యజ్ఞరూపత్వం । అత్ర
ద్యయోర్దాస్తయోః కస్మిన్కామారభ్య చతస్మణామశ్చలీనాం చతుర్భిర్

ప్రైత్యత్వానుసంస్థాయా ఇత్యాహ తస్మాదకృష్టపచ్యా ఓషధయః పచ్యంతే” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౩౨) ఇతి । నీవారాదయో కృష్టపచ్యాః । కల్పః “సుపిష్టలాభ్యస్తౌష్ఠ్యపథీభ్యఇత్యర్థేప్రాప్తే శిరసి కణ్డూయతే” ఇతియదా కణ్డూయన ప్రయోజనప్రసక్తిః తదా కణ్డూయేత । హే శిరః త్వాం శోభనఫలోపేత ఔషధ్యర్థం కణ్డూయే । అథ పిష్టలశబ్దసూచితం మస్త్రీసామర్థ్యం దర్శయతి “సుపిష్టలాభ్యస్తౌష్ఠ్యపథీభ్యఇత్యాహ తస్మాదా షధయః ఫలంగణ్డూయి” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౩౨) ఇతి । విపత్నేబాధకపురస్కరం ద్వయం విధత్తే “యద్ధస్తేన కణ్డూయేత పామనం భావుకాః ప్రజాః స్యుర్యత్ స్తయేతనగ్నం భావుకాః కృష్ణవిషాణయా కణ్డూయతే లపిగృహ్యస్తయతే ప్రజానాం గోపీధాయ” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౩౨) ఇతి । పామాఖ్యరోగయుక్తాదారిద్య్రేణ వస్త్రరహితాశ్చేత్యర్థః । విపత్నేబాధకపూర్వకం కృష్ణవిషాణాయాస్త్యాగం విధత్తే “నపురా దక్షిణాభ్యోనే తోః కృష్ణవిషాణా మవచృతేద్యత్పురా దక్షిణాభ్యోనే తోః కృష్ణవిషాణామవచృతేద్యోనిః ప్రజానాం పరాపాతుకాస్యా న్నితాసుదక్షిణా సుచాత్వా తే కృష్ణవిషాణాంప్రాప్యతి యోనిర్వైయజ్ఞస్య చాత్వాలం యోనిః కృష్ణవిషాణాయోనా వేవయోనిం దధాతి యజ్ఞస్యసయోనిత్వాయ” (సం-౬కాం౧౧ప్ర౩౨) ఇతి । దక్షిణాభ్యోనే తోః దక్షిణానామృత్విగ్భిరపనయనాత్ । అవచృతేత్ పరిత్యజేత్ । చాత్వాలాధిష్ఠియానుపవపతి” ఇతిచాత్వాలనామకాత్, గర్తాధిష్ఠ్యానా ముత్పత్తేర్విధాన్యమానత్వాత్ చాత్వాలస్యయజ్ఞయోనిత్వం । బోధాయనః “అథాస్తాడోద్ధాగ్రహాదున్మరం దణ్డంప్రయచ్ఛే, ముఖేనసమ్మితగ్ం సూపస్థాదేవోవనస్పతిరూర్ధ్వో మాపాపాహ్యవృచ ఇతి యజమానః ప్రతిగృహ్లాతి” ఇతి । ఆపస్తమ్బో మన్తైక్యమాహ “సూపస్థాదేవో వనస్పతిరితి తంయజమానః ప్రతిగృహ్య” ఇతి । దణ్డరూపో వనస్పతికార్యోదేవఃసూపస్థాః । సుష్మాపస్థాయ తేలవప్తభ్యతే మైత్రావరుణేన ప్రైశకాల ఇతిసూపస్థాః । హే తాదృగ్దణ్డ త్వమూర్ధ్వస్థిత ఆనమాప్తేగ్ంపాలయ । యజమానాయ దణ్డప్రదానం విధత్తే

వైస్యగృహః । పశుమేన మవైశాఘ్నిశాభ్యాం దృఢముష్టిబద్ధౌ వా
 జ్ఞీయమశ్వ । తదేతద్విధతై “ముష్టికరోతి” వాచం యచ్ఛతి యజ్ఞస్యధృ
 త్యై” (సం-౬కా|౧|ప్రరళ) ఇతి । అప్రమత్తత్వం యజ్ఞధృతిః । అధ్వ
 ర్యోః కఙ్కిర్తంత్రముత్పాద్య వినియత్యై “అదీక్షిష్టాయం బ్రాహ్మణ ఇతి
 త్రిరుపాగ్ం స్వాహాదేవేభ్య ఏవైనం ప్రాహ త్రిరుప్సైరుభయేభ్య ఏవై
 సం దేవమనుష్యేభ్యఃప్రాహ” (సం-౬కా|౧|ప్రరళ) ఇతి । స్వీకృతస్య
 వాజ్ఞీ యమస్య నక్షత్రోదయాత్ పురా విమోకం నిషేధతి “నపురా
 నక్షత్రేభ్యో వాచం విసృజేద్యత్పురా నక్షత్రేభ్యో వాచం విసృజేద్యజ్ఞం
 విచ్ఛిన్నైత్” (సం-౬కా|౧|ప్రరళ) ఇతి । కాలవిశేషే వాగ్విమోకం వి
 ధతై విమోకకాలే చ వక్తవ్యం కఙ్కిత్ వైశ్రమన్త్రముత్పాదయతి “ఉ
 దితేషా నక్షత్రేషు వ్రతం కృణుతేతి వాచం విసృజతి యజ్ఞవ్రతో వైదీక్షి
 తో యజ్ఞమేవాభివాచం విసృజతి” (సం-౬కా|౧|ప్రరళ) ఇతి । యజ్ఞార్థం
 స్వీకృతం వాజ్ఞీయమాదిరూపం వ్రతం యస్యాసౌ యజ్ఞవ్రతః । తథా
 సత్యస్యక్షీరసమ్పదసప్రైషస్యాపి యజ్ఞార్థత్వాత్ నాయం వాగ్వి
 మోకౌ దోషకారీ । నక్షత్రోదయాత్ పురాలోకక వాగుచ్ఛారణప్రా
 యశ్చిత్తమాహ “యది విసృజేద్వైష్ణవీ మృచననుబ్రూయాద్యజ్ఞోవైవి
 స్థుర్యజ్ఞేనైవయజ్ఞగ్ం సంతనోతి” (సం-౬కా|౧|ప్రరళ) ఇతి । వైష్ణవీ
 “విష్ణో త్వమ్నోలన్తన” ఇతి కేచిత్, “ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే” ఇత్యస్యే॥
 ॥అత్రవినియోగసజ్జహాః॥

“అకూల్యై జుహుయాత్ పథ్విర్భుక్సామే త్యజినం స్పృశేత్ ।

ఇమా మజిన మారోహ దృధ్నాఽత్యూగితి మేఖలాం॥

విష్ణో వాస్త్రేణోర్ణతే సన్నత్యైత్యా వేద్యయేచ్ఛరః ।

ఇన్ద్రదద్యాత్ కృష్ణశృణం కృష్యై లోష్టోద్ధతిస్తథా॥

సుపి కణ్ఠూ యసం మూర్ధ్నా సూప ద్దణ్డ పరిగ్రహః ।

స్వాహాఘ్నిశాభ్యాం త్వేత్పశు మన్త్రీభేదేన వింశతిః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా

వజ్జమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

“ఇష్టి దణ్డాదిభిర్దీక్షితో కింఽపేష్ట్యావోక్తితఃక్రమాత్ ।

యుక్తః సంసార ఇత్యైవ దణ్డాదే ర్వజ్జుకత్వతః” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే దీక్షాప్రకరణే శ్రూయతే “అగ్నైష్టవమేకాదశ క
పాలం నిర్వపేద్దీక్షిష్యమాణః” ఇతి । అన్యదపి శ్రుతం “దణ్డనదీక్షయతి మే
ఖలయా దీక్షయతి కృష్ణాజినేనదీక్షయతి ” ఇతి చ । తత్ర ఇష్టవన్దణ్డా
దీక్షామపి సాధనత్వాభిధానాత్ సర్వైరియం దీక్షేతి చేత్ । మేవం ।
ఇష్టేః క్రియాకాపత్వాత్ ‘సంసార హేతుత్వం యుక్తం । దణ్డాదయ
స్తుద్రవ్యరూపా న పురుషం సంసర్తుం ప్రభవన్తి । నచైతా వతా దణ్డాది
వైయ్యర్థం । దీక్షితోఽయ మిత్యభివ్యక్తకాపస్యనృప్తస్య ప్రయోజనస్య న
ద్భావాత్ । తస్మాద్దిష్ట్యైవ దీక్షాసిద్ధ్యతి॥ ॥తృతీయాగ్నియస్య సత్తమ
పాదే చిన్తితం॥ ॥

“దణ్డదీక్షా దక్షిణా తు శతం ద్వాదశభిర్యుతం ।

ద్వయార్థముతముఖ్యార్థం సోమస్యేత్యుక్తినమ్భనాత్ ॥

ముఖ్యార్థస్వయగం మైవం పారంపర్యవిడన్బునా ।

వచనస్య న యుక్తాఽతః ప్రధానార్థమితి స్థితం” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే దీక్షాదక్షిణే శ్రూయతే “దణ్డనదీక్షయతి, తస్య ద్వాద
శశతం దక్షిణా “ఇతి చ । తత్ర దీక్షా ముఖ్యార్థయోరుభయోరుపకరోతి త
థా దక్షిణాపీతి । న చ వాచ్యం “దీక్షాసోమస్యదక్షిణా” సోమస్యేతి వా
క్యేపస్తోమఖ్యసంబంధ ఏవాఽవగమ్యతే న త్వజ్జనమ్బన్ధఇతి । దీక్షా దక్షి
ణే సాక్షాత్ సోమనైవ నమ్బస్తాం ససోమః పునరజ్జై నమ్బన్ధ ఇతి ప
రమ్పర యా దీక్షాదక్షిణయోరజ్జైరపి సమ్బన్ధోఽస్తి । తస్మాదుభ యార్థం
దీక్షాదికమితి ప్రాప్తే బ్రూమః । అవ్యవహితనమ్బన్ధ ఏవ వ్యస్త్యా అభిధేయా

ర్థః తదసన్న్య వే తు పరన్న్యర యా సన్న్యధః కథంచిన్న్యహ్యోత । ఇహ తు
తత్సంభవాత్ పారన్న్యర్యం న యుక్తం తస్మాత్ ప్రధానార్థం దీక్షితాదికం॥

॥ చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్న్యతం ॥

“మైత్రావరుణకే దణ్డదానస్య ప్రతిపత్తితా ।

ఉతార్థకర్తృతాఽద్యాస్తు ధారణేకృతకృత్యతః॥

యుక్తం పయుక్తసంసౌగంధా చ పయోక్తవ్యసంసౌగ్రయా ।

స్థిత్యాప్రైమానువచనే దణ్డోఽపేక్ష్యోఽర్థకర్తృతత్” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టామేమ్రాయతే “క్రీతే సోమ మైత్రావరుణాయ దణ్డం ప్రయ
చ్ఛతి” ఇతి । తదేతద్దణ్డదానం ప్రతిపత్తికర్తృ కుతః । దణ్డస్య యజమా
న ధారణేన కృతకృత్యత్వాత్ । యజమానో హ్యభ్యర్చ్యణాదీక్షాసిద్ధ్య
ర్థం దత్తం దణ్డమాసోమక్రయాధారయతి । అతపవామ్నాతం “దణ్డే
నదీక్షయతి” ఇతి, “యదీక్షితదణ్డం ప్రయచ్ఛతి” ఇతి తస్మాదపయుక్తస్య
దణ్డస్య దానం ప్రతిపత్తిరితి చేత్ । మైవం । దణ్డే భవిష్యదుపయోగస్యాపి
తద్భావాత్ । యదామైత్రావరుణః స్థిత్యాప్రైమానువచ్యతి తదాసీమ
వలన్న్యనాయ దణ్డోఽపేక్షితః । అతపవామ్నాతం దణ్డేప్రైమానన్వాహ
” ఇతి । తథా ప్రతిపత్తిరూపామపయుక్తసంసౌగంధార్థకర్తృరూప ఉపయో
గ్యమాణః సంసౌగంధః ప్రశస్తః । ఉపయోజయితు మేవ హి సర్వత్ర సం
సౌగంధ్యప్రవృత్తిః । ఉపయుక్తైశ్చ ప్రతిపత్తిరూపస్య సంసౌగంధస్యాద
రమాత్రపర్యవసాయిత్వేన సత్సౌగంధ్యపర్యవసానాభావాదప్రశస్తత్వం । త
స్మాన్మైత్రావరుణసంసౌగంధాయ దణ్డదానమర్థకర్తృ । తథా సతి నిరూఢ
పశావసత్యపి దీక్షితే దణ్డసమ్పాదనస్యైతద్దానం ప్రయోజకం ॥ తృతీ
యాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్న్యతం ॥

“ఉత్తిష్ఠాప్రవచేదగ్ని దగ్నినిత్యాదికంత ధా ।

కృణుత వ్రతమిత్యేవం పఠన్వాచో విముఞ్చతే॥

మన్త్రా విధేయా కాలో వా మన్త్రా ఉత్థానమోకయోః ।

వినియోజ్యో న కాలస్య లక్షణా యుజ్యతే విధౌ ।

మహ్నిగానస్వ యాత్ తత్ర తద్విధివైశ్వానర శక్యతే॥

అగత్యా లక్షణావ్యస్తు తేన కాలో విధీయతే॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టేమే సమావసన్ని ఉత్తిష్టన్నాహ అగ్నిదగ్గిర విహర
ఇతి॥ తథా “వ్రతం కృణుతేతి వాచం పిసృజతే” ఇతి॥ తత్రాగ్నిధ్రం
సమోద్భవ్య అగ్ని విహరణాదిప్రైషరూపో మన్తొన్వేనవాక్యేన ఉద్ధాన
శేషతయా వినియజ్యతే॥ తథా ముష్టిం కృత్వా నియమిత వాచో దీక్షి
తస్య వాగ్నిమోక్షే వ్రతం కృణుతేతి మన్తొన్విధియజ్యతే॥ సచాత్రోద్ధాన
విమోక్ష శబ్దౌ కాలలక్షకా॥ తత్రాగ్నియోర్విధేయత్వే సతి లక్షణాయా
అన్యాయ్యత్వాదితి ప్రాప్తేబ్రూహుః అగ్నివిహరణప్రైషే పయః పాన
రూపవ్రత సమ్పదనప్రైషే చాన్వరావేతౌ మన్తొన్వితూత్థానే వాగ్ని
మోక్షేచ॥ అతోన్వే సమర్థయోర్వినియోగసమ్భవాదగత్యా లక్షణామ
వ్యక్తీకృత్య కాలో విధీయతే॥ ॥

ధండాంసి.

ఆపోదేవీతి త్రిపదా విరాట్॥ విశ్వేదేవస్యేత్యనుష్టుప్॥ ఇమాంధి
యమితి త్రిష్టుప్॥ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే
ద్వితీయోఽమవాకః॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

దైప్రీణియం మనామహే సుహృత్తీకామభిష్టయే వర్చోధాం యజ్ఞ
పాహసగ్ం సుప్తారా నో అసద్వశే॥ యేదేవా మనోజాతా మనో
యజుః సుదత్తౌ దక్షపి తారస్తే నః పాస్తు తేనోఽవస్తు తేభ్యో నమస్తే
భ్యో స్వాహాగ్నే త్వగ్ం సుజాగృహి వయగ్ం సుమన్దిషీమహి గోపా
య నః స్వస్తయే॥ ప్రబుధేనః పునర్దదః॥ త్వమగ్నేవ్రతపా అసిదేవ ఆ
మత్యైశ్వా॥ త్వం॥ ౧ ॥

యజ్ఞేష్విద్యః । విశ్వేదేవా అభి మామావపవృత్రా పూహసన్యా
సోమో రాధసా దేవః సవితా వసోర్వస్తుదావా రాస్వయతోస్వి మా
భూయో భర మా పృణా పూర్వ్యా విరాధి మాహమాయమా చన్ద్ర
మసి మమ భోగాయ భవ వస్తుమసి మమ భోగ్యాయ భవోసాసి మ
మ భోగాయ భవహయోసి మమ భోగాయ భవ ॥ ౨ ॥

భాగోఽసి మమ భోగాయ భవ మేషోఽసి మమ భోగాయ భవ
వాయవే త్వా వరుణాయ త్వా నిఋత్యైత్వైత్వా రుద్రాయ త్వా దేవీ
గాహో అపాం సపాద్య డ్విర్విహవిష్య ఇద్వియావాన్వది న్ననుస్తం వో
మా వక్రమిషనుచ్చిన్నం తన్తుం పృథివ్యా అనుగేషం భద్రాదభిశ్రేయః
ప్రేహి బృహస్పతిః పురపతాతే అస్త్వధేమవస్య వర ఆ పృథివ్యా ఆ
రే శత్రూ కృణుహి సర్వ వీర పవమగన్త దేవ యజనం పృథివ్యా వి
శ్వేదేవాయ దజిషన్త పూర్వీకుక్సమాభ్యాం యజమా సన్తరన్తో రాయ
స్వోషేణ స మి మాసదేమ ॥ ౩ ॥

ఆత్వగ్ం హయోఽసి మ మ భోగాయ భవస్య పశ్చవిగ్ం శతశ్చ ॥
ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే త్మ
తీయోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

ద్వితీ యానువాకే వ్రతసమ్పాదనదీక్షా వర్ణితా । దీక్షితేన దేవయ
జనే స్వీకృతే సతి సోమక్రయణాదిరూపః క్రతువ్యవహారస్తత్రకర్తుశక్యత
ఇతి తృతీయానువాకే దేవయజనస్వీకారో వణ్యతే । తత్ స్వీకారాదూ
ర్ధ్వం సోమార్ధే దేవయజనే సోమక్రయస్సైవ వక్త్రముచితత్వాత్ తస్మిన్
కారాల్ పూర్వమనువాకాదౌ వ్రతపానద్రవ్య సమ్పాదనేఽభిధీయతే ।

బోధాయనః “అధాప ఆచామతి, దైవీద్ధియం మనామహే సుమృడీకా
 మభిప్రయే వర్చోధాం యజ్ఞవాహనగ్ం సుపారా నో అనద్వశే” ఇతి ।
 ఆపస్తంబుః “దైవీద్ధియం మనామహ ఇతి హస్తావవనిజ్య” ఇతి । అభిప్ర
 థసిద్ధయే వయం దేవతావిషయాం కర్మానుస్థానబుద్ధిం అనయా బుధ్యాస
 మ్పాదయామః । కీదృశీం బుద్ధిం । సుమృడీకాం సుఖహేతుం బ్రహ్మవర్చ
 సధారణహేతుం యజ్ఞనిర్వాహికాం । సేయం బుద్ధిః సప్తపారజ్ఞతా అ
 స్మాకం వశేభవతు । సుమృడీ కామితి పదస్యాభిప్రాయమాహ “దైవీం ధి
 యం మనామహ ఇత్యాహయజ్ఞ మేవ తన్మదయత” (సం-౬ కాం ౧|ప్ర
 ౪) ఇతి । మృదుకరోచిత్యర్థః । సుపారేతి పదేన యత్ సూచితంతదా
 హ “సుపారా నో అనద్వశ ఇత్యాహ వ్యుష్టి మేవావరుద్ధే” (సం-
 ౬ కాం ౧|ప్ర ౪) ఇతి । వ్యుష్టిః సుప్రభాతం కృతయజ్ఞప్రకాశనమి
 త్యర్థః । కల్పః “అధా నైకగ్ం సేవా చమసే వానిషిచ్య వ్రతం ప్రయ
 చ్ఛతి తద్దక్షిణతః పరిశ్రీత్యవ్రతయతి । యేదేవా మనోజాతా మనోయుజః
 పుదతౌ దక్షపితౄతరస్తేనః పాస్తతే నో ౭వస్తుతేభ్యో నమస్తేభ్యఃస్వా
 హా” ఇతి । చతురాదిప్రాణాభిమానినో యేదేవాః సన్నితేస్తాకా ప
 యః పానయావ వ్రతానుస్థాయినో ౭ వర్చహిశ్చ శుద్ధినమ్నాద నేనసాలయ
 స్తు । కీదృశాదేవాః । ఉత్పత్తికాలే మనసాసహౌత్పన్నాః । వ్యవహార
 కాలే ౭పి మనసాయుజ్యై । అన్యమనసాస్య చతురాదిభిః సన్నిహితవి
 షయాణామప్యనవగమాత్ । సతి తు మన సాహాయ్యేస్వస్వవిషయేషు
 దతౌః కుశలాః । దక్షః ప్రజాపతిరుత్పాదకౌ యేషా తే దక్షపితౄః ।
 చారపురస్కరం వ్రతంవిధత్తే “బ్రహ్మవాది నోవదన్తి హౌతవ్యం దీక్షిత
 స్య గృహే ౩ ఇ న హౌతవ్యా ౩ మితహవిర్వై దీక్షితో యజ్ఞహుయా
 ద్యజమానస్యా ౭ వదాయ జహుయాద్యన్న జహుయాద్యజ్ఞ పరురన్త రి
 యాద్యేదేవా మనోజాతా మనోయుజఇత్యాహ ప్రాణావై దేవా మ
 నోజాతా మనోయుజస్తేష్వేవ పరోక్షం జహౌతి తన్నేవహుతం నే
 వాహుతం” (సం-౬ కాం ౧|ప్ర ౪) ఇతి । దీక్షితస్య హవిష్త్వమర్థవాదాన్తరే

శ్రూయతే “పురాఖిలువావైష మేధాయాత్మానమారభ్య చరతి యోదీ
 షీతోయదగ్నిహోమీయం పశుమాలభత ఆత్మనిష్క్రియణ ఏవాస్యసత
 స్సాత్ తస్యనాశ్యం పురుష నిష్క్రియణ ఇవ హ్యధో ఖల్వాహు
 రగ్నిహోమాభ్యాం వాఇన్ద్రోవృత్రమహన్నితి యదగ్నిహోమీయం పశుమా
 లభతేవార్త్రీషు ఏవాస్యస తస్మాద్వాశ్యం వారుణ్యద్వాపరిచరతి
 స్వయైవై నందేవతయా పరిచరతి” (సం-౬ కాం-౧|ప్ర-౧౦౨) ఇతి శాఖాన్త
 రేష “సనాభ్యో నా ఏష దేవతాభ్యుత్తానమాలభతే యోదీషీతః
 “ఇతి తథాసతి దీక్షితస్యగృహేయద్యగ్నిహేమాత్రం జహుయాత్ తహి
 యజమాన ఏవ హుతో భవేత్ । అహేమామే తు నిత్యాగ్నిహేమాత్ర
 స్యయజ్ఞస్యచరుః ప్రతిదివానుస్థానరూపం పర్వవిచ్ఛిద్యేత్ । తత్ర పూర్వప్ర
 సిద్ధేన మన్తేణ అహవనీయాగ్నో యోహేమామః సప్రత్యక్ష ఇత్యుచ్య
 తే । అయన్తు పరోక్షోగ్నిహేమాత్రహేమామః । అన్యమన్తేణ ప్రాణా
 గ్నిషు హూయమానత్వాత్ । అత స్తృతీయకౌటిత్వేన ముఖ్యయో
 హేమామా హేమామ యోరభావానోక్తదోషద్వయం, తస్మాదనేన
 మన్తేణవ్రతం కుర్యాదిత్యభిప్రాయః । బోధాయనః “అధసంవేశనయజు
 ర్జపతి । అగ్నేత్వగ్ంసుజాగృహీ వయగ్ం సుమన్దిషీమహి గోపాయనః
 స్వస్తయే । ప్రబుధేనః పునర్దవః ” ఇతి । అపస్తవ్యః “అగ్నేత్వగ్ంసుజా
 గృహీతి స్వప్యన్నాహవనీయమభిమన్త్రీయతే ” ఇతి । సుమన్ది షీమహి
 నిర్భయాః సన్తః స్వప్నామః, నః అస్మాకం స్వస్తయే వినాశాభావా
 ర్థం ప్రబుధే జాగరణాయ దవః సామభ్యం దేహి । భయప్రసక్తిందర్శయ
 త్తన్త్రీం వ్యాచక్షే “స్వపన్తం వైదీక్షితగ్ం రతుగ్ంసి జిహగ్ంసన్త్య
 గ్నిః ఖిలువైరతుహోగ్నేత్వగ్ం సుజాగృహీ వయగ్ంసుమన్దిషీమహి
 త్యాహోగ్నిమేవాధిపం కృత్వా స్వపితి రక్షసామపహత్యై” (సం-౬ కా
 ౧|ప్ర-౪౨) ఇతి । కల్పః “అథాధ్వర్యుర్తద్యరాత్రే అదృత్య ప్రబుధ్యయజు
 ర్వాచయతి । త్వమగ్నేవ్రతపా ఆసిదేవ ఆమర్త్యేషాన్ । త్వంయజ్ఞే
 షీష్యః ” ఇతి । యాజ్ఞోసువ్యాఖ్యాతోమన్త్రీః । వ్రతధ్రంశప్రసక్తిం ద

ర్భయః ప్రథమంపాదంవ్యాచక్షే, అవత్యమివ వాపషకరోతి యోదీక్షి
 తః స్వపితృత్వమగ్నే వ్రతపాలసీత్యాహగ్నిర్వైదేవానాంవ్రతపతిః స ఏ
 వైసం వ్రతమాలంబ్యయతి” (స-౬కాం||౧||ప్ర||౪||) ఇతి। అవికలంకరోత్థిత్య
 ర్థః। మనుష్యేషు చిన్నం వ్రతంమునుష్యవతారేణ పాలయతీతి శఙ్కాం
 నివారయకా ద్వితీయపాదంవ్యాచక్షే, “దేవ ఆహత్యేకష్యేత్యాహ దేవః
 హ్యేషసక మత్యేషు” (స-౬కాం||౧||ప్ర||౪||) ఇతి। అతోవ్రతంసమాధా
 తుంశక్తోతి। అగ్నిర్భూధాదివశకుదిత్యాది యాజ్ఞ్యా పురోఽనువాక్యాది
 మన్తైర్విషయమగ్నిః స్తూయతఇత్యభిప్రాయం తృతీయపాదే స్వయందర్శ
 యతి “త్వం యజ్ఞేష్యిష్యఇత్యాహౌతగ్ం హియజ్ఞేష్యిష్యతేఽప వైదీక్షి
 తాత్ సుషుపుష ఇన్ద్రియందేవతాః క్రామన్తి” (సం-౬కాం||౧||ప్ర||౪||)
 ఇతి। బోధాయనః “అధసనిహారాః ప్రహీణోతి సయం మన్యతే సమాం
 ప్రత్యాఖ్యాన్యతీతి తంప్రథమ మధిప్రహీణోతి। విశ్వే దేవా అభి మా
 మాఽవవృత్రా పూషా సన్యా సోమోరాధసా దేవఃసవితా వసోర్వసు
 దావా ఇత్యాహరన్తం దృష్ట్వాజపతి, నానాహరన్తం। రాస్వేయత్ సోమా
 ఽఽభూయో భర మా పృణాపూర్త్యా విరాధి మాహమాయమా” ఇతి।
 సనిశబ్దేన హిరణ్యవస్త్రాది దేయద్రవ్యముచ్యతే। సనిహారా ద్రవ్యాణా
 మానేతారః। ఆవస్తవ్యస్తు ప్రకారాన్తరేణ మన్త్రవినియోగ విచ్ఛేదా
 వాహ విశ్వేదేవా అభిమా మాఽవవృత్రస్తితి ప్రబుధ్య జపతి। పూషా
 సన్యేతి సనిహారాన్తగ్ం శాస్తి। చన్త్రమసీత్యేతైః ప్రతిమన్త్రం య
 ధాలిక్తం ప్రతిగృహ్ణతీతి। దేవః సవితా వసోర్వసుదావా ఇత్యన్యాని”
 ఇతి। సర్వే దేవా అభితః పాలయితుం మాం ఆవృత్యతిష్ఠను। పూషా
 పోషకౌదేవో సన్యాదేయేన హిరణ్యద్రవ్యేణ సహఽఽయాతు, సో
 మోరాధసా సాధకేన వస్త్రైఃసహయాతు, వసోర్వస్వవ్రతస్యగవా
 దేః రాస్వప్రేరకో దేవోవసుదావా వసుప్రదః సన్నా యాతు। హేసో
 మతిస్తే కర్తవ్యం అపేక్షితం. ఇయదేహి పూర్త్యా సముపాత్కామామాం
 పృణా పూరయక భూయఅభర అహర, అహంఆయుషా మా విరాధి

వియక్తో మాఽభూవం । ప్రబుద్ధో జపేదిత్యేతత్ వ్యాచక్షే “అపవై దీ
 ఊతాత్ సుషుపుష ఇన్ద్రియం దేవతాః క్రామన్తి విశ్వేదేవా అభి మా
 వ్తావవృత్తన్తి త్యాహేన్ద్రియేణైవై నందేవతాభిః సన్నయతి” (సం-౬ కా
 ౧|ప్ర|౪౭) ఇతి । సుషుపుషః సుప్తాత్ అతీన్ద్రియసామర్థ్యేన తదభి
 మాని దేవతాభిశ్చాయం మన్త్రిం సం యోజయతి । ఛివత్ బాధకపురస్స
 రం అభూయోభరేత్వముం మన్త్రిభాగం వ్యాచక్షే “యదేతద్వజ్రాన్
 బ్రూయాద్వ్యావత ఎవవశూనభిదీక్షేత తావన్తస్య పశవః సూర్యాస్వే
 యత్ సోమాఽభూయో భరేత్వాహాపరిమితానేవ పశూనవరున్దై”
 (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౪౭) ఇతి । దీక్షాకాలేవిద్యమానాన్ యావతః పశూ
 నభిప్రాప్యదీక్షేతమన్త్రానుక్తా తావన్త పవ స్యుః, ఘన్త్రాక్తా తు తత్సా
 మర్థ్యాదపరిమితాః పరలోకే భవన్తి పశుభిర్ద్రివ్యాన్తరాణ్యుప లక్ష్యన్తై
 “చన్ద్రీమసి మమభౌగాయ భవవస్త్రమసి మమభౌగాయ భవోస్రాసి
 మమభౌగాయ భవహయోఽసి మమభౌగాయ భవ ఛాగోఽసి మమభౌ
 గాయ భవ మేషోఽసి మమ భౌగాయ భవ “ ఇత్యైతైర్ఘ్నైర్వృధా
 లిక్తం వస్తు స్వీక ర్తవ్యంచన్ద్రం హిరణ్యం ఉస్రాగః । తేన తేన మన్తైః త
 త్తద్ద్రవ్యాభిమాని దేవతాస్తువృత్తీత్యాహ “ చన్ద్రీమసి మమభౌగాయ
 భవేత్వాహ యధాదైవత మేవైవాః ప్రతిగృహ్ణోతి” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౪౭)
 ఇతి । పనాహిరణ్యాదిరూపాదిత్సితా దక్షిణాః । కల్పః “తాః సమదాయ
 త్యరక్షన్తి । తాసాం యానశ్యతి మ్రియతే వా వాయవేత్వేతి తామనుది
 శతి, యాఘ్నవాపాశేవా వరుణాయత్వేతి తాం । యాసంవాశీర్యతేగ
 తే వా పతతి నిఋత్యైత్వేతి తాం, యామహిర్వా వ్యాఘ్రా
 వాహన్తి రుద్రాయత్వేతి తాం ” ఇతి । అనుదిశామితి శేషః । వివక్ష
 స్వపక్షయోద్ధూషణభూషణేదర్శయతి “వాయవేత్వా వరుణాయత్వేతి య
 దేవమేతా నానుదిశేద యధాదేవతం దక్షిణా గమయేదా దేవతాభ్యా
 వృశ్చ్యేత యదేవమేతా అనుదిశేతి యధా దేవతమేవ దక్షిణా గమయతి
 న దేవతాభ్యవృశ్చ్యేతే” (సం - ౬ కాం । ౧|ప్ర| ౪౭) ఇతి । బోధా

త ప్రశస్తాదస్మాన్నిత్యాగ్ని హూత్రస్థానాత్ శ్రేయః అభిప్రేసా అతి ప్రశస్తం సౌమికందేవయజనమభిప్రయాహి । బృహస్పతిఃపురపతాతవ పు రతో గన్తా అస్తు భవతు । అథ ప్రయాణా దూర్ధ్వం పృథివ్యాః సమృద్ధి న్యాసమస్తాత్ వరేశ్రేష్ఠే స్థానె ఈం ఇమాం గతిం అవస్యసమాపయ । హి రధాభిమాన్ ఆదిత్యశత్రూ రాక్షసాదీన్ ఆరేదేవయజనాన్దూ రే కురు । కల్పః “అథయత్ర యత్యమాణో భవతితదవస్యతి ఏదమగన్త దేవయజనంపృథివ్యా ఇత్యన్తాదను వాకస్య” ఇతి । స చ మన్త్రో ఏవమా మ్నాయతే “ఏదమగన్త దేవయజనంపృథివ్యా విశ్వేదేవా యదజుషన్త పూర్వముక్సామాభ్యాం యజుషా సన్తరన్తో రాయస్సోషేణ సమిషామదే మ ఇతిపృథివ్యాః సమృద్ధి యద్దేవయజనం వనంజది దమగన్త వయంప్రా స్తాః! యద్దేవయజనేపూర్వే విశ్వేసర్వే దేవాముక్సామాభ్యాం యజుషా అజుషన్త అసేవన్త తద్వయమాగత్య దేవత్రయ జాతైర్మన్తైః సోమయా గం సన్తరన్తః సమ్యక్పాగం నయన్తో రాయస్సోషేణ ధనసమృద్ధ్యాసమి షా సమీచినేనాన్నేన చ వ దేను హృష్యాన్తః! భద్రా దభిత్వాదిమన్తా ర్థః స్పష్ట ఇత్యభిప్రేత్య బ్రాహ్మణేనాత్ర వ్యాఖ్యానముపేక్షితం । ఔపాను వాక్యకాణ్డేతు దీక్షితనియమప్రసక్తాత్ వ్యాఖ్యానంకృతం । తత్ర బృహస్ప తేరుపయోగమాహ “అగ్నిర్వై దీక్షితస్య దేవతా సోఽస్మాదేతహి తిర ఇవ తహి యాతి తమీశ్వరగోరతూగోంసి హన్తోగ్ధ్రదాదభిశ్రేయఃప్రే హి బృహస్పతిః పుర పతాతే అస్త్విత్యాహబ్రహ్మవైదేవానాం బృహస్ప తిస్తమేవాన్వారభ తేసపనగ్ం సమ్పూరయతి” (స-౬కాం|౧|ప్ర|౪|౫) ఇతి । యదాదీక్షితోగ్ని హూత్రస్థానాత్ ప్రయాతి తదా అగ్నిస్త్రిరోహిత ఇవ నైనంపాల యతి । తతోరతూంస్సేనం మాగ్గే హన్తుమీశ్వరాణి భవ త్తి । తత్ర బృహస్పతౌ పురతో గచ్ఛతి సతి అనుగచ్ఛన్తమేనం రతోబా ధపరిహరేణ స బృహస్పతిః సమ్యక్పారం నయతి । ఉత్తరమన్త్రస్య చతు ర్షు భాగేషు ప్రతిపాద్యోర్థః ప్రసిద్ధ ఇత్యాహ “ఏదమగన్త దేవయజనం పృథివ్యా ఇత్యాహ దేవయజనగ్ం హ్యేష పృథివ్యా అగచ్ఛతి యో యజ

యనః “అథ యద్యపరియాణా ‡ ఆప ఉపాధిగచ్ఛన్తి తజ్జవతి । దేవీ
రాపో అపాన్నపాద్య ఉర్నిర్హవిష్య ఇన్ద్రియావాన్మదిన్తమస్తం వో
మావక్రమిషమచ్ఛిన్నం తన్తుం పృథివ్యా అనుగేషమితి సంవా గాహతే
సంవాతరతే” ఇతి । అపరియాణా గమనవిరోధిన్యో మార్గప్రతిబంధకాః ।
ఆపస్తంబః “ప్రయాణేదేవీరాప ఇత్యపోఽవగాహతే । అచ్ఛిన్నం తన్తుం
పృథివ్యా అనుగేషమితి । హస్తేనలోష్టం విమృద్వాత్యాపారాత్ ” ఇతి ।
యథాకేనాపి నిమిత్తేన దేవయజనాదన్యత్ర దీయేత తదానీం పృథగరణిష్వ
గ్నీం సమారోప్య దేవయజనం గచ్ఛన్నధ్యే ప్రాప్తా యాం నద్యామవ
గాఘ్నాత్తరేత్ । అపాన్నపాదిత్యగ్ని సమ్బాధనం హేదేవ్య అపా
యుష్మాకం య ఉర్నిస్తంపా దేనమావక్రమిషం । కీదృశఉర్నిః । ప్రీహ్య
మృత్యాదనేన హవిరోగ్యః స్వకీయజలపానేన ఇన్ద్రియశక్తికారీ తృషా
నివర్తయన్ అతిహవప్రణః మృదిలోష్టరూపం పృథివ్యాఅచ్ఛిన్నం ।
న్తుం సేతుమనుప్రాప్యతస్యోపరి గచ్ఛామి । హవిష్యశబ్దాభిప్రాయమా హ
“ దేవీరాపో అపాన్నపాదిత్యాహ యద్వోమేధ్యం యజ్ఞియగ్ంసదేవ
తద్వో మావక్రమిషమితి వావై తదాహ ” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౪౭) ఇతి
హే ఆప ఇతి * । తన్తుశబ్దాభిప్రాయమాహ “అచ్ఛిన్నంతన్తుం పృథివ్యా
నుగేషమిత్యాహ సేతుమేవ కృత్వాత్యేతి” (సం- ౬ కా| ౧|ప్ర|౪౭) ఇతి
బోధాయనః “ బృహస్పతి వత్సర్వా ప్రయాతి భద్రాదభిశ్రేయః ప్రేహి
బృహస్పతిః పుర ఏతా తేఅస్తు ” ఇతి । అథ యత్ర వత్సర్వా భవతి తద
స్యతి అధేమవస్య వర ఆపృథివ్యా ” ఇతి । అధాదిత్యముద్యన్త ముపతిస్త్
ఆరేశత్రూన్ కృణుహి సర్వపీఠ ఇతి ” ఆపస్తమ్బస్తు త్రీన్మన్త్రా
కీకృత్య వినియుక్తేః “ పృథగరణిష్వగ్నీం తృమారోప్యరధేనప్రయాతి త
థావే రధాఙ్గమాదాయ భద్రాదభిశ్రేయః ” ఇతి । అత్రార్థక్రమేణదేవీర
ప ఇత్యస్మాత్ పూర్వమేవాయం మన్తోఽవగన్తవ్యః । హే రథ భద్ర

యద్యపరియా ఇతి కాంచీపుస్తకపాఠః.

* వాచఇత్యేవ కాశీపాఠః.

తే విశ్వేదేవా యదజుషస్త పూర్వ ఇత్యాహ విశ్వే హ్యేతద్దేవా జోష
యస్తే యద్భాగ్మతా ఋక్సమాభ్యాం యజుషా సంతరంత ఇత్యాహ
ఋక్సమాభ్యాం హ్యేష యజుషా సంతరతియోయజతే రాయస్సోషే
ణ సమిషా మదేమేత్యాహ శిషమేవైతామాశాస్తే” (సం-౩కా||౧||ప్ర||౧౮)
ఇతి । అధ్వర్యుప్రభృతయో బ్రాహ్మణా యద్దేవయజన మిదానీనుభిష్త్వన్తి
తద్దేవాః స్వయం సేవమానా ఏతాన్సేవంతే । యోయజతే స ఏష సంత
రతీత్యన్వయః ॥

॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥

“దైవీం హస్తా శోధయిత్వా యేదే వ్రతపయః పశేత్ ।
అగ్నే స్వప్యన్నగ్నిమాహ త్వం ప్రబుద్ధో జపేత్ తథా ॥
విశ్వ ఇత్యపి పూషేతి సనిహారాను శాసనం ।
దేవో వసుగ్రహశ్చన్ద్రం షడ్భిస్తత్ర పరిగ్రహః ॥
వాయనస్తేమపున్మతాం సన్యా ఋగ్భ్యం చగాః స్పృశేత్ ।
దేవీరాపో విగాహ్య్భిం లోప్తమపు విమదయేత్ ॥
భద్రాద్రధేన యాత్యేదం యాగభూమిం వ్యవస్థితః ।
అనువాకే తృతీయేస్త్రిన్సుదితా ఏకవింశతిః” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా

ఏకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం ॥

“స్వపాదిమన్తాః ఆవర్త్యా నౌవాఽఽద్యాస్తవంతరా యతః ।
కృతోన్మదేశప్రవృత్తత్వాన్నిమిత్తాభేదతః సకృత్” ॥ ఇతి ॥

దీక్షితస్య స్వప్నసమ్యక్తరణవృష్టిక్షేదనాఽమేధ్యదర్శన నిమిత్తకాస్త
త్తన్నన్త్రీజహః పతితాః । త్వమగ్నే వ్రతపాలసీత్యాదికః స్వప్నమన్త్రః ।
దేవీరాపో అపాన్నపాదిత్యాదినఽదీతరణమన్త్రః । ఉన్వతీర్బలంధత్రేత్యాది
వృక్షిక్షేదనమన్త్రః । అబద్ధం మన ఇత్యాదిరమేధ్యదర్శనమన్త్రః । య
ది నిద్రామధ్యే ప్రబోధైరైవవ్యవధీయేత నదీచ బహుశః స్రోతోయు
క్తాపి ద్వీపైః పృష్టిశ్చదేవైః అమేధ్యానిచ దేవైః తదా తేరన్తరాన్యైః

నిమిత్తేషు విద్యమానేషు నైమిత్తికమన్తాః ఆవర్తనీయా ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః |
రాత్రిగతాంకృతస్సం నిద్రాముద్దిశ్యమన్తాభిధానా నిమిత్తమేకం | ఏవ
మత్తరత్రాపి యోజ్యం | తస్మాన్నాస్త్యావృత్తిః || తత్రైవాన్యచ్చిన్త్రితం ||

“ప్రయాణే ప్రత్యహం మన్తాభినో నో వా † గ్రిమక్రమైః |

ప్రయాణ భేదాద్భిన్నో గత్త్యేక్యాద్వా నివృత్తితః” || ఇతి ||

భద్రాదభిశ్రేయ ఇత్యాదిప్రయాణమన్తః | తత్రదీక్షితస్య నిగ్రమ
సమారభ్య పునః ప్రవేశపర్యంతం విశ్రమవ్యవధానేపి ప్రయోజనై క్యాదే
కమేవ ప్రయాణం, తతోనమన్తావృత్తిః |

ధంధాంసి.

దైవీంధియమిత్యగ్నే త్వమితి చైతే అనుష్టుభౌ | త్వమగ్న ఇతిగా
యత్రీ | విశ్వేదేవా ఇత్యేకపదాత్ త్రిప్టుప్ | ఏదమగచ్ఛేతి త్రిప్టుప్ ||

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణ యజుస్సంహితాభాష్యే
ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే శృతీయోఽనువాకః ||

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

ఇయన్తే శుక్ర తనూరిదం వర్చస్తయా సహస్థవభ్రాజం గచ్ఛన్ భూరసి
దృతా మనసా జుష్టా విష్ణవే తస్యాన్తే సత్యసవనః ప్రసవే వాచో య
స్త్రీమశీయ స్వాహా శుక్రవస్త్యమృతమసి వైశ్వదేవగం హవిః సూర్య
స్య చతురానుహమగ్నేరక్ష్యః కనీకాం యదేతశేఽభిరీయసే భ్రాజ
మానో విప్రశ్చితా చిదసి మనాసి ధీరసి దక్షిణా || ౧ ||

అసి యజ్ఞీయాసి క్షత్రియాస్యచిరమృభయతః శీర్ష్టో సానః సు
ప్రాచీ సుప్రతీచీ సహస్ర మిత్రస్తాప్రది బధ్నాతు పూషా ఽధ్వనః సాత్వి

† అత్ర విశ్రాంతిః ఇతి కాశీపారః.

స్త్రా¹యా²ధ్య³తాయా⁴ను⁵ త్వా⁶మా⁷తా⁸మ⁹న్య¹⁰తా¹¹ మ¹²ను¹³ పితా¹⁴ను¹⁵ భా¹⁶తా¹⁷
స¹⁸గ¹⁹ భో²⁰న్య²¹ను²² స²³ఖా²⁴ స²⁵యా²⁶ధ్య²⁷ః సా²⁸ దే²⁹వి³⁰ దే³¹వ³² మ³³చ్చ³⁴హీ³⁵స్త్రా³⁶య³⁷ సో³⁸మ³⁹
గ్ం⁴⁰ రు⁴¹ద్ర⁴²ప్తా⁴³న్వ⁴⁴న్⁴⁵ ర్త⁴⁶య⁴⁷తు⁴⁸ మి⁴⁹త్ర⁵⁰స్య⁵¹ వ⁵²ధా⁵³ స్వ⁵⁴స్తి⁵⁵ సో⁵⁶మ⁵⁷ స⁵⁸ఖా⁵⁹ పు⁶⁰న⁶¹రే⁶²
హి⁶³ స⁶⁴హ⁶⁵ర⁶⁶యా⁶⁷॥ ౨ ॥ ॥ దక్షి⁶⁸ణా⁶⁹ సో⁷⁰మ⁷¹స⁷²ఖా⁷³ ప⁷⁴చ్చ⁷⁵వ⁷⁶॥ ౪ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ्डే ద్వితీయప్రపాఠకే చతు
ర్థోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

తృతీయే దేవయజనం స్వీకృతం । అథ తస్మిన్ దేవయజనే సోమయా
గోపయోగి సోమం క్రేతుం సోమక్రయణీవిషయం హేమామాదికం చతు
ర్థేభిధీయతే । ఇయన్తై శుక్రతనూరిత్యాదయస్తన్తత్కాః । ప్రాయణీయా
సమ్బుధీ యద్ధ్రావాజ్యం తేనాజ్యేనసోమక్రయణీ మీక్షమాణోజుహు
యాత్ । తతో మస్త్ర్యాఖ్యానాత్ పూర్వంప్రాయణీయా సోమక్రయ
ణీ చానువాకద్వయేన బ్రాహ్మణే నాభిధీయతే । తత్రప్రాయణీయాం
ప్రస్తాతి “దేవావై దేవయజనమధ్య వసాయ దిశో న ప్రాజానన్ తేఽ
ఏన్యోన్యమపాధావన్ త్వయా ప్రజా నామ్ త్వయేతి తేఽదిత్యాగ్ం సమ
ధ్రియస్తత్వయా ప్రజానామేతి సాబ్రవీద్వరం వృణైమత్ప్రాయణా ఏవ
వోయజ్ఞా మదుదయనా అసన్నితితస్మాదాదిత్యః ప్రాయణీయో యజ్ఞా
నామాదిత్య ఉదయనీయః” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౫|౨) ఇతి । దేవయజనా
ర్థమయంప్రదేశః సమీచీమో న త్వితర ఇతి నిశ్చేతుం పరిభ్రష్ట తంప్ర
దేశం నిశ్చిత్వ పరిభ్రామణేన దిగ్భ్రమంప్రాప్య ప్రాచీనవంశాదావసమ
ధాన్ః సమ్నన్నాః । తతస్త్వమేవ దిశంజ్ఞావయే త్యేవం పరస్పరం వద
న్తో దిగ్విలోకన * శక్తిమదిత్యాం నిశ్చితవన్తః । సా చాదితిరబ్రవీత్ । సో

మయాగానాం ప్రారంభసమాప్త్యోరహామేవదేవతా భూయాసమితి వ
 రమయావత । ప్రయన్తిప్రారభన్తే అనేనదేవతా రూపేణైతిప్రాయ
 ణం । ఉద్యన్తి ఉత్తిష్ఠన్తి సమావయన్త్యనేనేతి ఉదయనం । అహమేవ
 ప్రాయణం ఆరంభదేవతా యేషాంయజ్ఞానాం తేమత్ప్రాయణాః । అహ
 మేవ ఉదయనం సమాప్తిదేవతా యేషాంయజ్ఞానాం తే మదుదయనాః ।
 తస్మాదేవం వృతత్వాదదితిదేవతాకః ప్రాయణీయయాగః కర్తవ్యః ।
 తత్ప్రసక్తాదుదయనయా గోఽపి విధీయతే । అదితిరేకావ్రధానదేవతా
 చతస్రస్వజ్ఞదేవతా ఇత్యభిప్రేత్య సజ్ఞ్యాం విధత్తే “వజ్ఞదేవతా యజ
 తి పశ్చదిశో దిశాం ప్రజ్ఞా త్యా అధో పశ్చాత్పూర్వాపక్షైః పాక్షైః య
 జ్ఞో యజ్ఞమేవావరున్ధే” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౫౭) ఇతి । దిగ్విశేషేషుదేవతావి
 శేషం విధాతుంప్రస్తాతి “వధ్యాగ్ం స్వస్తిమయజ్ఞః ప్రాచీమేవ తయా
 దిశంప్రాజానన్నగ్నినా దక్షిణా సోమేన ప్రతీచీగ్ం సవిత్రోదీచీమదిత్యో
 ధ్వాం” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౫౭) ఇతి । స్వస్తిసంజ్ఞా దేవతా పధ్యా పథి
 సాఘః । దిగ్విశేషబోధనరూపే మార్గై కుశలాకా విధత్తే “వధ్యాగ్ం స్వ
 స్తిం యజతి ప్రాచీమేవ తయా దిశం ప్రజానాతి పధ్యాగ్ం స్వస్తిమిష్టా
 ౭గ్నిషోమా యజతి చతుషీ వాపతే యజ్ఞస్య యదగ్నిషోమా తాభ్యా
 మేవానువశ్యత్యగ్నిషోమా విష్టా సవితారం యజతి సవితృప్రసూత ప
 వానువశ్యతి సవితారమిష్టాదితిం యజతీయం వా అదితిరస్యామేవ ప్రతి
 స్థాయానువశ్యతి” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౫౭) ఇతి । అర్థానుసారేణ * హూ
 మవిశేషా దిగ్విశేషేషున్నయాః|చతుర్ద్వయరూపేణ ప్రశంసితముగ్ని
 షోమయోః సహనిర్దేశః । హూమస్తు తయోః క్రమభావీ దిగ్భేదాద్యా
 జ్యానువాక్యాభేదాచ్చ । తతోఽగ్నిమిష్టాసోమం యజతీత్యపి వాక్యం
 ద్రష్టవ్యం । తయోశ్చతుష్ట్యం దార్మికాజ్యభాగబ్రాహ్మణేప్రపశ్చితం । అ
 త్రాదితేశ్చరుహూమః, అదిత్యగ్నిప్రాయణీయః పయసి చరురితి శాఖాన్త
 రే సమామూనాత్, ఆజ్యేనతు దేవతాన్తరాణాం । తథా చ సూత్రం

స్తరియాద్యదనూయాజానస్తరియాత్ ప్రజామస్తరియాద్యతః ఖలు వైయ
జ్ఞస్య వితతస్య నక్రియతే తదను యజ్ఞః పరాభవతి యజ్ఞం పరాభవంతం
యజమానోను పరాభవతి (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౫౪) ఇతి । ఆత్మనో వా పు
త్రాదేర్వా నాన్తరాయః సోధుం శక్యతే తయో ద్వయం తదజ్ఞమిత్వ
ర్థః । సిద్ధాంతమాహ “ప్రయాజవదేవానూయాజవత్ ప్రాయణీయం
కార్యం ప్రయాజవదనూయాజవదుదయనీయం నాత్మానమస్తరేణప్రజాం
న యజ్ఞః పరాభవతి నయజమానః” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౫౪) ఇతి । విచ్ఛే
దపరిహారాయ విధత్తే “ప్రాయణీయస్య నిషాన ఉదయనీయమభినిర్వ
పతిసైవసాయజ్ఞస్య సంతతిః” (సం-౬కాం|౧|ప్ర-౫౪) ఇతి । ప్రాయణీయ
యాగసమ్పత్తి చరుపాత్ర మప్రత్యక్ష్య నిషాన సే పాత్రలిప్తైః సే నిర్వా
పాన్న తపస్య యా సంతిసైవ సోమ యాగస్యావిచ్ఛేదరూపా సా స
ంతిర్భవతి । ప్రాయణీయోదయనీయ యోదైవతైక్యేన యాజ్ఞా
యా అప్యేక త్వప్రాప్తౌ వ్యత్యాసం విధత్తే “యాః ప్రాయణీయస్య
యాజ్ఞాయతై ఉదయనీయస్యయాజ్ఞాః కుర్యాత్ పరాజముం లోకమా
రోహత్ ప్రమాయుకః స్యాద్భ్యాః ప్రాయణీయస్య పురోఽనువాక్యాస్తా
ఉదయనీయస్య యాజ్ఞాః కరోత్యస్మిన్నేవ లోకే ప్రతితిష్ఠతి” (సం-
౬కాం|౧|ప్ర|౫౪) ఇతి । స్వస్తిఋద్ధిం ప్రపద్యేశ్రేష్ఠ్యాద్యాః ప్రాయణీ
యస్యయాజ్ఞా ఉదనీయస్యాఽపి తథేత్యేవం కేవిదాసలుః । తథా సతి
ప్రతి నివృత్తై రభావాద్యజమానో స్వాల్లోకాత్ పరాఙ్ముఖః స్వర్గమారో
ధుం సహసామియేత, తస్మాత్ తేషాం పత్యో న యుక్తః । యాస్తు స్వ
స్తి సః పద్యేత్యాద్యాః ప్రాయణీయస్య పురోఽనువాక్యాః తాసాం
యాజ్ఞాత్వేనతి స్వస్తి ఋద్ధిత్యాదీనాం పూర్వోక్తానాం పురోఽను
వాక్యాత్వాయ ప్రతినివృత్తైః । యజమానోఽప్యస్మిన్ లోకే ప్రతితిష్ఠత్యే
వ । ఇత్థం ప్రాయణీయేష్టిముక్త్యా సోమక్రయణీం వక్తుం సోమాహరణం సో
పాఖ్యానమాహ “కద్రూశ్చ వైసువర్ణీ చాత్మరూపయో రస్పద్వైతాగ్ం
సాకద్రూః సువర్ణేమజయత్ సాబ్రవీత్ తృతీయస్యామితో దివిసోమ

“చతుర ఆజ్యభాగాకా ప్రతిదిశం యజతి” ఇతి ఋగనువచనమధ్వరో
 ర్విధతై “అదితిమిష్టా మారుతీరుదమన్వాహ మరుతోవై దేవానాం విశో
 దేవవిశం ఖలునై కల్పమానం మనుష్యవిశమనుకల్పతే యన్మారుతీమృచ
 మన్వాహ విశాంక్లప్త్యై” (సం-౬ కాం-౧||ప్ర-౨౮) ఇతి । మరుతోయధ్వవి
 త్యేహ మారుతీతి । తథా చ సూత్రం “మారుతీమృచమన్వాహ మరుతో
 యధ్వో దివ ఇతి” ఇతిపశుసంహితాశ్లోకాః సప్తగణరూపా మ
 రుతో మనుష్యవైశ్యవద్దేవానాం ధనసమ్పదకాః ప్రజాః । అనేన మన్తా
 నువచనేన దేవవిశాం సమూహాః స్వవ్యాపారే క్లప్తా భవతి । తచ్చ కల్ప
 మానమనుసృత్య మనుష్యప్రజాసంఖ్యః కల్ప్యతే । అతో మన్తానువచనం
 ప్రజానాం క్లప్త్యై భవతి । పూర్వపక్ష త్వేన చోదకప్రాప్తం కిచ్చిదన్యమప
 వదతి “బ్రహ్మవాది నోవదన్తి ప్రయాజవదనూయాజం ప్రాయణీయం
 కార్యమనూయాజవదప్రయాజ ముదయనీయమితీమే వై ప్రయాజాలమీ
 అనూయాజాః సైవ సాయజ్ఞస్య సంతతిః” (సం-౬ కాం-౧||ప్ర-౨౮) ఇతి । సముఖే
 యష్టవ్యాః సమిధాదినామకాః పశ్చిప్రయాజాః । అనువశ్చాత్ సమాప్తా
 యష్టవ్యా బర్హిరాదినామకా శ్రుయోఽనూ యా జాః । తమభయం ప్రా
 యణీయోదయనీ యయోరిష్ట్యోరతిదేశతః ప్రాప్తం । తత్ర ప్రాయణీయా
 యామనూయాజానుస్థానే యాగః సమాప్యేతత్తద్వత్ ఉదనీయాయాం
 ప్రయాజానుస్థానే యాగాంతరం ప్రారభ్యేతత్తథా సతి సోమయాగో మ
 ధ్యే విచ్ఛిద్యేత । ఉభయవర్జనే తు సోమయాగస్య ప్రారంభరూపాయాం
 ప్రాయణీయేష్టావిదానీం అనుష్ఠీయమానా ఇమేవ్రత్యతాః । ప్రయాజాః
 సమాప్తిరూపాయాం ఉదయనీయేష్టావనుష్ఠీయమానా అహి పరోతా అ
 నూయాజాః । తథా సతి ప్రయాజానూయాజద్వయేన దర్శయాగస్యయాస
 న్తతిః సైవాస్య సోమయాగస్య మధ్యే విచ్ఛేదరాహిత్యలక్షణా సాసన్త
 తిః సమ్పద్యతే । పూర్వపక్షం నూషయతి “తత్తథా స కార్యమాత్మా వై
 ప్రయాజాః ప్రజానూయాజా యత్ప్రయాజా నన్తరియాదాత్మా నమ

స్తమాహర తేనాత్మానం నిఘ్నీగ్రీణీష్యేతి” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౨౭౮) ఇతి ।
 కద్రూః సుపర్ణి చోభే సపత్న్యో పగాజయే దాసీత్వం అభ్యుపేత్య మమైవ
 సాన్దర్యం మమైవేత్యస్పర్ధతాం । తత్రనుభ్యస్థాః కద్రూజయమూచిరే । సా
 చ కద్రూః సుపర్ణిం దాసీత్వేన పరిగృహ్య తన్నోచమోపాయం స్వయం
 మేవోప దిదేశ ఇతోన్మాత్ లోకాదారభ్య గణనాయాం తృతీయాద్యోః
 స్వర్గలోక స్తప్తికా సోమో వర్తతే మహర్జన స్తపః సత్యమిత్యేతైపి లో
 కాః ద్యుశబ్దాభిధేయాః । తస్మాదిత స్తృతీయస్యామితి విశేష్యతే । సోమ
 ఆహృత్య దత్తే సతి త్వాం ముఖ్యామి ఇతి । సోమాహరణం సమ్భావయి
 తుం శ్రుతిరాహ “ఇయం వై కద్రూరసా సుపర్ణీ ఛద్వాగ్ంసి సాపణ్ణై
 యాః” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౨౭౮) ఇతి । భూలోకరూపత్వాత్ కద్రూః స్వ
 యమాహర్తుం న శక్నోతి । సుపర్ణీతుద్యులో కరూపత్వాదుత్పతనసమ
 థానాం గాయత్ర్యాది రూపాణాం ఆపత్యానాం సద్భావాచ్ఛక్నోతి
 ఆథ సా సుపర్ణీః స్వపుత్రాణాం గాయత్ర్యాదీనాం అగ్రే స్వవృత్తాంతం
 స్పష్టికరోతీత్యాహ “సాబ్రవీదస్త్యైవై పితరౌ పుత్రాక భిభృతస్తృతీయ
 స్యామితోదివి సోమస్తమాహర తేనాత్మానం నిఘ్నీగ్రీణీష్యేతిమా క
 ద్రూరవోచత్” (సం - ౬కాం-౧౧ప్ర-౨౭౮) ఇతి । పున్నామనరకోప
 లక్ష్మితాత్ విశేషాత్ దుఃఖాత్ త్రాయంత ఇతి పుత్రాః తాక పుత్రా
 నస్తే ఏతాదృశోపద్రవపరిత్రాణాయ మాతాపితరౌ పుష్యతః । హే గా
 యత్ర్యాదిపుత్రాః కద్రూవచన మవగత్య యమచితం తత్ కురుభ్యం గాయ
 త్ర్యాదీనామైచ్ఛిక శరీరధారిత్వాత్ పుత్రత్వమవిరుద్ధం తత్రప్రాథ త్వా
 దాదా జగతీప్రవవృత ఇత్యాహ “జగత్యుదపతచ్ఛతుర్దశాక్షరా సతీ సా
 ప్రాప్య స్వవర్తత తస్యై ద్వేఅక్షరే అమీయేతాన్ సా పశుభిశ్చ దీక్ష
 యా చాగచ్ఛత్ తస్మాజ్జగతీచందసాం పశవ్యతమా తస్మాత్ పశుమ
 న్తం దీక్షోఽపనమతి” (సం-౬కాం-౧౧ప్ర-౨౭౮) ఇతి । పురాజగత్యాః పా
 దస్య చతుర్దశాక్షరాణ్యాసక । తాదృశీ జగతీ ద్యులోకం గత్వా స్వాన

[భాజాదిభిః సోమరక్షతైః సహ యుధ్వా సోమమప్రాప్య అగ్నిహోమీయ
 సవనీయాం బన్ధ్యాభ్యుపశూక ఇష్టిసాధ్యదీతౌఞ్చ గృహీత్వా స్వకీయే చా
 క్షరద్వయే స్వానాదిభిర్గుహీతేనతి పరాజిత్య సమాగతా । యస్మాజ్జగ
 తి పశూనానయత్ తస్మాత్ నైవాత్యంతపశుప్రదాయతః పశుభిః సః దీ
 తౌఽఽనీతా । తతః పశ్వధికస్వాధీన సమ్మత్తౌ సత్యాం దీతౌయాంప్రవ
 ర్తతేతదైవ త్రిష్టుభౌ యుద్ధం దర్శయతి ॥ త్రిష్టుగుదపతత్ త్రయోదశాక్ష
 రాసతీసాఽప్రాప్య న్యవర్తత తస్యై ద్వే అక్షరే ఆమీయే తాగ్ం సాదక్షి
 ణాభిశ్చ తపసాచాగచ్ఛత్” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౬౭) ఇతి । గౌశ్చేత్యశ్వ
 శ్చేత్యాదయో దక్షిణా । అశనపరిత్యాగముష్టిబన్ధవాగ్యమనవనీతాభ్యజ్ఞన
 కృష్ణాజన ప్రావరణాది క్లేశసహిష్టుత్వం తపః । ప్రాణవత్ప్రియస్య గ
 వాశ్వాదెదానం అధికంతపః । త్రిష్టుభా తదానయనముపపాదయతి
 “తస్మాత్త్రిష్టుభౌ లోకే మాధ్యన్తి నే సవనే దక్షిణానీయంత పతత్
 ఖలు వావతప ఇత్యాహుర్యః స్వన్దదాతి” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౬౮)
 ఇతి । మాధ్యన్తినసవనస్య త్రిష్టుగభిమానినీ దేవతా । తతస్తదేవ త్రిష్టుభౌ
 లోకః స్థానం శరీరప్రయాసాదపి ధనహానికృతస్య మానసప్రయాసస్వాధిక
 త్వాదనేన ధనేన పరోపజీవనాచ్చ దానమేవ మహత్ తప ఇత్యభిజ్ఞా
 నాంమతం । గాయత్ర్యాస్తు యుద్ధేజయం దశేయతి । “గాయత్ర్యుదపత
 చ్చతురక్షరా సత్యజయాజ్యోతిషా తమస్యా అజాభ్యరున్ధత్ తదజాయా
 అజత్వగ్ం సాసోమం చాహరచ్ఛత్వారి చాఽక్షరాణి సాఽష్టాక్షరా స
 వపద్యత” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౬౯) ఇతి । సహాయరహితయోః పూర్వ
 యోః పరాజయం దృష్ట్వా గాయత్రీ స్వయం అజయా సహ ఉదపతత్ ।
 సాప్యజా గాయత్ర్యర్థం స్వకీయేనజ్యోతిషా తం సోమమభితో రురోధ ।
 తస్మాద్రోధనపర్యాయతైషణార్థాదజ ధాతోః అజేతి నామ నిష్పన్నం ।
 ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం గ్రాయత్రీం ప్రశంసతి ॥ బ్రహ్మవాది నొవదన్తి కస్మాత్
 సత్యాద్దాయత్రీ కనిష్ఠాధన్దసాగ్ంసతి యజ్ఞముఖం పరీయాయేతి యదే
 వాఽదః సోమమాహరత్ తస్మాద్వజ్ఞముఖం వర్తేత్ తస్మాత్ లేజస్వినీ
 తమా” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౭౦) ఇతి । తస్మాత్ సత్యాత్ కారణాత్ ।

కనిష్ఠాన్యూనాక్షరాయజ్ఞముఖంప్రాతః సవసంతతబహిష్పవమాననామ్ని
ప్రథమస్తోత్రే ఉపాస్తైగాయతానర ఇత్యాద్యా ఋహో గాయత్ర్యః సే
యంయజ్ఞముఖప్రాస్తీంబ్రహ్మవాదిష్వేవ బుద్ధిమన్తో యదేవేత్యాద్యత్తర
మాహుః | యస్మాదియమదోముష్టాల్లాకాత్ సోమమాహరత్ తస్మాదస్యా
ముఖప్రాప్తిర్యుక్తా । ముఖత్వాదేవాస్యాస్తైజోబాహుశ్యం | ఆహరణప్రకా
రం దర్శయతి “పద్భ్యం ద్వేసవసేసమగృహ్లాత్ ముఖేనైకం యన్ముఖేన
సమగృహ్లాత్ తదధయత్ తస్మాద్వేసవసే శుక్రవతీ ప్రాతర్గస్సవసజ్ఞు
మాధ్యద్వినం చ తస్మాత్ తృతీయసవసఋజీషమభి ఘ్నన్తి ధీతమివ హి
మన్యన్తే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౬౭) ఇతి । పక్షిరూపా గాయత్రీ సవసద్వయ
పర్యాప్తా సోమభాగౌ పద్భ్యం సంగృహ్య తృతీయసవసపర్యాప్తం సో
మభాగం చఙ్గుపుటాభ్యాం సందశ్య తదీయం రసం పపౌ । యస్మాత్
పద్భ్యం ధృతో సోమభాగౌ నపీతౌ తస్మాత్ ప్రాతర్గ సవసమాధ్యద్వినస
వసే శుక్రశబ్దాభిధేయేన సోమరసేనోపేతేయస్మాత్ తృతీయభాగః పీతః
తస్మాత్ పీతత్వం మన్యమానాః తత్సద్భ్యక్యార్థం ఋజీషమభిఘ్నన్యన్తి
తిస్రాసజ్జికం కిచ్చిద్విధాయతత్రాపరం విశేషం విధత్తే “ఆశిరమవసయతి
స శుక్రత్వాఽయాధో సమ్భర త్యేవేనత్” (సం - ౬కాం | ౧|ప్ర | ౬౮)
ఇతి । ఆశిరం క్షీరం సశుక్రత్వం సరసత్వం । కిచ్చి క్షీరసేచనాదృజీషగత
సోమరసరూపహవిః సమ్భరతి సమ్యక్ పోషయత్యేవ । పునరప్యన్యత్
విధత్తే “తగ్ం సోమమాహి యమాణం గన్ధరోష్ణి విశ్వావసుః పర్యము
ష్టాత్ సతిస్రో రాత్రీః పరిముషితోఽపవసత్ తస్మాత్ తిస్రో రాత్రీః
క్రీతః సోమో వసతి” (సం - ౬కాం | ౧|ప్ర | ౬౮) ఇతి । ఉపసద్వి
వసేషు త్రిష్వభిషవమకృత్వాసోమం నివాసయేదిత్యర్థః । ఇథం సోమా
హరణం నిరూప్య సోమక్రయణీం నిరూపయితుం ఆరభతే “తేదేవా అ
బ్రువన్ స్త్రీకామౌవై గన్ధర్వాః స్త్రీయా నిష్క్రిణామేతి తేవాచగ్ం
స్త్రీయమేకహాయనీం కృత్వా తయా నిరక్రీణన్” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౬౮)
ఇతి । ఏకసంవత్సరవయస్కయాస్త్రీ రూపయా వాద్వేవతయా సోమస్య

నుస్తరణీస్యాత్ ప్రమాయుకౌ యజమానః స్యాద్యద్విరూపయా వాత్రే
 ఘ్నీస్యాత్ స వాన్యం జనీయాత్ తం వాన్యోజనీయాదరుణయాపిన్దౌ
 య్య క్షీణాత్యేతద్వైసోమస్యరూపగ్ం స్వయైవైసందేవతయా క్షీణాతి”
 (సం-౬కాం ౧ ప్ర ౬౨) ఇతి । మృతంపురుషమనుహస్యమానా గౌః తను
 స్తరణీ । కృష్ణాయాస్తాద్యత్వాద్యజమానో మ్రియేత । వర్ణద్వయోపేతా
 యద్యపి విరోధిభూతినీ తథాపి యజమానతద్వైరిణో రన్యోస్యవిరోధిత్వా
 త్ కౌహన్తి వా హస్యతే ఇతి న జ్ఞాయతే । అరుణత్వం పిన్దాక్షుత్వద్వి
 సోమదేవతాయాః స్వరూపం, అతస్తాదృశీగౌః సోమక్రయాయ సదృశీభ
 వతి । ఇన్ధం చతుర్థానువాకౌ క్త మన్త్రీవ్యాఖ్యానస్య ఉపోద్ఘాతత్వేన బ్రా
 హ్మణేన ప్రాయశ్చీయాసోమక్రయణ్యావనువాకాభ్యామభిహితే । అథ
 మన్త్రీవ్యాఖ్యాతవ్యాః । కల్పః “అతైత ధ్నీవాజ్యమాప్యాయ్యుప్రచి చ
 తుగ్మహీతం గృహీత్వా సూత్రేణ హిరణ్యం నిష్టక్యంబధ్వాదర్భా
 భ్యాం ప్రబధ్యస్రచ్యవదధాతి । “ఇయంతే శుక్రతనూరిదం వర్చస్తయా స
 ఘ్నరభ్రాజం గచ్ఛ” ఇతి హే శుక్రదీప్తిమధ్ధిరణ్య తవ ఇయం జుహూస్త
 నూః, ఇదం ఘృతం తవ తేజః, అతస్తయా జుహ్వో సజ్జచ్ఛ సమ్భవ । హే
 హిరణ్యఅజ్యరూపాం భ్రాజందీప్తిం ప్రాప్నుసి । అథ వాహే శుక్రవహ్నో
 ఇయమాజ్యరూపాతవతనూరిదం హిరణ్యం తవ తేజ ఇత్యేవం బ్రాహ్మణా
 నుసారేణ వ్యాఖ్యాతవ్యం । ఆధానబ్రాహ్మణోక్తం హిరణ్యస్య మహిమానం
 తత్ర త్యవదత్రయో ఛార్షణేన ప్రత్యభిజ్ఞాప్యం ప్రశంసతే “తద్ధిరణ్యమభవత్
 తస్మాదదోష్ఠ్యో హిరణ్యం పునన్తి” (సం-౬కాం ౧ ప్ర ౬౨) ఇతి । ఆధానబ్రా
 హ్మణే త్వేవమామూయతే “ఆపోవరుణస్య పత్నియ ఆనా । తా అగ్నిరభ్య
 థ్యాయత్ । తాః సమభవత్ । తస్య రేతః పరావతత్ । తద్ధిరణ్యమభవత్” ఇతి ।
 తస్మాద్ధిరణ్యస్య వన్దిః పితా ఆపో మాతరః, తస్మాత్ స్వతః శుద్ధం హి
 రణ్యం యది కదాచిద్రజస్వలాది స్పర్శేన శోధనీయం భవతి తదా అన్యః
 పునన్తి, జలెనైవ శోధయన్తి, నతు కాంస్యతామ్రాదేరివ భస్మాగ్నాదిక
 మపేక్షతే, జుహ్వం హిరణ్యప్రత్యేపేణ విశిష్టాయాం హేమామంవిధత్వే బ్ర

నిమగ్నయః కృతః గన్ధర్వేష్వపరత్తాయాః తస్యాః స్త్రీయా రోహిత గోమ
 పతాందశయతి సారోహి గ్రూపం కృత్వా గన్ధర్వభ్యోఽపక్రిమ్యైత
 త్ తద్రోహితో జన్మ” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౬౨) ఇతి । దేవేష్వసురత్తాయాః పు
 నర్దేవతాప్రాప్తిదర్శయతి । తేదేవా అబ్రువన్మవయన్మనక్రమీన్సాస్మాను
 పావర్తతే విహ్వయావహా ఇతి బ్రహ్మగన్ధర్వా అవగన్నగాయన్ దేవాః
 సానేవాన్ గాయత ఉపావర్తత తస్మాద్యాయన్తగ్ స్త్రీయన్త కావయ
 న్తే” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౬౨) ఇతి । విహ్వయావహౌ పిలక్షణం యథా
 భవతి తద్దేవ ఆకారయామః । బ్రహ్మవేదః । పతస్యైతాంతవేదస్య ప్రశ
 సతి “కాముకాపనగ్ం స్త్రీయోభవన్తి య పవం వేదాఽధోయి పవం
 విద్వాసపి జన్యేసుభవతి తేభ్య పవ దదత్యుత యస్పహుసయా భవ
 న్తి” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౬౨) ఇతి । వరస్య సిద్ధాః వరాధాం కన్యా
 న్నేష్టుం ప్రవృత్తాబాధవా జన్యాః । తాన్యశానాం జన్యానాం ద్వైర్ద్రౌ
 తతైకస్త్రికా వగైయధోక్తవేదసరహితా అనేకగుణా వ్రరోపేతా బహు
 వరా యద్యపి సన్తి తథాపితం వగణనవేత్త్య యేషు జన్యేష్వేకౌష్ఠ్యే
 వంవిద్వాకవరో భవతి తేభ్య పవ జన్యేభ్యః కన్యాం తత్పితరోదదన్సో
 హక్రయన్యా గుణం విధత్తే “ఏకహయన్యా క్రిణాత వాచైచైనగ్ం సర్వ
 యా క్రిణాతి తస్మాదేకహయనా హనుష్యా వాచం వచన్తి” (సం-౬ కా
 |౧|ప్ర|౬౨) ఇతి । వాద్దేవతాయాః సోహక్రయణీయావస్వీకారాత్ సర్వ
 వాచా క్రయఉపపద్యతే । ఏకసంవత్సరస్వీకారాచ్చ తస్త్రిక వయసే సు
 వచనవ్యవహారోపక్రమః । ఎజ్యుదోషాన్ విశేదయన్ “అకూటయాఽక
 ణాయాఽకాణయాఽశ్లోణయాఽసప్తశఫయాక్రిణాః” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|
 ౬౨) ఇతి । కూటా కుటిలశృంగే, అకణ్ణా చిన్నకర్ణిరోపేతా, కాణాశ్వేకాక్షీ,
 శ్లోణాకుష్ఠాదిరూపితా, సప్తశఫా న్యూనాంగీ, ఏతావజ్ఞ్యాకాః । ఉపాదే
 యాం దర్శయతి “సర్వయైవైనం క్రిణాః” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౬౨) ఇ
 సర్వావయవసముష్ణేత్యర్థః । ఏవయై బాధకపుగస్సగం స్వపడు . ఏవై
 “యచ్ఛ్వేతయా క్రిణీయాద్వశ్చవర్షా యజమానః స్యాన్మృతే ప్రియూఽ

మ్నావాదినోపదన్తి కస్మాదన్యస్థి కేన ప్రజాః ప్రతియ నైకస్సన్వతిజ్ఞా మితి ఇతి
 యద్ధిరణ్యం ఘృతేవధాయ జుహోమాతి తస్మాదన్యస్థి కేన ప్రజాః ప్రవీయ
 జ్ఞైకస్సన్వతిజ్ఞాయజ్ఞే” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౭౭) ఇతి తస్మాదన్యస్థి కేన పీత్యేన
 ప్రజాః ప్రవీయ జ్ఞే గభీక్రియ జ్ఞే, ఉత్పత్తికాలే త్వగస్థియుక్తా జాయంతే ।
 తత్ర వీర్యసదృశం ఆజ్యం అస్థిసదృశం హిరణ్యం తదదం సాదృశ్యం నివో-
 ధం ఈశ్వరేణాస్థినిర్మియత ఇత్యర్థః । వస్త్విసమ్మద్ధబోధనపరతయా మన్త్రీ-
 వ్యాచక్షే, “పతద్వా అగ్నేః ప్రియం ధాను యద్వృతం తేజో హిరణ్యమియ
 జ్ఞే శుక్ర తనూనిదం వర్ష ఇత్యాహ స లేజస మేవై నగ్ం సతమః కరోత్యథో
 సమ్మర త్యేవైనం” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౭౭) ఇతి వివరముగ్నిం సమ్మరతి సమ్య
 క్కరోతి । పశుహ్యేవ వస్త్విసమ్మద్ధసేన తదీయతేజోయాపేణ హిరణ్య
 మన్తప్రకాశ్యతే । హిరణ్యస్య సూత్రేణ బద్ధనం విధితే “యదబద్ధన-
 వదద్యాద్ధరాభిః ప్రజానాం పరాపాతుకాః స్యుర్బద్ధ మవదధాతి గర్భాణాం
 దృత్యై” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౭౭) ఇతి । సూత్రాగ్రాక్షర్షణేన యథా సహ
 సాముచ్యతే తథా బద్ధియాదితి విశేషం విధితే “సప్తక్యం బద్ధిని ప్రజా
 నాం ప్రజననాయ” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౭౭) ఇతి విశ్లేషేణ సహసా మోచన
 యోగ్యం నిప్తరక్త్యాంకత్వః “దర్శ * కాణ్డే స్రుగ్ధ్వి ఉపసద్భృహ్య ఆహవనీ
 యే జుహోమాత్యన్వారభే యజమానే, జూరసిద్ధతా మనసా జుష్టా విష్ట
 వే తస్యాస్తే సత్యసవసః ప్రసవే వాచో యన్త్రీచరీయ స్వాహా” ఇతి
 హే సోమక్రయణీ వాగ్రూపే త్వం జూర్వేగయుక్తాసి మనసా నియమి
 తాసి యజ్ఞాయస్రియాసి । తాదృశ్యఅమోఘప్రేరణాయాస్తవ ప్రేర
 ణేనతి వన్త్రోచ్చారణహపయా వాచోయన్త్రీం నియమం అరీయ ప్రా
 బ్ధియాం ఇనమాజ్యం హుతవస్తు । యథోక్తార్థం మన్త్రేః స్మృతి ।
 “వాగ్వాపహ యత్ సోమక్రయణీ జూరసిద్ధతా యద్ధిమససా జవలే
 తద్వాచా వదతి దృతా మనసేత్యాహ మనసాహి వాక్ దృతా మనసా
 జుష్టా విష్టవ ఇత్యాహ యజ్ఞోవైవిష్టుర్వజ్ఞాయైవై నాం జుష్టాం కరోతి సస్యా

స్తే సత్యసవితః స్రసవ ఇత్యాహ సవిత్యవ్రసూతా మేవ వాచసవిరుదై”
 (సం-౬కాం-౧౧౬౨౭) ఇతి । జవతే తూర్ణం కర్తవ్యమిత్యవగచ్ఛతి । బో
 థాయసః “అగ్రేణశాలాయాంత్యక్ యజమానమాజ్యమవేక్షయతి, శు
 క్రమస్యమృతమసి వైశ్వదేవగ్ం హవిరిత్యాజ్యమనేత్తతే” ఇతి । అపస్త
 మ్భుః “సోమక్రయణమీక్షమాణోజుహోతి జారసీత్యవరం చతుర్వహీ
 తం గృహీత్వా, శుక్రవసీతి హిరణ్యం ఘృతాదుభ్యత్య వైశ్వదేవగ్ం హ
 విరిత్యాజ్యమవేక్ష్య” ఇతి । శుక్రందీప్తివత్ । అమృతం వినాశరహితం
 హే ఆజ్య హే హిరణ్యేతి వా యోజ్యం హే ఆజ్య త్వం సర్వదేవప్రి
 యం హరిసి । తదిదం స్పష్టత్వాన్న బ్రాహ్మణే వ్యాఖ్యాతం । కిల్బః
 “అదైవధిరణ్యమస్తథాయ ఆదిగ్యమిదీక్షయతి, సూర్యస్య చతురాదు
 హమగ్నేరక్ష్యః కనీకాం యదేతశేభిర్యుసే భ్రాజమానో ఋభ్యిరే”
 ఇతి । సూర్యసంబంధిమదీయం చతురిద్వియం, కనీకా త్వం సమ్య
 ధినీ, తదుభయమారుహం ప్రాప్తోస్తి । యతోహే సూర్య త్వమేకతా
 నాకైః అత్వైర్గచ్ఛసి, హేవత్వైస్త్వం ఋభ్యితా లేజసా భ్రాజమానోఽసి
 తస్మాద్రత్యోనివారణాయ యువాం ఉభౌ ప్రాప్తోస్తి । పశురధిసాయం ర
 ర్మయతి “కాణ్డే కాణ్డే వైక్రియమాణే యజ్ఞగ్ం యత్యోగ్ం సి యువాంస
 వ్యైషఖిలు వాతరత్యోహతః పథా యోగ్ం గ్నేశ్వ సూర్యస్య చ సూర్యస్య
 చతురాదుహమగ్నేరక్ష్యః కనీకామిత్యాహ యనివారత్యో హమగ్నే
 స్త్వం సమారోహతి” (సం-౬కాం-౧౧౬౨౭) ఇతి । కాణ్డే కాణ్డే, యు
 వాజ్యైస్త్వక్త పతైకస్త్విక్ యజ్ఞాగ్నే । బోథాయహ “అదై ర్వాగ్ంసోమక్ర
 యణేమగ్రేణ శాలాముదీపీవ భివర్తయస్తే గాహనుమన్త్రయితే, చిదసి
 మనాసి ఇత్యవ్రాదనువాకస్య” ఇతి । స చ హస్త్ర పవమాహ్నయితే
 “చిదసి మనాసి ధీరసి దక్షిణాసి యజ్ఞియాసి త్వయాస్యదిరయ్యభయ
 తః శీర్ణ్ణిసాసః సుప్రావీ సుప్రతీవీ సమ్భవ మిత్రస్త్వా పది బధ్నాతుప్రాహ
 ద్వసః పాత్విద్రోయాధ్యత్యాయాను త్వామూతామన్యతమసు పితా
 సుభ్రాతా సగర్భ్యైనుసభాసయూఘ్యః సాదేవీ దేవమచ్ఛేహిద్రోయ సో

మగ్గంకుప్రస్తావనరయకు మిశ్రస్వపథాన్వయస్తి సోమసభాపునరేహి సహ
 రయ్యా" ఇతి అపస్తంబుత్తే ధాన్యభగ్యవినియక్తైః "చిదసి మనాసీతి సోమ
 క్రయణీనుభిమన్త్రయతేకణ్యమీతా పదిబద్ధా భవతి మిశ్రస్తావని బ
 థాన్వయితి దక్షిణం పూర్వపాదం ప్రేక్షతే సూమాధ్వనః పాత్వీః ప్రాచీమా
 యతీనుమన్త్రయతే" ఇతి హి వాద్దేవతాహపే సోమక్రయణీత్వం చిదా
 దిత్యుప్రతిపాద్యానీ. అన్తఃరణస్య చిత్తం మనోబుద్ధిరీతి సో వృత్తయః
 దేహాదిసజ్జాతస్య అచేతనత్వం వ్యాసర్థ్యచేతనత్వం సమూహదయస్తీ బా
 హ్యనిస్తుషు వా నిర్వికల్పకరూపం సామాన్యప్రజ్ఞానం జనయస్తీ వృత్తిః చి
 త్తంచిత, అయంపదార్థ ఏవం భవతి వా నవేత విచారరూపా వృత్తిర్ననః,
 భవత్యేవేతి నిశ్చయరూపా బుద్ధిః, ఏతత్తతయమిహాచిత్తనోభీతబైరున్యతే.
 దక్షిణా కుశలా । దేయక్రవ్యరూపావా । యజ్ఞయాసోమక్రయద్వా రేణ
 యజ్ఞసమృద్ధిని । క్షత్రయా దేవేషు సోమః క్షత్రియజాత్యభిమానీ । తథా
 చ వాజసనేయిన అమనన్తి "యాన్యే గాః దైవతాని క్షత్రాణీన్ద్రా వరుణః
 సోమోరుగ్రాః పర్జన్యో యమో నృశ్యోతానః" ఇతి తేన సోమేనాభిమ
 స్తవ్యస్య సోమలతాద్రవ్యస్యక్రయహేతుస్త్వేక్షత్రియా । జ్యోష్టానస్యా
 ద్యస్తయోః ప్రాయణీయోనయోనిదితేదేవతాత్వాత్ సేయము
 భయతః శీర్ష్ణే తగ్రూపా త్వమసి । సా తాపశీత్వం అన్యగర్థం సుప్రాచీ
 సుప్రతీచీ సమృథా । ప్రథమం సోమస్యక్రేతారం ప్రతిసుష్టుప్రాబ్ధుతిగత్వా
 పశ్చాదస్తాక్ ప్రతిసుష్టు ప్రపృబ్ధుభిసహగత్య అస్తాభిః సగ్రచ్చస్య ।
 యథోక్తమర్థం మన్తైరీవమయతి "వాగ్వా ఏషాయత్ సోమక్రయణీ చిద
 సిమనాసీత్యాహ శాస్త్రేవైవామైతత్ విస్తాబ్ధిష్టాన ప్రజాజాయతే"
 (సం - ౬ కా. ౧. ప్ర. ౭౨) ఇతి । ఏతేన మన్తైరివాగాత్మికా సోమక్రయణీ
 చిదాదిత్యువాచ్యా భవతి । ఏవమనుశాస్త్రీ యస్తాదేవం తస్మాల్లాకేపి
 ప్రజా అనుశిష్యతే । కృత్సరస్తాపర్యముక్తాప్రత్యవయవం వ్యాచక్షే
 చిదసిత్యాహ యధిమససా చేతయతే తద్వాచా వదతి మనాసీత్యాహ

యద్ధిమనసాభిగచ్ఛతి తతః రోతి ధీరసీత్యాహ యద్ధిమనసాధ్యాయతి త
 ద్వాచావదతి దక్షిణాసీత్యాహ దక్షిణాహ్యేషాయజ్ఞియాసీత్యాహ యజ్ఞి
 యామేవైనాంకరోతిక్షత్రియాసీత్యాహ క్షత్రియాహ్యేషాదితీరస్యభయ
 తః శీర్ష్ణీత్యాహయదేవాదిత్యః ప్రాయణీయో యజ్ఞానామాదిత్య ఉదయ
 నీయస్తస్మాదేవమాహ” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౨|౨) ఇతిమనసా వృత్తిత్రయకార
 ణేనాన్తర్గతరణేనచేతయతే సామాన్యతో జానాతిఅభిగచ్ఛతి విచారయతి
 ధ్యాయతి నిశ్చినోతిఉత్తరమస్త్రస్యఅయమర్థః హేసోమక్రయణి మిత్రో
 హితకారీ దేవస్త్యాం దక్షిణేపాదేబద్ధాతు సతన్నస్త్రవిరుద్ధం పక్షత్రయం
 వ్యావర్తయకమస్త్రం వ్యాచక్షే “యదబద్ధాస్యాదయతా స్యాద్యత్ పది
 బద్ధానుస్తరణీస్యాత్ ప్రమాయతో యజమానః స్యాద్యత్ కర్ణగృహీతా
 వాత్త్రాఘ్నీస్యాత్ స వాన్యం జినీయాత్ తంవాన్యో జినీయాన్న్యగ్ర
 స్త్వా పదిబద్ధాత్పిత్యాహ మిత్రోవై శివోదేవోదేవానాం తేనైవై
 నాం పదిబద్ధాత్” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౨|౨) ఇతిఅత్రపాద బద్ధనం కణాగ్ర
 హణభ్యామస్త్రకమగ్గీచకారేత్యవిరోధః అథవా అకణాగృహీతా అపదిబ
 ద్ధేతి తత్ర పదచ్ఛేదః । తృతీయమస్త్రస్యాయమర్థః । హేసోమక్రయణి
 త్వాం పూషాపోషకో భయోపేతాత్ మాగ్ధాత్ పాలయతు । యా
 గాధ్యతాయేన్ద్రాయ త్వాం సోమక్రయసాధనేన మాతృపిత్రాదయోఽను
 మన్యంతాంసగన్ధ్యస్త్రయా సహపకస్త్రిక గర్భేఽవస్థితః హేదేవి సాత్వ
 మిన్ద్రార్థం సోమం దేవ మనుగచ్ఛ । తాం త్వంరుద్రో దేవోఽస్త్వా ప్ర
 తిపునరావర్తయతు అవర్తయన్నపిసర్వాదేణ మార్తేణకిన్తు మిత్రస్యపథా
 తతస్తే స్వస్తినుఖం భవతు । సోమః సఖా యస్యాస్తవ సాత్వం సోమస
 ఖాభూత్వాధనేన సహ అస్త్వా ప్రతిపునరాగచ్ఛ । అత్ర రుద్రస్త్రేత్యా
 ది పృథక్స్త్రైశిసోమక్రయామార్ధ్యం ఏతస్యాః ప్రత్యావర్తనమితీకెచిత్ ।
 మస్త్రస్యభాగా క్రమేణ వ్యాచక్షే “పూషాధ్వనః పాత్విర్యాహే
 యం వైపూషే మామేవాస్యా అధిపామకః సమప్త్య ఇన్ద్రాయా ధ్వ
 తాయేత్యా హేన్ద్రమేవాన్యా అధ్యక్షం కరోత్యను త్వమాతా మ

స్వతామను పితేత్యాహనుమతయైవైనయా క్రిణాతి సాదేవీ దేవమచ్ఛే
హిత్యాహ దేవీహ్యాహదేవః సోమ ఇద్వాయ సోమమిత్యాహస్తాయ
హిసోమ అహియతే యదేతద్యజుర్మబూయాత్ పరాచ్ఛేవసోమక్రయ
ణీయా ద్రుద్రస్తావర్తయత్సిత్యాహ రుద్రో వైక్రూరో దేవానాం తమే
వాస్యై పరస్తాద్దధాత్యావృత్త్యై క్రూరమివవాపతతగ్-రోతియద్రుద్రస్యకీ
ర్తయతి మిత్రస్య పథేత్యాహ శాస్త్యైవాచావా ఏషఃక్రీణీతే యః సోమ
క్రయణ్యాస్వప్రిసోమనఖా పునరేహి సహరయ్యేత్యాహ వావైవ విక్రీయ
పునరాత్మకా వాచంధత్తైనుపదాసుకాస్య వాగ్భవతి యిషవంవేద” (సం -
౬ కాం|౧|ప్ర|౨౭) ఇతి । సమష్ట్యైసహ్యక్ ప్రాప్తయేరుద్రస్తావర్తయత్సితి
యజుః * తమేవక్రూరం రుద్రంఅస్యాః సోమక్రయణ్యా ఆవర్తయేవరస్తా
త్ తాన తిలక్ష్ణ్యై పరభాగేస్థావయతి । అనుపదాసుకాక్షయరహితా । త
దేతద్వేనస్యప్రశంసనం॥

॥ అత్రవినియోగసర్గ్రహః॥ ॥

“ఇయంక్షిప్తాఘృతే స్వణం జూరసీతి జుహూతిహి ।
శుక్లేతి స్వణముద్ధత్య వైశ్వేత్యాజ్యమవేక్షతే॥
సూర్యసూర్యముపస్థాయ చిత్సోమక్రయణీంజపేత్ ।
మిత్రోవృష్ట్యై బద్ధపాదంపూషాతామనుమన్త్రయేత్॥
రుద్రస్తామావర్తయీత మన్తాగ్రి సజీక్రితానవా” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా

ఏ కావశాభ్యాయస్య చతుర్థపాదేచిన్వితం॥
“ప్రాయణీయస్య నిమగ్నే యో నిర్వాపోద్ధకర్తృతత్ ।
నిమగ్న సప్రతిపత్తిర్వో దయనీయస్య సంస్కృతిః॥
ఉతాజ్యః పూర్వవస్తైవం ముఖ్యస్య ప్రకృతత్వతః ।
మధ్యోస్తు మోషయోక్తవ్యః సంసారస్య గురుత్వతః” ॥ఇతి॥
జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “ప్రాయణీయస్యనిమగ్న స ఉదయనీయమ

* ఏతత్ రుద్రస్యేతియజుః - ఇతికాంచీపాతః

భిస్త్రివతి "ఇతి । అగ్రపూర్వస్యాయేన నిషాఙ్ సద్రవ్యకముదయనీయస
మానకర్తృకం అన్యదర్శకత్వేత్వావ్యవక్షః । ముఖ్యస్యోదయనీయస్య ప్రకృత
త్వాద్భిన్నప్రకరణామ్నాతా వభృథశర్కరైశ్చైవ । ఉదయనీయధర్మా
తిదేశా సమ్భవాన్నాధికర్తృత్వం । యది తర్హిః పాఙ్ సప్రతివత్తిః ఇతి
వధ్యః పక్షస్తు సోఽపి న సమ్భవతి ఉపయుక్తసంసారాదావయోక్త్య
మాణసంసారస్య గరియస్తాత్ । తస్మాదదయనీయస్యసంసారః

॥ తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం ॥

“క్రీణాన్యగుణయే త్యేతత్ సజ్జీర్ణం వా క్రయైకతా ।

క్రయేణాన్వయాత్ కీణా సర్వద్రవ్యేషు రక్తిమా ॥

ద్రవ్యద్వారా క్రయే యోగాత్ తద్భాగేనాన్వయః పునః ।

సా యోత్ర యేగుణస్పృథ ద్రవ్యేసన్నిహితే స్తప్తసా” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “ అరుణయాపిక్లాత్యైకహాయన్యా సోమః
క్రీణాతి ” ఇతి । తక్రాగుణశబ్దోరుణిమానం గుణమాచక్షే । గుణపయత
యా ప్రయుజ్యమానస్యాపి నాగృహీత విశేషణా విశిష్టే బుద్ధిరిత్యాయేన
గుణబోధకత్వాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గుణమాత్రే వ్యుత్పత్తేశ్చ । తస్య
చారుణిమగుణస్య తృతీయాశ్రుత్యా సోవక్రయసాధనత్వం ప్రతీయతే ।
తదనుపపన్నం, అమూర్తస్య గుణస్య వాసో హిరణ్యాదివత్ క్రయసాధన
త్వాసమ్భవాత్ తతస్తృతీయాశ్రుతేర్వినియోజకత్వాభావేన ప్రకరణస్యా
త్ర వినియోజకత్వం వక్తవ్యం । ప్రకరణఞ్చగ్రహచహ సాద్యఖిలద్రవ్యేష్వ
రుణిమానం వినివేశయతి । న చ అనేనన్యాయేన పిక్లాత్యైకహాయనీశబ్ద
యోరపి సర్వద్రవ్యగామిత్వం శబ్దనీయం తయోగితబ్లయోద్రవ్యవాచి
త్వాత్ । పిక్లశం వణం అక్షిణీయస్యా గౌః సాగౌః పిక్లాక్షీ ఏవమేక
హాయనీ । యద్యప్యేకగోవాచినాశబ్దా తథాపి విశేషణీ భూతధర్మబోధా
చ్ఛబ్దివ్యయం । తచ్ఛయుగవత్ప్రవృత్తం సత్ ధర్మవ్యయవిశిష్టం గౌద్ర
వ్యం క్రయసాధనత్వేన విదధాతి । న చైతన్యమితి తద్రవ్యేన వేశయతుం

శక్యం । అరుణినుగుణో ద్రవ్యేషు విశేషణత్వేన అన్వేతుం యోగ్యత్వాత్ తేషుని వెశ్యతే । తత్రైహత్యరయోజనా । అరుణయేత్వేతత్ పృథగ్వాక్యం । తత్రతృతీయాశ్రుత్వా ప్రాకరణికాని సాధనద్రవ్యాణి తానిసర్వాణ్యనూద్యప్రాతిపదికేన గుణోవిధీయతే । యాని జ్యోతిష్టోమే సాధనద్రవ్యాణి తానిసర్వాణ్యరుణాని కర్తవ్యానీతి, తస్మాద్గుణసజ్జీర్ణ ఇతి ప్రాప్తేబ్రూమః । యద్యద్యమూర్తో గుణితథాపి హాయనవదక్షివచ్చ గోద్రవ్యమేవభినత్తి । తచ్చద్రవ్యంసాధనమితి, తద్వారాగుణ స్వక్రయేణాన్వయోభవతి । ఏవంసతి వాక్యభేదోనభవిష్యతి । నను వాక్యభేదాభావే లక్షణా దుర్వారా, గుణవాచినః శబ్దస్యగుణేవస్త్రివ్య పరత్వాజ్జీకారాత్ । మైవం । గుణవ్యైవాత్ర తృతీయాశ్రుత్వా సాధనత్వముచ్యతే । తచ్చద్రవ్యద్వారముత్తరేణ ననన్భవతీత్యర్థాపత్త్యా ద్రవ్యావచ్ఛేదకంకల్ప్యతే । తహిగ్రహవమసాదిద్రవ్యమవచ్ఛిద్యతామితి చేత్ । న । తస్యైద్రవ్యస్యక్రయసాధనత్వాభావేన తదవచ్ఛేదకగుణస్య శ్రూయమాణక్రయసాధనత్వాసిద్ధేః । తహివాససా క్రిణాతి అజయాక్రిణాతీతి వస్త్రాదీనాంక్రయసాధనత్వాత్ తదవచ్ఛేదోఽస్త్వितिచేత్ । న । తేషాంక్రయాస్తరసాధనత్వాత్ । న హి తత్ర అగ్నిహోత్రే పయోదధ్యాది పికల్పవత్ క్రియానువాదేన వస్త్రాదివికల్పీయత్వః, అనువాద్యస్వక్రయమాత్రస్యాగ్నిహోత్రవదస్యత్రావిధానాత్ । తతోవస్త్రాదిద్రవ్యసిద్ధేః క్రియాస్తరవిధయః । నహి స్వవాక్యగతమేకహాయనీద్రవ్యముపేక్ష్యవస్త్రాద్యవచ్ఛేదోయుక్తః । తస్మాత్ తక్రియేణ సామోదనితయోర్నివృత్తగుణయోః పశ్చాదన్యథానుపపత్త్యా పరస్పరావచ్ఛేదకత్వేనాన్వయః । లక్షాసతి అరుణ్యవిశిష్టయైకహాయన్యాక్రిణాతీత్యయమర్థః పర్యవస్యతి, తస్మాదరుణ్యగుణః క్రియహేతుమేకహాయనీమేవ భజతే॥

॥అథభందః॥ సూర్యుఃస్యచతురాసుహ మిత్యనుష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాతకే చతుర్థోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వస్వ్యసి రుద్రాస్యదితరస్యాదిత్యాసీ శుక్రాసీ చన్ద్రాసీ బృహస్ప
తిస్త్యా సుమేరణ్యశురుద్రో వసుభిరాచకేతు పృథివ్యాస్త్యేమూర్ధాసో
జిఘమ్మి దేవయజన్ ఇతాయాః పదేఘృతవతి స్వాహాపరిలిఖతగ్ రక్షః
పరిలిఖతా అరాతయ ఇదమహగ్ రక్షసో గ్రివా అపిక్యన్తామి యో
ఽస్త్యం ద్వేష్టి యజ్ఞ వయం ద్విష్టు ఇదమస్య గ్రివాః ॥ ౧ ॥

అపి కృన్తామ్యస్తే రాయస్త్యేతే రాయః సద్దేవిదేవ్యోర్వశ్యా వశ్య
స్వ త్వష్టిమతీతే సపేయ సురతా రేతోదధానా వీరం విదేయ తవసం
దృశిమాహగ్ రాయస్వోషేణవియోషం ॥ ౨ ॥

అస్యగ్రివా పకాన్నతిగ్ంశచ్చ ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ప
ఞ్చమోఽనువాకః ॥

భాష్యమ్.

చతుర్థేఽనువాకే క్రయప్రదేశం ప్రతి సోమక్రయణీగమనము క్తం గ
తాయాం తస్యాం క్రమాయ సోమోన్మానస్యావసరః, సప్తమపదసర్జ
హస్త గమనమధ్యపవ క ర్తవ్యః త్వావజ్ఞమే సోఽభిధీయతే. కల్పః “త
వ్యై పట్నదాస్యసునిషాగ్రిమతి, వస్వ్యసి రుద్రాస్యదితరస్యాదిత్యాసీ శు
క్రాసీ చన్ద్రాసీతి గచ్ఛంతీం సోమక్రయణీమనుగచ్ఛత్ పట్న తదీయపదే
షు పద్భిరేతైర్కంత్రైః స్వపాదం ప్రక్షిపేత్” ఇతి. వసురుద్రాదిల్యాః
సవనత్రయదేవతాః, అదితిః ప్రాయణీయోదయనీయయో దేవతా. శుక్ర
శబ్దేన దీప్తిమాన్ సోమోవిపక్షితః. చన్ద్రశబ్దేన ఆహ్లాదకారిసువణం. |
హేసోమక్రయణీ త్వం వస్వాదీనాం స్వరూపమసి తదపేక్షితసోమయాగ
సాధనత్వాత్. కల్పః “సప్తమం పదమజ్ఞానినాభిగృహ్లాతి, బృహస్పతిస్త్యా

సుమే రణ్యతురుద్రో వసుభిరాచితేష్వతి ” ఇతి । హేసోమక్రయశేషద
త్వాం బృహస్పతిరస్మిన్ సుభేప్రదేశేరమయతు వసుభిః సహితోరుద్రస్త్యా
మనుజానాతు ఆవర్తయతు వా । కల్పః “అతైతస్మిన్ పదే హిరణ్యం ని
ధాయ సప్సరిస్తీర్యాభిజుహోతి పృథివ్యాస్త్యా మూర్ధన్నాజీఘర్తి దే
వయజన ఇడాయాః పదే ఘృతవతి స్వాహేతి ” ఇతి । హే ఘృత
ఇడాయాగోరూపాయాః సోమక్రయణ్యాః పదే సమస్తాత్ ఊరయా
మి । క్రీడ్యశేషదే । పృథివ్యా మూర్ధస్థానీయే దేవానాం యాగస్థానే
ఘృతయుక్తే । తథాన్యత్రాత్మాతం “సా యత్ర యత్ర న్యక్రామత్ తతో
ఘృతమపీడ్యత తస్మాద్ఘృతవచ్యవ్యతే ” ఇతి । మన్తాన్ వ్యాచిఖ్యా
మరాదావనుస్తానం విధత్తే “షట్పదాన్యను నిమగ్నమతి షడహంవాఙ్మ
తివదత్యుత సంవత్సరస్యాయనే యావత్తేవ వాక్తామరువన్ధే” (సం -
౬కాం|౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । అస్తి కశ్చిత్ పృథ్వీః షడహాభ్యో యాగః । తత్ర
షడ్విధాని పృథ్వీస్తోత్రాణి బృహ, ద్రధన్తర, వైరూప, వైరాజ, శాక్వర,
రైవత, నామకై స్సామభిః సాధ్యాని । తానిచ క్రమేణ షట్సు దినేషు
గీయన్తే । న తు సప్తమం పృథ్వీస్తోత్రం క్వచిదవ్యస్తి । తతః ప్రధానభూత
పృథ్వీస్తోత్రరూపా వాగ్దేవతా షడహాగతాం సఖ్యమతీత్యనక్వాపి వదతి ।
అపిచ సంవత్సరకాలసవ్యుద్ధిని గవామయనేఽపి నాధికం పృథ్వీస్తోత్రంవద
తి । తస్మాద్వాగ్రూపాయాః సోమక్రయణ్యాః షట్పదానామనుక్రమణం
యుక్తం । తస్మాద్వాగ్రూపత్వాదేవ సర్వాం వాచమవరున్ధే । విధత్తే “స
ప్తమే పదే జుహోతి సప్తపదా శక్వరీపశవః శక్వరీ పశూనేవావరున్ధే
సప్తగ్రామ్యాః పశవః సప్తారణ్యాః సప్తశ్నాగ్ంస్యభయస్యావరున్ధే”
(సం-౬కాం|౧|ప్ర|౨౨) ఇతి । గవాశ్వాదయో గ్రామ్యాః । కృష్ణశ్మశ్మ
దయలరణ్యాః । తథాచ బోధాయనః “సప్తగ్రామ్యాః పశవో అజాఽ
శ్వోగ్ంర్మహిషో వరాహాహస్త్యశ్వతరీచ” ఇతి । అథసప్తారణ్యా ద్వి
ఖురాచైచ్చికఖురాశ్చ పక్షిణశ్చ సరీసృపాశ్చ శ్వావదాశ్చ శరభాశ్చ మ
రగటాశ్చేతి । గాయత్రీతిష్ఠువ ఇత్యాదీని సప్తశ్నాంసి । పశుజాతీయం

శబ్దజాతీయశ్చేత్యుభయమపి సప్తసంఖ్యాయాఽవధుశ్చైత్యప్రసూమన్త్యగ్
తశబ్దస్వరూపేణైవ సామక్రయణ్యా వహిమా ఆభ్యాసయత ఇత్యాహ “వ
స్వస్య రుద్రాసీత్యాహ రూపమేవాస్యా ఏకస్తహిమానం న్యాచక్షే”
(సం-౬ కాం-౧౧వ అంశం) ఇతి । ద్వితీయమస్తే బృహస్పతి శబ్దమాచక్షే
శబ్దశ్చ వ్యాచక్షే “బృహస్పతిస్తా సుమేరణ్యస్త్వాహ ప్రహ్లాదే
వానాం బృహస్పతిస్సోమైవశూనవరుధే రుద్రో వసుభిరాచిత
త్విత్యాహవృత్త్యే” (సం-౬ కాం-౧౧వ అంశం) ఇతి । తృతీయమస్తాగ్ధస్యప్రసి
ద్ధిం దత్తయతి “పుధివ్యాస్తా నూర్ధనాజఘ్నీదేవయజన ఇత్యాహ పు
ధివ్యాహ్యేషమూర్ధా యద్దేవయజనమిడాయాః పద ఇత్యాహేదాయై
హ్యేతత్పదం యత్సోమక్రయణ్యేఘృతవతి స్వాహిత్యాహ యదేవా
న్యైవదాన్యుతమపీడ్యత తస్మాదేవమాహ” (సం-౬ కాం-౧౧వ అంశం) ఇతి ।
సోమక్రయణీవదే హిరణ్యప్రతేపం విధత్తే “యదధ్వర్యురనగ్నాహు
తిం జుహుయాదన్ధోఽధ్వర్యుః స్యాద్రథోగ్ంసి యజ్ఞగ్ం హన్యుర్హిరణ్య
ముపాహ్యజుహూత్యగ్నివత్యేవ జుహూతి నాన్ధోధ్వర్యుశ్చవతి న య
జ్ఞగ్ం రథోగ్ంసిఘ్నన్తి” (సం-౬ కాం-౧౧వ అంశం) ఇతి । కల్పః “అధోఽధ్వ
త్యహిరణ్యశకలేన వాకృష్ణవిషాణాయా వాపదం పరిలిఖతి, పరిలిఖతగ్ంర
తుః పరిలిఖతాలరాతయ ఇదమహగ్ం రతుసాగ్రీ వాలపి కృన్తామి యోఽ
స్తాఽద్యేష్టి యజ్ఞువయంద్విష్ట ఇదమస్యగ్రీ వాలపి కృన్తామి ” ఇతి పరి
లిఖతం నాశితం రతుఇతి జాత్యభిప్రాయేణైవపనంగ్రివా ఇతి పృత్యభి
ప్రాయేణబహువచనం ఇదమితి హస్తాభినయః కృన్తామి చినద్వి, రతుసః ప్ర
సక్తిం పూర్వోక్తం స్తోరయన్ మన్త్యం వ్యాచక్షే “కాణ్డే కాణ్డే నైక్రి
యమాణే యజ్ఞగ్ం రథోగ్ంసి జిఘ్ంసన్తి పరిలిఖతగ్ంరతుః పరిలిఖ
తా ఆరాతయ ఇత్యాహ రతుసామపహత్యా ఇదమహగ్ం రతుసాగ్రీ
వాలపి కృన్తామి యోఽస్తాఽద్యేష్టి యజ్ఞువయం ద్విష్ట ఇత్యాహ ద్వా
వపురుషౌ యజ్ఞౌవద్యేష్టి యత్యైనుద్యేష్టి తయో రేవాఽనన్తరాయం గ్రి
వాః కృన్తతి” (సం-౬ కాం-౧౧వ అంశం) ఇతి । అనన్తరాయం ద్వయోర్నద్యే

ఎకతరస్యాప్యస్తరామో యథాన భవతి తథేత్యర్థః । కల్పః “అస్మైరాయ
 ఇతిస్థాల్యాం యావత్ త్సూతగ్ం సమోష్య త్వేరాయ ఇతి యజమానా
 యప్రయచ్ఛతి తోతే రాయ ఇతి పత్నియై ” ఇతి । త్సూతం ఘృతేనాప్లు
 తం తాదృశం రజః సోమక్రయశ్శ్యాః సప్తమపదస్థానేయావదస్తి తావత్
 సర్వం పాత్రేషీపేత్ । అస్మిన్నధ్వర్యోరాయః రజోరూపం ధనం తీవ్రతు
 త్వే త్వయి యజమానే తోతేకశ్చేతే । అనుస్థానవిధిపుర స్సరం మస్త్రా
 వ్యాచక్షై “పశవో వై సోమక్రయశ్శ్యై పదం యావత్ త్సూతగ్ం సంవ
 పతి పశూనేవావదున్దై స్మైరాయ ఇతి సంవపత్యాత్మానమేవాధ్వర్యుః ప
 శుభ్యోనాస్తరేతీత్వే రాయ ఇతి యజమానాయ ప్రయచ్ఛతి యజ
 మాన ఎవ రయిం దధాతి తోతే రాయ ఇతి పత్నియా అర్ధో వా
 ఎవ ఆత్మనో యత్పత్నియథాగృహేషునిధతే తాదృగేవ తదితి ” (స-
 ౬కా|౧|ప్ర|౨౨) ఇతికల్పః “ అథపత్నీం సోమక్రయశ్శాసమీక్షయతిసం
 దేవిదేవ్యోర్వశ్యా పశ్యస్వేతి ” ఇతి । హేదేవి సోమక్రయణీ త్వమూర్వ
 శ్యా దేవ్యాసహే మాం పశ్యస్వ । అయంమస్త్రాః స్వప్తార్థత్వాత్ బ్రా
 హ్మణే నోపేక్షితః । బోధాయనః “అథపత్నీ యజమానమీక్షతే, త్వష్టీ
 మతీలే సపేయ సురేతారేతోదధానా వీరం విదేయ తవసందృశి ” ఇతి ।
 ఆపస్తంబః “త్వష్టీ మతీలేసపేయేతి పత్నీ సోమక్రయణీ మభిమస్త్రయ
 తే ” ఇతి । హే యజమాన త్వయా సహసపేయ సక్లచ్ఛేయ । అథవా
 హే సోమక్రయణీ తేతవానుగ్రహేణాహం పత్న్యాసక్లచ్ఛేయం కీదృశీ
 త్వష్టీమతీ । (స్త్రీపురుషమిధునరూపాణాం పశుమనుష్యాదీనాం శరీరనిర్మా
 తాత్వప్తా । తథాచ అగ్న్యపస్థానప్రకరణేశ్రూయతే ” ఇతి । యావ
 చ్చోవై రేతశః సిక్తస్యత్వప్తారూపాణి వికరోతి తావచ్ఛోవై తత్ప్రజా
 యతే ” ఇతి । తాదృశస్య త్వప్తురనుగ్రహేణోపేతా శోభనమమోఘం
 స్వకీయం రేతో యస్యాః సా సురేతాః తాదృశమేవ పత్యుః రేతోదధా
 నా తవ పత్యుఃసోమక్రయశ్శ్యా వా సందృశి అభీక్ష్యం వీక్షణం పర్తమానా
 వీరం స్వావితగుణేషు శూరంపుత్రం విదేయ లభేత । త్వష్టీమతీత్యస్య ప

దస్య అభిప్రాయమాహ “త్వష్టిమతీతే సపేయేత్యాహ స్వప్తావైపసూ
 నాం మిథునానాగ్ం రూపకృద్రూపమేవ పశుషుదధాతి” (సం-౬కాం.
 ౧ప్ర.౮౮) ఇతి । బోధాయనః “సోమక్రయణీమీక్షతే, మాహగ్ం రాయ
 స్పాషేణ వియోషం” ఇతి । ఆపస్తవ్యః “మాహగ్ంరాయస్పాషేణవి
 యోషమితిపత్నీపదం ప్రదీయమాన మనుమన్త్రీయతే” ఇతి । మావి
 యోషం వియక్తో మా భూయాసం । అయం మన్త్రో బ్రాహ్మణేనోపేక్షితః ।
 ఎతస్య సోమక్రయణీ పదరజసస్తృతీయంభాగం గాహవత్యేప్రక్షిపేత్
 భాగాన్తరమాహవనీయ ఇతి విధత్తే “అన్తైవై లోకాయ గాహవత్య
 ఆధీయతే అముష్టా ఆహవనీయో యద్గాహవత్య ఉపవపే దస్మి లో
 కేపశుమాన్త్యుద్యదాహవనీయేఽముష్టిన్లోకేపశుమాన్త్యుద్యదయోరుప
 వపత్యుభయో రేవైనం లోకయోః పశుమన్తంకరోతి” (సం-౬కాం. ౧ప్ర.
 ౮౮) ఇతి । అత్రసూత్రం “పదరజస్త్రేధావిభజ్య తృతీయముత్తరణోగా
 హవత్యస్య శీతే భస్మస్యపవపతి తృతీయమాహవనీయస్య తృతీయం
 పత్వై ప్రయచ్ఛతి తత్సాగృహేషుదధాతి” ఇతి॥ ॥

॥ అత్రవినియోగసంక్షిప్తాః ॥

“షట్పదానుక్రమా వస్వీ బృహస్తత్పదసంక్షిప్తాః ।

పుధివ్యాస్తత్పదే హుత్వా పరి సంవేష్ట్య రేఖయా॥

అన్తైస్థాల్యాం పదం షిష్టా త్వే దద్యాత్ స్వామినే పదం ।

త్వోతేపత్నో పదం దద్యాత్ సత్త్రీయశ్చా వ్యవేక్షయేత్ ॥

త్వష్టితాం మన్త్రీయేత్ పత్నీం మాహం తద్దీయతే యదా ।

పదం తదా మన్త్రీయేత్ మన్త్రాః పఞ్చదశేరితాః” ఇతి॥

అథమీమాంసా

చతుర్థాభ్యాంస్య ప్రథమసాదేచిన్రితం॥

“సోమక్రయశ్చానయనే పదకర్తృప్రయోజకం ।

సహద్యోఽతౌఞ్చనస్యాపి క్రయవత్సన్ని కర్షతః॥

తృతీయయా క్రయాధౌ గౌః తద్వారానయ నస్య చ॥

తాదగ్యాత్ తత్ప్రియై క్తత్వం న ప్రయోజకతా పదే”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే సోమక్రయ ఆమ్నాయతే “ఏకహాయన్యాక్రీణాతి” ఇతి । సేయ మేకహాయనీ గౌర్యదా సోమంక్రేతుం నీయతే తదాధ్వ ర్యస్తస్యాగి పృథతోగచ్ఛతి । తదప్యామ్నాతం “పట్నదాన్యనునిహా” మతి” ఇతి । తతః సప్తమేవదేహిరణ్యం నిధాయహుత్వా తత్పదగతం రజోగృహ్ణీయాత్ । ఎతదపిశ్రూయతే “సప్తమపద మధ్వర్యరజ్జులి నాభిగృహ్ణోతి” ఇతి । యదేతద్రజః సజ్జృహ్యతే హవిధానయోః శకట యోరత్తేతేన రజసా యుక్తమజ్జనం షీపేత్ । ఏతదపిశ్రుతం “యజ్ఞం వా ఏతత్ సన్ధురతి యతోస్సమక్రయజ్యే పదం యజ్ఞముఖగ్ం హవిధానే యహి హవిధానేప్రాచీప్రవర్త యేయుస్తర్ని తేనాక్షముపాజ్ఞ్యాత్” ఇతి । రజః కార్యమపీత్యర్థః । తత్ర యధాక్రయః సన్నికృష్టఃతతై వపదకర్తాప్యత్యైజ్ఞసం సన్నికృష్టం । అధోఽధ్యేత దధ్యానయనం ఆ మిక్షయా యధా సంయుక్తం న తథా ఆత్యైజ్ఞసం సోమక్రయణ్యా నయనే సంయుక్తమితి । తన్న । క్రయేఽపి పదసంయోగస్య తు ల్యత్వాత్ । అథా సంయుక్తోఽపిక్రయోగవానయనేన నిష్పాద్యేత తహ్యైజ్ఞసమపి తేన నిష్పాద్యత ఇతి సమానత్వాత్ క్రయవ త్ పదకర్తాపి సోమక్రయణ్యానయనస్యప్రయోజకమితిప్రాప్తేబ్రూహః । ఏకహాయన్యాక్రీణాతీతి తృతీయాశ్రుత్యా గోఃక్రయార్థత్వంగమ్యతే । గో ద్వారా తదానయనమపిక్రయార్థమేవేతి క్రయపవానయనే ప్రయోజకః । న చ పదకర్తార్థత్వం గోర్వాతదానయనస్య వా క్వచిచ్ఛుతం తస్మాత్ తదప్రయోజకంఅస్మిన్ననువాకే సర్వాణి యజాంఽప్యేవేతి నాస్తిచక్షితి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర ధమశ్లోకే ద్వితీయప్రపాతకే షష్ఠమోఽనువాకః॥ ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్ంశునా తే అగ్ంశుః పృచ్యతాం పరుషా పరుగ్నైస్తే కామమవ
తు మదాయరసో అచ్యుతోఽమాత్యోఽసి శుక్రస్తైగ్రహాఽభిత్వం
జేవగ్ం సవితారమూఞ్యోః కవిక్రతుమర్పామి సత్యసవగ్ం రత్నధా
మభిప్రియం మతిమూఢ్ధ్వో యస్యామతిభాః అదీవ్యతత్సవీమని హిర
ణ్యపాణి రమమీత సుక్రతుః కృపాసువః । ప్రజాభ్యస్తా ప్రాణాయ
త్వా వ్యానాయ త్వా ప్రజాస్తవసుప్రాణిహి ప్రజాస్తామను
ప్రాణిన్తు ॥ ౧ ॥

అనుసప్త చ ॥ ౬ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే ష
ష్ఠోఽనువాకః ॥

భాష్యమ్.

పశ్చిమానువాకే సామక్రయణ్యాః పదసత్త్వగ్రహణా మాగ్గమధ్యే
ఽభిహితః । అథాఽఽగతయా సామక్రయణ్యా సామక్రతవ్యః స చ సామ
క్రయ ఉన్మానపూర్వక ఇతి షష్ఠే సామోన్మానమభిధీయతే । బోధా
యనః “హిరణ్యవతాపాణినా రాజానమభిష్టుశతి, అగ్ంశునా తే అగ్ం
శుః పృచ్యతాం పరుషా పరుగ్నైస్తే కామమవతు మదాయ రసో అ
చ్యుతోఽమాత్యోఽసి శుక్రస్తైగ్రహః ” ఇతి । ఆపస్తవ్యః అగ్ంశునా
తే అగ్ంశుః పృచ్యతామితి యజుమానో రాజానమభిష్టుశ్రియతే । ఇ
త్యాహ । అగ్ంశుః సూక్ష్మోఽవయవః । పరుః పర్వ । హే సామ తవై
కేసాంశునాఽన్యోఽన్యః సంయుజ్యతాం, కౌఽప్యంశుర్వాం న్వా
ద్యపభూతేన మా వియుజ్యతాం । తథా పరుషా పరుః సంయుజ్యతాం,
కస్యాపి పరుషో విభాగో మా భూత్ । త్వదీనో గన్ధో యజమానస్య

కామం పాలయతు, త్వదీయో రసో మదాయ దేవానాం హహాయ
 వినాశరసితో భవతు|త్యమమాత్యోఽసి, యజమానేన దేవతాభిశ్చ స
 హ సర్వదా తిష్ఠసి|తవ స్వీకారః శుక్రో హిరణ్యసాధ్యః । ఎతం మన్త్రం
 వ్యాచీర్షురాదౌ సోమవిక్రయిణం ప్రత్యధ్వరోః త్రైషమన్త్రముత్పాద
 యతి “బ్రహ్మవాదిసో వదన్తి విచిత్యః సోమా ౩ న విచిత్యా ౩
 ఇతి సోమోవా ఓషధీనాగ్ం రాజా తస్మిన్ యదాపన్నం గ్రసితమే
 వాస్య తద్యద్విచినుయాద్యధా స్యాన్గ్రసితం నిష్పిదతి తాదృగేవ తద్య
 న్న విచినుయాద్యధాక్షున్నాపన్నం విధావతి తాదృగేవ తత్ ట్కోధుకోఽ
 ధ్వర్యః స్యాత్ ట్కోధుకో యజమానః సోమవిక్రయన్త్రుమగ్ం శోధ
 యే త్యేవ బ్రూయాద్యదీతరం యదీతరముభయేనైవ సోమవిక్రయిణమర్ప
 యతి తస్మాత్ సోమవిక్రయీ ట్కోధుకః” (సం-౬కాం|౧|ప్ర|౯౮) ఇతి ।
 విచయో నామసోమస్య తృణాదేరపనయనం । తస్మిన్నోషధీనాం రాజ్ఞిసా
 మేయ తృణాదికమాపన్నంపతితం తత్ తృణాదికమస్యసోమస్యగ్రసితమే
 వగ్రాస నివభవతి|తథా సతియది విచినుయాత్ తృణాదికమపనయేత్ తదా
 నీం యధా లోకే గ్రసితమన్నం నిష్పిదతి మక్షికాద్యుపనవేణవమతి తత్తృ
 ణాద్యపనయనే తాదృక్ స్యాత్ । యది న విచినుయాత్ తదానీం యధా
 చక్షుషి సతితమితస్తతో విధావనేన వ్యధాం జనయతి తదవివేచనం తా
 దృక్ స్యాత్ తతో దోషద్వయపరిహారాయ సోమవిక్రయిన్నిత్యాది త్రై
 షమన్త్రం బ్రూయాత్ । తస్మిన్నుక్తే సతి యదీతరం విచయదోషః,
 యది ఇతరం త్వవిచయదోషః, తెనోభయేనదోషేణసోమవిక్రయిణమే
 వ యోజయతి తస్మాదసా ట్కోధుకో నరక్షితో భవేత్ । తత్ర సూత్రం
 “ఉత్తరవేదిదేశ ఉపరవదేశేవా లోహితం చర్మానకుహం ప్రాచీనగ్రి
 వముత్తరలోమాస్తీర్య దక్షిణ చర్మవక్షే రాజానం నివపత్యుత్తరస్మిన్ను
 పవిశతి ట్కోమవిక్రయ్యదకుమ్భగ్ం రాజానం సోమవిక్రయిణమతి సర్వతః
 పరిశీత ప్రక్షరేణ ద్వారంకృత్వా విచిత్యః సోమా ఇత్యుక్తం, సోమవిక్ర
 యిన్ : మగ్ం శోధయేత్సుక్త్వా పరాజావర్తతే ” ఇతియథోక్తం కర్మ

౭పి దుగ్ధమే గిరౌ ధాన్యం శిరసావహన్తి | అత్రసూత్రం “ఉద్ధృతపూ
 ర్వఫలకే నానసా పరిశ్రితేన ఛవిష్టతాప్రాజ్ఞః సోమమచ్ఛయాన్తి శీ
 ఘ్ణోగిరౌ క్రితం హరన్తి అపరేణోత్తరేణ వా రాజానం ప్రాగీషముదగీ
 షం వానద్ధయగ్గ్ం శకటం చురుకప్రతిష్ఠితం “ఇతి | తస్మిన్ శకటేపూ
 ర్వస్థాపితం మద్యమఫలకముద్భృత్య నూతనం ఫలకం స్థాపనీయం | అథవా
 ఉద్ధృతమన్నతం పూర్వఫలకరూపం ముఖం యస్య శకటస్య తదుద్భృత
 పూర్వఫలకం | పరిశ్రయః శకటస్యోపరిగృహకుడ్యవత్ పరితో వేష్టనం |
 ఛదిరుపరితనమాచ్ఛదనం | బోధాయనః “అదైవమతి చ్ఛన్దసర్చా మిమీతే
 పకయైకయేత్సగ్ంమిమీతే యాతయామ్నియా యాతయామ్నియైవై
 నం మిమీతే తస్మాన్నానావీర్యా అజ్ఞులయః సర్వాస్వజ్ఞుష్టమపనిగృహ్ణాతీ
 తి, అభిత్యం దేవగ్ం సవితారమూణ్యోః కవిక్రతు మర్చామిసత్యసవస
 వ్యై రత్నధామభిషియం మతిమూర్ధ్వా యస్యామతిర్భా అదిద్యుతత్సవీ
 షేయ హిరణ్యపాణిరమిమీత సుక్రతుః కృపా సువః ఇతి, పశ్చిక్పత్వో య
 వగ్రాస మిమీతే పశ్చిక్పత్వస్తూష్ణిం ”ఇతి | ఆపస్తంబః “త్రోమం వాసో
 నీం యగ్ం త్రిగుణం వా ప్రాద్వశముత్తరదశం చర్మణ్యాస్తుణాత్యుదగ్దశం
 తాద్యపన్తా హిరణ్యపాణిరజ్ఞుస్థేన కనిష్ఠికయాచాజ్ఞుల్యాంశూన్సదృశ
 చతుష్పి శ్చ అభిత్యం దేవగ్ం సవితారమిత్యతిఛన్దసర్చా మిమీతే ”ఇ
 దేవమభ్యర్చామి | కీదృశం దేవం | ఊణ్యోః ద్యావాపృథివీహవ
 స్సస్త్రోస్తయోః సవితారం ప్రేరకం కవీనాం వేదార్థవిదాం క్రతుర్యా
 యది ఇత్యప్రేరకస్య సోమం కవిక్రతుః | అత ఏవ సత్యః ఫలపర్యవసా
 వయోజగత్సోమం సర్వేషాం సియమతిః సర్వైర్నస్తవ్యః తాదృశం దేవమ
 “ఉద్ధృతపూర్వఫలకం మద్యమఫలకముద్భృత్య నూతనం ఫలకం స్థాపనీయం | అథవా
 ఉద్ధృతమన్నతం పూర్వఫలకరూపం ముఖం యస్య శకటస్య తదుద్భృత
 పూర్వఫలకం | పరిశ్రయః శకటస్యోపరిగృహకుడ్యవత్ పరితో వేష్టనం |
 ఛదిరుపరితనమాచ్ఛదనం | బోధాయనః “అదైవమతి చ్ఛన్దసర్చా మిమీతే
 పకయైకయేత్సగ్ంమిమీతే యాతయామ్నియా యాతయామ్నియైవై
 నం మిమీతే తస్మాన్నానావీర్యా అజ్ఞులయః సర్వాస్వజ్ఞుష్టమపనిగృహ్ణాతీ
 తి, అభిత్యం దేవగ్ం సవితారమూణ్యోః కవిక్రతు మర్చామిసత్యసవస
 వ్యై రత్నధామభిషియం మతిమూర్ధ్వా యస్యామతిర్భా అదిద్యుతత్సవీ
 షేయ హిరణ్యపాణిరమిమీత సుక్రతుః కృపా సువః ఇతి, పశ్చిక్పత్వో య
 వగ్రాస మిమీతే పశ్చిక్పత్వస్తూష్ణిం ”ఇతి | ఆపస్తంబః “త్రోమం వాసో
 నీం యగ్ం త్రిగుణం వా ప్రాద్వశముత్తరదశం చర్మణ్యాస్తుణాత్యుదగ్దశం
 తాద్యపన్తా హిరణ్యపాణిరజ్ఞుస్థేన కనిష్ఠికయాచాజ్ఞుల్యాంశూన్సదృశ
 చతుష్పి శ్చ అభిత్యం దేవగ్ం సవితారమిత్యతిఛన్దసర్చా మిమీతే ”ఇ
 దేవమభ్యర్చామి | కీదృశం దేవం | ఊణ్యోః ద్యావాపృథివీహవ
 స్సస్త్రోస్తయోః సవితారం ప్రేరకం కవీనాం వేదార్థవిదాం క్రతుర్యా
 యది ఇత్యప్రేరకస్య సోమం కవిక్రతుః | అత ఏవ సత్యః ఫలపర్యవసా
 వయోజగత్సోమం సర్వేషాం సియమతిః సర్వైర్నస్తవ్యః తాదృశం దేవమ
 “ఉద్ధృతపూర్వఫలకం మద్యమఫలకముద్భృత్య నూతనం ఫలకం స్థాపనీయం | అథవా
 ఉద్ధృతమన్నతం పూర్వఫలకరూపం ముఖం యస్య శకటస్య తదుద్భృత
 పూర్వఫలకం | పరిశ్రయః శకటస్యోపరిగృహకుడ్యవత్ పరితో వేష్టనం |
 ఛదిరుపరితనమాచ్ఛదనం | బోధాయనః “అదైవమతి చ్ఛన్దసర్చా మిమీతే
 పకయైకయేత్సగ్ంమిమీతే యాతయామ్నియా యాతయామ్నియైవై
 నం మిమీతే తస్మాన్నానావీర్యా అజ్ఞులయః సర్వాస్వజ్ఞుష్టమపనిగృహ్ణాతీ
 తి, అభిత్యం దేవగ్ం సవితారమూణ్యోః కవిక్రతు మర్చామిసత్యసవస
 వ్యై రత్నధామభిషియం మతిమూర్ధ్వా యస్యామతిర్భా అదిద్యుతత్సవీ
 షేయ హిరణ్యపాణిరమిమీత సుక్రతుః కృపా సువః ఇతి, పశ్చిక్పత్వో య
 వగ్రాస మిమీతే పశ్చిక్పత్వస్తూష్ణిం ”ఇతి | ఆపస్తంబః “త్రోమం వాసో
 నీం యగ్ం త్రిగుణం వా ప్రాద్వశముత్తరదశం చర్మణ్యాస్తుణాత్యుదగ్దశం
 తాద్యపన్తా హిరణ్యపాణిరజ్ఞుస్థేన కనిష్ఠికయాచాజ్ఞుల్యాంశూన్సదృశ
 చతుష్పి శ్చ అభిత్యం దేవగ్ం సవితారమిత్యతిఛన్దసర్చా మిమీతే ”ఇ

హాగ్ంసి సర్వేభి రేవైనం ఛన్దోభిర్నిమీతే పక్షవాపహాఛన్దసాం యదతిచ్చ
హా యదతిచ్చన్దసర్పామిమీతే వష్టేకవైసగ్ం సమానానాంకరోతి” (సం-
౬కాం|౧|ప్ర|అ) ఇతి|అక్షరాధి క్యేన గాయత్ర్యాది ఛన్దాంస్యతి క్రమ్యవన్త
త ఇత్యతిఛన్దాంపక్షవా శరీరమివ| అజ్ఞులీషుప్రకారవిశేషం విధత్తే “ప
కయైకయోత్సర్గం మిమీతే|యాతయామ్నియా యాతయామ్నియైవైనం
మిమీతే తస్మాన్నానావీర్యా అజ్ఞుశయః” (సం-౬కా|౧|ప్ర|అ) ఇతి |
ఉత్సర్గంఉత్సృజ్యోత్సృజ్య కనిష్ఠికయైవ ప్రథమపర్యాయే అనామికయైవ
ద్వితీయే మధ్యమయైవ తృతీయేతజ్జన్యైవచతుర్థే, ఏవంసతి సకృత్ప్ర
వృత్తాయా అజ్ఞుల్యాః పునః ప్రవృత్తభావాద్యాతయామత్వం గతసార
త్వం న భవిష్యతి | యస్మాత్ పర్యాయేణప్రవృత్తాః తస్మాత్ ప్రత్యేకమ
జ్ఞుష్టేన సంయోగం పృథక్ సామర్థ్యే అర్పితాః | అజ్ఞుత్వస్యపర్యాయో
నాస్తీత్యముమర్థంవిధత్తే “సర్వాస్వజ్ఞుత్వముపనిగృహ్ణాతి తస్మాత్ సమత్వ
ద్వీర్వోన్యభిరజ్ఞులిభిస్తస్మాత్ సర్వాఅనుసంజ్ఞారతి” (సం-౬కాం
౧|ప్ర|అ) ఇతి | కనిష్ఠికాదిషు సర్వాస్వజ్ఞులీషు ప్రత్యేకం అజ్ఞుత్వం
యోజయేత్ | సమావద్వీర్యస్తుల్యసామర్థ్యః తస్మాల్లోకే వ్యవహారే
ప్రత్యేకంసర్వా అజ్ఞులీరనుసంజ్ఞారన్తివివక్షేపాధకపూర్వకంపూర్వో
స్వపక్షముపసంహరతి “యత్ సహసర్వాభిర్నిమీతసగ్ంన్దిష్టా అజ్ఞుః
జాయేరన్నేకయైకయోత్సర్గం మిమీతే తస్మాద్విభక్తజాయస్తే” |
౬కా|౧|ప్ర|అ) ఇతి|సమన్త్రకామన్త్రకయోః సోమోన్నానయోర
సన్ధ్యోంవిధత్తే “పశ్చ కృత్వో యజుషా మిమీతే పశ్చాక్షరా పశ్చిష్టా
క్ష్రా యజ్ఞో యజ్ఞమేవావరున్ధే పశ్చకృత్వస్తూష్ణీం దశ సమృద్ధ్య
క్షరా విరాడన్యం విరాడ్విరాజైవాన్నాద్యమవరున్ధే యద్యజుషా
ఘాతమేవావరున్ధే యత్తూష్ణీం భవిష్యత్” (స-౬కా|౧|ప్ర|అ) ఇతి
యద్యప్యతి ఛన్దసర్పేత్యామూనాత్ పదార్థరూపస్య లక్షణస్య సప్తనూ
వాచ్ఛాభిత్వమిత్యసా ఋగేవ తథాపి యజ్యతే ప్రయుజ్యత ఇతి
త్రిమభిప్రేత్య యజుషేత్యుక్తం | అజ్ఞుత్వస్యక్రమేణ కనిష్ఠికాదిభిః

చత్వారః పర్యాయాః, సమస్త్రకే ప్రయోగే కనిష్ఠికావ్యతిరక్తయా క
యాచిత్ సహపఞ్చమః పర్యాయః, అమస్త్రకే తు కనిష్ఠకయైవ సహ
తథా చ సూత్రం “యయాప్రథమం న తయా పఞ్చమం తయైవోత్తమం”
ఇతివిరాట్ ఛన్దసోఽన్నప్రదత్వాదన్నత్వం । సమస్త్రకామస్త్రకయోః
ప్రయోగయోః పూర్వోత్తరభావసామ్యేన భూతభవిష్యద్వస్తుప్రాప్తిః|క
ల్పః “అథాతిశిష్టం రాజానం ప్రజాతిభ్యస్త్యైత్యుపసమూహతి । సమచ్చి
త్య వసనస్యావ్రాత్యా ప్రదక్షిణముష్టిపేణోపసన్నహ్యతి । ప్రాణాయత్నే
తి, వ్యానాయత్నేత్యనుశ్చన్దత్యధోపరిష్టాదంబులావకాశం శిష్ట్యా యజమాన
మీక్షయతి, ప్రజాభ్యస్త్యాప్రాణాయత్వా వ్యానాయత్వా ప్రజాస్త్యమను
ప్రాణిహి ప్రజాస్త్యామనుప్రాణన్ద్వితీ” ఇతి । హే సోమ అశేషప్రజార్థం
త్వాం సమూహామిప్రాణార్థంత్వాముపసహ్యమి వ్యానార్థం త్వాం విస్రం
సయామి॥ప్రాణతీః ప్రజాః అను త్వాం ప్రాణి హి ప్రాణం తం త్వాం అను
హజాః ప్రాణన్తు|అవశేషణే వాధకంబ్రువక యధోక్తం సమూహనాదికం
జుషతీ “యద్వైతావానేవ సోమస్యాద్యావంతం మమీతే యజమానస్యైవ
ద్విగ్నాపి సదస్యానాం ప్రజాభ్యస్త్యైత్యుపసమూహతి సదస్యానేవా
వా జతి వాససోపసహ్యతి సర్వదేవత్యం వైవాసః సర్వాభిరేవైనం దే
హ్య స్మై సమధామతి పశవోవైసోమః ప్రాణాయత్నేఽత్యుపసహ్యతి ప్రా
తి । త త్తశుషు దధాతి వ్యానాయత్నేత్యనుశ్చన్దతి వ్యానమేవ పశుషుద
యోర్హస్త్యైత్ స్వపంతం ప్రాణానజహతి” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౨) ఇతి ।
గోయశ్చ్యైజ్ఞులిభిమితాత్ సోమస్యానాధిక్యే సత్యేతస్త్రిక సదస్యవస్థి
యా సహస్మి సోమో నస్యాత్ మన్త్రేణసమూహనేతు యజమానమనుసద
ఆభిముశ్చసోమంప్రాపయతి ప్రాణవ్యానయోః పశుషు స్థాపితత్వాత్
ర్చామిగ్నాపి నాస్త్రప్రాణపరిత్యాగః॥ అత్రవినియోగసంక్లప్తాః॥
ద్యోతత్యంశుం సోమం మస్త్రయేతాభిత్వంక్రేతుం మమీతతాం ।
పాణిః ప్రజా సమూహ్య తచ్ఛేషం ప్రాణాయత్వేతి బధ్యతే॥
వ్యావిస్రస్య ప్రజేతైత పణ్యస్తాభిహవర్ణితా” ఇతి॥

అన్తిన్మనువాకే సన్ధిగార్థో దాహరణాభావాత్ నాత్రవిశేషేణ
కిచ్చిదపి మీమాంసాన్యతే సామాన్యవిచారాస్తు పూర్వోక్తా యథాయోగ
మనుసన్ధేయాః । ఛన్దస్తు శ్రుతావేవావతిఛన్దసర్చేతి స్పష్టముదాహృతం ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాతకే షష్ఠాఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సోమం తే క్రీణామ్యజుఃస్వంతం పయస్వంతం వీర్యవన్తమభి
మాతిషాహగ్ం శుక్రం తే శుక్రేణ క్రీణామి చన్ద్రం చంద్రేణామృతమమృతే
న సమ్మత్యే గోరస్తే చన్ద్రాగ్ని తపసస్తహారిసి ప్రజాపతేర్వణస్తస్య
స్తే సహస్రహం పుష్పవ్యాశ్చరమేణ పశునా క్రీణామ్యస్తే తే బద్ధర్ష
యితేరాయః శ్రయన్తామస్తే జ్యోతిః సోమవిక్రయిణి తమో మి
న పహి సుమిత్రదా ఇన్ద్రస్యోరుమావిత దక్షిణముశన్తుతన్ద్రస్యో
స్యోనగ్ంస్వానభాజాఙ్ఘరే బమ్భరే హస్త సహస్త కృశానవేష్ట
సోమక్రయణాస్తాన రక్షద్వం మావోదభా ॥ ౧ ॥

ఉదుం ద్వావిగ్ంశతిశ్చ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాతకం
మోఽనువాకః ॥

భాష్యమ్.

షష్ఠాఽనువాకే క్రయాయ సోమస్యోన్మానముక్తం । సప్తాఽన్వి
పసరః క్రయోఽభిధీయతే । బోధాయనః “ అన్తైనంసహిరణ్యైర్వనూ
సోమంతే క్రీణామ్యజుఃస్వంతం వీర్యవన్తమభిమాతిషాహగ్ం
తే శుక్రేణ క్రీణామి చన్ద్రం చంద్రేణామృతమమృతేన సమ్మత్యే—

"ఇతి । ఆపస్తమ్బా మన్త్రభేదమాహ "సోమవిక్రయిణే రాజానం ప్రదా
 యపణతే, సోమవిక్రయిన్ ౩ క్రయ్యస్తే సోమా౩ఇతి, క౩య్య ఇతీతరః,
 ప్రత్యాహ, సోమం తేక్రీణా మ్యూజఃస్వస్తమితు్యైవ్వకలయా తేక్రీ
 ణానీశ్యేవమాహ భూయో వా అతఃసోమోరాజాహాతీతి సర్వేషు ప
 ణనేషు సోమవిక్రయీ ప్రత్యాహ, సమ్పదో గవాతే క్రీణానీత్యస్తతః,
 శుక్రం తేశుక్రేణక్రీణామీతి జపిత్వా హిరణ్యేన క్రీణాతి "ఇతి । హే సో
 మవిక్రయిన్ అహిం త్వదీయం సోమంక్రీణామి । కీదృశం । ఊర్జస్వంతం
 శరీరబలప్రదం । పయస్వంతం పశ్చభూతరసోపేతం * । వీర్యావంతం
 ఇద్వియపారవహేతుం । అభిమాతిషాహం పాపహాపస్య వైరిణో హ
 వ్తారం । శుక్ర చంద్రావృతశబ్దైరభిదేయాః సైజః సుఖాఽవిదాశాః స్వధీ
 యసామే మదీయహిరణ్యేచసమాః, అతాహిరణ్యేన సోమంక్రీణామి । న
 కేవలంహిరణ్యం తుభ్యం దీయతే కీస్తు సమీచీనం గోరేకహీయనీస్వరూ
 పషపి పూర్వం దత్తం తస్మాత్ తవ హిరణ్యలాభోఽధికః । కల్పః "అ
 స్తై చంద్రాణీతి సోమవిక్రయిణో హిరణ్యమపాదతే "ఇతి । అస్మాన్స్వ
 య హిరణ్యాని చంద్రాణీ తిష్ఠన్తు బహువచనం వృత్తయేన ద్రష్టవ్యంబో
 ధ్యాయనః "అతైనం ప్రతీచీనగ్రీవయాఽజయా పణతే, తవసస్తనూరసి ప్ర
 జ్ఞాపతేర్వణస్తస్యావై సహస్రపోషం పుష్యవ్యై శ్చరమేణ పశునా
 క్రీణామి "ఇతి । "అస్తై తేబద్ధః ఇతి యజమానమీక్షతే, మయి తే రాయః
 క్రయఃవైమిత్యాత్మానం "ఇతి । ఆపస్తమ్బస్త్యేమన్త్రితామాహ "తవ
 సస్తనూరసితిజపిత్వాఽజయా క్రీణామి "ఇతి । హే అజే త్వం తవసః
 పుణ్యమృత్యు శరీరమసి । యజ్ఞనిష్పాదకస్య సోమస్య ద్యులోకే త్వయైవావ
 రుద్ధంభ్యాద్వర్ణత ఇతి చణ్డోదేహః । ప్రజాపతేర్వణోఽసి ప్రజాపతి
 వత సమర్పదేవాత్మకత్వాత్ । తచ్చోపానువాక్యకాణ్డే ఆత్మాతం " సా
 వా సభిషా సర్వదేవత్యాయదజా "ఇతి । కిష్క త్వమవత్యవరమ్పరయాస

హస్రసభ్యౌ పూతిఁం పుష్టాసి తాదృశ్యాః తవ సమృద్ధినాచరమేణ స
హస్రతమేన పశునా సోమం క్రీణాని న తు త్వయా । అహం తవ బంధుః
త్వత్సమ్మదితస్య సోమస్యకర్షణ ప్రవృత్తత్వాత్తయి త్వదీయాన్యపశ్య
రూపాణిధనాన్యవతిష్ఠంతాం । మన్త్రాన్ వ్యాచిక్యాసురాదావసభిమతం
నిరాకృత్య స్వాభిమతపణనమన్త్రముత్పాద్య వినియుజైః “యత్ కల
యా లే శఫేన తే క్రీణానీతి పణతాగోఽఘుగ్ం సోమం కుర్యాదగో అ
ఘుంయజమానమగో అఘుమధ్వర్యుం గోస్తు మహిమానం నావతి
రేధవాతేక్రీణానీత్యేవ బ్రూయాద్గో అఘుమేవ సోమంకరోతిగో అ
ఘుం యజమానం గౌ అఘుమధ్వర్యుం న గౌర్వ హిమానమవస
రతి” (సం-౬కా౧౧ప్ర౧౦౮) ఇతి । శఫః తస్యాప్తమావయవః కలా కో
ఽప్యవయవలేశః * కలయాశఫేన వా పణనే దోషత్రయం స్యాత్ । సా
మో గౌరూపం మూల్యం నాహతి, యజమానస్తద్దాతుం న శక్నోతి,
అధ్వర్యుశ్చ న దాపయతీత్యేవం సోమయజమానాధ్వర్యవో గో అఘు
రహితా ఇతి దోషత్రయం । కిచ్చసోమస్య గౌమూల్య ఇతుక్షేగోర్వహి
మానికౌ భవేత్ । అతః తం నావజానీ యాత్ । పరమతే త్వసావవ
జ్ఞాతో భవేత్ । గావతే క్రీణామిత్యనేన మన్తైరింసర్వం సమాహిత
భవతి । యథేయం సోమక్రయణీగౌస్తదైవ అజాదిని నవద్రవ్యాణి క్రం
సాధనాని క్రమేణవిధత్తే “అజయా క్రీణాతి సతపసమేవైనం క్రీణాతి
రణ్యేన క్రీణాతి సశుక్రమేవైనం క్రీణాతిధేన్వా క్రీణాతి సాసిరమ్హే
క్రీణాత్యుపభేణ క్రీణాతి సేన్వామేవైనం క్రీణాత్యనడుహ క్రీణాతి బ
ర్వా అనడ్వాక్ వన్నినైవ వన్నిర్యజ్ఞస్య క్రీణాతి మిథునాభ్యాంక్రీణా
ధుసస్యావరుద్యై వాససాక్రీణాతి సర్వదేవత్యం వైవాసః సర్వాభ
వైనం దేవతాభ్యః క్రీణాతి దశసమృద్యవైదశాక్షరావిరాడన్నంపిం
రాజ్యైవాన్నాద్యమవరున్దే” (సం-౬కా౧౧ప్ర౧౦౮) ఇతి । తపస్
రిత్యుక్తతాత్ అజయాక్రీతస్యసోమస్యసతపస్త్యం ఏవముత్తరత్రాపి

* కలా అల్పాదప్యప్రీయః కోఽప్యవయవలేశః ఇతికాశీపాశః.

జ్యం । సాశీరం దధ్యాదిసౌరసాపేతం । సేన్ద్రీ ఇన్ద్రియవర్ధకం । వ
 హ్నిర్వాహకః యజ్ఞస్యవహ్నిర్యజ్ఞ నిర్వాహకం సౌమం । మిధునాభ్యాం
 వశ్యతరో వత్సతరీ చేత్యేతాభ్యాం మిధునా వయవా భ్యాం ధేనోః సవ
 త్సాయా వివక్షితత్యాత్ దశద్రవ్యసమ్మత్తిః । మన్త్రత్రయం స్వప్తార్థత్వబు
 ధ్యోపేక్ష్యచతుర్థమన్త్రస్యాభిప్రాయమాహ “తపసస్తనూరసి ప్రజాపతే
 ర్వర్ణ ఇత్యాహ పశుభ్య ఏవ తదధ్వర్యు నిఘ్నాత్తతత్సమోఽనాప్ర
 సాగయ” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి తత్తై న మన్త్రపారేన పశుభ్యోఽ
 జాప్రభ్రుతీకనిహ్నుతే అపలవతి సహ్యాజా పరమార్థతః తపసస్తనూర్భవతి
 నాపి ప్రజాపతే ర్వర్ణరూపం తేనాపలాపేనాజోప చరితా భవతి సచోప
 చారః స్వస్వాపరాధరాహి త్యాయ క్రియతే । పశూపచార వేదనం ప్రశం
 సతి “గచ్ఛతి శ్రీయం ప్ర పశూనాహ్నతి యపవంవేద” (సం-౬కా|౧|ప్ర|
 ౧౦౮) ఇతి । దత్తస్య హిరణ్యస్య పునరాదానం విధిత్సుహిరణ్యప్రకా
 శకం ద్వితీయమన్త్రం స్వప్తార్థమపి పునరనుసంధత్తే “శుక్రం తే శుక్రేణ
 క్రీణామీత్యాహ యథాయజురేవైతత్ ” ఇతి । పునరాదానం విధత్తే “దే
 నావై యేన హిరణ్యేన సోమమక్రీణత్ తదభీషహా పునరాదదత్ కౌహి
 తేజసా విక్రేష్యత ఇతి యేన హిరణ్యేన సోమంక్రీణీయాత్ తదభీషహా
 పునరాదదీతేజ ఏవాన్యథత్తే” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అభీషహా
 బలాత్కారేణ కోఽహీత్యాదిద్వేవతాభిప్రాయః । కల్పః “అస్తే జ్యోతిరి
 తిశుక్లామూగ్లాస్తుకాం యజమానాయప్రయచ్ఛతి తాం కాలే దశాపవిత్ర
 స్య నాభిం కురుతే ” ఇతి । అవిలోమభిర్నిర్మితా తస్తురూణాస్త్రుకా
 సా చ శుక్లాజ్యోతిస్స్వరూపా తజ్యోతిరస్మాత్స్వవతిష్ఠతాం । కల్పః “కృ
 ణ్ణామూగ్లాస్తుకా మద్భిః క్లేదయిత్వా ఇనమహగ్ంపర్వాణాం దన్తశూకా
 నాంగ్రివా ఉపగ్రహామీశ్వపగ్రధ్య సోమవిక్రయిణ విధ్యతి సోమవిక్రయి
 ణితమ ” ఇతి । మన్త్రీష్వయం వ్యాచష్టే “అస్తేజ్యోతిః సోమవిక్రయిణి
 తమఇత్యాహ జ్యోతిరేవ యజమానేదధాతితమసా సోమవిక్రయిణః పణ
 యతి” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । విపత్నై బాధకపురస్సరం గ్రథనమ

స్త్రీమత్పాదయతి। “యదనువగ్రధ్య హన్యాద్దండశూకాస్తాగ్ం సమాగ్ం
 సర్వాస్యరిదమహగ్ం సర్వాణాందద్దశూకానాం గ్రీవా ఉపగ్రధామీత్యా
 హందద్దశూకాస్తాగ్ం సమాగ్ం సర్వాభవన్తి తమసాసోమవిక్రయిణం విధ్య
 తి” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । కృష్ణయావిధ్యేత్ తాం సమాం తం
 సమ్యత్సరం కృత్నం । ఇదమహమిత్యాదిమన్త్రైణ సర్వనంశస్య పరి
 హరః । కల్పః “కాత్సాద్రాజానమాదత్తే, మిత్రోన ఏహి సుమిత్రథా
 ఇతి తం యజమానస్యైరా దక్షిణత ఆసాదయతి ఇన్ద్రస్యైరుమావిశ
 దక్షిణ ముశన్నుశన్తగ్ం స్యానః స్యానమితి” । శోభనం మిత్రం సామరూ
 పం యస్య యజమానస్య స యజమానః సుమిత్రః తందధాతి సోషయ
 తీతి సుమిత్రథాః । హే సామసుమిత్రథాః త్వం అస్మాకంమిత్రంప్రి
 యో భూత్వా సమాగచ్ఛ । హే సామఇన్ద్రస్య యజమానస్య ద
 క్షిణం ఉరుమావిశ । కీదృశం । ఉశన్తం కామయమానం స్యానం సుఖక
 రం త్వమపితాదృశః । కల్పః “అథ సామక్రయాననుదిశతి । స్వానభాజా
 ఘ్నారే బంధారే హస్త సుహస్త కృశానవేతే వః సామక్రయణాస్తా ర
 క్షధ్వం మావోదభన్నితి” । స్వానాదయః సామరక్షకాః । సామః క్రియ
 తే యైర్గవాదిభిస్తే సామక్రయణాః । హే స్వానాదయః తాన్ సామక్ర
 యణాన్ పాలయత । కౌఽపి గోవైరిణో యుష్మాన్ మా హింసిషిత్ ।
 అతో మూల్యభూతాన్ సామక్రయణాననుదిశ్యపశ్యాత్ సామస్వీ కారో
 యుక్తః । తతోఽథక్రమేణ మిత్రోనః ఇన్ద్రస్యైరుమితి మన్త్రద్వయ
 ముపరిష్టాత్ వ్యాఖ్యాస్యతే । ఇమన్తు మన్త్రం వ్యాచక్షే “స్వానభాజే
 త్యాహేతే వాఅముష్మిన్ లోకేసామమరక్షకతేభ్యోఽధి సామమాహ
 రన్” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అధి అధికంప్రభూతం । విపక్షస్వప
 క్షయోద్దోష తత్సమవధానే దర్శయతి “యదేతేభ్యః సామక్రయణాన్నా
 నుదిశేదక్రితోస్య సామః స్వాన్నావ్యైతేఽముష్మిన్ లోకే సామగ్ం రక్షే
 యుర్యదేతేభ్యః సామక్రయణా ననుదిశతి క్రితోఽస్యసామో భవత్యేతే
 స్యా ముష్మిన్ లోకే సామగ్ం రక్షన్తి” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి ।

సోమం సోమయాగః ఫలం । అథ సోమస్వీకారస్య ప్రాప్తావసరత్వాత్
తంమన్త్రీంవ్యాచక్షే “వారుణో వై క్షీతః సోమపుష్పస్థోమిత్రోన ఏ
హి సుమిత్రథా ఇత్యాహ శాన్త్యై” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । బస్థన
స్యవరుణపాశరూపత్వాత్ తద్యుక్తః సోమో వారుణః । అతో వరుణవ
త్ శూరత్వప్రాప్తౌ తచ్ఛాన్తయే మిత్రత్వం ప్రాధ్యక్షతే* । ఊరుస్థానం
పూర్వాచారప్రాప్తమిత్యాహ “ఇన్ద్రస్యోరుమావిశ దక్షిణమిత్యాహ
దేవావైయగ్ం సోమమక్రీణత్ త మిన్ద్రస్యోరౌ దక్షిణసాదయన్నేష
ఖలు వా ఏతహీన్ద్రో యో యజతే తస్మాదేవమాహ” (సం-౬కా|
౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి ॥ ॥ అత్రవినియోగసంక్లృప్తాః ॥

“సోమం జపేత్క్రియాత్పూర్వం శుక్రంపశ్యేత్ † తత్క్రియే ।

అస్తేన్ద్రమ్మపాదతై తవజప్యంక్రయోఽజయా॥

అస్తేజ్యోస్వామినే దద్యా చ్చుక్లామూర్ణాస్తుకామథ ।

సోమవిద్యేత్ కృష్ణయోగ్ధాస్తుకయా క్రయకారిణం॥

మిత్రస్సోమముపాదాయ ఇన్ద్రోరా ఉపవే శయేత్ ।

స్వానమూల్యాననుదిశేదిమేమన్త్రా నవోదితాః” ॥ ఇతి॥

అథమీమాంసా

ద్వాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం॥

“క్రయణేషువికల్పః స్యాత్ సాహిత్యం వాఽగ్రమోయతః ।

కారై క్యమానతెగ్లాభాద్దశోక్తేశ్చ సముచ్చయః” ॥ ఇతి॥

అజయా క్షీణాతి హిరణ్యేన క్షీణాతి వాససా క్షీణాతీత్యాదీని బహూ
నిసామక్రయసాధనాని ద్రవ్యాణ్యామూతాని । తెహంకారైక్యాద్విక
ల్ప ఇతిచేత్ । మైవం । బహుభిద్రవ్యైర్విక్రేతురానీతే సౌలభ్యాద్దశభిః
క్షీణాతీతి సజ్ఞోక్తేశ్చ సముచ్చయః । అత్రసర్వాణి యజాంషి । నాస్తి
కశ్చిచ్ఛందోవిశేషః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ఉదాయమా స్వాయుషోదోషధీనాగ్ం రసేనోత్పన్నస్య సుష్మే
ణోదస్థామమృతాగ్ం అను । ఉర్వస్తరితుమన్విహ్యదత్త్యాః సదోస్యద
త్త్యాః సద ఆసీదాస్తభాద్వామృషభో అస్తరితుమమీత పరిమాణం
పృథివ్యా ఆసీదద్విత్వా భువనాని సమ్రాడ్విశ్వేత్తాని వరుణస్య ప్రతాని
వసేషు వ్యస్తరితుం తతానవాజమర్వతువయా ఆఘ్నియాసు హృతు॥౧॥

క్రతుం వరుణో విత్వగ్నిం దివిసూర్యమదధాత్ సోమమద్రావు
దుత్యం జాతవేదసం దేవంపహన్తి కేతవః॥ద్వశే విశ్వాయ సూర్యం॥
ఉస్రావేతం ధూమాహా వనశ్రూఅపీరహణౌ బ్రహ్మ చోదనా వరుణ
స్య సువృషమసి వరుణస్య సువృషసజనమసి ప్రత్యిస్తో వరుణస్య
పాశః॥ ౨ ॥

హృతుపఞ్చ త్రిగ్ంశచ్చ ॥ ౮ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే అష్ట
మోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

సప్తమోఽనువాకే సామక్రయోఽభిహితః । అథ క్రీతం సామం ప్రా
చీనవంశం నేతుమప్యమే శకటారోపణం సామస్యాచ్యతే । కల్పః “అదైన
మాదాయోపోతిష్ఠతి, ఉదాయమా స్వాయుషో దోషధీనాగ్ం రసేనోత్ప
జన్యస్య సుష్మేణోదస్థామ మృతాగ్ం అను ” ఇతి । అహమమృతా

దేవాననులత్యాయురాది విశేషణవిశిష్టైన సామేన సమా ఉదస్థాం ఉత్తి
స్థామీతి । చిరజీవనమాయుః, అత్రాపి రోగాద్యుపద్రవరహితం స్వామ్యః,
తదృభయప్రసత్వాత్ సామస్య తదుభయరూపత్వం, ఓషధీనాం పజాస్య
స్యససామః సారః ఇతరోషధవద్భూమివిశేషాజ్ఞాయమానత్వాత్ వృ
ష్ట్యా వర్ధమానత్వాచ్చ । చతుర్భిర్విశేషణైః పృథక్క్రియాపదమన్వేతుం
చత్వార ఉచ్చబ్ధాః । అమృతశబ్దానుశబ్దయోరర్థమాహ “ఉదాయుషా
స్వామ్యుషేత్యాహదేవతాపవాన్వారభ్యోత్తిస్థతి” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮)
ఇతి । కల్పః “ఉర్వస్తరిక్షమన్విహీతి శకటాయాభిప్రవ్రజతి” ఇతి । ఉత్థా
పనమారభ్య పునర్భూమా స్థాపనపర్యంతం సామోఽస్తరితౌధారిత్యభి
ప్రాయం దర్శయతి “ఉర్వస్తరిక్షమన్విహీత్యాహస్తరిక్షధేవతో ౩ ఓ
హ్యేతహి సామః” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । బోధాయనః “తస్య
నీడే * కృష్ణాజినమాస్తృణాతి, అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదే
తి కృష్ణాజినే రాజానమాసాద్యాదై నముపతిష్ఠతే, అస్తభాద్యామృషభో
అస్తరిక్షమమీత పరిమాణం పృథివ్యా ఆసీదద్విశ్వ భవనాని సమ్రాడ్వి
శ్వేత్ తానివరుణస్య వ్రతాని ” ఇతి । ఆపస్తమ్బో ద్వితీయతృతీయమ
వ్రాతేకేచకార హే కృష్ణాజిన త్వం అదిత్యాభూమే సదః స్థానమసి । హే
సామ తస్యాః సదః ప్రాపుహి । ఋషభః శ్రేష్ఠోఽయం సామః యథా
ద్యులోకౌనవతతి తథా స్తస్మిన్ సశ్చకార । అస్తరిక్షమేతావదిత్య
మిమీత పృథివ్యాః పరిమాణం గురుత్వం విస్తారశ్చామిమీత । స
సామదేవః స్వ మహిమ్నా సమ్యగ్రాజమామో విశ్వనిభువనాన్యా
సీదత్ వ్యాప్తవా విశ్వేత్ తాని సర్వాణ్యేవోక్తానికర్మాణి సర్వా
త్తకత్వేన సర్వావరకత్వేన వరుణనామ్నో సామస్యవ్రతాని వ్రత
వన్నియతాని । వ్రథమద్వితీయమస్త్రీయోః స్పష్టార్థతాం దర్శయ
తి “అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదేత్యాహ యథా యజురే
వైతత్ ” (సం-౬కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ద్వితీయమస్త్రీసాధ్యం యదా

౭౭ సాదనం తదేతత్ తృతీయమన్తైశ్చాపి కర్తవ్య మిత్యముమర్థం హే
 తుపన్యాసపురస్కరంవిధత్తై “వివా పనమేత దక్షయతి యద్వారుణం
 సంతం మైత్రం కరోతి వారుణ్యర్చాసాదయతిస్వయైవైనం దేవతయాసము
 ర్థయతి” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి ఉపనన్ధః సోమోవరుణో యద్విషయే
 మిత్రోన పహీతి మన్త్రం పఠన్ మైత్రం కరోతీతి యదస్తి ఏతేనైనం సోమం
 వ్యర్థయతి సమృద్ధిహీనం కరోతి వారుణ్యర్చా తు సమర్థయతి కల్పః “అదై
 నం వాససా పరితమోతి, వనేషువ్యన్తరితుం తతాన వాజమర్వత్సుప
 యోఽఘ్నియాసుహృత్సు క్రతుం వరుణో విత్స్వగ్నిం దివి సూర్యమద
 ధాత్ సోమమద్రావితి” ఇతి । పితౄణానాం ప్రతివాక్యమస్యేతి । వరుణనా
 మకః సోమదేవో జగదీశ్వరేణాభిన్నః సర్వం నిర్వమే । కిం కిం । వనే
 షు పృథుమధ్యేష్యన్తరితుం అవకాశం వితతానానర్వత్సు వాజిషువాజం
 వేగం గతివిశేషం పయోగోషు హృదయేషు చిత్రేషు క్రతుం సజగల్పం వి
 తు ప్రజాసు జతరాగ్నిం ద్యులోకే సూర్యం వర్వతే సోమవల్లీమదధాత్
 అవస్థాపయత్ । అనేన మన్తైశ్చ కర్తవ్యం విధత్తై “వాససా పర్యానన్యా
 తి సర్వదేవత్యం వైవాసః సర్వాభిరేవైనందేవతాభి స్సమర్థయత్యథో
 రక్షసామపహత్యై ” ఇతి । మన్త్రార్థిలోకప్రసిద్ధిత్యాహ “వనేషు
 వ్యన్తరితుం తతానేత్యాహ వనేషుహివ్యన్తరితుం తతాన వాజ మర్వ
 త్స్విత్యాహ వాజగోహ్యర్వత్సు పయోఽఘ్నియాస్విత్యాహ పయో
 హ్యఘ్నియాసు హృత్సు క్రతుమిత్యాహ హృత్సు హిక్రతుం వరుణో
 విత్స్వగ్నిమిత్యాహ వరుణోహి విత్స్వగ్నిం దివి సూర్యమిత్యాహ దివి
 హి సూర్యగ్ం సోమమద్రావిత్యాహ గ్రావాణో వా అద్రయస్తేషు
 వాపషసోమందధాతి యోయజతే తస్మాదేవమాహ ” (సం - ౬ కా|
 ౧|ప్ర | ౧౦౮) ఇతి । అదిశద్దేనాత్ర పాషాణబహుళోగిరిర్వివక్షి
 తః । పాషాణసద్ధిషు సోమస్యోత్పత్తేః యజమానస్తేషు పాషాణేషు
 సోమం ప్రాప్నోతి । కల్పః “ఉదుత్యం జాతవేదసమితి సార్యచా కృ
 జ్ఞాజనం పురస్తాత్ ప్రత్యానన్యాహృద్విధ్వగ్రివం బహిష్టాద్విశసనం ” ఇతి ।

స చ మన్త్రో ఏవం వత్సతే “ఉదు త్యం జాతవేదసం దేవం వహన్తి కే
తవః దృశే విశ్వాయసూర్యం” ఇతి । కేతవో రత్నయః । త్యం తం ప
రోక్షం జాతవేదసం ఉత్పన్నస్యసర్వజగతో వెత్తారం సూర్యం
దేవ ముద్యహన్తి ఉర్ధ్వప్రదేశం ప్రాపయన్తి । కిమర్థం విశ్వాయదృశే
సర్వస్య జగతో దర్శనార్థం । సౌర్యమన్త్రైణరత్నాంసి నివాగ్యంత ఇత్యా
హ “ఉదు త్యం జాతవేదసమితి సౌర్యర్చాకృష్ణజినం ప్రత్యానవ్యాతి రక్ష
సామపహత్త్యే” (సం-౬ కాం-౧|ప్ర-౧౧|అ) ఇతి కల్పః “అథ ఉప్రానేతమితి యు
గపతనద్వాహాపుపాజ్యసామవాహనా వానీయమానౌ ప్రతి మన్త్రీయతే,
ఉప్రావేతం ధూషాహావనశ్రూ అవీరహశ్చాబ్రహ్మచోదనా” ఇతి । హే
ఉప్రా బలీవద్దావేతమాగచ్ఛతం । కీదృశౌ । ధూషాహౌ భారం సహ
మానౌ । అనశ్రూ అనసి శకపే శ్రుతౌ ఖ్యాతౌ । అవీరహశ్చా వీరం శక
టస్థితం సామమబాధమానౌ । బ్రహ్మచోదనౌ బ్రహ్మ అన్నంకృషీద్వా రే
ణాన్నప్రవర్తకౌ । మన్త్రీస్య స్పష్టార్థతామాహ “ఉప్రావేతం ధూషా
హావిత్యాహ యథా యజురేవేతత్” (సం-౬ కాం-౧|ప్ర-౧౧|అ) ఇతి । బో
ధాయనః “తయోర్దక్షిణం పూర్వం యుగక్తి, వరుణస్య సూర్యునమసీ
తి, వరుణస్య సూర్యునర్జనమసీతి శమ్యామవగూహతి ప్రత్యస్తా వరుణస్య
పాశ ఇతి యోక్తం” ఇతి । ఆపస్తంబః “వరుణస్య సూర్యున
మసీతి శమ్యాం ప్రతిమోచ్యోప్రావేతం ధూషాహావనశ్రూ ఇత్యనద్వా
హా పుపాజ్యవారుణమసీతి యోక్తపాశం పరిహృత్యప్రత్యస్తా వరుణస్య
పాశ ఇత్యభి ధానీం ప్రత్యస్యతి” ఇతి । శాఖాంతరానుసారేణ వారుణ
మతీత్యుక్తం పతచ్ఛాఖానుసారేణ “వరుణస్య సూర్యునర్జనమసి” ఇతి ద్ర
ష్టవ్యం । యుగచ్ఛిద్రే ప్రత్యేష్యః శబుగః శమ్యా । హే శమ్యే త్వం వ
రుణస్య ఉక్తో నివారణీయస్య బలీవదాస్య సూర్యునం నివారణం కు
ర్వత్వసి । గళబద్ధసాధనం యోక్తం । హే యోక్తృత్వమపి పలాయ
నాన్నివారణీయస్య శమ్యేవ నివారణం సృజతి । దీర్ఘరజ్జః పాశః సచ
ప్రత్యస్తః శకటస్య పరి ప్రసారితః పతేత్రయో మన్త్రీ స్పష్టార్థా ఇతి బ్రా
హ్మణే నోపేక్షితాః॥

॥ అత్రవినియోగసజ్జహః ॥

“ఉదాయ సామమాదాయో * రుగచ్ఛేచ్ఛకటప్రతి,
అదిస్తృత్యాజినం సామమదిత్యాః సేతిసంవిశేత్ ॥
వనే వస్త్రేణ బధ్నోడుప్రత్యానహ్యతిచర్మణి,
ఉస్రావనమహారోగ్యేనా వరుశమ్యాంవినిక్షిపేత్ ॥
వరుబధ్నాయోక్త్రసాశం ప్రతిధానీముపాస్యతి,
అనువాకే హ్యప్తమైర్విక్రమస్త్రాపతేదశోదితాః” ॥౨౪॥

నాత్రమిమాంసా॥

అధఃపః॥ ఉదాయపేత్యనుష్టుప్ ॥ ఉర్విత్యేకపదాగాయత్ర ॥ అ-
భాదితి వనేష్వితి చత్రిష్టుభా ॥ ఉమత్యమితిగాయత్రీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
థమకాణ్డే ద్వితీయప్రపారకే అష్టమోఽనువాకః॥

అధతైత్తిరీయసంహితా.

ప్రత్యవస్వ భవస్వతే విశ్వోన్యభిధామానిమా త్వ పరిపతి
నా త్వ పరిపథికో విదన్తా త్వా పృకా అధాయవో మా గస్త్యో వి
శ్వావసురాదధ చేభ్యోభూత్వా పరాపత యజమానస్య నా గృహ
దైవైః సగ్గోస్త్రుతం యజమానస్య స్వత్యయన్యస్యసి పథామగన్తసి
స్వస్తిగామవేహసం యేన విశ్వాః పరిద్విహోప్తృణ క్తి చిన్తతే వసునమా
మిత్రస్య వరుణస్య చక్షుసే మహిమా దేవాయ తద్రుతన్ సపయ్యత
దూరే దృశే దేవజాతాయ కేతవే దివసుత్రాయ సూర్యాయ శన్
సత వరుణస్య సుహృదమసి వరుణస్య సుహృదసగ్గోమన్యస్త్యో వరుణ
స్య పాశః॥౧॥

* ఉత్థాయ ఇతి కాంచీపారః

† సావయేదితి కాశీపారః.

మిత్రస్య త్రయోవిగ్ శతశ్చ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే నవ
మోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

అష్టమేఽనువాకే సోమస్య శకటారోహణం ఉక్తం ఆరోపితస్య నవమే
గమనముచ్యతే బోధాయనః “సుబ్రహ్మణ్యోఽపి ఇతి త్రిరుక్తాయాం ప్రచ్యా
వయన్తి” ప్రచ్యవస్య భువస్పతే విశ్వాన్యభిధామాని మా త్వా పరిపరీ విద
న్తా త్వా పరిపర్ణిని విదన్తా త్వా వృకా అఘాయవో మాగన్ధర్వో విశ్వావసు
రాదధచ్ఛేనో భూత్వా పరావత యజమానస్య నో గృహే దేవైః సగ్న్
స్మృతం” ఇతి ప్రదక్షిణం రాజానం పరివహన్త్యైతావంజసోప సకాన్త్ర
మతోఽధ్వర్యు ర్యజమానశ్చ యజమానస్య స్వస్త్వయస్యస్యపి పథామ
గన్తహి స్వస్తిగామ సేహసం యేన విశ్వాః పరిద్విజో వృణక్తి విన్దతే వ
స్వతి ” ఇతి । ఆవస్తప్తుః “ఉక్తమన్త్రీద్యయం త్రేధావిభజతి ।
ప్రచ్యవస్య భువస్పత ఇతి ప్రాజ్ఞోఽభిప్రయాయ ప్రదక్షిణమావర్తతే
శ్యేనో భూత్వా పరావతే త్యధ్వర్యురాజానమభిమన్త్రీ యతేఽపి పథా
మగన్తహి త్యధ్వర్యు ర్యజమానశ్చ దక్షిణే నో త్తరేణ హిరాజానమతిక్రా
మతః ” ఇతి । భూశబ్దేన భూమా స్థితాని భూతాని యజమానాధ్వర్యు
ప్రభృతీని ఉపలక్ష్యన్తే । తేషాంచ భూతానాం పాలకత్వాత్ పతిః సో
మః । హే భూతపతే సోమ విశ్వాని ధామాని ప్రాచీనవగ్ శ హవిర్ధా
నాదిస్థానాని అభిలక్ష్య ప్రకషేణ చ్యవస్వగచ్ఛ । పరిపరీమార్గే బాధకః
తస్కరప్రభుః సత్వాం మా జానాతు । పరిపర్ణినస్త్రేభృత్యాస్తేఽపి
త్వాం మా జానన్తు । వృకా అరణ్యశ్వానః అఘం పాపం వధరూపమి
చ్ఛంతీత్యఘాయవః తేఽపిత్వాం మా జానన్తు । విశ్వావసుగన్ధర్వః స్వ
ర్గమార్గే సోమస్యాపహన్తా సోఽపిత్వాం మాదధత్ మా ప్రతీక్షతాం హే
సోమత్వం శ్యేనవత్ ఉత్పతనసమర్థా భూత్వా అన్నన్యజమానస్య గృహే

ప్రాచీనవంశే పరాపత శీఘ్రం గచ్ఛ | దేవసదృశై రధ్వర్యుప్రభృతిభిః త
 వోపవేశనాయ ఆసన్ద్విరూపం స్థానం సంస్కృతం స్వస్తిశ్రేయోరూపా
 యజ్ఞః తస్యలయనం ప్రాప్తిః తదస్యాస్తీతి స్వస్త్యయనీయజమానస్య
 యజ్ఞప్రావకోఽసి | అపి చ వయం పథానమనుస్థానరూప మగన్తహి ప్రా
 ప్తాః | కీదృశీం | స్వస్తిగాంశ్రేయః ప్రాప్తికరీం | అనేహసం నకారస్య
 వ్యత్యయేన హకారః | అనేనసం పాపరహితం | యేన పథా జనః విశ్వా
 ద్విషః సర్వాః వైరిణః పరివృణక్తి సర్వతోవజయతి | కిచ్చ యేన ప
 థాద్రవ్యం లభతేతాదృశం పథానం ప్రాప్తాః | ప్రథమమన్తే యథోక్త
 మర్థం ప్రసిద్ధతయాస్పృత్యతి “ప్రచ్యవస్వ భువస్పతభిత్వాహ భూతా
 నాగ్ం హ్యేవపతిర్విశ్వస్యభిధామాసీత్వాహ విశ్వానిహ్యే 3 ఏషోఽ
 భి ధామాని ప్రచ్యవతే మాత్వాపరిపరీ విదదిత్వాహ యదేవాదః సోమ
 మాహ్రియమాణం గన్ధర్వో విశ్వావసుః పర్యముష్ణాత్ తస్మాదేవమాహా
 పరిమోషాయ” (సం-౬ కా | ౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | పూర్వంగన్ధర్వేణ సోమ
 స్యాపహృతత్వాదస్తి తస్మిన్ప్రసక్తిః తస్మాన్వా త్వేత్వాది వక్తవ్యం |
 ద్వితీయమన్తే స్వస్త్యయనీశబ్దేన యజ్ఞప్రాప్తి ర్వివక్షితేత్వాహ “య
 జమానస్య స్వస్త్యయన్యసీత్వాహ యజమానస్యైవైష యజ్ఞస్యాన్వార
 మ్భానవభిత్వే” (సం-౬ కాం|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | తృతీయమన్తే బ్రాహ్మ
 ణేనడపేక్షితః | కల్పః “అథాగ్రేణ శాలాంతిష్ఠన్నూహ్యమానం రాజా
 నంప్రతిమన్త్రీయతే | నమో మిత్రస్య పరుణస్య చక్షుసేమహి దేవా
 యతదృశం సవర్యతదూరేదృశే దేవజాతాయ కేతవేదివస్పత్రాయ
 సూర్యాయశగ్ం శత” ఇతి | అస్తిన్నన్తే సూర్యరూపేణసోమః స్తూయ
 తే | మిత్రస్య మిత్రాయనమః | కీదృశాయ | పరుణస్య స్వరస్త్విభిర్జగదా
 వృణతే | పునఃకీదృశాయ | చక్షుసేనర్వజాయ | హే ఋత్విజో మహతే
 తస్మై దేవాయ దేవప్రీత్యర్థంసవర్యతసపర్యాంసేవాంకురుత కిం కృత్వా |
 తజ్జ్యోతిష్టోమరూపమృతంసత్యం అవశ్యఫలప్రదం కర్తృకృత్వాకిచ్చసూర్యా
 యశంసత సూర్యప్రీత్యర్థంస్తుతిం కురుత | కీదృశాయ సూర్యాయ | దూరే

దృశ్యమానాయ దేవత్వేనజాతాయ కేతవే అహూపలక్షణభూతాయ |
 ద్యులోకస్య పుత్రవప్త్రియాయ | అస్మిన్నస్త్రే వరుణశబ్దాభిప్రాయమాహ
 “వరుణోవాపషయజమానమభ్యైతి యతీత్రః సోమ ఉపనద్ధో సమోమి
 త్రస్యవరుణస్య చక్షస ఇత్యాహ శాన్త్యై” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతియః
 సోమ ఉపనద్ధః స వరుణరూపః సకా యజమానమభిలక్ష్య సమాగచ్ఛతి
 అతో వరుణసమసాకారేణ తత్పతఉపద్రవః శాన్యతి | యన్యన్యగ్నిషోమీ
 యస్య పశో నోయ మనుస్థానకాలస్తథాపిప్రసక్తా తం పశుం విధిత్సుః | ప్రస
 క్తం తావద్దశయతి “ఆసోమంవహన్త్యగ్నినాప్రతితిష్ఠతే తౌ సమ్భువన్తా
 యజమానమభినమ్భవతః పురాఖిలు వా వైషమేధాయాత్మానమారభ్య
 చరతి యోదీక్షితః” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | ఋత్విజః ప్రాచీనపం
 శగతస్యాహవనీయస్యాగ్నేః సమీపం ప్రతిసోమమానయన్తి సచసోమో
 ౭గ్నినా సమేత్య ప్రతిష్ఠితో భవతి | తౌ చాగ్నిషోమా పరస్పరం య
 దా సక్తచ్ఛేతే తదా యజమానమభిలక్ష్యసక్తౌ భవతః | తదేతదవగ
 త్య పురా కిల యో దీక్షితః సపష యజ్ఞాథం స్యాత్మానమేవాలభ్య ప
 శుత్వేనోపాకృత్య ప్రచరతి, సోఽయం ప్రసక్తః ఇదానీంవిధత్తే “యదగ్ని
 షోమీయం పుశుమాలభత ఆత్మనిష్క్రయణ ఏవాస్య సః” (సం-౬ కా|
 ౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | అన్యయజమానస్య పశ్వాలమ్భఆత్మనిష్క్రయణః | ప
 శుంముల్యత్వే నాగ్నిషోమాభ్యాం దత్వా తేన తయోః స్వభూతమా
 త్మానం నిష్క్రిణాతి | అత్ర హవిః శేషభక్షణం పూర్వపక్షతయా ని
 షేధతి “తస్మాత్ తస్యనాశ్యం పురునిష్క్రయణ ఇవహి” (సం-౬ కా|
 ౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | యస్మాదయం పశుః పురుషస్య మూల్యమేవ తస్మాత్
 తస్య పశోః సమ్బుద్ధి హవినః భక్షణీయం తద్భక్షణేమూల్యనాశ ప్రస
 క్తాత్ | సిద్ధాస్తమాహ “అథో ఖల్వాహురగ్నిషోమాభ్యాం వా ఇన్ద్రో
 వృత్రమహన్నితి యదగ్నిషోమీయం పశుమాలభతే వా త్రేఘ్న ఏవా
 స్య స తస్మాద్వాశ్యం” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | అథో శబ్దః పూర్వ
 పక్షవ్యావృత్త్యర్థః | అభిజ్ఞాస్త్యగ్నిషోమాథం ఇన్ద్రోవృత్రంహతవా

నిత్యాహుః । ఆయన్తు వృత్తాన్తొ ద్వితీయకాణ్డస్య పశ్చిమప్రపారకే త్వ
ష్టా హతపుత్ర ఇత్యనువాకే ప్రపశ్చితః । యస్మాద్గోషోమాధామిన్ద్రో
వృత్రం హతవాక్ తస్మాద్గోషోమీయపశ్వాలమోఘ యః సోఽస్య యజ
మానస్యవైరిభూతీ । తస్మాత్ తదీయం హవిభాక్షణీయమేవ । ఏవంప్రా
సగ్గికం పరిసమాప్య ప్రకృతమేవ నమో మిత్రస్యేతిమన్త్రం వినియుక్తే
“వారుణ్యర్చా పరిచరతి స్వయైవై నం దేవతయా పరిచరతి” (సం-౬కా
౧ప్ర|౧౦౧౨) ఇతి । ఉపనద్ధస్య సోమస్య వరుణోదేవతా । పరిచరణం న
మసాగ్రాద్యుపచారః । తతో వారుణమన్త్రేణ తదనుస్థానం యుక్తం ।
అథ ప్రాగ్ద్వంశేసోమమాసద్వ్యాం ప్రతిష్ఠాప్య తస్మిన్ కాతే ఏవావస్తస్య
వరుణం బృహన్తమిత్యేతయా తత్త్వాయామీత్యనయా వా వారుణ్యరోచి
వస్థానరూపం పరిచరణం కర్తవ్యం । బోధాయనః “అదైతత్ సోమవాహ
నమగ్రేణ శాలాముదగీష ముపస్థాపయన్తి తదుపస్తభాన్తి వరుణస్యసూ
క్ష్మసమసీతి వరుణస్య సూక్ష్మసజ్జనమసీతి శమ్యాముద్భృష్టోత్పన్న
క్తై వరుణస్యపాశఇతి యోక్త్యం ” ఇతి । ఆపస్తమ్బస్తు శమ్యాయోక్త్యా
భిధానినాం క్రమేణో న్తోచనం మన్యతే ॥ అత్రవినియోగసర్గహః ॥

“ప్రచ్య ప్రాగ్ద్వంశగమనం శ్యేనోఽధ్వయ్యుక్తుమన్త్రయేత్ ।

అప్యతిక్రమ్య రాజానం నమసనం ప్రతీక్షతే ॥

వరుత్రయేణ శమ్యాదీన్ ముఞ్చాత్ సప్తాత్రమన్త్రకాః” ॥ ఇతి ॥

అత్ర నాస్తి విశేషమీమాంసా ॥

అథ ఛందః ॥ ప్రచ్యవస్వేతి పట్టదా అతిజగతీ । శ్యేనో భూత్వా
పి పథామిత్యేతే అనుష్టుభా । నమోమిత్రస్యేతి జగతీ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపారకే
నవమోఽనువాకః ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నేరాతిధ్యమసి విష్ణవే త్వా సోమస్యాతిధ్యమసి విష్ణవే త్వా

తిగేరాతిధ్యమసి విష్ణవే త్వాగ్నేయే త్వా రాయస్యోషదావన్తే విష్ణవే

త్వా శ్రేయాయ త్వా సోమభృతే విష్ణవే త్వా యాతే ధామాని
హవిషా యజన్తి తాతే విశ్వా పరిభూంస్తు యజ్ఞం గయస్థానః ప్రతిర
ణః సువీరోఽవీరహః ప్రచరాసోమదుర్యాయానదీత్యాః సదోఽస్యదీత్యాః
సద్ర ఆ || ౧ ||

సీద వరుణోఽసి ధృతవ్రతో వారుణమసి శంయోర్దేవానాగ్ం స
ఖ్యాన్వా దేవాసామపసశ్చిత్తసహ్యపతయే త్వా గృష్ణోమిపరిపతయే త్వా
గృష్ణోమి తనూనప్త్రే త్వా గృష్ణోమి శాకరా య త్వా గృష్ణోమిశక్త
నోఽజీస్థాయ త్వా గృష్ణోమ్యనాదృప్తమస్యనాదృప్యం దేవావామోజో
ఽభిశ స్తిపా అనభిశ స్తేఽస్యమనుమే దీతూం దీతూపతిర్వన్యతామను తప
ప్రపస్వతిరజ్జాసా సత్యముపగేషగ్ం సువితే మా ధాః || ౨ ||

ఆమైకఞ్చ || ౧౦ ||

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే దశ
మోఽనువాకః ||

భాష్యమ్.

నవమేఽనువాకే సోమస్య ప్రాచీనవంశం ప్రతి గమనము క్తం । ద
శమేతు సమీపమాగతస్యాతిధిరూపస్య సోమస్య సతాకారాయాతిశ్యేష్టి
రుచ్యతే । కల్పః “అతిధ్యం నిర్వపత్యన్వారభాయాం వత్సామథదేవ
స్యత్వా సవితుః ప్రసవ ఇతి ప్రతిపదం కృత్వా, అగ్నేరాతిధ్యమసివిష్ణవే
త్వా జుష్టం నిర్వపామీత్యేతామేవ ప్రతిపదం కృత్వా, సోమస్యాతిధ్యమ
సి విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామీత్యేతామేవప్రతిపదం కృత్వా, అతిథే
రాతిధ్యమసి విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామీత్యేతామే వప్రతిపదంకృ
త్వా, అగ్నేయే త్వా రాయస్యోషదావ్ నే విష్ణవే త్వా నిర్వపా

మీ త్యేతామేవ ప్రతిపదంకృత్వా, శ్యేనాయత్వాసోమభృతే విష్ణవే త్వా
 జుప్తం నిర్వపామి ”ఇతి । పారస్తు “అగ్నేరతిధ్యమసి విష్ణవే త్వా సో
 మస్యాతిధ్యమసి విష్ణవే త్వాతిధేరాధ్యమసి విష్ణవే త్వాగ్నయే త్వా రా
 యస్యోషదావన్నే విష్ణవే త్వా శ్యేనాయత్వాసోమభృతే విష్ణవే త్వా”
 ఇతి । పశ్చిమకృత్వోయజుషేతి ప్రకృతిగతే అగ్నయే జుప్తం నిర్వపామీ
 త్యేతస్మిన్ మస్తే) అతిదేశాత్ ప్రాప్తైసతి తత్రత్యదేవతాపదస్యైవాత్ర
 పశ్చిభిః పయ్యామైరాపాదితత్వాత్ పశ్చిమేఽపి సావిత్రం జుప్తం
 చానుపజ్ఞతి । అత్ర విష్ణురేక ఏవహవిషో దేవతా అగ్నోదయస్తు తదను
 చరాః । అతేతి సతతంగచ్ఛతీత్యతిధిః తదథంక్రియమాణం సతాగ్రరూ
 పం కర్తృఆతిధ్యం । లోకే స్వామినే దీయమానేన ద్రవ్యేణ తదనుచరా
 అపి పరితుష్యన్తి తస్మాదత్రాగ్నోదీనాం ఇదం హవిభావత్యాతిధ్యం ।
 హేహవిస్త్యమతిధిరూపస్యాగ్నేః సతాగ్రరూపమసి తాదృశం త్వాం
 విష్ణుశబ్దాభిధేయాయ సోమాయ నిర్వపామి । సోమస్త్యేత్యత్రప్రధానభూ
 తః సోమఃసత్వపరః కశ్చిత్ తన్నానా అనుచరఃఅతిధి నామకోఽన్యః ।
 రాయస్యోషదావా ధనసమృద్ధేర్దాతా కశ్చిదగ్నినామకోఽన్యః । సో
 మం విభృతిః పోషయతీతి సోమభృత్ శ్యేననామకోఽన్యః । ఏతావృభావపి
 సోమస్య రాజ్ఞోతి ప్రత్యాసన్నావనుచరావి త్యభిప్రేత్య అగ్నయే త్వా
 శ్యేనాయ త్వేతి చతుర్థ్యాత్వా శబ్దేనచప్రధానసమతయా నిర్దిశ్యేతే ।
 మస్తా) వ్యావిఖ్యానురాదౌ కాలవిశేషసహితమాతిధ్యం కర్తృవిధితే
 “యదుభౌ విముచ్యాతిధ్యం గృహ్ణీయాన్యజ్ఞం విచ్ఛిన్వాద్యదుభావవిముచ్య
 యధాఽనాగతాయాతిధ్యం క్రియతే తాదృగేవ తద్విముక్తోఽన్యోఽన
 డ్వాన్ భవత్యతిముక్తోఽన్యోఽధాతిధ్యం గృహ్ణాతి యజ్ఞస్య సత్వత్యై”
 (స-౬ కా. ౨||ప్ర||౧౦) ఇతి । ద్వయోర్భ్రవీవర్దయో ర్విముక్తయోః సతోః
 సోమగమనరూపం కమ్మన్ సవ్వధాపరిత్యక్తం భవతి, ఆతిధ్యకర్తృ తు
 ఉపక్రాంతం, తతో యజ్ఞమధ్యేయజ్ఞోవిచ్ఛిద్యేత । అవిముక్తయోర్ద్వయో
 స్తు గమనస్యాసమ్మాణత్వాదనాగతాయ సోమాయ ఆతిధ్యం కృతంభ

వెల్ . ఏకస్మిన్ విముక్తై చ విముక్తత్వాదేవగమనం సమూర్థం భవతి
 ఇతరస్య విమోక్షాభావాత్ పూర్వకర్మాపి న త్యక్తం । అతస్తస్మిన్
 కాలే నిర్వాపాద్యజ్ఞః సస్తతోభవతి । నిర్వాపకాలేఽధ్వర్యుమను ప
 త్న్యో శకటస్పశం విధత్తే “పత్న్యన్వారభతే పత్నీహీ పారీణిహ్య
 స్యే శేషత్తియై వానుమతం నిర్వపతి యద్యైపత్నీ యజ్ఞస్యకరోతి మిధునం
 తదధో పత్నీయా ఏవైష యజ్ఞస్య న్వారమోఘనవచ్చిత్వై” (సం-౬కా
 ౨|ప్ర|౧౦) ఇతిపరిణత్ . గృహం తత్ర భవంప్రీహ్యదిదవ్యం పారీణిహ్యం
 తస్యేశానాపత్నీ కిచ్చ యజ్ఞః పుమాన్ పత్నీ స్త్రీత్యేతన్నిధునం । కిచ్చ
 యోఽయం పత్న్యో శకటరూపస్య యజ్ఞాన్వస్పశః స యజ్ఞస్య వి
 చ్చేదరాహిత్యాభవతి । మన్త్రాన్వాచ్యదప్తే “యావద్ధిర్వై రాజా
 నుచరైరాగచ్ఛతి సర్వేభ్యోవై తేభ్య ఆతిధ్యం క్రియతే ఛద్వాగ్ంసి ఖలు
 వై సోమస్య రాజ్ఞోఽనుచరాణ్యగ్నైరాతిధ్యమసి విష్ణవేత్వేత్యాహ గాయ
 త్ర్యా ఏవై తేన కరోతిసోమస్య తిధ్యమసి విష్ణవేత్వేత్యాహ త్రిష్టుభ ఏ
 వైనం కరోత్యతిధేరాతిధ్యమసి విష్ణవే త్వేత్యాహ గాయత్ర్యా ఏవై తేన
 కరోతి శ్వేనాయ త్వా సోమభృతే విష్ణవే త్వేత్యాహ గాయత్ర్యా ఏవై
 తేనకరోతి” (సం-౬కాం|౨|ప్ర|౧౦) ఇతి । సోమస్య భృత్యైరగ్నైరిదిభి
 భ్యుత్సంతరాణి గాయత్ర్యాదీన్యపుపలక్యంతే । ఉపలక్షక విశేషాణామ
 గ్నైరిదీనాముపలక్యవిశేషై గాయత్ర్యాదిభిః ప్రాతిస్వికసమ్భవ విశే
 షే ప్రమాణమిదం బ్రాహ్మణమేవ నిర్వాపావృత్తిసత్త్వం విధత్తే “పశ్చిక్య
 త్వో గృహ్ణోతి పశ్చాక్షరా పక్షిఃపాక్షిగయజ్ఞో యజ్ఞమేవావరుణే”
 (సం - ౬కాం|౨|ప్ర|౧౦) ఇతి । అద్యంతయోర్మన్త్రయో గాయత్ర్యా
 ద్విరుపలక్షితత్వం ప్రశ్నోత్తరాభ్యాముపపాదయతి “బ్రహ్మవాదిసోవద
 న్తికస్తాత్ సత్యాద్దాయత్ర్యా ఉభయత ఆతిధ్యస్య క్రియత ఇతి యదే
 వాదః సోమమాహరత్ తస్మాద్దాయత్ర్యా ఉభయత ఆతిధ్యస్య క్రియతే
 పురస్తావోపరిష్టాచ్చ” (సం - ౬కా|౨|ప్ర|౧౦) ఇతి । ఆతిధ్యం క్రియత ఇ

త్యర్థః । నిరుస్తైస్తజ్జులైనవకపాలః పురోడాశః కాయ్యతఇతి । విధతై
 “ శిరో వాపతద్యజ్ఞస్య యదాతిధ్యం నవకపాలః పురోడాశో భవతి త
 స్సాన్నవధా శిరో విమూతం । ” (సం-౬కా.౨ప్ర.౩౭) ఇతి । ఆతిధ్యే
 స్తేః సత్కారరూపత్వేన శిరోవదుత్తమాభ్యుత్పత్త్యం యస్మాదత్ర కపాలేషు
 నవసంఖ్యాయతస్మాత్ దృష్టాన్తభూతం శిరోఽపి నవభిః కపాలైః * ర్విశేషే
 ణ సూత్రం పురోడాశిక బ్రాహ్మణైశ్చేవమామూతం । తస్మాదప్తాక
 పాలం పురుషస్య శిర ఇతి । తతోష్టానాం కపాలానాం పరస్పరమప్తధా
 న్యూతిః తతస్తత్సమూహరూపస్యశిరసోఽథస్తనేన కబద్ధేన సహైకధా
 న్యూతిః । ఉక్తమేవ విధిమనూద్యప్రశంసతి “నవకపాలః పురోడాశో భ
 వతి తే త్రయస్త్రికపాలాస్త్రివృతాస్తోమేన సమ్మితాస్తేజస్త్రివృతేజ
 పవ యజ్ఞస్య శీర్షణందధాతి” (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౭) ఇతి । త్రివృత్తామ
 కే స్తోమేత్రీణి సూక్తాని, తేష్వేకైకస్త్రికసూక్తైః ప్రముచః, అతఃపశ్యన్
 సామ్యాన్నవకపాలస్య త్రివృద్భూతత్వం త్రివృచ్ఛ ప్రజాపతేర్ముఖాదగ్ని
 నా సహజాతత్వాత్ తేజోరూపత్వం, తథా సతి యజ్ఞశిరోరూప ఆతి
 ధ్యే తేజః స్థాపితంభవతి । పునరప్యనూద్యప్రశంసతి “నవకపాలః పురో
 డాశో భవతి తే త్రయస్త్రికపాలాస్త్రివృతా ప్రాణేన సమ్మితాస్త్రివృ
 ద్వై ప్రాణస్త్రివృతమేవ ప్రాణమభిపూర్వం యజ్ఞస్య శీర్షణందధాతి”
 (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౭) ఇతి । త్రిభిః కపాలైః సంస్కృతః పురోడాశస్త్రీ
 కపాలః తాదృశాశ్చ పురోడాశాస్త్రయః సవసంఖ్యాయాం విభజ్యమా
 నాయాం ఏవంసమ్పద్యతే । తథాసతి యత్రాపాలగతం త్రివృత్వంయ
 చ్చ పురోడాశగతం తేనసదృశేప్రాణసంఖ్యై ప్రాణస్యోద్ధ్వా ధోమధ్యవృ
 త్తిభిస్త్రీగుణత్వాత్ అథవానవసు చ్చిద్రేషు వర్తమానతయా నవఖ్యకః
 ప్రాణః, తస్యత్రేధా విభాగే సతి ప్రకృతనవకపాలసాదృశ్యం భవతి,
 తాదృశం ప్రాణమభిపూర్వం అనుక్రమేణ యజ్ఞస్యశిరసి ఆతిధ్యస్థాపయ
 తి। అస్యామాతిధ్యేష్టా ప్రకృతివత్ ప్రస్తరస్య విధృతోశ్చ కుశ మయత్వే

ప్రాప్తై తద్బాధితం ద్రవ్యాంతరం విధత్తైః ప్రజాపతేర్వా ఎతాని పత్నైః
యచశ్వవాలా విక్షవీ తిరశ్చీయదాశ్వవాలః ప్రస్తరో భవత్సైక్షవీతిరశ్చీ
ప్రజాపతేరేవ తచ్చతుః సహ్యరతే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ఇతి । పత్నైః
క్షీరోమాశి । ఆశ్వవాలాః కాశాఖ్యాదగ్భవీశేషాః । విక్షవా ఇత్యుపత్రికే
తిరశ్చీ చతుఃపః చక్షుఃపుటికే । యథా సోమపణ్యస్య పలాశరూపేణ
వృక్షరూపేణోష్ణత్తిః యథా చాప్సుమేధ్యాంశో దభాశరూపేణోష్ణస్మః
తద్దైవప్రజాపతేః పత్నైశ్చాంచర్మపుటయోః కాశరూపేణ ఇత్యుపత్రికాపే
ణ చావిర్భావోఽర్థవాదాన్తరే ద్రవ్యవ్యవస్థా సతి ప్రశస్తత్వాదతత్ర ప్రస్త
రాఖ్యస్త్రాణముష్టిరాశ్వవాలః కర్తవ్యః తస్మాదస్తాత్ తిర్యక్ ఆధారత్వ
నస్థాపనయే విధృతి విక్షవా కుయ్యోత్ తావతా ప్రజాపతేః తచ్చతుః
సమ్పాదితం భవతి పరిధిషు శ్రీపణ్యవృక్షం విధత్తైః “దేవావై యా ఆహు
తీరజుహవుస్తా అసురానిస్తావమాదన్ తేదేవాః కామ్యయ్యమ పశ్యన్
కమ్యయ్యో వైకర్తైతైవైభ కుర్వీతేతి తే కామ్యయ్యమయాన్ పరిధీన
కుర్వత తైర్వై తేరత్యోగ్ స్యపాఘ్న త యత్ కామ్యయ్యమయాః
పరిధయోభవన్తిరక్షసామపహత్వై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ఇతి నిషాఢం
నిశ్చయం । చర్వణాదిశబ్దేన దేవాజ్ఞాస్యన్తి ఇతి మత్వా చార్వణ అభక్ష
యాన్ కామ్యయ్య వృక్షో రత్యో నివారకత్వేన కర్మణ్యః । తస్మాత్ తేనై
వ కర్మకుర్వీతేతి మత్వా తన్మయాన్ పరిధీన్ అకుర్వత । తద్దేవాస్యే
నాపికర్తవ్యం । మధ్యమపరిధేర్దక్షిణోత్తరపరిధిభ్యాం సహ సఃస్పర్శం పీఠ
త్తైః “సగ్ స్పర్శయతి రక్షసామనస్వచారాయ” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ।
ఇతి । స్పర్శాభావే పరిధ్యాః సన్ధారక్షసామన్తరాను ప్రవేశస్సాత్ పూ
ర్వస్యాందిశిరక్షః ప్రవేశనివారణాయ ప్రసక్తంచతుర్థపరిధిం నిషేధతి “న
పురస్తాత్ పరిదధాత్యాదిత్యో హ్యేవోద్యో పురస్తా ద్రత్యోగ్ స్యపహ
న్తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ఇతి । ఆహురసమిధోర్ద్వయోరాహవనీ
యాత్ పూర్వభాగే స్థాపనం విధత్తైః ఇతి । “ఊర్ధ్వ సమిధావాదధా
త్యుపరిష్టాదేవ రత్యోగ్ స్యపహన్తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦) ఇతి । య

ద్యుప్యూర్వాయాం దిశి రక్షసాం నివారణాయోపరిష్టాదేవ సమిధౌ
 స్థాపనీయే తథాపి వ్యోమ్ని స్థాపయితుమశక్యత్వాదూర్వ్య దిగ్బుధ్య
 దూరేస్థాపనీయే తత్ర కిచ్ఛిద్విశేషం విధత్తై “యజమాన్యాం ఊష్ణీమ
 న్యాం మిధునత్వాయ” (సం-౬కా.౨ప్ర౧౦౨) ఇతి । వీతిహూత్రం త్వ
 కవ ఇతి మస్త్రేణ దక్షిణామాదభ్యాత్, ఊష్ణీముత్తరాం, సమస్త్ర
 కామస్త్రకయోః స్త్రీపురుషవద్విలక్షణత్వాన్నిధునత్వం । సమిత్సభ్యం
 విధత్తై “ద్వే ఆదధాతి ద్విపాద్యజమానస ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం-౬కా.౨ప్ర
 ౧౦౨) ఇతి । ద్విత్వం పాదద్వయప్రతిష్ఠాయై భవతి । నను సంస్పృశాదివి
 ధయః ప్రకృతౌ దర్శపూర్ణమాసేష్టావపి స నీత్యతిదేశాదేవతదనుస్థా
 నస్యాత్ర ప్రాప్తత్వాన్న పృథగ్విధ్యంతరాద్యపేక్షేతిచేత్ । న । ఉపసద
 ధణం విధేయత్వాత్ । తహి తత్రైవ విధీయతామితి చేత్ । న । ఆతి
 ధ్యోపసదోః పరిభ్యాదిభేదం వారయితుం సాధారణత్వేనాత్త్రైవ విధే
 యత్వాత్ । బోధాయనః “అథ యజమానోనీడాద్రాజానమపాదతై,
 యాతే ధామాని హవిషాయజన్తి తాతే విశ్వా పరిభూరస్తు యజ్జమితి
 పూర్వయా ద్వారా శాలాం ప్రపాగయతి । గయస్సానః ప్రతరణః సువీ
 రోఽవీరహ ప్రచరా సోమదుర్యా ” ఇతి । ఆపస్తమ్బౌ మన్వైక్యం
 మన్యతే “యాతే ధామానీతి పూర్వయా ద్వారాప్రాగ్యంశం ప్రవిశ్య”
 ఇతి । హే సోమ యాతే ధామాని త్వదీయేషు యేషుస్థానేషు ప్రాతస్సవ
 నాదిషు హవిషాయజన్తి యజ్జముద్దిశ్యతా తే విశ్వా త్వదీయాని యాని స
 ర్వాణి పరిభూరస్తు పరితః ప్రాప్తవాన్ భవ । హే సోమ త్వం దుర్యా
 గృహాన్ ప్రావీనవగ్గోశరూపాన్ ప్రచర ప్రాప్నుహి । కీర్తశస్త్ర్యం । గ
 యస్సానో గృహభివర్ధకః । ప్రతరణో యజ్జపారం ప్రతి ప్రకర్షేణా
 స్తాన్ తారయితా । సువీరః శోభనాః త్వత్ప్రసాదలభ్యావీరా ఆస్త్రతు
 త్రపాత్రా యస్యతవ స త్వం సువీరః । అవీరహ యధోక్తానాం వీరాణాం
 అహతా పరిపాలక ఇత్యర్థః । కల్పః “అథైతామాసన్తీమగ్రేణాహవనీ
 యం పర్యాహృత్య దక్షిణతో నిదధాతి, తస్యాం కృష్ణాజినమాస్తృణాతి,

అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదేతి కృష్ణాజినేరాజానం” ఇతి । బో
ధాయనః “అరై నముపత్యతే, వరుణోఽసిద్ధతవతో వారుణమసీతి సము
చ్ఛిత్సకృష్ణాజినం తస్యాం తాన్ స్యన్వయా విగ్రధ్య పాశేషు * గ్ర
ధాక్షి శంయోద్దేవానాగ్ం సఖ్యాదిత్యధ పరావాసనీపాదావస్తరేణ
బ్రాహ్మణోఽభిషిచ్ఛతి శూద్రః ప్రత్యుశయతి మా దేవానామపసశ్చి
త్సహి” ఇతి । ఆపస్తమ్బోఽత్ర ప్రథమమన్త్రోత్తరాధ్యాయద్వితీయ త్స
తీయమన్త్రోద్దేవకతాం మన్యతే “వరుణోఽసిద్ధతవత ఇతిరాజాన
మభి మన్త్రీయతే, వారుణమసీతి వాససా పయ్యానహ్యతి” ఇతి ।
హే సోమ త్వం వరుణపాశస్య నివారణోఽసి । ధృతం యజ్ఞరూపం
వ్రతం యేనత్వయా సత్వం ధృతవ్రతః । హే సోమ త్వముపసద్ధస్వ
రూపత్వా ద్వరుణసమ్బంధ్యసి తథాసతి త్వదీయాచ్ఛంయోః సుఖమిత్రా
ద్వరుణాది దేవతానాం సఖ్యాత్ వయంమాషసోమా చ్ఛిత్సహి । స
కారాన్తోషన్ శబ్దః కమ్మవావీ । అస్మాకం కర్తృవిచ్ఛేదో మాఘాదిత్య
ధణః । యాతేధామానీత్యాదయో మన్త్రీబ్రాహ్మణే నోపేక్షితాః । ఆతి
ధ్యేష్టిమధ్యే వహ్నిమగ్నపూర్వకమాహవనీయే మధిత్యాప్రప్రత్యుపం విధ
తే “బ్రహ్మవాదినోవదన్త్యగ్నిశ్చ వా ఏతా సోమశ్వకథా సోమాయాతి
ధ్యం క్రియతే నాగ్నయ ఇతి యదగ్నావగ్నిం మధిత్యా ప్రహరతి తేనై
వాగ్నయ ఆతిధ్యం క్రియతేఽధోఖల్వాహుః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౨) ఇతి ।
అగ్నిశ్చ సోమశ్చేత్యేతాపుభావసి యాగనిర్వాహకా దేవా తయోఃసా
మ్యే సతి కథమగ్నయ ఆతిధ్యం నేతిప్రశ్నః । అగ్నిం మధిత్యా హవనీ
యే ప్రహరేత్ తదిదమాహవనీయాగ్నేరాతిధ్యం । మగ్నసస్య కాలం విధ
తే “అధో ఖల్వాహురగ్నిః సవ్వాదేవతా ఇతి యద్ధవిరాసాద్యాగ్నిం
మగ్నతి హవ్యాయైవాసన్నాయ సర్వాదేవతా జనయతే” (సం - ౬కా|
౨ప్ర|౧౨) ఇతి । అపి చైతే బ్రహ్మవాదినః కాలవివక్షావస్తః తదప్రోక్షాతత్వే
న వహ్నిః సవ్వాత్మకత్వమూహుః । తచ్చ సర్వదేవతాత్మకత్వం ఏక

ద్విత్రితానామున్నుత్తై విస్పష్టమామూతం । యదా ఆతిధ్యపురోదాశం వే
 ద్యామాసాద్యతే తస్మిన్ కాతేలగ్నిం మన్థీయాత్ తదా మధ్యమానా
 గ్నావస్తర్భుతాః సర్వాః అపి దేవతా ఆసన్నహవిరోష్ఠ్తు ముత్పాదితా
 భవన్తి తస్మాత్ సమవకాలభ్యర్థః । మధనమవ్రాస్త్యాధ్వర్యవా అగ్నే
 పోమీయపశుప్రస్తానే సమామూస్యంతే । హోత్రాస్తు బహ్వృవబ్రాహ్మ
 నే ఆతిధ్యేష్టేనమీపవోదాహృతాః కల్పః అతైతద్వైవామాజ్యమాప్యా
 య్యకో సంవాచమనం వా యావతి తమంతర్వేదినిధాయ తస్మిన్నేతత్
 తానూనప్త్రం సమవద్య విగృహ్లాతి, ఆవతయే త్వాగృహ్లామి పరిపతయే
 త్వా గృహ్లామి తనూనప్త్రైత్వా గృహ్లామి శాక్వరాయత్వా గృహ్లామి శ
 క్త్యనోజిస్తాయత్వాగృహ్లామి ” ఇతి । ఆపతిః నిశ్వాసరూపేణ బహిర్గ
 తం పునర్వాచి ముఖేనాస్తః పతతీత్యాపః ప్రాణః । హే ఆజ్య ప్రాణా
 ర్థం త్వం అస్మిన్ పాత్రేగృహ్లామి । పరితో నానావిషయేషు పతతీతిపరి
 పతిమనః । తనూం శరీరం సపాతయతి నవినాశయతీతి తనూనప్త్రా జాత
 రాగ్నిః । శకనశీలః శక్వరః శక్తిమాన్ పురుషః తస్య సమృద్ధిశాక్వరం
 శక్తిస్వయాపి । శక్త్వా శక్తిమత్సుయదోజిష్ఠం ఓజోనామాప్తమోధాతుః
 తస్య సారమోజిష్ఠం తదవప్తస్థేవైవ శక్తిరవతిష్ఠతే ఏతైర్నవైస్తానూ
 నప్త్రం గ్రాహ్యం తానూనప్త్రసంజ్ఞకజారరవహ్నివిషయస్య శపథకర్త
 నా హేతుభూతమాజ్యం తానూనప్త్రం తస్యగ్రహణం విధాతుం ప్రస్తా
 తి “దేవాః సురాః సంయంతా ఆసన్ తేదేవా మిధోవిప్రియా ఆసన్
 తేక పిమోన్యస్తై జైస్త్వాయాతిస్థమానాః పశ్చాథా వ్యక్రామన్నగ్నిర్వ
 సుభిః సోమో రుదైగ్రిన్ద్రో మరుద్భిర్వరుణ ఆదిత్యైర్భుహస్త్వతిర్విశ్వే
 దేవైస్తే మన్యంతాసురేభ్యో వా ఇదం భ్రాతృవ్యేభ్యో రథ్యామో యన్తి
 ధో విప్రియా స్తో యానశిమాః ప్రియాస్తసువస్తాః సమవద్యాసుహే తా
 భ్యస్స నిఋణ్చాద్యోన ప్రథమో కి ఓన్యోన్యస్తై ద్రుహ్యోదితి తస్మాద్యః
 సతానూనప్త్రిణాం ప్రథమో ద్రుహ్యతిస ఆర్తిమాచ్ఛతి” (సం-౬కా
 ౨ప్ర-౨౪) ఇతి । సంయంతాః సక్త్వామం ప్రాప్తాః । మిధః పరస్పరం ।

తేచదేవాః సవేషి స్వాతిరిక్తస్య జ్యైష్ఠ్యమనగ్నేకుర్వాణాః పశ్చిమౌ
హా అభవత్ । తేషువ్యూహేష్వగ్నోద్దయః పశ్చిదేవతాః సేనాన్యః
వత్స్వాదయః పశ్చిగణాః సేనాః । తే కశ్చిత్ కాలం పరస్పరవిరోధి సౌ
భూత్వా పశ్చిదేవం విచారితవన్తః క్షయది పయమన్యోన్యవిరోధినస్తదా
వైరిణామసురాణాం ఇదం జయరూపం కాయ్యంవయమేవ సాధయా
ముః । తతస్తద్విరోధపరిహారహేతుం శఫఢంకత్తుః, అస్తదీయాః ప్రియాః
పుత్రభార్యాదిరూపా ఇమాః తనూరేకత్రసజ్జీకుర్తు ఇతి విచార్య సజ్జీకృ
త్య శపథమేవం పరిభాషితవన్తః, అస్మాకంమధ్యేయః ప్రథమం ద్రుహ్య
తిసః తాభ్యస్తనూభ్యో నిర్గచ్ఛతు భ్రష్టోభవత్స్వితి । యస్మాద్దేవానామే
వం వృత్తం తస్మాన్మనుష్యాణామపి శపథం కృతవతాం మధ్యేయః ప్రథ
మం ద్రుహ్యతి స వినాశం ప్రాప్నోతి, సమానేపకస్మిన్ విషయే తానూ
నప్త్రిణః శపథవన్తః స తానూనప్త్రిణః ఇదానీం విధత్తే “యత్ తానూ
నప్త్రిగ్ంసమవద్యతి భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై భవత్యాత్మనా పరాస్యభ్రాతృ
వ్యో భవతి” (సం-౬కాం|౨ప్ర|౨౨) ఇతి సమవద్యతి సముఖ్యావదానం
కుర్యాత్ । స్వయం భూతిమాన్ భవతి వైరీ తు పరాభవతి ఇయమేవ
భ్రాతృవ్యాభిభూతిః । అవదానే సభ్యం విధత్తే “పశ్చిమౌత్వోవద్యతి పశ్చి
ధాహితే తత్సమవాద్యన్తాధో పశ్చిమౌత్వరాషస్త్రి రిపాజ్జ్యో యజ్ఞోయజ్ఞ
మేవావరున్ధే” (సం-౬కాం|౨ప్ర|౨౨) ఇతి తేదేవాః తత్త్వదానీం పశ్చిధావి
భక్తాః పశ్చిత్ సముఖ్యయైకవత్ ప్రియతనూరవాద్యస్థాపితవన్తః । మ
న్త్యాగ్వాచక్ష్టే “ఆపతయేత్వా గృహ్ణోమీత్యాహ ప్రాణోవా ఆపతిః
ప్రాణమేవ ప్రీణాతి పరిపతయ ఇత్యాహ మనోవై పరిపతిర్నసవప్రీ
ణాతి తనూనప్త్రి ఇత్యాహ తనువో హితేతాః సమవాద్యన్త శాక్వరా
యేత్యాహ శక్త్యైహి తే తాః సమవాద్యన్త శక్త్యనోజిహ్వయేత్యా
హాజిహ్వ హితే తదాత్మనః సమవాద్యన్త” (సం-౬కాం|౨ప్ర|౨౨) ఇతి
ఆపతి పరిపతి తనూనప్త్రిశాక్వర శక్త్యనోజిహ్వశబ్దైర్దైవవృత్తాన్తః సూర్య

తే । తనూశాక్వరాజిన్యశబ్దైరేవ వృత్తాన్తః సూచ్యతే । తేదేవాన్తదా
 నీం స్వాత్మసమ్బంధం పుత్రాదితనూకూపమోజః సారం సమవద్యన్తకల్పః
 “సయావన్త ఋత్విజః తపతత్సమవమృశన్త్యనాథృప్తమస్యనాథృప్యం వే
 వానాం ఓజోఽభిశస్తిపా అనభిశస్తేన్యం” ఇతిహితానూ సప్తాభ్య
 త్వం ఇతః పూర్వం కేనావృతిరస్కృతమసి । ఇతః పరమవృతిరస్కృ
 తం దేవానామోజః సారమసి । అభిశస్తేహింసారూపానమ్యోన్యవి
 రోధాదస్మాకపాలయసి । త్వం పునరభిశస్తేరవిషయమసి । మన్త్రీన్య
 యధోక్తార్థః ప్రసిద్ధ ఇత్యాహ “అనాథృప్తమస్యనాథృప్తమిత్యాహ
 నాథృప్తం హ్యేతదనాథృప్యం దేవానామోజ ఇత్యాహ దేవానా
 గ్ం హ్యేతదోజోభిశస్తిపా అనభిశస్తేన్యమిత్యాహాభిశస్తిపాహ్యేతద
 నభిశస్తేన్యం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౨౪) ఇతి । కల్పః “యజమానమతి వా
 చయతి, అనుమేదీత్యేం దీత్యేపతిమన్యతామను తపస్తపస్పతిరజ్ఞసా స
 త్యముపగెవగ్ం సువితే మాధా ఇతి” ఇతి । దీక్షణీయేష్టాయోదేవస్సదీ
 త్యేపతిః । సమేమాం దీత్యేనుజానాతు । తప ఉపసత్ తత్రత్యోదే
 వస్తపస్పతిః । మదీయం తపోఽనుజానాతు । అహభ్యాజ్ఞసా సత్యముపగే
 వం ఆజ్ఞవేన తానూనప్త్రీస్పృశనరూపం శపథం ప్రాప్తాఽస్మి । హే తా
 నూనప్త్రీ సువితే శోభనమాగే యజ్ఞకర్తృణి మాం స్థాపయ । మన్త్రీ
 స్యస్పష్టార్థతామాహ “అనుమేదీత్యేం దీత్యేపతిర్న్యతామిత్యాహయ
 ధాయజురేవైతత్” (సం-౬కా|౨ప్ర|౨౪) ఇతి॥అత్రవినియోగసర్వగ్రహః॥

“అగ్నేరిపజ్ఞుకనిర్వాపో యాతే ప్రాగ్వింశ వేశనం ।

అద్యాసద్వ్యాం ఊపేచ్ఛమ్నా హ్యదిసోమంతుసాదయేత్ ॥

వరుతం మన్త్రీయేద్వారు వాససా పరిణహ్యతి ।

ఆప తానూనప్త్రీమాజ్యం సమవద్యతి పజ్ఞభిః॥

అనాసప్వే ఋత్విజస్తు తానూనప్త్రీం స్పృశన్తిహి ।

అనుస్వామీ స్పృశేదేతత్ ఇతి సప్తదశేరీతాః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా

సప్తమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

వైష్ణవేత్రికపాలే వైష్ణవాన్నవకపాలతః॥

ధర్మక్షాంతిదేశః స్యాన్నోవా విద్యతేత్రాగ్నిహోత్రవతః॥

శ్రుత్యా వైష్ణవశబ్దాయం దేవతాయా విధాయకః॥

నగౌణవృత్తిమాశ్రిత్య ధర్మక్షాంతిదేశత్వతః” ॥ఇతి॥

ఆతిధ్యేష్టా వైష్ణవో నవకపాలాః విహితః । తత్ర శ్రుత్యా వైష్ణవ శబ్దా రాజనూయగతే వైష్ణవేత్రికపాలే ప్రయజ్ఞమానోఽగ్నిహోత్ర వన్నవకపాల ధర్మక్షాంతిదేశతీతి పూర్వవివక్షః । విష్ణుదేవతాస్యేతి విగ్రహేనతి విహితస్తద్ధితప్రత్యయో దేవతామభిధత్తై నతుధర్మా త స్మాన్నాతివిశతి॥ చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

“ యదాతిధ్యా బహిరేతదుపసత్స్వతిదేశనం॥

సాధారణవిధిర్వాద్యః తదీయస్యోపసంహృతేః॥

బహిః శ్రుత్యైకతాభానాన్నాతిదేశస్య లక్షణా॥

అతిధ్యయోపసద్భిశ్చ బర్హిరేతత్ప్రయుజ్యత ” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే యదాతిధ్యం బహిరేతదుపసదాం తదగ్ని పోమీయస్యచైతిక్రీతం సోమం శకటే సంస్థాప్య ప్రాచీనవంశం ప్రత్యానీ యనేఽభిముఖే యామిష్టిం నిర్వసతి సేయమాతిధ్యా । తత ఉర్ధ్వం త్రి ము దినేషు అనుష్ఠీయమానా వుపసద ఔపసభ్యే దినేఽనుష్ఠేయోగ్నిపో మీయః । తత్రాతిధ్యేష్టా విహితం యద్యహిస్తద్యదీ తరస్యా ఇష్టైరా చ్ఛిద్యోపసత్సు విధీయతే తదానీమాతిధ్యాయాం విధానమనధాకంస్యా త్ । యది చతత్రోపయుక్తం ఇతరత్ర విధీయేత పనియుక్త వినియోగరూ పోవిరోధస్సాన్యత్, తస్మాదాతిధ్య బహిఃపో యేధర్మక్షాంత్యవాలాజ యః తేధర్మక్షాంత్య ఉపసత్సూపస్రాయస్త ఇతి అతిదేశపరం వాక్యం ఇతి ప్రాప్తైబ్రూమః । బహిః శ్శబ్దస్య ధర్మాతిదేశపరత్వే లక్షణా ప్రసజ్యే

త । శ్రుత్యాతుభిహిష ఆతిధ్యోపసదగ్నిషోమీయేషు ఏకత్వంప్రతిభాతి
అతః సాధారణ్యమశ్ర విధేయం । ఆతిధ్యార్థం యద్యుహిరూపాదీయ
తే తన్నకవలమాతిధ్యార్థం కిన్తూపసదర్థమగ్నిషోమీ యార్థోచ్చపాదే
యమితి విధివాక్యార్థః । తస్మాదాతిధ్యోపసదగ్నిషోమీయాస్త్రయోపి
అన్యబిహిషః ప్రయోజకాః । ఏవం పరిధిసన్నిష్ఠస్పృహ విధీనాంసాధార
ణ్యం ద్రష్టవ్యం॥ ॥

అధధన్వః ॥ యాతేహమానీతి త్రిష్టుప్ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః ॥ * ॥

అధతైత్తిరీయసంహితా.

అగ్ంశురగ్ంశుస్తే దేవ సామాప్యాయతామిన్ద్రామైకధనవిద ఆ
తుభ్యమిన్ద్రాః ప్యాయతామా త్వమిన్ద్రాయ ప్యాయస్వాప్యాయ స
భీత్యన్య మేధయా స్వస్తి తే దేవ సోమ సుత్యామశీమైస్తా రాయః
ప్రేష భగ్నాయత్యన్యతవాదిభ్యో నమో దివేనమఃపృథివ్యా అగ్నే
వ్రతపతే త్వం వ్రతానాం వ్రతపతిగసి యామమ తనూరైషాసాత్వయి॥

యా తవ తనూరియగ్ం సామయినహ నా వ్రతపతేవ్రతివోవ్రత
తాని యాతే అగ్నే రుద్రియా తనూస్తయా నః పాహి తస్యైస్తై స్వా
హా యాతే అగ్నే యాతయా రజాతయా హరాతయా తనూర్వక్షిణా
గహ్వరైస్తోఽగ్రం వచో అపావధీం త్వేషం వచో అపావధీగ్ం స్వాహా॥

త్వయి చత్వారిగ్ంశశ్చ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకా
దశోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

దశమేనువాకే ఆతిధ్యేష్టిరుక్తా । తన్నధ్యే సోమః ప్రాగ్వాంశై స్థా
 పితః తేన సోమేన కరిష్యమాణస్య యాగస్య విష్ణుకారిణోఽనురాః ప్ర
 ధమంజేతవ్యా ఇతి । తద్విజయాధాముపసగ ఏకాదశే వర్ణ్యోస్తే । తత్రా
 దౌ తావదతిధేః సోమస్య బన్ధసౌపద్రవపరిహారేణాప్యాయనా ద్యుపచా
 రాల్ల క్రియంతే । బోధాయనః “అథ మదస్తీరుపస్పృశ్యోస్థానాయ విస్ర
 స్య హిరణ్యమవధాయ రాజానమాప్యాయయతి । ఆప్యాయయ సఖీన్ద్ర
 న్యామేధయా స్వస్తిలేదేవ సోమసుత్యాసుశీయేతి” ఇతి । ఆవస్తవ్య
 స్యశు ఏక ఏవమన్త్రః । మదస్తీస్తప్తాఅపః । అంశుః సూక్ష్మేవయవః ।
 హేసోమదేవ తే యోంఽంశుః శుష్యతి యశ్చాంశుః క్షీయతే యజమా
 నేన సర్వోఽవ్యంశుర్వర్ధతాం । కిమథాం ఇన్ద్రాధాం । కీదృశాయఇన్ద్రా
 య । ఏకంముఖ్యం శోభనం సోమరూపం ధనం వైత్తి ఇత్యేకధనవీత్ త
 స్తే । హే సోమతుభ్యం త్వదధాం ఇన్ద్రాప్యాయతాం । త్వాంపాతు
 మత్సహతాం । త్వమపీద్రాధాం ఆప్యాయస్వ వధాస్వ । సఖీణ్ముత్వి
 జః సన్యాధనలూభేనమేధయా ప్రజ్ఞయా చవధాస్వ । హేసోమ దేవ తే
 స్వస్తి శుభమస్తు త్వీష్ప్రిసాదేనాహం సుత్యాభివవతన్త్రమసీయ ప్రా
 ప్నవాని । ఏతన్నన్త్రం వ్యాఖ్యాతుంప్రస్తాతి “ఘృతం వైదేవా వజ్రం
 కృత్వా సోమమఘ్నున్నన్తికమివ ఇలువా అస్మ్యేతచ్చరన్తి యత్ తా
 నూనత్త్రైణ ప్రచరన్తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౨౨) ఇతి । పురాకదాచిత్ స్వ
 సామధ్యాత్ వజ్రీకృతేనఘృతేన సోమస్యదైవైస్తాడితత్వాత్ సోమో
 ఘృతాద్భిభేత్ బుద్ధిజశ్చ వేద్యాంతానూనత్త్రైః ఆజ్యేనప్రచరన్తితియ
 త్తదస్య సోమస్య అన్తికంయథా చరన్తి ఆహవనీయదక్షిణభాగే సోమ
 స్యస్థితత్వాదతో భీతః సోమఆప్యాయయితవ్యః । ఆప్యాయనస్య ప్రసక్తంన
 ర్మయిత్యా తన్నన్త్రంవ్యాచక్షే “అగ్ంశురగ్ంశుస్తే దేవసోమాప్యాయ
 తామిత్యాహ యదేవాన్యాఽపువాయతే యస్మీయతే తదేవాన్యైతే

నాప్యాయయాత్యా తుభ్యమిన్ద్రః ప్యాయతామా త్వమిన్ద్రాయప్యాయ
 స్వేత్యాపాహా భావేవేన్ద్రః సోమభాష్యాప్యాయయాత్యాప్యాయయా స
 ఖీక సన్యా మేధయాత్యాహత్విజో వా అస్యసఖాయస్తానే వాప్యా
 యయతి స్వస్తితేదేవ సోమ సుత్యామసీయ ఇత్యాహశిషమైతామా
 శాస్తై” (సం-౬కా|౨|ప్ర|౨౨) ఇతి । అస్యసోమస్య యదజ్ఞమపువాయ
 తే శువ్యతి యచ్ఛమీయతే । కల్పః “సప్రస్తరాయాశ్రావయతి న బ
 హిరనుప్రహరతి తం దక్షిణార్ధే వైద్యేనిధాయ తస్మిన్ దక్షిణోత్త
 రేణ నిహ్నువతే పస్తారాయఃప్రేషే భగాయత్తే మృతవాదిభ్యో న
 మోదివే నమ్యపృథివై” ఇతి । ఆతిధ్యేష్టేయస్సప్రస్తరం యచ్ఛతత్రత్యం
 బహిరస్తదుభయ మగ్నో సప్రహరణీయం, కిన్తుప్రస్తరం వేద్యా దక్షి
 ణార్ధే నిధాయ తస్మిన్ ప్రస్తరే దక్షిణపాణీనంతానాన్ కృత్వా సవ్యా
 న్నీచః కృత్వా సవ్యేఽపి నిష్క్రమపలాపసన్దృశం నమసా-రోపచారం
 కుయ్యః । మన్తార్థస్త పవశబ్ద ఇచ్ఛావస్తం ద్యావాపృథివ్యభి మానినం
 దేవమాచక్ష్యై, సహిదయాఘతయా భక్తైషు పురుషైషు ఇచ్ఛావాన్ । హే
 తాదృద్దేవత్వం ఋతవాదిభ్యో యజ్ఞవాదిభ్యోఽన్నభ్యమృతం యజ్ఞంప్రకృ
 ప్తం దెహీత్యభ్యాహారః । కిమథం । రాయోరాయేధనాథం, ఇషే
 అన్నాథం, భగాయ విశ్వర్యాదివద్ధనాథం, తేచగుణాపవంస్తర్యస్తై॥

“విశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రీయః ।

జ్ఞాన వైరాగ్య యోశ్చైవ వజ్రాంభగితీరణా” ॥ ఇతి॥

వయం పునమ్యుదేవతాయై భూదేవతాయై చ నమసుఃస్మ్యః ।

నాయమకాణ్డే నమసా-రః కిన్తు తస్య నిమిత్తమస్తీత్యాహ “ప్రవా ప
 తేస్తాల్లోకావ్యవస్తై యే సోమమాప్యాయయాన్త్యన్తరిక్ష దేవత్యో హి
 సోమ ఆప్యాయిత పస్తారాయః ప్రేషే భగాయేత్యాహ ద్యావాపృథి
 వీ భ్యామేవ నమస్కృత్యాన్తిక లోకే ప్రతితిస్తస్తి” (సం-౬కా|౨|ప్ర|౨౨)
 ఇతి । ఆప్యాయితస్య సోమస్య నాభిదహ్ను మాసద్వ్యం పర్యవస్థితత్వాద
 న్తరిక్ష దేవత్యత్వం తాదృశస్య సోమస్యాప్యాయయితారోఽపి తథా విధా

ఇత్యస్తాల్లోకాత్ ప్రమృతాఅతోఽస్మిక్ లోకే ప్రతిష్ఠిత్యై నమనోఽరస్య
క్రియతే । కల్పః “అథ యజమానమవాన్తరదీక్షోముపనయతి, అగ్నేవ్రత
ఫతే త్వంవ్రతానాం వ్రతపతిరసియా మమతనూరేషా సాత్వయి యాత
ప తనూరియం సామయిసహనౌ వ్రతపతే వ్రతినోవ్రతానా” ఇతి అనే
సమస్తైశ్చాహవనీయోపస్థానం । అత్ర అవాన్తరదీక్షోపక్రమః । హే అ
గ్నే వ్రతపతే త్వంవ్రతపతిరసి వైకస్యవ్రతస్య * పతిః కిన్తు సవ్వేషా
మితి వివక్షోంద్యోతయితుం వ్రతానామిత్యుక్తం । వ్రతమావరన్తీమదీయా
తనూన్స్వయి మనసాసమర్పితా, త్వదీయా తువ్రతం పాలయన్తీ తనూ
మయిమనసా స్థాపితా, తథా సత్యానాముభావపి వ్రతినౌ సమ్మద్యా
వహే తయోవ్రతాని సహప్రవత్తంతాం । కల్పః “అదై నంనగ్ంశా
న్తి సన్తరాంమేఖలాగ్ం సమాయచ్ఛస్వ సన్తరాం ముష్టికురుష్వ త
ప్తవ్రతో ఏధి మదన్తీభిర్వాజయస్వోత్పూర్వం తద్వ్యశం సంస్పృజ
యాతే అగ్నేరుద్రియాతనూస్తయానః పాహితస్యాపై స్వాహేత్యే
తేనైవాత ఊర్ధ్వం † వ్రతయతి” ఇతి । యామేఖలా పూర్వం మధ్య
సన్నద్ధా సా సమకుచితతరా యథా భవతితథానియన్తవ్యా । యేచము
ష్టికృతే తే అప్యతినజ్జాచేన దృఢీకర్తవ్యే ఉష్ణక్షీరభవేమష్టాదకేన మా
ర్జయేత్ ‡ పూర్వంవ్రతంమన్త్రీమత్సృజేత్ తత్రయాగే అగ్నైశ్చత్యయం
మన్త్రీః । అనేనైవ మన్తైశ్చాతఊర్ధ్వం వ్రతంపిజేత్ । హే అగ్నే యా
తప తనూన్స్వయి రుద్రియా హూరా తయాఽస్మాక్ పాలయ త్వదీయా
యాస్తస్యాస్తస్వా ఇదం హుతమస్తు । అగ్నే వ్రతపత ఇతి మన్త్రీస్య
సృష్టార్థతామభిప్రేత్యావాన్తరదీక్షారమ్భంవిధత్తే “దేవాసురాస్సంయ
త్రాఅసక్త తేదేవా విభ్యతోఽగ్నిం ప్రావిశక్ తస్మాదాహురగ్నిః స
వ్వాదేవతా ఇతి తేఽగ్నిమేవ వరూధంకృత్వాసురానభ్య భవన్నగ్ని
మివఖలువాపష ప్రవిశతి యోఽవాన్తరదీక్షోముపైతి భ్రాతృవ్యాభిభూ

* ధర్మస్య ఇతికాశీపారః.

† ఏతేనై వాతోఅధిఇతికాంచీపారః.

‡ ఉష్ణాదకీభవేత్ ఇతిక్రిమరపున్తే.

త్యైభవత్యాత్మనాపరాస్య భ్రాతృ వ్యోభవతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౨౨) ఇతి ।
 పరకాయప్రవేశహేతునా యోగశాస్త్రప్రసిద్ధేన సంయమపశేషేణ దే
 వా అగ్నిశరీరం ప్రావిశత్ తపోదూపత్యేనాగ్నిసమానా అవాన్తరదీప్తో
 తతిస్తాముపేయాత్ । సర్వోక్తాం దీప్తోం ఇదానీముచ్యమానా మనవా
 న్తరదీప్తోజ్ఞప్రశంసతి “అత్తానమేవ దీక్షయాపాతిప్రజానువాన్తరదీక్ష
 యా” (సం-౬కా|౨ప్ర|౨౨) ఇతి । అవాన్తరదీప్తో నియమాన్ ఒభతే
 “సన్తరాంమేఖలాగ్ం సమాయచ్ఛతే ప్రజాహ్యత్మనోఽన్తరతరా తస్మ
 వ్రతో భవతి మదస్తీభిర్నాజ్జయతే నిర్హ్యగ్నిః శీతేనవాయతి సమి
 ద్యై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౨౨) ఇతి । సర్వోక్తపి జనః స్వాత్మసంక్షేప
 యిత్యా అపత్యాని సమ్యక్పరిపాలయతి, అతఃస్వస్మాదపిప్రజాయా లభ్య
 న్తరతమత్వం మేఖలాయాస్తు ప్రజాస్థానీయత్యేనాన్తరతరత్వాత్ సం
 క్లిష్టతరంయథాభవతి తథా సమాచ్ఛదయేత్ । శీతేనక్షీరేణ శీతాశ్శిర
 ష్శిశ్నోగ్నిర్నిర్వాపయతి తస్మాదుదరాగ్నిసమిధనాయ పేయస్య ధీరిస్య
 మాజానహతోరుదకస్య చౌష్ణ్యంకర్తవ్యం । వ్రతమన్త్రైరుద్రియాచిస్తా
 భిప్రాయమాహ “యాతే అగ్నేరుద్రియా తనూరిత్యాహ స్వయైవైన
 దైవతయా వ్రతయతిసయోనిత్వాయశాన్త్యై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౨౨)
 ఇతి । స్వేదరాగ్నేరపరంకూపం రుద్రియా తనూస్తయా దుగ్ధేతప్తేనతి
 తయాదేవతయాసహౌవ దుగ్ధం వ్రతయతి భుక్తైః, తచ్చ భోజనంసయో
 నిత్వాయ యోని భూతేనాగ్నినాసాహిత్యాయ, తచ్చసాహిత్యముగ్రస్యా
 గ్నే శ్శాన్త్యై భవతి । కల్పః “ఆజ్యస్థాల్క్యాః స్రువేణావహత్యప్రథమా
 ముపసదం జుహోమాతి, యాతే అగ్నేఽయాశయా రజాశయా హరా
 శయా తనూర్వర్షిస్తా గహ్వరేష్టోగ్రం వహోఅపావధీం త్వేషం వహో
 అపావధీగ్ం స్వాహేతి” ఇతి । అత్రయాతే అగ్నేఽయాశయా రజా
 శయా హరాశయా తనూర్వర్షిస్తా గహ్వరేష్టేత్యేతాదృశ ఆహూ
 తః । తస్మిన్నయాశయాది పదత్రయేణ త్రయో మువ్రాభవన్తి । తే
 షు వ్రథమే మన్త్రే తనూరిత్యాదిరనుషజ్జతే । ద్వితీయేతుయాతే అగ్ని

ఇతి తనూరితి చోభయమనుపజ్యతే । తృతీయేతుయాతే అగ్నే ఇత్య
యమే వానుపజ్యతే తై రైతైస్త్రిభిర్నదైస్త్రీస్త్రిసుము దినేషు క్రమేణా
పసదాజ్యో హుతయో హేలూతవ్యాః । ఆయసిశేతే ఇత్యయాశయా
లాహ్నీర్మితా । తథారజతేశేత ఇతి రజాశయా । హిరణ్యేశేత ఇతి
హరాశయా|వషిష్ఠా వృద్ధతమా గహ్వరే స్పృష్టుమశక్యే తప్తేలోహే
తప్తరజతే తప్తేహిరణ్యే వా తిన్దతీతి గహ్వరేష్ఠః అన్నపానయోరలూభే
నత్సునిధితేహం పిపాసితోహ మిత్యుక్తిరుగ్రంవచః తథేతదైహికం, ఆ
ముష్మికస్తత్స్వేషం దీపకం మనస్సన్తాపజనకం వచః । తత్ తు జనా ఇత్థం
వదన్తి అద్యగోవధాద్యుపపాతకలక్షణమేనః ప్రాప్తం విద్వద్బ్రాహ్మణ
వధాదిహపావీరహత్యా ప్రాప్తాఇతి । ఇదస్తు పదవ్యాఖ్యానమన్యత్ర
బ్రాహ్మణైస్సప్తమామ్నాతం “అశనాయా పిపాసే హవా ఉగ్రంవచః ।
ఏనశ్చవైరహత్యజ్ఞు త్వేషంవచః” ఇతి । తత్రాయం వాక్యార్థః హే
అగ్నే యాతవఅయాశయా తనూస్తయాహం స్వేపివచసీ అపావధీం
నాశితవానస్మి, ఏవముత్తరయోరిపి యోజ్యం । తస్మై అగ్నేయే ఇదం హుత
మస్తు । త్రీనేతానుపసద్ధోమాక్ విధాతుంప్రస్తాతి “తేహేమసురాణాం తి
న్రగిపుర ఆసన్నయస్త్యేయ్యవమాఽథరజతాథహరిణీ తాదేవాజేతుం నాశ
క్తువక్ తా ఉపసదై వాజిగీషక్ తస్మాదాహుర్యశ్వైవం వెదయశ్చ నో
పసదా వైమహాపురంజయన్తీతి త ఇమగ్ం సమస్కూర్వ తాగ్ని మనీకగ్ం
సోమగ్ం శల్యం విష్ణుం తెజసంతేబ్రువక్ క ఇమామసిష్యతీతిరుద్రఇత్యబ్రు
వక్ రుద్రోవై క్రూరః సోఽన్యత్వితిసోఽబ్రవీద్యురం వృణాలహమేవ పశూ
నామధిపతీరసానీతి తస్మాద్రుద్రః పశూనామధిపతిస్తాగ్ం రుద్రోవాస్యజత్
సతిస్రః పురో భిత్వైభ్యో లోకేభ్యోఽసురాక్ ప్రాణుదత్” (సం-౬కా
౨ప్ర ౩౪) ఇతియే పూర్వమగ్నినా వరూధేన పరాభూతా అసురాస్తేహ
మసురాణాం పృథివ్యన్తరిక్షద్యులోకేషుస్వరత్యౌధాంతిస్రః పురోదుర్గదా
పాఆసక్ । తాసు పృథివీవ ర్తిసీ లోహప్రాకారవెష్టితా, అన్తరిక్షవ ర్తిసీ రజ
తప్రాకారవెష్టితా, ద్యులోకవ ర్తిసీ హిరణ్యప్రాకారవెష్టితా । తాదృశః

పురో దేవాలగ్నినావరూ ధేనాపి జేతుమశక్తాయుధం పరిత్యజ్యోపసదైవజే
తుమైచ్ఛకా । దుర్గం పరితోవరుధ్య చిరం తత్సమీపేవస్థాయ తముపసనత ।
చిరావస్థానే సతి దుర్గమధ్యేన్నపానాదిక్షు యాదంతర్భేదాద్వా జయో
భవతి తస్మాద్దైవైస్పిరవాసో జయోపాయత్వేన విచారితస్తస్మాద్లోకే
న్యూహుః । కే కి మాహుః । యశ్చబ్రాహ్మణాదివేదాధ్యయనేన వెదవి
చారం జానాతి యశ్చ శూద్రాదినాజానాతి తేసర్వేపి యుద్ధేనాజేయం
మహాపుర ముపసదా జేతుం శక్యమిత్యాహుః । త తోదేవాః కాలవిల
మ్బో మాఘాదితి విచార్య యుద్ధేనైవజేతుమిష్టం సంస్కృతవస్త్రః ఆ
గ్నిసోమంవిష్ణుశ్చ సముఖయోక బాణం కృత్వా తేనజేతుముద్యుక్తాః । అనీకశ
బ్దో బాణస్యప్రథమభాగం కాన్తమాచక్షే । శల్యశస్త్రోలోహం । తేజసశబ్ద
స్తదగ్రం తామిమాం దేవతాత్రయ సమష్టిరూపామిమం (స్త్రీ) బాలసహితకృ
త్సానురఘాతినీం కౌనామమోక్ష్యతీతి విచార్య శక్తోనిఘ్నణశ్చరు
ద్రగతి నిశ్చిత్య తస్మైవరం దత్తవస్త్రః । సరుద్రస్తామిమం ముక్త్వా తయా త
త్ప్రకారత్రయం విచ్ఛిద్య త్రిభ్యో లోకేభ్యోసు రాన్నిస్సారయా మాస ।
విధత్తే “యదుపసద ఉపసద్యస్తే భ్రాతృవ్యపరాణుత్తే” (సం-౬ కా. ౨ప్ర
౩౭) ఇతి । వైరిమర్గోపాసదనకార్యకారిత్యాదేతా ఆహుతయ ఉ
పసదగ్రత్యుచ్యతే । తత్రాగ్నిసోమోవిష్ణురిత్యేవం రూపా స్త్రీస్తో దేవతాః ।
తాసాంయాజ్యాపురోనువాక్యాహౌత్ర పవామ్నాయస్త్రై అయాశయా
దితసుధారివహ్నిశ్చతుర్థీ దేవతాతదీయమస్త్ర ఆధ్వర్యవత్పత్తత్రై
వామ్నాతః । ఉపసదామాజ్యహ విమర త్వేన ఉపాం శరయాజవత్ప్రియా
జాజ్యభాగాద్యాహుతిప్రసక్తా ప్రతిషేధతి “ నాన్యామాహుతిం పురస్తా
జ్ఞాహుయాద్యదన్యామాహుతిం పురుస్తాజ్ఞాహుయాదన్యస్తాఖంకుర్యాత్ ”
(సం - ౬ కా. ౨ప్ర ౩౭) ఇతి । అగ్నిమనీకమితి బాణవ్యాజేన అగ్నేః
ప్రథమ భావిత్వలక్షణం ముఖ్యత్వముక్తం । తత్ర ప్రయాజాదిహేమామే
వహ్నేముఖ్యత్వం హీయేత, అత ఆహుత్యస్తరాణాం సవ్వేహం ని
షేధే ప్రాప్తై కాశ్చేదాహుతిం విధత్తే “ స్రువేణాఘరమాఘరయతి

యజ్ఞస్యప్రజ్ఞాత్వే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । దశాపూర్ణా
 మాసాది యజ్ఞానాం ఆహారోపేతత్వా దుపసదామపి యజ్ఞత్వప్ర
 త్యభిజ్ఞానాయప్రావాహారః । తిస్యతా ముపసదాం హూమప్రకారం
 విధత్తే “పరాజతిక్రమ్యజుహూతి పరాచ ఏవైభ్యో లోకేభ్యో యజ
 మానోభ్రాతృవ్యాక్ ప్రణుదతే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । పరాజ్ఞు
 నరావృత్తిరహితో వేద్యాహవనీయయోర్మధ్యమతిక్రమ్య దక్షిణస్యాందిశి
 ఉదఙ్ముఖిస్థిత్వా క్రమేణాగ్నేః సోమస్య విష్ణోశ్చ తిస్రలహుతీర్జుహుయా
 త్, తథా సతివైరిణోఽపి పునరావృత్తిరహితానేవ కృత్వాలోకత్రయాత్
 నిస్సారయతి । చతుర్థాహుతిప్రకారం విధత్తే పునరత్యక్రమ్యోచనదం
 జుహూతి “ప్రణుద్యైవైభ్యో లోకేభ్యోభ్రాతృవ్యాక్ జిత్యాభ్రాతృవ్య
 లోకమభ్యారోహతి” (సం-౬కా|౧ప్ర|౩౨) ఇతి । దక్షిణామత్తరస్యాందిశి
 సమాగత్యచతుర్థి-ముపసదం జుహుయాత్ । తథా సతివైరిణో నిస్సార్యు-
 స్వటుం జిత్యా * వైరిస్థానం పురత్రయమధిస్థతి । త్రయూత్రం “ద్రౌవాన
 ఘోజుహ్వంగృహ్లాతి చతురుపభృతిః పృథవతి శబ్దే జుహూపభృతా వాదాయ
 దక్షిణానకృదతిక్రాంత ఉపాగ్ం శుయాజవత్ ప్రచరత్యర్ధేన జౌహవస్యా
 గ్నిం యజత్యర్ధేన సోమమాపభృతం జుహ్వమానీయ విష్ణుమిష్టాప్రత్యా
 క్రమ్య యాతేతిగ్నేఽయాశయాతనూరితి స్రువేణోపసదం జుహూతి”
 ఇతి । కాలద్వయేతదనుష్ఠానం విధత్తే “దేవావైయాః ప్రాతరుపసద ఉపా
 సీదన్నహస్తాభిరనురాక్ ప్రాణుదన్త యాః సాయగ్ం రాత్రియై తాభి
 ర్యత్ సాయం ప్రాతరుపసద ఉపసద్యన్తై హూరాత్రాభ్యామేవ తద్యజ
 మానో భ్రాతృవ్యాక్ ప్రణుదతే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । ఉపాసీదకా అ
 నుష్ఠితవన్తః । ప్రాతరునుష్ఠితాభిః అహ్నా వైరినిస్సారణం సాయమను
 ష్ఠితాభిస్తు రాత్రేః । కాలద్వయే యాజ్యానువాక్యయోర్వ్యత్యాసం వి
 ధత్తే “యాః ప్రాతర్యాజ్యాప్యస్తాః సాయం పురోఽనువాక్యాః కుర్యాన్
 దయాతయామత్త్వాయ” (సం-౬కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । యాతయామత్వం

గతరసత్వం తద్వజనాయ వ్యత్యాసః|దిసత్రయే తదనుస్థానం విధత్తే|త్రిన
ఉపసద ఉపైశిత్రయ ఇమే లోకా ఇమానేవ లోకాః ప్రీణాతి"(సం-౬కా|
౨ప్ర|౩౮) ఇతి|త్రిషు ది నేషు కాలద్వయానుస్థానంప్రశంసతి, "పట్నమ్మద్వయై
షడ్వాఙ్ముతవ ఋతూనేవ ప్రీణాతి"(సం-౬కా|౨ప్ర|౩౮) ఇతి|ప్రసక్తాదహీ
నేద్విరాత్రాదా వుపసద్దినసక్త్యాం విధత్తే "ద్వాదశాహీనే సోమఉపైతి
ద్వాదశమాసాన్సంవత్సరః సంవత్సరమేవ ప్రీణాతి"(సం-౬కా|౨ప్ర|౩౮)
ఇతి | అహస్సజ్ఞైసనిష్పాద్యః సోమయాగోహీనః స త్రయమప్యనేనోఽపల
త్యతే|అహస్సమూహస్య సదాసత్వాత్ ద్వాదశదినేషు కాలద్వయానుస్థా
నంప్రశంసతి "చతుర్విగ్ంశతిస్సమ్మద్యతే చతుర్విగ్ంశతిరథమాసా అ
థమాసానేవప్రీణాతి"(సం-౬కా|౨ప్ర|౩౮) ఇతి | ఏతేషు ఉపసద్దినేషు
అవాన్తరదీత్యైవ్రతపానేస్తనసంఖ్యాంవిధత్తే "అరాగ్రామవాన్తరదీత్యౌ
ముపేయాద్యః కామయేతామ్నిక మేలోకేఽర్థుకగ్ంస్యాదిత్యేకమగ్రేభ
త్రీనథ చతురపమా వాఅరాగ్రావాన్తరదీత్యౌమ్నిన్నేవాన్తై లోకేర్థుకం
భవతి"(సం-౬కా|౨ప్ర|౩౮) ఇతి | బలీపదప్రతీదనం లోహమారం త
ద్వదల్పమగ్రంముఖం యస్యాస్సాత్రాగ్రా | అర్థుకం సమ్మద్ధిశీలం ఫలం |
సోమక్రయదినే సాయమేకం స్తనం దుహ్యత్, తరేద్యుః ప్రాతర్ద్వాస్త
నా, సాయంత్రీకస్తనాక, పరేద్యుః ప్రాతిశ్చతురః | యస్తు పరలోకసమ్మ
ద్ధికామఃతస్యోక్తవై పరిత్యంవిధత్తే, "పరోపరియసీమవాన్తరదీత్యౌముపేయా
ద్యః కామయేతామ్నిక మేలోకేర్థుకగ్ంస్యాదితి చతురోగ్రేఽధత్రి
నధద్వావధేక మేషా వై పరోపరియస్యవాన్తరదీత్యౌఽమ్నిన్నేవాన్తైలో
కేర్థుకం భవతి"(సం-౬కా|౨ప్ర|౩౮) ఇతి | పరశ్శబ్దేనాత్ర శ్రేష్ఠత్వా
దుపక్రమో వివక్షితః | ఉపక్రమే వరియోఽధికం యస్యాస్సా పరోపరి
యసీ | అయం పక్షస్సూత్ర ఉపన్యస్తః "యదహస్సోమం క్రీణీయశ్చతురః
సాయం దుహ్యన్త్రీకప్రాతర్ద్వా సాయమేక ఉత్తమః" ఇతి | అశక్తస్య
క్షీరవ్రతాదూర్ధ్వమాహార మల్పమనుజానాతి "సువర్గం వా పతేలోకం
యన్తి య ఉపసద ఉపయన్తి తేషాం యఉన్నయతే హీయత ఏవసనోదన

షీతి సూన్నీయమివ” (సం - ౬కా | ౨ప్ర|ర౨) ఇతి | ఉపసదాంస్వగ్-
 ప్రాప్తిహేతుత్వాత్ తదనుస్థాయిభిరవహితైర్భవితవ్యం | తేషాంమధ్యే
 యోగోఽపి హీనమనసోగ్- యథోక్తవ్రతాదూర్ధ్వం ఓదనాదికమన్తన-
 యేత్ సన్వగాధీయత ఏవ | తస్మాదశక్తోఽపి శ్రద్ధాశుతయానౌదనేషి
 నకీర్ణిదపి వ్రతాదూర్ధ్వం అన్తనేష్యామితి యదిమన్యేత తేన సూన్నీ
 యమివ శోభనం వాక్యాన్తరాభ్యనుజ్ఞాతం వస్తూన్నీతమివ కుయ్యోత్ |
 అశక్తిపరిహారమాత్రోపయుక్తం కీర్ణిదేవస్వీకర్తవ్యం | వాక్యాన్తరస్తు కూ
 ష్మణ్డోపామప్రకరణే సమామూయతే “పయో బ్రాహ్మణస్యవ్రతం య
 వాగూరాజస్యస్యామితౌవైశ్యస్యాధో సౌమ్యేఽవ్యవ్వరపతద్వితం బ్రూ
 యాద్యదిమన్యేతోపసదస్యామీత్యోదనం ధానాస్సత్తాః ఘృతమిత్యను
 వ్రతయేదాత్మనోనుపదాసాయ” ఇతి | ఉపసదస్యామ్యుపక్షీణో భవామి |
 ఆనువ్రతే కృతేఽపిఫలభంశో నాస్తీత్యస్మిన్నర్థేదృష్టాన్తమాహ “యో
 వైస్వాధే తాం యతాగ్ం శ్రాన్తో హీయత ఉతసనిష్టాయ సహవస
 తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|ర౨) ఇతి|స్వాధేంయన్తి గచ్ఛన్తితి స్వాధేః తే
 షాం స్వాధే తాం | యతన్తఇతి యతస్తేషాం యతాం | మకరమాసే
 ప్రయాగస్నానం కేషాఞ్చిత్ స్వాధేః తంప్రాప్తుం ప్రయతమానానాంస్వ
 గ్రామాత్ నిగత్య గచ్ఛతాంమధ్యయః కశ్చిత్ శ్రాన్తోగస్తమశక్తః సం
 క్రాంతికాలీనస్నానాద్దీయతే సోఽపినిష్టాయ పరేమ్యనిగత్యతీర్థేగ
 త్యా తైస్తీర్థవాసిభిః సహవశిష్టం మాసం వసతి తద్వదయమప్యేకే
 నానువ్రతేన అశక్తింపరిహృత్యశిష్టంనియమమనుతిష్ఠేత్ | తమిమమథేంని
 గమయతి “తస్మాత్ సకృదున్నీయ నావరమున్నయేత” (సం-౬కా|౨ప్ర|
 ర౨) ఇతి | సకృదున్నీయనే ద్రవ్యం విధతే “వధ్నిన్నయేతైతదైవసమా
 నాగ్ంరూపగ్ం రూపేణైవ వశూనవరున్దే” (సం - ౬కా|౨ప్ర|ర౨) ఇతి |
 అథసామికిం వేదిం విధాతుం ప్రస్తాతి “యజ్ఞోదేవభోగ్నిలాయతవిష్ణూరూ
 పం కృత్వా సప్తధివీంప్రావిశత్ తందేవాహస్తాన్సగ్ంరభ్యైచ్చక్ త
 మిన్ద్ర ఉపర్యుపర్యత్యక్రామత్ సోఽబ్రవీత్ కో మాయముపర్యుపయ్య-

త్యక్రమీదిత్యహం దుగేహానైత్యథ కస్త్యమిత్యహం దుగాదాహరేతి
 సోఽబ్రవీద్ధుగ్నేవై హస్తాఽవోచథ వరాహాఽయం వామమోషః సప్తా
 నాంగిరీణాం పరస్తాద్విత్తం వేద్యమనురాణాంబిభర్తి తంజహి యది దుగ్నే
 హస్తానీతి స దభాపుజ్జీవముద్భవ్యసప్తగిరీ భిత్యాసమహస్సోఽబ్ర
 వీత్ మర్గాద్వా ఆహర్తావోచథా పతమాహరేతి తమేభ్యా యజ్ఞపవ
 యజ్ఞమాహరద్యత్ తద్విత్తం వేద్యమనురాణామవిదన్త తదేకం వేద్యేవే
 దిత్వం" (సం-౬కా. ౨ప్ర. ౧౭) ఇతి. స్వర్గలోకేస్థితో యజ్ఞపురుషః
 తిరోధానాయ విష్ణుభూత్వావైష్ణవంరూపం సముపాంక్ష్యత్వాదేవే
 భ్యః పలాయ్య పృథివీం ప్రావిశత్ । దేవాశ్చపృథత పవనమాగత్యహ
 స్తాప్రసార్యోద్ధతుఃమైచ్ఛా । అసౌయజ్ఞోయత్రయత్ర గచ్ఛతి తత్ర త
 త్రేన్ద్రస్తమతిక్రమ్య పురోమార్గమవరుధ్యాతిష్ఠత్ । కోఽయంమామత్య
 క్రమీదితి యజ్ఞేనాక్షిప్తగ్న్యః కేనాప్యగమ్యే దుగేగత్యావిరోధినం తాడ
 యిష్యామీతీస్సమహిమానం ప్రతిజ్ఞే । అతైవంమచ్ఛక్తైః పరీక్షకః కోనా
 మ త్వమసీతీన్ద్రేణాప్యాక్షిప్తో యజ్ఞస్తాపృశాద్దుగాత్ తంవిరోధినమా
 హరిష్యామితి స్వశక్తింప్రతిజ్ఞాయ స్వకీయంపూర్వవృత్తాన్తమిన్ద్రస్య పుర
 తః సర్వమవోచత్ । పురాకదాదిదసురప్రాబల్యం దృష్ట్వామదగ్గభూత
 దీతౌద్యభిమానినః సర్వేఽపి స్వగ్లాలోకవాసినో మత్తోనిగత్య పృథివీం
 ప్రావిశాః । తేచకే । చతస్రోదీతౌస్త్రిస్ర ఉపనదపకానుత్యేతి అష్టదివససా
 ధ్యాని కర్మాణి । తత్రదీతోపనదః సప్తపుధివ్యాంగత్యాగిరయోఽభవత్ ।
 సత్యాభిమానీ దేవో వామమోషః వామంకనీయసం సౌమికవేదిగ్రహ
 చమసాదిరూపశ్చైవంవిత్తంముష్ణేతిఅపహరతీతి వామమోషః । స చము
 షితంతత్సర్వమనురేభ్యో దత్త్వాస్వయం వరాహాభూత్వాసప్తభ్యాగి
 రిభ్యః పరస్తాదనురాణాం తద్విత్తంబిభర్తిరక్షతి, తచ్చ విత్తం వేద్యందే
 వైః పునర్లాభ్యవ్యం । అతో హే ఇన్ద్రత్వం యది దుగ్నేస్థితంవిరోధినం హ
 స్తానీ తహి తంవరాహం జహీత్యుక్తగ్న్వోదర్భస్తమ్యేనైవగిరీభిత్యా
 వరాహంతాడితవాత్ । తత ఇన్ద్రో యజ్ఞమువాచ విరోధినమాహరిష్యామి

తియత్ ప్రతిజ్ఞాతం తతః-తుం శక్నోషి చేదేనం విరోధినం వరాహ
 మాహరేత్యుక్తయజ్ఞోఽభిమాన్యేవతం వరాహాకారం వేదిగ్రహచమసాది
 విత్తోపేతం యజ్ఞమెభ్యోదేవేభ్యుపహృత్యదదౌ । యస్మాద్దేవైర్లభ్యవ్యమ
 సురాణాం తద్వేదిరూపం విత్తందేవా అవిన్దంత అలభంత తస్మాద్విద్యతే
 లభ్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యావేదిరితినామసమ్పన్నం వక్ష్యమాణమపేక్ష్య అయ
 మేకగ్రప్రకారః, తస్మాదేకం వేదిత్వముక్త్యాప్రకారాన్తరేణాపి వేదిత్వం
 దశాయతి “అసురాణాంవా ఇయమగ్రతసీద్యావదాసీనలపరాపశ్యతి తా
 వద్దేవానాం తేదేవా అబ్రువన్తు త్వేవ మోఽస్యామపీతి కియద్యోదాస్యా
 మ ఇతి యావదియగ్ం సలావృకీ త్రిగపరిక్రామతి తావస్మాద్దత్తేతి స
 ఇన్ద్రః సలావృకీరూపం కృత్స్వేమాంత్రీ సుర్వతః పయక్రామత్ తదిమా
 మవిన్దంత యది మామవిన్దంత తద్వేదైవ వేదిత్వం” (సం - ౬ కాం ౨ ప్ర
 ౪౪) ఇతి । దాశేకే వేదిబ్రాహ్మణేఽప్యేతదుపాఖ్యానం శ్రుతం । తత్ర
 వసవస్త్యేతి మనైర్నియావా ప్రదేశః పరిగృహీతస్తావత్వేవ వేదిః । అ
 త్రతు కృతాస్సపిభూమిర్వేదిరితి విశేషః కృత్సభూమేర్వేదిత్వేపి యాగో
 పయక్తప్రదేశః పృథక్-ల్పనీయ ఇతి విధత్తే “సావాఇయగ్ం సర్వైవ వేది
 రియతి శత్యోమితి త్వాఅవమాయయజన్తే” (సం-౬ కాం ౨ ప్ర ౪౪) ఇతి ।
 భూమి స్సవ్యావయద్యపి వేదిరేవ తథాపి నయత్ర క్వాపి యప్తవ్యం, కీన్ద్రై
 లావతి ప్రదేశేనదో హవిధానాదికం నిర్మాతం శత్యోమితి నిశ్చిత్వ
 తావన్తం ప్రదేశం అవమాయపదైః పరిమిత్య తస్మిన్ ప్రదేశేయజేరత్ త
 త్రపదసంఖ్యాయం విధత్తే “త్రిగ్ం శత్పదాని వశ్చాత్ తిరశ్చీ భవతి షట్ త్రి
 గ్ం శత్ ప్రాచీనతుర్విగ్ం శతిః పురస్తాత్ తిరశ్చీ దశదశసమ్పద్యన్తే ద
 శాక్షరా విరాడన్నం విరాడ్విరాజైవాన్నాద్యమవదుష్టే” (సం - ౬ కాం
 ౨ ప్ర ౪౪) ఇతి । అత్రోక్తపదసంఖ్యాయాం సర్వసాం మిళితాయాం స
 వసంఖ్యాకానిదశకాని సమ్పద్యన్తే । తదేవం వేదిప్రదేశప్రమాణం మధ్యమ
 ఉపసద్ధినే ప్రాతర్నికాలీనా యా ఉపసద ఉర్ధ్వంకర్తవ్యం । తథా చ సూ
 త్రం “ అన్తరామధ్యమే ప్రవగ్యోపసదా వేదింకుర్వన్తి ప్రాగ్వంశస్య మ

తౌముపేయాదితి తత్ప్రశంసతి “వత్సవ్యైకస్తమోభాగో హిసోఽతైక
 గ్ం స్తనంవ్రతముపైత్యధ ద్వావధత్రీనధ చతురపతద్వైతురపవినామ వ్ర
 తంయేన ప్రజాతాన్ భాత్యవ్యానుదతే ప్రతిజనివ్యమాణా సభోకనీయ
 సైవభూయఉపైతి” (సం-౬కా.౨ప్ర.౫౭) ఇతి । వత్సవ్య భాగోయః స్తన
 స్తప్తినీవ్యుప్తం పయోయజమానశ్చతుర్థే పయ్యాయే స్వీకరౌతి । తతో
 ఽస్య చతు స్తననియమఃసిద్ధతితదే తదేక స్తనాదికం వ్రతంతురపవీత్యవ్య
 తే । పవనప్రజఃతేన తీక్ష్ణత్వముపలక్యతే । తురపత్ పవస్తైక్యం యస్యా
 రాగ్రస్యవ్రతస్యతేనవ్రతేనపూర్వముత్పన్నావైరిణోవివాశయతి, జని
 వ్యమాణాంశ్చ ప్రతిబధ్నాతి, కింభూత్యల్పేన కర్తౄణా భూయః ఫలంప్రా
 ప్నోతి యథోక్తేనాల్పేన బీజేన ప్రాణం వృక్షంఫలం ప్రాప్నోతితద్వత్ । య
 ద్యవ్యవ్యత్ పూర్వం విహితం పరోపరీయసీ మవాస్తరదీతౌముపేయా
 దితి తత్ప్రశంసతి “చతురోఽగ్రేస్తనాన్ వ్రతముపైత్యధ త్రీనధద్వావతైక
 మేతద్వైసుజఘనం నామవ్రతం తపస్యగ్ం సువగ్యమథో ప్రైవజా
 యతే ప్రజయాపశుభిః” (సం-౬కా.౨ప్ర.౫౭) ఇతి । యథాచూప
 వత్యాయోషితో జఘనప్రదేశః స్థూలఃతస్యాపరి సూక్ష్మో మధ్యప్రదేశః
 తద్వదస్య వ్రతస్యాథోభాగః చతుస్తనః ఉపరిభాగ ఏకస్తన ఇతి సుజ
 ఘనమితి నామతపస్యం । ఉత్తరోత్తరమాహారీక్షయాత్ తపసోయోగ్యం
 అతపవస్యగ్ంసాధనం । కింభూ సుజఘనత్వాదేవ ప్రజాన్ పశూంశ్చ ప్రజన
 యతి । త్రైవణికానామధ్యేక్షత్రియస్య ద్రవ్యంవిధత్తే “యవాగూరాజ
 న్యస్యవ్రతం క్రూరేవ వై యవాగూః క్రూర ఇవరాజన్యో వజ్రస్యరూపగ్ం
 సమృద్ధ్యై” (సం-౬కా.౨ప్ర.౫౭) ఇతి । యవాగ్వా ఓదనవత్ తృప్తిహే
 తుత్వా భావాత్ క్రూరత్వం । రాజన్యోదుష్టశిక్షకత్వాత్ క్రూరః । ఉభ
 యంమిళిత్యావజ్రసదృశం । తచ్ఛానిష్ఠనివ ర్తకత్వేనసమృద్ధ్యైభవతి । విధ
 త్తే “ఆమితౌ వైశ్యస్య పాకయజ్ఞస్యరూపంపుష్ప్యై” (సం-౬కా.౨ప్ర.౫౭)
 ఇతి । తపై పయసి దధివ్రతౌపేణ ఘనీభూతోభాగ ఆమితౌపక్షేన చరుపు

ధ్యమాల్లాలాటికాత్ తీన్వాగ్రిచః ప్రక్రమాన్వగ్రిక్రమ్య శబుగ్ంనిహన్తి త
 స్మాత్ పఞ్చదశసు దక్షిణత పవము త్తరతస్తే శ్రోణీప్రథనునిహితాచ్యజ్ఞాః
 షష్ఠ్రింశతిపురస్తాత్ తస్మాద్ద్వాదశసుదక్షిణత పవము త్తరతస్తావగ్ంసా”
 ఇతి । యథోక్తపరిమాణమతిప్రదేశే ఉపరితనమృత్తికాయా అవనయనం వి
 ధత్తే “ఉద్ధన్తి యదేవాస్యా అమేధ్యం తదపహన్తి” (సం - ౬కా । ౨ప్ర।
 ౪౭) ఇతి । స్త్రీవనాదికృత మశుచిత్వముద్ధననేనాపైతితమేవ విధిమనూ
 ద్యప్రశంసతి “ఉద్ధన్తి తస్మాదోషధయ్య పరాభవన్తి బహిః స్తృణాతి త
 స్మాదోషధయ్యి పునరాభవన్తి” (సం - ౬కా । ౨ప్ర । ౪౭) ఇతి । పూ
 ర్వం తస్మిన్ ప్రదేశే సముత్పన్నాస్తృణవిశేషా ఉద్ధననేన పరాభూతా
 భవన్తి । తస్మాత్ కృత్స్నవేద్యాం బహిఃరాస్తరణాదోషధయః పున
 రాగతాభవన్తి । తస్య బహిఃష ఉపరి పునరప్యగ్నిహోమీయవశ్యధాం
 బహిఃపుత్రరవేదిప్రదేశే స్తృణీయాదితి విధత్తే “ఉత్తరం బహిఃష ఉత్త
 ర బహిఃస్తృణాతి ప్రజావై బహిఃర్యజమానమేవా యజమానామత్త
 రంకరోతి తస్మాద్యజమానోఽయజమానామత్తరః” (సం - ౬కా । ౨ప్ర।
 ౪౭) ఇతి । ఉత్పృష్ట ఇత్యర్థః । యత్పూర్వం విహితం తిస్రఉపసద ఉపై
 తీతి తత్ర వివక్షస్వవక్షయోర్భాధాబాధా పువన్యస్యతి “యద్వా అసీ
 శానోభారమాదత్తే విభై సలిశ తెయద్ద్వాదశ సాహస్రస్య పనదఃస్య స్త్రోఽ
 హీనస్య యజ్ఞస్య విలోమక్రియేత తిస్రపవసాహస్రస్య పనదోద్వాదశాహీన
 స్య యజ్ఞస్య నవీయ్యత్వాయాథో సలోమక్రియతే” (సం - ౬కా । ౨ప్ర।
 ౫౭) ఇతి । లోకేయద్యశక్తగి కశ్చిత్ ప్రాథం భారం వోఘమాదదీత తదాస
 విలిశ తెవిశేషేణాల్పీభవతి ఉత్థాతుమప్యశక్తా భూమాపతేత్ తద్వదత్రాపి
 యోజ్యతే అహస్సపహవర్తత ఇతి సాహస్ర ఏకాహా జ్యోతిష్టుమః । అ
 హఃసంసాధ్యః అహీనో ద్విరాత్రాదిః । తత్రయద్యల్పస్య సాహస్ర
 ద్వాదశస్యః యదావా అధికస్య అహీనస్య తిస్రఃస్యః తదా విలోమవివ
 రీతం క్రియేత । తథాసతి సాహస్ర వీయ్యం హీయేతస్వపక్షేతునా
 స్తి తమభయం, యచ్ఛాన్యత్పూర్వం విహితం, ఆరాగ్రామవాస్తరదీ

రోదాశాదినా కృతోయజ్ఞః పాకయజ్ఞః అమిత్రాయాః పక్వపయోనిష్పన్నై
 త్వాత్ పాకయజ్ఞస్యరూపం అతః పుష్ట్యేభవతి । విధత్తే “పయోబ్రాహ్మ
 ణస్య తేజోవై బ్రాహ్మణస్తేజః పయస్తేజస్సైవ తేజసివయ ఆత్మన్ధతైఽధో పయ
 సావై గర్భావధన్ నైగర్భాభవఖలు వా ఏషయద్దీక్షితో యదస్య పయోవ్ర
 తం భవత్త్వాత్మానవేవ తద్వర్ధయతి” (సం-౬ కా. ౨ ప్ర. ౧౮) ఇతి । బ్రాహ్మ
 ణోఽధ్యాపనాదిరూపేణ తేజసాయుక్తః పయస్తేజోవత్ స్వచ్ఛరూపాత్
 స్వయమేవ తేజస్వివయసి పీతేనతి స్వకీయేన తేజసానహయోరూపం తేజ
 ఆత్మానిధృతం భవతి । కింఞ్చ దీక్షితస్య గర్భాదూపత్వాత్ పయసా వృద్ధి
 ర్యుజ్యతే మధ్యాహ్నమధ్యరాత్రయో వ్రతకాలత్వం విధాతుం ప్రస్తాతి
 “త్రివ్రతోవై మనురాసీత్ ద్వివ్రతా అనురావకవ్రతా దేవాః ప్రాతర్మణ
 ధ్యన్తి నే సాయం తన్మనో వ్రతమాసీత పాకయజ్ఞస్యరూపం పుష్ట్యేప్రా
 తశ్చ సాయంచాసురాణాం నిర్త్యంతుధోరూపం తతస్తై పరాభవణమ
 ధ్యన్తి నే మధ్యరాత్రే దేవానాం తతస్తై భవన్తు వగ్ధం లోకమాయణ”
 (సం-౬ కా. ౨ ప్ర. ౧౮) ఇతి । అహనిత్రిమకాలేషు వ్రతం భాజనం కుర్వతోమ
 నోః ఏకస్మిన్నేవకాలే వ్రతం కుర్వతాం దేవానాం మధ్యాహ్నకాలే వ్రత
 మస్తి సచకాలః క్షుధస్వరూపం తస్మిన్వ్రతరహితా అనురాః పరాభూ
 తాః । వ్రతయంతస్తుమను దేవావాశ్చ పుష్టిం స్వగ్గచ్ఛప్రాప్తాః । తతోమధ్యా
 హ్నకాలగవ్రతస్తేః । విధత్తే “యదస్య మధ్యన్తి నే మధ్యరాత్రే వ్రతం భవతి మ
 ధ్యతో వాలన్నేనభుజ్యతే మధ్యతవతదూజణంధత్తే భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై
 భవత్త్వాత్మానా పరాస్యభ్రాతృవ్యో భవతి” (సం-౬ కా. ౨ ప్ర. ౧౮) ఇతి ।
 ముఖమధ్యైఽన్నస్య భాజనముదరమధ్యే చ ధారణం యథా లోకే తదైవ
 అత్రాపి । మధ్యాహ్న మధ్యరాత్రే చ వ్రతం ర్తవ్యం । దీక్షితస్య స్వనివా
 సస్థానాత్ ప్రవాసం నిషేధతి “గర్భావాపయద్దీక్షితో యోనిర్దీక్షీ
 తవిమితం యద్దీక్షితో దీక్షితవిమితాత్ ప్రవశేద్యథా యోనే గర్భానా
 న్దతి తాదృగేవ తన్నప్రవస్తవ్యమాత్మనో గోపీధాయ” (సం-౬ కా. ౨ ప్ర.

(౫౮) ఇతి । దీక్షితావిశేషేణ మీయతే ప్రక్షిప్యతే యస్మిన్ కాలాస్థానే తద్దీక్షితవిమితం తస్య యోనిరూపత్వాత్ తతోఽస్య నిగమనం గర్భాస్థానముం తత ఆత్మరత్నార్థం నిగమనవ్యం । ఏత మేవ నిషేధం ప్రకారా న్నరేణ ప్రశంసతి “ఏవ వై వ్యాఘ్రః కులగోపోయదగ్నిస్తస్మాద్యదీక్షితః ప్రవసేత్ సపసమీశ్వరోఽనూత్థాయ హస్తోనా ప్రవస్తవ్యమాత్మనో గుప్త్యై”

(సం-౬కా|౨ప్ర|౫౮) ఇతి|ఎష ఎవాహవనీయోఽగ్నిః ప్రవసతో వ్యాఘ్రో వద్ధింసకః నివసత్య కులరక్షకః, తస్మాత్ సోఽగ్నిః ప్రవసన్త మేనమనువర్త్య ఉత్థాయ హస్తుం సమర్థః ప్రవాసాభావస్తాత్మమో రక్షణాయ భవతి| ఆహవనీయదక్షిణదేశం శమనార్థం విధత్తే “దక్షిణతః శయంతే ద్వైయజమానస్యాఽఽయతనగ్ంస్వేవాఽఽయతనే శయే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౫౮)

ఇతి|శేత ఇత్యర్థః|యజమానస్యా * హవనీయాభిముఖ్యం విధత్తే “అగ్నిమభ్యావృత్య శయే దేవతా ఎవయజ్ఞమభ్యావృత్య శయే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౫౮) ఇతి । అధికామ్యాని దేవయజనాని విధీయంతే । తత్ర పురోహవిరాదయః సంజ్ఞావిశేషా ఉక్త్యాహోజశ్యతి రాత్రామ్య త్రయజ్ఞాః స్వర్గప్రాప్తికామినం ప్రతివిధత్తే “పురోహవిషిదేవయజనే యాజయేద్యం కామయేతోపై నముత్తరో యజ్ఞో నమేదభిసువగ్ం లోకం జయేత్” (సం-౬కా|౨ప్ర|౫౮) ఇతి । అనేన ప్రకారేణ యం యజమానముద్దిశ్య కామయేత తం పురోహవి నామకే యాజయేత్ । తస్య లక్షణమాహ “ఎతద్వై పురోహవిరైవయజనం యస్య హూతా ప్రాతరనువాకమనుబ్రువన్నగ్నిమప ఆదిత్యమభివిసశ్యతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి|యస్య దేవయజనస్య హవిధానముణ్ణపే ఆసీనః ప్రాబ్దుభౌ హూతా ప్రాతరనువాక నామకం శస్త్రం పతేత్ పురోవర్తినమాహవనీయాగ్నిం తతని ప్రాగ్వర్తినం నదీతటా కాదిజలం తతోఽపి ప్రాద్విశ్య ద్యస్తమాదిత్యఞ్చాభిముఖ్యేన యుగపత్వశ్యతి ఎతాదృక్ దేవయజనం పురోహవిరిత్యుచ్యతే|కామితఫలసిద్ధిం దశక-

యతి “ఉపైనముపైనముత్తరో యజ్ఞోనమత్యభిసువగ్గం లోకంజయతి”
 (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి|అన్యద్విధత్తై “ఆప్తేదేవయజనే యాజదేన్యా”
 త్యవ్యవస్తం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి|అప్తనామకస్య లక్షణమాహ
 “పథాంవాఽధిస్సుశ్చయేత్ కత్తం వాయావిన్నానసే యాతవై సరథా
 మైతద్వా ఆప్తం దేవయజనం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి|ప్రాథంరాజమా
 గ్గం ప్రాథంగర్తం వావిలోక్యాధిక్యేన తత్సంస్పృశో యథాభవతి తథా
 దేవయజనం నిష్క్రాంతవ్యం|దేవయజనగ ర్తయోర్మధ్యే శకటస్యవారధస్య
 వా యాతవైగస్తం యావదస్తం సపర్యాప్తం తావదేవాన్తరంక ర్తవ్యం
 సోఽయమధిస్సుశ్చః|ఎతదేవాప్తనామకం| కామితార్థసిద్ధిందశయతి “ఆ
 ప్నోత్యేవ భ్రాతృవ్యం నైసం భ్రాతృవ్య ఆప్నోతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮)
 ఇతి | జయతీ త్యర్థః | విధత్తై “ఎకోన్నతే దేవయజనే యాజయేత్పశుకా
 మం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి | ప్రశంసతి “ఎకోన్నతాద్వై దేవయజ
 నాదగ్గిరసః పశూనస్పృజన్త” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి|లక్షణమాహ “అన్న
 రాసదో హవిధాన్ ఉన్నతగ్ం స్యాదేతద్వా ఎకోన్నతం దేవయజనం”
 (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి|ప్రాచీనవంశాత్పురతః ప్రత్యాసన్నంసదః, ఉత్తర
 వేదేపశ్చాత్ ప్రత్యాసన్నంహవిధానం, తయోర్మధ్యమున్నతంకుర్యాత్
 త్ | ఫలమాహ “పశుమానేవభవతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి | విధత్తై
 “త్ర్యున్నతే దేవయజనే యాజయేత్ సువగ్గకామం” (సం-౬కా|౨ప్ర|
 ౬౮) ఇతి | విధత్తై “త్ర్యున్నతాద్వై దేవయజనాదగ్గిరసః సువగ్గం లో
 కమాయ” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి | లక్షణమాహ “అన్తరాహవనీయ
 జ్ఞు హవిధానంచోన్నతగ్ం స్యాదన్తరాహవిధానజ్ఞు సదశ్చాన్తరా సద
 శ్చ గాహాపత్యజ్ఞై తద్వై త్ర్యున్నతం దేవయజనం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮)
 ఇతి | ఉత్తర వేదిహవిధానసదః ప్రాచీనవంశానాం చతుర్ణామన్తరాశప్రదే
 శేషుత్రిమాన్నతంకుర్యాత్ | ఫలమాహ “సువర్గమెవలోకమైతి” (సం-
 ౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి | విధత్తై “ప్రతిష్ఠితే దేవయజనే యాజయేత్ ప్రతి
 ష్ఠాకామం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౮) ఇతి | లక్షణమాహ “ఏతద్వై ప్రతి

స్థితం దేవయజనం యశ్చ సర్వతస్సమం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౨) ఇతి । ఫల
మాహ “ప్రత్యైవతిథితి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౨) ఇతి । అథ నామ విశేష
మనుక్తా లక్షణపురస్కరవిధత్తే “యత్రాస్యాలస్యః ఓషధయో వ్యతిష
క్తా స్యుస్తద్యాజయేత్ పశుకామః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౨) ఇతి । యవ
గౌఢామప్రియభుక్కోద్రవాది బీజాని పరస్పరవిలక్షణాని యస్మిన్ప్రదేశే
సహ్యాత్పద్యంతే తత్రపశుకామం యజేత్ । ప్రశంసతి “ఎతద్వైపశూ
నాగ్ం రూపం రూపేణైవాస్మైపశూనవరుణే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౨) ఇతి ।
ఫలమాహ “పశుమానేవభవతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౨) ఇతి । విధత్తే నిఘ్న
తిగృహీతే దేవయజనే యాజయేద్యం కామయేత నిఘ్నత్యాఽస్య యజ్ఞం
గ్రాహయేయం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౨) ఇతి । నిఘ్నతి యజ్ఞ
జ్ఞాపిహూతీరాక్షసః । లక్షణమాహ “ఎతద్వైనిఘ్నతి గృహీతం దేవ
యజనం యత్ సదృశ్యై సత్యా ఋతుం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౨) ఇతి । నిమోన్నత
భాగగాహిత్యేన సదృశ్యాః సత్యాభూమేః స
వృద్ధి యద్వృక్షతృణాదిశూన్యం స్థానం తన్నిఘ్నతిగృహీతం । కామి
తార్థసిద్ధిమాహ “నిఘ్నత్యైవాస్య యజ్ఞం గ్రాహయతి” (సం-౬కా|
౨ప్ర|౬౨) ఇతి । విధత్తే “వ్యావృత్తే దేవయజనే యాజయేద్వాప్యవృత్తా
మం యం పాత్రే వా తల్పే వా మిమాగ్ం సేరక” (సం-౬కా|౨ప్ర|
౬౨) ఇతి । పాత్రోపలక్ష్మితే సహ పక్షిభాజనే తల్పోపలక్ష్మితే వివాహే
వా బన్ధుమిత్రాదయో యం పురుషమగ్నిశ్య మీమాగ్ం సేరక సన్నిహ్య
రక సపురుషః సద్దేహ హేతోరపవాదాదేః పాప్తనో వ్యావృత్తిం కా
మయతే తం వ్యావృత్తే యాజయేత్ । వ్యావృత్తస్య లక్షణమాహ “పా
వీనమాహవనీయాత్ ప్రవణగ్ంస్యాత్ ప్రతీచీనం గాహాపత్యాదేతద్వై
వ్యావృత్తం దేవయజనం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౨) ఇతి । ఉభయతః ప్రవ
ణం క్రమనిముం । ఫలసిద్ధిమాహ “విపాప్తనా భ్రాతృవ్యేణావర్తతే
వైనం పాత్రే న తల్పే మీమాగ్ం సనై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬౨) ఇతి । పా
పరూపేణ వైరిణా వ్యావర్తతే వియుజ్యతే తతోనసన్నిహ్యతే । విధత్తే

“కాయ్యోదెవయజనే యాజయేద్భూతికామం” (సం-౬ కా|౨ప్ర|౬౬) ఇతి । కాయ్యో మృచ్ఛిలాది భిరున్నతీకరణీయే । ప్రశంసతి “కాయ్యో వైపురుషః” (సం-౬ కా|౨ప్ర|౬౬) ఇతి ఉపసయనాది సంసారైరున్న తీకరణీయః పురుషః తత స్తస్యేదమ్యోగ్యం । ఫలసిద్ధిం దశయతి “భ వత్సేవ” (సం-౬ కా|౨ప్ర|౬౬) ఇతి । విశ్వయ్యం ప్రాప్నోత్యేవ తదే తత్ సవ్వాయా తే అగ్నేయాశయా హరాశయా రజాశయే త్యనే న ముద్వైజ సాధ్యయోః ప్రాత్యకాలీనసాయజ్కాలీనోపసవో మఘేభ్య కర్తవ్యం॥ || అత్రవినియోగసంజ్ఞాహః || ||

“అంశురాప్యాయయేత్ సోమమేష్టా ప్రస్తరనిహ్నః॥
అగ్నేపూర్వాగ్నిమామన్త్ర్యియాతేమాజయతేతథా॥
వ్రతఞ్చ తేనకురుతే యాతే త్యుపసదామమీ॥
అజ్యహూమా అయాశేతి రజేతి చహరేతి చ॥
త్రివిధో మన్త్రీ భేదస్యాన్తన్త్రాః సప్తైహవణితాః” ||ఇతి॥

అథమీమాంసా.

పశ్చుమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిత్రితం॥
“అవృత్తిరుపసస్వేషా సజ్ఘస్వేకైకగాఢభవా॥
తిరధ్యాయం పతేత్యాదావిపస్యత్ సముదాయగా॥
ప్రథమామధ్యమాన్వేతి ప్రాకృతక్రమసిద్ధయే॥
ఎకైకస్యద్విరభ్యాసే షట్సంఖ్యేషి ప్రసిద్ధయే” ||ఇతి॥
అగ్నోమ్రూయతే పడుపసద ఇతి|సత్రేచోదకప్రాస్తానాం తిస్మాణా ముపసదాం సవ్వన్యాయేనాప్యత్యా షట్సంఖ్యేసమ్పాదనీయా । యథా పూర్వావాచికరణే వ్రయాజేషు సజ్ఘావృత్త్యైకాదశసంఖ్యే సమ్పాదితా త ద్విద్రతాప్యావృత్తిర్దణ్డకలితవత్సముదాయస్య యుక్తా । యథా దణ్డేన భూ ప్రదేశం సమ్మిమాంసః పురుషః ఆమూలాగ్రం కృత్సదణ్డం పునఃకలిపునఃకలిపా తయతి న తు దణ్డస్య వ్రత్యవయవం పృథగావృత్తిం కరోతి । యథా వా

అచారం రుద్రాధ్యాయం జపతీత్యత్ర కృత్సంపదాధ్యాయ ఆవర్తతేన
 త్యధ్యామైకదేశ పక్షైకోఽనువాకః పృథగేవ త్రిసృవత్యతే తథా తిస్మా
 ణ్ఞాముపసదాం సముదాయ ఆవతేనీయ ఇతిచేత్ | మైవం | ప్రాకృతక్ర
 మబాధప్రసక్తాత్ | ప్రకృతౌహి దీతౌనస్తరభావిని దినేహూతవ్యాప్రధ
 మోపసత్ | తత ఊర్ధ్వదినేద్వితీయా | తతోఽపూర్వార్ధదినే తృతీయా |
 తా ఏతాః సకృదనుష్ఠాయ పునరుపరితనదినే అనుష్ఠీయన్తైచేత్ పునః అను
 ష్ఠీయమానాయాః ప్రథమాయాః ప్రథమత్వమపైతి చతుర్థీత్వమాయా
 తి | తస్మాత్ ప్రాకృతక్రమసిద్ధయే ప్రథమాం ద్వీరభ్యస్య తతోద్వితీయాం
 ద్వీరభ్యస్యే త్యైవం స్వస్థానవృద్ధ్యా తాసామావృత్తికార్యాయాన చ అ
 ధ్యాయవృష్టాన్తయిక్తః అనువాకసముదాయస్యైవాధ్యాయశ్చాదధ్యాయ
 య స్యైవావృత్తివిధానాత్ | నత్విహ సముదాయస్యోపసత్త్వమస్తి తస్మా
 త్పుత్యేకముపసదావత్తేనీయా అనేన న్యాయేన ద్వాదశాహీనస్యేత్య
 త్రైకైకోపసచ్ఛతుర్వార మావర్తనీయా ||

|| తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తయం ||

“తిస్రపవహిసాహ్నో రహీనేద్వాదశేత్యదః |

జ్యోతిష్టోమేద్వాదశత్వ మధవాహగణోభవేత్ |

అస్తుప్రకరణాదాద్యో నాహీనత్వం విరుద్ధ్యతే |

ప్రకృతిత్వాన్నకేనాపి హీనోఽతోఽత్ర వికల్ప్యతాం ||

సాహ్నోద్భిన్నాహీనసంజ్ఞా రూఢైషాఽహగణోభవేత్ |

షష్ఠీశ్రుత్యాద్వాదశత్వం ప్రక్రియాతోఽవకృష్యతాం” || ఇతి ||

జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయతే తిస్రపవహాహ్నోపసదోద్వాదశా
 హీనస్యేతి | ఏకేనాహ్నో నిష్పాద్యత్వాత్ సాహ్నోజ్యోతిష్టోమః దీతౌ
 దివసాత్ ఊర్ధ్వం సోమాభివవదివసాత్ పూర్వకర్తవ్యాహూమా ఉ
 పసదః తాసాం ద్వాదశత్వం ప్రకరణబలాజ్యోతిష్టోమే నివిశతే | అహీన
 శబ్దశ్చ తస్మిన్నేవకల్ప్యతే | జ్యోతిష్టోమస్య నిఖిలసోమయాగప్రకృతిత్వేన

న సర్వేషామజ్ఞానాం తత్రోపదేశే సతి తదుపదేశవికలవికృతీనామ హీన
త్వాభావాత్ । అతోద్వాదశత్య త్రిత్యయోవికల్ప ఇతిప్రాప్తై బ్రూమః ।
ఆవృత్తసోమయాగరూపోద్విరాత త్రిరాత్రాదిరహగణస్తస్మిన్నహీనశ
బ్దోయాధః । యాగికత్వేతునహీన ఇతి విగృహ్య సమాసే కృతే అయజ్ఞాది
శబ్దవదామ్యదాత్తః స్యాత్ మధ్యోదాత్తస్తామూయతే । రూఢిశ్చపిగ్ర
హనిరపేక్షత్వాచ్ఛ్రుమబుద్ధిహేతుః । అతో జ్యోతిష్టామవాచినః సాహ్నశ
బ్దాద్భిన్నేయమహీనసంజ్ఞాజ్యోతిష్టామాద్భిన్నమహగణమభిధత్తైతస్మిన్న
హగణజేషస్త్రిత్యాయదుక్తం ద్వాదశత్వం నివేశ్యతే తస్మిన్ధ్యే ప్రకర
ణాదిదమున్నేతవ్యం * ॥ తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదే ద్వితియః ॥

“ముఖ్యాన్ధాసోమికివేది రుభయాధోఽతముఖ్యగా ।

చికిషితత్వాన్ముఖ్యస్య వేద్యాం తత్రాత్రిసంఖ్యవాత్ ॥

ముఖ్యాసామగ్ర్యహేతుత్వాత్ తదగ్రభ్యుచికిషితం ।

ముఖ్యవత్ తేనతద్వేదిర క్లేష్వప్యవకారిణి” ॥ ఇతి ॥

దాశికిం వేదిం మధ్యేఽన్తర్భావ్యప్రాచీనవంశో మన్వసోఽవస్థితః, తతః
పూర్వస్యాం దిశి సదోహ విధానాదీనాం వయ్యాన్త్రోభాగావిశేషః ।
తైః సదనిప్రభృతిభిః సహ సామిక్తి వేదిరిత్యుచ్యతే । సేయం ముఖ్యస్య సో
మయాగన్వైవోపకారంకరోతి, న త్వముఖ్యానామగ్నిహోమీయాన్యజ్ఞా
నాం । కుతః । ముఖ్యస్యాచికిషితత్వాత్ । న చ అక్లాస్యపి చికిషితానీలి
వాచ్యం చికిషాస్వరూపస్య వేదేనైవాభిహితత్వాత్ । ఏవం శ్రూయ
తే “షట్త్రింశస్త్రీక్రమాప్రాచీ చతుర్వింశతిరగ్రేణ త్రింశజ్జను నేనేతి శ
త్యోమహే ” ఇతి । అస్యాయమథః । శ్రూయమాణేనా నేనై ఘ్యప్ర
మాణేన తిర్యక్ప్రమాణేన చప్రమితే భూమాగే ఫలహేతుం సోమయా
గం కత్తుం శత్యోమహ ఇతిశ్చిత్తతత్తదైవ కుర్యాదితి । సేయంచికిషా
ముఖ్యవిషయా । ఇతి శత్యోమహ ఇతిపరిమాణస్య శక్తేశోపన్యాసాత్ ।

అక్లానాం పశూనామిష్టినాం సదోహవిధానాదిమణ్డపనిరపేతౌణాం
యథోక్త పరిమాణమస్తరేణావ్యనుస్థాతుం శక్యత్వాత్ స ఉపన్యాసస్త్ర
నిర్భయః । సోమస్య త్వనుస్థానం యథోక్తవేద్యామేవ సమ్భవతి । న త్వ
స్యత్ర, తస్మాత్ సా వేదముఖ్యస్యైవోపకరో తీతిప్రాప్తైబ్రూమః । ఇయ
తి శత్యమహ ఇత్యత్ర సాగ్రప్రదానానుస్థానే శక్తిగుక్తా తా దృశ్యైవప
లంప్రతిదృష్ట ౪ ఫలహతుత్వాత్ । అతో ముఖ్యాజ్ఞయోశ్చిక్రీషాయాస్తు
ల్యత్వాద్విధి రుభయాధ్ధా । న చాత్ర వపనాది సామ్యం శఙ్కనీయం దృ
ష్టావయోగాభావస్యత్రోక్తత్వాత్, ఇహ తు హవిరాసాదనాదిదృష్ట
ఉపయోగః స చ ముఖ్యాజ్ఞయోః సమభిత్వభయార్థత్వం ॥

॥పస్తాధ్యాయస్య అష్టమపాదే చిన్తితం॥

“అన్యైభావేష్యభావేషి పయోభయోదయోఽగ్రిమం

నిమిత్తేనత్యనుస్థానాన్నియమాదృష్టతోఽన్తీయం” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “పయోబ్రాహ్మణస్యవ్రతం” ఇతి । తదెతదస
త్యస్యస్త్రిక భక్షేనతికర్తవ్యం । కుతః । అన్యైభావస్యనిమిత్తత్వాత్ । ని
మిత్తేనతి నైమిత్తికస్యావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ఇతిచేత్ । మైవం । సన్యా
త్రాన్యైభావోనిమిత్తత్వేనశ్రుతః, తస్మాత్ సత్యస్యస్త్రిక భక్షేయమా
దృష్టాయ పయవప్రతయేత్ ॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం ॥

“అజీర్ణసమ్మ వేకాయ్యం వ్రతంనైవాగ్రిమోవిధిః

రోగోత్పత్త్యాప్రధానస్య విరోధాన్నపయోవ్రతం” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “మధ్యద్వినే మధ్యరాత్రేవ్రతంవ్రతయతి” ఇతి ।
తత్రయస్య అజీర్ణాసమ్మవితా తేనాపివిహితత్వాత్పయో వ్రతయిత
వ్యమేవేతిచేత్ । మైవం । ప్రధానానుస్థాన విఘ్నప్రసక్తౌ । తస్మాత్ త
ధావిధవేళాయాం పయోవజయేత్ ॥

అత్రసర్వాణియజుంష్యేవేతి నాస్తి ఛందః ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః ॥

అథై త్త్వీయసంహితా.

విత్తాయనీ మేఽసి తిక్తాయనీ మైఽస్యవతాన్యానాధిత మవతాన్యాన్య
 ద్రితం విదేరగ్నినాభోనామాగ్నే అగ్నిరో యోఽస్యాం పృథి వ్యామస్యా
 యష్టానామేహి యత్ తే సాధ్యప్తం నామయజ్ఞియంతేన త్వాఽగ్రధే
 ఽగ్నే అగ్నిరోయో ద్వితీయస్యాం తృతీయస్యాం పృథివ్యామస్యామష్టా
 నామేహియతైఽసాధ్యప్తం నామ॥ ౧ ॥

యజ్ఞయం తేన త్వాఽఽదధే సిగ్ంహీరసి మహిషీర పురుషుః ప్ర
స్వీరు తే యజ్ఞపతిః ప్రథతాం దుగ్ధాసి కేవేభ్యః శుద్ధస్వ దైవేభ్యః
శుష్కస్వేంద్రమోషస్త్యా వసుభిః పురస్తాత్ పాతు మనోజవాస్త్యా పి
తృభిర్గఢితః పాతు ప్రచేతాస్త్యా రుద్రైః పశ్చాత్ పాతు విశ్వకమ్భాః
త్వాఽఽదిత్యైరుక్షరతః పాతు సిగ్ంహీరసి సజత్పస్తాహీ స్వాహా సి
గ్ంహీరసి సుప్రజావనిస్వాహా సిగ్ంహీః॥ ౨ ॥

అసి రాయస్వీక్షవని స్వాహా సిగంహీరస్యాదిత్యవని స్వాహా సి
గంహీరస్యావహ దేవా దేవయతే యజమానాయ స్వాహా ధూతేభ్య
స్తావి శ్వాయంతరిసి పృథివీం దృగంహాధ్రువక్షిదస్త్యంతరిక్షం దృగంహామ్య
తక్షిదస్ దివం దృగంహాగైభవాస్త్యగైభవపురమసి॥ ౩ ॥

నామ! సుప్రజావని స్వాహా! నిగ్గంహీః పశ్చత్రిగ్ంశచ్చ॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకాద్య
దశోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

ఏకాదశేఽనువాకే ఉపసదోఽభిహితాః । తత్ర మధ్యమోపసద్దిశే
 ష్టత్రింశత్పదపరిమితో యోఽయంవెదిప్రదేశః స్వీకృతః తస్యపూర్వభా
 గే ఉత్తరవేది ద్వాదశేఽనువాకేఽభిధీయతే|బోధాయనః “ఉత్తరేణ
 వెదిం ద్వయోర్వాత్రిమి వాప్రక్రమేణ స్ఫేయోద్ధత్యావోత్కృత్య, శమ్యయా
 చాత్వాలం పరిమిమీతే విత్తాయనీ మేసీతిపురస్తా దుదీచీన కుమ్భయాన్తరి
 తః స్ఫేయసోల్లిఖతి, తిక్తాయనీమేఽసీతి దక్షిణతః ప్రాకుమ్భయాన్తరి
 తః స్ఫేయసోల్లిఖతి, అవతాన్త్యావ్యధిత మిత్యత్తరతః ప్రాచీనకుమ్భయా
 న్తరితః స్ఫేయసోల్లిఖతి” ఇతి । అపస్తంబ్యః “అపరేణయాపావటదేశ
 గ్ం సజ్చరమవశిష్య వెద్యానుత్తరవేదిం దశపదాగ్ం సోమే కరోత్యగ్ం
 హీయసీం పురస్తాదిత్యేకే తాం యుగేన యజమానస్య వా పదై విమా
 యశమ్యయా పరిమిమీతే శమ్యామాత్రీ నిరూఢ పశుబన్ధస్యోత్తరవేదిః శ
 మ్యాం పురస్తాదుదగ్రాం నిధాయస్ఫేయసోదీచీమభ్యన్తరముపలిఖతి, విత్తా
 యనీమేఽసీత్యేవం దక్షిణతఃప్రాచీం, తిక్తాయనీమేఽసీతి పశ్చాదుదీచీం,
 అవతాన్త్యా నాధితమిత్యత్తరతః ప్రాచీం, అవతాన్త్యా వ్యధితమి త్యత్తర
 స్తాద్యేద్యంసాదుదక్ష్ప్రక్రమే చాత్వాలస్త ముత్తరవేదివత్పూష్టిం శమ్య
 యా పరిమిత్వ ” ఇతి । పాతస్త “విత్తాయనీ మేఽసి తిక్తాయనీ మేస్యవ
 తాన్త్యానాధితమవతాన్త్యావ్యధితం ” ఇతి । అత్రోత్తరవేదేద్వావాకారౌ
 మహావేద్యాః ప్రాగ్భాగే మృత్తికాప్రత్యేపేణ నిష్పేద్యమాన ఏక ఆకా
 రః అపస్తంబమతే తద్విషయా మన్తా ఉక్తాః । మృత్తికాచాత్వాలగతే
 తి తద్రూపోపర ఆకారః తద్విషయా బోధాయనమతేమన్తాః । హే ఉత్త
 రవేదెత్వం మమవిత్తాయనీ వహ్నిరూపస్యవిత్రస్య ప్రాపికాసి । తిక్తస్య
 వహ్నిలేజసో జ్వాలారూపస్య ప్రాపికాసి । నాధితం వహ్నియాచకం
 మామవతాత్ రక్ష । వ్యధితం హహ్నిలాభాన్ధీతం మాం రక్ష । మన్తాన్
 వ్యాచిఖ్యానుః శమ్యయా వెదిపరిమాణం విధాతుమాఖ్యాయికయా వెదిం

ప్రస్తువక్ ప్రసక్తాద్వ్యభూరణం విధతై “తేభ్య ఉత్తరవెడిః సిగ్-హీ
 రూపం కృత్వ భయానస్తరావక్రమ్యా తిస్తతైదెవా అవస్యన్త యత
 రాన్యా ఇయముపావర్త్యతి త ఇదం భవిష్యన్తిల రాముపాను స్త్రియ
 స్త సాబ్రవీద్వరం వృణేసర్వాక్ మయాకామాక్ వ్యశ్నవధపూర్వాం
 తుమాగ్నైరాహుతిరశ్నవతా ఇతి తస్మాదుత్తరవెడిం పూర్వముగ్నైర్వా
 ఘరయన్తి వారే వృతగ్-వ్యవై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౨) ఇతి । అత్ర
 భయోరస్తరేణ తృభిధానాత్ తేభ్యో దేవాసురేభ్య ఇతిభ్యతే । తేదే
 వాస్తాముపాను స్త్రియ స్త ప్రాధికతవన్తః మయా మదనుగ్రహణ భా
 తృవ్యాభిభవాక్ సర్వాక్ కామాక్ యాయం వ్యశ్నవధ విశేషేణప్రా
 ప్నృధ । తదర్థంతాద్వ్యహుతీ వ్యాఘరణరూపా యుష్మాభి హులా
 ప్రాణేవ్యమాణానగ్నైః పూర్వభావినీంమాంవ్యశ్నవతై విశేషేణ వ్యా
 ప్నోతు మామేవోద్దిశ్యహూయతాంసోఽయంవరః యస్మాద్వరో వృతః
 తస్మాత్తథా వ్యాఘరయేయః తత్ప్రకారస్తు సిగ్-హీరసి మహిషీరసి
 త్యాది మస్త్రీవ్యాఖ్యానావసరే వత్సవై । విధతై “శవ్యయాపరిమిమి
 తే మాత్రైవాన్యైసాఽధోయై కైవైవ యుక్తమపనుధే” (సం-౬కా|౨ప్ర|
 ౭౨) ఇతి । గదయా సవ్యశీ బాహుపరిమితా శమ్యా । తయావత్సుగ్నికూ
 త్తరవెడిం పరిమిమితే । అస్యా ఉత్తరవెడిః సాఇయం భూమిః శవ్యయా
 పరిమితానిజ్-తామాత్రైవ సన్యానాగ్రహచమసాది ప్రచారస్యపర్యాప్త
 త్వాత్ । నావ్యధికా యధోక్తప్రచారా నువయుక్తభాగస్యాభావాత్ । క
 ఇచ్చయై కైవైవ యోగ్యైవ ఉత్తరవెడిప్రమాణేన యోగ్యఫలం ప్రాప్నో
 తిమస్త్రీవ్యాచప్తై “విత్తాయనీ మేఽసీత్యాహ విత్తాహ్యోనానావత్
 తిత్తాయనీమేఽసీత్యాహ తిక్తా హ్యోనా నావదవతాన్తా నాధితమిత్తా
 హ నాధితా హ్యోనా నావదవతాన్తావ్యతిధమిత్తాహ వ్యధితా
 హ్యోనానావత్ ” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౨) ఇతి । విత్తంవహ్నిరూపం । విత్తా
 ధిఃసపతాక్ యజ్ఞక్రతూక్ వహ్నిప్రాపణేన ఇయముత్తరవెడిరరయత్ ।
 తిక్తం వహ్నిజ్వాలారూపం తెజసః, తదధిఃసపతాక్ యజ్ఞక్రతూక్ ।

బోధాయనః “అథచాత్వా లే బహిర్నిధాయ తస్మై స్వేనప్రహరతి,
 విదేర్గ్నినభో నామా గ్నో అగ్నిరోయోఽస్యాం పృథివ్యామస్యాయుషా
 నామేహి” ఇతి । తత్ హృత్వోత్తరవేద్యాం నివపతి, యత్రేనాధృ
 ప్తం నామయజ్ఞియం తేనత్వాఽదదధేఽగ్నోఽగ్నిరోయోద్వితీయస్యాం పృథి
 వ్యామస్యాయుషా నామేహియత్రేనాధృప్తం నామ యజ్ఞియం తేన
 త్వాఽదదధే” ఇతి । ఆపస్తంబస్త్రీక్షమన్త్రితామాహ “తూష్ణీంజానుద
 ఘ్నం త్రివితంతిం వాఖాత్వోత్తరవేద్యధాన్ పాగ్ంసూ హరతి విదే
 రగ్నిరితి” ఇతి । పిదేరుత్తరవేదః సన్బుధీయోఽగ్నిః తస్యనమ ఇత్యే త
 న్నామ అక్లానాంరస ఇత్యగ్నిరశ్శబ్దస్యనిర్వచనం । తథాచ ఛన్దోగాః ప్రా
 ణోపాస్తానామనన్తి “ఏత మేవాగ్నిరసంమన్యనై అక్లానాయద్రసస్తేనేతి”
 ఇతి । వాజసనేయి నోఽవ్యధీయనై “య అగ్నిరసోఽక్లానాగ్ంరసః” ఇతి ।
 అయశ్చాగ్నిః సోమాహుత్యాధారత్వాత్ గాహవత్సనక్షిణాగ్న్యధ్య
 క్లానాం మధ్యేసారః । హేఅగ్నిరో యస్తవమస్యాం చాత్వా లగతమృద్రా
 పాయాం పృథివ్యాం అసి వర్తసేన త్వమాయుగిప్రదేనభో నామ్నాసహి
 త ఏహి ఉత్తరవేద్యామాగచ్ఛ । యత్రేనాధృప్తం కేనాప్యతిరస్కృతం
 నామయజ్ఞ సన్బుధృ తేనామ్నావ్యవహృత్య త్వాముత్తరవేద్యామాదధే ।
 బోధాయనః “ద్వితీయంప్రహరతి విదేర్గ్నినభో నామా గ్నో అగ్నిరోయో
 ద్వితీయస్యాం పృథివ్యామసీత్యాదత్రై, ఆయుషా నామేహీతి, హృత్వోత్త
 రవేద్యాం నివపతి, యత్రేనాధృప్తం నామయజ్ఞియం తేనత్వాఽదదధే ఇతి తృ
 తీయం ప్రహరతి, విదేర్గ్నినభో నామా గ్నో అగ్నిరో యస్తృతీయస్యాం పృ
 థివ్యామసీత్యాదత్రై, ఆయుషా నామేహీతి హృత్వోత్తరవేద్యాం నివపతి,
 యత్రేనాధృప్తం నామయజ్ఞియం తేనత్వాఽదదధే ఇతి, తూష్ణీం చతు
 థం హరతి సహ బహిష్మేతి” ఇతి । ఆపస్తంబః “ఏతేనైవ యోద్వితీయ
 స్యామితి ద్వితీయంయస్తృతీయస్యామితి తృతీయం తూష్ణీం చతుర్థగ్ంహృ
 త్వేతి” ఇతి । ఆత్రాగ్నో అగ్నిరో యోద్వితీయస్యాం ఇత్యామ్నతో ద్వితీయ
 మన్త్రస్తస్యాదౌ విదేరిత్యాద్యనుషజ్యతే । అవసానేచ పృథివ్యామిత్వాదిర

నుషజ్యతే తృతీయస్యాం ఇత్యాదిశ్చరమమన్తః। తస్య విదరిత్యాదిరేవా
 నుషజ్యతే। చాత్వా ల్పస్థితాయాః పృథివ్యా అంశభేదేన ద్వితీయత్వం తృ
 తీయత్వఞ్చ ద్రష్టవ్యం। విధత్తే “విదేర్గ్నిసంభోనామాగ్నే అగ్నిర ఇతి త్రి
 హారతియ ఏవేషు లోకేష్వగ్నయస్తా నే వాఽవరున్ధే। తూష్ణీం చతుర్థా
 గ్ం హరత్యనిరు క్తమేవాఽవరున్ధే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౨) ఇతి। లోకత్రయ
 వర్తినాం త్రయాణామగ్ని నామవ రోధాయ త్రిహారణం ఏతల్లాకవర్తీ
 తినిశ్చిత్వ వత్తుమశక్యత్యేన అనిరు క్తస్యాగ్ని సామాన్యస్యావరోధాయ తూ
 ణ్ణీంహరణం। బోధాయనః “అథాద్వయరు త్తరవేద్యే పురీషం సమ్ప్ర
 యాతి, సిగ్ంహీరసిమహీషీరసి” ఇతి। సమ్ప్రయాతి, ప్రథయతి మిశ్ర
 యతి। ఆపస్తమ్బః “సిగ్ంహీరసీప్యత్తరవేద్యాం నివవతి” ఇతి। వేదః
 సింహమృగత్వం దశయతి “సిగ్ంహీరసి మహీషీరసీత్యాహ సింహీ
 హ్యేషా రూపంకృత్వో భయానన్తగాఽపక్రమ్యాతివృత్” (సం-౬కా|
 ౨ప్ర|౭౨) ఇతి। మహీషీర్మహతీ మహనీయా బ్రాహ్మణాన్తరే వా మహి
 షీజాతిత్వం ద్రష్టవ్యం। కల్పః “ఉరుప్రథస్వీరు తేయజ్జపతిఃప్రథతామిప్ర
 థయిత్వా, ధ్రువాసీతి శమ్యయాసంహత్య, దేవేభ్యః శున్ధస్వేత్యన్భిః ప్రో
 త్య, దేవేభ్యః శున్ధస్వేతి సికతాభిరవకీర్య” ఇతి। ప్రథస్వప్రసర।
 ధ్రువాదృథాభవ। శున్ధస్వశుద్ధాభవ। శున్ధస్వశోభితాభవ। వ్యాచక్షా
 ణంక్రమేణవిధత్తే “ఉరుప్రథస్వీరు తేయజ్జపతిః ప్రథతామిత్యాహ యజ
 మానమేవ ప్రజయావశుభిన్ ప్రథయతి ధ్రువాఽసీతి సగ్ంహాన్తి ధృత్యైదే
 వేభ్యః శున్ధస్వదేవేభ్యః శున్ధస్వేత్యవచోక్షతి ప్రవకిరతి శున్దై” (సం-
 ౬కా|౨ప్ర|౭౨) ఇతి। కల్పః “ప్రోక్షణీభిరు త్తరవేదిం ప్రోక్షతి ఇన్ద్రఘోష
 స్త్వావనుభిగపురస్తాత్ పాత్వితిపురస్తాత్, మనోజవాస్తాపిశృభిర్దక్షిణతః,
 పాత్వితిదక్షిణతః, ప్రచేతాస్తారుద్రైఃపశ్చాత్ పాత్వితిపశ్చాత్, విశ్వకర్తా
 త్వాఽఽదిత్యేరు త్తరతఃపాత్విత్యుత్తరతః” ఇతి। ఇన్ద్రఘోషాది నామ కాదే
 వాఃపరివృథాః తదనుచరా వస్వాదిగణాస్తైః గణైః సహితాస్తేదేవాఃపా

స్తుపురస్తాదిత్యాదిదిగ్వాచకశబ్దప్రయోగేన దిగ్దేవతాశుష్టికరం ప్రోక్షణమి
త్యాహ “ఇన్ద్రోఘోషస్తా వసుభిగ్పురస్తాత్ పాత్విత్యాహ దిగ్భ్యుపై
సంప్రోక్షతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౭) ఇతి । ప్రోక్షణం విధాతుం ప్రస్తాతి “దే
వాగ్ంశ్చేదు త్తరవేదిరుపావవ ర్తీహైవవిజయామహాభిత్వసురా వజ్రముద్య
త్యదేవానాభ్యాయన్తతానిన్ద్రోఘోషో వసుభిగ్పురస్తాదపానుదత మనోజ
వాగపిత్వభిదక్షిణతగ్రప్రచేతారుదైగ్విపశ్చా ద్విశ్వకర్మాదిత్యైరుత్తర
తః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౭) ఇతి । అపక్రమ్యదేవాసురసేనయోర్మధ్యేతి
స్త్రీముత్తరవేదిం యదాదేవా ఉపామన్త్రీయన్త తదానీమసురా పవ
మచిన్తయన్ యద్యేషా దేవానుపావర్తేత తదాతపవవిజయేర్థ తస్మాది
హైవేదానీమేవ తమపావర్తనాత్ ప్రాగేవదేవా విజయామహే ఇతివి
చిన్త్యవజ్రముద్యత్యదేవానభిలక్ష్యప్రహర్తుమాగతాః తానసురానిన్ద్రోఘో
షాదయో దిగ్భ్యై సామర్థ్యవిధత్తై “యదేవము త్తరవేదింప్రోక్షతిదిగ్భ్య
ఎవతద్యజమానో భ్రాతృవ్యాక్ప్రణుదతే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౭) ఇతి ।
ప్రోక్షణశేషస్య నిసయనం విధత్తే “ఇన్ద్రోయితీన్సలావృకేభ్యః ప్రాయ
చ్ఛత్ తాందక్షిణత ఉత్తరవేద్యాఽదక్షిణత్యోక్షణీనామచ్ఛిష్యేత త
ద్దక్షిణత ఉత్తరవేద్యై నిసయేద్యదేవతత్రక్రూరంతతైన శమయతి” (సం-
౬కా|౨ప్ర|౭౭) ఇతి । యతయో దేవా హన్తుం సర్వదా ప్రయతమా
నా ఉత్తమాశ్రయేణ ప్రచ్ఛన్నవేషా ఆసురాస్తాహత్వాసాలావృకేభ్య
ఆరణ్యశ్వభ్యోదత్తవాక్ । నిసయనకాలే ధ్యానంవిధత్తే “యంద్విష్యాత్తం
ధ్యాయేచ్ఛుచైవై నమర్పయతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౭౭) ఇతి । శుచా శోకేన
అర్పయతి యోజయతి । కల్పః “అదై నాం హిరణ్యమన్తర్థాయాక్ష
యావచ్ఛిగృహీతేన వ్యాఘరయతి, సిగ్ంహీరసి సపత్నసాహీస్వాహే
తి దక్షిణేగ్ంసే, సిగ్ంహీరసి సుప్రజావనిస్వాహేతి ఉత్తరస్యాం శ్రో
ణ్యాం, సిగ్ంహీరసి రా యస్సోపవనిస్వాహేతి దక్షిణస్యాం శ్రోణ్యాం,
సిగ్ంహీరస్యాదిత్యవనిః స్వాహేతి ఉత్తరేగ్ంసే, సిగ్ంహీరస్యావహ దే
వాదేవయతే యజమానాయస్వాహేతిమధ్యే” ఇతి । పాఠస్తు “సి

గోంహీరసి సవత్ససాహీస్వాహాగోంహీరసి సుప్రజావనిః స్వాహా సి
 గోంహీరసి రాయస్సోషవనిః స్వాహా సిగోంహీరస్యాదిత్యవనిః స్వాహా సిగోం
 హీరస్యావహదేవాదేవయతే యజమానాయస్వాహా” ఇతి । హే ఉ
 త్తరవేదేత్వం సింహరూపధారిణ్యసి సవత్ససాహీ వైరిఘాతేనీ సుప్రజావనిః
 శోభనావత్య భృత్యప్రదా । రాయస్సోషవనిః పశ్వాదిధనసహృద్ధిప్రదా ।
 ఆదిత్యవనిః భూమిసహృద్ధిప్రతిస్తాప్రదా । దేవయతే దేవానిచ్చతే యజమా
 నాయ దేవానాయ తదేవంహుతమస్తు । ఉత్తరవేదేర్వరవాక్యమనుస్మ
 త్య ఏతైకయా ఆహుత్యాస్రాపుషన్నిత్యేతం మన్తస్మాచితమథం ద
 శశయతి । “సోత్తరవేదిరబ్రవీత్ సర్వామయా కామావ్యశ్చ వేదేతి తే
 దేవా అకామయంతా సురాభ్రాతృవ్యానభిభవేమేతి తే జహువుః సిగోం
 హీరసి సవత్ససాహీస్వాహేతి తే సురాభ్రాతృవ్యానభ్యభవన్ తే సు
 రాభ్రాతృవ్యానభిభూయా కామయంత ప్రజాం విన్దే మహీతి తే జహువుః
 సిగోంహీరసి సుప్రజావనిః స్వాహేతి తే ప్రజామవిన్దంతే ప్రజాం విత్వా
 కామయంత పశూన్విన్దే మహీతి తే జహువుః సిగోంహీరసి రాయస్సోషవనిః
 స్వాహేతి తే పశూనవిన్దంతే పశూ విత్వా కామయంత ప్రతిస్తాం విన్దే మ
 హీతి తే జహువుః సిగోంహీరస్యాదిత్యవనిః స్వాహేతి తే ఇమాం ప్రతిష్ఠా
 మవిన్దంత ఇమాం ప్రతిస్తాం విత్వా కామయంత దేవతా ఆశిషఉపేయామేతి
 తే జహువుః సిగోంహీరస్యావహదేవా దైవయతే యజమానాయ స్వాహే
 తి తే దేవతా ఆశిషఉపాయన్” (సం - ౬ కా. ౧ ప్ర. ౨) ఇతి । ఆశిష ఇష్య
 మాణా హవిస్స్వికారిణీ దేవతా ఉపయామప్రాపుషయామేతి కామయమా
 నాయస్తారస్తే దేవాశ్చరమాహుత్యా తదైవప్రాపుషవక్ కర్మ ఫలానివా
 ఆత్రాశీశ్చ బైసూచ్యంతే । ఆహుతిసంక్ల్యాం విధత్తే “పశ్చిక్వత్వో వ్యాఘర
 యతిపశ్చాత్తు రాపజ్జిహ్వాత్సోయజ్ఞోయజ్ఞమేవావరన్ధ్రే” (సం - ౬ కా.
 ౨ ప్ర. ౨) ఇతి । గుణా న్తరం విధత్తే “అత్థయా వ్యాఘరయతి తస్మాదత్థయా
 పశవోఽజ్ఞాని ప్రహరన్తి ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం - ౬ కా. ౧ ప్ర. ౨) ఇతి । అత్థయావ
 క్రగత్యాదక్షిణం సేఉత్తరశ్రోణిరిత్యాదికావక్రగతిః, పశవః శయనకాలే

పాదాద్యజ్ఞానివక్ర త్వేనప్రహర నిసజ్జౌచయన్తి, అత ఆహుతివక్రత్వంప్ర
 తిష్ఠిత్వైభవతికల్పః “భూతేభ్యస్తేష్టి సృచముగ్ధహ్య” ఇతిహే జుహు
 త్వాం భూతేభ్యశ్చిరన్తనేభ్యోదేవేభ్య ఉగ్ధృష్ణామి । విధితే “భూతేభ్య
 స్తేష్టి సృచముగ్ధృష్ణాతి య ఏవదేవా భూతాస్తైషాం తద్భుగధేయంతా
 నేవతేనప్రీణాతి” (సం-౬ కా.౨ప్ర.౮౮) ఇతి । భూతోద్దేశేన స్రుగుగ్ధహ
 ణే సత్కృతాఃసన్తః ప్రీయన్తే । కల్పః “అధపాతుద్రవాః పరిధీః పరిద
 ధాతి, విశ్వాయరసి పృథివీందృగ్ం హేతిమధ్యమం, ధ్రువక్షిదస్య వైరిక్షుందృ
 గ్ం హేతిదక్షిణం, అమృతక్షిదసిదివందృగ్ం హేత్యుత్తరం” ఇతి । పాతస్తు
 “విశ్వాయరసిపృథివీం దృగ్ంహధ్రువక్షిదస్య వైరిక్షుం దృగ్ంహమృతక్షి
 దసి దివందృగ్ంహ” ఇతి । హేమధ్యమపరిధే త్వంకృతాస్మయఃప్రదోఽ
 సిపృథివీందృథాంశురు । హేక్షిణపరిధే త్వంస్థిరనివాసోఽసి హే ఉత్తరపరి
 థే త్వమపిసప్తనివాసోఽసి । విధితే “పాతుద్రవాః పరిధీః పరిదధాత్యై
 షాం లోకానాంవిదృత్యై” (సం-౬ కా.౨ప్ర.౮౮) ఇతి । పరిధిత్రయేణత్ర
 యోలోకావిదృతా భవన్తి । పాతుద్రవోదేవదారుః । కల్పః “అధాతిశి
 ష్టాత్ సమ్భరాన్నివపతి, గుగ్ధులు సుగన్ధితేజనం శుక్లామూర్ణాస్తుకాం, అ
 గ్నేర్భుష్టాస్యగ్నేః పురీషమసి” ఇతి హేసమ్భరస్వరూపత్వమగ్నేభాఃసకం
 పూరకభూసి । సమ్భరాణాం విధాతుం ప్రస్తాతి “అగ్నేస్త్రయోజ్యాయా
 గ్ంసో భ్రాతర ఆసకలేదేవేభ్యో హవ్యంవహన్తః ప్రామీయన్తసోఽగ్ని
 రవిభేదితం వావస్య ఆర్తిమారివ్యతీతి సనిలాయతసయాం వసస్పతివ్యవ
 సత్ తాంపూతుత్రో యామోషధీమ తాగ్ం సుగన్ధితేజనేయాంపశుషు
 తాం పేత్వస్యాన్తరాశృజ్జేతం దేవతాః ప్రేవమైచ్ఛన్ తమన్వవిన్దన్ తమ
 బ్రువన్ ఉపన ఆవర్తస్వహవ్యం నోవహేతిసోఽబ్రవీద్వరం వృజ్జేయదేవ
 గృహీతస్యాహుతస్య బహిఃపరిధిః సగ్ధాత్ తన్నైభ్రాతృణాం భాగధే
 యమసదితి తస్మాద్యద్యహీతస్యాహుతస్య బహిఃపరిధిః సగ్ధాత్తేషాం
 తద్భుగధేయం తానేవతేనప్రీణాతి సోఽమస్య తస్థస్వన్తమే పూర్వేభ్రా
 తరః ప్రామేషతాస్థాని శాతయా ఇతి సయాస్యస్యాస్యశాతయత తత్పూ

తుద్వ్యభి వద్యన్తాగ్ం సముపభృతం తద్గులు” (సం-౬ కా. ౧౨ ప్ర. ౧౦౨) ఇతి ।
 భ్రాతరోహవివహసప్రయాసేన యథామృతాః ఇథ మేవ అస్య అన్యోఽ-
 పి మృతిం ప్రాప్సుంతి భీతోఽగ్నిగూఢో వనస్పత్యోషధివశుషు ఏకై-
 కాం రాత్రిషు వసత్ దేవదారుప్యతే సుగంధయుక్తై తృణైపే త్వస్య మేషస్య
 శృంగయోర్మధ్యే చ । క్రమేణ తం వసంతమేవ దేవాహవిర్వహనే ప్రేరయి-
 తు మైచ్ఛత్ । తమన్విష్యా లభన్త సృగుద్వసీతస్య హవిషో యల్లేశరూపం
 హుమాత్పూర్వం పరిధి భ్యోబహిః హవిఃసగ్రదేత్ సభ్రాతృభాగోఽ-
 స్త్రీత్యగ్నేర్వరః అస్థస్వన్తో త్వగస్థిమాంసోపేతాః ప్రామేషతమృతాః
 తదీయాన్యస్థినిమాంసాని చ శాతయై పరిత్యక్తాని తాని పూతుక్రు సుగుల్వభ-
 వతాం । విధత్తై “యదేతా న్నమృతాః సమృత్యగ్నిమేవ తత్సమృత-
 ని” (సం-౬ కా. ౧౨ ప్ర. ౧౦౨) ఇతి । మన్తగతేన పురీషశబ్దేన సమృతరూ-
 పం వహ్నిపూరణం వివక్షిత మిత్యాహ “అగ్నే పురీషమసీత్యాహగ్నే
 హ్యేతత్ పురీషం యత్సమృతాః” (సం-౬ కా. ౧౨ ప్ర. ౧౦౨) ఇతి । గుగ్గులు
 సుగంధి లేజనం శుక్లోణాస్తుకాః సమృతాః । కిళ్చిదేవదారుపరిధిరూపేణ
 వహ్నిభ్రాతరోఽస్య సన్నిధీయన్త ఇత్యాహ “అధోఖిల్వాహురేతేవా-
 వ్రేనం తే భ్రాతరగ్గపరిశేరతై యత్పైతుద్రవాగ్ని పరిధయః (సం-౬ కా.
 ౧౨ ప్ర. ౧౦౨) ఇతి । ఏనమగ్నిం పరితః శేరతై॥

॥ అత్ర వినియోగసక్త్యాహః ॥ ॥

“విష్టోత్తరాఖ్యవేద్యర్థం చతుర్భిరపరితోలిఖేత్ ।
 విదేన్ద్రీభిర్హారేత్ పాంసూన్ సింహీర్వద్వాం వినిక్షిపేత్ ॥
 ఉరుప్రథయతే వెదిం ధ్రువాసంహత్యశమ్యయా ।
 దేవే ప్రోక్ష్యతధాదేవే సికతాత్రావకీర్యతై ॥
 ఇన్ద్రప్రోక్ష్యచతుర్దిత్యు సింహీరం సద్వయేతధా ।
 క్రోణిద్వయేచ మధ్యే చ వ్యాఘరయతి వజ్రభిః ॥
 భూతేభ్యస్సుగ్రిచముద్గ్రహ్య విశ్వాపరిధయస్త్రయః ।
 అగ్నేస్సంస్థాప్య సమృతాః మన్తాన్విష్ట్యం శతిర్వతాః” ॥ ఇతి ॥

నాత్ర విశేషమిమాంసా|నాపిభస్మః॥

ఇతి శ్రీమూఢవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥ ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

యజ్ఞతై మన ఉత యజ్ఞతై ధియో విప్రా విప్రస్య బృహతో ప
ప్రశ్చితిః॥ విహూత్రాదధేవయునావిదేక ఇన్ద్రహీ కైవస్య సచితుః పరి
ష్టుతిః॥ సువాగ్దవ మయ్యుగ్ం ఆవద దేవ శ్రుతా దైవేష్య ఘోష ధామా
నో వీరో జాయతాం కర్తృణ్యోఽయగ్ం సవ్యేఽనుజీవామయో బహు
నామసద్వశీ॥ ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే త్రేథా నిదధే పదం సమూఢమస్య॥ ౧॥

పాగ్ం సుర ఇరావతీ కేనుమతీ హి భూతగ్ం సూయవసినీ మనవేయశ
స్య॥ వ్యసూభాద్రోదసీ విష్ణురైతే దాధార పృథివీమభితో నుయాటైః॥
ప్రాచీప్రేతమధ్వరం కల్పయన్తీ ఊర్ధ్వం యజ్ఞం సయతం మాజీహ్వర
తమత్రరమేధాం వప్త్యా పృథివ్యా దివో వా విష్ణుత్రత హపృథివ్యా మ
హూ హా విష్ణుత్రత వా నరీతూర్ధస్తా పృణస్వ బహుభివ సవ్యైరాప్ర
యచ్ఛ॥ ౨॥

దక్షిణాదోత సవ్యాత్॥ విష్ణోమకం వీర్య్యాణిప్రవోచంయః పా
ధివాని విమమే రజాగ్ంసి యో అసూభాయమత్రగ్ం సదధ్ధం విచ
క్రమాణస్తే॥ ధారుగాయో విష్ణురరాటమసి విష్ణోః పృథమసి విష్ణో శ్చ
ప్రేష్టో విష్ణోః సూరసి విష్ణోః ధ్రువమసి వైష్ణవమసి విష్ణవే త్వా॥ ౩॥

అస్య యచ్చైకాన్న చత్వారిగ్ శచ్చ ॥ ౧౩ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

ద్వాదశేఽనువాకే ఉత్తరవెదిరభిహితా । తత్సమీపవర్తి హవిగ్ధా
సం త్రయోదశేఽనువాకేభిర్యతే । కల్పః “గాహాపత్య ఆజ్యంవిలాహ్యో
త్పూయస్రవి చతుగ్వహీతం గృహీత్వా శాలాముఖ్యే సావిత్రంజు
హూత్యన్వారభే యజమానే, యజ్ఞతే మనఃతత యజ్ఞతేధియో విప్రా
విప్రస్యబృహతో వివశ్చితః । విహూత్రాదధేవయునావిదేక ఇన్ద్రహీదే
వస్యసవితుః పరిష్టుతిః స్వాహేతి” ఇతి । హూమాధ్యం స్వాహాకారో
ఽధ్యాహర్తవ్యః । విప్రస్యబ్రాహ్మణస్య యజమానస్య సమ్మన్ధినో విప్రా
బ్రాహ్మణా ఋత్విజో మసోయజ్ఞతే లోకకచిన్తాభ్యో మసో నివార్య
యజ్ఞచిన్తాయాం, తత్ప్రధమం యజ్ఞతే నియమయన్తి । తతోధియః ఇ
న్ద్రియాణ్యపి యజ్ఞార్థేషు స్వస్వవ్యాపారేషు నియమయన్తి కీదృశస్య
విప్రస్య । బృహతోవివశ్చితః । హూత్రాః హూమకర్తారం తదిదంవి
ప్రాణాం మసోనియమాదిసామధ్యం । పకఇద్విదధే పకపవససజః ।
కీదృశః । వయునావిత్ మాగాణావేత్రసర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః । నచైకస్యస
ర్వస్పష్టో విస్తాయితవ్యం యతస్సవితుః ప్రేరకస్యాన్తర్యామిణో దేవస్య
పరిష్టుతిః సర్వవేదోక్తస్తుతిః మహీమహతి । తథాచాధవణికా అభిధీ
యన్తే “యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపః” ఇతి వాజసనేయ
నశ్చ “సపవసర్వస్యశశే సర్వస్యప్రప్టో సర్వస్యాధిపతిః సర్వమిదంప్రశాన్తి
యదిదంకింశ్చ” ఇతి శ్వేతాశ్వతరాశ్చ “పరాస్యశక్తివివిధేవసూయతే
స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ” ఇతిపవసర్వతోదాహర్యంపతంమన్త్రం
వినియోక్తుం ఉపోద్ధాత త్వేనానుష్యేయంవిధత్తై “బద్ధమవస్మతివరుణపాశా
దేవై నేముఞ్చతిప్రణేనేక్తిమేధ్యేవవై నేకరోతి” (సం-౬ కా|౨|ప్ర|౯౭) ఇతి ।

హవిధాననామకయోశ్యకటయోర్వదక్షం పూర్వకం బద్ధమాసీత్ తదవ
 స్యతి ముఖ్యేత్ | ప్రణేనేక్తివతూశయేత్ | అత్రమాత్రం “ప్రయం క్తపూర్వే
 శకటే నధయుగేఽప్రతిహితశేమ్యే ప్రతూశ్య తయోః ప్రథమగ్రధితాన్తస్థి
 స్విప్రస్యనవాక్ ప్రజ్ఞాతాకృత్వా అగ్రేణప్రాగ్వింశమభితః పృష్ఠామ
 వ్యవనయా పరిశ్రితేసత్ ఛదిషీఅవస్థాపయతి ” ఇతిపృష్ఠ్యాం వేదిమధ్యే
 పాక్ష్యతీహ్యోః శబ్దాః బద్ధాం రజ్జంమధ్యే అవ్యవయా వ్యవధానమకు
 ర్వత్ | మన్తవినియోగపూర్వకం శకటప్రేరణం విధితై “సావిత్రియర్చా
 హుత్వా హవిధానేప్రవధకాయతి సవిత్ప్రసూతపవై నేప్రవర్తయతి ”
 (సం-౬కా|౨ప్ర|౨) ఇతి | కల్పః “ స్యాచ్చేదయే శబ్దః సువాగ్దేవమర్యాగ్ం ఆ
 న్త్రయతే ” ఇతి | సచ మన్త్రీవమామూతః “సువాగ్దేవమర్యాగ్ం ఆ
 వద దేవశ్రుతో దేవేష్వాఘోషాధాం ” ఇతి | హే అక్షదేవ దుర్యాగ్మ
 హోక్ ప్రతి సువాగ్మత్వా సమన్తాచ్చేయిసగ్రిం వాచం వద | హేదే
 వశ్రుతో ప్రఖ్యాతావత్యో యజమానోయం యష్ట్యాయజతీతిదేవేష్వాఘో
 షేధాం | సువాగ్చ్ఛస్య ఉపయోగం దర్శయతి “వరుణోవాపషదుర్వా
 గుభయతో బద్ధోయదక్షః స యదుత్పజ్యేద్యజమానస్యగృహసంభ్యుత్పజే
 త్ సువాగ్దేవమర్యాగ్ం ఆవదేత్యాహగృహవైదుర్యాః శాన్త్యై ” (సం-
 ౬కా|౨ప్ర|౨) ఇతి | అక్షస్యబద్ధన హేతుపాశోపేతత్వాత్ వరుణత్వం
 వరుణశ్చక్రూరత్వాన్దుర్వాక్ | ఉత్పజేత్ శబ్దంమర్యాత్ | కల్పః “అదై
 నేపత్నీపదతృతీయేణాజ్యమిశ్రేణోపానక్తి ఆనోవీరో జాయతాం ” ఇతి |
 సవైవమామూతః | “ఆనోవీరోజాయతాం కర్తవ్యోయగ్ం సర్వే
 నుజేవామ యోబహూనామసద్వశీ ” ఇతి | కర్తవీ సాధుః కుశలో
 వీరః ఆలస్యరహితః పుత్రోస్తాకమాజాయతాం యజ్ఞీవామ యశ్చబ
 హూనాం వశీ నియమనశక్తిమాన్ అసత్ భవేత్ తాదృశోజాయ
 తాం | అత్రకల్పే పదతృతీయశబ్దేన సోమక్రయణీ పదరజసస్త్వతీయాం
 శః పూర్వం సజ్ఞహితో వివక్షితః | అయోపాజ్ఞానం విధితై “పశ్చ్యు
 పానక్తి పత్నీహిసర్వస్యమిత్రం మిత్రత్వాయ యద్యైపత్నీ యజ్ఞస్యక

రోతి మిథునంతదధౌ పత్నియా ఏవైషయజ్ఞస్యాన్వారమౌభృతనవచ్చిత్రై
 (సం-౬కాం||౨ప్ర||౯౨) ఇతి । కల్పః “దక్షిణస్యహవిధానస్య పశ్చాదక్ష
 ముపసృత్య దక్షిణస్యాం వతఃన్యాగ్ం స్థేన్యసౌధత్యావోత్త్య హిరణ్యం
 నిధాయ సమ్మరిస్తీర్యాభిజుహూతి, ఇశం విష్ణువిచక్రమే త్రేధానిద
 ధేపదం । సమూఢమస్య పాగ్ంసురేతి, అపరం చతుర్వక్రహీతం గృహీ
 త్వోత్తరస్య హవిధానస్య పశ్చాదుపసృత్యోత్తరస్యాంవర్తన్యాగ్ం స్థేన్య
 సౌధత్యావోత్త్యహిరణ్యం నిధాయ సమ్మరిస్తీయజుహూతి, ఇగావ
 తీ ధేనుమతీహి భూతగ్ం సూయవసినీ మనవేయశస్యే । వ్యసభృద్దో
 దసీ విష్ణురేతేదాధార పృథివీమభితో మయాభైఃస్వాహేత” ఇతి । విష్ణు
 (స్త్రీ)విక్రమావతారం ధృత్వేదం విశ్వం విభజ్యక్రమతేస్త । భూమావేకం
 పదమస్తరితై ద్వితీయందివి తృతీయమిత్యేవంత్రేధా పదం నిదధే । పాం
 సవోభూమ్యాదిలోకరూపాయస్య పదస్యసన్నితత్ పాగ్ంసురం అస్య వి
 శ్ణోస్తస్త్రిక పదేవిశ్వంసమూఢం సహ్యగస్తభూతం । కిచ్చిఇరావతీ అన్న
 వతీ ధేనుమతీ ధేనుబహుక్షీరాగః తద్వత్స । సూయవసినీశోభనైర్య
 వనైరభ్యవహారైర్యుక్తైమనవేమానవప్రజాధణం యశస్యే యశోనిమి
 తైభవతం । ఏతేరోదసీ ద్యావాపృథివ్యా విష్ణుర్వ్యసభృత్ విభజ్య
 స్థాపితవాక ప్రజాధణంతాచ్చ పృథివీం మయాభైః స్వకీయతేజోరూపై
 నానాజీవైరభితోదాధారపుపోష । సవిష్ణురనయో ర్దక్షిణోత్తర హవి
 ధానయోమాగ్ంహుత్యా ప్రియతాంవిధతై “వత్సనావా అన్వి
 త్యయజ్ఞగ్ంరత్యోగ్ంసీ జిహ్వాగ్ంసన్తి వైష్ణవీభ్యామృగ్భ్యం వత్ససౌ
 జుహూతి యజ్ఞోవైవిష్ణుయజ్ఞా దేవ రత్యోగ్ంస్యపహన్తి”(సం-౬కా
 ౨ప్ర||౯౨) ఇతి । వర్తనాశకటమార్దేణ । అన్విత్య అనుప్రవిశ్య । యజ్ఞోదే
 వెభ్యోనిలాయతవిష్ణూరూపం కృత్వేత్సుక్తత్వా ద్యజ్ఞస్యవిష్ణుత్వం । అత
 ఏవవైష్ణవమన్తోక్త్రనవ్యధికరణః । యజ్ఞాదేవవిష్ణురూపయజ్ఞద్వా రేచైవ ।
 హూమాధారత్వేన హిరణ్యప్రత్యేపం విధతై “యదధ్వర్యురనగ్నావా
 హుతిం జుహుయాదన్ధోధ్వర్యుః స్వాద్రత్యోగ్ంసీ యజ్ఞగ్ం హన్యహిర
 ణ్యముపాస్య జుహూత్యగ్నివత్వేవజుహూతి నాన్ధోధ్వర్యుభావతినయ

జ్ఞగ్ం రక్షగ్ంసిస్తున్తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౯౭) ఇతి । కల్పః “అదై నే
 సమృద్ధిహ్య సమ్ప్రేషమాహ హవిధానాభ్యాం ప్రవర్తమానాభ్యామ
 సుబ్రూహీతి త్రిరుక్తాయాం ప్రవర్తయన్తి, ప్రాచీప్రేతమధ్వరం కల్పయన్తీ
 ఊర్ధ్వం యజ్ఞంనయతంమాఽజీహ్వరతం” । ఇతి । హే శకటే ప్రాఙ్ముఖే
 గచ్ఛతం । కీదృశే । అధ్వరం కల్పయన్తీ దేవకర్తృ బాధరహితం కుర్వాణ
 శే । కిఞ్చోర్ధ్వముపరివర్తేదేవాణాం ప్రతి యజ్ఞం నయతం మాకుటిలే భవ
 తం అసురాణామాప్రావయతం । ప్రాచీశబ్దతాత్పర్యమాహ “ప్రాచీ
 ప్రేతమధ్వరం కల్పయన్తీ ఇత్యాహ సువగ్మేవై నే లోకంగమయతి”
 (సం-౬కా|౨ప్ర|౯౭) ఇతి । కల్పః “ఆహవనీయాత్ ప్రతీచంత్రిణా ప్రక్ర
 మానుచ్ఛిష్య, అత్ర రమేధామితి నభ్యస్తేష్ఠాపయిత్వా” ఇతి । నభ్యశజ్ఞేన
 ఫలకత్రయోపేతే చక్రేనాభియుక్తం మధ్యమఫలకముచ్యతే । తస్మిన్య
 ధా శకటం తిన్దతితథాస్థాపయేత్ । ప్రాచీనవంశస్థో యల్లపురాతన ఆహ
 వనీయః తస్య ఇత ఊర్ధ్వంగాహాపత్యత్వం । ఆహవనీయస్తూత్తరవేదిస్థ
 పవ తత్రత్యపురాతన గాహాపత్యస్య శౌలాముఖీయత్వమితి । తథాచ
 సూత్రం “ప్రవగ్యముద్వాప్య పశుబన్ధవదగ్నిం ప్రణయత్యేకసోమస్యా
 హవనీయో యతః ప్రణయతి సగాహాపత్య ఇతి” మన్త్రపాఠస్తు “అత్ర
 రమేధాంవత్సృణ్వ పృథివ్యా” ఇతి । హే శకటదేవయజ్ఞనాభ్యే పృథివ్యాః
 శరీరే ఉత్తరవేద్యాః పశ్చిమభాగే ప్రక్రమత్రయ మవసేష్యయత్ స్థానమ
 స్త్రీ అత్ర స్థానే క్షీడితం దేవయజ్ఞనరూపాయావేదేః పృథివీశరీరత్వం ।
 “యదిమామవిన్దన్త తద్వేద్యైవేదత్వం” ఇత్యన్తి బ్రాహ్మణే ప్రసిద్ధమాహ
 “అత్ర రమేధాంవత్సృణ్వ పృథివ్యా ఇత్యాహవత్సృహ్యేతే పృథివ్యా య
 క్లేవయజ్ఞనం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౯౭) ఇతి । కల్పః “దివోవావిష్టవి త్యధ్వ
 ర్యుదాక్షిణ్య హవిధానస్య దక్షిణం కణాతదామను మేథీం నిహన్తి
 తస్యామీషాం నిసహ్య త్యేకముత్తరస్య ప్రతిప్రస్థాతా విష్ణోనుకమిత్యుత్త
 రస్యోత్తరం కణ్ణాతదామను ” ఇతి । యుగస్య దక్షిణోత్తరభాగౌ శకట
 స్య కణాస్థానీయా తయోరాతదా ఈషాభ్యాంసహ దృఢబన్ధనం । దక్షి

ఇబద్ధనసద్ధా మేధీనిఖాతవ్యా । మన్తైత్వేచంపరితా “దివో వా విష్ణుపుత
 వా పృథివ్యా మహిమవా విష్ణుపుత వా ౨ న్తరితౌద్ధస్తా పృణస్య బహుభి
 ర్వసవ్యైరావ్రయచ్చ దక్షిణాదోతసవ్యాత్ । విష్ణోనుకంపీర్యాణి స్రవో
 చంయః పాథివాని విమమేరజాగ్ంసియో అసగ్రభాయమ త్తరగ్ం సధ
 స్థం విచక్రమాణస్త్రేఘోరుగాయః” ఇతి హేవిష్ణోద్యులోకాద్వా భూలోకా
 ద్వా మహలోకాద్వా అన్తరిక్షలోకాద్వా సమానీతై బహుభిధాన
 సమూహేః స్వహస్తాపూరయ హే విష్ణోపూణాద్వా దక్షిణాత్ సవ్యా
 చ్చ హస్తాదావ్రయచ్చ బహుకృత్వ ఆవృత్యా ప్రకృప్తం మణిముక్తాదికం దే
 హినుకమిత్యవ్యయంకర్త వాచకం విష్ణోర్విర్యాణికర్తాణి ప్రవోచంబ్రహ్మిమి ।
 కానితానికర్తాణియోవిష్ణుః పార్థివానిరజాంసి పరమాంబా విమమేని
 మితవా పరిగణితవాంశ్వపునరపియోవిష్ణుః ఉత్తరం ఉపరివర్తి సధ
 స్థం దేవానాం సహ వాసస్థానంద్యులోకం అసగ్రభాయత్ యథాధోనప
 తతి తథాస్తమ్భితవా పునరపియస్త్రేధా విచక్రమాణః త్రిషులోకేషు పద
 త్రయం నిదధౌ ఉరుభిమహాత్మభిగీయతే చామేధ్యానిభననంవిధత్తై “శి
 రోవాపతద్యజ్ఞస్య యద్ధవిధానం దివో వా విష్ణుపుత వాపృథివ్యా ఇత్యాశీ
 ర్వదయర్వా దక్షిణస్యహవిధానస్య మేధీనిహన్తి శీర్షతపవ యజ్ఞస్య
 యజమాన ఆశిషోవరుద్ధే” (సం-౬కా|౨ప్ర|౯౭) ఇతి యథాశిరసి చక్షు
 రాదీని గోళకాని నిధీయస్తే తథాహవిద్రవ్యాణి శకతే నిధీయస్త ఇతి
 హవిధానస్య యజ్ఞశిరస్త్యం । హస్తాపృణస్వావ్రయచ్ఛేత్యా శీర్షస్యాః
 ఋచః పదేషు ప్రతీయతేసే యమృగా శీర్షదా । యద్యప్యేషామేధీన
 ప్రకాశయతి తథాపివాచనికో ౨త్ర వినియోగః । అనేనమన్త్రేణ యజ్ఞశిర
 సో హవిధానాద్యజమాన ఆశిషః ప్రాప్నోతి । ఆచ్ఛాదకంవిధత్తై “ద
 ఙ్గోవా ఔపరస్తృతీయస్య హవిధానస్యవషటూరెణాక్ష మచ్చినద్య
 త్ తృతీయంథది హవిధానయో రుదాప్రియతే తృతీయస్య హవి
 థానస్యావరుద్ధ్యై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౯౭) ఇతి । దణ్డనామకః కశ్చిదమ
 రః ఉపరనామకస్యాసూత్రస్యపుత్రః వషటూరెణదేవేన సహమేత్రం కృ

త్వా తద్వారాప్రవిశ్య తృతీయస్య శకటస్యాడుమచ్ఛినత్ అతస్తృతీయశ
 కటస్యప్రతినిధి త్వేన ఏకైకస్య శకటస్యోర్ధ్వం తృణాదినిర్మితంఛదిః స్థాప
 యేత్ । తత్రదక్షిణో త్రరపార్శ్వయోః పరిశ్రయణార్థే ద్వేఛదిషీ అపే
 త్య తృతీయం|అధశకటే ఆస్తభావ్యహవిధానాఖ్యం మణ్డపం నిర్మా
 తవ్యం । తత్రదక్షిణశకటాత్ పరతోగ్రహసాధనాయావకాశం శిష్టా
 దక్షిణో త్రరూపేణ పప్తస్థానాః స్థూణాభాతవ్యాః । ఏవంపశ్యాద్భా
 గే వట్ఖానాభాతవ్యాః|తయోఃస్థూణాపజ్వైరుదక్షావంశావాదధాతి|
 అత్రకల్పః “ తాసూదక్షావంశౌస్రోహత్యాధ్యస్యతి పురస్తాద్రరాటిం, వి
 స్థోరరాటమసీతి శిరోవాపతద్యజ్జస్య యద్ధవిధానం ” ఇతి । హవిధా
 నమట్టపస్య విష్ణుదేవతాకత్వాత్ విష్ణుత్వం । పూర్వద్వారవ ర్తిస్తస్మి
 యోర్మధ్యే కావిద్గన్ధమాలాగ్రద్యతే, తాందభామాలాంతస్పన్ధనాధా
 రం తిర్యగ్వంశం వాసమ్భోధ్యపురుషలలాటత్వేనోపవరితుం విష్ణోరరా
 టమసీత్సుచ్యతే । కల్పః “ ప్రాజ్ఞోవంశానత్యాధాయ, విష్ణోఃపృథమసీతి
 తేషుమధ్యమం ఛదిరధ్యాహతిఅరత్నివిస్తరం నవావయాయామం ” ఇతి ।
 యజ్ఞపురుషస్యహవిధానాఖ్య మణ్డపంశిరస్తత్సావ్యం మన్తైరుచ్యతే
 ఇత్యాహ “ శిరోవాపతద్యజ్జస్య యద్ధవిధానం విష్ణోరరాటమసి విష్ణోః
 పృథమసీత్యాహ తస్మాదేతావద్ధా శిరో విమూతం” (సం - ౬కా|౨౫
 ౯౭) ఇతి । ఏకారరాటిఏకంఛదిః ద్వారరాట్యన్తావితి । యావన్తోవట్టపస్య
 ప్రకారాపతావద్ధా ఎతావత్ప్రకారం శిరోవిశ్వకర్మణా విశేషేణస్యా
 తం । శిరస్యాచ్చాదికా త్వగేవఛదిః స్థాపనీయా । కల్పః “ పాశ్వయో
 శ్చదిషీ నిదధాతి విష్ణోశ్చప్రైస్థః ” ఇతి । కల్పః “ విష్ణోః సూరసేత్య
 ధ్వయ్యుదక్షిణం బాహుంస్యూత్వా, విష్ణోధ్రువమసీతి ప్రజ్ఞాతం గ్రం
 థింకరోతి, వైష్ణవమసి విష్ణవేత్వేతి సమ్మితమభిమతేతి ” ఇతి । సీవ్యతే
 అనయారజ్వేతి స్యుః । హే బన్ధనహతో త్వం విష్ణుదేవతాకస్య రజ్జురసి ।
 హే గ్రన్థిరూపత్వం విష్ణుసమ్మన్థి దృఢమసి హే మట్టపత్వం విష్ణుదేవతాక
 మసి అతో విష్ణుప్రీతయే త్వాం స్మృశామి । అత్రవిష్ణోరితి వ్యూహదేవతా

త్వలక్షణః సమ్మన్థోవివక్షిత ఇత్యాహ “విష్ణోః సూరసి విష్ణోర్ధ్రువమసీ
త్యాహ వైష్ణవగ్ంహి దేవతయాహవిధానం” (సం - ౬కా | ౨ప్ర | ౧౩)
ఇతి । ప్రజ్ఞాతగ్రన్ధేవిప్రసనం విధత్తే “యంప్రథమంగ్రంధింగ్రంధీయాద్య
త్తం విప్రగ్ం సయేదమేహ నాధ్వయ్యుఃప్రమియేతత్సాత్ స విప్ర
స్యః ।” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౩) ఇతి । అమే హసమూత్రనిరోధన॥

॥ అత్రవినియోగసభ్యహః ॥

“యజ్ఞహుత్వాసువాగయే శబ్దశ్చేత్తన్త్రయేతతాం
అనోక్షమంచ్యాజ్ఞహుయాత్ పథోరిదమిరాద్వయాత్ ॥
ప్రాచీప్రవర్త్యేశకశే అత్రేతి స్థాపయేదిమే
దివోవిష్ణోర్ద్వయాన్వైధ్యా వససోవినిహన్తుభే॥
విష్ణోర్మృణ్యవనిర్దాం పశ్చభిద్వారివింశకః
మధ్యచ్ఛదిలలాట్యన్తై రజ్జుస్యూతిశ్చ బద్ధనే॥
వైష్ణవస్మై శేత్ నిర్మితం తే మన్తాః పశ్చదశోదితాః” ॥ ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ దశమాధ్యాయ స్యాప్తమపాదేవిన్తితం ॥

“వికల్ప్యతే బాధ్యతే పాఠహవనీయః పదాదిభిః
సామాన్యస్య విశేషేణ ప్రత్యక్షోక్తిత్వసామ్యతః॥
లింగబోధకవద్బాధో నాస్తితేన వికల్ప్యతే
విశేషార్థేలక్షణాస్యా దతో ముఖ్యేనబాధ్యతే” ॥ ఇతి॥

అనారభ్యశ్రూయతే “యదాహవనీయే జుహ్వతి తేన సోఽస్యాభీ
ప్రఃసీతః” ఇతిజ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “పదే జుహ్వతి వర్తజుహ్వా
తి” ఇతిరాజసూయే శ్రూయతే “వల్క్లికవపాముద్ధత్య జుహ్వాతి” ఇతి
తథాన్యత్రశ్రూయతే “గాహపత్యే పత్నీసంయాజా జుహ్వాతి”
ఇతి । తత్రానారభ్యవాదేన హుమసామాన్యమనూద్యాహవనీయోవి
హితః । ప్రకరణనియమితైః పదాదివాక్యైస్తదనుబద్ధవిశిష్టా హుమావి
హితాః । గాహపత్యవాక్యేనహుమవిశేషమనూద్యగాహపత్యోవి

హితః । తత్రపదాదిహేమామేషు సామాన్యశాస్త్రే ప్రాప్త ఆహవనీ
యో విశేషశాస్త్రప్రాప్తేః పదాదిభిః సహవికల్ప్యతే । కుతః । ప్రత్యక్ష
వచనోక్తత్వేన సమానబలత్వాత్ । న చైద్ర్యా గాహవత్యమువతిస్థ
త ఇత్యత్రయథా శ్రుత్యావిజ్ఞంబాధ్యతేయథా వా చోదకాతిదిష్టానాంకుశా
నాముపదిష్టైః శరైర్బాధః తథాసామాన్యస్య విశేషణబాధోఽస్తితిచే
త్ । న । వైషమ్యాత్ విజ్ఞంవిలమ్బితత్వాద్దుర్బలం । చోదకశ్చానుమేయత
యా దుర్బలః । న స్వేపం సామాన్యశాస్త్రం విలమ్బ్యతే నాప్యనుమీయ
తే, అతోదార్భల్యాభావాద్వికల్ప ఇతిప్రాప్తే బ్రూమః । హేమామసా
మాన్యసామాన్యవాదకం యచ్ఛాస్త్రం తత్సామాన్యేముఖ్యత్వాద్ధోమవిశేషా
నువాదే లాక్షణికతయా దుర్బలం, విశేషశాస్త్రంతు ముఖ్యవృత్త్యావి
ధాయకత్వాత్ ప్రబలం । న చ పదాదిశాస్త్రమపి హేమామసామాన్యమే
వానూద్య పదాదివిధాయకం తత్సమానబలం స్యాదితిశంకానీయం ప్రకర
ణనియమితత్వేన విశిష్టవిధాయకస్య సామాన్యసామాన్యవాదాయోగాత్ । తస్మా
త్ ప్రబలేన విశేషణ సామాన్యం బాధ్యతే॥

తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదేచిత్రితం॥

“హవిధానస్థితోబ్రూయాత్ సామిధేనీరిహోక్తా ।

హవిధానస్యతాస్వాహ తద్దేశోనేనలత్యతే॥

వాక్యైక్యాదజ్ఞతామైవం ప్రకృత్యవశ్యమగ్నితః ।

దేశప్రాప్తోలాఘవేన లత్యశ్శక్యతసన్నిధిః” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టామేశ్రూయతే “ఉతయత్సన్వన్తి సామిధేనీస్తదన్వాహుః”

ఇతి । హవిధానమజ్ఞపగతయో దక్షిణోత్తరభాగావస్థితయో హావి
ధాననామకయోః శకటయోర్మధ్యే దక్షిణంశకట మత్రయత్తచ్ఛబ్దా
భ్యామభిధీయతే తత్సమీపేసోమస్య అభిషవః । ఉతేత్యయం శబ్దోదగశ
బ్దార్థేవతతే । అధయన్తిక్ హవిధానే సోమమభిషుణ్వన్తి తస్మిన్
సామిధేనీరనుబ్రూయరిత్యర్థః । ఇహదక్షిణస్య హవిధానస్య సామిధేనీవ్య
జ్ఞత్వం ప్రతీయతే । నచాత్రార్థమన్తర్వేది మినోత్యర్థం బహిర్వేది

త్యుదాహరణ ఇవవాక్యభేదోపాసః శబ్దానుశక్యః ఏకవాక్యతాయాః
 స్పష్టప్రతిభాసాదితిప్రాప్తేబ్రూమః । సామిధేనీనామిన్యతయో దశపూ
 ణమసావత్ర ప్రకృతిః । ప్రకృతౌచాహవనీయాగ్నేః పశ్విమోదేశః సా
 మిధేనీనాం స్థానం । ఇశుతూత్తరవేదేరాహవనీయత్వాత్ తదపేక్షయా
 హవిధానీనస్య పశ్విమదేశేవస్థానాత్ సదేశశ్చోదకేన ప్రాప్తఇతినదేశ
 స్యసామిధేన్యత్యం విధాత్యం, కిన్తు దక్షిణోత్తరహవిధాన సమీపదే
 శయోరనియమప్రాప్తౌ దక్షిణస్య హవిధానస్య సమీపదేశం నియంత్రం
 హవిధానేన సన్నిధిలక్ష్యతే । తథాసతి నియమమాత్ర విధానాల్లాగు
 వం భవతి । త్వత్పయేత్వభివవోపలక్షితస్య దక్షిణస్య హవిధానస్యాత్య
 న్తమప్రాప్తం సామిధేన్యత్యం విధీయత ఇతి గౌరవంతస్మాదేవలక్షణా ॥

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్యప్రథమపాదేచిత్రితం ॥

“హవిధానోద్భవకాలీ నమాషధాధమనోఽన్తరం ।

నాస్త్యస్తీవానశక్యత్వా ద్దేశభేదాదితోఽన్తియః” ఇతి ॥

జ్యోతిష్టామే హవిధాన నామకయోః శకటయోః ప్రవతనానూ
 ధ్వమాషధద్రవ్యకాణాం పురోడాశాదీనాం నిర్వాపాయ తయోరేవ శ
 క్తత్వాన్న శకటాన్తరమన్వేష్యమితిచేత్ । సదేశభేదాత్ మహావెద్యాం
 మహాపూర్వకం ప్రవర్త్య హవిధానమణ్ణపే హవిధానాభ్యా శకటే
 స్థాపితే నిర్వాపస్తు ముఖ్యగాహాపత్యాత్ పశ్విమేదేశే కిన్చిలస్త్యత్ర
 తృతీయం శకటం, అనాంసప్రవర్తయ స్తీతి బహువచనోక్తేః తస్మాచ్ఛకటా
 న్తరేనిర్వాపః ॥ * ॥

భందాంసి.

యజ్ఞతే మనఇతి జగతీ । ఆనోవీర ఇతివిరాట్ గాయత్రీ । ఇదం విష్ణు
 రితిగాయత్రీ । ఇరావతీతి త్రిష్టుప్ । ప్రావీప్రేతమితి ద్విపాత్త్రిష్టుప్ । అత్ర
 రమేధా మిత్యేకపదా విరాట్ । దివోవా విష్ణునుకమితి త్రిష్టుభా ॥ * ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదాధ్యక్షకాశే కృష్ణయజు స్సంహితాభాష్యే
 ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః ॥ * ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రుణుష్వపాజః ప్రసీతిం న ప్రధీయం యాహి రాజేవామవాగ్ం ఇ
భేన । తృప్తీమను ప్రసీతిం దూతానోస్తాస్తి విధ్య రక్షనస్తపిష్ఠైః । త
వభ్రమాన అశుయా వతన్త్యనుస్పృశ ధృషతా శోశుచానః । తపూగ్ం
వ్యగ్నే జుహ్వీ పతక్లానసన్నితో విస్మృజ విష్వగులాః । ప్రతిస్పృశో విస్మ
జ తూణితమో భవా పాయవిశో అస్యా అదభ్యః । యోనో దూరే
అఘశగ్ంస్తః ॥ ౧ ॥

యో అన్త్యగ్నే మాకీష్ఠే వ్యదిరాదధీత్ । ఉదగ్నేతిస్తప్రత్యా
తనుష్వ న్యమిత్రాగ్ం ఓషతాత్ తిక్షహాతే । యో నో అరాతిగ్ం స
మిధాన చక్రేనీచా తం ధక్యతనం న శుషగ్ం । ఉద్ధ్యో భవ ప్రతివిధ్యా
౨ధ్య౨స్తదావిష్కాణుష్వ దైవ్యాన్యగ్నే । అవస్థిరాతమహియాశుజా
నాం జామిమజామిం ప్రమృణీహి శత్రూన్ । సతే ॥ ౨ ॥

జానాతి సుమతిం యవిస్త యశువతే బ్రహ్మణాతుమైరీత్ । విశ్వ
న్యస్తై సుదినాని రాయో వ్యమాన్యర్యోవిమరో అభివ్యాత్ । సేవగ్నే
అస్తు సుభగః సుదాసుయ్యస్తాస్త్వా నిత్యేన హవిస్తా య ఉక్తైః । పిప్రీషతి
స్వఅయుషి దురోణే విశ్వేదస్తై సుదినా సాసద్విప్తిః । అచామితే సుమతిం
భోప్యర్వాక్ సంతేవావాతా జరతాం ॥ ౩ ॥

ఇయంగీః । స్వశాస్త్వా సురథా మజాయేమాస్తే క్షుత్రాణి ధార
యెరసుమ్యాక్ । ఇహ త్వా భూయాచ రేదుప్త్యక్ దోషావస్తస్థిదివా

గోంసమనుద్యుక్ । క్రీడేన్తస్త్వా సుమనసః సపేమాభి ద్యుమ్నాత్తస్థివాగ్ం
 సో జనానాం । యస్త్వా స్వశ్వః సుహిరణ్యో అగ్న ఉపయాతి వసుమ
 తా రథేన । తస్య త్రాతా భవసి తస్యసఖా యస్త అభిధ్యమానుషక్ జ
 జోషత్ । మహూరుజామి ॥ ౮ ॥

బ్రుతా వచోభిస్తన్నా పితుగోతమాదస్వయాయ । త్వనో అస్య
 వచనశ్చిక్తి హూతయవిష్ట సుక్రతో దమూనాః । అస్వప్నజస్తరణయః
 సుశేవా అతద్వాసోవృకా అశ్రమిస్తాః । తేనాయవః సద్రియభౌచ్చ నిష
 ధ్యైగ్నేతవసః పాస్త్యమూర । యేపాయవో మామతేయస్తే అగ్నే ప
 శ్యన్తో అన్ధందురితాదరక్షా । రరక్షతా సుక్యతో విశ్వవేదా దిష్ణుస్త ఇ
 ద్రిషవోనాహ ॥ ౯ ॥

దైభుః । త్వయా వయగ్ం సద్ధన్యస్తోతాస్తవ ప్రణీత్యశ్యామనాజా
 న్ । ఉభా శగ్ంసా సూదయ సత్యతాతే సుష్టుయాశృణుహ్యహ్రయాణ ।
 అయాతే అగ్నేసమిధో విధేమ ప్రతిస్తామగ్ం శస్యమానం గృభాయ । ద
 హశసో రక్షసః పాహ్యస్యాక్ ద్రుహూనిదో మిత్రమహూ అవద్యా
 త్ । రక్షోహణం వాజినమాజిఘమ్మిక్ మిత్రం ప్రధిస్తముపయామిశర్మ ।
 శిశానో అగ్నినిక్రతుభిః సమిన్దః స నో దివా ॥ ౧౦ ॥

సరిషః హతు నక్తం । విజ్యోతిహ బ్రుహతా భాత్యగ్నిరావిర్విశ్వ
 ని కృణుతే మహిత్యా । ప్రాదేవీర్తాయాః సహతే దురేవాః శిశితే శృ
 ణ్ణ రక్షసే వినిత్యే । ఉత స్త్వా నాసో దివిష్త్వగ్నేస్తిగ్నాయుధా రక్ష
 సే హస్తవా ఉ । మదేదిదస్యప్రజన్తి భామానవరస్తే పరిబాధో ఆ
 దేవీః ॥ ౧౧ ॥

అశుశక్¹ంప్రః స¹తే జరతాగ్¹ం రుజామి హ దివైక¹చత్వారిగ్¹ంశచ్చ¹॥
 ఆప ఉన్దన్వా¹ కూత్వై¹ దైవీమియం తై వస్వస్వస్యగ్¹ంశునా¹ తే సా¹
 మం త ఉదాయుషా ప్రచ్యవస్వాగ్నైరాతిథ్యమగ్¹ం శురగ్¹ం శుర్విత్తాయ¹
 నీమేసి యుజ్జతే కృణుష్వపాజశ్చతుర్దశ¹ ॥ ౧౪ ॥

ఆపోవస్వస్యసియాతవేయశ్శీశ్చతుస్త్రిగ్¹ంశత్ ॥ హరిః ఓం ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే ద్వితీయప్రపాఠకే చ
 తుర్దశోఽనువాకః॥ ||*|| ||*|| ||*|| ||*||

సమాప్తశ్చాయం ద్వితీయఃప్రపాఠకః.

భాష్యమ్.

త్రయోదశేఽనువాకే హవిధానమణ్యపనిమాణము క్తం । యద్యపి
 నైతావతా కిచ్చిత్ ప్రమేయం పరిసమాప్తం తథాప్యధ్యాపకసమ్ప్రదా
 యపరమ్పరయా ప్రపాఠకఉత్తరానువాకే సమాప్యతే ఇత్యన్తిమానువా
 కత్వాచ్చతుర్దశే కామ్యాసామిధేన్యః పురోఽనువాక్యా యాజ్ఞాశోచ్యవ్య
 నైతత్రేష్టికాణ్డే వ్రాతపత్యేష్టేచూర్ధ్వం రాక్షోఘ్నేష్టిరేవమామూయ
 తే “ అగ్నయే రక్షోఘ్నే పురోడాశమస్తాకపాలం నిర్వపేద్యగ్¹ంరతూ
 గ్¹ంసి సచేరన్నగ్నిమెవరతూహణగ్¹ంస్వేసభాగధయేనోపధావతి సఏవా
 స్సాద్రతూగ్¹ంస్యపహన్తి” (సం-౨కా.౧ప్ర.౨౨) ఇతి । సచేరణసమవేయః
 బాధరన్నిత్యర్థః । మధ్యరాత్రికాలం విధత్తే “ నిశితాయాం నిర్వపేన్నిశి
 తాయాగ్¹ంహి రతూగ్¹ంసిప్రేరతే సమ్ప్రేణాన్యేవైనానిహన్తి” (సం-
 ౨కా.౧ప్ర.౨౨) ఇతి । ప్రేరతే ప్రకర్షణచరన్తి అతస్తస్యాంవెళాయాం ని
 ర్వాపేణప్రచారవన్త్యై వైనాని రతూంసిహన్తి యాగభూమేషిపరితోవెప్త
 సంవిధత్తే “పరిశ్రితే యాజయేద్రతుసా మనస్వవచారాయ” (సం-౨కా.

౨|ప్ర|౨౨) ఇతి । అనుప్రవేశాభావాయేత్యర్థః । రక్షోహణం వాజినం విజ్యో
 తిషా బృహతేత్యేతా మస్తా । విధత్తే “రక్షోహ్నియాజ్యానువాక్యే భవ
 తోరక్షసాగ్ః స్తృప్త్యే” (సం-౨కా|౨|ప్ర|౨౨) ఇతి । హింసార్థమిత్యర్థః ।
 ఆస్యామిష్టా కృణుష్వపాజ ఇత్యనువాకప్రకృతస్సృజపివిధియత్తః । తస్మి
 నృచోఽస్తాదశ, తానుపశ్యదశసామిధేన్యః, ఎకాపురోనువాక్యా, ద్వేయా
 జ్యే వికల్పితే ఇతి । తత్రేయంప్రథమా “కృణుష్వపాజఃప్రసేతినపృథ్వీం
 యాహి రాజేవామవాగ్ం ఇభేన । తృప్త్యేమను ప్రసేతిం ద్రూణానోఽస్తా
 సి విధ్యరక్షసస్తపిష్టైః” ఇతి । కృణుష్వ కురుష్వ । పాజః బలం । ప్రసి
 తిం నమృగబన్ధనహేతుభూతసాశ్యామివ పృథ్వీంప్రసారితాం । ఆమవాక్
 అమాత్యయత్తః । ఇభేనహస్తినితృప్త్యేం ఓప్రగామినీంప్రసేతిం ప్రకృప్త
 సేనాం । ద్రూణానోహింసాప్రసాదేనా భావయితారక్షసో రాక్షసాః ।
 తపిష్టైరతినస్తాపక్షే బాణైః । హేఅగ్నేమృగబన్ధనాయప్రసారితాం పా
 శ్యామివ రక్షోనిరోధాయప్రాథంబలంకురు । అమాత్యయత్తగజేనసహితో
 రాజేవ రక్షసాముపరియాహి । ఓప్రగామినీం పరకీయసేనాం అనువృత్త
 తోగత్వా మారయత్ అవశిష్టాయా భావయితాభవపలాయమానానపి
 రాక్షసాః బాణైస్తేష్టైర్విధ్య ॥ ౧ ॥

అథద్వితీయా “తవ భ్రమాస ఆశుయా పతన్త్యనుస్మృశద్ధృషతా
 శోశుచానః । తపూగ్ంవ్యగ్నే జుహ్వీవతజ్ఞానసద్వితో విస్మజవిష్వగుల్భాః”
 ఇతి । భ్రమాసో భ్రమణశాలినో విస్ఫులిక్లాః । అసద్వితోఽఖిణ్ణితః । ఆ
 శుయా శీఘ్రగామినః । ధృషతాధాప్త్యేన । శోశుచానోభృశస్త్రీవ్యమానః ।
 తపూగ్ంషినస్తాపాః । పతజ్ఞానపతనశీలాః । విస్మజ విశేషేణాత్పాద
 య । విష్వక్ సర్వతః । ఉలామహాజ్వాలాః । హే అగ్నేతవసమ్బుధినో
 విస్ఫులిక్లాః శీఘ్రగామినస్సర్వతనిపతన్తి । త్వమపి భృశంధివ్యమానః । తై
 విస్ఫులిక్లేస్తానసురాః ధాప్త్యేన అత్యంతగ్రాథంఅనుస్మృశ । పునరపిజు

హ్వయ తేన హవిషా త్వమవిచ్ఛిన్నః సకాంతాపాక విష్ణులిక్తా కమహా
జ్వాలాశ్చ సురబాధనాయ సర్వతో బాహు ల్యేన ఉత్పాదయ || ౨ ||

అథ తృతీయా “ప్రతిస్పశో విసృజ తూణితమో భవా పాయర్విశో అ
స్యా అదభ్యః | యో సోదూరే అఘశగ్ంసో యో అన్త్యగ్నేమాకేష్టేవ్య
ధిరాదధక్షీత్” ఇతి | స్పశ్యపాశాక | తూణితమోఽతిత్వరితః | పా
యర్పాలయితా | విశగ్గిప్రజాయాః | అదభ్యః కేనావ్యహింసితః | అఘశగ్ం
సోఽవిచిత్రవధకారీ | అన్తీసమీపే | మాకేష్టేవ్యధిః వ్యధాంమాకాక్షీః | ఆ
దధక్షీత్ ససర్వతో ధృష్టోభవతు | హే అగ్నే చిత్రవధకారీ రాక్షసో
యోఽస్మాకం వైరీదూరేవ ర్తతే యశ్చాంతికేతం ప్రతిత్వమభిత్వరితో బ
న్ధహేతున్నాశాక వివిధాకాశృజా కేనావ్యహింసి తన్త్యమన్తదధినాయా
ఆస్యాః ప్రజాయాః పాలకోభవ, కోఽపివ్యధయితా రాక్షసః తే సమీపే
సర్వత్రధృష్టో మైవభవతు || 3 ||

అథ చతుర్థీ “ఉదగ్నేతిష్ఠప్రత్యాతనువ్వ న్యమిత్రాగ్ం ఓషతా
త్ తిక్ష్ణహేతే | యో సో అరాతిగ్ం సమిధాన చక్రేనీచాతం ధత్వత
సం నశుమగ్ం” ఇతి | హే అగ్నేత్వముత్తిష్ఠశత్రూకా ప్రశానవ్వతః ప్ర
వర్తస్య హేతిష్ఠాయాధత్వం అమిత్రాక నితరాం ఓషతాత్ దహ హేన
మిధ్యమానవహ్నోయోస్మాకంహన్తుం అరాతిం శత్రుత్వంచక్రేకృతవాః |
తం నీచాకృత్వా శుమగ్ం అతసం న శుమగ్ం కాష్ఠమివ ధక్షిభన్తి కురు || ౪ ||

అథ పంచమీ “ఉద్ధ్యోభవప్రతివిధ్యాశ్శీధ్యస్తదావిమృణుష్వదైవ్యా
న్యగ్నే | అవస్థిరాతనుహి యాతుజానాం జామిమజామిం ప్రమృణోహిశ
త్రూన్” ఇతి | హే అగ్నేత్వమూర్ధ్వోభవ ఉద్యుక్తోభవ | అన్తదధి అ
స్మాకముపరి యేశత్రవః సంవృతాః తాన్ప్రీతివిధ్య | హే అగ్నేదైవ్యా
నివీర్యాణివిమృశురు | యాతుజానాం యాతుధానానాం స్థిరాణివీర్యా
ణ్యవమతాని యథాభవన్తి తథాతనుహికురు | జామింపునః పునస్తాడితం |
అజామిమతాడితం తాదృశోన్తస్సర్వాకా ప్రమృణోహిమారయ || ౫ ||

అథపక్షీ “సతేజానాతి సుమతీయవిస్థయ ఈవతే బ్రహ్మణైగాతు మైరత్ । విశ్వాన్యస్యై సుదినానిరాయోద్భూన్యయోఽవిదురో అభి ద్యోత్” ఇతి । హేయవిస్థయవతమ యోయజమానః ఈవతేస్వగృహం ప్రతిగమనవతే బ్రహ్మణైపరివృథాయ తుభ్యంగాతుం హవిలక్షణమన్న మైరత్ ప్రదదాతి సవవ యజమానస్త్వ మనుగ్రహయంతాం సుమతీం జా నాతి । త్వమవ్యయ్యః స్వామీభూత్వా రాయోధనానిమ్యమాన్వి య శాంసి దురో గృహంశ్చాభిలత్యైస్యై యజమానాయవిశ్వానిసుదినానియ ధాభవన్తి తథాద్యోత్ ప్రకాశయ అనుగృహీణ ॥ ౬ ॥

అథసప్తమి “సేదగ్నేఅస్తుసుభగః సుదానుయస్త్యా నిత్యేనహవి షాయ ఉక్తైః । పిప్రీవతి స్వఆయుషి దురోణేవిశ్వేదస్యై సుదినాసానదిప్తిః” ఇతి । హే అగ్నేయోయజమానః స్వఆయుషి యావజ్జీవం దురోణేస్వగృ హే నిత్యేనప్రతిదిన మనుష్ఠేయేన హవిషత్వాం పిప్రీవతి ప్రీణయితు మి చ్చతి యశోచ్ఛైః శస్తైః పిప్రీవతి సవవసుభగః శోభనదానవానవ్యస్తు అస్యై ఆస్యయజమానస్య సాసర్వాపీప్తిః సుదినై వాసత్ భవతి ॥ ౭ ॥

అథాష్టమి “అచామితేసుమతీం ఘోష్యర్వాక్ సంతేవావాతా జరతామియం గీః । స్వశ్వాస్త్యా సురధామజయేమాస్తేక్షత్రాణిధార యేరనుద్యుక్” ఇతి । హే అగ్నేతవ సుమతీం అనుగ్రహరూపా మచామి మనసాపూజయామి । అర్వాక్ అర్వాచీనాపి ఘోషీ ఘోషవతీ ఇయం స్తుతిరూపా మదీయా గీః వావాతాపానఃపున్యేనప్రశ్రుతాతే త్వయి స మ్యక్ జరతాం జీయతాం త్వాంవిహాయాన్యత్ర మాగచ్ఛతు । వయస్త త్వత్ ప్రసాదాచ్ఛోభనైరైవైః రథైశ్చయంతాః స న్తః త్వమజయేమ సేవేమహి । త్వమవ్యనుద్యుక్ అనుదినం అస్యై అస్మానుక్షత్రాణి సామ ధ్యాయేని ధారయేః ధారయ ॥ ౮ ॥

అథనవమీ “ఇహత్వా భూయ్యాచరేమపత్న్య దోషావస్తద్దీక్షా ది
వాగ్ంసమనుద్యుక్తా । క్రీడన్తస్తా సుమనసః సపేమాభి ద్యుమ్నాతస్థివా
గ్ం సోజనానాం” ఇతి హే అగ్నే ఇహస్త్రిక్ లోకేశ్రేయోఽర్థీ పురు
షః త్వామేవ భూరిబాహు ల్యేన సర్వత ఉపవరేత్ త్వ ఆత్మని స్వని
మిత్తం । కీదృశంత్యాం । దోషావస్తద్దీక్షావాంసం రాత్రిందివం దీప్యమా
నం । కీయన్తంకాల ముపచారః । అనుద్యుక్త అనుదినం । తస్మాత్ వయం
క్రీడన్తో హృప్తమనసః త్వాంసపేమసజ్జచ్ఛేమభజేమ । కింకుర్వన్తః । జనా
నాంమధ్యేద్యుమ్నాని ధనాన్యభితస్థివాంసః త్వత్ప్రసాదాదధిష్ఠితవన్తః॥

అథదశమీ “యస్తాస్వశ్వః సుహిరణ్యో అగ్నఉపయాతి వసుమ
తారధేన । యస్యత్రాతా భవసితస్యస ఖాయస్త ఆతిధ్యమానుషక్ జు
జోషత్” ఇతి హే అగ్నేత్వత్ప్రసాదా చ్ఛభనైరవైష్వః సమీచీనేన
హిరణ్యేనచయక్తోయో యజమా సోహవి స్వరూపధనవతా రధేన సహ
త్వాముపయాతి తస్యత్వంత్రాతా భవసి । కిచ్చయస్తవా తిధిసతార
మానుషక్ ప్రతిదినంజుజోషత్ పీతిపురస్కరంకరోతి తస్యత్వం సఖవత్
స్వాధీనో భవసి ॥ ౧౦ ॥

అతైకాదశీ “మహూరుజామి బన్ధతావచోభి స్తన్తాపితుర్గోతమా
దన్వియాయ త్వమో అస్యవచసశ్చికిధి హూతయేవిష్టసుక్రతోదమూ
నాః” ఇతి హే అగ్నే బన్ధతాత్వదీయబన్ధ త్వేనమహూఽనురాణాం తే
జోవిత్సేవరూపై వచోభిరేవరుజామి భజ్జయమామి । తత్త్వదీయం బన్ధ
త్వంగోతమాత్ గౌతమ సదృశాధ్యాపకాత్ పితుమామను ఇయా
యప్రాప హే హూతదేవానామాహ్వతః యవిష్టయువతమ సుక్రతో
శోభనక్రతోయాగనిష్పాదక దమూనాదాన్తమనాః త్వం మోఽస్త్రదీయ
సౌస్యవచసోఽధీతవేదస్య రహస్యం చికిధి జానాసి ॥ ౧౧ ॥

అథద్వాదశీ “అస్సప్తజస్తరణయః సుశేవా అతద్వాసోఽవృకా అ
శ్రమిస్థాః । తేపాయవః సద్రియశ్చౌనిషద్యాగ్నేతవనః పాన్తవమూర ”

ఇతి । హే అగ్నేతవతేరత్నయో నోఽస్మాకపాస్తు త్వదీయాస్తథా విధా
రత్నయోఽస్మాక పాలయస్తు । అమూరేత్యగ్నివిశేషణం । మూర్ముః ఛార్మ
తద్వాకమూరః తతోఽన్యత్వాదమూరః తస్యసమ్బోధనం । కీదృశాస్తై
రత్నయః । స్వప్నజన్మానో మిధ్యాభూతానభవన్తి ఇత్యస్వప్నజః । వ్యత్యయే
నైకవచనం । తరణయోమరితరూపంతమస్తాయన్తి । సుశేవాః సుఖేనసే
వితుం శక్యాః । అతద్ద్రాస్తో అప్రమత్తాః । అవృకాః అహింసకాః । అశ్ర
మిస్తాః శ్రమరహితాః । పాయవః పాలకాః । సద్రియజ్ఞాః సహప్రవర్త
మానాః । నిషద్య యాగప్రదేశేస్థిత్యా ॥ ౧౨ ॥

అథత్రయోదశీ “యేపాయవోమామతేయం తేఅగ్నేవశ్యన్తో అన్ధం
మరితాదరక్ష । రరక్ష తాన్సృకృతో విశ్వవేదాదిస్సన్త ఇద్రవవో నాహ
దేభుః ” ఇతి । హే అగ్నేతవసమ్బుద్ధినః పాలకాయే రత్నయః మమతా ఖ్యా
యాః కస్యాశ్చిద్యోషితోపత్యం కీడ్చిదన్ధం వశ్యన్తో మరితాదాన్ధ్య లక్ష
ణాదరక్ష । ఇయంత్యాఖ్యాయికా క్వాపి బ్రాహ్మణాన్తరే ద్రష్టవ్యా । వి
శ్వంవేత్తీతి విశ్వవేదాః తాదృశోభవాన్ సృకృతః శోభనకర్తృకారిణః
తాన్రక్షీరరక్ష । రిపవోగాక్షసాస్తై తాన్దిస్సన్త ఇత్పరిభవతు మిచ్ఛ
న్తోఽపి నాహదేభుః నైవ పరిబభూవుః ॥ ౧౩ ॥

అథచతుర్దశీ “త్వయావయగ్ంసధన్యస్త్వై తాస్తవప్రణీత్యశ్యామ
వాజాన్ । ఉభాశగ్ంసా సూదయసత్యతా తేఽసుష్టుయా కృణుహ్య హ్ర
యాణ ” ఇతి । హే అగ్నేవయం తవప్రణీత్యాప్రేరణయా వాజానన్నాన్
అశ్యామ । కీదృశావయం । త్వయాసధన్యః సహయజ్ఞకర్తృనయస్తీతి సధన్యః ।
త్వోతాస్త్యయారక్షీతాః । హే సత్యతా తే సత్యవిస్తారక ఉభాశగ్ంసా త్వ
దగ్నేఽస్మాభిః శంసనీయా ఐహికామమ్మికపురుషార్థావుభౌసూదయర
క్ష । హే అహ్రయాణ భక్తానాం అలజ్ఞాకర అసుష్టుయాకృణుహి
శోభనానుష్ఠానేన తావుభౌకురు ॥ ౧౪ ॥

అథపశ్చదశీ “అయాతే అగ్నే సమిధా విధేమ ప్రతిష్ఠామగ్ం శస్య
మాసం గృభాయ । దహశసోరక్షసస్య పాహ్యస్మాకద్రుహేహా నిదోమి
త్రమహేహా అవద్యాత్” ఇతి । హే అగ్నే అయాసమిధా అనయాసా
మిధేన్యాతేత్వాం విధేమ పరిచరేమ|అస్మాభిఃశస్యమాసంస్తామంస్తాత్ర౧ప్ర
తిగృభాయ ప్రతిగృహేణ । అశసోఅప్రశస్తాక రక్షసోరాక్షసాకదహా మి
త్రముపకారకం మహస్తేజో యస్యాసా మిత్రమహః| హే మిత్రమహా ద్రు
హేహా వైరికృతాత్ ద్రోహాత్నిదోనిద్దాయాః అవద్యాత్ అశాస్త్రీ
యానుస్తాసదోమాచ్ఛాస్తాన్ పాహి ॥ ౧౫ ॥ ఇతి పశ్చదశసామిధేన్యః॥

అథపోడశీ । సాతుపురోఽనువాక్యా “ రక్షోహణం వాజినమాజి
ఘర్షి మిత్రం ప్రతిష్ఠముపయామి శర్మ । శిశానో అగ్నింక్రతుభిః సమిధ్ః
సమోదివా సరిషః పాతునక్తం ” ఇతి । రక్షసాంహస్తారం అన్నవస్తం
అగ్నిం అభిముఖ్యేనదీపయామి । జగతాంమిత్రం ప్రతిష్ఠం విస్తీర్ణతమం
శర్మ శరణముపయామి భజామి|పతదాదిభిర్న క్రతుభిః సమిధ్ః సంజ్వలితః
శిశానస్తీక్ష్ణః సోఽగ్నిదేవోరిషః హింసకాదస్తాకపాతు । సపవనక్తమ
పి పాతు ॥ ౧౬ ॥

అథసప్తదశీ । సాతుయాజ్యా “విజ్యోతిమాబృహతా భాత్యగ్నిరావి
జ్జిగ్వోనికృణుతే మహిత్యా । ప్రాఽదేవీర్తాయాః సహతే దురేవాః శి
శీతే శృక్లేరక్షసే వినితే ” ఇతి । అయమగ్ని బృహతాజ్యోతిమా విభా
తి । విశ్వనిఘహి త్వామాహోత్యై నావిషుగుతే । అదేవీరాసురీర్దురే
వాదురత్యయా మాయాః ప్రసహతే వినాశయతి । రక్షసేరాక్షసాక వి
నితేవినాశయతుం శృక్లేదేష్వజ్వాతే శిశీతే తీక్ష్ణీకరోతి ॥ ౧౭ ॥

అథాష్టదశీ । సాతువికల్పితా యాజ్యా “ఉతస్వానాసోదివిషన్వ
గ్నేస్త్రిగ్నాయుధారక్షసే హన్తవాఉ । మదేవిదస్యద్రుజన్తి భామానవర
స్తే పరిబాధోఅదేవీః ” ఇతి । తిగ్మంతీక్ష్ణం త్వమేవాయుధంయేమాంరత్తి నాం

తే తిక్వాయుథాః తే తవ స్వానాసః అనేనపురోడాశేన ధ్వనింకుర్వన్తుః ।
తాదృశా అగ్నేరశ్శయ ఉతదివివన్తు ద్యులోకేపిప్రసరన్తు । కిమధాం । ర
క్షసేహన్త వా ఉ రాక్షసాన్ హన్తు మేవఅస్య అగ్నేర్భూమా భాసోరశ్శ
యోమదేవిత అన్తర్ధర్మాయైవ ప్రరుజన్తి ప్రతిపక్షీణో భజ్జయన్తి । అదే
వీః ఆసుయః పరిబాధస్సర్వతః కృతాః బాధాః నవరన్తే నైవాస్మానా
వృణ్యన్తి । అత్ర షోడశీ వికల్పితాసామిధేనీ । తేనషోడశసామిధేన్యభిశ్యపి
వతుః । ఉత్తరే యాజ్ఞానువాక్యేభితికేచిత్ । తథా వా అస్తు ।

॥ అత్రవినియోగ సర్వోహః ॥

“కృణురాక్షోఘ్నకేయాగే సామిధేన్యస్తషోడశ ।

యాజ్ఞానువాక్యేద్వే అష్టాదశమన్త్రా ఇహాదితాః” ॥ ఇతి ॥

మీమాంసాతు ఉభావామిద్దాగ్ని కృత్యత్రేవ సర్వత్రయాజ్ఞాకా
ణ్డే యోజనీయా । ఛన్దోఽపి సర్వాసామృచామత్రత్రిష్టుభేవ ॥

“వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహోదఃంనివారయన్ ।

పుమర్థాంశ్చతురోదేయా ద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః ॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరావరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ
పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞాపరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య శ్రీ
విద్యారణ్యమునివిరచితే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
మకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః ॥ *

స మా ప్ర శ్చ ప్ర పా ర కౌ ద్వి తీ యః ।

హరిః ఓం తత్సత్ బ్రహ్మర్షణమస్తు ।

అం

శ్రీవేదవ్యాసాయనమః.

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం.

ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

❖ హరిః - ఓం ❖

దేవస్యత్వా సవితుర్గప్రసవేఽస్విన్వోర్భామభ్యాం పూష్ణో హస్తా
భ్యా మానదే భిరసి నారసి పరిలిఖతగ్ రక్షగ్ పరిలిఖతా అరాతయ ఇ
దమహగ్ రక్షసోగ్రివా అపి కృన్వామి యోఽస్మాద్వేష్టి యచ్ఛవయం ద్వి
ష్ట ఇదమస్యగ్రివా అపి కృన్వామి దివే త్వాన్తరితాయ త్వా పృథివ్యై త్వా
శుస్థతాం లోకః పితృషదన్వో యవోఽసి యవయాస్త ద్వేషః ॥ ౧ ॥

యవయాఽరాతీః పితృణాం సదనమస్యద్వివగ్ స్తభానాన్తరితం
పృణ పృథివీందృగ్ హ ద్యుతానస్తామారుతో మినోతు మిత్రావరుణయో
ధుర్వివేణ ధన్వన్తా బ్రహ్మవని త్వా త్తత్రవనిగ్ సుప్రజావనిగ్ రాయ
స్వోపవనిం పయ్యూహామి బ్రహ్మదృగ్ హ త్తత్రందృగ్ హ ప్రజాం దృగ్
హ రాయస్వోపం దృగ్ హ ఘృతేనద్యావాపృథివీ అపృణేధామిన్ద్రస్య స
వోఽసి విశ్వజనస్యచాయో పరిత్వా గిర్వణో గిర్ ఇమాభవన్తు విశ్వతో
వృధాయమనువృద్ధయో జుష్టాభవన్తు జుష్టయ ఇన్ద్రస్యసూరసీన్ద్రస్య
ధుర్వివమన్ద్రైన్ద్రమసీన్ద్రాయత్వా ॥ ౨ ॥ ద్వేష ఇమా అష్టానశ చ ॥ ౧ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే ప్రథ
మోఽనువాకః ॥ ॥

అమి

శ్రీసరస్వత్యైనమః.

వేదార్థప్రకాశఖ్యభాష్యే.

ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠక ప్రారంభః.

యస్యనిశ్చయేనావేదా యోవేదేభ్యోఽఖిలం జగత్ ।

నిమగ్నమేతమహంవందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం॥

ద్వితీయప్రపాఠకే సోమక్రయం ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యతాహం
ధాన్యమణ్ణపనిమాణపయఃస్తం కర్తృజాతంప్రతిపాదితం । అధిశ్ఠామ్యే
స్త్రికప్రపాఠకేఅగ్నిమోమియపశుః ప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యతే అపొతావ
త్పూర్వశేషః సదోమణ్ణపనిమాణాదిః ప్రతిపాద్యతేతత్ర అనువాకాధాన్
వినియోగసక్తృహకారేణాభిహితాః ।

“పశుప్రశ్నే తృతీయేఽస్త్రిక అనువాకాశ్చతుర్థకే ।

సదశ్చోపరవాధిష్ఠ్యై వై సజ్జనహుతిస్తథా॥

యావచ్ఛేదస్తత్ప్రతిష్ఠా పశూపాకృతిహంసనే ।

వపోఽథేదో వపాహూమో గుదకాణ్డోహుతిస్తయా॥

వసతీవయ్యుపాదానం సోమోపావహృతిస్తథా॥

కామ్యయాజ్యాగ్నిప్రోక్తా అధాన్యమనువాకగాః” ॥౨౧॥

కల్పః “అధాధ్వర్యునిప్రదక్షిణ మావృత్య ప్రత్యజామృత్యశాలాము
భీయాచ్ఛ జోగరమస్పద్యాం షట్ ప్రాచగిప్రక్రమాన్ ప్రక్రామతి, దక్షి
ణా సప్తమం తత్రాభిం నిదధాతి స బేదుష్పర్యై కాలః బేదుష్పర్యై
కాలాదభిమాదత్తే, దేవస్యత్వా సవితుప్రసవేఽగ్నిసోర్బాహుభ్యాంసూ
క్ష్ణో హస్తాభ్యా మాదదే” ఇతి । అభ్యాగ్రదానంవిధత్తే “దేవస్యత్వా సవి
తునిప్రసవ ఇత్యభిమాదత్తే ప్రసూత్యా అగ్ని సూర్బాహుభ్యామిత్యాహం

శ్చినాహి దేవానామధ్వర్య ఆస్తాం పూజ్ఞో హస్తాభ్యామిత్యాహ య
 త్యై” (సం-౬ కాం.౨ ప్ర.౧౦౮) ఇతి । కల్పః “ఆదాయాభిమన్త్రయతే,
 అభిరసి నారిరసి” ఇతి । ఖనససాధనభూతా కాన్తమయీ తీక్ష్ణముఖాగ్రా
 అభిరిత్యువ్యతేయద్యపి త్వమభిరసి తథాప్యస్తాకప్రతిసారిః అశత్రురసి
 నారిశబ్ద ప్రయోజనమాహ “వజ్ర ఇవ వా ఏషా యదభిరసి నారిరసిత్యా
 హ శాన్త్యై” (సం-౬ కాం.౨ ప్ర.౧౦౮) ఇతి । కల్పః “తయామన్యుర్యాఅ
 వటం పరిలిఖతి, పరిలిఖతగ్ంరక్షగ్ పరిలిఖతా అరాతయ ఇదమహగ్ంరక్ష
 సోగ్రీవా అపికృన్తామి యోఽస్తాన్ద్యేష్టియజ్ఞవయంద్విష్ట్యఇదమన్యగ్రీవా
 అపికృన్తామి” ఇతి । పరిలేఖనప్రయోజనమాహ “కాణ్డే కాణ్డేవైక్రియమాణే
 యజ్ఞగ్ంరత్నోగ్ంసి జిహ్వాగ్ంసన్తి పరిలిఖతగ్ంరక్షగ్ పరిలిఖతా అరా
 తయ ఇత్యాహరక్షసామపహత్యా ఇదమహగ్ంరక్షసోగ్రీవా అపికృన్తా
 మి యోఽస్తాన్ద్యేష్టియజ్ఞవయం ద్విష్ట్య ఇత్యాహ వ్యోవావపురుషో య
 జ్ఞౌవద్యేష్టి యశ్చైవనంద్యేష్టి తయోరేవా నన్తరాయంగ్రీవాగ్ కృన్త
 తి” (సం-౬ కాం.౨ ప్ర.౧౦౮) ఇతి । బోధాయనః “ఉదుష్పర్యేషాఘ్ణా
 ప్రత్యోళితాప్రపన్నా ప్రాగవటాత్ ఉవశేతేతాం పరస్తాదర్వాచీంప్రోక్ష
 తి, దివేత్వాన్తరిత్యాయత్వాపృథివ్యైత్వా” ఇతి । ఆపస్తమః “దివేత్వే
 త్యగ్ంప్రోక్షత్యన్తరిత్యాయత్వేతిమధ్యంపృథివ్యైత్వేతిమూలం” ఇతి । ప్రో
 త్యమిత్యధ్యాహారః । ఔదుష్పరీభాగానాం లోకత్రయాత్మకత్వంమన్త్రే
 ణాభిప్రేతమిత్యాహ “దివేత్వాన్తరిత్యాయత్వాపృథివ్యై త్వేత్వాహేభ్య
 ఏవై నాం లోకేభ్యః ప్రోక్షతి” (సం - ౬ కాం.౨ ప్ర.౧౦౮) ఇతి । అగ్రమార
 భ్యములపర్యన్తంప్రోక్షణంవిధత్తే “పరస్తాదర్వాచీంప్రోక్షతి తస్మాత్ ప
 రస్తాదర్వాచీంమనుష్యా ఊర్జముపజీవన్తి” ఇతి । ఊర్జ్వవ ర్తినో ముఖ్యా
 ధారభ్యార్వాచీ ముదరావసానం । కల్పః “అవతేపోఽనిసయతి, శున్ధతాం
 లోకపితృవదన ఇతి । పితరః సీదన్త్యస్మిన్నితి పితృవదనోఽవటాభ్యోలో
 కః శున్ధోభవతు । అపోషనయనంవిధత్తే “క్రూరమివవాపితతగ్ గోతి యత్

ఖనత్యపోఽవనయతిశాన్త్యై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । కల్పః “య
 నాప్రసూన్దయతి, యవోఽసి యవయాన్తద్వైషో యవయారాఽతీః”
 ఇతి । హేథాన్యత్వం యవోసి అమిశ్రీకతాఃస । అతోద్వేషిణోరాక్ష
 సానితరానపి శత్రూనస్తత్తోవియోజయ పూర్వోక్తాస్వపు యవప్రసూన్ద
 నం విధత్తై “యవమతీరవనయత్యున్వైయవ ఊర్జుమవ్యర ఊజై
 వోజ్జగ్ంసమధకయతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఉడుమ్మర్యాని
 ఖాతభాగాదూర్ధ్వభాగేప్రమాణంవిధత్తై “యజమానేన సమ్మితోదుమ్మరీ
 భవతియావానేవయజమానస్తావతీమేవాస్మిన్నూజం దధాతి” (సం-
 ౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । యజమానస్య యావత్పర్యాప్తం తావదన్తఃఖవ
 తీత్యధః । కల్పః “బహిఃహాస్తంవృతిషజ్జ్యవస్తృణాతి, పితృణాగ్ం ష
 దనమసి ఇతి । బహిఃహాస్తో బహిఃముఃష్టిఃహ బహిఃపితృణాంస్థా
 నమసివిధత్తై “పితృణాగ్ం సదనమసీతి బహిఃరవస్తృణాతి పితృదేవత్యాగ
 గ్ం హ్యేతద్వన్నిఖాతం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । నిఖాతస్యపితరో
 దేవతేత్యధఃవాదాన్తరాదవగస్తవ్యం । కల్పః “అదై నాముచ్చయతి, ఉ
 ద్దివగ్ స్తభానాన్తరిక్షం పృణపృథివీందృగ్ హ” ఇతి । హే ఉడుమ్మరి మ్యలో
 క మూర్ధ్వలోకేవిధారయ అన్తరిక్షం పూరయ పృథివీం దృఢీమరుఉచ్చ
 యణంవిధత్తై “యద్భర్తిరనవస్తీర్య మినుయాత్ పితృదేవత్యా నిఖాతా
 స్యాద్భర్తిరవస్తీర్యమిన్వోత్యస్యామేవై నాం మిసౌత్యధోస్వారుహమేవై
 నాంకరోతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । యదిబహిఃరస్తీత్వా ప్రథమత
 పవ తాముచ్చయేత్ తదా పితృణాం నిఖాతం మనుష్యాణామూర్ధ్వం
 నిఖాతాదిత్యయం విభాగో నస్యాత్, కిన్దుకృత్సూపి పితృదేవత్యైవ స్థా
 పితాభవేత్ । బర్హివసపృథివీజన్యత్వేన తప్తిత్యదైవత్యమేవం కృతంభవతి ।
 కిన్చస్వసంబధ్ధామేవై నాం కరోతీతి సౌక్తదోషః । మదై దివమిత్యాది
 వదానాం ఉపయోగమాహ “ఉద్దివగ్ స్తభానాన్తరిక్షం పృణేత్యాహౌ
 షాం లోకానాం విధ్యత్యై” ఇతి । కల్పః “అదై నాంప్రాచీనకన్ధా ముచ్చి

తామవతే ప్రక్షిపేత్, ద్యుతానస్త్యా మారుతో మినోతు మిత్రావరుణ
యోధ్రుణ్వేణధర్మణా ” ఇతి । హే ఔదుమ్బరి మిత్రావరుణయోః సమ్భ
ద్ధినా దృఢేన త్వదీయధారణేన ఇత స్తతః పతితాం త్వాం మరుత్పుత్రో ద్యు
తాననామకో దేవోఽవతే ప్రక్షిపతు । ఇతరపరిత్యాగేన ద్యుతానస్వీకా
రకారణమహా “ద్యుతానస్త్యా మారుతో మినోత్విత్యాహ ద్యుతానో
హస్తవై మారుతోదేవానా మాదుమ్బరీంమినోతి తేనైవైనాం మినోతి”
(సం-౬కా.౨ప్ర[౧౦౮) ఇతి । కల్పః “అదై నాం ప్రదక్షిణం పురుషైః పర్యూ
హతి, బ్రహ్మవనిం త్వక్షత్రవనిగ్ సుప్రజావనిగ్ రాయస్వోపవనిం పర్యూ
హమి ” ఇతి । బ్రహ్మబ్రాహ్మణజాతిం వనతి భజతీతి బ్రహ్మవనిః । హే ఔదుమ్బ
రి బ్రహ్మదేవతాం బ్రాహ్మణ్యాదిప్రదాంత్యాం పతితో మృత్తికాం ప్రక్షిపామి ।
మన్తస్య స్పష్టార్థతాం దర్శయతి । బ్రహ్మవనిం త్వక్షత్రవనిమిత్యాహ
యథా యజురేవైతత్ ” (సం-౬కా.౨ప్ర[౧౦౮) ఇతి । కల్పః “, మైత్రా
వరుణదణ్డేన సగ్ హన్తి బ్రహ్మదృగ్ హక్షత్రం దృగ్ హప్రజాం దృగ్ హరా
యస్వోపం దృగ్ హ ” ఇతి । హే దక్ష బ్రాహ్మణ్యాదిదృఢీకురు, మన్తోఽ
యం బ్రాహ్మణేనోపేక్షితః । కల్పః “తస్యా విశాఖే హిరణ్యం నిధాయ, ఘృ
తేన ద్యావాపృథివీ ఆపృణేధా మన్తస్య సదోఽసి విశ్వజనస్య ఛాయేతి
సువేణ హిరణ్యజుహ్వో ఆస్తమా దుమ్బరీ మన్తవస్రావయతి ” ఇతి । హే
ద్యావాపృథివీ యాపే ఔదుమ్బర్యా అగ్రమూలే ఘృతేనానేన సమస్తాత్
తృప్యేధామ్ । విధత్తై “ఘృతేన ద్యావాపృథివీ ఆపృణేధామి త్వో దుమ్బ
ర్యాం జుహోతి ద్యావా పృథివీ ఏవరసేనానక్తి” (సం-౬కా.౨ప్ర[౧౦౮)
ఇతి । అగ్రే హుతస్యా జ్యస్య మూలపర్యంతతాం విధత్తై “ఆస్తమన్తవస్రా
వయత్యాస్తమేవయజమానం తేజసాఽనక్తి” (సం-౬కా.౨ప్ర[౧౦౮) ఇతి ।
యజమానస్య శిరసరభ్యపాదపర్యంతం తేజః సమ్పాదితం భవతి బోధాయ
నః “యస్యా ఉచ్చ్రాయణమనుప్రాచీనకణాః స్థాణా ఉచ్చ్రాయన్తి తస్యోదీ
చోవంశాః ప్రోహన్త్యధ్యస్యన్తి, మధ్యమం ధదిం ద్రస్య సదోఽసీతి, విశ్వ
జనస్య ఛాయేత్యభితో భవతః ” ఇతి । అపస్తమ్బః “ఉదీచగిప్రాశ్చిచ్ఛవ

గ్ శాసత్యాధాయ విష్ణుమసీతి తేషు మధ్యమాని త్రీణి ఛదీగ్ ప్యన్యూహా
తి, విశ్వజనస్య ఛాయేతి త్రీణి దక్షిణాని, ఇన్ద్రస్య సదోఽసీతి త్రీణ్యుత్త
రాణి ” ఇతి । విష్ణుమసీతి శాఖాంతరేఽవగతో మన్తస్యః । ఉత్తరయోర్ము
న్త్ర యోరత్త్రైవామూత యోర్భాష్టాంతరానుసారేణ ప్రమవ్య
త్యయః । విధత్తై “ విష్ణుమసీతి ఛదిరధినిదధాత్యైన్ద్రగ్ంహి దేవతయా
సదో విశ్వజనస్య ఛాయే త్యాహ విశ్వజనస్య హ్యేహ ఛాయా యశ్చదోసప
ఛది ” (సం-౬ కా|౨ ప్ర|౧౦౭) ఇతి । ఇన్ద్రస్య సదోఽసీత్యయం మన్తస్య
ఉపేక్షితః । సదః సంస్థానాం కామనాభేదేన ఛదిషాం సన్ధ్యం విధత్తై “ తే
జసాఽమస్య మినుయాత్ త్రివృతా స్తోమేనసమ్మితం తేజస్త్రైవైజస్వైవ
భవత్యేకాదశ ఛదీన్ద్రియకామన్యైకాదశాక్షరా త్రిష్టుగిన్ద్రియం ప్రస్తుగిం
ద్రియావ్యేవ భవతిపశ్చదశ ఛదిభ్రాతృవ్యవతః పశ్చదశో వజ్రో భ్రాతృవ్యా
భిఘాత్యై సప్తదశఛది ప్రజాకామస్య సప్తదశః ప్రజాపతిస్ ప్రజాపతేరా
ప్త్యై పకవిగ్ంశతి ఛది ప్రతిస్థాకామన్యైకవిగ్ శస్తోమానాం ప్రతిస్థా ప్రతి
ష్ఠిత్యై ” (సం-౬ కా|౨ ప్ర|౧౦౭) ఇతి । నవసన్ధ్యాకాని ఛదీంషియస్య సదః
తన్నవఛది మినుయాత్ కుర్యాత్ । త్రివృత్పశ్చదశ సప్తదశైకవిగ్ శ శ
బ్దైః సామూం ఆవృత్తిభేదేన నిష్పన్నాః స్తోమా ఉచ్యంతే । త్రివృత్ స్తో
మే సామావృత్త్యభావేపి ఋచాంనవత్వాత్ సన్ధ్యాసామ్యం ప్రజాపతియ
భాదగ్నినా సహూత్పన్నతయా త్రివృత్తైజన్త్యం । వీర్యవతు ప్రజా
పతిభాహుత ఉన్నన్నతయా పశ్చదశస్యవజ్రత్వం । ఆక్రావయే ర్యాది మ
న్త్రాక్షరాణాం ప్రజాపతి స్వరూపాణాం సన్ధ్యాయాః ససత్వాత్ సప్త
దశస్య ప్రజాపతిత్వం । త్రివృదాదీనా మన్తర్భావేన పకవిగ్ంశస్య ప్రతిస్థాన్త్యం
ఔచుష్కరీసావసస్య సదో మాన్తపమధ్యప్రదేశం విధత్తై “ ఉదరం వై సద ఉ
ర్గుచుంబరో మధ్యత ఔచుష్కరీం మివోతి మధ్యత పవప్రజానామూజం
దధాతి తస్మాన్మధ్యత ఉగ్ధాభుజ్జతే ” (సం-౬ కా|౨ ప్ర|౧౦౭) ఇతి । దక్షి
ణదిగ్గతఛదిషామగ్రాణ్యుత్తరదిగ్గత ఛదిషాముపరి దృశ్యమానతయా స్థాప
నీయానీతి విధత్తై “ యజమానలోకే వై దక్షిణాని ఛదీగ్ంషి భ్రాతృవ్యలోక

ఉత్తరాణి రక్షితాన్యత్తరాణికరోతి యజమానమేవా యజమానాదుత్త
రంకరోతి తస్మాన్యజమానోఽయజమానాదుత్తరః” (సం-౬కా. ౧ప్ర
౧౦౮) ఇతి । లోకేస్థానే । ఉత్తర ఉత్త్రాస్తపి ఛదిమామస్తరాలబ్ధిదేమ
తృణపూవైః పిఠానంవిధత్తే “అన్తర్వత్తాకరోతి వ్యావృత్త్యై తస్మాద
రణ్యం ప్రజా ఉపజీవన్తి” (సం-౬కా. ౧ప్ర. ౧౦౮) ఇతి పూలానాం విలక్ష
ణత్వాచ్ఛదిభ్యో వ్యావృత్తిర్భవతి । యస్మాత్ తృణమరణ్యజన్యం తస్మాత్
తృణకాంతలాభాయ ప్రజా అరణ్యముపజీవన్తి । కల్పః “అగైర్వాపరిశ్ర
యన్తి, పరిత్యాగిర్వణో గిరభిమాభవన్తు విశ్వతో వృద్ధాయ మనువృ
ద్ధయో జుష్టాభవన్తు జుప్తయః” ఇతి । గీర్భిః స్తుతిభిః వననీయో భజనీయ
ఇన్ద్రాః సదోఽభిమానీ గివాణః । హే గిర్వణభిమాః స్తోత్ర శస్త్రరూపా
గిరస్సప్తకః కటనూపేణత్వాం పరిభవన్తు సేప్తయన్తు । కీప్తశ్యః । దీర్ఘా
యమంత్యా మనుస్వయమపి వృద్ధినుత్యః । కీర్షి । జుప్తయః అస్త తేనా
స్తవజుష్టాః ప్రియాభవన్తు । మన్తస్త్రిస్సప్తకౌతాం దశకాయతి “పరిత్యా
గిర్వణో గిరభిత్వాహయథా యజురేవైతత్” (సం-౬కా. ౧ప్ర. ౧౦౮) ఇ
తి । కల్పః “అభదక్షిణద్వార్యాహౌ కుశహస్త ముపనిగృహ్య దర్భణం
కరోతి ప్రవర్తయతి, దర్భణేస్పిద్యా మిన్ద్రస్య సూర్యసీతి ఇన్ద్రస్యభ్రువ
మసీతి గ్రన్థింకరోతి తం తదానీమేవ విసస్యాహకుర్వన్తో హస్తా గ్రన్థ
కాశలైస్సేన్ద్రస్త్రి ఏవమేవోత్తరం ద్వార్యా హమేవమేవాపరో ద్వా
ర్యాహూ నిస్త్రిస్త్రితి వ్యాఖ్యాతం హవిధానేన । వ్యాచక్షే “ఇన్ద్రస్య
సూర్యసీన్ద్రస్య భ్రువమసీత్యాహైన్ద్రగో హిదేవతయా సదః” (సం-
౬కా. ౧ప్ర. ౧౦౮) ఇతి । ప్రజ్ఞాతగ్రన్ధ్వీన్ద్రసంసనం విధత్తే “యంప్రథమం
గ్రన్థిం గ్రన్ధీయాద్యత్ తం న విస్రగ్ం సయేద మేహ నాధ్వయ్యుక్ః ప్ర
మీయేత తస్మాత్ స విసస్యః” (సం-౬కా. ౧ప్ర. ౧౦౮) ఇతి॥

అత్రవినియోగసగ్గ్రహః॥

“దేవస్యేత్యభిమాదత్తే హ్యభి రిత్యనుమన్త్రణమ్ ।

పరిత్యావటమాలిఖ్యది వేదగ్రేమధ్యమూలయోః॥

ప్రోక్షేదౌదుమ్బరీశున్ధశేషోగతైః ౭వనీయతే ।
 యవోయవంక్షిపేత్ తత్ర పితృదర్శేణసంస్తృతిః ॥
 ఉదౌదుమ్బర్యుచ్ఛ్రియో ౭ధవ్యతాతామవపేక్షిపేత్ ।
 బ్రహ్మపాంసుక్షిపేగ్గతైః బ్రహ్మతత్రగృహీకృతిః ॥
 ఘృతేనౌదుమ్బరీశామిన్ద్రవిశ్వద్వయాద్విశోః ।
 ఛదీంస్యధ్యాయ్యాకతవ్యగి పరిత్వేతి పరిశ్రయః ॥
 ఇన్ద్రరజ్జంక్షిపేదిన్ద్రబద్వైన్ద్రమితి వట్టవమ్ ॥
 స్పృశేద్ధస్తేన మన్తాస్త్ర వింశతిః సముదీరితా ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసాః.

తృతీయాధ్యాయ స్వాప్తమహాదేచి చ్చితమ్ ॥

“వృష్టికామీసదోనీచై ర్మినుయాదితి కామనా ।

అధ్వయ్యోః స్వామినో వా ౭ద్యోవాక్యాన్మాతుః స ఉచ్యతే ॥

పరస్మై పదతో ౭ ధ్వయ్యుక్త్యా వ్యాపారస్య పరార్థతా ।

శ్రుతితో వాక్యబాధేన తపోవత్స్వామినో ౭స్తుతత్ ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే “యది కామయేత వక్ష్యకం పక్ష్యం స్వాదితి నీ
 చైః సదో మినుయాత్” ఇతి । యథా పురస్తాత్ పశ్చాచ్ఛాపస్థితౌ హ
 విద్ధానప్రాచీనవంశా వుచ్ఛౌ తథా స దోమోచ్చం కిన్తు నీచంకార్యమి
 త్యర్థః । అత్రవృష్టికామనా అధ్వర్యోర్భక్తా । యః కామయేత స మిను
 యాదితి వాక్యేన కామయితృమాత్రోరేకత్వావగమాత్ మాతృశ్చిత్త
 అధ్వయ్యోః రిత్యవివాదం । తస్మాత్ స ఏవ కామయేతేతిచేత్ । మై
 వం । మినుయాదితి పరస్మై పదేన అధ్వయ్యుక్త్యా వ్యాపారఫలస్య పరగా
 మితా ప్రతీయతే । తతో వృష్టిలక్షణఫలస్య యజమానగామిత్యాత్ ప
 రస్మైపదశ్రుత్యా వాక్యంబాధిత్యా కామస్య యజమానకర్తృత్వం ద్రష్ట
 వ్యం । యజమాన కామితాం వృష్టిం పక్ష్యం స మృదయత్విత్వేవం యో
 ధ్వయ్యుక్త్యా కామయేత స మినుయాదితి వాక్యం వ్యాఖ్యాయం । ఏవం వి

దుగ్ధాతా అత్త నేవా యజమానాయ వా యం కామంకామయతే తమా
గాయతీ త్యృప్తిజోఽపి కామ ఇతిచేత్ తిర్హి తస్మిన్నుద్గీధోపాసనై వ
చనాత్ ఋత్విజోఽపి ఫలమస్తు॥

అథఛందః॥ పరి త్వా గిర్వణ ఇత్యనుష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయ వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాణ్డే తృతీయప్రపాతకే ప్రథమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

రత్నోహణో వలగహనో వైష్ణవాః ఖనామీదమహంతం వలగము
ద్వపామి యంనః సమానో యమసమానోనిచభా నేదమేనమద్వరం కరోమి
యోనః సమానో యోఽసమానోఽరాతీయతి గాయత్రేణ ఛన్దసావభా
థో వలగః కిమత్రభద్రం తన్నోనహవిరాడసి సపత్నహా సమాడసి భా
త్యవ్యహా స్వరాడస్యభి మాతిహా విశ్వారాడసి విశ్వసాం రాష్ట్రాణా
గహన్తా ॥ ౧ ॥

రత్నోహణో వలగహనః ప్రోతౌమి వైష్ణవాః రత్నోహణో వలగ
హనో వసయామి వైష్ణవాః యవోఽసి యవయాన్తద్వేషో యవయా
రాతీ రత్నోహణో వలగహనోఽవస్తృణామి వైష్ణవాః రత్నోహణో వ
లగహనోభిషామి వైష్ణవాః రత్నోహణో వలగహనా వుపదధామి
వైష్ణవీరత్నోహణో వలగహనా పర్యాహామి వైష్ణవీ రత్నోహణో వలగహ
నా పరిస్తృణామి వైష్ణవీ రత్నోహణో వలగహనా వైష్ణవీ బృహస్పసి
బృహగ్నోవా బృహతీ మిగ్నోయ వాచంవద ॥ ౨ ॥

హస్తైహాయ ద్వేచ॥ ౨ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై త్యోయప్రసారకే ద్విలి
యోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే సదోనిర్మాణము క్తం । పతావతాపష్టింశతాపనైః
పరిమితాయాం మహావేద్యాం నిర్మాతవ్యాన్యత్తరవేది హవిధానస
దాంసిసప్సన్నాని తస్యాశ్చమహావేద్యా ఉత్తరదక్షిణభాగస్థయో రాగ్ని
ధ్రీయ మాజాఽలీయయోమన్త్రా ససన్తి అతోఽమ్మితేషుస్థానేష్వభ్య
స్తరేయదన్యత్ తత్ సమస్త్రకం నిర్మాతవ్యం భవతి తదభిధేయం । తత్ర
త్తరవేద్యాంసర్వస్యా భిహితత్వాద్ధవిధానాభ్యస్తరఉపరవా ద్విలీయా
నువాకే ఉచ్యతే । కల్పః “దక్షిణస్య హవిధానస్యాధస్తాత్ పురోఽం చ
తుర ఉపరవాక్ అవాస్తరదేశేషుప్రాదేశముఖాః ప్రాదేశాస్తగార్థా
కరోతి, రక్షోహణోవలగహా నోవైష్ణవాఖనామి” ఇతివిష్ణుర్దేవతా యే
షామపరవాణాంతే వైష్ణవాః । జేణకటపటాదిఖిల్లబద్ధా అస్థినఖరోమపాద
పాంసుప్రభృతయోవిరోధినాం మారణార్థం యథామా నిఖన్యన్తే తేవల
గాః తాః ఘ్నుస్తీతేవలగహానః । రక్షోహణః । తాదృశాను
పరవనామకాగతాః ఖనామివిధత్తైః “శిరోవాఎతద్యజ్ఞస్య యద్ధవిధా
నం ప్రాణాఉపరవాహవిధానేభాయ నైతస్తాచ్ఛీర్ష్యప్రాణాః” (సం-౬ కా
౨ ప్రాగ౧౧) ఇతి ఉపరవవిలానాం శ్రోత్రనాసికాదిభిరగతప్రాణస్థానీ య
త్వాచ్ఛిరస్థానీయ హవిధానే ఖననం యుక్తం । విధత్తైః “అధస్తాత్ ఖాయ
నైతస్తాదధస్తాచ్ఛీర్ష్యప్రాణాః” (సం-౬ కా ౨ ప్రాగ౧౧) ఇతి యస్తా
ద్ధవిధానస్యాభిభాగే భూమాపుపర వాస్తస్తాచ్ఛిరస్యార్ధ్వ కపాలాదధ
పప్రాణసంఘ్నరః । వైష్ణవాని తద్ధితో దేవతా వాచీత్యాహ “ రక్షో
హణో వలగహానో వైష్ణవాః ఖనామిత్యాహ వైష్ణవాహిదేవతయోప

రవాః” (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౧౧) ఇతి । ఓతస్త్రితయప్రమాణం విధత్తై “అ
 సురావై నియ్యన్తోదేవానాం ప్రాణేషు వలగాన్యభిసా రాకా బాహు
 మాత్రేఽన్వపిన్తక తస్మాద్బాహు మాత్రాః ఖాయన్తై” (సం-౬కా.౨ప్ర.
 ౧౧౧) ఇతి । నిర్వస్తప్తపలాయ సో ద్యుక్తాః । ప్రాణేషు ప్రాణవిశాళ ని
 మిత్తం న్యభిసన్ నితరాం భూమా వస్తథాకవిత్వవస్తః । బోధాయనః “అ
 దైభ్యగిపాంసూనుద్వపతి, ఇర మహం తం వలగ ముద్వపామియంన స్స
 మానో యమసమానో నిచఖానేదమేనమధరం కరోమి యోన స్సమానో
 యోఽ సమా సోఽరాతీయతి గాయత్రేణ ఛస్తసాఽవబాధో వలగః” ఇ
 తి । ఆపస్తమ్బో మస్త్రభేదమాహ “ఇదమహంతం వలగముద్వపామి త్యు
 పరవాః బస్యన్తైఽవబాధన్తై గాయత్రేణ ఛస్తసావబాధో వలగః” ఇతి ।
 అస్మాక్ వినాశయితుం విద్యావిత్ర సాఖాగ్యాదిభిః సమానోఽసమానో
 వా యంవలగం నిచఖాన తం వలగం అహం ఇదముద్వపామి । కిష్వాస్తా
 సుద్దిశ్య సమా సోఽసమా సో వా యః కోవ్యరాతివదాచరితి ఏన మిదా
 నీం అధరం యజమానపాదస్యాఽధోవక్త్రీకనం కరోమి । గాయత్రచ్ఛస్తో
 ఽభి మానినా దేవేనవలగోఽవబాధితః । అశేషశత్రు సజ్జిహ్వాయ సమా
 నాసమానశబ్దా వుభావప్రపాదే యావిత్యాహ “ఇదమహంతం వలగ
 ముద్వపామి యంనః సమానో యమసమానో నిచఖానేత్యాహ ద్వౌవా
 వపురుషౌ యశ్చైవసమా సో యశ్చాఽసమా సో యమేవాన్తై తౌ వ
 లగం నిఖన తస్తమేవోద్వపతి” (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౧౧) ఇతి । చతుర్థాము
 పరవాణాం అధస్తాదేకీ కరణంవిధత్తై “సన్త్రణత్తి తస్మా న్నత్యణ్ణైఅ
 న్తరతస్ ప్రాణాః” (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౧౧) ఇతి । ప్రాణాపానచతుః
 శ్రోత్రాదయః సవ్వే శరీరస్యాభ్యంతరే హృద్యేకీభూయ వత్తనై । ఉ
 పరిచతుర్థాం పృథక్కరణం విధత్తై “నసంభినత్తి తస్మాదసమ్మిన్నాగిప్రా
 ణాః” (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౧౧) ఇతి । సమ్మేద పక్షిభావః తన్న మర్యాత్
 ప్రాణాశ్చ బహిః స్వస్వసౌశకేషు తిష్ఠన్తోనైకీభవన్తి । కల్పః “దక్షిణం
 పూర్వం యజమానోఽభిమృశతి, ఉత్తరమపరమధ్వర్యుః, అధ యజమా

సః పృచ్ఛతి అధ్వయోక్తిమత్రఇతి, బ్రహ్మమిత్యధ్వయ్యోః ప్రత్యాహ, త
 న్నాసహేత్యుక్త్యా” ఇతి । అధ్వయో ఇత్యధ్వాయహితే । అత్రోపరవే
 వ్యస్తమసయుక్తం కిమస్తీతిప్రశ్నః । భద్రంసోమభిష వద్వా రేణ భజనీ
 యం సవ్వేమస్తీతి ఉత్తరం । తద్భద్రమావయోః సహభస్వీతి యజ
 మానోక్తిః । కల్పః “అదై నానుపస్పృశతి, విరాడసి సపత్నహం సమ్రాజ
 సి భ్రాతృవ్యహం స్వరాడస్యభిమాతిహం విశ్వా రాడసి విశ్వాసాం రాష్ట్రా
 నాగ్ హస్తా” ఇతి । దక్షిణపూర్వముపక్రమ్య ప్రదక్షిణక్రమేణ చతుర్ముఖ
 చత్వారోమన్త్యాః । వివిధంరాజతే, సమ్యగ్రాజతే, స్వయమేవరాజతే,
 విశ్వేషురాజతే, ఇతి । విరాడాదయః విరుద్ధేన్ద్రియవృత్తిరాంతరః శత్రుః,
 తతో బాహ్యో విరుద్ధజాతిః, తతోఽపి బాహ్యోగ్రామసమాదౌ వివ
 దమానోఽన్యగోత్రజః, తతోఽపి బాహ్యః పరరాష్ట్రసేనాః సర్వనాశ
 హేతవః పతచ్ఛతుష్టయం సపత్నాదిశబ్దైర్వివక్షితం । కల్పః “అదై నా
 నద్భిష్టప్రోక్షతి, రక్షోహణోవలగహనగ్ ప్రోక్షామివైష్ణవానినిగ్వానేవా
 నుపూర్వం, అదై తేష్వహేవనయతి, రక్షోహణో వలగహ సోపనయామి
 వైష్ణవానితి సవ్వే హ్యనుపూర్వం, అదై తేషుయవాన్ ప్రసూన్తయ
 తి, యవోఽసియవయాస్త్యద్వేషో యవయారాతీరిత సవ్వేష్వేవాను
 పూర్వం, అదై నాన్ బహిఃపావస్తృణాలి, రక్షోహణోవలగహ సో వ
 స్తృణామి వైష్ణవాణిసవ్వాన్ నేవానుపూర్వం, అదై నాన్ హిరణ్యం న
 ధాన్యం స్రువెణాభిజుహ్వాతి రక్షోహణోవలగహనోఽభిజుహ్వామి
 వైష్ణవానితి సవ్వాన్ నేవానుపూర్వం” ఇతికిమత్రత్యాది మన్తాన్త్రపేక్షీ
 తాఃప్రోక్షణశేషస్యజలస్య ఉపరవేష్వవనయనం విధత్తై “తతోఽనియతి త
 స్మాదాద్రా అంతరతః ప్రాణాః” (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౦౭) ఇతి । మృగినాసి
 కాచతురాది గోశకేషు అపాం దశేనాత్ ప్రాణానామాన్ద్రీష్టం ।
 అవనీతేజలేయవప్రక్షేపం విధత్తై “యవమతీరవనయత్యుగ్రైర్వాయవః
 ప్రాణా ఉపరవాః ప్రాణేష్వేవోజం దధాల” (సం-౬కా.౨ప్ర.౧౦౮)
 ఇతి । యా అసోవనయన్తి తా యవసంయుక్తాః కుర్యాదితియోజనా ఉప

రవేషుదభాప్రయోపం విధత్తై “బహిరవస్తృణాతి తస్మాల్లామశా ఆస్త
 రతః స్రాణాః” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౧౮) ఇతి | ఆషిషమ్మనాసికాదిషు లో
 మదశానాల్లోముశత్వం | హూమంవిధత్తై “అజ్యేనవ్యాఘరయతి తే
 జోవా ఆజ్యంస్రాణా ఉపరవాగ్ ప్రాణేష్వేనతేజో దధాః” (సం-౬కా|
 ౨ప్ర|౧౧౮) ఇతి | కల్పః “అధావ్యైతే ఫలకేదీఘసోమేనస్తృణే భవ
 తోఽసస్తృణే ఏకాహతేసంస్పృష్టే ఉపదధాతి, రక్షోహణౌ వలగహనా
 వుపదధామివైష్ణవీఇతి, అదై నేశశుభః పరిహాన్తి ద్వాభ్యాం పురస్తాత్
 ద్వాభ్యాంపశ్చాత్ ద్వాభ్యామభితో నవసర్పణాయ, అదై నేప్రదక్షిణం
 పురీషేణపయాహతి, రక్షోహణౌ వలగహనౌ పయూసోమివైష్ణవీఇతి, అదై
 నేబహిరవా పరిస్తృణాతి, రక్షోహణౌ వలగహనౌ పరిస్తృణామి వైష్ణ
 వీ ఇతి, అదై నే అభిమృశతి, రక్షోహణౌ వలగహనౌవైష్ణవీఇతి” ఇతి |
 ఫలకవిశేషణ వివక్షయా రక్షోహణావతి పుంలిక్ష్మినిదేశః | హనుత్వే
 న బ్రాహ్మణే నిరూప్యమాణత్వాత్ వైష్ణవీ ఇతి స్త్రీలిక్ష్మినిదేశః | క
 ల్పః “అదై నేచక్షుఃఫలకయోః ప్రాచీనగ్రీవ ముత్తరలోమోపస్తృణా
 తి యజ్ఞప్రతిష్ఠేతి వా రూష్ణీం వా తిరశ్చర్మఫలకేగ్రాన్త ఉద్వాదయ
 తి, బృహన్నసి బృహగ్నావా బృహతీ మిన్ద్రాయీవాచంపద” ఇతి |
 ఉద్వాదయతి పాషాణేన ఫలకేశబ్దంజనయేత్ | హేపాషాణత్వం వీర్యే
 ణబృహణమహానసికిజ్ఞబృహన్తైవయవభూతాగ్రావాణీయస్యనచత్వం
 బృహగ్నావాసి ఇన్ద్రాగ్రాణీయధాశృణోతితథా బృహతీం ఉచ్చధ్వ
 నిమస్తద్భజ్ఞవిషయాం వాచంపద తపతేమన్త్రాడుపేక్షితాః | ఫలకయో
 రత్యంతసంశ్లేషంసపేదతి “హనూవాపతే యజ్ఞస్య యదధిషవణే నసస్తృ
 ణత్యసస్తృణేహి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౧౮) ఇతి | హనూముఖ్యాధరోత్త
 రఫలకే అత్రసోమాభిష వాధారఫలకే సస్తదేశం రజ్జుబన్ధనాదినా దృ
 ఢసంశ్లేషః తమత్రనకుర్యాత్ | తత్ ద్విరాత్రాదాప్రసక్తాద్విధత్తై “అధో
 ఖలుదీఘసోమే సస్తృణ్యేద్యుత్యై” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౧౮) ఇతి | ఆవృ
 త్తత్వాత్ సోమస్యదీఘత్వం అభిషవబాహుశ్యాద్వాద్ధ్యాగ్రాంసస్తదేశ

సం । అధరూపకేణ ఉపరవాక్ ప్రశంసా ప్రసక్తాత్ సనిమిత్రం సదసినా
 మభక్షణం విధత్తే శిరోవా పతద్యజ్ఞస్య యధవిధానం ప్రాణాఉపరవా
 హనూఅధిషవణే జిహ్వో చమ్మగ్రావాణో దంతాముఖమాహవనీయో నా
 సికౌ త్తరవేదిరుదరగ్ సదో యదాఖలువై జిహ్వయా ౨ దస్యధిఖాగత్యధ
 ముఖంగచ్ఛతి యదాముఖంగచ్ఛత్యధోదరంగచ్ఛతి తస్మాద్విధానే చర్మ
 న్నుగ్రావభిరభిషు త్యాహవనీయే హుల్వాప్రత్యక్షాః పరేత్యసదసినభక్ష
 యన్తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౧౭) ఇతి । అత్రాభిషవః ఘోషా మా విధేయస్య
 భక్షణస్యనిమిత్రం పునరప్యవరవస్తుత్యై ప్రకారాంతరేణూపకంఠికత్వ
 తద్వేదనంప్రశంసతి “యోవై విరాజో యజ్ఞముఖేదోహం వేద మహపవై నా
 మియం వై విరాట్ప్రస్యే త్వకః రోగోధిషవణే స్తనాఉపరవాగ్రావాణో
 వత్సాముత్విజోమహన్తిసోమగి పయో యపవంవెదమహపవై నాం” (సం-
 ౬కా|౨ప్ర|౧౧౭) ఇతి । అగ్నిష్టోమేద్వాదశసుస్తోత్రేషు విద్యమా నాముచ
 ఆపత్యమానాః సత్యోనవతిఃసమ్పద్యంతే । తత్రనవసు దశకేషు ప్రత్యేకం
 విరాట్ప్రస్థోఽక్షర సఖ్యాస్తీత్యయం యజ్ఞో విరాడి త్యుచ్యతే । పతదేవాభి
 ప్రేత్యసప్తమకాణ్డస్య ప్రథమానువాకే సమామ్నాయతే । “విరాజహభిస
 మ్పద్యతే” ఇతి । సోయంయజ్ఞరూపో విరాడత్ర కామధేను త్వేన నిరూప్య
 తే । ఇయం మహావేదిరేవ విరాడాఖ్యాధేనుః । తస్యాధేనోర్యా త్వక త
 దిదమాస్త్రతం చమ్మగ్రా ఉప సేనభారః । తద్రూపం ఫలకన్వయం । పవ
 మన్యద్యోజ్యం । పరేమ్యగిక ర్తవ్యస్య యజ్ఞస్థాయంకల్పః (పారమ్యో స్తః
 పాతిత్వాత్ ముఖం । తస్మిన్ ముఖేవిరాజోధేనోః దోహసనకారం యో
 వెద సపనాం కామధేనుంసర్వధా దుగ్ధే । యపవంవెద మహపవై నా
 మితి పునర్వచన ముపసంహారాగ్ధం । సేయముపరవప్రశంసేతి కే చిత్ । స్వ
 తస్త్రోపాస్తి విధిరిత్యప్యే । యథాసప్తమకాణ్డైశ్చ మేధప్రకరణే “ఉహ
 వా అశ్వస్య మేధ్యస్య శిరః ” ఇతిస్వతస్త్రోపాస్తిరామ్నాతా తద్వత్ ।
 తస్యాశ్చస్వాతన్త్ర్యం బృహదారణ్యకస్యాదౌ విస్పష్టం పశాద్యశానాం
 నాక్యానాం కర్తవ్యకరణాదుతర్క ఉత్తరమీమాంసాయాం గుణాప

సంహారపాదేమనశ్చిదా ద్యధికరణే నిర్ణీతః, తస్మాదుత్సాహే స్యాత
 న్యైరి, అనుత్సాహేతు స్తుతిత్వేన ఉపరవవాక్యాజ్ఞత్వ మిత్యాకారద్యయ
 మభ్యుపేయమ్ । అథవా ఇష్టే శ్వాతుర్వాస్యానాశ్చ రాజసూయాన్తస్య
 ప్రయోగబహిష్కప్రయోగా యథా తద్వదేవద్రష్టవ్యమ్॥

॥ అత్రవినియోగ సజ్జగహః ॥

“ ఖనేమపరవాక్రతు ఇదంతంమృదముద్వపేత్ ।
 గాయత్రతావబాధేత కింస్వామీపుచ్చతీతరః॥
 భగ్రమిత్యాహతం నావిత్యాహ స్వామీతరంప్రతి ।
 విరాట్పుతుభిఃస్సంస్పృశో రక్ష్యపశ్చస్ఫుటక్రియా॥
 రక్షోఽధిషవణాభ్యేతు ఫలకేస్తాపయేత్తథా ।
 సరూప్యవపరి స్త్రుత్వా మస్త్రీయేచ్ఛ బృహన్నితి॥
 ఉపాంశు సదనాశ్చానం సాదయేద్వింశతిమ్మతా” ॥ ఇతి॥

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్యాష్టమపాదేచి నితం॥

“ భద్రంతన్నాసహత్యేతత్ తస్మిన్స్వామినియుజ్యతే ।
 ద్విత్వశ్రుత్యాభవేదేత దధ్వయ్యయజమానయోః ” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టామేశ్రూయతే “ హవిధానచక్షుషే సోమాభిషవాధార
 యోః ఫలకయోరధస్తాచ్చతస్మష్వాగ్నేయాది దిక్షుచతురఉపరవనామ
 కాగతా బాహుమాత్రఖాతా అధోభాగే పరస్పరమిలితా ఊర్ధ్వభాగే
 పరస్పరం ప్రాదేశమాత్రవ్యవహితా వత్తే । తేష్వేకస్మిన్నుపరవేయ
 జమానోదక్షిణహస్తం ప్రసారయతి । తద్వై నాధ్వర్యురన్యస్మిన్స్వహస్తంప్ర
 సారయే అథస్తాద్యజమానహస్తం గృహ్లాతి । తదాయజమానః కిమత్రేత్య
 నేనమస్త్రేణఫలంపుచ్చతి । అధ్వర్యుశ్చభద్రమిత్యనేన మస్త్రేణోత్తరం
 బ్రూతే । తతోయజమానస్తన్నా సహత్యనేన తత్ఫలంస్వకీయత్యేనస్వీ

కరోతి । తస్మాద్విజమానస్యైతదితిచేత్ । మైవం । నాన్విశ్య నేనన్విషం
నేనసహేత్యనేన చోభయగామితమైవ స్వికారాత్ ॥ ॥

తత్రైవత్యతీయపాదేచి ద్వితం.

“సన్త్యజ్యదీఘసోమే తత్ప్రకృతౌవికృతావుతః ।

దీఘశ్చసోమశ్చత్యక్షైః ప్రకృతావస్తుతదానం ॥

సామానాధికరణ్యస్య షష్ఠీసౌబలవత్త్వతః ।

దైఘ్యయుక్తైస్యసంస్థాదౌ ఉత్కర్షోన్యత్రబాధనాత్” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టామేశ్రూయతే “దీఘసోమేసన్త్యజ్యన్త్యైః” ఇతిసోమ
యాగవిశేషో దీఘసోమః । తస్మిన్నోమాభిషవాధారయో రనిషదణ ఘ
లకయోఃసన్తదానంకాయణం అన్యోన్యవియోగేనశ్చైర్భ్యం చూఢాది
దృఢసంక్షేపస్యన్తదానం । తదేతత్ ప్రకరణబలాత్ ప్రకృతౌనివేశ్యతే సచ
తత్ర దీఘసోమత్వానుపపత్తిః । దీఘశ్చసోమశ్చ త్యేవం దీఘశ్చసోమ
జమానవిశేషణత్యేనా పుష్పపత్తేరితిప్రాప్తేబ్రూమః । షష్ఠీసమాసాత్ నిర్వ
ధారయోబలీయానితివత్త్వతే । తథాసతిదీఘత్వంసోమస్య ధర్మేననుయ
జమానస్య । సన్వేపమపి ప్రకృతిభూతస్యసోమస్య ఇష్టిపశ్యపేక్షయా దీఘ
త్వమప్యేవేతిచేత్ సోమశబ్దేనైవతదవగతౌ దీఘశ్చబ్దవైయధ్యాత్ ॥ ॥
హిష్టిపశ్యపేక్షయా హ్రస్వగచ్ఛిత్సోమోన్తియస్య వ్యాప్తిర్నిత్యే దీ
ఘశ్చబ్దః ప్రయుజ్యేత, తస్మాత్ప్రకృతిరూపహ్రస్వసోమం వ్యాపిత్యై
తుమయందీఘశ్చబ్దో వికృతిఘాత్యాదిషు గ్రహాధిక్యేనదీఘత్వం తస్మా
ద్వాక్యేన ప్రకరణంబాధిత్వా వికృతిమతన్నివేశః । ప్రకృతౌమదీఘశ్చ
స్య బాధనిపూర్వముక్తః । సన్తదానబాధశ్చసాత్కాత్ శ్రూయతే “హ
నూవాపతేయజ్ఞస్యయదధిపవణే నసన్త్రణత్యనసన్త్రణై హిహనూ” ఇ
తస్మాన్నప్రకృతౌనివేశః ॥ తత్రైవపశ్చమపాదేచి ద్వితం ॥

“ఆఖ్యాతవ్యాన్తీ పవటా రాపవకింభక్షహితవః ।

కింవాభిషపహూమాచ తత్రాద్యోన్మాత్తయాదితా ॥

१ అఖ్యాతవో ఇతికాంచీపరః

హవిధాన్ నేభిషుత్యాధ హుత్వాసదసిభక్షయేత్ ।

ఇతిశ్రుతత్వతస్తాచ భక్షహేతురాయధేతరః ” ॥ఇతి॥

హేతుత్వమునభిష్యత్ర సమాఖ్యాభక్షహేతుః । హరియోజనవా
క్యస్తు వషటాఠాః వ్రథముభయభిష్యత్ర వషటాఠాఠభిష్యేవముక్తత్వాత్
త్రయపవభక్షహేతవభిష్యేత్ । మైవం । “హవిధాన్ నేగ్రావభిరభిషుత్యా
హవనీయే హుత్వాప్రత్యజ్ఞః పరేత్యసదసిభక్షయన్తి ” ఇతిశ్రూయతే । ఉ
త్తరవెద్యాఃప్రతీచీనేసదః ప్రాచీనమణ్ణపేభిషవః ఉత్తరవెద్యాంహూ
మః సదసి భక్షణం । తత్రాభిషవహూమయోవచనాన్తరప్రాప్తయో
రభిధేయతయాతౌనిమిత్తత్వేనానూద్యభక్షణం విదీయతే, తస్మాత్ సమా
ఖ్యాదివత్ ఏతయోరపిహేతుత్వమున్తి॥

॥ షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థపాదేచిన్తితం ॥

“అభిషుత్యతహుత్వా ఖాదేదేకైక హేతునా ।

సంహత్యనానిమిత్తోక్తా సాహిత్యావిధితోఽగ్నిమః॥

హూమాభిషవకతాత్ర భక్ష్యైర్జత్వేనచోద్యతే ।

నిమిత్తతాఽఽధిక్షేతస్మాత్ సాహిత్యం హేతుః సంమతం ” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టామేశ్రూయతే “హవిధాన్ నేగ్రావభి రభిషుత్యసదసి భక్ష
యన్తి ” ఇతి । తత్రాభిషవహూమయోరైకైకపవభక్షహేతుః సాహిత్య
స్యా విధేయత్వాత్ । అభిషవహూమావత్ర నిమిత్తత్వే నోచ్యతే తత్రసా
హిత్యవిధౌవాక్యంభిద్యేత అభిషవహూమాభక్షణహేతుః । తౌచసహి
తా విత్యేవంతర్జ్ఞేదః । తస్మాత్సాహిత్యస్యావిధేయత్వాదభిషవహూమ
యోః ప్రత్యేకం భక్షణనిమిత్తహేతుత్వ మిత్యేవంప్రాప్తే బ్రూమః । నా
త్రనిమిత్తముపస్యన్తి । కిన్తు హూమాభిషవయోః కర్తౌభక్షణంప్ర
త్యజ్ఞత్వేనసూర్వముప్రాప్తత్వాద్విధీయతే । తథాసత్యభిషవహూమయో
యన్నిమిత్తత్వంప్రతీయతే తదాధిక్షేకమితి వాక్యభేదదోషాభావాత్ సా
హిత్యంప్రతీయమానంవివక్షితమితిసహితయో రేవతయోనిమిత్తత్వమితి॥

అత్ర సర్వేషాం యజుష్ట్యానాం సైశ్వర్యం॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే ద్వితీయాం నువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

విభూరసి ప్రవాహాణా వహ్నిరసి హవ్యవాహనః శ్వాత్రోఽసి ప్రచేతాస్తుధోఽసి విశ్వవేదా ఉశిగసి కవిరజ్ఞురిరసి భమ్భురిరవస్యూరిసి దువస్వాన్ముధ్యూరిసి మాజ్ఞానీయస్సమాదసి కృశానుగపరిషద్యోఽసి పవమానః ప్రతక్వాసి నభస్వానసంమృష్టోఽసి హవ్యసూచి ఋతథామాసి సువజ్యోతిబ్రహ్మజ్యోతిరిసి సువధామా జోఽస్యేకసాదహిరసి ఋధియోరాద్రేణానీకేన హాహిమాగ్నేపిప్రహిమా మామాహిగ్ంసీః॥

అనీకేనాప్టేచ ॥ ౩ ॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే తృతీయాం నువాకః॥

భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే హవిధానగతోపరవనిమ్మాణముక్తిం । అథావశిష్టేషాంగీషోపసదగి ప్రభృతిస్థానేషు ధిష్ణియాః తృతీయాం నువాకేభిః యతై । కల్పః “ అగ్నిగ్రీయం ఖాత్వా స్థ్యేనోద్ధత్యావోక్ష్యచాత్వా లె పురీషంసీకతా ఇతినివతి, విభూరసిప్రవాహాణా రాద్రేణానీకేన హాహిమాగ్నేపిప్రహిమా మామాహిగ్ంసీరితి తంపరిమణ్డలం ధిష్ణియంకరోతి సి కతాభిరభ్రాశితం కరోత్యధాతః సదసి ధిష్ణియాన్నివతి హూతుఃప్రథమం వహ్నిరసి హవ్యవాహనః ఇతి, శ్వాత్రోఽసి ప్రచేతా ఇతి దక్షిణతో మైత్రావరుణస్య, తుధోసి(వో)విశ్వవేదా ఇత్యుత్తరతో బ్రాహ్మణాశ్ఛంసిన,

ఉశిగసికవిరిత్యుత్తరతః పోతుః, అఘ్నారిసి బమ్భారిరిత్యుత్తరతా నేస్తుః, అ
 వస్యూరిసి దువస్వానిత్యుత్తరతా ఛావాకస్య, అధదక్షిణవెద్యనై మాజా
 లీయం నివపతిశున్ధ్యూరిసిమాజాలీయితినవ్వేష్వేవరౌద్రమనువత
 యత్యధాప్తావనుదిశతి, సమ్రూడసి కృశానురిత్యాహవనీయముపతిష్ఠతే, ష
 రిషద్యోఽసి పవమానశత్యాస్తావం, ప్రతిక్వాసి సభస్వానితీచాత్వాం, అ
 సంవృష్టోఽసి హవ్యసూదగతి పశుశ్రవణం, అధసదసోద్వారితిష్ఠకముతధా
 మాసి సువర్జ్యోతిరిత్యేదుమ్బరీముపతిష్ఠతే, బ్రహ్మజ్యోతిరసి సువధామేతి
 బ్రహ్మసవనం, అధాత్రైవతిష్ఠకాగ్ధవత్యముపతిష్ఠతే, అజోస్యేకపాద
 హిరసి బుద్ధియైతియం ప్రహస్యంతో భవంతి" ఇతితత్రరౌద్రేణితివా
 క్యం సర్వమస్త్రశేషత్యాదస్తే సమామ్నాయతే|అభాశితం సమస్తాద్య
 ధానభ్రశ్యతితథా కరోతి శుభ్రంవా కరోతి హే ఆగ్నిధ్రీయ త్వత్తోన్యధి
 స్థియ విహరణాత్ త్వంవిభూరిసి వి విధంభవసి|హవిహం ప్రవాహ యిత్య
 త్వాత్ ప్రవాహణోఽసి|హ హేమాత్రీయత్వం వహ్నిర్యోహవ్యవాహనః
 తద్రూపోఽసి|హేమైత్రావరుణీయ శ్వేత్రోమిత్రః ప్రచేతా వరుణస్తమభ
 యరూపోఽసి | హే బ్రాహ్మణాచ్చంసి సమ్బధిక తుగోహస్తవై విశ్వవే
 దా దేవానాం దక్షిణా విభజతీత్యామ్నా తో విశ్వాభిజ్ఞో యస్తుధస్తద్రూ
 పోఽసి| హేసోమ్రీయత్వముశిక కమనీయః కవివిద్వాంససి | హే నేష్ట్రీయ
 సోమరక్షకౌ యావహ్మారి బమ్భారి నామకౌ తద్రూపోఽసి | హే అఛావా
 కసమ్బధిక అవశ్యతేత్వావాతాయ స్వాహోమవశ్యతేత్వా వాతాయ
 స్వాహే త్యామ్నాతావస్య దువస్వంతావతవిశేషే తద్రూపోఽసి|హే
 మాజాలీయత్వం శున్ధ్యాః శోధకః పాత్రప్రత్యక్షనేన లేపమాజ
 కస్థానభూతోసి | హే ఆహవనీయ సమ్యగ్రాజమానః కృశానురిసి | హే
 ఆస్తావస్తోత్రస్థానపరివద్యః పరితః సగయోగ్యః పవమానః పూతోఽసి|హే
 చాత్వాం కృష్ణవిహణత్యాగాధం ప్రతిక్వాసి ప్రకృష్టగమనవిషయోఽ
 సి | సభస్వా అన్తరవకాశవా పశుశ్రవణప్రదేశరాక్షసైరసంమృష్ట
 యోఽసి | హేహవ్యసూదహృదయాదిహవ్యపాచకోఽసి | హేదేదుమ్బరీరుత

ధామాసామగానామృతమవశ్యమ్భువిధామఉపవేశనస్థానంయస్యాః తా
 దృశీసువజ్యోతిః ఉన్నతత్వేన స్వగప్రకాశికాసి హే బ్రహ్మసదనత్వం
 బ్రహ్మజ్యోతిః బ్రహ్మనామకస్యత్విజః ప్రోషణాదికర్మాభ్యనుజ్ఞానరూపం
 జ్యోతియన్త్రికస్థానే తాదృశమసి సువధామస్వగసదృశంస్థానంయ
 స్సృతథావిధమసి హే నూతనగాహాపత్యయోదేవః ప్రోస్తవహ నక్షత్ర
 మజ ఏకపాద్దేవతేత్యామ్నాతః తద్రూపోఽసి పుగాతనం గాహాపత్య
 ఖితఠౌధ్వమృత్విజః పరిత్యక్తున్తోభవన్తి హే త్యాజ్యగాహాపత్యయో
 దేవః ప్రోస్తవదానక్షత్రం అహిబుద్ధియోదేవతేత్యామ్నాతః తద్రూపో
 ఽసి అగ్నిద్రీయమారభ్య పురాణగాహాపత్యాన్తేషు షోడశసుస్థానేషు
 అభిమన్యమానహే అగ్నేత్వదీయేన రౌద్రేణనైవ్యేనరాక్షసే భ్యామాం
 పాహి కర్తృఫలప్రదానేన మాంపాహి పిపృహిపూణమమౌరభంకురు
 మద్వివాశరూపాంహింసాం మాకురు తానేతాన్తనవామపేత్యాను
 స్థానంవిధత్తే “చాత్వాలాద్ధిష్ఠియానుపవపతి యోనివైయజ్ఞస్య చాత్వా
 లంయజ్ఞస్యసయోని త్వాయ” (సం-౬కా. ౩||ప్ర. ౧౮||౪తి||పురీషమాదాయో
 త్తరవేద్యాః కరణాచ్చాత్వా లంయజ్ఞస్య యోనిః తాదృశాచ్చాత్వా లా
 ద్ధిష్ఠియాద్ధిష్ఠియనానుకానాం స్థల విశేషాణాం నివపనై యజ్ఞః సమ్ప్రో
 పి స్వయోనియక్తోభవతి కాలాన్తరే అనుష్ఠేయాన్యపి కానిచిద్ధిష్ఠియ
 ప్రసక్తాదిహ విధీయన్తే తత్రాగ్నిద్రీయ ధిష్ఠియస్థితాద్వహ్నోహేహా
 త్రియాదిధిష్ఠియేషు అగ్నిస్థాపనం విధత్తే “దేవావై యజ్ఞం పరాజయన్త
 తమాగ్నిధాత్ పునరపాజయన్తైతద్వై యజ్ఞస్యాపరాజితం యదాగ్ని
 ద్రం యదాగ్నిధాద్ధిష్ఠియాం విహరతి యదేవయజ్ఞస్యాపరాజితం తత
 ఏవైనం పునస్తమతే” (సం-౬కా. ౩||ప్ర. ౧౮||౪తి|| పరాజయన్త
 పరాజితమకుర్వన్తం యజ్ఞమనురా అగృహ్ణాత్ పునస్తంయజ్ఞ మాగ్ని
 ద్ర దేవతాసామర్థ్యేనానురేభ్యః అపచ్ఛిద్య దేవతాఅయజ్ఞ అగ్నిద్ర
 స్యాం పరాజితస్థానత్వాత్ తతో విహరణం యుక్తం ప్రేషమన్త్రము
 త్పాదయతి “పరాజిత్యైవ ఖలువా ఏతే యన్తియే బహిష్పవమానగ్

సర్వస్మి వహిష్పవమానే స్తుత ఆహగ్నిదగ్ని విహర బర్హిస్తృణాహి
 పురోడాశాన్ అలం కుర్వతి యజ్ఞ మేవాపజిత్య పునస్తన్వా నాయన్తి”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౮) ఇతి । బహిష్పవమానం నామ ప్రాతస్సవనే సామ
 గై గాయమానముపాస్తై గాయత ఇత్యాదికం స్తోత్రంతత్తు గాయంతం
 య్యిజో ధావన్తి । యథాలోకే పరాజిత్య పలా యన్తి తద్వత్ । తతస్తా
 త్రే సమ్ప్రీతే సత్యాగ్నిధ్రం సమౌర్భ్యాగ్ని విహరణాదిప్రేషిఉక్తైయ
 జ్ఞపరాజయా దపావృత్య పునరి ప్రసారితవన్తో భవన్తి । విహరణే విశేషం
 విధితై “అగ్నారై ద్యౌసవనే విహరతి శలాకాభిస్తృతీయగ్ం సశుక్రత్వా
 యాథో సమ్భరత్యైవైవత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౮) ఇతి । ప్రాతస్సవన
 మాధ్యస్థిన సవనయోరాగ్నిద్రీయగతై రజ్ఞారైర్దగ్ధకాష్టై విహరేత్ ।
 తృతీయసవనేశు శలాకాభిర్దీప్తాభిస్తృణముష్టిభిర్విహరేత్ తత్ర సోమ
 స్య గాయత్రీ ముఖేన పీతత్వాన్నాస్తీసోమే ॥ తేజః । దీప్తాసు శలాకా
 సు సారదూపతేజోఽస్తీతి సశుక్రత్వాయ సతేజస్తాయ తథాకువన్తి ।
 కిచ్చై తత్ తృతీయసవనమితర సదృశం కృత్వా సమ్భరన్తి సమ్మక్ పో
 షయన్తి । పూర్వోక్త ధిష్ణియసజ్ఞం ప్రశంసతి “ధిష్ణియావా అముష్టిక
 లోఽపి సోమమరక్షత్ తేభ్యోఽధిసోమమాహరత్ తమన్వవాయత్ తంప
 య్యై-విశత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౮) స్వానభ్రాజాదయ ఇవధిష్ణియదేవతా
 అపి సోమంరక్షన్తి ఆహ్రియమాణం సోమమనుస్వయ మప్యగత్య పరిత
 ఉపవిస్తాః తస్మాత్ ప్రశస్తా ధిష్ణియాః । పతద్వేదంప్రశంసతి “యపవం
 వెదవిస్తతే పరిషేష్టారం” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౮) ఇతి సేవకజనమిత్యర్థః ।
 సేమచిత్ ధిష్ణియేషు సోమాహుతిం విదధాతి “తేసోమపీథేన వ్యాధ్యై
 న్తతేదేవేషు సోమపీథమైచ్ఛన్తతాత్ దేవా అబ్రువత్ ద్వేద్వేనామనీకు
 రుధ్వమధప్రవాప్సుధ నవేత్యగ్నయోవా అథ ధిష్ణియాస్తస్మాద్వివామా
 బ్రాహ్మణోర్ధృకస్తైషాం యేనేదిన్యం పర్యవిశత్ తే సోమపీథం ప్రాపువ

న్నాహవనీయ ఆగ్నిధ్రీయో హోమాశ్రీయో మాజాశ్రీయస్తస్మాత్ తే
 మజుహ్వతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦) ఇతి । తేధిష్ఠియాః సోమపానేనవియు
 క్తాః । తతస్తేదేవేషు మధ్యే సోమపానమస్మాకమస్త్విత్యైచ్ఛంత । ఏకైక
 నామమాత్రధారణేన యుష్మాకం సోమపానయోగ్యతా సంస్థానాస్తే,
 నామద్వయోనుస్వీకృతే పాక్షీతీ తద్యోగ్యతేతి దేవైరుక్తా అగ్నినామధిష్ఠి
 యనామచక్రతవస్తాః । యస్మాన్నామద్వయముత్సర్షహేతుః తస్మాల్లో
 కే దేవదత్తాది నామప్రథమం ధృత్వా పశ్చాత్ తపోవిద్యాదిభిరాచా
 ర్యోపాధ్యాయాదికం ద్వితీయనామదధత్ సత్కారేణ సమృద్ధాభవ
 త్తివిప్రాః । నామద్వయధారితాం తేషాం మధ్యయేచత్వార ఆహవనీయా
 దయః సోమస్యాత్యస్త సమీపే నివిస్తాస్తే సమీపవర్తిత్వేన సోమపాన
 యోగ్యా ఇతి తేషుసోమం జహువుః । ద్వి నామధారిత్యే నేతరేషామపి
 ప్రసక్తం సోమపానం వారయతి “అతిహోయవవటగరోతి విహ్యేతే సో
 మపీధేనాధ్యేస్త” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦) ఇతి । యేహారవర్తినో మైత్రావ
 రుణ ధిష్ఠియాదయస్తానతిలబ్ధ్య సమీపస్యేభ్య పవ వవటగరస్తథాపి అ
 నువవటగరప్రధానామ ఆహుతిస్తు వితరేయ బ్రాహ్మణశ్రుతౌ తదాహు
 తి దేవతాత్వేన చతుర్ణామేవశ్రవణాత్ తానతిహోయ వవటగరోతిత్యు
 క్తం యుక్తం । సాచశ్రుతిః “సోమస్యగైవిహీత్యనువవటగరోతి తేన
 ధిష్ఠియా ప్రీణాతి” ఇతి । తస్మాత్ తేషాంవవటగర పూర్వోహోమా
 మః । ఇతరేషు సోమపానేన వ్యాధ్యేస్తహియస్తాత్ పూర్వోక్తస్య పి
 యోగస్యప్రతీకారం సామీప్యలక్షణం నసమ్పాదితవస్తాః । ద్వితీయ నామ
 ప్రయుక్తస్తూతగర్హస్తేషాంసోమాభావేఽప్యాజ్యవ్యాఘరణా దేహోపప
 ద్యతే । సోమాహుతీనాం దిగ్యవస్థాం విధత్తే “దేవావైయాగ్ని ప్రాచీరా
 హుతీరజహువు ర్యే పురస్తాదనురా ఆసక తాగ్స్తాభిగ్ని స్రాణుదస్తయాగ్ని
 ప్రతీచీయో పశ్చాదనురా ఆసక తాగ్స్తాభిరసానుదస్త ప్రాచీరన్యా ఆ
 హుతయోహూయ నై ప్రత్యజ్ఞాసీనో ధిష్ఠియా వ్యాఘరయతిపశ్చా
 ద్చైవపురస్తాచ్చ యజమానో భ్రాతృవ్యా ప్రణుదతే తస్మాత్పరాచీః

ప్రజాః ప్రవీయంతే ప్రతీచీజాయంతే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । ప్రా
 బ్దుభైన హూయమానాః ప్రాచీః ఉత్తరవెదిగతాః యస్మాదాహుతిమ
 ద్వైవిధ్యం తస్మాల్లోకేఽపి ప్రజాః పితౄ యన్ముఖైన ప్రవీయంతే నిషిచ్య
 తే తద్విపరీతదిబ్దుఖా ఉత్పద్యంతే । అధ్వర్యోః ప్రత్యాగమనం నిషెధని
 వాభ్యామున్నయతి “ప్రాణావా ఏతే యద్ధిష్ణియామదధ్వర్యుః ప్రత్యజ్ఞే
 ధిష్ణియానతిసర్వేత్ ప్రాణానాశజ్ఞః షెత్ ప్రమాయుకస్సాన్యాభిర్వా
 ఏషాయజ్ఞస్య యద్ధోతోర్ధ్వః ఖలువైనాభ్యైప్రాణోవాజపానో యద
 ధ్వయ్యుఃప్రత్యజ్ఞే హూతారమతినర్పేదమానే ప్రాణందధ్యాత్ ప్రమా
 యుకస్సాన్యత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । అతినర్పేదతిక్రమ్యగచ్ఛేత్
 హూతాయజ్ఞస్యనాభిః మధ్యదేశేవతతే ప్రాణవత్ ప్రాగ్వతిశో
 ధ్వర్యోః ప్రత్యగ్మనసమయక్తం । ఋత్విజ ఉపగాయంతీ విధిప్రాప్తగాన
 మధ్వర్యోనిషెధతి “నాశ్వర్యగుపగాయే ద్వాగ్వియోవా అధ్వర్యు
 యేదధ్వర్యురుపగాయేదుగ్ధాత్రే వాచగ్ంసంప్రయచ్ఛేషదాసుకాఽన్య
 వాక్స్యాత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । ఉగ్ధాత్రాసామాని గీయమానే
 పృస్తతస్తదక్షేకరణముపగానం ఉపదాసుకా ఉపత్యయ శీలాః । ప్రకారాన్త
 రేణాధ్వర్యోః ప్రత్యగ్మనంవిధాతుంచోద్యముద్భవయతి “బ్రహ్మవాదినో
 వదన్తి నాసగ్ంస్థితే సోమేఽధ్వర్యుః ప్రత్యజ్ఞదోతీయాదధకథా దాక్షిణా
 ని హూతుమేతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । అధ్వర్యోఃసద ఉల్లిఘ్న
 ప్రత్యగ్మనం నిషిద్ధం దాక్షిణహూతః ప్రాచీనవంశే నూతనగాహాప
 త్యేక ర్తవ్యః తత్కథం ఘటతే అసంస్థితేఽసమాప్తేకథాకేన ప్రకారేణ ।
 ఉక్తచోద్యస్యపరిహారాభాసమాశజ్ఞతే “యామోహిసతేషామితి”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨) ఇతి । యాషఉపరమోయస్మాత్ సదాక్షిణహూ
 మః । తేషాందేవానాం సప్తధ్నినః కర్కణఉపరమకాలినః అతో లోకి కగ
 మనత్వాదేవా అనుజ్ఞాన్యన్తి । ఇథముత్తరాభాసందూషయతి “కస్మాఅ
 హదేవా యామంవాఽయామంవాను జ్ఞాన్యన్తి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౨)
 ఇతి । అహ త్యుక్తవిషయము త్తరవాదినోక్తతన్నభవతి కన్తప్రయోజనా

యకమణే ఉపరతి మనుపరతిం వాలనుజ్ఞాస్యన్తి, నహితదనుజ్ఞయాదేవా
 నాం కిచ్చిత్ ప్రయోజనంపశ్యామః। తతః ప్రత్యగ్మనస్సనిషిద్ధత్వాదాక్షి
 ణహేమామోనఘటతపవేతిచోద్యంసుస్థితం । తస్యముఖ్యంపరిహారం ద
 శేయః ప్రత్యగ్మనసం విధత్తే “ఉత్తరేణాగ్నిధం జుహేమాతి దాక్షిణా
 నిస ప్రాణాకాసజుహేతి” (సం - ౬కా | ౩|ప్ర|౧౮) ఇతి । అగ్నిధ్రువావి
 ధానయోర్మధ్యేగత్వా యత్ సదోఽతి క్రమణం తదేవనిషిద్ధం। ఆయం
 త్యాగ్నిధం వామతః పరిత్యజ్య తస్మాదుత్తరతః ప్రత్యజ్ఞుభౌగత్వాప్రా
 చీనవంశేదాక్షిణాని జుహుయాత్। తతో మోక్షదోషః। ఇథంప్రాసజ్జికం
 పరిసమాప్యప్రకృతమనుసరతి । తత్రచాత్వాలాద్ధిష్ఠియానుపవపతీతి సామా
 న్యశాస్త్రేణాగ్నిధాదీనాం ప్రాజహితాంతానాం షోడశానామపి నివప
 నేపసక్తేమాజాళీ యాంతానామష్టానామేవేతి విశేషం విధత్తే “స్య
 న్యేధిష్ఠియా ఉప్యన్తేనాన్యే యాన్నివపతితే తతాప్రీణాతి” (సం -
 ౬కా|౩|ప్ర|౧౮) ఇతి । ఇతరేమామాహవనీయాదీనాం ప్రాజహితాంతానా
 మష్టానా ముపస్థానం విధత్తే “యాన్నివపతి యదనుదిశతి తేనతా”
 (సం - ౬కా|౩|ప్ర|౧౮) ఇతి । ప్రీణాతీత్యనువతతే । అనుదేశోమన్తేగ్రీణా
 వస్థానం॥

॥ అత్రవినియోగసజ్జగ్రహః ॥

“విభూఃపదత్రయాత్తామో మన్తాగ్రిషోడశనివహేత్ ।

ధిష్ణ్యాద్ధిశేచ్ఛసవేషు రౌద్రేణేత్యనుదిశ్యతే” ॥ఇతి॥

అత్రమీమాంసానాస్తి ॥ ఛన్దసే ఉక్తైవ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
 ధమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥

అ ధ తై త్తి రీ య స ం హి తా.

త్వగ్ సోమతనూకృద్భ్యో ద్వేషోభ్యోఽన్యకృతేభ్య ఉరుయన్తా సివ

హుధగ్ స్వాహాజుహాణా అప్తరాజ్యస్య వేతుస్వాహోఽయన్నో అగ్నివహ

రివః కృణోత్త్వయం మృధఃపురపతుప్రభిన్ద్రా । అయగ్ శత్రూజయతు
జహ్మోషాణోఽయంవాజం జయతు వాజసాతౌ । ఉరువిష్టా విక్రమస్వో
రుతయాయనః కృధిః పుతం ఘృతయో నేపిబ్రహ్మ ప్రయజ్ఞపతిం తిర । సో
మోజిగాతి గాతు విత్ ॥ ౧ ॥

దేవా సామేతి నిష్క్రూతమృతస్వయోసి మానదమదిత్యాః సదోఽస్యది
త్యాః స ర ఆసేదైష వోదేవనవితః సోమస్తగ్ రక్షర్ష్వంమావో దభదే
తత్ త్వగ్ం సోమదేవోదేవానుపాగాభదమహం మనుష్యోమనుష్యాన
హప్రజయా సహరాయస్పృషేణ సమోదేవేభ్యః స్వధా పితృభ్య ఇదమ
హం నివరణస్య పాశాత్ సువరభి ॥ ౨ ॥

విఘ్నేషం వైశ్వానరం జ్యోతిరగ్నేవ్రతపతే త్వం వ్రతాసాం వ్ర
తపతిరసి యామమ తనూ స్వయ్య భూదియగ్ సామయియాతపతనూ
మయ్య భూదేషా సాత్వయి యథా యథం నా వ్రతపతే వ్రతినో
వ్రతానా ॥ ౩ ॥

గాతు విదభ్యేక్రిగ్ శచ్చ ॥ ౪ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే చ
తుర్థోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

తృతీయానువాకే ధిష్ణియావణితాః । ఏతావతా వెదిగతవిశేష
కృత్సానాంతరనిర్మాణం సమాప్తం । అథ తస్యాం వెద్యామగ్నిషో
మీయ పశువక్షవ్యః । తస్యచాగ్నిషోమయోః ప్రణీతయోః వశ్చద్వత్తు

ముచితత్వాత్ తత్ప్రణయనాయవైసజ్జన హేమమశ్వతుధేఽభిధీయ
తే । కల్పః “సృచితతుగ్మహితం గృహీత్వాశాలా ముఖియోవైసజ్జన
హేమామంజుహేమాతి, త్వగ్ సోమతనూకృద్భ్యో ద్వేషేభ్యోఽన్యకృతే
భ్యఉరుయన్తాసి వహూధగ్ స్వాహేతి సృవెణాపుం ప్రసన్నయతి, జుషా
ణోపురాజ్యస్య వెతుస్వాహేతి పూర్వయాద్వారోపనిషాన్ముతే । ఆయ
న్నో అగ్నివర్ణివః కృణోత్వయం మృధః పుర పతుప్రభిన్దన్ । అయగ్ శ
త్రూణజయతు జహాహేణోఽయంవాజంజయతు వాజసాతా విత్యథాహ
వనీయో సృవాహుతింజుహేమాతి, ఉరువిన్దోవిక్రమస్వోరుక్షయాయనగి కృ
ధిఘృతంఘృతయోనేపిబప్ర ప్రయజ్ఞపతిం తిరస్వాహా” ఇతితనూం శరీ
రం కృత్తన్తి చిన్తన్తీతనూకృన్తిరత్తోంసి । ద్విషన్తితిద్వేషాంసి । అన్వైర
న్తద్విరోధిభిరభిచరద్భిః కృతానిప్రేరితానీత్యన్యకృతాన్ హేసోమత్వంతా
దృశేభ్యోనియన్తాసి । యథాతాదృశానినాన్తాన్ బాధన్తే తథా అన్తాన
న్యత్ర సురక్షితప్రదేశే స్థాపయిత్వా పాలయసి, తస్మాత్ త్వమేవాన్తాకం
ఉరుప్రభూతం వహూధం బలమసి తస్మైతుభ్యమిదం హుతమస్తు । ఆపుం
ప్రసన్నయతీత్యత్రాపుశబ్ద అజ్యచిన్తవాచీ, మన్తేత్వల్పదేహవాచీ, హే
సోమత్వంజుహేణో అన్తాసుప్రీతిమాన్ । రక్షసామదశానాయాపు రల్పదే
హః సక అజ్యస్యవేతుచిన్తం పిబ తవేదంహుతమస్తు । పూర్వద్వా రేణ ని
షాన్మున్తౌ యమగ్నింప్రణయన్తి అయమగ్ని రన్తాకంవ రిణః కృణోతు
శ్రేయకరోతు । అయంమృగోవైరిణః ప్రభిన్దన్పురపతు అగ్రేగచ్ఛతు ।
అయంజహ్వాహేణః హృష్టాన్తకరణః శత్రూణజయతు । వాజసాన్యన్య
సాతిలాభో యస్మిన్మగ్నోమే సవాజసాతిః తస్మిన్నయం అన్తదధాంవా
జంజయతువశీకరోతు । హేవిన్దోవ్యాపిన్ ఆహవనీయం అన్తదనుగ్రహాధాంఉ
రువిక్రమస్వవైరిషు బహుళం పరాక్రమంకురు, నోన్తాకంక్షయాయ నివా
సాధాం ఉరుకృధి బహుళం గృహధనాపికం సమ్పాదయిఘృతేన జ్వాలో
గ్భవాత్ ఘృతయోన్తిహే ఘృతయోనే హూయమానమిదం ఘృతంపిబ,
యజ్ఞపతిం యజమానం ప్రతిర అతిశయేన వధేయమన్త్రాన్వ్యావిఖ్యాసు

రాదౌ హేతుం విధత్తే “సువర్గాయవా ఏతానిలోకాయ హూయన్తై
యద్వైసజ్జనాని” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి అవా న్తరదీత్యాయా విసజ్జ
నాధాత్వాదేతాని హూయమామాణి వైసజ్జనాని తత్ప్రకారః సూ
త్రేదశితః “ఉపస్థేబ్రహ్మరాజానంకురుతేనమయి వ్రతానాం హ్యయధ్వ
మితి సమ్యక్ప్రతియజమానస్యామాత్యానగ్ం హూయన్నధ్వయ్యం
యజమానోఽన్వారభతే యజమానంపత్నీ పత్నీమితరే పుత్రభ్రాతరో
హతేన వాససా అమాత్యానమ్నుచ్ఛాద్యవాససోస్త్రైస్త్వద్య ముపనియ
మ్యప్రచరణ్యా వైసజ్జనాని జుహూతి ” ఇతి । వ్రతామాత్యశబ్దౌ బద్ధ
వాదకౌ । ప్రచరణీ జుహ్వీసద్యశీ । విశేషాక్రమేణ విధత్తే “ద్వా
భ్యాం గాహవత్యే జుహూతి ద్విపాద్యజమానః ప్రతిష్ఠిత్యా ఆగ్నీధే
జుహూత్యన్తరిక్షువాక్రమత ఆహవనీయే జుహూతిసువర్గామేవైసం
లోకంగమయతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి ద్వాభ్యాం । “త్వగ్సోమ
తనూకృద్భ్యో ద్వేషేభ్యోఽన్యకృతేభ్య ఉరుయన్తాసి వహుధగ్స్వాహా,
జుషాణౌ అప్తరాజ్యస్యవేతుస్వాహా ” ఇత్యేతాభ్యాం ఆగ్నీధే హూ
మస్యమన్త్రోవిధాస్యతే ఆహవనీయే ఉరువిష్టోరితిమన్త్రః । హూమాత్
పూర్వమేవ బ్రహ్మణాసోమ ఆహర్తవ్య ఇతి విధత్తే “దేవావైసంవర్గాం
లోకం యన్తోరత్యోగ్స్యజిహ్వాగ్నాతేసోమేనరాజ్ఞా రత్యోగ్స్యపహత్యా
ప్తు మాత్మానంకృత్యాసువర్గాం లోకమాయా రక్షసామసుపలాభాయా
త్తః సోమోభవత్యధ వైసజ్జనాని జుహూతి రక్షసామపహత్యై” (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । యతోగచ్ఛతం ఆప్తుంరత్యో భిరుపలబ్ధమశక్య మ
ల్పదేహమాప్తో భవతీస్వీకృతోఽభవత్ తత ఊర్ధ్వంకృతో హూమోర
త్యోన్యపహన్తి । ప్రథమమన్త్రే పూర్వభాగేఽభిషేతం సోమస్యసామ
ధ్యోముపపాదయతి “త్వగ్సోమతనూకృద్భ్య ఇత్యాహ తనూకృద్భ్యో
మః” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । తునుచ్ఛిదాం రక్షసామపి తనుంకృణ
త్తి ఛినత్రీత్యేవసామోఽత్యన్తతనూకృత్ తస్మాద్రత్యోభ్యోఽన్యకాపా
లయితుంసమర్థః ద్వితీయభాగే విశేష్యం పూరయతి “ద్వేషేభ్యోఽన్య

కృత్యైభ్యశ్చ త్యాహాస్యకృతాహితౌగ్గోసి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి. తృ
 తీయభాగే ఉరువరూధమిత్యస్య వాక్యస్య శేషం పూరయతి “ఉరుయన్తా
 సి వరూధ మిత్యాహూరు సస్కృద్ధీతినా వైతదాహ” (సం-౬కా|
 ౩|ప్ర|౨౨) ఇతి. బహు బలమస్తదధం కుర్విత్యేత దేవసభాగో బ్రూ
 తె. ద్వితీయమస్తే త్వపుశబ్దసూచితమాహ “జుషాణౌ అస్తురాజ్యస్య
 వేత్విత్వాహాస్తు మేవ యజమానం కృత్వాసువగ్గంఘోకం గమయతిరక్ష
 సామనుప లాభాయ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి. ప్రాచీన
 వంశాత్ నిష్కృమ్యగ్నిధేజగమిషుభి రనుష్ఠేయాని సామస్వీకారాది
 ని వర్త్యధత్తే “అసామందనత అగ్రావ్ణ ఆవాయవ్యాన్యాద్రోణ కలశ
 ముత్పత్తి మానయ స్త్యన్వనాగ్గోసి ప్రవర్తయన్తి యావదేవాస్యాస్తితెన
 సహసువర్గంఘోకమేతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి. సామంహవిధానే
 నేతుమాదదీరక. గ్రావాణౌ అభిషవాధాః. వాయవ్యాన్యలూఖలసదృ
 శాని గ్రహపాత్రాణి. ద్రోణకలశః ప్రాథం కాఠపాత్రం. ఏతాన్యాదదీ
 రక, పత్నింస్వస్థానాదుణ్ణాస్యానయేయుః వ్రీహ్యద్యౌషధద్రవ్యాధం య
 త్తృతీయం శకటం తదేవంసకృదావృత్తత్వాదనాంసీతి బహువచనే నో
 చ్యతే. తదనుపునఃపునఃప్రవర్తయేయుః, ఏవంసతి యజమానస్యస్వంయా
 వదస్తితెనసర్వేణసహస్వగ్గంఘోకంప్రాప్నోతి. విధత్తే “నయవత్యచాఽ౭౭
 గ్నిధే జుహూతిసువగ్గంఘోకస్యాభినీత్యై” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౨))
 ఇతి. అగ్నేనయసుపథేత్యసానయవతి. తత్ర సూత్రం “శాలాముఖీయే
 ప్రణయనీయమిద్ధమాదీప్య సికతాభిరుపయమ్య అగ్నిహోమాభ్యాం ప్రణీయ
 మానాభ్యామనుబ్రూహీతి సమ్ప్రీప్యతి ప్రణీయమానాయానుబ్రూహీతి
 వాప్రథమాయాం త్రిరనూక్తాయాం అయంనో అగ్నివరంపః కృణోత్వి
 త్యగ్నిః ప్రథమాసామప్రథమా వాప్రాశ్చో౭భిప్రవజన్త్యా అగ్నిధీయే౭
 గ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య అగ్నేనయేత్యధమాజ్యశేషస్యజుహూతి” ఇతి. ప్ర
 చరణ్యం శుక్తుగృహీతస్యాజ్యస్యాధం గాహవత్యే మస్త్యన్వయే
 న హుతమవశిష్టే౭వ్యధమాగ్నిధే హుత్వా ఇతరదాహవనీయే హూ

తుం శేషయేత్ । విధత్తే “గ్రావ్ జ్ఞో వాయవ్యానిద్రోణకలశమాగ్నిధ్ర ఉ
 పవాసయతి” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౨౭) ఇతి । స్థాపయేదిత్యర్థః । తద్వత్సో
 మస్యాపి స్థాపనప్రాప్తౌ తద్వారయతుంగ్రహణవిధత్తే “విహ్యసంతైగ్మ
 స్థౌ తె యత్నశాలాపవాసయేదపువాయేత్” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౨౭) ఇతి ।
 ఏనంసోమం తైగ్రావాదిభి విఘ్నయజ్యనేతుం గృహ్ణీరన్ । యదికశ్చిత్
 తైః సహస్థాపయేత్ తదానీమభిషవభీత్యా సోమస్యాదరం పూతిభవేత్ ।
 అత్రాజ్యశేషస్యాహవనీయే హోమామాయఉరువిష్టో ఇతి యోమస్త్రీః
 యశ్చ తతః పూర్వోఽయం నో అగ్నిరితి యోమస్త్రీస్తా పుషేక్షితాకల్పః
 “బ్రహ్మణోరాజానమాదాయ పూర్వయా ద్వారా హవిధానంప్రపాద
 యతి, సోమో జిగాతిగాతువిదైవానామేతి నిష్క్రౌతమృతస్యయోనిమాస
 దం” ఇతి । గాతువిద్యగజ్జః సోమోజిగాతిగచ్ఛతికం దేశం గచ్ఛతిఅసీద
 త్యన్తిహవిధానదేశ ఇత్యానదఃదేవానామాసదమేతి । కీదృశం నిష్క్రౌ
 తం అలంకృతం । ఋతస్య యజ్ఞస్య యోనికారణంగ్రహవమసాదహవిషా
 మత్రాపస్థితత్వాత్ । విధత్తే “సోమ్యచాప్రపాదయతి స్వయైవైసం దేవత
 యాప్రపాదయతి” ఇతి । కల్పః “అథదక్షిణస్యహవిధానస్యనీదేకృష్ణాజిన
 మాస్తృణాతి, అదిత్యాఃసదోఽస్యదిత్యాః సదఅసీదేతికృష్ణాజినేరాజానం”
 ఇతి । స్పష్టార్థతాందశయతి “అదిత్యాఃసదోఽస్యదిత్యాఃసద అసీదేత్యా
 హ యధాయజురేవైతత్” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౨౭) ఇతి । కల్పః “అదైసం
 దేవతాభ్యః సమ్ప్రియచ్ఛతి, ఏష వోదేవ సవితః సోమస్తగ్ రక్షధ్వం
 మావో దభత్” ఇతి । ఏతావంతం కాలం యజమానః సోమ మరక్షత ।
 ఇత ఉర్ధ్వం హేదేవా యుష్మదీయం సోమం యూ యమేవరక్షధ్వం । య
 ద్యపి ఇన్ద్రాగ్రియో దేవాసుర్యే సమ్బోధనీయాః తథాపి పరివృథత్వాద
 శేయో పలక్షణార్థం సవితైవసమ్బోధ్యతే । మావోదభ త్సోమంరక్షమా
 నాన్ యుష్మాక్ కశ్చిదపి మాహింసీత్ । సవితృసమ్బోధన తాత్పర్యమా
 హ “యజమానోవా ఏతస్య పురాగోస్తా భవత్యేష వోదేవసవితః సో
 మ ఇత్యాహ సవితృప్రసూత ఏవైసందేవతాభ్యః సమ్ప్రియచ్ఛతి” (సం-

౬కా|౩|ప్ర|౨౭) ఇతి । బోధాయనః “సమ్ప్రదాయోపత్తిస్తే, ఎతత్త్వ
 గ్ సోమదేవో దేవానుపాగా ఇదమహం మనుష్యో మనుష్యాన్ సహవ్ర
 జయా సహరాయస్సోషేణ ” ఇతి । హే సోమ త్వందేవః సన్ భవదీ
 యాన్ దేవాన్ ఎతదిదానీం ప్రాప్తౌఽసి, అహమపమనుష్యస్సన్ మదీ
 యాన్ మనుష్యాన్ ఇదమిదానీంప్రాప్తౌఽస్మి । కీదృశోఽహం । పుత్రాది
 వ్రజయా వశ్వోది ధనపుష్ట్యాచసహవర్తమానః । మన్త్రభాగయోద్వన్
 యోః ప్రసిద్ధిం తృతీయభాగే విపక్షబాధశ్చుదశ్శయతి “ ఎతత్ త్వగ్
 సోమదేవో దేవానుపాగా ఇత్యాహ దేవోహ్యేషసన్ దేవానువైతీనమ
 హం మనుష్యోమనుష్యానిత్యాహ మనుష్యోఽ ఓహ్యేషసన్ మనుష్యాను
 వైతి యదేతద్యజున్బ్రూయాదప్రజా అపశుయజమానః స్యాత్ సహ
 వ్రజయాసహ రాయస్సోషేణేత్యాహ ప్రజయైవపశుభిః సహేమం లోక
 ముపావర్తతే ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౭) ఇతి । బోధాయనః “నమోదేవేభ్య
 ఇతిప్రాశ్నమజ్జలిం కరోతి, స్వధాపి తృభ్యఇతిదక్షిణాం, వ్రత్యశ్చమధో
 పనిష్కాగ్రిమతి, ఇదమహం నివ్వరుణస్యపాశాత్ ఇత్యధా హవనీయము
 పతిష్ఠతే, సువరభివిఘ్నేషంవైశ్వానరంజ్యోతిః ” ఇతి । ఆపస్తంబః “ ఇద
 మహంమనుష్యానితి ప్రదక్షిణమావృత్య, నమోదేవేభ్యఇతిప్రాచీనమజ్జలిం
 కృత్వా, స్వధాపితృభ్యఇతి దక్షిణే, ఇదమహం నివ్వరుణస్యపాశాత్
 ఇత్యుపనిష్కాగ్రిమ్య, సువరభివిఘ్నేషం ఇతి సర్వంవిహారమనుపీక్షతే, వై
 శ్వానరంజ్యోతిః ఇత్యాహవనీయం ” ఇతి । మన్త్రద్వయాథప్రసిద్ధిం
 శ్శయతి “ నమోదేవేభ్యఇత్యాహ నమస్కారోహేదేవానాగ్ స్వధాపి
 తృభ్య ఇత్యాహస్వధాకాగోహి పిత్వణాం ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౭) ఇతి ।
 నివ్వరుణస్యపాశాదిత్యత్ర నిర్ముఖ్యామీతి అధ్యాహర్తవ్యం । ఎతదేవా
 భిప్రాయందశ్శయతి “ ఇదమహం నివ్వరుణస్య పాశాదిత్యాహ వరుణ
 పాశాదేవ నిర్ముఖ్యతే ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౨౭) ఇతి । కల్పః “ అథయజ
 మానోఽ వా న్తరదీక్షౌం విసజయతి, అగ్నేన్వ్రతపతే త్వంవ్రతానాం వ్ర
 తపతిరసి యామమతినూ స్త్వయ్యభూదియగ్ స్థామయియాతవ తనూమన్

య్యభూదేహసాత్వయి యథా యథం నావ్రతపతే వ్రతసౌవ్రతాని”
 ఇతి । అవాన్తర దీప్తాయా అదౌ యజమానః స్వతనుమగ్నౌ సజ్జాతే
 నావస్థాప్య అగ్నితనూశ్చ స్వప్తిన్నవస్థాప్య సహవ్రతనియముపచక్రమే,
 ఇదానీస్తు శరీరవ్యత్యయస్యా సమాహితత్వాద్వృత్తిమో రగ్నియజమాన
 యోః స్వోచితవ్రతమేవాస్తు । అత్ర “ సువరభివిఖ్యాపంవై శ్వానరంజ్యో
 తిః ” ఇత్యేతామన్త్రైః పురోడాశబ్రాహ్మణైస్పష్టత్వాదుపేక్షితౌ । అస్యతు
 మన్త్రస్యవ్రతీకగ్రహణ పూర్వకం తాత్పర్యమామాహ “ అగ్నే వ్రతపత
 ఆత్మనః పూర్వాత్వతనూరాదేయేత్యాహుః కోహితద్వేద వసీయాన్సే
 వశేభూతే పునర్వాణ దదాతి నవేతి ” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతి । అగ్నే
 వ్రతపతఇత్యేతావత్ వ్రతీకం । స్వకీయాపూర్వాత్వతనూరగ్నిసకాశాత్
 సహసాస్వీ కాయేతి బుద్ధిమన్త్రాహుః । కుతః! వసీయాన్ అత్యంతధనిక
 ప్రభుధనవరకీయే వస్తునిస్సవశేభూతే సతి పునస్స ప్రభుధనదాతి వానవేతి
 యత్తత్ కోనామవేద, తతో వశేభావాత్ ప్రాగేవాదేయా । గ్రావా
 దీనామగ్నిధైస్థావసంయత్పూర్వముక్తం తత్ప్రశంసతి “ గ్రావాణోవై
 సోమస్యరాజ్యోమలిన్లుసేనా యపవంవిద్వాన్ గ్రావణ్ణిఆగ్నిధ్రువవాస
 యజినైనం మలిన్లుసేనావిందతి ” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౨౨) ఇతిమలిన్లుసేనా
 విరోధితస్క-రసేనా॥

॥ అత్రవినియోగసర్గహః ॥

“ త్వంజుషాశ్చిమేవహ్నౌ వై సజ్జానహుతిద్వయం ।
 శాలాముఖీయతోవహ్నిం ధృత్వాప్రాశ్నోఽభియాన్తిహి॥
 ఉరుహుత్వాపూర్వవహ్నౌ సోమోరాజానమగ్రతః ।
 హవిధాన్సంసయత్యత్ర చన్ముగ్ధంస్తీయన్సాదయేత్ ॥
 అదిద్వయాదేషసోమం నిర్దిశ్యైతేనిమన్త్రయేత్ ।
 ఇదందక్షిణమావృత్య నమగ్నిప్రాగజ్జలిస్సృధా॥
 దక్షిణాజ్జలిరేతస్మాన్నిగచ్ఛేత్సంపాదకం ।

సువర్విహారమీక్షిత్యా వైశ్వానర్యాగ్నిమితే||
అగ్నేవహ్నిరుపస్థానం మంత్రాఃషోడశకీర్తితాః” ||ఇతి||

అథమీమాంసా.

|| ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేవి చ్చింతం ||

“వైసర్జనాఖ్యపహమీయ వాససోగ్రహణస్తృతిః|
ప్రమాణంవాశ్రుత్యబాధాత్ ప్రమాస్యాదష్టకాదివత్ ||
దృప్తలోభైకమూలత్వా సమ్భవేశ్రుత్యకల్పనాత్ |
సర్వవేష్టనవద్బాధ హీనాప్యేషానహిప్రమా” ||ఇతి||

ఇదంప్రయతే “వైసర్జనవాసోధ్యయ్యగ్నేష్టతి” ఇతి సేయం
స్తృతిస్సర్వవేష్టన స్తృతివత్ ప్రత్యక్షశ్రుత్యా న బాధ్యతే | తతోష్టకాది
స్తృతివత్ మూలవేదానుమావేశేన ప్రమాణమితి ప్రాప్తే బ్రూమః | కదా
చిత్ కశ్చిదధ్వర్యులోభాదేతద్వాసో జగ్రాహ | తన్నులైవైషాస్తృతిరి
త్యపికల్పనా సమ్భవతీతి దృష్టానుసారిణీ చేయంకల్పనాదక్షిణయా పరిక్రీ
తానామృత్విజాంలోభదశేనాత్ | తథాసత్యస్యః స్తృతేరన్యథా పు
ష్పత్రై అష్టకాదిమూలశ్రుతివత్ మూలశ్రుతిర్నకల్పయితుం శక్యతే | అతో
బాధాభావేపి మూలవేదాభావాన్నేయం స్తృతిప్రమాణం ||

అథభస్మః || త్వగ్సోమేతిగాయత్రీ | అయంనో అగ్నిరితి త్రిష్టుప్ | ఉ
రువిష్ణోరిత్యనుష్టుప్ | సోమోజిగాతీతిగాయత్రీ ||

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ||

తైత్తిరీయసంహితా,

అత్యన్యసగ్రా న్నాన్యనుపాగామవాత్త్వా పరైరవిదం పురో వ
రైస్తం త్వాజుషే వైష్ణవం దేవయ జ్యాయై దేవస్తాసవితా మధ్వన

క్వీప¹భే¹ త్రాయన్వైన్వ¹ స్వధితే¹ మైనగ్¹ హిగ్¹ సీర్షి¹ వమగ్రేణ¹ మా¹ లేఖి¹
 రన్తరి¹క్షం¹ మధ్యే¹నమాహి¹గ్¹ సీగి¹పుద్ధి¹వ్యా సంభ¹వ¹ వసస్వ¹ తేశ¹తవ¹శో¹ విరో¹
 హసహస్ర¹వల్¹శా¹ వివయగ్¹ రు¹హే¹మ¹ యంత్యా¹ యగ్¹స్వధితీ¹స్తేతి¹జానన్¹
 ప్రణినాయ¹ మహ¹తే¹ సౌభ¹గాయా¹ చ్చిన్¹నో¹రాయ¹ స్ఫు¹పీరః¹ ॥ ౧ ॥

యందశే¹చ ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే షష్ఠి
 మోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

చతుర్థాఽనువాకే వైసంజనహూమే వాస్తరదీత్యేం విసృజ్యా
 గ్నీహోమయోరగ్నీద్రీయేహవిధానే చ ప్రణయనముక్తం । అధవఞ్చము
 మారభ్యైకాదశాస్తేమసస్తస్వనువాకేషు ప్రణీతయోరగ్నీహోమయోః ప
 శువక్తవ్యః । తత్రాస్మిన్పఞ్చమేనువాకే షష్ఠ్యజ్ఞస్య యూపస్య ఛేదనమభి
 ధీయతే । బోధాయనః “పునగిపూర్వయాద్వారా ఉపనిషక్రవ్యతాంది
 శంయన్తి యత్రాస్య యూపస్తప్తాభవతి యత్రవా వత్సృష్టస్య తే స యఃస
 మేభూమా స్వాద్యోనేరూఢో బహుపణోబహుశాఖా ప్రతిశుషాగ్రో
 ప్రత్యగున్నతస్తమవతిష్ఠతే, అత్యన్యనగాం నాన్యనుపాగామవాక్త్వా
 పరైరవిదం పరోవరైస్తంత్యాజుషేవైష్ణవం దేవయజ్ఞాయై ఇతి” । ఇతి । అప
 స్తవ్యః “అతిక్రమ్య యూప్యాన్యంజోపయతే, తమభిమన్త్రీయతే, అత్య
 న్యానగామిత్యతై నముపస్పృశతి, తంత్యాజుషే వైష్ణవం దేవయజ్ఞాయై”
 ఇతి । వృతౌద్వివిధాః యూప్యా అయూప్యాశ్చ । పాలాశఖాదిరాద
 యో యూప్యాః । నిమ్బజమ్బీరాదయో అయూప్యాః । హేపురోవర్తి
 యూపవృక్షత్వత్తోఽన్యైక కాంశ్చేద్యూప్యానపి సుమప్రదేశజన్మాదిలక్షణ
 సహితా అత్యగాం అన్యం స్వయూప్యాన్ మోపాగాంత్యాంతు
 అవిదం లబ్ధవాసస్త్రి । కీదృశం । పరైరవ్వాక్ ఉత్కృష్టైర్లక్షణైః ప్ర

త్యాసన్నంతల్లక్షణయ క్తమిత్యర్థః । పునఃకీదృశం । పరోవరైః నికృష్టైలక్షణైః దూరవర్తనం తద్రహితమిత్యర్థః । హేవృక్షతంత్యాంవిష్ణుదేవతాకం దేవయజ్ఞాధానం సేవేవిధతై “వైష్ణవ్యచాహుత్యాపాపమనైతి వైష్ణవోవైదేవతయాయాపః స్వయైవైసం దేవతయానైతి” (సం-౬కా । ౩|ప్ర|౩౨) ఇతి । ఉరువిష్ణువిక్రమస్వేతి స్రువేణాహవనీయే యూపాహుతిం హుత్యాతతోయావంప్రాప్తుంగచ్ఛేత్ । యథోక్తమన్తాధీక్షే ప్రసిద్ధం దశాయతి “అత్యన్యసంగా నాన్యసుపాగా మిత్యాహాతి హ్యన్యా నేతినాన్యానుపైత్యవ్యాకోత్వా పరైరవిదం పరోవరై రిత్యాహావా ధ్యేనంపరై విద్ధతి పరోవరైస్తంత్యాజుషే వైష్ణవందేవయజ్ఞాయా ఇత్యాహదేవయజ్ఞాయై హ్యేనం జుషతే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩౨) ఇతికల్పః “దేవస్తాసవితా మధ్వానక్త్వీతి స్రువేణ సవ్వతోమూలం పయ్యణక్తి, ఓషధే త్రాయన్వైసమిత్యుద్ధాగ్రం దభాద్వయ మస్తథాయ స్వధి తేమైనగ్ం హిగ్ంసీరితి స్వధితి నాప్రహరతి” ఇతి । మధ్వామధురేణాజ్యేన, ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ “దేవస్తాసవితామధ్వానక్త్వీత్యాహ తెజసైవైన మనక్త్వీషధేత్రాయన్వైసగ్ స్వధి తేమైనగ్ హిగ్ం సీరిత్యాహ వజ్రోవై స్వధితిః శాన్త్యై” (సం - ౬కా । ౩|ప్ర । ౩౨) ఇతి । విధతై “స్వధి తేవృక్షస్య విభ్యతః ప్రధమేన శకలేన సహతేజః పరావతతి యగ్ ప్రథ మశ్శకల్గ పరావతేత్ తమప్యాహరేత్ సతేజసమైవైన మాహరతి ” (సం - ౬కా । ౩|ప్ర । ౩౨) ఇతి । స్వధితిభయాత్ పతితస్యవృక్షతేజ స ఆహరణాయ శకలాహరణం । కల్పః “ప్రాజ్ఞం వోదజ్ఞంవా ప్రయన్త మనుమన్త్రీయతే । దివమగ్రేణ మాలేఖీ రన్తరిక్షం మధ్యేనమాహిగ్ం సీః పృథివ్యాసమ్భవ ” ఇతి । హే చిన్నవృక్ష త్వం పతాదివంమాలే ఖిః మావిదారీః । పృథివ్యాసమ్భవసంయుజ్యస్వ అవతిష్ఠస్వ । అప్రసక్తప్రతిషేధబుద్ధిం వారయతి “ ఇమైవైలోకా యూపాత్ ప్రయతో విభ్యతి దివమగ్రేణమాలేఖీరన్తరిక్షం మధ్యేనమాహిగ్ం సీరిత్యాహౌభ్య ఏవైనంలొకేభ్యః శమయతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩౨) ఇతి । ప్రయతః పతతః । కల్పః

“అథా౭౭వశ్చనే హిరణ్యంనిధాయ సమృద్ధీర్యా౭భిజాహూతి, వన
 స్పతే శతవత్ శో విరోహస్వాహతి” ఇతి । విధత్తై “వనస్పతేశతవత్
 శో విరోహత్యావ్రశ్చనే జుహూతి తస్మాదావ్రశ్చనాద్వృక్షాణాం భూ
 యాగ్ సఉత్తిష్ఠన్తి” (సం - ౬కా । ౩ప్ర । ౩ల) ఇతి । ఆవ్రశ్చన్
 తేవృక్షో యస్మాత్ మూలాదిత్యావ్రశ్చనం భూయాంసో బహవోవల్కాః
 పలాశశాఖావిశేషాః కల్పః, సహస్రవల్కా వివయగ్గుహేమేత్యాత్మానం
 వ్రత్యభిమృశ్య” ఇతి । విరోహావేత్యాశీరధో౭ వివక్షితశత్యాహ” సహ
 స్రవల్కా వివయగ్గుహేమేత్యాహశివమేవైతామాశాస్తే” (సం-౬కా ।
 ౩ప్ర|౩ల) ఇతి । కల్పః “అన్వగ్గ్ శాఖాః ప్రసూయతి, యంత్యాయ
 గ్ స్వధితిస్తైతిజానః ప్రణినాయమహతే సౌభగాయేతి” ఇతి । హేభిన్న
 వృక్షతైతిజానః తీక్ష్ణాయంస్వధితిః యంత్యాయ మహతేసౌభగాయ దశ౭
 నీయత్వాయ తియ౭క్యాఖాఢేదనేన ప్రణినాయ ప్రకృష్టయాపత్వం ప్రాప
 యామాస తతస్తాదృశేన త్వయాఢేదనాన్నభేతవ్యంకల్పః “అచ్ఛిన్నో౭రా
 యః సువీర ఇత్యగ్రం పరివాసయతి” ఇతి । హయూపత్వమచ్ఛిన్నోభవ
 మన్త్రసామధ్యేన ఢేదవ్యధా తవమాభూత్ కీదృశ స్త్వంసువీరఃశోభనా
 వీరా యజమాన పుత్రప్రాత్రాదయోయేన లభ్యస్తే సత్వంసువీరః । తాదృశ
 స్త్వం రాయోధనాని యజమానాయధేహి । యంత్యాయ మచ్ఛిన్నో
 రాయ ఇత్యేతా మన్త్రా ఉపేక్షితా । యో౭యం యూపాధో౭వృక్షచ్ఛే
 దః పూర్వముక్తః తత్రఢేదే ఢేద్యవృక్షస్య ప్రదేశం విధత్తై “అనక్షనజ్ఞం
 వృశ్చేత్” (సం-౬కా|౩ప్ర|౩ల) ఇతి । ఛిన్నావశిష్టస్య మాలస్యోపరిగచ్ఛ
 తః శకటస్యాత్మోయథా న ప్రసజ్యతే తథానీచం మూలమపస్థాప్య భిద్యో
 త్ । విపత్నై బాధకమాహ “యదక్ష సజ్ఞం వృశ్చేదధ ఈషం యజమాన
 స్య ప్రమాయుకగ్ స్యాత్” (సం-౬కా|౩ప్ర|౩ల) ఇతి । యది ఛిన్నేవృ
 ఙ్గములే శకటస్యాక్షః ప్రసజ్యేత తదా యజమాన నేష్ట్యన్తి గోవత్సాది
 కం ఈషాయా అధోమరణశీలం భవేత్ । శకటస్య ప్రాచీనం దీఘ౭కా
 ప్రమీషా । శాఖాయా యూపాధాంఢేదనం నిస్తతి “యంకామయేతా౭
 వ్రతిష్ఠితస్యాదిత్యా రోహం తస్మైవృశ్చేదేష వైవనస్పతీనా మవ్రతిష్ఠితో

౭ప్రతిష్ఠితపవ భవతి" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । వృక్షమారుహ్యజాయ
త ఇత్యారోహా శాఖా । స చ భూమావనుత్పన్నత్వాదప్రతిష్ఠితః త
స్యయావత్సేన యజమానో౭ప్రతిష్ఠిత పవభవతి । అవణామపినిద్వతి
“యంకామయేతావశుస్సా దిత్యవణం తస్మైశుషాగ్రం వృశ్చేదేషవై
వనస్పతీ నామవశవ్యోపశురేవభవతి" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతివనస్పతీ
నామధ్యే పవవణారహితః శుషాగ్రశ్చాపశవ్యః పశుభ్యోనహితః । బ
హువణం విధత్తై “యంకామయేతవశుమాన్స్యాదితి బహువణం తస్మై
బహుశాఖంవృశ్చేదేషవైవనస్పతీనాం పశవ్యః పశుమానేవభవతి" (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । భూమాసమప్రదేశే స్వబీజాదుత్పన్నం విధత్తై “ప్ర
తిష్ఠితం వృశ్చేత్ ప్రతిష్ఠాకామస్యైవ వైవనస్పతీనాం ప్రతిష్ఠితోయఃసమే
భూమాస్వాద్యోనే రూఢః ప్రత్యేవతిష్ఠతి" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి ।
స్వాద్యోనేరిత్యనేన వృక్షజన్యా శాఖావ్యావత్యతే । వశ్చిమదిశ్యోన్న
తంవిధత్తై “యఃప్రత్యజువనతస్తం వృశ్చేత్ సహిమేధమభ్యువనతః" (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । మేధోయజ్ఞః సహోత్తరవెద్యాం క్రియమాణోయూ
షధానాత్ ప్రత్యగ్భవతి । అతోమేధమభిలత్యైవ ఉపనతః । యూషస్యకా
మ్యాని పరిమాణాని విధత్తై “పశ్చార్తిం తస్మైవృశ్చేద్యం కామయేతో
వైనముత్తరోయజ్ఞోనేమేదితి పశ్చార్తురాపక్షిపాక్షిరాయజ్ఞఉపైనముత్త
రోయజ్ఞోనేమతి పడరత్తిం ప్రతిష్ఠాకామస్యపద్వా ఋతవఋతుష్యేవప్ర
తిష్ఠతి సప్తార్తిం పశుకామస్యనప్తపదా శక్వరీపశవః శక్వరీ పశూనే
వాపరుద్ధనేనవారత్తిం తేజసామస్య త్రివృతాస్తామేనసమ్మితం తేజస్త్రి
వృత్తేజస్వ్యేవ భవత్సేకాదశారత్తిమిన్ద్రియకామస్యైకాదశాక్షరాత్రి
ష్టుగిన్ద్రియం త్రిష్టుగిన్ద్రియావ్యేవ భవతి పశ్చదశారత్తిం భ్రాతృవ్యవతః
పశ్చదశోవజ్రో భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై నప్తదశారత్తిం ప్రజాకామస్య న
ప్తదశప్రజాపతిః ప్రజాపతేరాప్త్యా ఏకవిగ్శత్యరత్తిం ప్రతిష్ఠాకామస్యై
కవిగ్శస్తామానాం ప్రతిష్ఠాప్రతిష్ఠిత్యై" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౩|అ) ఇతి । చతు

విశేషత్యజ్యులౌ అరత్నిః । ఉత్తరో యజ్ఞః సోమవికృతిః విధత్తై “అస్త్రాశ్చ
భవత్యస్త్రాక్షరాగాయత్రీతే జోగాయత్రీ గాయత్రీ యజ్ఞముఖం తేజస్తై
వగాయత్రీయా యజ్ఞముఖేనసమ్మితః” (సం-౬|కా|౩|ప్ర|౩౭) ఇతి గాయ
త్ర్యస్తైజస్త్యమగ్నినా సహాత్పన్నత్వాత్ । యజ్ఞముఖత్వఞ్చప్రాతస్స
వనే ప్రయోజ్యత్వాత్ । అతాప్తసఖ్యద్వారా తేజోగాయత్రీ యజ్ఞముఖైః
సమానాభవతి । తస్మాత్ దక్షిణేనయాపస్యఅస్త్రావశ్రయః కార్యమాం ॥

॥ అత్రవినియోగసక్రమాః ॥

“అతివృక్షం మత్త్రయిత్యా తంత్యా యూపతరుంస్పృశేత్ ।

దేవస్తన్తూలమభ్యజ్య హ్యూపదభాన్తరాయతః ॥

స్వధిచ్ఛిన్ద్యాదివంప్రాచ్యాం పాతయేద్వనశేషితే ।

మూలేహుత్వానహత్యాత్మాస్పృశేత్ యంత్యాఽగ్నికానిచ ॥

అచ్ఛిత్యగ్రజ్ఞునచ్ఛిన్ద్యాగ్దశమస్త్రాడదీరితాః” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసాః ।

పశ్చిమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్తితం ॥

“యూపచ్ఛేదాపకర్షణం తదస్త్రే శుతపవవా ।

ప్రయాజవత్తదగ్ధత్వాన్నయనంచాపకృప్యతాం ॥

అగ్నిమేమప్రణయనం సౌమికంపాశుకీభిదా ।

ప్రయాజాఘరవైషమ్యాచ్ఛ్రితమాత్రాపకర్షణం” ॥ ఇతి ॥

“జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే వై సజ్జానహూమకాలే ప్రాచీనవంశగ
తో వహ్నిరాగ్నిధ్రీయే ప్రణేతవ్యః సౌమశ్చప్రాచీనవంశే పూర్వకస్థా
పితః ఇదానీం హవిధాన్ ప్రణేతవ్యః । తయోరుభయోః ప్రణయనాదూ
ర్ధ్వం యూపభేద ఆత్మాతః । తదేతత్ సర్వం సుత్యాదినాత్ ప్రాచీన
బౌపసధ్యేదినేప్రాప్తై తత్రయూపచ్ఛేదో దినత్రయాత్ పూర్వకస్త్రి
కాలే ప్రకృప్తః । దీప్యోసుయూపం చినత్రీతి తద్విధానాత్ । తస్మిన్నపకృ
ప్తే ప్రయాజన్యాయేన తదస్త్రాగ్దసమూహస్య అపకర్షణత్ ప్రణయనమ

వ్య వక్తవ్యతామితి ప్రాప్తైబ్రూమః । ప్రయాజాఘారాదీనా మేక మేవప్ర
ధానం । త్రత్వజ్ఞత్వేనైక ప్రయోగాంతః పాతిత్వాదవశ్యం భావీవరస్వర
త్రమ ఇతి ప్రయాజాపక-షే- తదంతాఙ్గసమూహోపకపోయ్య క్తః । ఇహాతు
ప్రణయనం సామయాగాఙ్గం । యూవచ్ఛేద స్వగ్నీషామీయపశోరజమితి
ప్రణయనచ్ఛేదయో నాన్యోన్య త్ర మోవివక్షితః । తస్మాచ్ఛ్చుతస్య యూ
వచ్ఛేదమాత్రస్యావకషణః ॥ ఏకాదశాధ్యాయస్యత్యతీయపాదేచి నితం ॥

“అగ్నీషోమీయభిన్నేషు యూపోభిన్నోద్ధమస్తృతా ।

ఉపదేశాతిదేశాభ్యాం భిన్నోద్ధమోకాలభేదతః” ॥ ఇతి ।

జ్యోతిష్టామేవశవః అగ్నీషోమీయసవనీయానా బద్ధ్యాస్త్రయోవిహి
తాః, తేషు యూవచ్ఛేదోయ్య క్తః । కుతః । అగ్నీషోమీయే ప్రత్యక్షవచనే
న తదుపదేశాత్, ఇతరయోశ్చేదకాభ్యామతిదేశాదితి ప్రాప్తైబ్రూమః ।
సతావదగ్నీషామీయపశోః కర్మణ్యి కా లే యూవస్యాత్పత్తిః । తతః ప్రాగే
వయూపోత్పత్తికాలః । దీప్తాసుయాపం భిన్నత్రిక్రీతే రాజనీతి తత్కాలవి
ధానాత్ । అత ఆధానవత్ సవాధాత్వం సమ్భవతి । యథాస్వకాలే
సమ్పన్న మాధానం తద్వాక్యవిశేషే సైషు తేషు కర్మసు సమ్పద్యతే
తథా స్వకాలే చేదనాదిసా నిష్పన్నోయాపః ప్రత్యక్షచోదకోక్తిభ్యాం
తత్రతత్ర వినియుజ్యతే । తస్మాత్ తద్వేణియాపః సమ్పాదనీయః ॥

॥ తత్రైవద్వితీయపాదేచి నితం ॥ ॥

“యూపైకాదశినీ యూపాహుతేభేదోద్ధత స్తృతా ।

సామీప్యభేదాద్యోన్యైః సామీప్యందృష్టిసంయతః” ॥ ఇతి ॥

యూపైకాదశిన్యాం చోదకప్రాప్తా యూపాహుతిః ప్రతియాపం
భిద్యతే । కుతః । యూవస్యాన్తికేగ్నిం మధిత్వా యూపాహుతింజుహూ
తీతి తద్విధాత్ సామీప్యానాఞ్చభేదా దితి ప్రాప్తైబ్రూమః । సతావదత్య
స్తసామీప్యం సమ్భవతి యూవదాహప్రసక్తాత్ । అతోయావతా వ్యవధా
నేన యూపాదృష్టిగోచరాభవన్తి తావతోదేశస్య సమీపత్వమభ్యుపేయం ।
తథాసతిదేశైక్య సమ్భవాదాహుతేస్తస్తృతా ॥

॥ అష్టమాధ్యాయస్య † తృతీయపాదే చిన్తితం ॥

“అముఖ్యైస్సంస్కృతైః ముఖ్యైః సాధారణైః కిం గ్రాహ్యమేతయోః |

అముఖ్యైః స్తక్షణాద్యుపాధిభిః ఖాదిరస్తక్షణాత్ పునః” ॥ ఇతి ॥

యదాయాపాదానాం ఖాదిరమలభ్యా అఖాదిరే తక్షణాదినా సంస్కృతైః సతి పశ్యాన్ముఖ్యైః ఖాదిర్యోది పశునియోజనాత్ ప్రాగేవలభ్యతే తదా తక్షణాదిసంస్కృతః ప్రతినిధిరఖాదిర ఏవ గ్రాహ్యః, అసంస్కృతాత్ సంస్కృతస్య ప్రకృత్యా దితి చేత్ | మైవం ముఖ్యైః ఖాదిరే పునస్తక్షణాదిసంస్కారగ్న కర్తవ్యః | తదా సతి సంస్కృతస్య ముఖ్యస్య లాభాత్ ప్రతినిధిః సంస్కృతోఽపి పరిత్యాజ్యః ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం ॥

“పశౌనియుక్తే ఖాదిరలాభే కాయాం పునః నామ్ |

సాన్యత్యాన్యపునః కాయాం ముఖ్యైః పృథ్విగూణాన్మహి” ॥ ఇతి ॥

యదా సంస్కృతే ప్రతినిధౌ పశునికాయజ్యతే తత ఉర్ధ్వం ఖాదిర్యోదిలభ్యేత తదాపి పూర్వ్యాన్యాయేన ముఖ్యైః లాభాత్ సాన్యత్యాన్యముభ్యే యూపే పుననికాయోజనం కాయామితి చేత్ | మైవం | గుణభూతో యూపః | పశునియోజనం ప్రధానం నహి గుణానుసారేణ ప్రధానస్యా పృథ్విగూణైః తస్మాన్మనియోజనం పునః కాయాం ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం ॥

“అముఖ్యైః సన్సారయోగ్యానాం గ్యేతదాతుకిం |

అప్రబహుగుణాలోసాన్య మఖ్యాన్యాయోగ్యోపనం” ॥ ఇతి ॥

యదా అముఖ్యోఽఖాదిరః యథాలత్వాత్ తక్షణాది సంస్కారయోగ్యః ముఖ్యైః బాధితః సూక్ష్మత్వాదయోగ్యః తదా తక్షణాది బహుగుణలోపోమానుషితి ప్రతినిధిరేవ ఆదరణీయ ఇతి చేత్ | మైవం | ముఖ్యసిద్ధయే గుణలోపస్య సోఘం శక్యత్వాత్ తస్మాత్ కృతోఽపి ముఖ్యపవాపాదేయః ॥

† అష్టమాధ్యాయస్య ఇతి కాంక్షిమాం.

॥ తత్రైవాన్య చ్చిత్తితం ॥

“నియోజనేష్యయోగ్యశ్చేత్ ఖాదిరః కిం తదాభవేత్ ।
ముఖ్యశ్చేనసపస్యాత్ తద్వైయ్యధ్యేనహేతునా” * ॥ ఇతి ॥

యదా త్వవ్యవక్తృశత్వాత్ తక్షణాదిరహితోఽపి ఖాదిరః యోజనేష్యయోగ్యః తదాపి ముఖ్యత్వాత్ ఖాదిరపవోపాదేయ ఇతి చేత్ । మైవం । ఉపాత్తస్య ముఖ్యస్య వైయ్యధ్యేనాత్ ప్రయోజనాభావాత్ నియోజనేష్యయోగ్యః ప్రతినిధి రేవ గ్రాహ్యః ॥

అత్ర నాస్తి భస్మః ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదాధ్యక్షకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాతకే షట్చ మోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ప్రధివై త్వవరతాయ త్వ దివేత్వా శుద్ధతాం లోకస్య పితృష ద్దనో యవోఽని యవయాన్త ద్వేషో యవయా రాతీర్ని పితృణాం సదనమ సి స్యావేశోఽస్య గ్రేగానేత్మాణాం వనస్పతిరధి త్వాస్థాస్య తి తస్య విత్రా ద్వేవ స్త్వాస వితామధ్వనక్తు సుపిప్సలాభ్య స్త్వాషధీభ్య ఉద్దివగ్ స్తభానా న్తరిక్షం పృణపృథివీముపరేణ దృగ్ హతేతే ధామాన్మృత్మసి ॥ ౧ ॥

గమ ర్యేగావో యత్ర ఘోరిశృక్ణా అయాసః । అత్రాహతదురుగా యస్య విష్ణోగిపరమం ప్రదమవభాతిభూరః । విష్ణోగి కమ్మాణిపశ్యత యతో వ్రతానీ పన్నశే । ఇద్వైస్త్వయ్యుజ్య స్సఖా । తద్విష్ణోగిపరమం ప్రదగ్ స దాపశ్యంతి సూరయః । దివీవచతురాతతం । బ్రహ్మవస్తిం త్వాక్షత్రవ

* సహితరత్ ఇతి కాశీపారః.

నిగ్ సుప్రజావనిగ్ రాయస్సోషవనిం పయ్యాహామి బ్రహ్మద్యగ్ హత్తుత్రం
 ద్యగ్ హప్రజాంద్యగ్ హ రాయస్సోషం ద్యగ్ హ పరివీరిసి పరిత్వా దైవీ
 వి శోఽవ్యయన్తాం పరిమగ్ రాయస్సోషా యజమానం మనుష్యా అన్తరి
 త్తస్య త్వాసానావ ఏగూహామి || ౨ ||

ఉత్తస్సోష మే కాన్నవిగ్ శతిశ్చ || ౬ ||

ఇతి తైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాండై తృతీయశ్రపాఠకే ష
 షోనుఽనువాకః||

భాష్యమ్.

షష్ఠమేఽనువాకే యూవచ్ఛేదో వణితః | ఛిన్నస్య యూవస్య స్థాప
 నం షష్ఠేఽనువాకే వర్ణ్యతే | కల్పః “ యూవపషప్రత్యోళితః ప్రపన్నః స
 ష్పన్నచపాలః ప్రాగవటామపశేతే తముత్తరేణాహవనీయం తిష్ఠాపరా
 ఇచ్చంప్రోక్షయతి, పృథివ్యైత్వాన్తరిత్యాయ త్యాదివెత్వా ” ఇతి | ప్రోత్యో
 మితి శేషః | చపాలో యూపాగ్రేప్రతిముచ్యమానస్సకటకః | లోకత్రయా
 భిన్నాని దేవతాప్రీత్యర్థం ప్రోక్షణమిత్యాహ “ పృథివ్యైత్వాన్తరిత్యో
 య త్యాదివేత్వే త్యాహౌభ్య ఏవైనం లోకేభ్యః ప్రోక్షతి ” (సం-౬ కా |
 ౩ ప్రర౮) ఇతి | నాత్రౌదుష్ప్రయోగ ఇవాగ్రమారభ్యాధోముఖప్రోక్షణం
 కిన్తు మూలమార భ్యోర్ధ్వముఖమితి విధత్తే “ పరాఇచ్చంప్రోక్షతి పరాజీవ
 హిసువగ్లోలోకః ” (సం-౬ కా | ౩ ప్రర౮) ఇతి | కల్పః “ అవశే అపోఽ
 వసయతి, శుక్లతాం లోకస్య పితృవదన ఇతి యవా వ్రసన్తతి, య
 వోఽసి యవయాన్తద్వేషో యవయారాతీరితి బహిర్హాస్తం వృతిష
 జ్యోఽవస్తృణాతి, పితృణాగ్ సదనమసి ” ఇతి | యూవస్థాపనాధోయో
 అవటః తస్మిన్ ప్రోక్షణశేషం నినీయయవా వ్రక్షిష్య బహిర్ముష్టేర
 థం ప్రాగగ్రమూర్ధ్వముదగగ్ర మిత్యేవం ప్రతిషజ్య బహిరవస్తృణో

యాత్ । పతానధాన్ విధత్తై “ప్రూరమివవా ఏతత్కరోతి యస్థన
 త్యపోఽవనయతి శాన్త్యైయవవతీరవనయత్యుగైర్వా యవోయజమానే
 న యూపస్సన్నితో యానానేవ యజమానస్తావతీ మేవాస్మిన్నూజాం
 దధాతి పితౄణాం సననమసీతి బహిరవస్తృణాతి పితౄదేవత్యాకె ఆగ్
 హ్యేతద్యన్నిఖాతం యగ్భహిరవస్తృణామినుయా త్పిశ్యదేవత్యా స
 ఖాతిస్యాగ్భహిరవస్తృణామి మోత్యస్యామైవైసంమినోఽ” (సం-౬కా ।
 ౩|ప్ర ౪౮) ఇతి । యద్యప్యత్ర యూపావటఖననం నామ్నాతం తథాప్య
 మన్యుయా మామ్నాతం తస్యైవానువృత్తి మభిప్రేత్య యస్థనతీత్యనూ
 ద్యతే తదనువృత్తయే సమానవిషయత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాపయితు మేవ తద్రవి
 హితమప్యవనయనాదికం పునరత్రవిధీయతే । కల్పః “యూపశకలమవా
 స్యతి, స్వా వెశోఽస్యగ్రేగా నేత్యాణాం వనస్పతిరథిత్వాస్థాస్యతి తస్యవిద్రా
 త్” ఇతిశో భనతివేశో యూపావటస్థితి లక్షణో యస్మిన్ప్రధమశకలేన
 స్వావేశః । హేశకలత్వం స్వావేశోఽసి । యూపస్యత్రయో నెతార్యప్ర
 ధమశకలః స్వరుశ్చమాలశ్చేతి తెషాం నేత్యాణాం మధ్యేస్వమగ్రేగాప్ర
 ధమభావీవనస్పతిరూపో యూపస్త్వామధిస్థాస్యతి తస్యవిద్రాత్ తం యూపం
 అనుజాసీహి । విధత్తై “యూపశకలమవాస్యతి సతేజసమైవైసం మి మో
 తి” (సం-౬కా ౩|ప్ర ౪౮) ఇతి । యత్పూర్వతోక్తం “స్వధి తేవృక్షస్య
 విభ్యత్యుప్రథమేన శకలేన సహ తేజస్య పరావతి” ఇతి శకలేనప్రతీత్యై స
 తి తేజసాసహితమైవైసం యూపంస్థాపితవా భవతి । కల్పః “అథప్రవృ
 హ్యచమాలం యూపస్యాగ్రమనక్తి “దేవస్తాసవితామధ్వాఽనన్తు” ఇతి
 ధ్వామధురేణ తెజోరూపేణాజ్యేన । తదిదండశయతి “దేవస్తాసవి
 తామధ్వాఽనన్త్విత్యాహ తెజసైవైసమనక్తి” (సం-౬కా । ౩|ప్ర ౪౮)
 ఇతి । కల్పః “అన్తరతో బాహ్యతశ్చ స్వభ్యక్తం కృత్వాచమాలం ప్రతి
 ముఖ్యతి, సుపిష్పలాభ్యస్తావధీభ్యః” ఇతి । యూపస్యాగ్రభాగః పూ
 ర్వమచ్ఛి మ్నోరాయ స్సవీరఇతి మన్త్రేణ చిన్నస్తేన నిష్పాదిత శ్చతుర
 ఙ్గాబ్జితః సచిద్రశ్చమాలః హవచమాలత్వాం యూపాగ్రే ప్రతిముఖ్యా

మి । కినుధ౯ం । శోభనఫలసంయుక్తౌపధార్ధ౯ం । విధత్తే “సుపిష్టలూభ్య
 స్త్వాషధీభ్య ఇతిచమాలం ప్రతిముఞ్చతి తస్మాచ్ఛీషణత ఓషధయ్య ఫలం
 గృహ్ణాన్తి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౨) ఇతి । యస్మాత్ ఫలార్ధమగ్రే చమాలః
 ప్రతిముక్తః తస్మాచ్ఛీరస్యగ్రే ఫలగ్రహణం । విధత్తే “అనక్తితేజో వా ఆ
 జ్యం యజమానేనాగ్నిస్తోత్రైః సమ్మితా యదగ్నిస్తోత్రామశ్రీమనక్తి యజమా
 నమేవ తేజసా నక్త్యాన్తమనక్త్యాన్తమేవ యజమానం తేజసానక్తి”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౨) ఇతి । తక్షణేన నిష్పదితా స్పష్టాను అశ్రీమమధ్యే
 యోఽయమాహవనీయాగ్ని సమీపే స్థితా సాగ్నిస్తా తామాజ్యేనానక్తి
 తదేవమజ్జనను మన్త్రక మితి బోధాయనస్యమతం “అధస్రవేణాగ్నిస్తా
 మశ్రీమభిఘారయన్నానా, యూపాయాజ్యమానాయానుబ్రూహి” ఇతి
 ఏతావతా ఏవాభిధానాత్ । ఆపస్త్యస్మ సమన్త్రకతామాహ “దేవ
 స్త్వాసవితా మధ్వానక్తిప్రవేణ సన్తతమవచ్ఛిస్తస్మగ్నిస్తామశ్రీమనక్త్యో
 పగాత్” ఇతి|అవతేషిప్యమాణో మూలభాగ ఉపరంమూలత తప్తముపర
 మితి|విధత్తే “సవ్వతః పరివృత్య పరివర్గమేవాన్సిక్ తెజోదధాతి”
 ఇతి|యజమానే కమవ్యవయవమవజన్యత్వా తేజోదధాతీతి|కల్పః “ఉ
 చ్ఛ్చయితి, ఉద్దివగ్ స్తభానాన్తరిక్షం పృణపృథివీ ముపరేణద్వగ్ హ” ఇతి|
 వాక్యత్రయ ప్రయోజనమానా “ఉద్దివగ్ స్తభానాన్తరిక్షం పృణేత్వాహౌ
 పాం లోకానాం విధ్యత్యై” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౨) ఇతి| బోధాయనః
 “అద్రేనం వైష్ణవీభ్యామృగ్భ్యాం కల్పయితి, తెతేధామాని, ఓష్ణోగ్రికమాణి,
 ఇతిద్వాభ్యాం సయత్రాగ్నిస్తోత్రామశ్రీ మాహవనీయే సమ్పదయతి । త
 ద్యావస్యచమాలం పరీక్షయతి, “తద్విష్ణోగ్రిపరమంపదగ్ సదాపశ్యన్తిసూ
 రయః । దివీవచతురాతతం” ఇతి । ఆపస్త్యస్మ “తేతేధామా నీత్యవ
 తే ఽవదధాతి విష్ణోగ్రికమ్మాణి పశ్యతేతి ద్వాభ్యామాహవనీయే నాగ్ని
 స్తోగ్ సమ్మినోతి” ఇతి । ఆవ్యోమన్త్రీపవమామ్నాతః “తేతేధామాస్య
 త్తసి గమధ్యేగావో యత్రభూరిశ్యజ్ఞా అయాసః । ఆత్రాహ తదురుగా
 యస్య విష్ణోగ్రి పరమంపదమవభాతిభూరే” ఇతి । తెతానితే తవధామాని

స్థానాని ఉత్తసి కామయామహే । గమధ్యేగస్తుం గావోగస్తారిః । భూరి
 శృణౌ బహుదీప్తయః । అయాసః అనపాయా అతపవడరు గాయస్య మ
 హాత్మభిగీయమానస్య భూరైర్మహతః । హేయూపాభిమాన్ విష్ణోత
 వ తానిస్థానానిగస్తుం కామయామహే యదిగస్తారో బహుదీప్తయోవర్త
 న్నేన కదాచిదవయన్తి । ఏష్యేవస్థానేషు మహాత్మభిగీయమానస్య మహ
 తా విష్ణోస్తత్పరమం పదమవభాతి తాదృశస్థాన ప్రాప్తిహేతవే కమణ
 యూపోఽస్మిన్నవతే తివ్రతు । విధత్తే “వైష్ణవ్యకావకల్పయతి వైష్ణవో
 వై దేవతయా యూపః స్వయైవైసందేవతయా కల్పయతి” (సం-౬కా|౩
 ప్ర|౪౭) ఇతి । తేతేధామానీత్యసౌ వైష్ణవీ కల్పయతి ఉచ్చయేత్ । మ
 న్త్రాస్తరం తేవమామూతం “విష్ణోకమాణి పశ్యతయతో వ్రతానప
 స్పశే । ఇన్ద్రస్యయజ్ఞఃసఖా” ఇతి । హేజనా విష్ణోః కమాణి సృష్టిస్థితి
 సంహారచరితాని పశ్యతయతోయైక కర్మభిఃప్రతాని భవదీయ లోకకవై
 దికకమాణి పస్పశే సృష్టవాన్ నిమిత్తవాన్ సవిష్ణు రిన్ద్రస్యయజ్ఞో
 యోగ్యస్సఖా । తద్విష్ణోరితి మన్త్రస్యాయమర్థః । సూరయో విద్వాంసో
 వేదాన్తపారంగతా విష్ణోస్తత్పరమం పదంస్వరూపంసదాపశ్యన్తి । కీదృశం ।
 దివి ఆకాశే నిరావరణే ప్రసృతం చతురివ ఆతతం న్యాస్తం తాదృశస్య
 విష్ణోరనుగ్రహాత్ వైష్ణవస్యయాపస్యాగ్నిస్తామశ్రీ మాహవనీయేన సమ్మి
 తాంస్థాపయామిత్యర్థః । అస్మిన్కాస్థాపనే విష్ణోః కమాణి తద్విష్ణోరితి
 మన్త్రద్వయంవినియజ్జే “ద్వాభ్యాంకల్పయతి ద్విపాద్యజమానః ప్ర
 త్యిష్ఠిత్యై” (సం-౬కా|౩ప్ర|౪౭) ఇతి । తేతేధామానీత్యాదీనాం త్రయా
 నాం మన్త్రాణాం పదార్థాఉపేక్షితాః । అగ్నిస్తాశ్రిస్థాపనే పూర్వప
 కుండశయతి “యంకామయేత తేజసైసం దేవతాభిరిన్ద్రియేణ వృధా
 యేయమిత్యగ్నిస్తాం తస్యాశ్రిమాహవనీయాదిత్యం వెణ్యం వాఽతినావయే
 త్ తేజసైవైసం దేవతాభిరిన్ద్రియేణవృధాయతి” (సం-౬కా|౩ప్ర|౪౭)
 ఇతి । తక్షణవేళాయామష్టా స్పశ్రిషుకాశ్చీనశ్రిమివం అగ్నిమైతిప్రజ్ఞాతాం
 కుయాత్ తామశ్రిం యూపశ్య పశ్యిమభాగైస్థితా దాహవనీయ మతిల

ఋగ్వేదక్షిణత ఉత్తరతో వానావయోత్ సప్రావయోత్ తథాసతి లేజసాదిభి
 వ్యుధాభయతి వియోజయతి । సిద్ధాంతదశయతి “యంకామయేతలేజ
 సైసం దేవతాభిరిన్ద్రియేణ సమర్థమయమిత్యగ్నిస్తాం తస్మాత్త్రేమాహవ
 నీయేన సమ్మినుయాత్ లేజసైవైసం దేవతాభిరిన్ద్రియేణ సమర్థయతి”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౨) ఇతి । కల్పః “అత్రేనప్రదక్షిణం పయూ హతి,
 బ్రహ్మవనింత్యా క్షత్రవనిగ్ సుప్రజావనిగ్ రాయస్సోషవనిం పయూహా
 మీతి మైత్రావరుణ దణ్డేన సహస్త్రి, బ్రహ్మద్యౌగ్ హ క్షత్రంద్యౌగ్ హాప
 జాంద్యౌగ్ హ రాయస్సోషం ద్యౌగ్ హ ” ఇతి । మన్త్రయోః స్పష్టార్థ
 తాందర్భయతి “బ్రహ్మవనిం త్వాక్షత్రవని మిత్యాహ యథాయజురైవైత
 త్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౨) ఇతి । కల్పః “త్రిప్రదక్షిణం పరివ్యయతి,
 పరివీరసి పరిత్వాదైవీర్విశో వ్యయంతాం పరిమగ్ రాయస్సోషా యజమా
 నం మనుష్యాః” ఇతి । హయూపత్వం పరివీరసి పరితో రశనయావీతో
 వెష్టితోఽసిదైవీర్విశో దేవసమ్బద్ధిన్యః ప్రజామరుగ్గణాదయః త్వాంపరి
 తోవ్యయంతాం వెష్టయన్తు తద్వదిమం యజమానం ధనపుత్రభృత్యాదిమను
 ష్యాః పరివ్యయంతాంకల్పః “స్వరుమాదాయ, అన్తరిక్షస్యత్వా సానావ
 వగూహామిభిత్వత్తరేణాగ్నిస్తా మధ్యమెరశనాగుణైవగూహతి” ఇతి హ
 స్వరోత్వం అన్తరిక్షలోకవర్తినో రశనాగుణస్య సానాపాశ్వేవగూఢం
 కరోమి । మన్త్రయోరర్థ ఉపేక్షితః । విధత్తై “పరివ్యయత్యుగైర్వా
 రశనాయజమానేన యూపస్సమ్మితో యజమానమెవోజా సమర్థయ
 తి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౨) ఇతి । ఓషధివిశేషేదక్షిణై రుత్పన్నత్వాత్
 రశనాయా ఊర్జూపత్వతయా యూపస్య సమ్బద్ధే సతియూపప్రమాణ
 హేతుయజమాన ఏవాన్నేన సమ్బద్ధోభవతి । రశనాయా మధ్యమగు
 ణస్యదేశంవిధత్తై “నాభిదఘ్నై పరివ్యయతినాభిదఘ్నై ఏవాస్తా ఊర్జం
 దధాతి తస్మాన్నాభిదఘ్నై ఊర్జాభుజ్జన్తే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪౨) ఇతి ।
 అన్తై అస్యయజమానస్య నాభిదఘ్నై ఉదరే ఊర్జంస్థాపయతి । తతస్స
 ర్వే తత్రఊర్జా భుజ్జన్తేభుక్తా మూజంధారయతి । ప్రశంసార్థంనింద్యం

పక్షముపస్యస్యతి, యంకామయేతోజ్జై నం వ్యధామయమిత్యూర్ధ్వం
 వాతస్యావాచీం వావోహేదూజ్జైవై నం వ్యధాయతి ” (సం-౬కా. ౩
 ప్రరల) ఇతి । ఉదరసప్యశాన్నాభిదమ్నూ దూర్ద్వంసధోవా రశశావెష్ట
 నే యజమాననున్నేన వియోజయతి । కామనాభేదేన దేశవిశేషం విధత్తై
 “యదికామయేతవముకః పజన్యస్యదిత్యవాచీమవోహే ద్వప్రప్తి మేవ
 నియచ్ఛతియదికామయేతవముకస్యాదిత్యూర్ధ్వమునూహే ద్వప్రప్తి
 మేవోద్యచ్ఛతి” (సం-౬కా. ౩ప్రరల) ఇతి । నాభిదమ్నూ దేశాదవాచీనమధో
 దేశబద్ధాం పునరప్యవోహేత్ అవకషేత్ । తేనవృష్టిం నియచ్ఛతిస్య గ్భా
 వేనప్రవర్తయతి । ఊర్ద్వప్రదేశబద్ధాం పునరప్యవోహేత్ ఉత్త-షే
 త్ । తేనవృష్టిముద్యచ్ఛతి ఊర్ద్వంసప్రవర్తయతి నివారయతీత్యధః । యూ
 పంసవదేవతా ప్రీతిహేతుతయాస్తాతి “పితృణాం నిఖాతం మనుష్యాణా
 మూర్ధ్వం నిఖాతాదారశనాయా ఓషధీనాగ్ రశనావిశ్వేషాం దేవా
 నామూర్ధ్వగ్ రశనాయా ఆచమలాదివ్రస్య చమాలగ్ సాధ్యానా
 మతిరిక్తగ్ సవాపశసర్వదేవత్యో యద్యూపో యద్యూపం మినోతిసర్వా
 పవదేవతాఽప్రీణాతి ” (సం-౬కా. ౩ప్రరల) ఇతి । నిఖాతమపరంపితృ
 ణాం ప్రియం నిఖాతరశనాదేశయోర్మధ్యం మనుష్యాణాం రశనాదేశ ఓష
 ధీనాం తద్దేశచమాలకౌముద్యం విశ్వేషాం దేవానాం చమాలదేశ ఇవ్రస్య
 అతిరిక్తం సాధ్యానాం । తచ్ఛసూత్రేదశితం “యావదుత్తమమజ్ఞు
 లికాణ్డం తావదూర్ద్వం చమాలాద్యూపస్య అతిరిక్తం ద్వ్యభిశం త్ర్యభిశం
 చతురంగుళంవా” ఇతి । పునరపి స్వర్గలోకావగతిహేతుతయా యూ
 పంస్తాతి “యజ్ఞేనవై దేవాః సువర్గం లోకమాయన్ తేషున్యన్తమను
 ష్యామోఽన్యా భవిష్యన్తీతితే యూపేన యోషమత్వా సువర్గం లోక
 మాయన్ తమృషయోయూపే నైవానుప్రాజాన్ తద్యూపస్య యూప
 త్వం యద్యూపం మినోతి సువర్గస్యలోకస్య ప్రజ్ఞాత్యై” (సం-౬కా. ౩ప్ర
 రల) ఇతి । దేవాదిపురాకదాచి ద్యజ్ఞంకృత్వా తేనయజ్ఞేనసువర్గం గ
 చ్చన్తః మనుష్యా అప్యప్తాన్ స్వాగత్యావ్రత్యధృశానై భవిష్యన్తీతిమత్వా

యూపేనగునుష్కా యోపయిత్వా మోహయిత్వా స్వయమేవ స్వగం
 గలా యూపః సర్వదేవత్య ఇత్యజ్ఞాత్వా కాస్తమాత్రహప ఇతి బుద్ధి
 మోహాః । ఋషయన్తు యూపమాహాన్త్యస్యాత్రిద్వియస్యాపి ద్రష్టారః ।
 తేనైవవిదితతత్వేన యూపేనదేవానిమతం స్వగం ప్రజ్ఞాతవన్తః । తత్త
 స్తాన్తనువ్యమోహానహేతుత్వాద్యుపస్య యూపనామసమ్పన్నం । యూ
 పవిమోహన ఇత్యస్తాద్ధాతోయూపశబ్దో నిష్పన్నః । ఏవశ్చస్థి విదిత
 మాహాన్త్యస్య యూపస్యానేనస్వగః ప్రజ్ఞాయతే । ఆహవనీయాత్ పూ
 ర్వదేశం యూపస్థాపనాయ విధతై “పురస్తాద్విసోతి పురస్తాద్దియజ్ఞస్య
 ప్రజ్ఞాయతే ప్రజ్ఞాతేగ్ హితద్యదతిపన్న ఆహురిదం కాయమాసీదితి”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪) ఇతి । అత్రసూత్రం “అగ్రణాహవీయం యూపా
 వటం ఖనత్యథా మస్తవేద్యధం బహిర్వేది” ఇతి । విధివాక్యేపుర
 స్తాచ్ఛబ్దః పూర్వదేశవాచీ । అథవాదేతు పూర్వకాలవాచీ । యజ్ఞస్య
 సమ్పన్నీయతగ్రత్యవ్యవస్థాతం తత్సర్వమనుస్థానాత్ పూర్వమేవప్రజ్ఞా
 యతే । తథాచబ్రాహ్మణాన్తరం “అచతుర్థాతగ్రమణోఽభినమితై
 తేదం కరిష్యామిదం కరిష్యామి” ఇతి । యన్తుపూర్వం సజ్ఞాతం తత్స
 శ్చాచ్ఛబ్దస్థాపనత్ అజ్ఞాతమేవ యన్త్యన్లోకేవిస్తరణేనాస్యధా కరణేనవా
 కశ్చిదనుష్టేయ అతిపన్నేనిష్టే సతిపశ్చాత్క్షిప్యన్త ఆహురిదం గమనా
 దికం అధ్యయనాదికంవా తస్మిన్నేవ దినేకాయమాసీత్ సత్విస్తాభి
 ప్రదానీంప్రజ్ఞాతమితి । తస్మాత్పూర్వకాలస్య ప్రజ్ఞానాహిత్యేన ప్రశస్త
 త్వాత్పూర్వదేశోఽపి పూర్వత్వసామ్యేన ప్రశస్తః । అథయదుక్తంచ
 మాలాదతిక్తం సాధ్యానామితిత్ త సవర్ధతే “సాధ్యవైదేవా య
 జ్ఞమత్యుపస్యన్తతా యజ్ఞోనాస్పృశత్తా యద్యజ్ఞస్యాతిరిక్త మాసీత్
 తదస్పృశదతిక్తంవా వేతద్యజ్ఞస్య యదగ్నావగ్నంమధి త్వాప్రహరత్యతి
 రిక్తమేత చ్యూపస్యతదూర్ధ్వం చమాలాత్ తేహంతద్భాగధేయం తానే
 వతేనప్రీణాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౪) ఇతి । సాధ్యానామ కాదేవాః పురా
 యజ్ఞం క్రిప్తుం యజ్ఞభాగమతిలక్ష్పాధికో భాగోఽస్తాక మస్త్విత్యుచస్య

స్త్ర. తాన్ అధికలిప్సమానాన్ యజ్ఞోనాస్పృశత్ । తహిన్కిం అస్పృశ
త్ సతద్యజ్ఞస్యాతిరిక్తమహాసీత్తత్ తానస్పృశత్ । కిమతిరిక్తం । యద
గ్నావగ్నిం మధిత్వా ప్రహరణమస్తి తదస్యయజ్ఞైఃఖా వాదిహాతిరిక్తం
యదపిచమాలాదూర్ధ్వం యూపాగ్రంతదపి యజమాన పరిమాణా దధిక
త్వాదతిరిక్తం । తదుభయం సాధ్యానాంప్రీతిహేతుః । యూపప్రసక్తాత్
స్వకాలేన్వరుహాలామం విధత్తై “దేవావై సగస్థితే సోమేప్రస్రవోహ
రన్ ప్రయాపంతే మన్యస్త్ర యజ్ఞవేశసంవా ఇదం కుమన్ ఇతితే ప్రస్తరగ్
స్రచాం నిమగ్రియణమపశ్యన్ స్వరుం యూపస్య సగస్థితే సోమేప్రప్రస్త
రగ్ మారతి జుహూతి స్వరుమయజ్ఞవేశసాయ ” (సం-౬ కా-౩ ప్ర-౪౭)
ఇతి । పురాదేవాః సమాప్తై సోమయాగే స్రవో యూపశ్చాగ్నోప్రా
హరన్ అగ్నోప్రహర్తుం సజగత్పితవన్తః । తతోయజ్ఞవివాశో మాభూదితి
విచాయన్ ప్రస్తరేణ స్రవః స్వరుణాయూపశ్చ నిష్క్రితవన్తః । తస్మాతోస్స
మసమాప్తౌ ప్రస్తరమగ్నోప్రహరేత్ స్వరుశ్చ జుహుయాత్ । స్వరుః
యూపతక్షణే ప్రథమశ్శకలః । తథాచనూత్రం “అవతక్షణానాం స్వరు
మధిమన్తనశకలం” ఇతి॥

॥ అత్రవినియోగసంక్లిప్తాః ॥

“వృధిషన్తం పురేవాత్రస్వావే ప్రథమపాతితం ।

శకలంత్యవతేక్షిప్త్వా దేవోఽగ్నిస్తాశికాజ్ఞానం॥

సుప్యారోపశ్చమాలాగ్రే హ్యుద్దియాపం సముచ్చయేత్ ।

తే తేవతేక్షిపేద్విష్ణో ద్వాభ్యాం యూపస్యకల్పనం ।

బ్రహ్మద్వయంగతో యూపోరజ్ఞాసం వేప్త్య తేవరి॥

అస్తస్వరుంతత్రగూహే దితిసప్తదశేరితాః” ఇతి॥

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదే చిత్తం॥

“అస్తవేదాదిమి నౌత్యథన్యం యూపాజ్ఞముతలక్షణైః ।

దేశం యూపాంగభావేన వెదిభాగోఽత్రచోద్యతే॥

బహిర్వేద్యధర్మమిత్యే తద్వాక్యంభిద్యేతదద్విధౌ ।

మియమానస్యయాపస్యతావాన్దేశోత్రలక్ష్యతే” ॥ఇతి॥

అగ్నిషోమియవశౌ యూపంమినోతి ఇతిప్రకృత్యశ్రూయతే అధర్మం
తవేది మినోత్యధర్మం బహిర్వేదీతి । యూపం సంస్థాపయితుం కీయద్వి
స్తారవానవటోఽపేక్షిత ఇతి బుభుత్సాయాం తన్నిర్ణయాయ యాప
మూలస్య స్థాల్యముజ్జుశ్వాదిభిర్మాతవ్యం । తస్యచమియమానస్యవేద్య
భ్యస్తరభాగోఽజ్యత్వేన విధీయత ఇతిచేత్ । మైవం । యథాసంస్కృతోవే
ద్యస్తరభాగోఽధర్మ మస్తవేదీత్యనైన వాక్యేనవిధీయతే తద్వదసంస్కృ
తోవేదిబహిర్భాగోఽవ్యధర్మం బహిర్వేదీత్యనేనవాక్యేన విధాతవ్యం । త
తోవాక్యంభిద్యేతయదాతువేదేరభ్యస్తరభాహ్యభాగాభ్యా ముపలక్ష్మితో
సంస్కృతోలొకీణోదేశో మియమానయాపోచితో విధీయతే తదానాస్తి
వాక్యభేదః । తస్మాల్లాకికదేశ ఏవాత్ర యూపాజ్యత్వేన విధీయతేనతు సం
స్కృతవేదిభాగః॥*॥

అధఛన్దః ॥ తేతేధామానీతిత్రిష్టుప్ । విష్ణోర్లకమాణితద్విష్ణో రిత్యభే
గాయత్ర్యౌ॥

ఇతి త్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాండే తృతీయప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః॥*॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ఇషేతోష్ఠీపవీరస్యుపో దేవాన్దై వీర్విశ్వప్రాగుర్వ ప్సీరుశిజో బృ
హస్పతే ధారయా వసూని హవ్యాతే స్వదంతాం దేవత్వష్టర్వసు రణ్వ
రేవతీ రమధ్వ మగ్నైర్జనిత్రమసి పృషణౌస్థ ఉర్వశ్యస్తాయీరసి పురూర
వా హృతేనాకై వృషణం దధాధాం గాయత్రం ఛన్దోఽనుప్రజాయస్వ
త్రైష్టుభం ఛన్దోఽనుప్రజాయస్వ జాగతం ఛన్దోఽను ప్రజాయస్వ
భవతం॥౧॥

నస్సమనసా సమోక సావరే పసా । మా యజ్ఞగ్ హిగ్ సిష్టం మా
 యజ్ఞపతిం జాతవెదసా శివా భవతమద్యసః । అగ్నావగ్నిశ్చరతి ప్రవిష్ట
 ఋషీణాం పుత్రో అధిరాజ పషః । స్వాహాకృత్యబ్రహ్మణా తేజహూ
 మి మాదేవానాం మిధుయాక ర్హగ్ధేయం॥౨॥

భవత మేకత్రి గ్ శచ్చ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం వ్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపారకే సప్త
 మోఽనువాకః॥*

భాష్యమ్.

షష్ఠేఽనువాకే యూపస్థాపనముక్తం । ఆస్మిన్యూపే వశం నియో
 క్తముపాకరణమస్మిక్ సప్తమేఽనువాకేఽభిధీయతే । బోధాయనః “ అ
 దైతం వశం పల్పాలితమన్తరేణ చాత్పాలోత్కరౌ ప్రపాద్యాగ్నేయాయా
 పం పురస్తాత్ప్రత్యజ్ఞుఖ ముపస్థాపయతి, తమిషే త్వేతి బహిఃషీ ఆదా
 యోపాకరోతి, ఉపవీరస్యపో దేవాః దైవీర్విశశః ప్రాగుర్వస్మీగుశిజో
 బృహస్పతే ధారయా వసూని హవ్యాతేస్వదంతాం దేవ త్వష్టర్వసురణ్య
 కేవతీరమధ్వం” ఇతి । పల్పాలితం స్నాపితం । ఆపస్తంబః “ ఇషే త్వేతి
 బహిఃషీ ఆదత్తై, ఉపవీరసీతి స్లక్షణాఖాం, బహిఃభ్యాం స్లక్షణాఖాయా
 చ పురస్తాత్ప్రత్యజ్ఞుం వశముపాకరోతి, ఉపోదేవాః దైవీర్విశశః” ఇతి ।
 హే బహిః ఇషే వశం లక్షణాయాన్నాయోష్యమాణాయ త్వామాదదె ।
 బహిఃరితిజాతావేకవచనం । ఉపాకర్తం వెతి గచ్ఛతీత్యుపవీః । హేస్లక్ష
 ణాఖే త్వముపవీరసి । ఉపోసమీషే ప్రాగుర్వప్రాస్తాః । కే ఉపాక్రియమా
 ణవశం సవ్యన్ధి హృదయాద్యవయవా ఇత్యర్థాల్లభ్యతే । కాప్రాస్తాః । దే
 వాన్గ్నీషామూదీః । దైవీర్విశశః దేవసవ్యన్ధినీః ప్రజాశ్చక్రిభ్యవహ్నియాయా
 గనివాహకాః ఉశిజః కేవభక్షణకామాప్రాస్తాః । హే బృహస్పతే

వసూని హృదయాదిద్రవ్యాణి ధారయపోషయ । హే పశోతేత్వదీయాని
 హవ్యాని స్వదంతాంస్సాహూని భవన్తు । హేదేవ త్వష్టృనామక వసుపశు
 ద్రవ్యం రణ్వ రమణీయంకురు । హే రేవతీః క్షీరాదిధనవన్తః । హేపశవః
 రమధ్వం యజమానగృహే క్రీడధ్వం । కల్పః “అగ్నేర్జనిత్ర హసీత్యభిమ
 న్దనశకలనిదధాతి, వృషణౌస్థ ఇతి ప్రాజ్ఞా దర్శో, ఉర్వశ్యసీన్యధరారణి
 మాదత్రే, పురూరవా ఇత్యుత్తరారణిం, ఘృతే నాక్తై వృషణం దధాధా
 మిత్యుభేదభిమన్త్ర్యి, ఆయు రసీతిసమవధాయెతి” ఇతి । హేశకలత్యమ
 గ్నేర్జనిత్రమసి । హే దర్శాయువాం వృషణౌ వీర్యసేచకాస్థః । హే అ
 ధరారణే త్వముర్వశ్యా సదృశీభవసి । హే ఉత్తరారణే త్వంపురూరవ
 సా సమానాసి । హే ఉభే అరణీ యువాం ఘృతేనాక్తై సత్యో సేచనం
 పోషయతాం । హే అరణీవ్యయ మాతాపితృస్థానీయ త్వమాయురసి ।
 యజ్ఞస్యాయుస్థానీయమసి పుత్రస్థానీయ వహ్నిమ్మత్పదయతాం । యజ్ఞా
 భివృద్ధికరత్వాత్ యద్యపి తత్రపాతక్రమేణ ఇషెత్సాగయ ఉపాకరణ
 మన్త్రాగ్ ప్రథమం వ్యాఖ్యాతవ్యాః తథాపి పూర్వానువాకే ప్రసక్తాద్యమ
 క్తం “అతిరిక్తం వా ఏతద్యజ్ఞస్య యదగ్నావగ్నిం మధిత్వా ప్రహరత్”
 ఇతి తద్విస్తృప్తయతుమాదౌ అగ్నిమన్తనమన్త్రాగ్ వ్యావిఖ్యానుః మన్తనవిశి
 ప్తమగ్నిప్రహరణం విధత్తై “సాధ్యవైదేవా అస్మిన్ లోక ఆసన్ నాన్య
 తిగ్జ్చున మిషత్తేగ్నిమేవాగ్నయే మేధాయాలభన్త నన్యన్యనాలభ్య
 మవిన్దన్ తతో వా ఇమాన్ ప్రజాగ్ ప్రజాయన్త యదగ్నావగ్నిం మధిత్వా
 ప్రహరతి ప్రజానాం ప్రజననాయ” (సం-౬ కా. ౩ ప్ర. ౧౭) ఇతి । మనుష్యవ
 శ్వాదిసృష్ట్యే పురాలోకే సాధ్యనామకా దేవా ఆసన్ । అన్యతిగ్మపి
 ఈషత్ప్రాణీజాతం నాసీత్ । తేచసాధ్యాన్ ప్రజాకామాన్తద్ధేతవే య
 జ్ఞాయ ఆలభన్త అన్యథాలవృన్యాయోగ్యం పశుజాతమలభ్యా అగ్నిమేవ
 పశుత్వేన అగ్నయే దేవతాయై ఆలభన్త పురుషారణ్యపశున్యాయేన పర్య
 గ్నికరణాన్తాన్ సంసార్కరాన్ అమర్వత । తథాచాశ్వమేధకాణ్డేశ్రూయ
 తే “పర్యగ్నికృతం పురుషం చారణ్యాగ్ శోచ్యస్సృజన్త్య హిగ్ సాయై ”

ఇతి । తథా గ్నా లఘునకూపాద్యజ్ఞాత్ ఏషప్రజా ఆస్మజన్త । తస్మాత్ పూర్వసిద్ధాగ్నౌ మధితాగ్నేరి ప్రహరణం ప్రజోత్పత్తయే భవతి । అత్రమన్థనకాలశ్చిన్త్యతే । ఉపాకరణమారభ్య మారపర్యంతో వ్యాపార ఆలఘునశబ్దార్థః, కిం తస్మాదాలఘు దూర్ధ్వ మగ్నిర్మన్థనీయః, ఆహూస్వి దుపాకరణా నానన్తరమితి । తత్రత్రధమపయే దోషమాహ “రుద్రోవా ఏషయదగ్ని ర్యజమానః పశుర్య త్పశుమాలభ్యాగ్నిం మన్థేద్రద్రాయ యజమానమపి దధ్యాత్ప్రమాణ్యకస్సాన్యత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి । రుద్రః కూరః పశోర్యజమాన నిషక్రియణరూపత్వాత్ పశుర్యజమానః । తత ఆలఘ్న దూర్ధ్వమగ్నిమన్థనే హవిర్భూతం యజమానమపి రుద్రాయ దద్యాత్ । తతో యజమానో మరణశీల స్సాన్యత్ । తస్మిన్నేవ పయే గుణమపిదర్శయతి “అధోఖల్వాహురగ్ని స్సర్వాదేవతా హవిరేతద్యత్ పశురితి యత్పశుమాలభ్యాగ్నిం మన్థతిహవ్యాయై వాసన్నాయ సర్వాదేవతా జనయతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి । “తేదేవా అగ్నౌతనూః సంస్యదధత తస్మాదాహురగ్నిస్సర్వాదేవతాః” ఇతిశ్రుతేః । అగ్నేస్సర్వదేవతారూపత్వం పశోహేవిష్ట్యం ప్రసిద్ధం । తథా సత్యాలభ్య మన్థనే ప్రత్యాసన్నాయ హవిషే సర్వాదేవతాజనయతి సన్నిధాపయతి । ద్వితీయపక్షం సిద్ధాన్తేషామోపాదత్తే “ఉపాకృత్యైవమన్యస్తన్నేవాలబ్ధం నేవా2 నాలబ్ధం” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి । ఉపాకరణేనాలఘ్న ఉపక్రాంత్యే అతో యధోక్తగుణః సిద్ధ్యతి । అమారణేనా సమాప్త త్వాద్యధోక్తదోషో నభవిష్యతి । ద్వయోర్మన్త్రీయోరథే ప్రసిద్ధిందర్శయతి । “అగ్నేర్జ్జనిత్రమసీత్యాహాగ్నౌ హ్యేతజ్జనిత్రం వృషణౌ స్థ ఇత్యాహవృషణౌ హ్యేతా” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి । స్త్రీమన్త్రీపురుషమన్త్రీవత్ సమవధాన మన్త్రే మిధున త్వసిద్ధిం దర్శయతి “ఉర్వశ్యస్యాయు రసీత్యాహమిథునత్వాయ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫౨) ఇతి । వృషణశబ్దేన నిషిక్త వీర్యస్థానీయ ఉత్పాద్యో వహ్నిర్వివక్షిత ఇత్యాహ “ఘృతేనాకైవృష

ణం దధాధామిత్యాహ వృషణగ్ హ్యేతే దధాతే యే అగ్నిం” (సం-౬కా|
 ౩|ప్ర|౫|అ) ఇతి । యే అధరో త్తరారణీ వహ్నింధారయతః ఏతే వృషణం
 సి క్తవీర్యం దధాతే ఇతి మన్తైః సోచ్యతే । బోధాయనః “అథప్రజాతీర్వా
 చయతి, గాయత్రంఛన్దోఽను ప్రజాయస్వత్రైష్ట్యభం ఛన్దోఽను ప్రజాయ
 స్వ జాగతం ఛన్దోఽను ప్రజాయస్వ” ఇతి ప్రదక్షిణమగ్నిం మన్తతి” ఇతి ।
 ఆపస్తంబః “అగ్నయేమధ్యమానా నాయానుబ్రూహీతి సమ్ప్రేవ్యతి, మ
 ధ్యమానాయానుబ్రూహీతివా, ప్రథమాయాంత్రిరనూక్తాయాంత్రిప్రదక్షి
 ణమగ్నిం మన్తతి, గాయత్రంఛన్దోఽను ప్రజాయస్వేతి ప్రథమం, త్రైష్ట్యభ
 మితి ద్వితీయం, జాగతమితి తృతీయం, తతోయధాప్రాశు మన్తతి” ఇతి ।
 హే అగ్నే హేమాత్రాపత్యమానం గాయత్రం ఛన్దోఽనుబక్త్యత్వంప్రజా
 యస్వ । ఏవమతరత్రాపి యోజ్యం । ప్రాశుక్షీప్రమిత్యర్థః । ఛన్దసాంసాధ
 నత్వమనేన మన్తైః దశైతమిత్యాహ “గాయత్రం ఛన్దోఽను ప్రజాయ
 స్వేత్యాహ ఛన్దోభిరేవైనం ప్రజనయతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫|అ) ఇతి । హే
 తారంప్రత్యధ్వర్యోఽగ్ని ప్రైషమన్త్ర ముత్పాదయతి “అగ్నయే మధ్యమా
 నాయాను బ్రూహీత్యాహ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫|అ) ఇతి । హేమాతురభి
 త్వాదేవ సవితరిత్యేతా మృచంవిధత్తై “సావిత్రిమృచమన్వాహ సవిత్రప్ర
 సూత ఏవైనం మన్తతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫|అ) ఇతి । పునః ప్రైషధ్వయము
 త్పాదయతి “జాతాయానుబ్రూహి ప్రహీయమాణాయానుబ్రూహీత్యా
 హ కాణ్డేకాణ్డేపవైనం క్రియమాణే సమర్థయతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫|అ)
 ఇతి । మథనకాణ్డేకో మధితస్య జన్మకాణ్డోఽవరః జాతస్య పూర్వాగ్నో
 ప్రహరణకాణ్డోఽన్యః । తత్ర సర్వత్రప్రైషే సతిమన్త్రైర్గగ్నిస్సమృద్ధోభవ
 తి । హేమాతుమన్త్రాగ్ విధత్తై “గాయత్రీస్సర్వా అన్వాహ గాయత్ర
 ఛన్దా వా అగ్నిః స్వేనైవైనంఛన్దసాసమర్థయతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౫|అ)
 ఇతి । మథనకాలేఽనువవనీయా అభిత్వా దేవసవితరిత్యాద్యాః । జాతే
 సతి ఉత బ్రువన్తు జన్తవ ఇత్యాదికం । ప్రహరణకాలే ప్రదేవం దేవవీతయ
 ఇత్యాదికమనుబ్రూయాత్, తాస్సర్వా ఋచోగాయత్ర్యః । అగ్నిశ్చగా

యత్తా మహాత్మన్న త్యాగ్రాయత్రఫన్దాఃకల్పః “భవతంసస్సమనసా
 విత్యగ్రేణోత్తరపరిధి మాహవనీయే ప్రహరతి సద్ధినావా, అగ్నావగ్నిశ్చ
 రతి ప్రవిష్టభిఃప్రహృత్య స్రువేణాభిజుహోతీ” ఇతి । మన్తాఃప్రేవమా
 మ్నాతో “భవతంసస్సమనసా సమోః సావరెవసౌ । మాయజ్ఞగ్ హిగ్
 సిష్టం మాయజ్ఞవతిం జాతవేదసౌ శివోభవతమద్యసః । అగ్నావగ్నిశ్చరతి
 ప్రవిష్ట ఋషీణాం పుత్రో అధిరాజఎవః । స్వాహాకృత్య బ్రహ్మణోలే జు
 హోమి మాదేవానాం మిధుయాకభాగధేయం” ఇతి । యోగిని పు
 రాహవనీయే వర్తతేయశ్చేదానీం మధిత స్తస్మిన్ ప్రహీయతే తాయు
 వామస్తాన్ ప్రతిమనసౌ సమానమనసౌ । విప్రతప త్తిరహితౌ । సమోక సౌ
 సమాననివాసస్థానౌ । అరెవసౌ పాపవిత్తరహితౌ భవతం । యజ్ఞశ్చ యజ్ఞప
 తేశ్చ హింసాం మాకురుతం । అద్యాస్త్యకర్మణి నోస్తాన్ ప్రతిశివాశాన్తా
 భవతం । పవం మధితోఽగ్ని రాహవనీయాగ్నౌ ప్రవిష్టశ్చరతి । కీదృశః ।
 ఋషీణాం మన్తాణాం ఋత్విజాంచా పుత్రస్తైరుత్పాదితత్వా దధికం రా
 జత ఇత్యధిరాజః । హే మధితాగ్నౌ తేతుభ్యం స్వాహాశబ్దముచ్చార్య మ
 స్త్రైణ జుహోమితి దేవతానాం భాగధేయం మిధుయాకః మిధ్యా
 భూతం మా కురుతం । శివోభవతమితి ప్రార్థనాయాగ్ని ప్రసిద్ధిం దర్శయతి
 “అగ్నినిపురాభవత్యగ్నిం మధిత్యా ప్రహరతి తౌ సఖ్యవన్తే యజమాన
 మభిసఖ్యవతో భవతం నస్సమనసా విత్యాహ శాన్త్యై” (సం-౬కా|౩|ప్ర
 ౫అ) ఇతి । యజమానం భక్షయితు మభిలక్ష్య పరస్పరసంయుక్తత్వాత్
 తచ్చాన్త్యై ప్రార్థనీయా । అగ్నావగ్నిరితి మన్తా ఉపేక్షితః । విధత్తే
 “ప్రహృత్యజుహోతి జాతానైవాస్తా అన్నమపి దధాత్యాజ్యేన జు
 హోమ్యేతద్వా అగ్నేగ్నిప్రియం ధామయదాజ్యం ప్రియేణైవైసం ధా
 మ్నా సమర్థయత్యధోతేజసా” (సం-౬కా|౩|ప్ర౫అ) ఇతి । సమర్థయతీత్య
 న్యాయః । ఉత్తరభావిమోఽపి మధనమన్తా బేత్సుక్యేనాదౌ వ్యాఖ్యా
 తాః । అథపూర్వభావిన ఉపాకరణ మన్తాన్ వ్యాచిఖ్యాసు ర్విధత్తే

“ఇషే త్వేతి బహిరాదత్త ఇచ్చత ఇవ హ్యేవయో యజతే” (సం-౬ కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి| పవయజమానో దేవభ్యోదాతుం పశురూపం హవిరిచ్చత్వే వ తస్మాదిష ఇత్యుచ్యతే । పశుసమీపే దేవానాహ్వయతీతి స్లక్షణా ఉపవీరిత్యుచ్యతే । తదేతద్దర్శయతి “ఉపవీరసీత్యాహవాప హ్యేనానా క రోతి” (సం-౬ కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి । హృదయాద్యవయవా దేవా దే వప్రజాశ్చ ప్రాస్తా ఇతి యద్వాభ్యాతం తత్ప్రసిద్ధమిత్యాహ “ఉపో దేవా దైవీర్విశః ప్రాగురిత్యాహ దైవీర్వైతా విశః సతీదేవానుప యన్తి” (సం-౬ కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి । యద్వాహృదయాదయ ఏవ పదార్థ త్వేన దైవప్రజాభూత్వా దేవాప్రాపునన్తి । వహ్నిశబ్దో వాహకవా చీత్యభిప్రేత్య దర్శయతి “వహ్నిరుశిజ ఇత్యాహ ఋత్విజోవై వహ్న య ఉశిజస్తస్మాదేవమాహ” (సం-౬ కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి । అత్రపశుప్రద త్వేన బృహస్పతిప్రార్థన మిత్యాహ “బృహస్పతే ధారయావసూసీత్యా హ బ్రహ్మవైదేవానాం బృహస్పతిబ్రహ్మజైవాన్తై పశూనవర్ధన్” (సం- ౬ కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి । హృదయాదీని స్వాదూకర్తుమియమాశీ రిత్యాహ “హవ్యాతే స్వదంతామిత్యాహ స్వదయత్వేవైవామ్” (సం-౬ కా. ౩|ప్ర| ౬౭) ఇతి । మిధునరూప పశుప్రదత్వేన త్వష్టుని ప్రార్థనమిత్యాహ “దేవ త్వష్టర్వసురణ్యైత్యాహ త్వష్టావైపశూనాం మిధునానాగోరూప కృద్రూప మేవ పశుషుదధాతి” (సం-౬ కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి । రెవతీశబ్దస్య పశుపర ఇ త్యాహ “రెవతీరమధ్యమిత్యాహ పశవోవై రెవతీస్ పశూనెవాన్తైరమ యంతి” (సం-౬ కా. ౩|ప్ర|౬౭) ఇతి ॥

॥ అత్రవినియోగసంక్షిప్తాః ॥

“ఇషే బహిఃస్సమాదత్తే ఉపేతిస్లక్షణాఖికాం ।

ఉపోపశుముపాకృత్య హ్యగ్నేశ్వకలసంస్థితిః ॥

వృషాఽత్ర దభౌ సంస్థాప్య ఉర్వాఽరణిమధఃక్షిపేత్ ।

పురూత్తరాంసమాదత్తే ఆయురిత్యుపరిక్షిపేత్ ॥

ఘృతేసమ్మన్త్యైగాయేతి త్రిభిర్నద్యాః తినిషి పెత్.

భవతుష్వాగ్వానలైః ధాగ్నోమోమస్త్రాశ్చమదశ" ఇతి॥

అత్రవిశేషమీమాంసానాన్తి॥

అథఫన్తః॥ భవతం సః సహనపావిత్రీ పజ్జిరిః॥ అగ్నావగ్నిరిత్రోష్టుమ్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండై తృతీయప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అదనయితస్య త్వాదేవహవిర్ని పాశేనాన్తంభే ధగ్వామాసుమాన్త
ఘృత్యైవపశీభ్యం ప్రోతూవ్యపాం పెయరసి స్వాత్తజ్జిత్సదేవగ్ హవ్య
మాహాదేవీస్సవతై నగ్ సంత ప్రాణోనాయుసా గచ్ఛతాగ్ సంయజ్జతై
రక్తాని సం యజ్జవతి రాశిహా ఘృతేనాక్తా వశుం త్రాయేధాగ్ రేపీత్య
జ్జవతిం ప్రి యథా పశతోహా అన్తరిక్ష స జాన్తేషే॥౧॥

వాతేనాన్తస్య హవిస్తన్తనా యజనమస్య తనువాభవ పరీయో వ
ర్షీయసి యజ్జై యజ్జవతిం ధాగ్ పృథివ్యాన్తవృచ్ఛపాహినమస్త ఆతా
నాన్తవాన్త ప్రేహా ఘృతస్య కుల్యావసు సహప్రజయా సహరాయ
స్వోషేతాన్తహా దేవీశ్శుద్ధాయవశ్శుద్ధాయాయం దేవాగ్ డాభ్యగ్ శు
ద్ధా వయంపరివిష్టాః పరివెష్టారో వోభూయాన్త॥౨॥

దేవేన చతుశ్చత్వారిగ్ శచ్చ॥౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై తృతీయప్రపాఠకేఽప్త
మోఽనువాకః॥*

భాష్యమ్.

సప్తమేననువాచే పశోరుపాకరణం ప్రాధాన్యేనోక్తం | అహోపా
కృతస్య విశసన మప్తమేననువాచే విధీయతే | బోధాయనః “అథరశ
నామాదత్తై, దేవస్యత్వాసవితుగ ప్రసవేఽశ్వీనో రాబ్రహుభ్యాం పూష్ణో
హస్తాభ్యామాదద ఇతి” ఇతి | అత్ర అహ్నత ఆదద ఇతి మన్తో దేవస్యత్వే
జ్యేనేన పూర్యతే | ఆపస్తంబః “సావిత్రేణరశ నామాదాయపశోదక్షిణబా
హౌ పరివీయోర్ధ్వముత్కృప్య, ఋతస్యత్వా దేవహవిగి పాశేనాఽఽర
భ ఇతి, దక్షిణోఽధశ్శీరసి పాశేనాశ్ణాయా ప్రతిముచ్ఛగహా మానుషా ని
త్యుత్తరతో యూవస్యనియనక్తి, దక్షిణత ఏకాదశినా” ఇతి | హెరశనే
త్వామాదదే | దేవీహవిగి పశో ఋతస్య యజ్ఞస్య సిద్ధ్యర్థం త్వాం పాశే
నారభే బధ్నామి | హే వినియుజ్యమానపశో దేవత్వ ప్రాప్త్యా మానుషా
నువద్రవా రాడనాదీక ధర్మ అభిభవ | విధతై “దేవస్యత్వా సవితుగ
ప్రసవఇతిరశ నామాదత్తై ప్రసూత్యా అశ్వీనో బాహుభ్యా మిత్యాహాశ్వీ
నోహి దేవా నామధ్వయా అస్తాం పూష్ణో హస్తాభ్యామిత్యాహాయిత్యై”
(సం-౬కా|౩|ప్ర|౬౮) ఇతి | ఋతశ్చాగ్ధామాహ “ఋతస్యత్వా దేవహ
విగి పాశేనారభ ఇత్యాహ సత్యంవా బుతగ సత్యేనేదైన మృతేనారభ
తే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౬౮) ఇతి | అవశ్యంభాషిణోపేత త్వా ద్యజ్ఞస్వరూ
పం సత్యం | తేనామితైన ఏనంపశుంబధ్నాతి | బద్ధసప్రకారంవిధతై “అ
శ్ణాయా పరిహరతి వద్ధ్యగ్హి ప్రత్యజ్ఞం ప్రతిముచ్ఛతి వ్యావృత్త్యై” (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౬౮) ఇతి | అశ్ణాయాపూర్వోక్తయా దక్షిణపాదాది శిరోభా
గపర్యంతయా వక్రయా పరిహరతి కేష్టయతి | లోకేతుమాంసభక్షిణోవ
ధ్యం పశుం ప్రత్యజ్ఞం స్వాభిముఖమనస్థాప్య గళే పాశం ప్రతిముచ్ఛతి |
అతస్తద్వ్యావృత్తయే వక్రబద్ధనం విధతై “ధగ్నామానుషాని నియనక్తి
ధృత్యై” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౬౮) ఇతి | నియనక్తి యూపే నిరన్తరం బధ్న
యాత్ తచ్చ బద్ధసంధృత్యర్థం పలాయననివారణార్థం | కల్పః “అన్యస్య

స్వావధీభ్యం ప్రోత్రామీతి ప్రోక్షతి, అపాం పెరురసీతి పాయయతి, స్వా
త్తజ్జితదేవగ్ హవ్యమాపాదేవీస్వవత్తైన మిత్యపరిష్టాదధస్తా సుర్వత
శ్చప్రోక్ష్య" ఇతి । హే పశో త్వామద్భిరోషధీభిశ్చప్రోత్రామి । దత్తైర్భాపా
ముత్పూతత్వాదస్త్యోషధీనామపి ప్రోక్షణసాధనత్వం । పితృమాతృస్వీకృతా
భ్యాం తృణోచకాభ్యాం పశోరుత్పన్నత్వేన ప్రోక్షణం యుక్తమిత్యాహ
“అధ్యస్త్యావధీభ్యం ప్రోత్రామీత్యాహద్యోహ్యేష ఓషధీభ్య సృష్ణు
వతియత్పశుః" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । పేరుశబ్దం పాతృవాచిత్యా
హ “అపాం పేరు రసీత్యాహౌష హ్యపాంపాతాయో మేధాయారభ్య
తే" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । యజ్ఞార్థమాలభ్యమానస్య పశోరిత ఊ
ర్ధ్వం ఉదకపానాభావాదిదానీమేవ పాతృత్వం । హే ఆపోదేవ్యః స్వా
త్తజ్జిత స్వాదుభూతమపి సదేవం దేవతార్థం హవ్యం హూతుం యో
గ్యమేనం పశుం స్వదత స్వాదుకురుత । అనేన మప్త్రేణ స్వాదుతా భవ
తీత్యాహ “స్వాత్తజ్జితదేవగ్ హవ్యమాపాదేవీ స్వవత్తైన మిత్యా
హ స్వదయత్యేవైనం" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । త్రిభిర్నదై రనుష్ఠే
యావిధితై “ఉపరిష్టాత్ప్రోక్షత్యపరిష్టాదేవైనం మేధ్యం కరోతి పాయ
యత్యన్తరత పవైనం మేధ్యం కరోత్యధస్తాదుపాక్షతి సుర్వత పవైనం మే
ధ్యం కరోతి" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౬౮) ఇతి । అథ హూతారం
ప్రతి అధ్వర్యోగి ప్రేషమన్త్ర ముత్పాదయతి “అగ్నినావై హూత్రా
దేవా అసురానభ్య భవన్నగ్నయే సమిధ్యమానాయానుబ్రూహీత్యాహ
భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై" (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౦) ఇతి । అగ్నిస్సమిధ్యోభ్రా
తృవ్యానభిభవతి । అగ్నేస్సమిధ్యనాయ హూత్రాసూచ్యమానానా మృ
చాం చోదకప్రాప్తానాం పశ్చిదశసంఖ్యా మపోద్య సప్తదశసంఖ్యాం విధతై
“సప్తదశసామిధేనీరన్వాహ సప్తదశగి ప్రజాపతిగి ప్రజాపతేరాత్యై"
(సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౦) ఇతి ॥ ఆశ్రావయేత్యాదిభిరక్షరైగి ప్రజాపతేస్సప్త
దశత్వం । తమేవ వివిధమనూద్య ప్రశంసతి “సప్తదశాన్వాహ ద్వాదశ

మాసాగ్ని పశ్చిర్తవస్ససంవత్సర స్సంవత్సరం ప్రజాలసుప్రజాయనై ప్రజా
 నాం ప్రజసనాయ” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౭౮) ఇతి । హేమంతశిశిరయోః స
 మాసేనేతి బహ్వృచబ్రాహ్మణామ్నానా వృతూనాంపశ్చసంఖ్యే । ప్రజా
 స్సంవత్సరం గర్భేస్థిత్యా పశ్చాత్ప్రజాయనై । అమన్త్రకం ప్రథమాఘా
 రం విధత్తే “దేవావై సామిధేనీరనూచ్యయజ్ఞం నాన్వపశ్యన్తప్రజాపతి
 స్త్రాష్ఠీమాఘారమాఘారయతతో వై దేవా యజ్ఞమన్వపశ్యన్ యత్రాష్ఠీ
 మాఘారమాఘారయతి యజ్ఞస్యానుఖ్యాత్యై” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౭౮) ఇతి ।
 బహునియమోపేతసామిధేన్యనువచనేన శ్రాంతాస్సన్తకపశ్చాత్ కర్తవ్య
 యజ్ఞం నాన్వపశ్యన్ తతః ప్రజాపతిస్త్రాష్ఠీమాఘారేణ మన్తవిషయవ్యా
 సారజన్యబుద్ధేః శ్రమమపనీతవాక్ । తమేవ విధిమనూద్యప్రసంశతి “అసు
 రేషువైయజ్ఞ ఆసీత్తం దేవాస్త్రాష్ఠీగ్ హేమామేనావృత్తత యత్రాష్ఠీమా
 ఘారమాఘారయతి ధాతృవ్యస్యేవతద్యజ్ఞంవృజ్జే” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౭౮)
 ఇతి । అసురాగూఢచారిణోగూత్వా దేవైరనుష్ఠితమవగత్య స్వయమపి తదై
 వానుతిష్ఠన్తి । తథాచ శ్రుత్యన్తరం “దేవావై యద్యజ్ఞైః కుర్వత తదసు
 రా అకుర్వత ” ఇతి । తం వృత్తాన్తమవగత్య దేవా గూఢచారిణామగ్రే ప్ర
 థమమాఘారమన్త్రకం హుతవన్తః । తం దృష్టవన్తోసురాస్సహసా గ
 త్వా కృత్సంయజ్ఞం త్రాష్ఠీంహుత్వా నాశితవన్తః । తమభిప్రేత్య తం
 దేవాస్త్రాష్ఠీగ్ హేమామేనావృత్తతే త్యుచ్యతే । త్రయాణాం పరిధీనాం
 మార్జనం స్రత్యేకం తదావృత్తిచ్చ విధత్తే । “పరిధీంత్సమ్నాష్టైః పునాత్యే
 వైనాం త్రిప్రీన్సమ్నాష్టైః త్ర్యావృద్ధియజ్ఞోఽథో రక్షసామపహత్యై ద్వా
 దశసంవద్యం తే ద్వాదశమాసాస్సంవత్సరస్సంవత్సరమేవ ప్రీత్యాభ్యధోసం
 వత్సరమేవాస్మా ఉపదధాతి సువర్గస్య లోకస్య సుమప్త్యై” (సం-౬ కా|
 ౩|ప్ర|౭౮) ఇతి । పరిధిమ పతితస్య భస్మాదే రపనయనేన తేశుద్ధా భవన్తి ।
 తిస్ర ఆవృత్తయో యస్యా సా త్ర్యావృత్ । త్రిప్రథమామన్వాహత్యాది
 మ తత్ప్రసిద్ధం । త్ర్యావృత్త్యా తదాదరం దృష్ట్వారక్షసాం భయూతిశయో

భవతి । త్రిమపరిధిను నవసమ్మార్జనా న్యుక్తాని । తత్రాను కైస్త్రీభిర్వహీ-
 నమ్మజ్జనైస్సహ ద్వాదశసంవత్సరైః । ఆతపవ దర్శపూర్ణమాసబ్రాహ్మణే
 శ్రూయతే “పరిధీ న్ననూప్తిః । పునా త్యేవై నాం । త్రిర్వ్యసం । త్రయో
 వైప్రాణాః । ప్రాణా నేవాభిజయతి । త్రిర్దక్షిణార్ద్యం । త్రియశ్చమేలోకాః ।
 ఇమా నేవలోకా నభిజయతి । త్రిగుత్తరార్ద్యం । త్రయో వై దేవయానాం ప
 థానస్తా నేవాభిజయతి త్రిరుపవాజయతి । త్రయో వై దేవలోకాః । దేవలో
 కా నే వాభిజయతి । ద్వాదశసమ్మద్యంతే ” ఇతి । తయాసంఖ్యయా సం
 వత్సరదేవతాం తోవయతి । కింభౌస్య యజమానస్య స్వర్గప్రాపణాయ
 తాం సంవత్సరదేవతాముపదధాతి సమీపే సమానయతి । పూర్వం స్రావా
 ఘోరోవిహితః । అధస్రుచాఽఽఘారం విధత్తే “శిరోవాపతద్యజ్ఞస్య యదా
 ఘోరోఽగ్నిస్సర్వా దేవతా యదాఘారమాఘారయతి శీర్షత వీవ యజ్ఞ
 స్య యజమానస్సర్వా దేవతా అవరున్ధే” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । ఆ
 ఘారస్య హేమమేషు ప్రధనుభావిత్యేన శిరోహవత్వం । యద్వపి పశోరప్తి
 వికృతి త్వాదేవా ఘారం ద్వయం ప్రాప్నోతి తథాపి తద్వికృతిత్వమేవని
 శ్చేకుం తదీయలిక్తత్యేనాత్ర పునర్నిహితం । కల్పః “స్రవ్యమూఘార్యప్ర
 త్యాక్రమ్య జుహ్వీపశుగ్ సమనక్తి, సం తేప్రాణో వాయునా గచ్ఛతా
 మితి శిరసి, సంయజతై ర్క్లానిత్యగ్ సోచ్చలయోః, సం యజ్ఞపతిరాశిషే
 తి శ్రోణ్యామితి ” ఇతి ఉచ్ఛల శబ్దేన కకు దుచ్యతే । హేవశో తే తవప్రా
 ణోవాయునాసక్తచ్ఛతాం హృదయాద్యక్లాని యజతై ర్భాగవశేషై స్సం
 యుజ్యంతాం యజ్ఞపతిరాశిషా సంయుజ్యతాం । స్రుచాఽఽఘారశేషైః పశ్వ
 జ్ఞానం విధత్తే “శిరోవా పతద్యజ్ఞస్య యదాఘారఆత్మాపశు రాఘారమా
 ఘార్య పశుగ్ సమనక్త్యాత్మన్నేవ యజ్ఞస్య శిరస్ ప్రతిదధాతి” (సం - ౬ కా|
 ౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । ఆత్మాగ్రీవాయా ఆధోవర్తీ దేహః । ప్రాణస్య బాహ్య
 వాయు సక్తమో యుక్తఇత్యాహ “సంతేప్రాణో వాయునా గచ్ఛతా మి
 త్యాహ వాయుదేవత్యోవైప్రాణో వాయావేవాస్యప్రాణం జుహోమా
 తి” (సం - ౬ కా|౩|ప్ర|౭౨) ఇతి । అస్య యజ్ఞస్య ఫలేన యజమానో యు

జ్యోత ఇత్యేవమర్థ మభిప్రేత్యనున్తరం దర్శయతి “ సం యజతై రిక్ష్వాని సం యజ్ఞ పతిరాశిషేత్వాహ యజ్ఞ పతి మేవాస్యా శిషం గమయతి ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౭) ఇతి । మధ్యమునున్తేరిన హృదయాద్యక్ష్వాని యాగవిశేషే యోగ్యజయతీత్యేతావదున్నేయం । పూర్వం శిరస్యజ్ఞానం విహితం । ఇదానీంకమది శ్రోత్యాజ్ఞు అజ్ఞానంవిధత్తే । అథవా పూర్వవిధేః సాధారణత్వాత్ తమేనానూద్య ప్రశంసతి । “విశ్వరూపో వైత్వాప్తృ ఉపరిష్టాత్ పశుమభ్యవమీత్ తస్మాదుపరిష్టాత్ పశోనావద్యన్తి యదుపరిష్టాత్ పశుగ్ సమనక్తి మేధ్యమేవై నంకరోతి ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౭) ఇతి । త్వష్టురిపుత్రౌ విశ్వరూపస్య పశుమభిసాప్య ఉపరిష్టాత్ పృథభాగే వమనమకరోత్ । తస్మాద్వాజ్ఞికా హృదయాదిపదపరిభాగాన్నావద్యన్తి తం భాగ మజ్ఞనేన శుద్ధంకరోతి । విధత్తే “ ఋత్విజో వృణీతే ఛద్వాగ్ స్వేవ వృణీతే ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౭) ఇతి । వత్సమాణసఃస్థ్యాసామ్యాత్ ఋత్విజాం ఛస్తస్త్యం । సప్తత్వసఃస్థ్యాంవిధత్తే “ సప్తవృణీతే సప్తగ్రామ్యాః పశవస్స ప్రారణ్యా సప్తఛద్వాగ్ స్యభయస్యావరుద్యై ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౭) ఇతి । “ఘాతాగ్నిర్మోఽధ్వర్యు మైత్రావరుణో బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీహ తానేస్తాచేతి । సప్తగ్రామ్యాదికం వ్యాఖ్యాతం । చోదకప్రాప్తేషు ప్రయాజేషుసఃస్థ్యాం విధత్తే “ ఏకాదశప్రయాజాన్యజతి దశవై పశోఽసాణా ఆత్తైకాదశోయావానెవ పశుస్తం ప్రయజతి ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౭) ఇతి । ప్రాణశబ్దేన తదాధారభూతాని చిద్రాణ్యుచ్యంతే । తానిచ శిరసిసప్తవిధస్తాత్ ద్విః నాభిర్దశమీ ఆత్మాదేహః । ఆతపకాదశసఃస్థ్యాయాగిక్యత్సం పశుంప్రతి యజతి । అత్తి మప్రయా జన్యకాలాన్తరం విధత్తే “వపామేకగి పరిశయ ఆత్మైవాత్మానం పరిశయే ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౭) ఇతి । వసాం పరి వపాఃఘామసమీపే శయేశేతే తస్మిన్గాలే యజేదిత్యర్థః । చరమ ప్రయాజో దేహత్వేన నిరూపితత్వాత్ పశోరాత్మావపాపి ముఖ్యావయవత్వాదాత్తా ఆతస్తయోస్సామీప్యం యుక్తం । కల్పః “జుహ్వీస్వరుస్వ

ధితీ అనక్తి, ద్విస్వరుగ్ సకృత్స్వధితే రన్యతరాంధారాగ్ స్వరుమన్త
 ధాయ స్వధితీవాపశుగ్ సమనక్తి, ఘృతేనాక్తా పశుంత్రాయేధామితీశిరసి”
 ఇతి । హే స్వగుప్వధితీ ఇతి సమ్బోధనీయం । స్వరుస్వధితీ ఘృతానాము
 పయోగం దర్శయతి “ వజ్రోవై స్వధితీ ర్వజ్రోయాపశకలో ఘృతంఖలు
 వై దేవా వజ్రం కృత్వాసోమమగ్నః ఘృతేనాక్తాపశుంత్రాయేధామిత్యా
 హ వజ్రేణైవై నం వశేకృత్వాఽలభతే” (సం - ౬కా|౩|ప్ర|౭౮) ఇతి ।
 త్రివిధేన వజ్రేణైవై పశుంపశీకృత్యమారయతి । విధతే “పర్యగ్నికరోతి
 సర్వహుతమేవై నంకరోత్యసూదాయాఽసూన్నగ్ హితద్యష్టుతస్యసూ-
 న్తతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౭౮) ఇతి । అత్రప్రకారస్సూత్రైర్భిహితః “అహవ
 నీయాదుల్కుక మాదాయాగ్నిధ్రుః, పరివాజ పతిః కవిరిత్రిప్రదక్షిణం ప
 ర్యగ్నికరోతి పశుంయూపమాహవనీయగ్ శామిత్రదేశం చాత్వా ల మా
 జ్ఞాని చేత్యేకే ” ఇతి । తేనపర్యగ్నికరణేన ఏనంపశుం సర్వమపి హుత
 మేవకరోతి । తచ్చహుతత్వం సూన్నసదోషరాహిత్యాయ భవతి । హూ
 మాదూర్ధ్వం సూన్నసేఽపి తద్దోషానభవతి । ఆవృత్తిం విధతే “త్రిపర్య
 గ్నికరోతి త్ర్యావృద్ధి యజ్ఞోఽధోరక్షసామపహత్యై” (సం - ౬కా|౩|ప్ర
 ౮౮) ఇతి । కల్పః “ రేవతీర్యజ్ఞపతిం ప్రియధావిశతేతి వపాశ్రహణీభ్యాం
 పశుమన్వారభేతేఽధ్వర్యుర్యజమానశ్చ ” ఇతి । హే రేవతీః ధనవన్తసప
 శ్వవయవా యజమానంప్రతి ప్రియధారిణ్యో భవత హవిష్టేనయజ్ఞమా
 విశత । తత్ర విచారం దర్శయతి “ బ్రహ్మవాది నౌపదన్త్య న్వారభ్యసి ప
 శూతినాన్వారభ్యాతి ఇతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౯౮) ఇతి । ప్రథమప
 త్నేదోషమాహ “మృత్యవే వాపషనీయతే యత్పశుస్తం యదన్వారభేత
 ప్రమాయుకోయజ మానస్సృత” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౯౮) ఇతి । ద్వితీయ
 పత్యేపి దోషమాహ “ అధోఖిల్వాహుః సువగ్గాయ వా పషలోకాయ నీ
 యతే యత్పశురితి యన్నాన్వారభేత సువగ్గాల్లోకాద్యజమానో హీయే
 త” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౯౮) ఇతి । దోషద్వయపరిహారాయ ప్రకారాన్తరం
 విధతే “వపాశ్రయణీభ్యా మన్వారభతే తన్నేవాన్వారబ్ధం నేవాఽన

స్వార్థం” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|అల) ఇతి । యాభ్యాం దారుమయ్యాభ్యాం వ
 పా వచ్యతే తే వపాశ్రవణ్యౌ । ప్రైషమస్త్రముత్పాదయతి “ఉపప్రేష్య
 హూతర్హన్యాదేవేభ్యభిత్వా హేషితగ్ హికర్షక్రియతే” (సం-౬ కా|
 ౩|ప్ర|అల) ఇతి । హే హూతదేవేభ్యో వపాదీని హవ్యానికర్తుం ఉప
 ప్రేష్య పశుసమీపే శమిత్యూప్రేరయ । లోకేహిప్రభుణా ప్రేషితంక
 మ్మనమాసా క్రియతే । మస్త్రస్తు సుష్టాధా ఇత్వాహ “రేవతీయజ్ఞ
 పతిం ప్రీయథా విశతేత్వాహ యథాయజురైవైతత్” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|
 అల) ఇతి । కల్పః “అహవనీయాచుత్కుమాదాయాగ్నిధని పూర్వసి ప్ర
 తిపన్యతే, శమితాపశుసయతి, ఉరో అన్తరిక్షేత్యన్తరా చాత్వాలోత్యు-
 రాపుదద్ధ్వుం పశుంసయతి” ఇతి । మస్త్రస్త్యైవమామూతః “ఉరో అన్త
 రిక్ష సజ్జానైవేన వాతేనాస్యహవిషస్తనా యజసమస్యతనువా భవవ
 షీయో విషీయసియజ్ఞై యజ్ఞపతింధాః” ఇతి । అత్ర అన్తరిక్షశబ్దేన ప
 శోః శ్రోత్రాదిచ్ఛిద్రేవ్యస్థిత ఇన్ద్రియ సముదాయ ఉపలక్ష్యతే । హేఉరో
 అన్తరిక్షవిస్తీర్ణేన్ద్రియ సముదాయ అస్య పశోరభిమాని దేవేన వాతేన
 ప్రాణవాయునా ఆత్మనాజీవాత్మనాచసజ్జా సుహహవిషా యజ హవిదే
 హి । కిచ్చ అస్యపశోస్తనువా భవిష్యతాదేవశరీరేణ సంభవ సంయుజ్య
 స్వ । హేవిషీయో విస్తీర్ణేన్ద్రియ సముదాయ విషీయసి అభివిస్తీ
 ర్ణేయజ్ఞై యజ్ఞపతిం యజమానంధాఃస్థాపయ । మన్త్రోన్మయముపేక్షితః ।
 పథతై “అగ్నినాపురస్తాదేతి రక్షసామపహత్యై” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|అల)
 ఇతి । ఉల్లుకైసహపశోసపురస్తాదాగ్నిధ్రోగచ్ఛేత్ । కల్పః “అభిషయ
 గ్నికృతే దేశఉల్కుకంఠదధాతి సశామిత్ర సం దక్షిణేనప్రత్యక్షం పశుమవ
 స్థాప్య, పృథివ్యా సున్నుచకి పాహీతి బహిరుపాసృత్యుపాకరణయో
 రస్యతరత్” ఇతి । హేబహిః భూమేః సన్నుకాత్ రక్షస్య । విధతై
 “పృథివ్యా సున్నుచకిపాహీతి బహిరుపాసృత్య సగ్ధాయాఽ సగ్ధా
 గోహ తద్యుభృహేషి సాన్దత్యధో బహిషదమైవేనం కరోతి” (సం-
 ౬ కా|౩|ప్ర|అల) ఇతి । పశుసమృద్ధియదక్షం బహిషిసగ్ధైవైత్ భూమా

పతనాభావాదస్సమేవ । అథ కథంబృదధగి పతితేష్యేనం బహిషదమేవ
కరోతి । విధతై “పరాజావతేతేద్యర్థ్యుగి పశోస్సంజ్ఞవ్యమానాత్ పశు
భ్యపవతం నిహ్నుత ఆత్మనోనావ్రసాగయ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౮౮) ఇతి ।
అధ్వయ్యుర్ధ్వార్యమాణం పశుందృష్ట్వై తతస్ పరాఙ్ముఖగిపయోవా ర్తతై ।
తేనపశుభ్యోనిహ్నుతై పశుంస మారయా మీత్యైవమవలపతి । స చ అప
లాపః స్వస్య దోషాభావాయభవతి । వెదనంప్రశంసతి “గచ్ఛతిశ్రీయం
ప్రపశూనాపోతి యపవంవెద” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౮౮) ఇతి । అత్రసూత్రం
“ప్రత్యక్కిరసమదీచీన పాతమమాయం కృణ్వంతంసంజ్ఞవయి తెత్సుక్త్వాప
రాజావర్తతేద్యర్థ్యురితి” ఇతి । కల్పః “తత్త్వప్రతిప్రస్థాతా పత్నిముదా
నయతి, నమస్త ఆతానేతి పత్న్యాదిత్య మపతివృతై” ఇతి । అసమన్తాత్
తేనో వ్యాప్తిర్యస్య సూర్యరక్షైః స ఆతానః । ఏత దేవదర్శయతి “ప
శ్చాప్లోకావా ఏషాప్రామ్యదానీయతై యత్పత్ని సమస్త ఆతానేత్యాహ
దిత్యస్య వైరత్తయ ఆతానాస్తేభ్య ఏవనమసరోతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|
౮౮) ఇతి । పశ్చాత్పత్నీశ్రీచ్యాం చిశినిమితాశాలా లోకనివాసస్థానం య
స్యాస్సా పశ్చాప్లోకాతాదృశీ యదాప్రాచీంగచ్ఛతి తదానీమాభిముఖ్యేన
సూర్యారక్షిభావతీతి తన్నమసారో యుక్తః । బోధాయనః “అదై నా
మస్తరేణ చాత్వాలోతక రా ఉదకుపరికిమగ్రయ్య ప్రాచీముదానయో
వాచయతి, అనర్వాప్రేహి ఘృతస్య కుల్యామను సహప్రజయా సహరా
యస్సోషేణేత్యాగతా మధ్వయ్యు రపువాచయతి, ఆపోదేవీశ్శుద్ధాయ
వః శుద్ధాయాయందేవాగ్ ఉభ్యగ్ శుద్ధావయం పరివిష్టాగి పరివెష్టారో
వోభూయాన్త ” ఇతి । ఆపస్తవ్యుః “అనవాణ ప్రేహీతి ప్రాచీముదాన
యత్యనుమన్త్రీయత ఇత్యేకై, ఆపోదేవీశ్శుద్ధాయవ ఇతిచాత్వా లే పత్న్య
పోవమృశతి” ఇతి । హే పత్నిత్వమనర్వా శత్రురహితాసతీ ఘృతప్రవా
హావనుప్రజయాసహ ధనపుష్ట్యేనహప్రయాహి । ఘృతస్యకుల్యా మిత్య
నేన సర్వవస్తుసమ్పూర్ణం స్థానముపలభ్యతై । హే ఆపోదేవ్యాయాయం
దేవామాధ్వం యాగప్రదేశే ప్రాపయత । కీదృశ్యాయాయం । శుద్ధాయ

వశ్యుద్ధినున్నదీయా మిచ్చస్తీతి శుద్ధాయవః । యాయస్తుస్వత ఏవశుద్ధాః ।
 వయమపి యుష్మాభిః పరివేష్టితాః శుద్ధాస్సంతో యుష్మాకం పరివేష్టితా
 రోభూయాన్తు । ఏతామంత్రావ్యాచక్షే “ అనర్వాప్రేహిత్యాహ భాత్య
 వ్యోవా అవాభ్రాత్యవ్యాసనుత్యై ఘృతస్యకుల్యామను సహప్రజయా స
 హరాయస్సోషెణె త్యాహ శిషమైవైతామాశాస్త్ర ఆపోదేహిః శుద్ధాయవ
 ఇత్యాహ యథాయజురైవైతత్ ” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౮౮)

॥ అత్రవినియోగసర్జనీహః ॥

“ ఆన దేరజ్జమాదాయఋతబధ్నాతితంపశుం ।

ధవాయూపే నియుక్తైర్ధ్యైః ప్రోత్యోపాంపాయయెదపః ॥

స్వాత్తంసర్వత్రసంప్రోత్య స నైమూర్ద్ధికాసమజ్జనం ।

సంయాంసయోస్సంయపశ్చాత్ ఘృతేనస్వరుశస్త్రైకై ॥

రెవశ్రపణ్యుసస్పశేడిరో ఉత్తరతోనయెత్ ।

వృధిబహిరవస్థాప్యనమగ్నిపత్నీరవింభ జెత్ ।

అనపత్నీంసయెదాపః స్పృశేమన్తాస్త్రుషోడశ ” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే విచిత్రం ॥

“ గచ్ఛతామితిశబ్దస్యానుషక్తోఽస్తి నవోపరి ।

సంయజ్ఞపతిరిత్యత్ర యోగ్యత్వాత్ సోఽస్తిపూర్వతత్ ॥

తదేవచనంమధ్యేనుద్ద్రేక్షానీత్యనేనహి ।

నా న్వేతితద్వ్యవాయెన సూపర్యప్యనుషజ్యతే ” ॥ ఇతి ॥

అగ్నిహోమీయపశౌ హ్రూయతే “ సం లెప్రాణో వాయునాగచ్ఛతా

గ్ సం యజతై ర్రిక్షాని సంయజ్ఞపతిరాశిషా ” ఇతి । అయమథః । భోప

శోతవ ప్రాణవాయుబాహ్యవాతేన సక్తచ్ఛతాం । తవహృదయా ద్యక్షా

ని యాగవిశేషేన్నగ్నచ్ఛతాం । యజ్ఞపతిరాశిషా సంయజ్ఞతామితి । తత్ర

యజ్ఞపతిరిత్యన్విత్ తృతీయమన్ద్రే సమిత్వపసగ్నస్య క్రియాపదాకాంక్ష

త్వాత్ ప్రథమమన్తగతస్య గచ్ఛతామితిపదవైకవచనాన్తస్య యజ్ఞప
తిశబ్దేనాన్వేతుం యోగ్యత్వాత్ పూర్వపద్మద్విధిసత్వేన సన్నిహితత్వాదా
కాక్ష్మా సన్నిధియోగ్యతానాం సమ్మన్ధాదేతత్ క్రియాపదమనుపజ్యత ఇతి
ప్రాప్తైబ్రూమః । మధ్యమమన్తై బహువచనాన్తేన అక్టాసీత్యనేనాన్వేతు
మయోగ్యత్వాత్ తద్వ్యవాయేన బుద్ధిసన్నిధిలోపాన్నాన్త్యనుషక్తిః ।
తతో ద్వితీయ తృతీయమన్తయోగ్యభోచితం వాక్యశేషోధ్యాహర్తవ్యః॥

అష్టమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥

“సపశావైష్టికఃస్యాద్వా * సకపాలాద్యభావతః ।

స్యాద్వ్యక్తద్రవ్యదైవత్యప్రయాజస్రచ్చసామ్యతః”॥ఇతి॥

అగ్నిహోమీయపశావైష్టికవిధ్యన్తరంనాస్తి । కుతః । తస్య పూర్వపద
త్రనివాపకపాలాది లిక్తాభావాదితిచేత్ । మైవం । “ఆగ్నేయమస్తాః పా
లం నిర్వపేత్” ఇత్యుత్పత్తివాక్యే యథాద్రవ్య దేవతేవ్యక్తే తథాగ్నిహో
మీయం పశుమిత్యత్రాపి, సకుసోమేన యజేతేత్యత్రేవ దేవతాయా అ
వ్యక్తత్వం, తదేతద్వ్యక్తద్రవ్య దేవత్వమేవలింగం । ఏకాదశప్రయాజా
యజతీతి ప్రయాజవత్వం ద్వితీయంస్రచ్చ మాఘార్యం, జుహ్వీవశుగ్ స
మనక్రీత్యాఘారాజ్ఞనే లిక్తాన్తరే ఆలమ్భలిక్తాన్తరం ఇహ్వాపవితేషామా
లవ్భ ఇతి దశానాత్తస్మాదస్తి పశావైష్టికోవిధ్యన్తః॥

పశ్చమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

“ప్రయాజేష్వపకపోఽనూయాజేమాత్రాపకఇత్యుమా ।

శ్రుతమాత్రేతదన్వేషాతదాద్యేషుచవాఽగ్రిమః॥

అన్యేషాంముఖ్యకాలత్వాత్ మైవంవ్యుత్క్రమశక్తితః ।

ప్రయాజాన్వైహ్యనూయాజాదికేచైతాసమూహతః”॥ఇతి॥

అగ్నిహోమీయపశౌ ప్రయాజానామపకషణః శ్రూయతే తిష్ఠన్తం ప
శుప్రయజన్తీతి । ప్రకృతౌహవిష్యాసాదితే పశ్వాత్ప్రయాజా ఇజ్యంతై ఇహ

* పోదకంస్యాద్వా ఇతికాంక్షితాతః. ౧ ప్రథమపాదే ఇతికాంక్షితాతః.

పి పశుసంజ్ఞపనాదూర్ధ్వం హవిస్యాసాదితే పశ్చాద్దేవప్రయాజాశ్చోదక
సప్రాప్తాః । తేచాత్రవచనాజ్ఞీవత్యైవపశావవృత్త్యునై । తథాసవనీయపశా
వనూయాజానా ముతగ్గః । శూయతే అగ్నిమారుతా దూర్ధ్వ వనూ
యాజైశ్చరన్తీతి । తత్రప్రయాజమాత్ర స్యాపకః । శ్రుతః అనూయాజ
మాత్రస్యోతగ్గః । తావుభాశ్రు త్యనుసారేణ తతైవాగ్నేక ర్తవ్యాదిప్ర
యాజాన్తస్యాఽజ్గకలాప స్యాపకః । స్యాత్తదా ప్రయాజేభ్యగ్గ పూర్వ
భావినామాఘార సామిధే న్యాదీనాం తతోఽప్యపకః । దత్త్యన్తవ్యవహితా
నాం ప్రధానకాలీన త్వంసస్యాత్ । ప్రయాజమాత్రైఽపకృష్టేసతి అఘారాదీ
నాం ముఖ్యకాలీనత్వం నలుప్యతే । ఏవం అనూయాజమాత్రై ఉత్కృష్టైతత
ఉర్ధ్వభావినాం సూక్తవాక శంయువాకాదీనా వనుతగ్గః । ప్రధాన
సన్నిధిసంవిశ్యతి । తస్మాత్ప్రయాజమాత్ర స్యాపకః । నూయాజమా
త్రస్యోతగ్గః । ఇతిసాప్తైబ్రాహ్మః । ప్రకృతోపపాదానుస్థానక్రమస్య క్త్వై
త్వాత్ సక్రమాణామేవ పపాదానాం చోదకేనాతిదేశా ద్వ్యుత్కృమే
సతిపూర్వేణ పపాధైరేన ఉత్తరపదార్థస్య బుద్ధా వనుపసితత్వా దనుస్థాన
మేవలుప్యేత, తస్మాత్ ప్రయాజాన్తస్య కర్తృసమూహ స్యాపకః । అ
నూయాజాదేరజ్గసమూహ స్యోతగ్గః ॥ తత్రైవత్యతీయపాదేవిన్తితం ॥

“ ఏ కాదశప్రయాజాగ్గికింప్రత్యేకంస్యాదుతాన్యథా ।

సఙ్ఖ్యవృద్ధిరిహోద్యోస్తుప్రతిముఖ్యంగుణోయతః ॥

ప్రత్యేకంసముదాయేవాస్వరూపేణససిద్ధ్యతి ।

సఙ్ఖ్యవృద్ధిప్రయోగాత్తుసాఽవృత్త్యాసమ్భవిష్యతి ” ॥ ఇతి ॥

అగ్నిహోమీయపశౌ శూయతే ఏ కాదశప్రయాజా యజతీతి । తత్ర
చోదకప్రాప్తైషు పశ్చుసు ప్రయాజేష్వై కైకస్య ప్రయాజస్య ఇయమేకా
దశత్వ సఙ్ఖ్యాయుక్తాకుతః । ప్రయాజానుద్దిశ్య సఙ్ఖ్యగుణే విహితేసతి ప్ర
తిప్రధాన గుణస్యాభ్యుపేయత్వాదితిప్రాప్తైబ్రాహ్మః । సహ్యై కైకస్యప్ర
యాజస్య స్వరూపమాత్ర ముపజీవ్యేయ మేకాదశత్వ సఙ్ఖ్యసమ్బదయి
తుంశక్యా । నాపిపశ్చప్రయాజ సముదాయస్య స్వరూపేనాస్తి । తస్మా

త్వయోగద్వారా సమ్పదనీయా । ప్రయాజస్య చావతాయతుం శక్య
త్వాత్ పశ్చాప్రయాజాన్ ద్వీరావృత్య పునరపి చరమప్రయాజే సకృదా
వత్తితే సత్యే కాదశత్వ సఖ్యాసమ్మద్యతే ॥ * ॥

అథ ధన్వః ॥ ఉరో అన్తరిక్షేతి త్రిష్టుప్ । ఆహదేవీః శుగ్ధాయవ ఇత్య
నుష్టుప్ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయో వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వాక్త ఆప్యాయతాం ప్రాణస్త ఆప్యాయతాం చక్షుస్త ఆప్యాయ
తాన్ శ్రోత్రస్త ఆప్యాయతాం యాతే ప్రాణాన్చక్షగామయా చక్షు
యాన్ శ్రోత్రం యత్రే క్రూరం యదాస్థితం తత్త ఆప్యాయగాం తత్త
పతేన శున్ధతాం నాభిస్త ఆప్యాయతాం పాయస్త ఆప్యాయతాన్ శు
ద్ధాశ్చరిత్రా శ్శమధ్యుః ॥ ౧ ॥

శమోషధీభ్య శ్శంపృద్ధివైశం మహాభ్యామోషధైత్రాయస్వై
నగ్ స్వధితమైనగ్ హిగ్ సీరక్షసాం భాగోసీదమహగ్ రక్షోఽధ్వం తమో
నయామియోఽస్తాన్ ద్వేష్టియశ్చవయం ద్విష్ట ఇదమేనమధ్వం తమో
నయామిషే త్వో ఘృతేన ద్యావాపృథివీ ప్రోణ్వాత్థా మచ్ఛిన్వోఽరాయ
స్సవీర ఉవ్వోన్తరిక్షమన్విహి వాయో వీహిస్తోకానాగ్ స్వాహేహ్నా
ధ్వోనభసం మారుతంగచ్ఛతమ్ ॥ ౨ ॥

అద్యోవీహిపశ్చచ ॥ ౯ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే నవ
మోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

అష్టమానువాకే సంజ్ఞాపనముక్తం । సంజ్ఞా ప్రస్యవశోః పపాత్థేదో నవ
 వేషధీయతే । బోధాయనః “సానుపూర్వం పశోగి ప్రాణానాప్యాయ
 యతి, వాక్త్ర ఆప్యాయతా మితివాచం, ప్రాణస్త ఆప్యాయతా మితిప్రా
 ణం, సత్తుస్త ఆప్యాయతామితిచక్షుః, శ్రోత్రం తత ఆప్యాయతామితి శ్రోత్రం,
 తానేవ పునస్సంస్పృశతి, యాతే ప్రాణాన్సుగ్ధగామయా చక్షుయా
 శ్రోత్రం యతైకూగం యదాస్థితం తత్తత ఆప్యాయతాం, తత్తపతేన శున్ధ
 తామితి, నాభిస్త ఆప్యాయతామితి నాభిం । పాయస్త ఆప్యాయతామితి
 పాయం । సజ్జహ్యవదగి ప్రత్యుశయతి । శుద్ధాశ్చరిత్రా శ్శమద్భ్య శ్శ
 మోషధీభ్య శ్శం పృథివ్యైశం మహూభ్యామితి, శిష్టా దక్షిణతోఽనువృ
 త్తంగనయత్” ఇతి అష్టమోఽత్ర కిచ్చిద్విశేషమాహ “యాతే ప్రాణా
 న్సుగ్ధగామేతి హృదయదేశగ్ శుద్ధాశ్చరిత్రా ఇతి పాదానే కైకమాప్యాయ్య
 జవతి, శమద్భ్య ఇతి, పురాస్తా కానాంభూమేగి ప్రవణాచ్చ మోషధీభ్యశ్శం
 పృథివ్యా ఇతి, భూమ్యాగ్ శేషంగినీయ” ఇతి । హేపశో త్వదీయా వా
 గ్నిద్రియం గోళకత్యాగశోకం సన్త్యజ్య స్వీకరిష్యమాణ దేవతా దేహే
 సుఖేనాప్యాయతాం వర్ణతాం । ఏవమన్యత్రాపి । కశ్చిన్నిర్యాణకాలే
 హృదయ పుండరీకే సమగ్ర చిత్తా తవ ప్రాణవాయూః శత్రురాదీన్ద్రి
 యాణి చ యశ్శోకో జగామయచ్చ బన్ధనం ముఖనిరోధాదికం క్రూరమ
 స్తాభిగి కృతం యదపి ఛేదా దికమాస్థితం కర్తముపస్థితం తవ తత్సర్వమా
 ప్యాయతాం శాన్యతు । కిచ్చితావత్ తవ తత్ప్రాణాదికమేతేన జలేన
 శున్ధతాం భావిదేహప్రవేశాయ శున్ధం భవతు । చరన్త్యేభిరితి చరిత్రాన్
 పాదాః తేపి శుద్ధాస్సంతు । యాభిరద్భిః ప్రోక్షణంక్రియతే యాశ్చౌష
 ధయో బహిఃస్వరూపేణ పశోరధః స్థాపితాః యాచవృధిపీ మ్రియమా
 ణంపశుం విభర్తియశా చాహూరాత్ప్ర పశుమారణ కాలతయా ఉపస్థి
 తాతేషాం సర్వేషాంశం సుఖంభవతు । శోకప్రసక్తిం దర్శయన్వ్యాచక్షే
 “పశోర్వా అలబ్ధస్య ప్రాణాన్సుగ్ధచ్చతి వాక్త్ర ఆప్యాయతాం ప్రాణస్త

ఆప్యాయతా మిత్యాహ పాణ్డేభ్యో ఏవాస్య శుచగ్ శమయతి” (సం-
 ౬కా-౩ప్ర-౮) ఇతి । శుక్ల్యధాం విధత్తై “సాపాణ్డేభ్యోధి పృథిగ్
 శుక్ప్రవిశతి శమహూభ్యామితి నిసయత్యహూరాత్రాభ్యామేవ పృ
 థివైశుచగ్ శమయతి” (సం-౬కా-౩ప్ర-౮) ఇతి । పాణ్డేభ్యోవనీతా
 శుక్ప్రవిధి మధిసాయ తదీయదేవతా శరీరే ప్రవిశతి । ఏవంకాలాదాప్రదే
 శః । ప్రవిష్టాయాః శుచః శాన్తినిశ్చయనేన భవతి । కల్పః “ఓషధేత్రా
 యన్వైసమిత్తుపాకరణ తృణయోరవశిష్టం దక్షిణేన నాభిను నైధాయ
 స్పృథితేమైనగ్ హిగ్ సీరితి స్పృథితినాపాశ్వత స్తైర్యగాఢ్యతి” ఇతి ।
 మాహిగ్ సీరి త్యేతస్యాభిప్రాయమాహ “ఓషధేత్రాయన్వైసగ్ స్పృ
 థితేమైనగ్ హిగ్ సీరిత్యాహ వజ్రోవైస్పృథిత్యాన్వై పాశ్వత ఆఢ్యతి
 మధ్యతోహి మనుష్యా ఆఢ్యన్తి తిరిశ్చీనమాఢ్యత్యనూదీనగ్ హి మను
 ష్యా ఆఢ్యన్తి వ్యావృత్త్యై” (సం-౬కా-౩ప్ర-౮) ఇతి । వజ్రోవైస్పృథితినాధాం
 దక్షిణపాశ్వతా భిన్ద్యాత్ । మాంసాహారాస్తు మనుష్యానాభిదేశేభిన్దన్తి । త
 త్రాప్యనూదీనం వజ్రోదైఘ్యే మనుష్యస్య తదుభయవై లక్షణ్యమిహ కా
 యం । బోధాయనః “అనైతస్యైవ బహిఃపూజితమత్యచ తస్మైవ మదు
 భయతో బహిఃతేనాహ్వా ఇమాం దిశం నిరస్యతి రక్షసాం భాగ్ సోసీన
 మహగ్ రక్షోదధమం తమోనయామి యోఽస్తా ద్వేష్టియఞ్చవయం
 ద్విష్టు ఇదమేనమధమం తమోనయామి” ఇతి । ఆపస్తంబః “బహిఃపూ
 గ్రంసవ్యేనపాణినాఽదధతైదధష ధ్యం యత ఆఢ్యతి తదుభయతో లో
 హితే నాహ్వా రక్షసాం భాగోసీత్సుజ్జర మపరమవాన్తరదేశం నిర
 స్యాఽతైనత్సవ్యేనపదాభివృత్తి, ఇదమహగ్ రక్షఇతి” ఇతి । విధత్తై “రక్ష
 సాం భాగ్ సోసీతిస్థవిమతో బహిఃరక్ష్యాఽపాపృత్యనైవ రక్షోగ్ సీ
 నిరవదయతే” (సం-౬కా-౩ప్ర-౮) ఇతి । స్థూలస్యభావస్థవిమా, తస్మాత్
 సత్తత్యధే తసిః స్థవిమతః । స్థవిమచ్ఛబ్దేన బహిఃపూలభాగః స్థూ
 లత్వాదుపలక్ష్యతే । తస్మిన్భాగేరక్షేన బహిఃరక్ష్యా నిరస్యేత్ । తథా
 సత్యస్మజైవరక్షాంసి నిశ్చేషేణ భాగవత్సత్యత్వా అపనయతి । ద్వితీయం

మన్త్రావ్యావృత్తే “ఇదమహగ్ రక్షోధమం తమోనయామియోస్మాకా
 ద్వేష్టియశ్చవయం ద్విష్టు ఇత్యాహ ద్వౌవావపురుషో యజ్ఞైవద్వేష్టి
 యజ్ఞైవద్వేష్టితాపుభావధమం తమోనయతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౯అ)
 ఇతి । అధమంతమో మహస్త్వగ్నిం । కల్పః “ఇషేత్వేతివపాముష్ణిద్యుః
 ఘృతేనద్యావాపృథివీ ప్రోక్త్యాధాం, ఇతివపయాద్విశూలాంప్రచ్ఛాద్య”
 ఇతి । హే వపే యజమానస్య దేవతాయా శ్చేష్యమాణాన్న సిద్ధ్యథాం
 త్వాముష్ణిదామి । హే శూలద్వయరూపే ద్యావాపృథివీ ద్యావాపృథివీ
 తుల్యే వపాశ్రవణ్యే ఘృతసహనయా వపయా భవదీయస్వరూపం ప్రో
 క్త్యాధాం ఆచ్ఛాదయతం । విధత్తే “ఇషేత్వేతివపాముష్ణిదతీచ్ఛత ఇవ
 హ్యేవయోయజతే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౯అ) ఇతి । అత్రశూలాగ్రేణవపాం
 చిద్వాత్సనవెతి విచారం హృదినిధాయ పక్షద్వయేపి దూషణముపస్యస్యతి
 “యదుపత్యద్వాద్రుద్రోస్యపహాః ఘాతుకస్యాద్యనోపత్యద్వాదయతా
 స్యాత్” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౯అ) ఇతి । ఛేదనమన్తరేణ ధృతాపినియన్తు మ
 శక్యత్వాదితస్తతో పతేత్ । దోషద్వయాస్పృష్టం పతేత్ నరంవిధత్తే “అ
 న్యయోపత్యణ త్యన్యయానధృత్వై” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౯అ) ఇతి । ఏకయా
 శాఖయా చ్ఛిన్నాద్వితరయానధిన్వాత్ । తథాసతీధృతాపిభవతి రుద్రశ్చ
 నహిన్స్తీ । వపాశ్చశూలశబ్దౌ పరిత్యజ్య ఘృతశబ్దప్రయోగస్య ద్యావా
 పృథివీశబ్దప్రయోగస్యవ తాత్పర్యమాహ “ఘృతేనద్యావా పృథివీప్రో
 క్త్యాధామిత్యాహ ద్యావాపృథివీ ఏవరసేనానక్తి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|
 ౯అ) ఇతి । కల్పః “అథస్తాత్ పరివాసయతి, అచ్చిన్నోరాయస్సవీరః”
 ఇతి । ఆయం వసాభాగః చిద్యమామోఽపి మన్త్రసామర్థ్యేన వ్యధాను
 త్పత్తేనాచిన్నః । కీదృశోభాగః । శోభనావీరాయజమానస్య పుత్రపౌత్రా
 దయో యస్యసంసువీరః తాదృశః రాయోధనాని ప్రయచ్ఛతుః । స్వప్తాధా
 మాహ “అచ్చిన్నోరాయస్సవీర ఇత్యాహ యథా యజురైవైతత్”
 (సం-౬కా|౩|ప్ర|౯అ) ఇతి । కల్పః “ఉర్వస్తరిక్ష మన్యహీత్యభిప్రవజతి”
 ఇతి । హే వవే త్వముత్థేగనహసస్య క్రౌర్యస్యశాన్తయిస్తీణా మన్తరిక్ష

మనుప్రవిశ్యాహవనీయదేశంగచ్ఛ । ఇమమేవాధాం దశాయతి “క్రూర
మివహా ఏతతః గోతీయద్వపా ముత్థితత్యర్వస్తరిక్ష మన్విహీత్యాహ శా
న్వై” (సం-౬కా|౩ప్ర|౯అ) ఇతి । వపాశ్రయణ్యో స్పృశం విధత్తే
“ప్రవా ఏహ౭స్తాల్లోకావ్యవతే యగివశుంమృత్యవే నీయమానమన్వా
రభతేవపాశ్రవణీ పునరన్వారభతే ౭స్త్రిన్నేవలోకే ప్రతితిష్ఠతి” (సం -
౬కా|౩ప్ర|౯అ) ఇతి । వపాయాగి పురతగి వశోరివవహ్నిం విధత్తే “అ
గ్నినాపురస్తాదేతి రక్షసామపహత్యా అధో దేవతా ఏవహవ్యేనాస్వేతి”
(సం-౬కా|౩ప్ర|౯అ) ఇతి । అగ్నేః సర్వదేవతాత్మకత్వాత్ తస్యవృష్ఠ
తో వపానయనే సవ్యాకాపిదేవతా హవ్యే నానుగతాభవన్తి । కల్పః
“అహవనీయస్యాన్తిమేష్వక్టారేషు వపాయై ప్రతితవ్యమానాయై బహిః
షోగ్రముపాస్యతి, వాయోవీహిస్తోకానాం” ఇతిద్విశూలయా శాఖయా
ధాయమాణాయా వపాయా ఉపరి “త్వాముతేదధిరే” ఇతిమన్త్రేణ
ఆజ్యేషుతేసతి తత్సకాశాత్పతన్త బిన్దవస్తాకాః । హే వాయోతాన్ స్తో
కాన్ విభక్తాన్ కురుపిబేత్సధః । వ్యతిరేకముఖే నాహవనీయ స్సోత్తర
పాశ్వే వర్తిష్యక్టారేషు వపాయాః శ్రవణం విధత్తే “నాన్తమషక్టా
రమతిహరేద్వదన్త మక్టారమతిహరేద్దేవతా అతిమన్యేత” (సం - ౬కా|
౩ప్ర|౯అ) ఇతి । అక్టారస్య సర్వదేవతాత్మకత్వాత్ తదవజ్ఞయా దేవ
తా ఏవావజ్ఞాతాభవన్తి, తస్మాదస్త్రిన్నేవాక్టారే వపాంశ్రవయత్ । వీహీ
త్యత్ర విశేబ్దస్యాధాం దశాయతి “వాయోవీహిస్తోకానా మిత్యాహ త
స్మాద్విభక్తాస్తోకా అవవద్యవై” (సం-౬కా|౩ప్ర|౯అ) ఇతి । పతన్తిత్య
ధః । వపాయా అధస్తాద్యహి రగ్రస్థాపనవిధి మథవాదేనోన్నయతి
“అగ్రంవా ఏతత్సకానాం యద్వపాగ్రమోషధీనాం బహిరగ్రేణేవా
గ్రగ్ సనుధాయత్యధో ఓషధీష్వేవ పశూన్ ప్రతిస్థాపయతి” (సం-౬కా|
౩ప్ర|౯అ) ఇతి । అగ్రం శ్రేష్ఠంఓషధ్యగ్గై బహిఃపావశ్వగ్రూపాయా
వపాయాస్సమృద్ధ్యధాం ఓషధీషు పశుప్రతిస్థాపనాధాం బహిరగ్రం వ
పాయా అధఃస్థాపయేదిత్యధః । అథాన్తిమప్రయాజాధాం మైత్రావరుణం

ప్రతి అధ్వర్యోః త్రైమమస్త్రీ ముత్పాదయతి “స్వాహాకృతీభ్యం ప్రే
 ష్యేత్యాహ యజ్ఞస్యసమిష్టే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । స్వాహాశబ్ద
 బహుళాకృతి ముత్పాదయోగోయాసామన్తిమ ప్రయాజ దేవతానాం
 తాః స్వాహాకృతయః తదధాం హేమైత్రావరుణ హూతారంప్రేరయ
 నైత్రావరుణై “హూతాయక్షదగ్నిం స్వాహాభ్యస్య” ఇత్యాదిమన్తై
 ణ హూతారంప్రేవ్యతి । సచ హూతా “సద్యోజాతో వ్యమిమిత”
 ఇత్యాదికాం యజ్ఞాంపతతి । తతోధ్వర్యురన్తిమప్రయాజంయజతిఏవమ
 యంప్రేషో యజ్ఞస్యసమిష్టే సవ్యగిష్టే సవ్వవ్యతే ప్రయాజశేషణ
 హవిరభిహరణం విధత్తే “ప్రాణాపానౌవా ఏతౌపశూనాం యత్ప్రప
 దాజ్యమాత్మావపా పృషదాజ్యమభిహర్య వపామభిహరయత్యాత్మనే
 వపశూనాం ప్రాణాపానౌ దధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । దధిమిశ్ర
 మాజ్యం పృషదాజ్యం । పృషదాజ్యస్యవపాయాశ్చాభిహరణేన వపారూ
 పే వశ్వాత్సని పృషదాజ్యరూపా పశూనాం ప్రాణాపానౌస్థాపయతి । క
 ల్పః “ప్రతిప్రస్థాతా ఆహవనీయే వపాశ్రయణీప్రహరతి, స్వాహూర్ధ్వ
 నభసంమారుతంగచ్ఛతమితి, ప్రాచీంద్విశూలాం ప్రతీచీమేకశూలామితీ”
 ఇతి । హే వపాశ్రవణ్యోయువాం స్వాహా హుతేసత్యా ఊర్ధ్వనభసంజ్ఞ
 కం మరుత్పుత్రం గచ్ఛతం । తత్ప్రాప్తౌ పువయోగం దశేయతి “స్వా
 హూర్ధ్వనభసం మారుతం గచ్ఛత మిత్యాహూర్ధ్వనభా హస్తవై
 మారుతో దేవానాం వపాశ్రవణీ ప్రహరతితేనైవై నే ప్రహరతి” (సం-
 ౬కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । వ్యత్యస్తాగ్రతాం విధత్తే “విషూచీప్రహరతి త
 స్తాద్విష్వజ్ఞాం ప్రాణాపానౌ” (సం-౬కా|౩|ప్ర|అ) ఇతి । ప్రాణా ఊ
 ర్ధ్వవృత్తిరపానోధోవృత్తిరితి తయోర్వ్యత్యాసః॥

॥ అత్రవినియోగసజ్జీహః ॥

“వాగహ్మోపాయనేశేషం సంమహూనినయేచ్ఛవి

ఓషస్వధియధాపూర్వం రక్షదర్శంసలోహితం॥

త్యజేదదంబాధనీయ మిషఉభిద్యతేవపా।
 ఘృతే శ్రవణ్యావాచ్ఛాద్య అభిత్త్యాకృత్యతేవపా॥
 ఉరుపూర్వానలంగత్వా వాయోదభామధఃక్షిపేత్ ।
 స్వాహాశ్రవణ్యపయోహ మంత్రాగ్రహణవింతిః”॥ఇతి॥

అత్రమీమాంసా ఛన్దసే న స్తః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయో వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
 ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సంతే మనస్తా మనస్సంప్రాణేన ప్రాణో జుష్టం దైవేభ్యో హవ్యం
 ఘృతవత్స్వాహైష్ట్యైః ప్రాణో అక్లే అక్లే నిదేభ్యదైష్ట్యైః హవో అక్లే
 అక్లే విబోధవద్దేవ త్వష్టభూరి తేనగ్ సమేతు విమరూపా యత్సలత్యో
 బో భవథదవత్రా యన్తమవస్తే సఖాయోను త్వామాతాపితరో మద
 స్తు శ్రీరస్యగ్నిస్తా శ్రీణాత్వాపః సమరిణన్వాతస్య॥౧॥

త్వా క్రజ్యే పూణ్ణో రగ్ హ్యో అపామోషధీనాగ్ రోహిష్యఘృతం
 ఘృతపావానః పిబత వసాం వసా పావానగ్ పిబతాన్తరిక్షస్య హవిరిసి
 స్వాహాత్వాన్తరితాయ దిశగ్ ప్రదిశ్ అదిశో విదిశ్ ఉద్దిశః స్వాహా దిగ్భ్య
 నమోదిగ్భ్యః॥౨॥

వాతస్యోష్టావిగ్ శతిశ్చ॥౧౦॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే దశ
 మోఽనువాకః॥*

వ్యతిరేకముఖేనోత్తరవిధిమున్నయతి “యోశ్రుతగ్ శృత మాహసవససా”
 (సం-౬కా.౩ప్ర.౧౦౮) ఇతి । యజ్ఞత ఇతి శేషః తస్మాచ్ఛ్రుతేనత్యుత్తరం
 బ్రూయాదితి ప్రత్యుత్తరవిధిః । అత్రనూత్రం “అధప్రతిప్రస్థాతా వృషదా
 జ్యస్యోపహత్య స్థి జుహ్వంసమానీయాన్తరేణ చాత్వాలోతగ్రా ఉదజు
 పనిమగ్ర్య పృచ్ఛతి, శ్రుతగ్ హవీఃకశమితరితి, శమితైష ఉత్తరతో హృ
 దయశూలం ధారయత్తిష్ఠతి, సశ్రుతమితిప్రత్యాహ, తం తదైవ ద్వితీయ
 ముత్గ్రమ్య పృచ్ఛతి, తం తదైవెతరగి ప్రత్యాహ, తం తదైవ తృతీయ
 ముత్గ్రమ్య పృచ్ఛతి, తం తదైవెతరగి ప్రత్యాహ” ఇతి । అత్ర “సంతే
 మనసామః” ఇత్యస్య మన్తాగ్రధ ముపేత్యోభిఘారణం విధత్తై “ప్రా
 ణాపానానా ఏతౌపశూనాం యత్ప్రపదాజ్యం పశోగి ఖలువా ఆలబ్ధస్య
 హృదయమాత్మాభిసమేతి యత్ప్రపదాజ్యేన హృదయ ముభిఘరయత్యా
 త్తన్నేవ పశూనాం ప్రాణాపానా దధాతి ” (సం-౬కా.౩ప్ర.౧౦౮)
 ఇతి । ఆభిసమేతి ఆభిముఖ్యేన జీవాత్మా హృదయదేశమాగచ్ఛతి సజ్జచ్ఛ
 తే । శ్లక్షణామకస్య శాఖామవదానా ధారత్వేన విధత్తై “పశునావైదే
 వా స్సువగ్గంఠోకమాయకా తేమన్యస్తమసుష్యామోన్వాభవిష్యదీతి త
 స్యశిరశ్చిత్వామేధం ప్రాత్యోరయక సప్రత్యో భవత్తత్ప్రీక్షస్య ప్రక్షత్వం
 యత్ శ్లక్షణ శాఖాత్తర బహిః భవతిసమేధస్యైవ పశోరవద్యతి ” (సం-
 ౬కా.౩ప్ర.౧౦౮) ఇతి । పశునాసహస్వగ్గం గచ్ఛన్తాదేవా మనుష్యాణాం
 నైవ సహగమనం మా భూదిత్యభిప్రేత్య తద్వారయతుం పశోః శిరః ఛి
 త్వామేధం రసం ప్రాత్యోరయకా అస్రావయకా । సరసాభూమాపతి త్వా
 శ్లక్షణవృత్తోభవత్ । తస్మాత్ప్రత్యోరణా దుత్పన్నస్య శ్లక్షణామసమ్పన్నం
 తచ్ఛాఖాం బహిఃపక్షార్థ్యం స్థాపనాదుత్తర బహిఃరిత్యుచ్యతే । తదవ
 స్థాపనేన సరసస్యైవ పశోహవిరవత్తం భవతి । అత్రనూత్రం “జుహవా
 పభృతోహిరణ్య శకలమవధాయ బహిఃష్ఠి శ్లక్షణశాఖాయా మవదానా

భాష్యమ్.

నవమేనువాకే వపాయాగోభిహితః । అధశమే వపాహూమో
 ౭భిధీయతే । కల్పః “అధశమితుహ్నాదయ శూలమాదాయ తేనహ్నాద
 య ముఖ్యిద్య * తంశమిత్రేప్రదాయ పృషదాజ్యేన హ్నాదయముభి ఘోర
 యతి, సంతేమనపా మనస్సంప్రాణేనప్రాణాజుప్తం దెవేభ్యోహవ్యంఘృ
 తవత్తాహేతి” ఇతి । హే హ్నాదయతవ మనస్థానీయేన పృషదాజ్యేన దే
 వానాంమన స్సక్తతమస్తు । ఎవం ప్రాణేపియోజ్యం । హవ్యంత్యాందేవా
 నాంప్రియం ఘృతవద్యథా భవతితథాస్వాహా అభిఘోరయామిసోఽయం
 మస్త్రీక్షాపేక్షితః । అభిఘోరణం విధిత్సురాదౌ వపాత్థేదప్రయుక్త చిద్రాపి
 ధానరూపం పశ్వక్తం పురోడాశం విధత్తే “వశుమాలభ్య పురోడాశం ని
 ర్వపతిసమేధమేవైన మాలభతే” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । మేధస్సా
 రః । పురోడాశస్యద్రీహిసారత్వాత్ సారోపేతం పశుమాలబ్ధవాఙ్భవతి ।
 నిరుప్తస్య హూమకాలం విధత్తే “వపయా ప్రచయన్ పురోడాశేన ప్రచ
 రత్యూర్వైవ పురోడాశ ఊర్ధ్వమేవ పశూనాం మధ్యతో దధాత్యధో వశో
 రేవభిద్రమపి దధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । “జాతవేనోవపయా
 గచ్ఛదేవాః” ఇతి మన్తేణివపాంహుత్వా వశ్యాత్పురోడాశ హూ
 మః । వపాహూమహ్నాదయాది హూమయోమధ్యం పశూనా ము
 దరస్థానం ఆతస్తత్రైవోజన్ పురోడాశరూపమన్నం స్థాపితవాఙ్భవతి ।
 కింబువపాఛేదేన యత్పశోశ్చిద్రం తప్తిహేతం భవతి । ఉత్తరదేశే హ్నాద
 యాదిహవిర్ని పచంతంశమితారం ప్రతిప్రశ్న మస్త్రీముత్పాదయతి “పృ
 షదాజ్యస్యోపహృత్య త్రివిప్రుచ్ఛతి, శృతగ్హవీః శమితరితి త్రివత్వా
 హిదేవాః” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । పృషదాజ్యస్య పాత్రగతస్యాం
 శం స్రువేణోపహత్య పృథకోస్వీకృత్య మన్తేణ త్రివిప్రుచ్ఛేత్ । శృతం ప
 క్వం । ప్లుతిప్రశ్నార్థా । త్రిరుక్తంసత్యమితి బుద్ధియోహంతే త్రివత్వాః ।

న్యవద్యక్ సమ్మేగ్యతి, మమోతాయై హవిషోవదీయమానస్యానుబ్రూ
 హీతి, హృదయస్యాగ్రేపద్యత్యథ జిహ్వయా అథవక్షసోయథాకామ మి
 తరేషాం మధ్యతో గుదస్యవద్యతి, ఇత్యుక్తమితి । పక్షస్య హృదయాది
 హవిష ఆహవనీయం ప్రత్యానయనే మాగ్గవిశేషం విధత్తై “పశుంవై
 హ్రీయమాణగ్ రథోగ్ స్యనుసచ నైస్తరా యూపజ్ఞానహవనీయజ్ఞు
 హరతి రక్షసామపహత్యై” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౨) ఇతి । అనుసచనై
 అనుగచ్ఛన్తి । యూపస్యాహవనీయస్యచ రక్షోఘాతిత్వాత్ తయోరస్త
 రాళై భయంనాస్తి । ఘోరా తారం ప్రతివైశమన్త్ర ముత్పాదయతి
 “పశోవాః ఆలబ్ధస్య మమోపక్రామతి మనోతాయై హవిషో వదీయ
 మానస్యానుబ్రూహీ త్యాహ మనపవాస్యావరున్ధై” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౨)
 ఇతి । అగ్నిదేవతామనోతా, “త్వగ్ హ్యగ్నై ప్రథమోమమోతా” ఇతి
 మన్తాఽమూత్ । మనస్యూతాసమ్బద్ధామనోతా । సభ్యవిశిష్టాన్యవదా
 నాని విధత్తై “ఏకాదశా వదానాన్యవద్యతి దశవైవశోఽగ్ని ప్రాణా ఆత్మైకా
 దశోయావానేవ పశుస్తస్యావద్యతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౨) ఇతి । నాభి
 సహితాని దశచ్ఛిద్రాణిప్రాణాః, దేహాత్మా, అత ఏకాదశ సభ్యయా
 కృత్సోపిపశురవత్తో భవతి । తాన్యేకాదశాణాని సూత్రైఽభిహితాని హృ
 దయంజిహ్వ వత్తో యకృద్వృక్త్యై సవ్యం దోరుభయపాశ్వేదక్షిణా
 శ్రోణీగుడ తృతీయమితి దైవతాని” ఇతి । క్రమంవిధత్తై “హృదయస్యా
 గ్రేపద్యత్యథ జిహ్వయా అథ వక్షసోయద్యై హృదయేనాభిగచ్ఛతి త
 జ్జిహ్వయావదతి యజ్జిహ్వయావదతి తదురసోఽగ్ని నిర్వదత్యై తద్వైవశో
 యథాపూర్వం” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౨) ఇతి । లోకే ప్రథమంహృదయే
 న నిశ్చిమోతి తత్పశ్చాజ్జిహ్వయావదతి । పునరపి తదేవ నిశ్చేషేణాశ్చ
 ధ్వనినావదతి తదానీమరస ఉర్ధ్వదేశగతబలేన వదతి । తస్మాద్ధృదయాదీ
 నాం త్రయాణాం అంశక్రమేణావద్యేత ఏతదేవ క్రమావదానం పశోరక్త
 షు యథాపూర్వం భవతి । యథాలోకే అభివదనవ్యవహరగ్ని పూర్వం ప్ర
 వృత్తః తదైవభవతి । ఉత్తరేష్వగ్నేషు హృదయాది వత్సృగ్ క్తం క్రమం

వారయతి “యస్యైవమవదాయ యథాకామ ముత్తరేషామవన్యతి య
 ధాపూర్వమేవాన్య పశోరవత్తం భవతి” (సం - ౬కా | ౩ప్ర | ౧౦౮)
 ఇతి । ఉత్తప్రకారేణయన్య పశోః హృదయాదీని త్రీణ్యక్తాన్యవదాయ ఉ
 త్తరేషామైభికక్రమేపి పూర్వం హృదయాద్యక్షం యథానదోషకారి తత్తై
 వ ఉత్తరమపి భవతి । ఏకాదశస్వక్లేషు గుదకాణ్డరూప వక్లేషముత్తమ
 మధ్యమాధమభాగైస్తైగ్రా విభజ్యతేషు తేషు భాగేషు మధ్యమోత్త
 మభాగయో వికల్పేనావదానం విధత్తే “మధ్యతోగుదస్యావన్యతి మ
 ధ్యతోహిప్రాణ ఉత్తమస్యావన్య త్యుత్తమోహి ప్రాణో యదీతరం య
 దీతరముభయమేవాజామి” (సం - ౬కా | ౩ప్ర | ౧౦౮) ఇతి । ప్రా
 ణవాయుముఖమధ్యే వర్తతేస్వయం జీవన హేతుత్వాత్ । చతురాది
 మసర్వేషామూత్తమశ్చ । అతోయదీతరం మధ్యమభాగం స్వీకుర్యాత్ య
 దీతర ముత్తమభాగం తమభయమపి జామిక్యన్నభవతీకిన్తు అనాలన్యం
 దోషరహితమిత్యర్థః । హృదయాద్యవదానాని ప్రశంసతి “జాయమా
 నోవై బ్రాహ్మణస్త్రిభిర్ముఖా వాజాయతే బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యోయ
 జ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్య ఏషవా అన్యణాయగి పుత్రీయజ్ఞా బ్ర
 హ్మచారివాసీ తదవదానై రేవావదయతే తదవదానానామవదానత్వం”
 (సం-౬కా | ౩ప్ర | ౧౦౮) ఇతి । బ్రహ్మచర్యేణవేదాభ్యాసేన బ్రహ్మచారి
 త్వేనగురుగృహే వసతీతి బ్రహ్మచారివాసీ వేదాభ్యాసాదిభిరపాక ర్తవ్యం
 యద్యథం తత్ హృదయాద్యవదానై రేవాపాకరోతి । ఋణమవదయతే
 ఏభిరిత్యవదానత్వం । స్విప్తక్రదర్థం త్ర్యక్తావదానంవిధత్తే “దేవాసురా
 స్సంయత్తా ఆసన్తైదేవా అగ్నిమబ్రువన్ త్వయావీరేణా సురానభిభవా
 మెతిసో బ్రవీద్వరం వృణై పశోగుద్ధారముద్ధరా ఇతి సపతముద్ధార ముద
 హరతదోగి పూర్వాధాన్యగుదం మధ్యతఃశ్రోణిం జఘనాధాన్య తతోదే
 వా అభవన్ పరాసురా యత్ర్యక్తాణాగ్ సమవన్యతి భ్రాతృవ్యాభి ఘా
 త్యై భవత్యాత్తనా పరాస్యభ్రాతృవ్యోభవతి” (సం-౬కా | ౩ప్ర | ౧౦౯)
 ఇతి । ఉద్ధారం ఉత్కృష్టంధ్రియమాణం ఉత్తమభాగం ఉద్ధరైస్త్వికరవాణి ।

పశోఽపూనాథాఽస్య సమృద్ధిదోహాంతం మధ్యతః పశుమధ్యభాగ
 సమృద్ధిగుదం అపరాథాఽస్య సమృద్ధిసీంశ్రోణీం । వక్రగతిం విధత్తే “అక్ష
 యావద్యతి తస్మాదక్ష్యయా పశవోఽక్లాని ప్రహరన్తి ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం-
 ౬కా|౩|ప్ర|౧౦౭) ఇతి । గవాదయః శయనకాలేఽక్లాని పాదాః అక్షయా
 వక్రత్వేనావస్థాపయన్తి । అత్రవక్రగతిః సూత్రేదశితా “దక్షిణందోస్య
 వ్యా శ్రోణీగుదత్యతియమితిసావిష్టకృతాని” ఇతి । విధత్తే “మేదసాస్ర
 చాప్రోణోతి మేదోరూపా వైపశవో రూపమేవ పశుషుదధాతి” (సం-
 ౬కా|౩|ప్ర|౧౦౭) ఇతి । జీణపటసదృశం హృదయవేష్టనంమేదః । స్రుచా
 జుహూపభృతో హృదయమేదసా ఆచ్ఛాదయేత్ । సతిమేదో బాహుభ్యే
 పశవోరూపవస్తోభవన్తి । తత్ర కిచ్ఛిద్విశేషః విధత్తే “యూషన్నవధాయ
 ప్రోణోతిరసోవాఎష పశూనాం యద్యూరసమేవ పశుషుదధాతి” (సం-
 ౬కా|౩|ప్ర|౧౦౭) ఇతి । యూషశబ్దేన మాంసేనసహవక్త్వం జలముచ్యతే ।
 తస్మిన్తలేమేదః ప్రక్షిప్యతేనాచ్ఛాదయేత్ । కల్పః “అథపశోరవదానానిస
 మ్పృశతి, విస్త్రీయప్రాణో ఆక్లేఅక్లే నిదెధ్యదైన్ద్రోఽపానో ఆక్లేఅక్లేవి
 బోభువద్దేవ త్వష్టర్భూరితేనగ్ంసమేతు విషురూపా యశ్చలత్క్యైశ్చో భవ
 ధదేవత్రాయ నైమవసే సఖాయోనుత్వామాతాపితరో మదన్తు” ఇతి ।
 ఇన్ద్రీదేవతాకర్షప్రాణససవశోస్తస్త్రిక హృదయాద్యక్లేనిదేధ్యత్ నిధీయ
 తాంస్థాప్యతాంతద్వదపానోఽపి విబోభువత్ విశేషేణ భవతుతిస్థతుహ
 దేవత్వస్వస్తే తవతసుగ్రహణ భూరిసర్వమర్జజాతం సంసమేతుభేదనేన వి
 స్త్రీప్తమపిసమవేతం భవతుహ హృదయా ద్యవయవాయూయం విషురూ
 పావిలక్షణరూపా అపిసలత్క్యైశ్చ హవిష్టైస్ససమానలక్షణాభవధాయద్య
 స్సార్పూర్వం విషురూపాః తస్మాదితడార్ధ్యం సలత్కుత్వం సమ్పాదనీ
 యం । హేపశోదేవత్రాదేవేషుయన్తం గచ్ఛన్తం త్వాంసఖాయః ఇతరే
 పశవో మాతాపితరశ్చానుమదన్తు । కిమర్థం । అవసే త్వన్మఖేన స్వగ్
 ప్రాప్త్యా స్వకులంసర్వంసేవితుం । బోధాయనః “అధదక్షిణేన పాశ్వే
 న వసా సూచామం ప్రయకాతి కున్బుతః, శ్రీరస్యగ్నిస్తావ్వి శ్రీణాశ్యాపః స

మరిణ వ్యాతస్యత్వా ద్రజ్యై పూష్ణోరగ్ హ్యే అపా మోషధీనాగ్ రో హేమ్యై” ఇతి । అపస్తమ్భః “శ్రీరసీతిపాశ్వేన వసా హూమం ప్రయాతి, వాతస్యత్వా ద్రజ్యై ఇతి, తేనై వాపదధాతి” ఇతి । మాంస పాకభాణ్డస్థితః స్నేహాత్మకోద్రవ విశేషా వసా, సాచ హూయత ఇతి హూమశబ్దా భిదయా । పాశ్వేశజ్జేన తత్ర త్వమస్థి వివక్షితం, తస్మాద్ధోఽగ్రభాగః స్థూలః కుష్టుశబ్దాభిధేయః, తేన వసాదూషం హూమద్రవ్యం పాత్రేగృహీతంప్రయాతి అలోడయేదితి బోధాయనవాక్యా ఖంః । మంత్రార్థస్తు హేవసే శ్రీరసి ఆశ్రయణీయాసి తస్మాదాహవనీయోగ్నిః త్యాంశ్రీణాతు ఆశ్రయతు స్వీకరోతు । అపశ్పత్వాం సమరిణా సమ్యక్ప్రపువస్తు తవశోషమాధూత్ । హే వసేత్వామపి దధామి । కిమర్థం । వాతస్యద్రజ్యై వాయోర్గతయే । పూష్ణోరగ్ హ్యే ఆదిత్యస్య గతయే । అపమృద్ధినీ నామోషధీనాం రోహిమ్యై ప్రరోహార్థం । త్వయిపిధా నేన సురక్షితాయాం త్వదీయ హూమః సుకృతేన వాయుగమనాదిరూపో జగద్వ్యవహారః సుస్థితో భవతీతిస్తూయతే । అలోడనం విధత్తే “పార్శ్వేన వసా హూమం ప్రయాతి మధ్యంవా పతత్పశూనాం యత్ పాశ్వేగ్ రస పషపశూనాం యద్వసా యత్పార్శ్వేన వసా హూమం ప్రయాతి మధ్యత పషపశూనాగ్ రసందధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అవదానసంమర్శన మన్తస్య పూర్వభాగే శ్రుతవిన్ద్ర ఇత్యసాతద్ధితోదేవతావాచీత్యాహ “ఘృన్దివాపతత్పశుం యత్సంజ్ఞపయన్తైన్ద్రః ఖలువై దేవతయాప్రాణవిన్ద్రోపాన విన్ద్రగిప్రాణో అక్లే అక్లే నిదేధ్యదిత్యాహ ప్రాణాపానావేవ పశుషుదధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । సంజ్ఞపనం హసనంగళనోధా చ్యుపశూతేన సవృద్ధ్యతే తేమోషద్రవణావసీతయోః ప్రాణాపానయోః పునఃస్థాపనంకర్తవ్యం । ద్వితీయభాగే త్వప్తుశబ్దాభిప్రాయమాహ “దేవత్వప్తభూరితే సగంసమేత్విత్యాహ త్వప్తాహి దేవతయాపశవః” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । తృతీయభాగే పౌద

యాద్యాకారేణ వైలక్షణ్యం హవిష్మేష్వినసాలక్ష్యణ్యశ్చ ప్రసిద్ధమిత్యా
హ” “విషురూపాయత్సలక్షణ్యో భవభేత్వాహ విషురూపాహ్యేతేన
స్తస్సలక్ష్యణ్యపితహిభవన్తి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౧౦౮) ఇతి । చతుర్థభా
గే అనుమదస్తుశబ్దస్యాభిప్రాయమాహ “దేవత్రాయ స్తమవసే సఖాయో
సుత్వా మాతాపితరో మదన్త్విత్వాఽఽహోఽనుమత మేవైనం మాత్రాపి
త్రాసువగ్ం లోకంగమయతి” (సం-౬కా|౩ప్ర|౧౦౮) ఇతి । శ్రీరసివా
తస్యేత్యేతా మన్తా వ్రపేక్షితా । బోధాయనః “సోద్ధచేయాజ్యాయై
వసాహూమంజుహూతి, ఘృతం ఘృతపావానగి పిబతవసాం వసా
పావానగి పిబతాన్తరిక్షస్య హవిరసిస్వాహోత్వాన్తరితాయ స్వాహేతి,
వపట్రుతే హవిజాహూత్యేతస్య హూమ మనుప్రతిప్రస్థాతా వసా
హూమోదేకేణ దిశోజుహూతి, దిశ్గప్రదిశ ఆదిశో విదిశ ఉద్దిశస్సన్వి
హోదిగ్ధ్యోనమోదిగ్ధ్యుః” ఇతి । ఆప స్తమ్బః “యాజ్ఞాయా అర్థచే
ప్రతిప్రస్థాతా వసాహూమం జుహూతి, ఘృతం ఘృతపావానగి పిబ
తేత్సుదైకేణ దిశ్గప్రదిశ ఇతిప్రదిశం జుహూతి, మధ్యేవశ్చ మేనప్రా
శ్చముత్తమగ్ం సగ్ స్థాపయతి, నమోదిగ్ధ్యుఇత్యుపతిష్ఠతే” ఇతి । ఉదే
కశ్శేషః । ఘృతపావానోదేవా అత్రత్యం ఘృతం పిబత । హే వసాపావా
నః ఇమాం వసాంపిబత । హేవసేత్వమన్తరిక్షవాసి నో దేవగణస్యహవి
రసి అతోన్తరిక్ష వాసి నేత్వాంస్వాహోజుహూమి । దిశ్గప్రప్రైదిశే
స్వాహేతిశేషః । ప్రదిశోదక్షిణాయై । ఏవమన్యత్రాపి । వప్యేతుమన్త్రేన
వాభ్యోదిగ్ధ్యుః స్వాహేతియోజ్యం స్పష్టత్వాత్ । మన్తాఽపేక్షితాః ।
విధత్తే “అర్థచేవసాహూమం జుహూత్యసౌవా అర్థచ ఇయ
మర్థచ ఇమే ఏవరసేనానక్తి దిశోజుహూతి దిశపవరసేనానక్త్యధో
దిగ్ధ్యుపవోజగ్ రసమవరున్ధే” (సం-౬కా | ౩ప్ర | ౧౦౮) ఇతి । యాజ్ఞా
యాగి పూర్వోత్తరయోరర్థచయో రభిమానిన్యో దేవా ద్యావాప్రుథి
వ్యాదితి । మధ్యేహూమేన ఉభేఽపిరసేనాక్తభవతః । ఉదేకహూమ
న దిగ్గవతా స్తృప్యన్తి । యజమానస్యాపి దిశాం సకాశాదన్నరసప్రాప్తిభా

వతి । అవదానపూర్వకం ద్వాప్రైషమన్తా మైత్రావరుణంప్రతి ఉత్పాద
యతి “ప్రాణాపానౌవాపతౌ పశూనాంయత్పుషదాజ్యం వానస్పత్యాగి
ఖలువై దేవతయా పశవో యత్పుషదాజ్యస్యోపహత్యాహవనస్పతయే
నుబ్రూహి వనస్పతయైప్రైష్యతి ప్రాణాపానావేవపశుషుదధాతి” (సం-
౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । పుషదాజ్యస్యోపహత్యా పాత్రగతం పుషదాజ్యం
స్రవేణజహ్వీమవదాయేత్యర్థః ప్రైషయోరయమర్థః । హే మైత్రా
వరుణ త్వం వనస్పతి దేవతాయై అనుబ్రూహి పురోనువాక్యాంవత, తతో
యాజ్ఞాం పతితుం హేమాతారంప్రేరయతి । ఏవంసతి వనస్పతిదేవతాకేషు
పశుషు పుషదాజ్యగూపా ప్రాణాపానౌదధాతి । అధేదాధానం తస్య తస్య
హృదయాద్యజ్ఞస్యాంశమేత్ర సమవద్యతి । విధత్తై “అన్యస్యాన్యస్య సమ
వత్తగ్ సమవద్యతి తస్మాన్నానారూపాగిపశవః” (సం-౬కా-౩|ప్ర|౧౦౮)
ఇతి । సమవత్తం అదత్త కేషం అవదేయానామక్లానాం బహువిధత్వా
త్ తస్మాద్ధోమలభ్యాః పశవోఽపి బహువిధాః స ర్వేష్వవదానేషు మాంస
నిస్సృతజలే నోపసేచనం విధత్తై “యూష్ణోపసింహితరసోవా ఏషపశూ
నాం యద్రసమేవ పశుషు దధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । హవి
శ్చేషస్య ఇడాభాగస్య భక్షణా యేడోపాహ్వీనం హేమాతువిధత్తై “ఇ
డాముపహ్వయతే పశవోవా ఇడాపశూనేవో పహ్వయతే చతురుపహ్వ
యతే చతుష్పాదోహి పశవః” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఇడాదేవతా
యా గోరూపత్వా త్పశవోవా ఇడేత్యుక్తం యద్యపి తస్మాదకాదేవ
ప్రాప్తంతథాప్యాఘారవదిష్టి వికృతిత్వద్యోతనాయ పునర్విధానం । అత్ర
ఇడావదానేమేదసా ఉపస్తరణాభిఘారణే విధాతుం తద్వ్యతిరేకంనిస్తతి
“యంకామయేతా పశుస్యాదిత్యమేదస్కం తస్మా అదధ్యాన్వేదోరూపా
వైపశవో యాపేక్షైవైనం పశుభ్యోనిర్భజత్య పశురైవభవతి” (సం-౬కా|
౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । సిద్ధద్వరహితం మాంసమమేదస్కం ఏనం యజమా
నం పశూనాం నిర్భజతి నిరస్యతి । అతో యజమాన్సః పశురహితోభవతి ।
విధత్తై “యంకామయేత పశుమాన్త్యా దితిమేద స్వత్తస్మా అదధ్యాన్వే

దోరూపావైపశవో యాపేతైవాన్తై పశూనవగుధై పశునూనేవ భవతి”

(సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | అత్రసూత్రం “మేదసోపస్తీయ మేదసాభి
ఘోరయతి” ఇతి | పృషదాజ్యేనానూయాజాహుమాం విధత్తే “ప్రజాప
తీయజ్ఞమస్మజతస ఆజ్యం పురస్తాదస్మజత పశుంమధ్యతగి పృషదాజ్యం
పశ్చాత్తస్తాదాజ్యేన ప్రయాజా ఇజ్యంతే పశునా మధ్యతగి పృషదాజ్యే
నానూయాజాస్తస్తాదేతన్నిశ్రమివ పశ్చాత్ సృప్తగ్ హి” (సం-౬కా|
౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | యథాప్రథమస్మష్టేవాజ్యేన ప్రథమభావినగి ప్రయాజా
ఇజ్యంతే, యథావామధ్యతః స్మష్టేన పశునా మధ్యతో యజతే, తథా
పశ్చాత్సృష్టేన పృషదాజ్యేన పశ్చాద్భావినోనూయాజా యష్టవ్యాః |
యస్తాదేకంద్రవ్యం న పర్యాప్తమితి బుధ్యా పశ్చాద్ద్రవ్యాన్తరేణ సహౌ
తద్యద్విహితం తస్తాదే తత్పృషదాజ్యం దధిమిశ్రమేవ చోదకప్రాప్తం |
త్రిత్వసంఖ్యామహాద్య సంఖ్యాం విధత్తే “ఏకాదశానూయాజాః యజతి
దశవైపశోగ్ ప్రాణా ఆత్మైకాదశో యావానేవ పశుస్తమను యజతి”

(సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి | పృషదాజ్యం ప్రశంసతి “ఘ్నన్తివా ఏత
త్పశుం యత్సంజ్ఞ పయంతి ప్రాణాపానౌ ఖలువావీతౌ పశూనాం యత్పృ
షదాజ్యం యత్పృషదాజ్యేనానూయాజాః యజతి ప్రాణా పానా వేవ
పశుంపదధాతి” (సం-౬కా|౩|ప్ర|౧౦౮) ఇతి |

॥ అత్రవినియోగసర్వహః ॥

“సన్తేభిఘోర్య హృదయమైన్ద్రోగ్రవత్తాభిమర్శనం |

శ్రీసహర్ష్యేన వ సాం యాతి వాతపార్శ్వప్యతావసా ||

ఘృతం వసాహుతిష్ఠద్భిరిగోభ్యోమాసమిత్తతః |

దిశ్యపథాసమత్రైతే మన్తాద్వాదశపణితాః” ఇతి ||

అథమీమాంసా.

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చింతితం ॥

“పశ్వద్ధానుష్ఠితైవాన్తై పురోడాశఉపక్రియా |

అస్తీవావిద్యభావా మ్నోహ్యస్త్యవార్యత్వతోఽధ్యవత్”॥ఇతి॥

అగ్నిషోమీయ పశోర్యాని చోదకప్రాప్తాని ప్రయాజాదీన్యంగా న్య నుష్టితానితైరి పశు పురోడాశస్యోపకారోనాస్తి । కుతః । ఇష్టి వికృతిత్వా దుపకారబోధకస్య విధేరభావాత్ । చోదకస్తు దర్శపూణమాసవత్పశు రనుష్ఠేయ ఇత్యేవంబూపత్వాత్ పశోరేవ తదుపకారం బోధయతి । నతు పశుపురోడాశస్యోపేష్టి వికృతిత్వా త్తత్రాపి చోదకోఽస్తితిచేత్ । బాధం । అతపవ భిన్నచోదక బలాత్ పురోడాశోపకారాయ ప్రయాజా ద్యక్తాని పృథగనుష్ఠేయానీతిప్రాప్తైబ్రూమః । యద్యపిపశ్వర్థైః పురోడాశస్య ఉప కారక ఇత్యేతాదృశం శాస్త్రంనాస్తి తథాప్యయ ముపకారోఽర్థతప్తప్రా ప్తినవారయితుం శక్యతే । యథాప్రదీపస్య వేదిప్రకాశార్థం నిర్మితస్పార్థ సిద్ధం మాగప్రకాశకత్వమనివార్యం తథాపశుమస్త్ర మధ్యేఽనుష్ఠీయ మాసస్య పురోడాశస్య పశ్వర్థై రంధైరుపకారకైసవార్యేత తస్మాదన్యా ర్థై రస్తూపకారః॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్దితం ॥

“ఆజ్యభాగౌ పురోడాశే నస్తస్తావాన్యచోదకః ।

లుప్తస్తతోనతౌమైవం ప్రయోగాంశస్యలోపనాత్”॥ఇతి॥

తౌనపశౌ కరోతీతి నిష్పేధాదాజ్యభాగయోగి పశానభావేన పురో డాశే ప్రసజ్గసిద్ధినాఽస్తి । తతస్తావిచార్యేతే । తత్రపురోడాశే ఆజ్యభాగౌ నస్తస్థి తావత్ప్రాప్తమ్ । కుతః । పురోడాశవిషయస్య చోదకస్యలుప్తత్వా త్ అన్యథా ప్రయాజాదీనామపి పునరనుష్ఠానాపత్తై రితిప్రాప్తై బ్రూమః । నతావత్పురోడాశాంశే చోదకోలుప్యతే చోదకాభావాత్ పూర్వోక్తప్రస జ్గసిద్ధిస్తు ప్రయోగవచనమేవ బాధతేనచోదకం । అన్యథా ప్రయాజాదీనాం పురోడాశాంగత్వాభావేన ప్రసజ్గసిద్ధి రవ్యవక్తవ్యత్వాత్ । ననుప్రసజ్గభా థేఽపి ఆజ్యభాగౌ నస్తస్థితిచేత్ । న । ఆజ్యభాగౌ ప్రతిపాదితాయాగిప్ర

సజ్జసిద్ధైరభావాత్ । తతస్సప్రసిద్ధాజ్జవిషయ ప్రయోగాంశస్యైవ బాధా ద
బాధితేన ప్రయోగవచనాంశేన అజ్యభాగావ నుష్టాప్యేతే । యథా దేవ
దత్తే యజ్జదత్తేచ యజ్జదత్తే యానమాదూఢే దేవదత్తయానం నివర్తతే
సతు వస్త్రాలంకారాది తద్వత్ ॥

దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిత్రితమ్॥

“ప్రయాజై కాదశత్వాది విశేషవిధిభిర్యతే ।

పశ్వాదౌసామిధేన్యాది విధ్యంతాస్త్యతాస్త్యసా॥

విశిష్టాంగవిధౌనాసా చోదకత్వాప్రవృత్తితః ।

లాఘవాద్గుణమాత్రస్య విధేస్సాస్త్యతిదేశతః”॥ఇతి॥

అగ్నిహోమీయపశౌ వేదాదశ ప్రయాజాశ్శ్రుతితః చాతుర్థాస్యేషు
సప్రయాజాశ్శ్రుతితః । యథా వాయవ్యపశౌ హిరణ్యగర్భ ఇత్యాఘా
రమన్త్రః । ఇత్యాభిర్యతేషు పశ్వాదిషుప్రాకృతేతి కర్తవ్యతా సామిధే
న్యాదినాన్తి । కుతః । సంఖ్యామన్త్రాదిగుణవిశిష్టస్య ప్రయాజాఘారా
ద్యజ్ఞస్య ప్రత్యక్షవిధౌ సత్యపదిష్టే నైవాక్షేన నిరాకాంతే పశ్వాదౌ
చోదకస్యా ప్రవృత్తైరితి పూర్వపక్షః । పశ్వాది విధిస్తావదితికర్తవ్యతా
మాకాంక్షతి । తత్రప్రాకృతాజ్ఞాన్యతి దిశ్యవా తదాకాంతౌ పూర్వతాం
విధాన్యమానా న్యజ్ఞాన్తరాణ్యుప దిశ్యవేతి వివర్తాయాం క్లృప్తాపకారత
యా ప్రాకృతాజ్ఞాతిదేశ ఏవంన్యాయ్యః తతశ్చాతి దేశతః ప్రాప్తప్ర
యాజాద్యజ్ఞ మనూద్య గుణమాత్రవిధౌలాఘవంభవతి । గుణవిశిష్టాజ్ఞవిధౌ
తుగౌరవం స్యాత్ । తస్మాత్సన్ధ్యంతర మన్త్రాన్తరాభ్యాం పూర్వయో
స్సంఖ్యా మంత్రయోర్యాధేఽపి ప్రయాజాఘార సామిధేన్యా దీతికర్తవ్య
తా ప్రాప్నోత్యైవాతిదేశాదితిరాధ్ధాన్తః॥

దశమాధ్యాయస్య సప్తమపాదే చిత్రితం॥

“పశుదీకృతోస్సహవిగి కింవాప్రత్యజ్ఞంహవిరన్యతా ।

ఆద్యశ్చోదనయామైవ మవదానప్రధత్వతః”॥ఇతి॥

అగ్నిహోమీయం పశుమాలభేత్యత్ర కృత్సుస్యవశోరేకహవిష్ట్యం
 యుక్తంకుతః|అగ్నిహోమీయదేవతాంప్రతిద్రవ్యత్వేనవశోశ్చేదితత్వాత్|
 నహిహృదయాద్యక్లాని సాక్షాత్పశుభవతీతిప్రాప్తైబ్రూమః| “హృదయ
 స్యాగైవద్యతి, అథజిహ్వయా అవద్యతి, అథవక్షసోఽవద్యతి, దోష్టోఽవద్య
 తి, పాశ్వయోరవద్యతి” ఇత్యాదినా హృదయాద్యక్లానామ వదానాని
 పృథగామ్నాయంతై| అవదానం హవిష్ట్యప్రయోజక స్సంసారస్య పురో
 ధాశాదా హూతుం అవదీయమానత్వ దశేనాత్ | హవిశ్శబ్దస్యకర్తృణి
 పృశ్యత్యాహూతుయోగ్యం ద్రవ్యం బ్రూతే పశ్యాకృతిచోదనాత్పుష్ప
 దయాద్యక్షద్వారేణ దేవతాసమ్బద్ధా దుపపద్యతే తస్మాత్ప్రత్యక్షం హ
 విశ్శేషః|| || తత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్ ||

“ఏకేనాక్లేనసర్వైర్వాయద్యై కాదశభిర్యజః|

ఏకేనయాగసంసిద్ధేహావిషాం భేదతోఽభివ్రుతః|

ఏకాదశభిరన్యేషాం పరిసంఖ్యాభవేద్యతః||

నత్రిదోషాగత్యభావాదశ్రుతోక్తైశ్చసోచితా”|| ఇతి|

ప్రత్యక్షం హవిశ్శేషేనైవ తేనతి త్రైధాయాగై సంశయః | తత్రానిర్దిష్ట
 విశేషేణయేనకేనాప్యక్లేనయాగైక ర్తవ్యః తావత్తైవయాగస్య సిద్ధేరిత్య
 కసి పక్షః | చోదితపశ్వక్షత్వం పరిగణితేషు హృదయాదిష్వక్లేషుచాంసశిరః
 ప్రభృతిషుసమానం | తతోహృదయాది వదంసాదీనాం హవిశ్శేషత్వాద్యా
 గమంతరేణ హూయమానత్వ లక్షణ హవిష్ట్యస్యాప యేవసానాత్ స
 వైశ్చరక్లేయాగ ఇతి ద్వితీయసిపక్షః | హృదయాదిభి రేకాదశ భిరేవా
 క్లేయాగై క ర్తవ్యః | కుతః | అన్యేషాం అంశాదీనాం పరిసంఖ్యా తత్వా
 త్ | కుతః| చోదకేన సర్వేషామక్లానామవదానే ప్రాప్తే హృదయాదివా
 క్యేనాంసాదయసి పరిసంఖ్యాయంతై | ననుపరి సంఖ్యాయాం విధిః స్వాధికాం
 జహ్యత్పురాధికం కల్పేతప్రాప్తం బాధేతేతి దోషత్రయం ప్రసజ్యేత |
 ప్రసజ్యతాంనామనతిహి గత్యంతరేతేషాం దోషత్వం | పరిసంఖ్యాయాస్తు

తేత్రయః స్వరూపమితీకృత్వా నదోషతాం భజన్తే । కింఞ్చిద్వయానిమాం
సాస్యభిన్నుశతి శ్రుతాశ్రుతానీతి కేషాంచినాం సానామపక్వత్వ ముచ్యతే ।
పాకస్తు హవిషో మాంసస్య ప్రతినియతః । తస్మాదశ్రుతత్వోక్తిరంసాది
పరిసంఖ్యంగమయతి పితదేవాభిప్రేత్యాంసాది ప్రతిషేధః శ్రుత్యావణ్య-
తే “ నాంసయోరవద్యతినశిరస ” ఇత్యాదినా । తస్మాదేకాదశభిరేవయా
గరిక ర్తవ్యః ॥ ॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్వితం ॥ ॥

“ ఇజ్యా శేషైర శేషైవాత్ర్యజ్ఞైఃస్విప్తకృతోహుతిః ।

అద్యగప్రకృతివన్తైవం పూర్వాద్యేత్యుక్తిశేషతః ” ॥ ఇతి ॥

పశౌ శ్రూయతేత్ర్యంగైః స్విప్తకృతం యజతీతి । తత్రైజ్యాధా-
నాం హృదయాద్యేకాదశాక్తానాం మధ్యయైః కైచ్చిత్ర్యజ్ఞైరిజ్యా శేషభూ-
తైః స్విప్తకృద్ధోతవ్యః । కుతః । ప్రకృతి విశేషేణ పురోడాశేన స్విప్తకృ-
తోహుతత్వాత్ । అత్రాపిచోదకేన తథాత్వాదితి ప్రాప్తైబ్రూమః । “ దో-
ష్టసిపూర్వాధ్యాదగ్మయై సమవద్యతిగుదస్య మధ్యత శ్మోక్త్యాజమనః ”
ఇతి । వాక్యశేషేణ హృదయాదిభ్య ఏకాదశేభ్యోన్యాని త్రీణ్యక్తాని స్విప్త-
కృతే సమామూయన్తే । నచహృదయాదిస్వపి గుదాదీన్యామూతా నీతి
శఙ్కానీయం తద్విశేషస్యకల్ప సూత్రకారేణ దశితత్వాత్ “ హృద-
యంజిహ్వో వక్షోయ కృద్వృక్త్యై సవ్యం దారుభయ పాశ్వే దక్షిణా
శ్రోణిగుడ తృతీయమితి దైవతాని, దక్షిణందో స్సవ్యాశ్రోణిగుడ తృతీ-
యమితిసావిప్తకృతాని ” ఇతి తస్మాదనిజ్యా శేషైస్త్ర్యజ్ఞైఃస్విప్తకృద్ధోమః ॥

॥ అప్తమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్వితం ॥ ॥

“ పురోడాశస్యసాన్నాయ్యస్యవాధర్మ్యవశోయతః ।

దైవైక్యమాద్యస్తస్మాన్మోహవిజ్ఞాన్యాదిసామ్యతః ” ॥ ఇతి ॥

అగ్నిషామీయపశౌ అగ్నిషామీయపురోడాశస్య పశుధర్మ్యకార్యః ।
కుతః । దైవతైక్యాదితిచత్ । మైవం । సాన్నాయ్యం పశోరుత్పన్నం పశు

రపిపశోరుత్పన్నః శ్రవణార్థ ముఖాత్ । సాన్నాయ్యపశ్యోః సమోహవి
స్సాన్యజ్ఞబలీయ ఇత్యుక్తం । తస్మాత్సాన్నాయ్యస్య ధర్మకార్యః॥

అత్రభస్మోనాస్తి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే నేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సముద్రం గచ్ఛ స్వాహాస్తరిక్షం గచ్ఛస్వాహాదేవగ్ సవితారం గ
చ్ఛ స్వాహా హూరాత్రై గచ్ఛ స్వాహామిత్రావరుణౌ గచ్ఛస్వాహా
సోమం గచ్ఛస్వాహా యజ్ఞం గచ్ఛస్వాహా ఛద్రాగ్ సి గచ్ఛస్వాహా ద్యా
పాపుదిగ్ గచ్ఛస్వాహా సభోదివ్యం గచ్ఛస్వాహాగ్నిం వైశ్వానరం గ
చ్ఛస్వాహాఽధ్యుస్తావ్విషధీభ్యో మనోమేహాద్ది యచ్ఛతనూంత్వచం పు
త్రం సప్తారమశీయ శుగ్ స తమభిశో చ యోస్తాద్వైష్ణి యచ్ఛవయం ద్వి
ష్టాహామో ధామో రాజన్ తో వరుణనో ముక్షయదాపో అఘ్ని
యా వరుణేతి శహామహే తతోవరుణ నోముఖ్య॥౧॥

అసిషడ్విగ్ శతశ్చ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే ఏకా
దశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

దశమేఽనువాకే వసా హూమోవణితః । ఏకాదశే గుదకాణ్డేన
ఉపయత్ సంజ్ఞకా హూమా ఉచ్యతై కల్పః “అగ్నిధాదౌపయజాన
క్తోరానాహరతి హూత్రీయ ఉపయజ ఉపయజతి శామిత్రాన్నిరూఢ ప

శుబ్ధనై, ఉత్తరస్యాం వేదిశ్రోణ్యాం గుదకాణ్డ మేకాదశ ధాతిర్యక్తిత్వా అ
 సమ్మిష్ట స్మవయాణవర్తయ స్మనూయాజానాం వపట్యతై వపట్యత
 ఏకైకం గుదకాణ్డం ప్రతిప్రస్థాతా హస్తైనజాహూతి సముద్రం గచ్ఛస్వా
 హేత్యైతైః ప్రతిమన్తగ్ సర్వాణిహుత్వా, అన్యస్త్యైవధీభ్య ఇతి
 బహిఃపిలేపంనిమృజ్య, మనోమేహాది యచ్ఛతనూం ఇతిజపతి” ఇతి।
 మన్తాస్త్యైవమామూతాః “సముద్రంగచ్ఛ స్వాహా న్తరిక్షం గచ్ఛస్వా
 హాదేవగ్ సవితారం గచ్ఛస్వాహాహూరాత్రై గచ్ఛస్వాహా మిత్రా
 వరుశౌ గచ్ఛస్వాహా సోమం గచ్ఛస్వాహా యజ్ఞం గచ్ఛస్వాహా ఛద్వా
 గ్ సీ గచ్ఛస్వాహా ద్యావాపృథివీ గచ్ఛస్వాహా సభోదివ్యం గచ్ఛస్వా
 హాన్యస్త్యైవధీభ్యో మనోమేహాదియచ్ఛ తనూంత్యచం పుత్రంసప్తా
 రమశీయ” ఇతి। హే హవిస్సముద్రాది నామకాణ్డేవాగచ్ఛ। హేలే
 వత్వామపార్శ్వైవధి సిద్ధ్యర్థం బహిఃపిహుజ్జిహ్వాయథవో
 హాదోహవః సోస్యాస్తీతి హాదిహి। హే సముద్రాది దేవతాసమూహ
 మేహాదిహవః హవః క్తం మనఃప్రయచ్ఛ। త్వత్ప్రసాదాత్తనూం ఉత్త
 మజాతియ క్తం శరీరం త్వచంకా న్తిమద్రూపం తధాగుణవన్తం పుత్రం త
 త్పైత్రజ్ఞానీయప్రాపుయం। ఉపయజోవిధతై “యజ్ఞేనవై ప్రజాపతిం
 ప్రజా అస్మజత తాఉపయచ్ఛిరేవా సృజత యదుపయజ ఉపయజతి ప్రజా
 ఏవతద్యజమానస్సృజతై” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౦) ఇతి। జ్యోతిష్తోమ య
 జ్ఞస్య సృష్టిసాధనత్వేపి సామోత్సాధనత్వం ఉపయజామేవ అనూయాజ
 సమీప ఇజ్యత ఇత్యుపయజః। పశోగి పాశ్చాత్యభాగం ద్రవ్యత్వైవ విధ
 తై “జఘనాధాదవద్యన్తి జఘనాధ్ధాద్ధి ప్రజాగి ప్రజాయన్తై” (సం-
 ౬కా|౪|ప్ర|౧౦) ఇతి। త్రేధావిభక్తై గుదకాణ్డే స్థూలభాగం విధతై “స్థవి
 మతో౭వద్యతి స్థవిమతో హిప్రజాగి ప్రజాయన్తై” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౦)
 ఇతి। నిగమనకాలేనిగన్తుం సుకరాత్ స్థూలాత్ చిద్రాత్ప్రజా ఉత్ప
 ద్యన్తై క్రమేణభిన్నానాం భాగానాం సాఙ్కర్యం వారయతి “అసమ్మి
 ష్టస్మవద్యతి ప్రాణానామసమ్మేదాయ” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౦) ఇతి। అ

గ్రభాగం ప్రథమతోఽవదాయ పశ్చాన్ములభాగ ఇత్యేతాదృశం విపర్యా
సంభిషేధతి “నపయోవతయతి యత్పర్యావర్తయే చుదావతోఽప్రజా
గ్రాహుకస్సృత్” (సం-౬కా|రప్ర|౧౮) ఇతి ఉదావతోరోగవిశేషః
సముద్రాదిమంత్రాణాం సర్వేషాం ప్రజోత్పత్తౌ పుపయోగం వివర్ణుస్సము
ద్రజలస్య రేతస్సామ్యమభిప్రేత్యాహ “సముద్రం గచ్ఛస్వాహేత్యాహ
రేతపవతద్దధాతి” (సం-౬కా|రప్ర|౧౮) ఇతి । ఆ న్తరిక్షస్యావకాశప్రదా
నేన ఉపయోగం దశయతి “ఆ న్తరిక్షం గచ్ఛస్వాహేత్యాహోఽన్తరిక్షే
తైవాన్తై ప్రజాగి ప్రజనయన్త్యన్తరిక్షగ్ హ్యనుప్రజాగి ప్రజాయన్తై”
(సం-౬కా|రప్ర|౧౮) ఇతి ప్రేరకత్వేన సవితురుపయోగ ఇత్యాహ “దేవ
గ్ సవితారంగచ్ఛస్వాహేత్యాహ సవితృప్రసూత ఏవాన్తై ప్రజాగి ప్రజన
యతి” (సం-౬కా|రప్ర|౧౮) ఇతి ఉత్పత్తికాలత్వేనాహూరాత్రోపయో
గమాహ “ఆహూరాత్రే గచ్ఛస్వాహేత్యాహోఽహూరాత్రాభ్యా మే
వాన్తై ప్రజాగి ప్రజనయన్త్యహూరాత్రే హ్యనుప్రజాగి ప్రజాయన్తై” (సం-
౬కా|రప్ర|౧౮) ఇతి । ప్రాణాపానప్రదత్వేన మిత్రావరుణయోరుపయో
గమాహ “మిత్రావరుణౌ గచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజాస్వేవ ప్రజాతాసు
ప్రాణాపానౌ దధాతి” (సం-౬కా|రప్ర|౧౮) ఇతి । దేవతాత్వేన సోమో
పయోగమాహ “సోమంగచ్ఛస్వాహేత్యాహ సౌమ్యాహిదేవతయా ప్ర
జాః” (సం-౬కా|రప్ర|౧౮) ఇతి । ప్రజాపతేయజమానప్రదత్వేన యజ్ఞ
సోపయోగమాహ “యజ్ఞంగచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజాపతయజ్ఞియాన్
కరోతి” (సం-౬కా|రప్ర|౧౮) ఇతి పశుప్రదత్వేన ఛందసాముపయోగమా
హ “ఛందాగ్ సి గచ్ఛస్వాహేత్యాహ పశవోవై ఛందాగ్ సి పశూనేవావరు
న్తై” (సం-౬కా|రప్ర|౧౮) ఇతి ధారణాయద్యావా పృథివ్యో రుపయోగ
మాహ “ద్యావాపృథివీ గచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజా ఏవ ప్రజాతాద్యావా
పృథివీభ్యాముభయతః పరిగృహ్లాతి” (సం-౬కా|రప్ర|౧౮) ఇతి వృష్టిప్రదా
నేనభన ఉపయోగమాహ “నభోదివ్యంగచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజా

భ్య ఏవప్రజాతాభ్యో వృష్టినియచ్ఛతి” (సం-౬కా|౪ప్ర|౧౦) ఇతి । ప్రతి
 స్థాప్రదానేన వై శ్వసనసోమోపయోగమాహ “అగ్నిం వై శ్వసనరం గచ్ఛ
 స్వాహేత్యాహ ప్రజాపవ ప్రజాతా అస్యాంప్రతిస్థాపయతి” (సం-౬కా|
 ౪ప్ర|౧౦) ఇతి । అధ్యస్తావ్యవధీభ్య ఇతిమన్త్రీడపేక్షితః । మనోమేహాది
 యచ్ఛేతి ప్రార్థనానానాం ప్రసజ్ఞమాహ “ప్రాణానాంవా ఏహోఽవద్య
 తి యోవద్యతి గుదస్యమనోమేహాది యచ్ఛేత్యాహ ప్రాణానేవయథా
 స్థానముపహ్వయతే” (సం-౬కా|౪ప్ర|౧౦) ఇతి । గుదస్యప్రాణాధారత్వే
 న తదవదానే సతిస్థానభ్రష్టాగ్ని ప్రాణాగ్ని పునర్వన్త్రైణ యథాస్థానంస్థాపి
 తాభవన్తి । కల్పః “అగ్రేణయూపం శ్చేన్మోర్ధత్యావోక్ష్య శుశ్రూష్య
 చాద్రక్ష్యచసన్ధా హృదయశూలముద్వాపయతి, శుగసిత మభిశోచయో
 ౭స్సాద్వైష్టి యచ్ఛుదయంద్విష్ట, ఇత్యథాద్విమూర్జయన్తై, ధామ్నో
 ధామ్నో రాజన్నితో వరుణ సోముచ్ఛ యదాహో అఘ్నియా వరుణేతిశ
 పామహేతతో వరుణ సోముంచ ” ఇతి । హే హృదయశూలత్వం శు
 గసి శోకరూపమసి అతో ద్వేష్టారం ద్వేష్యశ్చాభిప్రాప్య శోచయ ।
 హే వరుణత్వమితః ధామ్నో ధామ్నః తత్తద్వేష్టృద్వేష్యస్థానా చోక్త
 ప్రావకాత్ అస్మాన్తోచయ । హే ఆహో హే అఘ్నియా హే వరుణ ఇ
 త్యేవంవయం తదాతదా అస్మాకం ఇష్టప్రాప్త్యనిష్ఠనివారణార్థం దేవం
 త్వాంశపామహే బాధామహే । మహతాం ప్రత్యక్షం నామగ్రహణమే
 వ తావన్తహస్త్వోహః । తథాచ శ్రూయతే “యోవైవసీయాగ్ సయ
 ధానామముపచరతి । పుణ్యాతిం వైసతస్త్వైకామయతే” ఇతి । సకేవల
 మత్రనామగ్రహణం కిన్త్యన్తదపేక్షిత తత్తత్కార్యసాధన ప్రయాసశ్చ
 తెనోభయేన జన్యంయత్పాపమస్తి హే వరుణ తతగ్ని పాపాత్ అస్మాక
 మోచయ । మన్త్రావేతా పుపేక్షితౌ । శూలోద్వాసనం విధత్తే “పశో
 వా ఆలభస్య హృదయగ్ శుగృచ్ఛతి సాహృదయశూల మభిసమేతి య
 త్పుధివ్యాగ్ హృదయశూలముద్వాసయేత్ పుధివీగ్ శుచావయేద్యదస్య
 పః శుచావయేచ్ఛుశ్రూష్య చాద్రక్ష్యచసన్ధా పుద్వాసయత్పుభయస్య

శాన్త్యై” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౧౨) ఇతి ఉద్వాసనకాలే ధ్యానం ధత్తై “యం ద్విష్యోతం ధ్యాయేచ్ఛచ్చైవై నమవయతి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౧౨) ఇతి॥

॥ అత్ర వినియోగసంక్షేపాః ॥

“సముద్రంగుదకాణ్డస్య హూమాఅర్ఘ్యస్తుబహిః॥

లేపం మాష్టేమ నౌజప్యః శుక్నస్థావార్ద్రశుష్కయోః॥

త్యక్త్వాశూలం ధామ్నమృజ్యం భవేత్పశ్చదశోదితాః” ఇతి॥

అత్ర మిమాంసా ఛందసీనస్తః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

హవిష్తతీరీమా ఆహోహవిష్టానైవో అర్హ్వరో హవిష్టాగ్ ఆవివాసతి హవిష్టాగ్ అస్తు సూయః । అగ్నేవోపన్నగృహస్య సదసీసాదయా మిస్తుమ్నాయమిమీరీ స్సమైమాధతైవ్యాగ్నియో భాగధేయః స్థమిత్రామరుణయో భాగధేయః స్థవిశ్వేషాం జేవానాం భాగధేయః స్థయజ్ఞైజాగృత॥౧॥

హవిష్తతీశ్చతుస్త్రిగ్ శతిశ్చ॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ఏకాదశేనువాకే గుదకాణ్డహూమౌ వణితః । ఏతావతా అగ్నిషోమీయపశు స్సమాస్తః । అథ సోమూభిషవోపయక్తానాం వసతీవరీసంజ్ఞాకానాం అపాముపాదానం ద్వాదశేఽనువాకేఽభిధీయతే । కల్పః “అథ

యోవీడితస్సు కున్ముస్తంయాచతి, తమాదాయాన్తరేణ చాత్వాలోత-రా
ఉదబుపనిష్క్రమ్య యత్రాపస్తదతి, నాన్తమావహాన్తీరత్యేతి, సస్థావరా
ణాంగృష్టోతి, ప్రతీపంతిష్ఠగృష్టోతి, ఛాయాయైచాతపతశ్చసన్ధాగృష్టోతి,
హవిష్త్వతీరిమాఅపోహవిష్త్వాన్దేవో అధ్వరోహవిష్త్వాన్ ఆవివాసతిహవిష్త్వాన్
అస్తుసూయః” ఇతివీడితోదృఢః ఇమాగృహ్యమాణా వసతీవరీసంజ్ఞకా ఆ
వస్వసంసా-రేణసోమేనహవిష్త్వతోభవన్తు. దేవఇన్ద్రోపి హవిష్త్వానస్తుఅ
ధ్వరో యాగోఽపి హవిష్త్వా ఆవివాసతి సమన్తాద్విశేషేణ ప్రవర్తతాంప
నతీవరీణాం ప్రకాశకత్వేన సూర్యోఽపిహవిష్త్వానస్తువిధీయతే “దేవావై
యజ్ఞమాగ్నీధైవ్యభజస్తతతోయదత్యశిష్యత తదబ్రువన్ వసతు సునఇదమి
తి తద్వసతీవరీణాం వసతీవరీత్వం తస్మిన్ప్రాతనన్ సమశక్నువన్ తదఘ్న
ప్రావేశయన్ తావసతీవరీరభవన్ వసతీవరీగృష్టోతి యజ్ఞోవై వసతీవరీ
యజ్ఞ మేవారభ్యగృహీతోపవసతి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతిపురాకదా
చిద్దేవా ఆగ్నీధ్రువజ్ఞపెస్థిత్వా యజ్ఞశౌలాం అంశేనఇదం సమఇదం మ
మేత్యేవం వ్యభజన్త. తతస్సవైః స్వస్వభాగైషు విభక్తైషు యదవశి
ష్టంతదుద్దిశ్య పరస్పరం అబ్రువన్ ఇదమవశిష్టం ఇదానీం సాధారణ్యేనాస్మా
కమేవతిష్ఠతు ప్రాతవికభాగం కరిష్యామఇతి । యస్మాద్వసత్వితి దేవైరు
క్తం తన్నాత్ తస్యాంశస్య దేవోక్తియోగాత్ వసతీవరీతి నామసమ్మన్తం
వసత్విత్పుక్త్యా ఉపకరితం యత్ శిష్యభూతం తద్వత్య ఆపోవసతీవయః
తత్స ప్రాత్యకాలే పునస్సమాగత్య తస్మిన్నవశిష్టేవిభాగం కతుంనా శ
క్నువన్ తస్యైవ త్వేన బహూనామపయోఽప్తత్వాత్ । తస్య సాధారణ
వ్యైకేన గృహీతుమశక్యత్వాత్ అఘ్న తత్పరిత్యక్తవన్తః । తాశ్చాపోవ
సతీవయోఽభవన్ తతో యజ్ఞాంశత్వాత్ వసతీవరీః గృహీతాయాత్ । త
ద్గ్రహణేన యజ్ఞమేవోపక్రమ్య దృఢంధారయిత్వా తత్సమీపేవసతి తస్య
గ్రహణస్య సూర్యాస్తమయాత్ । పూర్వకాలం వృతిరేకముఖేన విధత్తే
“యస్మాగృహీతా అభినిమోచేదనారభ్యోఽస్య యజ్ఞస్సాన్యద్యజ్ఞం విచ్ఛి
ద్యాత్” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । అగృహీతా పతా అభిలక్ష్య నిమో

చేదస్తమియాత్ తదాపూర్వది నే యజ్ఞోనుపక్రాంతౌ భవేత్ । తత్య వరే
 ద్యురనుష్ఠితోఽపి విచ్ఛిన్నపవస్యత్ । కథంబిదస్తమయేసతి తదా ప్రతీకా
 రంవిధతై “ జ్యోతిష్యావా గృహ్ణీయాద్ధిరణ్యం వావధాయస శుక్రాణామే
 వగృహ్ణీతి యోవాబ్రాహ్మణో బహుయాజీతస్య కుమ్భ్యానాం గృహ్ణీయా
 త్ సగృహీతవసతీవరీకః ” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । ఉల్కాయా ద్యోతి
 తాః ఇత్యాద్యర్థపక్షః । కుమ్భే హిరణ్య మవదాయ తత్సహిరా ఇతి
 ద్వితీయర్థపక్షః । సోమయాజిగృహే కుమ్భగతా ఇతి తృతీయర్థపక్షః । ఉ
 క్తమేవ విధిమనూద్య ప్రశంసతి “ వసతీవరీకృహ్ణీతి పశవోవై వసతీవరీ
 పశూనేవారభ్య గృహీత్వోపవసతి ” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । పశుప్రా
 ప్తిహేతుతయా పశుత్వం । గ్రహణకాలే ప్రవాహాభిముఖ్యం విధతై “ యు
 దన్వీపం తిష్ఠక్ గృహ్ణీయాన్నిర్వార్థకా అస్మాత్పవసస్స్యుక్త ప్రతిపంశిష్ఠక్
 గృహ్ణీతిప్రతిరుద్యై వాన్తై పశూగృహ్ణీతి ” (సం - ౬కా | ౪|ప్ర|౨౨)
 ఇతి । ప్రవాహాయన్ముఖం తన్ముఖే నావస్థానం అన్వీపం తద్వైపరీత్యం
 ప్రతీపం నిర్మాణంకా వినశ్వరాః ప్రతిరుద్యవినాశం నివాయన్ప్రవాహ
 గతోదకం విధతై “ ఇన్ద్రోవృత్రమహన్ద్రోకైపోకై భ్యం బ్రుయితతాసాం
 యద్యైద్యం యజ్ఞయగ్ సచేవమాసీత్ తదత్యముచ్యత తావహ స్తీరభవన్
 వహ స్తీనాంగృహ్ణీతియా ఏవ మేధ్యా యజ్ఞయాస్సచేవా ఆపస్తాసామేవ గృ
 హ్ణీతి ” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । ప్రవాహస్వత్యంత సమీపస్థం జలంవ్య
 తిరేకముఖేనవిధతై “ నా నైమావహ స్తీరతీయాద్యదన్త మావహ స్తీరతీయా
 ద్యజ్ఞమతిమన్యేత ” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । అన్తమా అన్తికతమాః । అతి
 మన్యేత అవజానీయాత్ పహ స్తీప్వపి సదీమయాహ్రద వర్తన్యః స్థావరా
 ఆపః యాశ్చతటాకాది స్థితాస్తాసాం గ్రహణం నిషేధతి “ సస్థావరాణాం
 గృహ్ణీయాద్వరుణ గృహీతావై స్థావరాయత్థానవరాణాం గృహ్ణీయాద్వ
 రుణోనాస్య యజ్ఞంగ్రాహయేత్ ” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౨౨) ఇతి । అపాం
 గ్రహణాయ ఛాయాతపయో స్సంధిచేశంవిధతై “ యద్యైద్వివా భవత్యపో
 రాత్రిగప్రవిశతి తస్మాత్తాన్రూఆపోదివాదదృశే యన్నక్తం భవత్యపోఽహః

ప్రవిశతి తస్మాచ్ఛందా ఆపోనక్తం దదృశేఛాయాయై చాతపతశ్చ గన్ధో
 గృణ్ణోత్యహూరాత్రయో రెవాన్మై వణంగృణ్ణోతి” (సం - ౬కా |
 ౪ప్ర. ౨౨) ఇతి । ఆహాయదావర్తతే తదానీమపురాత్రిగ ప్రవి
 శతి । తత్రజలవణస్య శుక్లస్యరాత్రివర్ణస్య కృష్ణస్యచమేళనా దీపతా
 మ్రా ఇవాపోది నేదృశ్యస్తే । యధారాహుగ్రస్తే చన్ద్రే తామ్రత్వం తద్వ
 త్ । యదాతురాత్రిగ ప్రవర్తతే తదానీమహః అపున్ప్రవిశతి । తత్ర శు
 క్లకృష్ణవణయో మేళనాదాపో రాత్రా చన్ద్రవత్ అతిశ్వేతాదృశ్య
 వై తస్మాద్వర్ణద్వయోపేతే సన్నిదేశే గృణ్ణోయాత్ । జలవిశేషణేన మ
 చ్చగ్రతహవిష్కృచ్ఛజ్జేన హవిస్సంపాదకత్వం వివక్షిత మిత్యాహ “హవి
 ష్కీరిమా ఆవృత్త్యాహ హవిష్కృతానామేవ గృణ్ణోతి” (సం - ౬కా |
 ౪ప్ర. ౨౨) ఇతి । సూర్యశబ్దేనాసాం ప్రకాశోపేతత్వం వివక్షిత మిత్యా
 హ “హవిష్కృగ్ అస్తుసూర్యవృత్త్యాహ సశుక్రాణా మేవగృణ్ణోతి” (సం -
 ౬కా | ౪ప్ర. ౨౨) ఇతి । మచ్చగ్రతస్య చన్ద్రస ఉపయోగమాహ అనుష్టుభా
 గృణ్ణోతి వాగ్వా అనుష్టుగ్వాచైవైనాః సవాయాగృణ్ణోతి” (సం - ౬కా |
 ౪ప్ర. ౨౨) ఇతి । కల్పః “అగ్నేవోపన్నగృహస్య సదసి సాదయా మీత్య
 వరేణ శాలాముఖీయముపసాదయతి, సుమ్నాయసుమ్నసీ స్సుమ్నైమాధ
 తైతి, సవేషు వసతీవరీణాం సాదనేముయజమానోజవతి నిశాయాం వస
 తీవరీః పరిహరత్యన్తవేద్యాసీనే యజమానే వత్సోఽప్యనాదీక్షితమభి
 పరిహరేత్ సవ్యేంఽసే అత్యాధాయాపరేణ ప్రాజిహితం పరిక్రమ్య పూ
 ర్వయాద్వారోప నిహృత్య దక్షిణేనవేదిం గత్వా దక్షిణేన మూర్జాలీ
 యం ధిష్ణియం పరీత్య దక్షిణస్యాముత్తరవేది శ్రోణ్యాగ్ సాదయతి, ఇన్ద్రా
 గ్నీయో భాగధేయీస్థేతి, దక్షిణేగ్ సే అత్యాధాయ యధేతం గత్వా
 పూర్వయాద్వారోప నిహృత్యోత్తరవేదిం గత్వోత్తరేణాగ్నీధ్రీయం
 ధిష్ణియం పరీత్యోత్తరస్యాముత్తరవేది శ్రోణ్యాగ్ సాదయతి, మిత్రావరుణ
 యోభాగధేయీస్థేతి, సవ్యేగ్ సే అత్యాధాయ యధేతం గత్వాఽపరే
 ణాగ్నీధ్రీయం ధిష్ణియ ముపసాదయతి, విశ్వేషాం దేవానాం భాగధేయీ

స్థేతి, యజ్ఞజాగృతేతి సన్నా అభిమాన్త్రీయతే” ఇతి । పారస్తు “అగ్నే
 వాంపన్నగృహస్య సదసీసాదయామి నుమ్నాయసుమ్నీనీ స్సుమ్నీమాధ
 తైన్ద్రాగ్నియోభాగధేయాస్థ యజ్ఞజాగృత” ఇతి । వసతీవర్యోయమ్నా
 అవిసత్వరగృహస్య శాలాముఖీయస్యాగ్నేః సదసీసమీపస్థానే స్థాపయా
 మి । హే ఆపస్సుమ్నాయ సర్వప్రాణీసుఖాయ వ్రతృత్తా స్సుమ్నీనీః స్వ
 యమపి సుఖవత్సోయాయమాం యజమానం సుమ్నైసుభధత్త స్థాపయ
 తి । యూయం యత్యమాణానా మిన్ద్రాగ్నిదేవానాం భాగనూపాస్థ । తస్మా
 ద్యజ్ఞజాగృత రక్షోనివారణాయ సావధానాభవత । అగ్నేవఃస్సుమ్నాయ
 యేతిద్వౌ మన్త్రాపుపేక్షితౌ । హవిష్కీర్తిత్యారభ్య ఋచఃపాదేషు యా
 చతుస్సంఖ్యా యాచకాలాముఖీయోత్తరవేద్యాగ్నిధీ యస్థానత్రయవిశి
 ష్టా సాదనసంఖ్యై తమభయం సః ప్రశంసతి “చతుష్టదయచాగృహ్యోతి త్రి
 సాదయతి సప్తసప్తద్యవై సప్తపదాశక్వరీ పశవశ్శక్వరీ పశూనేవావరు
 నై” (సం-౬కా|౪ప్ర|౨౭) ఇతి । శాలాముఖీయోత్తరవేద్యాసాదనం విధ
 త్తే “అస్తైవైలోకాయగాహాపత్య ఆధీయతేఽముష్టా ఆహవనీయో య
 గ్గాహాపత్య ఉపసాదయేదస్మిన్ లోకేపశుమాన్త్యాన్య ద్యదాహవనీ
 యేఽముష్టీ లోకేపశుమాన్త్యాన్యదుభయోరుపసాదయ త్యుభయోరేవే
 నం లోకయోగ్ పశుమన్తం కరోతి” (సం-౬కా|౪ప్ర|౨౭) ఇతి । స్థానత్ర
 యం సూత్రోక్తం యత్పరిభ్రమణం తద్విధత్తే “సర్వతగ్గపరిహరతి రక్ష
 సామపహత్యై” (సం-౬కా|౪ప్ర|౨౭) ఇతి । మన్త్రచతుష్టయస్పష్టార్థా
 తాం దశయతి “ఇన్ద్రాగ్నియోభాగధేయాస్థేత్యాహయథా యజు
 రేవైతత్” (సం-౬కా|౪ప్ర|౨౭) ఇతి । విధత్తే “అగ్నిద ఉపనాసయత్యే
 తద్వై యజ్ఞస్యాపరాజితం యదాగ్నిధం యదేవ యజ్ఞస్యాపరాజితం
 తద్వై నామపవాసయతి” (సం-౬కా|౪ప్ర|౨౭) ఇతి । తదేవతస్మిన్నేవ
 యన్వహితంవహన్తీనాం గృహ్యోతి తదేవప్రశంసతి “యతః ఖలువై య
 జ్ఞస్య వితతస్యనక్రియతే తదను యజ్ఞగో రక్షోగోస్యవచరన్తి యద్వహన్తీ

నాం గృహ్యోక్తియమాణమేవ తద్యజ్ఞస్య శయేరక్షసామనస్వవచారాయ”
 (సం-౬కా|ర|ప్ర|౨౨) ఇతి । వితతస్య విస్తీర్ణస్య యజ్ఞస్యయతోయదగ్గం
 విమృశ్యసక్రియ తే తదేవ భిద్రమనుప్రవిశ్య రక్షోగస్యవచరన్తి అపకుర్వన్తి
 వహస్త్రీగ్రహణేన తదగ్గంక్రియమాణమేవ శయేశేతేభవతి । అగ్నిధైసాది
 తానాం తృతీయసవనగతా భిషవవర్యన్తౌ ధారణంవిధత్తై “సహ్యోతా ఈ
 లయన్త్యా తృతీయసవనాత్పరిశేరే యజ్ఞస్యసన్తత్యై” (సం-౬కా|ర|ప్ర|
 ౨౨) ఇతి । ఏతా ఆసో నహ్యవగమయన్తి కిన్తుపరిశేరే అవతిష్ఠన్తేస్థాపయే
 దిత్వధికాః॥

॥ అత్రవినియోగసర్వహః ॥

“హవిగృహ్యోతివసతీ వరిరగ్నేస్తుసాదయేత్ ।

శాలాముఖీయత్యవశ్చోత్ సుమ్నా * సుమ్నాజపేత్పునః॥

ఇన్ద్రమిత్రద్వయాద్వేది శ్రోత్యోరాసాదయేత్సమాత్ ।

విశ్వేహ్యగ్నిధధిష్ఠ్యస్య పశ్చాదాసాదయేత్పునః॥

యజ్ఞేతిమన్త్రయేత్సన్నా సప్తమన్త్రాగ్నిహూదితా”॥ఇతి॥

అత్రమీమాంసా నాస్తి॥

అధఃపః॥ హవిష్కృతీత్యనుష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
 ధనుకాణ్డై తృతీయప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥

అ థ తై త్తి రీ య స ం హి తా.

హృదైత్వా మనసేత్వా దివైత్వా సూర్యాయ త్విద్ధ్వమి మ
 మద్వరంకృధి దివిదేవేషు హూత్రాయచ్చసోమరాజన్నేహ్యవరోహ
 మాభేర్మాసం విక్తామాత్వాహిగోసిషం ప్రజాస్త్యముపావరోహ ప్ర

* స్వామీ ఇతికాశీపాఠః.

జాప్తాస్త్వముపావరోహన్తు శ్రుణోత్వగ్నిస్సమిధాహవంషే శ్రుణ్వన్తా
హే ధివణోశ్చదేవీః । శ్రుణోతగ్రావాణో విదహన్తు॥౧॥

యజ్ఞగ్ శ్రుణోతు దేవస్సవితాహవంషే । దేవీరాహే అపాన్నపా
ద్య ఊర్ధ్వవిష్య ఇద్రియాపాన్నదిన్నమస్తం దేవేభ్యో దేవత్రాభస్త
శుక్రగ్ శుక్రపేభ్యో యేషాం భాగస్థస్వాహా కాషీరస్యపాపాం మృ
ధ్రగ్ సముద్రస్య వోషిత్యా ఉన్నయే । యమగ్నైపుత్రునుత్త్యమావా
వాజేషు యజ్ఞానా । నయన్తాగ్ శశ్వతీరిషః॥౨॥

సుసప్తచత్వారిగ్ శచ్చ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై తృతీయప్రపాఠకే త్ర
యోదశోఽనువాకః॥#॥

భాష్యమ్.

ద్వాదశేఽనువాకే సోమాభిషవాథానాం వసతీవరీణాం గ్రహణ
ముక్తం । అభిషేతవ్యస్య సోమస్య శకటా దుపావరోహ శ్రుయోదశేఽ
నువాకేఽభిధీయతే । అథమహారాత్రే బుధ్వాసోమపాత్రాణ్యాసాద్యసో
మమవరోహయేత్ । కల్పః “అతైతచ్చర్క ఫలకయోః ప్రాచీనగ్రీవముత్త
రణోమోషస్తృణాతి, యజ్ఞప్రతితిష్ఠేతివాతూష్ణీం వాతస్త్వి సమ్ముఖా
గ్రావ్ణాః కృత్వా దక్షిణస్య హవిధానస్యాన్తరేషే సోమగ్ రాజానము
పావహరతి । హృదెత్వా మనసేత్వేతి ద్వాభ్యాం” ఇతి । మన్తైత్వేవ
మామ్నాతౌ “హృదెత్వా మనసేత్వాదివేత్వా సూర్యాయత్వోధ్వ
మిమ మధ్వరం కృధి విదిదేవేషు హూత్రాయచ్చ సోమరాజన్నేహ్యవ
రోహ మాభేమానం విక్థామాత్వా హిగ్ంసేషం ప్రజాస్త్యముపావరో
హ ప్రజాస్తాముపావరోహన్తు” హే సోమ త్వాం హృదే హృదయ వ

ద్యోమనుష్యేభ్యోమనసే మనస్విభ్యః పితృభ్యో దివే ద్యులోకవాసి
భ్యో విశేషతస్సూర్యాయ చోపావహరామి । త్వమిమం ప్రవృత్తం ఆ
ధ్వరం వినాశరహితం ఊర్ధ్వం ఉన్నతంసమాప్తం కృధికురు । దివిస్థేషు
దేవేషు హేమాత్రా అన్నదీయాన్యాహ్వోనాని స్త్రోతరూపాణి యచ్చ అవ
స్థాపయ । హసోమరాజన్మేహి అభివవస్థానే సమాగచ్ఛ । శకటాదవరో
హ । మాభైషీః । మాచసవిక్తాః కమ్పిష్టాః । ఆహంతుత్వాం మాహిం సి
వం । అత స్త్వందేవలోకే గత్వా దైవీగిప్రజాః ఉపావరోహప్రాప్నుహి ప్ర
జాశ్చత్వా ముపావరోహన్తు ప్రాప్నువన్తు । అత్ర ఉపావహరేదితి విధిం
సూచయన్ హృదయాదిశబ్దానాం యథోక్తార్థం దశకాయతి “బ్రహ్మవా
దిసోవదన్తి సత్త్వా అధ్వయుః స్వాధ్యః సోమముపావహరన్త్యవా
భ్యో దేవతాభ్య ఉపావహరేదితి హృదేత్వేత్యాహ మనుష్యేభ్య పవై
తేనకరోతి యనసేత్వేత్యాహ పితృభ్యపవై తేనకరోతి దివేత్వాసూర్యా
యత్వేత్యాహ దేవేభ్యపవై తేన కరోత్వేతావతీవై దేవతాస్తాభ్యపవై
నగ్ సర్వాభ్య ఉపావహరతి” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౩౭) ఇతి । యోహృదే
త్వేతి మస్త్రేణ సర్వదేవతార్థ ముపావహర్తుం జానాతి స పవనుభ్యో
ధ్వర్యురితి బ్రహ్మవాదివాముక్తిః సోమరాజన్నితిమన్త్ర ఉపేక్షితః । విధ
త్తై “పురావాచగ్ల ప్రవదితోగ్ల ప్రాతరనువాక ముపాకరోతి యావత్వైవ
వాక్తామవరున్ధే” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౩౭) ఇతి । రాత్రా నిద్రాంకుర్వన్తో మ
నుష్యా ఉపగితాలే ప్రబుధ్య పరస్పరంవాక్ప్రసవనం కుర్వన్తిపక్షిణః శ
బ్దంకుర్వన్తి తద్ధివాచగ్ల ప్రవచనం ప్రాతర్గ్ల కాలాత్పూర్వం హేమాత్రా
నువక్తవ్య ఋక్సమూహాగ్ల ప్రాతరనువాకః ఉపాకరణంవామహేమాతారం
ప్రతిప్రేషోక్తిః । అత్రసూత్రం “పురావాచగ్లపురావా వయోభ్యగ్ల ప్రా
తర్యావభ్యాదేవేభ్యోను బ్రూహీతి” ఇతి । ప్రవదితోగ్ల ప్రవదనాత్ ।
ప్రాతరనువాకస్య ప్రథమామృచం విధత్తై “అపో౭గ్ల౭భివ్యా హరతియ
జ్ఞోవా అపో యజ్ఞ మేవాభివాచం విసృజతి” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౩౭) ఇతి । అపో
౭భిలక్ష్మ్య తత్ప్రతిపాదికామృచమగ్రే ప్రథమంవ్యాహరేత్ । అపారేవతీష్ఠ

యథాహివస్వ ఇత్యేతామృచమిత్యథాః|తత ఊర్ధ్వంవ క్తవ్యా ఋహో విధ
తై “సవ్వాణిభద్రాగ్ స్యన్వాహపశవోవై ఛద్వాగ్ స పశూనేవా వసుద్వై”
(సం-౬ కా|౩|ప్ర|౩౨) ఇతి । అతత త్తచ్చన్దోయైక్తా ఋగ్వీశేషాః గ్రన్థబా
హుశ్యభయా ద్భహ్మచబ్రాహ్మణై స్వప్తత్వాచ్యనాత్తో దాసీయన్తై ।
ప్రాతరనువాకస్య సమాప్తా పరసీయామృచం కామనాభేదేనఽపి తాం
విధతై “గాయత్రీయాతేజసా మస్య పరిదధ్యాత్రిష్ట్రభేన్ద్రియకామస్య
జగత్స్య పశుకామస్యానుష్టుభా ప్రతిసా కామస్య పక్ష్యాన్యజ్ఞ కామస్య వి
రాజాన్న కామస్య” (సం-౬ కా|౩|ప్ర|౩౨) ఇతి । పరిదధ్యాత్ సమాపయె
త్ |కల్పః “యత్రాభిజానాత్యభూదుషా ఋశత్పశురీతి తత్ప్రచరణ్యో
జుహూతి, శృణోత్స్విస్సమిధా హవంమ ఇతి” ఇతి|అభూదుషాఇత్యే
షాప్రాతరనువాకస్య పరిధాసీయాతాం హూత్రాపత్యమానాం యదా
ధ్వయజ్ఞానాతి తదాజుహుయాత్ |మన్తస్త్రిష్టైవమామ్నాయతే “శ్రు
ణోత్స్విస్సమిధాహవంమే శృణ్వన్త్యాపో ధిషణాశ్చ దేవీః । శృణోతగ్రా
వాణోవిదుషోనుయజ్ఞగ్ శృణోతుదేవ ససితాహవంమే” ఇతి|సమ్యగిధ్య
తే అనయా ఆజ్యాహుత్యేతినమిధాహుతిః|తయాసమిధ్యోగ్నిః మేహవంమ
దీయమాహ్వనం శ్రుణోతు । హే ఆపః గ్రహీవ్యమాణా యాయమపిశ్య
ణుత । కీదృశ్యః|దిషణావిద్యోపేతాః|దేవ్యాదేవతాయాపాశ్చ|హేగ్రావా
ణః అభిషవాథా మిహూపస్థితాయాయం విదుషోను విద్వాం సుషవ
సన్తోయజ్ఞం శృణుత । సవితాదేవోమదీయాహ్వనం శృణోతు| అగ్న్య
దిశ్రవణప్రయోజనమాహ “శృణోత్స్విస్సమిధాహవం మగ్ధిత్వాహ సవి
తృప్రసూతపవ దేవతాభ్యోనివేద్యాపోఽచ్చైతి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౩౨) ఇతి ।
ఏకధనసంజ్ఞ కాగ్రవన్నేజనీసంజ్ఞ కాశ్చివల నేతవ్యాః|అతేమ ద్యైణదేవతా
భ్యో విజ్ఞాప్యతాఅవగ్రప్రాప్తం గచ్ఛతి । ప్రైమమన్తముత్పాదయతి “అ
వగ్ధవ్యహూతరిత్యాహేషితగ్ హి కర్మక్రియతే” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౩౨)
ఇతి । హేహూతః ఆనేతవ్యా అవగ్ధిశ్యప్రదేవత్రా బ్రహ్మణే గాతురే
త్విత్యాదికా ఋచః ఇవ్య పరేత్యథాః|లోకేపిషితమభీష్టం కర్మసమ్యక్

క్రియతే । ప్రైహే నరముత్పాదయతి “మైత్రావరుణస్య చమసాధ్వర్యవా
 ద్రవేత్సాహ మిత్రావరుణౌవా అపాం నే తారౌతాభ్యావేవైనా అదైచ్చ
 తి” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౩౭) ఇతి । చమసినామృత్విజాం పరిచారకాశ్చమసా
 ధ్వయోవః । తత్ర మైత్రావరుణాన్న ఋత్విజో యశ్చమసాధ్వయో న్తం
 సమ్బోధ్యాగ్చేతి బ్రూయాత్ । తదనేన ప్రైహేణోదక ప్రవర్తకమిత్రా
 వరుణదేవతా ద్వయేన సహైవైనా ఆవర్ణపాప్తం గచ్ఛతి కల్పః “అవరం
 చతుగృహీతం గృహీత్వా బహిరదాయ సంప్రేషయాహ “అపఞ్చ
 ప్యహూతమైత్రావరుణస్య చమసాధ్వయో వాద్రవైకధనిన ఏవం నే
 ష్టం పత్నీముదానయాగ్నీర్ధో తృచమసేన ‡ వసతీవరిభిశ్చ చాత్వా లేప్ర
 త్యుపలన్బస్వేతి యథాసంప్రేషం తేకుర్వన్తి, యత్రాపస్తన్యన్త్యధాన్సు
 బహిఃప్రాస్యాభిజు హూతి, దేవీరాపో అపాన్నపాద్య ఊర్మిహావివ్య
 ఇన్ద్రియావాన్మదిన్తగున్తం దేవేభ్యాదేవతాధత్తశక్రగ్ శుక్రపేభ్యోప
 హం భాగస్థస్వాహా” ఇతి । నపాతయత్కుదక మధ్యేగూఢతయాస్థితోఽపి
 తదుదకం నవివాశయతీతి నపాత్ అపాన్నపాదితి వహ్నివిశేషస్య సంజ్ఞా ।
 హే ఆపోదేవ్యో, హే ఎహ్నాయూయం య ఊర్మియోవృషదీయన్తందేవ
 త్రాదేవేషాధత్తస్థాపయత । కిమధణం । దేవేభ్యః దేవాధణం । అపాన్మభిదే
 వానుదిశ్య హూతుమిశ్యతః కీదృశఊర్మిః । హవివ్యః హవిషే సోమరూ
 పా యహితః । ఇన్ద్రియావాన్ప్రీతస్సన్నిన్ద్రియవృద్ధికారీ మదిన్తః పీయ
 మానోఽత్యన్తహావకారీ కీదృశంతం శుక్రందీప్తిమన్తం కీదృశేభ్యో దేవే
 భ్యః యేహం యూయం భాగభూతాస్థలేభ్య శుక్రపేభ్య స్సోమపేభ్య ఇద
 మాజ్యం యుష్మభ్యం హుతమస్తు । గ్రహిష్యమాణా నామహం మూల్యత్వే
 న హవిష్ట్య సంపాదనేన చ ఇయమాహుతిగుపయన్జ్యత ఇత్యాహ “దేవీ
 రాపో అపాన్నపాదిత్యాహ హుత్యైవైనా నిష్క్రియ గృహ్లాత్పథోహ
 విమృతా నామేవాభి ఘృతావాంగృహ్లాతి” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౩౭) ఇతి ।
 కల్పః “కాషీరసీతి దధైరాహుతి మవస్థావ్య” ఇతి । కాషీరస్యా

‡ పత్నీముదానయాగ్నీత హూతృచమసేన - ఇతి త్రైలింగపారః.

పాపాం మృద్రమితి మస్త్రీపాఠః । హేతజ్యస్వం అప్పుహుతంసత్కా-
 షిః కషణీయమనపేతవ్యమసి అసాంమృద్రం యద్ధోపపత్తితాన్వరూ-
 పం త్వామవసయామి । శీవతవర్థందర్శయతి “కాషిరసీత్యామా శ-
 మలమేవాసా మవప్తావయతి” (సం - ౬కా | ౪ప్ర | ౩౨) ఇతి । శమ-
 లంమలినాంశం । కల్పః “సముద్రస్య వోషీత్యాడన్వయ ఇత్యభివలతా-
 నాం మైత్రావరుణ చమసేనగృహ్లాతి” ఇతి । హేతజ్యః సముద్రవద్యస్తా-
 కం అక్షీణత్వాయ పూర్వేద్యవశసతీవరీగృహీత్వాపి పునరిదానీమున్న-
 యామి । అక్షీణం విశదయతి “సముద్రస్యవోషీత్యా డన్వయ ఇత్యాహత-
 స్తాదద్యమానాః పీయమానాః అపానక్షీయప్తే” (సం - ౬కా | ౪ప్ర | ౩౨)
 ఇతి । యథాచమసేన జలంగృహీతం తథాత్రిభిః కుమ్భైరేకధనాగృహ్లా-
 యాత్ పన్నేజనీశ్చగృహ్లాయాత్ । తథాచసూత్రం “అదైకధనా గృహ్లా-
 తి, ఇన్ద్రాయ వోజుష్టా గృహ్లామితి వాతూష్టింవా ౨ధ పన్నేజనీగృహ్లా-
 తి” ఇతివిధితే “యోనివైయజ్ఞస్య చాత్వాలంయజ్ఞోవసతీవరీహూణ-
 తృచమసఞ్చ మైత్రావరుణ చమసఞ్చ సగోస్పశ్యవసతీవరీవ్యానయతి
 యజ్ఞస్యసయోనిత్వాయాధా స్వాదేవైవా యోనేప్రివజనయతి” (సం-
 ౬కా | ౪ప్ర | ౩౨) ఇతి । ఉత్తరవేదేనిశ్చాద్దకతయా చాత్వాలోయజ్ఞయో-
 నిః । దేవవిభక్తయజ్ఞావశేషత్వాద్వసతీవరీణాం యజ్ఞత్వం । వ్యానయతి
 వ్యాప్తా అధికాః కరోతి । తస్మింకారస్సూత్రేదశితః “హూతృచమసే-
 వసతీవరీభ్యో నిషిచ్యోవరి చాత్వాలంహూతృచమసఞ్చ మైత్రావరుణ
 చమసఞ్చ సగోస్పశ్యవసతీవరీవ్యానయతి, సమన్యాయస్త్రీత్యభిజ్ఞాయ
 హూతృచమసాత్ మైత్రావరుణచమస ఆనయతి, మైత్రావరుణ చమ-
 సార్థోత్తృచమసే” ఇతిప్రశ్నోత్తరమన్త్రాడుత్పదయతి “అధ్వయో ౨-
 వెరసా ౩ ఇత్యాహూతే మనంస మురుతేమాః పశ్యేతి వా వైతదాహ”
 (సం-౬కా | ౪ప్ర | ౩౨) ఇతి । ప్లతిప్రశ్నార్థా హే అధ్వయో అవగకిం
 అవేః లబ్ధవానసిసోయం హూతుః ప్రశ్నోడుతేమనంసమురిత్యధ్వర్యో

శీ మలోపలక్షితానిష్టరూపమితి శోధితపాఠః - కాం.

రుత్తరమస్త్రాః లబ్ధవానస్త్వేతా వదేవ నభవతి ఉత అపి తు యా
తాః అనన్తముః ఉపసమ్ప్రప్తాః దూరవ ర్తిత్యేపి సత్యమాత్రేణ లాభా
భవతి తదుపసమ్ప్రప్తి లాభాదతిరిచ్యతే ఉతేమా ఇతి వాక్యం మస్త్ర
స్య వ్యాఖ్యానం । హే హేమాతః సకేవలం మద్వచనమాత్రేణ విశ్వసిహీ
కిన్తిమ్యాగ పురోవర్తిన్యో పశ్యే త్యేవమేవ సర్వమస్త్రేణాధ్వయః రూర్భా
తే । కల్పః “అధ్వయో వేరపా ౩ ఇతి హేమాతా అధ్వర్యం పృచ్ఛత్యుతే
మనన్తమురితి ప్రత్యుక్త్యా ప్రచరణీయ శేషాత్ క్రతుకరణం జుహోతియమ
గ్నే పృశ్నునుత్యమితి ” ఇతి । పారస్తుయమగ్నే పృశ్ను మర్త్యమావో
వాజేషుయజ్ఞు నాః । సయంతా శశ్వతీరిషః । హే అగ్నేయం మర్త్యం పృ
శ్నుసక్త్రామేషు ఆవశీరతుసి కింఞ్చ వాజేష్వన్నిమిత్తం యం మర్త్యం జు
నాః గచ్ఛసి హవీంషి గ్రహీతుం యస్య సకాశం గచ్ఛసీత్యధః । సమర్త్య
స్త్యదనుగ్రహేణ శశ్వతీరిషః సత్యాన్యన్యానిధనరూపాణి యంతానియం
స్యతి ప్రాప్యతీ త్యధః । మన్త్రాయముపేక్షితః । అస్యచక్రతుకరణాఖ్యస్య
హేమామస్యవిషయవిశేష వ్యవస్థితిం విధత్తే “యద్యగ్నిష్టోమోజుహోతి
యద్యగ్నిః పరిధౌనిమాప్తే యద్యతిరాత్రోయజుర్వదః ప్రపద్యతే య
జ్ఞః యతానాం వ్యావృత్త్యై” (సం-౬ కా. ౪ ప్ర. ౩౮) ఇతి । అనుష్ఠీయమాన
స్య కర్మణోగ్నిష్టోమత్వే మస్త్రేణాక్రతుకరణం జుహుయాత్ । ఉక్త్య
త్వే పరిధావాజ్యలేపం నిమృజ్యాత్ । అతిరాత్రత్వేతు మస్త్రం పఠక హ
విధానం ప్రాప్నుయాత్ । ఏవం సత్యగ్నిష్టోమాదీనా మనుష్యాస్యమానా
నాం పరస్పరం వ్యావృత్తిరిదానీమేవ అవగతా “సక్రతుం కువీతమనో
మయః ప్రాణశరీరో భారూషః ” ఇత్యుపనిషది । “తత్క్రతుకృత్యా ” ఇతి
వైయాసికసూత్రే చోపాస్తిష్వపి క్రతు శబ్దప్రయోగాత్ తద్వ్యవచ్ఛే
దార్థం యజ్ఞశబ్దప్రయోగః॥

గ్రవ్యయజ్ఞాస్తపోయజ్ఞా యోగయజ్ఞాస్తథావరే ।

స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞాశ్చ యతయశ్శంసితవ్రతాః॥

ఇత్యాదౌతపఃప్రభృతివ్వపి యజ్ఞశబ్దప్రయోగాత్ తద్వ్యవచ్చేదా
యక్రతుశబ్దప్రయోగః॥

॥ అత్రవినియోగసంక్షేపః॥

“హృదేసోమద్వయాత్సోమం శకటాదవరోహయేత్ ।
శ్రుణోఽగ్నౌజుహుయాద్దేవీ రపుహుత్వాధదభఃకైః॥
అప్సౌవప్లావయేత్ కాషిః సముద్రోగృహ్య తేజలం ।
యమగ్రేక్రతుకృద్ధోమో మన్తాస్సప్తేహవణితాః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదేచి చ్చిత్తం ॥

“చమసాధ్వర్యవోనాస్య ఋత్విగ్భ్యోఽగ్నేఽథవాగ్రిమః ।
యాగిక్యాసంజ్ఞయామైవం వస్త్యాతేభ్యోవిభేదనాత్” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టామేత్రాయతే । చమసాధ్వయ్యుక్తవృణీత ఇతి । యేషా
ర్వంత్యత్ర కాయానుసారేణాధ్వయ్యుక్తప్రముఖాఋత్విజ ఉక్తాః తేభ్యో
నవ్యతిరిక్తా శ్చమసాధ్వయ్యుక్తాః । కుతః । యాగికసంజ్ఞయా తద్భేదప్రతీతేః ।
యథాదేవదత్త ఏవ పదిక్రియాయోగాత్ పాచకౌ భవతి తద్వదధ్వ
య్యుక్తప్రముఖా ఏవ చమసయోగాచ్చమసాధ్వయ్యుక్త ఇతిచేత్ । మైవం ।
మధ్యతః కారిణాః చమసాధ్వయ్యుక్తా నహూత్రకాణాం చమసాధ్వ
య్యుక్త ఇతి వస్త్యాభేదావభాసాన్నధ్యతః కారిణోహూత్రాదయో
హూత్రకామైత్రావరుణాదయః । తస్మాద్వృత్తిగ్భ్యోఽగ్నే॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిచ్ఛిత్తం ॥

“తావృణీతేలిబహుతా నాస్తివాస్త్రిగ్రహైక్యవత్ ।

నైవేతిచేన్నవైషమ్యా దుత్పత్తౌబహుతాశ్రుతా” ॥ఇతి॥

చమసాధ్వయ్యుక్తవృణీతఇతియద్యహుత్వంశ్రుతం తస్మిన్వివక్షితం ।
గ్రహైకత్వవదుద్దేశ్యగతత్వాదితిచేత్ । మైవం । గ్రహవైషమ్యాత్ గ్రహం

సమస్తాస్యైతన్నగ్రహాణాముత్పత్తివాక్యం। చమసాధ్వయూణాం త్వే
తదే వోత్పత్తివాక్యం। తతస్తేషాముపాదేయ త్వాత్ తద్గతంబహుత్వం
వివక్షితమ్॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్వితం ॥

“నేయత్రాస్యస్తివాతేషాం ననియామకవజ్జనాత్।

చమసానాందశ త్వేన చమసాధ్వయూణోదశ” ॥ ఇతి॥ స్పష్టోధాః॥

అథఫన్దః॥ శ్రుణోత్పగ్నిరితిష్టుప్। యమగ్రేపృస్త్వితి గాయత్రీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాణ్డై తృతీయప్రపాతకే త్రయోదశోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

త్వమగ్నేరుద్రో అసురో మహేవాదివస్త్వగ్ శర్థోమారుతం ప్ర
తుక్షశిషే॥ త్వం వాతైరరుణైర్యూని శజ్జయస్త్వం పూషావీధతగి పాసి
నుత్తనా॥ అవో రాజానమధ్వరస్య రుద్రగ్ హేమాతారగ్ సత్యయజగ్
రోదస్యోః॥ అగ్నిం పురాతనయితోర్నరచిత్తా ధీరణ్యరూపమవసే కృణు
ధ్వం॥ అగ్నిహేమాతా నిషసాదా యజీ యానువస్థే మాతు స్సరభాపు
లోకే॥ యువా కవిగి పురు నిష్ఠః॥ ౧ ॥

ఋతావా దతాకృష్టీనాముత మధ్యశ్శధః॥ సాధ్వీమకర్దేవవీతిం
నో అద్య యజ్ఞస్య జిహ్వమవిదామ గుహ్యం॥ స ఆయురాగాత్పురభి
విసానో భద్రామకర్దే వహహింనో అద్య॥ అక్రద్దగ్నిస్త నయన్నివ
ద్యోః త్వామా కేరిహద్వి రుధస్సుమంజ॥ సద్యోజ్జ్ఞానో విహీమిధో
అఖ్యుదా రోదసీభానునా భాత్యంతః॥ త్వేవసూని పుర్యోక ॥ ౨ ॥

హౌతదోమావస్తో రేరిరే యజ్ఞియా నః । టామేవ విశ్వా భవ
నానియస్మిన్స్యగ్ సాభగాని దధిరే పావకే । తుభ్యంతా అగ్నిరస్తమ వి
శ్వ స్సృక్షితయన్ పృథక్ । అగ్నే కామాయ యేమిరే । అశ్యామ తం కా
మమగ్నేత వోత్యశ్యావ రయిగ్ రయివస్సవీరం । అశ్యామవాజమభివా
జయన్తా శ్యామమ్యమమజరా జరన్తే । శ్రేష్ఠం యవిష్ఠ భారతాగ్నే
మ్యమస్తమాభర ॥ ౩ ॥

వసో పురుస్సుహగ్ రయిం । సశ్వితానస్తవ్య తూరోవనస్థాఅజరే
భినానదద్భియః విష్ఠః । యన్ పావకన్ పురుతన్ పురూణీప్రథూవ్యగ్ని
రస్తు యాతిభవన్ । ఆయుష్టే విశ్వతో దధయమగ్నివరేణ్యః । పున
స్తై ప్రాగ్ ఆయతి పరా యత్కుగ్ సువామితే । ఆయుర్దా అగ్నే హవి
షో జహణా ఘృతప్రతీకోఘృతయోనిరేధి । ఘృతంపీత్వా మధుచాదు గ
వ్యం పితేవ ప్రత్రమభి ॥ ౪ ॥

రక్షతాదిమం । తస్మై తే ప్రతిహయతే జాతవేదో విచక్షణే । అ
గ్నేజనామి సుప్తుతిం । దివస్పరి ప్రధమం జజ్ఞేఅగ్నిరస్తద్వితీయం పరి
జాతవేదాః । తృతీయమపు నృమణాఅజన్త్ర మిహాన ఏనం జరతే స్వా
ధీః । శుచిన్ పావక వన్యోగ్నే బ్రహ్మద్విరోచసే । త్వం ఘృతేభిరాహు
తః । దృశానోరుక్త ఉర్వావ్యవ్యాధ్దుర్వర్యమాయుశ్చియేరుచానః ।
అగ్నిరమృతో అభవద్వయోభిః ॥ ౫ ॥

యదేనం ద్యౌరజనయశ్చరేతాః । ఆయదిషెన్తవతింతేజ ఆనత్
శుచిరేతో నిష్క్రం ద్యౌరభీకే । అగ్నిశ్శర్థమనవద్యం యువాన్ స్వా

ధియం జనయత్సౌదయచ్చసతేజీయసా మనసా త్వోత ఉత శిక్ష స్వ
ప్రత్యస్య శిక్షోః । అగ్నేరామోఽన్యతమస్యప్రభూతౌ భూయామతే సు
ప్తుతయశ్చవస్యః । అగ్నే సహంత మాభర ద్యుమ్నస్య ప్రాసహరయిం ।
విశ్వాయః ॥ ౬ ॥

చక్షుశీరభ్యాసా వాజేషు ప్రాసహత । తమగ్నే పృతనాసహగ్
రయిగ్ సహస్వ ఆభర । త్వగ్హి సత్వో అభ్యతోదాతా వాజస్వ గో
పతః । ఉతౌన్నాయ వశాన్నాయసోమపుష్టాయ వేధసేస్తోమైవిధేమా
గ్నయే । వద్మాహి సూనో అస్యద్వసద్వాచక్రే అగ్నిజ్ఞానుమాజ్ఞా
న్నం । సత్వన్న ఉజ్జాసన ఉజ్జాంధారాజేవజేరవృకే తేష్యవః । ఆ
గ్న ఆయాగ్హి ॥ ౭ ॥

ప్రసన ఆసువోజ్జామిషశ్చనః । ఆరే బాధస్వ దుచ్ఛనాం । అగ్నేవస
స్వ స్వపా । అస్తేవచ సువీయం । దధత్వోవగ్ రయిం మయి । అగ్నే
పావక రోచిషా మన్త్రీయా దేవజిహ్వయా । ఆదేవాన్వక్షీయక్షీచ । స
సరిపావకదీదివోగ్నేదేవాగ్ ఇహవహ । ఉషయజ్ఞగ్ హవిశ్చనః । అగ్నిశ్శు
చివ్రతతమశ్శుచిర్విప్రశ్శుచిగ్కవః । శువీరోచతఆహుతః । ఉదగ్నేశు
చయస్తవశుక్రాభాజస్తశురతే । తవజ్యోతీగ్ వ్యచయః ॥ ౮ ॥

పురున్తః పుర్వణీక భారాభి వయోభియః ఆయాగ్హి విప్ర శ్శుచి
శ్చతుదశశచ ॥ ౧౦ ॥

దైవస్య రత్నో హహా విభూన్త్యగ్ స్తోమాత్యన్యసాంపుధివ్యా
ఇషే త్వాదదే వాక్తే సస్తే సముద్రగ్ హవిష్టతీహ్మద త్వమగ్నే రు
ద్రశ్చతుదశశ ॥ ౧౦ ॥

దేవస్యగమధ్యే హవిష్త్వత్థి పవన పక్తిగ్ శత ॥ ౩౧ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే తృతీయప్రపాతకే చ
తుదశోఽనువాకః॥ హరిః ఓం ॥

॥ సమాప్తశ్చాయం తృతీయప్రపాతకః ॥

భాష్యమ్.

త్రయోదశేఽనువాకే హవిధాన శకటాదధిషవణఫలకయో రుపరి
సోమోఽవరోహితః । అధాభిషవోవక్తవ్యః । తథాప్యధ్యాపక సమ్ప్రదా
యేన ప్రపాతకసమాప్తి రూపత్వా చ్చతుదశేఽనువాకే కామ్యయాజ్ఞాః
క్రమప్రాప్తా అభిధీయంతే । తత్ర కామ్యేష్టికాండే రక్షోఘ్నోష్టేరూర్ధ్వం ఇ
ప్త్యంతరం విధత్తే “అగ్నయేరుద్రవతే పురోడాశమహ్నాకపాలం నివ్వేపేద
భిచరన్మేషా వా అస్యఘోరా తనూయన్ద్రుద్రస్తస్మా పవైసమావృశ్చతి
తాజగతిన్మాచ్యతి” (సం-౨కా.౨ప్ర.౨౨) ఇతి । రుద్రవతే ఘోరత
నూయన్తాయ । అభిచరన్శత్రుం మారయన్ తస్మైరుద్రవతే అగ్నయే పనం
శత్రుం ఆవృశ్చతి సమన్తాచ్ఛిత్వాప్రయచ్ఛతి తాజన్ తదానీమేవ । తత్ర
పురోఽనువాక్యామాహ “త్వమగ్నేరుద్రో అసురోమహూదివ స్త్వగ్ శ
ద్ధో మారుతం పృక్షకుశిషే । త్వం వాతైరరుద్రైర్యోసి శంగయ స్త్వం
పూషా విధతః పాసినుత్తనా ” ఇతి । హే అగ్నే త్వం రుద్రోఘోరతనూ
యన్తః । అసురశ్శత్రూణాం నిరసితా । దివోద్యులోకస్య మహాఉన్నవరూ
పః హవిష్పహ సేమోత్సవకారిత్వాత్ । త్వం మారుతం శద్ధో మరు
తాం సమ్ప్రస్థిబలం బలవత్వేన ప్రసిద్ధానాం మరుద్గణానామపి త్వదనుగ్ర
హేణైవ బలం భవతి । అతర్కపృక్షకుశిషే మరుద్భిస్సమ్పృక్తః తదీయం
వైస్యం నియమనే । కిం ఛి । త్వం శంగయస్సుఖం ప్రాప్తో వాయువేగైరరు
ణవజైరవైర్యోసి కిం ఛి పోషకః । త్వం నుత్తనా స్వయమేవ పాసి కాన్ ।
విధతః హవిషాపరిచయాం విదధతో యజమానాన్ । అథయాజ్ఞామా

హ “అవో రాజానమధ్వరస్యరుద్రగ్ హేమాతారగ్ సత్యయజగ్ రోదస్యః |
అగ్నింపురా తనయితోర్చిత్తాద్ధిరణ్యరూపమవసే కృణుధ్వం ” ఇతి హే
ఋత్విగ్య జమానాః వోయుష్మాకమవసే రక్షణాయ అగ్నిం ఆకృణుధ్వం
వశీకురుత | కదా | తనయితోర్చిత్తా నవిద్యతే చిత్తం యస్మిన్ మరణే త
దచిత్తం శత్రుణా విస్తారితాత్ భవదీయమరణాత్ పూర్వమేవ | కీదృశ
మగ్నిం | అధ్వరస్య రాజానం యజ్ఞస్వామినం | రుద్రం శత్రూ ప్రతికూరం |
హేమాతారం ఫలదానాయ భక్తానా మాహ్వతారం | రోదస్య సత్యయ
జం ద్యులోకే భూలోకే చ సత్యమవశ్యంభావిఫలం యజతి దదాతి సత్య
యజఃతం | హిరణ్యరూపంతత్సద్భవం ఫలం | ఇష్ట్యవైరం విధత్తే “అగ్నేయే
సురభిమతే పురోడాశమష్టాకపాలం నివేషేద్యస్య గావో వాపురుషావా
ప్రమీయేర్యయో వా బిభీయాదేషా వా ఆస్య భేషజ్యా తనూర్యత్సురభి
మతీ తయైవాస్మై భేషజం కరోతి సురభిమతే భవతి పూతీగన్ధస్యావహత్యై”

(సం-౨కా|౨ప్ర|౨౨) ఇతి సురభిమతే భేషజ్యా తనూయుక్తాయ | యస్య
యజమానస్య గావో వాభృత్యా వాజైవికేన రోగభాహు ధ్యేన బహవో ద్రి
యేర్యస్వయం వా కదాచి దపమృత్యో భీతోఽభవేత్తాదృశో నివేషే
త్పూతీగన్ధస్య శవగన్ధస్య నివృత్తయే సుగన్ధయుక్తాయ కుర్యాత్ | తత్ర పురోఽ
నువాక్యా “అగ్ని హేమాతా నిషసాదా యజీయానువస్థే మాతుస్సరభా
పులోకే | యువాకవిగ్ధపురునిష్ఠ ఋతావాధతా కృష్ణీనాముత మధ్యి
ద్ధః ” ఇతి | ఆయమగ్నినూతురువస్థే వేదేః సమీపవ ర్తిని సురభాపులో
కే సురభిగన్ధయుక్త ఏవాహవనీయస్థానే నిషసానడపవిష్టః | కీదృశోఽగ్నిః |
హేమాతాదేవానా మాహ్వతా | యజీయా మానుషాద్దోతురతిశయేన
యష్టా | యు వానిత్యంతరుణః | కవిమేధావీపురునిష్ఠగ్ధపురుషు గాహావ
త్యాదిస్థానేషు బహుమృద్ధితః | ఋతావాసత్యవాత్ | కృష్ణీనాంధతా మ
నుష్యాణాం హుషకః | అపిచమధ్యే మనుష్యాణాముదరే ఇద్ధః జాతరాగ్ని
రూపేణ దీప్తః | అథయాజ్యా “సాధ్వీమకదేవవీతిం నో అద్యయజ్ఞస్య జి

హ్యమవిదాయగుహ్యం । స ఆయురాగా త్సురభివసానో భద్రామక
 దేవహూతిం నో అద్య" ఇతి । అయ మగ్నిః అద్య నో దేవవీతిం అస్తా
 భిదేవేభ్యోదత్తాంభత్యైం పురోడాశాహూతిం సాధ్యమకః స్వాదుమక
 రోత్ । అతోయజ్ఞస్యజిహ్వం జిహ్వస్థానీయాం గుహ్యం గోహ్యమగ్నిదే
 వతాం అవిదామ వయమద్యలబ్ధవంతః । సురభిఃపురోడాశాజ్ఞాది సుగంధో
 పేతః సోఽగ్నిరాయువసానః అన్నదీయమాయుగా చ్ఛాదయన్ గోహ
 యన్నాగాత్ ఆగచ్ఛతు । అద్యనోఽన్నదీయాం దేవహూతింభద్రామకః దే
 వాథన్ హుతామం యథా శాస్త్రం కరోతు । ఇష్ట్యంతరంవిధతే "అగ్న
 యేత్యేమవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నివసేత్ సంగ్రామేసంయన్తే
 భాగధేయేనైవైన్ గం శమయిత్వాపరా సభినిదిశతి యమవరేషాం విధ్య
 న్నిజీవతిసంయం పరేషాంప్రసమీయతే జయతితగ్ సక్రామం" (సం-౨కా ।
 ౨ప్ర-౨౨) ఇతి । తౌమవతేతుమధాయక్తాయ । యుద్ధప్రత్యాసన్నేసతి జ
 యార్ధేనివసేత్ । స్వదత్తేనాగ్నిభాగేన స్వవిషయమగ్నిం శాస్త్రంకృ
 త్వా పరాశత్రూన్ వహ్నిరాభిముఖ్యేన నిదిశతి హస్తంప్రదశయ
 తి । తథాసత్యపరేషాం స్వనైన్యగతానాం మధ్యేయం పురుషం శత్రవో
 విధ్యన్తి సః జీవతి । పరేషాం శత్రునైన్యగతానాం మధ్యేయంపురుషం ఇ
 తరే విధ్యన్తిసః ప్రమీయతే అతోయజమానో జయతి । యథాజయార్థిన
 పవెష్టిః తథా బహుబన్ధుమరణ నివాతణాధి నోఽప్యేతామిష్టిం విధతే
 "అభివాపవ పతానుచ్యతియేషాం పూర్వా పరా అన్వం చ ప్రమీయన్తే
 పురుషాహుతిర్హ్యస్య ప్రియతమాగ్నయే తౌమవతే పురోడాశ మష్టాక
 పాలం నివసేత్ ద్భాగధేయే నైవైన్ గం శమయితి నైషాం పురాయుషో
 పరః ప్రమీయతే" (సం- ౨కా । ౨ప్ర । ౨౨) ఇతి । పూర్వాపరాజ్యే
 స్థాః కనిష్ఠాశ్చ । అన్వభ్యో విచ్ఛేదరహితాః । యేషాంబన్ధునాం మధ్యేబ
 హవో విచ్ఛేదమన్తరేణ మ్రియన్తే పతానభిలత్వ ఏవః తౌమవానగ్ని
 రుచ్యతి సమవైతి । మతః । పురుషాహుతేరేవ తత్ప్రియత్వాత్ పురోడా
 శేనాగ్నిః శామ్యతి । తతోమహాంబన్ధునాం మధ్యేజ్యేష్ఠేజీవతి సతి అపరః

కనిష్ఠః ఆయుస్సమున్నతేః పూర్వమపమృత్యు నా న మ్రియతే । గృహ
దాహాదిని త్రీకృత్యాపి తామేవేష్టించితే “అభివాపష పతస్యగృహాను
వ్యతి యస్యగృహాన్ దహత్యగ్నయే త్తామవతేపురొడాశమష్టాకపాలం
నివపేద్భాగధయేనైవైసగ్ శమయత్తినాస్యాపరం గృహాన్ దహతి” (సం-
౨కా|౨ప్ర|౨౨) ఇతి । స్పష్టోఽధః । అపరం యథా భవతి తథాన దహ
తిపునర్న దహతీత్యధః । ఆస్యాంత్రివిధాయాంతామవతేష్టా పురొఽనువా
క్యామాహ “అక్రద్దదగ్నిస్తనయన్నివద్యోగ త్తామారేహద్వీరుధ స్సమ
జ్జన్ । సద్యోజజ్ఞానో విహీమిద్ధో అఖ్యదా రొదసీ భానసాభాత్యన్తః”
ఇతి । ఆయుస్సురక్రన్తక్ । అస్తద్నిష్ఠనివారణాధః గజఃతు । కిమివస్త
నయన్నివ । ద్యోః యథామృలోకస్థామే ఘోగర్జ్జనస్య శోషభీతిం నివార
యతి తద్వత్ । కిం కుర్వక్ । త్తా మదాహాకమస్తద్విరుద్ధం రేరిహత్ లే
లిహాః । వీరుధ స్సనుంజక్ పుష్పలతావదస్త దనుకూలాని సవ్యగభివ్యజ్జ
యక్ । హియస్తాత్ జజ్ఞాన ఉత్పద్యమానః సద్యః ఈం ఇదానీమేవ ఇ
ద్ధో దీప్తః వ్యఖ్యత్ విషధం జగత్ ప్రఖ్యాపయతి । రొదసీద్యావాపుధి
వ్యోర నైభావనసారశ్చినా స్వయమాభాతిసమస్తాత్ ప్రకాశతే । అథ
యాజ్ఞా “తేవసూని పుష్పాణీక హేలూతదోషా వస్తారేరె యజ్ఞ
యాసః । త్తామేవ విశ్వాభువనాని యస్త్రిస్తగ్ సౌభగానిదధిరేపావకః”
ఇతి । హే పుష్పాణీక అత్యంతబహుళ హేలూతః దేవానామాహ్వతః దో
షారాత్రో వస్తాదివాచయజ్ఞియాసో యజ్ఞాహాణి వసూనిహవీంషి రేరె
ఆగచ్ఛన్తి । త్వదనుగ్రహాత్ పూర్వం త్తామేవ దగ్ధపటాదికమిళ చిశ్వాభు
వనాని నిస్సారాణి భూత్వాపావకే త్వయి అనుగృహ్ణాతి సతిపశ్చాత్ సౌ
భగానిసన్దధిరే సౌభాగ్యం ప్రాప్నువక్ తాదృశస్త్యం అస్తాననుగృహా
ణేత్యధః । ఇప్యన్తరం విధతే “అగ్నయే కామాయ పురొడాశమష్టాక
పాలం నిర్వపేద్యం కామో మోపనమే దగ్నిమేవ కామగ్ స్వేన భాగధ
యే నోపపావతి సమైవైసం కామేన సమధాయత్యుపైసం కామోనమతి”
(సం-౨కా|౨ప్ర|౩౨) ఇతి । కామాయ కావప్రదాయ కామితోఽధో

యంయజమానం సప్రాప్నుయాత్ సర్వాపేత్ । తత్రపురోఽనువాక్య
 “తుభ్యంతాఅగ్నిరస్తమ విశ్వాసుక్షితయగి పృథక్ । అగ్నేకామాయయేమి
 రే” । హే అగ్నిరస్తమ అతిశయేన అగ్నిసాహోపేత అగ్నే సుక్షితయో వేది
 రూప శోభనభూమియుక్తా విశ్వాః సర్వాస్తాప్రజాః పృథక్కాయమానా
 వివిధ కామితార్థాసద్ధిప్రదాయ తుభ్యం యేమిరే నియమం స్వీకృతవ న్తః ।
 అథయాజ్య “అస్యామతం కామమగ్నే తవోత్పస్యామ రయిగ్ రయివ
 స్సువీరం । అశ్యామవాజమభివాజయన్తోఽశ్యామ ద్యుమ్నమజరాజరన్తై”
 ఇతి । హే అగ్నేతవోతీ త్వదీయరక్షయా తం కామమభీష్టఫలం అశ్యామ
 వ్యాప్నుయామ । కిఞ్చ । హేరయివః హేధనవఃసువీరం శోభనపుత్రపా
 త్రాద్యపేతం రయింధనం అశ్యామ । కిఞ్చ । హే అజర తవప్రసాదా దజ
 రమక్షయం ద్యుమ్నం యశోఽశ్యామ । వాజయన్తోన్న మిచ్ఛన్తో వయం
 వాజమన్నమభ్యభితోఽశ్యామ । ఇప్యస్తరం విధత్తే “అగ్నేయే యవిష్ఠాయ
 పురోడాశమస్తాకపాలం నిర్వాపేత్ స్పర్థమాణోఽయేత్రేవా సజాతే
 ఘవాగ్నిమేవ యవిష్ఠగ్ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి తేనై వేంద్రియం వీ
 యంబ్రాతృవ్యస్య యవతేవిపాత్సనా బ్రాతృవ్యేణ జయతే” (సం -
 ౨కా. ౨ప్ర. ౩౨) ఇతి । యవిష్ఠాయాతిశయేన వియోగకారణే యవతేవి
 యోజయతి । యజయాన్యపాపినా వైరిణావియక్తో జయతి । ఏతామేవే
 ష్టిం పతప్రయక్తాభిచార నివారణాయ విధత్తే “అగ్నేయేయవిష్ఠాయ పు
 రోడాశమస్తాకపాలం నిర్వాపేదభిచయమాణోఽగ్నిమేవ యవిష్ఠగ్ స్వే
 నభాగధేయేనోపధావతి సపవాస్సాద్రక్ష్యోగ్ సీ యవయతి నైసమభిచరణ
 స్తృణుతే” (సం-౨కా. ౨ప్ర. ౩౨) ఇతి । యవయతి వియోజయతి । అభిచ
 రణవైరి ఏనం ఇష్టికారిణం నస్తృణుతే హస్తంసశక్నోతి । ఏతస్యాంద్వి
 విధాయామిష్టే పురోనువాక్యమాహ “శ్రేష్ఠంయవిష్ఠ భారతాగ్నేద్యు
 మస్తమాభర । వసో పురుస్సృహగ్ం రయిః ” ఇతి । హే అగ్నేరయమా
 భర ధనమాభర । యవిష్ఠాతిశయేన వియోగకారిణ । భారత ఋత్విగ్భిభా
 రణీయ । వసోఆహుతి నివాసభూత । కీదృశంరయం । శ్రేష్ఠంప్రశస్తతరం ।

ద్యమన్తందీప్తిమన్తం । పురుస్సృహం పురుభిభవాహుభిః స్పృహణీయం । మ
 ణిముక్తాదిరూపం । అథయాజ్ఞా “ శిశ్వితానస్తస్యతూ రొచనస్థా అజరేభి
 నానదద్భియఃవిష్టః । యగిపావకగి పురుతమగి పురూణి వృధూస్యగ్నిరను
 యాణిభవన్ ” ఇతి । యోగ్నిః పావకః శోధయతా । పురుతమ అహవ
 నీయగాహావత్యాది నామభియఃవిష్టాది విశేషణైశ్చాత్మన్త బహువిధః ।
 పురూణిబహూనిప్రధూని విస్తృతాని పురోడాశాదిహవీంషి భవన్ భ
 క్షయన్ననుయాతి యజమానగృహమనుదిసంగచ్ఛతి । సోగ్నివత్సృమా
 ణగుణోపేతః । శిశ్వితానో దీప్యమానః । తస్యతుః ఫలానాం విస్తారయి
 తా । రొచనస్థాదీప్తిమత్సు దేవయజనేష్వసస్థితః । అజరేభిజ్జారహితైః ।
 నానదద్భిః స్తుతిం కువాన్తై దేవైః సంయుతః । యవిష్టః ఆతిశయేన వై
 రివియోక్తా । ఇష్ట్యన్తరంవిభత్తే “ అగ్నయతయత్తు తే పురోడాశమష్టాక
 పాలనివన్ పేద్యకకామయేత సవమాయరియామిత్యగ్ని మేవాయత్తు
 న్తగ్ సేవనభాగధేయో నోపధావతి సపవాన్మిన్నాయుర్దాధాతి సర్వమా
 యరేతి ” (సం-౨కా. ౨ప్ర. ౩౨) ఇతి । అయుష్మ తే ఆయుర్ప్రదాయ । తత్ర
 పురోఽనువాక్యాయాహ “ ఆయుష్టైవిశ్వతో దధదయమగ్నివన్ రేణ్యః ।
 పునస్తేప్రాణతయతివరా యత్కుగ్ సువామితే ” ఇతి । హేయజమానతే తు
 భ్యం వరేణ్యః శ్రేష్ఠోఽయమగ్నిః విశ్వత ఆయుర్దాధత్ సమ్మాణఃమా
 యుర్దాధాతు । అవమృత్యునా గృహీతోఽపి తేప్రాణః పునరస్యానుగ్రహ
 ణ ఆయతిత్వద్దేహ సమాగచ్ఛతు । తేతవయత్కుం వ్యాధింవరాసువామి
 వినాశయామి । అథయాజ్ఞా “ ఆయుర్దా ఆగ్నేహవిషో జుషాణో ఘృత
 ప్రతీకో ఘృతయోనిరేధి । ఘృతంపీత్వా మధుచారుగవ్యం పి తేవపుత్రమభి
 రక్షతాదిమం ” ఇతి । హే ఆగ్నేత్వమాయుర్దా ఏధియజమానస్యాయుః
 ప్రదోభవ । కీదృశస్త్యం । హవిషోజుషాణః పురోడాశం సేవమానః । ఘృ
 తప్రతీకో ఘృతోపక్రమః ఆఘారప్రయాజాదీనాం ఘృతేనమాయమాన
 త్వాత్ । ఘృతయోనిః అవసానేవ్యనూయాజాదౌ ఘృతమేవయోనిః
 జన్మక్షత్వత్తికారణం యస్యాఽసౌ ఘృతయోనిః తాదృశస్త్యం । మధుస్వా

దుతమం । చారుశోధిత త్వేన నిష్కలంగవ్యంఘృతవీత్వా పితాపుత్రమి
 వ ఇమంయజమానమభిత్తోరక్ష । ఇప్త్యన్తరంవిధత్తే “అగ్నయేజాతవేదసే
 పురోడాశమస్తాకపాలం నివహేదబ్భృతికామోగ్నిమేవ జాతవేదసగ్స్వే
 న భాగధేయే సోపధావతిసపవైసంఘాతింగమయతి భవత్వేవ” (సం -
 ౨కా.౨ప్ర.౩౨) ఇతి । జాతవేదసే ఉత్పన్నధనాయ । భవత్వేవఘాతింప్రా
 ప్నోత్వేవ । తత్ర పురోనువాక్యా “తస్మైతేప్రతిహయాతే జాతవేదోవిచ
 షణే । అగ్నేజనామిసుష్టుతిం ” ఇతి । వివిధాశ్చక్షణయో మనుష్యా
 యజమానాదయో యస్యాసౌవిచషణః । హేవిచషణే జాతవేదాగ్నే
 ప్రతిహయాతే ప్రతిదినంయజమానగృహం గచ్ఛతేతస్మైతేశోభనాంస్తుతిం
 జనామిజనయామి । అధయాజ్యా “దివస్పరిప్రథమం జజ్ఞే అగ్నిరస్తద్వి
 తీయం పరిజాతవేదాః । తృతీయ మపునృమణా అజస్రమిధానపనం జరతే
 స్వాధీః” ఇతి । అగ్నిరప్రథమం దివస్పరి ద్యులోకస్యోపరిజజ్ఞేసూర్యరూ
 పేణోత్పన్నః । అస్తత్పరి అస్తదీయమనుష్యలోకస్యోపరి జాతవేదాద్వి
 తీయం జజ్ఞే ప్రసిద్ధిమగ్నిరూపేణ ద్వితీయం జన్మప్రాప్తవాక్ । అపునః
 ద్రే తృతీయంజజ్ఞే బడబానలరూపేణఉత్పన్నః । అజస్రంత్రిష్వపజన్మసునృ
 మణానృమయజమానేషు మనోనుగ్రహబుద్ధియస్యాసౌనృమణాః । ఏన
 మీదృశమగ్నిం ఇధానగిపురోడాశాదినా దీపయా । స్వధీస్సాయత్తవి
 త్తః । జరతేజగావర్యన్తం పరిచరతీ త్యధః । ఇప్త్యన్తరంవిధత్తే “అగ్నయే
 రుక్తతే పురోడాశమస్తాకపాలం నివహేద్రుకామోగ్నిమేవ రుక్త
 న్తగ్స్వేన భాగధేయోపధావతి సపవాన్విక రుచందధాతి రోచతపవ”
 (సం-౨కా.౨ప్ర.౩౨) ఇతి । రుక్తతేకాన్తిమతే । రోచతేకాన్తిమా భవతి ।
 తత్రపురోనువాక్యా “శుచిగి పావకవన్ద్యోగ్నే బృహద్విరోచసేత్వం
 ఘృతేభిరాహుతః” ఇతి । హే పావక శోధయతరగ్నేశుచిః వన్ద్యశ్చ
 త్వం ఘృతప్రభృతిభిహవైః సమన్తాద్ధుతః సకాబృహద్విరోచసే । అధ
 యాజ్యా “దృశానోరుక్తఉవాక్యవ్యద్యౌద్ధుమక్షమామయః శ్రీయేరు

చానః । అగ్నిరమృతో అభవద్వయోభియ్యుదేనం ద్యౌరజనయత్ సురే
తాః” ఇతి । దృశానోదశః నీయకూపః । రుక్మస్సువణః సదృశోఽగ్నిః । ఉ
వాన్యనుహత్యాదీప్త్యా వ్యద్యోత్ విద్యోతతే । కింకువణః । చుమకషణం
ఇతి రైరతిరసాకాయణం ఆయుఃజీవనం శ్రీయే శ్రయితుం రుచానోవాఞ్ముఖా
తథావిధోగ్నిః వయోభిరన్నై హావిభిః రమృతోఽభవత్ యద్యస్మా
దేనమగ్నిం ద్యౌద్యులోకవాసీ దేవగణస్సురేతాః సన్నజనయత్తస్మాద
స్యామృతత్వం యుక్తం ఇన్ద్ర్యన్తరంవిధత్తే “అగ్నయే తేజస్వతే పురోడాశ
మష్టకపాలం నివపేత్ తేజసా మోఽగ్నిమేవ తేజస్వన్తగ్నే నైవభాగ
ధేయే నోపధావతి స పవాన్తి నైజోదధాతి తేజస్వీవభవతి” (సం-౨౧
౨ప్ర3౨) ఇతి । తేజస్వతే ప్రభావతే నియమనసామర్థ్యవతేవా । తత్రపు
రోసువాక్యా “ఆయదిష్టేనృవతి తేజఆనత్ శుచిరేతో నిషిక్తంద్యౌరభీకే
అగ్నిశ్శధామనవద్యం యువానగ్ స్వాధియం జనయత్ సూదయచ్ఛ” ఇతి
యత్రేజః ఇష్టే అభీష్టసిద్ధయే నృపతింయజమానపాలకమగ్నిం ఆసమన్తా
వానత్ వ్యాప్తోత్, యనపిశుచిరేత శ్శుద్ధం బీజంమాతాపితృభ్యాం నిషి
క్తం తేనతేజసాతేన చ బీజేన ద్యౌః ద్యులోకస్థాఽగ్నిః । అభీకే ప్రత్యాస
న్నకాలే శధాదివిశేషణోపేతం పురుషం జనయదుత్పాదయతి । సూద
యచ్ఛవిరోధిసాపం గాశయత్యపి । శధకంబలవన్తం । అనవద్యందోషరహి
తం । యువానంతరుణం । స్వాధియం స్వాయత్తచిత్తం । అతోయజమానా
య తేజోదాతుమగ్నిః శక్నోతి । అధయాజ్యామాహ “స లేజీయసామ
నసా త్వోత ఉతశిక్ష స్వపశ్యస్య శిక్షోః । అగ్నేరాయోనృతమస్యప్రభూ
తౌ భూయామతే సుష్టుతయశ్చ వస్వః” ఇతి । సః యజమానః త్వోతః
త్వయా రక్షితిః । కేనసాధనేన । తేజీయసా అత్యన్తతేజోయుక్తైన మన
సా । ఉతశిల । కిష్క్వహే అగ్నేస్వపత్యస్య శోభనపుత్రపౌత్రాదియుక్తస్య
శిక్షోశ్శక్తుమిచ్ఛతః నృతమస్యమమవ్యతమస్య మనుష్యేషు శ్రేష్ఠస్య యజ
మానస్యరాయశ్శిక్షధనానిదేహి । తేప్రభూతౌ త్వదమగ్రహణప్రభుత్వేన
తి వయం వస్వః వసుమత్తమాః సుష్టుతయశ్చ శోభనయుక్తా బహుయా

గానుస్తానేన స్తోత్రశస్త్రైః ప్రభూతాభూయాన్తు । ఇష్ట్యంతరంవిధత్తే “అ
 గ్నయేసాహవ్యాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నివపేత్ సీక్షమాణో
 గ్నిమేవ సాహవ్యగ్నేస్విన భాగధేయేనోపధావతి తేనైవసహతే య
 గ్సీక్షతే” (సం-౨కా.౨ప్ర.౩౨) ఇతి । సాహవ్యాయసహిష్ట్యవై వైరిణా
 మభిభవిత్రే । సీక్షమాణః సోఘమభి భవతుమిచ్ఛుః । యంవైరిణం సీక్ష
 తేతంతేనానుగృహీతోఽభిభవతిత్రపురోసువాక్యా “అగ్నేసహవ్యమా
 భర ద్యుష్మస్య ప్రాసహారయం । విశ్వా యశ్వమణీరభ్యాసా వాజేషు
 సాసహత్” ఇతి । హే అగ్నేద్యుమ్న స్యాన్నదీయస్య యశసః సహవ్యం
 అభిభవితారం వైరిణం ప్రాసహా ప్రసభం ఆభరతస్యద్యుశే సమానయః
 యంతదీయం ధనశ్చానయః । యో భవా చక్షణీమనుష్యసేనా విశ్వా ఆ
 స్తత్ప్రతిపక్షభూతాః సర్వా అభ్యసాహసత్ అభిభవేత్ । కింనిమిత్తం
 వాజేష్వన్నదీయే వృన్నేషు నిమిత్తభూతేషు । కేనసాధనేన । ఆసాత్వస్త
 న్నిధానేన పరాభిభవాయ త్వత్సన్నిధ్య తిరి క్తవ్రయతో నాపేక్షితఇత్య
 థః । అథయాజ్ఞా “త్వమగ్నేపృతనాసహగ్ రయగ్ సహస్వ ఆభరత్య
 గ్హిసతో అద్యతో దాతావాజస్య గోమతః” ఇతి । హే అగ్నే తంశ
 త్రుం సహస్వఅభిభవస్వ । పృతనాసహం పరకీయసేనాభి భవక్షమం ర
 యింధనం ఆభరతహర । హియస్తాత్ త్వం సత్యః పరమాక్షణభూతోపా
 ధరహితః । అద్యతః ఆశ్చర్యచరిత్రః । తస్మాద్గోమతో బహుగోయక్త
 స్యవాజస్యాన్నస్య దాతా త్వమేవ । ఇష్ట్యంతరం విధత్తే “అగ్నయేన్నవ
 తే పురోడాశమష్టాకపాలం నివపేద్వ్యగ్ కామయే తాన్నవాల్యామిత్వ
 గ్నిమేవాన్నవస్తగ్నేస్వినభాగధేయేనోపధా వతి సపవైనమన్నవస్తం కరో
 త్యన్నవానేవ భవతి” (సం-౨కా.౨ప్ర.౪౨) ఇతి । అన్నవతే బహ్వన్నయ
 త్తాయ । త్రపురోసువాక్యా “ఉతూన్నాయ వశాన్నాయసోమవృస్తాయ
 వేధసే । స్తోమైవిధేమాగ్నయే” ఇతి । అగ్నయే స్తోమైస్తోత్రైవిధేమ
 పరిచయ్యాంకుయాం । కీదృశాయ । ఉతూన్నాయవశాన్నాయ ఉతూ
 వృషభః వశావస్థ్యా తత్పుశుద్వయం క్వచిద్యాగేహవిష్టేన శ్రూయతే

“యోభాత్యవ్యావాన్యైత సస్పర్థమానో వైష్ణవరుణీం వశామాల
 భేతైన్యముతైః” ఇతి । యద్యవ్యత్రచేవతాఅన్య తథాపిహవిరగ్నావే
 వహూయతఇతి అగ్నిరుతౌ నోవశాన్నశ్చ । పతదన్నాన్తరస్యాప్యవ
 లక్షణం । సోమయుక్తాని పృథస్త్రాణి యస్యాసాసోమపృథ్విః । అనేకస్త్రా
 త్రసత్కృతచేవతా సంయుక్తః సోమోవ్యస్యాన్న మిత్యర్థః । వేదసే అ
 న్నస్యవిధాత్రే । అథ యాజ్ఞా “వద్వాహిసూనో అస్యన్మసద్వా చక్రే
 అగ్నిజ్ఞానుమా జ్ఞాన్మంసత్వన్నఊజ్ఞాసన ఊజ్ఞాంధారాజేవజేరవృకేతే
 వ్యస్తః” ఇతి । హిసూనోపుత్రవదభిమత కారిన్నగ్నే త్వంవద్వాసి వద
 త్యనయేతివద్వా వాక్తదభిమానిదేవత్వేన తద్రూపోసి । అస్మిన్నర్థేశ్రుత్య
 న్తరప్రసిద్ధి ద్యోతనాయహిశబ్దః, అగ్నివాణ్యుత్వా ముఖంప్రావిశత్”
 ఇతి శ్రుత్యన్తరం । సోగ్నిరస్తదర్థమన్నం అజ్ఞగృహం చక్రే । తన్నామ
 సుపాతాత్ వివాహాగ్నిజ్ఞానాయమాన పవగృహశ్రమం కారయతి । కీదృ
 శోఽగ్నిః । అన్మసద్వా అద్యత ఇత్యద్వాన్మం తస్మిన్నద్వనిసీదతీతి అన్మస
 ద్వా । భుక్తమన్నంజరయితుం జతరాగ్నిరూపేణ అత్రసీదతి । కేనవ్యాపా
 రేణాన్మం అజ్ఞచక్రే । జనుమాజన్మమాత్రేణ నతువ్యాపారాన్తరేణానహి
 సజ్జల్పసిద్ధస్య వ్యాపారాపేతౌఽస్తి । హే ఊజ్ఞాసనే రసప్రదత్వం నో
 స్తృభ్యం ఊజ్ఞాంరసంధాధేహి । రాజేవజేఃరాజా యథా జయతి తద్వజ్జ
 య । వృకవద్ధింసకౌవృకః అవృకేహింసా దోషరహితే యజమానేత్వ
 మనుగృహీతుం అన్తఃక్షేపిణివససి । ఇప్త్విన్తరంవిధత్తే “అగ్నయేఽన్నా
 దాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యకామయేతాన్నాదః స్యామి
 త్యగ్నిమేవాన్నాదగ్గోస్వేన భాగధేయేనోపధావతి స పవైసమన్నా
 దం కరోత్యన్నాద పవ భవత్యగ్నయేఽన్నపతయే పురోడాశ మష్టాకపా
 లం నిర్వపేద్యకామయేతాన్నపతిః స్యామిత్యగ్నిమేవాన్నపతిగో స్వేన
 భాగధేయే నోపధావతి స పవైసమన్నపతిం కరోత్యన్నపతిరేవ భవతి”
 (సం - ౨కా । ౨ప్ర । ౪౨) ఇతి । అన్నమతీత్యన్నాదః । తీవ్రదీపనయుక్తః
 అన్నపతిః బహ్వాన్నస్వాసీ । అనయోరపి ఇప్త్యేరన్నమాత్రలిజ్ఞసాధార

శ్వాత్ పతదేవయాజ్యా పురోనువాక్యా యుగళం ద్రష్టవ్యం । యచ్చా
 శాఖాంతరేష్వన్నానలింగకం అన్నపతిలిక్తకంచాన్వేషణీయం । ఇప్త్యంత
 రం సావిత్త్రయోపేతం విధత్తే, అగ్నయేవమానాయ పురోడాశమష్టాక
 పాలం నివన్పేదగ్నయే పావకాయాగ్నయే శుచయే జ్యోగామయావీయ
 దగ్నయే పవమానాయ నివన్పతిప్రాణమేవాన్త్రిక తేనదధాతి యదగ్నయే
 పావకాయ వాచమేవాన్త్రిక తేనదధాతి యదగ్నయే శుచయే ఆయురేవా
 న్త్రిక తేనదధాత్యుతయదీతాసుభవతి జీవత్యైవ ” (సం-౨కా|౨ప్ర|౪౭)
 ఇతిపవమానాయ పాపానాం శోధయిత్రి । పావకాయపాపానాం శుద్ధి
 హేతవే, శుచయే ఔజ్వల్యహేతవే । ద్వితీయ తృతీయ వాక్యయో రపి
 పురోడాశమష్టాకపాలం నివన్పేది త్యనువతతే । జ్యోగామయావీ దీ
 ఘురోగయుక్తః । ఉతఅపిచ యద్యపి ఇతాసుగ్తాసుగ్భవేత్ తథాపి
 జీవత్యైవ, తత్రనీరోగో భవతీతి కిమువక్తవ్యం । పునరప్యేతామేవెష్టిం ఫ
 లాంతరాయవిధత్తే “పతామేవనివన్పే చ్చక్షుషామోయదగ్నయే ప
 వమానాయనివన్పతి ప్రాణమేవాన్త్రిక తేనదధాతి యదగ్నయే పావకా
 యవాచమేవాన్త్రిక తేనదధాతి యదగ్నయే శుచయే చక్షురేవాన్త్రిక తేన
 దధాతి ఉతయద్యన్తో భవతిప్రైవపశ్యతి ” (సం-౨కా|౨ప్ర|౪౭) ఇతితత్ర
 ఫలభేదేన ద్వివిధాయామస్యామిష్టాప్రధనుహవిషః పురోఽనువాక్యా “అ
 గ్నైరయూగ్షి పవస ఆనువోజ్జమిషంచసః । ఆరేబాధస్వ చ్చక్షుసాం”
 ఇతి । హే అగ్నే ఆయాంష్యస్తదీయ జీవనాని పవసేయథా వధత్తే త
 థాశోధయసే । ఉజ్జంక్షీరాదిరసం ఇషమన్నాన్మనోఽస్తాకమానువ ఆ
 భిముఖ్యేనప్రేరయ । దుచ్చనాముపద్రవం ఆరేదూరేనీత్వా బాధస్వ వినా
 శయ । అథయాజ్యా “అగ్నేపవస్వస్వపా అస్తేవచస్సువీయం । దధ
 త్వీషగ్ రయింమయి” ఇతి । హే అగ్నే శోభనమపః కర్త్యయస్యాసా స్వ
 పాః తాదృశస్త్యం । అస్తేఅన్నదీయం వచో బ్రహ్మవచసంసువీయం
 శోభనం సామర్థ్యం పవస్వశోధయస్వ వధయేత్యర్థః । పుష్టిరయిం
 ధనం నయిదధత్ స్థాపయ । ద్వితీయహవిషః పురోఽనువాక్యా “అగ్నే

పావకరోచిషా మన్వ్రీయా దేవజిహ్వయా । ఆదేవాన్ వక్షీయషీచ” ఇతి ।
 హే అగ్నే పావక శోధక దేవద్యోతనాత్మక రోచిషాదీప్తిమత్వా మన్వ్రీ
 యాశ్లక్ష్యణా జిహ్వయావాచాదేవాన్ వక్షీయషీ ఆవహ యజ చ । అథ
 యాజ్ఞా “ సనగిపావక దీదివోఽగ్నేదేవాగ్ ఇహోవహ । ఉపయజ్ఞగ్ హ
 విశ్చసః” ఇతి । హే పావకశోధక దీదివో దీప్యమానాగ్నే వోఽస్తదధ్వం
 దేవానిహ కర్తృణిఆవహ । అస్మాకమిమం యజ్ఞం హవిశ్చ ఉపదేవసమీపే
 ప్రాపయ । తృతీయహవివని పురోఽనువాక్యా “ అగ్నిశ్శుచివ్రత తమశ్శు
 చివిప్రశ్శుచిర్లకనిః । శుచీరోచత ఆహుతః ” ఇతి । అయమగ్నిః ప్రథమం
 తావచ్ఛుచివ్రతతమః స్వతపవశుచివ్రతతమః అతిశయేన శుద్ధంవ్రతమాచ
 రణం దాహపాక ప్రకాశరూపం యస్యాసౌతాదృశః । తతః డాధ్వం విప్రా
 భిమానిత్వాదపిశుచిః । తతోఽపూర్వాధ్వం విద్వదభిమానిత్వేనశుచిః । తతో
 ఽపూర్వాధ్వమాభిముఖ్యేనహుతః శుచిదీప్తిమాన్ రోచతేశోభతే । అథ
 యాజ్ఞా “ ఉదగ్నే శుచయస్తవ శుక్రాభ్రాజస్తకరతే । తవద్యోతీగ్ ప్య
 చయః” ఇతి । హే అగ్నే శుచయః శుద్ధాస్తవశుక్రా రశ్మయోభ్రాజస్తః
 ప్రకాశమానాః ఉదీరతే ఉద్గచ్ఛన్తి । తథాచయః పూజకాః జ్యోతీంషి
 భాసకాని దేవతానూపాణి ప్రాప్నువన్తి ॥

॥ అత్రవినియోగసర్గమాః ॥

“ త్వం యాజ్ఞారుద్రవద్యాగే హ్యగ్నిస్సురభిసంయుతే ।
 అక్రంతౌమవ తే ‡ తుభ్యం కామినిశ్రేష్ఠమిత్యసా ॥
 యవిన్దయుత ఆయుస్త ఆయుష్ట తితథోపరి ।
 జాతవేదయుతే తస్మై శుచీరుక్తయుతే తథా ॥
 ఆయత్రేజోయుతే హ్యగ్నేః సాహన్త్యగుణసంయుతే ।
 ఉతౌన్నసంయుతే హ్యగ్నే పవమానయుతే తథా ॥
 అగ్నే పావకవత్సగ్నిః శుచావప్తోచవింశతిః” ఇతి ॥

‡ యజే ఇతి కాంచీపాఠః.

అత్రమీమాంసానాస్తే.

అథ ఛందః.

త్వమగ్నే దుద్ర ఇత్యాదయఃపట్. అశ్యామతం, సశ్వితాన, ఆయు
దా అగ్నే, దివస్వరి, దృశానోరుక్త, ఆయుదిషే, సతేజీయసా, వద్వాహి
సూనో ఇతిచత్రేష్టుభః, తుభ్యంతా, శ్రేష్ఠంయవిష్ఠ, తస్మై తే, శుద్విపావ
కౌఠాన్నాన్యైత్యేతా, అగ్న ఆయుగ్ంపి, ఇత్యాదయశ్చ పట్ గాయ
త్ర్యఃఆయుష్టే, గ్నేసహంతం, త్వమగ్నేపుతనా సహమిత్యేతాఅనుష్టుభః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయో వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥

వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహార్ద్రం నివారయన్.

పుమర్థాంశ్చతురోదేయా ద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థ మహేశ్వరా పరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ
పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞా పరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య శ్రీ
విద్యారణ్యముని విరచితే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠక స్సమ్ముఖాః. *

హరిః ఓం తత్ సత్ బ్రహ్మే షణ్మస్తు.

౧౨

శ్రీవేదవ్యాసాయనమః.

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం.

ప్రథమకాండే చతుర్థ ప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

❖ ❖ హరిః ఓమ్. ❖ ❖

అదేదేగ్రావాస్య ధ్వరకృద్దేవేభ్యో గమ్భీర మిమమధ్వరం కృణ్య
త్తమేన పవిసేద్ద్రాయ సోమగ్ సుషుతం మధుమంతం పయస్వంతం పృష్ఠి
పని మిద్ద్రాయ త్వా పృతగ్ము ఇద్ద్రాయ త్వా పృతగ్తుర ఇద్ద్రాయ
త్వాభిమా తిష్ఠ ఇద్ద్రాయ త్వాదిత్యవత ఇద్ద్రాయత్వా చిశ్వదేవ్యావ
తే త్వాత్రాస్థ పృతగ్తురో రాధాగూత్వా అమృతస్య పత్నీస్తా దేవీదే
వత్రేమం యజ్ఞం ధన్వో పహూతాసోమస్య పిబతోపహూతో యుష్మాకః॥

సోమగ్పిబతు యత్రేసోమదివి జ్యోతిర్యత్పృథివ్యాం యదురావస్తరి
త్రేతేనాస్తే యజమానా యోరురా యా కృధ్యధిదాత్రే వోచోధిషణే
వీడూ సతీ వీడయేధా మూర్ధ్నం దధాధా మూజ్జం మేధత్తం మానాగ్
హిగ్ సిష్ఠం మా మాహిగ్ సిష్ఠం ప్రాగపాగుదగధరాక్తాస్త్యా దిశ అథావత్స్వ
ప్స నిష్వర । యత్రే సామాదాభ్యం నామ జాగృవి తస్మైత్రే సోమ సో
మాయస్వాహా ॥ ౨ ॥

యుష్మాకగ్ స్వరయత్రే నవచ ॥ ౧ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే ప్రథ
మోఽనువాకః ॥ ❖ ॥

౨

శ్రీసరస్వత్యైనమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే

ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠక ప్రారంభః.

యస్యశస్వసితంసేనా యోవేదేభ్యోఽఖిలం జగత్ ।

నిఘామే తమహంవందే విద్యాతీర్థకమహేశ్వరం॥

తృతీయప్రపాఠకే ప్రాధాన్యేనాగ్నిషోమీయ పశుల ప్రతిపాదితః ।
తత ఉర్ధ్వం వసతీవరీగ్రహణం చోక్తం । తావతా సుత్యాదివసాత్ పూ
ర్వదివసేషు యతః ర్తవ్యం తత్ సమాప్తం । తత ఉపరితనే నానువాక
న సుత్యాదివసక ర్తవ్యప్రారంభాన్ని సోమోపావహరణముక్తం । అథ
చతుర్థ ప్రపాఠకే సుత్యాదినే క ర్తవ్యాగ్రహః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్య
తై తత్ర అనువాకార్థా వినియోగసక్లగ్రహే దర్శితాః॥

“గ్రహప్రశ్నేఽనువాకాస్తు చత్వారింశదిహేవాదితాః ।

సోమాభిషవపకస్త్రిక వంచత్రింశత్సుతర్దగ్రహాః॥

దాక్షిణానిసమిష్టాఖ్య యజాంవ్యవభృథస్తథా ।

కావ్యయాజ్యాఇతిప్రోక్తా అథాత్రానువాకాః”॥ఇతి॥

ప్రథమానువాకే పాత్రైషు రసగ్రహణాయ పూర్వముపా వహృత
స్య సోమస్యాభిషవో విధీయతే । కల్పః “అదై తేషాం గ్రాహ్ణాయః సుతస్తు
రివతమాదత్తై । దేవస్యత్వాసవితుర్ ప్రసవైఽశ్వినో బాహుభ్యాం పూష్ణో
హస్తాభ్యామాదద ఇత్యాదాయ అభిమన్త్రీయతే, గ్రావాస్యధ్వరకృజ్జే
వేభ్యో గమ్భిరమిమమద్వరం కృధ్యత్తమేన పవినేద్ద్రీయ సోమగోసు
తం షఢమన్తం పయస్వన్తం వృష్టివనిమితి” అదద ఇత్యామ్నతో మ
న్త్రోదేవస్యత్వైత్యనేన పూరితః హి గ్రావా అభిషవసాధన త్వం యజ్ఞ

నిష్పాదకో దృఢః పాపాణోఽసి తతః క్షమం యజ్ఞం దేవేభ్యః దేవార్థం గ
 మ్భీరం గహనం కురు । ఉత్కృష్టేన వజ్రసదృశేన త్వయాఽహం సోమమీ
 దృశంకరోమి । కీదృశం । సుషుతం సమ్యగభిషుతం । మధుమంతం స్వాదు
 త్వాపేతం । పయస్వంతం క్షీరవత్ రసోపేతం । వృష్టివనిం ఆహుతిసూర్య
 ద్వారా వృష్టిప్రదం । తథాచస్త్యతే॥

“అగ్నౌపాస్తాహుతి సుమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే ।

ఆదిత్యాజ్ఞాయతేవృష్టి పుణ్యేరన్నంతతన్వప్రజాః”॥ ఇతి॥

ఇంద్రార్థమేవ సోమం కరోమి । విధత్తే “దేవస్య త్వా సవితుర్ ప్ర
 సవ ఇతి గ్రావాణమాదత్తే ప్రసూత్యా అశ్వినోబాహుభ్యామిత్యాహా
 శ్వినోహిదేవానా మధ్యభ్యా ఆస్తాం పూష్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహాయత్వై”
 (సం-౬ కా|రప్రరళ) ఇతి । గ్రావాసీతి మంత్ర ఉపేక్షితః । కల్పః “అగ్నే
 నంప్రాశ్చం ప్రశ్రిత్య విస్రస్య రాజానం గ్రావాణముపాంశు సవనమభిమి
 మీతే ఇంద్రాయ త్వా పృత్రతుర ఇంద్రాయ త్వాభిమాతిఘ్న ఇంద్రాయ త్వా
 దిత్యవత ఇంద్రాయ త్వా విశ్వదేవ్యావతే” ఇతి హే సోమ త్వమింద్రార్థం
 మిమేకీదృశాయేంద్రాయ వృత్రఘ్న మేఘవిదారయిత్రే వృత్రతురే వృత్రా
 సురఘాతినే అభిమాతి ఘ్నపాపఘాతినే ఆదిత్యార్థం తృతీయసవనే గృహ్య
 మాణ త్వా దాదిత్యవతే । ప్రాతస్సవనే విశ్వాన్ దేవానుద్దిశ్య గృహ్యమాణ
 త్వా ద్విశ్వదేవ్యావతే విధత్తే “పశవోవై సోమో వ్యాన ఉపాగ్ శుసవనో
 యదుపాగ్ శుసవన మభిమిమీతే వ్యానమేవ పశుషుదధాతి” (సం-౬ కా|
 రప్రరళ) ఇతి । పశుప్రాప్తిహేతుత్వాత్ సోమస్య పశుత్వం । “ప్రాణా
 పానౌవా ఏతౌ యదుపాగ్ శ్వంతర్యామావ్యాన ఉపాగ్ శుసవనః” ఇతి
 గూపకం వక్ష్యతి । అతోఽస్య వ్యానత్వం । ఉపాంశునామకగ్రహణం సా
 మః సూయతే యెనపాపాణేన స ఉపాంశుసవనః తమభిలక్ష్య సోమో
 మాతవ్యః । సర్వమన్త్రై స్విన్ద్రైశ్చ బ్రయోగస్య తాత్పర్యమాహ
 “ఇంద్రాయ త్వేంద్రాయ త్వేతి మిమీత ఇంద్రాయ హి సోమ అహియతే”
 (సం-౬ కా|రప్రరళ) ఇతి । సామికదేవేష్విన్ద్రస్య ప్రాధాన్యం ఇన్ద్రపీత

స్యోత్యాది మస్త్రస్య చ ప్రసిద్ధిం హి శబ్దాద్యోతయతి విధతై “పశ్చాత్పత్వో
 యజుషామిమితే పశ్చాత్తురా పక్షిగ్న పాక్షిగ్న యజ్ఞోయజ్ఞ మేవావరు
 ధే పశ్చాత్పత్వస్త్రాష్ట్రీం దశసమృద్య నై దశాత్తురా విరాడన్నం విరాడ్విరాజై
 వాన్నాద్యనువరుధై” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౪|౨) ఇతి । సోమో యథాక్రితః
 తద్వదయమపి మాతవ్యః । కల్పః “అధమితం రాజానం హేమాత్మచమ
 సీ యాభిరుపస్యజతి, శ్వాత్రాప్తవృత్రతురో రాధోగూర్తా అమృతస్య పత్నీ
 స్తా దేవీదైవత్రేమం యజ్ఞం ధత్తోపహూతాః సోమస్య పిబతోపహూతో
 యుష్మాకగ్ సోమస్యపిబతు” ఇతి । హే ఆపో యూయమేవం విధాన్త । కిం
 విధాః స్థ కీదృశ్యః శ్వాత్రాః శీఘ్రకారిణ్యః । వృత్రతురో వృశ్చసూతిస్యః ।
 రాధోన్నం గూర్తాః సమ్పాదయితు ముద్యతాః । అమృతస్య సోమస్య ప
 త్నీగ్నపాలయిత్ర్యః । తాస్త్రధావిధా యూయం దేవీదేవతారూపాః । దే
 వత్రాదేవేషు ఇమమస్తదీయం యజ్ఞం స్థాపయత । కిష్కోపహూతా అను
 జ్ఞాతాః సత్యః సోమస్యాంశం పిబత సోమశ్చానుజ్ఞాతో యుష్మాకమంశం
 పిబతు । ఉప హూతాసోమస్య పిబతేత్యస్య వస్త్రాంశ స్వాభిప్రాయ
 మాహ “శ్వాత్రాప్త వృత్రతుర ఇత్యా హైషవా అపాగ్ సోమపీధః” (సం-
 ౬కా|ర|ప్ర|౪|౨) ఇతి । అస్మిన్నన్తై పిబతేతి యదవ్యతే తదేవాభైవతా
 నాం సోమపానం । వెదనం ప్రశంసతి “యఏవం వెదనాప్స్వర్త్రేమా
 చ్చుతి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౪|౨) ఇతి । జలై మరణం నప్రాప్నోతి । బోధా
 యనః “అత్రై నం ప్రయాతి, యత్రై సోమదివి జ్యోతి యత్పుధివ్యాం
 యదురావస్తరితే తేనాస్మై యజమానాయోరురాయా కృధ్యధిదా
 త్రైవోచః” ఇతి । ఆపస్తవ్యః “యత్రై సోమదివి జ్యోతిరితి రాజానమభి
 మస్త్రీయతే” ఇతి । హే సోమత్రిషులోకేషు త్వదీయం యజ్ఞ్యోతిరస్మి
 తేనజ్యోతిషా అస్మై యజమానాయ రాయా ధనేన సమృద్ధింకురు విస్తీర్ణం
 స్థానంకృధికురు । కిష్బ అధికోయం యజమానో భక్త్యై దాత్రై ఫలప్ర
 దాయెన్ద్రీయ బ్రూహీ । దీవీత్యాదేస్తాత్పర్యమాహ “యత్రై సోమదివి

జ్యోతిరత్యా హైభ్య ఏవైనం లోకేభ్యః సమ్మరతి” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౪|౨) ఇతి । లోకత్రయేనైవ సోమం సమ్యక్స్పీషయతి । కల్పః “తిరశ్చర్మఫలకే అభిన్మృశతిధిషణేవీడూ సతీవీడయేధా మూర్జం దధాధా మూర్జం మేధ త్తం మా వాగ్ హిగ్ సిషం మామాహిగ్ సిష్టం” ఇతి । హే ధిషణే సోమస్య చర్మణో వాధారయిత్ర్యో వీడూ సతీవిష్టభే సత్యో వీడయేధాం పు నరప్యభిషవాది ఘాతేన విశ్లేషోమాఘాదితి దృఢం స్తస్మయతం । ఉర్జంసోమరసం దధాధాం యువాంధారయతం । ఉర్జం మేమహ్యం ధ త్తం ప్రయచ్ఛతం । అహం యువాం మాహిగ్ సిషం । యువామపి మామాహిగ్ సిష్టం ఖన్తోఽయముపేక్షితః । కల్పః “ఏకగ్రహాయాప్తగ్ రాజానముపరి స్యుప్య హేమాత్యచమ సెఽగ్ శూనవధాయ తస్మిన్ గ్రావాణ ముపాగ్ శు సవనముపరి నిధాయ త్రిగ్ ప్రదక్షిణముపరి పరిప్లావయక్ నిగ్రాభముపైతి, ప్రాగపాగుదగధరాగితి, యాం భార్యాం కామయేత తాం మనసాధ్యాయేత్, అన్బునిష్వరేతి” ఇతి । “ప్రాగపాగుదగధరాక్తాస్తాద్విశ ఆధా వస్త్యన్బునిష్వర” ఇతి మన్త్రీపారః । ప్రాగాదయో యాదిశస్తాః సర్వాః హే సోమ త్వాం ప్రత్యాభిముఖ్యేనధావన్తు । హే అన్బు మాతృస్థానీయ సోమనిష్వర అంశభ్యోరసాశ్చనా నిర్గచ్ఛ । ప్రాగాదిమన్త్రీసోమనిగ్రహణ హేతుత్వాన్నిగ్రాభ ఇత్యుచ్యతే । ఉపరవోభిషవాధారసిపాపాణః । తస్మిన్ సోమమవస్థాప్య నిగ్రాభమన్త్రీం పఠేత్ । దిశోమాధావనోక్తేస్తాత్పర్యమాహ “సోమోవై రాజా దిశోఽభ్యధ్యాయత్స దిశోఽనుప్రావిశత్ ప్రాగపాగుదగధరాగిత్యాహ దిగ్భ్యుపవైసగ్ సమ్మరత్యధో దిశ ఏవాస్తా అవరున్ధే” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౪|౨) ఇతి । అన్బుమాత రిత్యాదయశ్శబ్దాః (స్త్రీ)ణాముపలాలనాయ ప్రయుజ్యంతే, అతోఽన్బుశబ్ద ప్రయోగేణాత్ర తద్ధ్యానవిధిసూచ్యత ఇత్యభిప్రేత్య వ్యాచక్షే “అన్బునిష్వరత్యాహ” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౪|౨) ఇతి । యస్తాదంబేత్యుపలాలనమాహ తస్మాద్ధ్యాయే దిత్వభిప్రాయః । వెదసంప్రశంసతి “కాముకా ఏనగ్ (స్త్రీ)యో భవన్తి యపవంవేద” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౪|౨) ఇతి । కల్పః “వ్రతిప్రస్థాతా

రాజస్యేవాంశూ ద్వౌద్వాపపిసృజతి, యతైసోమాదాభ్యం నామజాగృ
వి తస్మైతేసోమసోమాయస్వాహా” ఇతి । యస్సోమ ఉపాంఘగ్రహాయ
పర్యాప్త ఉపరేన్యప్తః శ్వాత్రాస్థతి మన్త్రేణ వసతీవరీభి రుపసృప్తస్త
స్మాత్ సోమాదపాదాయ పడంశవః స్థాపితాః । తథావోక్తం “ఉప
సృప్తస్యరాజ్ఞః పడగ్ శూనార్ద్రాననగ్ శ్లిష్టానాదాయచన్మణినిధాయ”
ఇతి । త్రిష్వపిసవనేషు మహాభిషవేషు తేషాం పణ్ణామంశూనాం మధ్యే
ద్వౌద్వాపంశూ సంసృజేత్ । హే సోమ త్వదీయం యన్నామ శత్రుభి
రదాఖ్యం అతిరసూర్యం జాగృవిజాగరూకం హేసోమతస్మై సోమాయ
తే తాదృక్సోమ నామధారణే తుభ్యమిదం సోమాంశుద్వయం స్వాహా
హుతమస్తు । సోమాయేతు్యక్తై రభిప్రాయమాహ “యతై సోమాదాభ్యం
నామజాగృవీత్యా హైషవైసోమస్య సోమపీఠః” (సం-౬కా|౪||ప్ర|౪||)
ఇతి । యథావహ్నో హేసోమమన్తరేణైవాపాం సోమపానముక్తం త
థాసోమస్యాప్యేష ఏవం మన్త్రేణాంశుద్వయ ప్రక్షేపః । సోమపాన వే
దనం ప్రశంసతి “య ఏవం వేదనస్కామ్యామార్తి మాచ్ఛేతి” (సం-౬కా|
౪||ప్ర|౪||) ఇతి । సోమయాగవినాశం న ప్రాప్నోతి । పణ్ణామంశూనాం స
ఙ్ఖాతాత్ పృథక్కరణంవిధత్తై “ఘ్నన్తివా పతతస్సోమం యదభిషుణ్యత్వ
గ్ శూనపగృష్ణోతి త్రాయతపవైసం” (సం-౬కా|౪||ప్ర|౪||) ఇతి । అంశూ
నామపనయనేచ అభిషవరూపా ద్వధా దేనంసోమం పాలయతి । మహా
భిషవేతత్సంసగ్కం విధత్తై “ప్రాణావా ఆగ్ శవః పశవః సోమోగ్ శూ
న్పనరపి సృజతి ప్రాణానేవ పశుషుదధాతి” (సం-౬కా|౪||ప్ర|౪||) ఇతి ।
త్రిషుసవనేషు పృథగంశుసంసగ్కం విధత్తై “ద్వౌద్వాపపి సృజతితస్మా
ద్వౌద్వౌద్వాప్రాణాః” (సం-౬కా|౪||ప్ర|౪||) ఇతి । చతుశ్రోత్ర ఘ్రాణేంద్రి
యరూపాః ప్రాణాః ప్రత్యేకం ద్వౌద్వౌభూత్వా తత్తద్భిదేషు వర్తంతే॥

॥ అత్రవినియోగసర్వగ్రహః ॥

‘అదదే శ్చనమాదాయ గ్రావాసీత్యభిమన్త్రయైత్ ।

ఇద్వారోమమితిపఞ్చశ్వాత్రానిగ్రాభ్యపేచనం॥

యత్రైసామంమన్త్రయిత్యా ధిషేతిఫలకెస్పృశేత్ ।

ప్రాక్ త్రిస ప్రదక్షిణాష్టావోహ్యన్యపత్నీంవివిన్తయేత్ ॥

యత్రేమహేత్యభిషవేహ్యంశుమోగొనవెరితాః” ॥ ఇతి ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజు స్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వాచస్పతీయే పవస్వవాజి న్యృషా వృష్ణో అగ్ శుభ్యాం గభస్తీపూ
తో దేవో దేవానాం పవిత్రమసి యేషాం భాగోఽసి తేభ్యస్త్యా స్వా
జ్యోతోఽసి మధుమతీనా ఇష్యకృద్ధి విశ్వేభ్యస్త్యేద్ధియేభ్యో దివ్యే
భ్యోపాధివేభ్యో మనస్త్యా మ్నూపా న్తరిత మన్విహిస్వాహా త్వా సుభవ
స్సూర్యాయ దేవేభ్యస్త్యా మరీచిపేభ్యపషతే యోనీసప్రాణాయత్వా ॥౧॥

వాచస్పత్య చ త్వారిగ్ శచ్చ ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వితీ
యోఽనువాకః ॥

భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే ఉపాంశుగ్రహణాయ సోమాభిషవసన్మాహూ
ఽభిహితః । అథ ద్వితీయేతూపాగ్ శుగ్రహూభిధీయతే । బోధాయ
నః “అన్తదే-ధాతి ప్రతిప్రస్థాతాప్రథమాభ్యామగ్ శుభ్యా మానయత్యధ్వ
ర్యువాచ స్పృతయే పవస్వవాజిన్యత్యన్తదే-ధాతి, ప్రతిప్రస్థాతా మధ్వ
మాభ్యామగ్ శుభ్యా మానయత్యధ్వర్యువృషా వృష్ణో అగ్ శుభ్యాంగభ
స్తీపూత ఇత్యన్తదే-ధాతి ప్రతిప్రస్థాతో త్రమాభ్యామగ్ శుభ్యామానయత్య
ధ్వర్యుదేవోదేవానాం పవిత్రమసి యేషాంభాగోఽసి తేభ్యస్త్యా” ఇతి ॥

అపస్త్యుత్వైకమన్త్రతామాహ “అష్టాకృత్వోగ్రేభిషుణోత్యథ ప్రతి
ప్రస్థాతోపాగోశుపాత్రంధారయన్న పాత్రానాముపరిద్వావగోశూ అన్త
దణధాతి తస్మిన్నభిషుత మధ్వర్యురజ్జలినాభిగృహ్లాతి వాచస్పతయో పవ
స్వవాజిన్నిత్యేవం విహితోద్వితీయస్తృతీయశ్చాపి వా ఏకాదశకృత్వో
ద్వితీయమభిషుణోతి ద్వాదశకృత్వస్తృతీయం” ఇతి హే వాజిక్ అన్న
ప్రద సోమపతయే సాలకదేవార్థంవాచస్పత్యునినా మన్తైరిణపపస్వశుద్ధో
భవ । పృషారసకూపత్యేన వర్షణసమర్థస్త్యం గభస్తీపూతః పూర్వమర
ణ్యే సూర్యరశ్మినాపూతః ఇదానీన్తు పృష్టోవణషణసమర్థస్యసోమ
స్వాంశుభ్యామన్తధాపితాభ్యాం పవస్వ । కేఞ్చ । త్వమపిదేవ ఏవసన్దే
వానాం సోమపాం పవిత్రం శుద్ధిహేతురసి । యేహందేవానాం భాగో
సి తేభ్యోదేవేభ్యస్త్యం గృహ్లామి । విధత్తై “ప్రాణోవా ఏషయ దుపాగో
శుయేదుపాగో శ్వగ్రా గ్రహగృహ్యన్తై ప్రాణమేవానుప్రయన్తి” (సం-
౬కాం|౪|ప్ర|౫|అ) ఇతి । యజ్ఞస్యప్రాణస్థానీయ ఉపాగోశుః । అపానవా
గాదిస్థానీయాస్త్యన్త యామైన్ద్రీయాయ వాదయః । అతః ప్రాణత్వే
న ముఖ్యత్వాత్ ప్రథమతస్తగ్రహణం యుక్తం । త్రిమపర్యాయేషు విల
క్షణసంఖ్యే విశిష్టమభివచనం విధత్తై । “అరుణో హస్తా హావవేశేఽప్రా
తః సవనపవాహంయజ్ఞగ్ సగ్ధాపయామి తేనతతః సగ్ధిస్థితేన చరావీ
త్యష్టాకృత్వోగ్రేభిషుణోత్యష్టాక్షరాగాయత్రీ గాయత్రం ప్రాతస్సవనం
ప్రాతస్సవనమేవ తేనాహ్నో త్యేకాదశ కృత్వోద్వితీయమేకాదశాక్షరా
త్రిష్టుప్తైత్రిష్టుభం మాధ్యన్తినగ్ సవనంమాధ్యన్తినమేవ సవనం తేనాహ్నో
తిద్వాదశకృత్వస్తృతీయం ద్వాదశాక్షరా జగతీ జాగతం తృతీయసవనం
తృతీయసవనమేవ తేనాహ్నో త్యేతాగ్ హవావస యజ్ఞస్యసగ్ధిస్థితి ము
వాచానసూన్దాయానసూన్నగ్హి తద్యద్యజ్ఞస్య సగ్ధిస్థితస్యసూన్దతి”
(సం-౬కాం|౪|ప్ర|౫|అ) ఇతి ఉపవేశస్యపుత్రగి కశ్చిదరుణనామాయథోక్త
త్రివిధాభివచ రూపామేవ యజ్ఞస్యసమాప్తిమువాచ । తదేతదవినాశాయస
మృద్యతే । సమాప్తస్య యజ్ఞస్య సమృద్ధి యద్వస్తునశ్యతి తదవినష్టమేవ ।

త్రిష్వపి పర్యాయేష్యష్టసజ్జ్యే వేతి వత్సా న్తరంవిధతై “అధోఖల్వాహుగాఽ
యత్రీ వావప్రాతస్సవనేనాతివాన ఇత్యనతివాదుక ఏనంభ్రాత్యవ్యభవ
తి యపవంవెద తస్మాదస్తావస్తా కృత్వోఽభి మత్యం” (సం-౬కా|రప్ర|
౫౨) ఇతి | అతివాదేగాయత్ర్యేవ నవత్తే తే | శ్రీస్తుప్ జగత్యోతువరై
తే | అధికాక్షరయ క్తతయా పత్యమానత్వమతివాదః | నచాసావల్పాక్ష
రాయా గాయత్ర్యాః సంభవతి | యద్యపిప్రాతస్సవనే ఛన్దోఽన్తరాణ్యపి
సంభవంతి తథాపి గాయత్ర్యై వాభిమానీదేవతా | గాయత్ర్యా అతి
వాదాభావం యో వెద తం ప్రతి శత్రు రవ్యనతివాదుకోభవతి, అనివ్యకో
భవతీత్యర్థః | యస్మాద్యాయత్ర్యేవ సవనమభి మన్యతే తస్మాత్ తదీయయైవ
సజ్జ్యయాప్రాత స్సవనేత్రిష్వపి పర్యాయేష్యభిషాతవ్యం | మన్తస్యప్ర
థమభాగే వాక్ష్పజ్ఞ తాన్వర్యమాహ “బ్రహ్మవాదిసోవదన్తి పవిత్రవన్తోఽ
స్యే గ్రహాగృహ్యన్తై కిం పవిత్ర ఉపాగ్ శురితి వాక్ష్పవిత్ర ఇతిబ్రూయా
ద్వాపస్తతియే పవస్వ వాజిన్నిత్యాహ వాచైవైసం పవయతి” (సం-౬కా|
రప్ర|౫౨) ఇతి | ఉపాంశువ్యతిరిక్తా గ్రహ దశాపవిత్రనామకేన వస్త్రేణ
శోధితాగృహ్యన్తై నతూ పాంశుః | తస్యకిం శోధకమితి ప్రశ్నః | మన్త
ఏవశోధకఇత్యుత్తరం భాగాన్తరాణామర్థగప్రసిద్ధిత్యాహ “వృష్ణా అగ్
శుభ్యామి త్యాహ వృష్ణాహ్యే తావగ్ శూయా సోమస్యగభ స్తిపూత ఇత్యా
హ గభ స్తినా హ్యేనంపవయతి దేవోదేవానాం పవిత్రమసీత్యాహ దేవో
హ్యేషసన్ దేవానాంపవిత్రం యేషాం భాగోఽసి తేభ్యస్త్యేత్యాహయే
షాగ్ హ్యేషభాగస్తైభ్య ఏనంగృహ్లాతి” (సం-౬కా|రప్ర|౫౨) ఇతి |
బోధాయనః “ప్రతిప్రస్థాతుగ్రహమాదత్తై స్వాజ్యతోఽసీత్యదైన మ
వెత్తు లేమధుమతీనన్ ఇషన్మూకీత్యదైన మూర్ధ్వమున్మాప్త్యే విశ్వేభ్యస్త్యై
న్తి యేభ్యోదివ్యేభ్యసపాథివేభ్యఇతి” ఇతి | ఆపస్తంబుస్త్వైకమన్త్రతా
మాహ “స్వాజ్యతోఽసీత్యధ్వర్యుగ్రహ మాదాయ” ఇతి | హే ఉ
పాంశుగ్రహ స్వాజ్యతోఽసీ మయాస్వీకృతోఽసి | మధుమతీరిషేమధు

రాణ్యన్నాని మోఽన్నదర్థం కృధికురు । దేవజన్మని మనుష్యజన్మని చ స్థితే
భ్యస్సర్వేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యో హితాయత్వాం స్వీకరోమి । స్వాఙ్కాతశ
జ్ఞేనప్రాణరూపస్యగ్రహస్య స్వాధీనత్వం వివక్షితం । మధుమతీశజ్ఞేనస్వా
దుత్వం దివ్యపార్థివశజ్ఞేన జన్మవ్యయమితి దర్శయతి “ స్వాఙ్కాతోఽసీ
త్యాహ ప్రాణమేవ స్వమకృతమధుమతీనా ఇవగిక్యధీత్యాహ సర్వ
మేవాస్మా ఇదగ్ స్వదయతి విశ్వేభ్యస్త్యైన్ద్రియేభ్యోదివ్యేభ్యః పార్థివే
భ్య ఇత్యాహేవాభయేష్వేవ దేవమనుష్వేషుప్రాణందధాతి ” (సం -
౬కాం|౪|ప్ర|౫౬) ఇతి । బోధాయనః “ ఉపోన్దితతి మనస్తాష్టూర్వస్త
రిక్షమన్విహీత్యాహ వనీయే జుహేవాత్యన్వారభే యజమానే, స్వాహా
త్వాసుభవః సూర్యాయ ” ఇతి । ఆపస్తవ్యః “ ఉర్వస్తరిక్ష మన్విహీతిద
క్షిణేన హేవాతారమతిక్రామతి యేనవాహేవాతా ప్రతిపాదయేత్ మ
నస్తాఽన్వీతిదక్షిణతోఽవస్థాయ దక్షిణంపరిధిసద్ధి మన్వవహృత్య స్వాహా
త్వాసుభవమన్సూర్యాయేతి దక్షిణతగిప్రాశ్చమృజుగ్ సస్తతం దీర్ఘగ్ హు
త్వాదేవేభ్యస్తా మరీచిపేభ్యఇతి మధ్యమేపరిధౌలేపంవర్త్యక్షి ” ఇతి ।
హే ప్రాణరూపోపాంశుగ్రహ త్వాంమనః అష్టువ్యాప్నోతు । విస్తీర్ణమ
స్తరిక్ష మనుసృత్య త్వామాహవనీయ దేశేగచ్ఛ । హే సుభవః శోభన
భవః సద్భావః శోభనమధ్యవస్థితి లక్షణో యస్యప్రాణస్య సోఽయం
సుభవః । హే ప్రాణత్వాత్సద్రూపం గ్రహంసూర్యాయ బహిఃప్రాణరూ
పాయ స్వాహా జుహేవామి । సూర్యస్యప్రాణరూపత్వ మాధర్వణికై రా
మాత్తం “ ఆదిత్యోహవై బాహ్యగిప్రాణ ఉదయత్యేషహ్యేనం చాతు
షం ప్రాణమనుగృహ్ణోతి నః ” ఇతి । హే లేప త్వాం మరీచిపేభ్యః మరీచి
పాలకదేవతార్థం పరిధౌ మూర్జి । క్రమేణ మన్త్రాగ్ వ్యాచక్షే “ మన
స్తాన్వీత్యాహ మన ఏవాశ్నుత ఉర్వస్తరిక్ష మన్విహీత్యాహ స్తరిక్షదేవ
త్యోహేప్రాణస్సాహ త్వాసుభవ సూర్యాయేత్వాహ ప్రాణావై స్వ
భవసోదేవాస్తేష్వేవ పరోక్షం జుహేవాతి దేవేభ్యస్తా మరీచిపే
భ్య ఇత్యాహదిత్యస్యవై రశ్మయో దేవా మరీచిపాస్తేషాంతర్భాగధే

యం తానెవ తేనప్రీణాతి” (సం - ౬కా | ౪ప్ర | ౫అ) ఇతి । స్వ
భవసః స్వశరీరే అవస్థితా దేవాగ్ ప్రాణవాయవః । తత్ర ప్రాణైభ్యః
స్వాహేత్యుక్తై తేషాం ప్రత్యక్ష హేచూమో భవతీతి తత్పరిత్యజ్య సూర్యా
యోత్యుక్త త్వాదయం పరోక్ష హేచూవః । యద్వా స్వభవస ఇతి వక్త
వ్యేసతి సుభవస ఇత్యుక్త్యా పరోక్షత్వం రక్షి నామకాశ్చేతనాదేవా అ
చేతనానాం మరీచీనాం పాలకాః । లేపమార్జనే హస్తస్యాధోముఖత్వం
ఊర్ధ్వముఖత్వంచ ఫలభేదేనవిధతై “ యది కామయేత వర్షకగ్ని వర్షస్యః
స్యాదితి నీచాహస్తేన నిమృజ్యాద్వృష్టి మేవ నియచ్ఛతి యది కామయేతా
వర్షకస్యాదిత్యుక్తానేన నిమృజ్యాద్వృష్టి మేవో ద్యచ్ఛతి ” (సం - ౬కా |
౪ప్ర | ౫అ) ఇతి । వైరిణం ప్రత్యభిచరతా పురుషేణ హేచూమాత్ పూర్వం
పాత్యం మన్త్రీయత్వాదయతి “ యద్యభిచరేదమం జహ్యథత్వా హేచూ
ష్యామీతి బ్రూయాదాహుతి మేవైసం ప్రెష్క హన్తి ” (సం - ౬కా | ౪ప్ర |
౫అ) ఇతి । హే ప్రాణహవ సూర్య అముం దేవదత్తాదినామకం వైరిణం
ప్రథమతోమారయ పశ్చాత్త్వం ప్రతి హేచూష్యామి పతన్తన్త్రం శ్రుత్వా
దేవ ఆహుతిమపేక్షమాణ ఏవం వైరిణం మారయత్యేవ । వైరిణో దూర
దేశవర్తిత్యై సత్యభిచరతోఽనుష్ఠాన విశేషం విధతై “ యది దూరే స్వా
దాత మితోఽస్తి ష్టేత్ ప్రాణమేవాస్యానుగత్య హన్తి ” (సం - ౬కా | ౪ప్ర |
౫అ) ఇతి । ఆతమితో రాగ్లానేః, యావంతం కాలం నిరుచ్ఛ్వాసః స్థాతుం
శక్నోతి తావత్తి ష్టేత్ । తతోఽయం నిరోధోఽస్య వైరిణగ్ ప్రాణమను
గత్య మారయత్యేవ । బోధాయనః “ అథ ప్రదక్షిణమావృత్య ఆగ్రయ
ణస్థాల్యాం గ్రహస్య సగ్ ప్రావ మవనయతి, ఏష తే యోని రిత్యుక్తై తస్మి
న్నపాగ్ శుపాత్రే ఆగ్ శుంప్రాస్యతి, అదేన దక్షిణత ఉపాగ్ శు సవనేన
సగ్ స్పృష్టం సాదయతి ప్రాణాయత్వేతి ” ఇతి । ఆపస్తంబుః “ సవ్వ
మాగ్రయణస్థాల్యాం సమ్పాతమవనీయ, ఏష తే యోనిగ్ ప్రాణాయత్వే
తి రిక్తం పాత్రమాయతనే సాదయిత్వా తస్మిన్నగ్ శుమవాస్య తం తృతీ
యసవనే అపి సృజ్యాభి ముణుయాత్ ” ఇతి । హే సంప్రావ ఏష తే ఆగ్ర

యణాభ్యస్తై తవ యోనిః స్థానం । అథవా హే ఉపాంశుపాత్ర ఏషః
 ఖరస్య దక్షిణాంసప్రదేశః తే స్థానం । అతల్ల ప్రాణదేవతా సన్తమాధ్యం
 త్వానుత్రసాదయామి । ఖరోనామ దక్షిణస్య హవిధానస్య పురస్తా
 న్మృదం ప్రక్షిప్య నిష్పాదితోదేశగ్ని పాత్రప్రయోగాధ్యః । తథాచ సూత్రం
 “ఖరే ప్నాతాణి ప్రయునక్తి అగ్నిదేవతేతి దక్షిణేగ్నే ఉపాగ్ శుపా
 త్రగ్ సామో దేవతా ఇతి ఉత్తరాంసేఽన్తర్యామస్య బృహన్నసీతి
 తే అన్తరేణ గ్రావాణ ముపాగ్ శుసవనం దక్షిణాముఖగ్ సగ్ సృష్టం
 పాత్రాభ్యాం తవవరేణ ప్రత్యభ్యేద్వి దేవత్యపాత్రాణి” ఇత్యాది । ఏష
 తేయోనిః ప్రాణాయత్వే త్యయం మన్త్ర ఉపేక్షితః । అభిచరతగ్ సా
 త్రాసాదనాయ మన్త్రాన్తర ముత్పాదయతి “యద్యభిచరేదముష్య త్వా
 ప్రాణే సాదయామీతి సాదయేదసన్నోవై ప్రాణగ్ ప్రాణమెవాస్య సాద
 యతి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౫|౨) ఇతి । హే ఉపాగ్ శుపాత్ర ప్రాణరూపం
 త్వానుముష్యవైరిణగ్ ప్రాణే పాదయామి స్థాపయామీత్యుక్తై సతి అస
 న్నో విసాశరహితో యజమానగ్ ప్రాణోవైరిణగ్ ప్రాణంసాదయతి వినా
 శయతి । అభిషుతః సామరసగ్ ప్రతిప్రస్థాత్యహస్తగత ఉపాంశుపాత్రే య
 థాగృహ్యతేతదాగ్రహాన్తరవద్వస్త్రైః శోధనం నభవతి కిన్త్యం శుభిరితీతి
 విధతై “షడ్భిర్గ్ శుభిగ్ పవయతి షడ్వా ఋతవ ఋతుభిరేవై నం పవయ
 తి” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౫|౨) ఇతి । నాత్రషణ్ణా మంశూనాంయుగపత్ ప్రయో
 గః కిన్తు త్రిషుపర్యాయేష్యితి విధతై “త్రిగ్ పవయతి త్రయ ఇమెలోకా
 ఏభిరేవై నం లోకైగ్ పవయతి ” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౫|౨) ఇతి । నాత్రపత్వ
 మాణ గ్రహేష్యివ దశాపవిత్రేణాభిస్రుతయా ధారయాగ్రహణం కిన్తు
 త్రిష్యపిపర్యా యెష్వద్వయోర్జ్వలినేతి విధతై “బ్రహ్మవాదివోవద
 న్నికస్తాత్ తత్యాత్రయగ్ పశూనాగ్ హస్తాదానా ఇతి యత్త్రిరుపాగ్ శుగ్
 హస్తైన విగృహ్ణంతి తస్మాత్త్రియగ్ పశూనాగ్ హస్తాదానాగ్ పురుషో హ
 స్తీ ముకటః” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౫|౨) ఇతి । గౌమహిషాదయ స్సర్వే ప

శవోముఖాదానాః । ఏతేతు త్రయోహస్తాదానాః । పురుషోఽపి “బ్రహ్మ
ణే బ్రాహ్మణమాలభతే” ఇత్యాదౌ ఆలభ్యత్వాత్. పశుః॥

॥ అత్రవినియోగసంక్షిప్తాః॥ ॥

“వాచోహ్యపాంశుగ్రహణంస్వమాడతైః న్యూనైః స్తతః॥

ఉరుగత్వానునస్త్వేతివేదేదక్షిణతఃస్థితః॥

స్వాహాజుహోతిదేవభ్యోనుభ్యమెపరిధౌతథా॥

లేపంహస్త్యైః పశాత్రం సాఽయేత్ సప్తవర్ణితాః”॥ ఇతి॥

అత్రమీమాంసానాస్తే॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజు సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఉపయా మగృహీతోఽస్యస్త్ర య్యోచ్చ మఘవన్వాహి సామ
మరువ్య రాయ సుమిహో యజస్వాస్తస్తే దధామి ద్యావా వృద్ధివీఅస్త
రుర్వస్త రిక్షగ్నజోహ దైవైరవరైః పరైశ్చాస్తయా మేమఘవన్వాద
యస్త్ర స్వాజుతోఽసి మఘమతీనః ఇషస్కూరి విశ్వేభ్యస్తైఃస్త్రి
యేభ్యో దివేభ్యగి పార్థివేభ్యో మనస్తాష్ట్రావ్యస్తరిక్షమన్యహి స్వా
హ త్వాస్తుభవ సూర్యాయ దైవేభ్యస్తావ రిచిపేభ్య ఏవతేయోనర
పానాయత్వా॥౧॥

దైవేభ్యస్త్రస్తవ॥ ౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే తృతి
యోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే 'ఉపాగ్ శుగ్రహా' ౨-౪ హితః । అధత్యోయమా
 రభ్య షట్త్రింశాస్తేష్వనువాకే షష్టస్త్రయ్యామాదికాః షోడశ్యన్తాగ్రహాః
 భిధీయంతే తత్ర పౌర్వాపయోపాశవనియా మకః । కల్పః “ఉచిత ఆది
 త్యేనైవ యామంగృహ్యత్యతి పావమానస్య రాజ్ఞ ఉపయామగృహీ
 తాస్యస్తయోచ్చ మఘవన్వాహి సోమమరుప్యరాయస్సమి యజ
 స్వాస్తనై దధామి ద్యావాపృథివీలనైరుర్వనైరీగ్ సజోహదేవైరవ
 రైరివరైశ్చస్త్రయ్యామే మఘవన్వాదయస్వ” ఇతి । అతిపవమానస్య దశా
 వవ్రతేణా త్యస్తశుద్ధస్య । హే సోమరసత్వముప యామగృహీతాఽసి । ఉ
 పయామగిపృథివీ “ఇయం వా ఉపయామా” ఇతిశ్రుతేః । పృథివ్యాము
 త్వన్నం దారుమయమస్త్రయ్యామ సజ్జకం పాత్రముపయామశబ్దేనోచ్య
 తే । హేమఘవన్ అస్త్రయచ్చ ఇదంపాత్రమస్మాకం భ్రాతృవ్యభ్యోనైవ
 ధానం యధాభవతి తథానియమయ । తతస్సోమంపాలయ । రాయోధ
 నాని ఉరుప్యరక్ష । సమిషః సమీచీనాన్యన్నాని యజస్వదేహి । ద్యావా
 పృథివ్యా తవానుగ్రహేదస్తదధామి వ్యవధాయకే కరోమి । విస్తీర్ణమస్త
 రిక్షమప్యస్తదధామి । హేమఘవన్ అవరైరివరైశ్చ సవైవ్రేదేవైః స
 జోహసహ ఆస్మిన్నస్తయామగ్రహే మాదయస్యత్వంహృష్టిః సన్నన్యా
 నపి హర్షయ । అస్తయామపాత్రే సోమరసగ్రహణం విధత్తే “దేవావై
 యద్యజ్జైకువ్వత తదసురా అకువ్వతతేదేవా ఉపాగ్ శౌ యజ్ఞగ్ సగ్
 స్థాప్యమపశ్యత్ తముపాగ్ శౌ సహస్థాపయత్ తేసురా వజ్రముద్యత్వదే
 వానభ్యాయస్తతేదేవా విభ్యత ఇన్ద్రముపాధావత్ తానిన్ద్రోనైవస్తయా
 మేణాస్తరధత్త తదస్త్రయ్యామస్వాస్తయోమత్వం యదస్తయామో
 గృహ్యతేభ్రాతృవ్యానేవ తద్యజమానోనైవస్తదధత్తై” (సం-౬ కా|౪ప్ర|౬౭)
 ఇతి । దేవవద్యాగ మనుతిష్ఠతా మనురాణాం వ్యామోహోధం ఉపాం
 శుగ్రహో యజ్ఞం సమాపనీయం మత్వారహసి దేవాస్తం తథా చక్రః ।

తంప్రకారమజ్ఞాత్వాప్రధానసురానిస్తోఽన్త యామగ్రహణాన్తస్మి
తానకరోత్ తతోభ్రాతృవ్యాన్తథానాయ అన్తయామో గృహీతవ్యః
మన్తభాగే ద్యావాపృథివ్యుక్తైః ప్రయోజనమాహ “అన్తదైవధామి ద్యా
వాపృథివీ అన్తరుర్వన్తరిక్ష మిత్యాహైభిరేవ లోకైర్వజమానో భ్రాతృ
వ్యానన్తథాత్తై” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౬౭) ఇతి । సజోషేత్యాద్యైః ప్రయోజ
నమాహ “తేదేవా అమన్యవైన్ద్రోవా ఇద మభూద్య ద్వయగ్న్స్త ఇతి తే
౭బ్రువన్ మఘవన్నసు న ఆభజేతి సజోషాదేవైరవరైః పరైశ్చేత్యబ్రవీ
ద్యేచైవదేవాః పరే యే చావరే తానుభయా నన్వాభజత్ సజోషా దే
వైరవరైః పరైశ్చేత్యాహ యేచైవదేవాః పరే యేచావరే తానుభయాన
న్వాభజతి” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౬౭) ఇతి । యదైశ్వర్యం ప్రాప్తం పయమి
చ్ఛావన్తః స్తః ఇదం సప్తమిన్ద్రో ఏవాఘాత్ ప్రాప్తవానితి మత్వా తే
దేవా అబ్రువన్ హేమఘవన్ త్వామను అస్మానపి భాగినః కుర్వతి తత
ఇన్ద్రో సజోషేత్యాది వాక్యేనానుజ్ఞాత్ । తయానుజ్ఞయా యేచోత్కృష్టా
దేవాః యేచ నికృష్టాస్తాన్సర్వాన్ భాగినోఽకరోత్ । అతోఽత్రాపినజో
షేత్యాద్య క్రాయసర్వాన్భాగినః కరోతి । మాదయస్వేత్యత్ర యథాభాగ
లాభేన దేవానాం హవన్ ప్రధా యజ్ఞవిఘ్నాభావేన యజమానస్యాపిహ
షణ్ం ద్యోతయతి “అన్తయామే మఘవన్ మాదయస్వేత్యాహ య
జ్ఞాదేవ యజమానంనాన్తరేతి” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౬౭) ఇతి । మన్తొప్రకమ
గతస్యగృహీతశబ్దస్యప్రయోజనమాహ “ఉపయామగృహీతోఽసీత్యాహ
పానస్య ధృత్వై” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౬౭) ఇతి । అపానదేవతాయా అన్త
యామాభిమానితయా తస్మిన్ గృహీతే ప్రాణినామపానో ధృతోభవ
తి । నాత్రోపాంశోరివాజ్ఞులినాగ్రహణం కిన్తుదశాపవిత్రనాభిస్రుతయా ధా
రయేత్యభిప్రేత్యాహ “యదుభావపవిత్రోగృహ్యేయాతాంప్రాణమపా
నోఽనుస్యచ్ఛేత్ ప్రమాయుకః స్యాత్ పవిత్రవానన్తర్యామో గృహ్యతే
ప్రాణాపానయోర్విధృత్వై” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౬౭) ఇతి । ప్రాణవృత్తిః
స్వభావతో బహిర్గచ్ఛత్యతస్యప్రాణరూపస్యో పాంశోగపవిత్రేణనియమ

సం నాపేక్షితం యద్యన్తయామోఽపితద్వదపవిత్రం స్యాత్తవ్యానియ
మితత్వాత్ తద్రూపోపానోఽపి నిగతచ్ఛన్తంప్రాణమను నిగతచ్ఛేత్తతస్
ప్రాణాపానయోరభావాత్ మియేతపవిత్రేణ నియమితే శ్వపానే అగ్రే
తదవినా భూతగ్గప్రాణోనిగతచ్ఛన్తపిత్యన్తం దేహం పరిత్యజేత్. త
స్మాదుభయోధాఽరణాయ దశాపవిత్రేణాన్తయామం గృహ్ణీయాత్.
తత్ప్రకారస్మత్తేఽభిహితః “అదాభ్యాగ్ శుముపాగ్ శుపావనా చాపి
సృజ్యసర్వేఽధ్వర్యవోదిగ్భ్యో మహాభిషవ మభిషుణ్వున్తి అభిషుతమధ్వ
ర్యురజ్జులినా సగ్ సజ్జుతి తమున్నేతాన్తరేషణోద్భృత్యోత్తరత * ఆహవని
య్యేఅవనయ త్యుగ్ధాతారో ద్రోణకలశం ప్రతిష్ఠాప్యతస్మిన్నుదీచీసం దశా
పవిత్రం వితస్యన్తి పవిత్రస్య చ యజమానో నాభింకృత్యాతస్మిన్ హి
తృచమసేన ధారాగ్ ప్రావయతి ఉదచనేనోన్నేతా † ఆధవనీయాద్ధో తృ
చమస ఆనయతి సన్తతా ధారాప్రావయితవ్యా ధారాయా అన్తర్యామం
గృహ్ణీతి సర్వాగ్ శ్చాత్ గ్రహానాద్రువాత్” ఇతి. “గ్రహణాదూర్ధ్వమ
న్తయామస్యోపాగ్ శువత్స్విజ్జూతాది మన్తప్రయోగగత ర్తవ్యః ।
స్వాజ్జూతోఽసి మధుమతీనః ఇషన్మృధి విశ్వేభ్యస్త్యేన్ద్రియేభ్యో దివ్యే
భ్యగ్ పాథి వేభ్యో మనస్త్యామూర్తాన్తరిక్ష మన్విహిస్వాహ త్వా సుభవ
స్సూర్యాయ దేవేభ్యస్త్యా మరీచిపేభ్య పష తే యోనిరపానాయ త్వా” ఇతి ।
పతేమన్తాడపేక్షితాః । ఉపాంశ్వన్త యామపాత్రయోరాసాదనే మ
ధ్యగతేనోపాంశు సవనేన సహస్పర్శం విధత్తే “ప్రాణాపానా వా పతౌ
యదుపాగ్ శ్వన్తర్యామా వ్యాస ఉపాగ్ శుసవనో యం కామయేత ప్ర
మాయుకస్సాదిత్యసగ్ స్పృష్టౌ తస్యసాదయే ద్వాన్తేనై వాస్యప్రాణా
పానా విచ్ఛిన్నత్తి తాజక్ష్మమీయతే యం కామయేత సర్వమామృతి రి
యాదితి సగ్ స్పృష్టౌ తస్యసాదయే ద్వాన్తేనై వాస్య ప్రాణాపానాస
న్తమోతి సర్వమామృతేతి” (సం-౬ కాం-౧౧ప్ర-౬౭) ఇతి । అత్రనూత్రం
“సర్వమాగ్రయణస్థాల్యాంసమ్పతమానీయ పష తే యోనిరపానాయ

* ఆధవనీయే ఇతి కాశీపున్తకే † సవనీయాత్ ఇతి అరివత్తూరుపున్తకే.

త్వేతి రిక్తంపాత్రమాయతనే సాదయిత్వా వ్యానాయత్వేతితే అన్తరేణ
గ్రావాణముపాగ్ శునవనం దక్షిణాముఖం సగ్ స్పృష్టం పాత్రాభ్యాం” ఇతి।

॥ అత్రవినియోగసంక్లహః ॥

“ఉపాన్తయోమకస్తత్ర స్వాఙ్మతాది తుపూర్వవత్” ॥ ఇతి॥

అత్రమీమాంసా ఛన్దసీ నస్తః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఆవానో భూష శుచిపా ఉప నస్సహస్రనై నియుతోవిశ్వవార।
ఉపోతే అన్తోమద్యమయామి యస్య దేవదధిషే పూర్వపేయం । ఉపయా
మగృహీతోఽసి వాయవే త్వేన్ద్రీవాయా ఇమేసుతాః । ఉపప్రయోభి
రాగ తమిన్ద్రవో వాముశన్తిహి । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రీవాయా
భ్యాం త్వేషతేయోసీ స్సజోషా భ్యాం త్వా॥౧॥

ఆవానో త్రిచత్వారిగ్ శతే ॥౪॥ ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథ
మకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

కల్పః “విన్ద్రీవాయవం గృష్ణోత్వా వాయో భూష శుచిపా ఉపనః
సహస్రనైనియుత ఇత్యనుద్వత్ప్రత్యయముగృహీతోఽసివాయవే త్వేతిగృ
హీత్వా ఉపయమ్యేన్ద్రీవాయా ఇమేసుతా ఇత్యనుద్వత్ప్రత్యయముగృహీ
తోఽసీన్ద్రీవాయాభ్యాం త్వేతిగృహీత్వా పవిత్రదశాభిషి పరిమృజ్యైషతే
యోసిస్సజోషాభ్యాం త్వేతిసాదయతి” ఇతి । మన్తాన్వైవంపత్యనై “ఆ
వానోభూషశుచిపా ఉపనస్సహస్రనై నియుతో విశ్వవార। ఉపోతే ఆ

స్తో మద్యమ యామియస్య దేవదధిషే. పూర్వపేయం । ఉపయానుగృహీ
 తోఽసినాయ వెత్వేన్ద్రవాాయాఇమేసురాః । ఉపప్రయోభిరాగతిమిన్ద్రవో
 వాముశన్తిహి । ఉపయానుగృహీతోఽసీన్ద్రవా యుభ్యాం త్వేషతేయోని
 సృజోమాభ్యాం త్వా ఇతి । హే వాయోత్పమాగత్యగ్రహాణృషా అలం
 కురు । హే శుచిపాః శుద్ధ, సోమపాస్త్యం నో అస్మానుపగచ్ఛ । హే విశ్వ
 వారవిశ్వవ్యాపక తే సహస్రం నియుతస్సన్తి । నియుచ్ఛజ్జేన వాయువాహ
 నభూతా అశ్వాఉచ్యంతై । తత ఆన్ధసోమరసరూపమన్నం వాచ్యం హషణ
 కరం తస్మాదుపోసమిషే త్వామయామిప్రాసోమి । హే దేవయస్యసో
 మరసస్య సమ్బద్ధిరసద్రవ్యం పూర్వపేయం ప్రథమమేవ పాతవ్యమితి మ
 నోదధిషే ధృతవాసనితాదృశేన సోమేన త్వాముపయామీత్యన్వయః । హే
 సోమరసత్యముపయామేన పృథివీరూపదారుపాత్రేణ గృహీతోఽసిత్వాం
 వాయ వెగృహ్ణామి । హే ఇన్ద్రవాాయాఇమేసోమూః సుతాః అభిషుతాః
 తో యువాంప్రయోభిః ఏతైస్సోమరసరూపైరన్వేర్నిమిత్తభూతైః ఉపస
 మీషే ఆగతం ఆగచ్ఛంతం హియస్మాత్ ఇన్ద్రపః సోమరసావాముశన్తి
 యువాం కామయన్తై । హే సోమ, దారుపాత్రేణ గృహీతోఽసి ఇన్ద్రవా
 యుభ్యాంత్వాం గృహ్ణామి । హే పాత్రఎషః ఖరస్యైకదేశస్తేయోః తవ
 స్థానం అతోఽత్రసజోమాభ్యాం సమానప్రీతిభ్యాం ఇన్ద్రవా యుభ్యాం ఇ
 న్ద్రవా యుధ్ధం త్వాంసాదయామి । ఎతేషన్త్రాఉపేక్షితాః । ద్విదేవ
 త్యగ్రహేష్వస్యప్రాధమ్యం విధత్తే “వాగ్వాఎషాయదైన్ద్రవా యవో య
 దైన్ద్రవాయ వాగ్రాగ్రహ గృహ్యంతై వాచమేవానుప్రయన్తి” (సం -
 ౬ కా. ౪ ప్ర. ౭౨) ఇతి । ఇన్ద్రవా యవమైత్రావరుణా శ్వినగ్రహాణా మభి
 మానిదేవతా వాక్పతుశ్శ్రోత్రాభిధాః తస్మాదైన్ద్రవా యవో వాగి
 త్యుచ్యతే । తస్యప్రాధమ్యే సతివాచంపురతః ప్రయన్తిచతురాదయోను
 ప్రయన్తి । తత్పాన్ధమ్యంప్రకారాన్తరేణప్రశంసతి “ వాయుందేవా అ
 బ్రువన్తొమగ్ రాజానగ్ హనామేతి సోబ్రవీద్వరం వృణైమదగ్రా ఏవవో
 గ్రహ గృహ్యంతా ఇతి తస్మాదైన్ద్రవా యవాగ్రా గ్రహగృహ్యంతై తమ

ఘ్నా” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౭౨) ఇతి । అభిషవః సోమదేవతాయా మానసం । తదేవప్రాథమ్యం ద్రథయితుం పునరపి వాయుం ప్రశంసతి అథవా వాయుస్తుత్యా వాయవే గృణ్ణీయాదితి విధిరున్నేయా “సోఽపూయాత్ తం దేవా నోపాధ్యక్షువన్తే వాయుమబ్రువన్నిమం నస్వదయేతి సోఽబ్రవీద్వరం వృణే మద్దేవత్యాన్యేవగపాత్రాణ్యుచ్యంతా ఇతి తస్మాన్నానాదేవత్యాని సన్తి వాయవ్యామ్యుచ్యన్తే తమేభ్యోవాయురేవస్వదయత్ తస్మాద్వత్పూయతి తత్ప్రవాతే విషజన్తి వాయుహి తస్యపమయతా స్వదయితా” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౭౨) ఇతి । అయంసోమోహతః సః అపూయత్ దుగఃస్థోభవత్ । సోఽపాధ్యక్షువన్ స్వాదుకర్తుం నాశక్నువన్ మైత్రావరుణాశ్వివాదీన్యపి గ్రహపాత్రాణి వాయవ్యానీ త్యుచ్యన్తే । అతపవామ్నాతం “ఆగ్రావ్ణ ఆవాయవ్యాని” ఇతి । లోకేయద్వస్తుద్రవాధిక్యాత్ పూతిగన్ధోపేతం భవతి తచ్ఛోషయితుం ప్రకృప్తేవాయా విషజన్తి ప్రసాయస్థాపయన్తి, అతస్తాదృశస్య వస్తునోవాయుః శోధయితా స్వాదుకర్తా చ సర్వగ్రహసాధారణ ముపయామగృహీతోసీత్యమంమన్త్రం వ్యాచక్షే “తస్యవిగ్రహణం నావిద్వంతాదితిరబ్రవీద్వరం వృణా అథమయా విగృణ్ణీధ్వం మద్దేవత్యాపవ వ సోమా సున్నా అసన్నిత్యుపయామగృహీతోసీత్యాహాదితిదేవత్యాస్తేన యానిహి దారుమయాణి పాత్రాణ్యవ్యైతాని యోనేస్సమ్భూతాని యానిమృణ్మయాని సాక్షాత్తాన్యవ్యైతస్మాదేవమాహ” (సం-౬ కా|౪|ప్ర|౭౨) ఇతి । వివిధదేవతార్థత్వేన గృహ్యతేయేనమనైగితాదృశంమన్త్రం నాల భన్త । ఆదితిగిష్పధివీమయాభూమిప్రతిపాదకమనైగి యేయష్కాకం సోమాస్తే సర్వేపి హూమకాలేయష్క దైవత్యత్వేపి ఆసాదనకాలే మద్దేవత్యాస్సన్ద్వితీ భూమేర్వరః । ఉపయామగృహీతోసి ఇత్యేతాదృశం మన్త్రం భూమిరాహ । ఉపయామేన భూమిసమ్బుద్ధిపాత్రేణ గృహీత ఇతి మన్తార్థః । తేనైతన్నన్త్ర ప్రయోగేణ పూర్వోక్తవరేణచసోమా ఆదితిదేవత్యా ద్వివిధాని సోమపా

త్రాణి దారుసుయాని గ్రహరూపాణి మృణ్మయః స చాగ్రయణస్థాల్యాది
 ని । తత్రాస్యాభూమే సువృద్ధినీయా వృక్షరూపాయోని ప్రస్యాస్సంభూ
 తాని గ్రహదీని స్థాల్యాదీని తుసాత్మాదేవ భూమ్యేకాయాణి । తస్మాదు
 పయామగృహీత ఇత్యేవంమన్త్రాబూతే । విన్ద్రవాన్యోరేకస్త్రిపాత్రే
 సహగ్రహణం విధత్తై “వాన్వైపరాచ్యవ్యాకృతావనత్తై దేవాభిన్ద్రవబ్రు
 వన్నిమాం నౌ వాచంవ్యాకుర్వీతి సోబ్రవీద్వరం వృణైషహ్యం వైవైష
 వాయవే చ సహగృహ్యతా ఇతి తస్మాదైన్ద్రవాయవస్సహగృహ్యతేతా
 మిన్ద్రామధ్యతోవక్రమ్య వ్యాకరోత్ తస్మాదియం వ్యాకృతా వాగుద్య
 తే” (సం-౬ కా|ప్ర|౮౭) ఇతి । యేయంవైదికమన్త్రరూపా వాక్సాస్మా
 ర్వంపరాచి సముద్రఘోషవదైకరూప్యేణ దణ్డాయమానాతస్యాంవాచ్యే
 తావదేకం వాక్యం । తస్త్రి వాక్యేప్యేతావదేకం పదం । తస్త్రిపదేమన్త్రే
 ప్రకృతిరియమయంప్రత్యయ ఇత్యేవం విభజ్యసర్వత్యకరణం వ్యాకరణం త
 ద్రహితత్వాదవ్యాకృతై వాఽవదత్ ప్రవృత్తా । తాం మధ్యతోవక్రమ్య వా
 క్యపదాదిరూపేణ తత్రతత్రవిచ్ఛిద్యపిభిన్నం కృతవాక్ । విన్ద్రవాయవగ్రహ
 ముపసంహరతి “తస్మాత్ సకృదిన్ద్రాయ మధ్యతోగృహ్యతే ద్వివాయ
 వే ద్విహిస వరావవ్యణీత” (సం-౬ కా|ప్ర|౮౭) ఇతి । యస్మాదిన్ద్రాప
 కమేవ సహగ్రహణరూపం వరమవ్యణీత్ తస్మాత్సకృదేవ ఇన్ద్రస్యసో
 మగ్రహణం యస్మాచ్ఛవాచం మధ్యతో విభక్తవాక్ తస్మాదుభయో
 వా య్యథాగ్రహణయోర్నాద్యే ఇన్ద్రాగ్రహణం । ఆవాయో భూ
 షేతి కేవలస్యవాయోరాదౌగ్రహణం ఇన్ద్రవాయూ ఇమే సతా ఇత్యత్ర
 వాయుకపశ్చాత్పర్యతే । తస్మాదిన్ద్రస్యమధ్యంస్థానం । తస్మాద్వాయో
 గ్రహగ్రత్వమేకోవరః । సర్వపాత్రాణాం వాయవ్యత్వం ద్వితీయోవరః ।
 తస్మాత్తస్య ద్విసోమగ్రహణం । ఇతరభ్యవినియోగసక్తిహః “షట్త్రిం
 శాసువాక్ స్యాన్తై ఉదాహరిష్యతే” ఇతి ।

అథమీమాంసా.

॥ దశమాధ్యాయస్య పశ్చిమపాదే చిత్రితం ॥

“పురోపాంశోరుతస్వస్య స్థానే స్యాదైన్ద్రవాయవః ।

అద్యోగ్రత్వవిధేయం ధారాయక్తోగ్రతోక్తిః” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే “విన్ద్రీ వాయవాగ్రాగ్రహా గృహ్యంతే” ఇతి ।
 మన్త్రీకాణ్డవిధి కాణ్డయోగ్రహాణామయం పాఠక్రమః । ఉపాగ్ శుగ్ర
 హాని ప్రథమః । అన్తయామగ్రహా ద్వితీయః । విన్ద్రీ వాయవాగ్రహ
 స్తృతీయః । మైత్రావరుణగ్రహాణశ్చతుర్థిత్యుక్త్యాది । తత్రవిన్ద్రీ వాయవాగ్రహ
 గ్రత్వ విధానాదుపాగ్ శుగ్రహాత్ పూర్వమేవగ్రహాణమితి పూర్వసత్తః ।
 నైతద్యుక్తం । అగ్రత్వస్యధారాగ్రహపేక్షత్వాదైన్ద్రీ వాయవాదయో
 ధారాగ్రహః తద్వాక్యధారయా గృహ్యతీత్రుతత్వాత్ । ఏవంసతిపాఠక్ర
 మోన బాధ్యతే । తస్మాదైన్ద్రీ వాయవః స్వస్యైవ స్థానేగ్రహీతవ్యః॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్తితమ్ ॥

“సంవాదౌస్వస్యవాస్థానే కావ్యస్యాదైన్ద్రీ వాయవః ।

పునర్విధేరాదిమోన్యగి కామాయైతద్విధానతః” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమ ఏవం శ్రూయతే “విన్ద్రీ వాయవాగ్రాగ్రహా గృహ్యంతే
 యాద్యగి కామయేతయధాపూర్వం ప్రజాగికత్పేరక” ఇతి । సోయంకా
 మ్యేవిన్ద్రీ వాయవః సర్వేషాముపాగ్ శుప్రభృతీనాం గ్రహాణామాదౌస్యా
 త్ । కుతః । ధారాగ్రహాదిత్వస్య పూర్వమేవసిద్ధౌ సత్యాంపునరప్యగ్ర
 తావిధానాదిప్రాప్తేబ్రూమః । నాత్రసర్వాగ్రత్వం విధాతుం శక్యం ధా
 రాగ్రహాణాం ప్రకృతత్వాత్ । అతోయధాప్రాప్తాగ్రత్వోపేతానాంధా
 రాగ్రహాణాం కామసంయోగ మాత్రం విధీయత ఇతి స్వస్థాన ఏవాయ
 మైన్ద్రీ వాయవాగ్రహః॥ ॥ ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిన్తితం.

“రథస్తరంసామసోమే భవేత్తద్వత్ బృహజ్జగత్ ।

విన్ద్రీ వాయవశుక్రాగ్రయణౌగ్రాశ్చగ్రహాశ్శ్చుక్రాః॥

రథంతరాదినంయుక్త మన్యతరార్థవాగుణః ।

గాయత్రాదియుతాత్పూర్వా దన్యద్వాప్యవృత్తితోగుణైః॥

సోమశబ్దప్రకరణే జ్యోతిష్టోమసమర్పకే ।

గ్రహాగ్రత్వంగుణస్తత్ర వ్యావృత్తిస్తుపరస్పరం” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టామప్రకరణే శ్రూయతే “యదిరథంతరసామా సోమస్యాదై
 స్త్రీవాయవాగ్రా గృణ్ణీయాద్యది బృహత్సామా శుక్రాగ్రా యది
 జగత్సామా ఆగ్రయణాగ్రా” ఇతి సోమశబ్దేన సోమలతా సాధనం
 యాగోఽభిధీయతే । తస్మింశ్చయోగే మాధ్యన్తినసవనే పృథ్వీస్తోత్రై రథ
 న్తర బృహజ్జగన్నామకాని సామాని వికల్పేనవిహితాని । అభిర్వాహారే
 త్యైతస్యాం యోనౌ ఉచ్ఛన్నం రథన్తరం । త్వామిద్ధిహవామహ ఇత్యైత
 స్యాముత్పన్నం బృహత్ । జగతీభన్తసా-యా ముత్పన్నం జగత్ ఐష్ట్ర
 వాయవ మైత్రావరుణ ఆశ్విన్ శుక్రామన్ధ్యాగ్రయణ ఉక్తోఽధ్రువ ఇత్యాది
 నామకాగ్రహాని ప్రాతస్సవనేగృహ్యంతే । దాగుపాత్రేషు సోమరసస్వగ్ర
 హణాత్ గ్రహభవన్తి । సోమయాగస్య రథంతరసామోపేతత్వపక్షే తే
 మగ్రహేష్టైస్త్రీవాయవః ప్రాథమికః, బృహత్సామోపేతత్వ పక్షే శు
 క్రగ్రహేష్టైస్త్రీవాయవః ప్రాథమికః, జగత్సామోపేతత్వపక్షే ఆగ్రయణి ప్రాథమిక ఇతి
 విషయవాక్యస్యాధః । తత్రప్రకృతో జ్యోతిష్టోమో గాయత్రాదిసామో
 పేతః తద్వ్యావృత్యర్థ మిహరథంతరాదయో గుణాః కీర్త్యంతే । త
 స్మై దైస్త్రీవాయవాగ్రత్వాది గుణోపేతాని కర్తాన్తరాని విధీయన్త
 ఇతి ప్రాతైబ్రామః । యదిరథన్తర సామాసోమస్యాదిత్యైక్తా యః సో
 మశబ్దః తేనప్రకరణేన చాత్ర జ్యోతిష్టామః సవర్థ్యతే । తస్మిన్ స
 మ్భితే యథోక్త గ్రహగ్రత్వగుణో విధీయతే నచ రథన్తరాది గుణాను
 వాదేన జ్యోతిష్టామస్యవ్యావృత్తిః సవర్ణవతి । తస్యప్రాతస్సవనాదౌ గ్రా
 యత్రాది సామోపేతత్వాత్ పృథ్వీస్తోత్రై రథన్తరాది యాగస్యాపి
 సవర్ణవాత్కీర్తనో వ్యావృత్తిరిత్యుక్తే, తహిరథంతర బృహజ్జగతాం
 వరమార్గతో వ్యావృత్తిరిత్యుక్తే, తహిరథంతర బృహజ్జగతాం
 వికల్పితాః । తత్రరథంతరానువాదే నేతరౌ పక్షౌ వ్యావర్త్యంతే, ఏవ
 మితరత్రాపి, తస్మాదయంగుణవిధిః । నను యన్ ప్రకృతో జ్యోతిష్టోమః సో
 న్యేషాం సోమయాగానాం ప్రకృతః । నహిప్రకృతో జగత్సా ముత్పన్నం
 సామవిహితమస్తి । అతపవ దశమాధ్యాయస్య వజ్జమపాదస్య పలాశా

ధికరణే ప్రథమవణికే యది జగత్సమవాక్యైక్య మగ్రయణాగ్రత్వే
వికృతౌచిమవనామకే ముఖ్యైః హనివ్యవస్థాపితం । జాఢం । తత్రాపి నా
త్రకశ్చిద్విరోధః । ఆగ్రయణాగ్రత్వవాక్యం సకర్తాస్తరవిధాయకం కిన్త్వ
స్యేన విహితే సోమయాగే యత్రజగత్సమ సమ్భవతి తత్రగుణ విధాయ
కమిత్యేతావత ఏవాత్రప్రతిపాద్యత్వాత్ ॥

॥ తృతీయాధ్యాయస్య పञ్చమపాదేచి నితం ॥

“విద్వ్రవావశేషస్య సకృద్భుక్షణతాసకృత్ ।

పూర్వన్యాయాత్సకృద్భుక్షో ద్విర్భుక్షోవచనాద్భవేత్” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టోమే యోయమైద్వ్రవావగ్రహః తత్రసంసార్యస్య సో
మవ్యైకత్వాత్ సకృదేవశేష కాయామితిచేత్ । మైవం । ద్విరైద్వ్రవా
యవస్య భక్షయతి, ద్విహ్యోతస్యవపటరోతీతి వచనాద్విభక్షణం ॥

అథధన్తః ॥ అవాయోభూషేతిత్రిష్టుప్ । ఇద్వ్రవాయా ఇతిగాయత్రీ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యప్రథ
మకాండే చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

అయం వాంమిత్రా వరుణా సుతసోమ ఋతావృధా । మమేదిహ
శ్రుతగ్ హవం । ఉప్రయామ గృహీతోఽసి మిత్రావరుణాభ్యాంత్వైవతై
యోని ఋతాయుభ్యాంత్వా ॥ ౧ ॥

అయం వాంవిగ్ శతః ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే పञ్చ
మోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః “అయం వాం మిత్రావరుణేతి మైత్రావరుణం గృహీత్వాశ్వ
తశీతేన పయసా శ్రీత్వా ఏషతేయోఽఋతా యుభ్యాంత్వేతి సాదయ

తి "ఇతి । మన్తపాఠస్తు "అయంవాం మిత్రావరుణా సుతస్సోమం ఋతా
 వృధా । మమేదిహ శ్రుతగ్ హవమ్ । ఉపయామగృహీ తోఽసి మిత్రావరు
 ణాభ్యాంత్వైష తేయోని ఋతా యభ్యాంత్యా "ఇతి । హే ఋతావృ
 థా సత్యస్యవర్ధకా మిత్రావరుణౌ వాం యువయోః సోమః సుతోఽభిషు
 తః ఇతి హేతౌ యస్మాదభిషుతః తస్మాదిహ కర్తృణి మమహవం మదీయ
 మాహ్వసం శ్రుతం యువాం శ్రుణుతం । ఋతాయభ్యాంసత్యమిచ్ఛ
 ద్భ్యాం మిత్రావరుణాభ్యాం । స్పష్టమస్యత్ । మన్తానుపేక్ష్య గృహీత
 స్య సోమరసస్యక్షీరమేశనం విధితుః ప్రస్తౌతి "మిత్రం దేవా అబ్రువన్సో
 మగ్ రాజానగ్ హనామేతిసోఽబ్రవీన్నాహగ్ సర్వస్యవాఅహం మిత్ర
 మస్తీతి తమబ్రువన్ హనామైవేతిసోఽబ్రవీద్వరం వృజైపయ్యైవమేసోమగ్
 శ్రీణన్నితి తస్మాత్ మైత్రావరుణం పయసా శ్రీణన్నితస్మా త్పశవోఽపా
 క్రామన్మిత్రః సన్ క్రూరమకరితి " (సం - ౬కా । ౪ప్ర|౧౨) ఇతి । హ
 నామ త్వయా సహితావయమిత్యర్థః । నాహంసోమం హస్తీతిశేషః । స
 ర్వమిత్రత్వమహాననే హేతుః । ఆతపవాస్మాకమపిమిత్రత్వాత్ హనామైవ
 అన్యిదీయంకార్యం హసనదూపం త్వయా సహైవకర్త్యః । శ్రీణన్ మిత్ర
 యన్కూరంసోమవధం కృతపతస్తస్మాత్ మిత్రాద్భీత్యా పశవోపక్రాంతాః ।
 విధత్తై "కూరమివ ఖలువాపష కరోతి య సోమేనయజతే తస్మాత్ ప
 శవోఽపక్రామన్తి యన్మైత్రావరుణం పయసాశ్రీణాతి పశుభిరేవ తన్నిత్రగ్
 సమర్థయతి పశుభిర్యజమానం " (సం - ౬కా|౪ప్ర|౧౨) ఇతి । తత్ తేన
 శ్రయణేన మిత్రదేవయజమానయోగపశుసమృద్ధిర్భవతి । అస్తు యజమాన
 స్య పశుసమృద్ధిః మిత్రస్య కుతస్యైత్యా శక్యతద్ధమేవచ తస్య వృత
 త్యాదిత్యాహ "పురాఖిలువావైవంమిత్రోఽవేదపషత్ కూరం చక్రుషన్
 పశవన్ క్రమిష్యన్తీతి తస్మాదేవమవ్యణీత " (సం-౬కా|౪ప్ర|౧౨) ఇతి ।
 కూరం సోమవధం కృతపతో మన్తొపక్రమిష్యన్తీత్యముమర్థం మిత్రస్సోమవ
 థాత్ పురైపఖిలు అవేత్ విదితవాన్ తస్మాదేవ కారణాత్ పశుసమృ
 ద్ధిహేతుం క్షీరమిత్రణ మవ్యణీతఅధమిత్రా వరుణయోరేకేనైవపాత్రేణ

గ్రహణంవిధత్తే “వరుణందేవా అబ్రువన్ త్వయాగ్ శభువా సోమగ్ రా
జానగ్ మానామేతి సోబ్రవీద్వరం వృణై మహ్యంఛేవైషమిత్రాయ చ స
హగృహ్యతా ఇతి తస్మాన్మైత్రావరుణః సహగృహ్యతే తస్మాద్రాజ్ఞా రా
జానమగ్ శభువాఘ్నున్తి వై శ్యేనవైశ్యగ్ శూద్రేణ శూద్రం” (సం-౬కా|
౪|ప్ర|౧౮౮) ఇతి । అంశంద్రవ్యభాగం భవతి ప్రాప్తోతీత్యంశభూద్దాయా
దక్షిసోమోవరుణశ్చ పరస్పరం దాయాదౌ “ఇన్ద్రోవరుణసోమోరుద్రః”
ఇత్యాదినా బృహదారణ్యకే క్షత్రియత్వేనైకకులవర్తిత్వస్య సమామ్నా
తత్త్వాత్ । యస్మాదంశభువా వరుణేన సహ సోమం మానామేతి ఛేవైరు
క్తం తస్మాల్లాకేఽపి తథాకుర్వన్తి । తద్యథా రామోవిభీషణేన అంశభు
వా సహితో రావణంజహాన । వైశ్యశూద్రయోరప్యదాహర్యం । మైత్రా
వరుణగ్రహస్యైన్ద్రోవాయవానన్తర్యం విధత్తే “సహ ఇదం దివాననక్తమా
సీదన్యావృత్తం తేదేవామిత్రావరుణా వబ్రువన్తిదం నోవివాసయత మితి
తావబ్రూతాం వరం వృణావహాపక పవావత్ పూర్వోగ్రహాగృహ్యతా
ఇతి తస్మాదైన్ద్రోవాయవగి పూర్వోమైత్రావరుణార్థవ్యతే” (సం-
౬కా|౪|ప్ర|౧౮౮) ఇతి । ఇదంకాలస్వరూపమన్యావృత్తం అవిభక్తం పూర్వ
మాసీత్ । ఎతావదహరితి దివానాసీత్ ఎతావతీరాత్రితి నక్తంనాసీత్
ఇదం అవిభక్తం కాలస్వరూపం నో అన్తదర్థం వివాసయతం విభజ్యస్థా
పయతం । ఆవదావాభ్యాం అన్తదీయగ్రహాదిత్యర్థః । నను ఉపాంశ్వన్తర్యా
మాపుభావపి మైత్రావరుణాత్ పూర్వమేవ గృహీతావిత్యాశంకాగృహ
“ప్రాణాపానోహ్యేతౌ యదుపాగ్ శ్వన్తర్యామా” (సం-౬కా|౪|ప్ర|
౧౮౮) ఇతి । ప్రాణాపానయోః సతోః పశ్చాదితరేద్వియస్థితీరితి తయోః
పూర్వభావిత్వ మవివాదం । ఇతరేషుతు గ్రహేష్వైన్ద్రోవాయవపక పవ
మైత్రావరుణాత్ పూర్వః వరం లభ్యా అహారాత్రయోః విభాగం
జనయత ఇత్యాహ “మిత్రోఽహ రజనయద్వరుణోరాత్రిం తతోవా ఇదం
వ్యాచ్ఛద్యన్తైద్వోవరుణా గృహ్యతే ప్యుష్టే” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౮౮)

ఇతి । సూర్యోదయమారభ్య తదస్తమయపర్యంతం కాలోఽహరిత్యేవం
మిత్రగికల్పయామాస । తత ఊర్ధ్వం పునస్సూర్యోదయ పర్యవారాత్రిరి
త్యేతద్వరుణస్య కల్పనం । తత ఆరభ్య ఉదయకాలస్వరూపంవ్యాచృత్
విభక్తమాసీత్ । వ్యుష్ట్యే ఆహారాత్రవిభాగాయ॥

అథధన్వః ॥ అయంవామిత్యేషాగాయత్రీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠమోఽనువాకః ॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

యావాం కశా మధుమత్యశ్వినా సూనృతావతీ । తయాయజ్ఞం మి
మక్షితం । ఉపయామగృహీతోఽన్యశ్వభ్యాంత్వైషతై యోనిర్వాధ్వ
భ్యాంత్యా॥౧॥ యావామప్తాదశ॥౬॥

ప్రాత్ర్యజ్ఞా విముచ్యేధా మశ్వినా వేహగచ్ఛతం । అన్యసోమస్య
ప్రీతయే । ఉపయామగృహీతోఽన్యశ్వభ్యాం త్వైషతై యోని ర్వా
భ్యాంత్యా॥౧॥

ప్రాత్ర్యజ్ఞా వేకాన్నవిగతః॥౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠ
సప్తమానువాకా ॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః “అశ్వినం గృష్ణంతి యావాం కశేతి గ్రహణసాదనా ద్రోణక
లతాదధారాగ్రహం పరిష్లవయా గృహ్యంతై వచనాదన్యతః ” ఇతి । పాఠ
స్తు “యావాం కశామధుమత్యశ్వినా సూనృతావతీ । తయాయజ్ఞం మి

మితృతం ఉపయామగృహీతోఽస్యశ్వీభ్యాం త్వైషతేయోనిర్వాధ్వీభ్యాం
 త్వా” ఇతి । హే ఆశ్వినా ఆశ్వినా దేవా వాం యువయోః యా కశా
 యావాక్ తయా యజ్ఞం మిమితృతం సేక్తుమిచ్ఛతం నిష్పాదయతమిత్య
 ర్థః । కశా సమాసయాజిహ్వ యోత్పన్నత్వా ద్వాగేవ అత్రకశా కీదృశీ
 మధుమతీ పరుషశబ్దరహితా । సూన్యతావతీ ప్రియవచనోపేతా । మధునా
 పూర్ణా అతిమాధ్వీతాదృశీభ్యామశ్వీమూర్తిభ్యాంత్యాం సోమం సాద
 యామి । ఆశ్వినగ్రహణం ఆన్యో వికల్పితోమస్త్రీపవ మామ్నాయతే ప్రా
 తర్యుజౌ విముచ్యేధా మశ్వినావేహ గచ్ఛతం । అస్యసోమస్య పీతయే ఉ
 పయామగృహీతోఽస్యశ్వీభ్యాం త్వైషతేయోని రశ్వీభ్యాం త్వా” ఇతి ।
 హే ఆశ్వినా యువాం ప్రాతర్యుజౌ ప్రాతర్లకాల ఏవానేన యజమానేన
 యుక్తా సంతా ఇతరైర్యజమానై ర్విముచ్యేధాం । ఇహకర్తవ్యగచ్ఛతం ।
 కిమర్థం । అస్యసోమస్య పీతయే పానాయ । స్వప్తమన్యత్ । ఏతాకామస్త్రా
 నుపేత్యో శ్వినగ్రహణం విధత్తే “యజ్ఞస్యశిరోభిద్యత తేదేవా ఆశ్వినా
 వబ్రువక భివజౌ వైస్థిగదం యజ్ఞస్యశిరగివ్రతిధత్తమితి తావబ్రూతాం
 వరం వృణావమోగ్రహపవ నావత్రాపి గృహ్యతా మితి తాభ్యామేతమా
 శ్వినమగృహ్య తతోవైతౌ యజ్ఞస్య శిరగివ్రత్యధత్తాం యదాశ్వినో గృ
 హ్యతే యజ్ఞస్య నివృత్త్యై” (సం-౬కా-౪ప్రగఅ) ఇతి । యజ్ఞపురుషగి
 పురా కదాచిద్దేవానాం వస్తు గృహీత్వాదేవైః సహ యోధ్యం సజ్యంధ
 నుర్వామహస్తై ధృత్వా ధనుష ఏకాంకోటిం భూమా ద్వితీయాం కౌటిం
 గళేచ ప్రతిమగృహ్యైతివ్రత్ । తదానీమపదీకానామభిజన్తుభిభూమి
 స్పృష్టేజ్యాభాగే భక్షితే సతి త్రుటితజ్యాకస్య ధనుషః ఉర్ధ్వాకోటిః
 స్వయం ఉగ్రచ్ఛస్త్రీ యజ్ఞస్యశిరోఽపిభిత్వా స్వాత్మనాసహఉర్ధ్వముదగ
 మయత్ । సోయం వృత్తాన్తగి ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణే సమామ్నాతః “తస్యధ
 నుర్విష్ణవ మాసశిర ఉదవర్తయత్” ఇతి । తదిదమత్రసంగృహ్యతే య
 జ్ఞశిరోఽచ్ఛిద్యతేతి । అత్రాప్యగ్నిష్టోమేఽప్యావయోగ్రహ ఏవగ్రహీత
 వ్యః । యద్యప్యాశ్వినం ద్వికపాలం ఆశ్వినం ధూన్రులలామమాలభేత ఇతి

ఇష్టిపశ్యోరస్త్యావయో హావిః తథాప్యగ్నిష్టోమే పూర్వం నాస్తి తత్రా
 ౭పి లేపమార్జనాదినా నావయోగి పరితోషగిన్తు గ్రహణైవేత్యభిప్రా
 యః । తస్మాదాశ్వినిగ్రహగ్రహణం యజ్ఞస్యనిష్కృత్యై భవతి । ఆశ్వినిగ్ర
 హణస్యస్తోత్రాదూర్ధ్వకాలం విధత్తే “తౌదేవాఅబ్రువన్సపూతౌ వా ఇ
 మా మనుష్యచరౌభిషజావితీ తస్మా ద్బ్రాహ్మణేన భేషజంసకార్యమపూ
 తోహ్యోగిషో౭మేధ్యో యో౭భిషక్తౌ బహిష్పవమానేన పవయత్వా తా
 భ్యామేతమాశ్విని మగృహ్లాం తస్మాద్బహిష్పవమానేస్తుత ఆశ్వినోగృహ్య
 తే” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౯౭) ఇతి । ఛన్దోగా నాము త్తరగ్రన్థోపక్రమే సూక్తత్రయ
 ముపాస్తై గాయతా నర ఇత్యాదికమామూతం తచ్చ గాయత్రసామూ
 గాతవ్యం । తదిదం బహిష్పవమానస్తోత్రం । యావశ్వినౌచికి త్సారూపేణ
 మనుష్యచారిత్రేణ యుక్తత్వాదపూతౌ తయోస్తోత్రేణ శుద్ధత్వాత్ । తతః
 స్తోత్రాదూర్ధ్వం తదీయగ్రహస్య కాలః । విధత్తే “తస్మాదేవంవిచుషా బ
 హిష్పవమాన ఉపసద్యగిపవిత్రంవై బహిష్పవమాన ఆత్మానమేవ పవయ
 తే” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౯౭) ఇతి । ఏవం విచుషాస్తోత్రస్య శుద్ధిహేతుత్వం
 జానతా ఉపసద్య అనుష్ఠీయః । తత్ప్రకారః సూత్రేదర్శితః “ఉదఞ్చిని
 ప్రహ్వబహిష్పవమానాయ పఞ్చర్త్విజః సమన్వారభాః సర్వవ్యధ్యర్థ్యం
 ప్రస్తోతాన్వారభతే, ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తా, ప్రతిహర్తారముద్గాతా, ఉ
 ద్గాతారంబ్రహ్మ, బ్రహ్మణం యజమానః” ఇత్యాది । అత్రప్రసంగాల్లాకి
 క చికిత్సాయాం అదృష్టోపకార జనకం కల్పేదగ్గం విధత్తే “తయోస్తై
 ధాభేషజ్యం విన్యదధురగ్నౌ తృతీయమపు తృతీయం బ్రాహ్మణైతృతీయం
 తస్మాదుదపాత్ర ముపనిధాయ బ్రాహ్మణం దక్షిణతో నిషాద్యభేషజం కు
 ర్యాద్యావదేవభేషజం తేనకరోతి సమర్థకమన్యకృతం భవతి” (సం -
 ౬ కా|ర|ప్ర|౯౭) ఇతి । అగ్నుదక బ్రాహ్మణైస్సద్భవద్వా రేణోపకారకం
 యదైష్ఠ్యజ్యంలేధాపశ్చితం తద్దేవాస్తయోరశ్వినోః స్థాపితవస్తః । తస్మా
 దశ్విమౌరనుగ్రహాయ లౌకిక౭భిషగుదకున్భం సమీపే నిధాయ బ్రాహ్మ

ణ ముపవేశ్యాగ్నిం చోపసమిధ్య భేషజ్యం కుర్యాత్. తథాసతి యావద
 జ్ఞజాతమావశ్యకం తేనస ర్వేణ సహకృతత్వాత్ సమృద్ధంభైషజ్యంభవతి।
 అత్రద్విదైవత్యానామైష్ట్రవాయవమైత్రావరుణాశ్వినగ్రహాణాంత త్తత్ప్ర
 తినిగ్రాహ్యపాత్రైస్సహ హిమవిధిమర్థవాదే నోన్నేషుకామసిప్రశ్న
 మ్నాపయతి “బ్రహ్మవాదినోపదన్తికస్తాత్ సత్యాదేకపాత్రా ద్విదేవ
 త్యాగృహ్యనై ద్విపాత్రా హూయంతే” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౯౭) ఇతి। గ్ర
 హకాలేసోమా నామేకైక పాత్రత్వము క్తరీత్యాద్రప్రవ్యం। హిమకాలే
 ద్విపాత్రత్వం సూత్రేదర్శితం। “హవిధానంగచ్ఛన్తస్సంప్రేష్యతి, వా
 యవఇంద్రవాయుభ్యామనుబ్రూహి, ఉపయామగృహీతోఽసి వాక్షుస
 దసీత్యాదిత్యపాత్రేణ ప్రతిప్రస్థాతాద్రోణకలశాదైష్ట్రవాయవ్యస్య ప్రతిని
 గ్రాహ్యం గృహీత్వాసాదయతి। ఐష్ట్రవాయవ మాదాయాధ్వర్యుద్రో
 ణకలశాచ్ఛ పరిష్లవయా రాజానముభౌ నిష్కృమ్యదక్షిణతోఽవస్థాయద
 క్షిణంపరిధిసన్నిమన్వవహృత్యాధ్వరోయజ్ఞోఽయమస్తు దేవా ఇతి పరిష్లవ
 యా ఆఘార మాఘారయతి, ఆత్రావ్యవ్రత్యాత్రావితే సంప్రేష్యతి, వా
 యవ ఇంద్రవాయుభ్యాంప్రేష్య, ఇతి వపట్కృతే జుహోతి పునవఃప
 ట్ కృతేజుహుత ఏవము త్రరాభ్యాంగ్రహభ్యాంప్రచరతః” ఇతి। ప్రశ్నసో
 త్తరం దర్శయతి “యదేకపాత్రాగృహ్యనై తస్మాదేకోవ్రతః ప్రాణాద్వి
 పాత్రాహూయంతే తస్మాద్ద్వైద్వై బహిష్టాత్ ప్రాణాః” (సం-౬కా|౪|ప్ర|
 ౯౮) ఇతి। చక్షురాదిప్రాణానామ వ్రతేకాత్మకత్వాద్బహిద్వారభేదేనద్వి
 త్వాత్ తత్సామ్యాయైకపాత్రత్వం ద్విపాత్రత్వంచ కుర్యాదిత్యర్థః। అ
 త్రసవనీయపురోడాశానాం స్విష్టకృతి హుతేసతిద్విదైవత్యగ్రహవ్రచారో
 హితఃపురోడాశసమ్బంధిన ఇడోపాహ్వనస్యాపి స్విష్టకృదనవ్రత భావీచో
 దకప్రాప్తః కాలః తంబాధిత్వా ద్విదేవత్యశేషభక్షణాదూర్ధ్వముపాహ్వ
 నసోత్తరవఃం విధత్తే, “ప్రాణావాపతే యద్ద్విదేవత్యానిపశవ ఇడా
 యదిడాం పూర్వాంద్విదేవతేభ్య ఉపహూయేత వశుభిః ప్రాణానంత
 ర్దాధీత ప్రమాంయకస్సోద్ద్విదేవత్యా భక్షయిత్వేడా ముపహూయ

తే ప్రాణానేవాత్మకా ధిత్యాపశూ నుపహూయతే ” (సం - ౬ కా ।
 ౪ ప్ర । ౯౮) ఇతి । ద్విదేవత్యశేష భక్షణభ్యః ప్రాగిడాయాః పశురూ
 పాయా ఉపాహ్వనేప్రాజ్ఞే ర్వ్యవహి తత్త్వా ద్యజమానోమియేత ప
 శ్చాదాహ్వనేతు నాయం దోషోఽస్తి । భక్షణే విశేషం విధత్తే “వా
 గ్వా విద్వ్రవాయవ శ్చక్షు డైత్రావరుణః శ్రోత్రమాశ్విన్య పురస్తాదై
 వ్ద్రవాయవం భక్షయతి తస్మాత్పురస్తాద్వాచావదతి పురస్తాన్దైత్రావరు
 ణం తస్మాత్పురస్తాచ్ఛక్షుషావశ్యతి సర్వత్య పరిహారామాశ్విన్యం తస్మా
 త్పుర్వతశ్శ్రోత్రేణశ్రుణోతి ” (సం-౬ కా|౪ ప్ర|౯౮) ఇతి । పురస్తాదగ్రతో
 యధాగృహీతమేవేత్యర్థః । సర్వత్యపరిహారం శిరిషప్రదక్షిణీకృత్పేక్ష్యర్థః ।
 పాత్రాణాంసాదనే పురోడాశశకలాదిసహిత త్వంవిధత్తే “ప్రాణావా
 ఏతేయద్విదేవత్యా అరిక్తాని పాత్రాణి సాదయతి తస్మాదరిక్తా అన్తరతః
 ప్రాణా యతఃఖిలువై యజ్ఞస్య వితతస్యసక్రియతే తదనుయజ్ఞగ్ రత్యో
 గ్ స్యవచరంతి యదరిక్తాని పాత్రాణిసాదయతి క్రియమాణమేవ తద్యజ్ఞ
 స్యశయేరక్షసా మనస్వవచారాయ ” (సం-౬ కా|౪ ప్ర|౯౮) ఇతి । శకలా
 దియోగసూత్రేదర్శితః పురోడాశ శకలమైద్వ్రవాయవస్య పాత్రేవదధా
 తి పయస్యామైద్వ్రావరుణస్యధానా ఆశ్విన్య ” ఇతి । అన్తరతఃప్రాణా
 నామరిక్తత్వం నామార్ద్రస్థానోపేతత్వం పాత్రాణామరిక్తత్వేన యజ్ఞే
 విస్తృతమవ్యక్తం క్రియమాణమేవ సన్నితీతి రక్షసాం సజ్జారద్వారం
 నాస్తి । సాదనస్థానం విధత్తే “దక్షిణస్యహవిధానస్యోత్తరస్యాం వత్స
 న్యాగ్ సాదయతి వాచ్యేవవాచందధాతి ” (సం-౬ కా|౪ ప్ర|౯౮) ఇతి ।
 ఉత్తరస్య చక్రస్యమార్గైసాదయేత్ । వత్సరూపాయాం వాచ్యేవగ్ర
 హసూపాంవాచం స్థాపయతి । సాదితానాం గ్రహణామవస్థానావధిం వి
 ధత్తే “ఆత్మతీయసవనాత్ పరిశేరేయజ్ఞస్య సత్తత్యై ” (సం - ౬ కాం ।
 ౪ ప్ర|౯౮) ఇతి । శేరే వసంతీత్యర్థః । ఆత్రవినియోగసజ్జ్యహవిధావః॥

అథమీమాంసా.

పశ్చిమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం॥

“ఆశ్వినోదశమగ్నిపాత్రోయవాగ్వావిచ్ఛికక్రమః॥

నియతోవాగ్నిమగ్నిపాత్రశ్శ్రుత్యర్థానాంసమత్పతః॥

పాత్రాతగ్నిమగ్నికల్పనీయగ్నిప్రత్యక్షస్తుశ్రుతేగ్నిక్రమః॥

క్లృప్తినశక్తిముల్లఙ్ఘ్యశ్రుత్యర్థౌప్రబలాతతః”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టామే విన్ద్రీవాయవాదిగ్రహేష్వాశ్వి సగ్రహస్తృతీయస్థానే
పఠితః । తస్యచదశమస్థానత్వం వాచకేనైవశబ్దేన ఆమ్నాయతే “ఆశ్వినో
దశమోగృహ్యతే” ఇతి । తత్రక్రమబోధకా శ్రుతిపాతౌ సమబలా త
ధాగ్నిహూత్రహూమాదూర్ధ్వం యవాగూపాకల్ప పఠితః । సచార్థ
వశాత్ పూర్వంప్రాప్తః । తత్రార్థ పాతౌసమబలా । తస్మాదుభయత్రై
చ్ఛికక్రమ ఇతిప్రాప్తైబ్రూమః । పాత్రోహినక్రమస్యాభిధాయకః కిన్త్వ
స్యథా సుపవత్యాక్రమంకల్పయతి । దశమ ఇత్యేషాశ్రుతిస్తు సాక్షాదేవక్ర
మ మభిధతే తత్రపాతాదపిశ్రుతిప్రబలా । అత్రపాతక్రమంకల్పయన్వ
స్తుసామర్థ్య మనుసృత్యైవకల్పయతి । అసమర్థంచయవాగ్వాగ్నిపూర్వమ
గ్నిహూత్రం నిష్పత్తుం ద్రవ్యమన్తరేణ హూమా సంభవాత్ । తస్మా
త్పాతేనవస్తు సామర్థ్య లక్షణార్థ ఉపజీవ్యఇత్యర్థస్యపాతాత్ ప్రాబల్యం
శ్రుత్యర్థౌపాతం బాధిత్యాక్రమం నియచ్ఛతః ।

అథఫన్తః॥ యావాంకశా ప్రాతర్యజువిత్వేతేగాయత్ర్యౌ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే చతుర్థప్రపాదకే పంచసప్తమానువాకౌ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అయం వేదశ్చోదయశ్చౌగ్నిగభాజ్యోతిజరామూరజసోవిమానే ।

ఇనుమపాగ్ సక్తమే సూర్యోన్యశిశుం నవిప్రా మతిభీరిహన్తి । ఉప్

యామగృహీతోఽసి శణ్ణాయత్వైష తేయోని వీరతాం పాహి॥౧॥

అయం వేనగపప్సవిగ్ శతిః॥౮॥

తం ప్రత్నధా పూర్వధా విశ్వధేమధా జ్యేష్ఠతాతి బహిషదగ్గసు
వర్షదం ప్రతీచీనం వృజినందోహసేగి రాశుం జయన్తమను యానువర్ధసే॥ఉ
ప్రయామగృహీతోఽసి మర్కాయత్వైష తే యోనిప్రజాగిపాహి॥౧॥

తగ్ం పద్విగ్ శతిః॥౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రసాతకే అష్ట
మనవమానువాకౌ ॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః “అయం వెనశ్చోదయదితి శుక్రంగృహీత్వా హిరణ్యేనశ్రీ
త్వా, ఏష తేయోని వీరతాం పాహీతి సాదయతి” ఇతి. పారస్తు “అ
యం వెనశ్చోదయత్ పృశ్నిగభాజ్యోతిజరాాయూ రజసోవిమానే॥ఇమ
మపాగ్ సక్లమేసూర్యస్య శిశుం నవిప్రా మతిభీరిహన్తి॥ఉపయామగృ
హీతోఽసి శణ్ణాయత్వైష తే యోనివీరతాంపాహి” ఇతి. అయమితి
ద్రోసిదిశ్యతే॥వెనగి కాన్తాభీష్టః వినకాన్తా విత్యస్తాధాతో దుత్పన్నత్వా
త్. పృశ్నిరాదిత్యః తస్యగర్భభూతా ఆపః। తథా చాన్యత్ర ప్రశోత్త
రాభ్యామయమర్ధః శ్రూయతే “కేవమా ఆపోనివిశన్తే॥యదితో యాన్తి
సమ్మృతి” ఇతిప్రశ్నః। “ఆపస్సూర్యే సమాహితాః। అభ్రాణ్యవన్ప్రప
ద్యన్తే” ఇత్యుత్తరం। అయం వెనగి పృశ్నిగర్భాః చోదయత్ ఆపో వర్షతీ
త్యర్ధః। కీదృశోయం। జ్యోతిజరాాయుః విద్యుల్లక్షణం తేజోజరాయు వ
ద్యేష్టనం యస్యాసౌ జ్యోతిజరాాయుః। కుత్రాయంవర్షతి। రజసోవిమానే॥
భూధైర్విశేషేణ నిర్మాణం యస్మిన్ భూప్రదేశే తత్రవర్షతి।
అపాంసూర్యే గర్భేభావః కథం సమ్మన్న ఇతిచేత్। తత్రోచ్యతే। వి

ప్రాముఖ్యజః । సూర్యస్యాపాంచసక్తమే నిమిత్తభూతే సతి ఇమమింద్రశి
 శుం ప్రసన్నయం శిశుమివ లాలయ నై మతిభిర్నన్త్రసహితాభిరాహుతభిః
 రిహన్తి యజన్తి ఇత్యర్థః । ఆహుతిర్దేవతాభి రిమాఅహోనీయనై ఏతదే
 వాభిప్రేత్యశ్రూయతే “ భూమింపక్షన్యాజిన్స్వన్తి । దివంజిన్స్వన్త్యగ్నయః ”
 ఇతి హే శుక్రగ్రహ దారుపాత్రేణ గృహీతోసి శుక్రపుత్రాయశండాభ్యా
 యత్వాంగృష్ణోమి ఏషఖరైకదేశస్తే యోనిఃస్థానం తాదృశ స్త్వం యజమా
 నస్య వీరతాం కర్తృశూరత్వం పాలయ । కల్పః “ తంవ్రత్నధేతి మన్నినం
 గృహీత్వా సక్తుభిఃశ్రీణాతి ”, “ ఏషలేయోనిఃప్రజాగపాహీతి సాదయ
 తి ” ఇతి । పాత్రం “ తంవ్రత్నధా పూర్వధా విశ్వధేమధాజ్యేష్ఠతా
 తిం బద్ధివదగ్ సువర్ణదం వ్రతీచీనం వృజినం దోహసేగిరాశుం జయన్త
 మనుయాసు వర్ధసే । ఉపయామగృహీతోసి మకాయత్వైషలేయో
 నిఃప్రజాగపాహీ ” ఇతి । ఇన్ద్రాయాజుహువురితి బ్రాహ్మణవాక్యాదయం
 మన్త్రవిద్యః తమిన్ద్రం స్తుమి ఇతి శేషః । వ్రత్నధేత్యాదౌ ధావ్రత్యయ
 ఉపనూర్థః ప్రత్నాపురాతనాః భృగ్వాదయో యధాత్వామస్తువత్ త
 ధా వయమపి త్వాంస్తుమః । పూర్వధా పిత్రాదయ ఇవ । విశ్వధా అతీతాః
 సర్వేయజమానా ఇవ । ఇమధావర్తమానా ఇమేయజమానా ఇవ । కీదృ
 శమిన్ద్రం । జ్యేష్ఠతాతిం స్వాధేతాతిప్రత్యయః । బహిషదంయాగే స
 న్నిహితత్వేన తిష్ఠన్తం సువర్ణదం యజమానాయ దాతవ్యస్వగ్గం వె
 త్తీతి సువర్విత్తం । హే ఇన్ద్రయిన్ద్రం వ్రతీచీనం వ్రతిగమనమస్తత్ప్రతి
 హులంవృజినం వజ్రనీయం ఆలస్యాశ్రద్ధాదికం దోహసేరిక్షీరోషివినా
 శయసి తాదృశం త్వాంస్తుమః । క్వపునోస్తుమః । యాసుక్రియాసుత్వం ఆ
 శుం షీవ్రకారిణం జయన్తం సమ్యగనుష్ఠానేన యజమానాన్తరాదతిశయే
 నోపేతం యజమానమనుసోమపానేనస్తుత్యా చవర్ధసేతాసుక్రియాసు
 తమిన్ద్రంస్తుమః । హే మన్నిగ్రహ త్వముపయామగృహీతోసి శుక్రపుత్రా
 య మర్కనామకాయ త్వాంగృష్ణోమి । ఏషః ఖరవ్రదేశస్తవస్థానం త్వం
 యజమానస్య ప్రజాగపాలయ । మన్త్రానుపేత్యగ్రహావిధత్తే “ బృహస్పతి

దేవానాం పురోహిత ఆసీచ్ఛండామకావసురాణాం బ్రహ్మణ్యైదేవా
 ఆసత్ బ్రహ్మణ్యైదసురాస్తేఽపన్యోన్యం నాశమ్నవన్నభిభవతుం తేదేవాః శ
 ణ్డామకా ఉపామన్త్రీయన్తతావబ్రూతాం వరం వృణావహైగ్రహవేవ
 నావత్రాపి గృహ్యేతామితి తాభ్యామేతౌ శుక్రామగ్ధినావగృహ్యేతతోదే
 వాఅభవత్ పరాసురాయన్యైవం విదుషశ్శుక్రామగ్ధినౌగృహ్యేతేభవత్యా
 త్తనాపరాస్యభ్రాతృవ్యోభవత్ (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౧౦|౨) ఇతి బ్రహ్మణ్యైన్త
 పురోహితానుష్ఠిత మన్త్రీసామర్థ్యేపేతాః ఉపామన్త్రీయన్తరహస్యవ
 చ్ఛస్థితవన్తః యద్యద్యన్యత్ర శణ్డామకయోయజ్ఞభాగో నాస్తి తథాప్య
 త్రాప్యగ్నిష్టోమే సోఽస్తు తత్రాపిగ్రహవేవసతులోపాదిః । అత్రగృహ్యే
 తామిత్యేతావదేవ శణ్డామకాభ్యాం వృతం, నతుహూయేతా మితి
 తతోదేవాగ్రహణమాత్రేణ స్వకాయం సాధితవన్తః । అధాథవాదేన
 గ్రహయోరథస్తాల్లగ్నానాం పాంసూవామవధ్వంసనం విధాతుం విధిము
 న్నయతి “తతోదేవా అపమద్యాత్తనా ఇన్ద్రాయా జహపురపనుత్తా శ
 ణ్డామకాసహా మునేతిబ్రూయాద్యం ద్విష్యద్యమేవ ద్వేష్టితేనైనా స
 హాపనుదతః” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౧౦|౨) ఇతి । దేవాః స్వకార్యసిద్ధిరూర్ధ్వం
 తౌ శణ్డామకా వపసార్య స్వకీయాన్యేన్ద్రాయ తౌశుక్రామగ్ధిగ్రహౌ అ
 జహవుః తస్మాద్గ్రహయోరథో లగ్నాంధూళిమవధ్వంసయన్ అన్య
 త్ర సమామూత మపనుత్తావితి మన్త్రీంబ్రూయాత్ । అమునేత్యత్ర ద్వే
 ష్యస్య ద్వేష్టుశ్చనామధ్యాయేత్ । అత్ర సూత్రం “తౌప్రోక్షితాభ్యాం శ
 కలాభ్యామపిధాయా ప్రోక్షితాభ్యా మధస్తాత్ పాగ్ సూనపధ్వగ్ సయ
 తోపనుత్తా శణ్డామకా సహామునేత్యపనుత్తః శణ్ణితి వాక్యర్యుద్వేష్యం
 మనసా ధ్యాయన్ అపనుతోమరగ ఇతిప్రతిప్రస్థాతా ” ఇతి । అన్యత్రా
 మ్నాతేన మన్త్రీణాగ్రహపూజామన్య విధిమర్థవాదే నోన్నయతి “సప్రథ
 మః సజ్మతిర్విశ్వ కర్తే త్యేవైనావాత్సన ఇన్ద్రాయా జహపురిన్ద్రోహ్యై
 తాని రూపాణి కరిక్రదవరత్” (సం-౬ కా|ర|ప్ర|౧౦|౨) ఇతి । మన్త్రీపా
 తస్తు “సప్రథమః సజ్మతి ర్విశ్వకర్తా । సప్రథమోమిత్రో వరుణో అ

గ్నిః । సప్రథమో బృహస్పతిశ్చకిత్వాన్ । తస్మా ఇద్వాయ సుతమా జు
 హూమి” ఇతి । స ఇన్ద్రగ్నిప్రథమో దేవానాం ముఖ్యః సర్వాధిపతిత్వా
 త్ సమీచీనా కృతిన్నిర్మాణం యస్యాసౌ సజ్జుతిః । తాదృశో విశ్వకర్మ
 నామ కౌదేవోఽపి స ఇన్ద్రఏవమిత్రో వరుణోఽగ్నిః స ఏవ చికిత్వాన్
 అభిజ్ఞః బృహస్పతిరపి స ఏవ తాదృశాయ ఇద్వాయ అభిషుతం సోమంస
 ర్వతో జుహూమి । యస్మాద్గ్నిః ఏతాని విశ్వకర్మత్వాదీని యాపాణి క
 కరిక్రత్ అత్యర్థం కుర్వత్ జగదచరత్ తస్మాత్ తత్ప్రతిపాదకేనానే
 నైవ మన్తైః హూమో యుజ్యతే । హూమాత్పురాగ్రహావాదాయా
 చ్చాధ్యాద్యధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాతారా ప్రాజ్ఞుశ్చానిగచ్ఛేతామితి విధత్తే “అ
 సౌవాదిత్యశ్శుక్రశ్చన్ద్రమా మన్థపిగృహ్యప్రాజ్ఞానిమగ్రమితస్తస్మాత్
 ప్రాజ్ఞాయన్తే నపశ్యన్తి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । పశ్యమదిత్యస్తం
 గత్వా పునరుదయాయ ప్రాజ్ఞుభుతయా గచ్ఛన్తే సూర్యాచన్ద్రమసౌ
 ద్రస్తుంసకేఽపిశక్తువన్తి । తస్మాద్గ్రహయోరాచ్ఛాదనం యుక్తం । హూ
 మాయప్రత్యజ్ఞుభుత్వం విధత్తే “ప్రత్యజ్ఞావాప్యత్య జహుతస్తస్మాత్ ప్ర
 త్యజ్ఞాయన్తేపశ్యన్తి” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । ఉదయాదూర్ధ్వం
 ప్రత్యజ్ఞుభుతయా గచ్ఛన్తే సూర్యాచన్ద్రమసౌ సర్వేపశ్యన్తి । అతో గ్ర
 హయోరాచ్ఛాదనమపనీయ ప్రత్యజ్ఞుభుత్వేనావృత్తి హూమాథ్థా యు
 క్తా । ఉత్తరవెదిరభితగ్ని పరిక్రమణం విధత్తే “చతుషీవా ఏతేయజ్ఞస్య
 యచ్ఛక్రామన్థినౌ నాసికోత్తర వెదిరభితగ్ని పరిక్రమ్య జహుతస్తస్మాదభి
 తౌ నాసికాం చతుషీ తస్మాన్నాసికయాచతుషీ విధృతే సర్వతగ్నిపరి
 క్రామతో రక్షసామపహత్యై” (సం-౬కా|ర|ప్ర|౧౦|౮) ఇతి । అత్రసూ
 త్రం “ఉత్తరవెదిం పరిక్రామతస్సువీరాగ్ని ప్రజాగ్ని ప్రజనయన్పరీహిశుక్ర
 శ్శుక్రశోచిషేతిదక్షిణే నాధ్వర్యుగ్నిప్రతిపద్యతే సప్రజాగ్నిప్రజాగ్నిప్రజనయ
 న్పరీహి మన్థి మన్థి శోచిషేతుత్తరేణ ప్రతిప్రస్థాతా” ఇతి । తదేతత్సర్వ
 తగ్ని పరిక్రమణం రక్షోపధాయసంపద్యతే । అత్రచమస హూమేప్రా
 జ్ఞుభుత్వం గ్రహహూమేప్రత్యజ్ఞుభుత్వంచవిధత్తే “దేవావైయాగ్నిప్రాచీ

రాహుతీ రజుహపుర్యే పురస్తాదసురా ఆసన్ తాగ్ స్తాభిగిప్రాణుదస్త
యాగి ప్రతీచీర్యేవశ్చాదసురా ఆసన్ తాగ్ స్తాభిరపానుదస్త ప్రాచీరన్యా
ఆహుతయో మూయనై ప్రత్యక్షా శుక్రామన్థినో పశ్చాద్వైచప పురస్తా
చ్చయజమానో భ్రాతృవ్యాప్రాణుదతే తస్మా త్పురాచీగిప్రజాగిప్రవీయ
నైప్రతీచీద్దాయనై” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఆత్రసూత్రం “ పురస్తా
శ్చ త్యక్షావధ్వర్యుజహుతగి పశ్చాత్ ప్రాశ్చాశ్చ సునైశ్చ మసాధ్వర్య
వో జహ్వతి ” ఇతి । వాక్యంతుధిష్ఠ్యప్రస్తావేఽపిగతం । సూత్రకారేణా
దాహృతౌ పరిక్రమణమన్త్రప్రదేశాన్తరైస్సమామ్నాతావిహవ్యాచక్షే
“ శుక్రామన్థినోవా అనుప్రజాగిప్రజాయం తేఽత్రీశ్వాద్యాశ్చ సువీరాగిప్ర
జాగి ప్రజనయన్ పరిహి శుక్రశ్శుక్రశో చిహ సుప్రజాగిప్రజాగిప్రజనయన్ పరి
హి మన్థిమన్థిశో చిహే త్యాహే తావై సువీరాయా అత్రీరేతాస్సుప్రజాయ ఆ
ద్యా ” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఆత్రీర్భక్త్యుడత్తమజాతయో బ్రా
హ్మణాదయ ఆద్యాభోగ్యా నీచజాతయోభృత్యకర్తకరాదయః । మన్త్రా
ర్థస్సశోభనావీరా ఉత్తమా యాసాం తా స్సువీరాః । శోభనాస్సేవాకుశ
లాగిప్రజాగి పుత్రాదయోయాసాం తాస్సుప్రజాః । హే శుక్రగ్రహ
త్వం యజమానస్యశోభనభోక్తృయక్తాగిప్రజా ఉత్పాదయన్తుర్తే వేదే
దక్షిణతగిపరిహి । హే శుక్రగ్రహత్వం శుక్రదేవతాసంబంధినా తేజసార
క్షుసామపఘాతంకుర్వతి శేషః । హే మన్థిగ్రహత్వం యజమానస్యశోభనసేవక
రూపాగిప్రజా ఉత్పాదయన్తుర్తే వేదే రుత్తరతగిపరిహి । హే మన్థిగ్రహ
త్వం మన్థిదేవతాసంబంధినా తేజసారక్షౌంస్యపజహిషతావై సువీరాయా ఇ
త్యాదికం మన్త్రవ్యాఖ్యానం । వేదసంప్రశంసతి “ య ఏవం వేదాత్ర్యస్య
ప్రజాజాయతే నాద్యా ” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । మన్థిపాత్రస్యవి
కంకత వృక్షత్వం సక్తుమేళనంచవిధత్తై “ప్రజాపతే రక్ష్యశ్వయత్ తత్పు
రాపతత్ తద్వికంకతం ప్రావిశత్తద్వికంకతే నారమత తద్వనంప్రావిశత్త
ద్యవేరమత తద్వవస్యయవత్వం తద్వైకంకతం మన్థిపాత్రంభవతి సక్తుభి
శ్చీకాతి ప్రజాపతేరేవ తచ్ఛయస్సంభరతి ” (సం-౬కా|౪|ప్ర|౧౦౮)

ఇతి । సక్తవోయవ పిష్టాని । ఆహవనీయే హుత్యాప్రత్యక్షునివరేత్యసదసి
భక్షయంతి ఇతి వచనాదితరపాత్రవన్తస్థిపాత్రస్యాపిసదస్ప్రదేశగిప్రాప్నో
తి, తన్నిషేధంప్రశోత్తరాభ్యామున్నయతి “బ్రహ్మవాదిమోవదన్తి క
స్తాత్సత్వాన్తస్థిపాత్రగ్ సదోనాశ్చుత ఇత్యార్తసాత్రగ్ హీతి బ్రూ
యాద్యదశ్చ వీత్యాన్ధ్వర్యసాస్యదార్తి మాచ్ఛేత్తస్మాన్నాశ్చుతే”
(సం-౬కా|౪ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఆర్తపాత్రం రోగయుక్తం చతుస్వరూప
మిదంపాత్రం॥

అథ మీమాంసా.

॥ దశమాధ్యాయస్య పశ్చిమపాదే చిన్తితం ॥

“స్వస్థానేప్రతికర్షావాశుక్రాదేగిపూర్వవన్భవేత్ ।

స్థానేమైవంతదగ్రత్వా త్ప్రీతేస్సప్రతికృప్యతాం” ఇతి॥

జ్యోతిష్టామే శ్రూయతే “శుక్రాగ్రా గృహ్ణీయాదభిచరతోమ
ఖ్యాగ్రా గృహ్ణీయాదభిచర్యమాణస్య ” ఇత్యాదిః । ఐన్ద్రీయాయవన్యా
యేన శుక్రాదీనాంస్వస్థానే గ్రహణమితిప్రాప్తేబ్రూమః । ఐన్ద్రీయాయవ
స్య ధాగ్రహగ్రత్వం స్వస్థానేపాతాదేవప్రాప్తంశుక్రాదీనాంతు త
న్నేతివైషమ్యం తథాసతి విధీయమానమగ్రత్వం పాతక్రమబాధమన్తరే
ణానుపపన్నత్వాత్ ప్రతికృప్యతే॥ తత్తేన్ద్రీవాన్యచ్ఛిన్తితం॥

“ససర్వాదావైన్ద్రీవాయ వాదౌవాత్రావిశేషతః ।

సర్వధావాశ్రయావైన్ద్రీ వాయవాచౌధృతేరపి” ఇతి॥

సపూరోక్తగిప్రతికర్షః సర్వేషాముపాంశ్వాదీనాంగ్రహణాం ఆదౌ
యుక్తః । కుతః । విశేషాశ్రవణాత్ । సామాన్యతశ్చుక్రమగ్రత్వమనాపే
క్షికత్వాత్ సర్వాదౌముఖ్యం । నైతదేవం ప్రకృతాధారాగ్రహణాశ్రిత్య
ఫలాయ శుక్రాద్యగ్రత్వవిధానాత్ । కింఞ్చ । “ధారయేయస్తం యం కా
మాయ గృహ్ణీయః । ఐన్ద్రీయాయవంగృహీత్వాసాదయేత్ ” ఇతిశ్రూ
యతేతత్రకామ్యస్య శుక్రాదేధాకరణాద్వా అనన్తరమైన్ద్రీవాయవస్య
గ్రహణం వివక్షితార్థే లింగం । తస్మాదైన్ద్రీవాయవాదౌ ప్రతికర్షణః॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్దితం ॥

“నాపకపోషకపోషాసాదకస్యాశ్రుతత్వతః।

నమైవంగ్రహశేషత్వాత్తచ్చాశక్తేగ్రహేనైవ” ॥ ఇతి ॥

సర్వత్రగ్రహాగృహీత్వా సాద్యతే । తథానతి యత్రకామస్యగ్రహస్యాపకర్తుః తత్రసాదనస్యాపకపోషశంకనీయః । కుతః । అశ్రుతత్వాచ్చుక్రాగ్రానిత్యత్రతజ్జనయథాగ్రహస్యాపకప్రభృత్యేన తథా సాదనాపకర్తవ్రతిపాదకః కశ్చిచ్ఛబ్దోస్తి తస్మాన్నాపకప్రభృత్యేనైవ తస్మాత్సాదనస్యగ్రహశేషత్వాత్తచ్చశేషత్వమశక్తేరవగమ్యతే । నహిపూర్వంగ్రహమసాదయిత్వాగ్రహేనైవంగృహీతుం శక్యం । అత్రత్రగ్రహాణామపి నైతచ్ఛేషభూతం సాదనమప్యవకృప్యతే ॥

అధశస్తః ॥ అయం వేన ఇతి త్రిష్టుప్ । తంప్రత్నధేతిజగతి ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాతకేఽష్టమనవమాఽనువాకా ॥*॥

తైత్తిరీయసంహితా.

యేదేవా దివ్యేకాదశస్థ పృథివ్యామధ్యేకాదశస్థాః పుషదో వాసానైకాదశస్థతే దేవాయజ్ఞమిమం జపధ్వం । ఉపయాను గృహీతోఽస్యాగ్రయణోఽసిస్యాగ్రయణోజిన్వయజ్ఞంజిన్వయజ్ఞపతిమభినవనాపాహివిష్ణుస్త్యాంపాతువిశంత్యం పాహీన్ద్రియేణైవతేయోనిర్విశ్వేభ్యస్త్యాదేవేభ్యః ॥

యేదేవాన్ద్రిచత్వారిగ్శతే ॥౧౦॥

త్రిగ్శత్రయైశ్చ గణి నోరుజన్వోదివగ్ రుద్రాః పృథివీఞ్చనచవై । ఏకాదశాహో అపుషదః సుతగ్సోమం జపన్తాగ్ సవనాయవిశ్వే । ఉపయానుగృహీతోఽస్యాగ్రయణోఽసిస్యాగ్రయణోజిన్వయజ్ఞంజిన్వయజ్ఞ

పతిమభిసపనాపాహి విష్ణుస్త్యాం పాతువశంత్యం పాహీన్ద్రియేజైషతే
యోనివిశ్వేభ్యస్త్యాదేవేభ్యః॥౧॥

తిగ్రీశద్విచత్వారిగ్శత్॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే దశ
మ ఏకాదశానువాకాః॥*

భాష్యమ్.

కల్పః : “యేదేవాదివీత్యపరిష్టాదుపయామయాపురస్తాదుపయామేన
వాయజుషాద్వాభ్యాం ధారాభ్యాంస్థాల్యామాగ్రయణగ్రహం గృహ్లాత్వే
షతేయోనివిశ్వేభ్యస్త్యా దేవేభ్యఃఇతిసాదయిత్వా ” ఇతి । పాఠస్తు
“యేదేవాదివ్యేకాదశస్తపృథివ్యామధ్యేకాదశస్తాపుషదో మహినైకాద
శస్తతేదేవా యజ్ఞమిమం జుషధ్వం ఉపయామగృహీతోస్వాగ్రయణౌ
సి స్వాగ్రయణౌజిన్వయజ్ఞం జిన్వయజ్ఞపతి మభిసవనాపాహి విష్ణుస్త్యాం
పాతువిశంత్యం పాహీన్ద్రియేజైషతే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్యా దేవేభ్యః ”
ఇతి । అపుషదః ఆబుషలక్షితేస్తరియే సేదస్తీత్యపుషదః । మహినాస్య
మహిమాతత్రసేదన్తి । హేదేవాయే యూ యంత్రిషులోకేషు ప్రత్యేక
మేకాదశా వస్థితాస్తేసర్వే యజ్ఞమిమంసేవధ్వం । హేసోమత్వముపయా
మేన స్థాలీరూపేణ పార్థివపాత్రేణగృహీతోఽసి ఆగ్రయణనామాసి । సు
ప్తు ఆగ్రంశ్రేష్ఠ్యం తస్యప్రావకఃస్వాగ్రయణస్తాదృశ స్త్వంయజ్ఞంప్రీణ
య యజమానఞ్చప్రీణయ సవనాన్యాభిముఖ్యేన పాలయ । విష్ణువారక్షిత
స్త్వం యజమానస్యప్రజామిన్ద్రియేణ సామర్థ్యప్రదానేనపాలయ । ఏషభి
రప్రదేశస్తవస్థానంవిశ్వేభ్యోదేవేభ్యోఽత్రత్వాం సాదయామి । యేదేవా
ఆగ్రయణౌఽసీత్యేతామన్త్రావాపస్తవ్బమతే వికల్పితాబోధాయనమతే
యేదేవాఇతిగ్రహణం ఆగ్రయణౌఽసీత్యధివదేత్ యేదేవాఇత్యస్య స్థానే
భ్రాతృన్యవతోమన్త్రాన్తరమామూయతే, త్రైగ్శ త్రియశ్చగణినోరుజన్తా

దివగ్రుద్రాగివృధిపీఞ్చసవనై. ఏకాదశాసో అప్పునదః సుతగ్ సోమం జుష
 త్వాగ్ సవనాయవిశ్వే. ఉపయామగృహీతోఽస్యాగ్రయణౌఽసిస్వాగ్రయ
 ణౌ జిన్వయజ్జంజిన్వయజ్జ పతిమభిసవనాపాహి విష్ణుస్త్వాంపాతువిశం
 త్వం పాహిద్వియేతైవ తేయోనిర్విశ్వేభ్యస్తాదేవేభ్యః ” ఇతి । ఏకాద
 శాత్మకాస్త్రయోగణాయేమాం సంతీగణీసః । తేచత్రయస్త్రింశత్సంఖ్యా
 కారుజస్తశ్శ్రూణావినాశయస్తః రుద్రాశ్శత్రునారీణాం రోదయతారః । త
 వ్తద్వేకేచనదివం సచనైసేవనై కేచనపృథివీంసేవనై అవశిష్టాస్త్యేకాద
 శసంఖ్యాకాఅనుపలక్తి తేఽన్తరితైసీదన్తి । తేవిశ్వేసవ్వేసుతహభిషుతంఇ
 మంసోమం సవనాయ తృతీయసవనేసేవనై । మన్తాగ్ర్యావిభ్యాసుగా
 గ్రయణస్యగ్రహణంవిధత్తై “దేవావైయద్యజ్ఞేమర్వతతదసురా అమర్వతై
 దేవా ఆగ్రయణాగ్రాగ్రహానపశ్యత్ తానగృహ్ణత తత్త్వైః ” (సం-౬౭౦ ప
 ర్యాయై యస్యైవంబిదుషఆగ్రయణాగ్రాగ్రహాగృహ్యస్తైఃగ్రమేవసమా
 నానాంపయేతి” (సం-౬౭౧|౪|౧౦౧౭) ఇతి । ఆగ్రయణసుగ్రంధధనుం
 యేమావైఆగ్రయణాఽగ్రాః । అతమాత్రం “యది రథస్తరసామా సోమ
 స్యావైస్త్రీవాయవాగ్రాగృహ్ణీయాద్యవిబృహతానూశుక్రాగ్రాయ
 దిజగత్సమా ఆగ్రయణాగ్రా యద్యభయసామా యాధాకామీ ” ఇతి ।
 మాధ్యన్దినేసవనే పృథ్వస్తాత్రాణాం ఆద్యేస్తాతేరధస్తరాఖ్యంసామయస్మి
 న్సోమయాగే సయాగౌరధస్తరసామా । ఏవమన్యత్రాపియోజ్యం । ఏకస్మి
 న్భగేరధస్తరం భాగాస్తరేభృహదిత్యేవముభయసామత్వం । అగ్రంప
 యాయైశ్చైస్త్వంపర్యాప్తాః । త్రిగంశస్త్రయశ్చేతి మస్త్రీస్యవిష
 యం దశాయతి “రుగ్లవత్యర్చాభాతృవ్యవతోగృహ్ణీయాద్భాతృవ్యవై
 వరుక్త్వాగ్రగ్ ససమానానాం పయేతి” (సం-౬౭౧|౪|౧౦౧౮) ఇతి । గు
 ణ్ణిరుజిభాతుః సోఽస్యాస్తీతిరుగ్లవతీగణీమోరుజస్త్రైతి రుజిభాబుర్నద్యై
 దృశ్యతే । రుక్త్వారోగముత్పాద్య । తయోర్నస్త్రీయోదేవసంఖ్యోక్తిః ।
 తాఃసర్వానుద్దిశ్యగృహీతుమిత్వాహ “యేదేవాదివ్యేకాదశస్థైత్యాహై
 తావతీవైదేవతాస్తాభ్యసీవైనగ్ం సర్వాభ్యోగృహ్ణతి ” (సం-౬౭౧|౪|౧౦౧౯)

రప్రగంల) ఇతి. సాదనమ స్త్రీవిశ్వేభ్యశ్చత్యభిధానం యుక్తమిత్యాహ “
 పషతే యోనిర్విశ్వేభ్యస్తావై వేభ్యశ్చత్యాహ వైశ్వదేవోహ్యపదేవత
 యా” (సం-౬ కా|రప్రగంల) ఇతి. వాగ్విసగంవిధతై “వాగ్విశ్వదేవభ్యో
 పాక్రామద్యజ్ఞాయాతిత్యమానా తేదేవావాచ్యపక్రాంతాయాం తూష్ణీం
 గ్రహానగృహ్ణత సామనృతవాగం తయంతివై మేతిసామగ్రయణం ప్ర
 త్యాగచ్ఛత్తదాగ్రయణస్యాగ్రయణత్వం తస్మాదాగ్రయణే వాగ్విసృజ్యతే
 యత్తూష్ణీంపూర్వేగ్రహగృహ్యతై” (సం-౬ కా|రప్రగంల) ఇతి. కేనాపని
 మితైనవాగ్దేవతా యజ్ఞాధానం స్వకీయంకూపంలప్రకాశమానాదేవభ్యోప
 క్రమ్యదైవైవాగృహీతైస్తూష్ణీమేవగృహీతేమసావాగిర్ధనుమనృతపతేదే
 వావరగానాదివానువ్రంసమాదధతేకిన్తుమయిరపేతౌ ఎవస్వకార్యం
 కుర్వంతిమామన్తయంతిపరిత్యజంత్యేవేతి. తతోదేవైరనాహుతాసా
 వాగాగ్రయణం ప్రతిస్వయమాగచ్ఛత్. తస్మాదగ్రమభిముఖమయతి గ
 చ్ఛతివాగిత్యగ్రయణం తత్ర దీక్షువ్యత్యయాదాగ్రయణం నామస
 వ్పన్నం. యద్యస్తాత్పూర్వంతూష్ణీంగృహీతా వాక్ నేదానీమాగతా త
 స్మాదవచేర్షికా కాలేవాగాగమనాదాగ్రయణే గృహీతేవాచంవిసృజేత్
 సతుపూర్వగ్రహవమత్తరగ్రహం తూష్ణీం గృహీయాత్. సనుపూర్వగ్ర
 హేష్యపి ప్రతిగ్రహంవత్ప్రాణామామ్నాతత్వాత్ కథంతూష్ణీంగ్రహణం
 ఏవంతహేతూష్ణీం శబ్దవాగ్విసగశబ్దాభ్యాం ఉపాంతూచ్ఛౌధ్వనీవివ
 త్తేయాతాం అతపనోపానువాక్యకాణ్డే సమామ్నాయతే “యాక్రా
 వీనమాగ్రయణాద్గ్రహా గృహీయాత్తానుపాగ్ంశు గృహీయాత్ యా
 నూర్ధ్వాగ్ స్థానుపస్థితః” ఇతిధ్వనిన్వయం లోకికగృహ్టం తేన విశదయతి
 “యథాత్సరీయతి మ ఆఖియతి నాపరాత్స్యమీశ్యపావస్యత్యేవమే
 వతదధ్వయంరాగ్రయణం గృహీత్యాద్యజ్ఞమారభ్యవాచంవిసృజతే” (సం
 ౬ కా|రప్రగంల) ఇతి. తస్మిన్చర్చగతిర్వ్యాధిః త్సరచ్ఛత్తగతావితిధాతుః
 సవ్యాధోమనస్యాదౌవిచాయకశ్చద్భానానుపావస్యజతి ముఖ్యైవగా
 హాగజాహతయతుంమాగ్నేయోగతకాయామేనఖన్యలేనలభిమమై

తావతిదూరం ఆఖ స్తిప్రతి, అహంత్యేషత్పురోగతభియతి దూరేస్థితో నాపరా
 త్స్యామి। వరాహాదిభిః స్వస్యమారణమేకౌపరాధః స్వాత్మానంద్యప్త్యా
 వరాహాదేః పలాయనమన్యోపరాధః స్వేనము క్తస్యబాణస్యస్థలనమపరా
 ధాంతరం ఏతత్సర్వమియతి దూరేమమనభవిష్యతీతి నిశ్చిత్వగతిః తత్రస్థిత్యా
 వశ్యాదవసరేనతివశ్యాదుద్యుతోయథాబాణాణాముజ్జుతితదైవతత్రాధ్వ
 యుగూఢధ్వనిః కాంశ్చిద్ధ్రోహోగృహీత్యయజ్ఞందృఢమవప్తభ్యవశ్యా
 ద్ధ్వనిం ప్రకటికరోతీత్యేతదుపపద్యతే। విధతై “త్రిహిజగ్రోతుగ్ధాత్మా
 నేవతద్వృణోతే” (సం-౬కా|రప్ర|౧౧౦౮) ఇతి। హిజగ్రోరస్యసామనుప్రసిద్ధ
 త్వాత్ సామగానాంతేన వరణంయుక్తం హిజగ్రోరస్యకాలం విధతై “ప్ర
 జాపతివాపషమయదాగ్రయణోయదాగ్రయణంగృహీత్యాహిజగ్రోతి ప్ర
 జాపతిరేవతత్ప్రజా అభిజఘతి తస్మాద్వత్సంజాతం గౌరభి జిన్రుతి” (సం-
 ౬కా|రప్ర|౧౧౦౮) ఇతి। అగ్రయణహిజగ్రోరయోః పావాపర్యంయదస్తి
 తత్రైవప్రజాపతిరేవ యజమానస్యప్రజానాం మూర్ధాన్యాఘ్రాణం కరో
 తి, అతపవపశుష్వపేతద్వీక్ష్యతే। త్రిష్వపిసవనేషు అగ్రయణం విధతై
 “ఆత్మావాపష యజ్ఞస్యయదాగ్రయణః సవనేసవనేభిగృహ్ణోత్యాత్మన్నేవ
 యజ్ఞగ్నస్తమోతి” (సం-౬కా|రప్ర|౧౧౦౮) ఇతి। దశాపవిత్రస్యోపరి సో
 మరసస్య అవనయనం విధతై “ఉపరిష్టాదానయతి రేతపవతద్గధాతి”
 (సం-౬కా|రప్ర|౧౧౦౮) ఇతి। దశాపవిత్రస్యాధస్తాత్ స్రవశ్వాధారయా
 ఆనయనం విధతై “అధస్తాదుపగృహ్ణోతి ప్రజనయత్యేవతత్” (సం-౬కా|
 రప్ర|౧౧౦౮) ఇతి। సవనత్రయగమాగ్రయణం ప్రశంసతి “బ్రహ్మవాదినో
 వదన్తి కస్మాత్సత్వాద్దాయత్రీకనిష్ఠాఢస్తసాగ్నతీ సర్వాణిసవనాని తపం
 తీత్యేషవై గాయత్రియైవతోయదాగ్రయణస్తమేవ తదభి నివర్తగ్న
 వాణి సవనాని వహతి తస్మాద్వత్స మపాకృతం గౌరభి నివర్తతే”
 (సం-౬కా|రప్ర|౧౧౦౮) ఇతి। అల్పక్షరత్వాత్ కనిష్ఠా। ప్రాత
 స్సవనే బహిష్పవమానసూక్తానాం ఉపాన్యైగాయత్యేత్యాదీనాం ఛన్దో

గాయత్రీమూఢ్యన్వినసవనేమాధ్యన్వినపవమానసూక్తస్యఅచ్చాతే జాతమన్ధ
స ఇత్యస్యగాయత్రీ తృతీయసవనస్పార్థవ పవమానసూక్తస్యస్వాదిత్యయే
త్యస్యగాయత్రీ ఏవముచాహతావ్యం | యథాగౌః అపాకృతంస్వవత్సమభి
లక్ష్మ్యతృణాదికమపిపరిత్యజ్యనివర్తతే తథాగాయత్రీ స్వవత్సమాగ్రయ
ణం అభిలక్ష్మ్యపునఃపుననివర్త్యసవనాని నివర్తహతి | యేదేవాదివిత్రిగేశ
స్త్రయశ్చేత్యేతేత్రిష్టుభా॥

ఇతి శ్రీమూఢవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠ కే దశమైకాదశానువాకాః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఉపయామగృహీతోసీద్ద్రాయ త్వా బృహద్వతేవయస్వత ఉక్తా
యవే యత్రఇన్ద్రబృహద్వయస్తస్మైత్వావిష్ణవేత్వైషతేయోనిరిద్ద్రాయ
త్వోక్తాయువే॥౧॥

ఉపయామగృహీతోఽసి ద్వావిగ్ంశతిః॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వా
దశోనువాకాః॥*

భాష్యమ్.

కల్పః “స్థాల్యోక్త్యం గృహ్ణోతుపయామగృహీతోసీద్ద్రాయత్వాబృ
హద్వతే వయస్వత ఇతిగ్రహణసాదనా” ఇతి | పాఠస్తు “ఉపయామగృ
హీతోసీద్ద్రాయ త్వాబృహద్వతే వయస్వతఉక్తాయువే యత్రఇన్ద్రబృ
హద్వయస్తస్మైత్వావిష్ణవేత్వైషతే యోనిరింద్రాయ త్వోక్తాయువే”
ఇతి | హే సోమఉపయామేన స్థాల్యగృహీతోఽసి ఇంద్రాయత్వాంగృ
హ్ణోమి కీదృశాయ | బృహద్వతే బృహత్సామప్రియాయ, తత్సామయోఽ

న్యామృది “త్వాంవృత్వేష్విన్ద్రస్సత్పతిం” ఇతిహిత్రతం । వయస్వతేవ
 యోనైః సోమరూపంతస్మై తత్పానాధకం త్వాప్రార్థయ ఇతిశేషః ।
 హే సోమ విష్ణవెత్వాంగృణ్ణోమి । ఏషఖరప్రదేశః తవస్థానం ఉక్తశస్త్రప్రి
 యాయేద్ద్రాయ త్వాంఖరే సాదయామి । మన్త్రీవ్యాఖ్యానాయాదాపు
 క్త్యగ్రహణం విధత్తై “ఇన్ద్రోవృత్రాయ వజ్రముదయచ్ఛత్ సవృత్తో వజ్రా
 దుద్యతాదవిభేత్ సోబ్రవీన్నామేప్రహరస్తివా ఇదంమయివీయం తత్తైప్రదాస్యామీతి త
 ప్రదాస్యామీతి తస్మాఉక్త్యంప్రాయచ్ఛత్ తస్మైద్విలీయముదయచ్ఛత్
 సోబ్రవీన్నామేప్రహరస్తివా ఇదంమయివీయం తత్తైప్రదాస్యామీతి త
 స్యాఉక్త్యమేవ ప్రాయచ్ఛత్తస్మై తృతీయముదయచ్ఛత్తం విష్ణురస్వతిస్తత
 జహీతిసోబ్రవీన్నామేప్రహరస్తి వాఇదంమయివీయం తత్తైప్రదాస్యామీ
 తి తస్మాఉక్త్యమేవ ప్రాయచ్ఛత్తం నిర్మాయంభూతమహాయజ్ఞోహి త
 స్యమాయాసీద్యదుక్త్య గృహ్యతఇన్ద్రీయమేవ తద్వియంయజమానో
 భాతృవ్యస్యవృక్షైః” (సం-౬ కా|౧|ప్ర|౧౨) ఇతి । మామేప్రహః మాంమా
 ప్రహషీః । వీయముక్త్యరూపంశ్రేష్ఠంవస్తు ఉక్త్యస్థాల్యాం మన్త్రేణగృ
 హీతః సోమఉక్త్యితిత్యర్థః । తస్యసవనత్రయాపేక్షయాత్రిప్రదానం । ఆ
 గ్నిహోమే తృతీయసవనే ఉక్త్యాభావేపి సంస్థాంతరేషు విద్యతే । అథవా
 ప్రాతస్సవన ఏవోక్త్యస్థాల్యా ఉక్త్యపాత్రేత్రిగృహీతవ్యం తదపేక్షయా
 త్రిప్రదానం । తృతీయపర్యాయే విష్ణుజహీత్యేవం వదన్నిష్ఠ్రీమన్వేద
 త సహకారీసన్నపథిత ఉక్త్యరూపోయజ్ఞౌ వృత్రస్యమాయా యస్మాదు
 క్త్యలోభేన మోహితఇన్ద్రోవృత్రం నజహాన త్రిష్వపుకేళ్యః దత్తేషుని
 మూయం మోహయితుమసమర్థం వృత్రం హతవాత తస్మాద్విన్ద్రోవదై
 రిగతమిన్ద్రీయం సామర్థ్యం వినాశయితు ముక్త్యంగృణ్ణీయాత్ । పుత్రే
 ణేన్ద్రాయనతత్వాన్మన్త్రేపి ఇన్ద్రాయేత్యుక్తియ్యుక్తేత్యాహ “ఇన్ద్రా
 యత్వాబృహద్వతేవయస్వత ఇత్యాహేన్ద్రాయ హిసతంప్రాయచ్ఛత్”

(సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి । విష్ణోరపి సహకారిత్వేన భాగిత్యాత్ తన్న
 వ్రోపి యుక్తత్యాహ “తస్మై త్యావిష్ణవే త్యే త్యాహయ దేవవిష్ణురన్వతిష్ఠ
 త జహీతి తస్మాద్విష్ణు మన్వాభజతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి । స్థా
 ల్యాగృహీత్వా సాదితస్య సోమస్య హోమకాలే పునదాదుపాత్రేతి
 వారగ్రహణం విధతే “త్రినిగృహ్ణోతి త్రిహిం నన్తం తస్మై ప్రాయచ్చత్”
 (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి । సప్తత్రస్తమఃస్థ్యం తస్మై త్విద్యాయిత్రీకప్రాయ
 చ్చత్ । తతః స్థాలీగతం సోమం త్రేధా నిమగ్నవ్యవరాయత్రయేణ గృహ్ణీ
 యాత్ । దారుపాత్రే గృహీతస్యా సాదనమన్త్రం స్థాల్యాభివర్ణనమన్త్రం
 చోత్పాద్యవ్యాచక్షే “ఏష తేయోనిపునహావిరసీ త్యాహపునసపునర్వ్య
 స్తాన్నిగృహ్ణోతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి హేదారుపాత్రే గృహీతసో
 మతవైష్యఖరవ్రదేశః స్థానం అనేనమన్త్రేణ సాదయేత్ । హే స్థాలీగతసో
 మశ్చ గృహీతశేషోఽపి పునగృహ్యమాణ త్వాద్ధవిరేవాసిలప్తాత్ స్థాలీ
 గతాత్ సోమాన్యహీప్యమాణం పరాయద్వయమపేక్ష్య పునసపునరిత్యు
 ష్టిః । అశ్రమాశ్రం “ఉపయామగృహీతోఽసి మిత్రావరుణాభ్యాం త్వా
 జుప్తంగృహ్ణోమి దేవేభ్యా దేవాయవముక్తేభ్య ఉక్థాయవమిత్యుక్త్యాత్ తృతి
 యంగృహీత్యేష తేయోనిమిత్రావరుణాభ్యాం త్వేతి సాదయిత్వా పున
 హావిరసీతి స్థాలీవభివృతతి, ఏవం విహితాపుత్రరౌ పరాయా తాభ్యాం
 ప్రతిప్రస్థాతాచరతి” ఇతి । ఉక్త్య హోమచమసహోమా మావిధతే
 “చతుర్వావతద్యజ్ఞస్యయదుక్త్యస్తస్మాదుక్త్యగ్ హుతగ్ సోమా అన్వాయ
 వ్రి తస్మాదాత్తాచతురన్వేః తస్మాదేకం బహవోనుయన్తి తస్మాదే
 కోబహూనాం భద్రోభవతి తస్మాదేకౌబహ్వీజాయా విన్వతే” (సం-
 ౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి । చతుఃస్థానీయే ఉక్త్య హుతేసతి తీనస్తరమేవ
 తరస్థానీయాశ్చ నుసాహోతవ్యాః । ఆత్వాసర్వావయవసంఘాతరూపసపు
 రుషః । ఆవయవేషు ముఖ్యస్య చతుషోద్వష్టిః పురతోమార్గే ప్రసరతి । తత
 స్సప్తాతరూప ఆత్మాఽనుగచ్ఛతి । ఎకం ముఖ్యం పరివృథంగచ్ఛన్తం బహవో

భృత్యానుగచ్ఛన్తి । ఎకోముఖ్యశ్చతురివ జ్ఞాపకాచాయోపి బహూ
 నాంశిష్యాణాం మధ్యేభద్రగపూజ్యోభవతి । ఎకోముఖ్యఃస్వతంత్రః పురు
 షగవరతస్త్రా బహ్వీజాణామలభతే । ఎభిదృష్టానైశ్చ మసానాముఖ్యో
 నస్తరవామోయుక్తః । అత్రసూత్రం “గ్రహమధ్వయూరాదత్తే చమ
 సాగ్ శ్చమసాధ్వయేవ ఆశ్రావ్య ప్రత్యాశ్రావితే సమ్ప్రేప్యతి, ఉక్తశా
 యజసోమానాం, ఇతివపట్యతాను వపట్యతే జుహ్వతి భక్షోహర
 న్తి ” ఇతి । ముఖ్యచమసే సమ్పాతస్యావనయనం విధత్తే “యదికామయే
 తాధ్వయూరాత్తానం యజ్ఞయశసే నాపయేయమిత్యన్తరాహవసీయం
 చ హవిధానం తిస్థన్నవనయేదాత్తానమేవ యజ్ఞయశసే నాపయతి య
 దికామయేత యజమానం యజ్ఞయశసే నాపయేయమిత్యన్తరాసదోహ
 విధానేతిస్థన్నవనయే ద్యజమానమేవ యజ్ఞయశసే నాపయతి యదికా
 మయేత సదస్యాన్యజ్ఞయశసే నాపయేయమితి సద ఆలభ్యాఽవనయేత్
 సదస్యానేవ యజ్ఞయశసే నాపయతి ” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి । యజ్ఞ
 యశసం యజ్ఞఫలం । ఆలభ్యప్రవిశ్య । అత్రసూత్రం “దేవేభ్యస్తాదేవా
 యవం పృణజ్వియజ్ఞస్యాయష ఇతిముఖ్యై సమ్పాతమవనయతి యదికా
 మయేతాధ్వయూరాత్తానం యజ్ఞయశసే నాపయేయమిత్యుక్తం ” ఇతి ।

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
 థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥॥

తైత్తిరీయసంహితా.

మూర్ధానం దివో అరతిం పృథివ్యా వైశ్వానరమృతాయ జాతసు
 గ్నిం । కవిగ్ సమ్మూర్జిమతిధిం జనానామాసన్నాపాత్రం జనయన్తదే
 వాః । ఉపయామగృహీతోఽస్యగ్నయే త్వావైశ్వానరాయ ధువోఽసి
 ధువక్షితిఃధువాణాం ధువతమోఽమృతా నామఘృతక్షిత్తిమ పషతే
 యోనిరగ్నయే త్వావైశ్వానరాయ॥౧॥ మూర్ధానంపశ్చత్రిగ్శత ॥౧౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే త్ర
యోదశోఽనువాకః॥*

భాష్యమ్.

కల్పః “మూర్ధానం దివో అరతిం పృథివ్యాఇతిస్థాల్వాధ్రువంపూర్ణం
గృహ్ణాత్యేష తెయోనిరగ్నయే త్వావై శ్వానరేత్యాయతనేహిరణ్యేసాదయే
త్” ఇతి । పాఠస్తు “మూర్ధానందివో అరతిం పృథివ్యావై శ్వానరమృ
తాయ జాతమగ్నిం । కవిగ్ సమాజమతిధిం జనానామాసన్నాపాత్రం
జనయన్తదేవాః । ఉపయామగృహీతోఽస్యగ్నయే త్వావై శ్వానరాయధ్రు
వోఽసి ధ్రువక్షితిధ్రువాణాం ధ్రువతమో యతానామయ్యతక్షిత్తమ ఏ
ష తెయోనిరగ్నయే త్వావై శ్వానరాయ ” ఇతి । అత్రగృహీత్వాపశ్చాత్
ధ్రువోసీత్యాదికంపఠేత్ । తదుక్తంబోధాయనేన “అగ్నేనమధివదతే ధ్రు
వోఽసీతి మూర్ధానమితిమన్తైస్తుమితిపదమధ్యాప్యత్యాగ్నింవయంస్తు
మితి యోజనీయం । కీర్త్యమగ్నిం । దివోమూర్ధానం శిరోవదున్నతేదే
శేసూర్యరూపేణావస్థాయ ద్యులోకస్యభాసకం । అరతింపృథివ్యా అరతి
రుపరతః తద్రహితం । నహిపృథివ్యాఉపరిక దాచిదప్యగ్నిరుప రమ తేకిస్తుదా
హపాక ప్రకాశైస్సవ్వాననుగృహ్ణాన్ సర్వదావర్తతే । సచాగ్నివై
శ్వానరనామకః । యథాదివినాకో నామాగ్నిరిత్యామాతం తథాపృ
థివ్యాం వై శ్వానరః । ఋతాయ జాతం యజ్ఞార్థమాహవనీయాది
రూపేణోత్పన్నం । కవింస్వభక్తాననుగృహీతు మభిజ్ఞం । సమ్రాజంసమ్య
గ్నీష్యమానం జనానాం యజమానానా మతిధిం హవిర్భిస్సతాకరయో
గ్యం । ఆసన్ ఈదృశస్యాగ్నేరాస్యేహూతుండేవాపాత్రం సోమ
గ్రహచమసరూపం ఆజనయన్త సర్వతఃస్త్రివాయవాదిస్థా నేమూత్పాదిత
వన్తః । హేసోమస్థాలీరూపేణోపయామేనగృహీతోఽసి వై శ్వానరనామ
కాయాగ్నయే త్వాం గృహ్ణామి । హేగ్రహత్వంధ్రువోఽసి ధ్రువనామరూప
కోఽసి । ధ్రువక్షితిస్థిరనివాసః । ఆవైశ్వదేవ శంసనమవస్థానాత్ ధ్రు

వాణామాదిత్యస్థాల్వాదీనాం మధ్యేఽతశయేన ధ్రువస్తస్యైవ వ్యాఖ్యానం
 అచ్యుతానాం అచ్యుతక్షీ త్తమః ఇతి । ఏషాఽనుపోప్తదేశస్తవస్థానం తత్రవై
 శ్వానరాగ్నాయేత్వాం సాదయామి । ధ్రువగ్రహంవిధత్తే “అయు
 వాఽపతద్యజ్ఞస్యతధ్రువ ఉత్తమో గ్రహాణాం గృహ్యతే తస్మాదాయుగ
 ప్రాణానాముత్తమం” (సం-౬కా||ప్ర||౨౨) ఇతి । ఐన్ద్రీయాయవాదయో
 యథాయజ్ఞస్యవాగాదిప్రాణరూపాస్తథా ధృవోపాయస్సరూపః, సచ
 ధ్రువోన్తర్యా మైన్ద్రీయాయవాదీనాం ధారాగ్రహాణాముత్తమశ్చరీమో
 యథాభవతి తథాగృహీతవ్యః । అతపవధ్రువగ్రహప్రస్తావే సూత్రకారే
 ణోక్తం “అత్రధారావిరమతి” ఇతి । యస్మాదాయుస్థానీయోధ్రువోగ్ర
 హాణాముత్తమః తస్మాద్వాగాదీనాం ప్రాణానాం మధ్యేజీవనయాపమా
 యరుత్తమం । సతిహిజీవనేప్రాణాశ్శోభన్తే । మన్తేముఖ్యార్థశబ్దప్రయోగే
 ణ జ్ఞాతీనాం మధ్యేయజమానంశ్రేష్ఠంకరోతీత్యాహ “మూర్ధానందివో
 అరతింపుథివ్యా ఇత్యాహ మూర్ధానమేవై నగ్ సమానానాంకరోతి”
 (సం-౬కా||ప్ర||౨౨) ఇతి । ఆయుషవైశ్వానరాభిమానిదేవత్వాదాయుః
 స్థానీయస్య ధ్రువస్యగ్రహణేవైశ్వానరశబ్దోఽయక్తఇత్యాహ “వైశ్వానర
 మృతాయ జాతమగ్నిమిత్యాహ వైశ్వానరగ్ హిదేవతయాయుః” (సం-
 ౬కా||ప్ర||౨౨) ఇతి । అస్యామృత్యుపరితనేయజుషిచవైశ్వానరశబ్దప్ర
 యోగో నాభేహుధ్వాధోవర్తిప్రాణసామ్యాయేత్వాహ “ఉభయతోవై
 శ్వానరోగృహ్యతేతస్మాదుభయతగ్ప్రాణాఅధస్తావ్యోపరిష్టాచ్చ” (సం-
 ౬కా||ప్ర||౨౨) ఇతి । యథావాక్పక్షురానయ ఉపరిభాగవర్తినో మూ
 కత్వాన్తత్య బధిరత్వాదికృతానల్పా వ్యవహారనిరోధా వారయన్తో
 దేహస్యాధం కృత్యం నివహన్తితథా అధోభాగవర్తీతుప్రాణావల
 మూత్రనిరోధం మహాన్తనిరోధం నివారయన్నధఃకృత్యం నివహతి । త
 త్తేవాస్యేగ్రహాయజ్ఞస్యాధం నివహన్తి । ధ్రువస్త్యధఃమితిప్రశంసతి
 “అధిణోఽస్యేగ్రహగృహ్యతైర్దేవధ్రువస్తస్మాదర్థ్యవాజ్ ప్రాణాస్యే
 పాంప్రాణానాం” (సం-౬కా||ప్ర||౨౨) ఇతి । అర్థిత్యమితిశేషః । ధ్రు

వస్యేతరవిలక్షణం స్థాల్యాసాదనస్థానంవిధతే “ఉపోష్టేన న్యేగ్రహఃసాద్య
 స్తేననుపోష్టేద్రువస్తస్తాదస్థాన్యానిప్రజాగప్రతిత్తిస్తన్మిమాగ్ సేనాన్యాః”
 (సం-౬కా|౫|ప్ర.౨౨) ఇతి మృదముపోష్య ఖరీకృతేప్రదేశేగ్రహస్తరాసాద
 నం | కేవలభూమ్యాం ద్రువస్యసాదనం | యస్మాదేవం వైలక్షణ్యం త
 స్మాల్లోకేవ్యన్యాగవాదిరూపాని ప్రజా అస్థి వత్కరిసేన ఖురేణ భూ
 మా తిష్ఠన్తి | అన్యాస్తు మనుష్యరూపాన్ ప్రజాగి పాదతలగతేనమాం
 సేనఅవత్తిష్ఠన్తై | భూమాసాద్యమానస్య ద్రువస్యోత్తర హవిధాన
 సమీపదేశం విధతే “అనురావాఉత్తరతగి పృథివీం పయోబిశీషణ
 తాద్వైవా ద్రువేణాద్యగ్రహా తద్భవస్యద్రువత్వం యద్రువఉత్తరతస్సా
 ద్యతే ద్రువ్యై” (సం-౬కా|౫|ప్ర.౨౨) ఇతి | పయోబిశీషణ
 పయో కర్తుముత్తరత ఆక్రమ్యమైచ్ఛణ | ద్రువస్యోత్తరదేశే సాదసేన
 సావృధివీ ద్రుతాభవతి | అత్ర సూత్రం “ఉత్తరస్య హవిధానస్యాగ్రే
 నౌపస్తంభనమనుపోష్టేద్రువస్థాలీం” ఇతి | ద్రువేవస్థితస్యసోమస్య హౌ
 తృచమసేవనయనం విధతే “ఆయువా ఏతద్భిక్షస్య యద్రువ అత్తా
 హౌతా యద్ధోతృచమసే ద్రువమవనయత్యాత్మస్నేవ యజ్ఞస్యా యు
 దణధాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర.౨౨) ఇతి | అవనయనస్యకాలంవిధిత్సుమణతా
 న్తరాణ్యుపన్యస్యతి “పురస్తాదుక్థస్యావనీయ ఇత్యాహుగిపురస్తాద్ధ్యాయు
 షోభుక్షేమధ్యతోఽవనీయ ఇత్యా హుర్మధ్యమేన హ్యయుషోభుక్షే
 ఉత్తరాధేఽవనీయ ఇత్యాహురుత్తమేనహ్యయుషోభుక్షే” (సం-
 ౬కా|౫|ప్ర.౨౨) ఇతి | ఉక్త్యంశస్త్రం | తచ్ఛత్రేభావిభజ్యపూర్వభా
 గే శస్య మానేఽవనయేత్ | ఏవమితరయోరపి ఆయుషగిపూర్వభాగేవా
 ల్యే బహుకృత్వో భుజ్యతే | మధ్యమేభాగే బహ్వన్నం భుజ్యతే | ఉత్త
 రే భాగే శక్త్యభావేఽపి బహుభాక్తుమిచ్ఛతి | ఇదానీంవిధతే “వైశ్వదే
 వ్యావృచితస్యమానాయామవనయతి వైశ్వదేవ్యోవైప్రజాగప్రజాస్వేవా
 యుదణధాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర.౨౨) ఇతి | ఉతనోహిర్బుధ్నియఃశ్రుణో
 త్విత్వేహవైశ్వదేవీ ||

అథభస్తం॥ ॥మూఢానందివో అరతింపృథివ్యాభిత్రిప్టువ్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థ ప్రకాశే కృష్ణయజు స్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

మధుశ్చమాధవశ్చ శుక్రశ్చ శుచిశ్చ నభశ్చ నభస్యశ్చేషశ్చ
జశ్చ సహశ్చ సహస్యశ్చ తపశ్చ తపస్యశ్చోపయామగృహీతోఽసి స
గోసరోఽస్యగోహస్పత్యాయత్వా॥౧॥

మధుస్త్రిగోశత్॥౧౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతు
దశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

కల్పః “ఋతుగ్రహైరి ప్రచరతోద్రోణకలశాద్భవ్యై న సాద్యై
పూర్వేషాగ్ శేషేషా త్రానభిగృహ్ణీతరి పూవోఽభ్యయ్యగృహ్ణోతి జ
ఘన్యరి ప్రతిప్రస్థతోపయామగృహీతోఽసిమధుశ్చే త్యేతైరిప్రతిమన్త్రై
సగోసరోఽస్యగోహస్పత్యాయ త్యేతి త్రయోదశచతుదశౌగృహ్యైతే” ఇతి,
మన్త్రాణాంపాఠస్తు “ మధుశ్చమాధవశ్చ శుక్రశ్చ శుచిశ్చ నభశ్చనభస్య
శ్చేషశ్చోపయామగృహీతోఽసి సహశ్చ సహస్యశ్చ తపశ్చ తపస్యశ్చోపయామగృహీతో
ఽసి సగోసరోఽస్యగోహస్పత్యాయత్వా ” ఇతి. అత్రమథ్యాదిశబ్దాః క్రమే
ణచైత్రాదిమాసానాంవాచకాఃసగోసర్పాగ్ హస్పతిశబ్దయోరధోఽన్య
త్రదశితః । అనఙాగ్రీస్తా వేకవషేఽద్వాచేత్సగ్ సర్పదిమః క్షయ
మాసో ద్విసఙాగ్రీస్తః సచాంహస్పతి సంజ్ఞక ఇతి । మన్త్రాదావుపయా
మేతి ప్రయుజ్జీత । హసోమ త్వముపయామగృహీతోమధుశ్చసి, ఏవమన్య

త్రాపియోజ్యం । ఋతుగ్రహంవిధత్తే “యజ్ఞేనవై దేవాః సువర్గం లోక
 మాయకాతేమస్యస్త మనుష్యానోఽన్వాభవిష్యన్తితితేసంవత్సరేణ యోష
 యిత్వాసువర్గం లోకమాయకా తమృషయ ఋతుగ్రహైరేవానుప్రా
 జానకా యదృతుగ్రహోగృహ్యన్తైసువర్గస్య లోకస్యప్రజ్ఞాత్యై” (సం -
 ౬కా|౫|ప్ర|౩౨) ఇతి । సంవత్సరేణ యోషయిత్వా కాలవిలంబేన మోహ
 యిత్వా యతోఽఋషయో మనుష్యేష్యభిజ్ఞాః । స ఙ్ఖ్యం విధత్తే “ద్వాద
 శగృహ్యన్తై ద్వాదశమాసాస్సంవత్సర స్సంవత్సరస్య ప్రజ్ఞాత్యై” త్రయో
 దశచతుర్దశయోరప్యే తదుపలక్షణం । అతఏవసూత్ర కార ఆహ “ద్వా
 దశత్రయో దశ చతుర్దశవా గృహ్యన్తై” ఇతి । ఆదావన్తై చ ద్వయో
 గ్రహణం విధత్తే “సహస్రదమా గృహ్యన్తై సహస్రాత్తమా తస్మాద్ద్వై
 చ్చావృతూ” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౩౨) ఇతి । మధుశ్చమాధవశ్చేత్యేతౌ ప్ర
 ధమా । తపశ్చ తపస్యశ్చేత్యే తా వుత్తరౌ । యస్మాద్ద్వయో సాహిత్య
 మత్ర విహితం తస్మాద్ద్వై ద్వామాసా ఋత్వవయవా । పాత్రస్థసోమం
 వహ్నోస్సావయతుం బిలస్య పార్శ్వయోర్ద్వైముఖే విధత్తే “ఉభయ
 తో ముఖమృతుపాత్రం భవతికోహి తద్ద్వైద యత ఋతూనాం ముఖం”
 (సం-౬కా|౫|ప్ర|౩౨) ఇతి । ఋతూనాం ముఖం ఋతుధర్మప్రవృత్త్యారంభో
 యతో యస్మాత్ కాలాదారభ్య భవతి తత్ కో నామవేద తస్మాత్
 ఋతుపాత్రస్య ముఖద్వయం కుర్యాత్ । అధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాత్రోగి ప్రైషమ
 త్తా వృత్తాదయతి “ఋతునాప్రేష్యేతి పట్యుత్వ ఆహ షడ్వా ఋత
 వ ఋతూనేవ ప్రీణాత్యృతుభిరితి చతుశ్చతుష్పద ఏవపశూకప్రీణాతి ద్విగి
 పునర్ ఋతునాహ ద్విపద ఏవప్రీణాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౩౨) ఇతి । హ
 మైత్రావరుణ ఋతునా నిమిత్తేన హేమాతారం ప్రేష్యతమిమం మన్త్రం
 ప్రధమ తృతీయ పఞ్చమేష్వధ్వర్యు బ్రూయాత్ । ద్వితీయ చతుర్థషష్ఠై
 షు ప్రతిప్రస్థాతా బ్రూయాత్ । ఏవంపట్యుత్వః తద్వచనం । తేనభవత్యృ
 తూనాంప్రీతిః । ఋతుభిగి ప్రేష్యేతి సప్తమ నవమయో రధ్వర్యుబ్రూ
 యాత్ । అష్టమదశమయోగి ప్రతిప్రస్థాతా । తేనచతురావ ర్తనేన పశూ

నాంప్రీతిః । ఋతునాప్రేష్యేత్యధ్వర్యు రేకాదశే బ్రూయాత్ । ప్రతిప్రస్థా
 తాద్వాదశే తేనద్విరావ ర్తనేన మనుష్యాణాం పక్షిణాంబుప్రీతిః పూర్వో
 క్తామేవ పట్టుతుద్విసంఖ్యాం ఉపజీవ్యోవ జీవక భావేన ప్రశంసతి ॥ ఋ
 తునాప్రేష్యేతిపట్కృత్వ ఆహర్తుభిరితి చతుస్తస్మాచ్ఛతుష్పాదస్య పశవ ఋ
 తూనుపజీవన్తి ద్విస్య పునర్ ఋతునాహ తస్మాద్ద్విపాద శ్చతుష్పాదస్య పశూ
 నుపజీవన్తి” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౩౨) ఇతి । గవాదయ శ్చతుష్పాదః శీతోష్ణో
 దిస్తృధర్మానుపజీవన్తి । మనుష్యాశ్చ ద్విపాదః పశుగత క్షీరాదీనుపజీవన్తి ।
 స్వర్గారోహణ సోపానయాపేణ పునస్ప్రశంసతి “ ఋతునాప్రేష్యేతిప
 ట్కృత్వ ఆహర్తుభిరితి చతుర్ద్విస్య పున ఋతునాహాక్రమణమేవ త త్సే
 తుం యజమాన్యకురుతే సువగ్గోస్యలోకస్య సమాష్ట్యై” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|
 ౩౨) ఇతి । ఆక్రమ్యతే ప్రాప్యతే స్వగోఽనేనసేతు నేత్యాక్రమణః సే
 తుః । యథాసేతోరథో భాగోవిశాలః ఊర్ధ్వప్రదేశః సజుఃచితః తత్రై
 వాత్ర పట్టుతుద్విసంఖ్యోద్రష్టవ్యా । సోపానేష్వప్యేతత్ సమానం । అ
 ధ్వర్యుప్రతిప్రస్థా త్రాయోగవద్గమనం నిషేధతి “ వాన్యోన్యమనుప్రపద్యే
 త యదన్యోన్య మనుప్రపద్యే తతుఃఋతు మనుప్రపద్యే తర్తువోమోహు
 కాస్యన్యః” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౩౨) ఇతి । అధ్వయో ప్రతిప్రస్థాతృభ్యాం ప్ర
 థమద్వితీయా గ్రహాసహగృహీతా । తతో హవిధానా నిష్కూక్రమ్యగ
 త్వాఽఽహవనీయే హుత్వా పునస్ ప్రత్యాగత్య హవిధానే గ్రహాన్త
 రం గ్రహీతవ్యంతత్రైక్రికస్య పురతోఽన్యస్య పృథ్వే ఇత్యేవం యుగవన్నగన్త
 వ్యం, కిన్తువర్యాయేణ । ఋతుగ్రహే యది తయోః సహగమనంస్యాత్
 తదానీవేక మృతుమన్యోను ప్రవిశేత్, తతస్సాజ్ఞాయాత్ ఋతవో
 మోహహేతవో భవేయః । కాలభేదవచుభయో మూర్ఖాభేదం పిథత్రై
 “ ప్రసిద్ధమేవాధ్వయోదక్షిణేన ప్రపద్యతే, ప్రసిద్ధంప్రతిప్రస్థాతోఽన్తరేణ,
 తస్మాదాదిత్యః పశ్చాత్తోదక్షిణేనైతి పడుత్తరేణ” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౧౨)
 ఇతి । ప్రథమతస్సిద్ధం ప్రసిద్ధం ఆదిత ఆరభ్యేత్యర్థః । యస్మాద్భృత్విజో దక్ష
 ణోత్తరాద్వా మార్గో, తస్మా దాదిత్యస్యాపి దక్షిణాయనోత్తరాయ

ణే భవతిః । అత్రసూత్రం “గ్రహోవాదాయోపనిషాత్సమితో దక్షిణ
మేవాధ్వయద్వాబాహుం నిశ్రయమాణ ఉపనిషాత్సమత్వత్తరం
ప్రతిప్రస్థాతాద్వాబాహుం నిశ్రయమాణ ఉపరమత్యధాధ్వయో రా
శ్రావయతి ఆశ్రావయాస్తు శ్రోవత్ ఋతునాప్రేష్యేతి వషట్కృతే జ
హూతినిషాత్సమత్వేవం ప్రతిప్రస్థాతా ప్రపద్యతే తథాధ్వయోః” ఇతి ।
యదాహవిధానాత్ ప్రతిప్రస్థాతా నిషాత్సమితీ తదాధ్వయో హావి
ధానం ప్రవిశతి । ఏవంవ్యత్యయే నోభయోగమనం । మధుశ్చైత్యాది
మన్తైరేవ ద్వాదశమాసానాం ప్రీతత్వాత్ సగ్ సర్పమస్త్రస్య నివి
షయత్వ మాశఙ్క్యవ్యాచక్షే “ఉపయామగృహీతోఽసి సగ్ సర్పస్యగ్
హస్తత్యాయ త్వేత్యాహోస్తి త్రయోదశోమాస ఇత్యాహుస్తమేవ తప్తీ
ణాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర౩౮) ఇతి । అధికమాసస్త్రయోదశః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ఇద్వాగ్నిః ఆతగ్ సుతం గ్నిర్భూభౌ వరేణ్యః । అస్యపాతంధియే
షితా । ఉపయామగృహీతోఽసి ద్రాగ్నిభ్యాం త్వేషత్రయోని రిన్దాగ్ని
భ్యాం త్వా॥౧॥౧౫॥

ఓమాసశ్చక్షణీధృత్వా విశ్వేదేవాన ఆతగ్ । దాశ్వాగ్ సోదాశుషః
సుతం । ఉపయామగృహీతోఽసి విశ్వేభ్యస్తాదేవేభ్యో పషత్రయోనివి
శ్వేభ్యస్తాదేవేభ్యో॥౧॥

ఇద్వాగ్నిః ఓమాసో విగ్ శతివిగ్ శతిః॥౧౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠ
దశ పోడశానువాకా॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః “అభక్షితేన పాత్రేణాధ్వయం రెద్వాగ్నం గృహ్ణోతి ఇన్ద్రాగ్ని ఆగతగ్ సుతమితి గ్రహణసాదనా” ఇతి। పాఠస్తు “ఇన్ద్రాగ్ని ఆగతగ్ సుతంగీభిః సభో వరేణ్యం । అస్య పాతంధియేషి తా । ఉపయానుగృహీతోసీన్ద్రాగ్నిభ్యాం త్వేష తేయోని రిద్వాగ్నిభ్యాంత్యా” ఇతి। హే ఇన్ద్రాగ్ని సుతమభిషుతం సోమం ప్రత్యగతం ఆగచ్ఛతం । కీదృశం సోమం । గీర్ఘిఃస్తుతి భియం క్తమితి శేషః సభో సభస్థితైః స్వర్గం నివాసిభిర్దేవైర్వరేణ్యం ప్రార్థనీయం । అస్య సోమస్య సవృద్ధినం స్వకీయమంశం పాతం యువాంపిబతం । కీదృశో యువాం । ధియా అస్త్వచ్ఛద్యా ఇషితా ప్రాధ్నితా । స్పష్టమస్యత్ । కల్పః “వెశ్వదేవగ్ శుక్రపాత్రేణ గృహ్ణోత్యోమానశ్చక్షణీభృత ఇతి గ్రహణసాదనా” ఇతి। పాఠస్తు “ఓమానశ్చక్షణీభృతౌ విశ్వేదేవాన ఆగత । దాశ్వాగ్ సోదాశుషస్సుతం । ఉపయానుగృహీతోసీన్ద్రాగ్నిభ్యాం త్వేష తేయోని విశ్వేభ్యస్త్యా దేవేభ్యః” ఇతి। హే విశ్వేదేవాః ఆగతం ఆగచ్ఛతం । కీదృశాః ఓమా సోరక్షితారః చక్షణీభృతౌ మనుష్యపోషకాః । అనిష్టనివారణం రక్షణం ఇష్టప్రాపణం పోషణం । సుతనాభిషుతం దాశుషోదత్తవతో యజమానస్య దాశ్వాగ్ సఃఫలం పూర్వం దత్తవత్ । స్పష్టమస్యత్ । మన్తాగ్నిపేత్య విన్దాగ్ని గ్రహం విభజ్యైః సువర్గాయ వా ఎషలోకాయ గృహ్యంతే యదృతు గ్రహజ్యోతిరీన్ద్రాగ్నియ దైన్ద్రాగ్ని మృతమాత్రేణ గృహ్ణోతి జ్యోతిరేవాస్మా ఉపరిష్టాద్దధాతి సువర్గస్య లోకస్యానుభ్యాంత్యై” (సం - ౬ కా । ౫ ప్ర । ౪౨) ఇతి । యదేతద్భుతపాత్ర మధ్వయుః హస్తే భక్షణీయేన సోమే నూపేతం తేనైంద్రాగ్నం గృహ్ణోయాత్ । తథా సతి ఋతుగ్రహైః ప్రాప్తస్త్వర్గః ఇన్ద్రాగ్ని జ్యోతిషా ప్రకాశితౌ భవతి । బలప్రదత్వేనైన్ద్రాగ్నం ప్రశంసతి “ఓజోభృతౌ వా ఎతౌ దేవానాం యదిన్ద్రాగ్నియ దైన్ద్రాగ్నోగ్నృహ్యత ఓజఎవావరున్ధే” (సం ౬ కా । ౫ ప్ర ౪౨) ఇతి । గ్రహస్తరం విభజ్యైః “వైశ్వదేవగ్ శుక్రపాత్రేణ గృహ్ణోతి వైశ్వదేవో వై ప్రజాతసా వాదిత్యః శుక్రోయ ద్వైశ్వదేవగ్ శుక్రపాత్రేణ గృహ్ణోతి తస్మాద

సావాదిత్యః సర్వాగ్రప్రజాగ్రప్రత్యజుదేతి తస్మాత్సర్వ ఎవమన్యతే మాంప్ర
త్యుదగాదితి” (సం-౬కా||౫||ప్ర||౪||) ఇతిశుక్రగ్రహస్యయత్పత్రం తేన
వైశ్వదేవంగృహ్ణీయాత్. వైశ్వదేవసర్వాగ్రప్రజాగ్రప్రతిశుక్రగ్రహాభిమా
నిన్యా ఆదిత్యగ్రప్రత్యజ్ ప్రత్యేకం అభిముఖుడదేతి । తదేతత్సర్వాస్యాప్యను
భవసిద్ధం । తెజగ్రప్రదత్వేన వైశ్వదేవంప్రశంసతి “ వైశ్వదేవగ్ం శుక్ర
పాత్రేణ గృహ్ణాతివైశ్వదేవ్యవైప్రజాస్తేజః శుక్రోయైవైశ్వదేవగ్ం శు
క్రపాత్రేణగృహ్ణాతిప్రజాస్వేవతేజోదగూతి ” (సం-౬కా||౫||ప్ర||౪||) ఇతి ।

అథభన్దః॥ ఇన్ద్రాగ్నీఓసామభిత్వేతేగాయత్ర్యై॥

ఇతి శ్రీమహావీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే చతుర్థప్రపాఠ కే వజ్జుదశపాదశాఽనువాకాః॥*

తైత్తిరీయ సంహితా.

మరుత్వస్తం పృషభంపా పృథానమక వారిం దివ్యగ్ శాసమిష్ట్రం ।
విశ్వసాహమవసే మాతనాయోగ్గ్ సహజాదామిహ తగోహవే
మ । ఉప్రయామగృహ్ణాతోఽసీన్ద్రాయ త్వా మరుత్వత పషతై యోనిరిన్ద్రాయ
య త్వా మరుత్వతే॥౧॥

మరుత్వస్తగ్ వక్షిగ్ శతః॥౧౭॥

ఇన్ద్రమరుత్వ ఇహపాహిసోమం యధాశాయ్యాతే అపిబస్తుత
స్య । తవప్రశీతీ తవ శూర శమ్మన్మావి వాస నికవయ స్సయజ్ఞాః ।
ఉప్రయామగృహ్ణాతోఽసీన్ద్రాయ త్వా మరుత్వత పషతై యోనిరిన్ద్రాయ
త్వా మరుత్వతే॥౧॥ ॥౧౮॥

మరుత్వాగ్ ఇన్ద్ర పృషభోరణాయ పితౄ సోమమనుష్వధం మదా
య । ఆసీజ్జుస్వ జరరే మధ్వ ఉమిణంత్యగ్ రహసిప్రదివస్తుతా సాంఉ

౫౫౪ తె త్తిరియసంహితాభాష్యే. [కాం-౧||ప్ర-౪||అ-౧౯, ౨౦, ౨౧]

ప్రయామగ్యహీతోఽసీద్ద్రాయ త్వామరుత్వత పషతే యోనినిద్రాయ
త్వామరుత్వతే||౧||

ఇన్ద్రీమరుత్వామరుత్వా నేకాన్నత్రిగ్ శదేకాన్నత్రిగ్ శతే ||౧౯||

మహాగ్ ఇన్ద్రీయః పజన్యో వృష్టిమాగ్ ఇవ । స్తోమేవశ్యే
స్యేవావృధే । ఉప్రయామగ్యహీతోఽసి మహేద్ద్రాయ త్వేషతేయోని
మహేద్ద్రాయ త్వా||౧||

మహానేకాన్నవిగ్ శతః||౨౦||

మహాగ్ ఇన్ద్రీన్రవదా చక్షణి ప్రా ఉతద్విబహ్వా అమినస్స
హాభిః । అన్నద్రయ గ్వావృధే వీర్యాయోఽరు పథుస్సృత్య కర్తృ
భిర్భూత్ । ఉప్రయామగ్యహీతోఽసి మహేద్ద్రాయ త్వేషతేయోని మహ
హేద్ద్రాయ త్వా||౧||

మహాన్రవత్ పద్విగ్ శతః||౨౧||

ఇతి తె త్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే సప్త
దశాష్టాదశై కౌననిశవింతైకవింశానువాకాః * ||

భాష్యమ్.

కల్పః “మరుత్వస్తమితి స్వేనతు పాత్రేణాధ్వయ్యం పూర్వం మ
రుత్వతీయం గృహ్లాతి ఇన్ద్రీమరుత్వ ఇతి స్వేన ప్రతిప్రస్థాతో త్తరేణో త్త
రం” ఇతి । పాత్రస్తు “మరుత్వస్తం వృషభం వావృథాన మకవారిం ది
వ్యగ్ శాసమిన్ద్రమ్ । విశ్వాసాహమవ సే నూతనాయోగ్ సహాదా
మహతగ్ హువేషు । ఉప్రయామగ్యహీతో సీద్ద్రాయ త్వామరుత్వత పషతే
యోనినిద్రాయ త్వా మరుత్వతే” ఇతి । “ఇన్ద్రీమరుత్వ ఇహ పాహినో
మంయథాశాయ్యాతే అపిబస్సుతస్య । తవ ప్రణీతీతవ శూరశమ్మన్యా

వివాసన్తికనయస్సుయజ్ఞాః । ఉపయామ గృహీతో సీన్ద్రాయత్వా మరు
 త్వత పషతేయోని రిన్ద్రాయత్వా మరుత్వతే” ఇతి । ఇహోస్మిన్ కర్తృణి
 తమిన్ద్రమాహ్వయామ । కీదృశం । మరుద్గతైరుపేతం జలస్యవషిణితారం
 కామానాం వధణయితారం అకుత్సితారం వృత్రాదీనాం శత్రూణా మతి
 ప్రబలత్వాది విభవం దుష్టానాం శాసితారం విశ్వంపాలయతుం సహిష్టుం
 అనలసమిత్యర్థః । అవసెరక్షణాయ । నూతనాయ ఉగ్రం ఇదానీన్తనైభ్యో
 వై రిభ్యో జయమానం రక్షితుం తద్వైరిమాగ్రమిత్యర్థః । సహాయాదాం
 బలప్రసంగే హమరుద్గతయైత్తైర్వమిహోస్మిన్ కర్తృణి సోమంపాహిపిబ||
 యథా శాయ్యాతి నామకస్య సమృద్ధిని కష్టాణ్యభిషుతస్య సోమ
 స్యాంశమపిబః తద్వత్ శూరతవప్రణీతీ ప్రణయనెనానుజ్ఞయా సుయజ్ఞాన్
 పూర్వేకవయః తవశర్మణిసుఖ నిమిత్తభూతే సతి ఆభిమన్యైన వివాసన్తి
 పరిచయన్తి తద్వదయమపి యజమాన ఇత్యర్థః । స్పష్టమన్యత్ । కల్పః
 “అభక్షితేన పాత్రేణ అధ్వయన్ స్తృతీయం మరుత్వతీయం గృహ్లాతిమ
 రుత్వాగ్ ఇన్ద్రోతిగ్రహణసాదనా” ఇతి । పారస్తు “మరుత్వాగ్ ఇన్ద్రో
 వృషభో రణాయపిబ సోమమనుష్వధంమదాయ । ఆసిఞ్చస్య జతరే మ
 ధ్వ ఊర్తిం త్వగ్ రాజాసిప్రదివః సుతానాం । ఉపయామ గృహీతోఽసీ
 ద్ద్రాయత్వా మరుత్వత పషతేయోని రిన్ద్రాయత్వా మరుత్వతే” ఇతి ।
 హేఇన్ద్రోనురుద్భియన్త్రో వషిణితాచత్వం రణాయ క్రీడాధం సోమం
 పిబ । కీదృశం । అనుష్వధం స్వధాశబ్దోన్నవాచీ సవనీయ పురోడాశానా
 చప్తే తాననుసృత్య వర్తమానం కిఞ్చమదాయ హహాయమధ్వోమధు
 రస్య పీతస్యసామసౌర్తిం సారం త్వదీయజతరే ఆసిఞ్చస్వ స్థాపయ ।
 త్వంప్రదివః ప్రాప్యస్య స్వగఃస్య సుతానాం సోమానాఞ్చ రాజాసి అ
 తపవ ప్రార్థ్యసే । స్పష్టమన్యత్ । కల్పః “మాహెన్ద్రోగ్ శుక్రపాత్రేణగృ
 హ్లాతిమహాగ్ ఇన్ద్రోయ ఓజసేతి గ్రహణసాదనా” ఇతి । పారస్తు “మ
 హాగ్ ఇన్ద్రోయ ఓజసా వజఃస్యో వృష్టిమాగ్ ఇవ । స్తామైవత్సస్య
 వావృధే । ఉపయామగృహీతోఽసీ మహేన్ద్రాయత్వైషతే యోనిమః

హేన్ద్రాయత్వా” ఇతి । వృష్టిమూపజన్య ఇవయ ఇన్రూజసా బలే
 న మహాస్యఇన్ద్రాః వత్సస్థానీయస్య యజమానస్య స్తామైస్తాతై వావృ
 థే వధతాం । స్పష్టమన్యత్ । అస్మిన్నేవమాహేన్ద్రగ్రహే వికల్పితం మ
 న్ద్రాన్తరమేవ మామ్నాయతే “ మహాగ్ ఇన్ద్రాన్యైవదా చక్షణీప్రా ఉ
 తద్విబహో అమిసస్సహాభిః । అన్నద్రియగ్వా వృధేపర్యాయోపు
 ధుస్సక్యతల్ల కర్తృభిర్భూత్ । ఉపయామ గృహీతోఽసి మహేన్ద్రాయ
 త్వైషతేయోని మహేన్ద్రాయత్వా” ఇతి । అయం మహావిన్ద్రోన్యైవ
 న్మనుష్య వదాచక్షణీప్రా చక్షణీన్మనుష్యా ప్రతితదభీష్టభోగైః పూ
 రయతీతచక్షణీప్రా । యధారాజామాత్యాదిమనుష్యః సేవకా నభిష్ట
 భోగైః పూరయతితద్వత్ । అపిచాయం ద్వయోప్రకృతివికృతిరూపయోః
 సోమయాగయోః బహోద్విర్యస్యేతి ద్విబహో । సహాభిర్భూతై ర
 మినః అమితః ఉపమానరహితః । అన్నద్రియో అన్నస్సదృశః వావృధే వృ
 థిఃప్రాప్తః । యధావయమస్యానుగ్రహోద్వృద్ధిం ప్రాప్తాః తతై వాయమ
 వ్యస్తదీయై హావిభిఃవివృద్ధః । ఏతదేవప్రవక్తృత్వే । పీయాయ సామ
 ర్థ్యసిద్ధయై కర్తృభిర్యజమానై రయం సుకృతోభూత్సుప్తవధిః తోగూ
 త్ । కీర్త్యశీతస్యాభివృద్ధిః । ఉరుయశసాదిపుః । పృథుః బలేన విస్తృతః ।
 స్పష్టమన్యత్ । మద్రా ఉపేక్షితాః । త్రీన్దరుత్వతీయ గ్రహాః । విధతై
 “ఇన్ద్రోమరుద్భిస్సాంవిద్యేన మాధ్యన్దినే సవనే వృత్రమహస్య మాధ్యన్ది
 నేసవనై మరుత్వతీయా గృహ్యన్తైవాత్రేఘ్నా ఏవతే యజమానస్య గృ
 హ్యన్తై” (సం-౬కా|౫ప్ర|౫౭) ఇతిసాంవిద్యం సన్సృతిపక్షైః మత్వం ।
 తేషాంగ్రహాణాం పాత్రం విధతై “తస్యవృత్రం జఘ్నుష ఋతవో ము
 హ్యన్తన్ ఋతుపాత్రేణ మరుత్వతీయాన గృహ్ణోత్ తతోనైస ఋతూణా
 ప్రాజానాద్యవృతుపాత్రేణ మరుత్వతీయా గృహ్యన్త ఋతూణాం ప్రజ్ఞా
 త్వై” (సం-౬కా|౫ప్ర|౫౭) ఇతి । గ్రహాత్రయం వజిరూపేణ ప్రశంసతి
 “వజ్రంవా ఏతం యజమానో బ్రాతృవ్యాయ ప్రహరతి యన్దరుత్వతీ
 యా ఉదేవ ప్రథమేన యచ్ఛతి ప్రహరతి ద్వితీయేన స్త్రైవతే తృతీయేన”

(సం-౬కా|౫|ప్ర|౫|అ) ఇతి । స్త్రుణు తేహిన స్తి । ధనుస్సమ్పాదనరూపేణ పునః ప్రశంసతి “ఆయుధం వా ఏతద్భజమాన స్సగోసురుతే యన్తరుత్వ తీయా ధను రేవ ప్రథమో జ్యాద్వితీయ ఇషు స్తృతీయః” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౫|అ) ఇతి । సమ్పాదితస్య ధనుః ప్రయోగరూపేణ పునః ప్రశంసతి “ప్ర త్యేవ ప్రథమేనధత్తై విస్పృజతి ద్వితీయేన విధ్యతి తృతీయేన” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౫|అ) ఇతి । ప్రతిధత్త ఏవబాణం సన్తథా త్యేవ । ప్రాణాది ప్రీణయితృ త్వరూపేణ పునః ప్రశంసాం కర్తుమాఖ్యాయికామహ “ఇన్ద్రోవృత్రమహా త్వా పరాం పరావతమగచ్ఛదపరాధమితీషుస్యమానస్సహరితోభవత్స ఏ తాన్ మరుత్వతీయానాత్మస్పరణానవశ్య త్తానగృహ్ణీత ప్రాణమేవప్రథ మేనాస్పృణుతాపానం ద్వితీయేనాత్మానం తృతీయేన” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౫|అ) ఇతి । ప్రబలేన వైరికులేన సహ విరోధరూప మపరాధం కృత వాసస్తీతి భీత్యాపరాం పరావతమత్యంతమారం పలాయ్య సహరితో వివ ర్ణోభవత్ । ఆత్మస్పరణాన్ స్వస్యభీతినివారణేన ప్రీణయితృ ప్రతి జగ్రాహ ప్రాణాపాన యేత్రజ్ఞానాం ప్రీతి రభూత్ । ఇదానీం ప్రశంసతి “ఆత్మస్పరణా వా ఏతే యజమానస్యగృహ్యంతే యన్తరుత్వతీయాగ ప్రా ణమేవ ప్రథమేనాస్పృణుతాపానం ద్వితీయేనాత్మానం తృతీయేన” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౫|అ) ఇతి । అథరూపేన్ద్రగ్రహంబిధత్తై “ఇన్ద్రోవృత్రమహా తందేవా అబ్రువన్ మహాన్ వా అయమభూద్యో వృత్రమవధీదితి తన్మ హేన్ద్రస్య మహేన్ద్రత్వగ్ సపతం మాహేన్ద్రమిద్ధార ముదహరత వృ త్రగ్ హత్వా న్యాసుదేవతాస్వధి యన్తాహేన్ద్రో గృహ్యత ఉద్ధార మేవ తం యజమాన ఉద్ధరతేన్యాసుప్రజాస్వధి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౫|అ) ఇతి । ఉ ద్రియతేగృహ్యత ఇత్యుద్ధారోగ్రహః తముదహరత ఆగృహ్ణాత్ । వృత్రహ ననెనోద్ధారేణై వాయుమన్యాసుదేవతాసు మధ్యేధి కౌభవత్ । మాహే న్ద్రస్యపాత్రంబిధత్తై “శుక్రపాత్రేణగృహ్ణాతి యజమానదేవత్యోవై మా హేన్ద్రోస్తేజ శ్శుక్రాయన్తాహేన్ద్రగ్ శుక్రపాత్రేణ గృహ్ణాతి యజమాన ఏవతేజోదధాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౫|అ) ఇతి ।

అధఃపత్యః॥ మగుత్వత్త ఇన్ద్రోసురుత్వాత్సగుత్వానాహాగ్ ఇన్ద్రో సృవ
దిత్యే తాస్త్రిష్ట్యభః॥ మహాగ్ ఇన్ద్రోయి ఓజసేతి గాయత్రీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయో వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సః హితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపారకే సప్తశాస్తాదశైకానంశ వింతైక వింశాను
వాకాః॥ ౧౭॥ ౧౮॥ ౧౯॥ ౨౦॥ ౨౧॥ ౨౨॥

అధతైత్తిరీయసంహితా.

కదాచన స్తరీసి సేన్ద్రో సశ్చసిదాశుషే । ఉపాపెన్ను పశుప్రకా
భూయ ఇన్నుతే దానం దైవస్యవృత్యతే । ఉప్తయామగృహీతో స్యాది
త్యేభ్యస్త్యై । కదాచనప్రయచ్ఛస్యభే నిపాసి జన్తనీ । తురీయాదిత్య స
వేనం తత్త్రియమాతస్థాప్త మృతేందివి । యజ్ఞోదేవానాం ప్రత్యేతిసుమ్న
మాదీత్యాసౌ భవతామృడయన్తః । ఆవోవాచీ చుమతివే వృశ్యాగ్
హూర్విద్యా పరివో విత్తరాసత్ । వివస్వ ఆదిత్యేషతే సోమపై
సే మస్తస్వతేసత్వప్య తృప్యాన్తతే వయం తవయితారాయా దివ్యా
వృష్టిప్తయాత్వా శ్రీణామ॥ ౧॥

వస్తస్త్వవిగ్ శతిశ్చ॥ ౨౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపారకే ద్వా
వింశోఽనువాకాః॥

భాష్యమ్.

కల్పః “ఆదిత్యపాత్రేణయ ఆదిత్యస్థాల్యాం ద్వి దేవత్యగ్రహ సం
పాతాస్తేభ్యః సోమం గృహ్లాతి కదాచన స్తరీసేతి కదాచన ప్రయచ్ఛసేతి
శృతాతజ్యందధియజ్ఞోదేవానామితి పునసోమం గృహీత్వా వివస్వ ఆది

న్నస్తి “వివస్వ ఆదిత్యైశ తే సోమపీఠం దైన మన్వస్వ తేన తృప్యతృప్యాయాన
 తేవయంతర్వయితారః” ఇతి హేవివస్వః విశిష్టనివాస ఆదిత్య వివస్వ నాః
 మకఃపకః తృతీయస్తవ సోమపీఠః పాతవ్యస్సాను దైన సోమదశః నైవ మన్
 వ్యహృష్టోభవ, తేనసోమపానైవ తృప్తాభవ, తవతర్వయితా రోవయమపి తృ
 ప్తాభూయాన్త. ఉత్తరమన్తస్తి “యాదివ్యా వృష్టిస్తయా త్వా శ్రీణా
 మి” ఇతి. హేసోమదివ్యవృష్టి హేతునాదధాత్వాంమిశ్రయామి అత్రా
 దిత్యగ్రహం విధాతు మాఖ్యాయ కామాహ “అదిత్యపుత్రకా మాసాధ్యై
 భ్యో దైవేభ్యో బ్రహ్మదనమపచత్ తస్యా ఉచ్చేషణం దదు స్తత్ ప్రాశ్నా
 త్సారేతోధత్త తస్యైవ త్వా ర ఆదిత్యా అజాయన్త” (సం-౬ కా. ౫ ప్ర. ౫౮)
 ఇతి. సాధ్యైభ్యస్సాద్య నామకేభ్యః. ఆధాన ప్రకరణోక్త విధానేన స
 మ్వాదితో బ్రహ్మదనః. ఉచ్చేషణం ముతశిష్టం. పుత్రచతుష్టయేనా
 వ్యనివృత్తే కామేపునః ప్రయుక్తవతీత్యాహ “సాద్వితీయమపచత్ సా
 మన్యతో ఉచ్చేషణా మ ఇమేఽజ్ఞత యదగ్రేపా శిష్యామితోమేవసీయా
 గ్ సో జనివ్యన్త ఇతి సాగ్రేప్రాశ్నాత్ సారేతోధత్త తస్యై వృద్ధమాన్త
 మజాయత్” (సం-౬ కా. ౫ ప్ర. ౬౨) ఇతి. ఇమేఽజ్ఞతచ త్వా రోజా
 యన్త అత్యన్తధాకపుత్రో తృత్యపేతుయా. హేమామాత్ప్రాగేవ ప్రాశ
 నేనైవావరాధేన తస్యాఽఽజ్ఞం గర్భాస్థానం వృద్ధం గర్భాశూన్యమభ
 వత్. వృద్ధివారణాయ పునఃప్రయుక్తవతీత్యాహ “సాఽఽదిత్యైభ్య
 పవ తృతీయ మపచద్యోగాయ మఇదగ్ శ్రాన్తమస్త్రితి తేబ్రువన్వరం
 వృణామహో యోతోజాయాతా అస్మాకగ్ స ఏకోసద్యోస్య ప్రజాయా
 మృద్ధ్యాతా అస్మాకం భోగాయ భవాదితి తతో వివస్వా నాదిత్యోజాయ
 త తస్యవాఇ యంప్రజా యన్తమమృస్తాస్వేక ఎవద్ధో యోయజ తే స
 దేవానాం భోగాయ భవతి” (సం-౬ కా. ౫ ప్ర. ౬౨) ఇతి. ఇదమాన్తః శ్రా
 న్తంగర్భాభావేన పురానన్తస్తం ఆసీత్ ఇదానీం మహా గర్భాధారణేన అ
 దితేభ్యోగాయ అస్త్రిత్యుక్త్వా బ్రహ్మదనమాదిత్యైభ్యోఽజుహూత్.
 తతః అణ్డాద్యోజాయ తేసోఽస్మాకం మధ్యేవక ఆదిత్యోస్తు అస్మాదిత్యస్య

సస్పృహస్యం ప్రజాయాం యస్సస్పృహస్యోఽస్మాకం భోగాయభవత్పితి వ
 రః । తత ఆత్మాద్వివస్వాన్నామక ఆదిత్యఉత్పన్నః । యోషనుష్యః తే
 స్యాదిత్యస్య ప్రజాః పృథ్విద్వారే నోత్పాదకత్వాత్ । తాన్సుప్రజాసు
 యోయజతే సేవసమృద్ధత్వా ద్దేవానాం భోగాయభవతి । ఇత్థమాఖ్యా
 యికయాగ్రహం దేవతాం నిరూప్యగ్రహణాయాదానం నిరూపయితుమా
 ఖ్యామితి సురమాహ “దేవావైయజ్ఞాద్రుద్రసున్తరాఽఽయన్తస్య ఆదిత్యా
 సన్వాక్రమత తేద్విదేవత్యాగ్రహపశ్యన్తతాన్నప్రతిప్రాయచ్ఛాతస్మాద
 పి విధ్యంప్రపన్నం నప్రతిప్రయచ్ఛన్తి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౬౭) ఇతి । దేవా
 యజ్ఞంసర్వన్తస్తస్మిన్యజ్ఞేషుద్రుద్రం విస్మృతవన్తః । సచరుద్ర ఆదిత్యానను
 ప్రాప్యఅబాధతా తేనబాధితా ఆదిత్యా విష్ణవాయవాదిగ్రహా శరణం
 ప్రపన్నాః । తేచగ్రహదేవతాస్తానాదిత్యాగ్రహద్రాయవైవ ప్రత్యర్థితవన్తః
 తస్మాట్లోకేపైర్బాధ్యోఽపిచోరాదియః శరణంప్రాప్నుయాత్ తదా
 తమపరేభ్యోనైవప్రత్యర్థయన్తి । ఆదిత్యగ్రహంవిధత్తే “తస్మాద్ద్విదేవత్యే
 భ్య ఆదిత్యో నిగ్రహ్యతే” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౬౭) ఇతి । యస్మాదాదిత్యా
 ద్విదేవత్యగ్రహా ప్రపన్నాస్తస్మాద్ద్విదేవత్యగ్రహభ్యాఃపిచ్య ఆదిత్య
 గ్రహంగృహ్ణాయాత్ । ఆదిత్యానాంమాతశేషేణ బ్రహ్మాదేవోత్పన్న
 త్వాత్ తేషాద్విదేవత్యశేషో యుక్తఇత్యాహ “యదుచ్ఛేషణాదజాయ
 త్త తస్మాదుచ్ఛేషణాన్తప్యతే” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౬౭) ఇతి । గ్రహణేక
 దాచనేత్యాది మన్తాఃపినియుజ్యే “త్రిసృభిర్ముగ్ధ్య గృహ్ణోతిమాతా
 పితాపుత్రస్తదేవ తన్విధునముల్కం గిరిస్థిజరాయతదేవ తన్విధునం” (సం-
 ౬కా|౫|ప్ర|౬౭) ఇతి । మాతాపితృరూపం విధునంపుత్రేణ సహతదేకం
 త్రయాత్మకం । గర్భాదేష్టమోదకముల్కం తద్దేష్టనం పట్టసదృశం జరా
 యునామకం । తేవభయత ఉభయరూపఃవిధునం గర్భాణసహ త్రయా
 త్మకం । తేనసదృశ మిదమృక్త్రయాత్మకం । అస్మిన్సోదధిమేశనం వి
 ధత్తే “షశవో వాపతేయదాదిత్య ఉగ్ర్వాధిదధ్వామధ్యతః శ్రీణామృజా
 మేవసమానాం మధ్యతోవధాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౬౭) ఇతి । ఆదిత్యస్యవృ

౫|ప్ర|౬|అ) ఇతి । అస్యాధః పూర్వ మేవసూత్రేస్పష్టముదాహృతః । గ్రహోన్తరవత్ సాదనాదిప్రసక్తా ప్రతిషేధతి “సాదయత్యసన్నాద్ధిప్రజారి ప్రజాయ నైనాను వషట్రురోతి యదనువషట్రుర్యాద్రుద్రం ప్రజాఅస్యవ సృజేన్ననుత్వాన్నీయేత యదన్నీయేత చతురస్రప్రమాయుక్గ్ స్యాన్త స్సాన్నాన్నీయ్యః” (సం- ౬కా|౫|ప్ర|౬|అ) ఇతి ఏషతేయోనిరితి మన్త) స్యాసామూతత్వాన్నాత్రగృహీతస్యసాదనసంసిద్ధం । కిన్తు తదైవప్రచారః । అసన్నాదగర్భశయ వృత్తిరిక్తస్థానే పతితాత్ । యథాగ్రహోన్తరం వషట్రురాను వషట్రురయోర్భిన్నంహ్వయతే । నాత్రతథా । కిన్తు సకృదేవ ఆనువషట్రురేతుప్రజా అనులక్ష్యరుద్రంక్రూరంప్రేరయేత్ । అన్నీక్షణేఽధ్వయూరన్ధోఽభవెత్ । ఇత ఆరభ్యచన్ద్రాలక్షణగ్రన్థాదున్నేతవ్యం॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వావింశోనువాకః॥౫॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

వానుమద్య సవితవామము శ్వో దివే దివే వానుమత్సభ్యగ్ సావీః ।
వానుస్య హిక్షయస్య దేవ భూరేరయా దియా వామ భాజః స్యామ ।
ఉప్రయామగృహీతోఽసి దైవాయ త్వా సవిత్రే॥౧॥

వామం చతుర్విగ్ శతః॥౨౩॥

అదృష్టభి సవితర్ పాయు భిష్టగ్ శివేభిరద్య పరిపాహిన్గయం ।
హిరణ్యజిహ్వః సవితాయ సవ్యసేరత్రామాకినోఽఅఘశగ్ న శుశత ।
ఉప్రయామగృహీతోఽసి దైవాయ త్వా సవిత్రే॥౧॥

అదృష్టభి స్రుయోవిగ్ శతః॥౨౪॥

హిరణ్యపాణి మూతయే సవితార ముపహ్వయే । సచేతా దైవతా
పదం । ఉప్రయామగృహీతోఽసి దైవాయ త్వా సవిత్రే॥౧॥

ప్రీద్వారా పశూపకారిత్వాత్ పశుత్వం, దధ్నోభోజ్యత్వాత్ తగ్రాప
త్వం, తేనదధ్నాసోమంమధ్యేమేళయేత్ | ప్రథమమన్తేణసకృతోస్సోమం గృ
హీత్వాత్మతీయమన్తేణ పునగృహీష్యమాణే మధ్యమమన్తేణ దధిప్ర
క్షీపేదిత్యర్థః । దధ్నః కేంచిద్గుణం విధత్తే “శృతాతజ్జ్యేనమేధ్యత్వాయ
తస్మాదామావక్ష్వంచుహే” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౬౨) ఇతి । “శీతేబుధ్నమా
తనన్తి” ఇతివచనాత్సన్న్యాభాణై ధీరేనమ్యస్థితే సతి పశ్చాదా త
భ్యసీయం । ఇహతుఉత్తపవక్షీరేయదాతభ్యసేన నిష్పన్నందధితేన మేళనీ
యం | యస్మాదశ్రోష్టంక్షీరం తస్మాల్లోకేపి ఆమాపాకరహితాగౌర్వవక్ష్వం
ధారోష్టరూపం క్షీరంచుహేదుగ్ధేప్రయచ్ఛతి । గ్రహస్యాచ్ఛాదనం విధత్తే
“పశవోవాపతేయదాదిత్యసరిశ్రిత్యగృహ్లాతి ప్రతిరుద్యైవాస్తైవశూకగృ
హ్లాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౬౨) ఇతి । అతః పశూనిరుధ్యయజమానాథా
మేవ తాగృహీతవాభవతి | అత్రసూత్రం “దబైహస్తేనవాపిథాయో
త్తిష్ఠతి” ఇతి । తదేవాదిత్యగ్రహపరిశ్రయః మనూద్యప్రశంసతి “పశవో
వాపతేయదాదిత్యసః రుద్రోయదగ్నిసః పరిశ్రిత్యగృహ్లాతి రుద్రాదేవపశూ
నన్తర్థాథాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౬౨) ఇతి । ఆనేనగ్రహరూపాణాం పశూ
నాంఘాతకాద్రుద్రాద్వ్యవధానం భవతి । మన్తగ్రహమాదిత్యపదం గ్రావ
పరతయా వ్యాచక్ష్యై “ఏవవైవివస్వా నాదిత్యో యదపాగ్ శుసపనః స
ఏతమేవసోమపీధం పరిశయ ఆత్మతీయసవనాద్వివస్వఆదిత్యైషతే సోమ
పీధభిత్వాహ వివస్వన్తమేవాదిత్యగ్ సోమపీధేనసమధాయతి” (సం -
౬కా|౫|ప్ర|౬౨) ఇతి । వివస్వాన్నామకస్యాదిత్యస్యగ్రహభిమానిత్వాత్
గ్రావ్యస్తద్రూపత్వం | సచగ్రావా ఏతమేవాదిత్యగ్రహగతం సోమంపాతుం
త్మతీయసవసమూప్తివర్యన్తం పరితశ్చేతే అతోగ్రావవిషయత్వం మన్త
స్యయుక్తం | గ్రామ్యదధిశ్రవణం సమన్త్రకం విధత్తే “యాదివ్యావృష్టి స
యాత్వాశ్రీణామీతి వృష్టికామస్య శ్రీణీయాద్వృష్టిమేవావరుద్ధై యదితా
జక్ ప్రసరదైద్వమూకల్ల పజాన్యస్యాద్ధృది చిరమవమూకః” (సం-౬కా|

హిరణ్యపాణిం చతుర్దశః॥౨౫॥

సుశమ్నానీ సుప్రతిష్ఠానో బృహదుత్తేనమి ఏష తైయోని విశ్వే
భ్యస్తా దైవేభ్యః॥౧॥

సుశమ్నా ద్వాదశః॥౨౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే త్ర
యోవింశ చతుర్వింశ పంచవింశ షడ్వింశానువాకాః॥

అథ భాష్యమ్.

కల్పః “వామమద్యసవిత రిత్యంతర్వామపాత్రేణ సావిత్ర మాగ్ర
యణాద్వహీత్యాన సాదయతి” ఇతి । పాఠస్తు “వామమద్య సవితవా
ఞ్ముశ్వో దివే దివే వామమస్తభ్యగ్ సావీః । వామస్యహీక్షయస్య దేవ
భూరేరయాధియా వామభాజః స్యాను । ఉపయామగృహీతోఽసి దేవా
యత్వాసవిత్రే” ఇతి । హేసవితః అద్యాస్తభ్యం వామం వననీయం క
ర్మఫలంసావీగి ప్రేరయ దేహీత్యర్థః । శ్వోపి వామంసావీః । తత ఉద్ధృది
నేవామంసావీః । హేదేవ వామస్యవననీయస్య భూరేర్విస్త్రేణాస్యక్షయ
స్య స్వగణివాసస్య ఇభ్యయా అనయాశ్రద్ధాయుక్తయా బుధ్యావామ
భాజోవననీయకర్తానుషానవంతః స్యామ । స్పష్టమస్యత్ । అత్రైవవికల్పి
తా ద్వితీయా మస్త్రీపవమామ్నాయతే “అదభ్యేభిః సవితగి పాయుభి
ప్త్యగ్ శివేభిరద్య వరిపాహినోగయం । హిరణ్యజిహ్వాః సువితాయనవ్య
సెరతూమాకినో అఘశగ్ సక్రశత । ఉపయామగృహీతోఽసి దేవాయ
త్వాసవిత్రే” ఇతి । హేసవిత స్త్వం అదభ్యేభిరహింసితైః పాయుభిగపాల
తైః శివేభిర్ముజ్జలైః అనుగ్రహవిశేషేః సోస్మాకం గయంగృహంపరిపా
హిసర్వతారక్ష । హిరణ్యజిహ్వాః హితారమణీయాచ జిహ్వాయస్యసఃనో
స్మాకంహితంప్రియంచ వదతిత్యర్థః । తాదృశ స్త్వం సువితాయసమృగమ
నాయస్వగణప్రాప్తయేనవ్యసే నూతనాయ తదిదంకర్తృరక్ష । సోస్మా

కం అనుశంసః పాపాపనాదనిన్దకౌభవా మాకీర్తితతక్తోమాభూత్ ।
 తృతీయో మన్తోవికల్పితవమమామూయతే “హిరణ్యపాణిమూతయే స
 వితార నువహ్వాయే । సచేతాదేవతావనం । ఉపయానుగృహీతోఽసి దే
 వాయత్వా సవిత్రే ” ఇతి । అస్తభ్యంగాతుం హిరణ్యంపాశౌ యస్యస
 హిరణ్యపాణిః తాదృశంసవితారం ఉపగమ్యహ్వాయే ఆహ్వాయామి । కి
 మర్థం । ఉత్తయేరక్షణాయ । సవితాదేవతాహువక్రపదహస్త ద్యౌగ్యంఘా
 నంచేతాజ్ఞాతా । కల్పః “ఏతేనైవసశేషేణవైశ్వదేవపూతభృతో గృణ్ణో
 త్యుపయానుగృహీతోఽసిసుశమ్మాఽసీతిగ్రహణసాదనా ” ఇతి । పాఠస్తు
 “సుశమ్మాసిసుప్రతిష్ఠానో బృహదుత్సేనమపషతేయోని విశ్వేభ్యస్త్యై
 దేవేభ్యః ” ఇతి । హేవైశ్వదేవ గ్రహశోభనం శమనసుఖం యస్యతవ
 సత్త్వంసుశమాసి । సుప్థుప్రతిష్ఠానం పాత్రేస్థిత్యర్హస్యాసా సుప్రతిష్ఠానోఽసి
 ఉత్తేతస్త్రైశస్యమానాయతుభ్యం బృహన్నమోస్తు । స్పష్టసన్యత్ । సావి
 త్రగ్రహంవిధత్తే “అన్తయానుపాత్రేణ సావిత్రమాగ్రయణాద్ధృష్ణోతి
 ప్రజాపతివాఃపషయదాగ్రయణప్రజానాం ప్రజననాయ ” (సం-౬కా
 ౫ప్ర౪౭) ఇతి । అగ్రయణగ్రహస్య కర్తృనిష్పత్తిద్వారేణ ప్రజాపాలకత్వా
 త్ ప్రజాపతిత్వాత్ అగ్రయణాద్గ్రహణం ప్రజోత్పత్తయేభవతి । సాదనా
 వికం ఘోర్వవన్నిషేధతి “నసాదయత్యసన్నాద్ధి ప్రజాప్రజాయనై నా
 నువపటక్రూతి యదనువపటక్రూత్యుద్రుద్రం ప్రజాఅన్వవస్పజేత్ ” (సం-
 ౬కా౫ప్ర౪౭) ఇతి । విహితం సావిత్రగ్రహం ప్రశంసతి “ఏషవై గాయ
 త్రో దేవానాం యత్సవిత్రేష గాయత్రియైలోకే గృహ్యతే యదాగ్రయణో
 యదన్తర్యాను పాత్రేణ సావిత్రమాగ్రయణాద్ధృష్ణోతి స్వాదేవైసంయో
 నైర్నిగృణ్ణోతి ” (సం-౬కా౫ప్ర౪౭) ఇతి । తత్సవితర్వరేణ్యవిత్వామ్నా
 తత్వాద్దేవానాం మధ్యే సవితాగాయత్రీ సమ్మన్తః । అగ్రయణశ్చ గాయ
 త్ర్యాః స్థానైసాతస్సవనే గృహ్యతే అనేన సమ్మన్తేనాగ్రయణః సావిత్ర
 స్యస్వకీయోయోనిః । సావిత్రస్య తృతీయసవన సమ్మన్తం విధత్తే “విశ్వే
 దేవాస్తృతీయగ్ సవనం నోదయచ్ఛతే సవితారం ప్రాతస్సవనభాగగ్

౫౬౬ తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే. [కాం-౧|ప్ర-౪|౧-౨౩, ౨౪, ౨౫, ౨౬]

సన్తం తృతీయసవన మభివయణాయా తతోవై తే తృతీయగ్ సవనముద
యచ్చా య తృతీయసవనె సావిత్రిగృహ్యతే తృతీయస్య సవనస్యాద్య
త్యై” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౭౨) ఇతి । విశ్వేదేవాస్తు స్వకీయం తృతీయసవ
నం నోదయచ్చా ఉద్వోధుం నాశక్నువన్ । ప్రాతస్సవనె భాగస్సవితుయా
క్తః తస్య గాయత్రత్వాత్ । తాదృశమపి సహకారి త్వేన సమానీయ తృ
తీయసవనముదవహా । అతోత్ర సావిత్రి యుక్తః । వైశ్వదేవగ్రహం వి
ధత్తే “సవిత్తృపాత్రేణ వైశ్వదేవం కలశాద్భృష్ణాతి వైశ్వదేవ్యోవై ప్రజా
వైశ్వదేవః కలశస్సవితా వ్రేనవానామీశేయత్సవిత్తృపాత్రేణ వైశ్వదేవం
కలశాద్భృష్ణాతి సవిత్ప్రసూతవవాస్తై ప్రజాఽప్రజనయతి” (సం-౬ కా|
౫|ప్ర|౭౨) ఇతి । యద్యపి పూర్వము వ్రత్యాయామపాత్రం తథాపి ఇదానీం
సవిత్తృపాత్రం సన్వన్నం । కలశాద్భ్రీణకలశాత్ । ప్రజానాం విశ్వేదే
వైః పాల్వ త్వేన వైశ్వదేవ్యత్వం । సర్వదేవసాధారణ సోమాధారత్వా
త్ కలశస్య వైశ్వదేవత్వం । సావిత్రిశేషే సోమే వైశ్వదేవం విధత్తే “సో
మసామమభిగృష్ణాతి రెతపవతద్దధాతి” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౭౨) ఇతి । అత
పవమస్త్రై సుప్రతిష్ఠామిత్యే తదుపపన్నమిత్యాహ “సుశర్మాణి సుప్రతి
ష్ఠాన ఇత్యాహ సోమేహి సోమమభిగృష్ణాతి ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|
౭౨) ఇతి । మస్త్రీపదానాం కఞ్చిద్విశేషం దశాయతి “పతన్తిన్వాఅపి
గ్రహేమనుష్యేభ్యోదేవేభ్యం పితృభ్యం క్రియతే సుశర్మాణి సుప్రతిష్ఠాన
ఇత్యాహ మనుష్యేభ్యపవై తేనకరోతి బృహదిత్యాహ దేవేభ్యపవై తేన
కరోతి సమ ఇత్యాహ పితృభ్యపవై తేనకరోత్యేతావతీవ్రే దేవతాస్తాభ్య
పవై నగ్ సర్వాభ్యోగృష్ణాతి” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౭౨) ఇతి । అపి వై తస్మిన్నేవ
వైశ్వదేవగ్రహే మస్త్రీపదైర్మనుష్యాదీనాం సూచితత్వాత్ సర్వాభ్యమి
దంగ్రహణం । తత్ర సుశర్మాణోజ్జేన సమీచీనముఖాధి నో మనుష్యాః
సూచితాః । బృహచ్చజ్జేనాధికతమమహిమోపేతాదేవాః । నమశ్శుజ్జేన న
మసాగరప్రియాః పితరః । సాదనమస్త్రై విశ్వేభ్య ఇత్యేతత్ సర్వాభ్య

త్వాద్యుక్తమిదమే “ఏష లేయోనివిశ్వేభ్యస్తా దేవేభ్యఇత్యాహ
వైశ్వదేవోహ్యమః” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౭|అ) ఇతి ।

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
ణనుకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే త్రయోవింశ చతుర్వింశ పంచవింశ షడ్విం
శాస్తాశ్చతురోఽనువాకాః॥*॥

అ థ తైత్తిరీయ సం హితా

బృహస్పతిసుతస్యత ఇన్ద్రో ఇన్ద్రియావతః పత్నీవస్తం గ్రహం గృ
ష్ణోమ్యగ్నా ౩ ఇ పత్నీవాః ౩ సజాదేవేన త్వష్ట్రాసోమం పిబ స్వాహా॥

బృహస్పతిపంచదశ॥౨౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే సప్త
వింశోఽనువాకః॥*॥

అ థ భాష్యమ్.

కల్పః “ఉపయామగృహీతోఽసి బృహస్పతిసుతస్యత ఇత్యుపాగో శు
పాత్రేణ పాత్నీవతమాగ్రయణాద్భూహీత్వాన సాదయత్యగ్నా ౩ ఇవత్నీ
వా ౩ ఇతివషట్యుతే జుహూతి నానువషట్యురోత్యపి వోపాగో శువష
ట్యుర్యాత్ ” ఇతి । పారస్తు “బృహస్పతిసుతస్య ఇన్ద్రో ఇన్ద్రియావతః ప
త్నీవస్తం గ్రహంగృష్ణోమ్యగ్నా ౩ ఇ పత్నీవాః ౩ సజాదేవేన త్వష్ట్రాసో
మంపిబ స్వాహా ” ఇతి । హ ఇన్ద్రో సోమతవ సమృద్ధిసంగ్రహంగృష్ణోమి । కీ
దృశం । పాత్నీవదేవతాకం । కీదృశస్యతవ ఇన్ద్రియావతఃపీర్యవతః । బృ
హస్పతియజమానః, బృహతో యజ్ఞస్య పరిపాలనాత్ తేన సుతస్యాభిషుత
స్య । హే పత్నీవస్తగ్నే త్వష్ట్రాదేవేన సజాస్సహ సోమంపిబ స్వాహాహు
తమదవస్తు । పాత్నీవతగ్రహస్య పాత్రంవిధితై “ప్రాణోవాపష యదు
పాగో శుయదుపాగో శుపాత్రేణ ప్రథమశ్చోత్తమశ్చగ్రహంగృహ్యతేప్రా

ణమేవానుప్రయన్తి ప్రాణస నూన్యన్తి" (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౮|౨) ఇతి ఉపా
 గ్గ శోఽప్రాణత్వం పూర్వము క్తం । వాచస్పతయే పవస్వేత్యనేన గృహీతః
 ప్రథమోగ్రహః । బృహస్పతిసుతస్యేతిగృహ్యమాణ శోఽన్తమోగ్రహా
 యద్యపి దనిగ్రహానిపూర్వభావితధాపినాసాసోమగ్రహః అదాభ్యాగ్ శూ
 సోమగ్రహావపినతాత్మ్యే, తస్మాన్నిత్యేషు సోమగ్రహేషుపాగ్ శురేవ
 ప్రథమః । హోయోజనస్య పశ్చాద్భావిత్యేవ్యగ్నిష్టోమ * సామిన్ద్రమా
 ధైవతి యజ్ఞశేషత్యేనానుష్ఠానం, తస్మాదగ్నిష్టమాపేక్షయాసీపాత్మీవత
 సోఽన్తమత్వం । తయోప్రథమోత్తమయోరుపాగ్ శుపాత్రేణగ్రహణంకు
 ర్యాత్ । తథానతి ప్రాణమేవానుప్యత్యప్రయన్తిపారిభ నై ఉన్యన్తిసమా
 పయన్తిపాత్మీవతగ్రహంవిధశ్చే "ప్రజాపతివాపష యదాగ్రయణప్రా
 ణఉపాగ్ శుప్రపత్నీప్రజాప్రజనయన్తి యమపాగ్ శుపాత్రేణ పాత్మీవత
 మాగ్రయణాద్భిష్టోతిప్రజానాంప్రజననాయ తస్మాత్ప్రాణం ప్రజాఅను
 ప్రజాయనై" (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౮|౨) ఇతి । పత్నీరతిప్రకమాప్రాణమనుప్రా
 ణయ్యైన్ద్రజాన్ద్రఉన్యన్తి । విహితంగ్రహప్రశంసతి "దేవావాఇతిఇతని
 పత్నీస్సువగ్కంఠోకమజిగాగ్ సనైసువగ్కంఠోకంప్రజాన్క తపతం పా
 త్మీవతమపశ్యక తమగృహ్ణాతతతోవై తే సువగ్కంఠోకంప్రాజాన్క యత్పా
 త్మీవతోగృహ్యతేసువగ్కంఠోకస్య లోకస్యప్రజ్ఞాత్యై" (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౮|౨)
 ఇతిపత్నీరత ఇతః । పాత్మీ వతగ్రహముపేక్ష్యులస్యంయస్మాద్గ్రహాదిత్యైత
 ద్గ్రహాంగృహ్యతే । ఏతద్గ్రహే ఘృతమేశనంవిధత్యై "ససోమోనాతిఫుత
 స్త్రీభ్యోగృహ్యమాణస్తం ఘృతం వజ్రం కృత్వాఽఘ్నుః తంనిరిన్ద్రియం
 భూతమగృహ్ణాతస్మాత్ స్త్రీయోనిరిన్ద్రియా అదాయాదీదపి పాపాత్పు
 గ్గోస ఉపస్తితరంవధన్తి యన్తుతేన పాత్మీవతగ్ శ్రీణాదివజ్రేణేవైనం వ
 శేకృత్వా గృహ్ణాతి" (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౮|౨) ఇతి । నాతిఫుతస్త్రీదేవతాకత్వ
 మసహమానః స్వాత్మానంగప్రకాశితవాః । అఘ్నుః అతాడయః నిరిన్ద్రి
 యంభూతం నిర్వియంజాతం యస్మాత్ స్త్రీదేవతాభ్యో గృహ్యమాణః

* అగ్నిషుమ ఇతి త్రైలింగపారః । శ్రీ అగ్నిషుమాదేవయాఇతవత్త్రైలింగపారః ।

సోమో నిస్సామర్థ్యః తస్మాల్లోకేన్ద్రియస్సామర్థ్యరహితా అపత్యేషు
దాయభాజోనభవన్తి । పాపాత్పతితాదపి పుంసోఽపి ఉపస్థితరంక్షీణత
రం స్త్రీస్వరూపంవదన్తి । ఆత్మాతస్య బృహస్పతిశతస్యేతి మన్తస్య
శేషంపూరయిత్వావ్యాచక్షే “ఉపయామగృహీతోసీత్యాహాయం వా
ఉపయామస్తస్మాదిమాం ప్రజాఅనుప్రజాయన్తే” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౮౮)
ఇతి । ఉపేతాప్రజాః * యమయతి ఉత్పాదనధారణాదినావ్యవస్థాపయ
తి । ఇత్యుపయామో భూభాగవిశేషః । బృహస్పతిశబ్దస్యైవప్రయోగేభి
ప్రాయమాహ “బృహస్పతిశతస్యతథిత్యాహ బ్రహ్మవైదేవానాం బృహ
స్పతిబ్రహ్మణైవాన్తైప్రజాగిప్రజనయతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౮౮) ఇతి । ఇ
న్ద్రశబ్దోద్రవత్యసామ్యేనరేత ఉపలక్షయతీత్యాహ “ఇన్ద్రోఇత్యాహరేతో
వా ఇన్ద్రారేతపవతద్దధాతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౮౮) ఇతి । ఇన్ద్రియశబ్దేన త
తాగ్ర్యగూతాప్రజా ఉపలక్ష్యన్తఇత్యాహ “ఇన్ద్రియావతఇత్యాహప్ర
జావాఇన్ద్రియంప్రజా ఏవాన్తైప్రజనయతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౮౮) ఇతి ।
అగ్నిశబ్దపత్నీవచ్ఛబ్దయోరభిప్రాయం దశయతి “అగ్నౌఽగ్నిత్యాహః
గ్నివైరేతోధాగి పత్నీవఇత్యాహ మిధునత్వాయ” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౮౮)
ఇతి । త్వష్టృశబ్దప్రయోజనమాహ “ సజాదేవేనత్వష్ట్రాసోమంపితేత్యా
హ త్వష్ట్రవైపశూనాం మిధునానాగ్ రూపకృత్రూపమేవ పశుషుదధాతి ”
(సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౮౮) ఇతి । పాతీవతగ్రహస్య సోమమన్త్రేత్వష్ట్రుగ్రహామ
శోనయన్తఇతి శబ్దాంవారయతి “దేవాన్తైత్వష్ట్రరమజిహ్వగ్ సహ సప
త్నీగిప్రావద్యతతన్నప్రతిప్రాయచ్ఛాతస్మాదపిబధ్యంప్రపన్నంప్రతిప్రయ
చ్ఛన్తి తస్మాత్పాతీవతే త్వష్ట్రేఽపిగృహ్యతే” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౮౮) ఇతి ।
యస్మాత్పత్నీః శరణంగతః తస్మాత్ త్వష్ట్రపత్నీరనుభాగీ భవతి । సాదనస్య
ప్రసక్తౌ తద్వారయతి “ససాదయత్యసన్నాద్ధిప్రజాప్రజాయన్తే” (సం-
౬కా|౫|ప్ర|౧౮౮) ఇతి । అనువషట్రారేతు ఉపాంశుత్వగుణం విధత్తే “నా

అన్యఆగ్రయణాత్పాత్నీవతోనైతస్యవిద్యతే।

అకాంతౌపూర్వదేవేషు పత్నీవానేవలక్ష్యతే” ॥ఇతి॥

విష్ణోవానాం వాదయో ద్విదేవత్యాః। తేషాంశేష ఆదిత్యస్థాలీమాగచ్ఛతి। పునరపితస్యాః స్థాభ్యా ఆగ్రయణస్థాలీమాగచ్ఛతి। తస్యా ఆగ్రయణస్థాల్యాః పాత్నీవతోగృహ్యతే। తస్య పాత్నీవతస్యభక్షణే ఇష్టోవాన్యాదయ ఉపలక్షణీయాః । పూర్వాధికరణేయథా మిత్రావరుణాదిభిస్సహేష్ట ఉపలక్షితస్తద్విదితప్రప్తేబ్రూమః । “యమపాగ్ శుపాత్రేణ పాత్నీవతమాగ్రయణాన్యస్థాంతి ” ఇత్యాగ్రయణసాత్రస్యా పాదసత్వశ్రవణాత్ తతోనిస్సృతస్యసోమరసస్య తస్యవృద్ధౌపేతేసతిపశ్చాత్ పత్నీవదేవతాయైగ్రహణంభవతి । తథాసత్యత్యస్తభిన్నస్య పాత్నీవతస్య పూర్వదేవేష్యకాంతౌనాస్తి । పూర్వాధికరణోక్తస్తుపునరభ్యున్నీతఃసోమ విష్ణోశేషేణ సంస్పృష్టః । తస్యసంస్పృష్టస్య భక్షణమైత్రావరుణాదీనామివ ఇన్ద్రస్యాపి సవృద్ధౌనాపైతీతి వైషమ్యం । తస్మాత్పాత్నీవతభక్షణే ఇష్టోవాన్యాదయో మోపలక్షణీయాః॥

॥ ఇత్యైవాన్యచ్చిన్దితం॥ ॥

“సహపత్నీవతాత్వప్తా తన్ద్రోహలక్ష్యతేనవా।

సహత్వప్తాపిబెత్వప్తే దేవత్వాతోపిలక్ష్యతే॥

సహత్వమాత్రంత్వప్తస్యా న్నపాతృత్వమశబ్దనాత్ ।

చోదనాయానుభావాచ్చ సదేవోఽతోనలక్ష్యతే ” ॥ఇతి॥

తస్మిన్నేవపాత్నీవతగ్రహ శేషభక్షణమస్తేపత్నీవతాసహత్వప్తా ప్త్యవలక్షణీయః । కుతః । త్వప్తురపి తద్దేవత్వాత్ । తచ్చ హోమమస్తాదవగతం “అగ్నోఽగ్నిపత్నీవాః సజాదేవేన త్వప్తాసోమంపిబన్సాహం ” ఇత్యప్తిన్నస్యై పాత్నీవతమగ్నిం ప్లుతానైన వదేనసమృద్ధ్య త్వప్తాదేవేన సహపేత్యభిధానాత్ పాతృత్వేన పత్నీవతభవ త్వప్తుప్రదేవత్వం । తతఃపత్నీవత్యప్తు పీతస్యేత్వవలక్షణ మితిప్రప్తే బ్రూమః। పానకాలే సహపత్నీవామాత్రం త్వప్తుస్సజ్జాతిత్యనైన వదేనప్రతీయతే నతు పా

నువపటూరోతి యదనువపటూర్యాద్రుద్రంప్రజా అన్వవస్థజేద్యన్నాను
 వపటూర్యాదశా న్తమగ్నీతోమం భక్షయేమపాశ్వని వపటూరోతిన
 రుద్రంప్రజాఅన్వవస్థజతి శాన్తమగ్నీతోమం భక్షయతి” (సం-౬కా|
 ౫|ప్ర|౧౨) ఇతి। అన్వవస్థజేత్ అనుప్రాప్యస్థాపితవారయేత్ అశాన్తమ
 నిష్టకరంఽగ్నీన్నేష్టప్రధ్వయోశ్చప్రైషమన్త్రాక్షిత్వాదయతీతి“అగ్నీన్నే
 ష్టురుపస్థామాసీద నేష్టనిపత్నీముదానయేత్యాహగ్నీ దేవనేష్టరేతోదధాతి
 నేష్టాపత్నియాం” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి। హేఆగ్నీద్రనేష్టస్సమీప
 మాగతోపవిశ। హేనేష్టనిపత్నీముదానయపత్నీముఠాప్యేహ ఆనయత నేన
 ప్రైషద్వయేనరేతర్థప్రజోత్పాదనసామర్థ్యంస్థాపితం భవతి । నేష్టకార
 యిత్యకంఉద్ధాత్యకర్తృకంపత్నీవిషయకం దర్శనంవిధతే “ఉద్ధాత్రాసఖ్య
 పయతి ప్రజాపతివాఎషయదుద్ధాతాప్రజానాంప్రజననాయ” (సం-
 ౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి। పత్నీకర్తృకం స్వగుహ్యో పన్నేజనీసంజ్ఞకస్య జల
 స్యప్రవర్తనం విధతే “అవఉపప్రవర్తయతి రేతేవతత్సంజ్ఞతి” (సం-
 ౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి। ప్రవర్తనాయతజ్జలప్రతేపస్యస్థానం విధతే “ఊరు
 నోపప్రవర్తత్యూరుణా హిరేతస్సివ్యతే” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి। ఊరు
 ప్రదేశేస్థావితం జలగుహ్యపయోస్తంప్రవర్తతే। లోకేఽపి ఊరుసహితేన
 ప్రజననేనరేతస్సివ్యతే। ఊరుప్రదేశే వస్త్రావనయనంవిధతే “నగ్నంకృత్వో
 రుముపప్రవర్తయతి యదాహినగ్నః ఊరుభావత్యథ మిధునీభవతోఽధరేత
 స్సివ్యతేఽథప్రజాప్రజాయనై” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౧౨) ఇతి।

అథమీమాంసా.

॥ తృతీయాధ్యాయస్యద్వితీయసాదేచి చిత్తం. ॥

“ద్విదేవశేషఆదిత్యస్థాల్యామగ్రయణాభిధా।
 స్థాలీంప్రాప్తస్తతః పాత్నీవతస్యగ్రహణేసతి॥
 తద్భక్షణేద్విదేవాగ్నిం సాధంపాత్నీవతేనతే।
 ఉపలయ్యేనవాపూర్వ న్యాయేనాస్తూపలక్షణం॥

తృత్యం, అనమౌద్ధితస్య త్వష్ట్యుపిభేత్యనేన శబ్దేన సామానాధికరణ్యా
భావాత్ । నచపాత్యసహభావమాత్రేణ పాతృత్వం, “సహౌవదశభిషు
త్రైభాఞరం వహతిగదభీ ఇత్యత్రపుత్రాణాం వోధుత్వాదశానాత్ । ఆ
స్తాం మన్త్రోవిధిబలాత్ త్వష్టుదేశవత్సమితీచేత్ । న । పాతీవతమాగ్ర
యణాన్యహ్యతి ఇత్యత్ర త్వష్టరప్రతీతేః । తస్మాదదేవతాత్వాత్ త్వష్ట
సోపలక్షణీయః॥ ॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“పత్నీవస్తప్త్రయస్త్రింశ ద్వేవాస్తాన్మాదయత్యమీ ।

లఙ్మౌనవాయాజ్యయోక్తి దేశవత్వాదుపలక్షణం॥

ఏకోఽగ్నియజమానేన మాదితోన్యేతువహ్నినా ।

అతోఽగ్నిరేవదేవత్వా న్నాన్యేషాముపలక్షణం” ॥ ఇతి॥

తస్యైవపాతీవతగ్రహస్య యాజ్యాయామగ్నిం సమౌద్ధిత్యపత్నీవ
స్తామ ధారిణస్త్రయస్త్రింశద్దేవా మాదయేత్యభిధీయతే పత్నీవస్త
స్త్రి శతంత్రింశత్పదేవా అనుష్వధమావహ మాదయన్వేతిమత్యై అను
ష్వధం అనువ్రథానం । అత్రహూయమానేనసోమరసేన మాదనీయత్వా
త్త్రయస్త్రింశతాం తద్దేవత్వం అతస్తేపి తద్భుతజే లక్షణీయాఇతిచేత్ ।
నయజమానేన మాదనీయస్యాగ్నిరేవ తద్దేవత్వాత్త్రయస్త్రింశ ద్వేవాస్తు
వహ్నినామాన్విసీధా ఇతి నతేషామత్రదేవత్వం । తస్మాన్నోపలక్షణం॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే సప్తవింశోఽనువాకః॥*॥

అ థ తై త్తి రీ య స ం హి తా .

హరిరసి హరియోజనో హర్యోః స్థాతా వజ్రస్య భగ్నా పృశ్నేః
ప్రతేతా తస్యతే దేవ సామేష్టయజువః స్తుతస్తామస్య శస్తాన్యహరివన్తం

గ్రహం గృహ్ణామి హరీష్ఠ హయోధానాః సహసోమా ఇన్ద్రాయ
స్వాహా॥౧॥

హరిః వడ్డిగోశతః॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాద కైటభ
వింశోఽనువాకః॥౪॥

భాష్యమ్.

కల్పః “పరిధిషు ప్రహృతేషాన్నైతా హరియోజనం గృహ్ణామ్యప
యామగృహీతోసి హరిరసితి ద్రోణకలశేన సర్వమాగ్రయణంగృహీత్వా
నసాదయతి బహ్వీభిర్ధానాభిః శ్రీత్వాహరీష్ఠ హర్యోధానా ఇతివష
టక్రతాను వషటక్రతేహుత్వా హరతి భక్షం” ఇతి । పాఠస్తు “హరి
రసి హరియోజనోహయోః స్థాతా వజ్రస్యభర్తా పృశ్నేగి ప్రేతా తస్య
తేదేవ సోమేష్టయజుష స్తుతస్తోమస్య శస్తోక్తస్య హరివన్తం గ్రహంగృహ్ణా
మి హరీష్ఠ హర్యోధానా సహసోమా ఇన్ద్రాయస్వాహా” ఇతి । హ
సోమ త్వం హరిరసి హరితవన్తోఽసి । హరిత మశ్వం రథేయనక్తీహరి
యోజనఇన్ద్రోతస్యనన్బధీ హరియోజనః ఇన్ద్రోదేవతాక ఇత్యర్థః । హ
ర్యోరశ్వయోః స్థాతాహరిభ్యాం అశ్వాభ్యాం యుక్తరథేతిష్ఠతీత్యర్థః । య
ద్యపీష్ఠి ఎవరథేతిష్ఠతి తథాపి తదీయత్వాత్ సోమోపితిష్ఠతీ త్యుపచర్య
తే । ఇన్ద్రోణపెయత్వా దిన్ద్రోభేదేన వజ్రస్యపోషకః । పృశ్నిరన్నం తస్య
ప్రేతాయాగసాధన ద్వారేణప్రేరయితా । హే సోమ దేవ తస్యతేతాదృ
శస్య తవసంబృథ్థినం గ్రహం గృహ్ణామి కీదృశం । హరివన్తం ఇన్ద్రోదేవతా
కం । కీదృశస్యతస్య । ఇష్టయజుషః ఇష్టంయజ్ఞసాధనత్వేనప్రయుక్తం గ్ర
హణసాదనాదిమన్త్రీరూపం యజుర్యస్య సోమయజ్ఞయజుః । స్తుతాః త్రి
పుతృభ్యుదశ సప్తదక్షైక విగ్ంశనామకాః స్తోమాయస్యోసా స్తుతస్తోమః ।
శస్తాని ఉక్తప్ర ఉగాజ్యనిఘ్నావల్య మరుత్వతీయ వైశ్వదేవాగ్ని మారుత

నామకాని శస్త్రాగ్నియస్యాసా శస్త్రోక్తః । భష్టాస్త్రజ్ఞులూథానాః । హేథా
 నాః యూయం హర్యోరిద్ధగ్రాధవాహకాశ్వయోః సమ్మద్ధిత్యేనహరీహా-
 రిశద్ధాగ్నేన కూథాస్థస్య సామెనమిశ్రితత్వాత్ సః సామాః స్థ । తాదృశమి-
 దం హవిరిద్ధగ్రాధవాహకహుతముస్తు । హరియోజనగ్రహవిధి వర్ధవాదే-
 నోన్నయతి “ఇన్ద్రోపృతమహా తస్య శీఘ్రకపాల ముదౌజ్జిత్ సద్రో-
 ణకలశోఽభవత్ తస్మాత్సోమ స్సమస్రవత్సహరి యోజనోఽభవత్ ”
 (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౯౮) ఇతి । ఉదౌజ్జిత్ ఉత్తానమభవత్ । యస్మాద్వృత్ర-
 శిరసానిష్పన్నాత్ ద్రోణకలశాత్సృతః సామరసా హరియోజనో భవత్
 తస్మాత్ ద్రోణకలశేన హరియోజనం గృహ్ణీయాత్ । ధానామేశనవిధత్తై-
 “తంవ్యచికిత్సజ్జహవానీకమాహాషాకమితి సోఽమన్యత యద్ధోష్యామ్యా-
 మగ్ హూష్యామి యన్న హూష్యామి యజ్ఞవేశనం కరిష్యామితి తమ-
 ద్ధ్రియత హూతుగ్ సోగ్నిరబ్రవీన్న మయ్యామగ్ హూష్యామితి తంధా-
 నాభిరశ్రీణాత్ తగ్ శ్రుతం భూతమజ్ హూష్యాద్ధానాభిహారియో జన-
 గ్ శ్రీణాతిశ్రుతత్వాయ శ్రుతమేవై సంభృతం జుహూతి ” (సం-౬ కా|
 ౫|ప్ర|౯౮) ఇతి । తంహరియో జనగ్రహంప్రతి ఆమనువక్త్వం యజ్ఞవేశనం
 యజ్ఞ విఘాతకం అద్ధ్రియతానగ్నస్త్రైస్తం గ్రహం హూతుం నిశ్చయమక-
 రోత్ న హూష్యసిమాహాషీః శృతంభూతంపక్త్వం జాతం । ధానానాం
 బాహుశ్యంవిధత్తై “బహ్వీభిశ్శ్రీణాత్యేతావతీరేవాస్యాముష్టికలోకేకా-
 మదుఘాభవన్త్య ధోఖిల్వాహురేతావా ఇన్ద్రస్యపృశ్నయగ్ కామదుఘా-
 యధారియోజనీరితి తస్మాద్భృహ్విభిః శ్రీణీయాత్ ” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౯౮)
 ఇతి । సంఖ్యాయాయావశ్యో ధానాస్తావత్యో యజమానస్యస్వగ్నే కామధేన-
 వోభవన్తి । కీళ్ళహరియో జనీధానా ఇన్ద్రస్యకామధేనవః । పృశ్నయ-
 అల్పతనవః । సవనీయస్యవశోఽపరిధిషు సహృతేషు హరియోజనకాలఇ-
 త్యేతద్విధత్తై “ముక్తామేవా ఇన్ద్రస్యహరీ సోమపానౌ తయోఽపరిధయ-
 ఆధానం యదప్రహృత్యపరిధీజాహుయాదన్తరాధానా భ్యాం ఘానం
 ప్రయచ్ఛేత్సహృత్యపరిధీజాహూతినిరాధానాభ్యామేవ ఘానంప్రయ-

చ్చతి” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౯|౨) ఇతి | ఋక్సామవేదా ఇష్టస్యాశ్వా, తావ
 ప్యత్రసోమంపితః, అతపవ హయోధానా ఇత్యుక్తిం | సవనీయప
 శ్వశ్శభూతా యేపరిధయోగ్నిం పరితప్తవృత్త్యేన నితేతయో రశ్వయో రా
 ధానం | ఆదీయతే ముఖేప్రక్షిప్యతేశ్వం నియన్తుమిత్యాధానం ఖలీనం |
 ముఖస్యాన్తస్థిత మాధానం యయోరశ్వయోస్తాభ్యామన్తరాధానాభ్యాం
 పరిధిప్రపరణాదూర్ధ్వం హూమేనాధానత్వాత్ సుఖేనఘోస్తుం శ
 క్యతే | నాత్రాధ్వయో హూమోఽగ్నిస్తాన్నేతురిశ్యముసార్థం విధత్తే “ఉ
 న్నేతాజు హూతి యాతయామేవ హ్యోగర్హస్థ్యధ్వయః స్వగాక్యతో
 యదధ్వయం జాహుయాద్యధా విముక్తంపునర్దునక్తితాస్యగేవతత్”
 (సం-౬కా|౫|ప్ర|౯|౨) ఇతి | ఎతస్మిన్గాతే అధ్వయాయోస్తాత్ స్వగా
 క్యతః స్వాగ్నీనగతిః కృతప్రధానగ్రహణాం సమాప్తత్వేన పారతంత్ర్యా
 భావాత్తస్మాదయం గతసారూప ఇవ | తథాసత్యధ్వయో హూమో
 మే ముక్తస్యబలీవర్జస్యత్రాన్తస్య పునశ్శక్తయోగఇవ భవతి | గృహీత
 స్యహరియోజనస్య హూమాత్పూర్వం శిరసిధారణంవిధత్తే “శీర్షణన్మ
 ధిధాయ జుహూతిశీర్షణతోహిస సమభవత్” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౯|౨)
 ఇతి | అత్రసూత్రం “బహ్వీభిధానాభిః శ్రీత్వాశీర్షణన్మని నిధాయో
 పనిమగ్న్య” ఇతి | హూమకాతే ష్పిత్రావణదేశాదీవత్పురతః చలనం
 కృత్వా హూతవ్యమితి విధత్తే “విక్రమ్య జుహూతివిక్రమ్య హీన్స్త్రా
 వృత్రమహన్తస్మదై” (సం-౬కా|౫|ప్ర|౯|౨) ఇతి | భక్షణకాలే హరి
 యోజనధానానాం మానసం చవణం విధత్తే “పశవోవై హరియోజనీ
 యత్ సమ్మిధ్యాదల్పా ఎనంపశవో భుజ్జన్తఉవతిష్ఠేరక్ యన్నసంభిం
 ద్యాన్మహవఎనంపశవో భుజ్జన్తఉవతిష్ఠేరక్ మనసాసంబాధత ఉభయంకిరో
 తి బహవ ఎవైనం పశవోభుజ్జన్త ఉవతిస్సన్తే” (సం-౬కా | ౫|ప్ర | ౯|౨)
 ఇతి | పశుప్రాప్తిహేతుత్వాత్ ధానాః పశవస్సమ్మిధ్యాదైవైః ఖండయ
 త్ | తథాసతి కతిచిదేవ పశవవనం యజమానం శీరదానాదిభిః పాల

యన్తస్య ప్రాప్నయః, అసమ్మేదే బహవన్ ప్రాప్నవన్తోఽపి క్షీరాదిభి
 ర్నపాలయన్తి । మానససర్వణేతు సమ్మేదనమసమ్మేదన శ్చైత్యభయస్య
 కృతత్వాత్పశూనాం నాల్పత్వం నాపిక్షీరాది రాహిత్యశ్చ । ఉన్నైత్యహ
 న్నగతం హుతశేషం సర్వే భక్షయితుమున్నేతు రనుజ్ఞామపేక్షేరన్నితి
 విధత్తై “ఉన్నైత్యుపహవ మిచ్ఛన్తైయ ఏవతత్ర సోమపీఢస్తమేవా
 వరున్ధతే” (సం-౬ కా. ౫. ప్ర. ౧౭) ఇతి । సర్వభక్షితా వశేషాణాం ద్రోణ
 కలశగతసోమానాం నిసయనం విధత్తై “ఉత్తరవేద్యాం నివపతపశవోనా
 ఉత్తరవేదిన్ పశవో హరియూజనీః పశుష్వేవపశూనా ప్రతిస్థాపయన్తి”
 (సం-౬ కా. ౫. ప్ర. ౧౭) ఇతి । గ్రహహూమే పరిసమాప్తై సత్తిగ్రహాప్ర
 శంసతి “గ్రహాన్యా అనుప్రజ్ఞాన్ పశవన్ ప్రజాయన్తై” (సం-౬ కా. ౫. ప్ర.
 ౧౮) ఇతి । అతపవవిభజ్యస్పష్టయతి “ఉపాగ్ శ్వస్తయోమావజావయః
 శుక్రామన్థినౌ పురుషా ఋతుగ్రహనేకశఘా ఆదిత్యగ్రహం గావః”
 (సం-౬ కా. ౫. ప్ర. ౧౮) ఇతి । ఆదిత్యగ్రహస్య గవాశ్చ సాదృశ్య ప్రదశ్శ
 నేన గ్రహమనుగవాం జన్మోపపాదయతి “ఆదిత్యగ్రహా భూయిష్ఠాభిః
 ఋగ్విశ్వకావ్యతే తస్మాద్దావః పశూనాం భూయిష్ఠాః” (సం-౬ కా. ౫. ప్ర.
 ౧౮) ఇతి । కదాచన స్తరీరసీత్యాదికా ఋచోభూయిష్ఠాః । ఉపాగ్ శుక్రహ
 మను జాతానాం గ్రహాణ సహస్రిత్వసామ్యం దశయతి “యత్త్రిరు
 పాగ్ శుగ్ హస్తైసవిగృహ్ణోతి తస్మాద్ద్విత్రీ నజాజనయత్” (సం-౬ కా. ౫. ప్ర.
 ౧౮) ఇతి । ద్వావాత్మీ వానతుత్రిభ్యోధిక మపత్యం సాసహజనయతి ।
 యస్మాదన్తయోషగ్రహ సుకోచకసంఖ్యావిశేషా నశ్రుతః తస్మాత్
 తమను జాయమానానా మవీనాం భూయిష్ఠత్వం యగపద్యక్త * . మి
 త్యాహ “అధావయో భూయసీః” (సం-౬ కా. ౫. ప్ర. ౧౮) ఇతి । అథకథశ్చి
 దా గ్రయణాత్ సోమఃక్షీయేత తదాద్రోణకలశాత్ తద్గ్రహణం విధత్తై
 “పితావా ఎవయదా గ్రయన్తః పుత్రకలశో యదా గ్రయన్త ఉపదశ్యేత్

కలశః స్థాపితాద్యధా పితాపుత్రం ఊత ఉపధావతితా దృగవతత్ ”
 (సం-౬ కా|౫ ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ప్రథమోత్పన్నత్వా దాగ్రయణి పితా ప
 శ్చాద్భవితయా కలశః పుత్రః । ఊత్య పితాక్షీణవృత్తిః జీవనాథం ఉప
 ధావతి ఉపసపతీపుత్రం । కలశే సామక్షయే వై పరిత్యం విధత్తై “యతః
 లత ఉపదస్యే దాగ్రయణాద్భాస్థాపితాద్యధా పుత్రం పితరం ఊత ఉపధా
 వతితాదృగవతత్ ” (సం-౬ కా|౫ ప్ర|౧౦౮) ఇతి । కలశస్థాపనం గ్రహే
 ౭ విధానయతి “ఆత్మావాపిషయజ్ఞస్య యదాగ్రయణో యద్గ్రహా
 వాకలశో వోపదస్యే దాగ్రయణాద్భాస్థాపితాద్యధా పుత్రం పితరం ఊత ఉపధా
 వతితాదృగవతత్ ” (సం-౬ కా|౫ ప్ర|౧౦౮) ఇతి । యజ్ఞముధ్యవర్తిత్వా దాగ్రయణో
 యజ్ఞస్థాపితా । దృష్టాంతత్వేన కలశస్థాపనమపాదానం నష్టం యజ్ఞమనేన
 గ్రహణేనాత్మన ఉపరిపునస్సందధాతి । అథస్థాల్పాహూమసాధనత్వాభావే
 న తాన్నిష్ఠానిష్ఠాహూమసాధనం దారుపాత్రం ప్రశంసతి “అవిజ్ఞాతోవా
 పిషగృహ్యతే యదాగ్రయణి స్థాల్పాగృహ్యతే వాయవ్యేన జుహూతి తస్మా
 ద్గర్భేణావిజ్ఞాతేన బ్రహ్మహా ” (సం-౬ కా|౫ ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అవాయోభూ
 షేత్యాదిగ్రహణ మస్త్రేష్టు యధాదేవతాస్వనామవిశేషేణ విజ్ఞాయతే
 నతధాయేదేవా దివ్యే కాదశస్థేత్యత్రనామవిశేషశ్రుతేః । తస్మాదవిజ్ఞాత
 ఆగ్రయణి స్థాల్పాగృహ్యత్యగృహ్యతేవ, నతు జుహూతి, వాయవ్యే
 నతు దారుపాత్రేణ జుహూతి । యస్మాద్యేదేవా ఇతి మన్తోక్త్యా అవి
 జ్ఞాతనామకా త్రయస్త్రింశతోదేవానుద్దిశ్య స్థాల్పాగృహీతః సోమోగ్ర
 హణమాత్రేణ తద్దేవతా తృప్తావపి హూమాభానాత్ పరిత్యక్త ఇవ । త
 స్మాల్లోకేష్యవిజ్ఞాతేన గర్భేణ బ్రహ్మహాభవతి । ప్రాప్తేభ ర్థరే జారజ
 మ్యోగర్భోభర్తారం ప్రత్యవిజ్ఞాతస్తేన గర్భేణోత్పన్నం బ్రహ్మజహతి పరి
 త్యజతీతి బ్రహ్మహా । అవిజ్ఞాతయోగభాగ్రయణయోః పరిత్యగస్తుల్యః ।
 తచ్చస్థానీగతం సోమం పునదాదుమయేనా న్తయామపాత్రేణ సావిత్రా
 థం గృహీత్వా జుహూతి । తతో దారుపాత్రం ప్రశస్తం । ప్రకారాంతరేణ
 దారుపాత్రాని ప్రశంసతి “అవభృథమవయై వైపరాధాలీరస్యస్త్వద్వాయ

వ్యానిహర నితస్మాత్ (స్త్రీ)యంజాతాం పరాస్యస్త్యుత్పమాగ్ సగ్ హర
 ని” (సం-౬ కా|౫|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । యదా అవభృథం గచ్ఛన్తి తదా నీమాగ్ర
 యణోక్త్యధ్రు వాదిత్యస్థాలీశ్చతస్రో వేద్యామేవ పరాస్యన్తి పరిత్యజన్తి
 వాయవ్యానితు దారుపాత్రాః శుద్ధరన్తి అవభృథదేశేనయన్తి । తస్మాత్
 స్థాలీవల్లోకేఽపి (స్త్రీ)యందుహితరంబివాహేనవరకుతేపరిత్యజన్తిపుమాగ్
 నస్తువాయవ్య వచుద్ధరన్తి సమ్యక్ప్రేషయన్తి పురోరుచగ్రహణంసాదనఞ్చ
 క్రమేణప్రశంసతి “యత్పురోరుచమాహయధావస్యస ఆహరతితాన్యగేవ
 తద్యద్గ్రహంగృహ్లాతియధావస్యస ఆహృత్యప్రాహ తాదృగేవతద్యత్సాద
 యతి యధావస్యస ఉపనిధాయాపక్రామతి తాదృగేవతత్” (సం-౬ కా|
 ౫|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఉపయామగృహీతోసీత్యేతస్మాత్ పూర్వంవత్యమాన
 త్యాదా వాయోభూషేత్యాదికా పురోరుక్ । వస్యసేవమమత్తమాయ
 రాజామాత్యాదికాయ యధాలోకేధనికాయోపాయనమాహృత్య ఏతదే
 వ మమేత్యుక్త్వా పురతోనిధాయగచ్ఛన్తితథా పురోరుగాదిత్రయం ద్రప్త
 వ్యం । యజుస్సామనీనిస్తన్నివ పురోరుచంప్రశంసతి “యదైవ్యజ్ఞస్యసా
 మ్నామజుషాక్రియతేశీధిలం తద్యద్యచాతద్వధం పురస్తాదుపయామాయ
 జుషాగృహ్యన్తఉపరిష్టాదుపయామాఋచాయజ్ఞస్యధృత్యై” (సం - ౬ కా|
 ౫|ప్ర|౧౦౮) ఇతి । యజ్ఞసమ్బంధియదజ్ఞంయజుస్సామభ్యాంక్రియతేతద్విధిలమి
 వ । దేవేషుసర్వత్రవిశ్వాసాయతదేతద్యచాభ్యుక్తమిత్యుచ ఏవోదాహ
 రణాత్ । ఉపయామగృహీతోఽస్యస్తర్య చ్చమమఘవన్నిత్యాదిమన్తై
 గృహ్యమాణాః పురస్తాదుపయామాః । ఆవాయో భూషేత్యాదిభిస్త్రా
 పరిష్టా దుపయామాః । తత్రయజుషాదాధ్యార్థ ముపయామపూర్వత్వం ।
 ఋచస్తుస్వయమేవ దృఢత్వాన్న తత్పూర్వత్వం । తదుభయం యజ్ఞస్య
 ధృత్యై భవతి । సోమపాత్రాణి ప్రశంసितుంద్వేధా విభజతి “ప్రాన్యాని
 పాత్రాణియుజ్యన్తేనాన్యాక్” (సం - ౬ కా| ౫|ప్ర| ౧౦౮) ఇతి ।
 కానిచిత్పాత్రాణిప్రకషేణ యుజ్యన్తేఅనుష్ఠీయన్తే పునరావర్త్యన్తఇత్య
 ర్థః । యధాఉపాగ్ శ్వేన్తయామపాత్రయోః ప్రాతస్సవనేప్రయుక్త
 యోః పునస్తృతీయసవనేపి ప్రయోగః “యదుపాగ్ శుపాత్రేణ పాత్నీ

వతమాగ్రయణా ద్దృష్టతీ । అస్తయోమపాత్రేణ సావిత్రమాగ్రయణా
 ద్దృష్టతీ ” ఇత్యమ్నాతత్వాత్ అన్యానితునావర్త్యనేకిస్తుసకృదేవాను
 స్మీయంతే । తద్యథా । ద్విదైవత్యదగిగ్రహదీనితేషుసకృదనుష్ఠితేషు స్వగ-
 జయః * ఆవృత్తేస్త్యేత్యేకోకజయ ఇతిప్రశంసతి “యాని పరాచీనానిప్రయు
 జ్యస్తేఽముమేవతైలోకమభిజయతి పరాజివహ్యసౌలోకో యానిపునగిప్ర
 యుజ్యస్తఇమమేవతైలోకమభిజయతిపునగిపునరివహ్యయంలొకః” (సం-
 ౬కా|౫||ప్ర|౧౦౮) ఇతి । పరాచీనాన్యనివృత్తాని తానిస్వగః పరాజీవా
 నావృత్తఇవస్వగేఽస్థితస్యాపి పునజన్మాన్తరేపిస్వగఃగిప్రాప్తుం ఉద్యో
 గాసమ్భవాత్ । మనుష్యలోకేస్థితస్యతుపునరేతదర్థముద్యమోస్తీతి తస్య
 పానగిపున్యం । ప్రకారాన్తరేణప్రశంసతి “ప్రాన్యానిపాత్రాణి యుజ్యంతే
 నాన్యానియాని పరాచీనాని ప్రయుజ్యంతేతాన్యన్వోషధయగిపరాభవన్తి
 యానిపునగిప్రయుజ్యంతే తాన్యన్వోషధయగి పునరాభవన్తి” (సం-౬కా|
 ౫||ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఫలపాకేవినాశః పరాభవః । సంవత్సరాన్తైతదుత్పత్తిః
 పునరాభవనం । ప్రకారాన్తరేణప్రశంసతి “ప్రాన్యానిపాత్రాణిప్రయుజ్య
 ంతే నాన్యానియాని పరాచీనాని ప్రయుజ్యంతేతాన్యన్వారణ్యాః పశవోరణ్య
 ముపయన్తి యానిపునగిప్రయుజ్యంతే తాన్యనుగ్రామ్యాః పశవోగ్రామము
 పావయన్తి” (సం-౬కా|౫||ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఆరణ్యవ్యాఘ్రాదయోఽర
 రణ్యమేవోపయన్తినకదాచిదపిగ్రామం । గ్రామ్యాస్తుగవాదయస్తృణుతు
 మరణ్యేగత్వాపునగ్రామం ప్రత్యాగచ్ఛన్త్యైవ । శస్త్రంప్రశంసతి “యో
 వైగ్రహణాం నిదానంవెదనిదానవాక్ భవత్యాజ్యమిత్యుక్తం తద్వైగ్ర
 హణాంనిదానం యదుపాగ్ శుశగ్సతి తదుపాగ్ శ్వస్తయోమయో
 యాదుచ్చైస్తదితరేషాంగ్రహణామేతద్వైగ్రహణాంనిదానం య ఏవం
 వెదనిదానవాక్ భవతి” (సం-౬కా|౫||ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ఆజ్యమిత్యుక్తం
 ఆజ్యప్రఉగాదినామకం శస్త్రంప్రశంసాద్వారాగ్రహేనుష్ఠాన ప్రయోజక
 త్వాద్యగ్రహణాంనిదానంమూలకాతణం । తదేతద్యోవెదసనిదానవాక్చరజే

విభిర్మాతా పితృస్వామిభిః సంయుక్తోభవతి | శస్త్రైష్వపియునుపాగో శుశ
 వ్యతేతద్వయోగ్రహయోనికానం | యదుచ్చైస్తదితరేషాం సర్వేషాం |
 ఇత్యేవం విశేషం జానతోఽపి తదేవ ఫలం | స్థాలీ వాయవ్యరూపం ద్వస్త్యం
 ప్రశంసతి “యోవైగ్రహణాం మిధునం వెదప్రప్రజాయాపశుభిమిః దునై
 జాయతే స్థాలీభిరశ్యేగ్రహగృహ్యతై వాయవ్యైరస్య పతద్యైగ్రహ
 ణాం మిధునం యవవం వెదప్రప్రజాయాపశుభిమిధునైజాయతే” (సం-
 ౬ కా | ౫ ప్ర | ౧౦౮) ఇతి | ఆగ్రయణాక్యాదిగ్రహః (స్త్రీ) రూపాభిః సృజ్యయ
 స్థాలీభిగృహ్యతై, ఉపాశ్వత్వంతయా మాదిగ్రహస్త్రు పుగుషరూపైర్దా
 రుమయైర్వా యైః | వెదనేతుననువ్యమిధునైః పశుమిధునైశ్చ ప్రజా
 యతేయుక్తోభవతే | యవవం వెదేతి పునరభిధానముపసంహారార్థం | అధన
 వనీయపురోడాశావిధతే “ఇన్ద్రస్త్వష్టుః సోమమభివహాఽపిబత్సవ్యజ్ఞే
 వ్యాఘ్రేత్సత్సత్సానారమణం నావిన్దస్య పితాననుసవనం పురోడాశానపశ్య
 త్సాన్నిరవపతైవైః సత్సత్సానారమణమకురుత తస్మాదనుసవనం పురోడా
 శానరమ్యతై తస్మాదను స వనం పురోడాశానాం ప్రాశ్నీయాదాత్మన్నే
 వారమణం కురుతేనైసగ్ సోమోఽతిపవతే” (సం - ౬ కా | ౫ ప్ర |
 ౧౦౮) ఇతి | ఇన్ద్రేణ విశ్వరూపాభిధేయత్వష్టుః పుత్రేహతే సతి కు
 పితస్త్యష్టా వినేద్వగ్రి సోమయాగం కర్తుం ప్రవృత్తః తదానీమస్తోఽభివ
 హాబలాదేవాఽపిబత్ | స ఇన్ద్రః సహసాపీతస్య సోమస్య ఉదరమధ్య
 ఇతస్తతో విధావనాద్వ్యాఘ్రేత్ వివిధామార్తిం ప్రాప్నోత్ | తే
 నాతః స ఇన్ద్రః స్వాన్నని ఆరమణం సుఖం నాలభత్ | తతః త్రిష్వపిసవనే
 షు సవనీయపురోడాశైః సుఖం ప్రాప్తవాః | తస్మాత్పురోడాశానిరుప్య
 తచ్చేష్టభక్షణే సుఖం భవతి | సోమశ్చైస్సం నాతిపవతే నేతస్తతః స శ్చార్దే
 ణబాధతే | తేషు సవనీయపురోడాశేషు పశ్చాద్రవ్యవిధి మధావాదేనో
 న్నయతి “బ్రహ్మవాదినోవదన్తి సర్వానయజుషాపక్షిరారమ్యతేఽథకిం య
 జ్ఞస్యపాక్షిత్వ మితిధానాః కరన్ముః పరివాపగపురోడాశః పయస్యాతే
 న పక్షిరారమ్యతే తద్యజ్ఞస్యపాక్షిత్వం” (సం-౬ కా | ౫ ప్ర | ౧౦౮) ఇతి ప

జ్ఞాత్వ రావ జ్ఞోరిత్యామూతత్వాత్ పశ్చసంఖ్యాయోగేన పాజ్ఞాత్వం
వక్తవ్యం । యుచోయజుషోవానాస్తీకాచిన్నియతా పశ్చసంఖ్య । నచమా
భూత్వాజ్ఞాత్వమితివాచ్యం, పాజ్ఞోయజ్ఞాభితి సవత్తోద్భూషణాత్ ।
అతఃకింపాజ్ఞాత్వమితిప్రశ్నః । ధానాదిద్రవ్యేషు నియతయా పశ్చసంఖ్య
యా పాజ్ఞాత్వమిత్యత్తరం । భ్రష్టాయవాఃథానాః । ఆజ్యసంయుక్తాః స
క్తవగ్గకరవ్యుః । వ్రీహి జన్యాలాజాః పరివాపాః । పిష్టవికారఃపురోఢాశః ।
క్షీరవికారఃపయస్యా॥

అథమీమాంసా.

॥ తృతీయాధ్యాయస్య పశ్చమపాదేచిన్తితం॥ ॥

“కింస్యాచ్యమసినామేవ హరియోజనభక్షణం ।

సవేషాంవాగ్రినుస్తేషాం పూర్వవా క్యేనసన్నిధేః॥

లిప్సన్తేసవేషవేతి హరియోజనవాక్యతః ।

గ్రావస్తుతోఽప్యస్తిభక్ష శ్చనుసిత్యమకారణం” ॥ ఇతి॥

“హరిరసిహరియోజనః ” ఇత్యనేనమన్తేణ గృహ్యమాణోగ్ర
హణాహరియోజనః । హూత్యబ్రహ్మేదయశ్చమసినః । యస్తుచతుర్థాం
హూత్యాణాం మధ్యేచతుర్థోగ్రావస్తున్నామకౌస్తి నాసౌచమసీ । త
త్రచమసినామేవహరియోజనే భక్షణం । కుతః । యథాచమసమన్యాం
శ్చమసినోభక్షయన్తిఅదైతస్యహరియోజనస్య సవేషవ లిప్సన్త ఇత్య
త్ర పూర్వవా క్యేచమసినాం సన్నిహితత్వేనోత్తరవా క్యేనవేశజ్జనతే
షామేవాభిధాతవ్యత్వాత్ । అతానాస్తి తత్రగ్రావస్తుతోభక్ష ఇతి ప్రా
ప్తేబ్రూమః । అథశబ్దేనవవకారేణచ చమసీ మాత్రిత్వశబ్దామహోద్యవా
క్యేనవిహితస్యసర్వభక్షణస్య సన్నిధిమాత్రేణ సజ్జ్గిచాయోగాదస్తి
గ్రావస్తుతోపిభక్షః । తస్మాచ్ఛమసిత్యం నభక్షణకారణం॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే అష్టావింశోఽనువాకః॥*

అథ తై త్రి రీ య స ం హి తా.

అగ్నా^౧ ఆయాగ్^౨ పివవస^౩ ఆసువో^౪ జ్జమిష^౫ జ్జునః^౬ । ఆ^౭ రో^౮ బా^౯ ధస్వ^{౧౦} దు^{౧౧} చ్చు^{౧౨}
సాం^{౧౩} । ఉ^{౧౪} ప్ర^{౧౫} యా^{౧౬} మగ్^{౧౭} హీ^{౧౮} తో^{౧౯} స్త్య^{౨౦} గ^{౨౧} యే^{౨౨} త్వా^{౨౩} తే^{౨౪} జ^{౨౫} స్వ^{౨౬} త^{౨౭} ఏ^{౨౮} ష^{౨౯} తే^{౩౦} యో^{౩౧} న^{౩౨} ర^{౩౩} గ్^{౩౪}
యే^{౩౫} త్వా^{౩౬} తే^{౩౭} జ^{౩౮} స్వ^{౩౯} తే^{౪౦} ॥ అ^{౪౧} గ్^{౪౨} త్ర^{౪౩} యో^{౪౪} వి^{౪౫} గ్^{౪౬} శ^{౪౭} తిః^{౪౮} ॥ ౨౯ ॥

ఉ^౧ త్త్రి^౨ వ్తో^౩ నో^౪ జ^౫ సా^౬ స^౭ హ^౮ పీ^౯ త్వా^{౧౦} శి^{౧౧} ప్రే^{౧౨} అ^{౧౩} వే^{౧౪} వయః^{౧౫} । సో^{౧౬} మ^{౧౭} మి^{౧౮} న్ద్ర^{౧౯} చ^{౨౦} మూ^{౨౧}
సు^{౨౨} తం^{౨౩} । ఉ^{౨౪} ప్ర^{౨౫} యా^{౨౬} మగ్^{౨౭} హీ^{౨౮} తో^{౨౯} నో^{౩౦} స్త్య^{౩౧} గ^{౩౨} యే^{౩౩} త్వా^{౩౪} జ^{౩౫} స్వ^{౩౬} త^{౩౭} ఏ^{౩౮} ష^{౩౯} తే^{౪౦} యో^{౪౧} వి^{౪౨} ర^{౪౩} గ్^{౪౪}
య^{౪౫} త్వా^{౪౬} జ^{౪౭} స్వ^{౪౮} తే^{౪౯} ॥ ఉ^{౫౦} త్త్రి^{౫౧} వ్తో^{౫౨} నో^{౫౩} జ^{౫౪} వి^{౫౫} గ్^{౫౬} శ^{౫౭} తిః^{౫౮} ॥ ౩౦ ॥

త^౧ రణి^౨ వి^౩ శ్వా^౪ ద్వి^౫ తో^౬ జ్యో^౭ తి^౮ వ్రా^౯ ద^{౧౦} సీ^{౧౧} సూ^{౧౨} య్య^{౧౩} । వి^{౧౪} శ్వ^{౧౫} మా^{౧౬} భా^{౧౭} సీ^{౧౮}
రో^{౧౯} చ^{౨౦} నం^{౨౧} । ఉ^{౨౨} ప్ర^{౨౩} యా^{౨౪} మగ్^{౨౫} హీ^{౨౬} తో^{౨౭} నో^{౨౮} స్త్య^{౨౯} గ^{౩౦} యే^{౩౧} త్వా^{౩౨} భ్రా^{౩౩} జ^{౩౪} స్వ^{౩౫} త^{౩౬} ఏ^{౩౭} ష^{౩౮} తే^{౩౯}
యో^{౪౦} ని^{౪౧} స్సూ^{౪౨} య్య^{౪౩} య^{౪౪} త్వా^{౪౫} భ్రా^{౪౬} జ^{౪౭} స్వ^{౪౮} తే^{౪౯} ॥ త^{౫౦} రణి^{౫౧} వి^{౫౨} గ్^{౫౩} శ^{౫౪} తిః^{౫౫} ॥ ౩౧ ॥

అ^౧ ప్షా^౨ య^౩ స్వ^౪ మ^౫ ది^౬ న్త^౭ మ^౮ సో^౯ మ^{౧౦} వి^{౧౧} శ్వా^{౧౨} భి^{౧౩} క్రా^{౧౪} తి^{౧౫} భిః^{౧౬} । భ^{౧౭} వా^{౧౮} న^{౧౯} స^{౨౦} ప్ర^{౨౧} ధ^{౨౨}
స్త^{౨౩} మః^{౨౪} ॥ అ^{౨౫} న^{౨౬} వ^{౨౭} ॥ ౩౨ ॥

ఈ^౧ యు^౨ ష్టే^౩ యే^౪ పూ^౫ ర్వ^౬ త^౭ రా^౮ మ^౯ ప^{౧౦} శ్య^{౧౧} వ్య^{౧౨} చ్చ^{౧౩} న్తీ^{౧౪} ము^{౧౫} వ^{౧౬} స^{౧౭} న^{౧౮} మ^{౧౯} ర్త్య^{౨౦} సః^{౨౧} ।
అ^{౨౨} సా^{౨౩} భి^{౨౪} క్రా^{౨౫} ను^{౨౬} ప్ర^{౨౭} తి^{౨౮} చ^{౨౯} త్త్యో^{౩౦} భూ^{౩౧} దో^{౩౨} తే^{౩౩} య^{౩౪} ని^{౩౫} యే^{౩౬} అ^{౩౭} ప^{౩౮} రీ^{౩౯} ము^{౪౦} ప^{౪౧} శ్య^{౪౨} ॥ ౩౩ ॥

ఈ^౧ యు^౨ రే^౩ కా^౪ న్న^౫ వి^౬ గ్^౭ శ^౮ తిః^౯ ॥ ౩౩ ॥

జ్యో^౧ తి^౨ వ్రా^౩ ద^౪ త్వా^౫ సా^౬ ద^౭ యా^౮ మి^౯ జ్యో^{౧౦} తి^{౧౧} వ్రా^{౧౨} తం^{౧౩} త్వా^{౧౪} సా^{౧౫} ద^{౧౬} యా^{౧౭} మి^{౧౮} జ్యో^{౧౯} తి^{౨౦} ర్వి^{౨౧} దం^{౨౨} త్వా^{౨౩} సా^{౨౪} ద^{౨౫} యా^{౨౬} మి^{౨౭} భా^{౨౮} స్వ^{౨౯} తీం^{౩౦} త్వా^{౩౧} సా^{౩౨} ద^{౩౩} యా^{౩౪} మి^{౩౫} మల్ల^{౩౬} లా^{౩౭} భ^{౩౮} వ^{౩౯} న్తీం^{౪౦} త్వా^{౪౧} సా^{౪౨} ద^{౪౩} యా^{౪౪} మి^{౪౫} దీ^{౪౬} వ్య^{౪౭} మా^{౪౮} నాం^{౪౯} త్వా^{౫౦} సా^{౫౧} ద^{౫౨} యా^{౫౩} మి^{౫౪} రో^{౫౫} చ^{౫౬} మా^{౫౭} నాం^{౫౮} త్వా^{౫౯} సా^{౬౦} ద^{౬౧} యా^{౬౨} మి^{౬౩} బ్ర^{౬౪} హ^{౬౫} జ్యో^{౬౬}

తిషం త్వాసాదయామి బాధయన్తీం త్వాసాదయామి జాగ్రతీం త్వాసా
దయామి॥౧॥జ్యోతిష్మతీగ్ వడ్విగ్ శతిః॥౩౪॥

ప్రయాసాయ స్వాహా యాసాయ స్వాహావియాసాయ స్వాహాసం
యాసాయస్వాహాద్యాసాయ స్వాహావయాసాయస్వాహా శుచేస్వా
హా శోకాయస్వాహా తప్త్యత్యైస్వాహా తపతైస్వాహా బ్రహ్మహత్యాదై
స్వాహాసప్త్యైస్వాహా॥౧॥ప్రయాసాయచతుర్విగ్ శతిః॥౩౫॥

చిత్తగ్ సన్తానేన భవం యక్నా రుద్రం తస్మాపశుపతీగ్ ఘోర
హృదయేనాగ్నిగ్ హృదయేనరుద్రం లోహితేన శవణం మతిస్సాఖ్యాం
మహాదేవమన్త్రం హాశ్వేనాపిస్తహనగ్ శిశ్నేనాశ్శాఖ్యాం॥౧॥

చిత్తమస్తాదశ॥౩౬॥

ఆతిష్ఠ వృత్రహా రథం యుక్తాతే బ్రహ్మణాహరీ అవాచీనగ్ సుతే
మనాగ్రావాకృణోతువగ్నుసా ఉప్రయామగృహీతా సీద్ధాయ త్వాహో
డశినే ఏష తెయోనిరిస్తాయ త్వాహోడశినే॥౧॥ఆతిష్ఠగ్ వడ్విగ్ శతిః॥౩౭॥

ఇన్ద్రమిద్ధరీ వహతా ప్రతిధృష్ట శవసమృషీణాశ్చ సుతీరుపయజ్ఞా
మానుషాణాం ఉప్రయామగృహీతా సీద్ధాయ త్వాహోడశినే ఏష తెయో
నిరిస్తాయ త్వాహోడశినే॥౧॥ఇన్ద్రం త్రయోవిగ్ శతిః॥౩౮॥

అసావిసోమ ఇన్ద్రం తే శవిష్ఠ ధృష్టవాగహి । ఆత్వా పుణక్షిప్తి
యగ్ రజః సూయణం రత్తిభిః ఉప్రయామగృహీతా సీద్ధాయ త్వాహో
డశినే ఏష తెయోనిరిస్తాయ త్వాహోడశినే॥౧॥అసావిస్సప్తవిగ్ శతిః॥౩౯॥

స॒వ॒స్య ప్ర॒శీ॒వీ॒ర్ భూ॒మి॒స్త్వో॒వస్థ ఆ॒ధిత॑ । స్తో॒నా॒స్త్వై సు॒వదా॑భ॒వ
య॒చ్ఛా॒స్త్వై శ॒ష్ట్య॑న॒ప్రధాః॑ । ఉ॒ప॒యా॒మగృ॑హీ॒తౌ సీ॒ద్ధా॒యత్వా పో॒క్షశి॑
న॒ ప॒వ॒తే యో॒నిర్ద్రా॒యత్వా పో॒క్షశి॑నే॒॥౧॥ స॒వ॒స్య వ॒ద్విగ్ శతః॑॥౪౦॥

సు॒హాగ్ ఇ॒న్ద్రో వజ్ర॑బా॒హుః పో॒క్షశీ॑ శ॒ష్ట్యయి॑చ్ఛతు । స్వ॒స్త్రి॒నో
హ॒ఘ॒వా కరో॑తు హ॒స్తు పా॒ప్తానం॑ యో॒స్మాద్వే॒ష్టే । ఉ॒ప॒యా॒మగృ॑హీ॒
తౌ సీ॒ద్ధా॒యత్వా పో॒క్షశి॑న॒ ప॒వ॒తే యో॒నిర్ద్రా॒యత్వా పో॒క్షశి॑నే॒॥౧॥
సు॒హా॒న్వద్విగ్ శతః॑॥౪౦॥

స॒జో॒షా ఇ॒న్ద్రస్సగ్గో॑ మ॒రుద్భి స్సో॒మంపి॑బ పృత్రహం॒ఘరవి॑ద్వా॒ ।
జ॒హీ శత్రూ॑గ్ ర॒వమృ॑థో నుగ॒స్వాధా॒భయం॑ కృ॒ణు॒హి విశ్వ॑తా॒నః ।
ఉ॒ప॒యా॒మగృ॑హీ॒తౌ సీ॒ద్ధా॒యత్వా పో॒క్షశి॑న॒ ప॒వ॒తే యో॒నిర్ద్రా॒యత్వా
పో॒క్షశి॑నే॒॥౧॥ స॒జో॒షాస్త్రిగ్ శతః॑॥౪౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే పకో
నత్రింశ త్రింశ ఏకత్రింశ ద్వాత్రింశ త్రయస్త్రింశ చతుస్త్రింశ పంచత్రింశ
షట్త్రింశ సప్తత్రింశాష్టత్రింశైకోనచత్వారింశచత్వారింశైకచత్వారింశ
ద్విచత్వారింశాస్తాః క్రమేణ చతుర్దశానువాకాః॥౨౯॥౩౦॥౩౧॥౩౨॥౩౩॥
౩౪॥౩౫॥౩౬॥౩౭॥౩౮॥౩౯॥౪౦॥౪౧॥౪౨॥*

అథ భాష్యమ్.

కల్పః “త్రీసగ్నిష్టోమే అతిగ్రహా గృహ్లాతి, ఆగ్నేయమైన్ద్రగ్ సా
ర్యమితి, అగ్న ఆయాగ్ ఘృత్తిప్తం స్తరణిరితి గ్రహణసాదనా” ఇతిప్రథ
మచాస్త్రపాఠస్తు “అగ్న ఆయాగ్ పిపవస ఆసువోజామిపఞ్చనః । ఆరె

బాధస్యమచ్ఛనాం । ఉపయామగృహీతోఽస్యగ్నయైత్వా తేజస్వత పష
తే యోనిరగ్నయైత్వా తేజస్వతే ” ఇతి । హే అగ్నేత్వం భక్తానామా
యాంషిపవసే శోధయసి వర్ధయసీత్యథాః । అస్మాకం ఇషమన్నం ఊ
ర్జంబలం ఆసువప్రయచ్ఛ । దుచ్ఛనాంవైరిసేనాం ఆరేదూరంయథా స్యా
త్తథా బాధస్య । స్పష్టమస్యత్ ॥*॥ ఇ త్యేకోనత్రింశోఽనువాకః॥౨౯॥*॥
ద్వితీయమన్త్రీపాఠస్తు “ఉ త్త్యేనోజసాసహపీత్వా శిప్రేఅవేపయః । సో
మమిన్ద్రచమూసుతం । ఉపయామగృహీతోఽస్మాగ్నయై త్వాజస్వత పష తే
యోనిరగ్నయైత్వాజస్వతే ” ఇతి । హేఇన్ద్రాసుతంసోమంపీత్వా ఓజసా
బలేన సహ త్త్యేనా చమూ భక్షణకరణభూతే శిప్రే హనూ అవేపయః చా
లయ । తచ్చాలనలిక్షేన శుప్తమాత్మానమస్మాకందశయేత్యర్థః । స్పష్టమస్య
త్ ॥*॥ ఇ త్రింశోఽను వాకః॥౩౦॥*॥ తృతీయమన్త్రీపాఠస్తుపారకసప్సృ
దాయానుసారేణ తరణిరిత్యాద్యేకత్రింశానువాకమారభ్యమన్త్రీషట్రం
షట్త్రింశదనువాకాంతం సంహితోపనిషత్సు ప్రథమప్రపాఠకత్వేన స్వీకృత
చాతు హేమాత్రచిత్వాఖ్యారణ్యక తృతీయప్రపాఠకే సమామూతత్వా
న్నాత్రవ్యాఖ్యేయం॥*॥ ‡ తత్ర తృతీయాఖ్యప్రథమమన్త్రీయథా “తరణి
విశ్వదశితో జ్యోతిష్కృదసిసూర్య । విశ్వమాభాసిరోచనం । ఉపయా
మగృహీతోసి సూర్యాయత్వాభాజస్వత పష తేయోనిస్సూర్యాయత్వా
భాజస్వతే ” ॥ఇతి॥ హేసూర్యత్వంతరణిః అన్ధకారోత్తరణహేతుః । వి
శ్వదశితఃవిశ్వైః సవైఃప్రాణిభిరదశశనీయః । జ్యోతిష్కృత్ అసిన
ర్వస్త్రిక లోకేప్రకాశకృదసి । విశ్వంసర్వం జగత్ రోచనం రోచమానం దీ
ప్యమానం యథా భవతి తథా ఆభాససర్వతల్లప్రకాశయతి । హే అతి
గ్రాహ్యరూపగ్రహభాజస్వతే దీప్తియక్తాయ యధోక్తమహిమోషే తా
యసూర్యాయ త్వాత్వాంగృష్టోమి । త్వంతదర్థం ఉపయామగృహీతః ఉ

‡ యద్యపి మాధివాచాన్యైః తరణిర్విశ్వదశిత ఇత్యాది మన్త్రీషట్రం సంహి
తోపనిషత్సు ప్రథమప్రపాఠకత్వేన స్వీకృతచాతుష్కోత్ర చిత్వాఖ్యారణ్యక తృతీయప్రపా
ఠకే సమామూతత్వాదత్ర సవ్యాఖ్యాతం తథాప్యత్ర సంహితాక్రమమనుస్మత్య తత్రత్య
వ్యాఖ్యాం దృష్టాన్తేవలం షట్త్రిన్త్రామథోలిఖ్యతే॥

పయామేన పృథివీకాయేణపాత్రేణ గృహీతోఽసి । పష హవిధానమ
 ణ్ణపథ్య ఖరప్రదేశః తేతవయోనిఃస్థానం అతోభ్రాజస్వ తేదీప్తిను తేసూర్యా
 యత్వాత్వాం తత్ర ప్రదేశేసాదయామి । ఈదృశోయమితిగ్రాహ్యాయ
 స్తైసూర్యాయ గృహ్య తేకిమువక్తవ్యంతస్యమాహాశ్చ్యం॥*॥ ఇత్యేకశ్రిం
 శోఽనువాకః॥౩౧॥ చతుర్థాఖ్యద్వితీయమన్త్రపాఠస్తు “ఆప్యాయస్వమ
 దిస్తమసోమవిశ్వాభిరూతిభిః । భవానస్సప్రథస్తమః ” ఇతి । హేమదిస్తమ
 అతిశయేనహావయక్తసోమవిశ్వాభిరూతిభిః సవప్రకారైరస్తదీయ రక్ష
 తైః ఆప్యాయస్వసర్వతోవర్ధస్వ । నః అస్మాకప్రతిసప్రథస్తమః అతిశ
 యేనప్రధాయక్తోభవ॥*॥ఇతిద్వాత్రింశోనువాకః॥౩౨॥*॥పంచమాఖ్యశ్చతీ
 యమన్త్రపాఠస్తు “ ఈయుష్టేయేపూర్వతరామపశ్యక్ వ్యుచ్ఛస్తీమువ
 సంమర్త్యాసః । అస్మాభిరూను ప్రతిచక్ష్యభూదోతేయన్తియే అపరిషు ప
 శ్యాక్ ” ఇతి । యేమర్త్యాసః మనుష్యాః వ్యుచ్ఛస్తీంప్రభావంకువన్తీం ఉ
 షసంఉషగికాలనేవతాం పూర్వతరాం ఇత రేభ్యోత్యన్తం పూర్వాం అప
 శ్యక్పశ్యన్తి తేమనుష్యా ఈయుఃతాం దేవతాంప్రాపువన్తిఅస్మాభిరూ
 నుఅస్మాభిరనుప్రతిచక్ష్యభూత్ ప్రత్యక్షదశశనీయాభూత్ । యేఅన్యేస్వ
 పరిషు అపరరాత్రిషురాత్రీణామవసానేషుపశ్యన్తి । ఓతేయన్తితేఽపితాం
 దేవతాం సవధాప్రాపువన్తి॥*॥ ఇతి త్రయస్త్రింశోఽనువాకః॥౩౩॥*॥
 అథపోషణేదాహేవినియక్తాని యజాంష్యాహువస్థాఖ్యశ్చతుర్థోమన్త్రపా
 ఠస్తు “జ్యోతిష్తతీం త్వాసాదయామి జ్యోతిషగ్రతం త్వాసాదయామి
 జ్యోతివిదం త్వాసాదయామి భాస్వతీం త్వాసాదయామి జ్వలంతీం
 త్వాసాదయామి మల్లలాభవంతీం త్వాసాదయామి దీప్యమానాంత్వా
 సాదయామి రోచమానాంత్వా సాదయామ్యజస్రాం త్వాసాదయామి
 బృహజ్యోతిషంత్వా సాదయామి బోధయన్తీంత్వా సాదయామి జాగ్ర
 తీంత్వా సాదయామి ” ఇతి । ప్రేతందధ్ధంయాసమిత్ప్రక్షిప్యతేతాం
 సంబోధ్యోచ్యతే । అత్రతు గ్రహపోషణే ఇష్టకౌపధానేవా సంబోధ

నం । పోషణం ఆసాదనమిత్యర్థః । హేగ్రహత్వాం హవిధానమణ్టపే ఖ
 రప్రదేశే జ్యోతిష్మతీ త్యాదిభివిశేషణైః సాదయామి । తత్తత్సమాహుతిని
 స్థాయాజ్వాలాయా అవస్థానవిశేషా ఉచ్యంతే । అత్యల్పప్రకాశోపేతా జ్యోతి
 ష్మతీ । క్షుద్రధికప్రకాశోపేతా జ్యోతిష్కృత్ । తతోవ్యధికప్రకాశోపేతా
 జ్యోతిర్విత్ । ఏవంభాస్వత్యాదిషుయోజనీయం । మల్లలేతిదహ్యమానకా
 స్థాదివస్తుధ్వనేరనుకరణం । లిక్తానుసారేణాయం మన్తః । ఇష్టకోపధావేపి వి
 నియోక్తవ్యః॥*॥ ఇతివతుస్త్రింశోఽనువాకః॥౩౪॥*॥ అధాహుతిమన్తా
 ఉచ్యంతే । ఆత్రసప్తమాఖ్యపఞ్చమమన్తః । పాఠస్తు “ప్రయాసాయస్వా
 హాయాసాయస్వాహా వియాసాయస్వాహా సంయాసాయ స్వాహేలా
 ద్యాసాయస్వాహా వయాసాయస్వాహా శుచేస్వాహా శోకాయస్వాహాత
 ప్యత్యైస్వాహా తపతేస్వాహాబ్రహ్మహత్యామైస్వాహా సర్వస్త్వైస్వాహా”
 ఇతి । విద్యుక్తకర్తృనుస్థాతుయజమానస్య మరణోత్తరం యమలోకే
 బాధకాదేవాః ప్రయాసాదిశబ్దవాచ్యాః । తన్నిర్వచనానితు యథాయోగ
 మున్నేయాః । తస్యైతస్యైదేవతాద్యైర్గుహీతమిదమాజ్యాదిహవిఃస్వాహా
 హుతమస్తు మన్తవిజ్ఞేనదేవతా విశేషఃస్పృష్టః॥*॥ ఇతిపంచత్రింశోఽను
 వాకః॥౩౫॥*॥ అధాహవిషాహేలామాగ్ధోమన్తానివాకఉచ్యంతే । అప్తమా
 ఖ్యపఞ్చమమన్తః । పాఠస్తు “చిత్తగోసన్తానేనభవంయక్నారుద్రంతనిష్కాపశు
 పతిగ్గోస్థూలహృదయేనాగ్నిగోహృదయేనరుద్రం లోహితేనశవణం మతస్మా
 భ్యాం మహాదేవమన్తః సార్వేనాపిస్తహానగో శిక్లేనికోశ్యాభ్యాం” ఇతి ।
 అత్రద్వితీయాన్తాదిశబ్దాదేవతా విశేషవాచినః । తృతీయాన్తాః సన్తానా
 దిశబ్దాః పశవోమాంసవిశేషవాచినః । సన్తానాభ్యునమాంసవిశేషణచి
 త్రాఖ్యం దేవతావిశేషం పరితోషయామి ఇతివాక్యశేషః । ఏవంసర్వత్ర
 యోజనీయంస్పృష్టమన్యత్॥*॥ ఇతిషష్ఠ్రింశోఽనువాకః॥౩౬॥*॥ కల్పః
 “ఆగ్రయణగ్రహం గృహీత్వాధపాడశినం గృహ్లాతి ఆతిష్ఠవృత్రహారథ
 మిత్యనుద్భృత్యఉపయామగృహీతోసీన్ద్రాయత్వా పాడశినేజుష్టంగృహ్లామి
 తి పరిమృజ్యాపాదయత్యేషతేయోనిన్ద్రాయత్వాపాడశినఇతి” ఇతి । న

వసుమన్త్రపాఠస్తు “ఆతిథ్యవృత్రహణరథం యుక్తాతే బ్రహ్మణాహరీ అవా-
 చీనగీసు తెను సోగ్రావాకృణోతు వగునా । ఉపయామగృహీతోసీద్వాయ
 త్వాషోడశిన ఏష తెయోనిర్ద్రాయ త్వాషోడశినే ” ఇతి హేవృత్రహణ
 ఇన్ద్రితవహరీ ఆశ్వోబ్రహ్మణా మన్త్రేణరథేయుక్తాయోజితౌ అత్రరథ
 మాతిథ్యఆరోహ । అయం గ్రావా వగునా వచనేన అభిషవధ్వనినాత్వన్న
 సః సుతే అభిషుతే సోమే ఆవాచీనమభిముఖంకరోతు । షోడశసంఖ్యపూ
 రకంస్తోత్రం శత్రుఞ్చయస్యేన్ద్రస్యాస్తి అసాషోడశీస్తుప్తమన్యత్ *॥ ఇతి
 సప్తతింశోఽనువాకః ॥ ౩౭ ॥ అస్తి నేవగ్రహే అప్తతింశదనువాకమార
 భ్య ద్విచత్వారింశదనువాకా న్దంషఞ్చమన్త్రా వికల్ప్యన్తే । తత్రప్రధమః
 “ఇన్ద్రమిద్ధరీ వహతోఽప్రతిధృష్టశవసమృషీణాఞ్చస్తూతీరుపయజ్ఞఞ్చ మా
 నుమాణాం । ఉపయామగృహీతోసీద్వాయ త్వాషోడశిన ఏష తెయోనిర్ద్రాయ
 త్వాషోడశినే ” ఇతి । ఋషీణామన్త్రాన్స్తూతీశ్చమానుమాణా య
 జ్ఞఞ్చోపేత్య అప్రతిధృష్టశవసంకేనావ్యతిరస్కృతబలం ఇన్ద్రమేవహరీర
 థేనవహతః *॥ ఇత్యప్తతింశోఽనువాకః ॥ ౩౮ ॥ అథద్వితీయః “అసాచిసో
 మఇన్ద్రితే శవిష్టధృష్టువాగహి । ఆత్వాపృణక్షీద్ద్రియగ్ రజస్సూర్యం న
 రత్తిభిః । ఉపయామగృహీతోసీద్వాయ త్వాషోడశిన ఏష తెయోనిర్ద్రాయ
 త్వాషోడశినే ” ఇతి । హేవవిష్ట అతిశయేన బలవన్నిన్ద్రితేత్వదర్శంసో
 మః అసాచిసతః । హేధృష్టోధార్మ్యయుక్త ఆగహి ఆగచ్ఛ । ఇద్ద్రియంశ
 క్షీప్తామావృణోతు ఆపూరయతు । కిమివ । రత్తిభిఃస్వీకృతంరజః ఉదకం
 సూర్యంనసూర్యమివ । ఎతచ్ఛారణ్యకే సమామూతం “ ఆపస్సూర్యేస
 మాహితాః । అభ్రాణ్యవప్రవద్యన్తే ” ఇతి *॥ ఇత్యేకోనచత్వారింశోఽ
 నువాకః ॥ ౩౯ ॥ అథతృతీయః “సర్వస్యప్రతిశీవరీభూమిస్తోవప్త ఆదిత । స్యో
 నాన్తైసుషదాభవయచ్ఛాన్తైశర్కసప్రధాః । ఉపయామగృహీతోసీద్వాయ
 త్వాషోడశిన ఏష తెయోనిర్ద్రాయ త్వాషోడశినే ” ఇతి సర్వస్యభూత
 జాతస్యప్రతిశీవరీ ఆభిముఖ్యకాయనీభూమిః త్వాం ఇన్ద్ర ఉపస్థే ఉపరితసంఘా

నే ఆధిత ఆదధాతు హేభూమే అస్తై ఇన్ద్రాయస్యోవాసుఖప్రదాసుషదాశో
 భసనివాసస్థానాచభవ అస్తైయజమానాయసప్రధాః అతివిస్తృతాసతీశ
 మ్మృనుషుంప్రయచ్చ॥*॥ ఇతిచ త్వారింశోఽనువాకః॥౪౦॥*॥ అథచతుర్థః॥ మ
 హాగ్ ఇన్ద్రోప్రజభామః పాడశీశమ్మయచ్చతుస్త్రిస్తోమోమఘవాకరోతు
 హస్తుపాష్టానంయోస్తాద్వేష్టి ఉపయామగృహీతోసీన్ద్రాయత్వాపాడ
 శిసపవతేయోనిన్ద్రాయత్వాపాడశీనే॥ ఇతిస్పష్టోర్థః॥*॥ ఇత్యేకచ త్వారిం
 శోఽనువాకః॥౪౧॥*॥ అథసంఖ్యమః సజోమా ఇన్ద్రోసగణామరుద్ధిస్సోమంపి
 బవృత్రహంఘరవిద్వాన్ జహిశత్రూగ్ రవమ్మధోఽనుదస్వాధాఽభయం
 కృణుహివిశ్వతోనః । ఉపయామగృహీతోసీన్ద్రాయత్వాపాడశిస ఏవతే
 యోనిన్ద్రాయత్వా పాడశీనే॥ ఇతి హేవృత్రహా తూరఇన్ద్రోసజో
 మాః ప్రీతినహితః మరుద్ధియుక్తతయా సగణస్త్యం యజమానభక్తిం వి
 ద్వాన్ జ్ఞాత్వాస్సోమంపిబ । అస్మాకం మారణోద్యతాన్ శత్రూన్దారయ
 ఇతరాన్ మృధోవైరిణా అపనుదస్వ । అనస్తరమస్మాకం సర్వతోభయ
 రాహిత్యంకురు॥

॥ అథవినియోగసంక్షిప్తాః ॥

“విన్ద్రోవాయవ ఆవాయో ఇన్ద్రోతస్యపునగ్రహః ।

మైత్రావరుణకేయం వామాశ్వినేద్వౌవికల్పితౌ॥

శుక్రేమన్నిచైకైకః ప్రాగివాగ్రయణేద్వయం ।

ఏకైక ఉక్త్యధ్రువయోశ్చతుర్దశతుమస్త్రీకాః॥

ఋతుగ్రహేషూపయామః సర్వేష్వాదోప్రయుజ్యతే ।

విన్ద్రోగోఽవైశ్వదేవశ్చ త్రయోమారుత్వతగ్రహః॥

వైకల్పికాద్వయమాహేన్ద్రోకదాఽదిత్యగ్రహస్తథా ।

కదాదధిగ్రహస్తత్రయజ్ఞస్సోమంపునఃషీపేత్ ॥

ఏవగ్రాణ్ణాలోడయద్వాకామ్యదధ్మః ప్రతిశ్రయః ।

త్రయోవికల్ప్యాఃసావిత్రి వైశ్వదేవేపరోహ్యసా॥

దూపేణసదస్యైరప్తాదశన॥౪౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే త్రిచత్వారింశోఽనువాకః॥*

భాష్యమ్.

ద్విచత్వారింశేఽనువాకే గ్రహస్సమాపితాః । త్రిచత్వారింశే దక్షిణావణ్యతే । కల్పః “ప్రచరణ్యా దాక్షిణ్యాని జుహూతిహిరణ్యం ప్రబధ్య ఘృతేవదా యోమత్యం చిత్రమితి ద్వాభ్యాం గాహవాన్త్యే జుహూతి ” ఇతి । తత్రప్రథమా “ఉమత్యంజాతనేదసం దేవంవహన్తికేతవః । దృశేవిశ్వాయసూర్యం ” ఇతి । కేతవోరత్నయః త్యంజాతవేదసంత మగ్నిసదృశం సూర్యందేవం ఉద్యహన్తి ఊర్ధ్వదేశపవప్రావయన్తి । కినుర్థం । విశ్వాయకృత్సస్య జగతసూర్యం దృశేద్రష్టుం । అథద్వితీయా “చిత్రందేవానాముదగాదనీకం చతుర్విత్రస్యవరుణస్యాగ్నేః । ఆప్రాద్యావా పృథివీలంతరిక్షం సూర్యఆత్మాజగత్స్థుషశ్చ ” ఇతి । చిత్రంరక్తశ్వేతాదివిభదవణాం దేవానాంరక్షీణాం అనీకంనైస్యసదృశం మండలంఉదగాత్ ఉదయంగచ్ఛతి । కీన్దృశం । మిత్రాదిదేవోపలక్షితస్య కృత్సస్యప్రాణిజాతస్య ఇద్రియాధిష్ఠాత్వత్వాచ్చతుః స్థానీయం తన్నండలస్థః సూర్యః జగతో జగ్గమస్య తస్థుషఃస్థావరస్య చాత్మానః లోకత్రయంఆప్రాః పూరితవాన్ । కల్పః “అగ్నేనయేత్యాగ్నిధీయే జుహూతి ” ఇతి । పాఠస్తు “అగ్నేనయసుపథారాయేఅస్మాన్ విశ్వనిదేవవయునానివిద్వాన్ । యుయోధ్యస్తజ్జుహురాణమేనో భూయిష్ఠాం తేనమఉక్తింవిధేమ ” ఇతి । హే అగ్నేరాయే పారలౌకిక ధనప్రాప్త్యర్థమస్మాన్ శోభనేన మాగేణనయ । హేదేవత్యం విశ్వనివయునానిసర్వాన్తాగాణావిద్వాన్జానాసి । జుహురాణం కుటిలం ఏనగ్గపాపం అస్త్యమ్యయోధివియోజయ । తేతుభ్యంభూయిష్ఠాం బహుతరాం నమఉక్తిం నమస్కారోక్తిం విధేమకుర్యాం బహుతరాంనమస్కారోక్త్యాపరిచరేమేత్యర్థః । దాతౌయణహేమామం విధతే

పాత్నీవతగ్రహస్యాస్య హిమోగ్నా ఇతిమన్త్రితః |
 హరియోజననామ్నస్తుహరీస్థేతిహుతిభావేత్ ||
 అగ్నేతిగ్రాహ్య అగ్నేయఉత్తిష్ఠగ్రాహ్యవన్ద్యకః |
 పద్వికల్ప్యః పౌడశేగ్రహకాణ్డంసమాప్యతే || ఇతి ||
 ఇతి ద్విచత్వారింశోనువాకః || ౫ ||

ఇతి శ్రీమాధవీయ వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
 థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాతకే ఏకానత్రింశానువాక మారభ్య ద్విచత్వారిం
 శదనువాకాంతా శ్చతుర్దశానువాకాః || ౨౯||౩౦||౩౧||౩౨||౩౩||౩౪||౩౫||
 ౩౬||౩౭||౩౮||౩౯||౪౦||౪౧||౪౨||

అ థ తై త్తి రీ య స ం హి తా .

ఓం || ఉత్తుత్యం జాతవేదసందేవం వహన్తి కైతవః | దృశే విశ్వ
 యసూర్యం చిత్రం దేవానాముదగాదనీకం చతుర్ముత్రస్య వరుణస్యాగ్నేః |
 అప్రాన్యవాపృధివీ అన్తరిక్షగ్ సూర్య ఆత్మాజగతస్తస్మత్తత్త్వ | అగ్నేన
 యస్వపధారాయే అస్మాకవిశ్వనిదేవవయనానివిద్వాత్ | యయోధ్య
 స్తజ్జహురాణమేవోభూయిష్ఠాం తేనమఉక్తింవిధేమ | దివంగచ్ఛనువసవత
 రూపేణ || ౧ ||

వోదూపమభ్యైమి వయసావయః | తుథో వో విశ్వవేదావిభజతు
 వర్షిష్ఠే అధినాకే | ఏతత్తే అగ్నేగాధ ఎతిసోమచ్యుతం తన్నిత్రస్య ప్ర
 థా నయత్త్రస్య ప్రధావైత చన్ద్రోదక్షిణా యజ్ఞస్య ప్రధా సువితా న
 యస్త్రీబ్రాహ్మణ మద్యరాధ్యా సన్మృషిమామేయం పితృమన్తం వైతృ
 మత్యగ్ సుధాతుదక్షిణం విసువః పశ్యవ్యన్తరిక్షంయతః స్వసద్వైరస్త
 ద్దాత్రాదేవత్రాగచ్ఛత మధుమతీః ప్రదాతారమావిశతానవహాయాస్మాక
 దేవయానేన ప్రథేత సుకృతాం లోకే సేదత తన్నః సగ్ సమృతం || ౨ ||

“సువర్గాయనా ఏతానిలోకాయ హూయన్తే యద్దాక్షిణాని” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి దక్షిణాందిక్కునా హూతవ్యాని దాక్షిణాని హూమాధికరణంవిధత్తే “ద్వాభ్యాం గాహవత్యేజు హూతిద్విపాద్యజమానః ప్రతిష్ఠిత్యా ఆగ్నిధేజు హూత్య వ్రిక్షు ఏవాక్రమతే” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి ద్వాభ్యాం వత్సమాణాభ్యాం ఆగ్నిధేజు హూమామాదూర్ధ్వం పదగప్రదేశం విధత్తే “నదోఽభ్యైతి సువర్గమేవైనం లోకంగమయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి మత్తర్జివినియుజ్జే “సారీభ్యావృగ్భ్యాం గాహవత్యేజు హూత్యము షేవైనం లోకగ్ సమారోహయతినయవత్యర్చాగ్నిధేజు హూతి సువర్గస్యలోకస్యాభినీత్యై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి ఉచ్యత్యం విత్రమిత్యేతేసార్యా అగ్నేనియసువధేతి నయవతీ కల్పః “దివంగచ్ఛసువగవ తేతి హిరణ్యగోమతోన్యస్తోతి” ఇతి హిరణ్యత్వమాకాశం ప్రతిగచ్ఛతతః స్వర్గం ప్రాప్నుహి అనేన యజమానస్య స్వర్గం ప్రాప్తిరీత్యాహ “దివంగచ్ఛసువగవ తేతి హిరణ్యగో మతోన్యస్తోతి సువర్గమేవైనం లోకంగమయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి యద్ధిరణ్యం ప్రబధ్య ఘృతేఽవహితం తద్ధిరణ్యం ఘృత హూమామాదూర్ధ్వం హస్తేనోద్ధరేత్ కల్పః “రూపేణ వో రూపమభ్యై మీతి దక్షిణా ఆభ్యైతి” ఇతి పాఠస్తు “రూపేణ వో రూపమభ్యైమి వయసా వయః” ఇతి హే దక్షిణాః అనేనో ధృత హిరణ్యరూపేణ సహవేదేర్దక్షిణభాగేఽవస్థితానాం యుష్మాకం రూపమాభిముఖ్యేన ప్రాప్నోమి కీదృశేన హిరణ్యరూపేణ వయసా కమనీయేన కీదృశం యుష్మద్రూపం వయః కమనీయం రూపేణేత్యయం శబ్దో హిరణ్యపర ఇత్యేతద్దర్శయతి “రూపేణ వో రూపమభ్యైమీత్యాహ రూపేణ హ్యసాగ్ రూపమభ్యైతి యద్ధిరణ్యేన” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి హిరణ్యేన యద్రూపమభ్యైతి తద్రూపే వో రూపమితి మస్త్రేణోచ్యత ఇత్యర్థః కల్పః “తుభోవో విశ్వవేదా భజత్సితి తాయజమానశ్చతుర్థా కృష్ణాజినే వ్యుద్భృత్యవతుర్థమధ్యమభ్యో విభజతి యావదధ్వర్యవేద దాతి తస్యాధికం ప్రతి ప్రథాత్రే తృ

యం సేష్టేచతుర్థమున్నతే పతేనేతరేహం దానముక్తం” ఇతి । పాఠ
స్తు “తుధోవో విశ్వవేదా విభజతు వహిణాః అధినాకే” ఇతి । హే ద
క్షిణాః పృథ్వీ స్వర్గే అధిరాధస్తథానామకౌదేవస్సర్వతో యుష్మాకాయ
ధోవితం విభజతు । ఎతమేవార్థం స్పష్టయతి “తుధోవో విశ్వవేదా విభ
జత్విత్యాహ తుధోహస్తవై విశ్వవేదా దేవానాందక్షిణా విభజతి తే ఎ
వైనా విభజతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౭) ఇతి । కల్పః “ఎతలై అగ్నేరాధ
ఇతి దక్షిణావినయతి” ఇతి । నినయనం మన్తేజాతిశేషః । పాఠస్తు “ఎత
తై అగ్నేరాధవతి సోమమృతం తన్నిత్రస్య స్మృతీ నయర్తస్య పథాప్రేత
చన్ద్రదక్షిణాయజ్ఞస్య పథాసువితా నయన్తీః” ఇతి । హే అగ్నేదక్షిణాద్ర
వ్యాణితేరాధః తవ సమృద్ధికారణం సోమమృతం సోమయాగే ప్రాప్తం
ఎతద్దక్షిణా ద్రవ్యం ఎతి ఆగచ్ఛతి తద్ద్రవ్యం మిత్రస్య పథా శాస్త్రస్య
తవమార్గేణయ । హే చన్ద్రదక్షిణాః సువర్ణాదిద్రవ్యరూపాః ఋతస్య
సత్యస్య పథామార్గేణ ప్రేత ప్రకషేణగచ్ఛత । సత్యఫలకేనదేవేనయ
దాయథం విభక్తాగచ్ఛతేత్యర్థః । కీదృశాశ్చంద్రదక్షిణాః । సువితా శోభన
గమనయంతేన యజ్ఞస్యపథా యజ్ఞపురుషస్య మార్గేణ సదో గార్హపత్య
యోమూఢ్యవర్తి నా నయన్తీదక్షిణ దేశాదుత్తరదేశే నీయమానాః ।
అత్రసూత్రం “హిరణ్యపాణిరగ్రేణ గార్హపత్యం నయతి జఘనేన సదో
౭స్తరా ఆగ్నేద్రంచ సదశ్చ తాఉదీచీః” ఇతి । దక్షిణాద్రవ్యస్య సోమ
మృతత్వం ప్రశస్త మిత్యాహ “ఎతలై అగ్నే రాధ ఎతి సోమమృతమి
త్యాహ సోమమృతగ్ హ్యస్యరాధవతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౭) ఇతి । మి
త్రశబ్దప్రయోజనమాహ “తన్నిత్రస్యపథా నయేత్యాహ శాస్త్రై” (సం-
౬కా|౬ప్ర| ౧౭) ఇతి । తుధోరుద్రోఽగ్నిరితి శ్రుతత్వాదుద్రవ్య పథా
చేదశాన్తిః స్యాత్ అతోమిత్రస్యే త్యుచ్యతే । ఋతశబ్దో నాత్రయజ్ఞ
వాచీన్తు సత్యవాచీ త్యాహ “ఋతస్యపథాప్రేత చన్ద్రదక్షిణా ఇత్యా
హ సత్యం వా ఋతగ్ సత్యేనైవైనా ఋతేన విభజతి” (సం-౬కా|
౬ప్ర|౧౭) ఇతి । సత్యేనైవ విభజతీతి కృత్యాముఖ్యస్య అధిశాసత్వతీయసగ

యం నేష్టేచతుర్థమున్నేత్రేపతేనేతరేహం దానముక్తం” ఇతి । పాఠస్తు “తుథోవో విశ్వవేదా విభజతు వహిణ్యే అధినాకే” ఇతి । హే దక్షిణాః వృద్ధయే స్వగ్రే అధిహాథస్తుథనామకౌదేవస్సర్వతో యుష్మాకాయథోచితం విభజతు । ఎతమేవార్థం స్పష్టయతి “తుథోవో విశ్వవేదా విభజత్యత్యాహ తుథోహస్తవై విశ్వవేదా దేవానాందక్షిణా విభజతి తే ఎవైనా విభజతి” (సం - ౬కా|౬ప్ర|౧౦) ఇతి । కల్పః “ఎతత్తై అగ్నేరాధ ఇతి దక్షిణానినయతి” ఇతి । నినయనం మన్తేజెతిశేషః । పాఠస్తు “ఎతత్తై అగ్నేరాధవతి సోమమ్యతం తన్నిత్రస్య పథా నయత్రస్య పథాప్రేత చన్ద్రదక్షిణాయజ్ఞస్య పథాసువితా నయన్తిః” ఇతి । హే అగ్నేదక్షిణాద్రవ్యాణితేరాధః తవ నమృద్ధికారణం సోమమ్యతం సోమయాగే ప్రాప్తం ఎతద్దక్షిణా ద్రవ్యం ఎతి అగచ్ఛతి తద్ద్రవ్యం మిత్రస్య పథా శాన్తస్య తవమార్గేణనయ । హే చన్ద్రదక్షిణాః సువర్ణానిద్రవ్యరూపాః ఋతస్య సత్యస్య పథామార్గేణ ప్రేత ప్రకషేణగచ్ఛత । సత్యఫలకేనదేవేనయథాయథం విభక్తాగచ్ఛతేత్యర్థః । కీదృశాశ్చంద్రదక్షిణాః । సువిశా శోభనగమనయుక్తేన యజ్ఞస్యపథా యజ్ఞపురుషస్య మార్గేణ సదో గార్హపత్యయోమూఢ్యవర్తి నా నయన్తిదక్షిణ దేశాదుత్తరదేశే నీయమానాః । అత్రసూత్రం “హిరణ్యపాణిరగ్రేణ గార్హపత్యం నయతి జఘనేన సదో ౭స్తరా ఆగ్నేద్రం చ సదశ్చ తాడదీచీః” ఇతి । దక్షిణాద్రవ్యస్య సోమమ్యతత్వం ప్రకస్త మిత్యాహ “ఎతత్తై అగ్నేరాధ వతి సోమమ్యతమిత్యాహ సోమమ్యతగ్ హ్యస్య రాధవతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦) ఇతి । మిత్రశబ్దప్రయోజనమాహ “తన్నిత్రస్యపథా నయేత్యాహ శాన్త్యై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦) ఇతి । తుథోరుద్రోఽగ్నిరితి శ్రుతత్వాదుద్రవ్యపథాచేదశాన్తిః స్యాత్ అతోమిత్రస్యే త్యుచ్యతే । ఋతశబ్దో నాత్రయజ్ఞవాచీకిన్తు సత్యవాచీ త్యాహ “ఋతస్యపథాప్రేత చన్ద్రదక్షిణా ఇత్యాహ సత్యం వా ఋతగ్ సత్యేనైవైనా ఋతేన విభజతి” (సం - ౬కా|౬ప్ర|౧౦) ఇతి । సత్యేనైవ విభజతీతికృత్వాముఖ్యస్య అధిఃసత్యతీయసగి

పాదిసశ్చ ఋత్విజాం యధోచితం విభజిత్యధః । దక్షిణానాంసదోగా
 మావత్య యోర్మధ్యవర్తిశా యజ్ఞమార్తేణగమనం ప్రసద్దమిత్యాహ య
 జ్ఞస్యపథాసువితానయస్తీరిత్యాహ యజ్ఞస్యహ్యేత్యాహ పథాయైవీయస్తతీ
 ణా” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౨) ఇతి । కల్పః “బ్రాహ్మణ మధ్యరాధ్యాసమిశ్యా
 త్రే యాయప్రథమాయ హిరణ్యం దదాతి ద్విలీయాయ త్వలీయాయ నాతన
 భావేయ ఆర్షేయః సన్నహితః తస్మైదద్యాత్” ఇతి । అవిధాత్రేయాంప్రవ
 రేప్రథితాః అతః ప్రథమాయేత్యాది విశేషణం । పారస్తు “బ్రాహ్మణ మధ్యరా
 ధ్యాసమృషిమూర్షైయం పితృమంత్రం మైతృమత్యగ్ సుధాతుదక్షిణం” ఇతి ।
 అద్యాస్తీక్ యజ్ఞాదినే బ్రాహ్మణం అత్రిగోత్రాత్పన్నం రాధ్యాసం హిర
 ణ్యేనసాధయాని తోషయామిత్యర్థః । కీవృశంఋషిం । వెదార్థజ్ఞం । ఆర్షే
 యం వేదార్థవిదగ్ పుత్రం । పితృమంత్రం పితృసమ్యగనుశిష్టం । మైతృమత్యం
 పితృమత్యాః సమ్యగనుశిష్టాయాన్ వతివ్రతాయాన్ పుత్రం । శోభనోధా
 తుః సర్వధాతుభ్య ఉత్తమహిరణ్యం దక్షిణా యస్యాసా సుధాతుదక్షి
 ణః తాదృశం । బ్రాహ్మణాదిశబ్దై ర్వేదశాస్త్రపారంగతో వివక్షిత ఇతి న
 ర్భయతి “బ్రాహ్మణ మధ్యరాధ్యా సమృషిమూర్షైయ మిత్యాహౌషవై బ్రా
 హ్మణ ఋషిరాషేయో యశ్శుశ్రువాం స్తస్మాదేవమాహ” (సం-౬కా|
 ౬ప్ర|౧౨) ఇతి । కల్పః “సదవత్యవిసువల్ల పశ్యేన్యనువీక్షతే” ఇతి । ఏత
 దేవాభివ్రత్య సదోభ్యేతీతి పూర్వకం విహితం । పారస్తు “విసువల్ల ప
 శ్యవ్యన్తరిక్షం యతస్స్వ సదన్యైః” ఇతి । హి యజమాన స్వర్గం విప
 శ్య అన్తరిక్షాన్ విపశ్య సదన్యవస్థితైర్విప్రైః సహ యతస్స్వ అనుతిష్ఠాసు
 వల్ల పశ్యేత్యస్యాభిప్రాయం దర్శయతి “విసువల్ల పశ్యవ్యన్తరిక్షమిత్యాహ
 సువర్గమేవైనం లోకంగమయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౨) ఇతి । సదన్యై రి
 త్యనయా సహార్థత్యతీయయా మిత్రతావివక్షితేత్యాహ “యతస్స్వ సద
 న్యైరిత్యాహ మిత్రత్యాహ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౨) ఇతి । కల్పః “అస్త
 ద్వాత్రాదే వత్రాగచ్ఛతేతి నీత్వా అనుమన్త్యి” ఇతి । పారస్తు “అస్త

ద్వాత్రా దేవత్రా గచ్ఛతమధుమతీని ప్రదాతారమావిశతానవహాయాన
 స్నానాదేవయానేన పథేతసుకృతాంలాకే సీదతతన్నః సగ్ధస్కృతం ” ఇతి ।
 హేదక్షిణాః అస్మాభిర్దత్తాస్సత్యోదేవేషు ఋత్వితు గచ్ఛత । హే గావో
 వధురక్షీరోపేతా స్సత్యః పరలోకేప్రదాతారం యజమానం దూపాంత
 రేణ ఆవిశత । అస్మా అనవహాయ అపరిత్యజ్యదేవయానేన పథేనసుకృ
 తాంమార్గేణ గచ్ఛత గత్వాచ పుణ్యకృతాం స్థానేసీదత తత్ స్థానం నో
 అస్తదర్థం సగ్ధస్కృతం సమ్యగుపభోగయోగ్యతయా నిష్పాదితం । ప్రదా
 తారమావిశతేత్యస్యార్థ మాహ “ అస్మాద్వాత్రా దేవత్రా గచ్ఛతమధు
 మతీని ప్రదాతారమావిశతేత్యాహ వయమిహ ప్రదాతారస్తాస్మానముత్ర
 మధుమతీరాపిశతేతి వావై తదాహ ” (సం-౬ కాండప్రగల్) ఇతి । ప్రథ
 మతోదాతవ్యం విధత్తే “హిరణ్యందదాతి జ్యోతిరైష్విహిరణ్యంజ్యోతిరే వ
 పురస్తాద్ధత్తే పవర్గస్యలోకస్యానుభూత్యై ” (సం-౬ కాండప్రగల్) ఇతి ।
 తస్యప్రతిగ్రహీత్యసమృద్ధం విధత్తే “ అగ్నిధే దదాత్యగ్నిముఖానేవర్తూ
 ప్రీణాతి ” (సం-౬ కాండప్రగల్) ఇతి । అగ్నిముఖా అగ్నిసహితా ఆ
 ధానకాలీనపసంతా న్యూతూ । అత్రసూత్రం “హిరణ్యంపూర్ణసాత్రము
 పబర్హణగ్ సార్వసూత్ర మిత్యగ్నిధే దదాత ” ఇతి । ఋత్విగ్నైరే దానం
 విధత్తే “బ్రహ్మణేదదాత స్రసూత్యై హూత్రే దదాత్యాత్మవా పష య
 జ్ఞస్యయిద్ధోతానత్తానమేవ యజ్ఞస్య దక్షిణాభి సమర్థయతి ” (సం-
 ౬ కాండప్రగల్) ఇతి । ప్రసూత్యై అనుజ్ఞానాయ హూతుః బహుమన్త్ర
 పాతేన యజ్ఞాన్వత్వం । పవంఋత్విగ్నైరే దానమున్నేయం ।

॥ అత్రవినియోగ సర్వహాః ॥

“ ఉమత్రభిర్దక్షిణానాం హూమోదివమతోఘృతాత్ ।

హిరణ్యముద్గవ్యరూపే దక్షిణాఅభిగచ్ఛతి ॥

తుధావోవిశ్వ వేదేతి భిద్వ్యాచ్చర్మణిదక్షిణా ।

ఏతత్తానినయేద్భ్రష్ట హేమానైత్రేయాయయచ్ఛతి ॥

విసువస్పదలలోక్య హ్యస్తద్ధాతానుమన్త్రణం |
 త్రిచత్వారింశానువాకే దశమన్త్రాడుదీరితాః” ||ఇతి||

అథమీమాంసా.

|| దశమాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేవి నితమ్. ||

“ఋత్విదానమదృష్టార్థ మానత్యైవాగ్నిమశ్రుతేః |

వైరూప్యాన్నియమాన్తైవం దృష్టత్వాదానతిశ్శ్రుతిః ||

భృతౌచనియమాదేత దదృష్టంస్యాద్విరూపతా |

వచనాత్తేనసత్రేమ స్వామిత్యాన్నభృతిఃకర్వచిత్” ||ఇతి||

ఋత్వి గోఘ్నోదక్షిణాం దదాతీతి ప్రకృతాశ్రూయతే | తతిహి మదృ
 ష్టార్థ మానత్యర్థం వెతినంశయః | భృత్యాపరిక్రీయవశీకార ఆనతిః | అదృ
 ష్టార్థం తత్సృత్ | అన్నహిరణ్యాదీనా మదృష్టార్థేత్యాగే దానశబ్దస్య
 ప్రసిద్ధత్వాత్ | యద్యేతద్దానం భృతిఃస్యాత్ తదానీమల్పాధిక కర్ముణ
 రూపేణ ద్రవ్యందేయం వైరూప్యం తత్రదృశ్యతే | స్వల్పేకర్ముణిత్రైభా
 తవీయే సహస్రందేయం | అధికే కర్ముణి ఋతపేయస్వల్పం సోమచమన
 మాత్రం దీయతే | తథాద్వాదశశతాదిపరిమాణ నియమో మన్త్రీనియ
 మశ్చభృతౌ మోపపద్యతే కర్ముణరానుమత్యా న్యూనాధికభావ సమ్మ
 వాత్ తక్షకరజకాదిభృతౌ మన్త్రాదర్శనాచ్చ | తస్మాదదృష్టార్థమిత్యగ్ని
 మగివక్ష్యగ్నిపాపోతి | మైవం | ఆనతేర్దృష్టప్రయోజనత్వాత్ | దానశ్రు
 తిస్తు దృష్టార్థ భృతావప్యస్తి భృతిదేయేతిప్రయోగాత్ | పరిమాణ మ
 న్త్రీనియమాదదృష్టమస్తు దృష్టస్యాభావాత్ | వైరూప్యస్తు వచనబలాద
 భ్యుపగమ్యతే | దక్షిణాయా భృతిరూపత్వం ప్రత్యక్షవేద వాక్యాదప్యవగ
 మ్యతే | దీక్షితమదీక్షితా దక్షిణాపరిక్రీతా ఋత్విజోయాజయేయురితి |
 తస్మాదృత్విదాన మానత్యర్థం | ఏవభృతే సత్రే ఋత్విజాం సర్వేషాం

యజమానత్వాత్ భృతిరూపా దక్షిణా నక్వాపి దేయే త్యేతద్విచారఫలం
ద్రష్టవ్యం॥ ॥ తత్రైవత్యతీయపాదే చిత్తీతం॥ ॥

“దక్షిణాద్వాదశశతం తస్యేత్యేతద్గవాదిషు।

సవ్వేషు కేషు చిద్వాద్యే ప్రత్యేకం మిళితేషు వా॥

సఖ్యాగుణస్య ప్రత్యేకం గవాద్యస్వయతోఽపి వా।

వాక్యభేదాన్నతత్ కిన్తు మిళితేషు సముచ్చయాత్॥

ద్రష్టాద్యచిత్త్యతోధాన్యే సవ్వేషాం సముచ్చయః।

అసవ్వేష్యితి పత్యేషో వైకమేవ వా॥

సఖ్యాచిత్త్యేన పశవో నైతత్తస్యేత్యనన్వయాత్।

ఏకత్వేఽప్యత్రయతిగ్భిన్నామావాగావపవవా॥

యతిగ్భిన్నియమాభావా న్నామాస్సన్నిహితత్వతః।

మామానిరాకృతాగావన్ ప్రాధమ్యాచ్ఛేషకారతః॥

తస్యేతి వాక్యాద్గోద్రవ్యం నయ క్తస్య ప్రకృత్యక్రతుః।

సఖ్యానరభేద్వికృతౌస్యాగ్రవాంబాధ్యతామియం”॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్తోమేఽపి దేయద్రవ్యాణ్యనుక్రమ్య సఖ్యావిశేష్టా దక్షిణావిధీ
యతే। గౌశ్చాశ్చాశ్వతరాశ్చ గద=భాశ్చాజాశ్చా జావయశ్చ ప్రీహయ
శ్చ యవాశ్చ తిలాశ్చమాషాశ్చ తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణేతి। ద్వాదశా
ధికంశతం ద్వాదశశతం। తత్రసంశయః। సేయం సఖ్యాకిం గవాది సర్వ
ద్రవ్యవిషయా కింవా కతిపయ విషయా|సవ్వేషోఽపి ప్రతిద్రవ్యమియం
సఖ్యా ఉతమిళితానాం। తత్రగవాదిద్రవ్యాణి ప్రధానాని। సఖ్యాతు తద్గ
తోగుణః। ప్రతిప్రధానం గుణావృత్తిన్యాయ్యా। తస్మాద్గవాది ద్రవ్యేషు
సవ్వేషు ప్రత్యేకమియం సఖ్యేతి ప్రథమపక్షగతే ప్రథమసఖ్యా వికల్పే
ప్రాప్తైబ్రూమః। నైతద్యుక్తం వాక్యభేదప్రసక్తాత్। అతోమిళితానామి
యం సఖ్యేతి ద్వితీయః సాఖ్యేవికల్పోఽభ్యుపగన్తవ్యః। తథా సముచ్చ

యవాచినశ్చ శబ్దా అనుగృహ్యంతే । పతదవ్యయుక్తం అనౌచిత్యాత్ । సప్రీ
హియవాదిభాష్యేషు ద్వాదశాధిక శతాన్తర్గతా ద్విప్రతాది సభ్యోచి
తా । పరిక్రీతస్యర్చిజ్ఞో ద్విప్రతేప్రీహి బీజైర్ల ప్రయోజనాభావాత్ ప్ర
స్థాధికభార్యాది సభ్యో తత్రాచితా । నచేయమత్రశ్రుతా । తస్మాన్నిధితా
నాం సవ్యేషాం సముచ్చయ ఇత్యయంపయో నయుక్తః । కతిపయద్రవ్య
విషయా సభ్యోత్యన్నిన్నపి పయే, కిం గవాద్యాః పక్షిధాం పశవః, కిం వా
దశసు గవాది ద్రవ్యేష్వేకం ద్రవ్యం । తత్ర పశుషు శ్రూయమాణాయాః
సభ్యాయా ఉచితత్వాత్ పశవఇతిప్రాప్తైబ్రూహః । నైతద్యుక్తం । తస్య
ద్వాదశశతం దక్షిణేత్యత్ర తస్య త్యనైనైకవచనానైన పక్ష్యాంగవాది ప
శూనామన్యేతు మయోగ్యత్వాత్ । ఏకత్వపయే2పి యతిః శ్చిదేకం కిం
వా మాషద్రవ్యం ఉతశూద్రవ్యం తత్రనియామకాభావాత్ యతిః శ్చి
దితిప్రాప్తం । తన్న । సన్నిధేనియామకత్వాత్ । మాషశ్చతస్య ద్వా
దశశతం దక్షిణేతి మాషః సన్నిహితాః । తహ్యేస్తు మాషద్రవ్య మితి
చేత్ । సప్రస్థాదిపరిమాణ సభ్యోచిత్యేన నిరాకృతత్వాత్ । తస్మాద్గోద్ర
వ్యమితి పక్ష్యః పరిశిష్యతే । ప్రథమశ్రుతత్వో పకారౌ తత్రనియామకా
అస్తిహిషహనుపకారః । ఋత్విజగ్ పరిగృహీతుగ్-వై రాజ్యక్షీరాది
భిః అగ్నిహూత్ర దర్శపూర్ణమాపాదిసిద్ధేః । సను తస్యప్రకృతస్య క్రతో
ద్వాదశశతం దక్షిణేత్యన్వయాత్ గోద్రవ్యం సప్రతీయతఇతిచేత్ । య
గ్గోద్రవ్యం తస్యద్వాదశశతమితి వాక్యేన తత్ప్రతీతిః వాక్యంహి ప్రకర
ణాద్బలీయః । తస్మాద్దవాం ద్వాదశశతమితి సిద్ధాంతః । ఏకృతేషు యత్ర
గోదక్షిణాయాః సభ్యో వ్రతంశ్రుతం తత్రాస్యాః సభ్యాయాః బాధో వి
చారఫలశ్చ ॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్వితం ॥

“గోదానే2భిహితేస్వేచ్ఛా నియతిర్వా2న్విమేపికిమ్ ।

అవిభాగోవిభాగోవా నియమానుక్తితోగ్రహః ॥

అవిభాగౌబహుత్వోక్తై బహుత్వంసంవివక్షితం ।

విభాగోస్యాత్పరస్వత్వసిద్ధేభిః శ్చిద్భవ్యతే” ॥ ఇతి ॥

పూర్వోక్త ఏవగ వాందా నెసంశయః । ఋగ్వేదోఽస్మిదేయా నాముక్త
సఖ్యోనాంగవాం విభాగాపిభాగాయో ర్యజమానైచ్చైవ ప్రయోజికా ఉ
తాస్త్యన్యతరానియతిః । యదాపి నియతిస్తదా వ్యవిభాగో విభాగోవా
తత్ర నియమస్యానుక్రత్యాత్ భిచ్ఛేతి తావత్ప్రాప్తం । ఋగ్వేదోఽస్మిద
క్షిణాం దదాతీతి బహువచనశ్రవణేన సమూహస్య ప్రతిగ్రహీతృత్వాదపి
భాగభిః పత్యో నైరం । గ్రహేకత్వవచనైశ్చ గతత్వా బహువచనం నవివ
క్షితమిత్యేకైః ప్రతిగ్రహీతాతదాసతి విభాగోఽవశ్యంభవతి । సమూ
హోయదత్తైసతి ఏకస్య స్వామిత్వాభావాత్ పరస్పత్నా పాదనలక్షణా
దానశబ్దార్థో న సిద్ధ్యతి । “తుధావో విశ్వవేదా విభజతు” ఇతి మన్తే వి
భాగలింగం దృశ్యతే తస్మాద్విభాగ నియమో రాధాంతః ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చింతం ॥

“సవిభాగస్సమానోవా విశేషశ్రవణాత్పరః ।

వైషమ్యంస్యాద్యధాయాసం మైవంతత్సాన్యసమాఖ్యయా” ఇతి ॥

పూర్వోక్త సవిభాగస్సమస్వాత్ । కుతః । వైషమ్యహేతో ర్విశే
షస్యా శ్రవణాత్ సామ్యహేతుస్తు లోకోన్యాయ్యుః । లోకే హి పితృధనే
పుత్రాణాం సమవిభాగో దృష్టః । తస్మాత్సమిత్యేకం పక్షః । కన్ముక్తరే
షు న్రయాసానురూపేణ భృతీతారతమ్యం దృష్టం । తద్వదత్రా పీతి ద్విత్వీ
యం పక్షః । ద్వాదశాహే దీత్యాయా మేవం సమాఖ్యాయితే “అర్ధిణో
దీక్షయన్తి” ఇతి అర్ధం యేషామృత్విజాంతే అర్ధిణః । ఏవంపాదినో
యోజనీయాః । తద్విశేషోయాజ్ఞిక ముఖాదవగన్తవ్యః । తతః శ్రౌతసమా
ఖ్యనురూపేణ కేషాశ్చిదర్ధం కేషాశ్చిత్పాద ఇత్యాదివిషయో విభాగ
ఇతి రాధాంతః ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయ వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాండే చతుర్థప్రపాఠకే త్రిచత్వారింశోఽనువాకః ॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ధాతా_౨రాతి స్సవి_౧తేదం జుష_౨న్తాం ప్రజా_౧వతిని_౨ధిపతి_౧నో_౨ అగ్నిః_౧ |
 త్వష్టా విష్ణు_౧ప్రజయా_౨ సగ_౧రరాణో_౨ యజమా_౧నాయద్రవ_౨ణం దధాతు_౧ | స
 మిష్ట_౧హోమససా_౨ నేషి_౧గోభి_౨స్సగ్ సూరి_౧భిర్మమ_౨వ స్సగ్ స్వస్త్వా_౧సమ్భృ_౨
 హ్మణా దేవ_౧కృతంయదస్తి సం_౨దేవానా_౧గ్ సుమ_౧త్యా యజ్ఞి_౨యానాం | సం
 వర్చ_౧స్తా వయ_౧స్తా సంత_౨నూభి_౧ రగ_౨న్వహి వస_౧స్తా సగ_౨శివే_౧స | త్వష్టా_౧నో_౨
 అత్ర_౧పరి_౨వల్గ_౧కృణోతు_౨ || ౧ ||

అనుమా_౧ఘ్నాతను_౨వో_౧ యద్వి_౧లిప్తం_౨ | యజ_౧న్యత్వా_౨ వ్రయ_౧తి యజ్ఞే_౨అస్తి
 న్నగ్నే_౧హోతా_౨ర మవృ_౧ణీ మహీ_౨హ | ఋ_౧ధగయా_౨ ధృ_౧ధగుతా_౨ శమి_౧హ్యో_౨
 వ్రజా_౧నా_౨ యజ్ఞము_౧పయా_౨హి విద్వా_౧న్ | స్వ_౧గావో_౨దేవాః సద_౧న మక_౨ర్త
 య అజ_౧గ్నసవ_౨నేదం జీ_౧హణాః | జ_౧క్షి వాగ్_౨స్య ప_౧పివాగ్_౨సశ్చ విశ్వే_౧౨
 స్తే_౧ధత్వ_౨వసో_౧వసూ_౨ని | యా_౧నావహ_౨ ఉ_౧శతో_౨దేవ దే_౧వాన్తాన్ || ౨ ||

ప్రే_౧రయ స్వే_౨ అగ్నే_౧ సధ_౨స్థే | వహ_౧ మా_౨నాభ_౧రమా_౨ణా హ_౧వీగ్_౨మి_౧వ
 సుం ఘ_౧న్ము_౨ణం ది_౧వమా_౨తిష్ఠతా_౧సు | య_౧జ్ఞ య_౧జ్ఞం గ_౨చ్ఛ య_౧జ్ఞ ప_౨తిం గ_౨చ్ఛ
 స్వా_౧ం యో_౧నీం గ_౨చ్ఛ స్వా_౧హో_౨పతే_౧ య_౧జ్ఞో_౨య_౧జ్ఞప_౨తే_౧సహ సూ_౧కృ_౨వాక
 స్సు_౧వీర_౨స్వా_౧హో_౨దేవా_౧ గా_౨తు_౧విదో_౨ గా_౨తు_౧వి_౨త్వా గా_౨తు_౧మి_౨త మస_౧సస్ప_౨త ఇ_౧మం
 నో_౧ దేవ దే_౧వేషు_౨ య_౧జ్ఞగ్ స్వా_౧హో_౨వ్రా_౧చి స్వా_౧హో_౨ వా_౧తే_౨ధాః || ౩ ||

కృ_౧ణోతు తా_౧వష్టా_౨చ_౧త్వారి_౨గ్ శచ్చ || ౪ ||

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే చతు
 శ్చత్వారింశో_౧ఽనువాకః || * ||

అథ భాష్యమ్.

త్రివత్సారింశే అనువాకే దక్షిణా నిరూపితా । చతుశ్చత్వారింశే
సమిప్తయజ్ఞోమో నిరూప్యతే । కల్పః ఋహ్వంసవగృహీతం గృహీత్వా ।
ధాతారాతిత్యన్త ర్వేద్యుద్ధ్వంస్తే తన్తన్తగ్ సమశో సవసమిప్తయజ్ఞా
గ్ పిజాహూతి ” ఇతి । తత్రషడ్యచః త్రీణీయజ్ఞాగ్ పిజాహూతి । పట్సు
ప్రథమా తావదేవం పరితా ధాతారాతిస్సవితేదం జుషంతాం ప్రజాపతి
నిధిపతిన్ అగ్నిః । త్వష్టావిష్ణుగిప్రజయా సగ్ రరాణో యజమానా
యద్రవిణం దధాతు ” ఇతి । ధాతాసవితా ప్రజాపతిరగ్నిస్త్వష్టావిష్ణుశ్చే
త్యేతే షడ్దేవానో అస్మాకమిదం హవిర్జుషంతాం । కీదృశో ధాతా । రాతిర్దా
నశీలః । కీదృశగిప్రజాపతిః । నిధిపతిః నిధీనాం మహాశక్తిః ఖర్వ పద్మాదినా
మకానాం నవానాం నిధీనాం పాలయితా । సోఽయం దేవగణో యజమా
నసమృద్ధిన్యాప్రజయా సగ్ రరాణః సమ్యక్ రమమాణః । తథా యజమా
నార్థంద్రవిణం దధాతు పోషయతు ॥ అథద్వితీయా “సమిప్త్యోమససా
నేషిగోభిస్సగ్ సూరిభిర్మమవ త్సగ్ స్వస్త్యా । సమృద్ధ్యా తా దేవకృతంయ
దస్తి సం దేవానాగ్ సమత్యా యజ్ఞయానాం ” ఇతి । హే ఇన్ద్రాత్వం అ
నుగ్రహాయ క్తేన మనసానో అస్మాకగోభిః సన్నేషి సంయోజయ । సూ
రిభిర్విద్వద్భిర్హోతృప్రముఖైః సంయోజయ । హేమమవకా స్వస్త్యాత్మే మేణ
సంయోజయ । బ్రహ్మణా వేదేనాధాజ్ఞానసహితేన దేవకృతం దేవార్థం
కమ్మకా యదస్తి తేన సంయోజయ । యజ్ఞసమృద్ధి నాం దేవానాం సమ
త్యా అనుగ్రహబుద్ధ్యా సంయోజయ ॥ అథతృతీయా “సంవర్చసా పయసా
సంతనూభిరగన్తహి మనసా సగ్ శివేన । త్వష్టా మోఅత్రవరిగిక్యణోత్పను
మాప్తుః తనువో యద్విలిప్తం ” ఇతి । వయం దేవతాఽనుగ్రహబలా ద్వర్చ
సాబలేన తద్దేతునా చపయసా క్షీరాదినా సమగన్తహి సక్లతాస్త్యః । తనూ
భిశ్శరీరైః శోభనైస్సక్లతాః । శివేన శ్రద్ధాళునా మనసా సక్లతాః । త్వష్టా దే
వోనో అస్మాకం అత్రాస్మిన్ కర్మణి వరివో వరణీయం ధనంకృణోతు క

రోతు । కిచ్చతనువః శరీరాణి అనుమాప్తుః శోధయతు । యద్విలిప్తం హా
పం తదప్యనుమాప్తుః శోధయతు॥ అథచతుర్థీ “యదద్యత్వా ప్రయతియ
జ్జే అస్మిన్నగ్నే హేలూతారమవృణీమహీహా । ఋధగయాశ్చధగుతా శమి
స్థాగిప్రజానాం యజ్ఞముపయాహీ విద్వాన్ ” ఇతి । హేలగ్నే యద్యత్వా
త్ కారణాత్ అద్యాస్మికాదినే ఇహదేవయజనదేశే అస్మికయజ్ఞే ప్రయ
తిప్రవర్తమానే సతి త్వాం హేలూతారం హేలూమనిష్పాదకం అవృణీసు
హీ తస్మాత్కారణాత్ ఋధక్ సమృద్ధం యథాభవతి తథాతియా ట్
అయాతీః । ఉత అపి చ త్వం ఋధక్సమృద్ధం ప్రజానాం ఆశమిస్థాః అస్త
ద్విష్నుశాన్తిం అకాషీః అతస్త్యం విద్వాన్ ఆస్త్యభ్యక్తిం జానన్ ఇమయ
జ్ఞం ఉపయాహీ ప్రాప్నుహి॥ అథపఞ్చమీ “స్వగావోదేవా స్వదనమక
మ్యాయ ఆజగ్మసవనేదం జుషాణాః । జక్షివాగ్ సప్రపివాగ్ సశ్వవిశ్వేన్ స్మై
ధత్తవసవోవసూని ” ఇతి । హేదేవాః యే యూయం జుషాణాన్ ప్రీయ
మాణా ఇదం సవనా ఇమాని సవనాని ఆజగ్మ ఆగతాః తేహంవః సదనం
స్థానం స్వగా స్వాధీనం అకమ్య వయమకామ్య । విశ్వే తే సర్వే యూ
యం జక్షివాగ్ సస్సవనీయపురోడాశాన్ భక్షితవంతః పపివాగ్ ససా
మం పీతవంతశ్చ హేవసవో నివాసహేతవో యూయం విశ్వేన్ స్మై అస్తా
సు వసూని ధనాని ధత్తస్థావయత॥ అథషష్ఠీ “యానావహ ఉశతోదేవ
దేవాన్ తాన్ ప్రేరయస్వేలగ్నే సధస్థే వహమానా భరమాణా హవీగ్షి
వసుం ఘర్తం దివమాత్స్య తాను ” ఇతి । హేలగ్నే దేవ ఉశతో హవీంషి
కామయమానాన్ యాన్ దేవాన్ వహః ఆవిహః వర్ణవృత్యయాత్ ఆహవః
ఆహూతవానసి, తాన్ దేవాన్ స్వేస్వకీయే సధస్థే సహనివాసస్థానే ప్రే
రయ । హేదేవాః హవీంషి వహమానా రథాదిభి ర్మయంతః భరమాణాః
పోషయంతః వసుంజగన్నివాసహేతుం ఘర్తం ఆదిత్యం ఆతివ్రత ఆగచ్ఛత్ ।
అను అనంతరం దివం స్వర్గమాగచ్ఛత్॥*॥ అథత్రయాణాం యజుషాం మ
ధ్యేప్రథమం యజురాహ “యజ్ఞ యజ్ఞం గచ్ఛ యజ్ఞవతిం గచ్ఛ
స్వాం యోనింగచ్ఛస్వాహా ” ఇతి । హేయజ్ఞత్వం స్వప్రతిస్థార్థం యజ్ఞ

నావకంవిష్ణుం గచ్ఛ । ఫలప్రదానార్థం యజ్ఞపతిం యజమానం గ
 చ్ఛ । స్వనిష్పత్యర్థం స్వాంయోనిం స్వకారణభూతాం వాయోని
 క్రియాశక్తిం గచ్ఛ । స్వాహా హుతహస్తు॥ అధర్వతీయం “ ఏష తేయజ్ఞో
 యజ్ఞపతే సహసూక్తవాక స్సువీర్జస్సాహా ” ఇతి । హే యజ్ఞపతే య
 జ్ఞస్వామి॥ ఏషోఽనుష్ఠీయమానస్తేయజ్ఞః సూక్తవాక్యైస్తోత్రైః సహితః ।
 శోభనా వీరాగ్రకర్తృకుశలా ఋత్విజో యస్యాసౌ సువీరః । తతః ఇదమాజ్యం
 త్వయిస్సాహాహుతహస్తు॥ ఆథశ్రుతీయం “ దేవాగాతువిదో గాతుం వి
 త్వాగాతుమిత మనసస్పత ఇమం సో దేవదేవేషు యజ్ఞగ్ స్సాహా వాచి
 స్సాహావాతేధాః ” ఇతి । హే గాతువిదో మార్గజ్ఞాదేవాః గాతుం వి
 త్వా భవదాగమనమార్గం జ్ఞాత్వా యజ్ఞే నమాప్తే సతిగాతుమిత పునస్త
 మేవ మార్గం గచ్ఛత । హే మనసస్పతే దేవ పరమేశ్వర సో అస్మాకమి
 మం యజ్ఞం దేవేషు హవిర్భుతుస్సాహా ప్రథమం స్థావయ । తతో వాచి
 మస్త్రీహాపాం వాద్దేవతాయాం స్థావయ । తతో వాతేక్రియాప్రవర్తకేదేవే
 ధాః స్థావయ । యధోక్తమస్త్రీసాధ్యం హేమామం విధత్తే “ సమిప్తయ
 జుగ్షి జుహూతి యజ్ఞస్య సమిప్త్యై యద్వైయజ్ఞస్యక్రూరం యద్విలి
 ప్తం యదత్యేతి యన్నాత్యేతి యదతికరోతి యన్నాపికరోతి తదేవతైర్ని
 ప్రీణాతి ” (సం-౬ కాం-౬ ప్ర-౨౨) ఇతి । సమ్యగ్యజనం సమిప్తం యుజ్యస్తే
 ప్రయుజ్యంత ఇతి యజాంషి । ధాతా రాతి రిత్యాదయో మన్త్రా యజాం
 షి సమిప్తార్థాని యజాంష్యుచ్చా యోజ్యం జుహుయాత్ । తచ్ఛయజ్ఞ
 స్య సమ్యగనుష్ఠిత్యై సమ్యద్యతేక్రూరాది దోషాణాం హేమామేన సమా
 హితత్వాత్ । క్రూరం పశుహింసాదివిశిష్టం విహితస్య దక్షిణాదిద్రవ్య
 స్యాల్పీభావః । అత్యయానత్యయా కాలకృతా । తథాహిపాశుకానాం ప్ర
 యాజానాం చోదకవశేన హవిగాసాదనా దూర్ధ్వమనుస్థానం ప్రాప్తం త
 త్తు తివ్రవ్రతం పశుం ప్రయజతీతి పచనేన పశు విశసనాత్ ప్రాగేవ అపకృ
 ప్తం । తదనాదృత్య చోదకవశేనై వానుస్థాన మశాస్త్రీయ్యైకాలాత్యయః ।

తథాత్మతీయసవనోపక్రమే సవనీయపశోరజ్జప్రచారానంతరమేవ అనూ
 యాజాశ్చోదక వశేన ప్రాప్తాః । తే త్యాగ్నిమాగు తాదూర్ధ్వమనూయా
 జైశ్చరంతీతి వచనేన తృతీయసవనస్య సమాప్తికాల ఉత్పాద్యైః । తదనా
 దృత్యోపక్రమే పవానుస్తానమశాస్త్రీయః కాలాశ్శయః । అపబహ్వాపః ప్ర
 యాజాన్యజతీతి వచనేనావభృథేష్టా బహిర్వాహకశ్చతుర్థస్థప్రయాజో
 నీషిద్ధః । తస్మిన్మేధమతిక్రమ్యతస్మానుస్తాన మతికరణం । విహితస్యైకస్య చి
 దగ్గస్య విస్తృతిరకరణం । అపిశబ్దగిత్రూ గాదీనాంసముచ్చయార్థః । తస్మా
 రాదికం తైరేవ హేమైః సమాదధాతి । అహుతిసంస్థానవిధత్తే “సవజు
 హేమైః తిసవవైపురుషే ప్రాణాః పురుషేణయజ్ఞస్సమ్మితోయావానేవ య
 జ్ఞస్తంప్రీణాతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౨౨) ఇతి । ప్రాణాస్తదాధారభిద్రాణి
 నవసుమస్త్రేష్టు ఋగ్యజుషః అవాంతరసంస్థానవిధత్తే “పద్మగ్నియాణి జు
 హేమైః తిషత్వా ఋతపఋతూనేవ ప్రీణాతి త్రీణీయజుగోషి త్రయ ఇమే
 లోకాః ఇమానేవలోకాస్ప్రీణాతి” (సం - ౬కా | ౬ప్ర | ౨౨)
 ఇతి । యజ్ఞస్య యజమానప్రాప్తిః స్వకారణప్రాప్తిశ్చ మస్త్రీపారా
 దేవసమ్పద్యత ఇత్యాహ “యజ్ఞయజ్ఞంగచ్ఛయజ్ఞపతింగచ్ఛేత్యాహ య
 జ్ఞపతిమేవై నంగమయతిస్వాంయోనిం గచ్ఛేత్యాహ స్వామేవై నం యో
 నింగమయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౨౨) ఇతి । సువీరశబ్దేన వీర్యప్రాప్తిస్సు
 చ్యత ఇత్యాహ “ఏష తేయజ్ఞోయజ్ఞపతే సహసూక్తవాకస్సువీర ఇత్యాహ
 యజమాన ఏవవీర్యం దధాతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౨౨) ఇతి । దేవాగా
 తువిద ఇత్యేతన్నస్త్రీప్రశంసార్థ మాఖ్యాయితామాహ “వాసిష్ఠాహ
 సాత్యహవ్యో దేవభాగం పప్రచ్చయత్సృజ్జయార్ బహుయా జీనోఽ
 యాయజో యజ్ఞేయజ్ఞంప్రత్యతిష్ఠిపాఽయజ్ఞపతాఽవితిసహేవావాచ య
 జ్ఞపతావితి సత్యాద్వైసృజ్జయార్గిపరాభూపురితి హేవావాచ యజ్ఞప
 తావితి సత్యాద్వై సృజ్జయార్గిపరాభూపురితి హేవావాచయజ్ఞేవాచ
 యజ్ఞః ప్రతిష్ఠాప్య ఆసీద్ద్యజమానస్యా పరాభావామేతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|
 ౨౨) వసిష్ఠగోత్రోత్పన్నః సత్యహవస్యపుత్రోదేవభాగనామానం మునిం

పప్రచ్ఛ । యదాస్మజ్జయాఖ్యదేశస్థాః బహువిధసోమయాగానుస్థాయీ
సో యాజితవానసి । తదాకింయజ్ఞగ్ స్వాహాశ్చేవం యజ్ఞలిక్ష్మకే దే
వాగాతువిద ఇత్యేతస్మిన్నదైయజ్ఞంసమిప్తయజుఃపూర్ణామంసమాపిత
వానసి ఉతయజ్ఞవతింగచ్ఛేత్యేవం యజ్ఞపతలిక్ష్మకేయజ్ఞయజ్ఞంగచ్ఛేత్యేత
స్మిన్నదైయతి । తత్రద్వితియపత్యే సతీయస్మాత్ సత్యాద్యజ్ఞాత్ పరాభ
వస్తస్మాత్ప్రకమపక్ష ఏవఉపాదేయ ఇత్యుత్తరం॥

॥ అత్రవినియోగసంక్షిప్తాః ॥

“ధాతానువాకేసర్వస్త్రి సమిప్తాఖ్యాయజాంషిహి ।

ఋచఃపదాద్యః శేషాణి యజాం ష్యేతైజ్ఞాహూతిహి” ॥ ఇతి॥

ఇతి శ్రీమదాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుశ్చత్వారింశోఽనువాకః॥౪౪॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

ఉరుగ్ హిరాజా వరుణశ్చకార సూర్యాయ పస్తామస్వేతవా
ఉ । అపదేపాదా ప్రతిధాతవే కరుతాప వక్తాహృదయా విధశ్చేత్ । శత
స్తే రాజా భిషజ్ సనూసాన్ముర్విగమ్భిరాసుచుతిష్టే అస్తు । బాధస్వ ద్వే
హ్నిః నిఋతిం పరావైర్ల కతజ్ఞిదేన్ద్ర ప్రముముగ్ధ్యస్తత్ । అభిష్టితో వరు
ణస్య పాశోఽగ్నేరనీకమప ఆపివేశ । అపాన్నపాత్ప్రతిరక్షన్నసుయ్యం
దమే దమే॥౧॥

సమిధం యత్యగ్నే । ప్రతితేజిహ్వే హృతముచ్చరణ్యే త్సముద్రే తే
హృదయమప్సవన్తః । సస్తావిశవ్తోషధీరుతాపో యజ్ఞస్యత్వా యజ్ఞపతే
హవిభిః । సూక్తవాకే నమోవాకే విధేమావ భృథనిచఙ్గుణ నిచేరు

రసి నిచఙ్గుఁ యావ దైవై దైవకృతమెనోఽ యాదవ మత్యైర్మర్త్యకృత
మురోరా నోదేవరిషస్సాహి సుమిత్రాన్త ఆప ఓషధయః॥౨॥

సన్తు చుర్మిత్రాస్తస్యే శూయాసుయోఽస్మాన్వేష్టియిష్టవయం
ద్విష్టో దేవీరావ ఏషవౌగభాస్తస్య సుప్రీతగ్ సుభృతముకర్త దైవేషు
సన్సుకృతో బ్రూతాత్ ప్రతియుతో వరుణస్య పాశగ ప్రత్యస్తా వరుణస్య
పాశ ఏధోఽస్యేధిషీమహి ప్రమిదసి తేజోఽసి తెజోమయి ధేహ్యాహి ఆ
స్వచారిక్షగ్ రసేన్ సమన్పత్నహి । పయస్వాగ్ అగ్న ఆగమంతమా స
గ్ స్పృజ వచాసా॥౩॥

దమేదమే ఓషధయ ఆపట్ట॥౪౫॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే పశ్చ
చ త్వారింశోనువాకః॥*

అ థ భా ష్య మ్.

చతుశ్చ త్వారింశేననువాకే సమిష్టయజుఃపూర్ణమోఽభి హితః।
పశ్చచ త్వారింశేననువాకే అవభృథో వణ్యతే । కల్పః “ ఉరుగ్ హిరా
జా వరుణశ్చ కారేతి వేద్యాఅభిప్రయాన్తోవదన్తి చాత్వాలాద్వా ” ఇతి।
పాశస్త “ ఉరుగ్ హిరాజావరుణశ్చ కార సూర్యాయ పథా మస్వేతవా
ఉ । అపదేపాదా ప్రతిధాతవేకరుతాపవక్తా హృతయావిధశ్చిత్ ” ఇతి।
ఉశబ్ధోఽవధారణే । వరుణఏవరాజా సూర్యాయ సూర్యస్యాస్వేతవై ఆ
నుక్రమేణ గన్తుం అపదే నిరాలమ్యే అన్తరిక్షే ఉరుం పథాంవిస్త్రీణాంమా
ర్గం యస్మాచ్చ కార తస్మాదస్మాకమపి పాదా ప్రతిధాతవే పాదం ప్రక్షే
ప్తుం మార్గమకగి కరోతు । ఉత అపి చయః శత్రురవవక్తా నిన్దకః యశ్చ
హృదయా విధో హృదయోపలక్షితంశరీరం తాడయతి, చిచ్ఛబ్ధిః సముచ్చ

యే, సోఽపి ప్రతిబద్ధనుకృత్వా మార్గంకరోత్సి త్యర్థః । కల్పః “ శతం తే
 రాజా భిషజః సహస్రమిత్యపౌద్వహ్వా జవతి ” ఇతి । పాఠస్తు “ శతం తే
 రాజా భిషజః సహస్రమర్వి గంభీరానుమతిష్టై అస్తు । బాధస్వద్వేషోసి
 ఋణింపరాఽఽః కృతజ్ఞిదేన్యస్రము ముగ్ధస్సాత్ ” తితి । హే రాజా వ
 రుణితవ శతసహస్రస్థ్యాకాః భిషజోఽస్త్య దువగ్రవనివారకాస్సన్తి । అ
 స్సాను తవ సుమతి రనుగ్రహబుద్ధిరస్తు । కీదృశీ । ఉష్వీణవిపులా సార్వ
 కాలికీ । గమ్భిరా ఆదరయంతే త్యర్థః । ద్వేషాద్వేషిణోబాధస్య । నిఋణ
 తింయజ్ఞ విఘాతినీం పరాఽఽః తిరుసుగురు ఇత్యర్థః । అస్మాభిగృతమపి
 పాపం అస్త్యత్తః ప్రమోచయ । కల్పః అభిష్టితో వరుణస్య పాశ ఇశ్యువ
 కాంతనుధితిష్ఠన్తై ” ఇతి । జలమధ్యవర్తి సూక్ష్మ తన్వాకారో బద్ధసహే
 తుర్జీవవిశేషోవరుణపాశః సోయవభిషితః పాదాక్రమణేన తిరస్కృతః ।
 కల్పః “ అగ్నేరనీకమప ఆవివేశేతి సృచ్యమాఘారయతి ” ఇతి । పాఠస్తు
 “ అగ్నేరనీకమప ఆవివేశః । అపాన్నపాత్ ప్రతి రక్షన్నసూయ్యాం దమేదమే
 సమిధం యత్యగ్నే । ప్రతి తేజిహ్వే ఘృతముచ్చరణ్యేత్ ” ఇతి । అగ్నేర
 నీకం ముఖమప్పు ప్రవిష్టం । హే అపాన్నపాత్ పతన్నాచుకాగ్నే దమేద
 మే తత్తన్యహే అనుర్యం అనుదైగికృతం యజ్ఞవిఘ్నం ప్రతిరక్షా ప్రతి
 నివర్త్య యజ్ఞం పాలయ్యా సమిధం సమిద్ధసాధనం ఘృతం యక్షి సజ్జ
 తంకురు । తేజవజిహ్వేఘృతం ప్రతి ఉచ్చరణ్యేత్ ఉద్యక్తాభవతు । ఉరుగ్
 హే త్యాదినుస్త్రాణ్యాచఖ్యుః ప్రాచీనమనుష్ఠానం విధత్తే “ అవభృథయజూ
 గోషిజుహూతియదేవాఽర్వాచీనమేక హోయ నాదేనఃకరోతి తదేవతైరవ
 యజతే ” (సం-౬ కా|౬ ప్ర|౩౭) ఇతి । అవభృథాఖ్యం కమణాకర్తుం ఉదకస
 మీపే జిగమిషుః ఆయుదా ఇత్యాదిభిస్త్రీభిర్వస్త్రైజ్జహుయాత్ । తథా
 చసూత్రం “ ఆయుదా అగ్నేహవిహజహణ ఇత్యవభృథ నువైస్యజా
 హుయాదవభృథనివజుగణేతివ, సమోరుద్రాయ వాస్తాష్పతయై, ఆయనై
 విద్రవణే, ఉద్యానేయత్సరాయణే । ఆవర్తనై వివర్తనై । యోగోపాయ
 తితగోహువే ” ఇతి । ఇతరపూర్వమేకస్త్రిక సంవత్సరేకృతంపాపం తదేతై

“హోమామైరవయజతే వినాశయతి । అవభృథయన్దిశ్య ఉదకసమీపే గ
 మనం విధతై ” అపోవభృథసవైత్యపు వైవరుణస్యపాశస్సాతౌదేవ వరు
 ణమవయజతే ” (సం-౬ కాండప్రతిపది) ఇతి । అపాంప్రాప్త్యా తదభిమా
 నినం వరుణంసాతౌ దవ్యవధానేనైవ అవయజతే పూజయతి । గమనకా
 లేప్రస్తాతు స్సామగానం విధతై “వత్సానావా అన్యైశ్చ యజ్ఞగ్ రతౌ
 గ్గసి జిహ్వాగ్ సన్తిసామ్నా ప్రస్తాతాన్యవైతి సామవైరత్యోహ రక్షసామప
 హత్యై ” (సం-౬ కాండప్రతిపది) ఇతి । గీయమానేన సామ్నాసహ గచ్ఛే
 యురితి శేషః సామ్నోఽనైఽపి తస్య నిధనవామకస్య భాగస్య త్రిరావృత్తిం
 త్రిత్యసంఖ్యాంచవిధతై “త్రినిధనముపైతి త్రయశ్చమేలోకా ఏభ్య ఏవలో
 కేభ్యో రతౌగ్ స్యపహన్తి ” (సం-౬ కాండప్రతిపది) ఇతి । ఋత్విగ్యజ
 మానానాం సర్వేషాం నిధనోచ్ఛారణం విధతై “పురుషగి పురుషో నిధన
 ముపైతి పురుషగి పురుషోహి రక్షస్వీ రక్షసా మపహత్యై ” (సం-౬ కా
 డప్రతిపది) ఇతి । రక్షస్వీసర్వేషాం ప్రత్యేకం బాధకం రత్యోస్తీత్యర్థః । అ
 త్రసూత్రం “సవ్వేసహపత్నీకాస్త్రీసామ్నో నిధనముపయన్తి, అథా
 ధ్వే ద్వితీయం, ప్రాప్యత్యతీయం ” ఇతి । మన్త్రోక్తా మార్గవిస్తారః పా
 దప్రతిష్ఠాధా ఇత్యాహ “ఉరుగ్ హిరాజా వరుణశ్చ కారేత్యాహ ప్రక్షి
 త్యై ” (సం-౬ కాండప్రతిపది) ఇతి । భిషక్ శబ్దేన యజమానస్య పాపోషద్ర
 వపరిహారః సూచ్యత ఇత్యాహ “శతం తేరాజా భిషజస్సహస్రమిత్యాహ
 భేషజమేవాన్యైకరోతి ” (సం-౬ కాండప్రతిపది) ఇతి । మన్తైశ్చైవ వరుణ
 పాశనిపరిహారయత ఇత్యాహ “అభిష్ఠితో వరుణస్యపాశ ఇత్యాహ వరుణ
 పాశమేవాభిష్ఠతి ” (సం-౬ కాండప్రతిపది) ఇతి । అప్పు బహిః ప్రక్షి
 ప్య తస్యోపరిజహుయాదితి విధతై “బర్హిరభిజుహూ త్యాహుతీనాం
 ప్రతిష్ఠిత్యా అథా అగ్నివత్యేవ జుహూతి ” (సం-౬ కాండప్రతిపది) ఇతి ।
 అగ్నివావైదర్భస్తస్యః ” ఇతిశ్చ తే రగ్నియక్తత్వం । అత్ర సూత్రం
 “తృణంప్రహృత్యస్రావ మాఘారయతియదివాపరోతృణగ్ స్యాత్ తస్మిన్

జుహుయాత్ ” ఇతి చోదకప్రాప్తేషు పశ్యమప్రయాజేషు బహిర్వా
 నకం చతుర్థప్రయాజం నిషేధతి, “అపబహిర్వాప్రయాజాయజతి ప్ర
 జావై బర్హిస్ప్రజా పవవరుణపాశాన్తుచ్ఛతి ” (సం - ౬కా | ౬ప్ర
 ౩౮) ఇతి । యద్యప్యత్రాజ్యభాగో చోదకాదేవ ప్రాప్తా తథాపి మన్త
 విశేషమభిప్రేత్య పునర్విధత్తై “అజ్యభాగో యజతి యజ్ఞస్యైవచతుషీ
 నాన్తరేతి ” (సం-౬కా|౬ప్ర౩౮) ఇతి । అజ్యభాగయోః యజ్ఞ చతు
 స్త్వహస్యత్రశ్రుతం “చతుషీవా పతే యజ్ఞస్య యదాజ్యభాగో”
 ఇతి । ప్రకృతౌ అగ్నిర్వృత్రాణీత్యాదికే పురోఽనువాక్యే ఇహతు
 “అప్సుగ్నేసధివే ” ఇత్యాదికే । తథాచసూత్రం । “అప్సుమంతా
 వాజ్యభాగో యజతి అప్సుగ్నైత్యేషా అప్సు మేసోమో అబ్రవీత్ ” ఇతి ।
 స్రావానదేవతాంవిధత్తై “వరుణంయజతి వరుణపాశాదేవైనం ముచ్ఛతి ”
 (సం-౬కా|౬ప్ర౩౮) ఇతి । స్విప్రకృజ్జేవతాంవిధత్తై “అగ్నివరుణౌ యజతి
 సాత్రాదేవైనంవరుణ పాశాన్తుచ్ఛతి ” (సం-౬కా|౬ప్ర౩౮) ఇతి । సా
 త్రాం ప్రమేవేత్యర్థః । చోదకప్రాప్తేషు త్రిష్వనూయాజేషు బర్హిన్వా
 నకం ప్రథమానూయాజంనిషేధతి । “అపబర్హిషానూయాజౌ యజతి
 ప్రజావై బర్హిస్ప్రజాపవవరుణపాశాన్తుచ్ఛతి ” (సం- ౬కా|౬ప్ర౩౮)
 ప్రయాజానూయాజా ప్రశంసతి “ చతుర్థప్రయాజా యజతి
 ద్వావనూయాజౌ పట్నంపద్యతై షడ్వాఙ్ముతపయిశుషేషి వప్రతి తిష్ఠ
 తి ” (సం-౬కా|౬ప్ర౩౮) ఇతి । బోధాయనః “అథాప్సుసృచంప్రతిష్ఠాప
 యతి, సముద్రేతే హృదయ మప్సువ్రతిత్యనై నామద్భిర్ని పూరయతి, సం
 త్వాదిత్యైవపరీ రుతాపభిత్వస్పే వాపోజుహూతి, యజ్ఞస్యత్వా
 జ్ఞపతే హర్షిః, సూక్తవాకే నమోవాకే విధేను ” ఇతి । ఆపస్తంబుర్వై
 కమన్త్రితామాహ “ ఋజీషస్య స్రుచం పూరయిత్వా పూసమారయతి,
 సముద్రేతే హృదయ మప్సువ్రతితి, తతోయా బిన్దురుక్లవశే తముప
 స్ఫుకేత్ ” ఇతి । హే జుహుతే హృదయంబిలం సముద్రసమాస్వత్సృజ
 త్రుకాధ్యేప్రతితిష్ఠతుః ఋజీషయా హిషధయస్తాంసమ్యక్ప్రవిశన్తు అపి

చ అపోవిశన్తు । అధవావరుణం సమోభ్యధ్యవ్యాభ్యేయం “ఇదంద్యావాపు
 ధివీ భద్రమభూత్ ” ఇత్యాదికో మన్తస్సూక్తవాకః । “ సమోవాచే
 యావోదితా ” ఇత్యాదికో మన్తస్సమోవాకః । హేయజ్ఞవతే యజమా
 న త్వదీయైర్వవిధిః దేవతాః సన్తర్వ త్వంసూక్తవాక సమోవాక
 ద్వయేనోక్తఫలే విధేమ స్థాపయామ । బోధాయనః “అదైతమవభృథం
 సమ్మక్రిరన్తి యతిఃశ్చసోమలిప్తం భవతి, అవభృథనివజుఃణ నిశేరుర
 సి నివజుఃణావ దేవై దేవకృతమెనోఽయాడవ మర్త్యైర్నర్వకృతము
 రోరానోదేవరిషస్సాహి ” ఇతి । ఆవస్తవ్యస్తు “ ఆయుర్దాఅగ్నే, స
 మోరుద్రాయ వాస్తాష్పతయే ” ఇతిమన్త్రాభ్యాంసహోతం మన్త్రం హూ
 మే వినియుక్తవాక్ తవృపూర్వముదా హృతం । హే అవభృథ కర్తా
 భి మానికా వరుణ నివజుఃణ రాక్షసభర్తృనార్థం నితరాంధ్యం కా
 రితవాససి । నిశేరురసిఅన్నద్రక్షార్థం నిగూఢతేనచరణశీలోఽసి । హేనివ
 జుఃణఅస్మాభిః దేవేషు కృతం ఏనోఽవరాధం తైదేవైస్సవాత్వం అవ
 యాత్ వినాశయ । మర్త్యేషుఋత్విత్తు కృతం ఏనోఽవరాధంతైర్నత్వైః
 సహఅవయాత్ వినాశయ । హేదేవ ఉరోరధికాత్ రిషఃదేవమర్వకృత
 హింసనాత్ నోఽస్తాకాసమన్తాత్సాహి । పాతక్రమమనాదృత్య ఏతన్నన్త్ర
 మాదోవ్యాచప్తైః “అవభృథనివజుఃణేత్యావాయుధాదిత మేవవరుణమవయ
 జతే” (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౨) ఇతి । నిశేరు నివజుఃణాది శబ్దోదితం వరుణ
 మవయజతే ఉపచరతి । ధాతూనామనేకార్థ త్వా ద్యధాచితం వ్యాభ్యే
 యం । వరుణసమోభ్యధనమాశ్రిత్య వ్యాచప్తైః “సముద్రేతే హృదయ మస్స
 న్తరిత్యాహ సముద్రే హ్యన్తర్వరుణః” (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౨) ఇతి । సం
 శబ్దేనయజమానస్యాద్భిరోషధీభిశ్చ సమృద్ధిఃసూచ్యతఇత్యాహ “సంత్యా
 విశన్వైషధీరుతావ ఇత్యాహాద్భి రేవైనమోషధీభిః సమృద్ధం దధాతి”
 (సం-౬కా|౬ప్ర|౩౨) ఇతి । బోధాయనః “ అధాజ్జాలినావ ఉపసన్న్యహ్య,
 సుమిత్రా న ఆవ ఓషధయః సన్న్వితీ తాం దిశంనిరుక్షతి, యస్యాం దిశ్య

స్య ద్వేష్యోభవతి, దుర్మితాస్తస్యై భూయాసుయోఽస్మాన్వేష్టి యశ్చ
 వయంద్విష్ట ఇతి ”ఇతి । ఆపస్త్యుస్యపకవమన్తః : సుమిత్రానఆప ఓ
 పథయః సన్ద్విత్వసగ్రహాహ్య ”ఇతి । స్పష్టోమన్తార్థః । కల్పః : “దేవీరా
 ప ఇత్యవభృథం యజమానోఽభిమన్త్యి ”ఇతి । పాఠస్తు “దేవీరాపపష
 వోగర్భస్తమ్బః సుప్రీతగ్ సుభృతమకర్త దేవేషునస్సకృతో బ్రూతాత్ ”
 ఇతి । హే ఆపో దేవ్యః పషవరుణోయష్మాకం గర్భవదన్తస్థితః ఆతో
 వో యష్మాకం పరితోషాయతంవరుణం హవిషా సుప్రీతం సుభృతం సుష్టు
 పుష్ట్యాకర్తవయంకృతవన్తః । సవరుణోనోఽస్మాకమకృతః సవ్యగనుష్టా
 త్కాబ్రవీతు । స్పష్టార్థత్వాత్ సుమిత్రాన ఇతి మన్త్రముపేక్ష్య దేవీ
 రాప ఇత్యస్యస్పష్టార్థతామాహ “దేవీరాపపషవో గర్భ ఇత్యాహ యథా
 యజురేవైతత్ ” (సం-౬కా౬ప్ర౩౨) ఇతి । ఋజీషస్య అప్పు ప్రహారేణ
 ఉద్గతానాం బిష్టానాం భక్షణాభక్షణయోగోష సద్భావాత్తత్పరిహ
 రాయ ఉపస్పర్శనంవిధత్తే “ పశవోవైసోమోయ ద్భిందూనాం భక్షయే
 త్ పశుమాన్స్యా ద్వరుణస్త్రేనం గృష్ణీయా ద్వన్నభక్షయేదపశుః
 స్యాన్వైన్దనం వరుణో గృష్ణీయాదప స్పృశ్యమేవ పశుమాభవతినైనం
 వరుణోగృష్ణీతి ” (సం-౬కా౬ప్ర౩౨) ఇతి । సోమస్యపశుప్రాప్తి సాధ
 నత్వాత్ పశుత్వం భిద్యతఇతి । బిష్టవో జలకణాః । వరుణగ్రహణం నామ
 మహూదరాఖ్యరోగోత్పత్తిః । కల్పః : “ఆధాపామన్తం ప్రతియాతి, ప్ర
 తియుతో వరుణస్యపాశః, ప్రత్యస్తో వరుణస్యపాశఇతి ” ఇతి । బన్ధనహే
 తుర్వరుణస్యపాశం ప్రతియుత్సృజ్యకర్తృతః । ప్రత్యస్తో వినాశితః । మన్త్ర
 స్యార్థస్తతైవ ఫలవతీత్యాహ “ప్రతియుతో వరుణస్యపాశఇత్యాహ వరు
 ణపాశాదేవ నిర్ముచ్యతే ” (సం-౬కా౬ప్ర౩౨) ఇతి । జలాన్నిగ్రహ్య
 పునస్తజ్జల మదృష్టైవ దేవయజన దేశేగన్త వ్యమితి విధత్తే “ ఆప్ర తీక్ష
 మాయన్తి వరుణస్యాన్తహితైవ ” (సం-౬కా౬ప్ర౩౨) ఇతి । అన్తర్హి
 తిరదకేనం । కల్పః : “ ఏధోఽస్యేధిషీ మహీత్యాహవనీయే సమిధ ఆధా

యాపోఽన్యచారిషమిత్యపశ్యతై ” ఇతి । పాతస్తు “ఏథోఽన్యేధిషీమహి
సమిదసి తేజోఽసి తేజోమయి ధేహ్యపో అన్యచారిషగ్ రసేన సమస్యత్తు
హి । పయస్వాగ్ అగ్న ఆగమంతవ్చాసగ్ సృజ వర్చసా ” ఇతి । హే స
మిత్ త్వం ఏథోఽభివృద్ధిహేతురసి అతో వయమేధిషీమహి అభివృద్ధిం
ప్రాప్తాః । అయమాద్యోమన్త్రః । సమిత్ సమిన్ధనసాధనమసీతి ద్వితీ
యః । తేజస్కాన్తిసాధనమసి । కాన్తిమయిధే హీతి త్యోమః । ఏతై
స్త్రీసః సమిధఆదధ్యాత్ । అపో అను జలచనుప్రాప్యఅచాంకు అవభృ
థకర్తు అనుష్ఠితవానస్మి । రసేనఘలేన సమస్యత్తుహి సక్లతోఽస్మి । హే
అగ్నే పయస్వాగ్క్షీరాది సమృద్ధియుక్త ఆగమం అగతోఽస్మి తం మా వ
ర్చసా బలేన సంయోజయ । సమిదాధానేన వన్ధి ఏసూజ్యత్వాహ “ఏ
థోఽన్యేధిషీమహిత్యాహ సమిదై వాగ్నిం నమస్యన్త ఉపాయన్తి” (సం-
౬కా|౬ప్ర|౩౨) ఇతి । నమస్యత్రః పూజయన్తః । మయిధేహీత్యన్యాభిప్రా
యమాహ “తేజోఽసి తేజోమయి ధేహీత్యాహ తేజవవాత్సన్ధత్తే” (సం-
౬కా|౬ప్ర|౩౨) ఇతి । అవశిష్టఃస్పృశ్నత్వాదుపేక్షితః॥

॥ అత్రవినియోగసర్గహః ॥

“ఉరుంవదన్తిగచ్ఛన్త సుర్వైఽప్యవభృథంప్రతి ।

శతందృష్ట్వాజలంజప్య మఖ్యాక్రామతితజ్జలం॥

అగ్నేస్రుచాఽఽఘారయత సమృజ్జేషంజలేక్షిపెత్ ।

అవేరిగమనేహయామస్సుమిత్రాఅవగాహనం॥

దేవీరిత్యభిమన్త్ర్యిథప్రశ్నుద్ధచ్ఛతేతజ్జలాత్ ।

ఏథస్సుమిత్రైషవత్రైహూణామఆహవనీయకే॥

అపోఅగ్నైరుపస్థానమితేమన్త్రాస్త్రయోదశ” ఇతి॥

యద్యపేతావతా సౌమిక మన్త్రీకాణ్డం తద్వ్యాఖ్యానరూపం బ్రా
హ్మణ్యం సమాప్తం * ॥ తథాపిసన్తి బ్రాహ్మణశేషా అష్టావనువాకాః ।
తే త్వత్త్రైవ వివియన్తై । తెవ్వనువాకేషు క్రమేణ ఏతే అధ్యాయప్రతిపా
ద్యతై । యాపైకాదశినీ॥౧॥పత్వైకాదశినీ॥౨॥పాత్నీవతపశుః॥౩॥ సౌవ్య

చర్యాదిః॥౪॥అతిగ్రాహ్యగ్రహః॥౫॥అదాభ్యగ్రహః॥౬॥ అంశుగ్రహః॥
 ౭॥పోడశీగ్రహశ్చేతి॥౮॥తత్రసమనంతరానువాక ప్రసిపాద్యాంపైకాద
 శినీ ఏకయాపెన సహవికల్పితా । తథాచాన్యత్ర శ్రూయతే ఏకయాపా
 వై కాదశినీవా అన్యేషాం యజ్ఞానాం యూపా భవన్తి “ఏకవిగ్ శిన్యశ్వ
 సేధస్య । సువర్ణస్యలోకస్యాభిజత్యై” ఇతి । అగ్నిష్టోమే యస్సనీయస
 పశుస్తేన సహ ఉపరితనానువాకే వక్ష్యమాణా ఏకాదశినగ్ పశవో వికల్ప
 తాః । తథాచనూత్రం “క్రతువశవ ఏకాదశినశ్వవికల్ప్యై” ఇతి । త
 త్రైకాదశినగ్ పశ్వగ్ధాయ యూపైకాదశినీతాం విధత్యై “స్థ్యనవేదిము
 ధ్ధన్తి రథాక్షేణవిమిమితేయాపం మిమోతి త్రిపుత సేవవజ్రగ్ సప్ఫుత్య
 భ్రాతృవ్యాయప్ర హరతీస్త్యత్యై” (సం-౬కా-౬ప్ర-౪౭) ఇతి । భూమే
 రుపరితనమమేధ్య మపహన్తు వేదిస్థానముద్దన్యాత్ । తస్మిన్స్థానే వేదిరే
 క యూపపత్యే పదైర్విమాతవ్యా । తథాచ పూర్వముదాహృతం । త్రిగ్ శ
 త్పదానిపశ్చ త్తిరశ్చేత్యాదిః । ఏకాదశినీపత్యేతు అవకాశస్య పయ్యా
 త్రయై రథాక్షేణ వేదిర్మాతవ్యా । తథాచనూత్రం “యత్పాగ్నేది స
 మ్మానాత్ తత్రత్వాదశరథాత్మా మేకాదశో పరాగ్ రజ్జంమీత్వా”
 ఇతి । ఉపరశబ్దేన ప్రాదేశపరిమితా యూపావటదేశా వివక్షితాః । ద్వ
 యో ద్వయో రవటదేశయో ర్భ్యదేశో రథాక్షేణ పరిమితః తాదృ
 శ్యావేదః దక్షిణాంసమారభ్య ఉత్తరాంసపర్యంతేషు పక్షిరూపేణా
 వస్థితేష్వేకాదశస్వ వతేషు యూపాక ఉచ్చయేత్ । యూపమితి జా
 తావేకవచనం । స్థ్యరథాక్షయూపాస్రయో వజ్రస్యభాగాః । తథాచ
 ఆమూతం “ఇన్ద్రోన్మత్రాయ వజ్రంప్రాహరత్ సత్రేథా వ్యభజత్
 స్థ్యస్త్రోతీయగ్ రథస్త్రోతీయం యూపస్త్రోతీయం” ఇతి । లెహంత్రయా
 నామత్ర మేళనాత్ వజ్రస్త్రోతీయత్ సప్పద్యతే । స్త్రోత్యై హింసాయై ।
 యూపావటస్యార్థం వేద్యాం అర్థం బహిశ్చేత్యేవం తద్దేశం విధత్యై
 “యదంతర్వేది మినుయాద్దేవలోక మభిజయేద్యద్భూర్వేది మనుష్యలో
 కంవేద్యస్తస్య సన్ధౌ మినోత్యుభయోలోకయోరభిజత్యై” (సం-౬కా-

౬ప్రరల) ఇతి । ఆ న్తస్సమీపదేశః వేదిశ్చా న్తశ్చ వేద్యత్వం తత్సన్ధా వు
 చెన్చియేత్ । ఉచ్ఛ్రియే కామ్యాకా కాంశ్చిద్విశేషాక విధితై “ఉపగస
 మ్మితాం మినుయాత్ పితౄలోక కామస్య రశనసమ్మితాం మనుష్యలోక
 కామస్య చమాలసమ్మితా మిన్ద్రియకామస్య సర్వాన్ న్నమాన్ ప్రతిస్తా
 కామస్యయైత్రయో మధ్యమాస్తా న్నమాన్ పశుకామస్య” (సం-౬కా|
 ౬ప్రరల) ఇతి । తక్షణరహితాని యూపమాలాని ఉపరాణి । తైరే కాద
 శినీసమ్మితా సదృశీ పకస్యోపరస్య యావానాయానుస్తావా నేవైతరే
 షాం దశానా మిత్యర్థః । రశనాదేశస్థాల్లేన సమానా రశన సమ్మితా ।
 చమాలవిస్తారేణ సమా చమాలసమ్మితా । అతవప సూత్రకారేణోక్తం “ఆ
 యామత ఉపరాణి సమాని స్యుస్తీర్భక్తౌ నుధ్యాని తత నాశ్చ ప్రథిమృత్యు
 షాలాని” ఇతి । సర్వానుపరరశనా దేశచమాల విస్తారాక । ఏ కాదశ
 సు ప్త్యోమధ్యమః తత్పార్శ్వవత్త్రినా ద్వా తేషాం త్రయాణామేవోపరా
 ది సామ్యునియమోనేతరేషాం । తథాచసః) పశుప్రాప్తిః । తామేవ పశు
 ప్రాప్తిం దర్శయతి “ఏతాన్వా అను పశవ ఉపత్తివై పశుమానేపభవతి”
 (సం-౬కా|౬ప్రరల) ఇతి । ఏతాన్ త్రీణానమాన్ అనుయజమానం పశవని
 ప్రాప్నువన్తి । త్రిభ్యోఽతిరిక్తైష్వప్తసు అన్యోన్యస్పర్శం విధితై “వ్యతిషజే
 దితగాన్ ప్రజయైవైసం పశుభిర్వృతి వజతి” (సం-౬కా|౬ప్రరల) ఇతి ।
 యూపైకాదశిన్యాన్ కామనాభేదేన దక్షిణదేశప్రవణత్వం నిన్దిత్వా ఉత్త
 రదేశప్రవణత్వం విధితై “యం కామయేత ప్రమాయుకస్సాన్యదితి గర్తమి
 తం తస్యమినుయా ముత్తగాధ్యకం వషిష్ఠమథహ్రాసీయాగ్ సమేషావై
 గర్తమిద్యన్యైవం మిమోతి తాజక్ ప్రమీయతే దక్షిణాధ్యకం వషిష్ఠం
 మినుయాత్ సువర్గకామస్యాఽథ హ్రాసీయాగ్ సమాక్రమణమేవ తల్నే
 తుం యజమానః కురుతే సువర్గస్యలోకస్య సమప్త్యై” (సం-౬కా|౬ప్ర
 రల) ఇతి । గర్తశబ్దేన దక్షిణదేశనిమృత్వం శ్మశానంవివక్షితం । గర్తవ
 స్త్రియ వైయాపా అస్యామేకాదశిన్యా మితిగతమిత్ తాదృశీ ముచ్ఛ

యెత్ । అగ్నిష్ఠ నామ కౌయోమధ్యమో యూప స్తస్మాత్ ఉత్తరాధే-
స్థితం యూపపశ్చకం వర్షిణ్యంత్ర్యున్నతం । దక్షిణాద్దేస్థితం పశ్చకం
ప్రాసీయాగ్ సంప్రాస్యం । ఈదృశీ ఏకాదశివీ గర్తమిత్ తస్యాముచ్చి-
తాయాం తదానీమేవ మ్రియెత్ । స్వగ్రాధము క్తవై పరీత్యం కుర్యాత్ । ఆ
క్రమ్యతే ఆగుహ్యతే స్వగ్రా అనేన సేతు సేత్యాక్రమణః । లోకిక దృష్టానై
నైకస్త్రిన్నగ్ని ష్టైరశ నాద్వయవెప్తన మగ్నిష్ఠద్వయే ఏకరశ నావెప్తననిషేధ
ద్వారా పురుషస్య వివాహాద్వయ విధిః స్త్రీయా వివాహాద్వయ నిషేధ
శ్చ విదధదేకస్త్రిన్యాపే రశ నాద్వయం విధత్తై “యదేకస్త్రి యూపే
ద్వైరశనే పరివ్యయతి తస్మాదేకో ద్వైజాయెవిద్వతే యనైకాగ్ రశనాం
ద్వయోయాపయోః పరివ్యయతి తస్మానైకా ద్వైపతీ విన్వతే” (సం-
౬కా||౬ప్ర||౪౫) ఇతి । స్పష్టార్థః । అగ్నిష్ఠాయూపః । తథాచసూత్రం । “అ
గ్నిస్తం ద్వాభ్యాగ్ రశ నాభ్యాంపరివీయేత్” । రశనాయాః స్త్రీత్వాదేక
స్త్రి యూపే రశ నాద్వయ ప్యాన్తయోమేళనం ప్రవెప్తనశ్చ కామనా
భేదేనవిధత్తై “యంకామయేతస్త్రిస్యజాయేతేత్యుపానై తస్య వ్యతిషజే
త్ స్త్రీవాస్యజాయతే యంకామయేత పుమాన్యజాయేతేత్యాన్తం త
స్యప్రవెప్తయేత్ పుమానెవాస్య జాయతే” (సం-౬కా||౬ప్ర||౪౫) ఇతి ।
అన్తయోస్సమీపే ఉపానై । అన్తైససహితమాన్తం రశ నాద్వయభాగం ।
ఏకాదశభ్యోఽతిరిక్తం ఉపశయాఖ్యం యూపంవిధత్తై “అసురానైదేవా
దక్షిణతఉపానయన్తా దేవా ఉపశయేనైవా పానుదన్త తదుపశయ
స్యోపశయత్వం యద్దక్షిణత ఉపశయ ఉపశయే ద్భూతృవ్యాపనుత్యై”
(సం-౬కా||౬ప్ర||౪౫) ఇతి । పురాకదాచిత్ అసురాదేవా స్వవశా
కృత్వా అగ్నిస్తాద్యూపాత్ దక్షిణభాగే సమానయన్తానసురా దే
వా ఉపశయేన ఏకాదశిసమీపే శయానేన యూపేనాపానుదన్త । సమీ
పశయనా దుపశయనామ సహున్నం । ఉపశయే ఉపశేతే శయానత్వేన
పాతయేదిత్యర్థః । అత్రసూత్రం “ఉపశయం ద్వాభ్యాగ్ రశ నాభ్యాం
పరివీయాగ్రేణ దక్షిణం యూపంప్రాశ్చంనిదధాతి” ఇతి । ద్వైప్యం పశు

త్వేన నిర్దిశేదితి విధతై “స ర్వేవా అన్యాయాపాః పశునన్తోఽథో పశ
య ఏవాపశుస్తస్య యజమానః పశుయన్తన్మ నిర్దిశేదా ర్తిమాఞ్చేద్యజ
మానోఽసాతే పశురితి నిర్దిశేద్యం ద్విష్యాద్యసేవ జ్యేష్ఠితస్సైవశుం నిర్వి
శతి” (సం-౬కా-౬ప్ర-౪౭) ఇతి । అగ్నిస్తావయ ఏకాదశయాపాః వక్ష్య
మాణైరాగ్నేయాది పశుభిరుపేతాః ఉపశయేతు పశ్యంతరా భావాత్
యజమానస్య ఆర్తిపాప్తిః ద్వైష్యం నిర్దిశ్యతద్వారయేత్ । ద్వైష్యాభావే
మూషకం నిర్దిశేదితి విధతై “యదినద్విష్యాదాఖుస్తై పశురితిబ్రూయా
న్నగ్రామ్యాన్ పశూన్ హినస్తి నాగణ్యాన్” (సం-౬కా-౬ప్ర-౪౭) ఇతి ।
విహితామేకాదశినీం ప్రశంసతి “ప్రజాపతిః ప్రజా అస్మజత సోఽన్నా
ద్యేన వ్యాధ్యత స ఏతామేకాదశినీ వ పశ్యత్ తయావై సోఽన్నా
ద్యమవారుద్ధత యద్వశయాపా భవన్తి గతాక్షరా విరాడన్నం విరాడ్వి
రాజై నాన్నాద్యన వరుధై య ఏకాదశస్తన ఏవాన్యైసహవా ఏవై నాం
తేనేతి” (సం-౬కా-౬ప్ర-౪౭) ఇతి । దశయాపానాం విరాడ్రూపత్వే
నధనుత్వా దేకాదశోయాపః స్తమోభవతి । పాత్యేవతాఖ్యం త్రయోద
శంయాపం విధతై “వజ్రోవా ఏషా సమ్మీయతే యదేకాదశినీ సేశ్వరా
పురస్తాత్ ప్రత్యక్షం యజ్ఞగ్ సమ్మర్దితాయ త్వాత్సవతం మినోతి య
జ్ఞస్యప్రత్యుత్తబ్ధై సయత్వాయ” (సం-౬కా-౬ప్ర-౪౭) ఇతి । నైకాదశి
నీ వజ్రరూపా సతీ పురస్తా దవస్థాయ ప్రత్యగవస్థితం యజ్ఞగవర్దికుమీశ్వ
రాభవతి । వర్దితస్య పునస్సమాధానం ప్రత్యుత్తబ్ధిః । సయోబధః పిఞ్
బధన ఇత్యస్తాధాతో రుత్పన్నత్వాత్ । సయత్వాయ దృఢత్వా యేశ్యధః ।
యూపైకాదశినీ నిరూపితా॥*

అథ పశ్యైకాదశినీం విధతై.

“ప్రజాపతిః ప్రజా అస్మజతసరిచానోఽ మన్యత సఏతామేకాదశి
నీ మపశ్యత్ తయావై స ఆయుర్ద్రియం వీర్యమాత్మన్నధస్త ప్రజా
ఇవ ఖలువాపేష సృజతే యోయజతే సవతహిరిచాన ఇవ యదేషే

కాదశీనీ భవత్యాయురేవ తయ్యద్వియం వీర్యం యజమాన ఆత్మనైతై”
 (సం-౬కా|౬ప్ర|౪౫) ఇతి|ప్రజాపతిర్గ ప్రజాస్సృష్ట్యా వీర్యాదిత్యయాత్
 రిక్తోఽహమితిధీఃతథా యజ్ఞప్రయాసేనాఽపి । వత్సైకాదశీన్యా తత్సమా
 ధానం|తేవపశు విశేషా దేవతాసహితా అశ్వమేధప్రకరణే సమామ్నా
 తాః “అగ్నేయకృష్ణగ్రీవః సారస్వతీమేషీ బభ్రుస్సౌమ్యః పౌష్ణశ్శౌర్య
 మశ్శీతిప్యూ బాహ్వాస్పత్యశ్శీలోపీవైశ్వదేవః|వద్వాగ్నిరుణో మారుత్కల్తా
 ష ఐద్వాగ్న సుగోహితోఽధోరామస్సానిత్రో వారుణోపేత్వః” ఇతి|కృ
 ణ్ణగ్రీవత్వాదిభిర్విశేషితాః సర్వేఽప్యజాః । మేషీ త్వేకైవాన్యజాతిః| ఐ
 శేషణాంచ తస్మిన్నేవ ప్రకరణే వ్యాఖ్యాస్యంతే । తానేతానత్ర పశూన్
 విశేషేణావికారేణ ప్రశంసక విశేషవిధి మున్నయతి “పైరివాగ్నే యేన
 వాపయతి మిధునగోసారస్వత్యా కరోతి రేతస్సౌమ్యేన దధాతి ప్రజనయ
 తి పౌష్ణేనబాహ్వాస్పత్యో భవతి|బ్రహ్మవైదేనానాం బృహస్పతి|బ్రహ్మణై
 వాస్త్యై ప్రజాన్ప్రజనయతి వైశ్వదేవోభవతి వైశ్వదేవ్యోవైప్రజాన్ప్రజా
 పీవాస్త్యై ప్రజనయతీద్రియ మేవైదైరిణా వరున్ధే విశంమారుతేనా జోబ
 లమైద్వాగ్నేన ప్రసవా యసావిత్రోనిర్వరుణత్వాయ వారుణః” (సం -
 ౬కా|౬ప్ర|౪౫) ఇతి । ప్రవాపయతి బీజంస్వతః సమ్పాదయతి । అగ్నేయ
 స్యపుంసః సారస్వత్యా (స్త్రీ)యాసహ మిధునీకరణం । సౌమ్యేన యోషి
 తి రేతోధారణం । పౌష్ణేనప్రజోత్పత్తిః| బాహ్వాస్పత్యేన ఉత్ప
 త్తిసాధనత్వం । వైశ్వదేవేన ప్రజానాం తద్దేవతానుగ్రహః| ఐద్వోనిర్వ
 యపాటవం । మారుతేనజనపదప్రాప్తిః| ఐద్వాగ్నేన దేహపుష్టిబలభా
 సావిత్తేణానుష్ఠానేప్రేరణం । వారుణేనోపద్రవవాహిత్యం । అత్ర షష్ఠ స
 ప్రాప్తమానాం పశూనాంవైశ్వదేవైన్ద్ర మారుతానా మితరపశువత్పాఠ
 త ఎవ క్రమోయద్యపిసాప్తః తథాపితం క్రమమనూద్యప్రశంసతి “మధ్య
 తవిన్ద్రమాలభతే మధ్యతపివేన్ద్రియం యజమానేదధాతి పురస్తాదైన్ద్ర
 స్య వైశ్వదేవమాలభతే వైశ్వదేవం వా అన్నమన్నమేవ పురస్తాద్ధత్తై

తస్మాత్ పురస్తాదన్నమద్యత విన్ద్రీమాలభ్య మారుతమాలభతే విద్యై
మరుతో విశమేవాస్మా అనుబధ్నాతి” (సం-౬కా-౬ప్ర౧౪౭) ఇతి । వై
శ్వదేవమారుతయోర్మధ్యమైన్ద్రీయస్థానం । తేనమధ్యమే ఏవవయసి బ
లాధిక్యం యజమానేస్థాపయతి । విశ్వదేవా అన్నాభిమానినః । వైశ్వదే
వస్య పురస్తాదనుష్ఠితత్వాత్ తత్సన్న్యధమన్నమత్తుం పురస్తాదేవస్థాపయ
తి । తచ్ఛాన్నం పురస్తాన్ముఖే నాద్యతే । మారుతవైన్ద్రీయమనువర్తమాన
త్వాత్ మరుద్రూపాః గ్రామనివాసినః ప్రజా అస్య యజమానస్య అను
కూలాఽఽకరోతి । కామనావిశేషేణ క్రమవ్యత్యాసంవిధత్తే “యదికామ
యేత యోఽవగతః సోఽపరుధ్యతాం యోఽపరుధ్యః సోఽవగచ్ఛత్విత్యై
న్ద్రీయ లోకేవారుణమాలభేత వారుణస్య లోక విన్ద్రీయం యివవాగతః
సోఽపరుధ్యతే యోఽపరుధ్యః సోఽవగచ్ఛతి” (సం-౬కా-౬ప్ర౧౪౭) ఇతి ।
అవగత్య ప్రాప్తైశ్వర్యః । అపరుధ్యతాం విశ్వర్యాఘ్రిశ్యతాం అయమే
క్య కామః । ఎతద్విపర్యయోఽన్యథా కామః తస్మిన్నుభయ విధేఽపికామే
సప్తమైకాదశ స్థానయోరైవా వారుణయోః స్థానవ్యత్యయం శుర్యా
త్ । ప్రజానాం వ్యాకులీభావం చేత్ కామయేత తదానీమైకాదశానాం ప
శూనాంక్రమసాజ్ఞార్థం విధత్తే “యదికామయేత ప్రజాముహ్యో యురితి
షశూక వ్యతిషజేత్ ప్రజాఎవమోహయతి” (సం-౬కా-౬ప్ర౧౪౭) ఇతి ।
ఉదక్ష్వీవణత్వేన స్థాపితాయా ఎకాదశయాపవక్షైర్దక్షిణ యూపే
వారుణస్యే ఆలంబనం విధత్తే “యదభివాహతోఽపాం వారుణమాలభే
త ప్రజావరుణోగృహ్ణీయా దక్షిణత ఉదక్ష్వామాలభతేఽపవాహతోపాం
ప్రజానామ వరుణగ్రహాయ” (సం-౬కా-౬ప్ర౧౪౭) ఇతి । అపామభివా
హః తత్ప్రవాహస్థానభూతో నిమోదేశః । తత్రావస్థిత ఉత్తరయూపే
వారుణాలమృనప్రజానాం వరుణగ్రహణయాపో రోగఃస్యాత్ దక్షిణయూ
పే షశోరుదమ్ముఖత్వేనాలమృ రోగోన్భవతి । దక్షిణయూపస్సోన్నతదే
శవర్తిత్వేన అపామపవాహతః ప్రవాహస్థానాభావాదిత్యర్థః । అథనూత్రం

“అగ్నేయం కృష్ణగ్రీవ మగ్నిస్తడపాకరోత్యుత్తరే సారస్వతీం మేషీం దక్షి
 శే సౌమ్యం బభ్రుం ఎవంవృత్యాసం దక్షిణాపవర్గాః పశూనుపాకరోతి
 వారుణమస్తతా దక్షిణతడదభ్యం” ఇతి || పశ్వైకాదశినీ నిరూపితా||*||

|| అథపాత్నీవతపశుంవిధత్తై || ||

“ఇన్ద్రోవత్సా యామనుమయాజయత్తాం పయన్గి తాముదస్సజ
 త్ తయామను రాధ్నోద్భృత్ పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజతియా
 మేవ మనుఋద్ధి మాధ్నోత్తామేవ యజమానఋద్నోతి” (సం-౬కా|
 ౬ప్ర|౬౭) ఇతి | అత్రపత్నీశబ్దేన పాత్నీవతసంజ్ఞకే యూపే ఉపాకృతః
 త్వష్ట్రదేవతాకః పశులక్ష్యతే శాఖాస్తరే తథావిధానాత్ | పశ్వైకాద
 శినీ గతపత్నీసంయాజా నస్తరభావిత్వాదస్య యూపస్యపాత్నీవతత్వం |
 అత్రసూత్రం “జాఘనీభిశ్చ పత్నీసంయాజయన్తి అనూబధ్యా వపా
 యాగ్ హుతాయానుగ్రేణ శాలాముఖీయం పాత్నీవతం మీనోతి య
 ధాధానాభి మనవస్తీజేచమాలం తస్మిన్స్తాప్త్యం సాణ్డంలోమశం పి
 ఙ్గశం పశు ముపాకృత్య పర్యగ్నికృత ముత్సృజ్యాజ్యేన శేషగ్ సమావ
 యేద్యావన్తివశోరవదా నాని స్యుస్తావత్యుత్వా జ్యస్యావద్యతి పశుధర్మా
 జ్యంభవతి శాలాముఖీయేప్రవరస్తీతి విజ్ఞాయతే” ఇతి | తస్మాద్విద్యోపా
 త్నీవతమూపే నియుక్తేన పశునా మనుమయాజయదితి వ్యాఖ్యేయం | పర్య
 గ్నికృతే పశావుత్సృష్టేసతి కర్షణశేషస్యాఽఽజ్యేనసమాప్తింవిధత్తై “య
 జ్ఞస్యవా అన్రతిష్ఠితాద్యజ్ఞఃపరాభవతి యజ్ఞంపరాభవన్తం యజమానోఽ
 నుపరాభవతియదాజ్యేనపాత్నీవతగ్ సగ్ స్థాపయతి యజ్ఞస్యన్రతిష్ఠిత్యైయ
 జ్ఞంప్రతి తిష్ఠన్తం యజమానోఽనువ్రతి తివ్రతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౬౭) ఇతి |
 అన్రతిష్ఠితాత్ అసంస్థాపనాత్ అసమాప్తాత్ | అత్రపశోర్లకాలం విధత్తై
 “ఇన్ద్రంవపయాభవత్యనిన్ద్రంవశయాఽథపాత్నీవతేనప్రచరతితీర్థఎవప్రచర
 త్యధో ఎతహ్యేవాస్యయామః” (సం-౬కా|౬ప్ర|౬౭) ఇతి | వశావధ్యా
 సా చానూబధ్యైత్యనేన నామ్నోచ్యతే | తదియవపాహూమాదూర్ధ్వం
 హృదయాద్యజ్ఞహూమాత్ ప్రాగేతస్య పాత్నీవతపశోర్ల కాలః | సచ

తీర్థముచితంస్థానం । క్షిప్తేతిస్మిన్నేవకాలే ఆనూబధ్యాఖ్యస్య పశోః యా
 మః ఉపరమః సమాప్తిభావతి తస్యచాన్తిమ పశుత్వాత్ తత్సమాన్తైరి
 ప్రాగేవ పాత్నీవతప్రచారో యుక్తః । దేవతాం విధత్తే “త్వాష్ట్రభవతి
 త్వష్టావైరేతసస్సిక్తస్య రూపాణి వికరోతి తమేవవృషాణం పత్నీష్వపి
 సృజతిసోఽస్మై రూపాణివికరోతి” (సం-౬కా||౬ప్ర||౬౮) ఇతివికరోతి వివి
 ధాని కరోతీత్యధః । పాత్నీవతపశోః త్వాష్ట్రత్వే సతితమేవ యజమా
 నంతృష్టా వృషాణం రేతస్సిక్చా యజమానస్యపత్నీష్వపి సంయోజయతి ।
 సచాన్తై యజమానాధాం రూపాణివికరోతి వివిధానికరోతీతి॥ఇతిపాత్నీ
 వత పశునిరూపితః॥ అథసామ్యచరుం విధత్తే “ఘ్నున్తివా ఎతత్సోమంయ
 దభిషున్వన్తి యతేస్మిన్యో భవతి యధామృతా యాఽను స్రరణీంఘ్నున్తి
 తాదృగేవతత్” (సం-౬కా||౬ప్ర||౭౦) ఇతిసోమస్యాభిషవోపధస్థానీయః ।
 ఆతోఽను స్రరణీస్థానీయః సామ్యచరుగ్గి క్తవ్యః । మృతం దీక్షితమను స్తీర్య
 తేహస్యత ఇత్యను స్రరణీకాచిద్ధాః । దీక్షిత శవస్యావయవేషు హృదయహ
 స్తాదిషు గౌశవస్య హృదయాద్యవయవాక్ సంస్థాప్యతం దీక్షితందహ
 త్ । తదర్థం కాచిద్దాహాస్యతే । చరోహర్వామస్థానం విధత్తే “యదు
 త్తరాధావామధ్యేవా జుహుయా దైవతాభ్యః సమదశి దధ్యాద్దక్షిణా
 ధాజుహూత్యేషావై పితౄణాం దిక్ష్వాయామేవ దిగిపితౄణా నిరవద
 యతే” (సం-౬కా||౬ప్ర||౭౨) ఇతి । వహ్నిరుత్తరాధా మధ్యదేశయో
 దేవాహుతిస్థానత్వాత్తత్ర పితౄహూమేదేవతాదిభి స్సహపితౄణాం
 సమదంకలహం కుర్యాత్ । అతః నిరవదయతే । దైవదేశాల్ నిష్కృప్యపి
 త్వాణ్యజతే । చరుశేషస్య దానంవిధత్తే “ఉద్గాతృభ్యో హరన్తి సామదే
 వత్యోవైసామ్యాయదేవ సాముశ్చమృ ట్కుర్వన్తి తస్యైవసశాన్తిః”
 (సం-౬కా||౬ప్ర||౭౩) ఇతి । సామైవసామ్యచరో రభిమానిదేవతా । తథా
 సతి సామవేదసమ్భన్తి యదన్తం ఉద్గాతార ఇత్థం ఛమ్మట్కుర్వన్తి సప్తం
 కుర్వన్తి తస్య దోషస్య చరుర్ ప్రతీకారః । తస్మిన్నాజ్యపూణేచరా ఉ

గ్రాత్యభిః స్వదేహచ్ఛాయా ద్రష్టవ్యేతివిధతై “అవేక్ష్యంతై పవిత్రంవై సా
 మ్య ఆత్మానమేవ పవయంతై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౭) ఇతి । సామ్యచరోః
 శుద్ధిహేతుత్వాత్తదవేక్షణేన ఉద్గాతారః స్వదేహం శోధయంతి । అత్ర
 సూత్రం “ఆజ్యేనచరుమభిపూర్వో గ్రాత్యభ్యో హరంతి ముద్గాతారోఽ
 వేక్షంతై” ఇతి । ఆజ్యస్యా పర్యాప్తా పునరప్యస్య తుష్పరణంవిధతై “య
 ఆత్మానంనపరిపశ్యేదితానుస్స్యాదభిదదిం కృత్వాఽవేక్షేత తస్మిన్వ్యాత్మా
 నం నపరిపశ్యత్యథా ఆత్మానమేవ పవయతే” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౭)
 ఇతి । ఇతానుః గతప్రాణః స్యాత్ । అభితో దీయతే ప్రక్షిప్యతే ఆజ్యమ
 స్త్రింశ్చరావిత్యభిదదిః । కామ్యే అవేక్షణే మన్త్రీవిశేషం విధతై “యో
 గతమనాస్స్యాతోఽవేక్షత యన్యైమనగపరాగతం యద్వామే అపరాగతం
 రాజ్ఞా సోమేనతద్వయ మస్మాను ధారయామసీతి మనసవాత్సవ్వాధా
 ర నగతమనాభవతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౭) ఇతి । గతమనాః అ
 వ్యవస్థితచిత్తః । ఉద్గ్రాత్యాణాం మధ్యేయోగతమనాః యన్యైమన ఇ
 త్యాది మన్త్రీణావేక్షేత । మదీయం మనః యది మత్తో నిష్క్రాంతం
 యదివా నిష్క్రామణోస్తుఖం తదిదానీం నిష్క్రాంతస్య సోమస్య రాజ్ఞస
 ప్రసాదాద్వయం తన్నో ఆస్మాస్వేవధారయాః । మన్త్రీసామధ్యాయ
 త్తసమాధానం భవతి । అగ్నవిష్ణుమహిధామేత్య నయచాఘృతయా
 గంవిధతై “అపవైత్యతీయసవసే యజ్ఞగి క్రామతీ జానాదనీజాన మభ్యా
 గ్నా వైష్ణవ్యచాఘృతస్య యజత్యగ్ని సృవాదేవతా విష్ణుయజ్ఞో దే
 వతావైష్ణవ యజ్ఞఞ్చదాధారేతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౭) ఇతి । ఈజానాత్
 ఇష్టవతో యజమానాదనీజానం పురుషమభిలక్ష్య యజ్ఞోఽపక్రామతి తత్స
 మాధానాయ అగ్నవైష్ణవమన్త్రీయాగః । తత్రనీచద్వయం విధతై “ఉ
 పాగ్ శు యజతిమిధునత్వాయ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౭) ఇతి । సామ్యచరుగ
 తేనోచ్ఛద్వనినా సహౌపాంశుద్వ నేమిధునత్వం । అనూబధ్యాం విధ
 తై “బ్రహ్మవాదినోవదన్తిమిత్రో యజ్ఞస్య స్విప్తం యువతే వరుణో దురి
 ప్తం క్వతపి యజ్ఞగి క్వయజమానో భవతీతి యన్యైత్రావరుణం వశా

మాలభతే మిత్రేణై వయజ్జన్యస్విప్తగ్ శమయతివరుణేన దురిప్తం చాతి-
 మాఘాతియజమానః” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౨) ఇతి । యజ్జన్య యదజ్జం స
 న్యగిప్తం తస్యాధిపతిర్నిత్రః । స్వయమనారాధితః తదజ్జం దురిప్తేన మిత్ర
 యతి । దురిప్తస్యా క్లస్యాధిపతి వాఙ్మణశ్చ నారాధిస్తద్దురిప్తం సమా
 ద్యస్విప్తేన మిత్రయతి । తథాసత్యభాభ్యాం స్విప్తస్య వినాశితత్వాద్యజ్జన్య
 క్వాఽపతిస్థితయజ్జాభావే యజమానోఽపి కుత్రఫలోపేతో భవేత్ । వశా
 లమైన తుష్టోమిత్రస్విప్తం పాలయతి । వరుణోదురిప్తం నాశయతితతో
 యజ్జన్య సుస్థితత్వాన్నిష్ఫల స్వరూపామార్తిం యజమానో నప్రాప్నో
 తి । అత్రసూత్రం “మైత్రావరుణీంగాం వశామనూ బన్ధ్యా మాలభేత ”
 ఇతి । తామనూబన్ధ్యాం ప్రశంసతి “యథావైలాక్ష్ణలేమోవకారాం ప్రభి
 వన్త్యైవమృక్సామే యజ్జం ప్రభిన్త్యన్తైత్రావరుణీం వశామాలభతే య
 జ్జాయైవప్రభిన్నాయ మత్యువన్యవాన్యతి శాన్త్యై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౭౨)
 ఇతి । సర్వసస్యోపేతా భూమిరుర్వరా తస్యాం కృష్టాయాం కర్షణమ
 ను తత్రమత్యం శక్త్యాధానసాధనం గోమయాదిద్రవ్యం మత్యం, మదభిమ
 తం ఫలమహాతీతి మత్యం, తద్వదృక్సామాభ్యాం కర్షణేన వధసాన్య
 తామావది తస్య యజ్జన్యవశాలమైన మత్యప్రత్యైవపత్ఫలజననశక్తిభా
 వతి, తేనవ అశక్తిలక్షణస్య దోషస్యశాన్తిభావతి । పునరపివశాంప్రశం
 సతి “యాతయామాని వా ఏతస్యఛన్దాగ్నియ ఈజానశ్చన్ద సామేష
 రసోయద్వశా యన్తైత్రావరుణీం వశామాలభతే ఛన్దాగ్నేవ పునరాప్రీ
 తాత్యయాతయామత్వా యాభోఛన్దస్సేవ రసం దధాతి” (సం-౬కా|
 ౬ప్ర|౭౨) ఇతి । ఈజానోయజ్జం కృతవా ఏతస్యఛన్దాంసి గతసారాణి
 భవన్తివశాతుఛన్దసాంసారః । వషటూరదేవతాయా గాయత్రీ దేవతా
 యాః శిరసి ఛిన్నేపతితేనరసేనోత్పన్నత్వాత్ । ఏతచ్చ కాన్య వశుకాణ్డే
 సమామూతం । అతోవశాలమైన ఛన్దసాం గతసారత్వాభావా త్ప్రీతి
 భావతి । ప్రత్యుతచందస్సు విశేషరసః స్థాప్యతే । ఇతి సామ్యచరు ఘృత

యాగానూబధ్యా నిరూపితాః అథాఽతిగ్రాహ్యా విధతైః “దేవావా ఇ
 ద్వియం వీయాంఽవ్యభజంతతతో యదత్యశిష్యత తదతిగ్రాహ్య అభ
 వత్ తదతిగ్రాహ్యణా మతిగ్రాహ్యత్వం యదతిగ్రాహ్య గృహ్యంత ఇద్వి
 యమేవ తద్విర్యం యజమాన ఆత్మనతైః” (సం-౬కా|౬ప్ర|౮౮) ఇతి ।
 ఇద్వివాయా మిత్రావరుణాదిదేవైః ఇద్వియగతసావర్థ్యహితా సోమ
 రసే విభక్తైసతి అతిరిక్తాద్రసాదేతే గృహ్యంతైః । తద్గ్రహణేన సావర్థ్యం
 యజమానేభ్యతే । ఏహితానామతిగ్రాహ్యణాం అగ్నివిదేవతా స
 మ్భవం విధతైః “తేజఆగ్నేయే నేద్వియమైద్దేవి బ్రహ్మవచఃసగ్ సార్య
 ణ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౮౮) ఇతి । యజమాన ఆత్మనతైః ఇన్యసువ ర్తతే । తే
 జసకాన్తిః । ఇద్వియంబలం । బ్రహ్మవచఃసం శ్రుతాధ్యయన సమ్మత్తిః ।
 ప్రాతస్సవనే ఆగ్రయణాసాదనాదూర్ధ్వం ఏతేశ్రయోగ్రహీతవ్యాః । అత్ర
 సూత్రం “ఏషతే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్యా దేవేభ్య ఇతిసాదయిత్వాత్రిన్గ్న
 ష్టామే అతిగ్రాహ్య గృహ్యతి ఆగ్నేయమైద్దేవి సార్యమిత్యగ్న ఆయా
 గ్మ్యుత్తిష్కన్ ప్రణేతి గ్రహణసాదనా” ఇతి । వ్యతిరేకముభేనవృత్త్యః ప
 జహేతానతిగ్రాహ్య విధతైః “ఉపస్తమ్భనం వా ఏతద్యజ్ఞస్య యదతి
 గ్రాహ్యత్వక్రై పృష్ఠాని యత్పృష్ఠేన గృహ్ణీయాత్వాన్మించం యజ్ఞం పృష్ఠా
 ని సగ్ శృణోయః” (సం-౬కా|౬ప్ర|౮౮) ఇతి । యజ్ఞరూపస్వరధస్య అతి
 గ్రాహ్య ఉత్తమ్భనకాంతస్థానీయాః । పట్నుదినేషుక్రమేణ రథస్తరగబ్ధ
 హత్ అవైరూపకవైరాజరశాక్వరగైవతసామవామకై సాభ్యాని పృ
 త్యస్త్రాతాణి చక్రస్థానీయాని । తతః పృత్యష్టదహ అతిగ్రాహ్య రూపా
 త్తమ్భనాభావేతాని పృష్ఠాని తం యజ్ఞరథం పురః పాతయిత్వా సంశృ
 ణీయః వినాశయేయః తస్మాత్తా న్యగ్హీయాదిత్యర్థః । ఉక్తచ్ఛాదకప్రా
 ప్రా అతిగ్రాహ్యవృత్తిషేధతి “యదుక్త్యే గృహ్ణీయాత్పృత్యజ్ఞం య
 జ్ఞమతిగ్రాహ్యః సగ్ శృణోయః” (సం - ౬కా | ౬ప్ర | ౮౮) ఇతి । ఉ
 త్తమ్భనమంతరేణైవ పురత ఉన్నతసదృశ ఉక్త్యః । తస్మిన్సహితా అతి
 గ్రాహ్యః పురస్తా దస్యాన్నత్య మాపాద్యయజ్ఞరథం ప్రత్యజ్ఞం పా

తయిత్వా వినాశయేయః । తస్మాత్తాన్న గృహ్ణీయా దిభ్యర్థః । పృథ్వీ
 వడహే పృథ్వీ సద్భావాదేతం ప్రతిషేధం వారయతుం పూర్వవాక్యే
 నైతే విహితాః । తద్వద్విశ్వ జిహ్వాగస్యాపి ఉక్త్య సంస్థస్య కాఖాంతరే
 సద్భావాత్ప్రతాపి నిషేధం వారయతుం విధత్తే “విశ్వజితి సర్వపృ
 స్థే గ్రహీతవ్యాయజ్ఞస్య సవీయత్వాయ” (సం - ౬కా । ౬ప్ర । ౧౮)
 ఇతి । రథవైరాదీని పడపి పృథ్వీస్తోత్రాణి యస్మిన్సన్ని ససర్వపృథ్వీః
 అగ్నిష్టోమే తాన్ విధత్తే “ప్రజాపతిదేవేభ్యో యజ్ఞాన్వ్యాదిత్యప్రి
 యాస్తనూరవస్యధత్త తదతిగ్రాహ్యో అభవన్ వితనుస్తస్య యజ్ఞాభిత్వా హు
 ర్యస్యాతిగ్రాహ్యో సగృహ్యస్త ఇత్యప్యగ్నిష్టోమే గ్రహీతవ్యా యజ్ఞస్య సత
 నుత్వాయ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి । వ్యాదిత్యో విభజ్యదత్తవాన్ ।
 తదానుప్రజాపతిః యజ్ఞసమ్బంధినీః ప్రియాస్తనూః అవస్యధత్త అపనియక్ష్వ
 విధోపితవాన్ । తాస్తనహోతిగ్రాహ్యః । తస్మాత్ అగ్నిష్టోమస్య సత
 నుత్వాయ తాన్ గృహ్ణీయాత్ । అత్రాతిగ్రాహ్యణాం పృథ్వీః పడహాది
 వికృతిసమ్బంధప్రతీలేప్రకృతావగ్నిష్టోమేపి విధీయంతే । వ్యావృత్తికామస్య
 తాన్ విధత్తే “దేవతావైసర్వాసద్భవీరాసన్ తానవ్యావృతమగచ్ఛన్
 తేదేవా ఏత ఏతాన్ గ్రహానవశ్యన్ తానగృహ్ణన్ తాగ్నేయమగ్నిరైస్త్రిమి
 స్త్రీః సౌర్యగ్నోసూర్యస్తతోవై తేనస్యాభిదేవతా భివ్యావృతమగచ్ఛన్
 యస్యైవంవిదుషవ తేగ్రహా గృహ్యంతే వ్యావృతమేవ పాప్తనాత్థాత్మకే
 ణ గచ్ఛతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮) ఇతి । సవేదేవాసద్భవీః శుక్లైశ్చ
 ర్యాః ఆసన్ వ్యావృతం ఐశ్వర్యాధిక్యలక్షణం । ఇతరేభ్యోవ్యావృత్తం
 భ్రాతృవ్యాత్ ఐశ్వర్యాధిక్యమేతైరతిగ్రాహ్యైః ప్రాప్తోతి । తాన్ అతి
 గ్రాహ్యోప్రతాపి “ఇమేలోకా జ్యోతిష్తస్తస్మాదద్విర్యాః కార్యా
 భిత్వా హురాగ్నేయేనాస్మిన్లోకే జ్యోతిధాత్త ఐదైరిణాన్దరిక్ష ఇన్ద్రీవా
 యూహి సయుజౌ సౌర్యేణాముష్మిన్లోకే జ్యోతిధాత్తే జ్యోతిష్తస్తస్మా ఇ
 మేలోకా భవన్తి సమావద్వియానేనానురుతే” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౮)
 ఇతి । ఇమేపృథివ్యన్దరిక్షమ్యులోకాః లేచాగ్నౌదిదేవతా నుగ్రహేణ

జ్యోతిస్తుత్తప్తల్యసావధ్యాః । అన్తరిక్షస్య వాయుదేవతా నత్పిన్ద్రీ ఇతి
 చేత్ । న । ఇన్ద్రీ వాయోః సహా విస్థానాదైన్ద్రీ వాయవగ్రహ తద్దశా
 నాత్ । ప్రకారాన్తరేణ తాన్పశంసతి “ఏతాన్వైగ్రహా బహువిశ్వ
 పయసా వవిత్రాం తాభ్యామిమే లోకానిపరాభ్యుచ్చార్వాభ్యుశ్చ ప్రాభు
 ర్యన్వైవం విమపవతే గ్రహా గృహ్యన్తైప్రాస్తా ఇమేలోకానిపరాభ్యుచ్చార్వా
 వాభ్యుశ్చభాన్తి” (సం-౬ కా | ౬ ప్ర | ౪౨) ఇతి । బహుశ్చ విశ్వపయా
 శ్చదేవాః తయోరతిగ్రాహ్య మహిమాభి జ్ఞత్వాత్ తదర్థముత్తమాధ
 మాశ్చేమేలోకాని ప్రాభుః ప్రభావ సమ్పన్నాః । ఇన్ద్రాగ్రాహ్యగ్రహా
 నిరూపితాః ॥ అధాదాభ్యగ్రహం విధత్తే “దేవాన్వైయద్యజ్ఞే కుర్వతతదసు
 రా అమర్వతతేదేవా అదాభ్యేఛన్దాగ్ని సవనాని సమస్థాపన్ తతో
 దేవా అభవన్పుగా సుగాయన్వైవం విడుషుః దాభ్యో గృహ్యతే భవత్యా
 త్తనాపరాస్య భ్రాతృవ్యోభవతి” (సం-౬ కా | ౬ ప్ర | ౪౨) ఇతి । అసురాః
 మాతృర్యేణ దేవైరనుష్ఠితం యజ్ఞాన్తం స్వయమప్యనుష్ఠితవన్తః । తదా
 సురవత్సనేనదేవాః గాయత్రీఃప్రేక్షువన్ జగతీభినిష్పాద్యాని శ్రీణీసవనా
 ని అదాభ్యగ్రహే సమాపితవన్తః । తత్రహి “వసవస్త్యాప్రవృహన్తు గా
 యత్రేణఛన్దసా” ఇత్యాదిభిస్త్రీభిర్నన్తైః త్రయస్సోమాంశవః పృథక్-
 ర్తవ్యాః । అత్రసూత్రం “ఉపనద్ధస్యరాజ్ఞస్త్రీ అగ్గ్రాహ ప్రవృహన్తి
 వసవస్త్యాప్రవృహన్తు గాయత్రేణ ఛన్దసే త్యేతైర్లవతి మన్త్రంతైరేనంచతు
 రాధావోతి” ఇతి । తదిదంఛన్దసాం సవనానాభ్యు సమాపనం । తేనదేవా
 నాం విభూతీః అసురాణాంపరాభవశ్చాభూత్ । తద్వదన్యస్యాప్య దాభ్య
 గ్రహేణభవతి । నిర్వచనేనప్రశంసతి “యదైవదేవా అసురానదాభ్యేనా
 దభ్యువన్ తదదాభ్యస్యాదదాభ్యత్వం” (సం-౬ కా | ౬ ప్ర | ౪౨) ఇతి । అ
 దభ్యువన్ హింసితవన్తః । అసురదవ్భనహేతురయంగ్రహాః । స్వయమన్యే
 న కేనచిదపి దమ్భితు మశక్యత్వాదదాభ్యః ॥ ఏతద్వేదసంప్రశంసతి “య
 ఏవంవేద దభ్యో త్యేవ భ్రాతృవ్యంనైనం భ్రాతృవ్యో దభ్యోతి” (సం -
 ౬ కా | ౬ ప్ర | ౪౨) ఇతి । అదాభ్యస్యకాలం విధత్తే “ఏవాన్వై ప్రజాపతేరతి

మోక్షిణీనామతనూర్యదదాభ్య ఉపనధస్య గృహ్ణోత్యతిముక్త్యై” (సం - ౬కా|౬ప్ర|౯౨) ఇతి । అతిశయేన పాపాన్మోక్షో అతిమోక్షస్సోఽస్యాస్తీ త్యతి మోక్షిణీ ప్రజాపతేస్తాద్య గ్రూపోఽయ మదాభ్యస్తస్మాత్ ఉపనధస్యవస్త్రేణ బద్ధస్యసోమస్య బంధనాత్ అతిముక్త్యర్థం గృహ్ణాయాత్ । శకటాదవరోపితోవస్త్రబద్ధసోమ అధివవణఫలకయోరుపయోజనతీతే । తస్యసోమస్య బంధముపాంశుగ్రహకాలే విస్రస్య ఇవ్రామి త్వాప్తత్రఘ్నైత్యాది భిర్నంత్రేః సోమంమిమితే । తస్మాద్విస్రంసనాత్ స్రాగే వ అదాభ్యా గ్రహీతవ్య ఇత్యర్థః । ఏతద్వేదనం ప్రశంసతి “ అతిపాస్తా సంభ్రాత్యవ్యం మువ్యతే యపవం వేద” (సం-౬కా|౬ప్ర|౯౨) ఇతి । పాపరూపంవైరిణముత్క్రమ్య తత్కృతోపద్రవాన్ముచ్యతే । అదాభ్యస్య సోమవ్యతిరిక్తంద్రవ్యంవిధత్తై “ ఘ్నైవా ఏతతోమం యదభిముణ్విన్తి సోమే హన్యమానేయజ్ఞోహన్యతే యజ్ఞే యజమానో బ్రహ్మవాదినోవదన్తి కిన్తద్యజ్ఞే యజమానస్థకురు తే యేనజీవన్తుస్సవగ్ం లోక మేతీతిజీవగ్రహూవాపవ యదదాభ్యోఽనభిషుతస్యగృహ్ణోతి జీవన్తమైవైసగ్ సువర్గంలోకంగమయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౯౨) ఇతి । అభిషవేణ సోమస్యహతత్వాత్ యజ్ఞేహతే యజమానోహతప్రాయోభవతి । తాదృగ్వధమన్తరేణ స్వగ్ం ప్రాప్తా ఉపాయా బ్రహ్మవాది సౌవిచాయా అదాభ్యంనిశ్చితవన్తః । సచ జీవమోపేతోగ్రహః । తస్మాత్ అనభిషుతస్య అభిషవరూపవధరహితస్యద్రవ్యస్యరసం తత్ర గృహ్ణాయాత్ । అత్ర సూత్రం “ అగ్ శుమదాభ్యంవా ప్రథమం గృహ్ణోతి శుక్రన్తై శుక్రేణ గృహ్ణోమితి దధ్నగి పయ సోనిగ్రాభ్యాణాంవా” ఇతి । అదాభ్యగ్రహస్యాధవన హేతునాం సోమాంశూనాం త్రయాణాం సవనత్రయగతేషు మహాభిషవేషు మేళనంవిధత్తై “ వివాపతవ్యజ్ఞంభిన్తన్తి యదదాభ్యేసగ్ స్థాపయన్త్యగ్ శూనపిన్తజతి యజ్ఞస్యసన్త్యై” (సం - ౬కా | ౬ప్ర | ౯౨) ఇతి । అసురవశ్చనాయ వసవస్వైత్యాదిభిర్నన్తై రంశుత్రయం పృథక్గ్రరణరూపం

సవనత్రయమాపన్నం దేవైర్లక్ష్మతం । తద్వదన్యేనాపి కృతేనతి ఉపాం
 శ్వస్తయాః మాదీనా మనుస్థానాన్యజ్ఞోవిబ్ధిద్యతే తత్పరిహారాయ పృ
 థకృతానంశూః అభిషవేషు మేళయేత్ । అత్రసూత్రం “ ఆధవ
 నానగేశూః ప్రజ్ఞాతాః నిధాయ, ఉశితం దేవసోమ గాయత్రేణ
 ఛందసేత్యేతైః ప్రతిమన్త్రమనుసవనమైకైకం మహాభిషవెష్వపి సృజ
 తి । ఇత్యదాభ్యగ్రహం విరూపితః ॥ అధాంశుగ్రహంవిధత్తే “ దేవా
 వైప్రబాహుగ్ధోహనగృహ్లాతసపతం ప్రజాపతిరగ్రశు మవశ్యత్ తమగృహ్లా
 తతేనవైస ఆధోఽద్యవైవం విదుషోగ్రశు గృహ్యత ఋహ్నోత్యేవ”
 (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ప్రబాహు క్తుల్యస్వభావాః । ప్రజాపతిస్తు స
 మృద్యర్థం విలక్షణమంశుగ్రహం గృహీత్వా సమృద్ధోఽభవత్ । ఇతరగ్ర
 హవైలక్షణ్యం క్రమేణదశయః అభిషవస్యా వృత్యభావం విధత్తే “ స
 కృదభిషు తస్యగృహ్లాతి సకృద్ధి సతేనాధోఽత్ ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮)
 ఇతి । అష్టాకృత్వోఽగ్రేఽభిషుణో వీత్యాదినా గ్రహాన్తరే అభిషవావృత్తిః
 శ్రుతానత్పత్ర తథాకుయ్యాత్ కిన్తుసకృదేవ । యస్మాత్సప్రజాపతిః సకృ
 దేవాభిషు త్యతేనగ్రహేణ సమృద్ధింగతః । గ్రహణమన్త్ర సోఽప్యారణం
 నివారయతుం మానసమనుసద్ధానం విధత్తే “ మనసాగృహ్లాతి మన ఇవహి
 ప్రజాపతిః ప్రజాపతేరాప్యై ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । సజుల్ప మా
 త్రేణ జగత్సజనాత్ప్రజాపతేర్మనసాన్సదృశ్యం । గ్రహణపాత్రంవిధత్తే “ ఔ
 మమృరేణ గృహ్లాత్పూర్వా ఉమమృర ఊర్జమేవావరున్ధే ” (సం - ౬కా|
 ౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । పాత్రస్యాకారం విధత్తే “ చతుస్రక్తి భవతిదిత్యేవప్రతి
 తిష్ఠతి ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । చతుషోణమిత్యర్థః । వామదేవేన దృ
 ష్టస్య కయానశ్చిత్ర ఆభువదిత్యస్యామృచి ఉత్పన్నస్యసామో గ్రహణ
 మన్త్రతామాహ “ యోవా అగ్రశోరాయతనం వేదాఽఽయ తనవాః
 భవతి వామదేవ్యమితి సామతద్వా అస్యాఽఽయతనం మనసాగాయమా
 నో గృహ్లాత్పూర్వఽఽయ తనవా నేవభవతి ” (సం ౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । గృ

హవానిత్యర్థః । అనుచ్ఛ్వాసం గ్రహణకాలే విధత్తై “యదధ్వయం రగ్ శుగ గృష్ణాన్నాథయో దుభాభ్యాం నధ్యై తాద్వయం వెచ యజమా నాయ చ యదథయో దుభాభ్యా మృద్ధ్యై తానవానం గృష్ణాతి పైవాస్యర్థికః” (సం-౬ కా|౬ ప్ర|౧౦౮) ఇతి|అంశు నాథయోత్ సమ్మద్ధం నకుర్యాత్|తదా నీనుధ్వయం యజమానయోః సమ్మద్ధిన్ స్యాత్ । అనుచ్ఛ్వాస గృహీ తిరేవాంశో స్సమ్మద్ధిః । అత్ర సూత్రం “అగ్ శుమగృష్ణాన్నేక గ్రహాయాప్త రాజానముపరిన్యప్య సక్తదభిమత్య వాహదేవ్యం మనసాగాయమానోఽ నవానంగృష్ణాతి” ఇతి । కథంచిదుచ్ఛ్వాసశ్చేత్ తద్దోష నివారణాయపిధీ యతే “హిరణ్యమభివ్యభివ్యన్ముతం వైహిరణ్యమాయుర్ద్రాణ ఆయుష్మే వాన్ముతమభిధి నోతి” (సం-౬ కా|౬ ప్ర|౧౦౮) ఇతి|హిరణ్యస్యాభిన్య ఘ్నో న శ్వాసంకుర్యాత్ । తథాసతి ఆయుస్వరూపేణైవ ప్రాణవాయునా హి రణ్యరూపమన్ముతం అభిప్రీణయతి । హిరణ్యస్వేయత్వాం విధత్తై “శతమా నంభవతి శతాయుర్ల పురుషశ్చ తేన్ద్రియ ఆయుష్యేవేంద్రియైవతత్వతి” (సం-౬ కా|౬ ప్ర|౧౦౮) ఇతి|శతనిమగపరిమితం శతమానపరిమితంవా హి రణ్యం భవతి । దశానాం జ్ఞానకర్తృన్ద్రియాణాం ఏకైకస్య దశవాడీమ సజ్ఞా రాచ్చతేన్ద్రియత్వం । అత్ర సూత్రం “* యదివ్యవనై దాన్ద్రప్రాణ ఏతుపరావత ఇతి శతమానగ్ హిరణ్య మభివ్యతీయా తామధ్వయం యజమానశ్చ * ” ఇతి|అంశుగ్రహదాభ్యగ్రహయోః పార్వాపర్యం వి కల్పితం అతపవ సూత్రకారేణోక్తం “అగ్ శుమదాభ్యం వాప్రథమం గృష్ణాతి” ఇతి । ఇత్యంశుగ్రహానిరూపితః ॥ అథ యోజనీగ్రహంచవిధత్తై “ప్ర జాపతి దేవేభ్యో యజ్ఞాన్వ్యాదిశ శ్శురిరిచానోఽనన్యత సయజ్ఞా నాగ్ యో

* “యదివ్యవనై దాన్ద్రప్రాణ ఏతుపరావత ఇతి శతమానగ్ హిరణ్యమభివ్యనై యాతామధ్వర్యుర్యజమానశ్చ” ఇతి అరివత్తూరుపుస్తకై కాంబీపుస్తకవర్తతై|శ్వాత్ర రీయపారే ఏతత్వాదైపినాప్తాకమర్థస్సమీచినో భాతీత్యథో యథావస్థితమముద్రా పితం|నశోభితంసూత్రం| ఏకస్మిన్ద్రియాక్షరపుస్తకై యదివ్యవనైదాన్ద్రప్రాణఏతివై పారోద్యత్యై॥

డశ ధేన్వియం వీయమాత్మానమభినమశ్చీదత్తవోడశ్యభవన్న వైషాడశీనా
 మయజ్ఞోఽస్తియద్వావషాడశగ్స్తోత్రగ్షోడశగ్శస్త్రం తేనషాడశీతన్వోడశి
 నష్టోడశీత్వంయత్తోడశీగృహ్యత ఇన్ద్రియ మేవ తద్వీయంయజమానఆత్మన్ధ
 తై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౭) ఇతి|దేవేభ్యాయజ్ఞాన్యభజ్య వత్త్వా స్వాధా-
 న్యకస్యావ్యభావాత్ రిక్తోఽహమితిమన్యమానః స్వాత్మానమభిలక్తు్య సర్వ
 యజ్ఞసంబుద్ధినం ఇన్ద్రియసామర్థ్యప్రదమంశంషాడశ భేదభిన్నం సమశ్చీదత్ |
 సముపాదాయ శ్రాన్తోఽభవత్ | తచ్చసామర్థ్యం షాడశీనామకర్తృకుర
 భవత్ సచ సోమయాగ వ్యతిరిక్తో యజ్ఞకశ్చిన్నూతనోన | ప్రకారా
 న్తరేణ ప్రశంసతి “దేవేభ్యవైసుఁగో లోకోనప్రాభవత్త పతగ్షోడ
 శిన మపశ్యత్ తనుగృహ్లాత తతోవై తెభ్యస్సువర్గోలోకగిప్రాభవద్యత్తోడశీ
 గృహ్యతేనువగన్య లోకస్యాభిజిత్యై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౭) ఇతి|న
 ప్రాభవత్ సస్వాధీనః | పునర్నిప్రకారా న్తరేణప్రశంసతి “ఇన్ద్రివై దేవానా
 మానుజావర ఆసీత్సప్రజాపతిముపాధావత్తస్మా పతగ్షోడశీనం ప్రాయ
 చ్ఛత్తనుగృహ్లాత తతోవై సోఽగ్రం దేవతానాంపర్యేద్యవ్యైవం విదుషో
 డశీ గృహ్యతేఽగ్రమేవ సమానానాం పర్యేతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౭) ఇతి|
 అనుజేభ్య నికృష్టైభ్యోఽవరోఽత్యన్తనికృష్టః ఆనుజేతిదీఘశ్చాన్తసః |
 ఆగ్రంశ్రేష్ఠ్యం | కాలంవిధత్తై “ప్రాతస్సవనేగృహ్లాతి వజ్రోవైషాడశీ వ
 జ్రగిప్రాతస్సవనగ్ స్వాదేవైనం యోనేన్గృహ్లాతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|
 ౧౦౭) ఇతి | వజ్రవదనిష్ఠనివారక త్వాదుభయోర్వజ్రత్వం | తస్మాదేవ
 సామ్యా త్పాతస్సవనం వజ్రస్యస్వయోనిః | పతూన్తరమాహ “సవనే
 సవనేఽభిగృహ్లాతి సవనాత్సవనాదేవైనం ప్రజనయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|
 ౧౦౭) ఇతి | ఆత్రమాత్రం “షాడశీనోగ్రహణం ప్రాతస్సవనకత్తమోధా
 రాగ్రహణాగ్ సవనే సవనేవా” ఇతి | నిత్యత్వేన విహితస్యైవ కావ్య
 త్వమపి విధత్తై “తృతీయసవనే పశుకామస్య గృహ్లాత్యాద్వజ్రో వైషాడశీ
 పశవస్తృతీయసవనం వజ్రేణైవాస్మై తృతీయసవనాత్పశునవరున్ధై” (సం-

౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । యథాభాదిరోయాహో భవతిభాదితం వీయకా
మస్య యూపంకుర్యతేతి శ్రుతివచనద్వయా దేకవైవ నిత్యత్వంకామ్య
త్వఞ్చ తద్వత్ । ఉక్థ్యక్రతావపి శాఖాంతరానుసారేణ ప్రసక్తంప్రతిషేధ
తి “నోక్థ్యగృహ్ణీయాత్ప్రజావై పశవ ఉక్థాని యదుక్థ్యగృహ్ణీయా
త్ప్రజాం పశూనస్య నిదాహేదితి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮)
ఇతి । ఉక్థ్యక్రతు గతానాం శస్త్రాణాం ప్రజాపశురూపత్వా ద్వజరూ
పేణషాడశినా దాహస్యత్ । శాఖాంతరే విధానాత్ ఇహ నిషేధా
చ్చ వికల్పసూత్రేదశితః “నోక్థ్యగృహ్ణీయాద్గృహ్ణీయాద్వా” ఇతి షా
డశిక్రతావివాతిరాత్రక్రతావపి కామ్యగ్రహంవిధత్తై అతిరాత్రేపశుకామ
స్యగృహ్ణీయాద్వజ్రోవై షాడశీవజ్రేణైవాపై పశూనవరుధ్య రాత్రియో ప
రిష్టాచ్చమయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । వజ్రషాడశినా పశూనామవ
రోధేఽపి నాస్తిబాధః । షాడశీశస్త్రస్యోపరిష్టా దనుష్ఠ్యయేన రాత్రిశబ్దాప
లక్షితేన శస్త్రసముహేన తద్బాధోపశమనాత్ పశుకామస్యేతి విశేష
ణాదన్యస్యాతిరాత్రే షాడశిగ్రహూనాస్తి । అధికారివిశేషేణ గ్రహం వి
ధత్తే “అప్యగ్నిష్టోమే రాజన్యస్యగృహ్ణీయాద్వ్యా వృతా మోహిరా
జన్యోయజతే” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । ద్వాదశభిస్తైశ్చ శస్త్రై
శ్చోపేతౌగ్నిష్టోమో వణత్రయస్య సాధారణః రాజన్యస్తు విప్రవైశ్వా
భ్యాం వ్యావృత్తిముతకషణం కామయతేతదర్థం గ్రహమేతం గృహ్ణీయా
యాత్ । అన్తిషాడశిగ్రహస్తోత్రస్య ఏకవింశతినామకం స్తోమం విధ
త్తే “సాహువైవాపైవజ్రంగృహ్ణీతి సపనంవజ్రోభూత్యాఇధ్ధేనివా దహ
త్యేకవింశతీస్తోత్రం భవతిప్రతిష్ఠితై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అ
హ్మసహవర్తత్యితిసాహుః । ఏకదివసనిష్పాద్యస్తోమయాగసాహుః త
స్మిన్నాహ్మయజమానార్థం అధ్వయేషాడశిరూపం వజ్రంగృహ్ణీతి । సవ
వజ్రోవైరివినాశాయ ప్రయుక్తవసం యజమానమైశ్వర్యాంధకం ప్రకాశ
యతి । అధవాప్రయోగే కాశలాభావాదస్మిన్నేవ యజమానేపరితో నిశ్చే

పేదైనమేవదహతి । అతస్సపాక్షికదాహ నివృత్త్యా యజమానస్య ప్రతిష్ఠా
 ర్థం ఏకవిగ్ శస్త్రోత్రం సమ్పాదయేత్ । ప్రగీతమస్త్రసాధ్యమతిస్త్రోత్రం । త
 చ్చగానం తృచేక ర్తవ్యం । ఏకంసాహతృచే క్రియతేస్త్రోత్రీయమితి విధానా
 జ్ఞాడశిస్త్రోత్రస్య “అసావిసోమ ఇన్ద్రోత ” ఇత్యుక్తృధమా । “ఇన్ద్రోమిన్ద
 రీవత ” ఇతిద్వితీయా । అతిస్థవృత్రహా “ఇతితృతీయా । సోఽయం తృచ
 స్త్రిభిసంపయామౌరావృత్తి విశేషోగీయమాన ఏకవింశత్యుగాత్మకం భ
 వతి । ప్రథమేపర్యాయే ప్రథమ ద్వితీయయో ఋచోస్త్రీస్త్రీగానం ।
 తృతీయస్యా సకృద్గానం । ద్వితీయపర్యాయే ప్రథమాయా సకృద్గా
 నం । తృతీయపర్యాయే మధ్యమాయా సకృద్గానం । తథాచఋగ్బ్రా
 హ్మణే ఆమ్నాయతే “ సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సతిస్మభి సుతిస్మభి ససేక
 యా । సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సపకయా సతిస్మభి సుతిస్మభిః । సప్త
 భ్యోహిజగ్రోతి సతిస్మభి ససేకయాసతిస్మభిః । సప్తసప్తి మేకవిగ్
 శస్యవిష్టుతిః ” ఇతి । సప్తభ్యస్తప్తభిఋగ్భిఃహిజగ్రోతి గాయేన్యథోక్తా
 వృత్తి పశిష్టాఇయమేక విగ్ శసామకస్యస్తోమస్యసమ్పన్నీనీ విశిష్టాస్తుతిః । త
 స్యాశ్వసప్తసప్తిమితి నామధేయమిత్యర్థః । పాడశిత్రుంవిధతే “హరివచ్చ
 స్యత ఇన్ద్రోస్యప్రియం ధామోపాపోతి ” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి ।
 హరిశబ్దోఽస్మిన్నస్తీతి హరివచ్చస్త్రం । ఇన్ద్రోమిన్దరీవహత ఇత్యాద్యుత్తమ
 హరిశబ్దో బహుళమువలభ్యతే । తేనశస్త్రేణైన్ద్రస్య పరితోషాత్తదీయో
 లోకప్రసాప్యతే । తచ్చ శస్త్రుంద్వివిధం । విహృతమవిహృతశ్చ । నానా
 ఛన్దసామృచాంసమ్మేళనేన నిష్పాదితం విహృతం । తథాఽవస్థిత మవిహృ
 తం । తత్రగ్రహణప్రకారంవిధతై “కనీయాగ్ సీవై దేవేషు ఛన్దాగ్ స్యాసకా
 జాయాగ్ స్వసు రేషు తేదేవాగ్ కనీయసాఛన్దసా జ్యాయశ్చన్దోఽభివశగ్
 సకాతతోవై తేఽమరాణాం లోకమవృశ్చత యతగ్ నీయసాఛన్దసా జ్యాయ
 శ్చన్దోఽభివశగ్ సతి బ్రాతృవ్యవ్యైవ తల్లాకంవృక్షే ” (సం-౬కా|౬ప్ర|
 ౧౦౮) ఇతి । సప్త్యస్త్రీ స్మస్త్రే బహూనిఛన్దాంసి తాన్యాశ్వలాయ నే
 నోదామృతాని “ ఆత్వావహన్తు హరయః ” ఇతితిస్త్రోగాయత్ర్యః । “ఉ

పోషు శ్రుణుహీరః ”, “సుసన్దృశన్త్యా వయంమఘవన్ ” ఇత్యే
 కాద్వేచపక్షీః । “యదిన్ద్ర పృతనాజ్యే, యన్తై అస్తు హర్యత ”
 ఇతి ఉష్ణిక్ బాహాతో తృణావిత్యాదినా । తత్ర చశుర్వింశ
 త్యక్షరా గాయత్రీ । అష్టావింశత్యక్షరోష్ణిక్ । అనయోరల్పాక్షరత్వేన క
 నీయస్త్యాద్వేష ఛన్దస్త్యం । అష్టాక్షరపాదైః పఞ్చభిశ్చ త్వారింశదక్షరా ప
 జ్జితైః । పత్తింశదక్షరాబృహతీ । అనయోరధికాక్షరత్వేన భూయస్త్యా
 త్ అసురఛన్దస్త్యం । ఏవం ఛన్దోన్తరేష్వప్యన్వేయం । తత్ర దేవా గాయ
 త్రీ ఛన్దసాపజ్జిచ్ఛన్దోఽభితో విహృత్య శస్త్రమవతత్ । విహార ఆశ్వలా
 యనేన సూత్రేదశితః “తదేవం శంస్యన్ విహరేత్ పాదాన్ వ్యవధా
 యార్థార్పణః శంసెత్పూర్వాసాం పూర్వార్థాణిపదాని గాయత్ర్యుపజ్జీ
 భిష్టపక్షీనాంతు ద్వేద్వేషదే శిష్యేతేతాభ్యాం ప్రహీణయా దష్టిహా
 బృహతీః” ఇత్యాదినా అస్యాయశార్థః । అవిహృతం యచ్ఛస్త్రం తదేవ
 విహృతం కుర్యాత్ । తద్యథా । గాయత్ర్యాగ ప్రథమం పాదంపజ్జిగ
 ప్రథమపాదేన సంయోజ్య ఏకమర్ధర్పం సమ్పాదయేత్ । ఏవం ద్వితీయతృ
 తీయపాద సంయోగేన పునరర్థ-చాద్యయం సమ్పాద్యం । పజ్జిగరవశి
 స్తం పాదద్వయమేకోఽర్థచణః । తస్యైవై ప్రణవం కుర్యాత్ । తైరేతై
 శ్చక్షుభిఃరర్థచైర్ద్యాన్ వసుష్టుభౌ సమ్పద్యేతై । ఏవం గాయత్ర్యాగ
 పజ్జిగభిఃసంయోజ్య అనయావిశంసతి విహరేదితి । తేన విహృతేనశస్త్రై
 గ భ్రాతృవ్యస్థానం వినాశయతి । శాఖాన్తర మభిప్రేత్య విహరణం దశా
 యతి “పడక్షరాణ్యతిరేచయన్తి పడ్డాఋతవ ఋతూనేవ ప్రీణాతిచ
 త్వారి పూర్వార్థాణ్యవకల్పయన్తి చతుష్పదపవ పశూన వరుధైద్వై ఉత్తరే
 ద్విపద ఏవావరుధై” (సం-౬|కౌ-౬|ప్ర-౧౦౭) ఇతి । కాచిద్వగస్తా వింశదక్ష
 రా । అన్యాత్వప్రతింశదక్షరా । అపరాత్రింశదక్షరా । తత్ర ప్రథమాయాల్లప్రా
 చీపడక్షరా । మధ్యమాయామృచి పడక్షరాణి । అన్త్యానుష్టుభాఽతిరివ్య
 నై । తస్యైఋచ ఆదౌచత్వారి పూర్వస్యామృచి సంయోజ్యాని । అన్తి
 మంద్యయ ముత్తరస్యామృచి సంయోజ్యం । విహరణేఘతం దశాయతి ।

“అనుష్టుభ మభినమ్నాయన్తి వాగ్వా అనుష్టుప్తస్మాత్ప్రణానాం వా
గుత్తమా” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అత్రాశ్వలాయనః “అనుష్టు
ప్రకారం శంసేదూర్ధ్వం స్త్రోత్రియానుగూపాభ్యాన తో విహృతః” ఇతి ।
స్తోత్రోపాకరణస్య కాలం విధత్తే “సమయా విషితే సూర్యోపాదశినః స్త్రో
త్రముపాకరోత్యే తస్మిన్వైలోక ఇన్ద్రోవృత్రమహన్తాన్తౌదేవ వజ్రంభా
త్యవ్యాయ ప్రహరతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । సహయా విషితో
అధా-స్తమితః । ఏతస్మిన్నేవాధా-స్తమయకాలే పూర్వం ఇన్ద్రోభూ
లోకే వృత్రంజఘాన । షోడశి నో యోగ్యానుపేత్యం దక్షిణాం విధత్తే
“అరుణపిశంగోశ్వో దక్షిణేతదైవ వజ్రస్యహవగ్ సమృద్ధ్యై” (సం-౬కా|
౬ప్ర|౧౦౮) ఇతి । అరుణ మిశ్రగపిశజవర్ణోశ్వ ఇత్యర్థః । తదేవంసౌమికమ
స్త్రోకాణ్డస్య తద్భూతాణ్డ భూతసంహితా యాష్టకాణ్డస్య పత్రప్రపా
తకస్య చతుర్థానువాకమారభ్య బ్రాహ్మణ శేషాణామేకాదశానువాకానా
నామర్థావివృతాః॥*॥

అధమీమాంసా.

॥ చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం. ॥

“పాత్రస్యావభృథేసోమ లిప్తస్యనయనంతుకిం

సాధనంప్రతిపత్తివాగ్ యన్తి తేనేత్యతశ్శుశ్రీతేః॥

ప్రాప్తాసాధనతామైవం పురోజాశహవిష్టతః

పాత్రస్యసదసన్బుధా త్ప్రేక్షేవగప్రతిపత్తయే” ॥ ఇతి॥

జ్యోష్టామేశ్రూయతే “వరుణహతం వాసతద్యజ్ఞస్యయదృజీషంయ
ద్రావాణో యదౌ చన్బర్యధిషవణ ఫలకే తస్మాద్యతిగ్రంబితోసమలిప్తం
ద్రవ్యంతేనావ భృథంయన్తి” ఇతి । నిష్పీడితస్యసోమస్య నీరసోభాగస్య
ఋజీషః । తదేతదృజీష గ్రావాదికం సోమభిషవాదౌ సోమభాగేన లిప్య
తే తస్యలిప్తస్యద్రవ్యస్య అవభృథసాధనత్వమభ్యుపేయం కుతః । తేనావ
భృథమవయన్తి త్మతీయాశ్రుత్యా అవభృథసాధనత్వా వగమాత్ । తస్మా

తోమలిప్తంద్రవ్యం అవభృథే హవిష్త్వేనానీయతే ఇతిచేత్ । మైవం వా
రుణైకకపాలే నావభృథ మవయన్తీత్యనేన ఉత్పత్తివాక్య శిష్టపురోడా
శహవిషా అవరుణైవభృథే సామలిప్తపాత్రస్య హవిష్త్వేన సమ్బంధాన
మ్భవాత్ । తథానత్యవభృథశబ్దేన తదీయందేశం లక్షయిత్వా తస్మిన్నే శే
సోమలిప్తపాత్రస్య నయనమత్రవిధీయతే । తచ్చనయనం ప్రతిపత్తయే భవ
తి । పాత్రస్య పూర్వముపయుక్తత్వాత్ । తస్మాదేతత్ప్రతిపత్తికర్తృ॥

॥ దశమాధ్యాయస్యనప్తమపాదేదిన్వితం॥ ॥

“కింస్యాదవభృథే బహిర్ వజ్ర్యం సర్వముతాచరేత్ ।

యావదుక్తం ప్రయాజానూ యాజబహిర్నిఃపేధతః॥

అద్యోఽపునున్తా విత్యాజ్యభాగోక్త్యా పరిసంఖ్యయా ।

అన్వైనాత్ర గుణప్రాప్తై రపూర్వ త్వేన వాన్వైమః” ॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమావభృథే చతుర్థప్రయాజ ప్రథమానూయాజరూపా బ
హిర్నిఃపేధతే వజ్రయిత్వా శిష్టంచోదకప్రాప్తం సర్వమునుష్ఠేయం । కు
తః । “అవబహిర్నిఃప్రయాజాన్యజతి ” , “ అవబహిర్నిఃపా వనూయాజో
యజతి ” ఇతి । బహిర్ నిఃపేధతే అవనూయాజానూయాజరూపా ప్రా
ప్తై బ్రూమః । అపునున్తా విత్యాజ్యభాగోక్త్యా పరిసంఖ్యయా దుక్త మేవా
నుష్ఠేయం । అధోచ్యేత । చోదకప్రాప్తావాజ్యభాగావనూద్య అపునుచ్చ
బ్ధిపేతమన్త్రీద్యయదూపస్య గుణస్యాత్ర విధానాన్నపరిసంఖ్యేతిచేత్ ।
మైవం । లింగక్రమాభ్యామేవ మన్త్రీయోగక్రమప్రాప్తత్వాత్ । అతస్య
రిసంఖ్యయాగృహమేధీయవదుప సద్వచ్చాపూర్వకత్వత్వేన వా యావదు
క్తమునుష్ఠేయం॥ ॥ ఏకాదశాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేదిన్వితం॥ ॥

“కిమస్త్వవభృథేముఖ్య మాత్రంసాజ్ఞముతాగ్రిమః ।

ముఖ్యత్వేనాన్వయాన్వైవం ప్రయోగేణతదన్వయాత్” ॥ ఇతి॥

ఇదంత్రాయతే “అప్స్వవభృథేనవరన్వై” ఇతి । తత్రవారుణ ఏక

కపాలోఽవభృథ శబ్దవాచ్యత్వాత్ ముఖ్యకర్తృత్వేన ముఖ్యనాపామస్య

యః శ్రూయతే అతాద్రవ్యదేవతావదపాం ముఖ్యమాత్రాజ్ఞత్వాత్ ప్రథా
నస్యైవా స్వసుప్తానం । ఆఘరాజ్యభాగాదీ న్యాహవసీయే అనుష్ఠేయా
నీతిప్రాప్తైబ్రాహ్మః స్యాదప్యేవం । యద్యవ్యస్వవభృథ ఇత్యేతావదేవశ్రూ
యేత ఇహ త్వపుచర నీతి శ్రవణాదవభృథ ప్రయోగేణాపామన్వయాత్
సాక్షప్రధానకర్తృపు కర్తవ్యమ్ । తద్విచారద్యయం అవభృథయజుగ్మే
జుఃపూతీత్యస్తి న్ననువాకేద్రష్టవ్యం ।

॥ ప్రజ్ఞమాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిత్తమ్ ॥

“యూపాజ్ఞానాది రైకైక స్వప్నోవాఽనుసమీయతే ।

ఏకైకగిపూర్వవన్తైవం వచనాత్కాణ్డతేరితా” ॥ ఇతి ॥

జ్యోతిష్టామేఽగ్నిహోమీయపశౌ యూపస్య స్మృతేనాజ్ఞానం ఉచ్ఛ్రియ
ణం అవటస్య పయూహాణం యూపమూలస్య పరిదృంహణం మధ్యేరశన
యా యూపస్య పరివృయణం ఇత్యేతే పదార్థా ఆత్మాతాః । తే వైక
యాపపత్యైఽపి తతైవకర్తవ్యాః ఏకయాపస్య వికల్పశ్చూరియతే “ఏక
యాపావై కాదశినీ వా అన్యేషాం యజ్ఞానాం యూపాభవన్తి, ఏకవిగ్శ
త్వత్వమేధస్య” ఇతి । తత్రబహుషు యూపేష్వజ్ఞానాది రైకైకగి పదా
ర్థం ప్రాజాపత్యవశూపా కరణాది వదనుసమేతవ్య ఇతి ప్రాప్తైబ్రాహ్మః ।
అజ్ఞానాదిపరివృయణాంతం యజమానోయాపం నావస్మజేతి వచనేన
యజమానస్య యూపత్యాగ నిషేధోఽజ్ఞానాది కాణ్డస్యానుసమయే సత్కువ
పద్యతే । తస్మాన్నాత్రపదార్థస్యానుసమయః ।

॥ ప్రజ్ఞమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిత్తమ్ ॥

“సంసారస్యాదుపశయేన వాయూపోక్తితోఽగ్నిమః ।

సస్యాత్ప్రియోజనాభావాత్పూష్ణిం ఛేదేన యూపతా” ॥ ఇతి ॥

యూపైకాదశిన్యాం శ్రూయతే “ఉపశయోయాపో భవతి” ఇతి ।
ఏకాదశానాం సమూహ ఏకాదశినీ । తత్రదక్షిణతోఽపస్తాపిత ఏకాదశో
యూప ఉపశయః । తథాచ శ్రూయతే తస్మిన్నుపశయే పరివృయణాదియో

యావసంసాగ్రోస్తి । సంసాగ్ర నిమి త్తకవ్యైకస్య యావశబ్దస్య తత్ర ప్రయు క్తత్వాదితిచేత్ । మైవం । సంసాగ్రప్రయోజనస్యాత్రాభావాత్ । పశుంనియోక్తుంయూషః సంస్కరియతే । తచ్ఛనియోజనమితరేషు దశసు యూపేష్వస్తి । సత్వే కాదశ ఉపశయే । తథాచ తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణం “సవ్వేవా అన్యేయూపాగ్ని పశుమన్తౌధో వశయ ఏవావశః” ఇతి । పరివ్యయణాది సంసాగ్రాభావేపి అనుప్రక ఛేదనాదయః కేదిద్ధర్మాః తత్రవాచనికా విద్యంతే । తావతా అల్పేన సాదృశ్యేన గౌణీతత్ర యూహా క్తిః । తస్మాన్నయూపశబ్దౌ ధర్మానతిదిశతి । ఏతద్విచారద్వయం స్థేయిన వేదిమద్ధస్తీత్యే తస్మిన్ననువాకే ద్రష్టవ్యం ।

॥ అష్టమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచి నితం ॥

“స్యాదేకాదశినేదైత్యౌ తస్మాత్సాద్యద్యోఽస్తుపూర్వవత్ ।

రశ సాద్యయిసాత్యత్వ విశేషాల్లిజతో వైమ” ఇతి ॥

ఎకాదశినాగ్ని పశవ ఎవమామ్నాయనై “అగ్నేయగ్ని కృష్ణగ్రీవః ౧ సారస్వతీమేషీబ్రుహస్పత్యుః ౩ పాణ్డ్యశ్శ్యామః ౪ శిశివృహౌ బార్హస్పత్యుః ౫ శిల్పీవైశ్వదేవబద్వో ౭ మారుతగ్నామ ౮ బద్వోగ్నిస్సగోహి తో ౯ ౭ధోరామస్సవిత్రో ౧౦ వారుణగ్నిపెత్వః ౧౧” ఇతి । యద్యవ్యత్వమే ధప్రకరణే ఎతేపతితాః తథాపి జ్యోతిష్టామ ప్రకరణేప్యేతే విధీయంతే । “ప్రైవాగ్నైయేన వాపయతి మిధునగ్ సారస్వత్యా కరోతిరేతః సామ్యేన దధాతి ప్రజనయతిపాష్టేన” ఇత్యాది నా తేష్వేకాదశినేషు దైత్యౌదగ్ని షోమీయా ద్విధ్యంతాదిదేశః స్యాత్ । కుతః । అగ్నిషోమీయస్య పశు ప్రకృ తిత్యేన పూర్వాధికరణే నిగోతత్వాదితిచేత్ । మైవం । సాత్యగతవిశేషల్లిజ దర్శనాత్ । సుత్యాకాలేభవసాత్య స్సవనీయగ్ని పశుః । తత్ర చోదకప్రా ప్తా రశనైకా వాచనికీ ద్వితీయా । ఎతచ్ఛ తృతీయనిగోతంతదేతద్రశ సాద్యయ మగ్నిషోమీయపశౌ అసవ్యవాత్ సవనీయస్య విశేషల్లిజమేకం సుత్యాకాలీనత్వం ద్వితీయచన్వేల్లిజై ఎకాదశినేషుదృశ్యేతే । తత్రేదమా

మూయతే “ ద్వే ద్వే రశనే ఆదాయ ద్వాభ్యాంద్వాభ్యాం రశ నాభ్యా
మేకైకం యూపం పరివ్యయతి” ఇతి । సుత్యాకాలీనత్వం చ తేష్యస్తే । అత
స్సోత్పథర్కాతి దేశః॥ ॥నవమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచి నితం॥

“ కృష్ణగ్రీవాదికనోహ ఊహూవాస్యనపూర్వవత్ ।

దేవత్వన్నగణస్యాత ఊహూబహ్వాభిధిత్తయా”॥ఇతి॥

యూపైకాదశిన్యా మగ్నూదిదేవతాకాగి పశవఆమూతాః “పై
వాగ్నైయెన వాపయతి మిథునగ్ సారస్వత్యా కరోతిరేత సస్సేవ్యన దధా
తిప్రజనయతి పాష్టేన” ఇత్యాదినా । తేచస్వనామభి రన్యత్రామూతాః
“ ఆగ్నైయగ్ కృష్ణగ్రీవ సారస్వతీమేషీ బభ్రుస్సేమ్యగి పాష్టశ్శ్యామః”
ఇత్యాదినా । తత్రాప్యైకవచనా న్తస్య మేధపతిశబ్దస్య ఆదిత్యైష్యవనో
హ ఇతిచేత్ । మైవం । వైవమ్యాత్ ఆదిత్యగణస్య తత్రదేవత్వం । ఇహ
తేష్యైకైకస్య పృథగ్దేవత్వం । అతో బహూః దేవానభిధాతుం బహువచ
నా న్తత్వమూహనీయం॥ ॥ఏకాదశాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేచి నితం॥ ॥

“ ఏకాదశినకం త న్త్రం వసాహూమైధభిన్నతా ।

త న్త్రంశక్యన్త్రతోభేదగ్ ప్రధానాథార్పభేదతః”॥ఇతి॥

ఏకాదశినేహ్వాగ్నైయ సారస్వత సామ్యాదిపశుషు వసాహూను
స్య సహకర్తుం శక్యత్వాత్ త న్త్రమితి ప్రాప్తేబ్రూమః । దేవతాభేదేన
ప్రధాన భేదాత్ తత్తద్యాజ్యార్థ ర్చాన్తకాలానాం భిన్నత్వేనానుష్ఠాన
యోగపద్యాసంభవాద్భేదః॥ ॥అత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“ యూపైకాదశినీయూపాహుతిభేదోఽథత న్త్రితా ।

సామీప్యభేదాదాద్యోఽన్త్యసామీప్యందృష్టిగంయతః”॥ఇతి॥

యూపైకాదశిన్యాం చోదకప్రాప్తా యూపాహుతిః ప్రతియూపం భి
ద్యతే । కుతః । యూపస్యాన్తికై అగ్నింమథిత్యా యూపాహుతింజుహూ
తీతి తద్విధానాత్ సామీప్యానాశ్చ భేదాదిప్రాప్తేబ్రూమః । నతాపదత్వ
న్తసామీప్యం సంభవతి యూపదాహప్రసక్తాత్ । అతోయావతా వ్యవధా

నేన యూపాదృష్టిగోచరా భవన్తితావతాదేశస్య సమీపత్వ మభ్యుపేత
వ్యం । తథాసతిదేశైక్యా సంభవాదాహుతేస్తన్త్రితా॥

॥ తత్రైవచతుర్థపాదేచిన్దితం॥ ॥

“కిమైకాదశినేష్వస్య కుమ్భ్యాదేభిఃస్నతా న వా।

అసన్దేహోయభేదోస్తు లిక్తాదేవాన్యసిన్ధృతి ” ॥ఇతి॥

భిన్నదేవతాకేష్వైకాదశినేషు పశుషు ఏక కుమ్భిపాకే సతికిమక్లం
కాందేవతాం ప్రత్యుపాకృతస్య పశోస్సమ్మన్థి ఇతిసన్దేహేసతిప్రదానం స
జ్జీర్యేత । తస్మాత్సుగంభ్యాదే రావాపఇతి చేత్ । మైవం । చిహ్నకరణ
మాత్రేణ సన్దేహోపగమసిద్ధౌ లాఘవాత్తప్నోదత్రతన్త్రితా॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్దితం॥ ॥

“తత్తన్త్రింహేయముతనో చిహ్నంనాస్తివసాస్వతః।

హేయంనోప్రతిపత్తిత్వాత్ సాఙ్గర్యేణాప్యదోషతః ” ॥ఇతి॥

ఏకాదశినేషు కుమ్భ్యాదేర్యత్తన్త్రిం నీణీతం తత్పరిత్యాజ్యం అ
క్తోనామివవసానాం చిహ్నకరణాసమ్మవేన సాఙ్గర్యప్రసక్తాదితి చేత్ ।
మైవం । వసాహేయమస్య ప్రతిపత్తికర్తృత్వేన ద్రవ్యంప్రత్యపి ప్రయోజక
త్వాభావేన తన్త్రివ్యశ్రవణార్థం కుమ్భిభేదా ప్రయోజకత్వస్య దూరాపే
తత్వాత్ । నచాత్ర ద్రవ్యసాఙ్గర్యం దోషాయభవతివ్యవస్థాపక ప్రమాణా
భావాత్ । నను తత్తద్దేవతావిషయక యాజ్ఞార్థ్యైర్చానైషుభి న్నాహేయ
మాంస పూర్వంనీణీతాః । బాధం । తత్తేవ అర్థర్చానై తద్దాయతాం । కి
మాయాతం ద్రవ్యసాఙ్గర్యే । తస్మాత్సుగంభ్యాదేస్తన్త్రిం నత్యాజ్యం ।
ఇదంపట్రం “ప్రజాపతిన్ప్రజా అన్యజత ” ఇత్యన్తిన్ననువాకే ద్రష్టవ్యం॥

॥ ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్దితం॥ ॥

“పర్యగ్నికృతంపాతీన వతముత్సృజ్యత ఇత్యసా।

యాగోగుణోవాయాగస్స్యా దన్వయావ్యవధానతః॥

ప్రత్యభిజ్ఞానమాలభ్య మనూద్యోతస్సర్గశబ్దతః।

గుణంపర్యగ్నికృత్యాఖ్యం వక్తుర్తరనివృత్తయే॥

నమస్తాపరిసంఖ్యత్ర చోదనాత్పాగ్నిశాసతి |

పర్యగ్నికరణాన్తాజ్ఞ రీతిన్యక్తప్రావకారతః” || ఇతి ||

“త్వాష్ట్రం పాతీవతమాలభేత ” ఇతిప్రకృత్యేద మామూతం
 “పర్యగ్నికృతం పాతీవతముత్సృజతి ” ఇతి । తత్రపర్యగ్నికృతశబ్దేన
 సంస్కృతస్య పశుద్రవ్యస్య పాతీవతశబ్దేన పాతీవస్నామక దేవతా
 సమృద్ధ్య చ ప్రతీయమానత్వాదయం యాగవిధిః । ఏవంసతి పర్యగ్ని
 కృతపాతీవత శబ్దయో రవ్యవహితా న్వయోలభ్యతే । సిద్ధానైతు ప
 ర్యగ్నికృత ముత్సృజతీత్యన్వయం వాఙ్మతి । తదావ్యవహితాన్వయో
 దుర్వారః । తస్మాద్వాయవ్య పశువద్యాగవిధిరితి ప్రాప్తైబ్రూమః । అ
 నారభ్యాధీతత్వానాన్య వాయవ్యే ప్రకృత ప్రత్యభిజ్ఞా । ఇహత్వాలభ్య
 త్వేన ప్రకృత్యుపశునః పాతీవచ్ఛబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞాయతే । తమనూద్యపర్య
 గ్నికృత శబ్దాన్వితే నోత్సృజతి త్యాఖ్యాతేనపర్యగ్నికరణాఖ్యో గుణో వి
 ధీయతే । న చ ప్రకృతిగతస్య పర్యగ్నికరణస్య వికృతా చోదకేన ప్రాప్త
 త్వాదనర్హ కోఽయం విధిరితివాచ్యం । ఉపరితనాక్తా నమవృత్తైర్విధిప్ర
 యోజనాత్ । నచైవంసతిపరిసంఖ్యో స్యాత్ । సాచదోషత్రయదుష్టాస్వా
 ర్థత్యాగోఽన్యార్థస్వీకారః ప్రాప్తబాధశ్చేతి త్రయోదోషాః । పర్యగ్ని
 కరణ వాక్యేస్వార్థో విధిస్త్యజ్యేత । అన్యార్థోనిషేధస్త్విక్రియేత । చోద
 కప్రాప్తాన్యపరితనాక్తానిబాధ్యేరణ మైవం । పర్యగ్నికరణోత్తరభావిన్య
 క్తాని నానుష్ఠేయావీత్యస్యాన్త పరిసంఖ్యాయా అనర్హీకాగాత్ కథం తహి
 తన్నివృత్తిః । అర్థికితి బ్రూమః । చోదకప్రవృత్తైః ప్రాగేవాయంవిధిన్ ప్రవ
 ర్తతే । ప్రత్యక్షోపదేశస్య శీఘ్రబుద్ధిజనకతయా కల్పాదిదేశాత్ప్రబలత్వా
 త్ । తథాసతి ఉపదిష్టైరేవాఽంగైః నిరాకాంతాయాం వికృతా చోద
 కస్యాప్రవృత్త్యై వోపరితనాన్యక్తాని నప్రాప్యన్తై । నచానేన న్యాయేన పర్య
 గ్నికరణాత్ ప్రాచీనానామవ్యప్రాప్తిరితి వాచ్యం । విధీయమానస్య పర్య
 గ్నికరణస్య నూతనత్వేనతి ఉపకారకల్పనాపత్యాప్రకృతౌ యత్క్య ప్రా

పకారం పర్యగ్నికరణం తదవస్థాపనమైవ వాత్ర విధేయత్వాత్ । ప్రకృ
తౌచప్రాచీనాక్లానస్తర భావిత్వేనపవోపకారస్యప్రతితి । అతాపితాద్య
శన్వైవ విధానాత్ పర్యగ్నికరణాంతాగ్గతీ సిన్ధ్యతి । ఏవంచసతి ఉత్సృ
జతీత్యాఖ్యాతేన యథాక్తపర్యగ్నికరణవిధౌ అర్థసద్ధి రుపరితనాజ్ఞో త్స
ర్గో భాతునానూచ్యతే । తదేవమత్రగుణ విధిః॥

॥ నవమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేవిన్వితం॥ ॥

“ఆజ్యేనశేషమిత్యక్తా ద్రవ్యప్రవీణిర్భవేత్ ।

కర్మాన్యద్వాఽగ్రిమప్యైగ శ్శేషసంస్థాపనోక్తిభిః॥

అగ్గరీత్యాసమాప్తత్వా దైవతోక్త్యనువర్తనాత్ ।

సామ్యాచ్ఛేపాసంస్థితిస్తు యాగలంభనాదితి” ॥ ఇతి॥

“త్వాన్మృంపాతీవతమాలభేత” ఇతిప్రకృత్య “పర్యగ్నికృతంపా
తీవతముత్సృజతి” । ఇతిశ్రుతం । తత్రపునశ్శూన్యమితి “ఆజ్యేనశేషగ్
సగ్ స్థాపయేత్” ఇతితదిదమాజ్యం పశుద్రవ్యస్యప్రతినిధిర్భవేత్ । కుతః
ఉత్సర్గశేషం సంస్థాపనశబ్దేస్తదవగమాత్ । పర్యగ్నికరణానూర్ధ్వం పశు
ద్రవ్యస్య త్యాగమభిధాయ ఆజ్యేనేతి ద్రవ్యాస్తరం పశుస్థానీయం సాధ
నభూత ముపదిశ్య చొదకప్రాప్తముత్తర కాలీనమగ్గజాతం శేనద్రవ్యేణ స
మావనీయమితి విధీయతే ఇతిప్రాప్తైబ్రూహః । పూర్వాధికరణన్వాయేనా
గ్గరీత్యాపాతీవతమాలభేతేతి విహితస్యకర్తృణః సమాప్తినాస్యాత్ శే
షలం పశుద్రవ్యత్యాగగ్రిక్రియేత తదావిహితోద్రవ్య దేవతాసమృద్ధరూపా
యాగో నానుష్ఠితస్యాత్ । తతోదేవతాముద్దిశ్యత్యాగోఽవశ్యంకర్తవ్యః
తథాసతి పశుసాధనకే యాగేముఖ్యేనపశునైవసాధితే కుతప్రవ్రణిధిః । దే
వతోదైశత్యాగస్య చొత్పత్తివాక్యేనైవ సిద్ధత్వాత్ పర్యగ్నికరణాత్సర్గ
వాక్యేనాగ్గరీతిర్విధావనీయః శేషోనకోప్యస్తి । తస్మాదాజ్యవాక్యేనకర్తా
స్తరం విధీయతే దేవతాతు పాతీవత శబ్దస్యానువృత్త్యా లభ్యతేకర్తా
స్తరస్యాపి శేషత్వముపచర్యేత పశ్వాజ్యద్రవ్యకయోగి పూర్వోత్తరకర్త

జొగి పొత్తివదాఖ్యానా దేవతాయా ఏకత్వేనావ్యవహితానుష్ఠానే
న చోపకమోపసంహారసదృశత్వాత్ సంస్థితక్రియయా చాలంభననివా-
పాదివద్యాగో విలక్ష్యతే । లిఙ్మిత్యయశ్చాపూర్వభావనామభిధత్తే । త-
స్మాదాజ్య ద్రవ్యకం పొత్తివదైవతాకం శేషవత్పశుయాగ సమనంతరో-
త్తరభావికమ్నాన్తరమత్ర విధీయతే ఏతదుభయం “ ఇన్ద్రగిపత్నియా
మనుమయా జయత్ ” ఇత్యనువాకేద్రప్రవ్యం॥

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిన్దితం॥ ॥

“అస్త్యాహుతిశ్చరాసామ్యే నాస్తివాపశుపాకతః।

వికృతిభ్యాదస్తి మైవమనివృత్తైర్పురోధితే” ॥ఇతి॥

తృతీయసవనే యేసామ్యచర్వాదయస్తైషు హవిష్కూదాహ్వనం పు-
నగ్గత ద్రవ్యం । పశ్చర్థమాహూతాయాస్తస్యాగి పశుపాకే నిష్పన్నే సతి
నివృత్త త్వాదితి చేత్ । మైవం । ప్రకృతౌ పత్నిసంయాజేభ్య ఊర్ధ్వంహ
విష్కూతగి పత్న్యాఊత్థానం వాక్యేనవిహితం పశావపి తతగిపూర్వం నివృ-
త్యభావాత్ । తస్మాత్ తతా లీనేషు సామ్యచర్వాదిషు నాస్తిపునరా-
హ్వనం । ఏతచ్చ “ఘ్నన్తివా ఏతత్సోమం” ఇత్యనువాకే ద్రప్రవ్యం॥

॥ పఞ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్దితం॥ ॥

“ఉక్థ్యోత-షేషాడశీ నోత-ప్యేతోత-వ్యతే౭ధవా।

స్తోత్రకాలాయనోత-షేష పూర్వవత్ పాడశీగ్రహ॥

గ్రహంపరాఞ్చముక్త్యేభ్య ఇత్యన్ద్రాక్షత్వభాసనాత్ ।

నస్తోత్రేగ్రహఉత్కృష్టే స్తోత్రకాలగ్రవభ్యతామ్” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టామే పాడశీగ్రహం ప్రకృత్యశ్రూయతే “తంపరాఞ్చముక్త్యే-
భ్యో నిగృణ్ణాతి” ఇతి । తృతీయసవనే సూర్యాస్తమయాత్ ప్రాగేవ ఉ-
క్త్యగ్రహోస్త్రయోగృహ్యతే । తేభ్యం పరస్తాదయం పాడశీవిహితః । యది
కదాచిదైవా దుక్త్యగ్రహో అస్తమయా చూర్ధ్వముత్కృష్టైరకా తదా
తదూర్ధ్వం విహితస్యాపి పాడశీగ్రహస్య నాస్త్విత్యర్థః । కుతః । పూర్వ-
న్యాయేన కాలస్యానుసరణీయత్వాత్ । కాలోప్యేవమామ్నాతః “సమయా
విషితే సూర్యే పాడశీనః స్తోత్రముపాకరోతి” ఇతి । సమయోస్తమయ-
స్తంప్రాప్తే సూర్యోస్తోత్రప్రారంభకాలః । సోయముత్కృష్టేనసతివా

ధ్యతే. తచ్చాచూత్తం । పూర్వత్రాగ్నిహూతస్య స్వకాల మబాధితు
మేకేష్టే మధ్యేఽనుష్ఠానా శ్చైకారాదిత్రప్రాప్తైబ్రూమః । పరాఞ్చమితశ్చై
నోక్త్యేభ్య ఉత్తరకాల షోడశిగ్రహాన్జత్యేన విధీయతే । తతోముఖ్యస్య గ్ర
హస్యకాల మబాధితుం ఉపసర్జనస్య స్త్రాతస్యకాలంబాధిత్యా సస్త్రాతగ్ర
హ ఉత్కృష్టవ్యః॥ దశమాధ్యాయస్య పఞ్చమపాదేచిన్వితం॥

“వికృతప్రకృతౌవాస్యాత్ షోడశ్యుత్కర్షతోఽగ్నిమః ।

అవిరుద్ధేనవాక్యేనా నుత్కృష్టాత్ ప్రకృతావసా” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టామప్రకరణేశూయతే “యపవం విద్యాషోడశినం గృ
హ్లాతి” ఇతి । సోఽయం షోడశిగ్రహా వికృతౌ నివిశతే । కుతః । ప్రబ
లేనవాక్యేనతస్య గ్రహస్యప్రకరణాదుత్కృష్టవ్య మాణత్వాత్ । ఉత్తరేఽ
హని ద్విరాత్రస్య గృహ్యతే వధ్యమేఽహని త్రిరాత్రస్యేతిహివాక్యం । ద్వి
రాత్రాదీనాఞ్చ వికృతిత్వం ప్రసిద్ధం । అతఃప్రకరణం బాధిత్యా వికృతౌని
వేశఇతిప్రాప్తైబ్రూమః । “అప్యగ్నిష్టోమే రాజస్యస్య గృహ్లాయాత్” ఇ
త్యన్యద్వాక్యమస్తి । తేనప్రకృతి భూతేఽగ్నిష్టోమే నివిశతే । నచాత్రప్రక
రణబాధః । అగ్నిష్టోమస్య జ్యోతిష్టామావానర సంస్థానావత్సేన త
తోఽనన్యత్వాత్ । నచైవంసతి చోదకేనైవ ద్విరాత్రాదిషు ప్రాప్తత్వా
త్సనర్వధివాక్యం వ్యర్థమితి శంకానీయం । అహర్విశేషసమ్మిథాయ రా
జన్యాది నిమిత్తవైరపేత్వ్యాయ వా తదవపవతే । తస్మాత్ప్రకృతౌనివేశః॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్వితం॥ ॥

“ఉక్థ్యాగ్రయణతస్సస్యా త్కలలాగ్రయణాదుత ।

ఆద్యఉక్తీద్వయాదన్త్య ఉక్థ్యోధ్వకత్వవిధిత్వతః” ॥ఇతి॥

సపూర్వోక్తష్టాదశీ వచనద్వయబలేన ఉక్థ్యపాత్రాదాగ్రయణపా
త్రాచ్చగ్రహీతవ్యః “ఉక్థ్యానిగృహ్లాతి షోడశినం” ఇత్యేకంవాక్యం ।
“ఆగ్రయణాద్గృహ్లాతిషోడశినం” ఇతిద్వితీయంవాక్యం । తత్రోచ్యతే ఆగ్ర
యణపాత్రాదేవగ్రహీతవ్యః । కుతః । ఉక్థ్యవాక్యస్యోత్తరకాలవిధిపరత్వాత్
“తంపరాఞ్చ ముక్థ్యానిగృహ్లాతి” ఇత్యుత్తరకాల వాచినపి పరాక్చబ్దిస్యప్ర
యోగాత్ । తతోనోభయ స్సార్ధగ్రహణం॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్వితం॥ ॥

“సవనేషుతృతీయేవా సుత్రయోక్త్యాభవేత్త్రిషు ।

ద్వేనద్విత్వాత్తృతీయస్య విధిస్తత్రైవగృహ్యతే” ॥ఇతి॥

సహస్రోక్త షోడశీగ్రహస్త్రిమ సవనేషు భవేత్ । కుతః । సవన
త్రయస్యోక్తత్వాత్ షోడశీసంప్రకృత్యామ్నాయతే । ప్రాచీనసవనే గ్రా
హ్యామాధ్యక్షిణసవనే గ్రాహ్యస్తృతీయసవనే గ్రాహ్యగతి । నైతమ్య
క్తం । సవనద్వయస్యార్థవాదత్వేన శ్శతీయసవనస్యోక్తత్వాత్ । అత ఏవ
వాక్యశేషే సవనద్వయం నిర్దిత్యాత్మతీయసవనం విధీయతే । యత్ప్రాత
స్సవన ఇత్యాదినా సవనద్వయే వజ్రపాతదోషోఽభిహితః తృతీయసవనే
గ్రాహ్యానసర్వేషు సవనేషు గృహ్యతీతి ప్రశంసాపూర్వకం విహితం ।
తస్మాత్తృతీయసవన ఏవ షోడశీగ్రహః॥ ॥పునరప్యస్యత్తత్రైవిధి నితం॥

“ అగ్నిష్టోమోఽథ్యసంస్థానీ షోడశ్యస్తుతశశ్రుతః ।

తమ్యక్తోఽవాగ్నిమగ్నిప్రాప్త స్తత్రసంస్థామబాధితుం॥

స్తోత్రంభవత్యేకవింశం హరివచ్చస్య తేతతః ।

ఇష్యతేహ్యస్యసంస్థాత్వం స్తుతశశ్రుయతస్తతః” ॥ఇతి॥

షోడశీసం ప్రకృత్యామ్నాయతే “ అప్యగ్నిష్టోమే రాజన్యస్య గృహ్యే
యావపుశ్శేగ్రాహ్యః ” ఇతి । సోఽయమగ్నిష్టోమోఽథ్య సంస్థయోర్వి
హితః షోడశీగ్రహః స్తుతశశ్రువర్జితో భవేత్తుమర్హతి । అన్యథాతదీయా
భ్యాం స్తుతశస్త్రాభ్యాంక్రతు సమాప్తాషోడశీ సంస్థాత్వం ప్రసజ్యేత । అ
గ్నిష్టోమసంస్థాత్వ ముక్త్యసంస్థాత్వంచ బాధ్యేత । తత్సమృద్ధి సమాప్త్యభా
వాదితి ప్రాప్తైబ్రూమః । “ ఏకవింశగ్ స్తోత్రం భవతిప్రాప్తిత్యై ” “ హరి

వచ్చస్యతే ” ఇతి । షోడశీని ప్రత్యక్షవిధినా స్తుతశస్త్రైవిహితైః । “ గ్ర
హంవాగ్నిహిత్వా చమసం వోన్మీయ స్తోత్రిముపాకరోతి ” । గ్రహగ్రహ
ణ చమసోన్మీయన యోస్తత్ర నిమిత్తత్వంశ్రుతం । నహి సతి నిమిత్తేనైమి
త్తికం త్యస్తంశక్యం । తస్మాత్ పూర్వసంస్థాత్వహాని వన్యసంస్థాత్వ
భ్యాభ్యుపేత్యస్తుతశశ్రుయతస్తత్వం ద్రష్టవ్యం॥*

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్య ప్ర
థమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠచత్వారింశోఽనువాకః॥*

అ థ తై త్రి రీ య స ం హి తా .

ఓమ్ ॥ యస్తాహ్వానా కీరిణా మన్యమానో మత్త్యం మత్త్యో జో
హవీమి । జాతవేదో యశో అస్తాసుధేహి ప్రజాభిగ్నై అమృతత్వమ్

శ్యాం । యస్యైత్వగ్ సుకృతే జాతవేద ఉ లాకమగ్నై కృణవస్సోన్యసం ।
అశ్వినగ్ సపుత్రిణం వీరవన్తం గోమన్తగ్ రయింసశతేన్వస్తి । త్వేసు
పుత్ర శవసో వృత్రకామ కాతయః । నత్వామిద్రాతీ రిచ్యతే । ఉక్త ఉ
త్తే సోమ ఇన్ద్రం మమాద నీథే నీథే ముఘవానం॥౧॥

సుతాసః । యదీగ్ సఖాధిపి పితరం న పుత్రాస్సమానదత్తౌ అవసే
హవవై । అగ్నే రసేన తేజసా జాతవేదో విరోచనా । రత్నోహోమీవ
చాతనః । అపో అస్వచారిషగ్ రసేన సమస్పృక్ష్యహి । పయస్వాగ్ అగ్న
ఆగమంతంమా సగ్ స్పృజ వర్చసా । వ సుర్వసు పతి ర్హి కమస్యగ్నే విభావ
సుః । స్యామితే సుమతావపి । త్వామగ్నై వసుపతిం వసూనా మభిప్ర
మన్తే॥౨॥

అధ్వరేషురాజకా । త్వయావాజం వాజయన్తో జయేమాభిష్యామ
పృథ్నుతీర్మర్యానామ్ । త్వామగ్నై వాజసా తమం విప్రావధ్ధన్తి సుష్ఠ
తం । ససో రాస్వపిర్యమ్ । అ యంసో అగ్నిర్యరివగి కృణోత్వయం
మృధగి పుర పతుప్రభిన్దకా । అయగ్ శత్రూన్జయతు జహ్వాహావో యం
వాజం జయతు వాజసాతౌ । అగ్నివాగ్ని సుమిధ్యతేకవి ర్భ్రహ పతిస్య
వా । హవ్యవాఙ్మహాస్వయః । త్వగ్ హ్యగ్నై అగ్నినా విప్రా విప్రేణ స
న్వతా । సఖా సఖ్యా సమిధ్యసే । ఉదగై శుచయన్తవ విజ్యోతిషా॥౩॥

మఘవానం మన్తే హ్యగ్నై చతుర్దశ॥

ఆదిదేవావస్సతీయ ఉపయామగృహీతోఽస్యావాయో అయంవాం
యావాం ప్రాతర్యజా అయం వేనస్తం ప్రత్నధా యేదేవాన్త్రిగ్ శమ

ప్రయామ గృహీతోఽసి మూర్ధానం వధుశ్చేద్యోగ్నిః ఓ మాసో మరు
త్వీన్త మిన్ద్రో మరుత్వో మరుత్వోన్తహాన్తహా కదా వామ మదభే భి
ర్నిరణ్యపాణిగ్ శుశమ్నా బృహస్పతి ర్హరిరస్యగ్ ఉత్తిష్టం తరణిరా
ప్యాయ స్వేయుష్టై యజ్యోతిష్కతీం ప్రయాసాయ చిత్త మాతిష్ఠేన్ద్రమ
సావి సవస్య మహాన్తజోషా ఉచ్యత్యం ధాతోరుగ్ హియస్తా వ
ట్పుత్వారిగ్ శత్ ॥౪౬॥

వాచగి ప్రాణాయత్వా ఉప్రయామగృహీతోఽస్య పానాయత్వా
ఆవాయో వాయవే సజోషాభ్యాం త్వా అయమృతాయభ్యాం త్వా
యావామ శ్వేభ్యాం మాధ్వీభ్యాం త్వా ప్రతయజ్జావశ్వీభ్యాం త్వా
అయం వేనః శణ్డాయత్వైవ తెయోని ర్విరతాంపాహితం మరాంయ
త్వైవ తెయోనిగి ప్రజాగ్ పాహి యే దేవాస్త్రిగ్ శదాగ్రయణోఽసి
విశ్వేభ్యస్తా దేవేభ్యః ఉప్రయామ గృహీతోఽసిన్ద్రాయ మూరాస
మగ్నయత్వా వైశ్వానరాయ మధుశ్చన్ద్రగ్ సర్వః ఇద్యోగ్నిద్యోగ్ని
భ్యాం త్వా ఓమాసా విశ్వేభ్యస్తా దేవేభ్యః మరుత్వన్తం త్రీణీద్రా
య మరుత్వతే మహా ద్వే మహేద్రాయత్వా కదాచ నాదిత్యేభ్యస్తా
కదాచన సరీర్వివస్వ ఆదిత్యః ఇన్ద్రగ్ శుచిరపః వామంత్రీ దేవా
య త్వాసవిత్రేసుశమ్నా విశ్వేభ్యస్తా దేవేభ్యః అగ్న ఆయుగ్
వ్యగ్నయత్వా తేజస్వతే ఉత్తిష్ట నిన్ద్రాయ త్వాజస్వతే తరణి
సూర్యాయత్వా భాజస్వతే ఆతిష్ఠాద్యక్షడిద్రాయ త్వా పోక్షశి
నే ఉరుమాయష్టై యదైవాముముగ్ధి అగ్నా విష్ణూ ముముక్షం

పరావైపక్ష్యః । దేవావైయదేవాగ్విజ్ఞోగ్యః । పరావై సవాచం । భూ
మిర్యతి వ్యవృజ్ఞావతి వ్యూతుభ్యః । భూమిరాదిత్యోవై । అగ్ని
హూత్ర మాదిత్యోవై । భూమిలేక స్స లేక స్సు లేకః । పస్త్యా సుష్టు
తం । త్వమగ్నే సుష్టుతిం । యస్త్యా విరోచనె । త్వమగ్నే విచర్షణే॥

అదే యేదేవా మహానుత్తిస్త స్సర్వస్య సస్తు చర్మితాశ్చతుష్టవ
జ్జాతే॥ ॥అదదేవిజ్యోతిషా॥ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే చతుర్థప్రపాఠకే షట్ప
త్వారింశోఽనువాకః॥*

చతుర్థప్రపాఠకస్సమూర్ణః.

అథభాష్యమ్.

షట్పచత్వారింశేఽనువాకే సోమయాగస్సమాపితః । అథాన్యప్రపా
ఠకస్య షట్పత్వారింశాఖ్యాన్తిమేఽనువాకే కామ్యేష్టియాజ్యా ఉచ్యతై ।
ఇష్టికాణ్డేద్విహవిషా కాదిష్టిరేవమామ్నాయతే “అగ్నేయపుత్రవతేపు
రోడాశమస్తాకపాలం నివపేదద్వాయ పుత్రిణేపురోడాశమేకాదశకపా
లంప్రజాకామోఽగ్నిరేవాస్తైప్రజాంప్రజనయతివృధామిన్ద్రగిప్రయచ్ఛతి”

(సం-౨కా|౨ప్ర౪౬) ఇతి । వృద్ధాంపుత్రపౌత్రహుపేణాభివృద్ధియక్తాం । త
త్రాగ్నేయే పురోఽనువాక్యామాహ “యస్త్యాహృదా కీరిణా మన్యమానో
మర్త్యం మర్త్యోజోహవీమి । జాతవేదోయశో అస్తాసుధేహి ప్రజాభిర
గ్నే అమృతత్వమశ్యాం” ఇతి హేజాతవేదః యోఽహం మర్త్యస్సకా కీరి
ణా గుణకీర్తనశీలేన హృదామనసా త్వాం అమర్త్యం మరణరహితం మన్య
మాన ఆహ్వాయామితాదృశేష్వస్తాసు పుత్రపౌత్రాదిరూపం ప్రజాభిని
ష్పాదితం యశగ్నిర్తిం నిధేహి । హేఅగ్నేత్వత్ప్రసాదాదమృతత్వం దేవ
త్వంఅశ్యాం ప్రాపుయాం । అథయాజ్యామాహ “యస్తైత్వగ్ సుకృతేజా
తవేదఉలోకమగ్నేక్షణవస్సోన్మినం । అశ్విన్గ సుపుత్రిణం వీరవన్తం గోమన్త
గ్ రయిం నశతేస్వస్తి ” ఇతి । శోభనంకర్తృకరోతీతి సుకృతేజాతం జగ
ద్వేత్తీతి జాతవేదాః । హే జాతవేదోఽగ్నేత్వం సుకృతేయస్తై యజమా

నాయస్యోనం సుఖకరం ఉత్కృష్టం లోకంస్థానం కృణవక్తరోషి సయజ్జ
మానోరయిం ధనం స్వస్తిసశతే సమ్యక్ప్రీహోతి । కీదృశంరయింధనం|ఆ
శ్వినంసపుత్రిణం వీరవత్తం గౌనుత్తం ఆత్వైవ్యపుత్రైశ్శూరభటైగోభి
శ్చసంయుక్తం । విస్త్రీయపురొనువాక్యామాహ “ త్వేసుపుత్రశవసో వృ
త్రనామకాతయః । నత్వామిద్దాగ్రితిరిచ్యతే ” ఇతి । త్వైత్వయి శవసో
బలస్యసువృత్రకస్యసువృత్రహా సర్వంతెకామాఃభోగాః కామ్యస్తేయా
భిః స్తుతిభిస్తాః కామకాతయః । ఇస్త్రీస్యాతిప్రబలత్వాత్ శవసస్యపుత్రే
త్సువచయతే । హేశవసస్యపుత్రైస్త్రీ అస్తదీయస్తుతయః త్వయిసుష్టువ
ర్తనైకాచిదపి స్తుతిస్త్యాం నాతిరిచ్యతే । సర్వస్యస్తుతివాక్యస్య త్వయివి
ద్యమానత్వాత్|అధయాజ్ఞామాహ “ ఉక్త ఉక్తేసోమ ఇస్త్రీమమాదనీధే
నీధే మఘవానగోసుతాసః । యదీగ్ సబాధగపితరంనపుత్రాస్సమానదత్తౌ
అవసేహవనై ” ఇతి । ఉక్త ఉక్తేసోమయాగవర్తితత్తచ్చస్త్రే ససోమః
ఇస్త్రీం మమాద హపయామాసః|నీయతే ఆహూయతే ఇస్త్రీ|అత్రేతి
నీధోయాగప్రదేశః । సమానదత్తౌఃస్వతు భ్యేషుయజమానేషు కుశలాః ।
సుతాసస్యపుత్రస్థానీయాయజమానాః । పితృస్థానీయంమఘవానం । నీధే
నీధేతత్తద్యాగప్రదేశే । అవసేరత్తార్థం । హవనై ఆహూయన్తి । యదీం
సబాధః యస్మాదీదృశ ఆహూతో మఘవావిరోధిషు అసురేషు బాధకా
రీతస్మాదాహ్వాయన్తే|పుత్రాగ్ పితరం న పితరమివ|యథాబాలాః అన్వై
స్తాడ్యమానాః స్వరత్తార్థం పితరమాహ్వాయన్తి తస్యత్ । ఇప్త్యస్తరంవిధ
త్తై “ అగ్నయే రసవతేఽజక్షీరే చరుంనివ్వేపేద్యుక్తామయేత రసవాం
త్స్యమిత్యగ్నిమేవ రసవన్తగ్నేస్విన భాగధేయే సోపధావతి సపవైన
గ్ రసవన్తంకరోతి రసవానేవ భవత్యజక్షీరే భవత్యాగ్నేయీవా ఏషా
యదజా సాత్మాదేవ రసమవరుద్ధై ” (సం-౨కా|౨ప్రర౪) ఇతి । రసవా
క్షీరదధ్యాదిరసోపేతః । అజా ఆగ్నేయీ । అజాయాఅగ్నివత్ ప్రజాపతి
ముఖాదుత్పన్నత్వాదాగ్నేయత్వం । సాత్మాదవ్యవధానేన శ్రీమమిత్యర్థః ।
అత్రపురోఽనువాక్యామాహ “ అగ్నేరసేనలేజసా జాతవేదోవిరోచసే ।
రత్నోహేఽమీవచాతసః ” ఇతి । హేజాతవేదోఽగ్నే రసేనాస్మాన్మోజ
య । లేజసావిరోచసీ విశేషేణ ప్రకాశసి । కీదృశస్త్ర్యం । యాగదేశేర
క్షసాంహన్తా । శరీరేఅమివస్యఅన్తరంగస్య చాతసః వినాశకః । యా

జ్యోమాహ “అపోఅన్వచారిషగ్ రసేనసమస్మత్కృహి । పయస్వాగ్ అగ్న
 ఆగమం తమ్మనగ్ సృజ వర్చసా ” ఇతి । సోమావభృథే ఉరుగ్ హి రాజా
 వరుణశ్చేత్యస్మిన్ననువాకే వ్యాఖ్యాతోఽయం మన్తః । ఇప్త్యన్తరం విధ
 తే “అగ్నయేవసుమతే పురోడాశ మస్తాకపాలం నిర్వపేద్యగ్ కామయేత
 వసుమాన్త్యామిత్యగ్నిమేవ వసుమన్తగ్ స్వేనభాగధేయే నోపధావతి సప
 వై నం వసుమన్తంకరోతి వసుమానేవభవతి” (సం-౨కా.౨ప్రరల) ఇతి ।
 అత్రపురోసువాక్యమాహ “వసుర్వసుపతిహిణక మస్యగ్నే విభావసుః ।
 స్యా మతే సుమతావపి ” ఇతి । హే అగ్నేహికం యస్మాత్కారణాత్
 త్వంవసులోకానాం వాసితావసుపతిధానపతిప్రజాయు క్తశ్చాసి త
 స్మాద్వయమపి తే తవసుమతౌ అనుగ్రహబుద్ధా స్యామలవస్థితా భవేమ ।
 యాజ్ఞామాహ “త్వామగ్నే వసుపతిం వసూనామభిప్రమన్దై అధ్వరేషు
 రాజా । త్వయావాజం వాజయన్తౌజయేమాభిష్యామ పృథుతీర్తర్వా
 నాం” ఇతి । హే రాజా దీప్తిమన్నగ్నేఅధ్వరేషు యజ్ఞేషు త్వాం అభి
 ప్రమన్దై సర్వతల్లప్రక్షల్లేణ తోషయామి । కీదృశంత్వాం । వసూనాంవసు
 పతిం ధనానాం మధ్యేయాని శ్రేస్తాని ధనాని తేషామధిపతి మిత్యర్థః । వా
 జయన్తౌ అన్నమిచ్ఛన్తౌ వయం త్వత్ప్రసాదేన వాజమన్నంజయేమ । విరో
 ధినాం మర్త్యానాం మనుష్యాణాం పృథుతీయైర్ధాని అభిష్యామ అభిభ
 వితుం శక్తాభవేమ । ఇప్త్యన్తరం విధతే “అగ్నయేవాజస్యతే పురోడాశ
 మస్తాకపాలం నిర్వపేద్యగ్నిమే సంయతై వాజంవాషషసీన్ద్రతి యస్స
 క్షామం జిగీవత్యగ్నిగభిరువై దేవానాం వాజస్పదగ్నిమేవ వాజస్పతగ్
 స్వేనభాగధేయే నోపధావతి వాజగ్హన్తి వృత్రంజయతి తగ్ సక్షామమ
 ఛో అగ్నిరివ నవ్రతిభృషేభవతి” (సం-౨కా.౨ప్రరల) ఇతి । వాజమన్నం
 సరతి ప్రాప్నోతితి వాజస్పత్ । లోకేయధ్ధం జేతుమిచ్ఛుః జయాదూ
 ధ్వం ప్రేరిసమృద్ధమన్నం కృత్సంసిసీషకాతిప్రాప్రమిచ్ఛతిఅతో వాజ
 స్పత్ ఇతి విశేషణం యుక్తం । వాజంధావతి ప్రాప్నోతి తదథం వృత్రంశ
 త్రుం హన్తి యుద్ధభృజయతి కిచ్ఛాయమగ్నిరివ అన్యేనవ్రతిభృషే తిరస్క
 ర్తుం శక్తౌనభవతి । అత్రపురోసువాక్యమాహ “త్వామగ్నేవాజసాతమం
 విప్రావర్ధన్తి సుప్తుతం । సనోరాస్వసువీర్యం ” ఇతి । హే అగ్నేత్వాంవి
 ప్రాయజమానా వర్ధయన్తి అభి వృద్ధింప్రాపయన్తి । కీదృశంత్వాం । వా

జసాతమం అతిశయేనాన్నప్రదంసుష్టుతంస్తోత్రేహి సుష్టుతం న తా
 దృశస్త్యంనోఅస్మాకం సువీర్యం సుష్టుసామర్థ్యం రాస్వదేహి । యాజ్ఞా
 మాహ “అయంనోఅగ్నివర్ణవక్త్రకృణోత్వయం మృగగ్ధపుర పతు ప్రభి
 న్నక । అయగ్ శత్రూక జయతుజహ్మహానోఽయంవాజం జయతువా
 జసాతౌ” ఇతి । అయమగ్నిః అస్మాకం వరివల్లవరిచారకం భృత్యవర్గం స
 మ్పాదయతు । మృగోవైరిణో విచారయకమౌఽస్మాకం పురతోగచ్ఛతు ।
 జహ్మహాణ్యప్రహరక శత్రూకజయతు । వాజసాతౌఅన్నదాననిమిత్తం
 పరకీయమన్నం జయతు । ఇప్త్యంతరంవిధత్తే “అగ్నయేఽగ్నివతే పురోహ
 శమహ్నకపాలం నిర్వపేద్యస్యాగ్నా వగ్నిమభ్యుద్ధరేయనిఃకాష్టభా గౌ
 వా పతయోరన్యోఽనిదిఃష్ట భాగోఽన్యస్తా సమ్భవంతా యజమానమభి స
 మ్భవత సు ఈశ్వర ఆర్తిమార్తోర్యదగ్నయేఽగ్నివతే నిర్వపతి భాగధేయే
 నైవైనాశమయతి నాతిహూచ్ఛతి యజమానః” (సం-౨కా.౨ప్రర౪)
 ఇతి । గార్హపత్యాదాహవనీయేఽగ్నిప్రక్షిప్య తత్రాగ్నిహూత్రం హూ
 యతే । తథాసతి యస్య యజమానస్య సస్పృధిః పురుషావిష్టృత్య ఉద్భృ
 త ఆహవనీయాగ్నౌ పునరవ్యసృమగ్ని ముపర్యుద్ధరేయసృయజమానోఽ
 గ్నియుక్తాగ్నయే నిర్వపేత్తత్ర విశేష్యకూపోఽగ్నినిఃకాష్టభాగః । విశే
 షేణకూపస్త్యనిదిఃష్టభాగస్తాపుభౌ వరస్పరం సంస్పృజ్యమానౌ యజమా
 నం భక్షయితుమభిలక్ష్య సంభవతః । తతస్సయజమాన ఆర్తిమార్తోరీశ్వరః
 వినాశంప్రాప్తుం సంప్రభవతి । తావగ్ని అనయేష్ట్యాశామ్యతః । తత్ర పు
 రోసువాక్యామాహ “అగ్నినాగ్నిసృమిద్యతే కవిగృహపతియ్యవా । హ
 వ్యవాఙ్మహ్యస్యః ” ఇతి । పశ్చత్ప్రక్షిప్తేనాగ్నినా పూర్వావస్థితోఽ
 గ్నిసృమ్యదీప్యతేస్తోఽగ్నిర్విశేషజైగ కవిరిత్యాదిభిర్విశిష్టః సుష్టార్థః । యా
 జ్ఞామాహ “త్వంహ్యగ్నే అగ్నినా విప్రో విప్రేణసన్తతా । సఖాసఖ్యా
 సమిద్యసే ” ఇతి । హే పూర్వావస్థితాగ్నే పశ్చత్ప్రక్షిప్తేనాగ్నినా
 త్వం సమిద్యసే । తాదృశస్త్యం బ్రాహ్మణహౌత్యభిమానీ సన్పార్శవతోఽప్రి
 యశ్చ ఇతరోఽపి తాదృశపవ । ఇప్త్యంతరం విధత్తే “అగ్నయేజ్యోతిష్కతే
 పురోహాశమహ్నకపాలం నిర్వపేద్యస్యాగ్ని రుద్భతోఽహుతేఽగ్నిహూ
 త్ర ఉద్వాయేత్” (సం-౨కా.౨ప్రర౪) ఇతి । యస్యయజమానస్యాగ్ని
 హూత్రార్థ ముద్భృతతోఽగ్నిర్హూతుపార్శవేవోపశామ్యతి స పతామి

ష్టినిర్వపేత్ । అత్రశాఖాంతరానుసారిణాంమతం పూర్వపక్షస్త్వేమోప
 న్యసృతి “అపరతదిహ్యమధ్యత్య ఇత్యాహుః” (సం-౨కా|౨ప్ర|
 ౪౮) ఇతి । అప రోఽగ్నిగౌహావత్యే ప్రదీప్యపూర్వోద్ధరణమను పు
 నరుద్ధరణీయ ఇతి తత్పతం తదివం దూషయతి “తత్తదానకార్యం య
 ద్భృగధేయ మభిపూర్వ ఉద్భ్రీయతే కిమపరోఽభ్యుద్భి యేతేతి” (సం-
 ౨కా|౨ప్ర|౪౮) ఇతి । అగ్నిహూత్ర హవిర్లక్షణో యద్భృగధే
 యమవిలక్ష్య పూర్వోపహ్నిరు ధృతః తమేవ భాగ మభిలక్ష్య అపరోప
 హ్నిగిమి ఉద్భియేత । తదేతదనుజితం । ఇతిశబ్దాహతా । తస్మాత్తత్తదాన
 కార్యంసిద్ధాంతవిధతై “తాన్యేవావయూణాని సన్నిధాయమన్యేత్” (సం-
 ౨కా|౨ప్ర|౪౮) ఇతి । యాన్యన్యకానిశాస్త్రాని తాన్యేవాధస్తాదవస్థాప్య
 పూర్వాగ్రణీభ్యాం అగ్నిమంధనంపర్యాత్ । మన్థనేమన్త్ర ముత్పాదయ
 తి “ఇత్యుప్రధమంజజ్ఞే అగ్నిస్వాద్యో నేరధి జాతవేదాః । సగాయత్రీయా
 త్రీష్టుభాజగత్యాదేవేభ్యోహవ్యంవహతుప్రజానః” (సం-౨కా|౨ప్ర|౪౮)
 ఇతి । అగ్నిగిపూర్వమితోద్ధకాస్థాదుత్పన్నః ఇదానీమపి స జాతవేదాః
 గాయత్ర్యాదిభిశ్చన్తాభిరనుగృహీతఃస్వాద్యోనేర్దగ్ధ కాస్థాదభిజాయతాం ।
 జాతశ్చ తం తందేవం ప్రజానఃదేవేభ్యో హవ్యంవహతు । మంత్రస్యతా
 త్పర్యంవ్యాపస్తే “ఛన్దాభిరేవైనగ్ స్వాద్యోనేనప్రజనయతి” (సం-౨కా|
 ౨ప్ర|౪౮) ఇతి । సన్వప్త్యా సిద్ధాంతైఽపి పూర్వపక్షవదపరోఽగ్నిగి ప్రసజ్యే
 తేత్యాశ్రజ్ఞాహ “ఏషవావసాఽగ్నిరిత్యాహుః” (సం-౨కా|౨ప్ర|౪౮)
 ఇతి । స్యకారణాదుత్పన్నత్వాదేష ఏవపూర్వోఽగ్నిః । నతుభేదోఽస్తీతిసి
 ధ్ధాన్వితహుః । తహిణిమర్థేఽయ మిష్టి రిత్యాశ్రజ్ఞాహ “జ్యోతిస్త్యా
 అస్యపరావతితమితి యదగ్నయేజ్యోతిష్కతే నిర్వపతి యదేవాన్యజ్యోతిగి
 పరావతితం తదేవావరుణే” (సం-౨కా|౨ప్ర|౪౮) ఇతి । అస్యపూర్వ
 స్యాగ్నే ర్జ్యోతిరేవవిసత్వం సత్పగ్నివీణసత్వః । తత్రజ్వాలారూపం జ్యోతి
 రిష్ట్యేసమ్నాద్యతే । అత్రయాజ్ఞాపురోఽనువాక్యయోఽప్రతీకందర్శయతి
 “ఉదగ్నేశుచయస్తవవిజ్యోతిషా” ఇతి । ఉదగ్నేశుచయస్తవ శుక్రేతి
 మన్త్రస్త్యమగ్నేరుద్ర ఇత్యనువాకే (సం-౧కా|౩|ప్ర|౧౪౮) వ్యాఖ్యా
 తః । విజ్యోతిషా బృహతేత్యయం మన్త్రగి కృణుష్వపాజ ఇత్యస్మిన్నను
 వాకే (సం-౧కా|౨ప్ర|౧౪౮) వ్యాఖ్యాతః॥

॥ అత్రవినియోగసంక్లృప్తాః ॥

“యస్తాయాజ్యాపుత్రవత్త్యా మిష్టేపుత్రస్యయాగ కే।
అగ్నేఽథరసవద్యాగే వసుర్వసుమతీవ్యతే।
త్వాసుగ్నేవాజస్పద్యాగే హ్యగ్నినాగ్నివతీవ్యతే।
ఉదవిజ్యోతిషేజ్యోతి స్త్వత్యేతత్రచతుర్దశ” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ నవమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచి చ్చింతం ॥

“జ్యోతిస్త్యతీభవెన్నోవా దశాద్యుర్ధ్వతలోపనే।

నిమిత్తసత్త్వాత్స్యినాగ్నిహూత్రార్థోర్ధ్వతవజానాత్” ॥ఇతి॥

అగ్నిహూత్రప్రక్రియాయా మిదమామాయతే, అగ్నేయేజ్యోతి
స్త్యతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యస్యాగ్ని రుర్ధ్వతోఽహుతేఽగ్ని
హూత్ర ఉద్వాయేత్” (సం-౨కా|౨ప్ర|౪౬) ఇతి । ప్రతిదినమగ్నిర్హో
తుంగాహవాపత్యాదుర్ధ్వత్య ఆహవనీయేఽగ్నిప్రక్షిప్యతే । సోయముర్ధ్వ
తోఽగ్నిగకదాచి దహుతే అగ్నిహూత్రే యదిశామ్యేత్తదానిమియమి
ష్టిరి ప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః । తత్రదర్శపూర్ణమాసార్థ ముర్ధ్వతస్యాప్యగ్నే
శ్చాస్తా నేయంజ్యోతిష్కృతిష్టిర్భవేత్ । కుతః । అగ్న్యద్వాసకస్య నిమిత్త
స్య సద్భవాదితిచేత్ । మైవం । అగ్నిహూత్రార్థోర్ధ్వతవ్యైవాగ్నే రు
ద్వానం తన్నిమిత్తమితి ప్రకరణా దవగవ్యతే అనయా చేష్ట్యే అగ్ని
హూత్రాయైవాగ్నిం పునరుత్పాద్యతే । తథాసత్యగ్నిహూత్రస్యే
యమిష్టిస్సామవాయకమగ్నంభవతి । అతోఽగ్నిహూత్రార్థోర్ధ్వతోద్వా
తస్యనిమిత్తస్యాభావావై మిత్తీష్టిన్ప్రవర్తతే॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చింతం ॥

“ధార్యోద్వాతేసాస్తిసోవా సర్వార్థత్వేనవిద్యతే।

గతశ్రీత్వనిమిత్తత త్సర్వార్థత్వంనవిద్యతే” ॥ఇతి॥

“ధార్యోగతశ్రియ ఆహవనీయ ఇతి” గతశ్రీశబ్దార్థత్వైవం త్రూ
యతే “త్రయోవై గతశ్రియశ్శుశ్రువా న్ద్రామణీ రాజస్యః” ఇతి । ఔ

ర్వాగౌతమో భారద్వాజఇతి కల్పసూత్రకారః । గతశ్రీభిద్ధార్థమాణస్యా
హవనీయస్య సర్వకర్తార్థత్వై పత్యగ్నిహేమాత్రార్థత్వమప్యస్తీతి తమ
ద్వాతేసాజ్యోతిష్కతీష్టి ర్విద్యుత ఇతిచేత్ । మైవం । నహ్యన్యస్యధారణే
గ్నిహేమాత్రం నిమిత్తం । కిన్తు గతశ్రీత్వం సర్వకర్తృ సముదాయస్యచోదన
యా కదాచిదప్యచోదితత్వాత్సర్వార్థత్వంశబ్దితుమప్యశక్యం గతశ్రీత్వం
నిమిత్తీకృత్యధ్యతోఽగ్నిప్రసజ్ఞాత్సర్వ కర్తృయవం కుర్వన్నగ్నిహేమాత్రే
ఽప్యవకరోతితిచేత్ । ఉపకరోతునామ । నైతావతా ప్రాయశ్చిత్తస్య ని
మిత్తత్వంలభ్యతే । అగ్నిహేమాత్రార్థ ముద్భృతస్యో ద్వాతత్వంనిమిత్తం
నచాత్ర తదస్తి । కిన్త్వన్యస్య యస్య కస్యచిత్కర్తృణార్థం సముద్భృతస్య
గతశ్రీత్వ నిమిత్తం ధారణంక్రియతే । తస్మాన్నిమిత్తాభావాన్నాస్తి
సా ఇష్టిః॥*

ఇతి కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాదకే ష
ట్పత్వారింశోఽనువాకః॥*

వెదార్థస్య ప్రకాశేన తమోహార్దం నివారయన్ ।

పుమర్థాంశ్చతురోదేయా ద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థ మహేశ్వరా పరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ
పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞా పరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య
శ్రీవిద్యారణ్యమునిపరిచితే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాదకస్సముద్వర్ణః॥

హరిః ఓం తత్సత్ బ్రహ్మర్పణమస్తు.

అం

శ్రీగణేశాయనమః.

— ౧ —

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం.

వ్రథమకాణ్డే పశ్చిమప్రపాతకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

❖ హ రిః - ఓ మ్. ❖

దేవాసురా స్సంయతా ఆసనేజేవా విజయమప్రయన్తోగోపా
మం వసు సస్వేదధతేదము నో భవిష్యతియదినో జైవ్యవీతి తదగ్నిస్యో
కామయత తేనాపాక్రామతదేవా విజిత్యావరుత్సమానా ఆస్వాయ
వదస్య సహసాదిత్యస్తసోఽరో దీద్యదరాదీ తదుద్దస్య రుద్రత్వం యద
శ్రవణీయతతత్ ॥౧॥

రజతగ్ హిరణ్యమభవత్తస్మాద్రజతగ్ హిరణ్యమదక్షిణ్యమశ్రుజగ్
హి యో బ్రహ్మిషి దదాతి పురాస్య సంవత్సరాక్షృహ రుదన్తి తస్మా
ద్రుహిషి సదేయగ్ సోఽగ్నిరబ్రవీ ద్భాగ్యపాస్యథ వ ఇదమితి పునరా
ధేయంతే కేవలమిత్యబ్రువన్త్యుభవత్థలు స ఇత్యబ్రవీద్యో మజ్జేవత్యమ
గ్ని మాదధాతా ఇతితం ప్రాహాధత్తతేన ॥౨॥

ప్రాహ్లోకత్వాత్పాప్త్యాస్థాని ప్రశవ ఉచ్యంతే తం త్వష్టాధత్త తేన
త్వష్టాలోకత్వాత్పాప్త్యాస్థాని ప్రశవ ఉచ్యంతే తం మనురాధత్త తేన మ
నురాలోకత్వాత్పాప్త్యాస్థాని ప్రజా ఉచ్యంతే తం ధాతాధత్త తేన ధా
తాలోకత్వంవత్సరో వైధాతా తస్మాత్సంవత్సరం ప్రజాని ప్రశవోఽను
ప్రజాయనై య పవం పునరాధేయ సృష్టికం వేద ॥౩॥

ఋథోఽత్యేష యోఽన్యైవం ఒన్యైతాం వెన ఒన్యమన్యైవతి భాగ
 థేయం నా అగ్నిరాపేత ఇచ్ఛమీనస్ ప్రజాఽన్యసృజమానస్యోపే దో
 ద్రావోద్వాప్త్య పునరాదీత భాగథేయైవైవైన్ ససర్గయత్యుక్తో శాస్త్ర
 రైవాన్యైషా పునర్వస్వైరా దీతీతైతత్వై పునరాధేయస్యనక్షత్రం య
 త్పునర్వసూ స్వాయామేవైసం దేవతాయామాధాయ బ్రహ్మవచనా
 సీవతి ద్దర్శైరాదధాన్యయా తయానత్వాయ ద్దర్శేనా దధాత్వస్థ్య
 పవైవమోషదీభ్యోఽవయథ్యాధితై పశ్యకపాలస్ పురూడాశో భవతి ప
 జ్ఞావా ఋతవ ఋశుభ్య పవైసం వయథ్యాధితై॥౪॥

ఆశీయత తత్తైవ వెద ద్దర్శేన పశ్యకశతశ్చ॥౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పశ్యమప్రపారకే ప్రథ
 మోఽనునాకః॥*

౨

శ్రీసరస్వత్యై నమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే.

ప్రథమకాండే పశ్యమప్రపారకః.

యస్యనిశ్చయసితం వెదా యోవేదేభ్యోఽఖిలంజగత్.

నిర్మమేతనుహంవదే విద్యాదీగ్ధనుహేశ్వరం॥౧॥

అశ్వినోగప్రకృతానున్త్రాస్ ప్రపారకచతుష్టయః

వశిష్ఠాతాపునరాధేయం పశ్యమాద్యేప్రవక్ష్యతే॥౨॥

అథానాదూర్ధ్వమైవైషా వక్తవ్యాపునరాహితిః

తథాప్యధ్యయనస్యాయం క్రమపసహిత ద్దృశః॥౩॥

సరస్వతీస్వపుత్రాయ శిష్యస్థితే త్రిమేవరం
 ఓదౌ లేనక్రమేణైవ పతన్యస్యైఽపి పాఠకాః॥౮॥
 ఏకాదశానువాకాస్సుప్త్యుపశ్చమేఽస్త్రిప్రపాఠకే।
 తత్రాదౌపునరాధేయ మనువాకచతుష్టయే॥౯॥
 తతస్త్వేకైఃఽగ్న్యవస్థానం కామ్యాయాజ్ఞాస్తథాన్రిమే।
 విధీయతేఽనువాకేఽస్త్రి న్నాదిమేపునరాహితిః॥౧౦॥

ఉద్వాప్యపునరాదధీతేతి విధాన్యతి। తత్ర పునరాధేయస్యాగ్నిం దే
 వతాం విధాతుం అగ్నివిషయముపాఖ్యాన ముదాహరన్ప్రకాశితస్య
 యజ్ఞేదక్షిణాన్వం నిషేధతి ॥ “దేవాసు రాస్సు యతా ఆసన్తే కేవావిజయ
 ముపయన్తోఽగ్నో వానః పసు సన్న్యవభతేగము నోభవిత్యతియదినో జే
 వ్యస్తీతి తిఽగ్నిన్యకానుయతతేనావాక్రానుభవేదేవా విజిత్యావరుతు
 మానా అన్వాయస్తరస్య సహసాదిన్స్తస్త సోఽరొద్యురొదీత్యద్రస్య
 రుద్రత్వం యదశ్రవశీయత తద్రజగ్ హిరణ్యగుభవత్తస్మాద్రసతగ్ హిర
 ణ్యమదక్షిణ్య మశ్రుజగ్ హియో బహిఃషి దదాతీపురాన్య సంవత్సరా
 స్తృహరుదన్తి తస్మాద్భూషినదేయం” ఇతి। సంయత్రాః యుద్ధముక్తాః
 విజయం ప్రాప్నువన్తోదేవాః। తథా తెభ్యోఽపహృతం మణిం క్రాదికం
 శ్రేష్ఠంవసురక్షణాయాగ్నో విక్షిప్తవస్తాః కిధజ్ఞిచపురాణాం విజయే సత్యే
 తద్ధనం అస్మాకమాపవ్యవయుజ్యత ఇతి దేవానామాశయః। అశ్రవశీయ
 త భూమావపతత్ తద్రజతం హిరణ్యగుభవత్ రజతరూపం ధనగుభవత్।
 అత్రహిరణ్యశబ్దస్య ధనసామాన్యవాచిత్యాద్రజతం హిరణ్యగ దక్షిణ్యమి
 త్యపిసంధం। తస్మాశ్రుజన్యత్వేన దక్షిణాం ప్రత్యయోగ్యత్వా ద్విద్వానే సం
 వత్సరాదర్వాగెవగృహే క్షిప్తద్రోహనమిత్తంభవతి। తస్మాద్భూషియ
 జ్జేతన్నదద్యాత్॥అగ్నిదేవతాం పునరాధేయే ఓదధాతి ॥ “సోఽగ్నిరబ్రవీ
 ద్భాగ్యసాన్యభవ ఇదమితి పునరాధేయం తే కేవలమిత్యుచ్యవ స్సృగ్భవ
 ఘ్నలు సభిష్యబ్రవిద్యో మదైవత్యుగ్ని మాదధాతా ఇతి” ఇతి॥ ఆదౌ అ
 సాధారణేన భాగేనయక్తోభవాని, పశ్చాదిదం పసుయుక్తభ్యం దాస్యామీ

త్యగ్నిసోక్తా దేవాః తవైవ పునరాధేయమితి భాగందయః । తేన తుష్టౌఽ
 గ్నిరిద మబ్రవీత్ । యోమద్వైవత్యం హవిఃకృత్వా అగ్నిం పునరాదధ్యాత్స
 ఖలుసమృద్ధిమానతి । తస్మాత్సమృద్ధ్యర్థం పునరాధేయం హవిరగ్నిదైవతం.
 కుర్యాదిత్యర్థః ॥ తా మేవసమృద్ధిముదాహరణేన స్పష్టయతి ॥ “తంపూషా
 ధత్తతేనపూషా ధోఽత్తస్మా త్వోష్ణాగి వశవ ఉచ్యతే । తం త్వష్టా ధత్త
 తేన త్వష్టా ధోఽత్తస్మా త్వోష్టాగి వశవ ఉచ్యతే । తం మనురాధత్తతే
 న మనురాధోఽత్తస్మా న్నానవ్యః ప్రజాఉచ్యతే । తం ధాతాధత్తతేన
 ధాతాధోఽత్సంవత్సరో వై ధాతా తస్మాత్సంవత్సరం ప్రజాగి వశవోఽ
 ను ప్రజాయతే” ఇతి । పూషత్వష్టృమనుసంవత్సరాభిమాని ధాతృభిః వ
 శ్వాదిసమృద్ధి లభా ॥ సమృద్ధివేదనం ప్రశంసతి ॥ “యవం పునరాధే
 యస్యర్థిం వెదముధోఽత్యేవ” ఇతి ॥ పూషాది హవస్యాగ్ని బన్ధసమూ
 హస్యవేదనం ప్రశంసతి ॥ “యోఽస్యైవం బన్ధతాంవేద బన్ధమాన్యవతి”
 ఇతి ॥ పునరాధేయంవిధత్తే ॥ “భాగధేయం వా అగ్నిరాహిత ఇచ్ఛమా
 నగ్ని ప్రజాంవశూన్యజమానస్యోపదో ద్రావోద్వాస్య పునరాదధీత భాగధే
 యేనైవైతేనగ్ సమర్థయత్యధో శాన్తిరేవాస్యేషా” ఇతి । ప్రథమాధానేన
 ఆహితోఽగ్నిః అసాధారణ భాగవాఙ్మయా అధికోపద్రవం చకారతచ్ఛా
 న్తిరనేన భవతి । తస్మాదుద్వాసనేష్ట్యా పూర్వాగ్నిముద్వాస్య పునరవ్య
 గ్నిమాదధ్యాత్ ఉద్వాసనేష్టిఞ్చ సూత్రకారో దశయతి ॥ “అగ్నేయమ
 ష్టాకపాలం నిర్వపేద్వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం వారుణందశకపాలమ
 గ్నయేఽపుమతేఽష్టాకపాలం మైత్రం చరుమగ్ని ముద్వాసయిష్యత్” ఇతి ।
 పౌణిమాసీమిష్ట్యా జ్వలతోఽగ్నినుత్పజతి ఇతి ॥ కాలంవిధత్తే ॥ “పున
 ర్వస్వోరా దధీతైతద్వై పునరాధేయస్య నక్షత్రం యజ్ఞసర్వసూ స్వా
 యామేవైనం దేవతాయామాధాయ బ్రహ్మవర్చసీ భవతి” ఇతి । పునరు
 పావర్తతేవామంవసు అనయోరితి పునర్వసు, అతో నక్షత్రాత్తికా దేవ
 తా స్వకీయా । పునరాధానస్య ప్రథమాధానవికృతిత్వాదిధకాష్టే రాధా

నప్రాప్తా అపోద్య దర్శాన్విధతై॥ “దర్శైరా దధాత్యయాతయా మత్వా
య” ఇతి । అత్రాపీర్థ కాష్ఠేరాధా నే గతసారతాస్యాత్ । అత ఏవసూ
త్రకార ఆహ ॥ ఆయత నేమ పురాణా దర్శాన్స్య స్తీర్య భూమిభూ-
మేతి సర్పరాజ్జీర్ణాహావత్య మాదధాతి ఇతి ॥ దర్శవిధిమనూద్యప్ర
శంసతి॥ “దర్శైరాదధాత్యస్య ఏవైనమోషధీభ్యోఽవరుధ్యాధతై” ఇతి ।
ఇన్ద్రోవృత్ర మహన్నిత్యాదౌ (సం-౬కా|౫|ప్ర|౯|౭) దాశిక్ బ్రాహ్మణేచ
దర్శాణామపార్యత్వాభిధానాదబ్రూపత్య మోషధిహపత్యశ్చవిస్పష్టం ।
అస్తిస్సునరాహితేఽగ్నౌ కర్తవ్యాయా ఇష్టేః అగ్నిజేవతా పూర్వం
విహితా ॥ అథవ్రవ్యంవిధతై ॥ “పశ్చక పాలగి పురోడాశో భవతి పశ్చ
వాముతవ ఋతుభ్య ఏవైనమవరుధ్యాధతై ” ఇతి । బహ్వృచ బ్రాహ్మణే
ద్వాదశమాసాగి పశ్చర్తవో । హేమ న్తశిశిరయో స్సమాసేనేత్యాన్నా
నాద్యతూనాం పశ్చసంఖ్యా॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
మ కాణ్డస్య పశ్చమ ప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

పగా వా ఏష యజ్ఞం ప్రశూన్యపశి యోఽగ్నిముద్వాసయతే పశ్చ
క పాలగి పురోడాశో భవతి పాక్షాగ్ని యజ్ఞగి పాక్షాగ్ని చశవో యజ్ఞ
మేవ ప్రశూనవరుధై వీరహా వా ఏష దైవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయ
తే న వా ఏతస్య బ్రాహ్మణా ముతాయవగి పురాన్మమక్షా పక్ష్యయా
జ్యానువాక్యో భవన్తి పాక్షాగ్ని యజ్ఞగి పాక్షగి పురుహో దైవానైవ వీ
రం సేరవదాయాగ్నిం పునరా॥౧॥

ఇతై శతాక్షరా భవన్తి శతాయుగి పురుష శ్శతేన్ద్రియ ఆయుష్యే
వేన్ద్రియే ప్రతితిష్ఠన్తి యద్వా అగ్నిరాహితో నధ్యతైజ్యామో భాగధే

యం నికామయమానా యదా గేయగ్ సర్వం భవతి సైవాస్యద్ధిక్సం
వా పతస్య గృహ వాక్స్యజ్యతే యోగ్నిముద్వాసయతే స వాచగ్
సగ్ స్మృతాం యజమాన ఈశ్వరోఽను పరాభవితో విభక్తయో భవన్తి
వాచో విధృత్యై యజమానస్యా పరాభావాయ॥౨॥

విభక్తిం కరోతి బ్రహ్మవ తదకరుషాగ్ శు యజతి యధావామం వసు
వివిదానో గూహతి తాదృగేవ తదగ్నిం ప్రతిస్విష్టకృతం నిరాహా యధా
వామం వసు వివిదానగ్ ప్రకాశం జిగమిషతి తాదృగేవ తద్విభక్తిముక్త్యా
ప్రయాజేన వపటగ్ రోత్యాయతనాదేవ నైతి యజమానో వై పురోడా
శగ్ ప్రశవ పతేఆహవతి యదభితగ్ పురోడాశమైతే ఆహవతి॥౩॥

జుహూతి యజమానమేవోభయతగ్ పశుభిర్గ పరిగృహ్ణాతి కృత
యజుస్సమృత సమ్మర ఇత్యాహునా సమృత్యాస సమ్మారా న య
జుగ ర్తవ్యమిత్యధో ఖటు సమృత్యా పవ సమ్మరగ్ కర్తవ్యం యజ
ర్యజ్ఞస్య సమృద్ధ్యై పుననిష్కృతో రధోదక్షిణా పునరున్యూతం వా
సగ్ పునరున్యూతోఽనధ్వా పునరాధేయస్య సమృద్ధ్యై సప్త తేఆగ్నే స
మిధ సప్త జిహ్వ ఇత్యగ్నిహేమాత్రం జుహూతి యత్రయత్రైవాస్య
స్యక్తం తతః॥౪॥

పవై నమపరు నే వీరహా వా పష దేవానాం యోగ్నిముద్వాసయ
తే తస్య వరుణ పవణయాదగ్నివారుణమేకాదశకపాల మనుసర్వపై
ద్యజ్ఞేవ హన్తి యశస్పణయాతౌ భాగధేయేన పీణాతి నార్తిమా
ళతి యజమానః॥౫॥

అపరాభావాయ పురోడాశమైతే అహుతీతత్వత్తిగ్గోశచ్ఛ * ||౨||
 ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పశ్చిమప్రపాఠకే ద్వితీ
 యోఽనువాకః||**||

అధభాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే యాజ్ఞాద్యజ్ఞజాతం విధిత్సుని పూర్వోక్తంద్రవ్య
 విధిమనూద్య ప్రశంసతి || “వగావా ఏష యజ్ఞంవశూన్యపతి యోఽగ్ని
 ముద్వాసయతే పశ్చకపాలని పురోడాశోభవతి । పాశ్చోయజ్ఞస్య పా
 త్త్యాగ్య పశవో యజ్ఞమేవ పశూనవరున్దే” ఇతి । పరావపతి వినాశయతి ।
 ధానాది హవిభిశ్చర్మజ్ఞస్య పాత్యగివజ్జీచ్ఛన్దస్య పశుహేతుత్వా త్పశ
 వోఽపిపాత్యాః || యాజ్ఞానువాక్యేవిధత్తై || “వీరహావా ఏష దేవానాం
 యోఽగ్నిముద్వాసయతే నవా ఏతస్యబ్రాహ్మణా ఋతాయవల్ల పురాన్మ
 మక్షణపశ్చోయాజ్ఞానువాక్యాభవన్తిపాశ్చోయజ్ఞస్యపాత్యగిపురుహో
 దేవానేవ వీరం నిరవదాయాగ్నిం పునరాధత్తై” ఇతి । దేవానాం మధ్యే
 వీరోఽగ్నిః । తద్వధకారిణో యజమానస్యాన్మం ఋతాయవస్సత్వమిచ్ఛ
 న్తోబ్రాహ్మణాగ్ని పురానైవాక్షనైవ భుక్తవన్తః । అశ, భోజనఇత్య
 స్యకూపం । అగ్నే తమద్యాశ్వం నేత్యాదయశ్చతస్రోఽక్షరపజ్జాయః ।
 తాసు ప్రధానహవిషాద్యే । స్విష్టకృతోద్యే । తాశ్చ అగ్నికాండే అగ్ని
 మూర్ధేత్యనువాకే ఇష్టకోపధానార్థత్వే నామ్నాతాః । ఇహతు
 వాచనికస్తద్విధిః । ఇథాన్తరేతుయాజ్ఞా ప్రస్తావేసమామ్నాతాః । పు
 రుషస్య హస్తద్వయపాదద్వయ శిరోభినిపాత్యత్వం । దేవానేవ దే
 వానామేవ మధ్యే వీరం అగ్నిం నిరవదాయ ఉద్వాసనలక్షణాద్వధ భ
 యాన్నిమగ్ర్యమ్ || చతస్రమ ఋతువిద్యమానా మక్షరసంఖ్యం ప్రశంస
 తి || “శతాక్షరా భవన్తి శతాయుః పురుషశ్చతేన్ద్రియ ఆయుష్యేవే
 ద్విమై ప్రతితిక్రమి” ఇతిఅగ్నే తమద్యేత్యేషా ప్రథమా చతుర్వింశత్యక్ష

* షట్తిగ్గోశచ్ఛ ఇతిపుస్తకద్వయే । షడ్విగ్గోశిత్యేతితు పుస్తకద్వయే||

రా|అథాహ్యగ్నైక్రతోః|అభిష్టే అద్యేత్యభయో రైతైకా పంచవింశత్య
క్షరాపభివో అతైరిత్యేషా వడ్వింశత్యక్షరా|అజ్ఞాభిమానోబ్రహ్మణ
స్వప్రమాణేన శతసంవత్సరాయుష్వస్త త్స వ్రతపతితస్యాపి సామాన్యేన
శతాయుష్వస్థం ధగ్నాధగ్నాభ్యాం టూతా-మావకర్షాభవతః| శతనాడిమ
సహ్చారాద్దశేన్ద్రియేషు శతసంఖ్యే || ప్రధానకర్మణ ఇవప్రయాజాజ్య భా
గాద్యక్తానానుప్యాగ్నేయత్వం విధత్తే|| “యద్వా అగ్నిరాహితో నధ్యే
తే జ్యాయోభాగధేయం నికామయమానో యదాగ్నేయగ్ సర్వంభవ
తి నైవాస్యర్థిః” ఇతి | యజమానస్య సమృద్ధ్యభావాదగ్నేస్సమృద్ధ్య
భావోఽనుమేయః || సమిధో అగ్నగ్న * ఆజ్యస్య వియన్ద్రిత్యాదిమ
చతుర్షా ప్రయాజమన్ద్రేషు సమృద్ధ్యవ్రాదగ్ని శబ్దాల్పార్వం సమృద్ధి
సప్తమీ తృతీయా ద్వితీయా విభక్త్యవ్రానా మగ్నిశబ్దానాం క్రమేణప్ర
యోగంవిధత్తే || “సంవాపతస్యగృహే వాక్స్మజ్యతే యోగ్నిముద్వాస
యతే సవాచగ్ సగ్ స్పృష్టం యజమాన ఈశ్వరోఽను పరాభవితోవిభ
క్తయో భవన్తివాచో విధృత్యై యజమానస్యాపరాభావాయ” ఇతి | అ
గ్నిముద్వాసయతురేతస్య వాక్ గృహేఽవస్థితానాం వాగ్నిస్సంయుజ్యతే
తత్సమాభవతి | తాంవాచమను యజమానోఽపి ఇతరవైలక్షణ్యూపసో
తా-మాస్యాభావాత్పరాభూతో భవతిపితాభిస్తు విభక్తిభిః పునరాధేయ
స్యాగ్న్యధేయాదైవలక్షణ్యే సతియజమానస్యవిలక్షణత్వేన వాగ్విధృ
తోసత్యాం పరాభవశ్శామ్యతి || విభక్తయస్సూత్రేదర్శితాః || “అగ్న
గ్నేఽగ్నావగ్నేఽగ్నిసాగ్నేఽగ్నిమగ్న † ఇతిచతుర్షా ప్రయాజేషు చత
స్రో విభక్తీర్దదాతి” ఇతి || తథాచైవం మన్త్రపాఠస్సమృద్ధ్యతే || “స
మిధో అగ్నగ్న + ఆజ్యస్య వియన్తు | తనూనపాదగ్నావగ్న ఆజ్యస్యవే
తు | ఇథో అగ్నిసాగ్న ఆజ్యస్య వియన్తు | బహిరగ్ని మగ్న ఆజ్యస్య వే
తు” ఇతి || యథోక్తవిభక్తి విధిమనూద్య ప్రశంసతి || “విభక్తి కరోతి
బ్రహ్మైవ తదకః” ఇతి | తత్పునరాధేయం బ్రహ్మైవ అగ్న్యధేయాత్ప

* అగ్నైక్రత్యవపాఠః తై, వా|

† అగ్నేగ్నావగ్నిసాగ్నివ ఇతి తై|

+ అగ్నేగ్న ఇతి తై | అగ్నగ్న ఇతి వా||

రివృథమేవ కరోతి || అత్రమన్త్రాణాం నీవధ్వనిం విధత్తే || “ఉపాగ్ శం
యజతి యథా వామం వసువివిదానో గూహతితా దృగేవతత్” ఇతి |
యథాలోకే శ్రేష్ఠం వసు లబ్ధవాన్సురుషో గోపాయతి తద్వత్ || స్విష్టకృత్య
చ్ఛధ్వనిం విధత్తే || “అగ్నిప్రతిస్విష్టకృతం నిగాహ యథా వామం వసు
వివిదానస్య ప్రకాశం జిగమిషతి తాదృగేవతత్” ఇతి | నిరాహనిశ్శేషధ్వ
నిం కుర్యాత్ | యథా లోకే శ్రేష్ఠం వసు లబ్ధవాన్స్త్రివ్యపత్ని ప్రసిద్ధిం గన్తుమి
చ్ఛతి తద్వత్ || పూర్వవిహితానాం విభక్తీనాం ప్రయాజమన్త్రసమ్మన్తం
విధత్తే “విభక్తిముక్త్వా ప్రయాజేన వషటక ర్థాయతనాదేవ నైతి”
ఇతి | విభక్తివచనప్రకారో దశాతః | తమక్తిసహితేన ప్రయాజమన్త్రేణ
వషటక ర్థపూర్వం యజేత | తథాసతి పూర్వోక్తవాక్యం సర్గ కృతపరా
భవరహితః ఆయతనాత్ స్వగృహేనైతి న నిగచ్ఛతి కిన్తు స్వగృహే
ప్రతితిష్ఠతి | పునరుజానీవర్తస్య సహరయ్యా నివర్తస్య ఇత్యేతాభ్యాం
మన్తాభ్యాం ఆగ్నేయపురోడాశస్యాధస్తా దుపరిష్టాచ్ఛాపూతిద్వయం వి
ధత్తే || “యజమానోనై పురోడాశస్య పశవపతే ఆహుతీ యదభిత్స పురో
డాశమేతే ఆహుతీ జుహోతి యజమానమేవో భయతస్య పశుభిర్వరిగృ
హ్లాతి” ఇతి | అత్రచోదకప్రాప్తా న్నమృణానాథాన మన్తాన్ శిష్పవాజ
సనేయాది శాఖాన్తరమనుస్మత్య పూర్వవక్షరూపేణ నిరాచక్ష్యే || “కృ
తయజుస్సమృతసమృత ఇత్యాహునానమృత్యాస్సమృతా నయజు
కర్తవ్యం” ఇతి | యజుశ్చక్షేన సవరాక్షేప్రభృతయ ఆధానమన్తాన్ వివక్షి
తాః | సమృతశ్చక్షేన సికతోపాదిస ప్రమృద్వి శేషాశ్చ వివక్షితాః | ప్రథమా
థానే యజుషాముచ్చారితత్వాత్సమృతాణాం సమ్మదితత్వాచ్చ అస్యా
పికర్తృవిశేషస్యాథానాదత్యన్త భేదాభావేన యజుస్సమృతయోస్సిద్ధత్వా
త్తమభయం పుననాకర్తవ్యమితి పూర్వవక్షః || ప్రథమాథానే వా జసనే
యినుతం సూత్రకార ఉదాజహారి || “సప్త పార్థివా న్నమృణానాహర
త్యేవం వాసస్య త్యాస్సమృణావంచవా భూయసోవా పార్థివా న్నమృణా
త్తస్మరదితి వాజసనేయకం” ఇతి || సిద్ధాంతమాహ || అథోఖిలుసమృత
త్యా ఏవసమృతాన్ కర్తవ్యం యజుర్వజ్ఞస్యసమృద్ధ్యై” ఇతి | ఆధాశ్చక్షే

పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః || అత్రసూత్రకారః పక్షద్వయముదాజహార||“కృతాకృతాస్సంభారాయజుగోషి చ భవన్త్యపి వాపఞ్చపార్థివాన్తస్మాద్భరానాహరత్యేవం వానస్పత్యాః” ఇతి|| దక్షిణాంవిధత్తై “పుననిఘ్నత్రతో రధోదక్షిణా పునరుత్సృతం వాసన్ పునరుత్సృష్టోఽనద్వాత్ పునరాధేయస్య సమృద్ధ్యై” ఇతి | ఆచారధో భగ్నస్స న్నునర్దృశీకృతస్య పుననిఘ్నత్ర పతాద్యశో రధోదక్షిణా | దక్షిణేతిసర్వత్ర యోజనీయం | చిన్నంసత్సృచీతమభ్యాంస్యూతం పునరుత్సృతం | దౌర్భత్యేనభారం వోధుమశక్తతయా పరిత్యక్తస్సనేన చిత్వోషణేన పునశ్శక్తీకృతస్స పునరుత్సృష్టః||రూప్యేమేవాహూతవ్యమితి ప్రథమాధానస్యామన్త్రీత్వేన యదగ్నిహూత్రం విహితం తదత్ర చోదకప్రాప్తం తదహోద్యనమన్త్రీకం విధత్తై “సప్తతై అగ్నేసమిధస్సప్తజిహ్వో ఇత్యగ్నిహూత్రం జుహోతి యత్ర యత్రైవాస్యస్యక్తం తతపవైసమవరుధే” ఇతి | మన్త్రీస్తూపరిష్టోద్వ్యాఖ్యాస్యతే | అత్ర పునరాధేయ దేవస్యాగ్నేయోద్యదగ్గం యస్మిన్యస్మిన్ప్రదేశేన్యక్తం నిమగ్నం విస్తృతం తతపవ ప్రదేశాత్సాగ్గమేన మగ్నింసమ్పదయతి || అనునివాన్యంహవివిధత్తై || “వీరహా వా పష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే తస్య వరుణ పవణాయాదగ్ని వారుణ మేకాదశకపాలమను నిర్వపేద్యజ్జైవహన్తి యశ్చాస్యణాయాత్తై భాగధేయేన ప్రేణాతి నార్తిమాచ్ఛతి యజమాన” ఇతి||ఋణేనమివయాతయతిపీడయతీతి ఋణయాత్ | తౌ బధ్యాగ్ని పీడయితృవరుణౌతోషయతి *||

అథమీమాంసా.

|| దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్దితమ్ ||

“ఏకాదినా సముచ్ఛేయం పుననిఘ్నత్ర ఇత్యధా

బాధకం వా సముచ్ఛేయ ముభయోరిత్యుదీరణాత్ ||

ఆధానదక్షిణోపేత ముభయోరిత్యనూద్యతే |

* తౌ వాగ్నివరుణౌ తోషయతి ఇతి తై |

దదాతీత్యవిధాయిత్యా తాద్యైక్యాద్భిధకం భవేత్”॥ఇతి॥

అథానే వికల్పితా గోదవ్యదక్షిణా ద్రవ్యాన్తరదక్షిణాశ్చ బహవ శ్శ్రూయన్తైః “ఏకాదేయా వద్వైయా ద్వాదశదేయాః” ఇతిపునరాధా నేతు పుననిష్కమ్నతో రధోదక్షిణత్యాదిశ్రుతం । భగ్నస్స మ్మనస్సమాహీ తస్య పుననిష్కమ్నతః । సేయం పుననిష్కమ్నతాదిదక్షిణా కిమతిదిష్టయా ఏకాదిదక్షిణయా సముచ్చీయతే ఉతతాం బాధతేఇతి సంశయః । ఉభ యోదక్షిణా దదాత్యగ్న్యధేయీక్యే పానరాధేయీక్యేత్పత్యక్తత్వా త్స ముచ్చయ ఇతిపూర్వపక్షః । దదాతీతి వర్తమాన నిర్దేశస్య విధిత్యాభా వాదాధానకాలే పూర్వదత్తం పునరాధానకాలేచ దీయమానం మితోవ్యో భయోరిత్యనూద్యతే । దక్షిణాత్వరూపస్య కార్యవైకత్వాదుపదిష్ట మతిది ష్టస్య బాధకమితి॥*

ఇతి శ్రీమాధపీయ వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ మకాణ్డే పంచమప్రపారకే ద్వితీయోఽనువాకః॥*

అథతైత్తిరీయసంహితా.

ఓం ॥ భూమీభూమూ ద్యౌర్వర్షణాన్తరిక్షం మహి త్వా । ఉపస్థే తే దేవ్యచితైర్గ్నిహ్నాదమన్నాద్యాయాదధే । ఆయం గౌరి పృథ్విరక్ర మీదసనన్తాతరంపునః । పితరీభ్య ప్రయస్తువః । త్రిగ్శద్ధామ విరాజతి చాక్షతక్లాయ శిశ్రియే । వ్రత్యస్య వహ ద్యభిః । అస్య వ్రాణాదపానత్య స్తశ్చరతి రోచనా । వ్యఖ్యన్తహిషస్సువః । యత్త్వా॥౧॥

కృద్ధివహిష మన్యనా యదవర్త్యా । సుకల్పమగ్నే తత్తవ పున స్తోద్ధివయామసి । యతై మన్యవరోష్టస్య పృథివీమనుదధ్వసే । ఆత్త్యా విశ్వే తద్దేవా వసవశ్చ సమాభరణ । మనో జ్యోతిర్జావత్రామాన్యవి

చ్చిన్నం యజ్ఞగ్ సమినుం దధాతు । బృహస్పతిస్తమతామినుం నో విశ్వే
దైవా ఇహ మాదయన్తాం । సప్త తే అగ్నేసమిధస్సప్తజిహ్వో సప్తప్తా ॥

ఋషయస్సప్తధాః ప్రియాణి । సప్త హోత్రాస్సప్తధా త్వయ
జన్తి సప్తయోవీరాః పృథిత్యా ఘృతేన । పునరూజాః సవర్తస్వ పునరగ్న
ఇషాయమా । పునరన్య పాహి విశ్వతః । సహరన్యో నివర్తస్వాగ్నేపి
న్వస్వ ధారయా । విశ్వస్సీయా విశ్వతస్పరి । లేకస్స లేకస్సు లేకస్తేన
అదిత్యా అజ్యంజుషాణా పియన్తు । కేతస్స కేతస్సు కేతస్తేన అదిత్యా అ
జ్యం జుషాణా పియన్తు । వివస్వాగ్ అదితిదేవజాత్రిన్తేన అదిత్యా అజ్యం
జుషాణా పియన్తు ॥ ౩ ॥

త్వాజిహ్వః సప్తమకేతస్తేర త్రయోదశచ ॥ ౩ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పశ్చిమప్రపాతకే శ్లో
తీయోఽనువాకః ॥*

అథభాష్యమ్.

ప్రథమద్వితీయయోః పునరాధేయస్య స్రుధానవిధిస్త్యక్తాని చ నిరూ
పితాని । తృతీయో త్వాధానమన్తా ఆమ్నయన్తేఽబ్ధిః “భూమిభూ
మేతి సర్వరాజ్జీభిర్గాహాపత్యమాదధాతి । యత్వా కృద్ధ్యపరోపపేతి
దక్షిణాగ్నియత్రైమన్యపరోస్తస్యేతీతరా” ఇతి । ఆహవనీయసభ్యావ
సధ్యానిత్యర్థః । తపతేషణ్మన్తాః । తత్రప్రథమసంపత్యతే “భూమిభూ
మాద్వ్యర్పరిణాన్తరిక్షం మహితాప । ఉపస్థే తే దేవ్యదితేఽగ్నిమన్నా
దమన్నా ద్యాయాదధే” ఇతి । హోగాహాపత్యప్రదేశత్వం లోకత్రయా
త్వకోఽసి । తత్ర భూమ్నా బాహుర్ధ్వేన భూమిరసి । వరిణావరిష్టాశ్రేష్ఠ
త్వేనద్వారసి । మహితాప మహత్వేన అన్తరిక్షమసి । హే అదితే భూ
మే తత్ప్రదేశరూపేదేవి ఉపస్థితవోత్సక్తే అన్నాదం అన్నభూక్తారం

గాహాపత్యాగ్నిం అన్నాద్యాయ యజమానస్యోదనయోగ్యాన్న సిద్ధ్య
 థంబదధేస్థావయామీత్యర్థః||అధద్వితీయః “అయంగౌక్త పృశ్నిరక్రమీదనన
 న్నాతరంపునః|పితరఞ్చప్రయస్తునః” ఇతి । అయంగాహాపత్య ఆదిత్య
 యాపేణ గాః గమనశీలః పృశ్నిః శ్వేతవణః జగదాక్రమీత్ । ఆక్రమణప్ర
 కారవచ స్పష్టిక్రియతే । పునర్నాతరం పృథివీం అసనదాసీదత్పాప్రీహీది
 త్యర్థః । సువస్వగౌరూపం పితరఞ్చప్రయస్తుగ్రీషేణగచ్ఛన్నవస్థితః|
 ద్యౌఃపితౌ పృథివీమాలెతి శ్రుత్యంతరాత్తయోర్నాతాపత్వత్వం|| అథతృ
 తీయః “త్రిగోశద్ధామ విరాజతి వాక్పతక్తాయశీశ్రియే । ప్రత్యస్యవహద్యు
 భిః” ఇతి । ఆదిత్యరూపస్య గాహాపత్యస్య సమృద్ధి త్రిగోశత్యభ్యాకం ధా
 మ ముహూర్తరూపం తెజోవిశేషేణ రాజతే|అహ్నాగ్ని పఞ్చదశముహూ
 ర్తాః రాత్రేఽపఞ్చదశః । కిఞ్చ వైదికస్తుతిరూపా వాక్పతంగాయ పక్షివదా
 కాశసఞ్చారిణమాదిత్యం శీశ్రియే ఆశ్రితవతీ|| తథాచాన్యత్రామ్నాయతే||
 ఋశ్మిన్ పూర్వాన్జ్ఞాపిదేవ ఈయతే ఇత్యాదిహేతాదృశ గాహాపత్య
 త్వాం ప్రతి యదస్తాభిరు ద్వాసనరూపం ప్రతికూలత్వ మాచరితం తత్స
 ర్పం అస్యప్రతిష్ఠిప మనసిమాకృధాః । ద్యుభిజ్వాంలాహూపాభిః దేవేషు
 అస్తదీయం హవిరహప్రావయ || అథచతుర్థః “అస్యప్రాణాదపానత్య
 న్తశ్చరతి రోచనా| వ్యఖ్యత్తహిషస్సువః” ఇతి । అస్యాదిత్యస్య రోచనా
 దిష్టిరప్రాణాదుచ్ఛ్వాససదృశాదుదయాదపానతీ నిశ్వాసతుల్యమస్తమ
 యం గచ్ఛదీద్యావా పృథివ్యో రన్తశ్చరతి । మహతి మణ్డలే నిషీదతీతి
 వహిషః ఆదిత్యః యజమానేభ్యస్తువ స్వగౌలోకం వ్యఖ్యత్ప్రకాశిత
 వాక్ । ఆదిత్యరూపేణ స్త్రాయమాన హేగాహాపత్యత్వామా దధామీ
 త్యభిప్రాయః || అథపఞ్చమః “యత్త్వా కృద్ధగి పరోవపమమ్యనా యద
 వర్త్య । సుకల్పమగ్నే తత్తవ పునర్వోద్ధీపయామసి” ఇతి । హేదక్షిణా
 గ్నేకృద్ధగికోపపరాధీసోహం తేన మమ్యనా త్వాం పరోవప । ఉవప ఇ
 తి లిడు త్తనుపురుషః|పరోప్రవాసుద్వాసితవాసస్తీతి యద్యచ్ఛావర్త్య స
 న్మృద్ధ్యభావలతజేన దారిద్ర్యోద్వాసితవాసస్తీ । హే అగ్నేతవ ప్రసా

దాక్షతుకల్పం సుష్టుకృతమస్తు । పునరపిత్వాం వయముద్దీపయావః॥ అశ్వి
వస్యః ॥ “యతైమన్యవరో ప్రస్య వృధివీమను దధ్వసే । ఆదిత్యావిశ్వే తక్షే
వా వసవశ్చ సమాభరణ” ఇతి । హే అహవనీయ మదీయకోపేన ఉద్వా
సితస్య తవ యతైజదిప్యధివీమనుప్రవిశ్య ధ్వస్తం తతైజ ఆదిత్యావయ స్స
మాభరస్తుకల్పః “మనోజ్యోతిజాపతామితి బృహస్పతి వత్సరోచ్ఛపతి
వృతే” ఇతి । పాతస్తు “మనో జ్యోతిజాపతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్
సమిమం దధాతు । బృహస్పతిస్తనుతామిమం నోవిశ్వే దేవా ఇహ మాద
యంతాం” ఇతి । ఉద్వాసనాపరాధ పరిహారాయ మనో మాననీయమగ్నే
జ్యోతిహూష్యమాణమాజ్యం జుషతాం సేవతాం । విచ్ఛిన్నం ఇమం
యజ్ఞం సన్దధాతు । బృహస్పతిరస్తాకమిమం యజ్ఞం తనుతాం విస్త్రీణం
కరోతు । విశ్వే దేవా సర్వేఽపి దేవాః ఇహస్త్వి కర్మణి మాదయంతాం
తృప్తియంతా భవస్తు । కల్పః “సప్తతే అగ్నే సమిధస్సప్త జిహ్వ ఇత్యగ్ని
హూత్రం జుహూతి” ఇతి । పాతస్తు “సప్తతే అగ్నే సమిధస్సప్త జి
హ్వస్సప్తఋషయ స్సప్తధామప్రియాణి । సప్తహూత్రాస్సప్తధా త్వా
యజన్తి సప్త యోనీరావృణస్వాఘృతేన” ఇతి । హే అగ్నే తవ సమిధ
స్సప్తసంఖ్యాకాః । అశ్వత్థోదున్పురపలాశశమీవికజరా తాశనిహతివృక్ష పు
ష్కరపణరూపాః । అతపవ సూత్రకారో యథోక్తాంతృప్తసమ్భారా నను
క్రమ్య * ఇతి వానస్పత్యాదిత్యువ సజ్జహర । జ్వాలారూపా జిహ్వశ్చ
సప్త । తథాచాధర్వణికా ఆమనన్తి “కాలీ కరాలీ చ మనోజవాచ సు
లోహితాయాచ సుధూమ్రవణాః । స్ఫులిగినీ విశ్వరుచీ చ దేవీ లేలాయ
మానా ఇతి సప్తజిహ్వః” (ముణ్డ-ఉపము ౧.౨౪) ఇతి । ఋషయోమ
త్రాస్తే చ సమితృమ్నాదనాధాః సప్తసంఖ్యాకాః । అశ్వీ రూపం కృ
త్వా యదశ్వత్థే తి వృత్త ఇత్యాదయ స్సమామ్నాతాః । ప్రియాణీధామస్థా
నానిసప్త । గాహాపత్యాహవనీయ దక్షిణాగ్నిసభ్యావసత్త్యప్రాజహితా
గ్నిద్రీయాఖ్యాని సోమయాగే వహ్నిధారకాణి సప్తసంఖ్యాకానిస్థానాని ।

* యథోక్తాంతృప్తమ్భారాంతృప్తమస్త్రీకాననుక్రమ్యేతి వా పాఠః ।

సప్త హేమాత్రాః హేమాత్యప్రముఖా వపటగర్తారః । హేమాతాప్రశస్తా
 బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ పోతా నేష్టా అగ్నిధ్రోఽచ్చావాకశ్చేతి సప్తసంఖ్యకాః ।
 త్వాం యజమానాః సప్తథా యజన్తి । అగ్నిష్టామోఽ. త్యగ్నిష్టోమ ఉ
 క్త్యః పోడశీ అతిరాత్రోఽష్టోర్యామో వాజపేయశ్చేతి సప్తప్రకారాః । తా
 దృశస్త్యం సప్తయోనీ రాహవనీయాది స్థానాని ఘృతేనసర్వతగ్ని పూర
 య । కల్పః “పునరూర్జానసహరయ్యేత్యభితగ్ని పురోహాశ మాహుతీ జుఁ
 హేమాతి పునరూర్జేతివా పురస్తాత్ప్రయాజానూ యాజానాగ్ సహర
 య్యేత్యుపరిష్టా దనూయాజానాం ” ఇతి । ప్రథమమన్త్రీపాఠస్తు “పున
 రూర్జా నివర్తస్వ పునరగ్నిషామాయమా । పునరగ్నిషాహివిశ్వతః ” ఇతి ।
 హే అగ్నేత్వం మయోద్వాసితోఽపి ఉజ్జాక్షీరాదిరసేన సహ పున
 నివర్తస్వ అత్రాగచ్ఛ, ఇషా అన్నేన ఆయుషా చ సహ పునరాగచ్ఛ ।
 అత్రాస్తాన్మనసపునరగ్నితాద్విశ్వత స్సర్వస్త్వా దపరాధాత్పాహి । ద్వితీ
 యమన్త్రీపాఠస్తు “సహరయ్యా నివర్తస్వాగ్నే పిన్వస్య ధారయా । వి
 శ్వస్సేషయా విశ్వతస్సరి ” ఇతి । హే అగ్నేరయ్యా ధనేన సహ నివర్త
 స్వ । ప్లాభక్షణఇతి ధాతుః । విశ్వేనప్లాయతే భక్ష్యతే పీయత ఇతి వి
 శ్వస్సేషి । తాదృశ్యావృష్టిధారయా విశ్వతస్సరి సర్వేషాం తృణధాన్య ల
 తాపాదపానాం ఉపరిపిన్వస్వసిచ్ఛ । కల్పః “యస్త్రుతీయమాదగీత స
 పతాన్వోమాన్జుహుయాత్ లేక స్సలేకస్సులేకః ” ఇతి । మన్త్రీత్రయపా
 ఠస్తు “లేకస్సలేకస్సులేకస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యం జుహేనా వియన్తు । కేతస్సు
 కేతస్సుకేతస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యం జుహేనావియన్తు । వివస్వాగ్ అదితిదే
 వజాతిస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యం జుహేనావియన్తు ” ఇతి । లేకస్సలేకస్సులేకః,
 కేతస్సుకేతస్సుకేతః, వివస్వా నదితిదేవజాతిశ్చేతి నవసంఖ్యకాలేకా
 దినామకాయే ఆదిత్యాస్తే సర్వేజుహేనాగ్నిప్రీయమాణాః అస్మాకమాజ్యం
 వియన్తుపిబన్తు ॥

॥*॥అత్రవినియోగసజ్జిహః॥*

“చతుర్విహ్యమిరిత్యాద్యైరాదధ్యాత్వచ్ఛిమానలమ్ ।

దక్షిణాగ్నిన్తు యత్త్వేతి యదిత్యాహవనీయకమ్ ॥

మనస్తూపస్థితిస్సప్త జుహుయా దగ్నిహేమాత్రకమ్|
 పునర్ద్వార్యాం పురోఽశాశమభితో జుహుయాదథ||
 తృతీయమాదధానస్య లోకాద్యాహేమామమస్త్రీకాః||
 ఇతి శ్రీమాధవీయో వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
 మకాండే పంచమప్రపారకే తృతీయోఽనువాకః||॥॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓం || భూమిభూమా ద్యౌవణిత్యైశ్వర్యేషైవైన మాధతై స
 పావై జీర్వంత్రామన్యస్త స పవం కన్తరః కాద్రవైయో మస్త్రీమప
 శ్యత్యతో వై తె జీర్ణాస్తనూరపాఘ్నుత సపరాజ్ఞియా ఋగ్విగా
 ర్షపత్యమాదధాతి పునన్వవమైవేనమభరం కృత్వాధతై ౨ ధో పూతమే
 వ పృథివీమన్నాద్యం నోపానమతైసతం||౧||

మస్త్రీమపశ్యత్యతో వై తామన్నాద్య ముపాన మద్యస్తేపరాజ్ఞి
 యా ఋగ్విగాఢాహాపత్యమాదధాత్యన్నాద్య సావీరుక్త్యా అవో అస్య
 మైవైనం ప్రతిష్ఠితమాధతే యత్యై కున్తః పరో వపేత్యా హాపహ్నుత
 పవాస్తై తత్తునస్తోద్దీపయామసీత్యాహ సమిధ పవైసం యతే మన్యప
 రోస్త్రస్యేత్యాహ దేవతాభిరైవ||౨||

పస్తగ్ సప్ఫరతి వి వా పతస్య యజ్ఞశ్చిద్యతై యోగ్నిముద్వాస
 యతై బృహస్పతివ త్యరోచపతిగతై బ్రహ్మవైదేవానాం బృహస్పతి బ్ర
 హ్మవైవ యజ్ఞగ్ సప్తధాతి విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ సమిమం దధాత్విత్యాహ
 పస్తత్యై విశ్వే దేవా ఇహ మాదయన్తామిత్యాహ సస్తత్యైవ యజ్ఞం

దైవేభ్యోఽనుదిశతి సప్తతే అగ్నే సమిధస్సప్త జిహ్వః॥౩॥

ఇత్యేహ సప్తసప్తవై సప్తథాగ్నేగ్ని ప్రియాస్తనువస్తా పవాపరు
ప్తే పునరూజాః సహ రయ్యేత్యభితగ్ని పురొడాశమాపమతీ జుహోమాతి
యజమానమేవోజ్ఞా చరయ్యా చోభయత్యం పరిగృహ్లాత్వాదిత్యావా అ
స్తాల్లోకాగ్రముం లోకమాయస్తేఽముష్టిన్లోకే వ్యతృప్యస్త ఇమం లోకం
పునరభ్యవేత్వాగ్ని మాధామైతా స్తోమానజహపుస్త ఆర్ధ్వవనై సువర్గం
లోకమాయన్యగ్ని పరావీనం పునరాధేయాదగ్నిమాదధీత సప్తాన్వోమా
జ్జుహుయాద్యామైవాదిత్యా ఋద్ధిమాఘ్నవస్తామై వర్ధ్నోతి॥౪॥

సతిం దైవతాభిరైవ జిహ్వ పతాన్వజ్చవిగ్శతిశ్చ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పశ్చిమప్రపాతకే చ
తుర్థోఽనువాకః॥#॥

అథ భాష్యమ్.

చతుర్థానువాకే పూర్వోక్తమన్తా వ్యాఖ్యాయన్తే । అన్నాద్యా
యేత్యేష్య మన్త్రీపదస్యాభిప్రాయమాహ “ భూమిభూమాన్న ద్యౌర్వ
రిణిత్యానాం శిష్టేవైసమాధత్తే ” ఇతి । ఆశిషా అన్నాద్యం ప్రాప్తమిచ్ఛ
యా చతస్యభిఋగ్నిధానం విధత్తే “ సపావై జీర్వన్తోమన్యస్త స
పవం కసణీరగ్నికాద్రవేయో మన్త్రీమపశ్య త్తతోవై తెజీణాస్తనూర
పాఘ్నుత సర్వరాజ్ఞియా ఋగ్నిగాహాపత్యమాదధాతి పునసేవ మే
వైసమజరం కృత్యాధత్తేఽహో పూతమేవ ” ఇతి । జీర్వన్తో జరాంప్రాప్తు
వన్తోఽమన్యస్త కోజగాయాః ప్రతీకార ఇతివిచారితవన్తః । తదాకసణీ
రనామకగ్ని కాద్రవేయగ్ని కద్రూపుతో భూమిరిత్యాదికం మన్త్రీసంఘమ
పశ్యత్ । తన్నన్త్రీసామధ్యై సపాజీణాశ్శరీరత్వచోఽపహత్య కో

మలా స్వచగి ప్రాప్నువత్ । సపాణాంగాజ్జీభూమిః । ఇయంవైసపా
 తో రాజ్జీత్యన్యత్రామానాత్ । తస్యాఋచః భూమిభూమ్నేత్యాద్యా
 స్తాభిరాహితో వహ్నిః జరాం పరిత్యజ్యనూతనస్స పూతశ్చ భవతి । తమేవ
 విధిమనూద్య ప్రశంసతి “పృథివీమన్నాద్యం నోపానమత్రైతం మన్త్ర
 మవశ్యత్యతే వై తామన్నాద్య ముపానమద్యత్సపరాజ్జీయా ఋగ్విగా
 హావశ్యమాదధా త్యన్నాద్యస్యావరుధ్యా అథో ఆస్యామైవైనం ప్రతిష్ఠిత
 మాధత్తై” ఇతి । అన్నాద్యామేత్యుక్తత్వాత్ప్రతిః । ఉపస్థితేదేవీత్యు
 క్తత్వాద్భూమా ప్రతిష్ఠితత్వం । యదాహపరోవప తత్సుకల్పమిత్యుక్తైః బా
 లస్యేవ అగ్నేస్సాస్తవనాయ అపలాపిత్యాహ “యత్పాక్రుద్ధస్స పరో
 వపేత్యాహోపహ్నుత పవాస్తైతత్” ఇతి । ఉద్దీపయామసీత్యస్యాభిప్రా
 యమాహ “పునస్తద్దీపయామసీత్యాహ ‘సమిధపవైనం” ఇతి । ఆది
 త్యావిశ్వ ఇత్యాదేరభిప్రాయమాహ “యత్రై మన్యపరోస్త స్యేత్యాహ
 దేవతాభిరేవైనగ్ సన్భరతి” ఇతి । ఉపస్థానంవిధత్తై “వివాపితస్య య
 జ్జశ్చిన్యతే యోఽగ్నిముద్వాసయతే బృహస్పతి వత్సరోపతిస్తతే బ్రహ్మ
 వై దేవానాం బృహస్పతి బ్రహ్మజైవ యజ్ఞగ్ సన్దధాతి” ఇతి బృహస్పతి
 శబ్దోఽస్యామస్తీతి బృహస్పతివతీ । తంశబ్దం ప్రశస్తసన్దధాత్వీతి శబ్దస్యా
 భిప్రాయమాహ “విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ సమిధందధాత్వి త్యాహ సన్దత్యై”
 ఇతి । సమోద్ధానస్యోపయోగమాహ “విశ్వేదేవా ఇహ మాదయంతామి
 త్యాహ సన్దత్యైవయజ్ఞం దేవభ్యోఽనుదిశతి” ఇతి । యజ్ఞంసన్దతం కృ
 త్వా దేవభ్యస్తతఃసన్దధనాయ సమోద్ధానం । సమిధాదిషు సన్దసన్ధ్యాయా
 ఉపయోగమాహ “సన్దతే అగ్నే సమిధస్సన్దజిహ్వ ఇత్యాహ సన్దస
 త్వై సన్దధాగ్నేః ప్రియాస్తనువస్తస్మాత్సన్దధావరుధే” ఇతి । సమిధాదయస్స
 ర్వేపదార్థాః ప్రత్యేకం సన్దసన్దపనిధిశ్యవై । యస్మాత్సన్దధావస్థితాః
 పదార్థాః అగ్నేః ప్రియాస్తనువస్తస్మాత్సన్దధవరోధాయ సన్దసంఖ్యాః ।
 ద్వితీయానువాకే విహితయో రాహుత్యోర్కంత్రో వినియత్యై “పునరూ

జానహరయ్యేత్యభిజగ్గ పురోదాశమాహుతీ జాహ్నుతి యజమానమే
 వోజాచరయ్యా చోభయతగ్గ పరిగృహ్ణాతి” ఇతిశ్రుతీయాధానే హూ
 మాన్విధత్తై “ఆదిత్యావా అస్తాగ్నికాదముం లోకమాయ నైః ముష్మిన్లో
 కే వ్యత్యవ్యస్త ఇమం లోకం పునరభ్యవేత్సాగ్నిమాధాయైతాహూ
 మానజహవుస్త ఆర్ధవస్తే సువర్గంలోకమాయన్యగ్గ పరాచీనం పునరాధే
 యాదగ్ని మాదధీత సపతాన్వోమాన్జుహుయా ద్యామేవాదిత్యా ఋద్ధి
 మాధుక్షవస్తామేవర్ధ్నాతి” ఇతి । ఆదిత్యా ఆధానపునరాధానే అను
 స్థాయసువర్గంగత్వా తత్రవ్యత్యవ్యన్విశేషేణ తృహంప్రాప్తాః, సమృ
 ద్ధినప్రాప్తైతి మత్స్వాభూమావాగత్వ లోకాదనుస్తాన్వత్వా అతిశయే
 నసమృద్ధిం గతాః । తత్రగ్గపునరాధేయా దూర్ధ్వం అగ్నిమాధాయ లోకా
 దిభిజాహుయాత్ ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
 మకాండై పంచమప్రపారకే చతుర్థోఽనువాకః॥*

అథతైత్తిరీయసంహితా.

ఓం॥ ఉప్రప్రయన్తా అధ్వరం మన్త్రం వోచేమాగ్నయే । ఆరే అ
 స్త్యై చ శ్రోత్వైతే । అస్య ప్రత్నానుసద్యతగ్ శుక్రం చుప్రహై అప్రా
 యః । పయస్సహస్రసా మృషిం । అగ్నిమూఢాఢా దివగ్గకుత్పతిః పృథి
 వ్యా అయం । అపాగ్ రేతాగ్ సి జిన్వతి । ఆయమిహ ప్రథమో ధాయధా
 తృభిహూతా యజిస్తో అధ్వరే ప్షిడ్యః । యమష్టవానో భృగవో
 విరుచువనోషు చిత్రం విభువం విశే విశే । ఉభా వామిద్వాగ్ని ఆహు
 వరైః॥౧॥

ఉభా రాధసస్సహ మాదయన్త్యై । ఉభాదాతారావిమాగ్ రయీణా
 ముభా వాజస్య స్తాతయేహువేవాం । ఆయన్తై యోనిఋత్వియోయతో

జాతౌ అరోచధాః । తం జానన్తుగ్న ఆరోహాధా నో వధయా రయిం ।
అగ్న ఆయాగేషి పవస ఆసువోజ్జమిషంచనః । ఆరే బాధస్యదుష్కునాం ।
అగ్నే పవస్వ స్వపా అస్తై వచాసువీయణాం దదత్వోచగ్ రయిం ॥౨॥

మయి । అగ్నే పావక రోచిషా ముద్వయా దేవహ్వయా । ఆగైవా
స్వక్షియక్షిచ । ససగపావక దీది వోఽగ్నై దెవాగ్ ఇహావహ । ఉపయజ్ఞగ్
హవిశ్చనః । అగ్నిశ్శుచి వ్రతతమశ్శుచి విస్త్రశ్శుచి కవః । శువీరోచత ఆ
హుతః । ఉదగ్నై శుచయ ప్రవశుక్రాభాజన్తరురతే । తవజ్యోతిగ్ ప్యచా
యః । ఆయుదా అగ్నై స్యాయుమే ॥౩॥

దైహి వచోదా అగ్నై సి వచోమే దేహి తనూపా అగ్నై సి
తనువం మే పాహ్యగ్నై యన్తై తనువా డానం తన్త ఆప్యణచిత్రావసో
స్వస్తి తే పారమశీయే ధానాస్తా శతగ్ హి మా ద్యుమన్తః సమీధీమ
హి వయస్వన్తౌ వయస్కృతం యశస్వన్తౌ యశస్కృతగ్ సువీరాస్తా ఆ
దాభ్యం । అగ్నై సపత్నదవ్యనం వషిశ్శే ఆధినాకే । సంత్వమగ్నై సూ
ర్యస్య వచాసాగధా సుమృషీణాగ్ ముతేన సంప్రియేణ ధామా । త్వ
మగ్నై సూర్యవచా అసి సం మా మాయునా వచాసా ప్రజయాన్మజః ॥

ఆహువద్యై పోషగ్ రయిం మెవచాసా సప్తదశచ ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై పంచమప్రపాఠకై పంచ
మోఽనువాకః ॥

అథ భాష్యమ్.

చతుర్థిరనువాక్తైః పునరాధానం సమాపితం । అథ పంచమమార
భ్య దశమస్య పూర్వాధికపర్యంతై రనువాక్తైః అగ్నుపస్థానముచ్యతే ।

కల్పః “అగ్నుప్రస్థానం వ్యాఖ్యాస్యామః, ఉపతిష్ఠత ఇతివోద్యమాన అహా
 వనీయ మేవోపతిష్ఠేతేతి వచనాదన్యము త్తరామాహుతి ముహూర్తాయ
 కవాతియజ్జివోపతిష్ఠేతోపప్రయన్తో అధ్వరమితి వడ్భిః” ఇతి । తత్ర ప్ర
 థమా “ఉపప్రయన్తో అధ్వరం మన్త్రంవోచేమాగ్నయే । ఆరే ఆప్తైచ
 శృణ్వతే” ఇతి । అధ్వరం యజ్ఞముపప్రయన్తస్య ప్రాపువన్తో వయమగ్న
 యే అగ్నిసన్తోషార్థముపస్థానమన్త్రం వోచేమవక్తారో భూయాన్తు । కీదృ
 శాయాగ్నయే, దూరాదప్యన్తదీయం వచః శృణ్వతే । అధద్వితీయా
 “అస్యప్రత్నామనుద్యుతగ్ శుక్రంచదుహే” అహాయః । పయస్సహస్రసా
 వృషిం” ఇతి । అస్యాగ్నైగప్రత్నాం * పురాతనీ మనుద్యుత మనుహూదీ
 ప్తిం † గౌస్థానీయామహాయో లజ్జామకువన్త ఋత్విజస్య పయఃక్షీరా
 దిస్థానీయం సహస్రసాం బహుధనప్రదమృషిం అతీద్వీయ జ్ఞానప్రదం ¶
 శుక్రంజ్యోతిరుచదుహే” అహన్తి । అధత్వతీయా “అగ్నిమూర్ధా ది
 వస్య కకుత్స్థిగ్ పృథివ్యాఅయం । అపాగ్ రేతాగ్ సీజిన్వతి” ఇతి । అయ
 మగ్నిరాదిత్యహాపేణ దివోద్యుతోకస్య కకుచచ్ఛితో మూర్ధాశిరస్థా
 నీయః । పృథివ్యాల్పపతిః దాహపాకాదికారి త్వేనపాలకోఽవ్యయం । కిఞ్చ ।
 అపాంరేతాంసి ఉదకకార్యాణిస్థావర జన్తుశరీరాణి జారరాగ్నియాపే
 ణ జిన్వతి ప్రేణయతి । అథవతుర్థి “అయమిహ ప్రథమోధాన్య ధాతృభి
 న్తోతాయజిస్తో అధ్వరేష్వేద్యః । యమష్నవామోభృగవో విరురుచువన్తే
 ముచిత్రంవిభువంవిశేవశే” ఇతి । అయమగ్నిరిహకర్తృణి ప్రథమప్రధాన
 భూతః ధాతృభిర్ధారణాయ ప్రయతమానై రస్తాభిర్ధాన్య ధాన్య
 తేకీదృశోఽగ్నిహూర్ధాతాదేవానామాహ్వతా” యజిస్తామనుష్యేభ్యో
 ఽతిశయేనయన్తా । అధ్వరేషుయాగేషుఈద్యఃస్తుత్యఃకిఞ్చ । ఆప్నవానసం
 జ్ఞ కా భృగుసంజ్ఞకాశ్చ మునయోవనేషు స్వాశ్రమేషు విశేవితేత తత్ప్ర
 జాభ్యుదయాశ్చ యమగ్నించిత్రం బహు యాగాధారత్వేన విచిత్రం

* పురాతనీంద్యుతిమనుహూదీప్తిం ఇతితై ¶ ఋషికర్తృత్వవర్తకం ఇతి కా.

† గౌస్థానీయామను అహాయ ఇతి తై

విభవం వ్యాప్తం విరురుచుః విశేషేణ దీపితవంతః। అధవత్సమీ, ఉభావామి
 ద్వాగ్నిం అహవధ్యా ఉభారాధనస్సహమాదయద్యై। ఉభాదాతారావిహ
 గ్గీరయాణాముభావాజస్య సాతయే హువేవామ్” ఇతి ఇయన్లు ప్రథమప్ర
 పాతకే వ్యాఖ్యాతా। హేతిద్వాగ్నియవా ముభావపి, అభిముఖ్యన
 హేమాతుమిచ్ఛామి। పునరసియువాముభా సహరాధనో అన్నేనమాదయ
 తుమిచ్ఛామి। యస్తాద్యవాముభో అన్నానాంధనావాచ్ఛదాతారోతస్తా
 దన్నధనలాభాయ యువామాహ్వయామి। అధవశ్చీ, “అయనైయోని
 ఋత్వియోయతోజాతో ఆరోచథాః। తం జానన్నగ్న ఆరోహాధానో
 వధాః యారయిం,, ఇతి। హేతిగ్నై అయమాహవనీయప్రదేశశః తేయోనిః
 తవస్థానం. సచయోనిః ఋత్వియః ఋతుసంబంధః, సర్వస్మిన్నవ్యతావ
 నేన హేమానునిష్పత్తేః। యత ఆహవనీయప్రదేశాత్ జాతఉద్భూతః త్వం
 ఆరోచథాః దీప్యసే తంప్రదేశం జానన్నమస్థానమితి ఆవగచ్ఛ ఆరోహ।
 అథానస్తరం మోఅస్మాకం రయింధనం వధాః। కల్పః, అగ్న ఆయుగ్
 పిషవస ఇతి షడ్భిస్సంవత్సరేసంవత్సరేన కావెతి ఉపతిష్ఠత ఇతి శేషః। పతా
 స్త్వమగ్నైరుద్ర ఇత్యత్ర (సం- ౧౩। ౩|ప్ర ౧౪౨) వ్యాఖ్యాతాః। తత్రప్ర
 థమా, “అగ్న ఆయుగ్ పిషవస ఆసువోజామిషచ్ఛనః। ఆరేబాధస్వగుచ్ఛ
 నాం” ఇతి। హేతిగ్నై త్వం అస్తదాయాం పిషవసే శోధయసే నిదోహా
 నికరోషి। అస్మాకం బలమన్నమానయ। వైరిసేనాంచూరేబాధస్వ। అధ
 ద్వితీయా, “అగ్నై పవస్వస్వపా అస్మై వచాస్సువీయం। దధత్వోషగ్గీర
 యింమయి,, ఇతి। హేతిగ్నై స్వపాః శోభనకమా “త్వమస్తామ బ్రహ్మవ
 చాసం సమీచీనసామర్థ్యచ్ఛివవస్వశోధయ। కింకుర్వస్సుప్తిం ధనంచ మ
 యిధారయ। అథ తృతీయా, “అగ్నై పావక రోచిషామన్ద్రీయా దేవజి
 హ్వయా। ఆదేవాన్యక్షియక్షిచ” ఇతి। హేపావకాగ్నై దేవ రోచమాన
 యా మాదయిత్రా జిహ్వయా దేవానావహయక్షిచ। అథ చతుర్థీ
 “సనన్తి పావక దీదివోఽగ్నై దేవాగ్ ఇహోవహా ఉపయజ్ఞగ్ హవిశ్వనన్తి”
 ఇతి। హే శోధకాగ్నై దీదివో దీప్యమానస్స త్వం। దేవా ఇహ ఆనయ। అస్త

దీయంయజ్ఞం హవిశ్శుడవగచ్ఛ । అథవజ్ఞమీ “ అగ్నిశ్శుచివ్రత తమశ్శుచి
 విప్రశ్శుచిక్రవః శుచీరోచతఆహుతః ” ఇతి । అయమగ్నిః ఆతిశుద్ధప్ర
 తయుక్తః విప్రాభిమానిత్వాదపిశుచిః । విద్వదభిమానిత్వాదపిశుచిః । అస్తా
 భి సుర్వత్రాహుతశ్శుద్ధోదీప్యతే । అథవశ్మీ “ ఉదగైశుచయస్తవ శుక్రా
 భ్రాజస్తక్షరతే । తవజ్యోతీగ్ వ్యచయః ” ఇతి । హేఅగ్నైతవ శుచయ
 శ్శుద్ధా శ్శుక్రాంతయోభ్రాజంతో దీప్యమానాః ఉద్గచ్ఛన్తి అచణయతా
 రస్తవజ్యోతీంషి ప్రాపున్వన్తితిశేషః । కల్పః “ ఆయుర్దాఅగ్నైఇతి సిద్ధ
 మాచిత్రావసోస్వస్తిఇతి చిత్రావసునా * సాయముపతివ్రతే ” ఇతి । పార
 స్తు “ ఆయుర్దాఅగ్నైస్సాయుర్వై దేహివచోదాఅగ్నైసి వచోమే
 దేహితనూపా అగ్నైసి తనువంమే పాహ్యగ్నైయన్తేతనువా ఊసం
 తన్వత్యుత ” ఇతి । ఆపూరయేత్యర్థః । చతుర్వై తేషుయజుస్సు స్పష్టమస్య
 త్ । అథయజురన్తరం “ చిత్రావసోస్వస్తితే పారమశీయ ” ఇతి । హేచి
 త్రావసోరాతేతవపారంసమాప్తేంస్వస్తియేమేణప్రాపువాని । కల్పః
 “ అర్వాగ్వుసునా ప్రాతరవాగ్వుసో స్వస్తితే పారమశీయేథానాస్త్యా
 శతగ్ హిమా ఇత్యుపస్థాయ ” ఇతి । అవాగిత్వాది శాఖాన్తర మన్త్యః ।
 అత్రత్యమన్త్రపారస్త “ ఇథానాస్త్యాశతగ్ హిమాద్యుమన్త సుమిధీమ
 హి వయస్వన్తవయస్కూతం యశస్వన్తయశస్కూతగ్ సువీరాసాఅదా
 భ్యం । అగ్నైసపత్నదవృన్తంవషిష్టేఅధినాకే ” ఇతి । హేఅగ్నైత్వాంస
 మిద్ధిరిధానావయం శతసంఖ్యైకాన్తేనన్తాపలక్షితసంవత్సరాన్త్యుమన్తాదీ
 ప్తిమన్తసుమిధీమహి లోకేసమ్యక్ప్రఖ్యాతాభూయాన్త । కీవృశంత్యాం
 వయస్కూతం అన్నస్యకర్తారం । యశస్కూతంకీర్తివ్రదం । అదాభ్యంకేనా
 వృతిరపార్యం । వషిష్టేఅధినాకే అతిప్రాధన్యగ్విషయే సపత్నద
 వృన్తంవిరోధినాశనం । కీవృశావయంవయస్వన్తాన్నవన్తః । యశస్వన్తగీ
 ర్తిమన్తః । సువీరాసశ్శోభనపుత్రాదియుక్తాః । కల్పః “ చతస్ర సుమిధవ

* చిత్రావసోస్వస్తి చిత్రావసో వనూనామితి ఇతి తై.

† అర్వాగ్వుసునా ఇతి తై.

తైకస్త్రిన్నాథాయ సంత్వమగ్నై సూర్యస్య వచనాగధా ఇత్యనువాక
 శేషేణోపస్థాయ” ఇతి । పాఠస్తు “ సంత్వమగ్నై సూర్యస్య వచనాగ
 ధాస్సమృషీణాగ్ స్తుతేనసంప్రియేణధామ్నా త్వమగ్నై సూర్యవచనా
 సిసం మామా యషా వర్చసా ప్రజయా సృజ” ఇతి । హే ఆగ్నై త్వం
 సూర్యస్య వచనా తేజసా సమగధాస్సజ్ఞతోఽసి । ఋషీణాంస్తోత్రేణ
 సజ్ఞతోఽసి । ప్రియేణస్థా నేనాహవనీయదేశలక్షణేనసజ్ఞతోఽసి । హే ఆగ్నై
 త్వం సూర్యసమానతేజాసి । మాం ఆయురాదిభి స్సంయోజయ ॥

అత్రవినియోగసజ్జిహః.

“ పూర్వస్యాగ్నైరుపస్థానముపపేత్వనువాకతః” ॥ ఇతి ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
 మకాండై పంచమప్రపాఠకే పంచమోఽనువాకః ॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓం ॥ సమృశ్యామి ప్రజా అహమిడప్రజసో మానవీః । సర్వా భ
 వస్తునోగృహే । అమృతస్థామృతే వో భక్షీయ మహస్త మహా వో భ
 క్షీయ సహస్త సహా వో భక్షీయోజస్థోజం వో భక్షీయ రేవతీర
 మధ్వ మన్త్రిన్తోకేఽన్త్రిన్తోస్థేఽన్త్రిన్ త్వాం యేఽన్త్రిన్యోసావిహేవ స్తేతో మాప
 గాత బహ్వీమే భూయాస్త ॥౧॥

సగ్హితాసి విశ్వరూపీరా మోజావిశా గోపత్యే నారాయస్వీ
 షేణ సహస్రసోపం వస్ర పుష్యానం మయి వోరాయః శ్రయంతాం । ఉప
 త్వాగ్నై దివే దివే వోహవస్తథియా వయం । సమోభరంత ఏమసిరా
 జస్త మధ్వరాణాం గోపామృతస్య దీదవిం । వధేమానగ్ స్వేదమే ॥ స

సగ్ధి^౧తే^౨వ సూన^౩వే^౪గ్నే సూపాయ^౫నో భ^౬వ । సచ^౭స్వాన స్స్వి^౮స్తయ^౯ ।
అగ్నే॥౨॥

త్వం^౧నో^౨అ^౩స్తమః । ఉత^౪తా^౫తా^౬శి^౭వో^౮భ^౯వ^{౧౦}హ^{౧౧}ర్ష^{౧౨}ః । తం త్వా^{౧౩}శో^{౧౪}చి^{౧౫}ప్త
దీ^{౧౬}ది^{౧౭}వః । సు^{౧౮}మ్నాయ^{౧౯} సూ^{౨౦}నమ^{౨౧}హే సఖ^{౨౨}భ్యః । వసు^{౨౩}ర్గ్ని^{౨౪}ర్వ^{౨౫}సు^{౨౬}శ్ర^{౨౭}వాః । అ
చ్ఛా^{౨౮}న^{౨౯}క్షీ^{౩౦}ద్వ్య^{౩౧}మ^{౩౨}క్షీ^{౩౩}మో^{౩౪} రయి^{౩౫}దాః । ఊ^{౩౬}జా^{౩౭}వః పశ్య^{౩౮}మ్యూ^{౩౯}జా^{౪౦}మా^{౪౧} ప
శ్య^{౪౨}త గ్రా^{౪౩}య^{౪౪}స్పో^{౪౫}షే^{౪౬}ణ^{౪౭} వగ్^{౪౮}పశ్య^{౪౯}మి గ్రా^{౫౦}య^{౫౧}స్పో^{౫౨}షే^{౫౩}ణ^{౫౪}మా^{౫౫} పశ్య^{౫౬}తే^{౫౭} డా^{౫౮}స్థ^{౫౯} మ
ధు^{౬౦}కృ^{౬౧}త్య^{౬౨} స్తో^{౬౩}నా^{౬౪} మా^{౬౫}వి^{౬౬}శ^{౬౭}తే^{౬౮}రా^{౬౯}మ^{౭౦}దః । సహ^{౭౧} స్తపో^{౭౨}వం^{౭౩} వగ్^{౭౪}పు^{౭౫}ష్యా^{౭౬}సం॥౩॥

మయి^౧ వా^౨ రాయ^౩శ్శ్రి^౪య^౫నాం । తత్స^౬వి^౭తు^౮ వ^౯రే^{౧౦}ణ్యం^{౧౧} భగో^{౧౨}దే^{౧౩}వ
స్య^{౧౪}ధీ^{౧౫}మ^{౧౬}హి । ధియో^{౧౭} యో^{౧౮}నగ్^{౧౯} ప్ర^{౨౦}చో^{౨౧}దయా^{౨౨}త్ ॥ సో^{౨౩}మా^{౨౪}నగ్^{౨౫} స్వ^{౨౬}రణం^{౨౭} కృ^{౨౮}ణు
హి బ్ర^{౨౯}హ్మ^{౩౦}ణ^{౩౧}స్ఫు^{౩౨}తే । కక్షీ^{౩౩}వ^{౩౪}న్తం^{౩౫} య^{౩౬} ఔ^{౩౭} శి^{౩౮}జం । క^{౩౯}దా^{౪౦}చ^{౪౧}న స్త^{౪౨}రి^{౪౩}సి^{౪౪}నే^{౪౫}న్ద్రో^{౪౬}న
శ్చ^{౪౭}సి^{౪౮} దా^{౪౯}శు^{౫౦}షే । ఉ^{౫౧}పా^{౫౨}షె^{౫౩}న్న మ^{౫౪}ఘ^{౫౫}వ^{౫౬}న్భూ^{౫౭}య ఇ^{౫౮}న్న^{౫౯}తే దా^{౬౦}నం^{౬౧} దే^{౬౨}వ^{౬౩}స్య^{౬౪}పృ
చ్య^{౬౫}తే । పరి^{౬౬}త్వా^{౬౭}గ్నై^{౬౮} పు^{౬౯}రం^{౭౦} వ^{౭౧}యం^{౭౨} వి^{౭౩}ప్రగ్^{౭౪} స^{౭౫}హ^{౭౬}స్య^{౭౭} ధీ^{౭౮}మ^{౭౯}హి । ధృ^{౮౦}వ^{౮౧}ద్వ^{౮౨}ర్ణం^{౮౩}
ది^{౮౪}వే^{౮౫}దీ^{౮౬}వే^{౮౭} భై^{౮౮}త్తారం^{౮౯} భ^{౯౦}జ్జు^{౯౧}రా^{౯౨}వ^{౯౩}తః । అగ్నే^{౯౪} గృ^{౯౫}హ^{౯౬}ప^{౯౭}తే^{౯౮} సు^{౯౯}గృ^{౧౦౦}హ^{౧౦౧}ప^{౧౦౨}తి^{౧౦౩}ర^{౧౦౪}హం^{౧౦౫} శ్వ
యా^{౧౦౬} గృ^{౧౦౭}హ^{౧౦౮}ప^{౧౦౯}తి^{౧౧౦}నా^{౧౧౧} భూ^{౧౧౨}యా^{౧౧౩}నగ్^{౧౧౪} సు^{౧౧౫}గృ^{౧౧౬}హ^{౧౧౭}ప^{౧౧౮}తి^{౧౧౯}మ^{౧౨౦}యా^{౧౨౧} త్వం^{౧౨౨}గృ^{౧౨౩}హ^{౧౨౪}ప^{౧౨౫}తి^{౧౨౬}నా^{౧౨౭}
భూ^{౧౨౮}యా^{౧౨౯}శ్శ^{౧౩౦}తగ్^{౧౩౧} హి^{౧౩౨}మా^{౧౩౩}స్తా^{౧౩౪} మా^{౧౩౫}శి^{౧౩౬}ష^{౧౩౭} మా^{౧౩౮}శా^{౧౩౯}సే^{౧౪౦} త^{౧౪౧}న్త^{౧౪౨}వై^{౧౪౩}జ్యో^{౧౪౪}తి^{౧౪౫}ష్ట^{౧౪౬}తీ^{౧౪౭}ం^{౧౪౮} తా^{౧౪౯}
మా^{౧౫౦}శి^{౧౫౧}ష^{౧౫౨} మా^{౧౫౩}శా^{౧౫౪} సై^{౧౫౫}ము^{౧౫౬}ష్టై^{౧౫౭} జ్యో^{౧౫౮}తి^{౧౫౯}ష్ట^{౧౬౦}తీ^{౧౬౧}ం॥౪॥

భూ^౧యా^౨స్త^౩స్వ^౪స్తయే^౫గ్నే^౬ పు^౭ష్యా^౮సం^౯ ధృ^{౧౦}వ^{౧౧}ద్వ^{౧౨}ర్ణం^{౧౩}మే^{౧౪}కా^{౧౫}న్న^{౧౬} త్రి^{౧౭}న్
శ^{౧౮}చ్చ^{౧౯} * ॥౬॥

ఇతి^౧ తై^౨త్తి^౩రీ^౪య^౫సం^౬హి^౭తా^౮యాం^౯ ప్ర^{౧౦}ధ^{౧౧}మ^{౧౨}కా^{౧౩}ణై^{౧౪} ప^{౧౫}ఞ్చ^{౧౬}మ^{౧౭}ప్ర^{౧౮}పా^{౧౯}ఠ^{౨౦}కే^{౨౧} ప
హ్నో^{౨౨}ను^{౨౩}వా^{౨౪}కః॥

అథ భాష్యమ్.

పశ్చిమేననువాకే అన్యుసస్థానముక్తం । తథాపి పశ్చిమేననువాకే
 పునరపి గాహణపత్యస్యాహవనీయస్య చోపస్థానం సవరికర మభిధీయతే ।
 కల్పః “సన్నుక్యామి ప్రజా అహమితిగృహ్ణాం ప్రేక్షతే” ఇతి । పాఠస్తు
 “సన్నుక్యామిప్రజా అహమిడ ప్రజసోమానవీనిసవాభవస్తు నోగృహే”
 ఇతి । అహంమనుష్యుః ప్రజా ఇడప్రజసశ్చ సవ్యక్వశ్యతి । ఇడాధేనుస్త
 స్యాగ్ ప్రజా అపత్యాని ఇడప్రజసః । మనుష్యరూపాశ్చ సవాగ్ని ప్రజా అ
 ప్తాకంగృహే తిస్తస్తు । కల్పః “అన్యుస్థామోహి వో భక్షీయేతి గోప్తముపతి
 స్తతే” ఇతి । పాఠస్తు “అన్యుస్థామోహి వో భక్షీయమహస్థ మహివా
 భక్షీయసహస్థ సహివా వో భక్షీయోజాస్థోజం వోభక్షీయ” ఇతి । అ
 న్యుః పీతోదకసారం । మహాగిపూజ్యం సర్వైరాదరణీయం । సహివాబ
 తకరం । ఊజం స్వామతమరసరూపం యక్షీరాది । తతాగ్రణత్వేన
 హేవశవః తద్రూపాస్త । అతోయుష్మదీయం క్షీరాదికం అస్మాకం భత్య
 మస్తు । కల్పః “రేవతీ రమధ్వమిత్యస్తరాగ్ని తిస్తజ్జపతి” ఇతి । పాఠస్తు
 “రేవతీరమధ్వమస్త్రిన్లోకేన్ద్రిగోష్టేన్ద్రిక్షయైన్ద్రిన్యోనావిహౌవస్తే
 తోమావగాతబహ్వీషే భూయాస్త” ఇతి । హేరేవతీః పశవః అస్త్రిన్లోకే
 గోష్టప్రజవిశేషేక్షయేగృహవిశేషేయోనాస్థానవిశేషైరమధ్వంక్రీడధ్వం
 ఇహౌవయోనాస్త సర్వదాతిష్ఠత, ఇతస్థానాన్తావగాత మావగచ్ఛత, మే
 మదర్థమపత్యపరస్పరయా బహవో భూయాస్త । కల్పః “సగ్ హితాసి
 విశ్వరూపీతపత్సమభివృశతి” ఇతి । పాఠస్తు “సగ్ హితాసి విశ్వరూపీరా
 మోజావిశా గౌపత్యేనారాయస్వోషేణ సహస్రపోషం వగి పుష్యసం
 మయివోరాయశ్శ్రీయంతా” ఇతి । హేవత్యత్వం మాత్రాసహితోఽసి
 సంయుక్తోఽసి । విశ్వరూపీః ఆదరేణ స్తనంపాతుం వామతో దక్షిణతశ్చ
 పునగ్ పునర్థావన్భమురూప వదవభాససే । తాదృశ స్త్వం ఊజాక్షీరా
 దిరసనిమిత్రేన మా ఆవిశ మత్సమీపం ఆగచ్ఛ । గౌపత్యేన మదీయం బహు

వశస్వామిత్యం నిమిత్తీకృత్యమామావిశ । రాయస్సోపేణ ధనపుష్టినిమి
 త్రైనాపి మామావిశ । సహస్రసంఖ్యయా పుష్టియః-ధా భవతితథా యు
 స్మాన్సుప్త్యాసం । మయియుష్మదీయక్షీరాది ధనాన్యాశ్రయంతాంకల్పః “ఉ
 పత్వాగ్నేదివేదివ ఇతి తిన్యభిగాయత్రీభిగాహవత్య ముపతివృతే । అ
 గ్నేత్వంనో అన్తమితి చతస్మభి ద్విపదాభిః । స సోబోధి శ్రుధీమావ
 మురుష్యాణో అఘాతయస్సమస్తాదిత్యేషా చతుర్థీభవతి” ఇతి । తత్రప్రథ
 మాగాయత్రీ “ఉపత్వాగ్నే దివేదివే దోషావస్తస్థియావయం । నమో
 భరన్తపమసి” ఇతి । (ఋగ్వేదసం-౧మం । ౧సూ) హే అగ్నేప్రతిదినం
 త్వాం ఉపపమసి ఉపగచ్ఛామః । దోషావస్తస్సాయం ప్రాతశ్చధియా న
 మోభరన్తఃసమసాగరం సమ్పాదయన్తః । అధద్వితీయా “రాజన్తమధ్వరా
 నాం గోపాన్మృతస్యదీదివి । వధమానగ్నేద్వదమే” ఇతి । కీదృశత్వాం
 అధ్వరాణాం రాజన్తం యజ్ఞరాజం । గోపాంగవాం పాలకం । ఋతస్య
 దీదివి సత్యేనద్యోతిమానం । స్వేదమెస్వకీయేగ్నిహూత్రగృహే హవి
 భిరవధమానం । అధత్వతీయా “సన్యపితేవ సూనవేదగ్నే సూపా
 యమోభవ । సచస్వానః స్వస్తయే” ఇతి । హే అగ్నేత్వన్నోస్తదర్థం
 సతాదృశన్త్యం యథా పుత్రార్థం పితా సుప్రాప్యః తద్వదస్తాకం స్వస్త
 యే ఔమాయ సచస్వ సమవేతో భవ । అధప్రథమా ద్విపదా “అగ్నే
 త్వన్నోఅన్తమః । ఉతత్రాతాశివో భవవరూఢ్యః” (ఋక్-౫మం । ౨౪సూ)
 ఇతి । అన్తమోఽన్తితమో భవఉత అపిచత్రాతా శివశ్చ సన్వరూఢ్యో వ
 రూధే గృహేనిత్యం సన్నిహితోభవ । అధద్వితీయా “తంత్వా శోచిష్ఠదీ
 దివః సుమ్నాయ నూనమీమహేసఖభ్యః” ఇతి । శుద్ధతమ దీప్యమాన సఖ
 భ్యస్సఖినామస్తాకం సుమ్నాయ సుఖాయతం పూర్వోక్తగుణం త్వాం
 ఈమహేప్రాపుమః । అధత్వతీయా “వసురగ్నిర్వసుశ్రవాః । అచ్ఛానక్షీ
 ద్యుమత్తమోరయం దాః” ఇతి । వసువశ్చ సుమానయమగ్నిః । వసు రుద్రాది
 దైవై గాదరేణ శ్రూయతేఇతి వసుశ్రవాః । హేతాదృశాగ్నే అచ్ఛాన్తదభి
 ముఖో నక్షీప్రాపుహి । ద్యుమత్తమః అతిశయేన దీప్యమానో రయం

దాః ధనందేహి । చతుర్థీతు శాఖా న్తరగతా । కల్పః “ఉజ్జాః వర్గ పశ్యా
 మ్యూజ్జామా పశ్యతేతి గృహం నేక్రిక్షతే వశూన్వా” ఇతి । పాతస్తు
 “ఉజ్జాః వర్గ పశ్యామ్యూజ్జామా పశ్యతరానస్సోషేణ వర్గ పశ్యామి
 రాయస్సోషేణ మా పశ్యతేడాన్త మధుకృతః స్వోనామావిశతేరామదః
 సహస్రసోపం వర్గపుష్కాసం మయివోరాయశ్రయన్తాః” ఇతి । హే గృ
 హగతాః పశవః క్షీరాదిరసనిమి తైన ధనపుష్టినిమి తైనయస్సానహం పశ్యా
 మి । యాయమపితథా మాం పశ్యత । హే ఇడాగావఃయాయం మధు
 కృతో మధురఘృతకారిణ్యఃస్థస్వోనాః సుఖకరాః, ఇరాః అన్నవత్సో, మ
 దోమాదయిత్ర్యా మామావిశత । శతసహస్రసంఖ్యా కపుష్టిర్యథా భవతిత
 థా యస్సాన్తపుష్కాసంయస్మాకం ధనానిక్షీరాదీని మయిశ్రయన్తాం । క
 ల్పః “తత్సవితువఃరేణ్యం”, “సోమానగ్స్వరణం”, “మిత్రస్యచక్షణీ
 దృతః”, “ప్రసమిత్ర”, “కదాచనస్తరీరసి”, “కదాచనప్రయచ్చసి”,
 “పరిత్యాగేపురం వయం” ఇత్యుపస్థాయే త్యాహవనీయ మితిలభ్యతే ।
 తత్రప్రథమైవమామ్నాతా “తత్సవితువఃరేణ్యం భగ్నోదేవస్యధీగుహి ।
 ధియోయోనగ్గప్రచోదయాత్” (ఋక్, ౩మం ౧౬౨సూ) ఇతి । యస్సవితా
 అస్మాకంబుద్ధిం ప్రేరయతి తస్య సవితుర్దేవస్య వరణీయం తద్భగ్నఃతేజః
 ధ్యాయేనుహి । అధద్వితీయా “సోమానగ్స్వరణం కృణుహి బ్రహ్మణస్స
 తే । కక్షీవన్తం య ఔశిజం” (ఋక్, ౧మం ౧౦౮సూ) ఇతి । బ్రహ్మణస్స
 రివృథస్యకర్తృణ్య పతేస్వామి అగ్నేయన్తం ఔశిజం ఉశిజముషేఽపు
 త్రంకక్షీవన్తం ఋషిం కర్తృప్రవర్తకం కృతవానసీత్యధ్యాహారః । తాదృశ
 న్తం సోమానం సోమయాగానాం స్వరణం ఉపదేష్టారం కృణుహిమరు ।
 “మిత్రస్య” “ప్రసమిత్ర” ఇతిద్వయ మత్రనామ్నాతం (ఋక్, ౩మం
 ౫౬సూ) అధపశ్చమీ “కదాచనస్తరీరసి నేంద్ర సత్ప్వసిదాశుషే ఉపోషే
 న్నుమఘవన్మాయ ఇన్నతేదానందేవస్యప్యచ్యతే” ఇతి (యజుః, ౮౨|౨)
 “పాశ్చిద్ధిపరమైశ్వర్యయక్తాగ్నేకదాచన కదాచిదపి స్తరిః హింసకోనాసి
 కిన్తుదాశుషే హవిధా త్వతే యజమానాధాం ఉపోషేన్ను అత్యన్తం

సమీపపవనశ్చసి సమవేతోఽసి । హే మఘవన్నింద్ర సదృశాగ్నే భూ
యథిన్ను పునరపిదేవస్య తేతవదానంపువ్యతే ఫలదానమస్తాభి స్సంయు
జ్యతే । “కదాచనప్రయుచ్చసి” ఇత్యేషాత్రనామ్నాతా (యజుః, ౮౭
౩) । అథన ప్రమీ“ పరిత్వాగ్నేపురంవయం విప్రగ్ సహస్యధీమహి । ధృవ
ద్వణిందివేదివేభేత్తారంభజ్ఞుగావతః” ఇతి (ఋక్, ౧౦మం, ౮౭ సూ)
సహసిభవస్సహస్యః । హేసహస్యబలవన్నగ్నేవయంత్యాంప్రతిదినంపరిధీ
మహి పరితోధారయామః । కీదృశంత్యాం పురంభిమతానాంపూరకం ।
విప్రంబ్రాహ్మణజాత్యభిమానినం । ధృవద్వర్ణంవైరిణంధృవకలభిభవస్యణ
ఆకారోయస్యతాదృశం । భజ్జురావతోభంజనశీల వ్యాపారోపేతస్యరక్ష
సోభేత్తారం । కల్పః, అగ్నేఆయాగ్ పివవన ఇత్యాగ్ని పావమానీభ్యాం
గాహాపత్యముపతిష్ఠతేఽగ్నే గృహపతఇతి పుత్రస్యనామగృహ్లాతితామా
శిషమాశాసే త న్నవఇత్యజాతస్య అముష్టాఇతి జాతస్య” ఇతి । అగ్నిపావ
మాన్యేనాత్రామ్నాతే । మన్తాస్తరపాఠస్త, అగ్నే గృహపతేన గృహ
పతిరహం త్వయాగృహపతినా భూయానగ్ సుగృహపతిమయా త్వం
గృహపతినాభూయాశ్శతగ్ హిమాస్తామాశిషమాశాసేత న్నవేజ్యోతిష్క్
తీంతామాశిషమాశాసేఽముష్టేజ్యోతిష్కతీం” ఇతి । హే గృహపాలకా
గ్నేగృహపతినాత్వయా సుగృహీతోఽహం శోభనగృహపతి భూయా
నం । తథాగృహపతినామయాపూజిత స్త్వంగృహస్వామీ భూయాః । కియ
న్తంకాలంశతంహిమాః । హిమశబ్దోపలక్షిత హేమ న్తర్గు సహితాశత
సంవత్సరాః । అహంత న్నవఉత్పత్యమాన పుత్రసన్తానాయ జ్యోతిష్క్
తీం బ్రహ్మవచనాయుక్తాం తామాశిషం ఆయురాద్యైశ్వర్యవృద్ధిరూపాం
ఆశాసేవివమముష్టేజాతాయదేవదత్తాదినాన్నే ।

॥ అత్రవినియోగసర్గహః ॥

సంప్రేక్షతెగృహసమ్మన్త గోష్ఠముపతిష్ఠతే ।

రేవాన్తరాగ్నిజపతి సంహితావత్సకంస్పృశేత్ ॥

ఉపత్వాపశ్చిమంవహ్నిం పంచంత్రైరుపతిష్ఠతే।

ఉజాఁప్రేక్ష్యగృహం సత్సచతుర్థినిపూర్వపావకమ్॥

ఉపస్థాయాగ్నభిత్వస్తా తృశ్చిమంచోపతిష్ఠతే।

ఇతి శ్రీమాధవీయ వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
ధమకాండే పంచమప్రపాఠకే షష్ఠాఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అయజ్ఞోవా ఏష యోఽసామోఽప్రయస్తో అధ్వరమిత్యాహ స్తోమ
మేనాస్తే యనత్త్యపేత్యాహ ప్రజావై పశవ ఉపైమం లోకం ప్రజా
మేవ సశూనిమం లోకముపైత్యస్య ప్రత్నా మనుష్యతమిత్యాహ సువ
గౌఁవైలోకం ప్రత్నస్సువగమేవ లోకగ్ సమారోహత్యగ్నిమూఁ
ధాఁ దివ్యకకుదిత్యాహ మూఢానం॥౧॥

ఏవైనగ్ సమానానాం కరోత్యధో దేవలోకాదైవ మనుష్యలోకేప్ర
తిత్యత్యయమిహ ప్రధమోఢాయ ధాతృభిరిత్యాహ ముఖ్యమైవైనం కరో
త్యభా వామిదాగ్ని ఆహువధ్యా ఇత్యాహ జోబల మేవాపరు స్థేయం
తే యోఃకుత్వీయ ఇత్యాహ పశవోవైరయిసపశూ నేవాపరుధై పశ్చి
రుపతిష్ఠతే పక్ష్యే॥౨॥

ఋతవ ఋతుష్యేవ ప్రతిష్ఠతి పశ్చిరుత్తరాభి రుపతిష్ఠతే ద్వాదశ
సప్యద్యై ద్వాదశమాసాస్సంవత్సర స్సంవత్సర ఏవ ప్రతిష్ఠతి యధా
వై పురుషోఽశ్వోగౌజీర్యత్యేవమగ్నిరాహితో జీర్యతి సంవత్సరస్యవర
స్తాదాగ్నిపావ మానీభిరుపతిష్ఠతే పుననవమైవైనమజరం కరోత్యధో పు
నాత్యేవోపతిష్ఠతే యోగపవాన్యైవ ఉపతిష్ఠతే॥౩॥

దమపవాన్యైష ఉపతిష్ఠతే యజ్ఞైవాన్యైషోపతిష్ఠతేయధాపావీ
యాంభయస ఆహృత్య * నమస్యతి తాదృగేవ తదాయుదా అగ్నే
సాయుర్వై దేహీత్యాహాయుదాహ్యోషవచోదా అగ్నేసివచోమే
దేహీత్యాహ వచోదాహ్యోషతనూపా అగ్నేసి తనువం మేపాహీ
త్యాహ॥౪॥

తనూపాహ్యోషోగ్నేయన్యైతనువా ఊనం తన్వ ఆప్రణేత్యాహ
యన్వే ప్రజాన్తు సనూనామూనం తన్వ ఆపూరయేతి వావై తదాహ చిత్రా
వసో స్వస్తితే పారమశీయేత్యాహ రాత్రిర్వై చిత్రావసురవ్యుష్ట్యై వా
ఏతస్యేపురాబ్రాహ్మణాఅభైషుర్వ్యుష్టిమేవాపరున్దగ్ధానాస్త్వాశతం॥౫॥

హిమా ఇత్యాహ శతాయుగ్ధుష శ్శతేన్ద్రియ ఆయుష్యేవేన్ద్రి
యే ప్రతితిష్ఠత్యైషా వై సూక్ష్మిక కణికావత్యైతయా హస్తవైదేవా
అసురాణాగ్ శతతహాగ్ స్త్యగ్హన్తి యదేతయా సమిధమాదధాతి వ
జ్రమైవైతచ్ఛత్రస్మిం యజమానౌ భ్రాతృవ్యాయ ప్రహరతి స్తృత్యా అ
చ్ఛనృటార్గ సంత్యమగ్నే సూర్యస్య వచోసాగధా ఇత్యాహే త
త్వమసిదమహం భూయాసమితి వావై తదాహ త్వమగ్నే సూర్యవచా
అసేత్యాహ శిషమైవైతామాశస్తై॥౬॥

మూర్ధానగ్ మధ్యా పష ఉపతిష్ఠతే పాహీత్యాహ శతశుహ
గ్ పోడశచ॥౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పంచమప్రపాతక సప్త
మోఽనువాకః ॥*॥

* పాషీయాంభోయసాహృత్య ఇతి పారావరం-

అథ భాష్యమ్.

సప్తమానువాకే పంచమానువాకౌక్తా మన్త్రావ్యాఖ్యాయన్తైః
ఉపపేత్వాది మన్త్రసంక్షోపస్థానేన జ్యోతిష్టామే త్రివృత్తంచ దశాదిస్తో
మవదగ్నిహూతైః పిస్తోమయోగఉపచర్యత ఇత్యాహ “అయజ్ఞోవాపష
యోఽసామోపప్రయన్తో అధ్వరమిత్యాహ స్తోమమేవాన్తైయనక్తి” ఇతి
యస్సామరహితస్సయజ్ఞ పవనభవతి. ఋగ్భదాదా వృత్తిభేదాచ్చ నిష్ప
న్నస్సామసంక్షోపస్తోమః. తచ్చాన్తిన్నగ్నిహూతేమన్త్రసంక్షేపసమ్పాద
యతి. ఉపశబ్దసూచితం దశయతి. ఉపేత్యాహ ప్రజావైపశవఉపేమం
లోకం ప్రజామేవ పశూనిమం లోకమువైతి, ఇతి. ప్రజావైపశవశ్చ భూ
లోకమువగచ్ఛన్తి. తస్మాద్యజమానోఽపుష్పశబ్దసామధ్యోత్పజ్జాంపశూం
శ్చోపేత్యతద్యుక్తం భూలోకమువైతి. ప్రత్నశబ్దసూచితమాహ, “అస్య
ప్రత్నామనుద్యుతమిత్యాహ సువగోవైలోకం ప్రత్నస్సువగః మేవలో
కగ్ సమారోహతి” ఇతి. స్వగలోకస్యచిరత్తనత్వేన ప్రత్నశబ్దసూ
చితత్వాత్తైనశబ్దేన స్వగారోహణాభవతి. మూఢాశబ్ద పృథివీశబ్దౌ
భ్యాంసూచితందశయతి. అగ్నిమూఢాఽదివల్ల కకుదిత్యాహమూఢా
నమేవైనగ్ సమానానాంకరోత్యధో దేవలోకాదేవమనుష్యలోకేప్రతితిష్ఠ
తి” ఇతి. మూఢానం శ్రేష్ఠం ఏనం యజమానంకరోతీత్యర్థః. ప్రధమశబ్ద
సూచితందశయతి. అయమిహప్రథమోధాయిధాతృభిరిత్యాహ ముఖ్య
మేవైనంకరోతి, ఇతి. ఇంద్రస్యబలాభిమానిత్వాదగ్నేశ్చ తేజోఽభిమా
నిత్వాచ్ఛబ్దద్వయేనౌ భయప్రాప్తిః సూచ్యత ఇత్యాహ. ఉభావా మి
న్ద్రాగ్నిఆహువధ్యా ఇత్యాహ జోబలమేవావరున్ధై” ఇతి. రయిశబ్దంవ్యా
చక్షే “అయంతే యోనిఋత్వియ ఇత్యాహ పశవోవైరయ్య పశూనే
వావరున్ధై” ఇతి. ఉపస్థానంవిధత్తై “పడ్భిరుపతిష్ఠతేషద్వా యతవ ఋ
తుష్వేవ ప్రతితిష్ఠతి పడ్భిరుత్తరాభిరుపతిష్ఠతే ద్వాదశ సమ్యగ్యన్తై
ద్వాదశమాసా స్సంవత్సర స్సంవత్సర ఏవప్రతితిష్ఠతి, ఇతి. ఉపప్రయన్త

ఇత్యాదికంపూర్వపటకం । అగ్నాదియోగో పీత్యాదిక ముత్తరపటకం ।
 పూర్వపటకాన యథాప్రతిదినముపస్థానం తద్వదుత్తరేణాపిప్రాప్తా కాల
 విశేషంవిధతైః, యథావై పురుషోఽశ్వోగౌజీర్వత్యేవమగ్నిరాహితౌ జీ
 ర్యతి సంవత్సరస్యవరస్తాదాగ్ని పావమానీభిరుపతిష్ఠతే పుననావమేవైన
 మజరం కరోత్యధోపునాత్యేవ” ఇతి । పురుషాదీనాం చిరకాలేదేహి
 యథాజీర్యతి తథాఽగ్నేస్సంవత్సరే ప్రాప్తాంజరాం నివార్య నూతనశరీ
 రం శోధయితుం సంవత్సరాచూర్ధ్వముపస్థానం అగ్నిదేవతాయ్యావమా
 నదేవతాయాశ్చ సమృద్ధిస్య ఋచ అగ్నిపావమాన్యః । యద్యప్యగ్నిరేవ
 శోధకత్వాత్పవమానః తథాపి శోధకత్వోపాధేరన్యత్వమభిప్రేత్య నిర్దే
 శభేదః । విహితముపస్థానం చతుర్వారమనూద్య ప్రశంసతి “ ఉపతిష్ఠతే
 యోగవన్యైషఉపతిష్ఠతేదమవన్యైషఉపతిష్ఠతేయాజ్ఞైవాన్యైషో
 పతిష్ఠతేయథాపాపీయాంశ్చేయసఆహృత్యనమస్త్యుతితాదృగేవతత్” ఇతి ।
 ఉపతిష్ఠత ఇతి యదేవవ ఆస్యాగ్నేర్యోగోయజమానేనసహాను గ్రాహ్య
 నుగ్రాహకరూపస్సచ్ఛన్ధః । తథాదమోదాహాదిలక్షణోపద్రవ నివారణం ।
 తథాధనాదియాచ్ఛా । యథాలోకేశ్చిద్ధరిద్రోధనికాయ కిశ్చిదుపాయన
 మానీయ నమసాగ్రంకరోతి తాద్యగిదముపస్థానం । ఆయమివా ప్రథమో
 థాయ ధాతృభిరితియోగఉక్తః । ఆరేభాధస్వదుచ్చనామితిఅనిష్టనివార
 ణం । అథానోవధానాయోగమితియాచ్ఛా । మన్త్రోవోచేమాగ్నయితిఉ
 పాయనం । త్రయాణాం యజుషామర్థప్రసీద్ధిం దశాయతిః, ఆయదాఅ
 గ్నేఽస్యాయుక్తేదేహీత్యాహాయదాహ్యోష వచోదా అగ్నేఽసి వ
 చో మే దేహీత్యాహ వచోదా హ్యోషతమాపా అగ్నేఽసి తను
 వంమే పాహీత్యాహ తనూపాహ్యోష” ఇతి । తనుశబ్దేన ప్రజాగ్ల వశవ
 శ్చోషలక్షితా ఇత్యభిప్రేత్యవ్యాచక్షే, అగ్నేయన్తైతనువాడీనం తన్న
 ఆప్యణేత్యాహయన్తైప్రజాయై సశూనామూనం తన్నఆపూరయేతివాన్తై
 తదాహ” ఇతి । చిత్రావసుపదస్యార్థం వాక్యతాత్పర్యశ్చదశాయతిః, చ

త్రావిసోస్వ స్తితే షరావశీయేత్యాహ గాత్రవైచిత్రావసు రవ్యుష్టే
వా ఏతస్యైపురాబ్రాహ్మణా అబై ముఖ్యుష్టిమేవావరున్ధే” ఇతి । నక్ష
త్రాదిరూపం చిత్రమభివ్యక్తతయావ సత్యస్యామితి గాత్రీశ్చిత్రావసుః అ
వ్యుష్టిః* ప్రభాతాభావః । హేమన్తర్కారాతేద్దీర్ఘః త్వేనప్రభాతంన
భవివ్యత్యేవేతి కదాచిద్బ్రాహ్మణాభీతాః అతః పారవశీయేతి ప్రార్థన
యాప్రభాతంలభతే । శతసంఖ్యాంప్రశంసతిః ఇన్ధానాస్త్యాశతగ్ హిమా
ఇత్యాహ శతాయుర్షి పురుషశ్చ తేన్ద్రియఆయుష్యేవేన్ద్రియేనతీవృత్తి
ఇతి । అస్యమన్త్రోసోపస్థానే సమిదాధానేచవినియోగద్వయంసూత్రకా
రణదాజహారః ఇన్ధానాస్త్యాశతగ్ హిమాఇత్యుపస్థాయేన్ధానాస్త్యాశతగ్
హిమా ఆగ్నేస్సమిదస్యభిశస్త్యా మాపాహిసోమస్యసమిదసి + పరస్యా
మాపాహి యమస్యసమిదసి మృత్యోమాపాహితచతస్రస్సమిధపక్షై
కస్మిన్నాదాయ” ఇతి । త్రోపస్థానాగ్నత్వప్రస్తావేన మన్త్రోవ్యాఖ్యాతః । అథ
తస్యైవసమిదాధానాగ్నత్వంవిధత్తై “ఏషావైసూక్ష్మీకర్ణకావ త్యేతయా
హస్తవైదేవాఆసుగాణాగ్ శతతహాగ్ స్త్రౌహస్త్రియదేతయాసమిధమా
దధాతివజ్రమేవైతచ్ఛత్రఘ్నీంయజమానోభాత్రివ్యాయప్రహరతి స్త్రౌత్యా
అచ్ఛన్పటూరం” ఇతి । జ్వలంతీలాహమయీష్ఠాణాసూక్ష్మీకాచకణ
కావతీ భద్రవతీ అతపవజ్వలంతీత్యర్థః । † తత్సమానేయమృక్, ఏకేనప్ర
హారేణ శతసంఖ్యాకాంతారయన్తస్కూరాశ్శత తహాః, అనురాణాం మ
ధ్యేతాదృశానేతయచా దేవాహింసంతి అనయాసమిదాధానేనశత్రఘ్నీ
మేనామృచం వజ్రంకృత్వావైరిణంహన్తుంప్రహరతి । అచ్ఛన్పటూరం
స్వస్యవినాశో యధానభవతితథేత్యర్థః । సంత్వమగ్నైత్యర్థే నాగ్నేగుణ
కథనంస్వస్యాపి తత్ప్రార్థనాయేత్యాహ “సంత్వమగ్నేసూర్యస్యవచ
సాగధా ఇత్యాహేతత్త్వమసీదమహం భూయాసమితివావైతదాహ”
ఇతి । ద్వితీయాధేసం మామాయుషేతి ప్రార్థనమితి దత్తేయతి “త్వ
మగ్నేసూర్యవచా అసీత్యాహాశిషమేవైతామాశాస్తై” ఇతి ।

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజు సంహితాభాష్యే
ప్రథమకాండే పంచమప్రపాతకేన ప్రమోదనువాకః॥*

* ప్రభాతాస్త ఇతికా - ప్రభాతీభావ ఇతితై-

† పరస్యామ ఏధి ఇతికా.

‡ తత్రవతమానేయమృక్ ఇతితై-

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సప్తశ్యామి ప్రజా అహమిత్యాహ యావన్తపవ గ్రామ్యూ పశ
వస్తానేవావరుధేఽహస్థామోహో భక్షీయేత్యాహమోహో హ్యేతా మ
హస్థమహూహో భక్షీయేత్యాహ మహూహో హ్యేతా సుహస్థసహూ
హో భక్షీయేత్యాహ సహూహో హ్యేతా ఊర్జస్థర్జం హో భక్షీయేతి॥ ౧॥

ఆహూజ్యో హ్యేతా రేవతీరధ్వమిత్యాహ పశవో వైరేవతిః
పశూనేవాత్సనృమయత ఇహోవస్తేతో మాపగాతేత్యాహ ధ్రువాపవై
నాఅసపగాక్రతుత ఇష్టకచిద్వా ఆమ్యోఽగ్నిం పశుచిదన్యస్యగ్ హితాసి
విశ్వరూపీరీతి వత్సమభిమృశత్యుపైవై నం ధత్తేపశుచితమేనంకురుతే॥ ౨॥

వా ఏవోఽస్తాల్లోకాచ్ఛ్యవతేయ ఆహవసీయముపతిష్ఠతే గాహపత్య
ముపతిష్ఠతేఽస్మిన్నేవ లూకే ప్రతిష్ఠత్యధో గాహపత్యాయైవ నిహ్నుతే
గాయత్రీభిరుపతిష్ఠతే తేజో వై గాయత్రీతేజసవాత్సన్ధతేఽధోయదైతంత్య
చమన్వాహసన్త్యై గాహపత్యంవా అను ద్విపాదో వీరాల ప్రజా
యన్తే యవపం విద్యాద్విపదాభిగార్హపత్యముపతిష్ఠతే॥ ౩॥

ఆస్యవీరోజాయత ఊర్జావగ్నిపశ్యామ్యూర్జామా పశ్యతేత్యా
హాగిషమేవై తామాశాస్తై తత్సవితుర్వరేణ్యమిత్యాహ ప్రసూత్యైసోమా
నగ్ స్వరణమిత్యాహ సోమవీధమేవావరుధై కృణుహి బ్రహ్మణస్సత ఇ
త్యాహ బ్రహ్మచక్షసమేవావరుధై కదాచనస్తరీరసీత్యాహ నస్తరీగ్ రా
త్రింవసతి॥ ౪॥

యవవం విద్వాన్గమిపతిష్ఠతే పరిత్యాగేపురంవయమిత్యాహ
 పరిధిమైవైసం పరిదధాత్యసన్దాయాగ్నై గృహపత్రత్యాహ యధాయ
 జరైవైతచ్చతగ్హిమాత్యత్యాహశతంత్యాహేమన్తా నిధిష్యైతివావై త
 దాహ పుత్రస్యనామగృహ్లాత్యన్నాదమైవై సంకరోతి తామాశిష మాశా
 సే తస్తవే జ్యోతిష్కతీమితిబ్రూయాద్యస్యపుత్రోజాతస్సన్యతైజస్వస్య
 వాస్య బ్రహ్మచరన్సేపుత్రోజాయతే తామాశిషమాశాసేఽముష్మే జ్యోతి
 ష్కతీమితి బ్రూయాద్యస్యపుత్రోజాతస్సన్యతైజస్వవాన్తి స్మృష్టావచనం
 దధాతి॥౮॥

ఉర్జం వో భక్షీయైతి ప్రగాహావత్యముపతిష్ఠతేవసతి జ్యోతిష్కతీ
 మకాన్నతిగ్శచ్చ॥౮॥

ఇతితైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై పంచమప్రపాఠకే అ
 ష్టమోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

అథాష్టమేనువాకే పఞ్చమవాకోక్తా మన్తావ్యాఖ్యానైః తత్ర
 ఇడప్రజన ఇత్యనేన పదేన గవాశ్వాదయో వివక్షితా ఇత్యభిప్రేత్యాహ
 “సంప్రశ్యామి ప్రజా అహమిత్యాహ యావన్తవవ గ్రామ్యైకైకవస్తా
 నేవావరుద్ధే” ఇతి । ఆమ్భోమహస్సహ ఉజ్జ్వలజైగ్వామపలక్షణం యు
 క్తమిత్యాహ, “అస్ఫుష్టామ్భోవో భక్షీయేత్యాహమ్భోహ్యై తామహస్థ
 మహ్మోవోభక్షీయేత్యాహ మహ్మోహ్యై తా స్సహస్థ సహ్మోవో
 భక్షీయేత్యాహ సహ్మోహ్యై తాఉర్జస్థాజం వోభక్షీయేత్యాహ్మో
 ర్జోహ్యైత్యాహ” ఇతి । రేవతీశబ్దేనవివక్షితం క్షీరాదిధనమాసామస్తీతి ప్యు
 త్పత్తిమభిప్రేత్యవ్యాచక్షే “రేవతీరమధ్యమిత్యాహ వశవోవైరేవతీః

పశూనేవాత్సన్రమయతే” ఇతి । ఆత్మకస్వకీయగృహేతిత్యర్థః । ధైర్య
 నేనధ్రువజీవనం మాపగాతేత్యనేన యోగవిభాగాభావ్య ప్రత్యర్థ్యత ఇ
 త్యాహ “ ఇహైవసైతోమాపగాతేత్యాహ ధృవాపవైనా అనవగాళి కు
 రుతే” ఇతి । వత్సస్వశంబిధతై “ ఇన్తకచిద్వా అన్యోఽగ్నిగ్నిపశుచిదన్య
 స్సగ్గహితాసి విశ్వరూపీరితివత్సమభిమృశత్యువైవై నంధతైపశుచితమేనం
 కురుతే” ఇతి । ఇష్టకాముపధాయయధాకశ్చిదగ్నిశ్చీయతే తథా పశుము
 పధాయాన్యోఽగ్నిశ్చీయతఇత్యుత్ప్రీక్షతే । తథానతివత్సస్వశేన పశు
 ముపధాయాగ్నిశ్చీతోభవతి । గాహాపత్యోపస్థానంబిధతై “ ప్రవాపహై
 స్తాన్లోకాచ్ఛ్యవతే యఆహవనీయముపతిష్ఠతే గాహాపత్యముపతిష్ఠతే
 ఽస్మి న్నేవలోకేప్రతితిష్ఠత్యధోగాహాపత్యామౌవనిహ్నుతే” ఇతి । సువ
 ర్గోలాకఆహవనీయ ఇతిశ్చుత్పస్తరాత్ । తదుపస్థానాదేతల్లోక ప్రచ్యుతిః ।
 సాచగాహాపత్యోప స్థానేన సమాధీయతే కిచ్ఛాహవనీయ ఏవతాత్ప
 యోకపేతగాహాపత్యముపతిష్ఠమానః స్వప్రతిష్ఠాసిద్ధ్యర్థంకేవలం తమ
 పలపతి । ఉపత్వాగ్నైత్యాద్యాప్తిన్ర ఋచోబిధతై “ గాయత్రీభిరుపతిష్ఠ
 తే తేజోవై గాయత్రీతేజపవాత్సన్ధతైఽధో యదేతంతృచమన్యాహ సన్త
 త్యై” ఇతి । ప్రజాపతిముఖాదగ్నివా సహూత్పన్నత్వా ద్దాయత్యా
 ధైజస్త్యం తృచానువచనమవిచ్ఛేదార్థం । అగ్నేత్వన్నైత్యాద్యాప్తిసో
 ద్విపదాపిదతై “ గాహాపత్యంవా అనుద్విపాదోవీరాప్రజాయవైయ
 ఏవంబిద్వా ద్విపదాభిగాహాపత్యముపతిష్ఠత ఆస్య వీరోజాయతే”
 ఇతి । పశ్యతేతి లూడాశీరధత్వందశయతి “ ఊర్జావసపశ్యామ్యూర్జా
 మావశ్యత ఇత్యాహంశిషమేవై తామాశాస్తై” ఇతి । సవిత్స సోమబ్రహ్మశ
 బ్దానామభిప్రాయమాహ “ తత్సవితుర్వారేణ్యమిత్యాహ ప్రసూత్యై సోమా
 నగ్ స్వరిణమిత్యాహ సోమపీధమేవావరున్ధేకృణుహి బ్రహ్మణస్సత ఇత్యా
 హ బ్రహ్మవచనమేవావరున్ధే” ఇతి । సరీనానీతి నిషేధస్యాభిప్ర
 యమాహ “ కదాచన సరీరసీత్యాహ సస్తరిగ్ రాత్రింవసతియపంబిద్వా
 నగ్నిముపతిష్ఠతే” ఇతి । అన్ధకారయక్తారాత్రిశోరవృశ్చికాదిబాధయక్త

తయా స్తరీరిత్యుచ్యతే । విద్వాన్ ఉపస్థాతాతాద్యశీంరాత్రింనాధివసతి । కి
 న్తుసుఖకరీమిత్యర్థః । పరిధీమహీతిలిక్ష్ణాన్తన్త్రపవాగ్నేర సూన్దనాథాగ్నిపరి
 ధిరిత్యాహ “ పరిత్వాగ్నేపురం వయమిత్యాహ పరిధిమేవైతం పరిదధా
 త్యసూన్దాయ ” ఇతి । మన్తస్యస్పష్టార్థతాందశయతి “ అగ్నేగృహ
 పతతిత్యాహ యథాయజురేవైతత్ ” ఇతి । హిమశబ్దో హేమన్తవాచీ
 త్యాహ “ శతగ్ హిమాశిత్యాహ శతంత్యా హేమన్తానిష్ఠిషీయేతివావైత
 దాహ ” ఇతి । తన్త్రవేదముష్టాశిత్యత్రసాచగ్రహణంవిధత్తై “ పుత్రస్య నా
 మగృష్ణోత్యన్నాదమైవైసంకరోతి ” ఇతి । ఏనంపుత్రం । అనుత్పన్నపుత్రవి
 షయన్తన్త్రశబ్దః ఉత్పన్నపుత్రవిషయోఽదశ్శబ్ద ఇతివ్యవస్థాం దశయతి
 “ తామాశిషమాశాసేతన్త్రవేద్యోతిష్ఠతీమితిబ్రాహ్మణ్యద్యస్య పుత్రోజాత
 స్సాన్యతైజస్వైవాస్యబ్రహ్మవర్చసేపుత్రోజాయతే తామాశిషమాశాసే
 ముష్టేజ్యోతిష్ఠతీమితిబ్రాహ్మణ్యద్యస్య పుత్రోజాతస్సాన్యతైజ పవాన్వికాబ్ర
 హ్మవర్చసందధాతి ” ఇతి ।

అథమీమాంసా.

॥ తృతీయాధ్యాయస్యతృతీయపాదేచిత్తితం ॥

“ ఐన్ద్రోపస్థీయతాంవహ్ని రితిన్ద్రోగ్నోర్వికల్పనం ।

సముచ్చయోవోతశక్రపక్షౌగ్నికేవలోఽథవా ॥

వికల్పశ్శ్రుతిలిక్ష్ణాభ్యాంగుణావృత్యాసముచ్చయః ।

శ్రుతిశ్శక్త్యనుసారేతిశక్రపక్షోగ్నిలిక్ష్ణః ॥

శక్తిరుక్తాశ్రుతిశ్శీఘ్రలిక్ష్ణంశ్రుత్యనుమాపకం ।

నైరాకాక్ష్యత్తకేవాధేశ్రుత్యాగ్నోకేవలేస్థితిః ” ఇతి ॥

ఐన్ద్రో గాహణవత్ప్రముపతిష్ఠత ఇతిశ్రుత్యేతే । కదాచన స్తరీరసి
 నేన్ద్రస్సశ్చసిదాశుష ఇత్యసా ఋగైన్ద్రీ । తత్రైన్ద్రస్యప్రకాశనా । భా
 ఇన్ద్రోత్వం కదాచిదపిఘాతుకో నభవసి । కిన్త్వామృతందత్తవతే యజమా

* సత్వానువాదేతి ఇతితై

నాయ ప్రీయసభ్యర్థః । త త్రైన్ద్రప్రకాశససామర్థ్యకూపాల్లిక్ష్ణాన్తన్ద్ర
 స్య ఇన్ద్రవిషయకక్రియాసాధనత్వంగవ్యతే । యద్యసా మన్ద్రైన్ద్ర
 ప్రధానకక్రియాయాః సాధనంసభవేత్తదానీ మనేనమన్ద్రైణ ఇన్ద్రప్రకా
 శనం వ్యర్థంస్యాత్ । తస్మాదేతన్తన్ద్రకరణకక్రియాంప్రతి ఇన్ద్రప్రధా
 నమి త్యేతాదృశబుధ్యత్వాదనం లిక్ష్ణవినియోగః । కాసాక్రియేతి విశేషజి
 జ్ఞాసాయాం ఐన్ద్రోపతిష్ఠతఇత్యనేన అవిరుద్ధ పదద్వయరూపేణ వాక్యే
 నోపస్థానక్రియాయాం పర్యవసానంక్రియతే । తథాసతి ఐన్ద్ర మన్ద్రైణే
 న్ద్రముపతిష్ఠతఇత్యయమర్థఃపర్యవస్యతి । తథాగాహాపత్య మిత్యనయా
 ద్వితీయా న్తపదకూపయా శ్రుత్యాగాహాపత్యస్య ప్రాధాన్యంగవ్యతే ।
 తచ్చగుణభూతాం యత్కాంచితకరణ క్రియామన్తరేణనసమ్భవతి । తత
 స్తాదృశీంకాఙ్క్షిత్రీయాంప్రతి గాహాపత్యః ప్రధానమి త్యేతాదృశ బు
 ధ్యత్వాదనం శ్రుతివినియోగః । ఐన్ద్రోపతిష్ఠత ఇతి పదద్వయేన మన్ద్రై
 విశేషక్రియావిశేషయోఃపర్యవసానంభవతి । తథాసత్యైన్ద్రైణ మన్ద్రైణ
 గాహాపత్య ముపతిష్ఠతఇత్యధోభవతి । తదేవంశ్రుతిలిక్ష్ణయో ర్విరో
 ధేనతి ప్రమాణత్వావిశేషాత్ ప్రీహియవపద్వికల్పిత్యేకగి పూర్వపక్షః
 ఇన్ద్రగాహాపత్యయోగప్రధానత్వావిశేషాత్ ఉపస్థానస్యచ గుణత్వా
 త్ ప్రతిప్రధానంగుణావృత్తిరిత్యాయేన ఉపస్థానావృత్త్యాశ్రుతి లిక్ష్ణయో
 స్యముచ్చయఇతి ద్వితీయః పూర్వపక్షః । శ్రుతివినియోజ్ఞానావస్తు సామ
 ర్థ్యమనుసృత్యైవ వినియోజైః । అవ్యధావహ్నినాసిద్ధేద్వారితాదహే
 దిత్యపివినియోజ్యేత । తతఃఉపజీవ్యత్వేన లిక్ష్ణస్యప్రబలత్వా దిన్ద్రవిషమ
 త్రేణ ఉపస్థేయఇతి తృతీయః పూర్వపక్షః । ఐన్ద్రమన్ద్రైస్య గాహాప
 త్యేముఖ్యవృత్త్యాశక్త్యభావేఽపి గౌణవృత్త్యాశక్తిరస్తీతివివేచన ఇత్యస్మి
 న్నుదాహరణే పూర్వమేవప్రదర్శితం । తథాసతి సామర్థ్యా భావకృత
 ప్రతిబద్ధాభావాన్నిర్విఘ్నశ్రుతిశీఘ్రంవినియోజైః । లిక్ష్ణస్తువిలప్యతే మ
 న్ద్రవిషదాన్యాదాస్యాభిధేయమర్థంప్రతిపాదయన్తి । తతఃఉద్ధృతం మన్ద్రైస్య
 సామర్థ్యంనిరూప్యతే । పశ్యాత్సామర్థ్యవశాత్సాధనత్వవాచినీ సా

రాత్రిం ప్రావిశన్తై రైవాహీనా అమన్యంత తేఽపశ్యన్నాగ్నైయా
రాత్రిరాగ్నైయాః పశవ ఇమమైవాగ్నిగ్ స్తవామ ససస్త్వత్య పశూన్
పునర్దాన్యతీతి తేగ్నిమస్తవన్తస్స ఏభ్యస్తుతో రాత్రియా అధ్యహరభి ప
శూన్నిరాజ్ఞతై రైవాః పశూన్విత్వా కామాగ్ అకుర్వత య ఏవం వి
ద్వానగ్ని ముపతిష్ఠతే పశుమాన్యవతి॥౩॥

అదిత్యో వా అస్తాన్లోకాదముం లోకమైత్సీఽముం లోకం గత్వా
పునరిముం లోకమభ్యధ్యాయత్ ఇమం లోకమాగత్య మృత్యోరవిభేన్తృ
త్యుసంయుత ఇవహ్యాయం లోకస్సేచన్యతే మమైవాగ్నిగ్ స్తవాని స
మాస్తు తస్సవగ్ం లోకం గమయిష్యతీతి సోగ్నిమస్తాత్స ఏనగ్ స్తతస్స
వగ్ం లోకమగమయద్యః॥౪॥

ఏవం విద్వానగ్ని ముపతిష్ఠతే సువగ్మేవ లోకమేతి సర్వమా
యరేత్యభి వాపహోఽగ్ని ఆరోహతి య ఏనాపుపతిష్ఠతే యధా ఖిలువై
శ్రేయానభ్యాయాః కామయతే తథాకరోతి నక్తముపతిష్ఠతే న ప్రాత
స్సగ్ హినక్తంవ్రతాని స్పృజ్యవై సహ శ్రేయాగ్ శప్చ పాపీయాగ్ శాప్చ
సాతే జ్యోతిర్వా అగ్నిస్తమోరాత్రిర్యత్॥౫॥

నక్తముపతిష్ఠతే జ్యోతిషేవ తమస్తరత్యుపస్థేయోఽగ్నిః సోపస్థే
యాఽభిత్వాహుర్మనుష్యాయేన్వై * యోఽహరహరాహృత్యైవై
యాచతి సభిన్వై తముపాచ్ఛత్యధకో దైవానహరహర్యా చివ్యతీతి
తస్మాన్మోపస్థేయోఽధో ఖల్వాహురాశిషే వై కంయజమానోయజ
త ఇత్యేషా ఖిలువై॥౬॥

* మనుష్యాయ| ఇతి| సు| వై| ఇతిపదపారః|

వాచినీచశ్రుతిక్లప్త్యతే । సాచశ్రుతిర్నదైనిత్యస్త్రిముపతిస్థతశ్చవినియు
క్షేః । తథాసతిప్రత్యక్షశ్రుత్యాస్వాభిధేయప్రతిపాదనవినియోగయోర్న
భ్యవర్తినౌ సామర్థ్యనిరూపణశ్రుతికల్పనవ్యాపారౌనస్త్యతిప్రాబల్యాత్
యాలిక్లంబాభ్యతే । నచప్రత్యక్షశ్రుతివినియోగవేలాయాం అబద్ధాశ్చక
త్వేన అప్రాప్తలిక్లంకథం బాధ్యత ఇతిశంకానీయం । భవిష్యత్ప్రప్తిప్ర
తిబద్ధవ్యైవాత్రబాధత్వాత్ । శ్రుత్యా వినియుక్తస్యమన్తస్య పునర్విని
యోగాకాంతౌనుదయాద్వినియోజకంలిక్లంకథంప్రాప్యతి । తస్మాద్దా
హాపత్యోపస్థానేమన్తస్త్రిప్రత్యక్షశ్రుత్యావినియుజ్యతే ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాండై పంచమప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః ॥ *

అథతైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నిహోత్రం జుహోతి యదేవ కిచ్చ యజమానస్యస్వం త
వ్యైవ తదేతస్సిచ్చతి ప్రజననే ప్రజనన్గో హి వా అగ్నిరధోషక్షీరస్తగ
తా దహతి తాస్తతా భూయసీ ప్రజాయంతే యతస్సయం జుహోతి
రేత ఏవ తత్సిచ్చతివై ప్రాతస్తనేన జనయతి తదేతస్సిక్తం న త్వ
ష్ట్రోవికృతం ప్రజాయతే యావచ్ఛవై రేతస్సిక్తస్య ॥౧॥

త్వష్ట్రా రూపాణి వికరోతి తావచ్ఛవై తత్ప్రజాయత ఏవవై దై
వ్యస్త్వష్ట్రా యో యజతే బ్రహ్మభిరుపతిష్ఠతై రేతస్స ఏవ సిక్తస్య జహు
శో రూపాణి వికరోతి సప్రైవ జాయతే శ్వశ్వా భూయాన్భవతి యప
వం విద్వాన్గ్నిముపతిష్ఠతేఽహదేవానామాసీద్రాత్రిసురాణాం తే
సురా యదైవానాంవిత్తం వేద్యమాసీతైనసహ ॥౨॥

అహితాగ్నేరాశీర్య దగ్నిమపతిష్ఠతే తస్మాద్వపస్థాయన్ ప్రజాపతిగ
 పహనన్యజత తే స్పష్టా అహూరాత్రే ప్రావిశత్ తాఞ్శుద్ధోభిరన్వవిస్త
 ద్యశ్శుద్ధోభి రుపతిష్ఠతే స్వమేవ తదన్వచ్ఛతి న తత్ర జ్ఞామ్యస్తీత్యహం
 ర్యోఽహరహదుపతిష్ఠత ఇతియోవా అగ్నిం ప్రత్యజ్ఞుపతిష్ఠతే ప్రత్యేనమో
 పత్తి యదవరా జ్వీవ్యజ్ఞుజయా పశుభిరేతి కవాతిర్యజ్ఞోపతిష్ఠేత్తనైసం
 ప్రత్యోపతి నవివ్యజ్ఞుజయా పశుభిరేతి॥౭॥

సిక్తస్య సహ భవతి యాయన్భలువై పశుభిస్తుయోదశచ॥౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై వజ్ఞుమప్రపాతకే నవ
 మోఽనువాకః॥*

అధభాష్యమ్.

నవమేనువాకే పూర్వోక్తపథానస్యాగ్నిహూత్రాణ్ణతాప్రదశ్యతే
 తత్ర తావదగ్నిహూత్రంవిధతై “ అగ్నిహూత్రంజుహూత్మియదేవకి
 జ్ఞాయజమానస్యస్వంతవ్యైవతత్ ” ఇతి । వాక్యాన్తరవిహితేన పయో
 దధియవాగ్వాదిద్రవ్యేణాగ్నిహూత్రనామకం హూమం కుర్యాత్ ।
 యజమానస్యక్షీరప్రభృతికంయత్ స్వమగ్నోహుతం నతద్విసశ్యతి కిన్తుత
 వ్యైవయజమానస్యతత్స్వం భూత్వావతిష్ఠతే । తదవస్థానందృష్టాంతే నోప
 పాదయతి “ రేతస్సించతిప్రజననేప్రజననగ్ హివాఅగ్నిః ” ఇతి । యథాప్ర
 జోత్వాదకేయోనాసిక్తంరేతోఽవతిష్ఠతేతథా అగ్నేగిప్రజనన రూపత్వా
 త్తస్యైకాహుతమవతిష్ఠతే । ననువహ్నిసమీపంప్రాప్తానాంద్రవ్యాణాం దా
 హగిప్రత్యక్షేణోపలభ్యతఇత్యాశక్త్యాహ “ అధౌషధీరన్తగతాదహతి తా
 స్తతోభూయసీప్రజాయనై ” ఇతి । యద్యపిఘమకాలే దావాగ్నిస్త్వస
 మీపంప్రాప్తా ఓషధీదకహతి తథాపి దగ్ధా ఓషధయఃవృష్టికాలే భూయ
 స్యసిప్రజాయనై తస్మాత్ప్రజననోగ్నిః కాలద్వయంవిధతై “ యత్సా

యంజుః పూతిరేతపవ తస్మిన్చ తిప్రైవప్రాతస్త సేనజనయతితత్” ఇతి |
 ప్రాతస్సకాలీనాపూమేనోత్పాదనం । విహితస్యాగ్నిపూత్రస్యాజ్ఞము
 పస్థానంవిధత్తై “ రేతస్సి క్తంనత్వస్త్వాపి కృతంప్రజాయతేయావచ్ఛవై రేత
 సస్సి క్తస్య త్వస్త్వరూపాణివికరోతి తావచ్ఛవై తస్మైజాయత పషవై దే
 వ్యస్త్యస్త్యాయోయజతే బహ్విభిరుపతిష్ఠతే రేతసపవ సి క్తస్య బహుశో
 రూపాణివికరోతి” ఇతి । లోకేయోనాసి క్తం రేతోవిశ్వకర్మణా యదిసవి
 క్రియేత తదానైవప్రజోత్పత్తిరస్తి । సచత్వస్త్వయావస్తి రూపాణ్యుద్దిశ్య
 రేతోవివిధంకరోతి తావన్న్యత్పద్యన్తై అత్రాపియజమానో దేవైరనుగృ
 హీత స్త్యస్త్యతతోవివిధరూపకరణాయబహ్విభిరుపతిష్ఠతే । అయముపస్థాన
 కర్మవిధిః । తథనువాదేనపద్భిరుపత్యత ఇత్యాదిమన్త్రవిధిః । ఉపస్థానంప్ర
 శంసతి “ సప్రైవజాయతేశ్వశ్వోభూయాన్భువతియపవం విద్వానగ్నిముప
 తిష్ఠతే” ఇతి । ఉపస్థాతాప్రజాముత్పాద్యప్రతిదిసముత్తరోత్తరం ధనాదిభి
 ర్వర్ధతే । ప్రకారాన్తరేణప్రశంసతి “ అహదేవానామాసీద్రాత్రి రసురా
 ణాం తైఃసురాయద్దేవానాం విత్తం వేద్యమాసీత్తైసహరాత్రిం ప్రావిశ
 తై దేవాహీనాఅమన్యన్తతైపశ్యన్తాగ్నేయావై రాత్రిరాగ్నేయోఽపశ
 వఇమమేవాగ్నిగ్ స్రవామసనన్సుతల్లపశూక పునదాస్యతీతి తైఃగ్నిమ
 స్త్రవన్తసభ్యఃస్త్రుతోరాత్రియాఅధ్యహరభిషశూన్నిరాజ్ఞతైదేవా పశూ
 నిత్వా కామాగ్ అకుర్వతయపవంవిద్వానగ్నిముపతిష్ఠతేపశుమాన్భువతి”
 ఇతి । విత్తంపూర్వలబ్ధంపశురూపంధనం వేద్యమిత్యగవంలబ్ధంయోగ్యం త
 దుభయం దేవద్రవ్యం అపహృత్యతేనసహ అసురా రాత్రింప్రావిశత్ అ
 న్ధకారేక్వాపిగతాః । తత్తల్లపశుహీనావయమితిఖిద్యన్తేదేవాః । తేరాత్రా
 ఉపాయమపశ్యత్ రాత్రావగ్నేః ప్రకాశాధిక్యదశ్శానాద్రాత్రి రాగ్నే
 యాఅగ్నేః పశుస్థామిత్వాత్పశవోఽప్యగ్నేయాఃస్త్రుతః సోగ్నిరేభ్యా
 దేవార్థం రాత్రేరధ్యాహృత్యఅహరభిలక్ష్మ్యతాన్పశూన్నిరాజ్ఞత్ నిరగ
 మయత్ కామాకభౌగాక । పునన్ప్రకారాన్తరేణప్రశంసతి “ ఆదిత్యో
 వాఅస్తాల్లోకాదముంలోకమైత్సోఽముంలోకంగత్వా పునరిముం లోకమ

భ్యధ్యాయత్సఇమం లోకమాగత్య మృత్యోరవిభేన్మృత్యుసంయత ఇవ
 వ్యాయంలోకస్సోమన్యతే మమేవాగ్నిం ప్రవాసిసమాస్తతస్సువర్గం లో
 కంగమయిష్యతీతిసోఽగ్నిమస్తాత్సపనగ్ స్తతఃసువగం లోక మగమయిష్య
 పవం విద్వాన్గ్ని ముపతిష్ఠతే సువర్గమేవ లోకమేతి సర్వమాయురేతి”
 ఇతి । పున్రు ప్రకారాంతరేణ ప్రశంసతి “ అభివా పషా ౭ గ్ని ఆ
 రోహతి యపనాపువశిష్ఠతే యథాఖలువై శ్రేయాసభ్యాహుః కామయ
 తేతథాకరోతి” ఇతి । పనావాహవనీయగాహావత్యోయఉపతిష్ఠత పషా
 ౭గ్నిఉభావభ్యారోహతి స్వవశౌకరోతి । యథాశశ్చిత్పూర్వ మధమస్స
 న్నేవంకామయతే అహంవిద్యాదినాశ్రేష్ఠఉత్తమం పదమభ్యా హుః
 భవిష్యామీతితథా ౭ యంయజమానఉపస్థానేనస్వస్యోత్తమంపదంకరోతి ।
 తస్మా దుపస్థానంప్రశస్తమిత్యర్థః । ఆత్రకేచిత్ప్రాతరగ్నిమోఽవస్థేయ ఇ
 త్యాహుః । అన్యేతునకదాదిదపుష్పస్థేయిఇతి । సిద్ధాంతస్తు సర్వదాపుష్పస్థే
 యిఇతి । తత్రప్రథమంపూర్వపక్షందశేయతి “ నక్షముపతిష్ఠతే నప్రాత
 సగ్ హిన క్తం ప్రతానిపుజ్య నైసహ శ్రేయాగ్ శ్చ పాపీయాగ్ శ్చ సా
 తే జ్యోతివా అగ్నిస్తమోరాత్రిర్వన్న క్తముపతిష్ఠ తేజ్యోతిషేవతమస్తర
 తి” ఇతి । రాత్రాప్రతాన్యనుష్ఠేయానిక రాత్రానిసంపుజ్య నైసంకీర్ణానిభవ
 త్తి । అథకారే కేనకథమనుష్ఠితమితి నజ్ఞాయతే । యథాశాస్త్ర మనుష్ఠి
 తావ్రతవిశేషః శ్రేయాతద్విషరీతః పాపీయా ఉభాసహేవతిష్ఠతః ।
 తత్ప్రాగ్భవపథితేసత్యగ్నినాజ్యోతిషారాత్రిప్రము క్తస్తమోదోషంతరతి
 తస్మాన్నక్షముపస్థేయః । అహనితుతమో దోషాభావానోపస్థేయి ఇత్యేకర్థ
 పూర్వపక్షః । ద్వితీయంపూర్వపక్షంవిచారపురస్కరందశేయతి “ ఉపస్థే
 యోఽగ్ని ౩ నోఽవస్థేయా ౩ ఇత్యాహు మణనుష్యాయేన్వైయో హర
 హరాహృత్యాధేనయాచతిన ఇన్వైతముపార్భ్యత్యథకోదేవాన హర
 హర్యాచిష్యతీతితస్మా మ్నోపస్థేయ” ఇతిప్లుతివిశేషారాధా, లూకేమ
 నుష్యాయైవతావత్ రాజ్ఞేయగ్ కౌపిదరిదోయతిగ్ం చిత్ జమ్బీరఫలా
 దికముపాయసమాహృత్యతతఃప్రతిదినమేనం రాజానంప్రతి బహు యేత్ర

ధనాదికం యదియాచతి తదాసయాచకః తం గాజానం పీడయత్సేవ
తథాసతికో నామమహాప్రభావాద్దేవాః ప్రతిదినం యాచితుమహతి ।
యాజ్ఞాదూపం చేదముపస్థానం । ఆయుర్దా అగ్నేఽస్యాయు మేదే
హీత్యాది మన్తైఃపు (సం-౧-కా । ౫ప్ర । ౫అ)తత్ప్రతీతేః । తస్మాద
గ్నిగిక దాచినపినోప స్థేయఇతి ద్వితీయకపూర్వపక్షః సిద్ధాంతందశయతి
“అధోఖిల్వాహురాశిషేవై కంయజమానోయజతే ఇత్యేషాఖలువా ఆహి
తాగ్నేరాశీర్వదగ్నిముపతిష్ఠతే తస్మాదుపస్థేయః” ఇతి । అధోశబ్దక పూ
ర్వపక్షవ్యాప్త్యర్థః । ఆశిషేవైస్వాపేక్షితంసర్వమాశాసితమేవకంప్రజా
పతినదృశంసర్వదేవాశ్చకమగ్నింప్రతియజమానోయజతేఇత్యభిజ్ఞా ఆహుః
లోకేఽపిరాజ్ఞశ్చిత్తవృత్తిమవిజ్ఞాయఅకాండేదేహీత్యుక్తైసత్కృపరౌధోభ
వతి । యదాతుప్రశంసయావినోదేననాపరితోపముత్పాద్యయాచతే, తదా
నీముత్సాహాయక్రొయాచితాదప్యత్యస్తమధికమేవదదాతి । తద్వదాహితా
గ్నేర్మన్తైరుపస్థానమేవయాజ్ఞా సావబహువిధప్రశంసాపూర్వకత్వాత్
సోపరోధాయ భవతి కిన్త్వత్యస్త పరితోషాయైవ । తస్మాత్సాయం
ప్రాతశ్చఅగ్నిరుపస్థేయపవ । ఋగ్విరుపస్థానంప్రశంసతి “ప్రజాపతిగిపహూ
నస్యజతేస్తప్తా అహూరాత్రేప్రాచిత్ తాః ఛందోభిరన్వవిన్దన్వచ్చ
న్దోభిరుపతిష్ఠతే స్వమేవతదన్వచ్చతి” ఇతి । అహూరాత్ర దేవతాభ్య
మస్తథాఽపిత్యాపశవః ఛన్దాయుక్తమన్తైరిన్వస్తాస్సన్దోలభాః । తస్మాచ్చ
న్దోభిరుపస్థానం వినప్తస్యాస్వేషణాయభవతి । ఉపస్థానస్యప్రతిదినకర్తవ్య
తామున్నయతి “నతత్రజామ్యస్తీత్యాహుర్యోహరహరుపతిష్ఠతేఇతి” ఇతి ।
ఉపస్థాతురభీష్టప్రార్థనా సద్భావాదుపస్థేయస్తుతిసద్భావాచ్చ తత్ప్రీతస్థా
నేకస్యాపిజామ్యాలస్యంనాస్తీతి । ఉపస్థానవేళాయామీషత్తిరశ్వీనముఖ
త్వంవిధత్తై “నూవాఅగ్నింప్రత్యజ్ఞుపతిష్ఠతే ప్రత్యేన మోషతియగి పరా
జ్విష్యజ్ ప్రజయావశుభిరేతి కవతిర్యజ్జివోపతిష్ఠేతనైనం ప్రత్యోషతి న
విష్యజ్ ప్రజయావశుభిరేతి” ఇతి ॥ ప్రత్యజ్ సమ్ముఖః । తథాసతి అగ్నిరే
నం యజమానగప్రత్యోషతి ప్రాతికూలేనదహతి । పరామ్ముఖః తథాసతి

వెధసః । పూష్ణస్తాన్యపివ్రత ఇన్ద్రోవాయా విముఞ్చతాం । అభినోన్మ
 ఘోర్జీరదానుర్యత ఆత్తస్తనగ్గ పునః । ఇద్వివేదిగ పరిధయశ్చ స
 ర్వేయజ్ఞస్యాయరనుసంభవన్తి । త్రయస్త్రిగ్శత్తస్తవో యోవితత్త్విరేయ
 ఇమం యజ్ఞగ్స్వధయా దదన్తే తేహం చిన్నం ప్రత్యైతద్దధామి స్వాహా
 ఘోర్జదేవాగ్ అప్యేతు॥౮॥

అసాక్షుఁడవధయ ఉపచిన్వన్తి పశ్చిచత్వారిగ్శచ్చ॥౧౦॥

ఇతి త్రైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాండే పశ్చిమప్రపాతకే దశ
 మోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్

దశమానువాకస్య పూర్వభాగే ప్రవత్యతో యజమానస్య అగ్న్యై
 పస్థానమన్తాః । ఉత్తరభాగే కేచిద్దశః పూణమాసాఞ్జ మన్తాశ్చాభిధీ
 యన్తే । కల్పః “ప్రవసథమేష్యన్నాహగ్నోన్వమాధేహి । జ్వలత ఉపతిష్ఠ
 తఇత్యుపక్రమ్యోక్తం । వశూన్యైశగ్స్యపాహితాన్యైగోపాయాన్తాకం పు
 నరాగమాదిత్యాహవనీయం మమనామప్రథమం జాతవేదఇతిచ” ఇతి ।
 తత్రవశూనిత్యాదిమన్తాశ్చాఖాన్తరగతాః । మన్తాన్తరపారస్త “మమ
 నామప్రథమం జాతవేద్య పితామాతాచదధతుర్యదగ్రే । తత్త్వం విభృ
 హి పునరామదైతోస్తవాహం నామవిభరాణ్యగ్నే” ఇతి । బ్రాహ్మణస్య
 నామద్వయం విద్యతే దేవదత్తయజ్ఞదత్తాదికమేకం । ఉపాధ్యాయ దీక్షీ
 తాదికమవరం । అతపవశూనియతే “తస్మాద్ద్వి నామా బ్రాహ్మణోఽ
 ధుః” ఇతి । తత్రాధ్యాపనాదేహార్థంప్రవృత్తత్వా దుపాధ్యాయాది
 కంచరమం । అగ్రేజన్మకాలే మాతాపితృభ్యాంకృతం దేవదత్తాదికం ప్ర
 థమం । హేజాతవేదః మమయత్ప్రథమంనామతత్త్వం ధారయకియన్తం
 కాలం, పునరామదైతోః అమదీయపునరాగమనా దహమపి తవనామ
 ధారయాణి । త్వమత్రవైకల్యం హరన్మదీయంకార్యంకురు । త్వన్నామ

యజమాన్యప్రజయాపశుభిశ్చవిష్వజ్జైతివియక్తోభవతి । కవాతిర్యజ్జీవ ఈ
వత్తిరశ్వీనభవతి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాండే షడ్విమప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥*

అథతైత్తిరీయసంహితా.

మమ నామ ప్రథమం జాతవేద్యపితా మతా చ దధ్మర్యదగ్రేత
త్వం విభృహి పునరా మదైతాస్తవాహం నామ విభరాణ్యగ్నై మమ
నామ తవ చ జాతవేదోవాససే ఇవ వివసానా యేచరావః । ఆయుషై
త్వం జీవసే వయం యథాయథం విపరిదధావహై పునస్తే । నమోఽగ్న
యేఽప్రతివిధాయ నమోనాదృష్టాయ నమస్తమాజ్జే । అషాఢః॥ ౧॥

అగ్నిర్భృహద్వయా విశ్వజితృహస్త్యశ్శ్రేష్ఠా గన్ధర్వః । త్వత్పితా
రో అగ్నే దైవాష్టామాహుతయస్త్యద్వివాచనాః । సంమామాయుషా
సం గోపత్యైవ సహితే మాధాః । ఆయమగ్నిశ్శ్రేష్ఠతమోఽయం భగవ
త్తమోయగ్ సహస్రసాతమః । అస్మా అస్తు సువీర్యం । మనో జ్యోతిః
షతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ సమిమం దధాతు । యా ఇష్టా ఉషసో
నిమ్రుచశ్చ తాస్సన్దధామ హవిషా హ్యుతేన । పయస్వతీరోషధయః॥ ౨॥

పయస్వ ద్వీరుధాంపయః । అపాం పయసో యత్పయస్సైవ మామి
ష్ట్రసగ్నృజ । అగ్నేప్రతపతే వ్రతం చరిష్యామి తచ్ఛకేయం తస్తేరాభ్య
తాం । అగ్నిగ్ హూతారమిహ తగ్ హువేదైవాక్ యజ్ఞయానిహ యా
న్దవామహే । ఆయస్తు దైవాస్సమనస్యమానా వియస్తుదైవా హవిషోమే
అస్యకప్తాయునక్తి సత్వాయునక్తుయాసమై కపాలాన్యపచిన్వన్తి॥ ౩॥

ధారిణో మమగ న్రవ్యదేశేనై కల్యమేవనసమ్భవతీత్యర్థః । కల్పః “అభ్యై
త్యాహగ్నీస్తనూధేహీతి జ్వలతఉపభిష్టతైశ్చతుష్క్రమోక్తం మమనా
మ తవచజాతవేదశ్చతతసృభిరాహవనీయం” ఇతి । తత్రప్రథమా “న
మనామ తవచజాతవేదో వాససీ ఇవవివసానా యెచరావః । ఆయుషే
త్వంజీవసే వయంయథాయథం విపరిదధావహైపునస్తే” ఇతి । హజా
తవేదోమమదేవదత్తాదినామతవచవహ్నోది నామేత్యేవం యేనామనీ విప
రివృత్త్యున్యోన్యం వాససీ విపర్యయేణవసానావి వేదానీమావాంచరావః
ఇత ఊర్ధ్వం తేనామనీత్వంచాహంచ పునరపి యథాయథం త్వదీయం వ
హ్నోదినామతతైవ, మదీయంచదేవదత్తాదినామ మమైవయథాభవతిత
థా విపరివృత్త్యపరిదధావహై । ఏవంసతి ఆయురభివృద్ధినాదినష్పత్వాప్ర
శస్తజీవసంభవతి । అధద్వితీయా “నమోఽగ్నయేఽప్రతివిద్ధాయ నమో
ఽనాదృష్టాయనమస్సమాజే । అషాఢగ్నిబృహద్వయా విశ్వజితృహ
స్త్యశ్శ్రేష్ఠోగంధర్వః” ఇతి । అప్రతివిద్ధాయ కేనచి దతాడితాయ, అనా
దృష్టాయ కేనావృత్తిరస్మాతాయ, సమాజేసంహతదీప్తయే । అషాఢశ్శ
క్రూణాంసోధుమశక్యః, బృహద్వయాఃఅపరిమితాస్త్రః, విశ్వజితృర్వస్య
జేతా, సహస్త్యఃస్వయంసహిష్ణుః । శ్రేష్ఠోగంధర్వ స్సగ్నేతాది కలావి
ద్యాస్వతికుశలః । అథతృతీయా “త్వత్పితారోఽగ్నేదేవాస్త్యా మాహు
తయస్త్యద్వివాచనాః । సంమామాయమాసంశాసత్సైనసుహితేమాధాః”
ఇతి । త్వమేవపితాపాలకౌయేషాందేవానాంతే త్వత్పితారః । త్వాం
ప్రాప్తాఆహుతయోయేషాందేవానాంతే త్వామాహుతయః । త్వయిహు
తాస్సత్తోదేవాంస్తర్వయస్తీత్యర్థః । త్వమేవవిశేషేణవాచఃప్రఖ్యాపయి
తాయేషాంతే త్వద్వివాచనాః । హేఅగ్నేమాంధీఘాయమాసంధాస్యం
యోజయ । గౌపత్యైనగవాంస్వామిత్వైనసంయోజయ । సుహితే సుష్టుహి
తే పురుషార్థేమాధాః మాంస్థాపయ । అథచతుర్థి “అయమగ్నిశ్రేష్ఠత
మోఽయం భగవత్తమోయగ్ సహస్రసాతమః । అస్మాఅస్తుసువీయం”
ఇతి । ప్రశస్యానామధ్యై అతిశయేన ప్రశస్యఃశ్రేష్ఠః । పునరపితాదృశా

నాం శ్రేష్ఠానాం మధ్యే అతిశయేన శ్రేష్ఠః శ్రేష్ఠతమః । భగవద్భజనపారా
ణీనైర్వాఖ్యాతః॥

“ విశ్వర్యస్య సహగ్రస్య * వీయఃస్య యశ సశ్శ్రియః ।

జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ వషణ్ణాం భగవత్తీరణా” ॥ ఇతి॥

ఉత్పత్తిం ప్రలయశ్చైవ భూతానామా గతిం గతిం ।

వేత్తి విద్యామవిద్యాంచ స వాచోభగవానితి” ॥

అతిశయేన భగవాణ్ భగవత్తమః । సహస్రస్థానకస్య ధనస్యయే ।
సనితారోదాతార ప్రైభ్యాప్యతిశయేన దాతా సహస్రసాతమః । తాదృ
శస్యాగ్నేక్షప్రసాదాదస్త్యై యజమానాయమహ్యం శోభనం వీర్యం సామ
ర్థ్యమస్తు । కల్పః “ సవమీంచేదపి ప్రసవేన్ద్రిత్రోజనాన్యాతయతి ప్రజానన్ని
తి మైత్ర్యోపస్థాయ మనో జ్యోతిర్జాషతామిత్యాహుతిం జహుయా
త్” ఇతి । నిగమతిధిమారభ్యనవమింతిధిమతిక్రమ్య ప్రవాసేన త్యేతద
వగస్తవ్యం । తత్రమిత్రోజనాని మన్త్రైస్సత్రామ్నాతః । మన్త్రైస్తర
పాతస్తు “ మనోజ్యోతిర్జాషతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగోసమిమం దధా
తు । యా ఇష్టా ఉషసో నిమగ్నచశ్చ తాస్సన్దధామి హవిషాఘృతేన” ఇతి । పూ
ర్వాధాప్తు భూమిభూమై త్యనువాకే (కాం-౫|ప్ర-౩|అ) వ్యాఖ్యాతః ।
యా ఉషసన్దిప్రాతన్దికాలోపలక్ష్మితా ఆహుతయః యాశ్చ నిముచోస్త
మయికాలోపలక్ష్మితా ఆహుతయః ఇష్టా ఇతరైర్వజమానై రనుష్ఠితాః
మయాత్వన్తరితాః తాః సర్వా ఆహుతీః అనేనఘృతేన హవిషా సన్దధా
మి అవిచ్ఛిన్నాః కరోమి । అన్నుపస్థాన మన్త్రాదివిషయః పూర్వభాగో
గతః । అథ దార్శికయాజమాన మన్త్రాదివిషయ ఉత్తరార్థభాగ ఉచ్యతే ।
కల్పః “ పయస్వతీరోషధయ ఇత్యప ఆచామత్యుపస్పృశతి వా” ఇతి । పా
తస్తు “ పయస్వతీరోషధయన్ది పయస్వద్వీరుధాంపయః । అపాం పయసో
యత్యయస్తేన మామిన్ద్రస్సగ్నః” ఇతి । సారవాచీపయశ్శబ్దః । ఓషధ

యః పయస్వత్యః । వీరుధాంలతానాం సన్బుద్ధి యత్పయోనిర్గతంక్షీరం త
దపి పయస్వత్ సారవత్ । అపాంసుధ్యే యత్సారం యచ్ఛపయసోగవా
దేః క్షీరస్య పయస్సారం తేనసారేణ సర్వేణ హే ఇన్ద్ర మాంసంసృజ
సంయోజయః । కల్పః “దక్షిణేనాహవనీయ మవస్థాయ వ్రతముపైవ్యస్తన
ముద్రం మనసాధ్యాయతి అగ్నేవ్రతవతే వ్రతంచరిష్యామి ఇతి బ్రాహ్మణ”
ఇతి । మన్తశ్రేవస్తు “తచ్ఛక్తేయం తన్నై రాధ్యతాం” ఇతి । తద్వ్రతమ
నుస్తాతుం శక్తోభూయానామదీయం తద్వ్రతం సమృద్ధం భవతు । కల్పః
“అగ్నిగ్ ఘోరాతారమహ తగ్ హవే ఇతిహవినిఘోరుప్యమాణ మభిమన్త్రీ
యతే హవిర్నిర్వపణం వా పాత్ర మభివృశత్యభి మన్త్రీయతే ” ఇతి ।
మన్తశ్రేవస్తు “ దేవా యజ్ఞియానిహ యాహవాసుహే । ఆయన్తు
దేవాసుమనస్యమానా వియన్తు దేవా హవిషామె ఆస్య ” ఇతి । ఇహక
ర్తృణి దేవానామాహ్వ తారగ తమగ్నిమహ మాహ్వాయామి । ఇహకర్తృణి
యాదేవానుద్దిశ్య జుహుమస్తానపి యజ్ఞియాదేవా ఆహ్వాయామి ।
ఆహుతాశ్చ తేదేవాస్సేమనస్యంప్రాప్తాఆగచ్ఛన్తు । ఆగత్యచమె అస్య
హవిషః మదీయమిదం హవిః వియన్తు భక్షయన్తు । కల్పః “అధయజ్ఞం
యనక్తి కస్త్యాయనక్తి సత్వాయనక్తి” ఇతి । సర్వం విహారమనువీక్షతే
ఇతి । హే యజ్ఞ కర్త ప్రజాపతిః సర్వత్రత్వాం యనక్తి యోగ్యం కరోతి
తస్మాద్రతాపి సపవత్వాంయనక్తు । కల్పః “ఉభాకపాల విమోచనం జప
తః” ఇతి । ఉభావధ్వర్యుయజమానా । మన్త్రీపారస్తు “ యానిఘుత్నే క
పాలాన్యవచిన్వన్తి వేధసః । పూష్టస్తాన్యపివ్రత ఇన్ద్రీవాయూ విముఞ్చ
తాం” ఇతి । అయంమన్త్రీఽవ్యధ్వర్యుకాణ్డే ఆత్మాతత్వాత్ ప్రథమప్ర
పాఠకే (సం-౧కాం । ౧ప్ర । 2౨) వ్యాఖ్యాతః । వేధసో బ్రహ్మసమానాః
పూష్టః సోషకాః ఋత్విజో యానికపాలాని వహ్నో ఉపస్థాపయన్తి తా
నిసర్వాణ్యపి వ్రతే సమాప్తై సతి ఇన్ద్రీవాయూ విముఞ్చతాం । అధప్రా
యశ్చిత్తం । కల్పః “ యదికపాలం భిద్యేత గాయత్ర్యా త్వా శతాక్ష
రయా సన్దధామితి తత్సన్ధాయ ఉపరిగాహపత్వే ధార్యమాణ మభిజ

హుయాత్ మనోజ్యోతిజ్జావతాం ఇతి । అదైనమహాఽభ్యవహరేత్ అ
భిన్నో ఘర్షో జీరదానుః ” ఇతి । మన్తశేషస్తు “యతి ఆత్మస్తదగన్ము
నః । ఇద్ధివేదిః పరిధయశ్చ సర్వేయజ్ఞస్యాయరనుసజ్చరన్తి” ఇతి । ఘర్షో
దీప్తః సన్తస్తాఽయం కపాలవిశేషః స్వయం భిన్నత్వేన ప్రతీయమా
నోపి మన్తసామగ్ధ్యాదభిన్న ఏవ భిన్నత్వదోషం నావహతి । యస్మా
దయంజీరదానుః । జీరం జీవనం పురోడాశద్వాదేణ యజ్ఞస్యదదాతీతి జీ
రదానుః । యోహ్యన్యం జీవయతి సకథంస్వయం భిన్నోభవేత్ । అభి
న్నత్వేతదాకారః కుతోన ఛాతీత్యా శబ్దోక్తరముచ్యతే । యతో య
స్మాన్మద్రూపా తాగరణాదాత్మ ఉత్పన్నః పునస్తతాగరణం అగ్
ప్రాప్నోత్ । అతగ్గికారణరూప మృదాకారపవప్రతీయతే । సతుకార్యాకా
రః । తదప్రతీత త్వాదపి ఇద్ధాదయః స్వస్వాకారేణ ప్రతీయమానా య
జ్ఞపురుషస్యాయు రనుకృత్య సజ్చరన్తి । కల్పః “అధాన్యత్సగ్ సగ్రత్య
కపాలేష్వపి సృజేత్ త్రియస్త్రిగ్ శత్రస్తవః ” ఇతి । మన్తశేషస్తు “యే
విత్త్విరే య ఇమం యజ్ఞగ్ స్వధయా దదన్తై తేషాం భిన్నం ప్రత్యేత
ద్దధామిస్వాహాఘర్షోదేవాగ్ అప్యేతు” ఇతి । చతుర్థకాణ్డే ప్రజాపతిమే
నసాన్ధోచ్చేత ఇత్యనువాకేన ఇష్టకౌపధానార్థా యజ్ఞతనునామకాస్త్ర
యస్త్రిగ్ శన్తన్త్రా ఆహూతాః । తన్తన్త్రప్రతిపాద్యా యజ్ఞ తనవ ఇహ
తన్తస్థానీయాః । యథా తన్తభిః పటోనిష్పద్యతే తథా తాన్తనవో య
జ్ఞంవిస్తారయన్తి । తేచతన్తవో యజ్ఞనిష్పదకాః । యే ఋత్విగాదయః
స్వధయాహవిషా ఇమం యజ్ఞం దదన్తై అనుత్తిష్ఠన్తి తేషాం ప్రజాపత్యాదీ
నాం యజ్ఞాభిమానిదేవానాం ఋత్విగాది యజ్ఞాన్తానాశ్చ మధ్యేయత్స్వ
రూపం విచ్ఛిన్నం తదేతత్ప్రతినన్దధామి తతస్సాహాసుఘ్న ప్రతిసంహితో
ఘర్షో దీప్తా యజ్ఞాన్తవిశేషో దేవాసప్యేతుప్రాప్నోతు॥

॥ అత్రవినియోగసక్త్యాహః ॥

“మమప్రవత్యనుష్కర్మాగ్నిం మన్త్రయేత్సునరాగతః ।

మమేత్యాద్యైశ్చతుర్వన్తై మునస్తత్రజాహూతిహి॥

గతమగ్నైరుపస్థానం మన్తాగ్నిప్రాసక్తికాలభా
 పయేత్యాచామతిస్వామీ దర్శపూర్ణిమయోరపః॥
 అగ్నేప్రాగగ్నిపార్శ్వస్థౌ జపేదగ్నింహవిస్తథా॥
 నిరువ్యమాణంసమ్మన్త్ర్య కస్త్రాయజ్ఞంయునక్తిహి॥
 యానీతిముచ్యమానాని కపాలాస్యనుమన్త్రయేత్॥
 అభినోఽపృక్షిపేద్భిన్నం కపాలంయతఇత్యతః॥
 కపాలానరమాదధ్యా దితిప్రాసక్తికాగతాః॥ఇతి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే ప్రథ
 మకాండే పంచమప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వైశ్వానరోసః ఊత్యా ప్రయాతు పరావతః । అగ్నిగుక్థేన వాహసా ।
 ఋతావాసం వైశ్వానర మృతస్య జ్యోతిషస్పతిం । అజస్రం ఘర్తమీమ
 హే । వైశ్వానరస్య దగ్ధసనాభ్యా బృహదరిణాదేకః స్వపస్యయా కవిః ।
 ఉభాపితరా మహాయన్న జాయతాగ్నిద్యా వాపృధివీ భూరిరేతసా ।
 పృష్టోదివిపృష్టో అగ్నిః పృధివ్యాం పృష్టో విశ్వాః ఓమనీరావీనేశ । వైశ్వా
 నరస్సహసా పృష్టో అగ్నిస్సనో దినాసః॥౧॥

రిషగపాతునక్తం । జాతాయదగ్నే భువనావ్యఖ్యం ప్రశుంసగోపా
 ఇర్త్యగపరిజ్ఞా । వైశ్వానర బ్రహ్మణే విన్దగాతుం యూయం పాతస్వస్తిభి
 స్సదాసః । త్వమగ్నే శోచిషా శోశుచాన ఆరోదసి అప్యతాజాయమాసః ।
 త్వందేవాగ్ అభిశచైరముంచో వైశ్వానరజాతవేదో మహిత్యా । అస్మా
 కమగ్నే మఘవత్సుధారయానామి త్తత్రమజరగ్ సువీర్యం । వయం జ
 యేమ శతినగ్ సహస్రిణం వైశ్వానర॥౨॥

వాజమగ్నే తవోతిభిః । వైశ్వానరస్య సమతౌ స్యామ రాజా హి
 కం భువనానామభిః । ఇతోజాతో విశ్వమిదంచస్తే వైశ్వానరో యత
 తె సూర్యేణ । అవతే హేడో వరుణమోభి రవయజ్ఞేభిరీమహే హవిర్భిః ।
 క్షయన్తస్త్వభ్య మసురప్రచేతో రజన్మేనాగ్నేసి శిశ్రధగక్రతాన్ । ఉదుత్త
 మం వరుణ పాశేమస్తదవా ధనుంవిమధ్యమగ్ శ్రధాయ । అధావయమా
 దిత్య ॥ ౩ ॥

ప్రతే తవానాగసా అదితయే స్యామ । దధిక్రావణ్ణో అకారిషం జి
 ణ్ణో రశ్వస్య వాజినః । సురభినో ముఖా కరత్ప్రణ ఆయాగ్నేషి తారిషత్ ।
 అదిక్రాశ్వసా వక్ష్యక్రష్టిస్సూర్యభివ జ్యోతిషా పస్తతాన । సహస్రసా
 శ్శతసా వాజ్యర్వా పృణక్తు మధ్వాస మిమావచాగ్నేసి । అగ్నిర్ముద్ధా
 భువః । మరుతాయధ్ధవో దివస్సన్మాయన్తో హవానుహే । ఆతూనః ॥ ౪ ॥

ఉపగస్తన । యావశ్శర్త్త శశమానాయ సస్త్రితిథా తూని నాశుషే
 యచ్ఛతాధి । అస్తభ్యం తానీమరుతో వియన్త రయిం మోధత్త వృషణ
 స్సపీరం । అదితిన ఉరుస్య త్వదిత్తర్త్త యచ్ఛతు । అదితిగిస్తాత్వగ్ హ
 సః । మహిమూషు మాతరగ్ సుప్రతానా మృతస్య పత్తిమవసే హువే
 మ । శువిత్తత్రామ జరన్తీముకూచీగ్ సుశర్క్తాణ మదితిగ్ సుప్రణీతం । సు
 త్రామాణం పృథివీం ద్యా మనైహసగ్ సుశర్క్తాణ మదితిగ్ సుప్రణీతిం ।
 కైవీనావగ్ స్వరిత్రా మనాగస్తమన్తవన్తీ మారుహేమాస్వస్తయే । ఇ
 మాగ్ సునావమారుహాగ్ శతారిత్రాగ్ శతస్థ్యం । అచ్ఛద్రాం పార
 యిష్ణుం ॥ ౫ ॥

దివాసః సహస్రిణం వైశ్వానరాదిత్య చూసోఽనై హ సగ్మ శ
ర్వాణ మేకాన్న విగ్ శతిశ్చ॥౧౧॥

దైవాసురాళ పరాభూమిర్భూమిరుప ప్రయ వత్సమృశ్యామ్యయజ్ఞః

* సమృశ్యామ్యగ్నిపైలాత్రం మమనామ వైశ్వానర పతాదిశ॥౧౧॥

దైవాసురాళ కుద్ధస్సమృశ్యామి సమృశ్యామి న క్తముపగస్త నైకప
జ్ఞాశతే॥౫౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే పంచమప్రపాఠకే ఏకా
దశోఽనువాకః॥*

పంచమ ప్రపాఠక స్స మూర్ధ్వః.

అథ భాష్యమ్.

అథాన్తిమ ఏకాదశానువాకే కామ్యేష్టియాజ్ఞా ఉచ్యతే ఇష్టికా
ణ్డై త్రిహవిషాకాదిదిష్టిగామాయతే “వైశ్వానరంద్వాదశకపాలంని
ర్యపేద్వారుణం చరుందధిక్రావ్ణై చరుమభిశస్యమానో యద్యైశ్వాన
రో ద్వాదశకపాలోభవతి సంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరః సంవత్సరే
జై వైసగ్ స్వదయత్యపపావంవర్ణగ్ హతేవారుణే నైవైనం వరుణపా
శాన్తుః ఇతి దధిక్రావ్ణై పునాతి” (సం-౨కాం|౨ప్ర|౫౬) ఇతి । అభిశస్య
మానః పాతకరూపేణ దూష్యమాణః । వైశ్వానరశబ్దేన సంవత్సరాభిమా
నీకశ్చిద్గ్నిరుచ్యతే । తేనైవ సంవత్సరాభిమానినా ఏనమభిశస్తం స్వా
త్త్వానం స్వదయతి బధ్ధభ్యోరోచయతే । వణ్ణంవర్ణ్యమానమారోప్యమా
ణం పాపమపహతే విनाశయతి పాపినం బద్ధ్యానేతుం ప్రసారితో యోవ
రుణపాశః తస్మాదేనం స్వాత్త్వానం వారుణయాగేన మోచయతి । ఏదధి
కాగ్నివదేవకేన యాగేన స్వాత్త్వానం పూతంకరోతి । చోదకప్రాప్తా మ

* సమృశ్యామి త్యాహ ఇతి పుస్తకద్వయే. ఏ దధిక్రావణామకేన యాగేన ఇతి తై.

న్వాహార్యదక్షిణాం బాధితుం దక్షిణా న్తరం విధత్తే “హిరణ్యం దక్షిణా
 పవిత్రంవైహిరణ్యం పునాత్మేవైనమాద్యమష్యాన్నంభవతి” (సం.౨కాం|
 ౨ప్ర.౫౨) ఇతి । ఆద్యంతయోగ్యంమృద్వన్నం । అస్యామిష్టేప్రథమహ
 విషో యాజ్ఞాపురోఽను వాక్యా యుక్తాని చత్వారివికల్పితాని । తత్ర ప్ర
 థమయుక్తేపురోఽనువాక్యామాహ “వైశ్వానరోనఽఽఠాత్వాప్రయాతుపదావ
 తః । అగ్నిరుక్లేనవాహసా” ఇతి । విశ్వేషానరాణాముపకారివైశ్వానరో
 ఽగ్నిః ఊత్వా రక్షణనిమిత్తం పరావతోదూరాదపి దేశాత్ వాహసా
 ప్రాపణసామర్థ్యేన ఉక్లేన ఉక్లేన పూర్వకేణాగమనేన అన్త్యా అప్ర
 యాశు ఆగచ్ఛతు । యాజ్ఞామాహ “ఋతావానం వైశ్వానరమృతస్య
 జ్యోతిషస్పతిం । అజస్రంఘర్తమీమహే” ఇతి । వైశ్వానర మీమహే వ
 యంప్రాప్నుషః । కీదృశం । ఋతావానంసత్యవన్తం । ఋతస్య యజ్ఞస్య
 జ్యోతిషోఽభీష్టఫలప్రకాశకస్య పతిం పాలకం । అజస్రంఘర్తంనిరన్తరంధీ
 వ్యమానం । ద్వితీయయుక్తేపురోఽనువాక్యామాహ “వైశ్వానరస్య దగ్
 సనాభ్యా బృహదరిణాదేకః స్వపస్యయాకవిః । ఉభాపితరామహాయన్న
 జాయతాగ్నిర్ద్యౌవాపృథివీ భూరిరేతసా” ఇతి । కవిర్బుద్ధిమాన్ ఏకో
 యజమానోవైశ్వానరసమృద్ధినీభ్యాదంసనాభ్యః క్రియాభ్యా బృహత్త
 హాఫలం అరిణాత్ ప్రాప్నోత్ । అపశృజ్ఞః కర్తవావీ । శోభనమహస్వ
 పః స్వపసోభావః స్వపస్యం । తేనవైశ్వానరయాగస్యశోభనకర్తృత్వేనే
 త్యర్థః । ఛాన్దసోలిక్లవ్యత్యయః । అయమగ్నిః ద్యుభూమిరూపా మాతా
 పితరో భూరిరేతసాగ్నిస్వకీయ మాతాపితరో ఉభామహాయ్లోకపూ
 జ్యో కుర్వత్ స్వయమజాయత । తస్మాదేతదీయేనకర్తృణామహాఫలం యు
 క్తమిత్యర్థః । యాజ్ఞామాహ “పృష్టాదివిపృష్టాఅగ్నిగి పృథివ్యాం పృష్టా
 విశ్వా ఏషధీరావివేశ । వైశ్వానర సుహసాపృష్టా అగ్నిస్సునోదివా స
 రిషఃపాతునక్తం” ఇతి । పృష్టాదిత్యత్రసకారలోపశ్చాన్దసః । అయ మగ్నిః
 దివిస్పృష్టః సన్ ఆదిత్యరూపేణావస్థితః । పృథివ్యాంస్పృష్టః సన్ దా
 హపాకప్రకాశకారిత్వేనఅవస్థితః । తథాఫలపాకకారీసన్ స్పృష్టాఇతి స

వృద్ధః । సర్వాఅస్యోషధీరావివేశ । వైశ్వానరోఽగ్నిః సహసా బలేన
 స్పృష్టః సమృద్ధస్సృక్ తాదృశోనోఽస్మాక్ దివారిషాహింసకాత్ పా
 పాత్ నక్తం రాత్రావపి సోఽస్మాక్ పాతు । తృతీయయుక్తేపురోఽనువా
 క్యామాహ “జాతోయదగ్నేభువనావ్యఖ్యః పశుంసగోపాశ్వర్యః పరిజ్ఞా
 వైశ్వానరబ్రహ్మణైవిన్దగాతుంయూయంపాతస్వస్తిభిస్సదానః” ఇతి । హే
 అగ్నేత్వంజాతమాత్రపవభువనాసవ్యఖ్యః స్వతేజసావిశేషేణభ్యాపితవా
 నసి । గోపాద్విపశుంసపశుమివ । యథాగోపాలకోఽనాయాసేనైవపశు
 రేతదీయ ఇతిఖ్యాపయతి తద్వత్ । కీదృశస్త్యం । శ్వర్యః శ్వరాఃన్న మ
 ర్హసి । పరిజ్ఞా * పరితోగస్తా । యస్తాదేవంవిధస్త్యంతతోవైశ్వానర బ్ర
 హ్మణే పరివృథాయాస్తైకర్మణేగాతుం మార్గంవిన్ద లభస్వ । యూయం
 స్వస్తిభిః శ్రేయోభిః సదానోఽస్మాక్ పాతరక్షత । యూయమితిబహు
 వచనంపూజార్థం । యాజ్ఞ్యామాహ “త్వమగ్నేశోచిషా శోశుచాన . ఆ
 రోదసీ అప్యణాజాయమానః । త్వందేవాగ్ అభిశస్తైరముజ్ఞౌవైశ్వా
 నరజాతవేదోమహిత్యా” ఇతి హేఅగ్నేత్వంశోచిషాశోశుచానోభృశం
 దీప్యమానోజాయమాన ఏవ రోదసీద్యావాపురివ్యాశోచిషాచిప్త్యా అప్య
 ణాః సర్వతః పూరితవానసి । హేజాతవేదఉత్పన్నజగద్వేదిక వైశ్వా
 నరత్వం మహిత్యాస్వగుహిమ్నా దేవాక్ ఋత్విజః అభిశస్తైః పా
 పాత్ అముఖ్యః మోచితవానసి । చతుర్థయుక్తేపురోఽనువాక్యామాహ
 “ అస్తాకమగ్నేమఘవత్సుధారయానామిక్షత్రమజరగ్ సువీర్యం । వయం
 జయేమశతినగ్ సహస్రిణం వైశ్వానరవాజమగ్నే తవోతిభిః” ఇతి । హే
 అగ్నే అస్తాకంక్షత్రంపాలకంపురుషంఇన్ద్రేమస్థాపయ ఇన్ద్రాసమానంకు
 రు । కీదృశంక్షత్రం । అనామిఅనమనశీలం కస్యచిదపిసమసాకరం నక రోతీ
 త్యర్థః । అజరంజరారహితం । సువీర్యంఅభగ్నుసామర్థ్యం । హేవైశ్వాన
 రతవోతిభిః త్వదీయైగిపాలవైః వయమపితసహస్రసఖ్యోపేతం నాజమ
 న్నంజయేమ । యాజ్ఞ్యామాహ “వైశ్వానరస్య సువతా స్యామరాజా

హికంభవనాదామభిశ్రీః ఇతోజాతోవిశ్వమిదం విచక్షేవై శ్వానరో యత
 తే సూర్యేణ” ఇతి । వయంవై శ్వానరస్యసుతు అనుగ్రహబుద్ధౌ స్యామ
 తిష్ఠేమ । అభిప్రాప్తశ్రీరయంవై శ్వానరః సర్వేషాంభవనానాంరాజాహి
 కం ప్రకాశకః కిఖలు । ఇతపవకారణాజ్ఞాతమాత్ర ఏవేదం విశ్వంవిచక్షే వి
 శేషేణ ప్రఖ్యాచయతి । అయంవై శ్వానరః సూర్యరూపేణయతతే దివాప్ర
 వర్తతే అతపవాన్యత్రామూతం “ ఉద్యంతం వావాదిత్యమగ్ని రనుస
 మారోహతి” ఇతి । తాన్యేతానిచత్వారియుక్త్యాని శూర్యమాణేషు స
 ర్వేష్వపివై శ్వానరయాగేషు ఇచ్ఛయా వికల్ప్యతైవై శ్వానరత్విక్తస్య సా
 ధారణత్వాత్ విశేషలిక్ష్ణానాంస్థాపనామ దర్శనాత్ । యదిశ్చిత్
 స్వబుద్ధ్యావిశేషలిక్ష్ణం సూక్ష్మముత్పేక్షిత తదాతదనుసారేణ వ్యవస్థా
 స్తు । ద్వితీయపాదవిషయః పురోఽనువాక్యామాహ “ అవతేహేషోవరుణమో
 భిరవయజ్ఞేభిరీ మహేహవిర్భిః । త్వయన్నన్నభ్యమసురప్రచే శోరాజన్నే
 నాగ్ సీశిశ్రథఃకృతాని” ఇతి । హేవరుణతే హేడః తవత్రైథాధనమసాగ్ర
 రైరవేమహే శమయామః । యజ్ఞేభిః పూజావిశేషైః హవిర్భిశ్చ పురో
 డాశాదిభిః అవేమహే శమయామః । హేఅసుర శత్రునిరసన త్వమహేప్ర
 చేతః ప్రకృష్టచిత్తహేరాజః దీప్యమానఅన్నభ్యం అన్నదనుగ్రహార్థంత్వ
 యః ఇహానివసన్ అస్తాభిః కృతాన్యేనాంసి శిశ్రథః శ్లథయ । యాజ్ఞా
 మాహ “ ఉదు త్తమంవరుణపాశ మన్నదవాధమం విమధ్యమగ్ శ్రధాయ ।
 అధావయమాదిత్య ప్రతేతవానాగసోఅదితయేస్యామ” ఇతి । హేవరుణ
 ఉత్తమం ఉత్తమాక్లే శిరసిస్థాపితం త్వదీయం పాశముత్కృప్యశ్రధాయ
 వినాశయ । అధమంఅధమూక్లేపాదప్రచేతేస్థాపితం పాదమవకృప్య వినా
 శయ । మధ్యమంమధ్యమప్రచేతస్థాపితం పాశంవిచ్ఛేదయ । అథపాశత్ర
 యవినాశనానంతరం హేఅదిత్యసూర్యసదృశవరుణవయమ నాగసః పా
 పరహితాఃసంతః తవప్రతేత్వదీయకర్తృణి అదితయే అఖిణ్డీతత్వాయ స్యా
 మయోగ్యాభివేమ । తృతీయపాదవిషయః పురోఽనువాక్యామాహ “ దధికా
 క్షణ్ణోఅకారిషంజిష్ణోరశ్వస్యవాజినః । సురభి మోముఖాకరత్ప్రణ ఆయా

గోపితారిషత్” ఇతి । దధికాగ్రతిపాప్రోతీతి దధికాగ్రవా । దధిప్రియః
 కశ్చిద్దేవవిశేషః । అగ్నిరిత్యన్యే । తస్యదేవస్యఅకారిషం అహంకర్తృకృత
 వానస్తి । కీదృశస్య । జిష్ణోః జయశీలస్య । అశ్వస్య వ్యాపినః । వాజినోఽ
 న్నవతః । సదేవోమోఽస్తాకంముఖం సురభికరతః-ర్హురాదీద్రవ్య సమ్మ
 ద్ధిప్రదానేనసుగంధోపేతం కరోతు । అస్తాకమాయాంషిచ ప్రతారిషత్స
 వర్ధయతు । యాజ్ఞామాహ “ ఆదధికాశ్శవసాపశ్చకృష్ణీసుస్య ఇవ
 జ్యోతిషావస్తతాన । సహస్రసాశ్శత సావాజ్యర్వాపుణక్షు మధ్వాసమి
 మావచాగ్సి” ఇతి । అయందధికాగ్ర పశ్చ కృష్ణీః నిషాదపశ్చమై
 శ్శతుర్భివక్షేఃపశ్చవిధాన్మనుష్యానాత తానసర్వతావిస్తారయతిఃకృ
 త్వా । శవసాఅన్నైసంయోజ్య యథాసూర్యోజ్యోతిషరశ్మినా భూరస
 మాదాయవవతావపోవిస్తారయతితద్వత్ । కీదృశోదధికాగ్రః సహస్ర
 సఖ్యై కంధనంసమోతి దదాతీతి సహస్రసాః । తథాశతసాః । వాజీఅన్న
 వా అర్వాకర్తృభూమావాగమనవా తాదృశోదేవభిమామధ్వా షఢు
 రాణి మదీయానిస్తుతిరూపాణి వచాంసిసంపుణక్షుఅగ్నేకరోతు । పూర్వో
 క్తామేవత్రిహవిషామిష్టిం ఫలాంతరాయవిధత్తై “ ఏతామేవనిర్వపేత్స
 జాకామస్సంవత్సరోవా ఏతస్యాశాన్తో యోనిప్రజాయైపశూనాంనిర్లహ
 తియోఽలంప్రజాయైసస్ప్రిజాంన విస్తతేయద్యైశ్వానరో ద్వాదశ కపా
 లోభవతి సంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరః సంవత్సరమేవ భాగధేయేన
 శమయతి సోఽస్త్యైశాన్తః స్వాద్యోనేఽప్రజాం ప్రజనయతి వారుణేనైవై
 నం వరుణపాశాన్తుజ్జతి దధికాగ్రాన్తా పునాతిహిరణ్యం దక్షిణా పవిత్రం
 వైహిరణ్యం పునాత్యేవైనం విస్తతేప్రజాం” (సం.౨కాం. ౨ప్ర. ౫౮) ఇతి॥
 యావనాదిసమ్మత్యైప్రజా ముత్పాదయతుంయోగ్యోఽపియఃప్రజాంసల
 భతే తస్యప్రజార్థంప్రవృత్తం యోనిం గర్భాధారణస్థాన మశాన్తస్సంవ
 త్సరదేవో వై శ్వానరోనిశ్శేషేణదహతి । ఏవంపశుప్యపియోజ్యం । ద్వా
 దశకపాలేనతు శాన్తోయోనింసమాధాయ ప్రజా ముత్పాదయతి । ఉత్స
 న్నపుత్రస్య పూతత్వాదిఫలార్థమేక హవిషామిష్టిం విధత్తై “ వైశ్వాన

రం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రేజాతే యదష్టకపాలోభవతి గాయ
 త్రిమైవైనం బ్రహ్మవచః సేనపునాతి యన్నవకపాల స్త్రివృతైవాస్మి నై
 జో దధాతియద్దశకపాలోవిరాజైవాస్మిన్నన్నాద్యం దధాతియ దేకాదశ
 కపాలస్త్రైవృతైవాస్మిన్నిన్ద్రియం దధాతి యద్ద్వాదశకపాలోజగత్త్యేవా
 స్మిన్నశూన్యదాతి యస్మిన్దాతపతామిష్టిం నిర్వవతి పూతపవతేజస్వన్నా
 దశ్చిన్ద్రియావీషశుమాన్భవతి” (సం-కా.౨. ౨ప్ర.౫౨)ఇతి । ద్వాదశత్వ
 సంఖ్యాత్తగతాభిరష్టత్వాది సంఖ్యాభి గాఢయత్రాదిసామ్య మనూ
 ద్యప్రశంసతి । ఏతామేవేష్టిం దశాద్యత్యయ ప్రాయశ్చిత్తార్థం విధత్తై
 “అవ వాపమనవగాఢ్లోకాచ్ఛిన్ద్యతేయోదశఃపూణమాసయాజీసన్న
 మావాస్యాంవా పాణమాసీంవా౭తి పాదయతిసువగాఢయ హిలోకా
 య దశఃపూణమాసావిజ్యేతేవై శ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద
 ఘావాస్యాంవాపాణమాసీంవాతిపాద్య సంవత్సరోవా అగ్నివైశ్వా
 నరస్సంవత్సరమేవ ప్రీణాత్యధోసంవత్సరమేవాస్మాఉపదధాతిసువగఃస్య
 లోకస్యసమష్ట్యై అధోదేవతాపవాన్సారభ్యసువగంలోకమేతీ” (సం-౨
 కా.౨ప్ర.౫౨)ఇతి । యదాసంవత్సరమేవోపదధాతి విచ్ఛేదరహితం కరోతి
 తదా సంవత్సరావయవయోదశఃపూణమాసయోరనుస్థానస్యన కా
 లాత్యయః । కిచ్చసంవత్సరేప్రీతేనర్యదేవతానాం ప్రీతత్వాద్దేవతా ఆశ్రి
 త్య తదనుగ్రహణసర్వంప్రాప్నోతి। ఆధా నేనసమృద్ధిరహితోయో౭గ్నిము
 ద్వాసయిష్యతి తస్యద్విహవిహామిష్టింవిధత్తై “వీరహావాఎష దేవానాం
 యో౭గ్నిముద్వాసయ తేనవాఎతస్యబ్రాహ్మణాముతాయవల్ల పురాన్నము
 త్నన్నాగ్నేయమష్టకపాలంనిర్వపేద్వైశ్వానరంద్వాదశకపాల మగ్నిము
 ద్వాసయిష్యత్యదష్టకపాలోభవత్యష్టాక్షరా గాయత్రీగాయత్రో౭గ్ని
 ర్యావానేవాగ్నిస్తస్మాఅతిధ్యంకరోత్యధోయధాజనంయతే౭వసం కరోతి
 తాద్యగేవతద్వాదశకపాలోవై శ్వానరోభవతిద్వాదశమాసా సంవత్సర
 స్సంవత్సరఃఖలువాఅగ్నయోనిస్సామేవైనంయోనింగమయత్యాద్యమ
 స్యాన్నంభవతి” (సంకా.౨ప్ర.౫౨)ఇతి । అష్టత్వసంఖ్యయాగాయత్రీద్వా

రావత్సరసోదరస్యాగ్నేస్తర్వస్యాప్యాతిభ్యంకృతం భవతికిచ్చియధాలోకే
 కూరదేశవర్తినం పితృభ్రాత్రాదిరూపంజనంప్రతియతేగచ్ఛతేపురుషాయఅ
 వసంరక్షకం పాదేయం కరోతి తాదృశమేవ ముద్వాసయిష్యమాణాయ
 అగ్నయే పురోడాశప్రదానం, ద్వాదశసంఖ్యయా మాసద్వారా సంవత్స
 రరూపాం స్వయోనిమేవాగ్నిం గమయతి । అగ్నేరనుగ్రహేణాస్యసమీ
 చీన మన్నం భవతి । అత్రాగ్నేయ హవిషి యాజ్ఞా పురోఽనువాక్యయోః
 ప్రతీకద్వయమాహ “ అగ్నిమూర్ధాభవః ” ఇతి । అనయోరగ్నిమూర్
 థేత్యసౌ పురోఽనువాక్యాసాచోపప్రయన్త ఇత్యనువాకే (సం-౧|కా
 ౫|ప్ర|౫౨) వ్యాఖ్యాతా । భువోయజ్ఞస్యేత్యసౌ యాజ్ఞాసాకుచతుర్థకా
 ణ్ణ అమూతత్వాత్తత్రైవి వ్యాఖ్యాస్యతే । ప్రజాభిస్సమృద్ధిం గ్రామంకామ
 యమానస్య ద్విహవిస్తామిష్టిం విధత్తే “ వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం ని
 ర్వపెన్నాగుతగ్ సప్తకపాలం గ్రామకామః ” ఇతి । ప్రకృతావష్టా కసా
 లైకాదశ కపాలయోహావిషా రేకస్తి న్నేవాగ్నా వధిశ్రి తత్వాదథ త
 త్నాప్రపావవదతి, “ ఆహవనీయే వైశ్వానర మధిశ్రయతి గార్హపత్యై
 మారుతం పావవస్యనస్య విధృత్యై ” (సం-౨|కా|౨|ప్ర|౫౨) ఇతి । వసీయో
 త్యధికం యత్సావం తత్సావవస్యసం । తస్యగ్రామప్రాప్తి ప్రతిబంధకస్య
 పావస్య విధృత్యై వియోజనాయేత్యర్థః । ద్వాదశత్వ సఖ్యం ప్రశంసతి
 “ ద్వాదశకపాలో వైశ్వానరో భవతిద్వాదశమాసా స్సంవత్సర స్సంవత్స
 రేతైవాస్త్యై సజాతాగ్న్యైవయతి ” (సం-౨|కా|౨|ప్ర|౫౨) ఇతి । అస్త్యై
 యజమానాథం సజాతాన్సమానకులే సముత్పన్నాన్తనుష్యాన్ చావ
 యతి ప్రహ్నిభూతాన్సరోతి । మరుద్దేవతాం ప్రశంసతి “ మారుతో భవ
 తి మరుతోవైదేవానాం విశోదేవ విశేనైవాస్త్యై మనుష్య విశమవరున్ధై ”
 (సం-౨|కా|౨|ప్ర|౫౨) ఇతి । విశగ్గిరప్రదాగ్ ప్రజాః దైవిక ప్రజానుగ్రహ
 ణ మానుషప్రజావృద్ధిం సమ్పాదయతి । సప్తసఖ్యం ప్రశంసతి “ సప్తకపా
 లో భవతి సప్తగణావైమరుతో గణశ ఏవాస్త్యై సజాతానవరున్ధై ” (సం
 ౨|కా-౨|ప్ర|౫౨) ఇతి । ఈర్ష్య దృజ్చేత్యాది నామధారిణాం సప్తా

నాం సమూహాః ప్రథమోగణః । శుక్రజ్యోతిశ్చ సత్య జ్యోతిశ్చేత్యాదిగో
 ద్వితీయోగణః । ఋతజిచ్ఛేత్యాదిక స్తృతీయః । ఋతశ్చేత్యాదిక శ్చతుర్థః
 ఈదృతౌస ఇత్యాదికః పంచమః । * మితాసశ్చేత్యాదిక షష్ఠః । గణా
 న్తరంతాఖా న్తరేద్రప్తవ్యం । వైదికగణానుగ్రహణజాతిగణా బహుళా
 సమ్పదయతి । ప్రాకృతహవిష్వోసాదితేషుపశ్చాత్సామిధేనీప్రోషే కృ
 తేతాః సామిధేన్యోఽనూచ్యంతే । తద్వదత్రాపిసామిధేనీభ్యుక్తా ప్రాగే
 వాసాదనంవైశ్వానరస్యక్రియతే । మారుతాసాదనస్యసామిధేన్యమవచన
 కాలీనత్వంవిధత్తే “అనూచ్యమానఆసాదయతి విశమేవాస్తా అనువక్తా
 నంకరోతి” (సం-౨కాం| ౨ప్ర| ౫౭) ఇతి । ప్రజాం యజమానానుగామినీం
 కరోతీత్యర్థః । అత్రమారుతయాగేపురోఽనువాక్యామాహ “మరుతో యద్ధ
 వోదివస్సుమ్నూయంతాహవామహే । ఆతూనఉపగన్తన” ఇతి । హే మ
 రుతోయద్యస్తాతా-రణా ద్వయం సుమ్నూయన్తః సుఖమిచ్ఛన్తః దివో
 మ్యులోకాద్వోయుష్మాక్ హవామహే అహ్వయామః తస్మాదాహుతా
 యూయంనోఽస్తానుపగన్తనప్రాప్నుత । యాజ్ఞామాహ “యావశ్య
 మశశమానాయసన్త్రిధితూని దాశుషే యచ్ఛతాధి । అన్త్యభ్యం
 తాని మరుతో వియన్త రయింనో ధత్త వృషణ స్సవీరం ” ఇతి ।
 హే మరుతః వోయుష్మాక్ శశమానాయ యజమానాయ దాతుం
 యాశర్త్త యానిసుఖానిసన్త్రిసమ్పదితాని విద్యన్తే త్రిధితూని త్రిస్థా
 నాని లోకత్రయవర్తీని యానిసుఖానిదాశుషే హవిర్దత్తవతే అధియచ్ఛత
 ఆధికంయథాభవతి తథాభవన్తస్య ప్రయచ్ఛన్తి తానిసర్వాణ్యన్త్యభ్యం వి
 యన్తప్రయచ్ఛత । కిచ్చ|అధవృషణోఅభిమతస్యఫలస్యవర్షితారః రయిం
 ధనంనో అన్త్యభ్యంధత్తసమ్పదయతమవీరం శోభనపుత్రాచ్చ సమ్పదయ
 త । ఇన్త్యంతురంవిధత్తే “ఆదిత్యంచరుం నిర్వపేత్సక్తోమ మువప్రయా
 స్యన్నియంవా ఆదితిరస్యామేవ పూర్వైప్రతితిస్త్వతి” (సం- ౨కా| ౨ప్ర |

౬౨) ఇతి । ఉపప్రయాస్యన్ జిగమిముః అనయేష్ట్యబితసంగ్రాహాః స్థా
 ర్థేపురుషాః భూమావేవ ప్రతితిష్ఠన్తితద్వనయహవత్స్యన్తి । తత్ర యుగ్మ
 ద్వయమామ్నాతంత్రప్రథమయ్యగ్నేపురోఽనువాక్యామాహ “ అదితిర్ని
 ఉరువ్యత్వదితి శ్శర్మయచ్ఛతు । అదిత్యిపాత్వగోమాసః ” ఇతి । ఉరువ్య
 తుశతుభ్యోరక్షతు । స్పష్టమస్యత్ । యాజ్ఞామాహ “ హవీశ్చూహా
 మాతరగ్ సువ్రతానామృతస్యపత్నీమవసేహువేమ । తువిరత్రాహజర
 త్నీమరూచీగ్ సుశర్త్తాణమదితిగ్ సుప్రణీతిం ” ఇతి । అదితిం అదితీ దేవ
 తామేవ అవసే అస్త్రద్రక్షణార్థం సుహువేమ సుష్టు అహ్వాయామహిసేన్య
 శీంమహీం మహనీయాంసువ్రతానాం మాతరంశోభనకర్తృణాం పురుషా
 ణాం మాతృవద్ధితకారిణీం ఋతస్యపత్నీంసత్యస్యపాలయిత్రీంతువిడుగ్రాం
 * బహురాజపాలయిత్రీంఅజర న్తీంసర్వదాజరావహితాంఉమావీంవిష్టగ్
 గతింసుశర్త్తాణం సమీచీనసుఖోపేతాంసుప్రణీతిం సుఖేన కర్తృణాం ప్రణీ
 త్రీం । ద్వితీయయ్యగ్నేపురోఽనువాక్యామాహ “ సుత్రామాణం పృథీం
 ద్యామనేహసగ్ సుశర్త్తాణమదితిగ్ సుప్రణీతిం । దైవీం నావగ్ స్వరి
 త్రామనాగసమస్రవంతీమారుహేమాస్వస్తయే ” ఇతి । స్వస్తయే డే
 మాయ అదితిం ఆరుహేమప్రాప్నుయామ । కీదృశీంసురామాణంసుష్టు
 త్రాత్రీం పృథివీం విస్తీర్ణాంద్యాంద్యోతమానాం అనేహసం కాలాన్తి
 కాంచిరస్థాయినీమిత్యర్థః । దైవీంనావంయథా మనుష్యనిమితానాః స
 మద్రస్యోపరితిష్ఠతి తథాదేవనిమితా భూమిమహాజలస్యోపరివర్తత
 ఇత్యర్థః । స్వరిత్రాంసుష్టుశతుభ్యోర పాలయిత్రీంఅనాగసం పావరహి
 తాం అనోవంతీంభిద్రరహితాం । యాజ్ఞామాహ “ ఇమాగ్ సునావ
 మారుహగ్ శతారిత్రాగ్ శతస్థాన్యం । అచ్ఛిద్రాంపారయిష్ణుం ” ఇతి ।
 ఇమాంభూమినావంనౌనదృశీం సుష్టుఆరుహంప్రాప్తవానస్మి । కీదృశీం
 శతసంఖ్యాకాస్వరిత్రాణీచారిభ్యోరక్షకాణ్యాయుధాని యస్యాంసాశతా
 రిత్రా తాం స్వతాదృక్పాలకైరిపాలితామిత్యర్థః । శతసంఖ్యాకాఃస్వస్యస

* బహురాజపాలితామితి కాంచీపారః. స్వ దిక్పాలకైరిపాలితాః.

దృశాస్త్రగుణదణ్ణా యస్యాస్మాశతస్ఫ్యుతాం * అచ్చిద్రాం † దోషర
హితాం । పారయిష్టుం అభీష్టఫలస్యపారంనేతుంసమథామిత్యర్థః । య
ద్ధభూమింప్రాప్తస్యబలా ర్థినిశిష్ట్యవ్రతంవిధతై “వైశ్వానరంద్వాదశక
పాలం నివృత్తపేదాయతనం గత్వాసంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరస్సం
పత్సరగ్గఖిలవై దేవానామాయతనమేతస్తా ద్వాతయనాద్దేవా అసురానజ
యన్ యద్వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలంనిర్వపతి దేవానా మేవానాయతనే
యత తేజయతితగ్ సంగ్రామం” (సం-౨౫౦| ౨ప్ర | ౬౨) ఇతి । యస్మి
న్నాయతనేయుద్ధం భవిష్యతి తత్ప్రాప్త్య తస్మిన్నుభా ప్రదేశేనిర్వపేత్ ।
సంవత్సరదేవతాయా భూమిబలస్వామిత్యాత్మయా పాలితేదేశే దేవా
నాంజయః । తద్వదయమప్రయత తేతస్తా జ్ఞయతి । మారణాదిపాపార్థంప్ర
వృత్తయోగ్యపరస్పరవైరిణోరన్నయోభుజైతస్యప్రాయశ్చిత్తకూపా
మిష్టింవిధతై “ఏతస్మిన్నాపతౌమృజాతే యోవిద్విషాణయోరన్న మత్తి
వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద్విద్విషాణయోరన్నంజగ్ద్వా సంవ
త్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానర స్సంవత్సరస్వదితమేవాత్తి నాస్మిన్మృజాతే”
(సం-౨౫౦| ౨ప్ర | ౬౨) ఇతి । అభిచారాదినాపరస్పరం మారణో ద్యుక్తా
విద్వేషిశౌతావేతాస్వకీయాన్నభుజిస్వకీయం పాపంలేపయతః సంవత్స
రదేవేనస్వదితం నిర్వోషీకృతమేవాన్నమసావత్తిఅతస్తానాస్మిన్లేపయ
తః । యాపుభౌ పరస్పరమద్రోహోయశపథే కురుతః తయోర్మద్యై ప్రథ
మంద్రుహ్యతః ప్రాయశ్చిత్తాయేష్టింవిధతై “సంవత్సరాయవాపతౌశుమ
మాతేయా సమమాతే తయోర్యగ్పూర్వోభిద్రుహ్యతి తంవరుణో గృ
హ్ణోతి వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ సమమానయోః పూర్వోభి
దుక్రిహ్యసంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరః సంవత్సర మేవాప్త్యా నిర్వరు
ణం పరస్తాదభిదుక్రిహ్యతి నైనంవరుణోగృహ్ణోతి” (సం-౨౫౦| ౨ప్ర | ౬౨)
ఇతి । సంవత్సరాయ సంవత్సరదేవంసాక్షిణం కృత్వేత్యర్థః । సమమా

* తాం మద్భూత కూమాదాదిభిజలస్యోపహరితామిత్యర్థ ఇతికా ।

† అచ్చిద్రాం అథోభాగేజలస్యప్రవేశచ్ఛిద్రహితామితి కా ।

ఇతి । సంవత్సరరూపం వైశ్వానరం ప్రయుజ్య ధనలాభార్థం మిష్ట్యేనిర్భు
 ధ్యయోనముష్కేత్ సోఽప్రతిష్ఠితోభవతి । పునరిష్ట్యతదీయంభాగంగత్వా
 విముఞ్చతి వినశోతవా భవతి । తత్రేతికథ్యతాం కాశ్చిద్విధతై
 “యయారజ్జ్వోత్తమాం గామాజేత్రాం భాక్రిత్యవ్యాయప్రహీణుయాని
 ఋతిమేవాస్తైప్రహీణోతి” (సం-౨కాం| ౨|ప్ర| ౬౨) ఇతి । దాతృభ్యో
 లభాసుగోమఉత్తమాంగాం యయారజ్జ్వో బధ్నా సమానయతి తాంర
 జ్జ్వంభాక్రిత్యవినాశార్థంతదీయగౌప్యేప్రక్షిపేత్ । తథాసతినిఋతిందారి
 ద్ర్యరూపాంధాక్షసీమేవభాక్రిత్యవ్యర్థంపేషయతి ।

॥ అత్రవినియోగసక్లగ్రహః ॥

“అన్త్యానువాకగాయాజ్యా యాగైవైశ్వానరాభిధే
 వై శ్వేత్యష్టావికల్పాః స్యురవతేవారుశేచరౌ
 దధీతిదధ్యాదిచరావగుర్నద్వాసనయాగకే
 అగ్నిర్నూర్ధాభువోద్వేస్తగిప్రతీకేతేఉభేమతే
 మరుత్సప్తకపాలేష్టావదిత్యాదిత్యకేచరౌ
 చతస్రస్సృర్వికల్పార్థఇతిప్రశోఽత్రపఞ్చమః” ॥

అథ మీమాంసా.

॥ ప్రథమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచిన్రితం ॥

“యద్వాదశకపాలేష్టైర్వైశ్వానర్యాఅనన్తరం
 శ్రుతమస్తాకపాలాదితద్గుణోనామవాస్తతిః
 అన్తర్భావాదప్తతాదేవామస్యాదగ్నిహేమాత్రవత్ ।
 ద్రవ్యంద్రవ్యాంతరేనోచేక్షణస్తహిణఫలత్యసా
 వాక్యైక్యముపసంహారాద్విస్మయంతతుబాధ్యతే ।
 నానాగుణవిధౌతస్మాదంశత్వాదంశిసంస్తుతిః” ॥

కామ్యేష్టికాణ్డేశూయతే । “వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపే
 త్సుతేగ్రజాలే యదష్టాకపాలోభవతి గాయత్రియైవైనం బ్రహ్మవచనసేన

తేనన్యక్ శపథంకురుతః । వరుణగ్రహణం నామరొగోత్పత్తిః । నిర్వగు
ణం రొగనివారకం । సంవత్సరదేవమేవ ప్రథమతః ప్రాప్యవత్సాత్తస్య తేన
యుక్తోద్రోహం కృతవాన్మవతి । తతోనాన్యవరుణగ్రహణంభవతి । అపి
ప్రతిగృహీతవతః పాపపరిహారాయ ఇష్టింవిధతై “ ఆవ్యంవా ఏషప్రతి
గృహ్ణాతి యోఽనిప్రతిగృహ్ణాతివై శ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేదవిం
ప్రతిగృహ్య సంవత్సరోవా అగ్నిర్వై శ్వానర స్సంవత్సరస్వదితామేవ ప్రతి
గృహ్ణాతి నాన్యంప్రతిగృహ్ణాతి (సం-౨కాం| ౨ప్ర| ౬౨) ఇతి । అవత్యస్నా
దిత్యావ్యం పాపంశ్లెష్మరోగఇతికేచిత్ । సంవత్సరేణస్వదితాం నిదోక్షీ
కృతాం । అథస్తామపరిష్టాచ్ఛోభయతోదనైర్యుక్తం ప్రాణిస్వకూపంప్రతి
గృహీతవతః పాపపరిహారాయేష్టింవిధతై “ ఆత్మసోవా ఏషమారా
మాస్నోతి యఉభయాదప్యతిగృహ్ణాత్యశ్వంవా పురుషంవా వై శ్వానరం
ద్వాదశకపాలంనిర్వపేదభయాదత్ ప్రతిగృహ్య సంవత్సరోవా అగ్నిర్వై
శ్వానరఃసంవత్సరస్వదితమేవ ప్రతిగృహ్ణాతినాత్మనో మాత్రా మాస్నోతి
(సం-౨కాం| ౨ప్ర| ౬౨) ఇతి । మాత్రాం హింసాం ఉభయతో నిన్దాయ
స్యతత్స్వరూపముభయాదత్ । ధనలాభనిమిత్తం దాతృసమీపేగమిష్యగ
ఇష్టింవిధతై “ వై శ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్సనిమేష్యత్తస్యం ప
త్సరోవా అగ్నిర్వై శ్వానరాయదాఖిలువై సంవత్సరం జనరాయాం చర
త్యధసథనామోభవతి యదై శ్వానరం ద్వాదశకపాలంనిర్వపేదసంవ
త్సరసాతామేవసనిమభిప్రచ్యవతే దానకామా అస్మైప్రజాభవన్తి ” (సం-
౨కాం| ౨ప్ర| ౬౨) ఇతి । సనింధనలాభం । లోకే యో యానాన్య
తృజనసమూహాసంవత్సరంచరతి తదానీమసౌ ధనసమృద్ధోభవన్తి । సంవ
త్సరదేవేనసాతాం దత్తామేవసనింధనలభిమభిప్రాప్నోతి । అన్య ప్రజా
శ్చ దానశీలాభవన్తి । తయేష్ట్యాదాతృసమీపే భనంలభ్యాగృహాసమాగ
తస్యవైమిత్తికీమిష్టిం విధతై “ యోవై సంవత్సరంప్రయుజ్య సమిమిష్యన్య
ప్రతిస్థానోవై సభవత్తేతమేవ వై శ్వానరంపునరాగత్య నిర్వపేద్యమేవ ప్ర
యుక్తేతంభాగధేయేన విముఞ్చతి ప్రతిష్ఠితై ” (సం-౨కాం| ౨ప్ర| ౬౨)

పునాతియన్నవకపాలస్త్రీవృత్తైవాస్తి తేజోదధాతియద్దశకపాలావిరా
జైవాస్తిన్నన్నాద్యం దధాతియదేకాదశకపాలస్త్రీవృత్తైవాస్తి నిన్ది
యందధాతియద్వాదశకపాలాజగత్త్యైవాస్తిసశూదధాతి"ఇతి అ
త్రాప్తత్వాది సంఖ్యాసమామూనాత్ పురోడాశానాం గాయత్ర్యాది
రూపత్వకల్పనాకృతా ఇష్టివిధాయకే వాక్యయోయం ద్వాదశ సంఖ్యాత
స్యామస్త్రత్వాది సంఖ్యానామస్త్రస్థావాత్తత్సంఖ్యాం నిమిత్తీకృత్య అగ్ని
హూత్రశబ్దవదష్టకపాలాదిశబ్దాగర్తనామధేయానీత్యేకప్రపక్షః నాత్ర
ద్వాదశకపాలశబ్దః సంఖ్యాపరః కిన్తుపురోడాశద్రవ్యపరః ద్వాదశకపాలే
షు సంస్కృతశబ్దః వ్యుత్పత్తేః । ఏవమష్టకపాలాదిశబ్దాపి తథా సతి
ద్రవ్యస్యద్రవ్యాన్తరైసన్తస్థావాన్నామధేయస్యనిమిత్తంవాస్తీతిచేత్ ।
ఏవంతేహాపురోడాశద్రవ్యరూపాగుణావిధీయతాం నచోత్పత్తివిశిష్టద్వా
దశకపాలపురోడాశావరుద్ధత్వాత్ అష్టకపాలాదేరనవకాశశబ్దావాచ్యం
బ్రహ్మవర్చసాదిఫలాయతద్విధ్యుపపత్తైరిత్యపరప్రపక్షః । అయమప్యనుపప
న్నః । బహూనాంగుణానాంవిధౌవాక్యభేదావత్తేఃనచభిన్నాన్యేవైతాని
వాక్యానీతివాచ్యం । వైశ్వానరంద్వాదశకపాలంనిర్వపేదితిహితస్యయ
స్త్రిన్జాత ఇత్యుపసంహారేణవాక్యైకత్వావగమాత్ । తస్మాదంశై రష్టక
పాలాదిభిరంశీ ద్వాదశకపాలస్త్రీయతే ।

॥ వతుర్ధాభ్యాంస్యతృతీయపాదేచిన్వితం॥

“వైశ్వానరైష్ట్యపూతత్వం పితుగిపుత్రస్యవాప్రమః ।

కర్తురేవఫలంయుక్తం కర్తృత్వంపితురేవహి॥

జాతేయస్త్రిన్దిష్టిమేతాం నిర్వపేత్తస్యపూతతా ।

తచ్ఛేప్సితంపితుస్తేన పితౄతత్రప్రవతే॥”

కామ్యేష్టికాణ్డే వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్తులైజాతశ్చ
తిప్రకృత్యశూన్యతే । యస్త్రిన్జాతపితామిష్టింనిర్వపతిపూతపితేజస్స్య
న్నాదగర్భియావీపశుమాన్భవతీతి । తత్రపితుప్రబుద్ధస్యకర్తృత్వం నతు
ముద్ధస్యపుత్రస్య । తతోఽనుష్ఠానఫలయోర్వైయధికరణ్యపరిహారాయపితు

రేవ పూతత్వాదిఫలమితి చేన్దైవంయస్మిన్జాతేనిర్వపతినపూతభివాక్యేన
 ఫలస్యపుత్రసంబంధావగమాత్ । నచాత్రనిష్ఫలస్యపితునిప్రవృత్తిరితివాచ్యం ।
 పుత్రనిష్ఠపూతత్వాదేరీప్సితత్వేన స్వఫలబుద్ధ్యాప్రవృత్తినస్ఫువాత్ । తస్మా
 త్పుత్రస్య పూతత్వాదికం॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్దితం ॥

“జన్మానస్తరమేవేష్టి జాతకర్మణీవాక్యతే ।

నిమిత్తానంతరంకార్యం నైమిత్తికమతోగ్రహః॥

జాతకర్మణీనిర్వృత్తే స్తనప్రాశనదర్శనాత్ ।

ప్రాగేవేష్టేకుమారస్య వివతైరూర్ధ్వమస్తుసా”॥ఇతి॥

పుత్రజన్మ సూ వైశ్వానరేష్టి నిమిత్తత్వాత్ నైమిత్తికస్యకాలవిశం
 బాయోగాత్ జన్మానస్తరమేవేష్టి రితిచేత్ మైవంస్తనప్రాశనం తావత్
 జాతకర్మానస్తరం విహితం । యదిజాతకర్మణ్యప్రాగేవ వైశ్వానరేష్టిర్ని
 ధూష్యేత తదాస్తనప్రాశనస్యాత్యంతవిలంబనాత్ పుత్రోవిపద్యేత । తథా
 సతి పూతత్వాదికమిష్టిఫలం కస్య స్యాత్ । తస్మాన్నజన్మానంతరమేవ । కి
 న్నజాతకర్మణ ఊర్ధ్వంసాగిష్టిః॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్దితమ్ ॥

“జాతకర్మానస్తరంస్యా దాశౌచేఽవగతేఽథవా ।

నిమిత్తసన్నిధేరాద్యుక్త ర్మశుద్ధ్యర్థముత్తరః”॥ఇతి॥

యద్యపిజాతకమాన్స్తరమేవ తదనుష్ఠానే నిమిత్తభూతం జన్మసన్ని
 హితంభవతి, తథాప్యశుచినాపిత్రానుష్ఠీయమాన మజ్జవికలంభవతి । జాత
 కర్మణీతు వివ త్తిపరిహారాయ తాతా-లికశుద్ధిః శాస్త్రేణదశితా । తతో
 ముఖ్యసన్నిధేరవశ్యం బాధితత్వాదశుద్ధిలక్షణాన్త వైకల్యంవారయితుమా
 శౌచా దూర్ధ్వమిష్టింకుర్యాత్ ॥

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్దితమ్ ॥

“వైశ్వానరేపాధిక్యతే సాహిత్యంవావికల్పనం ।

సాహిత్యంస్యాదదృష్టాయవికల్పస్యాత్సమాధయే”॥ఇతి॥

తత్రవిహితయోద్ధృతపూర్ణమాసయోగికదాచిద సనుస్తానై ప్రాయ
శ్చిత్తశ్రూయతే । “వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద్యో దర్శపూ
ర్ణమాసయాజీసన్నమావాస్యాం వా పార్ణమాసీం వాతిపాదయతి । అగ్న
యోపధిక్యతే పురోడాశమష్టకపాలం నిర్వపేద్యో దర్శపూర్ణమాసయాజీ
సన్నమావాస్యాం వా పార్ణమాసీం వాతిపాదయతి” ఇతి । అత్రపూర్వ
వర్ద్యప్రయోజనాభావా దదృష్టార్థముభయం సముచ్చిత్యానుష్ఠేయోఽస్మి
తిచెత్ న యజ్ఞవైగుణ్యసమాధేర్దృష్టప్రయోజనత్వాత్ । అన్యోన్య నిరపే
క్షయోద్ధృతయోప్రీహి యవవ ద్వికల్పః, ఏవమృగ్యజు స్సామవేదేషు
విహితస్యాసనుస్తానాత్ నిషిద్ధస్యాచరణాద్వా యద్యజ్ఞవైగుణ్యం తస్య
వైగుణ్యమాత్రస్య సర్వస్య సమాధానాయ నిరపేక్షాణి ప్రాయశ్చిత్తాని
విహితాని । భూః స్వాహేతి గాహపత్యేజుహుయాత్ । భువః స్వాహే
తి దక్షిణాగ్నౌ జుహుయాత్ । భూర్భువస్సువః స్వాహేత్యాహవనీయేజు
హుయాత్ ఇతి । తాన్యేతాని వికల్ప్యై । ప్రత్యేకం వైగుణ్యసమాధా
నశ్చమత్వాత్ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణ యజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాండే షష్ఠమప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః॥

వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహార్దంనివారయన్ ।

పుమథాంశ్చతురోదేయా ద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతి శ్రీమద్వివేకయోగీంద్ర విద్యాతీర్థమహేశ్వరా పరావతార శ్రీ
మద్రాజాధి రాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞా పరిపాలక
శ్రీమత్సాయన మాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్యముని విరచితే వేదార్థప్రకాశే
కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండే షష్ఠమప్రపాఠకే స్సమ్మూర్ణః॥

ఓం తత్సత్.

౧౨

శ్రీ గణేశాయ నమః.

అథ తైత్తిరీయ సంహితాయాం.

ప్రథమ కాండే వస్త్రప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

❖ హరిః - ఓం. ❖

సం త్వా సిద్ధామి యజుషా ప్రజామాయుధసంభవం । బృహస్పతి ప్ర
సూతో యజమాన ఇహ మారీషత్ । ఆజ్యమసి సత్యమసి సత్యస్యాధ్యక్ష
మసి హవిరిసి వైశ్వానరం వైశ్వదేవ మతుత శుష్కగ్ సత్యజ్ఞాః స
హూః సి సహమానమసి సహస్వరాతీ సుహ స్వారాతీయత సుహ
స్వ పుతేనాస్సహస్వ పుతన్యతః । సహస్రవీర్యమసి తన్నాజిన్వాజ్యస్యా
జ్యమసి సత్యస్య సత్యమసి సత్యాయుః॥౧॥

అసి సత్యశుష్కమసి సత్యేన త్వాభిఘోరయామి తస్య తే భక్షీయ ।
పశ్చానాంత్యా వాతానాం య న్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి పశ్చా
నాం త్వక్షానాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి పశ్చానాం త్వాదేశాం
యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి పశ్చానాం త్వా పశ్చ జనానాం య
న్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి చరో స్త్వా పశ్చ బిలస్య యన్త్రాయ ధర్త్రా
య గృహ్ణామి బ్రహ్మణస్త్వా తేజసే యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి
క్షత్రస్య త్వజసే యన్త్రాయ॥౨॥

ధర్త్రాయ గృహ్ణామి విశేత్వా యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి సు
వీర్యాయ త్వా గృహ్ణామి సుప్రజాస్త్వాయ త్వా గృహ్ణామి రాయస్సోమాయ

త్వా గృహ్ణామి బ్రహ్మవర్చసా¹య త్వాగృహ్ణామి భూరస్తా²గ్ హవిస్తే³వా
సామాశి⁴షా యజమానస్య దేవా⁵సాం త్వా దైవతా⁶భ్యోగృహ్ణామి కామా⁷
య త్వాగృహ్ణామి॥౩॥

సత్యాయరోజసే¹ యన్త్రాయ² త్రయస్త్రి³శచ్చ॥౧॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠక ప్రథ
మోఽనువాకః॥*॥

అ

శ్రీసరస్వత్యై నమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే.

ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠక ప్రారంభః.

యస్యనిశ్చసితంవేదా యోవేదేభ్యాఽఖిలంజగత్ ।

నిర్మమేతమహంవందే విద్యాతీర్థనుహేశ్వరమ్॥౧॥

షష్ఠప్రపాఠకే విష్ణికయాజమానమన్త్రాస్తద్బ్రాహ్మణానిచామ్నాయ
నై తద్విశేషవినియోగస్తు వినియోగసంగ్రహేదర్శితః ।

“ షష్ఠప్రశ్నేయాజమానకాణ్డేద్వాదశవర్ణితాః ।

అనువాకాష్టకుమన్త్రాః బ్రాహ్మణంపశ్చసూదితమ్ ॥

అస్తేయాజ్యోక్తమేణాజ్య గ్రహణాద్యనుమన్త్రణం ।

అజ్యగ్రహణముఖ్యహేమోభక్త్యశ్శేషాహుతిస్తథా ॥

* ఏతేఽనుమన్త్రణీయార్థామన్త్రాః పాపాయనాదికాః ।

సూర్యోపస్థిత్యాదిమన్త్రాబ్రాహ్మణైశువిభజ్యతే ॥

పరిగ్రహణాదేవతానామాయథానాశ్చసమ్భృతిః ।

ద్వాదశద్వద్వత్సమ్మత్తిహావిమాంసాదనేవిధిః ॥

* ఏతేఽనుమన్త్రణే యాజ్ఞా ఇతి ॥

విధిరాశ్రావణాదీనాం యాజ్ఞాభి త్యనువాకగాః॥” ఇతి॥

తత్రప్రథమానువాకే ఆజ్యగ్రహణానుమన్త్రాణామన్త్రాః ప్రాధాన్యే
నాభిధీయంతే । కల్పః “సంత్యాసింశ్చామీతి తత్సగ్ సింశేదభివామన్త్ర
యేత” ఇతి । తదితిస్స-న్నమాజ్యముచ్యతే । యస్యాజ్య మనుత్పాతగ్
స్స-ద్వైత్యాదినాస్స-ద్దనస్యప్రకృతత్వాత్ । యదిశుష్కప్రదేశే స్స-ద్వైత
దానీ మసేన మన్త్రైఃపునఃసంప్రాప్తేప్రక్షిపేత్ । అశుష్కప్రదేశే స్స-ందనే
త్యభిమన్త్రణం । పాఠస్తు “సంత్యాసింశ్చామి యజమానజా మాయుర్ధ
నశ్చ । బృహస్పతిప్రసూతోయజమానఇహామారిషత్” ఇతి హి స్స-న్నా
జ్య బృహస్పతిపేరితోఽహంప్రజాదీక్షాసంపాదయేయం । త్వాం అనేన
యజామన్త్రైఃపాత్రేనమ్యక్సింశ్చామి । ఇహకర్తృణి యజమానః స్స-న్న
నాపరాధేన మారిషత్ మాహింస్యతాం । అయంమన్త్రాభ్యర్చనః, అ
తోయజమానస్యాస్య త్వేన ఉక్తిరవిరుద్ధా । కల్పః “ఆజ్యమసి సత్యమసి
త్యధ్వయోయజమానశ్చ నిమీల్యావేత్త్యోనుచ్ఛ్వసన్తావాజ్య మవే
త్తేతే” ఇతి పాఠస్తు “ఆజ్యమసి సత్యమసి సత్యస్యాధ్వక్షమసి హవిరసి
వైశ్వానరం వైశ్వదేవముత్పాతశుష్కగ్ సత్యోజాస్సహౌసినహమా
నమసి సహస్వారాతీస్సహస్వారాతీయతస్సహస్వ పృతనాస్సహస్వ పృతస్య
తస్సహస్రవీర్యమసి తన్వాజిన్వాజ్యస్యాజ్యమసి సత్యస్య సత్యమసి సత్యా
యురసి సత్యశుష్కమసి సత్యేనత్వాభిఘారయామితస్య తేభక్షీయ” ఇతి ।
అత్రవైశ్వానరమిత్యాదిచతుర్భిగవదైరి ప్రత్యేకమన్వేతుం అసీతి పదమను
వర్తనీయంతథాసతి తాన్యేతాని ద్వావింశతివాక్యాని సమ్పద్యంతే । తైస్తై
వాక్యైర్వాజ్యంప్రశస్యతే । అజధాతోగత్యధామత్సన్నాజ్యశబ్దః । ఆ
జ్యమసిప్రాపకమసి । ఘృతేనహి హిమామాఘారోజ్వలన్నగ్నిః ప్రాప్యతే ।
సద్విద్యమానం కర్తృఫలంతదహాతీతి సత్యం, ప్రసిద్ధంహ్యజ్యస్య కర్తృఫల
దానత్వం । సత్యస్యాధ్వక్షమసి । సతాంకర్తృసత్యంజ్యోతిష్టామే ప్రవత
మానా యజమానసప్తదశాముత్విజః సన్తః తేహిపరస్పరం దోహశం

కామపనేతుం * తానూనప్యసంజ్ఞమాజ్యంస్మశన్తి । సోఽయం స్మశన్
 స్మతాంకర్తృతస్యకర్తృణాధ్యక్షంస్వామిహవిరసి ప్రాధాన్యేన హవాయ
 మానమసి పురోడాశాదీనాంహవిహంనాశేష్యాజ్యేనైవైత త్కర్తృశేష
 సమాపనా త్ప్రధాన్యంద్రష్టవ్యం । విశ్వేషాంసరాణాంసమ్బంధివై శ్వాస
 రం । విశ్వేషాందేనానాంసమ్బంధివైశ్వదేవం । ప్రసిద్ధోహ్యజ్యస్యభౌజ్యత్యై
 నహవిష్ట్యేనదోభయసమ్బంధః । ఉత్పాతశుష్కం । ఉత్పవనేనోపేతబలం ।
 సత్యజ్ఞాస్సత్యబలం, ఆజ్యస్యహిబలమవితధం, తస్యోద్దీపనస్య ప్రత్యక్షత
 ఏవ దృశ్యమానత్వాత్ । సహశ్మతూతాం అభిభవన సమర్థం । సహ
 మానంఙ్గిరంతరం తదభిభవేనైవవత్కమానంతాదృక్త్వం । సహస్వారా
 తీః అస్తదమిత్రాఅభిభవ । సహస్వారాతీయతః యేతు ప్రత్యక్షం శా
 త్రవంకర్తుమసమర్థాః మనసాశాత్రవంకర్తుమిచ్ఛన్తి తానప్యభిభవ । స
 హస్వపృతనాశ్మత్రసేనా అభిభవ । సహస్వపృతస్యతస్సేనాం సమ్పాద
 యితుమిచ్ఛతః శత్రూనభిభవ । సహస్రవీర్యమసి యదోక్తాభిభవ విశే
 షాకర్తుం బహుప్రకారసామర్థ్యోపేతంత్యమసి । తస్మాజ్జిన్వతాదృక్స్వ
 భావంత్యం మాంయాగద్వా రేణప్రీణయ । ఆజ్యస్యాజ్యమసి లౌకికం య
 దాజ్యంతమత్పాతశుష్కంనభవతి । త్వంతూత్పాత శుష్కత్వాత్ ముఖ్య
 మాజ్యమసి । సత్యస్యసత్యమసి లౌకికఫలసాధనం కృష్యాదికం సత్యం త
 త్కదాచిత్ వృష్ట్యాద్యభావేన వ్యభిచారాన్నముఖ్యంసత్యం త్వంతు క
 దాచిదప్యవ్యభిచారాన్నుఖ్యంసత్యమసి । సత్యాయురసి సత్యభూత మాయు
 రస్మిన్నితి సత్యాయుః । ఆజ్యనిష్పన్నేనకర్తృణాభావిదేహయదాయుఃప్రా
 ప్యతే తన్నవ్యభిచరతీత్యాయుషః సత్యత్వం । సత్యశుష్కమసి సత్యబలమ
 సి అగ్నుర్దీపనబలం సత్యజశ్శబ్దేనపూర్వముక్తం । ఇహతు ఫలప్రదాన
 బలముచ్యతే । సత్యేనత్వాభిఘారయామి తాదృశం త్వాంచక్షుషావశ్యా
 మీత్యర్థః । తథాపచరోడాశిక కాణ్డేన మామ్నాయతే ॥ బ్రహ్మవాది నో

* తానూనత్ర్యసంజ్ఞమితి కాశీపుస్తకేవర్తతే । సతాంకర్తృసత్యమిత్యాదిఅశ్యేనై
 వేత్యస్తం తైత్తిరియస్తకేనాస్తి ।

వదన్తి । యదాజ్యేనాన్యనిహవీగ్ వ్యభిఘారయతి । అథకేనాజ్యమితి । స
 త్యేనైవై నదభిఘారయతి” (బ్రా॥౩ కా॥ ౩ ప్ర॥ ౫ అ) ఇతి । చతుషస్సత్య
 త్వమాధానబ్రాహ్మణేనమామ్నాతం । “అన్యతంవై వాచావదతి । అన్య
 తంమనసాధ్యాయతి । చతుర్వై సత్యం । అద్రా॥౩ గ్రా॥౩ అదర్శమితి ।
 తత్సత్యం” (బ్రా॥౧ కా॥ ౧ ప్ర॥ ౮ అ) ఇతి । తస్యతేభక్షీయతాదృశంత్యాం
 భక్షయాణి కల్పః “ఆజ్యగ్రహణంగృహీతం గృహీతమనునున్త్రీయతే ।
 పంచానంత్యావాతానాం యంత్రాయ ధత్తాయగృహ్ణామి । పంచా
 నాంత్యర్తానాం యంత్రాయధత్తాయగృహ్ణామి । పంచానంత్యాదిశాం
 యంత్రాయధత్తాయగృహ్ణామి । పంచజనానాం యంత్రాయ
 ధత్తాయగృహ్ణామి । చతుర్భిజ్జాహ్వీం । అష్టాభిరుపభృతి । చరా
 స్తాపంచవిలస్యయంత్రాయ ధత్తాయగృహ్ణామి । బ్రహ్మణస్తా తేజ
 సే యంత్రాయ ధత్తాయ గృహ్ణామి । క్షత్రస్యత్వాజసేయంత్రాయధ
 త్తాయగృహ్ణామి । విశేత్వాయంత్రాయధత్తాయగృహ్ణామి । సువీర్యా
 యత్వాగృహ్ణామి । సుప్రజాస్తాయత్వాగృహ్ణామి । రాయస్సోహయత్వా
 గృహ్ణామి । బ్రహ్మవచసాయత్వాగృహ్ణామి । చతుర్భిధ్ధుర్వాయాం ।
 భూరస్తాకగ్ హవిర్దేవానామాశిషో యజమానస్య దేవానాం త్వా దే
 వతాభ్యో గృహ్ణామి । అభిపూర్వమాణమనుమన్త్రీయతే । కామా
 యత్వా గృహ్ణామి ” ఇతి । ప్రాచ్యాదిమూర్ధ్వాంతాసుపంచమదితువ
 ర్తమానా వాయవగ్ పంచసఖ్యాకాః తేచాగ్నిచయనాంకేషు మన్తై
 శ్చేవ మామ్నాయనై “యతైరుద్రపురోధనుస్తద్వాతో అనువాతుతే ।
 యతైరుద్రదక్షిణాధనుస్తద్వాతో అనువాతుతే । యతైరుద్రపశ్చాద్ధను
 స్తద్వాతో అనువాతుతే । యతైరుద్రోత్తరాధనుస్తద్వాతో అనువా
 తుతే । యతైరుద్రోపరిధనుస్తద్వాతో అనువాతుతే” ఇతి । యద్వాశరీర
 మధ్యేవ ర్తమానాగ్నిప్రాణాపానవ్యానోదా ససమానసూపాగ్ని పంచవా
 తాస్తేషాంవాతానాయంత్రాయస్వస్త్వ వ్యాపారేషు నియమనాయ ధ
 ర్తాయ జగద్విధారణకుశలత్వాయహ ఆజ్యత్వాంగృహ్ణామి । ఋతూ

నాంపంచత్వమైతరేయబ్రాహ్మణైప్రతిపాదితం । ద్వాదశమాసాస్యపంచత్వ
 వోహేమస్తశిశిరయోస్సమాసేనేతి । ప్రాచ్యాదీనా మూర్ధ్వాంతావాం
 దిశాంపంచత్వంప్రసిద్ధం । పంచజనశబ్దః సమస్తోదేవహనుష్యా సురరక్షో గ
 న్ధర్వేషురూఢః, తేవదేవాదయస్య పంచసంఖ్యాకాః । స చరుశబ్దస్థాకాభా
 రభూతాంస్థాలీమాచప్తే । సాచక్వచిత్సంచబితైయ్యజ్యతే । తచ్చపురు
 షమేధావసానేకల్పసూత్రకారణదాజహర । పంచబిలస్యచరోవిజ్ఞాయ
 త ఆజ్యఆగ్నేయస్పూర్వప్రీతితే, దధన్వైన్ద్రోదక్షిణే, శ్రుతేప్రతిదు
 హినీతమిశ్రేవా వైశ్వదేవస్య పశ్చిమే, అప్పు మైత్రావరుణ ఉత్తరే, ప
 యసి బాహాస్సత్వోమధ్యమేతితస్య పంచబిలస్యచరో నియమనా
 యేతియోజ్యం । బ్రహ్మణోబ్రాహ్మణజాతేఃతేజోబ్రహ్మ వచాసం తస్మై
 తస్యయన్త్రాయ । క్షత్రియజాతేరోజోయధసామర్థ్యం । వైశ్యజాతేఃకృ
 షివాణిజ్యాదిమనియమనం । సువీర్యం స్వస్వవ్యాపారేషుసర్వేషాం సా
 మర్థ్యాతిశయః । సుప్రజాస్త్యంశోభనాపత్యత్వం । రాయస్సోషా ధనపు
 ష్టిః । బ్రహ్మవర్చసంశ్రుతాధ్యయనసమృద్ధిః । బ్రహ్మణస్త్యైతేజసేఽభ్య
 త్రశిష్టాంగీకృతసాధువేదరూపంద్రష్టవ్యం । భూరస్త్వాకమిత్యాద్యోనున్త్రీః ।
 హవిర్దేవానామితిద్వితీయోనున్త్రీః । ఆశిషాయజమానస్యేతి తృతీయో
 నున్త్రీః । అవశిష్టశ్చతుర్థః । హేఅజ్యత్వమస్త్వాకంశ్రేయసేభవ । దేవా
 నాంహవిభావ । యజమానస్యయా ఆశిషస్తదూహంభవ । దేవానాం
 తర్పకంత్వాంగృష్ణోమి । ఆపస్తమ్బస్యతుభూరస్త్వాకమిత్యాదిరేకమన్త్ర
 ఇతి । హేఅజ్యహవిభాగిన్యోదేవతాః త్వాంయథాయథా కామయంతే
 తథావిధకామాయ త్వాంగృష్ణోమి ।

॥ అత్రవినియోగసక్యగ్రహః ॥

“స్వాద్దేశాపూర్ణమాసస్థంకాణ్డంతుయజమానగమ్ ।

షష్ఠ్యప్రశ్నస్తత్రసంత్యాసగ్నాజ్యంప్రక్షిపేత్సు ॥ ౬ ॥

అజ్యమాజ్యమవేతేతపంచానాంత్యాచతుర్దశ ।

సుత్వాజ్యమనగ్రేణమన్త్రాగ్నిమన్త్రాస్తుపాదశ ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యేప్రథ
మకాండై షష్ఠప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః || * ||

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ధుగ్రీవోఽసి ధుగ్రీవోఽహగ్ సజాతేషు భూయాసం ధీరశ్చేత్తా వ
సువిదుగ్రోఽస్యగ్రోఽహగ్ సజాతేషు భూయాసముగ్రశ్చేత్తా వసువిదభి
భూరస్యభి భూరహగ్ సజాతేషు భూయాసమభిభూశ్చేత్తా వసువి
ద్యునజ్జిత్యా బ్రహ్మణా దైవ్యేన హవ్యాయాన్తై వోఽఘోతవేదః । ఇ
హానాస్త్య సుప్రజనస్సువీరాజ్యోగ్జీవేమబలి హృతోవయంతే । యన్తే అ
గ్నే అస్యయజ్ఞస్యరిష్యాత్ || ౧ ||

యద్వా సునాదాజ్యస్యోత పిష్టా । తేన హన్తి సపత్నం దుమరా
యమైనం దధామి నిఘ్నేత్యా ఉపస్థే । భూభువస్సువ రుచ్చుష్టా అగ్నే
యజమానామైది నిశుష్టా అభిధాసతే । అగ్నే దేవేద్ధ మస్యేద్ధ మస్మి
హ్యో మర్త్యస్యతే హూతమూఢాన్నాజీఘ్నిమి రాయస్సోపాయ సు
ప్రజాస్త్యాయ సువీర్యాయ । మనోఽసి ప్రాజాపత్యం మనసా మా భూ
తేనావిత । వాగన్యైద్ధీ సపత్నక్షయశీ || ౨ ||

వాచామేద్ధీయణావిత । వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి సమాప్రీతగ్
ప్రీణాతు । గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామి సమాప్రీతగ్ ప్రీణాతు । వషాఙ్ము
తూనాం ప్రీణామి తామా ప్రీతాగ్ ప్రీణాతు । శరదమృతూనాం ప్రీణామి
సామాప్రీతా ప్రీణాతు । హేమవృశిరౌషృతూనాం ప్రీణామి తామాప్రీ

తా ప్రీణీతామగ్నిషోమయోరహం దేవయజ్యయా చతుష్టాన్భూయా
సనుగ్నోరహం దేవయజ్యయాన్నాదో భూయాసం॥౩॥

దభిరస్యదభ్యో భూయాసమముం దభేయన్మగ్నిషోమయోరహం దేవ
యజ్యయా వృత్రహో భూయాసమిష్టాగ్నియో రహం దేవయజ్యయేన్ద్రి
యావ్యన్నాదో భూయాసమిష్టస్త్రిస్యాహం దేవయజ్య యేన్ద్రియావీ భూ
యాసం మహాన్ద్రస్త్రిస్యాహం దేవయజ్యయాజేమాసం మహిమాసం గమే
యమగ్నే స్పిష్టకృతౌహం దేవయజ్యయా యుష్మాక యజ్ఞేన ప్రతి
ష్ఠాంగమేయం॥౪॥

రిష్యోత్ సపత్నక్షయజ్యన్నాదో భూయాసగ్ పట్టిగ్ శచ్చ ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఠ్యప్రపాఠకే ద్వితీ
యోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే ఆజ్యగ్రహణానుమన్త్రణముక్తం । ద్వితీయానువా
కే హవిహోమమానుమన్త్రణంవక్తవ్యం । తత్రహోమమానస్య హవి
షోబహిస్సగ్రందననివారణాయ పరిధీయమానానాం పరిధీనా మనుమన్త్ర
ణ మనువాకాదౌడవవణ్యతే । కల్పః । పరిధీకపరిధీయమానాననుమన్త్ర
యతే “ ధువోఽసిధువోహగ్ సజాతేషుభూయాసం ధీరశ్చేత్తావసువి
త్ ” ఇతినుధ్యమం “ ఉగ్రోస్యగ్రోహగ్ సజాతేషుభూయాసముగ్ర
శ్చేత్తావసువిత్ ” ఇతిదక్షిణం “ అభిభూరస్యభిభూరహగ్ సజాతేషుభూ
యాసమభిభూశ్చేత్తావసువిత్ ” ఇత్యుత్తరమితి । హేమధ్యమ పరిధేత్వం
ధువోఽసిస్థిరోఽసి । రక్షోభిరవిచాల్యమానత్వాత్ । అతపవామ్నాయ
తే । పరిధీస్పరిదధాతి రక్షసామపహత్యాఇతి । తస్య ధువస్య తవానుమ
న్త్రణేన అహమపిసజాతేషుజ్ఞాతిషు ధువోభూయాసం । కిచ్చధీరోఽగైర్య
వాశ్చేత్తా రక్షోపహసనస్యజ్ఞాతా, వసువిత్ వసునోలభ్యా భూయాసం ।

హేమక్షణపరిధే త్వంరత్నంస్యపహస్తముగ్రో² సి । తవానుమన్త్రణేన అ
హమపి ఉగ్రోభూయానం । యథాజ్ఞాతయోమమప్రతివాదిమోనభవన్తిత
థాసమ్పాదనముగ్రత్వం । కింబైవైరిణోపహస్తమపుగ్రో భూయానం ।
హేమక్షణపరిధేత్వంరత్నసామభిభవితాసి । తవానుమన్త్రణేన అహమపి
జ్ఞాతీనాంవైరిణాంచాభిభవితాభూయానం । ఏతదీయస్యబ్రాహ్మణస్య స
మీసవర్తిత్వేనాత్యస్తవిచ్ఛేదాభావాన్నాత్రబ్రాహ్మణముదాహృత్యవ్యాక్రి
యతే । కిన్తుపాతక్రమేణోదాహృత్యదశమానువాకేవ్యాకరిష్యతేకల్పః ।
అథాగ్నియోగేనయునక్తి । “ యునజ్ఞిత్వాబ్రహ్మణా దైవ్యేన హవ్యా
యాస్త్యైవోఢవేజాతవేదః ” ఇతి । హేజాతవేదఃదైవ్యేనదేవయోగ్యేనబ్ర
హ్మణామస్త్రేణత్వాంయునజ్ఞిఅస్మిన్గమణీయుక్తంకరోమి । కిమథం ।
ఇహింహివోధుం । కల్పః । సమిధోరభ్యాధీయమానయోజకపతి “ ఇన్ధా
నాస్త్యైసుప్రజనస్సువీరాజ్యోగ్నివేమ బలిహృతోవయంతే ” ఇతి । హేజాత
వేదః త్వాం ఇన్ధానాః జ్వాలయంతోవయంసుప్రజనశ్శోభనాపత్యోపేతా
స్సువీరాశ్శోభనభృత్యోపేతాఃజ్యోక్ * చిరంజీవేమ । కింకుర్వంతః । బలిం
పూజామాహరంతః । కల్పః । అథాస్తవేదహవీగ్మ్యసన్నాన్యభిమన్త్ర
యతే “ యన్యైఅగ్నేఅస్యయజ్ఞస్మరిష్యాద్యద్వాసగ్నాదాచ్యస్యోతవిష్ణో
తేనహన్తిసపత్నంచుమకారాయమైనం దధామి నిఘ్నంత్యాఉపస్థే ” ఇతి ।
హేఅగ్నేఅస్యమమయజ్ఞస్యసమ్బంధియద్భూహికారాదికంరిష్యాద్రక్ష్యద్రభృ
తిభివిశావాశితం స్యాదాచ్యస్యోత ఆచ్యస్యోపేయద్వాఅల్పం చిన్తుజాతంజౌ
హవాదికంసగ్నైదధ్యవతేత్ హేవిష్ణోవ్యాపకతేనసప్తేనసగ్నేనచస్త్ర
రిణంహన్తి । యస్సపత్నోమారయతుమశక్యఃసనం చుమకారాయంసపత్నం
నిఘ్నంత్యాపాపదేవతాయాః ఉపస్థే ఉత్సక్తైఅదధామి స్థాపయామి । క
ల్పః “ అథజూర్భవస్సువరిత్యగ్నిహేమాత్రమేతాభిర్వాన్యహృతీభి రుపసా
దయేత్ । అథవైభవభిదశకపూణకమాసావలభమానపతాభిర్వాన్యహృ

తీర్థహవీగ్మ్యాసాదయేత్ । అథవైభవతిచాతుర్వ్యన్యాలభమాన ఏ
తాభివ్యాహృతీ భిర్హవీగ్మ్యాసాదయేత్" ఇతిభూరాదయస్త్రీయశ్శబ్దా
లోకత్రయవాచినః ఏతానిహవీగ్మీలోకత్రయకూపాణీతీస్త్రాయై । ఇదం
వ్యాహృతిత్రయంయద్యపియాజమానకాండేపతితం తథాపి ప్రత్యక్షేణబ్రా
హ్మణవాక్యేన ఆధ్వయవక్రియాయాం వినియక్తత్వాపత్యప్రవృత్త్యంక
ల్పః । ఇత్థమభ్యాధీయమానమనుమస్త్రీయతే "ఉచ్చష్టేఅగ్నేయజమానా
యైధినిశుష్టేఅభిదానతే । అగ్నేదేవేద్ధమన్విద్ధమన్ద్రజిహ్వ" ఇతి । హే అ
గ్నేయజమానాయఉచ్చష్ట పథి ఉద్భూతబలోభవ । యజమాన కాశ్యే
ష్వావిష్కృతబలోభవ । ఆభిదానతే ఉపక్షయతే శత్రవేనిశుష్టపథి స్య
గ్భూతబలోభవ । ఉక్తక్రమేణ యజమాన మనుగ్రహీతుం నిగ్రహీతుశ్చ
శత్రూచతుర్థివీ శేషశైర్గ్నింప్రోత్సాహయతి । హేఅగ్నే అజ్ఞనాది
గుణయక్తదేవేద్ధదేవైదీప్తమన్విద్ధమనునాపిదీప్త । ఏతచ్ఛపదవ్యయం ని
విద్భ్రాహ్మణేవ్యాఖ్యాతం । దేవేద్ధఇత్యాహ దేవాహ్యేతమైన్ద్రత । మన్వి
ద్ధఇత్యాహ మనుహ్యేతముత్తరోదేవేభ్యవిద్ధ ఇతి । మన్ద్రజిహ్వమద్రా
హ్మణహేతుజీహ్వయశ్యేతివిగ్రహః । కల్పః । ప్రవరం ప్రవియమాణ
మనుమస్త్రీయతే " అమర్త్యస్య తే హూతమూర్ధా న్నాజిఘర్షిరా
యస్సోషాయసుప్రజాస్త్యాయ సువీర్యాయ" ఇతి । హే హూతదేవా
నామాహ్వేతర్పణరహితస్య తవమూర్ధని ఆజిఘర్షి ఘృతాదికం త్రూర
యామి । కిమర్థం । యజమానస్యధనపుష్టిశోభనావత్య శోభనవీయార్థం ।
కల్పః । సోమమాఘార మాఘార్యమాణ మనుమస్త్రీయతే " మనోఽసి
ప్రజాపత్యం మనసామాభూతేనావిశ" ఇతి । హేసోవాఘారత్యం మ
నోఽసిప్రజాపతిసమృద్ధిచాసి । మనసాప్రజాపతిం ధ్యాయతా ధ్వయే
ణానిష్పద్యమానత్వాత్ । అత్రభూతశబ్దః ప్రజాపతిస్సప్తంయజ్ఞమాచష్టే ।
ప్రజాపత్యోయజ్ఞఇతి బ్రాహ్మణేనవ్యాఖ్యాస్యమానత్వాత్ । తేనభూతేన
ప్రజాపతిస్సప్తేనయజ్ఞేన సత్సాధ కేనమనసాచసహ హేసోవాఘార మాం

అవిశే. కల్పః । సృచ్యమాఘారమాఘార్యమాణసునుమ న్త్రయితే “వా
 గన్యైస్త్రిసపత్నీక్షయణీ వాచామేన్ద్రియేణావిశ” ఇతి । హే సుచ్యా
 ఘారత్వం వాగసివాచా మన్త్రముచ్చారయతాధ్వయైశ్చానిష్పద్యమా
 నత్వాత్ । కీదృశీవాక్ । వింద్రీ ఇంద్రీణవ్యాకృతత్వాత్ । తద్వైష్వరీవా
 యవగ్రహబ్రాహ్మణైసమామూతం । తామిన్ద్రోమధ్యతోఽవక్రమ్యవ్యా
 కరోదితి । సాచవాక్సపత్నీక్షయణీవైరిఘాతినీ । సుచ్యాఘారమన్త్రరూ
 పాయావాచ సృపత్నీఘాతీత్వం తద్బ్రాహ్మణేనసూచితం । అహుతితో
 యజ్ఞోయజ్ఞవతేరిత్యాహానార్యైశ్చితి । తాదృశ్యావాచా ఇన్ద్రోమస్తేనచ
 తురూదీంద్రియేణ సహహేసుచ్యాఘారమామూవిశ । కల్పః । ప్రయా
 జానామిష్టమనుమన్త్రయితే “వసన్తమృతూనాంప్రీణామిసమాప్రీతగ్నిప్రీ
 ణాతు । గ్రీష్మచృతూనాంప్రీణామిసమాప్రీతగ్నిప్రీణాతు । వర్షాఽఋతూ
 నాం ప్రీణామితామాప్రీతాగ్నిప్రీణస్తు । శరదమృతూనాం ప్రీణామి సా
 మాప్రీతాప్రీణాతు । హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామి తౌ మాప్రీతౌ
 ప్రీణీతాం” ఇతి । ఋతువాచకైర్వసంతాదిశబ్దై స్సమిద్యాగాది పంచప్ర
 యాజాభిమానిదేవతావత్స్యన్తే । తాంశ్చవసన్తాదీనహంతోషయామి । తే
 చ తుష్టామాంతోషయన్తుకల్పః । ఆజ్యభాగావిష్టావనుమన్త్రయితే “అ
 గ్నిషోమయోరహందేవయజ్యయాచతుష్టా న్భూయాసం” ఇతి । ఉత్త
 రాధేఽగ్నయే జుహూతిదక్షిణాధేఽసోమాయేతిశ్రవణాదగ్నిషోమా
 వాజ్యభాగాయోదేవౌతయోస్సంబంధినీ దేవయజ్యా సమన్త్రీకాజ్యభా
 గాపలుతిః తయా అధ్వయైశ్చానిష్పదితయా యజమానోఽహం చతుస్స
 పాటవయుక్తోభూయాసం । యుక్తంచైతత్ । చతుష్పీవా ఏతేయజ్ఞస్య
 యదాజ్యభాగావితిబ్రాహ్మణేచతుష్టేన నిరూపితత్వాత్ । కల్పః । అగ్ని
 మిష్టమనుమన్త్రయితే “అగ్నేరహందేవయజ్యయావాదోభూయాసం”
 ఇతి । దశేపూణమాసయో రాద్యస్య ప్రధానయాగస్యాగ్ని దేవ
 తా సచాన్నభక్షకః । అగ్నివైదేవానామన్నాద ఇతిశ్రుతేః । అతస్త

ద్యాగేనయజమానస్యా న్నాదత్వముచితం । కల్పః । ఉపాంశు యాజమి
 త్తమనుమన్త్రీయతే “దధిరస్యదభోభూయా సమముంచితేయం” ఇతి ।
 అముమిత్యత్రయం యజమానోద్వేష్టితం మనసా ధ్యాయతీతి । ఉపాంశు
 యాజస్య ప్రజాపతివిష్ణురగ్నీషామావావికల్పేనదేవతాః, హే ఉపాంశు
 యాజదేవ త్వందధిరసి । అస్మాభిద్వేద్యస్యత్వంహింసతోఽసి । త్వత్ప్ర
 సాదాదహంవైరిభిరహింసితోభూయాసం । అమంవైరిణంబభేయంమార
 యేయం । కల్పః । అగ్నీషామావిష్టా వనుమన్త్రీయతే “అగ్నీషో మయో
 రహం దేవయజ్యయా వృత్రహాభూయాసం” ఇతి । పాణమాస్యాం
 తృతీయయాగస్యాగ్నీషామా దేవతాతయోశ్చ వృత్రహత్వ నిమిత్తత్వం
 త్వష్టాహతపుత్రశత్యనువాకేప్రపంచితం । అతస్తద్ద్యాగేనయజమానస్యవై
 రిహన్తృత్వంయుక్తం । కల్పః । ఇన్ద్రాగ్నీ ఇష్టావనుమన్త్రీయతే “ఇం
 ద్రాగ్నీయోరహం దేవయజ్యయేంద్రియావ్యన్నాదోభూయాసం” ఇతి ।
 అమావాస్యాయాం అసోమయాజినస్సాన్నాన్యాభావే ద్వితీయ పురో
 డాశస్యఇంద్రాగ్నీ దేవతా । తత్రేంద్రానుగ్రహాద్యజమాన స్యేంద్రియో
 పేతత్వం అగ్న్యనుగ్రహాచ్ఛాన్నాదత్వం । కల్పః । ఇన్ద్రమిష్ట మనుమన్త్రీ
 యతే “ఇన్ద్రస్యాహం దేవయజ్యయేంద్రియావీ భూయాసం” ఇతి । సా
 న్నాయ్యస్యేన్ద్రోదేవతా । తత్ప్రసాదాద్యజమానస్యేంద్రియావిత్యం ।
 కల్పః । మహేన్ద్రమిష్టమనుమన్త్రీయతే “మహేన్ద్రస్యాహం దేవయ
 జ్యయాజేమానం మహిమానంగమేయం” ఇతి । కేహంచితస్సాన్యస్య
 మహేంద్రోదేవతా । తథాచామ్నాయతే “త్రయోవైగత్రీయః శుశ్రు
 వాన్ద్రామణీరాజస్యస్తేహంమహేంద్రోదేవతా” ఇతి । తత్రేంద్ర శబ్దార్థ
 ప్రయుక్త్యయజమానస్యజేతృత్వప్రాప్తిః । మహద్భుక్తాః ప్రయుక్త్యాది
 వ్రేశ్వర్యాదిగుణైర్ముహత్యప్రాప్తిః । కల్పః । స్విష్టకృత మిష్టమను మ
 న్త్రీయతే “అగ్నేస్సిస్విష్టకృతోఽహం దేవయజ్యయాయుష్మాన్యజ్ఞేన ప్రతి
 స్థాంగమేయం” ఇతి । కశ్చిదగ్నికేనచిన్నిమి త్తైనరుద్రనామధేయ మలభత,
 సచకచాచిద్దేవైరాహుత్యాత్మోపితగి పూర్వమిష్టానాం యాగానాం వైగు

ణ్యంపరిహృత్యస్విప్తకృత్వం కృతవాః । తథాచబ్రాహ్మణ మామ్నాయతే
 “ దైవావైయజ్ఞా మ్రద్రమన్తరాయన్త్రయజ్ఞమవిధ్యతం దేవా అభిసమ
 గచ్ఛన్త కల్పతాంసశ్చదమితి తెబ్రువన్స్విప్తం వైసశ్చదం భవిష్యతి యది
 ఋగ్ రాధయష్యామశ్చితత్స్విప్తకృతస్విప్తకృత్వం ” ఇతి । యదగ్నయే
 స్విప్తకృతేవద్యతిభాగధేయైవతద్రద్రగ్ సమర్థయతీతిచ । స్విప్తకృచ్ఛ
 జిస్యనిర్వచనంసాత్రామణ్యాం మైత్రావరుణప్రేషమన్త్రై విస్పష్టమా
 మ్నాయతే “ దేవోఅగ్ని స్విప్తకృద్దేవమిన్ద్రీమవధాన్యత్ । స్విప్తం కు
 ర్వన్స్విప్తకృత్స్విప్తమద్య కరోతునః ” ఇతి । తత్రాగ్నిశ్చైవార్థప్రయుక్తం
 యజమానస్యాయుష్కర్తవ్యం । అతఏవమన్త్రైన్తరషేవమామ్నాయతే “ అ
 గ్నిరాయుష్మాన్తననస్సతిభిరాయుష్మాన్తైనత్వాయుషాయుష్కర్తంకరోమి ”
 ఇతి । స్విప్తకృచ్ఛవైధాన్య ప్రయుక్త్యా యజ్ఞప్రతిష్ఠాప్రాప్తిః । యదాయ
 మగ్నిస్విప్తంకరోతి తదాయజమానస్సగుణైసంపూర్ణైసయజ్ఞేనప్రతిష్ఠాం
 ఫలప్రాప్తిం లభతే ॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥

“ ఘృతోఽసీతిత్రిభిర్నైస్త్రిసరిధిత్రయమన్త్రైణమ్ ।
 యునాగ్నియోగఇన్ధానాస్సమిధోరనుమన్త్రైణమ్ ॥
 యన్తైహవిర్నైస్త్రియైతభూతిభిఃస్థాపయేద్ధవిః ।
 ఉచ్ఛ్చష్టానైస్త్రియై తేర్థమమర్త్యప్రవరంతథా ॥
 స్రావాఘారంమమోఽసీతిస్రచ్చాఘారంతువాగితి ।
 వసంతపంచభిర్నైస్త్రి సప్రయాజానాంచమన్త్రైణమ్ ॥
 అగ్నిషామేత్యాజ్యభాగావగ్నేరిత్యగ్నియాజకమ్ ।
 దధీత్యుపాంశుయాజాఖ్యంస్పష్టమగ్నిపంచకమ్ ॥
 అనువాకేద్వితీయేఽస్త్రిన్త్రైస్త్వజ్విన్త్రైశ్చితగతాః ” ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

॥ పంచమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేఽతితం ॥
 “ స్యాద్వసంతాదిమన్త్రాణాంక్రమోనోవాగ్యవర్ణవేత్ ।
 శాఖాన్తరేవ్యత్యయేననక్రమోనియతోఽత్రహి ॥

దశఽపూర్ణమాసయోర్యాజమానకాణ్డే ప్రయాజాను మస్త్రీ
 ణమస్త్రీ* ఆహ్నుతాః । వసస్తమృతూనాంప్రీణామీగ్రీష్మన్మృతూనాం
 ప్రీణామీత్యాదయః । తేషాంనియతక్రమోఽభ్యుపగస్తవ్యః, † అన్యేష్వా
 గ్నేయోపాంశుయాజాద్యనుమస్త్రీణమస్త్రైసునియతక్రమదర్శనేనాత్రా
 పిక్రమనియసుస్య బుద్ధిస్థత్వా దితిచేద్యైవం । అత్రనియామకా భావాత్ ।
 సతావదత్రపాఠానియామకః, వసస్తగ్రీష్మవర్షాశరద్ధేనుస్తమస్త్రీణా
 మనేనక్రమేణ తైత్తిరీయశాఖాయాం పఠితానాంశాఖాస్తరేవ్యత్యయేన
 పాఠదశఽనాత్ । నాత్రయవాగూపాకవదధోఽనియామకః । వసస్తమ
 స్త్రైణయస్యకస్యచిత్ప్రియాజస్యానుమస్త్రీణైఃప్యనుపవత్య భావాత్ । నా
 వ్యత్రలిక్టంనియామకం, వసంతమంత్రై సమిద్యాగైకవిషయస్య విశేషసా
 మర్థ్యస్యాదశఽనాత్ । తస్మాదత్రనాపినియతక్రమః ।

॥ తృతీయాధ్యాయస్యతృతీయపాదేచిన్దితం ॥

“ఉపాంశుయజనేనాజ్ఞందద్ధిమంత్రోగతోఽభవా ।

సాధారణత్వాల్లిక్టోదేమానాభావాదనర్హతా ॥

మంత్రాణాంకర్మణాంచాత్రక్రమేణమానమీద్యతే ।

ప్రక్రియావత్క్రమోమాసంయధాసంఖ్యంతతోఽజ్ఞతా ॥

క్రమస్సమానదేశత్వంపాఠాదధాచ్యపాఠతః ।

యధాసంఖ్యంసన్నిధిశ్చయధాసంఖ్యముదాహృతమ్ ॥

శుద్ధధ్వమితిసాన్నాయ్యపాత్రాంగంసన్నిధైర్కృతమ్ ॥

వశుధమోఽర్థసాదేశ్యాదగ్నిహోమీయగోభవేత్” ఇతి ।

దశఽపూర్ణమాసయోర్యాజమానమంత్రకాండే కశ్చిన్తంత్ర ఆ
 మ్నాయతే, “దద్ధిరస్యదద్ధోగూయాసనుముందభేయం” ఇతి । అస్యను
 స్త్రీసోపాంశుయాజాక్లతాయాం శ్రుతివాక్యే సవిద్యేతే । బ్రాహ్మణే

* అనియతా ఇతితై ।

† అన్యేష్వగ్నేమియోపాంశు ఇతితై ।

* వినియోగమామూయ అధాంతరేణాన్యైవామూతత్వాత్ । ఏత
యావైదభ్యాదేవా అనురానదభువన్ తయైవ భ్రాతృవ్యం దభోక్షీతి
బ్రాహ్మణం దభిర్మాతృకమాయుధం । ఆగ్నేయాగ్నిషోమీ యయోరప్య
నిష్ఠనివారకత్వాత్ లింగంసాధారణం ప్రకరణంచ త్రయాణామేకమేవ,
తతోమానాభావాదయం మంత్రోసోపాంశుయాజాగ్నిమితప్రాప్తైబ్రా
మః । ఆధ్వయేవకాండే ఆగ్నేయోపాంశుయాజాగ్నిషోమీయకమా
ణిక్రమేణామూతాని । యాజమానేచకాండే తద్విషయమంత్రాగిక్రమే
ణామూతాః “ అగ్నేరహందేవయజ్యయాన్నాదోభూయాసం దభిరస్య
దభ్యోభూయాసమముందభేయం । అగ్నిషోమయోరహందేవయజ్యయాచ
తుష్టాన్భూయాసం । అగ్నిషోమయోరహందేవయజ్యయా వృత్రహోభూ
యాసం ” ఇతి । తత్రయథావాక్యద్వయానుసంధానసంపన్నం ప్రకరణంవృ
తక్ప్రమాణంతథాప్రకరణద్వయానుసంధానసంపన్నగిక్రమగతుమానం
స్యాత్ । సచాస్యప్రకరణేఽన్తర్భావోద్వయో వాక్యయోరివ ప్రకరణ
యోరేకవాక్యత్వాభావాత్ । తస్మాత్ మంత్రక్రమప్రమాణేన మధ్యవర్తి
న ఉపాంశుయాజస్యమధ్యవర్తిమంత్రోగం । సమానదేశత్వం క్రమఇతి
క్రమస్యస్వరూపం । తచ్ఛబ్దవిధం । పారకృతమర్థకృతశ్చ । తత్రపారకృత
మపిద్వివిధం । యథాసంఖ్యంసన్నిధిశ్చేతి । తయోరాద్యస్య ద్విమంత్ర ఉ
పాంశూదాహరణం । శున్దధ్వంబైవ్యాయకర్తృణిత్వయం మంత్రశ్శోధనీ
యేషువస్తుషుసాధారణోభాసతే । తత్రసాన్నాయ్య పాత్రాణి కుమ్భిశా
ఖాపవిత్రాదీని అనన్తరేషుమాతరిశ్చన ఇత్యాదిమంత్రేషుఅవభాసన్తఇతి
సన్నిధినా తత్పత్రప్రోక్షణే శున్దధ్వమితమంత్రోవినియుజ్యతే । అనుష్ఠాన
సాదేశ్యాత్ పశుధమాణా మగ్నిషోమీయాంగత్వం । తదేవం క్రమస్య
త్రైవిధ్యంత్రప్రవ్యం ॥ * ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
మకాండే పంచప్రపారకే ద్వితీయోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నిమామరహితాత్పాతుసవితాః ఘశగ్ సావ్యోమే. వీధూరేఽరా
తీయతి తమే తేన జేషగ్ సుహవపవణవణపహీమాన్భద్రాస్తుర్యాగ్ ఆభ్య
హి మామనువ్రతాన్యశీమాణి మృత్వమిడ పహ్యదిత పహి సరస్వ
త్యేహి రస్తిరసి రమతరసి సూనర్యసి జుష్టే జుష్టిం తేఽశీయోష హూ
త ఉపహవం॥ ౧॥

తేఽశీయ సామే సత్యాశీరస్య యజ్ఞస్యభూయా దరేడతా మనసా
తచ్ఛకేయం యజ్ఞాదివగ్ రోహతు యజ్ఞా దివంగచ్ఛతు యోదేవయా
నృపథాస్తేన యజ్ఞా దేవాగ్ ఆప్యేత్వస్మాస్విష్టేశ్చిత్రియం దధాత్వ
స్మావ్రాయ ఉతయజ్ఞాస్సచన్తామస్మామ సన్త్యాశిషస్సానస్య ప్రియా సుప్ర
తూర్తిర్నఘానీ జుష్టిరసి జుషస్వన్ జుష్టానః॥ ౨॥

అసిజుష్టిం తే గమేయం మనో జ్యోతిర్జాషతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం
యజ్ఞగ్ సమిమందధాతుబృహస్పతి స్తనుతామిమన్వోవిశ్వేదేవా ఇహమా
దయన్తాం । బ్రహ్మపిన్వస్త్వ దదతో మే మాతౌయి కుర్వతోమే మోషద
సప్తగ్రిజాపతేభాఃగౌఽసూర్యజస్త్వా పయస్వా న్నాణాప్తానా మే
పాహి సమానవ్యానామే పాహ్యదానవ్యానా మే పాహ్యక్షితోఽస్యక్షే
త్యైత్వామామేత్యేహి అముత్రాముష్మిన్తోకే॥ ౩॥

ఉపహవంజుష్టానస్తావప్య॥ ౩॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండే షష్టప్రపాఠకే తృతియా
౭మవాకః ॥ * ॥

అథ భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే హవిరనుమంత్రము క్తం । తృతీయానువాకే భ
 త్యస్యేడాదిభాగస్యానుమంత్రముచ్యతే । కల్పః । ప్రాశితేఽవదీయ
 మానేజవతి “అగ్నిమామరిష్టాత్పాతుసవితాఽఘశగ్ సాత్” ఇతి । మ
 న్త్రైవైకత్వేన క్రియావైకత్వేన వాయదరిష్టం తద్దరిష్టం తస్మాద్దరిష్టాదగ్ని
 మాం పాతు । అఘశంసాత్పాపగుచేరసురాదే సవితా మాం పాతు ।
 కల్పః । యజమానభాగే “యోమెఽన్తి దూరేరాతీయతితమేతేనజేషం”
 ఇతి । అవదీయమానే జవతీతిశేషః । యోరాక్షసాదిః మమాన్తికేమా
 రేవా అరాతీయతి శత్రుత్వమిచ్ఛతి తింరాక్షసాదిమేతేనయజమానభాగే
 న జేషం జయేయం । కల్పః । ఇడామవదీయమానామనుమంత్రయితే । సు
 రూపవషాదిర్మఘానీత్యంతఃసురూపేతిమన్త్యాదిః । మఘానీతిమన్త్యా
 పారస్తు । “సురూపవషావర్ణవపీమా భద్రాస్తుర్యాగ్ అభ్యేహి మా
 మనువ్రతాన్యశీషాణి హృథ్విమిడపహ్యదిత ఏహిసరస్వత్యేహి రన్తిర
 సి రమతిరసి సూనర్యసి జుష్టేజుష్టింతే ౭శీయో పహూత ఉపహవంతే
 ౭శీయ సామేసత్వా ౭శీరస్యజ్జప్యభూయా దరేడతామనసాతచ్ఛకే
 యంయజ్ఞోదివగ్ రోహతుయజ్ఞోదివంగచ్ఛతు యోదేవయానః పథాస్తేన
 యజ్ఞోదేవాగ్ అప్యేత్వస్వాస్విన్ద్రాగ్నియం దధాత్వస్త్వా రాయ ఉత
 యజ్ఞాః సచవ్రామస్తాసుసవ్త్వాశిషః సానగ్రిసియాసు వ్రతూతిమఘా
 నీ” ఇతి । గోశరీరధారిణ్యాఇడాభ్యాయా దేవతాయాః సమ్బాధనం సు
 రూపవర్ణవణి ఇతి । శృంగపుచ్చాదికంరూపం । వషాంవృష్టిః । వర్ణః శుక్ల
 కృష్ణకపిలత్వాదిః । శోభానూపవషావణ్ణా యస్యాస్సాతధోక్తా । శృంగా
 దీనామతిదీఘత్వ వక్రత్వాద్దిపరిహారేణ దశానియత్సంరూపస్యశోభన
 త్వం । వర్షంద్వివిధం ఉదకరూపం ఘృతరూపంచ । తత్రేడా స్వకీయా
 త్పదాత్ ఘృతంవషాతి । తథాచమంత్రీ అమ్నాయతే “ఇడాయాప
 దే ఘృతవతిస్వాహా” ఇతి “మానవీఘృతపదీమైత్రావరుణీ” ఇతి “ఇడా

యాపదం ఘృతవచ్చాచరం" ఇతిచ । తథాబ్రాహ్మణమప్యమ్నాయ
 తె "సాయత్రయత్రస్యక్రామతతో ఘృతమవీడ్యతతస్సాద్భుత పద్యవ్య
 తే" ఇతి "వృష్టిర్వా ఇడావృష్ట్యైనిక్రమణే ఘృతంప్రజాః సంజీవస్తీః
 పిబన్తి" ఇతిచ । తదిదంఘృతరూపత్వం వర్షాస్య శోభనత్వం । కబుర
 దినజీర్ణాత్పరిహారేణ విస్పృష్టం శుక్లకృష్ణకపిలత్వాదికంవర్ణస్యశోభన
 త్వం । తథావిధేహ ఇడే ఇమా అస్వదీయా భద్రా శాస్త్రాక్ర
 యజ్ఞసాధనసమన్వితా దుర్యా యజ్ఞగృహా ప్రత్యాగచ్ఛ । గృహా
 వై దుర్యాఇతిహిశ్రూయతే । కిచ్చమామభిలక్ష్యఅనువ్రతాలస్త్రియజ్ఞవ్ర
 తే అనుకూలాసతీ ఏహి అగచ్ఛ । ఉశబ్జః సముచ్చయే । హే ఇడావిశే
 షాయూయం అస్వదీయాని శిరాంసినిమృద్వం నితరాంస్నేహ పూర్వకా
 ఘ్రాణాదినాశోధయద్వం । తపవేడా విశేషాః ఇడాదిభిః సూనయాన్తైః
 పడ్భినామవిశేషైః స్పష్టిక్రియన్తే । ఇడాదీనాంగోనామవిశేషత్వం స
 ప్రమకాణ్డసమామ్నాతం "ఇడేరన్తైదితే" సరస్వతిప్రియే ప్రియసిమ
 హి విశ్రుత్యేతాని తె అఘ్నియేనామాని" (సంకాం-౧||ప్ర-౬||అ-౩) ఇతి
 ప్రతేషాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్ రమత్యాదికమపిద్రష్టవ్యం । హే జుష్టైప్రియ
 సేవ్యేవాతేజుష్టింత్వదీయాంప్రితింఅశీయ ప్రాప్నుయాం । హే ఉపహూ
 తె ఇడే ఏహి త్యేవమాగమనాయాస్తాభిరనుజ్ఞాతే అహమపిత ఉపహవం
 త్వదీయామనుజ్ఞాంఅశీయప్రాప్నుయాం । అస్యయజ్ఞస్యయమూశీఃస
 లప్రార్థనా సామే సత్యాభూయాత్ । అరేడతాఅనాదరమకుర్వతామన
 సాతత్ఫలం సాధయితుం శకేయం త్వత్ప్రసాదాచ్ఛక్తోభూయాసం । మ
 యానుష్ఠితోఽయంయజ్ఞః నిశ్చేదీమివక్రమేణ దివమూరోహతు । కేనాపి
 వైకల్యప్రతిబంధేనభ్రంశోయజ్ఞస్యానారోహణం భ్రంశాభావేతు యజ్ఞఆ
 రోహత్యేవ । ఆరుహ్యవయస్యాందివియజ్ఞహవిర్భాజోదేవానివసంతితాం
 దివంస్వర్గప్రదేశవిశేషంగచ్ఛతు । తస్మిన్ప్రదేశేగత్వాసభాయాముపవిష్టా*

దేవాయేనమార్గేణ హరిర్భజనశాలాంగచ్ఛతి తేనైవమార్గేణాయం య
 జ్ఞోయజ్ఞ సంబంధంచావిదేవానప్యేతు ప్రాప్నోతు తేనయజ్ఞేన తుష్టతి
 వ్రాతా అస్మాస్విద్ద్రియం యజ్ఞాన్తగానుష్ఠానాయ చతురాదిపాటవం ద
 ధాతు స్థాపయతు । తాదృశానస్త్వా రామోయజ్ఞ సాధనాని ధనానియ
 జ్ఞా ఉతకరివ్యమాణాయజ్ఞా అపినచన్తాంఆశ్రయన్తాం । ఆశేషః తద్వజ్ఞఫ
 లాన్యస్త్వాసునన్తు । సా తాదృశీ త్వంసోస్త్వా ప్రతిసుప్రతూర్తిః సుప్తు
 ప్రకషేణశత్రూణాం హింసికా మఘానీఘనవతీచభవః కల్పః । అవా
 న్తరేడాం ప్రాశ్యమానామనుమన్త్రీయతే “ జుష్టిరసి జుషస్వ నోజుష్టా
 నోఽసిజుష్టిం తేగమేయం ” ఇతి । హే అవాన్తరేడేత్వంజుష్టిరసిప్రీతి రూ
 పాసి । సోఅస్త్వాజుషస్వప్రీతయ । సోఅస్త్వాభిజుష్టాసి సేవితాసి ।
 తేజుష్టింత్యదీయాంప్రీతిం గమేయం ప్రాప్నుయామ్కల్పః । అన్తర్వేద్య
 ధ్విర్భాజాయతే “ మనోజ్యోతిర్జాషతామాజ్యంవిచ్ఛిన్నంయజ్ఞగోసమిమం
 దధాతుబృహస్పతిస్తనతామిమం నోవిశ్వే దేవాభిహ మాదయన్తాం ”
 ఇతి । మనోజ్యోతిఃమననీయోఽయమగ్నిః తత్తదాహుతి ష్వాజ్యం సేవ
 తాం । కేనాపివైకలేనవిచ్ఛిన్న మిమంయజ్ఞంవైకల్యపరిహారేణ సన్దధా
 తు । బృహస్పతిస్త్వయమేవసోఅన్త్యదీయమిమంయజ్ఞం తనతాం । విశ్వే
 దేవాభిహయజ్ఞేమాదయన్తాంత్యవృన్తు । కల్పః । బహిర్జాషదం పురోడాశ
 మనుమన్త్రీయతే “ బ్రధపిన్వస్వదనతోమమాత్యోయకుర్వతో మేమో
 పదసత్ ” ఇతి । యజ్ఞపురుషవాచీబ్రధ్నశబ్దః । యజ్ఞోవైబ్రధ్న ఇతిశ్రుతేః ।
 హేబ్రధ్నపిన్వస్వఅస్త్వా ఋత్విజశ్చప్రీతయ । దదతోధనం ప్రయచ్ఛతో
 మమదేయంధనం మాక్షీయతాం । అపితు ఉపవీయతాం । యాగం కు
 ర్వతోమమసామర్థ్యం మోపదసత్ మోపక్షీయతాం । అపితుపునఃపునర్వ
 ధతాం । కల్పః । అధాన్వాహాయంవచతి తమన్తర్వేద్యాసన్న మభి
 మన్త్రీయతే “ ప్రజాపతే భాగోఽసూర్యజస్వా పయస్వాప్రా
 ణాపానౌ మేపాహిసమానవ్యానౌమేపాహ్యుదానవ్యానౌమేపాహ్యుక్షీ

తోఽస్యక్షిత్యైత్వామామేత్యేషా అముత్రాముష్టికాలోకే” ఇతి । యద్య
 వ్యన్యాహర్య ఋత్విజాంభాగస్తథాపి తేన ప్రజాపతేః పరితోషాత్ త
 ద్భాగత్వమవిరుద్ధం । సచభాగఙ్గోజస్వా బలవా తస్మిన్బిసాం బలప్ర
 దత్వాత్ । పయస్వా క్షీరవత్స్వదుతమః, యద్వాక్షీరే పచ్యమాన
 త్వాత్పయస్వత్త్వం । అతపవక్షీరేభవతీత్యేకే ఇతిసూత్రకారకహ ।
 హేఅన్యాహర్య స త్వం శరీరగతా ప్రాణాదివాయుభేదాపాసిపక
 పవవాయుః శరీరగతస్థానభేదాత్ కార్యభేదాచ్చప్రాణాది నామభిభేద్య
 తే, స్థానభేదఃకైశ్చిదుక్తః ।

“హృదిప్రాణానుదేహసస్సమానోవాభిసంస్థితః ।

ఉదానగ్గికంఠదేశస్థోవ్యానస్సర్వశరీరగః” ॥ఇతి॥

ఉచ్చాస్యస్యశ్శ్వాసోప్రాణవ్యాపారః । మలమూత్రయోరథః పా
 తనమపానవ్యాపారః । భుక్తస్యాన్నరసస్యశరీరే సామ్యేననయనంసమా
 నవ్యాపారః । ఉద్ధారహితాకూదిగుదానవ్యాపారః । కృత్వాన్నసశరీరనాడీ
 ము వ్యాప్యప్రాణాపానవృత్త్యోః సన్నికాలే శరీరస్య బలప్రదానం వ్యాన
 వ్యాపారః । అతపవచస్యోగా ఆమనన్తి “యదైవప్రాణితిసప్రాణాయద
 పాణితిసోఽపానః । అథ యస్య ప్రాణాపానయోస్సన్నిస్సవ్యానోయోవ్యా
 న సానవాక్ తస్మాదప్రాణన్నన పానా వాచమభి వ్యాహరతి । అతో
 యాస్యన్యానివీర్యవన్దికర్మాణి యథాగేమన్తనమాజేః సరణందృఢస్య
 ధనుష ఆయమన మప్రాణన్ననపానగ్ స్తానికరోతి” (ఛా । ౩|ప్ర ౩|ఖం)
 ఇతి । ఏవం బహువిధవ్యాపారహేతుత్వాత్ ప్రాధాన్యం ద్యోతయితుం
 వ్యానస్యద్విరుక్తిః । యద్వానాగకూర్మకృకరాది వాయువిశేషాణామత్రా
 న్తర్కావమభిప్రేత్యాపిపునరుక్తిః । హే అన్యా హర్యత్వమక్షితోఽసిఅప
 రిమితోఽసి ఇతిబ్రాహ్మణం దక్షిణాగ్నావన్యాహర్యంమహాన్త మపరిమి
 తమోదనం పచకీతిసూత్రకారశ్చ । తస్మాత్పరలోకే ఽప్యక్షిత్యై త్వా
 త్వాందదామీతిశేషః । తేనాభిప్రాయేణదీయమానత్వాద ముత్రపరలో
 కే మేనుమభాగాయ మామేష్టాః క్షయమాప్రాప్నుహి । తస్మాత్ అ
 హమప్యప్తికాలోకే త్వాంయథేచ్ఛమనుభవామీతిశేషః ।

॥ అత్రవినియోగసజ్జహః ॥

“ అగ్నిసప్రాశిత్రావదానంయోమేఽన్తిస్వామిభాగదం ।

ఇడాద్వయంసురూపేతిజుష్టిరిత్యనుమన్త్రయేత్ ॥

మనోఽగ్నిర్వాజానంబ్రహ్మపురోడాశంప్రజాపతేః ।

అన్వాహోద్యంమన్త్రయేతమన్త్రాస్సప్రైహవణితాః” ॥ ఇతి ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుః సంహితాభాష్యే ప్ర
ధమకాండే షష్ఠప్రపాఠకే తృతీయానువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

ఋగ్వేదసం దేవయజ్ఞయా ప్రజావాక్ భూయాసం నరాశగ్ స
స్వాహం దేవయజ్ఞయా పశుమాక్ భూయాస మగ్నై స్పృష్టకృతౌహం
దేవయజ్ఞయా యష్వాక్ యజ్ఞేనప్రతిస్థాం గమయమగ్నైరహ ముజ్జతి మ
నూజ్జేత్ సోమస్వాహ ముజ్జతి మనూజ్జేత్ మగ్నై రహముజ్జతి మనూజ్జే
త్ మగ్నీషామయో రహముజ్జతి మనూజ్జేత్ మిదగ్నియోరహ ముజ్జతి
మనూజ్జేత్ మిన్త్రస్వాహం ॥ ౧ ॥

ఉజ్జతి మనూజ్జేత్ మహాన్త్రస్వాహముజ్జతి మనూజ్జేత్ మగ్నై స్పృ
ష్టకృతౌహ ముజ్జతి మనూజ్జేత్ । వాజస్యమాప్రసవేనోన్త్రాభేణోదగ్ర
భీత్ । అథాపత్యాగ్ ఇన్ద్రోమే నిగ్రాభేణాధరాగ్ అకః । ఉన్త్రాభ
చ్చ నిగ్రాభచ్చ బ్రహ్మదేవా అవీవృథా । అథాపత్యా నిద్రాగ్నిమే
విషూచీనాక్ వ్యస్యతామ్ । ఏమా అగ్నన్తాశిషా దోహకామా ఇన్ద్ర
వన్తః ॥ ౨ ॥

వనామహేధుక్షీ మహి ప్రజామిషం । రోహితేన త్వా గ్ని దేవ
తాం గమయతు హరిభ్యాం త్వేన్ద్రో దేవతాం గమయ త్వే తశేన త్వా సూ
ర్యో దేవతాం గమయతు । వితేముఞ్చామి రశనా విరశ్శీకా వియోక్తా
యానిపరి చ ర్త నాని । ధత్తాదస్తాసుద్రవిణం యచ్చ భద్రం ప్రణో బ్రూ
తాహ్మగధా దేవతాసు । విష్ణోః శంయోరహం దేవయజ్యయా యజ్ఞేన
ప్రతిష్ఠాం గమయగ్ సోమస్యాహం దేవయజ్యయా॥౩॥

సురేతా రేతో ధిషీయత్వష్టరహం దేవయజ్యయా పశూనాగ్ రూ
పంపుషేయం । దేవానాం పత్నిరగ్నిగృహపతియజ్ఞస్యమిధుసంతయో
రహం దేవయజ్యయా మిధునేన ప్రభూయాసం । వైదోఽసి విత్తిరసి విదే
య కర్షాసి క్త రుణ మసి క్రియాసగ్ సనిరసి సనితాసి సనేయం ఘృ
తవస్తంకులాయినగ్ రాయస్పషగ్ సహస్రిణం వేదోదదాతువాజినం॥౪॥

ఇష్టస్యాహమిష్టేన స్తోమస్యాహం దేవయజ్యయా చతు శ్చ
త్వారిగ్ శచ్చ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండై పవ్యప్రపాఠకే చతు
ర్థోఽనువాకః॥*

అథభాష్యమ్.

తృతీయేభక్త్యన్యేడాదిభాగస్యానుమన్త్రణముక్తం । చతుర్థే శేషా
హుతిగా అనూయాజాదీనా మినుమన్త్రణముచ్యతే । కల్పః । అనూయా
జానామిష్టమనుమన్త్రీయతే “ బహిషోఽహం దేవయజ్యయా ప్రజా
వాణా భూయాసం సరాశగ్ సస్యాహం దేవయజ్యయాపశుమాణా భూ
యాస మగ్నేస్సిష్టకృతోఽహం దేవయజ్యయా యుష్మాకాయజ్ఞేన ప్రతి
ష్ఠాంగమయం ” ఇతి । బహిషానరాశం సస్విష్టకృచ్ఛద్వా అనూయా

జ దేవానా మగ్నివిశేషాణాం వాచకాః । బహిర్నరాశంస యాగా
భ్యాం ప్రజాపతిగి క్రమేణప్రజాగి పశుంశ్చసనర్జేతి యజమానస్య తత్త
త్పార్థినాయుక్తా । స్విప్రకృత్తన్రస్త్వ వ్యాఖ్యాతః । కల్పః । అథయత్ర
హూతురభి జానాతి అగ్నిరిదం హవిరజుష తేతి తద్యజమాన ముజ్జితిం వా
చయతి “అగ్నే రహముజ్జితి మనూజ్జైషగ్ సోమస్యాహ ముజ్జితి మనూ
జ్జైషమగ్నై రహ ముజ్జితి మనూజ్జైష మగ్నిహ మయోరహ ముజ్జితి మ
నూజ్జైష మిద్వాగ్నియోరహముజ్జితి మనూజ్జైష మిన్రస్యాహ ముజ్జితి
మనూజ్జైషం మహేన్రస్యాహ ముజ్జితి మనూజ్జైష మగ్నై స్విప్రకృతౌ
౭హముజ్జితి వమూజ్జైషం” ఇతి । యస్మి నాగ్రలేహూతాసూక్తవాకం
పఠన్ అగ్నిరిదం హవిరజుషతావీ వృధతమహూజ్యాయో ౭కృతేత్యా
దీనిత తద్దేవతాస్సారకాణివాక్యానిపఠతస్త్రికాళే౭ధ్వర్య ర్యజమానం
తత్తద్దేవతావిషయాని ఉజ్జితివాక్యానివాచయేత్ । అమావాస్యాయాం
పౌణ్ణమాస్యాంవాయాంయాండేవతాయజతి తదిప్రమనతిక్రమ్య తదను
సారేణసూక్తవాక భాగా ఉజ్జితి భాగాశ్చ స్రయోక్తవ్యాః । పాఠస్తు
“అగ్నే రహముజ్జితిం అనూజ్జైషం” ఇతి । ఆజ్యభాగదేవో౭గ్నిహవిః సేవి
త్వాతేనహవిపాపుష్టోయజ్జవిరోధినో౭ సురాదీ నభిభవ న్నుతగ్రాప్తం *
జయంప్రాప్తవాన్ । తదీయాంతాముజ్జితమనుయజమానో౭హం పాపహ
పంవై రిణ మభిభవన్నుతగ్రాప్తంజయంప్రాప్తో౭స్మి । ఏవంసర్వత్రయోజ్యం
కల్పః । ౧ వాజవతీభ్యాం వ్యూహత్యుభౌ వాజవత్యౌజపేత్ । వాజశబ్దో౭స్తి
యయోఋచోస్తైఋచౌవాజవత్యౌతయోఋచోయజమానేన జప్య
మానయోరధ్వర్యజుఃపూప భృతౌ ద్వైశ్చచౌవ్యూహేత్ పరస్పరవి
పర్యాసేనా పసారయేత్ । తత్ప్రకార స్త్వస్త్వాభిరాధ్వర్యవకాజ్జేదశి
తః । పాఠస్తు “వాజస్యమా ప్రసవేనోద్గ్రాభేణాదగ్రభీత్ । అధాసప
త్నాగ్ ఇన్ద్రోమేనిగ్రాభేణాధరాగ్ అకః । ఉగ్రోభిఞ్చనిగ్రాభిఞ్చ బ్ర

* యజ్ఞం-ఇత్యాంధ్రదేశీయపుస్తకే ।

౧ ఉక్తంవాజవతోవ్యూహానం-ఇతికాశీ ।

హ్మదేనా అవీవృథా । అధాసపత్నానిస్త్రాగ్ని మేవిషూచీనాః వ్యస్య
తాం” ఇతి । ఇన్ద్రోవాజస్యాన్నస్య ప్రసూతినిమి తైనస్త్రిపణ్డర్ష్య హ
ణేన మాముదగ్రభీత్ ఉతగ్రహణంప్రాపితవాః । అథస్రుచోస్యకాః కేణ
మమసపత్నా అధరాన్యకృతాఃఅకరోత్ । దేవాబ్రహ్మ పరివృథం
స్రుచోరుద్ధ్రాహనిగ్రాహయాపంకర్తద్వయంఅవర్థయన్ । అథేస్త్రాగ్నిఃమ
సపత్నాఃపిషూచీనాః సర్వత్య పలాయమానాఃవ్యస్య తాంపనాశయే
తాం । కల్పః । అథయత్ర హేమాతురభిజానాతి ఆతాస్తేఽయం యజమా
నోఽనావీతి తద్యజమానం యజ్ఞస్యదోహంవాచయతి “ ఏమా అగ్న్యన్నా
శిషోదోహాకామా ఇన్ద్రోవన్ద్రావనామహే ధుక్షీమహి ప్రజామిషం” ఇతి ।
యస్త్రినాగ్రలేహూతాసూక్తవాకం పఠన్నాశాస్తే ఽయం యజమానో
సావిత్యాదివాక్య ముచ్చారయతి తస్త్రినాగ్రలేధ్వర్యుః యజమానం ఏమా
అగ్న్యన్నిత్యాదియజ్ఞదోహమంత్రం వాచయతి । సూక్తవాకే ఆయురాశా
స్తేసుప్రజా స్త్యనూశాస్త్రాత్పాదయః ఆయురాద్యాశిషఃసమామ్నాతాః ।
ఇమా ఆశిషః అగ్న్యేమాం ప్రత్యాగచ్ఛన్తు । వయ మప్యాయురాదిదో
హం కామయమానా స్తేఘ్నలప్రదేనేంద్రేణ యుక్తత్వాదిన్ద్రోవన్తః తమి
న్ద్రోవనామహే భజామహే । తేనభజనేనపుప్రపాత్రాదిప్రజామిషం ఇ
ప్యమాణ మన్నాయురాదికం ధుక్షీమహి । కామధేనుసద్యశీ మిన్ద్రోదేవ
తామహ్యస్త । కల్పః । ప్రస్తరంప్రహీయమాణమనుమన్త్రీయతే “ గో
హితేనత్వాగ్ని దేవతాంగమయతు హరిభ్యాం త్వేన్ద్రోదేవతాం గమ
యత్వేతశేనత్వాసూర్యో దేవతాంగమయతు” ఇతి । గోహితహర్యేతశ
శబ్దాన్నిన్ద్రోసూర్యాణామశ్వానభిదధతే । హేప్రస్తరతైరత్వైరగాన్య
దయస్త్యాంసూక్తవాకోక్తాం తాంతాం దేవతాంగమయన్తు । కల్పః । పరిధీ
విముచ్యమానాననుమన్త్రీయతే “ వితేముఖ్యామిరశ నావిరశ్చి వియో
క్త్రాయానిపరివర్తనాని । ధత్తాదస్త్యానుద్రవిణం యచ్చభద్రం ప్రణో బ్రూ
తాద్భాగధాః దేవతాసు” ఇతి । లోకేహ్యేరురుషురా గోహణీయ మ
శ్వంరశనాదిభిః సర్వతోబధ్నతి । తత్రరశనాశబ్దేన పలాయనదాధ్యాయ

ఉదరేబధ్యమానాతన్తుసుయీ చర్మమయీ వాకఃకౌభిధీయతే । రశ్మి
 శబ్దైస అశ్వముఖేసంలగ్నో హస్తేనాశ్వనియమనాధోఽ రజ్జవిశేషఉచ్య
 తే।యోక్తశబ్దేనాశ్వంస్తవ్యేబద్ధముపయుక్తోరజ్జవిశేషః । పలాయనస్య
 పురతః పృథ్వతశ్చాపసరణం వారయితుమురగిపుచ్చాదౌబద్ధసౌపయుక్తార
 జ్జవిశేషః పరిచర్తనశబ్దేమోచ్యంతే। అశ్వపదగ్నేగపరిధయో రశనాది
 స్థానీయాః । హే అగ్నే తవబద్ధన హేతుః పరిధిరూపాః రశనాదీ
 విముఞ్చామి । తద్విమోకేన సంతుప్తస్త్వం అస్మాసు ద్రవిణం ధేహి ।
 యచ్చాప్య గృధ్ర మన్నపానాదికం తదప్యస్మాసుధేహి । అస్తదీయహవి
 ర్భుతుదేవతాసు భాగధాహవిగ్ ప్రదాః అస్మాకప్రకషేణబ్రూహి ।
 కల్పః । శంయువాక ముక్త మనుమన్త్రీయతే “ విష్ణో శ్శంయోరహం
 దేవయజ్ఞయాయజ్ఞైసప్రతిస్థాంగమేయం” ఇతి । శంయుశబ్దః సుఖమిశ్రం
 బృహస్పతిపుత్రంబ్రూతే । తేనశంయుంబాహాన్మృత్యుమితిబ్రాహ్మణోక్తైః ।
 సచబహుముకార్యేషు వ్యాపువక్ విష్ణురిత్యుచ్యతే । తస్యపరితోషహే
 తుత్వాత్ పరిధిప్రహరణం తదీయాదేవయజ్ఞాతయాయజమానోహంకృ
 త్నయజ్ఞైసనిష్పన్నాం ప్రతిస్థాం ఫలంగమేయంప్రాపుయాం కల్పః । ప
 త్నీసంయాజానామిష్టమనుమన్త్రీయతే “ సోమస్యాహం దేవయజ్ఞయా
 సురేతా రేతోధీషీయ । త్వష్టరహం దేవయజ్ఞయా పశూనాగ్ రూపం పు
 షేయం” ఇతి । అధేతరావుపసమస్యతి “ దేవానాంపత్నీరగ్నిగృహప
 తియజ్ఞస్యమిధునంతయోరహం దేవయజ్ఞయామిధునేనప్రభూయాసం”
 ఇతి । చతుర్థాంపత్నీసంజాయానాం క్రమేణ సోమస్త్యష్టా దేవపత్నీ
 గృహపత్యగ్నిరితి చతసోదేవతాః, తత్రసోమస్యరేతో ధారణాభి మాని
 త్వాత్ తదీయయాగేనాహం రేతోధీషీయధారయేయం । ద్వివిధం హి
 రేతః । బద్ధముత్పాదకాఞ్చ । తత్రబద్ధవ్యాప్తయైసురేతాఇతి విశేష్య
 తే । త్వష్టాతునిష్క్తంరేతః పశ్వాదిరూపేణవికారయతే । అతస్తద్యాగేన
 పశురూపం పుషేయంపుష్యాసం । మిధునత్వసిద్ధ్యర్థ మేకస్మిన్నేవ మన్త్రే
 తృతీయచతుర్థదేవతేసమస్యేతే । యాదేవపత్నీయశ్చగృహపతి రగ్ని

స్తమభయంమిళిత్యయజ్ఞసమృద్ధిమిధునం । తదీయయాగే నాహమపిమి
ధునేన పుత్రపుత్రీరూపేణ ప్రకృష్టభూయానం । కల్పః । వేదేయజమానం
వాచయతి “ వేదోఽసివిత్తిరసివిదేయ” ఇత్యాఽన్తాదనువాకస్యేతి । వే
దేనిహితేనతీతి శేషః । అన్తవేదివేదంనిధాయేతిసూత్రాన్తరేదర్శనాత్
పాఠస్తు “ వేదోఽసివిత్తిరసివిదేయకమాసి కరుణమసిక్రియాసగ్ సనిర
సి సనితాసి సనేయంఘృతవన్తం కులాయినగ్ రాయస్పృషగ్ సహస్రి
ణం వేదోదదాతువాజినం” ఇతి । వేదోఽసీత్యస్యవాక్యస్యాధోఽవిత్తిరసీ
త్యనేనస్పష్టిక్రియతే । హేదభామయత్వంవేదనామాసి తస్యనామ్నోఽ
యమర్థః । విత్తిద్రవ్యలాభసాధనమితి । అత స్త్వత్ప్రసాదేనఅహంధనం
విదెయలభేయ । తదైవోపరివ్యాఖ్యేయం । కమాసికర్మవామకమసి త
స్యవ్యాఖ్యానంకరుణమసీతి । క్రియతేఽనేనేతికరుణం వేదీ సమ్మజ్జనం
భస్మాద్యాహనాది సాధనమిత్యర్థః । అత స్త్వయా సమ్మజ్జనాదికం
క్రియాసం తథాత్వంసనిరసిసనినామాసి । తద్వ్యాఖ్యానంసనితాసీతిధన
స్యదాతాసీత్యర్థః । అత స్త్వత్ప్రసాదేనసనేయం ధనమృత్విగాదిభ్యో దే
యాసం కిచ్చభవామహ్యంరాయస్పృషంధనపుష్టిం దదాతు । కీర్త్యశం
ఘృతవన్తం ఘృతాదిభాజనసాధనసమృద్ధం । కులాయినేనివాసహేతుబ
హుగృహహాపేతం । సహస్రిణంసహస్రలక్షాదిసంఖ్యోపేతం । వాజినం
భాజ్యాన్నసమృద్ధం ॥ అత్రవినియోగ సంగ్రహః ॥

“ బర్హిస్త్రీభిరనూయాజాన్తన్త్రయేత్సుక్తవాకకమ్ ।

అగ్నేరిత్యప్తభిర్వాజద్వాభ్యాంపూహేత్ స్రుచాతథా ॥

ఏమాస్యనామగ్రహణంరోహితీప్ర స్తరంత్రిభిః ।

వితేపరిధిమోక్షస్తువిష్ణ్యశ్శంశంయువాకకం ॥

త్రిభిస్సోమేతిసంయూజావేదోవేదాభిమర్శనం ।

అనువాకేచతుర్థేఽన్విత్రయోవింశతిరీతితాః” ఇతి ॥

ఇతిశ్రీమాదవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
మశ్లాఙ్కె పఠ్యప్రపారకే చతుర్థోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

అప్యాయతాం ధ్రువాస్తుతేన యజ్ఞం యజ్ఞం ప్రతిదేవయశ్శ్యః।
 సూర్యాయా ఊర్ధ్వోఽదిత్యా ఉపస్థ ఉరుధారా పృథివీ యజ్ఞే అస్మిన్।
 ప్రజాపతే విభాన్నామ లూక వస్త్విగ్స్త్యా దధామిసహ యజమానేన
 సదసి సన్తేభూయా స్సర్వమసి సర్వమే భూయాగి పూర్ణమసిపూర్ణం
 మే భూయా అక్షితమసి మామేత్యేస్తాః ప్రాచ్యం దిశిదేవా ఋత్విజో
 మార్జయంతాం దక్షిణాయాం॥౧॥

దిశిమాసాః పితరో మార్జయంతాం ప్రతీచ్యం దిశిగృహాగి పశవో
 మార్జయంతా ముదీచ్యం దిశ్యాప ఓషధయో వనస్పతయో మార్జయంతా
 మూర్ధ్వాయాం దిశి యజ్ఞ స్సంవత్సరో యజ్ఞపతి మాజాయంతాం వి
 స్తోఽక్రమోఽస్యభిమాతిహా గాయత్రేణ ఛన్దసా పృథివీమను విక్రమేనిభా
 క్తస్సయంద్విష్టో విష్టోఽక్రమోఽస్యభిశ స్తిహాత్రైష్టభేన ఛన్దసా వరిత
 మను విక్రమే నిభాక్త స్సయంద్విష్టో విష్టో॥౨॥

క్రమోఽస్యరాతీయతో హంతా జాగతేన ఛన్దసా దివ మను విక్ర
 మే నిభాక్తః సయంద్విష్టో విష్టోఽక్రమోఽసి శత్రూయతో హంతానుష్టు
 భేన ఛన్దసా దిశోఽను విక్రమే నిభాక్త స్సయంద్విష్టో॥౩॥

దక్షిణాయా వువరిత మను విక్రమే నిభాక్త స్సయంద్విష్టో వి
 స్టో రేకాన్నత్రిగ్శచ్ఛ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండే పస్తవపాఠకే పశ్య
 మోఽను వాకః॥*

అధభాష్యమ్.

చతుర్థే అనూయాజాదిశేషహోమాను మంత్రాణ్యుక్తం । పశ్చి
మే త్యాప్యాయనాదిమంత్రాడవ్యం తే । కల్పః । ధృవా మాప్యాయమా
సామనుమంత్రయితే “అప్యాయతాంధృవాఘృతేనయజ్ఞం యజ్ఞప్రతి
దేవయధ్యుః” సూర్యాయా ఊహాదిత్యాడవస్థ ఉగుధారాపుధిపీయజ్ఞై అ
స్త్రికా” ఇతి । యజ్ఞంయజ్ఞంప్రతితాంతామాహుఃప్రతిదేవయద్యోవ దే
వా హోమాతుమిచ్ఛద్ధ్యోముత్పిగ్భ్యంసర్వాపైన ఘృతేనేయం ధృవా
ఆప్యాయతాం పునఃపునఃపూర్యతాం । ఊధశ్శబ్దేనపయస్సాగ్రస్తనఃశ్చ
౭భిధీయతే । సూర్యశబ్దేనఉమా ఆదిత్యవత్సీ వివక్ష్యతే । తత్పత్నీ త్వత్స
నక్షత్రేష్టావామూయతే । ఉమావాలకామయత । ప్రియా ౭ ఆదిత్యస్య సు
భగాస్యామితి (బ్రా-కాం౩ | ప్ర౧ | అ౬) ఇతి । ఇవశబ్దోధ్యాహర్తవ్యః । య
ధాసూర్యాయా గోరూపధారిణ్యాఊధః పయస్ పూర్ణంతథా ధృవా
ఘృతేనాప్యాయతాం । కీడ్వా । ఆదిత్యాః వేదియాపాయాస్స పృథివ్యాః
ఉపస్థే ఉత్సక్లేసేయం ధృవా ఉగుధారా మహాధారా మయా పునః
పునః సవ్యమావాభి రాజ్యధారాభి రుపేతాసతీ ఆప్యాయతామితి శే
షః । అతపవ పృథివీవీ స్త్రీణా సతీ సర్వస్త్రికా యజ్ఞేసమ్యగాప్యాయ
తాం । కల్పః । అథ యాజమాన భాగం ప్రాశ్నాతి “ప్రజాపతేర్వి
భాన్నామలోకస్తస్మిన్ స్వావధామి సహ యజమానేన” ఇతి । య
ద్యపిన్వర్తాదిలోకాః సర్వేప్రజాపతనాసృష్టత్వాత్తత్సవబ్ధినః తథాప్యక
ర్మభూమి త్వేనయజమానాప్రతివిశేషేణ నభావీతినా స్త్రీతేషాంవిభాక
శబ్దవాచ్యత్వం । భూలోక ముకర్మభూమి త్వేనయజమానానాం విశేషేణ
భాసమానత్వాద్విభాకశబ్దవాచ్యః । విభాన్నామకేప్రజాపతినవబ్ధిని త
స్త్రికా భూలోకేహి హవిర్భాగ భక్షకేణయజమానేనమయాసహత్వాం
ఫాపయామి । కల్పః । పూర్ణపాత్రేయజమానంవాచయతి “సదసిసన్తేభూ
యాససర్వమసి సర్వం మేభూయాస్స పూర్ణమసి పూర్ణం మేభూయా అక్షి

తనుసమామేత్యేహి” ఇతి పూర్ణపాత్రేఅనీయమానేఅధ్వర్యుణేతశేషః।
 హేపూర్ణపాత్రత్వంసదసే సంయవనాదికార్యకారితయాశోభనమసి। అ
 తోమమభవప్రదానేనసమ్భూయాః। సర్వమసిమత్సేకేనవత్సమాణేన ప్రా
 చ్యాదిసర్వదిగ్వాప్తమసి। అతోమమాపేక్షితంసర్వంకార్యంకర్తుం తు
 మంభూయాః। అద్భిక్తపూర్ణమసి అతోమమప్రయోజనం సంపూర్ణంకర్తు
 ముద్యుక్తంగూయాః। అక్షితమసి పూర్ణత్వాదేవత్వంతుయరహితమసి।
 అతోమమకార్యకరణమాత్యేహి తుయంమాప్రాప్నుహి। కల్పః। దిశో
 వ్యాహతి “ప్రాచ్యాందిశేదేవాఋత్విజోమాజాయంతాం దక్షిణాయాం
 దిశిమాసాన్ పితరోమాజాయంతాం ప్రతీచ్యాందిశిగృహం పశవోమార్జయ
 న్తామిదీచ్యాందిశ్యాపటవధయో వనస్పతయోమాజాయంతా మూర్ధ్వా
 యాందిశియజ్ఞస్సంవత్సరీయజ్ఞవతిర్హజాయంతా” ఇతి * ఋత్విగ్దేవా
 ద్యభిమానిః సర్వేప్రాణినోయాగంద్రప్టుం ప్రాచ్యాదిదిక్షునివసంతి। అ
 తపవబ్రాహ్మణమామ్నాయతే। సర్వాణివైభూతాని ప్రతమువయన్తమ
 నూపయంతీతి। మాసగృహాదీనామచేతనత్వేపి తదభిమానినః పురుషాఇ
 హవివక్షితాః। అంతర్థానాదిశక్తియోగాదేతేహమదశనమవిరుద్ధం †
 తపతేదేవాదయఃతస్యాంతస్యాందిశిమాం శ్శోభయన్తుకల్పః। అధోపోష్ఠా
 యదిక్షిణేనపదావిష్టుక్రమాక్రమతే “విష్టోగిక్రమోఽస్యభిమాతిహోగా
 యత్రేణ ఛన్దసా పృథివీమను విక్రమేనిభక్తస్సయంద్విష్టుః। విష్టోగిక్ర
 మోఽస్యభిశస్తిహోత్రేష్టుభేనఛన్దసా న్తరిక్షమనువిక్రమేనిభక్తస్సయం
 ద్విష్టుః। విష్టోగిక్రమోఽస్యరాతీయతోహంతా జాగతేన ఛన్దసాదివమ
 నువిక్రమేనిభక్తస్సయంద్విష్టుః। విష్టోగిక్రమోఽసీశత్రూయతోహంతా
 సుష్టుభేనఛన్దసాదిశోఽనువిక్రమేనిభక్తస్సయంద్విష్టుః” ఇతిచతుర్థి రను
 ఛన్దసం తృతీయేచతుర్థమనువర్తయతి। నచతుర్థాయప్రకామతీ నాహవ
 నీయముపాత్యేతి ఇతి। తృతీయేపదేవస్థాయచతుర్థమన్త్రంపఠతే। చ

* ఋత్విగ్దేహద్యఇతితై

† పతేహందర్శనమవిరుద్ధమితితై -

శ్శ తాః శోభయన్తామితికా।

తుర్థమన్త్రాయప్రక్రమంసకుర్యాత్ కిన్తుమన్త్రమన్తరేణతూష్ణీమేవ చతు
ర్థం ప్రక్రమంసకుర్యాత్ । తంప్రక్రమం కుర్వన్నాహవనీయంనాతిక్రామేత్ ।
కిన్త్వాహవనీయాత్పశ్చ దేవవేదిమధ్యేచతురసి ప్రక్రమాన్ సమాపయేత్
మన్తార్థస్తు । అత్రయజమానఃస్వాత్సానంవిష్ణుశ్వేనభావయేత్ । చతురసి
ప్రక్రమాణప్రదేశాన్ పృథివ్యాదిలోకరూపత్వేనభావయేత్ । గాయత్ర్యాది
ఛందాభిమాన దేవతాః లేషాంప్రక్రమాణామనుగ్రాహికాః । అభిమాతీశబ్దో
నరకప్రదం పాపమాచక్షే । పాపాన్వాఅభిమాతిరితిశ్రుతైః । హేప్రథమ
ప్రక్రమత్వంపాపభూతీవిష్ణోక్తమోఽసి గ్రాయత్రీఛందోదేవతయాఅనుగృ
హీతోఽహమేతత్ప్రదేశరూపాం పృథివీమనుసృత్యవిక్రమేపాదం ప్రక్షిపా
మియం అభిమాతీవయంద్విష్ణుఃసాఽభిమాతీనిభక్తోస్తాత్ప్రదేశాత్ ని
స్సరితః । ఏవమన్తరత్రయోజ్యం । అభిశస్తిరన్వైరూపాదితోఽపవాదః ।
రాతిదాన్సంద్రవ్యలాభః । తన్నివారణమరాతిః । తదిచ్చంతో విరూధినోఽ
రాతీయతః । తృతీయప్రక్రమస్తాన్సాన్విశత్రుత్వంహింసకత్వం । తదిచ్చ
ంతోవైరిణశృతూయతః । చతుర్థప్రక్రమస్తాన్సాన్వి*॥

॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥

“అప్యాధుర్వాప్యాసంస్యాత్ ప్రజాస్వాన్యంశభక్షణం ।

సదసీతిప్రణీతానాంధారాయాఅభిమన్త్రణం॥

ప్రాచ్యాన్తుపశ్చాభిఃసిఞ్చైత్ క్రమేద్విష్ణోచతుష్టయాత్ ।

అనువాకేపశ్చ మెస్త్రిమన్త్రాద్వాదశవర్ణితాః” ॥ ఇతి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండే షష్ఠప్రపాఠకే షష్ఠమోఽనువాకః*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగన్త సువస్సువరగన్తసన్దృశన్తై మాభిత్తియతై తపస్తస్సైతై మా
ప్రక్షి సుభూరసై శ్రేష్ఠా రశ్మీనామాయుధాన్ అస్యాయుర్వేధేహి వచోన్

ధా సైవర్సో మయి ధేహీదమహమముం భ్రాతృవ్యమాభ్యో దిగ్భ్యోఽ-
 న్యై దివోఽస్తారన్తరితౌ దన్యై పృథివ్యా అస్తారన్నాద్యా నిర్భజా
 మి నిర్భక్త స్సయం ద్విష్టుః॥౧॥

సంజ్యోతిషాఽ గూఢమైంద్రి మావృతమన్యవై సనుహం ప్రజా
 యా సంమయాప్రజా సమహగ్ రాయస్వీషేణ సంమయా రాయస్వీ
 షస్సమిద్ధో అగ్నేమేదీదిహి సమైద్ధాతే అగ్నేదీద్యాసం వసుమాన్యజ్ఞోవ
 సీయాన్భూయా సమగ్న ఆయాగ్షి పవస ఆసువోజ్జమిషంచనః॥ఆరే
 బాధస్వదుచ్చనాం॥ అగ్నే పవస్వస్వపా అన్యై వచోఽనునీయం॥౨॥

దధత్స్విషగ్ గయింమయి । అగ్నేగృహపతే సుగృహపతిరహం త్వ
 యా గృహపతినా భూయానగ్ సుగృహపతిమయా త్వంగృహపతినా
 భూయాశ్శతగ్ హిమాస్తా మాశిషమాశాసై తన్తవై జ్యోతిష్మతీం తా
 మాశిషమాశాసై ౭ముష్టై జ్యోతిష్మతీం । కస్త్యాయనక్తి సత్వావిముక్తు
 తు । అగ్నేవ్రతపతే వ్రతమచారిషం కదశక్తం తన్నేరాధి । యజ్ఞోబభూవ
 సఆ॥౩॥

బ్రహ్మసప్రజజ్ఞే సవావృధే సదేవానా మధిపతిభభూవ సో అస్తాగ్
 అధిపతిః కరోతు వయగ్ స్యామ పతయోరయీణాం । గోమాగ్ అగ్నే
 విమాగ్ అశ్వీయజ్ఞో నృవత్సఖా సదమిదప్రమృప్యః । ఇడావాగ్ ఏహో అ
 సురప్రజావాన్ద్రిఘోరయికిప్యధు బుధ్నస్సభావాన్॥౪॥

ద్విష్టునునీయగ్ సఆపంచత్రిగ్ శచ్చ॥౬॥

ఇతి తైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే షష్ఠోఽ-

నువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

పశ్య మేనువాకే ఆప్యాయనాదిమన్త్రావణితాః । అప్ర పప్తేసూ
 ర్యోపస్థానాదిమన్త్రా ఉచ్యతే । కల్పః । అథాత్రివ శిశ్మన్నాహవనీయ
 ముపతిష్ఠతే “ అగన్తసువ స్సువరగన్త సస్త్వశస్తేమా చిన్మియతై తపస్త
 సై తేమావృక్షి ” ఇతి । ఆద్యేనసువశ్శబ్దేనకర్తృణఃఫలభోగ భూమిరభిధీయతే ।
 ద్వితీయేనసువశ్శబ్దేనమోక్షద్వారభూత ఆదిత్యలోకః । హే ఆహవనీయ
 త్వత్ప్రసాదాత్ ప్రథమంఫలభోగస్థానం సపుత్రపౌత్రావయంఅగన్త । త
 తామోక్షద్వారమూదిత్యలోకం అగన్త । తదర్థంమహంతవసద్వృక్షం కటా
 త్నాన్మాచిన్మి విచ్ఛిన్నోమాభూవం । త్వదర్థం యత్రహస్తాభిరనుస్థాస్యతే
 తస్మైతవసేతేతవానుగ్రహేన్మావృక్షి ఆసమన్తాత్ వృక్తావిచ్ఛిన్నో మా
 భూవం । కల్పః । అథాదిత్యముపతిష్ఠతే “ సుభూరసి శ్రేష్ఠారశ్చినామాయు
 థా ఆస్యాయుత్యైధేహి పరోధా అసివచోమయిధేహి ” ఇతి । హే
 ఆదిత్యత్వంసుభూరసి । సుస్థుభవత్యుదేతీతిసుభూః । రశ్మినాం రశ్మియుక్తా
 నాం చన్త్రాదీనామధ్యే శ్రేష్ఠాఽసి । అయుషస్థానవయితాసి । అతో మ
 య్యాయుఃస్థాపయి । వచోధాఅసివర్చః బ్రహ్మవర్చసంమయిధేహిబ్రహ్మ
 వప్తసం మయిస్థాపయేతితస్యార్థః । కల్పః । అర్చే భ్యోలోకేభ్యోభాగ్రత్యవ్యం
 నిభజతి “ ఇదమహమముంభ్రాత్యవ్యమాభ్యో దిగ్భ్యోఽప్యైవివోస్తాద
 న్తరితాదస్తై పృథివ్యాఅస్మాదన్నాద్యాన్నిభజామి నిభజ్ క్తః సయం
 ద్విష్టుః ” ఇతి । యోభాగ్రత్యవ్యోమదీయోవైరీపృథివ్యాదిలోకత్రయేప్రా
 చ్యాదిదిక్షు మమ విరోధమాచరతి మదీయమన్నాద్యంచఅప జిహీషణి,
 అమంభాగ్రత్యవ్యంతతగ్గ పృథివ్యాదేః నిభజామిశీఘ్రమేవ నిస్సారయా
 మి । ఇదానీంవిరోధమనాచరన్తమపికాలాన్తరేతదాచరణశఙ్కాయాయం
 భాగ్రత్యవ్యంవయంద్విష్టుః సోఽపినిస్సారితః । కల్పః “ సంజ్యోతిషాభూ
 వం ” ఇత్యుక్తానం * ప్రత్యభివృత్తిరహమాదిత్యజ్యోతిషా సమభూవం

* ఉరగిప్రతిఆత్మానంప్రతి అభివృత్తతే ఇతికా-

సజ్జతోభూయాసం । కల్పః । దక్షిణమం సమభి వర్యావతతతే “ విద్మీ
మావృతమన్వావ రై ” ఇతి । పరమైశ్వర్యయోగాదాదిత్యుత్పత్తిః । తదీయ
మావ ర్తనమను అహమపి ప్రాదక్షిణ్యేన ఆవ రై । కల్పః । అథోదక్ష పర్యావ
ర్తతే “ సమహం ప్రజయాసం మయా ప్రజా సమహగ్ రాయస్సోమేణ
సం మయా రాయస్సోమః ” ఇతి । అహం ప్రజయా సజ్జతోభూయాసం ప్రజా
చ మయా సజ్జతా భూయాత్, తథా రాయస్సోమేణ సజ్జతో భూయాసం
రాయస్సోమయా సజ్జతో భూయాత్ మాం యోజయతు । కల్పః । అథా
హవనీయే సమధర్మాదథాతి “ సమిద్ధో అగ్నే మేదీదిహి సమేధాతే అగ్నే
దీద్యాసం ” ఇతి । అత్ర సమిద్ధౌ యే పాయస్వా హేతి శబ్దోధ్యాత్మతః ।
హే అగ్నే అనయా సమిధా ప్రదీప్త స్త్వం మే మదర్థం దీదిహి దీప్యస్వ । తవ దీప
యితా హవనీ త్వత్ప్రసాదాత్ దీప్తో భూయాసం । కల్పః । అథా హవనీయ
ముపతిష్ఠతే “ వసుమాణ్యజ్ఞో వసీయాణా భూయాసం ” ఇతి । అయం య
జ్ఞ స్త్వత్ప్రసాదాత్ వసుమాణా ధనవాణా అహమపి త్వత్ప్రసాదాత్ వ
సీయాణా వసుమ త్తరో భూయాసం । కల్పః । ఆగ్నిపావమానీభ్యాం గాహా
వత్యముపతిష్ఠతే । అగ్నే ఆయాగ్ పిపవసే ౨ గ్నేవవస్వేతి । పాతస్తు “ అ
గ్నే ఆయాగ్ పిపవస ఆసువోజామివ ఇచ్చనః । ఆరే బాధ స్వదుచ్చువాం ।
అగ్నే వవస్వస్వపా అసేవర్చ సువీయాం । దధత్వోషగ్ రయిం మయి ”
ఇతి । హే అగ్నే పుత్రపాత్రాదియక్తానామస్తాకమాయాం పిపవసే శోధ
యసి అవమృత్యుం పరిహరసీత్యర్థః । మో అస్త్యభ్యం ఊజాం బలం ఇషమన్న
ఇచ్చ ఆసమన్తాత్ సువప్రేరయ దేహీత్యర్థః । దుచ్చువాం వై రిసేనాం ఆరే
దూరే బాధ స్వనిరాకురు । సకారావ్రోషశ్శబ్దాదికర్తృవాచీ । శోభనమనర్థ క
ర్తృయస్యాసాస్వాసాః । హే అగ్నే త్వం స్వపా అసి అస్తాకా పవస్వ శోధ
య । మయి బ్రహ్మవర్చసం వ్యవహారసామర్థ్యం పోషం పుష్టిం రయిం ధన
ఇచ్ఛాపాపయ । కల్పః । అథ గాహావత్యముపతిష్ఠతే “ అగ్నే గృహపతి సు
గృహపతి రహంత్యయా గృహపతినా భూయాసగ్ సుగృహపతి మయా
త్వం గృహపతినా భూయా శ్శతగ్ హిమా మహ్యమముష్టే జ్యోతిష్కృతీం

తామాశిషమాశాసేఽముష్టా” ఇతి | అముష్టా ఇతి యావన్తోఽస్యపుత్రా
జాతాభవన్తితన్తవ ఇత్యన్తరఇతి | యద్యప్యత్ర తామాశిషమాశాసే తన్త
నే జ్యోతిష్కతీం తామాశిష మాశాసేఽముష్టై జ్యోతిష్కతీం”
ఇత్యామ్నాయపాఠః తథాప్యదశ్యబ్జసోన్యత్పన్న పుత్రవిషయత్వాత్తన్తశ
బ్జస్యా సుత్పన్నపుత్రవిషయత్వాచ్చాయం క్రమోఽన్యాయ్యితి త్యభిప్రేత్య
శాఖాన్తరానుసారేణ సూత్రకారోమన్త్రంపపాత | అయం గాఢాః ప
త్యోఽగ్నిరస్తి గృహేనర్వచా ధార్యమాణ త్వాత్ గృహపతిః |
హేగృహపతేఽగ్నేగృహపతినా త్వయానుగృహీతోఽహం సుష్టుగృహపతి
భూయాసంత్యమపి గృహపతినా మయాపూజితః సుష్టుగృహపతిభూ
యాః | హిమశబ్దోహమంతవాచీసః సంవత్సరముపలక్షయతి | శతసం
వత్సరానగ్నిమిథూనోఽహంతన్తవేఅనుత్పన్నబహుపుత్రోత్పత్తయే జ్యోతి
ష్కతీంతదుత్పత్తిప్రకాశనసమర్థాంతామాశిష మాశాసే అముష్టై ఉత్పన్న
బహుపుత్రాయ దేవదత్తాది నామకాయ జ్యోతిష్కతీంతిబుద్ధి ప్రకాశనస
మర్థాంతామాశిషమాశాసే | కల్పః “కస్త్యాయునక్తిసత్వావిముఞ్చతు”
ఇతియజ్ఞవిముఞ్చతీతి | కశబ్జః ప్రజాపతిమాచక్షే | హయజ్ఞ పూర్వం
యగ్ ప్రజాపతిఃత్వాంయునక్తియక్తవాః సపవేదానీంత్వాంవిముఞ్చతు |
కల్పః | అథాహవనీయేసమిధమాదధాతి “అగ్నేవ్రతపతేవ్రతమచారిషం
తదశకం తన్నేరాధి” ఇతి | యజ్ఞయాపస్య వ్రతస్యపతే హే అగ్నే త్వ
త్ప్రసాదాదిదంవ్రతంచరితవానస్మి | తద్వ్రతం సమావయితుమశకంశక్తోఽ
భూవం | మదీయంవ్రతంఅరాధిసమృద్ధమభూత్ | కల్పః | అధయజ్ఞస్యపు
నరావస్థం జపతి “యజ్ఞోబభూవసఆబభూవ సప్రజజ్ఞేసవావృధేసదేవా
నామధిపతిభాభూవసో అస్మాగ్ అధిపతీకరోతు వయగ్ స్వామపతయో
రయీణాం” ఇతి | ఇదానీమనుష్ఠితోఽయంయజ్ఞో బభూవసమ్పూర్ణోఽభూ
త్ | సయజ్ఞఃఆబభూవ పునరప్యవృత్తోభవతు | సయజ్ఞఃప్రజజ్ఞేఅస్మాగ్
అనుస్థాత్మాప్రజ్ఞాతవాః | అతేవాన్తద్వ్రహేనయజ్ఞోవావృధేపునగ్గుపు
నరనుస్థానేన వధ్కతాం | సయజ్ఞోఽస్మాభిరజ్యమానానాందేవానామధికం

పాలయితాభవతు । సయజ్జోఽస్తా నవ్యధిపతీః అధిక మనుష్ఠానస్య పాల
కాకరోతు । వయమపితస్యయజ్జ పురుషస్యప్రసాదాత్ రయీణాంయజ్జ
సాధనానాంధనానాం పతయోభూయాత్స । కల్పః । అథప్రాజుత్క్రమ్య
జపతి “ గౌమాగ్ అగ్నైవిమాగ్ అశ్వీయజ్జో నృవత్సఖాస దమిదప్రమృ
వ్యః । ఇడావాగ్ ఏషా అసురప్రజావాగ్ దీఘోరయఃపృథుబుధ్విః సభా
వాక్ ” ఇతి । హేఅగ్నైపునరావ ర్తనాయప్రార్థ్యమానోయజ్జ ఏతై వి
శేషకై విశిష్టాభూయాత్ । బహవో గావోఽస్య సత్తిగోమాః । పవం
అవిమాః అశ్వీతియోజ్యం । నృవత్సఖా ఋత్విశ్రాపైమహనమ్యే ర్యుక్తా
దేవాః సఖాయోయస్యయజ్జ స్యతాదృశః । సదమిత్ సదైవ । సర్వేషా
మప్రముష్యోఽనభిభవసీయః । ఇడావాగ్ అన్నవాక్ ప్రజావాక్ బహ్వప
త్యప్రదః । దీఘఃపునరి పునరనుష్ఠానాదవిచ్ఛిన్నః । రయః బహుధసౌ
పేతః । పృథుబుధ్విః విస్తీర్ణమూలః, మన్తైష్వసుస్తానేషుచమూల భూతే
షువైకల్యరహితః । సభావాగ్ అవికలంయజ్జంద్రష్టుమిచ్ఛన్త్యామహత్యా
విద్వత్సభాయాముక్తః । అసుఃప్రాణఃసోఽస్య స్తీత్యసురః, హేఅసురప్రా
ణవన్నగ్నేపవపునరిప్రార్థ్యమానోయజ్జ ఉక్తవిశేషణవిశిష్టాభూయాత్ ॥*

॥ అత్ర వినియోగ సర్గహః ॥

“ అగన్ పూర్వాగ్నృవ్యపథానం సుభూభానోరుపస్థితిః ।
ఇదంనిస్సారయేచ్ఛత్రుం సంజ్యోతిషాభిమర్శనం ॥
విస్తీర్ణప్రదక్షిణావృత్తిస్సమహాతద్విపర్యయః ।
సమిధస్సమిదాధానంపసుపూర్వాగ్నృవ్యపథితిః ॥
అగ్నైరపరాగ్నైరుపస్థితిః ।
కస్త్యాయజ్జభిమోకస్యైదగ్నేతద్వ్రతముత్సృజేత్ ॥
యజ్జైతిపునరాలంబ్యంజపేద్దోమాంస్తుగౌమతీం ।
షష్ఠేనువాకపతన్తిన్త్యన్త్యాగివచ్ఛదశేరితాః ” ॥

అథ మీమాంసా.

॥ నవమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేవి స్థితం ॥

“ అగన్తా దేస్వర్గదేవాహేతూయద్వాప్రవోదితమ్ ।

అద్యోలిగ్గీమేష్టమగ్నస్యాపూర్వాకాశ్చై తత్పతః” ॥

దర్శపూర్ణమాసయోర్నాన్త్రాశ్రుతౌ । అగన్మసుపరిత్యేకః । అగ్నైర
హముజ్జతి మనూజైషమిత్యపరః । తయోరుభయోః క్రమేణస్వర్గదేవా ప్ర
యోజకౌ । కుతః । తల్లిజదర్శనాత్ । తథాసతిసాయణంచరునివపేష్చ
ప్రవర్పసకామ ఇత్యత్రస్వగాగ్నో రభావానాన్త్యూహభిప్రాప్తై
బ్రూమః । చోదితం యదపూర్వంతస్యైవఫలత్వేన అనుప్యేయతయా ఇతి
కర్తవ్యతాకాక్షాయతా । తతోమన్త్రయోరపూర్వత్వప్రయోజకం । త
థాసతి వికృతౌ అగన్మ బ్రహ్మవర్చసం సూర్యస్యాహముజ్జతి మనూజైష
మిత్యేవం మన్త్రయోరన్త్యూహః ॥ * ॥

ఇతిశ్రీమూఢవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే షష్ఠానువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

యథా వై సమృతసోమా ఏవం వాసతే సమృతయజ్ఞా యద్దర్శపూ
ర్ణమాసౌ కస్యవాహదేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్యవా న బహూనాం
యజమానానాం యోవైదేవతాః పూర్వగిపరిగృహ్యంతి సపనాశ్చోభూతే
యజత ఏతద్వైదేవానామాయతనం యదాహవనీయో ౭ వర్తగాగ్నీ ప
శూనాం గాహపత్యోమనుష్యాణామన్వాహర్యపచనఽపిత్తాణామగ్నిం
గృహ్యంతి స్వప్రవాయతనై దేవతాగిపరి॥౧॥

గృహ్యంతితాశ్చోభూతే యజతే వ్రతేన వైమెధ్యోఽగ్నివ్రతప
తి బ్రాహ్మణోవ్రత భృద్వ్రతముపైష్యకా బ్రూయాదగ్నివ్రతపతేవ్ర
తం చరిష్యామిత్యగ్నిర్వైదేవానాం వ్రతపతి స్తస్మాప్రవత్రప్రోచ్యే వ్రత

మాలభతే బహిషాపూణమాసే వ్రతముపైతి వ తైస్సరమావాస్య
యామేతద్ధ్యేత యోరాయతిన ముప స్తీయన్ పూర్వశ్చాగ్ని రపరశ్చే
త్యాహుర్మనుష్యాః॥ ౨ ॥

ఇన్నా ఉప స్తీర్ణమిచ్ఛన్తి కిముదేవా యేషాంసనావ సాన ముపా
స్తింహోఽయత్యమాణే దేవతా వసన్తి యపవం విద్వానగ్ని ముపస్త్ర
ణాతి యజమానేన గ్రామ్యాశ్చ పశవోఽవ రుధ్యాఆరణ్యాశ్చేత్యాహు
యన్తా గ్రామ్యాసుప వసన్తి తేన గ్రామ్యానపరుంధైయదారణ్యస్యాశ్చాతి
తేనారణ్యా న్యదనాశ్వాసుపవసే ప్పితృదేవత్యః స్యాదారణ్య స్యాశ్చాతి
న్త్రియం॥ ౩ ॥

వాఆరణ్యమిన్ద్రియమేవాత్మన్తైయదనాశ్వాసుపవసేత్ యోధుక
స్యాద్యదగ్నే యాదుగ్రోఽస్య నశూనభి మన్యేతాపోఽశ్మాతి తన్నే
వాశితం నేవానశితం నయోధుకో భవతి నాస్య రుద్రః పశూనభి మన్యతే
వజ్రోవైయజ్ఞః తుత్ ఖలువైమనుష్యస్యభ్రాతృవ్యయదనాశ్వాసుపవస
త్ప్రజేజైవసాతూత్ తుధంభాతృవ్యగ్హన్తి॥ ౪ ॥

పరిమనుష్యా ఇన్ద్రియగ్హన్తీశ్రిణిచ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండే షష్ఠప్రపాఠకే సప్త
మోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

ఏతైష్షడ్విరనువాకై యాజమానమన్త్రాడిదిరితాః । అథానువాక
షడ్విరేనయాజమానబ్రాహ్మణముచ్యతే । తత్రాస్మిన్ సప్తమానువాకేదేవ
తాపరిగ్రహాదిర్విధీయతే । అహవనీయాదిష్వగ్నిష్వధ్వర్వర్యణాన్వాదీయమా

నేషు తస్మిన్నన్వాధానకాలే యజమానోఽచ్చిద్రకాణ్డే ఆమ్నాత్మా ఆ
 గ్నింగృహ్ణోమిత్యాదిమంత్రాః జపేత్ । సోయం దేవతా పరిగ్రహః, అసౌ
 చాపస్తవ్యసూత్రేవిస్మయః । ఆపస్తవ్యమోఽగ్నింగృహ్ణోమిత్యాదిమంత్రాను
 చ్చార్చ్యేదమాహ, ఆహవనీయేఽన్వాధీయమానేజపతీతి । అన్తరాగ్నిపశ
 వత్తి మన్త్రముచ్చార్చ్యేదమాహ, అన్తరాగ్నితిష్ఠకజపతీతి । ఇహప్రజా ఇ
 త్యాదిమన్త్రద్వయముచ్చార్చ్యేదమాహ, గాహవాపత్యమితి । అన్వాధీయ
 మానమనుమన్త్రయిత ఇతి శేషః । అయంపితృణామితి మన్త్రముచ్చార్చ్యే
 దమాహ, దక్షిణాగ్నిమితి । అత్రాపిపూర్వపద్మాక్యశేషః । తమిమందేవ
 తాపరిగ్రహం విధాతుమాదాప్రస్తాతి “ యథావై సమృతసోమాపవంవాప
 తే సమృతయజ్ఞాయద్దశకపూర్ణమాసౌ కస్యవాహ దేవాయజ్ఞమాగచ్ఛ
 న్ని కస్యవానబహూనాంయజమానానాంయోవై దేవతాప్రార్థనపరిగృ
 హ్ణోతి సపనాశ్వోభూతేయజతే” ఇతి । ఏకస్మిన్కాలేసంహత్య ప్రాప్తాః
 సమృతాః సోమాః సోమయాగా ఏకస్మిన్నేవ వసన్తర్తైబహూనాంయ
 జమానానాం సోమయాగాః సంహత్యప్రాప్యన్తే । ఏవమేవబహూనాం
 యజమానానామేతే దర్శపూర్ణమాసరూపాయజ్ఞా ఏకస్మిన్నేవ పర్వణి
 సంహత్యప్రాప్యన్తే । దేవతాశ్చాగ్నిదయోయా ఎతైకస్య యజమా
 నస్య తాపవాన్యస్యాపి । తథానతిదేవానామనసినజగ్రటుముత్పద్యతే త
 త్సంకటమహాశ్శబ్దేనద్యోత్యతే । దేవానాంపక్షపాతస్యా నుచితత్వాత్ ।
 కస్యయజమానస్యయజ్ఞం దేవాఆగచ్ఛన్తి । కస్యవాంజ్ఞంనాగచ్ఛన్తీతి
 మహాదేవత్సంకటం । తస్యసజగ్రటుస్యాయంపరిహారః । బహూనాం య
 జమానానాంమధ్యయోయజమాన ఇతరేభ్యఃపూర్వం ప్రవృత్తౌ దేవతా
 పరిగృహ్ణోతి సయజన ఏతాః పరిగృహీతాః దేవతాః పరేమృత్యుమ
 హతి । నచసర్వేయజమానాః పరస్పరమాత్సర్యేణ ప్రధమం ప్రవర్త
 న్త ఇతి సదోషస్తదవస్థఇతిశంకానీయం । పరిగ్రహమన్త్రపారేనేవ దేవస
 జగ్రటుస్యపరివృతత్వాత్ ।* యాగస్యోద్దేశమాత్రత్వాద్దేవానామాగమన

* యాగస్యోద్దేశత్యాగమాత్రత్వాత్ ఇతికా.

మంత్రరేణాపిసోఽనుస్థాతుంశక్యతే । యోగసామర్థ్యేనవాచమానిశరీ
రాణిస్వీకృత్యతత్రతత్రసర్వత్రాగమిష్యచ్ఛిష్యమజ్ఞపరిహారంభగవాన్
బాదరాయణోదేవతాధికరణే, విరోధః కర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తిద
శణాదితిసూత్రయామాస । కింబహునాఅస్యవాక్యస్యదేవతాపరిగ్ర
హవిద్యుర్ధవాదత్వాన్నకిచ్చిద్దేవానాంసజ్జాతమస్తి । దేవతాపరిగ్రహ
స్థానాం దేశవిశేషాణాం విధిమర్థవాదేమోన్నయతి “ ఏతద్వైదేవానా
మాయతనం యదాహవనీయోఽన్తరాగ్నిపశూనాంగాహావత్యోమ
నుష్యాణామన్వాహార్యపచన్యపితృణాం” ఇతి । వసూరుద్రానాది
త్యైస్సేరిణ సహదేవతా ఇత్యాహవనీయార్థమన్త్రలిక్ష్ణాదాహవనీయో
దేవానాంస్థానం । అన్తరాగ్నిపశవఇతిమన్త్రలిక్ష్ణాదాహవనీయంగాహా
వత్యయోమఃస్థ్యంపశూనాంస్థానం । ఇహప్రజావిశ్వరూపారమన్తామితి
మంత్రలింగాద్గాహావత్యోమనుష్యాణాంస్థానం । అన్వాహార్యపచ్యతే
ప్రిన్తితిఅన్వాహార్యపచనోదక్షిణాగ్నిః । అయంపితృణామగ్నిరితిమన్త్ర
లింగాదసాపితృణాంస్థానం । ‡ దేశమున్నీయతేషుదేశేష్వవస్థితస్యదేవ
తాపరిగ్రహంవిదధాతి “ అగ్నింగృహ్లాతిస్వపవాయతనేదేవతాగిపరిగృ
హ్లాతితాన్వోభూతేయజతే” ఇతి । స్పష్టార్థః । మన్త్రైరియజ్ఞరూపవ్రత
స్వీకారంవిధాతుంప్రస్తాతి “ వ్రతేనవైమేధ్యోఽగ్నిప్రవతపతిబ్రాహ్మ
ణోవ్రతభృత్” ఇతి । వక్ష్యమాణమన్త్రపాఠరూపేణవ్రతస్వీకారేణైవ
వ్రతపతిరయభగ్నిః మేధ్యోయాగయోగ్యోభవతి । బ్రాహ్మణశ్చయజమా
నోవ్రతధారీభవతి । సమన్త్రీకవ్రతస్వీకారంవిధతే “ వ్రతముపైష్యక
బ్రూయాదగ్నేవ్రతపతేవ్రతంచరిష్యామితి” ఇతిమన్త్రోయమతీతవ్రతై
మమనామెత్యనువాకే (కాం౧|ప్ర౫|ఆం౦) సమామూతః । మన్త్రీగ
తంవ్రతపతిశబ్దంమన్త్రీతాత్పర్యజ్ఞప్రవాచవే “ అగ్నిరైవదేవానాం
వ్రతపతిస్తస్మాదేవవ్రతిప్రోచ్యవ్రతమాలభతే” ఇతి । తిథివిశేషేణవ్రతో

‡ దేశవిధిమన్త్రాః ఉన్నయేతికా.

పాయనస్య కాలవిశేషంవిధతై “ బహిషాపూర్ణమాసే వ్రతముపైతి వ
 త్సైరమావాస్యా యామెతద్వైతయోరాయతనం” ఇతి, బహిషా బస్తి
 రాసాదనేమోపలక్షితేకాలే, వత్సైర్వత్సాపాకరణమోపలక్షితేకాల ఇ
 త్యర్థః । పతదుక్తం కాలద్వయ మెతయోస్తిధి విశేషగతయో ర్వ
 తస్వీకారయో రుచితం స్థానమితి శాఖాంతరప్రసిద్ధిః । అధోపస్తరణం
 విధతై । అధ్వర్యుర్యదాదభై రాహవనీయగాహాపత్యో పరిస్తృణాతి
 తథానీమచ్ఛిద్రకాణ్డపతితస్య ఉభావగ్నీఉపస్తృణుతఇత్యాది మన్తస్య
 యజమానేనజపఉపస్తరణం । అథచాధ్వర్యుకర్తృకం పరిస్తరణం । తదిద
 మస్మికాణ్డేవిదధాతి “ ఉపస్తీర్యఃపూర్వశ్చాగ్ని రపరశ్చై త్యాహుః”
 ఇతి, పరోక్షీకథనేనవిధిప్రకల్ప్యతే, విహితముపస్తరణముపపాదయతి, మ
 నుష్యాఇన్వా ఉపస్తీర్ణమిచ్ఛన్తికిముదేవామేషాంనవావసాన ముపాస్త్రిం
 చ్ఛ్వేయత్యమాణేదేవతావసన్తియపవంవిద్వానగ్ని ముపస్తృణాతి” ఇతి ।
 ఇన్వాఇతినిపాతత్రయసముదాయోఽపిశబ్దార్థంబ్రూతే । తత్రదరిద్రాసును
 ష్యా అపిశీతవాతాది పరిహారాయ తృణాదిభిరాచ్ఛన్నం గృహమిచ్ఛంతి,
 మహాప్రభావా దేవాఉపస్తరణమిచ్ఛన్తికిమువక్తవ్యంయేషాందేవాసాం
 ఇచ్ఛానుసారేణ తదా తదా తత్రతత్ర నవావసానం నూతనగృహం నిష్పా
 ద్యతే యోయజమానపవందేవాసామిచ్ఛానుసారేణ విద్వానగ్నిముపస్తృ
 ణాతి అస్మి న్యజమానే పరేద్యుర్యత్యమాణేసతి పూర్వేద్యుస్తేషమీపే
 హవిభుజోదేవతానివసన్తి । ఆరణ్యంసాయమత్నాతితి సూత్రకారేణయ
 దరణ్యధాన్యభాజనముక్తం తదిదంవిధాతుంప్రస్తేతి “ యజమానేన గ్రా
 మ్యాశ్చ పశవోపరుధ్యా ఆరణ్యాశ్చైత్యాహు యగ్ద్రామ్యా నుపవసతి
 తేనగ్రామ్యానపరుధై యదారణ్యస్యాశ్చాతి తేనారణ్యాన్యదనాశ్వానుప
 వసేన్పితృదేవత్యస్సాన్యత్” ఇతి, అత్రాయంవిచారః । కిం గ్రామ్యధాన్య
 స్యాన్నంభోక్తవ్యముతారణ్యధాన్యస్యవా । అథవాభాజనమేవవజ్ఞానీయ
 మితి । తత్రారణ్యధాన్యభాజన పక్షమభ్యుపేత్యేతరపక్షద్వయమపోద్యతే ।
 పశవోహిద్వివిధాః । గ్రామ్యాఆరణ్యాశ్చ । గవాశ్వాజావి పురుషగదభా

ప్రాసప్తగ్రామ్యాః । ద్విజైః డశ్వాపదపక్షిసరీసృపహస్తైః మర్కటాద్యాః
 సప్తారణ్యః । అతపవఉభయేఽపియజమానేనావరుద్ధ్యాః సమ్పాద్యాఇతి
 బుద్ధిమంత్రాపహుః । యదగ్రామ్యాః ప్రహ్యేదీ ప్రత్యుపవసేత్ భోజనేన
 వజ్రయేత్ తేనవజ్రనేనగ్రామ్యాః పశూన్ సమ్పాదయతి । యదార
 ణ్యస్యనీవారాదేరన్నంభుజ్జీత తేనభోజనేన ఆరణ్యాః పశూన్ సమ్పాద
 యతి । యద్యనాశ్వానుభయవిధభోజనవజ్రంఉపవాసం కుర్యాత్ తదా
 నీ మయం వ్రతవిశేషః పితృదేవత్యోభవేత్ । పితరోహ్యనశ్చస్త్రాధిక
 తారహభినన్దన్తి । ఇదానీవిదధాతి “ ఆరణ్యస్యాశ్వాత్పిన్ద్రియంవా ఆర
 ణ్యమిన్ద్రియమెవాత్మన్దతై” ఇతి । ఇన్ద్రియాభివృద్ధిహేతురారణ్యధాన్యం ।
 అగ్రపత్రాన్తరం విధాతుంభోజనాభోజనయోర్దోషమాహ “ యదనా
 శ్వానుపవసేత్ యోధుకః స్యాద్ద్యదశీయాద్రుద్రోఽస్యపశూనభిమన్యేత”
 ఇతి । యోధుకః యుధాశీలః । అభిమన్యేత హన్యాత్ । విదిత్సితం పత్రాన్త
 రం విదధాతి “ ఆపోఽశ్మాతి” ఇతి । ఉక్తందోషద్వయమత్ర పరిహరతి
 “తన్నైవాశితం నైవానశితంనయోధుకౌభవతి నాస్య రుద్రపశూనభిమన్య
 తే” ఇతి । అశితాస్వపులదనాథావాదశితంనభవతి । యుచ్చాన్తైరనశిత
 మివనభవతి । అతానదోషద్వయం । అధోపవాసపక్షంవిధత్తే “ వజ్రోవై
 యజ్ఞః కుంభలువైమనుష్యస్య భ్రాతృవ్యో యదనాశ్వానుపవసతివజ్రేణై
 వసాతూత్ కుంభం భ్రాతృవ్యో హన్తి” ఇతి । యజ్ఞస్యనరక పాతాద్యనిష్ఠ
 నివారకర్వాద్వజ్రత్వం । కుంభోవైరిత్వం ప్రసిద్ధం । యజ్ఞాగ్ధభూతోపవా
 సలక్షణేనానైవజ్రేణైవ భావిజన్తనిప్రాప్యమానం సాతూద్భ్రాతృవ్యం
 ముఖ్యంవైరిణంకుంభరూపం హన్తి । అనెనయజ్ఞేనజన్తాంతరే అన్నబాహు
 శ్యస్యలస్యమానత్వాత్ ॥

అథమీమాంసా.

॥ వస్తాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేవిన్దితమ్ ॥

“ వత్సైవశేనవత్సస్యవత్సమాత్రస్యవావిధిః ।

వ్రతకాలంలక్షయేద్వా, వత్సయు కైవ్ర తెవిధిః॥

భాతి, రాగాద్వ్యత్రప్రాప్తైవత్సమాత్రంవిధీయతే, ।

వ్రతస్యాకరణంవత్సః, కాలస్తస్మాదపాకృతేః ” ॥ ఇతి ॥

దశఃపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే । బహిఃపూర్ణమాసే వ్రతముపైతి, వత్సైరమావాస్యాయామితి । వ్రతంభౌజనం । వ్రతపవామ్నాయతే । అమావసుమాగ్ సం బహుసర్పిషు-౦ వ్రతయతీతి, తదేతద్వ్యత్రం వత్ససంయుక్తమత్రవిధీయతే । కుతః । వత్సైరిత్యతీయయాసాహిత్యస్య ప్రతిభానాదిత్యేక్యపక్షః । రాగత్యేవప్రాప్తత్వాద్వ్యత్రంసవిధాతవ్యం, కిన్తువత్సమాత్రంవిధేయమితిద్వితీయ్యపక్షః । సహివత్సగపాణ్యాదివ్యత్రతస్యకరణం । తతోనతస్యవిధిః కిన్తువత్సానామపాకరణేన కాలఉపలక్ష్యతే । తస్మిన్కాలేవ్రతముపేయాత్ । పవంపూర్ణమాసే బహిఃస్సమ్పాదనకాలేవ్రతముపేయాదితి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుః సంహితా భాష్యే వ్రథమకాణ్డే పప్థప్రపాతకే సప్తమోఽనువాకః॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

యోవైశ్రద్ధామనారభ్య యజ్ఞేన యజతే నాస్యేష్టాయ శ్రద్ధతై
పల్ల ప్రణయితశ్రద్ధా వా ఆపః శ్రద్ధామేవారభ్య యజ్ఞేన యజత ఉ
భయేఽస్యదేవమనుష్యా ఇష్టాయ శ్రద్ధతై తదాహురతివాపతావత్తాం
నేదస్త్యతి వాచం మనో వావైతా నాతినేదస్తీతి మనసా ప్రణయతీయం
వై మనః॥౧॥

అసన్యైవై నాగి ప్రణయత్యసాన్నమావిభావతి యపవం వెదయజ్ఞా
యుధాని సంభరతి యజ్ఞావై యజ్ఞాయుధాని యజ్ఞమేవ తత్సమ్భరతి య
దేకమేకగ్ సమ్భరేత్పితృదేవత్యాని స్యుర్యత్సహ సవాణి మానుషాని

ద్వేద్వేసస్ఫురతి యాజ్ఞానువాక్యయో రైవరూపం కరోత్యథో మిధున
మైవయోవైదశో యజ్ఞాయుధాని వెదముఖతోస్యయజ్ఞగకల్పతైస్ఫ్యః॥౨॥

చక్రపాలాని చాగ్నిహూత్రహవణీ చ శూర్పంచ కృష్ణాజినంచ శ
మ్యాచోలూఖలంచ ముసలంచ దృషచ్ఛపలా చైతాని వైదశ యజ్ఞా
యుధాని యపవం వెదముఖతోఽస్యయజ్ఞగకల్పతై యోవైదెవేభ్యఃప్ర
తిప్రోచ్ఛ్య యజ్ఞేన యజతే జుషస్తైస్య దేవాహవ్యగ్ హవిర్నిరువ్యమాణ
నుభిమస్త్రయేత్రాగ్నిగ్ హూతారమిహ తగ్ హవ ఇతి॥౩॥

దేవైభ్యపవ ప్రతిప్రోచ్ఛ్య యజ్ఞేన యజతే జుషస్తైస్య దేవాహవ్యమై
షవైయజ్ఞస్యగ్రహూ గృహీత్వైవ యజ్ఞేన యజతేతదుదిత్వా వాచం
యచ్ఛతి యజ్ఞస్యధృత్వా అధోమనసా వైప్రజాపతి యజ్ఞమతనుతమ
నసైవతగ్యజ్ఞం తనుతేరక్షసామనస్వ వచారాయయో వైయజ్ఞం యోగ
ఆగతే యునక్తి యుజ్ఞై యజ్ఞానేషు కస్త్యాయునక్తి సత్వా యునక్తి
త్యాహ ప్రజాపతివైకర్ష ప్రజాపతినైవైనం యునక్తి యుజ్ఞై యజ్ఞా
నేషు॥౪॥

వైమనస్ఫ్యితి యునక్త్వైకాదశచ॥౫॥

ఇతి తైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాండే పృథ్వీపారకే అష్టమో
౭నువాకః॥

అథ భాష్యమ్.

సప్తమేదేవతాపరిగ్రహణిరుక్తః । అష్టమేయజ్ఞాయుధ సమ్భృతిరు
చ్యుతే । తత్రప్రథమంతావదపాం ప్రణయనంవిధాతుం ప్రస్తాతి “ యో
వైశ్రద్ధామనారభ్య యజ్ఞేనయజతేనా స్వేస్తాయశ్రద్ధతే” ఇతి । యో

యజమానో మనసి దేవతాదివిషయాంశ్రద్ధా మ సంసాధాప్య యష్టుంప్ర
 యుజ్తే తదీయమిష్టందేవాఋత్విజశ్చనశ్చనన్తి | విధత్తై “ అపల్లప్రణ
 యతి శ్రద్ధావాఅపశ్రద్ధామేవారిభ్యయజ్ఞేన యజతిః” యేఽన్య దేవమను
 ష్యగిష్టాయశ్రద్ధథతే” ఇతి॥ అపాంశ్రద్ధాహేతున్యమైతి రేయణానిసమాను
 నన్తి | ఆపోహ్యస్త్రైశ్రద్ధాంసన్నమస్త్రేపుణ్యాయిక్రమభి॥ ప్రత్యక్షజ్ఞేపిత
 త్ సానాచమనాదియక్తస్యదేవ * పూజాదావైకాగ్ర్యాతిశయదర్శ
 నాత్ | అతోఽపాంప్రణయనేనైవశ్రద్ధాయా ఉపస్థాపితత్వా దైవానా
 మృత్యుజాంపైతదీయయజ్ఞే విశ్వాసోయుక్తః | యద్యపి సారోదాశీయక
 కాణ్డే అధ్యయేక ర్తృకమిదం ప్రణయనమభిహతం తథాపి శాఖాభేదా
 దపునరుక్తిః | శాఖాభేదశ్చాపి స్తంభేన తత్రగ్యుక్తాగ్రాం సాకల్యేన అ
 నువాదాద్విధిపునరుక్తిజాహుళ్యోచ్ఛాపగ న్తప్యః | పృథివీం మనసాధ్యా
 యతీతిసూత్రకారేణ ప్రణయనకారే ధ్యానముక్తంతదిదం విధాతుం ప్రస్తా
 తి “ తదాహురతీవా ఏరావ శ్తం నేదప్యతి వాచంసు నొనావై తానా
 తినేదన్తీతి” ఇతి | తత్రాపాంప్రణయనే కేదిదభిజ్ఞాభిర్యాహుః | కిమితి |
 ఏతాఅపోవ శ్తంశరీరస్య వృత్తిగతనేదన్తి అతిక్రామన్తి వాచమపి అతి
 క్రామన్తి | నఖిలుప్రవహన్తీనాం నద్యాదిగతానామపాంనివారణంశరీరే
 ణ వాచావాక ర్తుంశక్యతే | మనపవైక మేతాఅపోనాతి క్రామన్తీతి | తదే
 తమ త్తరస్యస్పృష్టికరిష్యతే | విధత్తై “ మనసా ప్రణయిత” ఇతి | పృథివీం
 ధ్యాయతీతిశేషః | బ్రాహ్మణా న్తరమనుస్మత్య సూత్రకారేణోక్తత్వాత్ |
 అనతిక్రమణముపపాదయతి “ ఇయంవై మనః | అనైవై నాన్తి ప్రణయిత”
 ఇతి | మనస్యపృథివీద్వ్యాప్తుంశక్యత్వా త్పృథివీత్వం | నహీనద్యాదిగ
 తా అపరిపృథివ్యాఅతిక్రమణేశక్తాః | మనసా ప్రణయనస్య వేదనం ప్రశంస
 తి “ అనున్న హవిభావతి యపవంవేద” ఇతి | విధత్తై “ యజ్ఞాయ
 ధానిసంభవతి యజ్ఞోవైయజ్ఞాయధానియజ్ఞమేవతత్సంభవతి” ఇతి | వ

* పూజాదావధికారాదేవతిశయదర్శనాదితై.

ఉపమానానిస్ఫృకపాలాదీని యజ్ఞస్య సాధనత్వాదాయథానీతువ్యవై ।
 రాన్యధ్వయస్సమ్పదయేత్ । సాధ్యసాధనయో రభేదోప చారాద్యజ్ఞ
 స్సైవత దాయధత్వం తత్రై నాయుధసమ్పదనేన యజ్ఞమేవసమ్పదయతి ।
 అత్రాయథానాంప్రయోగస్త్రీవిధః । ఏకైకస్యప్రయోగః, సర్వేషాం స
 హప్రయోగః, ద్వయోర్ద్వయోప్రయోగశ్చైతి । తత్రతృతీయం విధాతు
 మితరపయోనినతి “యదేక మేకగ్ సన్భురేత్పితృదేవత్యాని స్వర్గ్యత్సహస
 ర్వాణిమానుషాణి” ఇతి । ఈదృశౌపైతృకమానుషపాత్ర ప్రయోగౌ గృ
 హ్యకారేణదశితౌ । ద్వంద్వస్యఞ్చిపాత్రాణిప్రయనక్తిదేవ సంయుక్తాని
 సకృదేవమానుష్యసంయుక్తానైక్యైకశః పితృసంయుక్తానీతి । విధతే “ద్వే
 ద్వేసన్భురతి యాజ్ఞానువాక్యయోరేవ రూపంకరోత్యథామిధునమేవ”
 ఇతి । ద్విత్వసామ్యేనయాజ్ఞానువాక్యరూపత్వం స్త్రీపురుషాత్మక మిధు
 నత్వంచ । సమ్పదనీయానాయజ్ఞాయుధానాం స్వరూప విశేషం విధా
 తుం తద్వేదనం ప్రశంసతి “యోవై దశయజ్ఞాయుధాని వేదముఖితోఽ
 స్యయజ్ఞానికల్పతే” ఇతి । యోయజమానోముఖితో యజ్ఞారంభదశై తా
 ని సమ్పదనీయానీత్యనుసంధతై అస్యయజ్ఞో నివిఘ్నేన అనుష్ఠాన త్స
 మోధవతి । ఆయుధవిశేషస్వరూపాణివిధతై “స్ఫృశ్చకపాలానిచాగ్ని
 హేమాత్రహవణీచహుపంచ కృష్ణాజినఞ్చిశమ్భాచోబూఖిలంచ ముసలం
 చ దృవచ్ఛోపలావై తానివై దశయజ్ఞాయుధాని యపవంవేదముఖితోస్య
 యజ్ఞానికల్పతే” ఇతి । స్ఫృశామబాహుమాత్రః ఖడ్గాకారః కాష్ఠవిశేషః ।
 * కపాలానిభగ్నుమాతనమృద్భృండులేశాని అగ్ని హేమాత్రహవణీబాహుమాత్రీ అరత్నిమా
 త్రీనా ప్రస్పృతాకృతిరితి । శమ్భాబాహుమాత్రోగదాకృతిః కాష్ఠవిశేషః । శి
 స్టానిశూర్పాదీనిలోకప్రసిద్ధాని । పునరపి దశాయుధవేదనప్రశంసన ముప
 సంహారార్థం, చకారాదిపరస్పరసముచ్చయార్థా అనుక్తదశాయుధ సము

చ్యుయాథానాతాని సర్వాణ్యపస్తమోద్భవత్యతి “ఉత్తరేణగార్వా
పత్యాహవనీయాదభావస్తన్గీస్తీర్యద్వద్వంస్యభృపాత్రాణి ప్రయనక్తి
దశావరాణిదశపూర్వాణిస్ఫుశ్చకసాలాని చేతి యథాసమామ్నాతంల
పరాణిప్రయుజ్య, స్రువంజహూయిపభృతంధ్రువాం వేదంపాత్రీమాజ్యస్థా
లీం ప్రాశిత్రహరణ మిడాపాత్రం ప్రణీతాప్రణయనమితిపూర్వాణి, తా
న్యత్తరేణాపశిష్టాన్య న్వాహార్యస్థాలీ మశ్చైనిముపశేషం ప్రాతదోహ
పాత్రాణి” (ఆంప్ర౧౫౪) ఇతి । యజమానస్యాభిమన్త్రీణం విధాతుం
ప్రస్తౌతి “యోవై దేవేభ్యోప్రతిప్రోచ్యయజ్ఞేనయజతేజుషస్తైస్యదేవాహ
వ్యం” ఇతి । ప్రతిప్రోచ్య హూహ్యమితిప్రతిశ్రుత్య । విధత్తై “హవిని
రుప్యమాణమభిమన్త్రీయేత్సాగ్ హూతారమిహతగ్మహువ ఇతి దేవే
భ్యోపప్రతిప్రోచ్యయజ్ఞేనయజతే జుషస్తైస్యదేవాహవ్యం” ఇతి । అగ్ని
గ్ హూతారమిత్యాదిమన్త్రీపూర్వ ప్రపాఠకే మమనామెత్యనువాకే
(సం-౧కా||ప్ర౫||౧౦౮) సమామ్నాతోవ్యాఖ్యాతశ్చ । దేవానామాహ్వతా
రంతమగ్నిం ఇహయజ్ఞై హూమాహ్వయామి । ఆయన్తుదేవా స్సుమనస్య
మావావియన్తుదేవాహవిహోమేస్త్యేత్యస్మిన్ముత్తరాధేదేవేభ్యః ప్రతిశ్ర
వణంవిస్మృజ్యం । అస్యహవిహోవియన్తుఇదం హవిరశ్చన్ద్రిత్యర్థః । ఇదమ
భిమన్త్రీణంపునఃప్రశంసతి । “ఏషవై యజ్ఞస్యగ్రహూగృహీత్యైవయ
జ్ఞేనయజతే” ఇతి । ఏషమన్త్రీప్రయోగోయజ్ఞ స్వీకారరూపః । హవిహో
వియన్ద్రిత్యనేనదేవతాముద్దిశ్యద్రవ్యత్యాగస్యసూచితత్వాత్ । యజమా
నస్యమానంవిధత్తై “తమనిత్యావాచంయచ్ఛతి యజ్ఞస్య ధృత్యై” ఇతి ।
తదభిమన్త్రీణవాక్యముక్త్యామానేనయజ్ఞోబహిరప్రకాశితత్వాద్ధృత్యాభవతి
పునరపిమానంప్రశంసతి “అధోమనసావై ప్రజాపతియజ్ఞ మతనుత మన
నైవతద్యజ్ఞం తనుతేరక్షసామనన్యవచారాయ” ఇతి । సతివాగ్ద్యోపా
రే వివక్షితశబ్దవిశేషతదర్థచింతయాతత్ప్రసక్తానుప్రసక్తచింతయాచ విక్షి
ప్తంమనన్గప్రకృతాద్యజ్ఞాత్ స్థలతి । అతః ప్రజాపతిరవిత్తైపాయ మననైవ
యజ్ఞమకరోత్ । తద్వద్యజమానోపి తత్తైనమానేనమననైవ యజ్ఞంతను

తే । తథాసతిస్థలవాభావాద్రక్షసామత్రప్రచారోసభవతి । యజ్ఞ యోగవి
ధిమున్నేతుంప్రస్తాతి “యోవై యజ్ఞంయోగఆగతేయనక్తియు జ్ఞేఁ యు
జ్ఞానేషు” ఇతి । యోయజమా నోయజ్ఞయోగ కా లేసమాగ లేసత్యప్రమ
త్తోయజ్ఞంయనక్తి సపవయజ్ఞా నేషుయజమా నేషుయు జ్ఞా ఇతివ్యవదేశ
మహాతిఅకా లేతుయోగగ్గృతౌఽవ్యకృతపవస్యాత్ । యోగవిధ్యున్నయ
ననుభిప్రేత్యతత్రకరణభూతం కున్త్రీముదాహృత్య వ్యాచక్షే “కస్తా
యనక్తిసత్త్వాయనక్తిత్యాహప్రజాపతివైకాగ్రప్రజాపతి నైవై నంయన
క్తియు జ్ఞేఁ యుజ్ఞానేషు” ఇతి । అయవపినున్త్ర్యి పూర్వప్రపాతకే స
మామ్నాతః । యప్రజాపతిస్సర్వదాసర్వేషాంయజమానానాం యజ్ఞం
యనక్తిసపవాద్యమదీయంయజ్ఞంయనక్తు । రధేఽశ్వ మివమయియజ్ఞంస
మృద్ధాతు । అనేనమన్త్రేణయజ్ఞం యజ్ఞ్యాదిత్యున్నీతోవిధిః ॥

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్యప్రథమపాదేవి నితం॥

“ద్రవ్యస్యస్థైర్యకపాలాదేఃసాంకర్యంవాప్యవస్థితిః
యజ్ఞాయుధత్వంసవాణ్ణసమంతేనాత్రసంకరః॥
వాక్యస్యోద్ధననాదేస్యాద్వైయర్థ్యంసంకరేనతి
అనువాదోహ్యయుధోక్తిర్వ్యవస్థానేనపూర్వవత్” ఇతి॥

దశాపూర్ణమాసయోఃశ్రూయతే “స్థైర్యకపాలాని చాగ్ని
హోత్రహవణీచశూపణంచ కృష్ణాజినంచ శమ్యాచోలూఖలంచ ముసలం
చ దృవచోచ్చలాలై తానివైదశయజ్ఞాయుధాని” ఇతి । స్థైర్యశబ్దేనఖడ్గాకా
రం కాన్యముచ్యతే । అగ్నిహోత్రహవణీహవినివాణవ సాధనం ప్రస్థ
తాకారంకాన్యపాత్రం । శమ్యాగదాకారంకాన్యం । తత్రప్రీహ్యదిద్రవ్యేషు
అవసూతాదిసంసారాణాంసాంకర్యే నిరాకృతేఽపి స్థైర్యకపాలాది ద్ర
వ్యాణా ముద్ధననపురోడాశశ్రవణాద్యంగక్రియాసు సాంకర్యంనిరాకర్తమ
శక్యం । యేనకేనాపిద్రవ్యేణయస్యాంకస్యాంచితీయాయాంకృతాయా

మపిశ్రూయమాణస్య యజ్ఞాయుధత్వస్యాఽరోధాత్ । నచవ్యసస్థానా
 త్రేణయజ్ఞసాధనత్వముపైతీతిప్రాప్తైబ్రూమః । స్ఫ్యేనోద్ధత్తికపాలేషు
 శ్రవయతి । అగ్నిపాత్ర హవణ్యాహవీగోషి నివహతి । శూర్పేణఽపి
 సక్తి । కృష్ణాజినమధస్తా ఉలూఖలస్యావ స్త్వణాతి । శమ్యాయాం ర్భుసరి
 ముపదధాతి । ఉలూఖల ముసలాభ్యా వవహన్తి । దృఢమసలాభ్యాం పి
 నస్తి । ఇత్యేతేషాం విశేషసంయోగబోధకానాంవాక్యానాం వైయర్థ్యం
 సాంకర్యపత్యైప్రసజ్యేత । వ్యవస్థాపత్యైఽపినవ్యవస్థాసామాన్యబోధకంయజ్ఞా
 యుధవాక్యమనర్థకమితిచేన్న । ఉద్ధననాదివాక్యసిద్ధాధానువాదిత్వాన్
 నచవైషరీత్యేనోద్ధననాది వాక్యానామేవ అనువాదిత్వమితి వాచ్యం ।
 బహువైయర్థ్యస్యజఘన్యత్వాత్ । నచాత్యంతయజ్ఞాయుధానువాదస్య
 వైయర్థ్యం । యజ్ఞాయుధానిసంభరతీత్యాసాదనవిధానాయోపయుక్తత్వా
 త్ । తస్మాద్దవహతాదిసంసారా ఇవస్ఫ్య కపాలాది ద్రవ్యాణివ్య
 వస్థితాని ॥ ॥ చతుర్థాధ్యాయస్యప్రథమపాదేచిత్తం ॥

“దశయజ్ఞాయుధానీతిహపిష్టేనవిధినవా ।

ఆద్యేప్రాప్తైపురోడాశేనముచ్చయవికల్పనై ॥

సాధకముత్పత్తిశిష్టేనవికల్పాదినయజ్యతే ।

స్ఫ్యేనోద్ధత్తితియత్ప్రప్తంతదత్రానూద్యసంస్తవః” ॥

దశకపూర్ణా మాసయోః స్ఫ్యశ్చకపాలాని చేత్యా ద్యనుక్రమ్య
 ఏతానివైదశయజ్ఞాయుధానీత్యామ్నాతం । తానిచాత్రహవిష్టేన ఓధీయ
 నై కుతః । మానావైరైరప్రాప్తత్యేన అపూర్వార్థత్వాత్ । యదితత్రపు
 రోడాశోహవిభావే తదాశేనసహైతేషాం సముచ్చయో వికల్పవా
 స్త్వేతిప్రాప్తైబ్రూమః । అగ్నేయోఽస్త్రాకపాలఇత్యుత్పత్తిశిష్టేన పురోడా
 శేనసహపశ్చాత్ శిష్టానామానుధానాం వికల్పసముచ్చయోవాసభవతి
 ఆయుధత్వంయజ్ఞసాధనత్వం । తచ్చస్ఫ్యేనోద్ధత్తికపాలేషుశ్రవయతీత్యా
 ది శాస్త్రసిద్ధమేవాత్రానూద్యయజ్ఞాయుధాని సంభరతీత్యేషః సన్భరణ
 విధిః స్థూయతే । తస్మాన్నాత్రహవిష్ట్యం ॥

॥ ఏకాదశాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చింతం ॥

“దేశపాత్రర్విజోఽన్యస్త్రిన్ప్రియోగేఽన్యఉత్తైచ్చికాః ।

భుక్త్యర్థంపణఃవత్తైన్యేవా సోవ త్రైస్యరైచ్చికాః”॥

సమేయజేతేత్యుక్తాదేశః । జన్మోదీనిపాత్రాణి । అధ్వయప్రముఖా
ఋత్విజః । తేచైకస్త్రిన్ప్రియోగ ఉపయుక్తానిరిష్టకత్వాన్న ప్రయోగాన్త
రహహాన్తి । ఇష్టాన్నిగతా నిరిష్టాని కుత్సితాః । నిరిష్టకాః దుష్టాః పున
ప్రయోగానహాః ఇత్యర్థః । యథాభోజనఉపయుక్తం కదళీపలాశాదివర్ణం
ప్రత్యాశ్యాపినపునశ్చిష్టాః తత్ స్వీకుర్వన్తి తథాత్రాపి । అన్యే దేశాదయః
ప్రయోగాన్తరేసంపాద్యా ఇతిప్రాప్తైబ్రూమః । యథావస్తుం పూర్వది
నేప్రావరణాయోపయుక్తమపిదినాన్తరేనిరిష్టకంనభవతి, శిష్టాస్తద్వాన్య
ద్వాస్వేచ్ఛయాదివాన్తరేస్వీకుర్వన్తి తద్వదత్రాపి ద్రష్టవ్యం । ఇదం నిరి
ష్టకమిదం నేత్యత్రశిష్టాచారపవప్రమాణం, శిష్టాశ్చ దేశాదీన్నియమేనసత్య
జన్తి । తస్మాదైచ్చికాః ॥ తత్రైవాన్యచ్చింతం ॥

“మాఘాదన్యత్వనియమఃపాత్రేతత్త్వంకిమైచ్చికం ।

నియతంచాగ్రిమోదేశవస్తైవంప్రతిపత్తితః” ॥

దేశపాత్రర్విజాం సాధారణ్యేనాన్యత్వనియమేనివారితే సతిపున
పాత్రేషు నియమాన్తరసదనద్భావశ్చిత్త్యతే । ప్రథమప్రయోగేయాన్యవ
యుక్తానిపాత్రాణితాన్యేవప్రయోగాన్తరేష్వితినియమో నాన్యతాస్తీతి
సంశయః । యథాదేశేకత్వముచితపవేతనియమోనాస్తీవిచ్చికస్యోక్తత్వా
త్, తథాపాత్రేష్వపీతిచేన్తైవం । ఆమరణంపాత్రాణాం ధారణీయత్వా
త్ । ఆహితాగ్నిమగ్నభీదఃపాన్తియజ్ఞపాత్రైశ్చేతిప్రతిపత్తివిధానేనామ
రణం ధారణమేవగమ్యతే । ననుపాత్రైరితి తృతీయయాగుణభావావగ
మాదగ్ధకర్తృవసతుప్రతిపత్తిః । తథాసతి పాత్రాన్తరైరపి దాహసంక్షేప
ధారణనియమఇతిచేన్తైవం । దక్షిణేపాశౌజుపహమాసాదయతీతి ద్వితీయ
యాప్రతిపద్యమానత్వావగమాత్ । పూర్వేషామేవధావణం । తస్మాత్సర్వే
షుప్రయోగేషుపాత్రాణాంతిత్వం ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిత్తితం ॥

“ కింపాణమాసీమారభ్యయద్వాధానమియంధ్యః ।

ప్రకృత్యర్థతయాద్యస్సాన్యత్ మరణానిమాన్పరిః ” ॥

అనారభ్యాధీతానాంపాత్రాణాం ప్రకృతిగామితయాపాణమాసీ
మారభ్యధారణమితిప్రాప్తైబ్రూహః । అధానకాలేపవమానేష్టిషు చోదన
ప్రాప్తత్వాత్ ప్రాత్రాణ్యాధానమారభ్యధారయితవ్యాని । అన్యథా ఆ
ధానపాణమాసోర్మధ్యేయజమానస్య కదాచిన్నరణేపతి పాత్రాభావేన
దాహాభావప్రసక్తాత్ । తస్మాదాధానమారభ్యధారణమిత్యయమపరః స
త్తోఽభ్యుపగస్తవ్యః ॥ * ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
ప్రథమకాండైషవ్యవహారకే అష్టమోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ప్రజాపతీయజ్ఞానస్పృజతాగ్నిహోత్రాత్ప్రక్షాప్తిస్తోమశ్చపాణ-
మాసీశ్చాచక్లేభ్యశ్చమావాస్యాశ్చాత్విరాత్రశ్చ తానుదమీశయావదగ్ని-
హోత్రమాసీత్రావానగ్నిష్టామోయావతీ పాణమాసీ తావా మథ్య-
యావత్యమావాస్యాతావానతిరాత్రాయపవం విద్వానగ్నిహోత్రంజు-
హోతి యావదగ్నిష్టామేనోపాహోతి తావదుపాహోతి యపవం వి-
ద్వానైపాణమాసీం యజతే యావదుపాహోతి మోపాహోతి ॥ ౧ ॥

తావదుపాహోతియపవం విద్వానమావాస్యాంయజతే యావదతి-
రాత్రేణోపాహోతి తావదుపాహోతి పరమేష్ఠినోవాపవయజ్ఞా ౭గ్రాహ-
తేన సపరమాం కాష్ఠామగచ్ఛతేన ప్రజాపతిం నిరహాసాయయతేన ప్ర-
జాపతిగ్ని పరమాం కాష్ఠామగచ్ఛతేనేన్ద్రం నిరహాసాయ యతేనేంద్రగ్ని

పరమాం కాస్మాగచ్ఛతైన్వాగ్నిహోమానిరవాసాయయతైన్వాగ్నిహోమా ప
రమాం కాస్మాగచ్ఛతాయః॥౨॥

ఏవం విద్వాన్దేశపూణమాసాయజ్ఞతే పరమామెవకాస్మాం గచ్ఛ
తి యోవైప్రజాతేనయజ్ఞేనయజ్ఞతే ప్రప్రజయా పశుభి ర్మిథునై జ్ఞా
యతే ద్వాదశమాసాస్సంవత్సరోద్వాదశద్వద్వానిదశ పూణమాస
యోస్తాని సమ్నద్వానీత్యాహుర్వత్సర్వాపావస్తృజత్సృజాత్సృజాశ్రయ
త్సవచహ ని దృషదౌచసమాహున్యధిచ వపతే కపాలాని చోపదధాతిపు
రొదాశ్శబ్ద॥౩॥

అధిశ్రయత్యాజ్యం ప్రవృత్తయజ్ఞశ్చహరత్యభిచ గృహ్ణతి వేదిం చ
పరిగృహ్ణతి పత్నీం సన్నహ్యతి ప్రోక్షణీకాం సాదయ త్యాజ్యత్వైతా
ని చైద్వాదశ గ్వద్వాని దశ పూణమాసయోస్తానియపవగ్ సమ్న
ద్యయజ్ఞతేప్రజాతేనైవయజ్ఞేనయజ్ఞతే ప్రప్రజయా పశుభిమిధునైజ్ఞా
యతే॥౪॥

ఉక్త్యేనోపాహోహ్యగచ్ఛ శాంయగి పురోదాశ్శబ్ద చ త్వారిగ్ శ
బ్ద॥౫॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే షష్ఠప్రపాఠకే నవమో
౭నువాకః॥

అథ భాష్యమ్.

అష్ట సేయజ్ఞాయథసంస్కృతిరుక్తా నవమేద్వాదశద్వద్వద్వసమ్నత్తిరు
చ్యతే । ప్రథమంతావదనుష్ఠాత్పూణాం ఫలాధిశ్చాయవేదనవిశేషవిధి ము
న్నేతుంప్రస్తాతి “ప్రజాపతియజ్ఞానసృజ తాగ్నిహూత్రాత్సృజాగ్నిహూ
త్సృజాపూణమాసీంచోక్త్యామావాస్యాత్సృజా తాత్రాత్సృజానుదమిమిత

యావదగ్నిహూత్రమాసీత్తా వానగ్నిష్టోమోయావతీ పౌణః మాసీతా
వాసుక్థ్యోయావత్యమావాస్యాతా వానతిరాత్రః" ఇతి అత్ర అగ్నిహూ
త్రపౌణః మాస్యమావాస్యాయాగా అత్వైర్ద్రవ్యమస్త్రీక్రియా విశేషైః
సాధ్యాతపవాల్పఫలాః, అగ్నిష్టోమోక్థ్యాతరాత్రయాగాబహుభిన్ద్రవ్య
మస్త్రీక్రియా విశేషైః సాధ్యాతపవాధికఫలాః । తానుభయవిధాన్యజ్ఞా
న్సృజాపతిఃసృష్ట్యాకనిష్ఠపుత్రే పితేవకనీయ స్వగ్నిహూత్రాదిషుఅను
గ్రహేణతులయాత్రీణిద్వద్వాన్యన్తితవాత్తదనుగ్రహో దగ్నిహూత్రా
దీనిఅగ్నిష్టమాదీనిసమానిసమ్పన్నాని వేదనవిశేషవిధిమున్నయతి " యప
వంవిద్వానగ్నిహూత్రంజూహూతి యావదగ్నిష్టోమేనోపాప్నోతితావ
దుపాప్నోతియపవంవిద్వాన్పార్థమాసీంయజతేయావదుక్థ్యేనోపాప్నో
తితావదుపాప్నోతియపవంవిద్వానమావాస్యాంయజతే యావదతిరాత్రే
నోపాప్నోతి తావదుపాప్నోతి" ఇతి ప్రజాపత్యనుగ్రహోదగ్నిహూత్రా
దీనామగ్నిష్టోమాదిసామ్యంజానతస్తత్యమానఫలత్యకధనాశ్చలాధిక్యాయ
అనుష్ఠాత్పభిరగ్నిష్టమాదిసామ్యంభావయేత్, ఇతివిధిగున్నీయతే । విద్వా
యుక్తస్యకర్తృణఃఫలాధిక్యంఛందోగాతమనన్తియదేవవిద్యయాకరోతి త
దేవవీర్యవత్తరంభవతీతిలోకేపిరాజ్ఞాగ్రామేషు ప్రేరితే రాజముద్రా
ధారిణీ నీచే కన్తింశ్చిద్భృత్యేరాజత్వమువచరన్తీనాం ప్రజానాంభృత్య
చిత్తప్రసాదేనఫలాధిక్యమువలభామహే । కాత్వైశ్చబృహదారణ్యకస్యప
శ్చుమాధ్యాయేకానిచిదుపాసనాని అధసమ్పదఇతివాక్యే నామ్నాయన్తే ।
స్పల్వేకర్తృణిఅధికకర్తృత్వస్యమనసాసమ్పదనంశమ్పత్ । ఏతదేవాభిప్రేత్య
సర్వస్మృతిపురాణాగమాదిషు సాలగ్రామప్రతిమాదౌ విష్ణ్వదిబుద్ధిర్విహే
తాతస్మాదేతద్వాక్యమగ్నిహూత్రాదౌ అగ్నిష్టమాది సమ్పదనవిధిప
రం । యద్యపిపూర్వమీమాంసాయాంద్వితీయాధ్యాయేయపవంవిద్వాన్పా
ణః మాసీం యజతేఇత్యస్య విద్యద్వాక్యస్యవిధాయకత్వంనిరాకృత్య అను
వాదకత్వముక్తం । తథాపికర్తృవిధేరేవతత్రనిరాకరణాత్ * సమ్పద్విధ్య

* సమ్పద్భుద్వ్యసీతా- ఇతితై

స్మితానకౌపివిరోధః । భావనాపిధిపరత్వేవాక్యమేతత్ కర్తృప్రకరణా
 దుత్కృత్యతత్త్వేమత్యుత్కృత్యానాను । అగ్నిచయనప్రకరణవతితానాం
 మనశ్శేష్యపాస్తీనాం ప్రకరణోత్కృత్యవాసేనైవ నిణీతత్వాత్
 అన్యపరస్య అన్యార్థత్వాత్ దశకపూర్ణమాసా ప్రశంసిత ముత్రపారో
 ౭స్తు । పునరపి దశకపూర్ణమాసా ప్రశంసతి “పరమేష్ఠినోవాషషయ
 జ్ఞోఽగ్రతీతేన సపరమాం కాస్తామగచ్ఛతేన ప్రజాపతిం నిరవాసాయ
 యత్రైవప్రజాపతిస్సపరమాంకాస్తామగచ్ఛతైనేంద్రం నిరవాసాయ యత్రై
 వేంద్రస్య పరమాంకాస్తామగచ్ఛతైనాగ్నిషోమానిరవాసాయ యత్రైనాగ్ని
 షోమా పరమాంకాస్తా మగచ్ఛతాం యఏవం విద్వాన్దశక పూర్ణమా
 సాయజతే పరమామేవ కాస్తాంగచ్ఛతి” ఇతి । పరమేవదేవత్యలోకే తిష్ఠతీ
 తిపరమేష్ఠీచతుర్ముఖః । తస్యత్వగ్రేపూర్వస్త్విక కల్పేయజమాన త్వేనావ
 స్థితస్యైవదశకపూర్ణమాసయజ్ఞః ప్రవృత్తః, తేనచేశ్వరార్పణబుద్ధ్యా
 ౭నుష్ఠితేన సయజమానః పరమాంకాస్తాంశ్చిదం పరమేష్ఠీత్వపదంప్రాప్త
 వాక్ ప్రజాపతిర్దత్తాదిః తంపూర్వస్త్విజన్తని తేనోత్తమ ఫలహేతుద
 గ్ధపూర్ణమాసోపదేశేన నిరవాసాయయత్ తొషితవాక్ । అనుస్థానాయ
 ప్రేరితవాక్వా । సచతస్త్విజన్తనియజమానః తేనానుస్థానేనపరమాంకా
 స్థాండుత్వపదంప్రాప్తవాక్ । ఏవమితరత్రయోజ్యం । అతఏవదశకపూ
 ర్ణమాసయోః స్వర్గకామార్థత్వమామూతం, మీమాంసకైర్విచారితంచ ।
 ద్వన్ద్వసమ్పాదనం విధాతుంప్రస్తాతి “యోవైప్రజాతేన యజ్ఞేనయజతేప్ర
 సజయా పశుభిర్నిగునైజాయతే ద్వాదశమాసా స్సంవత్సరో ద్వాదశ
 క్వన్ద్వానిదర్శపూర్ణమాసయోస్తాని సమ్పాద్యానీత్యాహుః” ఇతి । ప్రజా
 తేన అత్యస్తవి స్త్రుతేన । ప్రజాదిభిః ప్రసృతోవిస్త్రుతోజాయతే । ద్వాద
 శమాసోపేతసంవత్సరసామ్యేనద్వాదశద్వన్ద్వోపేతయజ్ఞస్యప్రసృతత్వం
 ద్వంద్వానిపిదత్తై “వత్సభోపావస్థజత్యుఖాశ్చాపిశ్రయత్య వచహన్తి
 ద్భృషదౌచసమాహవ్యధిచవవతే కపాలాని చోపదధాతి పురోడాశంచా
 ధిశ్రయత్యుజ్యశ్చప్రవృత్తయజుశ్చహరత్యభిచగృణ్ణోతివేదిశ్చ పరిగృణ్ణోతిప

త్తిష్ఠి సన్నహ్యతి ప్రోక్షణీశ్చ సాదయత్యాజ్యభ్యుత్థు” ఇతి గాందోగ్ధు మ
 ధ్వర్యురయత్నావః ప్రజయేతి మన్తైరివత్సంబన్ధనాన్తుష్టేచ్ఛత్. క్షీరం శ్రవ
 యతుం మాతరిశ్వ సోఘుర్మితి మన్తైఃసోఘాం గాన్ధవత్వే స్థాపయేత్. అ
 వరక్షోదివభితిశాఖా న్తరమన్తైఃప్రీహీనవహన్యాత్. ఇషమావదోజః
 మావదేతి మన్తైః పాపాణేన శమ్యయావాపోవణ దృవసుపలేసమాహ
 వ్యాత్. దేవస్య త్వేత్యాదిమన్తైః పేషణాయదృవదిత్యంబులాసధిపేత్
 ధువమసీత్యాదిభిర్మన్తైః పురోడాశశ్రవణాయ అగ్నోకపాలాన్మృవద
 ధ్యాత్. ఘర్క్సీసీతిమన్తైః తేషుకపాలేషుపురోడాశమధిశ్రయేత్. అ
 గ్నిస్తై తేజితి మన్తైః ఆజ్య మాహవనీయే ధిశ్రయేత్. చి
 క్షీరితవేదిస్థానే వృధివిదేవయజనీత్యాదిమన్తైః స్తవ్బయజ్నరేత్. అ
 రయస్తేదివమితి మన్తైఃసోగ్ధోజ్జ్వలి నాసతృణాన్ పాంసూ నుత్యోరేప్ర
 షీప్తానభిగృహ్ణీయాత్. వసవస్తావరిగృహ్ణంత్యిత్యాదిభిర్మన్తైః ర్వేదింపరి
 గృహ్ణీయాత్. ఆశాసానేతిమన్తైఃసోయోత్తైఃపత్నీంసన్నహ్యత్. ఋ
 తసథస్థేతిశాఖా న్తరమన్తైఃసృగ్నిష్పాదితాయాం రేఖాయాం ప్రోక్షణీరా
 సాదయేత్. అగ్నేజిహ్వసీతిమన్తైః రేఖాయామాజ్యంసాదయేత్. వి
 హితానిద్వద్వానిప్రశస్యోపసంహరతి “ ఏతానివై ద్వాదశద్వద్వాని దశః
 పూణామాసయోస్తాని యపవగ్ సమ్పాద్యయజతే ప్రజాతే నైవ య
 జ్ఞేనయజతే ప్రప్రజయా పశుభిర్నిధునైజాయతే” ఇతి. యద్య ప్యుక్తా
 నాంవత్సవిమోకాదీనాంచతుర్దశత్వాత్ సప్తైవైతాని ద్వద్వాని తథాపి
 చకారైః పూర్వానువాకోక్తేషుదశనుయజ్ఞాయుధేషు సమన్వితేషుద్వా
 దశసమ్పద్యంతే॥

అథ మీమాంసా.

ద్వితీయాధ్యాయస్యద్వితీయపాదే చిత్రితమ్॥

“ ఏవంవిద్వాక్పార్థమాసీమమావాస్యామితీరితం ।

కర్తాన్యమతేపూర్వోక్తసముదాయామవాదకం॥

కర్మాంతరంస్యాదభ్యాసాద్, ధ్రోవంద్రవ్యం హి, దేవతా।

వాత్రక్షీత్వా త్యాదితోలభ్యా, ౭నువాదస్తునయుజ్యతే ॥

వాత్రక్షీత్వా త్యాజ్యభాగాద్యవస్థోక్తైర్నదేవతా।

పాణేత్యనూద్యతే పార్థమాసీయుక్తం త్రికంతథా।

అమెత్యపి, సమూహస్యద్విత్వసిద్ధిప్రయోజనం।

సహస్థిత్విపార్థమాస్యామిత్యుక్తిభ్యాం త్రికైత్రికే ॥

విద్వద్వాక్యేష్యనగ్నిద్యావృత్తిరాగ్నేయఆదినా।

విహితస్యఫలిత్వేనప్రాధాన్యాదితరేగుణాః ॥

ఇదమామూయతే। యఏవంవిద్వాన్ పాణమాసీంయజతే యప
వం విద్వానమావాస్యాం యజత ఇత్యత్రయజతి నాకమాన్తరం విధీయ
తేనతుప్రకృతా ఆగ్నేయాదయఃషడ్భాగాలమాద్యంతే। ఆగ్నేయాదయః
కాలసంయుక్తాస్తత్సక్రిరణపవామ్నాతాంయదాగ్నేయోఽష్టాకపాలో
౭మావాస్యాయాళ్చ పాణమాస్యాళ్చమృతోభవతీతి। తావబ్రూతా
మగ్నీహేమావాజ్యమైవతావుపాంశుపాణమాస్యాం యజతీతితాభ్యా
మెతమగ్నీహేమీయమేకాదశకపాలం పూణమాసేప్రాయచ్ఛదితి। ఏ
న్ద్రందధ్యమావాస్యాయామితి। ఏన్ద్రంపయో౭మావాస్యాయామితిచ
పతేభ్యం ప్రకృతేభ్యః షడ్భ్య ఆగ్నేయాదిభ్యోవిద్వద్వాక్య విహితస్యక
ర్మణాన్యత్వేనతి పూర్వాధికరణన్యాయేన విధ్యభ్యాస ఉపపద్యతే। సచ
కర్మాంతరత్వే * ద్రవ్యదేవతయోరభావో ధ్రోవాదినద్భావాత్। అతప
వోక్తం। † ధ్రోవంసాధారణం ద్రవ్యందేవతామాన్త్రవణికీ। రూపవ
న్తా తతోయాగోవిధీయేతే పృథక్తయేతి। సర్వస్త్వైవాపతద్యజ్ఞాయగృహ్య
తే యద్భివాయా ఆజ్యమితి ధ్రోవస్య సాధారణత్వం శ్రుతం। దేవతా
యామాన్త్రవర్ణకత్వమిత్యున్నేతవ్యం। తస్మాద్వాత్రక్షీత్వా పూర్ణమాసే

* ద్రవ్యదేవతయోరభావాదితి కా।

† ధ్రోవంద్రవ్యమిత్యాది అతపవోక్తమిత్యున్దంతే - పుస్తకేనాస్తీవిషతుకా-పుస్తక
పారః పరస్తునసమ్యక్పరిస్ఫుటః॥

౬నూచ్యేతే వృధస్వతీలమావాస్యాయామితి। వార్త్రహ్నో వృధస్వత్యో
 చచోక్రమేణ కాలద్వయోపేతే విధీయేతే । తత్రలగ్నివృత్రాణి జఙ్ఘ
 నదిత్యేకోవాత్రఘ్నమన్తః । త్వగ్సోమాసి సత్పతి స్త్వగ్ రాజౌత
 వృత్రహత్యవరః । తయోరుక్తావగ్నిషోమా పౌర్ణమాసదేవతా, ఏవమన
 న్తరామ్నాతయోవృధిధాతుయుక్తయో మన్తస్త్రయోరుక్తా వగ్నిషో
 మావమావాస్యాదేవతా, తాభ్యాండ్రవ్యదేవతాభ్యాంఋషవత్త్వా ద్యా
 గాన్తరమత్రవిధీయతే । షడ్భాగాను వాదత్వే తదనువాదేన విధేయా
 న్తరస్య కస్యచిదదశా ద్విద్వద్వాక్యమనధాకంస్యాత్ । నకేవలం త
 దానధాక్యంకిన్తు పౌర్ణ మాస్యాంపౌర్ణమాస్యా యజేత । అమావాస్యా
 యా మమావాస్యయా యజేతేత్యేతదపివ్యర్థంస్యాత్ । నచైతత్కాల
 విధాయకం యదాగ్నేయ ఇత్యాద్యత్పత్తివాక్యైరేవతద్విధానాత్ । క
 ర్మాంతరత్వేతుకాలం విధాస్యతి । తస్మాత్ కర్మాన్తర విధిరితి ప్రాప్తే
 బ్రూమః । ఆస్తాంతావత్ ద్రవ్యం, దేవతాతువిధిత్సితస్య కర్మాన్తరస్య
 సర్వధానలభ్యతే । వాత్రఘ్నోవృధస్వత్యోరాజ్యభాగదేవతాప్రతి పాద
 కత్వాత్ । హోత్రమన్త్రకాణ్డేసామిధేనీరావాహననిగదప్రయాజమన్త్రాం
 శ్చామ్నాప్రయాజానన్తర భావిమోరాజ్యభాగ దేవతయోః క్రమేణ
 వాత్రఘ్నో వృధస్వత్యావమ్నాతే । లిఙ్గశ్చాగ్నివిషయంసోమవిషయశ్చ
 తత్రోపలభ్యతే । తతోలిఙ్గక్రమాభ్యామాజ్యభాగవిషయత్వముపగమ్యతే ।
 యద్వాత్రఘ్నోపౌర్ణమాస ఇత్యాదివాక్యం తల్లింగ క్రమక్లృప్తయోరా
 జ్యభాగాన్తయోర్మన్త్రయుగళయోః కాలద్వయేవ్యవస్థామాదప్తే, నతు
 నూతనకర్మాంగతాంతయోర్విదధాతి । అత్యోపరాహిత్యాద్విద్వద్వా
 క్యం కర్మాంతరవిధాయకం నభవతి । కిన్తస్మాత్పూర్వ ప్రకృతేష్వాగ్నే
 యాదిషు షట్సుత్రిక రూపా ద్వోసముదాయావనువదతి । నచ కాలవాచి
 భ్యాంపౌర్ణమాస్యమావాస్యా శబ్దాభ్యాంయోగానువాదానుపపత్తిః । త
 త్తత్కాలవిహితయోయాగ్రికయోరుపలక్షితత్వాత్ । నచానువాదో
 వ్యర్థః సముదాయ ద్విత్వసిద్ధే స్తత్ప్రయోజనత్వాత్ । తత్సిద్ధౌచదర్శ

పూర్ణమాసాభ్యాంస్వగ్గకామోయజేతేత్యస్మిన్ఫలవాక్యేషడ్భాగ వివ
క్షయా ద్వివచననిదేశఉపపద్యతే । యద్యపుక్త మనువాదపక్షే పూర్ణ
మాస్యామిత్యాదీనాం వైయర్థ్యమితి తదయుక్తంకాలవిధానా సమ్భవే
ప్యేకైకత్రికస్య సహప్రయోగవిధానాత్ । ఆగ్నేయోపాంశు యాజ్ఞా
గ్నిమీమియాణాం త్రయాణాం పూర్ణమాసకాల విహితానాం సహప్ర
యోగః పూర్ణమాసేత్యనేనత్యతీయైకవచనాంత్యైన విధీయతే । ఎవమిత
రత్రాపి । ననువిద్యద్వాక్యస్యకర్తాంతరవిధాయకత్వాభావేపినాను వా
దకత్వం తస్య యాగవిధాయకత్వాభ్యుపగమాత్ । ఆగ్నేయోఽష్టకపా
లశ్చత్యాదివాక్యానితువిహిత యాగానువాదేన ద్రవ్యదేవతాలక్షణ గుణ
విధాయకానీతిచేన్న । తథాసత్యేకేనవాక్యేనఅనేకగుణవిధ్యసంభవాత్
ప్రతిగుణం పృథగ్విధౌవిధ్యావృత్తిప్రసజ్యేత । ఆగ్నేయాదివాక్యేనాం వి
ధాయకత్వేతు విశిష్టవిధిత్యాన్నాస్తి విధ్యావృత్తిదోషః । తస్మాదాగ్నే
యాదివాక్యవిహితానాం విద్యద్వాక్యమనువాదకం । కిచ్చానువాద మన
భ్యుపగమ్యకర్తాంతరవిధిం వదతగ్నిప్రయాజాదీనా మాగ్నేయా దీనాఞ్చ
గుణప్రధానభావోనసిద్ధ్యేత్ । తథాహి సమిధోయజతి, ఆఘారమాఘార
యతిశ్చత్యాదయగ్నికాలయోగరహితాః కేచిద్విధయఅమూతాః । యదా
గ్నేయోఽష్టకపాలోఽమావాస్యయాఞ్చపూర్ణమాస్యా ఞ్చత్యాదయః
కాలయుక్తాఅవరే । తేషాముభయేషాంప్రకృతత్వాద్దశాపూర్ణమాసాభ్యాం
స్వర్గకామోయజేతేతివాక్యేనసర్వేషాం ఫలసమ్బంధోబోధనీయః, దశా
పూర్ణమాసాభ్యామితి ద్వివచనం బహువచనత్వేన పరిణేతవ్యం । విద్య
ద్వాక్యవిహితేద్యేకర్తాంతరేప్రయాజాదయః ఆగ్నేయాదయశ్చశ్చిత్వేతే
షు ద్విత్వా సమ్భవాత్, సర్వేషాంవఫలసమ్బంధేనాజసూయగత్యేవమ
సోమవత్ సహప్రధాన్యాత్ । ప్రయాజాదీనాంగుణభావోసన్యాత్ । త
దభావేచానశ్చత్వాత్ సార్యాదివికృతిష్వాగ్నేయాదీనామివ అతిదేశోన
స్యాత్ । అనువాదపక్షేతుక్రికయోగి కాలయోగేన దర్శపూర్ణ మాసశ
బ్దాహాత్యాత్ సముదాయద్విత్యేన ద్వివచనాహాత్వా చ్చాగ్నేయా

దీనామేవ ఫలసంబంధేన ప్రాధాన్యం, ప్రయాజాదీనాస్తు గుణ భావఇతి స
కోపిదోషః । తస్మాద్విద్వద్వాక్యమనువాదకం ॥

చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం ॥

“ దశాదిసర్వకామేభ్యోఽనువాదోవాఫలేవిధిః ।

అక్ష్ణోపాక్ష్ణోదితల్లకామోవిధ్యభావాదనూద్యతే ॥

* ఉత్పత్తిచోదనాసిద్ధౌ ఆశ్రిత్య విధిభావనః ।

ఫలసంయోగబోధనభవేదేషఫలేవిధిః ” ॥

ఇదమామూయతే । ఏకస్మై వాఽన్య ఇష్టయ్యక్తామాయాహ్రియ
నై, సర్వేభ్యోదర్శపూర్ణమాసావీతి । ఏకస్మై వాఽన్యేయజ్ఞక్రతవ్యకామా
యాహ్రియ నై, సర్వేభ్యోజ్యోతిష్టామితి తత్ర సర్వేభ్య ఇత్యనేన వాక్యేన
దర్శపూర్ణమాసయోః సఫలేవిధిః విధాయకస్య లిజాదేభావనావాచిన ఆ
ఖ్యాతస్య చాభావాత్ । అనువాదస్తు భవిష్యతి సర్వకామానాగ్రహాస్త
త్వాత్ । నచ దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేతి విధానాత్
స్వర్గపవప్రాప్తోతి నతు కామాస్తరమితి వాచ్యం । అక్ష్ణోపాక్ష్ణకామానామ
పిప్రాస్తత్వాత్ । సామిధేన్యోదర్శపూర్ణమాసయోరర్థం । తత్ర కామాః
శ్రూయంతే । ఏకవిగేశతిమనుబ్రూయాత్ప్రతిష్ఠాకామస్య చతుర్విగేశతి మ
నుబ్రూయాత్ప్రహ్లావర్చసకామస్యేతి । తథాసాన్నాయ్యయాగస్య దో
హసమర్థం, తత్సాధనం వత్సపాకరణముపాజ్ఞమ్ । తత్ర పలాశశాఖాహ
రణే కామ ఆత్మాతః । యం కామయేతపశుమాన్త్యాన్యదితి, బహువర్ణాంత
స్మై బహుశాఖామాహరేత్, పశుమన్తమేవై నంకరోతీతి । ఏతేన సర్వకా
మానూద్య నైతి ప్రాప్తైబ్రూమః । మూఘాతామస్తికావాక్యే విధిభావ
నేతథాపుష్పత్తివాక్యసిద్ధతే ఆశ్రిత్య + తాదర్థ్యవాచిన్యా చతుర్థా
ఫలసంయోగబోధ్యతే । తస్మాదేషఫలేవిధిః ॥

॥ తృతీయాధ్యాయస్యాప్తమపాదే చిన్తితం ॥

* ఉత్పత్తిభావనాసిద్ధౌ ఆశ్రిత్య ఇతి తై-

+ వాక్యసిద్ధౌ ఆశ్రిత్య ఇతి తై-

“వత్సశ్చౌపసృజే త్తద్వదుఖాశ్చాధిశ్రయేదితి
 ద్వాదశద్వద్వకర్తౌతత్ స్వామి నోవేతరస్యవా॥
 ఆద్యస్య పాతాత్స్వామికాణ్డే, తాదర్థ్యేన పరిక్రయాత్ ।
 మహాకాణ్డోక్తితోఽన్యోస్తుద్వద్వతాతత్రకీర్త్యతే ” ॥

దర్శపూర్ణమాసయో యాజమానకాణ్డే శ్రూయతే । ద్వాదశద్వ
 ద్వాని దర్శపూర్ణమాసయోస్తాని సమ్పాద్యానీత్యాశుర్వత్సశ్చౌ పావ
 సృజత్యుఖాశ్చాధి శ్రయత్యవచమాన్తి దృషదౌచసమాహన్తీత్యాది । తత్ర
 గాందోగ్ధం వత్సవనర్జనమేకంకర్త, దోహసేన సమ్పాదితంక్షీరం ధార
 యితుం పితరస్థాపనమవరంకర్త- తదేతదుభయమేకంద్వద్వం । తథాప్రీ
 హీణామవఘాతో దృషదుపలయోగిపాషాణాస్తరేణసమాఘాత ఇత్యేత
 దుభయం ద్వితీయంద్వద్వం । ఏవంద్వాదశకర్త ద్వంద్వాన్యను ష్ఠేయా
 న్యత్రామ్నాతాని । తేషాం యాజమానకాణ్డేపరితత్వాత్ సమాఖ్యయా
 యజమానేన తాన్యను ష్ఠేయానీతిప్రాప్తైబ్రూమః । యజమానస్య యాని
 కార్యాణి తాన్యనుష్ఠాతుమేవ పరిక్రీతా ఋత్విజః । కిష్క్వియజుర్వేదేయా
 జమానమిదమవాస్తర కాణ్డం, మహాకాణ్డం త్వాధ్వర్యవమేవ తత్రైతివ
 త్సాపాకరణాదయోధర్మా ఆమ్నాతాః । తస్మా దధ్వర్యురేవ తాననుతి
 ష్ఠేత్ । యాజమానేతుకాణ్డే తేషామనుష్ఠానప్రకారశోచితః కిన్తు పరిగ
 ణనయాద్వద్వం సమ్పాదనమాత్రమేవామ్నాతం । తేన యజమాన స్తా
 మానుషూర్వీం మనసినిధాయ అధ్వర్యోరనుష్ఠానే ప్రమాదరాహిత్యమ
 నుసన్ధాతుంప్రభవతి । తస్మాదధ్వర్యోరేవానుష్ఠానం॥ః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా ఖాండ్యే
 ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ధ్రువోఽసి ధ్రువోఽహగ్ సజాతేషు భూయానమిత్యాహ ధ్రు
 వానైవై నానురుత ఉగ్రోఽస్యగ్రోఽహగ్ సజాతేషు భూయానమి

త్యాహా ప్రతివాదిని ఎవై హనురు తెల్ల భూరస్యభి భూరహగ్ సజా తె
షు భూయాసమిత్యాహ యఎవై నం ప్రత్యుత్పిపీతే తము హస్యతే యున
జ్జిత్యా బ్రహ్మణా దై వ్యే నేత్యాహౌవ వాఅగ్నేయోగస్తేన॥౧॥

ఎవై సంయుగక్తియ జ్జస్యవై సమృద్ధేన దేవా స్సువగ్ లోక మాయస్య
జ్జస్య వ్యృద్ధేనానురాన్వరాభావయస్య వై అగ్నే అస్య యజ్జస్య రిష్యాదిత్యా
హ యజ్జస్యైవ తత్సమృద్ధేన యజమాన స్సువగ్ లోక మేతి యజ్జస్య
వ్యృద్ధేన భ్రాతృవ్యాన్వరాభావయత్యగ్ని హౌత్ర మేతాభివ్యాహృతీభి
రుపసాదయేద్యజ్జ ముఖంవా అగ్ని హౌత్రం బ్రహ్మతా వ్యాహృతయో
యజ్జ ముఖం వబ్రహ్మ॥౨॥

కురు తెసంవత్సరే పర్యాగత ఏతాభిరే వోపసాదయే ద్భృష్టాస్తే
వోభయతస్సంవత్సరం పరిగృహ్ణాతి దశాపూణమాసా చాతుర్తాస్యాన్యై
లభమాన ఏతాభివ్యాహృతీభిహా వీగ్ హ్యసాదయేద్య జ్జముఖం వై దశా
పూణమాసా చాతుర్తాస్యాన్విబ్రహ్మతా వ్యాహృతయో యజ్జ ముఖం పవ
బ్రహ్మకురు తె సంవత్సరే పర్యాగత ఏతాభిరే వసాదయేద్య భృష్టాస్తే వోభయ
తస్సంవత్సరం పరిగృహ్ణాతి యదై వ్యయజ్జస్య సామా క్రియతే రాష్ట్రం॥౩॥

యజ్జస్య శీగ్ధృతి యదృచావిశం యజ్జస్య శీగ్ధృత్యధిభా
వ్యాణో నాశీకేణ యజ్జేన యజతే సామిదేనీరసువత్సవే తావ్యాహృ
తీపురస్తద్దధ్యాద్భృష్టావప్రతిపదంకురుతే తథా బ్రాహ్మణ సాశీకేణ య
జ్జేన యజతేయం కామయేత యజమానం భ్రాతృవ్యమస్య యజ్జస్య శీగ్ధృ

చైచ్చదితి తస్యైతా వ్యాహృతీః పురోనువాక్యా యాం దధ్యా ద్భాగిత్యవ్య
దేవత్యావై పురోనువాక్యభ్రాతృవ్యమేవాస్య యజ్ఞస్య ౧౪॥

అశీ గోచ్యతి యానాగమ యేత యజమానాస్తన మావత్యేనా
న్యజ్ఞస్యాశీగోచైచ్చదితి తేషామేతావ్యాహృతీః పురోనువాక్యాయాం
ధవచపకాం దధ్యా ద్యాజ్యమై పురస్తాదేకాం యాజ్ఞాయాం ధవచ
పకాం తద్దేనాన్యమావతీయజ్ఞస్యాశీగోచ్యతి యధావై పజన్యస్సవ్య
ప్రం వషత్వే వంయజ్ఞో యజమానాయ వషత్తి స్థలయోదకం పరిగ్మ
హ్లాంత్యాశీమాయజ్ఞం యజమాన్యప్రగ్మహ్లాంతి నోఽసి ప్రాజాపత్యం ॥ ౫ ॥

మనసామాభూతేనావిశేత్యాహమనో వై ప్రాజాపత్యం ప్రాజాప
త్యాయజ్ఞో మనసవ యజ్ఞమాతన్ధతే వాగ్వైద్యీనీపత ౨తయశీవాచా
మెద్రియేనావిశేత్యా హైద్యీవై వాగ్వాచమైవైద్యీమాతన్ధతే ॥ ౬ ॥

తేనైవ బ్రహ్మ రాష్ట్రమేవాస్య యజ్ఞస్య ప్రాజాపత్యో పత్తిగో
శచ్చ ॥ ౧౦ ॥

ఇతి తైత్తిరియ సంహితాయాం ప్రథమ కాండే పశుప్రపారక దశమో
౭నువాకః ॥

అధభాష్యమ్.

నవమేద్వంద్వసమ్పాదనము క్తం దశమే హవిస్సాదనం విధీయతే । ప్ర
థమంతావద్వివేచనము వాకస్య పూర్వభాగోక్తానాం మంత్రాణాం వ్యా
ఖ్యానం । తత్ర పరిధ్యనుమంత్రణమన్తాగ్నినుదాహృత్య వ్యాచక్షే ॥ ధ్రువోఽ
సిధ్రువోఽహగ్ సజాతేషు భూయా సమిత్యాహ ధ్రువానేనై నానుగురుత
ఉగ్రోన్యగ్రోఽహగ్ సజాతేషు భూయా సమిత్యాహ ప్రతివాదిన ఏ
వై నానుగురుతేతి భి భూరస్య భిభూరహగ్ సజాతేషు భూయా సమిత్యా

హ యపవై సంప్రత్యుత్పిపీతే తమపాస్యతే” ఇతి । సజాతేషు ద్రువోభూ
యాసమిత్యనేననకేవలం స్వప్యైవ ధ్రువత్వం ప్రాధి తః కిన్వైనాన్ జ్ఞాతీ
నపి ధ్రువా నేవకర్తుం ప్రాధి తం । స్వస్యానుగ్రత్వేన అశిక్షితా జ్ఞాతయః
ప్రతిపాదినోభవన్తి । అతః గ్రత్వప్రార్థనేన తన్నివార్యతే । జ్ఞాతీమధ్యే
య్యకోప్యేనంయజమానం ప్రత్యుత్పిపీతే ప్రతికూలో భూత్వా త్స దయ
తుమిచ్ఛతీతం ప్రతికూలమభిభవితా భూయాసం ఇత్యనేన ఉపాస్యతే ఉ
పక్షిపతి । * అగ్నియోగమన్త్రమాదౌవ్యాచష్టే “ యనజ్జిత్వా బ్రహ్మణా
వై వ్యేనేత్య హైషవా అగ్నేయోగదైవైవై సంయునక్తి” ఇతి । పక్షమ
న్త్రపాఠవేద అగ్నేయోగసౌభవతిత్వా మగ్నియునజ్జీతి మన్తైరిణ శ్రవ
ణాత్ । ఆసన్నస్య పావిషామన్త్రణంవ్యాచష్టే “ యజ్ఞస్యవై సమృద్ధేన దేవా
స్సువగ్ం లోకమాయస్య జ్ఞస్యవృద్ధేనాసురాన్సరాభావయస్యన్తే అగ్నే
అస్య యజ్ఞస్యరిష్యాదిత్యాహ యజ్ఞస్యైవ తత్సమృద్ధేన యజమాన స్సువ
గ్ం లోక మేతి యజ్ఞస్యవృద్ధేన బ్రాతృవ్యాన్సరాభావయతి” ఇతి । యజ్ఞస్య
హి ద్వావంశౌ సమృద్ధోవృద్ధశ్చ । యథాశాస్త్రమనుష్ఠిత సమృద్ధః । అత
థాభూతోవృద్ధః । తత్ర సమృద్ధోదేవానాం స్వగ్ం ప్రాప్తి హేతుః । వృ
ద్ధోఽసురాణాంతిరసాకార హేతుః । అతోఽస్మిన్తన్త్రైరిష్యాత్ సుద్వాది
తి వృద్ధమనూద్యతేన హన్తి సవత్సమితి వై రిషగాభవన్తకథ్యతే । సమృద్ధేన
స్వగ్ం ప్రాప్తోమీత్యర్థోలభ్యతే । భూభువస్సువరితి వ్యాహృతిభిరగ్ని
హూత్రహవిష ఉపసాదనంవిధత్తే “ అగ్నిహూత్ర మేతాభి వ్యా
హృతీభిరుపసాదయేద్యజ్ఞముఖంవా అగ్నిహూత్రం బ్రహ్మైతావ్యాహృ
తయోయజ్ఞముఖవైబ్రహ్మకురుతే” ఇతి । ఆధానా నన్తరమేవ అనుష్ఠే
యత్వా త్సక్రిధమ్యేన సర్వయజ్ఞేష్వగ్ని హూత్రస్యముఖత్వం । వ్యా
హృతయస్తత్రైలోక్యాత్తనో విరాడ్రూపస్య పరబ్రహ్మణ్యా రోపితశరీర
స్య వాచకత్వేన బ్రహ్మరూపాః । అతః ప్రశస్తేయజ్ఞముఖే ప్రశస్తం బ్రహ్మ
రూపవ్యాహృతిత్రయంకృతవాన్భవతి । అగ్నిహూత్రారంభ దినగతేహవి

సన్సరనేవ్యాహృతీవిధాయ కాలాంతరగతేఽపి సాదనేవిదధాతి “సం
 వత్సరే పర్యాగతపతాభిరేవోప సాదయేత్” ఇతి । ఆద్యంతయో దిఫన
 యోర్వాహ్యపృతిభిరుపసాదనం ప్రశంసతి “బ్రహ్మజైవో భయత స్సంవ
 త్సరం పరిగృహ్ణాతి” ఇతి । అగ్ని హూత్ర వతర్కాంతరేఽపి వ్యాహృతి
 భిరాసాదనంవిధతై “ఉశఃపూణఃమాసా చాతుర్థ్యాస్యా న్యాయభిమా
 నఎతాభిర్వాహ్యపృతీభిహావీగ్మ్యాసాదయేద్యజ్ఞముఖంవై దశఃపూణః
 మాసా చాతుర్థ్యాస్యాని బ్రహ్మైతావ్యాహృతయోర్వాహ్యముఖ ఏవబ్రహ్మ
 కురుతే సంవత్సరే పర్యాగతపతాభిరేవాసాదయేద్బ్రహ్మజైవో భయత
 స్సంవత్సరం పరిగృహ్ణాతి” ఇతి । యజ్ఞోజ్యోతిష్టమాదిః । తత్కర్మపూర్వభా
 విభ్యాగ్ధర్మాదేముఖత్వంఅన్యత్రాపివ్యాహృతీవిధతై “యదైవ్యజ్ఞ
 స్యసామూక్రియతేరాష్ట్రంయజ్ఞస్యాశీగఃచ్ఛతియవృచావిశంయజ్ఞస్యా
 శీగఃచ్ఛత్యధ బ్రాహ్మణోఽవాశీకేణ యజ్ఞేనయజతే సామిధేనీరనువ
 త్యన్నేతావ్యాహృతీపురస్తాద్ధధ్యాద్భ్రాహ్మణః ప్రతిపదం కురుతే తథా
 బ్రాహ్మణస్వాశీకేణ యజ్ఞేనయజతే” ఇతి । యజ్ఞసమ్బుధి కీర్షిదగ్ధం సా
 మూక్రియతే యథా బహిష్పవమానాది । అన్యత్రాశ్చ దగ్ధమృచాక్రియ
 తే యథాయాజ్ఞాపురోఽనువాక్యాది । తత్రసామసాధ్యేనాజ్ఞేన యశ్శలం
 తత్రాష్ట్రం ప్రాప్నోతి । రాష్ట్రేసస్యాన్యభివృద్ధిభవతీత్యర్థః । ఋక్సాద్యై
 నాజ్ఞేనయశ్శలంతద్విశం ప్రజాంప్రాప్నోతి । ప్రజాయా ఆయురారోగ్య
 దివధాతేత్యర్థః । అదేవంసతిబ్రాహ్మణోయజమాన్లఫలప్రదై ర్యజుభిః
 విరహితత్వాదవాశీకేణ నిష్ఫలేనయజ్ఞే నేష్టవాన్భవతి । అతో యజ్ఞ
 రూపావ్యాహృతీర్ల ప్రయజ్ఞ్యాత్ । హూత్రాలనువచనీయార్ల ప్రవోవా
 జాఇత్యాదయఃచసాన్సిమిధేన్యః । తదనువచనా త్స్పృగేవ హూత్రా
 వ్యాహృతీప్రతేత । * తద్దేవతాబ్రహ్మహుపంవ్యాహృతీత్రయమేవసామి
 ధేనీనాం ప్రతిపదం ప్రారంభంకృతవాభవతి । తథాసతి యజమాన్సన్

ఫలేన యజ్ఞేనేష్టవాన్భవతి । ప్రకారాంతరేణ వినియోగం హేయతయా
ఉపన్యస్యతి “యంకామయేతయజమానం భాస్రవ్యమస్య యజ్ఞస్యాగీ
గఁచ్ఛేదితి తస్యైతావ్యాహృతీర్థ పురోఽనువాక్యాంబు నధ్యాద్యా”
త్యవ్యదేవత్యావైపురోఽనువాక్యాభ్రాత్యవ్యమేవాస్యయజ్ఞస్యాగీగఁచ్ఛ
తి” ఇతి । యంయజమానం ప్రతిహూతాద్వేనా దేవం కామయేత, అస్యయ
జ్ఞస్యఫలం యజమానవైరిణం గచ్ఛేదితి । తస్యయజ మానస్యయాగే పు
రోఽనువాక్యాంబుప్రాగ్వాహృతీర్థప్రయుక్త్యుత్ । తదా పురోఽనువా
క్యవైరిదేవతేతి కృత్యాతత్ఫలం వైరిగామ్యేవభవతి । ప్రకారాంతరేణ
వినియోగమపాదేయతయావిభక్తై “యానామయేతయజమానాస్తస్మ
మావత్యేనాన్యజ్ఞస్యాగీగఁచ్ఛేదితి తేషామేతావ్యాహృతీర్థ పురోఽనువా
క్యాంబు అథఽచఽఎకాంనధ్యాద్యాజ్యాన్యైపురస్తాదేకాం యాజ్ఞాయా
అథఽచఽఎకాం తదై నాస్తస్మావతీయజ్ఞస్యాగీగఁచ్ఛ” ఇతి । బహు
యజమానకానామహీనసత్రాణామంగ భూతేష్టిషు హూతా యద్యేవం
కామయేత తాస్సర్వాన్యజమానాన్యజ్ఞస్యఫలంసమమేవ ప్రాప్నుయాదితి
తేషాంయజమానానాంయాగే వ్యాహృతీరేవంనధ్యాత్ । పురోఽనువా
క్యాంబుఅథఽచఽభిహితే సతి ప్రథమా వ్యాహృతిః । యాజ్ఞాయాంబు
పురస్తాద్ద్వితీయా వ్యాహృతిః । యాజ్ఞాయాంబు అథఽచఽ
భిహితే సతి తృతీయా వ్యాహృతిః । తథా సతి ఎనాస్సర్వాన్యజ
మానాన్యజ్ఞస్యఫలంసామ్యేనసప్రాప్నోతి । తామేతాంప్రాప్తిం దృష్టాంశే
నస్పష్టయతి “యథావైవజఞ్మన్యస్సృతృష్టంవషఽత్యేవం యజ్ఞోయజమానా
యవషఽతిస్థలయోదకపరిగృహ్ణం త్యాగీషాయజ్ఞం యజమానర్థ పరిగృ
హ్ణతి” ఇతి । యథాలోకేనర్వతగ్ ప్రసృతోమేఘః పక్షపాత మంతరేణ
సర్వేషు దేశేషు ఏకహుపంసువృష్టం సస్యనిష్పత్తి ముమం వషఽంము
ఞ్చత్యేవమయంయథోక్తవ్యాహృత్యుపేతో యజ్ఞస్సర్వయజమాన సంఘా
యసుఫలం సాధారణ్యేనప్రయచ్ఛతి । తేనచమవృష్టేననద్యాం పూణా

యాంసర్వేజనాస్థలయామా లేనఉదకంపరిగృహ్లాంతి । తద్వద్వ జమానస
 ఙ్గుమాశిషాసాధారణఫలేనయక్తం ఇమంయజ్ఞంపరిగృహ్లాంతి । స్రావాఘా
 రప్రచ్యాఘాగానుమన్త్రణమన్త్రావ్యాచప్తై “మనోఽసి ప్రాజాపత్యం
 మనసామాఘాతేనావిశేత్యాహ మనోవైప్రాజాపత్యం ప్రాజాపత్యాయ
 జ్ఞోమనఏవయజ్ఞమాత్మధత్తై । వాగ్మైన్ద్రీసపత్నక్షయశీవాచామెన్ద్రీ
 యేణావిశేత్యాహైంద్రీవైవాగ్వాచ మైవైంద్రీమాత్మధత్తై” ఇతి । సర్వ
 వ్యవహారసాధనస్య మనసగప్రజాపతి నాప్రథమసృష్టత్వాత్ మనసఃప్రా
 జాపత్యత్వం ప్రథమసృష్టిశ్చ హూతృ బ్రాహ్మణకాణ్డేనమామూయలే
 “ఇదంవాఅగ్రేనైవశిష్టనాసీత్ నద్యోరాసీత్ నపుధివీనా న్తరిక్షంతదసదే
 వసన్ననోఽకురుతస్యామితి” (బ్రా॥కా॥౨|ప్ర॥౯|అ)ఇతి । బృహదారణ్యకే
 ప్యామ్నాతం “తన్ననోఽకురుత ఆత్మనీవ్స్యామితి” ఇతి । ప్రజాపతిర్య
 జ్ఞానస్యజతేత్యుక్తత్వాత్ ప్రాజాపత్యాయజ్ఞః । అనేనమన్త్రీపారేనతా
 మనోయజ్ఞాస్పస్త్రిస్థాపయతి । ఇన్ద్రీణవ్యాకృతత్వాద్వాన్ద్రీ । తా
 ఙ్గుమన్త్రీపారేనస్యాత్మనిస్థాపయతి॥ * ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
 ప్రథమకాణ్డే పంచమప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః ॥

అథతైత్తిరీయసంహితా.

యోవైసప్తశం ప్రజాపతిం యజ్ఞమన్వాయత్తం వేగప్రతియజ్ఞే
 సత్తితినయజ్ఞాన్భుగ్గేశత ఆశ్రావయేతి చతురతురమస్తు శ్రౌపడితి చ
 సురతురం యజేతి ద్వ్యతురం యో యతామహాఇతి పంచాతురం ద్వ్యతు
 రోపపటూర ఏవవైసప్తశంప్రజాపతియజ్ఞ మన్వాయత్తా యఏవం
 వేదప్రతి యజ్ఞేనత్తితి నయజ్ఞాన్భుగ్గేశతే యోవైయజ్ఞస్య ప్రాయణం
 ప్రతిష్ఠాం॥ ౧॥

ఉదయనం వేగప్రతిష్ఠితేనారీప్తేన యజ్ఞేన సగ్గ్థాం గచ్ఛత్వా

శ్రావయాస్తు శ్రౌషద్యజ యజామహ వషటూర పతదైవ్యైశ్వస్య
ప్రాయణమేషా ప్రతిష్ఠే తదుదయనం యపవం వేద ప్రతిష్ఠితే నారీష్టేన
యజ్ఞేనపగ్ స్థారగచ్ఛతి యోవైసూన్యతామైదోహం వేదీదుహ పవైసాం
యజ్ఞావై సూన్యతా ౭ శ్రావయైత్యైవై సామహ్వాదస్తు॥౨॥

శ్రౌషడిత్యుపావా ప్రాగ్యజేత్సుదనైషీద్యే యజామహ ఇత్యుపా
సదద్వషటూరేణ దోధ్యేషవై సూన్యతాయై దోహా యపవం వేదీ
దుహ పవైసాం దైవా వై సత్ర మాసత తేమాం దిశో ౭ దస్యస్తపతా
మార్దాం ప్రజ్ఞీ మపశ్యన్నా శ్రావయేతీ పురోవాతమజన యన్నస్తు
శ్రౌషడిత్యభ్రగ్ సమస్థావయ న్యజేతి విద్యుతం॥౩॥

అజనయన్యే యజామహ ఇతి ప్రావర్షయన్నభ్య స్తన యన్వష
టూరేణ తతోవై తేభ్యో దిశగ ప్రాప్యాయీస్త యపవం వేద ప్రాప్తే
దిశగ ప్యాయై ప్రజాపతింత్వో వేద * ప్రజాపతి స్త్వంవేద † యంప్ర
జాపతి ర్వేద సపుణ్యో భవత్యేష వై ఛస్తస్యగ ప్రజాపతి రాశ్రావయా
స్తు శ్రౌషద్యజయే యజామహ వషటూరో యపవం వేదపుణ్యో భవ
తి వస్తంతం॥ ౪॥

ఋతూ నాం ప్రీణామిత్యాహ ర్తవో వైప్రయాజా ఋతూనైవ ప్రీ
ణాతితే ౭ స్తై ప్రీతా యథా పూర్వం కల్పనై కల్పనైష్టా ఋతవో యప
వం వేదాగ్నిహోమయోరహం దేవయజ్యయా చతుష్టా న్భూయాస్తవి

* త్వోవేదేతి త్వోఅవేద | ఇతిపదపారః |

† త్వోవేదేతి త్వంఅవేద | ఇతిపదపారః |

త్యాహగ్నిషామాభ్యాం వైయజ్ఞశ్చతుష్టా నాభ్యామేవ చతురాత్తస్థ
త్తైగ్నేరహం దేవయజ్ఞయాన్నాదో భూయాస మిత్యాహగ్ని ర్వైదే
వానామన్నాదస్తైనైవ ॥ ౫॥

అన్నాద్యమాత్మస్వత్తై దధీరస్య దభో భూయాసమముం దభేయ మి
త్యాహైతయా వై దధ్యైదేవా అను రానదభువన్తయైవ భ్రాతృవ్యం ద
భోత్త్యగ్నిషామయోరహం దేవయజ్ఞయా వృత్రహా భూయాస మి
త్యాహగ్నిషామాభ్యాంవా ఇన్ద్రో వృత్రమహా తాభ్యామేవ భ్రాతృ
వ్యక్ స్పృణుత ఇద్వాగ్ని యోరహం దేవయజ్ఞ యేద్వియా వ్యన్నాదో
భూయాస మిత్యా హేద్వియా శ్యేవాన్నావో భవతీన్ద్రస్య ॥ ౬॥

అహం దేవయజ్ఞ యేద్వియావీ భూయాస మిత్యా హేద్వియా
శ్యేవ భవతి మహాన్ద్రస్యాహం దేవయజ్ఞయా జేమానం మహిమానం
గమేయ మిత్యాహ జేమానమేవ మహిమానం గచ్ఛత్యగ్నేగి స్వప్త కృ
తోహం దేవయజ్ఞ యాయుష్కా యజ్ఞేనప్రతిష్ఠాంగమేయ మిత్యాహాయ
రేవాత్మస్వత్తైప్రతి యజ్ఞేనప్రతిష్ఠతి ॥ ౭॥

ప్రతిష్ఠా మహ్వాదస్త విద్యతం వసన్తం తేనైవేన్ద్రస్యాహై త్రిగ్
శచ్ఛ ॥ ౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఠ్యప్రపారక ఏకాదశో
౭నువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

దశమేహవిస్సాదనం విహితం । ఏకాదశేత్యాశ్రావణాది మంత్రాగ్ని
ప్రాధాన్యేనవిధీయతై । తేహంపశ్చమంత్రాణా ముద్భుత్తిం విభాతుంప్రస్తా

తి “యోవై సప్తదశం ప్రజావతిం యజ్ఞ మన్వాయ త్తం వేదప్రతియజ్ఞై
 తివతి స యజ్ఞాద్భిగ్ శతే” ఇతి । ఆయం మన్వసప్తదశాక్షరోపే
 తత్వాత్ ప్రజావతిసప్తత్వాచ్చ సప్తదశప్రజావతిరిత్యభిధీయతే । సచ య
 జ్ఞ మన్వాయ త్తః సర్వయజ్ఞేష్వనుగతః । తద్విజ్ఞానః * సముపాణేన యజ్ఞై
 స ప్రతిష్ఠితాభవతి । వైకల్యాభావాచ్ఛాయం యజ్ఞాన్న భ్రష్టోభవతి । మ
 వ్రానుత్పాదయతి “ఆశ్రావయేతి చతురక్షరమస్తు శ్రౌషడితి చతురక్ష
 రం యజేతి ద్యృక్షరం యే యజావహితపశ్చాక్షరం ద్యృక్షరోవప
 త్నూర పషవై సప్తదశప్రజావతియజ్ఞ మన్వాయ త్తౌ యపవం వేదప్రతి
 యజ్ఞై సప్తతివతి సయజ్ఞాద్భిగ్ శతే” ఇతి । ఏతేషు పశ్చుసుమ నైషు ఆద్య
 స్యమన్త్రిత్రయస్య వినయోగ మాపస్తంబౌద్ధ్యయుక్తాణ్డై దద్యయతి ।
 (ఆ-౧౧౧౫) । బ్రహ్మకప్రవరాయాశ్రావయిష్యామీతి బ్రహ్మణ మామ
 న్త్ర్యిత్రావయోశ్రావయ శ్రావయోమాశ్రావయేతి వాశ్రావయతి । అ
 స్తుశ్రౌషడిత్యాగ్నిద్రౌ పరేణాతక్షరం దక్షిణా ముఖ స్త్రీష్టకస్థ్యం స
 మ్నాగాంశ్చ ధారయత్ప్రత్యాశ్రావయతి” ఇతి । “అపద్యన్న ముష్కాల
 సుబ్రూహీతి పురోఽనువాక్యాం సంప్రేష్యత్యవదాయావదాయ స్రువేణ
 ప్రస్తరబహిః సమజ్యజుహూపభృతావదాయ దక్షిణాతిక్రమ్య ఆశ్రా
 వ్యప్రత్యాశ్రావితేఽముం యజేతి యాజ్యామితి సార్వత్రికం, (ఆ-౧౧౧౮)
 ఇతి । ఆశ్రావయేత్యయమేవపాఠోఽత్రత్యః । ఓశ్రావయశ్రావయ ఓమా
 శ్రావయేతివత్రయం శాఖాంతరీయం । హోఽగ్నిద్ర యత్యుమాణదేవతాం
 ప్రతి తుభ్యమిదందీయత ఇత్యాభిముఖ్యేన శ్రావయేత్యధ్వర్యునోక్తై సతి స
 ఆగ్నిద్రౌ అస్త్యిశ్యజ్జీకృత్య శ్రౌషడితి శబ్దేన శ్రావయతి । హోదేవాః తద్వి
 షయమిదం హవిదానం శృణుతేత్యర్థః । హే హూతయజయాజ్యాం
 పతేత్యర్థః । ఇతరస్యతు మన్త్రస్వయస్య వినయోగ మాశ్వలాయ సో
 హూత్యుక్తాణ్డైదశేయతి । ఆగూర్యాజ్యాది రనూయాజవజ్జం యేయ
 జామహ ఇత్యాగూర్వపతూరోఽస్త్యః, (ఆశ్వ-౧౫) సర్వేయేవయం

హూతారోధ్వర్యుణా యజేతి ప్రేషితాః తేవయంయజామహే యా
జ్యంపతామః । వపటూరశబ్దేన వాపడిత్యేవం రూపోమన్త్రో వివక్షితః
తజ్చాశ్వలాయనఉదాహృత్యదర్శయతి , మే యజామహే సమిధః సమి
ధో అగ్నే ఆజ్యస్యవ్యవ్రాతాపడితి వపటూరశబ్దో ఇతి । హవిర్దేయత ఇతి
తస్యశబ్దస్యాధః । ఏతేహంపఞ్చమన్త్రాణాం మహిమానంవక్తుంప్రస్తోతి
“ యోవై యజ్ఞస్యప్రాయణం ప్రతిస్తాముదయనం వేదప్రతిష్ఠితే నారిష్టేన
యజ్ఞేనసగ్ స్థాంగచ్ఛతి” ఇతి । ప్రాయణంప్రారమ్భః । ప్రతిష్ఠా మధ్యకా
లవర్త్యనుస్థానం । ఉదయనంసమాప్తిః । యోయజమానోయజ్ఞస్య ము
ఖ్యం ప్రారమ్భాదిత్రయం వేదతదీయోయజ్ఞప్రతిష్ఠితస్సభ్యః । అరిష్టావై
కల్యరహితః, తాదృశేనయజ్ఞేనసంస్థాం ఫలవర్త్యన్తశాంప్రాప్నోతి । మ
న్త్రమహిమానంవక్తి “ అశ్రావయాస్తుశ్రౌపడ్యజమే యజామహే వప
టూర ఏతదైవ్యయజ్ఞస్య ప్రాయణమేషప్రతిష్ఠేతమదయనంయవీవం వే
దప్రతిష్ఠితే నారిష్టేన యజ్ఞేనసగ్ స్థాంగచ్ఛతి” ఇతి । ఆద్యోమన్త్రముఖ్యసి
ప్రారమ్భః । మన్త్రిత్రయంప్రతిష్ఠా । అన్త్యఉదయనం । దేవతాద్వైతేనప్ర
వ్యత్యాగరూపస్య యాగశరీరస్య ఏతైరేవమన్త్రైర్నిఃష్పన్నత్వాత్ । అవశి
ష్టానిప్రాచ్యాన్యదీచ్యానిచాక్షాణిశరీరగతవస్త్రాణింకారాదిస్థానీయాని । ప్ర
కారాన్తరేణమహిమానంవక్తుం ప్రస్తోతి “ యోవై సూన్యతాయైదోహం
వేదమహాపవై నాం” ఇతి । సూన్యతాసమీచీనావాక్ - సవ్యక్త్వచ్ఛి త
స్యాః సత్యప్రియరూపత్వం । అతీవవన్నర్యతే ।

“ సత్యంబ్రూయాన్ప్రియంబ్రూయాన్నబ్రూయాత్సత్యమప్రియం ।

ప్రియంబ్రూనాన్యతంబ్రూయాదేషధర్మస్సనాతనః” ఇతి ।

సాచకామధేనువత్ పరితొషహేతుత్వాత్ గోత్వేనాత్రవివక్షితా
తస్యాశ్చదోహానప్రకారం యోయజమానోవేదసోఽవశ్యమేనాందగై ।
కాసావత్రసూన్యతాకౌవాతద్దోహానప్రకారఇత్యాశబ్దాత్యతమభయం ద
ర్శయన్ మన్త్రమహిమానంవక్తి “ యజ్ఞోవై సూన్యతా ౭౭ శ్రావయేత్యై
వై నామహ్వాదస్తుశ్రౌపడిత్యుపావాసాగ్యజేత్యుదవైషీద్యేయజామహా

త్యుపాసదద్వపటా-రేణదౌగ్ధ్యవవై సూన్యతాయైదోహూయపవం వే
 దఃపాపవై నాం" ఇతి. లోకహిధోత్యమాణాయాగౌరాభిముఖ్యాయ
 కిమపి భక్త్యంఘాసాదికం దాతుం పాజేతికేన నామ్నాతా మాహ్వా
 యన్తి. అతపవప్రవర్త్యబ్రాహ్మణే ఘర్తడుహ అహ్వనమేవ మామ్నాయ
 తే. ఇడపహ్యదితపహి సరస్వత్యేహిత్యాహ. పతానివాఅన్యైదేవనా
 మాని. దేవనామైరేవై నామాహ్వయతి. అసావేహ్యసావేహిత్యాహ. ప
 తానివాఅన్యైమనుష్యనామాని. మనుష్యనామైరేవై నామాహ్వయతీతి.
 తద్వదప్రాపి ఆశ్రావయేతిమన్త్రపారేనైవపనాంసూన్యతానామాహ్వా
 దాహ్వయతి. అస్తుశ్రౌషడితిపాతెనఉపావాసాక్వత్సముపావస్యజతి
 యజేతి పాతెనఉదనైషీద్దోహనపాత్రమున్నయతి. యె యజామహ ఇతి
 పాతెన ఉపాసదద్దోధావ్రత్యాసీదతి. వౌషడితిపాతెనదోగ్ధి. అత్రరూప
 కత్వేనపరికల్పనాన్తన్త్రాణాంతత్తదర్థవాచకత్వంనాపేక్షితం. సామధ్య
 న్తరకల్పనయాపునర్తహిమానంవక్తి. దేవావై సత్రమాసతతేహందిశోఽ
 దస్యకతపతామాద్వాంపజ్జీమపత్యన్నాశ్రావయేతి పురోహతమజనయ
 న్నస్తు శ్రౌషడిత్యభ్రగ్ సచుష్లావయక యజేతివిద్యుత మజనయక
 యెయజామహ ఇతిప్రావర్షయన్నభ్యస్తనయకవపటా-రేణ తతోవై తే
 భ్యోదిశప్రప్రప్రాయన్తయపవం వేదప్రాప్తేదిశప్రప్రాయన్తై" ఇతి. సత్ర
 మాసీనానాందేవానాంకేనాపివైకల్యేనవృష్ట్యభావాద్దిశఉదస్యకనానాది
 గ్భూతానిసస్యాని శోషణేనఉపక్షీణాని, తత్పరిహరాయదేవాఆద్వాంపు
 స్త్రిహేతుభూతామెతాం పజ్జీంమన్త్రీవచ్ఛికమపశ్యక. స్పష్టమస్యత్.
 పునరపిప్రకారాన్తరేణ మన్త్రీమహిమానం దర్శయితుంప్రస్తాతి. ప్రజా
 పతింత్వోవేదప్రజాపతిస్త్వం వేదయం ప్రజాపతి ర్వేదపశుణ్యాభవతి"
 ఇతి. త్వశబ్జస్సర్వనామగణేవతితపకశబ్దపర్యాయః. అతపవ సంప్రదాయవి
 దఉతత్వంపశ్యన్నదదశవాచమితిఋచమేవంవ్యాచక్షతే. అప్యేకంపశ్య
 న్నపశ్యతీతి. సప్తదశాక్షరరూపమేనం ప్రజాపతిమేకేయజమానోవ
 త్యమాణమహిమోపేతంవేద సచ ప్రజాపతిఃజ్ఞాతారమేకంయజమానం

వేదజానాతి అనుగృహ్ణోతి । యమనుగృహ్ణోతిసోఽన్యేభ్యామజమానేభ్యః
 పుణ్యామత్యుష్టోభవతి । తన్నహిమానందర్శయతి, శ్చేషవైఘ్నేశ్వర్యం ప్ర
 జాపతిరాశ్రావయాస్తుశ్రౌషడ్యజయేయజ్ఞానుహవపటూరాయపవంవే
 దపుణ్యోభవతి” ఇతి । ఏషసప్తకాక్షరరూపః ప్రజాపతిః ఛందస్యః ఛంద
 స్సువేదేషుసారత్వేననిష్పన్నః । అతపవత్యతీయకాణ్డే సమామ్నాయతే
 “ఏతద్వైఘ్నేశ్వరసాంవీర్యమాశ్రావయాస్తుశ్రౌషడ్యజయేయజామహవపటూ
 రః” ఇతి । యపవంప్రజాపతిఛందస్సారంవేదసపుణ్యఉత్కృష్టోభవతి । త్వా
 వేదత్వంవేదేత్యత్రోభయతైరికపద్యంసమ్ప్రదాయకం । ద్వితీయానువా
 కోక్తానాంప్రయాజానుమన్త్రణమన్త్రాణాం రూపకకల్పనయా తాత్పర్యం
 వ్యాచక్షే “వసంతమృతూనాంప్రీణామిత్యాహర్తవోవైప్రయాజా ఋ
 తూనేవప్రీణాతితైస్తైః ప్రీతాయధాపూర్వంకల్పనైః కల్పనైఃసా ఋత
 వో యపవంవేద” ఇతి । ఋతుదేవతాస్తత్రుల్పనయాప్రీయనైః ప్రీతా
 క్చాస్తైః యజమానాయధాపూర్వంకల్పనైఃవివర్యాసేనప్రవర్తనైః ।
 స్వస్వకాలోచితపుష్పాగమసంతాపవృష్ట్యాదిపక్షణయక్తాభవన్తి । వేదితుర
 పితదేవఫలం । ఆజ్యభాగానుమన్త్రణమన్త్రంవ్యాచక్షే “అగ్నేయోమ
 యోరహందేవయజ్యయాచతుష్కా భూయాస మిత్యాహగ్నేయమా
 భ్యాంవైయజ్ఞశ్చతుష్కాతాభ్యామేవచతురాత్తన్ధతై” ఇతి । చతు
 షీవాపతేయజ్ఞస్యదాజ్యభాగావిత్యస్త్రిన్ననువాకే- (సం-౨కాం ౬ప్ర
 ౨౨) యజ్ఞశ్చతుష్ట్య నూజ్యభాగయోస్సమ్యక్ప్రతిపాదితం । అతస్తదీయ
 దేవతాభ్యాంయజ్ఞస్యచతుష్టత్వం యజమానస్యతత్ఫలంబోధ్యతే । ఆ
 గ్నేయయాగానుమన్త్రణమన్త్రం వ్యాచక్షే “అగ్నేరహం దేవయజ్య
 యాన్నాదోభూయాసమిత్యాహగ్నేయైః దేవానామన్నాదస్తే నైవా
 న్నాద్యమాత్తన్ధతై” ఇతి । ఉపాంశుయాజానుమన్త్రణమన్త్రం వ్యాచ
 క్షే “దధిరస్యదధ్ధోభూయాసమమందభేయమిత్యాహైతయావై దభ్యా
 దేవాఅనురాగదభ్యువన్ తయైవభాత్పర్యందభోతి” ఇతి । ఏతయా ఉ

పాంశుయాజుపయాదధ్యాయైరిఘాత్యాహత్యాఅదభ్యుపకాపింసిత
వంతః । అనయోవదధ్యాయైరిఘాత్యాహత్యాఅదభ్యుపకాపింసిత
పాణిమాసీగతద్వితీయపురోడాశానుమన్త్రణమన్త్రం వ్యాచష్టే “ అ
గ్నిషోమయోరహం దేవయజ్యయావృతహోభూయాసమిత్యా హోగ్నిషో
మాభ్యాంవా ఇన్ద్రోవృతమహా తాభ్యామేవభ్రాతృవ్యగ్ స్త్రుణుతే”
ఇతి । వృతనామకోఽసురోఽగ్నిషోమాదేవోహస్తైః సంగప్తవాః । తా ని
సాస్సరయితు మిన్త్రః శీతజ్వరసంతాపావృతప్రయుజ్యజ్జభ్యమానాద్వృ
త్రాత్తై నిసాస్సరవృత్రంహతవానితిద్వితీయకాణ్డైస్పష్టిభవిష్యతి । స్త్రుణుతే
హినస్తీత్యర్థః । అమావాస్యగతద్వితీయపురోడాశానుమన్త్రణమన్త్రం
వ్యాచష్టే “ ఇన్ద్రోగ్నియోరహం దేవయజ్యయేద్వియావృత్తాదోభూ
యాసమిత్యాహోద్వియావ్యేవాన్నాదోభవతి” ఇతి । సాన్నాయాను
మన్త్రణమన్త్రం వ్యాచష్టే “ ఇన్ద్రోస్యాహం దేవయజ్యయేద్వియావీభూ
యాసమిత్యాహం ద్రియావ్యేవభవతి” ఇతి । గతశ్రీయాంరాజన్యాదీనాం
సాన్నాయానుమన్త్రణమన్త్రం వ్యాచష్టే “ మహేన్ద్రోస్యాహం దేవయ
జ్యయాజేమానం మహిమానం గమేయమిత్యాహ జేమానమేవ మహి
మానంగచ్ఛతి” ఇతి । జేమానంజేతృత్వంలక్షణం, మహిమానంవిద్యైశ్వ
ర్యాదిమహత్త్వమిత్యర్థః । స్పష్టకృదనుమన్త్రణమన్త్రం వ్యాచష్టే “ అ
గ్నే స్పష్టకృతోఽహం దేవయజ్యయాయుష్కాయజ్ఞేనప్రతిస్తాంగమేయ
మిత్యాహాయురేవాత్తన్ధతైప్రతియజ్ఞేనతిప్రతి” ఇతి ।

అథమీమాంసా.

దశమాధ్యాయస్యాష్టమపాదేవి చ్చితమ్ ।

“ న ఆత్మైయం న హేలూతారం నానూయా జేష్టితీర్థశః ।

వికల్పకపర్యుదాసోవాస్యాదాద్యోవచనద్యయాత్ ॥

అన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్యవిధ్యంశఃసానిషేధనా ।

నేత్యనూయాజథాతుస్తస్తదధాంపర్యదస్యతి” ॥

పిశ్యయజ్ఞేచోదకప్రాప్తం వరణం ప్రత్యేవం శ్రూయతే | గామేష
యం పృశీతే న హేమాతారమితి తథా నారభ్యవాదే శ్రూయతే | అశ్రా
వయేసి చతురక్షరంస్తు శ్రౌషడితి చతురక్షర యజేతి ద్విక్షరం యేయ
జామహితి పశ్చాత్క్షరం ద్విక్షరోపపటారపషవై సప్తదశః ప్రజాపతి
యన్మృగం న్యాయ త్తథితి | తథోక్తం నానూయాజేషు యే యజామహం
ఃరోహితి త్రవరణస్య విధిప్రతిషేధోచోదకప్రత్యక్షవచనాభ్యాం ప్రతీయేతే |
యేయజామహ ఇతి నువ్రాస్యతు ద్వాభ్యాం ప్రత్యక్షవచనాభ్యాం విధిప్రతి
షేనప్రతీతిః | తత్రవిధాయకప్రతిషేధకయోద్వయోద్వప్రమాణ యోర
వై యగ్ధాయవికల్పఇతి సాప్తైబ్రూమః | అష్టదోషగ్రస్తత్వా ద్వికల్ప
సన్యాయ్యః | సనువరస్పరవిరుద్ధయోర్విధినిషేధయోస్సముచ్చయస్యాప్య
సంభవాత్ కాగతిరత్రేతిచేత్ | ఉచ్యతే | నిషేధత్వేన ప్రతీయమానమిదం
నేత్యనేన శబ్దే మోషేతం వాక్యం విధివాక్యస్యాంశోభవిష్యతి | తథాహి |
యది నేత్యయం శబ్దః కరోతి నాసంస్పృశ్యేత్, తదా యేయజామహితి శబ్దం
నకరోతి ఇత్యేవం ప్రతీషేధస్సాన్వితః | యది చ పృశీత ఇత్యేవాభ్యాత ప్రత్య
యేన సంస్పృశ్యేత్ తదా వరణం నకర్తవ్యమితి నిషిద్ధేత్ | సత్యేవం సమ్మ
ధ్యతే | కిన్త్వనూయాజపదేన వృత్తోధాతునా చ సమ్మధ్యతే |
తథా సత్యనూయాజవ్యతిరక్తేషు నూగేషు యేయజామహాః కర్తవ్యః | వర
ణవ్యతిరక్తమగ్జజాతమనుష్ఠేయమిత్యనూయాజవరణపర్యదాసేన విధేరేవ
విశేషితత్వేన తి ప్రతిషేధవాక్యస్యకస్యచిదభావాన్నవికల్పశ్శబ్దాదు మ
పిశేక్యః || * ||

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాండై పశ్యప్రపాతక- ఏకాదశోఽనువాకః ||

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఇన్ద్రోవో విశ్వతస్పరి హవామహౌ జనేభ్యః | అస్మాక మస్తు కేవ
లః | ఇన్ద్రం సరో నైమధితాహవ నైయత్పర్యాయసజతై ధియస్తాః | శూ

రోస్యమాతాశ వసశ్చకాన ఆసౌమాతి ప్రజే భజాస్వంసః । ఇన్ద్రియానా
శతక్రతోయాతే జనేషు ప్రభృషు । ఇన్ద్రియానా ఆప్యజే అనుతే దాయ
మహ ఇన్ద్రియాయస్తత్రాతే పశ్వమను వ్యత్రహత్యేఅను॥ ౧॥

క్షత్రమను సహూయజత్రస్తగ్రితేభిరనుతే స్తప్తపహ్యై । ఆయ
స్త్రిస్తప్తవాస్తవా స్త్రిస్తన్వి స్త్వాను హూయథా । ఋషిహోదీప్యంత్రస్త
మ ఇన్ద్రిస్యఘర్షోఅతీధిః । ఆమాసు వక్యమై రీయఅసూర్యగ్ రోహయో
దివి । సుర్మం ససాహం తపతా సున్వతీభిజ్జాప్తం గిర్వణంసైరిరిః । ఇన్ద్రి
మిన్దాధిసో బృహదిన్ద్రిమరేభిరరిణః । ఇన్ద్రింవానీరనూపత । గా
యన్ద్రిత్వాగాయత్రిణః॥ ౨॥

అర్చ్యన్త్యరూపరిణః । బ్రహ్మణస్తాశతక్రతపుద్వగ్ శమిషయె
మిరే । అగ్ హూయమచే ప్రభరేమాహనీహమోషిస్తదాన్ నే * సుకలం
గృణానాః । ఇదమిన్ద్రిప్రతహవ్యం గృభాయ స్తత్యాఃసన్త్యయజమానస్య
కామాః । వివేచయన్త్యాధిపణా గజాస్తస్తవేపురాపాగ్యాదిన్ద్రిమహ్నుః ।
అగ్ హసోయత్రపీ వర ద్యధానో నావేవ యాస్త్యుభయ హవ నై । ప్రస
మాజం ప్రథమ వధ్వరాణాం॥ ౩॥

అగ్ హూయమచం వృక్షభం యజ్ఞియానాం అపాంసపాత మశ్వినా
హయే స్తమస్మిన్నర ఇన్ద్రియంధత్తమోఽః । వినేఇన్ద్రిమృధోజహి నీచా
యేచ్ఛపుతన్యతః । అధస్తదం తమీం కృణియో అస్మాగ్ అభిదాపతి ।
ఇన్ద్రిక్షత్రమభివామమోజోఽజాయథా వృషభ చర్షణీనాం । అపాను

* ఓషిష్ఠదాపున్యే ఇతిపారాంస్తరం ।

నో ససనుమిత్రయన్తమురుం దైవేభ్యో అకృణోరులోకంఽమృత్యానభీమః
ససరోగరిష్టాపగ్రావతః॥౮॥

ఆదగామూ పరిస్యాః సృకగే సగేశాయపవిన్ద శ్రిక్ష్ణం విశత్రూకా
తాన్తి విన్యసోనుదన్యః విశత్రూకా విన్యసోనుద వివ్రతస్య హనురుజ ।
విన్యసోనుద భామితోఽమిస్యాభివాతః । తతామిరమిన్ద్ర మిన్ద్రా
రమిన్ద్ర గోహ వే హవేసుహవగ్ శూరమిన్ద్రం । హువేను శక్రం పురు
హూతమిన్ద్ర గో స్వస్తి సోమమహా ధాత్విన్ద్ర గోమాతే అస్యాం ॥౯॥

సహసావన్యస్త్వా పహూయ భూమహరివర్జవరాదై త్రాయవనోఽవృ
భి పికయాదైస్తవ ప్రియాసః సూరిషుస్యామః అనవస్తైరథమశ్వేయ
తక్షకా త్వద్రావక్రంపురుహూతమ్యను స్తం । బ్రహ్మణ్ణ ఇన్ద్రం మహాయ
చక్రిన్ద్రైః రిషభకాయన్నహయై హస్తవాడః పృష్ఠేయతై వృషణో అరక
మగ్న్య నిన్ద్ర గ్రావాణో అదితి సన్జోహః । అనశ్వాసోయేషవయోఽరథా
భిన్ద్ర గోహ లం ఆభ్యవేన్ద్ర వ్రకసూక్ ॥ ౧౦॥

సృత్రతహ ధ్యై సుగాయత్రణోఽన్వరాణాం పరావతౌఽస్యా మ
స్వతత్వానిశశచ్చ॥౧౧॥

సంతోసస్యామి ధ్రువోఽన్యగ్నిమాకబహ్నిషోఽహమాప్యేయతా
మగన్యయధాదైయో వైశ్రగ్ధాం ప్రజాపతీయః శ్వాం ధ్రువోఽసీతేహ
యో వై సప్తశిమిన్ద్రం వోద్వానిశ॥౧౨॥

సంతోస్త్వానిశోఽహయధా రావపం విద్వాక్ శ్రోపత్ సహసావ
న్నేకపహ్నిశతే॥౧౩॥

ఇతి తైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమ కాండే పశ్యప్రపారకద్వాదశో
ఽనునాదః॥ *॥ పశ్యప్రపారకస్సమ్మన్యః॥*

అథ భాష్యమ్.

సప్తమాద్యే షష్ఠికాదశా నై ష్వసువాకేషు యాజమాన బ్రాహ్మణ ప్రసక్తా దాధ్వర్యవబ్రాహ్మణమపి కియదభిహితం । ద్వానశేఽనువాకే యాజ్ఞాఢ్యచ్యుతైః । కామ్యేష్టికాణ్డే (సం-౨కాం ౧|౨ప్ర ౭౨) సప్తమానువాకే- కాదిదిష్టిరేవమామూయతే . విద్రంబరుం నిర్వపేత్తుశుకామవిస్తా వైవశవ ఇన్ద్రమేవ స్వేనభాగ ధేయోనోప ధావతి సపవాస్తై పశూన్ ప్రయచ్ఛతి పశుమా నేవభవతి” (సం-౨కాం ౧|౨ప్ర ౭౨) ఇతి । పశూనామైన్ద్రత్వమర్థవాచా న్తరేద్రష్టవ్యం । పురోడాశాదిపరిత్యాగేన చ రువిధానం దర్శయతి “ చరుగ్భవతిస్వాదేవాస్తైయో నేర్షివశూన్ ప్రజనయతి” (సం-౨కాం ౧|౨ప్ర ౭౨) ఇతి । వాజపేయేహి వైవారంబరు మశ్వానవప్రూపయత్ । అశ్వ మేధేఽపి లాజాన్ త్యాదిను నైః శాశ్వా యాన్ సముపావహరతి । తచ్ఛుభక్షితమన్నముత్పత్త్యుమా నా నామ శ్వానాం రేతోయాపేణ బీజమిత్యభిప్రేత్య చర్మం పశుయో నిత్వ హత్రాభిధీయతే । తస్యావిద్యై ష్టేన పురోసువాక్యామాహ “ ఇన్ద్రం వో విశ్వతస్పరిహవాన హోజనేభ్యః । అస్మాకంస్తు కేవలః” ఇతి । హేముష్విగ్యజమానాః వోయుష్మాకం జనేభ్యః పుత్రభృత్యాదిజనసిద్ధ్యర్థం విశ్వతస్పరి పర్వస్యజగత ఉపరిస్థిత ముత్కృష్టత్వేన వర్తమానం ఇన్ద్రం హవామహే ఆహ్వాయామః । సచ్చేన్ద్రస్మాకం కేవలోఽస్తు అసాధారణోఽస్తు , ఇతరయజమానేభ్యోఽధిక మనుగ్రహమస్మాసుకరోత్పత్త్యర్థం । యాజ్ఞా మాహ “ ఇన్ద్రంసరో నేసుధితాహవనై యశ్చారాయనజతేధియస్తాః । సూరోన్మపాతాశ వసశ్చకాన ఆగోమతి ప్రజేభజాత్వంసః” ఇతి । అగ్నిచయనమనుతిష్ఠంతా సర ఇన్ద్రం నేసుధితా * బ్రహ్మాదిభిదేహైః సహ నేసుస్య అథాస్య హవిషాధితాధారణాయ హవనై ఆహ్వాయన్తి । అతేషవచయన బ్రాహ్మణమామూయతే । అధేన్ద్రానిజుహూతీతి తన్మన్తాశ్చైవమామూయన్తే । అగ్నిశ్చక్షు ఇన్ద్ర

* వ్రహ్మాదిభిదేహైస్సహ ఇతితై ।

శ్చ మేసోనుశ్చ మిద్ధ శ్చ సుశ్చ త్వాదయః । యద్యస్తాత్ కారణాత్ పా
 ర్యాః ఏతే ౭ గ్నా అగ్నిష్టామాది సారమహాన్తో యజమానాస్తా ధియో
 యునజతే తాన్యగ్నిష్టామాదీన్యనుగచ్ఛన్తి । తాదృశ హేఇన్ద్రోత్సవం శూరో
 రత్నోభిరనభిభూతః సృషాతా మనుష్యేభ్యః మనితా ధనస్యదాతా శవ
 సో అస్త్రదీయబలస్యచ కాసః * సహ్యశ్చ కాశకౌభూత్వానో ౭ స్సాకా
 గోమతి బహుగ వాదిపశుయు క్తైవజేసజ్ఘై అభజతభిముఖ్యేనస్థాపయ । ఇష్ట్య
 న్తరంవిధత్తై “ ఇన్ద్రియేన్ద్రియావతే పురోడాశమే కాదశకపాలం సర్వ
 పేక్ష్యశు కామ ఇన్ద్రియంవై పశవ ఇన్ద్రోమేవేన్ద్రియావత్తగ్ స్వేన భా
 గధేయేనోపధావతి సపవాస్తా ఇన్ద్రియం పశూన్సృయచ్ఛతి । పశుమా
 నేవభవతి” (సం-౨ కాం ౧ ప్ర ౭ అ) ఇతి ఇన్ద్రియంబలం ప్రభూతేన స్యా
 స్తీతీన్ద్రియానాం క్షీరఘృతాదిద్వా రేణ ఇన్ద్రియవృద్ధి హేతుత్వాత్ ప
 శూనామిన్ద్రియత్వం । ఇన్ద్రియంపశూం శ్చేతినముచ్చయో ౭ ధ్యానా ర్త
 వ్యః । తస్యామిష్టేపురోనువాక్యామాహ “ ఇన్ద్రియాణి శతక్రతాయా
 తెజనేషు పఞ్చసు । ఇన్ద్రోతానితలవృణే” ఇతి । హే శతక్రతోపఞ్చసుజనే
 మనిషాదపఞ్చ మేషు బ్రాహ్మణాదివణేషుయానితే తవానుగ్రహాత్ ఇ
 న్ద్రియాణిసామర్థ్యానిసన్తి హేఇన్ద్రోతానిసవాణి తెతవానుగ్రహాదా
 వృణే సమన్తార్థ స్థామి । యాజ్ఞామాహ “ అనుతేదాయ మహ ఇన్ద్రి
 యాయ సత్రాతే విశ్వసునువృత్రహత్యై । అనుక్షత్రమను సహో యజ
 త్రైన్ద్రోదేవేభిరనుతేనృపహ్యై” ఇతి । యజత్రయప్తవ్య హేఇన్ద్రోమహా
 మహతే సర్వేభ్యో దేవేభ్యో ౭ ధికాయ తెనుభ్యం సత్రా సత్రేషువిశ్వం
 సర్వంహవిదేవేభిః అగ్న్యాదిభిః అనుదాయ అనుక్రమేణ దీయతే । కి
 మర్థం । వృత్రహత్యై వృత్రవధనును తే శీ తపఇన్ద్రియాయ బలసిద్ధ్యర్థం ।
 నకేవలం వృత్రవధనునుసృత్యకీన్తుక్షత్రమనుత్వదీయం క్షుత్రియత్వ జాత్య
 భిమానమనుసృత్య, సహో ౭ నుత్వదీయం బలమనుసృత్య, నృపహ్యై వై
 రిమనుష్యతిరసా రశీలమనుసృత్య, త్వయియధోక్తా గుణానవేక్ష్యతేతు

* సర్వకోభూత్వేతి కా.

శీ వధమనుసరతేఇతితై ।

భృంబునృపునదీయతత్వితేషః । అన్యమిష్టింవిధతై “ ఇన్ద్రాయీఘర్ష
 వతే పురొ డాశ మేకాశశకపాలం నిర్వపేద్భృన్ద్రావర్చసకామో బ్రహ్మ
 వర్చసంవైఘర్షితస్త్రీమేవఘర్షవస్త్రగో స్వేనభాగ ధయే మోపధావతి స
 పవాస్త్రా బ్రహ్మన్ద్రాసం దధాతి బ్రహ్మవర్చస్యేవభవతి” (సం- ౨కాం.
 ౨ప్ర. ౬౨) ఇతి । ఘర్షవతేవేదశాస్త్రప్రయుక్తబ్రహ్మతేజోవిశిష్టాయ । వి
 స్వస్థభావం వెకశాస్త్రాదిరూపేణ బ్రహ్మవర్చసేనదీప్యత ఇతి బ్రహ్మవర్చస
 సృష్టుర్నస్త్విం । ఏతస్యామిష్టాపురోఽనువాక్యానూహ “ ఆయన్త్రిస్తనప్త
 వాసవా స్త్యన్త్రిస్తాను హూయథా । ఋషిహృద్ద్విశ్రుత్రను ఇన్ద్రస్య
 ఘర్షో అతిధిః” ఇతి । వాసయన్త్రి రధస్యోపర్యాదిత్యమితి వాసవా ఆదిత్యా
 శ్వాః తేచ సప్తస్థాకాః సప్తయుక్చన్త్రిరధమేక చక్రమితి మన్తవిజ్ఞా
 త । నన్దైవంసతి ఏకాన్వేషహతిసప్తనామేత్యనేనవిరోధః । వచనద్వయ
 బలేనెకత్వస్యాస్త్రీతత్వాత్ । తేచసప్తాశ్వాః స్వారు హూయథా ఆది
 త్యమతిన్ద్రానిప స్వయమేవారోహన్త ఇవవర్ణ్యతై, సుశిక్షితత్వేనప్రేర
 ణంపదైవ ప్రవృత్తత్వాత్ । తావత్కాః సప్తాశ్వాన్త్రిస్తాన్ దిత్వే ఆతిత్వన్త్రి
 ఆస్త్రిస్తాన్ దైవ ఆదిత్య ఋషిహృదాతీంద్రియజ్ఞానేన స ర్విదా వేదత్రయో
 పేతత్యత్, అతపవామూయతై “ వేదైరహస్యస్త్రిభిరేతిసూర్యః”
 ఇతి । డిఘైప్రతనః త్రైలోక్యప్రకాశనేనప్రధితకీర్తితహః । ఈదృశోఘ
 ర్షో దీప్యమాన ఆదిత్య ఇన్ద్రస్యగృహేతిధిః స్వాభీష్టంయాచితుం యదా
 కదాచిచ్చోత స్యేన్ద్రస్యమహిమాకిమువక్తవ్య ఇత్యభిప్రాయః । యా
 జ్యాయాహ “ ఆమానుషక్వమైరయ ఆసూర్యగో రోహయోదివి । ఘర్షంస
 నాను తపతామపృక్తిభిజ్ఞాప్తం గిర్వణనేగరః” ఇతి । ఫలపాక రహితా
 స్యోషధిముషక్యం సహ్యక్వాకయుక్తంఫలం హే ఇన్ద్రస్యమైరయః పృష్టే
 ద్వా రాసమ్బుదతనానసి । సూర్యంచిత్రనపరివర్తనసామర్థ్యప్రదానేన అ
 సుగృహ్యదిపి అరోహయసి । * హేతుభిర్యజమానాః జుష్టమిన్ద్రస్యప్రియం
 హవిః పురొ డాశనూపం తపత సుగుహుతంసురుత । కిమివఘర్షంసప్రవర్ణ్య

* హేతుః తా.

మిషి సువృక్షిభిః పిశాచైః రసస్తావాదిశోభనభక్తియైః సామన్ సామ
భిః ఘనకాయధాతవన్తి । గిర్వణసేగీర్భిః స్తుత్యా యోగ్యైః సుఖ
యాసాః ప్రయుజ్యైః తిశేషః । ఇష్ట్యంతరంవిధత్తే “ ఇంద్రాయాకవతేపు
రొదాశ మేకాదశకపాలం నిర్వపేదన్నకామోఽమోఽవైదేవానా మన్న
మింద్రమేవాకవత్తగ్ సేనభాగశయేనోపధావతి సపవాస్తాతన్నం ప్ర
యచ్ఛస్యన్నాశుపభవతీ ” (సం-౨కాం ౨ప్ర ౭౨) ఇతి । బుభుక్షుభిరర్థ్య
మానత్వాగావరేణస్వీక్రియమాణత్వాత్ అన్నస్యఅకకశ్యం । తత్ర పురో
నువాక్యామాహ “ ఇంద్రమింద్రాధిమోబృహదింద్రమరేభిరక్షిణః । ఇ
న్ద్రస్త్రింవాణీరనూషత ” ఇతి । గాధినః సామగాఃబృహద్భృహతాసామ్నాఇ
న్ద్రస్త్రిమేవఅనూషతతస్తవక్ । ఋచస్తతావిశ్యస్తాద్ధాతౌ రుత్సన్నోఽకకశ
బ్జఋక్త్వమాచచ్ఛే । అక్షేభిఃబుగ్భిరరిగ్భిణౌ బహ్వృణాఇంద్రమస్తువక్ ।
వాణీః అన్యా అపివాచోయజూరూపాఇంద్రమస్తువక్ । యాజ్ఞామాహ
“ గాయత్రిత్వాగాయత్రిణ అర్చ్యంత్యరగమరిగణః । బ్రహ్మేణస్తాశత
క్రతపుద్వగ్ శమివయేమిరే ” ఇతి । హేతతక్రతో గాయత్రిణౌ గాయత్ర సా
మయుక్తాఽద్ధాతారః త్వాంగాయన్త్రి అక్షిణౌబహ్వృణాః త్వామర్ష
న్తిస్తువన్తి । బ్రహ్మేణ స్తమపలక్ష్మితా అధ్వర్యవోఽపిత్యామద్యేమిరేడృథా
పయన్తివర్ధయన్తిత్కర్థః । కీమివవంశమిషి యథాకులూచారాదిభిఃస్వకీయం
వంశమున్నయంతి ఉన్నతంకుర్వంతితద్వత్ । ఇష్ట్యంతరం త్రిహవిష్కంవి
ధత్తే “ ఇంద్రాయఘనకవతే పురోదాశ మేకాదశకపాలం నిర్వపేదం
ద్రాయెన్ద్రియావత ఇంద్రాయారగవతే భూతికామోయదింద్రాయ ఘ
నకవతే నిర్వపతిశిరపవాస్యతేనకరోతి యదింద్రాయెన్ద్రియావతతత్తా
నమేవాస్యతే నకరోతియదింద్రాయారగవతే భూతపవాన్నాద్యేప్రతితిష్ఠ
తి భవత్సేవ ” (సం-౨కాం ౨ప్ర ౭౨) ఇతి । తేన ఘనకవతే నిర్వాపే
ణాధ్వర్యురస్య యజమానస్య శిర్షకరోతి । పవంవిద్యైశ్వర్యాదిభిః సభా
యామున్నతశిరసకరోతి । తేనేన్ద్రియావతే నిర్వాపేణాస్యయజమా
నస్య ఆత్మానమేవకరోతి, పుష్టశరీరమేవకరోతి । అరగవతే నిర్వాపేణ య

జమానోఘాతపవిత్రవ్యర్థ్యం ప్రాప్తవ సన్ననయోగ్యేనవ్యగ శ్చైవప్రతి
 త్తతి, భవత్యేవపునరవ్యర్థకమైశ్వర్యం ప్రాప్తోత్యేవ । అత్రఘనూవతోహ
 ఃషిః ఆయన్న్యైః' ఇత్యాదికేయాజ్యానువాక్యే , ఇంద్రియాపిలో హఃషి
 “ఇంద్రియాణితక్రతో” ఇత్యాదికే, అకవరోహఃషిః , ఇంద్రమి గ్రాధి
 నోబృహత్’ ఇత్యాదికే । ఇష్ట్యంతరంవిధత్తైః , ఇంద్రాయాగ్ హూ
 ముచే పురోడాశమే కాదశకపాలం నిర్వపేద్యపాప్తనాగృహీతస్సాన్యత్
 పాప్తవాఅగ్హ ఇంద్రమేవాగ్ హూముచన్ స్వేనభాగ ధేయో
 పధావతి సపవైసంపాప్తనోగ్ హసోమఞ్చిత” (సం౨కాం ౨ప్ర ౭౨)
 ఇతి । అంహశ్చబైసఆగః, అత్రనరకహేతునిఃషిద్ధాచరణాదిరూపః పాప్తా
 వ్యతే, పాప్తనోఅంహసః అత్యధికాత్ - పాపాదిత్యర్థః । తత్ర పురో
 నువాక్యామాహ , “ అగ్ంహూముచేప్రభరేమావనీషామోషిష్ట దావ్
 న్నేసుమతింగృణానాః । ఇదమిన్ద్రప్రతిహవ్యంగృభాయసత్వాస్సంతుయజ
 మానస్యకామాః” ఇతి । గృణానాః స్తువంతోవయం ఓషిష్టదావ్ న్నే
 గ్రీష్టకాలేదావాగ్నినా అత్యంతదగ్ధభూ ప్రదేశేభ్యోవర్షరౌవృష్టిం దా
 త్రై, అంహూముచేపాపాన్తోచయిత్రమనీషాంబుద్ధింప్రభరేమస్వీకుర్మ ।
 కీదృశీంసుమతిం, త్వాంతోవయమేత్యేవమాదిశోభనమనసోపేతాంహ
 ఇంద్రఇదఃదీయమానంహవ్యం ప్రతిగృహీణ , తేనయజమానస్యకామాః
 సత్వాఃసన్తు । యాజ్యామాహ , “ వివేషయన్వాధిషణాజజానస్తవైపురా
 పార్యాదిన్ద్రముహ్నః । అగ్ హసోయత్రపీవరద్యధామోనావేవ యాన్త
 ముభయే హవనై” ఇతి । యద్యస్తాత్ కారణాత్ ధిషణాపూర్వోక్తాబు
 ధ్ధిర్నాంవివేషన్యాప్తవతీ తస్మాదహంసుబుద్ధిః జజానజాతవానస్తి । అతపవ
 పార్యాదహ్నఃసారేభవాత్ మరణదివసాత్ పురాత్వాంస్తవై ఆమరణం
 స్తజానీత్యర్థః । యత్రయస్యాంధిషణాయాం సత్వాంఇన్ద్రోస్తాకాలం
 హసః పాపాత్ పీవరత్ ఉత్తారితవాకసా ధిషణా వివేషేత్యన్వయః ।
 అభవాయత్రా హన్యస్తానం హసః పారయతి తస్మా త్పార్యాదహ్నః

పురాస్తహిత్యస్వయః । యథాలోకేనావాసద్వాయాంతం నావికము
భయకూలద్వయవర్తివోహవదైభోమామతారయై త్యాహ్వయన్తి తతై
వాంహసోముక్తానస్తాః ఉభయకూలప్రభవాహ్వయన్తి త్యర్థః । అత్రైవ
వికల్పితామన్యాంయాజ్యామాహ ॥ ప్రసమాజం ప్రథమమధ్వరాణామ
గోహేలాముచం వృషభం యజ్ఞీయానాం । ఆపాన్న పాత మశ్వినా
హయస్తమస్త్విన్నరశ్చన్ద్రియంధత్తమోజః" ఇతి । హేనరౌనునుష్యుత్వి
జః ప్రకషేణశ్చన్ద్రియంధజతేతిశేషః । కీదృశంసమాజం సమ్యగ్విప్యమానం,
అధ్వరాణాం అగ్నిష్టోమాదీనాం ప్రథమంముఖ్యదేవం, ఆంహేలాముచం
పాపాన్మౌచయితారం, యజ్ఞీయానాంయజ్ఞసంబద్ధిఫలానాం వృషభంవ
షికేతారం. ఆపాం ఉదకానాంసపాతం అవినాశయితారం, హయస్తం
విశ్వర్యసక్తయితారం హేఅశ్వినాఅస్త్విన్యజమానేశ్చన్ద్రియంచతురాది
పాటవం ఓజోబలశ్చన్ద్రియంధత్తం స్థాపయతం । ఇష్ట్యన్తరంవిధత్తై ॥ ఇన్ద్రియ
వైమృధాయ పురోడాశంమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్యంమృగోఽభిప్రవేపే
రన్రాష్ట్రాణి వాభిసమియుర్న్ద్రమేవవైమృగగే స్వేన భాగధయేనోపధా
వతి సపవాస్తాన్మృగోఽపహన్తి" (సం॥ ౧౩౧౨౨౨) ఇతి । మృగోవైరిణో
యం యజమానమభితః ప్రవేపేతస్త్రికషేణకమ్పయేయః భీతిముత్పా
దయేయః అథవారాష్ట్రాణి దేశాసభితో వినాశయితుం సమీయుస్సక్తతా
భవేయుః స్తస్య యజమానస్య రత్నాయై వైమృధాయ శత్రువినాశకాయే
న్ద్రాయ పకాదశకపాలం పురోడాశంనిర్వపేశ్యచేన్ద్రోఽస్తా ద్యజమానా
న్మృగశ్శత్రూ నపహన్తి । తత్రపురోఽనువాక్యామాహ ॥ విసశ్చన్ద్రియో
జహినీచాయచ్ఛతస్యతః । అథస్పదంతమీంకృధియోఅస్మాగ్ అభిదావతి" ఇ
తి । హేశ్చన్ద్రియోఽస్త్వాకం మృగశ్శత్రూ స్విశేషేణ జహి । కిచ్చపృ
తస్యతః అస్త్వాన్తరయితుం సేనామిచ్ఛత శ్శత్రూకా నీచాన్స్య గ్భూతాన్స్య
చ్ఛ ఉపరతామగ్రు । యశ్చాన్యోఽస్త్వానభిదావతి
ఉపక్షపయతితమింతమపివైరిణం । అథస్పదం అస్తాత్పదయోః ప్రణతశిర

సూం కుర్విత్యర్థః । తత్రయాజ్ఞామామా “ ఇన్ద్రక్షత్రవభి వామిమో
 జోఽజాయథావృషభచక్షణీనాం । అపానుదోజసహమిత్రయస్తమురుం
 దేవేభ్యో అకృణోరులోకం ” ఇతి । హేఇన్ద్ర * వామంవసనీయం క్ష
 త్రం క్ష తాద్రక్షణం ఓజోఽస్తదీయం బలమభిలక్త్య అజాయథాః పతస్స
 ర్వం సమ్పాదయితుం జాతోఽసి । చక్షణీనాం మనుష్యాణాం హే వృ
 షభ కామానాంవక్షణీయతః అమిత్రయస్తం శత్రుభావమిచ్ఛంతం జనం
 అపానుదః నిరాకృతవాససి । దేవేభ్యో హవిర్విప్రదానాది వ్యవహారిభ్యో
 యజమానేభ్య ఉరుం విస్త్రీణణం లోకం భోగస్థానం అకృణోరుకృతవాసే
 వాసి । అస్యామేవేష్టేవికల్పితాం పురోఽను వాక్యా మామా “ మృశాన
 భీమస్యకుచరోగిరిస్థానవరావత ఆజగామాపరస్యాః । సృకన్ సన్ శాయ
 పవిమన్ద్రక్షం విశత్రూన్తాథి విమృధోనుదస్వ ” ఇతి । హేఇన్ద్రక్షిత్రమో
 భయశూరగమచరన్త్ర సాణిభక్షణాదిరూపకుత్సితాచ రణశీలో గిరిస్థానవ
 ర్వతస్థిమృగోసంహవాప్యహ్రదిమృగ ఇవపరస్యానవరావతామహతా
 దూరాదాజగామ అస్తద్విరోధినం హస్తమూగతోఽసి । ఆజగన్ధేతిశాఖా
 న్తరేమధ్యమపురుషప్లవతితః । సృకంపరశరీరాదిమసరణశీలం తిక్ష్ణంతీక్ష్ణం
 పవింపజ్రంసంశాయసమ్యక్తీక్ష్ణంకృత్వావిశేషేణ శత్రూన్తాడయిమృధో
 యోద్ధాన్త్రూకా విశేషేణనుదస్వనిరాకురు । వికల్పితాయాజ్ఞామా
 మా “ విశత్రూన్విమృధోనుదవివృతస్యహనూరుజ । విమన్యమిన్ద్రభామి
 తోఽమిత్రస్యాభిదాసతః ” ఇతి హేఇన్ద్రక్షిత్రూన్విశేషేణనుదనిరాకురు
 మృధోయోద్ధానపివిశేషేణనుద । వృశ్రస్య హనూవిశేషేణ భగ్నీకురు
 త్వం భామితః క్రుద్ధః సన్నభిదాసతోఽస్మాను పక్షపముతః అమిత్రస్యవైరి
 నోమన్యం విశేషేణభగ్నీకురు । ఇప్త్యం నరం విధత్తై “ ఇన్ద్రాయత్రా
 త్రైపురోదాశమే కాదశకపాలనిర్వపేన్యద్ధోవాపరియత్తోవేన్ద్రమిత్రా
 తారగ్ స్వేన భాగధయేమోపధావతి సప్తవైసంత్రాయతే ” (సం.౨కా ।

* వామంవసనీయం క్షత్రం ప్రతిక్షణమితితై అకుర్ధపారః,

౨||ప్ర|| ౬||అ||ఇతి|| బద్ధఃశృంఖలయా నిగడితః పరియ త్తః శృంఖలా మన్తరేణ
 పరితోభ త్రైవరుద్ధః|| తత్రపురోఽనువాక్యామాహ “త్రాతారమిన్ద్రీమవి
 తారమిన్ద్రీగ్ హవేహ వేనుహవగ్ శూరమిన్ద్రీం | హువేనుశక్రం పురు
 హూతమిన్ద్రీగ్ స్వస్తి సోమఘవాభాత్విన్ద్రీః |” ఇతి|| త్రాతారంశృ
 ఙ్ఖలాబద్ధాద్రక్షి తారం | అవితారంభటావరోధా ద్రక్షి తారం | శూరంబద్ధ
 కానావవరోధ కానాబ్ధి తిరసా రేక్షమం | హవే హవేనుహవం సర్వ
 స్త్రికా హూమెనుఖసలహ్స్వీతుంశక్యం | శక్రంసర్వకార్యేషు శక్తియుక్తం |
 పురుహూతం బహుభిర్యజమానై రాహూతమిన్ద్రీం హువేనుఅహ్వాయా
 మ్యేవ ప్రతివిశేషణమిన్ద్రీశబ్దావృత్తిర్యాక్యభేదార్థం | త్రాతారమిన్ద్రీంహు
 వే | అవితారమిన్ద్రీంహువే | ఇత్యేవంవాక్యభేదః | తైశ్చ బహుభి వాక్
 కైర్ముహూతిశయః ప్రదర్శ్యతే | ఇన్ద్రీగచ్ఛహరివ ఆగచ్ఛేత్యాదౌత
 ద్దర్శనాత్ | లోకేఽపి అతిబాలముపలాలయతుం పితరాగచ్ఛ భ్రాతరా
 గచ్ఛేత్యాదౌతద్దృశ్యతే | మఘవా నింద్రోనోఽస్త్యుభ్యంస్వస్తిధాతు అవి
 నాశందధాతు | తత్రైవయాజ్యామాహ “ మాతేఅస్యాం సహసావన్పరి
 స్తావఘాయ భూమహరివగిపరాద | త్రాయస్వనోఽవృకేభి వాకూత్తేస్తవ
 ప్రియాసస్సురిషుస్యామి” ఇతి | హేసహసావన్పలవన్నింద్రఅస్యాం పరి
 స్తా పరిత్రాణార్థం క్రియమాణాయామిస్త్వాంఅఘాయవైకల్యాయమాభూ
 మ | అస్తదనుష్ఠితే కర్మణివైకల్యం మాభూదిత్యర్థః | హేహరివః హర
 యోఽశ్వాః తద్వృషరా వైవరాదాతుం త్వమవజ్ఞాతుం వయంమాభూ
 మ, కదాచిదప్యవజ్ఞాంమా కరవామేత్యర్థః | త్వనోఽస్తానవృకేభిః హిం
 సారహితైః వయాదైగృహైస్త్రాయస్వ తాదృశాన్ప్రియచ్ఛ | సూరిషు
 విద్వత్సుయజమానేషు మధ్యేవయం తవప్రియాభవేను | ఇప్త్యన్తరం విధ
 తే “ ఇన్ద్రీయా కాశ్వ మేధవతే పురోదాశమేకాదశకపాలం నిర్వపే
 ద్యం మహాయజ్ఞోనోసనమేదేతే వైమహాయజ్ఞస్యాయైతనూ యదకా
 శ్వ మేధావిన్ద్రీమేవాకాశ్వ మేధవన్తగోన్వీన భాగధేయే నోపధావతి
 సపవాస్తాఅన్తతోమహాయజ్ఞంచ్యావయత్సువైసం మహాయజ్ఞో నమతి”

(సం॥కా॥ ౨ప్ర॥ ౭౨) ఇతి॥ అశ్వమేధయజ్ఞస్య సాధనభూతో యోగ్యైః
 సోఽర్కః॥ యశ్చ తత్ఫలభూతఆచిత్యః సోఽశ్వమేధః॥ అతవ పశ్చమకా
 శ్లేషభ్యాం కార్ణహుతివిధి శేషార్థవాదేనమామ్నాయతే “అకౌర్ణవాపవ
 యదగ్నిరసావానిత్యోఽశ్వమేధోయదేతాఆహుతీజ్ఞాహూత్యకాశ్వ
 మేధయోరేవజ్యోతీగ్మి సప్తధాతి” ఇతి॥ అశ్వమేధ బ్రాహ్మణేఽప్యేవ
 మామ్నాయతే “అగ్నిర్వా అశ్వమేధస్య యోనిరాయతనం సూర్యోఽ
 గ్నేర్యోనిరాయతనం యదశ్వమేధేఽగ్నో చిత్య ఉత్తరవేదిం చినోతితా
 వకాశ్వమేధా” ఇతి॥ వాజసనేయిమోఽపి చిత్యస్యాగ్నే రుపాసనేన
 మామనన్తి “ఏషవాఅశ్వమేధోయవపతపతి తస్య సంవత్సరఆత్మాయమా
 గ్నిరర్కస్తస్యేమేలోకా ఆత్మానస్తావేతావరాశ్వమేధఇతి” ఇతి॥ ఇ
 స్త్రీస్త్రుతయోరగ్నోదిత్యయోస్సామిత్వానకాశ్వమేధవానిత్యవ్య
 తే॥ యంయజమానం ప్రత్యశ్వమేధరాజసూయాదిమహాయజ్ఞో నోపనమే
 న్నుప్రాప్నుయాత్, నయజమానోఽకాశ్వమేధ స్వామిసేర్వపేత్॥
 యావేతావకాశ్వమేధశబ్దవాచ్యాపగ్నోదిత్యేతావుభౌ మహాయజ్ఞ
 స్యాశ్వమేధస్యాన్వైతమా, ప్రారమ్భసమాప్తికౌట్యోర్వర్తమానే శరీ
 రే॥ చిత్వాగ్నిసాధనత్వేనప్రారమ్భకౌట్యవర్తతే॥ ఆదిత్యనిఫలరాపత్వే
 నసమాప్తికౌటిగామి॥ సపవేన్ద్రో యజమానస్యసమీపే మహాయజ్ఞం
 ప్రేరయతి॥ సచమహాయజ్ఞసంయజమానం ఉపనమతిప్రాప్నోతి॥ తత్ర
 పురోఽనువాక్యామాహ “అనవసైరథమశ్వాంతక్షన్వప్తావజ్రం పురు
 హూతమ్యమన్తం॥ బ్రహ్మణిఇన్ద్రంమహాయన్త్రో అక్షైరవధాన్యన్నహ
 యోహన్తవాడే” ఇతి॥ హేపురుహూత బహుభిర్యజమానై రాహూతై
 స్త్రీతేతవరథం అనవోమనుష్యాః తక్షతక్షన్త్రుసంసుర్యన్తు॥ కిమథం॥
 అశ్వాంత్యంసంయోన్తుం॥ త్వష్టాదేవశీర్షీ మ్యమన్తం దీప్తి మన్తంవ
 జ్రంతక్షతు॥ బ్రహ్మణోబ్రాహ్మణా ఋత్విజః అక్షైరవధాన సాధనైర్మం
 త్రైః మహాయన్త్రగిపూజయన్తః ఇన్ద్రీమవధాయన్యశసా వధాయన్తు॥
 ఆహయేఅహిమఘరిమహాయజ్ఞప్రాప్తిప్రతిబద్ధకపాపంహన్తవాడేఅవశ్యం

హస్తం అవధాయన్నిత్యస్వయః । యజ్ఞామాహ “వృక్షేయతై వృష
 ణ్మౌ అకమచాన్యై గ్రావాణ్మౌ అదితిస్సజ్మౌః । ఆనశ్వాసోయేషవయో
 లరథాశ్చన్యై తా అభ్యవర్తంతన్యూత్” ఇతి । హే ఇన్ద్ర ! యద్యదావృ
 ష్టే తే కామాభివర్షణస్తవసంబంధినమకమచానీయం వృషణౌ వషణ
 ణం ఫలాభివషణకం యాగం గ్రావాణః సాధనభూతా దృషమపలాదయః
 పదాన్మౌః అచాణ్ అచాయన్త్రిఅలంకుర్వన్తి । తదానీ అదితివేదా రూపా
 వృధివీసజ్మౌ హస్తయా సమానప్రీతిర్భవతు । ఇన్ద్రేషి తాః ఇన్ద్ర ! ప్రేరితాః
 యేషవయః వజ్రాస్సున్తి తే లరథా అనశ్వాసో రథాశ్చనిరపేక్షౌ సవద
 న్యూత్ మహాయజ్ఞప్రాప్తిప్రతిబంధకానమరా అభ్యవర్తంత అభిలక్ష్యమా
 స్తం ప్రవర్తంతామ్ ॥

॥*॥ అత్రవినియోగసర్వోహః ॥*॥

“ఇన్ద్ర ! వోవిశ్వతో లమష్మిన్ శ్చరావైన్ద్ర ! ఋచోర్ద్వయమ్ ।

ఇన్ద్రీంద్రియావద్యాగేస్యాదాయస్త్రిన్దుర్వ వద్యజౌ ॥

ఇన్ద్ర ! స్యాదకవద్యాగేః ప్రోం ల హూముగ్యజావృచః ।

ః సోఽహృదచతస్సస్యస్త్రాతారంత్రాతృమద్యజౌ ॥

అనవో లకాశ్చవద్యాగేమస్త్రాస్సప్త దశేరితాః” ॥ ఇతి ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
 ప్రథమకాండై పృథ్వప్రపాతక ద్వాదశో లనువాకః ॥

ఇతి శ్రీమద్రాజాధిరాజ పరమేశ్వర వైదికమార్గప్రవర్తక శ్రీవీర
 బుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధర సాయనమాధవాచార్యశ్రీవిద్యారణ్యము
 నివరిచిత వేదార్థప్రకాశనామకతైత్తిరీయ యజుస్సంహితా భాష్యే ప్రథ
 మకాండై పృథ్వప్రపాతక స్సంపూర్ణః ॥*॥

హరిః ఓం తత్సత్ బ్రహ్మర్షణమస్తు

అథ తైత్తిరీయ సంహితాయాం.

ప్రథమకాండేన ప్రమప్రపారకః.

శ్రీగురుభ్యో నమః

◀*హరిః ఓమ్*▶

పాకయజ్ఞఃవా అన్యాహితాగ్నేరి పశవ ఉపతిష్ఠంత ఇతా ఇలువై
పాకయజ్ఞస్సైషాంతరా ప్రయాజానూయాజాన్ యజమానస్య లోకే
పహితా తామాహియమాణామభిమన్త్రయేత సురూపవపణవణ్ణ ప
హితే పశవో వా ఇతాపశూనేవోపహ్వయతే యజ్ఞంవై దేవా ఆనుప్రాణ
యజ్ఞోఽసురాగ్ ఆనుహతైః సురాయజ్ఞద్ధగ్నిపరాభవస్మోవై యజ్ఞస్య
దోహంవిద్యాత్ ॥ ౧ ॥

యజ్ఞతైః ప్ర్యగ్యం యజమానం దుహేసా మేనత్యాశీరస్యయజ్ఞస్యభూ
యాదిత్యోహైవవై యజ్ఞస్యదోహస్సేనైవై నం దుహే ప్రత్రావై గౌడుః
హే ప్రత్రేడా యజమానాయ చహపతేవా ఇతామైస్తనా ఇదోపహూ
తేతి వాయుర్వత్సయహిః హూతేడా ముపహ్వయేత తహిః యజ
మానోహూతాఽరమీక్షమాణావాయుంవసాధ్యాయేత్ ॥ ౨ ॥

మాత్రేవశ్చముపావసృజతి సర్వేణవైయజ్ఞేన దేవాన్సువగ్గం లోక
మాయా పాకయజ్ఞేనమనురత్రామ్యత్సేదామసు ముపావర్తతతాం దే
వాసురావ్యహ్వయన్తప్రతీచీం దేవాపరాచీమసురాస్సా దేవాసుపావర్త
తపశవోవైతద్దేవా సప్యణతపశవోఽసురాన జహుర్యం కామయేతా పశు
స్సాన్యదితి పరాచీం తస్యేదాముపహ్వయేతాపశురైవ భవతియం ॥ ౩ ॥

కామయేత పశుమాన్త్యాన్యదితీ ప్రతీచీం తే స్యేదామపహ్వయేత ప
శుమానైవ భవతి బ్రహ్మవాది నో వదన్తి సత్వా ఇడా మపహ్వయేత య
ఇదామప హూయాత్త్వాన మిదామప హ్వయేతేతి సాననప్రియా
సునరూర్తి మ్మఘో నీత్యా హేడా మేవోపహూయాత్త్వాన మిదామ
మపహ్వయేతే వ్యస్తమివ వా ఏతర్వజ్ఞస్వయదిదాసామి ప్రాశస్తీ॥౪॥

సామిమాజాయ న పతన్త్రీవా అసురాణాం యజ్ఞోవ్యభిర్యత బ
హ్మణా దేవాస్సుదధు బృహస్పతీ ననుతా మిమంన ఇత్యహ బ్రహ్మ
వైదేవానాం బృహస్పతి బ్రహ్మణైవ యజ్ఞగ్ సప్తధాతివిచ్ఛిన్నం యజ్ఞ
గ్ సమిమం దధాత్విత్యహ స న్తత్యై విశ్వేదేవా ఇహ నూద యన్తామి
త్యాహ స న్తత్యైవ యజ్ఞం దేవేభ్యోనుదిశతియాంవై॥౫॥

యజ్ఞేదక్షిణాం దధాతి తామస్య పశవోనుసజ్గ్రామన్తి సపష ఈ
జానోపశుభావృక్తో యజమానేన ఖిలువైతతార్కర్య మిత్యహు ర్య
ధా దేవత్రాదత్తం పురీతా త్తనప్రహునమయేతేతి బ్రహ్మపిన్వస్యే
త్యహ యజ్ఞోవైబ్రహ్మయజ్ఞమేవ తన్నహయత్యహోదేవత్రైవత్తం కు
రుత ఆ త్తనప్రహునమయేత దదతామేమాత్రాయీత్యాహక్షితి మేవో
వైతి కుర్వతామే మోషదసదిత్యాహ భూమానమేవోవైతి॥౬॥

విద్వాన్ధ్యాయే ధ్భవతి యంప్రాశస్తీయి యాంవైమ పకాన్న విగ్
శతిశ్చ॥ ౧॥

ఇతితైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమ కాణ్డేన ప్రసుప్రపార కే ప్రథమో
ఽనువాకః॥*

అగ్ర త్విదాభక్షణ మేవ పాకయజ్ఞః । బ్రహ్మణిహుతత్వాత్ । అతోఽ-
 నేనాపీదా భక్షణేనపశవోలభ్యతై । సేయ మిదాయజమానస్యలోకే ఫల
 సాధనేయజ్ఞేనయాజానూయాజమధ్యేవ్యవస్థితా । ప్రయాజాజ్యభాగప్ర
 ధానస్సిష్టకృత్సృష్టార్థమనూ యాజేభ్యశ్చ ప్రాగిదాయా అనుష్ఠేయ
 త్వాత్ । ఏతచ్చ మూత్రకాణ్డేస్విష్టకృద్వాజ్యానూఅనూయాజ యాజ్యా
 యాశ్చ మధ్యే ఇహోపాహ్వానమన్త్రీపాతా దవగమ్యతే । విధత్తై “తా
 మాహ్రియమాణామభిమన్త్రీయేత సురూపవవణవణఃపీహితి పశవోవా
 ఇదాపసూనేవోపహ్వయతే” ఇతి । తామిదామూహ్రియమాణామవదా
 యహ్నిహుతమీవమానీయమానాం । తత్ప్రకారమాపస్తంబ ఆహ “ఇ
 దామూగ్రమపస్తీర్యసర్వేభ్యోహవిర్భ్యుఇడాగ్ సమవద్యతి చతురవత్తాం
 ప్సూచ్యంతాం” ఇతి “అభిఘ్నోదాగ్ హూత్రేప్రదాయ” ఇతిచ । ఇ
 దా దేవతాయాగ్ పశుసాధనత్వా ద్దోహపత్వాన్న మన్త్రీగతే నై
 హితిపదేన పశూనేవోపహ్వయతే । సామేసత్యాశీరత్యేతం మన్త్రీభా
 గం వ్యాఖ్యానుప్రస్తోతి “యజ్ఞంవై దేవాఅకుప్రస్యజ్ఞోఽసురాగ్అహ
 తైఃసురాయజ్ఞుద్ధాన్త వరాభవన్యోవైయజ్ఞస్యదోహంవిద్వాన్యజతే
 ఽస్యస్యం యజమానంసుహా” ఇతి । దోహనంరిక్తీ కరణంగాం దోగ్గీ త్య
 ప్ర తథావర్తనాత్ । దేవాగ్ప్రథమం యజ్ఞమచుప్రన్త తగతసార ఫల
 స్వీకారేణరిక్తీచక్రః । సచ యజ్ఞోఽసురానమహత్తదీయసారాప హారేణ
 రిక్తీచకార । తత్తస్మైపరాభూతాః । యోయజమానోదేవకర్తృకంయజ్ఞరి
 క్తీకరణం యజ్ఞకర్తృకమపరరిక్తీకరణంవిద్వాన్యజతేనోఽస్యమపియ
 జమానం సుహేరిక్తీకరోతి । ఏతస్యవాక్యస్యమన్త్రీచక్రంసామాపత్వాద
 న్యస్యయజమానస్యనకాదిధాన్యవ్యాచక్షే “సామేసత్యాశీరస్యయజ్ఞస్య
 ఘాయావిశ్వాహైశవైయజ్ఞస్యదోహస్తేనైవై నందుహా” ఇతి । ఉపహూ
 తోఽయంయజమాన ఉత్తరస్యాం దేవయజ్ఞాయాం, ఉపహూత ఇత్యేవ
 మాగి కామేయమాశీరపాహ్వానమన్త్రీగతాసేయమస్యయజ్ఞస్య సమృద్ధి
 వ్యాశీర్త్యసుసత్యాఘాయాదిత్యేవగిహో యజ్ఞదోహస్తేనైవాన్యం యజ

మానందోద్ధి. వాయుధ్యానం విధాతుం ప్రస్తాతి “ప్రత్యావైశౌర్దవహే ప్రత్యే
 డాయజమానాయ ధుహపతేవా ఇడామైస్తనా ఇడోపహూతేతి వాయు
 ర్వత్సః” ఇతి । ప్రత్యావత్సలేహనన ప్రస్రుత స్తనీశౌర్దవహయః త్మోర
 యతి । తత్పదప్రేడాప్రత్యాసతీ యజమానస్య ఫలందోద్ధి । తస్యా ఇడాయా
 ఇడోపహూతేత్యాదిమన్త్రీ భాగాః స్తనాః వాయుశ్చవత్సః । విధత్తై “య
 హి హూతే డాముపహ్వాయేత తహి యజమానో హూతారమీక్ష
 మాణో వాయుం మనసాధ్యాయేత్ మాత్రేవత్సముపావస్మజతి” ఇతి । య
 హి యస్మినాగ్రే । ఇడోపహూతేత్యాది మన్త్రీభాగ ప్రయోగే హి
 యోపాదేయ పత్యో విధాతుం ప్రస్తాతి “సర్వేణవైయజ్ఞేన దేవాన్సువర్గం
 లోకమాయన్వాకయజ్ఞేన మనురత్రావ్యత్సేడామను ముపావ ర్తతతాందే
 వాసురావ్య హ్వాయస్త ప్రతీచీం దేవార్గపరాచీ మనురాస్సా దేవానుపావ
 ర్తతపశవోవైతద్దేవానవృణత పశవోఽనురాగ జహుః” ఇతి । మనుసహ
 తాః సర్వే దేవాగ్నిత్యైర్న దర్శపూర్ణమాస యాగేన స్వర్గలోకం
 ప్రాప్తుముద్యతాః తత్రమనుగ్నిపాకయజ్ఞేన శ్రాన్తోభూత్ । ఇడాఖిలు వై
 పాకయజ్ఞత్వక్తం, అతామను హూతాసన్నిధోపాహ్వానపవ తా
 త్పయవానభూదిత్వక్తంభవతి । సాచేడాదేవతాతాత్పర్యవన్తం మను
 ముపగతవతి । తాందృష్ట్వా దేవాశ్చాసురౌశ్చ పరస్పర వ్యత్యయేన ఇడా
 ముపాహ్వాయన్త । తేదేవాప్రతీచీంసమ్ముఖముపాహ్వాయన్త । అనురాగ
 పరాచీనముఖముపాహ్వాయన్త । ఇడోపహూతే త్యేవమాదా విడాశబ్దప్ర
 యోగః సామ్ముఖ్యం, ఉపహూతేదేతి పశ్చాదిభాశబ్ద ప్రయోగో విముఖ
 త్వం । తత్రసమ్ముఖ త్వేన తుష్టాసతీసాదేవానుపావతతత । పశవోవాఇదే
 త్యత్రామూర్తత్యాదిదాహూపాప్ర పశవః తత్తదాదేవానవృణతవృతవన్త
 ప్రాప్తవన్తః । విముఖ త్వేన ఇడాయా అపరితోషా త్తద్రూపాగ్నిపశవోఽను
 రాగజహు స్త్యక్తవన్తః । తత్రహేయపత్యం విధత్తై “యంకామయేతా
 పశుస్సాన్యదితి పరాచీం తస్యేడాముపహ్వాయేతాపశురేవభవతి” ఇతి ।
 ఉపాదేయపత్యం విధత్తై “యంకామయేతపశుమాన్తాన్యదితిప్రతీచీంతస్యే

దాముపహ్వయేతి పశుమానేవభవతి” ఇతి । సాన్సప్రియేతిమన్త్రీభాగం
 ఎవ్యభ్యాతుంప్రస్తోతి “బ్రహ్మ వాదినోవదన్తినత్వాఇదాముపహ్వయేతయ
 ఇదా మిపహవాయాత్సానమిదాయాముపహ్వయేతేతి” ఇతి । వేదార్థవి
 దాదేకావిద్వాంసస్య పరిస్ఫురమిత్యాహుః । కిమితి । యో బుద్ధిమాన్ మ
 ద్దైనేదపహ్వయేతి పహిత్యాది నేదాముపహవాయ తస్యామిదాయామా
 త్సానముపహ్వయతేయోజయతి సపవేదాయధాకాస్త్రముపహ్వయేతే
 తిమన్త్రీం ఎవ్యచప్తే “సాన్సప్రియాను ప్రతూర్తిమః ఘోనీత్యాహేదా
 మేవోపహవాయాత్సానమిదాయాముపహ్వయేతే” ఇతి । యే యమిదా
 స్తాభిదేవమిత్యాది నోపహవాయ తాసేయమిదానోఽస్తా కంప్రియేత్యనేవ
 చనేస్తాత్సానమిదాయాం యోజితవాన్భవతి । మాజనాథం మనో
 ద్యోతిని త్యాదికాన్యచంవ్యాభ్యాతుం ప్రస్తోతి “వ్యస్తమివవాపతద్యజ్ఞస్య
 యదిగా సామిప్రాశ్నన్తి సామిమాజయస్తపతస్త్రివాఅనురాణాయ
 జ్ఞోవ్యచ్ఛిశ్యత బ్రహ్మణాదేవా సమదధుః” ఇతి । ఇదేతియదేతేనయజ్ఞ
 స్యాంగంవ్యస్తం విచ్ఛిన్నమివభవతితతః ధమిత్సుచ్యతే । సామిపురోడాశ
 స్య తేనమిదాగాగదూపన్మత్పిజకి ప్రాశ్నన్తి । సామ్యుదకలేశం మాజ
 యస్తేరేరసిశ్చన్తి । తదానీంప్రథానయాంగాః పూర్వమేవహుతాఅనూ
 యాదానియాగాభిషేదార్థంయప్తవ్యాః తన్నధ్యే త్వేతదిదాభక్షణంమార్జ
 నంచక్రియతే । తయోరయాగదూపత్వాద్యాగవిచ్ఛేదకత్వం । తథాసత్యసు
 రాయప్తవ్యానసూయాజాదీవిస్మృతవస్తవః, అతోఽనురాణాయజ్ఞపత
 స్త్రితభక్షణమాజనవ్యయం ప్రత్యేతదీయకాలేవిచ్ఛిన్నోఽభూత్ దేవా
 స్త్యైవ్రమత్తాఃసంతోబ్రహ్మణా పరివృథేణ కేనచిత్తురుపేణ సమదధుః, త
 యోర్విచ్ఛిన్నయోప్రాలోప్తరయోర్యజ్ఞభాగయోస్సన్ధానం కృతవస్తా
 తస్యాముపస్తృతీయపాదంచాచప్తే “బృహస్పతిస్తమతామిమంనగ్నిత్యా
 హబ్రహ్మవై దేవానాంబృహస్పతిబ్రహ్మజైవయజ్ఞగ్నవద్దధాతి” ఇతి । దేవగు
 రుత్వాద్బృహస్పతేనపరివృథత్వంసన్ధాతృప్రతిపాదకంతృతీయపాదంచా

ఖ్యాతసహసప్రతిపాదకం ద్వితీయపాదం వ్యాచక్షే “విచ్చిన్నం యజ్ఞగ్ సమి
మందభావ్యత్యాహస నైత్యే” ఇతి। అవిచ్ఛేదాయైత్యర్థః। తస్య స నైత్యస్య
యజ్ఞస్య దేవసమపాణప్రతిపాదకంచతుర్థపాదం వ్యాచక్షే “ విశ్వే దేవా
ఇహమాదయన్తామిత్యాహస నైత్యేవయజ్ఞం దేవేభ్యోఽనుదిశతి” ఇతి। బ్ర
హ్మపిన్వస్వేత్యాదికం పురోడాశాభిమన్త్రణమన్త్రం వ్యాఖ్యాతుం ప్రస్తాతి
యాం వైయజ్ఞే దక్షిణాందదాతి తామస్య పశవోఽనుసంజాగ్రమన్తి సపష
ళుజానో పశుర్భావుకో యజమానేన ఖలు వై తతాగర్య మిత్యాహుర్య
ధా దేవత్రాదత్తం కుర్వీతాత్త్వపశూన్రమయేతేతి” ఇతి। యజమానే
సర్వీగభ్యేదీయమానాంగవాన్వాహోర్యాదిహపాం దక్షిణాంతదీయాన
పశవః సర్వేఽప్యనుగచ్ఛన్తి, తదాయజ్ఞానుస్తాతాచ పశురహితోభవతి।
అతస్తేన దత్తం దక్షిణాద్రవ్యం యథా దేవత్రాదేవేషు ఋత్విత్త్వవస్థితం భవ
తి, పశవశ్చ యథాస్వస్తి స్నేహరమనైతథా యజమానేన తత్వవ్యమితి బుద్ధి
మన్త ఆహుః। మన్తస్య ప్రథమభాగం వ్యాచక్షే “ బ్రహ్మపిన్వస్వేత్యాహ
యజ్ఞో వై బ్రహ్మో యజ్ఞమేవ తత్సహయత్యథా దేవత్రైవ దత్తం కురుత ఆత్త్వ
పశూన్రమయేతే” ఇతి। హేయజ్ఞప్రీతోహిత్యనేన యజ్ఞస్య పూజాదూపే
ణ ప్రోతాహసేన యథా క్తం ప్రయోజనద్వయం సమద్వ్యతే। ద్వితీయభాగం
వ్యాచక్షే “ దదతో మే మాత్రాయీత్యాహోషీతి మే వోవైతి” ఇతి। దాన
ప్రయక్తోద్రవ్యక్షయో మాత్రాయీతి ప్రార్థనేన నివారితోభవతి। తృతీయ
భాగం వ్యాచక్షే “ కుర్వతో మే మోషదసదిత్యాహ భూమాన మే వోవైతి”
ఇతి। ఉపత్యయనివారణస్య పూర్వమేవ ప్రార్థిత త్యాన్వేపదసదిత్యనేనాభి
వృద్ధిలక్షణం బాహుళ్యమేవ ప్రార్థ్యతే, భూమాన మే వోవైతితి॥
ఇతి శ్రీమూఢభీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే సప్తమప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సగోత్రవా హసావర్చన సస్తు మిజ్జహూ పోదితి మువాచ యత్సత్తి

గోగ్ మూతాభూకామిదా ముపాహూతా ఇతి తాముపాహూతా ఇతి

హూవాచ యాప్రాణేన దేవాదాధార వ్యాసేన మనుష్యాన పానే
న సస్మానితి చిన త్తి సాన త్తి ౩ ఇతి చిన త్తి హూవాచ శరీరంవా
అస్యైతదుపాహ్వాధా ఇతి హూవాచ గౌరై||౧||

అస్యై శరీరం గాంవావతౌ తత్పర్యవ దతాం యాయజ్ఞే దీయతే
సాప్రాణేన దేవాదాధారయ యావనుష్యాజీవన్తి సావ్యాసేన మ
నుష్యా యాం పితృభ్యాఘ్నున్తి సాపానేన పితౄణా యపవం వేదపశు
మా భక్ష్యధి వైతాముపాహ్వా ఇతి హూవాచ యాప్రజాగిప్రభ
వన్తి ప్రత్యాభవ తీత్యన్తుంవా అస్యైతత్ ||౨||

ఉపాహ్వాధా ఇతి హూవాచాపథయోవా అస్యా అన్నమోపథ
యో వై ప్రజాగిప్రభవన్తి ప్రత్యాభవన్తి యపవం వేదాన్నాదోభవత్య
శ్చవై తాముపాహ్వా ఇతి హూవాచ యాప్రజాగిపరాభవన్తి రనుగృహ్ణాతి
ప్రత్యాభవన్తి గృహ్ణాతి ప్రతిష్ఠాంవా అస్యైతదుపాహ్వాధా ఇతి హూ
వాచైయంవా అస్యై ప్రతిష్ఠా || ౩ ||

ఇయం వై ప్రజాగిపరాభవన్తి రనుగృహ్ణాతి ప్రత్యాభవన్తి గృహ్ణాతి
యపవం వేద ప్రత్యై తత్పర్యవై తాముపాహ్వా ఇతి హూవాచ యస్యై
నిక్రమణేఘ్నుతం ప్రజాగిసంజీవన్తి పిబంతీతి చిన త్తి సాన త్తి ౩ ఇతి
నభీన త్తి హూవాచ ప్రభు జనయతీత్యేషవా ఇదాముపాహ్వాధా ఇతి
హూవాచ వృష్టిర్వా ఇదావృష్ట్యై వై నిక్రమణే ఘ్నుతం ప్రజాసంజీవ
న్తి పిబన్తి యపవం వేదపై ప్రజాయతేన్నాదోభవతి || ౪ ||

గౌర్వా అస్యై తద్వీ త్రిష్ఠాహ్వాధా ఇతి విగతశ్చ || ౫ ||

ఇతి ప్రథమశ్లోకై న ప్రముప్రపాతకే ద్వితీయోఽనువాకః ||*

అధభాష్యమ్.

ఇదా ద్యనును న్నాణ మన్తాగ్ని ప్రథమేవ్యాఖ్యాతాః, తామిడాంద్వి
 తీమై ద్వయోర్థ మ్యోః ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం ప్రశంసతి | తత్రప్రశ్న మవ
 తారయతి “నగ్ శ్రవాహసౌ వర్చనసస్తు మిజ్జమాహోదితిమువాచ” ఇతి |
 సంశ్రవాభిత్వ పేనామధేయం, సచమవర్చనస్యపుత్రః | తుమిజ్జ ఇ
 త్యుప్యంతరస్యనామధేయంసహోదితస్యపుత్రః | సంశ్రవస్య ప్రశ్నంద
 ర్మయతి “యశ్చత్రిణాగ్ హేలూతాభూర్ కామిడాముపా హ్వాధాఇతి”
 ఇతి | యద్యదాతదేత్యధ్యాహరః, కాంక్ష్ణుణకాం | తుమింజస్యోత్తరం ద
 ర్మయతి “తాముపాహ్వా ఇతి హేలూనాచయా ప్రాణేనదేవాదాధార
 వ్యానేనమనుష్యానపానేన పితౄణామితి” ఇతి | ప్రాణాదివృత్తిభిరిడాయా
 దేవాదిధారణముత్తరత్రస్పష్టికరిష్యతే | తాందేవాదిధారణగుణకామిడా
 ముపహూతవాన్స్తి | పునర్గప్రశ్నందశ్చేయతి “భిన్నత్రిసానభిన్నక్షీకైతి”
 ఇతి | త్వయోపహూతాసేయమిడా గోరూపాసతీ దక్షిణాత్మేన ప్రతిగృ
 హీత్వా కింభిన్నత్రి ప్రతిగ్రహదోషేణ వివాశయతి | అధవానభిన్నత్రి వి
 చారార్థస్య ప్లుతః | ఉత్తరందశ్చేయతి “భిన్నత్రి హేలూవాచ” ఇతి |
 ఏవంతహి నేయం ముఖ్యేదేతి ప్రశ్న వాదినోక్తం దూషణం దశ్చేయ
 తి “శరీరంవా అన్యైతమపాహ్వాధా ఇతి హేలూవాచ” ఇతి | అస్యాఇ
 డా దేవతాయాః శరీర మెవత్యయోపహూతం నతుసాదేవతా | ఇదానీ
 మాఖ్యామికాం నోపన్యత్యశ్రుతిః స్వయమేవాహ “గౌర్వాఅన్యై శరీ
 రం గాంవావతో తత్పర్యవదతాం” ఇతి | గౌరేవాస్యాఇడాయాః శరీరం,
 ఏతచ్ఛమానవీఘృతపక్షిమైత్రావరుణీత్యేతస్య హౌత్రస్యతోపాహ్వాన మ
 న్త్రీస్యబ్రాహ్మణేమనుః పృథివ్యాఇత్యాద్యనువాకేప్రసిద్ధం | అత ఇడాయాః
 శరీరభూతాంగామేవ జ్ఞాతవన్తే | తదానీం భిన్నత్రిత్యేతా దృశాభ్యాంప్ర
 శ్నోత్తరాభ్యామనివృతాం | ఇదానీదేవాదిధారణం స్పష్టి కరోతి “యా
 యజ్ఞేదీయతే సాప్రాణేనదేవాదాధారయయామనుష్యాజీవన్త్రిసావ్యా

నెన మనుష్యాన్ యాంపితృభ్యోస్తున్తి సాపానేనపిశ్యాన్” ఇతి । య
 జ్ఞేవక్షిణాహుషేణ దత్తయాగవా దేవాస్తూష్ణీమేవతుప్యన్తి, నతుతాం
 కుహన్తినాపిస్తున్తి । అత్సప్రాణేనప్రకృప్తచేప్తయాఉత్తనుయా వృత్త్యా
 దేవాన్ధారయతి । మనుష్యాస్త్రామద్ధ్యాజీవన్తి । తదానాత్మవ్రత మహా
 నిఃక్షీరస్యహినత్వాత్ । నాప్యత్వవ్రతంహాని, శ్శరీరస్యబాధాభావాత్ । అ
 త్సప్రాణాపానమధ్యవర్తిన్యావ్యాసనమానయా మధ్యమవృత్త్యా మను
 ష్యాన్ధారయతి । అష్టకాశ్రాద్ధేగాంపితృభ్యోస్తున్తి । తథాచాపస్త్రస్ఫుః
 శ్శ్విణాతేనభేణగామపాకరోతే, పితృభ్యస్త్యాజ్జప్తామపాకరోమీతి । సే
 యింగారపానేనాగమవృత్త్యామరణకూపయా పిశ్యాన్ధారయతి । ఉ
 త్తస్యదేవాదిధారణస్యవేదనంప్రశంసతి “యపవంవేదవశుమాభవతి”
 ఇతి । అథ తుమింజఃస్నేహోపహూతాయశ్శిడాయాముఖ్యత్వం సన్మాద
 యిగుంసంతాంతరేణేదాం విశిష్టేతి దర్శయతి । “అథ వై తాముపాహ్వా
 ఇతిహేలూవాచయా ప్రజాప్రభవంతీః ప్రత్యాభవతీతి” ఇతి । పతూన్తర
 ద్యోతనాయాకవాఇతిపదద్వయంఐయమీదా ప్రభుత్వోపేతాప్రజాగి
 ప్రజ్యాభిముఖ్యునవర్తతేతాదృశీమిదాముపహూతవాసన్తి । సంశ్రవాపత
 స్యాత్పమిదాముఖ్యత్వం వారయతీతిదశకాయతీః । అన్నంవాఅస్యైతదు
 పాహ్వాధా ఇతిహేలూవాచ” ఇతి । అస్యాశ్శిడాయాఃసన్భుద్ధియదన్నంతదే
 వోపహూతవాసనతుమఖ్యామిదాం । తదేతద్వేదఉపపాదయతి “ఓష
 థయోవా అస్యైతన్నమోషథయోవై ప్రజాప్రభవంతీఃప్రత్యాభవన్తి”
 ఇతి । ఓషధీవాంగవాసన్నత్వంప్రసిద్ధంప్రభుత్వోపేతానాశ్చప్రజానాం
 గృహేమబలుజనభోజనాయ ప్రహృద్యోషధయలగత్వవర్తంతే । పతద్వే
 దనంప్రశంసతి “యపవంవేదాన్నాదోభవతి” ఇతి । పునరపి తుమింజస్య
 గుణాన్తరొక్తీమిదాముఖ్యత్వ సన్మాదికా ముపాహరతి “అథవై
 తాముపాహ్వా ఇతి హేలూవాచయాప్రజాఃపరాభవంతీరనుగృహ్ణతీప్రత్యా
 భవంతీన్యన్తరీతి” ఇతి । యేయమిదావ్యాధ్యాదిభిః పరాభూయమానాః
 ప్రజాఃస్వస్యానవస్థాప్యానుగృహ్ణతీ, పరాభూయమానాఃప్రజాస్తత్తద

పేక్షితస్థానప్రవాసేనస్వీకరోతి అస్యాఅపీడాయాముఖ్యత్వ నిరాకరణోక్తిందశయతి “ప్రతిష్ఠాంవా అన్యైతమపాహ్వాధా ఇతి హేమనాచ” ఇతి। ప్రతితిష్ఠత్వస్యామిడాగౌరితిప్రతిస్థాభూమిః తామేవోపహూతవానసినముఖ్యామిడాంతదేతద్వేదఉపపాదయతి “ఇయంవా అన్యైప్రతిస్థా ఇయంవైప్రజ్ఞా పరాభవంతీరస్తుగృహ్లాతి ప్రత్యాభవంతీగృహ్లాతి” ఇతి । వేదసం ప్రశంసతి “యవంవంవేదప్రత్యేవతిష్ఠతి” ఇతి । ముఖ్యత్వ సమ్పాదనాయ గుణాంతరక్తిందశయతి “అథవైతాముపాహ్వాఇతి హేమనాచయన్యైనిక్రమణేఘృతం ప్రజాః సంజీవస్త్రీపిబంతీతి” ఇతి) యస్యౌవృష్టిరూపాయా ఇదాయానిక్రమణేన్యగ్భవేనపతనేసతి యద్భృతం తురదుదకంతజ్జీవనాధిఃస్యః ప్రజాఉపజీవన్తి । తాదృశీమిడా ముపహూతవానస్తి సంశ్రవా అస్యామిడాయాంపూర్వవద్దోషభావాభావాపృచ్ఛతి “భిన్నస్తి సానభిన్నస్తి ౩ ఇతి” ఇతి। వృష్టేర్నవాన్నభూమినామివప్రతిగ్రాహ్యద్రవ్యత్వాభావాత్ । తుమిఃజస్యప్రతిగ్రహదోషాభావోక్తింగుణాంతరక్తింబిదయతి “సభిన్నస్తితి హేమనాచప్రతుజనయతీతి” ఇతి। వృష్టిరూపేయమిడా కమపిపురుషం సభిన్నతినదూషయతి, కిన్తుప్రకషేణసన్యాదికంజనయతి । సంశ్రవసోముఖ్యేడా త్వాంగీకరోక్తిం దశయతి “ఏవవా ఇదాముపాహ్వాధా ఇతి హేమనాచ” ఇతి । ఏవవృష్టిరూపేడా వాదీత్వమేవ ముఖ్యామిడాముపహూతవానసి । ఏతస్యాముక్తాయామిడాయాంపూర్వోక్తలక్షణంవేదోదశయతి “వృష్టిర్వాఇదావృష్ట్యైవై నిక్రమణేఘృతంప్రజాఃసంజీవంతీః పిబన్తి యవం వేదపైవ్రజాయతేన్నాదోభవతి” ఇతి । తదేవమస్మిన్ననువాకే సర్వప్రాణ్యుపకారిభిగ్భవాన్నభూమివృష్టిరూపైరియమిడాప్రశస్తా॥*

ఇతిశ్రీమాధవీయ వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథమకాణ్డే సప్తమప్రపాఠకే ద్వితీయోనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

ప్రరోతుంవా అన్యే దేవా ఇజ్యంతే ప్రత్యక్ష మన్యో యద్యజతేయ
 ఏవ దేవాః ప్రరోక్ష మ్విజ్యంతే తానేవ తద్యజతి యదన్వా హార్య మాహ
 ర త్యేతేవై దేవాః ప్రత్యక్షం యచ్ఛాన్తాన్తాన్తేవతేన ప్రీణాత్యధో
 దక్షిణైవాన్యైషాధో యజ్ఞస్యైవ చిద్రవపి దధాతి యదైవ యజ్ఞస్య
 క్రూరం యద్విలిప్తం తదన్వాహార్యేణ॥ ౧॥

అన్వాహారతి తదన్వా హార్యస్యా న్వాహార్యత్వం దేవ దూతా
 వాపతే యగ్రత్విజో యదన్వాహార్య మాహరతి దేవదూతానేవ ప్రీణా
 తి ప్రజాపతి దేవ వేభ్యో యజ్ఞాన్ వ్యాదిశ త్స రిరిచావో ఒమన్య తన ఏత
 మ్న్వాహార్య మభక్త మపశ్యత మాత్మన్న ధత్త సవాపష ప్రాజాప
 త్యో యదన్వాహార్యో యస్యైవం విదుషోన్వా హార్య ఆహ్రియతే
 సాక్షాదేవ ప్రజాపతి మృచ్ఛోత్య పరిమితో నిరుప్యో ఒపరిమితగ ప్రజా
 పతిః ప్రజాపతే॥ ౨॥

అన్యే దేవావై యద్యజ్ఞే ఒకుర్వత తదనుగా అకుర్వత తేదేవా
 ఏతం ప్రాజాపత్య మ్న్వాహార్య మపశ్యత తమన్వాహార న్త తతోదేవా
 అభవన్ పరాసురా యస్యైవం విదుషోన్వా హార్య ఆహ్రియతే భవ
 త్యాత్మనా పరాస్యభ్రాతృవ్యో భవతి యజ్ఞేన వా ఇష్టి పక్షేన పూర్తి
 యస్యైవం విదుషోన్వాహార్య ఆహ్రియతే సత్వే వేష్టో పూర్తి ప్రజాప
 తేభాన్సూఒసి॥ ౩॥

ఇత్యాహ ప్రజాపతి మేవ భాగధేయేన సమర్థయత్యుజ్జ్వల స్వా
 పయస్వా నిత్యాహుజ్జ్వల మేవాస్తిక పయో దధాతి ప్రాణా పానా
 మే పాహి సమానవ్యానా మేపాహిత్య హశిష మేవైతామాశాస్తై
 ష్టి తోఽస్య ష్టిత్యైత్వా మామేత్యేస్తా అముత్రాముష్మిక లోక ఇత్యా
 హాషీయతేవా అముష్మిక లోకేఽన్నమితగ ప్రదానగ్ హ్యముష్మికలోకే
 ప్రజాఉప జీవన్తి యదేవ మభి మృత్యుషీతి మేవైన గ్గమయన్తినా స్వా
 ముష్మికలోకేఽన్నంషీయతే॥ ౪॥

అన్వాహార్యేణ ప్రజాపతేరసి హ్యముష్మికలోకే పశ్యదశచ ॥ ౩॥

ఇతితైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండై సప్తమప్రపాఠకే తృతీ
 యోఽనువాకః॥*

అథభాష్యమ్

ద్వితీయశ్లోకాదాయాగి ప్రశంసోక్తా తృతీయేఽన్వాహార్యుడవ్యతే । త
 స్యదానంవిధాతుం ప్రస్తాతి “ పరోక్షంవా అన్యేదేవాఇజ్యంతైప్రత్యక్షమ
 న్యే యద్యజతే యపవదేవ్యా పరోక్షమిజ్యంతై తానేవ తద్యజతి” ఇతి ।
 పరోక్షమితి క్రియావిశేషణం । అగ్నిదైదీనామ దృశ్యమానత్వా తద్ద్యా
 గగ్ పరోక్షః, ఋత్విజాందృశ్యమానత్వాత్ తద్ద్యాగగ్ ప్రత్యక్షః । అన్వా
 హార్యదానంవిధత్తై “ యదన్వాహార్యమాహర త్యేతేవై దేవాఃప్రత్యక్షం
 యద్భావప్రాణాస్తానేవ తేనప్రీణాతి” ఇతి । అన్వాహార్యుపకృష్టదనః,
 తమాహరత్యృత్విస్ఫులిదద్యాత్ । ప్రత్యక్షంవర్తంత్యైశేషః । అన్వా
 హార్యస్యదక్షిణాకూపత్వేన యజ్ఞభిద్రవిధాయకత్వేనచతంప్రశంసతి, అ
 ధోదక్షిణైవాన్యైషాధోయజ్ఞస్యైవభిద్రమపిదధాతి” ఇతి । అన్వాహార్య
 శబ్దనిర్వక్తై “ యద్వైయజ్ఞస్యక్రూరం యద్విలిప్తం తదన్వాహార్యేణఅ
 న్వాహరతి తదన్వాహార్యస్యాన్వాహార్యత్వం” ఇతి । అతిరిక్తం కర్తృణా

యచ్చహీనమిత్యస్త్రిక ప్రాయశ్చిత్తాహుతి మనైప్రోక్షం, అధికం య
జ్ఞామత్రకూరం న్యూనంవిలిప్తం । తదుభయమనేనాన్వాహార్యతానేనా
నుకూలం యథాభవతితథా ౭౭ హరితసమాదధాతి, తస్మా దన్వాహ
ర్యతే అనుకూల్యేన సమాధీయతే ౭ నేనేత్యన్వాహార్యః । ఋత్వి స్ప్రితి
హేతుత్వేనపునః ప్రశంసతి “ దేవదూతావాసితే యద్యత్విజోయ దన్వా
హార్య మాహరతి దేవదూతానేవ ప్రీణాతి” ఇతి । ప్రజాపతి భాగత్వేన
పునఃప్రశంసతి “ ప్రజాపతిదేవేభ్యో యజ్ఞాన్వ్యా దిశత్ సరిచా
నో౭ మన్యతసపితమన్వాహార్యమభక్తమపశ్యత్తమాత్మన్నధత్తన వా
పష ప్రాజాపత్యోయదన్వాహార్యో యద్యైవం విమష౭న్వాహార్యప్రహి
యతే సాక్షాదేవప్రజాపతిస్సహృత్” ఇతి । ఆగ్నేయాగ్నిహోమీయపురో
హితా యాగానగ్న్యది దేవేభ్యో విభజ్యదత్త్వా స్వకీయయాగ రా
హిత్యేన రిక్తమాత్మానం మన్యమాన్య ప్రజాపతి రభాక్తం దేవేభ్యో విభ
జ్యాసమపితంధృష్త్వా తమాత్మనిస్థాపితవాక్, తతో౭న్వాహార్యః ప్రా
జాపత్యః । తస్మాన్వాహార్యస్య బాహుశ్య సమ్పదనంవిధత్తే “ అపరిమి
తో నిరుపో౭పరిమిత్య ప్రజాపతిః ప్రజాపతేరాప్త్యై” ఇతి । సర్వదేవన్వా
మిత్యేనవ్యాప్తిబాహుళ్యాత్ ప్రజాపతేరపరిమితత్వం । స్వవిజయ హే
తుత్వేన వైరిపరాజయ హేతుత్వేనచపునఃప్రశంసతి “ దేవా వైయద్యజ్ఞే
౭మర్వత తనసురాలమర్వత శేదేవాపతం ప్రాజాపత్యమన్వాహార్య మప
శ్యక్ తమన్వాహరత్తతతోదేవాఅభవన్ పరాసురా యద్యైవవినుషా
న్వాహార్యప్రహియతే భవత్యాత్మనాపరాస్యభ్రాతృవ్యోభవతి” ఇతి ।
ఇష్టాపూర్తకారిత్య పూరణేనచ పునఃప్రశంసతి “ యజ్ఞేనవాగ్ధీష్ఠీవక్తృన
పూర్తీయద్యైవం విమష౭న్వాహార్యప్రహియతే సత్వేవేష్టాపూర్తీ” ఇతి ।
ఇష్టమాగ్నేయాదిశ్రౌతకర్మ, పూర్తంవాపీకూపాదిస్తార్తకర్మ । తత్రాగ్నే
యాది యాగేనేష్ట సప్సత్తిః, పశ్వే నాన్వాహార్యేణ పూర్త సప్స
త్తిః । తస్మాభి ముతానమనై ప్రథమ భాగం వ్యాచక్షే “ ప్రజాప
తే భాగసో౭సీత్యాహ ప్రజాపతి మేవ భాగధ్యేన సమధా

యతి" ఇతి । ద్వితీయభాగం వ్యాచక్షే "ఉజ్జాస్వాక పయస్వానిత్యా
 "హూజామేవాస్తిక పయోదధాతి" ఇతి । తృతీయభాగం వ్యాచక్షే
 "ప్రాణాపానామేపాహి సమానవ్యానామేపాహీత్యాహశిష మేవైతా
 మాశాస్తే" ఇతి । ఋత్విష్ణిరన్వాహార్యస్యనీయమానత్వాత్తేన స్వకీయ
 ప్రాణాదిపాలనమాశీర్వాదపవ । చతుర్థభాగం వ్యాకుర్వన్నభివశనం వి
 ధత్తే "అక్షితోఽస్యక్షీత్యైత్యామామేత్యేషా అముక్తాముష్మికలోకఇ
 త్యాహ క్షీయతేవా అముష్మిక లోకేన్నమితగ ప్రదానగ్ హ్యముష్మిక
 లోకేప్రజా ఉపజీవన్తి యదేవనుభివృత్త్యక్షీతిమేవైనన్దనుయతి నాస్యా
 ముష్మికలోకేన్నంక్షీయతే" ఇతి । స్మర్తస్యకర్తృభూమిత్యా భావాన్నత
 త్సాధనానుష్ఠానేనాన్నం సమ్పాదయితుంశక్యం, కిన్తుస్మర్తప్రాప్త్యాప్రజా
 ఇత్యప్రదానం ఏతల్లోకానుష్ఠితకర్తృసమ్పాదితమేవాన్నంస్యర్థేలోక ఉపజీ
 వన్తి, తస్మాత్తత్రభుజ్యమానమిదం క్షీయతే । అక్షితోఽసీతిను నైజయద
 భిమర్శనం తేనాన్నస్యాత్యయత్ప్రప్రాపణాదన్నంసస్వగేక్షీయతే * ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయో వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యేప్రథ
 మకాణ్డే సప్తమప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥*

అ. ధ తై త్తి రీ య స ం హి తా.

బ్రహ్మోఽహం దేవ యజ్యయా ప్రజావా న్భూయాన మిత్యాహ
 బర్హిషావై ప్రజాపతిర్ల ప్రజా ఆస్మజత తేనైవ ప్రజా స్మృజతేనరా శ
 గ్ సస్యాహం దేవ యజ్యయా పశుమాన్భూయాన మిత్యాహ నరా శగ్
 సేనవై ప్రజాపతిర్ల పశూన స్మజత తేనైవ పశూ స్మృజతేఽగ్నేః స్విష్ట
 కృతోఽహం దేవయజ్యయాయుష్మాక యజ్ఞేనప్రతిష్ఠాంగమేయ మిత్యాహ
 యు రేవాత్కన్ధతై ప్రతి యజ్ఞేనీతిన్తతి దశకపూర్ణనూపయోః ॥౧॥

వైదేవా ఉజ్జతి మనూదజయక దర్శపూర్ణ మాసాఖ్యా మనురాన

సోమ దత్తాగ్న రహమజ్జతి వనూజ్జేష మిత్యాహ దర్శసూర్ణమాస
యోదేవ దేవతానాం యజమాన ఉజ్జతి వనూజ్జయతి దర్శసూర్ణమా
సోమ్యం భాస్వద్యాన పనుదతేవాజ పతీభ్యాం స్యాహత్యన్తంవై వా
హోన్న మేవాపహన్తే ద్వాభ్యాం ప్రతిష్ఠిత్యయోవై యజ్ఞస్య ద్వా దో
హాన్ ద్వాభ్యాం ఉభయతః॥౨॥

పవ యజ్ఞం దుహే పురస్తాచోపరిష్టాచై చపవా అమ్యో యజ్ఞస్య
రోహ ఇహయా మనో యహి హేమాతా యజ మానస్య నామ
గృష్ణయా త్తేహ బ్రూయాదేమా అగ్న్ వాశిషో దోహకామా ఇతి
సగ్మతా పవ దేవతా దుహేభా ఉభయత పవ యజ్ఞం దుహే పుర
స్తాచోపరిష్టాచై రోహితేన త్వాగ్ని దేవతాం గమయత్ప్రత్యస్తా
తేన దేవాత్వాః॥ ౩॥

యజమానః ప్రస్తరో యదేత్యై ప్రస్తరం ప్రహరతి దేవావై రే
వ యజమానః సువర్గం లోకం గమయతి వితే ముఖ్యామి రశనావి రశ్మీ
నిత్యై సోపవా అగ్నేర్హిమోకస్తేనైవై నం విముంచతి విష్ణుశ్శంయోర
హందేవయజ్యయా యజ్ఞేన ప్రతిహంగమేయ మిత్యాహ యజ్ఞోవై విష్ణు
ర్యజ్ఞపవాస్తతః ప్రతిష్ఠతి సోపస్యాహం దేవయజ్యయా సురేతాః॥౪॥

రేతో ధిషీ యేత్యాహ సోమోవై రేతోధా నైనైవ రేత ఆత్మన
తై త్వష్టరహం దేవయజ్యయా పశూనాగ్ దూపం పుష్యయ మిత్యాహ
త్వష్టావై పశూనాం మిధునా నాగ్ రూప కృత్యై నైవ పశూ నాగ్
రూప మాత్మనై దేవానాం పత్ని రగ్ని గ్రూహ పతి ర్యజ్ఞస్య మిధునం

తయోరహం దేవయజ్ఞయా మిధునేన ప్రభూయాస మిత్యాహై తస్మా
ద్వై మిధునా త్ప్రజాపతి ర్మిధునేన॥ ౫॥

ప్రజాపత్య తస్మాదేవ యజమానో మిధునేన ప్రజాయతే వేదోఽ
సి విత్తిరిసివిదయేత్యాహ వేదేన వైదేవా అనుగాణాం విత్తం వేద్య
మవిన్దంత తద్వేదస్య వేదత్వం యద్యద్భాతృవ్యసాఖి భ్యాయేత్తస్య
నామగృహ్ణీయాత్త దేవాస్య సర్వం వృక్షే శ్చుతవన్తం కులాయినగ్
రాయస్వపగ్ సహస్రిణం వేదో దేదాతు వాజినమిత్యాహ ప్రస హస్రం
ప్రహసాహ్నత్యాస్య ప్రజాయాం వాజీ జాయతేయ ఏవం వేద॥ ౬॥

దశకపూర్ణమాసయో రుజ్జయతో దేవాశ్చాస్సురేతాః ప్రజా
పతిర్మిధునేనాహ్నత్యహైవ॥ ౪॥

ఇతితైత్తిరీయ సంహితాయాం సప్తమకాండే సప్తమప్రపారకే చతు
ర్థోఽనువాకః॥*

అథభాష్యమ్.

తృతీయే ౭ న్వాహార్యోఽభిహితః, చతుర్థే శేషాహుతీనామను మ
స్త్రీణమస్త్రావ్యాఖ్యాయ నై, తత్రానూయాజమస్త్రా న్వాచప్టే “ బ
హిషోఽహం దేవయజ్ఞయా ప్రజావా మ్భూయాసమిత్యాహ బహి
షావైప్రజాపతిః ప్రజాఅస్మజత తేనైవప్రజాస్సజతేనరాశగ్ సస్యాహం
దేవయజ్ఞయా పశుమాన్భూయాసమిత్యాహ సరాశగ్ సేనవైప్రజాపతిః
పశూనస్మజత తేనైవ పశూన్సజతేఽగ్ని స్స్విప్తకృతోఽహం దేవయజ్ఞ
యాయుష్మన్యజ్ఞేనప్రతిస్థాంగమేయమిత్యాహాయు రేవాత్సన్ధతైప్రతి యజ్ఞే
నతిష్ఠతి” ఇతి, బహిషాబహిష్యాగానుమ స్త్రీణేన, ఏవమితరత్రోభ
యత్ర, సూక్తవాకాను మస్త్రీణమస్త్రీం వ్యాచప్టే “ దశకపూర్ణ
మాసయో వైదేవాడ్జ్జితి మనూదజయక్ దశకపూర్ణ మాసాభ్యామ

సురానపానుదంతాగ్నేరహముజ్జతిమనూజ్జేషమిత్యాహదర్శపూర్ణమాస
యోరేవదేవతానాయజమాన ఉజ్జతి మనూజ్జయతిదర్శపూర్ణమాసా
భ్యాంభాతృవ్యాసపనువతే" ఇతి అనుష్ఠితయోర్దర్శపూర్ణమాసయోర
నేనోజ్జతి మస్త్రీపాతేన ఉజ్జతిరుత్ర-షణ్మముఖతాభవతి । తాంచ
యజ్జోజ్జతి మనుదేవాఅప్యత్ర-షేణాజయ । తాభ్యాంచసముఖా
భ్యాం దర్శపూర్ణమాసాభ్యామసురాన్నిరాచక్రుః । స్రుశ్వాహ నా
నుమస్త్రీణంవిధత్తై " వాజవతీభ్యాం పూహత్యన్నంవై వాజోఽన్నమే
వావరుంధే" ఇతి । పూహతి అధ్వయణక్రియమాణమనుమస్త్రీయే
దిత్యర్థః । పాదద్వయేనెవప్రకషేణాస్థిత్యర్థం మస్త్రీద్విత్యుత్సాహ
" ద్వాభ్యాంప్రతిష్ఠిత్యై" ఇతి । కాలవిశిష్టమేమా అగ్నినితి మస్త్రీపా
రం విధాతుంప్రస్తాతి " యోవైయజ్ఞస్యద్వోహోవిద్వాస్యత ఉభయ
తపవయజ్ఞందుహేపురస్తాచ్ఛోపరిష్టాచ్చైషవాలన్యోయజ్ఞస్యదోహఇడా
యామన్యః" ఇతి । ఏవఇదానీమేవ వత్సమాణసమాఅగ్నినితి మస్త్రీ
పారంపుథద్వోహఃపూర్వమిడాయాముక్తఃపామెనత్యాశీరితిమస్త్రీపార్శ్వ
పుథద్వోహఃవిధత్తై " యహిహేహతాయజమానస్య నామగృహ్ణీయాత్త
హిబ్రూయాదేమా అగ్నిన్నాశిషోదోహకామా ఇతిసగ్ స్తుతా ఏవ
దేవతా దుహే ౨ధో ఉభయతపవ యజ్ఞందుహేపురస్తాచ్ఛోపరిష్టాచ్చ
ఇతి । హేహతాసూక్తవాకం పఠ , ఆశాస్తైయంయజమా నోఽసో
ఇతియదానామగృహ్ణీతి తదానీమేమాఅగ్నినితిమస్త్రీంవతేత్ । యాదే
వతా ' అగ్నినుగ్నతపహ' , అగ్నిరిదంహవిరజువత' ఇత్యాది నాహే
త్రాబహుశస్సంస్తుతాస్సర్వాఅప్యనేనమస్త్రీపాతేన యజమానో దు
ధగ్, కిచ్ఛేడాకాలీనోదోహఇదానీస్తనోదోహఇత్యుభయమపి సమ్మదితం
భవతి । ప్రస్తరానుమస్త్రీణమస్త్రీం వ్యాచక్షే " రోహితేనత్వాగ్నిదై
వతాం గమయత్విత్వాహ్లాతేవైదేవాశ్వాయజమానఃప్రస్తరోయదేతైః
ప్రస్తరం ప్రహరతి దేవాశ్చైర్దేవయజమానగ్ సువర్గంలోకంగమయతి"
ఇతి । యజమానవద్యాగసాధనత్వాత్ ప్రస్తరేయజమానత్వోపచారః । ప

యజమా సౌమమా స్త్విత్యభిధ్యామే త్రస్యసర్వస్యనామధేయంమస్త్రమ
 ధ్యేగృహీత్వావిదేయేత్యేతత్పదంపఠేత్ । ఏతస్యమస్త్రస్యావ్యభాగేన
 హస్రిణమితి పదస్యో చ్చార్ణం ప్రశంసతి “ ఘృత వస్తంకులాయినగ్ రా
 యస్సోపగ్ సహస్రిణంవేదోదదాతువాజినమిత్యాహప్రసహస్రంపహనా
 ప్నోతి” ఇతిమవ్త్రిధ్వేదనంప్రశంసతి । ఆఽస్యప్రజాయాంవాజీజాయతేయ
 ఏవంవేద” ఇతి । ప్రజాయాంసంతతౌ సర్వతఃపుత్రౌఽన్న సమృద్ధోజా
 యతే॥*

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యేప్రథ
 మకాణ్డేన ప్తమప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ॥*

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

ధ్రువాంవైరిచ్యమాం యజ్ఞోఽనురిచ్యతే యజ్ఞంయజమానౌ యజ
 మానం ప్రజా ధ్రువామాప్యాయ మానాం యజ్ఞోఽన్వాప్యాయతే య
 జ్ఞం యజమానౌ యజమానం ప్రజా ఆప్యాయతాం ధ్రువా ఘృతేనే
 త్యాహ ధ్రువామేవాప్యాయతి తామాప్యాయమానాం యజ్ఞోఽ
 న్వాప్యాయతే యజ్ఞం యజమానౌ యజమానం ప్రజాగ్నిప్రజాపతేరి
 భాన్నామ లోక స్తస్మిగ్ స్త్వా దధామి సహ యజమానైసతి॥౧॥

ఆహాయం వైప్రజాపతే రిభాన్నామ లోక స్తస్మిన్నైవైనం ద
 థాతి సహాయమానైన రిచ్యత ఇవ వా ఏతద్వద్యజతేయద్యజమాన భాగం
 ప్రాశ్నాత్యా త్సానమేవ ప్రీణాత్యేతా వావై యజ్ఞోయావా యజ
 మానభాగోయజ్ఞో యజమానౌ యద్యజమానభాగం ప్రాశ్నాతి యజ్ఞప
 త్తం యజ్ఞం ప్రతిష్ఠాపయత్యేతద్వైసూయవనగ్ సోదకం యర్చహి కా శాచ
 పశ్యేత్ ॥ ౨॥

యజమానస్యా యతనం యద్వేది ర్యశ్శూణా పాత్ర మస్త్యై
 ది నిసయతి స్వ పవాయతీ నేనూయవన్గ సోదకం కురుతే సదసినన్తేభా
 యా ఇత్యాహాపావైయజ్ఞ ఆపామృతం యజ్ఞమేవా వృతమాత్మ స్థతే స
 రస్వజీవైభూతాని వ్రతముపయన్త వనూపయన్తి ప్రాచ్యం దిశిదేవా
 ఋత్విజో మార్జ్జ యన్తా మిత్యాహౌనవై దశకపూణా మాసయో రవ
 భృగః ౩॥

యాన్యైవైనం భూతాని వ్రత ముపయన్త వనూపయన్తి తైరేవ
 సహావభృధమవైతి విష్ణుముఖా వైదేవాశ్చన్దోభిరిమాణ లోకా ననపజ
 య్య మభ్యజయన్య ద్విష్ణుక్రమాణ క్రమితే విష్ణురేవ భూత్వా యజమా
 న శ్చన్దోభిరిమాణ లోకాననపజయ్య మభిజయతి విష్ణుగిక్రమాన్యభి
 మాతి హేత్యాహగాయత్రీవై పృథివీ తైష్ఠ్యభమన్తరిక్షంజాగతీద్యౌరా
 నుష్ఠ్యభీదిశ్చన్దోభిరేవేమాణ లోకాన్యధా పూర్వమభిజయతి ॥ ౪ ॥
 యజమానై నైత దవ భృధాదిశస్సప్తవ ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమ కాణ్డే సప్తమ ప్రపాఠకే పంచ
 మోఽను వాకః ॥*

అథ భాష్యమ్.

చతుర్థే శేషాహుత్యనుమన్త్రణ మన్తా వ్యాఖ్యాతాః । పంచమే
 త్వాప్యాయనాదిమన్తా వ్యాఖ్యాతాః । తత్త్వాప్యాయనమత్రం వ్యాఖ్యా
 తు మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రస్తాతి “ ధ్రువాన్వైరిచ్యమానాన్యజ్ఞోఽను
 రిచ్యతే యజ్ఞం యజమానో యజమానం ప్రజా ధ్రువామాప్యాయ మా
 నాన్యజ్ఞోఽన్వాప్యాయతే యజ్ఞం యజమానో యజమానం ప్రజాః ”
 ఇతి । ధ్రువానాం రిక్తాయాన్యజ్ఞస్యా సంపూర్త్యా యజమానస్య ఫలా

భావాత్ తదీయప్రజాయా అన్నాద్యభావ ఇతివ్యతిరేకః । ఏవమన్వయో
యోజ్యం । మ స్త్రం వ్యాచష్టే “ ఆప్యాయతాం ధ్రువా ఘృతే నేత్యాహ
ధ్రువా మేవాప్యాయయతి తామాప్యాయనానాం యజ్ఞోఽన్వాప్యాయ
తే యజ్జంయజమానో యజమానంప్రజాః ” ఇతి । యజమానభాగప్రాశ
నమ స్త్రం వ్యాచష్టే “ ప్రజాపతేర్విభాన్నామలోకస్తస్మిన్ స్వాదధామి
సహ యజమానేనేత్యాహాయంవై ప్రజాపతే ర్విభాన్నామ లోకస్తస్మి
న్నేవైనం దధాతి సహ యజమానేన ” ఇతి । విశేషేణ కర్మఘామిత్వేన
భాతీతి విభానయం భూలోకః । ఏనం యజమానభాగం । యజమానస్య రి
తీకరణనివారణేనభాగప్రాశనంప్రశంసతి “ రిచ్యతభవవా ఏతద్యద్యజతే
యద్యజమానభాగం ప్రాశ్నాత్యాత్మానమేవ ప్రీణాతి ” ఇతి । యజతఇతి
యదే తేన పురోడాశాజ్య సాన్నాయ్య ద్రవ్యహనేయజామానో * రి
త్యభవభవతి, భాగప్రాశనేనతుప్రీత స్తంజైశంజహతి । యజ్ఞప్రతిస్థాహేతు
త్వేనాపి తదేవప్రశంసతి “ ఏతావావై యజ్ఞోయావాక్ యజమానభా
గోయజ్ఞోయజమానో యద్యజమానభాగం ప్రాశ్నాతి యజ్ఞపవయజ్ఞంప్ర
తిస్థాపయతి ” ఇతి । యజమానస్యభాగోయావానస్తి ఏతావా నేవేహ
లోకే యజమానస్యోపయుక్తో యజ్ఞోఽవశిష్టస్యదేవైఋత్విష్ణిశ్చ భక్ష్య
మాణత్వాత్ , స్వయంపయజ్ఞస్వామిత్వేనయజ్ఞాత్మకః, తథాసతియజ
మానేనభాగప్రాశితే యజ్ఞపవ యజ్ఞః ప్రతిస్థాపితోభవతి । పూర్ణ పాత్ర
స్యనినయనంవిధాతుంప్రస్తోతి “ ఏతద్వై సూయవసగ్ సోదకం యద్యన్తి
శ్చాపైవై పృతద్యజమానస్యాయతనం యదేషిడి ” ఇతి । వేదేహావిధాన
జేన యజమానస్థానత్వం, ఏతచ్ఛస్థానం బహిష్మాస్తీర్ణత్వాత్ సమీచీ
నత్యుతోపేతం ప్రణీతా నామత్రస్థాపిత త్వాత్ ఉదకోపేతఞ్చ । విధత్తై
“ యత్పూర్ణపాత్రమంతర్వేషినినయతి స్వపవాయతనేసూయవ సగ్ సో
దకంకురుతే ” ఇతి । సూయవసంత్యుణసమృద్ధిసోదకంఉదకసమృద్ధిఞ్చ † కురు

* పురోడాశ ద్రవ్యహేతు యజమానఇతి-

† సమృద్ధిమితి

తేనినయనమన్త్రంవ్యాచక్షే “ సదసేనన్వైభూయాఇత్యాహోహోవైయజ్ఞ
అహోఽమృతంయజ్ఞమేవామృతమాత్మనతై” ఇతి । అహంయజ్ఞసాధనత్వా
ద్యజ్ఞత్వంజీవనహేతుత్వాచ్ఛామృతత్వం, తస్మాదహోఽభిలక్ష్యసన్వైభూయా
ఇత్యుక్తేనతియజ్ఞరూపమృతంస్వస్తికాధారయతి । పున్యతేనచనమంత్రవ్యా
చక్షే “ సర్వాణివైభూతానివ్రతముపయన్తమనూపయన్తిప్రాచ్యాం ది
శి దేవా ఋత్విజోమూజాయన్తా మిత్యాహైవవైదశకపూర్ణమాసయో
రవభృథోయాన్యైవైసంభూతానివ్రతముపయన్తమనూపయన్తితైరేవస
హోవభృథమవైతి” ఇతి । యోయజమానోయజ్ఞవ్రతముపైతి తచనుదేవ
పితౄణాం సర్వాణిభూతానివ్రతంప్రారభన్తే । అతాదేవపితౄణామూజా
నవ్రతిపాదకేనాననమన్త్రేణతైసర్వభూతైసహైవావభృథంప్రాప్నోతి ।
విష్ణుక్రమాన్నిధతై “ విష్ణుముఖావైదేవాశ్చన్దోభిరిమాకాలోకానసపజయ్య
మభ్యజయకాయద్విష్ణుక్రమాక్రమతే విష్ణురేవభూత్వా యజమానశ్చన్దో
భిరిమాకాలోకానసపజయ్యమభిజయతి” ఇతి । దేవాః పూర్వంస్వేషువి
ష్ణుమేవముఖ్యం కృత్వాఛన్దోభిమానిదేవైస్సహితా అన్యైర్జేతుం య
ధానశక్యతే తథాలోకానజయకా । అత్యోయజమానోఽపి విష్ణుక్రమైస్తదా
జయతి, తత్రత్యాన్త్రత్రాకవ్యాచక్షే “ విష్ణోఃక్రమోఽస్యభిమాతిహే
త్యాహ గాయత్రీవైపృథివీత్రైష్టుభమన్తరిక్షం జగతీద్యౌరా నుష్టుభీది
శశ్చన్దోభిరేవేమాకాలోకాయధాపూర్వమభిజయతి” ఇతి । గాయ
త్రాదిఛన్దోదేవానాంపృథివ్యాదిలోకస్సామిత్యేనతైస్సహలోకానాం జే
తుం శక్యతయా మనైషు గాయత్రేణ ఛన్దసేత్యాది పరిత మిత్యభి
ప్రాయః॥ *॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
ప్రథమకాణ్డే సప్తమప్రపాఠకే షష్ఠమోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగన్త సువ సువ రగ వైత్యాహంసువర్గ మేవ లోకమేతి సన్వశ

సై మాభిత్సీయతై తప స్తపైతై మావృక్షీత్యాహ యథాయజు రైవై
తస్సుభూరసి శ్రేష్ఠా రశ్మీనామాయుధాః అస్యా యు రైశ్శేహీత్యాహః
శిష్యమైవై తామాశాస్యై ప్రవా పషాః స్వాల్లోకాచ్ఛవ్యవతేయః॥౧॥

విష్ణుక్రమాణ క్రమతే సువర్గాయ హిలోకాయ విష్ణుక్రమాన
క్రమ్యంతే బ్రహ్మవాదినో వదన్తి సత్త్వే విష్ణుక్రమాణ క్రమే త
య ఇమాణ లోకాణ భ్రాతృవ్యస్య సంవిద్య పునరిమం లోకం ప్ర
త్యవరోహేదిత్యేషవా అన్య లోకస్య ప్రత్యవరోహేనా యదాహే దమ
హమముం భ్రాతృవ్య మాభ్యో దిగ్భ్యోఽప్యై దివ ఇతీ మా నైవ లోకాణ
భ్రాతృవ్యస్య సంవిద్య పునరిమం లోకం ప్రత్యవరోహతిసం॥ ౨॥

జ్యోతిషాభూత మిత్యాహ్నిస్త్వైవ లోకే ప్రతి తిష్ఠత్యైర్ద్రీ మా
 పృథ మ్నాప ర్త ఇత్యాహ్నిసావా ఆదిత్య ఇన్ద్రో సప్త్యైవా పృత మను
 పర్యాప ర్తత దక్షిణాపర్యాప ర్తతేస్స మేవ వీర్య మనుష్ఠర్యాప ర్తతే తస్మా
 ద్దక్షిణా భా ఆత్మ నో వీర్యాప త్తరో భా ఆదిత్య స్త్యైవా పృత మ
 నుష్ఠర్యా ప ర్తతే సమహం ప్రజయో సంమయా ప్రజేత్యాహ్నిశివం॥౩॥

పవైతామాశానై సమిద్ధో అగ్నో మేదీదిహి సమేద్ధా తే అగ్నో దీ
 ద్యాన మిత్యాహయథా యజు రైవైతద్వ సుమాన్త్యజ్ఞో వసీ యాన్మూయా
 న మిత్యాహాశిష మేవైతామాశానై బహువై గాహా వత్సస్యానై మి
 శ్రమీవ చయతే అగ్నిహవమానీభ్యాం గాహా వత్స ముపతిష్ఠతే పునా
 త్యైవాగ్నిం పునీత ఆత్మానం ద్వాభ్యాం ప్రతిష్ఠిత్యా అగ్నో గృహపత ఇ
 త్యాహ॥ ౪॥

యధా యజురేవై తచ్చతగ్ హిమా ఇత్యాహ శతంత్య హేమ
 నా నిధిషీయేతి నావైతదాహ పుత్రస్య నామ గృహ్యోత్య నాదమేవేనం క
 రోతి తామూశిషమాశానై త వేజ్యోతిష్కతీ మితి బ్రూయాద్యస్య పుత్రో
 ౭జాతః స్యాత్తేజ స్వేవాస్య బ్రహ్మవర్చసీ పుత్రోజాయతే తామూశి
 షమాశానై ౭ముష్ణే జ్యోతిష్కతీ మితి బ్రూయాద్యస్య పుత్రః॥ ౫॥

జాతస్యాత్తేజ ఏవాస్మిక్ బ్రహ్మవర్చసం దధాతి యోవై యజ్ఞం
 ప్రయజ్ఞ్య నవముఖ్యత్య ప్రతిష్ఠానోవై సభవతి కస్త్యాయనక్తి సత్త్వా వి
 ముఖ్య త్విత్యాహ ప్రజాపతి వైకకప్రజాపతి నైవేనం యనక్తి ప్ర
 జాపతినా విముఖ్యతి ప్రత్యేత్యా ఈశ్వరంవై వ్రత మవిస్మృష్టం ప్రస
 హూ౭గ్నై వ్రతపతే వ్రతమ చారిషమి త్యాహ వ్రతమేవ॥ ౬॥

విస్మృజతే శాస్త్యా అప్రదాహాయ పరా జ్ఞావ యజ్ఞ ఏతీననివర్తతే
 పునయోవై యజ్ఞస్య పునరాల్మభ్యుం విద్వాక్ యజతే తమభి నివతక్
 తే యజ్ఞోబభూవ స ఆబభూవేత్యాహౌషవై యజ్ఞస్య పునరాల్మభ్యుష్టేనై
 వైనం పునరాల్భతేన వరుద్ధావా ఏతస్య విరాడ్య ఆహితాగ్ని స్సన్న
 సభసి పశవసి ఖలువై బ్రాహ్మణస్య సభేష్ట్యా ప్రాజుతగ్మ్య బ్రూయా
 గ్నోమాగ్ అగ్న౭విమాగ్ అగ్నీయజ్ఞ ఇత్యపసభాగ్ రుద్ధే ప్రసహస్రం ప
 శూనాహౌత్యాస్య ప్రజాయాం వాజీజాయతే॥ ౭॥

యస్సమాశిషం గృహపత ఇత్యాహాముష్ణేజ్యోతిష్కతీమితి బ్రూయా
 ద్యస్య పుత్రోవ్రత మేవ ఖలువై చతుర్విగ్ శతిశ్చ॥ ౮॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమ కాండే సప్తమ ప్రపాఠకే షష్ఠా
 ౭నువాకః॥*

అధ భాష్యమ్

అప్యాయనాదిమంత్రాః పఞ్చమేవ్యాఖ్యాతాః । ఉపస్థానాదిమంత్రాః
 పశ్యేవ్యాఖ్యాతాయంతే । తత్రాహవసీయోపస్థానమంత్రస్య పూర్వభాగం
 వ్యాచక్షే “అగన్తస్సవ స్సవరగన్తైత్యాహ సువర్గమేవలోకమేతి” ఇతి ।
 ద్విరుక్తౌ ఆదరస్య ప్రతీతేః సర్వథా ప్రాప్నోత్యేవ । ఉత్తరభాగం వ్యా
 చక్షే “సద్వృశస్తైమాభిత్సయితే తపస్తస్సైతేమా వృక్షీత్యాహ యథా
 యజురేవేతత్” ఇతి । అస్మిన్ యజుషితపశ్యద్భద్రశానా తపసశ్చ విచ్చి
 న్నోమూఘావమితి యత్ప్రతీయతే పతద్యజు రనతిక్రమ్య తదైవప్రార్థ్య
 తే । ఆదిత్యోపస్థానమంత్రం వ్యాచక్షే “సుభూరసిశ్రేష్ఠారశ్చీనా మా
 యుధాః అస్యాయుర్వేదేహీ త్యాహాశిషమేవై తామూశాస్తే” ఇతి । ఆ
 యుర్వేదేహీత్యనేనాశీర్ష ప్రతీయతే । ఇదమహమిత్యాదికం వైరి నిస్కారణ
 మంత్రం వ్యాఖ్యాతుం ప్రస్తాతి “ప్రవాపిషాస్తాల్లాకాచ్ఛవతే యో
 విష్ణుక్రమాక్రమతే సువర్గాయహిలోకాయ విష్ణుక్రమాగక్రమ్య బ్ర
 హ్మవాదిమోవదన్తి సంత్యైవిష్ణుక్రమాక్రమేతయ ఇమాలోకాః భ్రా
 తృవ్యస్యసంవిద్యపునరిమం లోకం ప్రత్యవరోహదితి” ఇతి । విష్ణుక్రమా
 గ్గాం స్వగార్థత్వాద్విష్ణుక్రమైరస్తాల్లాకాత్ ప్రచ్యుతిర్భవతి, తస్మాన్ ప్ర
 చ్యుత్యై పరిహారోపాయం బ్రహ్మవాదినః పరస్పరమేవమాహుః, యో
 యజమానోవైరిణి ఇమాలోకాః తేనసమ్పాదితాః వైరి నిస్కారణేన
 లభ్యా విష్ణుక్రమైః స్వగారోహణాదూర్ధ్వం పునరిమం మనుష్యలోకం
 ప్రత్యవరోహత్ సపవ యజమానోవిష్ణుక్రమేషు చతుర ఇతి । మంత్రం
 వ్యాచక్షే “ఏషవాఅస్యలోకస్యప్రత్యవరోహాయదాహేద మహమ
 ముం భ్రాతృవ్యమాభ్యాదిగ్భ్యోఽప్యైదివ ఇతీమానేవలోకాః భ్రాతృవ్య
 స్యసంవిద్యపునరిమం లోకం ప్రత్యవరోహతి” ఇతి । ఇదమహమిత్యాది
 మంత్రమాహేతి యదేవపవపాతోఽస్య భూలోకస్యసమ్పన్నీ ప్రత్యవరో
 హః । ఆత్మాభిమతేన మంత్రం వ్యాచక్షే “సంజ్యోతిషాఽభూవమిత్యా

హస్తి స్నేహలోకప్రతిష్ఠతి” ఇతి । ఏతల్లాకప్రాపకేన జ్యోతిషాసంగతా
హమి త్యేవంతుంత్రేప్రతీయమానత్వాత్ । ప్రదక్షిణావృత్తిను స్త్రీం వ్యా
చక్షే “ ఐంద్రిమావృతమన్వావర్త ఇత్యాహాసావా ఆదిత్య ఇన్ద్ర స్తస్యై
వావృతమనుపర్యావర్తతే” ఇతి । పరమేశ్వర్యయోగాదాదిత్య స్యైన్ద్ర
త్వం । ప్రదక్షిణావృత్తింవిధత్తే “ దక్షిణాపర్యావర్తతే స్వమేవవీర్యమను
పర్యావర్తతే తస్మాద్దక్షిణోఽర్థఆత్మనోవీర్యావత్తరోఽథో ఆదిత్యస్యై
వావృతమనుపర్యావర్తతే” ఇతి । దక్షిణాప్రాదక్షిణ్యేన । దక్షిణభాగమవ
స్థాప్య వాహభాగస్య పరిభ్రమణం ప్రాదక్షిణ్యం, పురుషస్య దక్షిణభాగే
సామధ్యాయతియసద్భావాత్ । తదేవానుసృత్యావృత్తిం కృత్యాభవతి
యస్మాద్దక్షిణభాగవీర్యంశ్రుతేరభిప్రేతం తస్మాల్లాకమసర్వేషు వ్యాపా
రేషు దక్షిణహస్తస్యైవ వీర్యాతిశయఉపలభ్యతే । కింఞ్చ ఆదిత్యో మేరుం
ప్రదక్షిణీకరోతి, తదవ్యత్రానుసృతంభవతి । విపర్యయేణా వృత్తిను స్త్రీం
వ్యాచక్షే “ సమహం ప్రజయా సంకుయా ప్రజేత్యాహాశిషమేవైతా
మాశాస్తై” ఇతి । స్వయంయథాప్రజాదినాసంగచ్ఛతే తథాప్రజాదిరపి
స్వేనసంగచ్ఛత ఇత్యేతడుభయం ద్వితీయా వృత్త్యాప్రార్థ్యతే । సమి
దాధానమస్త్రీం స్పృష్టాథత్వేనవ్యాచక్షే “ సమిద్ధోఅగ్నేమేదిదిహీ సమే
ద్ధాతే అగ్నేదీద్యాసమిత్యాహ యథాయజు రైవైతత్” ఇతి । ఆహవనీ
యోపస్థానమస్త్రీం వ్యాచక్షే “ వసుమా యజ్ఞోవసీయాభూయా
సమిత్యాహాశిషమేవైతామాశాస్తై” ఇతి । వసీయా నతిశయేన ధనవా
విధత్తే “ బహువై గాహాపత్యస్యాంతే మిశ్రమివచర్య తలగ్నిపావమా
నీభ్యాం గాహాపత్యముపతిష్ఠతే పునాత్యేవాగ్నింపునీత ఆత్మనం ద్వా
భ్యాంప్రతిష్ఠిత్యై” ఇతి । గాహాపత్యోఽజస్రంధార్యతే, తథానతి తస్మై
న్నగ్నో బహువిధజంతుపాతః సమ్భవ్యతే । అత్యయజమానేన గాహా
పత్యస్య సమిపేపాపమిశ్రమివ హోమాదికమానుష్ఠీయతే । తత అ
గ్న ఆయాంషీత్యాద్యాభ్యాం అగ్నివవమాన దేవతాకాభ్యాం శుద్ధిహ
తుభ్యామృగ్భ్య మగ్నుపస్థానేవహ్నీః స్వస్యచ శుద్ధిగ్భవతి । అన్య

మపి గాహపత్యోపస్థానమన్తం వ్యాచష్టే “ అగ్నేగృహపత ఇత్యా
హ యథాయజురైవైతచ్చతగ్ హిమా ఇత్యాహ శతంత్యా హిమస్తా
నిధిషీయేతివా వైతదామాపుత్రస్య నామగృహ్ణోత్యన్నాద మెవైనంకరోతి
తామాశిషమాశాసే త న్తవేజ్యోతిష్మతీమితి బ్రూయాద్యస్య పుత్రోఽజా
తః స్యాత్తైజస్వీవాస్యబ్రహ్మవర్చసీపుత్రోజాయతే తామాశిష మాశా
సేఽముష్టేజ్యోతిష్మతీమితిబ్రూయాద్యస్య పుత్రోజాతఃపుస్యాత్తైజ పవా
న్న్యైబ్రహ్మవర్చసగదధాతి” ఇతి తదిదం మన్త బ్రాహ్మణం స్వప్తార్థం
పూర్వప్రపాఠకే వ్యాఖ్యాతః। తత్రనామ గృహ్ణోతీవిధిః । తద్గ్రహణే
ప్రకారవిశేషమాహాపస్తంబః “ తన్తవ ఇత్యజాతస్యా ముష్టాఇతి జాత
స్య” ఇతి అజాతస్యపుత్రస్య విశేష నామాభావాత్ తన్తవఇత్యేతదే
వసామాన్యనామగృహ్ణోయాత్, జాతస్యపుత్రస్య త్వముష్టాఇత్య నేనవిశే
షనానునిదేశోవివక్ష్యతే । యజ్ఞ విమోకమన్తం వ్యాచష్టే “ యో
వైయజ్ఞం ప్రయుజ్యనవిముఖ్యస్య ప్రతిష్ఠానోవై సభవతి కస్త్యా యునక్తిస
త్వావిముఖ్యత్విత్యాహ ప్రజాపతివైకం ప్రజాపతి వైవైనంయునక్తి ప్ర
జాపతినావిముఖ్యతీ ప్రతిష్ఠిత్యై” ఇతి ప్రతవినజానమన్తం వ్యాచష్టే
“ ఈశ్వరంవైవ్రతమవిస్మయం ప్రదహూఽగ్నేవ్రతపతే వ్రతమచారిషమి
త్యాహ వ్రతమేవ విస్మయతేశాన్త్యాఅప్రదాహాయ” ఇతి యద్వారితం గృ
హీతం సన్నవిస్మయం తద్వారితం ప్రదహూ యజమానం ప్రదగ్ధం ఈ
శ్వరంసనర్థం । అగ్నేవ్రతపతఇత్యాదినుంప్రపాఠపవ్రతపిసర్గః, తేన *
శీతంసత్ తం నదహతి । పునరాలవ్భమన్తం వ్యాఖ్యాతుంప్రస్తాతి “ ప
రాజ్వావ యజ్ఞావతినీవర్తతే పునయోవైయజ్ఞస్య పునరాలవ్భం వి
ద్వా యజతే తమభినివర్తతే” ఇతి । పరాజ్వావవిముఖపవపునరానివ
ర్తతే, పునరాలవ్భమన్త్రవాదినం † యజమానం ప్రతి తు పునరావర్త

తే, పునరవ్యసావనుష్ఠతీత్యర్థః । మన్తస్త్రివ్యాచక్షే “యజ్జోబభూవస
ఆబభూవేత్యాహౌషవైయజ్జస్య పునరాలస్ఫునైనైనైవేనం పునరాలభతే”
ఇతి । ఏషవై మన్తస్త్రిపారపవ । గౌహతీమన్తస్త్రివిధాతుంప్రస్తేతి “అన
వరుద్ధావాపతస్య విరాడ్యుఆహితాగ్నిః సన్నసభగిపశవల్ల ఖలువైబ్రాహ్మ
ణస్యసభా” ఇతియోయజమానఆహితాగ్నిరపిసకసభారహితోభవేత్
ఏతస్యయజమానస్య విరాట్ ఏశేషేణరాజమానాస్వీచితసభాకదాచిద
ప్యసవరుద్ధా అస్పాధీనాభవతి, యాగకాలే సభాహీనస్య లోకవ్యవహార
కాలేఽపి సభాససస్ఫువేదిత్యర్థః । నాత్రరాజ్జివామాత్యస్వభటరూపా
సభాబ్రాహ్మణస్వీచితా, కిన్తహేయజ్జనిష్పాదకాద్విపాదశ్చతుష్పాదశ్చ
పశవోఽస్యసభా । మన్తస్త్రివిధతై “ఇష్టేప్రాచుత్యక్రూయా
ద్దోమాగ్ అగ్నేవిమాగ్ ఆశ్వీయజ్జిత్యవసభాగ్ రుద్రేప్రసహస్రం పశూ
నాస్వీత్యాస్యప్రజాయాం వాజీజాయతే” ఇతి । “భూహనిన్దాప్రశంసా
సు” ఇతి । వైయాకరణేరుక్తత్వాత్, గౌమానిత్యాదికొమతుప్ ఉత్య
యోబాహుళ్యవాచీ । అథః సహస్రప్రాప్తియక్తా । ఇథావాక్ ప్రజా
వానితిమన్తైఽభిధానాదస్య ప్రజాయా మన్నవత్స పుత్రస్యోత్పత్తి
ర్యుక్తా ॥ *॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణ యజుస్సంహితాభాష్యే
ప్రథమకాణ్డేనప్రమప్రపాతకే షష్ఠోఽనువాకః ॥ *॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

దేవ సవిత్తల్ల ప్రసువయజ్జంప్రసువ యజ్జ పతిం భగాయ దివ్యో గర్భ
ర్వః । కైత్రపూగకేతం నగపునాతు వాచస్పతిర్వాచ మద్య స్వదాతినః ।
ఇన్ద్రస్య వజ్రోఽసి వార్తర్ము స్వయాం నైత్రం వధ్యాత్ ।
వాజస్య నుప్రసవే మాతరం మహీమదితిం నామ వచసా కరామహే ।
యస్యామిదం విత్వం భువనమాచివేశ తస్మాన్దేవ స్సవితాధర్మ సా
విషత్ అపు ॥ ౧॥

అన్తరమృత మపు భేషజ మపాముతప్రశస్తి పృశ్వా భవథవాజి
 నః । వాయుర్వాత్మా మనుగ్వా త్వగన్ధగ్వాప్సస్థవిగేశతిః । తే అగ్నే
 అశ్వ మాయుజ్జనై ఆస్త్రిజవ మాదధుః । అపాన్న పాదాశు హేమ
 న్య డ్దర్శింకకుద్దాక ప్రతూర్ని వాజసా తమ సైవాయం వాజగ్ సేత్ ।
 విష్ణోః క్రమోసి విష్ణోః క్రాంతమసి విష్ణోః క్రాంతమస్యజ్ఞోః స్యజ్ఞాః ప్ర
 భితౌ రథం యాత్వాంతం పాతాగ్రమను సజ్జరన్తా దూరేహేతి రిద్ధి
 యావాన్ పతత్రీతేనోఽగ్న్యన్తప్రప్రయః పారయన్తు ॥ ౨॥

అపున్యజ్ఞోః పశ్చిదశచ ॥ ౨॥

ఇతితైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండే సప్తమ ప్రపాఠకే సప్త
 మోఽను వాకః ॥*

అధభాష్యమ్

ఇత్థంపట్నస్వనువాకేషు దాశిక యాజమాన బ్రాహ్మణ శేషా వర్ణి
 తః । అథదేవసవితః ప్రసువేళ్యాదిషు పట్నవాజపేయ విషయా ఆధ్వర్యవ
 మన్తాగ్రిడిచ్యన్తైః తత్రాస్త్రిసప్తమేనువాకైరథవిషయామన్తాగ్రికథ్యన్తైః
 తేసాంవాజపేయమన్తాగ్రిణాం వ్యాఖ్యానం బ్రాహ్మణగ్రన్థప్రథమకాండే తృతీ
 యప్రపాఠకే ద్వితీయమారభ్య నవమా నైష్వప్తస్వను వాకేషు ఆత్మా
 తం । తత్రవాజపేయవిధిగ్రహవిధిః పశువిధిశ్చాద్యేషు త్రిష్వను వాకే
 షుక్రమేణామ్నాతాః । అనయోవాజపేయ విషయయో మన్తంత్ర బ్రా
 హ్మణయోరత్యస్త విప్రకృష్టదేశవర్తిత్వేన బుద్ధిసన్నిధ్యభావాచ్ఛ్చిత్తా
 గ్రిణాం ప్రతిపత్తిసాకర్యాయపూర్వోక్తదాశికసామికకాణ్డవ ద్వాష్టాశై
 న సహైవమన్తాగ్రివ్యాఖ్యానం । తస్యచబ్రాహ్మణస్య ప్రథమాఽను వా
 కేవాజపేయం విధాతుం ప్రస్తోతి “ దేవావైయధాదశకం యజ్ఞానాహ
 రన్త । యోఽగ్నిష్టోమం । యడక్థ్యం । యోఽతిరాత్రం । తే సహైవస
 ర్వేవాజపేయమపర్యేక । తేఽమోఽగ్న్యస్తైవాతిష్ఠన్త । అహమనేనయ

జాఇతి | తే॒బ్రువ॑ | అజమస్యధావామేతి | తస్మిన్నాజిమధావ॑ |
 తంబృహస్పతిరుదజయత్ | తేనాయజత | సస్వారాజ్యమగచ్ఛత్ | తమి
 న్దో॒బ్రవీ॑త్ | మామసేనయాజయేతి | తేనే॒న్ద్రమ॑యాజయత్ | సో॒ఽ
 గ్రం దేవతానాంపర్యేత్ | అగచ్ఛత్సస్వారాజ్యం | అతిష్ఠన్తాస్మై జ్యే
 స్థాయ॑” ఇతి | దేవానాంమధ్యేకశ్చిదగ్నిష్ఠౌమందదశఅన్యఉక్త్యంఅప
 రో॒ఽతి॒తాత్రం॑తేవ స్వస్వదశనమనతిక్రన్యతా॑ యజ్ఞానా హరస్తఅ
 నుస్థితవన్తః | తేదేవాః సర్వేసహేవ వాజపేయం దృష్ట్వా॒హమే॑వ ప్ర
 ధమమసేన వాజపేయేన యజాఇత్యేవంవివదమాన్తా॒ పరస్పరం॑ప్రథమా
 నుస్థాత్పత్వలక్షణాయ జ్యేష్ఠాయ నాతిష్ఠన్తజ్యేష్ఠ్యంనాంగీచక్రుః | తత
 ఏవంసమయంచక్రుః, అస్మాకంమధ్యఅజిధావసేన య్యకశ్చిజ్జయతి సపవ
 ద్యేష్టోస్తీతి | అజిధా॑వనప్రదేశస్య వధిభూ॑మివిశేషః | ఏవంసమయం
 కృత్వాతస్మి॑వాజపేయవివదయేవిజయా॒యాజిమ॑ ధావ॑, తత్ర తం వా
 జపేయంప్రతిధావ॑ బృహస్పతిరుత్క॒షేణా॑జయత్ - ఇతరేభ్యఃప్రథమ
 మపధిం పస్పశ॑ | తతః ప్రథమంసపవతేనవాజపేయేనేష్టాస్వారాజ్యమ
 పారతన్త్ర్యరూపంమహారాజ్యమగచ్ఛత్ | తతః॒న్ద్రస్తంబృహస్పతిం॑సం
 ప్రార్థ్య తేన వాజపేయేనేష్టాదేవానాం మధ్యేజ్యేష్ఠత్వపారతన్త్ర్యే
 ణస్వగ్గాధిపత్యలక్షణంస్వారాజ్యంచాగచ్ఛత్, అస్మే॒న్ద్రస్య॑జ్యేష్ఠ్యమిత
 రే సర్వే దేవామాత్యర్యం పరిత్యజ్యాన్తీ చక్రుః | స్వారా
 జ్యాది కామినో వాజపేయం విధత్తే “ యఏవం విద్వాన్ వాజ
 పేయేనయజతే | గచ్ఛతిస్వారాజ్యం | అగ్రగ్ సమానానాంపర్యేతి | తిష్ఠ
 న్తే॒బ్రైజ్యేష్ఠాయ॑” ఇతి | అధికారి విశేషవిధి మున్నయతి “ సవాపవ
 బ్రాహ్మణస్యవైవరాజ్యస్యచయజ్ఞః” ఇతి | సబృహస్పతినానుస్థితః, ఏ
 షఇన్ద్రేణానుస్థితః | దేవానాంమధ్యేబృహస్పతిః బ్రాహ్మణ జాత్యభిమా
 నీ, ఇన్ద్రః క్షత్రియజాత్యభిమానీ, తాభ్యామే॒వానుస్థితత్వా॑న్మనుష్యే
 ష్పపి బ్రాహ్మణరాజస్యయోరే॒వాత్రాధికారో॑నతు వైశ్యస్య | అతపవా

పస్త్రమృతహా “ శరదివాజపేయేన యజేత బ్రాహ్మణ్యోరాజన్యోవృద్ధికా
 మః” ఇతి । నామనిర్వచనం దశాయతి “ తంనావతం వాజపేయ ఇన్యా
 హుః । వాజాప్యోవాపవః । వాజా హ్యేతేన దేవావిష్కా” ఇతి । వాజోదేవా
 న్నరూపః సోమం పేయోయన్న్యాయా గేసవాజపేయ ఇత్యేకం నివచనం
 యస్తా దేతేనయజ్ఞేన దేవావాజం ఫలరూపమన్నం ఆపుమైచ్ఛక, తస్మా
 దన్నరూపోవాజః పేయః ప్రాప్యోయేనన వాజపేయ ఇత్యవరం నిర్వచనం ।
 సోమస్యైతద్వాగసాధనత్వాత్ తదభేదేనయాగంతద్వేదనశ్చస్తాతి “ సో
 మోవై వాజపేయః । యోవై సోమం వాజపేయం వేదా వాజ్యేవై నం పీ
 త్యాభవతి । ఆస్యవాజీజాయతే” ఇతి , ఏనం వాజపేయ గతం సోమం ।
 ఫలరూపతా న్నాభేదోపచారేణస్తాతి “ అన్నంవై వాజపేయః । యపవం వే
 ద । ఆత్స్యన్నం । ఆస్యాన్నాదోజాయతే” ఇతి । యాగప్రతిపాదక వేదా
 భేదోపచారేణస్తాతి “ బ్రహ్మవై వాజపేయః । యపవం వేద । అత్తి బ్రహ్మ
 ణాన్నం । ఆఽస్య బ్రహ్మజాయతే” ఇతి । బ్రహ్మణా వేదాధ్యాపన సమ్మా
 దితయా గురుదక్షిణయేత్యర్థః । బ్రహ్మ వేదాధ్యాపకః । మన్తొచ్చారణసాధన
 భూతవాగభేదోపచారేణస్తాతి “ వాగ్వై వాజస్యప్రసరః । యపవం వేదాక
 రోతి వాచావీర్యం । ఐనం వాచాగచ్ఛతి । అపిబతీం వాచం వదతి” ఇతి । దేవన
 వితః ప్రసువేత్యాదిమన్త్రరూపా వాగేవ వాజస్య వాజపేయస్యప్రసవ ఉ
 త్పత్తిహేతుః । యపతద్వేదితా సతయా సభాయాం పాండిత్య రూప
 యా వాచావీర్యమతిశయంకరొతి, సభాగతశ్చవిద్వత్సభ్యః స్తుతిరూపయా
 వాచాయ క్తవనమాగచ్ఛతి బహుధాప్రశంసతీత్యర్థః । పునరపి వాజపేయ
 వాక్యం శ్రోష్యామితదర్థంజ్ఞాస్యామి అనుస్థాస్యామీత్యేతాదృశీం పునరపీత్య
 పితబ్ధోపేతాం వాచం సర్వదావదతి శ్రద్ధాళుభావతీత్యర్థః । ఏకాదశా
 నువాకగతా నాముజ్జతిమన్తాణాం పాఠం విధాతుం ప్రస్తాతి “ ప్రజావతిదే
 వేభ్యాయజ్ఞా వ్యాదిశత్ । స ఆత్మకా వాజపేయచుధత్త । తందేవా అ
 బ్రువన్ । ఏష వావయజ్ఞః । యద్వాజపేయః అప్యేవనోఽత్రాస్తితి । తె
 భ్యపేతా ఉజ్జితీప్రాయచ్ఛత్” ఇతి । ప్రజావతిరితరేభ్యోదేవేభ్యోఽగ్నిష్టో

మాదీయజ్ఞా విభజ్యదత్త్వా వాజపేయంస్వస్తి నేపథపితవాన్, నే
వాశ్చ వాజపేయపవముఖ్యోయజ్ఞోఽతోఽస్మాకమప్యత్ర భాగోఽస్త్వి
త్యబ్రువన్, సచ తేభ్యఉజ్జితమస్త్రాన్ ప్రాయచ్చుత్ । విధితే “తావాప
తా ఉజ్జితయో వ్యాఖ్యాయన్తే । యజ్ఞస్యసర్వత్వాయ । దేవతానామ
నిభాగాయ” ఇతి । వ్యాఖ్యాయన్తే వ్యాఖ్యాయేరన్ పఠనీయాఇన్యధః
తత్సా రేనయజ్ఞస్య సర్వత్వమవైకల్యం భవతి । దేవతాశ్చభాగయంతా భ
వన్తి, తేషుమన్త్రైస్త్విగ్నిరశ్వినా విష్ణుసోమ ఇత్యేవంత తద్భాగభాజోదే
వతా ఆత్మాతాః । అయంవిధిరాపస్తమ్బేన స్పష్టందశీతః “అగ్నిరేకా
క్షరేణేతి ధావత్సజ్జితీయజమానంవాచయతి” ఇతి । ఉజ్జితమస్త్రాణాం
రథధావనకాలేపఠనీయత్వాత్ ధావనవిధిసమీపవాయం విధిరుత్రాప్త
వ్యః । అస్యచవిద్యుతకషణస్వప్రసంగేన బుద్ధిస్థం పురుషార్థత్వేనక్రతుప్రక
రణాదుత్రాప్తవ్యం । కశ్చిత్ప్రతిగ్రహనిషేధంవిధితుః ప్రస్తాతి “దేవా
వైబ్రహ్మణశ్చాన్నస్యచశవలమపాఘ్నుః । యద్భుమ్నాణఃశమలమాసీత్
సా గాధానారాశో న్యభవత్ । యదన్నస్య । సాసురా” ఇతి । బ్రహ్మ
ణోదేవస్యశమలం మలినభాగమపాఘ్నుః అపనీతవన్తః । నరాణాం రా
జామాత్యాదీనామాసమస్తాత్ ప్రశంసనంనరాశంసః, తద్విషయాగీనా
రాశంసీ । ప్రతిగ్రహనిషేధంవిధితే “తస్మాద్దాయతశ్చ మత్తస్యచనప్రతి
గృహ్యం । యత్ప్రతిగృహ్ణీయాత్ । శమలంప్రతి గృహ్ణీయాత్” ఇతి । య
స్మాల్లాకికమనుష్యవిషయగాననురేమలరూపే, తస్మాత్తాదృశ గానపరస్య
సురాపానమత్తస్యచధనంనప్రతిగృహ్ణీయాత్ । ప్రకారాన్తరేణ వాజపే
యంప్రశంసతి “సర్వావాపితస్యవాచోవగుద్ధాః । యోవాజపేయయాజీ
యాపృథివ్యాంయాగ్నోయారథన్తరే । యాన్తరిక్షేయావాయా యా
వామదేవ్యే । యాదివియాది త్యేయాబృహతి । యాపుయాషధీషుయావ
నస్పతిషు” ఇతి । పృథివ్యన్తరిక్షద్యురూపం యల్లోకత్రయంతదభిమాని దే
వతాత్రయం, రథన్తరవామదేవ్యబృహద్రూపం ఉక్తలోకాభిమాని దేవ
తాప్రియం యత్సామత్రయం, అబోషధివనస్పతిరూపం యద్యాగోపయా

క్షద్రవ్యత్రయం, తస్యసర్వస్యసంబంధి మ్యాయావాచాతాస్సర్వాపతస్య
 వాజపేయయాజినోఽవరుద్ధాః సన్నున్నాః। తత్రసామసవృద్ధిన్యో వాచ
 స్తదాశ్రయభూతా ఋచఎవ । పృథివ్యైతాస్తరితాయ త్వాదివే తేస్వ
 త్యేతే యూపప్రోక్షణమన్తాః పృథివ్యాదివిషయావాచాః। అగ్నిఆయాం
 షీత్యాదిరాగ్నెయాతిగ్రాహ్యమన్తొఽగ్నివిషయావాక్। ఆవాయో భూ
 షేతిగ్రహో న్తరమన్తౌ వాయువిషయావాక్। పురియాదిత్యసవనంత ఇన్ద్రి
 యమిత్యాది గ్రహో న్తరమన్తౌ ఆదిత్య విషయా వాక్। ఆపఉన్తన్ద్రి
 త్యాది రబ్ధివిషయావాక్। ఓషధే త్రాయన్ద్రియ మిత్యోపధి విషయా
 వాక్ । సూపస్థాదేవో వసన్మతి రిత్యాది వసన్మతి విషయా వాక్ ।
 ఎవంపృథివీదీక్షైత్యాదయోబహవ ఉదాహర్యాః। తదేవంసర్వ వాగవరో
 ధాద్వాజపేయ్యప్రశస్తాః। తామిమాం ప్రశంసా ముపసంహరతి “ తస్మా
 ద్వాజపేయయాజ్యోత్విజీనః। సర్వాహ్యస్యవాచోఽవరుద్ధాః” ఇతి। ఆ
 త్విజీనః । వాజపేయంయష్టుం ప్రశస్తాన్మత్విజోఽహతి । వాజపేయే
 నేప్యేపరార్థమాత్విజ్యభ్యాహతి। ఇథ మేకేనానువాకేన వాజపేయో
 విహితః। అథాన్యేనానువాకేన గ్రహవిశేషా విధీయంతే । తత్రాతి గ్రా
 హ్యో విధాతుంప్రస్తాతి “ దేవావైయదన్యైగ్రహైర్యజ్ఞస్య నావా
 రున్ధత । తదతిగ్రాహ్యైరతిగృహ్యేవారున్ధత । తదతిగ్రాహ్యేణా మతి గ్రా
 హ్యత్వం” ఇతి। అన్యైరైన్ద్రియాయవాదిగ్రహైర్యజ్ఞం సప్రాపున్వ
 తదప్రాప్యం ఫలమతిగ్రాహ్యసంజ్ఞకైర్ద్రౌపదైరతిశయేనగృహీత్వా స్వాధీ
 నంకృతవన్తః। ఇతరగ్రహానతిక్రమ్యదుష్ప్రాప్యంఫలంగృహ్యత ఎభిరిత్యతి
 గ్రాహ్యోః। విధితై “ యదతిగ్రాహ్యగృహ్యం తెయదేవాన్యైగ్రహైర్యజ్ఞ
 స్య నావరుంధే। తదేవతైరతిగృహ్యేవరుంధే” ఇతి। ప్రకృతిగతానామా
 గ్నెయైన్ద్రియాణా మతిగ్రాహ్యేణాం చోదకాదేవ ప్రాప్తత్వాత్ త
 ద్విధిత్వభాన్ద్రియదాసాంసంఖ్యావిశేషంవిధితై “ పశ్చగృహ్యంతే। పా
 త్కాయజ్ఞః। యావానేవయజ్ఞఃత్రమాప్త్వావరుంధే” ఇతి। ధానాః కరం

భగిత్యాది బ్రాహ్మణోదాహరణేన యజ్ఞస్య పాత్యమసకృద్దశితం వ
 త్యమాణై రివ్రాయజుష్టం గృహ్లామిత్యేతాదృశైరింద్రలిక్తకైర్మంత్రైరేవ
 తగ్రహణం విధతై “సర్వ విద్యోభవన్తి । ఎకదైవయజమాన విన్ది
 యం దధాతి” ఇతి । సర్వేషా మేకదేవతా కల్పేనైక విశ్వీయ
 ధారకత్వం । గ్రహాంతరాణి విధతై “సప్తవశ ప్రాజాపత్యా గ్రహ
 గృహ్యంతే । సప్తదశ్యప్రాజాపతిః । ప్రజాపతే రాప్త్యై” ఇతి । ప్రజా
 పతేస్సప్తవశత్వం “యోవై సప్తవశం” (సం-౧కాం । ౬ప్ర । ౧౧ అ)
 ఇత్యత్రోపపాదితం । వత్సమాణామయావిష్టాభిత్యాదికామృతం కువిదక్లే
 త్యాదికాఞ్చ విషయవిశేషణవ్యవస్థితం విధతై “ఎకయర్చాగృహ్లామి । ఎ
 కదైవయజమానేవీర్యం దధాతి” ఇతి । తేషుగ్రహేషుద్రవ్యద్వయం విధ
 తై “సోమగ్రహగోశ్చ సురాగ్రహగోశ్చ గృహ్లామితీతద్వైదేవానాం పర
 మమన్నం యతోస్సమః । ఎతన్మమమ్యాణాయత్సురా । పరమైశ్చైవాస్మా అన్నా
 ద్యై నాపరమన్నాద్యమవరుంధే” ఇతి । మమమ్యాణామధమ జాతీనామితి
 శేషః । శామిముద్గాదికం పతమాన్నం యావనాశస్మియక్త్వాదికమవరం । య
 దాపరమాన్నసమృత్తిః తదానీమవరాన్న సమృత్తిః కిమువక్తవ్యా ఉక్త
 గ్రహప్రకారశ్చాప సప్తమైన స్పష్టీకృతః “విధ్విమతిగ్రాహ్యంగృహీత్వా
 ఉపయామగృహీతోఽసి నృషదంత్యా ఇతిపశ్యేద్వా” నతిగ్రాహ్యే గృ
 హ్లామితీహంపూర్వవతల్పః, పోడశిసంగృహీత్వా, అయా విష్టా జనయ
 నగర్వరాణి ఇతిసప్తవశప్రాజాపత్యా గృహ్లామితీహంపోడశివతల్పః
 “కువిదక్లే ఇత్యవరస్మిన్పతే ప్రతిప్రస్థాతా సప్తవశభిరుపయామైః సురాగ్ర
 హగృహ్లామితీ” ద్వివిధగ్రహవిధివ నూద్యప్రశంసతి “సోమగ్రహగృహ్లా
 మి । బ్రహ్మణోవాఎతతైజః । యతోస్సమః । బ్రహ్మణంవతేజసా తేజో యజ
 మానే దధాతి సురాగ్రహగృహ్లామితీ అన్నస్యవాఎతచ్ఛమలం యత్సు
 రా । అన్నస్యైవశమలేనశమలం యజమానాదవహన్తి” ఇతి । బ్రహ్మణో
 బ్రాహ్మణస్యోదితం తేజస్సోమః । అతపవతదధావేవ్రాత్యత్వమామ్నాయతే ।

“యస్యపితాపితామహోవాసోమంసపిబేత్ సవ్రాత్యః” ఇతి ప్రకారా
 న్తరేణ విధివ్యయం ప్రశంసతి “సోమగ్రహగోశ్చ సురాగ్రహగోశ్చ గృ
 హ్ణోతి పుమాన్ వై సోమః (స్త్రీ) సురా తస్మిన్ సురా మిధున మేవాస్య తద్య
 జ్ఞైకరోతి ప్రజన నాయ ఆత్మాన మేవ సోమగ్రహైః స్పృణోతి జాయాగ్ సు
 రాగ్రహైః తస్మాద్వాజపేయయాజ్యముష్టికాలోకే (స్త్రీ) యగ్ సహ్యవతి
 వాజపేయాభిజితగ్ హ్యస్య” ఇతి స్పృణోతి ప్రీణయతి తస్మాజ్జ్ఞా
 యాభిమానదేవతాయాః సురాగ్రహైస్తాపితత్వాత్ స్వర్గలోకే స్వాపే
 షీతాం రమ్భాది (స్త్రీ) యమనుభవతి తదేతత్సానుర్ధ్వమస్య యుక్తం వాజ
 పేయేన సమ్పాదితత్వాత్ వర్గద్వయస్య పూర్వోత్తరకాలవిశేషం స్థానవి
 శేషజ్ఞా విధత్తే “అపూర్వే సోమగ్రహగోశ్చ హ్యై అపరే సురాగ్రహాః పు
 రోక్షగ్ సోమగ్రహోన్తాదయతి పశ్చాక్షగ్ సురాగ్రహాః పాపవ
 స్య సస్య విధత్త్యై” ఇతి పురోక్షం శకటస్యాథస్తాత్ అక్షస్య పురః పా
 పం సురాగ్రహ రూపం నిందితం కర్తృ వస్య సం వసుమ త్తరం సోమగ్రహ
 రూపం పుణ్యం కర్తృ తయోర్విధత్త్యై విభాగేన భారణాయ వ్యతిషక్తం
 విధత్తే “ఏవ వై యజమానః యత్సోమః అన్నగ్ సురా సోమగ్రహగో
 శ్చ సురాగ్రహగోశ్చ వ్యతిషజతి అన్నాద్యై నైవై నం వ్యతిషజతి” ఇతి
 వ్యతిషక్తప్రకారం ఆప్తప్రవృత్తేన దేశితః “వ్యతిషక్తం సోమగ్రహైః సురాగ్ర
 హాగ్ గృహ్ణోతి పూర్వోధ్వమ్య గృహ్ణోతి జనున్య ప్రతిప్రస్థాతా” ఇతి వ్య
 తిషక్తం వ్యతిష జ్యేత్యర్థః అన్వయేనా ప్రథమే సోమగ్రహే గృహ్ణోతి సతి
 ప్రతి ప్రస్థాతా ప్రథమం సురాగ్రహం గృహ్ణోతి యత్ తతోద్వితీయే ద్వితీ
 యం సోమం వ్యతిషక్తి అధ్వరోధుర్ద్వితీయస్య విధాన్య మానస్య మస్త్ర
 ము త్వాద్యవ్యాచక్షే “నవ్విచింసం మాభద్రేణ వృక్షే త్యాహ అన్నం
 వై భద్రం అన్నాద్యై నైవై నో నగ్ స్పృజతి” ఇతి హే సోమగ్రహో యూ
 యం సవృచింస సమర్పయోగ్యాః స్థావరమాంభద్రేణ శ్రేయసా నే
 న సవృచింస సయోజయత ప్రప్రస్థాతి రుద్ధ్రి వణస్య విధాన్య మాన

స్య కరణభూతం మంత్రముత్పాదయతుం ప్రస్తౌతి “ అన్నస్యవా ఏతచ్ఛ
 మలం యత్సూరా పాప్తేవ ఖలువై శనులం | పాప్తనావాపనమేతచ్ఛను
 లేన వ్యతివజతి యత్సోమగ్రహగోశ్చ సురాగ్రహగోశ్చవ్యతివజతి” ఇతి
 పాప్తేవ పాపరూపమేవ లోకవేదసిద్ధత్వాత్ | మంత్రముత్పాద్య వ్యా
 చక్షే “ విపుచఃస్థ విమాపాప్తనా పృక్షైత్యాహ పాప్తనై వైసగ్ శను
 లేనవ్యావ ర్తయతి | తస్మాద్వాజపేయయాజీపూతోషేభ్యో దక్షిణ్యః ”
 ఇతి | హ సురాగ్రహాయామం విపుచః స్థ విభాగయోగ్యాః స్థ అతో
 మాం పాప్తనావిపుక్షా వియోజయత | తస్మాత్పాపవ్యావృత్తత్వాద
 యం శుద్ధోయష్టుందక్షిణాం దాతుం యోగ్యః | అధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాత్రో
 రుద్ద్రోవణం విధత్తై “ ప్రాజ్ ద్రవతిసోమగ్రహైః | ఆముమేవతై లోకకమ
 భిజయతి | ప్రత్యజ్సురాగ్రహైః | ఇమమేవతై లోకక మభిజయతి” తదేత
 దుద్ద్రోవణమాపస్తవ్యః సప్తీచకార “ సమ్పృచఃస్థ సంమాభద్రేణ వృ
 క్షైతి ప్రాజధ్వర్యుః సోమగ్రహై రుద్రవతి విపుచఃస్థ విమాపాప్తనాపృ
 క్షైతి ప్రత్యక్షే ప్రతిప్రస్థాతాసురాగ్రహై రాహవనీయం న్యక్షై సోమ
 గ్రహైరవతిష్ఠనై మాజాల్లీయం న్యక్షే త సురాగ్రహైః” ఇతి | ప్రచారం
 విధత్తై “ ప్రతిష్ఠ ని సోమగ్రహైః | యావదేవసత్యం | తేన సూయతే”
 ఇతి | ప్రతిష్ఠ నిప్రచర ని జుహ్వతీత్యర్థః | సత్యమవశ్యం భావిఫలంతద్వావ
 దస్తి తేనసర్వేణాయం యజమానస్సూయతే ప్రేర్యతే | కృత్సం ఫల
 ముద్దిశ్యసోమగ్రహైర్దుతవా భవతీత్యర్థః | విధత్తై “ వాజస్పద్యః | సు
 రాగ్రహో హర ని | అన్యతేనైవ విశగ్ సగ్ సృజతి” ఇతి | వాజస్ప
 తోన్నస్యాజయితారోచైశ్చాః, తేభ్యః సురాగ్రహో సోమరహితా
 వమ్యః, సురాయాః శమలత్వేనాన్యతసదృశత్వాద్విశ మధమజాతిమన్య
 తేనైవసంయోజితవా భవతి | దక్షిణావిశేషంవిధత్తై “ హిరణ్యపాత్రం
 మధో పూర్ణందదాతి | మధవ్యో సానీతి” ఇతి | మధుమాక్షికం | మ
 థ్యాదిభ్యోగ్యద్రవ్యయక్తో భవానీ త్యసేనాభిప్రాయేణ మధుపూర్ణం సువ

స్థపాత్రం దద్యాత్ । తద్దానస్యకృష్ణలదాన సాహిత్యంవిధతై “ ఏకథా
 బ్రహ్మణ ఉపహరతి । ఏకదై వయజమానఆయుసైజోదధాతి” ఇతి । కృష్ణ
 లసాహిత్యశ్చాప స్తంబోదర్శయతి “ కృష్ణలం కృష్ణలం వాజస్పద్యుః ప్ర
 యచ్ఛతి తానివ్రత్యాదాయ బ్రహ్మణేదదాతి మధుస్థాలశ్చసౌవణం శత
 మానస్యకృతం” ఇతి । గ్రహవిధిమనేనానువా కేనసమాప్యాను వాకాన్త
 రే పశూన్ విధాతుంప్రస్తాతి “ బ్రహ్మవాదినోవదత్తి । వాగ్నిష్టామోనో
 క్త్యః । నమోడశీనాతిరాత్రః । అధకస్మాద్వాజపేయేనర్వే యజ్ఞక్రతవోఽవ
 రుధ్యంతఇతి । పశుభిరితి బ్రూయాత్” ఇతి । యజ్ఞశబ్దేమోద్దేశ త్యాగదా
 పాః ప్రయాజాదయః ప్రత్యేకమభిధీయంతే । తత్సమూహ రూపపవనసా
 ధనాత్మాకర్మవిశేషక్రతుః । వేదవాదినోమిళిత్వా పరస్పరమేవం విచార
 యంతి, యజ్ఞాశ్చ క్రతవశ్చ సర్వేఽపి వాజపేయేఽన్తర్భూతాశ్చిత్యప్రిప్ర
 సిద్ధిః, తత్కర్మముపపద్యతే । తథాహిప్రయాజాదీనాం దీక్షణీయాదిద్వా
 రాతత్రాన్తర్భూవేద్యగ్నిష్టామాదీనామనన్తర్భూతావాత్ । తేషాంబ్రహ్మ
 వాదీనాంమధ్యేకశ్చిద్భూద్ధిమానేవ ముత్తరం బ్రూయాత్ , అగ్నిష్టామా
 దిగతైరాగ్నేయాదిసవనీయ పశుభిః క్రతవోఽన్తర్భూతాః” ఇతి । ప
 శూన్విధతై “ ఆగ్నేయం పశుమాలభతే । అగ్నిష్టామమేవ తేనావ రు
 ధై । ఐదాగ్నేనోక్త్యం । ఐదైనిమోడశినః స్తోత్రంసారస్యత్యాతిరాత్రం
 మారుత్యాబృహతఃస్తోత్రం । ఏతావన్మవై యజ్ఞక్రతవః । తాన్పశుభి రేవా
 వరుధ్యై” ఇతి । ఆగ్నేయాదయోఽగ్నిష్టామాదీనాంవ్యావర్తకావశవః । ఐ
 డశినోగ్రహస్యస్తోత్రం, తేననక్రతుగుపలక్ష్యతే । సారస్వతీ మేషీ, సా
 చాతిరాత్రస్యవ్యావృత్తిహేతుః । మారుతీవశా, తయానూబధ్యయాబృ
 హత్యామనస్పద్ధిస్తోత్రమవరుధ్యై, తేనచస్తోత్రేణ వాజపేయఉపలక్ష్యతే ।
 తస్యచాసాధారణత్వాత్ తానేతాన్ పశువిధిన్ బోధాయన ఉదాహర
 తి “ ఆశ్వినంగృహీత్వాషడ్రశనాఆదాయయావమభ్యేతిసర్వత్రాయూ
 పమున్నృజ్యాధై నాన్ పశూమపాకరోత్యాగ్నేయమైదాగ్నిమైదాగ్నిమా
 రుతీంవశాంసప్తదశ స్రాజాపత్యాన్ శ్యామాన్ ఏకరూపాన్ సారస్వతీ

మస్తతః” ఇతి. ఆపస్తంబస్త్రాగ్నేయాదీనాంచోదకప్రాప్తానామనువాదం మత్వామేషీ మారుత్వోర్విధి ముదాహరతి “పశుకాలే త్రీణ క్రతు పశూనుపాకృత్యమాగుతీం పశాముపాకరోతి సారస్వతీశ్చ మేషీం” ఇతి. ఆత్మాదిపీఠిహేతుత్వేన భూమ్యాదిలోకజనహేతుత్వేన తేజఃప్రభృతిధారణహేతుత్వేన చ క్రతు పశూన్ ప్రశంసతి “ఆత్మానమేవ స్పృశో త్యగ్నిష్టోమేన । ప్రాణాపానావుక్త్యేన । వీయన్ పోడశినస్తోత్రేణ । వాచమతిరాత్రేణ । ప్రజాంబృహతస్తోత్రేణ । ఇనుమేవలోక నభిజయత్యగ్నిష్టోమేన । అస్తరిషముక్త్యేన । సువర్గం లోకన్ పోడశినస్తోత్రేణ । దేవయానానేవ పథ ఆరోహత్యతిరాత్రేణ । నాకన్ రోహతి బృహతస్తోత్రేణ । తేజ ఏవాత్మన్ధ్రత ఆగ్నేయేన పశునా । ఓజోబలమైన్ద్రాగ్నేన । ఇన్ద్రియమైన్ద్రేణ । వాచగ్ సారస్వత్యా । ఉభావేవ దేవలోకశ్చ మనుష్యలోకశ్చాభిజయతి మారుత్యావశయా” ఇతి. అత్రాగ్నిష్టోమేనేత్యాదిబైస్తన్నిష్పాదకా ఆగ్నేయాదిపశవోవివక్షితాః । పశువిధేః ప్రస్తుతత్వాత్, ఆగ్నేయేన పశునేత్యన్విషవర్యాయవిధానాచ్చ । విధత్తే “సప్తదశప్రాజాపత్యాకాపశూనాలభతే । సప్తదశస్ప్రజాపతిః । ప్రజాపతేరాప్యై” ఇతి । తేషుపశుషుగుణద్వయం వాక్యభేదవక్షీకృత్యవిధత్తే “శ్యామా ఏక రూపాభవన్తి । ఏవమివహిప్రజాపతి స్సస్మజ్యే” ఇతి । పశూనామేకరూపత్వం నామైకవిధశృణ్ణపుచ్చాదిభియోక్తత్వం । ప్రజాపతిశిబ్యేనాత్రేశ్వరస్య హిరణ్యగభాశరీరాద్యభివ్యక్తైః ప్రాగవిస్థాపిత్యతే । సాచావస్థా శ్యామేవభవతి । తమ ఆసీత్తమసాగూఢమితీశ్రుతేః । జగద్రూపస్య నానాత్వస్యా సత్తుత్తేరేకరూపత్వం । ఏకమేవాద్వితీయమితీశ్రుతేః । పశూనాం జగదీశ్వరేణ సామ్యేనతి సమృద్ధిర్భవతి । ప్రకృతీభూతేఽగ్నిమీయే పశౌపర్యగ్నికరణాదూర్ధ్వం అవిశేష్యేనాలంభస్య విహితత్వాత్, అత్రాపిచోదకపరస్పరయా తత్ప్రాప్తాసమాసాలవృత్తం నిషేధతి “తాకపర్యగ్నికృతానుస్సృజతి” ఇతి । తదానీంనాలభేత్యర్థః । ఆలవృత్త్యవృత్తానాకారణమాహ

“మరుతోయజ్ఞముజిహ్వాగ్నా ప్రజాపతేః తేభ్యసతాం మారుతీం వశా
 మాలభత । తద్వై నానశమయత్ ” ఇతి । సప్తదశప్రజాపతి రూపోయః
 ప్రజాపతేయైః జ్ఞః తం యజ్ఞం మరుతఃపర్యగ్ని కరణాదుర్ధ్వం హంతు
 ముద్యతాః । తదానీముతోఽచరూపేణ ప్రజాపతీనామద్యౌ వశామాల
 భత కృద్ధాన్తరుత సైయా వశయాశమితవాః । ప్రాజాపత్యానాం సం
 జ్ఞపనకాలం విధత్తై “ మారుత్యాప్రపర్య । ఏతాన్ సంజ్ఞపయేత్ । మరు
 తపవ శమయిత్వా । ఏతైః ప్రచరతి । యజ్ఞస్యాపూతాయ ” ఇతి । స్రచ
 ర్య మారుత్యావశాయా వపాం హుత్వేత్త్యర్థః । సప్తదశానాం వపానాం
 సహప్రచారం విధత్తై “ ఏకథా వపాంజుహూత్ । ఏకదేవత్యాహి । ఏతే ।
 అధోపకదైవయజమానేపీయకందధాతి ” ఇతి । విధత్తై “ నైవారేణ సప్త
 దశశరావేనైతపాః ప్రచరతి । ఏతస్మిరోడాశాహ్యేతే । అధోవశూనా
 మేవభిద్రమపి దధాతి ” ఇతి । నీవారై నిశావన్నశ్చరుః నైవారః, సప్తద
 శసన్ఖ్యైః శరావై నిశామస్తైః సప్తదశశరావః, తెనైవదరుణైః తస్మిన్ ప్రా
 జాపత్యవపాహూమాదూర్ధ్వం ప్రచరేత్ । ఏవమేవ చరుప్రపర్యురోడా
 శస్థానీయోయేషాం ప్రాజాపత్యవశూనాం త ఏతస్మిరోడాశాః । అతః
 ప్రకృతౌయథా వపయా ప్రచర్యురోడాశేన ప్రచరతి తద్వదత్రాపి కిం
 వసోఽస్థేదాత్మశూనాం యచ్ఛిద్రం కర్తవైకల్యంభవతి తదేతేన చరుణాపి
 హితంభవతి । సారస్వత్యా మేష్యుఅక్షప్రచారస్య కాలవిశేషం విధత్తై “ సా
 రస్వత్యోత్తమయా ప్రచరతి । వాగ్నై సరస్వతీ । తస్మాత్ప్రాణానాం వా
 గుత్తమా । అధో ప్రజాపతా వేవ యజ్ఞం ప్రణిస్తాపయతి । ప్రజాపతిర్నివా
 క్ ” ఇతి । సారస్వతీయధోత్తమా చరమాభవతి తథాప్రచరేత్, సప్తద
 శ వశ్యక్షప్రచారాదుర్ధ్వం ప్రచరేదిత్యర్థః । యస్మాత్సారస్వత్యా ఉత్తమ
 త్వం తస్మాత్లోకేపి సరస్వతీ రూపావాక్ ప్రాణానాం చతుఃశ్రోత్రా
 దీనాం మధ్యే ఉత్తమా సభామధ్యే విద్వదమాత్యాదే వాగ్నినగి ప్రాగ
 ల్భ్యుదశఽనాత్ । కిం ప్రజాపతేః సరస్వతీపతిత్వాత్ తదభేదోపచారేణ
 వాగ్రూపత్వేన సారస్వత్యా సమావసేన ప్రజా పతావేవ యజ్ఞస్స

మాపితాభిః సామ్యైర్వాసాహ్యైః కర్షణ్యణం విధత్తే “ అవన్నదతీ
భవతి చిత్తైర్వాసాహ్యైః సర్వాంవాచపవత్తి” ఇతి । అవతేతదంతాపేతా
మేషీకార్యాః ॥ అవతేతదంతాపేతాః పురుషాః సర్వాణ్యక్షరాణి యథో
క్తస్థాన ప్రయత్నోపేతా న్యేవోచ్ఛారయన్తి । తదేవం బ్రాహ్మణగత్కేనా
నువాకత్రయేణ నాజపేయగతాభయో నిరూపితాః । అథమస్త్రీ వ్యా
భ్యాసయాచా బ్రాహ్మణానువాకా తత్తత్తస్యైః సహైవోదాహరా
వః । తత్తత్తస్యమస్త్రీస్య వివియోగం బోధాయనతః । దీక్షణీయాం
నిర్వప్నన్యకసావిత్రం జుహూతి “ దేవసవిత్ప్రసవయజ్ఞప్రసవయజ్ఞ
పతిం భగాయవ్యోగవర్జ్యః । కేతవ్యూకేతన్యపునాతువాచస్పతి ర్వా
చమద్యస్వచాతః” స్వాహేతి । దీక్షాముతీహూత్యకసావిత్రం
జుహూతి । ప్రాయశ్చీయాంనిర్వప్నన్యకసావిత్రం జుహూతి” ఇతి । హే
సవిత ర్దేవప్రేరకాస్తగ్యామిక అస్తదీయం వాజపేయయజ్ఞం ప్రవర్తయ,
యజ్ఞపతిం యజమానంభగాయ ఆనుష్ఠానరూపాయైశ్వర్యాయ । దివిభవో
యోగధర్మ్యః సవిశురనుగ్రహాత్ కేతాః పునాతిప్రాణీనాం విజ్ఞానానిశో
ధయతి, సోఽస్తాకంకేతిం వాజపేయవిజ్ఞానం పునాతుశోధయేత్ । వాచ
స్పతిశ్చ సప్రతానుజ్ఞాతోఽద్యాన్యకర్షణీవాచం అస్తాభిర్లపతితావా
జపేయమస్త్రీక స్వచాతి స్వదయశు యథావత్పారయశు । అనేన మ
స్త్రీణామూనంవిధత్తే “ సావిత్రం జుహూతి కర్షణ్యకర్షణ్య పురస్తా
త్” ఇతి । తదేతద్బోధాయనేవైవోదాహరణం । తత్తత్త-మూదోహూ
మముపపాదయతి “ కస్తద్వేదేత్యాహుః । యద్వాజపేయస్యపూర్వంయ
దపరమితి । సవిశ్వప్రహర ఏవయథాపూర్వం కర్షణీకరోతి” ఇతి ।
* బద్ధక్రమైరశ్చేత్పదకప్రాప్తైఃప్రత్యక్షవిహితైః † శోచేతస్యవాజపేయ
స్యయద్యం పూర్వభావి యచ్చపశ్చాద్భావి తత్తనువ్యః కోవేదేతి బుద్ధి
మస్తతహుః, సావిత్రహూతమేతత్తే సప్రతాప్రేరిత ఏవసకక్రమమ

సుల్లభ్యైకృతవాభవతి । ప్రతికర్మతమేతం హూమం కర్తుమశక్తం ప్రతి
 వత్సా న్తరంవిధతై “ సవసేసవసేజు హూతి । ఆక్రమణమేవతత్సేతుంయ
 జమాన్సకురుతే । సువర్గస్యలోకస్యసమష్టే ” ఇతి । ఉత్తైసత్రయాణాంస
 వనానామాదౌ హూమేనస్వర్గం ప్రాప్తుం సేతాస్థానీయమాక్రమణం కృ
 తవాభవతి । అస్యమన్త్రస్యచతుర్థపాదేస్వదనస్యాన్నవిషయస్య వా
 గ్విషయత్వమనుషయ క్తమితి శబ్దాంగనిరాకర్తం వ్యాచష్టే “ వానస్ప
 తిర్వాచమద్యస్వదాతినశ్చిత్వాహ । వాన్వైదేవానాం పురాన్నమాసీత్ ।
 వాచమేవాన్నా అన్నగ్ స్వదయతి ” ఇతి । స్తుత్యా దేవైస్తృప్తత్వా
 ద్వాచోదేవాన్నత్వం । కల్పః । రథపషదక్షిణే శ్రోణ్యనైరథవాహన ఆ
 హితోభవతితముపసాదయతి “ ఇన్ద్రస్యవజ్రోఽసి వార్త్రీఘ్నస్త్యయా
 యం వృత్రంవధ్యాత్ ” ఇతి । వార్త్రీఘ్నావైరిఘాతీయోయమిన్ద్రస్య వ
 జ్రః హిరథసపవత్సమసితయా సహకారిణా సహితోఽయం యజమా
 నోవృత్రంవైరిణం వధ్యాత్ । రథవాహనే కాష్ఠవిశేషే స్థాపితే గమనా
 య సజ్జికర్తుం తస్యరథస్య తస్మాత్కాష్ఠా దవరోహణంవిధతై “ ఇన్ద్ర
 స్యవజ్రోఽసివార్త్రీఘ్న ఇతిరథముపావహరతివిజత్యై ” ఇతి । కల్పః । అక్షేనం
 ధూగృహీతమన్తర్వేద్యభ్యావర్తయన్తి “ వాజస్యనుప్రసవేమాతరంమ
 హీమదితిం నామవచసాకరామహే । యస్యామిదంవిశ్వంభువనమావివేతత
 స్యాం నోదేవఃసవితాధర్మసావిషత్ ” ఇతి । దక్షిణవేది శ్రోణ్యనైరథవాహ
 నాదవరోపితంరథంసౌమికవేదిమధ్యేప్రాదక్షిణ్యేనానయేదిత్యర్థః । వాజస్య
 నుఅన్నస్యైవప్రసవఉత్పత్తినిమిత్తంమాతరంఅన్నస్యనిమాన్త్రీంమహీంవే
 దిరూపాం పృథివీ మదితిం నామ అక్షిణ్యనీయామేవవచసాస్తు శ్వా కరామ
 హే కుర్తః । యస్యాంపృథివ్యామిదంసర్వం భూతజాతింప్రవిశ్యావత్కృతై
 తస్యాం పృథివ్యాంనోఽస్మాకం ధర్మధారణంసవితాదేవః సావిష దనుజా
 నాశు । అసేసమన్త్రీపాతేనభూమింతదాశ్రితం జగచ్చ స్వాధీనత్వేన స
 మ్పాదయతీత్యేవం వ్యాచష్టే “ వాజస్యనుప్రసవేమాతరం మహీ మిత్యా

హా యన్వైవేయం యచ్ఛాస్యామధి తదేవామరు నైతిధాతస్మిన్నైవోభ
యేఽభిషిచ్యతే” ఇతి న కేవలతయోః స్వాధీనత్వంకిన్వైతిస్మిన్నుభయ
స్త్రిక భూమ్యాం తదాశ్రితజనేచ రాజత్వేనాభిషిక్తౌభవతి కల్పః|అథా
శ్వాకపల్యాలయతి “ అప్స్వంతరమృతమపుభేష జమసాముత ప్రశస్తి
ష్వ శ్వాభవధవాజినః” ఇతి పల్యాలయతి జలేప్లావయతి శరీరం ప్రత్యో
శయతీత్యర్థః| అపును ద్యౌఃపమృత్యునివారకఁరోగనివారకఞ్చ సారంవర్త
తే హేవాజినోఽన్నవన్దోఽశ్వాః| అపాం సంబంధినీషు ఉతప్రశస్తిమృత
మృతశ్చభేషజత్వసదృశీషు అన్యాస్వపిగుణవత్ప్రప్రశంసాసుయాయం స
మృద్ధాభవధి పిథతే “ అప్స్వంతరమృతమపుభేషజమిత్యశ్వాక పల్యాల
లయతి| అపువాఅశ్వస్యత్యతీయం ప్రపిప్త్వం తదనువేనన్నవన్దవతే| య
దపుపల్యాలయతి | యదేవాస్యాపు ప్రపిప్త్వం | తదేవామరునై” ఇతి |
స్పష్టయతుం ప్రవేశితోఽవ్యశ్వఃస్వేచ్ఛయాక్రీడక జలహ్యోపరిష్టవతే| త
త్రేదముత్పేక్షతే| అపుయోనివా అశ్వతిశ్రుతే రశ్వజన్మకాలే గభా
సన్బుధి తృతీయమంశజాతం జలేవస్థితంభవతి| యథాహనుష్యగభే తద్వ
త్ | అతపవహిమనుష్యోనవప్రసూతాయాయోషితోగభాస్థానం సమా
ధాతుం బహుభిరోవదైశ్చికిత్సాంకుర్వన్తి| ఏవశ్చసత్యయమప్యశ్వస్తదం
శజాతహనువేనన్న కామ యమానోను ప్రాయేణావప్లవతే| యథా పి
ప్తద్రవ్యసన్విచ్ఛా పురుషోజలేపునర్గ పునర్నజ్జక ఉత్తిష్ఠతి తద్వత్ | ఏవ
శ్చసత్యధ్వర్యుః స్థావయతీయత్ తేనాపుప్రపిప్త్వం ఆశ్వావయవ జాతం
తత్సర్వం సమ్వాదితవాభవతి| ప్రకారాన్తరేణస్థావనవిధింస్తాతి “ బ
హువా అశ్వోఽమెధ్యమవగచ్ఛతి| యదపు పల్యాలయతి మేధ్యానేవై
నానా రోతే” ఇతి| అశ్వఃపిలుప్యధివ్యాఽయత్ర క్వాప్యశుచిప్రదేశే విపరివ
ర్తనూనోబహువిధమమెధ్యమయజ్ఞాహా ముచ్ఛిష్టాదిక మవగచ్ఛతి| అ
తోఽధ్వర్యుః ప్రత్యోశనేనాశ్వాక యజ్ఞయోగ్యానేవకరోతి| కల్పః| అథ
దక్షిణంయోగ్యంయునక్తి “ వాయుర్వాత్వా మనువాత్ త్వా గన్ధర్వాః

సప్తవిగ్ శతః। తెలగ్రైఅశ్వమాయుజ్జనైఅస్మిన్ జవమాదధుః” ఇతి। యోగ్యం రథేయో వ్రుమహామశ్వః। వాయుశ్చమనుశ్చపశ్చువినశతినఘ్నాకాగధర్వాశ్చేతిమిళితానప్రవింశతి సఙ్ఖ్యాకాయేపురుషస్తే సర్వే ౭గ్రై౭స్త్రైః పూర్వం రథే సంయోజితవస్త్రః। తెపునస్సర్వే పృథ్విసమ్మజానామ్యపచారేణాప్తిన్నశ్వే వేగం సమ్మాదితవస్త్రః। వాయుస్త్రామయోజయత్ మనుస్త్రామయోజయదితి పృథగ్వాక్యకరణం తయోర్ముఖ్యత్వజ్ఞాపనార్థం। అహంయునజ్జీత్యభిప్రాయః। అహంయునజ్జీతి పాఠం పరిత్యజ్య వాయుర్వాత్మేతి పారస్యాభిప్రాయమాహ “వాయుర్వాత్మా మనుర్వాత్మేత్యాహ। ఏతావాపతం దేవతా అగ్రైఅశ్వమయుజ్జన్ తాభిరేవైనా యునక్తి। సవస్యోజ్యత్యై” ఇతి। యోజయిత్మాణాం దేవానామనుగ్రహద్యజ్ఞస్యోత్కషేణజయోభవతి। విధత్తై “యజుషా యునక్తి వ్యావృత్త్యై” ఇతి। అహమైవ ఛస్తస్త్రాదృగ్రూపో౭పి వాయుర్వాత్మేతి మస్త్రైయజుర్వేదపరితత్వాద్యజురిత్యుపచర్యతే। లోకికేరథే మస్త్రై మస్త్రేణాశ్వయోజనాదత్రసమస్త్రైకత్వేన వ్యావృత్తిర్భవతి। కల్పః। అధాస్య పృథ్విం మర్మజ్యతే “అపాన్నపాదాశు హేమన్యఉర్క్తి కకుద్మాన్ ప్రతూర్తిర్వాజసాతమస్తేనాయం వాజగ్ సేత్” ఇతి। మమ్యజ్యతే పునర్ని పున్య సమ్మజ్జిన్। హే అపాన్నపాత్ ప్లవనకాలే జలస్య కాలుష్యానాపాదనాదవినాశయితః, ఆశు హేమన్ తీవ్రగస్త్రః, తాదృశ హేఅశ్వజలైయ ఉర్క్తిః కకుద్మాన్ కకుడివోన్నతః ప్రతూర్తిః నిమజ్జనేన ప్రసక్త స్యోపద్రవస్య ప్రకషేణ హింసకః, వాజసాతమః సస్యోపకారి త్వేనాతిశయేనాన్నప్రదః, తేనతత్పృథ్విగ్నే సూర్మిణాస్తాకం వాజమన్నం సేత్ సాధయ, విధత్తై “అపాన్నపాదాశు హేమన్నితి సంమాప్తిన్। మేధ్యానేవై వాక్ రోతి। అధాస్తాత్వేవైనానాజగ్ సరిష్యతః” ఇతి। పృథ్విసమ్మజానేనశోభితత్వాద్యాగయోగ్యత్వం। కీఞ్చధావనాధాన్యాః సప్తదశశరపాత పరిమితాయాభూమెరవధిరాజః, తంష్రుతిసరిష్యన్తిగమిష్యన్తి, తాన్ గమిష్యతో ౭ శ్వాన్ పృథ్విసమ్మజానరూపేణాపలాలనేనస్తా త్వేవ ప్రోత్సాహ యత్యై

వా కల్పః! అధరధమభిప్రేతి “ విష్ణుక్రమోఽసివిష్ణుః క్రాంతమసివిష్ణోః
 ర్విక్రాంతమసి” ఇతి తదేతద్యజమానకర్తృతథాచాపస్తవ్యః “విష్ణుః క్ర
 మోఽసీతి రథం యజమానోఽభ్యైతి” ఇతి యజమానస్యమమహాప్ర
 థమప్రక్రమ త్వం విష్ణోర్వాప్యవనశీలస్యజగదీశ్వరస్య త్రివిక్రమావతారస్య
 ప్రక్రమోఽసి, ప్రథమపదప్రయేపేణజితోభూలోకోఽసి హద్వితీయప్రక్ర
 మత్వం క్రాంతం విష్ణోద్విత్వీయపదప్రయేపేణజితమన్తరిక్షమసి హేత్య
 తీయప్రక్రమత్వంవిక్రాంతం విష్ణోః పరాక్రమేణజితం త్రివిప్యవమసి విధ
 తై “ విష్ణుక్రమాక్రమతే విష్ణురేవభూత్వేమాల్లోకానభిజయతి” ఇతి
 కల్పః! అధరధస్యపక్షసీ సంమృశత్యజ్ఞోన్యజ్ఞాన్యభితోరథంయావితీపక్ష
 సీ పాశ్చ్యే! పారస్తు “ అజ్ఞోన్యజ్ఞాన్యభితోరథం యాథ్వాంతంవా
 తాగ్రమనుసంబ్ధరన్తే! దూరేహేతిరిద్ధియావాక్ పతతీతే సోఽగ్నయః
 పప్రయన్తే పారయన్తే” ఇతిరధమభితోయావజ్ఞోలక్షణభూతో పార్శ్వ
 విశేషాన్యజ్ఞోనితరాంలక్షణభూతో చక్రవిశేష! అతపవాపస్తవ్యఅహ
 “ అజ్ఞోన్యజ్ఞాన్యభితరథవక్రే అభిమృశతి పక్షసీవా” ఇతి థ్వాంతంధ్వ
 న్యుపేతం, వాతాగ్రం వాయోరపిపురోదేశం శీఘ్రతయా వాయుమవ్యతి
 లక్ష్ణానుక్రమేణసంబ్ధరన్తే, తాదృగ్భ్యముభాభ్యామగ్నయోసోఽస్తా
 పారయన్తే! ధావనావధింపారయన్తీదృశాఅగ్నయః! పప్రయః అపేక్ష
 తమర్థం పూరయితారః! యోఽగ్నయోదూరేహేతిరిత్యాదినామోపేతా
 నై! ఏతన్నన్త్రగత మగ్నిపదం రథావస్థితదేవతాపరత్వేన వ్యాచప్తే
 “ వైశ్వదేవోవైరధః! అజ్ఞోన్యజ్ఞాన్యభితోరథంయావిత్యాహ! యావప
 దేవతారథే ప్రవిష్టస్తాభ్యుపసనమసరోత! ఆత్మనో నాత్యై” ఇతి దూ
 రేహేతిరిత్యాదినామకా అగ్నయోఽత్రవిశ్వేదేవా తద్వాహనసూపోఽ
 యంరధః! పారయన్త్వితిప్రార్థనైవనమసారః! తేనమసారేణతదీ
 యం రథమారూఢస్యాపి స్యస్యాతిన్యభవతి! వేదనంప్రశంసతి “ అశ
 మరథంభావుకౌఽస్య రథోభవతి యపవంవేద” ఇతి శమయుక్తరధః

శమరథః మన్దగతిః, అశమరథః శీఘ్రగతీరథః, తచ్ఛీలోఽస్య వేదితూరథో భవతి ।

॥ అత్రవినియోగసజ్జహాః ॥

“ దేవశూనామోత్రకర్తా దావిన్ద్రస్యరథమాహరేత్ ।

వాజస్యవేదిమధ్యేతమభ్యావర్తయతెరథం ।

అప్సుశ్వాశ్లావయేద్వాయుర్యునక్తితురగంరథే ॥

అపాంతదశ్యపుష్టానిమాప్తివిష్ణోరథంవ్రజేత్ ॥

అఙ్గోరథేష్యశేత్యత్సో, అష్టేమన్తాగ్రహణాదితాః ” ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

॥ ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదేవిత్రితం ॥

“ యజేతవాజపేయేనస్వారాజ్యాగ్నిత్యసాగుణః ।

నామవా, గుణతాత్రయో గాఢగుణఫలద్వయే ॥

సాధారణయజేగ్గర్తకరణత్వేనతన్వ్రీతా ।

త్రికద్వయంవిరుద్ధంస్యాత్ తన్వ్రీతాయాం, ఫలంప్రతి ।

ఉపాదానవిధేయత్వగుణత్వాఖ్యత్రికంయజేః ।

ఉద్దేశానూక్తిముఖ్యత్వత్రికంతస్యగుణంప్రతి ॥

త్యక్త్వాతన్వ్రీతదావృత్తౌవాక్యంభిద్యేతతేనసః ।

వాజపేయేతిశబ్దోఽపకర్తవామాగ్నిహూత్రవత్ ” ॥

వాజపేయేనస్వారాజ్య కామోయజేతేత్యత్ర వాజపేయ శబ్దేనగుణోవిధీయతే, అన్నవాచీవాజపేయశబ్దః, తత్రాన్నంపేయంసురాద్రవ్యం, తచ్ఛాత్రగుణః, సురాగ్రహణాపనుష్టేయత్వాత్ । ననుగుణత్వే వాజపేయద్రవ్యవతాయాగేన స్వారాజ్యం భావయేదిత్యేవం మత్వర్థం లక్షణాప్రసజ్యేత, మైవం, సకృదుచ్చరితస్య యజేతేత్యాఖ్యాతస్య వాజపేయగుణే స్వారాజ్యఫలేచతన్వ్రీతపమ్పన్ధాగ్నేకారాత్ । వాజపేయ ద్రవ్యేణ స్వారాజ్యాయ యజేతేత్యేవముభయసచ్చందః । ననుగుణసమ్బంధేనతివా

జపేయేన గుణేనయాగం కుర్యాదితి యజ్ఞేకర్త కారకత్వంభవతి, ఫలస
 మ్బద్ధైశుయాగేనస్వరాజ్యం సమ్పాదయేదితి కరణకారకత్వం, తిత్త కథ
 ముభయసమ్బంధితీచేత్ నాయందోషః యజేస్సాధారణత్వోద్విరూపస
 మ్భవాత్ । యజేత్యత్రప్రకృత్యాయాగఉక్తగ ప్రశ్నయేన భావనోక్తా
 తయోస్తుసఖివ్యాహారాత్ సమ్బంధమాత్రంగమ్యతే, తచ్చకర్తృత్వకర
 ణత్వయోస్సాధారణం । నఖలుతత్రకర్తృత్వవ్యైవ కరణత్వవ్యైవవాసాత్
 దభిదాయకా కాచిదసాధారణావిభక్తిశ్చ్యుతే । అతస్సాధారణస్య
 జేరుభాభ్యాం గుణఫలాభ్యాం యుగపశ్యన్బద్ధసతి యధోచితం తస్యన్బంధ
 విశేషస్యవ్యవస్యతి । ఏవంతస్యైకసమ్బంధాంగీకరణే వాజపేయ ద్రవ్యేణ
 యాగం కుర్యాదిత్యస్యాధాన్య లభ్యమానత్వాన్గుణవిధిత్వేఽపి నాస్త్రీను
 త్వధాన్యతా । యద్యుద్భిదాదిష్వప్యేవం గుణవిధిస్సాన్యత్రహి తాన్యవి
 వాక్యాన్యత్రోదాహృత్యతదీయస్సిద్ధాంతకపునరాక్షిప్యతామితిప్రాప్తేబ్రూ
 మః । యజేస్త్రైశ్శోభయసమ్బంధైసతివిరుద్ధత్రికద్వయావత్త్రిస్సాత్ । ఉ
 పాదేయత్వంవిధేయత్వం గుణత్వంచేత్యేకం త్రికం, ఉద్దేశ్యత్వ మనువా
 ద్యత్వంముఖ్యత్వంచేత్వ పరంత్రైకంత్రో ద్దేశ్యత్వాదయః స్వారాజ్యఫల
 నిష్ఠాధర్మాః, ఉపాదేయత్వా దయస్త్రయస్సాధన భూతయజ్ఞిస్తాః । ఫల
 ముద్దిశ్యయజిరుపాదీయతే, ఫలమనూద్యయజిర్విధీయతే, ఫలప్రధానం,
 యజిరుపసజ్ఞానం । ఫలస్యోద్దేశ్యత్వంనామ మానసాపేక్షా విషయత్వా
 కారః, యజేస్త్రైశ్శోభయ సంబంధేనతివిరుద్ధ ముపాదేయత్వంనామా
 నుష్ఠీయమానత్వాకారః । తాపుభౌ మనశ్శరీరోపాధికౌధర్మై । అనువాద్య
 త్వవిధేయత్వధర్మశుశబ్దోపాధికౌ । జ్ఞాతస్యకథనమనువాదః, అజ్ఞాతస్యా
 నుష్ఠేయస్యకథనంవిధిః, ఫలభాగయోస్సాధ్యసాధనకూపతయాప్రధానత్వో
 పసజ్ఞానత్వే । ఏవంసతఫలతత్సాధనయో స్సారాజ్యయాగయోస్సంబంధా
 వపర్యాలోచనాయాం ఫలస్యోద్దేశ్యత్వాదిత్రికం యాగస్యోపాదేయత్వా
 దిత్రికం వ్యవతిష్ఠతే । తథాయాగస్యవాజపేయద్రవ్యస్యచ సాధ్య సాధన

భావపర్యాలోచనాయాం యాగస్యోద్దేశ్యత్వాదిత్రికం ద్రవ్యస్య పాదే
యత్వాదిత్రికం పర్యవస్యతి। తతోయాగస్యఫలద్రవ్యాభ్యాముభాభ్యాం ప్ర
తియోగిభ్యాంయుగపత్నంబం ధేసతి విరుద్ధత్రికద్వయ మాపజ్యేత । ననుత
హిమాభూత్తన్త్రైలోభాయసంబంధః, పృథక్సన్ధ్యభాయ యజిరావర్త్య
తామితిచేన్న, వాక్యభేదప్రసంగాత్ । ద్రవ్యేణయాగంకుర్యాదిత్యేకం వా
క్యం, యాగేనఫలంకుర్యాదిత్యపరం। తస్మాద్వాజపేయ శబ్దో నగుణవిధా
యకః, కిస్తుయథా క్తంద్రవ్యంసమి త్రికృత్యాగ్ని హూత్రశబ్దవత్కర్మ నామ
ధేయం।

ద్వితీయాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేచిత్రితం।

“ ఆహుతీ స్తీప్రత్యత్యక్తకర్తృక్యముతభిన్నతా।

ఏకత్వంసకృదాభ్యానాత్ సన్ధ్యవృత్త్యాప్రయాజవత్ ॥

ఆభ్యాతమాత్రంనోమానంసంఖ్యాయాబహుకర్మతా ।

ఆవృత్త్యేకాదిశత్వంకుప్రయాజేగత్యభావతః॥

పశూపస్తదశప్రాజాపత్యాదిత్యత్రభావ్యకృత్ ।

విచారమాహపూర్వత్రక్రియాత్రిత్వస్ఫుటస్వతః॥

బహుత్వోపేతపశుభిదేవయోగాదభిన్నతా।

రూపస్యతేనకర్తృక్యంసన్ధ్యానాత్రక్రియాగతా॥

దేవతాసగతస్యైవతద్ధితార్థస్యచశ్చిమః॥

బహుత్వసంఖ్యమోరూపసంఖ్యయాత్వక్రియాభిదా॥”

తిప్రఅహుతీజ్ఞాహూతీతి శ్రూయతే । తత్రజ్ఞాహూతీత్యేతదా
భ్యాతం సమిధోయజితీత్వాదివన్నాభ్యస్తం. కిస్తుసకృదేవామూతం, ఆ
తఏకమిదంకర్మ, త్రిత్వసన్ధ్యాతుతస్యైవకర్మకర్తృత్వా నేతవ్యా, యథా
ప్రయాజేష్వేకాదశత్వసంఖ్యా పశ్చాన్నామేవప్రయాజానా మావృత్త్యా
నీతాతద్వదితిప్రాప్తైబ్రూమః। కిమిదమాభ్యాతంపదా న్తరనిరపేక్ష మేవ క
ర్తృత్వేప్రమాణం ఉతపదా న్తరాన్వితం। నాద్యః, వాక్యాంశస్యపదమాత్ర

స్వప్రమితిజనకత్వాభావాత్ । ద్వితీయేత్రిత్వసంఖ్యాయావిశేషితేనాఖ్యాతే
 న కర్తృబహుత్వంగమ్యతే । ప్రయాజానాన్తపూర్వమేవసంఖ్యావరుద్ధత్వా
 దావృత్తినున్తరేణైకాదశత్వం దుస్సమ్పదం, ఇహత్వైతద్విధితః పూర్వం
 కర్తృణమకత్వసంఖ్యావరోధోనాస్తీతివైషమ్యం । తదేతద్వృత్తికారోదా
 హరణం భావ్యకారోనానుమన్యతే । కర్తృవాదినఅహుతిశబ్దస్య విశేషణేణ
 త్రితజ్జేన కర్తృబహుత్వస్యస్ఫుటతయా పూర్వవత్సానుస్థానాత్ । ఇదం త్వ
 త్రోదాజహర “సప్తదశప్రాజాపత్యాః సమూనాలభతఇత్యత్ర ప్రజాప
 తిదేవతా యేహంపశూనాంతేప్రాజాపత్యాః” ఇతి తద్ధిత వ్యుత్పత్తౌబ
 హుత్వాపేతాన్ వశవపకంద్రవ్యం । యతోద్రవ్యైక్యాద్దేవతైక్యాచ్చయాగ
 స్యరూపమభిన్నమిత్యేకమిదంకర్తృ । యాతుసప్తదశేతిసంఖ్యాసాపశుద్ర
 వ్యగతా నతు పూర్వోదాహృతత్రిత్వసంఖ్యైవక్రియాగతా । తస్మాన్కర్తృభే
 దమాపాదయతీతిప్రాప్తేబ్రూమః । అత్రప్రజాపతిదేవతాయస్యవశోః స
 ప్రాజాపత్యైవతి తద్ధితాన్తం ప్రాతిపదికం వ్యుత్పాద్యవశ్యాత్ తద్ధితాన్త
 ప్రాతిపదికార్థస్య ప్రజాపతిదేవతావిశిష్ట పశోర్గ కర్తృత్వబహుత్వవివత్సా
 యాముత్పన్నేతిమెద్వితీయావిభక్తిబహువచనే । తత్రప్రధను భావిన్యా
 ద్వితీయావిభక్తైరేవతావ తద్ధితోష్పత్తివేళాయామన్యయోనాస్తికుతః ప
 శ్చాద్భావినో బహువచన స్యాన్వయః । ఏవంసతిప్రాజాపత్యైత్యనేతద్ధి
 తాన్తప్రాదిపదికేనైకపశుద్రవ్యకమేకదేవతోపేతంయాగస్యరూపం సమ
 ర్థ్యతే, తాదృశానాంచరూపాణాంబహుత్వాయ బహువచనం బహుత్వ
 విశేషశ్చసప్తదశేతినిర్దిశ్యతే, తస్మాదత్రసంఖ్యేయా కర్తృభేదః । ఏవం
 సత్యజ్ఞమేవక్ష్యమాణానాం సప్తదశపశూనామైకాదశినపశుగణ వికృతి
 త్వముపపద్యతే ।

॥ వశ్చమాధ్యాయస్యప్రథమపాదేదిప్రతితం ॥

“ఉపాకృతానాంకింసప్తదశానాం యూపబన్ధనై ।

క్రమోనాప్త్యస్తీవానాస్తినియామకవివర్జనాత్ ॥

ఆద్యసంస్కృత్యనుస్థానం యత్ర మేణసపవహి ।

క్రమోఽన్యత్రప్రవృత్తిస్తుక్రమస్యా త్రనియామికా” ॥

వాజపేయేన ప్రదశ ప్రాజాపత్యాకాపశూనాలభతఇతి విహితానాం
పశూనాముపాకరణ నియోజనాదయః సంసారాద్గర్భకర్తవ్యాః । తత్రే
ద్యశే పశాపుపక్రమ ఉద్యశేచ సమాప్తిరితి నియమకారిణః శాస్త్రస్యా
భావాదైచ్చికైన క్రమేణోపాకరణరూపసి ప్రథమః సంసారోనుష్ఠితః ।
ఉపాకృతానాం యూపేనియోజనం సంసారాంతరం కర్తవ్యం, తదానీ
మీద్యశల్ల పశునిప్రథమం నియోక్తవ్యఇతిక్రమనియమకారిణాం శ్రుత్యర్థ పా
తానానుభావాన్నాస్తిక్రమనియమఇతిచేత్, మైవం । ఉపాకరణేయ్యక్ర
మః స్వీకృతః, తస్యైవనియోజనాదిసంసారేషు స్వీకర్తవ్యత్వాత్ । శ్రు
త్యర్థపాతఇవప్రథమప్రవృత్తిరపీ క్రమనియస్తమహాతి, ప్రవృత్త్యా బుద్ధి
స్థస్యక్రమస్య త్యాగకారణాభావాత్ । ప్రావృత్తిక్రమస్వీకారేప్రథమ ప
శాపుపాకరణనియోజనయోగప్రథమద్వితీయసంసారయో ర్మధ్యేపశ్వ
స్తరేష్వనుష్ఠితైః షాడశభిరేవోపాకరణ పదార్థైవ్యవధానం భవతి । త
చ్చవ్యవధానం సప్రదేశేతి విధిబలాదభ్యనుజ్ఞాతం । ప్రావృత్తిక్రమంపరి
త్యజ్యపశ్వస్తరాణాంపూర్వం నియోజనంకృత్యావశ్యాత్ ప్రథమ పశో
ర్యదినియోజనం క్రియేత తదాద్వాత్రింశద్భిర్పదార్థైవ్యవధానంస్యాత్
తత్తునాభ్యనుజ్ఞాతం । తస్మాత్ప్రవృత్త్యాక్రమోనియమ్యతే ।

తత్త్రైవద్వితీయపాదేచి నితం ॥

“ వాజపేయేకిమేకైకపశోస్సర్వసమాపనం ।

సర్వేషువైకైకధర్మ ఆద్యసాహిత్యసిద్ధయే ॥

వచనాత్పశుసాహిత్యంప్రయోగోక్త్యాతుకల్యుతే ।

ధర్మసాహిత్యమేతచ్చసిద్ధాంతేఽపినహీయతే” ॥

వాజపేయేన ప్రదశసుప్రాజాపత్యేషు పశుష్వైకైకస్త్రికాపశా పు
పాకరణ నియోజనాదిసంసారాన్నస్సర్వసమాపనీయాః । తథాసతిసాక్షం

ప్రధానంక ర్తవ్యమితి ప్రయోగవచనేనావగతం ధర్మశాం సాహిత్యం ప్ర
సిద్ధ్యతి, చోదకోఽపిధర్మసాహిత్యప్రాపయతి, ప్రకృతావుపాకరణనియో
జనాదీనాం సాహిత్యధర్మనాత్, తస్మాదత్రకాణ్డానుసమయో నతు పదా
ధానుసమయఇతి ప్రాప్తైబ్రూమః। సప్తదశప్రాజాపత్యైకపశూనాలభ
తఇతి వచనాత్ పశుసాహిత్యమవగతం। తచ్చప్రబలం, ప్రత్యక్షేణ పశూ
నిత్యనేనైకశబ్దేన ప్రాపితత్వాత్। ధర్మసాహిత్యంతు న ప్రత్యక్షశబ్దేనప్రా
పితం, కిన్తుప్రయోగవచనేన పరికల్ప్యతే। యదైకస్మిన్ప్రయోగేధర్మసా
హిత్యం నస్యాత్తదా కతిపయధర్మవైకత్వేన సాంగప్రధానానుష్ఠాన విధి
నోకావపద్యే తత్యర్థాపత్తేశ్చోదకేనాపి వికృతౌ ధర్మసాహిత్య వచనమ
నుష్ఠీయతే। తదుభయంప్రత్యక్షౌత్పశుసాహిత్య వచనాద్దుర్బలం, తస్మా
ద్వైశ్వదేవీం కృత్వా ప్రాజాపత్యైశ్చరంతీత్యనేన ప్రత్యక్షవచనేనావగ
తం పశుసాహిత్యమబాధితంసర్వేషుపశుష్యేకైకఉపాకరణాదిధర్మైక
ర్తవ్యిత్యేవంపదాధానుసమయోఽభ్యుపేతవ్యోనతు కాండానుసమయః।
అస్మిన్మపిప్రయోగవచనచోదకాభ్యామవగతంధర్మసాహిత్యం నవిరు
ధ్యతే। ఏకస్మిన్నేవప్రయోగేకృత్సప్తధర్మశామ సమీకత్వాత్ ।

॥దశమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచిత్రితం॥

“ప్రాజాపత్యైకపశూనాంకింబాధోద్వాసముచ్చయః ।

అక్రియాగ్ధావశూక్తిస్సాన్యలిక్తం తేనాస్తుబాధనం॥

పశూనుద్యేశ్యసంఖ్యానాదెతస్యచవిధాభిదా।

కర్తాన్యత్వైగ్రహన్యాయాద్బోధనాచ్చసముచ్చయః” ॥

వాజపేయశ్రూయతే “ సప్తదశప్రాజాపత్యైకపశూనాలభతే”
ఇతి। తైరేత్యైకప్రాకృతపశూనామాగ్నేయాదీనాంబాధస్సాన్యత్ । కుతః,
పశుత్వలింగాత్ । నహిపశుశబ్దాగ్రహశబ్దవదపూర్వాం విధేయ క్రియాం
బ్రూతే, యేనలింగత్వం హీయేతేతి ప్రాప్తైబ్రూమః। కిమత్ర ప్రాకృత ప
శ్వనువాదేన సప్తదశసంఖ్యా ప్రజాపతిదేవతాచేతిగుణద్వయంవిధీయతే,
ఆహూన్వీత్ విశిష్టమన్యతగర్హ । నాద్యః, వాక్యభేదాపత్తైః । ద్వితీయే

తునవశుశబ్దోలింగం, తతోఽత్రగ్రహన్యాయోయోజనీయః। కింఞ్చిదవరోధ
నమేవ మామూయతే, బ్రహ్మవాదినోవదన్తి, నాగ్నిష్టమోవోక్త్యః, నపూడ
శీ నాతిరాత్రః। అధకస్మాద్వాజపేయేసర్వేయజ్ఞక్రతవోఽవరుధ్యంతఇతి ।
పశుభిరితిబ్రూయాత్ । ఆగ్నేయంపశుమాలభతే । అగ్నిష్టమమేవతేనావరు
ధే । ఐద్రాగ్నిమోక్త్యః । ఐద్రేణపూడశినస్తోత్రం । సారస్వత్యాతిరాత్రం ।
మారుత్యాబృహతస్తోత్రం । ఏతావన్తోవైయజ్ఞక్రతవః । తాన్పశుభి రేవావ
రుంధే” ఇత్యస్మిన్నవరోధనామూయ చోదకప్రాప్తాగ్నేయాది పశుస
ద్యావస్యసిద్ధవదనునాదాశ్చముచ్చయోఽవగమ్యతే ।

॥ ఏకాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిన్దితం ॥

“ప్రాజాపత్యవసానాంకిం భేదస్తంత్రముతాగ్రినుః ।

పశుభేదాద్దేవపాకకాలైక్యాచ్చక్తితోఽన్దిమః” ॥

వాజపేయే సప్తదశసు ప్రజాపతి దేవతాకేషు పశుషు తచ్ఛేదాను
సారేణ వసాహూమోభిద్యత ఇతిచేత్ మైవం । ప్రజాపతిరేకేపవ సప్త
దశానాంపశూనాం దేవతా, తథాపాకౌఽపి సహైవక్రియతే, ప్రదాన
స్యాపిపాకఉపలక్షణం, ప్రదానేపి సాహిత్యమస్తి, కాలవైచ్యకః, యూ
జ్యాయా అర్థచారితస్య తతాకాలత్వేన చోదకాతిదేశాత్ శక్యతేచ స
హాహూనుః, తస్మాత్తన్త్రం ।

॥ తత్రేవచతుర్థపాదేచిన్దితం ॥

“ప్రాజాపత్యేషుకుమ్భ్యదే శ్శేదోనోవాంగభేదతః ।

భేదోమైవమశేషాంగశ్రవణాదౌప్రభుత్వతః” ॥

వాజపేయేసప్తదశసు ప్రాజాపత్య పశుషు కుమ్భ్యహృదయ శూ
లవపాశ్రవణ్యోశ్చ భేదస్సాన్యత్ । కుతః । తత్తత్పశ్వంగానాం భిన్నత్వా
త్, మైవం । పశ్వంగానాంబహుత్వేఽపి ప్రాథకుమ్భ్యదేర్థ్యప్రాధికార
పణాదౌ ప్రభుత్వాత్, తస్మాత్తన్త్రం ।

॥ తత్రేవతృతీయపాదేచిన్దితం ॥

“ప్రాజాపత్యప్రచారగ్గేమాభావేశస్త్రిసోమతః ।

ఊర్ధ్వంవావికృతావోతపరస్తాత్సర్వసోమతః॥

అభావేచోదకాదుక్త్యానత్తిభ్యాంతదనంతరః॥

శ్రుతిబాధస్తదాతస్మాత్తృతీయోవికృతిత్వతః॥

పశవోసహిసోమస్యవికారాఅవిశేషతః॥

ఉ క్తత్వాత్సర్వసోమానాముపరిష్టాన్మృచర్యతాం'' ॥

వాజపేయేన ప్రదశ ప్రాజాపత్యపశు ప్రచారస్యకాలేచతుర్థా సం
శయః॥ తత్రతాపదయం ప్రయోగక్రమః॥ తృతీయసవ నేవ్రథమమాభావస్య
పవమానః, తతోవైశ్వదేవగ్రహపయన్తాశ్చస్త్రవంత సోమః, తతో
౨శస్త్రైష్వవశిష్టేషు సోమగ్రహేషు ప్రవీణేషు అగ్నిష్టోమసామ్నఊర్ధ్వ
ముక్త్యాదయసోమవికారాఇతి॥ ఏవంస్థితే ప్రాజాపత్యపశూనామాభావ
కాలేప్రచారం కృతగిప్రకృతాతస్యపశుప్రచార కాలత్వేన చోదక ప్రాప్తే
రిత్యాద్యగపక్షః॥ ఉపరిష్టాత్సోమానాం ప్రాజాపత్యైశ్వరంతీతి వచ సేన
సోమగ్రహప్రచారాదుర్ధ్వం కాలోవిధీయతే॥ యదిప్రాతస్సవన మాధ్య
స్థినసవసోమేభ్యః ఊర్ధ్వత్వమాభావ కాలస్యాస్తీతియోజ్యేతతదా చో
దకేనైవ తతాల్ప్రాప్తేవచనమిదననధాకంస్యాత్, అతస్తృతీయ స
వనగతసోమానాముపరితివ క్తవ్యం॥ యదితత్ర సర్వసోమానాముపరితి వివ
క్ష్యేతతదా చోదకప్రాప్తం కాలోవిప్రకృష్టేత॥ తతగిప్రత్యాసత్తయేశ
స్త్రిణాం వైశ్వదేవగ్రహాన్తానాం సోమానాముపరితి ద్వితీయగపక్షః॥ ఉ
పరిష్టాత్సోమానా మిత్యవిశేష ప్రవృత్తా శ్రుతిగ కతిపయసోమోర్ధ్వత్వ
వివక్షాయాం బాధ్యేత, తస్మాచ్ఛస్త్రవతాం తద్రహితానాంచ సోమా
నా ముపరిష్టా దగ్నిష్టోమే యజ్ఞా యజ్ఞీయసామ్న సంస్థితేనతి తస్మి
చారం కారణః॥ తస్యవికృతికాలత్వాత్ప్రాజాపత్య పశూనాంచవికృతి
రూపత్వాదితి తృతీయగ పక్షః॥ సోమవికారాణామేవాచ్యం కాలం పశవ
స్తుసోమవికారాః తస్మాదవిశేష వచ నాను సారేణ ప్రాకృతానాం వైకృ
తానాంచనర్వేషాం సోమానా ముపరిష్టాత్ప్రాజాపత్య పశుప్రచారఇతి
రాధాంతః॥

॥తతై వద్వితియపాదేచిన్వితం॥

“ పర్యగ్నికరణే త్యాగ ఆలమోఽబ్రహ్మసామని ।

కర్త శేషనిషేధశ్చ కర్తాంతరవిధిభావేత్ ॥

కింవోత్యుపాధివిస్తస్యవ్యర్థ్యాక్తివదాదిమః ।

అదృష్టవాక్యభేదాప్తైద్రవ్యాభావేనచాన్వితః” ॥

వాజపేయేన ప్రదశ ప్రాజాపత్యాం పశూం ప్రకృత్య శ్రూయతే
“ తాం పర్యగ్నికృతానుత్సృజతిబ్రహ్మసామన్యులభత” ఇతి । తెను స
ప్రదశసుపశుషు పర్యగ్నికరణేఽనుష్ఠితే సత్కుత్తరకాలభావీ కర్త శేష ఉ
త్సర్గశబ్దేననిషేధతే । అశ్వమేధేపర్యగ్నికృతానా రణ్యా నుత్సృజతీత్యత్ర
కర్త శేషనిషేధస్యసమ్మిశ్రితపన్నత్యాదత్రాపి తథాత్వేన సప్రదశపశవః
పర్యగ్నికరణాంతాః సమాపనీయాః, ఆలభతినాచబ్రహ్మసామకాలే కర్తా
న్తరం విధీయతఇతిప్రాప్తైబ్రూమః । కర్తాన్తరవిధానప్రదశ పశుజన్యాదృ
ప్రాప్తిన్నం కించిదదృష్టంకల్పేతవాక్యభేదశ్చప్రాపుయాత్ । కింఽబ్రహ్మ
సామన్యులభత ఇత్యత్ర ద్రవ్యదేవతయోరత్రవణాత్ సకర్తాన్తరవిధిః స
మ్మనతి । తస్మాత్ పర్యగ్నికరణానన్తరమేవ కర్తవ్యస్యసప్రదశపశూనా
మాలమ్భాదిశేషస్య బ్రహ్మసామకాలే ఉత్సాహవిధీయతే । తథాసత్యర్థ
ప్రాప్త్యప్రర్యగ్నికరణానన్తరభావికర్త శేషవ్యాపారోపరమ ఉత్సర్గశబ్దే
నానుద్యతే ॥ * ॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
మకాండేన ప్రచుప్రపారకేన ప్రమోఽనువాకః ॥*॥

అ థ తై త్తి రీ య స ం హి తా

దేవస్యాహ్గ్ సవితుః ప్రసవేబృహస్పతినా వాజజితా వాజం జే
షం దేవస్యాహ్గ్ సవితుఃప్రప్తవే బృహస్పతినా వాజజితా వషిష్ఠం నా
కగ్ రుహాయ మిద్ధాయ వాచం వదతేన్ద్రం వాజం జాపయతేన్ద్రోవా

జ మజయిత్ । అశ్వజనివాజిని వాజేషు వాజినీ వత్యశ్వా న్న మత్సు
వాజయ । అవాన్సి స ప్తిరసి వాజ్యసి వాజినో వాజం ధావత మరుతాం
ప్రసవే జయత వియోజనా మిమీధ్వమధ్వనంసూభీతమ్ ॥ ౧ ॥

కాస్తాంగచ్ఛత । వాజేవాజేవత వాజినోనాధనేషు విప్రాఅమ్య
తా ఋతజ్ఞాః । అస్య మధ్వగి పిబత మాదయధ్వం తృప్తాయాతవ ధిభి
దేవయానైః । తేనో అర్వన్మహవన శ్రుతోహవం విశ్వేశ్వణ్యస్తవాజి
నః । మితద్రవః సహస్రసామేధసాతా సనిష్యవః । మహూయేరత్నగ్స
మిథేషుజల్లిరశంసోభవస్తువాజినోహవేషు దేవతాతా మితద్రవః స్వ
రాః । జమ్భయన్తోహిం వృకగ్ రతుగ్ సేసనేమ్యస్తద్యయవన్ ॥ ౨ ॥

అమీవాః । పవస్యవాజీక్షిపణిం తురణ్యతి గ్రీవాయాంబద్ధో అపిక
క్ష ఆసని । క్రతుందధిక్రాఅనుసన్తవీత్వత్పథామజ్ఞాగ్స్యన్వావనీ ఫణత్
ఉతస్తాస్యద్రవత స్తురణ్యతతల్ల ప్రణంనవే రనువాతిప్రగధిసః । శ్వేన
స్వేవ ధజతో అజగ్సంవరి దధిక్రాష్ట్రః సహూజాత రిత్రతః । ఆమా
వాజస్య ప్రసవోజగమ్యాదా ద్యావా పృథివీ విశ్వశమ్భుః । ఆమాగన్తాం
పితరా ॥ ౩ ॥

మాతరాచా మాసోమో అమృత త్వాయగమ్యాత్ । వాజినో వా
జజితో వాజగ్ సరిచ్యన్తో వాజం జేష్యన్తో బృహస్పతే భాగమవజిషు
త వాజినో వాజజితో వాజగ్ సస్రవాగ్ సోవాజం జిగ్వాగ్సో బృహ
స్పతే భాగే నిమృశ్వమియంప్రః సాసత్యా సన్ధాభూద్యామిస్తేణ సమధ
ధ్వమజీవత వనస్పతయ ఇన్ద్రం వాజం విముచ్యధ్వం ॥ ౪ ॥

సూభీత యుయవ పితరా ద్వి చత్వారిగ్శచ్చ ॥ ౫ ॥

ఇతితైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమ కాండే సప్తమ ప్రపాఠకే ౭ప్త
మో౭ను వాకః*॥

అథ భాష్యమ్.

సప్తమేరథమస్త్రావర్ణితాః। అష్టమేరథస్యధావన మస్త్రావర్ణ్యతై।
కల్పః। రథమాతిష్ఠతి “ దేవస్యాహగ్ సవితుర్ల ప్రసవేబృహస్పతినా వాజ
జితా వాజంజేషం” ఇతిఆతిష్ఠత్యారోహదిత్యర్థః । వాజజితా అన్నజ
యకారిణా బృహస్పతినానుగృహీతో౭హంవాజంజేషంఅన్నం జేష్యామి।
ఏతన్న స్త్రాగతం బృహస్పతి శబ్దం బ్రాహ్మణజాత్యభిమాని దేవవర త్వేన
వ్యాచక్షే “ దేవస్యాహగ్ సవితుర్ల ప్రసవే బృహస్పతినా వాజజితా వా
జంజేష మిత్యాహ। సవితృప్రసూత ఏవబ్రహ్మణా వాజ ముజ్జయతి”(బ్రా
కాం౧| ప్ర౩| అ౬) ఇతి కల్పః। చాత్వాలేరథచక్రం నిమిత్తం బ్రహ్మారో
హతి తమతపవానుమ స్త్రాయతే “ దేవస్యాహగ్ సవితుర్ల ప్రసవే బృహ
స్పతినా వాజజితా వర్షిష్ఠంనాకగ్ రుహేయం” ఇతి నిమిత్తం నిఖాత
స్య కాష్ఠస్యాగ్రేస్థాపితం, వర్షిష్ఠ మతిశయేన ప్రవృద్ధం। పూర్వమ స్త్రావ
ద్వ్యాచక్షే “ దేవస్యాహగ్ సవితుర్ల ప్రసవే బృహస్పతినా వాజ జితా
వర్షిష్ఠంనాకగ్ రుహేయమిత్యాహ । సవితృప్రసూతపవబ్రహ్మణావ
ర్షిష్ఠంనాకగ్ రోహతి”(బ్రా)ఇతి । విధతై “ చాత్వాలే రథచక్రంనిమి
త్తగ్ రోహతి। అతో వాఅంగిరసఉత్తమాః సువర్గంలోకమాయా। సాతౌ
దేవయజమానస్సువర్గం లోక మేతి”(బ్రా) ఇతి। ఆతఉపరిస్థితానరథచక్రా
త్, ఉత్తమా * ఉద్గతతమాః, సాతౌదేవ అవ్యవధానేనైవ। విధతై “ ఆ
వేష్టయతి। వజ్రోవైరథః। వజ్రేణైవదిశో౭భిజయతి”(బ్రా) । ఇతి ఊర్ధ్వ
కాష్ఠాగ్రేస్థాపితం బ్రహ్మణాసమూహాథం రథచక్రంత్రిప్రదక్షిణం పర్యా
వర్తయేత్। రథస్య వజ్రాంశత్వాత్ వజ్రత్వం తచ్చాస్యత్రాత్మాత్వం ।
“ స్య స్త్రోతీయగ్ రథస్త్రోతీయంయావ స్త్రోతీయం” ఇతిఅతో భ్రావ్య
మాణేన వజ్రరూపేణరథచక్రేణైవ సర్వాసాందిశాం జయోభవతి। విధతై

“వాజినాగ్ సామగాయతే అన్నంవై వాజః|అన్నమేవావన్నద్దే” (బ్రా)
 ఇతి వాజినానున్నాద్ధినాంసమ్మద్ధియత్ సామతద్భిష్టా గాయేత్|అన్నప
 దస్తుపామవిశేషః శాఖాంతరైద్రష్టవ్యః|బ్రహ్మణఇదం గాన మిత్యావస్త
 వ్యుః స్పష్టయతి “ ఔమంబరగ్ రథచక్రం బ్రహ్మరోహతితమాహ వాజి
 నాగ్ సామగాయేతి తస్యచక్రంత్రీప్రదక్షిణమావర్తయతి|తత్రఅవర్తమా
 నే బ్రహ్మగాయతి” ఇతి| కల్పః| ఆఘ్నవిదస్తభీక సమ్ప్రవిదన్తివా
 చ స్సమ్ప్రవిదితా వాచోనును న్త్రయితే “ ఇంద్రాయవాచం వదతేన్ద్రం
 రాజంజాపయతేన్ద్రో వాజనుజయిత్” ఇతి| యాగలక్షణేన పరమైశ్వర్యే
 ణ యోగాద్యజమానఇన్ద్రః, తస్మాద్విద్యాయహే సభ్యాబ్రాహ్మణా ఆశీ
 ర్వాదహపాంశ్రుతాంవాచం వదత, ఇన్ద్రంయజమానంవాజం జాపయ
 త, అన్నవిషయే జయంప్రాపయత| అయమిన్ద్రోయజమానో వాజనున్న
 మజయిత్ జయతు| సోఽయంను న్త్రీప్రప్తమేనదస్తభివాదనేవియు క్తః
 “ ఇన్ద్రాయవాచం వదతేతి దస్తభీన్ద్రగ్ ప్రోదయన్తి” ఇతి| తమేతంను
 భిఘాతంవిధాతుంప్రస్తాతి “ వాచోవష్టాదేవేభ్యోఽపాక్రామత్| తద్వన
 స్పతీక్ ప్రావిశత్| సైహవాగ్వనస్పతిఘవదతి| యాదస్తభా| తస్మాద్దస్త
 భిస్సర్వావాచోఽతివదతి” (బ్రా) ఇతి| వాగ్దేవతాయావష్టానాదాత్మకం
 ప్రధానశరీరం, తస్యప్రవేశాదయందుస్తభిస్సర్వామనుష్యవాచోఽతిక్రమ్య
 ధ్వనింకరోతి| విధతే “ దస్తభీన్ద్రమాఘన్తి| పరమావాపహావాక్. |
 యాదుస్తభా| పరమయైవ వాచావరాంవాచనువరున్ధే| అధోవాచ ఏవ
 వష్టాయజమానోఽవరున్ధే” (బ్రా) ఇతి| మన్తగతమిన్ద్రపదం వాజనుజయి
 ది త్యేతచ్ఛక్త్యాచక్షే “ ఇన్ద్రాయవాచంవదతేన్ద్రం వాజంజాప యతే
 న్ద్రోవాజనుజయిదిత్యాహ| ఏషవాపతేహీన్ద్రోయోయజతే| యజమా
 నపవవాజనుజయతి” (బ్రా) ఇతి| కల్పః| ఆధాస్తా అశ్వా జనింప్రయచ్ఛ
 తి “ అశ్వాజనివాజని వాజేషువాజినీవత్యశ్వాన్తస్య మత్సువాజయ” ఇతి|
 ఆస్తైయజమానాయ| అశ్వమజతిషతీత్యశ్వాజినీకశా, సాచవిజయేనాన్న
 ప్రదత్వాద్వాజినీ| వాజిన్యోవేగవత్కౌశ్యగతయః, తా అస్యోః కశా

యా ఇతివాజినీవతీ. యథోక్తగుణత్రయోపేతే హేకశేవా జేష్ఠస్నేహు
నిమిత్తభూతేషు సత్సత్వమశ్వాక సమత్సయ్యుద్ధేషువాజయగమయ. అ
యంనున్త్రః సుష్టత్వబుద్ధ్యోపేక్షితః। త్రిన్విధేయాక విధత్తే “సప్తదశ
ప్రవ్యాధానాజింధావన్తి। సప్తదశగోస్త్రోశంభవతి। సప్తదశసప్తదశదీయన్తే।
సప్తదశశప్రజాపతీః। ప్రజాపతేరాప్త్యై” (బ్రా) ఇతి। ప్రకషేణం బలాధి
ఽక్యేనవిధ్యన్తేమువ్యన్తేబాణాయావత్పరిమాణేషు దేశవిశేషేషు తావత్పరి
మాణాదేశాః ప్రవ్యాధాః తేవసప్తదశసంఖ్యాకాః, తేషామన్తేఽవధిత్వ
ద్యోతనాయ కాచిదౌచన్బరీశాఖానిన్యతే। తత్కాన్తయ్యుక్తేఽవధిరాజిః।
తత్పర్యన్తరధారూఢాధావెయుః। తస్మిన్వాజపేయే సామవేదప్రసంగం
యత్సోత్త్రం తత్సప్తదశసంఖ్యాకావృత్తియ్యుక్తంభవేత్। తదావృత్తిప్రకా
రస్తుఅష్టమప్రపాతక సమిధమాతిష్ఠేత్యస్మిన్ననువాకే బ్రాహ్మణోదాహ
రణేనస్పష్టికరిష్యతే। దక్షిణాత్వేనదాతవ్యానాంరధాదీనాం గోశతాన్తా
నాంద్రవ్యాణాం మధ్యపక్షైకద్రవ్యం సప్తదశసంఖ్యాయ్యుక్తం దద్యాత్।
తచ్ఛాపస్త్రమౌగదశయతి, దక్షిణాకాలేన సప్తదశరథాక దదాతిసప్తద
శానాంసి సప్తదశాశ్వాక సప్తదశహస్తినః సప్తదశనిషాక సప్తదశ
దాస్యః సప్తదశాజాః సప్తదశావీః సప్తదశ వాసాంసి సప్తదశగవాం
శతాని” ఇతి। యద్యపిస్తోమవిశేషవిధేదేయద్రవ్యసంఖ్యావిధేశ్చ నాయ
మవసరః తథాపిగ్రవ్యదేశవిశేషసంఖ్యావిధిప్రసక్తేన తనుభయం విహి
తం, తథాసత్యేకవైవసప్తదశః ప్రజాపతిరిత్యనేనార్థవాదేనవిధిత్రయస్య
స్తోమంశక్యత్వాత్। కల్పః। తథాయథాయుక్తమశ్వాకక్షిపతి “అవాక
సి” ఇతిదక్షిణం “సప్తిరసి” ఇతిమధ్యమం “వాజ్యసి” ఇత్యుత్తరమితిఅ
ర్వారయోఽశ్వశాతవిశేషః తదేవాభిప్రేత్యాస్యత్రామ్నాయతే “హ
యోదేవానవహదర్వాసురావ్వాజీగన్ధర్వానశ్వోషనుష్యాక” ఇతి। వా
మదక్షిణయోరశ్వయోర్మధ్యేకుమాప్తయంప్రసార్యతయోర్మధ్యే సప్తా
ఖ్యజాతవిశేషాపేతమశ్వంయుజ్ఞ్యాత్। త్రితాక దేవతాత్రయరూపేణ

స్తాతి “ అగ్వాసీస ప్తిరసి వాజ్యసీత్యాహ। అగ్నిర్వాఅర్వా। వాయుస్స
 ప్తిః। అదిత్యోవాజీ। ఏతాభిరేవాస్తైదేవతాభిర్దేవరథంయునక్తి” (బ్రా)
 ఇతి। పూర్వం యజుషాయనక్తి త్యత్ర యన్తో విహితః । ఇదానీరథయోగం
 విధత్తై “ప్రప్తివాహినాయనక్తి॥ ప్రప్తివాహీ వై దేవరథః । దేవరథ మేవాస్తై
 యునక్తి” (బ్రా) ఇతి। ప్రప్తిః పాదత్రయోపేతో భోజనపాత్రస్యాధారః,
 తద్వదన్వైస్త్రీభిర్వహతీతి ప్రప్తివాహీ । అతపవోపరిష్టా ద్వక్యతై “త్ర
 యోఽశ్వాభవన్తిరథశ్చతుర్థః” ఇతి కల్పః । అదై తానాజిసృతో విభ్యావయ
 తి “ వాజినో వాజంధావత మరుతాం ప్రసవేజయత వియోజనా మిమీధ్వ
 మధ్వనః సుభీష్తకాస్థాంగచ్ఛత” ఇతి। హేవాజినోఽశ్వా వాజమన్నం
 సమ్పాదయితుం త్వరయాధావత । మరుతామనుజ్ఞాయాంస త్యానున్నం
 జయత, విశేషేణ బహునృపియోజనానిమిమీధ్వం శీఘ్రధావనేన పరిమి
 త్యాన్యల్పానీవకురుతి। కీజ్ఞాధ్వ నోమార్గ్యా సుభీష్తకాస్థాయత, శీఘ్ర
 గత్యాపీడితాః కురుత। కాస్థామధ్వసమాప్తిమాజిశిరోగచ్ఛత । అస్తిన్న
 వ్రై ప్రథమభాగం ప్రతీకత్వే నోపాదాయచతుర్థభాగే కాస్థాశబ్దం వ్యాచ
 యై “ వాజినో వాజంధావత కాస్థాంగచ్ఛతేత్యాహ। సువర్గో వైలోక్య
 కాస్థా। సువర్గమేవలోకంయన్తి” (బ్రా) ఇతి। దగ్విశేషం విధాతుం ప్రస్తాతి
 “ సువర్గంవా ఏతేలోకంయన్తి యతజంధావన్తి” (బ్రా) ఇతి । విధత్తై
 “ ప్రాశ్చోధావన్తి । ప్రాజీవహి సువర్గోలోకః” (బ్రా) ఇతి । ప్రాశ్చ్యః
 పూర్వాభిముఖాః, విష్ట్రీత్యాత్ స్వర్గస్య ప్రాగ్విర్విత్త్వం కల్పః । అథ
 రథాధావతోఽనుమన్త్రీయతే , వాజేవాజేఽవతవాజినోనః’ ఇతి చ
 తస్మభిరనుధన్వసమితి। తత్రేయన్యక్ ప్రథమా “ వాజేవాజే ఽవతవాజి
 నోనాధనేషువిప్రాతన్మృతా ఋతజ్ఞాః । అస్యనుధ్వః పితృతమాదయధ్వం
 తృప్తాయాతపధిభిర్దేవయానైః” ఇతి। హేవాజినోఽశ్వాః వాజేవాజే
 తత్తదన్ననిమిత్తం ధననిమిత్తంచ నోఽస్మానవత, విప్రా బ్రాహ్మణవత్
 స్నానేనశుద్ధాః’ అమృతా మరణరహితాః శ్రమరహితాః, ఋతజ్ఞాః ఋ
 తంసత్యం అస్యగ నైవ్యదేశంజానన్తః। తాదృగశ్వాభిమానినో హేదేవాః

అస్యమధ్యఃపిబతథావనాత్పుర్వం పశ్చాచ్ఛాపప్రూప్యమాణం మధుస
మానం నైవారచరురసంపిబత, పీత్వాచమాదయధ్వంహృష్టాభవతతత
స్తృప్తాస్సన్తోదేవయానైః పథిభిరాజింప్రతియాత. అథద్వితీయా “తేనా
అర్వన్తోహవనశ్రుతోహవం విశ్వేశ్వణ్యస్తువాజినః” ఇతి తైత్తిరీయే అశ్వాఅ
ర్వన్తోగతిమశలాః, హవనశ్రుతోఽస్త్వదాహ్వనశ్రోతారోవాజినోన్నవన్తో
విశ్వేనర్వేఽపిహవమాహ్వనమాస్తద్వచనశ్వణ్యస్తు. అథతృతీయా “మిత
ద్రవః సహస్రసా మేఘసాతాసనివ్యవః । మహేంద్రాయేరత్నగ్ సమిధే
ఘృజభిరే శంమోభవస్తువాజినోహవేఘ” ఇతి. మహాస్తవపిపథానం
మితమల్పమివద్రవస్తిగచ్ఛతీతిమితద్రవః, సహస్రసా సహస్రస్య మహ
తోఽన్నరాశేః సనితారోదాతారః, మేఘసాతా యజ్ఞస్యప్రదాతారః,
సనివ్యవః సనింద్రవ్యదానమస్తాస్విచ్ఛంతః! ఈదృశాయేఽశ్వాః సమిధే
ఘసక్తామేఘమహేంద్రాయేరత్నం అత్యధికం శత్రోధానం జభిరేవృత
వంతః, తేవాజినోఽస్మాకం శంభవస్తు సుఖరాభవస్తు. అథచతుర్థీ
“దేవతాతా మితద్రవః స్వరాగః జమ్భయన్తోఽహం వృకగ్ రత్నగ్ స
సేవ్యస్త్యయవన్నమివాః” ఇతి. దేవతాతా, దేవానాం నీతి దేవ
తాతయః, మితద్రవ్యపూర్వవత్, స్వరాగః శీఘ్రధావనేనసృష్ట అచా
నీయాః, తేవాజినః అహింవృకం రత్నగ్ సర్వవదరణ్యశ్వవద్బాధకా
రాక్షసాజంభయన్తః, వణవృత్యయః । ససేమ క్షీప్రమేవ అమీనా
రోగానస్త్యయవణాన్త్యైవియోజితవన్తః, తదేవమధ్యావకసమ్ప్రదా
యసునుసృత్యమన్త్రచతుష్టయంపిభక్తం । బోధాయనాచార్యస్త్వతేనా
అర్వన్తశ్చత్యాదిర్వాజినోహవేష్యిత్యన్తపకపవ మన్తశ్చత్యభిప్రేత్య చ
తుర్థీ మేషస్యవాజీత్యాదికామృచం చతుష్టయేఽంత భావయామాస ।
తదీయపాఠస్తు “ఏషస్యవాజీక్షివణింతురణ్యతి గ్రీవాయాంబద్ధోఽపిక
క్షుఃసనిక్రతుందధిక్రామనస్తవీత్వత్పథామజాగ్ స్యన్వాపనీఫణిత”
ఇతి । గ్రీవాయాంకక్షేత్రస్యేచతత్తదుచితరజ్జువిశేషైర్బద్ధస్సృపకఃస్యః

వాజీ ఏషాఽశ్వఃక్షిపణింతురణ్యతికశాంత్వరయతి। బహుధాబద్ధత్వాత్”
 రధంభంజయితుమితస్తతోనగచ్ఛతి। కశాయాస్త్యస్యాః శీఘ్రంధావతీశ్య
 ర్థః। దధిక్రాఃధారకాః మాగావరోధకాః పాషాణాదీనపి అతిక్రామ
 స్క్రితుంసాదినోఽభిప్రాయమనుసంతవీత్వత్సమ్యగనుసందధానఃపథాం
 మాగ్ధాణామజ్ఞాంసిలక్షణానికుటిలానిమోక్షతానిచవాజీఅన్వాపనీ
 ఫణత్ అనుక్రమేణఋజుత్వం సమత్వంచాపాదయన్ తురణ్యతీతి పూర్వ
 త్రాన్వయఃకల్పః। సయద్యస్తై రథభ్రేష మాచక్షతే ఆగ్నిద్రవతాన్తు
 హూతుతస్తాస్యద్రవతస్తురణ్యతఇతి। పాతస్తు “ఉతస్తాస్యద్రవతస్తు
 రణ్యతః పణాంసవేరనువాతిప్రగధిశః। శ్యేనస్యేవద్రజతోఅజ్ఞానంపరి
 దధిక్రావ్ణస్సహూ జాతరిత్రతః” ఇతి। ఉతస్తాస్యచద్రవతోగచ్ఛతః
 తురణ్యతస్త్వరయతః ప్రగధిశః అవధింప్రాప్తుంకాంక్షతోఽస్యాశ్వస్య
 అంకసం శృంగారవిహ్నం వస్తుచామరాదికం పరిసర్వస్మిన్నపి దేహావ
 ర్తమాన మనువాతిగచ్ఛంతమశ్వమనుఉక్తిప్రత్యేనదృశ్యమానంగచ్ఛతి। క
 స్యకిమివ, వేపక్షిణఃపణాంసపక్షిణివ। యథాత్వరయాగచ్ఛతపక్షిణిపక్ష
 ఉక్తిప్రాగచ్ఛన్నవలోక్యతే తథాధావతోఽశ్వస్యాలంకారరూపం వస్తు
 చామరాదికం విస్తృప్తమవలోక్యతే। పక్షిమాత్రస్య పణామజ్ఞానస్య దృ
 ష్టాంతత్వేనాభిహితం। శీఘ్రంధావనేశ్యేనదృష్టాంతఉచ్యతే। ద్రజతోగచ్ఛ
 తఃశ్యేనస్యేవదధిక్రావ్ణాధారకపర్వతా ద్యతిక్రామిణఃపాషాణసహోత్వ
 ప్రబలేన సహతరిత్రతోభృశంతరతోఽశ్వస్యేతియోజ్యం। ఆపస్తవ్యుస్త్యై
 వమాహ “వాజినోవాజంధావతేతి చతస్మభిధావతోఽను మన్త్రీయ
 తెఽగ్నిరేకాక్షరేణేతిధావత్యుజ్జితీయజమానం వాచయతిలక్షణంప్రా
 ప్యోదంచలపృథ్వీ ప్రదక్షిణమావర్తంతే మితద్రవఇతిచతస్మభిఃప్రత్యాధా
 వతోఽను మన్త్రీయతే” ఇతి, వాజినో, వియోజనా, వాజే వాజే
 , తేనోలర్వంతః” ఇతివతస్రః। ప్రధావతోఽను మన్త్రీయవిధత్తై “చత
 స్మభిరను మన్త్రీయతే। చత్వారిశ్వాగ్గేసి। ఛన్దోభిరేవైనాంసువగంలం

కంగమయతి" (బ్రా) ఇతి । గాయత్రీ త్రిష్టు బ్జగత్య నుష్టువితి ఛన్దసాం
చతుష్టయం ఉదఙ్ముఖ త్వేనావృత్తింవిధతైః ప్రవాపతేస్తా ల్లోకాచ్ఛవం
తే । యఆజింధావంతి ఉదంచఆవర్తంతే । అస్మాదేవతేన లోకాన్నయ
న్తి" (బ్రా) ఇతి । కల్పః । రధవిమోచనీయంజుఘాత్యామా వాజస్య
ప్రసవోజగమ్యాదితి । పారస్తు " ఆమావాజస్యప్రసవోజగమ్యాదాద్యా
వాప్యధివీవిశ్వశమ్ముఖా ఆమాగంతాపితరామాతరాచామాసోమో అమృ
తత్యాయగమ్యాత్ " ఇతి । వాజస్యాన్నస్యప్రసవఉష్పత్తిమాణం ప్రత్యా
జగమ్యాదాగచ్ఛతు । ద్యావాప్యధివ్యాచ విశ్వశమ్ముఖృత్సస్యజగతస్సు
ఖం భావయంతేమాంసగచ్ఛతాం పితరామాతరాఅప్తదీయః పితామా
తాచమాం ప్రత్యాగంతాంచరం జీవిత్యాయసమాగచ్ఛతాం । కించ సోమ
శ్చామృతత్వాయ మమ దేవత్వజన్మనే మాంప్రత్యాగమ్యాదాగచ్ఛతు । అ
పామసోమమమృతాఅభూమేత్యన్యత్రశ్రుతం । విధతైః " రధవిమోచనీ
యంజుఘాతిప్రతిష్ఠితైః" (బ్రా) ఇతి । రధవిమోకే నాశ్వానామా
యాసంపరిహృత్యన్వయంప్రతిష్ఠితోభవతి । మన్త్రైవాజప్రసవోక్తైరభిప్రా
యమాహ " ఆమావాజస్యప్రసవోజగమ్యాదిత్యాహ । అన్నం వైవాజః ।
అన్న మేవావరుంధే" (బ్రా) ఇతి । ఇతరైష్టాజశరరై ధావధ్యగిక్యష్ట
లదానంవిధాతుంప్రస్తాతి " యధాలోకంవాపితఉజ్జయన్తి । యఆజింధా
వన్తి" (బ్రా) ఇతి । యేరధా న్తరవ ర్తిసఆజింధావన్తి పతేయధాలోకం య
ధాస్థానముజ్జయన్తియస్మిన్యాస్థానేయోయోధావతి అసావసాతత్త
త్స్థానంజయతీత్యర్థః । విధతైః " కృష్ణలంకృష్ణలంవాజన్మధ్యగిప్రయచ్ఛ
తి । యమే వతే వాజంలోక ముజ్జయంతి । తం పరిక్రీయావ రుంధే" (బ్రా) ఇతి ।
యవశ్రయసరిమితంసువణంకృష్ణలం । వాజమన్న ముద్దిశ్య
సరన్తిధావన్తితివాజన్మతొరధాంతరవర్తినః । అతపవాపస్తన్భైః " యజు
ర్యుక్తంయజమానఅరోహతి వాజన్మతఇతరాకరధాన్ " ఇతి । ఏకైకస్తై
వాజస్యతేపకైకకృష్ణలందద్యాతైనలైస్సమృద్ధితమన్నం నివాసస్థానంచ

పరిక్రీయస్వాధీనంకరోతి। తాఁషోడశకృష్ణలాఁ పునరాదాయైకకృత్యబ్ర
 హ్మణైతద్దానంవిధత్తే “ఏకథాబ్రహ్మణఉపహరతి। ఏకధేనయజమానేపీ
 యంకందధాతి” (బ్రా) ఇతి। చరుంవిధాతుంప్రస్తాతి “దేవావాఁ ఓషధీ
 మ్వాజిమయః। తాబృహస్పతిరుదజయత్”। సనీవారాన్నిరవృణోతితన్నీ
 వారాణాంనీవారత్వం” (బ్రా) ఇతి। యథాపూర్వంప్రథమతో వాజపే
 యయాగార్థమాజిం ధావతోబృహస్పతేజాయస్తద్వదత్రాప్యోషధీమ
 సారస్వీకారాయాజిప్రాప్తౌబృహస్పతిజాయం ప్రాప్యోషధీమసారత్వేన
 నీవారానన్యాభ్యఁఓషధీభ్యోనిమగ్నమ్యవృణోతి,నిశ్చేషేణవృతత్వాన్నీవార
 త్వంసంపన్నం। విధత్తే “నైవారశ్చరుర్భవతి। ఏతద్వైదేవానాం పరమ
 మన్నం। యన్నీవారాః। పరమేణైవాస్తాఅన్నాద్యేనావరమన్నాద్యమవ
 రుధే” (బ్రా) ఇతి। శాల్యాదిభ్యోఽత్యంతపూతత్వేననీవారాణాం దేవా
 న్నత్వం। చరోఽపరిమాణంవిధత్తే “సప్తదశ శరావోభవతి। సప్తదశ్య
 ప్రజాపతిః। ప్రజాపతే రాప్త్యై” (బ్రా) ఇతి। చరోస్సప్తదశ శరావపరి
 మితత్వంపూర్వం తత్ప్రచారవిధౌ వ్యాఖ్యాతం। చరు నిచ్ఛదనోపయు
 క్తం ద్రవ్యవిశేషంవిధత్తే “క్షీరేభవతి। రుచమేవాస్మిన్వధాతి” (బ్రా) ఇతి।
 రుచంస్వాదుత్వం। నిష్పన్నేచరౌఘృతస్థావనంవిధత్తే “సపిచ్ఛ్వాభ
 వతి మేధ్యత్వాయ” (బ్రా) ఇతి। ఏతదేవాభిప్రేత్యాశ్వదేవా సుసృశ్వా
 స్యమధ్వం పిబతమాదయద్వ మిత్యస్యచుక్రస్యాథోవ్యాఖ్యాతం। చరో
 దేవతాంవిధత్తే “బాహాస్సత్సోవా ఏషదేవతయా। యోవాజపేథమే
 నయజతే। బాహాస్సత్సోషచరుః” (బ్రా) ఇతి। కర్తవ్యశ్చోధ్యాహారం।
 వాజపేయయాజినోబృహస్పతిదేవతేతి తత్రత్యచరోఽపి సా దేవతా
 యుక్తాకల్పః। తమేతాఁ యజుర్యజోఽశ్వానవసూపయతి “వాజినోవా
 జజితో వాజగ్ సరివ్యంతో వాజంజేవ్యంతో బృహస్పతే భాగ మవజ
 మ్రుత” ఇతి। వాజజితోఽన్నంజేతుముద్యతీ వాజినోహేతిశ్వా వాజ
 మన్నం జేతుమాజిముద్దిశ్య సరివ్యంతోధావనం కరివ్యంతోవాజమన్నంజే

స్యంతో యూయంబృహస్పతే భాగమిమంచరుమవజిఘ్రతకల్పః । యజు
 ర్యజోఽశ్వాక్షప్రత్యాధావతోఽవఘ్రావయతి, వాజినో వాజజితో వాజగో స
 స్పవాగో సో వాజంజిగి వాగో సో బృహస్పతే భాగే నిమృఢ్యం” ఇతి యజమా
 నార్థైరధేయజుభిః మంత్రిర్యోజనీయా అశ్వా యజుర్యుజః సస్పవాంసః
 థావనంకృతవస్త్రః జిగివాంసః జయంకృతవస్త్రః నిమృఢ్యం శుద్ధాభవత్కృతప
 స్తస్య మతేత్సుజిగి వాగో స ఇత్యన్తో సుస్త్రీః, తదధః పూరణాయ బృహస్పతే
 భాగమవజిఘ్రతేతి పూర్వస్త్వాన్తంత్రాదనువర్తనీయం అవశిష్టభాగో మ
 చ్చాన్తరంతస్య వినియోగం సపవాహ, బృహస్పతే భాగే నిమృఢ్యమితి ప్ర
 ప్రోధేషు చ లోపాన్నిమాప్తి ఇతి ప్రప్రోధాన్తస్మాదాణి అజిథావనాత్ పు
 రావత్పాచ్ఛావఘ్రావణం విధతే, అశ్వాక్షసరిష్యతః సస్రషశ్చావఘ్రావయ
 తి, యమేవ తే వాజం లోకముజ్జయంతి, తమేవావరుధే” (బ్రా) ఇతి కల్పః అధ
 రధా విముచ్యమానాననుచేన్ద్రీయతే “ ఇయం వా సా సత్యా సద్భాభూ
 ద్యామింద్రేణ సమధధ్యం” ఇతి హిరధావో యుష్మకమియం సద్భా అజి
 థావనప్రతిజ్ఞా సా సత్యాభూత్, యాం ప్రతిజ్ఞా మింద్రేణైవో సుగ్రహేణ
 సమధధ్యం సమృద్ధౌ రితవస్త్రః । ఇన్ద్రో సుగ్రహాయై వేన్ద్రీయవజ్రో సేఽతిరథ
 మస్త్రాత్మాతః । కల్పః । దుస్తుభీనవశ్యతోఽనుచేన్ద్రీయతే “ అజీజివ
 త వనస్పతయ ఇన్ద్రం వాజం విముచ్యధ్యం” ఇతి హిరధావనస్పతయో వన
 స్పతి వికారాదుస్తుభయ ఇన్ద్రం యాగస్వామినం వాజమన్న ముద్గిశ్యాజీ
 జివతయథాజితవాభవతి తథాజితవస్త్రః తాదృశాయూయం పూర్వం
 యత్ర బద్ధాస్తతో విముచ్యధ్యం విముక్తాభవత । బధనప్రదేశ స్త్రావస్త్రమ్నే
 నదశీతః, దక్షిణస్యాం వేదిశ్రోత్యాం సప్రదశదుస్తుభీక్షప్రబద్ధాతి ఇతి
 విధతే “ అజీజివతవనస్పతయ ఇన్ద్రం వాజం విముచ్యధ్యమితి దుస్తుభీక్ష
 విముక్తాతి, యమేవ తే వాజం లోకమిన్ద్రీయం దుందుభయ ఉజ్జయన్తి, త
 మేవావరుధే” (బ్రా) ఇతి ।

॥ అత్రవినియోగసర్జిహః ॥

“ దేవారోహాద్రథంస్వామీ బ్రహ్మారోహణమన్త్రణం ।
 దేవేతీన్ద్రాదుందుభీనాం ఘోషోశ్వాజకశాగ్రహః ॥
 అర్వాసీతితిభిర్నైవైర్యూన క్త్యశ్చత్రయంరథే ।
 వాజీత్యైతైర్మణ్యైరయేతచతుర్భిధానతోరధాన్ ॥
 మితేత్యాభిశ్చతస్పృభిప్రాప్రత్యాధానతోరధాన్ ।
 ఆమారథవిముక్త్యాఖ్యంజుహుయాత్, వాజినద్వయాత్ ॥
 గతైగురురోపరిష్టాచ్చపూపయేచ్చరుమశ్వకాన్ ।
 బృహదజిఘ్రతేత్యంతోద్వితీయేఽవ్యసవజ్యతే ॥
 బృహేతిమాప్త్యాఘోణాయామియంతరథమన్త్రణం ।
 అజీమందుభిమన్త్రస్సన్యోత్, ఏకవింశతిరీతాః ” ॥ ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

॥ దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేవిత్తితం ॥

“ యజుర్వక్త్రధ్వర్యభాగంబాధతేయమయత్యుత ।

బాధన్ ప్రాకాశవన్తైవంపక్షేప్రాప్తానియమ్యతే ” ॥

వాజపేయేశ్రూయతే, యజుర్వక్త్రం రథమధ్వర్యవేదదాతి” ఇతి ।

తస్యాయమర్థః । రథశకటదాసీనిపాదాని సప్తదశద్రవ్యాణి ప్రాకృతగవా
 శ్వాదిదక్షిణాద్రవ్య బాధకాన్యత్రవిహితాని, తేషువ ప్రతిద్రవ్యం సప్తదశ
 సఖ్యావిహితా, తతోరధాః సప్తదశ । తేషుముఖ్యంరథం యజమానారో
 హణాయేన్ద్రస్యవజ్రోసీత్యా దిభిర్మణ్యవేదోక్తైర్మణ్యైఃసజ్జీకరాతి,
 సోయంయజుర్వక్త్రరథః, తచ్ఛ్వాదక్షిణాకాలేఽధ్వర్యవేదదద్యాదితి । ప్రాకా
 శావధ్వర్యవేదదాతీత్యత్ర యథాచోదక ప్రాప్తస్యాధ్వర్యభాగస్య బాధ
 పవనుత్రాపి । ననుసప్తదశ ద్రవ్యవిధానేనైవ ప్రాకృతద్రవ్యబాధఃసిద్ధః ।
 బాధన్ తదావ్యధిఃసంపాదినభిత్వాదిసమాఖ్యాప్రాపితా *విషమవిభాగవి

* విషమవిభాగవిశేషక్లష్టిద్రవ్యాన్తరవిధిమాత్రేణసేవాధితుంశక్యావిరోధిభాగాన్త
 రస్యవిధానాదితి ॥

శేషక్లప్తినాద్రవ్యాస్తరమాత్రేణ బాధితం శక్యవిరోధినో విధాస్తరస్యా
విధానాత్ । అతశ్చోదకప్రాప్తాయేయమధ్వర్యోర్భాగవిశేషక్లప్తిః సాయ
జుర్యుక్తరథరూపభాగవిశేషవిధినా బాధ్యతే । తస్మాదధ్వర్యోనరధాస్తర
భాగోఽస్తి నాపిశకటదాస్యాదిభాగితీపూర్వప్రవక్షః । నైతన్మృతం ప్రా
కాశద్వష్టాస్తవైషమ్యాత్ । అత్యస్తమప్రాప్తాహి ప్రాకాశౌ తత్రవిధే
యా । యజుర్యుక్తరథస్తు పత్యైప్రాప్తః । తథాహి సప్తదశరథాః దదా
తీజ్యుక్తకస్యగోరథితీ వీత్యాయాం యజమానేచ్ఛాయానియామకత్వా
ద్యుదాధ్వర్యవేతందాతుమిచ్ఛతి తదాప్రాప్తోతి, యదానేచ్ఛతి తదాన
ప్రాప్తోతీతి పత్యైప్రాప్తిః । తతాయజుర్యుక్తయోరథః సోఽధ్వర్యవేఽవ
శ్యం దేయితీనియన్యతే । అతోనకస్యాప్యనేనబాధః ।

॥ తత్రైవద్వితీయపాదేచి నితం ॥

“ శరావైస్సప్తదశభిర్యశ్చ సప్తత్రముష్టయః ।

చత్వారిస్సద్వివోతస్యాదేకంముష్టిసంఖ్యయోః ॥

తతిమాద్యశ్చోదితత్వాచ్ఛరావపూరణాన్నిసః ।

ద్వితీయోఽస్త్వితిచేత్తైవంద్విలోపేబాధగౌరవాత్ ॥

తృతీయోఽస్త్వైకలోపేత్రధర్మసంక్షేప్య వలుప్యతాం” ॥

క్రియాయోగాన్నితధర్మః ప్రాథమ్యాత్సానుగృహ్యతాం” ॥

ప్రకృతాచతురముష్టిక నిర్వపతీతి ముష్టితత్సంఖ్యేత్రతే, తథావాజ
పేయే వికృతిహాసః సప్తదశశరావశ్చరుః త్రుతః, తత్రచరౌ కింముష్టిసం
ఖ్యేద్వే అపివిద్యేతే । కింవాద్వేఅపి నవిద్యేతే । ఆహూస్విదుభయో రే
కమస్తి అన్యన్నాస్తియదైకం తదాపి కింముష్టిరేవకింవా సంఖ్యేవేతి సం
శయః । చోదకప్రాప్తముభయమస్తీత్యాద్యః పక్షఃప్రాప్తోతి । చతుర్భిర్ము
ష్టిభిః సప్తదశశరావపూరణసమర్థస్య చరౌరనిష్పత్యైః సపత్యోనయన్తః ।
తహిముష్టిసంఖ్యేద్వేఅపిబాధ్యతే ఇతిద్వితీయఃపత్యో స్త్వితిచేత్, మైవమే
కతరబాధేనైవపూరణాభావపరిహారేసిద్ధే సతిద్వయోబాధగౌరవప్రసం

గాత్ । నన్యత్రోపనిష్టేన శరావద్రవ్యేణాతిదిష్టం ముష్టిద్రవ్యంబాధ్యతే, త
 ధాసప్రదశస్సఖ్యయాచతుస్సంఖ్యాబాధ్యత ఇత్యుభయబాధోఽవశ్యంభా
 వీ మైవం । నభివిషయత్వేనబాధాసమ్భవాత్ । శరావ సప్రదశసంఖ్య
 యాగసమ్బద్ధే ముష్టిచతుస్సంఖ్యేతు నిర్వాచసమ్బద్ధైశ్చి విషయభేదః । క
 థంతయోఃత్రబాధప్రసక్తః । అన్యధానుపపత్త్యైతి వచామః, అనుప పత్తిశ్చ
 పూరణాసమ్భవేనదర్శితా । పూరణంవైకబాధేనాప్యవపద్యతే, ముష్టిబా
 డేయధోచితం చతుస్సంఖ్యోపేతైః కుడవాదిభిఃపూర్తిస్సాన్యత్, చతుస్స
 ణ్భ్యాబాధేయధోచితమధికసంఖ్యోపేతైర్ముష్టిభిః పూర్తిర్భవిష్యతి । ఏవం
 తహ్యేకలోపశ్చిత్తతీయః పక్షోఽస్తు, తన్న । సంఖ్యాధర్మే ముష్టిర్ధర్మః, త
 ధాసతి ముష్టౌ లుప్తైసతి నిరాశ్రయస్యధర్మస్యాసిద్ధేః సంఖ్యా లోపోఽప్య
 వశ్యమ్భవీ, సంఖ్యాయాంతులుప్తాయాంముష్టిః శక్నోత్యవస్థాతుం, తస్మా
 త్ సంఖ్యైవలుప్యతామితి ప్రాప్తేబ్రూమః । చతుస్సంఖ్యాతావన్నముష్టిమా
 త్రేఽన్వేతి కర్తకారకవాచిద్వితీయావిభక్త్యైవస్యచతుశ్శబ్దస్య సహకర్త
 కారకేణ నివేశపతిధాతునాసహాన్వయాత్ । అతస్సంఖ్యానముష్టిధర్మః । పా
 ణ్ణికాన్వయేనతుముష్టి విశేషణం భవిష్యతి । సంఖ్యాముష్ట్యుః క్రియా స
 మ్బద్ధనమానే సత్యప్రథమ శ్రుతత్వాత్ సానుగృహ్యతే, చరమ శ్రుత
 త్వేన చురణలోముష్టిబాధ్యత ఇతిరాధ్యాంతః ॥ *

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
 ప్రథమకాండేన ప్రచుప్రపాఠకేఽష్టమోఽనువాకః ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా

క్షత్రస్యోల్లమసి క్షత్రస్యయోని రసి జాయ ఏహి సువో రోహవ
 రోహవహి సువరహం నా పుభయోః సువో రోహ్యమి వాజశ్చ ప్రసవ
 శాపిజశ్చ క్రతుశ్చ సువశ్చ మూర్ధాచవ్యశ్చియ శ్చాప్త్యాయనశ్చావ్యశ్చ

భౌవనశ్చ భువనశ్చాధిపతశ్చ । ఆయుర్వజ్జైన కల్పతాం ప్రాణా
యజ్జైన కల్పతా మసానః॥ ౧॥

యజ్జైన కల్పతాం వ్యామో యజ్జైన కల్పతాం చతుర్వజ్జైన కల్పతా
న్ శోత్రం యజ్జైన కల్పతాం మనో యజ్జైన కల్పతాం వాగ్ యజ్జైన కల్ప
తామాణ్డ్య యజ్జైన కల్పతాం యజ్జో యజ్జైన కల్పతాన్ సువదేవాన్
అగ్న్వాన్మృతా అభూవ ప్రజాపతేన్ ప్రజా అభూవ సమహం ప్రజయా
సంహయా ప్రజా సహాన్ రాయస్సోషేన్ సంహయా రాయ స్సోషా
ఽన్నాయత్వా న్నాద్యాయ త్వావాజాయత్వావాజజిత్యామైత్వాఽమృ
తాసన్ పుష్టిరసి ప్రజననమన్॥ ౨॥

అసా నో వాజాయ నవచ॥ ౯॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండే సప్తమ ప్రపాతకే నవ
మోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

అష్టమేరథధావనముక్తం । నవమేయూపారోహణముచ్యతే । కల్పః ।
అథయజమానంతార్వ్యం పరిధావయతి “క్షత్రస్యోల్వమసి” ఇతి “క్షత్ర
స్య యోనిరసి” ఇతి దర్భమయంపత్నీమితి । మృతాక్తం వస్త్రం తార్వ్యం ।
క్షత్రస్య రాజస్థానీయస్య యజమానస్య గర్భాల్పేనోప చర్యమాణస్యోల్వ
మావరణమసి । ఉల్వవృతో గర్భా ఇతి ఛన్దోగా ఆమనన్తి । హేదర్భ మయప
టక్షత్రస్య రాజమహాపీష్ఠానీయస్య పత్నీశరీరస్య యోనిరసి శీత నివారణ
కారణమసి । తదేతత్పరిధానద్వయం విధత్తే “ తార్వ్యం యజమానం పరి
ధావయతి । యజ్ఞో వై తార్వ్యం । యజ్ఞేనైవై నగ్ నమగ్ధయతి । దర్భ మ
యం పరిధావయతి । పవిత్రం వై దధాణః । పునాత్యేవై నం । వాజం వాపహే
వరుగుత్సతే । యోవాజపేయేనయజతే । ఓషధయః ఖలువై వాజః । యద్ద
ర్భమయం పరిధావయతి । వాజస్యోవరుద్ధ్యే” (బ్రా- కాం ౧ | ప్ర ౩ | అ ౭)

ఇతి తార్వ్యస్య యజ్ఞసాధనత్వాద్యజ్ఞత్వం ఏనంపత్తిదేహం । వాజపే
యయాజిన్ ౭ న్నా వరోధకామినఃపథిరూపదర్శమయే నాన్న మవరుగ్గం
భవతి కల్పః । అథజాయామామన్త్రయతే “జాయపహిసువోరోహవ”
ఇతి “రోహవహిసువః” ఇతితరావ్రత్యాహ “అహంనా పుభయోస్సు
వోరోత్సామి” ఇతి యజమానఇతి । స్పష్టార్థో మన్తస్త్రిః పహిత్యాహ్వ
నస్యతాత్పర్యమాహ “జాయపహిసువోరోహవేత్యాహ । పత్నియాపవై
షయజ్ఞస్యాన్వారమౌఘ౭న వచ్చిత్యై” (బ్రా) ఇతి । ఆహ్వనేన యజమా
నస్య యజ్ఞారంభమనుపత్యాఅపి యజ్ఞారమౌఘసతి యజ్ఞ౭నవచ్చిన్ ౭భ
వతి । పూర్వమన్తైః స్వర్గత్వేననిరూపితస్యారోహణీయస్య యూపస్యచో
దకప్రాప్తం పరిమాణమపవదితుం పరిమాణాంతరంవిధత్తే “సప్తదశా ర
త్తిన్యూపోభవతి । సప్తదశల్ ప్రజాపతిః । ప్రజాపతేరాప్త్యై” (బ్రా) ఇతి ।
చతుర్వింశత్యంగుళి పరిమితోరత్తిః, సప్తదశసంఖ్యాకా అరత్నయఃపరిమా
ణం యస్యయాపస్యేతివిగ్రహః । అన్యధ్గుణద్వయంయూపస్యవిధత్తే “తూ
పరిశ్చతురశ్రిభవావతి” (బ్రా) ఇతి । ఇతరేషాం యూపానామగైశ్చక్లస్థా
నీయః కాష్ఠశేష౭ణీయా చమాలప్రతిమోకా యూపశేష్యతే సోఽస్య
నాస్తీతీతూపరత్వం । అష్టాశ్రిత్వమపవదితుంచతురశ్రిత్వం । చమాలనామకస్య
యూపకటకస్య దారుమయత్వాపవాదాయవిధత్తే “గౌధామంచమాలం ।
సవాపతే ప్రీహయోనయవాః । యద్గోధామాః । ఏవమివహి ప్రజాపతిస్స
ప్యధ్యై । అథోఅముమెవాన్త్యై లోకమన్నవన్తంకరోతి” (బ్రా) ఇతి । గౌ
ధామం కుర్యాదితీశేషః । యథాప్రీహిభ్యోయవేభ్యశ్చ గోధామానాం
లోకే ప్రశస్తత్వమేవ మేవాన్యేభ్యోదేవేభ్యగప్రశస్త్యై ప్రజాపతిః । కింఞ్చ
గోధామసమత్వాస్వగోన్నవాణభవతి । యూపస్య వేష్టనంవిధత్తే “వా
సోభివేష్టయతి । ఏషవై యజమానః । యద్యూపః । సర్వదేవత్యం వాసః ।
సర్వాభిరేవైసం దేవతాభిస్సమర్థయతి । అథోఅక్రమణ మేవతత్సేతుంయ
జమానగి కురుతే । సువర్గస్య లోకస్యసమన్వై (బ్రా) ఇతి । వాససాంసం

ఖ్యామావస్తస్య అహః రశనాకాలేన ప్రదశభిర్వాసోభిర్యూవం వేష్టయతి' ఇతి. వాససాంసర్వదేవత్యత్వం "అగ్నేస్తూషాధానం" (సం-౬-కాం. ౧ ప్ర. ౧౦౭) ఇత్యాదౌ సామికదీక్షాప్రకరణే విస్పష్టం. ఆక్రమణం స్వగారోహణం సోపానసదృశం. కల్పః. అహవనీయే జుహూత్యన్వారభ్య యజమానే వాజశ్చ ప్రసవశ్చేత్తిద్వాదశస్రవాహుతీరితి. పాఠస్తు "వాజశ్చ ప్రసవశ్చ పిజశ్చ క్రతుశ్చ సువశ్చ మూర్ధావ వ్యశ్చియశ్చ వ్రాత్యయన శ్చ వ్రాత్యశ్చ భావనశ్చ భువనశ్చాధిపతిశ్చ" ఇతి. వాజాదయః సర్వే మమనన్వీతి శేషః. వాజో-౭-న్నం ప్రసవస్తస్యోత్పత్తిః. అపిజస్తస్యైవపునః పునరుత్పత్తిః. క్రతుః సజగల్పభూగాదివిషయోయాగోవా. సువస్తస్యైవోత్పత్తౌ హేతురాదిత్యః. అథవా వాజాదయః ప్రైత్యాదిమాసానాం నామ విశేషాః. తదానీంసర్వే తే ప్రీణన్వీతివాక్యశేషః. చకారాః పరస్పరసముచ్చయార్థాః, అనుక్తకాలాదిదేవతాసముచ్చయార్థావా. విధతై "ద్వాదశవాజప్రసవీయాని జుహూతి || ద్వాదశమాసాస్సంవత్సరః. సంవత్సరమేవ ప్రీణాతి. అథా సంవత్సరమేవాస్మాడుపదధాతి. సువరస్యలోకస్య సమప్త్యై" (బ్రా) ఇతి. వాజశ్చ ప్రసవశ్చాయేషు కర్తృసు ముక్త్యేన సూయేతే తానికర్తృణి వాజప్రసవీయాని, అనోత్పత్తిహేతుత్వాద్వా వాజప్రసవీయత్వం. నశేవలమనేన హూమేన సంవత్సరదేవతాయాః ప్రీతిః కీర్త్యస్య యజమానస్య స్వర్గప్రాప్తయే సంవత్సరదేవతాంః శ్రేణీవ దుపధాన్తమాధారమపి కరోతి. కల్పః. తందశభిః కల్పైరొహత్యా యుర్యజ్ఞేన కల్పతామితి తం యూపం, కల్పైః కల్పశబ్దాపేక్షైః. పాఠస్తు "ఆయుర్యజ్ఞేన కల్పతాంసాణ్యుజ్ఞేన కల్పతామపానోయజ్ఞేన కల్పతాం వ్యాసోయజ్ఞేన కల్పతాం వత్సర్యజ్ఞేన కల్పతాం శ్రోత్రంయజ్ఞేన కల్పతాం మనోయజ్ఞేన కల్పతాం చాగ్నయజ్ఞేన కల్పతామాత్మాయజ్ఞేన కల్పతాం యజ్ఞాయజ్ఞేన కల్పతాం" ఇతి. ఆగ్నాజీవం, యజ్ఞేన యజ్ఞసంబంధినాయాపారోహణేన. ఆయురూపదయః స్వస్వప్రయోజనసమర్థభవం. విధతై "దశభిః కల్పైరొహతీనవవైపురు

షేప్రాణాః|నాభిదేశమి|పాణానేవయథాస్థానంకల్పయిత్వా|సువర్గంలా
కమేతి| ఏతావద్వైపురుషస్యస్వం| యావత్ప్రాణాః | యావదేవాన్యా
స్తే| తేనసహసువర్గం లోకమేతి” (బ్రా) ఇతి| అన్యత్రసప్తవైశీషణ్యః
ప్రాణాద్వావవాత్సావీతి శ్రుతత్వాదిహాపి భిద్రాభిప్రాయః ప్రాణశబ్దః|
అనేనకల్పమస్త్రీపాతేన ప్రాణాపానచతుశ్రోత్రాదీనానాం స్వ
స్వస్థానేస్థాపయిత్వా తేస్తదీయస్థానైః సహస్వర్గం ప్రాప్తాభవతి|కల్పః|
బాహుఉద్భృష్టాతి “ సువ దేశవాగ్ అగన్త్యామృతాలభూమప్రజాపత్యై
ప్రజాలభూమ” ఇతిఉద్భృహీతాభ్యాంబాహుభ్యాంస్వర్గప్రాప్తిమభినయి
తా యజమానేనేదముచ్చ్యతే| వయంస్వర్గావస్థిత దేవాప్రతి అగన్త
ప్రాప్తాఃస్తః| ప్రాప్యచామృతాదేవా అభూవ| అతఃప్రజాపతేః ప్రీతివిష
యాః ప్రజాఅస్మిభూలోకే యజ్ఞాను స్థానపరా అభూమ | మత్స్రస్య
త్రీభాగా వృథగాప్యచప్తే “ సువదేశవాగ్ అగన్త్యామృతా| సువర్గ
మేవలోకమేతి| అమృతాలభూమేత్యాహ| అమృతమివహి సువర్గోలోకః|
ప్రజాపతేః ప్రజాలభూమేత్యాహ| ప్రాజాపత్యోవాఅయింలొకిః| అస్మా
దేవతేనలోకానైతి” (బ్రా) ఇతి| తేనతృతీయభాగపారేనభూలోకాత్
సర్వాత్సనానిగతానభవతి| కల్పః| అధేమంలొకంప్రత్యక్షేత్తే “ సమ
హంప్రజయాసంమయా ప్రజాసహహగ్ రాయస్సోషేణ సంమయా రా
యస్సోషః” ఇతి| సజ్జతోఽస్మి సజ్జమృతామితి యథా యోగమధ్యాహ
రవ్యం| ఆశ్వివర త్వేనవ్యాచప్తే “ సమహంప్రజయాసంమయాప్రజేత్యా
హ| ఆశిషమేవైతామాశాస్తే” (బ్రా) ఇతి | కల్పః| తమేవ మాసపుత్రై
ఘ్నన్తి “ అన్నాయత్వా” ఇతి పురస్తా దధ్వర్యుః “ అన్నాద్యా య
త్వా” ఇతిదక్షిణతాబ్రహ్మ “ వాజాయత్వా” ఇతి షత్సద్ధితా “ వా
జజిత్యాయైత్వా” ఇత్యుత్తరతడ్గ్నాతేతి| ఊషఖనసపాంసవఆసాః, తా
నశ్వత్తపత్రైః పుటికృత్యతేరాసపుత్రైర్హవదవరోహంతం యజమా
నంహన్యః| అతపవాపస్తవృతహ, తమాశ్వత్థైరాసపుత్రైరూషపుత్రైరు

భయైవావైశ్యాం ప్రతిదిశమర్పయన్తి మహర్షిజౌవాదీఘం వంశే
 మప్రబద్ధ్యే' ఇతి సామాన్యేనప్రాణీభిర్భాజ్యమన్నం, గాజ్జమాత్యాది
 భిర్భాజ్యమన్నాద్యం, తత్రాప్యపూపాది విశేషావాజః, తస్య సర్వస్యా
 న్నస్యసమ్పాదనంవాజజిత్యా, ద్వివిధం హననం క్రమేణ విధతై "అసపు
 టైఘ్నః" ని । అన్నంవాగ్నియః । అన్నాద్యేనైవైనగ్ ససర్థయన్తి ఊషే
 ఘ్నః" ని । ఎతేహిసాతౌదన్నం । యదూషాః । సాతౌదేవైన మన్నా
 ద్యేనసమర్థయన్తి" (బ్రా) ఇతిఊషాణామాథానాదిసాధత్వేనపారలౌకి
 కాన్నం ప్రతిసాతౌత్సాధనత్వం హననేప్రకారవిశేషం విధతై "పురస్తా
 త్ప్రేక్ష్యచ్ఛంఘ్నన్తి పురస్తాద్ధిప్రతీచీనమన్నమద్యతే" (బ్రా) ఇతి హన్య
 మానస్యపురస్తాదవస్థితోహస్తాప్రేక్ష్యచ్ఛం స్వాభిముఖంహన్యాత్ । లోకే
 పిహిపురతోఽవస్థితాత్పత్రాత్ సమాదాయస్వాభిముఖంతదన్నమద్యతే ।
 పతదాపస్తమ్యైస్సప్తీకృతం , ముఖితోఽభిఘ్నన్తిహస్తారఃహస్తారమభిప
 ర్యావర్తతే' ఇతి తాద్యమానం ప్రదేశంవిధతై "శీవతోఘ్నన్తిశీవ
 తోహ్యన్నమద్యతే" (బ్రా) ఇతి । చతుర్దిక్కుహననం విధతై "దిగ్భ్యో
 ఘ్నన్తి । దిగ్భ్యో ఏవాస్తా అన్నాద్య మవరుద్ధతే" (బ్రా) ఇతి కల్పః ।
 అత్రాస్తైప్రత్యవరోహతఆసందీనిదధాతితస్యాం బస్తాజిన మాస్త్రణాతి
 బస్తాజినేశతమానగ్ హిరణ్యం దక్షిణంపాదగ్ హిరణ్యఉపావరోహయతి
 "అమృతమసి" ఇతి "పుష్టిరసి ప్రజననమసి" ఇతిసవ్యం బస్తాజినఇతి
 హేహిరణ్యత్వం వినాశరహితమసి సహ్యగౌప్రక్షిప్తమపహిరణ్యం కా
 స్థాదివద్విసశ్యతి । హేబస్తాజినత్వం చౌష్టిరసి సంవత్సరేబహ్యపత్యోశ్చాద
 కత్వాత్ । పతదేవాభిప్రేత్య ప్రజననమసీత్యుచ్యతే హిరణ్యేఽవరోహం
 విధాతుంప్రస్తాతి "ఈశ్వరోవాపషపరాభృదఘః । యోయూషగ్ రోహ
 త" (బ్రా) ఇతి । యూషమారూఢో యజమానః పరాజుష్టలోకాద్విముఖః
 ప్రదఘఃప్రదఘ్నంస్వాత్మనః । వినాశయితుమీశ్వరః సమర్థోభవతి । అథవా
 ప్రదఘఃప్రకషేణగన్తుమీశ్వరః సపునరావర్తతైత్యర్థః । విధతై "హిరణ్య

మధ్యవరోహతి। అమృతంవైహిరణ్యం। అమృతగ్ సువర్గోలోకః। అమృతప
 వసువర్గైలోకే ప్రతితిష్ఠతి” (బ్రా) ఇతి। హిరణ్యస్యపరిమాణంవిధితైః శత
 మానంభవతి। శతాయుషుపురుషశ్చతైంద్రియః। అయుష్యేవేంద్రియే ప్రతితి
 ష్ఠతి” (బ్రా) ఇతి। మానశబ్దేనపణస్యవింశోభాగౌభిధీయతే, తత్సప్తపంచ
 గపరిమితమిత్యుక్తంభవతి, శతసంఖ్యాకాఃసంవత్సరాఽపురుషస్యాయుః। ద
 శానాంజ్ఞానకర్తేంద్రియాణాంమధ్యేచతురాదీంద్రియస్యపక్షైకస్యదశసు
 నాడిషువృత్తిభేదేనశతేన్ద్రియత్వంబస్తాజినేవామపాదప్రత్యేకపరిధాతుం
 ప్రస్తేతి “పుష్ట్యేవావప్రమావంయదజా। త్రీస్సంవత్సరస్యాన్యాపశూనా
 పరిప్రజాయతే” (బ్రా) ఇతి। సంవత్సరసకృత్సృసంపేతానన్యాగగవా
 దిపశూనాపరిత్యజ్యసంవత్సరే త్రిపత్యానిప్రసూతే। అతోన్యైశ్చపుష్టిహ
 వత్సంవిధితైః “బస్తాజినమధ్యవరోహతి। పుష్ట్యేమేవ ప్రజననే ప్రతితిష్ఠతి”
 (బ్రా) ఇతి।

అత్రవినియోగసర్జనాః.

“క్షత్రతార్ప్యంక్షత్రదార్ప్యంపరిధంతైఃత్రదమ్పతీ।
 జాయేస్వామ్యాహ్వాయేద్భార్యాంరోహతంప్రతివక్త్రీసా ।
 అహంస్వామ్యాహవాజశ్చజుహుయాద్ద్వాదశాహుతీః ।
 ఆయుర్దశశభిరారోహేత్ స్వయంబాహూర్ధ్వహస్సునః ।
 సంభవంప్రేక్షతేన్నాయచతుర్భిస్తునహర్తిజః ।
 దిగ్భ్యోఽమున్త్యాసపుటకైరమృపుష్టిద్వయాత్పదే ।
 స్వర్ణబస్తత్స్వచోదద్యాత్పిశ్చత్రింశత్త్విహూదితాః” ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ దిశమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచిన్దితం॥ ॥

“తార్ప్యమహతవస్త్రస్య బాధకంస్యాన్నవాగ్రినః ।

గుహ్యేచ్ఛాదనకాయోక్యాదయోగ్యత్వాత్సముచ్చయః ।

మహాప్రతీశ్రూయతే , తార్ప్యంయజమానస్య పరిధంతైః దర్శనయం

పత్ని' ఇతి । ప్రకృతౌ , అహతంవాసస్యపరిధత్తిః' ఇహస్మృతాక్షంవస్త్రం
తార్వ్యమిత్యుచ్యతే । తాభ్యాంతార్వ్యదర్శమయాభ్యాంసమృత్యో రహ
తంవస్త్రంబాధ్యతే । కుతః । పరిధత్తిఇత్యనేన ప్రకృతిక్లేస గుహ్యచ్ఛా
దసలక్షణస్యకార్యవ్యైకత్వా వగమాత్ । మైవం, తార్వ్యదర్శ మయయో
ర్గుహ్య మాచ్ఛాదయితు మయోగ్యత్వాత్, పరిధానసత్త్వత్రోపరితనింప్రా
వరణం, తతాగ్ర్యభేదాత్ సముచ్చయః ।

తృతియాధ్యాయస్యప్రథమపాదేచి చ్చిత్తం॥

“ భవేత్సప్తదశారత్నిర్వాజపేయస్యయావకః ।

ఉన్మానంద్రవ్యగంవాజపేయస్యాశ్లంపశోరుతః ।

అనన్తర్యాత్ ప్రకరణాత్ కర్తాశ్లం, షోడశిస్యనః ।

ఉద్ధృపాత్రేఖాదిరేఽగ్రెసంయుజ్యాన్వేతకర్తృణా ॥

యూషద్వారాపశోరశ్లంపశుద్వారాచకర్తృణః ।

సౌమికత్వాద్వాజపేయేయూపోనా స్తిపశుంచినా” ॥

వాజపేయప్రకరణేనూయతే' సప్తదశారత్నిర్వాజపేయస్య యూ
పోభవతీత్యత్రయూషద్రవ్యగతం సప్తదశా రత్నిశబ్దోదితంయదూర్ధ్వమా
నం తద్వాజపేయకర్తృణాం సప్తదశారత్నిశబ్ద వాజపేయశబ్దయోరా
నన్తర్యాత్ ప్రకరణంవైవమనుగృహ్యతే॥ యదికర్తృణః సాక్షాదూర్ధ్వమా
నంససన్భవే త్రహి= వాజపేయగతం ఖాదిరమూర్ధ్వంయత్ షోడశిపా
త్రం తస్మిన్నద ఉన్మానంసన్భవ్యతద్వారాకర్తృణాన్వేతీతిప్రాప్తైబ్రూహః ।
సప్తదశారత్నిరూపఇతి సామానాధికరణ్యాద్యాపేనసాక్షాత్సన్భవ్యతే ।
తస్యచయూషస్యశ్వశ్లత్వాత్ ఉన్మానంయూషద్వారాపశోరశ్లంభవతి ।
తస్యాపిపశోర్వాజపేయాశ్లత్వాత్ పశుద్వారాకర్తృణాం । యద్యపివా
జపేయయూషశబ్దయోరానన్తర్యమస్తి తథాపి వాజపేయస్యసోమయా
గతయా సాక్షాద్యూషసన్భవ్యాభావాత్ పశువ్యవధానమభ్యుపేయం । వా
జపేయస్యేతివస్త్యోః సమ్బద్ధమప్యసావభిధత్తే । దేవదత్తస్యనత్తైతిప్రయో

గవత్ యత్ సప్తనశారత్నివాజపేయశబ్దయోరానంతర్యంయచ్చ స్రవణం తదభయం నవిరుద్ధం పశ్యన్త్యైవ్యన్తతోవాజపేయాంగత్వాంగీకారాత్ కిచ్చపూర్వపక్షేయూపశబ్దేన పోడశీపాత్రంలక్షణీయం, సిద్ధాంతే నునాసాదోపః।

తతైవాప్తనపాదేవిత్రితం॥

“వాచయేత్స్వమిసంజ్ఞాజ్ఞోవాచనీయోజ్ఞాపవవా।

అపశేషాదభౌ, జ్ఞస్య స్వామిత్యాగ్వాచయేదమం” ॥

వాజపేయేశ్రూయతే, క్షప్రియజమానం వాచయతీతి ఆయుర్వజ్ఞై నకల్పతా మిత్యాదయోనావ్యాక్రీష్ణప్రయః। తత్రమన్త్రోతదధ్యాభిజ్ఞానానభిజ్ఞానోభావపి వాచయేత్, విజ్ఞంనా వాచయేదిత్యేవం సంశయః। విశేషస్యాశ్రవణాదనభిజ్ఞం, తదైవశీఘ్రయిత్యాపివాచయితుంశక్యత్వాదితిచెత్, మైవం అధ్యయనవిధిబలాదధీతరేదవేదార్థస్యైవయజమానత్వాత్। తస్మాదభిజ్ఞమేవవాచయేత్ ॥ *॥

ఇతి శ్రీమూఢవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండై సప్తమప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥ *॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వాజస్యేమం ప్రస్తవ స్సుమవే ఆగ్రే సోమగ్ రాజాన మోషధీప్య పు। తాఅస్త్యభ్యం మధుమతీభావస్తువయగ్ గాప్త్రై జాగ్రియామ పు రోషితాః। వాజస్యేదం ప్రస్తవ ఆబభూవే మాచ విశ్వా భువనాని సర్వ శః। నవిరాజం పయేతి ప్రజానన్ప్రజాం పుష్టిం వధాయమామోఅస్మై వాజస్యేమాం ప్రస్తవః శిశ్రియేదివమిమాచ విశ్వా భువనాని సన్మాహ్। అదిశ్యంతం దాపయశు ప్రజానన్ప్రయిం॥ ౧॥

చనస్సర్వవీరానియచ్ఛతు। అగ్రే అచ్ఛా వదేహవర్ష ప్రతి నస్సు మనాభవ। ప్రణాయచ్ఛభువస్పతే ధనదా అసిన్తప్యం। ప్రణాయచ్ఛత్వ

యమా ప్రభగః బ్రహ్మహస్పతిః ప్రదేవాని ప్రోత సూనృతా వ్రవాగ్దేవీ
దదాతునః । అయమావణం బ్రహ్మహస్పతిమిన్ద్రందానాయ చోదయ । వాచం
విష్ణుగ్ సరస్వతీగ్ సవితారం॥౨॥

చ వాజినం । సోమగ్ రాజానం వరుణమగ్ని మన్వారభామహే ।
అదిత్యాన్విష్ణుగ్ సూర్యం బ్రహ్మణంచ బ్రహ్మహస్పతిం దేవస్వత్వా సవి
తుః ప్రసవేత్స్వినోబాహుభ్యాఃపూష్ణా మాస్తాభ్యాగ్ సరస్వత్యై వా
చో యన్తు యన్వైణాగ్గేస్త్య సామ్రాజ్యే వాభిషింతా మీంద్రస్వబృ
హస్పతేస్త్య సామ్రాజ్యే వాభిషింతామి॥౩॥

రయిగ్ సవితారగ్ పత్తిగ్ శచ్చ॥ ౧౦॥

ఇతితైత్తిరియ సంహితాయాం ప్రథమకాండే సప్తమ ప్రపాఠకే దశ
మోఽను వాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

నవమెయూపారోహణము క్తం, దశమేఽన్న హోమామాడవ్యుత్తై
కల్పః । అథాన్యైతత్పురస్తాదౌదుంబరేంద్రోణే సవోపధ మాజ్యేన సము
దాయితం భవతి తస్యౌదుంబరేణస్రవేణోపహృతంసప్తాన్న హోమామా
జుహోతి వాజస్యేనుం ప్రసవస్సుషువే అగ్రే సోమమితి తత్రేయమృక్ష్వ
ధమా “వాజస్యేనుం ప్రసవస్సుషువే అగ్రే సోమగ్ రాజాన మోపధీ
ష్వపు । తాఅస్తభ్యంమధుమతీభావన్తు వయగ్ రాష్ట్రేజాగ్రియామపు
రోహితాః” ఇతి వాజస్యాన్నస్యోత్పాదకనిపరమేశ్వరఃపధీషు అప్పుచ
సారభూతమిమం సోమం వల్లీరూపం రాజానం దీప్తిమన్తం పదార్థం అ
గ్రేసృష్ట్యాదౌ సుషువే ఉత్పాదయామాస । తాశ్చపిపథయః ఆపశ్చాన్త
దర్థం మధుమతీః మాధుర్యోపేతాభవన్తు । వయమవ్య స్త్రాప్త్రాప్త్రేపు
రోహితాఃయాగానుష్ఠానాదౌపురోగామినోజాగ్రియామజాగమాకా భూ

యాన్త్ర అధర్వణియా “వాజస్యేదంప్రసవ ఆభూవేమాచవిశ్వాభువనా
నిసర్వతః । నవిరాజంవర్తేతిప్రజానన్వ్రజాంపుష్టింవధాయమానోఅన్యై”
ఇతి । వాజస్యప్రసవస్థపరమేశ్వర ఇదమనుష్ఠీయమానింకర్మణ ఆభూవ
భావితవా నుత్పాదితవాక్ । ఇమాని సర్వాణి భువనాని సర్వత ఉ
త్పాదితవాక్ । సవరమేశ్వరః అన్తైఅన్తదధాం ప్రజాం పుష్టించ
వధాయమానః । ప్రజానక్ అన్తదభి ప్రాయం ప్రకషేణణ జానానోప
రాజంహూయమానమన్తంపయేతిసర్వత్యప్రాప్నోతు । అన్తంవైఽరాడి
తిశ్రుతిః । అథత్వతీయా “వాజస్యేమాంప్రసవశ్శిశ్రియేదివమిమాచవిశ్వాభు
వనానిసమ్పూర్ణా । అదిత్యంతందాపయతు ప్రజానన్రయించనస్సర్వవీరాం
నియచ్ఛతు” ఇతి । వాజస్యప్రసవశ్శిశ్రియేదివమిమాచాన్యాని
సర్వాణి భువనాని శిశ్రియే ఆశ్రితవాక్ । సర్వేషాంచభువనానాం రాజా
భూశ్వాదిత్యంతం హవిదాతుమనిచ్ఛంతమాం ప్రజానక్ మదీయబుద్ధి
ప్రేరణేనహవిదాకపయతు । తతానోఽన్తభ్యం సర్వవీరాం పుత్రభృత్య
దయః సర్వేవీరాయస్యాస్సాసర్వవీరా । తాదృశీంరయింధనంచ నియచ్ఛ
తునియమేనదదాతు । అథవతుర్థీ “అగ్నే అచ్ఛావదేహన్యప్రతిసస్సుమనా
భవ । ప్రణోయచ్ఛభువస్పతే ధనదాఅసిన్స్తవం” ఇతి । హే అగ్నేఇహ
అస్మిన్సూర్యునినోఽస్మాకమచ్ఛాఅభిముఖ్యేన వదహితం కథయినోఽస్మాక్
వ్రతిసుమనాః కరుణార్ద్రవిజ్ఞాభవ । హేభువస్పతేభూమివతేనోఽన్తభ్యం
ప్రకషేణయచ్ఛధనం దేహి, యస్మాత్త్వ మన్త త్సామీసక్ నోఽన్త
భ్యంధనదాసి । అథపఞ్చమీ “ప్రణోయచ్ఛత్వర్యమా ప్రభగన్తప్రబృ
హస్పతిః । ప్రదేవాన్ప్రాతసూన్యతా ప్రవాద్దేవదాతునః” ఇతి । షడ్విన్త్ర
శబ్దేన ప్రయచ్ఛత్వితీ ప్రదదాత్విత్యన్వయేనతి ఏతాని షడ్వాక్యాని భవ
న్తి । అర్యమభగబృహస్పతయో దేవేషాత్తమత్వాద్విప్రపరివ్రాజక న్యాయేన
పృథజ్విదిశ్యః తె । తేభ్యోఽన్యేత్వత్రదేవశబ్దేనోచ్యతై । తె సర్వే
నోఽన్తభ్యంధనం ప్రయచ్ఛన్తు । ఉత ఆపిచ సూన్యతా ప్రియవాగభిమా
నినీ దేవతాయాచాన్యయాజ్ఞాత్రాభిమానినీ దేవతాతే ఉభేధనంప్రయ

చ్చతాం । అథవస్మి “ అర్యమణం బృహస్పతిమిన్ద్రం దానాయచోదయ ।
 వాచంవిష్ణుగ్ సరస్వతీగ్ సవితాగ్ చక్రవాజినం ” ఇతి । హేతుశ్చర పున
 రస్త్యభ్యం దాతుం ధనస్యదానాయాయమాదీగ్ చోదయ ప్రేరయ । వా
 క్సరస్వత్యోఽపూర్వోక్తసూన్యతావాచోరిషభేదోద్రష్టవ్యః । వాజినం అన్నా
 ధిపతిం । అథసప్తమి “ సోమగ్ రాజానంవరుణమగ్నిమన్వారభామహే ।
 ఆదిత్యాగ్ విష్ణుగ్ సూర్యం బ్రహ్మణంచ బృహస్పతిం ” ఇతి । వయంసోమ
 రాజాదీగ్ ప్రథమతః కర్తారంభ కానమసృత్యృషశ్చదారభామహే, ఆత
 స్తైసర్వేఽనుగృహ్ణామః । విధత్తే “ సప్తాన్న హూమాగ్ జుహూతి । సప్త
 వాఅన్నాని । యావన్యైవాన్నాని । తాన్యేవావరుధే । సప్తగ్రామ్యాః ఓష
 ధయః । సప్తారణ్యాః । ఉషయేషా మవరుధ్యై ” (బ్రా - కాం ౧ | ప్ర ౩ | అ
 ౮) ఇతి । అన్న హేతునా మోషధీనాం సప్తత్వాత్తతాగ్ ర్యాణామన్నానా
 మపి సప్తత్వం । ఓషధీనాం సప్తత్వమాపస్తమ్యోఽగ్నిచయనేదర్శయతి “ తి
 లమాపప్రీహీయనాః ప్రియశ్శ్చణవోగోధూమాః వెణుః శ్యామాకా నీవా
 రాజతిలాశ్చగవీధుకా అరణ్యజా మారూటకా విజ్ఞేయా గాముతస
 ప్తమాఽకులతన సప్తమావాస సప్తగ్రామ్యాః కృష్టైసప్తారణ్యా అకృష్టే ” ఇతి ।
 ఏకైకస్యాన్నస్య పృథగేవ హూమంవిధత్తే “ అన్నస్యాన్నస్య జుహూ
 తి । అన్నస్యాన్నస్యావరుధ్యై ” (బ్రా) ఇతి । ఇమంపక్షమాపస్తమ్యో దర్శ
 యతి “ వాజప్రసవీయం జుహూతి సప్తగ్రామ్యాః ఓషధయః । సప్తార
 ణ్యోఽవృధగన్నాని ద్రవీకృత్సంబరేణ స్రువేణ వాజస్యేమంప్రసవః సు
 ఘవఇతి గ్రామ్యాణి హుత్వారణ్యాని జుహూతి ” ఇతి । ఇదానీం బోధా
 యనాభిమతం సర్వాణ్యేకీకృత్య హూమంవిధత్తే “ యద్వాజపేయయా
 జ్యనవరుధస్యాశ్చీయాత్ । ఆవరుధ్దనవ్యుధ్యేత । సర్వస్యసమవదాయ జు
 హూతి । అనవరుధస్యావరుధ్యే ” (బ్రా) ఇతి । హూమకాలేయదన్నమ
 వరుధం స్వీకృతం తమపేక్ష్యయదస్వీకృతం వాజపేయయాజీ కాలాంతరే
 ఽశ్చీయాత్, తదానీముపేక్షితేన యాగకాలీనేనాన్నేనా సోవియక్తోభ

వేత్ । అతఃసర్వమేకీకృత్య హేమమేనర్వస్యాపియాగకాలేస్వీకృతత్వేన
 దోషాపాదకమస్వీకృతం కించిన్నభవేత్ । అతా స్వీకృత్య సర్వస్యాపి
 యాగకాలేస్వీకారాయమిళితా హేమమభివ్యర్థః హేమమే సాధనవి
 శేషంవిధత్తై “దేదుంబరేణస్రవేణ జహృతాః డిగ్వాఅన్న ముదుంబ
 రః డిర్జవవాన్నాద్యస్యావరుద్యే” (బ్రా) డిగ్వాఅన్నంబలప్రద మేవా
 న్నం । అతపవదేశవిశేషబహ్యద్యతే * కల్పః । అథ యజమానాయతే
 కృష్ణాజినంప్రాచీనగ్రీవము త్తరలోమాస్తృణాతి తద్యజమానం ప్రాశ్చ
 ముపవేశ్య సువర్ణరజతాభ్యాం రుక్మాభ్యాం వర్యుపాస్యపురస్తాత్ ప్రత్య
 ఙ్మమభిషిక్ష్వాతి శీఘ్రతోఽభిషిక్ష్వా త్యాముఖాదన్వవస్రావయతి “దేవస్య
 త్యాసవితురి ప్రసవేఽశ్వీనో ర్బాహుభ్యాంపూష్ణాహస్తాభ్యాన్ సరస్వత్యై
 వాచోయంతుర్ యంత్రేణాగ్నేస్తాసామ్రాజ్యేనాభిషించామీన్ద్రస్యత్యా
 బృహస్పతేస్తాసామ్రాజ్యేనాభిషించామి” ఇతి । అత్రేన్ద్రస్యేన్ద్రస్థిక్వా
 ధ్యమమనై అనుషక్తసూచనాయానామ్నతోఽపి త్వస్త్రి సాగ్రకా
 రేణపరితః । దేవస్యత్వేత్యాదివ్యాఖ్యాతః । యాసరస్వత్యై శేషదే
 వతాయాచవాక్ శబ్దాభిహితా వాక్యామాన్య దేవతాయశ్చాన్తర్యామీ
 యస్త్రశజ్జవాచ్యోయోఽప్యగ్నినైజకప్రదః, తేహం యన్త్రేణ నియమనే
 నానుజ్ఞయా సామ్రాజ్యనిమిత్తం త్వమభిషిక్ష్వామి । ఇన్ద్రస్యేన్ద్రేతా
 వానేవామ్నతో ద్వితీయోమన్త్రః, సచపూర్వోత్తరభాగయో రనుష
 క్లేణ వ్యాఖ్యాతవ్యః । బృహస్పతేరిత్యాదౌత్పతీయమనై పూర్వభాగోఽ
 నుషక్తనీయః । దేవస్యత్వేన్ద్రేతస్త్రిన్ద్రాభాగే ప్రసవపదాభిప్రాయమా
 హ “దేవస్యత్వాసవితుః ప్రసవఇత్యాహ సవిత్ప్రసూత పత్రైసంబ్రహ్మ
 ణా దేవతాభిరభిషిక్ష్వాతి” (బ్రా) ఇతి । బ్రహ్మణామన్త్రేణ ప్రతిపాద్యాభి
 రితిశేషః । సర్వామధి రసమభిషేకద్రవ్యత్వేనవిధత్తై “ఆన్నస్యాన్నస్యా
 భిషిక్ష్వాతి ఆన్నస్యాన్నస్యావరుద్యే” (బ్రా) ఇతి । ప్రక్రాంతవిశేషంవిధ
 తై “పురస్తాత్ ప్రత్యఙ్మమభిషిక్ష్వాతి । పురస్తాద్విప్రతిచీనమన్నమద్యతే । శీ

* బహ్యద్రియత ఇతితై । కిన్త్రబహూత్పద్యత ఇతియక్తోఽన్యః-

పఠాత్థాభిషిక్తుతి । శీఘ్రాత్థాహ్యన్నమద్యతే” (బ్రా) ఇతి । ఆసపుటాఘా
 తవిషయవాక్యవద్వాప్యైవయం । గుణా న్తరంవిదాత్తై “అముఖాదన్యవసా
 వయతి । ముఖతపవాస్తా అన్నాద్యందధాతి” (బ్రా) ఇతి । శిరసఆరభ్యా
 నులోమ్యేన్ముఖపయన్తమేవావసావయేత్ నత్వధః । మన్తైష్వగ్ని
 న్ద్రాబ్రహ్మస్పతిశబ్దతాత్పర్యం వ్యాచక్షే “అగ్నేస్తా సామ్రాజ్యే నాభిషి
 క్త్వామిత్యాహ । పషవాఅగ్నేస్సవః । తేనైవై నమభిషిక్తుతి । ఇన్ద్రస్య
 త్వాసామ్రాజ్యేనాభిషిక్త్వామిత్యాహ । ఇన్ద్రీయమేనాస్మి నే తేన దధా
 తిబ్రహ్మస్పతేస్తాసామ్రాజ్యేనాభిషిక్త్వామిత్యాహ । బ్రహ్మవై దేవానాం
 బ్రహ్మస్పతిః । బ్రహ్మతైవై నమభిషిక్తుతి” (బ్రా) ఇతి । పషవఃపరిసోఽగ్నే
 స్సవః అగ్నినాప్రేరితః । అతోఽగ్నిశబ్దముచ్చారయన్నగ్నిసమ్బంధేనతేనైవ
 రసేనాభిషిక్తుతి । పషవాఇన్ద్రస్యసవః, బ్రహ్మస్పతేః సవఇత్యను సంధే
 యం । విధత్తై “సోమగ్రహాగ్ శ్చావదానీయానిచ ర్తిగ్భ్య ఉపహరన్తి ।
 అముమేవతైలోకమన్నవన్తం కరోతి । సురాగ్రహాగ్ శ్చానవదానీయా
 నిచ వాజస్పద్యుః । ఇమమేవతైలోకమన్నవన్తం కరోతి । అధోఉభయీ
 ష్వేవాభిషిక్తుతే” (బ్రా) ఇతి । పశోర్యాన్యవదానీయాని హృదయాదీని,
 హృదయస్యాగ్రేఽవద్యతీత్యాదిశ్రుతేః, తానీడాయా మవతాని సోమగ్ర
 హాంశ్చఋత్విగ్భ్యః ప్రయచ్ఛేత్ । శిరఆదీన్యవదానీయాని, నశీష్టాఽవ
 ద్యతినాంసయోరిత్యాదిశ్రుతేః । తానిసురాగ్రహాంశ్చ వాజస్పద్యుఃరథా
 వైరైః షోడశభిరాజిధావనం కృతవద్భ్యోవై శ్యేభ్యః ప్రయచ్ఛేత్ । పవం
 సత్యుభయీషుదైవీషు మానుషీషుచ ప్రజాస్వయముభిషిక్తోభవతి । విధ
 త్తై “విమాధంకుర్వతేవాజస్పతః । ఇన్ద్రీయస్యావరుద్యై” (బ్రా) ఇతి । వి
 శేషేషమథనమాలోడనం కలహావిమాధః । పానవశ్య నటనాయాభిన
 యం విమాధంకుర్యుః । స్థనవనత్రయేస్తోత్రేషు ఋగ్విశేషం విధత్తై “అనిరు
 క్రాభిసప్రాతస్సవనేస్తువతే । అనిరుక్తప్రజావతిః । ప్రజావతేరాప్త్యై వా
 జవతీభిర్వా ద్యున్తినై । అన్నంవై వాజః । అన్నమేవావరుద్ధై । శిషివిష్టవతీభిస్తృ

తీయనననే యజ్ఞోవైవిష్ణుః పశవశిపిః । యజ్ఞపవ పశుషు ప్రతితిష్ఠతి”
 (బ్రా) ఇతి । అనిరుక్తాభిరవ్యక్త దేవతాకాభిఋక్ష్మిః సాకలేన తన్నహి
 మ్నో వక్తుమశక్యత్వాత్ । ప్రజాపతిరనిరుక్తః, వాజశబ్దో పేతాఋచో
 వాజవత్యః, శిపివిష్టశబ్దోపేతాశ్చర్చః శిపివిష్టవత్యః, తాస్యర్వాః సాఋచే
 దేద్రప్తవ్యాః, విష్టశబ్దోవిష్ణుపర్యాయఃసకా అత్రఫలవ్యాపిసంయజ్ఞమాచ
 ష్టే, శిపిశబ్దః పశువాచీ । అతః శిపివిష్టవతీభిఋక్ష్మయఃజ్ఞేపశుషుచ ప్రతి
 తిష్ఠత్యేవ । సామవిశేషంవిధత్తే “బృహదన్త్యంభవతి । అన్తమైవైసగ్ శ్రీ
 యోగమయతి” (బ్రా) ఇతి । అన్తినుస్యస్తోత్రస్యయదన్త్యం సామతదృప్తహ
 ణ్డాయేత్, తేనగా నేనైనంయజమానంశ్రియే సప్పత్తిద్ధయే యజ్ఞస్యాన్తం
 సమాప్తీం ప్రాపితవాభవతి ।

అత్రవినియోగసర్వగ్రహః

“వాజసప్తభిరన్నస్యశూరమోదేవయజుస్త్రీయాత్ ।

అభిషిక్ష్వేత్స్వామినంతం దశమన్త్రాశ్శశూరదితాః ॥”

ఇతి శ్రీమదాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
 ప్రథమకాండేన ప్రమప్రపాతకదశమోఽనువాకః ॥

అ థ తై త్తి రీ య స ం హి తా.

అగ్ని రేకాక్షరేణ వాచ ముద జయదన్వినౌ ద్వ్యక్షరేణ ప్రాణా
 పానా పుదజయతాం విష్ణుస్త్రిక్షరేణ త్రికాల్కానుదజయతోస్సమ శ్చతు
 రక్షరేణ చతుష్పదః పశూనుదజయ త్పుషాపశ్చాక్షరేణ పక్షిగాముదజ
 యద్ధాతా పడక్షరేణ పడృతూనుదజయన్మరుతఃసప్తాక్షరేణ సప్తపదాగ్
 శక్వరీ ముదజయ ద్భృహస్పతి రష్టాక్షరేణ గాయత్రీముదజయన్త్రిస
 హక్షరేణ త్రివృత్గ్ స్తామముదజయత్ ॥ ౧॥

వరుణోదశాక్షరేణ విరాజముద జయద్విన్ద్ర పికాదశాక్షరేణ త్రిష్టు

భముదజయ్యద్విశ్వేదేవా ద్వాదశాక్షరేణ జగతీ ముదజయన్వసవస్తుయో
దశాక్షరేణ త్రయోదశగ్ స్తామముదజయన్ రుద్రాశ్చతుర్దశాక్షరేణ చ
తుర్దశగ్ స్తామముదజయన్ నాదిత్యాగ్ పంచదశాక్షరేణ పంచదశగ్ స్తామ
ముదజయన్ నదితిః షోడశాక్షరేణ షోడశగ్ స్తామ ముదజయ త్ప్రజాపతి
స్సప్తదశాక్షరేణ సప్తదశగ్ స్తామముదజయత్ ॥౨॥

త్రివృతగ్ స్తామముదజయన్ పట్వత్వారిగ్ శచ్చ ॥ ౧౦ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే సప్తమ ప్రపారక ఏకా
దశోఽనువాకః ॥*

అథ భాష్యమ్.

దశమేఽన్న హోమ ఉక్తః । ఏకాదశ ఉజ్జితమస్త్రా ఉచ్యతైకల్పః ।
అథ యజమానమన్వాస్థాయ ఉజ్జితీర్వాచయత్యగ్ని రేకాక్షరేణ వాచముద
జయదితి సప్తదశేతి । పాఠస్తు, “ అగ్ని రేకాక్షరేణ వాచముదజయ దశ్వి
నాద్వ్యక్షరేణ ప్రాణాపానాపుదజయతాం విష్ణుస్త్వక్షరేణ త్రీకలోకా
నుదజయత్సౌమ్యశ్చతురక్షరేణ చతుష్పదః పశూనునజయ త్సౌమ పశ్చా
క్షరేణ పక్షిముదజయద్ధాతాపడక్షరేణ షడ్వతూనుదజయన్మరుత సప్తా
క్షరేణ సప్తదశాగ్ శక్వరీముదజయ ద్భృహస్పతి రష్టాక్షరేణ గాయత్రీ
ముదజయన్మిత్రానవాక్షరేణ త్రివృతగ్ స్తామముదజయద్వరుణో దశాక్షరే
ణ విరాజముదజయద్విన్ద్ర ఏకాదశాక్షరేణ త్రిష్టుభ ముదజయ ద్విశ్వేదే
వా ద్వాదశాక్షరేణ జగతీ ముదజయన్ వసవస్తుయో దశాక్షరేణ త్ర
యోదశగ్ స్తామముదజయన్ రుద్రాశ్చతుర్దశాక్షరేణ చతుర్దశగ్ స్తామ
ముదజయన్ నాదిత్యాగ్ పంచదశాక్షరేణ పంచదశగ్ స్తామముదజయన్ నదితిః
షోడశాక్షరేణ షోడశగ్ స్తామముదజయత్ప్రజాపతి సప్తదశాక్షరేణ స
ప్తదశగ్ స్తామముదజయత్” ఇతి ఆశ్రావయే త్యాదికే సప్తదశాక్షరే
మన్తస్య షష్టే ఏకై కాక్షరవృద్ధ్యా తత్తన్న ద్వివిధత్యా తత్సమర్థాయ గామ్య

దయోవాగాదీనుదజయః। అథవావిధ్యంతరపకాక్షరోమస్త్రాశాస్త్రప్ర
సిద్ధ్యావాగ్నివీజం * తేనపకాక్షరమస్త్రైణాగ్నేర్వాసుజ్జయః। ద్వ్యక్ష
రెణాజపామస్త్రైణప్రాణాపానాత్మకేనాశ్విన్యోప్రాణాపానోజ్జయః
పవమన్యేఽపి త్ర్యక్షరాదిమస్త్రాయథాయోగమున్నేయాః। మస్త్రాక్షర
సంఖ్యనుసారేణలోకత్రయాదిజయోవిజ్ఞేయః। త్రివృత్స్తోమగతానామృ
చాం నవసంఖ్యోపేతత్వాత్ తజ్జయోద్రప్తవ్యః। త్రయోదశస్తోమదావ
పితౄనామృచామావృత్తివిశేషేణ తత్తత్సంఖ్యాద్రప్తవ్యాపిత దుజ్జితవి
ధిస్తు తావాపతాడజ్జితయో వ్యాఖ్యాయంత ఇత్యేతాదృశః పూర్వమే
వాస్తాభివ్యాఖ్యాతః సోఽయమత్రఉత్తరమణీయః।

అత్రవినియోగసజ్గహః॥

“ అగ్నిస్తప్తదశామ్నా తాడజ్జితీర్వాచయేదమూః ।

యజమానంరథేష్వేషుధావత్స్వధ్వర్యు రాదరాత్ ”॥

ఇతి శ్రీమూఢవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
ప్రథమకాండే సప్తమప్రపాతకేపకాదశోఽనువాకః॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఉవయామగృహీతోఽసిన్మషదంత్యాదృషదంభువనసదమింద్రాయజుష్టం
గృహీతో గృహ్లామ్యేషతేయోనిరింద్రాయత్వోపయామగృహీతోఽస్యపు
షదంత్యాఘృతసదం వ్యోమ సదమిన్ద్రాయజుష్టంగృహ్లామ్యేషతేయోనిరిం
ద్రాయత్వోపయామగృహీతోఽసి పృథివిషదం త్వాంతరిక్ష సదం వాక
సదమిన్ద్రాయ జుష్టం గృహ్లామ్యేషతేయోనిరింద్రాయత్వా। యేగ్ర
హాగి వచజనీనా యేషాంతిసగి పరమజాః। దైవ్యైకైశః॥ ౧॥

సముజ్జితః। తేహం విశిప్రియాణామిషమూర్జాగ్ సమగ్ర భీమేష

తై యోనిరిష్ట్రాయత్వా । అపాగ్ రసముద్వయసగ్ సూర్యరశ్మిగ్ సమా
భృతం । అపాగ్ రసస్య యోరసస్తంవో గృహ్ణోమ్యత్తమ మేషతై యో
నిరింద్రాయత్వా । అయావిస్తాజనయ న్సూర్యరాణిసహిష్యుణి రుదుర్వరా
యగాతుః । సప్రత్యుదైర్ధరుణౌ షడ్భౌ అగ్రగ్ స్వాయాం యత్తను
వాంతనూ మైరయతః ఉపయామ గృహీతోఽసి ప్రజా పతయే త్వాజు
ప్తం గృహ్ణోమ్యేషతై యోనిస్ ప్రజాపతయేత్వా ॥ ౨॥

కేశోస్తనువాంత్రయోదశచ॥ ౧౨॥

ఇతితైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాండై సప్తమప్రపాతకే ద్వా
దశోఽనువాకః॥

అధభాష్యమ్.

ఏకాదశ ఉజ్జితమన్త్రాఉక్తాః । ద్వాదశేఽతిగ్రాహ్యమన్త్రాఉచ్యతై
కల్పః । ఆగ్రయణం గృహీత్వా పంచైంద్రానతిగ్రాహ్యోన్యష్టోత్యుపయా
మ గృహీతోఽసి నృషదంత్యా ద్రుషదమిత్యేతాభిన్ పంచభిరితి । తత్రప్ర
థమమన్త్రపారస్త “ ఉపయామ గృహీతోఽసి నృషదంత్యాద్రుషదంభు
వనసదమిన్ద్రాయజుప్తం గృహ్ణోమ్యేషతై యోనిరింద్రాయత్వా ” ఇతి ।
హేప్రథమాతిగ్రాహ్యత్యుపయామేన పృథివ్యాత్మకేన పాత్రేణ గృహీ
తోఽసి । ఇయం వా ఉపయామ ఇతి పూర్వముదాహృతం । మనుష్యేషు
వనస్పతీషుభువనేషుస్వామిత్యేనానస్థితమిన్ద్రాయప్రియంత్యాంగృహ్ణోమి ।
ఏషభిరప్రదేశేపైస్థానంతస్మాదీన్ద్రాయ త్వామత్రసాదయామి । ఏష ఇత్యాది
స్సాదనమన్త్రః । నృషదమిత్యాదిపదాభిప్రాయమాహ “ నృషదంత్యేత్యా
హ । ప్రజావైన్మాత్ । ప్రజానామేవై తేనసూయతే । ద్రుషదమిత్యాహ ।
వనస్పతయోవైద్రు । వనస్పతీనామేవై తేన సూయతే । భువనసదమిత్యా
హ । యదావై వసీయాత్ భవతి । భువనమగన్నిత్యైతమాహుః । భువనమే

వైతేనగచ్ఛతి” (బ్రా-కా-౧|ప్ర-౩|అం-౨) ఇతిన్యన్తా నరః తేషుసీనతీతి
 నృపత్తం నృపదం । పతేనయజ్ఞపాఠేన ప్రజానాంమధ్యేసాయతస్మా
 మిత్యేనాభిషిచ్యతే । యదాలోకేవసీయాన్ భనాడ్యో భవతి తదా య
 పురుషం స్వామిత్యేనకృత్సం భవనమగ్రప్రాప్తవాన్తి జనా ఆహుః ।
 అథత్వతీయగ్రహమన్త్రః “ ఉపయామగృహీతోఽస్యపుషదంత్యా ఘృత
 సదం వ్యోమసదమిద్ద్రాయజుప్తం గృహ్ణోమ్యేషతే యోనిరిద్ద్రాయిత్యా”
 ఇతి । పూర్వవద్వ్యాభ్యేయం । పతదేవాభిప్రేత్య తదైవవ్యాచక్షే “ ఆ
 పుషదంత్యా ఘృతసదమిత్యాహ । అపామేవైతేనఘృతస్య సూయతే ।
 వ్యోమసదమిత్యాహ । యదావైవసీయాన్ భవతి । వ్యోమాగన్నితివైతమా
 హుః । వ్యోమైవైతేనగచ్ఛతి” (బ్రా) ఇతి । అస్మిన్త్యాదిపాఠేనతత్త్వామి
 త్యేనాభిషేకః । ధనాభ్యవ్యవ్యోమగామిత్వం నామ గజాశ్చారోహణం ।
 అథత్వతీయగ్రహమన్త్రః “ ఉపయామగృహీతోఽసి పృథివిషదంత్యాప్త
 రిక్షసదం నాకసదమిద్ద్రాయ జుప్తం గృహ్ణోమ్యేషతే యోనిరిద్ద్రాయిత్యా”
 ఇతి । పూర్వవద్వ్యాచక్షే “ పృథివిషదంత్యాప్తరిక్షసదమిత్యాహ । పపా
 మేవైతేనలోకానాగ్ సూయతే । తస్మాద్వాజపేయయాజీనకల్పనప్రత్య
 వరోహతి । అపీవహిదేవతానాగ్ సూయతే । నాకసదమిత్యాహ । య
 దావైవసీయాన్ భవతి । నాకమగన్నితివైతమాహుః । నాక మైవైతేనగ
 చ్ఛతి” (బ్రా) ఇతి । తస్మాదయంవాజపేయయాగేనాగ్న్యజ్ఞదేవతానా
 మపిమధ్యేభిషిక్తభవభవతి । అగ్నేస్త్యాసామ్రాజ్యే నాభిషిక్త్యామీత్యా
 దిమన్త్రైషు అగ్న్యోదీనాంయత్తత్సామ్రాజ్యం తేననిమిత్యేనాభిషేకస్య
 క్తత్వాత్ సప్రత్యవరోహతి । అపితస్మాద్దేవతానామధ్యేభిషిక్తర్వా
 త్ దేవదేవకమపి మనుష్యంప్రతి గజాదివాహనాన్నావ రోహం నార
 రోహాదితివిధిః । అతపవాపస్తస్సాహ “ యావద్భీవంకచ్ఛిన్నప్రత్యవరో
 హద్భూహస్థుతిసవేనవాప్రత్యవరోహణీయేన యజేత” ఇతి । అథచ
 గ్రహమన్త్రః “ యేగ్రహోగ్ పశ్యజనీనాయేషాంప్రత్యవరోహణాః । వైవ్యం
 కోశస్సముద్భితః । తేషాంవిశిష్టియాణామిషమూర్త్యగ్ సమగ్రభిషేషతేయో

నిర్విద్యాయత్యా” ఇతి । యేఽతిగ్రాహ్యరూపాగ్రహోఽపఞ్చజనీనాగపఞ్చ
 జనేభ్యోదేవమునుమ్యసురరతౌగన్ధర్వేభ్యో నిషాద పఞ్చమేభ్యో వజ్రే
 భ్యో వా హితాః, యేషా మ తి గ్రాహ్యేణాం తి స్ర ఆ గ్నే యై స్త్రీ
 సౌర్యాభ్యాతిగ్రాహ్య రూపాగ్ని పరమజాగ్ని ప్రకృతయః, కింబయేషాం ప్ర
 భావేన దైవ్యోదివిభవః కౌశోమేఘః సముబ్జితః సమ్యక్ న్యుబ్జీకృతః వ
 షాభిముఖః కృత ఇత్యర్థః । వివిధాని శిప్రాణిహనుస్థానీయాని పాత్రా
 గ్రాణి, తైరుపేతావిశిషియాః । తాన్యశానాం తేషామతిగ్రాహ్యేణాం
 పూరణాయేషమన్నసదృశం ఊర్జం బలవ్రదం సోమరసంసమగ్రభీంసమ్య
 క్ గృహ్ణామి । పఞ్చజనీన శబ్దాభిప్రాయందర్శయతి “ యేగ్రహ్యే పఞ్చజనీ
 నా ఇత్యాహ । పఞ్చజనానా మేవై తేన సూయతే” (బ్రా) ఇతి । ఏతే
 న ము స్త్రీపాలేన నిషాదపఞ్చమానాంవర్ణానాం స్వామిత్వేనాభిషిచ్యతే ।
 అథపఞ్చమగ్రహః “ అపాగ్ రసముద్వయసగ్ సూర్యరశ్మిగ్ సమాభృ
 తం । అపాగ్ రసస్యయోరస స్తంవో గృహ్ణామ్యుత్తమమేషతేయోని రిం
 ద్రాయత్యా” ఇతి । హేతిగ్రాహ్యః వోయుష్మాకంమధ్యేఉత్తమంచర
 మంగ్రహంతంతథావిధం గృహ్ణామి । కింవిధం । అపారసం ఉదకవైవ
 సోమరసత్వేనపరిణామాత్ । ఉద్భూతంవయోఽన్నం జీవనంవా యస్య
 సముద్వయసం, సోమరసోహ్యన్న భూతో జీవనహేతుశ్చ । అపామ సో
 మమమృతా అభూమేత్యుక్తత్వాత్ । సూర్యరశ్మిఃపరిపాక హేతుర్యస్య
 తంసూర్యరశ్మిం, వృష్టిక్షిన్నాఽపదయ ఆతపేనవచ్యతై, అన్యథావృష్ట్యా
 ధిక్వేన పూయేయః । సమాభృతం గాయత్ర్యామ్యులోకాత్ సమ్యగానీ
 తం । కింబాపారసః సోమవల్లిరూపేణపరిణతః, తస్యాపియోరసఃసారఃతా
 దృశముదకరసం । స్వామిత్వం తేజోయుక్తత్వంచభాగద్యయ పాలనభవతీ
 తి దర్శయతి “ అపాగ్ రసముద్వయసమిత్యాహ । అపామేవై తేనరసస్య
 సూయతే । సూర్యరశ్మిగ్ సమాభృతమిత్యాహ సశుక్ర త్వాత్” (బ్రా)
 ఇతి । కల్పః । అయావిస్తాజనయీ కర్వరాణీతిసప్తదశప్రాజాపత్యాకా సో
 మగ్రహా గృహ్ణాతీతి । పాఠస్తు “ అయావిస్తా జనయకర్వరాణి సహి

ఘృణి రురుర్వరాయగాతుః | సప్రత్యుదైర్ధరుణోమధోష్టాగ్రగ్ స్వాయాం
 యత్తనువాంతనూమైరయత | ఉపయామగృహీతోఽసి ప్రజాపతయేత్వా
 జుష్టం గృహ్ణోమ్యేష తేయోనిగి | ప్రజాపతయేత్వా” ఇతి | అయా అయం ప్రజా
 పతిః విష్ణాః విశ్వేషేణావస్థితః, కర్వరాణ్యై తానికమాణి జనయానమ్నా
 దయానావర్తతే * | యస్మాత్సప్రజాపతిః ఘృణిః దీప్తిమాణా ప్రకాశకోభూ
 త్యావరాయ శ్రేష్ఠాయ కర్తృఫలాయ ఉరు ౧ కాతుః విస్త్రీణామాగ్లోభ
 వతి | తస్మాత్సప్రజాపతిః మధోష్టాధునః కమణఫలస్య ధరుణోధారయితా
 సన్నగ్రంప్రతి అస్తత్సమీవం ప్రతి ఉదైత్ ఉత్తా-షేణాసాప్తోశ్చ | యద్య
 స్మాత్ స్వాయాంతనూవాం స్వకియేశరీరే తనూం అస్తచ్ఛరీరం విరయత
 ప్రాపయతి, తస్మాద్వయంఫలం ప్రాప్స్యామి ఇతి శేషః | ఏకయర్చాగృహ్ణో
 తీత్యైతస్యవిధిః, సచపూర్వమేవవ్యాఖ్యాతః (సం-౧కాం ౨ | ప్ర ౨ | అ)

అత్రవినియోగ సజ్జహః॥

“ఉపేత్యతిగ్రాహ్యమైంద్రింగృహీత్వేషేతి సాదయేత్ |

ఉత్తరేషుచతుష్ప్యేవమయాసప్తదశగ్రహాః॥

ప్రాజాపత్యాకాప్రగృహ్ణోతి మన్తాద్వాదశవర్ణితాః” ఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణ యజుస్సంహితాభాష్యే
 ప్రథమకాండే సప్తమప్రపాఠకేద్వాదశోఽనువాకం॥ *॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అన్వహ మాసా అన్విద్యనాస్యన్వోపధీరన్తు పర్వతానః | అన్విస్త్రీ
 గ్ రోదసి వావనానే అన్వాపో అజిహత జాయమానం | అనుతేదాయ
 మహ ఇన్ద్రియాంసై సత్రా తైవిశ్వా వసుత్పత్రహత్యై | అనుక్షత్రహన్తు

* పర్వతామితి తై.

సహాయజత్రేన్ద్ర దేవేభి రసుతే వృషస్యా । ఇద్వాగ్నిమాసు సారి
మసువత్తిమమామశ్రవం । నహ్యస్యా అవరజ్చన జరసా॥౧॥

మరతే పతిః । నాహమిన్ద్రాగ్నిరారణ సఖ్యుర్వృషా కపేఋతే ।
యస్యేదమవ్యగ్ హవిం ప్రియం దేవేషుగచ్ఛతి । యోజాత ఏవప్రథమో
మనస్వాదైవో దేవాణా క్రతునా పర్యభూపత్ । యస్యశుష్మాదోదస్సీ అ
భ్యసేతాం నృష్ణస్య మహాస జనాన ఇన్ద్రః । ఆతే మహ ఇన్ద్రోతుస్య
గ్ర ససున్యవో యత్సమరస్త సేనాః । పతాతి చిచ్ఛన్నర్యస్య జాహువోః ।
మాతే॥౨॥

మనోవిష్వదియ స్విచారిత్ । మానో మర్థీరాభరా దధితన్యప్ర
దాశుషే దాతేవై భూరియత్రే । నవ్యే దెష్టే శస్తే అస్మింత ఉత్తేప్ర బ్ర
నామ వయమిన్ద్రస్తువస్తేః । ఆతూభర మాకరేతత్పరిస్థా ద్విద్వాహి
త్వా వసుపతిం వసూనాం । ఇన్ద్రయితే మాహినం దత్ర మస్త్యస్త్యభ్యం
తద్ధయశ్వ॥౩॥

ప్రయన్ధిప్రదా భారగ్ హవా మహ ఇన్ద్రమా హవిషా వయం ఉ
భా హిహస్తా వసునా పృణస్వాప్రయచ్ఛ దక్షిణా దోత సన్యాత్ । ప్ర
దాతా వజ్రి పృషభస్తురాషాట్ ఛుష్మీ రాజా వృత్రహా సోమపావా ।
అస్మిన్యజ్ఞే బహిణ్యా నిషద్యాధా భవ యజమానాయ శంయోః । ఇన్ద్ర
స్సత్రామా స్వవాగ్ అవశేభిస్సుమృషీకో భవతు విశ్వవేదాః । బాధతాం
ద్యేషా అభయం కృణోతు సువీయశ్వ॥౪॥

పత్య స్సాస్యసు । తస్య వయగ్ సమతౌ యజ్ఞయస్యాపి భద్రే సా
 వనసే స్సాస్యసు । సమత్రామా స్వవాగ్ ఇన్ద్రో అస్మై ఆరాచిద్యైవస్స
 సుతయుయోతు । రేవతీనన్సధమాద ఇన్ద్రే సన్తు తు వివాజాః । తుమ
 న్దో యాభిర్వదేమ । ప్రోవ్యస్తై పురోరథమిన్ద్రాయ శూపమర్చత । అభీకే
 చిదులోక కృత్సజై ప్రమత్సు పృత్రహః । అస్మాకం బోధి చోదితా నభ
 న్నా మన్యకేహం । జ్యాయా కా అధిధన్వసు॥౫॥

జరసా మాతే హర్యశ్వ సువీర్యస్యా ధ్యేకజ్ఞు॥౧౩॥

పాకయజ్ఞో సగ్ శ్రవాణి పరోక్షం బహిష్మహం ధ్రువామగ
 తై త్యాహ దేవనవిత దేవస్యాహం త్తత్రస్యోల్వం వాజస్యేమ ము
 గ్నిరేకాక్షరేణో పయామ గృహీతోన్య స్వహమాసాస్త్రయోదశ॥

పాకయజ్ఞం పరోక్షం ధ్రువాం విస్మజతే చనః సర్వవీరాం పతయః
 స్యామైక పక్షాశత్॥౫౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే సప్తమప్రపాఠకే త్ర
 యోదశోనువాకః॥*॥

॥*॥ సప్తమప్రపాఠకస్సమ్పూర్ణః ॥*॥

అథ భాష్యమ్.

ద్వాదశేవాజపేయమవ్రాస్సమాపితాః । త్రయోదశే కామ్య యా
 జ్యాయత్యై కామ్యేష్టికాణ్డైకాచిదిష్టిరేవమామ్నాయతే “ఇన్ద్రాయా
 స్వృజతే పురోదాశమేకాదశకపాలం నిర్వపేన్ద్రాయకామ ఇన్ద్రమేవా
 స్వృజగ్ స్వేనభాగధేయే నోపధావతి సపహిస్తైసజాతానను కాకరో
 తిగ్రామ్యేవభవతి” (సంకాం-౨ | ప్ర-౨ | అ-౨) ఇతి అనుకూలశ్వాసా యుజు

శ్వేత్యస్వజుః! సాహాయ్యకరణమానుకూల్యం విరోధానాచరణ మృజు
త్వం! సతాదృశశక్తిస్తోగైస్తై యజమానాయ సజాతాజ్ఞాతి ప్రభృతి బ
ధాన్ ఆనుకాన్ ఏతస్మిన్ననుకూలాకరణి. తతోఽయం గ్రామస్వామీ
భవత్యేవ । తత్రపురోఽనువాక్యామాహ “ అన్వహమాసాన్నిధ్య వాన్య
మోషధీరనుపర్వతాసః! అన్నిన్ద్రగ్ రోదసీవావశానేఅన్యాహ్ అజిహ
తజాయమానం” ఇతి । అహశబ్దిచ్ఛబ్దిశ్చ సముచ్చయే । ప్రైత్రాదయో
మాసాః, తేచజాయమానమిన్ద్రం అనుసృత్య అజిహత అస్మాదను గ్రహీ
తుంప్రాప్తవన్తః! ఏవంవనామోషధయః పర్వతావావశానేఅన్యాకా
మయమానే రోదసీద్యావా పృథివ్యాఅపశ్చాజిహతేతియోజనా । షోఢా
వాక్యానిభేత్తుం వడనుశబ్దాః, సచభేద ఆదరాద్ధః । అథ యాజ్ఞామాహ
“ అను తెదాయుషహశ్చన్ద్రియాయ సత్రాతేవిశ్వమనువృత్రహత్యే । అను
క్షత్రమనుసహాయజిత్రేన్ద్రదేవేభిరనుతెన్మషహ్యే” ఇతి । యజత్రయ
ప్రః * హే ఇన్ద్రమహేమహతేసర్వేభ్యోఽపి దేవేభ్యోధికాయ తెతు
భ్యంసత్రాసత్రేషువిశ్వం సర్వం హవిః దేవేభిర్గ్వాదిభిరనుదాయ అ
నుక్రమేణదీయతే । కిమర్థం । వృత్రహత్యేవృత్రపథమను, తేతపేన్ద్రియా
య స్వబలసిద్ధ్యర్థం । నకేవలం వృత్రపథమనుసృత్య క్షత్రమను త్వదీయం
క్షత్రియత్వ జాత్యభిమానఞ్ఞానుసృత్య, పహూఽనుత్వదీయంబలమను
సృత్య, సృషహ్యైవైరిమనుష్య తిరసాఃర శీలమనుసృత్య, త్వయి యథో
క్తా గుణానవేక్ష్య తేతుభ్యం పునఃపునఃదీయత ఇతిశేషః । ఇష్ట్యన్ద్ర
రం విధత్తే “ ఇన్ద్రాగ్న్యైవరుం నిర్వపేద్యస్య సేనాఽసగ్ శితేవస్యాది
ద్రాణీవై సేనానైదేవతేంద్రాణీమేవ స్వేనభాగధేయేనోపధావతి నైవా
స్య సేనాగ్ సగ్ శ్యతి” (సంకాం౨) ఇతి । అసగ్ శితాతీ త్త్వాఫభవతి స్వకా
ర్యక్షమానైవభవతీత్యర్థః । తస్యామిష్టాకజ్జిదజ్జవిశేషంవిధత్తే “ బల్బజా
నపీడ్వే సన్నవ్యాక్లార్యత్రాధిక్యన్నాన్యమేహ త్తతోబల్బజాఉదతిష్ఠగవా

మేదైసం న్యాయమపినీయగావేదయతి" (సం-కా-౨) ఇతి బల్బజాస్త్రాణ
 ఋషేషాస్తానపిచోదకప్రాప్త ఇత్యైసమ్యక్ బద్ధీయాత్ । అధిమగ్నాంత
 భకంపురీషం ప్రాప్తాగౌర్యత్రదేశేన్యమేహత్ నితరాంమూత్రంకరోతి । త
 తోడేశాద్బల్బజా ఉత్పద్యతై, తేషాంబబల్బజానాంబద్ధత్వేన యజమా
 నుగవామేవ న్యాయమపినీయప్రాపయ్యగావేదయతి లబ్ధయతి । గవాం
 న్యాయః స్వాధీనతయాశిషీతత్వం । యథాధేనవః శిషీతాః ప్రతిదినమ
 రన్యగత్వాయత్రక్వాపిపలాయనలక్షణంచావలం పరిత్యజ్యకాలేస్వగృహ
 మెవాయాత్యనాయాసేనచవ్యతై, యథావాబలివర్తాః శిషీతాః స
 చ్చైరధాదీక స్వామినశ్చిచ్ఛానుసారేణవహన్తి, తథాసేనాయాః స్వవశ
 త్వేన కార్యకారిత్వం గౌన్యాయః । గావేదయతి గౌవద్ధితాం స్వాధీ
 నాం కార్యకారిత్వేన ప్రాపయతీత్యర్థః । తత్రపురుషు వాక్యామాహ
 “ ఇంద్రాణీమాసునారిషు పత్నీమహమశ్రవం । నహ్యస్యాఅపరశ్చన జ
 రసామరతేవః” ఇతి । ఆసునారిషుదేవస్త్రీషునుధ్యే సేనాస్వామి భూ
 తామింద్రాణీంసుపత్నీం పతివ్రతామహమశ్రవం । అపరశ్చన ఆస్యగమ్యేక
 మస్త్రీ, అస్యాఇంద్రాణ్యాంపతిజకరసా నహిమరతేనైవమియతే । త
 తైవయాజ్యామాహ “ నాహమింద్రాణీగౌరణసఖ్యువృక్షాకపేఋణ
 టే । యస్యేదమవ్యగ్ మవిక్రిప్రియందేవేషుగచ్ఛతి” ఇతి । హేఇంద్రాణ్య
 హంసఖ్యుర్వృషాకపే ఋణతత్వత్ప్రియమిన్ద్రంవినాయం కమవ్యన్యం
 దేవంనరారణనైవకీర్తయామి । యస్యమహావ్యంఅప్పుభవమిదంహవిఃసో
 నపురోదాకాదకం ప్రియమిన్ద్రం భూత్వాదేవేషుగచ్ఛతిసర్వా దేవా
 ప్రాప్నోతి । తావృశోహమితి పూర్వత్రాన్వయః । ఇత్యుత్తరం విధతై
 “ ఇంద్రాయమమ్యమతేమనస్వతే పురోదాశ మేకాదశకపాలం నిర్వపే
 న్నిద్రోమే సంయత్ర ఇంద్రియేణవై మమ్యనా మనసాసంగ్రాహం జయతీం
 మేవమమ్యమన్తం మనస్వన్తగ్ స్వేనభాగధేయే నోపధావతి సమవా
 ప్తిక్రియంమమ్యంమనోదధాతి జయతిత్గే సంగ్రాహం” (సం-కా-౨)
 ౧౩ । మనస్వతేదైర్యపేతాయసంగ్రామేయధ్ధనయతైసమ్యక్ప్రవృత్తై

వృత్తైసతి ఇంద్రియేణపాణిపాదాదీంద్రియచాటవేన, మన్యనావైరివిషయ
 కౌపాధిక్యేన, మనసా పలాయనభీత్యాదివజ్జన రూపేణైర్వేణ తత్ర
 పురోఽనువాక్యామాహ “యోజాతపవ ప్రథమోమనస్సాకా దేవో దే
 వాకా క్రతుర్వా పర్యభూషత్ । యస్యశుష్కద్రోఽసీ అభ్య సేతాంస్సన్త
 స్యమన్వాసోజనాసగ్నస్త్రిః” ఇతి? యో దేవఇన్ద్రోజాత ఏవఉత్పన్నమాత్ర
 ఏవప్రథమోదేవానాం మధ్యేముఖ్యోమనస్సాకా ద్వైర్యవాంశ్య భూత్వా
 క్రతునా వృత్రవధాదికర్తృణా దేవానన్యానన్యాదీక పర్యభూషవతిక్రా
 వ్తవాకా, యస్యేన్ద్రస్యశుష్కద్రోఽసీద్వావా పృథివ్యా అభ్య సే
 తా అవిభీతాం । భ్యసభవతి ధాతుః । జనాసః హజనాః స ఇన్ద్రో
 స్యన్తస్య స్వకీయబలస్య మన్వామహిమాయుష్కా అవత్పితీశేషః । యా
 జ్యామాహ “ఆతేమహఇన్ద్రోత్పగ్ర సమన్యవోయత్సమర వ్రసేనాః । ప
 తాతిదిమ్యన్నర్యస్య బాహువోః । మా తేమనోవిష్వద్రియగ్నిచారీత్” ఇతి ।
 ఉగ్రహేఇన్ద్రోఅసమన్తావైవత ఉతీ రక్షణం మహూధికం యద్యస్మా
 ద్రక్షణాదన్నదీయాః సేనాః సమన్యవః వైరివిషయ కోపముక్తాః సత్యః
 సమర వ్ర సమ్యగరమవ్ర క్రీడామకుర్వక పరబలం వైవాగణయన్నిత్య
 ధః । నర్యస్య * మనుష్యహితస్య తేతవబాహ్వాదిమ్యత్ ఖడ్గాదిదీప్తిః
 పతాతి సర్వత్ర ప్రసరతి, తేమనోవిష్వద్రియగ్ బహుముఖంసత్ మావి
 చారీత్ మావిచరతు । పూర్వోక్తా మెవేష్టిం ఫలాన్తరాయ విధత్తై “ఏ
 తా మేవనిర్వపేద్యోహతమనాః స్వయంపాపభవస్యాదేతాని హివాపత
 స్తాదప్రకృత్తాన్యదైవహతమనా స్వయంపాపభవస్త్రిమేవమన్యమవ్రంమ
 నస్సవ్రగో స్వేనభాగధయేనోపధావతి సపవాన్త్రిన్ద్రియమన్యం మ
 నోదధాతి నహత మనాస్వయం పాపో భవతి” (సంకా ౨) ఇతి ।
 యః పురుషో రోగేణద్రవ్య హాన్యాదినావా హతమనా నష్టదిత్యః సకా
 స్వయం పాపభవప్రావృత్తభవస్యాత్ ఏతస్మాత్పురుషా దేతాని ఇన్ద్రియ
 మన్యదైర్యాణి అపక్రావ్రాని । అధేదానీమేషపురుషా నష్టదిత్యః స్వయం
 భ్రాన్తాభవతి । తాదృశపతామేవ నిర్వపేదితి పూర్వత్రా న్వయః, ఏత

స్వామీష్టాపూర్వోద్దేశవయాజ్యానువాక్యే ఇష్ట్యంతరంవిధతై “ఇద్వాయదాత్రపురోడాశమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్యం కామయేత దానకామామేప్రజాస్మ్యురితీన్ద్రమేవ దాతారగ్ స్వేనభాగధేయోనో వధావతి సపవాస్తైదానకామాప్రజాగ్రోతి దానకామా అస్మైప్రజాభవన్తి” (సం-౧౭) ఇతి । తత్రపురోనువాక్యమాహ “మానోవధీరాభరాదధితన్నం ప్రదాశుషేవాతవే భూరియతై । నవ్యేదేష్టేశస్తైఽస్మింత ఉక్తప్రబ్రవాసు వయమిన్ద్రస్తువన్తః” ఇతి । హేఇన్ద్రనోఽస్మానస్తదీయాఃప్రజాశ్చమామర్ధికలహర్థినీమాకాషీః । కిన్తుప్రకషేణ దాశుషేహవ్యందత్తవతే యజమానాయదాతవేదాతుంతే త్వదీయం యద్యురిధనం సజ్జితమస్తి తదాభర తదాహర । అహృత్యచ నోఽస్త్యభ్యం దధిదేహి । హేఇన్ద్రనివ్యేమాతనేదేష్టేతద్దానసాధనే శస్తై ప్రశస్తైఽస్మికర్తృణిఃఉక్తేష్టదీయేశస్తైస్తువన్తః వయంప్రబ్రవాసు ప్రకషేణప్రార్థయామహే తత్రైవయాజ్యామాహ “ఆతూభరమాకిరేతత్పరిష్టాద్విద్వోహిత్యా వసుపతింవసూనాం । ఇన్ద్రీయతైమాహినం దత్తమస్త్యస్త్యభ్యంతర్ధన్యశ్చప్రయధ్ని” ఇతి । హేఇన్ద్రత్వంతూభరధనమాహరైవ పతత్త్వదాహృతంధనంమామాకిన్ద్రైవ పరిష్టాత్ పరత్ర మాతిష్ఠతు । యస్మాత్వాం వసూనాం వసుపతిరితివిద్యంకస్యచిదేవ ధనస్యపతిన్భవసికిన్తు సర్వేషామితి వివక్షయావసూనాం వసుపతిమిత్యుక్తంయస్మాదేవంవిద్యంతస్మాదాహరేత్యన్వయః । హేఇన్ద్రత్వదీయంమాహినం మహనీయందత్తం దాతవ్యంయధ్దనమస్తి హేహర్యశ్చ హరినామకాభ్యామశ్వాభ్యాముపేష్యేన్ద్రతర్ధనమస్త్యభ్యం ప్రయధ్నిప్రయచ్ఛ । ఇష్ట్యంతరం విధతై “ఇద్వాయదాత్రపురోడాశమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్యం ప్రత్తమివ సన్నప్రదయేతేన్ద్రమేవ ప్రదాతారగ్ స్వేనభాగధేయోనో వధావతి సపవాస్తైప్రదాపయత్” (సం-౨౧) ఇతి । ప్రదాత్రే ప్రదాపయిత్రే వాక్యస్యావైప్రదాపయతీత్రవణాత్ । యస్మాఉత్తమగ్ణాయ ప్రతిగ్రహీతే దాయాదాయవా అధమగ్ణాద్విధి పురైవప్రకషేణ దత్తమిత్వేనం దాతవ్యం ధనమ

పలవతి, తద్ధనంస్వ త్వేన వ్యవహీయతే వస్తు తస్తు నైవప్రత్యం । తాదృ
 శఉత్తమగ్ణాదినిఃపేత్ । తత్రపురోఽనువాక్యామాహ “ ప్రదాతార
 గ్ హవామహ ఇన్ద్రీమాహవిషావయం । ఉభాహిహస్తావసునాపృణస్వా
 ప్రయచ్ఛదక్షిణాదోతసవ్యాత్ ” ఇతి । ప్రకషేణదాతారం దాపయ
 తారమిన్ద్రీం హవిషాయక్తావయం ఆహవామహ ఆహ్వయామః! హ
 ఇన్ద్రీఉభావపహస్తాధనేనపృణస్వపూరయ, తతోమమాభి ముఖ్యేనదక్షి
 ణాద్ధస్తాత్ ప్రయచ్ఛ సవ్యాదస్యాభిముఖ్యేన ప్రయచ్ఛ । తత్ర యాజ్ఞా
 మాహ “ ప్రదాతావజ్రీప్రపభస్తురాషాట్సుప్తీరాజావృత్రహః సోమపా
 వా! అన్యైస్యజ్ఞైబహిఃవ్యా నిషద్యాధాభవ యజమానాయశంయోః ” ।
 ప్రదాతా ప్రకషేణదాతా వజ్రీవజ్రవాక్ వృషభోఽభి మతానాంధనా
 నాంపక్షితా తురాషాట్ శత్రూణాంశీఘ్రమభిభవితాశుష్టీ బలవాక్రా
 జాదీప్యమానో వృత్రహవృత్రంహతవాక్ సోమపావా సోమస్యపాతా,
 ఈదృశ స్త్వమన్తీస్యజ్ఞై బహిఃపి వేద్యాస్తీర్ణదర్భే ఆనిషద్యాగత్యోపవి
 శ్యాధానంతరంశంసుఖకరః యోరనిష్ఠ వియోజయితాభవ । ఇన్ద్ర్యంతరం
 విధత్తే “ ఇన్ద్రీయసుత్రాన్తే పురోహితమేకాదశకపాలం నిర్వపేదవరు
 ధ్దోవా పరుధ్యమాసోవేన్ద్రీమేవ సుత్రామాణ్ స్వేనభాగ ధేయేమో
 పధావతి సవవైసంత్రాయతేఽన వరుధ్యోభవతి ” (సం-౨కాం) ఇతి । స
 త్రాన్తే సుష్టుత్రాతే, అపరుధ్యశ్చిరం రాజ్యాధ్యుష్టః, అపరుధ్యమాన ఇ
 దానీమేవభ్రంశ్యమానః, అనపరుధ్యభ్రంశాపవయః । తత్రపురోఽనువా
 క్యామాహ , ఇన్ద్రీసుత్రామాస్వవాగ్ అవోభిస్సు మృడీకోభవతు విశ్వ
 వేదాః! బాధతాం ద్వేషో అభయంకృణోతుసువీర్యస్య పతయస్సామ్యమ ”
 ఇతి । అయమిన్ద్రీః సుత్రామాసుష్టుత్రాతాస్వవాగ్ ధనవాక్ అవోభిఃర
 తుజ్ఞేఃసుమృడీకః సుఖకరః విశ్వవేదాఃఅన్తదనుష్ఠితకృత్సు పరిచర్యాభి
 జ్ఞోభవతు । బాధతాం బాధమానానాస్తదైన్ద్రీణాం ద్వేషోవిద్వేషీసఇ
 న్ద్రోఽస్తాకమభయంకృణోతుకరోతు । తత్ప్రసాదాద్వయం సువీర్యస్య
 వైర్యభిభవసామర్థ్యస్యపతయస్సామ్యమస్వామిమోభవేమ । యాజ్ఞామా

హా “తస్యవయగ్ సుమతో యజ్ఞియస్యాపిభద్రేసామనసేస్యామి । ససు
 త్రామాస్పవాగ్ ఇన్ద్రో అస్మై ఆరాచిద్వేష స్సనుతర్యయోతు” ఇతి ।
 ఎయం యజ్ఞియస్య యజ్ఞసంబంధినస్తస్యేంద్రస్య సుమతావను గ్రహాయుక్తై
 చిత్రైస్తాభవేను । అపిచభద్రే పరమమగ్ధలేసామనసే మనస్సమాధానే
 లుప్తైరాస్మ్యైను । సుత్రామాసుష్టుత్రాతాస్పవాగ్ ధనవాగ్ సగ్ధిస్త్యై
 ఆస్మై ఆస్మాకం ద్వేషః ద్వేష్యాగ్ ఆరాచ్యితో దూరాదేవ యయో
 నిష్కృతః-రోతు । కీర్తకానామస్మాకం సనుతః సమానాం * హవిదాగ్
 యోశాం । ఇప్త్యంతరం విధత్తై “ఇన్ద్రో వై సవృజ్జేవతాభిరాసీత్ సనవ్యా
 పృథుగ్ ఇన్ద్రో సప్రజాపతి ముపాధావత్తీతస్సావతమైన్ద్రో మేకాదశ కపా
 లం చిరపతతేనైవాస్మిన్నిన్ద్రియమాదధాచ్యక్వరీయాజ్యానువాక్యై ఆక
 రోత్ ఇన్ద్రో వై శక్వరీనవసంవజ్రో భృత్యా విధసోఽభవత్ సోఽవిభేద్యుతసప్ర
 మాద్యుతీతి సప్రజాపతిం పునరుపాధావత్ సప్రజాపతి శక్వర్యా అధిరే
 వం నిరమితకాన్త్యా అప్రదాహాయ” (సం-౨౯౦) ఇతి । పురా కదా
 విద్వాదేవతాభిరితరాభిహిసదృశఆసీత్ తదాధిపత్యై లక్షణాం వ్యావృ
 త్తిం సప్రాప్తవాగ్ శక్విదపిదేవపతీయంభ్యుత్యం నాంగీచకార । సగ్ధి
 స్త్యై చిన్మః ప్రజాపతి ముపాజగామ, సప్రజాపతి వ్యావృత్తి కామాయ
 తస్మై ఇన్ద్రో యాతీతస్పష్టిగతేన్ద్రో దేవతాక మేకాదశకపాలం పురోదాశం
 సరవప, సప్రజాపతిః స్వయమిన్ద్రస్వయజమానస్యయాగే ఆభ్యర్చవ
 నకరోత్, తేనైవయాగే నాస్మిన్ వ్యావృత్తి కామే ఇన్ద్రో సామర్థ్యం స్థాపి
 తవాగ్, తస్మిన్ ధ్యర్థం శక్వరీ ఛన్దసాయుక్తే ద్వేషుచాయాజ్యానువాక్యై ఆక
 రోత్, య్యస్య త్రప్రోష్వస్మా ఇత్యేకైవ శక్వరీ తథాప్యావృత్తా సతీనైవ శ
 క్వరీయాజ్యాపురోఽనువాక్యాచ భవిష్యతీతి । సా శక్వరీ వజ్రరూపా సవజ్ర
 పిరు వ్యావృత్తి కామి నమిన్ద్రో భూత్యై ఆధిపత్యై లక్షణాన్దై శ్వర్యా య విష్వ
 ప్రకాశితవాగ్, సచేన్ద్రోఽధిపతిరభవత్, భూతః విశ్వర్యప్రాప్తః సగ్ధి

స్త్రీః పునరవిభేదియమత్యుగ్రాశక్వరీమాం ప్రథత్యతీతి విచార్యత చాభ్యు-
యే సత్తస్త్రిః ప్రజాపతిం పునరుపాధావత్, సప్రజాపతీశక్వర్యాఅధిఅధి-
కత్వేన రేవతీం రేవతీనః సధమాదగత్యేతామృచం నిర్మితవాః కిమర్థం
శక్వర్యా ఉగ్రత్యకాన్త్యాఇన్ద్రస్యాప్రదాహాయవ । ఐశ్వర్యయోగ్య రా-
జసుమారాదేర్వైశ్వర్యాప్రాప్తావై శ్వర్యస్యాత్త్యర్థమిష్టిమిదానీం విధత్తే
“యోఽల్పశ్రియైస్థా సదృశ్యమానైస్సాన్యత్సాపతమైన్ద్ర మేకాదశక-
పాలం నిర్వపేదిన్ద్ర మేవ స్వేనభాగధేయే సోపధావతి సపవాన్మిన్ద్రీ-
యందధాతి” (సం-౨కాం) ఇతి । యః పుమా రాజసుమారాదిః శ్రియై
ఐశ్వర్యాయఅలంసకాసకర్థః సన్నపితదైశ్వర్యం అప్రాప్యసమానైఃసా-
ధారణేః ఐశ్వర్యరహితైః ప్రాణిభిఃసదృశఃస్యాత్, తస్మైతదర్థ మియమి-
ష్టిః । తామేతామిష్టింవిధాయయాజ్ఞానువాక్యేవిధత్తే “రేవతీ పురో-
నువాక్యేభవతిశాన్త్యా అప్రదాహాయ శక్వరీయాజ్ఞావజ్రోవైశక్వరీ స-
పనం వజ్రోభూత్యా ఇన్ద్రభవత్యేవ” ఇతి । రేవత్యాః పాతస్తు “రేవతీ-
నఃసధమాదగత్వైస్సన్తసువివాజాః । తుమన్తోయాభిర్నదేను” ఇతి । రే-
వతీధానవత్యః సధమాదః అస్మాభిః సహమాదయన్త్యో హుషా యుక్తాః,
తువివాజాః బహ్వహ్వోపేతాః శక్వరీప్రాపితదాహశాన్ప్రదా ఆహోనో-
ఽస్మాకం స్యామినిఇంద్రేసన్త అన్తతుభాయతిన్ద్రమ్ । యాభినిద్ధిః సహవ-
యం తుమన్తఃశబ్దాయన్తః ఇంద్రంస్తువన్తమదేను హృష్టాఃస్త్వః । శక్వ-
ర్యాఃపాతస్తు “ప్రోష్వన్తేపురోరథ మింద్రాయశూషమర్చత । అభీకేచి-
చులోకకృత్యజ్ఞేసమత్సువృత్రహా । అస్మాకం బోధిచోదితా నభన్తా మన్యకే-
షాం జ్యోతాఅధిధన్వసు” ఇతి । అన్త్యైఇంద్రాయఅస్యేంద్రస్య పురోరథం
రథస్యపురోభాగేశూషం బలంప్రోష్వర్వత్రప్రకషేణ సుప్తుపూజయత । క-
థం బలస్యపూజేత్యవ్యతే । అయమింద్రోవృత్రహావైరిఘాతీసమత్సుసక్త్యా
మేషు సంగేయోద్ధృభిః వైరిభతైః సంగేసతి సంయోగేసతి ఆభీకేచి-
చు హన్తుం కామయమానేఽపివైరిణిలోకకృత్ స్థితింకరాత్యేవనతుపలా-
యతేఇత్థం బలస్యపూజా, తథాపూజితఇన్ద్రోస్మాక మితరవ్యావృత్తయే

చోదితా ప్రేరయితానాబోధిబుధ్యతాంసావధానోభవతు, అన్య కేషాం
కుత్సితానాంవైరిణాంధన్వసు అధిశిష్యవర్తమానాజ్యోకాఃకుత్సితాజ్యోః
నభవ్తాంసశ్యస్తుత్రుట్యన్విత్యర్థః

అత్రవినియోగసత్కరహః॥

“ అన్యహాన్వృజుమత్యైన్ద్ర ఇన్ద్రాణీతికు తచ్చరౌ ।

యోజాతోమన్యునత్యైన్ద్రేమామోదాత్యనత్యైన్ద్రకే॥

ప్రదాప్రదాతునత్యైన్ద్ర ఇంద్రస్సత్రామసంయుతే ।

రేవతీశ్రీప్రదైన్ద్రేస్యాదత్రమత్త్రాశ్చతుర్దశ”॥

వేదార్థస్యప్రకాశేనతమోహార్గంనివారయన్ ।

పునర్థాంశ్చతురౌదేయాద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణ యజుస్సంహితాభాష్యే
ప్రథమకాణ్డే సప్తమప్రపాతకేత్రయోదశోఽనువాకిః॥

ఇశిశ్రీసుద్రాజాధిరాజపరమేశ్వర వైదికమార్గప్రవర్తక శ్రీవీరబుక్ష-
భూపాల సామ్రాజ్య ధురన్ధర శ్రీమత్సాయన మాధవాచార్య శ్రీ విద్యా
రణ్యమునివిరిచిత వేదార్థప్రకాశనామకృతే తైత్తిరీయ యజుస్సంహితాభా-
ష్యే ప్రథమకాణ్డే సప్తమప్రపాతకస్సంపూర్ణః॥

ఓంతశ్చత్

(౨)

శ్రీగణేశాయనమః

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం.

ప్రథమకాండైష్ట్యప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః

హరిః ఓమ్

అనుమత్యైపురోదాశమష్టకపాలం నివపతి దేనుదక్షిణాయేప్ర
త్యుత్తి శ్శమ్యాయా అవశీయన్తై తన్నైఋత మేక కపాలంకృష్టం
వాసన్ కృష్టమూషం దక్షిణావీహి స్వాహాహుతింజుసాణ ఏష తే నిఋత
తే భాగో భూతే హవిష్మత్యసి ముంచే మామగ్ హసః స్వాహానమోయ
ఇదం చకారాదిత్యం చరుం నివపతి వరో దక్షిణాగ్నైష్ట్యవ మేకాదశ
కపాలం వామనోవహీ దక్షిణాగ్నిష్టామీయం॥ ౧॥

ఏకాదశకపాలగ్ హిరణ్యం దక్షిణైంద్రమైకాదశ కపాలమృషభో
వహీ దక్షిణాగ్నేయ మష్టకపాల మైంద్రం దధ్యుషభోవహీ దక్షిణైం
ద్రాగ్నం ద్వాదశ కపాలం వైశ్వదేవం చరుం ప్రథమజో వత్సో దక్షి
ణాస్తామ్యగ్ శ్యామాకం చరుం వాసో దక్షిణా సరస్వత్యైచరుగ్ సర
స్వతే చరుం మిధునో గావా దక్షిణా॥ ౨॥

అగ్నిష్టామీయం చతుస్త్రిగ్శచ్చ॥ ౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండైష్ట్యప్రపాఠకే ప్ర
థమోఽనువాకః॥*

౨

శ్రీసరస్వత్యై నమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే.

ప్రథమకాండైష్టమప్రపాతక ప్రారంభః.

యస్యనిశ్చసితం వేదాయో వేదేభ్యోఽఖిలంజగత్ ।

నిమః మేతమహంవందేవిద్యాతీర్థమహేశ్వరం ॥

ప్రపాతకైర్ధాప్తమేఽప్త్తిక రాజసూయోనిగద్యతే ।

ద్వావింశత్యనువాకేషువింశత్యారాజసూయకే ॥

అనేకానిప్రథానానికర్తాణిఽహితాన్యథా ।

ద్వాభ్యాంసౌత్రామణీమన్త్రాః కామ్యాయాజ్ఞాశ్చవణికాః ॥

అష్టమేమన్త్రైకాణ్డస్థైకర్తృణాంబహులత్వతః ॥

తత్తత్సన్నిధయేప్రోక్తామన్త్రావిధిపురస్సరాః ॥

అనూద్యతాన్నిధీనథావాదోబ్రాహ్మణశ్చుతిః ।

సన్స్పృదాయవిదోఽతౌఽత్ర బ్రాహ్మణద్వయమూచితే ॥

బ్రాహ్మణంమన్త్రైకాణ్డస్థవిధిజాతమితీరితం ।

అనుబ్రాహ్మణమన్యత్తుకధితంసాధానాదకం ॥

తత్రప్రథమానువాకై ప్రథమం శావద్భ్యామ్నాణేన కర్తవ్యమ్యం విధి
యతే “ అనుమత్యైపురోడాశ మస్తాదశకపాలంనివపతి ధేనుదక్షిణా
యేప్రత్యంచః శమ్యాయా అవశీయ నై తన్నైర్ముతమేకకపాలం కృ
ష్టంవాసని కృష్ణతూషం దక్షిణా” ఇతి చతుర్దశీమిశ్రితాయాః పార్ష
మాస్యా అభిమానిదేవతానుమతిః, అమావాస్యాసినీవానీ పౌణమా
స్యనుమతిరితి శ్రుతేః । కలాహీనేసానుమతిఃపూణేరాకానికారేఇత్య
భిధానాత్ । సాచానుమతిరత్రదేవతా । పురోడాశో ద్రవ్యమిత్యేతదేకం
కర్తవ్యదక్షిణాభిధానేనవక్ష్యమాణైభ్యోకర్తృభ్యోభిన్నాధికారావగమాత్

త్ । అస్మి నగర్మణీపురోడాశాథకం తండులేషు పిష్యమాణేషు పశ్యిమా
 యాందిశి దృవదమభ్యా భాతుమభః స్థాపితాయాః శమ్యాయాః పశ్య
 ద్యేతండులపిష్టలేశా ఆవశీయ నై అధర్మవత ని తల్లేశజాతంద్రవ్యంఽఽఽఽ
 తిదేవతాకం తదిదమవరంకర్మ , పృథగ్దక్షిణాభిధానాత్ । కృష్ణం వాసోఽ
 త్రదక్షిణా, తచ్చకృష్ణతూషంకృష్ణదశాంతం । కేమాంచిన్యస్త్రాణాం వై
 త్రాయదశాభాగముపేక్ష్యమధ్యమభాగ ఏవకాషాయ హరిద్రాదిభీరజ
 తోభవతి । తన్నాభూదితి కృష్ణతూషత్వేన విశేష్యతే । ఏతస్మిన్ ముఖ్య
 బ్రాహ్మణైప్రధానంకర్మ విహితం । అనుబ్రాహ్మణంతుగ్రంథాంతరే ప్రథమ
 కాణ్డే వక్ష్యతే ప్రమాప్తమప్రపాతకరూపంతత్రవక్ష్యప్రపారకస్యాదౌపూర్వ
 దాహృతంకర్మవిధిమనూద్యప్రశంసతి “ అనుమత్యైపురోడాశవష్టకపా
 లంనివహతి । యేప్రత్యుచశశ్శమ్యాయాఅవశీయ నై । తన్నైఽఽఽఽత మేక
 పాలం । ఇయంవాఅనుమతిః । ఇయంనిఽఽఽఽతిః” (బ్రాంకా ౬ప్ర౧౦౮)
 ఇతి । భూమిర్ద్వివిధా శాలిగౌరూధూమాది సర్వసస్యభ్యా తదయోగ్యా
 వా, తత్రాద్య భూమిరూపానుమతి ద్విత్వీయ భూమిరూపా నిఽఽఽఽతిః ।
 పశ్యాన్నిరు ప్రస్యనైఽఽఽఽతస్యాను మతామ త్తరకాలేన్యాయప్రాప్తం ప్ర
 ధాన యాగప్రచారం బాధితుం పూర్వకాలంవిధత్తే “ నైఽఽఽఽతేన పూ
 ర్వేణ ప్రచరతి । పాష్టానమేవనిఽఽఽఽతిం పూర్వాం నిరవదయతే” (బ్రా)
 ఇతి । లోకేరుద్ధానాం పురుషాణాం అనిష్టం రోగం ప్రథమం నివారయ
 వశ్యాదిష్టాశరీరపుష్టిస్సమ్మద్యతే, తద్వదత్రాపి పాష్టానం ప్రతి కూలాం
 నిఽఽఽఽతిం ప్రథమతౌభాగదానేన నివారయతి । విధివాక్యగతం కపాలై
 క్యమనూద్యప్రశంసతి “ ఏకకపాలోభవతి । ఏకదైవ నిఽఽఽఽతిం నిరవద
 యతే” (బ్రా) ఇతి । ఏకదైవై కేనైవప్రయత్నైన, కపాలబాహు ఘ్యేహిప్ర
 యత్నబాహుశ్చం ప్రసజ్యేతే । తత్త్విదమానుమతేనైఽఽఽఽతాదికలన్యా
 రంభణీయాస్థానీయాత్ పవిత్రాభ్యాదగ్నిహౌమా దూర్ధ్వమనుష్ఠేయం ।
 తథాత్రాపస్తంబఆహః రాజాస్వగణకామోరాజసూయేనయజేతగవాం

శతసహస్రం దక్షిణాగ్నిష్టోమస్య పంచాపవర్గప్రథమమహాగపంచసహస్రా
 ణి పవిత్రేదదాతి త్రింశతవభిషేచనీయే త్రింశతందశపేయే దశకేశ వపనీ
 యే వింశతిం వ్యుష్టిద్విరాతై పంచక్షత్రస్య ధృతావపివా చత్వార్యభిషే
 చనీయే ప్రతిసహస్రాణీతరాణ్యహానివష్టిం శతానిసహస్రాణీదదాతి ఇతి
 బహ్వచబ్రాహ్మణం భవతి తథాదక్షిణా అతినయేద్యధా స్యాసానిసమ
 కాలానిన్యః శేషమనుదిశతి , శ్వోభూతలనుమతాదిభి రష్టాభి రన్వహం
 యజేతపింషన్నానుమతం పశ్చాదు త్తరతశ్చవ్యవశాతయతి యే ప్రత్యంశ
 శ్శమ్యాయా అవశీయం తెతం నైఋత మేకకపాలం' ఇతి , అత్రచలనుసు
 తమాసాద్యనైఋతైనప్రచరతి' ఇతి బోధాయనోఽప్యేతదేవ విశదయతి,
 రాజసూయేనయత్కృమాణాభవతిపురస్తాత్ ఫాల్గుణైవపాణిణ మాస్యేచై
 త్ర్యేనాపార్థమాస్యాలనూ వాస్యేనహవిషేష్ట్యదీక్ష తేతస్య తిస్రోదీక్షా
 స్తిస్రఉవసదాసప్తమ్యాంప్రసూతః సన్తిస్థతపషప్రాయణీయోఽగ్నిష్టోమః
 చతుష్టోమస్సహస్ర దక్షిణఉదవసనీయాంతోఽధాప్తమేఽహ్నోనుమతంని
 వహతి హవిగపేష్ట్యైవయచ్ఛన్నాహప్రాదశ్చ ప్రతీచశ్చవ్యవశాతయేతి
 యేప్రాంచశ్శమ్యాయా అవశీయం తె తానధ్వర్యుస్స మోవ్యసంయుత్యాను
 మతంశ్రవయతి అథయేప్రత్యంచశ్శమ్యాయా అవశీయం తె తాన్స్త్రితి ప్రథా
 తా స మోవ్య సంయుత్యనైఋతంశ్రవయతి ఇతిచ॥ ప్రధానకర్తృమాత్రాభి
 ధాయకేన ముఖ్యబ్రాహ్మణేనోపేతేప్రకృతేమన్త్రికాణ్డేనైఋత యాగవి
 ధిసన్నిధౌ వీహీత్యాదయస్త్రయోమన్త్రా ఆహూతాస్తేషాం వినియోగం
 బోధాయనలహ , గౌహాపత్యేస్రువాపతుం జుహోతి “ వీహి స్వా
 హాపతుంజుహోతి” ఇతి , అథదక్షిణయాద్వారోపనిష్క్రమ్యతాం దిశం
 యన్తి యత్రాన్యన్యకృతమిరిణం స్పష్టంభవతి ప్రదరోవా తదేతదేకోల్తు
 కముపసమాధాయాం గుప్తాభ్యాంపరిగృహ్య నైఋతం జుహోతి “ ప
 షతే నిఋతైభాగౌభూతేహవిష్మత్యసి ముంచే మమగ్ హసః” స్వా
 హేతి , అత్రకృష్ణంచానగకృష్ణతూషానిదధాతి , అధాపోవ్యతిషిచ్య వరా

స్వపాత్రం నిదధాత్యనవేక్షమాణా ఆయన్త్యథ హస్తపాదాః ప్రత్యో
 త్యైతేనైవపథాయధేతమేత్య గాహాపత్యే స్రువాహుతిం జుహోతి “
 స్వాహానమోయశ్చదంచకార” ఇతి అథానుమతేనసగ్ స్థాంకరోతి ధేనుం
 దదాతి” ఇతి హేగాహాపత్యే స్వాహాతుభ్యం దత్తామాహుతిం జుహోతి
 స్నేహమానోపీహిదక్షిణాందిశం జిగమిషుభిరన్నాభిర్విగతోభవ మాస్త్వాన
 నూత్థాయ బాధిస్తాః । కృత్వాన్మంగవిధాయకే సాధకవాదేనుబ్రాహ్మణే
 యధోక్తాహుతి విధిరన్వయవ్యతిరేకాభ్యామున్నీయతే “ యద హుత్వా
 గాహాపత్యే త్తయః । రుద్రోభూత్వాగ్నిరనూత్థాయ *అధ్వయంచయ
 జమానంచ చాన్యాత్ । వీహస్వాహాహుతింజుహోతి ఇత్యాహ । ఆహుత్యై
 వై సగ్ శమయతి” (బ్రాం) యద్యదిరుద్రః క్రూరదేవః । రుద్రోవైక్రూర
 ఇతిశ్రుతేః । “ నాతిహాహాత్యధ్వయంనయజమానః” (బ్రాం) ఇతి ।
 అధ్వయం యజమానయోరాతి నివారణాయ జహుయాదిత్యధః ।
 దక్షిణాగ్నేరుల్లుకనయనంవిధత్తే “ ఏకోల్లుకేనయంతి తద్ధినిఋత్యై భా
 గధేయం” (బ్రాం) ఇతి ఉల్లుకేనయుక్తాభ్యధ్వహారః, నిఋతే రేకా
 ల్లుకప్రియత్వవర్థ వాదా న్తరగతం హిశబ్దేనసూచ్యతే । దక్షిణ వశ్చిమ
 యోరవాంతరదేశమంగుళనిదేశేన విధత్తే “ ఇమాందిశంయంతి । ఏవా
 వైనిఋత్యైద్యేదిక్ । స్వాయామేవదినిఋతిం నిరవదయతే” (బ్రాం)
 ఇతి । నీతస్యోల్లుకస్యస్థాపనాయదేశవిశేషం విధత్తే “ స్వకృత ఇరిణే జు
 హోతి ప్రదరేవా । ఏతద్యై నిఋత్యా ఆయతనం । స్వపవా యత
 నేనిఋతిం నిరవదయతే (బ్రాం) ఇతి । నీతస్యోల్లుకస్యస్థాపనాయ దేశ
 విశేషం విధత్తే “ స్వకృత ఇరిణే జుహోతి ప్రదరేవా । ఏతద్యైని
 ఋత్యా ఆయతనం । స్వపవా యతనే నిఋతిం నిరవదయతే”
 (బ్రాం) ఇతి । ఇరిణి మూషరక్షే త్రం, తచ్చ స్వకృతం స్వ
 తస్సిద్ధం నతుయత్క కుతశ్చిదాదా యోషాః ప్రక్షిప్తాః । ప్రదర

స్వతిస్సిద్ధం భూచ్ఛిద్రం ద్వితీయమస్త్రీస్యాయమర్థః । హే నిఋతే
 పాప్తవేవతే ఏష ఏక కపాలపురీడాశస్తవభాగః, హేభూతే స్వకీయ
 భాగే పరితాపేనాస్తదీయైశ్వర్య హేతాః త్వమిదానీం హవిష్మత్యసి ।
 అత్యమంయజమానమంహసో దారిద్ర్య ప్రదాత్యాపాన్తుంచ । అత్రస్వా
 హాకారోబోధాయ సేనాధ్యావృతః నిఋతిముద్రిత్యప్రత్యక్షమేవభాగం
 సమవయతు మేతచ్ఛబ్ద ఇత్యభిప్రేత్యవ్యాచక్షే “ఏష తెనిఋతేభాగ
 ఇత్యాహ నిదిశత్యైవేనాం” (బ్రాం) ఇతి । భూతిశబ్దేన నిఋతిపరా
 మతశ్చస్యాభిప్రాయమాహ “భూతేహవిష్మత్యసీత్యాహ । భూతిమేవో
 పావర్తతే” (బ్రాం) ఇతి । ప్రాప్తోతీత్యర్థః । మస్త్రీసామధ్యాయస్వధా
 మంచతీత్యముమభిప్రాయం దశయతి “ముంచేమమగ్ హస ఇత్యాహ । అ
 గ్ హస ఏవైవసంముంచతీ” (బ్రాం) ఇతి । చోదకప్రాప్తం జుహ్వే హూ
 నానుపవదితుం విధతై “అంసుస్థాభ్యాంజుహూతి । అస్తతపవ నిఋ
 తిం నిరవదయతే” (బ్రాం) ఇతి । అస్తతపవమాస్త్రాగ్రేణైవనిఋతిమవసా
 రితవాభవతి । ముఖ్యబ్రాహ్మణేవిహితాం దక్షిణాం ప్రశంసతి “కృష్ణం
 వాస్య కృష్ణతూషండక్షిణావతద్వైనిర్ త్యైరూపం । రూపేణైవనిఋతం
 నిరవదయతే (బ్రాం) ఇతి । రాక్షసజాత్యై పాపహాపాయానిఋతే దే
 హ్య కృష్ణవణః । పృష్ఠభాగదశానరహితం ప్రత్యాగమనుం విధతై “అ
 ప్రతీక్షమాయన్తి । నిఋత్యాఅంతహిత్యై” (బ్రాం) ఇతి । అదశానా
 యేత్యర్థః । తృతీయమస్త్రీస్యాయమర్థః । యో గాహాపత్య ఇదమ
 స్తాభివీతహీతిశబ్దేన ప్రార్థితమనుష్ఠానంతలేవచకార
 తస్మై స్వాహాహవిదేశతం నమసాగరశ్చకృతః । విధతై
 “స్వాహానమోయఇదంచకారేతి పునరేత్య గాహాపత్యే జుహూ
 తి । ఆహుత్యైవ నమస్యంతోగాహాపత్యముపావర్తంతే” (బ్రాం) ఇతి ।
 నైఋతప్రచారాదూర్ధ్వం లభ్యావసరస్యానుమతపావిషప్రచారంవిధతై
 “అనుమతేనప్రచరతి? ఇయంవాఅనుమతిః ఇయమేవాస్మై రాజ్యమనుమ
 న్యతే” (బ్రాం) ఇతి । సర్వసస్యాధ్యాయం భూమావయమను మతిశబ్ద

౭స్వధాభివృద్ధిప్రాయః । నవసూతికాయా గోదానం ప్రశంసతి “ధే
 నుదక్షిణా ఇమామేవధేనుం కురుతే” (బ్రాం) ఇతి ఇమామేవానుసు
 తియాపాం భూమిమేవ అనుమతాదిభిరస్తాభిరితి యమచాహృతం తత్రై
 కస్త్రిధిదినేననుష్ఠితాదానుమతాదన్యానామ్మేణదినా వ్రతేష్వనుష్ఠేయా
 నాదిత్యాదీనాం ప్రముఖ్యానాం గాఢా విధతే “అదిత్యంచరుంనిర్వపతి
 వరోదక్షిణాగ్నవైష్ణవమేకాదశ కపాలం హనునోవహీ దక్షిణాగ్నిహ
 మ్మాయమేకాదశకపాలం హిరణ్యం దక్షిణేంద్రమేకాదశకపాలమృషభా
 వహీదక్షిణాగ్నేయమష్టకపాలమైంద్రం దధ్యక్షభోవహీ దక్షిణేంద్రా
 గ్నిం ద్వాదశ కపాలం వైశ్వదేవం చరుం ప్రథమజో వహీ దక్షిణా
 సౌమ్యగ్ శ్యామాకం చరుం వాసోదక్షిణా సరస్వత్యై చరుగ్ సర
 స్వతే చరుం మిధునోగావాదక్షిణా” ఇతి । గౌర్వై వరఇతి సూత్ర
 కారేణోదాహృతత్వాత్ వరోగః, వహీభారవాహీ బలీవదః, యు
 వభస్సేచనసమర్థుండః । ఆగ్నేయేంద్రాభ్యాంహవిభ్యాముపేత ఏకో
 యాగః । వింద్రాగ్నవైశ్వదేవసౌమ్యైస్త్రీభిర్హవిభిర్హయైక్త ఆగ్రయ
 నిరూప ఏక ఏవ యాగః । సరస్వతీసరస్వదేవతాభ్యాం హవిభ్యాం యు
 క్తయోగపక్షః । తదేవమాదిత్యాదయస్సప్తసంపద్యై । అదితి దేవతాకం
 కర్తృప్రశంసతి “అదిత్యంచరుంనిర్వపతి । ఉభయోష్పైవప్రజాస్వభిషిచ్య
 తే । దైవీషుచమానుషీషుచ” (బ్రాం) ఇతి । అనుమతి మానుషభూమిః ।
 అతపవరాజ్యమనుమన్యత ఇత్యుక్తంభవతి । అదితిదేవభూమి రిత్యభిప్రే
 త్యదైవీషుప్రజాస్వభిషేకం దశయతి । అతస్పూర్వరాజ్యేనసహ సము
 చ్చిత్వౌభయోష్పిత్వ్యుచ్యతే । శ్రేష్ఠస్యగోదానం ప్రశంసతి “వరోదక్షి
 ణా వరోహిరాజ్యగ్ సమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । వరశ్రేష్ఠోగః తస్యరాజ
 గృహోహాత్వాత్ రాజ్యత్వం । అగ్నివిష్ణుంచపృథక్ప్రశంసతి “ఆగ్నా
 వైష్ణవమేకాదశకపాలం నిశావతి అగ్నిస్సర్వాదేవతాః । విష్ణుయజ్ఞః ।
 దేవతాశ్చైవయజ్ఞంచావరున్ధే” (బ్రాం) ఇతి । అగ్నేస్సర్వదేవతా రూప

త్వ మన్యత్రోపపాదితం । తేదేవాఅగ్నౌ తమాస్సన్న్యసథత । తస్మాదా
 హురగ్నిస్సర్వాదేవతాః ఇతి । పునరవ్యన్యత్రామాతం , తేదేవా విభ్య
 తోఽగ్నిం ప్రాచీణ తస్మాదాహురగ్ని స్సర్వాదేవతాః ఇతి । ఫలవ్యా
 పిత్యాద్యజ్ఞస్యవిష్ణుత్వం । అగ్నేఽహ్నిశ్చప్రీతీకరం వహిత్యం వామనస్వ
 ఇద్దశకాయతి “వామనోవహీదక్షిణాయద్వహీ తేనాగ్నయః । యద్వా
 మనః । తేనవైష్ణవస్సమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । అగ్నిహోమీయస్యవైరిభూతి
 త్వం యాజమానమన్త్ర బ్రాహ్మణయోవృత్రవధబ్రాహ్మణేచ ప్రసిద్ధమి
 త్యభిప్రేత్యాహ “ అగ్నిహోమీయమేకాదశకపాలం నివేశయతి । అగ్నిహో
 మాభ్యాంవా ఇంద్రోవృత్రమహనితి । యదగ్నిహోమీయ మేకాదశకపా
 లం నిర్వపతి । వాత్రాఘ్న మేవవిజిత్యై” (బ్రాం) ఇతి । తతః-ర్తుశత్రుఘ్న
 మేవ భూత్యావిజయాయ పర్యాప్తంభవతి । హిరణ్యస్య సమృద్ధి హేతు
 త్వం లోకప్రసిద్ధమేవదశకాయతి “ హిరణ్యందక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం)
 ఇతి । ముఖ్యబ్రాహ్మణగతేనేంద్రేణ సహవికల్పితమైద్రాగ్నంప్రస్తోతి “ ఇం
 ద్రోవృత్రగోహత్వా దేవతాభిశ్చేంద్రియేణచ వ్యాధ్యతాసపతమైన్వాగ్ని
 మేకాదశకపాలమవశ్యత్ । తంనిరవవత్ । తేనవై స దేవతా శ్చేంద్రియం
 చావరున్ధై” (బ్రాం) ఇతి । వ్యాధ్యతవ్యధ్ధోవియుక్తోఽభూత్ । విధతే
 “యదైంద్రాగ్న మేకాదశకపాలంనివేశయతి । దేవతాశ్చైవ తేనేంద్రియంచ
 యజమానోఽవరుంధే” (బ్రాం) ఇతి । దేవద్వయప్రీత్యుక్తం గుణద్వయ
 మిత్యేదృశకాయతి “ ఋషభౌవహీదక్షిణా యద్వహీ తేనాగ్నయః । య
 దృషభః । తేనైస్త్రిస్సమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । మస్త్రీన్యాగేవిహితం హవి
 ద్వయంగోగతం గుణద్వయంచ పృథక్ప్రశంసతి “ అగ్నేయ మస్త్రాకపా
 లంనివేశయతి । వింద్రందధి । యదాగ్నేయోభవతి । అగ్నివై యజ్ఞముఖా
 యజ్ఞముఖమేవధికం పురస్తాదధి । యదైంద్రందధి । ఇంద్రియ మేవావరుం
 ధే । ఋషభౌవహీదక్షిణా యద్వహీ తేనాగ్నయః । యదృషభః । తేనైం
 ద్రస్సమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । అగ్నిమన్తరేణయజ్ఞస్యాప్రవృత్తేరగ్నైర్యజ్ఞ

ముఖత్వం, తాదృశాగ్నేయ ప్రథమహవిప్రదానేన యాగస్యా దావేవస మృద్ధిం ధృతవాణభవతి। హవిద్వక్యయోదక్షిణాద్వయేహ్రాయమాణైఃపి క మైకత్వసిద్ధ్యర్థమాగ్రయణవతీం సంఘరూపాంవిధాతుంప్రస్తేతి, యో వతీర్వైప్రజా ఓషధీనామహుతా నామాశ్నాత్వాత్వాపరాభవత్” (బ్రాం) ఇతి। యావత్పఓషధీనాం సంబంధిన్య ఇతిశేషః। విధత్తై “ఆగ్రయణం భ వతి హుతాద్యయ। యజమానస్యాపరాభవాయ” (బ్రాం) ఇతి। తస్మి న్సంఘేస్థితవైప్రదాగ్నేయోపాఖ్యానేన జయహేతుత్వందశయతి “ దే వావాఓషధీహ్యజిమయః। తా ఇ ద్రాగ్నేఉదజయతాం। తావేత మైన్దా గ్నం ద్వాదశకపాలం నిరవృణాతాం। యదైంద్రాగ్నేభవన్యజ్జిత్యై” (బ్రాం) ఇతి। మాససామాన్యేన కపాలసంఖ్యాంప్రశంసతి “ ద్వాదశకపా లోభవతి। ద్వాదశమాసాస్సంవత్సరః। సంవత్సరేజైవాస్మా అన్నమవరుం థే” (బ్రాం) ఇతి। వైశ్వదేవమన్నంరుచిహేతురిత్యేదదశయతి “ వై శ్వదేవశ్చరుభవతి। వైశ్వదేవంవాఅన్నం। అన్నమేవాస్మై స్వదయతి” (బ్రాం) ఇతి। ప్రథమజన్యజ నివృమాణవత్సాపేక్షయా సమృద్ధి హేతు త్వమిత్యాహ “ ప్రథమజో వత్సోదక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి। తృ తీయహవిషసోమదేవతాయాః స్వీకారేకారణమాహ “ సామ్యగ్ శ్యా మాకంచరుంనిర్వపతి। సోమోవా అకృష్ట పచ్యస్యరాజా। అకృష్టపచ్యమే వాస్మైస్వదయతి” (బ్రాం) ఇతి। ప్రతిగ్రహమంత్రే సోమాయ వాసఇతి శ్రుతి మనుసంధాయ దక్షిణాంప్రశంసతి “ వాసోదక్షిణా। సామ్యగ్ హి దేవతయా వాసస్సమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి। సమృద్ధిహేతుత్వేనసరస్వతీస రస్వతౌ చరుమిధునదక్షిణాంచ ప్రశంసతి “సరస్వత్యైచరుం నిర్వపతి। స రస్వతేచరుం। మిధునమేవావరుంథే। మిధునోగావో దక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి। ఆత్రద్రవ్యదేవతా సంబంధావామప్తభ్యోఽధికత్వా ద్యాగే వ్యప్యాధిక్యశంకాభ్రమవారణాయాష్టసంఖ్యాంవిధాతుం ప్రస్తేతి “ఏతి వా ఏషయజ్ఞముఖాదృద్ధ్యాః। యోఽగ్నేదేవతాయాఏతి” (బ్రాం) ఇతి। ఏతి పృథగ్భవత్య పగచ్ఛతీత్యర్థః। వక్ష్యమాణప్రకారేణాగ్నే రష్ట

త్వ సంఖ్యాత్మకత్వా త్తత్సంఖ్యాయా అవగమ ఏవాగ్ని సకాశాదవగమః,
యోఽగ్నేరపగచ్ఛతి స యజ్ఞ ముఖాద్యజ్ఞ ప్రారంభాద్యధ్యా యజ్ఞస
మాప్తేశ్చాపగచ్ఛతి । విధత్తే “అష్టవేతాని హవీగోషి భవన్తి । అష్టా
క్షరా గాయత్రీ । గాయత్రోఽగ్నిః । తేనైవయజ్ఞముఖాద్యధ్యా అగ్నే
దేవతాయైనైతి” (బ్రాం) ఇతి । గాయత్ర్యా అగ్నేశ్చముఖజత్వేన స
శాఖాత్పన్నత్వ లక్షణస్సంబంధః । తేనైవతేహం హవిశ్శబ్దవాచ్యానాం
కర్తృణామష్టత్వేన యజ్ఞప్రారంభ సమాప్తిభ్యాముగ్నిదేవతాయాశ్చ నా
పగచ్ఛతి ।

“తత్రవిధివివేకసహితోవినియోగసంగ్రహః

“ఆదావానుమతంతస్యసుధ్యేనైఋతమత్రచ ।

వీహీత్యాద్యాస్త్రయోమన్త్రావినియోగస్తువణ్యతే॥

వీహ్యేషసమిత్యగ్నిప్రదరాగ్నిషుహూయతే ।

సహైవానుమతేనాష్టాయాగాఃప్రధనుశ్చరితాః” ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

చతుర్థాభ్యాయస్యచతుర్థపాదేవి నితం ।

“రాజసూయేఽనుమత్యాదిదేవనాదిచతేఉభే ।

ముఖ్యైశ్చతైకముఖ్యత్వంస్యాదాద్యన్యప్రక్రియైక్యతః॥

యాగానాంరాజసూయత్వాదంగిత్యంఫలవత్త్వతః॥

దేవనాద్యఫలంయత్తదంగంఫలవత్యాయజేః” ఇతి ।

రాజసూయప్రకరణేయాగరూపా అనుమత్యాదయో బహ్యైశ్చప్త
యఃశ్రుతాః । అనుమత్యేపురోడాశమష్టకపాలంనిర్వపతి । నైఋతమే
కకపాలం । ఆదిత్యంచరునిర్వపతి । ఆగ్నైశ్చైష్టవ మేకాదశకపాలమిత్యాది
యః । యదైతాశ్చప్తయః తథావశవోఽపిశ్రుతాః । ఆదిత్యాం మల్హాం గ
భిణీ మాలభతే మూరుతీంపృశ్నిం పష్టహీమీతి । మల్హామణిలాగళే స్త
నయ కైత్యథః । తస్యాదిదిదేవతా । పృశ్నిరల్పతనుః । తస్యమరుతో

దేవతాః । యావత్తావయసా వర్షత్రయదూపేణవృష్టే భారం వోధుం
 శక్తిభావతి తావద్వయసా-వస్తాహీ । ఏవ మభిషేచనీయాదయస్సోమ
 యాగాః శ్రుతాః । తథావల్క్రీకవపాయాం హేలూమ ఇత్యాదయో దర్శి
 హేలూమాశ్రుతాః । యదైవఇష్టివశుసోమదవిహేలూమాశ్చతుర్విధా
 యాగదూపా ఏవమయాగదూపా అపిద్యూతాదయశ్రుతా-వస్తాహీ దీ
 వ్యతి అత్తైదివ్యతిరాజన్యంజినాతి శౌనశ్శేషమాఖ్యావయత ఇత్యేవమా
 దయః । తత్రయాగా యథా ముఖ్యాస్తథా దేవనాదీనామపి ముఖ్యత్వం
 యుక్తం ప్రకరణపాతస్యోభయత్ర సమాసత్వాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః । రా
 జా స్వారాజ్యకామోరాజసూయేన యజేతేత్యత్రాఖ్యాత వాచ్యాయాం
 భావనాయాం ధాతువాచ్యోయాగస్య కరణంరాజసూయశ్చైష్ట్యప్రసిద్ధా
 ఖత్వాద్వాగసామానాధికరణ్యేన తన్నానుధేయం భవతి । తథాపతిరా
 జసూయేనయాగేన స్వారాజ్యంభావయేదితి వాక్యార్థ-వర్ణవసానాత్ ।
 అనుమత్యాదీనాంయాగానామేవ ఫలవత్త్వాదంగిత్వం తత్సన్నిధౌశ్రూయ
 మాణమఫలం దేవనాదికం యాగాజ్ఞం ।

దశమాధ్యాయస్యప్రథమపాదేచి చిత్తం॥

“ సాకిమ స్త్యనుమత్యాదౌనవాఽస్త్యంగిన్యవక్రమాత్ ।

సంఘస్యోవక్ర మో నేష్టోద్వారలోపాన్నసాభవేత్ ” ॥

అనుమత్యేపురోదాశమష్టకపాలం నిర్వపతీత్యాది నా రాజసూయే
 దశకపూర్ణమాసేష్టి వికృతయో బహేల్వా విహితాస్తాసు ఆరంభణీ
 యా స్తినవేతి సందేహః । దీక్షణీయాదివదనుమత్యాదీనామన్యంగత్వా
 భావాత్ సోమయాగవత్ సర్వాసామంగిత్యే మోషక్రమసంభవాత్ త
 ద్వారెణారంభణీయా స్తీతిపూర్వపక్షః । యద్యప్యంగిభూతా అనుమత్యా
 దయస్తథాప్యేకైకస్యాఇష్టైర్విపుధగారంభో నాస్తి అన్యథాప్రథానేషుచ
 గ్నేయాదివ్పన్వారంభణీయాయాః షట్కృత్వోఽనుష్ఠానం ప్రసజ్యేత ।
 అభోవ్యతే ప్రథానానాం షష్ఠీ మాగ్నేయాదీనాం సంఘస్య దశక
 పూర్ణమాసేష్టిత్వాత్ తస్యైకఆరంభఇతి । తహ్యత్రాపీష్టివశుసోమ

దవిఁజూము రూపాణామనేకేషాం ప్రధానానాం సంఘస్య రాజసూ
యత్వాత్ సంఘస్యోపక్రమోఽస్తు, సచాసౌ సంఘోదశశ్చ పూర్ణమాస
వికృత్యేన తత్రారంభణీయాం శంకేతః । అస్తిచాత్రాపరః సర్వారం
భాధోయాగః, అగ్నిష్టోమమగ్రజ్యోతిష్టోమమాహరతీతి । జ్యోతిష్టోమా
వాంతరసంస్థాభేదదూషస్య అగ్నిష్టోమస్యామూలత్వాత్తస్మాదనుమత్యా
దిష్విష్టిమతరంభద్వారలోపాత్ సారంభణీయానభవేత్ ।

॥ అత్రైవశృతీయపాదేన్యచ్చిన్తితం ॥

“వాసోవత్సంసముచ్చేయమన్వాహార్యేణవాసవా ।

అవిరోధాత్సముచ్చేయంసకార్యైక్యాద్విరోధతః” ॥

ఆగ్రయణేనూయతే, వాసోదక్షిణావత్సర్వప్రథమజోదక్షిణాభి
తదేతత్పాక్యతేనాన్వాహార్యేణ సహవిరోధాభావాత్సముచ్చేయత ఇతి
మండ్యపూర్వపక్షః । ఏకకార్యత్వేనవిరోధిత్వాన్నసముచ్చయగ్నికింతుబా
ధఇతిరాధ్ధాంతః ।

॥ అత్రైవాన్యచ్చిన్తితం ॥

“అన్వాహార్యస్యధర్మోఽత్ర సకార్యగ్నిక్రియతేఽథవా ।

సతద్ధర్మత్వతోమైవంసాధనత్వప్రయుక్తితః” ॥

సన్త్యన్వాహార్యధర్మస్తానల్పసూత్రకార ఉదాజహర, దక్షిణస
ధ్యుఉపహర్తవై ఇతిసమ్ప్రేష్యతి । యేబ్రాహ్మణాఉత్తరతస్తాన్యజమా
సఆహ, దక్షిణతపత ఇతితేభ్యోఽన్వాహార్యందదాతి, బ్రాహ్మణాయం
పఠదసః ఇతి । ప్రతిగృహ్మతః, ఉత్తరతపత ఇతి సప్రేష్యతి । సోఽ
యంధర్మోవాసోవత్సేనకార్యస్తస్యాన్వాహార్యనితత్వాత్ । మైవం ।
అన్వాహార్యస్యదక్షిణా రూపత్వేనానతి సాధనత్వప్రయుక్త్యా తద్ధర్మః క్రి
యంతే । తత్సాధనత్వం వాసోవత్సేఽపి సమానం తస్మాదత్రాపి సన్తి
తేధర్మాః ।

॥ అత్రైవాన్యచ్చిన్తితం ॥

“పాకోఽస్థినోవావత్సేన్యాదన్వాహార్యస్యదశశ్చ నాత్ ।

సవత్సవాశాదశ్రోతీదక్షిణామాంసదానతః” ॥

అన్వాహార్యేపాకోఽస్తి పూర్వన్వాయేన తద్ధర్మాతి దేశా ద్విత్యేఽపి పాకస్సౌదితిచేన్న సత్సనాశ ప్రసంగాత్ । అస్త్వితిచేన్న తథాసతి మాంసదానేన శ్రుతహాన్యశ్రుతకల్పనే ప్రసజ్యేయాతాం తస్మాన్నాప్తివత్సపాకః ।

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్తితం ॥

“వాససోఽస్తి నవాపాకౌవినాశాభావతోఽస్త్వసా ।

వైయధ్యాదప్యశక్యత్వాత్సోవాససేవీతిః” ॥

వాససఉష్ణదకభాండప్రయేపేణ వత్సస్యేవవినాశోనాస్తి । తస్మాదన్వాహార్యవత్సోఽస్తితిచేత్ । మైవం ఓదనత్వాధోహి సాకః । నహి వాససస్సహస్రథా పచ్యమానస్యోదనతాసమ్భవతి సచ పాకః కర్తుంశక్యతే । నహ్యష్ణోదకసంబంధః పాకశబ్దార్థగింతుతండులాదీనాం విక్లిప్తింజనయితుంకృతని పురుషయత్నః । సచ విక్లిప్తిగ్వాససోఽస్తి తస్మాదతిదిష్టం పాకౌబాధ్యతే ।

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్తితం ॥

“అభిఘోరోఽస్తి నోవాత్రశక్యత్వాద్వత్సవాససోః ।

అస్త్వన్వాహార్యవన్తైవంస్వాదుతాయాఅసంభవాత్” ॥

స్పష్టార్థః ।

॥ సప్తమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం ॥

వాసోఽససీవాసతక్షణాతిదేశక రేనవా ।

అద్యగక్రియానిమిత్తత్వాజ్ఞాతివాచిత్యతోఽన్తిమః” ॥

వాసోదదాత్యకో దదాతీతి శ్రూయతే । తత్ర యూషశబ్దస్య యథాశాస్త్రీయభేదనతక్షణాది క్రియాప్రవృత్తినిమిత్తతథా వాసశబ్దస్య లోకీ కువిన్దకర్తృకీ తస్తువాయ క్రియా । అనశబ్దస్య వర్ధకకర్తృకాదారుతక్షణాదిక్రియా । తస్మాద్వాసోఽనశబ్దయోగిక్రియాతిదేశకత్వాద్వాసతక్షణకారయత్వాతమభయందాతవ్యమితిచేత్ । స గవాశ్వాదిశబ్దవత్

జాతివాచిత్యాత్ । పాచకాదిశబ్దానాంక్రియాముపలక్ష్య ప్రయుజ్య మాన
త్వాత్క్రియైవప్రవృత్తినిమిత్తంవాస శ్శకటాదిషు క్రియామునుపలక్ష్యాపి
జాతిముపలక్ష్యశబ్దం ప్రయుంజ తేతస్మాద్వాసో నశ్శబ్దానక్రియానుతిదిశతః ।

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేచి న్నితం ॥

“ బహిరగ్రయణెకించితప్రసూనంబాహులత్వతః ।

ప్రాథమ్యాచ్ఛాగ్రిమోమైవ మలోపా త్కాంస్య భోజివత్ ” ॥

వింద్రాగ్నవైశ్వదేవద్యావాపుధివ్యయాగా ఆగ్రయణెష్టా సహప్ర
యుజ్యంతే । తత్త్రైంద్రాగ్నవైశ్వదేవయోబహిరగ్రయణాత్తం చోదకప్రా
ప్తం తత్ప్రకృతౌబహిరగ్రయణేషస్యాను క్తత్వాత్ । ద్యావాపుధివ్యేతుస్వ
ప్రకృత్యనుసారేణ ప్రసూనం బహిరగ్రయణిప్రతిదిశ్యతే । ప్రసూనంపుష్పితంలూ
నశేషామ్మలాత్పునరుత్పన్నంవా । తత్రాగ్రయణయతిగ్ంచిద్యహిరగ్న
త్రమాహ ర్తవ్యం, వింద్రాగ్నవైశ్వదేవయోరనేక త్వేనప్రథమత్వేనచ త
దానుగుణ్యస్య న్యాయ్యత్వాదిప్రాప్తైబ్రూమః । బహిరగ్ర వైశ్వదేవ సీకార
ద్యావాపుధివ్యేప్రమాణప్రాప్తప్రమాననియమోలుప్యేత । ప్రసూనసీకా
రే త్వైంద్రాగ్నవైశ్వదేవయోనాకించిల్లుప్యేత తస్మాదలోపాయ కాం
స్యభోజిన్యామేన ప్రసూనమేవక ర్తవ్యం । శిష్యస్య కాంస్యభోజనప్రతమ
స్తే గురోస్తు తన్నాస్తీతయోస్తు సహభోజనే యధోపసంజానమపి శిష్య
మనుస్మత్యవ్రతమలోపయతుం కాంస్యమాదియతే తథాత్రాపి ద్దక్షవ్యం ।

॥ తత్త్రైవాన్యచ్చి న్నితం ॥

“ ద్యావాపుధివ్యస్తంత్రీస్యాత్సర్వే వాతంత్రీణాఽగ్రిమః ।

ప్రైషన్యాయాత్ప్రసూనస్యతంత్రీత్వాచ్ఛేదకత్వతః ॥

ప్రసూనత్వంమోపదిష్టమవిరోధాత్సమాశ్రితం ।

తంత్రీత్వంనియతౌశ క్తంనాఽతస్సర్వేఽత్రతంత్రీణః ” ॥

యథామైత్రావరుణప్రైషమస్త్రీవికారగ్గ పశుసంబంధా త్పశోస్తం
త్రిత్వ మాపాదయతి, తథాప్రసూనం ద్యావాపుధివ్య సంబంధిత్వా ద్యా

వాప్యధివ్యస్యతంత్రిత్య మాపాదయతీతి ప్రాప్తైబ్రూహః । ఉక్తప్రైవమ
స్త్రవికార్యప్రత్యక్షశ్రుతః, ఇహతుప్రసూనత్వమతిదిప్తత్వాన్న తంత్రిత్య
మాపాదయతుంక్షమం, నచప్రాబల్యాభావేకథం తదాశ్రయణమితి వా
చ్యం, వింద్రాగ్నాదినాసహ విరోధా భావమాత్రేణ తదాశ్రయణాత్ ।
తస్మాదేకస్యతంత్రిత్యనియమాభావే ఆగ్నేయాదివత్ సర్వేఽవ్యత్ర తం
ప్రిణః॥*

ఇతి శ్రీమూఢవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజు స్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాణ్డే ఽప్తమప్రపాతకేప్రథమోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయ సంహితా

ఆగ్నేయ మష్టకపాలం నిర్వపతి సౌమ్యంచరుగ్ సావిత్రం ద్వా
దశకపాలగ్ సారస్వతం చరుం పౌష్ణం చరుం మారుతగ్ సప్తకపాలం
వైశ్వదేవీ మామితౌం ద్వావాప్యధివ్య మేకకపాలం॥౧॥

ఆగ్నేయగ్ సౌమ్యం మారుత మష్టాదశ॥ ౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే అప్తమప్రపాతకే ద్వి
తీయోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే ప్రాయశీయాదహ్న ఉత్తరభావిన అనుమతాద
యోఽష్టాయాగాః నైర్ముత మస్త్రాశ్చక్రాః । ద్వితీయే చాతుర్థ్యే
షు ప్రథమపర్వరూపం హవిరష్టకం విధతై . ఆగ్నేయమష్టకపాలంనిర్వ
పతి సౌమ్యంచరుగ్ సావిత్రం ద్వాదశకపాలగ్ సారస్వతం చరుంపౌష్ణం
చరుంమారుతగ్ సప్తకపాలం వైశ్వదేవమామితౌం ద్వావాప్యధివ్య మే
కకపాలం” ఇతి । స్ఫుష్టోఽథః । ఏతేషాం వైశ్వదేవాదీనాంచాతుమా

స్యానామానుమతాద్యనన్తర భావిత్యం పారప్రాప్తమాపస్తంబో విశద
యతి , ఏతాభిరన్యహమిష్ట్యాచాతుర్థ్యాన్యన్యారభతేతైస్సంవత్సరం య
జతే' ఇతి । తేషుచాతుర్థ్యా స్వేషు ప్రథమవర్షణోవైశ్వదేవస్య దేశకా
లౌసపవాహ , ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవేనయజతే' ఇతి । ఫాల్గున్యాంపా
ణమాన్యాం చైత్రియాంవా వైశ్వదేవేనయజతే' ఇతి । తస్మిన్వైశ్వదే
వకిర్క్తణి ప్రథమభావీన్యాగ్నయాదీని పంచమావీంశ్యపాఖ్యానేనప్రశంస
తి , వైశ్వదేవేనవై ప్రజాపతిగ్ప్రజాఅస్మజత । తాస్మస్తౌ నప్రజాయన్త ।
సోఽగ్నిరకామయత । అహమిమాగ్ని ప్రజనయేయమితి । నప్రజా పతయే
శుదమదధాత్ । సోఽశోచత్ ప్రజామిచ్ఛమానః । తస్మాద్ద్యంచ ప్రజాభు
నక్తియందన । తాడభాశోచతల్ల ప్రజామిచ్ఛమానా తాస్వగ్ని మవ్యస్మ
జతే । తాఅగ్నిరక్ష్యేత్ । సోమోరేతోఽజధాత్ । సవితాప్రాజనయత్ । స
రస్వతీవాచమదధాత్ । పూషాపోషయత్ । తే వాపతేతైస్సంవత్సరస్య
ప్రయుజ్యంతే । యేదేవాగ్ని పుష్టివతయః । సంవత్సరోవై ప్రజాపతిః । సం
వత్సరేనైవాన్తైప్రజాగ్ప్రజనయత్" (బౌం౧కా౧౬ప్ర౨౭) ఇతి । పురాక
దాచిత్ ప్రజాపతిగ్ ప్రజాకామస్సన్ సత్సాధనత్వేనెనంవైశ్వదేవాఖ్యం
కమాణునస్థాయతేనైవప్రజాఅస్మజత । తాశ్చస్మస్తౌగ్ప్రజా నప్రజాయంత
స్వకీయాన్యవత్సానినలేభిరే । తదానీంప్రజాపతిస్మస్తౌవపశ్చిత్ సోఽగ్నిర్
నస్వేవమకామయతకిమిత్యవత్సరహితాభిహ్నాప్రజాఅహంప్రజనయేయం
అపత్యోత్పాదిత్కాగ్ని కరిష్యామీత్యేవం కామయమానసోఽగ్నిగ్ప్రజాస్మ
ప్తవతే ప్రజాపతయే శోకముత్పాదితవాన్ । ప్రజాపతిస్మస్తౌనాంప్రజానా
మపత్యాభావస్యా పత్యోత్పాదనకామినా వహ్నినా స్మరితత్వా త్ప్ర
జాపతౌ వహ్నిశ్చోమోత్పాదకఉచ్యతే । సోఽగ్నిగ్ ప్రజాపతే శ్శోకము
త్పాద్యస్వస్యాప్యవత్సాభావేన ప్రజామపత్యరూపాం ఇచ్ఛమానోఽశోచ
త్ । యస్మాత్పుత్రవాన్ప్రజాపతిగ్ప్రాత్రమిచ్ఛన్నశోచత్ , యస్మాత్పుత్రా
భావాదగ్నిరశోచత్తస్మాల్లోకేఽపీయం పితరమేత్సన్నాపుత్రరూపాప్రజా
భునక్తిపాలయతి । యంచాపత్యరహితమనుత్సన్నాప్రజానపాలయతి తా

పుభావపి పౌత్రరూపాం పుత్రరూపాంచ ప్రజామిచ్ఛన్తైతదలాభాచ్ఛోచ
తః । ప్రజాపతిస్సౌమప్రజాసు ప్రజాహవత్యము త్పాదయితు మగ్ని హవ్య
సృజదభ్యనుజ్ఞాతవాన్ । అనుజ్ఞాతసోఽగ్నిస్తాగప్రజాఅద్యైత్వాప్రవా
ద్విధుసభావేనసంగతవానిత్యర్థః । అతస్సోమ ఆగ్నేయం రేతస్తాసు ప్రజా
సుగభాభావేనధారితవాన్ । తతస్సవితావ్రసవకాలేప్రాజనయత్ప్రజాః ।
తేషు అవత్యేషుసరస్వతీవాచ మదధాత్, సంభాషితు మభ్యాసం కార
యాచూస । తతస్సంభాషమాణాన్బాలకాన్పూమాభ్యవర్ధయత్ । యేదే
వా అగ్నిసోమాదయోఽవత్యపోషా అవత్యపాలకాః తపతే ఽగ్న్యో ద
య్యః పూషాంతాని పంచదేవాని పుష్టికర త్వేనసంవత్సరస్యమధ్యే చాతు
ర్వాస్యేషుత్రిం ప్రయజ్యంతే, వైశ్వదేవవరుణప్రహుససాక మేధాభ్యేషు
పర్వసుపంచానామేతేషా మాగ్నేయాదీనాంసంచారిత్వాత్ । సోఽయం
ప్రయోగత్రయకాలస్సంవత్సర పవప్రజాపతిస్వరూపః । అతగిప్రజాపతి రూ
పేణప్రయోగత్రయయుక్తేన సంవత్సరేణైవాస్తై అనుష్ఠాతైప్రజా ఉత్పా
దితవాన్భువతిపంచయాగాన్సృశస్యపవ్యంప్రశంసతి “ తాగిప్రజాజాతామ
రుతోఽఘ్నన్ । అస్మానపినస్రాయుక్ష తేతి । సపవంప్రజాపతి మూరుత
గ్ సప్తకపాలహవశ్యత్ । తంనిరవపత్ । తతోవై ప్రజాభ్యోఽకల్పత । య
న్వారుతోనిరూప్యతే । యజ్ఞస్యక్షృత్తైస్త్రి । ప్రజానామహుతాయ” (బ్రా)
ఇతి । ఏకానపంచాశన్మరుతఉత్పన్నాస్తాని ప్రజాహతవంతః । కేనాభిప్రా
యేణ । అస్మానప్యేతస్త్వైస్త్వదేవేర్మణివేతాగిప్రజానప్రయుక్తవత్యిఇతి ।
ప్రజాభ్యోఽకల్పత తాసాం ప్రజానాంరక్షణాయ సమర్థోఽభూత్ । అతోఽ
యంషష్ఠాభాగః యజ్ఞస్య సుహూర్వైప్రజానా మహింసాయైచ సంపద్య
తే । కపాలసంఖ్యాంప్రశంసతి “ సప్తకపాలోభవతి । సప్తగణావైమరు
తః । గణశపవాస్తేవిశంకల్పయతి” (బ్రాం) ఇతి । సప్తానాంసమూహ ఏ
కైకోగణః । తాదృశాశ్చగణాన్సప్తసంఖ్యాకాః । తథాసప్తసంఖ్యాయాస్తై
యజమానాయబహుగుణయోపాం ప్రజాంసంపాదయతి । సప్తమయాగే
ద్రవ్యంప్రశంసతి “ సప్రజాపతిరశోఽపిత్ । యాగిపూర్వాగిప్రజాఅస్మత్ ।

మగుతస్తాఅవధిషుః కథమపరాస్యజేయేతి తస్యశుష్కఅండంభూతం నిర
వర్తతతమ్యదహరత్ తదపోషయత్ తత్ప్రాజాయత అండస్యవా ఏత
గ్రూపంయదామిత్యాయమ్యద్ధరతి ప్రజాపతద్యజమానస్య పోషయతి”
(బ్రాం) ఇతి తస్యప్రజాపతేశ్శుష్కబలమాండంభూతం అండవత్ప్రిండాకారం
ప్రాప్య నిగతంపిండిభూతం వ్యుదహరద్విభజ్యోద్ధృతవాణ్, ఉద్ధృత్యచత
త్పోషయత్వా ప్రజారూపేణోదపాదయత్ పిండరూపాయా అమితౌ
యా అండరూపత్వా త్తమ్యద్ధరణేన ప్రజాపతద్యజమాన్, ప్రజాస్య పో
షయతి పోషితవాన్మృతతిఅనేనాథవాదేనాపూర్వాధాత్వా మ్యద్ధ
రేదితి విధిరున్నేతవ్యః తదీయాండేవతాంప్రశంసతి “ వైశ్వదేవ్యా మి
తౌభవతి వైశ్వదేవ్యోవై ప్రజాః ప్రజాపవాస్తైప్రజనయతి” (బ్రాం)
ఇతి బహుభిదేవైరగ్న్యదిభిరుక్తప్రకారేణోత్పదిత త్వాత్ ప్రజా
నాంవైశ్వదేవత్వం విభజ్యోద్ధృతయోరామితౌభాగయోర్వాజిన సేచ
నంవిధత్తే “ వాజినమానయతి ప్రజాస్వేవ ప్రజాతాసురెతో దధాత్”
(బ్రాం) ఇతి దధ్యానయనేన ఘనీభూతామితౌశబ్దవాచ్య తీరపిండస్యప్ర
జారూపేణావిభావగ్నపూర్వాధావాదేనిరూపితిః అతస్తస్మిన్పిండేవా
జినాఖ్యేన తీరగతవీరేణ సేచనే సతిప్రజాతాసు ప్రజాసు రెతోధారితం
భవతి అష్టనుయాగదేవతాంప్రశంసతి “ ద్యావాపృథివ్యేకకపాలో భ
వతి ప్రజాఏవప్రజాతా ద్యావాపృథివీభ్యాముభయతఃపరిగృహ్లాత్” (బ్రాం)
ఇతి అత్రాదాపుక్తానాంపంచానాంపాతేప్రాప్తం క్రమం ప్రశంసతి “ దే
వాసురాస్సంయత్రాతనః సోఽగ్నిరబ్రవీత్ మహగ్రేయజత మయా
ముఖేనాసురాన్జేవ్యధేతి మాంద్వితీయమితిసోమోబ్రవీత్ మయారా
జ్ఞాజేవ్యధేతి మాంతృతీయమితిసవితా మయాప్రసూతాజేవ్యధేతి మాం
చతుర్థీ మితిసరస్వతీ ఇంద్రియంవోఽహంధాన్యామితి మాంపంచమ
మితిపూషా మయాప్రతిష్ఠయాజేవ్యధేతి తేఽగ్నినాముఖేనాసురాన
జయః సోమేనరాజ్ఞా సవిత్రాప్రసూతాః సరస్వతీంద్రియమదధాత్ పూ
షాప్రతిష్ఠాసీత్ తతోవైదేవావ్యజయన్తాయదేతానిహవీగ్షినిరువ్యవై

విజిత్యై” (బ్రాం) ఇతి । లోకేయధ్ధాథముద్యతాయాం సేనాయాం
 కేచన శూరాభటా ముఖతోయోద్ధుంగచ్ఛన్తి । తేషాంయుద్ధంద్రష్టుం క
 శ్చిద్రాజాస్వామిత్వేనసన్నిధతై । కేచన్మదండుహస్తాన్ పృష్ఠతః స్థిత్యా
 యోధ్యూనవరావృత్తయే బలాత్ప్రేరయన్తి । అన్యేకేచన దుండుభ్యాదిజ
 యఘోషేణ యోధ్యూణాముత్సాహంజనయన్తి । అపరా కీయత్యపిసే
 నాపురోగతాయాః యుధ్యన్త్యాస్సేనాయాన్ పృష్ఠత స్సహాయత్వేనావతి
 స్థతే । తానేతావంచవిధవ్యాపారా అగ్న్యదయన్ క్రమేణస్వీకృత
 వన్తః । తతోదేవానాంజయోఽభూత్ । తతోఽత్రాపిపంచహవిషాం ని
 వాహపేజయోభవతి । శాఖాన్తరగతేనోపపపన్తితివాక్యేన వైశ్వదేవా
 దిషు చతుర్ముఖాతుర్త్య స్యపర్వసు సాధారణ్యేనోత్తర వేద్యువ వావన్
 ప్రాప్తః, తముపవాపం వైశ్వదేవపవణి ప్రతిషేధతి “ సోత్తరవేదిము
 పవపతి । పశవోవాఉత్తరవేదిః । అజాతాశ్చవహ్యతహిపశవః” (బ్రాం)
 ఇతి । ఉత్తరవేదిసమీపేతదాభిముఖ్యేనపశూనాం బంధనాదుత్తర వేదేన
 పశుత్వం । పూర్వోక్తరీత్యావైశ్వదేవస్యప్రజాపతిసృష్టిసాధనత్వాత్ స్ర
 వ్యవ్యాసుప్రజాసు అంతర్భూతానాం పశూనాంవైశ్వదేవాదుర్ధ్వముత్ప
 త్తికాలోనత్విదానీం, అత్యవశురూపాఉత్తరవేది నాత్రిపవపనియా । త
 దేవమునుబ్రాహ్మణగతేనవైశ్వదేవేనవైప్రజాపతిరిత్వమువాకేన వైశ్వదేవ
 పర్వగతాన్యగ్నైయాదీని అష్టహవీంషి ప్రశస్తాని । అథాను వాకాన్తరే
 ణవైశ్వదేవ పర్వగతాని విశేషాంగానివిధీయన్తే । తత్రచోదక ప్రాశ్చిష్ఠ
 స్య బహూవస్త్రైగుణ్యంవిధతై “ త్రివృద్భూతిర్భూతమతి । మాతా పితాపు
 త్రః । తదేవతన్ద్విధునం । ఉల్బుంగభోజరాము । తదేవతన్ద్విధునం” (బ్రాం
 ౧కా । ౬ప్ర । ౩౮) ఇతి । మాత్రాదిత్రయం యదస్తితదేవపుత్రయైక్తత్వా
 త్తన్ద్విధునం సాధకం । గభాస్యాన్తవేష్టనముల్బుంబహివేష్టనం జరా
 యు । గభాదిత్రయం యదస్తితదేవసారభూతేన గభేణాపేతత్వాత్త
 ద్విధునం సఫలం, ఉల్బుజరాయోర్ధ్వత్వసామాన్యేన మిధునత్వం । బహి

వస్త్రైః సత్త్యేనతి యథోక్త మిధునద్వయ సామ్యం సంపద్యతే । విధతే
 “త్రేధాబిభాసస్సన్నద్ధం భవతి । త్రయశ్చమేలోకాః । పష్టైవలోకేషు
 ప్రతితిష్ఠతి” (బ్రాం) ఇతి । ప్రకృతౌ దభాముష్టీనాం పృథగ్బంధనంపహి
 తంసూత్రకారేణ , అదిత్యైరాసాసీత్యుదగగ్రం పితృత్యసుసంభృతాత్వా
 సంభరామితి తస్మిన్నధనాన్నిసంభృత్యితి, ప్రసారి తేశుల్లేముష్టీనాంసం
 భరణమూద్యైవాభిధానాత్ । ఇహతుముష్టిత్రయస్యపృథగ్బంధనం పితే
 షః । విధతే “ఏకధాపునస్సన్నద్ధంభవతి । ఏకశ్చవహ్యాయంలోకః । అస్మి
 న్నేవతేనలోకేప్రతితిష్ఠతి” (బ్రాం) ఇతి । పృథగ్బద్ధానాంత్రయాణాంముష్టీ
 నాం పునర్నిత్యిత్వాబంధనం కార్యం । చోదకప్రాప్తస్యబంధనస్యత్రేధాబం
 ధనేన బాధప్రాప్తే ప్రతిప్రసవరూపోఽయంవిధిః । చోదకేనసామాన్యతః
 ప్రాప్తానాం దభాణాంపుష్పితత్వరూపంవిశేషమత్ర విధతే “ప్రసువో
 భవన్తి । ప్రథమజామేవపుష్పిమవరుద్ధే” (బ్రాం) ఇతి । ప్రసూనోపేతా
 దభాణప్రసువం విధతే “ప్రథమజోవత్సోదక్షిణా సమృద్ధ్యై” (బ్రాం)
 ఇతి । అనూయాజాధాన్యద్రవ్యస్య గ్రహణంవిధతే “పుషదాజ్యంసృజ్ఞో
 తి । పశవోవైపుషదాజ్యం । పశూనేనావరుంధే” (బ్రాం) ఇతి । దధిమిశ్ర
 మాజ్యంపుషదాజ్యం । గ్రహణేసంఖ్యాంవిధతే “పంచగృహీతంభవతి । పా
 త్కూహిపశవః” (బ్రాం) ఇతి । సపుచ్ఛపాదైరిసంచభియుక్తత్వా పు
 త్తీర్చ్యస్తపసాన్యత్వాద్వాపశూనాంపాత్కృత్వం । మిశ్రణంప్రశంసతి
 “బహురూపంభవతి । బహురూపాహిపశవస్సమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । దధి
 బిందూవామాజ్యబిందూనామనేకరూపత్వా ద్భృహురూపత్వం, గోమహి
 షాదిరూపేణపశవః బహురూపాః । హవిరాసావనానూర్ధ్వం సామిధేనీ
 భ్యగి పురామంధనంవిధతే “అగ్నింమంధంతి । అగ్నిముఖావైప్రజావతీ
 ప్రజాఅస్యత । యదగ్నింమంధంతి । అగ్నిముఖాపవతత్ప్రజాయజమాన
 స్సృజతే” (బ్రాం) ఇతి । హవిసాగ్ధనాదూర్ధ్వభావిత్వ మాపస్తమోద
 శాయతి పంచహూత్రాయజమానస్సర్వాణి హవీగ్మ్యసన్నాన్యభిమృ

శతి పశువన్నిర్మల్యస్య పామిదేన్యశ్చ' ఇతి । హూత్యమన్త్రబ్రాహ్మణే
 శ్రూయతే, తద్బుధ్యోఽతవ్యత । తస్మా తైపానాదగ్ని రజాయత' ఇతి ।
 ' సప్రజననాదేవప్రజా అస్మజత' ఇతిచ । తత్రాగ్నేః ప్రథమసృష్టత్వా
 త్ప్రజానామగ్నిముఖత్వం । శాఖాన్తరాభిహితాంప్రయాజా నూయాజ
 సంఖ్యాం హృదికృత్వాయాగం ప్రశంసతి " నవప్రయాజాభిజ్యంతే । న
 వానూయాజాః । అష్టేహవీగ్షి । ద్వావాఘారౌ । ద్వావాజ్యభాగౌ । త్రి
 గ్ శత్రంపద్యంతే । త్రిశదక్షరావిరాట్ । అన్నంవిరాట్ । విరాజై వాన్నా
 ద్యమవరుంధే" (బ్రాం) ఇతి । దశాక్షర పాదై (స్త్రీ)భిర్ముక్తస్య విరా
 ట్చందనః త్రింశదక్షరత్వం । అలంకరణకాలే ఆజ్యేనైకకపాలమభిపూర
 యతీత్యాపస్తంబేనయదుక్తం తదిదంద్వేధా ప్రశస్యవిధతై " యజమా
 నోవాపకకపాలః । తేజఆజ్యం । యదేకకపాలఆజ్యమానయతి । యజమా
 నమేవ తేజసా సమధానయతి । యజమానోవాపకకపాలః । వశవఆజ్యం ।
 యదేకకపాలఆజ్యమానయతి । యజమానమేవ పశుభిస్సమధానయతి" (బ్రాం) ఇతి । విశేషాన్తరం విధాతుంప్రస్తాతి " యదల్పమానయేత్ । ఆ
 ల్పపనం వశవోఽభంజంతఉపతిష్ఠేరన్ । యద్బహ్వనయేత్ । బహవప
 వైనం వశవోభంజంతఉపతిష్ఠేరన్" (బ్రాం) ఇతి । భంజంతః క్షీరదానా
 దినా పాలయంతః । అభంజంతఇతి తద్వివర్యయః । పశూనామల్పస్వ మ
 పాలయితృత్వం చేత్యుభాదోషా । బహుత్వం పాలయితృత్వం చేత్యుభా
 గుణౌ । తత్రగుణ సంపాదనేన ప్రశంసన్ విధతే " బహ్వనీయాః క్షిప్ర
 స్థంకుర్యాత్ । బహవపవై నంవశవోభంజంతఉపతిష్ఠంతే" (బ్రాం) ఇతి ।
 బహున్యాజ్యేపురోడాశస్య పృష్ఠమతి మజ్య యథా దృశ్యతేతథా తావ
 ద్బహ్వజ్యమానయేత్తథాసత్యాజ్యస్య బహుత్వాత్ పశూనా మల్పత్వదో
 షానభవిష్యతి । పరోడాశపృష్ఠస్యావిభూతత్వాదపాలయితృత్వమపినభ
 వతి । కృత్స్నస్యాపి పురోడాశస్య హూమం విధాతుం ప్రస్తాతి " యజ
 మానోవా పకకపాలః । యదేకకపాలస్యావద్యేత్ । యజమానస్యావద్యే

త. ఉద్వామా ద్యేద్యజమానః । వ్రవామీయేత్” (బ్రాం) ఇతి । ఇతర పు
 రోడా శేషు భక్షణాద్యథామవశేష్యకించిదేవావదీయతే । తద్వదత్రాప్య
 వదానేన యజమానస్యా వయవః ఛిద్యేత, అథవాఉన్యతై భవేష్యద్వా
 ప్రమీయేత్ । కృత్స్న హేమామంవిధ త్యైః సకృదేవ హేమాతవ్యః । సకృది
 వహిసువగౌలోకః” (బ్రాం) ఇతి । సకృదేవకృత్స్న ౨వవ, స్వగౌ లోక
 స్యసకృత్వ మఖండితత్వం పకకపాలేపూర్వమానీతస్యబహ్వజ్యస్య హేమా
 మంవిధ త్యై “మత్యాభిజు హేమాతి । యజమాన మేవసువగౌలోకం గమ
 యిత్వా । తేజసానమథాయతి” (బ్రాం) ఇతి । అదౌ పురోడాశం మత్యా
 తస్యోపర్యాజ్యం జుహుయాదిత్యథః । చోదకప్రాప్తే నాహవనీయే నైకక
 పాలం వ్రశంసతి “యజమానోవా పకకపాలః । సువగౌలోక అహ
 వనీయః । యదేక కపాల మాహవనీయే జుహేమాతి । యజ మా
 న మేవ సువగౌలోకం గమయతి” (బ్రాం) ఇతి । కయాచిదుపపత్యా
 పురోడాశస్య చోదకప్రాప్తం స్రుచా హేమామ మపోద్యమా సైన హేమామసి
 ప్రసక్తః తద్వారయితం స్రుచా హేమామస్య ప్రతిప్రసవంవిధ త్యై “యద్ధస్తై
 న జుహుయాత్ । సువగౌలోకా ద్యజమానమ నవిద్యేత్ । స్రుచా జు
 హేమాతి । సువగౌస్యలోకస్యసమప్త్యై” (బ్రాం) ఇతి । అపవిద్యే త్ప
 చ్యావయేత్ । పురోడాశోయేన సన్నివేశేనపాత్రై వస్థితస్తైనై వసన్నివే
 శేనాగ్నో తస్యస్థితిః । తాభాన్తరేవిహితః స్రుచాహూయమానస్త్య వా
 బ్దుభివహ్నోవతేద తస్తద్విధివిరోధం పరిహర్తుంహస్తైన హేమాతవ్య మి
 త్యేషాం మందానాముపపత్తిః । హుతస్యపురోడాశస్యనైశ్చల్యంవిధాతుం
 ప్రస్తాతి “యత్ప్రాజ్ఞ ద్యేత । దేవలోకమభిజయేత్ । యద్దక్షిణాపిత్వలో
 కం । యత్ప్రత్యక్ । రత్నాగ్ని యజ్ఞగ్ హన్యుః । యదుదక్ । మనుష్య
 లోకమభిజయేత్” (బ్రాం) ఇతి । యద్యపిలోకాది జయోనస్వ రూపేణ
 దోషస్తథాప్యధికఫలభావనాయాం సత్యాంతావన్తాత్రత్వం దోషవప ।
 విధత్యై “ప్రతిష్ఠితో హేమాతవ్యః । పకకపాలంవై ప్రతిష్ఠంతం ద్యావా

పృథివీ అనుప్రతిష్ఠితః। ద్యావాపృథివీఋతవః। ఋతూఽయజ్ఞః। యజ్ఞం
 యజమానః। యజమానంప్రజాః। తస్మాత్ప్రతిష్ఠితోహూతవ్యః”(బ్రాం)
 ఇతి। ప్రాగాదిదిక్షు పతనపరిహారేణ హూమస్థాన పవ ప్రతిష్ఠితః నిశ్చ
 లోయధాభవతితథా హూతవ్యః। ఋతవ ఇత్యాదిము అనుప్రతి తిష్ఠంతీ
 త్యాదికం ద్రష్టవ్యం। తస్మాదితి పూర్వస్య విధేయ సమహారః। తదేతమ
 క్తంకృత్స హూమాదికమావస్తంబేనస్పష్టముదాహృతం, ఉపాంశుప్ర
 చరతీసర్వహుతమపర్యావర్తయన్మృజుంప్రతిష్ఠితం హస్తైసజుహుయాత్,
 ఇతి। స్రుచాహూమేఽప్యపర్యావృత్తింసంప్రదాయవిద ఏవంసంపాదయ
 త్తి, శిక్యేపురోదాశమవస్థాప్య వామహస్తైశిక్యార్థం ధృత్వా దక్షిణ
 హస్తైస్స్రుచమధస్తాద్ధారయిత్వాతయా స్రుచాహూమం కుర్వన్వామ
 హస్తైశిక్యమీషనుద్ధృత్యవహ్నోస్థాపయేత్"ఇతి। వైశ్వదేవ్యా మిత్రా
 యాః నిస్సృతంవాజినశబ్దాభిధేయం యినీరంతస్య వాజినంజ్ఞకా దే
 వానుద్దిశ్యయాగవిధత్తే "వాజినోయజతి। అగ్నిర్వాయుస్సూర్యః। తేవై
 వాజినః। తానేవతద్యజతి। అధోఖిల్వాహుః। ఛన్దాగ్ని వైవాజిన ఇతి।
 తాన్యేవతద్యజతి"(బ్రాం) ఇతి। తస్యయాగస్యకాలం విధాతుం ప్రస్తాతి
 "ఋక్సామేవాగ్నిస్త్రివ్యహరీసోమపానా। తయోఽగ్నిపరిధయఆధానం। వా
 జినం భాగధేయం। యదప్రహృత్యపరిధీం జుహుయాత్। అంతరాధానా
 భ్యాం ఘానంప్రయచ్ఛేత్"(బ్రాం) ఇతి। హరీఅశ్వౌతయోర్వశీకరణా
 యముఖప్రక్షిప్తోలోహవిశేషఆధానం। అంతముఖమధ్యేఽవస్థితమా
 ధానం యయోస్తావస్తరాధానా। హస్తైస్సముఖే ప్రక్షిప్య మాణసాజ్యశ
 కారముద్గాదిపిండోఘాన స్పృణవిశేషావా, నహ్యధానేఽస్తర వస్థితేనతి
 ఘాసో భక్షయితుంశక్యః। విధత్తే "ప్రహృత్యపరిధీంజుహూతి। నిరాధా
 నాభ్యామేవఘానం ప్రయచ్ఛతి"(బ్రాం) ఇతి। పరిధీనామగోప్రహారేణ
 ఆధానస్యాపనీతత్వాద్ధాసోభక్షయితుంశక్యతే। సోఽయం కాలఆవస్తం
 బేనస్పష్టికృతః పరిధీప్రహృత్యనగ్నావాంతం కృత్వా వాజినపాత్ర

ముప స్త్రీయాన్తర్వేదిబహిరనువిషించక వాజినం గృహ్లాతి నాభి ఘూర
యతో ఇతి । తత్రపాత్రగ్రహణకాలే పాత్రస్యాభిక్షరణేన అధోఽవస్థితస్య
బహిఃపావిశేషేణ సేచనంవిధతై “ బహిఃపివిషించకవాజిన మూనయ
తి । ప్రజావై బహిః । రేతో వాజినం । ప్రజాస్వేవ రేతోదధాతి ” (బ్రాం)
ఇతి । సోమవత్సరస్పరోపహవ పూర్వకంభక్షణ మప్రాప్తత్వాదిహవిధతై
“ సముపహూయభక్షయన్తి । ఏతతోసమపీధా హ్యేతే । అధో ఆత్మ స్నే
వ రేతోదధతే ” (బ్రాం) ఇతి । వాజినయాగస్య సాన్నాయ్య వికృతిత్వేఽపి
సాన్నాయ్యవదిడాభక్షణం నక ర్తవ్యం, కింతుసోమవద్భక్షయేత్ । ఏతదే
వ వాజినభక్షణం సోమపీధః సోమపానం ఏషామృత్విజాంతే ఏతతోసమ
పీధాః । వాజినభక్షణే యజమానస్యచరమ భక్షణంవిధతై “ యజమాన
ఉత్తమోభక్షయతి । పశవోవై నాజినం । యజమానపవ పశూన్ప్రతిష్ఠాప
యన్తి ” (బ్రాం) ఇతి । ఏతస్మిన్వైశ్వదేవకర్మణిమంత్రేవిశేషా భావాన్తం
త్రకాండేప్రధానవిధయపవామూతాః ।

అతోనాస్తివినియోగసంక్షిప్తాః॥

అథమీమాంసా.

॥ ప్రథమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేవిన్వితం ॥

“ చాతుర్థాస్యాద్యపర్వస్తోక్తాగ్నేయాద్యప్రకాంతిమ్ ।

వైశ్వదేవేతిశబ్దోక్తగుణస్సంఘస్యనామవా ॥

నామత్వేరూపరాహిత్యాదవిధిగుణతాతతః ।

అగ్న్యదిభిర్వికల్ప్యం తేవిశ్వేదేవాప్తునప్తసు ॥

అనూద్యాప్తేయజేతేతితత్సంఘేనామవనితం ।

అవిధిత్వేఽవ్యర్థవత్స్యాన్నానుప్రాకృతాణాదిషు ॥

ఇజ్యంతేత్రయజన్తేవావిశ్వేదేవాఇతీద్యశే ।

నిరుక్తిరవికల్పస్యా చుష్మత్ప్యత్సన్నశిష్టతః ” ॥

చాతుర్థాస్యయాగస్యచత్వారి పవాణి వైశ్వదేవోవరుణప్రథా

స సానుకమేధశ్శునాశీయశ్చేతి । తెషుప్రథమే పర్వణ్యష్టాయాగా విహితాః , ఆగ్నేయమష్టాకపాలంనివపతి సౌమ్యంచరుగ్ సావిత్రం ద్వాదశకపాలగ్ సారస్వతంచరుంపౌష్ణం చరుంమారుతగ్ సప్తకపాలం వైశ్వదేవీమామితౌం ద్యావాపుధివ్య మేకకపాలం' ఇతి । తేషామష్టానాంసన్నిధావిద మామ్నాయతే , వైశ్వదేవనయజేత' ఇతి । తత్రాగ్నేయాదీనయజేతేత్యనూద్య వైశ్వదేవశబ్దేన దేవతా రూపగుణైషు విధీయతే । యద్యపివైశ్వదేవ్యా మితౌయాం విశ్వేదేవగి ప్రాప్తాప్తధా ప్యాగ్నేయాదిషు సప్తసుయాగేష్వప్రాప్తత్వాద్విధీయతే । తేషుప్యగ్నేయాదిదేవతా స్సస్థితీచేత్ । తహిగత్యభావా తైషుదేవతావికల్ప్యంతాం నామధేయత్వేషు నామమాత్రస్యావధేయత్వాద్వైశ్వదేవతయో రభావనయాగస్యాత్ర స్వరూపా సంభవాత్ శ్రూయమాణోవిధిరనర్థకస్యాత్ । తస్మాన్మణవిధిరిత్కి ప్రాప్తేబ్రూహః । ఉత్పత్తివాక్యే విహితాగ్నేయాదీనష్టాయాగాన్యజేతేత్యనూ ద్యాష్టానాంసంఘై వైశ్వదేవశబ్దో నామత్వేనోపవర్ణ్యతే । నచవిధిత్వా భావేఽపి నామోపదేశ వైయర్థ్యం । ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవనయజేతేత్యాదిషు వైశ్వదేవశబ్దేనైవాష్టానాంసంఘస్య వ్యవహర్తవ్యత్వాత్ । నామప్రవృత్తినిమిత్తభూతానిరుక్తివిశేషాః, ఆమితౌయాగవిశ్వేషాండేవానామిజ్యమానతయాతత్సహచరితానాంసర్వేషాంఘత్రిన్యా యేన వైశ్వదేవత్వం । అథదావిశ్వేదేవా ఆష్టానాం కర్తార ఇతి వైశ్వదేవత్వం తథాచ బ్రాహ్మణం “యద్విశ్వేదేవా సునుయజన్త । తద్వైశ్వదేవస్య వైశ్వదేవత్వం” ఇతి । దేవతావికల్పస్తునమానబలత్పాభావాన్నయ్యజ్యతే । అత్రైవగురుమతమాహ ।

“గుణనామత్వసందేహోదప్రమాచోదనేతిచేత్ ।

సోక్తన్యాయేనసంఘస్యనామధేయత్వనిర్ణయాత్” ॥

స్పష్టోక్తః ।

॥ ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చింతితం ॥

“గుణైకత్వాంతరంవాస్యాద్వాజిభ్యాద్వాజినంత్యతి।

గుణోదేవాననూద్యోక్తస్సముచ్చయవికల్పతః॥

ఆమితోత్పత్తిశిష్టత్వాత్ప్రబలాతత్రవాజినం।

గుణోఽప్రవిశ్యక్తస్యతల్పయేద్వాజిదేవకం’॥

తప్తైషయసి దధ్యానయతి సావైశ్వదేవ్యామితౌ వాజిభ్యో వాజిన
మితి శ్రూయతే । ఘనీభూతపిండఆమితౌ, వాజినంజలం । తత్ర ఆమితౌ
ద్రవ్యభాజోయాగేవిశ్వేదేవాఉక్తా॥ । తేచవాజిభ్యశ్చిత్త్యనేవానూద్యంతే
వాజోఽన్నమామితౌరూపమేషామస్తీతి తస్మిన్పత్యైః । తాననూద్య వాజి
నద్రవ్యరూపోగుణోవిధీయతే । తచ్చద్రవ్యమామితౌద్రవ్యేణసహసముచ్చీ
యతాంవికల్ప్యతాం వేతిప్రాప్తేబ్రూమః । ఉత్పత్తిశిష్టేనామితౌద్రవ్యేణ
అవరుద్ధేవైశ్వదేవయాగే వాజినద్రవ్యస్యఉత్పన్నశిష్టతయాఅవకాశాభా
వాద్వాజి శబ్దోవాజినశబ్దార్థస్య దేవతా న్తరతామాపాదయతి । తతో
ద్రవ్యదేవతాలక్షణస్య రూపస్యభిన్నత్వాత్కోర్కస్తరం ।

॥ చతుర్థాధ్యాయస్యప్రథమపాదే చింతితం ॥

“ఆమితౌవాజినంచస్యాద్దధ్యానీతేగప్రయోజికా ।

ఉతామిత్రైఃసామర్థ్యం ద్వయోస్తుల్యంతతోఽగ్రిమగి ॥

ఆమితౌపయపవాత్రతచ్ఛబ్దాన్తంతతోరసాత్ ।

ప్రయోజితైకప్రాధాన్యాదనునిష్పదివాజినం’॥

ఇదనూమ్నాయతే, తప్తైషయసిదధ్యానయతి సావైశ్వదేవ్యామితౌ
వాజిభ్యోవాజినం’ ఇతి । తత్రప్రయసిదధిప్రత్యేపాదామితౌద్రవ్యం యథా
నిష్పద్యతే తథావాజినద్రవ్యమవీతి దధ్యానయనస్యజనకత్వసామర్థ్యము
భయద్రవ్యవిషయం తుల్యమేవ । తస్మాదుభయమపి ప్రయోజకమితిప్రా
ప్తేబ్రూమః । నద్రవ్యాన్తరమామితౌ, కింతుపయపవేతి తచ్ఛబ్దాదిభిరవ
గమ్యతేయస్తిన్నయసిదధిప్రత్యేపస్సామిత్రైఃతచ్ఛబ్దేనపయగపరామ్యశ్యతే

అమితోయాగేపురోఽనువాక్యామామప్యేవమామూతం , జుషంతాం
యుజ్యంపయః' ఇతి । పయోరసశ్చసంధురఅమితోయా మనువర్తతే ।
నతువాజినే । తతస్సప్రాధాన్యేనపయసోఘనీభావంకర్తుం దధ్యానీతమిత్యా
మితైవప్రయోజికా । అనునిష్పాద్యేవవాజినంనతుప్రయోజకం ॥

॥ అప్తమాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిత్రితం ॥

“ సురావాజినయోసోమ స్యేష్టేర్వాసోమశబ్దతః ।

అద్యోమైవంహవిస్సామ్యాత్సోమశబ్దగిప్రశస్తయే” ॥

సాత్రామణ్యాంసుగ్రాహశ్శ్రుతాః , సురాగ్రహస్త్వస్థాతి'ఇత్యా
దినా । చాతుర్త్యేమహవాజినయాగశ్శ్రుతః , వాజిభ్యావాజినం' ఇతి ।
తత్రోభయత్రసోమస్యవిధ్యవైదికార్యః । కుతః । సోమోవైవాజినం సురా
సోమః' ఇతి । వాజినేసురాయాంచ సోమశబ్ద ప్రయోగాత్' । సోమశబ్ద
శ్చగ్నిహూత్రశబ్దవద్ధర్మానతిదేశతీతిచేత్ , మైవం, విష్టికహవిస్సామ్యా
త్ । ఓషధివికృతంసురా, సాన్నాయ్యవికృతంవాజినం । తస్మాదైష్టికౌ
విధ్యవైదికః । సోమశబ్దస్త్వభవాదగతత్వాన్నాగ్నిహూత్రాది నామవద
తిదేశకః । యదివాజినస్య ప్రతిపత్తి కర్తృత్వా న్నాస్తిధర్మాపేక్షా త
ప్యోతస్మిన్నంశేకృత్యాచిన్తాస్తు ।

॥ తత్రైవాన్యచ్చిత్రితం ॥

“ ద్వయోదాహోఽధపయసఅమితోయాంహితత్వతః ।

ద్వయోదాహోఽఘనత్వేనప్రాధాన్యాన్వయసోభవేత్” ॥

తప్తైవయసిదధ్యానయతి సావైశ్వదేవ్యామితైతి శ్రుతాయాఅమి
తోయాస్సాన్నాయ్యయాగీయయోదాహి పయసోధామాగ్ని కార్యాః,
అమితోయాఉభయజన్యత్వాదిత్యేకసపక్షః । ఘనత్వస్యాధిక్యా న్నధిధర్మా
ఇతిద్వితీయస పక్షః । పయస్యామితోముత్పాదయతుం సహకారిత్వేన ద
ధ్యానీయతే, తతస్సపయసపవ ముఖ్యకారణత్వాత్తద్ధర్మ పవన్యాయః॥*

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజు స్సంహితా భాష్యే
ప్రథమకాండే అప్తమప్రపాఠకేద్వితీయోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వింద్రాగ్నమేకాదశకపాలం మారుతీ మామితౌ వారుణీమామి
తౌం కాయమేకకపాలం ప్రహుస్యాన్తవామహౌ మరుతో యజ్ఞవాహ
సగి కరంభేణ సజోషసః । మోమాణశ్చిష్టప్రృత్సు దేవాస్తుతే శుష్టి
న్నవయా । మహీహ్యస్యమీధుషోయవ్యా । హవిష్మతౌ మరుతౌవన్దతేగీః
యద్ధ్రామే యదరణ్యే యత్రభాయాం యదింద్రయే యుచ్ఛాచ్ఛదేయద
ర్య ఏనశ్చక్రమావయం యదేకస్యాన్తి ధర్మణి తస్యావయజసమసిస్వా
హ । అక్రసరర్మ కర్మకృత స్సహవాచా మయోభువా । దేవేభ్యగి
కర్మక్రత్వాస్తంప్రేత సువానవః॥౧॥

వయంయద్విగ్ శతశ్చ ॥ ౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండే అష్టమప్రపాఠకే తృ
తీయోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

ద్వితీయేవైశ్వదేవాఖ్యం ప్రథమపర్వోక్తం । తృతీయే వరుణప్రహు
సాఖ్యం ద్వితీయం పర్వోచ్యతే । తత్రవిశేషహవీంషీచత్వారి విధతైః, విం
ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం మారుతీ మామితౌ వారుణీమామితౌంకా
యమేకకపాలం ” ఇతి నిర్వపతితి పూర్వానువాకాదనువర్తతే । తానేతా
న్వరుణప్రహుసాన్విధాయంప్రస్తాతి, ప్రజాపతీస్సవితాభూత్వా ప్రజాలస్యజ
త । తావనమత్యమస్యన్త । తాలిన్తాదపాక్రామక । తావరుణాభూత్వా ప్రజా
వరుణే నాగ్రాహయత్ । తాగి ప్రజావరుణకృహీతాః । ప్రజాపతిం పునరుపా
ధావన్నాదమిచ్ఛమానాః । సవితా స్ప్రిజ్ఞాపతి ర్వరుణ ప్రహుసా నపశ్య
త్ । తాస్మిరవపత్ । తైర్వై సప్రజావరుణపాశాదముంచత్ ” (బ్రా) ౧-౬-౪
సవితా భూత్వోత్పాదకో భూత్వా । అత్యమస్యన్తలవజ్ఞాంకృతవత్యః ।

వరుణోభూత్వావరుణేన వరుణపాశరూపేణ జలోదరరోగేణ, నాథంస్వా
 మినం రోగకౌస్తయే, వరుణప్రభూసానేతన్నామకా యాగవిశేషాః ।
 ఇదాసీంవిధ త్తే “యద్వరుణప్రమాసానిరువ్య నై । ప్రజానామ వరుణగ్రాహో
 య” (బ్రా) అస్యవర్చణగళమాపస్తంబోదశయతి “తతశ్చతుషు
 మాసేష్యమాధ్యాంక్రావణ్యాంవా ఉదవసాయ వరుణప్రభూనైర్వజేత”
 ఇతి । ఉదవసాయపూర్వదేశాన్నిగత్య । అస్మిన్వరుణ ప్రభూనవర్చణిద్వి
 తీయాంవేదిం విధాతుంప్రస్తాతి “తాసాందక్షిణోబాహుస్యత్స ఆసీత్ ।
 సవ్యస్య ప్రస్మతః । సవతాంద్వితీయాంగక్షిణతోవేదిముదహాః । తతోవైసప్ర
 జానాందక్షిణంబాహుం ప్రాసారయత్” (బాం) ఇతి । “తాసాం ప్రజా
 నాం, న్యక్షశ్రీతవాతరోగేణనితరాం సఙ్కుచితః, వేదిముదహస్వేదేరు
 ధ్ధనసం కృతవాః । విధ త్తే “యద్వితీయాంగక్షిణతోవేదిముద్ధన్తి । ప్రజా
 నామేవతద్యజమానోదక్షిణంబాహుం ప్రసారయతి । తస్మాద్ద్వాతుర్వా
 స్య యాజ్య ముష్మింల్లోక ఉభయాబాహుః । యజ్ఞాభిజితం హ్యస్య”
 (బ్రాం) ఇతి । దక్షిణతశ్చోద్ధకప్రాప్తాయావేదేదక్షిణభాగే । యస్మాద్ద్వా
 తుర్వాస్యేషు వేదద్వయమస్తేతస్మాత్తద్యాజీస్వగే బాహుద్వయోపే
 తోభవతి । యద్యపిసర్వేషాం బాహుద్వయమస్తేతథాప్యేక ఏవబాహు
 ద్వైషాం సామధ్యోపేతః । అతపవామ్నాతం, తస్మాద్దక్షిణోద్ధక ఆ
 త్మనోవీయావత్తరః’ ఇతి । అస్యబాహుద్వయమపి సామధ్యోతి శ
 యోపేతమితి విశేషః । తదేతదస్యయజ్ఞాభిజితం అనేనయజ్ఞేన సమ్పాది
 తం । ఉభయోవేదోర్మధ్యేత్రయోదశాంగుళిపరిమితం వ్యవధానం వి
 ధత్తే “పుథమాత్రాద్వేదీ అసంభిన్నే భవతః । తస్మాత్ పుథమాత్రంవ్య
 గ్గసా” (బ్రాం) ఇతి । యస్మాద్వేదోర్మధ్యక్తం వ్యవధానం తస్మాల్లోకేఽపి
 వామదక్షిణావంసౌ పుథమాత్రాయద్వా పుథమాత్రం త్రయో దశాఙ్గుళ
 పరిమాణం యథాభవతి తథావిభక్తౌద్వయేతే । విధత్తే “ఉత్తరస్యాంవే
 ద్యాముత్తరవేది ముషవపతి, పశవోవాఉత్తరవేదిః । పశూనేవావరుంధే ।
 అధోయజ్ఞపరుషోఽనస్తరిత్యై” (బ్రాం) ఇతి । యజ్ఞపరుషో యజ్ఞావయవ

స్యానన్తరిత్యై ఆన్తరాయాభావాధాన్ . ఉత్తరవేదేరభావే తద్ధూహో
 యజ్ఞావయవో^౨న్తరితఃస్యాత్ . వైశ్వదేవపర్వణ్యుక్తానామాగ్నైయమస్తా
 కపాలమిత్యాదీనాం పఞ్చహవిషాం బ్రాహ్మణమనుబ్రాహ్మణ భాచ్చత్రాతి
 దిశతి “ ఏతద్ద్వీప్తాణాన్యేవపఞ్చ హవీగ్షి ” (బ్రాం) ఇతి . ఆగ్నేయా
 దీనాం పంచానాం విధాయకం పూర్వస్త్రిన్వర్వణి యద్ద్వీప్తాణ మేతదే
 వాస్త్రిన్వర్వణి బ్రాహ్మణవిధాయకంయేషాం పఞ్చానాంతాన్యేతద్ద్వీప్తా
 ణానిఅత్రాపి తదేవాదౌపఞ్చహవీంవ్యనుతిస్థేదిత్యర్థః . ముఖ్యబ్రాహ్మణే
 విహితస్యైద్వాగ్నిస్యాతిదిష్టపఞ్చహవిరానన్తర్వంవిధతై “ ఆదైష విద్వా
 గ్నోభవతి ” (బ్రాం) ఇతి . తస్మిన్యాగేశ్రుతౌదేవప్రశంసతి “ ప్రాణా
 పానౌవాపతౌ దేవానాం . యదిద్వాగ్ని యదైద్వాగ్నోభవతి . ప్రా
 ణాపానౌవేవావరుద్ధై . ఓజోబలంవా ఏతౌదేవానాం . యదిద్వాగ్ని
 యదైద్వాగ్నోభవతి . ఓజోబలమేవావరుద్ధై ” (బ్రాం) ఇతి . ఓజోమా
 నసఉత్సాహః . బలంశారీరమితివిశేషః . ముఖ్యబ్రాహ్మణ విహితమూమి
 త్తాయాగమనూద్యతద్దేవతాకావేవమేషీమేషేయవిమయావిధతై “ మా
 సత్యామితౌభవతి . వారుణ్యామితౌ . మేషీచ మేషశ్చ భవతః . మిధు
 నాపవప్రజావరుణ పాశాన్తుచ్ఛతి ” (బ్రాం) ఇతి . మారుత్యామితౌభ
 వతి . వారుణ్యామితౌ . మేషీచమేషశ్చ భవతః . మిధునాపవప్రజావ
 రుణపాశాన్తుంచతి ” (బ్రాం) ఇతి . మారుత్యామితౌభవతి మేషీచ, వా
 రుణ్యామితౌభవతి మేషశ్చేతి తత్తత్సాహిత్యాభిధానార్థౌ చకారౌ .
 (స్త్రీ)పురుషరూపయోమేషీమేషయోరనుస్థానేన మిధునాత్మకాగ్ని ప్రజాః
 రోగాన్తుక్తా భవన్తి . మేషీమేషయోగుణ విశేషం విధతే “ లోమశౌ
 భవతో మేధత్వాయ ” (బ్రాం) ఇతి . ఏతచ్చసూత్రకారేణ స్పష్టికృతం
 ‘ ఊర్ణాభిమేషసత్రికృతి లోమశౌకురుతే ’ ఇతి . తయోర్దేషీమేష
 యోఽపురతశ్చ మీషణస్థాపనం విధతే “ శమిషణాన్యవపతి . ఘా
 సమేవాభ్యామపి యచ్ఛతి ” (బ్రాం) ఇతి . ఘాసమవీత్యన్వయః . శమిష
 ణానాం శతాధికసంఖ్యాం విధాయప్రస్తౌతి “ ప్రజాపతిమన్నావ్యం నో
 పాసమత్ . సపతేన శతేర్దేన హవిషాన్నాద్యమవారుద్ధ . యత్పరశ్చ

తాని శమిపణాభవన్తి । అన్నాద్యస్యావరుత్వై” (బ్రాం) ఇతి । అ
త్తుంక్తియోగ్యం శాల్యాదిజన్యం యదన్నం తిష్ఠిజావర్తిన్ సాహ్సోత్ ।
సచప్రజాపతి రేతేన శమీవృక్షజన్యేన శతసంఖ్యాయై కేన కాష్ఠసమూహేన
దీపితే ౧౦౦ హుతేన హవిషాతదన్నాద్యం సమ్మదితవాన్ । అతస్మిన్ వరశ్శ
తాని శతాధికసంఖ్యాని పణాన్యపవపేత్ । తత్రకరీరోద్వాపం విధా
తుం ప్రస్తాతి “ సౌమ్యాని వైకరీరాణి । సౌమ్యాఖిలు వా ఆహుతిర్దివో
వృష్టిం చ్యావయతి” (బ్రాం) ఇతి । కరీరనాన కాన్యంకురాణి సోమవల్లీ స
దృశత్వాత్సామ్యాని, ఆహుతరపి సోమసంబంధినీ వృష్టిహేతుః । విధత్తే
“ యత్య రీరాణి భవన్తి । సౌమ్యయైవాహుత్యాదివోవృష్టిఃవరుంధే ”
(బ్రాం) ఇతి । కరీరశబ్దేన ఖర్జురీఫలాన్యచ్యన్త ఇతికేచిత్ । తాని శమిప
ణావదృక్షణోపచారేణ తయోగిపురత ఉపవపేత్ । తథాచ సూత్రకా
రః । అథాభ్యాం శమీపణాకరీరాణ్యుపవపతి వరశ్శ తాని పరస్పరప్రాణీచ,
ఇతి । నవసూయాగంప్రశంసతి “ కాయ ఏకకపాలోభవతి । ప్రజానాంక
న్వాయ” (బ్రాం) ఇతి । సుఖత్వాయేత్యర్థః । కాయప్రజాపతి దేవతాకః ।
దీప పాత్రసదృశాని యవపిష్టనిమిత్తాని పాత్రాణి విధత్తే “ ప్రతిపురుషం
కరంభపాత్రాణిభవన్తి । జాతాపవప్రజా వరుణపాశాన్తుంచతి । ఏకవతి
రిక్తం । జనిష్యమాణాపవప్రజా వరుణపాశాన్తుంచతి” (బ్రాం) ఇతి । ద
ధిసిక్తా యవసక్తవక్రకరంభః । యజమానస్య గృహేయావత్సగ్గురుషాః
మనుష్యాః తత్సంఖ్యాయా పాత్రాణి విధాయైకం పాత్రసంధికంకుర్యాత్ ।
అత ఏవ సూత్రకారతా , ఆమపేషాణాం పత్నీ కరంభపాత్రాణి కరో
తి । యావన్తాయజమానస్యా మాత్యాస్సస్త్రీకాస్తావన్తై కాతిరిక్తాని, శ
దేవమనుబ్రాహ్మణగతే నానువాకేన వరుణప్రభూసాదివిధయో దేవతా
ప్రశంసాశోక్తాః । అథానువాకాంతరేణ హవిరాసాదవాది ప్రయోగా
ఉచ్యన్తే । తత్రవేదిద్వయే హవిస్సాదనవ్యవస్థాం విధత్తే “ ఉత్తరస్యాం వే
ద్యానున్యాని హవీగ్మి సాదయతి । దక్షిణాయాం మారుణీం । అపధురమే
వై నా యునక్తి । అథాఽజ ఏవాసామవహరతి । తస్మాన్మహిష్యక్ష

త్రాచ్చ విశోఽన్యతోఽపక్రమిణీ” (బ్రాం|౧|కా|౬|ప్ర|౫౭) ఇతి । మారు
త్యా ఆమితౌ యా అన్యాన్యా గ్నేయాదిని అష్టాహవీంషి సురుతో దేవానాం
మధ్యేపితః । అతో మారు త్యాని పృథగ్స్వేదిసాదినాది సావితః । అపథుర మేవ యు
న క్తి అపక్రమణ మేవ ప్రాపయతి, ధురో గమన మపథురం, ధుశ్శబ్దేన బహువి
ధహవివహానయో గ్యా భూమిరుచ్యతే, సాచో త్తరగతా వేదిః । తస్యా అప
గమనం యథాభవతి తథామరుద్రాపా పసావిశో వేద్యస్తరే యోజిత
వా భవతి । కిష్క్వా । అసాం విశామోజో బలమవహరత్యే వన్యక రో
త్యేవ । యస్మాద్విశాం న్యకారస్తస్మాద్భ్రాహ్మణాత్ క్షత్రియాచ్ఛే
మావిశోఽన్యతః । గ్రామాస్తరేవా వీరికాస్తరేవా అపక్రామన్తి । ప్రచార
పార్వాపర్యం పాతేనైవప్రాప్తం ప్రశంసతి “మారుత్యాపూర్వయా ప్ర
చరతి । అన్యత మేవావయజతే । వారుణ్యోత్తరయా । అస్తత పవ వరుణ
మవయజతే” (బ్రాం) ఇతి । మారుత్యా ఆమితౌ యాని ప్రథమప్రచారే
ణ అన్యతమయథా శాస్త్రాధానుస్థానేన దోషమవయజతే వినాశయతి ।
వారుణ్యామితౌ యా ఉత్తరకాలీనప్రచారేణ వరుణం వరుణపాశయాపం జ
లోదర రోగమస్తత పవావయజతే సర్వదైవ వినాశయతి । ప్రచారాత్పా
చీనేష్వజ్ఞేషు పూర్వోక్తపార్వా పర్యవైపరీత్యం విధత్తే “యదేవాధ్వ
యుః కరోతి । తత్ప్రతిప్రస్థాతాకరోతి । తస్మాద్వచ్చేయాన్కరోతి ।
తత్పాపీయాన్కరోతి” (బ్రాం) ఇతి । అధ్వర్యుగుత్తర వేద్యవస్థితాయా
వారుణ్యామితౌ యా అనుస్థాతా, ప్రతిప్రస్థాతా తు దక్షిణవేద్యాం మారు
తీమనుతిస్తతి । తత్ర యద్యదన్వాధానాదిక మేతైకమజ్ఞమధ్వయుః రనుతి
స్తతి తత్తదన్గంప్రతిప్రస్థాతా తదనంతర మేవానుతిష్ఠేత । అతపవచలోకేఽపి
సన్నికేషు లోకికైదిక వ్యవహారేషు శ్రేయాన్ప్రమాణిత్యేన సమ్ప్ర
తి పన్నగపురుషో యదేవకరోతి తదేవపాపీ యాన్మూఢాఽపి కరోతి, అత్ర
బోధాయనేన యదిదముక్తం । అథప్రతిప్రస్థాతా పత్నీం పృచ్ఛతి పత్నికస్తే
జారిత్రా । అపావితీ తం వరుణోగృహ్లాత్, ఇతి । తదిదం విధత్తే “పత్నీం
వాచయతి । మేధ్యామేవై నాం కరోతి । అధోతప పవై నాముపసయతి”

(బ్రాం) ఇతి । పాపం ప్రఖ్యాపయేత్పాపీతి స్మృతిశ్చరైరుక్తత్వా ద్విద్య
మానం జారముద్దిశ్యవత్త్వం వాచయేత్ । తేనచ ప్రఖ్యాపనేన పత్నీం
యాగయోగ్యాం కరోతి । కిచ్చసభామధ్యే మానహానిసహిష్ణుత్వరూపం
యత్రపః తదప్యేనాం పత్నీంప్రతిప్రస్థాతా ప్రావయతి । తస్యాశ్చపత్నీ
లజ్జాం ముక్త్వా జారనిర్దేశం విదత్తే “యజ్జారగ్గోపంతం ప్రబ్రూయా
త్ । సియంజ్ఞాతిగ్గున్ధ్యాత్ । అసామేజారఇతి నిర్దిశేత్ । నిర్దిశ్యే
వైసం వరుణపాశేనగ్రాహయతి ” (బ్రాం) ఇతి । మన్త్రీకాండే ప్రధాన
యాగవిధిభ్యః ఊర్ధ్వంప్రఘాస్యా న్మోషాణాయద్గ్రామే అక్రక కర్తృత్వే
తే చత్వారోమన్త్రీ ఆత్మాతాః । తత్ర ప్రథమమన్త్రీస్య వినియోగమా
పస్తంబ ఆహ “ప్రఘాస్యాన్తవామహ ఇతిప్రతిప్రస్థాతా పత్నీముదానయ
తి, ఇతిపాతస్తు ప్రఘాస్యాన్తవామహే మరుతోయజ్ఞ వాహనస్య కరంభే
ణ సజోషసః ” ఇతి । “ వరుణపాశరూపం కర్తృఘ్నస్తీతి వరుణప్రఘా
సాః, తానహాస్తీతి వరుణప్రఘాస్యాః । యజ్ఞంవహాస్తీతి యజ్ఞ వాహసః ।
దధిసపిఁమిఁశైస్త్రిస్సక్తుభినిఁష్పాదితం పాత్రజాతం కరంభశబ్దేనోచ్య
తే । తేనకరంభేణ దక్షిణవెదిస్థితేఽగ్నౌ దహ్మతిభ్యాం హూయమానేన
పరస్పరం సమానప్రీతయస్సజోషసః । తథావిధాన్ మరుతోహవామహే
ఆహ్వాయావః । విధత్తే “ ప్రఘాస్యాన్తవామహ ఇతిపత్నీముదానయతి ।
అహ్వాతైవై నాం ” (బ్రాం) ఇతి । ఏనాంపత్నీం, అనేనమన్త్రీపాతేనా
హ్వాతైవాహూత వానేవ భవతి । అవశిష్టస్య మన్త్రీత్రయస్య వినియో
గమాహోపస్తవ్యః, అథాన్తరా వెదగత్వా యజమానగిపత్నీ చోత్తరేణో
త్తరాం వెదిమైషీకే శూర్పే కరంభపాత్రాణ్యోప్య శీఘ్రన్నధి నిధాయ
పురస్తాశ్చ త్ర్యక్షా తిష్ఠన్తా దక్షిణేఽగ్నౌ శూర్పేణజుహుతః మోషాణ
ఇన్ద్రైతి యజమానగిపురోఽనువాక్యా మన్వాహ యద్గ్రామ ఇత్యుభౌ
యాజ్ఞామక్రగర్త కర్తృకృతఇతి విపర్యన్తా జపతః ’ ఇతి । తత్ర ప్రథమ
మన్త్రీపాతస్తు “మోషాణ ఇన్ద్రైపృథ్వుదేవాస్తుస్తే శుష్మిన్నవయామ
హీహ్యస్యమిథుహోయవ్యా । హపిష్ఠతో మరుతో వన్దతేగీః ” ఇతి । హే

ఇన్ద్రదేవసోఽస్మాక్ పృథ్వీసన్ద్రామేషు మోమైవప్రవర్తయేతి శేషః । త
 దేశదప్రవర్తనంసుసమీచీనం వైరిణామేవాసంభవాత్ । హేశుష్టిః బల
 వనై తవప్రసాదాదవయా అవయజనం అనిష్టనాశనమస్తుప్త్య సర్వదాభవ
 తుయస్మాత్కారణాత్ మీధుషో వృష్టి సేచనసమర్థస్య తవప్రసాదాదస్మా
 కం నహీభూమి యోవ్యా యవాదికృత్సృధాన్యయోగ్యా తస్మాదనిష్ట
 నాశన మిశ్యన్వయః । గీరస్తదీయాస్తుతిరూపావాగ్నీచిత్తత్య కరంభపా
 త్రరూప హవిర్యక్తాత్మయతో వస్తతేనమన్క రోతి స్తాతీత్యర్థః । ద్వితీయమ
 న్ద్రాపాతస్తు యగ్ద్రామేయదరణ్యే యశ్శుభా యాంయద్ద్రియే యశ్చ
 ద్రేయదర్య పనశ్చకృమావయం యదేకస్యాధిధర్మణి తస్యావయజనమసి
 స్వాహా ” ఇతి । అత్రసప్తయచ్ఛన్దాస్సప్తధావాక్యభేదార్థాస్సచాదరా
 ధః । అయేస్వామిని వై శ్వేవాపకస్య । దన్ముత్యోర్మధ్యే కస్యచిద్ధర్మణి
 శాస్త్రీయేధర్మేవయం యజమా నోదారా దాపాశ్చగ్రామవిషయే య
 త్వాపమధికంచకృమ, తస్యసర్వస్యావయజనం వినాశకం కరన్ముపాత్రజా
 తత్వమసి, అతస్సాహోత్వాం దదామీశ్యధః । ఏతయోరుభయోయో
 జ్యాపురోఽనువాక్యయోహోత్రత్వ మవవదితుం విధత్తై “ యశ్శుత్సీ
 పురోఽనువాక్యమనుబ్రూయాత్ । నిర్వీర్యోయజమానస్సాన్యత్ । యజ
 మా నోఽన్వాహ । ఆశ్చన్నేవ వీయేంధతై । ఉభాయాజ్యాగ్ సవీర్య
 త్వాయ ” (బ్రాం) ఇతి । యాజ్యావృష్టాం తేన పురోఽనువాక్యాయామపి
 ప్రాప్తాం పత్నీ మర్థవాదేన వారయతి । పాపకూపేణ ప్రవిశ్య వరుణో
 యజ్ఞఘాతీతి వరుణో యాజ్ఞాయామేనశ్చదేన వివక్షితఇతి దర్శయతి
 “ యగ్ద్రామే యదరణ్యఇత్యాహ యథాదితమేవ వరుణవయజతే ”
 (బ్రాం) ఇతి । దక్షిణవెదిగతేఽగ్నౌ హువాం విధాతుం ప్రస్తాతి “ యజ
 మానదేవత్యోవా ఆహవనీయః । భ్రాతృవ్యదేవత్యోదక్షిణః । యదాహవ
 నీయేజుహుయాత్ । యజమానం వరుణపాశేనగ్రాహయేత్ ” (బ్రాం)
 ఇతి । ఉత్తరదిక్స్థాయాం వేద్యాముత్తరవేద్యపవాపేన నిష్టన్న ఆహవనీయ

ఇతరవేదిగతోఁగ్నిదక్షిణః । విధత్తై “ దక్షిణైఁగ్నా జుహోతి ।
 భ్రాతృవ్యమేవ వరుణపాశేన గ్రాహయతి ” (బ్రాం) ఇతి ।
 జుహోమపవదితుం విధత్తై “ శూర్వేణ జుహోతి అన్యమేవవరుణమ
 వయజతే ” (బ్రాం) ఇతి । అన్నసాధనేశూర్వే భవమన్యం * భోజ్యద్ర
 వ్యవినాశినమిత్యర్థః । హోమగుణద్వయం క్రమేణవిధత్తై “ శీర్షాన్నధిని
 ధాయ జుహోతి । శీర్షాతపవ వరుణమవయజతే । ప్రత్యజ్జిష్టస్థు హోతి ।
 ప్రత్యజ్జే వై వరుణపాశాన్నిర్మచ్చతే ” (బ్రాం) ఇతి । కరవృష్టాత్రపూణం
 శూర్వంశిరసి సకృన్నిధాయ పశ్చాజ్జహుయాత్తేన శిరోరోగాదికం శా
 మ్యతి, పశ్చిమాభిముఖేన హోమేన ప్రత్యజ్జేవ వరుణస్య ప్రతికూలత్వే
 న ప్రబలివవ సన్వరుణపాశాన్నిష్కర్షోముచ్చతే । తృతీయమన్త్రపాఠ
 స్తు “ అక్రసగర్త కర్తకృత స్సహవాచామయోభువా దేవేభ్యగికర్తకృత్వా
 స్తంప్రేతసుదానవః ” ఇతి । కర్తకృతోఽధ్వర్యు ప్రముఖాయజమానప
 త్యన్తాస్సర్వే । మయోభువా, మయశ్శివం సుఖం । యద్వైశివం తన్మ
 య ఇతి శ్రుతేః । తత్సుఖం భావయిత్వ మన్త్రోచ్ఛారణరూపయా వా
 చా సహ కరవృష్టాత్ర హోమాన్తం కర్తాక్రసగ్రతవన్తః । హేసుదా
 నవస్సుష్టు హవిసగి ప్రదాతారోఽధ్వర్యు ప్రభృతయో దేవార్థమిదం కర్త
 కృత్వా అస్తంప్రేత స్వగృహం గచ్ఛత । అస్తిన్తనైః ఉత్తరార్థ తా
 త్పర్యం దక్షయతి “ అక్రసగర్త కర్తకృత ఇత్యాహ । దేవాన్మణం నిర
 వదాయ అన్యణా గృహేనుపప్రేతేతి వావైతదాహ ” (బ్రాం) ఇతి ।
 దేవాన్ప్రతిప్రసృర్షణీయం యదృణం తన్నిరవదాయ నిశ్శేషేణప్రత్యర్ప్య ।
 అధావభృథద్రవ్యం విభాతుం ప్రస్తాతి “ వరుణగృహీతంవా పతద్యజ్ఞ
 స్య । యద్యజుషా గృహీతస్యాతి రిచ్యతే । తుమాశ్చ నిషాగశ్చ ”
 (బ్రాం) ఇతి । వారుణయాగే మేషాభేషు యవేషు యేతుషాః యశ్చ
 నిషాగశ్చ పాత్రలగ్న ఆమ్మిత్రాంశలేపః, తమభయం పూర్వమన్త్రేణ

* అన్యంభోక్తవ్యద్రవ్యానిష్టవినిశానమితి కాశీన్ధపుస్తకత్రయస్యపాఠః. అన్యథా
 భోజ్యద్రవ్యవినిశానమితి ॥

గృహీతస్య ద్రవ్యస్యాతిరిక్తోఽశః । అతో యజ్ఞ సమ్మన్థమేతద్వరుణ గృ
హీతమేవ । విధత్తే “ తుష్టైశ్చనిమాసేన చావభృథ మవైతి । వరుణగృ
హీతేనైవ వరుణమవయజతే ” (బ్రాం) ఇతి । అత్రావభృథశబ్దేన సామి
కావభృథధర్మోపేతం కర్తోవ్యతే । తదే తత్ప్రత్యభిజ్ఞాపయితుం తత్రత్య వి
ధీక సార్థవాదాననువదతి “ అపోఽవభృథమవైతి । అప్పువైవరుణః । సా
తౌదేవ వరుణమవయజతే । ప్రతియుతో వరుణస్యపాశశ్చిత్వాహ । వరు
ణపాశాదేవ నిర్దుచ్యతే । అప్రతీక్షమాయన్తి । వరుణస్యాన్తర్హితైః । ప
థోఽస్యేధి పీనుహీత్వాహ । సమిదైవాగ్నింనమస్యన్త ఉపాయన్తి । తే
జోఽసి తేజోమయిధేహీత్వాహ । తేజపవాత్తన్తతై ” (బ్రాం) ఇతి । అపస్య
ప్రత్యవభృథమనుతిష్ఠేత్ అప్పుకుర్యాదిత్యర్థః । అపామధిపతిత్వా దప్పు వ
రుణస్తిప్తతి, అతోఽత్ర హూమేన వరుణంసాతౌదేవ వ్యవధానమన్తరే
ణైవ వినాశయతి, కర్తానుస్తానాకూర్ధ్వ ముదకసమీపం ప్రతియుతశ్చత్య
నేనమన్త్రేణ పరిత్యజేత్ । ఉదకేమస్థితోయో వరుణస్యపాశస్సపప్రతి
యుతస్య పరిత్యక్తః । పరిత్యజ్య పృష్ఠదేశ మవశ్యన్త పవ ప్రత్యాగచ్ఛేయః ।
అగత్య పథోఽసి తేజోఽసీతి ద్వాభ్యామాహవనీయే సమిధానాదధ్యా
త్ । హేఅగ్నే పథోఽసి అనయా సమిధాభివృద్ధోఽసి, అతస్త్యత్ప్రసా
దాద్వయమప్యేధిపీనుహి సమ్మన్థాభవేహ । సమిజ్జన్యజ్వాలయా తేజోఽ
సి, అతోమయి తేజఃస్థాపయ ॥

॥ అత్రవినియోగ సర్వహః ॥

“ వత్సాహ్వనంప్రహుస్యేతి ప్రతిష్ఠాత్మకర్మతత్ ।

స్వామీమోష్యిత్యనుబ్రూయా ద్యద్గ్రాహితదమ్పతీ ॥

అక్రన్విత్యపి తావేనమన్త్రా శ్చత్వార ఊరితాః ” । ఇతి ॥

అథమీమాంసా.

॥ సప్రమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్రితం ॥

“ వైశ్వదేవబ్రాహ్మణస్యా తిదేశోవాదమాత్రకః ।

సవాదాజ్ఞవిదిస్థావా హవిర్విధ్యన్వయాద్భవేత్ ॥

అథవాదైకమిష్టోఽసౌ మైవమజ్ఞవిధేరపి।

సమాసస్సోఽన్వయోఽఙ్గానాం విధిరవ్యతిదిశ్యతాం ॥

చాతుర్థా స్వేషు వైశ్వదేవవరుణప్రఘాససాకమేధశునాసీరియ నా
మకాని చత్వారి పర్వాణి । తత్రవైశ్వదేవేఽష్టౌ హవీంషి విహితాని , ఆ
గ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి సౌమ్యంచరుగ్ం సావిత్రంద్వాదశకపాలగ్
సారస్వతం చరుంపాష్టం చరుంమారుతగ్ సప్తకపాలం వైశ్వదేవీమా
మిత్రం ద్యౌవాపుధివ్యమేకకపాలం' ఇతి । తేషాంహవిషాం బ్రాహ్మణ
ఽథవాద అమూతః 'వార్త్రఘ్నాని వా ఏతాని హవీగ్ంషి' ఇతి । అజ్ఞ
విధయోఽపి తత్రాత్మాతాః , త్రేధాసన్నద్ధం బహిర్భావతి త్రేధాస
న్నద్ధఇత్తః । నవప్రయాజా ఇజ్యంతై నవానూయాజాః' ఇతి । ఏవంస్థితే
వరుణప్రఘాసేషు పూర్వోక్తాన్యాగ్నేయాదీని పంచహవీంషి విధాయత
దీయం పూర్వోదాహృతం బ్రాహ్మణమేతేషు పంచస్వతిదిశతి , ఏతద్బ్రా
హ్మణాన్వేవ పంచహవీంషి యద్బ్రాహ్మణానీతరాణి, ఇతి । తత్రాథ
వాద మాత్రస్యాతిదేశో న్యాయ్యః, తస్య హవిర్విధిభిన్నహస్తత్యాః స్తా
వకకూపే శాన్వయ సమ్భవాదజ్ఞవిధినాచ తదసమ్భవాదితిచేత్ । మైవం,
ఉపకార్యోపకారకభావేన హవిషామఙ్గానాం చాన్వయత్, త స్తదర్థవాద
సహితానామజ్ఞవిధీనా మతిదేశః।

॥ తత్రైవాన్వచ్ఛివ్రితం ॥

“త్రుతమేకకపాలస్య బ్రాహ్మణస్యాతిదేశనం।

తత్పూర్వవత్తదైద్వాగ్నౌ ఏతద్బ్రాహ్మణఇత్త్యపి”॥

ఏకకపాల బ్రాహ్మణం వైశ్వదేవవరుణ ప్రఘాసేషు పతితం, ఐద్వా
గ్నౌ బ్రాహ్మణం వరుణప్రఘాసేష్వామ్నాతం । ఏవంస్థితే సాకమేధేషు వి
హితయోరేక కపాలైద్వాగ్నౌ యోర్బ్రాహ్మణాతిదేశ అమ్నాయతే
'ఏతద్బ్రాహ్మణ ఐద్వాగ్నౌ ఏతద్బ్రాహ్మణ ఏకకపాలో యద్బ్రాహ్మణ
ఇతరశ్చేతరశ్చ' ఇతి । తత్రోభయత్ర పూర్వన్యాయేన అథవాదవిధిస

హితాజ్ఞాకాండస్య సర్వత్రాతిదేశః । పూర్వన్యాయస్య విషయవ్యాప్తయే
వత్స్యమాణోదాహరణ స్మారణాయ వాకథనం ।

॥ ఏకాదశాధ్యాయస్యద్వితీయపాదే చింతితం ॥

“మారుత్యాసాధణమష్టాభి రక్షత స్త్రీంభిదాధవా ।

ప్రయోగైకత్వతస్తస్త్రీం భేదోదేశస్యభేదతః” ॥

వరుణప్రఘాసేష్యాగ్నేయాదీని నవహవీంషి విహితాని, తేషుమా
రుతీ మామితౌ ప్రతిప్రస్థాతా దక్షిణేవిహారేనుతిష్ఠతి, ఇతగాణి త్వ
ష్టావధ్వయురుత్తరే విహారేను తిష్ఠతి, తేషామష్టానాం ప్రయోగైక్యా
త్తంతేణాజ్ఞాని ఉభయవాదిసమ్మతాని । తథాతాన్వేవమారుత్యా అపీ
త్యత్రాపి తస్త్రీంప్రాప్తం । కుతః । వరుణప్రఘాసాస్త్రీం పాతిత్వేన ప్ర
యోగైక్యాత్ । నన్వత్ర విహారభేద ఆత్మాతః పృథగగ్నీ స్త్రీణ్యుతని
పృథగ్గేదీ కురుతః, ఇతి, సోఽయం పృథగనుష్టానా భావోవ్యర్థసాన్వితః ।
మైవం, హవిరాసాదనమాత్రే తద్భేదోపయోగాత్ । అష్టావధ్వర్యురుత్త
రవిహారేహవీంషి ఆసాదయతి మారుతీమేవ ప్రతిప్రస్థాతా దక్షిణేఽస్మిన్ని
తి తద్విధానాత్తస్మాత్తస్త్రీమితి ప్రాప్తైబ్రూమః । దేశభేదాత్ప్రయోగ
భేదే సత్యజ్ఞానుష్ఠానమపి భిద్యతే । నచ తస్య హవిరాసాదన మాత్రార్థ
తాయుక్తా । తదాసాదనస్య దృష్ట హేమామార్థత్వేనతి త్యాగేన అదృష్టా
ర్థత్వకల్పనా ప్రసక్తాన్నచ ప్రయోగభేదేనైవ సాదనభేదస్యాపి సిద్ధౌ వచ
నమనర్థకం స్యాదితివాచ్యం, అవ్యవస్థానాత్ప్రతిప్రయోగప్రాప్తౌ తద్వ్య
వస్థాధికత్వాత్ । తస్మాద్భేదేనాంగనుష్ఠానం ।

॥ తత్రైవాన్య చ్చింతితం ॥

“కర్తృభేదోనవాతత్ర భేదస్యాదక్షభేదవత్ ।

షష్ఠ్యర్చ్యిగ్వచనాన్తైవం ద్వయోరుక్త్యావ్యవస్థితః” ॥

తత్ర పూర్వోక్తవిషయే ప్రయోగభేదా దాఘరాద్యక్షభేద ఇవ
హేమాత్మబ్రహ్మదీనాం కర్తృజ్ఞామపి భేదఇతిచేత్ । మైవం, వాచనికవ
చ్చసంఖ్యో విరోధాత్ । అధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాతృ హేమాత్మబ్రహ్మగ్నీధ్రాగ

పంచ ర్విజశ్చాతుర్తా స్యేషు విహితాః చాతుర్తాస్యానాం యజ్ఞక్రతు
నాం పశ్చ ర్విజః, ఇతి । యద్యాగ్నేయాద్యష్టకే మారుత్యాశ్చ హి
త్రాదిభేదః స్యాత్తదా పశ్చ సఖ్యై ఖాద్యేత । ననుపశ్చ సఖ్యై సిద్ధ్యర్థ మా
గ్నేయాద్యష్టకే ప్రతిప్రస్థాతా ప్రాప్నుయాత్ మారుత్యాం చాభ్యర్చ్యగి
ప్రాప్త ఇతిచేత్ । సత్యం । ప్రాప్తావేవ తావుభా వుభయత్ర । వ్యవస్థాతు
వచనాన్మువిష్యతి । తత్రవచనం పూర్వత్రోదాహృతం తస్మాన్నాస్తి క
త్యభేదః ।

॥ తత్రైవాన్యచ్చింతితం ॥

“తత్రైవపత్నీసంయాజా దిభిన్నంతంత్రశాధవా ।

తంత్రమగ్నేయ్యతోమైవం కర్తృభేదానివారణాత్” ॥

తత్రైవాగ్నేయాద్యష్టకే మారుత్యాంచ గార్హపత్యే హి తస్యే
షు పత్నీసంయాజాదిషు తన్త్రం యుక్తం । కుతః । గాహపత్యైకత్వా
త్ । సహి ఆహవనీయవర్షక్షిణవిహారే గాహపత్యగివృథగస్తే, తస్మాత్త
న్త్రమితి ప్రాప్తేబ్రూమః । నతావత్పూర్వోక్తగకర్తృభేదోనివారయితుం
శక్యతే, తథాసత్యధ్వమ్యణా ముతాగిపత్నీ సంయాజాగిప్రతి ప్రస్థాతృ
కర్తృకాయాం మారుత్యాం కథముపకుర్యుః । తస్మాదధ్వయ్యుగిప్రతిప్ర
స్థాతా గాహపత్యే పృథక్పత్నీసంయాజా స్తుపాలుయాతాం ॥

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచింతితం ॥

“విహారభేదేనిర్వాప మన్త్రాదేస్తన్త్రైతానవా ।

తన్త్రం ద్వయోః స్మృతిసిద్ధ్యే దుత్తమోక్త్యాపృథక్సేత్” ॥

వరుణప్రహుసేవ్యధ్వయ్యుగిప్రతిప్రస్థాత్రో విహారభేదోఽపి మన్తై
ష్వేకేనైవ పత్యమానేషు తయోరర్థస్మృతిసిద్ధౌ తన్త్రమితిచేత్ । న । ని
ర్వపామిత్యుత్తమ పురుషార్థపాతమన్తరేణ స్మృత్యభావాత్తస్మాదుభ
యోగివృథక్యాతః ॥

॥ సప్తమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచింతితం ॥

“నిష్కాసేనతుషేశ్చాప భృథంయ నీత్యనూద్యతే ।

నీరోత్సేగకర్తృణాం విధిస్సౌమికధర్మిణః॥

యోదశశఃపూర్ణమాసాభ్యాం వారుణ్యాంచోదసోద్గతః॥

ప్యృత్యేకౌఽనూద్యతామేష మైవంకర్తృణిసౌమికే॥

ముఖ్యోఽవభృథశబ్దోఽతస్తత్సాదృశ్యవివక్షయా॥

ధర్మానతిదశసగర్తృ విధత్రైధర్మసంయుతం”॥

వరుణప్రభూసేషు శ్రూయతే, వారుణ్యానిమాసేనతుమైశ్వావభృ
థ మవయన్తి’ ఇతి । నిమాస ఆమిత్యాయాలేపః, ప్రాచ్యాం దిశిదేవా
ఋత్విజో మాజాయంతామిత్యాది భిర్నైదేశశఃపూర్ణమాసయో
దిక్షు సర్వాస్వాపోవివిధముత్పిచ్యంతే, సోఽయంప్యృత్యేకో వారుణ్యామి
త్యో యామేవ చోదకప్రాప్తోఽనూద్యతే । అస్తిహి ప్యృత్యేకసౌమి ఆవ
భృథత్వం, ఏషవైదశశఃపూర్ణమాసయోరవభృథ ఇతి । శ్రుతత్వాదితి
ప్రాప్తైబ్రూహః । సౌమికేకర్తృణ్యవభృథశబ్దోముఖ్యః, తస్యశబ్దస్య ఉద్భి
దాదివద్విధేయ క్రియా సామానాధికరణ్యేన నామధేయత్వా తత్త్రైవి
వైదికప్రయోగ బాహుళ్యాచ్చ ప్యృత్యేకే అప్యంబంధాదుపచర్యతే, సహి
సౌమికకర్తృణీవాపాం ప్యృత్యేకేఽవభృథ భావనామం శత్రయవతీంపశ్యా
మోయేన తత్రముఖ్యత్వ మాశక్యేత తస్మాత్ సౌమిక కర్తృవాచిన మవ
భృథశబ్దం వరుణప్రభూన ప్రకరణే ప్రయుంజాన ఆమ్నాయో మాసాగ్ని
హూత్ర న్యాయేన సౌమికధర్మా నతిదశసగర్తృంతరం తద్ధర్మసంయుక్తం
విధత్రే । నవవిషయక యేణాత్రైవి ముఖ్యోఽవభృథోఽస్త్వితి శక్యనీయం,
అపేక్షితస్య కర్తృకలాపస్యాత్రా భావాత్ । తస్మాత్సౌమిక ధర్మోపేత క
ర్తృప్రవిధిః॥

॥ తత్రైవాన్యచ్ఛిన్తితం ॥ ॥

“తత్రద్రవ్యంపురోడాశ ముపన్నిమాసకాపుత॥

ప్రాప్తోఽవభృథశబ్దేన పురోడాశోఽతిదేశతః॥

తుషనిమాసయోరత్ర సాత్మాత్లక్ష్మిప్రోపదేశతః॥

అతిదేశప్రాపితస్య పురోడాశస్యబాధనా”॥

తత్ర పూర్వోక్తైకర్కస్తరే ధర్మాతిదేశకేన అవభృథశబ్దేన పురో
డాశోఽతిదిశ్యతే|అతిదేశశ్చోపదేశాద్దుర్బలః తస్మాత్తుషనిమాసాభ్యాం
పురోడాశో బాధ్యతే|

॥ ఏకాదశాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేచి నితం ॥ ॥

నిమాసావభృథేవిప్ర కర్నోఽధప్రతిపాదనం|

ఉత్తాధణకముపశువదాద్యోఽవభృథశబ్దతః॥

కర్కస్తరంతదాపిస్యాత్ప్రతిపత్తినిప్రయాజవత్|

ప్రాధాన్యాధాన్యకర్కస్యా త్తచ్ఛావభృథధర్మకం”॥

చాశుర్కస్యగతేషు వారుణీమా మిత్రాంప్రకృత్య ఇద మామ్నాయ
తే : వారుణ్యానిమాసేన తుమైశ్చవభృథమవయ్యై’ ఇతి| అత్రాయం
ప్రయోగప్రకారః : పరుణప్రమాసేషు నవ హవీగోషి తేవ్యప్తమం హవి
వాణుణ్యామిత్రా నవమం హవిగి కాయ ఏకకపాలః వారుణ్యామిత్రా
యాం యవపిప్తనిమిత్తం మేష మవదధ్యాత్’ ఇతి | తతః అమిత్రా సం
యక్తం సర్వమవదాయహుత్వా, తత ఏకకపాలేన ప్రవయే భాండలి
ప్తైన వారుణ్యామిత్రాయా నిమాసేనచ తుమైశ్చ అవభృథ మనుత్తిష్ఠనీతి|
తత్రసంశయః | కిం వారుణ్యామిత్రాయా ఏకమంశం యవమయమేష స
హితంపూర్వం ప్రదాయ పశ్చాదేకకపాల ప్రచారాదూర్ధ్వం నిమాస
రూపేణాంశాంతరేణ తుమైశ్చ ప్రచరితవ్యమిత్యేవం ప్రచారస్యవిప్రకరణః|
ఉత్తకర్కస్తరం| తత్రాపికిం ప్రతిపత్తికర్క ఆహూన్విదధణకర్తేతి| తత్ర
విప్రకరణఇతి తావత్ప్రస్తుతం | కుతః, పశో తథాదృష్టత్వాత్ | ప్రాత
స్సవనే వపయా ప్రచయ్యే తృతీయసవనే హృదయాద్యంతైగి ప్రచారఇతి
సవనీయ పశోయథా ప్రచార విప్రకరణస్తద్వదత్రాపీ త్యాద్యగవతుః |
తథా సత్యవభృథశబ్దవైయర్థ్య ప్రసక్తాతర్కాంతరమితి వత్సోస్తరం| త
దాప్యామిత్రా హవిశ్చేషస్య నిమాసస్యాన్యస్త్వికర్కణి హవిష్ట్యా యో
గాత్ ప్రయాజ శేషస్యాయేనేదం ప్రతిపత్తిః స్యాత్, యథా ప్రయాజశే
షేణ హవీంవ్యభిఘారయతీత్యత్ర తచ్ఛేషం సంసృర్తు మభిఘారణమేవ

మత్రాపి నిషాస స్సంసీగ్రియత ఇతిప్రాప్తైబ్రూమః । తస్మిన్పత్యై నిషాస
సన్యైవ సంసాగ్రియద్రవ్య త్వేన ప్రాధాన్యాన్నిషాసమితి విభక్తివ్యవస్థ
యః స్యాత్ । అతోఽవభృథస్య ప్రాధాన్యదర్థకర్తృత్వమేవ ద్రష్టవ్యం ।
యదిచాతుర్మాస్యేషు నావభృథః తదా తద్ధర్మాతిదేశాయ తన్నామని
దేశోఽస్తు, తస్య తదీయద్రవ్యశేషస్యాపి కర్తాన్తరే వినియోగోవాచ
సికః, తస్మాదర్థకర్తృ.

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మ కాండేఽష్టమప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నేయేఽనీకవతే పురోడాశ మష్టాకపాలం నిర్వపతి సాకగ్ సూ
ర్యేణోద్యతా మరుభ్యృ సాన్తపనేభ్యో మధ్యస్థినే చరుం మరుద్యృ
గృహమైథిభ్య స్పర్వాసాం మగ్ధేప్రాయం చరుం పూర్ణాదవిధి పరాపత
సుపూర్ణా పునరాపత । వస్మేవ విక్రీణావహా ఇమమూజగ్ శతక్రతో ।
దేహిమే దదామితేని మేధేహి నితే దధే । నిహర మిన్ని మే హరాని
హరం ॥ ౧ ॥

నిహరామితే । మరుభ్యృః క్రీడిభ్యః పురోడాశగ్ సన్తకపాలం
నిర్వపతి సాకగ్ సూర్యేణోద్యతాగ్నేయ మష్టాకపాలం నిర్వపతి సా
మ్యం చరుగ్ సావిత్రం ద్వాదశకపాలగ్ సారస్వతం చరుం పూర్ణం చ
రుమైనైగ్గ మేకాదశ కపాల మైనైగ్గం చరుం వైశ్వకర్మణ మేక క
పాలం ॥ ౨ ॥

హరానిహరం త్రిగ్ శచ్చ ॥ ౪ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండేఽష్టమప్రపాఠకే చతు
ర్థోఽనువాకః ॥ * ॥

అధభాష్యమ్.

తృతీయే వరుణప్రభూసాఖ్యం ద్వితీయం చాతుర్వీర్య పర్యోక్తం చ
తుర్థ వంచమషష్ఠేషు సాకమేధాఖ్యం తృతీయం పర్యోచ్యతే । తచ్చ పర్వ
దినద్వయేఽనుష్ఠేయం । తదాహావస్తవ్యః , తతశ్చతుషుః మాసేషు పూ
ర్వస్త్రీసర్వణ్యపక్రమ్య ద్వ్యహం సాకమేధైర్యజత ' ఇతి । తత్ర ప్రథమ
దినే కర్తవ్యానిత్రీణి హవీంషివిధతై " అగ్నయేఽనీకవతే పురోడాశ మ
ష్టాకపాలం నిర్వపతిసాకగ్ సూర్యేణోద్యతా మరుద్భ్యసాని ప్రవనేభ్యా
మధ్యద్వినే చరుం మరుద్భ్యో గృహమేధిభ్య స్సర్వాసాం దుగ్ధేసాయంచ
రుం " ఇతి । అనీకవతే సైన్యవతే । ఉద్యతా సూర్యేణ సాక మిత్యుద
యకాలవిధిః । సమ్యక్తపనం సస్తవనం సత్సమ్మంధినః సాస్తవనా అనిష్ట
వినాశిన ఇశ్యర్థః । మేధోయజ్ఞః, గృహఞ్చ మేధశ్చ తమభయవన్తౌ గృహ
మేధిన ఉభయపాలకా ఇత్యర్థః । సర్వాసాం యజమానస్య యావత్యో
గావస్సన్తి తావతీనాం । విహితాస్విష్టిషు ప్రథమేష్టి దేవతాగుణం ప్ర
శంసతి " దేవాసురాస్సంయత్రా ఆసత్ । సోఽగ్నిరబ్రవీత్ । మమేయమ
నీకవతీతనూః । తాంప్రీణీత । అధాసురానభిభవిష్యధేతి । తేదేవా అగ్నయే
ఽనీకవతే పురోడాశ మష్టాకపాలం నిరవపత్ । సోఽగ్నిరనీకవాత్సైన్యస
భాగధేయేనప్రీతః । చతుర్థానీకానిజనయత । తతోదేవా అభవత్ । ప
రాసుగాః । యదగ్నయేఽనీకవతే పురోడాశమష్టాకపాలంనిరవపతి । అగ్ని
మేవానీకవన్తగ్ స్వేనభాగధేయేన ప్రీణాతి । సోఽగ్నిరనీక వాత్సైన్యస
భాగధేయేనప్రీతః । చతుర్థానీకానిజనయతే " (బ్రాంకా|౧|౨౬౭) ఇతి ।
చతస్రవ్యపి దిక్షు అసురానవరోధ్యం చతుర్విధాని సైన్యాని । సూర్యో
దయకాలం ప్రశంసతి " అసౌవా ఆదిత్యోఽగ్నిరనీకవాత్ । తస్యోరత్న
యోఽనీకాని । సాకగ్ సూర్యేణోద్యతా నిరవపతి । సాత్మాదేవాస్తా అనీ
కానిజనయతి " (బ్రాం) ఇతి । ఉష్ణత్వాదాదిత్యస్యాగ్నిత్వం, ఉత్సాహా
పేతయోధృ(పుతనా)వత్సర్వేత స్త్వరయా ప్రసరాద్రక్తివామనీకత్వం ద్వి
తీయాయా ఇష్టేదేవతాయా గుణం ప్రశంసతి " తేఽనురాగ్నిపరాజితా

యన్తః। ద్యావాపృథివీ ఉపాశ్రయః। తేదేవా మరుద్భ్యస్సంప్రసవేభ్యశ్చ
 రుం నిరవపః। తాన్ద్యావాపృథివీభ్యా మేవోభయతస్సమతపః। యన్మరుద్భ్య
 స్సాన్తపనేభ్యశ్చరుం నిర్వపతి। ద్యావాపృథివీభ్యామేవతదుభయతో యజ
 మానో భ్రాతృవ్యాన్తపంతి” (బ్రాం) ఇతి। తానసురాః ద్యావాపృథివీభ్యా
 మేవకృత్సన్మయోరపి ద్యావాపృథివ్యోరుభయత అసురాణామథస్తా చ్చ
 పరిష్టాచ్ఛ సమతపస్సహారా ద్యుపద్రవేణ సన్తాపితవన్తః। కాలంప్రశంసతి
 , మధ్యన్దినేనిర్వపతి। తహిలైక్ష్మిన్తం తపతి” (బ్రాం) ఇతి। తహిల మధ్యా
 హ్నకాలే తేక్ష్మిన్తమతిశయేన తీక్ష్ణం యథాభవతి తథాసూర్యస్తపతి, హి
 ప్రసిద్ధమేతత్ । చరుంప్రశంసతి “ చరుభవతి । సర్వత ఏవై నాన్తపన్త
 పతి” (బ్రాం) ఇతి । చరుపాకభాండస్య సర్వతస్తప్యమానత్వా చ్చ
 త్రూణామపి సర్వతస్సన్తాపః । తృతీయేష్టేదేవతా విశేషణం ప్రశంసతి
 “ తేదేవాశ్శ్వేవిజయినస్సన్తః । సర్వాసాంధుగై గృహమేధీయంచరుం
 నిరవపః । ఆశితా ఏవాద్యోపవసాహు । కస్యవాహేదం । కస్యవాశ్శ్వో
 భవితేతి । సశృతోఽభవత్ । తస్యాహుతస్య నాశ్చ । నహిదేవా అ
 హుతస్యాశ్చన్తి । తేఽబ్రువః । కస్మా ఇమగ్ హిమామ్యమ ఇతి । మ
 రుద్యో గృహమేధిభ్య ఇత్యబ్రువః । తంమరుద్యో గృహమేధిభ్యోఽ
 జహాళుః । తతోదేవా అభవః । పరాసురాః । యన్తైవం విదుషో మరు
 ద్యో గృహమేధిభ్యో గృహే జహ్వతి । భవత్యాత్మనా । పరాస్యభ్రా
 తృవ్యోభవతి” (బ్రాం) ఇతి । తేదేవా అస్మిన్దినే ప్రథమేష్ట్యా నైన్యాని
 సమ్పాద్య ద్వితీయేష్ట్యా విరోధిమోఽ సురాసర్వతస్సంతప్య పునగపరే
 ద్యురపి దేవ్యామ ఇత్యభిప్రేత్య గృహమేధీయం నిరుప్య ఇథ్థం విచారి
 తవన్తః । ఇదంహవిరద్య కస్యవా భవతి కస్యవా శ్శ్వో భవిష్యతీతి న
 జాయతే, తస్మాద్వయంసహ భుక్తవన్త ఏవాగ్నిసమీపే వసామేతి । ఏ
 తావతి విచారకాలే చరుగి పశ్యోఽభూత్ । తదానీందేవా అహుతత్వా
 త్తంచరుం నైవాశితవన్తః, యస్మాద్దేవాగి క్వాప్యహుతం నాశ్చన్తి త
 స్మాద్యుక్తమైవైతత్ । తతస్తేదేవ్యా పరస్పరం విచారితవన్తః । కిమితిక

సై దేవా యేనుంచరుం హూమ్యాను ఇతి । తతో నిశ్చిత్త్య గృహమేధి
 బ్యో హుత్వా విజయం ప్రాప్తా ఆసురాశ్చ పరాభూతాః । అస్మిన్-మఱ
 ణి ఆజ్యభాగౌ యజతీత్యాదినా కానచిదక్లాని విభాస్యన్తే । తత్రయావదు
 క్తాజ్ఞోపేత మపూర్వమిదం కర్మానతు దశేపూర్ణామాస వికృతిరితి జై
 మినివిచారితవాః । తతోఽథప్రాప్త స్సామిధేన్యాద్యభావః । తమ
 మం విస్మష్టయితు వనువదతి । “యద్వైయజ్ఞస్య పాకత్రాక్రియతే । పశ
 వ్యం తత్ । పాకత్రావా పతతి-క్రియతే । యన్నేధ్యాబహిర్భవతి ।
 నసామిధేనీనన్వాహ । నప్రయాజాఇజ్యన్తే । నానుయాజాః । యపవంవే
 దపశుమాన్భవతి ” (బ్రాం) ఇతి । యజ్ఞస్యసంబృద్ధి యదనుష్ఠానం పాక
 త్రా పాకేషు పాకయజ్ఞవదిత్యర్థః । తస్యపశవ్యత్వంయుక్తం । పాకయజ్ఞం
 వా అన్వాహి తాగ్నేరిపశవ ఉపతిష్ఠన్త ఇతిశ్రుతత్వాత్ । యస్తాదత్రేధ్యా
 బహిర్భాదయోనస సత్తితస్మాదేతత్కర్మ పాకయజ్ఞవదేవక్రియతే । ప్రాచ్య
 మక్లంవిధత్తై “ఆజ్యభాగౌయజతియజ్ఞస్యైవ చతుషీ నాన్తరేతి” (బ్రాం)
 ఇతి । యాగవేళాయా ముద్దేశ్యం దేవతాం ప్రశంసతి “మరుతోగృహ
 మేధినోయజతి । భాగధేయేనైవైసాం త్సనుధాయతి ” (బ్రాం) ఇతిఉదీ
 చ్యమక్లం విధత్తై “అగ్నిగ్నేస్విష్టకృతం యజతిప్రతిష్ఠితై ” (బ్రాం) ఇతి ।
 ఆక్లాన్తరంవిధత్తై “ఇడాన్వోభవతి । పశవోవా ఇడా । పశుష్యవో పరి
 ప్లాశ్పృతితిష్ఠతి ” (బ్రాం) ఇతి । అర్థసిద్ధం చతుర్థాకరణా ద్యుదీచ్యాక్లాన్త
 రాభావం ద్యోతయితుమన్తశ్శబ్దః । తదేవమనుబ్రాహ్మణగతేనైకేనానువా
 కేన పూర్వదినేననుష్ఠేయా ముఖ్యబ్రాహ్మణవిహితాస్తీన ఇష్టయోవ్యా
 భ్యాతాః । అనువాకాన్తరేణ ద్వితీయదినే కర్తవ్యత్వేనవిహితా ఇష్టయో
 వ్యాభ్యాతవ్యాన్తత్రాదౌతా వర్తమామేధీయశేషభూతం కిచ్చిదక్లంవిభా
 శుంప్రస్తాతి “యత్పత్నీ గృహమేధీయ స్యాన్నీయాత్ । గృహ మేధ్యేవ
 స్యాత్ । విత్వస్య యజ్ఞః క్షుధ్యేత । యస్మాన్నీయాత్ । అగృహమేధి
 స్యాత్ । నాస్యయజ్ఞోవ్యుధ్యేత ” (బ్రాం ౧౬ కా ౬ ప్ర ౭౨) ఇతి । యదిప
 త్నీగృహమేధీయస్య చరోర్యాగం భుంజీతతదా యజమానో గృహణ య

జ్ఞేనచోపేతో భవతి । కిన్త్వస్త్రిన్మయై యజమానస్య యజ్ఞో వ్యుద్ధోభవే
 త్ । అభోజనపత్యైతు వ్యుద్ధత్వదోషో నభవతి కిన్త్ గృహమేధిత్యా భా
 వః । విధత్తై “ప్రతివేశం పచేయః । తస్యాశ్నీయాత్ । గృహమేధ్యేవభవ
 తి । నాస్యయజ్ఞోవ్యుద్ధ్యతే” (బ్రాం) ఇతి । ప్రాతిస్వికత్వేన పశ్చింవిశ
 తీతి ప్రవివేశగి పత్న్యుద్ధగి ఓదనః, తందక్షిణాగ్నౌ పక్తరగిపచేయః । తథా
 చాపస్తవ్యః “దక్షిణాగ్నౌ పత్న్యాగి ప్రతివేశమోదనం పచతి” ఇతి । ప
 త్నీతమోదనమశ్నీయాత్ । తతోనోక్తదోషద్వయమభూజనాభావాద్గృ
 హమేధీయభూజనాభావాచ్ఛ । భోజనాదీన్విధా తుం ప్రస్తౌతి “లేదేవా
 గృహీమేధీయేనేష్ట్యా । ఆశితా అభవన్ । ఆంచతాభ్యంచత । అనువత్సా
 నవాసయన్ । తేభ్యోఽనురాగతుధంప్రాహిణ్యన్ । సాదేవేషులోకమ
 విత్త్వా । అనురాన్వసరగచ్ఛత్” (బ్రాం) ఇతి । ఆశితా భుక్తవస్తః ఆం
 చత నేత్రయోరంచనం ప్రక్షిప్తవస్తః, అభ్యంచత అభ్యంగంకృతవస్తః ।
 ధేనురను వత్సానవాసయన్ స్తనపానార్థమవాస్యజన్ । తదాసీమనురా
 దేవానాంసమీపేతుధంప్రేరితవస్తః, సాచతుతైషుత్వప్రేషుదేవషుస్థాన
 మలభ్యాపునరవ్యసురావేషప్రాప్నోత్ । విధత్తై “గృహమేధీయేనేష్ట్యా । ఆశి
 తాభవన్తి । ఆంచతేఽభ్యంచతే । అనువత్సాన్వాసయన్తి । భ్రాతృవ్యా
 దైవ తద్యజమానగతుధం ప్రహిణోతి” (బ్రాం) ఇతి । తదేతదభిప్రేత్య
 పూర్వమాశితా ఏవాద్యోపవసామేత్యాదిదేవవిచార ఉపాహృతః । అ
 త్ర గృహమేధీయసన్నిహౌద్వైమత్ప్రామామౌ తయోర్వినియోగ మా
 వస్తంబఆహ శరనిష్ఠానస్య దర్శిపూరయిత్వపభమాహూయ తస్యరవ
 తే పూర్ణాదర్శి పరాపతేత్యనుద్రుతోత్తరయా గాహావత్యే జుహు
 యాద్యదృపభా నరుయాద్యుక్తా బ్రూయాజ్ఞాహుధీతి” ఇతి । పచ్యమానే
 చరాక్షీరమండపద్వనీభూతో యోఽ.శ ఉపరి తిష్ఠతిసోఽయం శరనిష్ఠా
 నః । తస్యరవతే వృషభస్య శబ్దేనిష్పన్నేనతి । ప్రథమమస్త్రపారస్తు “పూ
 ర్ణాదర్శిపరాపతసుపూర్ణా పునరాపత । వస్నీవ విక్రీణావహా ఇషమూ
 జన్ శతక్రతో” ఇతి । హేదర్శి త్వం శరనిష్ఠాసేన పూర్ణానతి ప

రావతభిందంప్రతిగచ్ఛ, తత్ప్రసాదాన్తనేన తజ్జన్యబలేన సుపూర్ణానతి
 పునరస్మాక్ ప్రత్యాగచ్ఛ । హేతతక్రతో ఆవాం వసేవ విక్రీణావహౌ
 యధాలోకే కశ్చిత్స్వకీయం ధనందత్త్వా తండు లాదికం క్రీణాతితద్వద
 హమిద్వ్రాయ తుభ్యం శరనిమాగ్నందత్త్వాత్వత్తథివమూజాం చక్రీణామి ।
 తదిద ముచ్యతే వసేన వసునేవ ధనేనేవక్రీణావహో ఇతి । ద్వితీయమ
 స్త్రీపాతస్తు “దేహి మేదదామి తే నిమేధేహి నితేదధే । నిహారిమిన్ని మే
 హరానిహారింనిహ రామి తే ” ఇతి । హే ఇన్ద్రీమేయదపేక్షితం తత్
 త్వందేహి । తవయదపేక్షితం తదహందదామి । దత్త్వాచత్వం మమ స
 మీపే నిధేహి అవస్థాపయ, తవసమీపేహమవస్థాపయామి, తదుభయం
 సకృదేవ నభవతి కిన్తు నిహారిమిత్పునరి పుననిహృత్ప్రైవ సమానీయైవ
 మేసమీపే నిహరితి రాం స్థాపయ । అహమపి పునరిపుననిహృత్ప్రైవ తే
 సమీపే స్థాపయామి । యదోక్తం నిమాగ్న సాహాయంప్రస్తాతి, “తేదేవా
 గృహమేధీయే నేష్ట్యా । ఇద్వ్రాయనిష్ఠా సంస్యదధుః । అస్మానేవశ్వఇన్ద్రో ని
 హితభాగఉపావ ర్తితేతి । తానింద్రో నిహితభాగఉపావ ర్తత ” (బ్రాం)
 ఇతి । ఉపావ ర్తి తాసమాగమిష్యతి, ఉపావ ర్తత సమాగచ్ఛత్ । విధ
 తై “గృహమేధీయే నేష్ట్యా । ఇద్వ్రాయనిమాగ్నం నిదధ్యాత్ । ఇన్ద్రీప
 వైసం నిహితభాగఉపావ ర్తతే” (బ్రాం) ఇతి । హేలూమాయప్రాప్తమా
 హవనీయం వారయితుం విధతై “గాహవాపత్యేజుహూతి । భాగధేయే
 వైవైసగ్ సమర్థయతి” (బ్రాం) ఇతి । యాగకాలేధ్వనికర్తృమృషభస్య ఆ
 హ్వనం విధతై “ముషభమాహ్వాయతి । వపటాగ్రపవాస్యసః । అధోఇ
 న్ద్రియమేవ తద్వీయకం యజమానో భ్రాతృవ్యస్యవృక్షే ” (బ్రాం)
 ఇతి । ద్వితీయదినేనువృత్త్యాని నవహవీంషి విధతై “మరున్ధ్యగిక్రీడిభ్యుగి
 పురోడాశగ్ సప్తకపాలం నిర్వపతిసాకగ్ సూర్యేణోద్యతాగ్నేయమ
 స్త్రుకపాలం నిర్వపతిసాహ్యం చరుగ్ సావిత్రం ద్వాదశకపాలగ్ సార
 స్వతం చరుంపాష్ణం చరుమైద్వాగ్నమేకాదశకపాలమైన్ద్రం చరుంవై
 శ్వకర్షణమేకకపాలం ” ఇతి । అద్యస్యహవిష ఉత్తరహవిరష్టకస్య చ కా

లభేదాత్ప్రయోగభేదో ద్రష్టవ్యః । క్రీడాపమామస్తభి క్రీడినస్తదేతత్ ॥
 డిత్వంవిశేషణం । తస్యహవిషసప్రాతప్రాతం ప్రాధమ్యంచప్రశంసతి “ఇ
 ద్దో వృత్రగోహత్వా । పరాంపరావతనుగచ్ఛత్ । అపారాధమితి సన్య
 మానః । సోఽబ్రవీత్ । క ఇదంవేదివ్యతీతి । తేఽబ్రువన్మరుతో వరంవృణా
 నుహౌ । అథవయందేవామ । అస్తభ్యమేవ ప్రథమగో హవినిరుప్యాతా
 ఇతి । త పన మధ్యక్రీడః । తత్క్రీడినాంక్రీడిత్వం యన్మరుఃస్వ్యసక్రీడిభ్యస
 ప్రథమగో హవినిరుప్యతే విజిత్యై” (బ్రాం) ఇతి । పరాంపరావత మ
 త్యస్తమారం, అపారాధం ద్రోహము కాషణ్యంభి త్యావలాయమానససైన్యై
 మరుతాంసమీపే కిందిదబ్రవీత్, వృత్రోమృత్రోనవేదీదం సమీపే గత్వా
 కౌవేదివ్యతీతి । తేవ మరుతోవరేదతై వేదిష్యామ ఇత్యబ్రువన్, ఇతరే
 భ్యోఽగ్న్యదిభ్యసప్రథమో గ్న్యాసోవరః, తతస్తేమరుతపసం భూమాప
 తితం వృత్రమధిరుహ్య బహువిధేన సృత్యేనాక్రీడక్రీడిత్వాచ మృతో
 యమితి జ్ఞాతవన్తః । తస్మాదేతేషాం క్రీడిత్వం విశేషణసంస్పన్నం । ని
 గ్వాపకాలం ప్రశంసతి “సాకగో సూర్యేణోద్యతా నిర్వపతి । పతస్త్వైన్వై
 లోకఇన్ద్రో వృత్రనుహన్తస్మృత్యై” (బ్రాం) ఇతి । పతస్త్వైన్వైవ లోకే
 సూర్యోదయే నావలోక్యమాన భూవ్రదేశే । వైశ్వదేవ వర్షణ్యుక్త మా
 గ్నేయాదిపంచక ప్రశంసకం వరుణప్రభూన వర్షణ్యుక్తమైన్ద్రోగ్న్యప్రశంస
 కంచబ్రాహ్మణమత్రా తిదిశతి “పతద్బ్రాహ్మణాన్యేవ పంచహవీగోషి ।
 పతద్బ్రాహ్మణవిన్ద్రోగ్న్యః” (బ్రాం) ఇతి । చరోరైంగ్రత్వం ప్రశంసతి
 “అదైవవిన్ద్రోశ్చరుగ్భవతి । ఉద్ధారం వాపతమిన్ద్రో ఉదహరత । వృత్రగో
 హత్వా । అన్యాసుదేవతాస్వధి । యదేవవిన్ద్రోశ్చరుగ్భవతి । ఉద్ధారమేవ
 తం యజమాన ఉద్ధరతే । అన్యాసువ్రజాస్వధి” (బ్రాం) ఇతి । అన్యా
 స్వగ్న్యదిదేవతాసు అధి కౌఽయమిశ్యేతముద్ధారం ఉత్కర్షణభిమా
 నముదహరత ఉత్పాదితవాః । విశ్వకర్మరూపా మన్త్యహవిషోదేవతాం
 ప్రశంసతి “వైశ్వకర్మణ పకకపాలోభవతి । విశ్వోన్యేవ తేనకర్తాణి యజ
 మానౌఽవరున్ధే” (బ్రాం) ఇతి ।

॥ అత్రవినియోగ సక్త్యాహః ॥

“పూజేత్సమాచ్యదేహీతి యాజ్ఞానుధ్వమ్యురీరయేత్”

అథ మీమాంసా.

॥ పంచమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్వితం ॥

“సాకమేధేష్టయస్త్రస్తో ద్వ్యహేస్యస్సద్యపవవా

ప్రాతరాదేర్ద్వయోరహ్నాస్సత్వాత్ప్రకృతివద్ద్వ్యహే

సాంగముఖ్యానురోధేన ప్రాతరాదేర్విధానతః

శ్రౌతంచద్యస్త్యమన్యత్తు చోదకాత్తేననుబంబం”

చాతుర్థ్యాన్వేషు సాకమేధనామకే తృతీయేపర్వణి శ్రూయతే, ఆ
గ్నయేఽనీకవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి సాంగసూర్యేణోద్య
తా మరుద్భ్యస్సాన్తవనేభ్యో మధ్యన్వినేచరుం మరుద్భ్యో గృహమేధిభ్య
స్సర్వాసాం మగ్ధేసాయంచరుం ఇతి । తా ఏతాస్త్రిన ఇష్టయోద్వ్యహ
కాలీనాయథా ప్రకృతౌ పర్వణ్యన్వాధానాదికం ప్రతిపదీష్ఠిరితి ద్వ్యహకా
లీనత్వంతద్వత్ । ననుప్రాతర్మధ్యన్వినసాయంశబ్దై రేకస్తి న్నేవాహ్నిత్రయః
కాలాః తిస్మాణామిష్ఠీనాం విహితాః, తన్న । ద్వయోరప్యహ్నానిప్రా
తరాది కాలేషుస్వకీయేషు తాసాముపక్రమసివ రేద్యునిప్రాతరాదిషు తా
స్సమాపనీయాః । తతో ద్వ్యహకాలీనతేతి ప్రాప్తేబ్రూమః । తత్రాగ్నయే
ఽనీకవతే ప్రాతరష్టాకపాలం నిర్వపతితి సాంగం ప్రధానం ప్రాతర్గికాలీ
నతయా విధీయతే । ప్రాతశ్శబ్దశ్చ స్వతఃకమేవ ప్రాతర్గికాలమభిధాయ
పర్వవస్యతి ప్రాతరగ్ని హూత్రమిత్యాదౌతద్దశనాత్ । తస్మాత్సాంగ
స్య ప్రధానమైకస్తి న్నేవ ప్రాతర్గికాలే విధానాత్సద్యసాగ్నీనత్వం శ్రౌ
తంచోదకేనత్వన్వాధానాన్యంగం పూర్వేద్యునిప్రాతరితి కల్ప్యతే । ఉప
దేశశ్చోదకాద్భూతయా తస్మాదేకాహ కాలీనాద్రప్తవ్యాః ॥

॥ పంచమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్వితం ॥

“కింవైశ్వదేవికాదేకపాలాదతిదేశనం

సాకమేధేషువరుణ ప్రథాసస్థాదుతాగ్రిమః ॥

ప్రకృతావధానావహుశ్యా దన్తిమస్సన్నిధానతః।

విద్వాగ్నసాహచర్యాచ్చ సార్థత్వమధికత్వతః”॥

వైశ్వదేవే ద్యావాపృథివ్య ఏకకపాలః పరుణప్రఘానేషు కాయ
ఏకకపాలస్తయోగపృథగ్భ్యాప్యణమామూతం । సాకమేధేషు వైశ్వక
ర్మణఏకకపాలస్తస్మిన్ వైశ్వదేవితైకకపాలబ్రాహ్మణమతిదేష్టవ్యం కులిః ।
ప్రకృతిత్వేన తస్మిన్నపదిశ్యమానధర్మబాహుశ్యాత్ । వారుణ ప్రఘాసిక
స్య తద్వికృతిత్వాదల్పా ఏవ ధర్మవిశేషా ఉపదిష్టాశ్చమీమయో హిరణ్మ
యో వాసుచోభవన్తి త్యాదయః । తత్ర బహ్వనుగ్రహాన్యాయ్యితి
ప్రాప్తేబ్రూమః । వారుణప్రఘాసికబ్రాహ్మణస్య ప్రత్యాసన్నత్వాత్తస్యై
వతిదేశోయుక్తః । విద్వాగ్నబ్రాహ్మణం తత్రశ్యమేవతి చిశ్యతే వైశ్వ
దేవేతదభావాత్ । తత్సాహచర్యాదిదమపి తత్రత్యమేవ । ననుప్రకృతిభా
వార్వైశ్వదేవైక కపాలాదేవారుణ ప్రఘాసిక వత్సాకమేధేయేఽపి
చోదకేన ధర్మాతిదేశసిద్ధా బ్రాహ్మణాతిదేశకం వాక్యమిదం వ్యర్థమితచే
త్ । నహిరణ్మయత్వాద్యధిక ధర్మాతిదేశాయా పేక్షితత్వాత్ తస్మాద్వా
రుణ ప్రఘాసికైక కపాలబ్రాహ్మణస్యైవతిదేశః॥

॥ దశమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే * చిన్తితం ॥

“గృహమేధీయకేత్వాజ్య భాగావిత్యనువాదగః।

సచోదకవిధిర్వార్థ వాచోవాధికకర్తవ్యవా॥

పరిసంఖ్యాధసంకోచ్య శ్చోదకోఽన్యత్రవాత్రవా।

అపూర్వంగృహమేధీయం స్యాద్వాతోశ్రుతచోదకం॥

అనువాదకపునశ్శ్రుత్యా ద్వితియస్సార్థతావశాత్ ।

నిర్వాపవచ్చోదకస్య లిక్తత్వేనసహాయతా॥

చోదనేనైవతత్సిద్ధై రైష్టికస్యప్రశంసనం।

విధేయకవాక్యతావాస్తీ తేనాత్రాక్ఞ్ఞాంతరేవిధిః॥

ప్రత్యభిజ్ఞానతోఽగ్రస్య పరిసంఖ్యేతరస్యహి॥

* సప్తమపాద ఇతి పారాక్షరం.

దోషత్రయాచ్ఛ్చదకస్య సజ్జోగచోఽజ్ఞాంతరేష్వనః॥

వ్యాపారైక్యాచ్ఛ్చదకస్య స్వాధ్యేసంహరణంభవేత్ ।

వైకూప్యాచ్ఛ్చనిర్భత్వా దపూర్వంకర్తయుజ్యతే॥

అజ్యభాగేతినామోప కారకప్రీత్యుతేరిదం ।

నామత్వాదినమంతస్తాత్ లుప్యతేతేనచోదకః”॥

‘మరుద్ధ్యో గృహమేధిభ్యస్సర్వాసాం దుగ్ధేసాయమోదనః’ ఇతి విహితే గృహమేధీయే శ్రూయతే ‘అజ్యభాగాయజతి’ ఇతి । అష్టధాత్ర సంశయః । చోదకప్రాప్తయో రాజ్యభాగయోరిహ పునశ్రవణా దనువా దోఽయ మిత్యాద్యగవతుః । తథా సతి వైయ్యర్థ్యప్రసంగాత్ సార్థకత్వా య చోదకైతద్వాక్యయోర్నితీతయోరత్రాజ్యభాగవిధా యకత్వన భ్యుపే తవ్యం । ఓషధిద్రవ్యనిర్వాపాదయో యథాప్రకృతిగ తాస్మిన్తః వికృతావ పి శ్రూయమాణాశ్చోదకస్య లింగంతథాజ్య భాగావపి లింగత్వేన సహ యభూతో తతోమిళితయోర్విధాయకత్వమితి ద్వితీయనిపతుః । గృహమే ధీయ విధివాక్యేఽంశస్యోదనస్యైవోషధి ద్రవ్యతయో లిజ్జత్వ సిద్ధేనాన్ త్రి లిక్తాన్తరాపేక్షా, తస్మాత్ప్రకృతా విష్టా శ్రుతస్యాజ్యభాగకర్తృణ ఇ హపునశ్శ్రవణ మర్థవాదత్వేన తత్ప్రగంసార్థమితి తృతీయనిపతుః । భిన్న ప్రకరణే శ్రుతస్య విధ్యేకవాక్యత్వా యోగాదర్థ వాదత్వ మయుక్తం, త తశ్చోదకప్రాప్తాదాజ్య భాగాదికమణోఽధికమాజ్య భాగరూప మక్తాన్తరమిహ విధీయతే ఇతి చతుర్థనిపతుః । ఐష్టికయో రాజ్యభాగయోరిహ ప్రత్యభిజ్ఞానాన్నాంగాన్తరత్వం యుక్తం, తస్మాదాజ్యభాగవ్యతిరక్తస్య ప్రయాజాద్యజస్య పరిసంఖ్యేనాథామిదమాజ్యభాగశ్రవణమితి పంచమనిప తుః । అజ్యభాగవాక్యేన తద్విధిరూపః స్వార్థస్యజ్యేత ప్రయాజాదినిషే ధరూపోఽస్యోఽర్థాగివరిగృహ్యైత చోదకప్రాప్తం ప్రయాజాద్యనుస్థా నం బాధ్యతేతి దోషత్రయప్రసక్తాన్న పరిసంఖ్యాయుక్తాతేనప్రత్యక్ష విధి రూపా తస్మాదాజ్యభాగవాక్యా దానుమానికచోదకవాక్య మాజ్యభాగ

వృత్తి కృప్రయాజాద్యం గేషు సజ్జోచనీయమిషవ్యసవతుః । యదిచోద
కస్యప్రత్యక్షం పృథగ్వ్యాపారాః స్యుస్తదా ప్రయాజాద్యభిగోచరైర్వా
పారైః సైషామతిదేశస్సిద్ధ్యతి । ఆజ్యభాగగోచరస్యానేన ప్రత్యక్ష విధినా
బాధితత్వాన్నచోదకేనాజ్య భాగాతిదేశ ఇత్యేవం సజ్జోచోదవర్ణయితుం
శక్యతే । ఇహతు శబ్దబుద్ధికర్తృణాం విరమ్య వ్యాపారాభావేనైక ఏవ చో
దకస్య వ్యాపారః తథాసతి యుగపదతిదేశోఽనతి శేష శ్చేతివిరుద్ధధర్మత్వం
ప్రసజ్యేత తస్మాత్ప్రయాజాద్యభిగేషు సజ్జోచోదయ్యుక్తః తేనచోదకోఽ
త్రాజ్యభాగకర్తృణి సజ్జోచనీయః, నచోదదోషాపత్తిః । అన్యసజ్జోచ
సోదవసంహార రూపత్వాత్ । ఆజ్యభాగయోరేవ శక్తస్యచోదకస్య త్వ
జ్ఞాతశక్తిజ్ఞాపనముపసంహారిః తథాసతి ఆజ్యభాగాదిదేశవ్యాప్తుతస్య చో
దకస్య చోదకామూతిదేశతన్నివృత్తిరూపవిరుద్ధధర్మప్రసంగః, తత్రాజ్యభాగ
కర్తృణిచోదకావస్థాపనమితి సప్రమగిపతుః పురోడాశంచతుర్ధాకరోత్యాగే
యంచతుర్ధాకరోతీత్యనయో రుభయో రపి ప్రత్యక్షవచనత్వేన సరూప
త్వాదస్తుతత్రోపసంహారః ఇహతుప్రత్యక్ష పరోక్షయోర్వచనచోదకయో
ర్విరూపత్వాన్నాసాయుక్తః । కిన్తు ప్రత్యక్షవచనేనైవ ఆజ్యభాగవిధిసిద్ధిః
చోదకకల్పనానిర్ధరకా, అతస్తస్యా ఉపసంహారోనయ్యుక్తః । తస్మాద్దపూ
ర్వోగృహమెథీయోనచోదకే నాన్యాంగాని గృహ్లోతీతికర్తవ్యతా కార్య
తు ప్రత్యక్షవచనేనైవ పూయితే । ఏవంసమ్యుక్తదోషాభావాదయచ
ప్రమగిపతోఽభ్యుపగతవ్యః । ననుసాక్షిహిణ్యామిష్టా ప్రత్యక్షవచనవిహి
తై రామనహూమైస్సహ చోదకాతిదిష్టానా మనూ యాజానాం సము
చ్ఛయోఽగ్నికృతః । తద్వదత్రాపి విధియమానయో రాజ్యభాగయోశోచ
దకప్రాప్తేనప్రయాజాద్యంగైస్సర్వైస్సహ సముచ్ఛయోఽస్తు । న । వైష
మ్యాత్ । ప్రకృతానాజ్యభాగ యోస్తూపకారగి క్లృప్తసోఽత్ర నామసా
మ్యేనస్పయితే, తస్మాత్ క్లృప్తాప కారాభ్యాం విధియమానాభ్యామా
జ్యభాగాభ్యాం నిరాకాంత్యోగృహమెథీయః, ఆమనహూమాస్తు సమ్య

ప్రాపకారా ఇతితైస్సక్లహణ్యా అం గాకాంతానపూర్యతే । తత్ర క్లప్తా
 పకారైరనూయాజాద్యంగైశ్చోదకేన సహాతిదిష్టైర్గపూర్యతే । తతో విధి
 వైయ్యధ్యక్షః పరిహారాయామసహేమామెషు ఉపకారేక్లప్తైసతి తస్మిన్
 వర్తమానైర్ప్రయోగవచనైః * స్సముచ్చిత్యానుష్ఠాపయతి తతో వైషమ్యా
 త్ క్లప్తప్రాపకారాజ్యభాగవిధాయకే నానేన ప్రత్యక్షవచనేన గృహమేధీయ
 చాదకౌ లుప్యతే । తస్మాదవికృతిరూపం సాంగపూర్వం కర్మాత్రవిధీయ
 త ఇతి సిద్ధాంతః ।

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం ॥

“తత్రాన్యదంగం సోకార్యం కార్యంవాన్యానపేక్షణాత్ ।

సకార్యంవిహితత్వేన కార్యంస్విష్టకృదాదికం” ॥

తత్రగృహమేధీయే ఆజ్యభాగాభ్యామేవ నిరాకాంక్షత్వాదన్యత్స్వి
 ష్టకృదాదికం స కార్యమితిచేత్ । మైవం, ఆజ్యభాగవద్విహితత్వాత్,
 యదగ్నేయే స్విష్టకృతేనమవద్యతి ఇడాముపహ్వయిత ఇతివిహితంతస్మా
 ద్యావమక్షం కర్తవ్యం ।

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం ॥

“తత్రైవపరిసంఖ్యాత్వే ప్రాశిత్రాద్యస్తివానతత్ ।

అస్తీదానశానాన్వైవం తదుక్త్యాస్త్యత్రనేతరత్” ॥

గృహమేధీయే స్విష్టకృత్యాజ్య భాగవదష్టధానంశయంహృదినిధా
 య పరిసంఖ్యార్థం పంచమవక్షుభ్యుపేత్యేయం కృతాచిన్తావతారితా ।
 తత్రప్రాశిత్రాదిభక్షణం సపరిసంఖ్యాతం కిన్తుతదస్తి । కుతః । భక్షణాద్య
 ర్థస్యేదోపాహ్వనస్య తత్రదశానాదితీ ప్రాప్తైర్బ్రాహ్మః । అత్రగృహమే
 థీయే తదిదాభక్షణం వచనబలేనాస్తు । స్విష్టకృద్వాక్యప్రాపితా పరిస
 ణ్యా, తస్యవచనేన నివారితత్వాత్, ఇతరత్ప్రాశిత్రాదిభక్షణం పరిస
 ణ్యతత్వాన్నాస్తి ।

* ప్రవర్తమానః ప్రయోగవచన ఇత్యసంగతపారః

॥ సప్తమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిత్రితం ॥

“సౌమికం ప్రాకృతం వాస్యాత్ తయోగప్రణయనం శ్రుతం ।

అద్యోప్రాప్తత్వతోమైవ మవామత్స్వేన వాగ్వినుః” ॥

చాతుర్థ్యా స్యేషు ప్రాయ తే ద్వయోగప్రణయతి తస్మాద్ద్వాభ్యాం
యన్తి ఇతి । అత్ర సౌమికధర్మకనుగ్నిప్రణయనం యత్తదేవప్రహితవ్యం
కుతః । సోమస్య చాతుర్థ్యాస్యప్రకృతి త్వాభావేన తదీయప్రణయనస్యా
త్ర చోదకాదప్రాప్తస్య విధ్యహాత్వాత్ । గర్భపూర్ణమాసగణం శ్చ
గ్నిప్రణయనం చోదకప్రాపితత్వాదవిధేయం, తస్మాత్సౌమికస్య ధర్మ
అత్ర ప్రణయన శబ్దేనాతిదిశ్యంత ఇప్రాప్తైబ్రూహః । వాయుప్రణయనశ
బ్దః సౌమికస్యప్రణయన కర్మణోవానుధేయం, కిన్తు నిర్మవ్యబహిరాదిశబ్ద
వల్లాకికపవ, తతానధర్మాతిదేశః । యదిప్రాకృతప్రణయనస్య ప్రాప్తత్వా
ద్విదితైయర్థ్యం తస్యైర్థవాదసమ్బంధాయ తద్వాక్యమస్తు ।

॥ తతైవాన్యచ్చిత్రితం ॥

“అద్యస్తయోర్వ్యయోర్వా పర్వణోస్తత్ప్రసంజకాత్ ।

అద్యస్తయోరూరుగత్యా మధ్యయోగపర్వణోభవేత్” ॥

తస్మాద్ద్వాభ్యాంయన్తిత్యభవాదేన సమ్బంధాయ పునర్విధినాయత్పు
కృతకనుగ్నిప్రణయనం చోదకప్రాప్తమపి సూయత ఇత్యుక్తం తద్వైశ్వదే
వ శునాసీర్యయోగ పర్వణోభవతి మహాతి । కుతః । ప్రసంజకాత్ । త
థాహి నవైశ్వదేవ ఉత్తరవేదిముపవసతి నశునాసీయే ఇత్యుత్తరవేది
ప్రతిషేధస్తయోగపర్వణోవేదిం ప్రసంజయతి అప్రసక్తప్రతిషేధాయో
గాత్ । ఉత్తరవేదిశ్చగ్నిప్రణయనాగ్ధా తస్మాదుత్తరవేది ప్రసక్తిద్వారే
ణాద్యస్తయోరివనుగ్నిప్రణయనమితి ప్రాప్తైబ్రూహః । ఉరువాపతౌ యజ్ఞ
స్య యద్వరుణప్రభూసా స్సౌకమేధశ్చేతి గమనసాధనత్వమూరుత్వం మ
ధ్యమయోగపర్వణోరుపస్యంతం । తత్పన్నిశౌ ద్వయోగప్రణయన్తి చోద
కప్రాప్తమగ్నిప్రణయనమర్థ వాదార్థం పునర్విధాయద్వాభ్యాంయన్తిస్య
ర్థవాదేనోరుత్వకల్పనాయుక్తా ద్వాభ్యాం పర్వభ్యాం గమనముపస్యన్య

తే । తస్మాత్సద్భ్యమయో స్తస్త్రిణయనం । నచాత్తోత్తరవేదేర భావా
 స్త్రిణయ నాభావ ఇతిశంకనీయం । ఉపపత్తిత్యవారభ్యశ్రుతేన వాక్యే
 మోత్తరవేద్యపవాపస్య విహితత్వాత్ । సాచోత్తరవేదిరాద్యంతయోగ
 పర్వణానామేథాన్తద్భ్యమయోరవతిష్ఠతే । తస్మాత్సత్తరవేద్యాం ప్రణీ
 తోఽగ్నిర్విధీయతే । ఏతదర్థమేవహి సార్థవాదంపునగ్నిభాసం । ఉక్తమ
 ధికరణద్వయమేకీకృత్య వార్తికకాచేణ యో నిణయోఽభిహితస్తం ద
 శేయతి ।

“అనానుత్వాచ్చవైయ్యర్థ్యాల్ సౌమికప్రాకృతంచన ।

అపూర్వంతత్త్రిణయనం శాఖాంతరసమోక్తికం” ॥

అహవనీయాదగ్నిం ప్రణయత ఇతి శాఖాంతరే మధ్యమయోనూ
 తనం ప్రణయనం విహితం, తేన సమానవచనత్వా దతాప్యపూర్వం ప్రణ
 యనంవిధత్తే ॥*

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజు స్సంహితాభాష్యే
 ప్రథమకాండోఽప్తమప్రపాతవే చతుర్థోఽనువాకః ॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సోమాయ పితృమతే పురోడాశగ్ పటః పాలం నిర్వపతి పితృ
 భ్యో బహిఃపద్యోధానాః పితృభ్యోఽగ్నిష్వాత్తేభ్యోఽభివా న్యోయో
 కుగే మన్తమేతత్తే తత యేచ త్వమన్వేతత్తే పితృమహా ప్రపితృమహా
 యేచ త్వమన్వత్ర పితరో యధాభాగం మన్తస్యగ్ మన్తస్త్వశం త్వాచ
 యం నఘవర్షన్తిషీసుహి । ప్రమానం పూణాపిన్ధురః స్తుతోయాసి వశా
 గ్ అను । యోజాన్విష్టతైవారీ ॥౧॥

అక్షన్నమీమదంత హ్యవ ప్రియా అధూపత । ఆస్తోపత స్వభాన
 న్నా విప్రానవిష్టయామతీ । యోజాన్విష్టతైవారీ । అక్షన్వితరోఽమీమద

స్త | పితరోఽతీ తృపస్తపితరోఽమీసృజస్తపితరః | పరేత పితరస్సోమ్యా
 గమ్భిరైకపథిభిగిష్టారైవః | అథా పిశ్యోస్తునిదత్రాగ్ అపీత యమేన
 యే సథమాత్తం మదన్తి | మనో న్వాహమ వామహే నారాశగ్ సేనస్తా
 మేన పితృణాంచ మన్తభిః | ఆ ||౨||

స్తపతుమనగపునగక్రత్వే దత్తాయజీవసే | జ్యోక్తసూర్యందృశే |
 పునరగపితరోమనోదదాతు దైవ్యౌజనః | జీవం న్రాతగ్ సచేమహి | య
 దస్తరిక్షం పృథివీముత ద్యాయన్తాతరం పితరంవాజిహగ్ సేమ | అగ్ని
 ర్వాతస్మాదేనస్తా గాహాపత్యగిప్రముఖ్భుతు మరితాయానీ చక్రకుక్
 రోశు మామనైసం ||౩||

హరీమన్తభిరా చతుశ్చత్వారిగ్ శచ్చ ||౪||

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండేఽష్టమప్రపాతకే పం
 చమోఽనువాకః || *

అథ భాష్యమ్.

చతుర్థేనాకమేధాభ్యే తృతీయేపర్వణి ప్రధానహవీంష్యుక్తాని | పశ్చి
 మే తదియశేషో మహాపితృయజ్ఞఉచ్యతే | ఆదౌతావత్క్రిణి హవీంషివి
 ధత్తే “సోమాయపితృమతే పురోడాశగ్ మటరపాలనిర్వపతి పితృభ్యో
 బహిఃపద్యోధానాగిపితృభ్యోఽగ్నిష్వాత్తైభ్యోఽభివాన్యామేదుగ్ధేమం
 థం” ఇతి | పితరోఽన్యసన్తితి పితృమాన్విత్వస్వామీత్యర్థః | బహిఃషియ
 జ్ఞ సేదన్తితి బహిఃపదః | ధానాభృప్తయవాః | అగ్నిష్వాత్తా అయజ్ఞని
 హాః, అభివాన్యా మృతవత్సాధేనుః, క్షీరేయవపప్తం ప్రక్షిప్యవిగ్రీకృతం
 ద్రవ్యం మథః | తదిదం హవిస్త్రయం పితృయజ్ఞప్రస్యచ పితృయజ్ఞస్యవి
 ధిమథ వాచేమోన్నయతి “వైశ్వదేవేనవై ప్రజాపతిగిప్రజాఅస్యజతాతావ

రుణప్రభూనైవకరుణపాశాదముంచత్ | సాక మేదైగిప్రత్యస్థాపయత్ | త్ర్యం
 బకైరుద్రం నిరవాదయత్ | పితృయజ్ఞేన సువర్గం లోకమగమయత్ | యదైశ్వ
 దేవేనయజతే | ప్రజాపవతద్యజమానస్సృజతే | తావరుణప్రభూనైర్వరుణపా
 శాన్తుంచతి | సాక మేదైగిప్రతిస్థాపయతి | త్ర్యంబకైరుద్రం నిరవదయతే | పితృ
 యజ్ఞేన సువర్గం లోకం గమయతి” (బ్రా-కాం-౧౬||ప్ర-౮||అ-౫) ఇతి | ప్రతిపురుష మేక
 కసాలాన్నిర్వపతీతి విభాస్యమానాయాగాస్త్రైయస్సకాః, తైగిక్రూరం రు
 ద్రం పరితోష్యోస్సారితవాః | తత్రస్యగ్ధాదిలోకహేతుత్వేనాత్యంతప్రశస్త
 త్వాత్ | పితృయజ్ఞానకర్తవ్యఇత్యభిప్రాయః | అశ్రహయం పక్షం పూర్వ
 పక్షతయా విధత్తై “దక్షిణతగప్రాచీనావీతీ నిర్వపతి | దక్షిణావృద్ధిపితృ
 ణాం” (బ్రాం) ఇతి | గాహాపత్యస్య దక్షిణదేశేస్థిత్యాప్రాచీనావీతీ స
 మ్ముక్తానాం హవిషాం నిర్వాపం కుర్యాత్ | యస్మాత్పితృణాం సహృద్ధి
 కర్తృ దక్షిణావృత్ప్రియేణ దక్షిణస్యాందిశివ ర్తతే | తంపక్షం దూషయి
 త్యాసిద్ధాంతం విధత్తై “అనాదృత్యతత్ | ఉత్తరత పవోపవీయ నిర్వపే
 త్ | ఉభయేహి దేవాశ్చ పితరశ్చేజ్యవై” (బ్రాం) ఇతి | యత్రైకౌ
 ద్విష్టత్రాగ్ధాదౌ పితర పవ పూజ్యంతే | తత్రదక్షిణావృత్త్వమస్తు | ఇహ
 త్యాజ్యభాగాదిదేవా అగ్నిష్వాత్తాది పితరశ్చేజ్యవై | అతోదేవానాం ప్రి
 యా యోత్తరతోఽవస్థాన ముపవీతజ్చ | తర్హిపితృణాం ప్రీతినాస్యాది
 త్యాశశ్చా విధ్యంతరేణ దక్షిణావృత్త్వం సమ్పాదయతి “అధోయదే
 వదక్షిణార్ధేఽధిశ్రయతి | తేనదక్షిణావృత్” (బ్రాం) ఇతి | హవిష్కపాకాయ
 గార్హపత్యస్య దక్షిణభాగేఽధిశ్రయేత్ | తేనైతత్-ర్త పితృప్రీత్యై దక్షి
 ణావృదపిభవిష్యతి | పతదేవ కాలరూపేణ ప్రశంసతి “సోమాయపితృమ
 తే పురోడాశగ్ పటకపాలం నిర్వపతి | సంవత్సరోవై సోమగిపితృమాః |
 సంవత్సరమేవ ప్రీణాతి | పితృభ్యోబర్హిషద్యోధానాః | మాసావై పితరో
 బర్హిషః | మాసానేవప్రీణాతి | యస్మిన్మావా ఋతౌ పురుషగిప్రమీయతే |
 సోఽస్యాముష్మిల్లాకే భవతి” (బ్రాం) ఇతి | వసంతే జ్యోతిషాయజేతేతి
 విధానాత్ సోమస్యసం వత్సరత్వం | సపవ పితృణాం పరిరిత్యస్య పితృ

మత్స్వం । మాసి పితృభ్యఃక్రియత ఇతి అమావాస్యైశ్చాద్ధా భిధానాత్
 పితృణాం మాసత్వంచోపచర్యతే । యదివసనై ప్రమీయతే వసనోభవతి
 యదిగ్రీష్మే గ్రీష్మఇత్యభిధానాత్ తత్తద్యతుదేవతా ప్రీతిరేవాస్యాము
 ష్మిక్ ఋశుసమ్మన్థః । భజనేన క్వచిదీవతృష్ణత్వం క్వచిత్కృష్ణత్వం
 క్వచిదకృష్ణత్వమిత్యేవం విధంతై విధ్యం విధతే “బహురూపాధానాభ
 వన్తి । అహారాత్రాణామభిజిత్యై” (బ్రాం) ఇతి । అహస్యస్యస్థాని
 అమావాస్యారాత్రిః కృష్ణా అన్యాస్త్రారాత్రయః శుభతృప్తాః । కృతీయ
 యాగదేవతాం ప్రశంసతి “పితృభ్యోఽగ్నిష్వాతైభ్యోనన్థం । అథమా
 సావై పితరోఽగ్నిష్వాతాః । అర్థమాసానేవ ప్రీతాత్” (బ్రాం) ఇతి । బహిః
 పదామనుష్ఠిత యాగత్వాన్మాసత్వం । అగ్నిష్వాతానాం యాగాభావా
 త్ అర్థమాసత్వం పతచ్ఛయేవైయజ్వానః తేపితరోబహిఃపద ఇత్యాది నా
 వత్స్యతే । మృతవత్సాం ప్రశంసతి “అభివాన్యామై దుగ్ధేభవతి । సా
 హిపితృదేవత్యంనుహే” (బ్రాం) ఇతి । పితృదేవత్యం పితృదేవతాభ్యా
 హితం । మృతాగ్నిపురాహః పితరోభవన్తి, అభివాన్యా చమృతవత్సేతి సజా
 తీయత్వాత్తత్రతేహంప్రీతిః । యదుక్తమాపస్తమ్బేన ఉద్వాసనకాలేధానా
 ఉద్వాస్య విభాగమనై విభజ్యార్థా ఆజ్యేసంసంహతి అధాః పిష్టా
 నామావృతా సక్తాంకృత్వా అభివాన్యామై దుగ్ధస్యాదేశరావే సక్తా
 నోప్యైకయేతు శలాకయేతుకాణ్డేనవా దక్షిణాముఖస్త్రిః ప్రసవ్య
 మనారభ్యోవమన్థతి” ఇతి । తత్తార్థశరావే మన్థనంవిధతే “యఃసృష్టం ।
 తన్మనుష్యాణాం ఉపర్యధోదేవానాం । అర్ధఃపితృణాం । అర్ధఉపమన్థః । అర్థో
 హిపితృణాం” (బ్రాం) ఇతి । భుజ్జానామనుష్యాః పాత్రపూర్ణ మేవఘృతమిచ్ఛ
 న్త్రిప్రయాజదేవతాజుహూగ తే సోపరితనాభ్యభాగేనతృప్యన్తి, అథోభాగే
 నహవిరభిఘరణాత్ । అగ్నిహోత్రేవోపరిభాగం దేవేభ్యోహుత్వా అన్త
 భాగంస్వధాంపితృభ్యఃపితౄణాం న్యేతిఘ్రామ్నానిమృజన్తీతితద్విధానాత్
 తదేతన్నవశమభిప్రేత్యయత్సూర్ణ మిత్యాన్యక్తం । ఇయశలాకాంపిధతే
 “ఏకయోపమన్థతి ఏకాహిపితృణాం” (బ్రాం) ఇతి । యదేక మేకగోసమ్మరేత్

పితృదేవత్యాని స్మరిత్యాదౌ పితౄణామేకత్వ సఖ్యాప్రీతిః ప్రసిద్ధా ।
 దక్షిణాముఖత్వం విధత్తే “దక్షిణోపమన్థతి । దక్షిణావృద్ధి పితౄణాం”
 (బ్రాం) ఇతి । ప్రాచీదేవాదక్షిణా పితరభ్యుత్పాదౌ దక్షిణాదిక్ ప్రీతిః ప్రసి
 ధ్ధా । హస్తాభ్యాం మన్థనం విధత్తే “అనారభ్యోపమన్థతి । తద్విపిత్రూః గ
 చ్చతి” (బ్రాం) ఇతి । శృతీయపవనగతాశిరాదౌ మన్థనం స్రవ్యేణ బధ్య మ
 న్థతి తత్తు దేవానాం ప్రీయం, అత్ర త్వనారభ్య బధనమకృత్వా హస్తాభ్యామే
 వోప మన్థతి తచ్చ దేవవైలక్షణ్యాత్ పితౄణాం ప్రీయం । యదుక్తమా
 ప స్రవ్యేన ‘సప్రాచీం వేదిముద్ధన్తి పితౄయజ్ఞోహిన దక్షిణాం దేవయజ్ఞో
 హ్యుభేదిశావన్తరోద్ధత్య’ ఇతి । తామాగ్నేయాం దిశమజ్ఞుభ్యా నిదిశశ్
 విధత్తే “ఇమాం దిశం వేదిముద్ధన్తి । ఉభయేహి దేవాశ్చ పితరశ్చేజ్యన్తే”
 (బ్రాం) ఇతి । తస్యా వేదేశ్చ తుర్విధం దైవికవైలక్షణ్యం క్రమేణ విధత్తే “చ
 తు స్రక్తిర్భవతి । సర్వాహ్యనుదిశగ్పితరః । అభాతాభవతి । బాతాహిదే
 వానాం । మధ్యతోఽగ్నిరాధీయతే । అస్తతోహి దేవానామాధీయతే । వ
 ర్షీయానిర్భ ఇధ్వాద్భవతి వ్యావృత్త్యై” (బ్రాం) ఇతి । దైవికే వేదిదివిభూ
 నతు సమ చతురస్రా, ఇయంతు సమచతురస్రేతి వ్యావృత్తిః । అగ్నిమ ప్ర
 కారవిశేషం సూత్రకారోదర్శయతి ‘ప్రతిదిశం స్రక్తయోఽవాన్తరదేశాన్
 ప్రతిమధ్యాన్’ ఇతి । పరితగ్గికటాది భిరాచ్ఛాననం విధత్తే “పరిశ్రయతి ।
 అస్తహి తోహి పితౄలోకో మనుష్యలోకాత్” (బ్రాం) ఇతి । ఉన్నతలనం
 విధత్తే “యత్సగుషిదినం । తద్దైవానాం । యదన్తరా । తన్ననుష్యాణాం ।
 యత్సమూలం । తత్పితౄణాం । సమూలం బహిర్భావతి వ్యావృత్త్యై”
 (బ్రాం) ఇతి । పరుషి పర్వసన్ధ్యా దినం చిన్నంతాదృశం బహిరహింసిత
 త్వాద్దైవానాం ప్రీయం । అత ఏవ బర్హిలవన బ్రాహ్మణేశ్రూయతే “ప్ర
 జాపతిర్వా ఓషధీపర్వశో వేద సపనానహినస్తి” ఇతి । ఓషధీనామహిగ్
 సాయై ఇతి చ । యదన్తరాపర్వమధ్యే చిన్నం తన్ననుష్యాణాం ప్రీయం స
 ధి విశేషస్య తైరజ్ఞాతత్వాత్ । పరిశేషేణ సమూలత్వం పితౄణాం ప్రీ
 యం । బహిరహం దక్షిణాగ్రత్వం విధత్తే “దక్షిణాస్తృణాతి । దక్షిణావృ

ద్విపితృణాం” (బ్రాం) ఇతియదు క్తమావస్తవ్యేన, ఆస్తరణకాల్బహికా
 త్రిగప్రసవ్యంవేదింస్తృణకపర్యేత్యోధవాధారమాయణస్త్రిరస్తృణప్రతి
 పర్యేత్యోధవగప్రస్తరః, ఇతిప్రసవ్యమప్రదక్షిణత్వంయధాభవతితథా, తదిద
 మప్రదక్షిణత్వప్రదక్షిణత్వాభ్యాం షటకృత్వఆవర్తనంవిధతై, త్రిగవస్త్యేతి
 తృతీయేవాఇతోలోకేపితరః, తానేవప్రీణాతిత్రిగపునగవస్త్యేతి, షట్సన్మధ్య
 తైషడాబ్జుతవః, బుతూనేవప్రీణాతి” (బ్రాం) ఇతిఇతోభూలోకాదార
 భ్య తృతీయగపితృలోకః భోగభూమే స్వర్గస్యాస్తరితౌ దూర్ధ్వభావి
 త్వాత్, ప్రస్తరస్యామస్త్రీకమాసాదనం విధతై, “యజ్ఞస్తరం యజమా
 గృహ్ణీయాత్, ప్రమాయుకౌ యజమానస్స్యాత్, యన్నగృహ్ణీయాత్,
 అనాయతనస్స్యాత్, తూష్ణీమేవన్యస్యేత్, నప్రమాయుకోభవతి, నా
 నాయతనః” (బ్రాం) ఇతి, గృహ్ణీయాత్ సాదయేదితి, దక్షిణపరిధి వర్జన
 మభిప్రేత్య విధతై, “యత్త్రీస్పరిధీకపరిదధ్యాత్, మృత్యునాయజమా
 నం పరిగృహ్ణీయాత్, యన్నపరిదధ్యాత్, రతౌగోసి యజ్ఞగోహన్యః,
 ద్వాపరిధి పరిదధాతిరక్షసామపహత్యై, అధోమృత్యోరేవ యజమానము
 త్పుజతి” (బ్రాం) ఇతి, మధ్యమోత్తరావీతి సూత్రేభి హితం, హవి
 మామనుక్రమేణసాదనం విధతై, “యత్త్రీణిత్రీణి హవీగో మృదాహారేయః,
 త్రయస్త్రయ ఏషాగో సాకం ప్రమీయేరక, ఏకైకమనూచీనా న్యదాహర
 త్తి, ఏకైకపషా మన్వత్సగి ప్రమీయతే” (బ్రాం) ఇతి, ఉదాహారేయారా
 సాదయేయః, యేషాంయజమానబర్హణాం మధ్యే, అన్వత్సః వృద్ధబాలా
 నుక్రమగతాః, ఏతేషాంమధ్యే ఏకైకపవ ప్రమీయతే సతు యుగపత్, ద
 క్షిణతః కశిపూప బర్హణమూజ్జనమభ్యజ్జన ముదకుష్ఠ మిత్యేకైకక ఆసా
 ద్యేతి సూత్రే యదుక్తం తద్విధతై, “కశిపు కశిపవ్యాయ, ఉప బర్హణ ము
 పబర్హణ్యాయ, ఆజ్ఞానమూజ్జన్యాయ, అభ్యజ్ఞానమభ్యజ్జన్యాయ, యధా
 భాగమేవైనాన్ప్రీణాతి” (బ్రాం) ఇతి, కశిపు తూలపూరిత శయ్యాది,
 ఉపబర్హణం శిరసఆధారః, కశిపుప్రభృతీ న్యదాహరన్తీ త్యనువర్తతే, క
 శిపుప్రియైకశివవ్యగపితా, తత్పరితోషార్థం కశిపుసాదయేత్ ఏవమన్యత్.

తథానత్యేనాస్మిత్యాస్వస్వభాగ మనతిక్రమ్య తోషయతి । తదేవ మను
 బ్రాహ్మణగతేనానువాకేన పితృయజ్ఞే హవిరాసాదనపర్యంతః పూర్వప్ర
 యోగోఽభిహితః । అనువాకాంతరేణ సామిధేన్యాదిక ఉత్తరప్రయో
 గోఽభిధీయతే । తత్రాధ్వర్యోః ప్రైశమన్త్రముత్పాద్యమన్త్రమ్వా
 చష్టే “అగ్నేయేదేవేభ్యఃపితృభ్యస్సమిధ్యమానా యానుబ్రూహీ త్యా
 హ । ఉభయేహ దేవాశ్చ పితరశ్చేజ్యవై” (బ్రా - ౧కా-౬ప్ర౯౨) ఇతి ।
 దేవానాం పితౄణాం చోఽపకారోయోగ్నితస్యై ఉశన్తస్వై త్యేతామృ
 చం సామిధేనీ త్వేన విధత్తే “ఏకామన్వాహ । ఏకాహిపితౄణాం” (బ్రాం)
 ఇతి । తస్మామావృత్తిం విధత్తే “త్రిరన్వాహ । త్రిహిదేవానాం” (బ్రాం)
 ఇతి । చోదకప్రాప్తావాఘా రౌప్రశంసతి “ఆఘారావాఘారయతి । యజ్ఞప
 రుషోరనన్తరిత్యై” (బ్రాం) ఇతి । యజ్ఞపరుషోర్యజ్ఞాంశయోరలోపాయ ।
 వరణంపర్యుదస్యతి “నాహేయం వృణోతే । నహూతారం । యదాగ్నేయం
 వృణోతే । యద్ధోతారం । ప్రమాయుకోయజమానస్సృత్ । ప్రమాయుకౌ
 హూతా । తస్మాన్నవృణోతే । యజమానస్య హూతుగోపీధాయ”
 (బ్రాం) ఇతి । అగ్నిద్వేవోహూతాదేవాక్ యక్షుదిత్యాదినిగదపాతల ర్దే
 యవరణం । నిగదావసానే విష్ణుశర్కా మానుష ఇత్యాదినామోచ్ఛారణం
 హూతృవరణం । బర్హిణామకం చతుర్థం ప్రయాజం నిషేధతి “అపబర్హి
 షః ప్రయాజాక్ యజతి । ప్రజావైబర్హిః । ప్రజాపవమృత్యో రుత్సృజతి”
 (బ్రాం) ఇతి । చోదకప్రాప్తావాఘభాగౌ ప్రశంసతి “ఆఘభాగౌయజతి ।
 యజ్ఞస్వైవ చతుషీనాన్తరేతి” (బ్రాం) ఇతి । హవిగ్నిప్రచారకాలే ప్రాచీ
 నావీతం విధత్తే “ప్రాచీనావీతీ సోమంయజతి । పితృదేవత్యాహి । ధీమా
 హుతిః” (బ్రాం) ఇతి । చతుర వదానమవపదితుం విధత్తే “పశ్చిమృత్వోఽ
 వద్యతి । పశ్చిమృతా దేవతాః । ద్వేపురోఽనువాక్యే । యాజ్ఞాదేవతా
 వషటూరః । తాపవప్రీణాతి” (బ్రాం) ఇతి । త్వగ్సోమప్రచికితః, త్వయా
 హి నగ పితర ఇత్యుభేపురోఽనువాక్యే, త్వగ్సోమపితృభిఃసంవిదాన ఇత్యే
 కాయాజ్ఞా, పితృమాకసోమోదేవతా, వషటూరః, తాపతాప ప

జ్ఞదేవతా ఉచ్యతై । పక్షైకదేవతార్థం త్రిషుహవిః ప్యవిచ్ఛిన్నావ
దానం విధతై “సంతతమవద్యతి । ఋతూనాగ్ సంతత్యై” (బ్రాం)
ఇతి । తదాహాపస్తంబః “జహ్వీముపస్తీర్యసోమాయ పితౄ మతేఽనుస్వ
దేతి సంప్రేష్యతి సకృత్పురోడాశస్యావద్యతి సకృద్ధానానాం సకృత్సప్తస్య”
ఇతి । ద్వయోగపురోఽనువాక్యయోరేకస్యాయా జ్యాయాశ్చ విధింతున
సినిధాయ ప్రసంశతి “వైవైభ్యః పూర్వయా పురోఽనువాక్యయాహ
ప్రణయతి ద్వితీయయా । గమయతి యాజ్యయా । తృతీయేవా ఇతోలోకే
పితరః । అహ్న ఏవైనా పూర్వయా పూరోఽనువాక్యయా త్యానయ
తి । రాత్రియై ద్వితీయయా । ఐవైనా యాజ్యయాగమయతి” (బ్రాం)
ఇతి । త్వగ్ సోమప్రవిశిత ఇత్యనయా పూర్వయా పితృభ్యో హవిః ప్రక
షేణ కధితవా భవతి త్వయాహినగ్ పితర ఇత్యనయా ద్వితీయయా
పితౄణాం ప్రతిహవినయతి । త్వగ్ సోమ పితృభిరిత్యనయా తద్ధవిః పితౄణా
గమయతి యాజ్యయా । పితౄణాం తృతీయలోక వర్తిత్వావత్ర మస్త్ర
త్రిత్వం యుక్తం । కిచ్చత్రిభిర్వస్త్రైః క్రమేణాహ్నా రాత్ర్యాశ్చ పితౄ
నానీయ హవిగప్రతి తానాగమయత్యేవ । వేదేరు త్తరణ ఉపవిశ్యావదా
య దక్షిణా ముఖో వేదిమతిక్రమ్యోదఙ్ముఖ స్తీప్తా జాహ్నాతి । అత్రకు
తద్వైపరీత్యం సూత్రకాగ అహ “దక్షిణతోవదాయాభిఘాత్యోదఙ్ముక్తిక్ర
మ్య దక్షిణాముఖ స్తీప్తా” ఇతి । తదేతద్విధతై “దక్షిణతోవదాయ । ఉద
జ్జతిక్రామతి వ్యావృత్యై” (బ్రాం) ఇతి । అశ్రావయాస్తు శ్రౌషడ్వాపడితి
మస్త్రీత్రయమపవదితుం క్రమేణ విధతై “అస్వధే త్యాశ్రావయతి । అస్తు
స్వధేతిప్రత్యాశ్రావయతి । స్వధానమితివపటరోతి । స్వధాకారోహి
పితౄణాం” (బ్రాం) ఇతి । పితౄన్స్మృతి యద్వక్తవ్యం తస్య సర్వస్య స్వ
ధాకారోవాచకః । అత ఆశ్రావయేత్యాది శబ్దాన్నబ్రూతే యస్మాత్ స్వ
ధాకారః పితౄణాంపియః । విధివాక్యే పృథాదేవప్రాప్తం ప్రచారక్రమం
ప్రశంసతి “సోమమగ్రేయజతి । సోమప్రయాజాహిపితరః । సోమం పితౄ
మస్త్రయజతి । సంవత్సరోవై సోమగ్ పితౄమూ । సంవత్సర మేవతద్యజతి । పి

త్యాన్వహిణపదోయజతియేవైయజ్వానః తేపితరోబహిణపదః । తా నేవ
 తద్యజతి । పితౄనగ్నిష్వాత్తాన్యజతి । యేవాఅయజ్వా నోగృహమేధినః ।
 తేపితరోగ్నిష్వాత్తాః । తా నేవతద్యజతి ” (బ్రాం) ఇతి । సోమరిప్రథమం
 యజ్ఞవ్యోయేహం పితౄణాం తేసోమప్రయాజాః, పితౄస్వామి త్వేనతస్య
 ప్రాధమ్యంయుక్తం, సంవత్సరత్వంతు సోమస్యపూర్వమేవోక్తం । ఇహ
 లోకేయజ్ఞంకృత్వా పితౄలోకంప్రాప్తాః బహిణపదః, ఇహయజ్ఞరహి
 తాః గృహమేధి నోయేగృహస్థానైపితౄలోకంప్రాప్య అగ్నిష్వాత్తాడివ్యం
 తే । స్విష్టకృత్సంజ్ఞ కాందేవతా మపవదితుం విధత్తే “ అగ్నింకవ్య వాహ
 నం యజతి । యపవ పితౄణామగ్నిః । త మేవతద్యజతి । అధోయధాగ్నిన్
 స్విష్టకృతం యజతి । తాదృగేవతత్ ” (బ్రాం) ఇతి । పితౄంహవిః కవ్యం
 తద్వహతీతి కవ్యవాహనః । అతిపవాన్యత్రశ్రూయతే శ్రయోవాఅగ్న
 యో హవ్యవాహనో దేవానాం కవ్యవాహనః పితౄణాన్ సహ రత్నోఅ
 సురాణాం’ ఇతి । ముఖ్యబ్రాహ్మణైఃపితౄకాని త్రీణిహవీంషి విధాయ పతతై
 తతేత్యాది ఏకాదశ మంత్రా ఆత్మాతాః । తత్ర వినియోగ మాపస్తంబః
 ‘హవిశ్యేషానంష్టోమాయ పితౄణాంకృత్వా ఆస్థుషు స్రక్షీమనిదధాతి పూ
 ర్వస్యాందక్షిణస్యామపరస్యామిత్యేతత్తత తాసాయేచ త్వామన్వి త్యేత్యై
 ప్రతిమన్త్రం’ ఇతి । సంష్టోమాయ సన్యక్ మద్గనేనైకీ కృత్య । పాతస్తు
 ‘పతతే తత యేచ త్వామన్వేతతై పితామాహ ప్రపితామహ యేచత్వా
 మను’ ఇతి । తత హే పితః తుభ్యం ఏ తత్ప్రిణ్డీకృతమన్నం దత్తంయేచా
 న్యేత్వామనువర్తనై తేభ్యోఽప్యేతద్దత్తం । మధ్యమమన్త్రే యే చ త్వామ
 నిత్వసువక్తః । ప్రపితామహమన్త్రే ఏత త్త ఇత్యసువక్తః । విధత్తే “ పతతై
 తత యేచ త్వామన్వీతి తిస్థుషు స్రక్షీమనిదధాతి । తస్మాదాత్మతీయాత్
 పురుషాన్నామ సగృష్ణాన్వి పతావన్తోహీజ్యునై ” (బ్రాం) ఇతి । యస్మాన్మన్త్రే
 షు తతపితామహ ప్రపితామహై త్యేవం సాధారణశబ్దనిర్దేశకృతః తస్మా
 ణ్లోకేఽప్యాత్మతీయాన్పురుషాత్ ప్రపితామహపర్యం తంసంబంధవిశేషేణై
 వవ్యవహరన్తి, నతుతదీయం దేవదత్తవిష్ణుశర్కాది నామోచ్ఛారయంతియ

స్వా త్పార్వణశ్రాద్ధేషు పిత్రాదయస్త్రయ ఏవపూజ్యై నతూపరితనాః,
తస్మాదత్రాపిత్రయాణాం నిదేశో యుక్తః । కల్పః “అత్రపితరో యథా
భాగం మన్దధ్వం” ఇత్యుక్త్వాదభ్యోనిమగ్రీవ్య “సుసన్ద్యశంత్యావ
యం” ఇత్యైన్ద్రియచాహవనీయమువతిష్ఠన్తే ఇతి । హేపితరః, అత్ర స
క్రీకతపిండేషు స్వస్వభాగమనతిక్రమ్య హృష్టాభవతః । మన్దధ్వమితి పదస్యా
భిప్రాయం వ్యాచక్షే “అత్రపితరో యథా భాగం మన్దధ్వమిత్యాహ ।
స్థితాహిపితరః” (బ్రాం) ఇతి । యస్మాత్పితరో లజ్జాశీలాస్తస్మాత్ స్వ
స్వభాగాదూర్ధ్వం లజ్జాం వారయితుం విసప్యేణ మన్దధ్వమిత్యుచ్యతే ।
విధత్తే “ఉదమోచనిమాగ్రీమన్తి । ఏషావై మనుష్యాణాం దిక్ । స్వామేవ
తద్దేశమనునిమాగ్రీమన్తి” (బ్రాం) ఇతి । పితృత్వదశాయాం దక్షిణా ది
క్పాస్తా । తతః పూర్వం మనుష్యతాదశాయా ముత్తరాదిగేవ పరిశిష్య
తే । ఆహవనీయోపస్థానమన్త్రీపాతస్తు “సుసన్ద్యశంత్యావయం మఘ
వన్తద్దిషీమహి । ప్రనూనం పూర్ణం బద్ధురస్తుతోయాసి వశాగ్ అను । యో
జాన్విన్తతేహరీ” ఇతి । హేమఘవక్ సుసన్ద్యశంస్తు కటాక్షవిక్షణే నా
స్మాకవశ్యంతంత్యావం వన్దిషీమహివయం తర్పయామః । త్వమప్యస్తన్తతై
హావిభిః పూర్ణబద్ధురః పరిపూరితరథవృష్టౌ స్పాభిస్తుతస్సక్ వశాన
భీష్టాదేశాక్ అనులక్ష్మనూనం ప్రయాసి ప్రాయేణాగమిష్యసి । హే ఇన్ద్ర
తేహరీతవాక్వో యోజానురథే నియుక్తాహి । విధత్తే “ఆహవనీయమువ
తిష్ఠన్తే వ్యేవాస్తేతద్ధ్రువతే । యత్సత్వాహవనీయే । ఆధాన్యత్రచరన్తి” ఇతి ।
ఆహవనీయే పురోఽవస్థితేనతి తముపేత్యౌధ తదాఽన్యత్ర పైతృకవేద మ
ధ్యస్తేఽగ్నోచరన్తీతియతైనాస్తైనిహ్నువతేషనమాహవనీయమువలపన్త్యై
వ తత్త్వనూపణాయోపస్థానమిత్కర్థః । ఉపస్థానస్యావధిం విధత్తే “ఆతమితో
రుపతిష్ఠన్తై అగ్నిమేవోపద్రష్టారం కృత్వా పితౄణ్నిరవదయన్తే” (బ్రాం)
ఇతి । ఆతమితో రాగ్లానేః, అనుచ్ఛాసేన మన్త్రీముచ్ఛారయతా యా
వతాకాలేన యానిరోధరూపాగ్లానిభవతి తావదుపస్థాతవ్యం । తేనోప
స్థానేనాగ్నిమేవ సాక్షిణంకృత్వా పితౄణాం స్వభాగద్రదానేన విసృష్టవన్తా

భవన్తి । మన్తగ్రంథస్య సునన్ద్యశమిత్యేతస్యాభిప్రాయం వ్యాచక్ష్యై “అన్తంవాపతే ప్రాణానాంగచ్ఛన్తి । యతతమితోరుపతిష్ఠన్తై । సునన్ద్యశం త్వావయమిత్యాహ । ప్రాణోవై సునన్ద్యక్ । ప్రాణమేవాత్మన్ద్యతే ” (బ్రాం) ఇతి । శ్వాసనిరోధేన గ్లానిప్రాప్తైషు కటాక్షనిరీక్షణం నాణ ప్రాణనిరోధపరిహారః, తదేతదభిప్రేత్య ప్రాణోవై సునన్ద్యగీత్యుచ్యతే । యోఽయం పరిహృతనిరోధగ్లాప్రాణస్స ఏవేన్ద్రీయ కటాక్షః, తం కుర్వన్తం త్వామితి మన్తైర్మోజనీయం । యోజేతి పదస్యాభిప్రాయమాయ “యోజాన్విన్దతేహరిశిత్యాహ । ప్రాణమేవపునరయన్తై ” (బ్రాం) ఇతి । యథాత్వదీయావశ్యోరధేయైక్తా ఏవంప్రాణమస్తాసు యోజయేత్సభిప్రాయః । కల్పః । అథగాహాపత్య ముపతిష్ఠన్తై “అక్షన్నమీమదన్త హ్యవప్రియా అధాపత । అస్తోపత స్వభానవో విప్రానవిష్ఠయామతీ । యోజాన్విన్దతేహరి ” ఇతి । అక్షన్వితరో హవిరశితవన్తః, అమీమదన్తభృశంహృష్టాఃహి యత్యప్రియాన్తనూరవాధాపత హవిభోజనసౌకర్యేణ శిర్షప్రభృత్యక్లాని అకమ్పయన్త, స్వభానవఃవపుషిజనితేన స్వకీయేనతేజసా భాసమానాః, విప్రాభోజనతృప్త్యా బ్రాహ్మణసదృశాస్సన్తః, నవిష్ఠయామతీ అతిశయేన నూతనయాబుద్ధ్యా అస్తోపత భృశమిష్టమేత దిత్వాది వచనైః స్తుతిం కృతవన్తః । యోజేత్వాది వ్యాఖ్యాతం । విధతే “అక్షన్నమీమదన్తహీతి గాహాపత్యముపతిష్ఠన్తై” (బ్రాం) ఇతి । నన్మక్షన్విత్వాదిమన్తః పితృప్రతిపాదకః, ఉపస్థేయస్తు గాహాపత్యఇతి వైయధికరణ్యమాశక్య మన్తస్యాపేక్షితశేషపూరణేన వైయధికరణ్య పరిహారం శ్రుతిరేవ దశయతి “అక్షన్నమీమదన్తా ధత్వోపతిష్ఠా మహాఇతి వావై తదాహ ” (బ్రాం) ఇతి । పితరో భుక్తవన్తౌ హృష్టాశ్చ, అథతదా సాక్షిణం త్వాముపతిష్ఠామహ ఇత్యేవం మన్త్రవాక్యమాహ । మన్త్రస్థౌ మఘవన్నిన్ద్రే త్యేతావపి శబ్దావగ్ని పరత్వేన వ్యాఖ్యాయా । అన్నవా పరమైశ్వర్యయన్తై ఇతి తయోరర్థః । కల్పః । ప్రాచీనావీతం కృత్యావ్యాహార్యపచనమభిప్రవద్యన్తై “అక్షా పితరోఽమీమదన్త పితరోఽతీతృపన్త

పితరోఽమీమృజస్త పితరః” ఇతి । అతీతృపస్త అస్మాంశ్చ తర్పయంతః, అ
 మీమృజస్త అస్మాన్ శోధితవంతః । అత్రసూత్రకారః శాఖాంతర మంత్ర
 వాపి వినియుక్తైః, అమీమదస్త పితరస్సోమ్యా ఇత్యాతమితో రుపతిష్ఠన్తై
 ఇతి । తదేతమపస్థానం విదధానః పూర్వవద్వైయధికరణ్యం పరిహరతి
 “అమీమదస్త పితరస్సోమ్యా ఇత్యభిప్రవద్యన్తై । అమీమదస్తపితరోఽథ
 త్యాభిప్రవద్యావహ ఇతీవావైతదాహ” (బ్రాం) ఇతికల్పః । పరేత పిత
 రః సోమ్యా ఇతి ప్రవాహణ్యా పితృణాం ప్రవాహయతీతి । పాతస్తు “పరే
 తపితరస్సోమ్యాగమ్భిరైః పధిభిగపూర్వైః । అధాపితృణాం తువిదత్రాగ్
 అపీత యమేన యే సధమాదం మదన్తి ” ఇతి । హేసోమ్యాగపితరగపధిభి
 పరేతపరావృత్య గృహాగచ్ఛతేఽతి । కీదృశైః పధిభిః । గమ్భిరైః సులభా
 న్మతోదయైః పూర్వైః పూర్వంకృతైః ప్రహతైః । అథతదా గృహాగ
 త్యా తస్మిన్పితృణాంకే యమేనసాకం యేపితరః సధమాదం సహస్థాన
 స్యమాదం యథాభవతి తథా మదన్తి హృష్యన్తి, తాన్ సువిదత్రాన్ సు
 క్తు వేదితృణాం చిరవాసేన తత్రత్యవృత్తాన్తజ్ఞాన్ పితృణాంపి యూయమిత
 ప్రాప్నుత । కల్పః । మసోన్వాహువామహ ఇతి మనస్వతీభి రుపతిష్ఠన్త
 ఇతి । తిస్మషు ఋక్షప్రథమాయాః పాతస్తు “మసోన్వాహువామహే
 నారాశగ్సేన స్తోమేన పితృణాంశ్చ మన్తభిః ” ఇతి । నారాశగ్సేన మ
 నువ్యప్రశంసాయోగ్యేన స్తోమేన వాక్యసమూహేన పితృణామపి మన్త
 భిః మనసీయైర్వాక్యైః మనః పితృయజ్ఞానుస్థానపరం చిత్తంనుక్షీప్రం ఆ
 హువామహే ఆహ్వయామః । అధద్వితీయా “ఆన ఏతు మనగిపునగిక్ర
 త్వే దత్తాయజీవసే జ్యోక్ష్పసూర్యందృశే ” ఇతి । క్రత్వేకర్తానుస్థానాయ
 దత్తాయ తత్తత్సామగ్ధాయ జీవసే జీవితం, జ్యోక్ చిరం సూర్యందృశే
 ద్రష్టుం యోగ్యం మన ఆగత్యనోఽస్మాన్పునరేతు అనకృత్ ప్రాప్నుతు ।
 అథ తృతీయా “పునరగపితరోమనోదతాతు దైవ్యోజనః । జీవంత్రాతగ్
 సచేమహి ” ఇతి । హే పితరః దైవ్యోజనః దేవసంబంధిపురుషసమూహః
 నోఽస్మాకం మనఃకర్తానుస్థానపరం చిత్తం దతాతు ఆనకృత్ ప్రయచ్ఛతు ।

వయమపివ్రాతం సంవత్సరసంఖ్యతరూపం జీవంజీవనం సచేమహిసేవేమహి । కల్పః । యదంతరిక్షమితి పత్న్యగార్హవత్యముపతిష్ఠత ఇతి । పాతస్తు
 “యదంతరిక్షం పృథివీముత ద్యాయన్మాతరం పితరం వా జిహిగ్ సేను అగ్ని
 ర్మాతస్మాదేనసో గార్హవత్యప్రముఞ్చతు దురితా యానిచకృమకరోతు
 మామనేనసం” ఇతి । పృథివ్యాదీన్ లోకాన్ మనసా జిహింసేను హిం
 సేతుమిచ్ఛేను యన్మాతరం పితరం వా హింసేతుమిచ్ఛేమేతియత్ తస్మా
 త్సర్వస్మాదేనసః పాపాత్ గార్హవత్యో మాంప్రముఞ్చతు అన్యన్యపి దు
 రితానియాని చకృమ తేభ్యోఽపి ముఞ్చతు మామనేనసం సర్వపాపరహి
 తం కరోతు । యదుక్తమాపస్తమ్బేన “ఉదకుష్మమాదాయ యజమానః
 శున్ధస్తాంపితర ఇతిత్రిగ్విప్రసవ్యం వేదింపరిషించన్ పయోతి” ఇతి । తదే
 తద్విధితే “అవగిపరిషించతి । మాజయ త్యేవై నాన్ । అధోతర్పయ త్యే
 వ” (బ్రాం) ఇతి । పనాన్విత్వాన్ । తద్వేదనం ప్రశంసతి “తృప్యతి ప్ర
 జయావశుభిః । యపవంవేద” (బ్రాం) ఇతి । చతుర్థప్రయాజవద్భూహి
 నాన్ మకం ప్రథమానూయాజం నిషేధతి “ఆపబహిః పావనూయాజో య
 జతి । ప్రజావై బహిః । ప్రజాపవన్మతోర్ముత్సృజతి” (బ్రాం) ఇతి । బహిః
 యాన్ గవజానాత్ । ప్రయాజానూయాజాన్ ప్రశంసతి “చతుర్గవిప్రయా
 జాన్యజతి । ద్వావనూయాజౌ । పట్నమ్పద్యతే । పద్వాఋతవః । ఋతూ
 నేవప్రీణాతి” (బ్రాం) ఇతి । సూత్రకారోయైతామే యజ్ఞమన్వాసాతా
 ఇతియజమానస్సంప్రేవ్యతీతి ప్రైమానుసారేణ గాహవాత్యసమీప ఉ
 పవిష్టాయాగవత్స్యాః పూర్ణాపాత్రనయనపయన్తం యదన్వాసనమ
 వోచ త్రచ్చపత్నీ సంయాజాంశ్చ చోదకప్రాప్తాన్ప్రతి నిషేధతి “నపత్స్య
 న్వాపై । నసంయాజయన్తి । యత్పత్స్యన్వాసీత । యత్సంయాజయేయః ।
 ప్రమాయుకాస్యాత్ । తస్మాన్నాన్వాపై । నసంయాజయన్తి । పత్నియై
 గౌపీధాయ” (బ్రాం) ఇతి ।

॥ అత్రవినియోగసజ్జగ్రహః ॥

“ఏతత్త్రైవిధత్రైతీక వేద్యైకైకైషుపిండకాన్ ।

బ్రూయరత్రేత్యుపస్థానం పూర్వస్యాగ్నేషుసంధృతం॥

అక్షన్నితిప్రతిచోఽగ్నే ప్రథాక్షన్దక్షిణానలం।

పరేతేతిప్రవాహ్యథ మనఆద్యైరుపస్థితిః॥

యత్పశ్యమాన్యుపస్థానం మన్తాద్యానశపణికాః” ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ దశమాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచి చైతం ॥

“నావఘాతోఽవఘాతోవా ధానానాంనవినష్టయే।

ననాశక్రమబాధేఽతో నావఘాతోఽత్రబాధ్యతే”॥

మహాపితృయజ్ఞే హవిరికించిచ్ఛూయతే పితృభ్యోబహిషదోఽభ్యో
ధానాః’ ఇతిధానాశబ్దేన భృష్టంధాన్యమభిధీయతే । తాసాంధానానామ
వఘాతేనతి సత్తుభావాపత్తేః ధానాత్వమేవ వినశ్యేత, అతస్తాసామవి
శాయ నాస్త్యవఘాత ఇతిపూర్వక్రవక్షః। ధానా అవహన్తవ్యా ఇతిహ్యత్ర
చోదకవాక్యం, తస్మింశ్చవాక్యే భజనసమ్పాదితం ధానాత్వం పూర్వ
భావి, పశ్చాద్భవీత్వవఘాత ఇతిక్రమగప్రతీయతే । తం బాధితాప్రథమ
తోఽఘాతేనతినాస్తి ధానాత్వనాశః, అవఘాతస్య పదార్థస్య బాధాద్వి
రం తద్ధర్తస్యక్రమమాత్రస్య బాధనం, తస్మాదవహన్తవ్యాః । తదేవాధి
కరణం వార్తికకారమతేనారచయతి।

“పేషణంనూతనంమధై ప్రాకృతంవాక్రమాన్తరాత్।

నూతనంప్రాకృతంధర్మ మాత్రాదాద్యస్యలాఘవాత్”॥

మహాపితృయజ్ఞే ఏవంశ్రూయతే పితృభ్యోఽగ్నిచ్ఛూతైభ్యోభివా
న్యామౌ దుగ్ధేమన్థం’ ఇతి । మృతవత్సాధేనురభివాన్యా, దుగ్ధేద్రవ్యైప్రక్షి
ప్యమధితాస్సక్రవోమన్థః । తత్రయత్పేషణం తన్నప్రాకృతం । కుతః । క్ర
మవ్యత్యాసాత్, ప్రకృతాహి ప్రథమతః పేషణం పశ్చాత్పురోడాశశ్రవ
ణం । అత్రతు ప్రథమతఃశ్రవణేన ధానాస్సంపాద్య పశ్చాత్సత్తు భావాయ
పేషణం । తస్మాన్నూతనమితిప్రాప్తేబ్రూమః । చోదకప్రాప్తప్రాకృతపే
షణ తత్రక్రమయోరుభయోర్బాధగౌరవాత్ క్రమమాత్రంబాధ్యంపే

పణపదార్థస్తు సపవతి తద్ధర్మాదృషన్మన్తా ఇత్యాదయోఽత్రకర్తవ్యాః॥
 ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
 థమకాండేఽష్టమప్రపాఠకే పంచమోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

ప్రతిపూరుష మేకకపాలా నిర్వపత్యేకమతిరిక్తం యావన్తోగృ
 హ్యేన్ద్రస్థేభ్యుగకవకరం పశూనాగ్ శర్కాని శర్మయజమానస్య శర్మమే
 యుచ్చైః పవరుద్రో నద్వితీయాయ తస్థాఖుస్తే రుద్రపశుస్తం జపస్వై
 ష తేరుద్రభాగస్తనూ స్వప్రామ్మికయాతం జపస్య భేషజంగవై శ్వాయ
 పురుషాయ భేషజ వధో అన్యభ్యం భేషజ్ సుభేషజం॥౧॥

యథాఽసతి । సుగంమేషాయ మేష్య అవాంబరుద్రమదిమహ్యవ
 దేవంత్ర్యవృకం । యథానః శ్రేయస్ససకరద్యధా నోవస్యస్ససకరద్యధా
 నకపశు మతగకరద్యధా నో వ్యవసాయయాత్ । త్ర్యవృకం యజామ
 హే సుగధ్ధిం పుష్టివర్ధనం । ఉత్తావారుకమివ బన్ధనాన్తృత్యోముక్షీయ
 మామృతాత్ । ఏష తే రుద్రభాగస్తం జపస్వ తే సావసేనప్రరో మూష
 వతోఽత్తి హ్యవతతధన్వా పినాకహస్తగక్రత్తివాసాః॥౨॥

సుభేషజమహిత్రీణీచ॥౩॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాండేఽష్టమప్రపాఠకే ష
 ష్టోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

పంచమే పితృ యజ్ఞోఽభిహితః । వష్టేత్ర్యవృక పురోడాశా సానక
 మేధశేషా ఉచ్యతే । తాన్విధత్తే “ప్రతిపూరుష మేకకపాలా నిర్వప

త్యేకతీర్తిక్రం” ఇతి । తద్విధిం ప్రదేశ్యతి “ప్రతిపూరుష మేకక పాలా
 నిర్వపతి । జాతాపవప్రజా రుద్రాన్నిరవదయతే । ఏకసతీర్తిక్రం । జనివ్య
 మాణాపవప్రజారుద్రాన్నిరవదయతే । ఏకక పాలాభవన్తి । ఏకైవరుద్రం
 నిరవదయతే” (బ్రాం|౧కా|౬ప్ర|౧౦౨) ఇతికరవృత్తి వాక్యే వన్నైఋణ
 తవాక్యవచ్చవ్యాఖ్యయం । ముఖ్యవిధిసన్నిధౌ యావన్త ఇత్యాదయ ఏకా
 దశమస్త్రోత్రమ్మాతాః । కల్పః “యావన్త్యైవ్యస్సన్తైభ్యధికమకరం”
 ఇతి । నిర్వపమాణేషు యజమానోజపతీతిగృహేభవా మనుష్యాగృహ్యః
 తేవయం యావన్త ఇహస్థితాఃతైభ్యస్సర్వైభ్యధికం సుఖం అకరం ఆకా
 షణ్ । అపితేషు పురోడాశేషు చోదకప్రాప్త వభిహారణం నిషేధతి ।
 “నాభిహరయతి । యదభిహరయేత్ । అన్తరవచారిణగ్ రుద్రం కుర్యా
 త్” (బ్రాం) ఇతి । రుద్రవ, ఋణారిణం ప్రారబేవం, అన్తరవచారిణంగృ
 హస్యాన్, ప్రతిశ్య అస్మానవరోధం చరన్తం । కల్పః । తానభిహరయాన్
 భిహర్య వోద్వాస్యాన్తవేద్యా మాసాద్య పశూనాగ్ శర్వాసీతీమూ
 తే సమావపతి । ఇతి । కష్టకైప్రీహ్యదివీజాని సంగ్రహీతుం తృణకటా
 దినా పుటబన్ధనం క్రియతే । తదిదం మూతశబ్దేనోచ్యతే । పాఠస్తు “పశూ
 నాగ్ శర్వాసి శమాయజమానస్య శమాయమెయచ్ఛ” ఇతి । హేమూ
 తభ్యత్యైస్తృణాదిభివీజై శ్చోపేతత్వా తృహనాం శర్వాసి అతోయ
 జమానస్య మేఽధ్వర్యోశ్చ సుఖంయచ్ఛ । కల్పః “ఏకపవరుద్రోనద్వితీయా
 యతస్థే” ఇతి దక్షిణాగ్నైరేకోల్లుకం ధూపాయోద్ధరతి ఉత్తరపూర్వ మ
 వాన్తరదేశం గత్వేతి । రుద్రోజగత్యేక ఏవాస్తి ద్వితీయాయనతసే ద్వితీ
 యోరుద్రోనక్షోఽవ్యవస్థితః । విధతై “ఏకోల్లు శేనయన్తి । తద్ధిరుద్రస్య
 భాగధేయం । ఇమాంధిశేనయన్తి । ఏవావైరుద్రస్యచిక్ । స్వాయా మేవదిశి
 రుద్రం నిరవదయతే” (బ్రాం) ఇతి । కల్పః । ఆఖుస్తై రుద్రపశురీత్యా ఖా
 త్కర ఏకం పురోడాశమవవవత్వసా తే పశురీతి బ్రూయాదితి । ఆఖుత్క
 రో మూఽకై విలాదుద్ధృతగపాంసురాశిః । పాఠస్తు “ఆఖుస్తై రుద్రపశు
 స్తం జావన్త” ఇతి । హే రుద్రమూషకసే । పియన్త పశుః । అతన్తంసేవ

స్వవిధతై “రుద్రోవా అవశుకాయా ఆహుత్యై నాతిష్ఠత | అసౌతే పశు
 రితినిదాశేద్యం ద్విష్యాత్ | యమేవద్వేష్టి | తమస్తై పశుం నిదిశతి | య
 దినద్విష్యాత్ | ఆఖుస్తై పశురితిబ్రూయాత్ | సగ్రామ్యా స్పృశూన్వినస్తి |
 నారణ్యా” (బ్రాం) ఇతి | ఆహుత్యై నాతిష్ఠత పశురహితామాహుతిం
 నాణ్ణీకరోతీత్యర్థః | యద్యద్విష్యాత్ తమసావితీ నామగ్రహణేన నిదిశేత్,
 తథాసతిద్వేష్ట్యమస్తై సమర్పయత్యేవ | కల్పః | చతుష్పద ఏకోల్లుకము
 పసమాధాయ సంపరిస్తీర్య సర్వేషాం పురోడాశానాముత్తరాధా త్స
 కృత్యకృదవదాయావదాయమధ్యమేనాన్తిమేనవాపలాశపణేనజుహూ
 తి “ఏవ తెరుద్రభాగస్సహ స్వస్రామ్యికయా తంజుషస్వస్రాహా” ఇతి |
 అత్రస్వాహాకారోఽధ్యావృత్తః | హరుద్ర ఏవేవత్తర్ల పురోడాశానామం
 శస్త్రవాపదీయమానోభాగః, తంభాగం స్వస్రాభగినీవద్ధితకారిణ్యాఽమ్యి
 కయా పార్వత్యాసహంశం జుషస్వ సేవస్య | విధతై “చతుష్పదేజుహూ
 తి | ఏవవా అగ్నినాం పఞ్చశోనామ | అగ్నివత్యేవజుహూతి | మధ్యమే
 నపణేనజుహూతి | స్ప్ర్శ్యమా | అధోఖలు | అన్తమేనైవజుహూతవ్యం |
 అన్తతపవరుద్రం నిరవదయతే” (బ్రాం) ఇతి | అగ్నినాం పఞ్చశోన పాద
 ప్రదేశస్థానం, యత్రాగ్నయన్త పునః పునస్సజ్ఞార్థేణ ప్రవిశన్తితాదృశ ఏ
 వైషచతుష్పదః, అతస్తత్రజుహూమేనాగ్నివత్యేవ దేశే హుతంభవతి | ప
 లాశశాఖాయాం యానిత్రేణి పణాని తత్రమధ్యమం పణం ప్రతస్తత
 యాస్రుగ్రూపం | వామదక్షిణపార్శ్వస్థ యోరన్యతరేణ హూమేన రు
 ద్రోయాగభూమే రస్తాన్నిషాగ్నితో భవతి | సహస్వస్రామ్యిక యేత్యస్య
 మన్తభాగస్య తాత్పర్యం వ్యాచక్షే “ఏవ తెరుద్రభాగస్సహ స్వస్రామ్యి
 కయేత్యాహ | శరద్వా అస్యామ్యికాస్వసా | తయావాపషహినస్తి | య
 రహినస్తి | తయైవైనగ్ సహశమయతి” (బ్రాం) ఇతి | శరతాలోహి
 పీససజ్వరా ద్యుత్పాదనేన హింసకః, తద్వదియమమ్యికా హింసికా, తతః
 శరదిత్యుచ్యతే | ఏవరుద్రస్తయైవ సహాయభూతయా ప్రాణీనం హినస్తి,
 అతస్తయాసహ పురోడాశ భాగసేవయా తుష్టయాతయైవ సహైవైనం

రుద్రంశమయతీహింసారిహితంకరోతి | కల్పః | భేషజం గవేసుభేషజమి
త్యైతాభ్యాం చతుష్పత మగ్నిం పరిషిజ్ఞుతీతి | పాఠస్తు “భేషజం గవేఽ
శ్వాయ పురుషాయ భేషజనధో అన్తభ్యం భేషజన్ సుభేషజం యధాఽ
సతి | సుగం మేషాయ మేష్యై” ఇతి | భేషజం సుభేషజమి త్యైతా మన్త
యోరాదీ | హేరుద్రగవేఽన్తదీయాయై గోజాత్యై భేషజమారోగ్యంకు
రు | ఏవమన్యత్ర | తాతా లికం రోగోపశమనం ఆత్యన్తికంవాసుభేషజం
యద్యధాఽసతి యథా భవతి తథాకురు | మేషో వాహకః మేషీదోగ్ధీ,
తయోస్సుగం సుష్టు గమనం రోగరాహిత్యేన సంచరణం యథాభవతి
తథాకురు | గవాశ్వాదిశబ్దైరివశ్వాదయస్స ర్వేపుష్పచలత్యన్త ఇత్యాహ “భే
షజంగవఇత్యాహ | యావన్త ఏవగ్రామ్యాగి వశవః | తేభ్యాభేషజంకరో
తి” (బ్రాం) ఇతి | కల్పః | అవాంబరుద్రమదిమహీతి యజమానోజపతీ
తి | పాఠస్తు “అవాంబరుద్రమది మహ్యవదేవంత్ర్యన్బకం | యధానఃశ్రేయ
సస్కరద్యధా నో వస్యసస్కరద్యధా నన్త పశుమతస్కరద్యధా మోవ్యవ
సాయయాత్” ఇతి | హే ఆన్బపార్వతి రుద్రముద్దిశ్యా వాదిమహి పు
రోడాశావదానమకాక్ష్య | త్రీణ్యన్బకాని నేత్రాణి యస్యాసౌత్ర్యన్బకః |
తముద్దిశ్యా వాదిమహి | ఆదరాధ్ధంపునర్వచనంకిమర్ధమవదానం కృతమిత్సు
చ్యతే | అసౌరుద్రోనోఽన్త్యా శ్రేయసోఽధ్యయ నాదిభిశ్చేష్టా యధా
కరత్రా రోతి, వస్యసః పసుమత్తమా యధాకరోతి, పశుమతో గవాశ్వా
దియుక్తా యథాకరోతి, వ్యవసాయయాద్యవసాయయతిశాస్త్రార్థనిచ్చ
యయుక్తా యధాకరోతి, తదర్థమవదానంకృతం | యధానశ్చేయసఇత్యా
ద్యభిధానాన్తంత్రస్యాశీర్ణి పరత్వం దశయతి “అవాంబరుద్రమదిమహీ
త్యాహ | ఆశిషమేవైతామాశాస్తై” (బ్రాం) ఇతి | కల్పః | త్ర్యన్బకంయ
జామహ ఇతితిగ్నిప్రదక్షిణమగ్నింపర్యేతీతి | పాఠస్తు “త్ర్యన్బకం యజా
మహేసుగంధిం పుష్టివర్ధనం | ఉర్వారుకమిష్టబద్ధనాన్త్రుత్వోర్ముక్షీయమా
మృతాత్” ఇతి | శోభనశ్శరీరగర్భస్థ పుణ్యగర్భావా యస్యాసౌ సుగంధిః,
యథావృక్షస్య సంపుష్పితస్య దూరాద్గంధోవాత్యేవం పుణ్యస్యకర్తృణో

దూరాద్దంధోవాతీతి శ్రుతేః|పుష్టింశరీరధనాదివిషయాం విధేయతీతి పుష్టి
విధేయస్తాద్యశంత్వంబకం యజామహే పూజయానః|లోకే యథోక్తా
రుక ఫలానిబంధనాత్ పుంతాత్ స్వయమేవముచ్యంతే తద్వదహం త్ర్యంబు
కప్రసాదేన మృత్యోర్ముక్షీయ మోచనయ్యక్తం భూయానం, అమృతాచ్చి
రజివితాత్ స్వర్గాదేర్వామాముక్షీయ|చతుర్థపాదార్థమస్త్రస్య తాత్ప
ర్యాతిశయం దశయతి. “త్ర్యంబకం యజామహే త్ర్యంబుక్షీ
యమామృతాదివావైతదాహ” (బ్రాం) ఇతి. యజమానో యజామహ
ఇతి యదాహ ఏతద్వచనం మృత్యోర్ముక్షీయేత్యేవాహ మోచనపవతాత్ప
ర్యం * తచ్ఛేషత్వేన యజనమిత్యర్థః. యదుక్తమాపస్తంబేన, ఉద్ధృష్ట
స్వరోడాశానుదన్యప్రతిభన్యత్ర్యంబకం యజామహ ఇతి యజమానస్యా
జ్జ్వలౌ సమోష్య భగస్థభగన్వే వోలప్సీయేత్యపాదాయైతేనైవకల్పేన త్రిస్స
మావపేయః* ఇతి. ఇదేతత్సర్వమభిప్రేత్య సర్వేషాం పురుషాణాం హస్తైః
తస్య పురోడాశస్యోత్తైః పణం విధత్తైః ఉతిరన్తి. భగస్య లీప్సంతే” (బ్రాం)
ఇతి. యదేతత్పిండానా ముపరిత్యేపణం తేన సౌభాగ్యభిమానినో భగవానుక
స్య దేవస్య సకాశాదేతా స్వరోడాశాన్లబ్ధమిచ్ఛన్తి. అత ఏవోత్తీష్టః
పునరజ్జ్వలౌ పతతి. కల్పః. తాన్మతే సమావపన్తి మూతయోర్మూతే
షు వైషతే రుద్ర భాగ ఇతి వృక్ష ఆసజన్తి వృక్షయో ర్యుతేషు వాపి
వామూతయో స్సమోష్యా వివిధం కృత్వా శుషేకస్థానౌ పల్కీకవపా
యాం వావధాయేతి. పాతన్తు “ఏవతే రుద్రభాగస్తం జిషస్వ తే నావ
సేన పరో మూజవతోఽతీహి” ఇతి. హేరుద్రపవవృత్తోదౌ సజ్యమానః
పురోడాశసంక్లుప్తవభాగస్తం సేవస్వ. అవసేనపాదేయహవతయోతవర
క్షకేణానేన భాగేనయ్యక్తం మూజవత ఏతన్నామకత్వేన ప్రసిద్ధాత్పర్వ
తాత్పర్యవరభాగై వర్తమానోఽతీహి అతిక్రమ్యగచ్ఛ. విధత్తైః “మూతే
కృత్వా సజన్తి. యథాజనం యతేఽవసం కరోతి. తాదృగేవతే”
(బ్రాం) ఇతి. యథాలోకేదూరదేశవర్తనం బన్ధుజనం ప్రతిగచ్ఛతే పురు

* తచ్ఛేషత్వేనాస్యదితి కాశీపరః.

షాయావసం రక్షకం పాధేయం కరోతి, తద్వద్వృత్తౌగ్రే పురోడాశస
 జ్ఞానం తాదృగేవభవతి । మన్తైర్భాగనిదేశోగుద్రస్యనిశ్చేషేణ విసజ్ఞా
 నార్థః ఇతి దశాయతి “ఏష తేరుద్రభాగభిత్వాహనిరవత్యై” (బ్రాం) ఇతి ।
 కల్పః “అవతతథన్వా పినాకహస్తస్కృత్తినాసోమ్” ఇతి తిరవతామ్యస్తీ
 తి । ప్రాణాయామత్రయం కుర్వస్తీత్యర్థః । ఓమిత్యనేనవాక్యశేషస్థూ
 రితః । అస్తద్విరోధినం పాష్టానం హస్తమయం రుద్రగపినాక నామకంధ
 నుమానైగృహీత్వా అవతతథన్వా జ్యోతిషాణేనపిస్తూరితధనుషాగిక్వత్తి
 వాసాశ్చర్చవసనః । ఓం భవతు । అథ వాస్తద్విషయేనవతతథన్వా
 రోపిత మార్విక ధనుర్భుక్తోభవతు । చతుష్పథప్రత్యాగమనాదీనామేణ
 విధతై “అవతిక్షమాయన్తి । అవగిపరిపించతి, రుద్రస్యాస్త్రీత్యైప్రవా
 పతేనస్తాల్లోకాచ్ఛవన్తై । యేత్ర్యన్భుక్తేశ్చరన్తి । ఆదిత్యంచరుం పునరే
 త్యగర్చవతి । ఇయంచాదితిః । అస్యామేవప్రతిష్ఠన్తి” (బ్రాం) ఇతి ।

॥ అత్రవినియోగసంక్షిప్తాః ॥

“స్వామీయావస్తభిత్వాహ పశూమూతేసమావపేత్ ।

ఏకభిత్తుల్కుకంసీత్వా ఖుస్తాఘాతా రేహవిః ॥

క్షిపేదేషోర్ధ్వం హవాహస్సన్యత్ భేసుభేపరిపిజ్ఞాతి ।

అవామృతిజపేత్స్వామీ త్రియన్భుపరియన్తితే ॥

ఏషానవస్థాప్యతచ్ఛేషా మ్నాతేబధాతిశాఖిని ।

అవతశ్వాసనియమో మన్త్రాపకాదశస్తృతాః” ॥ ఇతి ।

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
 ధనుకాండేష్టమప్రపాతకే షష్ఠోనువాకః ॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా

ప్రైవైగ్మం ద్వాదశకపాలం వైశ్వదేవం చరుమిష్టాయ శునాసీ
 రాయ పురోడాశం ద్వాదశకపాలం వాయువ్యం పయఃసార్యమేకకపాలం

ద్వాదశగవగ్ సీరం దక్షిణాగ్నేయమస్తాకపాలం నిర్వపతిరౌద్రం గావీధు
కం చరుమైన్ద్రం దధి వారుణం యవసుయంచరుం వహినీ ధేనుదక్షి
ణా యేదేవాగ్నిరస్సదోఽగ్నినేత్రా దక్షిణసదోయమనేత్రాగ్ని పశ్యాత్స
దస్సవిత్సనేత్రా ఉత్తరసదో వరుణనేత్రా ఉపరివదో బృహస్పతినేత్రా
రత్నోహణస్తే నిగపాస్తుతే మోఽవస్తు తేభ్యః॥౧॥

సమస్తేభ్యస్సాహు సమూర్థగ్ రత్నస్స సేర్థగ్ రత్న ఇదమహగ్ ర
త్నోఽభి సస్థహమ్యగ్నయే రత్నోఽఘ్నస్సాహు యమాయ సవిత్రేవరుణా
య బృహస్పతియే మవస్స తే రత్నోఽఘ్నస్సాహు ప్రప్తివాహీరధోదక్షిణా
దేవస్య త్వా సవితుగ్నిప్రసవేఽగ్నిసోర్భాహుభ్యాం పూష్ణాహస్తాభ్యాగ్
రత్నసో వధంజుః హూమి హతగ్ రత్నోఽవధిష్టరత్నోయద్వస్తై తద్దక్షిణా ॥

తేభ్యగవంచచత్వారిగ్ శచ్చ॥౭॥

ఇతి తైత్తిరియసంహితాయాం ప్రథమకాండేఽష్టసుప్రపాఠకే సప్త
మోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

పద్మసాకమేధాస్సమాపితాః । సప్తమే శునాసీయో మిన్ద్రోతూర్య
జ్ఞాతి కర్తవ్యయం పశ్చార్ధీయమస్త్రాః అపామర్గాహూమమస్త్రా
శ్చోచ్చ్యతై । తత్రశునాసీర్యహవీంషి విధతై “విద్వాగ్నం ద్వాదశకపా
లం వైశ్వదేవం చరుమిన్ద్రాయ శునాసీరాయ పురోడాశం ద్వాదశక
పాలం నాయవ్యం పయస్సౌర్యమేకకపాలం ద్వాదశగవగ్ సీరం దక్షిణా”
ఇతి । శునాసీరాయశునో వాయుస్సీర ఆదిత్యస్తాభ్యాం యుక్తశ్శునాసీరః ।
ద్వాదశగవం ద్వాదశభిఖానీ వద్దైరుహ్యమానం పీఠంలాఙ్గలం । అత్రవైశ్వ
దేవగతానామాగ్నేయాదీనాం పంచానాంహవిహం బ్రాహ్మణమనుబ్రా
హ్మణ్యాత్పాదితతి “ ఏతద్బ్రాహ్మణా న్యేవపశ్చహవీగ్షి ” (బ్రా - ౧ కా

౭(ప్ర౧౦౮) ఇతి । ఆధోపదిశ్యమానేషు వజ్జసువిన్దాగ్నవైశ్వదేవయోగి
 పూర్వమేవ ప్రశస్తత్వాదవశిష్టానిత్రీణిప్రశంసతి । అథవాతయోర్వికల్ప
 మభిప్రేత్య తదభావపఠానుసారేణ తావుపేక్ష్య అవశిష్టాన్యేవప్రశంసతి
 “అధేన్ద్రాయశునాసీరాయ పురోడాశం ద్వాదశకపాలం నిర్వపతి । సం
 వత్సరోవా ఇన్ద్రాశునాసీరః । సంవత్సరేజైవాస్తా ఆన్నమువరున్ధై । వాయు
 వ్యం పయోభవతి । వాయుర్వైవృష్టిః ప్రదాపయతా । సపవాస్తై
 వృష్టింప్రదాచయతి । సౌయోపకకపాలోభవతి । సూర్యేణవాఅముష్కింల్లో
 కే వృష్టిర్థృతా । సపవాస్తైవృష్టింనియచ్ఛతి । ద్వాదశగవగ్సీరం దక్షిణా
 సమృద్ధ్యే” (బ్రాం) ఇతి । ఆస్యచశునాసీర్యస్యకాలంబోధాయన ఆహ ।
 అథాతశ్చతుర్ముమానేషు శునాసీరీయ హవిర్భియోక్ష్యమాణోభవ
 తి । తత్రపూర్వే భ్యస్త్రీభ్యః పర్వభ్యఃకర్థ్యంప్రత్యేకం మాసచతుష్టయ
 మతి వాహ్యక్రియమాణమిదం సంవత్సరాచూర్ధ్వం ప్రవర్తతే । తదేతదభి
 ప్రేత్యసంవత్సరోవా ఇన్ద్రాశునాసీర ఇత్యుక్తంవాయుసూర్యాభ్యాం యు
 క్తశ్చన్ద్రసంవత్సరేసమాప్తే ప్రాప్తత్వాన్సంవత్సర ఇత్యుచ్యతే । వాయోగి
 పురోవాతరూపేణ వృష్టిప్రదాపయితృత్వం । అగ్నోప్రాప్తాహుతిస్సమ్యగా
 దిత్యముపతిష్ఠతే । ఆదిత్యాజ్ఞాయతేవృష్టి రితిన్ద్రణాత్సూర్యస్యస్వగ్రేవృ
 ష్టిధారకత్వం । అథేన్ద్రాశురీయస్యహవీంషివిధత్తే “అగ్నేయశుష్టాకపా
 లం నిర్వపతి రాద్రం గావీధుకం చరుమైన్ద్రం దధివారుణం యవమయంచ
 రుం వహీనీధేనుదక్షిణా” ఇతి । గావీధుకం ఆరణ్యధాన్యపశేషనిష్పన్నం ।
 పృష్ఠేభారంవహతీతివహిని । ఇన్ద్రాశుర్యంవిధాతుంప్రస్తాతి “దేవాసురా
 స్సంయత్యా ఆనా తేదేవా అగ్నినుబ్రువన్ । ద్యాయావీరేణాసురానభిభవా
 మేతి । సోఽబ్రవీత్ । త్రేధాహ మాత్మానంవికరిష్యతి । సత్రేధాత్మానం
 వ్యకురుత । అగ్నిం తృతీయం । రుద్రం తృతీయం । వరుణం తృతీయం । సోఽబ్ర
 వీత్ । కశ్చిదంతరీయమితి అహమితిన్ద్రోఽబ్రవీత్ । సంతుస్మజావహా ఇతి ।
 తౌ సమస్యజేతాం । సశ్చన్ద్రాశురీయమభవత్ । యదిన్ద్రాశురీయమభవత్ ।
 తదిన్ద్రాశురీయస్యేన్ద్రాశురీయత్వం । తతోవైదేవా వ్యజయన్త” (బ్రాం)

ఇతి । వీరత్వసిద్ధయే శరీరత్రయ దూషణ వికారః । సతేభావికృతౌఽగ్నిః
 ఇన్ద్రప్రతివప్రచ్ఛ, మయేదంబూపత్రయం యుద్ధసమర్థం సమృద్ధితం । అథ
 కౌఽన్యఇదం చతుర్థంబూపం విజయసమర్థం కరిష్యతీతి । అహమేవ కరి
 ష్యామితీన్ద్రోఽబ్రవీత్తత్త్వయా తథాక్రియతాం కేత్వావాం యుద్ధవిజయ
 తుమాసంస్మష్టేభవావేతి । ఇన్ద్రప్రవతురీయాయస్మిన్సర్వణీ తత్రాత్మేంద్ర
 తుగీయం । అత్రాన్యదీయరూపాపేక్షయాతురీయత్వం, అనుష్ఠానేతుపాతక్ర
 మేణ వరుణస్తురీయః । విధత్తే “యదిన్ద్రతురీయం నిరుప్య తేవిజిత్యై” (బ్రాం)
 ఇతి । చతుర్దేవప్రియాంశ సమ్పాదనేన దక్షిణాంప్రశంసతి “వహీనీ ధేనుదక్ష
 షిణా । యద్వహీనీ । తేనాగ్నేయీ । యద్దాః । తేనరాద్రి । యద్దేనుః । తే
 నైన్ద్రీ । యత్ప్రీసతీదావ్రా । తేన వారుణీసమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । గో
 త్వంజాతిః, ధేనుత్వంసప్రసవత్వం । ఆస్యచేన్ద్రతురీయస్య కర్మణశ్శునా
 సీర్యదినపవానుష్ఠాన మాపస్తమ్బాదశయతి । తతశ్చతుర్థవిషేన్ద్రతురీ
 యేణయజత, ఇతి । ఇన్ద్రతురీయవిభానా మూర్ధ్వం యేదేవాగ్నిపురస్సద ఇ
 త్యాదయోనుస్తాప్రియాతాః, తేహంవినియోగమాపస్తమ్బాదశయతి
 షతస్యాపవరాత్రేణాశాయాం పంచేధీయేన యజతే చతుర్థాహవనీయం
 ప్రతిదిశం వృద్ధృత్య మధ్యేపఞ్చమం కృత్వా పృథగ్విధానుపసమాధాయ
 జుహ్వంపంచగృహీతం గృహీత్వా యేదేవాగ్నిపురస్సద ఇత్యేతైర్యథాలిం
 గం జుహూతి మధ్యే పఞ్చమేనసమూహగ్ రక్ష ఇతి మధ్యఇధానుపసమూ
 హ్యైకధోపసమాధాయ అపరం పఞ్చగృహీతంగృహీత్వా అగ్నయేరయో
 ఘ్నుస్వాహేత్యుత్తరాగ్ని పంచాహుతిజుహూతి ప్రప్తివాహీ రధోదక్షి
 ã’ ఇతి । యేదేవా ఇత్యాది మన్తప్రారంభం “యేదేవాగ్నిపురస్సదోఽగ్ని
 నేత్రాదక్షిణసదో యనునేత్రాగ్నిపశ్చాత్సదస్సవిత్త్యనేత్రా ఉత్తరసదో వరు
 ã నేత్రా ఉపరిసదో బృహస్పతి నేత్రా రయోహంస్తేనసపాన్తు తేనోఽవన్తు తే
 భ్యోననుస్తేభ్యస్సాన్విహే” ఇతి । పురస్సదః పూర్వదిగ్వర్తినః, అగ్నినేత్రాః
 అగ్ని ప్రముఖాః । యేదేవాః రయోహంః రాక్షసఘ్నుస్సన్తి తేదేవా
 మోస్తాన్రయో నవాగణేనపాన్తు । పునరపి తేదేవాః మోస్తాన్ కర్తా ను

హానేనావస్తు । తేభ్యాదేవేభ్యో నహస్కారోఽస్తు, తేభ్యభిదం హ
 వ్యం స్వాహాహుతమస్తు । దక్షిణసదో యమనేతా ఇత్యస్య మస్త్రీ
 స్యాదౌ యేదేవా ఇత్యనుషజ్యతే అనైచరతోహణ ఇత్యాదిక మనుషజ్య
 తే । ఏవం తృతీయచతుర్థయోర్ద్విష్టవ్యం । పశ్చిమేతుయేదేవా ఇత్యేతావ
 దేవానుషజ్యతే । ప్రథమేతురతోహణ ఇత్యాదిక మేవానుషజ్యతే । తదేత
 త్పశ్చేద్ధీయం విధాతుంప్రస్తాతి “ప్రజాపతిర్వజ్ఞ మస్మజత । తగ్ సృష్టగ్
 రత్యోగ్ స్యజి ఘోగ్ సః । సపతాగి ప్రజాపతి రాత్తమో దేవతానిరమిమీ
 త । తాభిర్వై సదిగ్ధ్యో రత్యోగ్ సిప్రాణుదత ” (బ్రా) ఇతివిధతై “య
 త్పశ్చావత్తీయం జుహూతి । దిగ్భ్యఏవ తద్యజమానో రత్యోగ్ సి ప్రణు
 దతే ” (బ్రా) ఇతి । పశ్చిక్పత్వోఽవదాయ సమృద్ధితమాజ్యం పశ్చావ
 త్తీయం । సమూఢమిత్యాది మస్త్రీపాఠస్తు “సమూఢగ్ రక్షః సన్దగ్ధగ్ రక్ష
 భిదమహగ్ రత్యోఽభి సన్దహామి” ఇతి । రత్యోస్తత్ ప్రతికూలం రాక్ష
 సజాతం సమూఢం నాశయితుం సమ్యగేకికృతం సన్దగ్ధంచ । పునరపీద
 మిదానీ మహంరత్యోభిదగ్ధస్య రక్షసోఽభితః సర్వతోవస్థితాం స్తత్రదను
 చరాః సమ్యగ్దహామి । ఏతన్నస్త్రీపాఠేనతస్యసిద్ధిం దర్శయతి “సమూ
 ఢగ్ రక్షః సన్దగ్ధగ్ రక్షఇత్యాహ । రత్యోగ్ స్వేవసన్దహతి” (బ్రా) ఇతి ।
 అగ్నయేరత్యోఘ్న ఇతి మస్త్రీపాఠస్తు “అగ్నయేరత్యోఘ్న స్వాహాయ
 మాయ సవిత్రే వరుణాయ బృహస్పతయే నువస్వతే రత్యోఘ్న స్వాహా”
 ఇతి । యమాయేత్యాదిషు రత్యోఘ్న స్వాహేత్యనుషజ్యతే । బృహస్పతే
 దుఃపస్వత ఇతి విశేషణం పరిచర్యావదిత్యర్థః । అగ్నియమాదయో జిత
 వస్త ఇతి యుక్తస్తద్ధోమ ఇతిదర్శయతి “అగ్నయే రత్యోఘ్న స్వాహా
 త్యాహ । దేవతాభ్య ఏవ విజిగ్యానాభ్యో భాగధేయం కరోతి ” (బ్రా)
 ఇతి । విజిగ్యానాభ్యో విశేషేణ జితపతిభ్యః । దేయంరథం విధతై “ప్రప్తి
 వాహీరథో దక్షిణా” ఇతిప్రపాదాధార వధశ్వత్రయేణోహ్య మానఃప్ర
 ప్తివాహీ । సమృద్ధిహతుత్వేన తంప్రశంసతి “ప్రప్తివాహీరథో దక్షిణాస
 హృద్ధ్యే ” ఇతి । అపామార్గహూమమస్త్రీణాం వినియోగ మాపస్త్ర

మృతా హి మృత్యుస్తాయాం పురాగ్నిహూత్రాదపామూర్తా హూమేన చర
 న్నిలపాం న్యయనా దపామూర్తానామృత్య తానర్తూ కృత్వాదక్షిణా
 గ్నేరేకౌల్మికం ధూపాయద్ధరతి ఉత్తరపూర్వమవాన్తరదేశం గత్వా
 స్వకృత ఇరిణేప్రదరేవోపసమాధాయ దేవస్య త్వేత్యనుద్రుత్యరక్షసోపధం
 జుహూమీతి వర్ణసుయేన స్రువేణజుహూతి హతగ్ రక్షఇతి స్రువమను
 ప్రహృత్యావధిష్కరక్ష ఇత్యుపతిష్ఠతే ఇతి । మన్త్రీపాఠస్తు “దేవస్యత్వా
 సవితునిప్రసవేఽశ్వీనో బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యాగ్ రక్షసోపధం
 జుహూమి హతగ్ రక్షోఽవధిష్కరక్షః” ఇతి । ఏతేత్రయోమన్త్రాః స్ప
 ష్టాః । తత్రరక్షసో వధముద్దిశ్యేతిశేషః । హూమకాలే యద్వస్త్ర
 మాచ్ఛాదయతి తస్యదానం విధత్తై “యద్వస్తై తద్దక్షిణా” ఇతి । అపా
 మూర్తహూమం విధాతుం ప్రస్తాతి “ఇన్ద్రోవృత్రగ్ హత్వా । అసురా
 పరాభావ్య । నముచిమానురం నాలభత । తగ్ శచ్యగృష్ణోత్ । తోసను
 లభేతామ్ । సోఽస్మాదభిశునతరోభవత్ । సోఽబ్రవీత్ । సద్ధాగ్ సప్తధావ
 హౌ । అథత్వాఽవఃస్రుత్వౌమి । నమాశుషేణ నాద్రేణహనః । నదివా
 ననక్తమితి । సపతమపాంఘేనమసించత్ । నవాపశుషోః నాద్రోఽవృ
 ష్టాసీత్ । అనుదితస్సూర్యః । నవాపతద్దివా । ననక్తం । తస్యైతస్త్రిలోకే ।
 అపాంఘేనేన శిర ఉదవర్తయత్ । తదేనమన్వవర్తమిత్రధుగిః । సపతాన
 పామూర్తానజనయత్ । తానజుహూత్ । తైర్వైసరత్వోగ్ స్యపాహతః
 (బ్రాం) ఇతిఇన్ద్రోవృత్ర వధాదూర్ధ్వమన్యాననురాకపరిభూతాకృత్వా
 నముచి నామానమనురం నాలభత నపరాభవితవాః । అపరాభూతం తంనము
 చింశచ్య స్వశక్త్యైఽగృష్ణోత్ । యధాయుభ్యన్నేకోహల్లః సకృదశక్తోఽపి
 రైర్వేగశక్తిమాపాద్య హస్తాభ్యాంప్రతిమల్లమాలింగ్య గృష్ణోతి తద్వత్ ।
 తతస్తావిన్ద్రీనముచీసమలభేతాంపరస్పరోపమర్దన పరోసంరభౌ హస్తాభ్యాం
 పాదాభ్యా మున్యోన్యం దృఢమవప్తభ్య మల్లద్వయవత్ భూమావతితౌ,
 తదానీం సనముచిరస్మాద్విన్ద్రీదభిశునతరః । అఖితోహస్తయోగిపాదయో
 శ్చబలవత్తరోఽభూత్ । తతోముమూర్షు మిన్ద్రీమవలోక్య కృపాళు రిద

మబ్రపీత్ భోగ్యస్త్రవిగృహ్యమాణ రాజన్యవదావాం పరస్పరవక్షీకా
 రేణ సన్నికరవావ । అధత్వాం ముమూర్షు మవస్రత్యౌమిమోక్షిష్యామీ
 తి । తతఃప్రహరసాధనే శాలేవ సమయమేవం కృతవాత్ । భోగ్యస్త్ర శు
 ష్మణాద్రేణవాకాస్థాదివా సాధనేన మాం నహసః మాంమావధీః, ది
 వారాత్రౌచ మావధీరితి । ఇన్ద్రశ్చ తం సమయ వక్షీకృత్య తేన మోచితో
 తై ర్యైణ స్వస్థోభూత్వా సమయానుసారేణ తంసముచిం హస్తుం ఆపాం
 ఘనమాయుధం భావయిత్వా తస్మిన్నముచావ సింహ్యత్ । నచైవంసతి స
 మయలోపః శఙ్కనీయః । యత ఏవఘనోనైవ శుశ్రూః, స్పృశేనతికారి
 న్యాప్రతితేః । నాప్యాద్ద్రోః, తేనవస్త్రాదేరక్లేదనాత్ । కాంబిచ్చ సమయా
 నుసారేణ సమ్పాదయామాస । యదారాత్రివ్యుష్టాప్రభా తాసీత్ సూ
 ర్యశ్చానుదితః, తదానీ మంధకారాభావాత్ నరాత్రిత్వం సూర్యోదయా
 భావాచ్చవైతదహః । పతస్త్రిలోకే రాత్రైరహ్నశ్చసన్నికాలేతస్యనముచేః
 శిర ఆపాంఘనేనోదవర్తయత్ ఉదచ్ఛిసత్ । తత్ప్రొచ్ఛిన్నం శిరోహేమిత్ర
 ద్రోహాత్ ఇష్టేర్మ్యుచ్చాయత్ ఏనమిన్ద్రోమన్వవర్తత సర్వదానుగతమ
 భూత్ । తతస్తచ్చిరో వారయితుం సగ్నిస్త్రప్రతాత్ లోకప్రసిద్ధా నపా
 మాగ్నా నజనయత్ తానుశ్చన్నా నజుహూత్, తైరేవ హుతైః సగ్ని
 ద్దోనముచేః శిరస్సహితాని సర్వాణ్యవశిష్టాని రత్నాంసిహతవాత్ । విధ
 తై “యదపామార్గహూమో భవతి । రక్షసామపహత్యై” (బ్రా) ఇతి ।
 ఆజ్ఞవిధిః మర్త్యవ్యాఖ్యానంచ క్రమేణ దర్శయతి “ఏవోల్లుకేనయన్తి ।
 తద్ధిరక్షసాంభాగధేయం । ఇమాందిశంయన్తి । ఏవవైరక్షసాందిక్ । స్వా
 యామేవదిరత్నాగ్ సిహన్తి । స్వకృతగ్నిణే జుహూతిప్రదరేవాపతద్యై
 రక్షసామాయతనం । స్వపవాయతనే రత్నాగ్ సిహన్తి । పణామయేనస్రచే
 ణజుహూతి । బ్రహ్మవై పగ్ధః । బ్రహ్మజైవ రత్నాగ్ సిహన్తి । దేవస్యత్వాన
 విత్యక్త ప్రసవగ్నిత్యాహ । సవితృప్రసూత ఏవరత్నాగ్ సిహన్తి । హతగ్ రత్నైః
 వధీన్తు రక్ష ఇత్యాహ । రక్షసాగ్ స్తృత్యై । యద్వస్తే తిద్ధక్షిణానిరవత్యై ।
 అప్రతిక్షమాయన్తి । రక్షసామర్తహిత్యై” (బ్రా) ఇతి । ఇమాందిశంవాయ

వీం! స్తృత్యైహననాయానిరవత్యై భాగప్రదానేన నిసారణాయ । స్పష్టసు
న్యత్ । అత్రశునాసీర్యేష్వ తురీయపఞ్చేన్ద్రియాపామార్గహేలూమానాం
చతుర్థాం కర్మభేదేఽప్యేకస్మిన్నేవ దినే కర్తవ్యత్వాత్ ఏకేనానువాకే
నోపసంహారః॥

॥ అత్రవినియోగసంక్షిప్తాః ॥

“పఞ్చేన్ద్రియహ్నోజుహుయాద్యేదేవాఇతిపఞ్చభిః ।
సమూహస్తీర్థాకాసమితి పఞ్చహేలూమస్తథాగ్నయః॥
నిశిహుత్వాసక్తుహేలూమః ప్రాతర్దైవేతిమస్త్రీతః ।
హతంప్రవప్రహరణమవధిమ్యేతిచోట్థితిః॥
అనువాకేనప్రమేఽస్మిన్నుక్తామస్త్రీశ్చతుర్దశ”॥ఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయో వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాండైష్టమప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

క్రాతే పురోడాశం ద్వాదశకపాలం నిర్వపత్యను మత్యైచరుగ్
రాకాయై చరుగ్ సినీవాల్యై చరుం కు హ్వై చరుమిధునా గవాదక్షి
ణాగ్నా వైష్ణవ మేకాదశకపాలం నిర్వపత్యద్వా వైష్ణవమేకాదశకపా
లం వైష్ణవం త్రికపాలం హ మనో వహీ దక్షిణాగ్నిహోమీయమేకాదశ
కపాలం నిర్వపత్యద్వా సోమీయ మేకాదశకపాలగ్ సౌమ్యం చరుం బభ్రు
దక్షిణా సోమాపాష్ణం చరుం నిర్వపత్యద్వా పాష్ణం చరుం పాష్ణః
చరుగ్ శ్వౌమో దక్షిణా వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపత్యహిరణ్యం
దక్షిణా వారుణం యవమయంచరు మశ్వో దక్షిణా॥౧॥

వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేచ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండైష్టమప్రపాఠకే ఽష్టమో
ఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

సప్తమేఽనువాకేశు నాసీర్యాదికర్తృ చతుష్టయమేక దిన కర్తవ్యము
 క్తం । అష్టమే దేవికాదికర్తృసట్ర మేకదినకర్తవ్యముచ్యతే । తత్రాహదే
 వికానామకాని పంచహవీషవిధతే “ధాత్రే పురోడాశం ద్వాదశకపా
 లం నిర్వపత్య సుమత్యై చరుగ్ రాకాయై చరుగ్ సినీవాల్యై చరుం కుహ్యై
 చరుం మిధునాగావాదక్షిణా” ఇతి । అత్రధాత్రాదీనాం పంచదేవాన్దక్షి
 ãాంచ ప్రజోత్పిత్తుపయోగేన ప్రశంసతి “ధాత్రే పురోడాశం ద్వాదశక
 పాలం నిర్వపతి । సంవత్సరోవై ధాతా । సంవత్సరేణై వాస్తై ప్రజాన్ ప్రజన
 యతి । అన్వేవాస్తా అనుమతిర్నన్యతే । రాతే రాకా । ప్ర సినీవాలీజనయ
 తి । ప్రజాస్వే వప్రజాతాసుకుహ్యై వాచందధాతి । మిధునాగావా దక్షిణా
 సమ్యుద్వే” (బౌం౧౧కా|౨|ప్ర|౨౨) ఇతి । సంవత్సరకాలస్వామీధాతాగ
 భాధారణ మారభ్య సంవత్సరాదర్వాగేవ ప్రజోత్పత్తింకారయతి । అనుమ
 తిదేవతా యజమానార్థం ప్రజోత్పత్తిమక్షీకరోతి । రాకాతుపుత్రపుష్ట్యాది
 రూపం రాతేదధాతి । సినీవాలీతద్రూపం గభకాం నిస్సారయతి । కుహూదే
 వతయాధ్వర్యుగ్ ప్రజాసు వాచముచ్చారయతుం సామర్థ్యంచ దధాతి । అ
 ధత్రీహవిస్తాశిత్రీణీకర్తృణీపక్షైక హవీషే ద్వేకర్తృణీచ క్రమేణవిధతే “ఆ
 గ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపత్యైంద్రావైష్ణవమేకాదశకపాలం వై
 ణ్ణవంత్రికపాలం వామనోపహీ దక్షిణాగ్నిహోమాయమేకాదశకపాలం ని
 ర్వపతిద్వా సోమాయమేకాదశకపాలం సౌమ్యంచరుం బభ్రుదక్షిణాసో
 మాపౌష్ణం చరుం నిర్వపత్యైద్వా పౌష్ణంచరుం పౌష్ణంచరుగ్ క్యామో ద
 క్షిణావై క్యానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపతిహిరణ్యం దక్షిణావారుణం య
 వమయం చరుమశ్వోదక్షిణా” ఇతి । బభ్రుగ్గకపిలః । ప్రథమస్మృతిహవిషు
 స్య దేవతాందక్షిణాంచ ప్రశంసతి “ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వప
 తి । ఐన్ద్రావైష్ణవమేకాదశకపాలం । వైష్ణవంత్రికపాలం । వీయంవాఅ
 గ్నిః । వీర్యమిన్ద్రః । వీర్యంవిష్ణుః । ప్రజాపవప్రజాతావీయే ప్రతిష్ఠాపయ
 తి । తస్మాత్ప్రజావీయావతీః । వామన ఋషభౌవహీదక్షిణా । యద్వహీ ।

తేనాగ్నేయః । యదృషభః । తేనైన్ద్రః । యద్వామనః । తేనవైష్ణవస్స
 మృద్యై ” (బ్రాం) ఇతి । ఆగ్నేయాదీనాం వీయప్రదత్వాత్తద్రూప
 త్వం ప్రజానాం । స్వస్త్వవ్యాపారసామర్థ్యంవీయం । వహీత్యాదీనామ
 గ్నాద్విప్రియత్వాదాగ్నేయాదిత్వం । మధ్యమస్యత్రహవిషాస్య దేవతా
 దక్షిణాంచప్రశంసతి, “అగ్నిహూమీయమేకాదశకపాలం నిర్వపతి । ఇద్వా
 సోమీయ మేకాదశకపాలం । సామ్యంచరుం । సోమోవై రేతోధాః । అగ్ని
 ప్రజానాంప్రజనయతా । వృద్ధానా మిన్ద్రగిప్రదాపయతా । సోమపవాన్తై
 రేతోదధాతి । అగ్నిప్రజాంప్రజనయతి । వృద్ధా మిన్ద్రగిప్రయచ్ఛతి । బభ్రు
 దక్షిణా సమృద్ధ్యై ” (బ్రాం) ఇతి । గర్భాశయేనిషిక్తం రేతోయధా
 బహిర్వానిస్సరతి యధాచనపూయతి తథాసోమో ధారణసామర్థ్యంప్రయ
 చ్ఛతి । దృతస్యచగర్భాస్య పతనాదివిఘ్నం పరిహృత్యాగ్నిప్రజా ఉత్పా
 దయతి । ఇన్ద్రగిప్రదాత్పన్నానాంప్రజాస్వస్త్వవితకులై రభివృద్ధాయధా భవన్తి
 తథాసామర్థ్యంప్రయచ్ఛతి । అన్యస్యత్రహవిషాస్య దేవతాదక్షిణాంచప్ర
 శంసతి, “సోమోపాన్తంచరుం నిర్వపతి । విద్వాపాన్తంచరుం । సోమోవై రేతో
 ధాః । పూషా పశూనాంప్రజనయతా । వృద్ధానామిన్ద్రగిప్రదాపయతా । సోమ
 పవాన్తైరేతోదధాతి । పూషాపశూన్ప్రజనయతి । వృద్ధానిన్ద్రగిప్రయచ్ఛ
 తి । పాన్తశ్చరుభావతి । ఇయంచై పూషా । అన్యామేవప్రతీకృతి । శ్వా
 మోదక్షిణాసమృద్ధ్యై ” (బ్రాం) ఇతి । ఆద్యేత్ర హవిషే వ్యాసక్తదే
 వతా న్ద్రగిపాతీయోవిష్ణుస్సపవై కాకీవైష్ణవంత్రికపాలమిత్యత్రోచ్యతే నత్వ
 స్యగిక్తశ్చిత్, అతస్సహైవ వ్యాఖ్యానంకృతం । ఇహతువ్యాసక్తదేవతా న్ద్రగి
 పాతీ పూషాకశ్చిత్సోమకకృపురుషవిశేషః, పాన్తచరౌతుభూమిగిపూషా, అ
 తోదేవతాభేదాత్పుణిగ్వాఖ్యానం । ఏకహవిషేషంచమే కర్మణీదేవ
 తాందక్షిణాంచ ప్రశంసతి, “బహువైపురుషోఽమేధ్యముపగచ్ఛతి । వైశ్వా
 నరం గ్నాదశకపాలం నిర్వపతి । సంవత్సరోవా అగ్నిన్ద్రైశ్వానరః । సంవ
 త్సరేన్ద్రైవై నగోన్ద్రదయతి । హిరణ్యదక్షిణా । పవిత్రంచై హిరణ్యం । పు
 నాత్యేవైనం ” (బ్రాం) ఇతి । అమేధ్యత్వమశుచిత్వం తత్రబహువిదం

భోజనాదికాలేషు పునఃపునఃప్రవృత్తత్వాత్ । తత్రసంవత్సరస్వామీ వై
 శ్వాసరోగ్నిస్సంవత్సరకాలేనైసం యజమానం స్వదయతిమేధ్యంకిరోతి త
 చ్చాత్రేష్టిమాత్రేణ లభ్యతే । హిరణ్యస్యోచ్చిష్టాదిసంస్పృశేఽపిమృద్భాం
 డవత్సరిత్యాగాభావాత్పవిత్రత్వం । పకహవిషేషపేష్టికమణి దేవతాం
 ప్రశంసతి బహువై రాజస్యోఽన్యతం కిరోతి । ఉపజామ్యైహరతే జినా
 తిబ్రాహ్మణం । వదత్యన్యతం । అస్మతేఖలువై క్రియమాణేవరుణో గృహ్లా
 తి । వారుణంయవమయంచరుం నిర్వపతి । వరుణపాశాదేవైసం ముంచతి
 అశ్వేదక్షిణా । వారుణోహిదేవతయాశ్వస్సమృద్ధ్యై ” (బ్రాం) ఇతిరాజ
 న్యగక్షితియోబహువిధం అన్యతంఅశాస్త్రీయంకిరోతి, యథాజామ్యైజా
 యాయై జాయాత్వంసమ్పదయతుం ఉపహరతేయస్య కిస్యచిద్గృహము
 పేత్యస్త్రీయంహరతి । బ్రాహ్మణం విద్యాప్రసక్తాదివా జినాటిజయతిస్యక
 రోతి । స్పష్టమన్యతే । వ్రతిగ్రహమస్త్రై వరుణాయాశ్వమిత్యామూఽతత్వా
 దశ్వస్యవారుణత్వం ।

అథమీమాంసా.

॥ ఏకాదశాభ్యాంస్యత్పతీయపాదేచిన్వితం ॥

“ సోమాపాష్టాదికేతస్త్రై మక్తానాముతభిన్నతా ।

తస్త్రైంఫలైక్యతామైవం దక్షిణాకర్తృభేదతః ” ॥

రాజసూయేఽహుయతే, సోమాపాష్టపకాదశకపాల విద్యోపాష్టశ్చ
 రుగపాష్టశ్చరుశ్శ్యామోదక్షిణా ఇతి ఆగ్నైవైష్ణవపకాదశకపాల విద్యో
 పాష్టశ్చరు వైష్ణవస్త్రీకపాలా వామోదక్షిణా ఇతి తత్రద్వయోస్త్రీ
 కయోస్తస్త్రైణానుష్ఠానం । కుతః । కృత్స్నస్య రాజసూయస్య ఫలైకత్వే
 నైతదేకదేశయోరనయోరపి ఫలైక్యాత్ । నచ దశకపూర్ణమాసయో
 రివాత్రకాలభేదోఽస్తి, యేనాత్రాపితధాశశ్చేతేతి ప్రాప్తైబ్రాహ్మణాః శ్యా
 మవామసయో దక్షిణయోభేదేన తాభ్యామాసమతాం కర్తృణాం
 భేదాదజ్ఞానిభిద్యంతే ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే
 ప్రథమకాండేఽష్టమప్రపారకేఽష్టమోనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

బాహాన్వత్యం చరునిర్వపతి బ్రహ్మణోగృహే శితిప్రస్థో దక్షిణై
స్సమేకాదశకపాలగ్ రాజస్వస్య గృహముషభో దక్షిణాదిత్యం చరుం
హిమ్యై గృహే దేనుదక్షిణా నైఋతంచరుం పరిప్రక్ష్యై గృహే కృ
ష్ణానాం వ్రీహీణాం నఖనిభిశ్చన్నం కృష్ణామూటా దక్షిణాగ్నేయ మష్టాక
పాలగ్ సేనాన్యోగృహే హిరణ్యం దక్షిణావారుణందశకపాలగ్ సూత
స్య గృహే మహాసరస్థ్యో దక్షిణామారుతగ్ సప్తకపాలం గ్రామణ్యో
గృహే పృథ్విదక్షిణాసాప్రిత్రం ద్వాదశకపాలం॥౧॥

క్షతుగృహ ఉపధ్వస్తా దక్షిణాశ్విసం ద్వికపాలగ్ *సగ్గ్రహీతు
గృహే సప్తాత్యై దక్షిణా పౌష్ణంచరుం భాగమనుస్య గృహే శ్యామో
దక్షిణారాద్రం గావీధుకం చరుమతౌవావస్య గృహే శబల ఉద్వారోద
క్షిణేష్ట్రాయ సుత్రాష్టై పురోడాశమేకాదశకపాలం ప్రతినివప్రతిష్టా
యాగ్ పెరూముచైయం నోరాజావృత్రహారాజా భూత్వా వృత్రం వ
ధ్యాన్తైత్రాబాహాన్వత్యంభవతి శ్వేతాయై శ్వేతవత్సాయై దుగ్ధే స్వ
యమ్నూరై స్వయమ్నధిత ఆజ్యఆశ్వత్థే॥౨॥

పాత్రై చతుస్సక్రితా స్వయమవప్నాయై కాభాయై కర్ణాగ్ శ్చ
కణాగ్ శ్చ తండులాన్విచిను యాజ్యే కణాస్సపయన్ బాహాన్వత్యో
యేకకణాస్స ఆజ్యే మైత్రస్వయజ్మతా వేదిభవతి స్వయన్దినం బ
హిస్వయజ్మత ఇత్తనైవ శ్వేతాశ్వేతవత్సా దక్షిణా॥౩॥

సావిత్రంద్వాదశ కపాలమాశ్వత్థైత్రయస్త్రిగ్శచ్చ॥౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండేఽష్టవప్రపాతకే నవ
మోఽనువాకః॥*

అ థ భా ష్య మ్.

అష్టమేదేవికాదికం కర్తృచట్రమేకదిశకర్తవ్యము క్తం॥ నవమేరత్ని
నాం హవీంషి అనుదిశం క్రమేణకర్తవ్యాన్యవ్యవై॥ తత్రపకాదశహవీం
షి విధతైః “బాహాస్పత్యం చరుంనిర్వపతి బ్రహ్మణాగృహే శితిప్రత్యుద
క్షితైస్త్రై మేకాదశకపాలగ్ రాజన్యస్య గృహ ఋషభౌ దక్షిణాదిత్యం చ
రుం మహిమ్యై గృహేధేనుర్దక్షిణానైఋతంచరుం పరివృత్త్యై గృహే
కృష్ణానాం వ్రీహీనాం నఖనిభిన్నం కృష్ణాకూటా దక్షిణాగ్నేయ మహ్ని
కపాలగ్ సేనాన్యోగృహే హిరణ్యం దక్షిణావారుణం దశకపాలగ్ సూ
తస్యగృహే మహానిరష్టో దక్షిణామారుతగ్ సప్తకపాలం గ్రాసుణ్యోగృ
హే పృశ్నిర్దక్షిణా సావిత్రంద్వాదశకపాలం తుత్తుగృహ ఉపధ్వస్తా ద
క్షిణాశ్వినం ద్వికపాలగ్ సక్తగ్రహితుర్వహేసవాత్యో దక్షిణాపౌష్ణం చ
రుంభాగధుఘస్య గృహేశ్యామో దక్షిణారౌద్రం గావీధుకం చరునుత్యౌ
వాపస్య గృహేశబల ఉద్వారోదక్షిణా ” ఇతి॥ ఋత్విగ్విశేషో బ్రహ్మత
స్య గృహేరాజాగత్యైతా మిష్టిం కుర్యాత్॥ ఏవం సర్వత్ర॥ శితిప్రత్యుః
శ్వేతప్రత్యుః॥ కృతాభిషేకారాజ్ఞః స్త్రీనుహిషీ॥ పరివృత్తిగ్ వ్రీహీరహితా
రాజ్ఞస్త్రీ, తద్వహేగత్వా కృష్ణానాం వ్రీహీణాం కృష్ణాకా వ్రీహీణా నై
నిభిన్నాన వహుతమంతరేణైవ తణ్ణులాన్నిష్యాద్యచరునికర్తవ్యః॥ కూ
టాభగ్నశృంగాగౌః॥ సూత స్సారధిఃమహానిరష్ట్యగ్ వీడితప్రపణః॥ పృశ్నిః
శుక్లః అబృతమరిత్యన్యే॥ తుత్తా యప్తిహస్తోఽన్తరి పురాధ్యక్షః॥ సజ్జీ
ణఃపర్ణ ఉపధ్వస్తః॥ సక్తగ్రహితా ధనసక్తగ్రహితౌ కౌశాధ్యక్షః॥ స
వాత్యో సమానమాతరౌ ఏతస్మి ఏకోదరావిత్యర్థః॥ యోరాజ్ఞగ్ ప్రాప్తం
పథం భాగం ప్రజాభ్యోగృహ్ణోతి సభాగదుఘః॥ గావీధుకౌఽరణ్య గౌ

సూమనిష్పన్నః । అతౌ వాపో మ్యూతకారః । శబలశ్చైత్రవర్ణః । ఉద్వా
 గోదీఘృపుచ్ఛః । యధౌక్తాని సర్వాణి హవీంషి సమస్య ప్రశంసతి “ర
 త్తినామేతాని హవీంషి భవన్తి । ఏతేవై రాష్ట్రస్యప్రదాతారః । ఏతేఽ
 పాదాతారః । యపరాష్ట్రస్య ప్రదాతారః । యేఽపాదాతారః । త ఏ
 వాస్తైరాష్ట్రం ప్రయచ్ఛన్తి । రాష్ట్రమేవభవతి” (బ్రా-౧ కాం ౨ ప్ర ౩౮)
 ఇతి । రత్నాన్యేహంసస్తీతి రత్తినః, బ్రాహ్మణరాజన్య మహిష్యాదయో
 రత్తినః, తదభిమానిదేవానాం ప్రియాణ్యేతాని హవీంషి, అశస్త్ర్యహే
 మ్యైవగత్వా నిర్వపేత్ । ఏతేరత్తినా మభిమానో దేవాపరాష్ట్రం
 ప్రదాతుమపాదా తుఞ్చ సమర్థాః । అతః స్వకీయబ్రహ్మదిగృహేషు ని
 ర్వాపేణతుష్టా అస్తైరాష్ట్రం ప్రయచ్ఛన్తి । రత్తీత్యేకనామ్నా ప్రసక్తం
 ప్రయోగైక్యమసోద్యదేశభేదప్రాప్తంప్రయోగభేదంప్రశంసతి “యశ్చమా
 హృత్య నిర్వపేత్ । అరత్తినస్సయః । యథా యధంనిర్వపతి రత్తిత్వా
 య” (బ్రాం) ఇతి । అరత్తిమో రత్నరహితా దరిద్రాః । పూర్వోక్తదేవి
 కాదివదేకానువాక విహితత్వేన ప్రసక్తం దినైక్యమవవదితుం దినభేదం చ
 ధత్తై “యత్సద్యోనిర్వపేత్ । యావతీమేకేన హవిషాశిష మవరున్ధై । తా
 వతీమవరున్ధీత । అన్యహంనిర్వపతి । భూయసీమేవాశిషమవరున్ధై । భూయ
 సోయజ్ఞక్రతూనుహై” (బ్రాం) ఇతి । ఆశిషం ఫలం । బహుదినానుష్ఠానే
 క్రతుబాహుళ్యం జనానాంప్రతీయతే । గృహస్వామినం బ్రహ్మభిమానినం
 బృహస్పతిం ప్రశంసతి “బార్హస్పత్యంచరుం నిర్వపతి బ్రహ్మణోగృహే ।
 ముఖతపవాస్తై బ్రహ్మసగ్ శ్యతి । అథోబ్రహ్మన్నేవక్షత్ర మస్యా రంభయ
 తి । శితిప్యస్తోదక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । ముఖతపవ కర్తృప్రకమప
 వ యజమానార్థం బ్రాహ్మణజాతిం సంశ్యతి సమ్యక్ తీర్ణీకరోతి ఉత్సృ
 ఙ్గం కరోతీత్యర్థః కించప్రథమతో బ్రహ్మగృహంపశ్యాద్రాజన్య గృహమిత్యే
 వం బ్రాహ్మణజాతి మనుక్షత్రియ జాత్యారంభసకారితోభవతి । ఇంద్రం
 ప్రశంసతి “వింద్రమేకాదశకపాలగ్ గాజన్యస్యగృహే । ఇంద్రియమేవా
 వరుంధే । ఋషభోదక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । అదితిం ప్రశంసతి

“అదిత్యంచరుం మహిమ్యైగృహే । ఇయంవాఅదితిః । అస్యామేవప్రతి
 ప్తతి । ధేనుదక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । అత్రముఖ్యబ్రాహ్మణ ఉపే
 షితం హవిర్దేశేషం విధత్తే “భగాయచరుం వావాతాయైగృహేభగమే
 వాస్మిన్దధాతి । విచిత్రగర్భావస్థా హేదక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి ।
 వావాతా మహిమ్యా అభిషిక్తాయా అర్వాచీనా పరివృత్త్యాగి ప్రీతిరహి
 తాయా ఉత్తమశ్వేనస్వయం మధ్యమారాజ్ఞః(స్త్రీ) । అతపవాశ్వమేధప్ర
 కరణేఅశ్వమలంశుర్వన్యోరాజస్త్రీయ ఉత్తమమధ్య మాధమాద్యక్రమేణ
 పతేరైవనామభినిధిస్తాః । భూరితిమహిషీ, భువఇతివావాతా, సువరి
 తిపరివృక్తీతి । భగమేవసౌభాగ్యమేవ । విచిత్రగర్భా విశేషేణ చిత్తోజ్ఞా
 తోభివ్యక్తగర్భాఃయస్యాఇతి విగ్రహః । పస్తాహేబాలగర్భిణీ నిఋణిం
 ప్రశంసతి “నైఋణతంచరుం పరివృత్త్యైగృహే కృష్ణానాంప్రీహీణాం నభ
 నిర్భిన్నం । పాప్తానమేవ నిఋణింనిరవదయతే । కృష్ణాకూటా దక్షిణాస
 మృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । పాష్టనోనిఋణిశరీరత్వాత్తాం ప్రతిప్రశంనైవై
 మా । అగ్నింగృహస్వామినంచ ప్రశంసతి “అగ్నేయమస్తాకపాలగ్ సేనా
 న్యోగృహే । సేనామేవాస్యసగ్ శతి । హిరణ్యం దక్షిణాసమృద్ధ్యై”
 (బ్రాం) ఇతి । వరుణంప్రశంసతి “వారుణందశకపాలగ్ సూతస్యగృహే ।
 వరుణంవమేవావరుంధే । మహానిరష్టాదక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । వ
 రుణసవో వరుణానుజ్ఞా । మరుతంప్రశంసతి “మారుతగ్ సప్తకపాలంగ్రా
 మణ్యోగృహే । అన్నంవైమరుతః । అన్నమేవావరుంధే । పృశ్నిదక్షి
 ణాసమృద్ధ్యై” (బ్రా) ఇతి । మరుతాంవైశ్వత్వేనాన్న సమృద్ధకత్వాద
 న్నత్వం । సవితారం ప్రశంసతి “సావిత్రంద్వాదశకపాలం క్షత్తుగృహే
 ప్రసూత్యై । ఉపధ్వస్తోదక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । ఆశ్వినాప్రశంసతి
 “ఆశ్వినంద్వికపాలగ్ సక్లహీతుగృహే । ఆశ్వినావైదేవానాం భిష
 జౌ । తాభ్యామేవాస్త్యైభేషజంకరోతి । సవాత్యోదక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం)
 ఇతి । పూషణంప్రశంసతి “పూషణంచరుం భాగదుఘస్యగృహే । అన్నంవై
 పూషా । అన్నమేవావరుంధే । శ్యామోదక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి ।

యథామరుతాం వైశ్యత్వేనాన్నసమ్పాదకత్వా దన్నత్వం తథాపూజ్యైః
 న్నపోషకత్వాదన్నత్వం । రుద్రంప్రశంసతి “రౌద్రం గావీధుకం చరుమతౌ
 వాపస్యగృహే । అన్తతపవరుద్రం నిరవిదయతే । శబలఉద్వారోదక్షిణాస
 మృద్ధ్యై” (బ్రాం) ఇతి । భాగవదానపూర్వకత్వేన రుద్రస్య పురతోనిస్సా
 రణమపి ప్రశంసయేవ । పాతేనావగతాం హవిస్సంఖ్యాంప్రశంసతి “ద్వాదశై
 తాని హవీగోషి భవన్తి । ద్వాదశమాసాస్సంవత్సరః । సంవత్సరేణైవా
 స్తైరాష్ట్రమవరుంధే । రాష్ట్రమేవభవతి” (బ్రాం) ఇతి । విహితేభ్యోద్వాదశ
 హవిర్య్య ఊర్ధ్వంస్వగృహేహవిద్వక్యం విభత్యై “ఇద్వాయసుత్రాష్టేపు
 రొడాశ మేకాదశకపాలం ప్రతినివక్వతీద్వాయాగ్ “హూముచే” ఇతి । ప్ర
 తిప్రాతిస్వ్య కేగృహే । సుత్రాష్టేసుష్టుపాలయితే । అం “హూముచేపాపా
 న్తోచకాయ, పురోడాశ మేకాదశకపాలమిత్యనువర్తతే । తమిసుంప్రతినివక్
 వంప్రశంసతి “ఋన్నప్రతినివక్వతీ రత్నిన ఆశిహోఽవరుంధీరన్ । ప్రతినివక్వ
 తి ఇంద్రాయసుత్రాష్టేపురోడాశ మేకాదశకపాలం । ఇంద్రాయాగ్ “హూ
 ముచే ఆశిషపవావరుంధే” (బ్రాం) ఇతి । రత్నినో బ్రాహ్మణరాజన్యాదయః
 ఆశిషః తద్విహిత ఫలాన్యవరుంధీరన్ప్రజ్ఞాయః । ఏతేహంహవిహంసమీష
 పకౌమన్త్ర ఆమ్నాతః, తస్యవినియోగమాపస్తంబ ఆహ “అయంనో
 రాజావృత్రహా రాజాభూత్వా వృత్రంవధ్యాత్” ఇతి పురస్తాత్ స్విష్టకృ
 తోఽధ్యయన్జాపతి । అయంరాజారాజనూయస్య కర్తౌ అప్నాకం రా
 జాయోఽస్త్యసా శత్రువధక్షమోరాజాభూత్వా శత్రుంవధ్యాత్ । వ
 ధ్యా దిత్యేతస్య పదస్యాశీరర్థత్వం ద్యోతయతి “అయమ్నోరాజావృత్ర
 హారాజాభూత్వావృత్రం వధ్యాదిత్యహా । ఆశిషమేవైతామాశాస్తే”
 (బ్రాం) ఇతి । యదుక్తమాపస్తంబేన శ్వోభూతేఽభిషేచనీయసోఽగ్ర్యస్య
 దీక్షాం ప్రక్రమయతి మైత్రాబాహాస్సత్యా దీక్షణీయా’ ఇతి । తామి
 మామభిషేచనీయ నామకస్యసోమయాగస్యాగభూతాం దీక్షణీయాంచో
 దకప్రాప్తేష్టి బాధనాయ విభత్యై “మైత్రాబాహాస్సత్యం భవతిశ్వేతా
 యైశ్వేతవత్సామై దుగేస్వయమ్నూరై స్వయమ్నూధిత ఆజ్య ఆశ్వత్థేపా

త్రేచతుస్రక్తై స్వయమవపన్నాయై శాఖాయై కణ్ణాగ్ శాచ్చి కణ్ణాగ్ శ్చతండు
 లాన్విచినుయాద్యే కణ్ణాస్సవయసి బాహాస్సత్వోయేఽకణ్ణాస్సకజ్యే
 మైత్రస్వయంకృతావేదిభావతి స్వయందినం బహిస్స్వయంకృత ఇథ్ఞ
 సైవశ్వేతాశ్వేతవత్సాదక్షిణా" ఇతి మైత్రాబాహాస్సత్వం హవితి శే
 షః తత్రమగ్నే బాహాస్సత్వశ్చరుః, ఆజ్యేమైత్రశ్చరుః, కీదృశ ఆజ్యే, స్వయ
 మ్మూరైస్వయమ్మథి తే, తదిదమావస్తమ్యై నస్పష్టీకృతం, శ్వేతాం శ్వేతవత్సాం
 గామానుస్యదృతౌ మహన్తి తత్స్వయమ్మూర్తం సంయోగేన పరివహతి తత్స్వ
 యమ్మథితం ఆతపేదివజన్తి తత్స్వయం విలీనమాజ్యం భవతి. ఆమైత్ర ఫ
 లపుష్పరసేన తేపితాయాం దృతౌ యత్పయః ఆతంచ ననుస్తరేజైవ మూ
 ర్తం దధిభవతి, తచ్చబదరాదిఫలసంయోగేన పరివహతి తక్రవత్పరితః త్స
 రతి. తదిదం స్వయమ్మథితం, నాత్రమృద్ధాం డేపాకః, కిన్త్వాశ్వత్థే సా
 త్రేచతుస్రక్తౌ నతువతులే. తచ్చపాత్రం యయా కయాచిచ్ఛన్న శాఖ
 యానకర్తవ్యం కీన్తు వాయ్వాద్యభిఘాతేన స్వయమేవవతితయా నిష్పాదనీ
 యం. కణ్ణాగ్రిఖండితండులాః, ఆకణ్ణాఅఖండితాః. తత్రఖండితైర్గ
 పయసి బృహస్పతే శ్చరునిష్పాదనీయః, అఖండితైస్తు మిత్రస్యాజ్యేచరుః,
 స్వయంకృతా శాస్త్రీయోద్ధనవాదిరహితా, స్వయన్దినం సమస్త్రక శాస్త్రీ
 యశేదన మస్తరేజైవఖండితం. స్వయంకృత ఇథ్ఞ అత్రాపి శాస్త్రీయస
 మ్పాదనమస్తరేజైవ నిష్పన్నః. తమిమంవిధి మనూద్యద్వయోహావిస్
 పాత్రయోస్సంసర్గం విధత్తే, మైత్రాబాహాస్సత్వం భవతి. శ్వేతాయై
 శ్వేతవత్సాయై దగ్ధే, బాహాస్సత్వే మైత్రమపి దధాతి. బ్రహ్మచైవా
 స్తైక్షత్రం చ సమీచీదధాతి. అథోబ్రహ్మన్నేవక్షత్రం ప్రతిష్ఠాపయతి"
 (బాం) ఇతి. బాహాస్సత్వే చరుపాత్రేఽగ్నావధిశితే తస్యోపరిమైత్రం
 చరుపాత్రవపి దధ్యాత్తధానతి బృహస్పతి రూపాబ్రాహ్మణజాతిః మిత్ర
 రూపాక్షత్రియజాతిశ్చేతి ఉభయమస్తైస్వయంకృతమ్పాదితం భవతి కించాధా
 రభూతే బ్రాహ్మణవక్షత్రియజాతి మాధేయత్వేన ప్రతిష్ఠాపితవాన్భవతి.
 పాత్రక్రమేణ పశ్యాత్ప్రాప్తం బాహాస్సత్వ ప్రచారమవపదితుం విధత్తే

“బాహుస్స త్యేన పూర్వేణప్రచరతి ముఖతప వాస్తై బ్రహ్మసగ్ శ్యతి అథో
 బ్రహ్మ స్నేవ క్షత్రమన్వారంభయతి” (బ్రాం) ఇతి స్వయంశబ్దానామభి
 ప్రాయ మాహ “స్వయంకృతా వేదిభవతి స్వయందినంబహిః స్వ
 యంకృతశ్చిత్తః అనభిజితస్యాభిజిత్యై తస్మాద్రాజ్ఞా మరణ్యమభిజితం”
 (బ్రాం) ఇతి యద్దేశజాతం యుద్ధప్రయాసేన పూర్వమనభిజితం తస్యా
 వ్యభిజయః స్వయజ్ఞతాదినా భవతి యస్మాదేవం త స్మాల్లోకేఽపి రాజ్ఞా
 మరణ్యం యుద్ధప్రయాసమంతరేణైవా భిజితం దృశ్యతే దక్షిణాం ప్రశంసతి
 “నైవ శ్వేతా శ్వేతవత్సా దక్షిణాసస్పృశ్యై” (బ్రాం) ఇతి

॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥

“పురాస్విష్టకృతోఽధ్వర్యు రయం న ఇతి సంజపేత్”

అథ మీమాంసా.

॥ దశమార్థాయస్య ప్రథమపాదే చిత్రితం ॥

“వేదిస్వయజ్ఞతా త్యాదౌ ప్రకృతం సవమాచరేత్”

ఋప్రాథంబాధ్యతాం వాద్య శోధదకప్రాపితత్వతః॥

అపేతౌ స త్వియోగ్యత్వ హానేరుద్ధననాదికమ్

బాధ్యతేఽపేక్షితం సర్వం చోదకే నాతిదిశ్యతే”

రత్నినా మేతాని హవీంషీతి వాక్యేన రాజసూయే రత్నినామకానాం
 దేవానాం సంబంధీని కాని విధవీంషి దశపూర్ణమాసేష్టివికృతి రూపా
 ని విహితాని, ఊర్ధ్వం మైత్రాబాహుస్స త్యే హవిషిహూయతే స్వయ
 జ్ఞతా వేదిభవతి స్వయద్దినం బహిఃస్వయజ్ఞతశ్చిత్తః ఇతి ఇష్టా
 ఉద్ధనసఖనసరిలేఖనాదిభిః క్రియావిశేషైః వేదినిష్పద్యతే స్థ్యవో త్త
 మాం త్వచముద్ధ చిదేవస్య నవితుస్సవ ఇతి ఖనతిస్థ్యవవేదిం పరిగృహ్ణాతి
 తి తద్విధానాత్ యజ్ఞస్థుః ఘోషదసీత్యప్రీతిన్నువాకే ప్రోక్షేత్సంత్రైః
 దాత్రచ్చిన్నం బహిఃస్సమ్పద్యతే త్రిపురీణిత్యాదిమన్తోపేతాభిగక్రి
 యాభిరిక్ష్యసిధ్యతి వికృతియాపేతు హవిషిఉద్ధన నాద్యపేతౌవారయ

తుం స్వయమిత్యుక్తం । యథాస్థితపవతు ప్రదేశో వేదితేన స్వీకర్తవ్యః ।
 ఇథాబిహిషీ అపిస్వతపవ చ్చిన్నేశాస్త్రీయచ్ఛేదన నిరపేక్షేగ్రహీత
 వ్యే ఇత్యధాః । తత్రసంశయః । లుప్తార్థములుప్తార్థంచ సర్వమంగజా
 తం వికృతావనుష్ఠేయం, ఉతలుప్తార్థం వజానీయమితి । చోదకస్య సాధా
 రణత్వాత్సర్వ మనుష్ఠేయమిత్యాద్యపేక్షేప్రాప్తే సిద్ధాంతంబ్రూమః । అం
 గీహితం గైరుపకృత్యథలంసా ధయతి । తథాసత్యజ్ఞేనోఽగ్రకృతే ఉపకారే
 సాత్మాదపేక్షా, ఉపకారద్వారాత్వజ్ఞేషు, ప్రత్యాసన్నశ్చంగినం ప్రత్యం
 గేభ్యఉపకారః । యోగ్యతాపి సాత్మాదపేక్షాం పూరయితు ముపకార
 వ్యైవాస్తినత్వజ్ఞానాం । వేదినిష్పాదనలక్షణదృష్టోపకారయక్తాని ప్రకృ
 తాపుద్ధననాద్యజ్ఞానివికృతాతువేద్యాస్వత సిద్ధతేన నిష్పాదనోపకారో
 లుప్యతే । ఉపకారద్వారోపకారకానా మాకాంతాసన్నిధియోగ్యత్వా
 న్యుద్ధననాద్యంగేషు హీయన్తే । తస్మాదుద్ధనవాదీని నానుష్ఠేయాని సోఽ
 యంచోదకప్రాపితసోఽుద్ధన నాద్యనుష్ఠేయత్వ ప్రత్యయస్యభ్రాన్తిశ్చనిశ్చ
 యోభాధఉచ్యతే । చోదకస్యత్వలుప్తోపకారైరుపకారద్వారేణ ఆకాం
 తౌ సన్నిధియోగ్యతాయక్తైర్నవిరాసాద నాద్యంగైశ్చరితార్థతాసమ్ప
 ద్యతే॥*

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజు స్సంహితాభాష్యే
 ప్రథమకాండేఽష్టనుప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నేయే గృహపతయే పురోడాశేమప్తాకపాలం నిర్వపతిశ్చస్తానాం
 వ్రీహీణాగ్ సోమాయ వసస్పతయేక్వామాకం చరుగ్ సమితేనత్యప్రసవా
 య పురోడాశం ద్వాదశకపాలమూషానాం । వ్రీహీణాగ్ రుద్రాయ పశు
 పతయే గావీధుకం చరుంబృహస్పతయే వాచస్పతయేనైవారం చరుమిస్తా
 య జ్యేష్ఠాయ పురోడాశమేకాదశకపాలం మహావ్రీహీణాం మిత్రాయ

సత్యాయాంబానాం చరుం వరుణాయ ధర్మపతయేయవమయం చరుగ్ న
 వితా త్వాప్రసవానాగ్ సువతామగ్నిర్మహాపతీనాగ్ సోమోవనస్పతీనా
 గ్ రుద్రగిషసూనాం॥౧॥

బృహస్పతిర్వాచామింద్రో జ్యేష్ఠానామిత్రస్సత్యానాం వరుణో
 ధర్మపతీనాం యేదేవా దేవసువృథ త ఇమమూముష్యాయణమన మి
 త్రాయ సువధ్వం మహాతేక్షత్రాయ మహత ఆధివత్యాయ మహాతే జా
 నరాజ్యయైషవోభరతా రాజాసోమోఽస్మాకం బ్రాహ్మణానాగ్ రాజా
 ప్రతిత్వన్నామ రాజ్యమథాయస్వాం తనువంవరుణో ఆశీశ్రేష్ఠ్యుచేర్తి
 తస్య వ్రత్యోఆభూమా మన్తహిమహత ఋతస్యనామసర్వే వ్రాతా
 వరుణస్యాభూవన్నిమిత్ర పవైరరాతి మతారీదసూషుదన్త యజ్ఞీయాఋ
 తేనవృత్తితో జరిమాణం న ఆనడ్విష్టోక్రమోఽసి విష్టోక్తా న్తమసి వి
 ష్టోవిక్తా న్తమసి॥౨॥

ప్రశూనాం వ్రాతాగిషంచవిగ్ శతిశ్చ॥౧౦॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండేఽష్టనుప్రపాఠకే దశ
 మోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

సవమే రత్నినాం హవీంష్యభిషేచనీయస్య వీక్షణీయాచేత్యేతావ
 దుక్తం దశమేదేవసువాం హవీంష్యువ్యవైతానిచాభిషేచనీయ గతస్యా
 గ్నిహోమీయ పశుపురోడాశస్యాను నిర్వాప్యాని తథాచబోధాయనః*
 “సహ సోమాక్రీణాతి ఆభిషేచనీయాయదశపేయాయచ సహపరివహ
 త్యర్థం రాజగిపురోహితస్య గృహేదశపేయార్థం నిదధాత్యగ్నిహోమీయస్య

* ఆపస్తంబ ఇతితై.

పశుపురోడాశమష్టా దేవసువాం హవీంష్యనునిర్వపతిసమాసం తుస్విష్టకృ
 దిడం'' ఇతి । తాన్యేతాని హవీంషి విధత్తే ॥ అగ్నయేగృహపతయే పురో
 డాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి కృష్ణానాం ప్రీహీణాగ్ సోమాయ వసస్పతయే
 శ్యామాకం చరుగ్ సవిత్రే సత్యవ్రసవాయ పురోడాశం ద్వాదశకపాల
 మాశూనాం ప్రీహీణాగ్ రుద్రాయ పశుపతయేగా వీధుకంచరుం బృహస్ప
 తయే వాచస్పతయే నైవారం చరుమిన్ద్రాయ జ్యేష్ఠాయ పురోడాశ మేకా
 దశకపాలం మహాప్రీహీణాం మిత్రాయ సత్యాయాం బానాంచరుంవరు
 ణాయ ధర్మపతయే యవమయంచరుం'' ఇతి । గృహపత్యాదీన్యగ్నాన్య
 ది దేవతావిశేషణాని । సత్యవ్రసవాయ అమోఘాభ్యనుజ్ఞానాయ । వప్తి
 భిరేవనైర్లవద్యమానా అశుప్రీహయః । స్థూలబీజంమహాప్రీహయః । ఆం
 బాఃధాన్యవిశేషాః । తేష్వేతేషు విధిషుశ్రూయమాణా దేవతాప్రప్రశంస
 తి ॥ దేవసువామేతాని హవీగ్ పిభవన్తి । పతావన్తోవైదేవానాగ్ సవాః । త
 పవాన్తైసవాన్ప్రియచ్ఛంతి । తపనగ్ సువన్తై । అగ్నిరేవైనం గృహపతీనా
 గ్ సువతే । సోమోవసస్పతీనాం । రుద్రగ్రివశూనాం । బృహస్పతివాకాం ।
 ఇంద్రోజ్యేష్ఠానాం । మిత్రస్సత్యానాం । వరుణోధర్మపతీనాం । పతదేవస
 ర్వంభవతి'' (బ్రాం-౧కా|౭|ప్ర|౮౮) ఇతి । యాన్యగ్నయేగృహపతయ ఇ
 త్యాది భిరుత్పత్తి విధిభివిహితాన్యష్టా హవీంషి తాన్యేతాని దేవసువాం
 సప్సంధీని । భావినీసంజ్ఞాయాంజమామోదేవః, తంసువన్తే అనుజానన్తి
 ఇత్యగ్నోదయో దేవసువాః । యావన్తోవిధివాక్యేషు అగ్నోదయ
 శ్చూప్రియన్తై, పతావన్తోపదేవానాం మధ్యేసవా అభ్యనుజ్ఞాతారః ।
 అతస్త పవాగ్నోదయోన్తై యజమానాయసవాకా స్వోచితానైశ్చ
 ర్వవిశేషాకా వ్రయచ్ఛన్తి । తేఽగ్నోదయ పసంయజమాసం సువన్తైశ్చ
 శ్వరోయధాభవతి తథాభ్యనుజానన్తి । తత్రాగ్నిరేవైనం యజమానమ
 న్యేషాం గృహపతీనామీశ్వర మనుజానాతి* । పవమన్యత్రాపి ఈశ్వ
 రంసువతఇతియోజ్యం । సోమోవసస్పతీనాంరుద్రగ్రివశూనా మిత్యనయో
 ర్క్షద్యే సవితాసత్య వ్రసవనా మిత్యధ్యా హర్తవ్యం । స్వభృత్యా

స్మృత్యైశ్వర్యార్థ మమోఘాయా అభ్యనుజ్ఞాప్తాసామీశ్వరం కరోతీశ్వ
 ర్థః । గృహపత్యాదీన్ధర్మవత్సంతాన్ప్రతియత్సామిత్వమేతదేవలూకే౭ పే
 షీతం సర్వమైశ్వర్యం । ఉక్తానాంహవివిధీనాంసన్నిధౌ సవిలెత్త్యాద
 యో ముత్తాఽప్రమాతాః । తత్రకల్పః । పురస్తాస్సప్రకృతససవితా త్వా
 ప్రసవానాగ్ సువతామితిబ్రహ్మ యజమానస్య హస్తం గృహ్ణోతీతి । పాఠ
 స్తు “సవితాత్వాప్రసవానాగ్ సువతామగ్నిర్మహవతీనాగ్ సోమోవసస్స
 తీనాగ్ దుద్రగివశూనాం బృహస్పతిర్వాచామిన్ద్రో జ్యేష్ఠానాంమిత్రస్స
 త్యానాం వరుణోధర్మవతీనాం యేదేవాదేవసువఃస్థ త ఇమమాముష్యా
 యణమనమిత్రాయ సువధ్వంమహాతే క్షత్రాయమహత ఆధిపత్యాయ మ
 హాతే జానరాజ్యాయ” ఇతి । సవితాహవివిధౌ తృతీయోదేవస్స౭త్ర
 ప్రాధాన్యాత్ప్రధమం నిదిశ్యతే । యజమానస్యస్వభృత్యేషు విశ్వ
 ర్యార్థమనుజ్ఞాసంపాః । హేయజమానత్వాంసవితాతేహంప్రసవానాం
 స్వామిత్యేన సువతామభ్యనుజానాతు । ఏవము త్తరత్రత్వాం సువతామితి
 వదద్వయానుషంగేన యోజనీయం । హేదేవాఅగ్న్యోదయో యేయూ
 యందేవసువో యజమానప్రేరకాః స్థితే యూయమిమం యజమాన
 మాముష్యాయణం అముష్యదేవదత్తస్య పుత్రంఅముష్యయజ్ఞదత్తస్య పౌ
 త్రం చానమిత్రాయ శత్రురాహిత్యార్థంసువధ్వం అభ్యనుజానీధ్వం । కిం
 చమహాతే క్షత్రాయానుత్తమ క్షత్రియకులాయ, మహత ఆధిపత్యాయ
 అప్రతిహతనియమసామర్థ్యాయ, మహాతేజానరాజ్యాయ జనసంబంధియ
 ద్రాజ్యం తచ్చసాగరవర్చంతభూమివిషయత్వాన్తహత్, సార్వభౌ మ
 త్వాయ సువతామిత్యర్థః । విధత్తే “సవితాత్వాప్రసవానాగ్ సువతామితి
 హస్తం గృహ్ణోతి ప్రసూత్యై” (బ్రాం) ఇతి । మన్తగతయోర్మధ్యమో
 త్తమభాగయోస్సప్తార్థతామాశిక్రవరతాంచ దశయతి “యేదేవాదే
 వసువః స్థేత్యాహ । యథాయజురేవైతత్ । మహాతేక్షత్రాయమహత ఆ
 ధిపత్యాయ మహాతే జానరాజ్యేయేత్యాహ । అశిషమేవై తామాశాస్తే”
 (బ్రాం) ఇతి । కల్పః । అక్షేనం రత్నిభ్యఅవేదయతి “ఏవవోభరతారా

జా" ఇతి । హేభరతా రాజస్యవైశ్యాదయో ధనికా ఏషయజమానో
యస్మాకం రాజా, ఏనంస్వామినం యనోచితం సేవధ్వమిత్యభిప్రాయః ।
కల్పః । "సోమోఽస్మాకం బ్రాహ్మణానాగ్ రాజా" ఇతిబ్రహ్మజపతి । సోమ
ఉత్తనుదేవో రాజానత్యథమోయః త్రియ ఇత్యేథః । భరతానామివబ్రా
హ్మణానామవ్యయమేవరాజేతిప్రాప్తిం వారయితుం వ్యాచక్షే "ఏషవో
భరతారాజాసోమోఽస్మాకం బ్రాహ్మణానాగ్ రాజేత్యాహ । తస్మాత్సో
మరాజానోబ్రాహ్మణాః" (బ్రాం) ఇతి యస్మాత్తనైగిణ బ్రహ్మస్వకీయం
గాజానంబిభజ్యనిదికష్టవాక్ తస్మాల్లోకేపి అగ్నిష్టోమదియాగేషు సో
మమేవ రాజశబ్దోపహితైస్సోమరాజన్నేహ్యవరోహీత్యాది భిర్నంత్రైకు
పదరన్తి । కల్పః । ప్రతిత్యన్నామ రాజ్యసూధాయాతి వారుణీభ్యాం యజ
మానో ముఖంవిన్యస్త ఇతి । పాఠస్తు "ప్రతిత్యన్నామ రాజ్యసూధాయ
స్వాంతనువం వరుణో అశిశ్చేచ్ఛచ్ఛేర్మిత్రస్య వ్రత్యాఅభూమామన్తహి
మహతఃకుతస్య నామసర్వేవ్రాతా వరుణస్యాభూవన్వి మిత్ర పవైరరాతి
మతా రీదసూమదన్త యజ్ఞయాఃకుతేనవ్యుత్రితోజరిమాణంసతన" ఇతి,
కుతస్యనామేత్యవ్రతద్యో మన్తః । సర్వేవ్రాతా ఇత్యాదిద్వివ్రతీయః । త్య
ద్రాజ్యంమహత ఇత్యాది జానరా జ్యాయేత్యన్తం యత్పూర్వమభిహితం
తద్రాజ్యం నామసమనీయం యజమానస్య యధావత్సంభవతితథా ప్ర
త్యధాయి వరుణేన ప్రతిష్ఠాపితం । సచవరుణః స్వాంతనువమశిశ్చేదాశ్రిత
వాక్, వరుణోధర్మవతీనామితిమన్తైర్భిధానాత్ ధర్మవతీక పురుషాన్ప్ర
తి యజమానస్య స్వామిత్యనుభ్యనుజానన్తీ వరుణస్య స్వకీయాతనుః । వ
రుణశబ్దే నాగ్నోదయోఽప్యవలక్ష్యంతే, అత ఏవాగ్నోదిదేవాస్తత
దనుజ్ఞాత్రీం స్వస్యతను మాశ్రితవన్త ఇతి ద్రష్టవ్యం । వయమపి శుచేమి
త్రస్యానుజ్ఞయావ్రత్యాగకర్తయోగ్యా అభూమ । మిత్రస్సత్యానామితిమ
న్తైర్భిహితత్వాత్ । మిత్రశబ్దేనాగ్నోదయో ప్యవలక్ష్యన్తే, అత ఏ
వాగ్నోదిదేవైరనుజ్ఞాతా వయంమహత కుతస్యప్రాధన్య యజ్ఞస్యనా
మామన్తహి రాజసూయం కర్మకుర్మ ఇతినామధేయం సర్వదామన్యా

మహా! కించ! ఋత్విజస్సర్వే వరుణస్యానుజ్ఞయా వ్రాతానకర్తయోగ్యా
 అభూవః। మిత్రః పవైరస్తాన్ప్రీతి రక్షకత్వేనాగమవైరరాతిం వైరిణాంవి
 శేషేణాతారీద్యయం యథా వైరిణ మతిలంఘు యామస్తథాకరోత్ ।
 యజ్ఞియాఋత్విజః ఋతేనయజ్ఞేనాసూషుదస్త రక్షితవస్తః, త్రిభిర్బ్రాహ్మ
 ణాదిభిర్యజ్ఞైర్యాగేషువిస్తార్యత ఇతి త్రితోఽగ్నిస్సనోఽస్తాకంజరిమా
 ణం జరయావైతిల్యం పుష్పశేషేణోద్ధృత్య * ఆనడాయుష్యం వ్యాపిత
 వాన్మవతి దీర్ఘాయుష్యం కృతవానిత్యర్థః । తదిదంమస్తద్వయంపాద
 శో వ్యాచక్షే “ప్రతిత్యన్తాను రాజ్యమథా యిత్యాహ । రాజ్యమేవా
 స్తీన్ప్రీతిదధాతి । స్వాంతనువం వరుణో ఆశీశేదిత్యాహ । వరుణసవమే
 వావరుంధే । శుచేమిత్రస్యవ్రత్యా అభూమేత్యాహ । శుచిమేవైనంవ్ర
 త్యంకరోతి । అనుత్సహి మహతఃకుతస్యనామేత్యాహ । మనుతపవైనం స
 ర్వేవ్రాతావరుణస్యాభూవన్నిత్యాహ । సర్వవ్రాత మేవైనం కిరోతి । వి
 మిత్ర పవైరరాతి మతారీదిత్యాహ । ఆరాతిమేవైనంతారయతి । ఆసూషు
 దస్తయజ్ఞియా ఋతేనేత్యాహ । స్వదయత్యేవైనం । పుష్పిత్రో జరిమా
 ణం న ఆనడిత్యాహ । ఆయురేవాప్సిన్దధాతి” (బ్రాం) ఇతి । వరుణసవం
 వరుణస్యానుజ్ఞాం, ఏనంరాజసూయం, మనుతపవ పునసపునసకర్తు మిచ్ఛ
 త్యేవ । సర్వేఽధ్వయూప్రభృతయఃవ్రాతాః వ్రతయోగ్యాయస్య యజ
 మానస్యాసౌ సర్వవ్రాతః । ఏనం యజమానమరాతిం తారయతి వైర్య
 తికమక్షమం కారయత్యేవ । ఏనంయజ్ఞంస్వదయత్యేవ స్వాదుకరోత్య
 విఘ్నేన పాలయతీత్యర్థః । ముఖమాజానంవిధత్తే “ద్వాభ్యాం విమృష్టే
 ద్విపాద్యజమానసిప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రాం) ఇతి । పురతోఽస్త్వాప్యస్యాను ని
 రాప్త్యైస్సహౌవ స్విప్రకృదవదానం విధత్తే “ ఆగ్నిషోమీయస్య జైకా
 దశకపాలస్య దేవసువాంచ హవిషామగ్నయే స్విప్రకృతే సమవద్యతి ।
 దేవతాభిరేవైన ముభయతీసివరిగృహ్లాతి” (బ్రాం) ఇతి । ఏకత్రాగ్నిషోమా
 దేవతాభిరేవైన ముభయతోదేవతాభియో

జ్ఞస్య పరిగ్రహః । కల్పః । విష్ణోగక్రమోనేతి త్రీన్విష్ణుక్రమాప్రాచ్యక్రా
మతితి । పాతస్తు “విష్ణోగక్రమోనేతి విష్ణోగక్రాస్తమసిష్ణోర్విక్రాస్తమసి”
ఇతి । వాజపేయే రథసమీపగమనేవ్యాఖ్యాతం । విధత్తే “విష్ణుక్రమాన్”
మతే । విష్ణురేవభూత్వేమాంట్లాకానభిజయతి ”(బ్రాం) ఇతి ।

॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥

“సవి తేతస్వామిహస్తం బ్రహ్మగృహ్ణీతపషవః ।

రత్నిభ్యస్వామినంబ్రూయాత్సోమేతిబ్రహ్మణోజపః ।

ప్రతిద్వాభ్యాంముఖంస్వామీ మాప్రివిష్ణౌస్త్రిభిఃక్రమః ।

దశవేదనువాకేస్సన్నప్తౌ మన్తాఃపిరితాః” ఇతి ॥

అ థ మి మా ం సా .

॥ ఏకాదశాధ్యాయస్యతృతీయపాదేచింతితం ॥

“నానావీజేషుయాగేషు వాగ్విసర్గేశ్చపూర్వవత్ ।

శంకీతేతద్విధౌతస్యా వధిత్వేనశుఉత్తరం” ॥

రాజసూయే నానావిధ వీజయక్తాయాగాశ్శ్రుతాః । అగ్నేయే గృ
హపతయే పురోడాశమప్తేకపాలం నిర్వపతి కృష్ణానాం ప్రీహీణాగ్ సా
మాయ వసస్పతయే శ్యామాకంచరుమిత్యాదినా । ప్రకృతౌ ప్రణీతౌ ప్ర
ణయనకాలే నియమితాయా వాచోహవిష్కృత ఆహ్వానకాలే విసర్గ
శ్రుతః । సచాత్రచోదకప్రాప్తః । తత్రప్రథమేచరమేవా హవిష్కృదాహ్వా
నకాలే వాగ్విసర్గేవికల్పిత ఇతిప్రాప్తే పూర్వపక్షేచరమ ఏవేతిరా
ధౌంతః । అత్రేయం పూర్వపక్షిణోధికా శంకా సమాప్తేన కంఠూయనంవి
హితం, వాగ్విసర్గస్తువిహిత ఇతి తత్రేదముత్తరం, విహితస్య వాఙ్మయ
మనస్యావధిత్వే నాయం హవిష్కృదాహ్వాన కాలివో వాగ్విసర్గోమా
ద్యతే రాగప్రాప్తత్వాన్నాసౌ విధీయతఇతి తస్మాత్ప్రాసనపద్విసర్గేవి
చరమపవకాలేనియమ్యతే ।

॥ తత్రైవచతుర్థపాదేచింతితం ॥

“నానావీజేషుతన్నస్త్రి సకృద్భూయోపివాసకృత్ ।

చీకేష్టేక్యాప్రయోగాణాం భిన్నత్వాన్నసకృద్భవేత్” ॥

గాజసూయే నానాబీజయాగేషుసోఽవఘాతమస్త్రీస్సకృదేవప్రయోక్తవ్యః । కుతః, సర్వావఘాతవిషయాయామేకస్యాం చికిషాఽయాం ప్రకృతత్వాదితీ ప్రాప్తేబ్రూమః । సమంత్రోఽవఘాతః చోదకాతిదేశేనప్రాప్తో బీజేషుప్రయుజ్యతే । తణ్డూలనిష్పత్తౌ స కృతార్థః సమ్పన్నః । పునర్బీజాస్తరే తణ్డూలనిష్పత్తయే సమగ్రస్యావఘాతస్య ప్రయోక్తవ్యత్వాదసకృత్తస్త్రీపారోఽవఘాతప్రసంగాత్ । ప్రథమేప్రపారకే ఉదాహృతోఽప్యత్ర మస్త్రీవిషయలాభాదనుస్మరితః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండేఽష్టనప్రపారకే దశమోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయ సంహితా.

అర్ధేతస్థాపాం పతిరసి వృషాస్యూర్నిష్కృషసేనోఽసి ప్రజక్షితస్థమరుతామోజస్థ సూర్యవచనస్థ సూర్యత్వచసస్థమాండాస్థ వాశాస్థ శక్వరీస్థవిశ్వభృతస్థజనభృతస్థాగ్నేస్తేజస్వీస్థాపామోషదీనాగ్ రసస్థాపా దేవీమఘుమతీరగృహ్లాన్మాజస్వతీరాజసూయాయ చితానాః॥యాభిమిత్రావరుణావభ్యషించన్యాభిరింద్రమనయన్నత్యరాతీః । రాష్ట్రదాస్థరాప్తం ద్రత్తస్వాహ రాష్ట్రదాస్థ రాష్ట్రముష్టేదత్త॥౧॥

అత్యేకాదశచ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండేఽష్టనప్రపారకే ఏకాదశోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

దశమే దేవసువాం హవీంష్యుక్తాని । ఏకాదశేఽభిషేకార్థం జలవిషయామస్త్రీఉచ్యతే । కల్పః । అపాంగ్రహస్సప్తాత్మ్యాగ్నిధేవాయవ్యై

గృహ్యస్తే, షాడశన ప్రదశ వా గృహ్యస్తే, తావత్తపవగ్రహగృహ్యస్తే।
అథేతస్థేతి సారస్వతీవపుహుత్వేతేనైవ మస్త్రేణ గృహ్యేత్యేవ
ముత్తరైర్యేనజాహూతి తేనగృహ్యేతి, అపాంపతిరితి నముద్రియానైసిం
భవీవాహావాన్యసి పున్నదస్సాన్యత్, పురుషేవశౌ వాభ్యవేతేప్రతీపమన్య
ఊర్తియైధ్యత్యస్వీపమన్యోపపాసీతి యగప్రతీపం వృషసేనోఽసీతి యో
స్వీపం, ప్రజక్షితఇతి కూప్యానాం, మరుతామోజఇతి యాగప్రతీపంగచ్ఛ
న్తి ప్రహేమసీనాంవా, * ప్రహావరీస్థేతి యాఉత్యన్తిత్వా తత్రైవప్రత్యవ
సిచ్యస్తే, పరివాహిణీస్థేతి పరినదీనాం, సూర్యవచనసత్యత్యాతపతి వహ్యై
ణాం, సూర్యత్వచనఇతియాసురూపాణి పరిదృశ్యస్తే, మాద్యాఇతిస్థావరా
ణాం, నాశాఇతి య పుష్పాణాం, శక్వరీస్థేతి గోరుల్వాన్యనాం, విశ్వభృత
ఇతి పయసో, జనభృతఇతి దధోఽగ్నేస్తేజస్యా ఇతి ఘృతస్యాపామోష
ధీనాగ్ రసఇతిమధుమో పోదేవీమధుమతీరగృహ్యన్తితి నర్వత్రహూ
మేగ్రహణే వాసువజతి రాష్ట్రదాస్థరాష్ట్రం దత్తస్వాహేతిహూమసం
యుక్తే రాష్ట్రదాస్థ రాష్ట్రమముష్టేదత్తేతి గ్రహణసంయుక్తఇతి। అత్ర
సూత్రార్థోమన్త్రీవ్యాఖ్యాన ఏవస్పష్టీభవిష్యతి। ప్రహావరీస్థపరివాహి
ణీస్థేతి మన్త్రీద్వయం శాఖాన్తరగతం। అత్రమన్త్రీపాఠస్తు “ అథేత
స్థాపాంపతిరసి వృషాస్యూర్తివృషసేనోఽసి ప్రజక్షితస్థ మరుతామో
జస్థ సూర్యవచనస్థ సూర్యత్వచనస్థమాద్యాస్థ వాశాస్థ శాక్వరీస్థ విశ్వ
భృతస్థ జనభృతస్థాగ్నేస్తేజస్యాస్థా పామోషధీనాగ్ రసస్థాపోదేవీమ
ధుమతీ రగృహ్యన్ముజాస్యతీ రాజసూయాంబుజితానాః। యాభిమి
త్రావరుణావభ్యషించన్యాభిరిన్ద్ర మనయన్నత్యరాతీః। రాష్ట్రదాస్థ రా
ష్ట్రందత్తస్వాహా రాష్ట్రదాస్థ రాష్ట్రమముష్టేదత్త ” ఇతి। హే సార
స్వత్య ఆపోయూయమధేతః స్థ అథేం ప్రయోజనముద్దిశ్య సరస్వత్యా న
ద్యాసకాశాద్యజ్ఞదేశం యత్రిగచ్ఛతీత్యధేతః, యూయంతధావిధాఃస్థాన
ముద్రం కాంచినదీం పున్నదంవా నమ్బోధ్యాపాం పతిరసీత్యవ్యతే, త్వ

* ప్రహావరీస్థేతి కాశీపాఠః.

† ప్రహ్యణామితి సంభవపాఠః.

దీయంజలం గృహ్లామీత్యభిప్రాయః। హేవ్రతీపం యుధ్యన్మాత్మైత్వం వృషా
 ౭సి సేచకో ౭సి। హేఅన్వీపం యుధ్యన్మాత్మైత్వం వృష సేనో ౭సి సేచనత్
 మా సేనా జలరాశిరూపా యస్యాసౌవృష సేనః, పురుషేవశౌవానదీముత్త
 రీతుం ప్రవిష్టే సతి ఉపరిభాగస్థ ఊర్విగిప్రవాహస్య ఊర్వ్యవ్రేణయుధ్యతిఅ
 ధోభాగస్థగిప్రవాహోనుకూలస్సహ సాగచ్ఛన్మాత్మైత్వవ్రేణ యుధ్యతితమ
 భయమత్రోక్తం। హేకూప్యా ఆపోయూయం వ్రజక్షీతః స్థః ప్రజేగోవవద్భ
 హ్వీనాం నివాసయోగ్యే కూపస్థానేక్షీయ నినివసన్తీతి వ్రజక్షీతః। హేవ్రతీప
 గామిన్య ఆపోయూయం మగుతామోజః స్థవాయూనాం బలరూపాభవత
 ఆవద్రాదిషు వాయునావ్రతీహతాస్సత్యేకప్రతీపం గచ్ఛన్తి। హేఆతవయుక్త
 వృష్టి సమ్బద్ధిన్య ఆపోయూయంసూర్యవర్చసః స్థ సూర్యవద్వర్చస్తేజోయా
 సాంతాః సూర్యవర్చసః। హేసూర్యాదివ్రతీబింబగ్రాహిన్య ఆపోయూయం
 సూర్యత్వచసఃస్థ సూర్యస్యత్వకృరీరం వ్రతీబింబరూపేణ యానుతిష్ఠతి తాః
 సూర్యత్వచసః। హేస్థావరా ఆపోయూయం మాద్రాస్థగత్యభావాత్ మ
 ద్రరూపాఃస్థః। హేనీహారగతా ఆపోయూయంవాశాః స్థవశ్యాభవత। నీహా
 రోహ నదీప్రవాహవ న్మనుష్యగతిం నప్రతిబద్ధాతి తతోవశ్యత్వం। గౌ
 గభావేష్టన ఉల్బేష్టితాహే ఆపోయూయం శక్వరీః స్థ గభావత్తణేశ
 త్రాభవత। హేక్షీరగతా ఆపోయూయం విశ్వభృతః స్థ విశ్వం విభ్రతీతి వి
 శ్వభృతఃక్షీరేణహిప్రాణిజాతం పుష్యతే। హేదధిగతా ఆపోయూయం
 జనభృతః స్థ పూర్వపద్వ్యాభ్యేయం। హే ఘృతద్రవ్యరూప ఆపోయూయం
 అగ్నేస్తేజస్యాః స్థ జ్వాలారూపత్వాత్ ఘృతమగ్నేస్తేజః తేన భవాస్తేజ
 స్యాః। హేమధుద్రవరూపా ఆపోయూయం అపామోషధీనాంరసఃస్థ పు
 ష్పరసజన్యత్వా మభయసారత్వం ప్రసిద్ధం। రాజసూయార్థంచితానాః చి
 త్రయన్తః ఋత్విజో ౭పోగృహ్లా। కీదృశీః। దేవీః దీప్యమానాః మధుమతి
 ర్మధురాః, ఊజాస్వతీః బల్లప్రదాః, తా పవపునవిశేష్యన్తే। యాభిర
 ధ్విః దేవతాఃపూర్వం మిత్రావరుణావభ్యషించ న్మనరపియాభిరద్భిరరా
 తీశ్చత్రూసతిక్రమ్య ఇన్ద్రమనయన్, తాదృశీరసో ౭గృహ్లాన్నిత్యన్వయః।

హే ఆపోయూయం రాష్ట్రప్రదత్వా ద్యజమానాయ రాష్ట్రమిదత్త స్వా
హోతుభ్యమిదం స్వాహుతం । హే ఆపో రాష్ట్రప్రదత్వాదముష్టై రాను
యుధిష్ఠిరాదివర్తణైరాష్ట్రమిదత్త । అత్రాధేత్యాదిషు పంచదశసుమస్త్రే
వ్యహో దేవీరిత్యుగియం శేష త్వేనానువజ్యతే । స్వాహోకారానోరాష్ట్రదా
ఇతి మస్త్రా హేమకాలే శేష త్వేనానువజ్యతే । తద్రహితస్తు గ్రహణ
కాలేవిధత్తే అధేతస్థితి జహేమతి । ఆహుత్యైవైనా నీషీయగృహ్ణో
తి । ఆధోహవిష్కృతానామేవాభి ఘృతానాం గృహ్ణోతి” (బ్రాం-౧కా ।
౭|ప్ర|౫౭) ఇతి । పతాస్సరస్వత్యాదినదీగతా ఆపోనీషీయనిశ్శేషేణ క్రి
త్వా, కించాహుత్యాహవిష్కృతా హవీరూపత్వం ప్రాపితాభవన్తి, ఆ
జ్యహేమస్యాభి ఘోరణ రూపత్వాత్ । హేమాదూర్ధ్వమనేన మ
స్త్రేణగ్రహణం విధత్తే “వహన్తీనాంగృహ్ణోతి । పతావా అపాగ్ రాష్ట్రం ।
రాష్ట్రమేవాపైగృహ్ణోతి । ఆధోశ్రియమేవైన మభివహన్తి” (బ్రాం) ఇతి ।
సరస్వత్యామస్యస్యాంవానద్యాం ప్రవాహరూపావహాన్త్యః తాసాం స
కాశాత్ గృహ్ణోత్యాత్, పతాపవహాన్త్యగి కూల్యారూపేణ బహువిధస
సోపకారిత్వాదపాం రాష్ట్రమిత్యుచ్యతే, తద్గ్రహణేనయజమానాధం
రాష్ట్రం కృతం భవతి । కిం చైనంయజమానంప్రతిశ్రియంవహన్తి (స్త్రీ)లింగ
పుల్లిజ్జస్యాభిప్రాయం దశయతి “అపాంపతిరసీత్యాహ । మిధునమేవా
కః” (బ్రాం) ఇతి । యజమానస్యసస్యాభివృద్ధయే జలసమ్మత్తందశయ
తి “వృషాస్యామిరిత్యాహ । ఊర్జినుస్తమేవై నంకరోతి” (బ్రాం) ఇతి ।
స్వాధీనసేనాయుక్తత్వం దశయతి “వృషసేనోఽసీత్యాహ । సేనామే
వాస్యసగ్ శ్యతి” (బ్రాం) ఇతి । వైశ్యాదిప్రజాసమ్మత్తందశయతి “ప్ర
జషీతస్థైత్యాహ । పతావాఅపాంవిశః । విశమేవాస్తైవయ్యాహతి”
(బ్రాం) ఇతి । సగరస్థితవైశ్యవచూకమే సర్వదావస్థానాద్వైశ్యత్వం । అ
న్నపాప్తిం దశయతి “మరుతామోజస్థేత్యాహ । అన్నంవైమరుతః । అ
న్నమేవావరుంధే” (బ్రాం) ఇతి । రాష్ట్రస్యవైర్యసభి భవదూషం తేజోదశ
యతి “సూర్యవహసస్థేత్యాహ । రాష్ట్రమేవవర్చస్వకః” (బ్రా) ఇతి స

త్యాన్యతప్రయ క్తంస్వాతంత్య్రందర్శయతి “సూర్యత్వచసస్థిత్యాహాసత్యం
వాపితత్ । యద్వ్యవృత్తిః । అన్యతం యదాతపతి వచనాత్ । సత్యాన్యతేవ వాచయం
ధే” (బ్రాం) ఇతి । ఆతపరహితాయా వృష్టేన ప్రభూతత్వేన ఫలపర్యవృత్త్యా
యిత్యా దాతపయక్తాయా వృద్వైపరీత్యం సర్వత్ర సత్యం వక్తుమన్యతం వచన
యతుం క్షమత్వం తయోరవరోధః । వేదసంప్రశంసతి “నైనగ్ సత్యాన్యతే
ఉదితేహిగ్ స్తః । యవపంవేద” (బ్రాం) ఇతి । స్థిరాన్వపు ఘుషణాదికం వి
సంభేదక ర్తుం శక్యత్వాద్రాష్ట్రగత బ్రాహ్మణవర్గస్య బ్రహ్మవచన సందర్శ
యతి “నూన్వాస్థిత్యాహ । రాష్ట్రమేవ బ్రహ్మవచనస్యకః” (బ్రాం)
ఇతి । నీహారేవ శ్యత్యస్య దర్శితత్వాద్రాష్ట్రస్థాపి వశ్యత్వందర్శయతి
“వాశాస్థిత్యాహ । రాష్ట్రమేవ వశ్యకః” (బ్రాం) ఇతి । ఉల్బగతానా
మపాం పశుసంబంధాత్పశుప్రాప్తిం దర్శయతి “శక్వరీస్థిత్యాహ । పశ
వోవైశక్వరీః । పశూనేవావయంధే” (బ్రాం) ఇతి । క్షీరస్థలేన క్షీరసమ్ప
త్తిందర్శయతి “విశ్వభృతస్థిత్యాహ । రాష్ట్రమేవ వయస్యకః” (బ్రాం)
ఇతి । దధ్ని ఇన్ద్రియ ప్రదత్వా త్తజ్జలై నేన్ద్రియ సమ్పత్తిం దర్శయతి “జన
భృతస్థిత్యాహ । రాష్ట్రమేవేన్ద్రియావ్యకః” (బ్రాం) ఇతి । ఘృతస్య తే
జోరూపత్వాత్తైజస్సమ్పత్తిం దర్శయతి “అగ్నేనైజస్థిత్యాహ । రా
ష్ట్రమేవ తేజస్యకః” (బ్రాం) ఇతి । అబోషధిరసస్య మధుత్వాన్మధు
సమ్పత్తిం దర్శయతి “అపామోషధీనాగ్ రసస్థిత్యాహ । రాష్ట్రమేవ
మధవ్యకః” (బ్రాం) ఇతి । వహస్తీనాంగృహ్లాతీతి నదీమాత్రప్రవాహౌ జ
లగ్రహణం యదుక్తం తస్మానుకల్పత్వం ద్వోతయన్ముఖ్యకల్పం విధత్తే “సా
రస్వతంగ్రహంగృహ్లాతి । ఏషావా అపాంపుష్టం । యత్సరస్వతీ । పృష్ఠమే
వైనగ్ సమానానాంకరోతి” (బ్రాం) ఇతి । సరస్వత్యాఖ్యాన్వదీవిశేషాత్
ఆనీయమానస్సారస్వతః, అపాంపుష్టం పృష్ఠవదుపరివర్తనీ ప్రశస్తైత్యర్థః ।
పృష్ఠమేవకరోతి ఉత్కృష్టమేవకరోతీత్యర్థః । శాఖాన్తరగతేనైకేన వస్త్రే
ణ సహపోడశసంఖ్యం విధత్తే “పోడశభిగృహ్లాతి । పోడశకలోవైపురు
షః । యావానేవపురుషః తస్మిన్వీర్యందధాతి” (బ్రాం) ఇతి । పోడశసం

భ్యాకాః కలావయవా యస్యేతిషోడశకలః, ఏకాదశేద్వియైసపంచభూ
తైశ్చేత్వాది తత్వాత్ శరీరస్యషోడశకలత్వం|ఆర్థేతత్త్వాదీనాం షోడ
శమన్త్రాణాం హేమామశేషత్వం గ్రహణశేషత్వంచ పూర్వంవిహితం ।
ఆర్థేతస్థేతి జుహోతివహనీవాం గృహతీత్యభిధానాత్తైత్తోభయత్రా
వస్థితం షోడశసంఖ్యాంసమస్య ప్రశంసతి “షోడశభిజుహోతి షోడశ
భిగృహ్లాతి | ద్వాత్రిశత్సంవద్యస్తే | ద్వాత్రిశదక్షరానుష్టుప్ । వాగ
నుష్టుప్సర్వాణిచంద్రాగ్నిసీ । వాచైవైన్గ సర్వేభిచ్ఛందోభి రభిషించతి”
(బ్రాం) ఇతి । అనుష్టుప్చంద్రసోఽక్షరసంఘాతగామిత్యా ద్వాగ్రూపత్వం,
అనుష్టుభోవా ఇమానిజాయంత్యితి తావనీయే సర్వజగద్భేతుత్వాభిధానా
త్సర్వభందోరూపత్వం ।

॥ అత్రవినియోగసర్గ్రహః ॥

“ సారస్వతీజలేఽర్థేతి హేమామస్మాముద్రికేత్వపాం
వృషాసీతిప్రతిపోర్తా వస్వీపోహాపునర్వృష॥
ప్రజకూప్యాసుమరుతాం వాయుప్రతిహతాస్పథః
సూర్యశ్చైతవృష్టాసు సూర్యబింబయుతాసుచ॥
మాన్దాస్థిరాసువాశాస్థ నీహారస్థాసుశక్వరీః ।
గవోల్బస్థాసువిశ్వేతి క్షీరగాసుజనేతితు॥
దధిగాసుఘృతస్థాసు త్వగ్నేనుకథగతాసుచ ।
అపాం, అవస్సర్వశేష ఋగేమా, రాష్ట్రదాఇతి॥
స్వాహాన్తోహేమామగోఽన్యస్తు గ్రహణేదశపశ్చుచ” ఇతి ।

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండేఽష్టమప్రపాఠక ఏకాదశోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

దేవీరావస్సం మధుమతీర్కధుమతీ భిస్సృజ్యత్వం మహివచణః క్ష
త్రియాయవన్వానా అసాశ్యస్తా స్సీరతోజస్వతీర్కహివచణః క్షత్రియా

య దధతీరభ్యష్టమసి వాచోబంధస్తప్రోజాసోమస్యదాత్రమసి శుక్రావ
 శ్శుక్రేణోత్ప నామి చద్రాశ్చంద్రేణా మృతా అమృతేనస్వాహా రాజ
 సూనూయచితానాః । సధమాదో ద్యుమ్నీరూజః పతా అనిభ్యష్టా అ
 ప్రమ్యవో వసానః । ప్రస్త్యాసు చక్రేవరుణస్సధస్థమపాగ్ శిశుః॥౧॥

మాతృతమాస్వత్వత్త్రసోల్పమసి త్త్రతస్యయోనరస్యావిమోఽ
 అగ్నిర్వహవతిరావేన ఇన్ద్రోవృద్ధత్రవా ఆవిన్నరపూషా విశ్వవేదాఆవి
 న్నామిత్రా వరుణా పృతావృధా వావిన్నేద్యాపాపృధివీ ధృతవ్రతే ఆ
 వినా దేవ్యదితివిశ్వ రూప్యావిన్నేయమసావా ముష్యాయణో
 స్యాంవిశ్వస్త్రిష్ట్రాప్రేమహతేక్షత్రాయమహత ఆధిపత్యాయమహతేజా
 నరాజ్యాయైష వోభరతారాజా సోమోఽస్మాకం బ్రాహ్మణావాగ్ రాజే
 స్త్రేస్య॥౨॥

వజ్రోసివార్త్రక్ముస్వయాయం వృత్రంపథ్యాచ్ఛత్రిజాథనాథ
 పాతమా ప్రత్యంచపాతమా తిర్యంచమన్వంచంమా పాతదిగ్భ్యోమా
 పాత విశ్వాభ్యోమా నాప్రాభ్యగపాత హిరణ్యవణాన్వషసాం విరోశే
 య స్థానావుదితౌ సూర్యస్యారోహతంవరుణ మిత్రగర్తంతత శ్చత్రా
 ద్రా మదిత్తిందితి॥౩॥

శిశురిస్త్రైస్యైకచత్వారిగ్ శచ్చ॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండేఽష్టమప్రపాఠకే ద్వా
 దశోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

ఏకాదశేభిషేక జలమన్తాః ఉక్తాః । ద్వాదశే తజ్జలసంస్కారా ఉచ్యంతే । కల్పః । దేవీరాప ఇతి వైతనే సతేగ్రహా సహవనీయేతి । అప్పుజాతో వృక్షవిశేషా వెతసప్తేన నిర్మితంద్రోణకలశసదృశంపాత్రం సతంతస్త్రిన్సతే వాయవ్యైగృహీతాస్తా ఆపోవనయేత్ । పాఠస్తు “దేవీరాపస్సంమధుమతీమధుమతీభిస్సృజ్యద్వం మహివచణః క్షత్రియాయవన్యానాః ” ఇతి । హే ఆపోదేవ్యోవానాపాత్రేషు గృహీతాయూయం క్షత్రియాయ రాజ్ఞేమహి వచోవన్యానా మహత్తేజస్సంపాదయన్త్యగపరస్పరం సంసృజ్యద్వం । కీదృశ్యగ్ని కీదృశీభిన్నహ మధుమతీమధురాః మధుమతీభిమధురాభిన్నహ । మన్త్రసామర్థ్యేన పరస్పరసంసగణః సంపద్యత ఇతిదశణయతి “దేవీరాపస్సం మధుమతీ మధుమతీభిః సృజ్యద్వం మిత్యాహ । బ్రహ్మజైవై నాస్సగ్నృజితి” (బ్రాంకా । ౬ప్ర । ౬౮) ఇతి । కల్పః । అనాధృష్టాస్సీదతే త్యన్తరాహూతుధిక్షణ్యం బ్రాహ్మణాచ్చగ్నీనశ్చ సాదయత్వేతి । పాఠస్తు “అనాధృష్టాః సీదతోజ్ఞాస్వతీమహి వచణః క్షత్రియాయదధతీః ” ఇతి । హే ఆపోనాధృష్టాగ్నేవాప్యతిరస్కృతా ఊజ్ఞాస్వతీస్సారవత్స సీదత తిష్ఠత । కింకుర్యన్త్యః, రాజ్ఞే మహద్వచోదధత్యః । మన్త్రసామర్థ్యేనైవాసా మువవేశనమపి సంపద్యత ఇత్యాహ “అనాధృష్టాస్సీదతేత్యాహ । బ్రహ్మజైవై నాస్సదయతి” (బ్రాం) ఇతి । విధత్తే “అన్తరాహూతుశ్చధిష్ఠియం బ్రాహ్మణాచ్చగ్నీనశ్చ సాదయతి । ఆగ్నేయోవై హూతా । ఐన్ద్రోబ్రాహ్మణాచ్చగ్నీ । తేజసా చైవద్విరియేణ చోభయతోరాష్ట్రంపరిగృహ్ణతీ” (బ్రాం) ఇతి । ప్రవోదేవాయాగ్నయ ఇత్యాద్యాగ్నేయ శస్త్రపాతాద్ధోతాగ్నేయః, ఇన్ద్రిత్యావృషభం వయమిత్యాద్యేన్ద్ర శస్త్రపాతాత్ బ్రాహ్మణాచ్చగ్నీన ఐన్ద్రీత్యం । కల్పః । అనిభృష్టమనీతి తస్మిన్శతమానం హిరణ్యమమథాయేతి । పాఠస్తు “అని భృష్టమసి వాచోబద్ధస్తపోజాః సోమస్య దాత్రమసి ” ఇతి । హేహిరణ్యత్వం అనిభృష్టమసి యవాదివద్వహ్నిసంయోగేఽపి నితరాం

భృష్టం నాసి సభవసి । కిష్క్చ, వాచోబంధురసి హిరణ్యవత్తయాహి రాజా
 మాత్యాదీనాంవాక్ సర్వైరాద్రీయతే, తపోజా ఆసి సంతాపవతోఽగ్నే
 జాతోఽసి హిరణ్యస్యాగ్ని రేతస్తాత్, తథాచ ఆధానప్రకరణైఃస్త్రిం
 ప్రకృత్యశ్రూయతే తస్యరేతస్స వరావతతత్ తద్ధిరణ్యమభవదితి । సోమస్య
 దాత్రమసి సోమస్యక్రయార్థంతస్యం దత్తమసి హిరణ్యేన క్రీణాతీతి శ్రుతేః ।
 కల్పః । శుక్రావః శుక్రేణోత్పన్నా మితి తేనోత్పాయేతి । పాతమ్
 “శుక్రావశ్శుక్రేణోత్పన్నామి చద్వాశ్చద్వైణామృతా అమృతేనస్వాహా
 రాజసూయాయ చితానాః” ఇతి । హే ఆపః శుక్రావో దీప్తిమతీః
 యుష్మాక్ శుక్రేణదీప్తిమతాహిరణ్యేనోత్పన్నామి । కీదృశీర్షి కీదృశేన,
 చంద్రాశ్చద్వైణ ఉభయోరాహ్లాదకత్వంప్రసిద్ధం, అమృతా అమృతేనస్వా
 దుత్వాద్వాహోఽమృతాః ప్రియత్వాద్ధిరణ్యమమృతంపునరపీకీదృశీః, స్వాహా
 కారసమ్పాదితహోమయుక్తాయ రాజసూయాయ చితానాః సమ్పాది
 తాః । విధత్తై “హిరణ్యేనోత్పన్నామి ఆహుత్యైహిపవిత్రాభ్యాముత్పన్నంతి
 వ్యావృత్యై” (బ్రా) ఇతి । పాతేస్థాపితం హిరణ్యందభేణ దీప్తు
 సూతేణ వాప్రగ్రభ్య తత్సూత్రం హస్తాభ్యాం ధృతోత్పన్నీయాత్ । ఆ
 జ్యం త్వాహుత్యర్థం పవిత్రాభ్యా మేవోత్పాయతే, ఆపస్త్యభిషేకార్థా
 త్యాజ్యా ద్వావృత్యర్థే హిరణ్యేనోత్పవనం । హిరణ్యపరిమాణంవిధత్తై
 “శతనూనంభవతి । శతాయుగపురుషశ్శతేద్వీయః । ఆయుష్యేవైద్వి
 యేప్రతితిష్ఠతి” (బ్రా) ఇతి । వాజపేయే యూపావరోహణప్రసంగే వా
 క్యమేతద్వావృత్యతం । మన్త్రద్వయభాగానామగ్ధో లోకసిద్ధితదశా
 యతి “అనిభృష్టమసీత్యాహ । అనిభృష్టగ్ హ్యేతత్ । వాచోబంధురిత్యా
 హ । వాచోహ్యపబంధుః । తపోజాఇత్యాహ । తపోజాహ్యేతత్ । సో
 మస్యదాత్రమసీత్యాహ । సోమస్య హ్యేతద్దాత్రం । శుక్రావశ్శుక్రేణోత్పన్నా
 మీత్యాహ । శుక్రావ్యోపః । శుక్రగ్ హిరణ్యం చంద్రాశ్చంద్రేణేత్యాహ । చం
 ద్రావ్యోపః చంద్రగ్ హిరణ్యం । అమృతా అమృతేనైత్యాహ । అమృతావ్యో
 పః । అమృతగ్ హిరణ్యం । స్వాహారాజసూయాయై త్యాహ । రాజసూయాయ

హ్యేతాఉత్పన్నాతి" (బ్రాం) ఇతి । రాజసూయాయ రాజసూయా
 స్తగతరాజాభిషేకాయ । కల్పః । సధమాదోద్యుమ్నీరీతి చతుర్మాద
 పాత్రేషు వ్యాసయతిపాలాశబౌదుంబర ఆశ్వత్థేనైయగ్రోధేచేతి । పాత
 సు " సధమాదోద్యుమ్నీరూజా ఏతాఅనిభృష్టా అపమ్యవోవసానః । ప
 స్త్యాసు చక్రే వరుణస్సధస్థమపాగ్ శిశుర్మాతృతమాస్వస్తా" ఇతి । వరు
 ణసప్త్యాసు గృహస్థానీయాస్వపు అస్తర్కధ్యేసధస్థంచక్రే తాభిరన్ధి స
 హస్థితింకృతవాః । కీదృశీషుపస్త్యాసు, మాతృతమాసు అతిశయేనమాతరో
 మాతృతమాఅతిస్నేహాయుక్తామాతరోహి పుత్రంపాలయన్తిపియం, త
 ద్వత్పాలయిత్ర్యఇత్యర్థః । కీదృశోవరుణః, అపాంశిశుః మాతృస్థానీయా
 నానుపాం పుత్రస్థానీయః । కిం కుర్వస్వసానః, ఏతాఅపోవస్త్రప్రదాచ్ఛా
 దయః । కీదృశీరపస్సధమాదః స్వాస్తాః స్థితేన వరుణేన సహైకస్త్రిదేశే
 స్థిత్యాతంవరుణం మాదయిత్రీహాషణ్యత్రీః, ద్యుమ్నీనీదీప్తిమతీః ధన
 వతీర్వా, ఊజోఽబలహేతుభూతాః, అనిభృష్టాయవాదివత్ భజనా
 యోగ్యాః, అపమ్యవసగర్హణీచ్ఛన్తిః । విధత్తే "సధమాదో ద్యుమ్నీరూ
 జా ఏతాఇతి వారుణ్యచాగృహ్లాతి । వరుణసవమేవావరుంధే" (బ్రాం)
 ఇతి । వరుణసం వరుణానుజ్ఞానం । ఋచఏకత్వంప్రశంసతి " ఏకయాగృ
 హ్లాతి । ఏకదైవయజమానేవీయం దధాతి" (బ్రాం) ఇతి । కల్పః "క్షుత్ర
 స్యోల్బమసి" ఇతి తార్ప్యం యజమానసరిధత్తే "క్షుత్రస్యయోనిరసి"
 ఇతి పాండరమష్టిపంచస్వీతియం శ్వేతం పాండరమిత్యాచక్షత ఇతి । తా
 ర్ప్యం ఘృతాక్తం వస్త్రం । వాజపేయే వ్యాఖ్యాతౌ మన్తైః । విధత్తే
 "క్షుత్రస్యోల్బమసి క్షుత్రస్య యోనిరసీతి తార్ప్యంచాష్టిపంచ ప్రయచ్ఛ
 తి సయోనిత్వాయ" (బ్రాం) ఇతి । యజమానోరాజత్వాత్ప్రతియః తారోవ్య
 స్థీపయోరపి క్షుత్రసంబంధిత్యేసయోనిత్వం సమానజాతిత్వం భవతి । విధ
 త్తే " ఏకశతేన దధాపుంజీలైగివవయతి । శతాయువైపురుషశ్మతవీర్యః
 ఆత్తైకశతః । యావానేవ పురుషః । తస్మిన్వీయం దధాతి" (బ్రాం) ఇతి ।
 బహుభిదధాభానాడిభియం క్తమేకం కాండం దధాపుంజీలం తాదృశై

రేకాచిక శతసంఖ్యాకైర్యజమానం శోధయేత్ । శతవీయశ్శతేన్ద్రియః,
 ఆత్మాయజమాన జీవశ్శతాధికామేకత్వ సంఖ్యాంపూరయతి । ద్రవ్యత్రయ
 భక్షణం క్రమేణ విధత్తే దధ్యాశయతి । ఇన్ద్రియమేవావరున్ధే । ఉదుం
 బరమాశయతి అన్నాద్యస్యావరున్ధ్యై । శష్పాన్యాశయతి । సురాబలిమేవై
 సంకరోతి” (బ్రాం) ఇతి । దధ్న ఇన్ద్రియప్రియత్వాత్తేనోద్రియావరోధః,
 ఉదుంబరఫలస్య మధురత్వాన్మృదుత్వాచ్ఛాత్తుం యోగ్యత్వం, శష్పాణి
 జాలతృణాని ప్రీహియవాంకురాణీత్యర్థః । తేషాంసురాజనకత్వాత్ సు
 రాత్వం సా చ సురా బలిగపూజా యస్యసోఽయం యజమానస్సురాబలిః ।
 కల్పః ఆవినో అగ్నిరిత్యావినో యజమానం వాచయన్మహురుద్రానీయే
 తి । ఆవిద ఆవిత్సంజ్ఞికా సుప్తమన్త్రాః, ఉదానీయ ఆగ్నిద్రీయాద్భహిని
 స్సార్వపాతప్త “ఆవినో అగ్నిర్గృహపతి రావిన్న ఇన్ద్రియైర్వృద్ధశ్రవా ఆవి
 న్నగపూషా విశ్వవేదాఆవినో మిత్రావరుణౌ వృతా వృథా వావిన్నే
 ద్యావాపృథివీ ధృతవ్రతే ఆవిన్నా దేవ్యదితి విశ్వకూప్యావినోఽయమ
 సా వాముష్యాయనోఽస్యాం విశ్వస్త్రిత్రాష్ట్రే మహాతేక్షత్రాయ మహత
 ఆధిపత్యాయ మహాతేజానరాజ్యాయ” ఇతి । అగ్నిరిదానీం గృహపతిరా
 వినోఽనేన కర్తృణాగృహపతిత్వం లబ్ధవాన్ । ఇన్ద్రిగి ప్రవృద్ధకీర్తిం లబ్ధ
 వాన్ । పూషావిజ్ఞానం లబ్ధవాన్ । మిత్రావరుణౌ సత్యవచనవృద్ధిం లబ్ధవ
 న్తే । ద్యావాపృథివ్యా నియమేన సర్వస్వవ్యాపారరూపం వ్రతధారణం ల
 బ్ధవన్త్యై । అదితి దేవమాతా చ సర్వదేవ శరీరయుక్తత్వం లబ్ధవతీ, దేవ
 తారూపాన్ బహుపుత్రాసుత్పాదయతీత్యర్థః । అయం పురతోవర్తమా
 నోఽసౌ నరసింహవర్మా ఆముష్యాయణ ఆముష్యరాజేన్ద్రీయైర్వర్తణగపత్రగి
 సాశ్రో వా తాదృశో యజమానోఽస్యాం ప్రజాయామస్త్రిత్రాష్ట్రేమ
 హధ్యైః క్షత్రత్వాదిపూర్వవ్యాఖ్యాతగుణైభ్యః పర్యాప్తసన్నావిన్నస్తాన్
 గుణాన్లబ్ధవానిత్యర్థః । కల్పః “ఏవమో భరతారాజా” ఇత్యుక్త్యైతి । పూ
 ర్వవదనేన సన్త్రేణ యజమానం రత్నిభ్యగిప్రదాయ “సోమోఽస్మాకం బ్రా
 హ్మణానాగ్ రాజా ఇతి బ్రహ్మజపతీత్యర్థః । విధత్తే “ఆవిదపతాభవన్తి ఆ

విదమేవైనంగమయన్తి” (బ్రాం) ఇతి । ఏతా ఆవిన్నతిత్యాద్యా ఆవిత్సం
జ్ఞకా మస్త్రవాచో వాచనీయాభవన్తీత్యర్థః । తేవైనం యజమానం ఆ
విదం గృహపతిత్వాదిలాభంప్రాపయన్తీత్యర్థః । ఆద్యమస్త్రచతుష్టయపా
ఠం ప్రశంసతి “అగ్నిరేవైనం గాహవత్సేనావతి । ఇన్ద్రాగ్నియేణాపూ
షావశుభిః । మిత్రావరుణౌ ప్రాణాపానాభ్యాం” (బ్రాం) ఇతి । గాహా
వత్సం గృహపతిత్వం, ఇన్ద్రాగ్నియేణావతీత్యనువర్తతే । పంచమమంత్రంప్రశం
సతి “ఇన్ద్రోవృత్రాయ వజ్రముదయచ్ఛత్ । సదివమలిఖత్ । సోఽయన్
ష్టానీపంథా అభవత్ । సఆవిన్నేద్యావాపృథివీ ధృతవ్రతే ఇతిద్యావాపృథి
వీ ఉపాధావత్ । సఆభ్యామేవ ప్రసూతఇంద్రోవృత్రాయ వజ్రంప్రాహర
త్ । ఆవిన్నేద్యావాపృథివీధృతవ్రతే ఇతియదాహ । ఆభ్యామేవప్రసూతో
యజమానోవజ్రంభ్రాతృవ్యాయ ప్రహరతి” (బ్రాం) ఇతి । ఇన్ద్రోగ్నిద్య
తస్య వజ్రస్యతీక్ష్ణతయా ద్యులోకే రేఖాసమ్పన్నా సాచసూర్యస్యమా
మార్గోఽభవత్ । తదానీంద్యౌరుత్పాటనేనతుభ్వాదా వజ్రప్రహారాయా
నుజ్ఞాం దత్తవతీ తదాస ఇన్ద్రా అనేన మన్తేణ ద్యావాపృథివ్యా సేవి
త్వాతాభ్యా మనుజ్ఞాతో వృత్రాయవజ్రం ప్రాహరత్, ఏవం యజమా
నోఽప్యనేన మన్తేణ వైరిణేవజ్రంప్రహరతి । వక్తమస్త్రం ప్రశంసతి “ఆ
విన్నాదేవ్యదితి ర్విశ్వరూపీత్యాహ । ఇయంవై దేవ్యదితి ర్విశ్వరూపీ । ఆ
స్యామేవ ప్రతితిష్ఠతి” (బ్రాం) ఇతి । భూమిరేవకాశ్చిన్నార్చిం ధృత్వాదే
వమాతా అదితిరిత్యుచ్యతే । సప్తమస్త్రస్య పూర్వభాగంప్రశంసతి “ఆవి
న్నోఽయ మసావాముష్యా యజోఽస్యాంవిశ్వస్త్యా రాష్ట్రాగ్నిత్యాహ ।
విశైవైనగోరాష్ట్రేణ సమర్థయతి” (బ్రాం) ఇతి । విశాకరప్రదాయిన్యాప్ర
జయారాష్ట్రేణ సర్వసస్యయుక్తేన భూమివిశేషేణచ యజమానం సమ
ర్థయత్సేవా తస్యమస్త్రస్యోత్తరభాగ ముక్తరౌచమస్త్రా పూర్వవిద్వ్యా
చష్టై “మహతే క్షత్రాయ మహత ఆధిపత్యాయ మహతేజాన రాజ్యా
యేత్యాహ । ఆశిషమేవైతామాశాస్తే । ఏవవోభరతారాజాసోమోస్తా
కం బ్రాహ్మణానాగ్ రాజేత్యాహ । తస్మాత్ సోమరాజానో బ్రాహ్మణాః”

(బ్రాం) ఇతి । కల్పః । ఇన్ద్రస్యవజ్రోఽసి వార్తగ్రీష్మ ఇతి ధనుర్వజమా
 నాయ ప్రయచ్ఛతీతి । పాతస్తు “ఇన్ద్రస్య వజ్రోఽసి వార్తగ్రీష్మస్త్య
 యాయం వృత్రం వధ్యాత్” ఇతి । హే ధనుస్త్యమిన్ద్రస్య వజ్రవత్ ప్ర
 హరసాధనమసి అతస్త్యయాయం యజమానోవైరిణం వధ్యాత్ । విధత్తే
 “ఇన్ద్రస్యవజ్రోఽసివాత్రఃఘ్న ఇతి ధనుఃప్రయచ్ఛతి విజిత్యై” (బ్రాం)
 ఇతి । కల్పః । “శత్రుబాధనాస్థ” ఇతి । త్రీవాణావత ఇతి । బాణశల్యం
 తద్యుక్తాగ్రానిత్యర్థః । త్రీనిమాణా ప్రయచ్ఛతీతి శేషః । హే ఇషవః యాయం
 శత్రూణాం బాధకా భవధ । విధత్తే । “శత్రుబాధనాస్థేతీమాణా” శత్రూ
 నేవాస్యబాధస్తే” (బ్రాం) ఇతి । ప్రయచ్ఛతీత్యనువర్తతే । కల్పః । పాత
 మాప్రత్యఙ్మితి ప్రదీయమానామస్త్రీయత ఇతి । పాతస్తు “పాతనను
 మాప్రత్యఙ్మితి పాతమాతిర్యఙ్మి మన్వఙ్మి మాపాత దిగ్భ్యోమాపాత
 విశ్వాభ్యోమానాస్త్రాభ్యః పాత” ఇతి । యదావైరిపురతః స్థిత్యాబాణం
 ముఙ్మితి తదానీ మయంవిధ్యమానో బాణస్య ప్రత్యఙ్మభోభవతి, పాశ్వ-
 యోః స్థిత్యాబాణమోక్షణేఽయంతిర్యఙ్మవతి, పృష్ఠతః స్థిత్యాబాణమోక్ష
 ణే పరాయమానోఽయమన్వఙ్మవతి । హేమదీయా బాణాః ప్రత్యగాది
 రూపం మాం పాత పరకీయేభ్యోయధోక్తప్రకారేణ మాం ప్రత్యాగచ్ఛ
 ద్భ్యోబాణేభ్యోరక్షత, యద్ధకుశలాహి స్వకీయైర్బాణైః పరకీయానపసార
 యన్తిఖండయన్తివా । అతోమద్ధస్తేఽవస్థితా హే బాణాః సర్వాభ్యోదిగ్భ్యో
 మాంపాత, న కేవలం పరకీయబాణేభ్యోపవ రక్షణంకిన్తు విశ్వాభ్యః సర్వా
 భ్యో నాస్త్రాభ్యో నాశహేతుభ్యః శత్రుకృతపీడాభ్యో మాంపాత । మ
 న్ద్రస్యపూర్వభాగం వ్యాచష్టే “పాతమాప్రత్యఙ్మితి పాతమాతిర్యఙ్మి
 మన్వఙ్మి మాపాతేత్యాహ । తిస్రోవైశరవ్యాః । ప్రతీచీతిరశ్వనూచీ
 తాభ్యవైవైనం పాన్తి” (బ్రాం) ఇతి । శరవ్యాః హింసికాః పరకీ
 యహేతయః, తాశ్చపూర్వోక్తరీత్యా ప్రత్యగాదిరూపాః । మధ్యమభా
 గం వ్యాచష్టే “దిగ్భ్యోమాపాతేత్యాహ । దిగ్భ్యో వైవైనం పాన్తి”
 (బ్రాం) ఇతి । దూరదేశవర్తినీషు దిక్షు స్థిత్యాసన్నివిగ్రహకారి మనుష్య

ముఖేన వైరిణాభీషయన్తి । తాభ్యా దూరదేశవర్తిసిభ్యో దిగ్భ్యుపసం
 యజమానం హస్తస్థాబాణాః పాస్త్యేవ । తృతీయభాగం వ్యాచష్టే
 “విత్వాభ్యోమనాష్ట్రాభ్యగి పాతేత్యాహ । ఆపరిమితా దేవైసం పా
 న్తి” (బ్రాం) ఇతి । ఆపరిమితాద్భుజవిధాత్ గ్రామాపహారాది దూపా
 ద్భాదాత్ । కల్పః । హిరణ్యవణాః విత్యుద్యతావభిమన్త్రీయత ఇతి । వే
 ధముద్యతౌ ధనుర్బాణయక్తౌ యజమానహస్తౌ । పారస్తు “హిరణ్యవ
 ణాః పుషసాం విరోకేయస్థానాపుదితౌ సూర్యస్యారోహతంవరుణమిత్ర
 గతం తతశ్చ త్రౌధామదితిం దితించ” ఇతి । హేవరుణశత్రునివారకవా
 మహస్త, హేమిత్రశత్రుమారక దక్షిణహస్తయువాంగర్తమారోహతం,
 వేధముద్యతౌ ధనుర్బాణయక్తౌ యజమానహస్తౌ రథస్యోపరిభాగం గ
 తాసద్యశమారోహతం పరకీయబాణభ్యోరక్షతం, పరితశ్చర్మఫలకాదిభి
 రాచ్ఛాదితే సతిరథస్యోపరిభాగోగర్తసద్యశోభవతి । ఆరోహణం కదాకర్త
 వ్యమిత్యుచ్యతే । ఉపసాంవిరోకేసూర్యస్యదితౌ ప్రతిదినం యాన్యమేం
 సి సూర్యోదయాత్పూర్వభావీని తేహంసంబంధిని విశిష్టఆలోక ప్రవర్త
 మానే సతీయస్సూర్యస్యోదయః తస్మిన్నుత్పన్నేనతి । కీదృశౌ బాహూ హి
 రణ్యవణౌ సువణాఖచిత కవచ ప్రతిమోకేన హిరణ్యవద్భాసమానౌ, అ
 యస్థానౌలోహస్తంభవత్ ఆత్యస్తదృఢౌ । తతోరధారోహణాదూర్ధ్వం
 ఆదితిం అఖండితాం స్వసేనాండితిం ఖండితాంపరసేనాంచ, చత్రౌధాం
 క్రమేణానుగ్రహనిగ్రహదృష్ట్యా సమీక్షేధాం । విధత్తే “హిరణ్యవణాః పు
 షసాం విరోక ఇతి త్రిష్టుభాబాహూ ఉన్మన్త్యతి । ఇంద్రియంవైవీర్యంత్రి
 ప్టుక్ । ఇద్విరీయమేవవీర్యం ముపరిష్టాదాత్మనత్తే” (బ్రాం) ఇతి । ఉన్మ
 హణ ముద్యతయోరభిమన్త్రీణం । బోధాయనపత్యేతు యథాబ్రాహ్మణం
 బాహూద్యమానాథావపమన్త్రీః । ఇద్విరీయంవీర్యం హస్తపాదాదిగ
 తసామర్థ్యం, తత్సమర్థ్యప్రదత్వా త్రిష్టుప్చంద సస్తద్రూపత్వమ్ ।

॥ అత్రవినియోగసర్గః ॥

“దేవీతివైతసేపాత్రే సర్వాఅపినయేదవః ।

అనేతిసాదయేన్మధ్యే బాహుత్పర్యఖ్యధిష్ఠ్యయోః ॥

అనిభృష్టేతితాస్వస్త శ్శతస్వణంవినిషీపేత్ ।
 స్వణేనోత్పవనంశుక్రాగి పాత్రేషువ్యసయేత్సథ॥
 క్షత్రేతిధారయేత్సామీ తారోష్ఠ్యీష్ఠీవద్వయంక్రమాత్ ।
 ప్వామినంవాచయేదావి త్సప్తమవ్రాన్వినిగతౌ॥
 పవవస్సామినందద్యా తోమోఽప్సాబ్రహ్మణోజపః ।
 ఇద్దదద్యాత్సామి నోఽన్యోధనుశ్శుత్వితిబాణకాః॥
 పాతేమాన్తన్త్రయేత్సామి హిరబాహూతతోద్యతౌ ।
 అనువాకేద్వాదశేన్త్రిక మంత్రావింశతిరీతితాః” ఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
 ధనుకాండేఽష్టమప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥*

అథతైత్తిరీయసంహితా.

సమిధమాతిష్ఠ గాయత్రీత్వా ఛస్తసామవతు * త్రివృత్సోమో రధ
 స్తరగ్ సామాగ్నిదేవతా బ్రహ్మద్రవిణ ముగ్రామాతిష్ఠ త్రిష్టుప్త్యా ఛస్త
 సామవతుపఞ్చదశస్తోమోబృహతామేష్టో దేవతాక్షత్రంద్రవిణం విరా
 జమాతిష్ఠ జగతీత్వా ఛస్తసామవతు స ప్తదశస్తోమో వైరూపగ్ సామమ
 రుతో దేవతా విద్వ్రవిణ ముదీచీ మాతిస్థానుష్టుప్ త్యా॥౧॥

ఛస్తసామవత్సేక విగ్శస్తోమో వైరూజగ్ సామ మిత్రావసుశౌ దైవ
 తా బలం ద్రవిణమూర్ధ్వా మాతిష్ఠ పక్షిస్త్యా ఛస్తసామవతు త్రిణవత్ర
 యస్త్రిగ్శౌ స్తోమా శాక్వరరైవతే సాపనీ బృహస్పతిదేవతా వర్చ
 ద్రవిణమీదృచ్ఛా దృక్షేత్తాదృచ్ఛ ప్రతిదృచ్ఛ మితశ్చ సమితశ్చ స

* త్రివృత్సోమ ఇతికాశీపరః.

భారాః । శుక్రజ్యోతిశ్చ చిత్రజ్యోతిశ్చ స్యజ్యోతిశ్చ జ్యోతిష్కాశ్చ స
త్యశ్చైతరపాశ్చ॥౨॥

అత్యగ్రహః । అగ్నయస్వాహ సోమాయస్వాహ సవిత్రస్వాహ స
రస్వత్యస్వాహ పూష్ణస్వాహ బృహస్పత్యస్వాహేవాయస్వాహ
ఘోషాయస్వాహ శ్లోకాయస్వాహగ్ శాయస్వాహ భగాయస్వాహ
తేత్రప్రవత్యస్వాహ పృథిత్యస్వాహ వృతాయస్వాహ దివేస్వాహ
సూర్యాయస్వాహ చంద్రాయస్వాహ సక్షత్రేభ్యస్వాహ ధృవస్వాహ
చక్షుషేభ్యస్వాహ వనస్పత్యస్వాహ చరాచరేభ్యస్వాహ పరి
ప్రవేభ్యస్వాహ సరిప్రవేభ్యస్వాహ॥౩॥

అనుష్టుప్త్యైతరపాశ్చ సరిప్రవేభ్యస్వాహ॥౧౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండైష్టమప్రపాఠకేత్రయో
దశోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

ద్వాదశేభిషేకార్థ జలసంస్కారాదిమంత్రా ఉక్తాః । త్రయోదశే
దిగ్వాస్థాపనమంత్రా ఉచ్యతే । కల్పః । అదై నం పశ్చభిదిశో వ్యాస్థాప
యతి సమిధమాతిష్ఠేతి మనసాచాను ప్రకామతీతి । వ్యాస్థాపయతి వివిధ
దిగభిముఖ త్వేన విజయాయ ప్రస్థాపయతీత్యర్థః । తత్రప్రథమమంత్రపార
మ్ । “సమిధమాతిష్ఠ గాయత్రీత్వా ఛందసామవతు త్రివృత్తోనమో రథ
స్తరగ్ సామూగ్నిర్దేవతా బ్రహ్మద్రవిణం” ఇతి । సమిధ్యతేఽస్యామాది
త్యితి సమితప్రాచీ దిక్ తాం దిశమాతిష్ఠా అక్రమ్యతిష్ఠ, తథాస్థి తం
త్వాం ఛందసాం మధ్యేగాయత్రీ రతుతు, స్తోమానాం మధ్యేత్రివృత్తోనమో
రతుతు, సామూగ్ని మధ్యే రథస్తరం సామరతుతు, దేవానాం మధ్యేఽగ్ని

స్తేవో రక్షతు, బ్రహ్మబ్రాహ్మణస్త్వదీయం ద్రవిణం ధనంరక్షతు । త్రవ్య-
 త్రోస్సస్వస్వరూపం సామబ్రాహ్మణే సమాత్మాతం , తిస్సభ్యోహిజగ-
 రోతిస ప్రథమయా తిస్సభ్యోహిజగ-రోతి సమధ్యమయా తిస్సభ్యోహిజగ-
 రోతిస ఉత్తమ యోధ్యతీ త్రివృతో విష్ణుతిః' ఇతి । అయమర్థః । ఉపాస్తై-
 గాయతేత్యాదీని తృచాత్మకాని త్రిశిసూక్తానిసన్తి, తేషు తిస్సభ్య ఋ-
 గ్వ్యః హిజగరోతి గాయేత్ । కాభిస్తీసృభిః । ప్రథమయా త్రిష్వపి సూ-
 క్తేషు యాప్రథమాతయాస ఉగ్రాతాగాయేత్, తథాసతి తిస్సభిః గీతం
 భవతిసామయం ప్రథమర్ష పర్యాయః । ద్వితీయే సూక్తత్రయ గతయా మ-
 ధ్యమయా గాయేత్ । తృతీయే పర్యాయే సూక్తత్రయగతయోత్తమయా
 గాయేత్ । అనేనప్రకారేణ త్రివృత్తోమసంబంధినీ విశిష్టాస్తుతిః సమధ్య-
 తే సేయంస్తుతిరుద్యతీ నామ్నాభిధీయత ఇతి । అభిత్వాశూరనోసుమే
 త్యస్యామృత్యుత్పన్నం సామరథస్తరం । ద్వితీయమస్త్ర పాఠస్తు । “ఉ-
 గ్రామాత్యై త్రిష్టవ్త్వా ఛందసామవతు పశ్చదశస్త్రమో బృహత్సామే-
 న్నో దేవతాక్షత్రం ద్రవిణం” ఇతి । పూర్వన్యాయేనయోజనీయం । పాపి-
 నాం శిక్షకణయమేనాధిష్ఠితత్వాత్ దక్షిణాదినుగ్రా । పశ్చదశస్త్రమ ఏవ
 మాత్మాతః ; పశ్చభ్యోహిజగరోతి సతిస్సభిస్సపకయా సపకయాపశ్చ-
 భ్యోహిజగరోతి సపకయా సతిస్సభి స్సపకయా పశ్చభ్యోహిజగరో-
 తి సపకయా సపకయా సతిస్సభిః పశ్చపశ్చినీపశ్చదశస్య విష్ణుతిః” ఇతి ।
 పూర్వోక్తత్రివృత్తోను ఏకేవ సూక్తత్రయ నిష్పాద్యః, అన్యేతుస్తామాః
 ఏకైకేనైవతృచాత్మకేన సూక్తై సమీప్యన్తై । తత్రాయంక్రమః । ప్రథమ-
 పర్యాయ ఆవృత్తిః పశ్చభిఃఋగ్గీగాయేత్ । తద్యథా ప్రథమామృతం
 త్రిగాయేత్, ఇతరే ద్వే సక్యత్సక్యదాయేత్ । ద్వితీయపర్యాయే మధ్య-
 మాంత్రిగాయేత్, తృతీయపర్యాయ ఉత్తమాం త్రిగాయేత్, సేయం
 పశ్చదశస్త్రమస్య సంబంధినీ విష్ణుతిరితి । తస్యః పశ్చపశ్చినీతీనామత్వా
 మిద్ధి హవామహ ఇ త్యేతస్యామృత్యుత్పన్నం సామబృహత్ । తృతీయమ-
 స్త్రపాఠస్తు “విరాజమాత్యై జగతీత్వా ఛందసామవతు సప్తదశస్త్రమో

వైరూపగ్ సామమరుతో దేవతా విష్ణువిణం" ఇతి । జలాధిపేనవరుణేన
 పాలితాసతీ సమ్యక్ ఫలితైః సస్యైర్విశేషేణ రాజత ఇతివిరాట్ ప్రతీచీ
 దిక్ । సప్తదశస్తామ ఏవమామ్నాతః , సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సతిసృభిః
 సపకయా సపకయా సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సపకయా సతిసృభిః సపక
 యాసప్తభ్యోహిజగ్రోతి సపకయా సతిసృభిః సతిసృభిరితి దశసప్తా స
 ప్తదశస్య విష్టుతః" ఇతి । ప్రథమపర్యాయే ప్రథమామ్నచం త్రిగాయోత్ ।
 ద్వితీయపర్యాయే మధ్యమాం త్రిగాయోత్ । తృతీయపర్యాయే మధ్య
 మామ త్తమామ్న త్రిగాయోత్, సేయం సప్తదశస్తామసమ్బంధినీ విష్టుతి
 దశసప్తేత్యభిధీయతే । యద్యవ ఇన్ద్రే త్యస్యామృత్యుత్పన్నం సామ
 వైరూపం । చతుర్థమ స్త్రీపారస్త "ఉదీచీమూర్తిస్సామష్టుప్ త్వా ఛస్తసా
 మవత్సేకవిగ్ శస్త్రోమో వైరాజగ్ సామమిత్రావరుణౌ దేవతాబలం ద్రవి
 ణం" ఇతి । ఏకవింశస్తామ ఏవమామ్నాతః , సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సతి
 సృభి సతిసృభి సపకయా సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సపకయా సతిసృభి
 సతిసృభి సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సతిసృభి సపకయా సతిసృభి సప్తస
 ప్తిస్యేకవింశస్య విష్టుతః" ఇతి । ప్రథమపర్యాయే ఉత్తమాంసకృద్గాయోత్,
 ద్వితీయపర్యాయే ప్రథమాం, తృతీయపర్యాయే మధ్యమాం సకృద్గాయోత్,
 సేయమేకవింశస్తామ సమ్బంధినీ విష్టుతిరితి సప్తసప్తినీ త్యభిధీయత ఇత్య
 ర్థః । పిబాసోమమిన్ద్రోచస్తతు త్వేత్యస్యామృత్యుత్పన్నం సామవైరాజం ।
 సప్తమమ స్త్రీపారస్త "ఉద్ధ్యా మాతిష్ఠ ప జ్జీస్తా చస్తసామవతు త్రి
 ణవత్రయస్త్రిగ్ శౌ స్తామాశాక్వరరైవతే సామనీ బృహస్పతిదేవతా వ
 ర్షోద్రవిణం" ఇతి । త్రిణవస్తామ ఏవమామ్నాతః , సప్తభ్యోహిజగ్రోతి
 సతిసృభి సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సపకయా సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సపకయా సతిసృభి
 సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సప్తభ్యోహిజగ్రోతి సపకయా సతిసృభిః వజ్రోవై
 త్రిణవ" ఇతి । ప్రథమపర్యాయే ప్రథమాంత్రిగాయోత్, మధ్యమాంసప్త
 కృత్వోగాయోత్, ఉత్తమాంసకృద్గాయోత్ । ద్వితీయపర్యాయే ప్రథమాంస
 కృద్గాయోత్, మధ్యమాంత్రిగాయోత్, ఉత్తమాం సప్తకృత్వోగాయోత్ ।

తృతీయపర్యాయే ప్రథమాం పశ్యంత్యోగాయేత్, మధ్యమాం సకృద్దా
యేత్, ఉత్తమాంత్రిగాయేత్, సోయంతిరావృత్త నవసంఖ్యోపేతత్వా
త్ త్రిణవనామకో వజ్రసమాసః । త్రయస్త్రింశస్తోమ పవమామ్నా
తః ఏకాదశభ్యోహిజగ్రోతి సతిస్పృభిః ససప్తభిః స పకయా ఏకాదశ
భ్యో హిజగ్రోతి సపకయా సతిస్పృభిస్ససప్తభిః ఏకాదశభ్యోహిజగ్రో
తి ససప్తభి స్సపకయాస తిస్పృభి రన్తావేత్రయస్త్రింశః' ఇతి । ప్రథమప
ర్యాయే ప్రథమాంత్రిగాయేత్, మధ్యమాంసప్తకృత్వః, ఉత్తమాంసకృ
త్ । ద్వితీయపర్యాయే ప్రథమాంసకృత్, ద్వితీయాంతిస్తృతీయాంసప్త
కృత్వః । తృతీయపర్యాయే ప్రథమాంసప్తకృత్వః, ద్వితీయాంసకృత్, తృ
తీయాంతిరితి । సోఽయంత్రయస్త్రింశః స్తోమానామస్తః । యత్తువాజపే
య ఉజ్జత్యనువాకే త్రయోదశస్తోమశ్చతుర్దశస్తోమ ఇత్యాదికమామ్నా
తం తత్సర్వమున్నేయస్తోమాభిప్రాయేణేతి ద్రష్టవ్యం । ఉన్నయనప్రకారస్తు
సామసూత్రేద్రష్టవ్యః । ప్రోవ్వస్తైపురోధమిత్యస్యా మృచ్యుత్పన్నం సా
మశాక్వరం రేవతీనాది సుగమాద ఇత్యస్యామృచ్యుత్పన్నం సామరైవతం ।
త్రిమమస్త్రేమ బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యాః ద్రవ్యరక్షకా ఉక్తాః । చతుర్థే
శారీరబలస్య తద్రక్షకత్వం । పశ్యమేవర్చసః ప్రఖ్యాతశూరనామ కృతస్య
తేజసోధనరక్షకత్వం । విధత్తే “దిశోవ్యాఘ్రాపయతి । దిశామభిజత్యై”
(బ్రా-కాం|ప్ర౭|౧౭) ఇతి । యజమానం దిక్షు ప్రస్థాపితవతోఽధ్వర్యో
ర్దానసమనుక్రమణంవిధాతుం ప్రస్తాతి యదనుప్రకామేత్ । అభిదిశోజయే
త్ । ఉత్తమాద్యేత్” (బ్రాం) ఇతి । యద్యధ్వర్యుర్జయమానమనుపాదే
న ప్రక్రామేత్ దిశామభిజయోభవేత్ కిన్తు ఉన్నాద్యేత్ బుద్ధిభ్రమం
ప్రాపుయాత్ । విధత్తే “మనసానుప్రక్రామతి । అభిదిశోజయతి । మో
న్నాద్యతి” (బ్రాం) ఇతి । ప్రక్రమణస్య కృతత్వాత్ దిగ్విజయః, పాదేన
తదకరణాత్ ఉన్నాదాభావః సమిదాదిని దిశాంనామాని ప్రశంసతి “స
మిధమాతిష్ఠేత్యాహ । తేజపవావరుంధే । ఉగ్రమాతిష్ఠేత్యాహ । ఇంద్రి
యమేవావరుంధే । విరాజమాతిష్ఠేత్యాహ । అన్నాద్యమేవావరుంధే । ఉ

దీపీమాతిష్ఠేత్యాహ । పశూనేవావరుంధే । ఊర్ధ్వాలిష్ఠేత్యాసం ।
 సువర్ణమేవలోకమభిజయతి” (బ్రాం) ఇతి । సమచ్ఛిన్నస్యదీప్తి ప్రతిపాదక
 తయా తేజగప్రాప్తిః । ఉగ్రశబ్ద ఇంద్రియబలోపేత్య మాచస్య ఇంద్రి
 యప్రాప్తిః । అన్నంవైవిరాడితి శ్రుత్యనుసారేణాన్నప్రాప్తిః । యద్విసం
 మాప్రీతముదంచం నయన్తీతి పశోరుర్భరదిక్సంబంధ శ్రవణాత్పశుప్రా
 ప్తిః । స్వగంధలోకస్యోర్ధ్వభావిత్వాదభిజయః । విహితం మానసమనుక్ర
 మణం ప్రశంసతి “అనూజ్ఞహీతే । సువర్ణస్య లోకస్యసమష్ట్యే” (బ్రాం)
 ఇతి । కల్పః । “మారుతమేక విగ్గతకపాలం నిర్వపహవైశ్యదేవీ మామ
 త్మేం తస్యారణ్యేఽనువాక్య తృతీయైర్గణైః కపాలాన్యుపదధాతి ఈదృ
 ఙ్చాన్య దృఙ్చేత్యేతాభ్యాం మధ్యేరణ్యేఽనువాక్యేనేతి” । పారస్తు ।
 ఈదృఙ్చాన్యదృఙ్చేతా దృఙ్చప్రతిదృఙ్చ మితశ్చసమ్మితశ్చసభరాః । శు
 క్రజ్యోతిశ్చ చిత్రజ్యోతిశ్చ సత్యజ్యోతిశ్చ జ్యోతిష్కాగ్శ్చ సత్యశ్చత్ర
 పాశ్చ త్యగ్హః” ఇతి । ఈదృజ్జేత్యాదీని మరుద్విశేషణాం నానుభేయా
 ని తద్రూపేణ భావితత్వాత్ కపాలావామపి తన్నామ । హేప్రధనకపా
 ల త్వమీదృఙ్చాని ఏతన్నామకమేవాసి । ఏవనన్యత్రాపి యోజ్యం । ఏవ
 తై “మారుతపవభవతి । అన్నంవై మరుతః అన్నమేవావరుంధే” (బ్రాం)
 ఇతి । ఏవః పురోడాశఇత్యర్థః । తస్మిన్ గుణం విధతై “ఏకవిగ్గతకపాలో భ
 వతిప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రాం) ఇతి । ఏకవింశస్తోమానాం ప్రతిష్ఠేత్త్యుక్తత్వాత్ ప్ర
 తిష్ఠాహేతుత్వం । కపాలో పధానమన్త్రాణాం శేషంపూరయితుం విధతై
 “యోరణ్యోఽను వాక్యోగణః । తంమధ్యత ఉపదధాతి । గ్రామ్యైశేవపశుభి
 రారణ్యాణాం పశూణాం పరిగృహ్యతి తస్మాద్గ్రామ్యైః పశుభిరారణ్యైః పశవని
 పరిగృహీతాః” (బ్రాం) ఇతి । అత్రాత్మాతః ఈదృఙ్చేత్యాదిః సప్తసంఖ్యాన్యు
 క్త ఏకైగణః । శుక్రజ్యోతిశ్చేత్యాది సప్తసంఖ్యాయుక్తోపరోగణః । తయో
 గణయోర్మధ్యేగణాంతరం ప్రత్యేవణీయం । అరణ్యే గత్వాఽద్యుతివ్యో
 మోఽనువాకః తస్మిన్ననువాకే సగణాత్మాతః తథాహి ధునిశ్చచ్ఛాన్యం శ్చ
 ధ్వనశ్చధ్వనయగ్ శ్చనిలింపశ్చవిలింపశ్చ విక్షిపః” ఇతి । ఏతస్యగణస్యమధ్యమే

పదానేసత్సుభయతో వస్థితైర్గామ్యైఃపశుభ్యైఃపరితోఽవ బధ్యారణ్యాః
 పశూగృహ్లాః । యస్మా ద్త్రారణ్యగణో మధ్యేపక్షిప్తః తస్మాల్లో
 కౌ ప్యరణ్యవాసినో హరిణాదయ ఆనీయమానాః పలాయనం వారయ
 తుం గ్రామే పరిచయ వద్భిర్హరిణాదిభి రుభయతపకపాశేన బధ్య పరిగృ
 హీతా భవన్తి । కల్పః । అగ్నయేస్వాహేతి పట్వాధ్ధాని పురస్తాదభిషేక
 స్య జుహూతీతి । ఇంద్రాయస్వాహేతి పట్ పార్థాన్యపరిస్తా దభిషేక
 స్య జుహూతీతి । పృథివ్యైస్వాహేతి పద్భూతా నామవేష్టీరితచ । ఆ
 ర్భ్యః స్వాహేతి పద్భూతా నా మవేష్టీరితచ । పతన్తిన్నవేష్టి వినియోగే
 పృథిషే కాత్పుర్వం పట్రామేకం తత ఊర్ధ్వమవరం పట్రామితిద్రప్తవ్యం
 పాతస్తు “అగ్నయేస్వాహా సోమాయస్వాహా సపిత్రేస్వాహా సరస్వత్యై
 స్వాహా పూష్టైస్వాహా బృహస్పతయేస్వాహేంద్రాయస్వాహా ఘోషా
 యస్వాహా శ్లోకాయస్వాహా శాయస్వాహా భగాయస్వాహా తేత్రస్థ
 పతయేస్వాహా పృథివ్యైస్వాహా న్దరితాయస్వాహా దివేస్వాహా సూర్యా
 యస్వాహా చంద్రమసేస్వాహా నక్షత్రేభ్య స్వాహాభ్య స్వాహాపదీభ్య
 స్వాహా వనస్పతిభ్యస్వాహాచరాచరేభ్యస్వాహా పరిష్టవేభ్యస్వాహా స
 రీస్పతేభ్యస్వాహా” ఇతి । అత్రచతుర్థ్యనై రుక్తాసర్వే దేవతావిశేషాద్రప్త
 వ్యాః । తత్రపార్థాని విధాతుం ప్రస్తాతి “పృథివైఃస్యః । అభ్యషిచ్యత । సరా
 ష్ట్రీంనాభవత్, సపతానిపార్థాన్యవశ్యత్ । తాన్యజుహూత్ । తైర్వైసరా
 ష్ట్రీమభవత్” (బ్రాం) ఇతి । వేనస్యపుత్రః పృథినామా కశ్చిద్రాజా రాజ
 సూయే పార్థహూతుం వినైవాభ్యషిజ్ఞుత తతస్సరాష్ట్రీం సప్రాప్నో
 త్ । అతః రాష్ట్రీప్రాప్తయేపార్థ సంజ్ఞకాని అగ్నయే స్వాహాత్యాదీని మ
 స్త్రీవాక్యాని అవశ్యత్ తైహుత్వా రాష్ట్రీంప్రాప్నోత్ । విధతే “య
 త్పార్థాని జుహూతి । రాష్ట్రీమేవభవతి” (బ్రాం) ఇతి । భవత్యేవప్రా
 ప్నోత్యేవ । పథసప్తమమ్నై ప్రశంసతి “బాహాస్పత్యం పూర్వేషా
 ముత్తమంభవతి । విన్ద్రముత్తరేషాం ప్రథమం । బ్రహ్మచై వాన్తైత్రత్రాశ్చ
 సమీచీ దధాతి । అథోబ్రహ్మ శ్చేన త్తత్రం ప్రతిష్ఠాపయతి” (బ్రాం) ఇతి ।

బృహస్పతయే స్వాహా త్యేతన్తన్త్రవాక్యం పూర్వేషాం వణ్ణాం మంత్రా
 ణాంచరమం । ఇన్ద్రాయస్వాహా త్యేతద్వాక్య ముత్తరేషాం వణ్ణాం ప్రథ
 మం । తథాసతి బృహస్పతే రిన్ద్రస్యచ బ్రాహ్మణక్షత్రియాభి మానిదేవ
 త్వాదస్తై యజమానాయ తజ్జాతిద్వయం సమీచీ దధాతి పరస్పరస్నేహ
 యుక్తం కరోతీత్యర్థః । కిం తయోర్త్వన్త్రయోఽపూర్వోత్తరభావేన
 బ్రాహ్మణక్షత్రియం ప్రతిస్థాపయతి బ్రాహ్మణానుకూలం కరోతీత్యర్థః । విధ
 తై “పట్టురస్తాదభిషేకస్య జుహోతి ॥ పడుపరిష్టాత్ । ద్వాదశసమృద్య
 వై । ద్వాదశమాసాస్సంవత్సరః । సంవత్సరగణువై దేవానాంపూః । దే
 వానామేవపురం మధ్యతోవ్యవసర్పతి । తస్యసమతత్త్వమోపావ్యాధో భవ
 తి” (బ్రాం) ఇతి । వసనైదేవైః సోమస్యపీయమానత్వాత్ భోగస్థానత్వే
 న సంవత్సరో దేవానాం పురమివభవతి, యథా పురే పణ్యపీధీవ్యవస్థితా
 భ్యాముభయతో వాటికాభ్యాం యుక్తాభవతి తస్మాంగచ్ఛృణోతుమః చో
 రైరవిధ్ధోభవతి తద్వత్సార్థయోః పటగయోర్త్వధ్యై అభిషేకాయ యజ
 మానో దేవపురమధ్యప్రవిశతి తస్య కుతోఽవ్యన్యస్సా ద్భాగోనభవతి । వి
 ధతై “భూతానామవేష్ట్యజుహోతి । అత్రాత్రవై మృత్యుర్జాయతే ।
 యత్ర యత్రైవమృత్యుర్జాయతే । తతపవైన మవయజతే । తస్మాద్రా
 జసూయే నేజానస్సర్వ మాయురేతి । సర్వేహ్యస్య మృత్యవోఽవేష్టాః । త
 స్మాద్రాజసూయే నేజానో నాభిచరితవై । ప్రత్యగేన మభిచారః స్తృణు
 తే” (బ్రాం) ఇతి । భూతానాం యక్షరాక్షసపిశాచాదీనాం మృత్యుహే
 తునాం మవయజనస్య వినాశస్యహేతవ ఆహుతయః, పృథివ్యైస్వాహే
 త్యాది ద్వాదశమన్త్ర సాధ్యా ఆహుతయః భూతానామవేష్టయః తాః
 జుహుయాత్, అత్రాత్ర సన్ధ్యాకాలే మధ్యరాత్రేనిజనదేశే ఉచ్ఛిన్నదే
 శే బాల్యాద్యవస్థాయాంచ భూతోపద్రవరూపో మృత్యుగుత్పద్యతే, అనేన
 తుహోమేన తతపవ దేశాత్ కాలాత్ అవస్థావిశేషాచైవ సమృత్యు
 మవయజతే నాశయతి । యస్మాత్ మృత్యుర్నాశితః తస్మాద్రాజసూయే నే
 జ్జవతో యజమానస్యావమృత్యు పరిహారేణకృత్స్నయగిప్రాప్తిర్భవతి । య

స్నాద్వైరిభి రాపాదితోభూతా ద్యుపద్రవో రాజసూయయాజినం సప్రా
ప్తోతి, తస్మాదయం నాభిచరితవై నాభిచరణీయః సచపరైః కృతోఽభి
చారః ప్రత్యక్ కర్తురేవాభిముఖోభూత్వాత మేనవభి చారకర్తారం స్త్ర
ణుతేహీనస్తి।

॥ అత్రవినియోగసజ్జహః ॥

“దిశోవ్యాప్తాపయేర్బూస సుధ్వర్యస్సమిషశ్చభిః।

మారుతస్యకపాలాని దధ్యాదీదృక్ చతుర్దశః॥

అగ్నాభిషేకతగిపూర్వం వట్పూర్ధామ్యుత్తరాణివత్।

వృధిసటగద్వయంతద్వత్ స్యుర్బూతానామవేష్టయః॥

త్రయోదశేఽనునాకేస్త్రిం (స్త్రి)చత్వారింశదీరితాః” ఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండేఽష్టమప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనునాకః॥౧॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సోమస్య త్విషిరసి తవేవమేత్విషిభూయాద మృతమసి మృతోఽ
ర్హా పాహి దిద్యోన్నా పాహ్యవేష్టా దస్తమాకానిరస్తం సముచే శ్శిరః।
సోమోరాజా వరుణోదేవా ధర్మసువశ్యయే । తేతేవాచగేసువంతాం తే
తేప్రాణిగే సువంతాంతేతే చతుస్సువంతాంతేతే శ్రోత్రగేసువంతాగే సోమ
స్య త్వామ్యుత్తే నాభిషిశ్చామ్యుగేఽం॥౧॥

తేజసా సూర్యాస్య వర్చసేస్తస్యేద్ద్రియేణ మిత్రావరుణయో
ర్ద్విర్యేణ మరుతామోజసా క్షత్రాణాంక్షత్రపతిరస్యతి దివస్సాహి సమా
వప్యత్రన్నధరా గుడిచీరహింబుద్ధియమసుసశ్చరీదీప్తాః పర్వతస్య వృష

భస్యే ప్రప్యేనావశ్చరన్తి స్వసేవ ఇయానాః । రుద్రయిత్రేక్రయ్యా * ప
 రం నామ తప్తే హుతఃసీ య మేష్టమాసి । ప్రజాపలేన త్వజేతాన్యస్యో
 విశ్వ జాతాని పరితాభూతి । యతామాస్తే జుహునుస్తస్మా అస్తు
 వయగ్ స్యామహవతియో రయీతామ్॥౨॥

అగ్నేస్తేకాదశచ॥౧౪॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమ కణ్డేఽష్టన ప్రపాఠో చతు
 దశోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

త్రయోదశేఽనువాకే దిగ్వాప్తస్థాపనము క్తం । చతుర్దశేఽభిషేక ఉ
 చ్యతే । కల్పః । అగ్రేణప్రశాస్తు ధిష్ణీయంభాదిరీమాచువ్యురిం వా ఆసన్దీం
 ప్రతిస్థాప్య సోమస్య త్విషిరసీతి తిష్యాంశామూల చర్మప్రాచీనగ్రీవము
 త్తరలోమాస్తీయేతి పారస్తుః సోమస్యత్విషిరసితవేవ మేష్టిషిభూయా
 త్” ఇతి । హేశామూలచర్మత్వం సోమస్య దీప్తిగసీ అత ప్రవేవ మేదీప్తి
 భూయాత్ । విధత్తే “సోమస్యత్విషిరసీ తవేవ మేష్టిషిభూయాదితి
 శామూలచర్మోవస్త్వణాతి యైవసో మేష్టిషిః । యాశామూలే । తా
 మేవావరున్ధే” (బ్రా-౧ కా-౭ ప్ర-౮ అ) ఇతి శామూలచర్మగతాందీప్తిం దృ
 స్త్వాసోమదీప్తిత్వేన భావనాత్ ఉభయావరోధః । కల్పః । అమృతమసీతి
 తస్మిన్ శతమానం హిరణ్యం నిధాయేతి । తస్మిన్ శామూలచర్మణిపా
 తస్తు “అమృతమసీమృత్యోర్నాపాహీ” ఇతి । హిరణ్యస్యామృతత్వ మస
 కృత్పుర్వము క్తం । హిరణ్యస్యస్థాపనం తత్ప్రమాణంచ క్రమేణవిధత్తై
 “మృత్యోర్నాపవర్ణః । యచ్ఛామూలః । అమృతగ్ హిరణ్యం । అమృ
 తమసీ మృత్యోర్నాపాహీతి హిరణ్యముపాస్యతి । అమృతమేవ మృత్యోరి

* క్రయి ఇతి । పదపాఠః॥

న్దర్శతే । శతమానంభవతి । శతాయునిపురుషశ్శతేన్ద్రియః । ఆయుష్యే వే
 న్ద్రియేప్రతి తిష్ఠతి” (బ్రా) ఇతి । వర్ణోదేహః । కల్పః । “దిద్యోన్యాపా
 హీ” ఇతిసావణేన శతమానేన శతక్షరేణ శతకృష్ణలేన యజమానస్య
 శీఘ్రాన్నిధి నిధత్యితి । హేదిద్యోత్ ద్యోతనాశ్చక శిరస్యభిషేక జలసే
 చనార్థం స్థాపిత శతచ్ఛద్రయైశ్చ సువర్ణపాత్ర త్వం మాంరక్ష । విధతే
 “దిద్యోన్యాపాహీతుపరిష్టాదధి నిదధాతి । ఉభయతపవాన్తై శర్వదధా
 తి” (బ్రా) ఇతి । ఉభయతః అధస్తాదుపరిష్టా చ్చామృతరూపస్య సువర్ణ
 స్య స్థితత్వాత్ సుఖంభవతి । కల్పః “అవేష్టాదన్దశూకాః” ఇతి దక్షిణత
 ఆసీనంక్లిబంసీసేన విధ్యతీతి । దన్దశూకాః సర్పాః, అవేష్టా వినాశితాః ।
 విధతే “అవేష్టాదన్దశూకాఇతి క్లిబగ్సీసేన విధ్యతి । దన్దశూకా నేవావయ
 జతే । తస్మాక్క్లిబం దన్దశూకాదగ్శుకాః” (బ్రాం) ఇతి । యస్మాత్ స
 ర్పత్వేన భావితం సీసంక్లిబేపాతితం తస్మాల్లోకేఽపిక్లిగం పుంస్త్యర్హి
 తం పలాయనాద్యక్షమం బహువల్క్యకోపేతేఽరణ్యే గచ్ఛన్తంసర్పాదంద
 శూకాదంశుకాభవన్తి దంశశీలాఇత్యర్థః । కల్పః । సవ్యేనపదాలోహితాయ
 సంనిరస్యతి । “నిరస్తం నముచేశ్శిరః” ఇతి । లోహితాయసంతామ్రం పూ
 ర్వం ఘేనేనపాతితం యన్నముచేశ్శిరః తదిదం తామ్రరూపం సన్నిరస్తం
 పరిత్యక్తం, ఏతచ్చతామ్రం నాపితస్యోపరిప్రక్షేప్తవ్యం । అత ఏవ ఆప
 స్తస్య ఆహ “తామారోహణ యజమానోఽవేష్టాదన్దశూకాఇతిదక్షిణే
 న పదాసీసం వర్ణకాయస్యోస్యత, నిరస్తంనముచేశ్శిరఇతి సవ్యేనలోహి
 తాయసం కేవలపాపాయతౌ బహిర్వేదినిరస్యతే” ఇతి । విధతే “నిరస్తం
 నముచేశ్శిరఇతి లోహితాయసం నిరస్యతి । పాష్టానమేవనముచిం నిరవ
 దయతే” ఇతి । కల్పః । ఉర్ధ్వబాహుం కృష్ణన్తం మాహేష్ట్రస్య స్తోత్రం ప్ర
 త్యభిషిజ్ఞుతి సోమో రాజేత్యభిమన్త్ర్యసోమస్యత్వా ద్యుష్మేనాభిషి
 జ్ఞుమితి పాలాశేన పురస్తాదధ్యర్యురేవ మితరత్రాదుమ్భరేణ దక్షిణ
 తో బ్రహ్మరాజస్యోవాశ్వత్థేన పశ్చాద్వైశ్యవైయగ్రోధేనోత్తరతో

* జన్యఇతి । జన్యః సఖా । అభిమన్త్రణమన్త్రపాఠస్తు “సోమోరాజా వ
రుణోదేవా ధర్మసువశ్చయే । తే తేవాచగ్ సువన్తాం తే తేప్రాణగ్ సువన్తాం
తే తేచతుస్సువన్తాం తే తేశ్రోత్రగ్ సువన్తాం” ఇతి । యః సోమోరాజా వ
రుణోయోరాజా యేచాన్యేదేవా గృహపత్యగ్న్యైదయో ధర్మసువో
ధర్మమనుజానన్తః సన్తితే సర్వేతపవాచమనుజానన్తు ఏవంప్రాణాదిషు
యోజ్యం । అభిషేకమన్త్రపాఠస్తు “సోమస్యత్వా ద్యుమ్ననాభిషిక్ష్వా
మ్యగ్నేస్తేజసా సూర్యస్య వర్చసేన్ద్రస్యేన్ద్రియేణ మిత్రావరుణయోర్వి
ర్యేణ మరుతామోజసా” ఇతి । హేయజమానత్వాం సోమస్యద్యుమ్నన
దీప్త్యాభిషిక్ష్వామి । ఏవమగ్నేస్తేజసేత్యాదౌ యోజ్యం । అభిమన్త్రణమ
న్త్రస్య ప్రయోజనందర్శయతి । “ప్రాణాఆత్మనగిపూర్వైభిషిచ్యాఇత్యా
చుః । సోమోరాజావరుణః । దేవాధర్మసువశ్చయే । తే తేవాచగ్ సువన్తాం
తే తేప్రాణగ్ సువన్తా మిత్యాహ । ప్రాణానే వాత్సనగిపూర్వానభిషిక్ష్వా
తి ” (బ్రా) ఇతి । ఆత్మనోయజమానస్య ప్రాణావాగాదయో యేస
న్తితే యజమానాభిషేకాత్ పూర్వమభిషిచ్యా ఇత్యాహురభిజ్ఞాః । యు
క్తోహి తేహమమూర్తావాం మన్త్రపాఠమాత్రేణాభిషేకః, మన్త్రేసా
సోమాదయో దేవా వాగాదీనభిషిక్తా ననుజానన్తిత్యే వావబుధ్యతే త
స్మాత్తత్పాఠపాభిషేకః, సచపాఠగిప్రథమతః కృతఇత్యసౌ పూర్వా
భిషేకః । అభిషేకమన్త్రే ప్రథమభాగస్య తాఖాన్తరపాఠం నిరాకృ
త్యాత్ర త్యం పాఠం విధత్తే “యద్భూయాత్ । అగ్నేస్త్యా తేజసాభి
షిక్ష్వామీతి । తేజస్త్యేవస్యాత్ । దుశ్చర్కాతుభవేత్ । సోమస్యత్వాద్య
మ్ననాభిషిక్ష్వామీత్యాహ । సామ్యోవై దేవతయా పురుషః । స్వయైవైనం
దేవతయాభిషిక్ష్వాతి” (బ్రా) ఇతి । సోమోవై రేతోధా ఇత్యాదౌ రేతో
ధారిణః పురుషస్యసోమత్వ నిరూపణాత్ పురుషస్సోమ దేవత్యః, సోమదేవ
తయాభిషేకే సతి లావణ్యలాభాత్ దుశ్చర్కత్వంసభవేత్ । ఉక్తభాగా
నాం పాఠంతత్తత్ప్రాప్త్యా ప్రశంసతి “అగ్నేస్తేజసేత్యాహ । తేజపవాన్తిన్త

* అన్యఇతితై । తథాచ అన్యం సఖా ఇతి

ధాతిసూర్యస్యవర్చసేత్యాహ | వర్చసవాస్తిన్దధాతి | ఇన్ద్రస్యేన్ద్రీయేణ
త్యాహ | ఇన్ద్రీయమేవాస్తిన్దధాతి | మిత్రావరుణయోర్విర్యేణేత్యాహ | వీర్య
మేవాస్తిన్దధాతి | మరుతామోజసేత్యాహ | ఓజసవాస్తిన్దధాతి” (బ్రా)
ఇతి | కల్పః | “క్షత్రాణాం క్షత్రపతిరసి” ఇత్యభిషిచ్యమాన మభిమన్త్ర
యత ఇతి | హే యజమాన త్వం క్షత్రియాణాం పతిరసి, నాత్ర కేమాంచి
శ్చటిః కిన్తు సర్వేషాం క్షత్రియాణామనేనైవాభిప్రాయేణ క్షత్రశబ్దస్యద్వి
రుక్తిః | మన్త్రసామధ్యాదశేషక్షత్రియపతిత్వసిద్ధిం దర్శయతి | “క్షత్రాణాం
క్షత్రపతిరసి” త్యాహ | “క్షత్రాణామేవై నం క్షత్రపతింకరోతి” (బ్రాం) ఇతి |
కల్పః | కృష్ణవిషాణయా వాసాంసి వివృత పకంద్యే సర్వాణివా ఏతాన్య
తర ఉదస్యతి “అతిదివస్సాహి” ఇతి | యాన్యభిషేక కాలే లేపవిస్తా
ని వస్త్రాగ్నిలేపామేష త్యాగః | హే యజమానదివో ద్యోతమా నానన్యాక్
పార్థివానతిక్రమ్య త్వమేవ సర్వాం భూ మింపాహి | ద్యుశబ్దస్యేతరపురు
ష పరత్వం దర్శయతి “అతిదివస్సాహిత్యాహ | అత్యన్యాక్ పాహీతి వా
వైతదాహ” (బ్రాం) ఇతి | కల్పః | సమావవృత్తస్మితి యేఽభిషిచ్యమాన
స్యలేపా వ్యవస్రవన్వితాక్ పాత్రైరున్నాప్తీతి | పాత్రస్తు “సమావ వృ
త్తస్మధరాగుదీచీగహిం బుద్ధియ మనుసంభారంతీస్తాః పర్వతస్య వృషభస్య
పృష్ఠేనావశ్చరంతి స్వసి చఇయానాః” ఇతి | యా అసో లేపరూపేణ స్ర
వంతి అధరాగధోగతాః, ఉదీచీరూర్ధ్వంగతాః, సమావవృత్తా సమ్యగావృ
త్యస్థితాః, నహీయతఇత్యహిః ఉత్తమాజ్ఞం, బుద్ధస్యపాదస్యాగ్రభాగోబు
ద్ధియః | శిరగిప్రభృతిపాదాగ్రపగ్యంతమనుక్రమేణసంభారన్త్యస్తాప్రపగవర్చ
తస్యవృషభస్యపృష్ఠేపర్వతసదృశస్యవర్షణకుమస్య మేఘసోమరినద్యాంనా
వ ఇవ చరన్తి | యద్వానావో నాయోగ్యాబహులాశ్చరంతి | కీదృశ్యః స్వసిచః
స్వమాత్మీయం యజమానత్మేత్రం సింహాన్తీతి స్వసిచః, ఇయానాః ఆగచ్ఛన్త్యః
బాహు శ్చేన సర్వత్రప్రభంజన్త్య ఇత్యర్థః | వస్త్రనిరసనమన్త్రః పూర్వమా
మ్నాతోఽపి సామధ్యాత్ పశ్చాత్ప్రయోక్తవ్యః | లేపోదకానామూర్ధ్వా
ధా భాగయోః సమ్యగావృత్యస్థిత్యా రాష్ట్రాక్రౌఢ్య సంపత్తిం దర్శయతి |

“సమావప్యత్రన్నధరాగుదీవీ రిత్యాహ రాష్ట్రమేవాస్త్విక్ ధ్రువఃకః”
 (బ్రా) ఇతి కల్పః । ఆగ్నీద్రే ప్రరేకంజుహూతి “రుద్ర యతై క్రయీ
 పరం నామతస్యై హుతమసి యమేష్టమసిస్వాహా” ఇతి । అత్రస్వాహాకా
 రోఽధ్యాహృతః । హే రుద్ర యత్రవపరముతగృప్తం నావశశ్వాదికం న
 మః శివాయ పశుపతయ ఇత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధం క్రయీ జయపరాః పుగు
 షాః ఫలప్రదానేన క్రీణాతి వశీకరోతి క్రయి, తస్యై నామేహుతమసి అభి
 షేక శేషభూతం పాత్రస్థం జలం హుతమస్తు, తచ్చ యమశ్యేష్టమస్తు । వి
 ధతై “ఉచ్చేషణేనజుహూతి ఉచ్చేషణభాగోవైరుద్రః భాగధేయేనైవరు
 ద్రంనిరవదయతే” (బ్రా) ఇతి । యదగ్నయేస్విష్టకృతేఽవద్యతి భాగధేయేనైవ
 తద్రుద్రగ్ సమర్థయతీతి శ్రుతత్వాదుద్రస్యోచ్చేషణభాగత్వంతతైవకజ్ఞి
 ద్విశేషంవిధతై “ఉదక్షవరేత్యాగ్నీద్రేజుహూతిపషావైరుద్రస్యదిక్ । స్వా
 యామేవ దిశి రుద్రం నిరవదయతే” (బ్రా) ఇతి । నామ్నాహుతిప్రదానేన
 ప్రయోజనం దర్శయతి “రుద్ర యతైక్రయీ పరంనామేత్యాహ । యద్వా
 అస్యక్రయీపరంనామ । తేనవాపషహినస్తి । యగ్హినస్తి । తేనైవైనగ్స
 హశమయతి” (బ్రా) ఇతి । పషరుద్రస్తేనైవ శశ్వాదినామ్నా స్వక్రోధవిష
 యం పురుషంహినస్తి । తథాసతి యోవధ్యోఽస్తి తమేనంపురుషం తేనైవ
 ఘాతకేన నామ్నాసహ శమయతి । ఆహుతిదానేన ఘాతకంనామ శామ్య
 తి, తదానీమేవ వధ్యోఽపిశామ్యతి వధ్యత్వంనివ ర్తత ఇత్యర్థః । యమేష్టమ
 త్యస్య పదస్య తాత్పర్యందర్శయతి “తస్యైహుతమసి యమేష్టమసిత్వాహ ।
 యమాదేవాస్య మృత్యుమవయజతే” (బ్రా) ఇతి । యమశ్యేష్టసిద్ధౌ త
 దనుగ్రహాదేవ యజమానస్యాప మృత్యుం వినాశయతి । కల్పః । అత్రై
 తేషామభిషేకాణాం ముఖ్యపాత్రే సంస్రావాన్తమవనీయ ప్రతిహితస్య
 గృహానేత్యాన్వారబ్ధయోః ప్రతిహితేవ మహిష్యాఞ్చ జుహూతి ప్రజా
 పతే నత్వదేతాస్యస్య ఇతి । ప్రతిహితోత్యంశ ప్రయపుత్రః నిష్కామహి
 షీంచ స్పర్శయిత్వాజుహుయాత్ । పారస్త “ప్రజాపతేనత్వదే తాస్య
 స్యా విశ్వాజాతాని పరితాబిభూవ । యతామాస్తే జుహుమస్తస్మో

అస్తు వయగ్ స్యామ పతయోరయ్యాణాం” ఇతి । హేప్రజాపతే త్వదస్యః
 కౌఽపిపురుష ఉత్పన్నాని తాన్యేతాని షిశ్వాని నపరిబధూవ పరిభవతుం
 సమర్థోనాభూత్ పరిభవః సృష్టేరపుష్పలతుణం సృష్టిసంహార యోరశ
 క్త ఇత్యర్థః । అతస్మై తవవయంయతా మా జుహునుస్తస్మల మస్తాక ము
 స్తు వయంధనానాం పతయఃస్యాను । విధతే “ప్రజాపతేనత్వ దేతాన్యన్య
 ఇతి తస్యైగృహేజుహుయాత్” । యాంకామయేత రాష్ట్రమస్యైప్రజా
 స్యాదితి రాష్ట్రమేవాస్యైప్రజాభవత్” (బ్రా) ఇతి । అస్యైప్రజారాష్ట్రం
 స్యాత్, ప్రియాయా భాగ్యాయాః పుత్రోరాష్ట్రం పాలయతుం సమర్థో
 భూయాదిత్యర్థః । విధతే “వర్ణ మయేనాధ్వర్యురభిషిచ్ఛతి । బ్రహ్మవర్చస
 మేవాస్మిన్ త్విషిందధాతి । ఔచువ్యరేణ రాజస్యః । ఊర్జమేవాస్మిన్న
 వాన్నాద్యందధాతి । అశ్వతేనవైశ్యః । విశమేవాస్మిన్ పుష్టిం దధాతి । వై
 యగ్రసౌధేన జన్యః । మిత్రాణ్యేవాస్మై కల్పయతి । అథావ్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా)
 ఇతి । బ్రహ్మవర్చసమేవ త్విషిమధ్యయనాది కృతముతర-మణం, ఊర్జమే
 వాన్నాద్యం బలప్రదమన్నం ప్రియచ్ఛాన్నం, విశమేవ పుష్టింకరప్రదాశ్చ
 ప్రజాసమృద్ధిం ।

॥ అత్రవినియోగసర్వగ్రహః ॥

“సామాసద్వ్యాంవ్యాఘ్రచర్మాఽస్త్రీర్యాఽమృత్యుర్నకంఘ్రిపేత్ ।

దిద్యోద్రాజాస్వర్ణపాత్రం దధ్యాన్మర్ధ్నిశతక్షరం॥

అవేరోహన్నిహాసదీం క్లీబంసీనెనవిధ్యతి ।

నిరస్తంకేశవాపాయ నిరస్యెల్లాహితాయసం॥

సామోధ్వర్యుర్మస్త్రీయేత సోమస్యేత్యభిషిచ్ఛతి ।

క్షత్రాభిషిక్తంసమ్మస్త్ర్య త్యజేద్వస్త్రమతిత్యతః॥

సమాలేపావ్వాజానంప్యా ద్రుద్రశేవంజుహియాతిహి ।

ప్రజాపతేకామ్యచాలామో మస్త్రాద్వాదశవర్ణితాః” ఇతి॥

1) తి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
 ధమకాణ్డేఽష్టమప్రపారకే చతుర్దశోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఇన్ద్రస్య వజ్రోఽసి వార్త్రీఘ్నస్త్యయాయం వృత్రంవధ్యాన్తి.
త్రావరుణయోస్త్య ప్రశాస్త్రోః ప్రశిషాయనజ్ఞి యజ్ఞస్య యోగేన వి
ష్ణోః క్రమోఽసివిష్ణోః క్రాన్తమసి విష్ణువిక్రాన్తమసి మరుతాం ప్రసవే
జేషమాప్తం మనః సమహమన్త్రియేణ వీయేణ పశూనాం మన్యరసిత
వేవమే మన్యభూయాన్నమో మాత్రేపృథివ్యై మాహంమాతరం పృ
థివీగ్ హిగ్ సిషంమా॥౧॥

మాం మాతా పృథివీ హిగ్ సిదియదస్యాయరస్యాయైర్దేహ్యా
గ్ సూర్యజం మేధేహి యజ్ఞసి వచోఽసి వచోమయి ధేహ్యగ్నయే
గృహపతయే స్వాహాసామాయ వనస్పతయే స్వాహేన్ద్రస్య బలాయ
స్వాహా మరుతామోజసైస్వాహా హగ్ సశ్యుచివద్వసురంతరిక్షసద్ధో
తా వేదిపదతధి మరోణసత్ । నృపద్వరసద్భత సద్యోమసదబ్జాగ్
జా ఋతజాఅద్రిదాఃఋతం బృహత్ ॥౨॥

హిగ్ సిషం మర్తజాస్త్రీణివ॥౧౫॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డేఽష్టమప్రపాఠకే పంచ
దశోఽనువాకః॥

అథ భాష్యమ్.

చతుర్దశేభిషేకఉక్తః । పంచదశేరధేన విజయోభిధీయతే । కల్పః ।
ఇన్ద్రస్య వజ్రోఽసి వార్త్రీఘ్నఇతి రథముపావహ్యత్యైతి । పాఠస్తు “ఇం
ద్రస్యవజ్రోఽసి వార్త్రీఘ్నస్త్యయాయం వృత్రంవధ్యాన్తి” ఇతి । వ్యా
ఖ్యాతోవాజపేయే । విధతే “ఇంద్రస్యవజ్రోఽసి వాత్రేఘ్నఇతి రథము
పావహరతి విజిత్యై” (బ్రాగకా|౭|ప్ర|౯|అ) ఇతి । కల్పః । అథదక్షిణం

యోగ్యం యునక్తి “మిత్రావరుణయోస్త్యాప్రశాస్త్రోఃప్రశిషాయనజ్జ్యయ
 జ్జస్య యోగేన” ఇతి । హే దక్షిణాశ్వత్వాం ప్రశాస్త్రోరాజ్ఞా పయిత్రో
 ర్మిత్రావరుణయోః ప్రశిషాప్రశాసనేన యజ్ఞసంబంధినిమిత్తం రథేయున
 జ్జి । మిత్రావరుణపదాభిప్రాయం దశకయతి “మిత్రావరుణయోస్త్యాప్ర
 శాస్త్రోః ప్రశిషాయనజ్జ్యత్యాహ । బ్రహ్మజ్ఞేవైసం దేవతాభ్యాం యునక్తి”
 (బ్రా) ఇతి । బ్రహ్మణామస్త్రేణ ప్రతిపాదితాభ్యాం మిత్రావరుణదేవ
 తాభ్యాం ప్రశాసితో యునక్తి । రథస్యాశ్వత్రయోపేతత్వం విధత్తే “ప్ర
 ప్తివాహీనం యునక్తి । ప్రప్తివాహీవై దేవరథః । దేవరథమేవాస్త్రేయునక్తి”
 (బ్రాం) ఇతి । తాదృశం రథం ప్రకారాంతరేణ ప్రశంసతి “త్రయోఽశ్వాభ
 వన్తి । రథశ్చతుర్థః । ద్వా సశ్యేష్ఠసారథీ । షట్ త్సమ్మద్యతై । షడ్వాఋత
 వః । ఋతుభిరేవైసం యునక్తి” (బ్రాం) ఇతి । సశ్యేష్ఠ త్యత్ర దక్షిణస్థై
 త్యధ్యాహార్యం తతః పార్శ్వద్వయవర్తినౌ ద్వాసారథీ సమ్మద్యతే ।
 కల్పః । విష్ణోః క్రమోఽసీతి రథం యజమానోత్పేతీతి, పాఠస్తు “విష్ణోః
 క్రమోఽసి విష్ణోఃక్రాంతమసి విష్ణోవిక్రాంతమసి” ఇతి । పతేత్రయో
 మంత్రా వాజపేయే వ్యాఖ్యాతాః । విధత్తే “విష్ణుక్రమాన్త్రమతే,
 విష్ణురేవభూత్వేమాల్లాకానభి జయతి” (బ్రాం) ఇతి । ప్రియపుత్రస్యా
 న్వారంభణం విధత్తే “యః క్షత్రియః ప్రతిహితః । సోఽన్వారభతే । రా
 త్రీమేవభవతి” (బ్రా) ఇతి । ప్రాప్తోతీత్యర్థః । ప్రససాహిష ఇత్యేతామృ
 చం విధత్తే “త్రిష్టుభాన్వారభతే ఇంద్రియం వై త్రిష్టుక్ । ఇంద్రియమేవయ
 జమానేదధాతి” (బ్రా) ఇతి । సేయ వృగుపాను వాక్యకాండే చతుర్థ
 ప్రపారకానై త్వమగ్నేబృహద్వయ ఇత్యన్తిన్ననువాకే సమామ్నాతేతి
 తత్రైవ వ్యాఖ్యాస్యతే । కల్పః “మరుతాం ప్రసవేజేషం” ఇతి ప్రయాతీతి ।
 మరుత్సంజ్ఞాకానాం దేవానామనుజ్ఞాయాం సత్యావహంజేష్యామి । తద
 నుజ్ఞాయాం జయహేతుతాం దశకయతి “మరుతాం ప్రసవే జేషమిత్యా
 హ । మరుద్భిరేవ ప్రసూత ఉజ్జయతి” (బ్రాం) ఇతి । కల్పః । సధనూరాజ
 న్యః పురస్తాదుత్తరతో వాపస్థితోభవతి తస్మాదేతా నిఘానస్యతి “ఆప్తం

మనః" మనోఽభివృద్ధి మాప్తం ప్రాప్తం । అముమెవార్థం దశాయతే
 ప్రాప్తం ఇత్యాహ । యదేవమననైప్పీత్ । తదాపత్" (బ్రా) ఇతి ।
 త్ ఆప్తుమిష్టవాక్ ఆపత్ప్రాప్తిః । విధత్తే "రాజస్యంజినాతి । అన
 త్త పవాక్రమతే" (బ్రాం) ఇతి । బాణవిమోకేనరాజస్యే జితేసతిస్వ
 శత్రుణామపక్రాంత పవనక్ శత్రుమాక్రాంతవాక్ భవతి । కల్పః ।
 త్వా "సమహమిన్ద్రియేణ వీయేణ" ఇతిప్రదక్షిణ మావర్తత ఇతి
 స్తాద్విద్వియగతేన సామర్థ్యేనాహం సక్తతోఽభూవం । మన్త్రపాలే
 యోగంసంగతిం దశాయతి "వివాపష ఇన్ద్రియేణ వీయేణార్థ్యతే ।
 రాజస్యం జినాతి । సమహమిన్ద్రియేణ వీయేణైత్యాహ । ఇన్ద్రియ
 వీయేమాత్తన్ధత్తే" (బ్రాం) ఇతి । కల్పః । పశూనాంమన్యరసీతి వా
 హీ ఉపానహ ఉపముచ్చ్యేతి । పాతస్తు "పశూనాంమన్యరసి తవేవక
 న్యభూయాత్" ఇతి । హవరాహచర్మనిర్మితే ఉపానత్వం ప
 నాంమన్యరూపాసి అతోయథా తవమన్యరూపత్వం తద్వన్తమాపి
 మమన్యభూయాత్ । విధత్తే "పశూనాం మన్యరసి తవేవమే మ
 భూయాదితి వారాహీ ఉపానహోపుపముంచతే । పశూనాం వాప
 న్యః । యద్వరాహః* । తేనైవపశూనాం మన్యమాత్తన్ధత్తే" (బ్రా
 ఇతి । వరాహస్యాభినివేశాధిక్యం మన్యరూపత్వం । వారాహత్వంప్రశ
 ఉపానహ ఉపమోకం ప్రశంసతి "అభివాఇయగ్ సుషువాణం కామ
 తే । తస్యైశ్వర్యేన్ద్రియం వీయేనూదాతోః । వారాహీ ఉపానహ
 ముంచతే । అస్యా పవాన్తథత్తే । ఇన్ద్రియస్య వీయేస్యా నాత్మై
 (బ్రాం) ఇతి । ఇయంభూమిస్సమవాణం అభిషిక్తమభిలక్ష్యతదీయమిన్
 యం వీయేమాదాతుం కామయతే । కామయిత్వా చతస్య ఇన్
 యం వీర్యమాదాతుం శుశ్వరాశక్తాభవతి । ఉపానమపమోకేన
 మ్యాస్సకాశాత్ అన్తర్థానం కృతవాన్భవతి । తస్యాన్తర్థానమ
 త్యైభూమ్యా వీర్యస్యాస్వీకారాయభవతి । కల్పః । సమోమాత్రఇత
 రోత్కృష్టృధివీమభిమన్త్యేతి । పాతస్తు "సమోమాత్రైపుధివై మావ

మాతరం పృథివీగ్ హిగ్ సేషం మామాం మాతా పృథివీహిగ్ సీత్ ”
 ఇతి । అన్యోన్యహింసాభావప్రార్థనం విస్పష్టం । పతదేవదశయతి “స
 మోమాత్రేపృథివ్యా ఇత్యాహహిగ్ సాయై” (బ్రా) ఇతి । కల్పః । అవరు
 హ్యనుశీః ప్రతిమంచతే ఇయదసీతి రాజతం ఊర్జసీత్యైదుంబరం యు
 జ్జసీతి సౌవణణమితి । ఔదుంబరం తామ్రమయం । పాతస్తు “ఇయదస్యా
 యురస్యాయుర్మైధేహ్యూర్జసూర్జణం మైధేహి యుజ్జసి వచోఽసి వ
 చోఽమయిధేహి ” ఇతి । హేరాజతమణేత్వమియదసి పతావత్పరిమా
 నోఽసి, అత్రతత్పరిమాణం హస్తైనాభినీయతే, పరిమితత్వాదేవాయః
 స్వరూపోఽసి తస్మాదాయుర్మైప్రయచ్ఛ । హేరామ్రమణేఊర్జసి బలరూ
 పోఽసి అతోబలంమైప్రయచ్ఛ । హేసౌవర్ణ మణే యుజ్జసిధారయతుం యో
 గ్యోఽసి ధారితే సతిచ వచోఽసి తేజస్వీ భవసి అతోమే కాంతింశ్రయ
 చ్ఛ । మంత్రాణాం పాతాదేవ తమ క్తఫలసిద్ధిం దశయతి । “ఇయదస్యా
 యురస్యాయుర్మైధేహీత్యాహ । ఆయురేవాత్మనన్ధతే । ఊర్జసూర్జణంమైధే
 హీత్యాహ । ఊర్జణమేవాత్మనన్ధతే । యుజ్జసివచోఽసి వచోఽమయి ధేహీ
 త్యాహ । వచఃపవాత్మనన్ధతే” (బ్రా) ఇతి । విధత్తే “ఏకథాబ్రవ్యుణ ఉప
 హరతి । ఏకదైవయజమాన ఆయురూర్జణం వచోఽదధాతి” (బ్రా) ఇతి ।
 తదిదంసూత్రకారేణ స్పష్టీకృతం ఉపహూతాయామిథాయా మున్ము
 చ్య మణేస్సృష్టాణేదదాత్ ఇతి । కల్పః । అగ్నయే గృహపతయేస్వాహే
 తి రథవిమోచనీయా హూనూహుత్వేతి । పాతస్తు “అగ్నయే గృ
 హపతయేస్వాహా సామాయ వనస్పతయేస్వాహేద్ద్రస్య బలాయస్వా
 హా నరుతామోజసే స్వాహా” ఇతి । స్పష్టోఽథః । విధత్తే “రథవిమోచ
 నీయా జహూతి ప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా) ఇతి । పాతప్రాప్తామా హుతిసం
 ఖ్యాం ప్రశంసతి “త్రయోఽశ్వభవన్తి । రథశ్చతుర్థః । తస్మాచ్ఛతుర్జా
 హూతి” (బ్రా) ఇతి । కల్పః హిగ్ సశ్యచిషదిసహసజ్గ్రహీత్రారథవాహ
 నేరథమత్యాదధాతీతి । అశ్వస్యప్రగ్రహం సమ్యగృహ్యతీతి సంగ్రహీతా । పా
 తస్తు “హిగ్ సశ్యచిషద్వసురంతరిక్ష సద్ధోతా వేదిషదతిధి ర్దురోణసత్ । నృ

వద్వరసదృత సద్యోమనదజ్ఞాగోజా ఋతజా అద్రిజా ఋతం బృహత్”
 ఇతి । హన్తివృధీమితి హంసోరధః । శుచోదేవయజనే రధవాహనేచ సీద
 తీతి శుచిషత్, స్వస్యోపరియజమానం వాసయతీతివసుః, తరుగుల్పాద్య
 నవరుద్ధేఽన్తరిక్షే సీదతీత్యన్తరిక్షసత్, హేమాతాహేమాత్యసమాసః, త
 దేవకథమిత్యవ్యతే, వేద్యాంసీదతీతి వేదిషత్, ఆతిధిసదృశశ్చ, తదపికథ
 మిత్యవ్యతే, దురోణేషుగృహేషు సీదతీతి దురోణసత్, యోయన్తమా
 రోఢుం నయతి తస్యతస్యగృహేసీదతి, నృషు మనుష్యేషావకారం కర్తుం
 సీదతీతి నృషత్, వరేశ్రేష్ఠేరాజాదిగృహే సీదతీతివరసత్, ఋతేయజ్ఞే
 వాజపేయాదౌ సీదతీత్యుతసత్, సూర్యంవోఢుం వోయమన్యాకాశే సీదతి
 తి వోయమసత్, అప్పుయోనిర్వాఅశ్వఇతి శ్రుతేరద్యోజాతైరత్వైరు
 పేతత్వాదజ్ఞాః, గోశబ్దవాచ్యాద్యజ్ఞాన్తత ఇతిసౌజాః, ఏతచ్చ స్ఫు
 త్తృతీయగోరధస్తృతీయమిత్యామూతం, ఋతజాః ప్రష్ఠివాహినఋతా
 థం యజ్ఞార్థంజాతత్వాత్, అద్రిభ్యః పాషాణ సదృశేభ్యః దృఢ
 భ్యః కాష్ఠేభ్యో జాతత్వా దద్రిజాః । ఈదృశోరథో బృహత్స్పరిఢం
 రాజసూయాఖ్యమృతం యజ్ఞంసమ్పాదయన్తితి శేషః । విధత్తై “యదు
 భౌ సహవతిష్ఠేతాం । సమానం లోకమియాతాం । సహసంగ్రహీత్రా ర
 ధవాహనేరథమాదధాతి । సువ గాఽదేవైనం లోకాదన్తర్దధాతి” (బ్రా)
 ఇతి । అశ్వప్రగ్రహధారీయ స్సంగ్రహీతా యశ్చరథాదవరూఢోయజమా
 నః తావుభౌ సహస్యగరూపాయాం వేద్యాం యద్యవతిష్ఠేతాం తదా
 నీం యజ్ఞా చేతరశ్చసదృశం లోకంప్రాప్నుయాతాం తచ్ఛాచ్యుక్తం త
 స్మాద్రథవవావస్థితేన సంగ్రహీత్రాసహ తంరథంరధవాహనే కాష్ఠేస్థా
 పయేత్ తథాసతి సంగ్రహీతావేదియాపాత్ స్వర్గాదన్తర్హితో భవతి ।
 మన్త్రీంవినియుజ్జై “హగ్ సశ్శుచిషదిత్యాదధాతి । బ్రహ్మజైవైన ముపావ
 హరతి । బ్రహ్మణాదధాతి” (బ్రా) ఇతి । పూర్వమిన్ద్రీస్య వజ్రోఽసీతి మ
 త్రైజైవైనం రథముపావహృతవా తస్మాద్దానీమపి హగ్ సఇతి మన్త్రై
 ణరథమాధాతుం యుక్తం । మన్త్రీగతచ్ఛందోవిశేషం ప్రశంసతి “అతిచ్ఛ

దేసాదధాతి । అతిచ్ఛన్దావై సర్వాణి శన్దాగ్ సే । సర్వేభిరేవైసం ఛందోభి
రాదధాతి । వక్ష్యవాపషాఛందసాం । యదతిచ్ఛన్దాః । యదతిచ్ఛన్దసాదధా
తి । వక్ష్యేవైసగ్ సమానానాంకరోతి” (బ్రాం) ఇతి । హంసమంత్రస్యచ్ఛం
దోఽతి జగతీసాచ గాయత్ర్యాదీన్యల్ప ఛన్దాన్స్యతిక్రమ్య వర్తత ఇతితస్యా
అతిచ్ఛన్దస్త్వం, అత ఏవఛన్దసాం తత్రాన్తభావాత్సర్వ ఛన్దోరూపత్వం,
తథాసత్యనయా రథ ఆహితేనతి సర్వైశ్చన్దోభిరాహితో భవతి । కించ
ఏషాతిజగతీ సర్వేషాంఛందసాంశరీరం అత్రత్యైరక్షరైః కైశ్చిత్కాచిత్
కస్యచిచ్ఛన్దసః సమ్పాదయితుం శక్యత్వాత్, తథాసత్యనయా రథాథా
నే యజమానస్సర్వేషాం సమానానాం శరీరస్థానీయోభవతి ।

॥ అత్రవినియోగసర్గ్రహః ॥

“ఇంద్రేతిరథమాహృత్య మిత్రేత్యేతంయునక్తిహి ।

విష్ణోస్త్రీభీరథంగత్వా మర్వారుహ్యవ్రయాతిసః॥

ఆప్తంక్షత్రఇమంముక్త్వా సంప్రదక్షిణమావ్రజేత్ ।

పశ్యిత్సుపానమౌధృత్వా సమోభూమ్యుభిమన్త్రణం॥

ఇయన్మణింరాజతంచో గృహ్ధాన్త్యోదుంబరంమణిం ।

యుజ్సోవణంఛాగ్నహుత్వా చతస్రోరథమోచనీః॥

హంసోరథంస్థాపయీత మన్త్రాప్రప్తాదశేరితాః” ఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండేఽష్టసుప్రపాఠకే పంచదశోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

మిత్రోఽసి వరుణోఽసి సమహం విశ్వేదేవైః క్షత్రస్యనాభిరసి
క్షత్రస్యయోనిరసి స్యోనామాసీద సుషదామాసీద మాత్వాహిగ్ సీన్తా
మాహిగ్ సీన్నిషసాద ధృతవ్రతో వరుణః ప్రప్త్యాస్వా సామ్రాజ్యాయ సు

క్రతుబ్రహ్మకర్తవ్యం రాజన్బ్రహ్మసే సవితాసే సత్యసేవో బ్రహ్మకర్త
వ్యం రాజన్బ్రహ్మసేంద్రోఽసి సత్యజాః॥౧॥

బ్రహ్మకర్తవ్యం రాజన్బ్రహ్మసే మిత్రోఽసి సుశేవో బ్రహ్మకర్తవ్యం
రాజన్బ్రహ్మసే వరుణోఽసి సత్యధర్మేన్ద్రోఽసి వజ్రోఽసి వార్తామృతై
సే మేరధ్య దితోఽభ్యయిన్ రాజాభూత్ సుశ్లోకాంకమమంగలాంకసత్య
రాజాకర్త. అపాం సప్తేస్సాహజోఽనపైస్సాహజ్యాయే గృహ
పతయేన్వాహే॥౨॥

సత్యజాశ్చ త్వారిగ్ శచ్చ॥౧౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాం ప్రథమకాండేఽప్తమప్రపాఠకే పోడశో
ఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

పంచదశే దిగ్విజయోభిహితః । పోడశే విజయాచూర్ధ్వమాసన ఉప
విశ్వసర్వైస్సేవ్యత్వం వర్ణ్యతే । కల్పః । “మిత్రోఽసి” ఇతిదక్షిణం బా
నమం యజమాన ఉపావహరతే “వరుణోఽసి” ఇతిసవ్యమితి । పూర్వం
హిరణ్యవర్ణాణామపామితి మనైఃస్త్రిణయజమానస్య బాహూ ఉగ్రృహీ
తౌ తయోరిదానీమధస్తా దుపావహరణముచ్యతే । తెదక్షిణ బాహూ
త్వం మిత్రోఽసి మిత్రవద్భోజనాదావిష్టాథప్రావకత్వాత్ । హే వామ
బాహూ త్వంవరుణోఽసి శౌచాదావనిష్ఠనివారకత్వాత్ । కల్పః “సమ
హంవిశ్వైదేవైః” ఇతివైశ్వదేవ్యామిత్రాయాం హస్తామపావహరత
ఇతి । అపాంసర్వైదేవైః సంగచ్ఛేయం । మిత్రశబ్దస్యసూర్యవాచిత్యా
త్ తన్నామ్నూవ్యవహృతస్య దక్షిణబాహూరహూరూపత్వం । వరుణశ
బ్దస్యాంధకారవదావరకవాచిత్యాత్ తన్నామ్నూవ్యవహృతస్య రాత్రిరూ
పత్వమితి వ్యాచక్షే “మిత్రోఽసి వరుణోఽసి” త్యాహ । మైత్రంవాఅహః । వా

రుణీరాత్రిః । అశ్చూరాత్రాభ్యామేవైన ముపావ హరతి” (బ్రాగకా.
 ౭ప్ర|౧౦౮) ఇతి । మిత్రావరుణయోర నేక దేవరూపత్వా త్వర్వ దేవసంబం
 ధిన్యామామిత్రాయాం మిత్రావరుణాత్మ త్వేన నిరూపితయోహాస్త యో
 రుపావహరణం యుక్తమితి తద్దర్శయతి “మిత్రోఽసి వరుణోఽసి
 త్యాహ । మైత్రోవైదక్షిణః । వరుణస్సవ్యః । వైశ్వ దేవ్యామిత్రా । స్వ
 మేవైనా భాగధేయముపావహరతి” (బ్రా) ఇతి । విశ్వైదేవైరితి పదో
 చ్చార్ణవేన తత్సంబంధినీవాంప్రజానాం యజమానభోగ్య త్వం సమ్పద్యత
 ఇత్యుభిప్రేత్యవ్యాపప్తే “సమహంవిశ్వైదేవైరిత్యాహ । వైశ్వదేవ్యో
 వైప్రజాః । తా పవాద్యామరుతే” (బ్రా) ఇతి । కల్పః । ఖాదిరి మాసన్తీం
 ప్రతిష్ఠాప్య క్షత్రస్యనాభిరసీతి తస్యాంకృత్యధీవాస మాప్తిర్యేతి । కృత్త్య
 ధీవాసం చర్తవటః । పాతస్తు “క్షత్రస్యనాభిరసి క్షత్రస్యయోనిరసి” ఇతి ।
 హే కృత్త్యధీవాస క్షత్రస్యోపవేశనాయ త్వం నాభివత్సధ్యస్థానమసి, మా
 తృవద్ధారక త్వేన క్షత్రస్యయోనికారణమసి । విధత్తే “క్షత్రస్యనాభిరసి
 క్షత్రస్యయోనిరసీత్యధీవాస మాప్తృణాతిసయోనిత్వాయ” (బ్రా) ఇతి ।
 యోనిరసీతి చర్తవటస్యకారణత్వేన భావనయా సకారణత్వం క్షత్రస్య
 సమ్పద్యతే । కల్పః । “స్యానామాసీద సుషదామాసీద” ఇతి । తామాసా
 ద్య యజమానో “మాత్వాహిగ్సీన్యా మాహిగ్సీత్” ఇత్యుపవిశతీః ।
 హే మదీయ శరీర స్యానం సుఖకరీమేనామాసన్తీం ప్రత్యాసీద సమీప
 స్థంభవ, సుషదాం సుఖేనోపవేష్టుం యోగ్యామాసీద, ఇయమాసన్తీ త్వాం
 శరీరం మాహింసీత్ మామపి శరీరస్వామినం మాహింసీత్ । మత్త్రద్వ
 యార్థస్య విస్పృష్టతాం దర్శయతి । “స్యానామాసీదసుషదా మాసీదేత్వా
 హ । యథా యజురేవైతత్ । మాత్వాహిగ్సీన్యా మాహిగ్సీదిత్యాహ
 హిగ్సామై” (బ్రా) ఇతి । కల్పః । నిషసాద ధృతవ్రత ఇత్యాసీన మనుమ
 త్త్రయిత ఇతి । పాతస్తు “నిషసాద ధృతవ్రతోవరుణః పస్త్యాస్వాసామ్రా
 జ్యాయ సుక్రతుః” ఇతి । అయం యజమానో ధృతవ్రతః స్వీకృత యజ్ఞః
 వరుణోఽష్టనివారకో భూత్వా నిషసాద అస్యామాసద్వైముపవివేశ ప

స్త్రాసు బహుమువైరిగృహేషు ఆగత్యసామ్రాజ్యం కర్తుం సుక్రతుః శోభ
 నసజ్జాల్పభవతు | సామ్రాజ్యముద్దిశ్య సమ్యక్ సజ్జాల్ప సిద్ధమేవ దర్శ
 యతి “నిషసాన ధృతవ్రతోవరుణః పస్త్యాస్త్యాసామ్రాజ్యాయ సుక్రతురి
 త్యాహ | సామ్రాజ్యమైవై సగ్ సుక్రతుంకరోతి” (బ్రా) ఇతి | కల్పః | త
 మృత్విజో రత్నినశ్వసవః తగవర్యపవిశన్తి పురస్తాదధ్వర్య దక్షిణతో బ్ర
 హ్మ వశ్చాద్ధోతో త్తరత ఉగ్రాతా, ఉపవిష్టేషు బ్రహ్మకన్ ఓమిత్యధ్వ
 ర్యుంరాజా మన్త్రీయతే త్వగ్ రాజః బ్రహ్మసీతరగ ప్రత్యాహౌవం బ్ర
 హ్మణం హూతారముద్గాతారం చోత్తరో త్తరణైత రైప్రత్యాహురితి | ఏ
 తేషామష్టానాం మన్త్రీణాం పాతస్తు “బ్రహ్మకన్ త్వగ్ రాజః బ్రహ్మసి
 సవితాసి సత్యసవో బ్రహ్మకన్ త్వగ్ రాజః బ్రహ్మసీంద్రోఽసి సత్యో
 జాః బ్రహ్మకన్ త్వగ్ రాజః బ్రహ్మసి మిత్రోఽసి సుశేవో బ్రహ్మకన్
 త్వగ్ రాజః బ్రహ్మసి వరుణోఽసి సగ్యధర్మా” ఇతి | దూరాదాహ్వా
 తుంఘ్రితి, హేరాజః త్వమేవ బ్రహ్మసి బ్రాహ్మణోఽసి సత్యహం, కుతః,
 యతః త్వమేవసవితాసి బ్రాహ్మణధర్మా పాలయన్నస్మాక మనుషానా
 యానుజ్ఞాతాసి, సత్యపవన్త్ర మమోఘానుజ్ఞః అతోబ్రాహ్మణవణాః
 శ్రమధర్మాణాం త్వదధీనత్వాత్ త్వమేవబ్రహ్మ | తథాఇంద్రోఽసి పర
 మైశ్వర్యవానసి, సత్యోజా ఆమోఘవీర్యోఽసి | తథామిత్రోఽసి శిష్టపరి
 పాలనాయ దేవనామాసి, సుశేవః పుష్టుసేవితుం యోగ్యోసి | తథావరు
 ణోసి అనిష్టనివారకోఽసి, సత్యధర్మా శాస్త్రధర్మయుక్తోఽసి | యథా
 లోకే పరరాష్ట్రం జిత్వాసమాగత్య సింహాసనే సమాసీనం రాజానమ
 ధ-ఉపవిష్టాః పురోహితాదయోబహుభిరాశీర్భిః స్తుతిభిశ్చస్తవన్తి తద్వద
 త్రాపి సేవోపచారః క్రియతే | ఏతయాశీర్వాదరూపయా సేవయా బ్రా
 హ్మణేషు యత్ సామర్థ్యంశాపామగ్రహరూపం తద్రాజని ప్రతిష్ఠాపితం భ
 వతి | తదేతభిప్రేత్యవాజసనేయిమో బృహదారణ్యకే క్షత్రియ సృష్టిప్ర
 స్తావే సమామనన్తి క్షత్రాత్పరంనాస్తి తస్మాద్బ్రాహ్మణః క్షత్రియమధ
 స్తాదుపాస్తై రాజసూయే క్షత్రవవ తద్యశోదధాతి’ ఇతి | యథోక్తార్థపర

త్వేన మన్తాన్ వ్యాచక్షే “బ్రహ్మర్క త్వగ్ రాజా బ్రహ్మసి సవితా
 సి సత్యసవిత్యాహుః । సవితారమేవైనగ్ సత్యసవంకరోతి । బ్రహ్మర్క
 త్వగ్ రాజా బ్రహ్మసీన్దోఽసి సత్యజా ఇత్యాహుః । ఇన్ద్రమేవైనగ్ స
 త్యజసంకరోతి । బ్రహ్మర్కత్వగ్ రాజా బ్రహ్మసి మిత్రోఽసి సుశేవ ఇ
 త్యాహుః । మిత్రమేవైనగ్ సుశేవం కరోతి । బ్రహ్మర్క త్వగ్ రాజా బ్ర
 హ్మసి వరుణోఽసి సత్యధర్మైత్యాహుః । వరుణమేవైనగ్ సత్యధర్మాణం క
 రోతి” (బ్రా) ఇతి । సవితేన్దోమిత్ర ఇతి దేవతాపదానా ముచ్చారణేన త
 ద్దేవతాప్రియాణాం ఛందసాముచ్చారణంసమృద్ధత ఇతిదర్శయతి । “సవితా
 సి సత్య సవ ఇత్యాహుః । గాయత్రీమేవై తేనాభి వ్యాహరతి । ఇన్ద్రోఽసి స
 త్యజా ఇత్యాహుః । త్రిష్టుభమేవై తేనాభి వ్యాహరతి । మిత్రోఽసి సుశేవ
 ఇత్యాహుః । జగతీమేవై తేనాభి వ్యాహరతి । సత్యమేతాదేవతాః । సత్య
 మేతాని ఛందాగ్సి । సత్యమేవావరుణై” (బ్రా) ఇతి । ఏతా ఇంద్రాద
 యోదేవతాః సత్యంపాలయన్తి ఏతాని గాయత్ర్యాది ఛందాగ్సి చ సత్య
 మమోఘఃఫలంప్రయచ్చన్తి, అత ఉభయోః సత్యరూపత్వాత్ ఇన్ద్రాది
 పదోచ్చారణేన గాయత్ర్యాన్యూచ్చారణసిద్ధిః, తేనయజమానః సత్యవాది
 త్వమేవ సర్వతస్సంపాదయతి । వరుణపదోచ్చారణేనానుష్టు బుచ్చారణసి
 ద్ధిందశయతి “వరుణోఽసి సత్యధర్మైత్యాహుః । అనుష్టుభమేవై తేనాభి వ్యా
 హరతి । సత్యాన్యతేవా అనుష్టుప్ । సత్యాన్యతే వరుణః । సత్యాన్యతే ఏ
 వావరుణై” (బ్రా) ఇతి । విశ్వోదేవస్య నేతురిత్యస్యామనుష్టుభి ప్రథమ
 పాదః సప్రాక్షర ఇత్యన్యతత్వం, ఉత్తరేత్రయగిపాదా అష్టాక్షరాఇతి స
 త్యత్వం । ఏతచ్చ ఏకస్మాదక్షగాదనాప్తం ప్రథమం పదమిత్యాది బ్రాహ్మ
 ణైనైవ దశితం । వరుణోఽపి క్వచిదనిష్ట కారిత్యాదనృతరూపః క్వచి
 త్తస్మిన్ రక్షత్వాత్ సత్యరూపః, ఏతచ్చ వరుణోవా ఏతం శృణోతి । యో
 ఽశ్వంప్రతిశృణోతి । యావతోఽశ్వాన్ ప్రతిశృణోతియాత్ । తావతో వా
 రుణాంచతుషకపాలాన్ నిర్వపేత్ । వరుణమేవస్వేన భాగధేయ సౌపథా
 వతి । స ఏవైనం వరుణపాశాన్సుంచతీత్యాదిషు బ్రాహ్మణేషుస్పష్టంద్రష్టవ్యం ।

అతః ఉదయరూపత్వ సామ్యద్వరుణ పదోచ్ఛారణేనానుష్టు బుచ్చారి తాభా
 వతి. తేనచ యజమా నోన్యతం త్యక్తుంసత్యంవక్తుంచ సమర్థత్వాత్ స
 త్యాన్యతేస్వాధీనేకరోతి. వేదసంప్రశంసతి. “నైన్గ సత్యాన్యతే ఉచితే
 హిగోస్తఃస్యపవంవేద” (బ్రా) ఇతి. కల్పః ఇన్ద్రస్యవజ్రోసీతిస్థ్యంబ్రహ్మ
 రాజ్ఞైప్రయచ్ఛతీతి. పాతస్య “ఇంద్రస్యవజ్రోసి వార్త్రస్మస్తేన మేర
 ధ్య” ఇతి. హే స్థ్యవజ్రత్యతీయాంశత్వాత్త్వం వజ్రోసి. స్థ్యస్త్యతీ
 యమితిశృతే. యతోవిరోధిభూతీత్వం తేనకారణేన మేనదర్థం రధ్యద్వ్యా
 తస్థానపరిలేఖనరూపం కాయాంసాధయవిధత్తై “ఇంద్రస్య వజ్రోసి వా
 త్రాఃస్థ్యఇతిస్థ్యం ప్రయచ్ఛతి. వజ్రోవైస్థ్యః. వజ్రేనైవాస్మాఅవరవ
 రగ్ రధయతి. ఏవగ్హితచ్ఛ్రేయః. యదస్మా ఏతేరధ్యేయః” (బ్రా)
 ఇతి. రధ్యేత్యుచ్చారణేనాస్మై యజమా నాయావరం వరంచాపేక్షితం స
 ర్వకార్యం రంధయతిసాధయతి. యద్యది యజమా నాయైతే కార్యసశేషా
 రధ్యేయస్సిధ్యేయ రేవంసతిశ్రేయోహి తత్ప్రశస్తతరంఖలు. “కల్పః
 దిశోఽభ్యయగ్ రాజాభూత్” ఇతి పంచాతూనాజ్ఞై ప్రయచ్ఛతీతిఅయం
 యజమాన ఊర్ధ్వదిక్సహితాఃపంచదిశోఽభిలక్ష్మరాజాభూత్. విధత్తై “ది
 శోభ్యయగ్ రాజాభూదితిపంచాతూన్ప్రయచ్ఛతిఏవై సర్వేఽయాః. అ
 పరాజాయనమైవైనంకరోతి” ఇతి. అతూగ్గకపక్షకాస్సపక్షానిర్మితాః, వి
 భీతకఫలాని సావణాన్నిత్యేకే, తేచాతూ ద్యూతస్థానే నివసనీయాః. త
 ధాచాపస్తం బేనదశితం అతూవాపోఽధిదేవముద్ధత్యావో త్యూతూ
 నివపేత్ సావణాన్ పరశ్శతాన్ పరస్సహస్రాన్ వా’ ఇతి. తేభ్యః
 పంచాతూసు గ్ధృహ్యజితవానయం రాజేత్యభిప్రాయేణ తస్మైరాజ్ఞై దద్యా
 దేవ పంచాతూ అయా సుర్వేసమ్పద్యతై. అయశబ్దాక్ష వాచీ, పంచది
 గ్వర్త్యతూభిప్రాయేణ పంచాతూణాం దత్తత్వాత్ రాశిస్థాస్సర్వేవ్యతూ
 దత్తాభవన్తి, తథా సత్యేనం యజమానమపరాజాయనం కదాచిదపి పరా
 జయరహితమేవ కరోతి. విధత్తై “ఓదన ముచ్చ్రవతే పరమేష్ఠీవాపవః
 యదోదనః. పరమామైవైన్గ శ్రియంగమయతి” (బ్రా) ఇతి. అధిదేవ

అతఃకథాయరూపత్వ సామ్యోద్వరుణ పదోచ్ఛారణేనానుష్టు బుచ్చారి తాభ
వతి । తెనచ యజమా నోస్మతం త్యక్తుంసత్యంవత్తుంచ సమర్థత్వాత్ స
త్యాన్యతేస్వాధీనేకరోతి । నేదనంప్రశంసతి । “వైసన్ సత్యాన్యతే ఉచితే
హిగోస్త్రైఃప్రయవంవేద” (బ్రా) ఇతి । కల్పఃఇన్ద్రస్యవజ్రోనేతస్స్యంబ్రహ్మ
రాజ్ఞైప్రయచ్ఛతీతి । పాఠస్తు “ఇంద్రస్యవజ్రోసి వార్త్రీఘ్నస్తేన మేర
ధ్య” ఇతి । హేస్స్యవజ్రతృతీయాంశత్వాత్త్వం వజ్రోసి । స్స్యస్తృతీ
యమితిశ్యతేః । యతోవిరోధిఘాతీత్వం తేనకారణేన మేనదగ్ధం రధ్యన్య
తస్థానపరిలేఖనరూపం కాయాంసాధయవిధతై “ఇంద్రస్య వజ్రోసి వా
త్రాఘ్నైఃఇతిస్స్యం ప్రయచ్ఛతి । వజ్రోవైస్స్యః । వజ్రేజైవాస్తాఅవరవ
రగ్ రన్ధయతి । ఏవగోహితచ్ఛ్రేయః । యదస్తా ఏతేరధ్యేయః” (బ్రా)
ఇతి । రధ్యేత్సుచ్చార్ణవేనాస్తై యజమా నాయావరం పరంచాపేక్షితం స
ర్వకార్యం రంధయతిసాధయతి । యద్యది యజమా నాయై తే కార్యసశేషా
రధ్యేయస్సిధ్యేయ రేవంసతిశ్రేయోహి తత్ప్రశస్తతరంఖలు । “కల్పః
దిశోఽభ్యయగోరాజాభూత్” ఇతి పంచాతౌనాజ్ఞై ప్రయచ్ఛతీతిఅయం
యజమాన ఉర్ధ్వదిక్సహితాఃపంచదిశోఽభిలత్యరాజాభూత్ । విధతై “ది
శోభ్యయగోరాజాభూదిపంచాతౌప్రయచ్ఛిపతేవైసర్వేఽయాః । అ
వరాజాయినమేవైసంకరోతి” ఇతి । అతౌగికపక్షకాస్సవణనిర్మితాః, వి
భీతకఫలాని సావణానీత్యేకే, తేచాతౌ ద్యూతస్థానే నివసనీయాః ।
తథాచాపస్తం బేనదశితం అతౌవాపోఽధిదేవముద్ధత్యావో త్యౌతౌ
న్నివపేత్ సావణానాం పరశ్శతాం పరస్సహస్రా వా’ ఇతి । తేభ్యః
పంచాతౌను గృహ్యజితవానయం రాజేత్యభిప్రాయేణ తస్మైరాజ్ఞై దద్యా
దేవ పంచాతౌ అయా స్సర్వేసమ్పద్యవై । అయశబ్దాక్ష వాచీ, పంచది
గ్వర్త్యతౌభిప్రాయేణ పంచాతౌణాం దత్తత్వాత్ రాశిస్థాస్సర్వేష్యతౌ
దత్తాభవన్తి, తథా సత్యేనం యజమానమవరాజాయినం కదాచిదపి పరా
జయరహితమేవ కరోతి । విధతై “ఓదన ముచ్చ్రీవతే పరమెష్ఠీవాపహః
యదోదనః । పరమామేవైసన్ శ్రియంగమయతి” (బ్రా) ఇతి । అధిదేవ

నకాలే ఓదనం పణిత్యేన సర్వేపరస్పరంబ్రాయుః, అన్నాదైవప్రజాః ప్ర
జాయంత ఇతిశ్రుతేరోదనః పరమేష్ఠిరూపః, తథాసత్యోదన పణప్రతిజ్ఞయా
పరమాంశ్రియం యజమానః ప్రాప్నోతి । కల్పః । మక్తల్యనామ్నోగాజా
హ్వయతి „సుశ్లోకాంః” ఇతిసంగ్రహీతారం „సుమంగలాంః” ఇతి భా
గదుఘం „సత్యరాజాః” ఇతిక్షత్తరమితి । శోభనః శ్లోకః మ్లేచ్య
స్యా సామశ్లోకః, కోశాధ్యక్షోఽశ్వప్రగ్రహధారీ వా తా వుభావపి స్వస్వ
కార్యం సమ్యాగనుత్తిస్తంత్రా శోభనస్తుతి యుక్తా భవతః । శోభనం వజ్రశం మ
ర్యాదానుల్లఙ్ఘన ప్రజాభ్యగి కరాదాసరూపం యస్యభాగ దుఘస్యసోఽ
యం సుమగ్గశః । సత్యస్యావశ్యం భావివోఽన్తగి పురరతణస్య స్వామీక్ష
త్తా సత్యరాజా । ఏతేహం సమ్బోధనాని ప్లుతయశ్చ దూరాదాహ్వనా
థాః । ద్వయోస్సానునాసితత్వం సాప్సదాయకం । స్వకీయాస్సక్తిగ్రహీ
త్రాదయః సుశ్లోకాదయో భూయాసురిత్యేవ మాశీగి పరతయా వ్యాచ
ప్తే „సుశ్లోకాంః సుమగ్గలాంః సత్యరాజాః నిత్యాహా । ఆశిషమేవై
తా మాశాస్తే” (బ్రా) ఇతి । విధత్తై „శౌనశ్శేష మాఖ్యాపయతే । పరు
ణపాశాదేవైనం ముచ్చతి” (బ్రా) ఇతి । శునశ్శేషేన దృష్టం శస్త్రం శౌ
నశ్శేషం, తదధ్యర్కుర్వోతారం వాచయేత్ తేనయజమానం వరుణపాశా
న్తోచయతీతి । తత్రఋక్సజ్ఞ్యాంవిధత్తై „ఘరశ్శతం భవతి” శతాయుర్గి పురుష
శ్శతేన్ద్రియః । ఆయుష్యేవేన్ద్రియే ప్రతితిష్ఠతి” ఇతిఃపరశ్శతం శతాదధికం ।
ఋక్సజ్ఞ్యాచాపస్తస్మేన స్పష్టికృతా, శౌనశ్శేషమాఖ్యాపయతేమహాగాధా
మిత్రాః పరశ్శతా పరస్సహస్రావా” ఇతి । విధత్తై „మారుతస్యచైకవిగ్శ
తి కపాలస్యవైశ్యదేవైశ్చామితాయా అగ్నయే స్విష్టకృతే సమవద్యతి ।
దేవతాభిరేవైన ముభయతిగి పరిగృహ్ణతి” (బ్రా) ఇతి । సమవద్యతి సమ
న్యైకీకృత్యా వద్యేత్ । తేమోభయతః కర్తృద్వయేఽవస్థితాభిదేవతా
భిరేవైనం యజమానముభయేగాగి పార్శ్వయోగి పాభితవా భవతి । క
ల్పః । అవభృథేన ప్రచర్య „అపాంసస్త్రీస్వాహా” ఇత్యున్న జుహోతి
„ఊర్జోనస్త్రీస్వాహా” ఇత్యున్నరా దభాస్త్రేబ్విఫాశౌ వల్మీకవపాయాం

వాహుత్వా “ అగ్నయేగృహపతయేస్వాహా ” ఇతిప్రశ్నోగృహపత్యే
హుత్వేతి । అపాంనప్తేనపాతయిత్రే । పినాశ మకుర్వతే వహ్నయే, నఖ
ల్పగ్నిరపో నాశయతి కిన్తూత్పదయతి, అగ్నేరాప ఇతి సృష్టిప్రకరణే శ్ర
వణాత్ । ఊర్జోబలస్య నపాతఇత్రేవహ్నయే ఊర్జానప్తే, ఉచరాగ్నిసా
భుక్తైన్నేజ్జీణైసతి బలం వధకతే న తద్వి నాశ్యతేపిధత్తైః, అపాంనప్తే
స్వాహాజ్జీణనప్తే స్వాహాగ్నయేగృహపతయే స్వాహాతి తిస ఆహు
తీజ్జాహూతి । త్రయ ఇమేలోకాః । పశ్వేవలోకేషు ప్రతిత్థితి ”
(బ్రా) ఇతి ।

॥ అత్రవినియోగసర్వగ్రహః ॥

“ బాహూఅధోహరేద్వ్యాభ్యాం మిత్రేతివరుణేతిచ ।
స్వామ్యుపాహృత్యబాహూసం వైశ్వదేవ్యాంప్రసాదయేత్ ॥
క్షత్రాసద్వ్యాంతుభాదిర్యాం కృత్యధీవాససంస్తృతిః ।
సోనాస్వామీసమాగత్య మాత్వాతత్రోపసీదతి ॥
నిపోవవిష్టంసమ్మన్త్ర్య బ్రహ్మకెనధ్వర్యుమీరయేత్ ।
ప్రత్యాహసోఽపిత్యమితి బ్రహ్మహూతాచసామగః ॥
రాజ్ఞోక్తాఉత్తరంప్రాహు రిన్ద్రస్త్వ్యంస్వామినేఽర్పయేత్ ।
దిశోఽత్రోదాపయత్పశ్చ సుక్లోకాఇతిచక్రమాత్ ॥
సర్వగ్రహీతాభాగదుఘః క్షత్రాచాహూయతేత్రిభిః ।
అపాంజుహూత్యప్పుదభే గాహాపత్యేత్రిభిఃక్రమాత్ ॥
అనువాకేషాడశేఽస్త్రి త్రయోవింశతిరీరితాః ” ॥ ఇతి ॥

అ థ మీ మం సా.

॥ తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్దితం ॥

“ రాజసూయేఽభిషేచాభ్యే యాగేయోదేవనాదయః ।

తచ్ఛేషాస్తేఽఖిలార్థావా తచ్ఛేషాస్తస్యసన్నిధేః ॥

* దిశోఽత్రోదాపయత్పశ్చ సుక్లోకాః ఇతి కాశీపరః

రాజసూయకథంభావా నువృత్తై స్సర్వ శేషతా।

కల్ప్యాకాంక్షాభిషేచస్య ప్రక్రియాప్రబలాతతః”॥

రాజసూయే పశ్యిష్టిసోమయాగా బహవః ప్రధానభూతాః తత్రా
భిషేచనీయాశ్చః కల్పితోమయాగః తత్సన్నిధౌ దేవనాదయః శ్రూయ
స్తే అత్రైర్ద్వివృతి రాజస్యం జినాతి శౌనశ్శేవ మాఖ్యాపయతే ఇతి । జినా
తి జయతి । బహ్వృచబ్రాహ్మణే సమామాతం శునశ్శేవ విషయముపా
ఖ్యానం శౌనశ్శేవం । తత్రసన్నిధిబలాద్దేవనాదయోఽభిషేచనీయాశ్చమి
తిచేన్దైవం । రాజసూయస్య కథంభావా కాక్షాయా మనుపృత్తాయాం వి
హితాదేవనాదయః ప్రకరణేన రాజసూయశేషః రాజసూయశ్చ బహు
యాగాత్తక్ ఇత్యత్ర సర్వ శేషత్వం । నచాభిషేచనీయస్య కాచిదాకా
క్షా దేవనాదిష్టస్తి జ్యోతిష్టామవికృతిత్వేనాతిదిష్టైః ప్రాకృతాక్షరేవ త
దాకాక్షానివృత్తేః । సన్నిహితవిధిబలా దాకాక్షాత్థాప్యత ఇతిచేత్ । అత
ఏవాకాక్షా రూపమవాస్త రప్రకరణమాదౌ పరికల్ప్య తద్వారావాక్య లి
క్షితృతి కల్పనయా సన్నిధివిప్రకృప్యతే రాజసూయాకాక్షా రూపస్తు మ
హాప్రకరణం క్లృప్తత్వాదేకయా కక్ష్యయాసన్నికృప్యతే । తస్మాత్ప్రక
రణేన సన్నిధిబాధాత్ సర్వ శేషాదేవనాదయః ।

॥ పశ్చిమాభ్యాంశ్చద్యుతియపాదేవిన్దైవం ॥

“అభిషేచ్యప్రాకృతాశ్చ సమాప్తాదేవనాదికం ।

మధ్యేవాపూర్వవత్సర్వ సమాప్తాదేవనాదయః॥

అభిషేకోఽవకృష్టోస్తాత్ పూర్వేప్రత్యక్షపారతః ।

దేవనార్యాస్తతోమధ్యే మాహేన్ద్రస్త్రితతనపురా”॥

రాజసూయే సోమయాగస్యాభిషేచనీయస్య సన్నిధౌ దేవనశౌనశ్శే
షోపాఖ్యానాభిషేకాగ్నిక్రమేణామ్నాతాః తత్రాభిషేచనీయే చోదకప్రా
ప్త మగ్గజాతం నారిష్టస్యాయేన ప్రక్షయం సమాప్త్యవశ్యాద్దేవనాదయస్య కా
ర్యా ఇతిప్రాప్తే బ్రూమహే । మాహేన్ద్రస్య స్తోత్రం ప్రత్యభిషేచ్యత ఇ
తివాక్యేన తస్యసోమయాగస్య మధ్యేఽభిషేకోఽవకృష్టః । అభిషేకా

త్పూర్వభావిత్యం విదేవనాదీవాం ప్రత్యక్షపాఠప్రాప్తం, తతోమాహేం
ద్రస్తోత్రాదిపి పూర్వస్థికా లే ప్రయాజాఘారవత్ విదేవనాదీవామపక
ర్షక ర్తవ్యః।

॥ చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థపాదేచిన్వితం ॥

“ ఏకస్యైవాభిషేచ్యస్య తదగ్గంనిశ్చలస్యవా।

రాజసూయస్యాపకమాణ దాద్యంప్రక్రియయోత్తరః”॥

యదేతద్దేవనాదికవక్తమిత్యుక్తం తదేతదభిషేచనీయస్య సోమయా
గస్యైక స్యైవాగ్గం। కుతః, అపకమాణత్। యద్యప్యభిషేచనీయ విధేరూ
ర్థ్యంతత్సన్నిధౌ దేవనాదయ అమూతాస్తధాప్యభిషేచనీయ మధ్యేతే
పకృష్యంతై। మాహేన్ద్రస్య స్తోత్రంప్రత్యభిషేచ్యత ఇతి వాక్యేన రాజ్ఞో
యజమానస్యాభిషేకో మాధ్యస్థినసవనే స్తోత్రకాలేపకృష్యతే తస్మిన్న
పకృష్టేనతి తతః పూర్వమామూతానాం విదేవనాదీనా మధ్యస్థిం పక
షణః। తతోమాహేన్ద్రస్తోత్రాదివత్ అభిషేచనీయప్రయోగాంతః పాతి
త్వాద్దేవనాదిక మభిషేచనీయ స్యైవాగ్గమితి ప్రాప్తేబ్రూమః। కిం తద
గ్గత్వేనన్నిధిః ప్రమాణం, కిం వా ప్రయోగపరికల్పిత మవాచ్యత ప్రకరణ
ముఖ్యధాపి ప్రత్యక్షస్య మహాప్రకరణస్య ప్రబలత్వాద్దేవనాదికం రాజ
సూయస్యాగ్గం। రాజసూయశబ్దశ్చనుమత్యాదీనా సర్వాణ్యయాగా నభి
ధత్తే తస్మాత్ సర్వేషామేతదగ్గం, అనుష్ఠానం రాజసూయమధ్యే క్వచిద
పేక్షితమితి వచనబలాదభిషేచనీయ గతమాహేన్ద్రస్తోత్రకాలే తదనుష్ఠీ
యతే॥*

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదాంతప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండైష్టమప్రపాఠకే షోడశోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఆగ్నేయ మస్తాకపాలం నివోపతి హిరణ్యం దక్షిణా సారస్వతం
చరుం వత్సతరీ దక్షిణా సావిత్రం ద్వాదశకపాల ముపద్వస్తా దక్షిణా

పాన్త్యం చరుగ్ శ్యామో దక్షిణా బాహుస్పత్యం చరుగ్ శీతిప్త్యో ద
క్షిణైస్త్ర) మేకాదశకపాల మృవభో దక్షిణా వారుణం దశకపాలం మ
హానిరప్తౌ దక్షిణాసామ్యం చరుం బ్రభుదక్షిణా త్వాప్త్ర) మప్తకపాలగ్
శున్మోదక్షిణా వైష్ణవం త్రికపాలం వామనో దక్షిణా॥౧॥

ఆగ్నేయగ్ హిరణ్యగ్ సారస్వతం ద్విచత్వారిశత్ ॥౧౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండైష్టమప్రపాఠకే సప్తన
శోఽనువాకః॥#॥

అథ భాష్యమ్.

షాడశేజితవతో రాజ్ఞ ఇతరసేవ్యత్వయాప ఉపచారో వణితః । స
ప్రదశే సంస్కృత్యహవీంషి దశసంఖ్యాకాని విధీయంతై “ఆగ్నేయమప్తకపా
లం నివహంతి హిరణ్యం దక్షిణా సారస్వతం చరుం వత్సతరీ దక్షిణా సా
విత్రం ద్వాదశకపాలమువధ్యస్తో దక్షిణా పాన్త్యం చరుగ్ శ్యామో దక్షి
ణా బాహుస్పత్యంచరుగ్ శీతిప్త్యో దక్షిణైస్త్ర) మేకాదశకపాల మృవభో
దక్షిణా వారుణం దశకపాలం మహానిరప్తౌ దక్షిణాసామ్యంచరుం బ్రభు
దక్షిణా త్వాప్త్ర) మప్తకపాలగ్ శున్మోదక్షిణా వైష్ణవం త్రికపాలం వా
మనో దక్షిణా” ఇతి । ఉపరత స్తనపానా వత్సతరీ । శుక్ల కాయ శ్మణః
తాన్యేతాని హవీంషి ప్రశంసతి “వరుణస్య సుమవాణస్య దశధేన్వి
యంవీర్యం పరావతత్ । తత్సగ్ సృష్టిరను సమసర్వత్ । తత్సగ్ సృపా
గ్ సగ్ సృప్త్యం । అగ్నినాదేవేన ప్రథమే హస్తాన్మనప్రాయుక్తా । సర
స్వత్యావాచా ద్వితీయ । సవిత్రాప్రసవేన తృతీయ । పూష్ణాపశుభిశ్చతు
ర్థ । బృహస్పతివాబ్రహ్మణా పంచమే । ఇంద్రోణదేవేషష్ఠ । వరుణేనస్వ
యా దేవతయా సప్తమే । సోమేనరాజ్ఞాష్టమే । త్వష్ట్రోరూపేణ నవమే
విష్ణునాయజ్ఞేనాహ్నిత్ । యత్సగ్ సృపా భవన్తి । ఇన్ద్రియమేవ తద్వీర్యం
యజమానఆహ్నిత్” (బాగకా|౨|ప్ర|౧౭) ఇతి । సుమవాణస్య సుమసో

మనుభిషేచనీయకముణి అభిషుతవతో వరుణస్వేన్ద్రియం సామర్థ్యం
దశధామూత్వా పరావతత్ ఓనస్తం, సవ వరుణః తద్ద్రియం సంస్మృష్ట
బ్రాభిహితైః యథోక్త హవిభిరనుక్రమేణ సన్యక్ ప్రాప్తవాన్ । సన్య
క్ సృప్యతేప్రాప్యతే వీర్యమాభిరగ్న్యసిభి ర్దేవతాభిరితి సంస్మహాదే
వతాస్తాసాం హవీంవ్యపి తన్నామకాని । సవరుణస్సప్రథమేఽహని దేవేన
ద్యోతనాత్తకే నాగ్నినా సహోష్టాకపాలం ప్రాయుజ్ఞః ఆగ్నేయ మష్టాక
పాలం నిరవపదిత్యర్థః । ద్వితీయేఽహని వాగ్రూపయా సరస్వత్యా చరుంనిర
వపత్ । తృతీయే ప్రసవకారణేన సవిత్రా సహద్వాదశకపాలం నిరవపత్ ।
చతుర్థే పశుభిరుపలక్ష్మీ తేన పూష్టాసహచరుం నిరవపత్ । పంచమే బ్రాహ్మ
ణాభిమూనినా బృహస్పతివా సహ చరుం నిరవపత్ । షష్ఠేనోర్వతనాత్తకే
నేంద్రేణ సహ ఏకాదశకపాలం నిరవపత్ । సప్తమేస్సకీయ దేవతారూ
పేణాతీత కల్పగత వరుణేన సహ దశకపాలం నిరవపత్ । అష్టమేరాజ్ఞా
యజమానేన సోమేనసహ చరుంనిరవపత్ । నవమేరూపవతా త్వష్ట్రాసహ
ష్టాకపాలం నిరవపత్ । దశమేయజ్ఞరూపేణ విష్ణునా సహ త్రికపాలం ని
రుప్య తద్ద్రియం మాప్నోత్ । యది యజమానస్యాపి సంస్మణో యాగా
భివెయ్యుస్తదాసా యజమాన ఇన్ద్రియసామర్థ్యం ప్రాప్నోతీతి । ఉన్నతి
విధిభిర్విహితానాం సంస్మహమనేనార్థవాదేన భిన్నది నామస్థాన విధిరున్న
యః । అన్యప్రకారవిశేషం విధత్తై “పూర్వార్వా వేదిభావతి । ఇ
న్ద్రియస్య వీర్యస్యావరుధ్యై” (బ్రా) ఇతి । పూర్వార్వా పూర్వదిగ్గతా దిన
భేదేన బహువేదిత్వ ద్యోతనార్థావీచ్ఛా । తత్ప్రకారశ్చాపస్తంజేన స్పష్టీ
కృతః । శ్వోభూతే పకేణ సామిక దేవయజనం దశభిస్సప్తభిర్వా సగన్య
పాం హవిభిర్యజత ఆగ్నేయమష్టాకపాలమితి పూర్వంపూర్వ దేవ యజన
మధ్యవస్యభి, * యత్ర పూర్వస్యాహవనీయస్తత్రోత్తరస్య గార్హపత్య
ఉత్తరమాయాః ప్రాగ్వంశ ఆహవనీయో బహిర్గార్హపత్య ఇతి । అష్ట
మనవమదశమానాం హవిషాం స్వస్వది నేషుకశ్చి తాకలవిశేషం విధత్తై

* యత్ర పూర్వ ఆహవనీయస్తత్రోత్తరగార్హపత్య ఇతి ।

“పురస్తాదుపసదాగ్ సామ్యేనప్రచరతి । సోమోవై రేతోధాః । రేతపవ
తగ్ధాతి । అన్తరాత్వాష్టైశ్చైవై రేతపవహితంత్యష్టా రూపాణి వికరోతి । ఉ
పరిష్టాద్వైష్ణవేన । యజ్ఞోవైవిష్ణుః । యజ్ఞపవాన్తత్య ప్రతిష్ఠతి ” (బ్రా)
ఇతి । అభిషేచనీయాత్ సోమయా గాఢూర్ధ్వం దశపేయః సోమయాగః
కర్తవ్యః । తస్యచ సంస్మృత్యాగ సమ్బంధిని సప్తమేహని ఏకాదీతాకర్తవ్యాః,
తతఃకర్ధ్వం త్రిషు దినేషు ఉపసదః కర్తవ్యాః, తత్రప్రథమోపసద్దినే ఉప
సద్యాగాత్ పూర్వం సామ్యాభ్యేన సంస్మృతాప్తమహవిషాప్రచరేత్, మ
ధ్యమోపసద్దినే పార్వాష్టాకాపరాష్టాకోపసదోర్తద్య త్వాష్టైశ్చైవ నవమ
హవిషాప్రచరేత్, తృతీయోపసద్దినే పార్వాష్టాకాపరాష్టాకోపసదా వ
సుస్తాయోపరిష్టాద్వైష్ణవేన దశమహవిషాప్రచరేత్, సోమస్య రేతోధార
ణహేతుత్వాత్ ప్రథమతస్తత్ప్రయోగే యజమానో రేతోదధాతి, తతః
త్వష్టః ప్రయోగేనతి ధృతం రేతోఽవప్తభ్యత్వష్టా రూపాణి వివిధానిక
రోతి, విష్ణోర్వజ్ఞరూపత్వాదస్తే తద్ధః ప్రయోగేనతి యజమానో రాజ
సూయాచూర్ధ్వం వపి యజ్ఞానుష్ఠాన ఏవప్రతిష్ఠితోభవతి, దశపేయతస్త్ర
మధ్యేత్రయాణాం హవిషా మనుష్ఠాన మావస్తప్సేన స్వప్రీతృతం, అవ
రాణ్ణా దశపేయస్య తస్త్రప్రక్రమయతి, ఇత్యుపక్రమ్యైవం పత్యతే, ఏ
కాదీతా త్రిప్రఉపసదః పురస్తాదుపసదాగ్ సామ్యంచరుం నిర్వపతి అన్తరా
త్వాష్ట్రైశ్చైవైష్టాకపాలముపరిష్టాద్వైష్ణవం త్రికపాలం’ ఇతి ।

అథ మీమాంసా.

॥ చతుర్థాధ్యాయస్యచతుర్థపాదే చిన్తితమ్ ॥

“కింపురస్తాదుపసదాం సామ్యేనప్రచరేదతి ।

అక్లాజ్జిభావగికాలోవా వాక్యాదాద్యగిప్రతీయతే॥

పురస్తాదితికాలోఽత్ర భావీకాలవిధిస్తతః ।

నాన్యంకస్యాపిసామ్యాని ప్రధానమితి రేప్రేవత్” ॥

రాజసూయే సంస్మృత్యబ్జవాచ్యాన్యాగ్నేయాష్టాకపాలాదీని దశహ

వీంష్యామ్నాతాని, తేష్యష్టమనవమ దశమాని సామ్యత్వాష్ట్రైశ్చైవనాని

తద్విషయమిదం వాక్య మామ్నాయ తే పురస్తాదుపసదాగ్ సామ్యేన ప్ర
చరతి ఆంతరా త్వాష్ట్రేణ ఉపరిష్టాద్వైష్ణవేన' ఇతి । యోఽయం రాజ
సూయే సోమయాగః తస్మిన్నుపదిష్టానా ముపసదామాదిమధ్యావసానే
షు సామ్యాదీనాం త్రయాణామనుష్ఠానమనేన వాక్యేన చోద్యతే, తతో
వాక్యాత్ సామ్యాదీని ఉపసదా మజ్ఞానీతి ప్రాప్తే బ్రూమః । ఉపసదామితి
వస్త్యాః కాలవాచినా పురస్తాదితత్త్వేనాన్వయాత్ సామ్యాదీనాం కాలవి
శేషసమ్పన్ధపర మిదం వాక్యం నత్వజ్ఞాజ్ఞేభావపరం, తతో నకస్యావ్యక్తం
సామ్యాదికం కిన్త్వానుమత్యాదివత్ప్రధానం॥ * ॥

ఇతి ప్రేమాధవీయ వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
ధమకాండేఽష్టమప్రపాఠకే సప్తదశోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సవ్యోదీక్షయన్తి సద్యః సోమం క్షీణన్తి పుణ్డరి స్రజా ప్రయచ్ఛతి ద
శభిర్వత్సరైః సోమం క్షీణాతి దశపేయో భవతి శతం బ్రాహ్మణాః పి
బన్తి సప్తదశగ్ స్రోత్రం భవతి ప్రాకాశా వర్ధ్వర్యవే దదాతి స్రజముక్తా
త్రై రుక్మగ్ హూత్రేష్వం ప్రస్తోతృ ప్రతిహతృభ్యాం ద్వాదశ ప్రస్తోహీ
బ్రహ్మణే చ శాం మేత్రావరుణాయ ఋషభం బ్రాహ్మణాచ్చగ్ సి నేవా
ససీ నేష్టాప్రోతృభ్యాగ్ ఘోరి యవాచిత మచ్ఛావాకాయా నధాహ
మగ్నిధే భార్గవో హూతా భవతి క్రాయన్తీయం బ్రహ్మ సామం భ
వతి వారవన్తీయ మగ్నిష్టోమ సామగ్ సారస్వతీ రహ స్కృష్ణాతి॥

వారవన్తీయం చ త్వాది చ॥౧౮॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రధమకాండేఽష్టమప్రపాఠకే ఽష్టద
శోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

సప్తదశేసంస్మృతాం హవీంశ్యుక్తాని । అష్టాదశే దశపేయ ఉచ్యతే ।
తత్ర దీక్షాసోమక్రమయో శ్వేదకప్రాప్తం దినభేద మపవదితుం విధత్తే
“సద్యోదీక్షయన్తి సద్యస్సోమంక్రీణన్తి” ఇతి । ప్రకృతౌ “అపుసాత్వ
పోఽశ్చాత్తి” ఇతి యద్విహితం తదపవదితుం విధత్తే “పుణ్డరిస్రజాం ప్ర
యచ్ఛతి” ఇతి । తదేతత్సూత్రకారః స్పష్టీచకారః , అసోదీక్షాయాః స్థా
నే ద్వాదశపుణ్డరీకాం స్రజంప్రతిముచ్చతే’ ఇతి । ప్రతిమోచయేదిత్యర్థః ।
తదేతత్ప్రశంసతి “జామి వా ఏతత్ కుర్వన్తియత్సద్యో దీక్షయంతి య
ద్య స్సోమంక్రీణన్తి । పుణ్డరిస్రజాం ప్రయచ్ఛత్యజామిత్వా యఅగ్గిరసః సు
వర్గం లోకం యన్తః । అపుసాత్వతపసీప్రావేశయన్ । తత్పుణ్డరీకమథ
వత్ । యత్పుణ్డరిస్రజాం ప్రయచ్ఛతి । సాక్షాదేవ దీక్షా తపసీ అవరున్ధే”
(బ్రా-౧ కాం-౧౫ ప్ర-౫) ఇతిచోదకప్రాప్తాని హిరణ్యవాసః ప్రభృతీని దశ
విధక్రయ ద్రవ్యాణ్యపవదితుంవిధత్తే । “దశభిర్వత్సతరైఃసోమంక్రీణాతి”
ఇతి । వత్సతరా ఉపరత స్రసపానాః । అత ఏవ సూత్రకారో విశిషిష్టే ‘దశ
భిర్వత్సతరైః సోమంక్రీణాతి’ ఇతి । అత్ర సఖ్యం ప్రశంసతి “దశభిర్వ
త్సతరైః సోమంక్రీణాతి । దశాక్షరావిరాట్ । అన్నంవిరాట్ । విరాజైవా
న్నాద్యమవరున్ధే” (బ్రా) ఇతి । సాణ్డత్వం విధాయప్రశంసతి “ముష్ర-
రాభవన్తిసేన్ద్రీత్వాయ” (బ్రా) ఇతి । సేన్ద్రీత్వ మిన్ద్రియ సామర్థ్య
సహితత్వం । ప్రధానకర్మవిధత్తే “దశపేయోభవతి” ఇతి । దశసువైకృ
తచమసేషుపాతవ్యః సోమరసో యస్మిన్క్రతౌ సుక్రతుదేశపేయః । య
ద్వా ఏకైకస్మిన్పాత్రే దశభిర్బ్రాహ్మణేః పాతవ్యః సోమోయస్మిన్సద
శపేయః । ఏతదేవాభిప్రేత్య సూత్రకార ఆహ , శ్వేభూతే పాత్రసంసా
దనకాలే దశచమసా నధికౌక్ ప్రయునక్తితా సున్నయనకాల ఉన్నయతి
భక్షణకాలే దశ దత్తైకైకస్మిన్శ్చమసే బ్రాహ్మణాః సోమపాః సోమం
భక్షయన్తి’ ఇతి । తం విధిం ప్రశంసతి । “దశపేయోభవతి । అన్నాద్య

స్యావరుద్ధ్యే” (బ్రా) ఇతి । విధతై “శతంబ్రాహ్మణాని పిబన్తి” ఇతి । ఏ
 కైకస్మిన్ పాత్రే దశదశ బ్రాహ్మణా ఇతి మిళిత్యా శతంబ్రాహ్మణాని పిబ
 ంతి । ప్రశంసతి “శతంబ్రాహ్మణాని పిబన్తి శతాయుగపురుషశ్చ తేన్ద్రియః ।
 ఆయుష్యే వేన్ద్రియే ప్రతితిష్ఠతి” (బ్రా) ఇతి । విధతై “సప్తదశగ్ స్తోత్రం
 భవతి” ఇతి । అస్మిన్ క్రతౌ యద్యత్ స్తోత్రం తస్య సర్వస్య సప్తదశస్తో
 త్రత్వమేవకుర్యాత్ । ప్రశంసతి “సప్తదశగ్ స్తోత్రం భవతి । సప్తదశస్య ప్ర
 జాపతిః । ప్రజాపతేరాప్త్యై” (బ్రా) ఇతి । విధతై “ప్రాకాశావధ్వ
 ర్యవేదదాతి” ఇతి । ప్రాకాశౌ సువర్ణదర్పశౌ । ప్రశంసతి “ప్రాకా
 శావధ్వర్యవేదదాతి । ప్రాకాశమేవైనం గమయతి” (బ్రా) ఇతి । హిర
 ణ్యస్రజో దానం విధతై “స్రజముద్గాత్రే” ఇతి । తథాచ సూత్రకారః
 ‘దక్షిణాకాలే హిరణ్యప్రాకాశా వధ్వర్యవేదదాతి హిరణ్యస్రజ ముద్గా
 త్రే’ ఇతి । ప్రశంసతి ‘స్రజముద్గాత్రే । వ్యేవాప్తైవాసయతి” (బ్రా)
 ఇతి । అస్య యజమానస్య వ్యేవ విశిష్టమేవ దుకూలాదికం వాసయతి
 ఉత్తరీయత్వేనాచ్ఛాదయతి । వర్తులస్య స్వర్ణాభరణస్య దానం విధతై
 “రుక్మగ్-హిలాత్రే” ఇతి । ప్రశంసతి “రుక్మగ్-హిలాత్రే । ఆచి
 త్యమేవాస్మా ఉన్నయతి” (బ్రా) ఇతి । ఉదయం ప్రాపయతీత్యర్థః ।
 విధతై “అశ్వంప్రస్తోత్య ప్రతిహత్యుభ్యాం” ఇతి । దదాతీత్యనుపజ్యతే,
 ద్వాభ్యామేకద్రవ్యదానం వాచనికం । ప్రశంసతి “అశ్వంప్రస్తోత్య ప్రతిహ
 త్యుభ్యాం । ప్రాజాపత్యోవా అశ్వః । ప్రజాపతేరాప్త్యై” (బ్రా) ఇతి ॥
 అశ్వమేధ ప్రకరణే ప్రజాపతే రక్ష్యత్వయ తత్త్వరాపతదితి శ్రుతేరశ్వస్య
 ప్రాజాపత్యత్వం । బాలగభిణీనాం గవాం దానం విధతై “ద్వాదశ ప
 ష్టాహీబ్రహ్మణే” ఇతి । వత్సద్వారా అభివృద్ధి సూచనా దాయుష్యాభి
 వృద్ధ్యాప్రశంసతి “ద్వాదశపష్టాహీబ్రహ్మణే ఆయురేవావరున్దే” (బ్రా)
 ఇతి । వధ్వాయాగోదానం విధతై “వశాం మైత్రావరుణాయ” ఇతి । వశా
 శబ్దేన బుద్ధిస్థం వశీత్వ మభిప్రేత్య ప్రశంసతి “వశాం మైత్రావరుణాయ । రా
 త్ప్రమేవవశ్యకః” (బ్రా) ఇతి । రేతస్సేచన సమర్థస్య గోదానం విధతై

“ఋషభం బ్రాహ్మణాచ్చగోసినే” ఇతి ఋషభశబ్దేన బుద్ధిస్థమింద్రియమిత్యభి
ప్రేత్య ప్రశంసతి “ఋషభం బ్రాహ్మణాచ్చగోసినే రాష్ట్రమేవేంద్రియావ్య
కః” (బ్రా) ఇతి ద్వాభ్యాం ప్రత్యేకం వస్తుదానం విధత్తే “వాససీనేష్టాపో
త్యభ్యాం” ఇతి ధౌతవస్తుయోః శుద్ధిహేతుత్వ మభిప్రేత్య ప్రశంసతి “వా
ససీనేష్టాపోత్యభ్యాం పవిత్రే ఏవాప్యైతే” (బ్రా) ఇతి స్థూలస్య యవపూర్ణ
శకటస్య దానం విధత్తే “స్థూరియవాచితమచ్ఛావాకాయ” ఇతి వారుణం
యవమయం చరుమితి శ్రుతత్వాత్ యవప్రియం వరుణం స్వకీయ భాగప్ర
దానేన స్వకీయదేశావ్రాధ్యహిని సాగరితవాణ్ భవతీత్యభిప్రేత్య ప్రశంస
తి “స్థూరియవాచిత మచ్ఛావాకాయ । అస్తత ఏవవరుణ మవయజతే”
(బ్రా) ఇతి । విధత్తే “అనద్వాహమగ్నీధే” ఇతి । వహ్నిద్వారకణోభ
యోస్సన్బుధేన ప్రశంసతి “అనద్వాహమగ్నీధే । వహ్నివా అనద్వా” ।
వహ్నిరగ్నీత్ । వహ్నివైవ వహ్నియజ్ఞస్యావరుణే” (బ్రా) ఇతి । దర్శపూ
ర్ణమాసయో రాగ్నేయ హవియై త్రస్య శకటస్య సహనాదనద్వా వ
హ్నిః, అగ్నేరిధవాదగ్నీధ్రోఽపి వహ్నిః * । ఉభయోః సమ్బుధే సతి
వహ్నిరూపేణాన దుహ్యేయజ్ఞస్య వహ్నివాహకం ఆగ్నీధాద్యత్విష్టతం
స్వాధీనం కరోతి । చోదకప్రాప్తం హోతృసామాన్యాదికం బాధితుంవి
శేషా విధత్తే “భాగవో హోతా భవతి శ్రాయస్తీయం బ్రహ్మసా
మం భవతి వారవస్తీయ మగ్నిష్టోమసామగ్ సారస్వతీరపోగృహ్ణాతి” ఇతి ।
ప్రకృతౌ యః కౌఽపి హోతేత్యత్రాపి తత్ప్రాప్తా భృగుగౌత్రోత్పన్న
ఏవేతి విశేష్యతే । ప్రకృతౌ బ్రాహ్మణాచ్చంసినం ప్రత్యాజ్యస్తాత్రే గాయ
త్రసామో విహితత్వాత్ తదపవాదాయ శ్రాయస్తీయం సామాత్రవిధి
యత్యైశ్రాయస్తభవసూర్య ఇత్యస్యామృత్యుత్పన్నం సామశ్రాయస్తీయం ।
ప్రకృతౌ యజ్ఞాయజ్ఞ యస్యాగ్నిష్టోమ సామత్వాత్ తదపోద్య వారవస్తీ

* అత్ర వహ్నిశబ్దో యాగికోనతురూఢః । తేనశకటాది వహనకర్తృత్వా దృఢీవ
దేయజ్ఞభారవాహకత్వా చ్ఛాగ్నీధే లక్షణం వివేచనపద్యతే । ఇతి సాతా ప్రరం॥

యం సామవిధీయతే, అశ్వం నత్వావారవస్త మిత్యస్యస్పృశ్యమృషన్నం
వారవస్తీయం సామ । ప్రకృతౌ వహస్తీనాం గృహ్లాంతి ప్రవాహమాత్ర
గతానామపాం వసతీవరిత్వాత్ (సం-కాం-౧||ప్ర-౩||అ-౧౨) అత్రా
పి తత్ప్రాప్తా సరస్వతీగతా ఏవాపో విధీయంతే । ఇన్ద్రియవీర్యత్యైసత్ర
యంప్రశంసతి “ఇన్ద్రియ సుషువాణస్య త్రేధేన్ద్రియం వీయంపరాపత
త్ । భృగుస్తృతీయ మభవత్ । క్రాయస్తీయం తృతీయం । సరస్వతీ తృతి
యం । భాగవోహూతా భవతి । క్రాయస్తీయం బ్రహ్మసామం భవతి ।
వారవస్తీయ మగ్నిష్టోమసామం । సారస్వతీరహ్యహ్లాతి । ఇన్ద్రియస్య వీ
ర్యస్యవరుద్యై” (బ్రా) ఇతి । వారవస్తీయస్యేన్ద్రి వీర్యత్వాభావేనా
త్రస్తుతేరప్రతీతత్వాత్ తేన సహస్తోతుం క్రాయస్తీయ మపి పునరుపాద
తై “క్రాయస్తీయం బ్రహ్మసామం భవతి । ఇన్ద్రియమేవాస్త్వి వీర్య
గోశ్రయతి । వారవస్తీయ మగ్నిష్టోమసామం । ఇన్ద్రియమేవాస్త్వి వీర్యం
వారయతి” (బ్రా) ఇతి । సామనామ్ని శ్రయతిథాతోః ప్రతీతత్వా ద్యజ
మానేన వీయమాశ్రీయతే, ద్వితీయనామ్ని వారయితృత్వ ప్రతీతేరస్త్వి
యజమానే ప్రయుక్తం వైరివీర్యం నివారితం భవతి ।

అ థ మీ మాం సా.

॥ ఏకాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచి చ్చిత్తమ్ ॥

“దశపేయచాభిషేచనీయే తన్త్రంభిదాధవా ।

క్రయసాహిత్యతన్త్రం కాలభేదేనభిన్నతా” ॥

రాజసూయే దశపేయాభిషేచనీయ సంజ్ఞాకాద్వా సోమయాగౌ త
యోరంగానుస్థానం తప్తేణ కాయం । కుతః, క్రయస్యాభిన్నత్వాత్,
‘సహసోమాక్రీణాతి’ అభిషేచనీయస్య యదాసోమక్రయః తదైవదశపే
యస్యాపి సోమే క్రేతవ్యే సతిక్రయాత్ పూర్వభావినాం దశపేయాగ్గా
నా మపకపోత్ తన్త్రంస్యాదితి ప్రాప్తైబ్రూమః । భిన్నకాలీనయో ర
భిషేచనీయ దశపేయయోరగ్గానాం భేదోయుక్తః । సంస్మృత్యుబ్ధివాచ్యా

భ్యో దశభ్య ఇష్టిభ్యః ఊర్ధ్వం అపరాహ్ణా దశపేయస్యోపక్రమః, తా
భ్యః ప్రాచీనేత్యస్త వ్యవహితేకాలే అభిషేచనీయః। నచ క్రయసాహిత్యమస్తి, సద్యోదీక్షయన్తి సద్యస్సమం క్రిణన్తి' ఇతి దశపేయే క్రయ
స్య సద్యగ్ కాలత్వాభిధానాత్। సహసోమావితీ వచనేన క్రయార్థ సం
వాదే సాహిత్యం వివక్షితం। తస్మాదుభయో రక్షానాంభేదః।

॥ తృతీయాధ్యాయస్య పశ్చిమపాదే చిన్తితం ॥

“రాజసూయైక్వచితర్యు శ్చ సోదశభిజన్వైః।

భక్ష్యసికింతత్రరాజన్య భక్షకాబ్రాహ్మణాడతః॥

ఆద్యోభాగాత్సన్ధ్యయైక జాతేర్విప్రాశ్శతందశ।

చమసానమ్యరిత్యుక్త్యా రాజపాత్రభ్యవిప్రః”॥

రాజసూయై దశపేయనామకే యాగే శ్రూయతే, దశదశైకైకం
చమసమసర్పన్తి' ఇతి। తత్ర యజమానస్య రాజన్యస్య యశ్చమసః
సోయం రాజన్యై రేవ దశభిభక్షణీయః దశేతి సన్ధ్యాయాః జాత్యేకత్వ
ప్రతిభానాత్। తథాపి, దశపేయస్య జ్యోతిష్టోమవికృతిత్వాత్ ప్రకృతం
ధర్మజాతం చోదకేన ప్రాప్తం ప్రకృతౌచ యజమాన చమసస్య భిన్నజా
తిభి భక్షణం సాస్తీత్యత్రాపి తత్రైవప్రాప్తం। యద్యత్రదశేతి విశేషావి
ధీయతే తహిప్రాకృతం భక్షకసన్ధ్యమాత్రం నివర్త్యతాం న త్వేకజా
తీయత్వం, తస్మాద్రాజన్యో యజమానో రాజన్యై నేచభిః సహభక్షయే
దితి ప్రాప్తైబ్రూమః। ప్రకృతితః ప్రాప్తేషు దశసు చమసేషు భక్షణా
యానుసర్పతాం పురుషాణాం దశ దశేతివీప్సయా ప్రతి చమసం దశస
న్ధ్యం విధాయార్థ సిద్ధాం శతసన్ధ్యమనూద్య సన్ధ్యాయానాం సర్వేషాం
బ్రాహ్మణ్యం విధీయతే, శతంబ్రాహ్మణాః పిబన్తి, తథాసతి యజమాన
స్యాపి రాజన్యస్య యత్ర భక్ష్యోనాస్తి తత్రమతోఽస్యే రాజన్యభక్షయే
య ప్రస్తాద్బ్రాహ్మణా ఏవభక్షకాః।

॥ దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం ॥

“కింప్రాకాశౌబాధకాస్తఃకృత్సన్ధ్యధ్వర్యవస్యవా।

దదాతియోగాత్కృత్సన్య నవిశిష్టనయోగతః”॥

రాజసూయే శ్రూయతే హిరణ్యయా ప్రాకాశౌచధ్వర్యవేదదాతి, ఇతి | ప్రాకాశౌచీపస్తమ్బావిశ్లేకే దర్శనావిత్వపరే | తాకింప్రాకృతస్య దక్షిణాద్రవ్యస్య బాధకా, ఉతాధ్వర్య భాగస్యైవ తత్రప్రాకాశౌచదాతీతి కర్మకారకవాచి ద్వితీయాశ్రుతికృతేన దానసమ్బంధేన ప్రాకాశౌచధ్వర్యవ ఇతి వాక్యకృతే పురుషసమ్బంధే చోదితే సతి దేయాద్రవ్యప్రతిష్ఠే దేయాస్తరస్య కృత్సబాధ ఇతి పూర్వనిపక్షః | అధ్వర్యవేదదాతీతి సమ్ప్రదానకారకవాచి చతుర్థీశ్రుతికృతస్య దానక్రియా సమ్బంధస్యాపవదితు మశక్యత్వాత్ సమ్ప్రదానవిశిష్ట దానక్రియా సమ్బంధేపి ద్వితీయాశ్రుతేర విరోధాదధ్వర్య భాగస్యైవ బాధఇతి రాధాస్తః ||

ఇతి శ్రీమాదభియే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాండైష్టమప్రపాఠకేష్టాదశోఽనువాకః ||*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఆగ్నేయ మష్టాకపాలం నిర్వపతి హిరణ్యం దక్షిణైష్ట్ర మేకాదశకపాలమృషభో దక్షిణా వైశ్వదేవం చరుంపితగ్నే పస్తాహీ దక్షిణామైత్రావరుణీమామిత్రాం వశా దక్షిణా బార్హస్పత్యం చరుగ్ శీతిప్రస్థో దక్షిణా దిత్యాం మల్హాంగభిణీ మాలభతే మారుతీం పృశ్నిం పస్తాహీమశ్వభ్యాం పూష్ణే పురోడాశం ద్వాదశకపాలం నిర్వపతి సరస్వతే సత్యవాచే చరుగ్ సవితే సత్యవ్రసవాయ పురోడాశం ద్వాదశకపాలం తిస్రధన్వగ్ శుమద్వృతిదక్షిణా || ౧ ||

ఆగ్నేయగ్ హిరణ్యమైష్ట్ర వైశ్వదేవం పితగ్నే సప్త చత్వారిగ్ శతే || ౧౯ ||

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండైష్టమప్రపాఠకే ఏకోనవింశోఽనువాకః ||*

అథ భాష్యమ్.

అష్టదశే దశపేయోభిహితః ఏకోనవింశే దిశామవేష్టయః పశుద్వయం సాత్యదూతానాం హవీంషి చ విధీయంతే । తత్రాదౌ పశ్చహవీంషి విధత్తే “ఆగ్నేయ మష్టకపాలం నివహతి హిరణ్యం దక్షిణైష్ట్ర మేకా దశకపాల మృషభో దక్షిణావైశ్వదేవం చరుం పితగ్జీ ప్లోహీ దక్షిణా మైత్రావరుణీమామిత్రాం వశాదక్షిణా బాహాస్పత్యం చరుగ్ శితిపృష్ఠో దక్షిణా” ఇతి । పితగ్జీ పితృశవణాః । దిగ్వాస్థాపన ప్రయక్తోన్మాద పరిహారేణావేష్టివిధిం ప్రస్తాతి “ఈశ్వరోవా పవదిశోఽనూన్మదితోః । యం దిశోను వ్యాస్థాపయన్తి । దిశామవేష్టయో భవన్తి । దిత్వేవప్రతితిగత్యనున్మాదాయ” (బ్రా-౧కా|౧౨ప్ర3౪) ఇతి । యం యజమానం అధ్వర్యుః ప్రసాపయతి పవయజమానః దిశోఽనుప్రాప్య దిగ్భ్రమేణ ఉన్మదితోః ఉన్మత్తోభవితుం ఈశ్వరః ప్రభుర్భవతి । విధివాక్యావగతం దేవతాపశ్చకం ప్రశంసతి । “పశ్చ దేవతాయజతి । పశ్చదిశఃదిత్వేవప్రతితిగత్య” (బ్రా) ఇతి । ఆగ్నేయాదీనాం చతుర్ణాం మధ్యే ఏకైకయాగామూర్ధ్వంపశ్చ మహవిషి అభిఘారణం విధత్తే “హవిషాహవిష ఇష్ట్యా బాహాస్పత్యమభిఘారయతి । యజమానదేవతోవై బృహస్పతిః । యజమానమేవ తేజసా సమర్థయతి” (బ్రా) ఇతి । యజమానస్య దేవతా ఉక్తా|ఆగ్న్యదయః చతస్రః తాభ్యో హితో యజమానదేవత్యః । అవేష్టివిధాయ ద్విపశుయుక్తం పశుబన్ధకర్తృ విధత్తే “అదిత్యాం మల్హాంగభిణీ మాలభతేమారుతీంపుశ్నిం ప్లోహీం” ఇతి । అదితిదేవతా యస్యాః సేత్యాదిత్యా మల్హా మణిలా గళస్తన యుక్తేత్యర్థః । పుశ్నిరల్పతనుః శ్వేతవణావా|అదితేభూమిత్వేన రాష్ట్రత్వం మరుతాశ్చ వైశ్వత్వ మసకృదుక్తం తదేతదభిప్రేత్యప్రశంసతి “ఆదిత్యాం మల్హాం గభిణీమాలభతే । మారుతీం పుశ్నిం ప్లోహీం । విశణ్మైవాన్తై రాష్ట్రాశ్చ సమావీ దధాతి” (బ్రా) ఇతి । కరప్రదానేన విశస్సమ్యక్త్వం సస్య నిష్పాదకత్వేన రాష్ట్రస్య స

మ్యక్త్వం । పాఠప్రాప్తం క్రమంప్రశంసతి “అదిత్యయాపూర్వయా ప్ర
చరతి । మారుత్యోత్తరయా । రాష్ట్రే పవ విశమనుబధ్నాతి” (బ్రా)
ఇతి । ఆశ్రావణస్య చోదకప్రాప్త ముచ్చధ్వనిత్వం అదిత్యయాగేనూగ్యా
వవదితుం విధత్తే “ఉచ్చైశ్చరాదిత్యాయా ఆశ్రోవయతి । ఉపాగ్ శుమారు
త్వై । తస్మాద్రాష్ట్రం పవవతివదతి” (బ్రా) ఇతి । తస్మాద్రాష్ట్రగూపా
యా మాదిత్యేష్టే ఉచ్చధ్వనిః విద్రూపాయాం మారుతీష్టా పుపాంశు ధ్వ
నిః తస్మాల్లోకేపి రాష్ట్రముచ్చిత్య తత్ఫలం రాజాదిః సహస్రసిరిదా
నాయ విశమతివదతి నిభాత్సేయతీత్యర్థః । పూర్వోక్తం పశుపశేషణం
ప్రశంసతి “గభిణ్యాదిత్యా భవతి । ఇద్వియంతైగభాః । రాష్ట్రేషే వే
ద్వియావ్యకిః । ఆగభామారుతి । పద్వైపారుతః । విశమేవనిద్వియామ
కః” (బ్రా) ఇతి । గభాస్యేద్వియకార్యత్వా దద్వియత్వం తేనగభాణ
రాష్ట్రగతా బ్రాహ్మణ క్షత్రియప్రజాః ఇద్వియయిక్తా భవన్తి । మారు
త్యాగభారాహిత్యేన వైశ్యానిద్వియాః ఇతిరాపేక్షయా ధీణసామా
న్యభవన్తి । సమ పస్తూహీ బాలగభిణీత్య సక్పదుక్తం కిశుగభామూ
రుతితి ఇహివాచ్యతే, నాయం దోషః పశ్యపమాణాయా అపిపస్తూహీశబ్ద
వాచ్యత్వాత్ । పశుబంధం విధాయసాత్యకూతానాం హవీంషివిధత్తే “అ
శ్వీభ్యాంపూష్ణే పురోడాశం ద్వాదశకపాలం నిర్వపతి సరస్వతే సత్య
వాచే చరుగ్ సవిత్రే సత్యప్రసవాయ పురోడాశం ద్వాదశకపాలం తిస్మ
ధన్వగ్ శుమరదృతిదక్షిణా” ఇతి । పూష్ణేచేతి దేవతాస ముచ్చయో
ద్రష్టవ్యః, సత్యంవక్తీతసత్యవాక్ తస్మై సరస్వన్నామకాయ దేవాయ । స
త్యప్రసవాయ మోక్షానుజ్ఞాయ । తిస్మభిరిమభిర్యుక్తం ధనుస్తిస్మధన్వం
తస్మైతేపాయ నిమిత్తా శుమరదృతిః, తమభయమత్రదేయం । తేషుసా
విష్టు ప్రథమంప్రశంసతి “దేవాసురాస్సంయత్యా ఆసన్ । తేదేవా అశ్వ
వోః పూషన్వాచః సత్యగ్ సన్నిధాయ । అన్యతేనానుగా నభ్యభవత్ ।
తేష్వీభ్యాం పూష్ణే పురోడాశం ద్వాదశకపాలం నిర్వపతి । తతోవై
వాచస్సత్య మవారున్ధత । యదశ్వీభ్యాం పూష్ణే పురోడాశం ద్వాదశక

పాలం నిర్వపతిః అన్యతేనైవ భ్రాతృవ్యా నభిఘాయః | వాచస్పత్యమవరున్ధే”
 (బ్రా) ఇతి । వాచస్పత్సంస్థి యత్యత్యమస్మతపరిత్యాగేన భాషణంతత్సర్వం
 స్వకీయం అశ్వినోః పూష్ణి చ నిక్షేపరూపేణావ స్థాప్యయుష్మాన్ నహని
 ష్యామ ఇత్యన్యతేన వచనేనానురాణామగ్రే భాషాంకృత్వా తద్విశ్వా
 సేన యుద్ధసన్నాహం పరిత్యజ్య కదాచి నిద్రాణా ననురానిహతవస్త్రః,
 తతోఽన్యతదోపపరిహారక్షమం పూర్వనిక్షిప్తం వాచస్పత్యం గ్రహీతుం
 అశ్వినోః పూష్ణః స్వోత్తోకచరూపం పురోదాశం నిరుప్య తత్సత్యం స్వాధీ
 నం క్రితవస్త్రః । తద్వద్యజమానస్యాపి ద్రష్టవ్యం । ద్వితీయం హవిర్లవ్రశం
 సతి “సరిస్వతే సత్యవాచే నరుం । పూర్వమేవోదితం । ఉత్తరేణాభిగృ
 ణాతి” (బ్రా) ఇతి । పూర్వం ప్రథమహవిర్లవ్రశంసాధకం వాచ స్పత్య
 వావరున్ధ ఇతి యదుక్తం తదేవోత్తరేణ సత్యవాచ ఇత్యనేన దేవతావిశే
 షణేన విధివాక్యవిశేషో గృణాతి ఉచ్చారయతి, అతోఽనేనాపియాగేన స
 త్యస్వీకార ఏవదృఢో భవతీత్యభిప్రాయః । సత్యప్రసవాయత్యై తద్విశేష
 ణం ప్రశంసతి “సవిత్రే సత్యప్రసవాయ పురోదాశం ద్వాదశకపాలం ప్ర
 సూత్యై” (బ్రా) ఇతి । విధతై “దూతాన్ ప్రహిణోతి । ఆవిద పతాభవ
 త్తి । ఆవిద మేవైనం గమయంతి । అధోదూతేభ్య ఏవనభిద్యతే” (బ్రా)
 ఇతి । ప్రతిరాజభ్యోదూతాన్ ప్రేషయతి, పతేదూతా ఆవిదోభవన్తి, ఏ
 తదీయం శాసనం ఆసహన్తా ద్వేదయన్తి ఖ్యావయన్తి త్యావిదః । తేన దూత
 ప్రేషణేన ఏనం యజమానం ఆవిదం గమయన్తి ఆసమంతాద్వేద్యతే ఖ్యా
 వ్యత ఇత్యావితో కీర్తిః తాం ప్రాపయన్తి । కీజ్ఞాయం దూతేభ్యోనవిచ్చి
 యతే, సర్వతః ప్రేషయతుం కదాచిత్ దూతా నలభ్యస్త ఇత్యేవంవిచ్ఛే
 దోనభవతి కిన్తు సర్వదా బహవో దూతాః సన్నిహితా వర్తన్తే । దూత
 ప్రేషణప్రకారః సూత్రకారేణ స్పష్టికృతః “తాన్యభ్యవస్నాయ ప్రతిరా
 జభ్యః ప్రహిణోత్యభిషిక్షిరాజాభూవ మిత్యాదుతే” ఇతి । తానితి
 సృగన్వాదీని దక్షిణాద్రవ్యాణి అభ్యవస్నాయాభిత ఆక్రమ్య స్నాత్వా
 రాని ప్రతిరాజభ్యో దర్శయితుం దూతహస్తే దత్త్వాప్రేషయతి, సచదూ

తో రాజ్య పతన్యచనం తెషామగ్రే కథయతి, అభిషిక్తోఽస్తి యుష్మిం
సర్వేషాం రాజాభూనమితి । దక్షిణాం ప్రశంసతి “తేస్మధన్వో హవిః
దృతిరక్షిణాసమృద్ధ్యై” (బా) ఇతి॥

అ థ మీ మాం సా.

॥ ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే విన్దితం ॥

“రాజసూయప్రకృత్యైష్టి రవేష్ట్యాభ్యాశ్రుతాత్రతః ।

విప్రక్షత్రియవిధ్యేదా న్ధవిహంవ్యత్యయక్రమే॥

విప్రాదేరనువాదస్సోత్ ప్రాపణంవానువాదగీః ।

వ్యత్యయాయత్రయాణాం రాజత్వాన్నాగ్రిప్రీతస్తే॥

న రాజ్యయోగాద్రాజత్యం క్షత్రియత్యక్తతంతతః ।

అప్రాప్తప్రాపణాత్తస్మాన్నరధంతరతుల్యతా”॥ ఇతి॥

రాజసూయప్రకరణే కావిదిష్టైరవేష్టి నామికాశ్రూయతే యోగ్యేయ
మష్టకపాలం నిర్వపతి హిరణ్యం దక్షిణైరద్ర మే కాచశకపాల స్పృశభో
దక్షిణా వైశ్వదేవంచరుం పశంగీపస్తాహీ దక్షిణా మైత్రావరూపా నామి
త్యం వశాదక్షిణా బాహాస్పత్యంచరుం శితివృష్టా దక్షిణా ఇతి స్పృశ
మే వేష్టాహవిహం క్రమవ్యత్యయః శ్రూయతే యదిబ్రాహ్మణ యదేవ
బాహాస్పత్యం వధ్యతో నిధాయా ముతి మాహుం హుత్వాణా దేవ
రయేత్ యదిరాజన్య వింద్రంయిన్ద్రైశ్యే వైశ్వదేవం ఇతి । చక్రయథా
పూర్వాధికరణ వింద్రవాయవాగ్రత్వం వ్యవస్థాపయితుం యదిబ్రాహ్మణ
న వాత్యేన రథవ్రతం నిమిత్తత్వేనానూదితం, ఏవమగ్రాహీ, పంచక
స్థానే శ్రూయమాణం బాహాస్పత్యంచరుం నుధ్యేత్యతీయస్థానే స్థాపయి
తుం యదిబ్రాహ్మణ ఇత్యేతన్నిమిత్తతయా నూన్యతే, ద్వితీయస్థానే ప్ర
తస్య విద్యస్య తృతీయత్వేన స్థాపయితుం యదిరాజన్య ఇన్యసువానతి,
వైశ్వదేవస్య తృతీయస్థానే శ్రవణాత్తత్రమధ్యే నిధానవిధి ర్నాత్వానువా

దః । ననురాజకర్తృకరాజసూయే బ్రాహ్మణవైశ్యయోః ప్రాప్త్యభావా
 న్నానువాదో యుక్తఇతిచేత్, న, తయోరపి రాజ్యయోగేన రాజశబ్దా
 ఖణ్డాన్వయితి ప్రాప్తేబ్రూహః । రాజశబ్దః క్షత్రియజాతౌ యాథః నతు రా
 జ్యయోగస్తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తం, ప్రత్యుతరాజ్యశబ్దస్య రాజయోగః ప్రవృ
 త్తినిమిత్తం రాజ్యః కర్తృత్విగృహ్య రాజప్రాతిపదికస్యోపరి ప్రత్యయ విశే
 షవిధానాత్ । బ్రాహ్మణవైశ్యయోః ప్రజాపాలనే రాజ్యశబ్దబోధచారిక
 స్తస్మాదవేష్టా బ్రాహ్మణవైశ్యౌ పూర్వముప్రాప్తౌ అనేనప్రాప్యతే । నను
 రాజసూయస్య రాజకర్తృత్వాత్ తదంతర్గతాయా అవేష్టేరపి తథా
 త్వాత్ప్రసాం బ్రాహ్మణవైశ్యయోః ప్రాపణమయుక్తమితిచేత్, మైవం,
 అన్తరవేష్టా తదసంభవేఽపి రాజసూయాద్భూతః ప్రయుజ్యమానా యా
 నువేష్టా తత్సగ్భూతాత్ । తస్మాదత్ర బ్రాహ్మణాదికర్తృకం యదోక్తగుణ
 విశిష్టం కర్తాన్తరం విధీయత ఇతినరధన్తరాది తుల్యత్వం । యదిశబ్దస్తు ని
 పాతత్వాదనధకోఽథాన్తరవాచీ వెత్యున్నేయం ।

॥ ఏకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థాపాదే చిన్త్రితం ॥

“అవేష్టావంగతుత్రత్వం భేదోఽనాలింగణోఽగ్రిహః ।

సోస్పృశ్తావక్షిణాభేదా ల్లిజ్జంబాహ్యప్రయోగగం” ॥ ఇతి ॥

రాజసూయప్రకరిణే శ్రూయతే ‘దికామవేష్టయో భవన్తి’ ఇతి ।
 రాజ్యవేష్టయ ఉత్పత్తివాక్యైరేవ మామూయంతే, అగ్నేయమష్టాక
 పాలం నివేషతి హిరణ్యం దక్షిణైః ద్రవ మేకాదశకపాల మృషభో దక్షిణా
 వైశ్వదేవం చరుం పిశంగిపస్తాహీ దక్షిణామైత్రావరుణీమామితౌం వశా
 దక్షిణా బాహుస్పృశ్యం చరుగ్శీతప్త్యో దక్షిణా’ ఇతి । రాస్యవేష్టమ
 త్రైతేదాంగానుక్రమం, కుతస్తల్లింగాత్ । యదిబ్రాహ్మణోయజేత బాహు
 స్పృశ్యం మధ్యే నిధాయాహుతిమాహుతిం హుత్వా తమభిహారయేద్యది
 రాజస్యవిష్ట్రం యది వైశ్యో వైశ్వదేవమిత తత్రమధ్యే నిధానం ప్రయో
 జైశ్య నిమిత్తమితిలింగం తదైక్యాచ్ఛత్రత్ర మితి ప్రాప్తేబ్రూహః । ఉత్పత్తి
 గతేన దక్షిణాభేదేన ప్రయోగభేదావగమాదంగానాం భేదః లింగంతు బ

హిందీప్రయోగవిషయం । అస్త్రీవప్రయోగద్వయం । రాజసూయాగ్రహణం
తావత్ప్రయోగ ఏకః సచ ప్రకరణాదుతః పరిశిష్టాదికృతానా
యాంగభూత దిగ్వాప్యస్థాపన నిమిత్తోన్మాపనిహిత దూపేన్ద్రవాదేచ స
త్సంబాధావగమాత్ । తథాచత్రాయతే , తుర్వరోవా పశచిరో నాన్యది
తోః । యుదిశోఽను వ్యాప్తావయన్తి । దిశామ శేష్టయో భవన్తి । దత్స్వేన
ప్రతిశిష్టశ్చనున్నాదాయ' ఇతి । రాజసూయాగ్రహణ ప్రయోగస్త్రీ , పత
యాన్నాద్యకామం యాజమేత్' ఇతివిహితం । సచానా రాజసూయాన్త
పాతీ యదిబ్రాహ్మణ ఇత్యాదినా వణఃక్రయ సంయోగంబిషాత్ , రా
సూయేచ బ్రాహ్మణవైశ్యయో రనధికారాత్ । తస్మాద్విహింద్రయోగేన
స్త్రీం , అస్త్రీప్రయోగే భేద ఇహనిరణయః॥॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే సృష్టయజ్ఞసంహితాభ్యామ్యే ప్ర
థమకాండేఽష్టనవప్రపంచే ఏకోనవంశోఽనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయ సంహితాః.

అగ్రేయమప్తకపాలం నిర్వపతి హవ్యం యుగోపాసిత్రం ద్వాపర
కపాలం బాహుస్పత్యం చనుం రాష్ట్రగ్రహహకపాలం వశిష్టవరహా
దశకపాలం దక్షిణోరథవాహన నాహునా దక్షిణాసారిస్త్వం చనుం ని
ర్వపతిపాణ్డం చనుం మైత్రం చనుం వరుణం చనుం క్రైస్తవస్య చనుం
దిత్యం చనుం ముత్తిరో రథవాహన నాహునా దక్షిణోరథం

ఆగే-యగే-సోవ్యం-పాహ-స్తవ్యం చక్షు(ప్ర)గిరిం

ఇతి శైలిర్యసంహితాయాం ప్రథమకాండే సమప్తం || ౧ ||

అథ భాష్యమ్.

పశ్యేదపి శే దిశానువేష్టయః పశుబన్ధః సాత్యమాతానాం హవీం
 షి చోక్తాన్తి । అథ వింశే ప్రయుజాం హవీంమ్యవ్యవై । తస్మిన్కారః సూ
 త్రకారేణదశికః , అపరాశ్ణేషద్భిగ్ని ప్రయుజాం హవీర్భిర్యజత ఆగ్నేయ
 మస్తాకపాలమితి దక్షిణో రథవాహనవాహనా దక్షిణా శ్వో భూతేష
 ద్భిరుత్తరోరథవాహనవాహా' ఇతి । తాస్యేతానిహవీంషి విధత్తై "ఆగ్నేయ
 మస్తాకపాలం నిర్వపతి సామ్యం చరుగ్ సావిత్రం ద్వాదశకపాలం బార్హ
 స్పత్యంచరుం తావప్త్రమస్తాకపాలం వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం దక్షి
 ãరో రథవాహనవాహనా దక్షిణాసారస్వతం చరుం నిర్వపతి పాన్తం చ
 రుం మైత్రంచరుం వారుణంచరుం త్రైతపత్యం చరుమాదిత్యం చరుముత్త
 రో రథవాహనవాహనా దక్షిణా" ఇతి । రథస్యవాహనం రథవాహనం
 అన్యత్ శకటం । యన్మిశకటే రథస్యేషయోగగ్ర మవస్థాప్యతే తస్యరథ
 వాహనస్య శకటస్య వాహకో దక్షిణో యో బలివదః అసౌ పూర్వమ
 టేకదాతవ్యః । ఏవముత్తరమటేకపి యోజ్యం । అత్రపూర్వమటేకగతం
 ప్రథమంహవీః ప్రశంసతి "ఆగ్నేయమస్తాకపాలం నిర్వపతి । తస్మాచ్ఛిశేరే
 కురువజ్రాల్లాఽ స్రాశ్చోయాన్తి" (బ్రా-కాం-౧౧|ప్ర-౫|అ-౪) ఇతిఉపరిష్టా
 త్ పరకీయపతౌ ఉపస్యస్యతే । మాసి మాస్యేతాని హవీంషినిరుప్యాణీ
 త్యాహురితి తత్పతౌనుసారేణ ఫాల్గునమాసమారభ్య క్రమేణైకైకస్మిన్
 మాసే ఏకైకం హరిణివహనీయం । తథాహిఫాల్గున్యాః పౌర్ణమాన్యాః
 ప్రాగేవరాజనూయముపక్రమ్య పవిత్రనావక మగ్నిష్టోనుమానుసతాదీని
 చ అనుస్థాయ ఫాల్గున్యాంపౌర్ణమాన్యమారభ్యవైశ్వదేవవరుణప్రభూససా
 కమేధాంశ్చతుర్షు చతుర్షుమాసేషు నిష్పాద్యద్వితీయస్యాం ఫాల్గున్యాం
 పౌర్ణమాన్యాం శునాసీరియేష్ట తురీయాదిక మనుస్థాయ ఉత్తరదిసేషు
 దేవికాదీని యధోక్తక్రమేణ రత్నినాం హవీంషివ అనుస్థాయ ఫాల్గునా
 మావాన్యాయా మభిషేచనీయార్థం దీక్షయిత్వా తస్యదీక్షా వర్ధనీయాః ।

తథాచాపస్తంబఆహ “తథాభిషేచనీయస్యోక్త్యస్య దీతౌః ప్రవర్తయి
యథా సంవత్సరస్య దశరాత్రే ౭వశీష్టే దశపేయోభవిష్యత్” ఇతి । సచ
దశపేయః సంవత్సరే దశరాత్రీరవశేష్య పంచమ్యాముపక్రన్య తే పంచభి
దిన్వై నిఘ్నాన్య త్వేన నవమ్యాం సమాప్యతే, దశమ్యాం ప్రాతః సాన్య
మా తాని నిరుప్యాపరాహ్ణౌ ప్రయుజాం హవీంఘ్నపక్రమితి వ్యాసి । తథాన
త్యాగ్నేయస్య ఫాల్గునమాసో ద్వితీయః శిశిరమాసః ప్రాప్య తే తస్మాదశి
రే తన్నివాపాచ్ఛిశిరద్వారా తగ్ధవిః స్తూయతే । కురుపంచాలదేశవర్తి
మోరాజానః ప్రాచ్యేషు దేశేషు సస్యాభివృద్ధి హవగత్వగిర్విజయాయ
ప్రాళ్ళుః ప్రయాన్తి యస్మాదాగ్నేయ యాగకాలః శిశిరః సస్యాభివృద్ధి
హేతుః తస్మాత్ ప్రాళ్ళాయాన్తి ఇత్యేవంస్తుతః । ద్వితీయం హిః ప్ర
శంసతి “సామ్యంచరుం । తస్మాద్వసంతం వ్యవసాయా దయన్తి” (బ్రా)
ఇతి । ఉక్తక్రమేణ నాసన్తికయోః ప్రధనమాసి సామ్యంచరుం నిర్వసం ।
యస్మాదన్నస్య దేవతాసో మోఽత్రచరుణేజ్యతే తస్మాత్ ప్రధమోపసన్త
మాస ఆగతోయమితి నిశ్చిత్వప్రాగ్దేశం జేతుగతా గాజాన స్త్రోత్రా
ధాన్యం సర్వముపహృత్యస్వ సేనామాదయన్తి, వసంతం సముపసితం సవ్య
పక్వం సమృద్ధమన్నం కావం భుజ్జితామితి వదంతోహస్తేన సర్వాం సేనా ప్రే
రయన్తి । తృతీయంచావిః ప్రశంసతి “సావిత్రంద్వాదశకరపాలం । తస్మా
త్పురస్తాద్యవానాగ్ సవిత్రావిరుద్ధతే” (బ్రా) ఇతి । యస్మాద్విశ్వం వ
సన్తమాసే సావిత్రయాగః కృతః తస్మాత్ పురస్తాత్ పూర్వప్యాం ఉగి
తారాజానః సవిత్రానుజ్ఞాతాస్సన్తాయవానాంవిరుద్ధతే యవాదీని ధాన్యా
ని పరకీయాణి విశేషేణావరుద్ధతే యథాకృషీవర్ణా గృహ్యన్తి కర్ష్యం
రోధం కుర్వతే । చతుర్థం ప్రశంసతి “బాహాస్పత్యం చరుం । సవిత్రేని
విరుద్ధ్య । బ్రహ్మణాయవానా దధతే” (బ్రా) ఇతి । యస్మాత్ ప్రాతః ప్ర
క్షేమాసి బాహాస్పత్యయాగగి కృతః తస్మాద్బ్రహ్మణా బృహస్ప నా
నుజ్ఞాతాః సన్తాయవానాదధతే పూర్వం సవిత్రప్రసాదాద్యే యవాదీని

దేశవర్తిభ్యః కృషీవలేభ్యోఽవరుధ్నాః తాకసర్వానానీయ స్వస్థహృ
 ఘాపయన్తి । పశ్చిమం ప్రశంసతి “త్వాప్తమప్తాకపాలం । రూపాద్యేవతే
 నసర్వతే” (బ్రా) ఇతి । యస్మాద్ద్వితీయే గ్రీష్మమాసి త్వాప్తయాగః
 కృతః తేనకారణేన రూపనిర్మాత్రా త్వప్తానుజ్ఞాతాః సన్తారూపాన్యై
 వ పరకీయధాన్యానాం యథేష్టభోజనేన పుష్టిమన్యైవ శరీరాణి కుర్వతే ।
 పశ్యం ప్రశంసతి “వైత్వానరం ద్వాదశకపాలం । తస్మాజ్జఘన్యేనై దాఘే
 ప్రత్యృజ్ఞః కురుపజ్ఞానా యన్తి” (బ్రా) ఇతి । యస్మాద్వాషికే ప్ర
 ధమేమాసి వైత్వానరయాగః కృతః తస్మాద్వైత్వానరేణానుజ్ఞాతాః జ
 ఘన్యేనై దాఘే ద్వితీయస్మిన్ గ్రీష్మమాసేఽపగతేనతి సర్వర్తు ప్రధమ
 మాసే పరకీయరాష్ట్రం సర్వాత్మనా పినాశ్యస్వదేశం ప్రతిప్రత్యజ్ఞుభాః
 సపజ్ఞానాః రాజానో యన్తి । తదే తదుపలక్షణం సర్వేఽపి రాజానః
 ఉత్తరీత్యాకుర్వంతీతి ద్రక్షవ్యం । ఉత్తరపటా స్య ప్రధమం హవిః ప్రశంస
 తి “సారస్వతంచరుం నిర్వపతి । తస్మాత్ ప్రావృషి సర్వావాచో వద
 తి” (బ్రా) ఇతి । యస్మాద్ద్వితీయే వాషికమాసి సారస్వతయాగః
 కృతః తస్మాత్ ప్రావృషి వృష్ట్యేనన్తుప్తాః కృషీవలాః * త్వయాకృషి కా
 ర్యం మయా కృషి కార్యం క్రియతే వీజానిసన్తి కే వానద్వాహిత్యాదికాః
 సర్వావాచః పరిస్ఫురం వదన్తి । ఉత్తరహవిసపజ్ఞాకం ప్రశంసతి “పాష్టే
 నవ్యవస్యన్తి । మైత్రేణకృషన్తే । వారుణేనవిధృతా ఆసతే । మైత్రేవత్యైర
 పాచయన్తే । ఆదిత్యేనాదధతే” (బ్రా) ఇతి । శారదేప్రథమే మాసే పాష్ట
 యాగస్యకృతత్వాత్ తేనపాష్టేన వ్యవస్యన్తి పూషదేవతాయా అనుగ్ర
 హేణ పుష్టిమాసేతావతీం భూమిం కృషామీత్యాదిశ్చయం కుర్వన్తి । శా
 రదేద్వితీయే మాసే మైత్రయాగస్య కృతత్వాన్తిత్ర దేవతాయా అనుగ్ర

* ర్వయాకృషిదికాయామయాకార్యాక్షిపన్తి వీజానిసన్తి వానద్వాహ ఇతి తై

హేణ నిర్విహ్నుః కృషన్తి । హేణుస్తే ప్రథమేమాసి హేణయాగస్య
 కృతత్వాద్వరుణ దేవతాయా అనుగ్రహేణ గోమయాదికం ప్రక్షిప్య తీర్థ
 పూర్ణంతేత్రం విశేషేణ దృశవన్తః సోమయన్తీతసత్ । హేణుస్తే ద్వి
 యే మాసి త్రైత్యపత్యయాగస్య కృతత్వాత్త్రైత్ర పత్యదేవతాయా అనుగ్ర
 హేణసస్యనుభ్యే యధేష్ట ముష్టన్నం నిరిధికం శృణాదిక ముష్టాల్పభ
 లపాకం సమ్మానయన్తి శైశిరే ప్రథమే మాసి ఆదిత్యయాగస్య కృతత్వా
 ద్దితి దేవతాయా అనుగ్రహేణవత్సాని ధాన్యాని స్వకృహే మ్విదనతే ।
 యథోక్తం ప్రతిమాస నివాపం పరపక్షి త్వేకోపస్యస్య ॥ మోసి హేస్య
 తాని హవీషీ నిరుప్యాణీత్యాహుః । తేనైవసూక్తా ప్రయుజ్జగత్ ॥
 (బ్రా) ఇతి । తేనైవప్రమాసం పృథక్ నివాపేనైవ సర్వాన్సూక్తా ప్ర
 యుక్తవాన్ భవతి యుధర్మార్కా యథాయథం ప్రయుక్తవాన్ భవతి య
 స్మాద్యను ప్రయోగస్తైషు సమ్పద్యతే తస్మాదేవానిప్రయుజాం హవీషీ
 త్యభిప్రాయః । తంపక్షం నిరాకృత్య పత్యోక్తం విధత్తే “అసోభిల్ప
 హుః । కస్యంవత్సరం జీవిష్యతీతి । మదేనసూక్తేయ్యర్హిర్నీర్హాణీ । మహ
 త్తరేమ్యః । తేనైవసూక్తా ప్రయుజ్జగత్ ॥ (బ్రా) ఇతి । ఆయుగపరి
 ణస్యావగన్తు మశకకృత్వాత్ ధర్మస్యస్వరితాగ్ రితి న్యాదే నిదిగన్వయ ని
 రుప్యాణీ, తథాసతి పట్నభ్యోయాః పద్వాఋతవ ఇతి ప్రత్యనుసారేన
 ఋతుప్రయోగసిద్ధిః ప్రయుజాం హవిష్త్వ ముప్యవపన్నమిన్యభిప్రాయః ।
 తీతాద్వయం ప్రశంసతి “దక్షిణోరధవాహనవాహా హౌర్ద్యేషాం నా
 తా । ఉత్తర ఉత్తరేషాం । సంవత్సరస్యైవాన్తై యునన్తి । సుమన్య భావ
 స్యసమష్టే” (బ్రా) ఇతి । శకటయుగస్యోభయోర్నయోగ్యత్వాత్
 వసద్వాహ తయోగానేన సంవత్సరస్యోభయోర్మానపట్న గాన్ధ్య
 సమ్పాదితవాన్ భవతి తేనస్వర్గప్రాప్యతే॥*

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదాంగప్రకారే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
 ధనుకాణ్డేష్టసుప్రపారకే వింశోనువాకః॥*

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

స్వాద్వీం త్వస్వాదుసాతీవ్రాం తీవ్రేణామృతామమృతేన సృజామి సగ్ సోమేన సోమోఽస్యశ్శిఖ్యాం పచ్యస్వ సరస్వత్యై పచ్యస్వేద్రాయ సుత్రాణ్ణే పచ్యస్వ పునాతుతే పరిసుతగ్ సోమగ్ సూర్యస్య దుహితా వారేణ శశ్యభాతసా వాయుసూత్య పవిత్రేణ ప్రత్యజ్సోమో అభిద్రుహః । ఇన్ద్రస్యయ్యుగస్సఖా కువిదగ్గ యవమన్తో యవం చిద్యధా దాన్ద్యనిపూర్వంవియాయ ఇహేహేహంకృణుతభోజనాని యే బర్హిసోనమోవృక్తిం న జన్తుః । ఆశ్వినం ధూన్రమాలభతే సారస్వతం మే పత్యైవ్రీ స్మృతభమైవ్రీ మేకాదశకపాలం నివపతి సావిత్రం ద్వాదశకపాలం వాయుం నృకపాలగ్ సోమోవ్రతీకాఽపితర స్తృప్తుత బడబాదక్షిణా॥౧॥

భోజనాని పడ్విగ్ శతీశ్చ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాండేఽష్టమప్రపాదకే ఏకవింశోఽనువాకః॥*

అథ భాష్యమ్.

పంచేనువాకే ప్రయుజాం హవీంష్యుక్తాని ఏకవింశే సాత్రామణ్యానస్త్రాః సశవో హవీంషి చోద్యతై కల్పః । అగ్రేణ గాహవాత్యమవబంఖాత్పాశస్సన్నురాయాః కల్పేనసురాం సప్తధాతి పరిసృతే భవతి స్వాద్వీం త్వస్వాదుసాతీ శశ్యైవ్రీ సగ్ సృజామి । పారస్తు “స్వాద్వీం త్వస్వాదుసాతీవ్రాం తీవ్రేణామృతామమృతేన సృజామి సగ్ సోమేన సోమోఽస్యశ్శిఖ్యాం పచ్యస్వ సరస్వత్యై పచ్యస్వేద్రాయ సుత్రాణ్ణే పచ్యస్వ” ఇతి । హేనురే స్వాద్వీం త్వస్వాదుసాతీ సోమేన సంసృజామి,

అత్ర సోమశబ్దేన ప్రీహయినాగ్యమితి శబ్దశబ్దాభిధేయం బాలస్యం
 ముఖ్యతే । సోమస్యోపధిరాజత్వే నోపాక్షయతం శక్యతే । కీర్త్యంత
 త్యాంతప్రాంతగ్రాంతాం, అన్యతాం అన్యతావదా ప్యామినకారణం । అ
 తపవ బలివదాత్వాదీ నాప్యామినం పాయయన్తి । కీర్త్యంతే సోమేన
 తీవ్రేణ వసునాద్యవయక్తాపధిత్వేన ప్రీహయన్తి । అన్యతేన అపాన సోమ
 మన్యతా అధూమేత్యాదిభిరుతే నాన్యతాన్వప్రాపకేన, ఏవంవిధసోమాన్వ
 కేన శిష్టేణ సంస్కృత్యాత్ త్వంసోమోఽసీతి । తస్మాద్దేనతాత్రయా
 ర్థం త్వంపచ్యన్తి । సూక్రామే సుశురతు కాయ । సత్ప్రభృత కద్రవ్యవిధా
 నాయ ప్రస్తాతి “ఇన్ద్రస్యైషువాణస్య దశభేన్ద్రియం పీఠ్యంపరావతీత్ ।
 సయత్ప్రీథమం నిరప్తీవత్ । తత్కర్వలమభవత్ । యద్విశేషయం । తగ్మద
 రం । యత్ప్రీతీయం । తత్కర్వలమభవత్ । యన్మన్తః । ససగ్హాః । యద్యోః
 సశామూలః । యత్కర్వలమభవత్ । సవృకః । యద్యోః । ససోమః । యా
 వాచీ । సాసురా” (బ్రా ౧ కాం ౧౧ప్ర ౮౨) ఇతి । సోమమభిషుతవతః ఇన్ద్ర
 స్యసామర్థ్యం దశభాభిన్నం సత్ పతిశమభూత్ । యక్త్యైత్తత్ । అభి
 షువస్య వధరూపత్వాత్ । ఘృత్తివా ఏతత్సోమం యదభిషుగ్నాన్తీతి ప్ర
 తేః । సచేన్ద్రో వత్తేన్ద్రాద్రావారం నిష్ఠీవసం కృతవాణేన ద్రవ్యత్రయమ
 భూత్ । ప్రథమనిష్ఠీవసేన క్వలం బాలభిక్షూర ఫలమభూత్ । బదరం క్రము
 కపరిమితం సూక్ష్మం బదరీఫలం । కిరగ్ధృ హరితకీపరిమితం స్థూలం బదరీఫ
 లం । తదేతత్త్రియం ముఖాచిద్రాక్షః సృతం । యన్మ పీఠ్యం నాసి కాచిద్రా
 నిస్సృతం ససంహస్యగోభూత్, యచ్ఛాషీ చిద్రాభ్యాం నిస్సృతం సశా
 మూలభవత్ । యదపి కణాచిద్రాభ్యాం నిగతం సవృకః అరణ్యశ్వా
 భూత్ । యోవీర్యభాగోమూర్ధా చిద్రామూర్ధ్వోర్గతః ససోమోఽభవ
 త్ । యాచవీర్యకలా పాయుగుహ్యభ్యామవాచీ నిగతాసాన గాభవ
 త్ । యద్యపి క్వలాదీన్యష్టేవ ద్రవ్యాణి తథావేభిద్రదశకాన్నిగతత్వేనైవ
 శధావీర్యపాతోఽభిహితః । ద్రవ్యాణివిధతై “త్రయాన్సప్తవోభవన్తి । ఇ
 ద్విన్ద్రియస్యావరుద్ధ్యై । త్రయాణిలోమాని । త్విషిమేవావరుద్ధై । త్రయో

గ్రహాః వీర్యమేవామృతైః” (బ్రా) ఇతి । త్రయోస్త్రీవిధాన్సక్తవోభవే
య్య కర్తవ్యా ఇత్యర్థః । క్వలైబః క్వలైః కర్కశ్చభిశ్చ నిష్పద్యన్త్యా
త్రివిధాః, సత్త్వానామిన్ద్రియాభివృద్ధి హేతుత్వాద్విన్ద్రియ సమ్మతిః । త్ర
యాణి సంహతామాకల వృకాణాం సన్న్యస్థిత్రీణి త్రివిధానిలోమాని స
మ్మద్యాని । త్రయస్త్రీసంఖ్యాకాః అశ్వీసరస్వతీసుత్రామ దేవతాకాగ్ర
హగ్రహీతవ్యాః । లోమభి స్త్విషి దీప్తిః సమ్మద్యతే గ్రహైశ్చవీయః ।
సౌత్రామణ్యానన్యైస్తర త్వశ్చాకం వారయన్సత్త్రయోద్వినిద్రవ్యాణి
ప్రశంసతి “నామ్నాదశమీ । నవవైపురుషేప్రాణాః । నాభిదశమీ । ప్రా
ణాఇన్ద్రియం వీయః । ప్రాణానేవేన్ద్రియం వీయః । యజమాన ఆత్మ
నతే” (బ్రాం) ఇతి । సత్త్రయలోమత్రయ గ్రహత్రయై నిష్పన్నానవ
సఖ్యా, తత్రసౌత్రామణీదశమీత్వం నామరూపేణైవ సత్తద్రవ్యరూపేణ య
ధోక్షత్రవ్యనిష్పద్య కర్కశ్చనామత్వాత్, పురుషేఽపి ముఖ్యభిద్రా
ణి శిరిసేసప్తాధోద్వైత్యై నివసఖ్యాకాని ప్రాణాధారత్వాత్ ప్రాణాఇ
త్యుచ్యతే, నాభిస్తు దశమీ సాచభిద్రాభాసరూపత్వాన్న ముఖ్యభిద్రం
యధాసౌత్రామణీసద్రవ్యం తద్వత్ । నచభిద్రగతాశ్చ ప్రాణాఇన్ద్రియశ
జ్జేన వీర్యశజ్జేనచోచ్యతే । అతోఽత్రద్రవ్యగతయానుసంఖ్యయాప్రాణానిం
ద్రియం వీయః । యజమానే సమ్నాదయతిపితృతే “సీసేనక్లిబాద్భష్మ
ణి త్రీణాః । నవా ఏతదయో సహరణ్యం । యత్రీసం । సస్త్రీసపుమాన్ ।
యత్రీకబః । ససోమోనసురా । యత్సౌత్రామణీసమ్మద్యై” (బ్రా) ఇతి । సీ
సక్లిబశ్చష్టానా మస్తరాశివ ర్తిత్వంసామ్యం । సీసమయసోధికం హరణ్యా
త్త్రిన్యూనం । క్లిబోఽపి స్త్రీయాఅధిక నిపురుషాత్తు న్యూనః । శష్ట్యన్యూపి
సురాజనకర్వాత్పురాయా అధికాని సోమవస్తువిత్త్వాభావాత్ తతో
న్యూనాః, తాన్యేతాని సౌత్రామణీహేతత తచ్చజ్జేన నిదిశ్యతే ।
సోమేనసంస్పృశామీ త్యస్యాభిప్రాయం దశకయతి “స్వాద్వింత్వాస్వా
చనేత్యాహ । సోమమేవై నాంకరోతి” (బ్రా) ఇతి । దేవతార్థపాక
స్య ప్రసిద్ధతాందశకయతి “సోమోఽన్యశ్చిభ్యాం వచ్యస్వసరస్వత్యైవ

వ్యస్తేవ్రాత్య సత్రామేపవ్యస్తేర్వాహ సత్రాభ్యామేవా దేహా
 భ్యవసవ్యతే” (బ్రా) ఇతి శ్వేస్తసృష్టసౌయాస్త్రుభు వసేమనైవ స
 వాసంపథతే “తిస్తస్సగ్నస్థపసతి ప్రాపరాప్తస్థామోవసతి”
 (బ్రా) ఇతి క్రీతసామస్య త్రాత్రవాసోఽస్మత్ప్రసిద్ధిః । తథానామాయ
 తే తగ్నసామహామాయమాణం గంధర్వో విశ్వావసుశవ్యమణ్ణా శ్వలి
 ప్రారాత్రిపరిమిషితోఽవసత్తస్మాత్త్రాత్రాత్క్రీతసామోవసతి” (సం-
 ౬౩) ఇతి కల్పః । పునాతు తేపరిస్రుతమితి బాలవయో పవిత్రేణ హం
 పావయతీతి । యథాశుద్ధ్యర్థం జలగవస్త్రీణ గాలితభవః తస్య గంబా
 లపవిత్రేణ గాలితాకాయాః । పారస్తు “పునాతుతే పరిస్రుతగ్నసామగ్
 సూర్యస్యచహితా । వారేణశశ్వతాతనా । వాయుప్రాశశపవిత్రేణ ప్ర
 త్యక్తోమో అతిద్రుతః । ఇన్ద్రగ్నయజ్ఞస్సఖా” ఇతి । హే ఇన్ద్రగ్నేత్వచ
 ర్థం సూర్యస్యచహితా సురాంపావయతు, సూర్యసంబాధినీ చహిత్య
 స్థానీయా దీప్తిగపరిస్రుతం ద్రవీభూతసోమం పూర్వమన్త్రేణ సామీ
 కృతంసురాద్రవ్యం వారేణ బాలజన్యేన పవిత్రేణ పునాతు శోభయతు ।
 కిన్ద్రగ్నేన వారేణ శశ్వతా శాశ్వతేన రృధేన, తనాపి స్త్రీణాన । పవిత్రే
 ణానేన పూతస్సామో వాయవచ్ఛ్రీఘ్రగామీ భూత్వాద్రవ్యగతో వర్తీ
 పాత్రాభిముఖస్సన్నభి తశ్శీఘ్రం ద్రుతోఽభవత్ । కిన్ద్రగ్నసోమః ఇంద్రగ్న
 యుజ్యాయోగ్యస్సఖా । విధతే “పునాతుతే పరిస్రుతమితి యజుషాపునా
 వ్యావృత్త్యై” (బ్రా) ఇతి । లోకేజబాదికం నను నైర్జావలం పునర్వీతి
 తతోవ్యావృత్తిభావతి । సాధనంవిధతే “పవిత్రేణ పునాలి । పవిత్రేణ
 హిసామంపునన్తి” (బ్రా) ఇతి । చశాపవిత్రేణసామస్య శోభగ్రాప్స
 ర్థం । సామసామ్యాయ బాలస్వకారఇతి దశకయతి “వారేణ శశ్వతా
 నేత్యాహ । వారేణహిసామంపునన్తి” (బ్రా) ఇతి । వారే సామశోభ
 నం సామప్రకరణే నూత్రకారేణదిశితం “యన్ద్రామూణాన్తస్థామాయా
 నన్ద్రవయచ్ఛ్రీతాం సకాలేవశాపవిత్రస్య నాభింకుతుతే” ఇతి । వాయు
 పూతఇత్యస్యా ఋచస్సయోగం పురుషభేదేనవ్యవస్థాపయతి వాయు

పూర్వపరిత్రేణేనైతయాపునీయాత్ । వ్యుద్ధా హ్యేషా । అతిపవిత్రస్యై
 తయా పునీయాత్ ” (బ్రా) ఇతి । ధ్వవిధోహి సామప్యాసామవామీ
 జీణసావాశ్చేతి, తస్మాసామవామినస్సమో బహునిగత ఇతిప్రాజ్ఞో
 మో అతిద్రుత ఇత్యేతాద్యశ్చపాఠ సైస్య యుక్తః, ప్రత్యక్షస్యాస్యాధాన్య
 తస్మిన్నభావాత్తం ప్రత్యేషావ్యుద్ధా సమృద్ధిహీనా, యస్త్యతిపవిత్రో
 జీణసామస్తం ప్రత్యధానద్భవాస్సమృద్ధైవ । తదేతత్ సూత్రకారేణ
 విశదీకృతం, ప్రాజ్ఞోమో అతిద్రుత ఇతిసామవామినస్త్యజ్ఞోమో అతి
 ద్రుత ఇతిసామాతి పవిత్రస్య’ ఇతి । కల్పః । అపరస్త్యేభిరే సురాగ్ర
 హాగ్ గృహాతికువిదజ్జైతి । పాఠస్తు “కువిదజ్జ యవంతో యవంచిద్యధా దా
 న్త్యనుపూర్వం వియూయ । ఇహహైషాం కృణుతభోజనాని యేబహిహ
 షో నమోవృక్షిం నజన్తుః” ఇతి । అంగశబ్దప్రియసమ్బాధనవాచీ । హే
 ప్రియాః అశ్వీసరస్వతీసుత్రామేష్టాః యే యజ్ఞా మోబహిహాషో యాగ
 స్యనమోవృక్షిం నమసాగరవిశాశం నజన్తున్ప్రాప్సుకిత్వస్యైతేధా
 శివోఽనుతిష్ఠంతి । తేషామేషాంయజ్ఞానాం హవిరహయాణి భోజనా
 ని ఇహహాకృణుత గ్రహణసాత్రానామనేకర్వా ద్వీపాని, శత్రోపమానము
 చ్యతే । కువిద్యభో జహ్వధావాచీ, చిచ్ఛబ్దస్సనుచ్యయే । యథాలోకే
 యవమంతోయవాదిధాన్యోపేతాన్ కృషి కారకువిద్యవం చిచ్ఛహులం య
 వంత్యానిచగోధూమ ప్రియశ్శ్వాదిధాన్యాన్యనుపూర్వం తద్విరీక్షాక్రమే
 ణ వియూయఇదం పక్వమిదమపక్వమితి పృథక్కృత్యదాన్తిలునన్తి, తిధా
 యూయవపి నమసాగరాదిరహితో నాస్తీకోఽయం యజ్ఞాశ్రద్ధాభుర
 యం యజ్ఞేతి వివిచ్య శ్రద్ధాభోహావీంషి భుంధ్వంవిధత్తే “కువిదంగే
 త్యేనుక్తయా ప్రాజాపత్యయా గృహ్లాతి । అనరుక్త్యప్రజాపతిః । ప్రజా
 పతేరాత్మ్యే” (బ్రా) ఇతి । అస్యాస్మదప్రస్తుతాస్యశ్వీ సరస్వత్యాదినా
 మానినశ్రుతాని । కిన్త్యంగేతి సాధారణశబ్దః శ్రుతః, తస్మాన్తత్రేయందేవ
 తేరి విశేషనిరుక్త వజిలేయమృక్, ప్రజాపతి జగదీశ్వరోఽపిమూర్తిః

రహిత్యాద్యధరుక్తః । అతివ ప జగత్కారణప్రశ్న పారినపరే నానవానియ
సూక్తే శ్రూయతే శోలధా నేదక ఇహ ప్రవోచనా త ఆజాతాపిత ఇయం
విస్మయః' ఇతి , యో ఆస్మాద్యక్షున పర మేవో న నో ఆగ్రదేన యదివా నవే
ద' ఇతివ, అతోనిరుక్త గాహిత్యసామ్యదస్యాః వ్రాజాపన్యస్య ॥ అత
గ్రహణాం భిన్నత్వేననువ్రాన్తిగప్రసక్తిం వారయిశుంధితై "ఏకయ
చాగృహ్ణోతి । ఏకదైవయజమానేభ్యం దధాతి" (బ్రా) ఇతి । న
వ్రాన్తినుక్తై పశూన్విధతై "ఆశ్వినంధూనుమాలభతే సారస్వతం మేష
మైన్ద్రస్మృషభం" ఇతి । నలినిత్వైత్య పిణో పేణోగూనునా । ఆశ్వత్యా
దేవతాగిప్రశంసతి "ఆశ్వినంధూనుమాలభతే । ఆశ్వినావై దేవానాంభి
షజౌ । తాభ్యామేవాస్మై భేషజంకరోతి । సారస్వతం మేషం । వాన్ద్యసర
స్వతీ । వాన్ద్యవైసం భిషజ్యతి । విన్ద్రస్మృషభగోన్ద్రస్త్విత్యయ" (బ్రా)
ఇతి । పశూన్విధాయ పురోడాశా విధతై "విన్ద్రమేకానిశకపాలంని
ర్వపతిసావిత్రం ద్వాదశకపాలం వారుణంచశకపాలం" ఇతి । షట్పాద
క్షీణైగ్నోశ తాత్పర్యాం స్థాలింప్రబద్ధాం ధారయతితస్యా పిలకపీచీనిశం
వవిత్రం వితత్యయన్తే ననగిపరాగతిమితి తస్మాశశమానం హరిణ్యంనిదా
య "సోమప్రతీకాః పితరస్తృప్తుత" ఇతిశస్మిన్సురాదేవమానయతీం
సోమప్రతీకాస్సోమప్రముఖాః । దక్షిణాంవిధతై "బహుభాగీణాం" ఇతి ।
అశ్వస్యయోషిగృహవేత్ । పశుభేదేనప్రసక్తం యూపభేదమహోన్య యూ
పైక్యం విధతై "యస్త్రిషూయాపేయ్యలభతే । బహిర్భాగస్త్రియం
వీయంవధ్యాత్ । భాత్యవ్యనుక్తేజసయేత్ । ఏకయూపఆలభతే । ఏక
దైవాన్ద్యిన్నిందియం వీయంవధాతి । నాన్ద్యైభాత్యవ్యం జనయే" (బ్రా
గతా ౧౮/౧౭-౧౮) ఇతి । అస్మాదృహిర్భాగ యజమానశరీర్యాహిర్భా
గే । ప్రకృతాయదైవత్వన పశుస్తదైవత్వపురోడాశ ఇత్యభిధానానా
పితత్వాస్త్రీ నిషేధతి "నైతేషాం పశూనాంపురోడాశాభిష్క్తిగ్రహ
పురోడాశాహ్యేతే" (బ్రా) ఇతి । గ్రహపవాత్ర పురోడాశస్థానీయా
ఇత్యర్థః । యదుక్తంసూత్రకారేణ , సర్వేషామేకా పురోరుగేకా పురో

నువాన్వైకప్రైపపకాయాజ్యా' ఇతి తత్రాప్రాయశాం గ్రహణాయా
జ్యానువాక్యే విధత్తే "యువగ్ సురానువాక్వి నేతి సర్వదేవత్యే యాజ్యాను
వాక్యే భవతః । సర్వా ఏవదేవతాప్రప్రీణాతీ" (బ్రా) ఇతి । యువగ్ సురా
నువాక్త్యాన్యద్వయం బ్రాహ్మణగ్రంథే ప్రధమకాండస్య చతుర్థప్రపా
రకే ద్వితీయానువాకే సమామ్నాతం । అతస్తత్రైవవ్యాఖ్యాస్యతే । త
త్రచాన్విత్యోధా శ్రుతస్తదేవేంద్రావత మితీన్ద్రశబ్దాఽపి శ్రుతః, సర
స్వతీత్యేతి సరస్వతీశబ్దాఽపి శ్రుతః, తతోఽనయో స్సర్వదేవత్యత్వం ప్ర
క్రితానాం సర్వేహందేవానాం ప్రతీయమానత్వాత్ । విదత్తే "బ్రాహ్మ
ణం పరిక్రీణీయాదుచ్ఛేపణస్య పాతారం । బ్రాహ్మణోహ్యహుత్యా ఉ
చ్ఛేపణస్యపాతా" (బ్రా) ఇతి । హుతాయాస్సురాయా శ్చేపణ్డచ్ఛపణం
తత్రైవానుకల్పం విధత్తే "యది బ్రాహ్మణం న వింశేత్ । వల్క్వకవపాయా
హవిసయేత్ । నైవతతప్రప్రాయశ్చిత్తిః" (బ్రా) ఇతి । యేయహవసయసక్రి
యానైవతితస్తత్ర బ్రాహ్మణసానాభావవైకత్యే ప్రాయశ్చిత్తిః । పశూ
నాంపురోడాశానాంచ పిలక్షణదేవత్యత్వం ప్రశంసతి "యద్వైసాత్రా
నజ్యైస్సృధం । తదవ్యైస్సమృధం । నానాదేవత్యాగ్రపశవశ్చపురోడాశా
శ్చభవన్తీసమృధ్యై" (బ్రా) ఇతి । కర్మాంతరే హోమపురోడాశస్య చై
కదేవత్యత్వవిధానాత్ భిన్నదేవత్యత్వం సమృద్ధిహీనంభవతి । యదేవా
న్యత్ర సమృద్ధిహీనంభిన్నదేవత్యత్వం సాత్రామణ్యాంక్రియతే తద్భిన్నదేవ
త్యత్వం సాత్రామణ్యానుస్థానం వాచకత్వా త్సమృద్ధం సంపద్యతే, తస్మా
దగ్ర సమృద్ధ్యై పశవశ్చపురోడాశాశ్చభిన్నదేవత్యాభవన్తి । ఐన్ద్రస్యప
శోపురోడాశస్యచనైరన్తరన్తయం ప్రశంసతి "ఐన్ద్రస్యపశూనాముత్తమో
భవతి । ఐన్ద్రస్యపురోడాశానాంప్రథమః । ఇన్ద్రియే ఏవాస్మై సమీచీదధా
తి" (బ్రా) ఇతి । ఐన్ద్రస్యపభమితి పశువిధీనామనై పరితం, తదనన్తర
మేవ ఐన్ద్రమేకాదశకపాలం నివహతీతి పురోడాశవిధీనామాదౌ పరితం,
తస్మాదైన్ద్రయోనైరంతర్యాత్ ఆస్యయజమానస్య దక్షిణవానుభాగ
స్థేద్యే ఆస్త్రియే సమృద్ధ్యాపితేభవతః । ప్రకృతౌ పశూనామగ్గయా గాత్పు

ర్వం పురోదాశ స్రవారోపహితః, అగ్ర స్వధ్యాయాగ్రాధ్యక్షం సమీ-
భ్యుపనూయాదేభ్యః పురాతంప్రచారం వివక్షైః “పురోదాశానామనా-
నాం పురోదాశైస్సవరతిః పశవోవైపురోదాశాః పశూనేనావరుభ్యః”
(బ్రా) ఇతి. పశువైపురోదాశే ప్రసారోష్ణిరూపానాం పశుర్వై-
పురోదాశదేవతాప్రసవంతి “వస్త్రిమేకాశ కపాలంఃగ్యహః । ఇప్ర-
యమేవా విసుంధే । నాపిశ్రం ద్యావశకసాలం ప్రసూయైః । నానణం
దశకపాలం । అన్తో ఏవవసుణానావయజతే ” (బ్రా) ఇతి । బడబాహూ
స్సాత్రాన శ్వాశ్చ సామ్యేనదక్షిణాం ప్రశంసతి ” బడబాహుశ్చా । దక్ష-
వాపహాశ్చగ్నసూరి । ఉతాశ్చరం । ఉతసోహుఉతసురామ్యోస్సాత్రాన
ణీసమృద్ధ్యై ” (బ్రా) ఇతి । ఏషబడబా యదశ్చనశ్చగరం వాభయం
ప్రసూతే, అశ్వగర్భభజాతీర్వయ సంగమనశ్చ మోక్షశ్యశిరిః । యా
సౌత్రాహణీ సాపితద్వత్సోపనా స్సురాశేత్యభయహానా భవతి । అతి
స్సదృశ దక్షిణాసమృద్ధిరీ । సోనావామినడుక్తాప్రయవపశవః । సోనానీ
పవిత్రస్యతువిశేషం విధత్తే “ బాహాస్పత్యంపశుం చతుర్థనాః । పశోస్సౌ-
భతే । బ్రహ్మవై దేవానాంబృహస్పతిః । బ్రహ్మజైనియ్యశ్చ వ్యవృత్తానివసన్ ”
(బ్రా) ఇతి । వ్యవృద్ధం వికలాంఽం అపివపశ సమృద్ధిరీరో । హోవసమివగ్న-
మానదేవత్యపురోదాశానాప్రసవంతాప్రకృవత్తాశ్చశస్య పురోదాశశ్చపరి-
ప్రసవంపిధత్తే “పురోదాశవా నేషవశుభకవతీనహ్యోశస్సగ్రహం గృహ్యన్ ”
(బ్రా) ఇతి । పూర్వేషాంపశూనాం సమానదేవత్యాగ్రహోపపపునా హోషానీ
యా ఇత్విక్తం, అగ్రహ గ్రహాభానామృదోదాశగ్నకార్యః । యతే “సోహ-
ప్రతీకాగపితం వృష్ణుతే । శతాన్యన్తాయాగ్ సనాపనయి । శతాయుఃప్రస-
వశ్చ తద్వైయతిఅయ్యుమ్యేవేద్రయే ప్రతితిష్ఠతి ” (బ్రా) ఇతి । శతాన్య-
న్తా శతచ్ఛిగ్రాహరీ । దక్షిణాగ్నరుపరి శతాన్యన్తాయాం బద్ధనం యన్యా-
త్రకారేణాక్తం సర్వంపిధత్తే “దక్షిణైగ్నోజోహూరి । పాపవగ్న-
స్య వ్యావృత్త్యై ” (బ్రా) ఇతి । పాపవస్యసం పాపేనధనవత్సర్వ-
నిష్ఠిథాంహిసురాంస్వకీయప్రవృత్తేన సమృద్ధయస్సురవృత్తాపాపానాం

న ధనవత్తరౌభవతి । తస్యవ్యావృత్తికర్తవ్యా సోమాజ్యాది వదాహవ
 నీయ ఏవతద్ధోమేవ్యావృత్తినభవేత్ తస్మాద్దక్షిణైఃకౌజుహుయాత్ ।
 శతాశృణ్ణాయాం హిరణ్యస్థాపనం విధత్తై “హిరణ్యమన్తరాధారయతి ।
 పూణామైవాం జుహూతి” (బ్రా) ఇతి । అన్తరాదక్షిణాగ్ని సుర
 యోర్మధ్యే సాదసురా హిరణ్యస్స శేన పూతాభవతి । పరిమాణంవిధ
 తై “శసమానంభవతి । శతాయుపురుషశ్శతేంద్రియః । ఆయుష్యేవేంద్రి
 యేవతేతిస్థః” (బ్రా) ఇతి । దక్షిణాగ్నో శతాశృణ్ణాయాః స్థాపనం
 విధత్తై “యతైశ్శతాశృణ్ణాం ధారయతి । తన్నదధాతి ప్రతిష్ఠితై”
 (బ్రా) ఇతి । శ్వసోమప్రచికిత ఇత్యాదిభిరుపస్థానం విధత్తై “పితౄణా
 వా పితౄణ్యేన్ద్రియంవీయం గచ్ఛతి । యగ్సోమోఽతిపవతే । పితౄణాం
 యాజ్ఞాను వాక్యాభిరుపతిస్తతే । యదేవాన్యపితౄణాన్ద్రియం వీయం
 గచ్ఛతి । తదేవావరుంధే” (బ్రా) ఇతి । యంయజమానం పీతసోమైతి
 శయేన శోధయతి స్వయంతరుదరే జీణత్వా దేతస్యేన్ద్రియమితి పూ
 ర్వజ్ఞాన్వయః । సక్థ్యాంవిధత్తై “తస్మభిరుపతిస్తతే । తృతీయేవా ఇతోలోకే
 పితరః । తా నేవప్రీణాతి” (బ్రా) ఇతి । తదేతదావ స్తంజేన స్పష్టీకృతం
 ప్రసన్నసామీభిఃపితౄమతీభి సస్మభి సస్మభిరు త్రో త్రరాభిరుపతిస్తనైత్వగ్
 సోమప్రచికిత ఇత్యేతాస్సమామూతాభవన్తిపురస్తాదధ్వయం దక్షిణతో
 బ్రహ్మపత్నాద్ధోతేతి । త్వగ్సోమ ప్రచికితః, త్వయాహినగిపితరః, త్వగ్
 సోమ పితౄభి రిశ్యధ్వయోరేతా స్త్రస్రః । బహిషదగ్ధపితరః, ఆహంపి
 తౄణ, ఉపమాతాగ్ధపితరఇతి బ్రహ్మణవ తా స్త్రస్రః । అగ్నిష్వాత్తాగిపిత
 రః, యే అగ్నిష్వాత్తాః, వాన్యామైదుగ్ధే ఇతిహూతృరేతా స్త్రస్రః । తా
 నేతానుపస్థాన్యా విధత్తై “అధోస్థివైయజ్ఞస్యేన్ద్రియాణి । అధ్వర్యు
 న్నోతా బ్రహ్మతడవస్థంతే । యాన్యేవ యజ్ఞస్యేన్ద్రియాణి । తైరేవా
 స్తై వైవజంకరోత్” (బ్రా) ఇతి । ఇంద్రియవిద్యువహార నిర్వాహకత్వా
 ద్యుత్పజాం యజ్ఞేంద్రియత్వం । తదేవమేతదనై నానుబ్రాహ్మణేనమన్త
 కాండోక్తాః ప్రధానకర్తృవిధయః తన్నంత్రాశ్చ వ్యాఖ్యాతాః । అధాను

బ్రాహ్మణశేషేణ వ్యాఖ్యేయ మన్త్రకాండ్యరషేయో రాజసూయప్రయో
గోఽభిధీయతే । తత్రారంభకాలేకర్తవ్యం పవిత్రాఖ్యం సోమయాగంవిధ
తే “అగ్నిష్టోమమగ్ర అహరతి । యజ్ఞముఖంవా అగ్నిష్టోమః । యజ్ఞము
ఖమేవారభ్యసవమాక్రమతే” (బ్రాం-౧|కా|౮|ప్ర|౭౨) ఇతి । సోమయా
గానాం సర్వేషాం ప్రకృతిత్వేనాగ్నిష్టోమస్య యజ్ఞముఖత్వం, సవనభిషే
కయ్యుక్తం రాజసూయమాక్రమతే ప్రాప్నోతి । విధతే “అద్వైదీభిఃషే
చనీయశ్చతు స్త్రీసగ్ శపవమామోభవతి । త్రయస్త్రీగ్ శద్వైదేవతాః ।
తావవాప్నోతి । ప్రజాపత్యశ్చతు స్త్రీసగ్శః । తమేవాప్నోతి” (బ్రా) ఇతి ।
అథాగ్నిష్టోమాదూర్ధ్వంనతు తదనంతరం ఆనుమతాదిభీరక్తిహవిస్ పర్యం
తైర్వాగైరగ్నిష్టోమాభిషేచనీయ యోర్వ్యవహితత్వాత్ । ప్రకృతో బ
హిష్పవమాన మాధ్యందిన పవమానాభావపవమానానాం క్రమేణత్రివృ
త్సంచదశ సప్తదశస్తోమావిహితాః । ఆత్రతుతాన్పరిత్యజ్య చతుస్త్రీంశస్తో
మః ప్రయోక్తవ్యః । సమిధమాతిష్ఠేత్యనువాకే త్రయస్త్రీంశస్తోమ విధాయ
క బ్రాహ్మణముదాహృతం తత్తైర్వాపస్థితి విశేషేణైకాం స్తోత్రీయామధి
కాంసంపాద్యచతుస్త్రీంశస్తోమంకుగ్యత్, సచావృత్తివిశేషస్సామసూత్రే
ద్రష్టవ్యః । యేదేవా దివ్యేకాదశేతమనై త్రయస్త్రీంశద్వైదేవా ఉక్తాః । య
ద్వావాజసనేయినః శాకల్యబ్రాహ్మణేధీయన్తై । అస్తావసవ ఏకాదశ రు
ద్రా ద్వాదశాదిత్యాస్త ఏకత్రీగ్శదిద్ధిజైవ ప్రజాపత్యశ్చత్రయస్త్రీగ్
శాఇతి, పూర్వోక్తాగ్నకర్తృభుజ ఏతాస్సుపాస్యాఇతితత్త్వక్రీకరణాదవగ
మ్యతే । ఏతాసాం త్రయస్త్రీంశద్వైదేవతానాం ప్రజారూపాణాం పాలకోఽ
స్యప్రజాపత్యశ్చతుస్త్రీంశః । యధోక్తస్తోమేతు యధోక్త సర్వదేవతా
ప్రాప్తిభావతి । పవమానశబ్దేన ప్రధమస్య బహిష్పవమానస్యైవ సహ
సా బుద్ధిస్థత్వాత్తత్రైర్వాయం చతుస్త్రీంశస్తోమిభ్యఃప్రమంవ్యుదసితం ।
స్వపి పవమానేష్వేతం స్తోమంవిధతే “సగ్శీరిపవ స్తోమానామయథా
పూర్వం । యద్విపమాస్తోమాః । ఏతావాన్వైయజ్ఞః । యావాన్సవమా
నాః । అస్తంశ్లేషణం త్వాఅన్యత్ । యత్సమ్యాపవమానాః । తేనాసగ్శ

రః । తేన యథాపూర్వం ” (బ్రా) ఇతి । ఏతస్మిన్ శాపవమానే చతుస్త్రిం
 శస్తోమం కృత్వైత యోస్తదకరిణైసతియదైవవ్యాంభవతి స ఏవస్తోమా
 నాం సంశరస్సన్యక్ హింసనంభవతి । ద్వితీయతృతీయ పవమానయోశ్చోద
 కప్రాప్తా యాపంచదశసప్తశస్తోమా తయోగిప్రథమపవమానప్రయుక్తా
 శ్చతుస్త్రింశస్తోమాన్మునత్వేన హింసైవభవతి । కించాయథాపూర్వ
 త్పింపరోదోపః । స్తోమేషుచుష్టేషు యజ్ఞస్యకిమాయాతమితి నశంకనీ
 యం, పవమానస్తోమదోషస్య యజ్ఞభ్రంశే పర్యవసానాత్ । ఏతేత్రయగి
 పవమానాశ్చి యావానేతావానేన ముఖ్యోయజ్ఞః, అన్యస్మిన్యం యజ్ఞ
 స్యాన్తక్షేషణం । యథాభిత్తైదాఽథ్యానాస్తదభ్యుదయకాంతం పాషాణో
 వా ప్రక్షిప్యతే తద్వద్యజ్ఞస్యాన్యదంగజాతం సంపూర్త్యధామేవక్రియ
 తే, నతుముఖ్యస్వరూపం । త్రయాణామపిపవమానానాం చతుస్త్రింశస్తో
 మేసతి పూర్వోక్తదోషగ్గయం నభవతి । ఆభిషేచనీయసోఽగ్గ్య సంఘా
 రూపత్వం విధత్తే “ ఆత్మనైవాగ్నిష్టోమేన ధోన్వతి । ఆత్మనాపుణ్యోభవ
 తి । ప్రజావా ఉక్థాని । పశవఉక్థాని । యశ్శ్యో భవత్యనుసంతత్యై ”
 (బ్రా) ఇతి । అగ్నిష్టోమేద్వాదైవశస్త్రాణి ఉక్తేభ్యశ్చ తేభ్యఉక్థాన్వంత్రీణి శ
 స్త్రాణి, తథాసతి ద్వాదశశస్త్రయక్తే నాగ్నిష్టోమ భాగేనాయం యజ
 మానఆత్మనైవ స్వయమేవ ధనాదిభిః సమృద్ధోభవతి స్వగఽహుపుష్ట్య
 యుక్తశ్చభవతి । తత ఉత్తరభా వినాంత్రయాణాం ప్రజాపశురూపత్వాత్
 పంచశస్త్రోత్రయక్త్యయూపత్వే సతిప్రజానుపశుభువ సమృద్ధిరనుసం
 తాభవతి । బహిష్పవమానస్తోత్రస్య ప్రారంభేచోదకప్రాప్తా ముసాస్మై
 గాయతానర ఇత్యేతాన్యచం బాధితమృగవ్రతం విధత్తే “ ఉపత్వాజా
 మయో గిరఇతి ప్రతిపగ్యవతి । వాగ్వైవాయుః । వాచ ఏవైషోభిషేకః
 సర్వాసామేవ ప్రజానాన్ నూయతే । సర్వావనం ప్రజారాజేతివదన్తి ”
 (బ్రాంకా|౮|ప్ర౮|౨) ఇతి । ప్రతిపగ్యత ఉపక్రమ్యతే అనయేతిప్రతిపదా
 నౌ పునీయేత్యర్థః । అస్యామృది వాయోరసికే అగ్నిరన్నితిగిరాం వాయు
 సమీపేస్థితవర్తతే, సచవాయుః వాక్స్వరూపః కౌస్తాగ్ని ప్రేగితస్యవా

యోఃకంఠతాల్యాద్యభిసూతేనాక్షరపిశేషాన్వైశ్చైఃఅభిసేచనీయోఽభి
 షేకగక్రియతేసోఽయంవాచవవాభిషేకః। తతః ధమిత్వచ్యతేనర్వామేవ
 ప్రజానాంమధ్యేసూయతేఽభిషిచ్యతేనర్వాశ్చప్రజావనసరాజేలవదస్త్య
 సేవనైతస్మాత్తాదృశవాప్యేగ్రకవాయుప్రతిపాదికాసేయమ్యగేవాదౌ
 వత్సాః, ఋగస్తరపాఠవిధతైః, ఏతముత్యందశక్షిపశ్చిత్వాహ। అదిత్యావైప్ర
 జాః। ప్రజానామేవైతేనసూయతే” (బ్రా) ఇతి। ఇత్వాహ ఇత్యేతా
 మృచం పరేత్, ఆస్యామృచి సమాదిత్యేభిరస్య ఖ్యాతేత్వాదిత్యాః శ్రూ
 యంతేతే చాదిత్యావప్రజా అదితేరుత్పన్నత్వాత్తేన వస్త్రపారేన ప్ర
 జానామేవ మధ్యేఽభి సూయతేఽభిషిచ్యతే। ఋగస్తరపాఠం విధతైః
 “యన్తివావతే యజ్ఞముఖాత్। యేనస్ఫుర్యా అక్ర। యదాహపప
 స్వ వాచో అగ్రియఇతి। తేనైవయజ్ఞముఖాన్నయన్తి” (బ్రా) ఇతి। సవ్యక్ష్మి
 యన్తేనీయన్తే పోవ్యనైవాత్యచాయాభిరాధ్యాభిఋగ్భిః తాస్త్యచా నా
 మాద్యాః ఋచస్సంభార్యాః, తాదృశఋచఃయఉద్గతాఃఃఅక్రస్తుర్వతిపరం
 తితపతఉద్గతాఃఃయజ్ఞముఖాద్యన్తివైఅగచ్ఛన్త్యేవ। సవసేత్వృచఃపారే
 తుతత్రహసోమత్యమగ్రియఃఅగ్రేభవః। అదిభూతః సకవాచః శోభయేత్వభి
 ధానాత్ యజ్ఞముఖాదవగమనంభవతి। ఉచ్ఛబ్దయుక్తాఃకాశ్చిదృచోవిధతైః
 “అనుష్టుప్సృధమాభవతి। అనుష్టుగుత్తమా। వాగ్వాఅనుష్టుక్। వాచైవప్రయ
 న్తివాచోద్యన్తిఉద్వతీర్ఘవన్తిఉద్వద్వాఅనుష్టుభోరూపం। అనుష్టుభోరాజ
 న్యః। తస్మాదుద్వతీర్ఘవన్తి” (బ్రా) ఇతి। స్తాత్రస్యాదావనైవానుష్టుభావృచౌ
 భవతః। తథాసత్యనుష్టుప్సన్తసఃవాగ్విశేషత్వేనవాగ్రూపత్వాద్వాచైవప్రా
 రంభసమాప్తీకృతేభవతః। యద్యపుష్వత్వాజానుయోగిరఇత్వాగయో
 గాయత్ర్యః తథాపుష్పబ్రయుక్తాభిఋగ్భిరనుష్టుప్త్యం సవప్యతే, అను
 ష్టుభోహిస్వరూపం ఉచ్ఛబ్దయుక్తం తస్యోత్కృష్టత్వాత్। యద్వాసారీ
 ప్పనుష్టుప్సన్తసాః ఉద్యన్నద్యమిత్ర ఇత్వాదిమాచ్ఛబ్దవశేనాదనుష్టు
 రూపం ఉచ్ఛబ్దైరుపేతం। అనుష్టుభస్సప్సప్తీ రాజన్యః అనుష్టుప్సన్తసాం
 ప్రతిష్ఠేతిశ్రుతేః। యథాభవసాం మధ్యేఽనుష్టుభ ఉత్తమత్వం తద్వదా

జ్ఞః సర్వ పాలకత్వేనోత్తమత్వాత్ । తస్మాత్ప్రశస్తత్వా దుచ్చబ్ధయ్యుక్తా ఋచః కాయాః । స్తోత్రసమాపికామృతం విధత్తై “సాయామమృతగుత్తమాభవతి । సువర్ణస్యలోకస్యసంతత్యై” (బ్రా) ఇతి । పూర్వోక్తా ఉద్వీరిమాంచసారీం సామసూత్రే జానీయాత్ । సూర్యస్యస్వర్గనాదిత్వా త్సాయాసమాపనే స్వర్గస్సర్వతో భవతి । ప్రాకృతాని పృథస్తోత్రాణ్య పవచితుమన్యాని పృథస్తోత్రాణి విధత్తై “యోవై సవాదేతి, నై నగ్ సవఉవనసతి । యస్సానుస్యపతి । పావీయాన్తుస్సువాణో భవతి, పతానిఖిలువై సాసానియత్పృస్తాని, యత్పృష్టానిభవన్తి, తైరేవసవాన్వైతి” (బ్రా) ఇతి । యోయజమానస్సవాదేతి ప్రస్తుతాత్సోమాభిషనాది పగచ్ఛతి ఏనంసవో నోపనమతి భావీసోమాభిషవో నప్రాప్నోతి, తహి వర్తమానం సోమాభిషవం కరోత్పితిచేత్, మైవం, యస్సామభ్యోఽవగచ్ఛతి అసామమవాగః పావీయాన్భవతి । వర్తమానం సోమాభిషవం కుర్వతోఽపి సామరాహిత్యాత్పిప్లత్వం, తహి సామాన్యపి కానిచిద్రాయత్పిచేత్, మైవం, నహియాని కానిచిత్సా మాన్యత్ర ముఖ్యానికిస్తుప్రస్తుతోత్రగతాన్యేవ, తస్మాత్ప్రయుజ్యమాన్వైఃతైరేవ పృథస్తోత్రై స్సవాన్వైతి సోమాభిషవాన్నాభిగచ్ఛతి । పృథవిశేషస్వరూపం చాన్యతోవగచ్ఛవ్యం । పృథస్తోత్రగతాన్యభయ విధసామాన్యశంసతి “యానిదేవ రాజానాగ్ సామాని । తైరముష్కిల్లోకఋణోతి । యానిమనుష్య రాజానాగ్ సామాని, తైరస్మిల్లోక ఋణోతి । ఉభయో రేవ లోకయోఋణోతి । దేవలోకేవ మనుష్యలోకేవ” (బ్రా) ఇతి । ఏతచ్ఛ సామద్వైవిధ్యమన్యతో ద్రష్టవ్యం । ప్రాప్తానేవస్తోమాన్ప్రశంసతి “ఏకవిగ్శోఽభిషేచనీయస్యోత్తమో భవతి । ఏకవిగ్శస్య కేశవపనీయస్య ప్రథమః । సప్తదశోదశపేయః । విడ్వాఏకవిగ్శః । రాష్ట్రగ్ సప్తదశః । విశేషవైతన్యధ్యతోఽభిషిచ్యతే । తస్మాద్వాపేష విశాంప్రియః । విశోహిమధ్యతోఽభిషిచ్యతే” (బ్రా) ఇతి । అభిషేచనీయో దశపేయస్య కేశవపనీయ సవమత్రత్యానాం త్రయాణాం సోమయాగానా మనుక్రమః । తత్రా

భిషేచనీయస్యోక్త్యవికృతి త్వాదృశ్యేచోత్తమస్తోత్రస్యైక వింశస్తోత్రం య
 క్తత్వాత్ అభిషేచనీయస్యోక్త్యుత్తమ ఏకవింశోభవతి । దశపేయే సర్వే
 షుస్తోత్రేషు సప్తదశస్తోమో వాచనికః । కేశవపనీయేఽప్యగ్నిషోమగణాః
 స్తోమ విషయేయేణప్రయుజ్యతే । అగ్నిష్టోమే చ త్రివృత్తంచరణః సప్త
 దశఏకవింశతి త్యేషక్రమః । కేశవపనీయే త్యేకవింశస్సప్తదశసమచదశస్త్రి
 వృదిత్యే తాదృశః క్రమోభవః । తత్రాభిషేచనీయేయోఽన్య ఏకవింశః
 యశ్చ కేశవపనీయే ప్రథమ ఏకవింశః తయోరుభయోః ప్రజారూపయోర్మ
 ధ్యే దశపేయ గతస్య సప్తదశ స్తోత్రరూపస్యో వస్థితత్వాదేతద్రాష్ట్రం
 విశవవై తన్నదృశః తత్ ద్వయోర్విశో ర్మధ్యేఽభిషిక్తం భవతి ।
 యస్మా త్సప్తదశస్తోమరూపస్య రాష్ట్రస్యపాలక ఏషరాజా యథా
 క్రరీత్యా విశాంమధ్యేప్రజానాం మధ్యేఽభిషిచ్యతే, తస్మాదేవ కారణా
 ద్విశాం ప్రజానాంప్రియోభవతి । అవరోహక్రమానుష్ఠితస్తోమయక్తం కే
 శవపనీయం విదత్తే “ యద్వాపనమదో దిశోఽనువ్యాసాపయన్తి । తత్సు
 వగ్గం లోకమభ్యారోహతి । యదిమంలోకం సప్రత్యవరోహేత్ । అతిజ
 నంవేయాత్ । ఉద్వామాద్యేత్ । యదేషప్రతీచీనస్తోమో భవతి । ఇమమే
 వతేనలోకం ప్రత్యవరోహతి । అథాలస్మిన్నేవ లోకేప్రతిపిప్రత్యనున్నాదా
 య ” (బ్రా) ఇతి । అద ఇత్యనేన ప్రత్యక్షత్వం హస్తేనాభినియ ప్రద
 శ్యతే । యదాసమిధమాతిస్యే త్యాదిభిః ప్రైరస్మాకం సృషిషపవై
 నం రాజానందిశోవ్యాసా పయంతి తదానీమేవాయం స్వగ్గలోకమభ్య
 రోహతి, అభ్యారుహ్యచ పునరిమంలోకంప్రతి నావరోహచ్ఛేత్ తదా
 నీమత్రత్యం బంధుజనమతిక్రన్య యత్రత్వాపిగచ్ఛేత్ ఉన్నత్తోభవత్ । ప్ర
 తీచీనస్తోమః అగ్నిష్టోమాద్వివర్యయేణ ప్రత్యావృత్తాఃస్తోమాయస్య కేశవప
 నీయస్య సపషయద్యత్ర భవేత్తేహి కేశవపనీయే నేమమేవలోకం ప్రత్య
 వరోహతి । కించోన్నాదాభావా యాస్మిన్నేవలోకే ప్రతిపిప్రతి । యోరు
 క్తోఽభిషేకకాలే పురుషస్యాధస్తా దవిస్థాపితః యశ్చాన్యశ్శిరసి స్నాతుం
 ధృతః తావుభౌప్రశంసతి । ఇయం వైరజతా । అసాహరిణీ । యద్రుక్తా భవతః ।

అభ్యాసేనై నముభయశక్తిపరిగృహ్యతే” (బ్రాంకాంప్ర-౧౨) ఇతి అథ స్తనో
 రుక్మోరాజశోభామిస్సరూపః, ఉపరిశంస్తు హిరణ్మయోద్యులోకః, తతః
 భ్యాంధ్యావాప్యధివీరూపాభ్యాం అథ స్తాపరస్తాచ్చపరిగృహీతోభవతి నను
 , అస్మత్సంసమృత్వోక్తాపాహీతి హిరణ్యముపాస్యతి’ ఇతి శ్రవణాత్ అథ
 స్తనోపిరుక్మోరాజతొనభవతి నాయందోషః రజతస్యాపి హిరణ్యావాస్తర
 భేదత్వాత్, తస్మాద్రజతగ్ హిరణ్యమదక్షిణ్యం’ ఇతి పునరాథానే శ్రవణా
 త్, హిరణ్యబ్రాహ్మణేపి దైవవిధ్యమామూల్యం తద్వవర్ణాగ్ హిరణ్య
 మభవత్, తత్సువర్ణాగ్ హిరణ్యమభవత్’ ఇతి చ, ఉపరితనం రుక్మం పునగ్నిప్ర
 శంసతి, “వరుణస్య వా అభిషిచ్యమానస్యాపః | ఇంద్రియం వీయం నిర
 ఘ్నం | తత్సువర్ణాగ్ హిరణ్యమభవత్ | యద్రుక్మమస్తదాథాతి | ఇంద్రి
 యస్య వీయకస్యా నిఘాతాయ” (బ్రా) ఇతి | ఆపోవీయం నిరఘ్నం
 నిగమితవన్యః | తచ్చనిగతం వీర్యం సువర్ణమభవత్ | తస్య చ రుక్మ
 స్య పరిమాణం చిద్రాణి చ విధత్తై “శతమానోభవతి శతక్షరః | శతా
 యుక్తురుపశ్య తేంద్రియాః | ఆయుష్యే వేంద్రియే ప్రతితిష్ఠతి” (బ్రా) ఇతి |
 హిరణ్యరవ్యం ప్రశంసతి, “ఆయుర్వై హిరణ్యం | ఆయుష్యావవైన మ
 భృతీక్షరన్తి | తైజోవై హిరణ్యం | తేజస్యావవైన మభృతీక్షరన్తి | వనో
 వై హిరణ్యం | వచస్యావవైన మభృతీక్షరన్తి” (బ్రా) ఇతి హిరణ్యదానేనా
 పస్యన్యోగసహాయశక్యత్వాత్ స్థాయాత్వం తత్సంబంధాదాయుహి
 తావవాచననం యజమానమభితీక్షరన్తి సువర్ణస్య దీప్తిమత్వాత్తైజస్త్వం
 తస్యంబంధాదావస్తేజస్యాః | శరీరశోభావచః తచ్ఛాభరిణసంబంధాజ్ఞాయ
 తే ఇతి హిరణ్యస్య వచస్త్వంతద్యోగాదాపోవచస్యాః | అధపుష్టిద్విరా
 త్రంపిధత్తై “అప్రతిష్ఠితోనాపష ఇత్యాహుః | యోరాజసూయేన యజత
 ఇతి | యదానావపవతేన ద్విరాత్రేణ యజతే | అథప్రతిష్ఠా | అథసంవత్స
 రిమాసోన్తి | యావన్తిసంవత్సరస్యా హిరణ్యత్రాణి | తావతీరేతస్య స్తా
 త్రీయాః | అహిరణ్యత్రేష్వేవ ప్రతితిష్ఠతి” (బ్రాంకాంప్ర-౧౨) ఇతి |
 రాజసూయేనేష్టాపి ద్విరాత్రాననుస్తానేన సమ్పూర్ణభావాదప్ర

తిష్ఠితత్వం । ఆత్రత్యేషుస్తోమేషుఆవర్తమానాస్తోత్రీయాముచోవింశత్య
 ధికసప్తశత సంఖ్యాకాః సమ్పద్యంతే, తథాచ సంవత్సరగతా హూరా
 త్రసఖ్యా సామాన్యాదహూరాత్రేషు ప్రతిష్ఠితత్వం సంవత్సరప్రాప్తి
 భావతి । ద్విరాత్రావయవా వహవిశేషా విధత్యై “ అగ్నిష్టోమః పూ
 ర్వమహభావతి । అతిరాత్రఉత్తరం । నానైవాహూరాత్రయోః ప్రతి
 స్థితి ” (బ్రా) ఇతి । విలక్షణయో రహూరనుష్ఠితత్వాద హేరాత్ర
 యోరస్యవివిధప్రతిష్ఠా పపద్యతే । తయోరనుస్థానాయ శుక్లకృష్ణపక్షౌ వి
 ధత్యై “ పాణిమాస్యాం పూర్వమహా భావతి । వ్యష్టకాయాముత్తరం ।
 నానైవార్ధమాసయోః ప్రతిస్థితి ” (బ్రా) ఇతి । తయోరుభయోర్విల
 క్షణపక్షత్వాదుభయో రధామాసయోరస్య వివిధప్రతిష్ఠాపపద్యతే । ప
 త్నో నైవ తేన విలక్షణయోర్నాసయో రనుస్థానం విధత్యై “ అమావాస్య
 యాం పూర్వమహాభావతి । ఉద్భృష్టఉత్తరం । నానైవమాసయోర్విల
 క్షితి ” (బ్రా) ఇతి । ఏకేనాహ్నిష్టద్వస్తోమయాగోఽహశ్చజ్ఞేనోపల
 క్త్యతే, తాదృశశ్చాగ్నిష్టోమః పూర్వమహా తచ్ఛామావాస్యాయాం క
 ర్తవ్యం । ఉద్భృష్టం శుక్లప్రతిపత్ ఉత్తరాహేణ దశానస్య తత్రోపక్ర
 మాత్, తస్మిన్నుద్భృష్టఉత్తరం ద్వితీయమహరిరాత్రాఖ్యం కర్తవ్యం ।
 తథాసతి విలక్షణయోర్నాసయోః కృతత్వాద్వివిధ ప్రతిస్థాభావతి । ప్రకా
 రా నైవ విధత్యై “ అధోఖలు । యే ఏవ సమానపక్షే పుణ్యాహేస్యాతాం ।
 తయోర్గకార్యంప్రతిష్ఠిత్యై ” (బ్రా) ఇతి । అధోఖలుఅధవేత్యర్థః । సమా
 నశ్చాసాపక్షే, తత్రయే పుణ్యదినే జ్యోతిశ్చాస్త్రప్రసిద్ధే శుభావహీ
 దినేతయోరినం కర్మకార్యంనత్వత్ర పక్షభేదోవివక్షితః, మాసభేదస్తుదూ
 రాపేతః । అస్మిన్ద్విరాత్రేదోషముద్భావ్య పరిహరస్పృశంసతి “ అపశ
 వ్యోద్విరాత్రిత్యాహుః । ద్వేహ్యైతేషుదినే గాయత్రంచత్రైష్టుభంచ ।
 జగతీనుత్తర్యన్తి । నతేనజగతీకృతేత్యాహుః । యదేనాంతృతీయసవనేకు
 ర్వన్తీతి । యదావా ఏమాహీ నస్యాహభావజతే । సాహస్యవాసవనం ।
 అదైవజగతీకృతా । అశవశవ్యః ” (బ్రా) ఇతి । జాగతాం పశవ ఇతి

శ్రుత్యంతరే పశూనాం జగతీసంబంధశ్రవణాత్ ద్వితీయత్రయే జగత్యా
 అంతరితత్వాత్ అపశవ్యో ద్వితీయత్రయే జగత్యా యేవవాదిన ఆహుః। అదై
 వంమన్యసే, విద్యతవవ జగతీజాగతం తృతీయసవనమితి శ్రుతేస్తృతీ
 యసవనెజగత్యాగి కృతత్వాదితి । తదయుక్తంఖలు । అహీనే తావన్నా
 త్రేణజగత్యనుస్థానం ససంపూర్ణం । కింతహి యదాద్విరాత్రస్యైతస్యా
 హీనస్యైకమహః కృత్స్నం జగతీవ్యాప్నోతి తదాజగత్యనుస్థానం సము
 ణ్ణంభవతి । సాహృషకేనాహృషిష్యన్నత్వాదేకాహః తస్యశు తృతీయ
 సవనసంబంధమాత్రేణాపి జగత్యనుస్థానంసంపూర్ణంభవతి । తన్నాదత్ర
 కృత్స్నస్యాహూజగతీవ్యాప్త్యభావాదపశవ్యత్వంతదవస్థమిత్యా యేవ
 వాదినామభిప్రాయః, తస్మిన్నాయేపేభ్యస్త్రైరేణవరిహారోఽవ్యస్తస్థా
 తః। తతః తథ మిత్యుచ్యతే, వాక్యేయదేతిశబ్దంపరిత్యజ్య పరిహారోయోజనీ
 యః । ఏమాజగతీప్రకృతస్య ద్వితీయస్యాహీనస్యకృత్స్నస్యాహభజతే,
 తన్నాదత్రజగతీకృతాతన్నాదయంద్వితీయత్రయే పశవ్యత్యపరిహారః । యద్యపి
 తస్మిన్నవానిభ్యస్త్రైరణీన నితధాపిజగతీవ్యాప్తావుపాయస్సప్తమకాణ్డేఽం
 గిరసా ద్వితీయే సమామూలతః, వైఖానసం పూర్వేహాసాను భవ
 తి తేనజగత్యైవైతి' ఇతి । వైఖానసనామకంసామ పూర్వస్మిన్ద్వినే గాయే
 త్రత్ర జగతీసంబంధమితితదహః కృత్స్నంజగత్యానాపగచ్ఛతి । అతోవై
 ఖానస సామమహిమైవ కృత్స్నేష్యహిజగత్యాగి పూరితత్వా ద్వితీ
 త్రయే పశవ్యవవ । అస్యద్వితీయత్రయే పూరితత్వా నానుప్రశంసతి “ పూరితత్వా ప
 వద్వితీయత్రయే । యవవవిద్యాద్వితీయత్రయేయజతే । వ్యతాస్తాడవృతి । అ
 ధోతిసననాపహతే”(బ్రాం)ఇతి। పశిష్టఉషగి కాలోయస్త్వద్వితీయత్రయే
 పూరితత్వా, యోయజమానవవ పూరితత్వా నానువిద్యా యజతేఅస్త్యైవయజమా
 నాధాం విశేషేణాచ్యత్యేవసర్వంక ర్తవ్యజాతంబుద్ధౌ ప్రకాశతవవకించ
 తమోబుద్ధిమంబ్యం అయంయజమానోవి నాశయత్యేవ । యదుక్తం సూ
 త్రకారేణ, క్షత్రాణాంధృతీస్త్రైస్త్రోమోఽగ్నిస్త్రోమఃపశ్చాపవర్గః తేనాదై
 యజతేసత్త్వతేరాజనూయ' ఇతి । క్షత్రాణాం ధృతిలికర్తృ వామధేయం

సచక్రవిశేషప్రకృతివత్త్రివృదాదిస్తోమ చతుష్టయోనభవతి కింతహి-
త్రిభిరేవస్తామైరుపేతః తమేతంవిధత్తై “ అగ్నిష్టోమమంత్రాహరతి అ-
గ్నిస్సర్వాదేవతాః దేవతాస్వేవప్రతిత్వతి” (బ్రాం) ఇతి అగ్నివిషయ-
స్తామో యస్యక్రతోరనైసోయమగ్నిష్టోమః యజ్ఞాయజ్ఞావో అగ్నియఇ-
త్యేతస్యామాగ్నేయా మృచిస్తాత్రకాలేవృత్త్యాస్తామం సంపాదయతి తేన
చక్రతుస్సంస్థితోభవతి తస్మాద్దయమగ్నిష్టోమః అగ్నేశ్చ సర్వదేవతాకూ-
పత్వమసకృదుక్తం తస్మాద్దాజసూయసమాప్త్యవసరేఽనుష్ఠితే నాగ్నిష్టో-
మేనయజమానోదేవతాసుప్రతిత్విత్యేవ

॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥

“స్వాద్వీంశమైస్సురామౌజ్యాలనాద్వాభ్యాంతుపావయేత్

కువిష్ణు రేసురాగ్రాహ్య సోమావనయ తేసురాం॥

శతచ్ఛిద్రయతథ్థాల్వాంమన్త్రాగ్రిపంచేహవర్ణితాః”॥

అథ మీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్యసంచనుపాదేవి చింతం

“సౌత్రామణ్యాంగ్రహస్విష్టకృదాద్యస్తినవాస్తితత్

శేషణాన్నసురాక్షీరయోరన్యత్రాపియోగతః”॥

“సౌత్రామణీ నామకే యాగే శ్రూయతే , షయోగ్రహో స్సురా-
గ్రహశ్చగృహ్యంతే” ఇతి తత్ర ప్రకృతిగత సోమ గ్రహేష్వివ శేష-
కార్యం స్విష్ట కృదిడాదికమస్తి సచాత్రపూర్వవచ్ఛేదాభావః ఉచ్చి-
నత్తిన సర్వం జుహూ తీత్యవ శేషయితవ్యత్వ శ్రవణా దితిచేత్ మై-
వం శిష్టస్యాన్యత్రాపియోగశ్రవణాత్ బ్రాహ్మణం పరిక్రీణీయాదుచ్ఛేష-
ణస్య సాతారం’ ఇతిశ్రూయతే , యదిబ్రాహ్మణం నవించేత్ ఎత్కికవ-
పా యామవనయేత్ ఇతివ శతాతృణ్ణాయాం సమవనయేదితిచ శత-
చ్ఛిద్రా మంభీశతాతృణ్ణ తస్మాన్నాస్తీస్విష్ట కృదాదికం॥*

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర-
థమకాండేఽష్టమప్రసారకే ఏకవింశోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నోవిష్ణూ సహితద్యౌః మహిత్యం వీతం ఘృతస్య గుహ్యేని
 నాసః । దమే దమేనప్తరత్నా దధానా ప్రతివాంజిహ్వస్య ఘృత మాచర
 జ్యేత్ । అగ్నోవిష్ణూ సహితా ధామప్రియంవాం వీధోఘృతస్య గుహ్యే
 జుషాణా । దమేదమే సుప్త తివావృధానా ప్రతివాం జిహ్వస్య ఘృతము
 చ్చరజ్యేత్ । ప్రసోదేవీ సరస్వతీ వాజేభిర్వాజనీవతీ । దీనామ విత్ర్యసతు ।
 ఆనోదివోబృహతః॥౧॥

పర్వతా దాసరస్వతీ యజతా గన్తు యజ్ఞం । హవందేవీ జుషా
 ణా స్మృతావీ శగ్ధానో వాచముశతీ శృణోతు । బృహస్పతే జుషస్వ
 మోహవ్యాని విశ్వదేవ్య । రాస్వరత్నానిదాశుషే । ఏవాపిత్రే విశ్వదే
 వాయ వృష్ణేయజ్ఞైర్వధేను సమసాహవిధ్యః । బృహస్పతే సుప్రజా వీరవ
 న్తో వయగ్ స్వాను పతయో రయీణాం । బృహస్పతే ఆతి యదయో ఆ
 హోద్యో నుద్విభాశి క్రతుమజ్జనేషు యద్దీదయచ్చపసా ॥ ౨॥

ఋతప్రజాత తరప్తాను గ్రహణం ధేహిచిత్రం । ఆమోమిత్రా వ
 రుణా స్మృతై గోవృతిముక్షతం । మధ్వారజోగ్ సేసుక్రతూ । ప్ర బాహ
 వా సిస్పతం జీవసే న ఆనోగవృతిముక్షతంఘృతేస । ఆనోజనే శ్రవయ
 తం యువానా శ్రుతంమే మిత్రావరుణా హవేమా । అగ్నింవర్ష పూ
 ర్వ్యంగిరా దేవమేదే వసూనాం । సప్రయన్తే పురుస్రియం మిత్రం సత్క
 తసాధసం । మక్షూదేవవోరథః॥౩॥

పూరోవాప్రత్యుకాసుచిత్ । దేవానాం యగ్నిన్యవో యజమాన ఇ
 యత్కత్యభేదయద్వనోభువత్ । సయజమానరిష్యసి నసున్వాన నదేవయో ।

అనదత్ర సువీర్య ముతత్యదా శ్వశ్వయం । నక్తిప్రంకర్తణా నశన్న ప్ర
యోషన్న యోషతి । ఉపక్షరన్తి సిన్ధవో మయోభువ ఈజానశ్చయ
త్యమాణశ్చ దైనవః । పృణస్తేజ్జ్వ పపురిశ్చ॥౪॥

శ్రవస్యవో మృతస్య ధాగ్రా ఉపయన్తి విశ్వపః । సోమారుద్రా
వివృహతం విహుచీ మహినా యానో గయిమావివేశ । ఆరె బాధేధాం
నియుతిం వరాచైః కృతం చిదేన్ద్రప్రముము క్తమస్తత్ । సోమారుద్రా
యవ మేతాన్యస్తే విశ్వాతనూషభేషజానిధత్తం । అపస్యతం ముఖ్యతం
యనోఅస్తి తనూషబధ్ధం కృతమేనో అస్తత్ । సోమాపూషణా జన
నారయీణాం జననా దివోజననా పృద్రిచ్యాః । జాతౌ విశ్వస్యభువనస్య
గోపాదేవా అకృణ్వన్న మృతస్యనాభిం । ఇమా దేవౌ జాయమానా
జవనైమాతమాగ్సి గూహతా మజుష్టా । ఆభ్యామిన్ద్రః పక్వమా మా
స్వన్తఃసోమా పూషభ్యాంజనమ్ స్రియాను॥౫॥

బృహతశ్శవపా రధః పపురిశ్చదివోజననా పశ్చవిగ్శతిశ్చ ॥ ౨౨॥

అనుమత్యా ఆగ్రేయ మేద్దాగ్న మగ్నయే సోమాయ ప్రతిపూ
రుషమేద్దాగ్నంధాత్రే పార్శ్వస్పత్య మగ్నయే గృహపతయై ధేతోదే
వీః సమిదగ్ సోమశ్యేన్ద్రస్యమిత్ర ఆగ్రేయగ్ సస్య ఆగ్రేయగ్ హిర
ణ్యమాగ్రేయగ్ స్వాద్యం త్యాగ్నాపిష్ఠాద్వాపిగ్శతః ॥ ౨౩॥

అనుమత్యైయధాసత్తి దేవీరాసోమిత్రోఽసి శూరోనా ద్విచత్వా
రిగ్శత్ ॥౪౨॥

ఇతి శ్రేణ్రియసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డేఽష్టపప్రపారకేద్వావిం
శోఽనువాకః ॥ హరిఃఓమ్ ॥

— * (ప్రథమకాణ్డస్సన్ముఖాః.) * —

అధిభాష్యమ్.

ఏకవింశతీ సాత్రామణీ ముక్త్యా రాజసూయః సమాపితః ద్వావింశతీ కామ్యయాజ్ఞా ఉచ్యతే । తత్ర కామ్యేష్ట కాణ్డే త్రివిహుః కాచిదిష్టిరా మ్నాయతే ॥ అగ్నివైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపే దభినరం శురస్వ త్యాజ్యభాగా స్యాద్భూహాస్పత్యశ్చగు యః-దాగ్నవైష్ణవ ఏకాగశక సాలోభవత్సగ్నిః సగ్నాదేవతా పిష్ణుయఃజ్ఞో దేవతాభిత్వైవైసంయజ్ఞే న చాభిచరతి సరస్వత్యాజ్య భాగాభవతి వాగ్వైసరస్వతీ వాచైవైస మభిచరతి బాహాస్పత్యశ్చరుర్యవతి బ్రహ్మవైదేవానాబృహస్పతిబ్రహ్మజైవైసమభిచరతి” (సం॥ కాం॥ ౧౨, ౧౩, ౧౪) ఇతి । ఆజ్యం భాగోయ స్యాః సాజ్యభాగాజ్యమేవ హవిరిత్యర్థః । స్పష్టమన్యత్ । తత్ర ప్రధమహ విషః పురోసు నా క్యామాహ “అగ్నివిష్ణూనుహితద్వాంనుహిత్యంపీతం ఘృతస్యగుహ్యోనినాను । దమేదమేన పురతాదధా నాప్రతివాంజిహ్వీఘృ తమాచరణ్యేత్” ఇతి । హేఅగ్నివిష్ణూవాం యువయో స్తద్వక్త్యమా ణం మహిత్యం మహిమోపేతత్వం మహిపూగనీయంఽధమితమచ్యతే । ఘృతస్యయానిగుహ్యోని నామానిమ నైషు గోప్యాన్యాజ్యం పృథదాజ్యం సన్నిరత్యాదీని తాన్యయవాం వీతంప్రాఘ్నతం । పశూనాం తేజసాగ్నయ జుష్టగుభిమారియామీతి అయద్దాఅగ్నేహపీహజ సాణోఘృతప్రతీకౌఘృ తయోనిరేఫీతి ఆదిహ్వీసస్యసర్వీష ఇత్యాదిమన్తాః సర్వదాశ్రుణుతమి త్యర్థః । కుత్రైస్సానుశ్రవణం దమేదమేన ర్జేహంయజమానానాం గృహేగృహే కీఞ్చవాంయువయోర్జిహ్వీప్రతిప్రత్యేకంఘృతం ఆగశ్య ప్రాప్య చరణ్యేత్ భక్షయతుపబత్తిత్యర్థః । కీర్మశీజహ్వీస పురతాదధా నాసప్త సభ్యాకాక రత్నసదృశాః జ్వాలాపిశేషాధారయంతీ । ఛత్రిన్యాయే నాగ్నిసాహిత్యాద్విష్టారపి తథాత్వం । అత్రైవ యాజ్ఞామాహ, “అ గ్నివిష్ణూనుహితానుప్రియంవాంపీథోఘృతస్యగుహ్యోజుహాణా । దమే దమెసుప్తుతీర్వా వృధానాప్రతివాం జిహ్వీఘృతముచ్చరణ్యేత్” ఇతి । హే అగ్నివిష్ణూవాం యువయోః ప్రియంధామయజ్ఞశౌలారూపంస్తానం మ

హిపూజనీయంయువాం ఘృతస్య గుహ్యం యోగ్యం సారమభిఘోరణరూపం జుషాణాసేవమానోపీధః పురోదాశం భక్షయధః । కీదృశౌ యువాం దమేదమేసర్వేషు యజమాన గృహేషు సుష్టుతీర్వా వృధానా పూర్వోదాహృతాతయదాఅగ్నౌత్యాదికాః శోభనాః స్తుతీర్వర్ధయన్తా । స్రుతివాం జహేత్వాత్యాదిపూర్వవత్ । ఉచ్చరణ్యేత్ ఉతకషేణ భక్షయతు ద్వితీయహవిషః పురోసువాక్యామాహ “ప్రణోదేవీసరస్వతీ వాజేభిర్వా జనీవతీ । ధీనామవిత్ర్యవతు” ఇతి । సరస్వతీదేవీవాజేభిః అన్వైసో ౭న్తాః ప్రకషేణావతురక్షతు । కీదృశీవాజనీవతీవాజౌ ౭స్యాం క్రియా యాను స్తీత్యన్నప్రదాయాగక్రియా వాజనీసాయస్యాను స్తి సావాజనీవతీ, ధీనామవిత్రీయజ్ఞవిషయాణామస్తచ్చద్ధీనాంపాలయిత్రీ । తత్రైవయాజ్యామాహ “అనోదివోబృహతః పర్వతాదా సరస్వతీ యజతాగస్త్యుయజ్ఞం । హవందేవీజుషాణా ఘృవావీ శక్త్యాంనోవాచ ముశతీ శృణోతు” ఇతి । యజతాయజ్ఞవ్యాసరస్వతీనో ౭స్తాకం యజ్ఞంప్రణిదివఃసకాశాదాగంతుకగచ్ఛతుబృహతః పర్వతాదాగచ్ఛతు, యద్యప్యేషా ద్యులోకే మేరోవాతిస్య తథాప్యవశ్యమాగచ్ఛత్విశ్వర్థః । సేయమాగతాదేవీశక్త్యాం సుఖప్రాపికాం నో ౭స్తదీయాగ స్తుతిహాపాం వాచం ఉశతీకామయమానాశృణోతుకీదృశీదేవీ హవనుస్తదీయమాహ్వసంజుషాణాసేవమానా, ఘృతమచ్ఛుతిప్రాస్తోతీఃఘృతావీతృతీయహవిషః పురోసువాక్యామాహ “బృహస్పతేజుషస్వనోహవ్యానిషిత్వదేవ్య, రాస్వరత్నానిదాశుషే” ఇతి । విశ్వదేవ్యవిశ్వేభ్యో దేవేభ్యో హితహేబృహస్పతేనో ౭స్తాకం హవ్యానిజుషస్వ । దాశుషేహవిర్దత్తవతే యజమానాయరత్నానిరాస్వతే హి । తత్రైవయాజ్యామాహ “ఏవాపిత్రేవిశ్వదేవాయవృష్ణేయజ్ఞైర్విధేమనమసాహవిధిః । బృహస్పతేసుప్రజావీరవనోవయగ్స్యాకాపతయోరయీణాం” ఇతి । ఏవావవంకిఞ్చైత్యర్థః । హేబృహస్పతే పిత్రే పితృవత్స్వలకాయ । విశ్వదేవాయస్యాసా విశ్వదేవః, అన్వైసర్వ దేవగురవే, వృష్ణే అభిమతఫలవక్షేణేతుభ్యం, యజ్ఞైర్బహువిధ యాగైః, నమసా

భక్తిపూర్వకనమసాగ్రతైః, హవిర్భిరాజ్యపురోడాశాదిభిశ్చ పరిచర్యాం
విధేమసర్వధాపరిచరేమ, త్వష్ట్రీసాదాత్ శోభనావత్యయుక్తాః శూర
భటోపేతాః ధనానాంపతియోవయంభవేమతత్రైవ వికల్పితాం యా
జ్ఞామాహ “ బృహస్పతేఅతియదర్యోఅహోద్యునుద్విభాతి క్రతుముజ్జనే
ము । యద్దీగయద్భవసతప్రజాత తదన్తాసుద్రవిణం ధేహి చిత్రం” ఇతి
హేబృహస్పతే అయోరాజాయద్ద్రవిణం రత్నాదిరూపం, అతి భిత్తరాన
తిక్రన్య, అహోత్ స్వయమేవానుభవితుమహాతి, యచ్ఛాస్తాజ్జనేష్వమా
త్యాదిషు ద్యునుదాభూషణాదిషుత్ విభాతి, యజమానరూపేషు జనేషు
క్రతుమద్యాగసాధనవద్విభాతి, పునరపియద్ద్రవిణంశవసాబలేన జీవితప్ర
దానే సమ్పాదితపైస్యహాపేణదీదయత్ దీప్యతే, తద్వధోక్త గుణోపేతం
ద్రవిణందిత్రంమణిముక్తాదిరూపంహే ఋతప్రజాతతదన్తాసు ధేహిస్థావయ
ఋతాత్ సత్యాత్ పరమాత్మనఃప్రకషేణదేవిగురుత్వేనఉత్పన్న ఋత
ప్రజాతః । ప్రథమమభిచరతః శత్రోస్త్రుహవిష్కేష్టిర్విహితా । ఇదాసీంత
నీయాదభిచారాదూర్ధ్వం ప్రత్యభిచరతస్తామేవెష్టిం విహితా మభిప్రేత్య
తత్రపిశేషంవిధతై “ ప్రతివైపరస్తాదభిచర నమభిచరన్తి ద్వేద్వే పురోసు
వాక్యైకగుర్యాదతిప్రయుక్త్యై” (సం|కాం-౨) ఇతి । ప్రథమతో ౭భిచరం
తం శత్రుంజ్ఞాత్వా తద్విరోధినిః పురుషాః పశ్చాత్ ప్రత్యభిచరంతి, తదా
సీంపూర్వోక్తాయాః పురోఽనువాక్యాయా ఆవృత్త్యావామన్త్రాన్తరాగ
మనేనవా ఏకైకస్య హవిషాద్వేద్వేపురోనువాక్యైకగుర్యాత్ । మన్తాన్తర
పక్షేషుప్రథమస్య హవిషోగ్నాపిష్ఠాసజోషనే త్యేషాసమానేతవ్యా, ద్వితీ
యస్యహవిషః పావీరవీకస్యేతి । తృతీయస్యతు సమామ్నాతా ఏవతిస్ర
ఋచోవర్తన్తే । కిమర్థంపురోఽనువాక్యద్విత్వం తదుచ్యతే, అతి ప్రయ
ుక్త్యైతస్తాదప్యతిశయిత ప్రయోగార్థం । యస్తుపాపభీరుః సకావ్రతిచారం న
కరోతికిన్తు కేవలం స్వవిషయమభిచారం పరిహర్తుమిచ్ఛతి తస్య పూర్వో
క్తమేవ త్రహవిషో మిష్టింవిధతై “ ఏతయైవ యజేతాభి చర్యమాణా
నే గాభి కేవదేవతాః ప్రభిచరతియజ్ఞేనయజ్ఞంనాచావాచం బ్రహ్మణాబ్ర

హృదయతాశ్చైవవయస్కృష్ణసుధ్యతోవ్యవసర్వతీతస్య సమతశ్చ మోహా
 వ్యాధోభవత్యనైవమభిచరకస్త్రామతే”(సం| కాం|౨) ఇతి| దేవతాః ప్రతి
 చరతి నివారయతి, స్వకీయయజ్ఞేన తదీయముష్ణం నివారియతి, స్వకీయవా
 చాతదీయవాచం నివారియతి, స్వకీయబ్రహ్మణాతదీయ బ్రహ్మనివారియతి
 లోకికాధిశ్ఠేషపరహోవాడ్వివారణం, బ్రాహ్మణ్య పరిహారో మన్తసంవా
 రణం, సతాద్యశిఖరుషః శత్రోరాల్కినశ్శమధ్యేస్వకీయదేవతాః స్వకీయ
 యజ్ఞంచమధ్యతోవ్యవసర్వతీవ్యవధానరూపేఽస్థాపయతి, తస్య తాదృశస్య
 మతోఽపివ్యాధ్యాదేర్జాఘోభంతిప్రథమమభిచరకపురుషః ఏనంస్త్ర
 ణుతేనహింసతి | యజ్ఞప్రాప్తికామినఃపకహవిహారమిష్టింపిథతైః అగ్న
 వైష్ణవమేకాదశకపాలనిర్వపేన్యం యజ్ఞోనోపన మేశగ్నిః సర్వా దేవ
 తావిష్ణుర్వజ్ఞోఽగ్నించైవవిష్ణుశ్చ స్యేన భాగధేయోనోపధావతి తావేవా
 స్త్యైయజ్ఞంప్రయచ్ఛత ఉపైసంయజ్ఞోనమతి”(సం| కాం|౨) ఇతి | యంయ
 జ్ఞానుష్ఠానార్థంపురుషం కేనాపిద్రవ్యాభావాదిపిఘ్నైసంయజ్ఞోనప్రాప్ను
 యాత్ తస్యైయమిష్టిః దృష్టిపాటవార్థినపకహవిహార మిష్టింపిథతై “ అ
 గ్నవైష్ణవంఘృతేచరుం నివకపేచ్ఛతుమా- మోఽగ్నేవైకచతుషామ
 నుష్యావివశ్యన్తియజ్ఞస్యదేవాఅగ్నిజ్ఞౌవవిష్ణుశ్చ స్యేనభాగధేయోనోపధా
 వతి తావేవాస్త్వికచతుర్థతత్త్వతుస్తానేభవతి”(సం| కాం|౨) ఇతి| అ
 గ్నేశ్చతుషాదీపేనాన్ధకారాదియుక్తప్రదేశేమనుష్యాప్రవశ్యంతి, యజ్ఞస్య
 తుచతుషాసామర్థ్యరూపేణదేవాఃప్రవశ్యంతి| అతోయాగదేవస్య విష్ణోరగ్నే
 శ్చహవిమాతాపుభౌ కామలాదిరోగపరిహారేణాస్త్విక యజమానే చతు
 ర్థకష్టిపాటవంధ త్రః ప్రయచ్ఛతః, తేనాసౌచయుష్టాసూక్ష్మదర్శనేఽపి
 సమర్థోభవతి| ఘృతేజ్జరుప్రకృతిద్రవ్యజ్జప్రశంసతి “ ధేన్వైవావతదే
 తోయదాజ్యమనడుహస్తండులామిధువా దేవాస్త్యై చతుః ప్రజనయతి”
 (సం| కాం|౨) ఇతి| భక్షితత్యణసారిత్వా దాజ్యస్య ధేనురేతస్త్వం బలీ
 వర్జకృష్టోత్పన్నత్వాత్తేజ్జులానా మనడుదేతస్త్వం | ధేన్వనడు ద్రూపమి
 ధునాదేవాస్యదృష్టిలాభఃప్రకారాన్తరేణ ఘృతప్రశంసతి “ ఘృతేభవతి

తేజోవైశ్ణవతం తేజశ్చతుస్తేజసైవాస్తే తేజశ్చతురవరుధే” (సం| కాం ౨) ఇతి దీప్యమానత్వాద్రూపభాసకత్వాచ్చ ఘృతచతుషో స్తేజస్త్యం | ఫలాంతరాయత్రిహవిహామిష్టింవిధతై “ఇన్ద్రియంవై వీర్యంవృక్షైభ్రాతృవ్యో యజమానోఽయజమానస్యాధ్వరకల్పాం ప్రతినిర్వపే ద్భ్రాతృవ్యో యజమానేనాస్యేన్ద్రియం వీర్యంవృక్షై” (సం| కాం ౨ | ఇతి | పరస్పర విరోధి నో రుభయోమౌ ధ్యేకశ్చేదగ్నిష్టోమాదియజ్ఞం నకరోతి, తదీయస్తుభ్రాతృవ్యః కరోతి, తదానీమయజమానస్యేన్ద్రియసామర్థ్య మితరో వినాశయతి | సత్యత్వం హ్యేతత్, దీక్షితసోమయాజిన్నిత్యా మన్త్రాణాదిభిరయజమానస్యానావళాతత్వాత్ తస్యేయ మధ్వరకల్పా ఈషదసమాప్తోధ్వరః సవనత్రయసద్భావాత్ అధ్వరత్వంసోమభావాదీషదసమాప్తిః, అతస్తమధ్వరకల్పాంతదీయస్య సోమయాగస్య ప్రతిపక్షత్వేననిర్వపేత్, కదాభ్రాతృవ్యోయజమానేనతి, తేనప్రతినిర్వాపేణేన్ద్రియసామర్థ్యంననశ్యతి దీక్షాదీనామభావేఽపి ప్రభుత్వధనాదే గుత్స-హా భవతీత్యధః | నిర్వాపకాలం విధతై “పురావాచః ప్రవదితోనివహపెద్యా వత్సేవవాక్తామప్రోదితాం భ్రాతృవ్యస్య వృక్షే తామస్యవాచం ప్రవదన్తీమన్యావాచోఽను ప్రవదన్తితా ఇన్ద్రియంవీర్యం యజమానేదధాతి” (సం| కాం ౨) ఇతి ఉపనిశాల్లేమనుష్యాః శయనాదుత్థాయపరస్పరం వాచః ప్రవదంతి ప్రవదితోఽప్రాక్ ప్రవదనాత్ పురానిర్వపేత్, తథాసతి భ్రాతృవ్యస్యయావతీవాగ్విద్యతే తామప్రోదితా మనుచ్ఛారితాంవృక్షైర్యథా నోచ్ఛారితా భవతి తథానాశయతి, అస్యతు యజమానస్యసహృద్ధీనీం తాంవాచం ప్రవదంతీమన్యవాచ ఇతరజనసహృద్ధీనో వాచః ప్రవదంతి, యజమానేనయద్యధోచ్యతే తత్తదైవసర్వజనావదత్యస్య వచనమను మన్యవ్రతిత్వధః | తా అన్యదీయావాచః ఉపలాలనేనేన్ద్రియసామర్థ్యం యజమానేస్థాపయంతి | అధ్వరసామ్యంసమ్పాదయతుం త్రిషు కాలేష్వనుష్ఠానంవిధతై “ఆగ్నైష్ణవసప్తకపాలంనివహపేత్ ప్రాతస్సవనస్యాకాలేసరస్వత్యాజ్యభాగాస్యా ద్భూహాస్తత్యశ్చురుర్యదప్తే కపాలో భవత్యప్తాక్ష

రా గాయత్రీగాయత్రం ప్రాతస్సవనం ప్రాతస్సవనమేవ తేనాహ్నోతి ఆ
 గ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేన్వాధ్యున్వినస్య సవనస్యాకాలేసరస్వ
 త్యాజ్య భాగాస్యా ద్భూహాస్పత్యశ్చరుర్య దేకాదశకపాలా భవ
 త్యేకాదశాక్షరాత్రిష్టవ త్రైష్టభం మాధ్యందినగ్ సవనం మాధ్యందిన
 మేవ సవనం తేనాహ్నోత్యాగ్నావైష్ణవం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్త్యతి
 య సవనస్యాకాలే సరస్వత్యాజ్య భాగాస్యా ద్భూహాస్పత్యశ్చరుర్య
 ద్వాదశకపాలాభవతి ద్వాదశాక్షరాజగతీజాగతం తృతీయసవనం తృతీ
 యసవనమేవ తేనాహ్నోతిదేవతాభిరేవ దేవతాః ప్రతివరతి యజ్ఞేన య
 జ్ఞం వాచా వాచం బ్రహ్మణాబ్రహ్మకపాలైరేవ ఛన్దాగ్స్యాహ్నోతి పు
 రోడాతైస్సవనాని” (సం| కాం౨) ఇతి| ప్రాతస్సవనస్యాకాలేభాత్యవ్య
 యజ్ఞసప్తభిః ప్రాతస్సవనస్య యావత్కాలస్తావతికాలే కపాలైరష్టై
 కాదశ ద్వాదశసంఖ్యా కైరేవఛన్దాంసి ప్రతివాదిప్రయక్తాని గాయత్రీత్రి
 ష్టబ్జగతీ రూపాణివ్యాహ్నోతి, యథోక్తేస్త్రీభిః పురోడాతైః ప్రతివాద్యను
 స్థితాని సవనానిత్రీణిసవనానివ్యాహ్నోతి, తస్మాదస్త్యధ్వరసావ్యం| ఉక్తా
 సుప్రత్యభిచారాదీప్తిషు పూర్వోక్తావయవాజ్యానువాక్యాః ఏతస్యైవా
 ధ్వరకల్పానుస్థాయినః ప్రతివాద్యనుస్థితానుబద్ధ్యాస్థానీయామిష్టిం విధత్తై
 “మైత్రావరుణమేకకపాలం నిర్వపేన్వశాయైకాలేయైవాసా భాత్యవ్యస్య
 వశానుబద్ధ్యాసో ఏవైషైతస్యైకకపాలా భవతినహికపాలైః పశుమర్ష
 త్యాపుం” (సం| కాం౨) ఇతి| భాత్యవ్యోఽభ్యుధం కృత్వాగృహే సమాగ
 త్యోదవసానీయామనుస్థాయానుబద్ధ్యాం వశా ముపాకరోతి, తస్మిన్కాలే
 మిత్రావరుణ దేవతాకమేకకపాలం పురోడాశంనివహేత్ * భాత్యవ్య
 స్యసానుబద్ధ్యావశాయైవాస్తి ఏతస్యాధ్వరకల్పస్యాధికారిణోఽయమేక క
 పాలః సైవైషావశాభవతి | ననుపూర్వోక్తైః కపాలైర్యధాఛన్దాంసి ప్రా
 త్తాని తథానుబద్ధ్యాఖ్యాపశురపి ప్రాప్యతామితిచేత్, నసంఖ్యాసామ్యేన

* నివాహేదితియక్తఃపారః పునకత్రయేనాస్తి| కాంతీపునకేతు - ప్రాయశచిత్
 ప్రకరణంపరిదృశ్యతే|

శబ్దసాంప్రదాయశక్యత్వాత్, నహివశాన్వత్వాదిసంఖ్యాప్తి, అతః పూ
 ర్వోక్తైః కపాలైరిమం పశుం ప్రాప్తునశక్నోతినాహతి, మైత్రావరుణ
 స్యుశు కపాలైక్యాత్ సంఖ్యాసామ్యేనపశుమేకంప్రాప్తునహతి, అస్మి
 నైత్రావరుణే పురోఽనువాక్యామాహ “ఆనోమిత్రావరుణా ఘృతైగః
 ప్యూతిముక్షతంమధ్వారజాగ్సి సుక్రతూ” ఇతి । హేమిత్రావరుణౌ గ
 ప్యూతిమన్తదీయగోయూథం ఘృతైగి ప్రభూతై రాసమన్తామక్షతం సి
 ఙ్చతం, నః సుక్రతూశో భన క్రతుయుక్తైరజాంసి అస్తదీయ యైత్రపాం
 సూక్ మధ్వారధునాజలేనోక్షతం తత్రైవయాజ్యామాహ “ప్రబాహ
 వాసిస్థతం జీవసేన ఆనోగప్యూతిముక్షతం ఘృతేన । ఆనోజనే శ్రవయతం
 యువానాశ్రుతంమే మిత్రావరుణాహవేమా” ఇతి । హేమిత్రావరుణౌనో
 ఽన్తాకం జీవసేజీవితం బాహవాధనపూర్ణేన బాహునాసహ ప్రకషేణ
 సిస్థతం ప్రాప్నుతం, ఆగణ్యచనోన్తాకంగోయూథం ఘృతేనసింఙ్చతం
 హేయవానాపరస్పరమిశ్రితౌ యువాంజనే బ్రాహ్మణాదియజమానసభా
 యాం నోఽన్తాక శ్రవయతంప్రఖ్యాపయతం, మిత్రావరుణౌ మేమదీయం
 ఇమాహవా ఇనమాహ్వసం శ్రుతంశ్రుణుతం ఇష్ట్యస్తరం విధత్తే “అసా
 వాదిత్యోనవ్యరోచతతస్యైదేవాః ప్రాయశ్చిత్తిమైచ్ఛన్ తస్మా ఏతగ్ సో
 మారోద్రంచరుం నిరవపన్ తేనైవాస్త్విరుచమదభుయో బ్రహ్మవర్చస
 కామః స్యాత్తస్మా ఏతగ్ సోమారోద్రంచరుం నిర్వపేత్ సోమంచైవ రు
 ద్రఙ్చస్వేనభాగధేయేనోపధావతి తావేవాస్త్విబ్రహ్మవర్చసం ధత్తోబ్ర
 హ్మవర్చస్యేవభవతి” (సంకా ౨ । ప్ర౨౨౧౦) ఇతి । నవ్యరోచత విశేష
 ణదీ ప్రిం నప్రాప్తవాక్, ప్రాయశ్చిత్తిప్రతీకారం, బ్రహ్మవర్చసం శ్రుతా
 ధ్యయనసమన్తి । కాలంవిధత్తే “తిష్యాపూణమాసే నిర్వపేద్రుద్రోవై
 తివ్యసోమగ్ పూణమాసస్సాతౌ దేవబ్రహ్మవర్చసమవరుంధే” (సం । కా
 ౨) ఇతి । యధారుద్రోచగ్నిఖండ్రావయతి తథా పాపమానః శైత్యదానే
 నతాపంచారయతి, తస్మా తస్య రుద్రత్వం, సోమోహిపాణమాస్యాంసం
 పూణమండలఇతితయో రైక్యం । సాతౌ దేవముఖ్యమేవ, నత్వనూచాన

స్వపుత్రత్వమాత్రేణాపాదితం అముఖ్యంబ్రహ్మవర్చసం। వెద్యేపరితపవర
ణంవిధతై “పరిశ్రేతేయాజయతి బ్రహ్మవర్చసస్య పరిగృహీత్యై” (సం।
కా.౨) ఇతి। పరిశ్రయశేనవేద్యామావృతాయాం వెదిరేవ బ్రహ్మవర్చసం
పరిగృహీతంభవతి। చోడకప్రాప్తమపవదితుంకాంశ్చిద్విశేషాణాంవిధతై “శ్వే
తాయై శ్వేతవత్సాయై మద్ధంమధితమాజ్యంభవత్యాజ్యం ప్రోక్షణ మాజ్యేన
మాజాయ నైయావదేవ బ్రహ్మవర్చసంతత్సర్వంకరోతి” (సం। కా.౨) ఇతి।
శ్వేతవత్సయై కాయా శ్వేతాయాగోమకర్ణం తదేవాతంచ నేన దధిభావ
మాపాద్యమధితంసత్పశ్చదాజ్యంభవతి, సతుమైత్రా బాహాస్పత్య ఇవ
స్వయమ్ముతాస్వయంమధితత్వాదికవత్ప్రాప్తిః। ప్రకృతా శ్వేత వత్సా
శ్వేతాగారిణి నాస్తినియమః। అశ్రస్వస్తి। ప్రకృతావచ్ఛిప్రోక్షణంమాజా
నంచ, అత్రతుసర్వమాజ్యేనేతివిశేషః। తథాసతితుబ్రహ్మవచాసంసంపూ
ణాంభవతి। సామిధేనీషుసమిద్ధమానేద్ధవత్యోమకాభ్యే ప్రత్యేవగోయే ద్వే
ఋచావిధతై “అతిబ్రహ్మవర్చసంక్రియత ఇత్యాహురీశ్వరోదుశ్చర్మాభవి
తోరితి మానవీఋచాధాయ్యే కుర్యాద్యద్యై కించమనురవ దత్తద్భేదజం
భేదజమేవాన్తైకరోతి” (సం। కా.౨) ఇతి। ఆజ్యమాత్రేణ యద్భ్రహ్మవర్చ
సం తద్యుక్తమివ, శ్వేతవత్సాశ్వేతసూభ్యాంయత్తదత్యధికం తెనదుశ్చ
ర్మాశ్వేతకుష్టయైకైభవితం ప్రభుభావతి, తత్పరిహారాయ మనునాద్య
ప్తేద్వేఋచా సామిధేనీషుధాయ్యే ప్రత్యేవగోయేభవతః మనోధామకావృ
ద్ధత్వాత్ తేనయన్తంత్రజాతముక్తం తదౌషధం। తదేవసర్వమాపస్తంబ
ఆహ, సర్వప్రోక్షామాజానానీత్యాజ్యేన మానవీఋచాధాయ్యేకుర్యాద
గ్నింవఇత్యేతాసాంద్వై” ఇతి। ఏతస్మిన్సమానుద్రవరౌధాయ్యాత్వేనా
గ్నింవగి పూర్వ్యమిత్యాదికా వికల్పితాష్టద్యవచమ్నాతాః। తత్ర ప్రధ
మాయాగ్నిపాతస్తు “అగ్నింవగిపూర్వ్యంగిరాదేవమీదేవసూనాం। సప
యాన్త్య పురుషీయంమిత్రంసయేత్రసాధనం” ఇతి। వసూనాంవోయు
ష్మాకంమధ్యేపూర్వ్యంప్రథమ భావినమగ్నిం దేవంగిరా వైదిక్యా ఈదే
స్తామిస్తావికోఽహం, కీదృశస్సపయాన్తగి వర్య నైసయాగసమాప్త్యాసహ
వతాతఇతిసపయాన్తః। సకృత్ స్తుత్వానోపరమంకుర్వేకింత్యాసమాప్తేః

తఞ్చ పపురిఞ్చ । శ్రవస్యవో ఘృతస్యధారా ఉపయన్తి విశ్వతః” ఇతి ।
 సిద్ధవోనదీనదృశాః పయోభువః సుఖం భావయిన్యః ధేనవిః పూర్వమి
 ఙ్జవ న్తమిత్తవరం యత్యుమాణఞ్చ పురుషమేన ముపేత్యక్షురన్తి స్రవన్తి
 బహుతరంక్షీరం ప్రయచ్ఛన్తీత్యర్థః । ప్రణవ్రషన్తికర్మణి జుహూంశూ
 రయన్తం పపురిం హవిష్మత్సుకర్మసు పూరయిష్యంతం యజమానం శ్రవ
 స్యవః శ్రోతుమిచ్ఛన్త్య ఇవఘృతస్య ధారావిశ్వతః సర్వత ఉపయన్తిన
 మీపేప్రాప్నువన్తి వికల్పితానిత్రీణి ధాయ్యాయుగ్మ్యుక్త్యా పురోసువా
 క్యామాహ “సోమారుద్రావివృహతం విషూచీమమీవా యానో గయ
 మావివేశ । ఆరేణాధేధాం నిర్మతిం పరాచైః కృతం చిదేసః ప్రముముక్త
 మస్తత్” ఇతి । యాఅమీవా రోగరూపా నిర్మతిః సోస్తాకం గయం
 గృహమావివేశ సోమారుద్రా హేసోమారుద్రాతాం నిర్మతిం విషూచీం
 విష్వగ్గతిం నానాదితు యథా పలాయతి వివృహతం విశేషేణోన్మూల
 యతం, పరాచేగపరాబ్జుళిం నిర్మతిం తాంఆరే దూరేయువాం బాధే
 థాం, తయా నిర్మత్యాస్తాసుకృతం వసశ్చిత్వాపం రోగరూప మవ్యస్త
 త్ ప్రముముక్తం ప్రకషేణాస్త్యో మోచయతం । యాజ్ఞా మాహ
 “సోమారుద్రాయవమేతాస్యస్తై విశ్వాతనూషు భేషజానిధత్తం । అవ
 శ్యతం ముంచతం యన్తోఅస్తి తనూషు బద్ధం కృతమేనో అస్తత్” ఇతి ।
 హేసోమారుద్రా యవముభా యవామస్తై తనూషు అస్తాకం శరీరేషు
 విశ్వాసర్వాణ్యేతాని భేషజాని బౌషధాని ధత్తం స్థాపయతం, అవశ్యతం
 తైభేషజైరనిష్ఠం వినాశయతం, నిర్మత్యాకృతం నోస్తాకం తనూషు
 యద్యద్ధమేనోస్తై తదస్త్యో ముఞ్చతం । ఇవ్యవ్రహంపితై “యదివి
 భీయాద్భుశ్చర్మా భవిష్యామితి సోమాపాన్లంబరుం నిర్వపేత్ సామోవై
 దేవతయా పరుషఃపాన్లఃపశవః స్యయైవాస్త్యైదేవతయా పశుభిస్త్యవం
 కరోతి నదుశ్చర్మాభవతి” (సం) ఇతి । సోమ సమృద్ధ్యోపధి రసేన జాత
 త్వాత్ పురుషః సోమదేవతాకః । ఇయంవై పూషేతి శ్రుతేః, సూషరూ
 పయాభూమ్యాత్యణాది ప్రదానేన పోషితత్వాత్ పశవః పాన్లః, అతో
 హవిషాతుష్టా స్యదేవతా పశుభిః సహితా సమీచీనాం త్వచంకరోతితతో

దుశ్చర్మశ్చమపగచ్ఛతి । తత్రపురోఽనువాక్యామాహ “సోమాపూషణా
జననా రయీణాం జననాదివో జననాపుధివ్యాః । జాతౌ విశ్వస్య భువన
స్య గూపాదేవా అకృణ్యన్మన్మతస్య నాభిం” ఇతి । హేసోమాపూష
ణౌ యువాం దేవా అమృతస్య కర్మఫలస్య నాభిమకృణ్యక, నహబన్ధన ఇ
త్యాన్మద్ధాతోరుత్పన్నోనాభిశబ్దః, బన్ధనరజ్జుంకృతవంతఇత్యర్థః, సోమా
పూషభ్యాంహి కర్మఫలం యజమానేబభ్యతే । కీదృశోయువాం ధనానాం
ద్యావాపుధివోశ్చ జనయితారౌ, ఐహికాముష్మిక ఫలదాత్మత్వ మేవా
త్ర ద్యావాపుధివో జనకత్వం, కింఞ్చ జాతౌసంతాజాతమాత్రేణైవ విశ్వ
స్య సర్వస్య భువనస్య లోకస్య గౌపయితారౌ । తత్రైవయాజ్యామాహ
“ఇమాదేవా జాయమానౌజప నైమాతమాగేసి గూహతామజుష్టా । ఆ
భ్యామిన్ద్రోఽపక్వమామాస్వన్దైసోమాపూషభ్యాంజనదుస్రియాసు” ఇతి । స
ర్వేదేవాజాయమానావిమాదేవౌజపన్త సేవనై, ఇమావుభావజుష్టాస్యప్రి
యాణి తమాసిబుద్ధిమాంద్యాదిగూహతాం సమవృణ్వతాం వినాశయ
తాం । ఇంద్రోఽభ్యాంసోమాపూషభ్యాం ఆమాసూ ప్రియాసు తరుణీషు
గౌష్పన్దః రసపోషకాభ్యాం పక్వంక్షీరంజనతో జనయతి, గావోహిసార
యుక్తాయాం ధూమాసో మేనవధితాఽపగచ్ఛన్తు త్వబహు సవనీతగ
భిఃక్షీరంధారయంతి । అస్మాత్సోమాపౌష్ట్యేర్హుర్వంవిహితమేవఫలాన్త
రాయవిధత్తై “సోమారౌద్రంచరుం నిర్వపేత్ప్రజాకామ సోమోవైరే
తోధాఅగ్నిః ప్రజానాంప్రజనయితా సోమవవాన్తైరేతోదధాత్మగ్నిఃప్ర
జాన్ప్రజయతేవిందతేప్రజాం” (సం) ఇతి । గర్భాశయేధృతస్య రేతసోఽ
గ్నినా పచ్యమానత్వాదగ్నేన ప్రజనయితృత్వం । పునరపిఫలాన్తరాయవి
ధత్తై “సోమారౌద్రంచరుం నిర్వపేదభిచరన్తోమోవైదేవతయా పురుష
ఏష రుద్రోయదగ్నిస్సాస్వియా ఏవైనం దేవతాయై నిష్క్రియ రుద్రా
యాపిదధాతి తాజగతిమాచ్ఛతి” (సం) ఇతి । పురుషస్య సోమదేవ
తాకత్వం పూర్వమభిహితం । యదరోదీ తద్రుద్రస్య రుద్రత్వ మితి శ్రుత్యా
రుద్రరూపత్వమగ్నేరామూలతం । పురుషస్యస్వామిభూతాయా సోమదే

వతా తస్యా దేవతాయాస్సుకాశాచ్చరుణా ముఖ్యేనమూల్యేనతంపురుషం
 వైరిణంనిష్క్రియక్రూరాయరుద్రాయచరురూపముతోఽచం దత్వాతింప
 ధ్యంవైరిణంతస్మైప్రయచ్ఛతి, సచవైరితదానీమేవ మరణంప్రాప్నోతి।పున
 రపిఘలాంతరాయవిధత్తే “సోమారోద్రంచరుం నిర్వపేజ్జ్యోగామయావీ
 సోమంవాపతస్యరసో గచ్ఛత్యగ్నిశశరం యస్యజ్యోగామయతి సోమా
 దేవాస్యరసం నిష్క్రిణాత్యగ్నేశ్వరీరముతయదితానుభవతి జీవత్యేవ”
 సం। కా॥ ఇతిజ్యోగామయావీధిఘోరోగయుక్తః । యస్య పురుషస్య
 జ్యోగామయతి యంపురుషంవ్యాధిశ్చిరం వీడయతి, ఏతస్య పురుషస్యశరీ
 రప్రాణయోబంధకౌయోఽన్నరసస్యవ్యాధికాలేసోమంప్రాప్నోతి, భు
 క్తస్యాన్నస్యసంబంధీయోఽయం సూక్ష్మైరసోమనః ప్రభృతేలింకశరీర
 స్యాప్యాయనకరస్తేనరసేప్రాణోదేహ బధ్యతఇతి। ఇమమర్థం వాజసనే
 యినః శిశుబ్రాహ్మణేన్నందదామేతి వాక్యేనసమామనన్తి తస్మా సోమ
 ఽనోవభృతేసతి అయం దేహుఽగ్నిం గచ్ఛతిజాతరాగ్నేగభాస్థా
 న్న రసస్యాభావాన్తాంసాదిధాతునగ్నిభాక్షయతి, అతపవానుయాప
 నః శరీరంకృశందృశ్యతే । ఏవంసతియజమానశ్చరుణామూల్యేనసోమాగ్ని
 భ్యాం రసంశరీరం నిష్క్రిణాతి తతోఽయమరోగోభవతి। కించయద్యవ్య
 యంముహూర్తమాత్రం గతప్రాణస్తథాప భూమాశయానస్తదానీంజీవ
 త్యేవ। ఏతస్యచరంగత్వేన హేమాతుబాలీవదకదానంవిధత్తే, సోమా
 రుద్రయోర్వాపతం గ్రసితగ్ హేమాతానిః ఖవఃసకాశ్వరీరత్రిమార్తరస
 డ్వాక్ హేమాత్రాదేయో వహ్నిర్వా అనిర్ద్యాక్ వహ్నిర్హోతా వ
 హ్నినైవ వహ్నిమాత్తానగ్ స్పృణోతి” (సం) ఇతి । రోగసంబంధిశరీర
 యోస్సోమారుద్రాభ్యాం స్వీకృతత్వా త్రయోర్ముఖేరోగగ్రసితోవతతే,
 తంగ్రసితం హేమాతా యజ్ఞానువాక్యాబలాగ్నిగోధతితయోముఖాన్ని
 స్సరయతి సచ హేమాతాతయోగి కౌపాదాతిం ప్రాప్తుం ఈశ్వరో
 యోగ్యోభవతి। అనమహేవావహ్నిత్వం, అనన్ద్యాహమగ్నిధే’ (అగ౯)
 ఇత్యత్రోపపాదితం, అగ్నివిషయావాహనమన్త్రపాతాద్గోతుర్వహ్నిత్వం।

తథాసత్యనడు హూదా తా హూ తా తెనానడుద్రూపేణ వహ్నినైవ వ
హ్నిరూపం స్వాత్మానంస్త్పణోతి ఆతిశాస్త్యాప్రీణయతి । పునరపిఫలా
న్తరాయవిధత్తై “సామారోద్రంచరుం నిర్వపేద్యః కామయేత స్వేస్తా
ఆయత నేభ్రాతృవ్యంజనయేయమితివేదింపరిగృహ్యేథాముద్ధన్యా దర్థంనా
ర్థం బహిష్వస్త్రణీయాదర్థం నార్థమిత్తస్యాభ్యా దధ్యాదర్థం నస్వపవా
స్తాఆయత నేభ్రాతృవ్యం జనయతి” (సం) ఇతి । అన్తైస్వఆయతనేఅస్యవై
రిణః స్వకీయగృహవిషయే త్మేత్రవిషయేవా భ్రాతృవ్యం వివాదకారిణసు
న్యం విరోధినంజనయేయమితి య్యకామయేత సపతంచరుంనిర్వపేత్ । త
స్యవేదిపరిగ్రహస్థానంసూత్రకారేణదశితం , భ్రాతృవ్యత్మేత్రంగత్వైతా
మిష్టంనిర్వపే త్రత్రదక్షిణమర్థం వేద్యాఉద్ధత్యతదేవార్ధేన బహిష్వస్త్ర
ణీయాదర్థమభ్యాదధ్యాత్ ఇతి । ఏవంకృతేసతి అయం యజమా సోస్య
భ్రాతృవ్యస్యతదీయస్థానపవ వివాదకారిణంజనయతి॥

॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః॥

“ అగ్నైష్టవమిత్యాదావభిచారహవిస్త్రయే ।
అగ్నప్రణోబృహేత్యాద్యాఅధికాతువికల్ప్యతే॥
అనవకకపాలేతు మైత్రావరుణనామకే ।
అగ్నిమిత్యాదికాథాయ్యాస్సస్ససామారోద్రకేచరా॥
దేవానామితిచార్ధర్ప స్తిసృష్టృత్వనువజ్యతే ।
షడ్ధాయ్యాద్యేతుయాజ్యానువాక్యేసామెత్యుదీరితే॥
సామాపాష్ణేతుసామెతిమన్తాప్రవకోనవింశతిః॥”

అ థ మీ మాం సా.

॥ అష్టమాధ్యాయే తృతీయపాదేచి చైతం॥

“ అగ్నైష్టవఅగ్నేయవికృతిశ్శుచిదేవకః ।

అగ్నేమమీయవికృతిరథవావ్యత్యయోద్వయోః॥

ప్రథమత్వద్వితీయత్వసామ్యాదాద్యోన్విమోభవేత్ ।

ద్విదేవత్యైకదేవత్యసామ్యస్యశ్రుతినుత్స్వతిః॥

హవిగణః కశ్చిచ్ఛ్రూయతే । అగ్నవైష్ణవమే కాదశకపాలం ని
ర్వపే త్వరస్యత్యై చగుంబాహాస్పత్యంచరుమితి । గణాంతరమేవంశ్రూ
యతే । అగ్నయేపావకాయాగ్నయే ఋచయేష్టాకపాలమితి । అత్రాగ్న
వైష్ణవస్యప్రథమస్థానత్వా దాగ్నేయవికృతిత్వంయుక్తం, శుచి దేవకస్య
ద్వితీయస్థానత్వా దగ్నేయమీయవికృతిత్వమితిచేన్న । ద్విదేవత్యాది సా
మ్యస్య శ్రూయమాణత్వేన అర్థసిద్ధస్థానతా బలీయస్త్యైత్ । తస్మా దా
గ్నవైష్ణవోఽగ్నేయోమీయవికృతిః, శుచిదేవకాగ్నేయవికృతిః ।

“విస్పష్టమనువాకాథావణ్యై నైబుద్ధిశుద్ధయే ।

అనుమత్యాదయోవైశ్వదేవోవరుణఘనకాః ।

సాకమేధాన్దిపితృయజ్ఞస్త్వంబకాశ్చశునాదికాః॥

శునాపీరీయమింద్రాదితురీయంచద్వయంతధా ।

పంచేధ్నీయమపామార్గహూమపతేశునాదికాః॥

దేవికాద్యంకర్తృషట్రంస్యాద్రత్నిహవిరాదికం ।

హవీంషిరత్నినాంతద్వద్దీక్షణీయాభిషేచ్యగా ॥

హవీంషిస్యదేవసువాంజలగ్రహణసంస్కృతీ ।

దిశాంవ్యాసాపనంతద్వదభిషేకేతాధదిద్వయః॥

సేవాసంస్కృతేహవిస్తద్వద్దశపేయోహ్యవేద్వయః ।

హవీంషిప్రయజాంసౌత్రామణీయాజ్యాఞ్జితీరితాః॥

వేదార్థస్యప్రకాశేనతమోహార్దంనివారయన్॥

పుమథాంశ్చతురౌదెయాద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్ర
థమకాండేఽప్రసప్రపాతకే ద్వావింశోనువాకః॥

ఇతి శ్రీమద్రాజాధిరాజ పరమేశ్వర వైదిక మార్గప్రవర్తక శ్రీవీర

బుక్క భూపాల సామ్రాజ్య ధురంధర సాయనమాధవా

చార్య శ్రీవిద్యారణ్య ముని విరచితే శ్రీమతి వే

దార్థప్రకాశనామక తైత్తిరీయ యజుస్సం

హితాభాష్యే ప్రథమకాండేఽష్టమ

ప్రపాతక స్సంపూణః॥

॥ ప్రథమకాండస్సమాప్తః ॥
ఓం తత్సత్.

